MELLÉKLET

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1966

XXI. új évfolyam

LAPKIADÓ VÁLLALAT
BUDAPEST

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA
ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
Орган Института Государства и Права Академии Наук ВНР
REVUE DES SCIENCES JURIDIQUES
REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES JURIDIQUES ET POLITIQUES DE L'ACADEMIE HONGROISE DES SCIENCES
RECHTSWISSENSCHAFTLICHE MITTEILUNGEN
ZEITSCHRIFT DES INSTITUTS FÜR STAATS- UND RECHTSWISSENSCHAFTEN DER UNGARISCHEN AKADEMIE FÜR WISSENSCHAFTEN

Szerkeszti a szerkesztő bizottság
Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. Szerkesztő: Dr. Pap Tibor.
Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. Telefon: 120—243.
Kiadja: Lapkiadó Vállalat, Budapest, VII., Lenin krt. 9—11. Tel.: 221—281.
Felelős kiadó: Sala Sándor
Megjelenik havonta

66.2631 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3.

Tartalommutató
a Jogtudományi Közlöny XXI. 1966. évfolyamához[1]

Állam- és jogelmélet

Tanulmányok

Hámori Vilmos: Jogalkalmazás — joghézag — jogi analógia 297
Mahnenko, A. H.: A jogösszehasonlító módszer alkalmazása a külföldi szocialista országok államjogának kutatásában és oktatásában a Szovjetunióban 425
[Lunev] Lunyev, A. J.: A konkrét szociológiai kutatási módszerek felhasználásának kérdései a jogtudományban 173
Peschka Vilmos: Gondolatok a joghézagról és a jogi analógiáról 129
Vas Tibor: Néhány állam- és jogelméleti kérdés az SZKP XXIII. kongresszusának tükrében .. 516

Szemlecikkek

Antalffy György: Szabó Imre: Társadalom és jog. Bp. Akad. Kiadó, 1964. 147. p. /Korunk tudománya./ [Könyvism.] 278
Görgényi Ferenc: Samu Mihály: A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 268. p. [Könyvism.] 483
Prugberger Tamás: A jogalkotás és a jogalkalmazás, valamint a szocialista társadalmi fejlődés kölcsönhatásának problémái hazai jogunk vetületében 676
Vékás Lajos: Sárándi Imre: Visszaélés a joggal. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 379 p. [Könyvism.] 401

Államjog. Alkotmányjog

Tanulmányok

Ádám Antal: Az állami ajánlásokról 61
[Mahnenko] Mahnyenko, A. H.: A jogösszehasonlító módszer alkalmazása a külföldi szocialista országok államjogának kutatásában és oktatásában a Szovjetunióban 425

Szemlecikkek

Ádám Antal: A Magyar Népköztársaság kitüntetései. Összeáll. Besnyő Károly — Ruda Ilona. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 142 p. [Könyvism.] 480
Halász József: Állampolgári alapjogok és érvényesülésük biztosítékai a helyi igazgatásban. (Az ENSZ Budapesten rendezett regionális szemináriumáról) 552
Ujlaki László: Az állami ajánlásokról. [Ádám Antal: Az állami ajánlásokról c. cikkéhez.] 322

Államigazgatási jog

Tanulmányok

Ádám Antal: Az állami ajánlásokról 61
Bauer Miklós: Az importáló külkereskedelmi vállalat felelőssége a külföldi eladó magatartásáért 506
Kálmán György: Gazdasági irányítás és a jogrendszer egyes strukturális kérdései 489
Kovacsics József: Az igazgatási munka mérése. Igazgatási modellek 306
Móry László: Az állami fegyelem és a kötelmi felelősség 255
Pálos György: A nemesített növényfajták oltalma 431
Sárándi Imre: A felvásárlás jogi szabályozásának elvi kérdései 41

Szemlecikkek

Ujlaki László: Az állami ajánlásokról [Ádám Antal: Az állami ajánlásokról c. cikkéhez.] 322

Polgári jog

Tanulmányok

Eörsi Gyula: A polgári jogi jogösszehasonlítás módszertanához 6
Gáspárdy László: A kisegítő ügyleti tilalmak elméleti kérdései 592
Huszár István: A szállítási szerződés helye és szerepe a népgazdaság irányító mechanizmusában 120
Kálmán György: Gazdasági irányítás és a jogrendszer egyes strukturális kérdései 489
Krémer Miklós: Az újítások és találmányok reális értékeléséért, igazságos javadalmazásáért 77
Meznerics Iván: A szállítási szerződések új rendszere. [A 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet.] 178
Sárándi Imre: A felvásárlás jogi szabályozásának elvi kérdései 41
Móry László: Az állami fegyelem és a kötelmi felelősség 255
Solt Kornél: Az üzemi balesetek szabályozása és a jogegység 250
Világhy Miklós: Az ági öröklés a polgári törvénykönyvben 17
Világhy Miklós: Az újító tevékenység és az állam- és jogtudományok 409

Szemlecikkek

Bárány Aladár: Egy állásfoglalás margójára. [Legf. Bír. 878. sz. állásfoglalása az ági vagyon fogalmáról.] 149
B[eck] S[alamon]: Benedek Károly—Világhy Miklós: A polgári törvénykönyv a gyakorlatban. Száz jogeset. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 611 p. [Könyvism.] 97
Benedek Károly: A jogi formalizmusról. [Bárány Aladár: Egy állásfoglalás margójára c. cikkéhez.] 388
Bérczi Imre—Besenyei Lajos: Polgári jogi tudományos munkaértekezlet Szegeden. [1965. dec. 7—9.] 323
Hraskó Gyula: „A házastársak közötti vagyoni igények..." körüli vita folytatása 273
Nagy Lajos: Ionaşcu, Traian — Brădeanu, Salvator: Dreptul de proprietate socialistă şi alte drepturi reale principale de tip nou în dreptul Republicii Populare Romîne. Bucureşti, Editură Ştiinţifică, 1964. 406 p. [Könyvism.] 485
Radnay József: A freibergi bányajogi kollokvium 272
Szabó László: A polgári jogi ítélkezés időszerű kérdései. [A MJSz. polgári jogi szakosztályának 1966. márc. 2-i ülése.] 265
Szászy István: Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 620 p. [Könyvism.] 399

[1] A lap a 12. számmal 700. oldalszám zárul.

Szatmáry Géza: A külön okiratba foglalt „váltókezesség" 264
Timár István: A Berni Unió revíziója 143
Zakár János: A Párizsi Unió és a Berni Unió új szervezetének létrehozása és a szellemi alkotások oltalmára hivatott új világszervezet megalakítása 90

Munkajog

Tanulmányok

Balogh Elemér: A munkajogi rendelkezések módosításának néhány kérdéséhez 316
Nagy László: A vállalat felelőssége a dolgozónak a vállalat területére bevitt ingóságaiért 371
Nagy László: A gazdasági mechanizmus reformja és a munkajog néhány elméleti és gyakorlati problémája 642
Solt Kornél: Az üzemi balesetek szabályozása és a jogegység 250
Weltner Andor: A munkajog tudományának egyes fejlődési irányairól 27
Weltner Andor: Az új gazdasági mechanizmus és a szakszervezeti jogosultságok 496

Szemlecikkek

Kertész István: Weltner Andor: A szocialista munkaszerződés. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 587 p. [Könyvism.] 620
Román László: Baglaj, M. V. — Uszenyin, V. I.: Pravovüe metodü uszilenija ekszpluatacii trudjascsihszja v sztranah kapitala — oszновnüe tendencii szovremennogo burzsuaznogo trudovogo prava. Moszkva, Izd. „Nauka", 1964. 316 p. [Könyvism.] 343
Trócsányi László: Néhány elvi kérdés a munkaügyi döntőbizottsági határozatok végrehajtásának köréből 391
Weltner Andor: A Csehszlovák Szocialista Köztársaság Munkatörvénykönyve 692

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog. Földjog

Tanulmányok

Bak József: A szövetkezetek üzemi és társadalmi jellegének általános kérdései 524
Bak József: A szövetkezetek szabályozásának helyzete jogrendszerünkben 574
Németi László: A tagsági jogviták fórumrendszere a termelőszövetkezeti jogban 585
Sárándi Imre: A gazdasági irányítás új módszere és a termelőszövetkezetek szerződéses kapcsolatai 353
Seres Imre: A termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jogról.. 33

Szemlecikkek

Nagy László — Hegedüs István: Reflexió egy „felelősségi jogi" tanulmányhoz. [Várgedő Lajos: Anyagi ösztönzés — felelősség — reperációs szankció a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban c. cikkéhez.] 145
Seres Imre: [Erofeev] Jerofejev, B. V.: Szovetszkoe zemel'noe pravo. Moszkva, Izdat. „Vüszszaja skola" 1965. [Könyvism.] 281
Süveges Márta: Bak József: Igazgatás a mezőgazdasági termelőszövetkezetben. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 250 p. [Könyvism.] 558

Családjog

Tanulmányok

Csiki Ottó: A családjogi tartás néhány problémája 244
Szigligeti Viktor: Házassági vagyonjogunk időszerű kérdései 363

Szemlecikkek

Beck Salamon: Szülési költség és gyermektartásdíj áthárítása 204
Pap Tibor: A szocialista családjogászok első nemzetközi konferenciája. [Varsó, 1965. okt. 11—16.] 82
Pap Tibor: Gőrecki, Jan: Rozwód. Studium szociologiczno-prawne. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965. 315 p. [Könyvism.] 335
Pap Tibor: Csiky Ottó: A modern házasság problémái. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 224 p. [Könyvism.] 332
Rex-Kis Béla — Szabó László: Vitás apaság tisztázása vércsoportvizsgálattal, az anya vizsgálata nélkül 688
Szabó László: Társadalmi és politikai kérdések a csehszlovák családjogi törvényhozásban 473

Büntetőjog. Bűnügyi tudományok

Tanulmányok

Bodrogi Károly: A tulajdon elleni bűntettek tárgya 435
ifj. Bólya Lajos: A büntetőjogi felelősség alapjának kérdései 653
Fonyó Antal: A munka tartalma, célja és módszerei a büntetésvégrehajtás intézményeiben 105
Halász Sándor — Hartai László: Az ideológiai irányelveknek a jogalkalmazásban való hasznosításáról 289
Hámori Éva: A szocialista büntetésvégrehajtás céljai, feladatai, tartalma 71
Lukács Tibor: Az egységről, a többségről, mint a szocialista törvényesség egyik problémájáról 666
Rácz György: A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkciója 416
Rózsa János — Székely János: A hamis vád és a rágalmazás 545
Sawicki, Jerzi: Az orvos büntetőjogi felelőssége a közösen dolgozók együttes hibáiért 113
Szabó András: Nevelés a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során 231
Szabó András: A nevelő-, átnevelő intézkedések és a büntető szankciók 565
Vermes Miklós: A társadalom szerepe a büntetésvégrehajtásban 185

Szemlecikkek

Földvári József: Pintér Jenő: A veszély fogalma és jelentősége a büntetőjogban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 193 p. [Könyvism.] 698
Horváth Tibor: Földvári József: Az igazságszolgáltatás elleni bűntettek. Bp. Közgazd. Kiadó. 1965. 486 p. [Könyvism.] 337
Lázár Miklós: Nemzetközi kriminológiai értekezlet az NDK-ban a fiatalkori bűnözés tárgykörében. [A: Jugendkriminalität und ihre Bekämpfung in der sozialistischen Gesellschaft. Berlin, Staatsverl. der. DDR. 1965. c. mű ismertetése.] 216
Patera Antal: [Nikiforov] Nyikiforov, A. Sz.: Szovokupnoszt' presztuplenij. [A bűnhalmazat] Moszkva, Izdat. „Juridicseszkaja Literatura", 1965. 132 p. [Könyvism.] 625
Szabó András: A Fiatalkorúak Bírái Nemzetközi Egyesületének VII. kongresszusa 556

Bírósági szervezet

Tanulmányok

Névai László: Az ügyészség intézménye a háború utáni európai tőkés alkotmányokban 23
Rácz György: A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkciója 416

Polgári eljárásjog

Tanulmányok

Beck Salamon: „Nem vagyunk jogviszonyban" .. 12
Hámori Vilmos: Polgári eljárásjogunk módosításának kérdéséhez 451
Révai Tibor: A jogvita egy perben való koncentrálása 52
Schelnitz György — Zalka Károly: A bíróságok szignalizációs tevékenysége polgári ügyekben 199
Solt Kornél: A másodfokú ítélkezés korlátai a polgári perben 459

Büntető eljárásjog

Tanulmányok

Balog János: Bizonyítottság a nyomozásban 239
Balog János: A modell valóságbizonyítási szerepe a büntető eljárásban 445
Balog János: Az ártatlanság vélelmének tartalmához 602
Bócz Endre: Bizonyítottság a nyomozásban. [Balog János: Bizonyítottság a nyomozásban c. cikkéhez.] 538
Király Tibor: A büntető eljárás módosítása 633
Seres András: A vádlott bírósági kihallgatásának taktikája 380

Szemlecikkek

Kratochwill Ferenc: Bolgár [György] — Kárpáti [László] — Traytler [Endre]: A bűnügyi védő munkája. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. [Könyvism.] 561
Györgyi Kálmán: Orvostudomány és igazságszolgáltatás. 1. köt. Szerk. Somogyi Endre. Bp. Medicina, 1965. [Könyvism.] 160

Nemzetközi jog

Tanulmányok

Diósdi György: „A locus regit actum" és a mai nemzetközi jog 190
Hajdu Gyula: A jog, a jogász és a nemzetközi kapcsolatok 3
Samu Mihály: A nemzetközi jog fogalma és tagozódása 519
Valki László: Ausztria semlegessége és a Közös Piac 607

Szemlecikkek

Bokor [Péter-]né Szegő Hanna: Gál Gyula: Világűrjog. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 365 p. [Könyvism.] 158
Márkus Ferenc: Levin, B. D.: Otvesztvennoszt' goszudarsztv v szovremennom mezsdunarodnomprave. Moszkva, Izdat. „Mezsdunarodnoe Otnosenija", 1966. 152 p. [Könyvism.] 476

Nemzetközi magánjog

Tanulmányok

Gál Gyula: Az új magyar légikódex nemzetközi vonatkozásai 225

Szemlecikkek

Faragó László: A szocialista országok választottbíráskodásának néhány alapelve 214
Steiner, Vilém: A vagyoni viszonyok a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokban és azok új csehszlovák szabályozása 207
Szalóky László: Intermetall Vaskohászati Együttműködési Szervezet 270

Állam- és jogtörténet

Tanulmányok

Horváth Pál: Adalékok a nemzeti ideológia múltjának elemzéséhez a magyar jogi hisztorizmus történetéből 165
Sápi Vilmos: Községi bíráskodásunk a feudalizmus utolsó évszázadaiban 466

Szemlecikkek

Pecze Ferenc: A magyar állam- és jogtörténet egyetemi jegyzetanyag fejezeteiről rendezett vitaülésszak. [1966. máj. 26—28.] 617

Jogtudomány. Tudományos élet. Vegyes tárgyú cikkek

Szemlecikkek

[Alth Guidó:] A „Dokumentációs Szemle" további megjelenéséről 472
Kádár Miklós: Húsz év. [A lap megjelenésének húsz éves évfordulójára.] 1
——*:* Beér János 1905—1966. [Nekrológ.] 142
Nagy Lajos: Polska bibliografia prawnicza. — Bibliographie juridique polonaise. 1944 — Volume 1—. [Publiée par] Polska Akademia Nauk. Instytut Prawnich Nauk. Warszawa, Państwoe Wydawnitcztvo Naukowe, 1962. [Könyvism.] 284
Péteri Zoltán: Az Académie Internationale de Droit Comparé VII. Kongresszusa. (Uppsala, 1966. augusztus 6—13.) 613
Szászy István: [A MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének kiadványai.] 158
Az európai szocialista országok jogalkotása:
A[lth] G[uidó]: Német Demokratikus Köztársaság 276
F[iczere] L[ajos]: Szovjetunió 397
L[ázár] M[iklós:] Román Szocialista Köztársaság 222
N[agy] I[stván]: Lengyel Népköztársaság 153
T[rócsányi] L[ászló]: Csehszlovák Szocialista Köztársaság 87
Új könyvek [Összeáll. *Nagy* Lajos — *Veredy* Katalin] 103, 161, 224, 286, 350, 408 488, 564, 631

Mellékletek

Dokumentációs Szemle. Összeáll. az Állam- és Jogtudományi Intézet dokumentációs csoportja. Szerk. Alth Guidó. 33—34. sz. Bp. Kossuth ny. 1966. 180 p. [az 1—2. számhoz]; 35—36. sz. Bp. Kossuth ny. 1966. 187—370. p. [a 6. számhoz.]; 37. sz. Kossuth ny. 1—42. p. [a 10. számhoz]; 38. sz. 43—78. p. [a 12. számhoz].
A Jogtudományi Közlöny 1965. évi tartalommutatója [az 1966. 1. számhoz] Bp. Kossuth ny. 1966. VI. p.

NÉVMUTATÓ
a JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY XXI. 1966. ÉVFOLYAMÁHOZ

A mutató az évfolyam lapszámaira utal

Alth Guidó 276, 472
Antalffy György 278
Ádám Antal 61, 480
Bak József 524, 574
Balog János 239, 445, 602
Balogh Elemér 316
Bauer Miklós 506
Bárány Aladár 149
Beck Salamon 12, 97, 204
Benedek Károly 388
Besenyei Lajos 323
Bérczi Imre 323
Bodrogi Károly 435
Bokor Péterné Szegő Hanna 158
Bócz Endre 538
ifj. Bólya Lajos 653
Csiki Ottó 244
Diósdi György 190
Eörsi Gyula 6
Faragó László 214
Ficzere Lajos 397
Fonyó Antal 105
Földvári József 698
Gál Gyula 225
Gáspárdy László 592
Görgényi Ferenc 483
Györgyi Kálmán 160
Hajdu Gyula 3
Halász József 552
Halász Sándor 289
Hartai László 289
Hámori Éva 71
Hámori Vilmos 297, 451
Hegedüs István 145
Horváth Pál 165
Horváth Tibor 337
Hraskó Gyula 273
Huszár István 120
Kádár Miklós 1
Kálmán György 489
Kertész István 620
Király Tibor 633
Kovacsics József 306
Kratochwill Ferenc 561
Krémer Miklós 77
Lázár Miklós 216, 222
Lukács Tibor 666
[Lunev] Lunyev, A. J. 173
Mahnenko, A. H. 425
Márkus Ferenc 476
Meznerics Iván 178
Móry László 255
Nagy István 153
Nagy Lajos 284, 485
Nagy László [egyetemi tanár, Gödöllő] 145
Nagy László [egyetemi tanár, Szeged] 371, 642
Névai László 23
Németi László 585
Pap Tibor 82, 332, 335
Patera Antal 625
Pálos György 431
Pecze Ferenc 617
Peschka Vilmos 129
Péteri Zoltán 613
Prugberger Tamás 676
Radnay József 272
Rácz György 416
Rex-Kiss Béla 688
Révai Tibor 52
Román László 343
Rózsa János 545
Samu Mihály 519
Sawicki, Jerzi 113
Sápi Vilmos 466
Sárándi Imre 41, 353
Schelnitz György 199
Seres András 380
Seres Imre 33, 281
Solt Kornél 250, 459
Steiner, Vilém 207
Süveges Márta 558
Szabó András 231, 556, 565
Szabó László 265, 473
Szabó László [Orvostud. Egyetem gyakornoka] .. 688
Szalóky László 270
Szathmáry Géza 264
Székely János 545
Szigligeti Viktor 363
Szászy István 158, 399
Timár István 143
Trócsányi László 87, 391
Újlaki László 322
Valki László 607
Vas Tibor 516
Vermes Miklós 185
Vékás Lajos 401
Világhy Miklós 17, 409
Weltner Andor 27, 496, 692
Zakár János 90
Zalka Károly 199

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST

XXI. új évfolyam 1–2. szám Budapest, 1966. január—február hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

KÁDÁR MIKLÓS:
Húsz év 1

HAJDU GYULA:
A jog, a jogász és a nemzetközi kapcsolatok 3

EÖRSI GYULA:
A polgári jogi jogösszehasonlítás módszertanához 6

BECK SALAMON:
„Nem vagyunk jogviszonyban" 12

VILÁGHY MIKLÓS:
Az ági öröklés a polgári törvénykönyvben ... 17

NÉVAI LÁSZLÓ:
Az ügyészség intézménye a háború utáni európai tőkés alkotmányokban 23

WELTNER ANDOR:
A munkajog tudományának egyes fejlődési irányairól 27

SERES IMRE:
A termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jogról 33

SÁRÁNDI IMRE:
A felvásárlás jogi szabályozásának elvi kérdései 41

RÉVAI TIBOR:
A jogvita egy perben való koncentrálása ... 52

ÁDÁM ANTAL:
Az állami ajánlásokról 61

HÁMORI ÉVA:
A szocialista büntetésvégrehajtás céljai, feladatai, tartalma 71

KRÉMER MIKLÓS:
Az újítások és találmányok reális értékeléséért, igazságos javadalmazásáért 77

Szemle:

PAP TIBOR:
A szocialista családjogászok első nemzetközi konferenciája 82

T. L.:
Az európai szocialista országok jogalkotása (Csehszlovák Szocialista Köztársaság) 87

ZAKÁR JÁNOS:
A Párizsi Unió és a Berni Unió új szervezetének létrehozása és a szellemi alkotások oltalmára hivatott új világszervezet megalakítása 90

Jogirodalom:

B. S.:
Benedek Károly—Világhy Miklós: A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban 97

— —:
Új könyvek 103

EZEN SZÁM MELLÉKLETEKÉNT JELENIK MEG AZ 1965. ÉVI ÉVFOLYAM TARTALOM- ÉS NÉVMUTATÓJA

СОДЕРЖАНИЕ: *Миклош Кадар:* Двадцать лет. — *Дюла Хайду*: Право, юрист и международные связи. — *Дюла Ерши:* К сравнительно-правовой методологии в гражданском праве. — *Шаламон Бек:* «Не находимся в трудовом отношении» — *Миклош Вилаги:* Наследование по ветвьи согласно гражданскому кодексу. — *Ласло Невai:* Институт прокуратуры в послевоенных европейских капиталистических конституциях. — *Андор Велтнер:* О некоторых направлениях развития науки трудового права. — *Имре Шереш:* О праве распоряжения собственника по сельско-хозяйственному кооперативному праву. — *Имре Шаранди:* Принципиальные вопросы правового регулирования закупки. — *Тибор Реваи:* Концентрирование правового спора в одном процессе. — *Антал Адам:* О государственных рекомендациях. — *Ева Хамори:* Цель, задачи и содержание исполнения наказания в социалистическом праве. — *Миклош Кремер:* За реальную оценку и за справедливое вознаграждение рационализаторских предложений и изобретений. — *Обзор: Тибор Пап:* Первая международная конференция юристов по социалистическому семейному праву. — *Л. Т:* Правотворчество европейских социалистических стран (Чехословацкая Социалистическая Республика). —. *Янош Закар:* Создание новой организации Парижской Унии и Бернской Унии и создание новой мировой организации, призванной защищать произведения умственного труда. — *Юридическая литература: Ш. Б.:* Карой Бенедек — Миклош Вилаги: Гражданский Кодекс на практике. — — —: Новые книги

INHALT: *Miklós Kádár:* Zwanzig Jahre. — *Gyula Hajdu:* Das Recht, der Jurist und die internationalen Beziehungen. — *Gyula Eörsi:* Zur Methodologie der Rechtsvergleichung im Zivilrecht. — *Salamon Beck:* „Es besteht kein Rechtsverhältnis". — *Miklós Világhy:* Die Rückfallerbfolge im Zivilgesetzbuch. — *László Névai:* Die Staatsanwaltschaft in den Nachkriegsverfassungen der europäischen kapitalistischen Länder. — *Andor Weltner:* Über die Entwicklungsrichtungen der Arbeitsrechtswissenschaft. — *Imre Seres:* Über das Verfügungsrecht des LPG-Eigentümers. — *Imre Sárándi:* Prinzipielle Fragen der rechtlichen Regelung des Aufkaufs von landwirtschaftlichen Produkten. — *Tibor Revai:* Die Konzentrierung des Rechtsstreits in einen Prozess. — *Antal Ádám:* Über die staatlichen Empfehlungen. — *Éva Hámori:* Ziele, Aufgaben und Inhalt des sozialistischen Strafvollzugs. — *Miklós Krémer:* Für die reale Einschätzung der Neuerungen und Erfindungen durch gerechte Dotierung. — *Rundschau: Tibor Pap:* Die erste internationale Tagung der sozialistischen Familienrechtswissenschaftler. — *L. T.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten (Tschechoslowakische Sozialistische Republik). — *János Zakár:* Die Schaffung einer neuen Organisation für die Union von Paris und die Union von Bern und die Gründung einer neuen Organisation zum Schutze von Geistesschöpfungen. — *Rechtsliteratur: B. S.:* Károly Benedek— Miklós Világhy: Das Zivilgesetzbuch in der Praxis. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Miklós Kádár:* Vingt ans. — *Gyula Hajdu:* Le droit, le juriste et les relations internationales. — *Gyula Eörsi:* A la méthodologie de la comparaison en droit civil. — *Salamon Beck:* „Nous ne sommes pas en rapport de droit". — *Miklós Világhy:* Succession par la fente des lignes dans le Code civil. — *László Névai:* L'institution du Parquet dans les constitutions capitalistes européennes d'après guerre. — *Andor Weltner:* Quelques tendances d'évolution de la science du droit du travail. — *Imre Seres:* Sur le droit de disposition des coopératives de production agricole résultant de leur qualité de propriétaire. — *Imre Sárándi:* Les problèmes de principe de l'achat des produits agricoles par l'Etat. — *Tibor Révai:* La concentration de plusieurs litiges dans un seul procès. — *Antal Ádám:* Les recommandations de l'Etat. — *Éva Hámori:* Buts, tâches et contenu de l'exécution de la peine dans les pays socialistes. — *Miklós Krémer:* Pour l'appréciation réelle des innovations et inventions et leur rémunération juste. — *Revue: Tibor Pap:* Première conférence internationale des spécialistes socialistes en droit de famille. — *L. T.:* La législation des pays socialistes européens. (République Socialiste Tchécoslovaque). — *János Zakár:* L'établissement de la nouvelle organisation de l'Union de Paris et de l'Union de Berne et la création d'une nouvelle organisation mondiale appelée à la protection des oeuvres intellectuelles. — *Littérature: S. B.:* Károly Benedek—Miklós Világhy: Le Code civil en pratique. — — —: Nouveaux livres.

XXI. új évfolyam 1—2. szám Budapest, 1966. január—február hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Húsz év

Van jelentősége annak, hogy a Nemzeti Galéria állandó otthonra a főváros felett uralgó hegyen talál, hogy a római Capitóliumon helyezték el Marcus Aurélius szobrát, hogy a párizsi Panthéon a Parnassusra épült, hogy a méreteiben és eredményeiben gigantikus moszkvai egyetem a Lenin-hegyről néz a metropolisra. Ezek az intézmények (Marcus Aurélius is az) céljaik hordozói önmagukban, létesítésük földrajzi helyétől függetlenül; társadalmi jelentőségük lényege változatlan maradna akkor is, ha „bázisuk" nem ott lenne, ahol van, mégis a hellyel, az előzménnyel, a történelemmel való kapcsolatuk feladatuk betöltésére hatással van, s ha nem is önállósultan, de jelentőséghez jut.

A Jogtudományi Közlöny szocialista államunk tudományos, kultúrális, a szocialista jog és állam doktrináinak a fejlesztését szolgálni hivatott intézménye, amely nevében történelmi elődjére *emlékeztet.* A mai Jogtudományi Közlöny társadalmi-történeti feladatát, bár csak a tényleges bázisának megfelelően képes betölteni, de ügyködésére hatással van formai „bázisa", az éppen száz évvel ezelőtt megjelent, régi Jogtudományi Közlöny és annak elért fejlődése.

A hagyomány és a mineműségében más talajból serkent *új,* nem a szülő és gyermek, nem az ős és az utód, de a benne fogant, történelmileg azonban szükségszerűen és alapvetően *más* viszonyában van egymással.

Éppen száz évvel ezelőtt, abból a Heckenast-nyomdából, amelyben a „Talpra magyar!"-t és a márciusi 12 pontot nyomták, került ki a Jogtudományi Közlöny első lapszáma. Az idegen elnyomás, a nemzeti kultúra és tudomány kifejlődésének is gátlója, engedett a szorításból, s a szellemi fellendüléshez nyíló lehetőséget két kézzel ragadta meg 1866-ban a Jogtudományi Közlöny Ökrös Bálint ügyvéd és váltójegyző szerkesztésében, aki a lap első cikkében azt írta, hogy: „készséggel szentelünk e lapon minden sort, munkásságunkban minden erőt, s életünkben minden időt az új lángra szított oltárnak . . ."

Az 1896-ban 24 éves Vámbéry Rusztem a kriminalitásról írt doktori disszertációjának mottójául Vergilius Georgiconjából idézve írta: „Felix, qui potuit rerum cognoscere causas." A miértre szüntelenül választ kereső, kiemelkedően haladó jogász 1913-ban veszi át a Jogtudományi Közlöny szerkesztését. Több mint két évtizedes ez irányú munkásságának a Horthy-fasizmus vet véget; a fehérterror kormánya 1935-ben megtiltja a Jogtudományi Közlöny megjelenését. Vámbéry Rusztem 1915-től 1918 végéig a budapesti Egyetemen a büntetőjog rendkívüli tanára, 1919 januárjában Károlyi Mihály, köztársasági elnök, nyilvános rendes tanárrá nevezi ki, s tagja az akkori Nemzeti Tanácsnak. Horthyék megvonják tőle a venia legendit, ami után ügyvédi tevékenységet fejt ki.

A Jogtudományi Közlönyben az 1935. évi betiltásról így ír: „Azok az írók, akik a Jogtudományi Közlönyt jelentik, eszmei egységet alkotnak, s remélhető, hogy az eszme ezúttal is előbbutóbb testet fog ölteni. Ez az oka, hogy búcsúmat, amely olvasóinknak szól, nem istenveleddel végzem, hanem bizakodóan mondom: a viszontlátásra!"

1932. február 29-én, 60. születésnapján, az őt ünneplőknek Heinét idézte: „Blamier mich nicht, mein schönes Kind, — Und grüss mich nicht unter den Linden; Wenn wir nachher zu Hause sind, Wird sich schon alles finden."

A kommunista és más baloldali perbefogott személyek védőjét, a haladást szolgáló Jogtudományi Közlöny szerkesztőjét, akkor már a parancsuralmon alapuló fasiszta hatalom haszonélvezői és más gyávák, előre látva a rövidesen következett lapbetiltást, elkerülték. Vámbéry Rusztem az évtizedes kényszerpihenő nagy részét emigrációban töltötte, s egyszer-másszor felszínre került határozatlanságától eltekintve jó szolgálatot tett akkor, amikor a felszabadulást követően az Egyesült Államokban felvilágosító előadásaival hozzájárult annak a tisztázásához, hogy kik juttatták uralomra azokat, akik 25 éven

át Magyarországot az európai reakció, a fasizmus szövetségesévé tették!

A felszabadulást követően, 1946 januárjában az *új alapokon* indult újból útnak a Jogtudományi Közlöny.

Szerkesztőségében és szerkesztőbizottságában jelen vannak a tagjai a Kommunista Kiáltványban meghatározott annak a „kis csapatnak", amely „az uralkodó osztályból kivált, s a forradalmi osztályhoz csatlakozott, amely a jövő letéteményese", amely „... felemelkedett olyan magasra, hogy a történelem egész folyamatát elméletileg is át tudta érteni ..."

A szerkesztőbizottság élén Szladits Károly „Beköszöntő"-jében írja: „A demokrácia jogrendjének kiépítésében a megoldásra váró kérdéseket a legszélesebb körű eszmecsere útján kell megérlelni. Hiszen a demokrácia lelke a *konstruktív bírálat,* amely a fejlődést különböző felfogások eredőjeként viszi előbbre."

Az új Jogtudományi Közlöny alakulása történelmi körülményeinek függvényeként hasábjain vívja meg a jog- és az államtudomány elmélete és gyakorlata szocialistává fejlődése folyamatának stratégiától, taktikától és nem utolsósorban felkészültségtől is függő harcát. A lap szerkesztőségében, szerkesztő bizottságában is összecsapnak a nézetek. A lapszámokban a hatalom eldőltéig a reformok híveinek és a forradalmi *új* harcosainak a nézetei ütköznek. Az állam és jog elméletéről Moór Gyulától Szabó Imréig cikkeznek. („A jogbölcselet problémái" című Moór-kötetet erőteljesen bírálta Szabó Imre a Jogtudományi Közlöny új évfolyama 1. számában.)

A hatalom eldőlte után, a letűnt uralmi rendszerből folyó polgári nézetek elleni, bár nem teljesen egyenletes harc a lap hasábjain nagyban segítette a folyóirat végleges arculata kialakulását.

A felszabadulást követő húszéves időszak fejlődéstendenciája a Jogtudományi Közlönyben tükröződik. Egyes időszakokban — átmenetileg — sűrű és a pórusokat is betöltő légkör a lap hangját is színteleníti, egészen az újpozitivizmusig.

A történelmi időszak első felében a változások soha nem tapasztalt gyorsasága nem, vagy csak nagyon kevéssé nyújtott lehetőséget a jog elméleti művelőinek arra, hogy irányítsák vagy jelentős befolyást gyakoroljanak a pozitív jog részleteire. (Az elmélet és gyakorlat egysége — egy időn át — még többé szólam és kevésbé átérzett posztulátum.) Mégis a Munka Törvénykönyve, a Büntető Törvénykönyv új általános része (1950 : II. tv.) jó elméleti meggondolások alapjain minden korábbihoz képest — csak a szovjet példa létezése mellett — újat, emberibbet jelentettek.

Többször történt, hogy a Jogtudományi Közlönyt feladatának mind jobb megoldásához különféle — nemegyszer túlzottan technikai, szervezési, tervezési — módszerekkel igyekeztek közelíteni. A tapasztalat tisztázta, hogy nem, vagy nemcsak a megjelenés töretlen periódusai, a folyóirat borítólapja vagy oldalnagysága jelentős. [Mindez nem akarja a szerkesztés kívánnivalót tartalmazó (technikai állapotáról) a figyelmet elterelni.] A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének a gondozása szorosan összefügg azzal, hogy a Jogtudományi Közlöny működése megérte és így érte meg a felszabadulástól máig eltelt időt.

E két évtized második felében épül ki a magyar szocialista jogrendszer, ebben a munkában a folyóirat részt kér, kap és szerez.

Az átfogó kódexek (polgári jogi, büntetőjogi) számos principiumának — köztük talán a legfontosabbnak, a felelősségének — a megfogalmazását megalapozó tanulmánysorozatok által előnyösen befolyásolja. Van része a Jogtudományi Közlönynek a tudományág művelői fejlődésében.

A felszabadítást követő két évtized alatt a Jogtudományi Közlöny — kereken — 12 000 oldalon 2246 tanulmányt, cikket közölt, amelyeket 638 szerző készített. Ezek a számok nemcsak mennyiségi tájékoztatásul szolgálnak; a 12 000 oldal 60 millió betűjének tartalma a fiatal magyar szocialista jogtudós nemzedék megszületésének segítője, fejlődésének kerete és beérésének hiteles tanúja. A 638 szerző, erre való *közvetlen* törekvés nélkül, a természetes kiválasztódás eredményeként is, arányosan oszlik meg az elméleti tevékenységet folytató, de gyakorlati hivatást betöltő, az egyetemeken, kutatóintézetekben munkálkodó, az ország vidéki (főleg egyetemi) városaiban és a fővárosban működő jogászok között.

A szerkesztés munkáját érinti az a tény, hogy hosszú időn át az állam- és jogtudomány számára — úgyszólván — az egyetlen orgánum volt a Jogtudományi Közlöny, míg manapság más a helyzet; a témáknak a helyes megosztása a társ-folyóiratokkal a jobb szerkesztés *egyik* feltétele. Azonos megítélés alá kell vonni azt, hogy még mindig nem alakult ki a kívánatos, a helyes arány a jogalkotást és a jogalkalmazást érintő tanulmányok között. (Az utóbbiak helyzete az előnytelenebb.) Az előrelépés — a szerzők témaválasztása jóértelmű befolyásolását és segítését is ideértve — a szerkesztés tervszerűségének az ésszerű fokozását kívánja. Megállapítható az is, hogy a lap jövőbeli tartalmát illető ez utóbbi fejlődési igény szorosan összefügg — elsősorban — a jogalkalmazást tárgyazó, azt elemző közlemények megjelentetésének az *időszerűségével.* Rövidíteni szükséges tehát egy-egy lapszám technikai (nyomdai) előállításának a tartamát is.

Legyen a Jogtudományi Közlöny a szocialista világban uralkodó eszmék és politika, erkölcsi és jogi nézetek hazai fejlesztésének magasszínvonalú, meggyőződésen alapuló álláspontot képviselő, eltéríthetetlen szószólója; a helyes gyakorlatot kifejlesztő élenjáró elmélet bátor hordozója!

Kádár Miklós

A jog, a jogász és a nemzetközi kapcsolatok

Midőn egy jogi intézmény, a jog szolgálatába állított valamely szerv jubileumát ünnepeljük, nem elégedhetünk meg azzal, hogy a múlt idők eseményeit és tanulságait felidézzük, hanem el kell gondolkodnunk azon is, hogy a jelenlegi helyzet, napjaink adottságai és igényei szempontjából mit jelent a jog és milyen feladatokat rónak ezek a jogászokra. Fontos ennek megállapítása az állam belső ügyeinek vonatkozásaiban, de nem kevésbé jelentős a nemzetközi kapcsolatok területén. Különösen ma, amikor ezek a kapcsolatok majdnem áttekinthetetlenül bonyolultakká lettek és amikor azok intézésében sokszor került és kerül túlsúlyba az önkény.

Az állam irányítása a fejlődés mai fokán is az állami uralmat gyakorló osztály kezében van, amely törekszik az állami élet mindenirányú vonatkozását a saját érdekeinek megfelelően rendezni, illetőleg a külső államokkal olyan szabályokat elfogadtatni, amelyekre támaszkodva a saját államának, illetőleg a saját állama uralkodó osztályának érdekei a legbiztosabban érvényesülhessenek. A szabályozás ilyen megoldása érdekében kifejtett tevékenység az állam külpolitikája.

A jog alkalmazói, értelmezői, sőt technikai értelemben megteremtői azonban a jogászok. Éppen ezért, amikor a jog szerepét elemezzük a nemzetközi kapcsolatokban, nem térhetünk ki a jogászok szerepének vizsgálata és értékelése elől sem. Tisztáznunk kell a ténykedést, amelyet a jogászok e téren végeznek és a feladatokat, amelyeket teljesíteniük kell.

Ha a társadalmi viszonyok fejlődnek, természetesen a régi szabályok, a népek vonatkozásában a nemzetközi jog megfelelő részének megváltoztatására van szükség. Itt azonban ellentét támadhat — és legtöbb esetben támad is — azok között, akiknek érdekében állna az addigi szabályozás megőrzése és azok között, akik arra törekszenek, hogy az új helyzetnek megfelelő új jog jöjjön létre. A jognak ilyenformán konzerváló szerepe van, szemben áll a fejlődés követelményeivel, sőt esetleg meg is akadályozhatja azt. A jog tehát ebben az esetben politikai értelemben a reakció tényezőjévé válnék, eszköz azok kezében, gondolkodásában és érvelésében, akik a fejlődés útját eltorlaszolni kívánják.

És mi lesz a jogász szerepe?

A jogász a meglevő, a hatályos jog ismerője és alkalmazója lévén, ha nem lát egyebet, mint a jog szabályait, a társadalmi megmerevedés, a haladás megakadályozója, tehát a reakció kiszolgálója lesz. Így jár el az a jogász, aki a szabályban kizárólag a szabályt látja és nem veszi tudomásul, mi volt annak eredete, milyen körülmények teremtették azt és nem érdekli, hogy ezek a körülmények fennállnak-e még, vagy elsorvadva, elhalva helyet adtak, illetőleg helyet kell adniuk új körülményeknek, új viszonyoknak.

Azt hiszem, teljesen félreismerné hivatását az a jogász, aki ilyen módon értelmezné a jog szerepét a társadalmi életben és a saját kötelezettségét a társadalom irányában. A jog nem lehet súly, amely a gördülő kereket lehúzza, annak mozgását akadályozza. És a jogász nem lehet kerékkötő, aki a maga tudományával, ügyeskedő érvelő készségével a haladni kívánó kerék lendületét fékezi. Az emberiség gyarapodni, erősbödni, fejlődni kíván és a jogász akkor tölti be hivatását, ha a jog eszközeivel, a jogelvek felvonultatásával és alkalmazásával ennek a fejlődésnek segítője és propagátora lesz.

A hivatását valóban betöltő jogászok feladata nem az, hogy a régi szabályok érvényben maradását erősítsék, a túlhaladott rend további fenntartását, annak megmaradását segítsék. Azt rábízhatják a reakciót kiszolgáló, a pozitív jog szerinti gondolkodásra szorítkozó jogászokra. Az ő helyük a kialakulóban levő társadalmi rend, a fejlődés szempontjából megkívánt és diktált jogelvek kidolgozóinak, indokolóinak és terjesztőinek táborában van. Rájuk vár a helyzet érlelődése során az új szabályok, az új nemzetközi jog kidolgozása. És az ezzel szemben mutatkozó ellenállás leküzdése céljából küzdeniük kell a most már pozitívvá lett jog érvényesüléséért, ezeken keresztül a fejlődés vonalában fekvő új társadalom kialakulásáért és megszilárdulásáért.

Így értsük meg a legutóbbi korszakban kialakult jogelvek, majd jogszabályok létrejöttét és azt a feladatot, amelyet a mai idők jogászainak betölteniük kell.

A hűbéri, pozitív joggal szemben kialakult és egyre erősbödött a társadalmi fejlődés által megkívánt változás megvalósítása érdekében olyan felfogás, hogy az azonos nyelvet beszélő, közös kultúra és gazdasági érdek által összefogott nép ne legyen többé egy vagy több fejedelem alattvalója, aki vagy akik isten kegyelméből rájuk ruházott hatalommal élve intézkednek és szabják meg jogviszonyaik szabályait.

Európában azonban századunk elején lényegében befejeződött ez a folyamat. Győzött az elv, a politikai közületek típusa a nemzeti állam lett. De tulajdonképpen csak helyi sikerekről lehet beszélnünk: egyes nemzeteknek sikerült az önrendelkezési jog elvét alkotmányuk megteremtésével vagy más módon pozitív joggá szilárdítani, nemzetközi méretben az elv csak a legújabb időben nyerte el a pozitív jog erejét. Elnyerte azáltal, hogy az Egyesült Nemzetek Kartája kimondta, céljainak egyike, hogy „a nemzetek között a népeket megillető egyenjogúság és önrendelkezési jog elvének tiszteletbentartásán alapuló baráti kapcsolatokat fejlessze" (1. cikk, 2. pont).

A nemzetek önrendelkezési joga tehát 1945 óta a nemzetközi tételes jog része, amelynek be-

tartása a Kartához csatlakozott minden állam kötelessége. De a régi jog fenntartásában érdekeltek ellenállása nem mindig szűnik meg az új szabály elfogadásával, hanem a megfelelő végrehajtás külön erőfeszítéseket, külön harcot igényel. Így történt ezen elv, illetőleg ezen jog körül is. Még azok az államok is, amelyek nemzete csak súlyos harcok árán tudta az önrendelkezést pozitív joggá tenni, ellenállást gyakoroltak, amikor olyan nemzetek követelték e jog érvényesítését, amelyek az ő elnyomatásuk, uralmuk alatt állottak. Csak szívós, véres harcok árán tudták Ázsia, Afrika népei az önrendelkezési jog elvének érvényt szerezni és nemzeti államaikat kiépíteni. Sőt még ma is ellenállást fejt ki több állam az immár pozitív nemzetközi jogszabály végrehajtásával szemben, bár ők maguk is tagjai az Egyesült Nemzetek Szervezetének. A jogászok, minden ország minden jogászának feladata e téren nem lehet többé kétséges. A haladás jegyében és nevében harcolniuk kell a fejlődés által követelt elv tényleges érvényesüléséért, a jog tisztelete jegyében követelniük kell a Karta szabályai végrehajtásának megvalósítását. Ez a feladata a pozitivista jogásznak és annak is, aki tisztában van a jog társadalmi vonatkozásaival és tudatosan követi a társadalmi fejlődés vonalát, mert tudja, hogy a jogszabályok változását és fejlődését az határozza meg.

A Karta azonban egyben leszögezi, hogy „a Szervezet valamennyi tag szuverén egyenlőségének elvén alapszik" (2. cikk, 1. pont). Vagyis pozitív joggá lett, hogy az államok egyenlők és szuverének. Ez pedig annyit jelent, hogy minden állam szabadon határozhatja el cselekedeteit és intézkedéseit és ezt a szabadságot csak azok a korlátozások szűkíthetik, amelyeket ugyancsak szabad elhatározásból elfogad. A beavatkozás, az erőszakkal való fenyegetés, illetőleg az erőszak alkalmazása a jogba ütköző cselekmények, tehát a jogásznak ezzel szemben védelmébe kell venni a sértettet. Segítenie kell azzal, hogy feltárja az idevonatkozó tényeket és leleplezi az olyan törekvéseket, amelyek legális színben kívánják feltüntetni, megengedett formában kívánnak burkolni az állami szuverénitást sértő, tehát a nemzetközi jog szabályaiba ütköző akciókat. A legfontosabb jogászi érveket egyébként maga az ENSZ szolgáltatta, amelynek Közgyűlése már VI. ülésszakán elhatározta, hogy az emberi jogok biztosítása tárgyában készülő nemzetközi szerződés egyik pontja szószerint így hangozzék: „Minden népnek joga van ahhoz, hogy rendelkezzék saját maga felett." Azok a népek, amelyek autonómiával nem bíró területek igazgatásáért felelősek, gondoskodni tartoznak arról, hogy ez a jog megvalósuljon.

Az azóta lefolyt események mutatják, hogy különböző imperialista hatalmak mennyire figyelmen kívül hagyták és hagyják ezt az elhatározást. A kolonializmus felszámolása céljából vitt harcban, a neokolonialista törekvések elleni küzdelemben jelentékeny fegyver a jog, amelynek tiszteletében az Egyesült Nemzetek Közgyűlése 1960. december 14-én az 1514. (XV.) számú határozatával éles hangon foglalt állást és kimondta: „Ünnepélyesen deklaráljuk annak szükségességét, hogy sürgősen és feltétel nélkül véget kell vetni a kolonializmus minden formájának és bármely módon történő megnyilatkozásának." És részletesen felsorolja a tapasztalat szerint gyakorlatba vett módjait a kijátszásnak, a visszaélésnek, hogy ezeket a népek függetlensége ellen irányuló fegyveres vagy fegyver nélkül elkövetett módokat kifejezetten eltiltsa.

Mivel pedig a határozat végrehajtásában különböző kolonialista államok késlekedést és rosszakaratot mutattak, az 1961. évi Közgyűlés újabb erélyes határozatban hívta fel az európai államokat nemzetközi kötelezettségük betartására.

Az államoknak a pozitív jog által elismert és biztosított szuverénitása azonban nemcsak a függetlenséget jelenti, más államok uralma alól való felszabadulást, hanem a korlátlan jogot is arra nézve, hogy a belső életre vonatkozó jogszabályokat, társadalmi berendezkedését saját maga szabja meg. E jog fontossága akkor lép különösen előtérbe, amikor az egyenlőtlen fejlődés következtében a különböző új államok különböző, egymásnak gyakran sok tekintetben ellentmondó társadalmi rendet alakítanak ki. Ilyen volt a helyzet amidőn még feudális rendszerű államok is álltak, de érvényesülésre törekedtek már polgári államok is. De sem a feudális uralkodók elkülönülten gyakorolt erőszakja, sem a reakciós erők összevonásával operáló Szent Szövetség nem tudta megakadályozni a polgári rend érvényesülését és általánossá válását. Hasonló helyzet állott be, amidőn a kapitalista államok világában szocialista társadalmi rendet valósított meg az egyik legnagyobb állam népe, amely fenn is tartotta ezt a rendszert minden reakciós ellenállással és külső beavatkozással szemben. Ebben a helyzetben jelentette ki a két legerősebb kapitalista hatalom nevében az Egyesült Államok elnöke és Nagy-Britannia kormányelnöke az 1941. augusztus 14-én — amikor a legerősebb fasiszta hatalom már háborút indított a szocialista állam megdöntése céljából — az Atlanti Kartának nevezett közös nyilatkozatban, hogy „elismerik minden nép jogát arra, hogy maga válassza meg a kormányzati rendszert, amelyben élni kíván". 1942. január 1-én kiadott nyilatkozatukban magukévá tették ezt az elvet a fasiszta erőszak ellen egyesült összes nemzetek és a háborús győzelem után a kapitalista és szocialista államok egyhangú megegyezésével elfogadott Alapokmány szerint pozitív jogszabállyá tették.

Az együttműködés minden néppel — bármilyen legyen annak társadalmi berendezkedése — kötelező.

Társadalmi rendszerének kijelölése, a hazai viszonyok szabályainak megállapítása minden állam belső joghatósága körébe esik és külső állam ebbe történő beavatkozása a nemzetközi jog

tételes szabályaiba ütközik. Ennek szem előtt tartásával kell megítélnünk az olyan imperialista törekvéseket, amelyek útját akarják állni, hogy valamelyik nép pl. szocialista társadalmi berendezkedést kíván létesíteni vagy államát szocialista állammá kívánja átformálni. Ugyanígy nem lenne megengedhető, hogy szocialista állam arra kényszerítsen valamely államalkotó népet, hogy államát szocialista társadalmi rendszerre építse fel. Súlyosan jogellenesnek kell minősíteni azt is, ha valamely államot gazdasági vagy egyéb eszközökkel kívülről arra akarják kényszeríteni, adja fel az el nem kötelezettség külpolitikáját és azt az elhatározását, hogy belső struktúráját ennek a külpolitikának követelményei szerint formálja. A nemzetek önrendelkezési joga, az állami szuverenitás elleni merényletnek kell minősíteni az ilyen irányzatú akciókat, amelyekkel szemben a pozitív jog védi minden állam népe elhatározásának szabadságát.

Le kell ezért győzni a régi szabályok fenntartásához ragaszkodó érdekek ellenállását, hogy valóra váljanak az elvek, hogy végrehajtást nyerjen a jog. A jog szabályai azonban egyben hatékony fegyverek ebben a harcban, amelybe éppen ezért a jogászoknak a harcolók élcsapatában a helyük.

Ám nemcsak a saját hazájuknak érdeke állítja csatasorba a haladó jogászokat. Az egész emberiség érdekében, az általános kultúra, az összes népek boldogulásának erőteljes fejlesztéséért vívott harcok is szükségessé teszik az ő fegyverük forgatását, a jog érvényesítését. Nem hiányozhatnak tehát az Egyesült Nemzetek Közgyűlése által korunk parancsoló követelésének kijelentett leszerelés megvalósításáért folyó világméretű megmozdulás legbuzgóbb harcosainak a sorából sem. Segíteniük kell, hogy megértse minden nép, minden politikai irányzat: a leszerelés, a fegyverkezés teljes és általános felhagyása nem jámbor óhaj, nem békeszerető emberek ábrándja többé, hanem olyan jogi kötelezettség, amelynek teljesítésétől, végrehajtásának keresztülvitelétől a nemzetközi jogi szabályok megsértése nélkül kitérni többé nem lehet.

Az államok önkéntes alávetéssel kötelezték magukat, hogy „A Szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során más Állam területi épsége vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniuk kell." (2. cikk, 4. pont.) Tiltva van tehát másik állam ellen alkalmazott erőszak minden módja, amely módok közül elsősorban a fegyveres erőszak; a háború tartozik. Tiltva van az erőszak bármely módján történő fenyegetés, tehát elsősorban a fegyveres fellépéssel való fenyegetés, vagyis a támadó cselekmények elkövetésére mutató felkészülés: a fegyverkezés. Az új nemzetközi jog nem ismeri el tehát az erőszakot, a háborút, mint a viszályok elintézésének jogszerű módját. Az államok közötti kapcsolatoknak csak egyetlen jogszerű módja van: a békés kapcsolat.

Ha pedig tilos a háború, nem lehet jóhiszemű a háború eszközeinek, a fegyvereknek birtoklása sem. Éppen ezért egyre erőteljesebben jelentkezett és jelentkezik a népek követelése, hogy a fegyverkezéssel fel kell hagyni és a meglevő fegyverzetet meg kell semmisíteni. Így a sürgősen megoldandó nemzetközi kérdések előterébe került: az általános és teljes leszerelés követelése.

A népeknek az a követelése, vessenek véget a fegyverkezésnek, hogy így megszabaduljanak annak immár nyomasztóvá vált terhétől és a háborús fenyegetéstől. Ennek megfelelően a Közgyűlés 1959. évi november 2-i ülésén a Szovjetunió és az Egyesült Államok közös javaslatát „lelkes egyöntetűséggel" fogadta és határozattá emelte azt.

A leszerelés elvét tehát nemzetközi elhatározás rögzítette. De csak az elvet. A végrehajtás módjára vonatkozó megegyezés, a leszerelés tényleges megvalósításának szakaszait és részleteit előíró jogi kötelezettség még várat magára. Bizottságok megszámlálhatatlan alkalommal lefolytatott tárgyalásai, könyvtárakat kitevő jegyzőkönyvekben feljegyzett viták nem hoztak még eredményt. Az történt, mint ami már történt annyiszor, amikor a haladás a régi berendezkedésben kedvezményezett egyesek és kis csoportok érdekeivel szemben a nagytöbbség, az egész emberi fejlődésnek érdeke radikális elhatározásokat követelt. Az elvi elhatározástól nem lehetett kitérni. Egyetlen politikai párt sem merészkedett egyetlen országban sem azzal szembeszállni. Sőt saját programjának, saját követelésének hirdette azt. De egyúttal felsorakoztatja az érveket, amelyekkel azt kívánják igazolni, hogy bármilyen szép és helyes az elv, még nem értek meg a megvalósítás körülményei. És nem merülnek ki az akciók, amelyekkel a megvalósítást akadályozzák és végeredményben — lehetetlenné kívánják tenni.

A leszerelés kérdésében a jogi helyzet tiszta. Eldőlt érdemben már akkor, amikor a nemzetközi megállapodás a háborút jogon kívül álló, jogellenes állapotnak nyilvánította. Mégis vannak jogászok, akik hivatásukkal összeegyeztethetőnek tartják, hogy annak kimutatásán fáradozzanak, a leszerelés végrehajtására nincs jogi kötelezettség — mert az elv még semmire sem kötelez. Támogatni igyekeznek tehát a népek követelésével szembehelyezkedő reakciót. A leszerelés elfogadott elve végrehajtásának megakadályozásával illuzórikussá kívánják tenni magát a háború tilalmát is.

Nem lehet azonban vitás, hogy a hivatását betölteni kívánó jogász megütközéssel utasítsa vissza az ilyen állásfoglalást. Az ő magatartását a társadalmi fejlődés, a haladás kívánalmai szabják meg. Az ezeknek a követeléseknek nyomán kialakult elveket követniük kell a megvalósításnak, a végrehajtásnak. Harcolnak a jogászok tehát az ellenálló erők elnyomása, a mesterkélt

argumentumok leleplezése, az akadékoskodás kiküszöbölése, a leszerelés végrehajtását kötelezően elrendelő nemzetközi egyezmény létrehozása érdekében.

Harcolniuk kell annál nagyobb eréllyel, mert az imperialista reakciós erők még azokat a szabályokat sem engedik megszületni, amelyek az általános atomhalál rémétől szabadítanák meg az emberiséget. Szívós ellenkezésük után létrejött végre a moszkvai 1963. évi egyezmény a kísérleti atomrobbantások részbeni eltiltásától. De évekig tartó tárgyalások után sem egyeztek bele, hogy ezt a nagyonis szűk területű tilalmat legalább ebben a részkérdésben általánosítsák. Még kevésbé járulnak hozzá, hogy az atomfegyverek elterjedését korlátozzák. Pedig milyen messze van mindez az atomfegyverek alkalmazásának tilalmától és a veszedelmes módon felhalmozott atomfegyverek megsemmisítésétől. És mennyire messze a már jogilag kimondott elvtől, az általános és teljes leszereléstől.

A mai nemzedékre két történelmileg rendkívül jelentős feladat megoldása vár. Egyik a kolonializmus teljes felszámolása, a neokolonializmus térhódításának megakadályozása és a másik, az általános és teljes leszerelés végrehajtása. A nemzetközi kapcsolatok terén új korszakot vezet be a két feladat helyes megvalósítása. Az összes népek kölcsönös megértésének, tényleges együttműködésének, a békének korszakát. A jogi alap mindkét területen le van rakva. Nemcsak a vonatkozó elveket tette magáévá az általános köztudat, de a pozitív rendelkezések és kötelező kijelentések egész sora követeli, hogy a tényleges megvalósítás ne késsék.

Mi az akadálya, ha a jogi alap már becikkelyezett része a minden állam által elfogadott nemzetközi jognak?

Az akadály az a tény, hogy bizonyos államok nem tesznek eleget a Kartában leszögezett annak az elvnek, hogy „A Szervezet összes tagjai abból a célból, hogy a tagságból eredő jogokat és előnyöket mindannyiunk számára biztosítsák, kötelesek az Alapokmányban vállalt kötelezettségeiket jóhiszeműen teljesíteni" (2. cikk, 2. pont). A jogászokra hárul a kötelesség, hogy feltárják a körülményeket, amelyek a jóhiszemű teljesítés útjában állnak. Az ő kötelességük, hogy figyelmeztessék saját államukat, de meg minden más államot, ha formális intézkedés hamis leplébe burkolózva a jóhiszeműség útjáról letérnek, az ő kötelességük, hogy helyes irányt mutassanak és annak követésében élen járjanak.

Ha ezt teszik, méltán felelnek meg a jogászi hivatásnak. Hivatásuk betöltésével kiérdemlik a békére, a jobb jövőre, a fejlődés eredményeire áhítozó emberiség elismerését és háláját.

Hajdu Gyula

A polgári jogi jogösszehasonlítás módszertanához

1. Az összehasonlítás alapvető feltétele, hogy az összehasonlítandó jelenségek egyneműek legyenek: legyen közös nevezőjük. Mármost van ahol ez a közös nevező kézenfekvően közel van és lényeges vonásokra terjed ki, van ahol messzebb, az absztrakció magasabb fokán van, vagy mintegy mellékúton található, és van, ahol sehol sincs. Minél messzebb van a vizsgált jelenségektől, és minél mellékesebb tényezőkre vonatkozik, annál nehezebb és kisebb jelentőségű eredményekre vezet az összehasonlítás.

Már a mellékes tényezőkre hivatkozás is arra vall, hogy itt nem merő számokról van szó, amelyeknek csak egy legnagyobb közös nevezőjük lehet. Összetett társadalmi, gazdasági, jogi jelenségek kerülnek összehasonlításra, és itt az összehasonlítás célja, szempontjai szerint többféle „legnagyobb közös nevező" is lehetséges. Ha pl. valamilyen meghatározott, közvetlen gyakorlati célból történik a jogösszehasonlítás, akkor — annak árán, hogy a szerzett ismeretek igen korlátozottak lesznek — a jogintézmények lényegének feltárására lehetőséget nem adó irányban fog esni a „közös nevező". Ha pl. egy adott jogvita szempontjából fontos tudni, hogy mennyi időt engednek különböző jogintézmények a hibás teljesítésből eredő igények érvényesítésére, akkor felesleges feltárni a hibás teljesítés szankciórendszerének elvi alapjait, struktúráját, feltételeit stb. Ilyenkor elégséges közös nevező lesz az a tény, hogy különböző jogrendszerek több-kevesebb időt engednek a hibás teljesítésből eredő igények érvényesítésére. Ezen az alapon a feltett kérdésre választ lehet kapni, de a hibás teljesítés szankciórendszeréről körülbelül annyit tudunk meg, mintha az Eiffel-tornyot úgy hasonlítanánk össze a Waterloo-híddal, hogy mindkettőből kivágunk egy-egy darab fémet, és ezeket a fémeket hasonlítjuk össze. Jogosult-e ez az eljárás? Az Eiffel-toronynak és a Waterloo-hídnak egyaránt „közös nevező"-je az, hogy anyaguk fém, és az, hogy emberi célokat szolgáló építmények. Az előbbi azonban a torony és a híd összehasonlítása szempontjából igen kevéssé lényeges, mert torony és híd ugyanúgy készülhet másfajta anyagból is, — ez a „közös nevező" anyag-technológiai szempontból lényeges. A torony és híd összehasonlítása szempontjából azonban valóban lényeges eredményre a „másik közös nevező" vezet: az, hogy ezek

emberi célokat szolgáló építmények. Visszatérve az említett jogi példára: az érvényesítési határidők szempontjára szűkített „közös nevező" anyag-technológiai szempontból lényeges eredményekre vezethet, de nem tárhatja fel a jogintézmény lényegi eltéréseit, vagyis tudományos megismerés céljára aligha alkalmas.

A tudományos megismerés céljából folytatott jogösszehasonlításnak tehát olyan „közös nevező" alapján kell folynia, amely a lényeges tartalmi, strukturális elemek, lényeges összefüggések feltárását teszi lehetővé. Ez a helyes eljárás akkor is, ha két adott jogrendszer között az így felfogott „közös nevező" az absztrakció igen távoli fokán van, mint pl. különböző társadalmi rendszerek jogainak alapintézményei esetében. Abból, hogy a „burzsoa" és „szocialista" fellebbezési határidők sokkal könnyebben összehasonlíthatók, mint a burzsoá tulajdon és a szocialista tulajdon, egyáltalán nem következik, hogy az előbbi összehasonlítás mélyebb és gazdagabb ismeretekre vezet, mint az utóbbi. Ellenkezőleg: az egymással alig összehasonlítható szocialista állami tulajdon és burzsoá magántulajdon „összehasonlítása" sokkal gazdagabb ismeretekre vezet, mint annak kimutatása, hogy valamilyen határidő egy adott szocialista és egy nyugati jogban egyaránt 15 nap, vagy az egyikben 8 nap, a másikban 15.

2. Mindennek elvi elismerése esetén is újabb nehézségek kezdődnek. Az első buktató: *a saját, megszokott jogrendszerből való kiindulás.* Egy az angol—amerikai jogot a délamerikai jogokkal összehasonlító munka egyik fejezete az „Equity" címet viseli[1], noha a délamerikai jogok egyáltalán nem ismerik az angol—amerikai equity-t. Az eredmény: egy fejezetben kerül összehasonlításra a részletvétel, a természetbeni teljesítésre kötelezés lehetősége, valamint két olyan perjogi intézmény, mint az estoppel vagyis a jogosultságra hivatkozás kivételes megtiltása és az injunction vagyis a bírósági tilalom valaminek megtételére stb., noha ezek csak az angol—amerikai jogban alkotnak egységet, a délamerikai jogokban ugyanúgy vagy nem léteznek vagy egymással semmi összefüggést nem mutatnak, mint pl. egy kontinentális burzsoa jogban. Az equity nem tekinthető az említett intézmények „közös nevező"-jének az angol—amerikai és a délamerikai jogok vonatkozásában.

További nehézségek: másutt fogják látni ezt a lényeget illető közös nevezőt azok, akik a jogot a társadalmi-gazdasági jelenségekkel való kölcsönhatásában szemlélik, és másutt azok, akik csak a jogi formát és technikát tartják szem előtt, és az első csoportba tartozók között is nagy lesz a szemléleti különbség aszerint, hogy miben látják a társadalmi-gazdasági viszonyok döntő és mellékes elemeit. Itt igen sokféle variáns létezik; csak jelzésszerűen érintjük egyiküket-másikukat.

a) Sok common-law-jogász a tulajdonjogban, trust-ban és más a dolgokra vonatkozó jogokban gyakran egyszerűen különféle célokra alkalmas *„device"*-okat lát, mintegy szerszámkészletet, amelynek egyes darabjaival különféle munkákat lehet elvégezni. Ez a szemlélet érzésünk szerint nem utolsó sorban a common law legfontosabb történeti sajátosságára vezethető vissza. A common law ugyanis lényegét, módszereit, eredeti tartalmát tekintve prekapitalista jogalkotás, amely az angol társadalom és különösen a XVII. század angol forradalmának sajátos osztályviszonyai következtében, annak folytán, hogy az ezt létrehozó társadalmi osztály a kapitalizmusba beépült, a kapitalizmusba való átmenet során fejlődésében nem tört meg, hanem folytonos vonakodó átalakulásban alkalmassá vált arra, hogy bizonyos határokig a modern kapitalista társadalom céljait szolgálja.[2] Ha mármost lényegében prekapitalista eszközök nagy tömegben szolgálják a mai társadalom céljait, akkor ezek az eszközök eredeti történelmi alapjaiktól elszakadva jelentkeznek. Úgy tűnnek, mintha alapjaiktól függetlenül, időtlenül szolgálnák a változó társadalmakat. Ha pedig ez a látszat keletkezik, akkor kézenfekvő a „device"-szemlélet is. Meggyőződésünk szerint azonban e szemlélet most vázolt háttere által keltett illúzióról van itt csupán szó: ezek a jogi eszközök a társadalom változásával részint átalakulnak, részint új körülményekkel való kölcsönhatásukban egészen mást jelentenek, mint eredetileg, úgy, hogy valójában többnyire épp oly kevéssé azonosak a XVI., XVIII. és a XX. században, ahogy a XVI. századi yeoman sem azonos a XVIII. századi manufaktúrában dolgozóval vagy a XX. századi ipari munkással, noha valamennyiöket Jones-nek hívják, mert egymás leszármazói. Ilyen körülmények között a „device"-szemlélet alapján végzett jogösszehasonlítás vezethet hasznos részeredményekre, de ezek az eredmények tudományos szempontból jobbára használhatatlanok lesznek.

b) Főleg az USA-ban elterjedt az a szemlélet, amely a tulajdonjogot és rokonintézményeit aszerint rendezi, hogy milyen *funkciót* töltenek be. A vízgazdálkodás, a városrendezés stb. mindenütt lényegében egyfajta intézményt termel ki. Beszélnek ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi tulajdonról, értékpapírtulajdonról stb. Ez a szemlélet — akárcsak a „device"-felfogás — határozottan szembenáll a magasabb szintű általánosításokkal, a jogi fogalomalkotással; a pragmatizmus jegyeit viseli magán és közvetlenül a gyakorlatra irányul. Ebben van előnye, de ugyanakkor egyoldalú marad. Kétségtelen, hogy

[1] *Ph. J. Eder:* A Comparative Survey of Anglo-American and Latin-American Law, New York, 1950. 4. fej.

[2] Hogy csak bizonyos fokig, azt a növekvő törvényhozás bizonyítja.

az ipari fejlődés és következményei egy sor kérdést az egész világon egyformán tesznek fel. Az is kétségtelen, hogy az ezekre adott válaszok is egy bizonyos pontig hasonlóak lesznek. A funkcionális szemlélet a válasznak ezeket az azonos elemeit tekinti döntőnek, márpedig a fejlődés jelenlegi fokára nemcsak az jellemző, hogy az ipari fejlődés bizonyos közös kérdéseket tesz fel és ezek bizonyos fokig közös válaszokat igényelnek, de a leginkább az, hogy a világon különféle társadalmi rendszerek léteznek. Az azonos kérdések részben már eleve más akusztikát kapnak és a válaszok a leglényegesebb pontokban eltérőek lesznek a magántulajdon és a termelőeszközök társadalmi tulajdona világában. Akár az említett vízgazdálkodást, akár a városrendezést nézzük, más jogi eszközök kellenek, illetve formálisan hasonló jogi eszközök másképpen hatnak, ha a vízgazdálkodó vagy városrendező állammal magántulajdonosok tömegei állnak szemben, vagy ha javarészt a saját tulajdonát, az állami tulajdont érintik az intézkedések. A merőben funkcionális megközelítés azt a közeget hagyja figyelmen kívül, amelyben a funkcionálás végbemegy. Ezért a jogösszehasonlításban csak addig a határig lehet jogosult, amíg a funkciók egynemű közegben működnek; ha különbözőek a közegek, akkor a merőben funkcionális szemlélet lényeges elemek figyelmen kívül hagyása folytán torzítja a valós képet.

c) A kontinentális burzsoá megközelítést a *konceptualizmus, institucionalizmus* jellemzi. Ennek a szemléletnek a táptalaja a kodifikált jogrendszer: a kodifikálás igényli a fogalmi általánosítást, a logikai-dogmatikai kategóriák kiépítését, és ha a kódex létrejött, a jogalkalmazásban is megszokottá válik. E megközelítés előnye az, hogy nem tapad annyira a gyakorlat felszínéhez, hanem annak következtében, hogy a logikai-dogmatikai kategóriák absztrakció és általánosítás szülöttei, a „device"-felfogásnál mélyebben ragadják meg az intézményeket. Ugyanakkor a hátrányainak a gyökere ugyanaz, amiből az előnyei származnak. A gyakorlattól való eltávolodása a szó szoros értelmében vett eltávolodás, éspedig nem mindig a lényeg, a sűrített gyakorlat, hanem a gyakorlattól megszabadított formák irányában. Ez a szemlélet a formalizmus veszélyével jár. A monopolkapitalizmus ellentmondásai által bomlasztott fogalmi apparátusra nem mindig alkalmazható, és ezért egyáltalán nem csupán az USA befolyása az, aminek következtében a funkcionális szemlélet a konceptualizmus rovására még a német—osztrák jogirodalomban is terjed.[3] Ami pedig a két társadalmi rendszert illető jogösszehasonlítást illeti, a jogi technikai hasonlóságok alapján pl. besorolják a szocialista jogokat a kontinentális jogok körébe. Azután kiderül, hogy az állami vállalat operatív igazgatási joga a common law trust-jéhez hasonlít, a szocialista jogi személyek jogképességének célhozkötöttsége pedig az ultra-vires-tilalomhoz. Mindezt azonban a merőben jogi-technikai megközelítéssel csak regisztrálni lehet, némi csodálkozással állapítván meg „common law"-elemek „megjelenését" a „kontinentális" szocialista jogokban. Pedig ezek a „common law-elemek" nem common law-elemek, hanem egyes jogi-technikai következményei a szocialista társadalmi-gazdasági rendszernek, és kiválóan cáfolják azt az említett felfogást, amely szerint a szocialista jog csak „metajurisztikusan", vagyis ideológiáját és társadalmi-gazdasági alapjait illetően tér el a kontinentális burzsoá jogokból. Az állami vállalat operatív igazgatási joga ugyanis arra vezethető vissza, hogy az állam a tulajdonos, de a birtoklás, használat és rendelkezés céljára az általa létrehívott vállalat kezelésébe adja tulajdona meghatározott részét, a vállalat pedig relatív gazdasági önállósága alapján önálló polgári jogi személy, és az operatív igazgatás jogának és kötelezettségének a gyakorlásával törekszik feladatainak ellátására. A szocialista jogi személyek jogképességének célhozkötöttsége pedig nem a társasági tagok, részvényesek védelmét szolgálja a vállalati végrehajtó szervvel szemben, mint az ultra vires-tilalom, hanem a vállalatok közötti „munkamegosztás" tervszerűségét. Ismét azt a következtetést kell levonnunk, hogy másként hat egy-egy jogi megoldás a magántulajdonnak, és másként a termelőeszközök társadalmi tulajdonának a viszonyai között. Ezekből a példákból azonban a jogösszehasonlításra nézve az következik, hogy addig a pontig, amíg egy adott logikai-dogmatikai kategória az összes tárgyalt jogban lényegében ugyanazt jelenti, használható, azon túl viszont torzulásokra vezet. Pl. a szerződési ajánlat és elfogadás minden nehézség nélkül nyújthat a kontinentális burzsoá jog és a szocialista jog összehasonlítása céljára közös nevezőt, de a tulajdonjogban már hibássá válik egy ilyen szintű kiindulópont, mert a magántulajdon egyfelől, a termelőeszközök társadalmi és használati javak személyi tulajdona másfelől nem nyújt olyan közös nevezőt, amely pl. tudományosan gyümölcsözővé tenné a tulajdonjog keletkezése szintjén való összehasonlítást.

3. Igen lényeges módszertani probléma azoknak *az egységeknek a megválasztása,* amelyeken belül az összehasonlítás végbemegy. *René David* „Les grands systèmes de droit contemporains" c. munkájában ez az egység egy-egy jogcsalád, másutt egy-egy jogintézmény, mint *Gino Gorla* „Il contratto"-jában a szerződés vagy annak egyik-másik eleme, mint *Constantinesco* „Inexécution et faute contractuelle"-jében a nemteljesítés és hibás teljesítés. Mármost ezeknek az egységeknek a megválasztása szoros összefüggésben van a „közös nevező"-ről mondottakkal. Ha az „összehasonlítás alapegység"-e szűkebb, mint a közös nevező köre, akkor ez az

[3] Lt. pl. a legutóbbi irodalomban M. Schwimann, Die Institution der Geschäftsfähigkeit, Wien, 1965. kül. 39. s köv.: „Von der institutionellen zur funktionellen Betrachtungsweise".

„alapegység" a jogösszehasonlítás Procrustes-ágya lesz: az összehasonlított jogintézmények egyike-másika nem fog beleférni, vagy nem fogja azt kitölteni. Vagyis: a megválasztott „összehasonlítási alapegység" keretében nem lesz mód a vizsgált terület lényeges tartalmi elemeinek és lényeges összefüggéseinek a bemutatására. Akárhány kis fémdarabot vágunk ki az Eiffel-toronyból és a Waterloo-hídból, az egyes kivágott fémdarabok bármilyen mennyiségének az összehasonlítása sem fog elvezetni a torony és a híd különbségéhez. Ebből következik az a követelmény, hogy az „összehasonlítási alapegység" nem lehet szűkebb körű, mint az összehasonlítandó jogi jelenségek említett „közös nevező"-je.

Tudományos célú jogösszehasonlítás esetén ezért a legcélravezetőbb az, ha az „összehasonlítási alapegység" egy adott jogintézmény, a társadalmi-gazdasági viszonyokkal való kölcsönhatásában, az e viszonyokat fejlesztő (vagy merevítő) jogi-technikai megoldásaival. Az említett funkcionális szemlélettől ez a felfogás abban különbözik, hogy nem csupán a jogintézmény társadalmi-gazdasági funkciójára van tekintettel, hanem elsősorban annak a közegnek a struktúrájára, amelyben a funkcionálásra sor kerül: az adott társadalom szerkezetére, sőt, azon alapul, hogy a társadalom osztályszerkezete határozza meg a jogot, amely a társadalmi-gazdasági viszonyokra visszahat.

Eltérő társadalmi rendszerű jogok összehasonlítása során e kiindulás mellett arra lehet választ keresni, hogy azonos vagy hasonló funkciók ellátása a hasonló vagy különböző társadalmi-gazdasági struktúrákban hasonlóan, eltérően, illetve milyen mélységben hasonlóan és eltérően megy végbe, illetőleg, hogy vannak-e olyan funkciók, amelyek ellátása az egyik vagy a másik összehasonlított jogrendszernek a rendeltetési körébe nem tartozik. Ez a módszer könnyen kimutathatóvá teszi, hogy az eltérő gazdasági struktúra és ideológia a döntő pontokon hogyan alakítja át a jogi-technikai eszközöket, a szoros értelemben vett jogot, valamint azt is, hogy mennyire más szerepet töltenek be formálisan hasonló jogi-technikai eszközök a különböző társadalmi-gazdasági struktúrákban.[4]

Erre egyik korábban tárgyalt szemlélet sem alkalmas. Ha pl. a leasehold, a haszonélvezet és a határidő nélküli ingyenes földhasználat intézményeit vizsgáljuk, a „device" és funkcionális szemléletben a három intézményben a hasonlóság dominál: mindhárom esetben a jog a tartós földhasználatot biztosítja nem-tulajdonos számára. A konceptuális szemléletben viszont a leasehold a haszonélvezettől lényegében eltérő jelenségként fog jelentkezni, a szocialista jogban ismert határidő nélküli ingyenes földhasználat pedig a kontinentális típusú tulajdonjogon alapuló önállósult használati jogosítványok bizonyos vonatkozásokban újszerű variánsa lesz. Az itt említett szemléletmód viszont egyaránt helyet biztosít a funkció hasonlóságának és a jogi megoldások eltéréseinek azzal, hogy feltárja először azt a különbséget, amely a magántulajdonon (pl. a common law és kontinentális burzsoá jog) és a föld társadalmi tulajdonán vagy társadalmi használatán (szocialista jogok) alapuló földhasználat joga között van, feltárja ennek jogi technikai következményeit is pl. abban a vonatkozásban, hogy a szocialista határidő nélküli földhasználati jog juttatással keletkezik és — a kisajátítási tényállásának esetét kivéve — csak akkor szűnik meg, ha a földet rendeltetésellenesen használják, ekkor viszont megszűnik, a leasehold és a haszonélvezet keletkezése és megszűnése viszont más, a magántulajdonhoz kötött okokból megy végbe. A burzsoá és a szocialista földhasználat különbségeinek feltárása után ez a szemléleti mód azt kívánja meg, hogy a történelmi fejlődés és jogi tradíciók elemzése feltárja azt a különbséget, amely a leasehold és a haszonélvezet között fennáll. Ez a különbség már nem lesz olyan mélyreható, mint a magántulajdonon és a társadalmi tulajdonon alapuló különbségek, mert ezek egyazon alapvető gazdasági-társadalmi formáción belüli különbségek.

4. Ez a példa jól mutatja be az „összehasonlítási alapegység" megválasztásának jelentőségét. Ha pl. a jogösszehasonlítás egységeként a földhasználati jog keletkezése szerepelne, anélkül, hogy a földhasználati jog intézménye összehasonlításra került volna, a lényeges összefüggések kimutathatatlanok volnának és a közegüktől elragadott tételesjogi megoldások eltérésének a regisztrálása lenne az egyedüli — szegényes — eredmény. De továbbmegyünk. Még a földhasználati jog intézménye is olyan „összehasonlítási alapegység", amely Procrustes-ágyat jelent, mihelyt különböző társadalmi rendszerek idevágó jogintézményeit kívánjuk összehasonlítani. Alkalmas „összehasonlítási alapegység" volna egyazon társadalmi rendszeren belül (pl. a magántulajdon körén belül), de különböző társadalmi rendszerek jogát ezen az egységen belül sem lehet gyümölcsözően összehasonlítani. Éspedig azért nem, mert a szocialista határidő nélküli ingyenes földhasználati jog egyáltalán nem érthető meg a Szovjetunióban az egész földterületre kiterjedő állami tulajdonjog, a népi demokráciákban pedig a szinte az egész mezőgazdasági területre kiterjedő szövetkezeti földhasználat nélkül, amely mögött vagy állami tulajdon, vagy a szövetkezeti tagok sajátos földmagántulajdona van. A Szovjetunióban az említett földhasználati jog a sine qua non-ja annak, hogy a földet bárki birtokolja, használja, hasznait húzza; ez az intézmény a földterületre vonatkozóan teljesen elválaszthatatlan párdarabja az alapvető állami földtulajdonjognak. Ez olyan mérvű eltérés pl. a haszonélvezettől, hogy a két intézmény tudo-

[4] Ld. erre: *Szabó Imre:* Ellentmondások a különböző társadalmi rendszerek joga között, Állam és Jogtudomány VI. (1963). 2. sz. 159. old.

mányos bemutatása a földhasználati jog, mint „összehasonlítási alapegység" keretében lehetetlen.

Érintsünk még egy szerződési problémát is. Jogosultnak tartjuk pl. a szerződési ajánlat és elfogadás összehasonlító tárgyalását, méghozzá anélkül, hogy külön-külön csoportban kerülnének tárgyalásra egy-egy társadalmi-gazdasági rendszerbe tartozó jogok, de ez is csak akkor vezet aránylag teljes eredményre, ha a szerződés intézményének összehasonlítása a szerződéseknek az adott társadalmi rendszerben elfoglalt helyére, szerepére, az ezen alapuló alapvető elveire és az ezekből folyó átfogó jogi-technikai struktúrára vonatkozóan már megtörtént, éspedig a társadalmi rendszerek egymásközti összehasonlításának, és mindegyik társadalmi rendszer jogain belüli fő variánsok átfogó összehasonlításának rendjében.

Az intézmények, mint „összehasonlítási alapegység"-ek szintjén, tehát a legcélszerűbb módszer a társadalmi rendszerek *jogtípusainak* (Szabó Imre), majd az egyes jogtípusokon belüli variánsok fővonásainak az összehasonlítása. Az intézményen belül további rendszeri tagolásra és „összehasonlítási alapegységek" kialakítására akkor kerülhet sor, ha ez nem fekteti az összehasonlított jogintézményeket Procrustes-ágyba. Úgy tűnik, a tulajdonjog területén ez általában nem lehetséges, a szerződések területén általában igen. És ez nemcsak a különböző társadalmi rendszerek jogaira áll. Nem sok értelme van pl. a trust keletkezését a tulajdonjog keletkezésével összehasonlítani: a trust-öt és a kontinentális tulajdonjogot egymás utáni leírás útján célszerű összehasonlítani, vagyis az „összehasonlítási alapegység" közvetlenül a jogintézmény lesz, nem pedig a rávonatkozó jogviszonyok létrejötte. A szerződések területén a helyzet valószínűleg azért eltérő, mert a szerződés, mint az árupénzcsere jogi kifejezője, mindenütt, ahol árupénz-csere van, sokkal homogénebb jelenség, mint a tulajdonjog, amely az egész történetileg kialakult társadalmi-gazdasági struktúra legközvetlenebb jogi kifejeződése.

Ahol a jogintézményen, mint „összehasonlítási alapegység"-en belül további rendszeri tagolás lehetséges, ott kerül elsősorban sor bizonyos jogi-technikai megoldásmódok összehasonlítására, most már bizonyos területeken nem is a jogtípusok rendjében. Még itt is rá lehet azonban mutatni arra, hogy azonos jogi-technikai megoldások mögött nemcsak jogi tradícióknak lehet szerepe (mint pl. abban a kérdésben, hogy ingók tulajdonjoga szerződéskötéssel vagy átadással száll-e át), de eltérő elgondolásoknak is, amelyek a társadalmi rendszerek eltéréseivel szoros kapcsolatban vannak. Az ajánlati kötöttség tétele pl. részben a jogi tradíciók folytán azonos a német burzsoá jogban és a magyar jogban, részben azonban eltérő okokra vezethető vissza. A szocialista jogban az ajánlati kötöttség tétele mögött a jogi tradíciók hatása mellett ott van az a gondolat is, hogy a nyilatkozatokat felelősségteljesen kell megtenni, ez pedig következik a szocialista társadalomban általában támasztott követelményekből, de összefügg azzal a ténnyel is, hogy a szocialista társadalom gazdasági forgalmában túlnyomórészben állami vállalatok vesznek részt, amelyek önkényesen nem járhatnak el a társadalmi tulajdon vonatkozásában, és amelyeknek az általános bizalmat minden vonatkozásban meg kell teremteniök, fenn kell tartaniok.

Mindebből azt az átfogó és ezért kissé talán leegyszerűsített következtetést vonhatjuk le, hogy minél nagyobb az eltérés elsősorban a társadalmi-gazdasági viszonyok, másodsorban a jogfejlődés, a jogi tradíciók között, annál nagyobb összehasonlítási egységeket kell választani, illetve annál távolabbi gyökerekre kell visszanyúlni. Minél több a közös vonás a vizsgált jelenségekben, annál inkább lehet gyümölcsöző az, ha az átfogó összehasonlítási egységen belül rendszeri tagolással további kisebb, belső összehasonlítási egységeket hozunk létre.

5. Végül még egy, az eddigiekkel összefüggő problémát vetünk fel.

Valamelyik afrikai törzsi szokásjognak a mai német burzsoá joggal való összehasonlítása nem sok sikerrel kecsegtet, noha mindkettő jog, tehát formálisan megvan az összehasonlítás logikai alapja, amelynek talaján a hasonlóságok és különbözőségek kimutathatók volnának.

A logikainál elevenebb közös talajra van szükség. A polgári jog területén a leggyümölcsözőbb az összehasonlítás, ha a termelőerők nagyjából azonos színvonalán álló, egyazon társadalmi rendszerhez tartozó államok joga kerül összehasonlításra (pl. az európai szocialista államok joga, vagy a fejlett burzsoá államok joga). Van azonban emellett a jogösszehasonlításnak egy nagyon izgalmas területe: az, ahol különböző társadalmi rendszerű államok jogai *a termelőerők nagyjából hasonló szintjén* álló társadalmak vagyoni viszonyait szabályozzák. Ez a különböző társadalmi rendszerek polgári jogai összehasonlításának főterülete. A termelőerőknek nagyjából hasonló szintje igen hasonló műszaki végtermékekre vezet, de hogy ezeket kik, hogyan és milyen feltételek mellett állítják elő, az a termelési viszonyoktól függ. Itt dől el egyebek között a termelés eredményességének versenye is és az elosztás igazságosságának a kérdése is. Ez az a terület, ahol a kapitalizmus harcol azért, hogy rendszere alapjaihoz ragaszkodva alkalmazkodjék egy olyan helyzethez, amelynek rendszere alapjai már nem felelnek meg. Ez a terület, ez a harc az, amelyre a két rendszer közötti tudományos jogösszehasonlító tevékenységünknek koncentrálnia kell.

Vegyük példának a más munkavégző személy igénybevételének jogi szabályozását:

Termelőerők	Szabályozás	Temelési viszonyok
Kezdetleges mezőgazdaság	Primitív kollektív felelősség; patriarchális, rabszolgatartó, feudális felelősség alávetettekért	Kiemelkedés az ősközösségből; primitív rabszolgatartó és feudális társadalom
Kezdődő ipar	Árutulajdonos hagyományos vétkességi felelőssége személyesen ismert, irányított bérmunkásaiért	Anarchikus árutermelő társadalom általában, burzsoá társadalom különösen
Modern nagyipar	*Árutulajdonos felelőssége a nagyüzemben alkalmazott bérmunkásokért*	
	Társadalmi tulajdonnal dolgozó kollektíva felelőssége a kollektíva tagjaiért	Szocialista társadalom

A dőlt szedéssel megjelölt területen tapasztalhatók eltérő termelési viszonyok és nagyjából hasonló szintű termelőerők. Ez a terület a különböző társadalmi rendszerek közötti jogösszehasonlítás par excellence területe, ismeretelméleti, ideológiai és gyakorlati szempontból egyaránt. Itt mutatkozik meg egyrészt az, hogy hogyan igyekszik a burzsoá jog alkalmazkodni a burzsoá termelési viszonyokon túlnövő új termelőerőklétrehozta helyzethez anélkül, hogy alapjait feladná, másrészt az, hogy hogyan teremt egyes régi elemek felhasználásával, átalakításával, beépítésével, meghaladásával merőben újat a szocialista jog. A felhozott jogterületen pl. a munkavégzés céljára igénybevett személyekért fennálló deliktuális felelősség mindkét társadalmi rendszerben általában kiterjedő tendenciát mutat, mégis van három lényeges különbség:

a) A burzsoá jogban szabályozzák egyfelől a jogi személy szerveiért fennálló felelősséget és másfelől az alkalmazottakért és kívülálló megbízottakért (a jogi személytől idegen személyekért) fennálló felelősséget, a szocialista jogok legtöbbjében viszont másutt húzódik a határvonal: a vállalaton, szövetkezeten belül levők (szervek, tagok, alkalmazottak), és azon kívül levő személyek között. Nyilvánvaló, hogy az eltérés abból adódik, hogy a burzsoá vállalaton az osztályellentét árka húzódik végig, ott a munkás áruviszonyban álló idegen.

b) A burzsoá jogban mindvégig fennmarad az alkalmazott polgári jogi felelőssége a kívülálló károsulttal szemben, a legtöbb szocialista jogban azonban csak a vállalat felel kifelé, és az alkalmazott csupán munkajogilag, korlátozottan a vállalat irányában. Ez is az új tulajdoni viszonyokra vezethető vissza: az alkalmazott nem áruszerződést kötő idegen, de egy kollektíva tagja.

c) A burzsoá vállalat felelősségét jól kalkulálható, állandó biztosítási díjakkal váltja meg, és ezért a felelősség megelőző hatása éppen azt a gazdasági egységet nem éri, amelynél a kárforrások és a kármegelőzési lehetőségek a leginkább fellelhetők. A magántulajdon nem engedi, hogy a felelősség és kárelosztás centrumává a vállalat, vállalati kollektíva váljék, mint a legtöbb szocialista jogban.

A mondottaknak nézetünk szerint metodológiailag nagy jelentőségük van. A tulajdonjog területén nagyjából hasonló táblázatot lehet szerkeszteni, és arról azt lehet leolvasni, hogy a szocialista tulajdonjoggal elsősorban nem a klasszikus kapitalista tulajdonjogot, hanem a mai monopolkapitalista tulajdonjogot kell összehasonlítanunk. Nekünk elsősorban nem a sokkal kezdetlegesebb, szocializmusra még éretlen termelőerők viszonyaira szabott liberálkapitalista tulajdonjoggal van ma polémiánk, hanem azzal a *mai* burzsoá tulajdonjoggal, amelynek hívei erőteljesen és részletkérdésekben nemegyszer hozzánk hasonlóan bírálják a XIX. sz. magántulajdonjogát, és azt hirdetik, hogy az „új" tulajdonjog egyáltalán nem ugyanaz, mint a XIX. sz.-i: ez nemcsak a szabadságot, hanem a jóléti állam szociális gondoskodását is megvalósítja. Azt kell elsősorban vizsgálnunk, hogy ez az állítás, főként ez a „nemcsak, hanem . . . is" igaz-e, mennyiben igaz. És itt jön a jogösszehasonlítás, a nagyjából azonos színvonalú termelőerőkből kiindulva, az eltérő termelési viszonyokból folyó jogi következményeket kimutatva. Mi lett a jogrendszernek közjogra-magánjogra tagolásából? Ott: elhatárolási zűrzavar, a határok elmosódása, vegyes szakjogok létrejövetele. Itt: új alapokra épített jogrendszer. Mi lett a magántulajdon egységes tulajdonjogi formájából? Ott: a tulajdonjogi jogosítványok felbomlása, szétesése, itt: a különböző tulajdoni formáknak a termelőerők társadalmi és a használati javak személyi tulajdonán alapuló rendszere. Mi lett a tulajdonjog elvi korlátlanságából? Ott: a tulajdonkorlátozások elburjánzása, a közjog behatolása a magánjogba. Itt: az elvi korlátlanság és a gyakorlati korlátozás ellentmondásának feloldásaképpen olyan tulajdonjogi intézmény, amelynek tartalmi eleme a rendeltetésszerűség követelménye stb.

Ha tehát a liberálkapitalista tulajdonjogot vesszük kiindulópontnak, innen mind a modern kapitalizmus joga, mind a szocialista jog elfejlődött. A XIX. sz.-i magántulajdon jogát mindkét rendszer tagadja, mindkettőben az új termelőerőkhöz való alkalmazkodás kísérletének vagyunk tanúi, ennek keretében a tőkés rendszerben is végbemegy egy olyan „társadalmasodás", amelynek jegyében az egyes tőkések helyett a tőkésosztály gazdálkodik mind közvetlenebbül (pontosabban állama és monopóliumai útján) és mind szélesebb körben, és ennek során végrehajt egy bizonyos elemzésre érdemes szociálpolitikát is. Mégis: soha annyira igaz nem volt az, hogy „si duo faciunt idem, non est

idem", mint ebben az esetben. Ott a túlélt alapokhoz való ragaszkodásnak és az új viszonyokhoz való alkalmazkodásnak az ötvözetéről van szó — ezt leplezik a szabadság és jóléti gondoskodás egyidejű megvalósításáról szóló, burzsoá viszonyok között csak az illúzió rangjára emelhető tételek —; megőrzik a burzsoá tulajdonjog lényegét és elvetik annak legtöbb XIX. sz.-i megnyilvánulási formáját, de ezzel nem tudják meggátolni azt, hogy egy túlélt társadalmi rendszerhez való ragaszkodásból eredő kibékíthetetlen ellentmondás ne vezessen a jogrendszer bomlására. Itt viszont a múlt nem béklyózza le azt a törekvést, amely a termelési viszonyokat az új termelőerőknek megfelelően igyekszik fejleszteni, és ezért a jogi szabályozás is tiszta elvi alapokon újulhat meg.

Ezért lényeges területe a polgári jogi jogösszehasonlításnak az a terület, ahol hasonló a termelőerők szintje, és eltérőek a társadalmi rendszerek. Ennek a jogösszehasonlításnak van azonban melléktermeke is. A saját korát túlélt burzsoá társadalom igen nagy tapasztalatokkal rendelkezik, és ellentmondásai leleményessé teszik. A jogösszehasonlítás során részletkérdésekben tanulni lehet tőlük. Kedvező szituáció: egyidejűleg tárják fel a kutatónak rendszerük objektív alapokon végbemenő bomlását, és használható ötleteiket, jogi konstrukcióikat.

Eörsi Gyula

„Nem vagyunk jogviszonyban"

Jubileumi illemszabály egyenlő helyet biztosít a múltra való visszatekintésnek és a jövőre szóló előrelátásnak. Ennek a szabálynak szerkezete ad útmutatást az alább következő fejtegetéseknek.

Valamikor, vagy félszázad előtt, a címben elhelyezett szavak voltak sűrűen használatosak a perekben. Szinte bűvös varázsszavakként hangzott el a kifogás, hogy „nem vagyunk jogviszonyban", és a varázsszavaktól nem is sikertelenül várhatták a perbeli győzelmet. A jogászgenerációk hosszú sora megtanulta ugyan a római jogász híres összefoglalását: obligatio nascitur aut ex contractu, vel ex delicto, vel ex variis causarum figuris, de itt is fellépett a memória fogyatékossága; a contractusnak és a delictum-nak az obligatio forrásául való szolgálata mellől elkopott a variae causarum figurae kategóriája, vagy legalábbis leszűkült az alaptalan gazdagodás és a megbízás nélküli ügyvitel kategóriáira. E kettőn túl azonban már megkezdődött a „nem vagyunk jogviszonyban" helyzete, és sajnos nemcsak az ügyvédi pervitelben, de a bírósági döntésekben is sokszor szerepelt és vezetett a kifogás a kereset elutasítására. Szinte köddé sűrűsödően nehezedett bírói gyakorlatunkra, hogy ha a peres felek között nem volt se szerződéses kapcsolat, se delictum, és a perben elhangzottak a varázsszavak, ezek az alperes számára szinte biztos sikert hoztak. Az eleven élet egyre-másra vetett fel olyan tényállásokat, hogy két fél között érdekösszeütközések kerekedtek anélkül, hogy akár szerződésre, akár delictumra lehetett volna alapítani a perrel való fellépést, amit azonban már eleve elzárt a várható jogviszony hiányának kifogása. Néhány jellegzetes érdekösszeütközéses esetet említünk meg a múltból — nem mintha a jogviszony hiányára való hivatkozás már csak történeti emlék volna. A kapitalista gazdasági rendnek az a vonása, hogy a kapitalista rend az egyéneket egymástól elszigetelte és az egyesek egymással jogi kapcsolatba a szerződés révén kerültek, adott tápot a jogviszony hiánya kifogás elburjánzásának. Akiket szerződés nem kötött össze, azokat a jog extraneusnak tekintette, akik között nincs „jogviszony". Ha a felek között nem volt szerződéses kapcsolat, a „jogviszony hiánya" cherub-ként eltiltotta a felet attól, hogy bírói úton keressen sérelmére jogi orvoslást. Egyes törvényhelyek ugyan kivételesen jogigényt adtak szerződés és delictum hiányában is a fellépésre. Ezek a jogszabályok már megérezték, hogy vannak olyan érdekösszeütközések, ahol a jogsegély igénybevételét el kellett ismerni, annak ellenére, hogy a feleket se szerződés, se delictum nem kötötte össze. Törvényhozási példaként említjük meg az 1885. XXIII. tv.-t, a vízjogi törvényt, amely a folyó sodrása által elsodort földterület (jogi nyelven avulsiót visszalehet követelni attól, akinek birtokához sodródott a leszakított földterület. (Alluvio.) A jogigény, illetve a jogvédelem megadását a földbirtokos tulajdonának védelme kívánta, de még a földbirtokos osztálynak nyújtott védelem ereje is erősen meggyengült azzal, hogy az elsodort terület visszakövetelése egyévi elévülési idő alá esett.

De nézzünk még néhány érdekösszeütközési esetet, amikor a felek között nincs szerződési kapocs.

Felperes a jelzálogos hitelező. A házingatlant a jelzálogadós — az egész ház több lakásból állott — egészében bérbe adta és ez a bérlő adta azután bérbe az egyes lakásokat. A jelzálogos hitelező végrehajtásilag letiltotta az egyes bérlőktől járó bérleti díjakat. A keresetnek nem volt sikere az egyes lakásbérlőkkel szemben. Elutasítási indokul az szolgált, hogy a bérlők nem a végrehajtást szenvedett háztulajdonossal vannak jogviszonyban, ők a háztulajdonosnak nem adósai, hanem csak az egész ház bérlőjének, akit a legutolsó budapesti lakásbérleti szabályrendelet — dogmatikailag helyesen — haszonbérlőnek tekintett. A jelzálogos hitelező most már a haszonbérlő ellen indított pert, hogy az tartozzék

tűrni, hogy a hitelező magát az ingatlanból és jövedelmeiből a haszonbérlőre való tekintet nélkül kielégíthesse. Ezúttal a haszonbérlő hivatkozott arra, hogy ő csak a jelzálogul szolgáló házingatlan tulajdonosával van jogviszonyban, de a jelzálogos hitelezővel nem. A kifogás ismételten sikerre vezetett.

Néhány további, rövidrefogott tényállás. Az ingatlan tulajdonosa haszonbérbe adja mezőgazdasági ingatlanát azzal a kikötéssel, hogy a haszonbérlő a szerződés lejáratakor a szerződésben előírt munkálatok elvégzésével köteles a haszonbérelt területet visszaszolgáltatni. A haszonbérlő az előírt munkálatokat nem teljesítette és ennek következéseként az új haszonbérlő a termés kiesésével kárt szenvedett. A régi és az új haszonbérlő egymással nem voltak szerződéses viszonyban. A gyakorlat korábban az új haszonbérlőnek a régi haszonbérlő elleni kárkövetelését jogviszony hiányában elutasította. Utóbb már a Kúria gyakorlata elmellőzve az elméleti botladozást, elismerte az új haszonbérlő keresetindítási jogát. Az újabb, tartalmilag helyes joggyakorlat elméleti fogyatékosságára itt nem szükséges kitérni.

Közismert eset a vasúti fuvarozás, a feladó—vasút—címzett hármas kapcsolata. A jogszabályok szerint egyelőre csak a feladó állt a vasúttal jogviszonyban; a címzett csak akkor került jogviszonyba a vasúttal, amikor a vasút az áru megérkezéséről őt értesítette. Ez a jogi elrendezés ma is. Ha a küldemény elveszett, a vasút eltekintett attól, hogy az értelmetlenné vált „értesítést" a címzettnek kiküldje. Így tehát a címzett az értesítés hiányában nem került a vasúttal „jogviszonyba". A címzett (rendszerint a feladónak, mint eladónak a vevője) kénytelen volt a vételárat megfizetni, noha az árut nem kapta meg, mert a kereskedelmi törvény szerint az árut a fuvarozás alatt érő veszélyt a vevő viselte. Az értesítés híján actorátussal nem bíró címzett — nehogy őt az actorátus (egyenlő jogviszony) hiánya okából az elutasítás fenyegesse, a gyakorlatban úgy segített magán, hogy a feladóval, akinek actorátusa éppen az értesítés hiánya okából fennmaradt, a vasút elleni jogát magára engedményeztette. A gyakorlatban a bíróságok a címzett fellépési jogosultságát nem is vitatták és a kártérítési ügy zavartalanul lebonyolítást nyert. Itt sem térek ki arra, hogy az engedmény közbeiktatása ugyancsak elméletileg nem lett volna kielégítő, de a gyakorlat az engedményi konstrukciót nem firtatta. Ennek a konstrukciónak a hibája ugyanis az lehetett volna, hogy az engedmény alapján fellépő címzett igényével szemben is meg lehetett volna emelni azt a kifogást, hogy a feladó „engedményező"-nek az áru elveszéséből kára nem volt, hiszen ő megkapta a vételárat és kár híján tehát az eladó engedménye — Grosschmid kifejezésével élve — bélnélküli mogyoró volt.

Mindennapos eset — és ma is az — a vállalatbaadó — vállalkozó — alvállalkozó figurája. A vállalatbaadó és az alvállalkozó nincsenek szerződéses kapcsolatban, és ez a felfogás még ma is érvényesül. A döntőbizottsági gyakorlat elvi merevséggel, amelyet azonban itt-ott kivételesen áttörtek — két szerződést és két jogviszonyt ismer el, egyrészt a vállalatbaadó és a vállalkozó között, másrészt a válalkozó és az alvállalkozó között. Az igazságérzet már régen lázadozott az alvállalkozó védetlensége miatt. A burzsoá magánjogi kodifikációs munkálatok során az építőipar érdekeltségének nyomására igyekezett az alvállalkozó védetlenségén segíteni. Az első Tervezet a BGB mintájára még a szerződések különállására épült: a BGB megalkotása után jött létre Németországban a Gesetz zum Schutz der Bauforderungen megalkotása. Ennek nyomán született meg az 1928. évi Tervezet 1958—1959. §-a, amely úgy, ahogy az alvállalkozónak jogot adott a vállalatbaadó ellen is, anélkül azonban, hogy gyökeresen szakított volna a jogviszony hiányát tartalmazó elméleti álláspontal. Az alvállalkozónak járó díj a mai szocialista gazdálkodásban nincs ugyan behajtási veszélynek kitéve; rendszerint úgy a vállalkozó, mint az alválalkozó állami vállalat. Egyéb vonatkozásban azonban még mindig van érdekösszeütközés a vállalkozó és alvállalkozó között. De a KDB gyakorlata, mint azt még látni fogjuk, a két szerződés — két jogviszony elvi alapján áll, bár a KDB eljárási rendelete lehetővé teszi, hogy a döntőbizottság a szavatost alperesként perbevonja. Az alperesi perbevonás megengedettsége kellene, hogy tovább hasson a felperessel szerződéses kapcsolatban nem álló alperesként perbevont alvállalkozóra, illetve megfordítva.

A Fővárosi Bíróság polgári kollégiumát is foglalkoztatta ugyancsak az építkezés területén egy hasonló kérdés. Vajon a ház lakói (OTP öröklakások) a kivitelező vállalattal szemben a lakásokban mutatkozó hiányosságok ügyében fordulhatnak-e a kivitelező vállalat ellen. A polgári kollégium elnökségének igen alapos kifejtését, amely a lakástulajdonosnak közvetlen fellépési jogát a kivitelező vállalat ellen, akivel neki nincs szerződési viszonya, elismerte, a kollégiumi állásfoglalás is magáévá tette. A kollégiumi állásfoglalás (amely szöveg szerint az emeletráépítésre és a tetőtér beépítését tartotta szem előtt) tehát szakított a szerződéses kapcsolat hiányán alapuló korábbi felfogással.

A szerződéses kapcsolat nélküli érdekösszeütközésnek egyik igen érdekes változata szerepelt a Fővárosi Lakbérszabály Rendeletben. Már a szabályrendelet megalkotása idejében egyes külföldi államokban gondoskodás történt az üzlethelyiségek bérlőiről, amit a jogirodalom terminológiája az ipari tulajdon mintájára „kereskedelmi tulajdon"-nak keresztelt el, bár a tulajdon szónak e fordulatban való használata méginkább kifogás alá esik, mint az *ipari tulajdon* terminológiájában. Az üzlethelyiség bérlőjének egy a külföldi törvényeknél halványabb védettsége szólalt meg a lakbérszabályrendelet azon intézkedésében, amely a háztulajdonost régi üz-

lethelyiség bérlőjének javára eltiltotta attól, hogy a házban egy más, azonos szakmájú bérlőnek is adjon bérbe helyiséget. Az előző és a későbbi bérlő között nincs jogviszony. A jogviszony hiánya-elmélet zsarnoksága azonban még a szabályrendeletben is legyöngítette a bérlővédelemnek ezt a sajátos formáját; a régi bérlő ugyanis csak a vele szerződéses viszonyban álló háztulajdonostól követelhette, hogy mondjon fel új bérlőjének, és nem adta meg a régi bérlőnek azt a jogot, hogy az új bérlő ellen közvetlenül felléphessen. Ha a háztulajdonos a régi bérlő felhívása ellenére az új bérlővel szemben nem élt felmondással, akkor ennek a szankciója — kissé furcsa „védelem" — az volt, hogy a régi bérlőnek joga volt a saját hosszabb időre kötött bérleti szerződését felbontani. A régi bérlőnek tehát egyedül egy fületlen gombot jelentett a neki nyújtott „védelem".

Nincs szerződési kapocs ugyanazon adós két hitelezője, esetleg jelzálogos hitelezője között sem. Akuttá válik a hitelezők közötti érdekösszeütközés a végrehajtási sorrendi tárgyaláson. A jogalkotás hamarosan meg is szólalt, de kétféle szabályozással. Az ingóárverésen befolyt összeg körül keletkezett sorrendi vita esetén éppúgy, mint az ingatlan árverési vételár sorrendi tárgyalásánál, ha valamelyik hitelező egy másik hitelező követelését kifogásolta, perre utasításra került sor. Ellentétes volt azonban a törvény álláspontja a perre utasítást illetően, mert ingóárverési sorrendnél a kifogásolt hitelezőt utasította perre a bíróság — az adós ellen (1881 : LX. tv. 119. §.) A kifogásoló hitelezőnek a perben csak a gyengébb értékű beavatkozási jogot biztosította a törvény. Ez a megoldás tehát szemmel tartotta a jogviszony követelményét, amikor a per alanyaiul a kifogásolt hitelező és a vele szerződéses viszonyban álló adóst jelölte ki, míg a kifogásoló hitelezőnek a beavatkozásra adott — a peres félnél gyöngébb — pozíciót. Utóbb a bírói gyakorlat még valamivel erősebbé tette a beavatkozó helyzetét azzal, hogy a fizetési meghagyás jogerejét nem ismerte el a hozandó sorrendi végzés alapján, azzal az indokkal, hogy a kifogásolt hitelező a fizetési meghagyási út választásával (hacsak ellentmondás folytán a meghagyásos eljárás nem alakul át peres eljárássá) a kifogásoló hitelezőt a beavatkozás lehetőségétől megfosztja. Az ingatlan vételár sorrendi tárgyalási vitájánál a Vht. 191. §-a a kifogásoló hitelezőt utasította perre, akinek alpereséül a kifogásolt követelés hitelezőjét kellett perbevonnia. Itt tehát a törvény elejtette a jogviszony kívánalmát, minthogy a két hitelező egymással szerződéses kapcsolatban nem állott. Ez utóbbi perreutasítás tehát azt a két érdekeltet szerepeltette perbeli félként, akik között megvan az érdekösszeütközés, mégha ketten egymással nincsenek is szerződéses viszonyban. Itt tehát megtört a jogviszony megkövetelésének varázsa.

Az igazságérzet vagy a szociálpolitikai érdek más esetekben is arra késztette a jogalkotót, hogy elismerje a kereseti fellépés jogát szerződéses kapcsolat híján is. Ennek régen ismert példája az ajándékozó hitelezőjének nyújtott védelem, hogy pert indíthatott a megajándékozott ellen, akivel neki szerződéses kapcsolata nincs. A hitelezővédelem vezetett az 1908. évi LVII. tv-nek az üzletátruházásról szóló törvénynek a megalkotására, amely az üzleti hitelezőnek üzletátruházás esetén az üzletutód elleni keresetindítás jogát megadta. Az utóbbi két esetet egybekapcsolja az in fraudem creditoris gondolata. Már szociálpolitikai szempont is belejátszott a mezőgazdasági munkaszerződésből eredő igények biztosítására meghozott 1933. évi V. tv.-re, amelynek 4. §-a ad a mi témánkra tartozó szabályt olyképp, hogy az ingatlanelidegenítés esetén a gazdasági munkás keresettel érvényesíthette a volt tulajdonos elleni igényét az ingatlan vevője ellen, adott keretek között. A törvény tehát szerződési kapcsolat hiánya ellenére ismerte el a mezőgazdasági munkásnak ezt a jogát.

Az ingatlanjog területén a jogirodalomra támaszkodó bírói joggyakorlat alakította ki a Grosschmid által jogcímvédelemnek nevezett igényt, amely az ingatlan kétszeri eladása esetén az első vevőnek, aki ugyan tulajdonjogát nem kebeleztette be, de az ingatlan birtokába lépett, kereseti jogot adott, a telekkönyvi tulajdoni jogot is megszerző második vevő ellen. A részletkérdések itt is témánk körén kívül esnek; ránk nézve jelentős: elismerte, hogy szerződéses kapcsolat híján is az első vevő keresettel léphetett fel a vele szerződéses kapcsolatban nem álló második vevő ellen. („bekebelezésről" beszéltem, elmellőzve, hogy mai telekkönyvi jogunk a bekebelezés szót indokolatlanul elvetette és helyébe a „bejegyzés" elszürkülő kifejezését ültette.)

Viszont a jogviszony hiánya felfogásnak még a mai jogalkotóra is kihatott zsarnoksága kísért a Ptk.-ban is. A szavatossági biztosítás a Ptk. terminológiájában indokolt elnevezésnek a tartalmat is hívebben feltüntető felcserélése a felelősségbiztosítás szóval, már a Ptk. megalkotása előtt ismeretes volt. A biztosítási szerződés megkötése a biztosított (autótulajdonos vagy más, akit a jogszabály önhibáján kívül felelőssé tesz a másnak okozott kárért és a biztosító társaság között történik meg. Az a károsult, akivel szembe a biztosított a kárért felelős, a szerződéskötésben már csak azon okból sem vehet részt, mert a biztosítási szerződés megkötése időpontjában a leendő károsult személyileg ismeretlen. Bár az életbiztosításnál — kivéve az ún. elérési biztosítást, amikor maga a biztosított veheti fel a biztosítási összeget — nincs akadálya annak, hogy a biztosított akár a szerződéskötéskor, akár utóbb kijelölje azt a kedvezményezettet, akinek a biztosítási összeg kifizetendő, halála esetére, sőt joga van a már kijelölt kedvezményezett helyett más kedvezményezettet kijelölni. A kedvezményezett vonatkozásában tehát az életbiztosítási szerződés egyúttal harmadik személy javára szóló szerződés is, amikor a kedvezményezetti kijelölés a szerződési körbe bevonja a ked-

vezményezettet is. A felelősségbiztosítási szerződés kétségtelenül a leendő károsult számára is biztosítja a szenvedett kár megtérítése iránti igényét, bár sokszor megtörténik, hogy éppen a szerződéses kapcsolat fennállása érdekében a harmadik személy javára szóló szerződés kategóriáját veszik igénybe, a jogviszony hiánya kifogás megerőtlenítésére, mégis a harmadik személy javára szóló szerződés felhasználása a felelősségbiztosításnál nehezen használható fel, mert egyrészt a biztosított autotulajdonos nyilván a saját érdekében köti meg a szerződést, hogy a felelősséget áthárítsa a biztosító társaságra, másrészt — amint erre már fentebb utaltunk — egyelőre a baleset bekövetkezéséig a károsult személyileg ismeretlen is, sőt több károkozás esetén a sérültek száma is szaporodik. Különböző külföldi törvények már a Ptk-t megelőzőleg is a károsult közvetlen igényét a biztosító társaság ellen elismerték, nem törődve azzal, hogy a károsult a szerződéskötésnek nem volt alanya. A Ptk. első tervezetei és későbbi változásai követték ezt az utat és elismerték a sérültnek a biztosító társaság elleni közvetlen igényét. A Ptk. 560. § (2) bekezdése azonban kifejezetten kizárta, hogy „a károsult igényét közvetlenül a biztosító ellen nem igényelheti", tehát elméleti színvallás nélkül a jogviszony hiánya álláspontot kodifikálta, de csak felemás formában: a károsultnak a biztosító elleni közvetlen fellépést kizáró rendelkezését megelőzi a (2) bekezdésnek az a rendelkezése, hogy „a biztosító a megállapított kártérítési összeget csak a károsultnak fizetheti, kivételesen a biztosítottnak, ha ez igazolja, hogy a károsult követelését ő kiegyenlítette." Anyagi vonatkozásban tehát a Ptk. is elismeri a károsult jogát, hogy a biztosítási összeg csak az ő javára utalható, de ugyanakkor a perindítási jogot megtagadja a károsulttól. A tervezeteknek a károsult közvetlen fellépési jogára vonatkozó rendelkezésének a Ptk.-ban való megváltoztatása sokakat meglepett — e sorok íróját is. Amikor érdeklődtem a kodifikáló bizottságnál, hogyan került az 560. §-ba a károsult közvetlen keresetindítását kizáró rendelkezés a törvénybe, senki nem vállalta a változtatás apaságát. Úgy látszik, a § születési anyakönyvébe apaként „képzelt személyt" kell majd bejegyezni.

A károsult perindítási joga kizárásának erőtlenségét tükrözi az indoklás (432. lap), ahol az olvasható: „Ha kivételesen a javaslattal ellentétben szórványos esetekben a biztosító a károsult helyett mégis a biztosítottnak fizet, akkor a károsultnak módjában áll a voltaképpen jogszabályba ütköző aktus érvénytelenségére hivatkozva, amennyiben a biztosított a biztosítási összeget az ő (a károsult) számára nem adja ki — módjában áll (mondja az indokolás) a biztosító társaság ellen fellépni." Az indokolás nyomán tehát a §-t akként kell értelmezni, hogy a közvetlen fellépésre szóló jog elvonásának surrogátumául végül is a károsult közvetlenül felléphet a társaság ellen. Az így keletkezett tételes jogi helyzet tehát azt mutatja, hogy a törvény ugyan az ajtón át való bejutást elzárja, de az ablakon át való bejutást (az indokolás idézett rendelkezése) nyitvahagyja. Az 560. § elméleti csetlésbotlása mutatja, hogy a téma ma is elevenen élő probléma.

Ugyancsak a téma mai problematikusságát igazolja a gyakorlat, főképpen a Döntőbizottság gyakorlata, ahol ez sűrűn válik aktuálissá. A szerződési kapcsolat megkövetelése és ennek folytán a jogviszony hiánya témáját illetően, amiről fentebb már említést történt, a Döntőbizottság elvileg a szerződési kapcsolat megkívánását vallja, de a már említett eljárásjogi rendelkezésen — a szavatosnak peres félként a perbe való bevonása — felül erősen érzi a háromszemélyes kapcsolat (vállalatbaadó — vállalkozó — alvállalkozó esete, OTP-kivitelező, lakó, illetve öröklakástulajdonos, belföldi megrendelő, külkereskedelmi vállalat, ennek külföldi partnere stb.) módot ad a hagyományos „jogviszony hiánya" kifogással való operálásra. A KDB felfogás kétarcúsága erősen visszatükröződik György—Katona—Ujlaki „Külkereskedelmi vonatkozású tervszerződések" című könyvében. A könyv nyomán utalunk a két külön szerződés közötti erős gazdasági összefüggés többszörös hangsúlyozására. A 82. lap megemlíti, hogy bár elvileg a külkereskedelmi vállalat belföldi partnere számára „az általános szabályok szerint a külkereskedelmi vállalat irományai nem hozzáférhetőek", de a Tannimpex import ügyletkörére vonatkozó Függelék kimondotta a belföldi partner javára — igaz, hogy csak súlykifogás esetére — a külkereskedelmi vállalatnak a külföldi partnerével kötött ügylet irataiba (a külkereskedelmi vállalatnál elfekvő számlákba) való betekintés jogát. Az általános szabály tehát, hogy a külkereskedelmi vállalat és külföldi partnere között létrejött szerződés (noha ez a szerződés a belföldi partnerrel kötött szerződés teljesítésének lehetősége érdekében köttetett) önálló; a belföldi partner irányában „idegen" szerződés, de a függelék szűk körre szakított kivételes iratbetekintésre adott szabálya ezt az idegenséget legalább e szűk körben felfüggesztette. Maga a könyv is elismeri az ellentétességet, írván: „A kifejtett gondolat bizonyos mértékig támadást látszik jelenteni az egyes szerződések önállósága ellen... de ez a formállogikai szempont (miért tekinti a könyv írója formaállogikainak a két szerződés közötti általa is hangsúlyozott összefüggést, ez nem derül ki) a tervszerbődések körében kizárólagos kategóriaként nem érvényesülhet." Majd folytatja a könyv azzal, hogy „egy adott időpontban fennálló összes szerződések egy elszakíthatatlan szövedéket alkotnak." Már előzőleg, a 16. lapon is olvasható; „a két szerződés ugyanazon gazdasági feladatok szolgálatában áll, nyilvánvaló, hogy közöttük mélyreható gazdasági és jogi kapcsolatok, összefüggések vannak." A 12. lapon a könyv megemlíti dr. Varró Józsefnek egy nyomtatásban meg nem jelent előadásának álláspontját, amely a két szerződés egységét vette alapul. („Egyetlen szerződés — két létszakkal.") A könyv

támadja Varró álláspontját, de ugyanakkor megteszi azt a koncessziót, hogy „a maga idejében (?) Varró nézete nem is annyira jogosulatlan". Egy másik esetben a KDB elé került ügy tényállása szerint a gyártó vállalattól (cipőgyár) a cipőket a készletező vállalat vette át; a külkereskedelmi vállalat azonban nem a készletező vállalattal, hanem a nagykereskedelmi vállalattal kötött szerződést a cipők exportálására. Itt tehát már négy, illetve öt érdekelt jutott szerephez. A külkereskedelmi vállalat — a nagykereskedelmi vállalat — a készletező vállalat — a cipőgyár és végül a külkereskedelmi vállalat külföldi partnere. A KDB a nagykereskedelmi vállalat szerepét formálisnak tekintette és a gazdasági lényeg figyelembevételével a készletező vállalatot úgy tekintette, — per fictionen —, mintha közvetlen szerződéses kapcsolatban állott volna a külkereskedelmi vállalattal. (11. lap) A KDB döntése tehát azt a követelményt, hogy a két peres fél között szerződéses kapcsolatnak kell fennállnia, úgy kerülte meg, akként eliminálta a jogviszony hiányát, hogy a készletező vállalatot „úgy tekintette, mintha" ... stb. A készletező vállalat bevonását a döntésben az elméleti csetlés-botlás ellenére helyesnek tartjuk. Ugyancsak jogszabályi honorálás jutott a két szerződés gazdasági összefüggésének, amikor úgy rendelkezett, hogy a belföldi gyártóvállalat felelőssége a külkereskedelmi vállalat javára mindaddig fennmarad, amíg a külkereskedelmi vállalat a külföldi partnerrel szemben való felelőssége fennáll. Ez a jogi elrendezés egyébként még belefér a két szerződés önállóságába. A készletező vállalat fent tárgyalt esetében a KDB a készletező vállalatnak azt a kérelmét, hogy az őt terhelő felelősségét terjesszék ki a neki szállító cipőgyárra, természetesen elutasította. Alig érthető, hogy ha a „természetesség" nem gátolta a készletező vállalatnak a felelősség körébe való bevonását, akkor miért követelné meg „természetesen" a cipőgyárnak a felelősségi körbe való bevonását, illetve megtagadását.

Még egy érdekes, de a következtetés levonását elmellőző állásfoglalást érdemes megemlíteni a KDB gyakorlatából. A 162. sz. E. H. kijelentette; „az önálló elszámolás elvéből folyóan minden kárnak annál a vállalatnál kell mutatkoznia, amelynek tevékenységi körében a kár oka felmerült." (488. lap.) Az idézett kijelentés — bár ezt kifejezetten az E. H. nem mondja ki — megfelelő alapot nyújtana a károsult és a károkozó közötti kapcsolatnak, perindítási lehetőségnek. De a készletező vállalat fentebb tárgyalt abbeli kérelmének, hogy a cipőgyár — ahol a hiba keletkezett — vonassék be a felelősségi körbe, már az elvi határozat helyes tételének nem-alkalmazásával egyértelmű. A 168. sz. E. H. kimondotta, hogy a hibás minőségű áruért a gyártó vállalat felelős a külkereskedelmi vállalat javára, mert „a kár oka a gyártási tevékenységi körben merült fel." A két E. H.-nak ezt az egyező, helyes álláspontját bizony tanácsos volna abban a vonatkozásban is alkalmazni, hogy a kár okáért felelős személy felelőssége kimondható egy oly szerződésből keletkezett perben, amely szerződésnek a szempontjából a kárt okozó „extraneus", amire — mint erre fentebb utaltunk — a KDB eljárási rendelet a jogi lehetőséget is megadja.

A szerződéses kapcsolat elejtésére egyébként felvonultatok a családjog területéről is példát, amit azonban csak röviden említek meg.

Végrehajtási jogunk a fizetés lefoglalhatóságának felső határán a fizetés 50%-át jelöli meg. Adott esetben az eddigi megítélt tartási követelések alapján az 50% már kimerült, amikor újabb tartási igényt érvényesítenek az adós ellen. Ennek az újabb igénynek a fizetésben rejlő fedezete keretében már nem jutna hely. Az ilyen esetekre a Legfelsőbb Bíróság kialakultnak tekinthető helyes álláspontja szerint a tartási igénnyel újólag fellépő felperes a tartási kötelezettség adósán felül köteles perbevonni az előző tartási jogosultakat is, hogy ezek perbenállása lehetővé tegye a bíróságnak azt, hogy a már korábban megítélt tartási összegek leszállításával teret engedjen az új tartási igénynek a gyakorlati megvalósulhatása érdekében.

E per keretében elő áll az a jogi helyzet — ami öröklési perben is adódhatik, hogy az alperes tartási kötelezett — alperestársai ellen felléphet viszont(?)keresettel a korábban megítélt tartási összeg leszállítása iránt Pp. 5. §-a.

Befejezésül két rövid utalás. Már a római jogból öröklődött reánk a popularis actio, amely szakított a forrásokban sokszor említett „actio competit ei" és hasonló szófordulatokkal, amelyek kijelölték azt a személyt, akit egy másik, meghatározott személlyel szemben actio illet. A popularis actio mindenkit megilletett, és nem kérték számon, hogy milyen alapon indult a per.

A másik Grosschmid-nak sokak által meg nem értett és megértés híján jó darabig gúnyolódóan emlegetett mélyrelátó szavai: „A tulajdonjog sűrített kötelem." A dologi jognak és általában az abszolút erejű, mindenkihez kapcsolódó jognak jogfakasztó ereje mutatkozik itt meg. Az abszolút erő jogot szült, a puszta érdekösszeütközés révén szerződéses kapocs híján is. Ez a jogi helyzet annyira beidegződött, annyira természetessé vált, hogy senki nem kíváncsiskodott, illetve nem firtatta a szerződéses kapcsolat hiányát.

A jogviszony hiányára való hivatkozást a fenti fejtegetések sem óhajtották Cato ceterum censeo; Carthaginen esse delendam rigorozitásával teljesen elvetni, a jogi életből kiszorítani, hanem alkalmazását azokra az esetekre korlátozni, amikor a pernek vexatorius jellege kézenfekvő és szabad utat nyitni a reális érdekösszeütközések esetén a bírói út igénybevételének, a jogvédelem keresésének — szerződéses kapcsoltságok nélkül is. Ne fordítson a jogászság sok beszédet arra, hogy kinek kivel van (jog)viszonya — és engedjük át ezt a témát a vénasszonyok pletykájának.

Beck Salamon

Az ági öröklés a polgári törvénykönyvben

I.

Az ági öröklés a Polgári Törvénykönyvben összefoglalt mai polgári jogunk egyik legvitatottabb intézménye.

Vitatott volt, éspedig hosszú idő óta, már a Polgári Törvénykönyv keletkezése előtt. Afelől senkinek sem volt kétsége, hogy a megalkotandó új Polgári Törvénykönyvben szabályozni kell a tulajdonjog, a szerződések, a polgári jogi felelősség és az öröklés alapintézményeit. Mivel e jogintézmények politikai-jogpolitikai alapjai a Polgári Törvénykönyv megalkotásának idején már kialakultak, nem volt lényeges kétség az említett jogintézmények szabályozásának alapvonásait illetően sem. A kétségek, a viták legfeljebb az egyes intézmények szabályozásának részletkérdéseit illetően merültek fel.

Más volt a helyzet, éspedig alapjában volt más, az ági öröklés kérdésében. Elvileg is vitás volt, vajon Polgári Törvénykönyvünk fenntartsa-e ezt az intézményt, vagy törölje el. Ezt a kétséget mindenekelőtt az ági öröklés intézményének történeti fejlődése magyarázza. Mindenki előtt, aki a polgári jog, különösen a magyar polgári jog fejlődését tudományos igénnyel követte, világos volt, hogy az öröklés rendjének a vagyontárgyak eredete szerinti szabályozása alapjában feudális gondolat, olyan gondolat, amely a feudális jogrendszerre, a feudális tulajdoni rendre jellemző. A feudális jognak — nemcsak nálunk, hanem egész Európában — egyik sajátossága volt, hogy a tulajdont nem elsősorban egyéni tulajdonként, hanem családi tulajdonként fogta fel, és hogy ennek következtében élők között is, halál esetére is különbséget tett az egyes családoktól származó vagyontárgyak között. A tulajdonnak ez a felfogása annyit jelentett, hogy a tulajdonos szabad rendelkezési jogát élők között és halál esetére is korlátozta a családtagok várománya. A tulajdonos tehát tulajdonjogát csak olyan módon gyakorolhatta (ez különösen az elidegenítés és a megterhelés, továbbá a végintézkedés lehetőségét érintette), hogy eljárása, gazdálkodása ne sértse a családi várományosok érdekeit. Ez a jogi szabályozás következetesen érvényesült az 1848 előtti magyar jogban és bizonyos fokig tovább élt az 1861. utáni magyar jogban is. Az Országbírói Értekezlet által alkotott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok az 1848 előtti feudális jog „szemérmes felélesztéseként" alkották meg az ági öröklés intézményét, amely alapjában nem volt más, mint az 1848-ban eltörölt feudális tulajdoni rendből szükségszerűen következő öröklési rend felélesztése, továbbfolytatása. Egyebek között ez volt a magyarázata annak, hogy a magyar polgári jog kodifikációjának 1900-tól 1928-ig tartó különféle próbálkozásai során az egész magyar haladó jogászság ellensége volt az ági öröklésnek. Az ági öröklés elleni harc ilyen módon összefonódott a haladó magyar jogászság hagyományaival, az ági öröklés úgy tűnt fel, mint a társadalmi és a jogi haladással szükségképp összeegyeztethetetlen intézmény. Ilyen körülmények között nem lehet csodálni, hogy a Ptk. megalkotásával kapcsolatban sokan, akik becsületesen igyekeztek továbbfolytatni a haladó magyar jogtudomány korábbi törekvéseit, nem tudtak hová lenni a csodálkozástól, amikor a törvényjavaslatból, majd később a törvényből arról értesültek, hogy az ági öröklés intézménye fennmaradt. Voltak, akik ebből arra következtettek, hogy a törvényjavaslat, illetőleg a törvény megalkotása körül politikai hibák történtek, politikailag retrográdnak minősíthető törekvések érvényesültek. Szükség volt-e az ági öröklés intézményének fenntartására, — ez volt tehát az első kérdés, amely a Ptk. öröklési jogának elvi bírálatával kapcsolatban felmerült.

Az elvi kérdés azonban tovább gyűrűzött az intézmény alkalmazásának részletkérdései körül is. Ha már a törvény fenntartotta az ági öröklés intézményét — s vitathatónak látszott, hogy ez helyes volt-e vagy sem —, további vitát váltott, illetőleg válthatott ki, hogy az ági vagyon körét és az ági öröklés rendjét miképp kell értelmezni? Az ági öröklés mindenesetre kivételes rendje a törvényes öröklésnek. Kérdés volt és kérdés lehetett, miképp kell meghatározni a határkérdésekben az ági vagyon körét, s miképp kell megvonni azokat a határokat, amelyeken belül az ági öröklés különleges rendje érvényesülhet. Ezt a kérdést döntötte el a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 878. sz. állásfoglalása, amely szerint ági jellegűnek minősül az az ingó vagy ingatlan vagyontárgy is, amelynek vásárlásához a lemenőnek — a későbbi örökhagyónak — valamelyik felmenője adta a vételárat, mégpedig akkor is, ha a vételárat, ténylegesen a felmenő fizette ki az eladónak és akkor is, ha a felmenő a lemenőnek azzal a meghagyással adta át a vételhez szükséges pénzt, hogy ezen meghatározott vagyontárgyat vásároljon.

Ez az állásfoglalás úgy tűnt fel, mint az ági öröklés egyébként is vitatott intézményének szükségtelen és káros kiterjesztése, mint olyan állásfoglalás, amely a törvénykönyv egyéb, — az ingatlanok átruházására és az ajándékozásra vonatkozó — szabályait sérti. Ez annál súlyosabban esett latba, minthogy az egész intézmény, az ági öröklés elvi létjogosultsága vitatható volt és a fenntartása mellett való döntés ellentétben állónak látszott a haladó magyar jogászságnak a magyar polgári jog kodifikációja körül vívott, közel százéves harcával.

Bár a kérdés közvetlen időszerűségét a második szempont, tehát a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 878. sz. állásfoglalásával összefüggő vita adja meg, nem látszik lehetségesnek a két kérdést, az első helyen említett elvi

kérdést, és a közvetlenül időszerű gyakorlati, jogértelmezési kérdést egymástól elválasztani. Bár gyakorló jogászaink számára ma mindenekelőtt nem az ági öröklés intézményének elvi fenntarthatósága, hanem az ági öröklésre vonatkozó szabályoknak a 878. sz. elvi állásfoglalásban kifejtett magyarázata okoz gondot, a két kérdést egymástól nem lehet elválasztani, mert a második, gyakorlati, közvetlenül időszerű kérdésre csak akkor adhatunk értelmes választ, ha figyelembe vesszük, mi volt egyáltalán az indoka az ági öröklés intézménye fenntartásának, miért kellett a magyar törvényhozónak arra az álláspontra helyezkednie, hogy az ági öröklést, mint az öröklés sajátos rendjét, annak ellenére fenntartja, hogy a korábbi haladó jogi törekvések egyhangúan ennek az intézménynek az eltörlését célozták.

Az ági öröklés intézménye azonban nem független az öröklés intézményének attól a felfogásától, amelyet a Polgári Törvénykönyv szabályai tükröznek. Az ági öröklést elvileg sem lehet önmagában vizsgálni, hanem csak úgy, mint egyik részét annak az egész öröklési rendnek, amelyet a Polgári Törvénykönyv szabályai előírtak. Az ági öröklés intézményének fenntartása mögött rejlő indokok csak akkor lehetnek világosak, ha megvizsgáljuk az öröklésre vonatkozó egész koncepciót, ideológiát, amelynek a Ptk. öröklési szabályai csupán kifejezői, következményei.

Ezért az alábbiakban három kérdés megvizsgálására törekszünk. Kiindulunk a Polgári Törvénykönyvnek az öröklés egészére vonatkozó szemléletmódjából, elvi állásfoglalásaiból. Ennek az elvi állásfoglalásnak az alapján vizsgáljuk meg az ági öröklés elvi kérdését, az ági öröklés intézményének elvi fenntarthatóságát mai polgári jogunkban. Csak az előbbi két kérdésben kialakított álláspont nyomán juthatunk el a harmadik kérdéshez, a 878. elvi állásfoglalás által eldöntött kérdések megértéséhez. Csak ez utóbbi kérdésben elfoglalt álláspont alapján ítélhetjük meg helyesen azokat az elvi ellenvetéseket is, amelyeket a 878. sz. elvi állásfoglalással szemben felhoznak.

II.

A törvényes öröklés rendje hosszú, évezredes történeti fejlődés terméke. Az emberi társadalomban érvényesülő tulajdoni formák fejlődésének egymásutánjából érthető, hogy az öröklés jogintézményének kifejlődése párhuzamos a magántulajdon és az ezen alapuló árucsere fejlődésével, az állam és a jog keletkezésével. Az öröklés első formája a magántulajdon alapján fejlődik ki, voltaképpen befejezése annak a társadalmi átalakulásnak, amelynek eredményeképp a termelés eszközei és eredménye egyes személyek tulajdonába kerültek. E fejlődést betetőzi és megszilárdítja annak elismerése, hogy a magántulajdonosnak nemcsak életében van joga a termelési eszközök birtoklására és a velük való rendelkezésre, hanem ezt a jogot halála után is megtartja, olyan értelemben, hogy átörökítheti leszármazóira és más családtagjaira, illetőleg azokra, akiket örököseiül kijelöl. A magántulajdon az öröklési jog intézménye folytán mintegy időfölöttivé válik, fennállásában túlterjed az egyes magántulajdonos élettartamán: a magántulajdon marad, csak a személyek változnak. Az öröklésnek ezt a magántulajdont betetőző, a magántulajdont az egyes tulajdonosok élettartamán túlterjesztő hatását nevezte Marx a magántulajdon „babonás túlzásának".

A magántulajdon minden formájában a kizsákmányolásnak legalábbis a lehetőségét hordozza magában, uralmat vagy az uralom lehetőségét adja a magántulajdonosnak más emberek felett. A magántulajdon öröklése ennek következtében valójában az emberek feletti uralom öröklését jelenti, annak a lehetőségnek az elismerését, hogy a magántulajdonos nemcsak maga gyakorolhat uralmat más emberek felett, hanem leszármazói, családtagjai, örökösei is. Az öröklés szociális funkciója a magántulajdonon alapuló társadalmakban éppen abban áll, hogy az örökös számára meghagyja azt a hatalmat, amellyel az elhunyt rendelkezett életében. A magántulajdonon alapuló öröklésnek ez a szociális funkciója vezette a szocializmus híveit már korán, az utópista szocializmus időszakában arra, hogy az öröklési jog teljes és feltétlen megszüntetését követeljék. Marx volt az első, aki kimutatta, hogy az öröklés kizsákmányoló jellege elválaszthatatlan összefüggésben van a magántulajdon kizsákmányoló jellegével, s hogy a magántulajdonnak, mint a kizsákmányolás alapjának megszüntetésével megszűnik az öröklés kizsákmányoló jellege is. A tudományos szocializmus hívei elméletben és gyakorlatban egyaránt Marx tanításaira támaszkodnak. Nem mindenfajta öröklést elleneznek, hanem csak a kizsákmányoló jellegű öröklést — éppen úgy, ahogyan nem mindenfajta tulajdont elleneznek, hanem csak a magántulajdont.

Mindebből az következik, hogy a marxizmus alapvető, elvi jelentőségű változást hozott az öröklésre vonatkozó jogi nézetek fejlődésében is. Míg korábban, az öröklésre vonatkozó jogi nézetek fejlődése, alakulása szempontjából mindenki azt tekintette elsődleges kérdésnek, hogy ki örököl, a marxizmus bizonyította be elsőnek, hogy az elsődleges kérdés nem ebben áll, hanem abban, hogy mit örökölnek az emberek. Ebből következik, hogy alapvető, minőségi különbség van az olyan öröklés között, amelynek tárgya magántulajdon és az olyan öröklés között, amelynek tárgya személyi tulajdon. Míg a magántulajdon öröklése a magántulajdonban rejlő kizsákmányolási lehetőség függetlenítését jelenti az egyes magántulajdonos élettartamától, addig a személyi tulajdon öröklése a munkával szerzett használati javak elsajátításának függetlenítése az egyes tulajdonos élettartamától, vagyis annak biztosítása, hogy a dolgozó ember ne csak

saját magáról gondoskodhassék, hanem családtagjairól, hátramaradottairól is, nekik is biztosíthassa azokat az anyagi javakat, amelyeket ő életében, munkájával megszerzett.

Mindebből az következik, hogy aki szocialista módon kíván gondolkodni az öröklés kérdéseiről, annak mindenekelőtt nem az örökösök személyével, hanem azzal kell foglalkoznia, mi az, amit az adott társadalomban általában örökölnek, mi az öröklés tárgya. Ez volt a döntő a magyar Polgári Törvénykönyv öröklési rendjének kialakítása során is.

III.

Az ági öröklés intézménye — mint fentebb említettük — az 1861. évi Ideiglenes Törvénykezési Szabályok folytán lett szerves része a magyar öröklési rendnek. A magyar polgári jog tudományának korábbi eredményei világosan megmutatták, hogy az ezeket a szabályokat megalkotó Országbírói Értekezleten az 1848-as forradalom bukása után még mindig túlsúlyban levő feudális erők kaptak elsősorban képviseletet. Az Országbírói Értekezlet munkájának egész eredményét az jellemezte, hogy a feudális erők igyekeztek átvenni a polgári fejlődés vívmányaiból mindazt, ami az ő szempontjukból kedvezőnek vagy elkerülhetetlennek tűnt, és igyekeztek visszaállítani az 1848 előtti jogi rendből mindazt, amit lehetett, ami nem állt kirívó ellentétben a polgári fejlődés követelményeivel. Ez utóbbi csoportba tartozott az öröklés rendje is.

Az emberek mindennapi gondolkodásában — ebből a szempontból az elnyomott, kizsákmányolt osztályok sem kivételek — az öröklés rendje a tulajdon rendjével távolabbi kapcsolatban állónak látszik. Amikor az emberek az öröklés rendjére gondolnak, mindenekelőtt arra gondolnak, ki az örökös és csak másodsorban arra, hogy mit örököl. Fentebb azonban már kimutattuk, hogy ez a gondolkodás az örökléssel összefüggő kérdések valódi sorrendjének a visszájára fordítása. Tudományos szempontból, a dolgok lényegét kutatva, éppen fordított a helyzet. Ha az öröklési jog szabályait akarom kialakítani, mindenekelőtt azt kell vizsgálnom, mit örökölnek az emberek az adott társadalmi rendben, és csak ha ezt a kérdést eldöntöttem, térhetek rá arra a másodlagos kérdésre, hogy ki örököl.

Voltaképpen így gondolkodtak azok a haladó magyar jogászok is, akik 1861-től a felszabadulásig egyértelműen ellenezték az ági öröklés fenntartását. Ennek magyarázata ugyanis nem egyszerűen az volt, hogy az ági öröklés a feudális tulajdoni rendnek megfelelő öröklési forma, hanem mindenekelőtt az, hogy Magyarországon a felszabadulás előtt félfeudális tulajdoni rend volt érvényben. Az emberek Magyarországon 1945 előtt mindenekelőtt magántulajdont örököltek és ennek megfelelően magántulajdoni formájú öröklési rend is alakult ki. Mivel azonban Magyarországon egészen 1945-ig a feudális erők politikai hatalma jelentős volt, nem véletlen, hogy a feudális tulajdoni rendnek megfelelő öröklési rend érvényben is maradt. Az öröklésnek ez a rendje megszokottá vált nemcsak az uralkodó osztályok körében, hanem a korábban elnyomott, kizsákmányolt osztályok körében is. Általában igazságosnak tartották, hogy a családi vagyont a család körébe tartozók örököljék. Ez volt a tudati helyzet, amelyben a szocialista magyar polgári jog kodifikációja az 50-es évek derekán megindult.

A tulajdoni rend szempontjából azonban a helyzet időközben alapvetően megváltozott. A felszabadulást követő évek társadalmi és jogi fejlődésének fő vonása abban állott, hogy a tőkés, kizsákmányoló magántulajdon az iparban, a kereskedelemben, majd egyre inkább a mezőgazdaság területén is megszűnt. Ezzel kapcsolatban megszűnt azoknak a társadalmi osztályoknak a gazdasági és politikai uralma is, amelyek az említett területeken a termelőeszközök magántulajdonosai voltak s amelyeknek a társadalmi-politikai tudata korábban döntő volt egyebek között az öröklési rend kialakítása szempontjából is.

A Polgári Törvénykönyv alkotóinak eszerint sajátos, ellentmondásos helyzettel kellett szembenézniök. Mindenekelőtt teljesen tudatában voltak annak, hogy az öröklési rend kialakítása szempontjából a tulajdoni rendnek van döntő jelentősége, hogy az öröklési jog szabályai szempontjából nem elsősorban az a lényeges, hogy ki örököl, hanem az, hogy mit örököl. Ebben a vonatkozásban pedig az objektív helyzet az volt, hogy a kizsákmányoló magántulajdon uralma, benne különösen a feudális vagy félfeudális jellegű földtulajdon jelentősége, az ezekre a tulajdoni formákra támaszkodó politikai hatalommal együtt — megszűnt. Eltűnőben volt (azóta méginkább eltűnt) a magántulajdon egésze is. Ezzel objektíve megnyílt a lehetősége annak, hogy öröklési rendünkből is eltűnjék minden olyan vonás, amely a korábbi társadalmi formák tulajdoni és öröklési jogi rendszereire volt jellemző. Ezek közé tartozott — amint azt mindenki tudta — az ági öröklés is.

Ennek az objektív helyzetnek azonban bizonyos fokig ellene mondott a társadalom tudati állapota, benne különösen az öröklés szempontjából elsősorban lényeges parasztság, különösen a birtokos parasztság tudati állapota. Az évszázadok alatt, amíg a kizsákmányoló tulajdonon alapuló öröklési rend, benne a feudális, vagy félfeudális alapon álló öröklési rend volt érvényben, nemcsak a kizsákmányoló osztályok, hanem az elnyomott osztályok, a dolgozó osztályok is megszokták ezt a fajta öröklési rendet, igazságosnak tartották azokat az öröklési szabályokat, amelyek ezt az öröklési rendet fejezték ki. Az ellentmondás tehát abban állt, hogy míg objektíve, a magyar történelemben először megnyílt a lehetőség a korábbi tulajdoni rendre jellemző öröklési formák megszüntetésére, addig a tár-

sadalom tudatállapota egyes régebbi öröklési formák fenntartását, továbbélését kívánta.

Mit kell tenni ebben az ellentmondásos helyzetben, — ez volt kérdés, amellyel a Polgári Törvénykönyv alkotóinak szembe kellett nézniök.

Elvileg kétféle eljárási módot lehetett volna követni. Az egyik az lett volna, hogy minden egyébre tekintet nélkül vonjuk le a megváltozott tulajdoni rendből eredő következményeket, töröljük el az ági öröklést, mint olyan öröklési rendet, amely az új tulajdoni rendnek, a személyi tulajdon rendjének nem felel meg. Ez az álláspont jellegzetesen vulgár-materialista, dogmatikus lett volna. Hallgatólag egy olyan álláspont jutott volna kifejezésre benne, hogy a tulajdoni rend valahogyan önműködőleg, automatikusan hat az öröklési rendre, semmivel sem kell törődni, az emberek szokásaival, gondolkodásmódjával, hagyományos nézeteivel sem, hanem merőben racionalisztikus alapon követni kell azt, ami az új tulajdoni rendből logikailag következik. Szocialista tulajdoni rend = az ági öröklés eltörlése —, körülbelül így lehetne mechanikusan kifejezni azt az egyenletet, amely ebből a mechanikus gondolkodásmódból következett volna. Sokak előtt nem titok, hogy a Polgári Törvénykönyv tervezetének készítői hosszú időn keresztül valóban ezen az állásponton álltak: hűségesen folytatni kívánták a haladó magyar jogászság korábbi törekvéseit és az ági öröklés egész intézményének a történelmi lomtárba helyezését javasolták.

Az egyik szélső állásponttal szemben felhozható volt, vagy legalábbis lett volna egy másik szélső álláspont is. Ez a másik álláspont egyszerűen fenntartotta volna a korábbi öröklési rendet úgy, ahogy volt, pusztán azon a címen, hogy ez az, amit az emberek megszoktak, kár rajta változtatni. Ez az utóbbi álláspont — az előbbivel ellentétben — elvi alapjaiig végiggondolva annyit jelentett volna, hogy egyáltalában nem vagyunk figyelemmel a tulajdoni rend megváltozására, hogy az öröklési rendet önmagában állónak és önmagából magyarázhatónak fogjuk fel és nem változtatjuk meg egyszerűen azért, mert nincs ok a megváltoztatására.

A Polgári Törvénykönyv szerkesztői sem az első, sem a második álláspont, sem az első „balos", sem a második „jobbos" álláspontot nem tették magukévá, hanem igyekeztek a marxizmusnak a jogra és benne az öröklési jogra vonatkozó alaptételeiből kiindulni és e tételeket a konkrét társadalmi-gazdasági-politikai helyzetre alkalmazni. Ebből a törekvésből pedig az alábbiak következtek.

1. Semmiféle jogi intézményt, az öröklési jog intézményeit sem lehet önmagukból magyarázni, hanem csak abból a társadalmi-gazdasági rendből, amelynek kifejezésére és szolgálatára hivatottak.

2. Az öröklési jog intézményeit is annak a tulajdoni rendnek megfelelően kell kialakítani, amely adott körülmények között, az adott társadalomban érvényben van. Ez a tulajdoni rend nálunk az 50-es évek folyamán alapvetően megváltozott. A kizsákmányoló magántulajdon egészében eltűnt és a kisárutermelő magántulajdon is egyre szűkebb térre szorult, egyre inkább átalakulóban volt társadalmi tulajdonná.

3. Azoknak, akik annakidején, a felszabadulás előtt, a magyar polgári jog kodifikációjának mintegy a hőskorában azért küzdöttek, hogy az ági öröklés intézménye szűnjék meg, mert ez az öröklési rend semmi más, mint az 1848-ban elvileg eltörölt feudális tulajdoni rend maradványa, teljesen igazuk volt olyan társadalmi viszonyok között, amilyenek annak idején voltak, tehát olyan társadalomban, amelyben a magántulajdon, különösen a kizsákmányoló magántulajdon volt uralkodó, s amelyben a feudális magántulajdon jelentős maradványai is éltek.

4. A helyzet azonban időközben alapvetően megváltozott. Eltűnt a kizsákmányoló magántulajdon, eltűntek a feudális magántulajdon maradványai is. Eltűnőben van, illetőleg átalakulóban a magántulajdon egésze. Ilyen körülmények között az öröklési rend megváltoztatása öncélúnak tűnik, „csakazértis" változtatásnak, annak ellenére változtatásnak, hogy megszűntek azok a társadalmi-gazdasági alapok, amelyek között ez a politikai és jogi törekvés társadalmilag indokoltnak, jogosnak tűnt.

5. Ebből pedig az következik, hogy nem kell feltétlenül változtatni azon az öröklési renden, amelyet az emberek megszoktak, amelyet széles körben, különösen a dolgozó parasztság körében igazságosnak, helyesnek éreznek. A Polgári Törvénykönyv éppen ezért nem valamiféle tudatlanságból, nem a korábbi haladó törekvésekkel való tudatos szembefordulás eredményeként tartotta fenn az ági öröklést, hanem azért, mert nem volt értelme megszüntetni, mert megszűntek azok a társadalmi-gazdasági alapok, amelyek a megszüntetésére irányuló törekvést indokolták. Igaz, hogy ez az öröklési rend — történeti eredetét tekintve — feudális jellegű. Ha azonban ezt az öröklési rendet akkor is feudális jellegűnek ítélnők meg, amikor feudális tulajdon már régen nincsen, sőt magántulajdon is alig van, ez nem lenne más, mint az öröklési rendnek, mint következménynek, mint jogi formának önmagából való magyarázata, az öröklési rend elszakítása a tulajdoni rendtől, amelyből származott, az öröklési rend abszolutizálása. Ezért a Polgári Törvénykönyv — egy alapjában megváltozott tulajdoni rend talaján — az ági öröklés intézményét fenntartotta. Ez természetesen nem zárt ki bizonyos módosításokat, javításokat, amelyek az ági öröklés különösen kirívó és mindenki által hosszabb ideje igazságtalanoknak érzett kinövéseinek a javítására, korrigálására irányultak. Innen magyarázhatók azok a módosítások, amelyeket a Polgári Törvénykönyv az ági örökléssel kapcsolatban is be-

vezetett, és amelyeket ehelyütt részletesebben ismertetni nem szükséges.

A Polgári Törvénykönyv ági öröklésre vonatkozó szabályainak alkalmazásával, az intézmény részletkérdéseivel kapcsolatban a gyakorlatban felmerülő kérdéseket csak a most kifejtett elvi alapon lehet helyesen megítélni.

IV.

A kérdés, amely jelenleg vita alatt áll, hogyan kell értelmezni a Ptk. 611. §-ában az ági vagyonra vonatkozólag megszabott rendelkezéseket, hogyan kell meghatározni az ági vagyonnak minősülő vagyontárgyak körét, hogyan kell értelmezni azokat a szabályokat, amelyekre vonatkozólag az ági öröklésnek a Ptk. 612. §-ában meghatározott rendje érvényesül?

A Ptk. 611. §-ának (1) bekezdése szerint ha nem az örökhagyó leszármazója a törvényes örökös, az örökhagyóra valamelyik felmenőjéről öröklés vagy ingyenes juttatás útján hárult vagyontárgy ági öröklés alá esik. Az ági öröklés tárgyai eszerint az örökhagyó valamelyik felmenőjéről öröklés vagy ingyenes juttatás útján hárult vagyontárgyak.

Éppen ehhez kapcsolódik a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 878. sz. állásfoglalásával szembehelyezkedő észrevétel. Eszerint az örökhagyóra akár öröklés, akár ingyenes juttatás útján hárult vagyontárgy mindenesetre a felmenő tulajdonjogát tételezi fel. E tulajdonjog természetesen csak a Ptk. szabályai szerint törvényesen szerzett tulajdonjog lehet. Márpedig abban az esetben, ha maga a felmenő a tulajdonjogot nem szerezte meg, hanem csupán a vételárat adta hozzá, tulajdonszerzésről a törvény értelmében nem lehet beszélni.

Az észrevételeket olvasva az ember nehezen tud szabadulni attól a meggondolástól, hogy az észrevételek tulajdonképpen jól felelnek, helyesen válaszolnak, de nem arra kérdésre, amely az adott esetben felmerült.

Az észrevételeknek igazuk van abban, hogy a Ptk. 611. §-ának (1) bekezdése öröklésről beszél, ez az öröklés pedig a korábbi örökhagyó tulajdonjogát tételezi fel. Lényegében ugyanez a helyzet az ingyenes juttatás esetében is. Az ingyenes juttatás — ha csupán a törvény szövegét és összefüggéseit vesszük alapul —, feltételezi a juttató tulajdonjogát (vagy másféle jogát) arra a vagyontárgyra, amelyet juttatott. Mindegyik esetben a tulajdonjognak vagy másféle ingyenesen juttatott jognak a törvényes szerzése (beleértve az alakszerűségeket is) a feltétele az ági öröklésnek.

Mindezek az észrevételek azonban csak abban az esetben helytállóak, ha az ági öröklés törvényes feltételeire vonatkozó jogszabály szószerinti szövegét mintegy önmagában vizsgáljuk, ha csupán azt a jogszabályt mintegy kiragadottan vesszük szemügyre, amely az ági öröklés körét az „öröklés" vagy „ingyenes juttatás" útján hárult vagyontárgyakra állapítja meg. A jogszabályértelmezésnek ez a módszere az értelmezés ismert eszközei közül a nyelvtani és a rendszeres értelmezést használja fel. Nyelvtanilag abból indul ki, hogy öröklés vagy ingyenes juttatás — e szavak általánosan elfogadott értelmében — olyan vagyontárgyak halál esetére vagy ingyenesen való szerzését jelenti, amelyek korábban az örökhagyó, illetőleg a juttató vagyontárgyai voltak. Ha mármost a nyelvtani értelmezést a rendszeres értelmezéssel egészítjük ki, akkor öröklés alatt a Ptk. 598. §-a szerinti öröklést, ajándékozás (ingyenes juttatás) alatt pedig a Ptk. 579. §-a szerinti ajándékozást kell érteni. Ebből a vizsgált álláspont arra következtet, hogy mindaz, ami a Ptk. 598. §-ának nem felel meg, nem öröklés, s mindaz, ami a Ptk. 579. §-ának nem felel meg, nem ajándékozás, nem ingyenes juttatás. Mindebből pedig az következnék, hogy ezekben az esetekben nem lehet szó a Ptk. 615. §-a (1) bekezdésének megfelelő ági öröklésről sem.

Az ellenvélemény azonban megfeledkezik arról, hogy a nyelvtani és a rendszeres értelmezés a jogszabályok értelmezésének csupán egyes, kiragadott fajtái, amelyekből az adott jogszabály értelmét teljes bizonyossággal nem lehet megállapítani. A hagyományos tanítás szerint, amelyet a magyar jogtudomány jelenleg is magáénak vall, nyelvtani, logikai, rendszeres és történeti értelmezésről szoktunk beszélni. Általánosan elfogadott nézet az is — és különösen itt tévednek azok, akik a most bírált álláspontot vallják —, hogy az értelmezésnek ezek az eszközei csak valamennyien együtt kerülhetnek felhasználásra, s csak együttes felhasználásuk vezethet megfelelő eredményre: a jogszabály teljes tartalmának, lényegének megismerésére. A jogértelmezés eszközei természetesen nem egyforma jelentőségűek. Az első — alacsonyabb fokú — csoportba tartozik a nyelvtani és a logikai értelmezés, a második — magasabb fokú — csoportba a rendszeres és a történeti értelmezés. Az első, alacsonyabb fokon a jogszabályt még mintegy önmagában, szövegében és a jogrendszer egészétől némileg elszigetelten vizsgáljuk. Ez azonban nem elég. A jogszabály tartalma megismerésének erről az alacsonyabb fokáról feljebb kell menni; az adott jogszabályt az egész jogrendszerben elfoglalt helye szerint, tehát összefüggésében és a történelmi-társadalmi viszonyokkal való kapcsolatban is meg kell vizsgálnunk. Az értelmezés e két szakasza együtt vezet el a jogszabály értelmének felderítéséhez.

A bírált álláspontnak — mint megállapítottuk — igaza van abban, hogy a Ptk. 611. § (1) bekezdésében említett „öröklés" és „ingyenes juttatás" a nyelvtani (alacsonyabb fokú) és a rendszeres (magasabb fokú) értelmezés eszközeivel szemlélve olyan vagyontárgyat jelez, amely az örökhagyó, illetőleg juttató tulajdonában volt akkor, amikor a vagyontárgy a szerző félre (a későbbi ági örökhagyóra) hárult. Ennek

az álláspontnak a hibája azonban abban van, hogy nem alkalmazza a történeti értelmezés módszerét és hogy ennek következtében figyelmen kívül hagyja a jogszabályok értelmezésének azt az alapvető elvét, hogy az értelmezés eszközei csak valamennyien együtt kerülhetnek felhasználásra s csak együttes felhasználásuk vezethet megfelelő eredményre. A történeti értelmezés a jogszabályt a társadalmi fejlődés termékének fogja fel. Feltárja a jogszabály által kifejezett s végső fokon a termelési viszonyok által meghatározott törvényhozói akaratot, a célt, amelyet a jogalkotó elérni kívánt, azt a gyakorlati szükségletet, amelyet ki akart elégíteni. Nyilvánvaló, hogy a történeti értelmezésnek a marxista jogértelmezésben kiemelkedő jelentősége van. Aki a történeti értelmezés módszerét figyelmen kívül hagyja, voltaképpen abba a hibába esik, hogy a jogszabályt önmagából, illetőleg a jogrendszert önmagából próbálja értelmezni, figyelmen kívül hagyja a jogszabály célját és ezzel voltaképpen céltalanná, értelmetlenné teszi a jogszabályt magát.

Fentebb utaltunk az ági öröklés kérdésében elfoglalható álláspontok két szélső végletére. Az egyik az volt, hogy az ági öröklést feltétlenül el kell törölni, mert egy történetileg meghaladott tulajdoni rendhez tartozik. A másik az volt, hogy az ági öröklést feltétlenül meg kell tartani, mert a magyar nép gondolkodásában ez a megszokott. Kifejtettük, hogy a magyar törvényhozó sem az egyik, sem a másik álláspontot nem követte. Álláspontja az volt, hogy meg kell tartani az ági öröklés rendjét, de nem feltétlenül, hanem feltételesen, attól a feltételtől függően, hogy a tulajdoni rend közben átalakult, alapvetően megváltozott. Ha és amennyiben a tulajdoni rend megváltozott, az ági öröklés rendje nem feudális intézmény többé. Ezt állítani csak akkor lehetne, ha országunkban még mindig feudális vagy félfeudális tulajdoni rend uralkodnék. Erről azonban szó sincsen. Ha pedig nincs feudális tulajdoni rend, ha szocialista tulajdoni rend van, akkor az ági öröklés fenntartása egyszerűen annyit jelent, hogy kizsákmányolásmentes tulajdoni rend mellett nem szükséges változtatni azon, amit az emberek megszoktak. Az ági öröklés fenntartásának végső indoka, társadalmi-történeti gyökere tehát — mindig feltételezve azt, hogy az adott társadalomban szocialista tulajdoni rend uralkodik —, az emberek gondolkodásában, megszokásában, a megszokott öröklési rend változtatására való szükséglet hiányában van. Ha a tulajdoni rend megváltozott, nem kell változtatni azt az öröklési rendet, amelyet az emberek megszoktak, igazságosnak éreznek.

Ha azonban így van, akkor az ági öröklés terjedelmének meghatározása során sem indulhatunk ki pusztán a jogszabály-szöveg nyelvtani értelméből vagy a jogszabály-szövegnek a törvény más helyeivel való összefüggéséből. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a jogszabály keletkezésének, társadalmi-történeti gyökereit: a jogszabályt végső fokon e társadalmi-történeti gyökerek alapján kell magyarázni. Láttuk, hogy az ági öröklés intézménye fenntartásának társadalmi-történeti alapja az volt, hogy a változott tulajdoni rend ellenére az emberek változatlanul ezt tartották helyesnek. Amikor tehát az ági öröklés körére vonatkozó jogszabály helyes értelmét keressük, a történeti értelmezés módszerével mindenekelőtt arra kell gondolni, mit tartanak helyesnek, igazságosnak az emberek, amikor az ági öröklésre gondolnak. És ez az a pont, amit az ellenvélemény szerzői teljesen figyelmen kívül hagynak.

Legyen szabad az eldöntendő kérdést nyelvtani formáját tekintve is kérdés alakjában feltenni. Állítja-e valaki, hogy Magyarországon nem tekintik öröklésnek, illetőleg ajándékozásnak azt az esetet, ha valamelyik felmenő nem maga szerzi meg a vagyontárgyat, hanem vagy ő fizeti ki közvetlenül a vételárat, vagy azzal adja át a szerző félnek, hogy azon meghatározott vagyontárgyat vásároljon? A kérdésre teljesen egyértelmű a felelet. Társadalmunk tudatállapotát, gondolkodásmódját alapulvéve mindenki, aki az öröklés kérdéseiről nem-jogász módra gondolkodik, azt fogja mondani: mindegy, hogy a felmenő maga szerezte-e meg a vagyontárgyat és utóbb örökítette át, illetőleg ajándékozta a lemenőnek, vagy hogy a vagyontárgyat a lemenő „nevére" vásárolta. Ezt a két esetet jogi tudatunk, népünk gondolkodása teljesen egyértékűnek, csupán formálisan különbözőnek tekinti.

Ha pedig így van, s ha igaz az, hogy az ági öröklés egész intézménye szempontjából népünk jogi tudatának alakulása, mindennapi, nemjogi gondolkodásmódja volt a döntő, akkor nyilvánvalóan csak akkor járunk el helyesen, akkor érvényesítjük a törvény célját, vagy — ahogy mondani szokták — „a törvény szellemét", ha a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalásának megfelelően ági vagyonnak minősítjük azt a vagyontárgyat is, amelyet a felmenő a lemenő „nevére vásárolt". Az ellenkező álláspont voltaképpen annyit jelentett volna, hogy a törvény egyetlen szabályát elszakítjuk a törvény céljától, elszakítjuk attól a társadalmi-történeti rendeltetéstől, amelyre voltaképpen született. Ez pedig pontosan az, amit a sokszor használt és éppen ezért némileg elkoptatott szóval jogászi formalizmusnak szoktunk nevezni.

A Ptk. 1. §-ának (1) bekezdése szerint a törvény rendelkezéseit a Magyar Népköztársaság gazdasági és társadalmi rendjével összhangban kell értelmezni. Ez a törvényhely, amelynek teljes értelmét nem mindig fogjuk fel világosan, egyebek között azt is jelenti, hogy a törvények értelmezése során nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, amit az emberek egy-egy törvényhely értelmének gondolnak.

Világhy Miklós

Az ügyészség intézménye a háború utáni európai tőkés alkotmányokban

Az ügyészi intézmény mindkét főtípusa a kontinentális európai jogfejlődés terméke: a burzsoá jellegű ügyészség a francia, a szocialista jellegű ügyészség a szovjet prototípusra tekint vissza.

A két főtípus eltérő vonásai — jellegzetes módon — megnyilvánulnak már jogforrási vonatkozásban is. Ehelyütt most a tőkés ügyészség *jogszabályi eredetének* kérdését, közelebbről az európai tőkés országok II. világháború utáni alkotmányainak az ügyészi intézménnyel kapcsolatos állásfoglalásait kívánjuk megvizsgálni.

1. Az ügyészi felügyelet jogszabályi eredetének kérdése arra igényel választ, hogy a normarendszer mely fokán elhelyezkedő jogszabály rendelkezik az ügyészség felállításáról és az ügyészi felügyelet alapkérdéseiről. A probléma ilyen módon való felvetése nem csupán mennyiségi-fokozati természetű mozzanatokra utal. Valamely jogintézmény alapszabályozásának az alkotmányban vagy egyéb jogszabályban történő elhelyezése nyilvánvalóan elsőrendű fontosságú elvi-politikai kérdés: tükröződik benne a szóban forgó jogintézmény államszervezetbeli és az állami tevékenység rendszerében elfoglalt helyéről vallott felfogás, a jogintézmény jelentőségének, szerepének megítélése az adott államban.

Az ügyészi felügyelet jogszabályi eredetének vizsgálatakor egy első pillantásra kiemelkedőnek nem is tűnő kérdés kapcsán — mint cseppben a tenger — szinte a maga teljességében mutatkozik meg a szocialista és a burzsoá jogi szemlélet ellentétessége.

A szocialista felfogás az ügyészség intézményének és az ügyészi felügyeleti tevékenységnek az alapvető kérdéseit a legmagasabbrendű jogszabály, az *alkotmány* szintjén rendezi. Ez a helyzet valamennyi szocialista országban.[1] Az ügyészségre vonatkozó elvi tételeknek a jogszabályrendszer legfelső fokán elhelyezkedő normák közé történt beiktatása megfelel a szocialista törvényesség jelentőségéről, a törvényesség biztosításában az ügyészi felügyelet szerepéről és az ügyészségnek a szocialista demokrácia intézményei között elfoglalt helyéről kialakított marxista—leninista álláspontnak. Az ügyészi felügyelet alapvető szabályai olyannyira *garanciális* jellegűek a szocialista állam és társadalom életében, az állampolgárok jogainak érvényesülésében, kötelezettségeik teljesítésében, hogy célszerű és indokolt az állam alaptörvényébe, az alkotmányba foglalni őket.[2]

A burzsoá felfogás ettől eltérő. A tőkés államok írott alkotmányaiban (bár azok nem mindig követik azt a napóleoni elvet, amely szerint az alkotmánynak rövidnek és homályosnak kell lennie, ill. ennek a tanácsnak rendszerint csak második felét — a homályosságot — fogadják meg, de hosszadalmasak, terjedelmesek) általában nem foglalnak helyet az ügyészségre vonatkozó általános tételek. Ennek magyarázata az ügyészség feladatkörének és állami szerv jellegének polgári szemléletében, nem utolsó sorban éppen magára a törvényességre vonatkozó burzsoá nézetben rejlik.

Az ügyészség intézményét ismerő tőkés államokban az ügyészi szervezet lényegileg csupán bűnüldözési teendőket lát el: büntető ügyekben a közvád képviselője, emellett egyes esetekben kezében van a nyomozás irányítása és a büntetések végrehajtása. Mindezeken a területeken azonban, sem pedig szórványos polgári perbeli szereplése során, a burzsoá ügyész nem a törvényesség őreként lép fel; az államigazgatás törvényessége felett szintén nem gyakorol felügyeletet.

A burzsoá ügyészség az államszervezetben horizontális vonalon a bíróság segédszerve, vertikális vonalon pedig az igazságügyminiszternek alárendelt szerv. Törvényességi felügyeszi felügyelet alapvető kérdéseit. Mindezekben az országokban vannak speciális jogszabályok (törvények és törvényerejű rendeletek) is, amelyek az alkotmányi rendelkezések alapján részletesen szólnak az ügyészség szervezetéről és működéséről.

[1] A Szovjetunió 1936. évi alkotmányának 113—117. §-ai, az Albán Népköztársaság 1946-ból származó, 1950-ben újonnan szerkesztett szövegben közzétett alkotmányának 88—90. §-ai, a Bolgár Népköztársaság 1947. évi alkotmányának 61—64. §-ai, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság 1960. évi alkotmányának 104—106. §-ai, a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság 1963. évi alkotmányának 142—144. stb. §-ai, a Kínai Népköztársaság 1954. évi alkotmányának 81—84. §-ai, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság 1948. évi alkotmányának 90—94. §-ai, a Kubai Népköztársaság 1959. évi alkotmányának 166—169. stb. §-ai, a Lengyel Népköztársaság 1952. évi alkotmányának 54—56. §-ai, a Mongol Népköztársaság 1960. évi alkotmányának 72—75. §-ai, a Német Demokratikus Köztársaság 1949. évi alkotmányának 131—132. §-ai (egyes bírósági szervezeti kérdésekkel együtt), a Román Népköztársaság 1965. évi alkotmányának 106—109. stb. §-ai és a Vietnami Demokratikus Köztársaság 1960. évi alkotmányának 105—108. §-ai szabályozzák az ügyészségi intézmény és ügyé-

[2] *Ebből a szempontból* tehát e tételek államjogi jellegűek *is*, miként számos más jogtétel (pl. a tulajdoni formákra, a munkához való jogra stb. vonatkozó szabályok), amelyek — alapvető normákként — az alkotmányban nyernek elsődleges megszövegezést, de — a részletes kifejtést és a tényleges érvényesülést illetően — már más jogágba (polgári jog, munkajog stb.) tartoznak. „Az ügyészségi szervezet működésére vonatkozó alkotmányi szabályok — éppen úgy mint a bíróságokra vonatkozóak is — *áttételes* jellegűek, konkrét realizálásuk tehát más jogágak normái útján történik, amelyek már e kérdés részleteivel foglalkoznak (törvénykezési szervezeti jog, eljárási jogok, államigazgatási jog)" — mondja a *Beér—Kovács—Szamel-féle* egyetemi tankönyv (Magyar államjog, Budapest, 1960. 423. old.).

letről ehhez képest a tőkés államok ügyészsége vonatkozásában tulajdonképpen nem is lehet beszélni.

A burzsoá alkotmányokban az ügyészség — ha egyáltalán előfordul — rendszerint csupán a bírósági szervezet vagy a közhivatali kinevezési jogkör rendezése kapcsán nyer puszta megemlítést. Ez a helyzet figyelhető meg mindazokban a tőkés államokban, amelyek az ügyészséget eredetileg francia mintára (ministère public, procureur), vagy a francia példakép amerikai változata (attorney) szerint szervezték meg.[3] Nem mutatható ki e vonatkozásban számottevő fejlődés, vagy akár csak kevésbé lényeges változás sem a XIX. században, sem a XX. századnak a II. világháborút megelőző évtizedeiben készült burzsoá alkotmányokban; marad a korábbi rendszer: vagy teljesen mellőzik, vagy csupán mellékesen megemlítik az alkotmányok az ügyészséget.[4]

Figyelemre méltó *újabb tendenciák* jelentkeznek azonban a *II. világháború után* keletkezett egyes új polgári alkotmányokban.

Az ügyészi intézmény alkotmányba foglalása mellőzésének régi útján haladó — ebben a vonatkozásban az 1871-es és a weimari német alkotmányok nyomdokait követő — bonni alaptörvény (1949), az 1952. évi görög alkotmány és az 1953. évi dán alkotmány mellett[5] sajátos vonások figyelhetők meg a háború utáni *francia* és *olasz* alkotmányfejlődésben.

2. A kontinentális burzsoá ügyészség klaszszikus hazájában, Franciaországban, melynek 1791-es alkotmánya még a nép által választandó közvádlóról szólt (III. cím 5. fejezet 2. §), és külön szabályozta a közvádképviseleti jogkörrel nem rendelkező, de a nyomozás, büntető ítélkezés és büntetésvégrehajtás törvényes lebonyolítására stb. felügyelő királyi biztosok (commissaire du roi) jogállását (uo. 25—26. §), az 1946-ban elfogadott, viszonylag demokratikus alkotmány csupán arról tesz említést, hogy az ügyészeket a miniszterelnök nevezi ki (a 47. és 84. §-ok egybevetett szövegének értelme szerint). Ezt a rendelkezést még az egyébként számos reakciós alkotmánymódosítást keresztülvivő 1954. évi reform sem érintette.[6] Az 1958-as de Gaulle-féle francia alkotmány azonban, amely újból nagyon erősen fokozta a francia kormányzati rendszer prezidenciális vonásait[7], hozzányúlt ehhez a kérdéshez is: az állam polgári és katonai tisztviselői kinevezésének jogát a köztársaság elnökére ruházta (13. §) s ebből az általános jogkörből az ügyészek kinevezésének jogát sem ki nem emelte a miniszterelnöknek való átadás céljából (21. §), sem pedig nem korlátozta azzal, hogy a köztársaság elnöke a kinevezést „a Minisztertanácsban" (vagyis ottani megvitatás után) tartoznék eszközölni (miként egyes főtisztviselőkre nézve ezt az alkotmány előírja). Ezzel az intézkedéssel a személyi hatalom rendszerének 1958-as francia alkotmánya lényegileg visszatért a munkásság 1848. júniusi felkelésének leverése után a győztes burzsoázia által életbeléptetett alkotmányokban[8], majd a Párizsi Kommün után ismét diadalmaskodó francia nagytőke köztársasági alkotmánytörvényében meghonosított megoldáshoz.[9]

Az 1848-as francia alkotmány regisztrálta és „szabályozta Cavaignac diktatúrájának tényét azáltal, hogy az állandó, felelőtlen, örökletes királyságot változó, felelős, választott *királysággal helyettesítette, a négy évre szóló elnökséggel*"[10]. Cavaignacot 1848. december 20-án Louis Napolèon váltotta fel a Köztársaság elnöki tisztjében. Valóban kísérteties analógia a 110 évvel későbbi alkotmányhoz és köztársasági elnökhöz képest — ha nem is eredményüket, de egyes céljaikat tekintve! A hasonlatot erősíti a francia történelmi fejlődés későbbi menete.

Az 1852. január 14-i alkotmány, mely az 1799-es (VIII. évi) ún. konzuli alkotmány némileg módosított változata, úgyszólván minden hatalmat a tíz évre választott, felelősségre nem vonható köztársasági elnök kezébe tesz le; ő nevezi ki az összes köztisztviselőket is.

---

[3] Nincs szó az ügyészségről az *USA* 1787. évi alkotmányában és kiegészítéseiben, az 1831. évi *belga* alkotmányban, az 1874. évi *svájci* szövetségi alkotmányban, az 1871. évi *német* birodalmi alkotmányban stb. Az 1848-ból származó, 1887-ben alapvetően megreformált és azóta is többször módosított *holland* alkotmány csupán a legfőbb ügyész életfogytiglan történő kinevezéséről stb. tesz említést (180. §).

[4] A XX. századi európai burzsoá alkotmányok közül például sem az 1945-ben újból hatályba léptetett 1920. évi *osztrák* alkotmány, sem pedig a *weimari német* alkotmány (1919.) egyáltalán nem szabályozza az ügyészség kérdéseit.

[5] A bírósági szervezet és az igazságszolgáltatás kérdéseit gyanúkeltő bőbeszédűséggel (tizenhárom, javarészt terjedelmes §-ban) fejtegető *bonni alaptörvény* az ügyészségről egy szót sem szól. Az 1952. január 1-én életbelépett új *görög* alkotmány, mely nagyban-egészben az 1911. évi alkotmány szerkezete szerint épül fel, de számos, még ehhez képest is antidemokratikus rendelkezést tartalmaz (pl. sztrájktilalom a közalkalmazottakra, jogi személyek (!) és közjogi szervezetek tisztviselőire nézve — 11. § negyedik bekezdés; lelkiismereti kényszer és világnézeti diszkrimináció a köztisztviselőkkel szemben — 100 §), megemlékezik néhány szóval a „bírói hatalom" kapcsán az ügyészekről is, de az 1953. évi *dán* alkotmány már egyáltalán nem említi az ügyészséget.

[6] Vö. *M. A. Krutogolov:* Az 1954. évi francia alkotmányreform. „A burzsoá országok mai államjogának kérdései" c. tanulmánygyűjteményben (szerk.: *V. F. Kotok*), Moszkva, 1958. 283. old.

[7] Az 1958-as francia alkotmányról a hazai irodalomból ld. *Halász József:* A fontosabb államjogi intézmények az új francia alkotmányban. Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője 1960. évi 2—3. szám, 233. old.

[8] Az 1848. november 4-i alkotmány 86. §-a: „Az ügyészség tisztségviselőit a Köztársaság elnöke nevezi ki."

[9] Az 1875. február 25-i alkotmánytörvény („sur l'organisation des pouvoirs publics") 3. §-ának negyedik bekezdése: „Ő (a köztársaság elnöke) nevezi ki valamennyi polgári és katonai tisztségviselőt".

[10] *Marx:* Osztályharcok Franciaországban. Marx—Engels: Válogatott művek I. kötet, Budapest, 1949. 148. old. (saját aláhúzás — *N.*)

A III. Köztársaság 1875. évi alkotmánytörvényei a III. Napóleonnal megbukott császárságot már nem állíthatták ugyan vissza, de mégis monarchiát kívántak szervezni monarchia nélkül. A köztársasági elnök — az életfogytig tartó uralkodástól és az örökletességtől eltekintve — az alkotmányos uralkodónak úgyszólván minden jogával rendelkezett: hét évre választották, korlátlanul újraválasztható volt, tisztségének lejárta előtt nem lehetett elmozdítani, tevékenységéért — hazaárulás esetét kivéve — nem volt felelősségre vonható, a képviselőházat idő előtt feloszlathatta stb. Ezeknek a széleskörű előjogoknak a keretébe valójában viszonylag szerény prerogatívaként illeszkedik bele a köztársasági elnök ügyészkinevezési joga.

3. Felvethető a kérdés: van-e egyáltalán valaminő jelentősége annak, hogy egy tőkés államban az államfőt vagy a miniszterelnököt (a kormányt) illeti-e meg az ügyészek kinevezésének joga? Nem teljesen mindegy-e, hogy a burzsoázia állami diktatúrájának melyik szerve állítja helyükre az ügyészeket?

Általánosságban és elvileg szemlélve valóban közömbösnek tűnik a kérdés: az ügyészség kinevezésének államfői vagy miniszterelnöki burzsoá rendszere a dolog lényegén, a tőkés ügyészség rendeltetésén, államszervezetbeli helyén egyáltalán nem változtat. A legjellegzetesebb burzsoá ügyészség, a francia, azonban megérdemli a közelebbi konkrét vizsgálatot ebből a szempontból is. Az elvi azonosságon túlmenő különös vonásokat kutató vizsgálódás pedig arra a megállapításra vezet, hogy — a francia ügyészség alapvető vonásainak módosulása nélkül — a II. világháború utáni francia alkotmányfejlődésnek az ügyészséggel kapcsolatos kis szelvénye is mutatja a reakció előretörését: a IV. Köztársaság 1946-os alkotmányának a miniszterelnök ügyészkinevezési jogára vonatkozó rendelkezését az V. Köztársaság 1958-as alkotmányában a köztársasági elnök ügyészkinevezési joga váltotta fel, és ezzel párhuzamosan számos más — ennél számottevően lényegesebb — kérdésben is antidemokratikus irányú változások történtek.

Az ügyészkinevezési jogkör oda-vissza vándorlása ilyenformán a francia jogfejlődésben úgy kerül kapcsolatba a demokratizmus problémájával, hogy a polgári demokrácia egyes intézményei elleni támadásnak és a köztársasági elnök személyi hatalma kiterjesztésének az elmúlt százegynéhány év során Franciaországban mindig kísérő jelensége és egyik szimptomája volt az a magában véve nem sokat mondó változás is, hogy a nagytőkés osztály legreakciósabb része az ügyészek kinevezésének alkotmányi jogát is átjátszotta az államfő kezébe. Ez természetesen egyáltalán nem jelenti azt, hogy a miniszterelnöki kinevezésen nyugvó francia ügyészség demokratikus intézmény. Csupán arról van szó, hogy a prezidenciális jellegű hatalomkoncentráció esetén (amely Franciaországban rendszerint antidemokratikus tendenciájú) az ügyészséget is közvetlen függésbe hozzák az államfővel szemben, míg a korábbi helyzetben a tőkés osztály másik állami végrehajtó szervétől nyerte megbízatását, a kormánytól, mely legalább a szokványos módon felelős a parlament előtt. Nem véletlen, hogy az 1958—59. évi de Gaulle-féle igazságügyi reformok még jobban fokozták az ügyészség befolyását az igazságszolgáltatásban.[11]

4. A burzsoá ügyészség alkotmányi szabályozottságának vonatkozásában néhány sajátos vonást, további következtetésekre módot nyújtó mozzanatokat mutat az *1947. évi olasz alkotmány.*

Olaszország 1947-es köztársasági alkotmánya a II. világháború utáni burzsoá alkotmányok között kiemelkedő helyet foglal el a benne foglalt rendelkezések jelentős részének fejlett polgári-demokratikus tartalma folytán. Ebben az alkotmányban megjelennek azok a demokratikus vívmányok, amelyeket az olasz dolgozók a munkáspártok, elsősorban a Kommunista Párt vezetésével a fasizmus bukását követő években ki tudtak harcolni.[12]

A fasizmus idején Olaszországnak tulajdonképpen nem volt írott alkotmánya. Az egységes Olaszország megalakulásakor (1871) az egész ország területére életbe léptették a Piemonti Királyság 1848. évi alkotmányát (statutumát), amely — bizonyos módosításokkal — egészen 1922-ig volt hatályban; hivatalosan a fasizmus uralomra jutása után sem hatálytalanították, de a fasiszta törvények következtében gyakorlatilag tárgytalanná vált. A Piemonti alkotmány csupán a legfőbb ügyész szenátusi tagságáról emlékezett meg (33. § 10. pont).

Az 1947. december 22-i olasz köztársasági alkotmány a háború utáni demokratikus fellendülés jegyeit viseli magán; ez a magyarázata viszonylag haladó rendelkezéseinek, egyebek között annak, hogy pl. összesen 139 §-ának több mint $^1/_3$-a általános alkotmányi alapelveket és állampolgári demokratikus alapjogokat és kötelességeket fogalmaz meg. Más kérdés ezeknek az alkotmányi tételeknek a realitása és biztosítottsága; a szabályok legnagyobb része csupán deklaratív jellegű.

Az olasz köztársasági alkotmány azonban még így is a leghaladóbb tőkés alkotmányok közé tartozik. Ez az egyik fő oka annak a sok éves politikai harcnak is, amelyet az Olasz Kommunista Párt (és időnként egyes más baloldali pártok) az alkotmány demokratikus rendelkezéseinek valóságos életbeléptetéséért, a jobboldali pártok pedig ennek elodázásáért és végleges meghiúsításáért folytatnak.

Így akadályozta meg például 12 évig a Keresztény Demokrata Párt a Magisztratúra Leg-

[11] Részletesebben ld. *szerzőtől*: Magyar törvénykezési szervezeti jog. Budapest, 1961. 177. s köv. és 264—265. old.

[12] Vö. *Kovács István:* A burzsoá alkotmányosság válsága. Budapest, 1953. 163. s köv. old.

főbb Tanácsának, ennek a kapitalizmus rendszerében viszonylag demokratikusabb jellegű bíró-kinevezési rendszert biztosító alkotmányi szervnek (104—105. §) a létrehozását, és rendszeresen megszegte azt a korábbi megegyezést, amely helyet biztosított a kommunisták és szocialisták jelöltjeinek ebben a szervben.[13] Tíz évig húzták-halasztották az alkotmánnyal intézményesített alkotmánybíróság (corte costituzionale) valóságos létrehozását is, míg végre az 1956. április 23-i törvény elrendelte felállítását. Fokozottan éleződött ki az elmúlt évek során a politikai küzdelem egyes alapvető iparágaknak az alkotmányban előirányzott államosítása (43. §), az autonómiával rendelkező területek (V. fejezet) valóságos megalakítása stb. körül.

Az alkotmány félretételére és gyakorlati végrehajtásának meghiúsítására irányuló kísérletek mellett az olaszországi reakció próbálkozott az alkotmány megkerülésével, az alkotmány szövegét közvetlenül nem érintő retrográd reformokkal is. Ez történt például 1953-ban a választójogi rendszer átalakításakor; gyakorlati eredményt a reform mégsem hozhatott a jobboldalnak.[14]

A mondottakra figyelemmel nem tekinthető véletlen jelenségnek az, hogy az 1947-es olasz alkotmány az ügyészség vonatkozásában is mutat néhány jellegzetes vonást. Feltűnik mindenekelőtt az ügyészségre vonatkozó rendelkezéseknek a burzsoá alkotmányokhoz képest viszonylag nagyobb száma. Szembeötlő emellett a törekvés bizonyos garanciális jellegű szabályok megszövegezésére is.

Az ügyészségre vonatkozó valamennyi rendelkezés az alkotmánynak a Magisztratúráról szóló IV. fejezetében, éspedig részben a bírósági szervezetről szóló I. címben, részben pedig a bírósági eljárás szabályairól szóló II. címben foglal helyet. Ez az elhelyezés már magában véve is tükrözi az ügyészség bírósági segédszervjellegére vonatkozó burzsoá szemléletet. Az ügyészségek a bíróságokkal párhuzamosan, ezek mellett vannak megszervezve. Az alkotmány 112. §-a emellett leszögezi a tőkés ügyészség egy további fő jellegzetességét is, azt ti., hogy az ügyészség a bűnüldözés szerve.

Az ügyészi intézmény garanciális természetének elismerése és ennek alkotmányi rögzítését célzó törekvés következtethető ki abból a rendelkezésből, amely kimondja, hogy „az ügyészséget megilletik azok a garanciák, amelyeket a bírósági szervezeti törvény állapít meg részére" (107. § negyedik bek.). Hasonló célzatúnak tűnik az a szabály is, amely szerint a törvény biztosítja a különbíróságok mellett működő ügyészségek függetlenségét (108. § második bek.).

5. Felvethető a kérdés: indokolt-e ezeknek a rendelkezéseknek a fentiek szerinti elismerő értékelése, alkotmányi biztosítéki jellegük kiemelése? A kérdés feltétlenül jogos. Kétségkívül közelebbi ellenőrzésre szorul — a burzsoá alkotmánybiztosítékok javarésze szólamszerűségének és az egész tőkés ügyészi intézmény reakciós jellegének ismeretében — az olasz ügyészségre vonatkozó alkotmányi szabályozás egyes rendelkezéseinek viszonylag demokratikus megoldásokként való minősítése. A kétely annál is inkább indokolt, mert magukkal az alkotmányi tételekkel szemben is számos kifogás emelhető.

Konstitucionalizálási és demokratizálási szemszögből mindenekelőtt kifogásolható az ügyészségre vonatkozó olasz alkotmányi rendelkezések átfogó jellegének hiánya, hézagossága, bizonyos fokig esetlegessége: nem nyert alkotmányi megszövegezést az ügyészi intézményre vonatkozó minden alapvető tétel, a szabályozás nem általános jellegű, a garanciális szabályok pedig eseti és utaló természetűek.

Eseti jellegű jogszabályi megoldás a különbíróságok mellett működő ügyészségek függetlenségének kiemelése, anélkül hogy az alapkövetelmény, az általános bíróságok melletti ügyészségek függetlensége, nyerne alkotmányi megszövegezést. Nem kifogástalan ezzel összefüggésben az az alkotmányi továbbutalás sem, amely az ügyészségi biztosítékok tekintetében a bírósági szervezeti törvényre hivatkozik. Az ügyészség alkotmányi teljes mellőzéséhez képest ugyan mindenesetre garantáltabb az ilyen közvetett konstitucionalizálás, amely legalább utalással biztosít alkotmányi rangot az ügyészi intézménynek, de a megoldás mégis felemás: az ügyészség jogállásának (pl. „függetlenségé"-nek) fokozottabb biztosítását a közvetlen alkotmányi szabályozás jobban szolgálná. Az alaptételeket az alkotmánynak s nem a bírósági szervezeti törvénynek kellene tartalmaznia; ez utóbbiban a részletes rendelkezéseknek, az alkotmányi tételek közelebbi kifejtésének kellene helyet foglalnia. Az alkotmányi utalásnak van emellett még egy lényeges hibája — több mint szépséghibája — is: a bírósági szervezeti törvény (ordinamento giudiziario) eredeti szövege — akárcsak a két perrendtartás is — még a fasizmus idejéből származik.[15]

További fogyatékossága az ügyészségre vonatkozó olasz alkotmányi szabályozásnak az is, hogy egyáltalán nem szól az ügyészségi kinevezési rendszerről és az ügyészség államszervezetbeli alárendeltségéről.

Miért tarthatók mégis jelentősnek az olasz alkotmány ügyészségi tárgyú rendelkezései?

[13] Csak 1959 júliusában sikerült — négyszeri szavazás után — megalakítani a Magisztratúra Legfőbb Tanácsát. Vö. *A. Sz. Protopopov* és *L. Z. Reznyikov:* Olaszország államrendszere, Moszkva, 1960. 80. old.

[14] Vö. *A. Sz. Sugajev:* A választási rendszer reakciós reformja Olaszországban és kudarca az 1953-as parlamenti választásokon. Szovjetjogi Cikkgyűjtemény 1954. évi 5. szám 278. old.

[15] A bírósági szervezeti törvény 1941 januárjában, a büntető perrendtartás 1931-ben, a polgári perrendtartás 1940-ben keletkezett. Ma mindhárom törvény számos módosítással van hatályban.

Jelentős mindenekelőtt — minden hiányossága ellenére — maga az alkotmányi szabályozottság ténye. Ez már magában véve is annak elismerése, hogy — az alapokat tekintve — alkotmányi rendezést igénylő kérdésről van szó. A rendezés iránya és konkrét tartalma természetesen — valamely adott tőkés államban — lehet alapvetően reakciós is. Az 1947. évi olasz alkotmány azonban nem ezt mutatja. Ennek az alkotmánynak már jelzett keletkezési körülményei és számos tételes rendelkezése arra utalnak, hogy a II. világháború utáni helyzetben nagyszámú demokratikus vívmányt sikerült az olasz dolgozóknak alkotmányba foglaltatniuk. Ezek közé tartoznak nézetünk szerint az ügyészségre vonatkozó tételek is, amelyek ilyenformán — ha egyéb alkotmányi biztosítékokhoz viszonyítva szerényebb fokon is — mindenesetre elemei voltak a demokratikus fejlődésnek Olaszországban.

Különösen áll ez az ügyészség függetlenségét — bár nem elvileg és nem általánosságban, hanem csupán esetileg és részlegesen — kimondó alkotmányi tételre.

Az ügyészi függetlenség problémájának kifejtésére ez alkalommal nincs módunk. Itt csak annak kiemelésére szorítkozunk, hogy a burzsoá ügyészség kormány-függőségének megszüntetésére és általában a végrehajtó hatalomtól való függetlenítésére irányuló követelés olyan haladó jellegű polgári törekvés kifejezése volt, amely — külföldön és Magyarországon egyaránt — a burzsoá ügyészségnek úgyszólván egész fejlődését nyomon kísérte —, rendszerint eredménytelenül. A polgári átalakulás során létrehozott magyar ügyészség jogi helyzetével kapcsolatos vitának is ez volt egyik sarkkérdése: az 1871. évi XXXIII. törvény javaslatának 5. §-ához a parlamenti ellenzék módosító javaslatot nyújtott be, amely szerint az ügyészséget a kormánytól független szervként kellett volna felállítani; a javaslatot leszavazták.[16] A kérdés napirenden maradt a magyarországi kapitalizmus későbbi évtizedeiben is.

Hasonlóképpen értékelhető az olasz alkotmánynak az ügyészséget megillető garanciákra vonatkozó utalása is.

Idevágó fejtegetéseink összefoglalásaként megállapíthatjuk, hogy az 1947. évi olasz alkotmány az ügyészséggel kapcsolatos szabályozás vonatkozásában is haladást mutat a polgári alkotmányokhoz képest; a polgári demokratikus fejlődés meghatározott jegyeit viseli magán és *a demokratikus továbbfejlődés lehetőségeit* tartalmazza. Ezek a lehetőségek azonban az olaszországi politikai helyzet további alakulása során egyelőre még nem, illetőleg csupán korlátozott mértékben váltak valósággá. Bizonyos jelentőségük azonban a demokratikus haladás szempontjából még így is van. Ez a magyarázata annak, hogy az olasz munkásosztály a demokratikus reformokért folytatott harc során küzd az alkotmány teljes realizálásáért is.

Az ügyészség alkotmányi intézményként történő szabályozását mellőző vagy azt csupán kivételesen és az ismertetett keretekben elfogadó burzsoá felfogással szemben a szocialista jogi szemlélet elvileg az ügyészség és az ügyészi felügyelet alapkérdései alkotmányi szabályozásának követelményét vallja. Ez az álláspont ma általánosan elfogadott és uralkodó nézet a szocialista jogtudományban, amellyel teljes összhangban van a tételes jogi szabályozás is.

Névai László

[16] Vö. *szerzőtől*: A burzsoá magyar bírósági és ügyészségi szervezet fejlődésének fő vonásai. Jogtudományi Közlöny 1958. évi 11—12. szám, 466. old.

A munkajog tudományának egyes fejlődési irányairól

I.

Az új gazdaság-irányítási rendszer számos vonatkozásban érinteni fogja a társadalmi munkaszervezet egészét, ezen belül a vállalatok szervezeti és jogi struktúráját, továbbá a dolgozók jogi pozícióját is a vállalati kollektívák keretei között. Az új gazdaság-irányítási rendszer tehát új megoldások bevezetését fogja igényelni több jogágazat, így különösen az államigazgatási és a pénzügyi jog, a polgári jog és a munkajog területén. Ez indokolttá teszi annak a megvizsgálását, hogy a munkajog tudományának milyen megoldások előkészítésére kell felkészülnie, milyen irányban kell továbbfejlődnie.

II.

1. A szocialista állam létrehozza az állami vállalatokat, rendelkezésükre bocsátja a feladataik teljesítéséhez szükséges álló- és forgóeszközöket, az ún. vállalati vagyont. Ezzel lehetővé teszi, hogy:

a) a társadalom tagjai a vállalatok keretei között összekapcsolhassák munkaerejüket a társadalom tulajdonában álló termelőeszközökkel annak érdekében, hogy létre hozhassák az anyagi, kulturális stb. szükségleteik kielégítését szolgáló javakat: munkához való jog;

b) végzett munkájuk mennyiségének és minőségének, vagyis társadalmi hasznosságának

arányában részesedhessenek a nemzeti jövedelemből: szocialista elosztáshoz való jog;

c) részt vehessenek a vállalati tevékenység megtervezésében és megszervezésében, irányításában és ellenőrzésében: a vállalat vezetésében történő részvételhez való jog.

Ezek az alapvető, de ugyanakkor nagyon leegyszerűsített módon leírt összefüggések és jogosultságok azonban bonyolult szervezeti és jogi megoldásokat igényelnek, mert számos érdeket és feladatot kell a jogi megoldások segítségével összehangolni, éspedig egészen újszerű jogi konstrukciók kidolgozásával:

a) Megfelelő összhangba kell hozni pl. egyfelől azt, hogy a termelés eszközei társadalmi tulajdonban állnak, és hogy a tulajdonosi jogosultságokat — össztársadalmi, vagyis legfelsőbb szinten — szükségképpen az állam gyakorolja, mint a társadalom szervezete, másfelől azt, hogy minden állampolgár résztulajdonosa a társadalmi tulajdonnak.

b) Összhangba kell hozni továbbá egyfelől azt, hogy a termelés eszközeinek társadalmi tulajdona alapján össztársadalmi méretekben tervgazdálkodás folyik, amelyet az állam irányít, másfelől pedig azt, hogy az egyes gazdálkodó szervezetek, nevezetesen az állami vállalatok csak úgy tudnak a dolgozók bevonásával eredményesen gazdálkodni, ha a tervgazdálkodás és az állami irányítás keretei között elkülönített vagyonnal és megfelelő önállósággal rendelkeznek.

c) Összhangba kell hozni végül az egyes vállalatok vezetését a dolgozók részvételével a vállalati tevékenység megtervezésében és megszervezésében, irányításában és ellenőrzésében, mert az állampolgárok, mint az egyes vállalatok dolgozói, csak így gyakorolhatják a vállalat keretei között azt a résztulajdonosi minőségüket, amely a társadalmi tulajdonnal kapcsolatban kialakul.

2. Vizsgáljuk meg a felsorolt kérdéseket közelebbről is:

a) Össztársadalmi szinten az állam az egész társadalom érdekében és képviseletében gyakorolja a társadalmi tulajdonból folyó tulajdonosi jogosultságait, elsősorban államhatalmi és államigazgatási szervei útján. Ezek a szervek azonban nem az állampolgároktól függetlenül gyakorolják az össztársadalmi tulajdonosi jogosultságokat. Nemcsak népképviseleti rendszerünk alapján, hanem a szocialista demokrácia egyre nagyobb mértékben kialakuló különböző társadalmi formáinak a keretei között is fokozatosan bevonják az állampolgárokat és különböző társadalmi szervezeteiket, különösen a szakszervezeteket, tulajdonosi igazgatásuk funkcióinak ellátásába. Az állampolgárok és társadalmi szervezeteik részére tehát a résztulajdonosi jogosultságok gyakorlásának a lehetőségét össztársadalmi szinten azok az alkotmányban és egyéb jogszabályokban meghatározott állampolgári alanyi jogosultságok és a szocialista demokráciának azok a lehetőségei biztosítják, amelyek alapján az állampolgárok befolyást gyakorolhatnak az állam tulajdonosi tevékenységére, vagyis arra, hogy az állam hogyan rendelkezzék legfelsőbb szinten a termelés eszközeivel, és hogy miként ossza fel a nemzeti jövedelmet. Ebben a vonatkozásban nem annyira a munkajogra, mint inkább az államjogra, az államigazgatási és a pénzügyi jogra hárul az a feladat, hogy kidolgozzák azokat a szervezeti és jogi formákat, amelyek fokozzák a különböző államhatalmi, államigazgatási és társadalmi szervek részvételét az említett feladatok megoldásában, továbbá az állampolgárok aktív befolyását ezeknek a szerveknek a működésére.

b) Milyen összefüggés áll fenn egyfelől a társadalmi tulajdon és annak állami-központi igazgatása, másfelől a gazdálkodó szervezetek vállalati-operatív igazgatása között? Hogyan érvényesül az állampolgárok, illetőleg a dolgozók résztulajdonosi minősége a vállalatok keretei között?

Az állam — és ez nagyon lényeges — a demokratikus centralizmus rendszerében gyakorolja tulajdonosi funkcióit is. Ezek egy részének a gyakorlását tehát átengedi a gazdálkodó szervezeteknek. Nem egyszerűen csak azért, mert az államhatalmi és az államigazgatási szervek a termelés és az elosztás közvetlen feladatait ellátni nem tudnák, hanem csak a termelés és az elosztás legfelsőbb szinten történő megtervezésére, megszervezésére, irányítására és ellenőrzésére képesek. Nem is csak azért, mert a gazdálkodó szervezetek csak úgy tudnak gazdálkodni és résztvenni az áruforgalomban, ha őket kezelési, használati és rendelkezési jogosultságok illetik meg. Legalább ilyen nagy jelentőséget tulajdonítunk annak, hogy a gazdálkodó szervezetek tagjai, vagyis a vállalatok dolgozói, résztulajdonosi jogosultságaikat, különösen az operatív igazgatásban való részvételre irányuló jogosultságaikat csak akkor tudják gyakorolni, ha a gazdálkodó szervezeteket meghatározott keretek között önállóság illeti meg, mert ez nyújt szervezett lehetőséget arra, hogy az állampolgárok mint a gazdálkodó szervezetek kollektíváinak a tagjai résztulajdonosi minőségüket a közvetlen termelés területén is gyakorolhassák, éspedig a vállalatok vezetésében való részvétel formájában, az üzemi demokrácia különböző intézményeinek a keretei között. A gazdaság-irányítás új rendjében is fennmarad azonban az az elv, hogy az állami vállalatok össznépi tulajdonban vannak, tehát a népgazdaság irányítása központilag történik. Nem kerül bevezetésre a „munkás-önigazgatás" rendszere, hanem a vállalatot az állam által kinevezett igazgató vezeti. A reform azonban növelni fogja a vállalatok önállóságát a demokratikus centralizmus alapján, továbbá az önálló gazdasági elszámolást, a vállalatok dolgozóinak kollektív érdekeltségét és felelősségét. Ezt az teszi lehetővé, hogy a következő években csökkenni fog a vállalatoknál a kötelező tervmutatók száma és fokozatosan növekedni fog a vállalati önállóság. Ez főleg abban

fog megnyilvánulni, hogy a minisztérium hatósági jogkört gyakorol, irányítja a műszaki fejlesztést, felügyeletet és ellenőrzést gyakorol a vállalatok gazdálkodásának eredményessége tekintetében, ösztönzi a hazai és a nemzetközi kooperációt. Az éves és a többéves terveit pedig maga a vállalat fogja elkészíteni. Termelési programjáról és a rendelkezésére álló eszközök legcélszerűbb felhasználásáról önállóan fog dönteni. A jelenlegi adminisztratív jellegű kötöttségeket a közgazdasági jellegű befolyásoló eszközök fogják felváltani.[1]

Fokozatosan csökkenni fognak tehát az államigazgatási és pénzügyi jogi formákban fennálló azok a felülről, egyoldalúan és kötelező erővel elrendelt kötöttségek, amelyek a vállalatot, illetve az igazgatót a felügyeleti szerv irányában terhelték. Számos hatáskör, illetve döntési jogosultság, amelyek eddig a felügyeleti szervet illették meg, átszállnak majd a vállalatokra. Ez a változás nem egyszerre, hanem mint fokozatosan kialakuló folyamat fog megvalósulni. Kétségtelen azonban, hogy új viszony jön létre a felügyeleti szerv és a vállalat között, amely új fajta jogi megoldásokat és formákat is igényel. Nagyon valószínű például, hogy egyre nagyobb mértékben a szerződéses forma fogja rendezni a felügyeleti szervek és a vállalatok között fennálló viszony egyes kérdéseit. Az új jogi megoldások kidolgozása az államigazgatási és a pénzügyi jog, a polgári jog és a munkajog közös feladata lesz, mert az ebben a körben fellépő változások mind a négy jogágazatot érintik.

c) Az új gazdaság-irányítás érinteni fogja a vállalat struktúráját is.

Minden fajta társadalmi rendben kialakul a termelés eszközeinek és a munkaerőnek gazdaságilag, társadalmilag és történelmileg meghatározott sajátos kapcsolata, amelynek jellegét és jogi szabályozását is alapvetően az határozza meg, hogy a termelés eszközei magántulajdonban vagy pedig társadalmi tulajdonban állnak-e. Ha a termelés eszközei magántulajdonban állnak, akkor a vállalat mint szociológiai jelenség szükségképpen két, antagonisztikus jelleggel elkülönülő szféra oszlik, mert más személy (természetes vagy jogi személy) a termelési eszközök tulajdonosa és más személy a munkaerő tulajdonosa. Az egyik szférába tartozik tehát a termelés eszközeinek a tulajdonosa, a tulajdonosi és munkáltatói jogosultságaival és kötelezettségeivel —, a másik szférába tartoznak viszont a dolgozók, dolgozói jogosultságaikkal és kötelezettségeikkel. Ha pedig a kereskedelmi társaságok, különösen a részvénytársaságok és a korlátolt felelősségű társaságok jogi struktúráját elemezzük, megállapítható, hogy a termelés eszközeit tulajdonában tartó jogi személy szubsztrátumára a tőkeegyesülés jellemző, jogi struktúráját pedig a társasági vagyon, a tulajdonosoknak erre vonatkozó tagsági jogai és kötelezettségei, a közös akarat kialakításához, a képviselethez és az ügyvitelhez szükséges szervek és ezek hatáskörei, jogosultságai és kötelezettségei alkotják. A dolgozók pedig nem ennek a jogi struktúrának a keretei között, hanem a jogi struktúra keretein kívül helyezkednek el, mert a termelés eszközeinek magántulajdona kizárja a dolgozókat a vállalat vagyonából és jogi struktúrájából. A tulajdonosi szervezet és a munkaszervezet tehát szervezetileg és jogilag elkülönülnek egymástól, és a vállalatot mint szociológiai jelenséget két antagonisztikus jellegű szférára bontják. Éppen ezért érthető, hogy a munkásosztály, a munkásmozgalom és a haladásért küzdő egyéb erők arra törekszenek, hogy a dolgozók, illetőleg szakszervezeteik minél erőteljesebb beleszólási jogosultságokkal rendelkezzenek a kapitalista vállalat gazdasági, személyzeti és szociálpolitikai tevékenységébe, a tulajdonosi és munkáltatói jogosultságok gyakorlásába. Ezek a beleszólási jogosultságok azonban a kapitalista vállalat struktúrájának a lényegén nem változtatnak, hanem csak kívülről törekedhetnek a tulajdonosi és a munkáltatói jogosultságok gyakorlásának korlátozására. Ez a lehetőség azonban csak nagyon szűk körben érvényesülhet, mert a tőkés vállalat — érthető okokból — nem tűr beleszólást a tulajdonosi és a munkáltatói jogosultságok gyakorlásába.

Ha a kapitalista vállalattal szembeállítva a szocialista vállalat gazdasági-társadalmi tartalmát és struktúráját vizsgáljuk meg, az alábbi következtetésekre juthatunk.

A szocialista vállalatra elsősorban az jellemző, hogy nem tőkeegyesülés, amely magántulajdonban álló termelési eszközökkel gazdálkodik, hanem sajátos személyegyesülés, amely a társadalom tulajdonában álló termelési eszközökkel gazdálkodik, tehát a vállalat dolgozói — résztulajdonosi minőségük alapján — mint a vállalati kollektíva tagjai tevékenykednek. Nincsenek tehát kirekesztve a termelés eszközeire vonatkozó jogosítványok gyakorlásából, vagyis a vállalat jogi struktúrájából, hanem a vállalat szervezetén belül helyezkednek el. Erre, a vállalat szervezetén belül kialakuló jogi pozícióra épülnek azok a jogi formák és jogosultságok, amelyek keretei között a dolgozók részt vehetnek a vállalati tevékenység megtervezésében és megszervezésében, irányításában és ellenőrzésében.

A szocialista vállalatra másodsorban az jellemző, hogy nem különül el egymástól antagonisztikus módon a tulajdonosi szervezet és a munkaszervezet. A szocialista vállalat tehát valóban szociológiai, szervezeti és jogi egységet alkot. Nem áll fenn tehát antagonisztikus ellentét a vállalat mint jogi intézmény, és a vállalat mint szociológiai jelenség között sem abban az értelemben, hogy a vállalat jogilag csak tulajdonosi és munkáltatói szervezet, amelyhez csak kívülről csatlakozik a dolgozók közössége mint munkaszervezet, alárendelve a magántulajdonos tulajdonosi és munkáltatói jogosultságainak. A

[1] Vö. Gazdaságirányítási rendszerünk átfogó felülvizsgálatáról. Népszabadság, 1965. november 21.

szocialista vállalat jogilag és szociológiailag is egységet alkot, amelynek tagjai kizárólag dolgozók, akik részt vesznek a vállalat által gyakorolt „tulajdonosi" és „munkáltatói" jogosultságok gyakorlásában is, vagyis az operatív igazgatásban. A dolgozók, illetőleg a vállalati kollektíva közreműködési jogosultságai tehát nem a vállalat jogi struktúráján kívül helyezkednek el, nem kívülről korlátozzák a vállalat jogosultságait, hanem olyan sajátos szervezeti, nyugodtan mondhatjuk, olyan sajátos tagsági viszonyok, amelyek a vállalat szervezeti és jogi struktúrájának belső elemei. Ugyanez vonatkozik a szakszervezetre, mint a dolgozók érdekképviseleti szervére, valamint az irányítása alatt működő különböző belső szervekre is, mint az üzemi tanács, a munkaügyi döntőbizottság, a társadalmi bíróság és a termelési tanácskozás, amelyek a vállalat, illetőleg a vállalati kollektíva belső szervei.

Harmadsorban azt emelhetjük ki, hogy a felsorolt szervek jogilag is releváns tevékenysége nem a „tulajdonosi" és a „munkáltatói" jogosítványok kívülről történő korlátozását, hanem az azok gyakorlásában való részvételt valósítja meg. Ez közelebbről azt jelenti, hogy a vállalat igazgatásában részt vesz az igazgatóval együttműködve a dolgozók egész kollektívája, részben közvetlenül gyakorolva erre irányuló jogosultságait, részben pedig a szakszervezet és a különböző belső szervek közvetítésével, anélkül persze, hogy mindez csorbítaná az igazgató egyszemélyi vezetői jogkörét, kötelezettségét, és felelősségét. „A szocialista állami vállalatok vezetésében együttesen, egybekapcsolódóan kell érvényesíteni az igazgató egyszemélyi felelős vezetésének és a dolgozók kollektív részvételének elvét."[2]

Az ismertetett gazdasági-társadalmi helyzetből következik, hogy a munkajog alapelvei között megjelenik egy nagyon fontos törvényszerűséget kifejezésre juttató újabb alapelv, az üzemi demokrácia elve, amelynek lényege az, hogy a dolgozók — a jogszabály által meghatározott keretek között — részt vehetnek a vállalati tevékenység megtervezésében és megszervezésében, irányításában és ellenőrzésében.

Ez gyakorlatilag úgy valósul meg, hogy a jogszabály széles jogkört biztosít a szakszervezeti bizottságnak és az irányításával működő belső vállalati szerveknek, éspedig az üzemi tanácsnak, a termelési tanácskozásnak, a munkavédelmi felügyeletnek, a munkaügyi döntőbizottságnak és a társadalmi bíróságnak. Az új gazdaság-irányítás egyik alapvető célja, hogy az anyagi érdekeltség rendszerét az önálló gazdasági elszámolás elvének alapján, illetve azzal egybekapcsolva erősíteni fogja. A gazdaságosabban működő vállalatok többet nyújtanak majd dolgozóiknak és többet fordíthatnak majd vállalati alapokra, ide értve a munkavédelmi, a jóléti és a kulturális szolgáltatásokat, a szakmai képzés és továbbképzés stb. fedezésére szolgáló alapokat is. A díjazási rendszer pedig úgy fog tovább fejlődni, hogy a vezetők és az egész kollektíva érdekelt legyen a vállalat eredményes munkájában. Ezek a megoldások is a szocialista vállalat sajátos stuktúrájára épülnek. E megoldások következtében a dolgozók az eddiginél nagyobb mértékben érdekeltekké válnak a tervezésben és a szervezésben, az irányításban és az ellenőrzésben. Meg fog növekedni tehát az üzemi demokrácia jelentősége és nagyobb lehetőség is lesz az aktivitás kifejtésére, a vállalati önállóság bővülése folytán. Az anyagi érdekeltség és az üzemi demokrácia összekapcsolása nagyon differenciált megoldásokat tesz majd szükségessé arra való tekintettel, hogy a gazdasági irányítás, a személyzeti politika vagy pedig a jóléti és kulturális szolgáltatások területéről van-e szó. Nyilvánvaló, hogy a gazdasági irányítás alapvető kérdéseiben, tehát a termelés, az áruforgalom, a vállalatfejlesztés körében csak az igazgató dönthet. A személyzeti politika területén a szakszervezeti bizottságnak már sokkal szélesebb jogköre lehet. A jóléti és kulturális szolgáltatások területén pedig teret lehet engedni a kollektíva, illetve a szakszervezeti bizottság önálló döntéseinek is. Meghaladná e tanulmány kereteit, ha a részletkérdésekkel foglalkoznánk. Ezért csak utalunk arra, hogy az egyszemélyi vezetés és az üzemi demokrácia szervei, elsősorban a szakszervezeti bizottság viszonyában már kialakultak az együttműködésnek különböző jogi formái: ellenőrzés, javaslattétel, véleményezés, egyetértés követelménye, közös döntés és önálló döntés. A feladat most az, hogy újból meg kell vizsgálni, vajon a különböző kérdésekben az együttműködésnek melyik formája felel meg azoknak a céloknak, amelyeket az új gazdaság-irányítás maga elé tűzött. Meg kell tehát vizsgálni a szakszervezeti bizottság, az üzemi tanács, a termelési tanácskozás, a munkavédelmi felügyelet, a munkaügyi döntőbizottság és a társadalmi bíróság jelenlegi jogkörét.

Szakszervezeteink társadalmi szerepéből következik, hogy továbbra is, sőt a jelenleginél fokozottabb mértékben, az ő feladatuk lesz az üzemi demokrácia tevékenységének az irányítása. Kérdés azonban, hogy nincs-e szükség ezzel kapcsolatban a vállalat belső szervezetének bizonyos továbbfejlesztésére. Elképzelhető pl., hogy nemcsak az ipari nagy vállalatoknál van szükség arra, hogy igazgatói tanácsok működjenek, hanem más vállalatoknál is. Indokolt lehet, hogy felügyelő bizottságok kerüljenek megszervezésre, amelyek a vállalat gazdálkodásának legfontosabb kérdéseit figyelemmel kísérik.

Szükség lehet új jogi formák kialakítására is, illetőleg a már részben létező jogi formák továbbfejlesztésére vagy általánosítására, mert a vállalati önállóság és az üzemi demokrácia bővülése következtében a vezetés és a kollektíva között nézeteltérések, viták támadhatnak. Ezek

[2] Gazdaságirányítási rendszerünk átfogó irányításáról, uo.

megoldása érdekében a következő általános elvekből lehetne kiindulni:

aa) Ahol az üzemi demokrácia szerveinek a tevékenységéhez jogi hatály fűződik, ott mindig az állam határozza meg, hogy az üzemi demokrácia szervei milyen körben fejthetnek ki jogi hatállyal rendelkező tevékenységet. Ebből az is következik, hogy érvénytelen a szakszervezetnek, az üzemi tanácsnak stb. minden olyan határozata, intézkedése stb., amely jogkörét meghaladja vagy jogszabályba ütközik.

bb) Ha az aa) alatti esetben vagy egyébként vita támad az igazgató vagy az üzemi demokrácia valamely szerve között, szükség van olyan intézményes megoldásra, amelynek alapján a vita eldönthető. Leghelyesebb megoldásnak az kínálkozik, ha ilyen esetben a miniszter és a szakszervezeti központ közös egyetértéssel döntenek.

cc) Általános érvénnyel ki kellene mondani, hogy az igazgató és a miniszter kötelesek gondoskodni arról, hogy az igazgató és a vezető beosztású dolgozók tartoznak mindazt megtenni, ami szükséges annak érdekében, hogy a szakszervezet és az üzemi demokrácia egyéb szervei zavartalanul kifejthessék tevékenységüket. Kötelesek arról is gondoskodni, hogy a szakszervezet és az egyéb belső szervek jogszerű határozatai, döntései, felhívásai stb. megvalósuljanak. Ennek érdekében indokolt lenne azt is elrendelni, hogy a szakszervezeti bizottság felkérése alapján az igazgató a vezető beosztású dolgozó irányában, a miniszter pedig a szakszervezeti központ felkérése alapján az igazgató irányában köteles a szükséges lépéseket megtenni. A felkérés fegyelmi eljárás megindítására, végső fokon felmentés javaslására is irányulhatna. Ilyen esetben a minisztert, illetve az igazgatót az a kötelezettség terhelné, hogy tartozik a felkéréssel foglalkozni, a szükséges intézkedést megtenni és erről a szakszervezetet értesíteni. Azt persze a miniszter, illetve az igazgató mérlegelési körében saját maga döntené el, hogy a felkérés alapján milyen konkrét intézkedést kíván tenni.

dd) Általánossá kellene tenni — természetesen differenciált módon — a beszámolási rendszert is, vagyis azt, hogy az üzemi demokrácia szervei meghatározott időközökben beszámolnak a kollektívának.

Ki kell tehát alakítani, illetve tovább kell fejleszteni a vállalatnak azt a belső szervezetét, amely megvalósítja egyfelől az egyszemélyi vezetés jogilag is biztosított hatékonyságát, másfelől pedig a dolgozók aktív részvételének jogilag is biztosított lehetőségét, valamint ezek összhangját. Ezzel kapcsolatban a helyes álláspont csak az lehet, hogy a szakszervezeteknek az össztársadalmi érdeket kell szem előtt tartaniuk, és ennek figyelembevételével kell törekedniük a vállalati és az egyéni érdek összehangolására. Ebből következik, hogy adott esetben az igazgatóval vagy más vezető állású dolgozóval, de a beosztott dolgozóval szemben is állást foglalhattak.

A vállalati önállóság növekedése folytán az igazgató feladatköre is bővülni fog. Ennek következtében — ami egyébként is helyes — kénytelen lesz csak a legfontosabb kérdésekkel foglalkozni személyesen, és számos feladatot, tevékenységet, döntési jogkört át fog ruházni a vezető beosztású dolgozókra, illetve az üzemi demokrácia szerveire. Ki kell tehát dolgozni a megfelelő munkamegosztás és együttműködés rendjét. Szabályozni kell pl., hogy a vezető beosztású dolgozók milyen jogosultságok és kötelezettségek hordozói, miért felelnek. Milyen körben rendelkezhetnek, intézkedhetnek, utasíthatnak. Ezeket az igazgató hogyan változtathatja meg. Milyen tiltakozási joga legyen a vezető beosztású dolgozóknak stb. Mindez szükségessé teszi korszerű szervezeti és működési szabályzat kidolgozását.

5. A munka díjazásában az egyéni teljesítmények mellett fokozottabb mértékben jut majd kifejezésre a kollektív teljesítmény. A vállalatok egymás közötti viszonyában — bizonyos határok között — az átlagbérek differenciálódni fognak aszerint, hogy a kollektíva hogyan dolgozik. Nagyobb szerepe lesz a kollektív jellegű díjazási formáknak is, így elsősorban a nyereségrészesedésnek, a különböző munkavédelmi, jóléti és kulturális szolgáltatások, a szakmai képzés, a lakásépítkezés előmozdítását szolgáló alapoknak. Ezeket a díjazási formákat is úgy kell majd kialakítani, hogy sokkal szorosabb kapcsolatban álljanak a kollektíva tevékenységének eredményével és azzal, hogy a dolgozó a szűkebb értelemben vett munkafeladatain túlmenően hogyan járult hozzá a vállalat eredményes tevékenységéhez. Az egyes díjazási formákon belül tehát sokkal differenciáltabb mértékrendszerre lesz szükség. Indokoltnak látszik, hogy ezek kialakításában a dolgozók, illetve a szakszervezetek erőteljesebben vehessenek részt. Elsősorban a díjazási rendszerrel kapcsolatban, de más kérdésekkel összefüggésben is, felmerül az a kérdés, hogy nem lenne-e szükség ismét a kollektív szerződések intézményének vagy ehhez hasonló megoldásnak a bevezetésére. A vállalati önállóság növekedése folytán ugyanis a vállalat önállóbban rendelkezhet munkabér- és prémiumalapja, továbbá egyéb alapjai felől. A dolgozók érdekeltségét nagymértékben növelné, ha előre tudnák azt, hogy bizonyos eredményesség elérése esetén hogyan alakul egyéni díjazásuk, milyen mértékben részesülhetnek a nyereségből, milyen munkavédelmi, jóléti, kulturális stb. szolgáltatásokat kapnak az általuk megvalósított eredmények esetén. Hatékonynak látszik tehát egy olyan megoldás, amely szerződéses formában összekapcsolja a vállalat és a kollektíva kölcsönös szolgáltatásait.

III.

Befejezésül még egy olyan kérdéssel szeretnénk foglalkozni, amely látszólag távol esik a most tárgyalt problémáktól, valójában viszont

az összefüggés nagyon szoros. Arra a kapcsolatra gondolunk, amely a munkajog tudománya és számos más tudományág között most van kialakulóban. Amilyen mértékben ugyanis tágul azoknak a társadalmi viszonyoknak a köre, amelyeket a munkajog szabályoz, olyan mértékben bővül azoknak a társtudományoknak a köre is, amelyek nélkül ma már a munkaviszonyokat és a társadalom munkaszervezetét korszerűen tanulmányozni és szabályozni alig lehet. Melyek ezek a tudományágak? Anélkül, hogy teljességre törekednénk, a következőket sorolhatjuk fel: közgazdaságtan-tudomány (munkagazdaságtan), munkaszociológia, üzemés munkaszervezés, munkalélektan, munkaegészségügy, ergonómia, gerontológia, statisztika, demográfia, munka- és időelemzés stb. Tisztában vagyunk azzal, hogy ez a felsorolás nem szabatos, mert nem felel meg a tudományágak általánosan elfogadott kategórizálásának. Az is biztos, hogy a felsoroltak közül egyik vagy másik önálló tudománynak alig tekinthető. Jelenleg az a helyzet, hogy számos esetben még nem alakult ki a megfelelő kapcsolat egyfelől a munkajog normatív-dogmatikai jellegű kutatása, másfelől a felsorolt tudományágak között. Erre pedig igen nagy szükség van, mert ha a társadalom életének, illetve a munkaszervezetnek helyes szabályozására törekszünk, ismernünk kell azokat a gazdasági, társadalmi, erkölcsi, pszichológiai és politikai mozgásokat, és ezeknek azokat a törvényszerűségeit is, amelyek meg kell, hogy határozzák a jogi szabályozás alakulását. A jog mindig a társadalmi viszonyok alakulásának tudatos befolyásolására törekszik. Ennek a törekvésnek természetszerűleg objektív határai vannak, és a jog, hacsak nem akar irreális utakra tévedni, csak az adott társadalom gazdasági, társadalmi és politikai viszonyai által meghatározott objektív határok között mozoghat. E határok között azonban a jog előmozdíthatja a társadalmi érdek szempontjából kedvező tendenciák kialakulását, és megakadályozhatja, vagy legalábbis korlátozhatja a társadalom érdekeit kedvezőtlenül befolyásoló tendenciák hatását. A felsorolt tudományágak feltárják ezeket a tendenciákat és a befolyásolás objektív lehetőségeit. Erre építhet ezután a jogalkotás és a jogalkalmazás, ezek figyelembe vételével alakíthatja ki azokat a jogra jellemző sajátos dogmatikai eszközöket és megoldásokat, jogi intézményeket és jogszabályokat, amelyek segítségével a feltárt tendenciák és törvényszerűségek érvényesülését előmozdítja vagy korlátozza. Mindebből pedig az is következik, hogy a tárgyalt tudományágak valójában a munkajog tudományának alaptudományai, mert a munkajog korszerű tudományának ezekre, mint alapokra kell ráépülnie.

Nem jelent-e azonban túl nagy megterhelést a munkajog tudománya számára, hogy ennyiféle tudományággal foglalkozzék? További problémát jelent, hogy a tárgyalt tudományágak is általában egymástól függetlenül végzik a kutatásokat, sőt egyesek még csak önálló tudományágnak sem tekinthetők, hanem csak mint egy tudományág speciális részei foglalkoznak a munkával, mint pl. a pszichológián belül a munkapszichológia.

Ezzel kapcsolatban két kérdésre szeretnénk a figyelmet felhívni:

1. Magától értetődik, hogy a munkajog tudománya nem foglalkozhatik a tárgyalt tudományágak művelésével, hanem csak arra szorítkozhatik, és ez sem könnyű feladat, hogy felhasználja e tudományágak által elért eredményeket, éspedig nem mechanikusan, hanem egységbe kovácsolva a munkajog tudományával.

2. Talán ma még illúziónak tűnik, de meggyőződésünk szerint ki fog alakulni a munka tudománya mint egy új társadalomtudományi ág, amely szerves egységbe foglalja össze a munkával foglalkozó tudományokat. Leendő összetartozásukat már most is jelzi, hogy többnek az elnevezésében is szerepel a „munka" kifejezés. Kutatásuk tárgya pedig a munkaszervezetnek valamely fontos vonatkozása. Jelenleg azonban még egymástól meglehetősen elszigetelten kutatnak ezek a tudományágak, tehát a munkaszociológia még mindig inkább az általános szociológiának, a munkalélektan az általános lélektannak a része stb. Elérkezettnek látszik azonban az idő arra, hogy egyfelől egy erőteljesebb differenciálódás, illetve egy új integrálódás jöjjön létre úgy, hogy a munka-szociológia, a munka-pszichológia stb. megtartva ugyan a szociológiával, a pszichológiával stb. fennálló kapcsolatot, de attól mégis differenciálódva, a munka tudományába integrálódjanak. Erre a megoldásra — megítélésünk szerint — a társadalomnak a további fejlődés érdekében szüksége van, és a munkajog tudománya is csak úgy tud megfelelni általában a korszerű követelményeknek, különösen pedig az új gazdaságirányítás által támasztott igényeknek, ha egy ilyen komplex jellegű alaptudományra épülhet.

Weltner Andor

A termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jogról

1. A tulajdonjog tartalmában elméletileg általánosan elismerten az egyik legfontosabb részjogosultság a rendelkezési jog. A tulajdonjogi elmélet — függetlenül attól, hogy a tulajdonjog tartalmának belső szerkezetét a hagyományosnak tekinthető felosztásban a birtoklás, a használat és a rendelkezés jogában jelöli-e meg, vagy pedig ezeket kiegészíti a tulajdonosi igazgatási joggal, — a rendelkezési jog létét és szükségességét eddig nem igen vonta kétségbe.

Ez azonban nem jelentette és nem is jelenthette azt, hogy a tulajdonjog tartalmán belül általában is, de különösen az egyes tulajdonjogi formák esetében ne lett volna és ne lenne ma is vita a rendelkezési jog szerepét, jelentőségét, konkrét tartalmát stb. illetően.

A rendelkezési jognak a tulajdonjog tartalmában elfoglalt helyét, szerepét és jelentőségét azonban elvontan, minden tulajdonjogi formára kiterjedően aligha lehet eredményesen vizsgálni, mivel ez csak olyan nagy általánosságokhoz vezetne, hogy pl. a rendelkezési jog a szocialista tulajdonjogi formák esetében nem uralhatja annyira a tulajdonjog tartalmát, mint a magántulajdonjog esetében, hogy jellegét, funkcióját illetően is jelentős változáson megy keresztül stb., stb., de ezek az általános megállapítások már eléggé eltérően konkrétizálódnak az egyes szocialista tulajdonjogi formák esetében. Éppen ezért a továbbiakban a rendelkezési jogot csak a termelőszövetkezeti tulajdonjog esetében vizsgáljuk, s csak ennek kapcsán teszünk néhány olyan általánosabb megállapítást is, amelyek esetleg más szocialista tulajdonjogi formákra is vonatkoznak.

2. Mindenekelőtt hangsúlyozni kell azt, hogy a rendelkezési jog általános fogalmát megközelítőleg sem lehet minden tulajdonjogi formára vonatkozóan megadni, mint pl. az lehetséges a használatai jog esetében. Nem lehet ilyen általános fogalmát adni azért, mert a rendelkezési jog nem olyan „egysíkú", egy többé-kevésbé jól körülhatárolható jognak tekinthető, mint pl. a használati jog, hanem azzal szemben a rendelkezési jog jogosultságok összességeként alakult ki és változásai ellenére ma is jogosultságok összességeként jelentkezik.

Ennek oka az, hogy a tulajdonjog tartalmában a rendelkezési jog úgy alakult ki, hogy a tulajdonjoggal kapcsolatban létrejöhető külső vagyonjogi viszonyok úgyszólván mindegyikét a hatáskörébe vonta, s így a tulajdonosnak a dolog feletti hatalmát a legkoncentráltabban a rendelkezési jog juttatja kifejezésre.

A magántulajdonjog esetében ez érthető is. Érthető azért, mert a magántulajdon szempontjából jogilag is az volt a lényeges, hogy a tulajdon lényegét illetően kapitalista árutulajdon, s a magántulajdonnak ez az árujellege elsősorban és döntően a rendelkezési jogban jutott kifejezésre. A magánjogi szabályozás szempontjából közömbös, vagy legalábbis másodlagos jelentősége volt annak, hogy a dologgal hogyan és mint rendelkezik a tulajdonos akkor, amikor azt pl. saját termelő tevékenysége során használja fel, s így a jogi szabályozás erre nem is terjedt ki. A magánjog jellegének, természetének megfelelően csak a külső tulajdonjogi viszonyokat szabályozta, e külső tulajdonjogi viszonyokban pedig úgyszólván kizárólagos uralkodó szerepe van a rendelkezési jognak.

Ez az oka annak, hogy a magántulajdonjog tartalmában a rendelkezési jog a legfontosabb részjogosultság, s a tulajdonjog tartalmának egyéb részjogosultságai ennek erősen alárendelt szerepet játszanak.

Eltekintve most attól, hogy a rendelkezési jognak ez a szerepe hogyan változott meg az állami társadalmi és a személyi tulajdonjog esetében, — a rendelkezési jog szerepe és jelentősége a tulajdonjog tartalmában jelentős változáson ment keresztül a termelőszövetkezeti tulajdonjog esetében is.

3. A termelőszövetkezeti tulajdonjog tartalmában a rendelkezési jog már nem játszhat és nem is játszik olyan túlzottan kiemelt szerepet, mint a magántulajdonjog tartalmában. Ennek oka elsősorban magában a termelőszövetkezeti tulajdonban keresendő.

A termelőszövetkezeti tulajdon, mint a szocialista társadalmi tulajdon, mint a szocialista kollektív tulajdon egyik formája, kizsákmányolásmentes tulajdon, s így jogi szabályozásában is mentesnek kell lennie a kapitalista árutulajdoni jellegzetességektől. Ugyanakkor viszont az is tény, hogy *a termelőszövetkezeti tulajdon* is árutulajdon, éspedig *szocialista árutulajdon,* s ennek a sajátosságnak ugyancsak kifejezésre kell jutnia a jogi szabályozásban. De hogyan? Ugyanúgy-e mint a magántulajdonjog esetében, vagy pedig attól eltérő módon?

Úgy gondolom, hogy erre a kérdésre egyértelműen úgy felelhetünk, hogy a termelőszövetkezeti tulajdonjog esetében e tulajdon szocialista árujellegének bár formailag sok szempontból a magántulajdonjoghoz hasonlóan, de attól mégis eltérően kell kifejezésre jutnia.

A formai azonosság abban jut kifejezésre, hogy *termelőszövetkezeti tulajdonjog esetében is a rendelkezési jog foglalja magában a külső, árujellegű tulajdonosi jogosultságokat.* Az eltérés azonban ugyanakkor ott jelentkezik, hogy ezek a külső tulajdonosi jogosultságok nemcsak tartalmukban mások a termelőszövetkezeti tulajdonjog esetében mint a magántulajdonjogban, hanem mennyiségileg is erősen lecsökkentek, s ugyanakkor létrejöttüket döntő mértékben befolyásolják a belső termelőszövetkezeti tulajdonjogi viszonyok.

Mindamellett *a termelőszövetkezeti tulajdon esetében a jog számára a belső viszonyok sem érdektelenek, azok is jogilag szabályozottak*

ugyanúgy, mint a külső tulajdonjogi viszonyok, s mindezek eredményeként a termelőszövetkezeti tulajdonjog tartalmában a rendelkezési jog már értelemszerűen nem játszhat olyan központi és úgyszólván kizárólagos szerepet, mint amilyen szerepe a rendelkezési jognak a magántulajdonjog tartalmában van.

A termelőszövetkezeti tulajdonjog tartalmában a magántulajdonjog tartalmával szemben jelentős mértékben előtérbe került a használati jog, amit másként úgy is kifejezhetünk, hogy a termelés érdekében a súlypont a termelőszövetkezeti tulajdonjog tartalmában a rendelkezési jogról a használati jogra tevődött át. A termelőszövetkezeti tulajdonjog tartalmában bekövetkezett ilyen súlypontáttolódás azonban azt is maga után vonta, hogy a rendelkezési jognak nemcsak a szerepe és jelentősége csökkent, de ezzel egyidejűleg olyanná is kellett lennie, hogy bizonyos értelemben *elősegítse* a használati jog maradéktalan érvényesülését.

Ezt a súlyponteltolódást a termelőszövetkezeti tulajdonjog tartalmában azonban nem lehet abszolútizálni, nem lehet úgy tekinteni, hogy a rendelkezési jog feladata itt csupán az, vagy döntően az, hogy kiszolgálja a használati jog maradéktalan érvényesülését. Nem lehet azért, mert egy ilyen nézet végső soron oda vezetne, hogy a termelőszövetkezeti tulajdon egésze csupán arra való, hogy annak alapján és annak felhasználásával kollektív mezőgazdasági nagyüzemi termelés valósuljon meg a termelőszövetkezetben, lényegileg termelés a termelésért, amely mögött háttérbe szorul az, hogy miért, kinek az érdekében, — vagyis éppen e tulajdon lényege, az, hogy e tulajdont rendeltetésszerűen a termelőszövetkezeti kollektíva érdekében használják úgy, hogy e kollektív-érdek kielégítése összhangban legyen az állami társadalmi és a termelőszövetkezeti tagok személyi érdekeivel.

A termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jognak tehát nemcsak a termelés érdekeit kell maga módján és eszközeivel kielégíteni, hanem emellett és ennek alapján az is a funkciója, hogy segítségével a tulajdon a termelőszövetkezeti kollektíva és azok tagjai érdekeinek kielégítésére szolgáljon a hármas érdek összhangjának elve alapján.

4. A továbbiakban mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, hogy a termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog milyen tulajdonosi jogosultságokat foglal magában. Ehhez induljunk el a rendelkezési jognak a magyar szocialista tulajdonjogi rendszer alapján az egyetemi tankönyvben adott általános értelméből.

„Rendelkezési jog — a szó legtágabb értelmében — a tulajdonosnak az a joga, hogy a dologra nézve polgári jogviszonyokat létesíthessen, vagy hogy a tulajdonjogot ezen kívül is megszüntethesse. Közelebbről a rendelkezési jog kiterjed (Ptk. 112. § (1) bek.) *a)* a dolog birtokának átengedésére, *b)* a dolog használatára vagy hasznai szedésére való jog átengedésére, *c)* a dolog biztosítékul adására vagy más módon való megterhelésére, *d)* a tulajdonjog átruházására, *c)* a tulajdonjoggal való felhagyásra. Ingatlan tulajdonjogával azonban felhagyni nem lehet [Ptk. 112. § (2) bek.]."*

Az egyetemi tankönyvből vett idézet eléggé egyértelműen bizonyítja azt, hogy a magyar polgári jogi állásfoglalás szerint is *a rendelkezési jog a tulajdonjog tartalmában olyan részjogosultság, amely csak kifelé, a külső jogviszonyokban, vagyis a polgári jogviszonyokban játszik szerepet.* Ez a pozitív állítás negatíve egyben azt is magában foglalja, hogy a rendelkezési jog a tulajdonjog tartalmában a belső jogviszonyokban nem játszik szerepet, befelé nem hat, mivel a belső tulajdonjogi viszonyok nem tekinthetők polgári jogi jellegű jogviszonyoknak.

Mindennek alapján a termelőszövetkezeti társadalmi tulajdonjog mint kollektív tulajdonjogi forma esetében is le kell vonni azt a következtetést, hogy a rendelkezési jog — a magyar polgári jogi elméleti felfogás szerint — a termelőszövetkezeti tulajdonjog tartalmában olyan részjogosultság, amely csak a külső jogviszonyokban játszik szerepet, ennek megfelelően szocialista árujellegű jogosultság, s mint ilyen, jellegét illetően nem termelőszövetkezeti jellegű, hanem kifejezetten polgári jogi jellegű tulajdonjogi részjogosultság.

Tudomásom szerint lényegileg ugyanilyen elvi álláspontra helyezkednek a szovjet polgári jogászok is, valamint azokhoz kapcsolódva egyes kolhozjogászok is, mint pl. A. M. Kalandadze.** Ezzel szemben egyes szovjet kolhozjogászok, mint pl. I. V. Pavlov ettől eltérő álláspontot képviselnek, amely álláspontra a későbbiek során még visszatérünk.

Mindezzel csupán jelezni kívántam azt, hogy bizonyos értelemben a rendelkezési jog kérdése általában is, de különösen a termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog kérdése olyan, amely számos elvi és gyakorlati problémát vet fel, s az ezzel kapcsolatos vita lényegileg most van kibontakozóban.

A termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog tartalmát illetően a vita szükségszerűen alakul ki. Szükségszerűen azért, mert — mint már szó volt róla — a termelőszövetkezeti tulajdonjog olyan kollektív tulajdonjog, amelynek jogilag szabályozott nemcsak a külső, hanem a belső oldala is és e tulajdonjog belső oldalának jogi szabályozása kihat a rendelkezési jog tartalmára és terjedelmére is.

Kétségtelen, hogy a polgári jog a rendelkezési jogban összefogott jogviszonyokat csak polgári jogi szemlélet alapján vizsgálhatja, s így csak annyiban tekintheti polgári jogi értelemben rendelkezési jognak ezeket a jogosultságokat, amennyiben azok külső jogviszonyként, szocia-

---

* Világhy Miklós—Eörsi Gyula: Magyar polgári jog I. Bp. 1965. 298—299. old .

** A. M. Kalandadze: A kolhozok gazdasági tevékenységének jogi szabályozása. Goszjurizdat. 1959. Oroszul.)

lista áruviszonyként, vagy annak megfelelő formában jelentkeznek, illetőleg a tulajdonjog külső, kifelé ható felhagyását eredményezik. Ami ezen túl van befelé, bármilyen jellegű legyen is az a rendelkezés, a polgári jog szerint az nem rendelkezési jog és kívül is esik a polgári jog területén.

Ez a felfogás tehát nem tagadja a termelőszövetkezeti tulajdonjog belső oldalát, nem tagadja azt sem, hogy a magántulajdonjogra jellemző rendelkezési joghoz képest a termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog mennyiségében és minőségében is változhatott, hogy talán kevesebb tulajdonosi jogosultság tartozik ide mint a magántulajdonosi rendelkezési jog esetében stb., de polgári jogi értelemben rendelkezési jognak csak az említett körben és módon jelentkező tulajdonosi jogosultságokat ismeri el, s a többit nem tekinti rendelkezési jognak. Más szavakkal kifejezve, ez azt jelenti, hogy; ami polgári jogi értelemben véve nem rendelkezési jog a termelőszövetkezeti tulajdonjog esetében, az nem is rendelkezési jog.

Ezzel az állásponttal szemben I. V. Pavlov által képviselve áll egy olyan álláspont, hogy a termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jognak a tartalmát az említett polgári jogi álláspont „elszegényesíti", nagyon szűk körre korlátozza, pedig azzal szemben a termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog *tartalmilag sokkal gazdagabb,* sokrétűbb, sokoldalúbb és ebben az általa felfogott gazdagabb tartalmában a rendelkezési jog a legfontosabb tulajdonjogi részjogosítvány, amely központi helyet foglal el a termelőszövetkezeti tulajdonjog tartalmában.

Az I. V. Pavlov által képviselt álláspont lényege a következő: a termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jogot tartalmilag kétoldalúan kell felfogni, éspedig úgy és olyan értelemben, hogy ennek a rendelkezési jognak van egy külső és van egy belső oldala. A termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog külső oldala a külső árujellegű tulajdonjogi viszonyokat fogja össze, míg a belső oldal a termelőszövetkezeten belüli rendelkezési jogosultságokat öleli fel.*

A Pavlov féle álláspont tehát nem szakítja ketté a rendelkezési jogot, azt egységben fogja fel, s amennyiben a kolhozon belüli viszonyok jogilag szabályozott viszonyok, ennek megfelelően a kolhoztulajdonjog belső szabályozását is a külső tulajdonjogi viszonyok folytatásának, vagy éppen kiinduló pontjának tekinti, vagyis a rendelkezési jogot ebben az esetben „kolhozjogi" szempontból kezeli, tehát a hangsúlyt a másik, a belső oldalra helyezi.

Ugyanakkor ez az álláspont kifogásolja az előbb említett polgári jogi felfogásban azt, hogy a kolhozon belüli rendelkezési jogot nem ismeri el, illetőleg arra az álláspontra helyezkedik, hogy ezek a belső rendelkezési jogosultságok a tulajdonjog egyéb részjogosítványaihoz tartoznak, tehát vagy a birtoklási joghoz, vagy pedig — és az esetek többségében ez a helyzet — használati joghoz.

Véleményem szerint ezek az álláspontok közelebb visznek minket a probléma megoldásához, de — szerintem — a megoldás bonyolultabb, mint ahogyan azt akár egyik, akár másik álláspont egyik vagy másik oldalra helyezve a hangsúlyt, megkísérli a megoldást.

A probléma megoldását illetően álláspontomat a következőkben tudnám összefoglalni.

a) A termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog alapvetően kifelé, a külső tulajdonjogi viszonyokban érvényesülő tulajdonjogi tartalmi részjogosultság. Ezek a külső tulajdonjogi viszonyok lényegileg szocialista áruviszonyok, s így a rendelkezési jogba tartozó tulajdonosi jogosultságok és az ennek folytán létrejövő, változó és megszűnő jogviszonyok jellegüket illetően polgári jogi jellegű jogviszonyok, vagyis egyszerűbben kifejezve *a kifelé érvényesülő termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog polgári jogi jellegű részjogosítvány.*

b) A termelőszövetkezeti tulajdonjog esetében a tulajdonjog belső oldala is jogilag szabályozott, mint ahogyan jogilag szabályozott a termelőszövetkezeti kollektíva egész belső működése, tevékenysége. Ennek megfelelően *számos rendelkezési jogosultság* van a termelőszövetkezeti tulajdonjog tartalmában, amely kifelé nem jelentkezik, hanem *csak a befelé,* a belső tulajdonjogi viszonyokban. Ezeket — ellentétben I. V. Pavlovval — véleményem szerint — egészében véve nem lehet, csak a rendelkezési jog belső oldalának tekinteni, hanem másként kell elhelyezni a tulajdonjog tartalmában.

c) A befelé érvényesülő rendelkezési jogosultságok egy nagy csoportja lényegileg nem más, mint a belső termeléssel-gazdálkodással kapcsolatos tulajdonosi igazgatási tevékenység. *Ez a tulajdonosi igazgatási tevékenység a termelőszövetkezet mint kollektív tulajdonos esetében a tulajdonjog tartalmában önálló részjogosultságként szerepel* (tehát nem a rendelkezési jog belső oldala) és jellegénél fogva átfogja a termelőszövetkezeti tulajdonjog egészének érvényesülését.

d) Külön problémát jelent azonban a termelőszövetkezetnek mint tulajdonosnak a termelőszövetkezeti tagok munkadíjazásával, jövedelemelosztásával, illetőleg a termelőszövetkezeti alkalmazottak munkadíjazásával kapcsolatos tevékenysége.

Ez a tulajdonosi tevékenységi kör is olyan, amely rendelkezési jogi jellegű, vagy legalábbis túlnyomórészt annak tekinthető. Ha viszont ezt a tevékenységi kört teljes egészében rendelkezési jogi jellegűnek tekintjük, akkor is felmerül az a kérdés, hogy vajon külső, vagy pedig belső rendelkezési jogi jellegű tevékenységről van-e szó. Ha ugyanis ezt a tevékenységi kört külső rendelkezési jogi tevékenységnek tekintjük, abban az esetben könnyű annak elhelyezése és jel-

* I. V. Pavlov. A kolhoztulajdonjog tartalma. (A kolhoz tulajdonjog. Goszjurizdat, 1961. 254—290. old. Oroszul.)

legének meghatározása, mert be kell sorolni a polgári jogi jellegű külső, kifelé érvényesülő termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jogok közé. Ez a besorolás azonban kimondottan vagy kimondatlanul, de elvileg olyan álláspontot tükrözne, hogy a termelőszövetkezeti munkaviszonyt is (most függetlenül attól, hogy termelőszövetkezeti tagról vagy alkalmazottról van szó) valamilyen formában áruviszonyként fogjuk fel. Egy ilyen szemlélet viszont ellentétes azzal az ismert tétellel, hogy a szocializmusban a munkaerő nem áru, tehát a munkaviszonyt áruviszonyként felfogni nem lehet stb.

Ha viszont e tárgyalt tevékenységi kört belső, befelé ható rendelkezési jogi tevékenységnek tekintjük, akkor sem egyszerű annak megfelelő elhelyezése, jellegének meghatározása. Nem egyszerű azért, mert a tulajdonosi igazgatási jog körében ez a tevékenységi kör aligha fér el. Nem férhet ott el azért, mert — mint előzőleg már szó volt róla — *a tulajdonosi igazgatási jog körébe lényegében csak azt a belső, befelé ható rendelkezési jogi jellegű tevékenységi kört soroljuk, amely a belső termeléssel-gazdálkodással kapcsolatos, tehát olyan jogviszonyokat, amelyek a dologgal kapcsolatban jönnek ugyan létre mint belső vagyonjogi viszonyok, de ezek a jogviszonyok nem árujellegűek — és amit külön ki kell emelni a probléma megoldása szempontjából — nem eredményeznek tulajdonváltozást.* Ezzel szemben viszont *a munkadíjazás, illetőleg a jövedelemelosztás olyan rendelkezési jogi jellegű tevékenység, amely tulajdonváltozást eredményez a termelőeszövetkezeten belül, hiszen annak eredményeként a termelőszövetkezeti társadalmi, kollektív tulajdonból a termelőszövetkezeti tag vagy alkalmazott személyi tulajdona lesz.*

Ezek szerint tehát a munkadíjazást és jövedelemelosztást sem a kifelé ható rendelkezési jog körében, sem pedig a befelé érvényesülő tulajdonosi igazgatási jog körében nem lehet elhelyezni, mert ismérvei, jellegzetességei ezektől eltérőek, viszonylagosan önálló sajátosságakkal rendelkezik. De akkor hol a helye a tulajdonjog tartalmában ennek a tevékenységi körnek?

Véleményem szerint ezt a tulajdonosi rendelkezési jogi jellegű tevékenységi kört sem a használati jogba, sem a tulajdonosi igazgatási jogba, sem a kifelé ható rendelkezési jogba elhelyezni nem lehet, hanem *olyan sajátos rendelkezési jogi tevékenységnek tekinthető, amely a rendelkezési jog belső, befelé ható oldalának fogható fel, s amely jellegét illetően túlnyomórészt munkajogi és termelőszövetkezeti jogi jellegű belső rendelkezési jognak tekinthető.*

Ebből az álláspontból döntően e belső rendelkezési jogi tevékenységi kör jellege, tehát annak munkajogi és termelőszövetkezeti jogi jellege kíván magyarázatot, mivel ha e jelleg indokolható, e tevékenységi kör elhelyezése a termelőszövetkezeti tulajdonjog tartalmában többékevésbé logikusnak tűnik.

A termelőszövetkezeti tagok és családtagjaik, valamint a termelőszövetkezeti alkalmazottak elvileg a végzett munkájuk alapján részesednek a termelőszövetkezet jövedelméből. (A kérdés eldöntése szempontjából mellőzhető a termelőszövetkezeti tagoknak a munkától független vagyoni részesedése, vagyis lényegileg a földjáradék.) A termelőszövetkezeti tagok a munkadíjazáson felül a zárszámadáskor esetleg még nyereségrészesedés jellegű jövedelemrészesedést is kaphatnak a gazdálkodás eredményességétől függően, de más címen nagyjából ugyanezt a „többletet" valamilyen formában, év közben vagy év végén, az alkalmazottak jelentős többsége is megkapja. A tagsági jogviszony tulajdonosi oldala tehát a termelőszövetkezeti tag részére a személyi anyagi reáljövedelme szempontjából számottevő előnyt nem jelent az alkalmazottakkal szemben, de formailag *a tagsági jogviszony feltétlenül termelőszövetkezeti jelleget ád a termelőszövetkezeti tag munkaviszonyának.* Amennyiben tehát együttesen kezeljük a tagokat és alkalmazottakat a munkadíjazás és jövedelemrészesedés egésze szempontjából, abban az esetben kétségtelenül megvan mind a munkajogi, mind a termelőszövetkezeti jogi jellege ennek a jogviszonynak, és ennek megfelelően — döntően a munkához kapcsolódva — a díjazásnak is, tehát a munkaviszonyhoz szervesen kapcsolódó, hozzátartozó vagyonjogi résznek is. Más szavakkal kifejezve ez azt jelenti, hogy *a munkához kapcsolódó vagyonjogi viszonyoknak munkajogi jellegük van.* Erre az álláspontra helyezkedik Bratusz is, amikor megállapítja, hogy: „A munkaviszonyok integráns része a munka szerinti elosztás szocialista elvéből folyó vagyoni oldaluk is. A munkabérrel és a munka díjazásának egyéb formáival kapcsolatos viszonyok a munka szocialista szervezete alapján keletkező munkaviszonyok elengedhetetlen elemét alkotják."*

Természetesen sok termelőszövetkezetben ma még számottevő különbségek vannak a termelőszövetkezeti tagok és családtagjaik munkaviszonya, valamint a termelőszövetkezeti alkalmazottak munkaviszonyának tartalma, díjazása stb. között, de az is kétségtelen, hogy a termelőszövetkezeti tagok és családtagjaik munkaviszonya tartalmilag egyre jobban közeledik a kifejezetten munkajogi jellegű alkalmazotti munkaviszonyhoz. Olyan általános jelenség ez, amely minden szocialista államban megfigyelhető. Így pl. ugyancsak Bratusz írja, hogy: „A kolhozparasztok munkájának szervezése és díjazása egyre jobban közeledni fog az állami vállalatoknál kialakult színvonalhoz és formákhoz. Ez azt jelenti, hogy a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének szakaszában a kolhozon belüli viszonyok egyre inkább munkaviszonyokká alakulnak, pontosabban hogy e viszonyok munkaügyi és azzal összefüggő szervezeti oldala egyre

* Bratusz Sz. N. A szovjet polgári jog tárgya és rendszere. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1964. 110. oldal.)

inkább a munkások és alkalmazottak munkaviszonyaira jellemző vonásokat fogja felölteni."*

Úgy vélem, hogy az elmondottak eléggé bizonyítják azt, hogy a termelőszövetkezetben a munka díjazásának bármely formáját is alkalmazzák, azok mindenképpen a munkaviszony szerves részét képezik, s mivel ezek a munkaviszonyok a termelőszövetkezetben munkajogi és termelőszövetkezeti jogi jellegűek, a munka díjazásával kapcsolatos tulajdonosi rendelkezési jogot is ilyen jellegűnek kell tekinteni. *A munkajogi és termelőszövetkezeti jogi jellegű rendelkezési jog pedig a termelőszövetkezeti tulajdonjog tartalmában a leginkább elfogadhatóan a rendelkezési jog belső oldalaként fogható fel, mert egyéb elhelyezéssel elszakítanánk e vagyoni viszonyokat azoktól a munkaviszonyoktól, amelyeknek ezek a vagyoni viszonyok integráns részét képezik.*

Összegezve ezt a problémakört, a következő megállapításra jutunk: *a termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog egészében véve olyan tulajdonjogi tartalmi részjogosultság, amely szerepet játszik mind a külső, mind a belső tulajdonjogi viszonyok létrejöttében, megváltozásában és megszűnésében. Ez a tulajdonjogi tartalmi részjogosultság egészében véve civiljogi jellegű, amelynek külső oldala a külső, szocialista áruviszonyoknak megfelelően polgári jogi jellegű, míg a belső oldala a termelőszövetkezetben létező munkaviszonyokhoz szervesen kapcsolódó munkadíjazás különféle formái jellegének megfelelően termelőszövetkezeti és munkajogi jellegű.* Mindez azt is mutatja, hogy a termelőszövetkezeti kollektíva tulajdonjoga esetében a tulajdonosi rendelkezési jog is elveszti egyértelműen polgári jogi jellegét, hogy a rendelkezési jog egészében és egységében véve sem a polgári jogban, sem a termelőszövetkezeti jogban, sem a munkajogban nem helyezhető el, mert egységében csak azon a civiljogi szinten kezelhető, amelyben az említett jogági jellegzetességek nemcsak hogy jól megférnek egymással, hanem szervesen összetartoznak és kiegészítik egymást.

5. Miután foglalkoztunk a rendelkezési jog helyének, szerepének, jellegének és általában vett határainak kérdésével, a továbbiakban elsősorban a termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog külső oldalának konkrét tartalmával kell foglalkozni azért, mert bár polgári jogi természetű kérdésről van szó, e polgári jogi jellegű rendelkezési jog eléggé sajátosan érvényesül a termelőszövetkezeti tulajdonjog esetében.

Mindenekelőtt hangsúlyozni kell azt, hogy a termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog gyakorlati érvényesülését meghatározza egyrészt a tulajdon tárgyának, a dolognak a rendeltetése és ettől függően a forgalomképessége, másrészt a termelőszövetkezetnek mint jogi személynek a tervszerű gazdálkodása.

A termelőszövetkezeti tulajdonjog esetében általános szabályként érvényesül az, hogy *a külső rendelkezési jog a termelőszövetkezeti gazdálkodás szempontjából forgalomképtelen dolgok esetében erősen korlátozottan érvényesül.* Ez a korlátozás lényegileg azt jelenti, hogy az ilyen dolgok vonatkozásában a termelőszövetkezet csak olyan külső jogviszonyokat hozhat létre, amelyek általában nem eredményezik a tulajdonjog megszűnését, hanem csak bizonyos tulajdonosi jogosultságok időleges átengedését, de azt is erősen korlátozott mértékben.

A termelőszövetkezeti gazdálkodás szempontjából vett forgalomképtelenséget itt abban az értelemben használjuk (bár lehet, hogy a kifejezés nem a legszerencsésebb), hogy a termelőszövetkezet beruházott vagyona általában nem vesz részt az áru-pénzforgalomban, de ha az egyes ide tartozó vagyontárgyak elidegenítésére mégis sor kerül — kifejezetten gazdálkodási érdekekből —, a kapott ellenértéket ugyancsak beruházási célokra kell felhasználni.

A beruházott vagyontárgyak birtokának, használatának vagy hasznai szedésére való jognak az időleges átengedésére ugyancsak ritkán kerülhet sor, mivel annak gyakoriságát kizárja annak a főszabálynak az érvényesítési kötelezettsége, hogy ezeket *a vagyontárgyakat a termelőszövetkezet mint tulajdonos maga köteles használni a termelőszövetkezet alapszabályszerű gazdasági és egyéb céljainak megvalósítása érdekében.* Éppen ezért a birtok és használat időleges átengedése is az esetek többségében más szocialista szervezet, a legtöbbször segítségre szoruló más termelőszövetkezetnek való segítségnyújtás címén és indokával történhet, de egyéb indokkal csak elvétve fordulhat elő.

Bár nemcsak a termelőszövetkezet beruházott vagyonára vonatkozik, hanem főszabályként a termelőszövetkezet tulajdonában levő minden vagyonra, — mégis már itt kell megemlíteni azt a fontos általános elvet, hogy *a termelőszövetkezeti tulajdonban levő vagyont elidegeníteni, illetőleg annak birtokát és használatát időlegesen is átengedni főszabályként csak visszterhesen lehet.* A visszterhesség következetes betartása olyan követelmény a termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog gyakorlása során, amely magából a termelőszövetkezeti tulajdonjog kollektív mivoltából következik, abból, hogy másként e kollektív tulajdonjog gyakorlása során a jelenlegi körülmények között aligha lehetne elképzelni a termelőszövetkezeti kollektív érdek és e kollektíva tagjai egyéni-személyi érdekei összhangjának érvényesülését.

A rendelkezési jog érvényesülése során a visszterhesség főszabályát csak kivételesen törheti át *az ingyenesség elve,* a tulajdonjog ingyenes átruházása, illetőleg a dolog használata és hasznai szedése jogának ingyenes átengedése. Kifelé, külső viszonylatban ez az ingyenesség elvileg csak a szocialista együttműködés kereté-

* Bratusz Sz. N. A szovjet polgári jog tárgya és rendszere. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1964. 110. oldal.)

ben jelentkező segítségnyújtási kötelezettség teljesítése során indokolt és helyes, befelé pedig az esetek többségében a szociális rászorultság indokolhatja a termelőszövetkezethez tartozó egyes személyekkel kapcsolatban. Az ingyenesség elvének ilyen szűk körben való érvényesülése ugyancsak a termelőszövetkezeti tulajdonjog kollektív jellegéből következik és elsősorban azt hivatott megakadályozni, hogy a termelőszövetkezeti tulajdont elherdálják, illetőleg e közös vagyon más érdekeit szolgálja stb., egyszóval a termelőszövetkezeti tulajdonjog védelmét szolgálja.

A termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog érvényesülését egészében véve átfogja *a tervszerűség.* Annak ellenére, hogy a termelőszövetkezet nem olyan értelemben tervkötelezett, mint egy állami gazdaság, a termelőszövetkezet is tervszerűen köteles gazdálkodni. A tervszerű gazdálkodás viszont csak úgy lehetséges, hogy többek között a külső rendelkezési jog érvényesülése is annak a szolgálatába van állítva, vagyis *csak úgy, azzal a céllal és olyan módon jöhetnek létre a külső tulajdonjogi viszonyok, ahogyan azt a terv meghatározza, illetőleg ahogyan az a terv megvalósulását a legjobban szolgálhatja.*

A tervszerűség elvének érvényesülésével kapcsolatban fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a termelőszövetkezeti tervkészítés jelenlegi rendszere, de különösen a terveken alapuló szabadabb szerződéskötési rendszer meghonosodása az eddiginél nagyobb teret enged a termelőszövetkezetek számára ahhoz, hogy a termelőszövetkezetek tulajdonosi rendelkezési jogukkal saját tervük teljesítése érdekében szabadabban élhessenek, nagyobb lehetőségek birtokában dönthessenek a konkrét tulajdonjogi viszony létrehozásáról, megváltoztatásáról vagy megszüntetéséről stb. A termelőszövetkezeti önállóbb gazdálkodás kialakulása viszont értelemszerűen azt vonja maga után, hogy úgyszólván azzal egyenes arányban nő a szerepe és jelentősége a termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jognak, mivel ha e rendelkezési joggal jól élnek az adott lehetőségeken belül, az csak tovább erősítheti a termelőszövetkezeti közös gazdálkodást.

A termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog a legteljesebben a forgalomképes dolgok esetében érvényesül, tehát mindazon tulajdoni tárgyak esetében, amelyek nem tartoznak a termelőszövetkezet beruházott vagyonához. Természetesen a visszterhesség, a tervszerűség stb. elveinek a forgalomképes dolgokkal kapcsolatos rendelkezési jog gyakorlása során is érvényesülniük kell.

Függetlenül attól, hogy a dolog mennyire forgalomképes és mennyire nem, a termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog gyakorlatilag leginkább a következőkre terjed ki: *a)* a tulajdonjog visszterhes átruházására, *b)* a dolog megterhelésére, *c)* a dolog birtokának átengedésére, és *d)* a dolog használatára vagy hasznai szedésére való jog átengedésére. (Ez a sorrend elsősorban az előforduló rendelkezési jogosultságok gyakoriságát akarja jelezni.)

E rendelkezési jogosultságok gyakorlásával kapcsolatban ki kell emelni a következőket:

a) Bár a Ptk. csak az ingatlan tulajdonjogával való felhagyást tiltja, — véleményem szerint *a termelőszövetkezeti tulajdonjoggal felhagyni nemcsak az ingatlan esetében, hanem egyéb dolgok esetében sem lehet.* A tulajdonjoggal való felhagyás mint rendelkezési jogosultság, természeténél fogva nem fér össze a termelőszövetkezeti társadalmi tulajdonjoggal, sőt, szerintem ez a jogosultság idegen mindenféle szocialista kollektív tulajdonjogi formától. Természetesen ennek a tilalomnak nem a használhatatlanná vált dolgokra vonatkozóan van értelme, hanem az olyan dolgokra vonatkozóan, amelyeknek rendeltetésszerű használata mind a dolog állapota következtében, mind a tulajdonos gazdálkodása érdekében lehetséges, helyes stb.

b) Már említett elv az, hogy a termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog gyakorlása során főszabályként a visszterhesség elvének kell érvényesülnie. Ennek az elvnek az érvényesítését azonban feltétlenül összhangba kell hozni egy másik fontos elv érvényesülésével, éspedig azzal, hogy *a termelőszövetkezetnél a tulajdonosi rendelkezési jog gyakorlása nem vezethet kizsákmányoláshoz.* Kétségtelen, hogy a kizsákmányolásmentesség elvének nemcsak a külső rendelkezési jog gyakorlása során, hanem a belső rendelkezési jog gyakorlása során is érvényesülnie kell. Sőt, talán gyakorlatilag éppen a belső rendelkezési jog gyakorlása során van reálisabb veszélye az elv megsértésének, de mivel a külső rendelkezési jog folytán létrejött tulajdonjogi viszonyok esetében sem kizárt annak megsértése, az elv érvényesülésének szükségességét itt is hangsúlyozni kell.

c) A termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jogot maga a termelőszövetkezet mint tulajdonos gyakorolja a saját szervein keresztül. Másként kifejezve ez azt jelenti, hogy a termelőszövetkezeti tulajdonjog esetében a tulajdonos és a kezelő személy egybeesik, azonos, maga a tulajdonos gazdálkodik, maga a tulajdonos kezeli a vagyont.

Ezzel szemben — mint ismeretes — az állami vállalatok esetében más a helyzet, mivel ott a vagyon tulajdonosa maga az állam, míg az állami vállalat csupán a vagyon kezelője, de annak nem tulajdonosa. Ennek következtében az állami vállalat a gazdasági önelszámolás elve alapján működik és kezelési joga, operatív igazgatási joga alapján a nála elkülönített állami tulajdont képező vagyont birtokolja, használja és rendelkezik vele.

A termelőszövetkezet tehát nem a gazdasági önelszámolás elve alapján működik, hanem a tulajdonosi gazdasági önállóság elve alapján, s a tulajdonát képező vagyont nem a „származékos" jellegű kezelési joga, vagy operatív igazgatási joga alapján birtokolja, használja és rendelkezik vele, hanem a saját tulajdonjoga alap-

ján. Kezelési jogról, vagy másként kifejezve operatív igazgatási jogról tehát a termelőszövetkezetnél abban az értelemben, ahogyan az ismeretes az állami vállalatok esetében, nem beszélhetünk. A rendelkezési jog gyakorlása szempontjából ez azt jelenti, hogy míg az állami vállalat tulajdonosi-*jellegű* rendelkezési jogot gyakorol, addig a termelőszövetkezet *tulajdonosi* rendelkezési jogot gyakorol.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a termelőszövetkezetben a tulajdonosi gazdasági önállóság elve alapján álló gazdasági önelszámolási rendszer nem volna ismeretes. Jelenleg a termelőszövetkezeteken belül — mint ismeretes — számos helyen érvényesül *az üzemen belüli gazdasági önelszámolás elve*. A termelőszövetkezeti üzemen belüli gazdasági önelszámolás elve érvényesülésének értelemszerű velejárója az üzemen belüli kezelési jog, vagy üzemen belüli operatív igazgatás, amelynek alapján az adott üzemen belüli önállósággal rendelkező gazdasági egység a nála elkülönített vagyont birtokolja, használja és bizonyos körben a termelőszövetkezeten belül rendelkezik is vele.

Az üzemen belüli gazdasági önállósággal rendelkező gazdasági egység rendelkezési joga azonban a külső tulajdoni viszonyok létrehozására nem terjed ki, vagyis az ilyen önálló gazdálkodó egységet külső tulajdonosi-jellegű rendelkezési jog nem illeti meg úgy, mint ahogyan az megilleti a jogi személyiséggel rendelkező állami vállalatokat.

Más kérdés, hogy az üzemen belül önálló gazdasági egységet megilleti-e és mennyiben illeti meg a belső rendelkezési jog gyakorlása. Anélkül, hogy ennek az érdekes kérdésnek részletesebb elemzésébe itt belemennénk, elvileg az a véleményem, hogy a termelőszövetkezetben az üzemen belüli gazdasági önelszámolás elve alapján működő gazdasági egységet nemcsak hogy megilleti, de mindenképpen meg is kell hogy illesse a belső rendelkezési jog gyakorlása, mert annak hiányában csak fikció lenne a gazdasági önállósága és az ilyen gazdasági önállóság nem is vezetne a kívánt eredményre.

Elvileg azonban nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom további fejlődése, erősödése elér egy olyan szintet, amikor felmerül annak szükségessége, hogy a termelőszövetkezeten belüli gazdasági önelszámolás elve alapján működő gazdasági egységek jobban a saját lábukra álljanak, értelemszerűen anélkül, hogy tulajdonjogilag elszakadnának az őket létrehozó termelőszövetkezettől.

Más szavakkal kifejezve ez azt jelenti, hogy a fejlődés magával hozhatja azt, hogy a termelőszövetkezetek is létrehoznak olyan önálló saját gazdasági egységeket, amelyek a gazdasági önelszámolás elve alapján működnek úgy, hogy saját önálló jogi személyiséggel is rendelkeznek, s mint ilyenek, saját joguk alapján részt vehetnek a külső jogviszonyokban is ugyanúgy, mint ahogyan az az állami vállalatoknál érvényesül.

Ebben az esetben a termelőszövetkezet és az általa létrehozott önálló gazdálkodó egység között ugyanolyan viszony alakul ki, mint az állam és az általa létrehozott állami vállalatok között. A jogilag is önálló termelőszövetkezeti gazdálkodó egységnél ugyancsak az állami vállalatokhoz hasonló megoldásnak kell kialakulnia. Ebben az esetben tehát a termelőszövetkezeti önálló gazdálkodó egység — nevezzük termelőszövetkezeti vállalatnak — a gazdasági önelszámolás elve alapján működne, gazdasági önállósága ugyancsak ezen az elvi alapon jönne létre olyan mértékben, hogy az összhangban legyen a saját vállalati és a létrehozó tulajdonos termelőszövetkezet érdekeivel. Az elkülönített vagyont kezelési joga, illetőleg termelőszövetkezeti operatív igazgatási joga alapján birtokolná, használná és rendelkezne vele.

A termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog szempontjából viszont ez azt jelentené, hogy az önálló termelőszövetkezeti vállalat tulajdonosi-jellegű rendelkezési jogot gyakorolhatna, vagyis a saját területén mind a belső mind a külső rendelkezési jog gyakorlása ezt a vállalatot illetné meg, s nem közvetlenül a vállalatot létrehozó termelőszövetkezetet mint tulajdonost.

Bővebben ezzel a problémával foglalkozni ma még nem szükséges, hiszen gyakorlatilag ilyen termelőszövetkezeti vállalatok ma még nem találhatók. Ennek ellenére meg kellett említeni ezt a lehetőséget is, mivel ezt a fejlődési lehetőséget szükségszerűen magában hordja az a már ma is reális tény, hogy egyre több meglevő termelőszövetkezetben érvényesül az üzemen belüli gazdasági önelszámolás elvének alkalmazása és az itt szerzett tapasztalatok államilag is támogatott általánosítása.

d) A termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog gyakorlása bármennyire is a termelőszövetkezetnek mint tulajdonosnak a joga és kötelessége, *a rendelkezési jog gyakorlati érvényesülését nem lehet elvonatkoztatni, elszigetelten szemlélni attól a külső környezettől, attól az állami, gazdasági és társadalmi környezettől, amelyben a termelőszövetkezet, mint e szocialista gazdasági és társadalmi rendszer szerves része, létezik, működik.*

A termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog gyakorlása feltételezi a termelőszövetkezet és más külső személyek egyenlőségét a tulajdonjogi viszonyok létrehozásában, az egymásmellettiség, az érdekek kölcsönös figyelembevétele és tiszteletbentartása, a szocialista együttműködés, stb. elveinek érvényesülését. Különösen fontos ennek hangsúlyozása egyes olyan állami vállalatok, állami gazdálkodó szervek magatartása miatt, amelyek gyakran megsértik ezeket az elveket és a termelőszövetkezetekkel létrehozott szerződéses kapcsolataikban részben a szerződésben is, de különösen annak teljesítése során bizonyos értelemben alárendelt szerepet szánnak a termelőszövetkezetnek és saját, államinak feltüntetett vállalati érdekeiket a

termelőszövetkezet érdekei rovására előtérbe helyezik.

E külső környezetből a termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog gyakorlati érvényesülésére jelentős kihatással van az állam termelőszövetkezeteket irányító tevékenységének. Ez az irányító tevékenység szükséges, de mint a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődési története bizonyítja, megvalósulása nemcsak előnyös, de hátrányos is lehet a termelőszövetkezetek számára. Éppen ezért ellenezni kell minden olyan gyakorlatot, amely a termelőszövetkezetek állami irányításának lobogója alatt csorbítja a termelőszövetkezet tulajdonosi jogainak érvényesülését, amikor a termelőszövetkezet tulajdonosi rendelkezési jogait minden jogalap nélkül külső szervek vagy személyek gyakorolják a termelőszövetkezet helyett, illetőleg helytelenül befolyásolják, vagy korlátozzák a termelőszövetkezetet e jogok gyakorlásában.

A kialakuló új gazdasági mechanizmus a jelek szerint minden bizonnyal nemcsak megszünteti, vagy a minimálisra korlátozza a termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog teljes érvényesülésének külső akadályait, hanem tovább növeli, szélesíti e tulajdonosi rendelkezési jog külső érvényesülésének *lehetőségeit* és e lehetőségek biztosításával minden bizonnyal elérhető lesz az, hogy a termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog érvényesülése során még teljesebben kielégítést nyerjen az állami társadalmi, a termelőszövetkezeti csoport és a termelőszövetkezeti dolgozók személyi érdeke e hármas érdek összhangjának elve alapján.

6. A termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog gyakorlása a legszorosabban összefügg a termelőszövetkezet működésének belső szervezeti felépítésével, a termelőszövetkezet belső igazgatásával.

Sajátossága e rendelkezési jog gyakorlásának az, hogy az érdemi döntés, tehát a tulajdonosi akaratelhatározás, *a rendelkezés tartalmilag mindig kollektív vezető szervet illet meg a termelőszövetkezetben.* Ilyen döntésre jogosult kollektív vezető szerv mindenekelőtt a termelőszövetkezet közgyűlése, illetőleg ha van, akkor a termelőszövetkezet küldöttgyűlése, valamint a termelőszövetkezet vezetősége.

A termelőszövetkezet legfőbb kollektív vezető szerve a közgyűlés illetőleg a küldöttgyűlés, s így annak hatásköre a rendelkezési jog gyakorlását illetően *teljes.* Ez a teljesség azt jelenti, hogy a közgyűlés minden olyan rendelkezési jogot gyakorolhat, amely a termelőszövetkezetet mint tulajdonost megilleti. Ezen belül azonban vannak olyan tulajdonosi rendelkezési jogosultságok, amelyeket *kizárólag* csak a közgyűlés gyakorolhat és más kollektív vezető szerve a termelőszövetkezetnek nem. Ilyen lehet pl. döntés a jelentősebb szerződések megkötése vagy jóváhagyása felől, a bevétel-kiadási költségvetés elfogadása, stb. A jogi jelentősége e kizárólagos közgyűlési hatáskörnek az, hogy amennyiben a közgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozó rendelkezési jogcselekményt a közgyűlés megkerülésével eszközölnek, az érvénytelennek tekintendő.

Az olyan tulajdonosi rendelkezési jogosultságok, amelyek nem tartoznak a közgyűlés kizárólagos hatáskörébe, a termelőszövetkezeti törvény és az alapszabály szerint, illetőleg a közgyűlés által hozott határozat alapján a termelőszövetkezet vezetőségének a hatáskörébe tartoznak.

Gyakorlatilag a legtöbb tulajdonosi rendelkezési jogosultságot konkrétan a termelőszövetkezet vezetősége mint operatív kollektív vezető testület gyakorolja.

A tulajdonosi rendelkezési jog gyakorlása a termelőszövetkezet más kollektív vezető szervét (pl. ellenőrző bizottság) vagy belső gazdasági egységét nem illeti meg abban az értelemben, hogy ezek a szervek vagy gazdasági egységek az általuk hozott határozat alapján külső termelőszövetkezeti tulajdonjogviszonyt létesítsenek. Az üzemen belüli gazdasági önelszámolás elve alapján működő önálló gazdasági egységeknél ugyan elvileg egyáltalán nem kizárt az, hogy bizonyos belső rendelkezési jogosultságokat önállóan gyakoroljanak, de külső tulajdonjogviszonyt ezek önállóan nem hozhatnak létre. Sőt, ma még eléggé általános az a gyakorlat, hogy az ilyen önálló gazdasági egységeket érintő belső rendelkezési jogot is a termelőszövetkezet közgyűlése illetőleg a vezetősége gyakorolja, vagy annak gyakorlása megoszlik ezek a testületi vezető szervek és az önálló gazdálkodó egység között. Véleményem szerint azonban a fejlődés szükségszerűen magával fogja hozni azt, hogy a termelőszövetkezeten belüli gazdasági önelszámolás elve alapján működő gazdasági egységek a saját területükön a belső rendelkezési jogot teljes egészében maguk fogják gyakorolni, mivel annak gyakorlása szerves része az ilyen jellegű gazdasági önállóságnak.

A termelőszövetkezet kollektív vezető szervei, tehát a közgyűlés és a vezetőség által gyakorolt tulajdonosi rendelkezési jog azonban közvetlenül nem jelentkezik a külső tulajdonjogi viszonyokban, hanem csak áttételesen. *Áttételesen* jelentkezik azért, mert a konkrét tulajdonjogi viszonyt e testületi szervek határozata alapján a termelőszövetkezet erre jogosult képviselője, illetőleg képviselőik hozzák létre. A konkrét külső tulajdonjogi viszony létrehozására pedig a jogszabály szerint a termelőszövetkezet elnöke jogosult, illetőleg a termelőszövetkezet elnöke, valamint a vezetőség tagjai sorából erre kijelölt, megbízott személy együttesen.

Mindez azt mutatja és azt bizonyítja, hogy a termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog a legszorosabban összekapcsolódik a termelőszövetkezet egész belső igazgatásával, de ezen belül is, pontosabban a tulajdonjog tartal-

mában igen szoros kapcsolatban van a tulajdonosi igazgatási joggal.

A termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jognak a tulajdonosi igazgatási joggal való szoros kapcsolata lényegében abban foglalható össze, hogy a tulajdonosi igazgatási jog az, amelyen keresztül a termelőszövetkezeten belül jogilag megalapozódik a rendelkezési jog külső megjelenése, a külső rendelkezési jog gyakorlása. A belső tulajdonosi igazgatási jog nélkül olyan kollektív tulajdonos esetében, mint a termelőszövetkezet, a külső rendelkezési jog nem is funkcionálhatna, és egyben tegyük hozzá azt is, hogy a belső rendelkezési jog sem érvényesülhetne, hiszen a termelőszövetkezeti tulajdonjognak, mint kollektív tulajdonjognak a tartalmában a tulajdonosi igazgatási jog a mozgató erő.

Befejezésül ismételten szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a termelőszövetkezeti tulajdonosi rendelkezési jog érdemi, tartalmi értelemben vett gyakorlása a termelőszövetkezet közgyűlésének vagy küldöttgyűlésének, illetőleg a termelőszövetkezet vezetőségének a hatáskörébe tartozik, s a termelőszövetkezeti demokrácia érvényesülése, annak erősítése mindenképpen megkívánja azt, hogy a termelőszövetkezet egyes vezetői ezt az alapvető szabályt maradéktalanul be is tartsák. Emellett ugyancsak kívánatos az is, hogy ezt az alapvető szabályt azok a külső szervek és személyek se sértsék meg, akik a termelőszövetkezet irányításában részt vesznek, vagy a termelőszövetkezettel tulajdonjogi kapcsolatban vannak, hanem a maguk területén és a maguk eszközeivel ők is segítsék elő ezen a területen a termelőszövetkezeti demokrácia erősödését.

Seres Imre

A felvásárlás jogi szabályozásának elvi kérdései*

I.

1. A felvásárlás jogi problémáinak vizsgálata során ez ideig lényegében csak a *jogalkalmazás* kérdéseinek vizsgálatáig jutottunk el.

2. Minél mélyebben ástam azonban a gyökerek felé, minél inkább gombolyítottam a néha eléggé kuszált fonalat, annál inkább előtolakodott az a gondolat, mely máig már felismeréssé vált bennem, hogy nem elég a jogalkalmazás javításán szorgoskodni, hanem át kell gondolni újra felvásárlási rendszerünket, annak jogi szabályozását és az *alapkoncepciót fenntartva,* az egész rendszerben, ennek folytán a *jogi szabályozásban* is számos lényeges változtatást kell eszközölni, illetve újabb szabályokat alkotni, hogy átléphessünk az örökölt és magunk emelte korlátokon.

3. Valójában igaz-e, hogy a felvásárlás általában sorsdöntő kérdés a *szocializmus* és hozzátehetjük, a *kommunizmus* építése során, aminek problémáit sem elhanyagolni, sem gyáván megkerülni nem lehet és valójában igaz-e, hogy ma Magyarországon a felvásárlás rendjének és jogi szabályozásának fogyatékosságaival kapcsolatban, különösen a termelők köréből egyre gyakrabban hangoztatott morgolódással is vegyes kifogások nem, vagy legalábbis döntő mértékben nem az ellenséges sárfröccsentés következményei, és nem is a gyakran — ó, de hányszor alaptalanul és igaztalanul — hangoztatott paraszti, falusi elmaradottság magánröghöz tapadó, agyagízű megnyilvánulásai.

II.

1. A mezőgazdasági termékek felvásárlás útján való összegyűjtését kidolgozók és a felvásárlás problémáiról gondolkodók kitűnő szellemi ős kezébe kapaszkodhatnak. *A gondolat atyja: Lenin.*

A mezőgazdasági termékek állami felvásárlását *a mezőgazdaság, az ipar és az állami kereskedelem közötti árukapcsolatok szükségességét a szocialista viszonyok között* Lenin fedezte fel. A marxi—engelsi sémához képest korán és máshol jött szocialista forradalom, amely méghozzá egyedül is maradt, arra késztette Lenint, hogy a marxizmus alapján, de annak jónéhány tételét bátran felülvizsgálat alá véve, a valóságnak megfelelő gazdaságpolitikát dolgozzon ki.

Lenin a felvásárlás alapjait a NEP kidolgozása során fektette le. Lenin a NEP-et nem valami rövid ideig tartó, időleges megoldást nyújtó gazdaságpolitikának szánta, hanem olyan gazdaságpolitikának, amely lényegében *a proletáriátus gazdasági feladatainak megfelelő politika, a szocializmus felépítésében.* A falu és város közötti valóságos árucsere a forradalom után, amennyire a körülmények lehetővé tették, kibontakozóban is volt. Ezt a politikát azonban szükségszerűen félbe kellett hagyni egy bizonyos időre, pontosabban az intervenció és a polgárháború idejére, mert másképp a fiatal szovjet hatalom nem tudott volna megküzdeni az intervenció és a belső ellenforradalom támadásával. Mihelyt azonban lélegzethez jutottak

* A Magyar Tudományos Akadémia Jogi Bizottsága által rendezett vitaülésen 1965. jún. 14-én elhangzott előadás. *(Szerk.)*

Oroszországban, Lenin tüstént javasolta a hadikommunizmusról való áttérést a NEP-re.[1]

A lenini gyakorlatból — amíg az maradéktalanul érvényesülhetett, az is kitűnik, hogy ezt az árucserét az áru- és pénzviszonyok — legegyszerűbb, de egyben legpontosabb jogi kifejezésének, a szerződésnek segítségével lehet legjobban megvalósítani.[2] Azt, hogy a szocialista körülmények között az áruforgalom fennmarad általában, ennek következtében fennmarad a város és falu között, az ipar és mezőgazdaság között is, az állami felvásárló szervek és egyéb, az állami felvásárlás körében tevékenykedő szervek és a mezőgazdaság között is, a politikai gazdaságtan tudományának művelői ma vitán felül elismerik.

A lenini tételek jelentősége tehát abban van, *hogy ha olyan országban győz a szocialista forradalom, amely kisparaszti ország, a mezőgazdaság és az ipar között a termékforgalmat a csereviszonyok formájában kell megvalósítani, amely csereviszonyokat a pénz közvetíti.*

2. A lenini gondolattól azonban nézetem szerint *tovább* kell lépni.

a) A tapasztalatok azt mutatják, hogy a város és falu közötti árukapcsolatok a pénz közvetítésével, az egyenértékek cseréjének formájában *a mezőgazdaság szocialista átszervezése után is megmaradnak* és nemcsak a szocializmus teljes felépítéséig, hanem a *kommunista társadalom tökéletes árubőségének megteremtéséig.*

b) Ezek az áruviszonyok, különösen pedig a termelési és terményértékesítési szerződések jogi formái között lebonyolódó csereviszonyok nem akármilyen, hanem olyan árukapcsolatok, amikor termékcsere segítségével a szocialista állam nagyobbrészt a *kereskedelmi eszközök* igénybevételével, *irányítja* a szocialista tulajdon másik formáját, a szövetkezeti szocialista tulajdon alapján álló *termelési* tevékenységet.

Ilyenformán a *termelés* és az *értékesítés* folyamata egymástól *elválasztva nem vizsgálható.* Nemcsak a termelésre kell komoly gondot fordítani, hanem az értékesítés folyamatára is, mivel az értékesítés a kereskedelem útján valósul meg, fokozott figyelmet kell fordítani a *kereskedés művészetének* elsajátítására és a felvásárlás körében is ezt a *kereskedelmi szemléletet kell az eddiginél sokkal nagyobb mértékben meghonosítani.* Az állami felvásárlás problémáinak megoldását ennekfolytán elsősorban abban látom, hogy a kereskedelmi kultúrát az eddiginél sokkal magasabb fokra emeljük.

3. Ha az árukapcsolat lényegében a kommunizmus árubőségének megteremtéséig fennmarad, nem vitás, hogy az állami felvásárlás, ezen belül főleg a termelési és terményértékesítési szerződés problémái nagy súllyal jelentkeznek a szerződések kérdéseivel foglalkozó jogtudományi ágakban, mindenekelőtt pedig a *polgári jog* és a *termelőszövetkezeti jog* tudományában. Az említett szerződések lényegében háromfajta tulajdoni forma, az állami szocialista tulajdon, a szövetkezeti szocialista tulajdon, a személyi tulajdon (háztáji gazdaság) és kivételesen még egy negyedik, a magántulajdon egymásközti áruforgalmának egyik oldalát bonyolítják le, amennyiben közvetítésükkel történik a különböző mezőgazdasági termények és termékek állami készletekbe való összegyűjtése.

Mi az oka annak, hogy mind ez ideig a jogtudomány, de más érintett tudományágak is kevesebbet foglalkoztak a kelleténél ezekkel a szerződésfajtákkal, amikor — mint láthatjuk — *legalább akkora jelentőségük van, mint az állami szocialista tulajdon körében alkalmazott tervszerződésnek?* Annak, hogy a jogtudomány, vele együtt más tudományok sem tárták fel teljes mélységében az állami felvásárlás lényeges kérdéseit alaposabban, *történeti,* ebből folyóan *jogtudományi szemléleti* és *gyakorlati* okai vannak.

Lássuk egyenként ezeket az okokat.

a) Lenin által meghirdetett és szerinte a proletáriátus gazdasági feladatainak megfelelő gazdaságpolitika a világ első szocialista államában viszonylag rövid idő elmúltával törést szenvedett. Mint ismeretes, 1933-ban a Szovjetunióban bevezették a *kötelező terménybeszolgáltatás* rendszerét. A kötelező terménybeszolgáltatás rendszere nem a lenini gazdaságpolitikán alapul. A kötelező terménybeadás rendszere jórészt *száműzi* a falu és a város közötti termékforgalom köréből a valóságos *árukapcsolatokat.* Gazdasági adatok és tények bizonyítják, hogy a begyűjtési árak megállapításánál mellőződtek az egyenértéken alapuló árucsere törvényei. Az átadandó termés mennyiségét *igazgatási paranccsal* határozták meg és egyáltalán nem fordítottak gondot arra, hogy a kolhozok ennek a terményforgalomnak a segítségével *is* gazdasági előnyökhöz jussanak, gazdaságukat továbbfejleszthessék. A kötelező terménybeszolgáltatás politikája a szocializmus építésének normális viszonyai között, tehát olyan körülmények között, amikor sem az ország belső, sem külső helyzete nem mondható rendkívülinek, lényegében *burkolt visszatérés a hadikommunizmus idején alkalmazott, akkor természetszerűleg szükségszerű intézkedésekhez.* Az európai népi demokráciák lényegében ezt a formát vették át és fenn-

[1] „A hadikommunizmust a háború és a gazdasági leromlás kényszerítette ránk. A hadikommunizmus nem volt és nem is lehetett a proletariátus gazdasági feladatainak megfelelő politika. Ideiglenes rendszabály volt. A proletariátus helyes politikája, ha kisparaszti országban valósítja meg diktatúráját, a gabonának, a paraszt számára szükséges iparcikkekre való becserélése. Csakis az ilyen élelmezés-politika felel meg a proletariátus feladatainak, csakis ez képes a szocializmus alapjait megszilárdítani és a szocializmus teljes győzelméhez vezetni." (Lenin: Válogatott M. II. köt., Szikra, Bp., 1949. 850—851. old.)

[2] A szerződéses formát a Szovjetunióban már 1921-től kezdték alkalmazni. 1928-ban pedig általánossá tették s bevezették az összes főbb mezőgazdasági termékek tömeges szerződéses termeltetését.

tartották olyan időben is, amikor a kötelező beszolgáltatásra már nem volt szükség. A begyűjtési politika, mint ugyancsak ismeretes, mezőgazdasági termelés színvonalának megromlására, de legalábbis stagnálására vezetett.

Tekintettel azonban arra, hogy kötelező terménybegyűjtés időszakában is voltak mind a Szovjetunióban, mind a népi demokráciákban szerződéses viszonyok, az ipar és a mezőgazdaság között sokan nem ismerik fel azokat a lényeges különbségeket, amelyek az ún. *kontraktáció és az állami felvásárlás között vannak.* Sokan még ma is, ha a termelési vagy értékesítési szerződés szóbakerül, kontraktációról beszélnek, holott az állami felvásárlás, azon belül a termelési és értékesítési szerződés *nem továbbélése a kontraktációnak,* hanem a kötelező terménybeszolgáltatás rendszerével *szembeforduló új rendszer.* Az állami felvásárlási politika a proletáriátus gazdasági feladatainak megfelelő politika szembefordulás a kötelező terménybegyűjtés politikájával.

Miben vannak a fő különbségek?

aa) A kontraktáció *különös eszköz* csupán, az *általánosan* kötelező beadás mellett. A kötelező terménybegyűjtés rendszere mellett, a szerződéses termeltetés csak néhány cikkre terjedt ki. Ezzel szemben az állami felvásárlás általános forma az egyetlen különös, nem áruviszonyt kifejező „terménybegyűjtési forma", a kötelező búzaadó mellett.

bb) Ebből az is következik, hogy a kötelező terménybeszolgáltatás rendszere *soha nem fogta át az egész mezőgazdasági értékesítést.* Szános megnyilvánulás olvasható akár magyar, akár más nyelven, amely éppen azzal buzdítja a parasztot a beadás teljesítésére, hogy a kötelező beszolgáltatás után megmaradt termékfölöslegeit a *szabad piacon* értékesítheti. Ennélfogva — amennyiben tényleg volt felesleg a kötelező terménybeszolgáltatás idején —, akkor annak ára a szabadpiacon horribilis összegekre emelkedett, tehát a terménybegyűjtés rendszere egyfelől nem biztosította a termékek zöménél a megfelelő ellenértéket, másfelől a szabadpiacon tűrni volt kénytelen a spekulációt, lehetőséget teremtett a szabadpiaci árak mértéktelen felverésére. Ezzel szemben az állami felvásárlás módszerével a szocialista állam arra törekszik, hogy átfogja az *egész mezőgazdasági* piacot, hogy úgyszólván minden mezőgazdasági terményből és termékből jóelőre *megtervezett szerződéskötések útján biztosítsa a szükségletek szervezett kielégítését, hogy szilárd árpolitikát* teremtsen, *hogy kiküszöbölje a spekulációt, hogy fokozza a paraszti gazdaságok jövedelmének alakulását, hogy befolyást gyakorolhasson a parasztgazdaságok, mindenekelőtt termelőszövetkezeti gazdaságok tevékenységére.*

cc) Míg a kötelező terménybeszolgáltatás rendszere elsősorban az *adminisztratív eszközök alkalmazásán nyugodott,* az állami felvásárlás rendszere *a szerződések segítségével bonyolódik le,* lényegében tehát *kereskedelmi* tevékenység azokkal a sajátos vonásokkal, amelyeket már korábban vázoltunk.[3]

Míg ezeket a fő különbségeket világosan fel nem ismerjük, és az állami felvásárlást összetévesztjük a kontraktációval és a felvásárlásban csupán a beszolgáltatás *felváltóját,* de nem *ellenfelét* látjuk, hajlamosak vagyunk, hogy átvigyük a felvásárlás körébe is a begyűjtés során érvényesülő alapelveket és az ott alkalmazott módszereket. (Egyoldalúan megállapított feltételekkel kötött szerződések, túlzott adminisztratív beavatkozás, a szerződéskötés és a szerződésszerű teljesítés lebecsülése, az árpolitika egyké vonatkozása stb.)

b) Annak, hogy a jogtudomány nem foglalkozik eléggé ezekkel a kérdésekkel — természetesen az eddigieknél lényegtelenebb — de mégis megemlítendő oka az is, hogy a termelési, terményértékesítési szerződés tulajdonképpen a polgári jog mellett, a termelőszövetkezeti jog témáját is érinti. Ez utóbbi jogág művelői sem fordítottak azonban eddig kellő gondot a vonatkozó összefüggésekre.[4]

Nem vitás továbbá az sem, hogy ahol jogászok nem, vagy csak kis számban tevékenykednek, ott a jogi problémák felvetése elmarad, vagy a gondolatok gyatrán csörgedeznek. Márpedig közismert, hogy az emlegetett szerződésekben érdekelt felek egyik csoportjánál, a termelőszövetkezeteknél igen gyéren alkalmaznak olyan jogász-szakembereket, akik nemcsak képviselik a termelőszövetkezeteket a különböző jogviták során, hanem valósággal együtt is élnek a szövetkezettel, a szövetkezeti tagsággal.[5]

Mindezen hiányosságok megállapítása természetesen csak a teendők egyik részének elvégzését jelenti. A további részekben ezért azokkal a kérdésekkel foglalkozunk, hogy milyen *szemléletbeli* és ennek kapcsán *jogalkotásbeli* változtatásokra lesz szükség ahhoz — amelyek közül egyesek a közeljövőben, mások hosszabb távon valósítandók meg —, hogy az állami felvásárlás, ezen belül elsősorban a két legfontosabb szerződésfajta, a termelési és terményértékesítési szerződés, jobban szolgálhassa a szocialista állam gazdasági feladatainak megvalósítását, mindkét érdekelt gazdasági ágazat megelégedésére, a népgazdasági célok megvalósítása végett.

---

[3] Bár van olyan nézet, amely a szerződéses felvásárlás egyik fő jellemvonását a szerződéskötési kötelezettséget előíró *adminisztratív* intézkedés lehetőségében látja. Az ilyen felfogásból fakadnak felvásárlási rendszerünk legfőbb hiányosságai. Vö. Kövesi János: Mezőgazdasági felvásárlás Magyarországon, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp., 1965. 35—36. old.

[4] Az utóbbi időben a tsz-jog képviselői is egyre fontosabbnak tartják a termelőszövetkezetek értékesítési tevékenységének vizsgálatát. Lásd: Seres Imre: Állam- és Igazgatás XV. évf. 1965. 992. old. és Nagy László 1965. okt. 22.-i felszólalását az ELTE tudományos ülésszakán.

[5] Figyelemreméltó írás ezzel kapcsolatban a Népszabadság 1965. november 2.-i számának vezércikke. Gulyás Pál: Népszabadság, 1965. november 2. XXIII. évf. 258. szám 1. old.

1. Mindenekelőtt egy olyan időnként felbukkanó nézettel kell leszámolni, amely szerint az említett szerződések szabályait, de különösen a szerződéses feltételeket akként kell kialakítani, *hogy azok lényegében az ipar és a felvásárló kereskedelem érdekeként felfogott ún. népgazdasági érdekeket szolgálják.*

A népgazdasági érdek, amely *része* a szélesebb körben felfogott *közérdeknek,* a társadalom mai politikai szervezetének fokán elsősorban, mint *állami érdek* jelentkezik. A szocialista állam az összes dolgozók érdekében alakítja ki gazdasági, politikai tényezők figyelembevételével a népgazdasági érdekeket.

A legtermészetesebb, hogy az egyes, jogalanyisággal felruházott és így felvásárlásban érdekelt állami szervek, vagy megbízásukból eljáró más szervek is elsősorban az összállami népgazdasági érdeket képviselik. Hiszen az állam éppen ebből a célból hozza őket létre. Rá kell azonban mutatni, hogy *a népgazdasági érdek a népgazdaság érdekével azonos és nem feltétlenül valamely állami gazdálkodó szervezet érdekével.*[6] A gyakorlatban, különösen abban az esetben, ha állami szerv és nem állami szerv áll egymással vitában, gyakran érvényesül olyan álláspont, amely kifejezetten abból indul ki, hogy elsősorban állami szervezet érdekeit kell védelmezni.[7] Az ilyen szemlélet merőben téves. Valamely állami szerv konkrét érdekét az összállami érdek mellett, a kérdéses állami vállalat, vagy más szervezet saját helyzete is meghatározza. Valamely állami szerv adott, konkrét érdekei fakadhatnak olyan körülményekből, amelyek éppen amiatt keletkeznek, mert a gazdálkodó vagy egyéb egység nem, vagy nem kellő mértékben tesz eleget azoknak a feladatoknak, amelyeket az állam a népgazdasági érdek szolgálatában reá bízott. Előfordulhat az is, hogy a felvásárló szervek túlméretezik képességeiket, gigantikus terveket igyekeznek megvalósítani (pl. 1963. évi zöldségfelvásárlás, a szőlő tavalyi hosszadalmas és nem kielégítő átvétele. Ilyen ok lehet még pl. kapacitás kihasználatlansága, a belső szervezés hibája, a meggondolatlan szerződéskötés, a munkaszervezés rossz volta). Az olyan nézeten alapuló jogalkotási és jogalkalmazási gyakorlat, amely a népgazdasági érdeket azonosítja, valamely állami szerv, vagy gazdasági ágazat *mindennemű* érdekével, *hibás.* Ilyen szemlélet mellett tulajdonképpen az állami szervek egymás közötti jogvitáiban sem lehetne megnyugtató döntést hozni. Ha két állami vállalat, vagy gazdasági ágazat érdekei ütköznek össze, *vajon melyik szerv, melyik ágazat érdekei azok, amelyek az állami érdekkel egybeesnek.* Nyilvánvalóan a vitatkozó felek mindenikének érdeke nem szolgálhatja egyaránt a népgazdasági érdeket, mert hiszen ilyen vita ugyanazon érdek önmagával való vitája lenne, ami képtelenség. Méginkább káros eredményre vezet, ha különböző tulajdonosok egymásközötti viszonyainak rendezésénél csak az egyik fél érdekeit tekintik népgazdasági érdeknek, a másikat pedig nem.

2. A népgazdasági érdek jelentkezhetik továbbá a *szövetkezeti érdek képében is.* A szövetkezeti szocialista tulajdon és annak hordozói, a szövetkezetek, jelentős tényezői szocialista-kommunista fejlődés egy szakaszának. Természetesen a szövetkezetek mindenfajta érdeke sem vág egybe a népgazdasági érdekkel. Ezen a területen legalábbis a következőket figyelembevenni. Lehetséges, hogy a szövetkezet valamely érdeke egyáltalán nem egyezik a népgazdasági érdekkel, de lehet, hogy éppen a konkrét szövetkezeti érdek megvalósítása mozdítja elő a népgazdasági érdek megvalósításának szolgálatát.

3. A népgazdasági érdek végül a szocialista viszonyok között *magántevékenység alapján is* érvényesülhet. A társadalmi érdek és az egyéni érdek összhangja arra neveli az embereket, hogy mint magánosok is fáradozzanak a népgazdasági érdek megvalósításán. Ez nemcsak a társadalmi termelésben való részvétel során jelentkezik, hanem az értékesítés területén is. A *háztáji gazdaság,* vagy a *kisszámú egyénileg gazdálkodó paraszt* a felvásárlás rendszerébe bekapcsolódva az általa vállalt kötelezettségének teljesítésével igen hatékonyan szolgálhatja a népgazdasági érdek megvalósulását.

Mindezekből pedig le kell vonnunk mostmár azt a következtetést, hogy mind a felvásárlás körébe tartozó életviszonyok jogi szabályainak megállapításánál, mind e szabályok alkalmazása során a népgazdasági érdeket valóban

---

[6] E gondolat alaposabb kifejtését lásd Szilbereki Jenő: A polgári jogalkalmazás jogpolitikai kérdéseiről a Magyar Jogászszövetség VI. kongresszusán elhangzott előadásában. A Magyar Jogászszövetség VI. kongresszusa 277—291. old. különösen 284. old.

[7] A vonatkozó irodalom tanúsága szerint néhányan odáig mennek, hogy az állami vállalatot azonosítják magával az állammal. Magyar Árpád közlése szerint a vetőmag hibája miatti terméskiesésre alapozott kártérítési követelést minden jogi alapot nélkülözőnek és egyben erkölcstelennek is tartják egyesek, a következő érvelés alapján: „Az *állam* súlyos anyagiakat áldoz a kutató munkára és a kísérletezésekre, annak minden előnyét majdnem ellenszolgáltatás nélkül a mezőgazdaság, közelebbről a termelőszövetkezetek élvezik. Többet, olcsóbban termelhetnek, nagyobb jövedelemre tesznek szert. Ilyen helyzetben ha történetesen a beígértnél kevesebb terem a terméskiesés miatt, az állam (nyilvánvalóan a vetőmagot szolgáltató *vállalat* S. I.) marasztalása jogtalan s emellett szemben áll a méltányossággal s mélyen sérti az igazságérzetet." Magyar Árpád: A termelőszövetkezeti jogviták néhány elvi és gyakorlati kérdése. Jog- és társadalom, Bp., 1965. VI. évf. 2. szám 14—15. old. Magyar bírálatához (lásd ugyanott) csak annyit tennénk ezúttal hozzá, hogy ennek a mindenáron való védekezés vágyából fakadó minden elméleti alapot nélkülöző — és nyilvánvalóan periferikus — nézetnek a képviselői kettős tévedésben vannak. a) összekeverik az államot az állami vállalattal. Az állami „áldozatokat" az *állam* s nem a vállalat hozza, b) feledik, hogy a nemzeti jövedelemhez — amelyből az állami áldozatok erednek — a mezőgazdaság s nem utolsósorban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek is hozzájárulnak, ekképpen végső fokon nem „ellenszolgáltatás nélkül" jut a mezőgazdaság a kísérletek és kutatások eredményeihez.

mint a népgazdaság egészének érdekeit kell figyelembevenni és nem szabad sem a jogalkotás, sem a jogalkalmazás során egyik félnek sem olyan előnyöket biztosítani, amelyek a kérdéses körben ugyan valamely konkrét érdek megoldását elősegítik, de nem szolgálják az egész népgazdaság érdekét jelentő érdek megvalósítását.

További fejtegetéseink éppen arra vonatkozó gondolataink közlését tartalmazzák, hogy miként gondoljuk a felvásárlás jogi szabályait megújítani, éppen ennek az összérdeknek a szolgálatában.

IV.

1. A felvásárlás lebonyolításában legjelentősebb termelési és terményértékesítési szerződések megkötése, mint az ismeretes, az előre tömegesen elkészített *szerződési feltételek (szerződésminták) alapján történik.* Ezeknek a blankettáknak — mert hisz mi másról lenne szó, mint a blankettaszerződés egyik fajtájáról — a tartalma meghatározza az egész szerződés tartalmát.

A Polgári Törvénykönyv 422. §-a szerint a termelési és terményértékesítési szerződésnek a Ptk. idevonatkozó rendelkezései alapján kiadott feltételeitől, ha jogszabály kivételt nem tesz, a felek nem térhetnek el.

A Ptk. alkotói bizonyos fokig előre látva és szem előtt tartva azt a körülményt, hogy a *szerződéskötési szabadság* a szocialista viszonyok között *sem mellőzhető kritériuma a szerződéseknek,* lehetőséget adnak arra, hogy jogszabály e rigorózus parancstól eltérést engedjen. A 24/1960. (V. 10.) Korm. sz. r. 4. §-a azonban *nem él* ezzel a lehetőséggel, kimondván, hogy növénytermelési szerződést a földművelésügyi miniszter által, az illetékes miniszterrel egyetértésben jóváhagyott és részletes feltételeket tartalmazó szerződésminta alapján kell kötni. Ennek gyakorlati megvalósítása annyit jelent, hogy a rendszerint miniszteri utasítások formájában, illetve keretén belül megállapított szerződési feltételektől semmiféle eltérésnek helye nincs, a felek keze teljesen meg van kötve. A felvásárló szervek ennek alapján a szerződéses tárgyalások során nem bocsátkoznak alkuba, a szerződés semmilyen feltételeit illetően sem, ragaszkodnak az előre elkészített blanketta szövegéhez még akkor is, ha minden ember számára, aki jártas az ilyen ügyekben, világos az, hogy a szerződést azokkal a feltételekkel teljesíteni nem lehet. (Pl. a legfejlettebb agrotechnikától messze elmaradott termelési utasítások alapján.)

2. Azért, hogy ezt a megoldást gyengíteni törekedjünk, néhány szóval érdemes említést tenni a *blanketta-szerződések kialakulásának körülményeiről és a szocialista rendszerben való alkalmazhatóságuk lehetőségeiről.* A blanketta-szerződések *kialakulásának ideje a kapitalizmus imperialista szakasza.*[8] Az ilyen szerződések gazdasági feltétele a *tömegtermelés.* A szerződési feltételek egységesítése a tömegtermeléssel bizonyos fokig szükségszerűen együtt jár. Az a fajta tömegtermelés, amely az ilyen szerződések kialakítását egyáltalán lehetővé tette, a kapitalizmus imperialista szakaszában fejlődött ki.

A monopóliumok azonban a *modern burzsoá gazdaság tényeiből* folyó szerződésfajtát a *maguk hasznára alkalmazzák.* A monopóliumok és más nagyvállalatok *egyoldalúan* állapítják meg a szerződés feltételeit és a másik szerződő fél *akarata* legfeljebb azt döntheti el, hogy *szerződést köt-e egyáltalán, vagy sem.* Ezt szolgálják az ún. blanketta-szerződések, amelyeket tömegesen előre elkészítenek és amelyekhez a nagyvállalatokkal szerződő fél csupán aláírásával járul hozzá; ezeket másképpen *diktált szerződéseknek is nevezhetjük.* A burzsoá jogtudomány egyes képviselői nyíltan beszélnek arról, hogy a szerződésnek többé *nem az akarat,* hanem legfeljebb az *akarat fikciója* az alapja. Az akarat fikciója megvan tehát akkor is, ha a feltételeket kizárólag az egyik fél, a gazdaságilag jóval erősebb állapítja meg és diktálja a másik félnek.

Abból a körülményből, hogy a blankettaszerződést először a történelem során *a kapitalista monopóliumok használják fel saját érdekükben,* természetesen még nem kell arra következtetni, hogy a blanketta-szerződés *szocialista viszonyok között alkalmatlan megoldás,* és arra sem, hogy a blanketta elkészítői kizsákmányolni törekednének a velük szerződő felet.

A szocialista viszonyok között is megvannak a blanketta-szerződés feltételei. A szocialista társadalomban *nagyméretű tömegtermelés* folyik. Szerződési feltételek egységesítése ennélfogva szükségszerűen itt is felvetődik. Más kérdés az, hogy a szerződés tartalmát tevő, a termeltetők által *egyoldalúan megállapított feltételek* megfelelőek-e a szocialista értelemben felfogott szerződéses szabadság gondolatának, hogy ezekhez a feltételekhez való merev ragaszkodás szolgálhatja-e megfelelően a szerződő felek mindenikének elismerésére méltó érdekeit.[9]

Ezt a kérdést azért kell vizsgálnunk, mert ma gyakorlatilag az a helyzet, hogy a szerződéses feltételeket *egyoldalúan a felvásárló* szervek állapítják meg. Jóllehet a feltételek alkalmazhatásához a földművelésügyi és más érdekelt miniszter jóváhagyásban kifejeződő beleegyezése szükséges, tehát magasszintű állami szervek placetjétől függ, mi válik kötelező tartalommá, mi nem, a valóság mégis az, hogy ezek a minisz-

[8] Világhy Miklós—Eörsi Gyula: Magyar polgári jog. Tankönyvkiadó, Bp., 1962. I. kötet 42. oldal.

[9] Ennek a gondnak ad hangot dr. Katona Lajos Győr-Sopron megyei tanács VB elnöke is a Népszabadságban megjelent nyilatkozatában. „Véleményünk szerint a jelenlegi szerződési feltételek a termelőknek diktált árak, a felvásárlási monopólium már nem szolgálja az előrehaladást." Kőszegi Frigyes: Mostohagyerek-e Győr. Népszabadság 1965. nov. 4. XXIII. évf. 260. szám, 4. oldal.

terek, vagy közvetlenül abban a szerződésfajtában, vagy más szerződések esetében érdekeltek abban, hogy az alájuk tartozó gazdasági terület az ugyancsak általuk jóváhagyott tervét megvalósítsa és úgy valósítsa meg, ahogy azt ugyanezekben a minisztériumokban kidolgozták. Ellenvethetné valaki, hogy a miniszteréknek kötelessége szem előtt tartani az egész népgazdasági érdeket. Ez valójában így is van. Ámde ha az ellenérdekű felekkel a *feltételek megállapításánál* közvetlenül nem tanácskoznak a termelőkkel nehezen tudják figyelembevenni az ő érdekeiket is.

A kötelező és eltérést nem engedő, egyoldalúan megállapított szerződési feltételeknek nézetem szerint hármas gyökere van.

a) A szerződéskötési blanketták eredete abba a szerencsére már meghaladott korszakba nyúlik vissza, amikor a *kötelező begyűjtés mellett a szerződéses formák alkalmazása másodlagos kisegítő jellegű volt csupán.* A begyűjtési rendszer nem, vagy csak *igen kis mértékben vette figyelembe a parasztgazdaságok érdekeit.*

Ez a szemlélet természetesen rányomta bélyegét az akkori szerződéses feltételek megalkotására is. Ennek a szemléletnek a lényege az volt, hogy az ipar, pontosabban az adminisztratív szervek dirigáltak a mezőgazdaságnak. Mindenekelőttvalónak tekintették a parancsolást és az engedelmességet. Többek között ez kicsúcsosodott abban is, hogy egy időben a szerződés nemteljesítését büntetendő cselekménynek is minősítették. A paraszt ugyanis a személyi kultusz által felszínre hozott számos, a parasztság irányában tájékozatlanságból, vagy rosszindulatból elfogult funkcionárius szerint sunyi természetű, nem szimpatizál általában a rendszerrel, ezért kordában kell tartani.

b) Volt azonban a részletes szerződési feltételek kötelező jellegének egy reálisabb megfontolásból származó alapja is. A szerződéses termeltetés során *nagy számban termeltek olyan növényeket, amelyeket akkor vezettek éppen be a gazdálkodás körébe, amelyeknek termelési módja eléggé ismeretlen volt.* Ez a körülmény szülte a szerződési feltételek nagyrészét kitevő ún. termelési utasításokat. Ehhez aztán kapcsolódott meggondolatlanságból vagy helytelen megítélésből származó olyan felfogás is, hogy a paraszt általában műveletlen, göre-gáborosan nehézfejű és mindent a szájába kell rágni.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése megtörtént. Tapasztalatok arra mutatnak, hogy a termelőszövetkezetek vezetői, elnökei és vezetőségei igyekeznek magukat felvértezni megfelelő mezőgazdasági ismeretekkel és szép számmal alkalmaznak mezőgazdasági szakembereket. Ma tehát fölösleges részletesen „szájába rágni" a szerződő félnek, miként termeljen. Egyébként is ezeket a szerződési feltételeket — a termelésre vonatkozó utasításokat is — egy-egy növényfajtára az egész országra nézve alakították ki. Az ország eltérő természeti adottságai miatt sok esetben legfeljebb tájékoztató jellegűek lehetnek az „utasítások". Semmi esetre sem lehet azonban pusztán annak a ténynek az alapján megállapítani a termelő szerződésszegését, ha az utasítás valamelyik előírását nem teljesíti. (Zöldborsót termelni pl. egészen másként lehet az ország déli részein, mint pl. az északiakon, viszont zöldborsó termelési szerződéseket — tapasztalatom szerint — mindegyik országrészben azonos feltételek alapján kötnek.)

c) Bizonyára közrejátszik a szerződések feltételeinek egyoldalú megállapításában az a tapasztalat is, amelyet *egyes nyugati országokban a vertikális integrációt tanulmányozó szakemberek összegyűjtöttek.* A vertikális integráció a mezőgazdasági termelő és feldolgozó tevékenységet egyetlen lánccá foglalja össze anélkül, hogy a tulajdonviszonyokat megváltoztatná.[10] A vertikális integráció kétségtelenül igen nagy előnyökkel jár a kapitalista mezőgazdasági és élelmiszeripari termelés területén. Az integrátor szerepét betöltő ipari vállalkozás *rendelkezik mindazokkal a feltételekkel, amelyek magához a mezőgazdasági termeléshez is szükségesek.* Maga látja el — és nem mindenfajta közbülső szerződések útján, mint nálunk — a termelőket, a termelés folytatásához szükséges eszközökkel. Az integrátor azonban ezt a tevékenységet nem a farmerek iránti emberségből gyakorolja. A kapitalista viszonyok között ennek a vertikális integrációnak az a tartalma, hogy az integráció szervezője az *integrátor,* a termelési láncolat legtőkeerősebb fokozata, *rákényszeríti akaratát a többi fokozatokra, ezáltal saját érdekét, saját profitját szolgálja.*

Nyilvánvaló, hogy a szocialista viszonyok között az integráció bizonyos elemeit érvényesíteni lehet. Hogy hogyan és milyen feltételek között, erről a továbbiakban még lesz szó. Nincs azonban természetesen helye annak, hogy az akaratrákényszerítés módszerét is teljesen átvegyük a kapitalistáktól, hiszen a mi esetleges integrátorként fellépő iparágazataink nem törekedhetnek akaratuk minden áron való kikényszerítésére, figyelmen kívül hagyva a *többi népgazdasági ágaknak,* jelen esetben elsősorban a mezőgazdasági termelőknek az érdekeit. A kapitalistáktól csak a *nálunk is alkalmazható jót* kell eltanulnunk, lehántva róla a burzsoá társadalom eltérő sajátosságaiból fakadó salakot. A kapitalista integrátor a saját zsebére dolgozik, csak a saját profitját tartja szem előtt.

A szocializmusban integrátorként fellépő iparnak úgy kell tevékenykednie, hogy az egész népgazdaság profitáljon tevékenységéből. Ennek következtében a szerződési feltételek megállapításánál nincs helye integrálás címén sem egyoldalú diktátumnak.

3. Mindezek után önként adódik a kérdés: vajon summásan el kell ítélni a blanketta-szerződést? *Ilyen summás ítéletre sem szükség, sem*

[10] A vertikális integrációról lásd Csizmadia Ernő: Két út, két világ c. könyvében található kitűnő rövid jellemzést.

lehetőség nincs. Ahhoz, hogy a felvásárló tervkötelezett szocialista szervezetek, a mezőgazdaságra az áruforgalom eszközeivel többirányú hatást kifejthessenek és hogy a szerződéskötést meg lehessen könnyíteni, azonos körülmények fennforgása esetén blankettára szükség van.

Miként kell azonban a szocialista tömegtermelésnek megfelelő szerződéses feltételeket kialakítani a felvásárlás körében, hogy a szerződések közvetlenül, vagy közvetve kifejezzék a felek szerződési akaratát s azáltal valóban biztosítani lehessen az elvállalt kötelezettségek maradéktalan teljesítését is.

Fel kell számolni a jelenleg érvényben levő megoldást, amely szerint lényegében egyik fél diktálja a feltételeket. E helyzet felszámolásának *két fázisban* kell megtörténnie.

a) A szerződéses feltételek kialakításánál demokratikus formák alkalmazásával figyelembe kell venni a termelők általános érdekeit. Ennek megoldása történhetik oly képpen, hogy a termelők képviselőiből — de természetesen nem ad hoc kellő előkészület nélkül összehívott emberekből — álló testület vitassa meg az érdekelt minisztériumokkal a szerződéses feltételeket *általában.* E célból össze lehetne hívni olyan tanácskozást, amelyen részt vennének a tervezetek kellő ismeretével rendelkező termelőszövetkezeti vezetők, termelőszövetkezeti jogtanácsosi teendőket ellátók, közvetlenül a mezőgazdasággal foglalkozó párt- és állami funkcionáriusok. Ennek a tanácskozásnak ki kell terjednie a jogi megoldásokon kívül közgazdasági és egyéb nem jogi kérdésekre is. Szó lehetne arról is, hogy a feltételtervezeteket az *összes* lehetséges verziók előtárása után a kérdéses növény (állat) előállításában leginkább érdekelt tsz-ek közgyűlésein vitassák meg. Hangsúlyozom, hogy a lehetséges minden verziót elő kell adni, mert a szakképzettség hiánya miatt az egyetlen tervezettel szemben nemigen lenne megjegyzés, ilyenformán a „demokratikus" vita csak a demokráciával való játék lenne. Több lehetséges megoldás közül azonban már tudnának — kellő előkészítés a verziókhoz egyformán alapos magyarázat alapján — választani a közgyűlések.

b) Az így kialakított általános szerződési feltételek nyújtsanak lehetőséget arra, hogy a szerződő felek bizonyos esetekben ezektől a feltételektől el is térhessenek.

Eszerint a termelési és értékesítési szerződések szerződési feltételei *kétfajta feltételeket* foglalnának magukban és *egy egyéb rendelkezések* című részt.

Az *első* csoportba azok a kikötések tartoznának, amelyektől a *felek egyáltalán nem térhetnek el.* A *második* feltételcsoport a feleket segítő *diszpozitív szabályokat* foglalná magában. Nem kötelező előírással, de a szerződéskötés körüli kellő gondosság kifejtésével törekedni kellene arra, hogy ezeket a Ptk. általános szabályaihoz közelálló, de talán inkább velük megegyező feltételeket, továbbá az olyan kikötéseket, amelyek a megfelelő teljesítés, esetleg speciális érdek megvalósulásának előmozdítását szolgálják, a felek a szerződés tartalmává tegyék. A *harmadik,* az egyéb feltételek számára nyitvahagyott részben a felek *kifejezetten maguk állapodnának* meg az összes körülmények ismeretében azokra a különleges feltételekre nézve, amelyek a szerződés teljesítését *mindkettőjük* számára lényegesen megkönnyítenék.

A szocialista felfogás ugyanis a *szerződési akaratnak nagy jelentőséget tulajdonít.* Az fejezi ki a felek érdekét és ahhoz fűződik az érdek kielégítésére vezető joghatás. Az akaratnak bizonyos irányú szabadsága a jóval kötöttebb rendben gazdálkodó állami szervek egymásközötti szerződéseinél is kifejezésre jut, amennyiben pl. a tervszerződések körében a felek a szerződés tartalmát a jogszabályok, szállítási alapfeltételek stb. határain belül *maguk állapítják meg.* Mindezek alapján nem kétséges, hogy a termelők érdekeit is kifejezésre kell juttatni a szerződésben, ez pedig csak valóságos és nem *fiktív* szerződéses akaratok kinyilvánítása alapján történhet meg.

V.

1. A szerződés tartalmának meghatározása tekintetében, lévén mindkét szerződésfajta a visszterhes szerződések csoportjába tartozó, nagyon lényeges a *szolgáltatás és ellenszolgáltatás meghatározásának módja.*

Az általános polgári jogi doktrina szerint a szerződés létrejöttéhez legalább az szükséges, hogy a felek a lényeges kérdésekben megegyezzenek [Ptk. 207. § (2)]. *Lényegesnek kell tekinteni* általános felfogás szerint a szerződés *tárgyában, tehát a szolgáltatásban és ellenszolgáltatásban* való megegyezést. A felek természetesen megállapodhatnak abban, hogy az ellenszolgáltatást később határozzák meg, vagy az ellenszolgáltatás megállapításánál későbbi árszabályozási rendeleteket, utasításokat vesznek alapul.

Kérdés azonban, indokolt-e, hogy a felvásárlás körébe eső egyes szerződéseknél az ellenértéket a feltételek *nem,* vagy csak *igen széles határok között szabják meg.* Ezek között az eléggé tág határok között a tényleges átvételi árat rendszerint a *felvásárló szabja meg.* A tényleges átvételi árak a múltban eléggé gyakran változtak, az utóbbi időben bizonyos stabilitást mutatnak, ami főleg abban jut kifejezésre, hogy a nem rögzített árakat nagyobb időszakokban változtatják csak meg.

Vajon az igen széles határok között megállapított átvételi ár megfelelően előmozdíthatja-e a *szerződéskötésre* és a *szerződések hű teljesítésére irányuló akaratelhatározásokat?* A tapasztalat azt mutatja, hogy a termelőszövetkezetek és más termelők azért is húzódoznak a szerződéskötéstől, mert nem tudják, hogy a teljesítés idejében milyen ellenszolgáltatást kapnak pontosan természetbeni szolgáltatásaikért.

A termelőszövetkezeteknél külön nehézséget okoz, hogy a *termelőszövetkezet pénzügyi tervét nem tudja megfelelően összeállítani.* Az igen széles körben mozgó árskála miatt csak rendkívül labilisan tud tervezni.

Más oldalról megközelítve a kérdést, a népgazdasági érdek minden valószínűség szerint azt kívánná, hogy a felvásárló és a termelő legalább egyforma kockázatot viseljenek a szerződésben. A termelő viszonylag elég nagy kockázatot vállal, hiszen a termelés során bekövetkezett természeti csapások stb. őt sújtják, az előleget ennek ellenére vissza kell fizetni, a termeltető által nyújtott természetbeni szolgáltatások ellenértékét meg kell fizetni. Viszont a felvásárlók időnként a termelőre hárítják azokat a veszteségeket is, amelyeket a szocialista együttműködés az érdekegység, de a kereskedői morál szerint is nekik kellene viselniük. Egyes termékek konkrét átvételi árát sok esetben egyszerűen a *kereslet* és a *kínálat* szabályai határozzák meg. Ennélfogva, ha pl. valamilyen termékből jó termés van, ennek a parasztgazdaság megfelelően hasznát azért nem láthatja, mert a konkrét átvételi árat rendkívül alacsonyan állapítják meg, tehát hiába termelt többet, nagyobb haszna nemigen keletkezik.

A különböző termékek felvásárlásánál egyébként is bizonyos esetekben csak egyoldalú érdekeket vesznek figyelembe.[11]

2. Az áraknak csak bizonyos szempontokból történő megállapítása, vagy a termeltető rendelkezési jogát nagymértékben figyelembevevő széles árskála a mezőgazdaság *állami támogatásának megvalósítása szempontjából is káros jelenségeket mutat fel.*

Ma gyakorlatilag az a helyzet, hogy a termelőszövetkezetek termelvényeiket zömükben termelési és értékesítési szerződések útján bocsátják áruba. Az árrendszer alapján állandósult az a helyzet, hogy a mezőgazdasági üzemektől bizonyos értéket elvonnak. Ezzel szemben az állami támogatás során bizonyos összegeket juttatnak vissza. Sok esetben ennek a támogatásnak — bár egyes összefüggések feltétlenül felfedezhetők a termelőszövetkezet tevékenysége, vagy tevékenységi képessége és a támogatás között — nincs szoros kapcsolata a szövetkezet áruértékesítési tervének teljesítésével. Ez két szempontból is káros.

a) A termelőszövetkezeti tagság *nem látja világosan, mit is ér tulajdonképpen munkája,* másfelől az által *nem is nagyon nyer ösztönzést,* ha azt tapasztalja, hogy az értékesítési tevékenység és az állami támogatás között nincsen szoros összefüggés. A szocialista államnak sokkal inkább kellene törekednie arra, *hogy az árrendszeren keresztül is teljesen nyilvánvalóvá tegye, mit ér az állam számára a mezőgazdaságtól felvásárolt termék, termény,* hogy a tagok által is közvetlenül érzékelhetővé tegye, hogy jó termelési, ennélfogva jó értékesítési tevékenység konkrét kihatással van a szövetkezet gazdasági helyzetére nemcsak a részesedésre, hanem a nagyüzemi termelés technikai feltételeinek megalapozására és továbbfejlesztésére.[12]

b) Bizonyos mezőgazdasági termények fogyasztói árai lényegesen magasabbak, mint a felvásárlási árak. Nem vitás, hogy a fogyasztói ár és a felvásárlási ár között bizonyos különbségnek kell lennie. A vitás csak az, hogy a termelőszövetkezetektől és más termelőktől viszonylag alacsony áron igen sok esetben más országok termelői felvásárlási árain alul átvett termékek fogyasztói ára és a felvásárlási ár közötti különbségek nem fejeződnek ki eléggé világosan a fogyasztó számára sem. Ennélfogva elmosódik az a tény is, hogy a mezőgazdasági termelés eredményei jelentős értékeket képviselnek azokban az összegekben, amit állami támogatás címén a termelőszövetkezetek visszakapnak. Emiatt olyan benyomás keletkezhet főleg a városi lakosságban és köztük a munkásokban is, hogy a mezőgazdasági termelés *kifejezetten* ráfizetéses tevékenység, és hogy a mezőgazdaságot lényegében az ipar tartja el, hogy az életszínvonal azért nem emelkedhet gyorsabb ütemben, mert a mezőgazdaság minden pénzünket elviszi. Ha a felvásárlási árak jobban igazodnának a termelés tényleges költségeihez, ha jobban kifejeznék a termékek értékét, a termelőszövetkezetek és más termelők az eddig állami támogatásból fedezett beruházásaik jó részét *értékesítési bevételekből fedezhetnék,* ilyenformán a lakosság előtt hűbb kép állna az állam mezőgazdasági befektetéseiről. Azok az osztályszövetség lazítására is alkalmas híresztelések, hogy a mezőgazdaság csak visz és nem hoz a népgazdaság konyhájára semmit, talajukat vesztenék, ha a felvásárlási árrendszer jobban igazodnék a tényleges termelési költségekhez.

3. Végül ami a jogi szabályozás körébe tartozó kérdés a felvásárlási árrendszer problematikája körül, az a következő: A szerződésben a

[11] „A Földművesszövetkezetek baromfi- és tojásfelvásárlási tevékenységével összefüggő néhány kérdés" címmel a Szövetkezeti Kutató és Üzemszervezési Iroda gondozásában megjelent dr. Danicska Lajos, Gárdos Ferenc, Krausz György, Molnár Ferenc által készített tanulmány 21. oldalán olvasottakból kitűnik, hogy „a liba felvásárlási árak megállapítása során hosszú ideig csak a külkereskedelem állandó változó igényeit vették figyelembe és többek között ennek is tudható be, hogy a libaállományunk visszafejlődött, a nagyüzemek pedig nem foglalkoznak vele, jövedelmezőség hiányában."

[12] Közgazdaságtudományunkban élénk vita tárgyát képezi a mezőgazdasági termékek termelői árai-val összefüggő probléma-komplexum. A magunk részéről — amint ezt további fejtegetéseink is mutatják a Nagy Tamás-féle megoldással értünk leginkább egyet. „A mezőgazdasági árak színvonalának olyannak kell lennie, hogy ezek az árak (illetve az iparcikkek áraihoz való arányuk) biztosítsák a termelőszövetkezeti és az egyénileg gazdálkodó parasztság megfelelő, a munkásosztályhoz arányos életszínvonalát és emellett lehetővé tegyék a termelőszövetkezetek termelésének fejlesztéséhez szükséges belső felhalmozást." Nagy Tamás: Az Árak szerepe a szocializmusban, Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1960. 48. old.

felek lehetőséghez képest *fix árban* állapodjanak meg.

Ha fix árban való megállapodás nem lehetséges, akkor ún. *szakaszos* fix árat kell bevezetni. A *szakaszos fix* ár pedig azt jelentené, hogy a termelők előre tudnák, milyen termékért, milyen időszakban, mennyi ideig milyen összeget kapnak, aszerint tudnának tervezni, eszerint tudnák különböző kiadással járó tevékenységüket előre számbavenni.

Az effajta megoldás jobban megfelelne a szerződés lényegét tevő áruviszony természetének is. A szerződés mögött levő áruviszony lényegét éppen az *egyenértékek cseréjében fedezhetjük fel.* Az egyenértékek cseréje az árutermelés viszonyai között *kötelező* törvényszerűség. Az egyenérték biztosítása, az *ellenértékben kell hogy kifejezésre jusson,* az ellenértéket pedig a szerződéskötéskor a feleknek rendkívül kivételes esetektől eltekintve, mint a szerződés lényeges elemét a lehető leghatározottabban kellene megállapítaniok. Ez a megoldás nem jelenti azt, hogy az árak — különböző megfontolások miatt — nem térhetnek el az értéktől, de megállapításuknál az értékből kell kiindulni és az ár ettől való eltérítése csak ritkán és nyomós okból történjen.

Az ilyenfajta rendezés nem jár azzal a veszéllyel sem, hogy a termelőszövetkezetek között indokolatlan aránytalanság alakulna ki bizonyos, a mezőgazdasági termelésben ma még elég széles közrehatást gyakorló természeti szerencseténezők folytán, mert a szocialista állam főként megfelelő komplex adórendszer segítségével az eltolódásoknak elejét veheti.[13] A lényeg az, hogy a termelők, akik számottevő rétegét képviselik a társadalomnak, világosan lássák, miért mit kapnak, munkájuk eredménye tükröződjék az általuk észlelhető ellenértékekben, munkájuk eredményét az értékkategória segítségével is mérni tudják.

VI.

1. A jelenleg hatályos jogi szabályozás szerint a növénytermelési szerződések megkötésekor a termelő arra vállal kötelezettséget többek között, hogy *meghatározott területen* bizonyos növényt termel és abból rendszerint *meghatározott mennyiséget* átad a felvásárlónak. Tulajdonképpen tehát a szolgáltatás területi és a mennyiségi meghatározásának kombinációjával van dolgunk. Azt gondolom, *időszerű felvetni a területi és mennyiségi meghatározás egymás melletti fennállásának kérdését is.* A területi szemlélet minden bizonnyal egy korábbi időszak körülményeiből fakadó felfogás. Körülbelül azon a meggondoláson nyugszik, hogy a termeltető minden esetre területileg is biztosítsa a szerződés teljesítésének lehetőségét. Ez a meggondolás bizonyos időszakban helyes meggondolás lehetett. Helyes lehetett akkor, amikor a termelőszövetkezeti gazdálkodás éppen csak megkezdődött, termelési tervek nehezen és silány módon készültek, tudatosan összegyűjtött és feldolgozott termelési adatok nem álltak rendelkezésre, annálfogva általában csak az országos átlagokat figyelembevéve lehetett a nyilvánvalón tájékozottabb termeltetőnek meghatározni, hogy kb. mekkora területen, miből, milyen mennyiség termelhető.

Ma azonban a tapasztalatok *nagyrészt rendelkezésre állnak.* Ezek a tapasztalatok nem is *csak általános tapasztalatok,* hanem a szerződéskötő termelőszövetkezetek különös tapasztalatai. Ma már egyre inkább a termelő tudja meghatározni a bevetendő terület nagyságát, mint a termeltető. El kell gondolkozni éppen azon, hogy nem kellene-e *fokozatosan a szolgáltatás mennyiségi meghatározására rátérni.* Ez minden valószínűség szerint fokozottabban ösztönözné a termelőket kisebb területen jobb munkával nagyobb eredmények elérésére.

2. Ellenzésként felvethetnénk, hogy a szolgáltatás tárgyának területi mértékkel is történő meghatározása *a termelők érdekeit is szolgálja.* Ezidáig ugyanis, amennyiben több termett a lekötött területen, mint amennyi átveendő mennyiség fel volt tüntetve, akkor bizonyos termésbecslés alapján felszólításra a termeltető a meghatározott mennyiségen felül termett mennyiséget átvette. Ez azonban gyakran csak *elvileg* volt így. A zöldség- és gyümölcsfelvásárlás területén szerzett tapasztalatok arra mutatnak, hogy a lekötött mennyiségen felüli részt a termeltetők *nem,* vagy csak alacsony áron vették át.

Ha most azt szorgalmaznók, hogy a területi elvet vessük el, nem lenne-e hátrányos a termelőszövetkezetekre az, hogy a fennmaradó termékkel nem tudnánk mit kezdeni. A szabadpiacon friss állapotban értékesíteni nem tudnák, hiszen ilyenkor a szervezett piac is el van látva megfelelő terményekkel. Mit kezdhetnének vele, amikor a hátramaradó termények feldolgozása általános felfogás szerint nem tartozik a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tevékenység körébe?

Úgy vélem, az utóbbi álláspont megváltoztatása megoldaná a problémát. A szocialista viszonyok között a jogi személyek jogképességét az ún. *relatív jogalanyiság* fogalmával szoktuk jellemezni. A relatív jogalanyiság azt jelenti, hogy bizonyos tevékenységet, ennekfolytán meghatározott jogügyleteket a jogi személy csak *feladatának körén belül végezhet,* illetve köthet.

A relatív jogalanyiságról vallott felfogás különösen a termelőszövetkezetek körében érvényesül élesen. Ez főleg abban jut kifejezésre, hogy minden iparszerű tevékenység köréből ki akarják zárni a termelőszövetkezeteket. A termelőszövetkezetek azonban eddig is igen nagy leleményességet mutattak piacon el nem kelt

[13] A Csehszlovák Szocialista Köztársaságban a jövedelem kiegyenlítésében az új mezőgazdasági adórendszer kapott különösen fontos szerepet.

dolgaik, különösen a zöldség és gyümölcs feldolgozásában.

A feldolgozáshoz *nem igényeltek nagyobb támogatást,* nem végeztek nagyobb beruházásokat sem. A termelőszövetkezetekben meglevő — bármennyire is furcsán hangzik — relatív foglalkoztatottságnélküliség lehetőséget teremt arra, hogy azoknál a termékeknél, ahol a betakarítás és feldolgozás csúcspontjai *nem esnek egybe,* vagy a termék tárolható a későbbi feldolgozásig, a mezőgazdasági termelőszövetkezet is egyszerűbb feldolgozó tevékenységet folytasson.

Volt példa arra is, hogy egy, vagy több termelőszövetkezet egyébként silóba kerülő, vagy a csak trágya céljára hasznosítható zöldségféléket egyszerű módszerekkel tartósított, és ezzel, anélkül hogy az ipari tevékenység meglevő kapacitása mellett, az ipari tevékenység kárára tevékenykedett volna, *jelentős hasznot* szerzett mind magának, mind a népgazdaságnak.

Ha a mennyiségi szemléletet az ipar feldolgozó képességének reális mérlegelése alapján alkalmazzuk a szolgáltatás meghatározásánál, az ipar szükségletei *feldolgozási kapacitásának megfelelően biztosítva lesznek,* viszont a termelőszövetkezetek felkészülhetnek arra, hogy akár egyénileg, akár pedig egyszerűbb egyesülés, vagy közös vállalkozás formájában feldolgozhassák az egyébként ebek harmincadjára kerülő termékeiket.

3. Vajon nem lesz-e az eredmény, hogy a termelőszövetkezetek inkább hajlanak majd az ipari tevékenység felé, minthogy az évszázadok óta kialakult mezőgazdasági jellegű tevékenységet folytassák? *Ez a veszély egyáltalán nem áll fenn.* Ha a termelő teljesítette szerződésben vállalt kötelezettségét, az ezen felüli terméket miért ne dolgozhatná fel, hiszen ez a fajta feldolgozási tevékenység csupán annak következtében állhat fenn, hogy előzőleg azt a mezőgazdasági terméket, ha tetszik, a „hagyományosan" mezőgazdasági tevékenység körébe eső munkafolyamatok során megtermelték.

A termelőszövetkezeti jogalanyiság szélesebb területekre való kiterjesztése különösen a szélesebb körben gyakorolt ipari tevékenység nem megy a mezőgazdasági jellegű tevékenység rovására. Ha pedig az ilyen termelőszövetkezeti tevékenység a szövetkezetek közös erejének egyesítését is maga után vonja, amellyel központi beruházások takaríttatnak meg, ez a *népgazdasági érdek szolgálatában kívánatos megoldás.*

VII.

1. A mezőgazdasági termények egy részét szorosan vett mezőgazdasági termelési folyamat befejezésekor a termelő átadja a feldolgozó iparnak. *Vannak azonban olyan termékek, amelyeknek „feldolgozása" főleg bizonyos kezeléssel járó raktározást jelent, amely megoldható mind az ipari tevékenység körében, mind pedig a termelőszövetkezetek, de gyakran a háztáji gazdaságok, egyéni termelők által biztosított körülmények között is.*

Alapvetően természetesen a helyzet akkor alakulna kívánatosan, ha minden esetben a magasabb szervezettségű, jobb technikai feltételekkel rendelkező ipar ezeket a kettős feldolgozási lehetőségű terményeket is minél előbb átvenné a mezőgazdaságtól. Ilyen irányú törekvések éppen az ipar integráló törekvésének következtében vannak is. Némely esetben azonban célirányosnak mutatkozik betartani ebben a tevékenységben is annak a közmondásnak tanulság summáját, amely szerint „addig nyújtózkodjál, míg a takaród ér". Az élelmiszeripar és a zöldséget-gyümölcsöt felvásárlók területéről immáron két egymást követő évben azt tapasztaltuk, hogy jó termés esetén az ipar *nem tud,* legalábbis *megfelelő ütemben nem tud* megbirkózni a termékek átvételével. 1964-ben pl. annak következtében, hogy jó szőlőtermés volt, számos megyében az átvétel elhúzódott, a szüret kitolódott és a megtermelt szőlő kárbaveszett. De miért nem tárolták a termést a szövetkezetek, vagy a háztáji gazdaságok? A termelőszövetkezetek és más termelők annak következtében, hogy a felvásárlási árak megállapítása a szőlő formájában történő átadásra ösztönzött, nem fordítottak természetszerűen gondot a must, illetve a bor tárolására. Hozzá kell ehhez tenni még azt is, hogy a feldolgozás koncentrálására való törekvés következtében számos olyan régi termelőeszköz ment pusztulásba (hordók), amelyekkel időlegesen a tárolást el lehetett volna látni.

2. Ilyen és hasonló tapasztalatok felvetik annak szükségszerűségét, hogy bizonyos mezőgazdasági *termékek időleges raktározására nézve,* amelyet természetesen a termelő látna el, megfelelő jogi szabályokat alkossunk. E szerződések során figyelemmel kellene lenni arra is, hogy a raktározás és ennek folytán a raktárba letett áru kezelése nem feltétlenül következnék be minden esztendőben. Ezidáig csak néhány termékre vonatkozóan tartalmaznak raktározásra, tárolásra vonatkozó rendelkezéseket a szerződésminták. Alapos felmérés után helyesnek látszana megállapítani, milyen más terméknél lenne ilyen megállapodásokra szükség.

VIII.

1. Kissé túlesik ugyan a téma körén, mégis meg kell említeni, hogy a felvásárlóként fellépő szocialista szervezetek az általuk felvásárolt mezőgazdasági cikkeket *rendszerint tervszerződések formájában adják tovább.* Alapos vizsgálat alá kellene venni, mennyiben közelíthetők és mennyiben nem közelíthető egymáshoz a termelési és terményértékesítési szerződés, valamint a felvásárlók által a továbbadás alkalmával kötött szállítási szerződés tartalma. Hangsúlyozom, hogy mind a *közelítés,* mind a *közelíthetetlenség* eseteit elméletileg fel kellene dolgozni és ennek jogszabályban is tükröződnie kel-

lene. Ezidáig ugyanis az a helyzet, hogy a termeltető egyáltalán nem, vagy csak rendkívül bonyolult módon tudja a felelősséget tovább hárítani a szállítás elmaradásáért, ténylegesen felelős termelőkre, másrészt a jogi rendezetlenség miatt találkozunk olyan törekvésekkel is, amelyek a felelősség indokolatlan továbbhárítását kísérlik meg.

2. Alapgondolatként abból kellene kiindulni, hogy a felvásárlóként működő szervezetek rendszerint fejlettebb szervezetek, megfelelő apparátussal, kitaposott gyakorlattal rendelkeznek. Teljesen világos tehát, hogy mindenfajta szerződésszegéseik következményeit nem háríthatják át teljes egészében az ilyen szervezettel, módszerekkel, tapasztalatokkal nem rendelkező termelőszövetkezetekre és más termelőkre. A gondosságnak fokozottabbnak, a felelősség eseteinek szélesebb körűnek, a felelősség mértékének szigorúbbnak kell lennie az általuk továbbadás céljából kötött szerződésekben, mint saját szállítóik felelőssége velük szemben. Mindez azonban nem jelentheti azt, hogy a felelősséget sohase lehessen továbbhárítani, ha annak feltételei fennforognak. Hogy milyen feltételek mellett igen és milyen feltételek mellett nem, átfogó jogi szabályozásnak kell megoldania.

IX.

1. Az állami felvásárlás jogi szabályozásának vizsgálata során, ha érintőleg is, foglalkozni kell a *felvásárlásra jogosult szervek jelenlegi rendszerével.* Az ilyenfajta vizsgálódást szükségessé teszi az a körülmény, hogy egyrészt a túlkoncentrált feldolgozás miatt termékek és — mint láttuk — termelőeszközök is idő előtt veszendőbe mennek, másrészt a felvásárlási apparátus tevékenysége eléggé drága, harmadrészt, a szállítási költségek nagyon megemelik a termékek végső árát, végül, mert nézetem szerint szövetkezeti szervként olyan szerv is foglalkozik fölös mértékben felvásárlási tevékenységgel, amelynek a termelőszövetkezeti mozgalomhoz való kapcsolatai egyáltalán nem mondhatók erősnek.

2. Ennek következtében a felvásárlási joggal rendelkező szervek rendszerét a következőképpen kellene kialakítani:

a) Olyan termékeket, amelyek *további ipari feldolgozás tárgyát képezik* és az ipari feldolgozás lehetősége is biztosítva van, az állami ipar vásárolja fel. Az állami ipar felvásárlásai esetében, amint arról már szó volt, gondoskodni kellene arról, hogy ezek a szervek átvételi nehézségeik esetén mindkét fél érdekeinek megfelelő raktározási és kezelési szerződéseket köthessenek a termelőkkel.

b) Nem feltétlenül ipari feldolgozást igénylő terményekre és termékekre nézve biztosítani kellene a *termelőszövetkezetek feldolgozási lehetőségét* is. Termelőszövetkezetek egyénileg, egyszerűbb együttműködés, vagy közös vállalkozás formájában elvégezhetnének ilyen feladatot is.

Arról is szó lehet, hogy a termelőszövetkezetek háztáji gazdaságban termett termékeket, terményeket a külön megállapított feltételek mellett, feldolgozásra és értékesítésre szerződés önálló típusaként szereplő megállapodás alapján átvehessék. Megfontolás tárgyát képezhetné az is, hogy a termelőszövetkezeteknek a végső fokon tsz jogi, jogviszonyok körébe eső ilyen irányú tevékenysége mellett nem lehetne-e ilyen termékek vonatkozásában a szükséghez képest felvásárlási és feldolgozási lehetőséget is biztosítani.

3. Azoknál a mezőgazdasági terményeknél és termékeknél, amelyeket a termelők további fogyasztás céljára alkalmasan elő tudnak állítani, közvetlenül az *állami kereskedelmi és más tömegellátó szervek részére kellene* felvásárlási jogot biztosítani. Ebben az esetben ki lehetne kapcsolni az itt lényegében csak közvetítő tevékenységgel foglalkozó és a felvásárlást is drágító szervezeteket, mint amilyen nézetem szerint a MÉK. A MÉK legfeljebb az FMSZ boltok ellátása végett és külkereskedelmi célokra vásárolna fel.

4. Tekintettel arra, hogy a lakosság áruellátását jelentős mértékben az FMSZ-ek boltjai, árudái stb. végzik, a körzeti FMSZ-ek számára biztosítani kellene az állami kereskedelem által nem igényelt termékekre nézve, a kérdéses körzet ellátása végett, továbbra is a felvásárlás lehetőségét. Mindenesetre ki kellene azonban küszöbölni, hogy az FMSZ-ek lényegében csak árutovábbító tevékenységük következtében tevékenységükkel egyáltalán összhangban nem álló jövedelemhez jussanak, hogy számottevő létszámú apparátust tartsanak fenn, és hogy az FMSZ-ek különböző szerveibe a legkülönbözőbb címeken delegált állampolgárok tevékenység nélkül jelentősnek mondható juttatásokat élvezzenek.

A téma befejezéséül még csupán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az állami felvásárlás jogi szabályainak kialakítása során gondolnunk kell a felvásárlás körüli *igazgatási* feladatokra is. Magyarországon, de azt hiszem, általában a szocialista országokban az állam gazdasági irányító tevékenysége nem eléggé kidolgozott probléma. Amennyiben mégis találkozunk az állam gazdasági irányító, vagy gazdálkodó tevékenységéről szóló írásokkal, akkor azokról majdnem summásan elmondhatjuk, hogy mindegyik szerzője az állami irányítást, az állam gazdasági tevékenységét leszűkíti az igazgatási tevékenységre. Hajlamosak vagyunk sokszor azt gondolni, hogy ha valamely gazdasági tevékenység körébe egy adminisztratív jellegű hivatalt szervezünk, akkor megoldjuk a problémát és a hivatal segítségével valóban irányítjuk a gazdaságot.

A felvásárlás körében is *túlméretezettek* azok a szervek, amelyek a felvásárlási tevékeny-

ség igazgatásával foglalkoznak. Néhány példát erre.

A felvásárlási feladatok állami irányítására megyékben és járásokban régebben létrehozták a *Felvásárlási Kirendeltségeket.* Ez a szervezet gyakorlatilag csak adminisztratív teendőket látott el. Később ezek a centrális szerv kirendeltségéből tanácsi szerv lett. A tanácsnak ezek az osztályai, ill. csoportjai elég nagy létszámúak. Miért van szükség a felvásárló vállalatok elég nagy apjparátusa mellett még ilyen viszonylag nagy igazgatási apparátusra is? Mire jó pl. az, hogy a Megyei Tanács szervei határozzák meg bizonyos termékek átvételi idejét? Gyakorlatilag ugyanis az a helyzet, hogy a felvásárló szervek megállapítják az átvétel ütemezését, ezt az ütemezést felterjesztik a Megyei Tanácshoz és a Megyei Tanács VB illetékes szerve aláírja a vállalati terveket. Nem lenne-e egyszerűbb, ha a termeltetők és a termelők maguk egyeznének meg az átadás ütemezésében?

Bizonyos, a felvásárlás körébe eső szerződéseket a *Járási Tanácsnál kell megkötni.* E rendelkezésnek alapgondolata az volt, hogy a termeltetők ne zaklassák állandóan szerződéskötési indítványaikkal a termelőszövetkezeteket.

Valójában azonban mi lett az intézkedés hatása? Az is, hogy a járási tanács egyes szervei, vagy egyes személyek most már felhatalmazva érezték magukat, hogy ők határozzák meg, ki milyen szerződést köt, milyen mennyiségre stb. A szerződéskötésekbe való beleszólás olyan furcsa esetet is produkált, mint például az egyik járási tanács elnökhelyettesének magatartása, aki a megítélése szerint nem megfelelő szerződést, miután azt a felek már aláírták, egyszerűen összetépte.

Amikor a felvásárlás körében viták keletkeztek, a felvásárló és termelő között létrehozták a *Felvásárlási Egyeztető Bizottságokat* a célból, hogy a felek bizonyos vitáikat az előtt a bizottság előtt intézzék el. A bizottság összetételével is nehezen lehet egyetérteni, mivel lényegében mindegyik bizottsági tag végső fokon a termeltetőkkel van szorosabb kapcsolatban, talán kivétel ez alól a Járási Tanács mezőgazdasági osztályvezetője. A bizottságok működése nyomán ugyan csökkent a bíróság elé kerülő ügyek száma, de az biztos, hogy a felvásárlási egyeztető bizottság elé igen *sok olyan ügyet terjesztenek, amelyekben a felek korábbi időben minden további nélkül elintézték dolgaikat.* (Az íróasztalnak ugyanis az a tulajdonsága, hogy nemcsak „tennivalókat" szervez magának, hanem partnereket is keres.) Miért ne terjesszék bizottság elé a vitás kérdéseket, amikor ezáltal a felek egyike, vagy másika az önálló megoldáskeresés felelőssége alól menekülhet?

Az állam gazdálkodó tevékenységének és a gazdálkodás állami vezetésének fokozása *nem azonos az adminisztratív teendőket ellátó hivatalok számának növelésével,* ilyen hivatalok egyik, vagy másik szervhez való csoportosítása sem oldja meg a kérdéseket. A gazdaságot és ezen belül a felvásárlást is sokkal inkább gazdasági módszerekkel kell vinni. Elegendő kisszámú, de jól felkészült központi irányító gárda. Kereskedni ugyanis nem lehet ügyintézéssel. Már pedig ezekben az adminisztratív jellegű szervekben *nem kereskedés,* hanem jórészt csak *ügyintézés* folyik. Fel kellene számolni azt a törekvést is, ami a tanácsoknál is egyre inkább tapasztalható, hogy ti. egyedül kívánnak megoldani mindenféle életviszonyból eredő problémát.

Korántsem szabad azt hinni, hogy jobban irányítjuk a felvásárlást és más gazdasági tevékenységet, ha a tanácsok ilyen célból nagyszámú adminisztratív apparátust hoznak létre.

Intézzék a felvásárlást az állami gazdálkodó és egyéb felvásárló szervek nagyobb önállósággal, több szabadsággal, amely esetleg bizonyos kockázattal is jár. De fokozzuk a gazdálkodó szervek vezetőinek és általában dolgozóinak felelősségét és bérezésük is alakuljon teljesítményük, végzett munkájuk szerint.

Ha ez így lesz, számos főhivatal létszáma csökkenthető, mások megszüntethetők, és mód nyílik arra, hogy olyan tehetséges és szakképzett emberek, akikben a bürokrata lelkület még nem alakult ki, közvetlenül a gazdasági területen működhessenek.

Sárándi Imre

A jogvita egy perben való koncentrálása

1. A koncentrálás fogalmával a polgári perjogi irodalomban a perbeli cselekményekkel kapcsolatban szoktunk találkozni olyan esetekben, amikor a perjogi rendelkezések a perbeli cselekmények meghatározott perszakaszban való elvégzését írják elő azzal a szigorú szankcióval, amely a cselekmények elvégzését *később kategórikusan kizárja.* A perbeli cselekmények ekként szankcionált koncentrálása általában a burzsoá perjogi szabályozásokban fordul elő, s e koncentrálási kötelezettség, a perbeli cselekmények későbbi „mellőzésében" kifejezésre jutó jellegét tekintve, egyik kisugárzása a burzsoá polgári per túlzott formalizmusának, amely az igazság perbeli érvényesülésének követelményét feláldozza meghatározott alakszerűségeknek, s a felek valóságos viszonyainak megállapítása helyett megelégszik a perjogi szabályokban előírt alakszerű megoldásokkal. Az igazság megállapítását gátló ezt a koncentrálást a szocialista polgári eljárás, amely a felek valóságos viszonyainak a tisztázását tűzi ki célul, nem alkalmazhat-

ja.[1] A szocialista polgári eljárás súlyt helyez a jogvita gyors elintézésére. Ezt a célt szolgálja többek között a tárgyalás előkészítésének intézménye, amely a jogvita egy tárgyaláson való eldöntése céljából a perbeli cselekményeknek egy tárgyaláson való koncentrálására törekszik anélkül azonban, hogy ehhez a cselekmények későbbi mellőzésének szankcióját fűzné. A szocialista polgári eljárás a felek ténybeli előadására, bizonyítási indítványára azonban a per minden szakában lehetőséget biztosít, még ha ez az eljárás egy másik követelményének, a gyorsaságnak, a rovására történik. Hazai polgári perjogi szabályozásunk pl. az ismételten mulasztó fél előterjesztésének a mellőzését nem írja elő parancsolóan, hanem arra vonatkozólag csupán lehetőséget biztosít a bíróság számára [*Pp.* 143. § (2) bek.], s bírói gyakorlatunkban e lehetőség alkalmazásával vajmi ritkán találkozunk; bíróságaink a perbeli cselekmények koncentrálásának ismételt, szigorúbb minősítést lehetővé tevő akadályozása esetén is szankcióképp inkább a késedelemmel hozott perköltségben való marasztaláshoz [*Pp.* 80. § (2) bek.], mintsem az utólagos előterjesztés mellőzéséhez folyamodnak. A különbeni mellőzés szigorú szankciója nálunk csak olyan esetekben fordul elő, amikor a *Pp. egyes eljárási* jogok érvényesítéséhez írja elő a perbeli cselekmények koncentrálását, vagyis amikor meghatározott cselekménynek bizonyos időszakban kell megtörténnie ahhoz, hogy a fél a törvényben biztosított eljárási jogával élhessen. Olyan cselekményekről, illetőleg jogokról van ilyenkor szó, amelyek későbbi mellőzése nincs befolyással a polgári eljárás alapvető céljára, az igazság érvényrejutására, az anyagi jog biztosította jogok védelmére. Így a hazai *Pp.* a per tárgyának értékétől függő hatáskör, az illetékesség, a perköltségbiztosíték kérdésében írja elő egyes cselekmények meghatározott perszakban való igénybevételét a későbbi érvényesítés kategórikus kizárásával.[2]

A koncentrálás fogalmával ezúttal azonban más síkon kívánunk a polgári per vonatkozásában foglalkozni.

2. A jogvita általában valamely jog megsértésére vagy vitatására vezethető vissza. A jogsértés, sőt pusztán valamely jog vitatása zavarólag hat mind a kollektívák, mind az állampolgárok viszonyainak normális fejlődésére. A társadalmi viszonyok, az életviszonyok zavartalan fejlődése vitamentes helyzetet kíván, amikor az alanyi jogok rendeltetésüknek megfelelően, sérelem, háborítás, kétségbevonás nélkül bontakozhatnak ki. Minél kevesebb a per, annál biztonságosabb, zavartalanabb az alanyi jogok gyakorlása, az alanyaik között kialakuló viszonyok fejlődése. A szocialista országokban e tételnek megfelelően érvényesül az a tendencia, amely nemcsak a bűncselekmények okainak felderítésével s kiküszöbölésével kíván csökkentőleg hatni a bűnözésre, hanem a polgári jellegű jogsértések okainak tisztázásával és elhárításával a polgári perek számbeli mérséklését tűzi ki célul.[3] A bíróság polgári perben hozott ítélete jogerőre emelkedésével pontot tesz a felek vitájára, „tiszta vizet önt a pohárba", megnyitva az utat az érdekelt felek viszonyának további normális alakulására.

A polgári perek számát azonban nem egyszer az a körülmény is növeli, hogy a jogvitát a bíróság ítélete — a felek kérelme megszabta keretekben — csak részben rendezi, s a megoldatlan kérdések miatt további per, esetleg perek keletkeznek.

Amikor tehát a jogvita koncentrálásával kívánunk a polgári perben foglalkozni, azt az elvet hozzuk előtérbe, amely az *egész* jogvita perbevitelére ad iránymutatást minden érdekelt perbevonásával, kizárva a perbe nem vitt, de a jogvitával összefüggő igények, vagy részigények miatti további perlekedés lehetőségét ugyanazon felek vagy a felek és harmadik személyek között.

A jogvita egy perben való koncentrálása, összpontosítása szükséges annak a törekvésnek az érvényesüléséhez, amely a kereseti jogvitának teljes megvizsgálását kívánja biztosítani a polgári perben, minden érdekeltre kiterjedően, és a bíróság elé azt tűzi feladatul, hogy ítéletében a jogvitát, illetőleg az azzal összefüggő jogviszonyt minden érdekelt bevonásával maradéktalanul rendezze, nem hagyva maga után további vitás, tisztázatlan kérdéseket.

A jogvita koncentrálása a polgári perben és eldöntése a bíróság ítéletében megfelel a társadalom érdekének, s kielégíti a jogvitában szereplő felek érdekeit is. A társadalom érdeke, hogy a jogvitával kapcsolatos jogsértés megszűnjék, a jogérvényesítést általában akadályozó jogvita megoldódjék, s a jogok érvényesítése elől min-

[1] A perbeli cselekmények összpontosításának elve az eshetőség (eventualitás) elve alatt is ismert. Vö. *Magyary Géza:* Magyar polgári perjog, Budapest, 1939., 269—270. old. Az eshetőség (eventualitás) elvének alkalmazásából folyó veszélyre figyelmeztet az objektív igazság kiderítésének szempontjából *Névai László.* L. A jogalkalmazás jogpolitikai elvei és a polgári eljárás c. tanulmányát. Jogtudományi Közlöny, 1963., 629. old.

[2] A hatályos *Pp.* 28. §-a szerint olyan esetekben, amikor a bíróság hatásköre a per tárgyának értékétől függ, az alperes érdemi ellenkérelmének előadása után a hatáskör hiánya figyelembe nem vehető. Csak a per meghatározott szakában, vagyis az alperes érdemi ellenkérelmének előadásáig lehetségesek olyan perbeli cselekmények, amelyek arra irányulnak, hogy a bíróság illetékességének hiányát állapítsa meg. E rendelkezés alól csak a kizárólagos illetékesség esetei kivételek [Pp. 43. § (1) bek.]. Az alperes a per meghatározott szakában kérheti a törvényben megjelölt feltételek mellett a per más bírósághoz való áttételét [*Pp.* 29. § (3) és (4) bek.-ei]. A perköltségbiztosíték adására irányuló kérelem előterjesztése is csak általában az alperes érdemi tárgyalásba való bocsátkozása előtt lehetséges [158. § (4) bek.].

[3] *L. Eildermann, H.—Mühlmann, M.:* A jogsértések okainak felderítése a polgári perben. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1964. évi 1. szám.

den akadály eltűnjék. Ugyanez egyben a jogvita által érintett személyek érdeke is, a jogvita eldöntése a jogviszony rendezését, a sértett vagy vitatott jog védelmét és további zavartalan érvényesülésének biztosítását eredményezi a törvényes keretekben.

A jogvita egy perben való koncentrálásának, egy bírósági ítéletben való eldöntésének olykor az érdekelt felek rendelkezési joga áll útjában. E jogukkal élve a felek jogvitájukat csupán részben, meghatározott tárgyi és személyi keretekben, csak korlátozottan kívánják perbe vinni. A feleket ilyenkor olyan elgondolások vezethetik, amelyek az egész jogvita perbevitele esetén felmerülő nagyobb költségtől való félelem hatása alatt keletkeznek. Nem egyszer merül fel az ún. próbaper gondolata, amikor a fél igényét csupán részben érvényesíti, s ennek eredményétől függően kíván később a teljes igénye perben való érvényesítése felől határozni. Néha a behajthatóság kapcsán jelentkező kételyek indokolják azt, hogy a jogosult kísérletképpen, költséget kímélve, csupán igénye egy részével fordul a bírósághoz. Tulajdonjoggal kapcsolatos jogvita esetén sokszor előbb a jogalappal kapcsolatos vita bonyolódik le, s ezt követi külön eljárásban a költséggel, hasznokkal s az esetleges károkkal kapcsolatos kérdések tárgyalása. Valamely szerződés érvénytelensége kapcsán ugyancsak nem ritka az az eset, amikor a polgári per mindenekelőtt az érvénytelenség kérdésére, illetőleg ezzel összefüggésben valamely részigényre korlátozódik. Ha valamely házasság válságos helyzetbe kerül, gyakori jelenség, hogy a házastársak — harmadik személlyel akarván sürgősen házasságot kötni vagy más okból — házassági kötelékük gyors felszámolására törekednek, megoldatlanul hagyva a házassággal és a családi élettel kapcsolatos egyéb kérdéseiket. Mindeme esetekben a vonatkozó polgári per jogerős befejezése után, ennek eredményeire támaszkodva — esetleg a jog elenyészésének elkerülése érdekében olyan nyilatkozat alapján, amely a további igényeket „külön perre tartja fenn" — indít a jogosult új pert, amit a hatályos perjogi törvények nem akadályoznak. Ezáltal azonban meghosszabbodik a jogviszonyok zavartalan fejlődését akadályozó vitás állapot, a hatékony jogvédelem késik, szaporodik a perköltség, növekszik a bíróságok munkája.

A jogvita egy perben való koncentrálásának — valamennyi érdekelt perbevonását tekintve — útjában áll a polgári pernek az a hazai struktúrája, amely szerint általában a felperes határozza meg a perbenállók körét. A polgári per olyan szigorúan körülhatárolt mezőnyben zajlik le, amelybe legfeljebb segítőtársként (beavatkozóként) juthat be valamelyik fél oldalán harmadik személy (*Pp.* 54. §-a) anélkül azonban általában, hogy a felekkel való jogviszonya a perben eldöntést nyerne (l. a *Pp.* 57. §-át). Csak a felperesnek van joga további alperes perbevonására az I. fokú ítélet meghozatalát megelőző tárgyalás berekesztéséig [*Pp.* 146. § (2) bek.].[3a] Az alperes csak beavatkozás céljából hívhat perbe harmadik személyt (*Pp.* 58. §-a), akire azonban az ítélet hatálya ki nem terjedhet [*Pp.* 60. § (2) bek.]. A bíróságnak szintén nincs joga harmadik személyt perbevonni [kivéve a szocialista szervezetek egymás közti pereit — 4/1961. (XII. 12.) I. M. sz. rendelet 2. § (1) bek.-e]. A perbenálló személyeknek a felperes rendelkezése által való meghatározottsága eredményezi többek között azt, hogy a visszkereseti igény miatt az alapul szolgáló jogvita jogerős eldöntése után újabb peres eljárásra kerül sor, ami ugyancsak jelentős költségszaporodást, időmúlást, a jogvédelem elodázását jelenti.

A feleknek azt a rendelkezését, amellyel jogvitájuk rendezését esetleg csupán a kérelmeik megszabta korlátok között kívánják, nem lehet figyelmen kívül hagyni; a jogvita koncentrálására, egy ítéletben való elbírálására irányuló törekvés érvényre juttatásánál a felek kérelmétől teljesen elszakadni nem lehet. A felek ragaszkodásának a kérelmeikben kifejezett korlátokhoz lehetnek különleges okai, amelyeket a bíróság nem mellőzhet, a jogvitát csupán a kérelmek megszabta részében bírálja el, mégha tudva utat is nyit egy vagy esetleg több további peres eljárásnak. Vannak viszont olyan esetek, amikor a felek érdekében is szükséges a bíróság feloldása a felek kérelmeihez való kötöttség alól, s a jogvita koncentrálása, egy ítéletben való elbírálása maradéktalanul érvényesülhet. A felek rendelkezése ezáltal nem szenved sérelmet, ellenkezőleg a jogvita teljes rendezése a felek jog- és érdekvédelmének betetőzését jelenti.

Az egyéni és a társadalmi érdek összhangjának kialakítása olyan eljárásban, amelyet a jogosult általában saját jogainak védelmében indít, az ítélet meghozatalánál meglehetősen bonyolult feladat. Bonyolult azért, mert a bíróságnak elvileg az az alapvető kötelessége, hogy a kereseti kérelemben foglaltakra adjon választ ítélete formájában. Vannak természetesen olyan esetek, amikor a társadalom érdeke megkívánja a bíróság túlterjeszkedését a kereseti kérelem által megszabott kereteken. A kiskorú gyermek tartásának és elhelyezésének kérdése kétségtelenül nemcsak az érintett személyek, főleg a kiskorú gyermek érdeke, hanem társadalmi érdek is a gyermek ellátásának és nevelésének biztosítása. Amikor tehát kiskorú gyermekek érdekéről van szó, a társadalmi és az egyéni érdek összhangjának a kívánalma indokolttá teheti olyan ítélet hozatalát, amely a felek kérelmein túlterjeszkedik. De társadalmi érdek önmagában annak biztosítása is, hogy a bíróság által tárgyalt és eldöntött jogvitával kapcsolatban újabb viták, újabb perek ne keletkezzenek. Ha e törekvés jegyében a bíróság a felek kérelmén túl kíván terjeszked-

[3/a] Vö. az ún. személyi keresetkiterjesztés esetét. *dr. Névai László—dr. Szilbereky Jenő:* Polgári eljárásjog. Egyetemi jegyzet I. kötet, Budapest, 1964., 224. old.

ni, és ezt a szándékát az érdekeltekkel közli, azok nyilvánvalóan tudomásul veszik a bírósági pervezetésnek ezt az irányát. Ilyen egyetértés esetén helye lehetne a felek kérelmén való túlterjeszkedésnek, ha ezt egyébként a jogi szabályozás megengedné. Ha azonban az ilyen túlterjeszkedés a fél tiltakozásába ütközik, a fél akarata ellenére a bíróság az előterjesztett kérelmen annak jogi megengedettsége esetén sem mehetne túl, még akkor sem, ha az adott jogvitával kapcsolatban újabb perek megindítására van kilátás.

Kötelező parancsként nem lehet tehát a bíró számára előírni azt, hogy a kereseti kérelemmel érintett jogvitát egy perben összpontosítsa, egy ítéletben döntse el. A jogi szabályozás során azonban adható a bíró számára olyan iránymutatás, hogy a felek jogvitáját a lehetőség keretében egy perben vizsgálja meg, és egy ítéletben döntse el. Az iránymutatás kodifikálására ezek szerint ajánlás jellegű keretszabály alkalmas, vagyis olyan rendelkezés, amely kikerüli a kazuisztikus megoldást, s amelyet tartalommal a konkrét tényállásoktól függően a bíróság tölthetne ki.

Ez tárgyi vonatkozásban tenné lehetővé a jogvita perbeli koncentrálását, személyi vonatkozásban az újabb perek keletkezését ugyancsak a bíróság arra való feljogosítása előzhetné meg, hogy harmadik személyeket hivatalból perbevonjon.

A tárgyalt iránymutatás szabályozását sem hazai, sem a külföldi polgári perjogi szabályokban nem találjuk meg, vannak azonban hazai szabályozásunkban is *a jogvita koncentrálásának kívánalmára utaló rendelkezések*, amiket az alábbiakban veszünk szemügyre. Emellett *Legfelsőbb Bíróságunk gyakorlata* a jogvita koncentrálásának: egy bírósági ítéletben való eldöntésének tendenciáját tükrözi. A joggyakorlat megvilágítása mellett szólnunk kell a tárgyalt irányelv *megvalósítását elősegítő jogi eszközökről*, kifejtve ugyanakkor a hazai *Pp*-nk jövőbeni *módosításának* számbavehető javaslatainkat.

3. A jogvita fenti értelmű koncentrálásának útját állja a polgári perben a hatályos *Pp.* 215. §-a, amely a bírósági döntés terjedelmét a felek kereseti, illetőleg ellenkérelméhez köti. A jogvita koncentrálását és a jogvita egészére kiterjedő teljes eldöntését *tárgyi* vonatkozásban az említett rendelkezés szerint a felek kérelmei határolják körül, ami a polgári eljárásra kötelező rendelkezési elv folyománya, *személyi* vonatkozásban pedig ugyancsak a rendelkezési elven alapuló, az a fentebb ismertetett polgári perbeli szabályozás, amely mellett általában a felperes határozza meg a perben szereplő felek körét. A bíróság hivatalból harmadik személyt éppen úgy nem vonhat perbe, mint ahogyan általában a felek kérelmein sem terjeszkedhet túl.

Bár a *Pp.* a jogvita egy perben való koncentrálására és egy ítéletben való eldöntésére vonatkozólag kifejezett előírást nem tartalmaz, találunk benne olyan rendelkezéseket, amelyek e célt közvetve szolgálják. Erre irányulónak tekinthetjük azt a rendelkezést, amely a lejárt követelés egész értékét tekinti a per tárgya értékének akkor is, ha a felperes a követelést csak részben érvényesíti [22. § (5) bek.], a peres felek személyében lehetséges változások szabályozását (61—65. §), az egymással összefüggő perek egyesítéséről szóló rendelkezést [149. § (2) bek.], azt a szabályt, amely a házastársi tartás iránti per áttételét teszi lehetővé a házassági per bíróságához (150. §), a házassági pert tárgyaló bíróság kizárólagos illetékességéről szóló rendelkezést a házassági vagyonjogi per vonatkozásában [277. § (4) bek.], a jövőben esedékes szolgáltatásról szóló ítélet megváltoztatása iránti keresetek tekintetében a lényegileg ugyanazon bíróság kizárólagos illetékességét előíró szabályt [230. § (2) bek.].

Ezek a rendelkezések, amelyek hatékonyságuk fokozása érdekében fejleszthetők és bővíthetők,[4] nem tartalmaznak ugyan kifejezett előírást a jogvita koncentrálására, de nyilvánvalóan közvetve ezt a célt szolgálják, mert olyan pervezetésre teremtenek lehetőséget, amely a felmerült vitának egy perben való tárgyalását, a perek szaporodásának kiküszöbölését biztosítja többek között azáltal, hogy az egymással összefüggő perek egyesítésére, egy ítéletben való eldöntésére ad alkalmat.

A jogvita egy perben való koncentrálására kifejezetten a *Pp.* 290. § (1) bekezdése vonatkozik, amely házassági perekben a bíróságot a felek kérelme nélkül is feljogosítja a házasságból származó gyermekek elhelyezésének és tartásának elbírálására. A törvényhozót itt az a szándék vezette, hogy a házassági jogvitákkal kapcsolatos ilyen életbevágóan fontos kérdések eldöntését a jogvita elbírálásával egyidejűleg biztosítsa, elejét véve e kérdések rendezetlenül maradása esetén bekövetkező további perlekedésnek.[5] A *Pp.* azonban itt is csak a jogvita koncentrálásának lehetőségét teremti meg, anélkül azonban, hogy a jogvita egy perben való koncentrálására iránymutatást adna.

A jogvita egy perben való koncentrálására irányuló kifejezett rendelkezést tartalmaz a *Ptké.* 27. §-ának (3) bekezdése, amely szerint a bíróságnak a birtoklással kapcsolatos hasznok, károk és költségek kérdésében erre irányuló kereseti kérelem nélkül kell határoznia, ha az illetékes szakigazgatási szerv eljárása után a birtokvita a bíróság elé kerül, az érdekelt fél azonban csak

[4] Felvethető az egymással összefüggő, de különböző bíróságok előtt folyó perek egyesítésének a lehetővé tétele, a jogelőd perből való elbocsátásának megengedése az ellenfél hozzájárulása nélkül, a perben hozott ítéletben foglalt megállapítások kötelezővé tétele a felek és a perben beavatkozóként résztvevő harmadik személyek közti viszonylatban stb.

[5] A gyakorlat azt mutatja, hogy a bíróságok ilyen esetekben általában tudomásul veszik a feleknek azt a nyilatkozatát, hogy a gyermek eltartása és elhelyezése kérdésében döntést nem kívánnak, s nem ellenőrzik a vonatkozó kérdések rendezését a felek által.

a birtoklás kérdésében indított keresetet. A *Ptké,* e rendelkezése nyilvánvalóan feleslegessé kívánja tenni azt, hogy a felek a birtoklás miatti vita eldöntése után újabb eljárást legyenek kénytelenek indítani a hasznok, károk és költségek kérdésében.

4. Annak ellenére, hogy a *Pp.* a jogvita perbeli koncentrálására kifejezett rendelkezést, sőt még iránymutatást sem tartalmaz, a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában mind erőteljesebben jelentkezik az elv érvényesülésének kívánalma.

A Legfelsőbb Bíróság elvi döntéseiben, állásfoglalásaiban és egyedi ügyekben hozott határozataiban nem egyszer adott eddig is olyan iránymutatást a bírói gyakorlat számára, hogy a perbe vitt jogviszonnyal kapcsolatos összes vitás kérdést egy per keretében kell eldönteni, s az eljárásba minden érdekeltet be kell vonni.

A Legfelsőbb Bíróság iránymutatása szerint a bíróságnak a felek perbeli kérdéseit úgy kell rendeznie, hogy az további vitára ne adhasson okot. E törekvés megvalósítása során a Legfelsőbb Bíróság következetesen a bíróság kötelességének tekinti, hogy a perbevitt igényt *a perben kért megoldási módtól függetlenül* is eldöntse. Az a körülmény, hogy a bíróság a jogvitának a felperes által kért rendezési módját elveti, nem szolgálhat a kereset elutasításának alapjául, ha adva van annak lehetősége, hogy a bíróság a jogvitát *más módon* rendezze. Ilyenkor a bíróság nem terjeszkedik túl a felek igényein, *nem ítél meg többet annál,* mint amennyit a felperes kér, hanem a perbeli igényt *másképp* ítéli meg.

Ingatlanra vonatkozó tulajdonközösség megszüntetése esetén a Legfelsőbb Bíróság iránymutatása szerint a bíróság a kereseti kérelemben javasolt megszüntetési módtól függetlenül a *Ptk.* 148. §-ban meghatározott megszüntetési módok közül a legmegfelelőbbet választhatja.[6] Tartási szerződéssel kapcsolatos perekben a bíróság ugyancsak a kereseti kérelemtől függetlenül a *Ptk.* 589. §-ban körülírt módon rendezheti a jogvitát, a tartási szerződés megszüntetése iránti kereset esetén a tartási szerződés módosítását, illetőleg életjáradékra való átváltoztatását mondhatja ki.[7] A szerződés érvénytelenségével kapcsolatos jogvitákban a bíróság a felek kérelmétől függetlenül rendezheti az érvénytelenség következményeit a *Ptk.* 237. §-ban szabályozott módon.[8] Ugyancsak a Legfelsőbb Bíróság hívta fel nem egyszer a bíróságok figyelmét arra, hogy a kártérítési perekben a bíróság a kereseti kérelemtől eltérőleg dönthet *a kártérítés módja* tekintetében, a *Ptk.* 357. § szerint lehetséges legmegfelelőbb megoldást választva.[9]

A Legfelsőbb Bíróság most idézett gyakorlata azt a törekvést mutatja, amely a perek számát csökkenteni kívánja azáltal, hogy a jogvitát — esetleg a kereseti kérelmen túlmenően — egy ítéletben dönti el.[10]

Más esetekben a Legfelsőbb Bíróság a jogvita *valamennyi érdekeltjének* perbenállását hangsúlyozza, túl azon a személyi körön, amelyet a kereseti kérelem megjelöl. Az ingatlanra vonatkozó tulajdonközösség megszüntetése iránti perekben azt az állandó bírói gyakorlatot, amely valamennyi tulajdonostárs perbenállását megkívánja, a Legfelsőbb Bíróság továbbfejleszti, kimondva azt, hogy az ilyen perben nemcsak valamennyi tulajdonostársnak, hanem a telekkönyvön kívüli tulajdonjogot érvényesítő személynek, az özvegyi jogra, más haszonélvezetre, használatra jogosultaknak, a bejegyzett tartási és életjáradéki jog jogosultjának és ha a jelzálogjog nem az egész ingatlant terheli, az ilyen jog jogosultjának, a tulajdonostárs házastársának és a körülményektől függően esetleg más érdekelteknek is perben kell állniuk.[11]

Érdemes itt idézni a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatából azt az esetet, amikor a MÁV. kártérítési keresettel lépett fel egyik pénztárosával szemben azon az alapon, hogy az egyes küldemények címzettjeitől jogtalanul pótdíjjal növelt fuvardíjösszegeket szedett be, és a többletként jelentkező pénzt magának megtartotta. A polgári pert megelőző büntető eljárásban a bíróság a pénztárost e cselekménye miatt magánosok sérelmére elkövetett csalásban és a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett sikkasztásban mondotta ki bűnösnek. A polgári perben hozott, jogerőre emelkedett elsőfokú bírósági ítélet a MÁV keresetét elutasította, mivel álláspontja szerint csak a sértett címzettek léphetnének fel kártérítési keresettel, a MÁV-ot az összeg kártérítés címén nem illeti meg, mivel ha azt megkapná, azzal jogtalanul gazdagodnék. A bíróság egyben elrendelte az irat áttételét a megyei főügyészséghez a kereseti összegnek az állam javára történő érvényesítése végett. A most említett I. fokú jogerős ítélet ellen benyújtott törvényességi óvás folytán a Legfelsőbb Bíróság az ítéletet hatályon kívül helyezte, az alperest arra kötelezte, hogy a

---

[6] A Legfelsőbb Bíróság 824. sz. polgári kollégiumi állásfoglalása. Bírósági Határozatok, 1962. évi 8. szám.

[7] A Legfelsőbb Bíróság 837. sz. polgári kollégiumi állásfoglalása. Bírósági Határozatok, 1963. évi 1. szám.

[8] L. *Vékás Lajos:* Az érvénytelen szerződés bírói hatályossá nyilvánítása. Magyar Jog, 1963. évi 11. szám; *Solt Kornél:* Az érvénytelen szerződéskötéssel kapcsolatos néhány eljárásjogi kérdésről. Jogtudományi Közlöny, 1964. évi 3. szám.

[9] A Legfelsőbb Bíróság 204/8. sz. polgári kollégiumi állásfoglalása. Bírósági Határozatok, 1961. évi 8—9. szám.

[10] L. a Legfelsőbb Bíróság idézett gyakorlata tekintetében *dr. Névai László—dr. Szilbereky Jenő:* Polgári eljárásjog. Egyetemi jegyzet, II. kötet. Budapest, 1965., 78—79. old. A polgári eljárásjogi egyetemi jegyzet a bíróság ítéletével szemben a *teljesség* követelményét állítja fel, ami alatt a felek kérelmeinek a kimerítését érti. E helyesen értelmezett követelménnyel szemben a jogvita egy perben való koncentrálásánál a teljesség követelményét szélesebb értelemben fogjuk fel, mert olyan iránymutatásra gondolunk, amely mellett a bíróságnak a felek kérelmein túlmenőleg kell a jogvita teljes eldöntésére törekednie.

[11] L. a 6. sz. lábjegyzetben idézett polgári kollégiumi állásfoglalást.

kereseti összeget a felperesnek fizesse meg, ugyanezen törvényességi határozatában pedig a felperest arra kötelezte, hogy az ítélet alapján hozzá befolyó összegeket a Pénzügyminisztériumhoz, vagyis *a perben nem álló szerv javára* fizesse be.[12]

Végül a Legfelsőbb Bíróság 3. számú polgári irányelvére hivatkozunk, amely a polgári perek jelentős részét tevő házassági perekkel kapcsolatban írja elő, hogy „a házassággal összefüggő *összes vitás kérdéseket egy per keretében* történő eldöntésére kell törekedni."[13]

4. A bírósági ítéletnek a kereseti kérelemhez való kötöttsége, eredetét tekintve, annak a felfogásnak a következménye, amely a polgári pert a felek magánügyének tekinti, a bíróság döntését szigorúan csak az eléje tárt kérelmek keretében tartja szükségesnek és lehetségesnek. A bírósági ítéletnek a felek kérelmei által való körülhatárolása szinte minden burzsoá perrendtartásban megtalálható,[14] ezt az elvet rögzítette az 1911. évi I. tv-ben foglalt burzsoá magyar *Pp.* is,[15] amelynek helyébe lépett a jelenleg hatályos *Pp*-unk.

A burzsoá polgári perrendtartásokban nem találunk olyan rendelkezést sem, amely a bíróságot harmadik személy hivatalból történő perbevonására jogosítaná fel.

Az a szemlélet, amely a bírósági ítélet terjedelmét a kereseti kérelem kereteihez köti, és a perbevont személyek meghatározását szintén a felperesre bízza, nyilvánvalóan a felek autonómiáját hozza előtérbe, s összefügg azzal a magánjogias felfogással, amely szerint a polgári per a felek magánügye, abba a „köznek" beavatkoznia nem szükséges.

A jelenleg hatályos *Pp.* 215. §-át azonban nem szabad szó szerinti szövege szerint, mereven értelmeznünk. Csak az ilyen szó szerinti értelmezés teremt áthághatatlan kötöttséget a kereseti kérelem és a bírósági ítélet között. A továbbiakban utalni kívánunk azokra a bírósági eljárási cselekményekre és egyéb lehetőségekre, amelyek felhasználásával a *Pp.* 215. §-ának jelenlegi szövege mellett is elérhető a jogvitának egy perben való koncentrálása, egy ítéletben való eldöntése minden érdekelt perbevonása mellett.

a) A *Pp.* 215. §-a nem fogható fel a szocialista polgári per rendszeréből kiszakítva, nevezetesen elszigetelten a szocialista polgári per céljától, amely az igazság megállapítását írja elő. Az a követelmény, amely a *Pp.* 1. §-a szerint a jogvita eldöntését az igazság alapján kívánja biztosítani, akkor érvényesül, ha a bíróság határozata a jogvita egészére kiterjed. Az igazság fogalma a *Pp.* 1. §-a szerint, akár az objektív igazság, akár az igazságosság értelmében, általában teljes igazságként való érvényesülését kívánja, a jogvédelem megvalósítása rendszerint minden vitás kérdés rendezését szükségessé teszi. A *Pp.* 215. §-át tehát a *Pp.* 1. §-ával, vagyis a szocialista per céljával való egységében magyarázva és alkalmazva, a hatályos szabályozásban is kutatnunk kell azokat a lehetőségeket, amelyek elősegítik a jogvita teljes eldöntését a polgári perben.

A Pp. 215. §-a némileg módosult a *Ptk.* és a *Ptké.* megfelelő rendelkezései által. Akkor, amikor a polgári jog az általa szabályozott anyagi jogok védelmét általában a bíróságra bízza *(Ptk.* 7. §-a), egyes különös rendelkezéseiben meg is szabja azt a jogkört, amelyet a bíróság az adott jogok érvényesítése kapcsán alkalmazni jogosult és köteles. A *Ptk.* tehát e rendelkezéseiben egyben eljárásjogi vonatkozású szabályokat is tartalmaz, amelyek a *Pp.* 215. §-ában foglalt kereteket tágítják. A Legfelsőbb Bíróság fentebb idézett gyakorlatában, a jogvita egy perben való elbírálására törekedve, nem a hatályos szabályozással szemben vagy azt mellőzve jár el, hanem épp a *Pp.* 215. §-a mellett, a Pp.-t követőleg keletkezett jogszabályainkra támaszkodik. Amikor pl. a felperes keresetében a *Ptk.* 237. §-ára hivatkozva a szerződés érvénytelenségének következményeit érvényesíti keresetében, a bíróság nincs kötve a felperes által alkalmazni kívánt jogkövetkezményekhez, hanem a 237. § 1—4. bekezdésében foglalt jogkörét gyakorolja, vagyis az állam javára marasztal, vagy a szerződést részben hatályosnak nyilvánítja és rendelkezik esetleg a szolgáltatás visszatérítéséről, vagy kártérítési kötelezettséget mond ki stb. Nem utasítja el tehát a bíróság a keresetet azért, mert a felperes által keresetében választott rendelkezési módot illetően alaptalannak találja, hanem a törvényhozó által kitűzött jog körében alkalmazza az érvénytelenség általa indokoltnak tartott következményét. Ugyanez vonatkozik a bírósági úton lehetséges szerződésmódosítás *(Ptk.* 241. §-a) esetére, a kárért való felelősség módjának meghatározására (356. § és következő §-ok), a tartási szerződés módosítására (589. §) stb. Amikor tehát a *Ptk.* e rendelkezéseire alapított kereseti kérelmet kell a bíróságnak elbírálnia, jogkörét a *Ptk.* vonatkozó rendelkezései, mint különös rendelkezések alapján kell meghatározni, s e *különös* rendelkezések szerint kell a *Pp.* 215. §-ában foglalt *általános*nak tekinthető szabályt

[12] Bírósági Határozatok, 1961. évi 3. szám, 2870. sz. alatti legfelsőbb bírósági határozat.

[13] Bírósági Határozatok, 1964. évi 8. szám. Ugyanezt a tételt juttatja kifejezésre a tanulmány megírása után publikált 5. sz. polgári irányelv is. Bírósági Határozatok, 1966. évi 1. szám.

[14] Az 1876. évi német *Pp.* 308. § (1) bekezdése szerint a bíróság ítéletében nem ítélhet meg egyik fél javára sem olyat, amit az nem kért. E rendelkezés burzsoá magyarázata szerint még ahhoz sincs joga a bíróságnak, hogy marasztalási kereset helyett megállapítást, vagy megállapítási kereset helyett marasztalást alkalmazzon, (l. *Wieczorek, B.:* Zivilprozessordnung und Nebengesetze. Berlin, 1957. II. kötet, 1. rész, 551. old.). A svájci berni kantonban hatályos 1833. évi polgári perrendtartás 280. §-a a polgári perben eljáró bíróság számára nemcsak azt tiltja meg, hogy a félnek kereseti kérelménél többet ítéljen meg, hanem azt is, hogy mást ítéljen meg, mint azt, amit követel (Revidirtes Gesetz über das gerichtliche Verfahren in Zivilrechtsstreitigkeiten. Bern, 1883. 86. old.). Az 1895. évi osztrák polgári perrendtartás 405. §-a szerint a bíróság nem ítélhet meg a fél javára olyat, amit a fél nem kér.

[15] L. az 1911. évi I. sz. törvény 394. §-át.

értelmezni. Jogszabályilag is alátámasztható tehát az a tétel, amely szerint a bíróság csak a felek kérelmei szerinti *igény* tárgyában dönthet, ha a jogi normák szerint a jogvita többféleképp rendezhető, a bíróság az igény rendezésének *módja* tekintetében a kérelmekhez kötve nincs.

A kereseti kérelem és az ítélet közti különbség ekként lehetséges feloldása mellett a bíróságnak a felek nyilatkozatára, érdekeire figyelemmel kell lennie. Ahogyan erre pl. a tulajdonközösség megszüntetése kapcsán a Legfelsőbb Bíróság is utal,[16] kerülni kell az olyan megoldásokat, amelyek ellen mindegyik fél kifogást emel. Ha tehát a bíróság a vagylagosan alkalmazható jogkövetkezmények megválasztása tekintetében a felek kérelmétől valamely fenti vonatkozásban, vagyis a jogvita rendezésének módja tekintetében, — épp a jogvitának egy perben való eldöntése érdekében — el kíván térni, a feleket erre vonatkozólag meg kell hallgatnia, s a per anyagának kiterjesztésével szemben felhozottakat mérlegelnie kell. Ezáltal biztosítható, hogy a jogvitának a felek kérelmeitől eltérő rendezési módja nem hat meglepetésszerű, váratlan határozatként.

b) Mind a fenti esetekben, mind pedig ezek körén túlmenően biztosíthatja a bíróság a jogvita perbeli koncentrálását azáltal, hogy a felek figyelmét ennek jelentőségére felhívja, igényeik felől kellően tájékoztatja, az igények vagy részigények külön perre való fenntartásának célszerűtlenségére s az ezzel kapcsolatos költségszankcióra [lásd az alábbi *d)* pontot] figyelmezteti [*Pp.* 3. § (1) bek-e].

A bíróság kitanítási kötelezettsége mellőzhetetlen bírósági cselekmény, elmulasztása általában mindig törvénysértő. Abban a kérdésben, hogy a jogvita perbe nem vitt részének az eldöntésére egy perben van lehetőség, hogy valamennyi érdekelt perbevonása szükséges vagy lehetséges, fennáll a bíróságnak az a törvény szerinti kötelezettsége, hogy a feleket megfelelően figyelmeztesse. E figyelmeztetés elmulasztása lényeges eljárási szabálysértés, amely a fellebbezési, illetőleg törvényességi felügyeleti eljárásban rendszerint a határozat hatályon kívül helyezését és az eljárás megismétlését vonja maga után [*Pp.* 252. § (2) bek., 274. § (2) bek.].[17]

c) A jogvita koncentrálása, a felek kérelmeinek bővítése, a jogvitával összefüggő összes kérdés perbevitele, a perbe nem vont érdekeltek pótlólagos perbevonása elérhető végül az *ügyész* segítségével. Az ügyész a hazai szabályozás [Pp. 2/A § (3) bek.] szerint általában a fél jogait gyakorolja.

A Legfelsőbb Bíróság az ügyész perbeli jogállásának hatályos szabályozásával összhangban hozta meg XXVII. számú elvi döntését, amely szerint az ügyész a felperes keresetét felemelheti.[18] Ugyanilyen elgondolások alapján a hatályos szabályozással összhangban foglalhatunk el olyan álláspontot, hogy az ügyész a keresetet új alperesekre ki is terjesztheti, vagyis gyakorolhatja a felperes keresetkiterjesztési jogát a *Pp.* 146. § (2) bekezdése alapján. A hatályos *Pp.* az ügyész számára *széles perbeli jogkört* biztosít, ebből kifejezetten csak a joggal való rendelkezést tartalmazó cselekmények, vagyis a jogról való lemondás, a jog elismerése és az egyezségkötés vannak kivéve. Az ügyész perbeli jogállása végeredményben biztosíthatja a jogvita koncentrálását és egy ítéletben való eldöntését.[19]

d) A jogvita koncentrálásának elmulasztása az érdekelt felet eléggé érzékeny szankcióval, a perköltség viselésével sújthatja. Ha ugyanis „fenntartott" igénye miatt esetleg újabb pert

[16] L. a Legfelsőbb Bíróság 824. sz. polgári kollégiumi állásfoglalását. Bírósági Határozatok, 1962. évi 8. szám.

[17] A Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában következetesen érvényesül a törvénysértésre való utalás olyan esetekben, amikor a bíróság nem tett eleget a *Pp.* 3. §-ában előírt kitanítási kötelezettségének. Csak kivételesen találkozunk olyan legfelsőbb bírósági határozattal, amely törvényességi felügyeleti eljárásban a bírósági kitanítási kötelezettség elmulasztása esetén nem alkalmazza maradéktalanul a megfelelő jogkövetkezményeket. Egy állami tulajdonban volt házingatlan használóját bérbeszámítási jog illette meg. Az állami tulajdonban volt ingatlant az Országos Takarékpénztár illetékes fiókja a megfelelő jogszabályok alapján eladta, de az adás-vételi szerződés megkötésekor az ingatlan használójának bérbeszámítási jogát figyelembe nem vette. Az ügyben eljárt bíróságok az ingatlan használójának az OTP elleni keresetét többek között az alperes passzív legitimációjának hiányában utasították el tekintettel arra, hogy az Országos Takarékpénztár az ingatlan elidegenítésekor nem tulajdonosként, hanem megbízóként járt el. A Legfelsőbb Bíróság törvényességi óvás folytán hozott P. törv. III. 20.175/1965. sz. határozatában utalt ugyan arra, hogy az ügyben eljárásjogi szabálysértés történt, mivel elmaradt a *Pp.* 3. §-ában foglalt figyelmeztetése a felperesnek, még sem látott okot az ítélet hatályon kívül helyezésére, mert az anyagi jog rendelkezései alapján helyesnek tartotta a per olyan eldöntését, amely az ingatlan használójának bérbeszámítási igényével kapcsolatos keresetét az Országos Takarékpénztárral szemben elutasította. Nézetünk szerint a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma az ítélet hatályon kívül helyezésével újabb per megindítását előzte volna meg, s az adott jogvitának egy perben való koncentrálására, egy ítéletben való eldöntésére adhatott volna iránymutatást.

[18] Bírósági Határozatok, 1965. évi 5. szám.

[19] E széles polgári perbeli ügyészi jogkörrel kapcsolatban meg kell említeni azt az álláspontot is, amely a törvényesség megtartása feletti őrködés ügyészi feladatából indul ki, s nem ért egyet azzal, hogy az ügyészi intézmény a polgári perben a bíróságot segítő ilyen szerepet töltsön be. Az ügyész feladata kétségtelenül a törvényesség megtartása feletti felügyelet, és nem hivatott arra, hogy a polgári perben való közreműködésével a bíróság számára olyan cselekmények elvégzését biztosítsa, amelyeket az ügyészi közreműködés nélkül nem végezhetne el. A bíróság a kereseti kérelmen nem terjeszkedhet túl, nem ítélhet meg többet, mint amennyit a felperes igényel. A bíróság e jogosultságának hiányát pótolhatja a kereseti kérelem felemelése az ügyész által stb. Végeredményben azonban, ha kívülálló állami szerv, az ügyész a felperes kereseti kérelmét felemelheti, ugyanígy megalapozható a bíróságnak is az a joga, hogy a felperesnek hivatalból többet ítéljen meg, mint amennyit ő maga igényel. Tekintettel arra azonban, hogy a hatályos *Pp.* a bíróság számára ilyen jogot nem biztosít, viszont az ügyészt a polgári perben a fél jogainak gyakorlására jogosítja fel, a XXVII. számú elvi döntést a hatályos törvény helyes és célszerű értelmezéseként kell felfogni.

indít, s ebben pernyertes lesz, problematikussá válhat a pervesztes fél költségben való elmarasztalása, hiszen ha meg is illeti az előző perben érvényesített igény valamely ott el nem döntött részének vagy azzal összefüggő igénynek újabb perben való érvényesítési joga, az új per megindítása által okozott költség nem merült volna fel, ha a jogvita koncentrálása az előző perben megtörtént volna. A *joggal való visszaélés tilalmának* a *Ptk.* 5. § (1) bek-ében lefektetett szabályát a polgári peres eljárásban is alkalmazni kell, s ennek következményeként a tárgyalt esetekben a perlési jogával visszaélő, az anyagi jog szerint egyébként jogosult felperes elveszti azt a jogát, hogy az alperes megtérítse perköltségét, sőt a perlekedési visszaéléssel az ellenérdekű félnek okozott költséget neki kell megtérítenie.

Hatékony eszköze lehet tehát a jogvita egy perben való koncentrálásának a perköltséggel kapcsolatos annak a szabálynak a következetes alkalmazása, amely csak a célszerű és jóhiszemű pervitellel kapcsolatos költség áthárítását teszi lehetővé a pervesztes ellenfélre [*Pp.* 75. § (1) bek.], s a fölösleges költséget a pernyertes félre hárítja [*Pp.* 80. § (2) bek.]. Az olyan bírói gyakorlat, amely az azonos jogviszonyból származó újabb per esetén az indokolatlan költségtöbbletet a pernyertes félre hárítaná abban az esetben, ha az adott vitás kérdés már az előző perben érvényesíthető lett volna, ösztönzőleg hatna a jogvitának egy perben való koncentrálására. Ezért kívánatos, hogy a bíróság valamely vitás kérdés külön perre való fenntartása esetén tanítsa ki az érdekelt feleket a költségre vonatkozó e rendelkezésről.

A célszerűtlen, fölösleges perbeli cselekmények költségkihatását, nevezetesen az azok okozta perköltség az e cselekményekkel élő félre hárítását a per eldöntésére való tekintet nélkül *nemcsak az ugyanazon per keretében végzett cselekmények viszonylatában* kell alkalmazni, hanem e perköltségszankcióhoz indokolt folyamodni akkor is, ha egy előzetesen lefolytatott perre való tekintettel szükséges az újabb pert egészben vagy részben célszerűtlennek, illetőleg fölöslegesnek nyilvánítani. Ez a megállapítás a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatával is alátámasztható.[20]

e) A bíróság fentebb felsorolt eljárási jogai, illetőleg eljárási cselekményei alkalmasak arra, hogy a jogvita egy perben való koncentrálását és elbírálását előmozdítsák. Hozzájárulhat ehhez a *hivatásos jogi képviselő* (ügyvéd, jogtanácsos) tevékenysége, mivel a hivatásos jogi képviselő a szocialista törvényesség mielőbbi megvalósulása érdekében köteles tevékenykedni, az általa képviselt ügyfelek jogainak védelmét biztosítani, s ez a védelem akkor érvényesül, ha a felmerült jogvita egész anyaga egy perbe kerül, s nem tagozódik egymást követő vagy akár egymás mellett haladó különálló perekre.

5. A fentiekben igyekeztünk kimutatni, hogy a hatályos *Pp.* 215. §-ban foglalt, az ítéletnek a felek kérelméhez való kötöttségét rögzítő szabály ellenére is van jogi lehetőség a jogvitának a polgári perben való koncentrálására, egy ítéletben való elbírálására. A kérdés vizsgálata nem lenne azonban teljes, ha nem utalnánk arra, hogy a *Pp.* 215. §-ának e rendelkezése most már némileg a szocialista viszonyok fejlődése mögött maradt.

A polgári per már nem tekinthető kizárólag a perlekedők olyan magánügyének, amelyben a felek akarata a döntő az eljárás kereteinek, a jogvita bírósági rendezése módjának és terjedelmének a meghatározásában. A társadalmat megtestesítő állam nevében eljáró bíróság szerepe nem szorítkozhatik szigorúan arra, hogy a felek által feltett kérdésekre választ adjon. Ez a felfogás nem jelent a bíróság számára olyan feladatot, hogy a felek akaratnyilvánításán túlmenően állandóan kutassa tényleges akaratukat és tulajdonképpeni érdekeiket. A polgári per a szocializmus viszonyai között is a felek személyi és vagyoni jogait, s érdekeit érintő kérdéseket vet fel, de ahogyan lehetséges az, hogy a felek akarata, rendelkezése többre irányul, mint amennyi őket megilleti, éppen úgy lehetséges, hogy a felek a perben kevesebbet és mást akarnak elérni, mint amennyi és ami őket megilleti, s ugyanakkor a társadalmi érdek szükségessé teszi a felek kérelmét meghaladó, vagy a jogvitát a kérelemtől eltérő módon rendező határozat hozatalát. Ugyanakkor a társadalom és általában a felek érdeke, hogy jogvitájukkal kapcsolatban több per ne legyen. Az egyéni és társadalmi érdekek megfelelő összhangjának létrehozása a *Pp.* 215. §-ában foglalt korlátok feloldását kívánja. A rendelkezési elv szocialista felfogása elveti a felek kereseti monopóliumának burzsoá elvét. Ugyanígy összhangban van a rendelkezési elv szocialista felfogásával a bíró függetlenítése bizonyos esetekben a felek kérelmeitől.[21] Hazai szabályozásunk a

[20] Példaképpen idézzük a következő jogesetet. Pénzkövetelés iránti perben a felperes elmulasztotta a követelése után járó kamat érvényesítését. A perben hozott ítélet az alperest a felperes követelésének megfizetésére kamatban való marasztalás nélkül kötelezte. Ezt követőleg a felperes újabb pert indított a kamat érvényesítése iránt. Az e perrel kapcsolatos törvényességi határozatban a Legfelsőbb Bíróság utalt arra, hogy a kamat érvényesítésének elmulasztása az előző perben nem szolgálhat alapul a kamatról való lemondás megállapítására. A kamat újabb perben érvényesíthető, de a pernyertes felperes az újabb perben felmerült költségét legalábbis részben maga viseli, a költség egy része az alperest terheli, aki a kamatfizetés megtagadásával a perre okot szolgáltatott (a Legfelsőbb Bíróság P. törv. I. 20.685/1964. sz. határozata. L. Ügyészségi Közlöny, 1964. évi 10. szám, 149. sz. állásfoglalás).

[21] L. *Névai László:* A magyar polgári eljárás alapelvei c. fejezetet a Magyar polgári eljárásjog c. egyetemi tankönyvben, Tankönyvkiadó Budapest 1959; a Polgári eljárásjog c. egységes egyetemi jegyzet I. kötetében. Tankönyvkiadó Budapest 1964. *Eörsi Gyula* is felveti a bíróságok feljogosításának gondolatát a kereseti kérelmen való túlterjeszkedésre a felek viszonyainak rendezésénél „alaposan megfontolandó esetekben". L. *Eörsi Gyula:* A szocialista polgári jog alapproblémái. Budapest 1965, 92. old.

szocialista szervezetek egymás közti pereiben (az ún. A-perekben) annyiban változtatott a bíróság kötöttségén, hogy az ilyen perekben a bíróság a perbehívott harmadik személyt hivatalból félként is perbevonhatja [4/1961. (XII. 12.) I. M. sz. rendelet 2. § (1) bek.], de az ítéletnek a kereseti kérelemhez való kötöttsége e perekben is kötelező szabályként érvényesül.

Ha az újabb szocialista polgári eljárásjogi törvénykönyveket, nevezetesen az 1963. dec. 4-i csehszlovák, 1964. június 11-i szovjet-orosz és az 1964. november 17-i lengyel polgári eljárásjogi törvénykönyveket vetjük egybe, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy egyik sem köti a polgári perben eljáró bíróságot a felperes akaratnyilvánításához sem a perben résztvevő felek meghatározása, sem az ítélet terjedelme tekintetében. A csehszlovák *Pp.* (94. §) feljogosítja a bíróságot, hogy perbevonja a feleken kívülálló azt a személyt is, akinek jogait vagy kötelezettségeit érinti az eljárás. Ugyancsak jogot ad a csehszlovák *Pp.* a bíróságnak arra, hogy a felek kereseti kérelmén túlterjeszkedjék és többet ítéljen meg annál, mint amennyit a perben érvényesítenek, ha *a)* az eljárás hivatalból is megindítható, vagy *b)* ha ez a jogszabálynak megfelel, vagy *c)* az összegszerűség tekintetében a döntés szakértői véleménytől vagy a bíróság mérlegelésétől függ [153. § (2) bek.].[22] Az OSZFSZK 1964. június 11-i polgári eljárásjogi törvénykönyve lehetővé teszi azt, hogy olyan harmadik személy, aki a per tárgyára vonatkozólag önálló igényt érvényesít, az ítélet meghozatala előtt belépjen a perbe (az ilyen ún. főbeavatkozó jogállását a 37. § szabályozza). Emellett a szovjet-orosz *Pe.* a munkaviszony helyreállítása iránti ügyekben feljogosítja a bíróságot arra, hogy hivatalból perbevonja az alperes oldalán azt a hivatalos személyt, akinek rendelkezése alapján történt a dolgozó elbocsátása vagy áthelyezése. A bíróság ilyenkor annak megállapítása alapján, hogy az ekként perbevont személy törvénysértő intézkedésével történt a dolgozó elbocsátása vagy áthelyezése, ugyanazon eljárásban kötelezi a vétkes hivatalos személyt arra, hogy a munkáltatónak a szabálytalan elbocsátás, illetőleg alacsonyabb munkakörbe való helyezés folytán megítélt átlagos munkabért, illetőleg bérkülönbözetet a munkáltató javára térítse meg (39. §). A szovjet-orosz *Pe.* 195. §-a feljogosítja a bíróságot az ügy körülményeitől függően arra, hogy túlterjeszkedjék a felperes által érvényesített követelés keretein, ha ez állami intézmények, vállalatok, kolhozok, s más szövetkezeti és társadalmi szervezetek vagy állampolgárok jogainak és törvényben biztosított érdekeinek a védelmében szükséges. Az 1964. november 17-i lengyel *Pe.* nem teszi lehetővé harmadik személy hivatalból történő perbevonását, de feloldja meghatározott feltételek mellett az ítéletnek a felek kérelméhez való kötöttségét. A 321. szakasz 1. §-a kimondja ugyanis, hogy a bíróság nem ítélhet meg más tárgyat, mint azt, ami a kérelemben szerepel, sem a kérelemnél többet. A szakasz 2. §-a azonban kiveszi e korlátozás alól azokat az eseteket, amikor szocialista szervezet a felperes, továbbá a tartásdíj iránti és a jogellenes cselekmény által okozott kár megtérítése iránti ügyeket. Ilyen esetekben a bíróság tehát túlterjeszkedhetik a kérelem keretein.

Polgári perrendtartásunk jövőbeni esetleges módosításakor tehát megfontolás tárgyává kellene tenni egyrészt az A-perekre vonatkozó fenti rendelkezés általánossá tételét, vagyis annak kimondását, hogy a bíróság hivatalból is perbevonhat a jogvitában érdekelt harmadik személyt, másrészt a jelenlegi 215. §-ban foglalt rendelkezés módosítását. Ennek kapcsán lehetne a *Pp.* alapvető rendelkezéseibe olyan szabályt felvenni, amely a jogvitának egy perben való koncentrálását írná elő. Minthogy ez a törvényhozó parancsa formájában, amely kivételt nem engedne meg, nem írható elő, a szabály címzettjeinek meggyőződésére appelláló, a szocialista jogban egyébként szokásos ajánlás jellegű rendelkezésben tartjuk ezt kifejezhetőnek, megközelítőleg a következő szövegezéssel:

> „A felek terjesszék a bíróság elé a jogvitájukkal összefüggő összes igényüket és a bíróság ítéletében a jogvita minden kérdésének elbírálására törekedjék az ugyanazon jogvita alapján lehetséges további perek elkerülése végett."

A jogvita ekként való koncentrálását, ugyanakkor azonban a per céljának elérését, az igazság megvalósulását is szolgálná az a rendelkezés, amely szerint

> „a bíróság ítéletében a felek kérelmén túl terjeszkedhet, ha ezt a társadalom vagy a felek érdekeinek védelme szükségessé teszi."

A jogvita koncentrálását gátló magatartás szankciójaként a *Pp.* 80. § (2) bek-ének rendelkezését a következőképp kellene kiegészíteni:

> „A bíróság a felet pernyertességére való tekintet nélkül egészben vagy részben a költség viselésére kötelezheti, ha igényét a jogvitával kapcsolatban korábban lefolyt perben érvényesíthette volna."

Révai Tibor

[22] L. *dr. Révai Tibor:* A polgári eljárás új szabályozásának sajátosságai a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1964. évi 3. szám.

Az állami ajánlásokról

I.

1. A szocialista állami szervek többsége funkcióik gyakorlása során a kötelező általános jogi magatartási szabályokat tartalmazó normatív, az egyedi ügydöntő, valamint a regisztráló aktusok mellett felhívó, indítványozó, ajánló, javasoló jellegű aktusokat is kibocsát. Az is előfordul, hogy az állami szervek normatív vagy egyedi ügydöntő aktusaikba foglalnak ajánlásokat. Az állami szerveknek mindezeket a megnyilvánulásait közös megjelöléssel állami ajánlásoknak nevezzük. A szocialista jogtudományok művelői közül többen már korábban felfigyeltek az állami szervek ilyen természetű megnyilvánulásaira és különösen a mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányítása körében alkalmazott ajánlások természete körül bontakozott ki élénk érdeklődés és széleskörű vita. Sem hazai jogi irodalmunkban, sem — tudomásom szerint — a külföldi szocialista jogi irodalomban ez ideig nem történt meg azonban az állami szervek által alkotott ajánlások valamennyi alakzatára kiterjedő átfogó felmérés, az ajánló természetű állami megnyilatkozások közös vonásainak, illetőleg az egymástól eltérő jegyeket viselő főbb csoportok előfordulási területeinek és jellegzetes alakzatainak összefoglaló bemutatása és értékelése.

Tanulmányomban megkísérelem összefoglalni az állami ajánlások általános jellemzőit és bemutatni a magyar állami szervek gyakorlatában előforduló ajánlások főbb csoportjait. Az ilyen felmérés elősegítheti az állami ajánlások természetének közelebbi megismerését, megalkotásuk, igénybevételük, elfogadásuk és érvényrejuttatásuk tudatosságának és eredményességének fokozását. Közismert, hogy ajánló természetű aktusok és megnyilvánulások nemcsupán állami szervektől erednek. Működésük során a társadalmi szervezetek és szervek is igénybe vehetik és gyakran fel is használják ezt az eszközt és formát egymásközötti, az állami szervekhez, saját tagságukhoz, valamint az állampolgárok szélesebb rétegeihez fűződő kapcsolatukban. Sőt az állampolgárok is fordulhatnak egymáshoz, valamint az állami szervekhez és a társadalmi szervezeti formációkhoz magánjellegű vagy közérdekű javaslatokkal. Jelenlegi vizsgálódásaimat azonban a társadalmi szervezeti formációktól, valamint az állampolgároktól származó ajánlásokra nem terjesztem ki.

2. Az ajánló jellegű állami aktus és az egyéb állami aktusba foglalt ajánlás a szocialista állami funkciók megvalósításának, a szocialista állami szervek irányító, útmutató, szervező, befolyásoló tevékenységének, valamint az állami szervek egymásközötti együttműködésének *egyik* eszköze és formája. A szocialista állami szervek aktusformái és egyéb megnyilvánulásai között az ajánló jellegűek sem mennyiségileg, sem betöltött szerepük nagyságrendjét tekintve *nem tekinthetők elsődlegeseknek,* rendeltetésüket, szerepüket *kiegészítő* jellegűnek kell minősítenünk. Bizonyos viszonylatokban azonban éppen e relációk sajátossága folytán a kötelező jogi normatívák, illetőleg az egyedi ügydöntő állami aktusok mellett igénybevételük nélkülözhetetlen és célravezetően szolgálja a szocializmus építésének ügyét.

Az állami ajánlások igénybevételének számos területe létezik és ennek megfelelően az állami ajánlásoknak több specifikus vonásokkal rendelkező formájával találkozunk. Ezeknek összegyűjtése, csoportosítása előtt indokolt — a felmérendő matéria körülhatárolása céljából is — az állami ajánlások fontosabb közös ismérveinek felvázolása.

A vizsgálódásunk tárgyát képező ajánlások szocialista *állami* szervektől származnak. Rajtuk keresztül is tehát állami akarat, törekvés, célzat, vélemény, nézet nyilvánul meg, amelyek kialakításában végső fokon közre kell hatniuk a marxista vezető párt iránymutatásainak. Az ajánló jellegű állami aktusok és az egyéb formákban közölt állami ajánlások is tükrözik — ha áttételesen is — a társadalmi gazdasági fejlődés tényleges adottságait és a tudományos államvezetés követelményeinek megfelelő színvonalú kidolgozásuk és igénybevételük esetén az előrehaladás objektív törvényeinek megvalósulását hivatottak szolgálni. Mint a szocialista állami szervek irányító, útmutató és szervező tevékenységének egyik eszközcsoportjával, velük szemben is fennállanak tehát a tudományos alapon végzendő állami tevékenység követelményei.

Eltérően a jogi normáktól, általános kötelező rendelkezéseket az állami ajánlások nem tartalmaznak. Valóraváltásuk, alkalmazásuk, végrehajtásuk nem szankcionált. Szemben az egyedi ügydöntő állami aktusokkal, egyedileg meghatározott jogalanyok jogviszonyaira az egyedi ügydöntő állami aktusokéhoz hasonló keletkeztető, megváltoztató vagy megszüntető hatást ugyancsak nem gyakorolnak. Természetszerű az is, hogy az állami ajánlások nem ugyanolyan célt szolgálnak, mint az állami szervek nyilvántartó, igazoló, adatközlő cselekményei. E negatív irányú elhatárolás után önként kívánkozik az állami ajánlások pozitív jellegű karakterizálása.

Rendeltetésüket tekintve az állami ajánlások felhívó, meggyőző, útmutató, propagatív, indítványozó, javasoló, ösztönző, szorgalmazó szerepet töltenek be. Már e felsorolás is érzékelteti, hogy az állami ajánlás fogalmát tágabb értelmezésben fogjuk fel és nemcsupán az ajánlás szóból eredő kifejezést alkalmazó állami megnyilatkozásokat értjük alatta, hanem az állami szervektől származó mindazokat a különböző jogalanyokhoz címzett óhajt, kívánságot, szorgalmazást stb. kifejezésre juttató megnyil-

vánulásokat, amelyek révén az állami szervek a címzetteket *nem kötelező erővel,* az ajánló megnyilvánulás tartalmának elfogadására, követésére, alkalmazására kívánják rábírni.

Az állami ajánlások rendszerint széleskörű mérlegelési, választási lehetőséget nyújtanak a címzettek számára az ajánlások elfogadása és mikénti valóraváltása tekintetében. Ennek folytán tág teret nyitnak az ilyen aktusok a helyi adottságok, lehetőségek figyelembevételére és kiaknázására, az ajánlásoknak a helyi sajátosságokhoz idomuló elfogadására és érvényrejuttatására.

Nem mint kizárólag az állami ajánlásokhoz tapadó specifikumra, de utalnunk kell arra a mozzanatra is, hogy az állami ajánlások igénybevétele széleskörű politikai tájékozottságot, a helyi körülmények beható ismeretét, magasfokú szakmai képzettséget és a felelősség bátor vállalását magában foglaló önállóságot tételez fel és kíván meg a címzettektől. Hasonló követelmények természetesen a kötelező jogi normák végrehajtóival szemben is fennállanak, mégis azt mondhatjuk, hogy az ajánlások címzettjeitől kötetlenebb mozgási lehetőségeik következtében fokozott önállóság és alkotó közreműködés várható el az ajánlások optimális valóraváltásában. Ezek a követelmények pedig eleve igénylik a felhívásokkal élő, az ajánlásokat kibocsátó állami szervektől, hogy az ilyen aktusaikat, illetőleg megnyilatkozásaikat is a megoldandó feladatok, a rendezendő életviszonyok átfogó és alapos, a fejlődés várható, illetőleg megkívánt ismeretében dolgozzák és bocsássák ki.

Az ajánlások szankciómentessége és a kötelező erő hiánya *nem jelenti* azt, hogy az állami ajánlások nélkülöznek minden *jogi* vonatkozást, illetőleg hatást. Elsőként megválaszolásra vár az a kérdés, hogy melyek a jogi korlátai az állami ajánlások kibocsátásának. Általános válaszként azt felelhetjük, hogy a szocialista állami ajánló tevékenység kereteit is a hatályos jogszabályok alkotják. Ebből a tételből következik, hogy az állami szervek ajánlásaikat feladatkörüknek megfelelően, hatáskörükön belül adhatják ki. Az állami ajánlások nem állhatnak ellentétben az alkotmányos alapelvekkel, a kibocsátó szerv felett álló állami szervek jogi normáival és ajánlásaival, valamint az ajánlást kiadó szerv által alkotott jogszabályokkal sem. E megállapításokhoz azonban szükséges egy korrekciót fűzni. Tekintettel kell lennünk az állami ajánlásoknak arra a csoportjára is, amelyek a feljogosított állami szervektől a jogszabályilag előírt rendben a magasabb hierarchiai fokon álló jogi normáknak — akár magának az alkotmánynak — a hatályon kívül helyezésére vagy módosítására irányulnak.

Milyen hatással, következménnyel járnak az állami ajánlások elfogadásuk, megvalósításuk tekintetében. Az állami ajánlások megvalósításának általános lehetőségét hazánkban az egész társadalom, a társadalom csoportjai és tagjai alapvető érdekeinek egysége, illetőleg összhangja biztosítja. Az egyes ajánlások tényleges elfogadásához és megvalósításához ezen túlmenően természetesen számos egyéb feltétel megléte is szükséges. Nagyon fontos ezek között az ajánlások maximális megalapozottsága, a címzettek irányában végzendő indokoló, alátámasztó, meggyőző tevékenység. Éppen a kötelező jelleg hiányának következtében szükséges, hogy az illetékes állami szervek — nemkülönben a megfelelő társadalmi szervezetek és szervek — az ajánlások által célzott eredmények elérése végett *fokozott körültekintéssel és hatékonysággal végezzék az ajánlások megvalósítására irányuló szervező tevékenységüket.* Az állami ajánlások általában kötik a kibocsátó állami szerv alatt elhelyezkedő alsóbbszintű állami szerveket annyiban, hogy azok nem fejthetnek ki olyan tevékenységet, amely gátolná az ajánlások érvényrejutását. Az ajánlást kiadó állami szervek és a nekik *alárendelt* állami szervek pedig egyenesen az ajánlások elfogadásának, illetőleg megvalósításának előmozdítására *kötelesek* törekedni. Általános tételként azt is elfogadhatjuk, hogy az ajánlások címzettjei kötelesek tanulmányozni a hozzájuk intézett vagy a rájuk vonatkozó ajánlásokat. Ezt a kötelezettséget — ha a jogi normák nem is rögzítik valamennyi címzettre nézve — kívánatos olyan társadalmi kötelezettségi rangra emelni, amelynek megvalósítása az antagonisztikus ellentétektől mentes, egységes osztályalapokon nyugvó szocialista társadalmi és állami mechanizmus egységeitől méltán elvárható. Azt már nem minősíthetjük általános szabálynak, hogy a címzettek minden esetben kötelesek lennének reflektálni az ajánlásokra és igazoló indokolást terjeszteni az ajánlást kiadó szervekhez abban az esetben, ha az ajánlást nem fogadják el. Bizonyos fajta ajánlások esetében ilyen igazoló reflexiók adása kötelező, máskor pedig ilyenre nincs szükség. Az is előfordul, hogy az állami ajánlás záradéka rendelkezik a válaszadás rendjéről. (Az ajánló aktusnak ez a része már kötelező rendelkezés.)

Felvetődik a kérdés, hogy a büntetőjogi védelem kiterjed-e az állami ajánlásokra. A Btk figyelembe vehető rendelkezéseit szemlélve úgy véljük, hogy az állami ajánlásra, mint kötelező előírásokat nem tartalmazó aktusformára a Btk.-nak az „Izgatás törvény vagy hatósági rendelkezés ellen" c. 216. §-a nem terjed ki, mivel ezt a tényállást az valósítja meg, „aki mások előtt a törvény vagy más jogszabály, avagy a hatóság rendelkezése ellen engedetlenségre izgat". A kérdés egyértelmű eldöntését az nehezíti, hogy állami ajánlást, törvény, vagy más jogszabály, esetleg hatósági rendelkezés is magában foglalhat, ha rendszerint nem is kizárólagosan, hanem tartalmuk egy részét képező kötelező rendelkezések mellett. Érdemben szemlélve a kérdést, szerintünk a 216. §-ban megfogalmazott engedetlenségre izgatás csak a Btk. által említett állami aktusok kötelező rendelkezései ellen képzelhető el. Az elmondottak azonban nem zárják ki azt, hogy a Btk. egyéb rendelkezései

által az ajánlások bizonyos tartalmi elemei nem részesülhetnének büntetőjogi oltalomban. Nyilvánvaló például, hogy az állami ajánlásoknak olyan tartalmi elemei büntetőjogi védelem alatt állanak, amelyek — pl. a végzett munka díjazásának szocialista elvei, a szocialista tulajdon, a kizsákmányolásmentesség, a szocialista demokratizmus stb. — a Btk. 127. §-a által védett tárgyként szerepelnek. Aki az állami ajánlásnak e tárgyak valamelyikével egybeeső eleme ellen a törvénykönyvben pönalizált magatartást tanúsít — pl. mások előtt gyűlölet keltésére alkalmas cselekményt követ el —, a törvényben meghatározott büntetésben részesül. Védelmére szolgálhat az állami ajánlásoknak a Btk. 218. §-a is, amely büntetni rendeli azt, „aki mások előtt olyan valótlan tényt vagy való tényt oly módon elferdítve állít vagy híresztel, amely alkalmas arra, hogy a köznyugalmat zavarja vagy a gazdasági helyzetet károsan érintse".

A felvázoltakat általánosítva megállapíthatjuk, hogy az állami szervektől származó ajánlások nem joghatásmentes, hanem bizonyos jogi következményeket kiváltó megnyilvánulásai az állami szerveknek. Ezzel a megfogalmazással azonban még nem adtunk egyértelmű választ arra a kérdésre, hogy a *jogi* jellegű aktusnak, az állami irányító, szervező munka jogi eszközének, vagy nem jogi jellegű eszközének minősítendő-e az állami szervek ajánlása. Figyelemmel az állami ajánlásoknak általunk eddig felvázolt vonásaira úgy véljük, hogy az állami szervek ajánló aktusai, illetőleg ajánlásai az állami szervek irányító, szervező, befolyásoló tevékenysége *jogi eszközeinek egyik, a kötelező jellegű jogi eszközöktől elkülönült csoportját alkotják.* Más nézetet vall az államigazgatás vezetése vonatkozásában Szamel Lajos professzor. Álláspontja szerint „az államigazgatás vezetésének nem jogi eszközei közé tartoznak a vezetésnek mindazok a cselekvési formái", amelyek akkor alkalmazandók, amikor a vezetés akarata „nem lép fel a feltétlenség igényével, azaz csak irányelveket kíván adni, amelyeket az alárendeltek szabadabban használhatnak fel a konkrét feltételeknek megfelelően vagy amikor több megközelítően egyenlő értékű megoldás között a vezetés választási lehetőséget kíván engedni, vagy a feladat átfogó meghatározása mellett a keretek kitöltését, a részletek meghatározását az alárendeltekre bízza".[1]

II.

1. Az állami ajánlások — amint a jelenségek általában — számos szempontból vizsgálhatók és csoportosíthatók. Tanulmányomban is a többszempontú vizsgálódás módszerét igyekszem alkalmazni. *Tartalmuk jellege* szerint az állami ajánlások általánosak és egyediek lehetnek. E fejezetet az *általános állami ajánlások* vizsgálatára szánom. Az általános állami ajánlások nem egy esetre szólóak és címzettjeik nem konkréten megnevezettek. Általános természetűek az olyan ajánlások is, amelyeknek címzettjeit ugyan konkrétan megjelöli a kibocsátó szerv, de az ajánlás nem egyetlen esetre szól, hanem huzamosabban követendő szabályokat indítványoz. Kisebbmérvű az általánossága az olyan ajánlásnak, amely általánosan megjelölt címzetteknek egyszeri tevékenység végrehajtását javasolja.

2. Megjelenési formájukat tekintve — az eddigi gyakorlat ismeretében — az általános állami ajánlások között elkülöníthetjük egymástól *1.* a *kizárólag* ajánlásokat tartalmazó, *nem jogforrási* formában megjelenő állami ajánló aktusokat[2], *2.* a bevett jogforrások valamelyikében a jogforrás kötelező rendelkezései *mellett* elhelyezett ajánlásoktól.[3] Általános jellegű állami ajánló *aktusoknak* tulajdonképpen csak az 1. pont alatt körülírt ajánlásokat nevezhetjük. *3.* Nem kizárt, bár a hazai állami szervek ennek gyakorlatát eddig nem alakították ki, hogy a jogalkotó hatáskörrel felruházott szervek az általuk kiadható jogforrási formát *teljes egészében* ajánlásokkal töltenék meg. Ez utóbbi megoldás lehetősége, illetőleg némelykori, főleg külföldi alkalmazása ad alapot arra, hogy a jogtudományok több képviselője a jogszabályok különböző szempontú csoportosítása során a kategorikus, valamint a diszpozitív jogszabályok mellett önálló csoportként az *ajánló jogszabályokat* jelöli meg. Szabó Imre akadémikus e csoportok elkülönítése előtt megállapítja, hogy ez a felosztás „a normák megfogalmazásának, a jogi szabályozásnak és ezen keresztül a társadalom befolyásolásának inkább *módszeri oldalát* veszi tekintetbe".[4]

Feltehetjük a kérdést, hogy nem önellentmondó-e az „ajánló jogszabály" elnevezés. Ismeretes, hogy „jogszabály"-ról kétféle értelemben beszélhetünk. *Alaki* értelmezésben a jogszabály a jogforrások *külső* alakzatainak (törvény, rendelet stb.) olyan gyűjtőfogalma, amely nincs tekintettel az egyes jogforrási formákra és arra sem, hogy ténylegesen tartalmaz-e valamelyik adott jogforrási forma általánosan kötelező jogi magatartási szabályt. A *tartalmi* jellegű felfogás pedig jogszabály alatt jogforrási formába foglalt jogi normát, általánosan köte-

[1] L. *Dr. Szamel Lajos:* Az államigazgatás vezetésének jogi alapproblémái Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1963. 246. old.

[2] Példaként említjük a Földművelésügyi Minisztérium Tsz. Üzemgazdasági Főosztályának „Javaslatok a termelőszövetkezetekben alkalmazott munkadíjazási és jövedelemrészesedési módszerek továbbfejlesztésére" c. közleményét. Mezőgazdasági Értesítő 1964. évi 1. sz.

[3] Jellemző példái ennek a megoldásnak a termelőszövetkezetek állami támogatásának rendszeréről szóló nagyjelentőségű 3004-es kormányhatározatok, amelyek a kötelező és megengedő rendelkezések mellett rendszerint ajánlásokat is tartalmaznak.

Erre a megoldásra hozhatjuk fel példaként az országgyűlésnek „a mezőgazdaság helyzetéről és az előttünk álló feladatokról" c. 8/1958—1962. sz. határozatát is.

[4] L. *Szabó Imre:* A szocialista jog Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1963. 241. old.

lező jogi magatartási szabályt ért. Arra a kérdésre, hogy a jogszabály kifejezés kétféle fogalma közül az ajánló jogszabály melyik felfogásban értendő — szerintünk —, azt kell válaszolnunk, hogy *az ajánló jogszabály terminus technikust a jogszabály fogalmának csakis az első, tehát nem tartalmi, hanem külső formai felfogásában használhatjuk.* A feltett kérdésnek ilyen tartalmú megválaszolása kifejezi álláspontunkat abban a szocialista — különösen a szovjet, román és csehszlovák — jogirodalomban, elsősorban a mezőgazdasági termelőszövetkezetekhez intézett ajánló jogszabályok vonatkozásában sokat vitatott kérdésben, hogy kötelezőek-e vagy sem az ajánló jogszabályok.[5] Már utaltunk rá, hogy megítélésünk szerint az ajánló jogszabályokat tartalmi értelemben véve jogszabálynak, általánosan kötelező magatartási szabálynak nem foghatjuk fel, mert logikai ellentmondásban áll az ajánlás, az ajánló jelleg és a jogszabály tartalmi fogalma. Csak helyeselni tudjuk ezért azt, hogy állami szerveink a kizárólag állami ajánlásból álló megnyilatkozásaikat általában nem foglalják jogforrási külsőbe, hanem egyéb (felhívás, javaslat, irányelvek, közlemény stb.) elnevezéssel bocsátják ki. Egyáltalán nem kifogásolható természetesen az sem, ha az állami szervek valamely társadalmi viszonycsoport normatív rendezésekor a kiadott jogi normákat tartalmazó jogforrásban helyet adnak e jogi normákkal összefüggő, többnyire azok megvalósulását elősegíteni hivatott ajánlásoknak is. Abban az esetben azonban, ha a jogszabály egyik része kötelező előírásokat tartalmaz, a másik része pedig ajánlásokat foglal magában, már *nem* ajánló jogszabállyal állunk szemben, hanem olyan jogforrással, amely a kötelező rendelkezések mellett ajánlásokat is tartalmaz. Az ilyen aktusokat pedig legfeljebb *vegyes jellegű* — részben normatív, részben ajánló — *általános állami aktusnak* minősíthetjük, de nem ajánló jogszabálynak. Még kevésbé szorul bizonyításra, hogy az általános állami ajánlások nem jogszabályi formában megjelenő egységeinek ajánló jogszabály elnevezése, nem különben jogi normatív tartalma szóba sem jöhet.

3. Szerkezeti, szerkesztési szempontból ismerjük a jogszabályokéhoz hasonló *tételes* szerkezetben megfogalmazott és a kötetlen fogalmazású ajánlásokat. Az előbbire hozhatjuk fel példaként az olyan ajánlást, amelyben az ajánlás *tartalma* valamely kérdésnek az ajánlásban már tételesen megfogalmazott, vagy ahhoz hasonló normatív rendezése. Az ilyen szerkezeti megoldás esetén az ajánlás éppen az ajánlás ilyen tételesen megfogalmazott tartalmának vagy az ahhoz hasonló rendezésnek az elfogadására, illetőleg elvégzésére irányul. Szemléltető példái a normatív szerkezetben megfogalmazott tartalmú ajánlásoknak a tanácsrendeletminták.[6]

A tételes szerkezetű ajánlásokhoz sorolhatók azok az állami ajánlások is, amelyek a jogi normák jellegzetes belső szerkezetéhez hasonlóak azzal az eltéréssel, hogy bár ezek is körülírnak bizonyos feltételeket (hipotézis), ezek fennállása esetére azonban a kibocsátó állami szerv nem diszpozíciókat fogalmaz meg, hanem meghatározott magatartás tanúsítását ajánlja. Ezt az ajánlást itt már nem követi és másutt sem kapcsolódik hozzá a jogi normák jellegzetes harmadik összetevő eleme, a szankció.[7]

Az általános állami ajánlások másik része inkább a szocialista jogrendszer egyik nagyfontosságú normacsoportjával, a feladatokat meghatározó jogszabályokkal[8] mutat formai szempontból hasonlóságot, ismét azzal a különbséggel, hogy a feladatkörülírásokat nem kötelező erővel és nem a jogrendszer valamelyik összetevőjében helyet kapó szankcionáltsággal, hanem felhívó, indítványozó, javasoló, ajánló jelleggel teszi meg.

4. Formailag ugyancsak közel állanak az általános állami ajánlások a központi állami szervek által *jogforrási formában kiadott irányelvekhez.* A többnyire normatív határozati formában megjelenő irányelvekben a kibocsátó állami szervek rendszerint nagyobb távlatba tekintve írják körül a társadalmi, állami, gazdasági, kulturális stb. élet fejlődésének, illetőleg fejlesztésének fő irányait, alapvető célkitűzéseit, az állami szerveknek — esetleg a társadalmi szervezeti formációknak — és az állampolgároknak e célkitűzések valóra váltását szolgáló alapvető

[5] Mivel már az e kérdéskörben kialakult ismertebb irodalmi állásfoglalásokat összefoglaló munkák is születtek, nem bocsátkozunk az egyes szerzők álláspontjainak ismertetésébe és kritikai értékelésébe. Ezeknek a nézeteknek ismeretében csupán utalunk arra, hogy ezt a problémát vizsgáló szerzők egyik — kétségtelenül kisebbségben levő része — egyértelműen kötelezőnek nyilvánítja az ajánló jogszabályokat. Mások az ajánló jogszabályok kötelezővé válását többnyire a címzettek általi elfogadás feltételéhez kötik. A harmadik csoportba tartozó szerzők pedig attól függően, hogy figyelmüket az ajánlások mely alakzataira koncentrálják, a kötelező hatás különböző megnyilvánulásai között differenciálnak.

Vö. *P. E. Nedbajlo:* A szovjet jogi normák alkalmazása. Moszkva, 1960. 73—95. old. (oroszul). *Dr. Földes Iván:* A termelőszövetkezetek állami irányítása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1962. 103—117. old. *Dr. Erdei Ferenc:* A termelőszövetkezeti gazdaságok állami irányítása. Állam- és Igazgatás 1962. évi 10. sz. 729—745. old. *S. Brădeanu—L. Stîncu:* Az ajánló jogszabályok jogi természete. Studii si Cercetări Juridice 1965. 1. sz. 29—40. old. *Ion Rucăreanu:* Az ajánló normák jogi természete. A szocialista mezőgazdaság állami irányításának összekapcsolása a szövetkezeti demokráciával. Studii si Cercetări Juridice 1965. 2. sz. 209—223. old. *Dr. Nagy László:* Szövetkezeti alapelvek termelőszövetkezeti mozgalmunkban Akadémiai Kiadó Budapest, 1965. 212—242. old.

[6] Vö. Tanácsrendeletek mintáinak gyűjteménye. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1957.

[7] Megtaláljuk a fentemlített elemeket pl. a 3004/4/1961. (X. 24.) Korm. sz. hat. III. fejezetében foglalt alábbi ajánlásban: „Kívánatos, hogy a termelőszövetkezetek ott, ahol hasonló üzemi tevékenység hiányában a népgazdaság érdekei azt szükségessé teszik, az eddiginél nagyobb gondot fordítsanak a segéd- és feldolgozó üzemi tevékenységre."

[8] *Vö. Sz. A. Golunszkij:* A jogi norma fogalmának kérdéséhez a szocialista jogelméletben. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1961. évi 4. sz. 21—36. old.

feladatait, közreműködési formáit és módozatait. Az irányelvek perspektivikus, iránymutató, megalapozó jellegével magyarázható, hogy a szocialista országokban, így hazánkban is egyes nagyfontosságú irányelvek a párt és a kormány közös elhatározásának eredményeként születnek meg. Mivel a társadalmi fejlődést szolgáló célkitűzések megvalósításához gyakran nem csupán az állami szervek és az állampolgárok, hanem a társadalmi szervezeti formációk alkotó közreműködésére is szükség van, a központi állami szervek és a társadalmi szervezeti formációk központi szervei többször közösen bocsátanak ki irányelveket, amelyek a megfelelő alsóbb szintű állami szerveket és társadalmi szervezeti formákat egyaránt kötelezik.

Az irányelvek többnyire nem alkalmazzák a jogi normák jellegzetes tételes megfogalmazási módját, általánosságuk nagyobb mérvű, mint a tételesen megfogalmazott jogforrásoké. Ez gyakran összefüggésben áll azzal, hogy az irányelvek az egyéb jogalkotó szervektől éppen az irányelvek alapvető megállapításaira épülő további részletező szabályozást kívánnak meg, vagy pedig a már kiépült és eljárásrendileg is szabályozott állami szervek számára nyújtanak feladataik ellátásához, tételesen megszabott hatásköri jogosultságaik gyakorlásához elvi útmutatást.

A jogforrási formában megjelent irányelvek általánosan kötelező voltához szerintünk nem fér kétség. Fokozottan általános, a tételes megfogalmazást mellőző belső struktúrájuk, erőteljesebb instruktív jellegük következtében azonban a végrehajtásra kötelezettektől nagyobb mérvű alkotó közreműködést várnak el az irányelvek. Az állami szervek jogforrási formában közölt irányelvei és az állami ajánlások egymáshoz való közelállása leginkább talán ebben a körülményben nyeri magyarázatát. Az állami szervek által kiadott irányelvek és az állami ajánlások elhatárolását nehezíti, de nem teszi lehetetlenné a következő két körülmény. Előfordul egyrészt, hogy a kötelező irányelveket magában foglaló, állami szervtől eredő normatív aktus irányelvszerű rendelkezései mellett esetleg állami ajánlásokat is tartalmaz. Az ilyen vegyes tartalmú jogforrásokról már szóltunk. Az elhatárolást nehezítő másik körülmény abban áll, hogy általános állami ajánlások néha irányelvek elnevezéssel jelennek meg.[9] Lényeges megkülönböztető vonása azonban az ilyen ajánló jellegű irányelveknek, hogy nem viselnek jogforrási külsőt.

5. Az általános állami ajánlások természetének közelebbi megismerése érdekében meg kell vizsgálnunk, melyek az eltérő és az esetleges közös vonások az állami ajánlások e csoportja és a diszpozitív jogszabályok, valamint az általános állami ajánlások és a felhatalmazó, engedélyező jogszabályok között. Erre a vizsgálatra azért is szükség van, mert egyes szerzők azonossági jelet húznak az általános állami ajánlások és a jogi normák említett két csoportja közé.[10]

A diszpozitív, hézagpótló, helyettesítő jogszabályok rendelkezéseitől a felek közös megállapodással eltérhetnek. A jogszabály rendelkezései csak ilyen közös megállapodás hiányában érvényesítendők.[11] A diszpozitív jogszabályok esetében elkülöníthetjük egymástól *a)* a közös megállapodással helyettesíthető szabályokat, *b)* az ilyen szabályoktól való eltérésre felhatalmazó, az eltérő tartalmú megállapodást megengedő rendelkezést, valamint *c)* azt az előírást, amely megszabja, hogy eltérő megállapodás hiányában a jogszabály diszpozitív rendelkezései kötelezően érvényesítendők. A diszpozitív jellegű jogszabályok felsorolt elemei között tehát nem találjuk meg a felhívó, indítványozó jellegű ajánlásokat. A diszpozitív jogszabályban ajánlás legfeljebb csak implicite létezik annyiban, hogy a jogalkotó a diszpozitív szabály megfogalmazásával nemcsak az ettől való eltérést teszi lehetővé a feleknek, hanem felkínálja nekik a diszpozitív szabályban foglalt megoldást is. Amíg azonban a jogszabályi tartalmat nélkülöző állami ajánlások realizálódásához a címzettek elfogadó elhatározása szükséges, a diszpozitív szabályok érvényesüléséhez — eltérő megállapodás hiányában — nem okvetlen szükséges a feleknek a diszpozitív jogszabályi rendezés elfogadását kinyilvánító döntése, ez ennek hiányában ex lege is bekövetkezik.

6. Az általános állami ajánlásoknak *a felhatalmazó, megengedő, engedélyező jogszabályoktól* való elkülöníthetősége érdekében összegeznünk kell a felhatalmazó, engedélyező normák jellegzetes vonásait. A meghatározott tevést, cselekvést előíró, ún. parancsoló vagy pozitív tartalmú, valamint a valamely cselekvéstől való tartózkodást megkövetelő negatív tartalmú, azaz tiltó jogszabályokkal szemben a felhatalmazó, engedélyező jogi normák nem írnak elő vagy tiltanak el meghatározott magatartást, hanem felhatalmazzák a címzetteket bizonyos magatartásra, engedélyezik nekik a jogszabályban körülírt cselekvést vagy nem-tevést és a feljogosítottakra bízzák, hogy élnek-e a megadott jogosultságokkal, az engedélyezett magatartási lehetőséggel. Az ilyen felhatalmazó, engedélyező jogszabályok a megadott, illetőleg engedélyezett lehetőséggel való élés jogával ruházzák fel a címzettként szereplő jogalanyokat és ezzel egyben kötelezik a rajtuk kívül álló egyéb jogalanyokat, hogy tiszteletben tartsák a jogosítottaknak ezt a jogszabály biztosította lehetőségét, tartózkodjanak az azzal való élés zavarásától, illetőleg gátlásától.

[9] Lásd pl.: „Irányelvek a termelőszövetkezetek szociális és kulturális alapjának felhasználásához." Művelődésügyi Közlöny, 1961. évi 14. sz.

[10] Vö. *S. Brădeanu—L. Stîncu:* i. m. 34. old., valamint *P. E. Nedbajlo:* i. m. 84. old.

[11] Vö. *Világhy Miklós—Eörsi Gyula:* Magyar polgári jog I. köt. Tankönyvkiadó 1962. 71—78. old.

A felhatalmazó, engedélyező jogszabályok által biztosított jogosultságok nem azonos jellegűek az állami szervek hatáskörét meghatározó jogszabályok által rögzített hatásköri jogokkal. A hatásköri jogokkal való rendeltetésszerű élés ugyanis egyben kötelessége is e jogosítványokkal felruházott szerveknek. Az engedélyező jogszabályi rendelkezéssel biztosított jogosultságról ezt nem mondhatjuk el. Engedélyező jogi normákkal a jogágak többségének területén találkozunk. Jogszabályi felhatalmazás, engedélyezés — amint ezt az előzőkben láttuk — a diszpozitív jogszabályhoz is kapcsolódik. Hiszen éppen ez teszi lehetővé az ilyen rendezéstől való eltérést. A szorosabb értelemben vett engedélyező normák körébe azonban a diszpozitív szabályoktól való eltérést lehetővé tevő jogszabályi rendelkezéseket nem sorolhatjuk, mert ezekhez az eltérést engedő szabályokhoz mindig hozzákapcsolódik a diszpozitív rendelkezést az attól való eltérés hiányában kötelezőnek minősítő előírás. A tulajdonképpeni felhatalmazó, engedélyező normák valóban jogi kötelezettségtől mentes magatartási lehetőséget, ezen belül is többnyire cselekvési lehetőséget, fakultas agendi-t biztosítanak a címzetteknek.[12]

Alig vitatható, hogy a jogi normák vizsgált fajtái közül az engedélyező normák állanak legközelebb az általános jellegű állami ajánlásokhoz. Miben jelölhetjük meg mégis a lényeges különbséget az engedélyező normák és az általános állami ajánlások között. A kérdésre azt válaszolhatjuk, hogy bár az engedélyező normák is magukban foglalnak a jogosultságok és lehetőségek megállapítása és felsorolása révén bizonyos instruktív, ajánló elmeket, *az általános állami ajánlásokban azonban egyrészt erőteljesebb az indítványozó, motiváló, ösztönző jelleg, másrészt pedig amíg az engedélyező normákból közvetlenül háramlanak a címzettekre jogosultságok, az állami ajánlások önmagukban általában nem keletkeztetnek jogosultságokat az ajánlások címzettjei számára, hanem arra hívják fel őket, hogy más jogi normák által megengedett keretekben bizonyos magatartást tanúsítsanak, bizonyos tevékenységet fejtsenek ki.*

III.

Az általános állami ajánlások fontosabb vonásainak bemutatása után az *egyedi állami ajánlások* nem szorulnak bővebb átfogó jellemzésre, hiszen nyilvánvaló, hogy ezek konkrét címzettekre és egyedi esetekre vonatkoznak. (Témánk határát túllépné az állami szerveknek a polgári jog által szabályozott *szerződések* kötésére irányuló *ajánlataival* való foglalkozás. Ezért az ilyen ajánlatok vizsgálatát mellőzzük.) Az ismétlések elkerülése végett a továbbiakban az állami ajánlások mindkét alakzatára vonatkozóan együttesen vizsgáljuk meg az ajánlásoknak *a kibocsátó állami szervek* szerinti csoportosítási lehetőségét.

1. Az állami ajánlásokat kibocsátó állami szervek között különbséget tehetünk e szervek típusbeli hovatartozása és illetékessége szerint. Ezt a csoportosítást nyilvánvalósága folytán ehelyütt nem végezzük el. Itt utalunk azonban arra a figyelemreméltó lényeges körülményre, hogy állami ajánlások nemcsak jogi normák vagy kifelé ható egyedi ügydöntő határozatok meghozatalára jogosított állami szervektől származhatnak, hanem az ilyen természetű aktusok kiadására hatáskörrel általában *nem* rendelkező, előkészítő és adminisztrációs szerepet betöltő hivataloktól, valamint termelő, szolgáltató, elosztó tevékenységet kifejtő vállalatoktól, illetőleg tudományos, kulturális, szociális, egészségügyi feladatokat ellátó intézetektől és intézményektől is.

A közhatalmi jogosítvánnyal nem rendelkező hivataloktól eredő ajánlásokra hozhatjuk fel példaként a Népköztársaság Elnöki Tanácsa Titkársága által kiadott olyan instruktív tájékoztatókat, amelyek a tanácsok, a tanácsi bizottságok, esetleg egyéb tanácsi szervek számára ajánlásokat is tartalmaznak.[13] Gazdasági mechanizmusunk továbbfejlesztése révén az alsóbb fokozatú gazdálkodó egységeknek a távlati tervezésen, a gazdasági ösztönzők és az anyagi érdekeltség fokozottabb alkalmazásán, az irányítás közgazdasági módszereinek előtérbe kerülésén nyugvó növekvő önállóságának kiépülésével és e követelményekhez nélkülözhetetlenül kapcsolódó specializáció, kooperáció és koordináció fokozottabb megvalósításával párhuzamosan az alapvető kérdésekben kiadott kötelező rendelkezések és mutatók, az irányítás és együttműködés különböző jogi és gazdasági eszközei mellett *bővül az ajánlások alkalmazhatóságának köre.* Az elsősorban irányító szerepet betöltő szervek mellett nagy szerep vár a tudományos-műszaki továbbfejlesztésre nagyobb anyagi és személyi bázissal, tágabb lehetőséggel bíró központi alárendeltségű vállalatokra, az ilyen vállalatok műszaki kutató centrumaira a műszakilag hasonló, illetőleg rokon termelő, szolgáltató tevékenységet kifejtő kisebb, többnyire helyi alárendeltségű vállalatok támogatásában. E támogató tevékenység eszközei között számítanunk kell az ajánlásokra is. Nem nélkülözhetők az azonos

[12] Példaként hozzuk fel az engedélyező normákra a bizonyos magasabb szintű tanácsok üléseinek előkészítéséről, összehívásáról és tanácskozásának rendjéről szóló 1954. évi 16. sz. NET határozat alábbi rendelkezését: „Az ülés időtartamára a tanács a tanácstagok javaslatára a kiváló munkát végző tanácstagok közül elnökséget választhat" (25. pont). Hasonló jellegű rendelkezést tartalmaznak e határozat 7., 9., 30., 41. és 44. pontjai is.

[13] Lásd pl.: „A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa Titkárságának tájékoztatója a megyei, fővárosi és megyei jogú városi tanácsok 1961. évi üléseiről". Közli: „A tanácsok szervezetére és működésére vonatkozó jogszabályok" c. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963.) kötet a 958—962. oldalakon.

vagy hasonló jogi helyzetű és gazdasági kapacitású vállalatok, valamint az eltérő (állami, illetőleg szövetkezeti) tulajdoni formájú üzemek közötti gyümölcsöző együttműködés kialakításában és megvalósításában sem az e szervektől kölcsönösen eredő ajánlások.

Az önálló állami tudományos kutatóintézetek, a különböző állami tudományos, kulturális, egészségügyi stb. intézetek, illetőleg intézmények (ezek között a sajtó, a rádió és a televízió) rendeltetésébe ugyancsak beleillik, hogy elért kutatási eredményeikre, a szakágazatukra vonatkozó átfogó ismereteikre és dokumentációs anyagaikra támaszkodva más szervek kérelmére, vagy anélkül általános vagy egyedi ajánlásokat tegyenek különböző szerveknek vagy az állampolgároknak a gazdasági előrehaladást, a műszaki színvonal és a minőségi termelés emelését, a dolgozók egészségének védelmét és kulturális felemelkedésük gyorsítását stb. szolgáló megoldásokra.

Hogy milyen eltérés áll fenn a közhatalmi jogosítványokkal bíró állami szervek által elfogadott és kiadott, valamint az ilyen jogosítványokat általában nem élvező állami hivataloktól, állami vállalatoktól és állami intézetektől származó ajánlások között, közelebbi vizsgálattal lehetne eldönteni. Annak a következtetésnek előzetes levonása azonban kézenfekvő, hogy ezektől a szervektől jogszabályi külsőbe foglalt ajánlás nem születhet, ami természetesen nem akadálya annak, hogy általános jellegű ajánlásokkal is éljenek ezek az állami szervek. Az a következtetés is valószerű, hogy *más joghatások fűződnek az irányító szerepet betöltő felsőbbszintű állami szervek ajánlásaihoz, mint az alsószintű állami szervekéhez, illetőleg az irányító szerepet egyáltalán nem gyakoroló állami szervek, vállalatok és intézetek ajánlásaihoz.* Az alsó szinten álló állami szerv, illetőleg az irányító szerepet nem gyakorló állami szerv, vállalat vagy intézet ajánlásairól nem állíthatjuk ugyanis, hogy azok az alsóbb szintű szerveket, illetőleg az alárendelt szerveket a korábban vázolt módon kötnék.

2. Az állami ajánlásokat megállapító, illetőleg kibocsátó szervek szerinti csoportosítás kedvező alkalmat nyújt ahhoz, hogy különbséget tegyünk a saját hatáskörben döntésre jogosult állami szervek ajánlásai és *a kizárólag előkészítő, javasoló szerepet betöltő állami szervek* javaslatai között. Az eredményes állami munka mind az egyszemélyi vezetésű szervek, mind a testületi állami szervek esetében nem végezhető megfelelő szakszerű előkészítő tevékenység nélkül. Ebből a körülményből okszerűen következik, hogy az állami életben szükség van olyan szervekre, amelyek csak előkészítő, kezdeményező, javasoló szerepre hivatottak, de határozathozó, döntési jogosítvánnyal nem rendelkeznek. Az előkészítő szerep és a javaslattevő jogosultság nem mindig esik egybe. Vannak olyan állami szervek, amelyek előkészítő munkát végeznek, de javaslattételi jog nem illeti meg őket, azaz jogi hatást kiváltó indítványok előterjesztésére nem jogosultak. A javaslattételi jog gyakorlásához fűződő joghatás általában abban nyilvánul meg, hogy a javaslat címzettje köteles napirendre tűzni, illetőleg megvitatni a javaslattételi joggal rendelkező szervtől eredő indítványt. A joghatással járó indítványozó jogosultsággal nem rendelkező szervek, illetőleg állami hivatalok előkészítő munkájuk révén tartalmilag természetesen ugyancsak betöltenek bizonyos ajánló szerepet is.

Döntési joggal nem bíró javaslattevő állami szervekként működnek pl.: *a)* az országgyűlés állandó és ideiglenes bizottságai, *b)* a tanácsi állandó és ideiglenes bizottságok, *c)* meghatározott célból jogszabállyal létrehozott egyéb javaslattevő szervek. Gyakoriak ezek között a testületi jellegű, különböző állami és társadalmi szervezetek és szervek képviselőiből álló tanácsok és bizottságok.[14]

3. Erősen eltér a jogi helyzete a pusztán javasoló szerepet betöltő állami szervekétől azoknak az állami szerveknek, amelyek *egyrészt javasoló, indítványozó feladatokat végeznek valamely állami szerv irányában, másrészről pedig saját hatáskörükben számos ügyben döntési jogkört gyakorolnak.* Ilyen szerv pl. a Minisztertanács, amely nagyjelentőségű saját hatáskörének gyakorlása mellett az országgyűlés és a NET irányában végez rendkívül fontos előkészítő és javasoló tevékenységet. Ugyanezt mondhatjuk a tanácsi végrehajtó bizottságokról, amelyek saját hatáskörük gyakorlása mellett az őket létrehozó tanácsok irányában töltenek be a tanács munkáját elősegíteni hivatott javaslattevő szerepet.

Hasonló vonásokat *az ügyész* jogi helyzetében is fellelhetünk, akit szintén megilletnek bizonyos döntési jogosultságok, ugyanakkor a bíróság és számos egyéb állami szerv irányában indítványozó, javaslattevő funkciót is ellát. Az ügyész javaslattételi jogának értékelésekor nem csupán és nem is elsősorban a különböző eljárások kezdeményezésének jogára, az általános törvényességi felügyelet körében igénybevehető óvási és egyéb jogosultságaira, valamint a bíróságok tevékenysége feletti felügyelet során általa alkalmazható per- és jogorvoslati eszközökre gondolunk, hanem az általános törvényességi felügyelet keretében igénybevehető ún. „orvoslásra irányuló egyéb intézkedések"-re és az ügyészi jelzésre (szignalizációra). A Magyar Népköztársaság ügyészségéről szóló 1959. évi 9. sz. tvr. még nem rendelkezik ezekről az eszközökről, a legfőbb ügyész 13/1959. sz. utasítása 60. pontjában azonban kinyilvánítja, hogy „orvoslásra irányuló egyéb intézkedésekre akkor kerülhet sor, ha óvás, felszólalás vagy figyel-

[14] Ilyen szervek például az Országos Termelőszövetkezeti Tanács, a megyei termelőszövetkezeti tanácsok, a könyvtári tanácsok stb.

meztetés bejelentése nem szükséges, vagy benyújtásának nem is lehet helye, de az eset körülményei mégis ügyészi fellépést tesznek indokolttá". Nem soroljuk fel az orvoslásra irányuló egyéb intézkedéseknek a legfőbb ügyészi utasításban megemlített lehetőségeit, csupán utalunk arra, hogy ezek között az utasításban körülírt esetekben az ügyész óvás mellőzésével — alakszerűséghez nem kötött módon — felkérheti a kiadó szervet a kisebb jelentőségű, nyilvánvalóan törvénysértő rendelkezés nyombani helyesbítésére és egyúttal az azzal okozott esetleges sérelem orvoslására. Más kivételesen indokolt esetben pedig az ügyész átirat formájában kezdeményezheti a szervnek az ügy újabb kivizsgálását, vagy a szükségesnek mutatkozó egyéb intézkedésekre hívhatja fel a figyelmet.

Hasonló célok szolgálatában áll az általános törvényességi felügyeleten belül alkalmazható ügyészi jelzés (szignalizáció). A 13. sz. legfőbb ügyészi utasítás 61. §-a értelmében „ha az ügyész általános felügyeleti tevékenysége (pl. vizsgálat) során megállapítja, hogy a szerv munkájában olyan hiányosságok, vagy mulasztások mutatkoznak, amelyek egyébként a törvényesség megsértésével nincsenek összefüggésben, köteles erről — átiratban — a szerv vezetőjét vagy felettesét értesíteni". A legfőbb ügyésznek „az általános törvényességi felügyelet jogpolitikai elveiről" szóló 10/1963. Legf. Ü. sz. utasítása 2. pontjában még azt is rögzíti, hogy ha „a törvénysértés oka a szervek jogilag nem szabályozott (operatív) tevékenységi körébe tartozik, az illetékes szerv figyelmét *szignalizáció* formájában fel kell hívni az ok megszüntetésére. Ilyen esetben — állapítja meg az utasítás — az ügyész kérjen tájékoztatást a tett intézkedésről és kísérje figyelemmel, hogy az okokat tényleg felszámolták-e".

A törvénysértés megelőzését szolgáló javaslattételi jogot biztosít az ügyész számára a 13. sz. utasítás 41. pontja is, amikor egyrészt rögzíti, hogy az ügyész „köteles rendszeresen részt venni az illetékességéhez tartozó tanácsok, tanácsi végrehajtó bizottságok és népi ellenőrzési bizottságok ülésein" és ott „olyan indítványt köteles előterjeszteni, amely a döntések törvényességét előmozdítja", sőt a határozattervezetekre célszerűségi szempontból is tehet észrevételt.

A hivatkozott rendelkezések tételesjogi bizonyítékai annak a megállapításnak, hogy az ügyész az általános törvényességi felügyelet gyakorlása során a törvénysértések megelőzésére, illetőleg kiküszöbölésére igénybevehető és bizonyos, a jogszabályban rögzített jogkövetkezményekkel járó eszközök (ügyészi óvás, figyelmeztetés, felszólalás, a megóvott határozat végrehajtásának felfüggesztésére irányuló kezdeményezés, egyes eljárások kezdeményezése stb.) mellett esetenként igénybeveheti a *javaslat, ajánlás eszközét is.* Bizonyos ajánlási lehetőség munkájuk során általában az egyéb ellenőrző szerveket is megilleti.

4. Viszonylag szűk körben ugyan, de *a bíróságok* is élnek az állami ajánlás eszközével. Jellegzetes megnyilvánulási módozatai a bíróságtól származó ajánlásoknak a bíróságnak a Pp. 4. §-ában körülírt kitanítási tevékenysége, a felek közötti egyezség létrejöttének előmozdítása (148. §), valamint a bontóperben a házastársak kibékítésének megkísérelése (285. §). Más megítélés alá esnek a bíróságnak azok az ajánlásai, amelyekkel a mellérendeltség helyzetében fordul más állami szervekhez, elsősorban a tanácsokhoz. A döntőbizottságok vonatkozásában a 15/1962. (V. 6.) Korm. sz. r. 35. §-a rögzíti, hogy „a döntőbizottságnak arra kell törekednie, hogy a felek között megfelelő egyezséget hozzon létre. Évégből a döntőbizottság az eljárás bármelyik szakaszában felhívhatja a feleket egyezség kötésére és az egyezségre határozott javaslatot is tehet". Az 1957. évi IV. tv. hatálya alá tartozó szervek kitanítási feladatairól e törvény 22. §-a rendelkezik.

5. Az állami szervektől eredő ajánlások körében a törvényesség megőrzésével, illetőleg a bűnüldözéssel való közvetlenebb kapcsolatuk folytán összetartozó csoportként kezelhetjük *a bűnüldöző szervektől* eredő, többnyire egyedi javaslatokat. Ezeknek egy része a bűnüldöző szervek szignalizációs tevékenységével kapcsolatos. Ismeretes, hogy a büntető eljárásról szóló 1962. évi 8. sz. tvr. (Be.) az eljárási alapelvek között rögzíti le, hogy a büntető eljárás során azokat az okokat és körülményeket is fel kell deríteni, amelyek a bűntett elkövetését lehetővé tették vagy előmozdították. A büntető ügyekben eljáró hatóságok kötelesek ezekről az okokról és körülményekről további bűntettek elkövetésének megelőzése végett az intézkedésre illetékes szervet értesíteni. Az értesített szerv pedig köteles 30 nap alatt válaszolni és válaszában közölni azokat az intézkedéseket, amelyeket az értesítés alapján tett[15] (13. §). A Be. tömör fogalmazású rendelkezése nem nyújt részletes eligazítást a szignalizáció lehetséges tartalmára vonatkozóan. A legfőbb ügyésznek „a büntető ügyek nyomozásáról és a nyomozás törvényességének ügyészi felügyeletéről" szóló 7/1963. Legf. Ü. sz. utasítása azonban „Intézkedések a bűnüldözés megelőzésére (szignalizáció)" c. alatt behatóan megszabja a szignalizációs tevékenység tartalmi elemeit és alkalmazási rendjét. Ezek ismertetését mellőzve csak az utasítás 86. pontja (6) bekezdésének azt a rendelkezését emeljük ki, amely szerint a megkeresett szerv számára „az átiratban javaslatot lehet tenni a bűnözést lehetővé tevő vagy előmozdító okok kiküszöbölésére is". Figyelmet érdemlő témánk szempontjából az utasításnak az a rendelkezése is, hogy

[15] Megemlítendő, hogy a Be-t megelőzően „a bűnüldöző szervek egységes szignalizációs rendszeréről" szóló, a legfőbb ügyész, a belügyminiszter és az igazságügyminiszter által kiadott 17/1960. sz. közös utasítás már részletesen szabályozta a bűnüldöző szervek szignalizációs tevékenységének rendjét.

a rendőrség köteles a szignalizációs rendelkezések félévenkénti anyagát az illetékes ügyésszel együtt a további teendők meghatározása céljából közösen értékelni. „Amennyiben arra szükség van, az így szerzett tapasztalatokat megfelelő javaslatokkal az illetékes ügyész a felettes ügyészhez köteles jelenteni." (88. pont.)[16]

IV.

Vizsgálati anyagunk differenciáltabb megismerését szolgálja a *címzettek* főbb csoportjai szerint elvégzendő csoportosítása is az állami ajánlásoknak. E fejezeten belül az általános és az egyedi állami ajánlások címzettjeinek főbb csoportjairól ugyancsak együttesen emlékezünk meg.

1. Elsőként említjük meg az ajánlások címzettjeinek *az ország határain kívül* létező csoportját. Ezekhez a címzettekhez főként az országgyűlés, az országgyűlés bizottságai, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, a kormány, a minisztériumok és a külügyi szervek fordulnak a népek békéjének és biztonságának megóvása, valamint az országok gazdasági és kulturális fejlődését kölcsönösen szolgáló együttműködés előmozdítása érdekében. Az ebbe a csoportba sorolható állami ajánlások között elkülöníthetjük az egy-egy nemzetközi szerződés, megállapodás kidolgozására, illetőleg megkötésére irányuló indítványokat a bizonyos célok (béke védelme, leszerelés, agresszió megszüntetése stb.) szolgálatára irányuló felhívásoktól és javaslatoktól.

2. A címzettek második nagy csoportját a *belső állami szervek* alkotják. Ezen a nagy és átfogó csoporton belül természetszerűen adódik az állami szervek fő típusai (a népképviseleti-államhatalmi szervek, az államigazgatási szervek, a bíróságok, az ügyészségek, a termelő, szolgáltató, elosztó tevékenységet végző állami vállalatok, továbbá a tudományos, kulturális, szociális egészségügyi feladatokat ellátó intézetek) szerinti, valamint az országos és a helyi szervek közötti különbségtétel. Nem felesleges az ajánlások természetének megítélése érdekében az állami szerv címzettek összegezésekor is utalni arra, hogy más az ajánlás természete akkor, ha *a)* az ajánlás irányító szervtől ered és a neki alárendelt szervhez szól, *b)* ha az ajánlás felsőbbszintű szervtől származik, de nem vagy nem kizárólag a kiadó szervnek alárendelt, illetőleg általa irányított állami szervekhez irányul, *c)* ha az ajánlást alsóbbszintű szerv valamely felsőbb szintű szervhez terjeszti, vagy *d)* az alárendelt szerv a fölérendelt szervének nyújtja be, *e)* ha az ajánlást ellenőrző szerv az ellenőrzése alá tartozó szervhez intézi, végül *f)* ha valamely állami szerv a vele mellérendelt viszonyban álló állami szervhez juttatja el javaslatát. Az utóbbi csoportba sorolt ajánlások gyakran igénybevett fontos eszközként szerepelnek a mellérendeltségben álló állami szervek együttműködésének, tevékenységük egybehangolásának kialakításában, az egymást kölcsönösen kötő közös megállapodások létrehozásában.

3. A szocialista állami szervektől származó ajánlások címzettjeinek egyik nagy csoportjaként kell kezelnünk a társadalmi *szervezeteket, a társadalmi mozgalmakat, a társadalmi szerveket* és az állampolgároknak e társadalmi szervezeti formációkba nem sorolható *szervezett kollektíváit.* A szocialista forradalom győzelemre jutása után, különösen pedig a szocializmus alapjainak lerakását követően az állami szervek és a társadalmi szervezeti formációk között kizárt bármiféle antagonisztikus szembenállás, hiszen mind a szűkebb értelemben vett állami mechanizmus összetevői, mind pedig a társadalmi szervezeti formációk alakzatai közös osztályalapon állanak, egyaránt érvényesül irányukban a marxista munkáspárt irányítása és mindezekből következően sajátos eszközeikkel közös alapvető célok eléréséért tevékenykednek. Az alapvető közös célok szolgálatának alapelveit és főfeladatait az irányító párt alakítja ki és határozza meg.

Mindamellett a szocialista állam és a szocialista állami szervek tevékenysége átfogja a szocialista társadalomépítés egészét. A szocialista társadalmi szervezeti formációk a szocialista állam keretei között, a szocialista államilag szervezett társadalmi renden belül működnek. A szocialista államiság lényegéhez elválaszthatatlanul hozzá kapcsolódnak a szocialista társadalmi szervezeti formációk is. Az állami szervek által hatáskörükben kiadott aktusok a társadalmi szervezeteket és szerveket is kötik. A központi jogszabályalkotó szervek bizonyos állami feladatok ellátásának jogát és *kötelezettségét* áthárithatják az egyes társadalmi szervezetekre és szervekre. Valamely — állami szerv, illetőleg állami szervek feladatkörébe tartozó — állami feladatkör, vagy feladat végrehajtásában való közreműködésre azonban a feladat ellátásával megbízott állami szerv *nem kötelezheti* sem az azonos szintű, sem az alsóbbfokozatú társadalmi szervezeti, szervi egységeket, még ha azok az adott állami szerv funkciójával rokon társadalmi tevékenység kifejtésére hivatottak is.

A társadalmi fejlődés racionális és eredményes előmozdításának követelménye pedig mellőzhetetlenül igényli, hogy az állami szervek a megfelelő társadalmi szervezetekkel és szervekkel összehangolt együttműködésben, egymás munkájának kölcsönös támogatásával végezzék feladataikat. Az állami szervek és a megfelelő társadalmi szervezeti egységek tevékenysége összehangolásának, kölcsönös támogatásuk megvalósításának — munkaterveik egyeztetésén, az aktuális feladatok és problémák együttes megtárgyalásán, közös akciók szervezésén, közös ak-

[16] A szignalizáció tartalmára és formájára vonatkozóan részletesebb fejtegetéseket, valamint e témát érintő irodalom jegyzékét lásd: *„Dr. Kása Tibor—Fenyvesi István:* Szignalizáció az állam elleni bűnügyekben" c. tanulmányban. Belügyi Szemle 1964. évi 7. sz. 5—13. old.

cióbizottságok kiküldésén, a szerzett tapasztalatok együttes értékelésén, vagy kicserélésén kívül is — több, a gyakorlatban jól bevált módszere alakult ki. Az állami szervek és a társadalmi szervezeti formációk együttműködési formái, illetőleg eszközei körében, a megfelelő társadalmi szervezeti formációknak az illetékes állami szervek által bizonyos állami feladatok ellátásába való bekapcsolási, mozgósítási módozatai között nélkülözhetetlen, a valóságban széleskörben alkalmazott eszköz és forma: az illetékes állami szervek felhívása, felkérése, javaslata, indítványa, ajánlása a megfelelő társadalmi szervezeti egységekhez.

A központi állami szervek, különösen a kormány és a minisztériumok aktusaiban gyakran találunk meghatározott társadalmi szervezeti egységekhez szóló felhívást, felkérést, ajánlást arra, hogy a felhívott társadalmi szervezeti alakzatok vegyenek részt bizonyos fontos feladatok elvégzésében.[17] A helyi állami szervek közül pedig különösen a tanácsok, a tanácsi szervek, a rendőrség, a különböző állami ellenőrző szervek nem nélkülözhetik — az életben gyakran igénybe is veszik — a megfelelő társadalmi szervezeti formációkhoz címzett általános vagy egyedi ajánlás eszközét. Számításba kell vennünk továbbá azt is, hogy a társadalmi szervezeti, szervi egységekhez nemcsak különálló állami szervektől érkezhet ajánlás, hanem az is szokásos, hogy valamely állami szerv, vállalat, intézmény keretében működő társadalmi szervezethez, vagy szervhez az adott szerv, vállalat, intézmény állami vezetése közvetlenül fordul felkérésekkel, ajánlásokkal.

4. Bár rendszertanilag az előző csoportba is sorolhatnánk, kiemelkedő helyzetüknél és jelentőségüknél fogva elkülönülten kell vizsgálnunk *a mezőgazdasági termelőszövetkezetekhez,* a termelőszövetkezetek szerveihez, illetőleg tagjaihoz címzett állami ajánlásokat. Már az állami ajánlások különböző tartalmi és formai alakzatainak bemutatott példáiból is érzékelhető és egyébként is ismert, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányításának, befolyásolásának eszközei között a jogi normák, a hatósági döntések, a gazdasági ösztönzők stb. mellett, illetőleg ezekkel együttesen milyen széleskörben alkalmazott eszközként szerepelnek az állami szervek ajánlásai a termelőszövetkezeti demokrácia fejlesztése, a célravezető üzemszervezési és jövedelemelosztási módozatok kialakítása, a fejlett termelési és tenyésztési eljárások, a nagyüzemi építkezési módszerek, stb. elterjesztése érdekében.

A tudományos elemzés már régen feltárta azokat a tényezőket, amelyek indokolttá teszik, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek irányában végzett állami irányító, befolyásoló, szervező, ráható tevékenység eszközei között az egyéb eszközök mellett — bizonyos relációkban pedig elsősorban — az állami ajánlások is helyet kapjanak. Az e vonatkozásban döntő szerepet játszó tényezők körében — mint ismeretes — első helyen a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tulajdon és a termelőszövetkezeti demokrácia állanak.[18]

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek ajánlást szinte bármelyik állami szervtől kaphatnak. Mennyiségileg és jelentőségben is kiemelkednek azonban a kormánynak, a Földművelésügyi Minisztériumnak és szerveinek, a tanácsoknak, a tanácsi szerveknek, ezek között különösen a mezőgazdasági osztályoknak és a mezőgazdasági állandó bizottságoknak a termelőszövetkezetekhez, a tsz-ek szerveihez, illetőleg tagjaihoz intézett ajánlásai. A tsz-ekhez szóló állami ajánlások között is megtalálhatók mind az általános érvényű, mind pedig az egyedi jellegű ajánlások. A tsz-ekhez címzett általános ajánlások vagy jogforrási külső nélkül, különböző elnevezésű általános állami ajánló aktusokként jelennek meg, vagy valamely jogszabályon belül az adott jogforrás kategorikus, illetőleg engedélyező rendelkezései mellett foglalnak helyet.

A termelőszövetkezetekhez szóló ajánlások közül sajátos vonásai miatt külön kell szólnunk az 1959. évi 7. sz. tvr. egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról szóló 19/1959. (VII. 12.) FM. sz. r. (Vr.) mellékleteként a mezőgazdasági termelőszövetkezetek részére kiadott alapszabálymintáról. Az alapszabályminta sajátos vonásai főleg a következőkben jelentkeznek. 1. Jóváhagyott alapszabály nélkül a termelőszövetkezet működési engedélyt nem nyerhet. 2. A tsz közgyűlésének az alapszabályt az alapszabályminta figyelembevételével kell kidolgoznia és elfogadnia. 3. Az alapszabálymintának azokat az előírásait, amelyek a termelőszövetkezeti tvr., a tvr. végrehajtási rendelete és más hatályos jogszabályok rendelkezéseit tartalmazzák, megváltoztatni nem lehet. 4. Az alapszabályminta egyéb előírásainak és az alapszabálymintához kapcsolt magyarázatban szereplő ajánlásoknak elfogadása, kiegészítése, vagy módosítása, továbbá az alapszabályminta szövegében ki nem töltött részek megállapítása felől a közgyűlés határoz. 5. Az alapszabályba felvett kiegészítések, módosítások azonban egyrészt nem ellenkezhetnek a hatályban levő jogszabályok rendelkezéseivel, másrészt pedig az alapszabálymintához kapcsolt magyarázat szerint „az alapszabályminta szövegében üresen hagyott részek

[17] A 3004-es kormányhatározatokban rendszerint szerepel például a következő felkérés: „A Kormány felkéri a Termelőszövetkezeti Tanács, a Szövetkezetek Országos Szövetsége, a Hazafias Népfront, a Kommunista Ifjúsági Szövetség, a Szakszervezetek Országos Tanácsa, valamint az Országos Nőtanács központját és helyi szerveit, ... hogy a mezőgazdasági termelés fejlesztését tegyék központi feladattá, fokozott mértékben foglalkozzanak a termelőszövetkezetek megszilárdításával, segítsék elő, hogy a nagy célkitűzés megvalósításában egész népünk egységes akarattal vegyen részt".

[18] Vö. *Dr. Nagy László:* I. m. 134—141. old.

kitöltésénél a hozzájuk fűzött magyarázatot figyelembe kell venni".[19]

Látható tehát, hogy az alapszabályminta olyan tételesen megfogalmazott vegyes jellegű állami aktus, amelynek a) a helyi adottságokhoz alkalmazott elfogadásáról a tsz közgyűlése dönteni köteles b) és amelynek meghatározott — tartalmilag és terjedelemben jelentős — részeit változtatás nélkül kell felvenni az alapszabályba, c) más előírásainak és ajánlásainak elfogadásáról, kiegészítéséről, módosításáról, illetőleg az üresen hagyott részek kitöltéséről pedig a jogszabályok keretei között követve az alapszabálymintához kapcsolt kötelező magyarázatokat, a helyi adottságokra figyelemmel a közgyűlés szabadon dönt.[20]

5. Címzettjeiként szerepelhetnek természetesen az állami ajánlásoknak *az állampolgárok, a lakosság,* illetőleg ezek meghatározott csoportjai is. Különösen a lakossággal közvetlen kapcsolatban álló tanácsok és tanácsi szervek, a rendőri és tűzrendészeti szervek, valamint az egészségügyi és kulturális intézmények számára nyílik bőven alkalom arra, hogy tömegszervező munkájuk során javaslatokkal, indítványokkal forduljanak a lakossághoz, és e javaslataikkal, valamint a hozzájuk kapcsolódó felvilágosító, meggyőző munkával megnyerjék a polgárokat fontos közérdekű célkitűzések szolgálatára.

*

A téma átfogó volta miatt e tanulmány keretei között az állami ajánlásoknak csak fontosabb sajátosságait és főbb csoportjait mutathattam be. Számos részletkérdés további elemzésre szorul. Az állami ajánlások mennyiségének, ténylegesen betöltött szerepének, megvalósulásuk fokának megismeréséhez szociográfiai módszerekkel végzendő beható felmérésre és az így nyert adatok értékelésére lenne szükség. Ezt a feladatot azonban csak kollektív munkával, főleg az érdekelt szervek tevékeny közreműködésével végezhetjük el.

Ádám Antal

A szocialista büntetésvégrehajtás céljai, feladatai, tartalma

A szabadságvesztés-büntetés végrehajtása az állami tevékenység része a bűnözés elleni küzdelemben, s mint ilyen, nem lehet független az alkalmazó állam általános célkitűzéseitől, politikájától. Ebből következik, hogy a szocialista büntetésvégrehajtás céljai a szocialista állam funkcióinak megfelelően, közelebbről: *a szocialista állam büntetőpolitikai elvei szerint* határozandók meg. A szakirodalom és a szocialista államok gyakorlata e vonatkozásban az elnyomás és a nevelés, a kényszer és a meggyőzés kettős feladatára vonatkozó lenini tanításokat tekinti kiindulásul iránymutatóknak. Az állami funkciók és a büntetésvégrehajtás eme nyilvánvaló összefüggéséből azonban nem vonható olyan következtetés, hogy ez utóbbi speciális céljainak a tisztázása feleslegessé válik. Ellenkezőleg: a szocialista állam funkcióinak a teljesedését, a bűnözés elleni küzdelmet hatékonyan előmozdító büntetésvégrehajtási rendszer kiépítésének, illetőleg a meglévő fogyatékosságok felszámolásának egyik fontos feltétele az.

A feladatot jelentékeny mértékben egyszerűsíti az, hogy a szocialista állam politikája és ezen belül büntetőpolitikája a társadalmi fejlődés objektív érdekeinek a számbavételével alakul, s nem követhet álcázásra szoruló vagy látszatcélokat, mint a „jóléti" burzsoá állam. A büntetésvégrehajtásnak tehát *reális társadalompolitikai igényeket* kell kielégítenie. Ez a megállapítás kizár ugyan a szocialista büntetésvégrehajtás céljai közül bizonyos, pl. vallás-erkölcsi alapon felfogott transzcendentális célkitűzéseket, de csak meglehetősen absztraháltan körvonalazza a követendőket.

Az egységes kiindulópont tehát adott; ugyanakkor a konkrét célok helyes felismerését nehezítő körülmények is akadnak. Mindenekelőtt az, hogy a büntetésvégrehajtás tekintetében nemcsak a laikus közvéleményben, de szakkörökben is számos előítélet él, (pl: a bűncselekmény elkövetőjével szembeni bosszúállás igényét illetően) és ennek ellenpólusaként egynémely illúzió (pl.: hajlandóság arra, hogy a rabmunkáltatás szocialista alapokon történő megszervezését mindenható csodaszernek tekintsék). Léteznek emellett olyan szemléleti problémák is, amelyek a büntetésvégrehajtási gyakorlat tényleges nehézségeiből fakadnak, (így a nehezen alakítható jellemű, sokszorosan visszaeső bűnözők létezésének a tényéből fakadó pesszimisztikus beállítottság, magával a szabadságvesztés intézményével szemben felhoz-

[19] Az alapszabályminta VII. fejezetének 6. pontja például a közgyűlésre bízza annak meghatározását, hogy a vezetőség hány tagból álljon. Az idekapcsolódó magyarázat azonban megállapítja, hogy a vezetőség tagjainak a száma háromnál kevesebb nem lehet.

[20] A mezőgazdasági termelőszövetkezetekhez szóló tanácsolások és ajánlások behatóbb elemzését és értékelését lásd az 5-ös sz. jegyzetben említett munkákban. Lásd továbbá „Marillai Vilmos: A mezőgazdasági szaktanácsadási szolgálat" (Közgazdasági Szemle, 1965. 238—243. old.) c. tanulmányt, valamint a szervezett mezőgazdasági szaktanácsadásról szóló 17/1964. (XII. 30.) FM. sz. rendeletet és a termelőszövetkezetek tervkészítéséről rendelkező 33/1965. (Mg. É. 33.) FM. sz. utasítást.

ható alapos aggályok, s bizonyos szervezési és kádergondok szülte kishitűség stb.).

Az említett és más nehézségek felett nem lehet szemet hunyni. A szabadságvesztés ez idő szerint nem nélkülözhető, a gyakorlatban élő intézmény — nem lehet lemondani végrehajtása korszerűsítéséről, hatékonyságának a lehetőségek szerinti fokozása, negatív hatásainak a minimumra szorítása érdekében. Az előrelépésnek kiemelkedő jelentőségű biztosítéka lehet a tudományos alapokon nyugvó törvényi szabályozás, amelynek természetszerűen megfelelő, gyakorlati (szervezési, személyzeti, képzési, stb.) intézkedéseket kell maga után vonnia. A jogi rendezést is meg kell előznie a követendő célokra vonatkozó állásfoglalásnak. Elöljáróban a következő általános megállapítások kiemelése szükséges:

1. A büntetőjogi büntetés, így a szabadságvesztés és annak végrehajtása is kisegítő és nem fő eszköz a bűnözés elleni küzdelemben;

2. A szocialista államok, így a Magyar Népköztársaság újabb büntető jogalkotásai és részben büntetéskiszabási gyakorlata, azt a fejlődési tendenciát fejezik ki, amely a szabadságvesztésnek a korábbiakhoz képest szűkülő szerepet szán más, szabadság-elvonással nem járó büntetőjogi jogkövetkezményekhez képest. Sőt, a szabadságvesztés hagyományos börtön-típusához képest tért hódít a szabadságvesztésnek új, nem börtön jellegű típusa, (javító munkatelepek a szovjet büntetőjogban, büntetésvégrehajtási munkahelyek a hazai jogban stb.);

3. A szocialista társadalmi berendezkedés objektíve megnöveli még az egyébként lényegileg problematikus szabadságvesztés potenciális hatásfokát is.

I.

A büntetésvégrehajtás a büntetési célok realizálásának eszköze, egyúttal e célok megközelítésének sajátságos fázisa szabadságvesztést kimondó jogerős bírói ítélet esetén. Indokolt ennélfogva *a büntetési célokra vonatkozó felfogások áttekintése* abból a szempontból, hogy a szabadságvesztés végrehajtását illetően milyen következtetéseket vonhatunk le azokból.

Közhelyszerű megállapítás, hogy a büntetés kérdéseivel a szocialista büntető jogtudomány huzamosabb időn keresztül mostohán bánt, s hogy emiatt a büntetési célok vonatkozásában mindmáig hiányzik a szükséges elméleti iránymutatás. Ennek plauzibilis bizonyítékául tűnhet, hogy egyes kodifikációs megoldások — mint az 1958. évi szovjet Büntetőjogi Alapelvek 20. §-ában, valamint hazai jogunkban az 1961. évi V. tv. 34. §-ában szereplő célmeghatározások elméletileg vitássá tehetők, sőt létezik olyan vélemény is, hogy eklektikus koncepcióra vallanak. A szocialista büntetőjog elméleti művelőinek már eddigi eredményeikben is sikerült azonban többek között az említett törvényhelyek értelmezése kapcsán, meggyőző érveket felsorakoztatni az egyes lehetséges büntetési célok igenlése, vagy helytelenítése rendjén. Ez ugyan korántsem jelenti azt, hogy a tudomány egzakt pontossággal felderített igazságok zárt rendszerét kínálja, de annyit igen, hogy a vonatkozó alapkérdésekben megközelítő biztonsággal lehet támaszkodni reá.

a) Az utóbbi években teljes egyöntetűséggel képviseli a szocialista szakirodalomban valamennyi szerző, hogy a büntetés legáltalánosabb célja a *prevenció* (generális és speciális megelőzés egyaránt), amely a büntetőjogi felelősség társadalmi rendeltetéséből fakad. Ide vonható egyébként az az álláspont is, amely az általános célt, mint a „társadalom védelmét" jelöli meg, tudniillik ez az utóbbi mint terminus-technikus a szocialista szerzőknél lényegileg egyértelmű a bűncselekmények megelőzésének a gondolatával. Figyelemre méltó azonban e vonatkozásban Sargorodszkijnak az a megállapítása, hogy a megelőző hatás a büntetésnek mindenkori objektív sajátossága, immanens tulajdonsága, amely a büntetési rendszer jellegétől függetlenül is létezik, s hogy ennélfogva a büntetési rendszer, tegyük hozzá: a büntetésvégrehajtási rendszer kiépítésénél helyesebb azokból a konkrét feladatokból és módszerekből kiindulni, amelyeknek a segítségével a megelőzés általános céljai megvalósíthatók.

b) Egyöntetűnek mondható a szocialista szerzők álláspontja abban is, hogy a közvetlen célok sorában *alapvetőnek* a *nevelés* feladatát tartják. A büntetés nevelő céljának, mégpedig mind az elkövető, mind mások vonatkozásában való előtérbe kerülése nem véletlen elhatározás eredménye, hanem törvényszerűen összefügg a szocialista állam kultúrális-nevelő funkciójának a kiteljesedésével, valamint azzal a pszichológiai, illetőleg pedagógiai kutatások alapján alátámasztott felismeréssel, hogy a büntetés alkalmas, illetőleg alkalmassá tehető ilyen hatás kifejtésére.

Egyesek a nevelés céljának a nyomatékos hangoztatásából arra a helytelen következtetésre jutottak, mintha a szocialista állam által alkalmazott büntetésnek a nevelés kizárólagos feladata lenne, holott ez annak jogi természete folytán nyilvánvalóan kizárt. Mások a represszió körének törvényszerűen fokozatos szűkülését összetévesztik a represszió általános enyhítésének a követelményével, jóllehet az elkövetők bizonyos kategóriával szemben éppen a fokozott szigor válhat követelménnyé a nevelő munka hatékonyságának az érdekében. (Ez kifejezésre juthat pl. a szabadságvesztés végrehajtási módjának a megválasztásában, a feltételes szabadságra vonatkozó rendelkezésekben). E hibás nézetek említését az indokolja, hogy a büntetésben rejlő kényszer-elem és nevelési cél kölcsönös viszonyának a meg nem értéséből, merev szembeállításából fakadnak.

A büntetőjogi büntetés jogi természetéből következik, hogy a nevelésre irányuló célja kényszer felhasználásával valósul meg. Ez azon-

ban nem önellentmondás, hiszen a nevelés általában nem nélkülözheti a kényszerítés különféle formáit, egyebek között a büntetést. Másfelől viszont a büntetőjogi büntetés nevelő célja sem közelíthető meg kizárólag a kényszer kilátásba helyezése, illetőleg alkalmazása útján, amennyiben nem csupán pszichikai gátlások kiépítésére, hanem pozitív előjelű tudatváltozás előidézésére, a kötelességszerű cselekvés indítékainak az erősítésére, sőt esetenként annak kifejlesztésére irányul. Ez egyúttal azt jelenti, hogy mind a büntető eljárás folyamatában, mind a büntetés végrehajtása során összehasonlíthatatlanul nagyobb hangsúlyt kell helyezni a meggyőzésre, mint a kényszerítésre.

A kényszer és a meggyőzés dialektikus összefüggéseinek a büntetőjogi büntetésre is érvényes tételei szintén az általánosan elismertek közé tartoznak.

c) Véleményeltérések elsősorban azzal kapcsolatosan állnak fenn, hogy vajon a *„megtorlás"*-nak, illetőleg a „joghátrány alkalmazás"-nak van-e helye a büntetési célok sorában. Erre a kérdésre a szerzők túlnyomó többsége tagadó választ ad a szocialista szakirodalomban (így a külföldiek közül Sargorodszkij, Sztrucskov, Renneberg, Noj, a hazai szerzők közül Kádár Miklós, Szabó András).

Létezik azonban ezzel ellentétes álláspont is, amint ez az 1961. évi V. tv., valamint az 1958. évi szovjet Büntetőjogi Alapelvek már hivatkozott célmeghatározó rendelkezéseiben is kifejezésre jut. A kétféle pozíció hívei között abban nincs különbség, hogy alapvetőnek a megjavítás-átnevelés célját tartják. Abban sem térnek el a vélemények, hogy a „megtorlás" olyan értelemben, ahogyan a klasszikus büntetőjogi irányzat hívei használták, és ahogy azt a vallásos irodalomban értik, tehát a kizárólag múltra tekintő bosszúállás értelmében, összeegyeztethetetlen a szocialista büntetőjog lényegileg humánus célkitűzéseivel. A többségi álláspont képviselői azonban tiltakoznak az ellen, hogy a büntetés szükségképpeni tartalmi elemét jelentő malum-ot, azt a sajátosságot, hogy az elítélt részére szenvedést okoz, korlátozásokat jelent, célnak nevezzék, mert az csak eszköz. Ez a szemrehányás azonban formálisnak tűnhet, hiszen az eszköz, illetőleg a cél fogalma viszonylagos értékű (így a nevelés is cél s egyúttal a megelőzés céljának egyik eszköze). A szovjet szakirodalomban e tárgyban folyó máig sem egyértelműen lezárt vitának egyébként nagyrészt terminológiai jellege van, tudniillik a „kara" főnév az orosz nyelvben büntetést és megtorlást egyaránt jelent. Tartalmi azonban a két álláspont közötti különbség, amennyiben a megtorlást célnak tekintők ezzel a büntetésnek olyan szerepet tulajdonítanak, hogy az állampolgárok igazságérzetét, az elkövetett bűncselekmény miatti erkölcsi felháborodását kielégítse. Emiatt egyes szerzők az említett érvelést a népszerűsítő ferdítések közé sorolják, nem alaptalanul. A büntetésnek van erkölcsi rosszallást kifejező eleme, de ez az elítéltetésnek olyan attributuma, velejárója, amelynek érdekében szükségtelen a megtorlást célnak tekinteni. Az a szintén említett érv, miszerint a megtorlás, mint cél tagadása esetén nem tudnánk magyarázatot adni az arányos büntetés elvére ugyancsak tarthatatlannak tűnik. Az elkövetett bűntett súlyával (de emellett a büntetés kiszabásánál irányadó egyéb, ezek között alanyi körülményekkel) arányos büntetés elve ugyanis elsősorban garanciális jelentőségű a szocialista büntetőjogban a tettes-büntetőjogi koncepciókkal szemben. Emellett nevelő hatás is csak igazságos, tehát arányos büntetés esetén várható. Következésképpen szükségtelen az arányos büntetés elvét a megtorlás céljával indokolni.

A megtorlás, joghátrányok alkalmazása kitételek, mint büntetési célok, legfeljebb olyan értelemben fogadhatók el, amennyiben a megbüntetés, vagyis a büntetés tényleges alkalmazása szükséges feltétele a preventív hatásnak. Közhely, hogy a büntetés tényleges alkalmazása nélkül a fenyegető büntetési tételek önmagukban nem lennének képesek a kívánt megelőző hatást biztosítani. Kétségtelen azonban, hogy ilyen értelmezés nem megnyugtató, ha ebből arra lehet következtetni, hogy pl. a büntetés végrehajtása során öncélú represszió is kifejthető. E vonatkozásban azonban a vita részbeni alapját tevő törvényi rendelkezések határozott tilalmat állítanak fel (a magyar Btk. azzal, hogy csak a „törvényben meghatározott" joghátrányt említi, a szovjet Alapelvek pedig a 20. cikk utolsó mondatával: „Nem célja a büntetésnek, hogy fizikai szenvedést okozzon, vagy az emberi méltóságot megalázza"). Ilyen megvilágításban elméletileg nem kifogásolhatók a szóban forgó törvényi útmutatások. Mégis praktikus szempontból a nevelés kiemelését fontosabbnak kell tartani, nemcsak alapvető jellege folytán, hanem azért is, mert az a büntetés tényleges alkalmazásával nem automatikusan jár együtt, mint a joghátrány okozása, hanem amellett, pontosabban annak a keretei között, további céltudatos erőfeszítéseket igényel.

d) Szükségtelennek tűnik ezúttal részletesen bírálni az 1951-ben hatályba lépett bolgár illetőleg csehszlovák büntetőkódexekben szereplő előírásokat abban a vonatkozásban, hogy a büntetés céljai között első helyen a *dolgozó nép ellenségeinek az ártalmatlanná tételét* említik (ez a cél egyes szocialista szerzők korábbi elméleti munkáiban is előfordult). Az említett törvényhelyekben kifejezett felfogás ugyanis megítélésünk szerint annak a hibás, és az utóbbi években megsemmisítő bírálatban részesített politikai koncepciónak egyik megnyilvánulása, amely a szóbanforgó törvények keletkezése idején a büntetőjogi represszió nak eltúlzott jelentőséget tulajdonított az osztályharc terén.

e) A büntetőjogi szakirodalomban a büntetési célok körébe bevont fogalmak közül a generális és a speciális prevenció céljainak a tar-

talmát illetően is léteznek különféle értelmezések. Ezek részletezése ezúttal mellőzhetőnek tűnik. Fontosságot kell azonban tulajdonítani a büntetés végrehajtása szempontjából e két cél egymáshoz viszonyított jelentőségére vonatkozó állásfoglalásoknak. E vonatkozásban figyelemre méltó az a felfogás, amely a büntetés végrehajtása során a *speciális prevenció primátusát* vallja, s a generális prevenciót alárendelt, kiegészítő jelentőségűnek ismeri el. Ez az álláspont ugyanis annak a felismerésnek a következménye, hogy a speciális prevenció leghatékonyabb biztosítéka az elítéltek megjavítása, illetőleg átnevelése. (Nem jelenti ez ugyanakkor azonosításukat két okból sem: a) a speciális prevenció szerényebb célkitűzés, mint a megjavítás-átnevelés, amennyiben a jogi értelemben vett megjavulás nem azonos az erkölcsi megjavulással; b) a speciális prevenció másfelől a megjavítás-átnevelés elemein kívüli kényszerítő elemeket is szükségessé tesz, foglal magában).

A generális prevenciót természetesen szolgálja a büntetés végrehajtása is, amennyiben mint a büntetés tényleges alkalmazása alátámasztja a fenyegető büntetési tétel realitását és erősíti a büntetés elkerülhetetlenségének a tudatát. Generálpreventív szempontok szabják meg a büntetés végrehajtás során alkalmazandó szigor szükséges minimumát. Ebben az irányban is hat továbbá pl. az egyes rezsimfajták közötti súlybeli különbség, valamint a feltételes szabadságra bocsátás eltérő feltételei, illetőleg kizárása az elkövetők bizonyos kategóriái tekintetében.

Az általános megelőzés szempontjainak az érvényesítése azonban csak addig terjedhet, ameddig nem veszélyezteti a nevelő munka eredményességét (ideértve természetesen a humánum követelményét is), s ennyiben az utóbbinak alárendelt jelentőségű.

A szakirodalomban a szerzők a büntetés céljait vizsgálva rendszerint nem vizsgálják részletesen az egyes büntetési nemek speciális sajátosságaiból adódó célkitűzéseket. A szabadságvesztés végrehajtásának a céljait vizsgálva azonban nyilvánvalóan szem előtt tartandó e büntetési nem azon különleges vonása, hogy az elítéltet hosszabb-rövidebb időre kirekeszti a társadalmi élet normális menetéből. Ennek következtében a szabadságvesztésre ítéltek tekintetében felmerül az az igény is, amit a törvény az anyagi büntető rendelkezések megfogalmazása során nem tarthat szem előtt, tudniillik, hogy az elítéltet szabadulását követően vissza kell vezetni a társadalomba.

A kifejtettek alapján a szocialista büntetésvégrehajtás céljai a következők szerint határozhatók meg: *a szabadságvesztés végrehajtásának célja a törvényben meghatározott büntetési célok* (Btk. 34. §) *megvalósítása, különösen az elítélt megjavítása, átnevelése és a társadalomba való visszavezetése.*

II.

A büntetésvégrehajtás céljának a meghatározását követően szükségesnek tűnik azoknak a legfontosabb gyakorlati feladatoknak a vázolása, amelyek a célok megvalósítása érdekében szükségesek és amelyek egyébként egyúttal a büntetésvégrehajtás tartalmát is jelentik. Ezek a feladatok részben biztonsági, részben pedagógiai jellegűek, illetőleg a humánum követelményéből fakadó egyéb tennivalók.

Az elítéltek őrzése, felügyelete. A szabadságvesztés büntetés szükségszerű velejárója, lényegi vonása, hogy az elítéltet átmenetileg (meghatározott tartamra) kirekeszti a társadalmi élet normális menetéből, egyúttal kényszer alkalmazása útján olyan körülmények közé helyezi, amelyek között vele szemben pedagógiai ráhatások megfelelően kifejthetők. Ennek biztosítását s másrészt a végrehajtás belső rendjének és fegyelmének a biztosítását szolgálja az elítéltek őrzése, felügyelete. Mint a büntetés biztonsági eleme azonban, nem jelenthet öncélú, tehát abszolút, teljes elszigetelést a külvilágtól. Nem lehet feladata a külvilágtól várható esetleges pozitív hatások kirekesztése. A külvilágtól való „elszigetelés" terjedelme (amely az egyes végrehajtási módok szerint is lehet különféle) ésszerű korlátozást igényel mind a külvilággal való személyi (hozzátartozók, stb.), mind a tárgyi (folyóiratok, könyvek, stb.) kapcsolatok lehetőségének a megteremtése által.

Módot kell nyújtani pl. arra, hogy az elítéltek gyakorolhassák fontosabb jogaikat amennyiben az kifejezetten nem összeegyeztethetetlen az izoláció szükségességével. Biztonsági követelmények folytán az említett kapcsolatok ellenőrzése indokolt lehet. A külvilágtól való elszigetelés fokának az ésszerű korlátozása elengedhetetlen a büntetésvégrehajtás tartama alatt a lelki élet egyensúlyának biztosítása szempontjából is, egyúttal, megkönnyíti a szabad életbe való visszatérést.

A büntetésvégrehajtás belső rendjének, fegyelmének a biztosítása szükséges feltétele a büntetésvégrehajtási feladatok sikerének, egyben önálló jelentősége is van a mindennapi tevékenységhez szükséges készségek, szokások (pl. a higiénikus életmód) kialakítása terén. (Félő azonban, hogy jelentőségét a gyakorlatban esetenként öncélúan értelmezik.)

A nevelési feladatok közül kiemelkedő jelentőségű *az egyéniesített, differenciált végrehajtás feltételeinek a biztosítása.* A szabadságvesztésre ítéltek összetétele rendkívül heterogén a legkülönfélébb szempontokból (életkor, nem, családi állapot, foglalkozás, iskolai végzettség, műveltségi színvonal, előélet, az elkövetett bűncselekmény jellege): politikai, vagy köztörvényi, szándékos vagy gondatlan: (a büntetés tartama stb. szerint). A nevelés differenciált bánásmódot feltételez. A kriminológiai kutatások eredményei az elítéltek osztályozásának csak néhány vitán felül figyelembe vehető

szempontját nyújtják. Valamennyi különbség egyébként a program kialakításánál gyakorlatilag amúgy sem vehető figyelembe. Az említett szempontok azonban részben egymástól elkülönített elhelyezést tesznek indokolttá egyebek között, az úgynevezett „börtönkontágium" kiküszöbölése érdekében is, másrészt a nevelési folyamat is nagyjából egynemű csoportok kialakítását teszi szükségessé. A büntetésvégrehajtási törvényben a tényfelmérések eredményeitől függően alakítandók ki az elítéltek célszerű osztályozásának a szempontjai (objektív kritériumok). Előzetesen annyi megállapítható, hogy az egyéniesítés a büntetés végrehajtása során elsősorban *a fokozatos végrehajtás* elvének a gyakorlati biztosítása révén történhet (bár nem merül ki abban). A fokozatos végrehajtás elve ugyanis megfelel a nevelő munka megszervezésére vonatkozó pedagógiai követelményeknek. Ennek az alapjai egyrészt a Btk. által adottak: a szabadságvesztés kétféle végrehajtási módjának megfelelően kell történnie az úgynevezett elsődleges osztályozásnak, másrészt a kétféle végrehajtási módon belül is biztosítandók különféle fokozatok az elítéltnek a büntetés végrehajtása során tanúsított magatartásától függően. Külön megfontolást igényel a kétféle végrehajtási mód (börtön és büntetésvégrehajtási munkahely) közötti átmenet biztosításának a célszerűsége, illetőleg gyakorlati lehetősége.

A fokozatosság érvényesítése mellett a differenciált büntetésvégrehajtás megköveteli az elítéltekkel szembeni bánásmód differenciáltságát is. A bánásmódnak természetesen egységesen emberségesnek kell lennie, határozottnak, szükség esetén szigorúnak, s meg kell teremtenie a neveléshez szükséges bizalom légkörét, a büntetésvégrehajtási személyzet és a szabadságvesztésre ítéltek között. Különös jelentőséget kell tulajdonítani ezen belül az egyéni beszélgetések formájában kifejtett nevelőmunkának, amely a nevelni kívánt elítélt személyiségének alapos ismeretét feltételezi.

Az elítéltek munkáltatása. A szabadságvesztésre ítélt munkaképes személyek jogi kötelessége dolgozni a büntetés végrehajtása során. Ennek indokai: *a)* a szocialista társadalmi rend alapja a munka, *b)* a munka nevelő hatása (figyelembe veendő azonban, hogy a nevelőhatás szempontjából nem minden munka egyenlő értékű, csak a társadalomra hasznos munka nevel, továbbá, hogy a munka a nevelés más módszereinek a felhasználása nélkül önmagában nem fejti ki a kívánt nevelő hatást), *c)* huzamosabb szabadságvesztés esetén a munkáltatás a fizikai, szellemi épség fenntartásának egyik eszköze, *d)* díjazása folytán lehetőséget teremt a hozzátartozók anyagi támogatására a büntetés tartama alatt, lehetőséget ad arra, hogy az elítélt a büntetés tartama alatt saját szükségletei kielégítésére fordítson bizonyos összeget (pl. pótélelmezés, folyóirat beszerzés), illetőleg tartalékolhasson szabadulása idejére, részben a bűnügyi költségek fedezésére, illetőleg esetleges, pl. kártérítési kötelezettség fedezésére szolgál.

A munkába állításnál a lehetőségek szerint szem előtt kell tartani az elítélt munkaképességének fokát, esetleges szakképzettségét, illetőleg hajlamait.

Az elítéltek munkáltatása nem létesít ugyan munkajogi jogviszonyt, de amennyiben a büntetési célokkal nem összeegyeztethetetlenek, alkalmazandók a Munka Törvénykönyve előírásai (munkanapra, munkaszüneti napokra, túlmunkára, fiatalkorú és női munkára, sőt esetleg — mint egyes külföldi példák mutatják, a büntetőintézetben töltendő — szabadságra vonatkozó rendelkezések).

Megfontolandók a következők: *a)* nem szorul-e revízióra az a gyakorlat, amely az elítéltek munkáltatását a büntetésvégrehajtás kezdetén meghatározott időre nem teszi lehetővé, *b)* helyes-e a szocialista büntetésvégrehajtásban, ha az elítéltek által végzett munka díjazása a szocialista bérezés elveitől eltérő szabályok szerint történik.

Az elítéltek munkájának a megszervezésénél a lehetőségek szerint szem előtt kell tartani az azzal kapcsolatos alapvető pedagógiai követelményeket. A munka szervezeti kereteit a nevelő munka megszervezésében is értékesíteni kell.

Az elítéltek szakmai, technikai képzése. Cél, hogy a szabadulást követően az elítéltek minél nagyobb számban hasznosítható szakképzettséggel rendelkezzenek. Ez a várható népgazdasági szükségletek felmérését is szükségessé teszi. A szakmai technikai képzésbe elsősorban azokat az elítélteket kell bevonni, akik semmiféle szakképzettséggel nem rendelkeznek, továbbá, akik valamilyen okból szabadulásukat követően nem folytathatják majd szakmájuk gyakorlását. Célszerű ezen kívül a szakképzésbe bevonni azokat az elítélteket, akik hosszabb tartamú szabadságvesztésük végrehajtása során saját szakmájukban a körülmények folytán nem foglalkoztathatók; de elképzelhető a szakképzésben való részvétel azok számára is, akik második szakmát kívánnak elsajátítani a büntetés végrehajtása során. A szakmai képzés terén általában az önkéntesség elve érvényesíthető, de fontos, az elítéltek céltudatos befolyásolása a részvétel érdekében.

Az elítéltek oktatása, műveltségi színvonalának emelése. A feladat jelentőségét aláhúzza, hogy a szabadságvesztésre ítéltek jelentékeny részének iskolai végzettsége hiányos, általános műveltsége alacsony színvonalú. A büntetőintézeten belüli iskolai oktatás lehetőségei bővíthetők pl. levelező úton folytatandó tanulmányok lehetőségével, az iskolarádió, televízió felhasználásával stb. A büntetőintézeteknek színvonalas könyvtárral kell rendelkezniük, amelynek a használatát nem helyes kedvezménynek tekinteni. Lehetővé kell tenni, hogy az elítélt saját költségén, vagy hozzátartozói segítségével az általános műveltség emelésére alkalmas szépiro-

dalmi könyveket, ill. szakkönyveket, folyóiratokat szerezhessen be.

Az elítéltek erkölcsi, politikai és világnézeti nevelése. Iránya egybe kell, hogy essék a társadalomban folyó morális ideológiai nevelés általános célkitűzéseivel, eszközei is nagyban egészben azokéval azonosak. Kiemelkedő az egyéni beszélgetés szerepe, de emellett felhasználandók a korszerű technikai hírközlés eszközei rádió, tv. sajtótermékek stb. Az elítéltek körében kifejtett politikai nevelő munka egyik része a termelési tömegmunka, amelynek célja az elítéltek által végzett munka nevelő hatásának fokozása pl. munkaverseny szervezése útján, az elítéltek termelési értekezletén sorrakerülő tapasztalatcsere útján stb.

A szabadulás előkészítése. Bizonyos értelemben feladat a büntetésvégrehajtás első napjától kezdve, de kiemelkedő jelentőségű a szabadulást közvetlenül megelőző időszakban. Részben lélektani előkészítést jelent, részben szükség esetén olyan gyakorlati teendőket, mint segítséget a szabaduló számára ahhoz, hogy megfelelő elhelyezkedést, illetőleg lakást találjon.

A biztonsági és nevelési jellegű büntetésvégrehajtási feladatok mellett szükséges kiemelni, hogy a büntetésvégrehajtásnak vannak olyan általános feladatai, mint az elítéltek higiénikus körülmények között történő *elhelyezése, élelmezése, egészségügyi és egyéb ellátása.* A korszerű igényeknek megfelelő elhelyezés, élelmezés, egészségügyi ellátás a humánum követelménye az elítélt egészségének, munkaképességének megóvása, illetőleg helyreállítása érdekében. Egyúttal a nevelő munka hatékonyságának is feltétele részben azáltal, hogy fontos készségek kialakulását mozdíthatják elő, részben mivel a hangulatot a kedélyállapotot e körülmények megfelelő irányban alkalmasak befolyásolni.

A büntetésvégrehajtás feladatainak a megvalósításában a lehetőségek szerint támaszkodni kell *az elítéltek öntevékeny szervezeteire.* Ezek azonban csak annyiban létesíthetők, amennyiben egészséges kollektíva létrejöttének a feltételei kialakultak. A büntetésvégrehajtási szervek irányítása és ellenőrzése alatt működhetnek, tehát nem önkormányzati jelleggel (pl. az elítélteknek a politikai, kulturális nevelő munkába való bekapcsolása egyik formájaként). E szervezetek egyszersmind a negatív előjelű spontán csoportképződések ellensúlyozására is alkalmasak lehetnek.

A büntetésvégrehajtási szervek feladata, hogy tevékenységükben a lehetőségekhez képest *támaszkodjanak más állami,* illetve társadalmi szervezetek segítségére.

III.

A szocialista büntetésvégrehajtás tartalma a kifejtett feladatok célirányos elvégzését jelenti. Ehhez képest az a következők szerint határozható meg: a személyes szabadságnak büntetőjogi kényszer útján történt elvonásával járó sajátságos körülmények között kifejtett társadalmi-pedagógiai eljárás, amely arra irányul, hogy a szabadságvesztésre ítéltekben a társadalmi követelmények teljesítésének tudatos alapjait erősítse, illetőleg kialakítsa, vagyis megjavítsa, átnevelje őket.

Összefoglalva:

A szabadságvesztés végrehajtásának célja: a törvényben meghatározott büntetési célok (Btk. 34. §) megvalósítása, különösen az elítélt megjavítása, átnevelése és a társadalomba való visszavezetése.

A szabadságvesztés végrehajtásának feladatai:

a) biztonsági jellegűek: az elítéltek őrzése, felügyelete,

b) pedagógiai jellegűek: az egyéniesített végrehajtás feltételeinek a biztosítása (mindenekelőtt a fokozatos végrehajtás elvének a gyakorlati érvényesítése és megfelelő bánásmód útján),

az elítéltek munkáltatása, szakmai, technikai képzése,

az elítéltek erkölcsi, politikai, világnézeti nevelése, az elítéltek oktatása, műveltségi színvonalának emelése,

a szabadulás előkészítése,

c) az elítéltek higiénikus elhelyezése, élelemmel, ruházattal, orvos-egészségügyi szempontból történő ellátása.

A büntetésvégrehajtás feladatainak ellátásában támaszkodni kell a lehetőségek szerint:

a) más állami, illetőleg társadalmi szervezetek segítségére,

b) az elítéltek öntevékeny szervezeteire.

A szocialista államban a szabadságvesztés végrehajtásának *tartalma:*

A személyes szabadságnak büntetőjogi kényszer útján történt elvonásával járó sajátságos körülmények között kifejtett társadalmi, pedagógiai eljárás, amely arra irányul, hogy a szabadságvesztésre ítéltekben a társadalmi követelmények teljesítésének tudatos alapjait erősítse, illetőleg kialakítsa, vagyis megjavítsa, átnevelje őket.

Hámori Éva

Az újítások és találmányok reális értékeléséért, igazságos javadalmazásáért

Szocialista gazdasági rendszerben az újítások és találmányok a műszaki fejlesztés, ezáltal elvileg az egész dolgozó nép érdekeit szolgálják. Az összes dolgozó *közvetve* érdekelt abban, hogy az újítói és feltalálói mozgalom minél szélesebb körben kiterebélyesedjék. A *közvetlen* érdekeltség megteremtéséhez viszont biztosítani kell egyrészt az újítók és feltalálók, másrészt a megvalósító vállalatok és a megvalósításban közreműködő dolgozók minél teljesebb erkölcsi és anyagi megbecsülését is.

Mivel a találmányok és újítások szerves összefüggésben vannak gazdasági életünk egyéb tényezőivel és mechanizmusával, az ezen a téren meglevő hiányosságokat a gazdasági mechanizmus hiányosságaival egy időben és azokkal párhuzamosan kell korrigálni. Teendőink ilyen nagymérvű koordinációjára azonban egyelőre nincs lehetőség. Ha majd a vállalatok nagyobb önállósággal, saját jól felfogott érdekükben fogják a találmányokat és újításokat bevezetni és alkalmazni, ha az új módszerek bevezetését és az újítók és feltalálók díjazását az eddigi bürokratikus megkötöttségek nélkül tudják intézni, akkor majd eltűnnek mindazok a nehézségek, amelyek ma még fékezik az újító és feltaláló mozgalom lendületét.

Mindez azonban egyelőre csak távlat. E perspektivikus célok mellett soronkívül meg kell oldanunk az újítói és feltalálói mozgalom legidőszerűbb problémáit, melyek közül néhányat az alábbiakban szeretnénk bemutatni, a megoldásukra vonatkozó elképzeléseinkkel, javaslatainkkal együtt.

Az előzetes értékelés nehézségei

A kérdések kérdése, melyben a feltalálók és újítók a vállalatokkal, hivatalokkal, paragrafusokkal újra meg újra megütköznek, röviden így szól: *mennyi az újítás, a találmány értéke és mennyi illeti ebből alkotóját?* Ha tárgyilagosak akarunk lenni, mindjárt elöljáróban meg kell mondanunk: az „ütközetek" oka nemcsak az ügyben érdekelt személyek elfogultsága, a kellő hozzáértés hiánya, az alkalmazandó jogszabályok hiányossága. Azt még meg tudjuk állapítani, hogy az újításoknak és találmányoknak milyen a műszaki színvonala, mennyi bennük a lényeges újdonság, a javaslat kidolgozása menynyire volt bonyolult és nehéz, milyen mértékben hasznosíthatók és alkalmazásuk mennyiben gazdaságos stb., de ezen lényeges tényezők tudatában sem tudtuk eddig megnyugtató módon meghatározni sem reális értéküket, sem azt, hogy ebből mennyi jár az alkotójuknak.

Polgári törvénykönyvünk a személyiséghez fűződő jogok fejezetében foglalkozik a szellemi alkotásokkal kapcsolatos személyi jogok védelmével (szerzői jog, találmányi és újítási jog stb.). Az itt felsorolt jogok közül a feltalálói és újítói jog áll legközelebb értékelés szempontjából az áru jellegű termékekhez. Az újításnak és találmánynak mindig van használati értéke, mert általuk vagy közvetlenül ki lehet elégíteni az ember személyes szükségleteit, vagy anyagi javak előállításának eszközéül felhasználhatók. Ezek szerint a politikai gazdaságtan értékelési módszerei közül a használati érték mint értékmérő, alkalmazható. De a minőségileg különböző áruk használati értékét sem lehet mennyiségileg összehasonlítani, ezért használja a politikai gazdaságtan értékmérőnek, egyben közös nevezőnek az áru termeléséhez társadalmilag szükséges munkaidőt. A találmányok és újítások általában bonyolult munka eredményeként jönnek létre, melyet a politikai gazdaságtan megsokszorozott egyszerű munkának számít, de ezzel még mindig nem tudjuk meghatározni azt a társadalmilag szükséges munkaidőt, amely egy-egy találmány, vagy újítás kidolgozásához szükséges. Előfordul ugyanis, hogy hirtelen felvillanó ötletből nagyon rövid idő alatt korszakalkotó találmány születik, de az sem ritka jelenség, hogy bár a feltaláló évekig dolgozik találmányán, annak felhasználhatósága, gyakorlatban való alkalmazási lehetősége, szóval használati értéke mégis viszonylag alacsony lesz. *Találmányok és újítások kidolgozásához a társadalmilag szükséges munkaidőt tehát nem lehet megállapítani. Ez annyit is jelent, hogy díjazásuk mértékét tökéletes helyességgel nem lehet meghatározni.*

Fleisic szovjet professzor egy 1964-ben közzétett tanulmányában (Előszó a „Külföldi országok találmányi joga" c. gyűjteményhez. Progress kiadóvállalat, Moszkva 1964.) a következőket fejti ki, többek között: „Világosan látszik, hogy a találmány tulajdonosának jogi helyzete nem sokban különbözik az ingó dolog tulajdonosáétól, ami jogi kifejezéssel élve egyértelmű a találmányok áruvá való válásával (tovarizáció)." Ezzel a nézettel egyetértünk, de a logikai következtetést továbbvezetve sem tudunk más eredményre jutni, mint hogy megállapítsuk: a találmány olyan áru jellegű eszmei tulajdon, melynek értékét nem tudjuk pontosan megállapítani.

Javaslat

Ha eljutottunk ehhez a felismeréshez, *arra kell törekednünk, hogy előzetes viszonyítások és összehasonlítások révén legalább relatíve helyes értékelést és díjazást állapítsunk meg.* Ehhez az alábbi eljárást javasolhatjuk:

Egy-egy népgazdasági ágon, iparágon belül nyilvántartást kell vezetni az elmúlt terv-, vagy naptári időszakokban megvalósított fontosabb

találmányokról és újításokról. A nyilvántartás tartalmazza a megvalósított találmányok és újítások legjellemzőbb adatait, így műszaki színvonalát, újszerűségét, a megoldott feladat bonyolultságát, a felhasználás lehetőségeit és a megvalósítás által elért gazdasági eredményeket, továbbá a találmányi és újítási díjazás mértékét. Minél több találmány és újítás szerepel a nyilvántartásunkban, annál megbízhatóbb összehasonlítási alappal rendelkezünk, melyhez viszonyítani tudjuk azt a találmányt és újítást, amelyet értékelnünk kell. Amikor az egyszemélyi elbírálónak, vagy bírónak díjazási kérdésben döntenie kell, műszaki szakértői véleménynél is hasznosabb segítséget nyújt egy ilyen nyilvántartás.

Az iparáganként vezetendő nyilvántartást rendelkezésére kell bocsátani minden döntésre hivatott megvalósító szervnek, irányító hatóságnak, bíróságnak, de legalább betekintésre — minden érdeklődőnek, elsősorban az érdekelt feltalálóknak és újítóknak. Az ilyen nyilvántartás azután nemcsak a díjazás megállapításánál használható, a viszonyítás és összehasonlítás módszereivel, hanem ezenfelül hathatós eszköz lehet a feltalálói és újítói mozgalom társadalmi ellenőrzéséhez, sőt propagandájához is. (Gazdasági szerveink a sok felesleges és soha nem használt nyilvántartásból elhagyhatnának párat, hogy a felszabaduló munkát egy ilyen szükséges nyilvántartás vezetésére felhasználhassák.)

A fentiekben javasolt nyilvántartás alkalmazása nem jelenthet dogmatikus kötöttséget. Nem szabad elzárni egyetlen megvalósítót sem attól a lehetőségtől, hogy a számára legfontosabb műszaki feladat megoldását kiemelten magas díjazással értékelje. Indokolt is a magasabb díjazás, amikor a megoldás a műszaki fejlesztési tervek teljesítését, vagy a megvalósító vállalat legfontosabb és legidőszerűbb problémájának megoldását előmozdítja.

A jelenlegi gyakorlat pozitív és negatív vonásai

Az igazságügyminisztérium egyik 1964. évi kollégiuma foglalkozott a találmányi és újítási perek bírói gyakorlatával, a feltárt hibás szemléletekkel és visszaélésekkel. A kollégiumi határozat megállapította, hogy a bíróságok általában megvédik a találmányokhoz és újításokhoz fűződő jelentős társadalmi érdekeket és érvényesítik a jogpolitikai irányelveket. „Az újítások és találmányok elbírálása, alkalmazása és díjazása terén elkövetett törvénysértések — mondja a határozat — visszahatnak az újítói és feltalálói tevékenység aktivitására. A vállalatok — néha a felügyeleti szervek — részéről is tapasztalható az a népgazdaság érdekeinek helytelen felfogásából eredő hibás szemlélet, hogy egyáltalán nem, vagy csak lényegesen csökkentett mértékben akarják a jogszabályban meghatározott újítási díjat kifizetni. Több perben tapasztalható, hogy a vállalatok, illetve felügyeleti szervek a munkaköri kötelesség erőszakolt megállapításával hiúsítják meg az újítók jogos igényeinek érvényesítését. Az ítélkezés tapasztalataiból leszűrhető az a megállapítás is, hogy az újítások és találmányok területe fokozott lehetőséget nyújt a visszaélésekre, összejátszásra és jogtalan haszonszerzésre." Az újítók és feltalálók jogos magánérdekei és a társadalom érdekei helyesen csak *egymás mellett* és *nem egymással szemben* érvényesülhetnek. A jelenleg hatályos újítási rendeletnek is vannak lényeges hiányosságai, különösen a díjazás mértékének és módjának meghatározása, a közreműködés kérdése és a megvalósító szerv meghatározása okozza a legtöbb nehézséget a jogalkalmazásban.

Újítási rendeletünk igen helyesen csak a díjazás minimális mértékét határozza meg —, nálunk a díjazásnak nincs felső határa. Helyes jogszabályunkban az is, hogy a díjazás mértékét a megvalósítással elért, vagy elérhető eredmény %-ban fejezi ki. Félreértésre és tévedésre vezet viszont, hogy a díjazás mértékének megállapításánál általában a középértékből kell kiindulni, ami természetesen csak a százalékos meghatározásra vonatkozhat. A feltalálók és újítók azonban nem százalékot, hanem forintot kapnak díjazásul, ki kell tehát számítani a díj megállapításánál a forintértéket is. Ha a legalacsonyabb díjkulcsot magas termelési értékre vetítjük, igen nagy forintösszeget kapunk, ha viszont a maximális díjkulcsot alacsony termelési, vagy gazdasági eredményre vetítjük, a forintérték alacsony marad. Ezek szerint, ha a legmagasabb műszaki színvonalat elérő újítás segítségével csak egy darab beruházási célra szolgáló gépet gyártunk, a százalékos számítás alapja és a díjazás mértéke jóval alacsonyabb lesz, mintha egészen alacsony műszaki színvonalú újítás segítségével nagy mennyiségű tömegcikk gyártása valósul meg, nagy termelési értékben. Miután pedig a százalékos díjkulcs kiszámításának alapja csak az értékelés egyik tényezője, a középértékből való kiindulás helytelen eredményekre vezethet. Előfordult például a bírói gyakorlatban, hogy az egyik magas műszaki színvonalú, papírgyártásnál nagy jelentőségű találmány megvalósításáért a bíróság csak 0,5% díjazást állapított meg igen helyesen, tehát nem a középértékből indult ki; az ítélet alapján a feltalálók közel 1 millió forintot kaptak kézhez. Az ítélet jogerőssé vált, pedig a találmány műszaki színvonalához és jelentőségéhez képest a %-os kulcs alacsony volt. A feltalálók nem a %-ot vették figyelembe, hanem a forintértéket, amelyet megnyugtatónak találtak és elfogadtak.

Egyes irányító szervek, amikor jelentősebb újítási és találmányi szerződések jóváhagyás végett hozzájuk kerülnek, előszeretettel csökkentik a díjazást, nem egy esetben kellő indok nélkül is.

Nem véletlen, hogy az újítók általában a bíróságokra szeretnék bízni a munkaköri vitás kérdések eldöntését, a közérdeknek a jogos magánérdekükkel való helyes egyeztetését szerin-

tük jobban tudják elvégezni a bíróságok, mint az irányító szervek, melyeknél a vállalati, iparági érdekek gyakran elnyomják a jogos magánérdekeket.

A szabadalmaztatás kálváriája

Feltalálóink nem minden alap nélkül panaszolják, hogy milyen keservesen tudják megszerezni találmányaiknak szabadalmaztatását. A nehézségek ott kezdődnek, hogy az Országos Találmányi Hivatal a szabadalmi oltalom megszerzése érdekében benyújtott találmányi bejelentéseket túlságosan rigorózusan vizsgálja, a szabadalom engedélyezési eljárás néha évekig is eltart. Nem egyszer külföldi, a miénkhez hasonló elővizsgálati rendszerrel működő intézmények a szabadalmi oltalmat már régen megadták, ugyanarra a bejelentésre, amelynek szabadalmi védettségét nálunk megtagadják. Helyesen fejti ki egyik tanulmányában Beck Salamon, hogy ez a túlzott szigor sem gazdaságilag, sem jogilag nem indokolt. A szabadalmi oltalom megadása még nem jelent annyit, hogy a szabadalmazott eljárást kötelező bevezetni és alkalmazni. Erre csak akkor kerül sor általában, ha a találmányi szabadalom alkalmazásának előnyeiről meggyőződtek. Mert mi történik olyan esetben, ha az OTH egy nem jelentős találmányra megadja a szabadalmi oltalmat, de azt senki nem akarja megvalósítani? A feltaláló egy ideig fizetgeti a szabadalmi illetéket, majd amikor ennek nem látja tovább értelmét, az illeték fizetését beszünteti és ilyenkor a szabadalmi oltalmat hivatalból törlik. Ez természetes. A gondolatok világában — mondja Beck Salamon — a legnagyobb a csecsemőhalandóság. És ha a szabadalmi oltalom megadása valakinek érdekeit sérti, a szabadalom megsemmisítése iránt a bírósághoz fordulhat. Véleményünk szerint —, miután nálunk központosított iparirányítás és tervgazdálkodás mellett a szabad verseny nem érvényesülhet korlátlanul, a találmányi bejelentések hivatalos vizsgálatára, a törvényi kellékek betartásának ellenőrzésére, bizonyosfokú újdonságvizsgálatra stb. ezután is szükség lesz, de a vizsgálati eljárást meg kell gyorsítani és enyhíteni kell a túlzott szigort. Különösen akkor van szükség gyors elbírálásra, amikor a feltaláló igazolni tudja, hogy találmánya a gyakorlatban bevált, a kísérletek eredményeseknek bizonyultak és talált vállalkozót a megvalósításhoz.

Nagy munkát végez a feltaláló, míg találmányát kidolgozza és benyújtja. Ha legjobb esetben meg is kapja a szabadalmi oltalmat, ezzel még szellemi alkotótevékenységének részbeni ellenértékét sem kapja meg. Csak akkor kap szabadalmi díjat, ha a találmányát megvalósítják, de nem egyszer ezért még szívós harcot kell folytatnia, míg be tudja bizonyítani találmányának műszaki és gazdasági előnyeit és alkalmazhatóságát. Figyelemreméltónak tartjuk a szovjet jogi szabályozásnak azt a rendelkezését, mely szerint a Szovjet Találmányi és Újítási Bizottság a szabadalmi jog megadása, vagy a szerzői tanúsítvány kiállítása alkalmával 5000 rubelig terjedő díjazást fizethet ki a feltalálónak.

Nálunk azért is nehéz egy-egy szabadalom megvalósításához vállalkozót, megfelelő vállalatot találni, mert a hatályos jogszabályok és rendelkezések nem biztosítják megfelelően a vállalatok érdekeltségét abban, hogy minél több szabadalmat megvalósítsanak, nem egy esetben kifejezetten ellenkező irányban hatnak, gátolják, sőt lehetetlenné teszik az új gyártással, új eljárással járó kockázat viselését.

További akadályok . . .

A fentebb elmondottak különösen érvényesek az új ipari termékekre vonatkozó hatályos árrendeletek tükrében. A műszaki fejlesztés érdekei, az egyre fejlődő igények kielégítésének szempontjai, a külkereskedelemnek világpiaci versenye azt diktálja, hogy minél több, jobb és újszerűbb terméket gyártsunk. Előmozdítják-e ezt jogszabályaink? A 13/1963. (V. 19.) Korm. sz. rendeletnek az új ipari termékek árának meghatározására vonatkozó szabályozása nyomán, ezen rendelet végrehajtására utasításokat adott ki a Könnyűipari Minisztérium, a Kohó és Gépipari Minisztérium az Árhivatallal együtt. Ezen utasítások szerint újítási és találmányi díjakat nem szabad az új termékek árkalkulációiba beállítani, hanem ezeket a vállalati általános rezsiköltségek között kell elszámolni. Megtakarítással járó újítások és találmányok díjait még fedezni lehet a megtakarításból, de amikor a feltalálói, újítói díj alapja az új ipari termék újszerű konstrukciója, mely lehetővé teszi, hogy hazánkban eddig nem gyártott új terméket is termeljünk — a megvalósító vállalat törheti a fejét, hogyan tudja az újítási —, találmányi díjat a gyakran amúgyis magas és csökkentésre váró általános rezsiköltségeiből fedezni.

Szerintünk nem szabad megvárni, amíg az új gazdasági mechanizmusok bevezetése során eljutunk az árrendszerünk általános felülvizsgálatához. Az említett árszabályozási rendelkezéseknek a fent előadottak szerinti nyilvánvalóan bürokratikus kötöttségeit a legsürgősebben fel kell oldani. Indokoltnak látjuk, hogy árszabályozással, adókedvezménnyel és egyéb anyagi ösztönzőkkel minél erőteljesebben fokozzuk a megvalósító vállalatoknak és dolgozóiknak anyagi érdekeltségét, hogy saját érdekükben is igyekezzenek minden erejükkel fokozni az új, legkorszerűbb termékek gyártását.

Új termékek gyártásánál műszakilag a legnehezebb feladat a prototípus lehetőleg rövid időn belüli, nagy sorozatgyártásra alkalmas kialakítása. Megfontolandónak tartjuk, hogy nem kellene-e nálunk is több, műszakilag magas színvonalon működő kisüzemet, esetleg szövet-

kezetet svéd mintára kifejezetten prototípusok gyártására és kísérletezésére profilozni és beállítani. Ezeknél az üzemeknél külön anyagi ösztönzőket lehetne alkalmazni arra, hogy a prototípusokat előre meghatározott és minél rövidebb idő alatt létrehozzák. A nagyüzemek nagy sorozatú gyártásra vannak berendezkedve, csak kevésnek van külön kísérleti, gyártmányfejlesztő üzeme, náluk a prototípus gyártása nehézkes, hosszadalmas és sokkal költségesebb, mint kisüzemekben. Különösen nagy szükség lenne ilyen speciális rendeltetésű kisüzemekre a híradástechnikai és műszeriparban. Milyen nehéz helyzetben vannak a döntőbizottságok, amikor olyan szerződési vitákban kell dönteniük, melyeknek tárgya korábban nem gyártott termék. A megrendelő azt még meg tudja jelölni, hogy milyen célra kellene, de az új, általa igényelt termék összes jellemzőit nem tudja megadni, legjobb esetben külföldi prospektus, vagy minta képezi a megrendelésének alapját, ami ezért nem eléggé konkrét, a szerződés tárgya nincs pontosan meghatározva.

Amikor a feltaláló és újító már nagynehezen megtalálta azt a vállalatot, amely vállalja a megvalósítást, a szerződés megkötésekor újabb akadályokba ütközik. Jónéhány vállalati igazgató „fázik" a jelentős találmányok és újítások díjazásának megállapításától, az ezzel járó felelősségtől s ennek elhárítása érdekében hajlamosak arra, hogy a díjazás megállapítását bírói útra tereljék. Ilyen körülmények között a feltalálók és újítók hosszú ideig bizonytalannak érzik, hogy milyen díjazást fognak kapni.

Ezt a bizonytalansági tényezőt a Német Demokratikus Köztársaságban az újítások és találmányok egyrészénél hasznos intézménnyel sikerült kiküszöbölni. Az 1963. július 31-én közzétett újítási rendelet 9. §-a lehetővé tette, hogy a vállalatok pályázatokat írjanak ki legégetőbb műszaki problémáik megoldására. Pályázhatnak egyes személyek és komplex újító brigádok, vállalati és vállalaton kívüli dolgozók. A pályázókkal a vállalat vezetősége előzetes szerződést köt, melyben kötelezettséget vállal, hogy amennyiben az újító, vagy újító brigád a kitűzött műszaki feladatot eredményesen megoldja, az előre megállapított díjazásban részesül. Az újítók díjazás iránti igényét a szerződés összegszerűen is előre biztosítja, ezzel az utólagos díjazási vitát eleve kiküszöböli. Ezt az intézményt azért is követésre méltónak tartjuk, mert lehetővé teszi, hogy az előre megszabott újítási feladattervek alapján kiadott pályázatok a feltalálók és újítók alkotó kezdeményezését olyan témák megoldására irányítsák, melyek a műszaki fejlesztés adott időpontjában a legidőszerűbbek. Szerencsésen kapcsolja tehát össze ez a jogintézmény az újítói és feltalálói mozgalom központi irányítását az anyagi érdekeltség megfelelő és előzetes biztosításával.

Találmányok külföldi értékesítése

A magyar találmányoknak a nemzetközi piacon nagy becsük, magas árfolyamuk van. Az egész világon ismertek a magyar műszeripari és gyógyszervegyészeti eljárásokra vonatkozó találmányok, számos fejlett tőkés államban vásárolták meg Paksi Jenő politechnikai játéktalálmányát, a Lipcsei-féle elektroozmotikus falszárítási eljárásra, a Harmos-féle répamagkoptatási eljárásra, a Kende Zsigmond-féle diabetikus kenyérre vonatkozó találmányokat. És még hosszan sorolhatnánk azokat az eredményeket, melyek feltalálóinknak erkölcsi és anyagi megbecsülést, hazánknak nem lebecsülhető devizabevételt szereztek.

A találmányok külföldi értékesítésénél azonban rendszeresen ismétlődő nehézséget jelent, hogy a külföldi vásárló az ügylet megkötése előtt szeretné megtekinteni, milyen eredménnyel valósítottuk meg itthon az értékesítésre felajánlott találmányi szabadalmat. Előfordul, hogy a találmány külföldön már régen szabadalmi oltalmat kapott, de itthon még nem. A magyar találmányok hazai megvalósítása olyan nehézkesen és késedelmesen történik, hogy jónéhányszor a külföldi érdeklődőknek nem tudjuk megmutatni a találmány alapján elkészült mintapéldányt, ez bizalmatlanságot kelt. A késedelmes megvalósítás különösen a műszeripari és elektronikus találmányok értékesítésénél káros, mert a technika ezen területein külföldön is rendszeres kutatómunka folyik s egy ma még időszerű és ezért újszerű találmány két-három év alatt a nemzetközi piacon már nem tarthat számot érdeklődésre, korszerűtlenné válik.

Találmányok késedelmes megvalósítása akkor is rendkívül hátrányos, amikor a találmány alapján gyártott terméket akarjuk külföldre exportálni. Az ilyen exporttermék legfőbb értéke az újszerűsége, modernsége. Ha későn kerül ilyen új termék a piacra, értéke a késedelemmel egyenes arányban csökken, esetleg eladhatatlanná válik.

Szocialista országban —, különösen ilyen kis országban, mint hazánk —, beszélni kell az ún. *KGST szellem* hiányáról is. KGST szellemen azt a felismerést értem, hogy a szocializmus felépítéséhez szükséges műszaki fejlesztést nem lehet *egy* szocialista országra korlátozni —, a sajátos hazai szempontokon kívül ügyelni kell a szomszédos baráti országokkal kiépítendő műszaki fejlesztési munkamegosztásra és az egész szocialista világ közös érdekeire is. Találmányok külföldi értékesítése és alkalmazása, védelme terén azt tapasztaljuk, hogy a hazánkba külföldről érkező szabadalmi bejelentéseknek legfeljebb 20%-a jön baráti szocialista országokból, a többi tőkés nyugatról. Ugyanez az arány érvényesül a magyar feltalálók külföldi bejelentéseinél is. Ennek a káros gyakorlatnak gyökereit a jogszabályainkban kell keresnünk. Ezek szerint KGST államok a szófiai egyezmény alapján ellenszolgáltatás nélkül bocsátják egymás rendel-

kezésére az igényelt találmányok és újítások dokumentációját. Ezeknek megvalósításáért a díjazást nem az átvevő és alkalmazó ország megvalósító vállalata fizeti, hanem az egyszeri díjazást a feltaláló országának találmányi hivatala állapítja meg, éspedig nálunk az OTH elnöke az illetékes miniszterrel egyetértésben. Ezáltal eltorzul az egyébként gyakorlatban jól bevált szerződési elv, mely szerint az újító és feltaláló a szellemi alkotásában testet öltött eszmei tulajdonát szerződéssel eladja a megvalósítónak. Fentemlített újítási rendeletünk szerint a feltaláló és újító díjazás helyett csak jutalmat kap, melynek összege rendszerint jóval kisebb mintha szerződéses díjazást kapna. Pl. a Legfelsőbb Bíróság Pf. I. 20.672/1963. sz. ítélete egy, a kohászatban jelentős héjformázási eljárásra vonatkozó találmányért két feltaláló részére 300 000 Ft eszmei díjat állapított meg. A találmány dokumentációját egy baráti szocialista államnak átadtuk, ezzel kapcsolatban az OTH elnöke a feltalálóknak fejenként 6—6000 Ft-ot állapított meg. A nagyobb területű és népességű, fejlettebb iparral rendelkező baráti államban a találmány felhasználása és hasznosítása nyilvánvalóan nagyobb gazdasági eredménnyel jár, mint nálunk —, szerződéses alapon a feltalálók díjazása is biztosan magasabb lett volna.

Ennek az intézménynek és gyakorlatnak helyességét vitatnunk kell politikai, közgazdasági és jogi szempontból.

Politikai szempontból kívánatosnak látszik, ha a szocialista feltalálók és újítók érdeklődnek a baráti szocialista országok műszaki problémái iránt, ezeket igyekeznek elsősorban megoldani a műszaki és tudományos együttműködés kiépítésével is. De ebben a rendkívül hasznos tevékenységben a feltalálókat és újítókat anyagilag is érdekeltté kell tenni, mert ha nem, javaslataiknak inkább a tőkés világban keresnek piacot, ahogyan ez a gyakorlatban is megnyilvánul. Nem tartjuk hibának, ha a feltalálók és újítók nem kellően figyelembevett anyagi érdekeltségéről beszélünk, mert úgy tűnik, hogy ez nem kizárólag hazai probléma. A Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1965. évi 2. számában ugyanezt a témát rendkívül éles kritikával fejtegeti Csermiszin és Satov cikke, a szovjet jogi szabályozást és gyakorlatot bírálván.

Közgazdasági szempontból: tudomásunk szerint eddig fel sem merült az a gondolat, hogy a KGST keretben végzett szállítmányok ellenértékét, éspedig teljes ellenértékét a belföldi szállítók ne kapják meg. Márpedig ha anyagi javak exportjának ellenértékét a termelők megkapják, miért ne kapják meg az újítók és feltalálók szellemi alkotásuk exportjának teljes ellenértékét? Vajon megengedhető-e a szellemi alkotások ilyen alábecsülése? Ha egy találmány dokumentációját valamely baráti állam felhasználás és megvalósítás végett kikéri, a találmánynak nyilván reális és felmérhető értéke van, különben nem találnák külföldön is megvalósításra alkalmasnak. Az értékelést a feltalálónak és a külföldi megvalósítónak kétoldalú szerződésben kellene elvégeznie. Nem alaptalanul érzik a feltalálók az egyoldalú jutalom jellegű díjazást sérelmesnek, alkotó tevékenységük lebecsülésének.

A feltalálók találmányi, szellemi alkotásukkal kapcsolatos jogait a polgári jog szabályozza, ennek megfelelően a találmányok külföldi felhasználása és értékesítése helyes elvi alapokon csak a nemzetközi magánjog szabályai szerinti szerződés útján valósítható meg. Boguszlavszkij, a szovjet feltalálói jog professzora egyik tanulmányában kifejti, hogy a találmányoknak szocialista országok közötti értékesítése az egyedül helyes nemzetközi magánjog területéről átcsúszott a munkajog területére, mert a feltalálók a szerződésben megállapítandó díjazás helyett csak a munkajog szabályai szerint egyoldalúan meghatározott jutalmat kapnak átlagon felüli munkateljesítményükért. Szerintünk Boguszlavszkij álláspontja helyes és a jogtudomány mai állása szerint nem is vitatható.

Ez a gyakorlat és jogi szabályozás nem fejleszti a baráti szocialista államok közötti feltalálói és újítói tapasztalatcserét a szükséges és kívánatos mértékben, ezért a *KGST szellem* sem vált még újítóink és feltalálóink vérévé. Úgy véljük, hogy az újítók és feltalálók fokozott anyagi és erkölcsi megbecsülése mellett törekednünk kell a szocialista világ legjobb feltalálóinak és újítóinak összefogására, nem szabad az újítói és feltalálói mozgalmat egy ország határain belülre korlátozni. Ha a gazdasági és jogi feltételeket megteremtjük ehhez, a szocialista országok nemzetközi, feltalálói és újítói pályázatokat hirdetnek legégetőbb műszaki problémáik megoldására, ezeknek sikerét biztosítaná, ha a fenti hiányosság kiküszöbölése által is jobban védenénk a feltalálók és újítók anyagi érdekeltségét.

Krémer Miklós

SZEMLE

A szocialista családjogászok első nemzetközi konferenciája

Az európai szocialista országok jogtudománya közötti kapcsolatok már hosszú évek óta gyümölcsözően járulnak hozzá az egyes országok jogának és jogtudományának fejlődéséhez. Ezek a kapcsolatok a szocializmus építésének előrehaladásával úgy intenzitásukban, mint extenzitásukban fejlődő tendenciát mutatnak.

A népi demokratikus fejlődés kezdeti szakaszában, a népi demokrácia szocialista jogának és jogtudományának kialakulása idején természetes volt, hogy mindenekelőtt a szovjet szocialista jog és jogtudomány megismerése, eredményeinek elsajátítása és megfelelő alkalmazása jelentette a szocialista jogtudomány nemzetközi együttműködése terén az első lépést. (Bár már ebben az időszakban is találkozunk a szocializmus útjára lépett országok közötti jogászi együttműködés olyan formáival, mint aminőre a csehszlovák és a lengyel családjogi törvénykönyv együttes kidolgozása mutatott példát.)

A szovjet jogtudománnyal való állandó és intenzív kapcsolat változatlanul ma is elsődleges jelentőséggel bír a szocializmus építésének útjára lépett országok nemzeti jogtudományának továbbépítése és fejlesztése szempontjából. Emellett, ezzel harmonikus összhangban mind erőteljesebben jelentkezik egy olyan igény is, hogy kölcsönösen minél behatóbban váljanak ismeretessé az egyes országokban elért eredmények és baráti véleménycserék során tisztázódjék a kívánt közös célok elérésére hivatott intézmények legcélszerűbb kiépítésének miként je. E törekvések intenzitásának fokozódását jelzi, hogy a kezdeti fordítások, egyéni tanulmányutak és közös kiadványok mellé felzárkóznak az átfogó problémák megvitatására hivatott nemzetközi konferenciák, amelyeken egyes szocialista országok jogtudományi szakágazatainak képviselői saját hazai tapasztalataikról beszámolva, az elért eredményeket ismertetve és a felmerülő nehézségek megoldási módozatait kutatva egyben hozzájárulnak a többi baráti ország hasonló problémáinak megoldásához vezető legcélravezetőbb utak kimunkálásához. Az együttműködés extenzitásának fokozását jelzi ugyanakkor, hogy ezek a közös konferenciák mind szélesebben ölelik fel a szocialista jogtudomány ágazatainak teljességét. Az állam- és jogelmélet, az államjog, az államigazgatási jog, a büntetőjog, a polgári jog és a termelőszövetkezeti jog mellé felsorakozott újabban a szocialista jogtudomány nemzetközi együttműködése területén a *családi jog* is, amelynek művelői *1965. október 11. és 16. között tartották első konferenciájukat Varsóban.*[1]

I.

1. A szocialista családjogászok varsói konferenciáján *bolgár* részről *Dr. Liliana Nenova,* a Szófiai Egyetem Jogi Karának docense, *csehszlovák* részről *Dr. Josef Eliás* docens, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének főmunkatársa, *Dr. Olga Planková,* a Pozsonyi Egyetem Jogi Karának docense és *Dr. Senta Radvánová* a Prágai Egyetem Jogi Karának docense vett részt. A *Jugoszláv Szövetségi Szocialista Köztársaság* családjogtudományát *Dr. Vojislav Bakič,* a Belgrádi Egyetem Jogi Karának professzora, a *Német Demokratikus Köztársaság* családjogászait *Dr. Linda Ansorg,* a Humboldt-Egyetem Jogi Karának docense, *Dr. Anita Grandke* docens, a Német Tudományos Akadémiáról és a Jénai Egyetem Jogi Karának docense *Dr. Richard Halgasch* képviselte. *Román* részről *Dr. Tudor R. Popescu,* a Bukaresti Egyetem Jogi Karának professzora és *Dr. Constantin Statescu,* ugyanezen kar docense kapcsolódott be a konferencia munkájába, míg *magyar* részről *e sorok írója* nyert a tanácskozásokra meghívást.

A házigazda szerepét betöltő és nagy számban képviselt *lengyel* jogászok közül csak *Dr. Witold Czachórski* és *Dr. Witold Warkallo* professzorokat a Varsói Egyetem Jogi Karának oktatóit, *Dr. Józef St. Piatowski* professzort a Lodzi Egyetem rektorát és *Dr. Andrzej Stelmachowski*-t a Vroclavi Egyetem professzorát említem, de képviselve volt a konferencián *a Lengyel Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete, a Lengyel Népköztársaság Igazságügyminisztériuma,* valamint a Toruni Egyetem is.[2]

2. A konferenciát, amely *a házassági vagyonjog, a bontás és az örökbefogadás* kérdéseivel foglalkozott,[3] a Varsói Egyetem Jogi Karának dékánja nyitotta meg, majd *bevezető előadásában Czachórski* professzor mutatott rá a jogösszehasonlító módszer jelentőségére a szocialista családi jog művelése szempontjából. Utalt arra, hogy ez a módszer a hazai jogrendszer helyesebb megismerését, fejlődési tendenciáinak feltárását mozdítja elő, de csak akkor vezethet megfelelő eredményekhez, ha a kutatások során a jogelvek és jogintézmények a gazdasági alapnak az egyes országokon belüli konkrét fejlettségével összefüggésben kerülnek elemzésre. Hangsúlyozta, hogy az európai szocialista országok fejlődésmenetének a kultúra és civilizáció, mindenek előtt pedig a társadalmi-gazdasági viszonyok területén jelentkező közös vonásai lehetővé teszik a tág értelemben vett polgári jog, kiváltképpen pedig a családi jog vonatkozásában a kutatás jogösszehason-

[1] A teljesség igénye nélkül utalunk itt a MTA által rendezett termelőszövetkezeti jogi konferenciára (Jogtudományi Közlöny, 1963. 2. sz.), a pécsi Államigazgatási Symposionra, (Jogtudományi Közlöny, 1963. 7. sz.), a Szegedi Nemzetközi Államjogi Konferenciára, (Jogtudományi Közlöny, 1965. 1–2. sz.), valamint a Csehszlovákiában megtartott nemzetközi termelőszövetkezeti jogi konferenciára, (Jogtudományi Közlöny, 1965. 5. sz.), nem is szólva a csehszlovák és a magyar jogtörténészek gyümölcsöző együttműködéséről, amit többek között dokumentál, hogy 1963. szeptemberében Pécsett már 7. konferenciájuk megtartására került sor.

[2] A konferencia összehívása gondolatának felvetője és előkészítő munkálatainak fő szervezője *dr. Seweryn Szer,* a Varsói Egyetem Jogi Karának professzora, megbetegedése következtében a konferencia tanácskozásaiban sajnálatos módon nem vehetett részt, de mint a szocialista humánum megnyilvánulásának szép példáját említem ebben az összefüggésben, hogy a konferencia résztvevői meleghangú táviratban üdvözölték a beteg tudóst.

A szovjet családi jog tudománya, a konferencián résztvenni hivatott *G. M. Szverdlov* professzor elhalálozása (lásd: Szovjet Állam- és Jog c. f. 1965. 9. sz.) következtében az értekezlet munkájába nem kapcsolódott be.

[3] A lengyel szervezők eredetileg *a házastársi tartás* kérdéskomplexumát is napirendre tűzték. Mivel a témakörből csupán egy lengyel referátum érkezett be írásban és a tanácskozások napirendje a konferencia tartamához viszonyítottan amúgy is zsúfoltnak látszott, ezért az említett kérdés megvitatásától a résztvevők eltekintettek.

lító módszerének alkalmazását. Ezt követően az európai szocialista országok családi jogának egyeségesen kimunkálható alapelveivel foglalkozott.

II.

1. Első érdemi kérdésként a konferencia Józef St. Piatowski professzor elnöklete alatt *a házassági vagyonjog* kérdéskomplexumát vitatta meg. Az egyes résztvevők röviden vázolták országaik tételes joga vonatkozó rendelkezéseinek alakulását, ismertették a kialakult bírói gyakorlatot és a megfelelő elméleti állásfoglalásokat, s az ezt követő vitában törekedtek kialakítani a házassági vagyonjog szocialista viszonyok közötti fejlődésére vonatkozó közös alapvető elveket.

A beszámoló keretei nem teszik lehetővé — de nem is látszik szükségesnek — hogy minden nemzeti referátummal egyenlő súllyal foglalkozzunk, mivel több népi demokratikus ország vonatkozó joganyaga már ismert a magyar érdeklődők előtt. Ezért a következőkben csupán a vitában felmerült főbb problémákra kívánunk rámutatni. Ezen ésszerűnek látszó önkorlátozás alól egy vonatkozásban teszek csak kivételt, amidőn behatóbban ismertetem a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság házassági vagyonjogi rendszerét, amelyről a magyar jogi szaksajtóban eddig kevésbé esett szó.

2. Jugoszláviában e tekintetben az ország felszabadulását megelőzően hat egymástól részben eltérő szabályozás érvényesült (amelyek közül az 1844. évi szerb polgári törvénykönyv, az OPTK, az iszlám jog szabályai és az 1888. évi általános vagyonjogi kódex a vagyonelkülönítés alapján állott, míg a Vajdaságban és a Muraközben a közszerzemény, illetve a vagyonelkülönítés intézményét elismerő magyar jog volt hatályban.) A házasságról szóló 1946. évi törvény (és az egyes köztársaságoknak ennek figyelembevételével megalkotott törvényhozása) a vagyonelkülönítést fogadja el törvényes házassági vagyonjogi rendszerként, egybehangolván azt a házastársi közös vagyon intézményével, lehetőséget adván ugyanakkor bizonyos keretek között arra, hogy a házastársak egymás közötti vagyoni viszonyaikat szerződésileg rendezzék. E szabályozás értelmében a házastársak különvagyona mindaz, amit a házasság fennállása alatt szereznek, kivéve, ha a szerzés munka eredményeként jött létre. De különvagyonnak minősülnek a házastársak személyes használatára vagy foglalkozásuk folytatására szolgáló vagyontárgyak is, amennyiben azok nem képviselnek különösen jelentős vagyonértéket. A különvagyontárgyak ezen utóbbi kategóriájára tekintettel — akárcsak a korábbi csehszlovák, illetve a korábbi és a hatályos lengyel szabályozás alapján — problémák merültek fel a jugoszláv elméletben és a bírói gyakorlatban a különvagyon jövedelmének, különösen pedig a fizetésnek mikénti kvalifikálása tekintetében. Ami az első kérdést illeti, úgy sem a gyakorlat, sem az elmélet nem jutott egységes álláspontra, de nem ad egységes választ a jugoszláv elmélet arra a kérdésre sem, hogy a fizetés a különvagyon, avagy a vagyonközösség alkotó részének minősül-e?

Különösen figyelemreméltó jelenségnek tartom, hogy bár a jugoszláv törvény a házasság fennállása alatt munkával szerzett vagyont tekinti vagyonközösségbe tartozónak, a jugoszláv bírói gyakorlat és az elmélet értelmezésében csak a házassági életközösség alatti szerzés gyarapítja a vagyonközösséget. E kérdésben tehát a magyar törvény által adott szabályozással azonos megoldásra jut.

A közös vagyon felett a házastársak csak közösen jogosultak rendelkezni, s a használat tekintetében a házastársak között felmerülő nézeteltérések peren kívüli eljárásban nyernek megoldást. Az alól az elv alól, hogy a házastársak a vagyonközösségi tárgyak felől csak közös egyetértésben rendelkezhetnek, a polgári forgalom igényeire tekintettel kivételt statuálnak. Az ingatlanok tekintetében a polgári jog általános szabályai érvényesülnek, azaz a telekkönyvi tulajdonszerzés, a másik házastárs kártalanítási igényének biztosításával, amíg az ingók vonatkozásában a házastársak egyikével ügyletet kötő harmadik személy jóhiszemének tulajdonításának lényeges jelentőséget, biztosítván ugyanakkor az ügyletkötéshez hozzájárulását nem adó házastárs számára az ellenértékben való fele arányú részesedést.

Nem tartalmaznak a jugoszláv jogszabályok rendelkezést a közös vagyon mikénti megosztása tekintetében, s úgy az elméletben, mint a gyakorlatban kétféle felfogás érvényesül. Az egyik nézet szerint csak a házasság felbontása után kerülhet sor a közös vagyon megosztására, míg a másik felfogás a megosztást a házasság fennállása alatt — esetleg több ízben is — lehetségesnek tartja. A megosztásra vonatkozóan a házastársak megállapodhatnak egymással, vita esetén pedig a vagyon értékétől függően vagy a járási, vagy a megyei bíróság hivatott eljárni, s a házastársakat illető részek meghatározása során figyelemmel van arra, menynyiben járultak az egyes házastársak hozzá a közös vagyon létrehozásához, de — mindenek előtt a feleség érdekeinek védelmében — értékelik a háztartásban, a gyermek nevelése terén kifejtett tevékenységet is, aminek következtében a kereső foglalkozást nem folytató házastárs részesedése adott esetben meghaladhatja a másik házastárs jutóját.

Mint említettem, a jugoszláv jog lehetővé teszi, hogy a házastársak egymás közötti megállapodással is rendezzék vagyonjogi viszonyaikat, de nem zárhatják ki a vagyonközösséget. E vonatkozásban mind az elméletben, mind a gyakorlatban vitatott kérdés, hogy egyesíthetik-e a házastársak a különvagyont a közös vagyonnal úgy, hogy megállapodásuk eredményeként minden vagyonuk közös vagyonnak minősüljön.

Ami a házastársak felelősségét illeti az általuk harmadik személyekkel kötött ügyletekért, úgy általában csak az ügyletkötő házastárs felel teljes vagyonával (különvagyonával és közösvagyoni jutójával), de a családi közösség folyó szükségleteinek fedezése érdekében kötött ügyletekért a másik házastárs is az ügyletkötő módján felelős. E vonatkozásban nem tisztázott, hogy ez a felelősség szolidárisan terheli-e a házastársakat abban az esetben is, ha a házasság csak formálisan létezik. Túlsúlyban van az a felfogás, hogy ez a felelősség csak a házassági életközösség alatt kötött említett ügyletek alapján terheli a házastársakat egye-

temlegesen; ha mindkét házastárs vállalta a kötelezettséget, úgy a családi közösség folyó ügyeire vonatkozó megszorításon túlmenően is fennáll egyetemleges felelősségük.

3. A házastársak közötti vagyoni viszonyok szabályozásának törvényes rendezésül a hatályos *bolgár jog a vagyonelkülönítést* fogadja el, de a Bolgár Legfelsőbb Bíróság — Nenova docens tájékoztatása szerint — contra legem — erőfeszítéseket tesz a vagyonközösség intézményének kiépítése érdekében. A jelenleg kidolgozás alatt álló új bolgár családjogi törvénykönyv egyik legvitatottabb kérdése a házastársak közötti vagyoni viszonyok mikénti kialakítása és jelenleg még nem mérhető fel, hogy melyik álláspontnak sikerül a törvénykönyv vonatkozó részére alakító hatást gyakorolnia, a vagyonelkülönítés terén fennálló tradíció ennek során mindenesetre nagy súllyal esik latba. Az NDK családjogi kódexének — időközben törvényerőre emelkedett — tervezete széleskörű és heves viták után szakít a korábbi vagyonelkülönítési rendszerrel, s a lakosság körében végzett felmérések során csak az idősebb generáció vélte fenntartását szükségesnek. Érdekes volt ezen összefüggésben Dr. Anita Grandke azon közlése, amely szerint ma már Nathan professzor sem képviseli azt a nézetet, hogy a házastársak közötti vagyoni viszonyok szocialista rendezésének egyedül a vagyonelkülönítés rendszere felelne meg.

4. A konferencián képviselt *többi európai szocialista ország* családi joga a *házastársi vagyonközösséget* tekinti törvényes házassági vagyonjogi rendszernek. Csupán a lengyel jog teszi lehetővé a házastársak közötti vagyoni viszonyok szerződéses rendezését (amely harmadik személyekkel szemben akkor hatályos, ha erről tudomással bírtak), s a román elméletben képviselt egyik felfogás látja megengedhetőnek a vagyonközösségbe tartozó javak törvényinél szélesebb körben történő szerződéses meghatározását. Hasonló nézet — Dr. Josef Eliás közlése szerint — Csehszlovákiában is található, ahol is a hatályos jog a korábbi szabályozástól eltérően kizárja a törvényes vagyonközösség szerződéses módosításának lehetőségét.

5. A vagyonközösségi alapokon álló csehszlovák, lengyel és román jogban kétségkívül *szűkíti a vagyonközösségbe tartozó javak körét* az a törvényi rendelkezés, amely szerint a házastársak valamelyikének személyes használatra, vagy foglalkozása folytatására szolgáló vagyontárgyak a kérdéses házastárs különvagyonához tartoznak. E szabályozással függenek össze az említett országok családjogi irodalmában folytatott azon viták, amelyek a fizetés e szempontból történő jogi minősítésével kapcsolatosak. Míg az uralkodó lengyel és román álláspont a fizetést, illetőleg a fizetés iránti igényt vagyonközösségbe tartozónak tekinti, addig a csehszlovák elméleti állásfoglalások szerint egyértelműen a különvagyon alkotó eleme.

6. Ami a *vagyonközösségi tárgyak feletti rendelkezés* kérdését illeti, úgy általános elv, hogy az csak a házastársak közös beleegyezésével történhet s ez alól a csehszlovák jog — eltekintve a „közös dolgokat érintő folyó ügyektől", amikoris bármelyik házastárs eljárhat — semmiféle kivételt nem ismer. Az e körön túlmutató visszterhes ügyletek is érvénytelenek, ha azok megkötéséhez a másik házastárs nem járult hozzá. A román és a lengyel jog a mi megoldásunkhoz alapjában hasonló hozzájárulási vélelmet állít fel a visszterhes ügyletek tekintetében, amely a román gyakorlat szerint az ügyletkötő harmadik személy jóhiszeme esetében nem dönthető meg, — kivéve az ingatlanokra vonatkozólag létrejött ügyletek esetében, míg a lengyel jog szerint a szokásos rendelkezés fogalomkörén túlmutató ügyletek tekintetében a bíróság jogosult a család javát szolgáló ügyletekhez a másik házastárs hiányzó hozzájárulását pótolni.

7. A román jog azon rendelkezésével kapcsolatban, hogy a házastársak egyikének hitelezője — a rendes családi szükségletek kielégítése érdekében kötött ügyletekből fakadó követelések kivételével — csak az ügyletkötő házastárssal szemben érvényesítheti igényét, illetve csak annak közösvagyoni jutója erejéig igényelhet a vagyonközösségből, annak megosztását követően kielégítést — érdekesen szabályozza a román törvényhozás *a szocialista tulajdon elsajátítása révén a házastársak egyike által jogellenesen okozott kár megtérítését.* Ha ugyanis annak következtében a közös vagyon gyarapodott, úgy a kártérítés mindkét házastársat terheli.

*

A házassági vagyonközösség kérdéskörében folytatott véleménycsere eredményeképpen a konferencia résztvevői arra a megállapításra jutottak, hogy egyrészt nem lehet kizárólag a vagyonközösséget a házastársak közötti vagyoni viszonyok szocialista szabályozásának minősíteni és a vagyonelkülönítést egyedül a burzsoá jog megoldásaként számon tartani, bár másrészt nem kétséges, hogy a női egyenjogúság gondolatának jobban megfelel és a családi viszonyok megszilárdítását alkalmasabban látszik szolgálni a vagyonközösség intézménye. Annál is inkább tartotta a konferencia ezt megállapíthatónak, mivel a szocialista jog fejlődési tendenciája a házastársak közötti vagyoni viszonyok törvényi rendezése terén kétségkívül a vagyonközösség intézményének mind általánosabbá váló és egyben szélesedő kiépítése irányába mutat.

III.

1. Második napirendi pontként a konferencia résztvevői a magyar delegátus elnöklete alatt *a házasság felbontásának problémájával* foglalkoztak. Ezen belül megvitatták a bontás előfeltételeit, valamint azt a kérdést: milyen szerepet tulajdonít a szocialista házassági jog a vétkességnek és a házastársi megegyezésnek a bontás szempontjából. E kérdéskomplexum körében alakultak ki a legélénkebb viták, e témakörben hangzott el a legtöbb felszólalás és a részvétel élénkségét bizonyítja, hogy míg a házassági vagyonjog és az örökbefogadás témaköréhez csupán két írásbeli referátumot nyújtottak be előzetesen, addig a bontás problematikájával öt előzetesen beküldött írásbeli anyag is foglalkozott.

2. A konferencián elhangzott felszólalásoknak tükrében megállapítható, hogy az európai szocialista országok családi joga a bontás előfeltételeinek tekintetében *általában elveti a bontó okok taxációját* s azoknak a burzsoá jogrendszerekből ismert abszolút és relatív bontó

okokra történő felosztását. Egyöntetű volt az a felfogás, hogy az élet sokrétűsége nem fogható át a legdifferenciáltabb törvényi tételes felsorolás által sem, nem is szólva arról, hogy egy törvényi taxáció könnyen típus-tényállásoknak a bírói gyakorlatban történő kialakításához vezethetne és a jelenségek, az egyes konkrét tényállások tartalmának, differenciált sajátosságainak feltárása helyett merev sémák alkalmazását, a szocialista jog számára idegen formalizmus érvényesülését eredményezhetné. Hasonló okokból nem tudott a szocialista jogban — a jugoszláv, és bizonyos mértékig a bolgár törvényhozás kivételével — a bontó okok példálózó felsorolása sem meggyökeresedni, bár — mindenekelőtt a Szovjetunióban — vannak olyan nézetek, amelyek az utóbbi megoldás kialakításának helyessége mellett törnek lándzsát.

3. A bontás általános előfeltétele a szocialista házassági jogban *a házassági életközösség felbomlása ill. feldúltsága,* amelynek konrét vizsgálata módot ad minden egyes esetben a konkrét házasságon belül a feldúltságot eredményező tényezők kölcsönös összefüggéseinek vizsgálatára. Ahhoz, hogy a feldúltság észlelése a társadalom és a házastársak szempontjából halott házasság felbontását eredményezze, a feldúltságnak teljesnek és tartósnak, illetőleg véglegesnek kell lennie, másszóval a kérdéses házasság tekintetében a klinikai halálon túl biológiai halálnak is be kell következnie.

A feldúltság, mint *pozitív előfeltétel* mellett azonban bizonyos *negatív előfeltételeknek* is fenn kell forogniok ahhoz, hogy a kérdéses házasság felbontható legyen. Ezek között rendkívüli jelentőséget tulajdonított a konferencia a házasságból származó kiskorú gyermekek érdekeinek, amelyek természetesen nem abszolútizálhatók és adódhatnak esetek, amidőn éppen a kiskorú gyermek érdeke kívánja meg a számára is áldatlan kötelék feloldását. Másik ilyen negatív ismérvként mutattak rá a konferencia résztvevői a szocialista társadalom alapvető elvének: a család szilárdsága iránti követelménynek a védelmére, amely leggyakrabban ugyan a gyermek érdekein keresztül jelentkezik, de szolgálhatja a generálprevenció célját is. Harmadik negatív előfeltételként utaltak — főleg a román és lengyel résztvevők — a felperesi kizárólagos vétkesség mozzanatára. Egyetértés mutatkozott abban a tekintetben, hogy a negatív előfeltételek sem összességükben, sem külön-külön nem eredményezhetik a házasság felbonthatatlanságát. *Elsődleges és legfontosabb a pozitív előfeltételnek: a teljes és végleges feldúltságnak a fennforgása, amelynek konstatálásában a negatív előfeltételek csak kisegítő támpontul szolgálhatnak.* Különösen a konferencia német résztvevői mutattak rá erőteljesen arra, hogy csupán egy tágan megfogalmazott feldúltsági tényállás — amely figyelemmel van a legáltalánosabban előfordulható feldúltsági jelenségekre, foghatja át az élet sokrétűségét és lehet tekintettel a szocialista erkölcsi követelményekre. Nem az egyes izolált okok—előfeltételek szolgálhatnak zsinórmértékül, csupán a konkrét házasság egészéről alkotott kép eredményezheti a teljes és tartós, illetőleg végleges feldúltság állapotának észlelését és indokolhatja a házasság felbontását.

4. Kevésbé voltak egyöntetűek a konferencián képviselt nézetek a felperesi vétkesség, nevezetesen *a felperesi kizárólagos vétkesség* mikénti értékelése tekintetében. A résztvevők egyetértettek ugyan abban, hogy a szocialista jog a vétkességnek a kötelék felbonthatósága szempontjából nem tulajdoníthat közvetlen elsődleges jelentőséget, de a lengyel résztvevők általában és a román delegátusok fontosnak tartották a felperesi vétkesség közvetett minőségében való értékelését, s ennek bizonyos fokú pönalizálására alkalmasnak tartották a kereset elutasítását, ami nézetük szerint generálpreventív célok szolgálata érdekében sem elhanyagolható tényező. Csehszlovák részről ezzel szemben utaltak arra, hogy Csehszlovákiában 1952 óta a vétkességnek a felbonthatóság szempontjából történt értékelése ellenére sem csökkent, ellenkezőleg emelkedett a válások száma, míg a bírói gyakorlat arról tanúskodott, hogy a perben szereplő házastársak tudatosan vagy tudat alatt védekeztek a vétkessé nyilvánítás ellen — sikeresen, perjogi rendelkezések által biztosított megfelelő lehetőségekre is támaszkodva. A legújabb csehszlovák törvényhozás e vonatkozásban már nem is tulajdonít relevanciát a házasság feldúltságát előidéző felperesi vétkességnek. A konferencia német résztvevői is rámutattak, hogy a vétkességi elv hatályosulásának idején a bontóperek száma az NDK-ban emelkedő tendenciát mutatott, míg a feldúltsági elv alapulvételét követően csökkent a bontóperek száma. A bolgár delegátus arról tájékoztatta a konferenciát, hogy a bolgár családjogi törvénykönyv legújabb tervezete — szemben a hatályos joggal — elejti a kizárólagos felperesi vétkesség kategóriáját. A jugoszláv törvényhozás a lengyelhez hasonló elbírálásban rendeli részesíteni a házasság feldúltságában közreható házastársi vétkességet. Érdekes volt az a lengyel részről elhangzott közlés, hogy a bontóperek 10%-ában születik elutasító ítélet, szinte kizárólag azon esetekben, amidőn megállapítható a felperes kizárólagos vétkessége. Ugyanakkor a békítési kísérlet e lengyel tapasztalatok szerint az eseteknek 3,5—4%-ában vezet eredményre.

5. A bontás problémakörének harmadik fontos részkérdéseként foglalkozott a konferencia *a házastársak bontásra irányuló megegyezésének* mikénti jogi értékelésével.

Az európai szocialista országok hatályos családi joga a bontó okok felsorolását mellőzve — a jugoszláv jog kivételével — e mozzanatot sem kívánta a bontás törvényileg nevesített előfeltételének rangjára emelni, bár átmenetileg a társadalmi fejlődés bizonyos szakaszán több népi demokrácia joga abszolút jelentőséget tulajdonított a megegyezésnek a házasság felbonthatósága szempontjából (— és a szovjet szocialista családjogi törvényhozás rendszerében gyakorlatilag hosszú időn keresztül ugyanilyen értékelésben részesült.). Legújabban, a konferencia bolgár résztvevőjének közlése szerint, a bolgár családjogi törvény tervezete kívánja bizonyos kautelák mellett (ha a házastársaknak nincsenek gyermekeik, ha a feleség nincs teherben és legalább két év eltelt a házasság megkötése óta) lehetővé tenni a bontást a házastársak közös megegyezése alapján. A bírói gyakorlat (jelenleg Lengyelországban, korábban pedig Csehszlovákiában is, támaszkodva bizo-

nyos perrendi szabályokra) a konferencián is szóhoz jutott helytelenítő elméleti állásfoglalások ellenére nem kis jelentőséget tulajdonít a bontásra irányuló közös megegyezésnek.

6. A konferencia azon résztvevői, mindenek előtt a lengyelek és románok, de részben a csehszlovák családjogászok is, akik a megegyezés honorálását aggályosnak tartották, a jog bontással szemben ható generálpreventív szerepének az érvényesülését féltették, bár némileg rezignáltan elismerték, hogy a válni akaró házastársak a megegyezést ridegen elutasító törvényi szabályozás mellett is megtalálják közös elhatározásuk érvényesítésének lehetőségét. A bolgár delegátus ebben az összefüggésben utalt arra, hogy a megegyezés törvényi értékelésének elvetése nem gyakorolt csökkentő hatást a házasságok felbontásának számszerűségére, de azzal a sajátos kísérőjelenséggel járt, hogy ez idő alatt ötszörösére emelkedett a házasságtörésre alapított bontókeresetek száma. A fentiekhez hasonló érveléssel indokolták a lengyel és román résztvevők a felperesi kizárólagos vétkesség határozott szankcionálásának szükségességét (bár éppen a lengyel résztvevők köréből hangzott el a generálprevenciót túlértékelő felfogást messzemenően elítélő állásfoglalás is, amely egyébként a válások számarányának viszonylag alacsonyabb voltát Lengyelországban egyes elmaradottabb vidékek lakosságának múltból átöröklött — már annakidején is meghaladott — ma pedig még kevésbé a társadalmi fejlődés irányába mutató gondolkodásbeli kötöttségével vélte magyarázhatónak). A konferencia résztvevői — mint minimumban — egyetértettek abban, hogy *semmilyen generálpreventív célzat nem indokolhatja a megegyezés értékelésének merev mellőzését, illetve a kizárólagos felperesi vétkesség feltétlen pönalizálását,* de egyes extrém álláspontot képviselő lengyel felszólalóktól eltekintve a többség ennél jóval messzebbmenő engedmények megtételére mutatott hajlandóságot a generálprevenció rovására. E nézetek képviselői egyetértettek abban, hogy a törvényhozástól és a törvényhozáson alapuló mikénti bírói gyakorlattól nem tagadható meg általában a generálpreventív hatás, ehhez azonban indokolatlan lenne túlságosan nagy reményeket fűzni. A házasságok felbomlásának gyakoriságát elsősorban nem a jog eszközeivel kell visszaszorítani, hanem egyéb társadalmi-gazdasági intézkedések igénybevételével, nem becsülvén le természetesen a jog számára adódó lehetőségeket sem.

7. A konferencia kiemelte, hogy a család megszilárdítása igen fontos feladata, amelyet az ésszerűség keretei között a jog, így a családi jog eszközeivel is szolgálni kell. Ebben azonban metajurisztikus tényezőknek is jelentős szerep jut. Érdeklődést keltett a román és jugoszláv résztvevők arra vonatkozó tájékoztatása, amely szerint e két országban társadalmi elemek, (bizottságok) is részt vesznek a veszélyeztetett házasságok végleges feldúltságának megelőző kiküszöbölésében, de kitűnt — legalábbis jugoszláv vonatkozásban, — hogy e lehetőségek rendkívül korlátozottak. Egyetértett a konferencia abban, hogy az ilyen társadalmi beavatkozás csak fölöttébb tapintatos formában alkalmazva kecsegtethet eredménnyel. A tanácskozás több résztvevője mutatott rá arra, hogy a házasságok felbontásának csökkentése, a család megszilárdítása érdekében alkalmazható legcélszerűbb intézkedések kimunkálása céljából széleskörű szociológiai felmérések eszközlése is szükségesnek látszana.

IV.

1. A konferencia harmadik napirendi pontjaként került sor *Dr. Josef Eliáš* elnöklete alatt *az örökbefogadás* problematikájának megtárgyalására. E kérdésnek a résztvevők sajnálatos módon viszonylag kevesebb figyelmet szenteltek (vitája egy ülés keretében lezajlott, míg a házassági vagyonjoggal két, a bontással pedig három ülésben foglalkoztak), bár osztatlanul elismerték társadalmi jelentőségét, mindenek előtt a szülői nevelést nélkülöző kiskorú gyermek — egyben pedig a gyermeket nélkülöző házastársak szempontjából.

2. Az elhangzott referátumokból kitűnőleg a lengyel, a román és a jugoszláv családi jog az örökbefogadásnak *két alakját, a teljes és a nem teljes örökbefogadást* ismeri, gyakorlatilag azonban mindhárom országban az örökbefogadás előbbi formája a domináló. Bulgáriában csak a teljes örökbefogadás ismeretes, de a családjogi törvény kodifikációs munkálatai során vitatták annak helyességét és előreláthatólag intézményesítik a nem teljes örökbefogadást is és a teljes örökbefogadást csupán kivételes megoldásként kívánják fenntartani. Az új csehszlovák családjogi törvény nem az említett ismérvek szerint kategorizál. A kódex bevezette ugyanis a *felbonthatatlan örökbefogadást* (egy évnél idősebb kiskorúak esetében) lehetővé téve továbbra is az örökbefogadás felbontható formájának alkalmazását. Ebben az összefüggésben a konferencia nagy érdeklődéssel vette tudomásul mindhárom csehszlovák résztvevő azon közlését, hogy egyénileg nem értenek egyet a felbonthatatlan örökbefogadás intézményesítésével (e nézetüket a gyakorlatból vett és tragikus kimenetelű példákkal támasztották alá.) A konferencia egyetértőleg úgy vélte, hogy a felbonthatatlan örökbefogadás intézménye adott esetben kevéssé látszik alkalmasnak a szocialista humanizmus által diktált követelmények érvényesítésére.

3. Mind a lengyel, mind a csehszlovák jog ismeri az örökbefogadáshoz való *szülői hozzájárulás úgynevezett „biankó" formáját* (amely a lengyel jog értelmében csak a gyermek születésétől számított egy hónap eltelte után adható, amikoris a gyermek szülei — leggyakrabban a házasságon kívül született gyermek anyja — eleve hozzájárulnak gyermekük örökbe fogadásához anélkül, hogy megneveznék az örökbefogadó nevét. Ez a hozzájárulás mindaddig visszavonható, amíg a gyermeket ténylegesen nem fogadták örökbe). A konferencia egyes résztvevői mint társadalmi, mind jogdogmatikai szempontokból kételkedtek az ilyen hozzájárulás lehetővé tételének helyességében.

4. Stelmachowski professzor beszámolt arról, hogy az örökbefogadások száma Lengyelországban 1956-ig emelkedő tendenciát mutatott, ezt követően azonban erőteljesen csökkenőben van, amit a házasságon kívüli születések számának csökkenésével vélt indokolhatónak.

Érdekes jelenségként említette, hogy míg az egyik házastárs gyer-

mekének a másik házastárs általi örökbefogadása az örökbefogadások össz-számához viszonyítottan 20%-ot tesz ki, addig ezen belül a férfiak részesedése 15%-os. Az örökbefogadottak — túlnyomóan 3 évesnél nem idősebb gyermekek — 57,5%-a leány. A „sikertelen", tehát felbontással végződő örökbefogadások száma pedig nem haladja meg a 2%-ot.

5. A magyar részről elhangzott azon közléssel kapcsolatban, hogy a bírói gyakorlat számára problémaként merült fel *az örökbefogadás hatálytalanításának* szükségessége, úgy lengyel, mint bolgár részről közölték, hogy az említett jogrendszerekben arra nem nyílik lehetőség (a lengyel jog „lényeges okok" fennforgása esetén teszi lehetővé az örökbefogadás felbontását) és utaltak az örökbefogadás engedélyezését megelőző körültekintő *orvosi vizsgálat* célszerű voltára. Általában nagy jelentőséget tulajdonított a konferencia az örökbefogadással kapcsolatos *környezettanulmányok* gondos és hozzáértő lefolytatásának, amire azonban egyöntetű megállapítás szerint még gyakran nem nyílik lehetőség.

6. Általános véleményként fogalmazódott meg, hogy *az örökbefogadást a lehetőségekhez képest meg kell könnyíteni;* a jogi formák kialakítása ebbe az irányba látszik haladni, de ezzel együtt megfelelően gondoskodni kell a *szervezeti formák* javításáról és egyszerűsítéséről.

V.

Az élénk, bár nem minden kérdés tekintetében egységes intenzitású vitákat eredményező tanácskozás feltétlenül hasznos volt és eredményesnek mondható. Hozzájárult a résztvevő európai szocialista országok családjogának — jelesül a napirenden szereplő intézmények és a kérdéses intézmények gyakorlatában felmerülő problémák — kölcsönös, jobb megismeréséhez. A törvények szövegére és az irodalmi közlésekre támaszkodó ismeretek elmélyítését tette lehetővé egyrészt az élőszóban folytatott eszmecserék közvetlen légkörének megteremtése révén, másrészt pedig a problémák gyakorlati oldalainak előtérbe helyezése következtében.

A konferencia előkészítéséért, példás lebonyolításáért és a szocialista családjogászok első nemzetközi értekezletének lehetővé tételéért csak köszönet illeti a lengyel szervezőket. Megtörtént az első lépés a szocialista családjogászok nemzetközi együttműködésének intenzívebbé, elmélyültebbé és egyben szervezettebbé tétele érdekében. További lépéseknek kell ezt követniök.

Pap Tibor

Az európai szocialista országok jogalkotása

CSEHSZLOVÁK SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG

1965 első felében* több átfogó, jelentős jogszabály látott napvilágot, amelyeknek egy része már az új irányítás szempontjait kívánja megvalósítani.

Ide tartoznak elsősorban az *államigazgatási jog* területéről az Állami Tervbizottság 55/1965. sz. módszertani utasítása az *állami népgazdaságfejlesztési terv* kidolgozásához. E terjedelmes, a gazdasági és kulturális élet minden területére kiterjeszkedő aktus főbb rendelkezései közül mindenekelőtt ki kell emelni a dolgozók részvételéről szóló szabályokat. A dolgozók részt vesznek mindennemű gazdasági és szervező munka fejlesztésében, irányításában és ellenőrzésében, éspedig olyan részvételi formák igénybevételével, amelyeket a szakszervezeti szerveknek az egyes gazdasági ágak, szervezetek és irányítási fokok jellege szerint differenciáltan kell megállapítaniok. A vállalatoknál és a szakmai igazgatóságoknál a dolgozók elsősorban a tervfeladatokat és tervjavaslatokat tárgyalják meg, lebontásukat ellenőrzik, és teljesítésüket értékelik, éspedig elsősorban termelési tanácskozásokon és a komplex brigádokban, műszaki-gazdasági konferenciákon és a termelési bizottságokban. A központi szervek az általuk irányított gazdaság fejlesztésének tervjavaslatait az előkészítés és jóváhagyás szakaszában az illetékes szakszervezeti szövetségek központi bizottságaival tárgyalják meg. Az utóbbiakat tájékoztatják az illető ágazat vagy területrész problémáiról és összfeladatairól. Megtárgyalják velük állásfoglalásaikat, és a lényeges kérdésekben követendő eljárást. Hasonlóképpen kell a kerületi nemzeti bizottságok tanácsainak gazdasági fejlesztésük tervét a kerületi szakszervezeti tanácsokkal megtárgyalniok. (10. cikk.)

Kiemeli az utasítás, hogy a tudomány és technika tervszerű irányítása a népgazdaságfejlesztés tervszerű irányításával szervesen összefügg. Rámutat arra, hogy a tudományos és technikai feladatok megoldása, eredményeinek megvalósítása mindennemű társadalmi, különösen gazdasági tevékenység elválaszthatatlan része. A tudománynak és technikának központilag irányt szab az állami terv, amely a tudomány és technika fő irányait és legfontosabb feladatait tartalmazza. Az állami tervfeladatokra a javaslatokat a Csehszlovák Tudományos Akadémia, a Tudományos és Műszaki Fejlesztési és Koordinálási Bizottság és az Állami Tervbizottság terjeszti elő, éspedig a központi szervekkel egyetértésben (101—106. cikkek).

Az utasítás egyébként az egyes gazdasági ágazatok termelési terveivel kapcsolatos rendelkezéseken kívül külön intézkedik az ún. összefoglaló és keresztmetszeti tervekről, így a tudomány- és technikafejlesztésen kívül a beruházások, műszaki tervezés, munkaügy, pénzügyek, költségek, bruttó jövedelem, árak, területfejlesztés és a nemzeti bizottságok vonatkozásában.

A szakigazgatás köréből ki kell emelni az *utazási okmányok* kiadásának szabályozásáról szóló 63/1965. sz. törvényt, és annak 64/1965. sz. végrehajtási utasítását, a *külföldieknek a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban való tartózkodása rendjéről* szóló 68/1965. sz. törvényt és a 69/1965. sz. végrehajtási utasítását, és végül a *garázdaságot, tettlegességet és élősködést ismételten elkövető személyek kisebb súlyú cselekményeinek és szabálysértéseinek üldözéséről* szóló 58/1965. sz. törvényt.

A *pénzügyi jog* területén említést érdemel az *irodalmi és művészeti tevékenységből származó jövedelem megadóztatásáról* szóló 36/1965.

* A feldolgozás alapjául a Sbírka Zákonů, 1965. évi 1—33. számai szolgálnak.

sz. törvény és ennek 37/1965. sz. végrehajtási utasítása.

A *polgári jog* területén elsősorban a 35/1965. sz., a *szerzői jogi törvényt* kell kiemelni. Csehszlovákiában mindezideig az 1953. évi szerzői jogi törvény volt érvényben, ezt váltotta most fel a közben végbement fejlődésre figyelemmel kibocsátott új szerzői jogi törvény. A törvény mindenekelőtt magával a szerző joggal foglalkozik (a műre, a szerzői jog keletkezésére, tartalmára, átruházására, megszegésére stb. vonatkozó rendelkezések), majd külön tárgyalja az előadó művészek jogait, a szerzők és előadó művészek szervezeti kérdéseit, végül a rádióra és televízióra vonatkozó különleges rendelkezéseket tartalmazza.

A polgári jog területén érdeklődésre tarthat még számot a *fájdalomért és a társadalmi érvényesülés megnehezedéséért járó kártalanítás* fizetéséről szóló 32/1965. sz. hirdetmény. A baleset, foglalkozási betegség, vagy más egészségsértés okozta fájdalom vagy társadalmi érvényesülés megnehezedését egyszeri szolgáltatással kell kártalanítani. A jogszabály mellékletként tartalmazza a fájdalom és a társadalmi érvényesülés megnehezedése felbecsülésének elveit, és az ennél irányadó díjtételeket. További fontos jogszabály *az üzemi balesetekből, foglalkozási betegségekből és más egészségrongálódásokból eredően az államra háramló költségek megtérítéséről szóló* 33/1965. sz. törvény és annak 34/1965. sz. végrehajtási utasítása.

A büntetőjog területén említésre méltó *a Btk. módosításáról* és kiegészítéséről szóló 65/1965. sz. törvény. Az 1961. évi Btk. általános rendelkezései közül főképpen a büntetések végrehajtásával kapcsolatos rendelkezések módosultak. Kimondja a törvény, hogy a szabadságvesztésbüntetést javító-nevelő alakulatokban három csoportban kell végrehajtani. A bíróság a tettest az egyes csoportokba az alábbiak szerint sorolja be: a) az első csoportba, ha a bűncselekmény elkövetését megelőző utolsó tíz évben nem töltött olyan szabadságvesztésbüntetést, amelyet szándékosan elkövetett bűncselekmény miatt szabtak ki reá; b) a második javító-nevelő csoportba, ha a bűncselekmény elkövetését megelőző utolsó tíz év alatt olyan szabadságvesztésbüntetést töltött, amelyet szándékosan elkövetett bűncselekmény miatt szabtak ki reá; és c) a harmadik javító-nevelő csoportba, ha reá a büntetést mint különösen veszélyes visszaesővel szemben szabták ki, vagy azt a Btk. 62. §-ában említett bűncselekmények (hazaárulás, köztársaság megdöntésére irányuló bűncselekmény, szabotázs, kémkedés, gyilkosság, rablás, stb.) valamelyike miatt szabták ki. A bíróság a tettest más javító-nevelő csoportba sorolhatja, mint amelybe a fentiek szerint sorolni kellene, ha a bűncselekmény súlyosságára és a tettes romlottságának fokára és jellegére figyelemmel úgy véli, hogy megjavítása és átnevelése más csoportokban jobban biztosítható, a harmadik csoportba kell azonban mindig a tettest besorolni, ha halálbüntetését kegyelemből szabadságvesztésbüntetésre változtatták. A szabadságvesztés büntetést az olyan személyeknél, akik 18. életévüket nem töltötték be, a fiatalkorúak számára létesített javító-nevelő intézetekben kell végrehajtani. A bíróság azonban úgy határozhat, hogy az ilyen intézetekben hajtják végre a büntetést az olyan fiatalkorúaknál is, akik már betöltötték 18. életévüket, emellett különös figyelemmel van a büntetés tartamára és a fiatalkorú romlottságának fokára és jellegére is. A Büntető Törvénykönyv Különös Részére vonatkozó módosítások, ill. kiegészítések az államtitok veszélyeztetésének, a köztársaság elhagyásának, a fogyasztók megkárosításának, a köztisztséget betöltő személy jogköre gyakorlása megnehezítésének, hivatalos határozat végrehajtása meghiúsításának, a hamis vallomás, a lakosok csoportja és az egyén elleni erőszak, az élősködés, szeszesitalok ifjúság részére való kiszolgáltatása, és a külföldre való szökés bűncselekményeit érintik, illetve ezekkel kapcsolatosak.

A büntetőjog területét érinti a köztársaság elnökének 1965. május 10. napján kelt 43/1965. sz. *közkegyelmi elhatározása.*

A Btk. módosításához kapcsolódik az 1961. évi *büntető perrendtartás módosítása és kiegészítése*, amelyről az 57/1965. sz. törvény rendelkezik. Egyik legfőbb módosítás, hogy újra szabályozza az egész előkészítő eljárást. Külön fejezetben rendelkezik a büntető üldözés megindítása előtti eljárásról, a büntető üldözés megindításáról és annak lefolytatásáról, amelyen belül megkülönbözteti a vizsgálati és nyomozati szakaszt, szól a vizsgáló- és nyomozó szerv határozatairól, az ügyészi felügyeletről, a vádiratról és az előkészítő eljárás eredményének közzétételéről. A törvény a szabadságvesztés büntetés végrehajtásának részletes szabályozását külön törvényi útra utalta.

A szabadságvesztés büntetés végrehajtásáról szóló 59/1965. sz. törvény értelmében a büntetést a belügyminisztérium alá tartozó javító-nevelő intézetekben hajtják végre. A javító-nevelő intézet mellett rendszerint tanácsadó testületet létesítenek, amely pedagógusokból, pszichológusokból és más szakemberekből áll; a belügyminisztérium mellett tanácsadó szervként a javító-nevelő tevékenység tudományos jellegének elmélyítésére és hatékonyságának növelésére tudományos tanács működik, amely tudományos és társadalmi szervezetek és állami szervek képviselőiből áll. A Btk. módosításáról és kiegészítéséről szóló fentemlített jogszabállyal összhangban rendelkezik a törvény olyan irányban, hogy a büntetést három javító-nevelő csoportban kell végrehajtani. Arról, hogy mely javító nevelő csoportba kell az elítéltet beosztani, a bíróság határoz. Rendelkezik a törvény az elítéltek jogairól és kötelességeiről a büntetés végrehajtása alatt, a mintaszerű magatartásért, a munkához való becsületes viszonyért, vagy példamutató cselekményért az elítélt elismerésben részesítésének lehetőségéről (ilyen elismerések különösen: a dicséret, levélírásra rendkívüli engedély adása, látogatásra rendkívüli engedély adása, csomagra rendkívüli engedély adása, zsebpénz felemelése, pénz- vagy tárgyjutalom adása, a büntetés végrehajtásának félbeszakítása), valamint a fegyelmi büntetésekről, azok kiszabásának feltételeiről, a fegyelmi büntetés elleni panasz jogáról. Külön rendelkezik az elítéltek munkára neveléséről, a büntetés végrehajtásának félbeszakításáról és a büntetés hátralevő része végrehajtásának elengedéséről, a feltételes szabadlábra helyezésről, az egyes szervek és szervezetek rész-

vételéről a büntetés végrehajtásában, a büntetés végrehajtásáról fiatalkorúaknál.

Az *igazságügyi szervezetet* érintő jogszabály a 60/1965. sz. *ügyészségi törvény.* E jogszabály többek között az általános ügyészi felügyelet néhány kérdését kívánja közelebbről meghatározni. Így rendezi azt a kérdést, hogy a társadalmi szervezetekre az általános ügyészi felügyelet mennyiben terjed ki, és azt az álláspontot foglalja el, hogy a törvényességnek társadalmi szervezetek részéről való megtartása felett felügyeletet az ügyészség csak annyiban gyakorol, amennyiben a társadalmi szervezetek államigazgatási feladatokat látnak el. Amennyiben a társadalmi szervezet nem ebben a körben hoz helytelen határozatot, orvoslás csak a társadalmi szervezet felettes szervei útján érhető el, amennyiben a helytelen határozatot hozó társadalmi szervezet saját maga nem helyesbíti határozatát. A törvény azok között az alanyok között, akik felett az ügyészség általános felügyeletet gyakorol, az egyéneket is megemlíti. Ebben az összefüggésben a jogszabály nem azokra a személyekre gondol, akik mint államigazgatási szerv választott tagjai vagy dolgozói funkcióikból, ill. munkakörükből folyó feladatokat látnak el. Az ilyen polgár ugyanis — amennyiben jogkörén belül jár el — államigazgatási szervként lép fel az ügyészségi törvény értelmében. Az ügyészségi törvény egyének alatt tehát a többi polgárt érti. Az ügyészség megállapított jogellenes cselekményeik esetén intézkedéseket tehet olyan irányban, hogy őket igazgatási, fegyelmi vagy anyagi felelősségre vonják. Közelebbi meghatározást igényelt az ügyészi általános felügyelet gyakorlásának kérdése az ellenőrző szervek vonatkozásában. Itt ugyanis az ellenőrző szervek és az ügyészség tevékenységéből nem kívánatos kettősségek adódhatnak. Ezt a kérdést a jogszabály úgy oldja meg, hogy az ügyészek afelett gyakorolnak felügyeletet, hogy az ellenőrző szervek teljesítik-e és hogyan teljesítik a jogszabály által reájuk háruló kötelezettségeket a szocialista törvényesség biztosításánál és eszközeikkel mennyiben hatnak a megállapított hibák kiküszöbölésének irányában. Egyébként az állami szervek kölcsönös együttműködése követelményével összhangban a jogszabály úgy rendelkezik, hogy az ügyészek kötelesek az ellenőrző szervekkel közölni az ügyészi felügyelet gyakorlása során szerzett tapasztalataikat. A törvényességnek az ellenőrző szervek által történő megtartása feletti ügyészi felügyelet nem csak a népi ellenőrző szervekre vonatkozik, hanem ugyanilyen elvek szerint jár el az ügyész a tárca- és vállalaton belüli ellenőrzések vonatkozásában is. Újólag szabályozta a törvény óvás esetén a határozat végrehajtása felfüggesztésének kérdését. Nem helyezkedett arra az álláspontra, hogy az óvás beadása ex lege a határozat végrehajtásának felfüggesztésével jár. A jogszabályalkotó álláspontja szerint ezt a következményt a legszükségesebb esetekre kell korlátozni. Ezekre az esetekre a törvény az ügyésznek jogot ad arra, hogy akár az óvás benyújtásakor, akár később a határozat végrehajtásának felfüggesztését indítványozza. Az indítvány az igazgatási szervre kötelező és az igazgatási szerv annak helyt adni tartozik. A határozat végrehajtásának felfüggesztése azonban nem az indítvány benyújtásával következik be, hanem csak az igazgatási szerv határozatával.

Az igazságügyi szervezet területéhez tartozik az *ügyvédi díjszabásról* szóló 50/1965. sz. hirdetmény, amely részletesen szabályozza az ügyvédi tevékenységért járó díjakat.

A munkajog területén mindenekelőtt a *Munka Törvénykönyvéről* (65/1965. sz. törvény) kell megemlékezni. Csehszlovákiában ez az első Munka Törvénykönyv, korábban csak részletszabályozások voltak, részben még a múlt század idejéből. A Munka Törvénykönyvének kibocsátása az új népgazdasági irányítás megvalósítására figyelemmel különösen jelentős, mert szilárd jogi alapot teremt az irányítás elveinek érvényesítéséhez, valamint a szükséges átszervezések biztosításához. A Munka Törvénykönyvének feladata az új népgazdasági irányítás hatékony érvényesülésének elősegítése. Nem kerettörvény, de nem is részletekbe menő, mindenre kiterjedő utasítás, hanem számol a dinamikus fejlődés szükségleteivel az egyes gazdasági ágazatok, foglalkozások, szakmák stb. kívánalmainak megfelelően.

A törvény mindenekelőtt tíz bevezető cikkben a munkajogi alapelveket rögzíti, majd hat cím alatt az anyagot a következőképpen bontja fel: *1.* általános rendelkezések; *2.* munkaviszony; *3.* tanulóviszony; *4.* a munkaviszonyon kívüli munkavégzésre vonatkozó megállapodások; *5.* közös rendelkezések; *6.* záró rendelkezések.

ad 1. Az *általános rendelkezések* körében találunk rendelkezéseket a törvénykönyv hatályáról, a munkaviszony résztvevőiről, a dolgozóknak a szervezet munkája fejlesztésében, irányításában és ellenőrzésében való részvételéről, a munkához való jog és a társadalom javára végzett munka biztosításáról.

ad 2. A munkaviszonyról szóló fejezet a következő kérdéseket szabályozza: a munkaszerződés és a munkaviszony keletkezése, a munkaviszony módosítása, a munkaviszony megszűnése, a munkaviszony érvénytelen felbontásából származó igények, választás és kinevezés, másodállás és mellékfoglalkozás, munkafegyelem és munkarend, munkaidő és pihenőidő, túlmunka és éjjeli munka, üdülési szabadság, munkabér, a munkában való akadályoztatás esetén járó térítések, a munka végzésével kapcsolatban felmerült költségek megtérítése, munka- és egészségvédelem, a dolgozók kulturális és szakmai fejlődése, a munkaképtelenség és öregség esetén járó biztosítás, a nők, a teherben levő nők és anyák munkafeltételei, a fiatalkorúak munkafeltételei, a károk megelőzése, a dolgozó felelőssége a munkafeladatok teljesítésénél vagy azzal közvetlen összefüggésben felmerült kárért, a szervezet felelőssége, a munkaügyi viták elintézése.

ad 3. A tanulóviszonyról szóló címben szabályozza a törvény a tanulószerződés kötésének és a tanulóviszony keletkezésének, módosításának és megszűnésének, a tanulók pénzügyi- és anyagi ellátásának egyes kérdéseit.

ad 4) A gyakorlati tapasztalatok azt mutatták, hogy egyes szervezeteknél felmerülnek olyan feladatok, amelyek ellátását nem megfelelő munkaviszonyban álló személyekre bízni. Az ilyen munkák korlátozottabb köre, rendszerte-

lensége, vagy egyszeri jellege folytán megfelelőbb formát kell találni a dolgozónak a munkafolyamatba való bekapcsolására. Egyben ez a forma lehetőséget teremt az olyan személyek foglalkoztatására is, akik koruk, egészségi állapotuk vagy a gyermekek nevelése miatt nem tudnak a munkaviszonyból folyó nagyobb lekötöttséggel járó feladatoknak eleget tenni. A törvény a szóbanforgó megállapodások kétféle fajtáját különbözteti meg: bizonyos folyamatos munka végzésére vonatkozó megállapodást pl. fehérnemű és harisnyák javítására, gépkocsik őrzésére és mosására, kioszkokban való nem rendszeres, vagy alkalmi árusításra, stb. — ezek ellátására egyébként a 19/1965. sz. irányelvek vonatkoznak — és az egyszeri munka végzésére (pl. fordítás készítésére, szakvélemény adására, színházi fellépésre) vonatkozó megállapodást. Az utóbbi megállapodásfajtával kívánja a törvényhozó némiképpen kitölteni azt a hézagot, amely az 1964. évi polgári törvénykönyv kibocsátása óta áll fenn, miután a vállalkozási szerződést az új Ptk. nem szabályozza.

ad 5. Itt találunk rendelkezéseket a jogi cselekményekről, az érvénytelenségről, a szerződésekről, a munkaviszonyból származó jogok és kötelezettségek biztosításáról, a munkaviszonyból származó jogok és kötelezettségek átszállásáról és megszűnéséről, a határidők folyásáról, a dolgozó halála esetén fennálló munkajogi helyzetről, az igények érvényesítésének határidőiről és az idő folyásának számításáról.

ad 6. Rendelkezéseket tartalmaz ez a cím az otthon dolgozókról, a fizikai személyek között létrejött munkaviszonyról, egyes fogalmak magyarázatáról, végül az átmeneti és hatálytalanító rendelkezéseket öleli fel.

A Munka Törvénykönyvének végrehajtásáról a 66/1965. sz. kormányrendelet rendelkezik. Megemlítendő továbbá, hogy a Munka Törvénykönyve többek között hatálytalanítja a csak néhány hónappal korábban kibocsátott következő jogszabályokat: a 30/1965. sz. törvényt az üzemi balesetek és foglalkozási betegségek kártalanításáról, és a 31/1965. sz. hirdetményt e törvény végrehajtásáról, mert e területek szabályozását a Munka Törvénykönyve foglalja magában.

Végül a munkajog területén említést érdemel a *betegségi biztosítás egyes szabályainak módosításáról* szóló 67/1965. sz. törvény, *egyes dolgozó járadékosok részére kivételes járadék engedélyezéséről szóló* 28/1965. sz. kormányhirdetmény, a *szocialista szervezetek és a dolgozók között meghatározott munka végzésére vonatkozóan létrejött megállapodás alapján munkát végző személyek járadék és betegségbiztosításáról* szóló 21/1965. sz. hirdetmény, és *a bányászok hűségjutalmáról szóló kormányrendelet végrehajtása tárgyában kibocsátott* 155/1952. sz. hirdetmény módosításáról és kiegészítéséről szóló 16/1965. sz. hirdetmény.

A nemzetközi jog területéről elsősorban több kollektív szerződést kell megemlíteni, amelyekhez Csehszlovákia csatlakozott, így: a Vasúti Árufuvarozási Nemzetközi Egyezményhez (CIM), és a Vasúti Személy és Poggyászfuvarozási Nemzetközi Egyezményhez (CIV) — 6/1965. sz. hirdetmény; a kiadványok nemzetközi cseréjéről és a hatósági kiadmányok államok közötti cseréjéről szóló egyezményhez — 12/1965. sz. hirdetmény; a vaskohászati együttműködési szervezet létesítéséről és az Intermetall vaskohászati együttműködési szervezet statutumáról szóló egyezményhez — 14/1965. sz. hirdetmény; a csapágyipari együttműködési szervezet létesítéséről szóló egyezményhez — 24/1965. sz. hirdetmény; az egységes kábítószer egyezményhez — 47/1965. sz. hirdetmény.

A kétoldalú szerződések, egyezmények, illetve megállapodások sorában említésre méltó a Magyar Népköztársasággal kötött kereskedelmi és hajózási szerződés — 2/1965. sz. hirdetmény, valamint a nemzetközi közúti forgalomról szóló egyezmény — 49/1965. sz. hirdetmény; a Kubai Köztársasággal kötött állategészségügyi együttműködési egyezmény — 4/1965. sz. hirdetmény; az Egyesült Arab Köztársasággal kötött egészségügyi együttműködési egyezmény — 9/1965. sz.; a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársasággal kötött turistaforgalmi egyezmény — 10/1965. sz. hirdetmény, és a vízumkötelezettség eltörléséről szóló egyezmény — 13/1965. sz. hirdetmény; a Német Demokratikus Köztársasággal kötött kulturális együttműködési egyezmény — 39/1965. sz. hirdetmény; a Mongol Népköztársasággal kötött állategészségügyi egyezmény — 42/1965. sz. hirdetmény.

T. L.

A Párizsi Unió és a Berni Unió új szervezetének létrehozása és a szellemi alkotások oltalmára hivatott új világszervezet megalakítása

I.

Sem az 1883-ban alakult Párizsi Iparjogvédelmi Uniónak, sem az 1886-ban alakult Berni Irodalmi és Művészeti Uniónak nincs olyan kiépített szervezete és apparátusa, amelynek alapján az Uniók a modern nemzetközi jogi követelményeknek megfelelő nemzetközi szervezeteknek lennének minősíthetők. Mindkét Unió legfőbb szerve az összes tagállamok képviselőiből álló Diplomáciai Konferencia, amely azonban csak nagyobb időközökben és rendszertelenül ül össze az uniós Egyezmények időnként szükségesnek mutatkozó módosításának megvalósítása végett. Így a Párizsi Unió megalakulása óta eltelt 83 esztendő alatt mindössze öt ízben hívták össze a tagállamok Diplomáciai Konferenciáját: 1900-ban Brüsszelbe, 1911-ben Washingtonba, 1925-ben Hágába, 1934-ben Londonba és 1958-ban Lisszabonba. Még kevesebb alkalommal került sor a Berni Unió tagállamai Diplomáciai Konferenciáinak megtartására. Nevezetesen 1908-ban Berlinben, 1928-ban Rómában és 1948-ban Brüsszelben voltak a Berni Unió tagállamainak eddigi revíziós konferenciái. (Az Egyezmény eredeti, 1886. évi szövegét Párizsban 1896-ban, 1908. évi berlini szövegét pedig Bernben, 1914-ben egészítették ki.)

A Berni Unió és a Párizsi tagállamainak legközelebbi revíziós konferenciáját 1967-ben Stockholmban fogják megtartani.

Az egyes Diplomáciai Konferenciák között az Uniók felügyeletét és legfőbb irányítását a Svájci Kormány gyakorolja. Mind a Párizsi Unió, mind a Berni Unió Egyezménye rendelkezik egy-egy nemzetközi hivatal felállításáról, az „Ipari Tulajdon Védelmére Alakult Nemzet-

közi Iroda", illetőleg az „Irodalmi és Művészeti Művek Védelmére Alakult Nemzetközi Iroda" elnevezéssel, és mindkét nemzetközi hivatal — a Párizsi Egyezmény 13. cikkének (1) bekezdése, illetőleg a Berni Egyezmény 21. cikkének (2) bekezdése szerint — a Svájci Szövetség Kormányának fennhatósága alatt áll, amely ennek alapján szabályozza a két nemzetközi hivatal szervezetét, azok működésére felügyel. A Svájci Szövetség Kormánya még 1892-ben létrehozta a két nemzetközi hivatal egyesítésével a Párizsi és a Berni Unió Egyesített Irodáját (BIRPI: Bureaux Internationaux Réunis pour la Protection de la Propriété Intellectuelle), amely a Párizsi Unió mellékunióinak (ezidőszerint a Madridi, Hágai és Nizzai Uniók) adminisztratív teendőit is ellátja. A BIRPI igazgatóját a Svájci Szövetség Kormánya nevezi ki.

Az Unióknak két Diplomáciai Konferencia közti időben tehát egyetlen állandó képviselője a BIRPI igazgatója.

A BIRPI-nek az Uniók Egyezményeiben lefektetett hatásköre lényegében csak tudományos és informatív célkitűzésű jogi jellegű feladatokra, valamint járulékosan adminisztratív természetű feladatok ellátására van korlátozva. A Berni Egyezmény 22. cikke az Irodalmi és Művészeti Művek Védelmére Alakult Nemzetközi Iroda feladatait a következőképp határozza meg:

(1) „A Nemzetközi Iroda gyűjti, rendezi és közzéteszi mindazokat a különféle adatokat, amelyek az irodalmi és művészeti művek szerzői jogára vonatkoznak. Tanulmányozza az Uniót érdeklő közhasznú kérdéseket és az egyes igazgatások részéről rendelkezésére bocsátott hivatalos okmányok felhasználásával az Unió tárgyát érintő kérdésekkel foglalkozó francia nyelvű (1962 óta francia—angol nyelvű) folyóiratot szerkeszt. Az Unió országainak kormányai fenntartják maguknak azt a jogot, hogy az említett Irodát közös egyetértéssel egy vagy több más nyelvű kiadásnak közzétételére hatalmazzák fel, ha ezt a tapasztalatok szükségesnek mutatnák.

(2) A Nemzetközi Iroda az Unió tagjainak mindenkor rendelkezésére áll avégből, hogy nekik megadja az irodalmi és a művészeti művek védelmére vonatkozó kérdések tekintetében azokat a részletes felvilágosításokat, amelyekre szükségük lehet.

(3) A Nemzetközi Iroda igazgatója a Hivatal működéséről évenként jelentést tesz, amelyet az Unió valamennyi tagjával közölnek."

A Berni Egyezmény időnkénti felülvizsgálatával és módosításával kapcsolatban pedig az Egyezmény 24. cikke a Nemzetközi Iroda (azaz a BIRPI) feladatait a következőképp határozza meg:

„(1) A jelen Egyezményt időnként felül lehet vizsgálni avégből, hogy azt az Unió rendszerének tökéletesítésére alkalmas javításoknak vessék alá.

(2) Az ily természetű kérdéseket, valamint azokat is, amelyek más szempontból érintik az Unió fejlődését, értekezleteken kell tárgyalni, amelyekre egymásután az Unió egyes országaiban fognak az Unió országainak kiküldöttei egybegyűlni. Annak az országnak igazgatása, ahol ilyen értekezletet tartani fognak, *a Nemzetközi Iroda* közreműködésével előkészíti az értekezlet munkálatait. Az Iroda igazgatója jelen van az értekezletek ülésein és a tanácskozásokban szavazati jog nélkül részt vesz."

A Párizsi Egyezmény 13. cikkének (3) és (5) bekezdései, valamint 14. cikkének (1)—(4) bekezdései lényegében ugyanígy határozzák meg az Ipari Tulajdon Védelmére Alakult Nemzetközi Iroda feladatait.

A BIRPI költségeit az uniós országok közösen viselik, de a Berni Egyezmény 23. cikkének (5) bekezdése szerint a felügyeletet gyakorló Svájci Kormány, illetőleg annak Igazgatása „állítja össze az Iroda költségvetését, ellenőrzi az Iroda kiadásait, utalványozza a szükséges előlegeket és elkészíti az évi zárszámadást, amelyet valamennyi többi Igazgatással közöltet." Analóg — bár némileg eltérő — rendelkezések a Párizsi Egyezmény 13. cikkének (10) és (11) bekezdéseiben találhatók.

Az 1948. évi Brüsszeli Diplomáciai Konferencián a Svéd Kormány meghívta a Berni Unió tagállamait, hogy a legközelebbi revíziós konferenciát Stockholmban tartsák meg, melynek időpontját eredetileg 1965. évre tűzték ki.

A Berni Unió Állandó Bizottságának és a Párizsi Unió Állandó Irodájának 1962. októberi ülésén az Uniók Adminisztratív Alapegyezményének létrehozása tárgyában hozott határozat alapján (melyre alább még visszatérek) a Svéd Kormány kiterjesztette a meghívását az Adminisztratív Alapegyezmény megtárgyalása és elfogadása céljából tartandó Diplomáciai Konferencia megtartására is. Ez a körülmény tette szükségessé a Stockholmi Diplomáciai Konferencia elhalasztását 1967-re.

Az Unióknak a nemzetközi jog és a nemzetközi politikai helyzet mai követelményeinek megfelelő új szervezete létrehozására irányuló törekvések már évekkel ezelőtt jelentkeztek.

A Berni Unió 1948. évi Brüsszeli Revíziós Konferenciáján határozatot hoztak a Berni Unió Állandó Bizottságának (Permanent Committee) létrehozásáról. Eszerint a Berni Unió Állandó Bizottságának feladata, hogy segítse az Unió Irodáját azon feladatok ellátásában, amelyeket az Egyezmény fentebb már idézett 24. cikkének (2) bekezdése tartalmaz. Az Állandó Bizottság 12 tagból áll a méltányos földrajzi megoszlás elvének figyelembevételével, és tagjainak $^1/_3$-át három évenként kell megújítani.

A Párizsi Unió vonatkozásában az 1958. évi Lisszaboni Diplomáciai Konferencia 2. sz. határozata létrehozta az összes tagállamok képviselőiből alakult Tanácsadó Bizottságot (Consultative Committee) eredetileg csupán azzal a feladattal, hogy minden három évben jelentést készítsen az Iroda előrelátható kiadásairól a következő három éves időszakban. A Tanácsadó Bizottság megválasztott egy 15 tagból álló Állandó Irodát (Permanent Bureau), melyben a Magyar Népköztársaság (Országos Találmányi Hivatal) is helyet foglalt. Az Állandó Iroda feladata szintén csupán a Tanácsadó Bizottság üléseinek előkészítése és határozatai végrehajtásának figyelemmel kísérése volt. A gyakorlatban azonban mindkét szerv kezdettől fogva sokkal szélesebb hatáskörrel működött. A Tanácsadó Bizottság az ügyrendje szerint az Unió működését és fejlesztését, valamint a Nemzetközi Iroda munkáját érintő összes kérdésekkel foglalkozik.

1962. januárjában hatályba lépett a Párizsi Egyezménynek Lisszabon-

ban 1958-ban módosított szövege. Ennek 14. cikk (5) bekezdése létrehozta az Unió összes tagállamai képviselőinek Konferenciáját, (Conference of Representatives), amely két Diplomáciai Konferencia közti időszakban három évenként tart rendes ülést. A Konferencia feladata, hogy jelentést készítsen a Nemzetközi Iroda következő három évi előrelátható kiadásairól, és megvitassa az iparjogvédelem, valamint az Unió további fejlesztését érintő kérdéseket. Az 1958. évi Lisszaboni Konferencián tehát jelentős lépés történt abban az irányban, hogy megteremtsék a Párizsi Iparjogvédelmi Unió állandó szervezetét és biztosítsák az Unión belül a tagállamok képviseletét a két Diplomáciai Konferencia közti időszakban.

A Berni Unió Állandó Bizottságának és a Párizsi Unió Állandó Irodájának tagjaiból alakult meg 1962. októberében az Unióközi Koordinációs Bizottság (Interunion Coordination Committee), tanácsadó (konsultatív) hatáskörrel, amely megtárgyalja és javaslatokat tesz a Svájci Kormánynak minden, az Uniókat közösen érintő, valamint a BIRPI-t érintő kérdésekben. Az Unióközi Koordinációs Bizottság szerepe és jelentősége egyre nő, és amint arra Bodenhausen professzor, a BIRPI jelenlegi igazgatója rámutatott, az Unióközi Koordinációs Bizottság voltaképpen már a megalakítandó új világszervezet vezetősége előfutárának tekinthető. Így pl. a BIRPI 1963-ban hivatalba lépett új igazgatójának és igazgatóhelyettesének kinevezése már az Unióközi Koordinációs Bizottság ajánlása alapján történt.

Az Unióközi Koordinációs Bizottság összetételével kapcsolatban itt kell megemlítenem, hogy a Párizsi Unió tagállamai képviselőinek Konferenciája 1964-ben hozott határozata értelmében a Párizsi Unió Állandó Irodája helyébe lépett a Párizsi Unió Végrehajtó Bizottsága (Executive Committee). A Konferencia 1964. október 1-én tartott ülésén a Magyar Népköztársaságot (Országos Találmányi Hivatal) is megválasztotta három évre a Párizsi Unió Végrehajtó Bizottsága tagjául. Jelenleg tehát az Unióközi Koordinációs Bizottságban helyet foglalnak a Párizsi Unió Végrehajtó Bizottságának és a Berni Unió Állandó Bizottságának tagállamai.

II.

Fentebb már említettem, hogy a Stockholmi Diplomáciai Konferencia napirendjén szerepel a Párizsi és Berni Egyezmény módosítása mellett az Uniók új szervezetére és a szellemi alkotások oltalmával foglalkozó világszervezet létrehozására vonatkozó javaslat is. Az erre irányuló döntő fontosságú kezdeményezés a Párizsi Unió Állandó Irodájának és a Berni Unió Állandó Bizottságának 1962. október 15—19. között Genfben tartott együttes ülésén született meg. Ezen az ülésen hozott határozat annak a véleménynek ad kifejezést, hogy a Svájci Kormány felügyeleti jogkörét az Uniók tagállamainak közgyűlésére kell átruházni, és a BIRPI költségeihez való anyagi hozzájárulás szabályait modernizálni kell.

Az Állandó Iroda és az Állandó Bizottság egyetértését fejezte ki azzal, hogy a Stockholmi Revíziós Konferencia foglalkozzék az Uniók új szervezetének létrehozásával és javasolta, hogy szakértői Munkabizottság dolgozza ki az Uniók új Adminisztratív Alapegyezményének tervezetét, majd utána a Párizsi Unió és a Berni Unió összes tagállamának szakértői értekezlete vitassa meg a Munkabizottság által készítendő javaslatot. A Munkabizottság az Unióközi Koordinációs Bizottságnak 1963. november 27—29. között Genfben tartott ülésén hozott határozata alapján 12 állam — köztük a Magyar Népköztársaság — szakértőiből alakult meg. Ezt követően 1964. május 20—26. között az alábbi 10 állam szakértőiből álló Munkabizottság ülésezett Genfben: Magyarország, Csehszlovákia, Franciaország, Olaszország, Japán, Svédország, Svájc, NSZK, Anglia, Egyesült Államok. (Tunisz és Mexikó szakértői nem jelentek meg.)

A fenti Munkabizottság által kidolgozott javaslat az új világszervezet (akkor tervezett nevén: World Intellectual Property Organization: WIPO, illetőleg franciául: OMPI) fő célját abban jelölte meg, hogy megteremtse azt az adminisztratív keretet, amelyben a Párizsi Unió és a Berni Unió céljai a leghatékonyabban megvalósíthatók, és előmozdítsa a nemzetközi együttműködést a szellemi alkotások oltalmának területén.

Az új világszervezet az alábbi alkotók és felhasználó szervek érdekében létesülne:

1. irodalmi és művészeti alkotások szerzői;
2. feltalálók a tudomány, az ipar és a mezőgazdaság területén;
3. előadóművészek;
4. az 1. és 2. pontban felsorolt alkotások, találmányok, felhasználói, terjesztői (ipari vállalatok, hanglemezgyárak, rádió-televízióállomások stb.).

A WIPO feladata a Párizsi Unió és az ahhoz kapcsolódó Uniók, valamint a Berni Unió adminisztratív teendőinek ellátása. A világszervezet a szellemi alkotások területén működő egyéb uniók és nemzetközi egyezmények adminisztratív teendőit is elvállalhatja. Ilyen pl. elsősorban az előadóművészek, a hangrögzítések előállítói és a rádió-televízió szervezetek védelméről (az ún. „szomszédos" jogokról) szóló és Rómában 1961. október 26-án kelt Nemzetközi Egyezmény.

Továbbá a WIPO tervezet szerint a létrehozandó világszervezetben helyet foglalnak a Párizsi Unió és a Berni Unió, valamint a világszervezet által adminisztrált egyéb Uniók tagállamai mellett olyan államok is, amelyek nem tagjai még egyetlen Uniónak sem; ezek az ún. „harmadik államok" elsősorban a fejlődő országok lennének. A világszervezet ugyanis az iparjogvédelem, a szerzői jog és a velük összefüggő egyéb kérdések megvitatásának és fejlesztésének univerzális fóruma, amely nyitva áll minden ország számára és ezáltal elősegíti a „harmadik államok" mielőbbi csatlakozását a világszervezet által adminisztrált különböző Uniókhoz.

Az Uniók a WIPO létrehozása után is megtartják saját ügyeikben teljes függetlenségüket. Nevezetesen az egyes Uniók programját és költségvetését az illető Unió tagállamainak közgyűlése határozza meg, viszont a világszervezet programját és költségvetését a világszervezet tagállamainak közgyűlése állapítja meg. Kiemelkedő fontosságú, hogy az utóbbihoz tartozik a fejlődő országok számára a szellemi alkotások védelme területén nyújtandó jogi-technikai segély tárgyában a döntés.

A világszervezet három évenként ülésező közgyűlése választja meg a tagok $^1/_4$ részéből álló Végrehajtó

Tanácsot (Executive Board). A WIPO szerve továbbá a Titkárság, élén a főigazgatóval, akit a világszervezet közgyűlése nevez ki.

A Párizsi Unió és a Berni Unió tagállamai három évenként szintén közgyűlést tartanak, és ugyancsak megválasztják a Párizsi Unió, illetőleg a Berni Unió Végrehajtó Bizottságát (Executive Committee).

A Titkárság, valamint a főigazgató személye közös mind a WIPO-ban, mind pedig az Uniókban. A Titkárság a megszűnő BIRPI helyébe lép.

Külön ki kell emelni a WIPO tervezet 15. szakaszát, amely az Uniók függetlenségének megőrzésével összhangban kimondja, hogy a világszervezet létesítéséről szóló Egyezmény nem érinti a világszervezet által adminisztrált Uniók Egyezményeit. Kivételt képeznek azonban a Párizsi Egyezménynek és az azzal összefüggő Egyezményeknek, valamint a Berni Egyezménynek kizárólag adminisztratív és pénzügyi vonatkozású rendelkezései, amelyek hatályukat vesztik, és helyükbe a világszervezet létesítéséről szóló Egyezmény megfelelő rendelkezései lépnek.

A Párizsi és a Berni Egyezmény ezen módosításai természetesen csak a Párizsi Unió és a Berni Unió tagállamainak revízós konferenciáin valósíthatók meg, és ennek egyidejűleg — a Stockholmi Diplomáciai Konferenciákon — kell megtörténnie a világszervezet létrehozásáról szóló Egyezmény elfogadásával.

Végül szólni kell a világszervezet és az Uniók kapcsolatáról, amelyet a WIPO-tervezet a következőképpen kívánt szabályozni. Amint arra már rámutattam, a világszervezetbe azok az államok is beléphetnek, amelyek nem tagjai egyetlen, a világszervezet által adminisztrált Uniónak sem. Ennek fordítottja azonban nem lehetséges, mert a világszervezet megalakulása után bármelyik — a világszervezet által adminisztrált — Unióba újonnan belépő államnak a világszervezetben is tagsággal kell rendelkeznie. Azok az államok viszont, amelyek az Unióknak már korábban is tagjai voltak, nem kötelesek a világszervezetbe belépni. Sőt, a régi (azaz a világszervezet megalakulása előtti) uniós tagállamok 5 éven keresztül a világszervezetben a tagokat megillető jogokat gyakorolhatják — kivéve, hogy a Végrehajtó Tanácsba nem választhatók be —, még akkor is, ha a világszervezetbe nem lépnek be.

A világszervezetből való kilépéssel egyidejűleg megszűnik az illető állam tagsága mindazokban az Uniókban, amelyeket a világszervezet adminisztrál. Az Uniókból viszont bármelyik állam kiléphet anélkül, hogy a világszervezetből is kilépne.

III.

A 10 állam szakértőiből álló Munkabizottság által kidolgozott és a II. alatt vázlatosan ismertetett Nemzetközi Egyezmény tervezetét a szellemi alkotások világszervezetéről (ún. WIPO-tervezet) az 1965. március 22.—április 2. között Genfben tartott szakértői értekezleten vitatták meg, amelyre a Párizsi Unió és a Berni Unió összes tagállamának szakértőit meghívták. Az értekezletre a két Unió 37 tagállama, köztük hazánk, küldte el szakértői delegációját. A Szovjetunió 1965. március 17-én belépett a Párizsi Unióba és tagsága 1965. július 1-én lépett hatályba. Ezért a szovjet szakértők még csak mint megfigyelők vettek részt az értekezleten.

Az Uniók tagállamainak Szakértői Értekezletén a Munkabizottság ún. WIPO-tervezetét jelentősen megváltoztatták. A módosítások döntően azt célozzák, hogy hatékonyan biztosítsák az Uniók teljes önállóságát és függetlenségét a következő elvek alapján:

a) az Uniók nincsenek alárendelve a világszervezetnek;

b) a kizárólag az egyes Uniókat érintő kérdésekbe az Unión kívüli államoknak beleszólásuk nem lehet;

c) az Uniók egymás közti egyenlősége a világszervezeten belül.

A fenti alapvető elvek következetes érvényesítése mindenekelőtt azt jelenti, hogy a világszervezetről szóló Egyezményben nincs helye semmiféle olyan rendelkezésnek, amely kizárólag az Uniókat érinti, hanem ezeket a rendelkezéseket maguknak az egyes Unióknak az Egyezményei kell, hogy tartalmazzák. Ennek megfelelően tehát a Szakértői Értekezlet külön Jegyzőkönyvet (Protocol) dolgozott ki, amely mint az Uniók Egyezményeinek *melléklete* tartalmazza az Uniók új szervezetére és pénzügyeire vonatkozó rendelkezéseket. Megjegyzem, hogy tekintettel az egyes Uniók sajátosságaira és különbségeire, a Protocol csupán a különböző Uniók Egyezményeihez csatolandó melléklet *mintájául* szolgál.

Az új világszervezetről szóló Egyezménynek a Szakértői Értekezleten kidolgozott szövege pedig már csupán az új nemzetközi szervezetre vonatkozó rendelkezéseket foglalja magában, amelynek egyébként hosszas vita után a nevét is megváltoztatták International Intellectual Property Organization-ra (IPO, illetőleg franciául: OPI).

Végül a Szakértői Értekezlet elkészítette még — ugyancsak a Stockholmi Diplomáciai Konferencia számára — egy Határozat tervezetét (Draft Resolution) a Protocol és az IPO Egyezmény korlátozott és ideiglenes alkalmazásáról, valamint egy Jegyzéket (Note) az Uniós Egyezmények jelenlegi adminisztratív rendelkezésein végrehajtandó változtatásokról.

1. A *Protocol* szerint az Uniók új szervezetének leglényegesebb vonása, hogy — hasonlóan a WIPO-tervezethez — létrehozza az egyes Uniók tagállamainak Közgyűlését (Assembly), amelyben minden tagállam egy szavazattal rendelkezik. Ezzel a Svájci Kormány felügyelete az Uniók felett megszűnik és átszáll az illető Unió Közgyűlésére.

A Közgyűlés hatáskörébe tartoznak az Unió működésével, fejlesztésével és az uniós Egyezmény végrehajtásával kapcsolatos összes kérdések, továbbá az Unió programjának, hároméves költségvetésének megállapítása, a zárszámadások jóváhagyása, a Végrehajtó Bizottság (Executive Committee) tagjainak megválasztása, a Végrehajtó Bizottság, valamint a főigazgató tevékenységének, jelentéseinek jóváhagyása és részükre a szükséges instrukciók megadása. A Közgyűlés három évenként tart rendes ülést, amelyet a főigazgató hív össze. Az Unió Közgyűlését egy időben és azonos helyen kell megtartani az IPO keretébe tartozó minden Unió valamennyi tagállamát magábanfoglaló Általános Közgyűléssel (General Assembly), amely egyébként az IPO szerve. Az Unió Közgyűlését a főigazgató rendkívüli ülésre is összehívhatja a Végrehajtó Bizottság,

vágy a tagállamok egynegyedének kívánságára. A Közgyűlés egyszerű szótöbbséggel határoz, de legalább $^2/_3$-os többség szükséges a költségvetés elfogadásához, amennyiben az a tagállamok pénzügyi kötelezettségeit növeli. Végül a Közgyűlés hatáskörébe tartozik magának a Protocolnak a módosítása. Az e tárgyban hozott határozathoz legalább $^3/_4$-es többség szükséges, kivéve a Protocolnak a Közgyűlésről szóló „B" §-át, amely csak egyhangúlag hozott határozattal módosítható. A Protocol módosításai akkor lépnek hatályba, ha azokat a tagállamoknak legalább $^3/_4$ része elfogadta (ratifikálta stb.), de minden módosítás, amely a tagállamok anyagi kötelezettségeit növeli, csak arra az államra nézve érvényes, amely azt elfogadta. Ismeretes, hogy a Párizsi és a Berni Egyezmény csak egyhangúan módosítható; az Egyezmény bármilyen új szövege csupán azon államra nézve kötelező, amely azt elfogadta. A Szakértői Értekezlet azonban — többségi határozattal — arra az álláspontra helyezkedett, hogy az egyhangúság elve csupán a Párizsi és a Berni Unió anyagi-jogi rendelkezéseinek módosítására vonatkozik, amelyeket (azaz a szellemi alkotások oltalmára vonatkozó rendelkezéseket) maguk az Egyezmények tartalmazzák. A Protocol viszont csupán adminisztratív jellegű rendelkezéseket tartalmaz, ezért a vitatható többségi vélemény szerint nem indokolt a Protocol mindenfajta módosításához az egyhangúság előírása.

A tagállamok $^1/_4$ részének megfelelő létszámú *Végrehajtó Bizottság* évenként tart rendes ülést, amelyet ugyancsak a főigazgató hív össze. A Végrehajtó Bizottság tagjainak 3 évenként legalább $^1/_3$ részben cserélődniök kell. Hivatalból tagja a Végrehajtó Bizottságnak az a tagállam (Svájc), amelynek területén az IPO székhelye van, mindaddig, amíg az Unió pénzügyi alapja — working capital fund — részére folyósítja a szükséges előlegeket. A Végrehajtó Bizottság (Executive Committee) előkészíti a Közgyűlés napirendjét, véleményezi a Közgyűlés részére az Uniók hároméves programjának és költségvetésének tervezetét, megállapítja a konkrét évi programot és költségvetést, és általában két rendes közgyűlés között megteszi a szükséges intézkedéseket a program végrehajtásának biztosítása érdekében. A Végrehajtó Bizottság egyszerű szótöbbséggel határoz.

Megjegyzem, hogy Végrehajtó Bizottság létesítése csupán a Párizsi és a Berni Unió Protocolja szerint kötelező. A Párizsi Unióhoz csatlakozó Madridi, Hágai és Nizzai Uniók, valamint az egyéb Uniók maguk döntik el, hogy alakítanak-e Végrehajtó Bizottságot.

A BIRPI megszűnik és az Uniók adminisztratív teendőit az IPO Titkársága látja el. A Titkárság feladatai — az Uniók vonatkozásában — nagyban egészében azonosak a BIRPI jelenlegi feladataival.

Az Unió költségvetése tartalmazza az Unió saját kiadásait és az Unió hozzájárulását az IPO kiadásaihoz. A bevételek legfontosabb forrása (Madridi és Hágai Uniók kivételével) továbbra is a tagállamok hozzájárulása. A jelenlegi tagdíjrendszer változatlanul megmarad, azzal a különbséggel, hogy új, legalacsonyabb tagdíjosztályként egy hetedik tagdíjosztályt is létesítenek, amelyben a tagdíj egy egység. Ezáltal lehetővé válik az eddiginél méltányosabb arányú tagdíjfizetés a különböző gazdasági erővel rendelkező tagállamok között. Az a tagállam, amely legalább két évig nem fizetett tagdíjat, szavazati jogát nem gyakorolhatja az Unió szerveiben.

Az Uniónak van egy állandó pénzügyi alapja (working capital fund), amely az IPO szerveként működő Koordinációs Bizottság által megállapított Pénzügyi Szabályzat szerint létesítendő és kezelendő.

A Protocol egy hónappal az után lép hatályba, hogy azt az Unió legalább 10 tagállama elfogadta (aláírás a ratifikálás fenntartása nélkül, aláírás és ratifikálás utáni letétbehelyezés, csatlakozási okmány letétbehelyezése). A Protocol elfogadása nem kötelező az Unió tagállamai számára, sőt azt a tagállamot, amely a Protocolt nem fogadta el, annak hatálybalépésétől számított 5 éven keresztül ugyanazok a jogok illetik meg, mint a Protocolt elfogadó tagállamokat. Az a tagállam, amely a Protocolt elfogadta, annak részese marad mindaddig, amíg tagja az illető Uniónak. A Protocolhoz nem csatlakozó uniós tagállam tekintetében továbbra is az Unió jelenlegi, ún. BIRPI szervezete marad hatályban.

Igen lényegesnek tartjuk, hogy a Protocol aláírásának (ratifikálásának stb.) nem feltétele az Uniós Egyezmény Stockholmban módosítandó szövegének elfogadása. Tehát pl. Magyarország a Berni Egyezmény Protocoljának részesévé válhat amellett, hogy továbbra is a Berni Egyezmény 1928. évi római szövegét fogadja el.

Végül még arra kell rámutatni, hogy a Protocol és az IPO közt nincs semmiféle kapcsolat. Bármelyik uniós tagállam csatlakozhat a Protocolhoz anélkül, hogy belépne az IPO-ba, vagy fordítva.

2. Az *IPO* (International Intellectual Property Organization) létrehozásával a Szerződő Államok — a preambulum meghatározása szerint — azt kívánják elérni,

„hogy modernizálják és az eredményesebb működésre alkalmasabbá tegyék a szellemi tulajdonnal foglalkozó Uniók adminisztrációját, olyan adminisztratív szervek létrehozásával, amelyek bár részben közösek, teljes egészében tiszteletben tartják mindenegyes Unió autonómiáját,

továbbá hogy előmozdítsák a szellemi tulajdon védelmét az egész világon, különösen a Konferencia (az IPO összes tagállamát magában foglaló testület) létrehozásával, valamint a fejlődő országok részére jogi-technikai segély felajánlása útján."

Az IPO tehát az Uniók vonatkozásában, amelyek megtartják teljes függetlenségüket, csupán adminisztratív feladatokat lát el, ezzel szemben a fejlődő országok vonatkozásában — amelyek többségükben nem tartoznak az Uniókhoz — érdemi feladatai vannak. Mindez azonban nem változtat azon, hogy az IPO alapvető feladatként a szellemi alkotások fokozott védelmét kívánja biztosítani és kiterjeszteni az egész világra. Ennek megfelelően az „IPO célja, hogy elősegítse az államok közt az együttműködést

a tudományos, irodalmi és művészeti művek szerzői;

az ipari és mezőgazdasági feltalálók, valamint az iparművészeti alkotók;

az előadóművészek, a hangrögzítések előállítói és a rádió-televízió szervezetek;

a minták, védjegyek, márkák és

más kereskedelmi megjelölések tulajdonosai;

a tisztességtelen verseny ellen fellépő szervezetek jogainak oltalma területén a szellemi tulajdonnal foglalkozó különböző Uniók közti adminisztratív együttműködés és az Egyezményben megállapított más alkalmas eszközök segítségével."

Az IPO a fenti célok megvalósítása érdekében és a különböző Uniók hatáskörének érintetlenül hagyásával

„1. ellátja a Párizsi Unió és annak mellékuniói, valamint a Berni Unió adminisztratív feladatait;

2. szorgalmazza a szellemi tulajdon területén a szükségesnek tartott olyan új nemzetközi egyezmények megkötését, amelyeknek adminisztratív teendőit elvállalhatja;

3. elvállalhatja más, a szellemi tulajdonnal kapcsolatos nemzetközi egyezmények adminisztratív teendőit az illető Egyezmény illetékes szerveinek felkérésére és azokkal egyetértésben;

4. gyűjti a szellemi tulajdon védelmére vonatkozó információkat, elősegíti és maga is foglalkozik e területre vonatkozó tanulmányok készítésével és közzéteszi az összegyűjtött információs anyagot és a tanulmányok eredményeit;

5. gondoskodik a szellemi tulajdon védelméhez szükséges bejegyeztetésről és az erre vonatkozó adatok nyilvánosságrahozataláról;

6. elősegíti olyan szabályok meghozatalát, amelyek célja, hogy megkönnyítsék a szellemi tulajdon hatásos védelmét az egész világon és összhangba hozzák a nemzeti törvényhozásokat;

7. a szellemi tulajdon területén technikai-jogi segítséget ad azon államoknak, amelyek azt kérik;

8. általában a céljai eléréséhez szükséges összes intézkedéseket megteszi."

Politikai szempontból is kimagasló jelentőségű az a kérdés, hogy mely államok lehetnek az IPO tagjai. Erre vonatkozóan a szakértői értekezleten elfogadott Egyezménytervezet három alternatív megoldást tartalmaz javaslatként a Stockholmi Diplomáciai Konferencia számára.

Az első alternatíva szerint az IPO-ba beléphetnek mindazok az államok, amelyek megfelelnek az alábbi négy vagylagos feltétel egyikének:

1. a belépni szándékozó állam tagja vagy a Párizsi vagy a Berni Uniónak;

2. a belépni szándékozó állam tagja bármilyen más olyan Egyezménynek, amelynek adminisztratív teendőit az IPO látja el;

3. a belépni szándékozó állam tagja az Egyesült Nemzeteknek, vagy az ENSZ valamely szakosított intézményének;

4. az Uniók közös közgyűlése (General Assembly) meghívta az államot, hogy lépjen be az IPO-ba.

A második alternatívában csupán a fenti 3—4. pont szerepel, a harmadik alternatíva szerint pedig az IPO tagja lehet minden további feltétel nélkül bármely állam, amely az IPO-ba belépni kíván.

Mind a három alternatíva szerint tehát az IPO tagjai lehetnek nem csupán az Uniók tagállamai, hanem olyan államok is, amelyek nem tagjai egyetlen — az IPO által adminisztrált — Uniónak sem.

A Genfben székelő IPO szervei a következők:

1. Általános Közgyűlés (General Assembly), amelyben helyet foglalnak az IPO által adminisztrált összes Uniók tagállamai;

2. Konferencia (Conference), amelyben az IPO tagállamai foglalnak helyet;

3. Koordinációs Bizottság (Coordination Committee);

4. Titkárság (Secretariat).

Az *Általános Közgyűlés* (General Assembly) az IPO keretébe tartozó összes Uniók tagállamaiból áll. Minden állam egy szavazattal rendelkezik, akár egy, akár több Uniónak tagja. Az Általános Közgyűlés nagyobbrészt csupán konzultatív jellegű feladatokat lát el és általában egyszerű szótöbbséggel határoz. Néhány kérdésben azonban az Általános Közgyűlés hatáskörébe tartozik a döntés. Ilyen elsősorban az IPO főigazgatójának kinevezése, *a Konferencia véleményének meghallgatása után.* Ezen kívül a főigazgató kinevezéséhez szükséges, hogy azt külön-külön a Párizsi Unió Közgyűlése és a Berni Unió Közgyűlése is megszavazza. Ugyanez vonatkozik az IPO székhelyének megváltoztatására. Az Általános Közgyűlés hatáskörébe tartozik továbbá a döntés — $^3/_4$-es többséggel — azon megállapodások tárgyában, amelyekkel az IPO elvállalja a szellemi tulajdonnal foglalkozó egyéb Uniók adminisztratív feladatainak ellátását. Az Egyesült Nemzetek Szervezetével az Alapokmány 57. és 63. §-a alapján kötendő megállapodáshoz az Általános Közgyűlés egyhangú határozata szükséges. Az Általános Közgyűlés három évenként tart rendes ülést az IPO székhelyén, egyidőben az Uniók közgyűléseivel.

A *Konferencia* az IPO tagállamaiból áll; minden tagnak egy szavazata van. Míg a korábbi WIPO-tervezet szerint a világszervezet összes tagállamainak közgyűlése volt a legfontosabb szerv, az IPO-tervezetben a Konferencia jelentősége lényegesen kisebb. Legfontosabb feladata a jogi-technikai segély hároméves programjának, valamint az ugyancsak három évre terjedő ún. „Konferencia Költségvetés"-nek megállapítása; utóbbi tartalmazza az IPO fenntartásának és működésének költségeit, valamint a jogi-technikai segélyre fordítható összegeket. Mindezek fedezetét legnagyobbrészt az Uniók hozzájárulása és az Uniókon kívüli IPO tagállamok tagdíja képezi. Az az állam tehát, amely tagja bármely Uniónak, csak az Unióban fizet tagdíjat, miután az Uniók maguk döntik el, hogy mekkora összeget bocsátanak a „Konferencia Költségvetés" (azaz az IPO) rendelkezésére. A Konferencia hatáskörébe tartozik továbbá a szellemi tulajdonnal összefüggő minden általános jellegű kérdés megvitatása és ezzel kapcsolatos állásfoglalásának kinyilvánítása. Az IPO összes, tehát az Uniókon kívüli tagállamai is, ezzel lehetőséget kapnak arra, hogy egy világfórum nyilvánossága előtt vessék fel a szellemi alkotások védelmével kapcsolatos problémáikat, javaslataikat. Végül az IPO Egyezmény módosításáról szintén a Konferencia határoz, de csak olyan módosításokról[1], tárgyalhat, amelyeket előzőleg a Párizsi Unió és a Berni Unió Közgyűlése már elfogadott. A Konferencia három évenként tart rendes ülést egy időben és egy helyen az Általános Közgyűléssel.

A *Koordinációs Bizottság* az Általános Közgyűlés (General Assembly) szerve, amely a Párizsi Unió és a Berni Unió Végrehajtó Bizottságának tagjaiból áll. Amennyiben a többi Uniók is képviseltetni kívánják magukat a Koordinációs Bizottságban, úgy ezzel csupán

a Koordinációs Bizottság tagjait bízhatják meg. A Koordinációs Bizottság megtárgyalja és javaslatokat tesz az Unióknak, valamint az IPO szerveinek mindazokban a kérdésekben, amelyek két vagy több Uniót érintenek. Különösen vonatkozik ez azon kiadásokra, amelyeknek fedezetéről több Unió és a Konferencia költségvetéseiben közösen kell gondoskodni. A Koordinációs Bizottság készíti elő az Általános Közgyűlés, valamint a Konferencia üléseit, megállapítja a hároméves Konferencia Költségvetés és Program keretében az évi költségvetést és programot. Ugyancsak a Koordinációs Bizottság hagyja jóvá az IPO-nak más nemzetközi szervezetekkel kötött együttműködési megállapodásait. A főigazgatói tisztség megüresedése esetén javaslatot tesz az Általános Közgyűlésnek az új főigazgató személyére. Amennyiben a főigazgatói tiszt az Általános Közgyűlés két rendes ülése közt megüresedik, a Koordinációs Bizottság bízza meg az ideiglenes főigazgatót. Végül igen fontos, hogy a Koordinációs Bizottság állapítja meg a Pénzügyi Szabályzatot, amely tartalmazza az IPO és az Uniók Állandó Pénzügyi Alapjának létrehozására, kezelésére vonatkozó rendelkezéseket, ideértve a tagállamok által az Állandó Pénzügyi Alap részére fizetendő hozzájárulásokat is. Az IPO székhelyének állama (Svájc) hivatalból tagja a Koordinációs Bizottságnak mindaddig, amíg folyósítja az IPO Állandó Pénzügyi Alapja számára a szükséges előlegeket.

A Koordinációs Bizottság egyszerű szótöbbséggel határoz. Mivel a Párizsi Unió a Berni Unióval szemben többségben van, a két Unió közti egyenjogúság biztosítását szolgálja az a rendelkezés, mely szerint a Koordinációs Bizottság bármelyik tagjának kívánságára meg kell állapítani, hogy valamely már elfogadott határozatot különkülön mindkét Unió Végrehajtó Bizottsága tagjainak többsége is megszavazta-e; ellenkező esetben ugyanis a határozat érvénytelen.

Az *IPO Titkársága* egyszersmind az Uniók adminisztratív feladatait is ellátja, és ebben a vonatkozásban lényegileg a jelenlegi BIRPI funkcióit veszi át, amely megszűnik. A Titkárság élén a főigazgató (Director-General) áll, aki képviseli mind az IPO-t, mind az Uniókat, mint azok legfőbb tisztviselője. A főigazgatót a Koordinációs Bizottság jelölése és a Konferencia véleményezése után az Általános Közgyűlés (General Assembly) választja meg meghatározott időre, amely azonban 6 évnél rövidebb nem lehet. A főigazgató kinevezéséhez ezen kívül — amint arra már rámutattam — a Párizsi Unió és a Berni Unió közgyűlésének is hozzá kell járulnia. A főigazgató készíti el az IPO és az Uniók programjának és költségvetésének tervezetét, rendszeresen beszámol az IPO és az Uniók illetékes szerveinek, valamint az érdekelt államok kormányainak. A főigazgató nevezi ki a Titkárság személyzetét, köztük a főigazgatóhelyetteseket is, de az utóbbiakat csak a Koordinációs Bizottság hozzájárulásával.

Az IPO Egyezmény akkor lép hatályba, amikor ahhoz a Párizsi Uniónak és a Berni Uniónak legalább 20 tagállama már csatlakozott (aláírás, ratifikálás stb.). A hatálybalépéstől számított 5 évig azonban azokat az Uniós tagállamokat is megilletik az IPO tagsággal járó összes jogok, amelyek az IPO-ba nem léptek be. A világszervezet és az Uniók kapcsolatát illetően a WIPO-tervezethez képest az a lényeges különbség, hogy az IPO-ból bármelyik uniós tagállam kiléphet, anélkül hogy ez érintené az Uniókban fennálló tagságát. A WIPO tervezetnek ez a megváltoztatása (továbbá hogy az IPO és a Protocol közt — mint már említettem — nincs semmiféle kapcsolat) igen erőteljesen juttatja érvényre azt az elvet, hogy az Uniók szuverének és nincsenek alárendelve az IPO-nak. Az IPO szervezet és az Unióknak a Protocol szerinti szervezete azonban egymással szorosan összefügg, ezért *gyakorlatilag* aligha képzelhető el, hogy egymástól függetlenül és egymásra tekintet nélkül eredményesen működhessenek. Az uniós tagság és az IPO tagság közt azonban annyiban van mégis kapcsolat az IPO tervezet szerint is, hogy az olyan állam, amely a Protocol hatálybalépésekor nem tagja egyetlen, az IPO által adminisztrált Uniónak sem, az ilyen Unióba már csak akkor léphet be, ha legalább egyidejűleg az IPO-ba is belép.

3. Az IPO Egyezménnyel és a Protocol-lal kapcsolatban a Szakértői Értekezlet kidolgozta még egy külön *Határozat* tervezetét, (Draft Resolution) is, a Stockholmi Diplomáciai Konferencia által történő elfogadás végett. Eszerint a Protocol és az IPO Egyezmény már 1968. január 1-től kezdődően ideiglenes jelleggel alkalmazásra kerülne mindaddig, amíg a Protocol és az IPO Egyezmény jogilag ténylegesen hatályba lép. Ezen ideiglenes időszak alatt az összes Uniós tagállamok, valamint azok az Unión kívüli államok, amelyek az IPO Egyezményt ratifikálják, ugyanazokat a jogokat gyakorolják, mintha a Protocol, illetőleg az IPO Egyezmény már hatályba léptek volna és azoknak az említett államok részesei lennének.

A Határozat-tervezet szerint tehát az IPO ténylegesen már 1968. január 1-vel megalakulna és megkezdené működését; ugyanez vonatkozik az Unióknak a Protocol szerinti új szervezetére. Ennek érdekében a Határozat-tervezet 1/c. bekezdése felkéri az összes államokat, hogy vállalják el önként az IPO Egyezmény és a Protocol alkalmazásával járó többletkiadások fedezését.

Jogi szempontból feltétlenül aggályosnak kell minősíteni olyan nemzetközi egyezmények alkalmazását, amelyek még nem léptek hatályba. Hosszú időbe telhet, amíg a Protocolhoz és az IPO Egyezményhez a hatálybalépéshez szükséges számú uniós állam csatlakozik, sőt még az sem teljesen kizárt, hogy az Egyezmények hatálybalépésére egyáltalában nem kerül sor. Másrészt viszont az Uniók szervezeti reformja végrehajtásának bizonytalanul hosszú időre történő elhalasztása sem látszik kívánatosnak, ezért átmeneti (ad interim) intézkedésekre szükség van, úgy véljük azonban, hogy erre a Stockholmi Diplomáciai Konferenciának a Határozat-tervezetnél jobb és elvileg sem kifogásolható megoldást kell találnia.

IV.

Az Uniók átszervezéséről és a szellemi alkotások oltalmára hivatott új nemzetközi szervezetről szóló Protocol és IPO Egyezmény

tervezete voltaképpen két egymással szembenálló és nehezen összeegyeztethető elvi álláspont áthidalását célzó kompromisszum eredménye. Ez az alapvető oka a Protocol-ban és az IPO Egyezményben javasolt megoldás rendkívül bonyolult voltának.

A genfi szakértői értekezleten senki sem vitatta, hogy az Uniók szervezetét modernizálni kell. A jelenlegi szervezeti formában ugyanis a tagállamoknak nincs lehetőségük arra, hogy véleményüket nyilvánítsák az Uniók politikájáról és arra megfelelő befolyást gyakoroljanak. Az elavult szervezeti forma az Uniók fejlődését is akadályozza.

A két álláspont abban az alapvető kérdésben tér el egymástól, hogy egyáltalában szükséges-e a szellemi alkotások oltalmával foglalkozó új világszervezet létrehozása. Az új világszervezet támogatóinak véleménye szerint az Uniók jelenlegi szervezete nem felel meg többé a szellemi alkotások hatékony védelme követelményeinek; az Unióknak nincs meg a szükséges kapcsolatuk a világ jelentékeny részével, elsősorban a fejlődő országokkal, és így az Uniók nem képesek az új országoknak a szükséges segítséget megadni a szellemi alkotások védelmének területén.

Az új világszervezet létrehozását ellenző álláspont képviselői viszont mindenekelőtt arra hivatkoznak, hogy az Uniók által a szellemi alkotások védelme terén nemzetközi síkon eddig elért eredményeket (azaz az Uniók alapvető célját) veszélyeztetné minden olyan megoldás, amelynek révén az Uniók működésére befolyást gyakorolhatnának Uniókon kívüli, tehát olyan államok, amelyek nem vállaltak kötelezettséget az Uniók Egyezményeiben előírt védelem biztosítására. A szellemi alkotások védelmével összefüggő problémák megtárgyalásának világfóruma és az új országokkal a kapcsolat kiszélesítése az egyes Uniókon belül is megoldható, az Uniókat közösen érintő kérdések rendezésére pedig elegendő és sokkal kevésbé költséges egy megfelelő *unióközi* szervezet létrehozása. Ennélfogva nem indokolt, hogy az Uniók tagállamai magukra vállalják egy új világszervezet kétségtelenül jelentős költségeinek terhét.

Világszervezet, vagy unióközi szervezet? Ezt az alapvető elvi kérdést kell tehát a Stockholmi Diplomáciai Konferencián mindenekelőtt eldönteni.

Véleményem szerint a világszervezetet ellenző álláspont gyengéje, hogy nincs kellő tekintettel a fejlődő országok szempontjaira, de az Uniók teljes autonómiáját és függetlenségét a világszervezet keretén belül is biztosítani kell.

A Protocol és az IPO Egyezmény tervezete még nem az a végleges javaslat, amelyet az 1967. évi Stockholmi Diplomáciai Konferencia fog megtárgyalni. A genfi Szakértői Értekezleten résztvett delegációknak nem volt felhatalmazásuk arra, hogy kormányaik nevében bármilyen kötelezettséget vállaljanak, így természetesen az Értekezleten hozott határozatok sem kötelezők egyetlen ország kormánya számára sem. Az 1966. májusi újabb szakértői értekezlet után a Svéd Kormány, mint meghívó hatalom fogja kidolgozni a Stockholmi Diplomáciai Konferencia elé kerülő végleges javaslatot.

Az 1966. január 1-i állapot szerint a Párizsi Uniónak 73 állam, a Berni Uniónak 55 állam a tagja. Hazánk évtizedek óta tagja mind a Párizsi Uniónak, mind a Berni Uniónak. A szocialista országok közül ugyancsak mindkét Uniónak tagja Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Német Demokratikus Köztársaság, Románia; a Szovjetunió és Kuba a Párizsi Uniónak tagja. Az Uniók szervezetének modernizálása és a szellemi alkotások védelmével foglalkozó új nemzetközi szervezet megalakításának terve tehát, amely iránt a fejlődő országok is igen élénk érdeklődést tanúsítanak, jelentőségében túlnő a szellemi alkotások nemzetközi védelmének keretein, és egyszersmind elsőrendű fontosságú politikai jelentősége van.

Zakár János

JOGIRODALOM

*Benedek Károly—Világhy Miklós: A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban**

Sokat hangoztatott tétel az elmélet és gyakorlat összekapcsolása. A természettudományok körében szállóigévé vált, hogy a ma elmélete a holnap gyakorlata. A jogtudomány körében nehéz volna átvinni az elméletnek időbeli prioritását hirdető tételét. A jogban előbb alakulnak ki az életviszonyok — egyelőre jogi rendezés nélkül, de mégsem kaotikusan és a jogi rendezés alakítja át az életviszonyokat jogviszonyokká.

Kár is volna az elmélet és gyakorlat prioritási kérdését felvetni, — érjük be a kettő egymásrautaltságának tényével, a hatás és kölcsönhatás konstatálásával. Ami újszerűséget ad a szocialista gondolatvilágban az elmélet és gyakorlat egymáshoz való viszonya kérdésében, „a tudomány politika" intenzív önállósulása, aminek igen szerény kezdete a mecénási szerep és a későbbi keletű akadémia és hogy a mecénássággal közelebbi rokonságot tartó vonást jogi kifejezéssel jellemezzük, az in incertam personam szóló pályázati rendszer.

Ezt a kis elmefuttatást kothurnusnak szántam Benedek—Világhy könyve alá.

Nem is olyan régen — 30 vagy 40 éve — ügyvédi vizsgán hallottam érdemes professzorunk hangsúlytalan, de az akkori szemléletet akaratlanul is feltáró kijelentését, amikor a jelölt a feltett vizsgakérdésre feleletét azzal kezdte, hogy „a bírói gyakorlat szerint", mire a professzor közbevágott: nekem ne a bírói gyakorlatot idézze, hanem a magyar magánjog szabályát (ami pedig túlnyomórészben a bírói gyakorlatból alakult ki).

Szerencsére a magyar jogtudomány jórésze nem állott ezen az álláspontón. Kitonich könyve „Centuriae dubietatum" már gyakorlati eseteket beszélt meg és a Pla-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1965.

num Tabulare eseteket gyűjtött egybe, amelyre irodalmunkban Grossschmid konzervatív hajlamát követve nagy előszeretettel hivatkozott, de említsük meg azt is, hogy a „Fejezetek" már az ő korabeli bírói döntésekbe is elég sűrűn hivatkozott, de sokszor polémikusan is. Vele egyidőben Schwarz Gusztáv később, már közölt részletekből gyűjtötte össze a bírói gyakorlat egyes megnyilatkozásaihoz fűzött „Magánjogi fejtegetései"-t, analizáló-kritikai szellemben. Ha Grosschmid megbeszéléseit az vezette, hogy a saját elméleti fejtegetéseinek igazolására kívánta a bírói döntéseket felhasználni — tehát azt is mondhatnók személyi érdekből — addig Schwarz Gusztáv vezető szempontja a bírói döntés megbeszélése, annak elméleti megvilágítása volt.

Benedek—Világhy könyve már a címében is utal a gyakorlatra. Schwarz Gusztáv szellemében dolgozza fel a Ptk alkalmazása során adódó döntéseket — természetesen a mindenkori gazdasági alap figyelembevételével — és igen jó érzékkel válogatva ki a megbeszélést megkívánó és megérdemlő eseteket. Ha a tankönyv feladata, hogy a joghallgatókat akarja tanítani, ennek a könyvnek a hivalkodó szándék elkerülésével célkitűzése a jogászközönségnek a helyes jogalkalmazásra való tanítása volt. Ennek a célzatnak szolgálatában állanak az időről időre, az esethez igazodó általános természetű, hogy úgy mondjam alkalmazási módszerű fejtegetések. Ezek közül a széles rádiuszú fejtegetésekből példának utalunk a Kodex kezelésére, az elvi élű jogszabályoknak a szomszéd szabályokra kiható kisugárzásaira, az általános szabály és a kivételes jogszabályok egymáshoz való viszonyára, „jogszabályok lépcsőzetes alkalmazására". Ennek a kifejezésnek stilisztikai tömörségű kitűnőségére külön is felhívjuk a figyelmet a könyv 18. lapjára, a jogszabály értelmezés kettős „hézagkitöltő és értelmező" jelentőségére és a szinte valamennyi konkrét esethez kapcsolatban jelentkező társadalmi strukturális változások, a társadalmi gazdasági háttérnek a jogszabály tartalmát is determináló, az értelmezésnél is irányadó fejtegetéseikre.

A könyv előszava büszkén, de nem büszkélkedően utal arra, hogy a szerzők kezdeményezésére — a jogesetek folyóiratbeli sorozatos megbeszélését — jogászi közvéleményünk kedvezően fogadta. Most, hogy az egyes megbeszélések kötetbe gyűjtve megjelentek, örömmel látjuk, hogy ami a kezdeményezés megindulásakor a jogászközönség várakozása volt, e kötet után beteljesüléssé erősödött. Ugyanott a szerzők azt írják, hogy „örömmel látnak minden várható ellenkezést, minden vitát".

A felhívásnak e sorok írója is eleget kíván tenni, bár túlnyomórészben a szerzők fejtegetéseit helyesli.

Az első ellenvetés kevesli a szerzőknek az elmélet súlyáról vallott nézetét. Talán célszerűbb egy már fentebb érintett témát — a professzor ügyvédi vizsgán tett kijelentésére gondolok — kiegészíteni Josserand professzornak az elmélet és gyakorlat viszonyára vonatkozó jellemző mondatával: L'Ecole (egyetem) et le Palais (bíróság) sont trés loin. (Ez a mondat talán nem is Josserand egyéni szövegezése, hanem — nekem úgy tűnik — „proverbe"-szerű, aminek magyar egyenértéke a „szólásmondás" volna"). A mondatnak azt imputáljuk, hogy Josserand egyaránt szemrehányást tesz a tudománynak, mint a bírói gyakorlatnak, hogy miért nem igyekeznek a távolságot, ha nem is kiküszöbölni, de legalábbis csökkenteni.

A szerzők egy konkrét eset megbeszélése során kritika tárgyává teszik a bíróság döntését, amely azon alapult, mintha a PTK nem ismerné az ún. rendhagyó haszonélvezet intézményét. Fenntartás nélkül el kell ismerni, hogy ez a kritika helyes és bár a PTK a haszonélvezet fajairól nem rendelkezik, hallgatása mellett is azt az álláspontot vallják, hogy a rendhagyó haszonélvezet a PTK világában is ismert. A törvény hallgatását a szerzők arra vezetik vissza, hogy a vonatkozó álláspont „nem törvénybe, hanem tankönyvbe való". (558. §). Ezt követően a szerzők kifogásolják a PTK előtti bírói gyakorlatnak azt a nyomaiban a szerzők szerint ma is jelentkező hajlamosságot arra, hogy a bíró „ha meg akarta takarítani a jogforrások felkutatásával járó fáradságot, rendszerint valamelyik közkézen forgó egyetemi tankönyvhöz, vagy kézikönyvhöz fordult". Majd folytatják: „A tankönyv, vagy monográfia nem normatív, hanem doktrináris meghatározásokkal és felsorolásokkal világítja meg a tárgyalt anyagot... ez természetesen nem annyit jelent, hogy tankönyvekre, vagy monográfiákra nem lenne szükség... csak arról van tehát szó, hogy az alkalmazandó jogszabályokat nem valami gyűjteményből, nem tankönyvből vagy monográfiából kell venni, hanem magából a törvényből, amely természetesen törvényi módszerrel, szabályok alakjában tartalmazza azt, amit a tankönyv, monográfia jellegének megfelelően doktrinális alakban tartalmaz". (358—359 lap). A kihagyásos idézetből sok a helyes nézet, de már az utolsó mondat kikezdése, mintha a törvény és az irodalom azonost mondana, csak eltérő szövegezési módon, amit a magunk részéről már csak azzal a fenntartással fogadjuk el, hogy a teljes egybevetés nézete hamis képzeteket kelt. Ha a teljes egybevetés valóban teljességében kiegészítés és megszorítás nélkül helytállana, akkor a törvény mellett felesleges megismétlés volna az irodalom, amelyre semmi szükség sem volna. Szerzők nyilvánvalóan nem akarták ezt a képzetet ébreszteni, hiszen egész könyvük arról tanúskodik, hogy a törvény mellett az elméleti megvilágításra szükség van, egyebek között azért, mert maguk a szerzők is ismételten utalnak a PTK szabályozásában is megmutatkozó jogszabályokra, (17, 37, 162, 176—178 és 387 lapok) de az irodalomra nemcsak a hézagkitöltő szerep vár, de az értelmezés is, ami bizony tartalmilag több mint a törvény normatív rendelkezése és ha az értelmezés helyes és a bíróság is helyesnek tartja, akkor az irodalom segítségnyújtását nem tolhatja el magától azon a címen sem, hogy az irodalom doktrinális meghatározásokkal és felsorolásokkal operál. Már a múltban is többször kifogásoltuk, hogy a bíróság ítéleti indokolásában még olyankor sem hivatkozott irodalmi elméleti fejtegetésekre, amikor döntését kétségtelenül a „doktrinális nézetre" alapította, be nem vallottan, ahhoz hasonlóan, hogy a MTJ közzététele után megindult „felszívódási folyamat" során az ítéletek szövegszerint leírták a javaslat szö-

vegét, a javaslat említése nélkül. Az ügyvédség zöme hivatásukból folyó igyekezettel szívesen idézte a mellettük szóló irodalmi megnyilatkozásokat, de a mi bírósági stílusunk tudatosan mellőzte — nagyon ritka kivétellel — az irodalomra való hivatkozást. Ezért kifogásoljuk a szerzőknek az irodalmi nézetek súlyát akaratlanul is csökkentő szerénységét, az irodalom háttérbe szorítását. Valójában az író azért ír, hogy tételei gyakorlatilag, vagyis a bírósági ítélkezésben érvényesülésre találjanak. Ez a várakozás nem is alaptalan; a bíróság érdeme, hogy irodalmi magyarázatokat bár a szerzők névszerinti említése és idézése nélkül, hasznosítják is. Éppen a szerzők könyve tesz említést az irodalom nagy veszteségére, korán elhunyt Villányi Lászlónak „Az utaló magatartások" című könyvére (38 lap), de bár történetileg helytelen, hogy Villányi „nagyjában dialektikus gondolatát keletkezése idején nem lehetett hasznosítani" (u. ott) és utalunk Almási Antalnak korabeli megállapítására, hogy bírói gyakorlatunk — bár „ráutaló tény"-nek átkeresztelve — hamarosan hasznosította Villányi „elméletét". Hiszek abban is, hogy a szerzők könyve is sokszor kerül majd bírói alkalmazásra, akár idézve, akár nem idézve a munkát. Egyébként a szerzők könyvében olvasható az alábbi félmondat: „állandó gyakorlatunk — *az idevágó elméleti állásfoglalásokkal összhangban*" stb.

Következő megjegyzésünk már nem látszólagos ellenvetés — előrebocsátva, hogy nem szerzői hiúság vezet.

A téma a jogviszony hiánya körül forog. Ugyancsak eseti megbeszélések során többízben szóvátettem, hogy sűrűn találkozunk az alperesi védekezéssel, amely arra volt alapítva, hogy „nem állunk jogviszonyban" és sajnos a bírósági döntések sokszor helytadva a jogviszony hiányára való hivatkozásra, érdemi megvizsgálás nélkül elutasították a keresetet. „A nem állunk jogviszonyban" kifogása szinte minden esetben azon alapult, hogy a peres felek közt nincs *szerződéses jogviszony*, mintha a jogviszony létesülésének kizárólagosan csak szerződés lehetne az alapja. A jogviszonynak a szerződéses kapcsolatra szorítkozó tétele elméletileg hibás felfogás. Már a római jog ismert tétele volt: obligatio nascitur velut ex contractu, velut ex delicto, aut ex variis causarum figuris (az utolsó macskazsákszerű szófordulat mennyi mindent takarhat — és takar is). Külön is megbeszélés tárgyává fogom tenni a biztosítási joggal összefüggő esetet, ahol a felelősség biztosítás esetén felmerül a károsultnak, aki a biztosító vállalattal nem kötött szerződést, a biztosító társasághoz való jogviszonya. (Ld. ugyanezen számban megjelent cikkemet.)

Gondolom, az eddig felhozott példák meggyőzően illusztrálják, hogy jogviszony szerződéses kapcsolaton kívül is létesülhet, érdekkolliziók esetén és így helytelen az elnagyolt álláspont, amely jogviszonyt akkor lát fennforogni, ha a felek között szerződéses kapcsolat. Különböző írásainkban e felfogás „a kétszemélyes szemlélet" válságaként tárgyaltan. A szerzők a könyv 293 lapján írják: a PTK az egyes szerződésekre vonatkozó rendelkezéseit általában a szerződések ún. kétszemélyes szemléletén épülnek (az olvasót kérem, hogy az idézetben mellőzött további pár sort is olvassák el).

A megbeszélt esetekben ismételten előfordult a jogviszony hiánya problémája (19, 115, 159, 352 lapokat — a felsorolás nem teljes). A 196. lapon van a legkifejezettebb formában a jogviszony hiánya felvetve. Az adott eset nem szolgáltatott anyagot a szerzőknek ahhoz, hogy kitérjenek a jogviszony kérdésére — ugyanis az eset a képviseleti jogkör szabályainak tisztázását kívánta meg. Élesebben jelentkezett a probléma a 392. lapon, ahol a szerzők azt is megállapítják, hogy a „PTK az előbb említett kétszemélyes szemléletmódot nem alkalmazza mereven" és ennek igazolásául, bár törvényszakaszra utalnak, de a jogviszony léte vagy hiánya problémájára részletesebben nem térnek ki, bár röviden utalnak arra, hogy a szerződéssel kapcsolatban valaki harmadik személlyel kerül jogviszonyba.

Már elkerülhetetlen volt a jogviszony probléma nyíltabb felvetése a 301. lapon kezdődő eset-megbeszélés során, ahol a rövidre fogott tényállás az volt, hogy a felperes szobafestő originális csomagolású olajfestéket rendelt az állami kiskereskedelmi vállalattól, a leszállított áru nem volt használható és emiatt a felperes a kiskereskedelmi vállalat ellen az ár visszatérítése és az okozott kár erejéig keresetet indított. Alperes védekezése azon alapult, hogy ő az árut a nagykereskedelmi vállalattól, ez utóbbi pedig a festékgyártól kapta, a festékgyár csomagolásában, mire a felperes keresetét kiterjesztette a nagykereskedelmi vállalatra és a festékgyárra is. A megbeszélés helyesen tette fel a kérdést: „kik és milyen címen kötelesek megtéríteni a felperes kárát?" A szerzők álláspontja, hogy csak a kiskereskedelmi vállalat kötelezettsége állapítható meg a felperes irányában, ami természetesen nem akadálya annak, hogy ezután a kiskereskedelmi vállalat visszkeresettel lépjen fel a nagykereskedelmi vállalattal, ez pedig a festékgyárral szemben. Majd a szerzők folytatják: „annak, hogy a kártérítésre a három vállalat egyetemlegesen legyen kötelezve, nincs elvi alapja". A szerzők nyilván azon fordítják meg álláspontjukat, hogy a szobafestő sem a nagykereskedelmi vállalattal, sem a festékgyárral nincs szerződéses viszonyban, de a szerzők többízben is helytelenítik az olyan állásfoglalást, hogy egyik per szükségszerűen vonja maga után a további pereket. Erre a helyzetre a perkettőzés elkerülése érdekében magam is hasonló álláspontom vagyok és még módomban van utalni a szerzőknek egy kijelentésére is egy döntés kapcsán: ezzel azonban „csak a pert bírálták el, nem az ügyet, azt az életviszonyt, amely adott esetben felmerült." (32. lap) Gondolom, hogy ezzel a nagyon helyes mondattal ők maguk is saját döntésüket revízió alá vehetik. A 350. lapon ugyancsak megszólal a perkettőzés elkerülésének szándéka: „Miért kell egyszer fizetni és megint visszafizetni?" ahol a visszafizetés szó utal egy második per szükségességére.

A most megbeszélésre kerülő eset ugyan felveti a jogviszony problémáját, de a szerzők *bíráló* megjegyzéseit a PTK szabályát (560. §) egyszerűen azoknak veszik, azt nem bírálják, hanem csak az adott tételes jogi szabályozás keretében a bírói jogalkalmazáshoz fűznek egyébként helyes — és érzésem szerint az én kifejtendő álláspontomhoz hallgatagon egyező nézeteket. A

rövidre fogott tényállás: Egy járókelő többedmagával késő estén az úttesten haladt, amikor egy gyengén világított útszakasznál egy nagy sebességgel közlekedő motorkerékpáros a társaságba belerohant. A baleset következtében a motorkerékpáros és az egyik járókelő meghalt, akinek örökösei a motorkerékpáros örökösei ellen kártérítési pert indítottak. A perben az alpereseket a felelősségi biztosítás révén az Állami Biztosító jogtanácsosa képviselte. Tehát az Állami Biztosító maga perben nem állott. Mindkét bíróság az alpereseket némi eltéréssel marasztalta. Az alsóbíróság az örökösöket korlát nélkül kötelezte a fizetésre és fellebbezési bíróság a korlátlan felelősséget kimondó ítéleti rendelkezést helytelenítette ugyan, de a fellebbezési bíróság a fellebbezési támadás hiányára utalással a korlátlan marasztalást is helybenhagyta. Ezen tényállás keretében azt a két összefüggő anyagi jogi kérdést választották a szerzők elsősorban témájukul. A két kérdés: érinti-e a baleseti károkozó örökösének felelősségét és milyen terjedelemben, ha a kárt a felelősségi biztosítás alapján a biztosító társaság köteles megtéríteni, és ezzel összefüggő második kérdés, hogy az örökös felelősségének ismert korlátozása kihat-e a biztosító vállalatra. Az első kérdésre a szerzők határozott válasza az, hogy az örökösök kötelezettsége csak acum viribus-proviribus értelmében áll fenn; a második válasz a biztosító vállalatnak a biztosítási szerződés szerinti felelőssége (amely részleges önbiztosítás esetén nem a teljes kár megtérítésére vezet), terjedelmét az örökös korlátozott felelőssége nem érinti. Mindkét részben a válasz vitathatatlanul helyes. Ugyancsak helyesnek tartjuk a szerzők állásfoglalását abban a perjogi kérdésben, hogy az elsőbíróságnak a korlátlan felelősséget rendelő és a másodbíróság által elméletileg helytelenített álláspontja csak fellebbezési kérelemre lett volna megváltoztatható. A szerzők azt az álláspontot vallják, hogy a fellebbezési bíróság hivatalból is tartozott volna a helytelen rendelkezést nem ugyan megváltoztatni, de a Pp. 225. §-a alapján élni a hivatalból is eszközlendő kiegészítéssel. (A hivatkozott Pp. § még az említett rendelkezést nem tartalmazta; hanem csak a Ppn. illesztette be mint a § 6-ik bekezdését. A Pp. 216. §-ában előírja a törvény, hogy ha „a követelés a polgári jog szabályai szerint az alperes vagyonának csupán egy részéből hajtható be, a bíróságnak ezt a részt a határozatban meg kell jelölni".

Visszakanyarodunk a Ptk-nak hivatkozott 560. §-ára — ez az amire fentebb említettem, hogy a szerzők ezt „adott"-nak tekintik — azt rendeli, hogy a károsult „igényét közvetlenül a biztosító ellen nem érvényesítheti" (512 lap). A szerzők a hivatkozott szakaszt úgy kommentálják, hogy a Ptk azt kívánta elérni, hogy a károkozásért való felelősség kérdésénél azok terhében dölhessen el, akik abban közvetlenül érdekeltek. A Ptk tehát a maga szabályával a törvény hatalmi erejével teremti meg azt a helyzetet, hogy — saját nyelvemre fordítsam — a károsult és a biztosítási társaság között „nincs jogviszony". A Ptk tehát maga ad alapot a jogviszony hiányára épített védekezésre. A „Négy értekezés" című könyvem egyik fejezete („Közvetlen kereset a magyar jogban") a hasonló tényállású helyzet alapulvételét sürgette, hogy a jogérvényesítésnek a „jogviszony hiánya" felfogással jelentkező meggyöngítésével szemben a jogszabályok úgy alakíttassanak ki, hogy azok a jogérvényesítést az előbb említett közvetlen kereset útján megerősítsék. Akkor de lege ferenda célzattal éppen a szavatossági (a mai terminologia szerint felelősségi) biztosítási szerződéssel a biztosító vállalat közvetlen felelőssége a károsult javára elismertessék, mint ahogy már abban az időben a közvetlen perlés lehetőségét számos külföldi törvényhozás elismerte. A Ptk tervezetei közvetve a külföldi példákat, a károsultnak a biztosító vállalat elleni közvetlen kereseti jogát el is ismerték. Csak a kodifikáció utolsó szakaszában tért el a Ptk az eredeti álláspontól és iktatta be a közvetlen keresetet kizáró rendelkezést. A PTK szabályozásának hátrányát maga a törvényjavaslat is érezte és a közvetlen kereset megtagadását azzal a korrektívummal enyhítette, hogy a biztosító a vele szerződést kötő biztosítottnak nem, illetve csak akkor fizethet, ha a biztosított igazolja, hogy a károsult igényét kifizette és ez a rendelkezés a károsultnak a közvetlen keresetet kizáró rendelkezése után mégis csak védelmére szolgál. Ugyancsak a károsultat védő rendelkezés, amire a szerzők is utalnak, hogy a károkozót (a biztosítottat) marasztaló bírói határozat *adott esetekben* a biztosítóval szemben is hatályos. A szerzők ennek a „hatályosságnak" tényleges megvalósulása érdekében jószándékulag túlmennek a törvény szövegén, amikor azt fejtik ki, hogy a biztosítottat marasztaló jogerős ítéletet szükség esetén (?) a biztosítóval szemben is végre lehet hajtani. Az ítélet hatályának — jogerejének a perben nem álló biztosító vállalatra való ilyen kiterjesztésére a törvény rendelkezést nem tartalmaz. A mi végrehajtási jogunk szabályával is ellentétes, mert a végrehajtás csak a *marasztalt* féllel (és természetesen örökösével) szemben rendelhető el. Régi jogunkban volt egy érdekes példa arra, hogy Villányi Lászlónak egy kisebb tanulmányában használt kifejezése szerint némely esetben a marasztaló határozatban nem említett harmadik személy ellen is végrehajtható. (Iskolapélda a bérlő ellen elrendelt kiürítési határozat az albérlőre tekintet nélkül végrehajtható volt.) Érdemes még megemlíteni a jogerős ítélet „hatályának" kiterjesztésére az üzletátruházási törvény egy rendelkezését, amely kimondotta, hogy az átruházó (eredeti adós) ellen hozott ítélet jogereje az üzletátvevőre (bár csak bizonyos körülmények között) kiterjed. Az e törvényben elrendelt hatályosság csonka volt; nem jelentette, hogy az ítélet az üzletátvevővel szemben is végrehajtható lett volna. A „hatályosság" valóságos tartalma csak az volt, hogy az üzletátvevő az utóbb ellene indított perben már nem vitathatta, hogy a követelés az üzletátvevővel szemben fennállott. De jogszerűen vitathatta az átvevő, hogy az átruházó ellen megítélt követelés nem volt „üzleti követelés". Pl. az átruházót marasztaló gyermektartási kötelezettség az átvevőt nem terhelte, mert ez nem volt „üzleti tartozás". Ugyanilyen csonkahatályú a biztosító vállalatra való hatálykiterjesztés. Abban a fentemlített értelemben, hogy a károkozót marasztaló ítélet a biztosító vállalattal szemben nem végrehajtási alap. Maguk a szerzők is érzik az ellenvetés némi igazát, amikor azt

írják, hogy koncedálva azt, hogy a károkozó marasztaló ítélet a biztosító vállalattal szemben nem hajtható végre, „a károsult a marasztalt károkozók elleni végrehajtás során lefoglalhatja a biztosító vállalat elleni követelését és azt a végrehajtási jog szabályai szerint érvényesítheti" (516. lap). A szerzők itt is utalhattak volna az 560. § rovására, hogy bizony jobb elkerülni azt, hogy a per további pert szüljön.

Egy másik ugyancsak a biztosítási joggal összefüggő esetet is érdemes megemlíteni — de más vonalon.

Az esetben a felperes az indított pert, aki a távolsági autóbuszon utazás közben balesetet szenvedett. Az utazás megkezdése előtt a felperes a menetjegy megváltásával egyidejűleg biztosítási bélyeget is vett és ezzel a vállalattal biztosítási szerződést kötött. A baleseti kártérítés iránti perben, amelyet az utas a balesetet okozóval szemben indított meg, az alperes *beszámítási kifogást* emelt azon összeg erejéig, amelyet az Állami Biztosító a felperesnek biztosítási összegként kifizetett. A könyv közlése szerint (271 sklapok) az elsőbíróság marasztaló ítéletet hozott és a beszámítási kifogást elutasította, mert a biztosítótól kapott összeg rendeltetésénél fogva a kártérítési követelésbe nem számítható be. Ezt az álláspontot a másodbíróság helyeselte és kiegészítésül a PTK 568. § (2) bek.-re is utalt. A szerzők megbeszélésükben a beszámítás kérdésével foglalkoznak és egész helyesen fejtik ki, hogy a beszámítás ugyanezen felek között fennálló két követelést tételez fel olyként, hogy a felek mindegyike az egyik kötelemben hitelezőként, a másikban adósként szerepelnek. Az adott esetben a felperes ugyan mindkét kötelmi jogviszonyban szerepel, de már az alperes csupán a kártérítési jogviszonyban szerepel adósként, de a biztosítási jogviszonyban már egyáltalán nem fél, még kevésbé hitelező, tehát neki „ellenkövetelése" sincs. Sem a bírósági ítéletek ellen nem lehet kifogást tenni, sem a szerzőknek a beszámítási kifogás kizártságát kifejtő megjegyzéseivel szemben. Amiért a szerzők kifejtését itt megemlítem, az a szerzők megbeszélésének hiányossága. A megbeszélés nem tér ki a beszámítás helyes megtagadása után arra a kérdésre, hogy az alperesi védekezés hibája volt a *beszámítási kifogás* megemelése, amivel szemben az alperesnek kifogása tartalmilag nem beszámításra szolgálhatott alapul, hanem *„betudásra"*. Nem érintem azt a kérdést, hogy a perben betudási kifogás esetén sikeres lett volna-e az alperes védekezése — nézetem szerint nem és bővebb kifejtés helyett utalok az elsőbírósági indokolás azon kijelentésére, hogy a biztosítótól kapott összeg *rendeltetésénél fogva* nem számítható be, helyesebben nem is lett volna „betudható." A betudás elméleti fogalma már a római jogban is ismert volt; a concursus duarum causarum lucrativarum esetében kötelem szüntető ereje volt annak, hogy az igény már egy másik jogalapon támasztott alapon egyszer már kielégítést nyert. Hasonló felfogás szólal meg a PTK-ban is, amikor a méltányossági kártérítést kizárja, hogy a kár már másképpen megtérült.

A betudás és a beszámítás között hasonlóság az, hogy mindkettőnél két követelésről van szó, (de a betudáshoz nem is szükséges két „követelés" fennállása), míg a beszámításnál kétségtelenül, mint a szerzők kifejtik követelésnek és ellenkövetelésnek kell egymással szemben fennállania. A PTK az örökjog területén ad a betudásra vonatkozó szabályt (előadmány betudása), de egy másik alkalommal is szerepel a „betudás" a PTK-ban, de ott (398. § 1. bek. e) pontja) a betudás szót nem használja, hanem e helyett a „levonhatja" szó juttatja kifejezésre, azt, hogy lényegileg betudásról van szó. A PTK hivatkozott szakasza ugyanis azt rendeli, hogy ha a megrendelő a vállalkozási szerződést a mű létesítése előtt felmondja, a vállalkozót a díj megilleti, ellenben a megrendelő levonhatja azt amit a vállalkozó a mű abbahagyása folytán megtakarít (anyagban, munkabérben stb.). A beszámítás és a betudás közelállását mutatja egy általában ismert kifejezés: compensatio lucri cum damno, ami a szóhasználat ellenére nem compensatio=beszámítás, hanem betudás és az MTJ elméletileg helyesen betudásként jelöl is meg.

Utolsóként — a helyszűke miatt sok érdemes állásfoglalásra nem térhetünk ki — a kártérítési követelés elévülési kezdőpontjának kérdése foglalkoztat. Szerzők (328. lap) helytelenítik a másodfokú bíróság álláspontját, hogy az elévülés a kárról szerzett tudomásszerzés időpontjában veszi kezdetét. A szerzők támadása azon alapul, hogy „a bírósági gyakorlatban helyenként még észlelhető hibát" a másodfok is elkövette azzal, hogy „elfoglalt jogi álláspontját semminemű törvénnyel nem támasztotta alá"... és a tételes jogszabályra való hivatkozás mellőzése önmagában kifogásolható". Kétségtelenül helyeslendő a szerzőknek a törvényességre nevelő tendenciája, hogy az eseti döntést a megnevezett jogszabályra építse, de ennek ellenére a szerzők egyebütt kifejtett álláspontját tartjuk helyesnek. A könyv ismételten rámutat, — amire én is utaltam, — különböző joghelyzetekre, ahol joghézagokat állapítanak meg a törvényben, amit a törvényesség érdekében enyhít, hogy a joghézag kitöltésénél a törvényben kifejezetten megadott szabályok analogikus alkalmazása segítheti a törvényesség betartásában a bírót (lásd 338. lap).

Az elévülés kezdő időpontjára visszatérve a PTK állásfoglalását illetően a szerzők a 359. § 1. bekezdésére utalnak, amely valójában azt rendeli, hogy a kártérítési igény a károsodás bekövetkeztekor nyomban esedékes. Amiből a szerzők szerint az következik, hogy a „kártérítési követelés elévülésének kezdő időpontja a károsodás bekövetkezésének időpontja". (331. l.) A törvény tehát nem mondja ki szabályként ezt a szabályt és a szerzők szerint is ez a tétel csak „következik a törvényből". Persze igen sokszor adódik, hogy a törvény expressis verbis ki nem mondott tétele lehetővé teszi a ki is mondott jogszabály tartalmi megállapításánál beletudjanak valamit a törvénybe, amit a törvény kifejezetten el nem rendelt. Az ilyen kikövetkeztetési módszert elvileg helyteleníteni nem is lehet, de esetileg a következtetés konkrétuma éppúgy lehet helyes, mint helytelen, mint ahogyan a bírói gyakorlatban és a jogtudományban is sűrűn keletkezik vita egy adott kikövetkeztetés eredményével szemben. Így helytelennek tartom a szerzők kifejtését, hogy „nincs alapja annak a jogi álláspontnak, hogy az

elévülés a kárról történt tudomásszerzés időpontjában veszi kezdetét." Engedtessék meg az a bátorság, hogy a szerzők bátorságát meghaladóan én is a törvényből vonjak le „kikövetkeztetést", hogy a PTK világában a törvény mellett is „nyílt kérdés"-nek tekintsem, amelynek megválaszolása a bírói gyakorlatra, illetve a jogtudományra vár. A szerzők álláspontjuk megerősítésére — kétségtelenül indokoltan — utalnak a LFB 804/11 sz. polgári kollégiumi állásfoglalásra, amely már expressis verbis mondja ki, hogy „a kártérítési követelés elévülése akkor is a követelés esedékességétől kezdődik, ha a károsult a kár okozásról később szerzett tudomást", ami azonban mint fentebb erre utaltam már nincs expressis verbis a törvényben. A kollégiumi állásfoglalás nem oly merev, mint a szerzők álláspontja; ugyanis a kollégiumi állásfoglalás utolsó mondata erősen enyhít az elfoglalt álláspontón azzal, hogy (folytatva a határozat indokolásának idézését) „ilyen esetben azonban indokolt lehet a PTK 326. (2) és (3) bekezdésének alkalmazása".

Maguk a szerzők is ugyanakkor koncedálják, hogy álláspontjuk „meglehetősen szigorúnak" tűnhet. Gondolom, hogy az az ellenvetés is megtehető, hogy a károsult — különösen adott körülmények között — esetleg hosszabb idő múlva szerezhetett csak tudomást a károsodásról, esetleg a károsodásról számítandó elévülési idő leteltével. Nyilvánvaló ez a méltányossági megfontolás vezethette a másodfokú bíróságot, és a szerzők folytatják a 326. § kommentálását, mely szakasz „lehetővé tette az elévülési idő bizonyosfokú meghosszabbítását, ha a jogosult követelését *menthető okból* nem tudta korábban érvényesíteni." Menthető ok lehet adott esetben az is, ha a jogosult a követelésről rajta kívül állóan csak később szerzett tudomást. Úgy érezzük, hogy a szerzők munkájának elismert célja megkívánja, hogy a velük ellentétes álláspont híve szélesebben vegye igénybe az elméletet. Több vonatkozásban is merül fel az elévülés „a tempore delicti" kezdőpontjára, illetve „a tempore scientiae"-től való számítása. A szubjektív, objektív kettős határidejének közismert mintája az igazolási határidő és a perújítási határidő (Pp. 107. § (1) bek., ill. Pp. 261. § (1 és 3) bek. Viszont a szerzők szigorúbb álláspontja mellett felhozható a szerzőjogi törvény 7. §-a, amely az egyéni tudomásszerzésre (tehát szubjektív körülményre) tekintet nélkül egyedül objektív határidő — szerzőjogi bitorlás elkövetését rendeli a szakaszban előírt elévülés kezdőpontjául.

Saját ügyvédi gyakorlatomból említek meg egy esetet. Amikor a szerző magyar kiadóvállalatnál megjelent könyvét a magyar kiadóval üzleti összeköttetésben állott bratislavai kiadó — ugyancsak magyarul újból megjelentette és szerzőjéül egy fiktív nevű angol írót nevezett meg. Fordító neve nem is szerepelt a könyvön, hiszen fordításról nem is volt szó. A bratislavai kiadásról a szerző csak a kiadás megjelenésétől számított 3 éven túl szerzett tudomást azon a réven, hogy egy szlovák tisztelője megküldötte neki a könyvet ajándékul, arra gondolva, hogy a szerzőt érdekelni fogja a változatlan cím mellett megjelent és a szerző szakmájához tartozónak feltűnő könyve. A szerző azzal a gondolattal, hogy a két kiadó összejátszását sikerülni fog majd bizonyítani, a magyar kiadó ellen indított keresetet. Az elsőbíróság a fentebb hivatkozott szerzőjogi törvény rendelkezésére hivatkozással további érdemi vizsgálat nélkül elutasította. A budapesti Ítélőtábla fellebbezési eljárása során már én képviseltem a felperest. Kifejtettem, hogy az elévülés jogpolitikai szempontjait is figyelembe kell venni, nevezetesen, hogy az elévülés jogpolitikai rációja egyfelől a jogosultra, másfelől a kötelezettre tekint. A jogosult irányában az elévülés vitatlanul annak a hanyagságnak büntetése, hogy igényének érvényesítésével késlekedett; másrészt a kötelezett irányában méltányos, hogy az elévülési idő őt ne tekintse a netáni perben felhasználásra váró bizonyítékok megőrzésének gondjától, amely szempontra a PTK indokolás is utal (263. lap). A konkrét esetben a csalárdul eljáró kiadó irányában elég utalni arra, amit már a római jog tétele is kimondott: malitiis non est indulgendum. A csalárd fél nem érdemli meg a törvény védelmét. A jogosultat nem terheli semmiféle hanyagság a jogérvényesítésben, ha a tudomásszerzés után igen rövid időn belül a pert meg is indítja, de tárgyilag is igazságtalan, hogy egy követelés elévüljön még mielőtt a jogosult egyáltalán tudomást szerezhetett a rajta esett sérelemről, a neki okozott kárról. Nézetem szerint ezek a gondolatok vezették a PTK-t is a 326. § szabályainak felállítására.

A teljesség kedvéért elmondom, hogy a Tábla hosszú tanácskozás után az ítéletet helyben hagyta, de a tanácselnöke utánam jött a folyosóra és azt mondotta, hogy a tanács érvelésem helyeseli, de a törvényekhez nem tud hozzányúlni.

Azzal zárom le a könyvről szóló megemlékezést, hogy a múlt század utolsó évtizedeiben Szeless Adorján nevű ma már elfeledett újságíró, aki a budavári Hentzi szobor felrobbantására is tett kísérletet, szerkesztője volt egy hetilapnak, amelynek ügyesen megválasztott címe volt: „Olvasd".

A széleskörű jogászközönség figyelmét azzal a jóakaratú plágiummal hívom fel: „olvasd" — és ha már egy plágiumot vállaltam, jöjjön egy második is a lottó reklámjából: „sokat nyerhet" — sz.

B. S.

Új könyvek

Határozatok gyűjteménye. A SZOT Elnökségének és Titkárságának határozatai, valamint a szakszervezeti mozgalmat érintő legfontosabb állami rendeletek. 3. [köt.] Bp. Táncsics Kiadó, 1965. 346 p. /A szakszervezeti aktíva kézikönyvei./

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok nyugellátására vonatkozó hatályos jogszabályok. (Összeáll. *Kutis* Jenő—*Váli* László. Lezárva 1965. aug. 31.) Átd. bőv. kiad. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1965. 198 p.

Trócsányi László: Európai szocialista országok munkaügyi eljárása. Bp. (M. T. A. K. E. SZ. soksz.) 1965. 141 p. /A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete jogösszehasonlító osztályának kiadványai./

Csizmadia, Andor: L'Université de Pécs au moyen âge. (1367—) [Bp.] Tankönyvkiadó, 1965. 23 p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 42./ [Bibliogr. passim.]

Surányi Gyula—*Horváth* Károly: Általános jogi ismeretek. Segédanyag az ÉM személyzeti tanfolyam hallgatói részére. Összeáll. — [Bp.] ÉM Dokumentációs Iroda [Soksz.] 1965. 392 p. /Építésügyi Minisztérium személyzeti és oktatási főosztály./

Orvostudomány és igazságszolgáltatás. Az Egészségügyi Tudományos Tanács igazságügyi bizottságának munkásságából. 1. köt. Összeáll. Somogyi Endre. Előszó Zoltán Imre. Bp. Medicina Kiadó, 1965. 216 p.

Csiky Ottó: A modern házasság problémái. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1965. 223 p.

Szakasits D. György: A tudományos kutatás szerepe a gazdasági fejlődésben. Bp. Akad. Kiadó, 1965. 143 p. 1 t. /Tudomány-szervezési füzetek./

Parkinson, C. Northcote: Újabb törvényei. (In-laws and outlaws. Ford. Szász Imre.) Bp. Közgazdasági Kiadó, 1965. 278 p.

Huszár Tibor: Erkölcs és társadalom. Bp. Kossuth Kiadó, 1965. 305 p. [Bibliogr. 291—303.]

Statisztikai évkönyv 1964. Bp. (Statisztikai Kiadó), 1965. 438 p. /Központi Statisztikai Hivatal./

Nemzetközi statisztikai évkönyv 1965. Bp. (Statisztikai Kiadó), [1965]. 247 p. /Központi Statisztikai Hivatal./

Közgazdasági bibliográfia. Tervgazdaság, statisztika, számvitel. 4. köt. 1959—1963. (Szerk. *Hajdu* Elemérné—*Hámori* Béla—*Haraszthy* Gyula.) Bp. Közgazdasági Kiadó, 1965. 629 p.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

kiadványaiból:

Imre Iván—Reményi Gyenes István:

AUTÓSOKNAK, MOTOROSOKNAK A KÖZLEKEDÉSI SZABÁLYSÉRTÉSEKRŐL

196 oldal, ára 19,— Ft

Dr. Toldi Ferenc:

AZ ÁLLAMIGAZGATÁSI RENDELKEZÉSEK MEGSEMMISÍTÉSE ÉS MEGVÁLTOZTATÁSA

298 oldal, ára 32,— Ft

Dr. Törő Károly:

AZ ORVOSI POLGÁRI JOGI VISZONY

346 oldal, ára 38,— Ft

Dr. Weltner Andor:

A SZOCIALISTA MUNKASZERZŐDÉS

592 oldal, ára 60,— Ft

Dr. Németi László:

TERMELŐSZÖVETKEZETI VITÁS ÜGYEK A GYAKORLATBAN

308 oldal, ára 28,— Ft

Dr. Csiky Ottó:

A MODERN HÁZASSÁG PROBLÉMÁI

244 oldal, ára 20,50 Ft

SAJTÓ ALATT:

Dr. Gavallér Lajos—Dr. Fóris Imre:

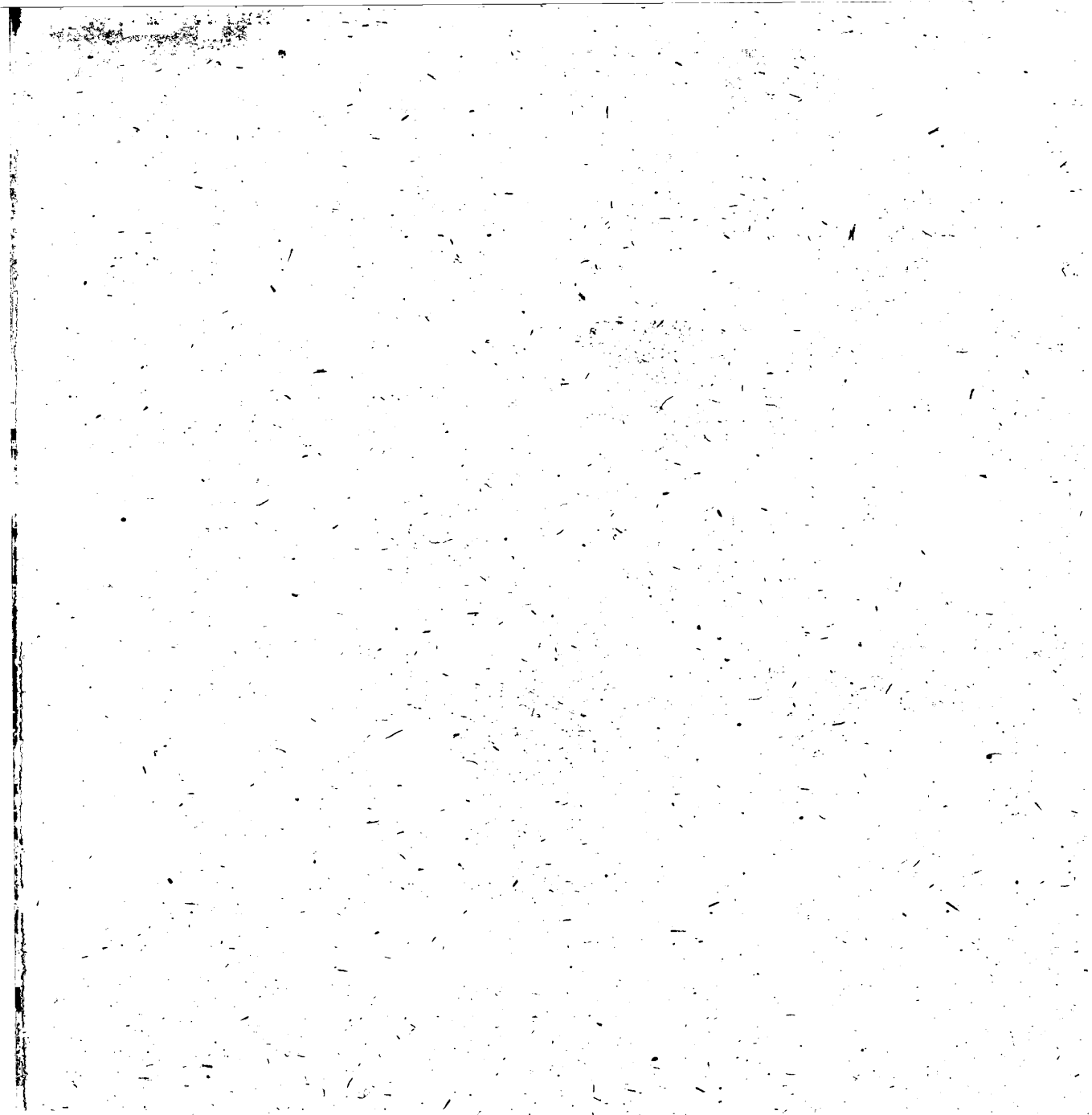
A TERMELŐSZÖVETKEZETI HATÁLYOS JOGSZABÁLYOK

✻

Főelárusítók:

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVESBOLT
(Budapest, V., Nádor u. 8.)

EÖTVÖS LORÁND KÖNYVESBOLT
(Budapest, V., Kecskeméti u. 2.)

lapszám (XXI. új évfolyam 1—2.) szerzői: *Dr. Kádár Miklós* egyetemi tanár. — *Dr. Hajdu Gyula* egyetemi tanár. — *Dr. Eörsi Gyula* egyetemi tanár. — *Dr. Beck Salamon* ny. egyetemi tanár. — *Dr. Világhy Miklós* egyetemi tanár. — *Dr. Névai László* egyetemi tanár. — *Dr. Weltner Andor* egyetemi tanár. — *Dr. Seres Imre* tanszékvezető egyetemi docens. — *Dr. Sárándi Imre* egyetemi docens. — *Dr. Révai Tibor* egyetemi docens. — *Dr. Ádám Antal* egyetemi docens (Pécs). — *Dr. Hámori Éva* egyetemi docens. — *Dr. Krémer Miklós* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Pap Tibor* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Zakár János* a Szerzői Jogvédő Hivatal vezető jogtanácsosa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221—281.) Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. 65.8004 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Kettős szám ára: 12,— Ft

INDEX: 25.422

XXI. új évfolyam 3. szám Budapest, 1966. március hó

EGYETEMI BUD.
1966 APR 1

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

FONYÓ ANTAL:
A munka tartalma, célja, és módszerei a büntetésvégrehajtás intézményeiben 105

SAWICKI, JERZI:
Az orvos büntetőjogi felelőssége a közösen dolgozók együttes hibáiért 113

HUSZÁR ISTVÁN:
A szállítási szerződés helye és szerepe a népgazdaság irányító mechanizmusában 120

PESCHKA VILMOS:
Gondolatok a joghézagról és a jogi analógiáról 129

Szemle:

BEÉR JÁNOS 142

TIMÁR ISTVÁN:
A Berni Unió revíziója 143

NAGY LÁSZLÓ—HEGEDÜS ISTVÁN:
Reflexió egy „felelősségi jogi" tanulmányhoz 145

BÁRÁNY ALADÁR:
Egy állásfoglalás margójára 149

N. I.:
Az európai szocialista országok jogalkotása (Lengyel Népköztársaság) 153

Jogirodalom:

SZÁSZY ISTVÁN:
Új államok alkotmányai — Európai szocialista országok munkaügyi eljárása — Sajtójogi intézmények a tőkés államokban 158

Gál Gyula: Világűrjog. (BOKORNÉ SZEGŐ HANNA) 158

GYÖRGYI KÁLMÁN:
Orvostudomány és igazságszolgáltatás 160

— —:
Új könyvek 161

СОДЕРЖАНИЕ: *Анталь фонёьо:* Содержание, цели и методы работы в институтах по исполнению наказаний. — *Ерзи Савицки:* Уголовноправовая ответственность врача за общие ошибки совеместно работающих. — *Иштван Хусар.* Место и роль договора поставки в механизме по управлению народным хозяйством. — *Вилмош Пешка:* Идеи о пробелах в праве и правовой аналогии. — *Обзор: Янош Беер* (Некролог). — *Иштван Тимар:* Ревизия Бернского Союза. — *Ласло Надь:—Иштван Хегедюш:* Рефлекс на одну «ответственно-правовую» статью. — *Аладар Барань:* На полях занятия одной позиции. — *И. Н.:* Правотворчество европейских социалистических стран (Польская Народная Республика). — *Юридическая литература: Иштван Саси:* Конституции новых государств — Трудовой процесс европейских социалистических стран. — Прововые институты печати в капиталистических странах. — Дюла Гал: Космическое право (*Ханна Сегё Бокорне*). — *Калман Дёрди:* Медицина и правосудие. — — —: Новые книги.

INHALT: *Antal Fonyó:* Der Inhalt, die Zielsetzung und die Methoden der Arbeit in den Strafvollzugsorganen. — *Sawicki, Jerzi:* Die strafrechtliche Verantwortlichkeit des Arztes für die gemeinsamen Fehler der kollektiv Arbeitenden. — *István Huszár:* Die Stellung und Rolle des Lieferungsvertrages im leitenden Mechanismus der Volkswirtschaft. — *Vilmos Peschka:* Gedanken über die Rechtslücke und Rechtsanalogie. — *Rundschau:* János Beér (Nekrolog). — *István Timár:* Revision der Union von Bern. — *László Nagy—István Hegedüs:* Reflexion zu einer „verantwortlich-rechtlichen" Abhandlung. — *Aladár Bárány:* An den Rand einer Stellungnahme. — *I. N.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten (Polnische Volksrepublik). — *Rechtsliteratur: István Szászy:* Verfassungen neuer Staaten. — Das arbeitsrechtliche Verfahren in den europäischen sozialistischen Staaten. — Presserechtliche Institutionen in den kapitalistischen Staaten. — Gyula Gál: Weltraumrecht (Frau *Hanna Bokor Szegő).* — *Kálmán Györgyi:* Medizin und Rechtspflege. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Antal Fonyó:* Le contenu, le but et les méthodes du travail dans les établissements pénitentiaires. — *Sawicki, Jerzi:* La responsabilité pénale du médecin pour les fautes communes des personnes travaillant dans un collectif. — *István Huszár:* La place et le rôle du contrat de livraison dans le mécanisme directeur de l'économie nationale. — *Vilmos Peschka:* Quelques idées concernant les lacunes de droit et l'analogie juridique. — *Revue:* Beér János (Nécrologie). *István Timár:* La révision de l'Union de Berne. — *László Nagy—István Hegedüs:* Réflexions sur une étude du „droit de la responsabilité". — *Aladár Bárány:* A propos d'une prise de position. — *I. N.:* La législation des pays socialistes européens. (République Populaire de Pologne). *Littérature: István Szászy:* Constitutions de nouveaux Etats. — La procédure en matière les litiges de travail dans les pays socialistes européens. — Institutions du droit de presse des Etats capitalistes. — Gyula Gál: Droit de l'espace (Mme *Hanna Bokor Szegő).* — *Kálmán Györgyi:* Science de médecine et justice. — — —: Nouveaux livres.

XXI. új évfolyam 3 szám Budapest, 1966. március

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A munka tartalma, célja és módszerei a büntetésvégrehajtás intézményeiben

Hazánkban a szabadságvesztés büntetés végrehajtása az utóbbi közel tíz esztendős időszakban olyan fejlődésen ment át, ami nemzetközi viszonylatban is számottevő. Különösen jelentős volt az előrehaladás az elítéltek átnevelését megalapozó munka megszervezése tekintetében. Mindemellett a munka nevelő szerepének mindjobb feltárása és a nevelésre való mind hatékonyabb felhasználása érdekében számos kérdésnek további elméleti megvitatására is szükség van, hogy ennek eredményei szocialista büntetésvégrehajtásunk még magasabb szintre juttatását — mind a jogi szabályozás, mind a szervezés területén — elősegíthessék.

I.

1. A munkának személyiség formáló szerepe eléggé közismert ahhoz, hogy e kérdésnek fiziológiai-pszichológiai általános elemzését ezúttal mellőzni lehessen. Ismeretes az is, hogy a szocialista társadalmi rendnek alapja a munka és hogy az ember megítélése — társadalomhoz való viszonyának megállapítása — szempontjából az egyik legfőbb értékmérő: egyfelől a pszichikus készség a társadalmilag hasznos munka végzéséhez, másfelől a végzett munka minősége és mennyisége. A társadalomban élő ember számára a munka életszükséglet: nemcsak mint a létfenntartását biztosító anyagi eszközök megszerzésének a módja, hanem mint a minden irányú individuális fejlődésének, emberi méltósága kibontakozásának elengedhetetlen feltétele is.

Már e tételekből is következik, hogy a szocialista társadalomban a munkavégzés szerves részévé kell váljék a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának is, hiszen a szabadságvesztés az elítélt életének rövidebb-hosszabb — és általában legaktívabb — szakaszát fogja át. Ennek a követelménynek a normatív kifejeződése nyilvánul meg lényegében a Btk. 38. §-ában, amely egyfelől a szabadságvesztés-büntetés egyik végrehajtási formájaként a büntetésvégrehajtási munkahelyet jelöli meg, másfelől minden szabadságvesztésre elítéltet kötelez a kijelölt munka elvégzésére. Bár ez a rendelkezés — a második bekezdést tekintve — expressis verbis csak az elítélt kötelezettségét emeli ki, tagadhatatlan azonban, hogy egyben — egész büntetési rendszerünkkel összhangban — a büntetésvégrehajtási szerveket mindkét végrehajtási forma vonatkozásában az elítéltek munkáltatásának megfelelő megszervezésére kötelezi. Nem olvasható ki más a jogpolitikai irányelvekből sem, amelyek egyik tétele a következőket szögezi le: „... a kiszabott büntetések végrehajtása során pedig minden eszközzel törekedni kell az elítéltek átnevelésére és intézményesen gondoskodni arról, hogy a szabadságvesztés-büntetésüket letöltött személyek a róluk való gondoskodás hiányában vagy más körülmények hatására ne lépjenek újra bűnözés útjára ..." Nemigen szorul bizonyításra, hogy a nevelésnek egyik legcélszerűbb módszere a rendszeres munkáltatás. Az intézményes gondoskodásnak is egyik leghatásosabb módja a rendszeres munkára szoktatás, a rendszeres munkavégzésre való készség fenntartása és ennek keretében szakmai ismeretek elsajátíttatása, illetve továbbfejlesztése. Másszóval: intézményes biztosítása annak, hogy az elítélt szabadulásakor testi-lelki kondícióval, bizonyos ismeretekkel rendelkezzék munka végzésére és a lehetőség keretein belül büntetésének letöltése idején is lépést tudjon tartani a termelőerőknek foglalkozása, vagy hivatása körét érintő fejlődésével.

Mindebből nemcsak az folyik, hogy az elítéltek munkavégzése a szocialista szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának elengedhetetlen része és az, hogy az elítéltnek kötelessége dolgozni, hanem az is, hogy az elítéltnek joga van munka végzésére, igénye van arra, hogy számára munkát biztosítsanak. A szocialista társadalomban a büntetésnek nem járuléka a társadalomból való kiközösítés, a legelemibb emberi jogoktól és az emberi méltóságtól pusztán a megtorlás érdekében való megfosztás. Akit defektuózus személyisége, vagy alkalmi megingása következtében szabadságvesztésre ítélnek, azt a szocialista állam a dolgozók közösségéből nem száműzi véglegesen a társadalom perifériájára, nem mond le róla, mint a társadalom előrehaladásának építő és alkotó munkásáról. Ehhez képest a szocialista állam az elítélttől csak annyit von el, amennyi a biztonság és az átnevelés szempontjából feltétlenül szükséges, ugyanakkor pedig intézményesen biztosítja a lehetőség szerinti zökkenésmentes visszailleszkedést a dolgozók rendes életvitelébe.

A munkához való jog a szocialista alkotmányban rögzített alapvető jogosultság, amelytől a büntetőjogi büntetés, az elítéltet a büntetés tartamára sem fosztja meg. E jognak a szünetelését nem írja elő sem Büntetőtörvénykönyvünk, sem más jogszabály. Éppen ellenkezőleg: a szocialista jogokban arra találunk példát, hogy a törvény kifejezetten rögzíti az elítélt jogát a munkára [így például az 1961. évi bolgár büntetésvégrehajtási kódex 61. cikkelyének *a)* pontja].

Nyilvánvaló azonban, hogy a szabadságvesztésre elítéltek viszonylatában a munkakötelezettséggel és a munkához való joggal kapcsolatos alapelvek sajátosan érvényesülnek. Amíg a munkakötelezettség általában az állampolgárok számára nem jogi, hanem erkölcsi parancs és a munkához való jog magában foglalja egyebek között a munka megválasztásának jogát is, addig az elítélteket jogi norma kötelezi a kijelölt munka végzésére és a munkához való joguknak tartalmilag összhangba kell kerülnie a büntetésvégrehajtás céljával, illetve a büntetésvégrehajtás egész rendszerével. Az elítélt — a személyiségének fogyatékosságát deklaráló — magatartása következtében bizonyos jogok gyakorlása tekintetében mintegy a „cselekvőképtelenség" helyzetébe kerül és a büntetés végrehajtásának tartama alatt ezek az állampolgári jogok vagy egyáltalán nem, vagy csak korlátozott tartalommal, illetve meghatározott módon realizálódnak. Ehhez képest munkához való joga nem munkaszerződés alapján, hanem kizárólag egyoldalú adminisztratív aktussal érvényesül és tartalmilag abban merül ki, hogy igénye van a szabadságvesztés végrehajtásának rendszere által meghatározott objektív lehetőségeken belül a fejlődését legjobban szolgáló munkával való rendszeres és díjazott foglalkoztatásra, valamint arra, hogy az ő munkáját, illetően is érvényesüljenek — mutatis mutandis — mindazok a munkajogi szabályok, amelyek nincsenek ellentétben a szabadságvesztés-büntetés intézményével.

A kérdésnek az előzőekben vázolt felfogása mellett tévesnek kell minősíteni azt az — irodalomban is kifejezésre jutott — álláspontot, amely egyfelől az elítélt munkakötelezettségét a megtorlás egyik összetevőjét alkotó joghátránynak fogja fel, másfelől nem ismeri el, hogy az elítéltnek joga van a rendszeres munkavégzéshez, tehát nem ismeri el az állam kötelezettségét a munka intézményes biztosítására. Emellett — e téves nézettel összefüggésben — időnként felmerülnek olyan aggályok is (így volt ez a büntető kodifikáció során is), vajon az elítéltnek a munkára való kötelezése nem idézi-e fel az emberi jogokat semmibe vevő kényszermunkát és hogy felhasználható-e a szocialista társadalomban a munka büntetésként, holott e társadalomban a munka az állampolgárok megtisztelő erkölcsi kötelessége, becsület és dicsőség dolga. Ezek a spekulatív aggályok abból a téves kiindulópontból táplálkoznak, hogy az elítéltek munkára kötelezése a büntetés megtorló jellegéhez tartozik. Az aggályoskodók nem ismerik fel a szabadságvesztés-büntetésnek dialektikus egységet alkotó kettős természetét. E büntetés ugyanis a szocialista társadalomban:

egyrészt szükségszerűen joghátránnyal járó védelmi intézkedés arra az időtartamra, amely alatt az elítélt megjavítása, átnevelése várhatóan elvégezhető,

másrészt a kényszerítés és a meggyőzés módszereit kombinálva alkalmazó komplex szociál-pedagógiai — vagyis nevelési — tevékenység.

Való igaz, hogy az állam a szabadságvesztés-büntetés során kényszer útján is biztosítja az egyes nevelési eljárások és formák realizálódásának, hatékonyságának feltételeit, ez a kényszer azonban — az említett vonatkozásban — semmiképpen sincs összefüggésben a megtorlással, sem a társadalom védelmét biztosító joghátrány-okozással. Kinek jutna eszébe — egyes végletesen liberális polgári jogművelőkön kívül — joghátrányokozást látni abban, hogy az állam — a 7—14 éves gyermekek viszonylatában — adminisztratív eszközökkel is kikényszeríti az alapfokú műveltségnek az általános iskola elvégzése keretében való megszerzését, vagy abban, hogy az állampolgárok élete és egészsége biztonságának érdekében kikényszeríti a csecsemőknek védőoltások alá vetését? (Ezek a példák analóg vonásokat mutatnak annyiban is, hogy az állampolgári alapjog — pl. tanuláshoz való jog — itt is egyoldalú adminisztratív jellegű aktusok útján érvényesül.) Az állami kényszer nem szül szükségképpen joghátrányt és különösképpen nem szül ilyet akkor, ha a kényszer az érintett állampolgárt jogának kötelező érvényesítésére szorítja. A munkára kötelezés a nevelő tevékenységnek egy olyan megnyilvánulása, amely az elítélt helyzetét objektíve előnyösebbé teszi és egzisztenciális érdekeit közvetlenül is szolgálja.

Egyesek szerint a büntetésvégrehajtás szerveinek ama kötelezettsége, amelynél fogva az elítéltek számára munkát kell biztosítaniuk, nem az elítélteknek a munkához való jogából folyik, hanem abból következik, hogy e szerveknek a büntetés céljainak elérése végett javító ráhatást kell biztosítaniuk. Ez az álláspont azt a jogi felfogást fejezi ki, hogy a munka megszervezése és az elítélteknek munkával való foglalkoztatása, olyan szolgálati kötelesség, amelynek tartalmára az elítélt jogai egyáltalán nincsenek kihatással, csupán azok az általános feladatok, amelyek a büntetésvégrehajtási tevékenységgel összefüggésben keletkeznek. Ebből viszont az is következik, hogy *egyfelől* az egyes elítéltek munkáltatásának mellőzése, vagy milyen mértékben való és milyen jellegű munkáltatása, kizárólag a büntetés végrehajtási személyzet szubjektív kötelességtudatától függ, *másfelől* pedig a munkáltatással kapcsolatos és az elítéltekre sérelmes kötelességszegés csupán a szolgálatnak rossz ellátását jelenti, amely maga után vonhatja ugyan fegyelmi eszközök érvényesítését is, azonban a sérelem kiküszöbölésére az elítélt panasszal nem élhet, hiszen, ha a munkához nincs joga, e jogot sérelem nem érheti. E konzekvencia a törvényesség biztosítása vonatkozásában a vitatott felfogásnak egyik lényeges negatívuma.

A már kifejtettek szerint *az elítéltnek a munkához való joga a büntetésvégrehajtás viszonyai által korlátozott (módosult) keretekben a szabadságvesztés idején is fennálló jogosultsága, amelytől őt csak jogszabály által meghatározott okok miatt, a jogszabály által meghatározott módon és tartamban lehet megfosztani.* A büntetésvégrehajtási szerveknek az elítéltek munkáltatásával kapcsolatos kötelezettsége tartalmát egyfelől az elítéltnek a munkához való joga, másfelől a büntetésvégrehajtás feladatai határozzák meg.

2. A munka, mint társadalmi jelenség elsődlegesen nem jogi, hanem gazdasági kategória és ez egyik meghatározója a büntetésvégrehajtási intézményekben folyó munka mibenlétének, tartalmának és céljának is. A szocialista társadalomban a munkának állam által való megszervezése minden esetben a népgazdaság érdekei, igényei és fejlettsége által meghatározott, ezek határozzák meg mind horizontálisan, mind vertikálisan a munka terjedelmét is. Már ebből is következik, hogy *a büntetésvégrehajtás által szervezett munka csakis társadalmilag hasznos munka lehet.* A munkának ez a jellege szükségképpen megkívánt a büntetési célok elérése szempontjából is.

A büntetésvégrehajtás keretében szervezett munkának tehát az a sajátossága, hogy pedagógiai célú és egyben népgazdasági érdekű tevékenység.

Természetszerűleg itt is érvényesülniük kell a népgazdasági *általános szempontoknak,* vagyis hogy a munka megszervezése során az anyagi ráfordításnak (a felhasznált termelő- és munkaeszközöknek, a felhasznált anyag választékának, mennyiségének stb.) összhangban kell állnia a népgazdaság teljesítőképességével és mindenkori gazdálkodási tervével, további ilyen általános szempont az is, hogy a ráfordítást célszerűen és gazdaságosan kell felhasználni.

Problematikussá válik azonban, hogy milyen *különös* szempontoknak kell érvényesülniük a munka üzemszerű megszervezése esetén.

Az elítéltek átnevelésére irányuló szociálpedagógiai ráhatás csak részben történik a tanműhelyekben való gyakorló foglalkoztatás, illetve az intézmény működését elősegítő szolgáltató (karbantartó) munka által, az elítéltek legszélesebb köre számára az üzemi keretekben folyó termelő munka megszervezése válik szükségessé.

Az állami árutermelő üzemek tevékenysége a népgazdasági terv által szorosan meghatározott. Az itt folyó munka megszervezésénél az árutermelő üzemekre sajátos népgazdasági szempontok is érvényre jutnak. Ezeknek az üzemeknek a tevékenységi profilját, szervezetét, a különféle mutatók által előírt feladatait az határozza meg, hogy elsődleges társadalmi rendeltetésük „megtermelni" a nemzeti jövedelemnek a népgazdasági tervből rájuk háruló részét. Minden egyéb társadalmi érdekű szerepük — így a politikai-erkölcsi és a kulturális-nevelő tevékenységben való részvételük — másodlagos, illetve járulékos természetű. A büntetésvégrehajtási üzemekben szervezett munkának viszont a büntetés céljainak elérését kell szolgálnia, ami azt jelenti, hogy a társadalmi rendeltetést tekintve ezek az üzemek az árutermelő üzemeken belül külön kategóriát jelentenek.

A munkavállalókat szerződés alapján foglalkoztató üzemek más feltételek között működnek, mint azok, amelyeket az elítéltek számára szerveznek. Az előbbiek a terv előírásai által meghatározottan gazdálkodnak a munkaerővel: a vállalatok a feladataik ellátáshoz szükséges számú és szakképzettségű munkavállalókkal szerződnek.

Szervezői tevékenységük színvonalától függ az, hogy mennyiben képesek kialakítani a feladatok gazdaságos megoldásához szükséges — a létszám és szakképzettség szempontjából vett — optimális személyi állományt. Ez az állomány elvileg állandó és — jellegzetesen — becsületes, munkaszerető dolgozókból tevődik össze. Emellett az üzem teljesítőképességét előnyösen befolyásolják a munkamorál emelésének széleskörű lehetőségei, feltételei s ezek között nem csekély hatásfokkal a karrier-lehetőség.

Mindezzel szemben: a büntetésvégrehajtási intézmény mellett szervezett üzem személyi állománya — mind a létszámot, mind az összetételt tekintve — a termelési feladatoktól függetlenül alakul, elvileg állandóan fluktuál (az úgynevezett „hosszú idős" elítéltektől eltekintve). E személyi állomány összetételére az a jellemző, hogy egyrészt szakképzetlen, és nem elhanyagolható számban átlagon aluli intellektuális ké-

pességekkel rendelkező, másrészt olyan elemekből tevődik össze, akiknél hiányzik a pszichikus készség a munka rendszeres végzéséhez és akik nagyobbrészt defektuózus személyiségek. Ez az állomány az intellektuális, a pszichikus adottságokat, illetve a morális színvonalat tekintve oly mértékben heterogén, hogy a várható munkateljesítménynek átlagolása, megtervezése, meglehetősen problematikus. Bár a munkára neveléshez, valamint a speciális munkára való betanításhoz a munkakötelezettség kedvező feltételt teremt, mégis az említett tevékenységek — a termelés mennyiségi és minőségi mutatóiban megnyilvánuló hatásfoka sokkal esetlegesebb, kevésbé megtervezhető, mint a nem bűntettes kezdő munkavállalóknál.

Mindebből következőleg a büntetésvégrehajtási intézmények mellett szervezett termelő üzemek társadalmi rendeltetése nemcsak a munkáltatás elsődleges céljánál, de a gazdasági adottságoknál fogva is különleges az egyéb termelő jellegű üzemekhez képest. Annak leszögezése mellett, hogy ezeknek az üzemeknek a tevékenységét is alapvetően a népgazdaság érdekei és a tervszerű gazdálkodás igényei határozzák meg, mégis különleges rendeltetésüknél fogva az említett érdekeket és igényeket — az üzemi profil kialakítása, a béralapgazdálkodás rendszere, a termelési követelmények meghatározásának módszere tekintetében és számos más vonatkozásban is — egyeztetni kell a bűnözés elleni küzdelem, közelebbről a büntetésvégrehajtás céljaival és igényeivel. Az érdekek és igények egyeztetése kapcsán az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a népgazdaság számára nemcsak az árutermelés volumene nagyfontosságú, hanem a termelőerők fejlődése, a megfelelő munkaerők biztosítása és utánpótlása is. Ezért a gazdaság oldalán sem elhanyagolható szempont az, hogy milyen méretekben és fokban sikerül az elítélteknek — egyidejűleg több ezres létszámot kitevő — tömegét munkára nevelni, illetve fegyelmezett munkássá alakítani. A népgazdaság szempontjából is lényeges tehát az, hogy a munkavégzés mellett megfelelő mértékkel és hatékonysággal szerephez juthassanak a különféle nevelési módszerek és eljárások. Mindezekből következőleg: *a büntetésvégrehajtási intézményekben szervezett árutermelő tevékenységet is alá kell rendelni a fő feladatnak, az elítéltek átnevelésének.*

A büntetésvégrehajtási intézmények mellett szervezett termelő üzemek az egyéb árutermelő üzemekhez képest különleges rendeltetése az irányítás és a felügyelet tekintetében is megfelelő jogi-igazgatási konzekvenciák levonását igényli.

3. A büntetésvégrehajtási intézményekben folyó munka társadalmi és jogi mibenlétét, jellegét érintő gondolatok kapcsán nem érdektelen néhány vonással felvázolni e munkának azt a szerepét, amely meghatározza itteni sajátos jelentőségét.

a) A munka a szabadságvesztés-büntetést kiálló elítélt számára az a köldökzsinór, amely őt a dolgozók társadalmához köti és amely őt a társadalom véráramába kapcsolja. A büntetésvégrehajtás során a társadalommal, annak életével való kontaktus a minimálisra csökken. Az elítélt a társadalmi mozgásnak, fejlődésnek résztvevője egyáltalán nem, érzékelője is csak korlátozott keretekben lehet. Ugyanilyen korlátozott mértékben állnak rendelkezésére azok a feltételek, emelők, amelyek a társadalom egyes tagjai és így az össztársadalom továbbhaladását is előmozdítják. Egyedül ami a legalapvetőbb: a munka az, amelynek gyakorlásával elvileg korlátozás nélkül együtthaladhat a társadalommal. A munka szolgáltatja a társadalomhoz való pszichikus kötődésnek is a viszonylag legjobb biztosítékát és egyik hatékony ellenszere a „társadalmi tériszony" kifejlődésének.

b) Az elítélt a szabadságvesztés tartama alatt ennek természetéből folyóan mesterséges (természetellenes) környezetben él és a normálistól eltérő életvitel nemcsak szakadatlan lelki traumát szül, de önmagában véve szükségképpen testi-lelki sorvadáshoz, szellemi eltompuláshoz vezethet. Gyakori következmény, hogy az elítélt önbecsülése megrokkan, emberi öntudata elsekélyesedik. E szituációban a rendszeres munka és a munkakörnyezet az, amely leginkább ellensúlyozza a mesterséges környezetből folyó negatívumokat. A rendszeres munka gátolja az elítélt testi-lelki kondíciójának hanyatlását, őt állandó és termékeny szellemi tevékenységre készteti és a munka eredményéből fakadó sikerélmények, valamint munkájának a társai, illetve a vezetők általi elismerése alkalmas helyreállítani önbizalmát, fokozni emberi méltóságérzetét. A munka az, amely elsősorban rehabilitál.

c) Megfelelő munkaszervezés esetén mind a munkára nevelés, mind a munka általi nevelés bizonyos vonatkozásban eredményesebb lehet, mint a büntetésvégrehajtási intézményen kívül. A munka elvégzésének kikényszerítése — negatív kihatásai mellett — éppen az említett feladatok megoldása során pozitív szerephez jut, mert az intézeti renddel és fegyelemmel párosulva, leküzdi az elítélt állhatatlanságát, akaratgyengeségéből fakadó kihagyásait, biztosítja az elítélt munkájának rendszerességét, egyenletes vitelét. A permanens és a nyomban reagáló felügyelet folytán a munkavégzéssel kapcsolatos elismerés (kedvezmény) és a fenyítés sokkal biztosabban és gyorsabban bekövetkezik, mint az intézményen kívüli szabad munkavállalás esetében.

A rendszeres és a szocialista bérezési elvek szerint díjazott munka végeztetésével az elítélt számára tényszerűen be lehet bizonyítani, hogy a munka biztosabb egzisztenciális bázis, mint a bűnözés, hogy a munka társadalmi sikert, státust és számára megelégedést biztosít.

d) A rendszeresen végzett díjazott munka biztosítja az elítélt számára, hogy a végrehajtás tartama alatt családjáról gondoskodhassék (sok

esetben neveli is a családról való gondoskodásra). Lehetővé teszi, hogy szabadulásakor megfelelő anyagi feltételekkel rendelkezzék a társadalomba való beilleszkedéshez, leküzdhesse az esetleges átmeneti jövedelemkiesésből keletkező zavarokat és megkönnyíti azt, hogy képzettségének, valamint hajlamának megfelelő munka végzésére szerződjék. A rendszeres munkát végző elítéltet nem az állam tartja el, tartási költségeit keresetéből ő maga fedezi, ami különösen az elítéltek jelentős részénél fennálló parazitizmus iránti hajlammal szemben nevelő ráhatást biztosíthat. (A megfelelő jövedelmet biztosító rendszeres munkáltatás hiánya, az eltartás, éppen az elítéltben meglevő parazitizmus elmélyítését idézheti elő.) A keresettel rendelkező elítélt képes részben vagy egészben megtéríteni az általa okozott kárt, ami egyfelől fokozza a felelősségtudatát, másfelől megkönnyíti szabadulás utáni helyzetét.

Nyilvánvaló, hogy a büntetésvégrehajtási intézményben szervezett munkának az itt felvázolt sajátos szerepe a gyakorlatban csak kisebb-nagyobb hatásfokkal érvényesül, nyomatékkal kell azonban leszögezni, hogy a kifejtett pozitív jellegű hatásokat elérni kizárólag a rendszeres — megfelelő keresetet biztosító — munkáltatással lehet.

4. Hangsúlyozni kell azonban, hogy még a megfelelően megválasztott és megfelelő keretek között folyó rendszeres munkavégzés sem biztosítja *önmagában* az elítélt átnevelését és megjavítását, ennek csupán előfeltételeit teremti meg. Ahogy a cél megvalósulása szempontjából a munkát nem pótolhatja semmi, ugyanúgy a munka nem pótolhatja sem a szabadságvesztés tartama alatti komplex nevelő ráhatások módszeres és rendszeres alkalmazását, sem a büntetés kiállása utáni — tágabb értelemben felfogott — utógondozási tevékenységet. Ezt a megállapítást az eddigi tényvizsgálatok és tapasztalatok meggyőzően támasztják alá. A tények világánál helytelennek bizonyult az a felfogás, amely a társadalomra hasznos termelő munka üzemi keretek közötti végzésének önmagában véve is döntő jelentőségű hatóerőt tulajdonított és ezért — az egyéb nevelési tevékenység rovására — az üzemek megszervezésénél, működésük meghatározásánál és a munkarend kialakításánál kizárólag a gazdálkodási szempontokra és az ezek alapján kimunkált tervteljesítési mutatók elérésére volt tekintettel.

Összegezve a büntetésvégrehajtási intézményben folyó munka mibenlétét és jellegét érintő gondolatokat, a következő megállapítások tehetők:

a) büntetésvégrehajtási rendszerünknek elengedhetetlen szerves része az elítéltek rendszeres munkáltatása,

b) az elítéltnek joga van munkára és egyben jogi kötelezettsége áll fenn a kijelölt munka végzésére.

c) Az elítélt munkára kötelezése a büntetésnek nem megtorló, hanem nevelő jellegéből folyik. A munkáltatás és a munkára való képzés az elítélt átnevelésének, megjavításának, valamint a róla való intézményes gondoskodásnak elsősorbani előfeltétele.

d) Az elítéltet munkájáért a szocialista bérezés elvein alapuló — az általános rendelkezések alapján számított — díjazás illeti meg. Kihatnak rá mindazok a munkavégzéséből fakadó jogok és kötelezettségek, amelyek a szabadságvesztés-büntetés intézményével, illetve a büntetésvégrehajtás rendszerével ellentétben nincsenek.

e) A büntetésvégrehajtási intézményen belül szervezett árutermelő üzemeknek és a tanműhelyeknek a szakosítását akként kell kialakítani, hogy egyaránt megfeleljen mind a büntetésvégrehajtás céljainak, illetve az elítéltekről való intézményes gondoskodás követelményeinek, mind pedig a népgazdaság érdekeinek és aktuális igényeinek. A munka rendjét és a termelési követelményeket arra figyelemmel kell megállapítani, hogy az elítéltek munkáltatásának elsődleges feladata alapot szolgáltatni a komplex nevelési módszerek hatékony alkalmazásához.

A büntetésvégrehajtási intézményben folyó munka céljának meghatározása szempontjából mindezeknek a tételeknek az előrebocsátása szükségesnek tűnik, mert az ezek tekintetében való ilyen vagy olyan állásfoglalás döntés a tekintetben is, hogy milyen célt szolgál a munka büntetésvégrehajtás során. Ha ugyanis a munkát mint a büntetés megtorló jellegéből folyó joghátrányt fogjuk fel, akkor a munka céljaként nyilvánvalóan mást kell meghatározni, mint az esetben, ha a munka kötelező végzését a reszocializáció módszereként — az elítélt szempontjából is előnyös nevelési tényezőként — értékeljük.

Az előadottakból kiindulva:

a büntetésvégrehajtási intézményekben folyó munka célja, hogy

a) az elítélt személyiségének alakításával megfelelő alapot szolgáltasson az egyéb nevelő eljárások és módszerek eredményes alkalmazásához;

b) ellensúlyozza a letartóztatóintézet természetéből folyó környezeti ártalmakat (biztosítsa az elítéltek fizikai, szellemi, pszichikai kondíciójának fenntartását);

c) biztosítsa minden elítélt számára a szakképzettség vagy valamely munkaágban való gyakorlottság megszerzését, és ezáltal is megteremtse számukra a dolgozók társadalmába való, lehetőleg zökkenésmentes beilleszkedés feltételét.

II.

A büntetésvégrehajtási intézményben folyó munka megszervezésének és végzésének elvei.

1. A büntetésvégrehajtási intézményben folyó munkának a megtorlás nem eleme, ezért a

társadalmi rosszallásnak, a büntetés súlyában is kifejeződő mérvét nem a munkáltatás keretében — a munkanem megválasztásával, vagy a fizikai megterhelés ilyen vagy olyan mértékével — kell érzékeltetni, hanem az elítélt számára kijelölt rezsim általános szigorúságának vagy enyheségének fokával. A munka nem lehet a fenyítésnek eszköze, nem járhat az emberi méltóság megalázásával és nem használható fel az elítélt lelki gyötrésére (pl. értelmetlen munka végeztetése útján).

2. Az elítélteket társadalmilag hasznos — népgazdasági érdekű — munkával kell foglalkoztatni. A büntetésvégrehajtási intézmény működését előmozdító házi műhelyekben végzett munka mellett, elsősorban a korszerű technikát felhasználó nagyüzemi ipari és mezőgazdasági árutermelés az, amely a leghatékonyabban alkalmas a munkával kapcsolatos célkitűzés realizálására. *Valamennyi munkaképes elítélt számára indokolt biztosítani — akár fizikai, akár adminisztrációs vagy más szellemi foglalkoztatással — a termelő munkába való bekapcsolódást, az ebben való közreműködést.* Ennek ma még objektív — gazdasági és jogi akadályai vannak. A jogi akadályokkal kapcsolatban két kérdés elvileg vetődik fel. Az egyik a kötelező zárka intézményének kérdése, a másik a gazdálkodási — adminisztrációs tevékenység kizárása az elítéltek által végezhető munkák köréből.

A kötelező zárka nincsen összhangban a jogpolitikai irányelvekkel, szocialista büntetésvégrehajtási rendszerünk egészével és szerepe a büntetésvégrehajtási célok megvalósításában meglehetősen problematikus. A kötelező zárka az elítéltet viszonylag hosszú időn át tétlenségre, henye életmódra szorítja, elzárja mindenféle nevelő ráhatás alól, szellemileg-erkölcsileg inkább visszavetni, mintsem fejleszteni alkalmas. A szocialista büntetésvégrehajtás — éppen egyes burzsoá börtönrendszerek évszázados, rossz tapasztalatai alapján — ezt az intézményt elutasítja, az elítélt átnevelését nem bízza az ő „magábaszállására", nem hisz a „magányos vagy társas bűnhődésben", hanem a végrehajtás idejét *teljességgel* felhasználja a személyiség formálásra alkalmas hatóerők alkalmazására. Tudatot formálni, érzelemvilágot kedvezőre fordítani csakis aktivitással — közhasznú tevékenységbe való bevonással — egyetemben lehet. Egyetlen gyakorlatinak látszó érv szólhat a kötelező zárka mellett éspedig az, hogy ez a fokozat elrettentésben álló élményt nyújt és ekként növeli a börtönnek speciál-preventív hatását. E felfogásnak azonban több érv is ellentmond. Bőséges történelmi tapasztalattal igazolt az a tény, hogy „elrettentéssel" sem a speciális, sem a generális prevenció szempontjából tartós eredményt elérni nem lehet. (Különben már régen fel lehetett volna számolni a tömeges bűnözést.) Rövid, átmenetileg csillapító, hatása pedig társadalmunkat nem elégíti ki, miután ez a társadalom a büntetésvégrehajtástól is a bűnözés *tartós* csökkentésének előmozdítását igényli, ami pedig csakis olyan végrehajtási rendszer útján valósítható meg, amely az elítéltnek a társadalomhoz való közelítésére, együttműködési készsége kifejlesztésére alapít és amelyben az „elzárás" nem öncélú megtorlás, hanem egyes bűntettes kategóriák átnevelésének kényszerű előfeltétele. Mindezzel kapcsolatban röviden utalni kell arra is, hogy a bűntettes számára ténylegesen nem is a börtönzárkában való elszigetelés a legelrettentőbb hatású, hanem az előzetes fogság; a legkisebb hatással éppen azokra a konok bűntettesekre van, akikkel szemben való alkalmazása még a legindokoltabbnak tűnhetik, hiszen ők foglalkoznak az újabb bűnelkövetés lehetséges következményei latolgatásával. Az is nyilvánvaló, hogy a parazita életmódot folytatók számára a kötelező zárka elviselése nem terhes és az élősdiségre való készségüket csak fokozza.

A másik felvetendő kérdés: indokolt-e elvileg kizárni a büntetésvégrehajtási intézményben folyó munka köréből a gazdasági-adminisztrációs vagy szellemi munkát? A jelenlegi Büntetésvégrehajtási Szabályzat kifejezetten tiltja az elítélteknek gazdálkodási-igazgatási jellegű teendőkkel való megbízását. Ennek a rendelkezésnek gyakorlati-biztonsági (pl. a titok megóvásával kapcsolatos) szempontokon kívül csak az az elvi indoka képzelhető el, hogy egyfelől az átnevelést csak a fizikai munka segítheti elő, másfelől pedig a fizikai munkához viszonyítva kényelmesebb „irodai" munka ellentmondásban van a büntetésben rejlő megtorló elemmel. E megfontolással szemben utalni kell ismételten arra, hogy a kijelölt munka milyensége nem lehet a büntetés szigorának vagy enyheségének a kifejezője. A szocialista társadalomban a munka a megtorlás részeként vagy elemeként nem fogható fel, e társadalomban a munka nem büntetés. A munkának a büntetéssel kapcsolatban való kötelezővé tétele nem más, mint minden állampolgár számára előírt kötelezettségének jogi, hatalmi kikényszerítése azért, hogy egyfelől a tömegükben defektuózus személyiségű bűntetteseket, a meg nem felelő életmódot folytatókat, meg nem felelő környezetben élőket a becsületesen élő dolgozók életviteléhez hozzák közelebb és megfelelő munkakollektívákba helyezvén őket, felhasználják e kollektívák nevelő erejét. A munka tehát a kedvező irányba való befolyásolás alapját teremti meg. A munkára kötelezés másfelől — az alkalmi bűnelkövetőkkel szemben — a munkára való készség fenntartását és az előzőekben már vázolt egyéb érdekeket szolgál, de semmiképpen sem a megbüntetést. Egyebekben pedig: vajmi különösnek tűnnék a szocialista társadalomban egy olyan szemlélet kialakulása, amely éppen a fizikai munkában látná a retorzió érvényesülését, vagyis a kizsákmányoló rend nézeteit „mentené" át jelenlegi viszonyainkba. A fizikai munka nálunk morálisan is különösen megbecsült, azonban ebből azt a másirányú következtetést sem lehet levonni, hogy erőteljes tudatformáló hatásánál fogva az egyedüli alkalmas munka a

bűntettes átnevelésére. A fizikai megerőltetéssel nem járó, új terméket közvetlenül nem alkotó, igazgatási-szervezési, számviteli stb. tevékenység ugyanolyan hatékonysággal használható fel a munkával kapcsolatos célkitűzés realizálására, feltéve hogy az ilyen munkákra való kijelölésnél nem a jutalmazásban való részesítés óhaja, vagy más szubjektív eredetű motívum az eldöntő tényező, hanem az elítélt személyisége, képességei, hajlama. Ami a biztonsággal kapcsolatos megfontolásokat illeti, az aggályoknak ellentmond a Szovjetunió és más országok tapasztalata.

3. A munkát az általános és a speciális munkaképesség alapján az elítélt szakképzettségére, korábbi foglalkozására és kívánságára is figyelemmel, igen körültekintően kívánatos kijelölni. A munkának a helyes megválasztása és az elítéltnek megfelelő munkakollektívába való elhelyezése a büntetésvégrehajtási tevékenységnek egyik döntő mozzanata. A munkának helyes megválasztása csakis az elítélt személyiségének, előéletének, valamint a bírói ítéletben rögzített tényeknek és rendelkezéseknek ismeretében biztosítható. A különféle szempontok érvényesíthetése érdekében olyan bizottságnak kellene e kérdésben a döntést meghozni, amelyben részt venne az orvos, a pszichológus és a büntetésvégrehajtási nevelőtiszt is.

Az említett szempontok közül — két okból is — különös figyelmet érdemel a speciális munkaképesség kérdése. Képesség-vizsgálattal viszonylag egzakt módon le lehet mérni azt, hogy az elítélt mely munkaterületen tud a követelményeknek megfelelően helytállni. Módot ad olyan munka kijelölésére, amely biztosan és viszonylag rövid idő alatt sikerélményt nyújt, ami különösen a fiatalokkal szembeni nevelő ráhatásnak igen fontos mozzanata. Nagy hasznot jelenthet ezen kívül a képességvizsgálat a bűntettre vezető okok, előzmények megállapítása terén is és azáltal hozzájárulhat a megfelelő nevelési eljárás kialakításához. Megvilágíthatja azt, hogy a gondatlanul sérelmet okozónál milyen mértékben játszott szerepet a képességhiány (pl. veszélyeztetés, vagy hanyag kezelés esetében). Fényt deríthet arra a lelki törésre, válságra, amelyet a képességhiány miatt rosszul megválasztott foglalkozás űzése során mutatkozó sikertelenség váltott ki és amely jelentős tényezője volt az elítélt magatartása, életvitele negatív irányba fordulásának (elégedetlenségből fakadó keserűség, ingerültség; emocionális kitörések, szembekerülés az érvényesülőkkel, a társadalommal; a kudarcot vallott személyek társaságának keresése; züllés, italozás és züllött elemekkel való kapcsolatba kerülés és így tovább). E megfontolások is felvetik a pszichológus bevonásának szükségességét a büntetésvégrehajtási tevékenységbe.

Nézetünk szerint nem szabad és nem is célszerű az elítéltet olyan foglalkozási körben munkáltatni, amelytől őt bírói ítélet eltiltotta. Felmerülő kérdés ezzel kapcsolatban, hogy helyes-e a foglalkozásukkal visszaélő szándékos bűntettet elkövetőket, illetve a foglalkozásuk szabályait megszegő vagy abban járatlan bűntetteseket korábbi foglalkozásuknak megfelelő munkakörben dolgoztani olyankor, amikor a foglalkozástól eltiltást a bírói ítélet mellőzte, vagy ki sem mondhatta (mert pl. a szabályszegést szakképzettséget nem igénylő foglalkozás körében követték el). A foglalkozásukkal visszaélőkkel kapcsolatban negatív álláspontra kell helyezkedni már csak azért is, mert ezeknek a korábbi foglalkozásukban való elhelyezkedése — az előzmények miatt (pl. sikkasztó raktárnok esetében) — nehézségekkel járhat és nem is kívánatos. A foglalkozási szabályt megszegők és a gondatlan bűntettesek (pl. művezető, gépkezelő) esetében viszont úgy véljük, hogy a kérdést igenlőleg kell megválaszolni. A büntetésvégrehajtás során a büntetés célja speciál-preventív viszonylatban éppen az által realizálódik, hogy az elítéltet a szabályok következetes megtartására nevelik, azokat vele kellően megismertetik és a munkát jól begyakoroltatják.

4. A szabadságvesztés büntetésre ítélteknek a munkával kapcsolatos jogait és kötelességeit illetően az általános munkajogi rendelkezéseket kell irányadóaknak tekinteni, kivéve azokat, amelyeknek érvényesülését a sajátos büntető — illetve büntetésvégrehajtási — jogviszonyok szükségképpen nem zárják ki, illetve nem módosítják. E körben kiemelendő tételkként, illetve eldöntendő kérdésekként említhetők — nézetünk szerint — a következők:

a) A szabadságvesztésre ítélt köteles a kijelölt munkát elvégezni. Ha e kötelezettségnek alapos ok nélkül nem tesz eleget, a munkát megtagadja, vagy a munkafegyelmet sértő magatartást tanúsít, fenyíteni kell.

b) Az elítéltet az általa végzett munkáért díjazás illeti meg. A díjazást a munkabérre vonatkozó általános rendelkezésekben foglalt bértételeknek megfelelően — és e rendelkezésekben meghatározott szempontok érvényesítésével — bizonyos mérvű csökkentéssel kell meghatározni. A munkának két éven át tartó rendszeres és kifogástalan végzése után a csökkentéstől el kell tekinteni.

A díjból a következő tételek, a következő sorrendben vonhatók le: *a)* a rabellátás díja; *b)* rokoni kapcsolaton, illetve hatósági határozaton alapuló tartásdíj; *c)* a bűncselekménnyel okozott kár megtérítésének részlete; *d)* a munka végzése során okozott kár térítési összege, a munkajogi rendelkezésekben foglaltaknak megfelelően; *e)* jogerős bírói ítélet, illetve hatósági határozat alapján letiltott összeg. Az intézet parancsnoka fenyítésként legfeljebb három hónap tartamára elrendelheti a díjnak 5—10%-kal való csökkentését. Az elítéltet azért a munkáért, amelyet alkalmilag végez, vagy amely az elítéltek körülményei kedvezőbbé tételét szolgálja, díjazás nem illeti meg.

c) Az elítéltnek szerzői joga, találmányi újítási díjra való jogosultsága érintetlen marad

a szabadságvesztés tartama alatt is. A büntetésvégrehajtási szervek kötelesek elősegíteni az elítéltnek népgazdasági érdekű találmányra vagy újításra irányuló tevékenységét.

d) Az elítélt munkaidejére az általános rendelkezések vonatkoznak. Megilleti őt a heti pihenőnap és a csökkentett munkanap. Az általánosan elrendelt munkaszüneti napokon nem köteles dolgozni. Számára legalább 8 havi — önhibájából meg nem szakított — munkavégzés után évente hat napi fizetéses alapszabadságot kell biztosítani. A szabadság idő — két évet meghaladó munka esetén — az általános szabályok szerint növekedik. A folyamatos munkavégzésnek két évet meghaladó részét — kifogástalan életmód esetén — a büntetés kiállása után is be kell tudni a pótszabadságra jogosító időbe.

e) A szabadságvesztés tartama alatt végzett munka a nyugellátási igény megszerzéséhez szükséges időbe rendszerint nem számítható be.

Kivételesen figyelembe vehető a szabadságidőbe beszámítható munkavégzésnek két évet meghaladó része, feltéve hogy

ea) az elítéltet a szabadulástól az öregségi nyugdíjra jogosító korhatár eléréséig újabb szabadságvesztéssel nem büntették és egyébként is kifogástalan életmódot folytatott;

eb) az öregségi nyugdíjra jogosító korhatárt a szabadságvesztés végrehajtásának ideje alatt érte el, szabadulása után állapotánál fogva rendszeres munkavégzésre már nem képes, büntetésének letöltése alatt kifogástalan magatartást tanúsított és személyi körülményeire tekintettel a beszámítás különösen indokolt.

Ezek a — jórészt büntetésvégrehajtási szabályzatba illő — tételek a következő megfontolásokkal fakadnak, illetve a következő elvi álláspontokat illusztrálják:

Nézetünk szerint büntetésvégrehajtási intézményben végzett munkával kapcsolatos jogviszonyoknak a mibenlétét és terjedelmét egyfelől a speciális prevenció követelményének, másfelől a javító-nevelő munka intézményével kapcsolatos jogviszonyokkal való összhang szempontjainak kell meghatározniuk.

A speciális prevenciót az segíti elő, ha az elítélt számára a büntetés végrehajtása alatt végzett munka tudatilag is, érzelmileg is becsessé válik és ha az a szabadulása utáni időre vetítetten is előnyös perspektívát tár elé. A bűnözéstől visszatartó hatást keletkeztet, ha ezt a munkát nem büntetésnek tudja, hanem olyan hídnak, amely visszavezeti őt a társadalomba, és amely érvényesülési lehetőséget és jogokat nyit meg számára a szabad életben is. A szabadulás utáni becsületes életvitelre indít, ha a becsületes életvitel a feltétele a büntetés végrehajtása alatt végzett munka jogkeletkeztető beszámításának.

A büntetés-végrehajtási intézményben végzett munka lényegében a javító-nevelő munkának szabadságvesztéssel súlyosított szigorúbb változata, ezért a munkával kapcsolatos jogviszonyok meghatározásánál figyelembe kell venni, hogy a szabadságvesztésre ítélt általában nem kerülhet kedvezőbb helyzetbe mint az, aki javító-nevelő munka büntetést áll ki. Mindamellett a szabadságvesztésnek nemegyszer igen hosszú időtartamára figyelemmel a rendes munkaviszonyból folyó egyes jogoknak (pl. a munkában töltött idő beszámításának) a teljes kizárása az elítéltet egzisztenciálisan igen kedvezőtlen helyzetbe hozhatja, ami szabadulása után nem a folyamatos további munkavégzésre serkenti, hanem — miután az eltelt sok évet behozhatatlan időveszteségnek tudja — „most már mindegy" alapon pszichikusan a parazita, bűnöző életvitelre indítja. Mindez amellett szól, hogy bizonyos időtartamon túli folyamatos munkavégzést a szabadulás után úgy kell tekinteni, mintha azt az elítélt rendes munkaviszony keretében teljesítette volna.

5. Az elítéltek munkájának megszervezésénél különös súlyt kell helyezni a munkakollektívával való együttműködési készség és szolidaritás kifejlesztésére, az egymástól való kölcsönös függésük tudatosítására. A munkaosztagok kialakítása rendjén mind szélesebb körben kell felhasználni az önigazgatás lehetséges formáit és módszereit. Az őrség nélküli munkahelyeken és telepeken a munkavégzés és a rend megtartása feletti felügyeletet jórészt az elítéltek közreműködésével kell kialakítani. Az egyes osztagok vagy még szélesebben szervezett munkakollektívák személyi összetételének állandóságát messzemenően meg kell őrizni.

A munka rendjének és szervezetének kialakításánál feltétlenül biztosítani kell az egyéb nevelési formák és módszerek hatékony érvényesítésének — fizikai és időbeli — lehetőségét. Az előirányzott termelési mennyiségi mutatók elérésének szempontjai nem szoríthatják háttérbe a büntetés céljának realizálásával kapcsolatos szempontokat. A népgazdaság számára a büntetésvégrehajtási intézményekben való munkáltatás eredményességét elsődlegesen nem az fejezi ki, hogy milyen mértékű az ebből folyó tiszta nyereség, hanem az, hogy e munka az egyéb nevelési eljárásokkal összhatásban milyen mértékben képes az elítéltekből munkaszerető, megfelelő magatartású és korszerű szakismeretekkel rendelkező dolgozókat formálni.

6. Valamennyi elítélt számára gondoskodni kell az alapvető szakmai technikai ismeretek elsajátításának lehetőségéről és indokolt biztosítani azt is, hogy a megfelelő előképzettséggel és képességgel rendelkezők ismereteiket magasabb szinten gyarapíthassák és ennek megfelelő képesítést szerezzenek.

Az intézményen belül a szakmai képzést két szinten — az ipari, illetve mezőgazdasági jellegű továbbképző iskolák tananyagát közvetítő alapfokú oktatás és a szakmunkásképzés szintjén — kellene megszervezni. Az alapfokú oktatásban való részvételt kötelezővé kellene tenni mindazok számára, akik képesítéssel nem rendelkeznek.

A szakmunkásképzés profilját a népgazdaság szükségleteinek megfelelően, a büntetésvégrehajtási intézményeken belüli munkahelyekre is tekintettel szükséges meghatározni. E képzést olyan méretűvé kívánatos fejleszteni, hogy a szükséges előfeltételekkel rendelkező valamennyi elítélt — kérésére — szakmunkás képesítést szerezhessen. Az önkéntességet abban a vonatkozásban is szem előtt kellene tartani, hogy a tanfolyamokra való beosztásnál az elítélt hajlamát, kívánságát is indokolt lenne figyelembe venni. A képesítésre törekvőket, illetve az eredményesen tanulókat, a munkaidőre is kiterjedhető, jutalmazásban lehetne részesíteni.

Biztosítandó lenne annak lehetősége is, hogy az elítélt levelező úton technikumi-középiskolai tanulmányokat folytasson, illetve hogy a művezetői, brigádvezetői és egyéb szakmai továbbképző tanfolyamok anyagát elsajátíthassa.

Ez esetben a képesítésről oklevelet kellene kiadni annak feltüntetése nélkül, hogy az elítélt a képesítést büntetésének végrehajtása idején szerezte, illetve, hogy az ismereteket a büntetésvégrehajtási intézmény által szervezett tanfolyamon sajátította el.

Fonyó Antal

Az orvos büntetőjogi felelőssége a közösen dolgozók együttes hibáiért

I.

Az orvos és a beteg kölcsönös kötelességeinek és jogainak szabályai, valamint a gyógyítási folyamatért való felelősség elvei kialakulásának alapja az egyénileg, mintegy elszigetelve dolgozó orvos évszázados magánjogi viszonya volt. Ebben a munkasémában a beteg egy meghatározott, a beteg által kiválasztott orvos gondoskodása alatt állt, s erre az orvosra bízta egészségének védelmét.

Az orvostudomány gyors és állandó fejlődése szükségszerűen magával hozta a messzemenő szakosítást és munkamegosztást, arra kényszerítette az orvosokat, hogy közösen kezeljék a beteget s felhasználják a nem teljes orvosi képesítéssel rendelkező munkaerők segítségét is. A beteg közösségben végzett kezelése azt jelenti, hogy az orvos a diagnosztikai és terápiai munka egyes szakaszait ugyanannak a betegnek az esetében is különböző személyekre bízza, akik *egymás után* végzik el tevékenységüket. Ezek lehetnek a gyógyításhoz szükséges elemzések, átvilágítások, injekciók, masszázsok, valamint a megfelelő nyilvántartások és kimutatások vezetése. Ebben az esetben a közös tevékenység folyamata időben oszlik meg. A közösen végzett gyógykezelés azonban azt is jelenti, hogy a közösség, az együttes egy műveletet egyszerre, közös erővel hajt végre. A közös erőfeszítés tehát ugyanabban az időben zajlik le, miközben az egyes tagok szerepköre többé vagy kevésbé pontosan körülhatárolt. Klasszikus példája ennek a közösen végzett műveletnek az operációt végrehajtó sebészeti együttes. Az új, bonyolult operációs technika igen nagy mértékben növelte a szakosított munkamegosztást. Az operációhoz jelenleg sokszor nemcsak több különféle szakorvos és az orvosi segédszemélyzet jelenlétére van szükség, hanem részt kell hogy vegyenek a műtétben más területek szakemberei (villanyszerelők, technikusok, műszerészek, vegyészek) is.

A változások nagyon gyorsan következnek be. Még csak alig kezdtük tudatosítani az említett jelenség jogi vonatkozásait, amelyek különösen élesen nyilvánulnak meg a műtéti beavatkozások alkalmával, amikor már elemeznünk és szabályoznunk kell két szorosan együttműködő együttes — a sebészeti és aneszteziológiai együttes — viszonyát a beteghez, valamint egymáshoz. Mindkét együttesbe több, különböző, pontosan meghatározott feladatot ellátó személy tartozik. Ebben az értelemben minden kórház sajátos együttest alkot. Úgy véljük tehát, hogy az orvos által egyénileg vizsgált és kezelt beteg deontológiai modellje elavult. Egyre inkább átadja a helyét az új típusnak, amely szerint a beteget orvosokból és nem orvosokból álló együttes kezeli.

Éppen ezért a beavatkozás helyes kimenetele egyre nagyobb mértékben függ attól, hogy a közösen dolgozó együttes minden tagja a munkamegosztás és az orvostudomány követelményeinek megfelelően viselkedik-e. Ez a kölcsönös összefüggés a beavatkozás eredményét illetően különösen élesen jelentkezik a műtétek esetében. Kisebb mértékben ugyan, de létezik minden olyan esetben, amikor az orvos diagnosztikai vagy terapeutikai döntését más személyek munkájának eredményeire is alapozza. A jelenlegi munkamegosztás mellett ez csaknem elkerülhetetlen. A társadalmi egészségvédelem, a kiépülő kórházi hálózat, az ingyenes orvosi ellátás, valamint egészségügyi szolgáltatásokat igénybevevők számának gyors növekedése kétségkívül nagy mértékben elősegíti ezt a fejlődést, elmélyíti ezt a folyamatot. Az állam egyébként szankcionálja is ezt. Elismeri, hogy az orvosnak munkája közben segédszemélyzetre van szüksége. Megfelelő iskolákban képzi a segédszemélyzetet, és formálisan is felruházza bizonyos jogkörrel.

Ezt a fejlődést tényként kell kezelnünk, bár orvosi szempontból néha ellenvetéseket ébreszt

— ennek megvitatása egyébként nem tartozik témánkhoz. Függetlenül attól, milyen messzire fog menni a jövőben, már most fontos és nehéz kérdések előtt állunk az említett együttesek munkamegosztásával kapcsolatban.

Hogyan fog alakulni az együttest vezető orvos, valamint az együttes tagjainak büntetőjogi felelőssége az orvosi műhibáért?

A kérdés új és meglehetősen kevéssé kidolgozott.

Természetesen aránylag könnyű megállapítani az együttes egy-egy tagjának felelősségét *az általa személyesen elkövetett* műhiba következményeiért. Bár itt is, mivel több személy tevékenységéről van szó, bonyolult problémák merülnek fel az ok-okozat láncolatot, valamint a bűnösség kérdését illetően, mert az együttes egyik tagjának „hibás tevékenységébe" bekapcsolódik a beteget gondozó még egy vagy több személy „hibája" is. Erre a kérdésre egyébként később még vissza kell térnünk.

II.

A feltett kérdésre adandó válasz részletes elemzése előtt szeretnénk még néhány észrevételt tenni.

A büntetőjogi felelősség megállapításakor a *polgári jogi* elemzéseken és értékeléseken alapuló analógiák és következtetések semmiképpen sem vezethetnek kielégítő eredményhez. A büntetőjog körében ugyanis speciális alapelvek vannak érvényben, amelyek szabályozzák az egyes személyek felelősségét a törvényileg tiltott tevékenységben való részvétel — (vagy a törvény által előírt tevékenység esetén tanúsított passzivitás) esetében. Ezek az elvek a büntetőjog területe számára autonomikusan szabályozzák az együttes egyes tagjainak felelősségét a jogi szempontból releváns következményekért, ha a következményeket előidéző együttes tevékenysége világosan, vagy természetszerűleg a munkamegosztáson alapul.

Éppen ezért az a felosztás, amelyet a lengyel polgári joggyakorlat is alkalmaz kártérítési kérdésekben a „beosztott személyekre" (pl. ápolónők), akiknek a tevékenységéért a kórház vagy az intézet mindig felel („Kötelmi Kódex" 145. cikk) és az olyan személyzetre (pl. orvosok), akiknek a tevékenységéért elvileg nem felel, amennyiben részükről nincs *culpa in eligendo* —, még akkor sem adna fogódzópontot a minket érdeklő anyagban a büntetőjogi felelősség meghatározása és megosztása szempontjából, ha következetesen végrehajtanák. A polgári jogban tehát legalább részben érvényes a „harmadik" személyek cselekedeteiért való — esetleg vétlen — felelősség elve. Ezen kívül a nem szándékos vétkesség fogalma a polgári jogban kevésbé szubjektív, az ember egyéni „lehetőségeitől" függő, mint a büntetőjogban.

A munkamegosztáson alapuló együttes tagjait illetően elsősorban a nem szándékos cselekményekkel kiváltott — tehát gondatlansággal vagy könnyelműséggel előidézett — „következményekért" való felelősség alapelveinek és határainak kijelölése érdekel minket. A nem szándékos bűnösségből fakadó formális büntettek ugyanis nagyon ritkák. A törvényhozás, a jogelmélet és a joggyakorlat több évszázados erőfeszítésekkel számos olyan szabályt és intézményt hozott létre, amelyek lehetővé teszik a felelősség megfelelő elhatárolását, amennyiben a közösen tevékenykedő személyek szándékos bűnösségéről van szó. A nem szándékos bűnösség esetében azonban a törvény útmutatásai meglehetősen általánosak, a joggyakorlat nem túl nagy, az elméleti munkával feldolgozott anyag pedig természetszerűen kicsi.

Az operációs, anaszteziológiai, radiológiai, anatómiai-patológiai, valamint az egyéb orvosi együttesek esetében éppen a nem szándékos bűnösség jöhet számításba. A szándékos bűnösség esetei e téren annyira ritkák, hogy nincs is nagyobb gyakorlati jelentőségük.

Kétség sem férhet ahhoz, hogy a nagy előnyöket jelentő munkamegosztás új veszélyek forrásává is válik. Ez lehet a megfelelő szervezés és összehangolás hiánya, különböző pontatlanságok az együttes tagjainak érintkezésében, az, hogy nem lehet mindig előre látni az együttes minden egyes tagja által elkövethető valamennyi lehetséges hibát, nem is beszélve arról, hogy az szinte lehetetlen, hogy az együttes minden tagja — a vezetőt is beleértve — minden pillanatban át tudja tekinteni a munka egész területét.

Ezért a messzemenő munkamegosztás és szakosítás a társadalmilag megtűrt kockázat határainak kiszélesítéséhez kell, hogy vezessen. A munkamegosztás ma kétségkívül sokkal szélesebb körű, mint száz évvel ezelőtt volt a technika fejlődésének áramlatába bekapcsolódó területen. Nem lehet társadalmi szinten csak a munkamegosztás előnyeit elfogadni, s figyelmen kívül hagyni az ehhez kapcsolódó elkerülhetetlen kockázatot.

A munkamegosztás előnyei nyilvánvalóak. Lehetővé teszik, hogy az együttes minden tagja nagyobb tudást szerezzen, és teljes egészében a rábízott szakaszra összpontosítsa erőfeszítéseit; nem is beszélve azokról a feladatokról, amelyeket ma még a legtehetségesebb és legképzettebb egyén sem tud egyedül megoldani. Találó volt az az észrevétel, hogy az olyan orvos, aki maga körül mindenre ügyelni fog, nem teszi ki magát a gondatlanság vádjának, viszont kétséges, hogy jó orvos lesz-e.

III.

Ezekkel az általános tételekkel kapcsolatban visszatérhetünk az előzőleg felvett kérdéshez: az orvos büntetőjogi felelősségéhez a vele közösen dolgozó együttes tagjainak tevékenységéért.

Ehhez az együtteshez elsősorban az asszisztáló orvosok tartoznak, ilyen szerepet töltenek be közöttük a hematológusok, a radiológusok, ezenkívül a szülésznők, ápolónők, műtősök, az orvostanhallgatók, az ápolónőképző és segédorvosképző iskolák hallgatói stb., a gyakornokok, technikusok, villamosszakemberek, vegyészek, titkárnők, dokumentációvezetők.

Határozottan ki kell emelnünk, hogy valamennyi felsorolt személy teljes egészében felel a munkamegosztás következtében rábízott munkaterületen a saját gondatlanságából vagy hanyagságából származó hibákért.

Hogyan fog azonban alakulni az együttest vezető orvosnak és az együttes egyes tagjainak felelőssége más tagok hibáinak következményeiért?

Ezeknek az alapelveknek a jelentősége határozottan meghaladja az orvos-beteg viszony szűk kereteit, ugyanis a közös tevékenység valamennyi részvevője által elkövetett hibák minden következményéért való felelősséget érinti.

A jogi és orvosjogi doktrinában nagyjából három irányzatot lehet megkülönböztetni.

Az első irányzat történeti szempontból kétségkívül a legrégibb: terhelik az orvos hagyományos szerepéről alkotott elképzelések, valamint a polgári felelősség teréről származó koncepciók. Ez az irányzat abból indul ki, hogy a személyzet és az együttes valamennyi hibájának következményeiért az orvos viseli a teljes személyes felelősséget. E szerint az elképzelés szerint az orvosnak oly messzemenően gondosnak és körültekintőnek kell lennie, hogy előre lássa a legtávolabbi olyan helyzeteket is, amelyekben büntetőjogi szempontból jelentős hiba történhet. Ez az álláspont nem felel meg az élet követelményeinek. Nem lehet még a legjobban képzett és eddigi munkájukban legnagyobb alaposságot tanúsító szakemberekből és emberekből olyan együttest összeállítani, amelyről általánosságban és elvontan el lehetne mondani: kizártnak tekinthetjük, hogy az együttes bármelyik tagja valamilyen hibát kövessen el.

A gyakorlatban ez az álláspont ahhoz vezetne, hogy az orvost a harmadik személy hibája esetén legalábbis gondatlanság terhelné. Mindig el lehet ugyanis mondani — méghozzá az általános emberi tapasztalatnak megfelelően — hogy az orvos — előre láthatta volna, és előre is kellett volna látnia, hogy ez vagy az bekövetkezhet. Nincsenek tévedhetetlen emberek.

Érdemes emlékeztetni arra, hogy egy olyan aránylag egyszerű műtétnél, mint az epekő eltávolítása, a sebész 272, az első asszisztens 175, az ápolónő pedig 108 mozdulatot végez. Gyomorműtétnél az orvosra 398, az ápolónőre 304 mozdulat jut. A bonyolultabb műtétek esetében a műveletek száma meghaladja az ezret.

Lehetetlen lenne azt kívánni, hogy a sebész műtét közben figyelemmel kísérje az együttes minden tagjának minden mozdulatát, hiszen neki magának figyelmét a műtét területére, az ott rá váró feladatokra és a műtét közben mindig előfordulható váratlan jelenségekre kell összpontosítania.

Az ilyen messzemenő gondosság, az együttes tagjai által elkövethető hibák ilyen nagy arányú előrelátásának megkövetelését sokan túl messzemenőnek és megengedhetetlennek tartják.

A második irányzat éppen az ellentétes álláspontot képviseli. Az előző tendencia az együttes tagjai iránti *bizalom hiányából* fakad, a második alapja viszont az *abszolút bizalom* a közösen dolgozó együttes tagjai iránt, ha azokat formális jogosítványaiknak megfelelően alkalmazzák, és az illetékességüknek megfelelő tevékenységet végzik.

Az ilyen együttest irányító orvosnak mindig joga lenne tehát azt feltételezni, hogy munkatársa az orvosi eljárás szabályainak megfelelően fog tevékenykedni, és sohasem okoz kárt.

E szerint az elv szerint közömbös, hogy maga az orvos választotta-e ki munkatársait, vagy ezt helyette annak az intézménynek az adminisztrációja végezte el, feltéve természetesen, hogy maga a munkamegosztás megfelel az előírásoknak, vagy az orvosi gyakorlatban általánosan elfogadott elveknek.

„Mire lenne való a szakképzett segédszemélyzet — kérdezi az egyik sebész munkájában — ha nem arra, hogy tehermentesítsen minket? Nem könnyít viszont munkánkon egyáltalán, ha mindenikük minden tevékenységét minden pillanatban ellenőriznünk kell."

Úgy tűnik, hogy ennek az irányzatnak a képviselői ugyanúgy túl messzire mennek, de az ellenkező irányban. Csak részben, az alábbi tételek terén lehet egyetérteni vele:

1. A jelenlegi körülmények között egyetlen orvos sem tud megfelelően dolgozni más személyek segítsége, és a közöttük való munkamegosztás nélkül. Vonatkozik ez azoknak a személyeknek az összességére, akikkel egyidőben dolgozik (pl. asszisztensek, ápolónők, műtősnők), valamint azokéra, akiknek a segítségét vagy a véleményét a beavatkozás előtt vagy után veszi igénybe pl. röntgenológusok, radiológusok, reanimátorok, analitikus laboratóriumok, gyógyszertárak.

2. Ha az orvos maga választotta a vele közösen dolgozó együttest, és eközben nem követett el gondatlanságot, akkor nem kell büntetőjogilag felelnie ezen személyek hibáiért. Ezt a bizalomra vonatkozó tételt csak bizonyos *megkötésekkel* és korlátozásokkal lehet elfogadni.

3. Az orvos nem felelhet akkor sem ezen személyek hibáiért, ha nem volt befolyása a kiválasztásukra. Ez a helyzet természetesen akkor áll fenn, ha az alkalmazás vagy az elbocsátás más szervektől vagy hatóságoktól függ.

A fenti tételt is csak bizonyos megkötésekkel és korlátozásokkal lehet elfogadni.

Így jutunk el a harmadik irányzathoz. Ez az irányzat elfogadja a munkamegosztásból fakadó kockázatot, valamint ennek alapján az általános bizalmat az együttes tagjai iránt, abból

a feltevésből kiindulva, hogy mindenki jól fogja végezni feladatát. Ez a nagy számok törvénye alapján végzett valószínűségszámítás eredménye. A bizalmat azonban csak bizonyos határok között engedi meg. A korlátozás a mérsékelt kockázat elvéből fakad. Ezt néhány szóval szeretnénk megvilágítani.

IV.

A „korlátozott bizalom" elve évek óta tör előre a közlekedés terén.

Az utak használói, az utcai forgalom részvevői is sajátos együttest alkotnak. A modern forgalom folyamatosságát csak a bizalom elvének alkalmazásával lehet fenntartani. A gépkocsivezető feltételezheti, és bízhat benne, hogy az utak használói a nagy közlekedési együttes részvevői ismerik a szabályokat, és alkalmazkodnak hozzájuk.

Ez a bizalom azonban korlátozott. Bizonyos helyzetekben, bizonyos külső jelek hatására a gépkocsivezetőnek „el kell vesztenie" bizalmát. Ettől a pillanattól kezdve kötelessége feltételezni, hogy a többiek hibákat fognak elkövetni, s ehhez kell alkalmaznia cselekedeteit és kötelességeit.

A Legfelsőbb Bíróság a Büntető és Katonai Kollégium 1963. VI. 22-i együttes ülésén (VI. sz. IX. 0.54/61.) kötelezően kimondotta az alábbi alapelvet a közlekedési bűncselekményekre vonatkozóan:

„A gépjárművezető a korlátozott bizalom elve értelmében kell hogy viselkedjék a közlekedés többi részvevőjével szemben. Ez azt jelenti, hogy mindig joga van számítani arra, hogy a közlekedés többi részvevője betartja a közlekedési szabályokat, amíg azok személyes tulajdonságai, meghatározott magatartása, vagy egyéb, az élettapasztalatok által indokolt különleges helyzet nem készteti arra, hogy feltételezze: a többiek esetleg nem tartják be a közlekedési szabályokat vagy a forgalom biztonságosságának alapelveit. Ilyen jel lehet a gépjárművezető számára más személyek jól látható képtelensége a közlekedési szabályok, a közlekedés elveinek betartására (gyermekek, öregek, a rokkantak egy csoportja, olyan személyek, akiknek mozdulatai részegségre engednek következtetni). Elsősorban gyermekek jelenléte idősebbek kísérete nélkül az úttesten vagy annak közelében kell, hogy a gépkocsivezetőt különös bizalmatlanságra és óvatosságra késztető jel legyen. A meggondolatlanság, az önuralom hiánya a veszedelem pillanatában, vagy a veszedelem fel nem ismerése a gyermekeknél kiszámíthatatlan reakciókat idézhet elő (pl. az utolsó pillanatban átszaladnak a gépkocsi előtt). Éppen ezért a gépjárművezetőnek az ilyen helyzetekben számítania kell az események váratlan alakulására, és megfelelően korlátoznia kell sebességét.

Ha annak ellenére, hogy a gépjárművezető betartotta a korlátozott bizalom elvét, baleset, halál, sérülés, vagy emberélet kockáztatásának veszélye merül fel a közlekedésben amiatt, hogy a másik közlekedésben részvevő személy nem teljesítette a közlekedési szabályokból, vagy a közlekedés biztonságának elveiből az adott pillanatban fakadó kötelezettségeit —, nem lehet annak a gépjárművezetőnek a büntetőjogi felelősségéről beszélni, aki az események ilyen alakulását nem látta előre."

Úgy vélem, hogy a „korlátozott bizalom" elvét alkalmazni kell az emberi tevékenység minden olyan területén, ahol a munkát együttes végzi. A büntetőjogi felelősség „irányelve" kell, hogy legyen, ha az együttes vezetőjének vagy tagjának nem szándékos bűnösségéről van szó az együttműködő személyek tetteivel kapcsolatban. Ezt az elvet alkalmazta a Legfelsőbb Bíróság 1964. II. 24-én kelt határozatában (nr. III. K. 345/63.) egy szolgáltató-termelő kisipari szövetkezettel kapcsolatban. Az ítéletet helyesen állapította meg:

„A vezető a kérdések általános ismeretében, ismerve a beosztott személyzet munkáját, tehetségét és pontosságát a munkában, bizalommal kell hogy viseltessék a dolgozók beszámolói iránt. Ez a bizalom azonban korlátozott."

Számomra kétség nem férhet ahhoz, hogy ezt a szabályt az orvosokkal szemben is alkalmazni kell.

Ennek a koncepciónak a kezdeteit és elemeit megtalálhatjuk a Legfelsőbb Bíróság néhány határozatában szétszórva a legutóbbi tíz esztendőben.

J. orvost, az egyik kórház sebészeti osztályának vezetőjét büntetőjogi felelősségre vonták R. ápolónő által elkövetett hibáért, aki nem tartotta be a szükséges óvatosság kötelességét a rábízott kézi gyógyszertár őrzésében és az orvosságok kiadásában, aminek következtében halálos baleset történt.

A Legfelsőbb Bíróság 1953. XII. 21-én kelt határozatának indokolásában többek között a következőket állapította meg (nr. II. K. 790/53.):

„Ismerve emellett a kórházi körülményeket, a segédszemélyzet felhasználhatóságát, *tudva, hogy R. vádlott a szerzett tapasztalatokon kívül nem rendelkezik teljes szakmai képzettséggel* (szerző kiemelése), J. vádlott annál inkább köteles lett volna az óvatossági rendszabályok betartására, R. vádlott munkájának ellenőrzésére, különösen a kábító és erősen ható gyógyszerekkel való rendelkezés terén . . ."

Mivel J. vádlott nem teljesítette kötelességét a kézi gyógyszertár ellenőrzése terén, ő is felelős a baleset bekövetkezéséért.

A Legfelsőbb Bíróság egy másik 1955. IV. 16-án kelt (nr. K. IV. 95/55.) határozatában ezt olvassuk:

„Arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az orvos bűncselekményt követett el . . . elhagyva a kórházat, ahol egy olyan súlyos beteg fekszik, aki állapota miatt az adott orvos személyes gondviselését és segítségét igényli, s ezt *tekintettel nem kielégítő szakmai képzettségükre*

nem fogják tudni biztosítani a kórházban maradó orvosok" (szerző kiemelése).

A Legfelsőbb Bíróság 1955. X. 28-án kelt (nr. II. K. 754/55.) határozata így indokolt: „M. vádlott, mint tapasztalt orvos amikor az általa a kórházi gyógyszertár vezetésével megbízott N. ápolónő rendelkezésére bízott erős hatású gyógyszereket és kábítószereket, *előre láthatta volna, hogy az ápolónő nem kielégítő gyógyszertani ismeretei miatt* betegek egészségére és életére hátrányos következményekkel járhat, ha az, *mivel rendelkezik a gyógyszerekkel és kábítószerekkel* (szerző kiemelése) más gyógyszert vagy kábítószert ad ki, mint amit az orvos felírt.

1955. XI. 19-én kelt ítéletében (nr. IV. K. Rn. 904/55.) a Legfelsőbb Bíróság abból az elvből indult ki, hogy a szülészeti osztály vezetője, akinek osztályán egy súlyos beteg feküdt, nem sértette meg kötelességeit, amikor rövid időre elhagyta a kórházat, mert *„megvolt az alapja ahhoz, hogy feltételezze, hogy a beteg megfelelő biztonságban van, és minden orvosi utasítását betartják"* (szerző kiemelése). A beteg mellett több orvos is maradt, közöttük I. fokú szakorvosok.

Még világosabban megnyilvánulnak a „korlátozott bizalom alapelvének" tételei a Legfelsőbb Bíróság 1956. II. 28-án kelt ítéletének (nr. IV. K. 1109/55.) indokolásában, bár közvetlenül nem hivatkozik erre az elvre, és nem is használja ezt a meghatározást.

„B. S. orvost büntetőjogi felelősségre vonták azért, mert betegét kórházba irányította, ahol az nem részesült a megfelelő ápolásban. A Legfelsőbb Bíróságnak az az álláspontja, hogy a vádlott nem tekinthető ezért felelősnek. *Az ellentétes állásfoglalás ahhoz a következtetéshez vezetne, hogy az orvos nem irányíthatja betegét kórházba anélkül, hogy attól kelljen tartania, büntetőjogi felelősségre fogják vonni, ha a beteg nem részesül megfelelő gondviselésben, vagy a kórházi gyógykezelés eredménye kedvezőtlen lesz. Az orvosnak joga van feltételezni,* hogy a beteg a kórházban megfelelő gondozásban részesül és orvos-kollégái a segédszemélyzettel együtt *megfelelően teljesítik kötelességüket, még ha erre nem is figyelmeztetik őket külön"* (szerző kiemelése).

Milyen következtetéseket lehet levonni a korlátozott bizalom elvéből?

Az együttes vezetője és valamennyi tagja feltételezheti, hogy az együttes minden megfelelően képzett és képesítésének megfelelően dolgozó tagja kötelességei szerint fog eljárni, *mindaddig,* amíg bizonyos jelek a munka folyamán ezt a bizalmat meg nem ingatják. Ettől a pillanattól úgy kell viselkedni, mintha elveszítette volna bizalmát.

Ez elsősorban akkor következik be:

a) ha észreveszi, hogy az együttes formálisan képzettséggel rendelkező tagja a valóságban annak nincs birtokában;

b) ha észreveszi, hogy az együttes tagja nem tud megbirkózni a rábízott feladatokkal, és funkcióját nem tudja megfelelően betölteni;

c) ha észreveszi, hogy az együttes valamelyik tagja hibát követett el;

d) ha észreveszi, hogy a munkamegosztás, amelynek kialakítására nem tudott befolyást gyakorolni, hibás;

e) ha észleli, hogy az összeköttetés az együttes tagjai között hibás, ha az utasítások érthetetlenné váltak, vagy tartalmuk nem jut el az együttes tagjainak tudatáig.

Megjegyezzük, hogy itt nem a fenti jelek elvont, ex post észlelésének lehetőségéről van szó. Ezt mindig fel lehet tételezni. Itt a konkrét és konkrétan észlelt jelekre gondolunk. A konkrét jel hiányának idején tehát nem sérti meg senki az előrelátás kötelességét, ha bizalmat tanúsít az együttes tagjai iránt, és feltételezi, hogy nem fognak hibát elkövetni, amennyiben hatáskörükön és a munkamegosztás által kijelölt területükön belül tevékenykednek.

Az orvos (az együttes vezetője) számára ettől a pillanattól kezdve az előrelátás új, mint mondottuk „másodlagos" kötelességei jelentkeznek. A helyzettől függően tehát a következőket kell tennie:

a) utasítást adni az együttes megfelelő tagjának,

b) mással kell helyettesítenie az adott személyt, vagy az adott munkakörben más személy szolgálatait kell igénybe vennie,

c) külön ellenőrzésnek kell alávetnie az adott személyt,

d) követelnie kell a helytelen munkamegosztás megváltoztatását, ha annak kialakítását nem tudta befolyásolni, vagy az együttes adott tagjának eltávolítását,

e) ettől a pillanattól kezdve az együttes minden tagjának kötelessége, hogy értesítse a vezetőt.

Egy együttes közös tevékenységében tehát világosan meg kell különböztetnünk *két szakaszt* a büntetőjogi felelősség értékelése szempontjából, amelyeket a figyelmeztető jelek konkrét tudatosítása választ el egymástól. Az első a tagok iránti teljes bizalom szakasza, amikor számítani lehet arra, hogy hibátlanul és kötelességüknek megfelelően teljesítik feladataikat. A második szakaszban bizalmatlanul kell viselkedni velük szemben, és fel kell tételezni, hogy megsértik a tudás alapelveit.

A fentiekkel kapcsolatban két észrevételt kell tennünk:

1. Az, hogy az „előre látás" másodlagos kötelezettsége csak ez után a cezúra után jelentkezik, egyáltalán nem jelenti azt, hogy az együttes vezetőjének nem kell felelnie azokért a következményekért, amelyeket a *rendszeres időszaki* ellenőrzés, rendtartás vagy általános szakmai alapelvek által előírt elsőrendű kötelességének elmulasztása idéz elő. Az együttes tagjai iránti bizalom elve a rendszeres időszaki ellenőrzés kötelessége alól nem ment fel. Éppen ellenkezőleg, elfogadását és a vele kapcsolatos

kockázatot csak ekkor ismerheti el a társadalom, ha a rendszeres időszaki ellenőrzés valószínűvé teszi számos hiányosság megszüntetését már menet közben.

1963. I. 11-én kelt (nr II. K 130/62.) ítéletében a Legfelsőbb Bíróság elmarasztalt egy adminisztratív együttest, ebben az esetben egy községi tanácsot, mert elmulasztotta a tanácsi apparátus rendszeres időszaki ellenőrzésének vitathatatlan kötelességét, a tanács szabályszerű működésének terén.

Az ítélet azt is megállapítja, hogy az ellenőrzési hatáskör *ismeretének hiánya* nem mentesíthet a felelősség alól, ha az adott személy elvállalta a szóban forgó munkakört. A nem szándékos bűnösségért való felelősség terén ugyanis évek óta elfogadott az az alapelv, hogy megsérti a kötelező gondosságot és nem teljesíti kötelességét az a személy, aki elvállalja egy funkció vagy munkakör betöltését, bár tudja, vagy *tudnia kellene, hogy nem rendelkezik az ehhez szükséges képzettséggel, vagy nem tudja megfelelően teljesíteni a rábízott feladatokat.* Az ilyen személynek kötelessége *tartózkodni* az adott tevékenységtől, le kell mondania az állás elvállalásáról, vagy az adott foglalkozás végzéséről. Ha egy személy valamilyen együttesben legalább részben vezető szerepet vállal, elsőrendű *kötelessége megismerkedni a rá nehezedő szervezeti, koordinációs és ellenőrzési feladatokkal.* Nem lehet védekezni a fenti kötelezettségek ismeretének hiányával, mert maga ez a tény az adott esetben gondatlanságot vagy könnyelműséget jelent, és további törvényi feltételek jelentkezése esetén okot szolgáltathat a gondatlanságból eredő bűnösség megállapításához.

2. Abban az esetben, ha az együttes vezetőjének döntő befolyása van az együttes összeállítására és tagjainak kiválasztására, valamint a funkciók felosztására, már felelősségre vonható, ha az együttes tagjai nem teljesítik feladataikat az előírásoknak, vagy a tudás általános elveinek megfelelően.

3. Még egy észrevétel. Előfordulhatnak olyan esetek is, hogy az együttes vezetőjének az első perctől kezdve kötelessége bizalmatlanul viselkednie a vele együttműködő személlyel szemben. Ez a helyzet áll fenn kétségkívül, ha az együttműködő személy főiskolai hallgató vagy kezdő gyakornok orvos. Egyeseknek az a véleményük, hogy ez vonatkozik az együttes minden olyan tagjára, aki, bár megvan a formális képesítése, először vesz részt valamilyen tevékenységben.

4. Hogyan alakul az együttes vezetőjének felelőssége attól a pillanattól kezdve, hogy jelentkezett az „előre látás" másodlagos kötelezettsége, ha nem áll módjában eltávolítani az együttes nem megfelelő tagját, mert ez nem tartozik a hatáskörébe, vagy mert az illetékesek nem tudják mással helyettesíteni a szóbanforgó tagot?

Azt hiszem, hogy ettől az időponttól kezdve az együttes vezetőjének magatartását az együttes ilyen tagjával való együttműködés következményeiért való felelősség szempontjából a nagyfokú kényszerhelyzet esetén érvényes szabályok szerint kell értékelni.

V.

Valamivel bonyolultabb a sebészeti és aneszteziológiai együttes kölcsönös viszonyának jogi értékelése.

1. Itt is a korlátozott bizalom elvét kell alkalmazni. Mindkét együttes bízhat a másik szakértelmében és a szükségleteknek megfelelő magatartásában, mindaddig, amíg bizonyos jelek ennek a feltevésnek a kétségbe vonására nem késztetik.

A két együttes kölcsönös viszonyában mindegyik felel saját hibáiért a munkamegosztás határain belül a műtét minden szakaszában (az előkészítés, a tényleges műtét és a befejező szakasz idején).

2. Mindkét együttes felel a közösen elkövetett hibákért. Ez a közösen kiválasztott tényezőkre vonatkozik: a műtét programjára, idejére, a meghatározott módszerek és érzéstelenítő eljárások alkalmazására, a beteg elhelyezésére, műtét utáni gondozására.

3. Természetesen a konkrét esetben nehézséget jelenthet annak a megállapítása, hogy a hiba mennyiben származik a sebész illetve aneszteziológus beavatkozásából vagy be nem avatkozásából. Ez ténykérdés, és nem a jogtudomány, hanem az orvostudomány körébe tartozik. Ezek a nehézségek nem befolyásolják magának a szabálynak az érvényességét.

4. Válaszolnunk kell azonban arra a kérdésre, hogyan kell viselkednie mindkét együttesnek, ha véleménykülönbség merül fel közöttük a végrehajtandó műveleteket illetően?

Ez a vitás kérdés legélesebben a műtét lefolytatásának idején jelentkezik. Egy példa. A műtét alatt az aneszteziológus olyan jeleket vett észre, amelyek figyelmeztetik a műtét folytatásának veszélyességére. Észrevételét azonnal közli a sebésszel. A sebésznek döntenie kell: vagy folytatja a műtétet ilyen feltételek mellett is, vagy vállalja a műtét elhalasztásával járó kedvezőtlen következményeket. Az aneszteziológusnak viszont módjában áll beszüntetni tevékenységét s ezzel a sebészt a műtét megszakítására kényszeríti.

Az az általános vélemény, hogy az aneszteziológus nem mehet túl messzire. Nincs joga a sebészt döntésre kényszerítő tevékenységhez. Véleménykülönbség esetén kötelessége a sebész határozott figyelmeztetésével véget ér.

Ha a sebész a műtét folytatása mellett döntött, s ez a bűncselekmény tényállását kimerítő következményekhez vezetett, elsősorban azt kell megvizsgálnunk, nem forog-e fenn felróható hiba.

Ha az operáló orvos az aneszteziológus tanácsa szerint jár el, jogi jelentőségű következ-

mények esetén a felelősség mindkettőjüket egyformán terheli.

VI.

Az együttesben végzett munkával kapcsolatban meg kell vizsgálnunk néhány, az oksági kapcsolatot érintő kérdést is. Ezek kissé kauzuisztikusak, és a pedantizmus látszatát kelthetik, ennek ellenére nem hagyhatók figyelmen kívül.

1. Hogyan alakul a helyzet, ha az együttes két tagja A és B egy beavatkozás során vagy egy beteggel szemben oly orvosi műhibákat követ el, amelyek külön-külön nem váltanának ki bűntetőjogi következményeket (sérülést, az egészség leromlását, a beteg halálát), de együttesen ilyen eredményhez vezettek. Természetesen továbbra is nem szándékos cselekményekről van szó. Véleményem szerint ebben az esetben egyik taggal szemben sincsenek meg a büntetőjogi felelősségrevonás feltételei.

Meg kell itt említenünk egy lényeges kivételt, mégpedig ha a hibás tevékenység az együttes több tagjának megegyezésén alapul. Ez esetben természetesen mindegyikükkel szemben fennállnak a felelősségrevonás feltételei.

Pl.: A sebész és az aneszteziológus közösen helyezik el a beteg karját a műtét előtt. Az asszisztens a beteget a műtét után nem megfelelően helyezi el. A sebész ezt látja, de nem tiltakozik, hanem elfogadja ezt a megoldást.

2. Hogyan alakul a következő eset: Az együttes egyik tagja, pl. az asszisztáló orvos hibát követ el, amelyet ugyan megfelelő beavatkozással ki lehetne javítani, de az együttes másik tagja is hibát követ el, minek következtében a beteg meghal. A. orvos műtét közben átfúrja a belet, s a bűnösség utólagos megállapítása esetén testi sértésért felelhetne. A beteg életét azonban meg lehetett volna menteni. B. orvos a másodlagos műtét végrehajtása közben halált okozó hibát követ el. A. orvos ebben az esetben nem felel a beteg haláláért, mert hibája és a halál között nincs oksági kapcsolat. Egyesek ebben az esetben az oksági láncolat „megszakadásáról" beszélnek.

B. orvos — a felróható hiba esetén — természetesen felel az általa előidézett halálért.

3. Együttes tevékenység esetén a probléma még bonyolódhat, mivel újabb szemek kapcsolódhatnak be az oksági láncolatba.

Ha A. és B. orvosok olyan hibákat követtek el, amelyek következménye testi sértésnek számít, az asszisztáló ápolónő pedig ezeknek a következményeknek a megszüntetése közben a megfelelő erősségű gyógyszer vagy injekció helyett halált okozó adagot adott a betegnek, nem fogadhatjuk el. A. és B. felelősségét a halálos kimenetelű következményért.

Nehéz értékelni az alábbi esetet. A. orvos műtét közben olyan hibát követett el, amelynek következtében a tudomány álláspontja szerint csak bizonyos idő elteltével áll be a halál. Nem következett azonban be még abban a pillanatban, amikor B. ápolónő saját hibájából (pl. túl nagy altató-adaggal) a beteg azonnali halálát okozta. Ez esetben is el kell fogadnunk, hogy A. orvos nem felel a beteg haláláért.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a bűnösség megállapítása esetén A. orvos nem fog felelni gondatlanságból okozott testi sértésért vagy veszélyeztetésért.

4. Felmerül ezzel kapcsolatban egy kérdés, amely már a joggyakorlatban is tükröződött: hogyan alakul a hibáért való felelősség, ha a büntetőjogi vagy még szigorúbb büntető felelősséget maga után vonó következményt a beteg magatartása idézte elő. A. orvos hibásan helyezte el a kötést, de a releváns következményt az váltotta ki, hogy a beteg, ahelyett, hogy az orvos utasításának megfelelően hazament és lefeküdt volna, feleslegesen sétált a városban. Ebben az esetben az orvos alapjában véve nem felelős. Ez a bizalom elvéből következik. A félreértések elkerülése végett ki kell emelnünk, hogy az orvos felelőssége felmerülhet már azért, mert „bizalmat" tanúsított a beteg iránt, pedig az korára, műveltségére, reakcióinak normálisságára vagy az utasítások megértésére való tekintettel nem érdemelte meg a bizalmat.

A „korlátozott bizalom" elve azonban nemcsak a betegre, hanem valamennyi felsorolt esetre érvényes.

5. Az együttes tagjainak felelőssége a „harmadik személy" tevékenységéért mindig számításba jöhet akkor, ha az együttes tagjának nem lett volna szabad bizalmat tanúsítania a többiekkel szemben. Természetesen az ilyen esetek értékelésénél nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy együttes tagjai vagy vezetői *nagyfokú kényszerhelyzetben* is lehetnek. (Btk. 22. cikk) Ez akkor következik be, ha bár elvesztették bizalmukat az együttes többi tagjai — ezen belül esetleg a beteg — iránt, nincs más választásuk. Tiltakozásuk ellenére is tovább kell dolgozniuk a rendelkezésükre álló erőkkel, mert nem tudják mással helyettesíteni, vagy haza kell küldeniük a beteget, hogy helyet teremtsenek súlyosabb eseteknek, bár nem bíznak abban, hogy az teljesíteni fogja utasításaikat.

Az ilyen esetekben tudatosan vállalt kockázat kétségkívül meghaladja a társadalmilag megengedhető határokat. Éppen ezért össze kell mérni azokkal a javakkal és érdekekkel, amelyeket az orvos védelmezni igyekszik. Ez magából a „nagyfokú kényszerhelyzet" intézményéből fakad. Ezt a kérdést jogi szempontból a bűnösség oldaláról is meg lehet oldani, azt vizsgálva, volt e lehetősége az együttes vezetőjének vagy tagjának arra, hogy másképp járjon el.

Az együttes egyes tagjai felelősségének alapját vizsgálva a legnagyobbfokú óvatossággal kell eljárnunk. Nagyon helyesen hívták fel a figyelmet arra, hogy a helyzetek, esetek és hibák sokféleségének következtében nagyonis fennáll a jogi hiba elkövetésének veszélye.

Sawicki, Jerzi

A szállítási szerződés helye és szerepe a népgazdaság irányító mechanizmusában

A szállítási szerződés intézményének hazai fejlődése bizonyítja, hogy a polgári jog szolgálati szerepe és a szerződés mint jogintézmény felépítmény jellege kevés intézményünknél mutatkozott meg oly határozottsággal, mint éppen a népgazdasági terv végrehajtását szolgáló szerződéses kapcsolatoknál. A népgazdaság legfőbb szervezője és irányítója a szocialista állam ugyanis gazdaságpolitikájával határozza meg a népgazdaság fejlesztésére, annak fő irányaira vonatkozó tervcélokat és intézkedéseket, a lakosság életszínvonalának alakulását meghatározó célkitűzéseket, a pénz és az anyagi eszközök társadalmi elosztását, végül az ezek elérését biztosító módszereket. A gazdasági mechanizmus — melynek a szállítási szerződés is része — a szocialista állam gazdaságpolitikai célkitűzései számára a gazdaságirányításnak azzal a legcélszerűbb rendszerével szolgál, mely a szocialista termelési viszonyokon belül leginkább megfelel a szakadatlanul fejlődő termelőerők elért fejlettségi fokának és az ennek megfelelően fokozódó társadalmi munka megosztásának. A gazdaságirányítás rendszerében helytfoglaló szállítási szerződés fogalma és mindenkori funkciója is tehát attól függően változik, ahogy a szakadatlanul fejlődő termelő erők és az ennek megfelelő társadalmi munkamegosztás a gazdaságirányítás meglevő kereteit túlhaladják.

1. A szállítási szerződés intézményének kifejlődése és gazdaságirányítási rendszerünkbe való beilleszkedése csak akkor következhetett be, amikor a szocialista állami tulajdon már hazánkban is bizonyos mértékben kifejlődött, a tervgazdálkodás megfelelő mértékben érvényesült és lehetséges volt már az áruformának a vállalatok közti kölcsönös gazdasági érdekeltség kiépítésére és ellenőrzésük megszervezésére való felhasználása. A népi demokratikus társadalmi fejlődésnek megfelelően ezek az előfeltételek nálunk is csak fokozatosan alakultak ki.

A proletárdiktatúra alapjainak megteremtésére már a második világháború folyamán megkezdett földreform, majd a háború befejezését követő években a legfontosabb termelő eszközök és bankok államosítása a népgazdaság kulcspozícióiban a szocialista tulajdon és a szocialista termelési viszonyok kifejlődését eredményezték. A tőkés termelési mód gazdasági törvényszerűségeinek visszaszorítása árán ezek alapján fejlődtek ki és egyre szélesebb területen érvényesültek a szocialista gazdaság törvényszerűségei. Közülük tárgyunk szempontjából a *tervszerű arányos fejlődés törvénye* a legfontosabb, mert ez tette szükségessé a népgazdaság egyes ágai közt a termelés megváltozott céljának megfelelő arányok kialakítását, s ennek érdekében a *tervgazdálkodás* bevezetését és egyre szélesebb alkalmazását.

A legfontosabb termelő eszközökkel együtt több vállalat is anélkül került állami tulajdonba, hogy gazdasági önállóságát, önálló ügyvitelét, jogképességét, vagy eleinte akárcsak szervezettsége régi jogi formáját is elvesztette volna. Ezek a vállalatok mindjárt az államosítással mint egymástól elkülönült, független árutulajdonosok, korábbi spontán gazdálkodásukat nem folytatták. Működésüket ettől az időtől kezdve az osztatlan és egységes szocialista állami tulajdon gazdálkodásukra bízott vagyontárgyainak operatív gazdasági irányítása jellemzi, melyet a szocialista állam közvetlen irányítása és ellenőrzése alapján a tervgazdálkodás segítségével valósítottak meg.

A szocialista állami tulajdon vállalati formában történő operatív gazdasági igazgatása egyáltalán nem ellentétes azzal, hogy e vagyontárgyaknak változatlanul a szocialista állam a tulajdonosa. A szocialista állam tulajdonosi minősége éppen abban mutatkozott meg, hogy a tulajdonát képező vagyontárgyak operatív gazdasági igazgatására vállalatokat létesít, meghatározza népgazdasági rendeltetésüket és profiljukat, kiadja számukra az állami tulajdon felhasználásának célját és irányát meghatározó népgazdasági terveket, megállapítja a tervek végrehajtása során keletkezett gazdasági szükségletek kielégítésére hivatott kooperáció, a beszerzések és értékesítések rendjét és módozatait, megszervezi ellenőrzésüket, anyagi érdekeltségüket stb. Ezek a felsőbb szinten történt államigazgatási jogi és egyéb vonatkozású intézkedések az egyes vállalatok gazdálkodásának előfeltételeit képezik, de bennük a szocialista állam tulajdontosi minősége is kifejezésre jut.

A vállalatok részéről az állami tulajdonjog tárgyain gyakorolt operatív gazdasági igazgatás mint gazdálkodási funkció azt jelenti, hogy a szocialista állam irányítása és ellenőrzése mellett a vállalatok az erre vonatkozó jogszabályok szerint önállóan gazdálkodnak a szocialista állam kezelésükre bízott tulajdonával. A vállalatok népgazdasági rendeltetése, profilja és a népgazdasági terv határozzák meg gazdálkodásuk célját és irányát. Jogképességük pedig már eleve korlátozott, mert a szocialista állami tulajdonjog egyes tárgyainak termelési, értékesítési és egyéb gazdasági feladataik végrehajtása érdekében történő birtoklása, felhasználása, sőt a polgári jogi jogviszonyok létrehozásáig terjedő rendelkezési joguk is csak az érintett korlátok között érvényesül.

Az állami tulajdont vállalati formában kezelő, alsóbb igazgatási egységek, mint alárendeltek a közvetlen irányításukat és ellenőrzésüket végző szocialista államnak gazdálkodásukért, államigazgatási jogi felelősséggel tartoznak. A gazdálkodás eredményessége azt is megkívánná,

hogy ez az államigazgatás jogi felelősség a vállalati kollektívák és tagjai személyes anyagi felelősségével járjon együtt. Ennek érdekében a szocialista állami tulajdon keretein belül a vállalati kezelésben levő vagyontárgyak oly mérvű elkülönülésére lenne szükség, hogy kiadásaikat, bevételeikből fedezhessék. A gazdálkodás eredményességének erre a célra való felmérése az áruforma igénybevételét, az értéktörvény tudatos felhasználását, s az értékviszonyoknak a tervgazdálkodásba való bevitelét teszi szükségessé. A vállalati kollektívák és tagjaik államigazgatási jogi, valamint személyes anyagi felelősségük megszervezéséhez szükséges ezeket az elemeket az *önálló elszámolás* kölcsönözte tervgazdálkodásunk számára. Az önálló elszámolás 1948 nyarán történő bevezetésével véget is ért azoknak az előfeltételeknek a kialakulási folyamata, melyek a szerződésnek a tervgazdálkodás szolgálatába való állítására szükségesek. E folyamat befejeződése azonban formai szempontból az állami vállalatok szerződéses kapcsolataiban kezdetben csak igen kevés változást eredményezett, mert az állami szektorokon belül termelt és forgalomba hozott termékek a kapitalizmustól örökölt áruformájukat megtartották, s az akkori viszonyok között az is szükséges és célszerű volt, hogy a vállalatok kooperációinak szerződési formában való megszervezése fennmaradjon.

A termelési mód minőségi változása inkább tartalmi szempontból és azzal volt hatással már kezdetben is az állami vállalatok szerződéseire, hogy a szerződések jogalanyai már nem a termelvényeiket szabadon értékesítő önálló, s egymástól teljesen független árutermelők többé, hanem az állami tulajdon kezelésével megbízott olyan gazdálkodási egységek, melyek kizárólag a népgazdasági terv keretei közt a gazdasági feladatuk és rendeltetésük szerint meghatározott gazdálkodási célok érdekében és azoktól korlátozottan hozhatnak csak létre hatályos szerződéseket. A szerződések tartalmát kitevő áruviszonyok sem tőkés áruviszonyok többé, hanem olyanok, melyek alkalmasak a népgazdasági terv szerinti szocialista elosztási viszonyok megvalósítására. Az anarchikus áruviszonyoknak megfelelően kifejlődött, hagyományos szerződés típusok — melyek egyenlőre e szerződéseknek is a külső megjelenési formái —, ezért hamarosan ellentétbe kerültek az állami vállalatok közti jogügyletek tartalmát meghatározó termelési viszonyokkal, sőt a tervgazdálkodás követelményeinek megvalósítására is képteleneknek bizonyultak. A szerződések megváltozott gazdasági szerepe tehát egy olyan szerződési fajta kialakítását tűzte napirendre, mely a folyton fejlődő és mind szilárdabb szocialista termelési viszonyok követelményeinek leginkább megfelel. Ez a leginkább felhasznált, új szerződési fajta a *szállítási szerződés* lett, mely kifejlődése első szakaszában csak teljesen jellegtelenül szakadt el a korábbi hagyományos szerződési fajtáktól.

2. Nem kizárólag hazai jelenség, hogy a szocialista vállalat előbb *nemzeti,* majd *állami vállalati* formában időtállóbb szocialista keretei sokkal korábban voltak kialakíthatók, mintsem e vállalatok szerződéses kapcsolataiból a régi formákat száműzni sikerült volna. Ehhez a tervgazdálkodás bizonyos mértékű fejlettsége mellett olyan termékkészletek előállítására volt szükség, melyeken éppen a szállítási szerződések biztosíthatták a szocialista elosztási viszonyok érvényesülését. A népgazdaság akkori helyzetében pedig a tényleg megtermelt javak volumene ez utóbbi előfeltétel betöltését nem tette lehetővé. A szállítási szerződések egyéb szerződési típusoktól való jellegtelen elszakadásának is ez volt a legfőbb előidézője. Ezt is tükrözi a Gazdasági Főtanács 1948. október 21-én 2490/1948. sz. alatt kelt határozata, mely egyfelől a külkereskedelmi szervek, másfelől a termelő vállalatok, illetve szövetkezeti központok exportérdeket szolgáló szerződéseinél először tette kötelezővé a szállítási szerződések megkötését anélkül, hogy legalább az új szerződéstípus legfontosabb tartalmi ismertető jegyeit képes lett volna meghatározni. Kizárólag a szerződések tárgyai alapján és nem a szerződéstípus tartalmi ismérvei szerint tette kötelezővé később a 2779/1948. G. F. határozat is az állami vállalatok egymással, továbbá a magánvállalatokkal kötött ügyleteire a szállítási szerződési forma alkalmazását. Még a szállítási szerződések első jogszabályi kodifikációját tartalmazó 1560/1949. (II. 18.) Korm. sz. rendelet sem volt képes a szállítási szerződés legfőbb megkülönböztető jegyét másban, mint a szerződéskötés és a teljesítés között fennálló időbeli különbségben felismerni. A szállítási szerződés fejlődésének ez az első szakasza az intézmény kialakulása szempontjából az új szerződéstípus más jellegzetességét nem is hozta felszínre, mint azt, hogy a kezdetben adás-vételi formában, s annak különleges fajaként jelentkező szállítási szerződés mind inkább a hagyományos kötelmi típusok közt a vállalkozási szerződéstípus felé közeledik.

3. Az új szerződési fajtánál fejlődésének második szakaszában már határozottan felismerhető, hogy szerves része a gazdaságirányítás éppen alkalmazott rendszerének. Ez mindenekelőtt a szállítási szerződések tartalmában mutatkozott meg. Az új szerződéstípus ugyanis szervesen kapcsolódott ahhoz a gazdaságpolitikához, melynek célkitűzéseit a gazdasági mechanizmusban helytfoglaló egyéb gazdasági vonatkozású elemekkel együtt hivatott volt szolgálni. Szocialista államunk előtt ekkor és még jó ideig a szocializmus alapját képező műszaki-technikai bázis minél gyorsabb megteremtése és a szocializmus alapjainak mielőbbi lerakása érdekében a gazdaság egyre fokozottabb ütemű fejlesztésének feladata állott, s e gazdasági cél megfelelő szolgálatára a gazdaságfejlesztés *extenzív módszereinek* alkalmazását is elegendőnek tartotta. A minél gyorsabb ily irányú eredmények elérését viszont a központilag, felülről meghatározott mutatószámrendszeren alapuló tervezéstől remélte, amely mutató számrendszer egészen a vállalatok

gazdasági tevékenysége szinte minden részletének pontos meghatározásáig terjedt. A népgazdasági tervek elkészítésénél ezért az a koncepció érvényesült, hogy a tervezés olyan *egyszintű tevékenység,* mely *csakis népgazdasági szinten végezhető.* A gazdálkodási egységeket közvetlenül terhelő vállalati tervek nem is lehetnek egyebek, mint a népgazdasági terv felbontásából keletkezett és a vállalat gazdasági rendeltetésének megfelelően kiválasztott tervrészletek, melyek mint a népgazdasági terv szerves részei összesítésük esetén tartalmazzák mindazokat a szervező, termelő, értékesítő, adminisztratív és egyéb gazdasági jellegű tevékenységeket, melyeket a népgazdasági terv adott időszakra az egész népgazdaság számára előír. Tervgazdálkodásunkat tehát ez idő tájt és még jó hosszú ideig az jellemezte, hogy egyfelől a népgazdaság legfőbb szervezője és irányítója: a szocialista állam, gazdálkodási szervezetén keresztül, a vállalat mint a gazdasági igazgatás alsó végrehajtó szerve számára, államigazgatási jogi kötelezettségként határozta meg a népgazdasági tervnek azt az őt közvetlenül terhelő, szerves részét, melyet kötelezően végrehajtani köteles. A gazdasági igazgatás legalsóbb egységét képező vállalat pedig az őt így terhelő vállalati terv alapján, s az azon belül nagyszámban helyet foglaló és önálló kezdeményezését is akadályozó, direktív mutatók szerint volt köteles megszervezni és lebonyolítani a teljes termelő és értékesítő tevékenységet. Gazdálkodása legfőbb célját is e mutatók, s azok közül is főleg a bruttó termelési mutatószámok teljesítése, sőt túlteljesítése képezte, mert a vállalati tervek is a népgazdaság minél gyorsabb ütemű fejlesztését tartották szem előtt, s a vállalati kollektívák és tagjaik közvetlen személyes anyagi érdekeltsége is az e cél betöltésében elért eredményeket leginkább kifejező bruttó termelési mutatószámok szerint felmért eredményes gazdálkodásukhoz kapcsolódott.

A gazdasági forgalomban ugyanez a tervkötelezett vállalat az önálló elszámolás felhasználása következtében mint az általa megtermelt javak független árutulajdonosa jelentkezik, aki látszólag a saját elhatározásából, érdekeinek leginkább megfelelő szerződéseket köt. Ezeknek a szerződéseknek a tárgya azonban mindig megegyezik a terve alapján őt terhelő államigazgatási jogi jellegű tervteljesítési kötelezettség tartalmával, sőt magának a szerződésnek a létrehozását is a vállalati terv számára kötelezően írja elő. A szerződések megkötése következtében a terv végrehajtására irányuló államigazgatási jogi jellegű kötelezettségek a vállalatok tervéből kifolyólag kötelező akaratmegegyezésük folyamányaként így a polgári jogi forgalomban attól függően lesznek igényekké, vagy kötelezettségekké, hogy a szerződés jogosítottjaként tervteljesítésük érdekében van-e szükségük a szerződésben kikötött szolgáltatásra, vagy mint kötelezetteknek a szolgáltatás teljesítésével kell-e a tervüket betölteniök. Miután a szállítási szerződésbe foglalt szolgáltatások tulajdonképpen a népgazdasági terv célkitűzéseivel körülhatárolt gazdasági tartalom hordozói, s teljesítésük is ezért a népgazdasági terv célkitűzéseit realizálja, a szállítási szerződés *legfőbb jellemzője* fejlődésének második szakaszában éppen a *népgazdasági tervhez való kötöttsége lett. Funkciója* pedig, hogy az egyes vállalatok tervük konkrét és önálló államigazgatási jogi jellegű tervkötelezettségeit a népgazdasági tervben, vagy a konkrét tervaktusban meghatározott célkitűzések realizálására alkalmas közös tervfeladatokká egyesítse, s a teljesítésükhöz szükséges közreműködés mértékét és módját az együttműködésre kötelezett vállalatok gazdasági tevékenységeinek meghatározása, részletezése és időbeni összehangolása útján megszervezze. A szállítási szerződés ezzel a népgazdaság irányító mechanizmusában mint a *népgazdasági terv végrehajtásának eszköze* funkcionál. E funkciójának pedig a terv és a szerződés olyan szoros kapcsolata az alapja, hogy a népgazdasági tervből államigazgatási jogi kötelezettségként szerződéskötési kötelezettség származik, s a megkötendő szerződések tartalmát is a terv határozza meg.

A hagyományos szerződéstípusoktól eddigi kifejlődése során kizárólag a vállalkozási szerződési típushoz való közeledési tendenciájával elhatárolt szállítási szerződés jelzett irányú fejlődése azokkal a kísérletekkel vette kezdetét, melyek a szerződés polgári jogi tartalmának a tervben meghatározott államigazgatási jogi keretek közé való beillesztésére irányultak. Az erre szükséges tapasztalatokat számára a közületi beszerzéseket szabályozó 4029/1949. (V. 12.) és a 4387/1949. (XI. 16.) MT. sz. rendeletek kölcsönözték, melyek a tőkés viszonyok közületi beszerzéseit szabályozó szerződési típusoktól örököltek bizonyos államigazgatási jogi jellegű vonásokat is, s ezért a jogi megoldás számára ugyancsak sajátos módszerekkel szolgálhattak. A szállítási szerződéseknek ekkor még az alanyok főleg állami vállalati minőségén kívül más megkülönböztető jegyük nemigen volt, s szerződéskötéseiknél is szerződési szabadságunknak csak a tőkés jogból már ismert korlátozási formái érvényesülhettek.

Az új szerződési fogalom tulajdonképpen kifejlődéséről is csak attól kezdve beszélhetünk, amikor a Gazdasági Főtanács az 595/30/1950. sz. határozatában a szállítási szerződés fogalmának azt a legfontosabb tartalmi elemét is rögzítette, hogy a szállítási szerződéseket mindig „a jóváhagyott tervek alapján kell megkötni". A fogalom fejlődésének az érvényesülő gazdaságpolitikai koncepció alapján ez is volt a tulajdonképpeni utolsó állomása, mert az eddigi fejlődés eredményeit végleg rögzíteni hivatott első kódexszerű kodifikáció, a 206/1951. (XII. 8.) MT. sz. rendelet is még csak abban foglalhatta össze legfőbb ismérveit, hogy a szállítási szerződés közvetlenül a tervfeladat megvalósítására irányul és legfőbb funkciója a terv végrehajtásának előmozdítása.

A szállítási szerződésnek a tervhez kötött-

ségben felismert legfontosabb ismertető jegye a népgazdaság helyzetéből is adódó nehézségek miatt már a felfedezésekor nyomban ellentétben állott a szerződés alanyi oldalával. Hosszú ideig ugyanis bármely magánszektor, vagy kisiparos is a szerződések alanya lehetett, holott ezeknek a népgazdasági terv teljesítéséhez vajmi kevés közük volt. A kisipari termelőszövetkezetek viszont még akkor sem lehettek a szállítási szerződések alanyai, ha a népgazdasági terv teljesítésével szorosan összefüggő kötelezettségek teljesítésére vállalkoztak.

A szállítási szerződés tárgyi oldalát pedig különösen az jellemezte, hogy a szerződési fogalom a termékforgalomon kívül még a terv érdekében szükséges egyes vállalkozási jellegű szolgáltatásokra is kiterjedt, sőt még bizonyos munkák végzését is felölelte, s az elmélet ezért bizonytalanná is lett abban, hogy a szocialista kötelmi jogban a szerződéseknek a tárgyukat képező szolgáltatás jellege szerinti osztályozása egyáltalán fennmarad-e. A szállítási szerződés önálló kötelemtípussá való fejlődésével ez a jogdogmatikai következmény szükségképpen együttjárt, mert a szocializmus építésének gazdasági törvényei, temelési viszonyai és az ezek érvényesítésére hivatott államigazgatási jogi behatások éppen a szállítási szerződéseket ruházták fel a tárgyukat képező szolgáltatások sajátos jellegén kívül olyan különleges sajátosságokkal, melyek miatt a tárgyukat képező szolgáltatások jellegén kívül más ismertetőjegyek határolják el ezeket az egyéb szerződési fajtáktól. Így pl. az adás-vételi szerződéstől már azzal is különböznek, hogy a megrendelőt a megszerzett termék felett, s a beszerzés rendeltetése alapján, más jogok illetik meg, mint amivel az átadáskor a szállító tényleg rendelkezett. A vállalkozási szerződésnek pedig ezek a szerződések már azért sem tekinthetők, mert a szerződések a megkötéskor már meglevő termékekre is vonatkozhatnak. A szállítási szerződést tehát a legkevésbé sem a tárgyát kitevő szolgáltatás jellege, hanem csakis az tette önálló szerződési típussá fejlődésének ebben a szakaszában, hogy kizárólag a gazdaság tervszerűségét és a szocialista tulajdon tervszerű mozgását szolgálja.

Nem jelent önálló fejlődési szakaszt a szállítási szerződés, mint intézmény funkcionálásában az 50/1955. (VIII. 19.) MT. sz. rendelet életbeléptetése, mert ez csak a kész fogalom megtisztítására és a szerződéstípus időközben bekövetkezett differenciálódásának számításba vételére vállalkozott. E kormányrendeletben foglalt és ma is hatályos fogalmi meghatározás szerint *a szállítási szerződésben a szocialista szervezetek, mint e szerződések alanyai, a népgazdasági terv, vagy egy részének megvalósítása érdekében szerződéskötési kötelezettségük alapján, a termékforgalom visszterhes lebonyolítására, kölcsönös kötelezettséget vállalnak, nevezetesen, hogy a szállító meghatározott időszakban, vagy a szerződéskötéshez képest későbbi időpontban terméket ad át, a megrendelő pedig átveszi és ellenértékét kifizeti.* Ez a fogalom a szállítási szerződés tartalmának a termékforgalomra való leszűkítésével a terven alapuló szerződések időközben megkezdődött differenciálódási folyamatát ugyan teljesen figyelmen kívül hagyta, de az 50/1955. (VIII. 19.) MT. sz. rendelet 35. §-a a szállítási szerződés, mint alaptípus más típusokra való tagozódásával oly módon számol, hogy eltérő jogszabályi rendelkezés hiányában a szállítási szerződésre vonatkozó rendelkezéseket a szocialista szervezetek abból kivált és a népgazdasági terv végrehajtását szolgáló vállalkozási, műszaki tervezési, építési és más hasonló szerződéseire is alkalmazni rendeli. Így ezek az utóbb felsorolt szerződések is a szállítási szerződésekre érvényes jogszabályok hatálya alá tartoznak anélkül, hogy a kormányrendelet ezen önállónak elismert szerződési típusok tartalmát is meghatározta volna. A szállítási szerződés jogszabályai szerint kezelendő, ezeket az önálló szerződéstípusokat később a Ptk. 397. §-a annak a közös jellemzőjüknek alapján, hogy a gazdaság tervszerűségét és a szocialista tulajdon tervszerű mozgását szolgálják „tervszerződés elnevezéssel" kötelmi jogi értelemben vett önálló szerződési csoporttá egyesítette, s e csoporton belül a szolgáltatás tárgya alapján különbséget tett a tervszerződés egyes szokásos megjelenési formái: a *szállítási*, a *műszaki tervezési, építési* és a *vállalkozási tervszerződések* között anélkül, hogy e szerződési fajtákat egyedileg is meghatározta volna.

4. A népgazdasági terv végrehajtására szolgáló szerződések eddigi hazai fejlődése kizárólag a terv és a szerződés azon rendkívüli szoros kapcsolatán alapszik, hogy a társadalom központilag meghatározott gazdaságpolitikai irányvonalának megfelelő gazdasági célkitűzéseket tartalmazó népgazdasági terv a végrehajtására kötelezett vállalatok számára szerződési kényszert hoz létre, s ennek alapján azok tervkötelezettségeik tartalmát szerződéseik tárgyává tenni is kötelesek. Miután e szerződések alapja a vállalatok jóváhagyott terve, a szerződések tartalma pedig a vállalati tervben szereplő tervkötelezettség, ezért már vállalati szinten sem szemlélhetjük ezeket a szerződéseket elszigetelten, hanem csak mint a vállalati tervet körülfogó szerződések egységes, egymással összefüggő rendszerét, melyek tárgya mindaz a szervező, termelő, értékesítő, adminisztratív, vagy egyéb gazdasági jellegű tevékenység, melyek végrehajtására a vállalat terve alapján és annak teljesítése érdekében köteles. A népgazdasági tervek felbontása révén keletkezett vállalati tervekhez kapcsolódó ezek a szerződések a népgazdasági terv egészét átfogó ilyen *szerződési rendszerré* egyesülnek, ahol az egyes tervkötelezettségek végrehajtására szükséges szerződések megkötése már alig, s főleg csak azokban az esetekben voltak függővé tehetők a vállalatok szándékától, vagy akaratmegegyezésétől, amikor a tervben szereplő termékmennyiségek a népgazdaság tényleges szükségleteit meghaladták. Ilyenkor is azonban az illeté-

kes minisztériumok tervmódosító beavatkozására volt szükség.

Miután a szerződési rendszernek — mint a terv végrehajtása eszközének — tartalmaznia kell mindazokat a gazdaságpolitikai célkitűzéseket, melyeket a népgazdaság a terv megvalósításával elérni kíván, ennek legfőbb biztosítéka, hogy az egyes szerződések alapja maga a gazdaságpolitikai célkitűzéseket is magábanfoglaló tervfeladat. A szerződéskötés alapját képező és a népgazdasági terv felbontásával keletkezett tervaktusok ezért fölé és alárendeltségi viszonyokban, államigazgatási és fegyelmi szankciókkal határozzák meg a konkrét tervfeladatokat az egyes vállalatok számára. A szerződések pedig, mint a gazdaságirányítási mechanizmus szerves részei, a vállalatok egymásközti, mellérendeltségi viszonyaiban azzal szervezik meg a tervteljesítést, hogy jóváhagyott tervük államigazgatási jogi viszonyaira ráépíttetik velük a szerződésekkel létrehozott polgári jogi viszonyaikat is. Ezek ily módon a polgári jog szankciói révén az államigazgatási jogi kötelezettségeket polgári jogiakkal is megtetézik. Az egyes tervaktusok, és a szerződések tartalmát is egyaránt így tehát a népgazdasági terv határozza meg. A népgazdasági tervben biztosított központi gazdasági irányítás és ellenőrzés centralizmusa és az operatív funkciók és a kölcsönös ellenőrzés szerződési rendszerből származó decentralizáltsága a terv és a szerződési rendszer ezen szoros kapcsolata révén az öntevékeny, személyes anyagi érdekeltségre épített vállalati gazdálkodást így egy olyan sajátos rendszerbe kapcsolja be, melynek demokratikus centralizmusa a polgári és államigazgatási jogi módszereket komplex módon a népgazdasági tervek teljesítése érdekében használja fel.

A szerződési rendszer a terv végrehajtásának szolgálatában eredményesen csak akkor funkcionálhat, ha a tervkötelezettek szerződéseiket ténylegesen meg is kötik. A szerződési rendszerre háruló feladatok egyúttal azt is kizárják, hogy a szerződések megkötése kizárólag a felek elhatározásától, vagy konszenzusától függjön. A szerződések keletkezésében ezért sokkal kisebb jelentősége van annak, hogy az állami tulajdonnak az önálló elszámolás keretében vállalatok útján való kezelése a gazdasági forgalomban a szocialista vállalatok számára is gyakran oly helyzetet teremt, hogy termelési eredményeiket realizálandó, illetve közelebbről termelésük folytatása, vagy kiadásaik fedezése érdekében termelvényeik értékesítésére kényszerülnek. Az így keletkező gazdasági kényszer sokkal kisebb jelentőségű tényező, mely a vállalati jogi személyiség közvetítésével általában a szerződések megkötésére sarkal. Sokkal nagyobb jelentőségű ebből a szempontból a népgazdasági terv, mely közvetlenül a szerződéskötést államigazgatási jogi kötelezettség rangjára emeli, sőt a létrehozandó szerződési tartalom kereteit is meghatározza. A népgazdasági terv a szerződéskötési kötelezettség útján éri el, hogy szerződéseket kötnek mindenütt, ahol a tervteljesítés érdekében az áruforma felhasználása szükséges, s ahol a nélkülözhetetlen kooperációt a tervidőszak folyamán csak polgári jogi jogviszonyok létrehozásával lehet megszervezni. Csakis ily módon biztosítható, hogy a szerződési rendszer a terv végrehajtására szolgáló teljes szocialista bővített újratermelés alapvető folyamatait átfogja és a gazdasági mechanizmus keretében a terv végrehajtásának eszközeként funkcionáljon.

A tervteljesítési kötelezettségből tehát szerződéskötési kötelezettség is fakad és ez a kötelezettség tartalmilag olyan államigazgatás jogi kötelezettség, melynek az a rendeltetése, hogy a tervteljesítést szervező és biztosító polgári jogi formákat létrehozza. E szerződéskötési kötelezettség legfőbb jellemzője, hogy mind a jogosítottat, mind a kötelezettet egyaránt, mégpedig olyan tartalommal terheli, ahogy azt számukra a tervaktussal közvetített tervfeladat meghatározza.

A szerződéskötési kötelezettségnek ez a sajátossága felhatalmazás is a döntőbizottságok számára, hogy a feleket államigazgatási jogi kötelezettségként terhelő szerződéskötést konszenzusuk hiányában és őket kötelező hatállyal megvalósítsa. A döntőbizottságoknak ez a felhatalmazása persze ellentétben van a kötelmi jog egyéb területein érvényesülő azzal a szerződési szabadsággal, hogy a felek általában a jogszabályokkal védett társadalmi érdekek korlátai között egybehangzó akaratkijelentéseikkel szerződéseket hozhatnak létre és azok tartamát is meghatározhatják. A szocialista szervezetek szerződési szabadsága a vállalatok tervkötelezettségeit meghatározó államigazgatás jogi jellegű tervaktusok következtében ennél lényegesen korlátozottabb, mert ezek jogképességüket a szerződéskötés vonatkozásában csak a tervfeladat végrehajtását szolgáló együttműködés megszervezésére, az egyes tervkötelezettek ennek érdekében szükséges tevékenységének konkretizálására és időbeli összehangolására szűkítik le. E korlátozottabb szerződési szabadság mellett a döntőbizottságnak, vagy az erre feljogosított más hatóságnak a szerződések létrehozására irányuló felhatalmazása sem lehet korlátlan, s csakis addig terjedhet, hogy a felek hiányzó akaratmegegyezését a konszenzusuk kereteit meghatározó tervaktus alapján olyan szerződési tartalommal pótolhassa, melyet a tervfeladat megvalósítása feltétlenül szükségessé tesz.

Az államigazgatási jogi jellegű tervfeladat — mint erre már reámutattunk —, a tervkötelezettek számára *formai értelemben* azt az ugyancsak államigazgatási jogi jellegű kötelezettséget jelenti, hogy a tervteljesítésükhöz szükséges szolgáltatások megszerzésére szerződést kell kötniük; *tartalmi értelemben* pedig, hogy szerződéseik tárgyát a tervfeladat tartalma szerint kell meghatározniuk. A közös tervkötelezettség következtében a tervszerződésből származó jogosultság és kötelezettség is olyan szoros összefüggésbe kerül egymással, hogy ugyanazon terv-

szerződésen belül a közös tervkötelezettség más és más oldalú külső megjelenési formáját jelentik. A legtöbb jogosítottat ugyanis a szerződésből származó jogosultság csak saját tervkötelezettsége teljesítésére illeti meg. A kötelezett szolgáltatása pedig rendszerint a saját tervének, vagy egy részének teljesítésével egyértelmű.

5. Az ellenszolgáltatás a szerződési rendszerben az önálló elszámolás felhasználása mellett az áru- és értékviszonyok segítségével, és főleg az értéktörvény tudatos alkalmazásával a szállítási szerződés alapján teljesített szolgáltatás értékének pénzbeni meghatározását teszi lehetővé. A szolgáltatásnak ez a pénzben kifejezett egyenértéke biztosítja a vállalat gazdálkodási eredményeinek centrális felmérését és központi nyilvántartását, sőt ellenőrzését is. A vállalati kollektívák és tagjaik minél eredményesebb tervteljesítésre való anyagi ösztönzése is csak ennek segítségével szervezhető meg. Az áru és az értékviszonyok felhasználása tehát a népgazdasági terv végrehajtási viszonyaiban a pénz *értékmérői* funkciójára helyezte csak a súlyt, mert a főleg hatósági megállapításon alapuló árpolitika mellett a termelés befolyásolása szempontjából csak az értékviszonyoknak kellett az áru árában kifejeződniük. Az árpolitika a termelésre csak oly értelemben kívánt itt hatást gyakorolni, hogy a termékek árát az értéktörvény figyelembe vételével termelési értéküknél egy bizonyos határon belül és attól függően szabta meg magasabban, vagy alacsonyabban, hogy a népgazdasági ágazatok egymásközti arányát miként kívánta befolyásolni, vagy a takarékosságra, az önköltségcsökkentés fokozására, illetve az akkumuláció növelésére mily mértékben kívánt ösztönözni.

A pénz termékelosztást közvetítő forgalmi eszközi funkciójának a szállítási szerződéseknél jelenleg csak annyi a jelentősége, hogy az árumozgással ellentétes irányú pénzmozgás *egyidejűségét* biztosítsa, melynek a központi nyilvántartás és ellenőrzés szempontjából van különös jelentősége. Az áru és pénzmozgás egyidejűsége csak e szerződések *visszterhes* alapjellege mellett lehetséges, és a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás *egyenértékűsége* is nélkülözhetetlen kívánalom a vállalatok tényleg elért gazdasági eredményeinek kimutatása érdekében a spekuláció, s az egyenérték elvének érvényesülését akadályozó minden más jogellenes tényező leküzdésében.

6. A szállítási szerződésnek a gazdaságirányító mechanizmusban a terv végrehajtása eszközeként való kifejlődése nem kizárólag a népgazdaság azon alapvető gazdaságpolitikai célkitűzésével függött össze, hogy a szocializmus építésének előfeltételét képező műszaki-technikai bázis gyors megteremtése és a szocializmus alapjainak mielőbbi lerakása az ipari és főleg a nehézipari termelés gyorsütemű fejlesztését kívánta meg. A népgazdasági szinten központilag végzett tervezést rövidesen a politikai hatalom megszerzése után a politikai stabilitás, a népgazdaság általános helyzete, a szükségletek és a készletek egyensúlya, a felhasználható szakemberek száma, s az elosztásra kerülő termékek népgazdasági jelentősége ugyancsak szükségessé tette. Ekkor még az elosztás rendjét csak egészen szűk területen lehetett polgárjogi módszerekkel megszervezni. A szállítási szerződési fogalom fejlődése is csak akkor vett nagyobb ütemet, amikor az 1953. júniusi határozatokban pártunk felismerte a központilag végzett tervezés egyes hiányosságait, s főleg annak legfőbb hiányosságán, a terv túlfeszítettségén az ezt szolgáló adminisztratív eszközök visszaszorításával, a vállalati vagyoni érdekeltség nagyobbfokú kibontakoztatásával, az egyéni kezdeményezés bátorításával, s az öntevékenység ösztönzésével kívánt segíteni. Ezek az intézkedések a terv és a szerződés kapcsolatában kétségtelenül a szállítási szerződések polgári jogi oldalát erősítették. Még inkább fokozódott a tervgazdálkodásban ennek az oldalnak a jelentősége akkor, amikor az ellenforradalmat követő gazdasági konszolidáció az egyes iparágak és azokon belül az egyes összevont vállalatok sajátosságaihoz idomuló tervezési módszerekre tért át. Ettől kezdve már csak kevés cikkcsoport vonatkozásában és szűkebb területen érvényesült, hogy a minisztériumok vagy más tervező hatóságok saját felbontásuk alapján olyan kiemelt tervszámmokat állapítottak meg, melyek a vállalatokat közvetlenül államigazgatási jogi kötelezettségként terhelték. Ennél sokkal szélesebb területen a vállalatok ún. globális tervszámokat kaptak, s belső operatív gazdasági tevékenységüknek szerves része lett, hogy ebben a keretben termelési és értékesítési tervüket milyen gyártmányokkal és cikkcsoportokkal töltik ki, s azokat milyen mennyiségű, minőségű, illetve választékú termékekkel kívánják teljesíteni. Miután a globális tervkeret kitöltésénél nem volt figyelmen kívül hagyható. hogy a tervkötelezett vállalat mindig a népgazdasági terv teljesítésével profilja és gazdasági rendeltetése szerint meghatározott valamely népgazdasági szükséglet egészbeni, vagy részbeni kielégítésére hivatott, ezért a globális terv keretén belül a termelési és értékesítési tervek összeállításánál sem hagyhatta figyelmen kívül e szükségleteknek a lehetőségeihez képest legjobb kielégítését.

Az érvényben lévő jogszabály a vállalatoknak a globális terv keretében biztosított nagyobb öntevékenysége mellett is még mindig csak a tervfeladat tartalmának megfelelő szállítási szerződés megkötéséről rendelkezik (50/1955. VIII. 19. MT. sz. rendelet 1. és 3. §) és a szerződés létrejöttét csak a népgazdasági tervben meghatározott konkrét tervfeladat alapján képzeli el. [50/1955. VIII. 19. MT. sz. rendelet 5. §, Ptk. 199. § és 400 § (1) bek.] A szállítási szerződés feladata is még mindig csak a tervfeladat konkretizálása és részletezése [50/1955. VIII. 19. MT. sz. rendelet 1. § (3) bek. 4. és 11. §]. Ugyanakkor az ún. globális tervszám bevezetésével, s ennek keretei

közt már vannak a vállalatnak olyan tervkötelezettségei is, melyek tartalmát, és éppen a szállítási szerződések megkötésével maga határozta meg, s melyek szerződési úton való vállalására éppen azért volt köteles, mert alapításával a népgazdaság éppen e szükségletei kielégítésére részére termelési és egyéb feltételeket biztosított. A terv és a szerződés jogszabályilag eredetileg megszervezett szoros és mechanikus kapcsolata tehát a szállítási szerződésnek már az ellenforradalmat követő években történt fejlődése során oly értelemben meglazult, hogy az ún. globális tervkereten belül kizárólag a szerződés a vállalat népgazdasági rendeltetésétől függően olyan szükségletkielégítési kötelezettséget állapíthatott meg, amely a vállalat tényleges termelési lehetőségeiktől függően és nem népgazdasági terve alapján terhelte a vállalatot. Maga a népgazdasági terv pedig e szükségletek kielégítését részben a globális keret meghatározásával, s csak azzal befolyásolta, hogy a vállalat e szükségletek kielégítése során is a tervben szereplő mutatókat betartani volt köteles.

A népgazdasági tervezés a termelő erők rohamos fejlődésének megfelelően bizonyos mértékig már számolt a gazdaság folytonosan változó szükségleteivel, de nem vette számításba ezeket a változásokat a szükségletek keletkezése szempontjából. A szállítási szerződések formái ugyanis változatlanul az éves és a negyedéves szerződések maradtak, s ezeknek a tervidőszakokhoz kellett alkalmazkodniok (50/1955. VIII. 19. MT. sz. rendelet 2. § és a 155/1955. KDB. sz. utasítás 9—16. pontjai). A szerződéskötések időpontja tehát változatlanul a tervidőszakoktól függött [50/1955. VIII. 19. MT. sz. rendelet 5. § (2) bek. 155/1955. KDB. sz. utasítás 15. és 20. pontja]. Végül a szerződések tervidőszakokhoz kötöttségét a leghatározottabban a 155/1955. KDB. sz. utasítás 81. és 82. pontja fejezte ki, mely minden elvi alap nélkül a tervév végéig nem teljesített szerződéseket jogszabályi erővel meghiúsította.

A szállítási szerződéseknek a vállalati tervekre jogszabályokkal megszervezett teljes ráépülését az intézmény ellenforradalmat követő fejlődése úgy lazította fel, hogy a terv és a szerződés ezen mechanikus kapcsolata csak a vállalati terv azon szűk részénél érvényesült, ahol minisztériumi bontásban a vállalatot közvetlenül terhelő tervfeladatot tartalmazott. Ennél sokkal szélesebb volt a vállalatoknak az a kötelezettségük, hogy profiljuk és népgazdasági rendeltetésük szerint őket terhelő egyes gazdasági szükségletek kielégítését a tervben meghatározott ún. globális kereten belül a konkrét termelési és értékesítési terv összeállításával maguk szervezzék meg. E szükségletkielégítési kötelezettségüket pedig másként nem is háríthatták el maguktól, mint csak azon a címen, hogy erre egyáltalán nincs lehetőségük, vagy a felmerült konkrét szükséglet már nem illeszthető be a népgazdasági tervben részükre e célra megállapított globális keretbe. Sajnos a tervmethodika módosulása folytán a terv és a szerződés megváltozott kapcsolatának gyakorlati következményeit csak a döntőbizottságok joggyakorlata vonhatta le, de a szerződések tervidőszakokhoz való jogszabályi kötöttsége miatt nem lehetett tekintettel a szükségletek felmerültére. Mihelyt azonban a gazdasági fejlődés már magasabb fokán a társadalmi és a személyi fogyasztás sokrétűbb igényei bonyolultabbá tették a szocialista bővített újratermelést, ez felszínre hozza egyúttal a *műszaki fejlesztés* és a *termelés hatékonysága fokozásának szükségességét* is. Minél inkább ugyanis az igényelt használati értékek lesznek a társadalmi szükségletek meghatározói, annál kevésbé hagyhatók figyelmen kívül a piaci és értékesítési problémák, mert a társadalmi szükségletek kielégítésének lehetőségei nem kismértékben függenek attól, hogy egyes szükségletek kielégítésére a népgazdaságnak milyen anyagi áldozatokat kell fordítania. Maga a szükségletkielégítés pedig mind nehezebben lesz biztosítható az ezt gátló anyag és munkaerőhiány következtében. Ez utóbbiak tűzték napirendre a termelés műszaki-technikai fejlesztésének szükségességét. A népgazdaság állandó fejlesztését ezért a korábbi, és a mennyiségi növekedés biztosítására még alkalmas extenzív gazdasági módszerek felhasználásával már nem lehetett biztosítani, hanem feltehetőleg olyan *intenzív gazdálkodási módszerekre* kell majd áttérni, melyek a termelés mennyiségi növelése mellett hatékonyságának fokozására is alkalmas olyan eszközökkel szolgálnak, mint a népgazdaság szerkezetének a társadalmi szükségletek változásainak megfelelő időközi átalakítása, a munka termelékenységének gyors növelése, a műszaki fejlesztés, a termékek korszerűsítése, minőségének fokozása, választékának bővítése stb., amely eszközök semmi esetre sem lehetnek majd függetlenek többé a piaci és értékesítési viszonyoktól.

A népgazdasági terv tartalma és a gazdaság ennek alapján történő tervszerű irányítása tehát a jövőben csak a legfontosabb gazdasági tevékenységek és a szerződési kapcsolatok főirányai egy hosszabb időtartamon belüli meghatározására szűkül le, ezért a tervnek valószínűleg nem lesz és a jövőben nem is lehet meghatározó szerepe a vállalatok szerződési kapcsolatainál. A termelő erők rohamos fejlődésének megfelelően változó társadalmi szükségletek kifejezésére hivatott piaci és értékesítési viszonyoktól függő termelési és felhasználási szükségletek minél teljesebb és minél megfelelőbb kielégítésének feladata ezek szerint anélkül hárul az egyes vállalatokra, hogy ezek kielégítésének módját és mértékét a népgazdasági terv államigazgatási jogi kötelezettségként számukra egyáltalán kötelezőleg előírná. A vállalatok e kötelezettsége kizárólag azon alapszik, hogy a szocialista állam ehhez számukra álló- és forgóalapot, anyagot és munkaerőt biztosít, s profiljukat és népgazdasági rendeltetésüket egyaránt a társadalom bizonyos

meghatározott szükségletei kielégítésének szolgálatába állította. A népgazdaság gyorsütemű fejlesztését felváltó az a gazdaságpolitika tehát, mely a társadalmi szükségletek minél kedvezőbb kielégítésére törekszik, a népgazdasági terv gazdaságirányító mechanizmusban betöltött eddigi funkciójának leszűkítése révén a tervben meghatározott legfontosabb gazdasági tevékenységek és a szerződési kapcsolatokat meghatározó főirányokon belül a vállalatokra bízta, hogy a profiljuk és rendeltetésük szerint őket terhelő termelési és felhasználási szükségleteket, azok felmerülése és termelési lehetőségeik szerint kielégítsék, s hogy ennek előfeltételeit szállítási szerződések megkötése útján megszervezzék. A szállítási szerződés rendeltetése tehát annak következtében gyökeresen megváltozott, hogy a népgazdasági terv a jövőben sem a vállalati tervek összegezésére, sem a népgazdasági szükségleteknek egyes tervaktusokkal a vállalatokhoz való közvetítésre egyáltalán nem, csak arra vállalkozik, hogy nagy általánosságban körülírja azokat a szükségleteket, melyek a terv célkitűzéseinek megvalósítására szolgáló gazdasági tevékenységek során egyáltalán felmerülhetnek. Az eddig kizárólag a terv végrehajtását szolgáló szállítási szerződésre hárul, tehát hogy ezeket a szükségleteket felmerülésük szerint számításba vegye, s a termékforgalmat kielégítésük szükségessége szerint megszervezze. Miután ezért a tervezésnek a jövőben számolnia kell azzal, hogy a szállítási szerződés a társadalmi szükségletek tulajdonképpeni hordozója, a szállítási szerződés *a tervezésnek azzá az eszközévé lesz,* mely a *tervnek a szükségletekkel való összekapcsolását,* s *ezért annak nagyobb megalapozottságát* biztosítja. A szerződés teljesítéséhez az árpolitika megfelelő kialakításával kapcsolódó gazdasági előnyök, valamint a szerződésszegés jogkövetkezményeinek súlyosbítása egyúttal olyan ösztönzőerőkké lehetnek, melyek elősegíthetik a legkedvezőbb népgazdasági eredmények elérését is. A szállítási szerződés az anyagi ösztönzők új és megfelelő kidolgozása mellett tehát a gazdaságirányítás hatékonyságának fokozásán kívül jelentős szerepet kaphat az anyagi érdekeltség helyes irányú felhasználásában is. A gazdaságirányítási rendszer most folyó átalakítása során a szállítási szerződés új kodifikációja az intézménynek a népgazdaságban ezeket a korábban még fel nem használt sajátosságait kívánja hasznosítani, s fejlődésének a teljesen új, harmadik szakaszát ezek jegyében elindítani.

Miután a népgazdasági terv a jövőben a szállítási szerződések tartalmát nem határozza meg, s ezek tartalma is a népgazdasági tervvel csupán annyi összefüggést mutat, hogy a szerződéskötés alapját képező szükségletek éppen a népgazdasági terv célkitűzéseit megvalósító gazdasági tevékenységek során keletkeznek, ezért nem kizárólag a szerződéskötésnél elfoglalt helyzete kötelezi a megrendelőt a termelési és felhasználási szükségletek időbeni és gondos felmérésére. A megrendelő szükséglethordozói szerepe onnan származik, hogy akár felhasználási, akár fogyasztási célokra van szüksége a szerződéssel biztosítani kívánt szolgáltatásra, nemcsak ebben, de oly vonatkozásban is ő az érdekelt, hogy a szállító a termelésre időben és gondosan felkészülhessen. Ehhez azonban már a szükséglet reális meghatározása érdekében sem, de a legkedvezőbb népgazdasági eredmény elérésének biztosítására sem nélkülözheti a szállító szerződéskötést megelőző együttműködését, s a szerződést érintő minden lényeges körülményről és tapasztalatairól történő tájékoztatását. A feleknek tehát nemcsak a szerződés megkötésében és lebonyolításában, hanem már a szerződéskötés előkészítésében is közre kell működniök.

A népgazdasági terv a jövőben a szerződéskötési kötelezettséget sem biztosítja, ezért problematikus, hogy a jövőben a szükségletek kielégítésére hivatott szállítási szerződések a szükségletek felmerülése szerinti megkötését mi biztosítja. Elegendő-e ehhez a szállítónak az a kötelezettsége, hogy a megrendelők szükségletét korszerű, jóminőségű termékekkel időben kell kielégítenie, vagy e kötelezettségei teljesítése végett szerződéskötési kényszert is kell vele szemben alkalmazni. Nézetünk szerint a szállítási szerződés ma még azért nem vállhat olyan gazdasági tartalmú megállapodássá, ahol a konkrét és tényleges szükségletek kielégítése a reális lehetőségek vállalásával keletkező kockázat, érdeksérelem és gazdasági előnyök felmérésétől függ, mert a termelés egyes fontos területein ma még szűk a termelőkapacitás és a szállítási szerződés termékelosztó funkciója nem nélkülözhető. Csak fokozatosan kerülhetnek egyúttal azok az anyagi ösztönzők bevezetésre, melyek a szállítót a szükségletek minél jobb és gyorsabb kielégítésére indíthatják. Jogszabályi kényszer nélkül pedig különösen a szűk keresztmetszeteknél nincs olyan gazdasági kényszer, mely a szállítót a szerződés megkötésére szoríthatná. A szállítót terhelő szerződéskötési kötelezettséget tehát azokon a területeken, ahol a szállítási szerződés termékelosztó funkciójára még szükség van, egy jó ideig még fenn kell tartani, s az e kötelezettség alól mentes területek meghatározását olyan országos főhatóságra bízni, mely képes a szükségletek és a termelőkapacitások felmérése alapján a szerződéskötési kényszer szükségtelenségét megállapítani.

A szállító részére a szerződéskötés alól mentesítést kell biztosítani, ha a szállító bizonyítja, hogy műszaki lehetetlenség, kapacitáshiány, vagy egyéb olyan ok miatt a teljesítés számára objektíve lehetetlen, melyek már a szerződéskötéskor megállapíthatók. Továbbá akkor is, ha a szükséglet megállapítása téves, a népgazdasági terv célkitűzéseibe ütközik, más módon előnyösebben kielégíthető, vagy népgazdasági szempontból fontosabb szükséglet kielégítését akadályozná. A szerződéskötés alóli, ezek a mentesítő körülmények alkalmasak a szerződés teljesítéséhez fűződő bizalom megszilárdítására, melyre a szállítási szerződés megváltozott funkciójának

betöltése érdekében a szerződéskötési kényszer fenntartása mellett feltétlenül szüksége van.

A szállítási szerződés tartalma nem lehet független a piaci és értékesítési viszonyok változásaitól annál kevésbé, mert ezek a szükségletek alakulását is befolyásolják. Lépten-nyomon változó szükségletek és a szállítási szerződés merevebb kötöttsége mellett a szállítási szerződés tartalmának a váltakozó szükségletekhez való idomulása csakis úgy érhető el, ha a kétoldalú megegyezésen kívül a megrendelő a szállító addig felmerült költségeinek megtérítése ellenében a szerződéstől akkor is elállhat, ha a szerződés meghiúsulása neki fel nem róható okból következik be. Ez az intézmény a szerződési rendszerben az eddig szűkebb területen érvényesülő felmondást is feleslegessé teszi [155/1955. KDB. sz. utasítás 28. pont és 170/1958. (V. 25.) KDB. sz. határozat]. Felróható szerződésszegés esetén azonban alkalmazására nem kerülhet sor.

A szállítási szerződésnek egyik fontos, új rendeltetése, hogy a legkedvezőbb népgazdasági eredmény elérésére, az érdekeltségi rendszer hatékonyságának növelésével, a felek szerződési akaratát és teljesítési magatartását befolyásolja. Az árnak a szállítási szerződési rendszerben eddig nem volt különösebb jelentősége, mert a szerződési rendszer majdnem teljes egészében a hatósági ármegállapításon épült fel. Az anyagi érdekeltség ösztönző hatásához viszont egyfelől az árak vonatkozásában a felek részére biztosított nagyobb mozgási szabadság szükséges; másfelől pedig annak megakadályozása, hogy árkérdések gátolhassák a szerződések létrejöttét. Megrendelői oldalon ezek a követelmények azt jelentik, hogy a kötetlenebb ár szerződési kikötésével a megrendelő a szállítót rugalmasabb szükségletkielégítésre ösztönözheti, ha ez olyan intézkedés bevezetésével párosul, mely megakadályozza, hogy az árban való megegyezés hiánya ne hasson ki a szerződés létrejöttére. Erre szolgál a szerződési rendszerben eddig sem ismeretlen ún. tájékoztató, vagy utókalkulációs ár, mely átmenetileg sokszor elhárította már eddig is a szerződéskötésnek az ármegállapítás hiányából keletkezett akadályát. A visszaélések megakadályozása érdekében ebből a célból a jövőben szükséges annak a mértéknek a meghatározása is, melyen belül a felek a közölt tájékoztató, vagy utókalkulációs ártól eltérhetnek.

Az anyagi érdekeltség ösztönző hatásának fokozására meg kellene engedni felár, vagy árengedmény kikötését is, ha a szolgáltatás a hatósági ármegállapítás alapját képező átlagos feltételektől eltér, mert ezek az ösztönzők a szerződés tárgyát képező egyedi igények elvállalásánál különösen kedvező hatást eredményezhetnének.

Végül a népgazdaság számára előnyös jobban előkészített, ütemesebb, racionálisabb termelés és gyorsabb áruellátás érdekeit szolgálná a megrendelő előnyben részesítése, ha rendeléseit az előírt határidőknél korábban adná fel. A szállítóknak pedig megfelelő felár kikötése mellett érdeke lehet a felmerült rendkívüli szükségletnek a műszakilag lehetséges szoros határidőn belüli gyors kielégítése.

Az árpolitikának a szerződési rendszerben a legkedvezőbb gazdasági eredmények ösztönzésére való felhasználása kimozdítja az ellenszolgáltatást is abból a funkciójából, hogy kizárólag a termelési árra tekintettel határozza meg a vállalati gazdálkodás eredményességét. A pénz forgalmi eszközi szerepe ugyanis most már nem korlátozódik kizárólag az áru és pénzmozgás egyidejűségének biztosítására. Ez az egyidejűség minőségi kifogás esetén az ellenértéknek, vagy egy részének a kifogás elintézéséig, előszállítás esetén pedig a teljes ellenértéknek a szerződési határidőig való visszatarthatása következtében egyébként is sérelmet szenvedett. Miután azonban gazdaságpolitikánk gazdálkodásunk hatékonyságára helyezi a jövőben a súlyt, az ellenszolgáltatás kikötése kapcsán a *pénz inkább forgalmi eszközi* szerepében funkcionál, s a termékek forgalmát nem kizárólag csak az értéküket kifejező, hanem a termelés anyagi ösztönzését is tartalmazó ár alapján közvetíti. A szállítási szerződési rendszer funkcióváltozása tehát az ellenszolgáltatás funkcióját is módosította, mely most már az árban érvényesülő anyagi ösztönzés segítségével a gazdálkodás eredményeinek felmérése és ellenőrzése helyett hatékonysága kimutatását is lehetővé teszi.

A szállítási szerződés fejlődésének küszöbön lévő harmadik szakaszában a gazdaságirányítási mechanizmus keretében megváltozott funkciójának szemléltetésére az új kodifikációra is tekintettel, csak azokat a legfontosabb sajátosságait ismertettük, amelyek e megváltozott funkció szemléltetésére a leginkább alkalmasak. A szállítási szerződés természetesen a gazdaságirányítás egész rendszerének csak egy része, s szerepének betöltése nem kis mértékben függ az ebben a rendszerben felhasznált egyéb intézményektől és azok működésétől. A szállítási szerződési rendszert is a rohamosan fejlődő termelő erők mozdították ki a népgazdasági terv végrehajtását szolgáló eddigi szerepéből, s a tervkészítés eszközeként való funkcionáltatása a gazdaságirányítási mechanizmusban betöltött eddigi jelentőségét is fokozta. A népgazdasági szükségletek alapján keletkezett szállítási szerződések ugyanis kielégítésük szükségessége szerint a népgazdasági tervezés számára összegyűjtik azokat a szükségleteket, — s ezzel nemcsak a termelést, de magát a tervkészítést is közelebb viszik azokhoz a valóságos és folyton változó népgazdasági szükségletekhez, — melyek kielégítését biztosítani hivatottak. A szerződési rendszer e funkcióváltozása azonban nem korlátozódik kizárólag a terv és a szerződés között korábban fennállott kapcsolat módosítására. A szállítási szerződés ugyanis a jövőben nem kizárólag a szerződésszegéshez fűződő szankciók emelésével kíván a vállalatok gazdálkodási tevékenységére hatást gyakorolni, hanem a gazdaságirányítási mechanizmus egyéb elemeivel együtt fokozza majd az érdekeltségi rendszer hatékonyságát.

Erre többek között az árrendszernek az az említett módosítása szolgál, mely a feleknek nagyobb mozgási szabadságot biztosít, de ugyanakkor gondoskodik is arról, hogy az ár-kérdések a lehetőséghez képest ne akadályozhassák a szerződések létrejöttét. A szerződési rendszer új kodifikációjával az intézmény fejlődése új szakaszához érkezett, mely lényegesen el is tér fejlődése eddigi irányától. Már ezért sem lesz könnyű feladat az intézmény megváltozott új funkcióinak gyakorlati megvalósítása.

Huszár István

Gondolatok a joghézagról és a jogi analógiáról

Anatole France szellemes megállapítását, hogy a művek valódi értékét gondolatébresztő erejük határozza meg, Lukács Tibornak az analógiáról írt, a „Jogtudományi Közlöny" hasábjain két részben publikált,[1] gondolatokban gazdag tanulmánya kapcsán kétszeresen is igazolva látjuk: egyrészt Lukács Tibor tanulmányának azokból az elméleti fejtegetéseiből és gondolataiból, amelyeket kétségkívül Szabó Imrének a jogszabályok értelmezéséről szóló, kiváló monográfiája ébresztett; másrészt mert a jelen fejtegetések mindkét említett munkából nyerték ösztönzéseiket. A következőkben ugyanis csupán Szabó Imre és Lukács Tibor műveiben a joghézagról és az analógiáról kifejtett egyes gondolatok tovább fűzését, e mind a jogelmélet, mind a jog gyakorlata számára jelentős problémákról megkezdett gondolkodás folytatását kíséreljük meg.

A joghézag

1. Mindenekelőtt vázoljuk fel a joghézagról az említett jogelméleti munkákban folytatott gondolkodásnak azokat a fő pontjait, amelyek jelen fejtegetéseink alapjául szolgáltak, itt következő gondolatainkat kiváltották. Lukács Tibor Szabó Imrének a joghézagra vonatkozó abból a megállapításából, hogy a joghézag „csak az elvileg a jog által szabályozott területen *belül* lehetséges, és abból adódhatik, hogy a törvényhozó az adott viszonyok körét szabályozni kívánta ugyan, de valamilyen vonatkozást nem szabályozott, illetőleg kiderül, hogy a szabályozott viszony valamelyik, később kialakult vonatkozását kifejezetten nem érintette,"[2] arra a következtetésre jut, hogy a büntetőjogban hézagról nem beszélhetünk. A büntetőjogban ugyanis az analógia tilalma „olyan tételes jogi szabályokból következik, amelyek pozitív irányban meghatározzák, hogy mit tekint a büntető törvény bűntettnek, és arra milyen büntetőjogi büntetés alkalmazható",[3] tehát a büntetőjog tüzetesen és határozottan körülhatárolja a saját területét és „ezzel minden egyéb magatartást a non ius területére száműz."[4] Már pedig — mint Szabó Imre rámutat[5] — az, ami a törvényhozó által meghatározott és szándékolt szabályozás keretein és határain kívül esik, „az a nem-jog, az a ‚non-ius' területe s itt eleve nem lehet szó joghézagról, vagyis a jogot nem lehet hézagosnak tekinteni azért, mert e jogon kívüli területet nem szabályozza." A büntetőjogban tehát — vonja le Lukács a következtetést — nincs joghézag, mert a büntetőjog tüzetesen meghatározza területét, ami azon kívül esik non ius és nem joghézag: „A büntetőjog egyenesen megtiltja az analógiát és ezzel kifejezetten megnyilvánul a törvényhozó szándéka: amit a törvény nem szabályoz, az nincs a büntetőjogon belül, a büntetőjog számára irreleváns, nem hézag és kitöltésére nincs lehetőség."[6] Lukácsnak a joghézag Szabó Imre által történt meghatározásából levont konklúziója logikus, következetes, mert ha joghézagról csak akkor lehet szó, ha fennáll az adott viszony bizonyos mértékű, általános szabályozása, vagy a törvényhozó pozitív irányú jogszabályi nyilatkozata arról, hogy az adott viszonyt teljességgel, vagy viszonylagos teljességgel szabályozni kívánta,[7] akkor a büntetőjog vonatkozásában a pozitív jogi szabályozásból, az analógia tilalmából logikusan következik, hogy itt a joghézagnak ez a pozitív jogi feltétele hiányzik, tehát ebben az értelemben joghézag sem lehetséges. Meglepő módon azonban a joghézagról adott meghatározásából Lukács által a büntetőjogra nézve levont, ezt a logikus következtetést Szabó Imre nem vállalja, mert — véleménye szerint — a büntetőjogban is vannak hézagok.[8] M. D. Sargorodszkij büntetőjogi fejtegetéseit helyeselve, Szabó Imre leszögezi, hogy „Az analógia elhagyása tehát nem jelenti a joghézag tagadását; ez csak annyit jelent, hogy bizonyos társadalomra veszélyes cselekmények elkövetői a jövőben büntetlenek maradnak."[9] Általános elvi jelleggel pedig kifejti, hogy az analógia tilalma nem teszi a joghézagot nem-létezővé, a joghézag a jog objektív hiányossága, amely az analógia tilalma esetén is előfordulhat: „A joghézag jellegére nézve azonban ebben az esetben sem változik, vagyis nem lesz nemlétezővé, pusztán ‚kritikai joghézaggá', egyszerű

[1] Lukács Tibor: Analógia és törvényesség. Jogtudományi Közlöny 1965. 61—72. p.; Az analógia belső törvényszerűségeiről. Jogtudományi Közlöny. 1965. 425—434. p.
[2] Szabó Imre: A szocialista jog. Bp. 1963. 284. p.
[3] Lukács: Analógia és törvényesség. 63. p.
[4] Uo. 63. p.
[5] Szabó: i. m. 284. p.
[6] Lukács: i. m. 63. p.
[7] Szabó: i. m. 284. p.
[8] Ld. Szabó i. m. 297—299. p.; A jogszabályok értelmezése. Bp. 1960. 354., 357., 365., 440. stb. p.
[9] Szabó: A jogszabályok értelmezése. 354. p.

törvényhozási követelménnyé, jogpolitikai igénnyé . . ., hanem a jog szabályozott területén belül megállapítható *objektív* hiányosság marad, amely felszámolható lenne a jogalkalmazás útján is . . ., ha az analógia nem lenne tiltva."[10] A joghézag, konkréten a büntetőjogi hézag körül kialakult polémia érdekessége az, hogy míg Lukács elfogadja, sőt fejtegetéseinek kiinduló tételévé avatja Szabó Imrének a joghézagról adott meghatározását, s azt logikai következetességgel végiggondolva, a büntetőjogra konkretizálja, ezt a konkrét büntetőjogi hézagra vonatkozó következtetését a felső tételt meghatározó Szabó Imre nem osztja, sőt a büntető joghézagra nézve azzal ellentétes álláspontot foglal el. A kérdést tovább komplikálja, hogy — nézetünk szerint — a büntetőjogi hézag tekintetében Szabó Imre felfogása fejezi ki adekvátan az objektív valóságot. Ugyanakkor hangsúlyoztuk Lukács fejtegetéseinek, a Szabó Imre által felállított felső tételből levont következtetésének logikai helyességét és következetességét. Ilyenképpen az a paradox helyzet állt elő, hogy a joghézag Szabó Imre által meghatározott fogalmából a büntetőjogi hézagra nézve Lukács által logikai helyességgel levont következtetés nem felel meg az objektív valóságnak és szembe kerül Szabó Imrének a büntetőjogi hézagra vonatkozó nézetével, amely — ezek szerint — nyilván nincs összhangban a joghézagról adott meghatározásával. Ennek az elméleti, logikai és ténybeli ellentmondásnak a magvát és feloldásának útját a joghézag fogalmában, illetve ennek meghatározásában látjuk.

2. Vizsgálódásaink kiinduló pontját Szabó Imrének a joghézagról adott meghatározása alkotja: „joghézagról akkor beszélhetünk — írja[11] —, *a)* ha valamely viszony, tényállás vagy eset, avagy ennek valamely vonatkozása jogilag nincsen szabályozva, *b)* noha egy bizonyos szintű általános pozitív jogi szabályból, vagy jogtételből következően szabályozva kellene lennie, *c)* akár azért, mert ez az eset már ismert volt a vonatkozó jogszabályok megalkotásánál, de szabályozása elmaradt, akár azért, mert az eset a szabályozást követően merült fel, *d)* a jog csak a vizsgált esethez hasonló különös esetet szabályoz, azaz a vizsgált eset ettől a jogilag szabályozott esettől bizonyos jelekkel eltér, attól különbözik, *e)* végül az említett általános jogtétel csak olyan általánosságban vonatkozik a vizsgált esetre (tényállásra), hogy az elbírálás kötelességét, vagy szükségességét ugyan ebből meg lehet állapítani, de annak alapján, a szerint az esetet eldönteni nem lehet, mert az általános szabály az eldöntés módját (sem a tényállás elemeit, sem szankcióját) nem tartalmazza; ilyet csak a hozzá képest különös, a pozitív jogban található más szabály tartalmaz, amely azonban csak hasonló az eldöntendő, a vizsgált esethez." A joghézag e meghatározásának lényeges és a vázolt polémiából kitűnően kritikus pontja az, hogy joghézagról csak olyan jogilag nem szabályozott tényállás fennforgása esetén lehet szó, amely *egy bizonyos szintű általános pozitív jogi szabályból, vagy jogtételből* következően szabályozva kellene, hogy legyen. A joghézag tehát bizonyos pozitív jogi adottságokat feltételez, mégpedig az adott viszony olyan általános pozitív jogi szabályozását, amelyből kitűnik, hogy a jogalkotó a szóbanforgó esetet teljességgel vagy viszonylagos teljességgel szabályozni kívánta. Ezek szerint az, hogy a jogban van-e, vagy nincsen hézag, lényegében a törvényhozó akaratától, szándékától, attól függ, hogy ez a szándék és akarat bizonyos szintű általános pozitív jogi szabályozásból kiolvasható-e, vagy sem. Végső fokon ez dönti el, hogy a felmerülő közvetlenül és kifejezetten jogilag nem szabályozott tényállás a jog, vagy a nem-jog területére tartozik, és így joghézagnak, vagy non iusnak minősül. A joghézag ebben az értelemben meghatározásának kulcskérdése tehát *a ius és a non ius megkülönböztetése,* e területek tüzetes elhatárolása. Joghézagról ugyanis csak a ius birodalmába tartozó viszony, vagy eset tekintetében beszélhetünk; „A törvényhozó tehát meghatározza az általa szándékolt szabályozás kereteit és határait; ami ezen kívül-esik, az a nem-jog, az a ‚non-ius' területe, s itt eleve nem lehet szó joghézagról, vagyis a jogot nem lehet hézagosnak tekinteni azért, mert a jogon kívüli területet nem szabályozza."[12] Ilyenformán a ius területét éppúgy, mint a joghézag létét a pozitív jog, a jogalkotó akarata határozza meg.

A közvetlen szemléletben és különösen a joggyakorlat, elsősorban a jogalkalmazó szempontjából ez igaz is. A jog területeként a maga közvetlenségében és különösen a jogalkalmazó gyakorlati tevékenységében azok a társadalmi viszonyok, esetek és tényállások jelennek meg, amelyeket a hatályos pozitív jog akár kifejezetten, akár bizonyos szintű általánosságban szabályoz. Ha azonban a szemléletnek ezt a közvetlenségét megszüntetjük és a jogot, a jog világát a társadalmi viszonyok totalitásában úgy tekintjük, hogy a joggyakorlattal való közvetlen kapcsolatot időlegesen felfüggesztjük, hogy később e joggyakorlathoz az objektív valóságot jobban tükröző megállapításokkal visszatérjünk, akkor a ius és a non ius területének kizárólag a pozitív jog, a jogalkotói akarat aspektusából elhatárolását elégtelennek találjuk. A ius és a non ius világa nem mereven és határozottan körülhatárolt társadalmi relációk területe. Már Savigny és Puchta felismerték e két birodalom relativitását, e kettő közötti társadalmi mozgásnak sajátos dialektikáját, amikor hangsúlyozták, hogy nem minden társadalmi viszony jogviszony is egyben,[13] hogy egy adott társadalmi vi-

[10] Uo. 365. p.
[11] Uo. 371—372. p.
[12] Szabó: A szocialista jog. 284. p.
[13] Savigny, C. F.: System des heutigen römischen Rechts. I. köt. Berlin. 1840. 52. §.

szony nem mindig tartozik egész terjedelmében a jogviszonyok területére, de az is igaz, hogy egyetlen emberi viszony sincs a jogviszonyok köréből egyszer s mindenkorra kirekesztve.[14] A jogot a társadalmi viszonyok totalitásában, összmozgásában vizsgálva kitűnik, hogy egyes társadalmi relációk a fejlődés során eltűnnek, vagy teljesen jelentéktelenné válnak, új viszonylatok alakulnak ki, amelyek idővel vagy olykor-olykor nagyobb társadalmi jelentőségre tesznek szert, más társadalmi viszonyok jellegüket, szerepüket és fontosságukat illetően mutatnak módosulásokat, s ami a jog és nem-jog területének elhatárolása szempontjából a leglényegesebb, meghatározott történelmi-társadalmi periódusban bizonyos társadalmi viszonyok igénylik a jogi rendezést, majd idővel esetleg ez már feleslegessé válik számukra, más társadalmi relációk viszont szerkezeti, vagy jellegbeli átalakulás folytán az eddigi jogi szabályozás új jogi normákkal felváltását szükségelik. Röviden, a társadalmi viszonylatok vagy belenőnek a jogi rendezés igényének állapotába, vagy kiesnek, kikerülnek abból, illetőleg a jogi szabályozási igény tartalmában és jellegében történnek változások. A ius és a non ius tehát állandó mozgásban levő, folytonosan egymásba átmenő területeket jelent, s ami a lényeges, ezek a mozgások és átcsapások, a jog és a nem-jog világába tartozás, vagy egyikből a másikba átkerülés nem kizárólag a jogalkotó akaratától, nem a pozitív jogi szabályozástól függ, sőt lényegében és végső fokon nem is ez határozza meg. A ius és a non ius megkülönböztetése mindenekelőtt két oldalt feltételez: egyfelől a pozitív jogot és az általa szabályozott társadalmi relációkat, másfelől a jog által nem érintett társadalmi viszonyokat. A marxista jogelmélet közismert és általánosan elfogadott tétele, hogy a jogot, a jogi szabályozást a társadalmi viszonyok, végső fokon a termelési-gazdasági viszonyok határozzák meg. Ebből következik, hogy azt, hogy a jognak mely társadalmi viszonyokat kell rendeznie, végső fokon az objektív társadalmi viszonyok jellege, tartalma és jelentősége dönti el, nem pedig a jogalkotó akarata vagy szándéka. Hogy a jogi szabályozásban, a hatályos jogban hézag mutatkozik, nem az dönti el, hogy a jogalkotó akarata és a pozitív jogi szabályozás mire terjedt ki, hanem azoknak a társadalmi viszonyoknak a köre, amelyek jogi rendezést igényelnek; s a hatályos pozitív jogi szabályozás csupán azt jelzi, hogy e jogi szabályozást követelő társadalmi relációk valamelyike, vagy egy része a hatályos pozitív jog adott állapotát tekintve nem részesül jogi szabályozásban, tehát a hatályos pozitív jog és a jogi rendezést igénylő társadalmi viszonyok között eltérés és ennek folytán a pozitív jogi szabályozásban és az adott társadalmi viszonyok jogi szabályozottságában hiányosság, hézag jelentkezik.

Mindezzel a ius és a non ius vonatkozásában lényegében semmi újat nem mondottunk, hiszen Viktor Knappal vitatkozva, Szabó Imre is hangsúlyozza, hogy „nem lehet feltétlenül azt állítani, hogy valamely viszony vagy jog, vagy ‚nem-jog', vagy szabályozva van, vagy nincs . . ., a jog és a nem-jog elhatárolása csak bizonyos szempontból, csak bizonyos általánosságban helytálló."[15] Csakhogy Szabó Imre a iust és a non iust elhatároló mértéket — mint láttuk — a pozitív jogi szabályozásban, a jogalkotói akaratban határozza meg. Ebből fakad, hogy a joghézagot a pozitív jogi szabályozástól függően megállapított ius területén belülre szorítja. A joghézagnak az így megjelölt ius világában előfordulását pedig a kifejezett és a bizonyos szintű általános szabályozás megkülönböztetésével alapozza meg. A joghézag ott jelentkezik, ahol az adott társadalmi viszonyra, tényállásra nézve kifejezett jogi szabályozás nincsen ugyan, de olyan általános pozitív jogi norma igen, amelyből kitűnik, hogy a jogalkotó a szóbanforgó esetet is rendezni kívánta: „Ezek szerint a joghézag még a ius területén van; ha azonban formálisan nézzük, akkor tényleg nem-szabályozott, s ennyiben valóban ‚non ius';"[16] A joghézagot tehát Szabó Imre nem a ius és a non ius — általa is megállapított dialektikus relativitásából és mozgásából vezeti le, hanem a pozitív jog körén belül maradva, a kifejezett és általános pozitív jogi szabályozás dialektikájából. Sőt mi több, a joghézag lehetőségét és körét a pozitív, tételes jogon belül még tovább szűkíti, amikor a joghézag fogalmának lényeges mozzanataként állapítja meg, hogy a felmerülő viszony vonatkozásában nemcsak bizonyos szintű általános pozitív jogi szabályozás létezése szükséges, hanem az is, hogy „a jog csak a vizsgált esethez hasonló különös esetet szabályoz, azaz a vizsgált eset ettől a jogilag szabályozott esettől bizonyos jelekkel eltér, attól különbözik."[17] A joghézag tehát nemcsak a pozitív jog körén belül jelentkező hiányosság, hanem a pozitív jogi szabályozásnak ahhoz a feltételhez kötött fogyatékossága, hogy hasonló különös esetre nézve a pozitív jog tartalmaz rendelkezést. A joghézagnak ilyen meghatározása nem más, mint a jogalkalmazói analógia feltételeinek a joghézag vonatkozásában visszafordítása, a joghézag és az analogikus jogalkalmazás sajátosságainak paralel megfogalmazása. A joghézag ilyenképpen a pozitív jog sajátosan megszűkített területén felmerülő szabályozási fogyatékosság. A félreértések elkerülése végett már most meg kell jegyezni, hogy az ilyen körben és ilyen módon megjelölt joghézag valóban a jog hiányossága, hézaga. Ennyiben tehát a joghézagnak Szabó Imre által adott meghatározása a jog világának valóban létező, objektív mozzanatát ragadta meg és fejezi ki. Amit a joghézagnak e definíciójában hiányolunk és kifogásolunk az,

[14] Puchta G. F.: Cursus der Institutionen. Leipzig. 1856. 6. §.

[15] Szabó: A jogszabályok értelmezése. 356. p.
[16] Uo. 358. p.
[17] Uo. 369—370. p.

hogy a joghézagot kizárólag a pozitív jogi szabályozás körébe, még hozzá megszűkített területére szorítja, a joghézag lehetőségét szűkíti, és nem az objektív valóságban jelentkező teljes terjedelmében és hatóterületén határozza meg. Vagy ami ugyan ennek csupán másik oldala, azáltal, hogy a joghézagot nem a ius és a non ius valóságos mozgásából vezeti le, hanem a pozitív jog világán belül marad, a non ius területéről a ius világába növő viszonyokat csupán jogalkotási igénynek és nem joghézagnak tekinti: „az olyan állásfoglalás . . . amely a non ius területéről javasol bevonni a ius területére valamilyen magatartást . . . tulajdonképpen olyan jogpolitikai állásfoglalás, amely kétségtelenül a fennálló jog bizonyos kritikáját foglalja magában, de egyáltalán nem azon az alapon, hogy a jogrendszerben hézag van."[18] Ez „nem a joghézag feltárása, hanem politikai mérlegelés de lége ferenda arra nézve, hogy ‚ami ma nem jog, annak jognak kellene lennie'" — írja ebben Viktor Knappal értve egyet.[19] Ehhez az eddig elmondottakat feltételezve, csupán annyit kell hozzáfűzni, hogy a non ius területéről a ius világába növő viszonyok következtében előálló joghézagok esetében rendszerint de lege ferenda jogpolitikai állásfoglalásról is szó van, ami azonban egyáltalán nem zárja ki a jog hézagosságát.

Ezzel Szabó Imre joghézag szemléletének sarkalatos és — nézetünk szerint — kritikus pontjához érkeztünk. A joghézag Szabó Imre által meghatározott, az eddigiekben vázolt fogalmának magvát ugyanis a vizsgálódás és a szemlélet *jogalkalmazói* nézőpontja, a közvetlen joggyakorlatra, a jogalkalmazó konkrét tevékenységére koncentrálás határozza meg. A joghézagnak ezt a felfogását mindvégig a szocialista törvényességnek és a jogalkalmazói jogalkotás elkerülésének helyes gyakorlati célja vezérli. Ezért történt a joghézag fogalmának olyan meghatározása, amelyben a joghézagnak a konkrét viszony bizonyos szintű általános pozitív jogi szabályozása conditio sine qua non-ja; ezért került sor a joghézagnak nem a ius és a non ius, hanem a pozitív jog világán belül maradva, a kifejezett és az általános pozitív jogi szabályozás dialektikájából levezetésére; ezért lényeges mozzanata a joghézagnak, hogy a pozitív jog a vizsgált esethez hasonló különös esetet szabályozzon. Ha ugyanis közvetlenül a jogalkalmazó szempontjából és tevékenységéből indulunk ki, akkor a vizsgálódás és az érdeklődés centrumába szükségszerűen az a kérdés nyomul, hogy mi tekinthető a jogalkalmazói munka oldaláról a jog hiányosságának, hézagának? Minthogy a jogalkalmazó feladata az, hogy a jogi normákat a konkrét esetekre vonatkoztassa, alkalmazza, a jog hiányosságával akkor találja magát szemben, amikor olyan tényállás kerül eléje, amelyre nézve a jog hézagos ugyan, de neki mégis jogi döntést kell hoznia. Más szóval a jogalkalmazó számára a jognak olyan hiányossága érdekes és releváns, amelyet ki kell vagy ki lehet töltenie. A jogalkalmazási folyamat azonban a társadalmi viszonyoktól a jogi normákig, s onnan vissza a társadalmi viszonyokhoz vezető sajátos társadalmi-jogi mozgásnak második szakaszában, a jogszabályok realizálódásának menetében jelentkezik, ami — többek között — azt jelenti, hogy a jogalkalmazásnak a pozitív, tételes jogi normák valóban elengedhetetlen feltételei. Ebből magától értetődően következik, hogy a jogalkalmazó számára joghézagként csak a pozitív jogi normák világán belül felmerülő, Szabó Imre által pontosan körülhatárolt és megjelölt hiányosságok, azaz a bizonyos szintű általános pozitív jogi szabályozás, a hasonló különös esetre vonatkozó jogi norma és a kifejezett pozitív jogi rendezés dialektikájában mutatkozó hézagok jelennek meg. Ilyenformán a joghézag létét és fogalmát a jogalkalmazói kitöltés lehetősége határozza meg. Minthogy a szocialista jogrendszerek általában a joghézag jogalkalmazói kitöltésének egyetlen módját, az analogikus jogalkalmazást ismerik el, a joghézag létezése is lényegében attól függ, hogy az analogikus jogalkalmazással kitölthető-e, vagy sem: „Bizonyos értelemben a tételt meg is lehet fordítani, s azt lehet mondani, hogy akkor van csak szó joghézagról, ha a jog olyan fogyatékossága, hiánya tűnik ki, amely még analógia útján is kitölthető; ez persze nem zárja ki azt, hogy a joghézagot ne analógia, hanem új jogszabály alkotásával töltsék ki."[20]

A joghézag fogalom Szabó Imre által adott meghatározásának ahhoz a lényeges mozzanatához, hogy joghézagról akkor beszélhetünk, ha ez még analógia útján is kitölthető, kapcsolódik Lukács Tibor, aki elfogadva és helyeselve a joghézagnak ilyen felfogását, azt a büntetőjogra konkretizálja és következetesen végiggondolva arra a — már említett — logikailag helyes, de az objektív tényekkel nem adekvát következtetésre jut, hogy a büntetőjogban, mivel ott az analogikus jogalkalmazás tiltva van, joghézagról nem beszélhetünk, mert amit a jogalkotó a büntetőjog területén kifejezetten nem szabályozott, az a büntetőjogi analógia tilalma következtében nincs a büntetőjogon belül, nem hézag és kitöltésére nincs lehetőség. Lukács nemcsak a levezetés logikájában, hanem a jogalkalmazói nézőpont a joghézag problémájának elemzése során alkalmazásában is állhatatosan következetes. Míg ugyanis Szabó Imre „a jogalkalmazás során kitölthető, vagy ki nem tölthető hézagokat"[21] különböztet meg, jelezve, hogy a joghézagot nemcsak a jogalkalmazó, hanem a jogalkotó is kitöltheti, addig Lukács Tibor ezzel nem ért egyet, mert felfogása szerint „ki nem tölthető joghézag nincsen, mert ami nem tölthető ki, az

[18] Uo. 364. p.
[19] Uo.
[20] Szabó: A szocialista jog. 288. p.
[21] Uo. 287. p.

nem is joghézag."[22] Lukács tehát a jogalkalmazói nézőpontot következetesen alkalmazva és a joghézag pozitív jogi előfeltételét logikusan végiggondolva, Szabó Imre joghézag felfogását két vonatkozásban is korrigálja, mondván, hogy a büntetőjogban ilyenképpen joghézagról nem lehet szó, amint a jogalkalmazó által kitölthetetlen joghézagról sem. Kár, hogy az objektív tényekkel nem adekvát következtetéseinek többször hangsúlyozott logikussága is további fejtegetései során veszendőbe megy, amikor az előbbieknek ellentmondva, helyesen megállapítja, hogy a joghézag nemcsak analógia, hanem jogszabály alkotás útján is kitölthető,[23] ami egyúttal a büntetőjog hézagnélküliségéről vallott felfogásának helytelenségét is nyilvánvalóvá teszi és egész büntetőjogi konstrukcióját lerontja, hiszen azt éppen azzal alapozta meg, hogy a büntetőjogi hézagról azért nem lehet szó, mert a büntetőjogi analógia tiltva van, tehát a hézag kitöltése nem lehetséges. Ha viszont a joghézag jogszabályalkotás útján is kitölthető, akkor a büntetőjogi hézag kitöltésének sincs akadálya, legfeljebb annak, hogy azt analogikus jogalkalmazással töltsék ki, tehát a büntetőjogi analógia, a jogalkalmazói kitöltés tilalma nem jelenti a hézag kitöltésének lehetetlenségét, s azt sem, hogy a büntető jogban nem lehet joghézagról beszélni.

3. Az eddigiekben a joghézag fogalmához lényegében indirekt módon közelítettünk, a vizsgált joghézag fogalom és a belőle levonható egyes következtetések belső ellentmondásait exponálva, s csupán a ius és a non ius területeinek elhatárolására tett kísérletünk jelezte, hogy a joghézag fogalmát milyen irányban keressük. Hogy tovább léphessünk, a joghézag elemzett fogalmának másik lényeges mozzanatát, a *bizonyos szintű általános pozitív jogi szabályozást,* mint a joghézag előfeltételét kell közelebbről, különösen pedig a joghézag fogalom ugyancsak lényeges elemeként megjelölt analógikus jogalkalmazással összefüggésben megvizsgálni. Arra már rámutattunk, hogy — véleményünk szerint — a joghézagot közvetlenül a ius és non ius, nem pedig az ezt leszűkítő és korlátozottan közvetítő kifejezett és általános pozitív jogi szabályozás dialektikájából kell levezetni. Eddig azonban ezt csupán a ius és a non ius oldaláról és vetületében vizsgáltuk, mely fejtegetéseket most a bizonyos szintű általános pozitív jogi szabályozásnak, mint a joghézag előfeltételének elemzésével kell kiegészítenünk. Mindenekelőtt azt kell felidézni, hogy mit eredményez ennek a pozitív jogi előfeltételnek a joghézag fogalmi elemeként megragadása. Lukács Tibor tanulmánya alapján kimutattuk, hogy a joghézagnak ilyen általános szintű pozitív jogi szabályozáshoz kapcsolása a büntetőjog vonatkozásában arra a helytelen konklúzióra vezet, hogy a büntetőjogban joghézagról nem lehet szó. Ha viszont ezt a helytelen következtetést el akarjuk kerülni, útját akarjuk állni, akkor — mint az Szabó Imre fejtegetéseiből kitűnik — szükségszerűen engedményeket, illetve további megszorításokat kell tenni a joghézag fogalmának pozitív jogi elemét illetően. Engedményeket mégpedig több irányban is: Mindenekelőtt a büntetőjog vonatkozásában annyiban, hogy ott akkor is elismerjük a joghézagot, ha ennek előfeltétele, az adott viszony tekintetében bizonyos szintű általános jogi szabályozás nem állapítható meg, közelebbről, hogy a jogalkotó ezt is rendezni akarta volna, hiszen az analógia tilalmával ezt a lehetőséget — mint arra Lukács Tibor helyesen rámutat[24] — eleve kizárta, a büntetőjogi tényállásokat kifejezetten rögzítette. Ez a továbbiakban a vizsgált joghézag fogalom pozitív jogi elemét illetően újabb megszorítást tesz szükségessé, mégpedig a joghézag analogikus jogalkalmazással való „elvileg kitölthetősége"[25] vonatkozásában. Idéztük azt a megállapítást, hogy a joghézag a jognak olyan hiánya, „amely még analógia útján is kitölthető",[26] mely tételnek főleg a büntetőjogi analógia tilalma miatt kerül sor olyan megszorítására, hogy a joghézag analógiával elvileg akkor tölthető ki, „ha ezt a kitöltést a pozitív jog nem tiltja."[27] De a joghézag fogalmának ez a megfogalmazása, hogy az elvileg analógiával is kitölthető, a joghézag pozitív jogi feltételének olyan meghatározása esetén, hogy „a joghézag az adott viszony bizonyos általánosságban való szabályozottságát feltételezi",[28] nemcsak a joghézag analógiával kitöltésének tilalmakor nem áll, hanem egyébként, e tilalom nemlétezésekor sem mindig, mert lehetséges, hogy a pozitív jog világán belül joghézag keletkezik, tehát olyan viszony áll elő, amelyre nézve kifejezett pozitív jogi rendelkezés nincs ugyan, de bizonyos szintű általános pozitív jogi szabályozás igen, tehát megállapítható, hogy a jogalkotó akarata a szóbanforgó társadalmi viszony szabályozására irányult, a joghézag még sem tölthető ki analógiával, mert az analogikus jogalkalmazás egyéb feltétele — így az adott esethez hasonló jogilag szabályozott tényállás nem található — hiányzik, amikor csak ún. jog-analógiáról lehetne szó, amelynek lehetőségét és megengedhetőségét azonban a szocialista jogrendszernek és jogelméletnek — mint Szabó Imre helyesen írja[29] — el kell vetnie, „mert az szükségszerűen új közvetlen magatartási szabály jogalkalmazói jogképzését jelenti". Ezért kerül sor a joghézag pozitív jogi feltételének olyan további megszorító tüzetesítésére, hogy joghézagról csak akkor beszélhetünk, ha a bizonyos szin-

[22] Lukács: i. m. 63. p.
[23] Uo.
[24] Uo.
[25] Szabó: A jogszabályok értelmezése. 365. p.
[26] Szabó: A szocialista jog. 288. p.
[27] Szabó: A jogszabályok értelmezése. 365. p.
[28] Szabó: A szocialista jog. 288. p.
[29] Szabó: A szocialista jog. 296. p.; A jogszabályok értelmezése. 419—420. p.

tű általános pozitív jogi szabályozás mellett, a vizsgált esethez hasonló különös tényállást szabályozó pozitív jogi norma is létezik. A joghézag fogalma, a joghézag pozitív jogi feltételének meghatározása tehát teljesen az *analogikus jogalkalmazás* lehetőségétől, a joghézag jogalkalmazói analógiával kitölthetőségétől válik függővé. A joghézagnak meghatározó módon a jogalkalmazói aspektusból vizsgálata lényegében a joghézag és a jogalkalmazói analógia felcserélését, a joghézag létezésének az analógikus jogalkalmazással kitölthetőségétől függővé tételét, az analogikus jogalkalmazás feltételeinek a joghézag fogalmi elemeivé tételét eredményezi. Nem a joghézag létezése hívja elő az analogikus jogalkalmazás lehetőségének problémáját, a jogalkalmazói analógia nem a joghézagnak egyik lehetséges következménye, a joghézag nem az analogikus jogalkalmazásnak legáltalánosabb feltétele, hanem megfordítva, a jogalkalmazói analógia lehetősége és feltételei határozzák meg a joghézag lehetőségét és létezését. Ebből fakad, hogy a joghézag fogalmának elemei lényegében nem mások, mint a jogalkalmazói analógia mozzanatainak és feltételeinek fordított megfogalmazásai. Ilyenképpen a joghézag és az analógikus jogalkalmazás feltételei lényegében azonosak, ami viszont egyáltalán fogalmi megkülönböztetésük szükségességét teszi kétségessé. Mindez nemcsak a joghézag olyan meghatározásának, hogy az elvileg még jogalkalmazói analógiával is kitölthető, korlátozottságát és kétségességét mutatja, hanem a joghézag kizárólag a jogalkalmazó szempontjából vizsgálatának és meghatározásának szűk voltát is. Sőt ilyen elméleti előzmények és feltételek mellett az olyan joghézag létének szükségszerű elismerése, amely törvényi tilalom miatt a konkrét gyakorlatban analogikus jogalkalmazással még sem tölthető ki, hanem csak jogalkotói aktussal — mint pl. a büntetőjogi hézagok esetében — még azt az engedményt is eredményezi, hogy míg a non ius területéről a ius birodalmába növő viszonyok tárgyalásánál ezek joghézagként elismerését Szabó Imre azzal tagadta meg, hogy ilyenkor nem joghézaggal, hanem politikai mérlegeléssel de lege ferenda állunk szemben, addig a pozitív jogon belül, de analogikus jogalkalmazással ki nem tölthető joghézagnál[30] elismeri, hogy „a joghézag feltárása tényleg a törvényhozó tevékenységét, azaz kiegészítő szabály alkotását igényli, vagyis valóban le lege ferenda állásfoglalássá lesz, de . . . a fennálló jog keretein és intézményein belüli kiegészítő jogszabály alkotására irányuló követelmény."[31] A jognak a ius és a non ius dialektikájából általunk levezetett hézaga, amelyet Szabó Imre le lege ferenda jogpolitikai állásfoglalásnak, de nem joghézagnak tekint, csupán annyiban különbözik a most vázolt, joghézagnak minősített de lege ferenda állásfoglalástól, hogy az utóbbi a pozitív jog körén belül marad, de hozzá kell tenni itt is csak akkor, ha — mint Lukács Tiborra hivatkozva rámutattunk — nem az analogikus jogalkalmazás törvényi tilalma folytán került sor a hézag jogalkotói kitöltésére, mint pl. a büntetőjog esetében. További kérdés azonban, hogy a jogalkotó szempontjából a két de lege ferenda jogpolitikai állásfoglalás közötti különbség, az, hogy az egyik a pozitív jog körén belüli viszonyra vonatkozik, valóban olyan lényeges és jelentős, hogy ezért az egyiket, a pozitív jogon belül jelentkező joghézagnak, a másikat viszont a non ius területére tartozónak és ne a jog hézagának minősítsük. Jogalkotói aspektusból — véleményünk szerint — mindkét eset a jog olyan hézagaként jelentkezik, amelyre jogalkotói aktussal kell jogi normát alkotni, mindkét esetben tehát jogalkotással, joghézagnak jogalkotó tevékenységgel kitöltésével állunk szemben.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a joghézag fogalmának tisztázásakor sem a jogalkalmazói aspektus következetes alkalmazása, sem ebből eredően a joghézagnak a pozitív jog körén belülre szorítása és ilyenképpen az analogikus jogalkalmazással, illetve ennek alapján kitöltésével kölcsönös feltételezettségi kapcsolatba állítása nem vezet az objektív tényeket adekvátan kifejező eredményre, ill. csak bizonyos területeken és határokon belül bizonyul helyesnek. Ha a joghézag fogalmával kapcsolatosan vizsgált megállapításokat eddigi fejtegetéseink és azok konklúziói alapján vesszük szemügyre, akkor azt látjuk, hogy a joghézag fogalmi elemeként kiemelt egyes említett mozzanatok helyessége és jogosultsága kétségessé válik, a vizsgálódás jogalkalmazói nézőpontjával szakítani kell, s a joghézag fogalmát a jog, a sajátos társadalmi-jogi mozgás egésze és ennek a gazdasági-társadalmi viszonyok totalitásában elhelyezkedése aspektusából kell feltárni, arra az objektív tényleges mozzanatra kell építeni, amely a jogban jelentkező mindenféle hiányosság, hézag alapja, a ius és a non ius területeinek dialektikus mozgékonyságára s a két terület között így kialakuló sajátos eltérésekre, ellentmondásokra. Ha így járunk el, akkor nemcsak a joghézagot jobban kifejező fogalomhoz jutunk, hanem egyúttal a joghézagot elemző, vizsgált tudományos fejtegetések és megállapítások is helyükre, objektíve meglevő hatóterükre kerülnek, s az objektív valóságot adekvátan kifejezőekké válnak. A joghézag fogalmát ugyanis mint a pozitív jogban, a jogi szabályozásban felmerülő olyan fogyatékosságot, hiányosságot határozzuk meg, amely

[36] Az analogikus jogalkalmazással törvényi tilalom folytán ki nem tölthető joghézagokról, de nyilván nemcsak ezekről, hanem az olyan esetekről is szó van, amikor „. . . a jogalkalmazó gyakorlat nézetünk szerint nem dönthet el olyan esetet, amelyre nézve nincs hasonló törvényi rendelkezés; az ilyen hézagot — amennyiben valóban joghézagról van szó — elvileg csakis a törvényhozás töltheti ki". (Szabó: a Jogszabályok értelmezése.) 419. p.

[31] Szabó: A jogszabályok értelmezése. 365. p.

abból és úgy áll elő, hogy a társadalmi-gazdasági viszonyok állandó mozgása, fejlődése során olyan tényállások, esetek jelentkeznek, amelyekre nézve a hatályos jogi szabályozás kifejezett, közvetlen rendelkezést nem tartalmaz, holott azok a társadalmi viszonyok totalitásában elfoglalt objektív helyük, jelentőségük és szerepük folytán objektíve jogi szabályozást igényelnek. *A joghézagot tehát a pozitív jogi szabályozásnak azok a hiányosságai jelentik, amelyek bizonyos objektíve jogi szabályozást igénylő társadalmi viszonyok vonatkozásában állanak fenn.* E joghézagoknak jelentős részét a jogi szabályozásnak azok a hiányosságai teszik ki, amelyek lényegében a pozitív jog körén belül, a kifejezett és általános jogi szabályozás dialektikus belső mozgásában jelentkeznek, amelyeket Szabó Imre behatóan és többoldalúan elemzett, és kizárólagosan joghézagként határozott meg. Az így definiált, a pozitív jogon belül jelentkező joghézag tehát a jognak valóban, objektíve létező hiányosságát, fogyatékosságát, hézagát fejezi ki, de ez a joghézagnak csak egyik, jelentős gyakori megnyilvánulása, amely mellett a jognak még egyéb hézagai is előfordulnak. A pozitív jogon belüli joghézag megállapításának nagy a jelentősége mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás számára és kétségkívül sajátos fokozatot, lépcsőt jelent a joghézagok sorában, de nem meríti ki a joghézag fogalmát. Sőt — mint láttuk — még az sem állítható, hogy a joghézagnak ezt a fajtáját a jogalkalmazó analogiával mindig kitöltheti. Ennek korlátaira már rámutattunk. Nyilvánvaló, hogy még kevésbé lehet szó arról, hogy a joghézag általunk adott meghatározásához ilyen következtetést fűzzünk. A joghézag, az analogikus jogalkalmazás, a de lege ferenda állásfoglalás és a jogalkotás önálló társadalmi-jogi jelenségek és fogalmak, amelyek között kétségkívül szoros összefüggések állanak fenn, de amelyeket nem lenne helyes mindenkor és minden vonatkozásban egymást kölcsönösen feltételező kapcsolatban állónak tekinteni. Így a joghézag és az analogikus jogalkalmazás között — mint arra Szabó Imre helyesen utal[32] — rendkívül szoros a kapcsolat, de ez nem jelenti azt, hogy a joghézag mindig feltételezi az analogikus jogalkalmazás útján kitöltést, míg az megállapítható, hogy analogikus jogalkalmazásra csak akkor kerülhet sor, ha joghézaggal állunk szemben, tehát a joghézag az analogikus jogalkalmazásnak legáltalánosabb, elengedhetetlen feltétele. A joghézag és kitöltése vonatkozásában tehát a következő tipikus fokozatokat határozhatjuk meg: Mindenekelőtt a joghézagot általában, mint a pozitív jogi szabályozásnak az objektíve jogi szabályozást igénylő társadalmi viszonyok és a hatályos pozitív jogi normák eltéréséből fakadó hiányosságát kell megemlíteni, amelynek kitöltését illetően egyáltalán nem feltételezzük általános érvénnyel az analogikus jogalkalmazással kitöltés lehetőségét, hanem csak azt, hogy a joghézag jogalkotással mindig, analogikus jogalkalmazással pedig csak a jogalkalmazói analógia további feltételeinek megléte esetén tölthető ki. A joghézag általános fogalmán belül megkülönböztethetünk a pozitív jog körén belül és kívül jelentkező joghézagokat, melynek a joghézag kitöltése vonatkozásában az a jelentősége, hogy a pozitív jog körén kívül jelentkező hézagok analogikus jogalkotással sohasem, csak jogalkotói aktussal tölthetők ki, a jogalkalmazói analógiával történő hézag kitöltésről tehát kizárólag a pozitív jogon belüli hézagok esetében lehet szó, de ekkor sem feltétlenül mindig, hanem csak ha az analogikus jogalkalmazás további feltételei megvannak; magától értetődik viszont, hogy jogalkotással a pozitív jogon belüli hézagok is mindig kitölthetők. A joghézag létezésének, ill. a pozitív jogon belüli és kívüli hézagok megkülönböztetésének a jogalkalmazói analógia vonatkozásában tehát csupán az a jelentősége, hogy a joghézag, közelebbről a pozitív jogon belüli hézag az analogikus jogalkalmazásnak legáltalánosabb előfeltétele. A joghézag léte, még a pozitív jogon belüli hézagé sem feltételezi szükségszerűen az analogikus jogalkalmazással kitöltés lehetőségét, csupán az állapítható meg a joghézag fogalmából és a pozitív jogon belüli és kívüli hézag megkülönböztetéséből a jogalkalmazói analógia tekintetében határozott szükségszerűséggel, hogy a joghézag az analogikus jogalkalmazásnak előfeltétele, és hogy a pozitív jogon kívüli hézagok esetében jogalkalmazói analógiáról soha sem lehet szó. Az, hogy a továbbiakban a jog hézaga analogikus jogalkalmazással mikor tölthető ki, nem a joghézagnak, hanem a jogalkalmazói analógiának, az analogikus jogalkalmazás feltételeinek és kritériumainak problémája. Ezzel mintegy elébe vágtunk annak az esetleg felmerülő kétségnek, hogy a joghézagnak általunk adott meghatározása kaput nyit a jogalkalmazói jogalkotásnak. Erről — mint láttuk — egyáltalán nem lehet szó. A joghézag létezése önmagában — felfogásunk szerint — nem nyújt alapot és lehetőséget a jogalkalmazónak arra, hogy azt analógikus jogalkalmazással kitöltse. A joghézag létezése még elvileg sem jelenti azt, hogy jogalkalmazói analógiával kitölthető; a joghézag csupán az analogikus jogalkalmazásnak legáltalánosabb előfeltétele, amelynek jogalkalmazói analógiával kitölthetőségét viszont nem a joghézagnak, hanem az analogikus jogalkalmazás sajátos vonásainak és feltételeinek létezése határozza meg. Ez egyúttal jelzi a jogalkalmazói analógia lényege, természete, sajátos vonásai és feltételei elméleti tisztázásának fontosságát is.

A jogi analógia

1. Ehhez kívánnak hozzájárulni Szabó Imre és Lukács Tibor említett művei alapján a jogi analógiáról kialakított, itt következő gondola-

[32] Uo.

tok. A tárgyalás módja ezúttal is, mint a joghézag elemzésénél, közvetett, azaz a jogi analógiáról Szabó Imre és Lukács Tibor között létrejött polémia lényeges pontjaihoz kapcsolódva, ezek kritikai méltatásával kíséreljük meg saját álláspontunk felvázolását.

A jogi analógiát vizsgálva — mint a joghézag elemzésénél — Lukács a jogi analógia fogalmának lényeges mozzanatait illetően kezdeményez vitát, kifogásolva Szabó Imre a jogi analógiáról vallott felfogásának két lényeges pontját: Egyfelől, hogy „Az analógia a jogalkalmazás egyetlen esete, amelynél a jogalkalmazó a törvény által megállapított tényálláshoz hozzányúlhat, s azt valamely új elemmel kiegészítheti, illetőleg a tényállás valamely elemét figyelmen kívül hagyhatja."[33] Másfelől, hogy „Az analógia ... nem két jelenség azonosságán alapszik ..., hanem két jelenség hasonlóságán, azaz azon, hogy bizonyos vonatkozásban a két jelenség között megegyezés van, elhanyagolva ebben az összefüggésben az eltéréseket. Mint minden analógiánál, a jogi analógiánál is alapvető jelentőségű, hogy az azonosság a lényeges elemekben álljon fönn ..."[34] Az első tételt illetően Lukács Tibor eltérő véleménye abban foglalható össze, hogy „analógiával egy-egy jogszabályt csak minden változtatás nélkül alkalmazhat a jogalkalmazó",[35] míg a második megállapítás vonatkozásában Lukács álláspontja az, hogy „az analógia materiális meghatározásánál a két jelenség nem azonosságának hangsúlyozása nem dialektikus és csak következetlenül végigvitt gondolatmenet eredménye lehet."[36] Minthogy — véleményünk szerint — Lukács Tibornak az a nézete, hogy analógiával egy-egy jogszabályt csak minden változtatás nélkül alkalmazhat a jogalkalmazó, az analógia, közelebbről a jogi analógia lényegét érintő, másodikként említett filozófiai megalapozásból következik, vizsgálódásunkat ez utóbbi megállapítás kritikai elemzésével kezdjük.

Azonosság, különbség, nem azonosság és hasonlóság lényegének és viszonylataiknak tisztázása a jogi analógia és általában az analogia vonatkozásában lényeges és elengedhetetlen. Az analogikus jogalkalmazás lényegében nem más, mint az analógikus következtetés egyik specifikus jogi megnyilvánulása; „lényegére nézve ugyanolyan analógiáról van szó a jogban, mint aminőt a logika általában ismer, vagyis itt is lényegére nézve az általános logikával azonos következtetési mód alkalmazásáról beszélhetünk."[37] Ezért mindenekelőtt az *analógikus következtetést*, ennek logikai természetét kell röviden megvizsgálni. Az analogikus következtetés (az analógia) a logikának meglehetősen problematikus kérdése. Az analogikus következtetés lényege, hogy az valójában nem teljes indukció. Hegel az analógiával kapcsolatos jelentős fejtegetései során rámutat arra, hogy mivel egyediségekről van szó, az indukció soha sem merítheti ki az egyediségeket, s ezért az indukció soha sem teljes. „Az indukciónak ez a hiánya vezet az analógiához."[38] Az analogikus következtetés a logika szerint nem jelent mást, mint „két tárgy (jelenség, folyamat) bizonyos megegyező tulajdonságaiból és az egyik tárgy valamely ismert tulajdonságából arra következtetni, hogy a másik tárgy szintén rendelkezik egy azzal megegyező tulajdonsággal."[39] Az analogikus következtetés problematikusságát — mint azt Hegel hangsúlyozza[40] — az okozza, hogy „közép fogalma egy egyedi, de lényeges általánosságának, nemének vagy lényeges meghatározottságának értelmében". Az analogikus következtetés közvetítő mozzanatát tehát az egyediség és az általánosság közvetlen egysége alkotja. Az analogikus következtetésnek ebből a sajátosságából fakad az analógiának már Goethe által is észlelt és megállapított bizonytalansága,[41] az a meghatározatlanság, hogy „vajon az egyik alanyt az a meghatározottság, amelyet a másikra vonatkozóan is kikövetkeztetünk, *természeténél*, vagy pedig *különösségénél* fogva illeti-e meg".[42] Az analogikus következtetésnél a probléma tehát mindig kettős; egyrészt kérdéses azoknak a tulajdonságoknak a jellege, amelyekben a két tárgy azonos, annak az általánosnak a természete, amelyben a két egyedi megegyezik; másrészt lényeges, hogy milyen viszony áll fenn az általános, amelyben a két egyedi megegyezik, és az egyik alanyt megillető ama meghatározottság között, amelyet a másikra vonatkozóan is kikövetkeztetünk. Az analogikus következtetés megközelítő helyessége, vagy hamissága, a hegeli kifejezéssel élve alaposssága, vagy felületessége lényegében e két mozzanat, ill. viszony alakulásától függ. Arra, hogy az analogikus következtetésnek nem az összehasonlított jelenségek felületi tulajdonságain, jegyein, hanem lényeges vonásain kell alapulnia, mutat rá Hegel, amikor kifejti, hogy „Az analógia annál felületesebb, minél inkább az az általános, amelyben a két egyedi megegyezik és amely szerint az egyik egyedi állítmánya lesz a másiknak, puszta *minőség*, vagy ahogyan a minőséget szubjektíven veszik, egyik, vagy másik *jegy*, ha kettőnek azonosságát ebben puszta *hasonlóság*nak fogják fel".[43] Az analogikus következtetés helyességé-

[33] Uo. 405. p.
[34] Uo. 385—386. p.
[35] Lukács: Analógia és törvényesség. 66. p.
[36] Lukács: Az analógia belső törvényszerűségeiről. 431. p.
[37] Szabó: i. m. 386. p.
[38] Hegel, G. F.: A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai. Logika. Bp. 1956. 190. §. Függelék 279. p.
[39] Fogarasi Béla: Logika. Bp. 1953. 254. p.
[40] Hegel: i. m. 190. §. 278. p.
[41] Goethe, J. W.: Maximen und Reflexionen. Jubiläumsausgabe. IV. köt. 231. p.
[42] Hegel: A logika tudománya. II. köt. Bp. 1957. 296. p.
[43] Uo. 294. p.

hez, alaposságához nem elegendő azonban a két egyedi dolognak olyan általánosban megegyezése, amely ezek lényeges tulajdonságaiból táplálkozik, hanem meghatározó jelentőségű az is, hogy az egyik tárgynak az a meghatározottsága, amelyet a másikra vonatkozóan is kikövetkeztetünk, ebben az általánosban gyökerezzék. Az analogikus következtetés helyességét végső fokon az alapozza meg, hogy az a meghatározottság, amelyet a másik egyedi dologra vonatkozóan is kikövetkeztetünk, a tárgy belső természetében, nemében gyökerezik, azt természeténél és nem különösségénél fogva illeti meg.[44] Az analógikus következtetés hamissága, felületessége tehát vagy arra vezethető vissza, hogy az az általános, amelyben a két dolog megegyezik nem lényegi, hanem felületi tulajdonságokon alapul, vagy pedig arra, hogy a másik dologra vonatkozóan is kikövetkeztetett meghatározás nem ebből az általánosból, hanem a tárgy különösségéből következik.

Az analogikus következtetés a jogban, pontosabban a jogalkalmazásban azt jelenti, hogy két tényállás, valamely jogi norma és a konkrét, közvetlenül jogilag nem szabályozott, a jogalkalmazásban rendezendő ügy tényállásának bizonyos azonos, megegyező tulajdonságaiból a konkrét esetre vonatkozólag arra következtetünk, hogy a jogszabályi tényállást rendező jogi norma erre is érvényes. A jogi normában foglalt tényállást megillető meghatározottság, amelyet a konkrét, eldöntendő esetre vonatkozóan kikövetkeztetünk, a jogi szabályozottság. A két tényállás közötti eltérés azonban természetesen nemcsak a jogilag szabályozottságot illetően áll fenn: „az eltérés nem állhat egyedül abban, hogy az egyik eset jogilag szabályozott, a másik pedig nem, mert ez esetben a két tényállás azonos volna, s mindkettő egyaránt a norma alá esnék, azaz az analógia, mint hasonlóságon alapuló következtetés, itt formailag kizárt".[45] A jogalkalmazói analógiánál tehát a két tényállás különbözősége a jogi szabályozottságtól eltekintve áll fenn, és az adott egyik tényállásra vonatkozó jogi norma a másikra közvetlenül éppen azért nem érvényes és alkalmazható, mert a tényállások eltérnek egymástól. Az analogikus következtetés a két tényállás, a jogi norma tényállása és a konkrét, jogilag közvetlenül nem szabályozott eset közötti különbség, eltérés miatt válik szükségessé; az analogia alkalmazása, a jogi szabályozottságnak analógikus úton a másik, konkrét esetre is átvitele viszont a két eset, a két tényállás bizonyos meghatározott tulajdonságainak, vonásainak megegyezésén, azonosságán alapul. „A különbség . . . a két tényállás, a két eset között továbbra is fennál, azok csak hasonlóak maradnak; e hasonlóság alapján azonban a jogi szabályozottságot analógia alapján átvisszük a jogilag nem szabályozott tényállásra, amely így, ezzel az elemmel gazdagszik, ez válik benne az analógikus következtetés alapján ‚ismertté'".[46]

Az analogikus következtetés a jogalkalmazásban megnyilvánulásának ez a sajátos, dialektikus természete az analógikus jogalkalmazás megértésében nem kis nehézségeket okoz. Az analógia logikai természetét vizsgálva, rámutattunk arra, hogy az analogikus következtetésnek egyik problematikus, lényeges pontja azoknak a tulajdonságoknak, vonásoknak a jellege, amelyekben a két dolog, jelenség megegyezik, azonos. Az analogikus jogalkalmazásnál ez nem kevésbé fontos és jelentős. Az analogikus következtetésnek a jogalkalmazásban jelentkezését vizsgálva, hangsúlyoztuk, hogy a szóbajövő két tényállás között egyrészt bizonyos meghatározott tulajdonságokban megegyezésnek, másrészt viszont egyes vonásokban — még pedig a jogalkalmazói analógiánál sajátosságként nemcsak a jogi szabályozottságot illetően — eltérésnek, különbözőségnek kell fennállnia. Az analogikus következtetés elemzése során Hegelre hivatkozva megállapítottuk, hogy helyes, alapos analogikus következtetésről csak akkor lehet szó, ha a két analógiába állított dolog, jelenség bizonyos lényeges vonásokban, tulajdonságokban azonos.[47] Ezt hangsúlyozza Szabó Imre az analogikus jogalkalmazás vonatkozásában is: „Mint minden analógiánál, a jogi analógiánál is alapvető jelentőségű, hogy az azonosság a lényeges elemekben álljon fenn . . ."[48] Az analogikus következtetésnél általában, s így a jogalkalmazói analógiánál is, az analógiába hozott két eset megegyező tulajdonságainak lényegisége sajátosan jelentkezik. Az analogikus következtetésnél nem elegendő, hogy — mint arról szó volt — a két jelenség bizonyos lényeges tulajdonságokat tekintve azonos, hanem az is szükséges, hogy az egyik dologról a másikra átvitt, kikövetkeztetett meghatározottság ebben a közös, lényegi általánosban gyökerezzék, tehát hogy ezek a tulajdonságok a kikövetkeztetett, átvitt meghatározottság vonatkozásában is lényegesnek mutatkozzanak. Ha az analogikus jogalkalmazás vizsgálatánál az analógiába állított két tényállás megegyező tulajdonságai lényegiségének mindkét említett vonatkozását figyelembe vesszük, akkor egyrészt tisztázódik a tényállások azonosságának és nem azonosságának, különbözőségének természete és jelentősége az analogikus jogalkalmazásban, másrészt a szabályszerű, közvetlen jogalkalmazás és az analóg jogalkalmazás e téren mutatkozó különbsége.

Az analogikus jogalkalmazásnál ugyanis a jogi normában körülírt tényállás és a konkrét, jogilag közvetlenül nem rendezett tényállás között olyan lényeges tulajdonságokban, vonásokban kell, hogy közösség, megegyezés, azonosság

[44] Hegel: A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai. Logika. 190. §. Függelék. 279. p.
[45] Szabó: i. m. 389. p.
[46] Uo. 390. p.
[47] Hegel: A logika tudománya. II. köt. 294. p.
[48] Szabó: i. m. 386. p.

álljon fenn, amelyek a jogi normában foglalt tényállás jogi szabályozottsága vonatkozásában is meghatározó jelentőségűek, lényegesek, azaz a konkrét, eldöntendő esetre átviendő meghatározottság, a jogi szabályozottság a két tényállás említett lényeges tulajdonságainak általánosságában, közösségében gyökerezik. Ha a jogalkalmazói analógiánál a két tényállás lényegi azonosságát ebben az értelemben fogjuk fel, akkor egyrészt elhárul az azonosság helyes, dialektikus felfogásából táplálkozó jogosult ellenvetés, hogy a jogalkalmazói analógiánál nem helyes hasonlóságról beszélni, mert az azonosság dialektikus értelme tulajdonképpen lényegi azonosságot jelent, ami az eddigiekből következően az analóg jogalkalmazásnál is fennáll,[49] másrészt viszont tisztázódik az analogikus jogalkalmazásnál szerepet játszó tényállások különbözősége és annak jelentősége, hogy a jogalkalmazói analógiánál a nem azonosságra is felhívjuk a figyelmet.[50]

Az analogikus jogalkalmazásnál arról van szó, hogy az analógiába állított két tényállás, a konkrét, közvetlenül jogilag nem rendezett és a jogszabályba foglalt eset között bizonyos lényeges tulajdonságok közösek, azonosak, mégpedig olyan lényeges vonások megegyezése áll fenn, amelyek a már fennálló, érvényes jogi szabályozás, jogi norma vonatkozásában lényegesek, azaz más szóval a két tényállás olyan lényeges tulajdonságaiban kell, hogy ez az azonosság megnyilvánuljon, amelyek a szóbanforgó jogi szabályozást meghatározták, amelyek nélkül az adott jogi norma nem jött volna létre, nem lenne érvényes. Ilyenformán tehát az analogikus jogalkalmazásnak egyrészt elengedhetetlen feltétele, hogy a két tényállás között a körülírt vonásokban, amelyek két irányban is lényegesek, azonosság álljon fenn, mely azonosság azonban egyúttal az analogikus jogalkalmazás másik előfeltételét, a két eset nem azonosságát is tartalmazza. Ezt fejezi ki — talán nem egészen pontosan — Szabó Imrének az a megállapítása, hogy az analógiába hozott két tényállás nem azonos, hanem csak hasonló, ill. a kettő között a lényeges elemekben áll fenn azonosság.[51] Ezzel a tétellel szemben és ebből következtetve Lukács Tibor jogosultan hozza fel, hogy az analogikus jogalkalmazásnál az azonosság logikai kategóriájának dialektikus felfogása szerint a két tényállás azonosságáról és nem hasonlóságáról van szó.[52] Az azonosságot ugyanis — mint arra Hegel rámutat[53] nem szabad pusztán mint elvont azonosságot, azaz a különbséget kizáró azonosságot felfogni. A fontos az, „hogy az igaz, a létét és meghatározásait mint megszűntenmegmaradókat magában foglaló azonosságot ne tévesszük össze az elvont, tisztán formális azonossággal".[54] A két dolog, jelenség között fennálló azonosság tehát a különbséget is magában foglaló azonosságot, a két jelenség lényeges vonásainak azonosságát s bizonyos nem lényeges elemekben nem azonosságát jelenti. Ebben az értelemben beszél az azonosságról Engels is, amikor arról ír, hogy az azonosság és a különbözőség nem kiengesztelhetetlen ellentétek, hanem „egyoldalú pólusok, melyeknek igazsága csak kölcsönhatásukban van, a különbözőségeknek az azonosságba való belefoglalásában".[55] Lukács Tibor az azonosság logikai alaptörvényének e dialektikus értelmezése alapján Szabó Imrének abból a megállapításából, hogy az analogikus jogalkalmazásnál nem két tényállás azonosságáról, hanem csak a lényeges elemekben megegyezésről van szó, ezzel ellentétesen azt a következtetést vonja le, hogy éppen a lényeges jegyekben megegyezés folytán a két tényállás azonosságával állunk szemben. Az eddig elmondottakból minden bizonnyal már homályosan látható és sejthető, hogy az analogikus jogalkalmazásnál valójában fennálló tényleges helyzetet e két megállapítás közötti közvetítő megoldásban véljük adekvátan kifejezni. A megoldást számunkra az analogikus következtetésnek az a lényeges — Szabó Imre által nem említett, Lukács Tibor által ugyan kiemelt, de a szóbanforgó probléma szempontjából figyelembe nem vett — mozzanata nyújtja, hogy a két jelenség közös, lényeges vonásainak, ama meghatározottság vonatkozásában kell lényegesnek, döntőnek lenniök, amit az egyik jelenségről a másikra átviszünk, kikövetkeztetünk. Ebből ugyanis az következik, hogy az analogikus jogalkalmazásnál szóbajövő két tényállás között nincs azonosság, még az azonosság dialektikus értelmezése szerint sem, mert jóllehet a két tényállás általánossága lényeges tulajdonságokban áll fenn, nem minden lényeges elemben, hanem csak azokban a lényeges mozzanatokban, amelyekből az analógia segítségével a konkrét esetre kikövetkeztetendő jogi szabályozottság, jogi norma gyökerezik. Ha a konkrét eldöntendő eset és a jogi normában foglalt tényállás között azonosság, tehát a lényeges elemekben megegyezés állana fenn, akkor — mint arra Szabó Imre helyesen rámutat[56] — a szóbanforgó eset a jogi norma alá esnék és nem lenne szükség az analógiára.

A jogi norma — mint azt másutt részletesen kifejtettük[57] — a társadalmi viszonyok sajátos jogi visszatükröződése, s mint ilyen szükségszerűen osztozik minden tükröződés közös sorsában, abban, hogy a valóság és képmása teljesen, a formális logika értelmében, soha sem azonosak. A társadalmi viszonyoknak a jogi normában végbemenő helyes tartalmi tükröző-

[49] Lukács: i. m. 430. p.
[50] Ld. Szabó: i. m. 385—386. p.; Lukács: i. m. 431. p.
[51] Szabó: i. m. 385—386. p.
[52] Lukács: i. m. 431. p.
[53] Hegel: A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai. Logika. 115. §. 191. p.
[54] Uo.
[55] Engels: A természet dialektikája. Bp. 1948. 82. p.
[56] Szabó: i. m. 389. p.
[57] Ld. Peschka: Jogforrás és jogalkotás. Bp. 1965.

dése azt jelenti, hogy a jogi norma az adott társadalmi relációk különösségét, a tipikus eseteket ragadja meg és fejezi ki. A jogalkalmazás során felbukkanó konkrét eset és a jogi normába foglalt tényállás között tehát a formális logika értelmében vett teljes azonosságról nem beszélhetünk, a konkrét tényállás esetleges véletlen mozzanatait a maguk közvetlenségében a jogszabályi tényállás nem ragadhatja meg, a jogi norma tartalmának tipikussága viszont lehetővé teszi, hogy a jogalkalmazó ezeket a véletlen, esetleges vonásokat is a jogalkalmazás menetében átfogja. A jogszabálynak a konkrét esetre történő közvetlen vonatkoztatása, alkalmazása csupán a két tényállásnak, a konkrét és a jogszabályban foglaltnak lényegi azonosságát feltételezi. Ha a két tényállás lényeges elemeiben azonosság áll fenn, akkor a közvetlen jogalkalmazásnak nincs akadálya. Más a helyzet az analogikus jogalkalmazásnál. Itt a két eset dialektikus értelemben vett azonossága, a lényegi azonosság nincs meg, éppen ez az akadálya a jogi norma az előforduló konkrét tényállásra való közvetlen alkalmazásának. A konkrét és a jogszabályi tényállásban vannak viszont olyan közös, általános lényegi elemek, amelyek a fennálló jogi norma vonatkozásában meghatározó jelentőségűeknek bizonyulnak. Ezek a lényeges közös tulajdonságok éppen azok, amelyekben a szóbanforgó jogi norma gyökerezik, amelyek tulajdonképpen az adott jogi szabályozáshoz vezettek, s amelyek megléte nélkül a jogszabály nem jött volna létre és nem lenne érvényes. Egyszóval: ezek a közös, általános vonások konkréten a jogi szabályozás vonatkozásában lényegesek. Ekkor a jogalkalmazó, jóllehet a két tényállás nem azonos, az említett lényeges elemekben meglevő közösség, általánosság alapján a jogi szabályozottságot a konkrét esetre is kikövetkezteti, a jogi normát arra is átviszi, rá alkalmazza. Jól érzékeltetik ezt a jogi analógiának olyan, immár klasszikus példái, mint a telefonon tett ajánlatnak a jelenlevők között tett ajánlatra vonatkozó szabály analóg alkalmazásával elbírálása, vagy a vaspályák felelősségéről szóló jogszabálynak a gépkocsik által okozott kárért való felelősségre analóg alkalmazása. A telefonon tett ajánlatnak a jelenlevők közötti ajánlatra vonatkozó jogi norma analógiája alapján rendezését az tette lehetővé, hogy a két tényállás között bizonyos lényegi vonások azonossága volt megállapítható: így maga az ajánlat, annak közvetlensége és a válaszadás közvetlen lehetősége. Hiányzott viszont a telefonon tett ajánlatnál a jogszabályi tényállásnak az a lényeges eleme, hogy a feleknek egyidejűleg jelen kell lenniök. Az adott jogi szabályozás, a jelenlevők közötti ajánlat szabályozása a jogi norma tartalma vonatkozásában azonban nem a felek jelenléte, hanem a tényállásnak az a sajátossága, amely a közvetlen válaszadás lehetőségét megnyitja, volt lényeges, ezt a lehetőséget pedig nemcsak a felek jelenléte, hanem a technikának a jogalkotó által előre nem látott és látható fejlődése folytán előálló más helyzet, szituáció is létrehozta, nevezetesen a telefon gyakorlati alkalmazása. A jogalkalmazó tehát nem a felek jelenlétéből, amely a közvetlen válaszadás lehetőségének egyik esete, hanem a jogi norma tartalma, a jogi szabályozás tekintetében lényeges ismérvből, körülményekből, az ajánlatból, annak közvetlenségéből és a közvetlen válaszadás lehetőségéből következtette ki a telefonon tett ajánlatra a jelenlevők közötti ajánlatot rendező jogi normát és mellőzte a jogi norma tényállásának ugyan lényeges elemét alkotó jelenlétet, mint a jogi szabályozás vonatkozásában nem lényegeset. Hasonló volt a helyzet a vaspályák felelősségéről szóló jogszabálynak a gépkocsik által okozott kárért való felelősségre analóg alkalmazásánál is. A jogszabály közvetlen alkalmazását kizárta a két tényállásban jelentkező az a lényeges különbség, hogy a gépkocsi nem vaspályán közlekedik. A jogi szabályozás és annak tartalma vonatkozásában lényegesnek minősülő sajátosság, hogy mindkét tevékenység fokozott veszéllyel jár, közös volt, úgyszintén a kárfelelősség más lényeges mozzanatai is. A jogalkalmazó ebben az esetben is ezekre a lényeges elemekre, különösen a két tényállásban lényeges, fokozott veszéllyel járó tevékenységre alapozta a jogi norma analóg alkalmazását, s figyelmen kívül hagyta a szóbanforgó jogszabálynak egyik, egyébként lényeges elemét, amely a közvetlen jogalkalmazásnak útját állta ugyan, de amely a jogi szabályozás vonatkozásában nem mutatkozott lényegesnek, mert csak a lényeg, a fokozott veszéllyel járó tevékenység egyik konkrét megnyilvánulása volt. A tényállások közös, megegyező vonásainak a jogi szabályozás vonatkozásában fennálló lényegiségére, mint az analogikus jogalkalmazás feltételére, mutat rá Eörsi Gyula az egyházi tulajdonban levő lakásokkal kapcsolatos olyan jogviták analogikus rendezésével összefüggésében, amelyek az egyház és tisztségviselője, az egyház és alkalmazottja között felmerülnek a jogviszony megszűnése alkalmával, a munkaviszonnyal kapcsolatos lakás kiürítése kérdésében.[58]

Mindebből kitűnik, hogy az analogikus jogalkalmazásnál nem értelmetlen — mint azt Lukács Tibor gondolja[59] — az olyan megkülönböztetés, „amely a két jelenség (dolog) között — bizonyos vonatkozású megegyezéskor — a nem azonosságra hívta fel a figyelmet". Sőt az analóg jogalkalmazásnak — mint arról szó volt — a két tényállás közötti különbség, nem azonosság épp annyira feltétele, mint a két eset bizonyos lényeges elemeinek, tulajdonságainak azonossága. Hogy ez így van, abból is látható, hogy az analogikus következtetés alkalmazásának harmadik szabályaként Lukács Tibor is a dolgok különbözőségének, nem azonosságának

[58] Eörsi Gyula: Egyházi tulajdon, fikció és analógia. Magyar Jog. 1964. 2. szám. 69. p.

[59] Lukács: i. m. 431. p.

figyelembe vételét jelöli meg.[60] Lukács a jogi analógia vizsgálatánál éppúgy, mint a joghézag elemzésénél, a fogalom Szabó Imre által adott nem egészen pontos meghatározásából indult ki, és logikus következetességgel ennek — sajnos — éppen pontatlan mozzanatát gondolja végig és jut ahhoz a végletes és — mint rámutattunk — a valósággal nem adekvát következtetéshez, hogy az analogikus jogalkalmazásnál a tényállások azonossága áll fenn és a különbségek, eltérések figyelembevétele értelmetlen. Szabó Imre ugyan hangsúlyozza, hogy az analógia nem a két jelenség azonosságán, hanem hasonlóságán alapszik, de amikor a jogi analógiánál alapvető jelentőségűnek azt tekinti, hogy „az azonosság a lényeges elemekben álljon fenn",[61] akkor egyrészt figyelmen kívül hagyja az azonosság dialektikus természetét, hogy az lényegi azonosságot jelent, és így alapot szolgáltat Lukács Tibornak arra, hogy ebből azt a konklúziót vonja le, hogy az analogikus jogalkalmazásnál a tényállások azonossága a döntő; másrészt megfeledkezik arról — amit máshelyütt lényegesként kiemel —, hogy a tényállások azonossága esetén (ami a dialektikus logika értelmezésében lényegi azonosságot jelent) „mindkettő egyaránt a norma alá esnék, azaz analógia, mint hasonlóságon alapuló következtetés, itt formailag kizárt".[62] Véleményünk szerint — mint láttuk — a megoldást abban az irányban kell keresni, hogy a jogi analógiánál *a tényállások a jogi szabályozottság vonatkozásában lényeges mozzanatainak,* tehát nem általában, minden lényeges vonásának azonosságáról, és az ebben az azonosságban alapját találó jogi szabályozottságnak mint kikövetkeztetendő tulajdonságnak a másik tényállásra átviteléről, alkalmazásáról van szó.

2. Az analogikus következtetés és az analogikus jogalkalmazásban konkrétizálódó analógia logikai, filozófiai lényegének és természetének — nézetünk szerint — helytelen értelmezésén és felfogásán alapul Lukács Tibornak a jogi analógia vonatkozásában az a Szabó Imre álláspontját vitató megállapítása, hogy a jogalkalmazó a jogi normát analógiával csak minden változtatás nélkül alkalmazhatja, mert „Ha megengedhető, hogy a jogalkalmazó a jogszabályban lerögzített tényállás egyes elemeit elhagyja, vagy egyetlen új elemet felvegyen — még ha ‚nem lényeges' elemeket is úgy, hogy ezzel nem nyúl a jogszabály elemeinek ‚többségéhez' — akkor az illegális jogszabályalkotás területére tévedne".[63] A jogi norma az analogikus jogalkalmazásban végbemenő sajátos konkretizálásának és a tényállásra vonatkoztatásának ez a felfogása közvetlenül és egyenesen az analógiának és a jogi analógiának abból az értelmezéséből folyik, hogy a jogi analógiánál a tényállások azonosságával állunk szemben. Ha ugyanis ez igaz, akkor a jogalkalmazó valóban nem nyúlhat a jogi norma tényállásához, azon nem változtathat, de erre ilyenkor nincs is szüksége, hanem azt a felmerült jogesetre közvetlenül alkalmazni tartozik.[64] Ilyenkor azonban — mint arra rámutattunk — nincs is analogikus jogalkalmazásról szó, hanem a jogszabálynak az adott esetre közvetlen alkalmazásáról. Más a helyzet akkor, ha a jogi norma és a konkrét, eldöntendő tényállás nem azonosak, de a két eset a jogi szabályozottság vonatkozásában lényeges, olyan közös, általános mozzanatainak azonossága állapítható meg, amelyen a szóbanforgó jogi szabályozás alapul. Ebben az esetben a jogalkalmazó eltekint a jogszabályi tényállásnak attól az elemétől, amely a konkrét esetben nem fordul elő, vagy a konkrét tényállásnak attól a mozzanatától, amelyet a jogszabály hipotézise nem tartalmaz, ill. ez utóbbit a hipotézis elemeként fogja fel, és a jogi normát a jogszabályi tényállás ilyen változtatásával alkalmazza. Az analogikus jogalkalmazásnál, minthogy itt szükségszerűen a tényállások nem azonossága merül fel, az, hogy a jogalkalmazó a jogi norma tényállásához hozzányúljon, azon változtasson, elkerülhetetlen. Sőt — mint az a jogi analógia logikai, filozófiai természetét elemző fejtegetéseinkből következik — Szabó Imrének Lukács által kifogásolt — véleményünk szerint helyes — megállapítását még annyiban módosítjuk, hogy a jogalkalmazónak az analogikus jogalkalmazásban a jogi norma tényállásához nyúlását, azon változtatását nemcsak a nem lényeges ismérvek vonatkozásában állapítjuk meg, hanem a jogszabályi tényállás egyes lényeges mozzanatait illetően is.

A jogi szabályozásban és a jogalkalmazásban ugyanis a tényállások *lényegisége* s ilyenképpen *azonossága sajátos módon jelentkezik.* A probléma teljes kifejtésére itt sajnos nincs terünk, s így annak csak rövid felvázolását kísérelhetjük meg. Az azonosság, — mint arról szó volt —, a dialektikus logika felfogásában lényegi azonosságot jelent. A jogi szabályozásban és a jogalkalmazásban a tényállások lényegiségének, ill. ezek azonosságának sajátossága a sajátos társadalmi-jogi mozgás kétirányúságából, a jogalkotási és a jogalkalmazási folyamat a jelen probléma vonatkozásában elválaszthatatlan

[60] Uo. 433. p.
[61] Szabó: i. m. 386. p.
[62] Uo. 389. p.
[63] Lukács: Analógia és törvényesség. 66. p.

[64] Ezt látszanak egyébként igazolni Lukács Tibornak azok a szóbanforgó megállapításának bizonyítására felhozott példái is, amelyek vagy — mint a Ptk. 348. §. (1) bekezdésének alkalmazását kiváltó eset — tulajdonképpen a Ptk. vonatkozó szakaszának nem analóg, hanem közvetlen alkalmazását jelentik, vagy pedig a jogszabályi tényállásnak megváltoztatását — mint az egyik jogág szabályainak a másikra átvitele —, mert a jogágak különbsége a társadalmi viszonyok és a jogi szabályozás lényeges eltérésein alapszik, tehát az egyik jogág normájának a másik jogág körében felmerülő tényállásra való analóg alkalmazása már eleve a két jogág közötti lényeges különbségnek a jogi normából eltüntetését, így annak megváltoztatását eredményezte. (Lukács: i. m. 66—67. p.)

kettősségéből fakad. A jogalkotó a jogalkotás menetében a jogi norma hipotézis elemébe a szabályozásra kerülő társadalmi reláció tipikus vonásait emeli ki és ezeket a jogszabály lényegi elemeivé teszi. Amikor a társadalmi reláció körében felmerülő eset jogi elbírálására, a szóbanforgó jogszabály alkalmazására kerül sor, akkor a jogalkalmazó a jogszabályi és a konkrét, eldöntendő tényállás azonosságát nem az általános logikai szabály közvetlen, hanem sajátos alkalmazásával állapítja meg. A logikai törvény általános alkalmazása ugyanis azt jelentené, hogy a jogalkalmazó megállapítja a jogszabályi és a konkrét tényállás lényeges mozzanatait, s ha ezek egybevágnak, a két tényállás azonosságát. Csakhogy ha a jogalkalmazó a jogszabályi tényállás mozzanataiban lényegeseket emel ki, akkor azok közül szükségszerűen egyeseket mint lényegteleneket az azonosítási műveletben mellőz, ez pedig — mint arra Lukács Tibor is utal[65] — a jogi szabályozásban és a jogalkalmazásban bizonytalanságot eredményez. A jogalkalmazás menetében a két tényállás azonosításának sajátossága abban van, hogy a jogalkalmazó a tényállások azonosságának megállapításához elengedhetetlen lényeges mozzanatok meghatározását csak a konkrét eset vonatkozásában végezheti el, de nem a jogszabályi tényállást illetően. A jogszabályi tényállás tekintetében ezt a jogalkotó már megtette, s így a jogalkalmazó számára a jogi norma tényállásának vonásai normativitásuk folytán mint olyan lényeges mozzanatok jelentkeznek, amelyekkel a felmerülő konkrét eset lényeges elemei és vonásai kell, hogy azonosak legyenek, hogy a közvetlen jogalkalmazásra sor kerülhessen. A helyzetet még tovább komplikálja, hogy a jogalkotó a jogszabályi tényállás elemévé, és így a jogalkalmazás szempontjából lényeges vonásává tehet az adott társadalmi reláció körében nem lényeges mozzanatot is. Ez rendszerint éppen a tipizálás miatt válik szükségessé.[66] A viszonylatok a jogszabályi tényállás és az adott társadalmi viszonyok körében felmerülő tényállások mozzanatai között rendkívül rugalmasak és sokoldalúak. A jogszabályi tényállás elemévé, s így a jogi szabályozás szempontjából lényeges vonássá válhatnak az adott társadalmi relációk nem lényeges mozzanatai is, de az is előfordulhat, hogy az adott társadalmi viszony valamelyik lényeges eleme viszont nem került a jogszabályi tényállás tartalmába. Az analogikus jogalkalmazásnál a helyzet specifikuma az, hogy a jogszabályi tényállás elemeinek — amelyek a jogalkalmazásban végbemenő azonosítás szempontjából lényegesként jelentkeznek — és a konkrét eset lényeges mozzanatainak azonossága nem áll fenn, s így a jogi norma közvetlen alkalmazására nem kerülhet sor. Ám a közelebbi elemzés kimutatja, hogy a jogi norma tényállásának valamely eleme — akár azért, mert a jogalkotó nem járt el kellő körültekintéssel, akár a társadalmi viszonyok fejlődése következtében — a jogi szabályozottság tekintetében objektíve nem lényeges, vagy még más tényállási elem is lényegesként merül fel, míg az egyéb mozzanatok azonossága alapján levonható az analóg következtetés, hogy a jogi norma a konkrét esetre is vonatkoztatható. A lényeges és lényegtelen különbsége tehát először a társadalmi viszony körében lehetséges és előforduló esetek vonatkozásában áll fenn; azok az esetek azonosak, amelyek e társadalmi viszony vonatkozásában lényeges mozzanatokkal rendelkeznek. A jogalkotó ennek alapján kiemeli a tipikus vonásokat és megfogalmazza a jogi norma tényállását, amelynek mozzanatai a jogalkalmazás szempontjából mind lényegesekként jelennek meg. A jogalkalmazó ezeket és az eléje került konkrét eset lényeges elemeit veti egybe, és állapítja meg azonosságukat, ill. nem azonosságukat, és ennek alapján a jogi normát közvetlenül alkalmazza, vagy ezt mellőzi. Ha viszont az analogikus következtetéshez szükséges, a jogi szabályozottság vonatkozásában lényeges mozzanatok azonossága megállapítható, akkor ennek alapján a jogi normát analógia segítségével alkalmazza. A lényeges és lényegtelen tehát a társadalmi reláció tényállásai, a jogszabályi tényállás és a konkrét eldöntendő eset viszonylataiban különbözőképpen jelentkezik, és különösen a jogalkalmazás vonatkozásában, a jog normativitása folytán, sajátos módon nyilvánul meg, ami viszont az analogikus jogalkalmazást illetően meghatározó jelentőségűnek bizonyul.

Peschka Vilmos

[65] Uo. 66. p.
[66] Erről részletesen ld. Peschka: i. m. III. fej.

Beér János
1905—1966

Mély megrendüléssel közöljük, hogy Beér János tanszékvezető egyetemi tanár, a jogi tudományok doktora, aki a Jogtudományi Közlöny szerkesztőbizottságának a lap újraalapításától kezdve tagja volt, életének 62. évében, ez év február 22-én rövid betegség után elhunyt.

Nagyon kevés embernek adatik meg, hogy a tudomány és a gyakorlat számára egyaránt maradandót alkosson. Beér János halálával olyan tudóst veszítünk, aki az állami vezetés magas őrhelyein szerzett tapasztalatok és az elméleti tudás nagy tárházának birtokában korszakos jelentőségű változásokkal terhes két évtizeden keresztül segítette újtípusú állami intézményeink kialakulását és fejlődését, ezzel egyidejűleg a szocialista állam- és jogtudományok hazai megalapozását.

A felszabadulás első napjaitól kezdve az írástudók és a politikai vezetők felelősségével vett részt az új államhatalom szervezetét és jogrendszerét formáló nagy társadalmi erőfeszítésben. A köztársasági törvény, az alkotmány, a két tanácstörvény, a legfelsőbb hatalom gyakorlásának demokratizmusát szélesítő 1956. évi országgyűlési határozatok, majd a törvényességi garanciák erősítésének útján annyira fontos államigazgatási eljárási kódex csak egyes mérföldkövei annak az immár történelemmé vált széleskörű jogszabályelőkészítő munkának, amely Beér Jánost a nagy szocialista törvényszerzők közé emeli.

A tudós életművét művei és az teszik maradandóvá, ha szemléletmódját is át tudja örökíteni a következő tudósnemzedékekre.

Beér János életműve ebben az értelemben is teljes. Több, mint száz tanulmánya mellett nemzetközileg elismert, nagyszabású munkák egész sora közvetíti az utókor számára is megállapításait. A szocialista alkotmány alapvető elméleti kérdéseit tárgyaló művein túl a községi tanácsok első lépéseit segítő könyvek, majd a tanácsi fejlődés első tíz esztendejét elemző, akadémiai nagy-díjjal jutalmazott műve, két államjogi tankönyve ismertté tették nevét az egész szocialista világban.

Olyan tudóst veszítünk benne, aki élete utolsó napjáig fogékony volt az új iránt. Ki tudta tapintani a legelevenebb kérdéseket és bátran vállalta az újért való kockázatot. Életének utolsó hónapjaiban is volt elegendő ereje arra, hogy olyan jelentős tudományágak hazai elismertetéséért harcoljon, mint például a szervezéstudományok vagy az államtudomány.

Az élenjárók között találta a magyar jogtudomány és jogi oktatás fejlődésének minden nagy fordulópontja. Vezette a jogi oktatás szocialista átalakításáért folyó munkát. Kezdeményező szerepe volt abban, hogy népi államunk számos új intézmény alapításával erősítette az állam- és jogtudományok művelését. Nevéhez fűződik a szocialista államépítés gyakorlati és elméleti kérdéseit több mint másfélévtizede oly szerencsésen összekapcsoló Állam és Igazgatás folyóirat létrehozása. Éveken át rajta és közvetlen munkatársain nyugodott nemcsak a lap fenntartása, hanem eszmei mondanivalójának mindennapi megfogalmazása is.

Nagy része volt abban, hogy kormányunk viszonylag korán, szinte az alkotmány elfogadásával egyidejűleg alapította meg az Állam és Jogtudományi Intézetet. Az első évektől kezdve szerető gondoskodással fáradozott azon, hogy a magyar közéletben gyökeret eresszen a jogi kutatásnak ez az új bázisa. Az Intézet kutatói atyai barátjukat, tanítójukat és közvetlen munkatársukat vesztették el benne, aki mindig kész volt arra, hogy nagy tapasztalataival segítse munkájukat.

Műveivel és nevelőmunkájával elérte azt, amit a tudomány nagy művelői közül is csak kevesen mondhatnak el magukról. Iskolát teremtett. Olyan iskolát, melynek karakterét még sokáig az ő szemléletmódja fogja meghatározni.

Ez a szemléletmód elválaszthatatlanul összefüggött Beér János egyéniségével, aki a bölcsekre jellemző mély megértéssel szerette az embereket — hibáikkal, bajaikkal, vívódásaikkal együtt. A sokat megért és a sokat megértő tudós szeretete tette emberközpontúvá egész életművét. Ez a szeretet adott erőt neki arra, hogy egész tudományos munkásságában az élet valóságos, az embereket leginkább érdeklő kérdéseire keresse a választ és egyben úgy írjon, hogy emberközelbe hozza a legelvontabbnak tűnő, legnehezebb elméleti tételeket is.

Nagy életbölcsességről tanúskodó, kicsit kesernyés rembrandti mosolya — ami főleg az utóbbi években lett sajátja — sokáig fog még reánk visszanézni és egész életünkön át melegíteni fog bennünket, akik barátai, közvetlen munkatársai lehettünk.

SZEMLE

A BERNI UNIÓ REVIZIÓJA

I.

Az irodalmi és művészeti művek szerzői jogvédelméről szóló Berni Unió előírja, hogy a nemzetközi egyezményt időnként revízió alá lehet vonni, annak tökéletesítése céljából. Az egyezmény 24. cikke szerint „A jelen egyezményt időnként felül lehet vizsgálni avégből, hogy azt az Unió rendszerének tökéletesítésére alkalmas javításoknak vessék alá." Ugyanez a cikk előírja, hogy az ilyen természetű kérdéseket értekezleteken kell tárgyalni és annak az országnak a kormánya, ahol ilyen értekezletet tartanak, a Nemzetközi Iroda közreműködésével előkészíti az értekezlet munkálatait.

A Berni Egyezmény első szövege 1886. szeptember 5-én keletkezett. 1908-ban új, módosított szövegben állapodtak meg a szerződő államok. Magyarország az 1922. évi XIII. törvénnyel lépett a Berni Unióba, magáévá tette — fenntartás nélkül — az egyezmény akkori legújabb — berlini — szövegét. Ezt a berlini szöveget Rómában 1928-ban újabb kiegészített és módosított szöveg váltotta fel. Magyarország ratifikálta a római szöveget (1931 : XXIV. tv.) is, tehát nálunk kizárólag a római szöveg irányadó és kötelező. 1948-ban Brüsszelben új egyezményszövegben állapodtak meg az államok. Magyarország ezt az új szöveget még nem ratifikálta. A legközelebbi revíziós konferencia 1967. június 12-ére van összehíva, Stockholmba.

A stockholmi diplomáciai konferencia céljaira egy előkészítő bizottság többévi munkával részletes tervezetet dolgozott ki, amelyre különböző nemzetközi szervek, elsősorban a szerzők érdekképviseleti szervei, észrevételeket tettek. A javaslat tárgyalására 1965. júniusában, Genfben kormányszakértői értekezletet tartottak, amelyre meghívták a Berni Unió összes tagállamait. Az értekezleten 35 (24 európai, 5 afrikai, 5 ázsiai és 1 délamerikai) állam kormányszakértői vettek részt és ezenkívül jelen voltak a különböző nemzetközi szervezetek képviselői, mint megfigyelők, úgy hogy a résztvevők száma meghaladta a százhúszat. A szocialista államok közül képviselve voltak Magyarország, Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Lengyelország. Az USA — bár nem tagja a Berni Uniónak — háromtagú delegációval megfigyelőként vett részt.

II.

A kormányszakértői értekezleten a következő jelentősebb kérdések kerültek megvitatásra:

1. Az értekezlet javasolja a Berni Unió által védett szerzők személyi körének kiterjesztését; ez az egyik legfontosabb változtatás. Jelenleg ugyanis a berni egyezmény a kiadott művek tekintetében a területi elv alapján áll: minden mű, amit elsőízben a Berni Unió egyik tagállamában adtak ki, az Unió összes országaiban feltétlenül védelem alatt áll, tekintet nélkül a szerző állampolgárságára, tehát akkor is, ha a szerző az Unió kötelékébe nem tartozó államnak a polgára. A javaslat szerint az Unió valamely államának kötelékébe tartozó szerző az Unió minden államában feltétlenül védelem alatt állna, még akkor is, ha a mű első ízben az Unión kívül jelent meg. A területi elv helyett tehát fokozottabban kerülne előtérbe az állampolgársági elv.

A javaslat szövege szerint a tagállamok állampolgáraival egyenlő védelmet élveznének a tagállamokban élő hontalan és menekült személyek is. Mivel a menekültekre vonatkozó rendelkezés akadálya lehetne az új szöveg ratifikálásának, a szocialista országok javasolták, hogy a menekültekre vonatkozó rendelkezést ne az egyezmény szövegébe iktassák, hanem külön jegyzőkönyvbe foglalják. Az értekezlet ezt a javaslatot el is fogadta.

A javaslat megfelelő új rendelkezéseket tartalmaz arra is, hogy a Berni Unió tagállamainak kötelékébe nem tartozó szerzők milyen esetekben részesülnek oltalomban az Unió tagállamaiban.

2. Az értekezlet javaslata szerint az úgynevezett személyiségi jogok a szerzőt nemcsak életében illetik meg, hanem általánosan kötelezően megilletik a szerzői jogvédelem teljes idejére, tehát halála után is. A tagállamok törvényhozó szervei eddig ettől eltérően rendelkezhettek.

Nagy vita folyt akörül is, hogy nem kellene-e a személyiségi jogok kötelező hatályát a szerzői jogvédelem lejárta utáni időre is kiterjeszteni. Az értekezlet az erre irányuló javaslatot elutasította, főleg azért, mert az uralkodó elméleti álláspont szerint a kérdés szabályozása nem a szerzői jogvédelemmel foglalkozó nemzetközi magánjog, hanem az egyes államok közjoga körébe tartozik.

3. A brüsszeli egyezmény által kötelezően előírt post mortem ötven éves jogvédelmi minimumot a javaslat is fenntartja. Fontos módosítás azonban, hogy a filmek számára is kötelezővé teszi az ötvenéves védelmi időt. Az általános védelmi idővel szemben csupán az a különbség, hogy a tagállamok törvényhozása a film első bemutatásától számított ötven évben állapíthatja meg a védelmi időt. A javaslat az eddigi helyzettől eltérően a fényképészeti művekre és az iparművészeti alkotásokra is minimális védelmi időt állapított meg, mégpedig huszonöt évben.

4. Az egyezmény jelenlegi szövegének a sajtóra vonatkozó része kimondja, hogy az irodalmi, művészeti és tudományos jellegű cikkek kivételével az egyéb irodalmi cikkek (vezércikk, kommentár, hírmagyarázat, általános gazdasági és politikai kérdésekkel foglalkozó cikkek) — hacsak az átvétel kifejezetten nincs megtiltva — a sajtó által a forrás megjelölésével szabadon átvehetők. Jelenlegi szerzői jogi törvényünk ezzel teljesen egybevágó rendelkezést tartalmaz. A kapitalista államok nemzetközi újságíró szövetsége s a nemzetközi irodalom az egyezménynek ezt a rendelkezését már huzamosabb ideje támadták azzal, hogy az újságírókra sérelmes az újságcikkeknek ilyen csökkentett védelme, szemben a tudományos és művészeti jellegű cikkekkel.

Az értekezlet hosszas vita után javasolta a stockholmi diplomáciai konferenciának, hogy ezeket a rendelkezéseket töröljék az egyezmény szövegéből. Így tehát a javaslat szerint az egyezmény másik pontja értelmében csupán az egyszerű napi

hírek és a tényanyagot tartalmazó hírek átvétele lesz megengedve.

Az értekezlet ezzel szemben biztosítani kívánja a sajtó számára az idézetek szélesebbkörű felhasználásának lehetőségét. A brüsszeli szöveg ugyanis azt mondja ki, hogy meg van engedve újságcikkekből és folyóiratakból *rövid* idézetek közlése, ideértve azok felhasználását sajtószemlék céljára. Az új szöveg kimondaná, hogy a jogosan nyilvánosságra hozott művekből vett idézetek (itt kimaradt a „rövid" szó) meg vannak engedve a cél által indokolt terjedelemben, a jóhiszeműleg és méltányossággal összeegyeztethető módon, ideértve újságcikkekből és folyóiratokból vett idézeteket is sajtószemle formájában.

5. Jelenleg az egyezményben a szerzőnek a többszörösítéshez való kizárólagos joga kifejezetten sehol sincs kimondva, bár ez nem vitásan megvolt. Azzal az indokolással, hogy a tagállamok törvényhozó szervei sok kivételt tesznek és ennek a szerzők érdekében gátat kell vetni, a javaslat szerint az egyezmény kimondaná a szerzők műveinek többszörösítésére vonatkozó kizárólagos jogát. Az értekezlet hosszas vita után javaslatot tett arra vonatkozólag is, hogy ezen általános rendelkezés alól az egyes tagállamok milyen kivételeket tehetnek. A javaslat szerint „Az Unió tagállamainak törvényhozó szervei megengedhetik az egyes művek többszörösítését *a)* magánhasználatra, *b)* bírósági és államigazgatási eljárás céljaira, *c)* egyes különleges esetekben, amikor a többszörösítés nem áll szöges ellentétben a szerző jogos érdekeivel és nem érinti a mű rendes felhasználását."

6. Az egész vitának politikai szempontból legérdekesebb része a fejlődésben levő államok érdekében hozandó intézkedésekkel kapcsolatos javaslat volt. Jelenleg is több ilyen tagállama van a Berni Uniónak, amelyek közül képviselve volt pl. India, Szenegál, Tunézia, Kongó, Libanon, Marokkó. Kétségtelen azonban, hogy a nemrég felszabadult államok zöme nem a Berni Unióhoz, hanem az UNESCO-egyezményhez csatlakozott. Most a Berni Unióhoz tartozó nagy államok kormányai egyrészt attól tartanak, hogy a Berni Unió kezd háttérbe szorulni az UNESCO-egyezménnyel szemben, másrészt azt állítják, hogy a szóban forgó országok nagy érdeklődést tanúsítanak a Berni Unióval szemben, de jelenlegi gazdasági, társadalmi és kulturális helyzetük nem teszi lehetővé számukra, hogy fenntartás nélkül csatlakozzanak a Berni Unióhoz. Ezek az országok ugyanis a szellemi alkotások terén kizárólag importálnak, exportjuk egyelőre nincs és így a csatlakozás jelentős gazdasági hátránnyal járna számukra. A megtárgyalt javaslatok lényege tehát az volt, hogy a szóban forgó országok, akár már az egyezmény tagállamai közé tartoznak, akár csak a stockholmi revíziós értekezlet után fogják az új szöveget ratifikálni, olyan fenntartásokkal élhessenek, amelyek lehetővé teszik számukra az új egyezményhez való csatlakozást.

Az értekezlet a javaslatokat némi változtatással meg is szavazta. Így kimondták, hogy a szóban forgó államok fenntartással élhetnek a fordítások tekintetében oly értelemben, hogy amennyiben a szerző műve fordításban első megjelenésétől számított tíz éven belül nem jelent meg, szabadon lefordítható és megjelentethető. Fenntartással élhetnek a post mortem ötven éves védelmi idővel szemben is, illetve a brüsszeli szövegnek ez a rendelkezése nem vonatkoznék rájuk. Fenntarthatnák maguknak továbbá azt a jogot is, hogy kizárólag nevelési, tudományos vagy oktatási célokra az irodalmi és művészeti művek jogvédelmét korlátozhassák. És így tovább. Javaslatot tett az értekezlet annak megkönnyítésére is, hogy mielőbb hatályba léphessenek ezek a fenntartások, illetőleg a szóban forgó államok csatlakozása mielőbb megtörténhessék.

7. Az értekezleten nagy szerepet játszottak a filmek szerzői jogaival kapcsolatos kérdések. Ebben a vonatkozásban elsősorban kimondani javasolják azt a tételt, hogy a televíziós művek egy tekintet alá esnek a filmekkel. A filmekkel azonos védelem azonban kötelezően csak akkor biztosítandó, ha a TV-művek rögzítve vannak. A tagállamok törvényhozása a rögzítésre nem kerülő TV-műveket is ugyanolyan védelemben részesítheti, mint a filmeket.

A kapitalista filmgyárak sugalmazására a javaslat előkészítői a szerzőkre hátrányos javaslatokat tettek, amikor úgynevezett törvényes vélelmet kívántak biztosítani a producer (a film gyártója) javára. Azt állítják ugyanis, hogy nyugaton a filmben felhasznált különböző szellemi alkotások szerzői gyakran nehézséget támasztanak a film nemzetközi forgalmával kapcsolatban. Ezért egyértelműen törvényes vélelmet kívántak biztosítani a film gyártója javára. Megjegyzem, hogy ebben a vonatkozásban három rendszer van az egyes országokban, mégpedig az úgynevezett szerződéses rendszer, amikor a film gyártója szerződésben szerzi meg az összes jogokat a filmben felhasznált szellemi alkotásokra, a másik a cessio legis (törvényes engedmény) rendszer, amikor maga a törvény biztosítja a gyártó javára az említett jogok megszerzését, végül pedig a vélelem rendszere, amikor ellenkező szerződéses kikötés hiányában a törvény a film gyártója javára vélelmezi a szóban forgó jogok megszerzését. A vita eredményeként a javaslat szövege a következőképpen született meg:

„Abban az esetben azonban, ha a szerzők és a filmgyártó között — összhangban a származási ország belső törvényeivel — megállapodás jött létre, amellyel a szerző már meglevő művének filmben történő felhasználására (megfilmesítésére) ad engedélyt, vagy azt vállalja, hogy irodalmi, illetőleg művészi tevékenységével hozzájárul a film elkészítéséhez, úgy a szerzők, ezzel ellentétes vagy külön kikötés hiányában, nem ellenezhetik a film többszörösítését, terjesztését, bemutatását, nyilvános vetítését, rádió- televíziósugárzását, vezetékes átvitelét, feliratokkal való ellátását és szövegének más nyelvre történő szinkronizálását."

Az értekezlet javaslata szerint ez a rendelkezés nem érintené a tagállamok törvényhozó szerveinek azt a jogát, hogy a filmben felhasznált zenei művek szerzői számára biztosíthassa az úgynevezett méterpénz fizetését. Még egy fontos kivételt tehetnek a tagállamok, amennyiben a vélelem alól kivehetik a filmben felhasznált már korábban meglevő műveket (oeuvres préexistantes).

Mint a szövegből és a kivételekből látható, a törvényes vélelemre irányuló javaslat szövege a legenyhébb formában jött létre.

A szocialista államok delegátusai általában azon a véleményen voltak, hogy a fenti rendelkezések nem valók nemzetközi egyezménybe, mert lényegében beavatkozást jelentenek a belső törvényhozás számára fenntartott hatáskörbe.

Ezzel kapcsolatban az értekezlet még azt a furcsa javaslatot is tette, hogy a nemzetközi egyezmény szövege mondja ki a következőket: „a filmek gyártójának az a természetes vagy jogi személy tekintendő, aki kezdeményezte a mű megvalósítását és vállalja érte a felelősséget." Megjegyzendő, hogy a Berni Unió szövege eddig semmiféle meghatározást nem tartalmaz, így nem definiálja még a szerzőt sem. Ezért teljesen helytelen lenne, ha kizárólag a film gyártójára adna meghatározást.

8. Végül a javasolt szöveg változatlanul tartalmazza a brüsszeli szövegnek azt a rendelkezését, amely szerint vitás esetekben a tagállamok számára kötelező a hágai nemzetközi bíróság igénybevétele. Miután ez eddig egyik akadálya volt a szocialista államok részéről a brüsszeli szöveg elfogadásának, a szocialista államok delegátusai javasolták, hogy ne legyen kötelező a nemzetközi bíróság igénybevétele, vagy legalábbis kerüljön függelékbe ez a rendelkezés. Ebben a kérdésben nem került szavazásra sor, de az elnök enunciálta, hogy az előkészítő bizottság foglalkozni fog ezzel a javaslattal.

III.

A kormányszakértői delegációk által leadott szavazatok semmiféle kötelezettséget nem jelentenek, ennélfogva az 1967. évi stockholmi konferencián résztvevő kormánydelegációknak teljesen szabad kezük lesz álláspontjuk kialakításában. Svédországnak, mint a diplomáciai konferenciát összehívó államnak a kormánya a Nemzetközi Iroda (úgynevezett BIRPI) közreműködésével, most már elő fogja készíteni a Berni Unió revíziójára irányuló hivatalos javaslatokat. Ezeket 1966-ban közölni fogják a tagállamok kormányaival.

Tímár István

REFLEXIÓ EGY „FELELŐSSÉGI JOGI" TANULMÁNYHOZ*

Tudományos életünk fejlődésének örvendetes megnyilvánulása, hogy az utóbbi években gyarapodott a termelőszövetkezeti jog tudományos kérdéseivel foglalkozó jogászok száma, s a szaksajtóban is egyre gyakrabban tűnnek fel új nevek. Ezért örömmel kell üdvözölnünk Várgedő Lajosnak „A termelőszövetkezeti jogi vagyoni felelősség egységes rendszeréről és causájáról" írott tanulmányát[1] is, amelyben a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi felelősség eleddig eléggé nem szabályozott és tudományos igénnyel még ki nem munkált témaköreit vizsgálja. A szóbanforgó két kérdést, nevezetesen a termelőszövetkezetnek tagjával szembeni felelősségét és ennek jogrendszerbeli helyét, valamint a termelőszövetkezeti felelősség causáját a cikkíró „Quod erat demonstrandum..." igényével vizsgálja. Ez okokból kifolyólag fokozott érdeklődéssel vettük kézbe a — címben sokat ígérő — tanulmányt.

E rövid reflexió nem nyújt lehetőséget arra, hogy az említett két felelősségi témára vonatkozó álláspontunkat — a társadalmi viszonyok és a jog fejlődésére figyelemmel — egészében kifejtsük. E reflexiónak nem is ez a célja, erre későbbi alkalommal visszatérünk. Az említett két téma vonatkozásában mégis szükségesnek tartjuk megjegyezni:

a) Ámbár az említett tanulmány figyelemre méltó gondolatokat is tartalmaz, az olvasót mégsem győzi meg arról, hogy a termelőszövetkezet felelőssége tagjával szemben miért tiszta termelőszövetkezeti jogi felelősség, hiszen a kárfelelősség eseteinek sajátságos volta — ha az ügyet előbbre is viszi — önmagában még nem változtatja termelőszövetkezeti jogi felelősséggé azt a felelősségi pozíciót, amely *egyelőre* a polgári jogszabályok szerint a polgári jogi felelősség kategóriájába tartozik azzal a korrekcióval, hogy — a szövetkezeti életviszonyok folytán — e jogviszonyba több olyan színező körülmény lép be, amely szövetkezeti jelleget is ad e jogviszonynak.

b) A tanulmány másik alapkérdésére is csak azért térünk ki, — nem a teljesség igényével — mert tudományos életünkben szokatlan az a sajátságos idézési mód, ahogyan a cikkíró bizonyos nézeteket egyes szerzőknek tulajdonít. Több szerzőt ugyanis a termelőszövetkezeti jogi felelősség causája kapcsán kioktat a tagsági viszony fogalmáról, mondván: „szem elől tévesztik, hogy a tagsági jogviszony által felölelt társadalmi viszonyok köre sokkal szélesebb, mint a munkajogi munkaviszony által szabályozottak". Az a gyanúnk, hogy inkább a szerző tévesztette szem elől az e témakörben eddig megjelent termelőszövetkezeti jogi irodalmat. Ha az általa idézett „Szövetkezeti elvek..."[2] című könyvnek talán más részét is elolvasta volna, vagy ha nagyobb figyelemmel kísérte volna az ELTE Jogtudományi Karának még 1962-ben megírt Mezőgazdasági jogi jegyzetét, valamint az azóta a szaksajtóban megjelent tanulmányokat, talán tartózkodott volna attól, hogy az említett tulajdonságokkal ruházza fel a termelőszövetkezeti jogászokat. (Mellesleg kíváncsiak lettünk volna, hogy mi a szerző véleménye a tagsági jogviszony összetevőiről és mi újat tud mondani az eddig megjelent munkákhoz képest.)

1. A termelőszövetkezeti jogi felelősség alapjának a szerző a felróhatóságot nyilvánítja. Leegyszerűsítva adja vissza Eörsi Gyula akadémikusnak a felróhatóságról a polgári jog vonatkozásban közismert nézetét, s legfeljebb azzal „tsz-esíti", hogy a háztáji gazdaság körében is kifejthető tevékenységet „veszélyes üzemivé" nyilvánítja. Ettől az extrem esettől eltekintve, ugyancsak nyitva hagyja a kérdést, hogy a felelősség jogalapja tekintetében van-e s mi a különbség az autonóm felelősségi viszonyok és a kollektíván belüli felelősségi viszonyok között. A kollektíván belüli felelősség sajátos voltát éppen az

---

Vitacikk. — *Szerk.*

[1] Várgedő Lajos: A termelőszövetkezeti jogi vagyoni felelősség egységes rendszeréről és causájáról. Jogtudományi Közlöny, 1965. 613–621. old.

[2] Nagy László: Szövetkezeti elvek termelőszövetkezeti mozgalmunkban. Akadémiai Kiadó. Bp. 1965. Különben a tagsági viszony összetett jellegére más szerzők is rámutattak. Vö. pl. Molnár Imre: Fegyelmi felelősség a termelőszövetkezeti jogban. Közgazd. Kiadó, Bp. 1963.

juttatja kifejezésre, hogy a szervezettebb és erősebb kollektíva és tagja közötti felelősségi viszonyban az egyén védelmét (a közösségi és az egyéni érdek kötelező összhangjának megfelelően) szolgálva, a felelősség alapja a vétkesség, a felelősség mértékét pedig a vétkesség különböző fokozataitól teszi függővé. A felróhatóság tehát legfeljebb a felelősség mértékére lehet hatással, de semmiképp sem causája a termelőszövetkezeti jogi felelősségnek.[3] Nézetünk szerint a kollektíván belüli felelősségnél a követelmény nem annyira a felelősség elmosása, ellenkezőleg, a vétkesség további finomítása.

Ezek azonban a jogtudomány nyitott és feltehetően még sok vitát kiváltó kérdései. Elismerés illeti Várgedő Lajost, hogy ezeket a részben szunnyadó kérdéseket törekszik ébren tartani. Nem tartjuk azonban helyesnek, hogy másokat ró meg azért, mert e két témakörrel a termelőszövetkezeti jogászok nem foglalkoztak behatóbban. Nagyobb szerénységgel önmaga felelősségét kellett volna elsősorban felvetnie, hiszen immár hatodik esztendeje vállalta e témakör feldolgozását. E két kérdés — különösen a kollektívák jogágazataiban — valóban fokozottabb tudományos kimunkálást kíván, mert sem a jogszabályalkotás, sem a tudományos munka e vonatkozásban nem kielégítő. S nem lehet állítani, hogy a szerzőnek nincsenek elgondolkodtató — inkább emocionális, semmint tudományosan kimunkált — megállapításai. A válaszadásra az késztetett bennünket, hogy *a cikkíró nem a témához vágó, de a termelőszövetkezeti jogalkotás és jogalkalmazás, tágabb értelemben a termelőszövetkezetek belső életviszonyai szempontjából nagy horderejű, bonyolult és problematikus kérdéseket odavetett módon „tud le" és* — szó nélkül nem hagyható — *sajátságos megállapításokat tulajdonít aláírott* szerzőknek.

2. A termelőszövetkezeti tagsági viszony és a termelőszövetkezeti alkalmazotti viszony integrációja az elméletnek és a gyakorlatnak egyaránt bonyolult és megoldásra váró kérdése. E sorok szerzőinek egyike korábban megjelent könyvében e témát, a problémakör feszítő voltát, egy pertípuscsoporton keresztül analizálta és jelezte, hogy a problémakör megoldatlansága feszültséget okoz a termelőszövetkezetekben. Kifejtette, hogy egy fejlettebb termelési viszonyokra kidolgozott jogi megoldás nem vihető át mechanikusan egy fejletlenebbre. Azt az álláspontját fejtette ki, hogy a két dolgozói réteg közötti integrálódás folyamata társadalmilag elkerülhetetlen, és a megoldást az integráció folyamatának kétoldalú megvalósításában látta. A könyv megjelenése óta a probléma súlya nem csökkent, hanem fokozódott, — az már napi sajtótémává is előlépett[4] — az alkalmazottak száma a termelőszövetkezetekben külső és belső tényezők hatására gyors ütemben nőtt, nemcsak a vezető munkakörökben, hanem az egyszerű tagság körében is. Ma már országosan a termelőszövetkezeti alkalmazottak súlya a termelőszövetkezetekben 120 ezer fölé emelkedett és a termelőszövetkezeti alkalmazottak részesedése a termelőszövetkezetek jövedelméből meghaladja a 12%-ot. A problémafelvetés adott alkalmat Várgedő Lajosnak arra, hogy a képzeletében élő felfogásokhoz alkalmazva, a jelen sorok íróinak egyikét a valóságtól eltérően idézze és sajátságos nézeteinek adjon kifejezést. Várgedő Lajos szerint a jelen sorok szerzőjének egyike „nem helytálló következtetéssel vitatja bíróságaink ítélkezésének helyességét abban a kérdésben, hogy a termelőszövetkezeteink olyan alkalmazottai, akik munkájuk ellenértékét havonta meghatározott számú munkaegység forint ellenértékében kapják a tervezett — és nem a ténylegesen elért — munkaegység szerinti ellenértékére jogosultak."

Vajon ilyen sommásan intézte volna-e el az idézett munka a bírói gyakorlatot? Úgy hiszem elég, ha idézzük a könyv vonatkozó szakaszát. „... A bíróságok a Munka Törvénykönyvének arra a passzusára hivatkozva, hogy az alkalmazotti viszonyban dolgozó nem viselheti a termelés rizikóját, a betervezett összeget találták jogszerűnek s ítéleteiket is ennek megfelelően hozták meg. Bíróságaink tevékenységének mércéje a jogszabály, következésképp nem ítélhettek másképp. Mégis ez az egy pertípus is alkalmas arra, hogy vitassuk a — jogszabályi rendelkezésre visszanyúló — ítélet tartalmi helytelenségét."

E sajátságos idézési módnak nem ez a legfőbb pontatlansága, s ez talán nem is váltana ki reflexiót. Várgedő Lajos fogyatékossága az error in persona esete. Ugyanis az idézett munkában nem olyan személyekről van szó, akik munkájuk ellenértékét „meghatározott számú munkaegység forint ellenértékében kapják meg". Egészen másokról. Az említett munkában a jelen sorok írója azt az esetet vizsgálja, amikor a termelőszövetkezet alkalmazottjának kettős bérezést biztosított és a díjazás „mozgó" része felett keletkezett jogvita. Idézzük: „... amikor az alkalmazott munkájának ellenértékét meghatározott forint ellenértékkel *és* meghatározott számú munkaegység ellenértékével alkalmazza." Ha a termelőszövetkezetek nem is voltak egészen szabatosak e szerződések megkötésében, a feltételek pontos meghatározásában, jó érzékkel tapintottak rá a kettős bérezés szükségességére; legyen az alkalmazottnak fix bére, s legyen jövedelmének egy olyan része, amely függ a termelés eredményességétől. Ez utóbbit testesíti meg a munkaegység ellenértéke.

Csak a cikkíró erős képzelőereje vetítheti papírra, hogy az általa kifogásolt álláspont eredményeként a termelőszövetkezetben a termelőszövetkezeti alkalmazottak munkabérét (és még kiét? — Szerzők.) teljes bizonytalanság árnyékolná be, hátrányos helyzetbe kerülnének a termelőszövetkezeti alkalmazottak (kivel szemben? — Szerzők) csak a kockázatviselésben unifikálnánk a tag és az alkalmazott jogi helyzetét. Végülis arra az álláspontra helyezkedik, hogy a termelési kockázat viselését, mind a szövetkezeti alkalmazottaknál, mind az állami üzemek dolgozóinál ki kell zárni, mert: „nem lehetnek ugyanis az alkalmazottak (munkások) egyénileg felelősek jövedelmük *jelentős részével,* (kiemelés tőlünk — Szerzők.) azért mert a gyár egésze, vezetése stb. rosszul dolgozik, nem viselhetik közvetlenül azokat a hátrányokat,

[3] Egyébként erre nézve lásd Eörsi Gyula fejtegetését. A jogi felelősség alapproblémái. Akadémiai Kiadó, Bp. 1961. 97–119. old.

[4] Tóth Benedek: Gazdák és alkalmazottak. Népszabadság, 1966. év. II. 4.

amelyek a népgazdasági és világpiaci, egyszóval üzemen felüli és kívüli hatás következményei. Egyetértünk azzal, hogy a tulajdonjog, munkaviszony és szerződés és felelősség intézményeit közelíteni kell egymáshoz, mégpedig az anyagi ösztönzés és felelősség egységének biztosításával. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy a munkások jövedelme *alapvetően* (kiemelés tőlünk — Szerzők.) az adott üzem jövedelemerősségétől függjön."

Várgedő Lajos itt alapjában olyan fantomok ellen hadakozik, amelyeket saját maga állított útjába. A közgazdasági szakirodalomban általánosan tárgyalt, s napjainkban az új gazdaságirányítási rendszerre történő áttéréssel kapcsolatban gyakorlatilag is felvetődő követelmény, — amely a termelőszövetkezeti szakemberek munkadíjazása körében már jogszabályi elismerést is nyert —, hogy a szocialista üzem dolgozójának munkajövedelmének egy része függjön az üzem egészének jövedelmezőségétől, nyereséges voltától. Nyilvánvalóan a gyakorlatban meg kell találni a megfelelő arányokat a garantált bérrész és a „mozgó" bérrész vonatkozásában a vállalatvezetés, a középvezetés és beosztott dolgozóinak relációjában. Az a közeledés tehát, amely ellen a cikkíró az alkalmazotti munkajogviszony „degradálásától" félve annyira hadakozik, a társadalom gazdasági viszonyaiban rejlő szükségletek (és szükségszerűségek) következtében egyre inkább utat tör magának, s a tudományos elemzés feladata éppen az, hogy felismerje a társadalom objektív viszonyainak fejlődési tendenciáit és a tudományos — jelen esetben jogi — elemzés alapján találja meg a legmegfelelőbb formákat e folyamatok megvalósulása számára.

Ha már most ez a helyzet *általában* az alkalmazotti munkajogviszony fejlődési perspektíváival, mennyivel inkább kapnak súlyt ugyanezek a körülmények a *termelőszövetkezeten belül*, ahol — a termelési viszonyok jellege folytán — sokkal erőteljesebb politikai színezettel és a szövetkezeti üzem tulajdonjogi sajátosságai folytán az *egész üzem tevékenységére* közvetlenül kihatóan jelentkeznek a dolgozók bérezésének, az anyagi *ösztönzésnek* napjainkban felvetett, megoldást váró problémái.

Mint az elmondottakból és Várgedő Lajos által annyira „szabadon" idézett és értelmezett irodalmi utalás elemzéséből kitűnik, az általa kifogásolt munkában egyáltalán nem arról van szó, hogy „a munkások jövedelme alapvetően az adott üzem jövedelmétől függjön". Ilyen állásfoglalást jelen sorok írói a cikkíró által idézett irodalomban (sőt az egész közgazdasági és jogi irodalmunkban) nem találtak. Csak csodálkozhatunk tehát azon a héven, amellyel *önmagával* vitatkozik! De még jobban csodálkozhatunk azon, hogy e kérdések tárgyalása kapcsán — termelőszövetkezeti jogi témát taglalva! — fel sem merült napjaink egyik legaktuálisabb kérdése: a szövetkezeti tag munkajövedelmét is *legalább alapjaiban* biztosítottá tenni, s frazeológia helyett („nem az alkalmazottak bérezését kell közelíteni — mondhatnánk úgy is — degradálni — a szövetkezeti tagok jövedelemrészesedéséhez, hanem fordítva, a szövetkezeti tagok munkadíjazását kell tökéletesíteni és magasabb szintre emelni"), *keresni és kimunkálni* a szövetkezeti tagsági jogviszony fejlődésének (és fejlesztésének) útjait, a gazdasági és társadalmi fejlődés által megalapozott megoldásokat, módozatokat stb. Ehelyett Várgedő Lajos odáig megy az irodalmi utalások önkényes kezelésében, hogy a tagsági, illetve munkaviszonnyal kapcsolatos vagyoni jogok „elsorvadásának" hirdetését tulajdonítja egy tanulmány szerzőjének.[5] Az idézett tanulmány szerzője azonban éppen azoknak a vagyoni (a tanulmányban „tisztán" vagyoni, illetőleg vagyoni „eredetűnek" nevezett) jogok jelentőségének fokozatos elhalványulásáról beszél — amelybe beletartozik a cikkíró által említett földjáradék is. Sőt, ha Várgedő Lajos a tanulmány elejét is elolvassa, ott taxatív felsorolást is találhatott volna a szóban forgó tanulmány írója által „tisztán" vagyoninak, vagyoni eredetűnek minősített jogokról. A tanulmány második felében pedig arról tájékozódhatott volna, hogy nevezett szerző *a szövetkezeti tag munkajövedelmét* — jelentőségéhez mért terjedelemben és éppen Várgedő Lajos véleménye szerint meghirdetett cél érdekében és abban a perspektívában, hogy a „jövedelemrészesedés a dolgozók megélhetésének kizárólagos alapjává válik" — *a tagsági munkajogviszony fogalmi körében tárgyalja.*

Várgedő Lajos elénk tárja azokat a rendkívül kellemetlen eredményhez vezető „veszélyeket" is, amelyekkel a szövetkezeti alkalmazott munkajogviszonyának vázolt tartalmi átalakulása, azaz a tagsági viszony és az alkalmazotti munkaviszony termelőszövetkezeten belüli integrálódása járna, és „jóvátehetetlen hibákat idézne elő". Ilyen — tehát alkalmazottak közötti — differenciálás — szerinte (*a*) hátrányos megkülönböztetést jelent a szövetkezetekben dolgozó alkalmazottak számára; (*b*) elmosná a termelőszövetkezeti tag és az alkalmazott közötti különbséget; (*c*) indokolatlanul csak a kockázatviselésben unifikálnánk a tag és az alkalmazott jogi helyzetét; (*d*) az alkalmazott munkabérének bizonytalan volta miatt a szövetkezet nem tudná biztosítani a szükséges szakképzett munkaerőt és ez hátrányos lenne a szövetkezet érdekére.

Úgy véljük, teljes részleteiben nem szükséges cikkírónk aggodalmait elemeznünk. Első aggályával kapcsolatban csak utalni kívánunk arra, hogy munkajogunk jövő fejlődése minden valószínűség szerint szintén a kockázatviselés bizonyosfokú áthárításának az útján jár, s az ellentmondás éppen akkor következne be, ha a szövetkezet alkalmazottjainál megmerevítenénk a jelenlegi viszonyokat. Ugyanis a mai jogszabályi rendelkezések tekintetében az alkalmazott *jóval előnyösebb* helyzetben van, mint a tag (biztosított bér, szociális ellátás, baleseti kártalanítás, felmondás stb., stb.). Nem beszélve arról, hogy a *szövetkezeti jellegnek* megítélésünk szerint erre a jogviszonyra is ki kell hatnia (itt az alkalmazott tevékenységének esetleges káros következményeit ugyanis nem az állam, hanem a szövetkezet viseli!), mely körülmény természetesen *további* igényeket is felvet ebben a vonatkozásban, és fordítva, azt is kell látnunk, hogy az alkalmazottak számának növekedése a nagyüzemek *szövetkezeti jellegét gyöngíti.* A további „aggodalom" (a különbségek

[5] Hegedüs István: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszony és az alkalmazotti munkaviszony néhány összefüggése. Állam és Igazgatás, 1965. évi 3. sz.

elmosása tekintetében) nem egészen érthető, minthogy valóban a különbségeknek történelmi távlatban való megszüntetése kívánatos. (Az állami tulajdon és a szövetkezeti tulajdon közeledése, együttes fejlődése nem pusztán a tulajdonjogi viszonyokban, hanem az elosztási viszonyokban is realizálódik, s e tényezők kölcsönösen hatnak egymásra.) Másrészről azonban az is nyilvánvaló, hogy a munkadíjazás területén bekövetkező *közeledés* még nem mossa el a különbségeket magában a munkadíjazásban sem, nem beszélve a két jogviszony egyéb tartalmi elemeiről. A harmadik aggály ismét Várgedő Lajos már említett különleges vitamódszerét tükrözi. Eltekintve most attól, hogy „unifikálásról" egyelőre szó sincs, kérdés: mire alapozza azt az állítását, hogy a tag és az alkalmazott jogi helyzetét *csak* a kockázatviselésben kívánják — természetesen nem unifikálni, hanem *közelíteni*. Köztudott dolog, hogy a tagsági és a szövetkezeti alkalmazotti jogviszony *egyéb* tartalmi elemeiben is *szükséges és kívánatos* a kétoldali közeledés (közelítés), így a cikkíró által is említett — az irodalomban általában szervezeti jogoknak nevezett — jogosultságok területén, de természetesen más területeken is. Végül a szövetkezet érdekeire a szakképzett munkaerő biztosításával kapcsolatos hivatkozás — megítélésünk szerint — minden közgazdasági alapot nélkülöz. Itt is arról van szó, hogy a cikkíró integrálódásban nem képes egyebet látni, mint az alkalmazottak *degradációját*. (Mellesleg: ha taggá „degradálunk" valakit, az másodosztályú állampolgárrá válik?) Holott természetesen nem erről, hanem tartalmi *átalakulásról* van szó, *mindkét* jogviszony oldaláról, melynek során egyes jogosultságok (a tagoknál) munkajogiasodnak, mások (az alkalmazottaknál) tagsági-jogiasodnak. Ez a folyamat pedig politikai és gazdasági szükségszerűség. Amikor tehát Szerző — bizonyos vonatkozásban! — *a szövetkezeti jelleget* hangsúlyozza, akkor egyszerűen érthetetlen, hogy ebben az irányban nem képes a legkézenfekvőbb konzekvenciák levonására sem.

Végeredményben a szerző a jelek szerint az *üzemek fejlődését, jövedelmezőségét* kizárólag külső tényezők függvényének tekinti és nem hisz abban, hogy a *tulajdonviszonyok* és az *elosztási* viszonyok között egy adott üzemen belül is lehet kölcsönhatás: magyarán mondva nem hisz abban, hogy az üzemen belül dolgozó munkásoktól *is* függ az üzem jövedelmezősége.

A két jogviszony integrációjának ezek a kérdései természetesen túlterjednek e reflexió témakörén, ezért a teljes kifejtést itt mellőznünk kell, a problémák *jelzésére* szorítkozhattunk csupán a *Várgedő Lajos által is csak felvetett* és meg nem oldott kérdésekkel kapcsolatban. És éppen ebben a vonatkozásban kényszerülünk — ismét a kifejtés igénye nélkül — egy további megjegyzést tenni. A címből következtethetően a cikkíró a termelőszövetkezeti jogi *vagyoni felelősség* két kérdésével kívánt foglalkozni. Mint e reflexióból is következtethető, zömmel a szövetkezeti tag és alkalmazott *munkadíjazásának* problémáit és ezzel kapcsolatosan a dolgozók (tag és alkalmazott) kockázatviselésének kérdéseit tárgyalja. Ebből arra lehet következtetni, hogy ezeket *a vagyoni felelősség tárgykörébe vonja*. A vagyoni *felelősség* azonban nem azonos a vagyoni *érdekeltséggel*, valamint a *kockázatviseléssel*. A termelőszövetkezeti jogi vagyoni felelősség egységes rendszerének kifejtése elsősorban — a cikkíró általunk is tisztelt koncepciójában — a szövetkezet által a tagjának okozott kárért való felelősség *jellegének* (természetének) a polgári jogtól, illetőleg a munkajogtól elhatároló sajátosságainak *és jogági elhelyezkedésének* elemzését kívánta volna. Minthogy a tag károkozásával kapcsolatban hasonló problémák szűkebb területen vetődnek fel, e kérdés vizsgálata már szűkebb térre szorulhat. A tanulmány azonban a felállított tétel elemzésével és bizonyításával adós maradt, a munkadíjazástól a termelőszövetkezeti földhaszonbérletig igen sok kérdéssel foglalkozik. A célkitűzés megvalósítása viszont azt kívánta volna, hogy *fejlődésükben elemezve* a termelőszövetkezeti viszonyokat, bemutatásra kerüljön az a *folyamat*, amelynek eredményeként a szövetkezeten belüli viszonyok fokozatosan távolodnak a korábbi, polarizált magántulajdoni viszonyokat kifejező sajátosságoktól, s a tulajdonosi jogosultságok tagsági-jogiasodnak, tehát polgári jogi jogintézmény helyett szövetkezeti-jogiasított kifejezést igényelnek. Ilyen elemzés alapján nagyon is érthető, hogy a kezdeti időszakban, amikor — a szövetkezeti *forma* ellenére — a magántulajdonosi tényezők sok tekintetben még meghatározók, akkor az e pozícióból kiinduló jogi szabályozás és az elmélet is szükségszerűen magán visel polgári jogias jellemvonásokat. 6—7 évvel később, — a szövetkezetek gazdasági és politikai megerősödése után — *a viszonyok megváltozása alapján* levont — s nem valamely különleges lehetőségből adódó — elemzéseket több évvel ezelőtti állásfoglalások értékelésére *visszavetíteni* legalábbis történelmietlen szemléletre utal. Az akkori viszonyok elemzése alapján cikkíró minden bizonnyal képes lett volna az általa hivatkozott állásfoglalásokat a szükséges alapossággal, tudományos lelkiismeretességgel és — talán hozzátehetjük — nagyobb tisztelettel kezelni.[6]

Az itt taglalt célkitűzés természetesen megkívánta volna a termelőszövetkezeti vagyoni felelősség és a munkajogi vagyoni felelősség *integrációjának* vizsgálatát is, persze elsősorban itt sem a több évvel ezelőtti irodalomból kiszemelt citátumok szentenciái alapján, hanem a *két* szocialista vállalat és a hozzájuk kapcsolódó *dolgozói viszonyok tartalmi elemzésére építve*, kimunkálva a rokon- és eltérő vonásokat, s vizsgálva a jogi szabályozás időszerűségét, jellegét, jogági elhelyezkedését. A termelőszövetkezeti vagyoni felelősségi viszonyok körében végzett jogi kutatástól — a cikkíró által meghatározott koncepcióban is — ma ezt várja az elmélet és a gyakorlat egyaránt.

3. Várgedő Lajosnak gondot okoz, hogy az önállósult termelőszövetkezeti jogban az olyan intézmények egész sorával találkozunk, amelyről nem tudjuk eldönteni jogági hovatartozásukat, így — többek között — a vagyonbeviteli kötelezettséget (társadalmasítást) és a termelőszövetkezeti földhaszonbérlet intézményeit említi. Abban igaza van, hogy a polgári jog meglevő szabályai nem

[6] Vö. különösen Nagy László hivatkozott 1959. évi cikkeivel, és a „kézirat gyanánt" megjelenő 1959. évi „Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi" egyetemi jegyzettel.

alkalmasak ezek rendezésére (mellesleg a polgári jog sohasem tartott igényt arra, hogy a vagyonbevitelt szabályozza), azonban kizárólag magára vessen, ha az álláspontja bizonytalan, mert ezekben a kérdésekben — különösen a társadalmasításban — a tudomány már régen állást foglalt és a termelőszövetkezeti földhaszonbérlet vonatkozásában pedig a Legfelsőbb Bíróság tulajdonképpen az általánossá vált tudományos nézeteknek adott kifejezést.[7] Nem értjük tehát, hogy miért hányja a Legfelsőbb Bíróság szemére, hogy harmadik személyek és a termelőszövetkezet közötti földhaszonbérletet termelőszövetkezeti jogviszonnyá avatta, hiszen néhány sorral odább éppen maga fejti ki azt, hogy a jogágak közötti áthatás, más jogágak eszközeinek dogmatikai megoldásainak igénybevétele és beépítése nem jelenti azt semmiképpen, hogy az intézmény továbbra is megmarad annak a jogágnak a keretei között, ahonnan ered, ahonnan kölcsönöztük. Egyébként e kérdések kapcsán indíttatva érezzük magunkat, hogy néhány szót ejtsünk a Legfelsőbb Bíróság idézett két állásfoglalásának „bírálatáról" is. Bár azt hiszszük, szükségtelen védelmeznünk a Legfelsőbb Bíróságot, mégis a magunk részéről méltatlannak tartjuk, hogy a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenységének két ilyen nehéz, politikai és jogelméleti szempontból jelentős határozatát a szerző ilyen sommásan elintézte. Nem értjük, hogy miért tartja erőltetettnek ezeket, arra hivatkozva, hogy az említett határozatok mögött álló „... társadalmi viszonyok által túlhaladott problémákról van szó". A külső személyek és a termelőszövetkezet között meglevő földhasználati problémák tulajdonképpen csak most kezdenek csúcsosodni, következésképp nem meghaladott problémáról van szó, sőt olyan kérdésről, amelynek negatív hatását a Legfelsőbb Bíróság sok tekintetben a „bírált" határozatával előzte meg.

Fenti megállapításokból csak arra lehet következtetni, hogy a cikkíró a jogot a társadalom fejlődésétől, a társadalmi valóságtól elvonatkoztatott „tiszta jognak" fogja föl.

Ha a szerző azon a véleményen van, hogy „a szolgálni kívánt célt helyeseli, a jogi megoldást nem", talán azt is célszerű lett volna kifejtenie, hogy a Legfelsőbb Bíróság idézett állásfoglalásaiban kifejtett jogi megoldásoknál tud-e jobbat mondani. A pusztán negatív bírálat nem konstruktív bírálat.

Befejezésül szeretnénk annak a gondolatnak helyt adni, hogy ha Várgedő Lajos az általa címben megjelölt témát vizsgálta volna, talán többet nyújthatott volna. Ehelyett azonban meg nem alapozott és a tudományos életben kissé szokatlan módon történő citálása eredményeként a cikke elején jelzett igényt aligha teljesítette és a „demonstráció" aligha sikerült, ehelyett azt lehet reá mondani, hogy: „desperatum causarum advocatus..."

Nagy László—Hegedűs István

EGY ÁLLÁSFOGLALÁS MARGÓJÁRA*

A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma a 878. sz. állásfoglalása (a továbbiakban: áf.) I. pontjában a következőket mondotta ki: „Ágy jellegű az az ingó vagy ingatlan vagyontárgy, amelynek a vásárlásához a lemenőnek — a későbbi örökhagyónak — valamelyik felmenője adta a vételárat, mégpedig akkor is, ha a vételárat ténylegesen a felmenő fizette ki az eladónak és akkor is, ha a felmenő a lemenőnek azzal a meghagyással adta át a vételhez szükséges pénzt, hogy ez meghatározott vagyontárgyat vásároljon."

Szerintem ez az áf. a törvényesség szempontjából komoly kétségekre, illetőleg aggályokra adhat okot.

Az áf.-ban alapul vett helyzet (tényállás) vázlatosan a következő: *a)* Van pl. egy apa, *b)* van az apának a gyermeke, és *c)* van egy eladó, aki a tulajdonát képező „H" ingatlant 100 000 ft-ért árulja.

Az apa a „H" ingatlant ágy vagyonként akarja biztosítani a gyermeke számára. Kérdés: *ez* a cél hogyan érhető el?

Vitán felül elérhető az alábbi módon:

1. Az apa — a saját pénzén — megvásárolja *magának* az ingatlant,

2. majd azt, mint az ő tulajdonát, átruházza — ajándékozási szerződéssel — a gyermekére.

Az áf. szerint azonban a fenti célt el lehet érni egy másik, „leegyszerűsített" módon, vagy „egyszerűbb jogtechnikai lebonyolítással" is, nevezetesen akként, hogy:

a gyermek az ingatlanra adásvételi szerződést köt az eladóval, és ezzel kapcsolatban a 100 000 ft vételárat vagy közvetlenül az apa fizeti ki — a gyermek helyett ingyen — az eladónak, vagy pedig a vételár kiegyenlítése céljából odaad — ugyancsak ingyen — 100 000 ft-ot a gyermekének, s ez, mint vevő, maga teljesíti a vételár kifizetését.

Ehhez a másik megoldási módozathoz az áf. már a rendelkező-részében hozzáfűzi: „Ebből a szempontból nincs jelentősége annak, hogy ingatlanvásárlás esetén a felmenő a szerződésben sem vevőként, sem ajándékozóként nem szerepel és a telekkönyvben vevő félként a lemenőt jegyzik be."

A most idézett mondat értelmében a Legfelsőbb Bíróság polg. kollégiuma szerint:

1. szemben a Ptk. 117. § (1) bekezdésbeli rendelkezéssel — átruházással *nem* „csak a dolog tulajdonosától lehet a tulajdonjogot megszerezni", hanem attól is, aki az illető dolognak — (az áf.-hoz képest pl. egy ingatlannak) — *nem* tulajdonosa;

2. szemben ugyanazon § (2) és (3) bek.-ével — ingatlanra vonatkozó tulajdonjog megszerzéséhez *nem szükséges* se szerződés, se telekkönyvi bejegyzés (a vételárat kifizető, illetve adó felmenő részéről);

3. szemben ugyanezen rendelkezésekkel, valamint a Ptk. 579. § (2) bek.-ével — ingatlan-ajándékozás érvényesen létrejöhet a szerződés *írásbafoglalása nélkül* is, illetve

4. szemben a Ptk. 217. § (1) bek.-ével — a törvényben meghatározott alakiság megsértésével kötött szerződés *nem* semmis.

Az áf. indokolása —

[7] Néhány újabb munka a témakörből: Seres Imre: A termelőszövetkezeti tulajdon fejlődésének főbb vonásai a termelőszövetkezetek fejlődésének jelen időszakában. Jogtudományi Közlöny, 1963. évi 2. szám. — Seres Imre: A termelőszövetkezeti közös földhasználat tartósságának és a földtulajdonjog alapjának kérdéséhez. Állam és Jogtudomány 1965. évi 2. szám. — Nagy László: A nem tsz.-tagok földtulajdona a termelőszövetkezetekben. Állam és Igazgatás. 1966. évi 1. szám.

* Vitacikk — *Szerk.*

zett rendelkezőrésztől szövegileg eltérően — a felmenő és a lemenő közt történő ingatlan-ajándékozási szerződésről, (sőt ajándékozási szerződésekről), beszél, azaz úgy veszi, mintha a felmenő a lemenőjét — közvetve (?) — ingatlannal ajándékozta volna meg, jóllehet a kérdéses ingatlan — közvetlenül — az eladó harmadik személy tulajdonából száll(ott) át a lemenő tulajdonába, még pedig adásvételi szerződés útján, illetve címén.

Ámde az áf. szerinti „közvetett" ingatlan-ajándékozásnak (ajándékozási szerződésnek) a törvényben nincs semmi alapja; azt a fentebb idézett rendelkezések egyenesen kizárják s ugyanakkor nincs egyetlenegy más olyan jogszabály sem, amely ilyet megengedne, illetőleg lehetővé tenne.

Az ingatlan „hárulása", azaz tulajdonjogi átszállása nem azon múlt, hogy a vételár kifizetésére szükséges pénzösszeg a felmenőtől származott, hanem ennek a hárulásnak vagy átszállásnak — *az adott tényállás* mellett — egyedüli oka és alapja (jogcíme) az eladó által a lemenővel, mint vevővel, kötött szerződés volt, benne az eladónak a lemenő tulajdonjoga tkvi bejegyzésére vonatkozó engedélyével.

Az eladó és a lemenő közt létesült adásvételi szerződésben az ingatlan tulajdonjogáért az eladó javára kikötött ellenszolgáltatás (pénz-fizetés), mint kötelezettség, egyedül a lemenőt terhelte, mert vevőként csak ő szerepelt a szerződésben, a felmenője nem. (Ptk. 365. § (1) bek.). A vételárat (a pénzt) kifizető, illetőleg adó felmenő tehát jogilag csakis olyan kívülállóként vagy mellékszereplőként jöhet tekintetbe, mint aki a lemenőjét a (vételárat fedező) pénzösszeggel kisegítette, azaz megajándékozta, akár közvetlenül ő maga fizette ki sajátjából a vételárat a lemenő helyett, akár a lemenőjének adta oda a pénzt a vételár kifizetése végett. (Ptk. 579. § (1) bek. — Min. ind. 451. old. 4. pont első bek.-ének vége: „A vagyoni előny... nemcsak dolog adásával, szolgáltatásával valósulhat meg; más vagyonának gyarapítása történhet... *tartozás átvállalásával* vagy *kifizetésével*... is.")

Habár így az áf.-sal felvetett esetben a felmenő és a lemenő közt *ténylegesen* (csak) pénzajándékozás történik, és bár a lemenő által ezen a pénzen az eladó harmadik személytől vásárolt ingatlan a *valóságban* a felmenőtől származó ajándék-pénz helyébe lépett vagyontárgy, — az áf. mégis *nem* a pénzt minősíti, illetve tekinti ági jellegűnek, s az ingatlant az ági pénz helyébe lépett vagyontárgynak, hanem *az ági jelleget* — minden ténybeli alap nélkül — *a pénzről az azon vásárolt ingatlanra viszi át,* hogy ily módon az ingatlant kivonhassa a Ptk. 613. §-ában foglalt tiltó rendelkezések hatálya alól.

Az áf. indokolása szerint ez az átvitel azért lehetséges, illetve megengedett, mert a felmenő és a lemenő *így egyeztek meg* egymással, ez felel meg az ő akaratuknak és céljuknak. („Ebben a felmenő és a lemenő teljesen egyetértenek stb"...)

A törvény szerint azonban az ági (jellegű) vagyon tényleges létrejöttéhez távolról sem elegendő a felmenőnek és a lemenőnek itt szóban forgó egyetértése. Ilyen egyoldalú, szubjektív egyetértéssel vagy megegyezéssel — *az ellenérdekű törvényes örökösökkel szemben* (Ptk. 607. § (4) bek., 608—610. §§) — egyáltalán nem lehet ági vagyont (=egy bizonyos vagyontárgy tekintetében ági jelleget) teremteni, illetve biztosítani.

Az „ágiság" a lemenővel vérségi kapcsolatban levő felmenőnek a *tulajdonjogán* alapszik, kizárólag s teljességgel *ebben* gyökeredzik, és azt jelenti, hogy bizonyos vagyontárgyat illetően a *tulajdonjog* a felmenőről — ingyenesen — a lemenőre szállott át („hárult"). Ez különbözteti meg — mint döntő ismérv — az „ági" vagyont a „szerzeményi" vagyontól. Az utóbbi alatt — tudvalevőleg — olyan vagyontárgyat értenek, amelynek a tulajdonjoga valakire nem a felmenőjéről, hanem másról, vagy a felmenőjéről ugyan, de nem ingyenesen szállott át. — (A Ptk. 611. § (2) bek.-ében említett esettel elvi szempontból felesleges külön foglalkozni.) —

Az ági jelleg szempontjából tehát a próba-kérdés *mindig ez:* az adott vagyontárgy a felmenő *tulajdona* volt-e, mielőtt ingyenesen a lemenő tulajdonába került?

Az áf. által szem előtt tartott eset, illetve tényállás épp az, hogy az ingatlan előzőleg nem volt a felmenő *tulajdona;* ő csupán a vételári pénzösszeggel járult hozzá az ingatlan megvásárlásához. Ha pedig *ez a tényállás*, akkor a felmenő tulajdonából a lemenője tulajdonába — ingyenesen — kétségkívül nem az ingatlan, hanem (csak) az a pénzösszeg került („hárult"), amelyből az ingatlan vételárát az eladónak kifizették. — Lényegileg ez a helyzet annál a változatnál is, amidőn a vételárat maga a felmenő fizette ki az eladónak, mert hiszen az *ingatlan* ebben az esetben sem volt, illetőleg lett a felmenő tulajdona; ő, a felmenő csak a vételárat fizette ki — ingyen — a lemenő, mint vevő, helyett, s így a lemenővel szembeni ajándékozásnak („ingyenes juttatásnak") a tárgya, a „vagyoni előny" nyilván ilyenkor sem az ingatlan, hanem a lemenő vételári tartozásának a kifizetése volt. (Ptk. 286. §, és a fentebb idézett min. indokolás-rész!)

Tehát: ha a felmenő és a lemenő *azt* a jogi eredményt akarják elérni, hogy az ingatlan legyen ági vagyon, akkor a felmenőnek előbb feltétlenül meg kell szereznie az illető ingatlan tulajdonjogát és *ezt* kell azután átruháznia — ajándékozási szerződéssel — a lemenőjére. Mert csakis így valósulhat meg az ági jellegnek a törvényben meghatározott objektív előfeltétele, amit nem pótolhat, ki nem küszöbölhet a felmenőnek és a lemenőnek semmiféle eltérő megállapodása, illetőleg egyetértése. — Akarhatják és hihetik vagy képzelhetik minden erejükből „egymás között" a felmenő és a lemenő, hogy a vételári pénzösszeg adásával, illetve kifizetésével az előbbi „ingatlant juttatott" az utóbbinak, vagy — amint a laikus közönség körében mondani szokták — „a szülő földet, házat vett a gyerekének", ez a körülmény semmi tekintetben vagy mértékben sem teszi figyelmen kívül hagyhatóvá a törvénynek a tulajdonszerzéssel, ajándékozással stb. kapcsolatos rendelkezéseit. És ha a törvény valamely kívánt s célba vett joghatás bekövetkezését egy vagy több meghatározott jogcselekményhez, illetve feltételhez köti, akkor a kérdéses joghatás csakis az előírt cselekmény elvégzésével, a megszabott feltétel(ek) teljesítésével fog ténylegesen bekövetkezni. — Egy eladó és egy vevő által pusztán szóbelileg megkötött ingatlan-adásvételi szerződés jó például szolgálhat

idevonatkozólag, mert hiszen az áf.-beli esetnek is az a lényege, hogy ingatlan-átruházási szerződés írásban, azaz a törvény szerint érvényesen nem jött létre 1. sem a felmenő és az eladó között, 2. sem a felmenő és a lemenő között, és mert egyébként is teljes abszurdumnak látszik az, hogy ugyanazt az ingatlant a tulajdonosa eladja, a nem tulajdonosa (a felmenő) pedig egyidejűleg ajándékozza a lemenőnek.

Hiába hoz fel tehát az áf. olyan „érveket", mint: „a felmenő és a lemenő a meghatározott vagyontárgyra irányuló ajándékozási szerződés lebonyolításának a módját *egyszerűsítették le*"; „az említett ajándékozási szerződések (?) egyes mozzanatai mind gazdaságilag, mind jogilag teljes *egységben* vannak", és: „a juttatás *egyszerűbb jogtechnikai lebonyolítása*" történt (ti. a felmenő részéről), — a kötelező törvényes rendelkezésekkel, a törvényadta lehetőségekkel, illetőleg az *objektív valósággal* egybevetve mindez csak merőben közömbös vagy tárgytalan szólamnak bizonyul. — (Mindentől eltekintve: „jogtechnika"? — Mit értsünk ez alatt??) —

Mintegy bizonyítási kísérletképpen kérdezem: Ha a felmenő a megbeszélt ingatlan-vásárlásra nem ingyenesen, hanem visszterhesen, pl. kölcsönként ad pénzt a lemenőnek, vajon a felmenő ebben az esetben nem a pénzt, hanem az ingatlant „kölcsönzi" a lemenőjének? Vagy: ha X idegen (nem felmenő) ad ingyenesen pénzt Y-nak olyan „meghagyással", hogy abból egy bizonyos — akár ingó, akár ingatlan — vagyontárgyat vásároljon magának, vajon ez esetben X-ről is nem a pénz, hanem a megvásárolt vagyontárgy tulajdonjoga száll át Y-ra?

A 878. sz. áf. *elvi* értelme szerint mindkét esetben „igen" választ kell adni. Vagyis: az első esetben a felmenő nem pénzt, hanem *ingatlant kölcsönzött* a lemenőjének, valamint a második esetben X ingatlannal, nem pedig pénzzel ajándékozta meg Y-t.

Hát lehetséges ez?!

Aki az áf.-t helyesnek tartja, annak az ilyen eredményeket, illetve lehetőségeket szintén helyeseknek, törvényszerűeknek kell tekintenie.

Ha viszont a két kísérleti kérdésre azt felelik, hogy az áf.-ban kifejezésre jutó jogelvet a kérdéses esetekben nem lehet alkalmazni, — akkor, kérdezem tovább, miért vagy hogyan válik ugyanazt a jogelvet az áf.-sal felvetett esetben mégis alkalmazhatónak?!

Talán mert a felmenők s a lemenők közötti tulajdonjog-áthárulások, illetőleg ajándékozások ki vannak véve a törvény általános szabályai alól?

Vagy talán az áf. által a pénz adásával kapcsolatban kiemelt „meghagyásnak" felmenő és lemenő közt történő esetben, *de csakis ebben az esetben* az a joghatálya, hogy a pénzen keresztül a felmenőt ingatlan-ajándékozóvá és a mástól vásárolt ingatlant ági vagyontárgygyá teszi?

Ilyen erejű „meghagyást" érvényben levő jogszabályaink — tudomásom szerint — egyáltalán nem ismernek sem általános szempontból, sem családi viszonyokra, pld. felmenők és lemenők egymásközti viszonyára vonatkozólag.

A Ptk.-nak az ingyenes juttatásról, vagyis az ajándékozásról szóló része az ajándékozással kapcsolatos meghagyást — amely a korábbi jogban, illetőleg joggyakorlatban még létezett — nem is említi.

A „meghagyást", mint jogintézményt, a Ptk. csak a végrendeleti öröklés területén tartotta fenn, (illetőleg szabályozza), és az erről szóló 642. §-a egyben a „meghagyás" fogalmát olyan kötelezettséggel való terhelésként határozza meg, „amelynek követelésére más nem válik jogosulttá."

Ezt csak azért említem meg, mert ha mai jogunkban netán léteznék „meghagyással terhelt ajándékozás", akkor is kérdéses, illetve kétséges volna, hogy az áf.-ban döntő mozzanatként értékelt az a „meghagyás", amely a lemenőt egy bizonyos vagyontárgy saját magának való megvásárlására „kötelezi", egyáltalán bírhatna-e valami joghatállyal. Pl. az esetre, ha a lemenő nem tesz eleget a kérdéses meghagyásnak. Vagy ha nem az előzőleg közösen kiszemelt vagyontárgyat vásárolja meg, hanem más — akár hasonló, akár nem hasonló — dolgot szerez magának a felmenőjétől kapott pénzen.

Szerintem a szóban forgó „meghagyás" alapján — hacsak az egyúttal nem lett bontó feltételként is kikötve — a felmenő nem tehetne semmit a megajándékozott lemenő ellen; de ha tehetne, akkor is nyilván mind a két példabeli esetben legfeljebb az ajándékozott pénzt követelhetné vissza, azaz a második esetben sem a lemenő által megszerzett vagyontárgy átengedését (tulajdonjogát) igényelhetné magának.

Úgy vélem, az általam kifejtettek kellő és szilárd alapot nyújtanak ahhoz, hogy kétséggel és aggállyal fogadjuk az áf.-nak azt az *elvi* megállapítását, illetőleg rendelkezését, mely szerint „*Az ajándékozás tárgya... maga a dolog*, s az eredeti állapotában meg is van, ági jellege ezért változatlanul fennáll."

Az áf. indokolásának egy később következő mondata lényegileg ugyanezt ismétli meg: „Az ajándékozó felmenő és a megajándékozott lemenő közti vonatkozásban... ilyenkor is vitathatatlanul fennforog a Ptk. 611. §-ának (1) bekezdésében az ági jelleg ismérveként megjelölt ingyenes juttatás esete."

Mindkét idézett megállapítás azon áll, illetve bukik, hogy a valóságban, más szóval az adott *tényállás* szerint: *mi a tárgya* a felmenő és a lemenő közötti ajándékozásnak?

Amint én szinte vitathatatlannak látom és a fentiekben hangsúlyozom: az áf. által felvetett eset maga *azt* tartalmazza *tényként*, hogy a kérdéses ajándékozás tárgya a *pénz*, illetőleg a lemenőt terhelő vételártartozásnak (a felmenő által teljesített) kifizetése, s ezen a *tényen* nem változtathat sem a felmenő s a lemenő egymás közt megbeszélt, de megfelelő jogügyletbe (szerződésbe) nem öntött eltérő szándéka, illetve elgondolása, sem a Legfelsőbb Bíróság polg, kollégiumának semmilyen állásfoglalása. Akkor pedig a 878. sz. áf. megfelelő *ténybeli alap nélkül* nyilvánítja az ajándékozás valóságos tárgya (vagyis a pénz, illetőleg a vételár-kifizetés) helyett az ingatlant, (illetve egyéb vagyontárgyat) „ági jellegűnek."

De célszerű lesz rámutatni itt még az alábbiakra is.

A Ptk. 611. §-ában szereplő „ingyenes juttatás", „ingyenes szerzés" kifejezésnek nincs semmi önálló vagy különös, a 611. § szempontjából mintegy „sui generis" tartalma, illetőleg jelentése. Az „ingyenes juttatás (szerzés)" egyszerűen és magától értetődően itt is *ajándéko-*

zást jelent, melynek, mint szerződésnek, a fogalmát a Ptk. 579. § (1) bek. határozza meg, és amely az ingyenes vagyon-hárulásnak (háramlásnak) az öröklés mellett egy másik, azaz élők közötti változata, mégpedig úgy, hogy másféle „ingyenes juttatásról" a Ptk. 611. §-ának, (valamint a Csjt.-nek), alkalmazási körében beszélni sem lehet.

Az áf. talán az ajándékozás fogalmát érti félre, vagyis azt úgy érti, mintha a „valamit juttatni" és a „valamihez juttatni" kifejezések jogilag egyet jelentenének.

De az utóbbi kifejezésnek — mint mondatnak — már a mindennapi beszéd (szóhasználat), s hasonlóan a tudományos értelmezés szerint is, egy más *személy* a tárgya, akit *valamihez* hozzásegítenek (anyagi, erkölcsi vagy egyéb támogatással). Viszont az első kifejezésben tárgyként az a valami (pénz vagy más dolog) szerepel, *amit* valaki egy más személynek ad, nyújt, szolgáltat.

A Ptk. 579. § (1) bek.-ében levő fogalom-meghatározás kétségkívül a fent jelzett első kifejezésnek felel meg, mert hiszen (ingyenes) vagyoni előnynek juttatásáról van benne szó, azaz arról, hogy az egyik fél a másiknak *valamit* juttat, nem pedig arról, hogy az egyik a másikat *valamihez* juttatja.

Az idézett törvényhely különben a „saját vagyona rovására" kitétellel egész világosan utal arra, hogy az ajándékozás *tárgya* mindig az, ami az ajándékozó tulajdonából származik, *amivel* az ajándékozó vagyona fogy, kevesbedik.

Ezt erősíti meg azután szinte kézzelfoghatóan a § (2) bek.-e, amelyről nyilvánvalóan lehetetlen volna azt állítani, hogy nem (vagy nem kizárólag) az ajándékozó (saját) tulajdonát képező ingatlanról van benne szó.

Annál meglepőbb és érthetetlenebb tehát az, amit az áf. ezzel az épp most említett bekezdéssel kapcsolatban mond, hogy: ez a törvényi rendelkezés az állásfoglalás „helyességét nem érinti, *mert* az írásbeliség a közvetlenül átruházó és a szerző fél között ebben az esetben is fennáll, a tulajdonátruházás tehát írásbeli szerződésen alapszik"...

Igaz, így van. A tulajdonjogátruházás valóban írásbeli szerződésen alapszik. *De kiről*, vagy *ki* részéről való tulajdonátruházás ez? — Az *eladóról!* És: *milyen* írásbeli *szerződésen* alapszik *ez* a tulajdonátruházás? — *Adásvételi* szerződésen!

Hol van tehát a *felmenő* részéről történt (érvényes) átruházás, és hol van az *ennek* alapjául szolgáló írásbafoglalt *ajándékozási* szerződés? — *Sehol!*

És, ezek után, *mi* az értelme, illetve alapja az áf. idézett indokolási részében annak a további állításnak, hogy „az ingatlan azonban a felmenőtől származó ajándék címén kerül a lemenő tulajdonába"? — Ennek az állításnak nyilvánvalóan nincs semmi *objektív* alapja, illetőleg értelme! Ha igaz volna az, amit az áf. állít, (hogy az ingatlan ajándék címén kerül a lemenő tulajdonába), akkor a lemenő tulajdonjoga *telekkönyvi bejegyzésének* is *ezt* kellene tartalmaznia; és amennyiben nem ezt tartalmazza — hanem a tulajdonjog bejegyzésének (átszállásának) jogcíméül adásvételi szerződést jelöl meg, — akkor a bejegyzés *hamis*, valótlan tényt tüntet fel — épp az áf. értelmében. Továbbá: ha az ingatlan tulajdona érvényes *ajándékozás* címén illetné meg a lemenőt, úgy a lemenő, természetesen, a tulajdonjogának ajándékozás jogcímén való tkvi bejegyzését igényelhetné. De, kérdem: ha a lemenő az áf.-nak megfelelő eset (tényállás) leírását tartalmazó s egyben a 878. sz. áf.-ra hivatkozó kérvényt nyújtana be a tkvi hatósághoz, amely kérvényhez, önként értetődően, csak a közte és az eladó közt létrejött *adásvételi* szerződés okiratát tudná mellékelni, — vajon a tkvi hatóság teljesíthetné-e *azt* a kérelmét, hogy a tulajdonjogot *ajándékozás* címén jegyezzék be javára? — Kétségtelen, hogy *nem* teljesíthetné. (Illetőleg, ha teljesítené, a legelemibb, legalapvetőbb telekkönyvi jogszabályokat sértené meg.)

*

Az eddigi fejtegetésekben az egész 878. sz. áf. (I. pont) *elvi lényegeként* az domborodik ki, hogy a Legfelsőbb Bíróság polg. kollégiuma lehetségesnek tartja, hogy: az *objektíve* nem áginak mutatkozó vagyontárgy is áginak minősüljön, ha a felmenő és a lemenő közt erre irányuló akarat-elhatározás, illetve egyetértés volt.

Az áf.-ban kifejezésre jutó ez az elvi nézet nyilván a következőképp is megfogalmazható: A felmenő és a lemenő közt létrejött az a megállapodás — hogy ha a lemenő ingatlan-vásárlásához a felmenő adta, ingyen, a vételárat (a pénzt), akkor a felmenő nem a pénzzel, hanem az ingatlannal ajándékozta meg a lemenőjét — mint objektíve érvénytelen szerződés, *kifelé*, idegenekkel szemben semmis és hatálytalan ugyan, de a (nem leszármazó) törvényes örökössel, pl. a lemenő túlélő házastársával szemben joghatályos lehet, azaz ágí öröklés alapjául szolgálhat.

Tehát: egy semmis megállapodás bizonyos vonatkozásban, illetve *éppen az ellenérdekű személlyel* (féllel) *szemben* érvényes és joghatályos!

Hogy *ez* jogilag milyen lehetetlenség, azt, úgy gondolom, szükségtelen itt bővebben indokolni, magyarázni. A Ptk-ban *ennek* éppen, illetve csak a *fordítottját* rendelő jogszabályok vannak. Így pl. a 203. §, mely szerint az egyébként *érvényes* szerződés valakivel, nevezetesen a vagyonát elidegenítő személy hitelezőjével szemben — bizonyos feltételek (körülmények) esetén — hatálytalan. De hogy egy *semmisség* miatt *érvénytelen* szerződés — pl. a szóbelileg kötött ingatlan-ajándékozás — *bárki* 3-ik személlyel szemben és bármilyen vonatkozásban kötelező és joghatályos legyen, — ez ellenkezik minden joggal és logikával.

Végeredményben tehát — szerintem — itt, ebben rejlik a vizsgált áf. elvi tévessége és tarthatatlansága:

az ellenérdekű felet, azaz gyakorlatilag legtöbbször a túlélő házastársat, a szükséges *objektív tényalap* teljes hiánya ellenére megfosztja a Ptk. 613. §-ának az ágí öröklést kizáró rendelkezéseiben biztosított öröklési jogától.

*

Végül ki kell térni még a kérdés illeték-jogi vonatkozására.

Ha a felmenő ingatlanhoz, pl. lakóházhoz kívánja juttatni a lemenőjét és a kiszemelt ingatlan nem az övé, — amennyiben az ágí jellegnek az ingatlan tekintetében való biztosítására nem gondol, (s ez az életben csaknem mindig így

van!), vagy ha gondol ugyan rá, de nem tartja fontosnak, — akkor, persze, teljesen felesleges volna előbb — adásvételi szerződéssel — magának megszerezni az ingatlant, majd ajándékozási szerződéssel átruházni azt a lemenőjére. Ehelyett egyszerűen pénzt ad (ajándékoz) lemenőjének a kiszemelt ingatlan megvásárlásához. Ez esetben — mivel a pénz-ajándékozás nem esik külön (ajándékozási) illeték alá — csak egyszeresen kell illetékezniük, azaz a lemenőt csupán az adásvételi szerződéssel kapcsolatos illeték fogja terhelni.

És mi lesz az illeték-jogi helyzet a 878. az. áf. szerinti esetben? azaz akkor, ha — úgy amint az áf. mondja — a vételárnak (a pénznek) a felmenőtől való származása révén vagy alapján *nem* csak *egy* ingatlan-szerződés jött létre (az az adásvételi szerződés, amit a lemenő az eladóval kötött), hanem egyidejűleg létrejött — a felmenő és a lemenő között — *még egy* ingatlan — *ajándékozási* szerződés is?

Az áf. szükségképpeni következménye illeték-jogi szempontból, hogy:

a felmenő és a lemenő kötelesek a köztük létrejött ingatlan-ajándékozási szerződést a pénzügyi hatósághoz bejelenteni,

és kötelesek a pénzügyi hatóság által reájuk kiszabandó ajándékozási illetéket is megfizetni az államnak.

Ha bejelentési kötelezettségüknek nem tesznek eleget, amiatt külön még nagyösszegű bírságot is szabhatnak ki reájuk.

A felmenő és a lemenő tehát a 878. sz. áf. alapján sem mentesülhet a kétszeres illeték-viseléstől. Akkor pedig számukra az áf.-beli „jogtechnikának" igazán nincs semmi gyakorlati értelme és jelentősége. Akkor sokkal jobb, egyszerűbb, ha már eleve *két* szabályszerű ingatlan-szerződéssel számolnak, abban a jóhiszemű tudatban, hogy az ily módon történő lebonyolítás mellett törvényszerűen és kétségbevonhatatlanul megvalósul az az „ági jelleg", amely célként lebegett a szemük előtt.

Bárány Aladár

AZ EURÓPAI SZOCIALISTA ORSZÁGOK JOGALKOTÁSA

LENGYEL NÉPKÖZTÁRSASÁG

Az 1965. esztendő első felének gazdag jogszabálytermése több jogág területén is fontos kérdéseket szabályozott.

Államjogi vonatkozásban nagyjelentőségű határozatot hozott az Államtanács a Szejm és a tanácsok választásának elrendeléséről, amelynek időpontját 1965. május 30-ra tűzte ki. Az államtanácsi határozatot választási naptár egészíti ki. Ez az összeállítás magában foglalja a választást megelőzően elvégzendő legfontosabb feladatokat és a kapcsolatos határidőket. (DzU. 10. sz. 62. t.)

Az *államigazgatás* terén elsősorban az egyesületeket szabályozó jogszabályokról teszünk említést. A minisztertanács az egyesületekről szóló 1932. évi törvény alapján a kimagaslóan közhasznú „Önkéntes Tűzoltószövetség" 1958. augusztus 14-i alapszabályát hatályon kívül helyezte és új alapszabályának elkészítésével és kihirdetésével a belügyminisztert bízta meg. (DzU. 10. sz 63. t.) A kimagaslóan közérdekű „Lengyel Cserkészszövetség" részére is alapszabály készítését rendelte el a minisztertanács, amelynek végrehajtásáról a belügy- és művelődésügyi miniszter együttesen tartoznak gondoskodni. (DzU. 18. sz. 121. t.)[1]

Több fontos jogszabály látott napvilágot a mezőgazdasági igazgatás körében. A minisztertanács a mezőgazdasági beruházásokkal kapcsolatos területgazdálkodás, valamint a földművelésügyi miniszter felügyelete alá tartozó szervek beruházásainak tervezése terén részletesen szabályozta a földművelésügyi miniszter hatáskörét. (DzU. 9. sz. 55. t.) E minisztertanácsi rendelet a földművelési miniszter hatáskörébe utalta a mezőgazdasági beruházási tervek részletes alapelveinek megállapítását, a felügyelete alá tartozó mezőgazdasági beruházási szervek általános irányítását, egyes tudományos kutatási feladatok elvégzését, továbbá a szakemberek képzettségének emelése és elhelyezésük terén is feladatokkal bízta meg. A földművelésügyi miniszter rendelete felhatalmazta a vajdasági tanácsokat, hogy szükség esetén a földtulajdonosokat rendelettel kötelezzék az olyan növénybetegségek és kártevők elleni védekezésre, amelyekről külön rendelet nem intézkedik. A járási tanácsok pedig a vajdasági tanácsokkal egyetértésben hozhatnak ilyen kötelező rendelkezéseket. (DzU. 11.. sz. 72. t.) Ezzel kapcsolatos a földművelésügyi miniszternek a növénybetegségek és kártevők elleni védelemről szóló 1961. február 16-i törvény alapján kibocsátott rendelete, melynek értelmében a belföldi forgalomban be- és kiszállított vetőburgonyaküldeményeket növény-egészségügyi és származási igazolványokkal kell ellátni. (DzU. 13. sz. 97. t.) A rendelet felhatalmazza a vajdasági tanácsokat, hogy egyes burgonyabetegségek (pl. burgonyarák stb.) fellépése esetén az ilyen igazolványokkal el nem látott burgonyaszállítmányok kivitelét a vajdaság területéről, ill. a vajdaság területére való behozatalát megtilthassák. A szállításhoz szükséges igazolványokat a járási tanácsok növényegészségügyi szolgálata állítja ki.

A vízgazdálkodás terén figyelemreméltó a minisztertanácsnak az a rendelete, amely az 1962. május 30-i vízügyi törvény alapján védett víziövezetek létesítését teszi lehetővé. Ezek az övezetek elsősorban a lakosság vízellátását, a halászatot, az üzemek vízellátását szolgálják. Közvetlen védelemben részesülnek a rendelet értelmében a vízgyűjtők, a vízgazdálkodási építmények stb. Részletesen szabályozza a rendelet a védett területek felhasználásának módját. A védett övezeteket a Központi Vízgazdálkodási Hivatal elnöke, az egészségügyi és társadalombiztosítási, az építésügyi és építőanyagipari miniszterrel, valamint a Központi Földtani Intézet elnökével egyetértésben jelöli ki. (DzU. 13. sz. 93. t.)

Az erdészeti és faipari miniszter 1965. május 14-i rendeletével újból szabályozta a vadászati időnyt egész sor állat tekintetében, míg a rendeletben nem említett vadakra egész évi védettséget állapít meg. (DzU. 22. sz. 140. t.) Részletes szabályozásra került az az eljárás is, amelynek igénybevételével a vajdasági tanács a rendeletben megálla-

[1] Az új alapszabályokat közli a Monitor Polski (1965. 17. sz. 68. t.; 28. sz. 155. t.)

pított időszakoktól eltérő időpontokat állapíthat meg.

A bányaügyi igazgatás terén a minisztertanács elnökének rendelete (DzU. 18. sz. 122. t.) a bányahatóságokról szóló 1954 október 21-i törvény alapján tizennégy bányakerületet állított fel, székhelyüket is megállapítva.

A közlekedési igazgatást érinti a közlekedési és honvédelmi miniszter együttes rendelete (DzU. 1. sz. 4. t.), amely az 1962. május 31-i légügyi törvény alapján a polgári légijárművek légi forgalmának alapfeltételeit állapította meg. A közlekedési és kommunális gazdálkodási miniszter együttes rendelete a közúti fuvarozás és országon belüli szállítmányozásról szóló 1961. november 27-i törvény alapján az országon belüli közúti fuvarozás részletes szabályozását nyújtja. (DzU. 7. sz. 40. t.) Az általános rendelkezések után kerültek szabályozásra a belföldi gépkocsifuvarozás, mint az állami szállítási vállalatok alapvető tevékenységének köre és feltételei, majd a szövetkezeti és egyéni fuvarozás feltételei. Megállapítja a személy- és árufuvarozási engedély kibocsátásának előfeltételeit, a közúti fuvarozás, mint melléktevékenység folytatásának körét és feltételeit. Szól a nem keresetszerű gépkocsifuvarozásról, mint kisegítő tevékenységről, majd a tehergépkocsik befogadóképességéről és kihasználásukról. A közlekedési és belügyminiszter együttes rendelettel módosították a közúti forgalomra vonatkozó rendelkezéseket. (DzU. 19. sz. 128. t.) A közúti forgalom biztonsága érdekében a lóvontatású kocsiknál a ló befogását szabályozták, valamint az egyfogatú kocsiknak a nemzetközi forgalom számára kijelölt utakon és egyes egyéb utakon való közlekedését tiltották meg. Ugyanezt a célt szolgálja az a rendeletük is, amely a közúti robbanóanyagszállítást részletesen szabályozza. (DzU. 22. sz. 139. t.) A rendelet előbb az igénybevehető járműfajtákat állapítja meg, majd a szállítást végző személyekkel foglalkozik. Megállapítja a robbanóanyagszállításra használt tehergépkocsik, lóvontatású kocsik iránt támasztott műszaki követelményeket, a fel- és lerakodás, a forgalomban való részvétel módját (sebesség, kísérők, stb.), végül pedig a kismennyiségű robbanóanyag szállításával kapcsolatos eltérő szabályokat.

A belkereskedelmi miniszter az élelmiszerekkel kapcsolatos minőségi kifogások bejelentésére szolgáló határidőket állapította meg rendeletével. (DzU. 12. sz. 83. t.) Az áruféleségektől függően alakulnak a határidők az áru átvételétől egészen a maximális harminc napig.

Kommunális gazdálkodási vonatkozású az a rendelet, amely a háztulajdonosok közösségeire vonatkozó rendelkezésekben hozott módosítást. (Komm. gazd. min. rend., DzU. 13. sz. 96. t.) A minisztertanács rendeletei egyes ipari vállalatok üzemi alapjával foglalkoztak. (DzU. 15. sz. 103. t.; 25. sz. 170. t.)

A művelődésügyi igazgatás területén kiemelkedő jelentőségű jogszabályok megalkotására került sor időszakunkban. Elsősorban a felsőoktatási törvény módosításáról kell említést tennünk. (Tv., DzU. 14. sz. 98. t.) A módosítás a főiskolák legtöbb kérdését érinti. Szervezeti téren az új törvény a főiskolák szenátusával, a rektor feladataival, a kari tanáccsal és hatáskörével stb. foglalkozik, de módosítják a főiskolák oktató-nevelő munkáját, a főiskolákon megszerezhető képesítések kérdését is. Részletesen intézkedik az új jogszabály a főiskolák oktató munkát és egyéb feladatokat ellátó dolgozóiról, több esetben pontos feladatkörükről is. Egyidejűleg jelent meg a Lengyel Tudományos Akadémiáról szóló 1960. február 17-i törvény módosítása is, (Tv., DzU. 14. sz. 99. t.) amely hasonlóképen jelentős változást hozott az Akadémia szervezeti szabályzatában. Az új törvény legelőbb az akadémiai dolgozók kérdéseivel foglalkozik és azokat a tudományos kutatók, mérnöki-műszaki dolgozók, képesített könyvtárosok és dokumentátorok, valamint szervezési, gazdasági és ügyviteli dolgozók csoportjaiba sorolja be. Különösen részletesen szabályozza a törvény a tudományos kutatók, a képesített könyvtárosok és dokumentátorok munkaviszonyát. Kitér az alkalmazásukhoz szükséges személyi feltételekre, szolgálati kötelezettségeikre és az ezek megszegése esetén lefolytatandó fegyelmi eljárásra. Részletesen szól az új törvény a Minősítő Főbizottságról, ennek a tudományos fokozatok odaítélése, egyes tudományos kutatási munkakörök betöltése terén végzendő feladatairól. Tagjait a minisztertanács elnöke hívja meg az egyes tudományágak kiváló képviselői közül, elnöke, elnökhelyettesei csak akadémikusok lehetnek. Belső szervezetét, eljárási szabályait a minisztertanács külön jogszabállyal rendezi. A minisztertanács elnöke gyakorol felette felügyeletet.

Módosításra került a tudományos kutatóintézetekről szóló 1961 február 17-i törvény is. (Tv., DzU. 14. sz. 100. t.) Nagyjelentőségű intézkedése az új törvénynek, hogy a kutatóintézet vezetője és annak helyettese csak tudományos kutató lehet, tudományos fokozattal kell rendelkezniük. Ettől a rendelkezéstől a jövőben csak kivételes esetben lehet eltérni. A módosítások elsősorban a tudományos kutatókkal szemben támaszott követelményekre (képesítés, szakmai tudás, szakmai gyakorlat stb.), kötelezettségeikre, valamint egyes munkaviszonyból eredő kérdésekre terjednek ki.

A felsőoktatás, a tudományos élet szervezeti kérdéseinek szabályozása mellett sor került a tudományos fokozatok és tudományos címek törvényi rendezésére is. (DzU. 14. sz. 101. t.) A törvény két tudományos fokozatot állapít meg, a doktori és docensi fokozatot. A tudományos fokozatok odaítélésére a főiskolák, a Lengyel Tudományos Akadémia és a tudományos kutatóintézetek keretében kerülhet sor. Részletesen szabályozza azokat a feltételeket, amelyek a fokozatok elnyeréséhez szükségesek, a habilitációs eljárást és az ezzel kapcsolatos ösztöndíjakat. Külön jogszabályra bízza a törvény a doktori és habilitációs (docensi) értekezéssel szemben támasztott követelmények megállapítását, a doktori vizsgák és a habilitációs kollokviumok szabályozását. Ezeket a szabályokat kell alkalmazni a katonai főiskolákon és kutatóintézetekben is bizonyos eltérésekkel. Lehetővé teszi a törvény tudományos címek, így egyetemi rendkívüli és egyetemi rendes tanári cím adományozását docensi fokozattal rendelkező tudósoknak és oktatóknak az Államtanács határozatával a minisztertanács elnökének javaslatára. Szabályozza a törvény azt az eljárást is, hogyan kell e címek adományozására a javaslatokat elő-

terjeszteni, a szükséges véleményeket beszerezni.

Ugyanakkor jelent meg a katonai felsőoktatásról szóló törvény is. (DzU. 14. sz. 102. t.) Megállapítja a törvény, hogy a katonai felsőoktatás szervei a katonai akadémiák és a tiszti szakfőiskolák. Részletesen foglalkozik a törvény a katonai akadémiákkal, a tiszti szakfőiskolákkal, végül pedig a katonai felsőoktatás tudományos-oktatói személyzetével és egyéb dolgozóival. Kitér ezek munkaviszonyára, a velük szemben megkövetelt feltételekre, képesítésekre, egyéb követelményekre.

E nagyjelentőségű törvényalkotásokkal kapcsolatban szükségessé vált a felsőoktatásról szóló 1958 november 5-i törvény egységes szövegének kihirdetése (Felsőokt. min. közl., DzU. 16. sz. 114. t.), a Lengyel Tudományos Akadémiáról szóló 1960. február 17-i törvény egységes szövegének közzététele (Min. tan. eln. közl., DzU. 17. sz. 119. t.), valamint a tudományos kutatóintézetekről szóló 1961. február 17-i törvény egységes szövegének kihirdetése. (A Tud. és Műszaki Biz. eln. közl., DzU. 19. sz. 129. t.)

Felsőoktatási vonatkozású a felsőoktatási miniszter és a Testnevelési és Természetjáró Főbizottság elnökének együttes rendelete az Akadémiai Sportszövetség szerveinek a főiskolai testnevelésoktatási szervekkel való együttműködéséről. (DzU. 19. sz. 127. t.) Több ízben szabályozták már a kijelölt munkahelyüket el nem fogadó végzős hallgatók kérdését olyan formában, hogy a tanulmányaikra fordított állami kiadások egy részét visszatéríteni kötelesek. Ez alkalommal a külföldi főiskolákon végzett hallgatók visszafizetési kötelezettségét rendelte el a felsőoktatási miniszter. (DzU. 23. sz. 148. t.) Itt teszünk végül említést azokról a jogszabályokról is, amelyek a felsőoktatás fejlesztését szolgálják. A minisztertanács mérnöki főiskola szervezését rendelte el Zielona Góra-ban és Kielce-ben. (DzU. 23. sz. 144, 145. t.), valamint Lublinban. (DzU. 17. sz. 118. t.)

A középiskolai oktatás területéről a minisztertanács azon rendeletét említjük meg, amely a művészeti iskolákban és hasonló oktatási intézményekben az oktatás és nevelés szervezeti alapelveit fektette le. (DzU. 25. sz. 169. t.) Meghatározza a rendelet a művészi iskolák fokozatait, fajtáit, szabályozza a végzős hallgatók és a nevelőképzés kérdéseit. Oktatásügyi vonatkozású végül a közlekedési miniszternek a felügyelete alá tartozó iskolák és egyéb oktató-nevelő, valamint gondozó-nevelő intézetek tanítóinak és nevelőinek képesítéséről szóló rendelete. (DzU. 23. sz. 149. t.)

Államigazgatási kapcsolatuk miatt utalunk azokra a munkaügyi rendelkezésekre, amelyek a tanácsi dolgozók munkaügyi kérdéseit szabályozták.

Az államigazgatási területi beosztást időszakunkban is módosította a minisztertanács. (DzU. 1. sz. 1. t.)

A *polgári jog* területéről elsősorban azt az igazságügyi rendeletet említjük, amely a szállodákat és hasonló üzemeket fenntartó személyek felelősségét összegszerűen is meghatározza a polgári törvénykönyv 849. cikkében biztosított felhatalmazás alapján. Eszerint ha „pénz, értékpapírok, drágaságok vagy művészi értékkel bíró tárgyak vesznek el, vagy sérülnek meg," a felelősség legfeljebb ötezer zloty-ig terjedő összegre korlátozódik. (DzU. 1. sz. 2. t.) Itt teszünk még említést a kötelező vagyon- és személybiztosítási díjtételek megállapítására és beszedésére vonatkozó rendelkezések módosításáról. (Min. tan. rend., DzU. 7. sz. 36. t.) Utalunk továbbá az országos közúti fuvarozás tárgyában kibocsátott fenti rendeletre.

Az új polgári törvénykönyv 954. cikke alapján szabályozta a honvédelmi miniszter a katonai végrendelettel összefüggő kérdéseket. Ilyen formában csak mozgósítás, háború stb. esetén lehet végrendelkezni, a rendeletben meghatározott személyek részéről. Részletesen szabályozza a rendelet a katonai végrendeletek alaki kellékeit. (DzU. 7. sz. 38. t.)

A *polgári eljárásjog* területén kijavításra kerültek a polgári eljárásjogi törvénykönyvben előfordult hibák. (Min. tan. eln. közl., DzU. 15. sz. 113. t.) Az igazságügyminiszter rendelete pedig a részleges bírói költségmentességet szabályozta a polgári eljárásban. (DzU. 21. sz. 135. t.) Az új polgári eljárásjogi törvénykönyv felhatalmazása alapján kibocsátott rendelet szerint a bíróság engedélyezheti a bírósági költségek alóli mentesítést, ha a fél olyan helyzetben van, hogy azokat nem, vagy csak részben képes viselni. A mentességet a költségek egy részére és meghatározott összegre lehet megállapítani.

Mind a *büntetőjogot,* mind a bírósági szervezeti jogot érinti az igazságügyminiszternek az a rendelete, amely a felfüggesztett szabadságvesztés büntetésre ítélt, vagy feltételesen szabadlábra helyezett személyek felügyeletéről intézkedik. Ennek a feladatnak az ellátásáról bírósági felügyelők gondoskodnak. Munkájukat vagy társadalmi munkában végzik, vagy pedig hivatásszerűen, tehát a rendelet széles kaput nyit a társadalmi erők részvételének a büntetésvégrehajtás területén is. Megállapítja a rendelet azokat a személyi feltételeket, amelyek fennforgása esetén a társadalmi aktivisták e feladatot ellát-hatják. Részletesen szabályozza a felügyelők feladatkörét, megbízatásuk és felmentésük módját, végül pedig külön-külön szól a kétféle feladatkör részletes tennivalóiról. (DzU. 12. sz. 80. t.)

A *pénzügyi jogot* időszakunkban több adóügyi rendelkezés érintette. Bizonyos feltételek mellett lehetővé vált, hogy a kisiparosok forgalmi és jövedelmi adójukat átalány formájában fizessék be. Az engedély megadása az alkalmazottak számától, az évi forgalom nagyságától függ. (PM. rend., DzU. 4. sz. 13. t.) Ugyancsak pénzügyminiszteri rendelet intézkedett a háziiparosok adóívéről, amelynek alapján szintén átalányszerűen adózhatnak a háziiparosok. (DzU. 4. sz. 14. t.) A rendeletet terjedelmes táblázat egészíti ki, amely részletesen feltünteti az adóívre befizetendő összegeket. Ugyancsak a pénzügyminiszter rendelkezett egyes bevételi forrásoknak más bevételi forráscsoportba való átminősítéséről is. (DzU. 4. sz. 15. t.) Az átcsoportosításra a foglalkoztatott családtagok, ill. alkalmazottak száma szolgáltat okot. Adóátalány fizetésével kapcsolatos az a rendelkezés is, amely a kisipari és ipari üzemek bevételéből a kivitelre szánt szállítás és szolgáltatás, valamint a behozatalt csökkentő szállítások jogcímén járó forgalmi, jövedelmi és kiegyenlítő adónak átalány formájában való beszedését módosítja. (PM. rend., DzU. 4. sz.

16. t.) Ide kapcsolódik az a pénzügyminiszteri rendelet is, amely egyes ipari és kereskedelmi tevékenységet folytató személyek forgalmi és jövedelmi adójának átalány formájában való beszedésére vonatkozó rendelkezéseket módosítja. (DzU. 4. sz. 17. t.) Módosította a pénzügyminiszter az illetményadóról szóló törvény végrehajtására vonatkozó rendelkezéseket is. (DzU. 4. sz. 18. t.) Adókedvezményt biztosít a pénzügyminiszter az építőanyagtermelés fellendítése érdekében a helyi forrásokból építőanyag nyerésével és termelésével foglalkozó földművesek és falusi közösségek számára. (DzU. 19. sz. 126. t.) Teljesen mentesíti a forgalmi és jövedelmi adófizetés alól azokat a földműveseket, akik személyesen, családtagjaikkal, alkalmazott nélkül dolgozva tégla- és mészégetésből bizonyos forgalmat nem haladnak túl. Az építőanyagot termelő szövetkezetek az eladásnál mentesülnek a forgalmi adó alól, ill. azt átalány formájában fizethetik be. Végül utalunk arra a külkereskedelmi miniszteri rendeletre, amely a pénzügyi büntetőeljárásban a vámhatóságok hatáskörét szabályozva több vámhivatalt jelölt ki a pénzügyi szabálysértések első fokú elbírálására. (DzU. 22. sz. 138. t.)

Gazdag, sokoldalú *munkaügyi jogalkotást* mutathat fel időszakunk. Mint már említettük, több rendelet szabályozta a tanácsi elnökségi dolgozók viszonyait. A minisztertanács elnökének rendelete intézkedett munkaköri táblázatunk kiegészítéséről, (DzU. 2. sz. 5. t.), a tanácsi elnökségi osztályvezetők illetményéről (DzU. 7. sz. 37. t.). A minisztertanács módosította a tanácsi dolgozók munkakörének, képesítésének és illetményeinek megállapítására vonatkozó rendelkezéseket (DzU. 11. sz. 70. t.), a minisztertanács elnöke pedig a katonai terményfelügyelet dolgozóihoz kiküldött tanácsi dolgozók munkakörének, képesítésének és illetményeinek megállapítására vonatkozó rendelkezéseket. (DzU. 18. sz. 123. t.) A „Lengyel Posta, Távíró és Távbeszélő" állami üzemek dolgozóinak munkaköri táblázata és besorolása, valamint a vezetői és önálló munkakörök kimutatása felől (DzU. 3. sz. 10. t.), továbbá szolgálati pótdíjukról (DzU. 3. sz. 11. t.), valamint az éjjeli, a speciális és nehéz körülmények között végzett munkáért járó pótdíjuk tárgyában rendelkezett a híradásügyi miniszter rendelete. (DzU. 3. sz. 12. t.) Itt említjük meg az igazságügyminiszternek azt a rendeletét, amely az általános bírósági és társadalombiztosítási bírósági ügyviteli dolgozók munkaköri táblázatának kiegészítéséről intézkedik. (DzU. 12. sz. 82. t.) A nehézipari üzemekben alkalmazott egyes dolgozók pótszabadságáról rendelkezett a minisztertanács. (DzU. 26. sz. 176. t.) A rendelet értelmében a mellékelt munkaköri táblázaton feltüntetett üzemek egyes dolgozói kategóriának évi 12 napi fizetett pótszabadság jár, amelyet egyszerre kell felhasználni és a következő évre csak indokolt esetben lehet átvinni. Képesítési kérdéseket szabályozott az építésügyi és építőanyagipari miniszter az általános építőiparban technikusi tevékenységet folytató szakemberek esetében (DzU. 6. sz. 24. t.) és az építőmestereknél (DzU. 25. sz. 172. t.) Ez utóbbi terjedelmes rendelet, amely a képesítés elnyerésének valamennyi kérdését szabályozza. Szolgálati lakás juttatásának és kiürítésének alapelveit, az ezzel kapcsolatos eljárást szabályozta az igazságügyminiszter a börtönügyi szolgálat tagjai részére. (DzU. 5. sz. 19. t.) Szolgálati lakásként csak a börtönügyi szolgálat rendelkezése alatt álló lakásokat lehet kiutalni a szolgálat tagjai és részletesen meghatározott családtagjaik részére. A szolgálati lakás juttatása és kiürítése tárgyában a szolgálat egységeinek elszállásolási szerve intézkedik, a megadott eljárási szabályok alapján.

Törvénnyel szabályozta a Lengyel Népköztársaság a munkabiztonságot és a munkaegészségügyet. (DzU. 13. sz. 91. t.) A dolgozók megbecsüléséből fakadó fontos alapelvek leszögezése vezeti be a törvényt: a munkahely olyan biztonságos és egészséges munkafeltételeket biztosítson a dolgozók részére, amelyek az élet és az egészség veszélyeztetését kizárják a tudomány és a technika legújabb vívmányai segítségével. Ezek az elvek sugároznak ki a törvény rendelkezéseire, amelyek a munkahelyek tervezésével, a gépekkel és egyéb műszaki berendezésekkel foglalkoznak. A megelőző egészségvédelem és orvosi felügyelet kérdései után leszögezi a törvény, hogy az új anyagoknál és műszaki eljárásoknál meg kell állapítani a hygiéniás követelményeket. A munkabiztonság és munkaegészségügy kérdésének jelentősége megköveteli, hogy széles körben, a felsőoktatásban, a közép- és általános iskolákban, üzemi tanfolyamokon stb. minél több oktatási programba bekerüljön. A védőöltözetről és munkaruháról szóló fejezet után az üzemi balesetek és megbetegedések nyilvántartásbavételéről és bejelentéséről rendelkezik a törvény, majd a dolgozók kötelezettségeivel, a munkaegészségügyi szolgálattal, a felettes szervek kötelezettségeivel és a törvényből eredő feladatok végrehajtásának ellenőrzésével foglalkoznak e jelentős jogszabály rendelkezései. Ide kapcsolódik a búvárok munkájának biztonságáról és egészségügyéről szóló terjedelmes rendelet is. (Hajózási, Eü. és Társadalombizt., Építésű. és Építőanyagip., Közlekedési miniszterek és a Központi Vízgazdálkodási Hivatal vezetőjének együttes rend. (DzU. 6. sz. 25. t.) Előbb a munkakör betöltéséhez szükséges képesítésről és egészségi követelményekről intézkedik, amelyeknek fenntartása állandó feladat, ezt szolgálja az állandó egészségügyi ellenőrzés. A továbbiakban a búvárok felszereléséről és biztonságos munkájukhoz szükséges feltételekről szól a rendelet, így a felelős, képesített munkavezetőről, a mentést szolgáló személyekről és felszerelésről stb.

Említést kell tennünk arról a fontos törvényalkotásról, amely lehetővé tette a társadalombiztosítási szolgáltatásoknak a kisiparosokra való kiterjesztését is. (Tv. DzU. 13. sz. 90. t.) A kisiparosok társadalombiztosításáról szóló törvény bevezető rendelkezései meghatározzák az iparos fogalmát, felsorolják a biztosítási szolgáltatásokat (gyógyítás, öregségi, rokkantsági járulék, családi pótlék, járadékpótlék, stb.), amelyekről azután a törvény külön fejezetekben részletesen rendelkezik. Meghatározza még a törvény az igényjogosultság feltételeit, azt, hogy a járulék befizetése a kisiparost terheli. Törvénnyel biztosították a kisiparosok társadalombiztosításának anyagi feltételeit, kisipari társadalombiztosítási alap létesítésével. (Tv., DzU. 26. sz. 173. t.) A

minisztertanács rendelettel módosította a járadékhoz fűződő jog felfüggesztésére és a kiegyenlítő rokkantjáradék kifizetési alapelveire vonatkozó rendelkezéseket. (DzU. 26. sz. 174. t.) Ugyancsak a minisztertanács rendelete biztosított járadékpótlékot tudományos munka jogcímén. (DzU. 26. sz. 175. t.) A rendelet részletesen meghatározza azokat a munkaköröket, amelyekben az alkalmazás járadékpótlékra jogosít, valamint az ilyen munkaviszonyban eltöltendő időt is.

A *bírósági szervezetet* érintő jogszabályok közül jelentőségénél fogva kiemelkedik a társadalmi bíróságokról szóló törvény. (DzU. 13. sz. 92. t.) Amint a törvény leszögezi, a lengyel bírósági szervezet legifjabb szervei, a központilag életrehívott munkahelyi társadalmi bíróságok, valamint a területi társadalmi békéltető bizottságok, elsősorban az állami szervek támogatását élvezik. Támaszkodhatnak azonban a szakszervezetekre, a tanácsokra, a velük együttműködő Népi Egységfront-bizottságokra is. A bíróságok különösen a jogszabályok megmagyarázásával nyújtanak segítséget. Megállapítja a törvény, hogy mely ügyekben járhat el a társadalmi bíróság. A társadalmi bíróságok hatásköre a társadalmi együttélés és a szocialista rend szabályainak megszegésére, az állampolgári kötelezettségek megvetésére, a családi és a munkából eredő kötelezettségek lenézésére terjed ki. Az üzemekben működő társadalmi bíróságok az ott dolgozók ügyeiben járnak el, nem foglalkozhatnak azonban a munkahely vezetőjének és helyettesének ügyeivel. A társadalmi békéltető bizottságok az adott helység lakosainak ügyeiben járnak el. Szabályozza a törvény a bíróság, ill. bizottság megalakulását, a tagjaival szemben támasztott követelményeket. A tagok társadalmi munkaként látják el e feladatukat, amelyre választják őket. Eljárási szabályokat is nyújt a törvény. Az eljárást bárki, a bíróság is kezdeményezheti, azonban nem vonhat magához folyamatban levő polgári vagy büntetőügyet. A bíróság ülése nyilvános, az ügyeket testületileg tárgyalják és így hoznak határozatot. A társadalmi bíróságok részére nevelőintézkedésként a következő eszközök állnak rendelkezésre: bocsánatkérésre, kártérítésre kötelezés, figyelmeztetés, feddés, továbbá 300 zloty-ig terjedő összegnek társadalmi célokra való befizetésének elrendelése. Ha a nevelő intézkedések eredménytelenek, a bíróság egyéb intézkedéseket kezdeményezhet. Bár a bíróság határozata ellen nincs helye panasznak, a törvény úgy gondoskodik a törvényesség biztosításáról, hogy az ügyész a társadalom érdekében, vagy jelentős jogsértés esetén a társadalmi bíróság határozatával befejezett ügyet a járásbíróság elé terjesztheti, amely ebben az esetben a határozatot zárt ülésben hatályon kívül helyezheti.

Részletes rendelettel szabályozta az igazságügyminiszter az ügyvédek és ügyvédjelöltek fegyelmi eljárását. (DzU. 2. sz. 7. t.) Az általános szabályok után a rendelet az eljárásban résztvevőkkel foglalkozik: a felekkel, védőkkel és meghatalmazottakkal, valamint az ügyész szerepével. Megállapítja azokat a feladatokat, amelyeket a fegyelmi megbízottnak a fegyelmi vizsgálat során el kell látnia, majd szabályozza a vajdasági fegyelmi bizottság előtti eljárást, valamint az ügyvédi tanács elnöke előtti fegyelmi eljárást is, amelynek előreláthatólag figyelmeztetéssel, vagy dorgálással végződő fegyelmi ügy esetén van helye. Külön fejezet foglalkozik a jogorvoslatokkal. Részletes szabályozást nyert a Fegyelmi Főbizottság előtti fegyelmi eljárás és a Legfelsőbb Bíróság előtti eljárás. Kitér a rendelet az ügyvédi hivatás gyakorlásától való ideiglenes felfüggesztésre is, amelyet a fegyelmi bizottság fegyelmi vagy büntető eljárás miatt végzéssel rendel el. Külön fejezet szól a jogerős határozatok végrehajtásáról, az eljárás újrafelvételéről, végül pedig az eljárási költségekről.

Ismét több rendelet érintette a bírósági szervezetet. Elsősorban említjük meg azokat a rendelkezéseket, amelyek a telekkönyvvezetésnek közjegyzői hatáskörbe való utalásáról szóló tavalyi törvény alapján most már konkréten kijelölték az egyes állami közjegyzői irodákat e feladatok elvégzésére. (IM. rend., DzU. 1. sz. 3. t.; 26. sz. 177. t.) Itt teszünk viszont említést az igazságügyminiszternek arról a rendeletéről, amely a tanácsi szervek közjegyzői tevékenységének kibővítésére vonatkozó rendelkezéseket módosította. (DzU. 24. sz. 160. t.) Az igazságügyminiszter időszakunkban is megszüntetett egyes bíróságokat (DzU. 2. sz. 6. t.; 15. sz. 104. t.), más bíróságoknak viszont kiterjesztette hatáskörét. Ezek szerint több bíróság járhat el fiatalkorúak ügyeiben (DzU. 2. sz. 8. t.; 7. sz. 39. t.; 13. sz. 94, 95. t.), illetve házassági bontóperekben. (DzU. 2. sz. 6. t.; 2. sz. 9. t.; 12. sz. 81. t.)

A *nemzetközi kapcsolatok* terén nagyszámú szerződés tanúskodik a Lengyel Népköztársaság törekvéseiről e kapcsolatok kiépítésére, ill. továbbfejlesztésére vonatkozóan. A kétoldalú szerződések közül a legnagyobb jelentőségű a Lengyel Népköztársaság és a Szovjetunió között Varsóban 1965. április 8-án kötött barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés, amely nemcsak Lengyelország külpolitikájának alapköve, hanem ezen túlmenő jelentőséggel rendelkezik. (Nemzetk. egyezm., DzU. 20. sz. 130. t.) A szerződés ratifikációs okmányainak kicserélése is megtörtént már, mint a kormány nyilatkozata tudomásul adta. (DzU. 20. sz. 131. t.) A Német Demokratikus Köztársasággal kulturális együttműködés tárgyában került sor szerződéskötésre. Ebben az esetben is kicserélték már a ratifikációs okmányokat. (Nemzetk. egyezm., korm. nyil., DzU. 24. sz. 157, 158. t.) A Szovjetunióval egyezményt kötött a népi Lengyelország a határfolyók vízgazdálkodása tárgyában Varsóban, 1964. július 17-én, amely a kormány nyilatkozata értelmében hatályba is lépett. (Nemzetk. egyezm., DzU. 12. sz. 78, 79. t.) Lengyelország néhány többoldalú nemzetközi szerződéshez csatlakozott időszakunkban. Így a szerződéses fuvarozáson kívüli személy által végzett nemzetközi légifuvarozás egyes rendelkezéseinek egységesítése tárgyában létesült varsói egyezményt kiegészítő, Guadalajarában 1961. szeptember 18-án kötött egyezményhez (DzU. 25. sz. 167, 168. t.), valamint a Nemzetközi Cukoregyezmény hatályának meghosszabbítása tárgyában Londonban készült jegyzőkönyvhöz. (Nemzetk. egyezm., DzU. 25. sz. 165, 166. t.) Ratifikálta a TIR vámokmányokkal történő nemzetközi árufuvarozással kapcsolatos vámegyezmény 3. sz. melléklete 5. szakaszának szöveg-

módosítását, valamint a Genfben 1959. január 15-én aláírt jegyzőkönyvet. (Nemzetk. egyezm., DzU. 5. sz. 21. t.) továbbá a dolgozók sugárvédelme tárgyában Genfben 1960. június 22-én kötött egyezményt. (Nemzetk. egyezm., DzU. 8. sz. 45, 46. t.) Ratifikálta még a házasságkötéshez szükséges hozzájárulás, legalacsonyabb életkor és a házasság nyilvántartása tárgyában New Yorkban 1962. december 10-én aláírt egyezményt is. (Nemzetk. egyezm., DzU. 9. sz. 53, 54. t.)

N. I.

JOGIRODALOM

Új államok alkotmányai. — Európai szocialista országok munkaügyi eljárása. — Sajtójogi intézmények a tőkés államokban

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének Péteri Zoltán vezetése alatt eredményesen működő Jogösszehasonlító Osztálya három értékes kiadvánnyal gazdagította jogi irodalmunkat.

Az első kiadvány Pulay Gábor és Sebestyén Pál összeállításában közli az *új államok alkotmányai* közül Algeria, a Ciprusi Köztársaság, Dahomey, a Kamerun, Malgas, Mali köztársaságok, Marokkó Királyság, a Nigériai Föderáció alkotmányainak igen kitűnő magyar nyelvű fordítását. A kötethez írott Bevezetésben a szerkesztők igen érdekesen fejtegetik az új afrikai államok alkotmánytörvényeinek legjellegzetesebb közös vonásait, ezeknek az alkotmánytörvényeknek általános jelentőségét, az afrikai államoknak a harcát a neokolonializmus, az imperializmus ellen. Ezenkívül a kiadvány minden állam alkotmányának szövege előtt egy-egy rövid, tömör fejezetben kitűnő tájékoztatást nyújt az illető állam földrajzi fekvéséről, területéről, lakosainak számáról, történetének legfontosabb eseményeiről, etnikai összetételéről, gazdasági helyzetéről, kül- és belpolitikai törekvéseiről. A kötet kiváló segédeszköz lesz a nemzetközi jogászok, az államjogászok, az összehasonlító jog művelői, de minden jogász, sőt mindenki számára, akit érdekelnek azok a nagy változások, amelyeknek földünk nagy részén és különösen az afrikai kontinensen tanúi vagyunk.

A második kiadvány az *európai szocialista országok munkaügyi eljárásáról* szól és Trócsányi Lászlónak munkáját dicséri. Engem ez a kiadvány érdekelt a legjobban, mert nagyon hasznos forrásmunkának bizonyult a nemzetközi munkajogról írott, megjelenés alatt álló könyvemhez.

A munka összeállításának a célja az európai szocialista országok munkaügyi eljárásának a hatályos tételes jog alapján való bemutatása országonkénti csoportosításban. A szerző módot kívánt adni az egyes szabályok hasonlóságainak és különbözőségeinek felmérésére és ezzel a jogösszehasonlító kutatásokat kívánta elősegíteni.

Ezt a célt Trócsányi László összeállítása a legnagyobb mértékben elérte. A munkaolvasója világos és tiszta képet kap a különböző szocialista országok munkaügyi eljárásának szabályairól, az egyes eljárások hasonló vonásairól, az eltérésekről, az alapvető elvekről, a törvényhozó által elérni kívánt célokról.

A szerző az egyes országoknál feldolgozott anyagot közös címek, egységes szempontok szerint csoportosította. Először meghatározta a munkaügyi vitákban eljáró szerveket. Aztán tárgyalta az eljáró szervek összetételét és hatáskörét. Foglalkozott a munkaügyi viták résztvevőivel. Elemezte az elsőfokú eljárást, a jogorvoslati eljárást, a bírósági eljárást, a határozatok végrehajtását, az ügyészi intézkedéseket, a határidőket. Ettől a felosztástól — helyesen — csak a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság munkaügyi eljárásának ismertetésénél tért el, amit teljes mértékben indokol az, hogy a jugoszláv törvényhozó sajátos megoldásokat keresett, amelyek a többi szocialista ország törvényhozása részéről elfogadott megoldásoktól lényegesen különböznek.

Egyik nagy érdeme az összeállításnak, hogy teljesen up to date munka, mert a legújabb munkajogi kódexeket is figyelembe vette. Így feldolgozta az 1965. június 30-án 65/1965. Sb. sz. alatt kelt és 1966. január 1-én hatályba lépett csehszlovák kódex és az 1965. április 7-én a Službeni List 1965. évi számában kihirdetett és 1965. április 8-án hatályba lépett jugoszláv kódex rendelkezéseit is.

Megjegyzendő még, hogy a kiadvány függelékként felvette az egyes országoknál a kártérítésre kötelezés iránti eljárás és a fegyelmi eljárás szabályait is.

A harmadik kiadvány a *tőkés államokban található sajtójogi intézményekkel foglalkozik.* Ez a kötet, amelynek anyagát Lázár Miklós, Pulay Gábor és Sebestyén Pál közreműködésével Ficzere Lajos állította össze, szintén kitűnően sikerült.

Ez a kötet érdekes Bevezetés után, külön fejezetekben tárgyalja a sajtószabadság kialakulását a polgári társadalomban, a sajtószabadság mint alapjog alkotmányos biztosítékait és korlátait a burzsoá államokban, a sajtójogi igazgatási rendszer fő kérdéseit. Ez utóbbi kérdések között a kötet részletesen foglalkozik a sajtótermékek fogalomkörével, osztályozásával, a sajtójogi engedélyezési rendszerrel, a sajtóigazgatással, a helyreigazítási joggal. A függelékben a kiadvány felsorolja a magyar sajtójogi jogszabályokat a felszabadulásig és a jelentősebb sajtójogi jogszabályokat a Német Szövetségi Köztársaságban, Franciaországban, az USA-ban, Angliában és Svédországban.

Végeredményben, összegezve az elmondottakat, jogtudományunk a három kiadványban igazán értékes hozzájárulást kapott.

Szászy István

*Gál Gyula: Világűrjog**

A világűr fokozatos meghódítása nemcsak természettudományos és technikai problémák megoldását teszi szükségessé: azzal, hogy az államok tevékenysége kiterjedt a világűrbe, számos politikai és jogi vonatkozású kérdés megoldása vált időszerűvé. A szerző könyvében a világűrjogi kérdések feldolgozása során — akárcsak korábbi tanulmányában (Fantázia és realitás a világűrjogban. Jogtudományi Közlöny 1963.) — igyekszik elkerülni a

világűrjogggal foglalkozó művekre jellemző irreális elképzeléseket, utópisztikus tényállásokat. Azt a helyes célkitűzést szabja meg magának (5. oldal), hogy az űrkutatás reális eredményeit követve vizsgálja meg a világűr meghódításának jogi vonatkozásait és vonja le következtetéseit.

A könyv *I. fejezetében („Ember és világűr")* a szerző a jogi fejtegetések könnyebb érthetősége érdekében bizonyos — az űrkutatással kapcsolatos — természettudományos és technikai alapismereteket nyújt: néhány csillagászati adatot közöl, az űrkutatás élettani és fizikai alapjaival, az űrkutatás eredményeivel és perspektíváival foglalkozik. Fejtegetései a természettudományokban járatlan olvasó számára is érthetőek és világosak: a gondolatmenet könnyebb követése érdekében azonban helyesebb lett volna a rendkívül gazdag adatanyagot nem magában a szövegben, hanem csak lábjegyzetben közölni. (Ez a megállapítás egyébként más fejezetekre is vonatkozik.)

A szerző a *II. fejezetben („A világűrjog tudománya, fogalma és forrásai"* (tisztázza a *világűrjog*nak a jogtudományban elfoglalt helyét: a szerző szerint *a szűkebb értelemben* vett világűrjog a nemzetközi közjog része. Ezzel szemben a világűrjog *tágabb értelemben* vett fogalma alatt a szerző mindazokat a belső jogszabályokat érti, amelyek a világűrtevékenységre, illetve annak kihatásaira vonatkoznak. (38—39. oldal.)

Nézetem szerint a világűrjog fogalmának tágabb értelmezése nem szerencsés. A szerző a továbbiakban maga is a világűr res omnium communis jellege mellett foglal állást. (158. oldal: „A világűr mentessége az államok szuverenitásáról az űrkutatás jogi sine qua nonja".) A res omnium communis jelleg csak *közös használati jogot* biztosít az államoknak; ez nem a területi felségjognak valamely együttesen gyakorolt különleges formája. Ebből következik, hogy az államok a világűrben végzett tevékenységüket — minthogy ez a térség nem áll szuverenitásuk alatt — nem szabályozhatják egyoldalúan, hanem csak a többi állam e térség használatával kapcsolatos jogainak figyelembevételével. A világűrtevékenység gyakorlása tehát az államközi kapcsolatokban kialakult szabályok — tehát a nemzetközi jog szabályai — alapján történik. A világűr jogi természetével azonos a nyílt tenger jogi természete. Az államok a nyílt tengerre vonatkozóan kialakult nemzetközi jogi szabályoknak megfelelően rendezik pl. belső jogszabályaikban tengerjáró hajóik lajstromozási módját, e hajók személyzetének jogait stb. Ezek a belső rendelkezések azonban nem képezik a tengerjog részét. *Tengerjog* alatt általában csak az e tekintetben kialakult nemzetközi jogi szabályokat értik. A *világűr* jog fogalmát szerintem ezért helyesebb a világűr felhasználására vonatkozóan az államközi kapcsolatokban kialakult jogi szabályok körére szűkíteni.

A szerző leszögezi (39. oldal), hogy a szűkebb értelemben vett világűrjog alanyai egyedül államok lehetnek. Amikor teljes mértékben egyet kell érteni azzal, hogy a világűrjognak, mint a nemzetközi jog egyik ágának, elsősorban az államok lehetnek alanyai, ez a megállapítás bizonyos kiegészítésre szorul. Napjainkban egyes nemzetközi szervezetek (elsősorban az ENSZ és szakosított intézményei) alapító okmányuk értelmében alanyaivá válhatnak bizonyos nemzetközi síkon érvényesülő jogoknak és kötelességeknek, azaz rendelkeznek bizonyos — az államok jogalanyiságánál lényegesen szűkebb terjedelmű — nemzetközi jogalanyisággal. Könnyen elképzelhető, hogy az ENSZ rendszerében az űrtevékenység koordinálására is létrejön valamely nemzetközi szervezet, amely szintén rendelkezik majd bizonyos nemzetközi jogalanyisággal. (Pl. szerződéseket köthet a tagállamokkal vagy más nemzetközi szervezetekkel.) A világűrjog alanyairól szólva tehát utalni kellene erre a lehetőségre.

A világűrjog forrásaival kapcsolatban (46. oldal) a szerző arra az álláspontra helyezkedik, hogy ennek a jogágnak — akárcsak a nemzetközi jog más ágainak is — a nemzetközi szerződés, a nemzetközi szokásjog és az általános jogelvek a forrásai. Messze túlhaladná nemcsak ennek a recenziónak, de szerző művének a kereteit is annak kifejtése, hogy az általános jogelvek önálló forrásai-e a nemzetközi jognak. Ehelyütt szerzőnek csak arra a megállapítására kívánok reflektálni, miszerint a nemzetközi szokásjog kialakulásának egyik előfeltétele a *huzamos gyakorlat* és ennek következtében egy új, keletkezőben levő jogterületen ezek a feltételek nem teljesülhetnek. Az elmúlt évtizedek alatt bebizonyosodott, hogy *viszonylag rövid idő alatt* szokásjogi úton egyes új nemzetközi jogi szabályok alakultak ki. Így pl. valóban meglehetősen rövid idő leforgása alatt alakult ki a légitér feletti teljes szuverenitás elve is. Tunkin „A nemzetközi jog elméletének kérdései" c. művében nagyon meggyőzően fejti ki a szokásjogi szabályok kialakulásának folyamatát. Így többek között hangsúlyozza: „a körülményektől függően a szokásjogi norma kialakulása tarthat hosszabb ideig, vagy végbemehet gyorsan." (91. oldal.) Egy 1962-ben megjelent tanulmányomban („A kozmikus térséggel kapcsolatos alapvető nemzetközi jogi kérdések" (Állam és Jogtudomány 1962. 2. szám) igyekeztem rámutatni arra, hogy bizonyos tényezők összhatásaképpen a nemzetközi jognak szokásjogi úton — rendkívül rövid idő alatt — kialakult az az új szabálya, amely szerint a kozmikus térségre (azaz a világűrre) nem terjed ki az államok szuverenitása. Ebben az álláspontban az elmúlt három év eseményei megerősítettek. Végeredményben a világűr jogi jellegének megítélésében Gál Gyula azonos nézetet vall (157. oldal), de hangsúlyozza: a világűr res omnium communis jellegét hangoztató álláspont sokkal inkább egy tényleges helyzethez fűződő jogi meggyőződést juttat kifejezésre, mint valamilyen szokásjogi szabály fennállását.

A *„Világűr és szuverenitás"* című *III. fejezetben* a szerző mindenekelőtt a légitér jogi természetével foglalkozik és arra a helyes konklúzióra jut, hogy az államokat légiterükben szuverenitás illeti meg, amely azonban nem terjed a végtelenig. (89. oldal). Ugyancsak egyet kell érteni szerzőnek azzal a megállapításával, amely szerint az államközi gyakorlat azt bizonyítja, hogy „a légitér és a világűr elhatárolásának kérdésében sem szokásjogi szabály, sem ilyen irányú határozott tendencia nem alakult ki" (136. oldal) és hogy a két térség elhatárolása megoldásának kérdésé-

ben „a tevékenységi elmélet érvényesítése szükségszerű." (145. oldal.)

A könyv *IV. fejezete „A világűr és az égitestek jogi helyzete"* címét viseli. Mint már említettem, osztom a szerzőnek a világűr jogi természetével kapcsolatos álláspontját és az égitestek jogi helyzetére vonatkozó nézetével is egyetértek. Meggyőzőnek tartom szerzőnek azokat a fejtegetéseit is, amelyek a nemzetközi jog szabályainak a világűrben való érvényességére vonatkoznak.

„Az űrszerkezetek jogi jellegé"-ről szóló *V. fejezet*ben a szerző — miután hangsúlyozza, hogy az űrrakéták és a mesterséges égitestek nem tekinthetők légijárműveknek, amelyekre a nemzetközi légijog szabályai vonatkoznak — helyesen emeli ki, hogy az űrszerkezeteknek az államok légiterén való áthaladására nem alakult ki a parti tengeren fennálló áthaladási joghoz (jus transitus innoii) hasonló jogosultság. Az áthaladás joga valóban „az űrtevékenység elterjedésével fog égető kérdéssé válni." (240. oldal)

A könyv *VI. fejezete „A világűrjog különleges gyakorlati kérdései"*-t vizsgálja és az e problémák megoldására vonatkozó törekvéseket elemzi, végül a *VII. fejezetben („Nemzetközi szervezetek tevékenysége")* az ENSZ rendszerébe tartozó szervezeteknek, a regionális államközi szervezeteknek és a nemkormányközi szervezeteknek az űrtevékenységgel kapcsolatos munkásságát ismerteti.

Gál Gyula munkájában eleget tett annak a célkitűzésnek, amelyet saját magának megszabott: a világűr jogi vonatkozásait valóban spekulatív elemek, utópisztikus elképzelések mellőzésével vizsgálta meg és mutatott rá az élet által már ténylegesen felvetett és jelenleg már megoldásra váró nemzetközi jogi problémákra. Fejtegetései világosak, helyesen emeli ki az űrtevékenységgel kapcsolatos nemzetközi jogi problémákat, következtetései általában megegyeznek a nemzetközi jogtudomány szocialista művelőinek a világűrtevékenységgel kapcsolatban kialakult felfogásával. A könyvben feldolgozott gazdag természettudományos adatanyag nemcsak jogász, hanem más olyan olvasó számára is érdekessé teszi a könyvet, aki a világűrkutatás jelenlegi állásáról kíván általános ismereteket szerezni.

Bokorné Szegő Hanna

*Orvostudomány és igazságszolgáltatás**

A törvénykezés körében felmerült orvosi szakkérdések felülvéleményezésére hazánkban először az 1876. évi XIV. tc. hozta létre az Országos Közegészségügyi Tanácsot, amely a belügyminisztérium mellett működött. Ennek volt feladata — egyéb teendők mellett —, a „felülvéleményezés a hozzáutasított orvos-törvényszéki esetekben", és „véleményezés orvosi műhibák felett".

Az 1890. évi XI. tc. hozta létre az Igazságügyi Orvosi Tanácsot. Az Országos Közegészségügyi Tanács hatásköréből kivette az igazságügyi teendőket és az Igazságügyi Orvosi Tanács feladatává tette olyan orvosi szakvélemények felülvizsgálatát, amelyeket az igazságügyi hatóságok és a bíróságok e tanács elé terjesztenek, valamint a véleményadást orvosok által elkövetett és a bíróságok eljárását igénylő műhibák felett, továbbá kiválóan fontos esetekben orvos-törvényszéki vizsgálatnak közvetlen teljesítését.

Az Igazságügyi Orvosi Tanács az érdekes és tanulságos törvénykezési eseteket az „Igazságügyi Orvosi Tanács Munkálatai" címen bocsátotta közre. A Munkálatok akkori kiadása is valóságos igényt elégített ki. *Dr. Korányi Frigyes* professzor, az Igazságügyi Orvosi Tanács akkori elnöke a Munkálatok kiadásának előszavában írja: „... a tanács munkássága eredményében és kihatásában nem érhet véget a bírói ítélettel, hanem tulajdonképpen nagy hatása és eredménye akkor kezdődnék, a midőn e működés kapcsán fölmerülő tanulságok szélesebb nyilvánosság, az irodalom útján orvosoknak és jogászoknak, az igazságszolgáltatás tényezőinek tudomására jutnak."

A Munkálatok sorozatos kiadásának az első világháború kitörése vetett véget.

Az Igazságügyi Orvosi Tanácsot 1951-ben szüntette meg az egészségügyi miniszter 138/1951. Eü. M. sz. rendeletével és létrehozta az Egészségügyi Tudományos Tanácsot. Az ETT Igazságügyi Bizottságának lett feladata, hogy az egészségügyi miniszter részére az igazságügyi hatóságok által az egészségügyi miniszterhez állásfoglalás végett megküldött ügyekben véleményt adjon.

Az igazságügyi szervek gyakorlatában gyakran merülnek fel olyan bizonyítási kérdések, amelyek csak igazságügyi orvosszakértő bevonásával tisztázhatók, és az sem ritka eset, hogy egyes bonyolult kérdésekben a szakértők ellentétes véleményt terjesztenek elő, avagy, hogy a szakértői vélemény homályos, egyéb bizonyított tényekkel ellentétben állónak látszik. Ilyen esetben a Be. 68. §. (2) bek.-e és a Be. 139. §. (4) és (5) bek.-e alapján a szakvélemény felülvizsgálatát kell elrendelni. Az orvosszakértői vélemények felülvizsgálata a 9/1964. (XI. 23.) Korm. rendelet 8. §. (1) bek. a) pontja alapján az Egészségügyi Tudományos Tanács Igazságügyi Bizottságának feladata. Bizonyítási rendszerünkből következően a bíróságaink részére nem kötelező a ETT Igazságügyi Bizottságának véleménye, azonban e szakvéleményeket, mivel az orvostudomány fejlődésének megfelelő aktuális felfogást fejezik ki, tartalmi helyességüknél fogva a bíróságok csaknem minden esetben elfogadják.

Az ETT Igazságügyi Bizottságának a kötet közreadásáig végzett munkásságát mintegy 2500 felülvéleményezett ügy mutatja.

Régi adósságát törlesztette az Egészségügyi Tudományos Tanács Igazságügyi Bizottsága, amikor az érdeklődő szakmai nyilvánosság előtt ezzel a kiadvánnyal jelentkezett. Ilyen természetű kiadványt az igazságügyi szervek dolgozói és a munkájukhoz segítséget nyújtó igazságügyi orvosszakértők 50 esztendeje nem kaphattak kézhez.

E kiadvány első kötete egy tervezett sorozatnak, amely az ETT Igazságügyi Bizottságának szerteágazó tevékenységéből a legérdekesebb és legtanulságosabb eseteket kívánja bemutatni. Az első kötet az Igazságügyi Bizottság 1955. és 1956. évi felülvéleményeiből tartalmaz válogatást.

* (Az Egészségügyi Tudományos Tanács Igazságügyi Bizottságának munkásságából. I. kötet. Összeállította: Dr. Somogyi Endre. Medicina Könyvkiadó Budapest, 1965.)

Számos esetet közöl. Ezeknek legnagyobb része (17 eset) ún. orvosi műhibás eset, amikor is az élet vagy testi épség veszélyeztetésének alapos gyanúja miatt indult eljárás orvos ellen. 8 esetet ismertet, amikor a terhelt beszámítási képességének kérdésében kellett véleményt nyilvánítani. Ugyanennyi ügyben a bűncselekmény folytán bekövetkezett sérüléssel kapcsolatos kérdések képezték a felülvéleményezés tárgyát. Szerepelnek a válogatásban polgári kártérítési ügyek és házassági bontóper kapcsán felmerült szakkérdésben adott felülvélemény is.

A jogeseteket nem teljes terjedelmükben ismerteti, hanem az orvosi és a jogi szempontok kiemelésére törekedve, megrövidítve: a rövid tényállás után a szakértők ellentétes véleményét, majd az Igazságügyi Bizottság felülvéleményét és az ügyben hozott hatósági határozatokat, a nyomozást megszüntető határozatot, az eljárást megszüntető végzést, illetőleg az ítéletet.

Minden eset végén epikrizis sumázza a leszűrhető orvosi és jogi tanulságot.

Az ismertetett ügyek összeválogatása akként történt, hogy az időközben megváltozott törvények ellenére aktuálisan hasznosítható a belőlük leszűrhető tapasztalat.

A kötet az igazságügyi orvosszakértőnek, a gyakorló orvosnak, az igazságszolgáltatás dolgozójának egyaránt nagyon hasznos, sőt szükséges olvasmánya.

A kötetet *Dr. Somogyi Endre* állította össze, nagy hozzáértéssel, gondosan ügyelve a közreadott esetek összeállításánál arra is, hogy kétirányú — orvosi és jogászi — érdeklődést egyaránt ki kell elégítenie. Hisszük, hogy az elsőt rövidesen követni fogják a sorozat többi kötetei, és meggyőződésünk, hogy a sorozat eléri azt a célt, amelyet *Dr. Zoltán Imre* professzor az ETT Igazságügyi Bizottságának elnöke a kötethez adott előszavában így fogalmazott meg: „Reméljük, hogy amikor ötven év után újból a tudományos nyilvánosság elé bocsátjuk a kincset érő tapasztalatokat magába foglaló igazságügyi orvosi anyagot, hasznára leszünk az igazságszolgáltatásnak éppúgy, mint az orvosi működés minden ágazatának".

Györgyi Kálmán

Új könyvek

Mattyasovszky Pál—*Mészáros* Tibor: Társadalombiztosítási jogszabályok és azok gyakorlata. 1—2. köt. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 798; 894 p.

Pótlás a belkereskedelmi jogszabályok gyűjteményéhez. (A Belkereskedelmi Minisztérium hivatalos kiadványa. Szerk. Korda Lajos. Lezárva: 1965. máj. 31.) Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 733 p.

Bak József: Igazgatás a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 217 p. [Bibliogr. passim.]

Rudolf Loránt: Határidők a polgári jogban és a munkajogban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 217 p.

Ficzere Lajos: Sajtójogi intézmények a tőkés államokban. Összeáll. — —. Bp. 1965. [Soksz.] 57 p. /A MTA Állam- és Jogtudományi Intézete jogösszehasonlító osztályának kiadványai./

Pap Tibor: A házasságon kívüli leszármazásra vonatkozó jogalkotás fejlődése. — *Budvári* Róbert: A házasságon kívül született gyermek jogállása és a természettudományos tárgyi bizonyítás fejlődése. Bp.Tankönyvkiadó, 1965. 31 p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 44./

Román László: A munkáltatói jogok természetéről. Bp. Tankönyvkiadó, 1965. 63 p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 43./

Kriminalisztikai tanulmányok. 4. [köt.]. Szerk. Gödöny József. [Közzéteszi az] Országos Kriminalisztikai Intézet. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 246 p.

Csizmadia Ernő—*Nagy* Sándor—*Zsarnóczai* Sándor: Az egységes szocialista szövetkezeti parasztosztály kialakulása. Bp. Kossuth Kiadó, 1966. 178 p. [Bibliogr. passim.]

Berend T. Iván—*Ránki* György: Magyarország gazdasága az első világháború után. 1919—1929. Bp. Akad. Kiadó, 1966. 498 p. /Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem gazdaságtörténeti tanszék. MTA Történettudományi Intézete. Gazdaságtörténeti értekezések 4./

Ács Lajos: Gazdasági növekedés és nemzetközi fizetési rendszer. (A nemzetközi pénzügyek egyes elméleti kérdései.) Bp. Kossuth Kiadó, 1966. 391 p. [Bibliogr. 365—370.]

Korunk világgazdasága. 2. köt. A fejlett tőkésországok. Szerk. Nyilas József. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 630 p.

Pszichológiai tanulmányok. 8. [köt.] Főszerk. Gegesi Kiss Pál. Bp. Akad. Kiadó, 1965. 683 p.

Állam- és jogelmélet

Isztorija szocialiszticseszkih ucsenij. Red. B. F. *Porsnev.* [A szocialista tanok története.] Moszkva, Izd. „Nauka", 1964. 490 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Isztorii./ ÁJI. 21.855

A Szovjet Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének gondozásában megjelent tanulmánygyűjtemény szovjet és külföldi szerzők önálló tanulmányait közli a szocialista tanok történetéről.

Perspectives of law. Essays for Austin Wakeman Scott. [A jog perspektívái.] Ed. Roscoe *Pound*—Erwin N. *Griswold*—Arthur E. *Sutherland.* Boston-Toronto, Little Brown, 1964. 386 p. 1 t. [Bibliogr. passim.] OK. 387.613

A tanulmánykötet A. W. Scott tanári pályájának (Harvard egyetem) 50. évfordulójára készült. A kötetben található tanulmányok a kötelmi jog és a polgári eljárásjog problémáival foglalkoznak. Bevezetőül a professzor önéletrajza szerepel.

Államjog. Alkotmányjog

Zaszedanija Verhovnogo Szoveta SzSzSzR. Sesztogo szozüva, Pjataja szeszszija (9—11 dekabrja 1964. g.). [A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének VI. ülése.] Moszkva, Izd. Verhovnogo Szoveta SzSzSzR. 1965. 512 p. ÁJI. 21.851

Az 1964. december 9—11-e közötti ülésszak anyagát (állami költségvetés, 1965. évi terv) valamint az ülésszakon elfogadott további, kisebb jelentőségű jogszabályok szövegét tartalmazza.

Constitutionalism in Asia. [Alkotmányosság Ázsiában.] Ed. R. N. *Spann.* London, Asia Publ. (1963.) 249 p.

[Bibliogr. passim.] OK. 395.039

A kötetben szereplő tanulmányok felölelik az 1960-ban Ausztráliában tartott nemzetközi szeminárium teljes anyagát. Minthogy a résztvevő küldöttségek között jelen voltak a dél-ázsiai államok (Burma, India, Indonézia és Pakisztán) képviselői, a szeminárium ezeknek az államoknak alkotmányjogi problémáival foglalkozott elsősorban. Ezen túlmenően több más ázsiai ország kérdése is napirendre került, főképpen a jogászok és bíróságok szerepe, hagyományok és az új jogintézmények egyeztetésével jelentkező feladatok megoldásával kapcsolatban.

Geismann, Georg: Politische Struktur und Regierungssystem in den Niederlanden. [Hollandia politikai struktúrája és kormányzati rendszere.] Frankfurt a. M. — Bonn, Athenäum, 1964. VIII, 337 p.

/Kölner Schriften zur politischen Wissenschaft 4./

[Bibliogr. 291—330.] OK. 387.273

A szerző Hollandia alkotmányát, politikai pártjait, választási rendszerét elemzi, kritikai megjegyzéseket fűzve a holland demokráciához, a külföldi érdekcsoportok szerepéhez. Ismerteti az 1959-es választás adatait, közli a választókerületeket stb. A témához igen részletes bibliográfiát állított össze.

Whitaker, Urban G[eorge] jr.: Politics and power. [Politika és hatalom.] New York—Evanston—London, Harper and Row, 1964. XV, 646 p.

[Bibliogr. 635—639.] OK. 389.017

Nemzetközi jogi tankönyv. Az első részben a nemzetközi jog alapfogalmaival foglalkozik a szerző, a második részben a nemzetközi jog főbb területei — a nemzetközi jogszabályok elismerésének és alkalmazásának kérdései — kapnak helyet.

Államigazgatási jog

Ebert, Kurt: Das Recht des öffentlichen Dienstes. [Közszolgálati jog.] Ein Handbuch für die Personalverwaltung und die Personalvertretungspraxis. Berlin, Schmidt, 1965. 660 p.

[Bibliogr. passim.] OK. 387.592

A nyugatnémet közszolgálati jog kézikönyvének szerzője többéves tapasztalaton alapuló anyagot gyűjtött össze és rendezett a közszolgálati munkaviszonnyal kapcsolatos joggyakorlatról. A kézikönyv hasznos bepillantást nyújt hazai kutatóink számára is a nyugatnémet közszolgálati jog problémáiba. A függelékben táblázatos jogszabálymutató ad áttekintést a normatív anyagról.

Griffith, J[ohn] A[neurin] G[rey]—*Street,* H[arry]: A casebook of administrative law. [Közigazgatási jogesetgyűjtemény.] London, Pitman (1964.) XVI, 423 p.

OK. 389.025

A közgazdasági szervek jogalkotásai és ítélkezési funkcióival, valamint a közigazgatási szervek felett gyakorolt bírói felügyelet kérdéseivel összefüggő gyakorlati anyag rendszerezett gyűjteménye.

Nigro, Felix A.: Modern public administration. [A modern közigazgatás.] New York, Evanston — London, Harper and Row, (1965.) X. 531 p.

[Bibliogr. passim.] OK. 389.019

Elsősorban a közigazgatás oktatásával foglalkozó szakemberek számára írt mű a modern közigazgatás alapelveit, a vezetés, irányítás, ellenőrzés és szervezés kérdéseit dolgozza fel.

Public administration. A select list for books and periodicals. [Közigazgatás. Válogatott könyv- és folyóiratjegyzék.] [London], Longmans, Green, 1964. 120 p.

OK. 395.056

Az 1548 tételt felölelő bibliográfiai összeállítás angol szerzők Angliában, angol nyelven megjelent közigazgatási és államjogi könyveinek válogatását adja és közli a tárgykörrel kapcsolatos anyagot tartalmazó angol folyóiratok és évkönyvek jegyzékét is.

Polgári jog

Meerzon, Sz[olomon] I[zrailevics]: Zascsita szovetszkih izobretenij za granicej. [A szovjet találmányok védelme külföldön.] Moszkva, Izdat. „Juridicseszkaja Literatura", 1965. 98 p.

[Bibliogr. passim.] OK. 395.013

A monográfia többek között foglalkozik a találmányok ismertetőjeleivel, a szovjet védjegyek és ipari termékek jogvédelmével, a szovjet találmányok külföldi szabadalmaztatásával, a Szovjetunió ezzel kapcsolatos állami érdekeinek védelmével.

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog

Osznovü szovetszkogo grazsdanszkogo, trudovogo, zemel'nogo i kolhoznogo prava. [A szovjet polgári, munka-, föld- és kolhozjog alapjai.] Moszkva, Izdat. Moszkovszkogo Universziteta, 1965. 309 p. OK. 387.584

A fenti jogágak alapjait összefoglaló egyetemi tankönyv, N. D. *Kazancev* szerkesztésében.

Munkajog

Orlov, A. G.: Zakonodatel'sztvo o trude i tehnicseszkij proceszsz. [A munkáról és a műszaki fejlődésről szóló törvényhozás.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura" 1964. 205 p. ÁJI. 21.867

A mű a munkajognak a műszaki fejlődés, a komplex gépesítés és a termelés automatizálása közötti összefüggéseket tárgyalja. A munka fő fejezetei: a munkához való jog (a munkához való jog biztosítása a műszaki fejlődés által megteremtett körülmények között, a műszaki fejlődés és a szakmai továbbképzés stb.), a munkabér, a premizálás és a vállalati belső munkarend. A befejező fejezetben a társadalmi szervezeteket a műszaki fejlődés során megillető jogokkal foglalkozik.

Büntetőjog. Bűnügyi tudományok

Nikiforov, A. Sz.: Szovokupnoszt' presztuplenij. [A bűnhalmazat.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura" 1965. 133 p.

/Vszeszojuznüj Insztitut po Izucseniju Pricsin i Razrabotke Mer Preduprezsdenija Presztupnoszti./

ÁJI. 21.841

A munka első fejezete a bűnhalmazat fogalmát és egyes formáit vizsgálja, a következő fejezetben a bűnhalmazat és a büntetőjog általános részének sajátos kérdéseivel foglalkozik. A munka legnagyobb része a büntetőjog különös részében foglalt egyes bűncselekmények esetében vizsgálja a bűnhalmazat

kérdéseit. A befejező részben pedig bűnhalmazat esetén kiszabandó büntetés kérdésével foglalkozik.

Szmirnov, V(alentin) G(rigor'evics): Funkcii szovetszkogo ugolovnogo prava. [A szovjet büntetőjog funkciói.] Predmet, zadacsi i szposzobü ugolovno-pravovogo regulirovanija. Leningrad, Izdat. Leningradszkogo Universziteta, 1965. 186 p.
/Leningradszkij Goszudarsztvennüj Universzitet A. A. Zsdanova./ [Bibliogr. passim.] OK. 389.797

A szovjet büntetőjog elméleti kérdéseit, a büntetőjogi szabályozás fogalmát, tárgyát, tartalmát, feladatait és eljárási kérdéseit a kommunizmus teljes felépítésének időszaka szempontjából vizsgálja.

Buzov, Veneci: Pricsinnata vrözka v szocialiszticseszkogo nakazatelno pravo. [Okozati összefüggés a szovjet büntetőjogban.] Szofija, Izd. Akademija na Naukite, 1964. 209 p.
/Bulgarszkaja Akademija na Naukite, Insztitut za Pravni Nauki./ ÁJI. 21.834

A monográfia első része az okozati összefüggés elemeit, egyes szempontjait és az okozati összefüggés kutatásának módszertanát tárgyalja. A második rész az okozás dialektikája közötti összefüggéseket vizsgálja.

Boldürev, E. V.: Merü preduprezsdenija pravonarusenij neszoversennoletnih v SzSzSzR. [A fiatalkorúak bűnözésének megelőzésével kapcsolatos intézkedések.] Moszkva, Izd. „Nauka", 1964. 367 p.
/Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./ ÁJI. 21.848

A mű két nagy fejezetből áll. Az első fejezetben a szovjet államnak a fiatalkorú bűnözés megelőzésével kapcsolatos tevékenysége jogi alapjait (jogalkotási problémák, a fiatalkorúak bűnözésének megelőzésére vonatkozó tételes jogi szabályok) foglalja össze. A második részben a fiatalkorú bűnözés megelőzését célzó állami és társadalmi intézkedések rendszerét foglalja össze. A problémakört a következő kérdéscsoportokban tárgyalja: a fiatalkorúak ügyeivel foglalkozó bizottságok tevékenysége, a nyomozási és a bírói szervek megelőző tevékenysége, a társadalmi rend védelmi rendszerébe tartozó intézmények megelőző tevékenysége, az ügyészi felügyelet szerepe, a fiatalkorú bűnözés megelőzését célzó társadalmi intézkedések.

Psychologie und Rechtspraxis. Hrsg. Hans-Diator *Schmidt*—Edith *Kasielke.* [Pszichológia és joggyakorlat.] Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1965. 154 p. ÁJI. 21.805

A tanulmánygyűjtemény a pszichológia alkalmazásának kérdéseit vizsgálja az igazságszolgáltatási gyakorlatban, elsősorban a fiatalkorúak pszichológiai szakértői szemléjével kapcsolatban. A tárgyalt főbb kérdések: a személyiségvizsgálat, a fiatalkorúak bűnözésének pszichológiai jelenségei, a fiatalok büntetőjogi felelősségének megállapítása, a kihallgatás egyes elvi kérdései stb.

Szudebn'üj proceszsz po delu Verhovnogo Glavnokomandovanija hitlerovszkogo Vermahta. Red. *Karev,* D. Sz. [A hitleri Wehrmacht főparancsnoksága elleni büntetőper.] Moszkva, Izd. „Progreszsz," 1964. 360 p. ÁJI. 21.865

A forrásgyűjtemény az 1948. okt. 28-án Nürnbergben megtartott tárgyaláson hozott ítéletet és az ítélet indokolását tartalmazza.

Törvénykezési szervezet

Demokraticseszkie osznovü szovetszkogo szocialiszticseszkogo pravoszudija. Red. M. Sz. *Sztrogovics.* [A szovjet szocialista igazságszolgáltatás demokratikus alapjai.] Moszkva, Izdat. „Nauka," 1965. 389 p.
/Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut goszudarsztva i prava./ OK. 395.028

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Állam- és Jogtudományi Intézetében készült kötet a következő részekre oszlik: a szovjet igazságszolgáltatás demokratikus alapjai; a szovjet eljárási törvény (büntető- és polgári eljárási); a személyiség jogvédelme a szovjet igazságszolgáltatásban; a szocialista igazságszolgáltatás és a közösség.

Dobrovol'szkij, A. A.: Iszkovaja forma zascsitü prava. (Osznovnüe voproszü ucsenije ob iszke). [A jogvédelem perjogi formái.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1965. 189 p. ÁJI. 21.873

A kereseti jog elméleti tanait összefoglaló monográfia. A bevezető részekben foglalkozik a kereset fogalmával, a perjogi alanyiságok lényegével és a perjogi jogviszony összefüggéseit, a kereset elemeit és az egyes kereseti formákat tárgyalja.

Loginov, P. V.: Resenie goszudarsztvennogo arbitrazsa. [Az állami döntőbírósági határozat.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1964. 148 p. ÁJI. 21.869

A népszerűsítő jellegű munka a bevezetésben rámutat az állami döntőbírósági határozatok fontosságára és elemzi a határozatok formáit. A második fejezetben a döntőbírósági határozat meghozatalát megelőző eljárást és a döntőbírósági határozat tartalmát, a harmadik fejezetben pedig a döntőbírósági határozat jogerejét vizsgálja. A befejező fejezetben a döntőbírósági határozat kiegészítését és kijavítását tárgyalja.

Cuence, Humberto: Derecho procesal civil. 1. tomo. Parte general. [Polgári eljárásjog. 1. köt. Általános rész.] Caracas, (Impr. Univ.) 1965. 497 p.
/Universidad Central de Venezuela. Ediciones de la Biblioteca 18./ [Bibliogr. passim.] OK. 395.040:1

Összefoglaló munka a polgári eljárásjog általános részéről.

Büntető eljárásjog

Krülenko, N. V.: Szudebnüe recsi izbrannoe. [Válogatott bírósági beszédek.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura," 1964. 327 p. ÁJI. 21.862

A gyűjtemény N. V. Krülenko-ról szóló rövid életrajz és igazságügyi tevékenységének méltatása után Krülenkónak az 1918—1925 években elmondott vádbeszédeit tartalmazza.

Das österreichische Strafverfahrensrecht. [Az osztrák büntetőeljárási jog.] Mit den Nebengesetzen, den Durchführungsvorschriften und einer systematischen Übersicht über die Rechtsprechung der Höchstgerichte. Hrsg. Josef Gebert—Maximilian *Pfeiffer.* 2. Bd. 1. T. (Erlässe.) Wien, Österreichische Staatsdruck. 1964. 557 p.
/Handausgabe österreichische Gesetze und Verordnungen. N. F. 2. Gruppe. Zivilrecht und Straf-

recht einschliesslich Prozessrecht. 12. Bd./ OK. 390.638:2:1

Az idekapcsolódó kiegészítő hatályos joganyagot valamint a felsőbíróságok joggyakorlatának rendszerezett anyagát tartalmazza.

Nemzetközi közjog

Fedorov, L.: Diplomat i konzul. [A diplomata és a konzul.] Moszkva, Izd. Mezsdunarodnüe Otnosenija, 1965. 168 p. ÁJI. 21.870

A népszerűsítő jellegű munka bevezető részeiben általában a diplomáciai szolgálat fogalmával, annak jelentőségével, a diplomáciai képviselők feladataival, továbbá a diplomatákat az elfogadó országokban megillető jogi helyzettel összefüggő kérdéseket vizsgálja, végül a diplomáciai testületre vonatkozó legfontosabb ismereteket foglalja össze. Külön fejezetben foglalkozik a konzul tevékenységével is. A befejező fejezetben a diplomácia etika főbb kérdéseit ismerteti.

Kooijmans, P[ieter] H[endrik]: The doctrine of the legal equality of states. [Az államok jogi egyenlőségének doktrinája.] An inquiry into the foundations of international law. Pref. Gesina H. J. van der Molen. Leyden, Sythoff, 1964. XII, 260 p.

[Bibliogr. 249—257.] OK. 387.293

A jogi egyenlőség kialakulását, szerepét először a középkortól kezdődően történeti szempontból vizsgálja, majd egyes neves nemzetközi jogászok vonatkozó tanait elemzi. Foglalkozik a politikai egyenlőtlenség és a jogi egyenlőség, az egyenlőség és szuverenitás problematikájával, valamint az államok szerepével a nemzetközi társadalomban. Végül megismertet a nemzetközi jognak a kérdésre vonatkozó legújabb elméleti irányaival.

Nemzetközi magánjog

[Usakov] *Uschakow,* Alexander: Das sowjetische internationale Privatrecht. 1917 bis 1962. [A szovjet nemzetközi magánjog 1917 és 1962 között.] Eine bibliographische dokumentation. Hrsg. — —. Köln, Wissenschaft u. Politik, 1964. 253 p.

/Dokuments zum Ostrecht 5./

OK. 387.259

A kötet első részében összefoglalót találunk a cári Oroszország, majd a szovjet állam nemzetközi magánjogáról az 1953-ig terjedő időszakban, majd a jogág mai problematikájáról. A második részben párhuzamosan német és orosz nyelven közli a szovjet nemzetközi magánjog irodalmát. 1917—1957 és 1958—1962 között.

Állam- és jogtörténet

Isztorija goszudarsztva i prava sztran Azii i Afriki. Red. *Szeleznevüj,* N. A. [Ázsiai és afrikai országok állam- és jogtörténete.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literaturü", 1964. 253 p. ÁJI 21.872

A munka négy tanulmányt tartalmaz (a rabszolgatartó és feudális Kína és India állama és joga, Indonezia állama és joga, egyes afrikai államok — Ghana, Mali stb. állama és joga).

Vegyes tárgyú művek, enciklopédiák, bibliográfiák

Stoicoiu, Virgiliu: Legal sources and bibliography of Romania. [Románia jogi forrásai és jogi bibliográfiája.] New York, Praeger, 1964. 237 p.

/Praeger publications in Russian history and world communism 24./

/Legal sources and bibliography of Eastern Europe: Romania./

OK. 389.024

A román jogot ismertető kötet — amelyet a Library of Congress-nek a középeurópai jogrendszerekkel foglalkozó részlege állított össze — a következő fejezetekre tagolódik: *a)* rövid ismertető a román jogról 1859-ig, *b)* ennek az időszaknak válogatott bibliográfiája, *c)* Románia megalakulása utáni jogrendszer ismertetése, *d)* a román jog elsődleges forrásai, *e)* román jogi és jogi anyagot is közlő nemjogi biográfiák és bibliográfiák, *f)* a román nyelvű jogi irodalom válogatott bibliográfiája, *g)* idegen nyelven megjelent román jogi vonatkozású irodalom válogatott felsorolása, *h)* az 1963. január 1-én hatályban levő legfontosabb jogszabályok jegyzéke.

Osznovü szovetszkogo prava i szovetszkogo sztroitel'sztva. [A szovjet jog és a szovjet építés alapjai.] Moszkva, Lenizdat, 1965. 622 p.

/Leningradszkaja Vüszsaja Partijnaja Skola./ ÁJI. 21.850

A Leningrádi Pártfőiskola gondozásában megjelent munka a legfontosabb jogi ismereteket (állam- és jogelmélet, államjog, államigazgatási jog, polgári és családjog, munkajog, kolhozjog, büntetőjog) tartalmazza. A munkát A. N. *Arzameszcev* és B. F. *Silov* szerkesztették.

Fragen der marxistischen Soziologie. Teil I. [A marxista szociológia kérdései. 1. rész.] Berlin, Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, 1964. 267 p. [Sonderband.]

ÁJI. 21.806

A több kötetre tervezett tanulmánygyűjtemény első része az ifjúság szociológiai kérdéseit, valamint a szociológia módszertani és gyakorlati kérdéseit tárgyaló rövidebb tanulmányokból áll. A kötet a berlini Egyetem Wissenschaftliche Zeitschrift c. folyóiratának különszámaként jelent meg.

Ermasev, U.: Szun-Jat-Szen. Moszkva, Izd. CK VIKSZM, 1964. 317 p. ÁJI. 21.861

„Híres emberek élete" című sorozatban megjelent munka az életrajzi adatok mellett néhány dokumentumot és rövid bibliográfiát is tartalmaz.

E lapszám (XXI. új évfolyam 3.) szerzői: *Dr. Fonyó Antal* egyetemi tanár (Szeged). — *Dr. Sawicki, Jerzi* egyetemi tanár (Varsó). — *Dr. Huszár István* a Fővárosi Döntőbizottság vezetője. — *Dr. Peschka Vilmos* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Timár István* a Szerzői Jogvédő Hivatal főigazgatója. — *Dr. Nagy László* egyetemi tanár (Gödöllő). — *Dr. Hegedüs István* egyetemi adjunktus (Gödöllő. — *Dr. Bárány Aladár* ügyvéd. — *Dr. Szászy István* a Magyar Tudományos Akadémia lev. tagja. — *Bokorné Dr. Szegő Hanna* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Györgyi Kálmán* egyetemi tanársegéd.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221—281.) Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — 66.0464 — Kossuth Nyomda, Budapest,. V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

XXI. új évfolyam 4. szám Budapest, 1966. április hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

HORVÁTH PÁL:
Adalékok a nemzeti ideológia múltjának elemzéséhez a magyar jogi hisztorizmus történetéből 165

LUNYEV, A. J.:
A konkrét szociológiai kutatási módszerek felhasználásának kérdései a jogtudományban ... 173

MEZNERICS IVÁN:
A szállítási szerződések új rendszere 178

VERMES MIKLÓS:
A társadalom szerepe a büntetésvégrehajtásban 185

DIÓSDI GYÖRGY:
A „Locus regit actum" és a mai nemzetközi magánjog 190

SCHELNITZ GYÖRGY:
A bíróságok szignalizációs tevékenysége polgári ügyekben 199

Szemle:

BECK SALAMON:
Szülési költség és gyermektartásdíj áthárítása 204

STEINER, VILÉM:
A vagyoni viszonyok a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokban és azok új csehszlovák szabályozása 207

FARAGÓ LÁSZLÓ:
A szocialista országok választottbíráskodásának néhány alapelve 214

LÁZÁR MIKLÓS:
Nemzetközi kriminológiai értekezlet az NDK-ban a fiatalkori bűnözés tárgykörében 216

L. M.:
Az európai szocialista országok jogalkotása (Román Szocialista Köztársaság) 222

Jogirodalom:

— —:
Új könyvek 224

СОДЕРЖАНИЕ: *Пал Хорват:* Данные для анализа прошлого национальной идеологии из истории венгерского правового историзма. — *Лунев А. Е.:* Вопросы использования конкретных социологических методов исследования в прововой науке. — *Иван Мезнерич:* Новая система договоров поставки. — *Миклош Вермеш:* Роль общества в исполнении наказания. — *Дёрдь Диошди:* «Locus regit actum» и современное международное частное право. — *Дёрдь Шелниц:* Деятельность судов по сиганилизации в гражданских делах. — *Обзор: Шаламон Бек:* Переложение расходов по родам и алиментов на содержание ребенка. — *Вилем Штайнер:* Имущественные отношения в международных правовых связах и их новое чехословацкое регулирование. — *Ласло Фараго:* Несколько основных принципов деятельности арбитража социалистических стран. — *Миклош Лазар:* Международное совещание о криминологии о преступности несовершеннолетних в ГДР. — *М. Л.*: Правотворчество европейских социалистических стран. (Румынская Социалистическая Республика). — *Юридическая литература —:* Новые книги.

INHALT: *Pál Horváth:* Beiträge zur Analyse der Vergangenheit der nationalen Ideologie aus der Geschichte des ungarischen Rechtshistorismus. — *Luniev, A. J.:* Fragen der Anwendung konkreter soziologischer Forschungsmethoden in der Rechtswissenschaft. — *Iván Meznerics:* Das neue System der Lieferverträge. — *Miklós Vermes:* Die Rolle der Gesellschaft in der Strafvollstreckung. — *György Diósdi:* — „Locus regit actum" und das internationale Privatrecht der Gegenwart. — *György Schelnitz:* Die Signalisationstätigkeit der Gerichte in Zivilsachen. — *Rundschau: Salamon Beck:* Das Übertragen der Entbindungs- und Kinderunterhaltskosten. — *Vilém Steiner:* Vermögensverhältnisse in den internationalen Handelsbeziehungen und ihre neue Regelung in der Tschechoslowakei. — *László Faragó:* Einige Grundprinzipien der Schiedsgerichtsbarkeit in den sozialistischen Ländern. — *Miklós Lázár:* Internationale Konferenz für Kriminologie in der DDR über die Jugendkriminalität. — *M. L.:* Die Rechtssetzung der europäischen sozialistischen Länder (Rumänische Sozialistische Republik). — *Rechtsliteratur:* Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Pál Horváth:* Contribution à l'analyse du passé de l'idéologie nationale puisée l'histoire de l'historicisme juridique hongrois. — *Louniev, A. J.:* Problèmes de l'utilisation de méthodes de recherche sociologiques concrètes dans le domaine des sciences juridiques. — *Iván Meznerics:* Le nouveau système des contrats de livraison. — *Miklós Vermes:* La fonction de la société dans l'exécution des peines. — *György Diósdi:* „Locus regit actum" et le droit international privé d'aujourd'hui. — *György Schelnitz:* L'activité de signalisation des tribunaux dans des affaires civiles. — *Revue: Salamon Beck:* La dévolution des frais d'accouchement et d'aliments dus à l'enfant. — *Vilém Steiner:* La situation de fortune dans les relations de commerce international et sa nouvelle réglementation tchécoslovaque. — *László Faragó:* Quelques principes de base de la juridiction arbitrale des pays socialistes. — *Miklós Lázár:* Conférence internationale de criminologie dans la République Démocratique Allemande en matière de la délinquence juvénile. *M. L.:* La législation des pays socialistes européens (République Socialiste Roumaine). — *Littérature:* Nouveaux livres.

XXI. új évfolyam 4 szám Budapest, 1966. április

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Adalékok a nemzeti ideológia múltjának elemzéséhez a magyar jogi hisztorizmus történetéből

A hazai tudományos élet előrehaladása az utóbbi két évtized folyamán nem első esetben vet felszínre olyan megoldásra váró feladatot, amely számos tudományág aktív közreműködését, a kutató-elemző vizsgálódások komplex módon történő végzését teszi indokolttá. A tudományos munka szervezői és tervezői az ilyen jellegű feladatokat általában törekednek határozottan megjelölni, céltudatos munkára ösztönözve a különböző tudományterületek, tudományágak képviselőit. Emellett kialakulhatnak — a kutatómunka különböző területeinek részeredményein nyugvó — olyan objektív feltételek, amikor az adott kérdés megoldásának viszonylag előrehaladott stádiumában válik érthetővé számunkra az azonos irányban ható törekvések összekapcsoltsága. Az utóbbi esetben — rendszerint — a tágabb értelemben vett közös rendeltetésű feladat differenciált formát ölt, anélkül, hogy az egyes részterületeken kimutatható eredmények egymástól elszakadnának. Egyedi és komplex kutatások kerülnek ezúttal elszakíthatatlan kapcsolatba egymással s hatóerejük természetszerűen megsokszorozódik.

A „nemzeti ideológia múltjának és jelenének" feltárása irányába ható kutatások tágabb értelemben szintén közös rendeltetésű feladatot fejeznek ki. Az idevágó sokrétű vizsgálódás a társadalomtudományok egészét mozgásba hozta és a különböző tudományágak közti kapcsolatok örvendetes megélénkülését eredményezte. A feladat elsődlegesen a történettudományok területén jelentkezett, szorosan összekapcsolva a történeti, gazdaság- és művelődéstörténeti kutatások eredményeit. Az utóbbi évek folyamán több jelentős alkotás élénkítette meg az előrehaladást[1], és — számunka rendkívül tanulságos — összefüggő kép kialakítására is kísérlet történt a „nacionalizmus történetét" illetően.[2] A „nemzeti ideológia múltjának és jelenének" szentelt

[1] Ld. A hazafias-nemzeti ideológiáról. — *Molnár Erik* előadásának vitája a Magyar Tudományos Akadémia 1963. évi nagygyűlésén. A MTA Társadalmi Történeti Tud. Osztály Közleményei XIII. köt. (1963) 3. sz., *Horváth Zoltán,* A nacionalizmus fejlődése és a nemzetiségi kérdés alakulása a dualista Magyarország utolsó évtizedeiben. „Századok" 95. évf. (1961) 2—3. sz., *Szigeti József,* A társadalomtudományok szerepe a szocialista tudat fejlesztésében. „A MTA Társ.-i Tört.-i Tud. Oszt. Közleményei" XIV. évf. (1965) 4. sz., *Uő.* A magyar szellemtörténet bírálatához. Kossuth, Bp. 1964., *Pach Zsigmond Pál,* A nacionalizmus elleni harc történettudományunkban. „Történelmi Szemle" VII. évf. (1964) 2. sz., *Balogh S. — Simon P.,* A magyar történettudomány néhány időszerű kérdése. „Magyar Tudomány" LXXI. köt. Új folyam IX. köt. (1964) 8—9. sz. stb.

[2] Ld. „A magyar nacionalizmus kialakulása és története" (Bevez. *Andics Erzsébet)* című - (Kossuth, 1964) művet, amely részletkutatások eredményein keresztül nyújt a korábbinál szélesebb horizontot. Ld. *Simon P.,* „A marxizmus—leninizmus klasszikusai a nemzeti kérdésről"., *R. Várkonyi A,* „A nemzet, a haza fogalma a török harcok és a Habsburg-ellenes küzdelmek idején"., *Arató E.,* „A magyar nacionalizmus kettős arculata a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet és a polgári forradalom időszakában"., *Szabad Gy.,* „Nacionalizmus és patriotizmus konfliktusa az abszolutizmus korában"., *Pölöskei F.,* „Nacionalizmus a dualizmus korában"., *Erényi T.,* „Az 1918 előtti magyarországi munkásmozgalom és a nemzeti kérdés"., *Fukász Gy.,* „A polgári radikálisok nacionalizmusa"., *Hajdu T.,* „A nemzeti kérdés és az 1918—1919-es forradalmak. A dualizmus nemzeti poltikájának csődje és a monarchia felbomlása"., *Galántai J.,* „Trianon és a revíziós propaganda"., *Kiss A.,* „Az ellenforradalmi rendszer revíziós külpolitikájának kialakulása"., *Balogh S.,* „A bethleni konszolidáció és a magyar neonacionalizmus"., *Szigeti J.,* „A szellemtörténeti nacionalizmus"., *Ádám M.,* „Az ellenforradalmi rendszer revíziós külpolitikájához"., *Kónya S.,* „A fasiszta kormánypolitika Gömböstől Telekiig"., *Korom M.,* „A nácibarát és revíziós külpolitika végső következményei: Magyarország részvétele a második világháborúban" c. munkákat.

tudományos ülésszak[3] láthatóan még szélesebbre tárta a megoldandó problémák körét, helyt adva a különböző elméleti tudományok, a nyelvészet és a jogtudomány képviselőinek is.

A nemzeti ideológia feltárásával összefüggő tudományos feladataink sokrétűsége és a kutatások egyre szélesebb körben történő kibontakozása természetes velejárója korunk szellemi életének. Az előrehaladás folyamatát máris több jelentős fejlődési fázis történeti feltárása és számos elméleti kérdés tisztázása jelzi. Mindezen eredmények, a felmerült polemikus kérdésekkel együtt eszközül szolgálnak korunk „tudományos közfelfogásának" alakításában és ezen túl a „közgondolkodás formálásában".[4] Ez utóbbi felismerésnek nem első esetben kívánt adózni jogtudományunk,[5] jelezve a kapcsolódó — par excellance — elméleti, tételes és történeti úton megközelíthető feladatokat. Nyilvánvaló, hogy a nemzeti ideológia múltjának és jelenkori problémáinak nem jelentéktelen tényezői rejlenek a jogi gondolkodás és általában a jogélet előrehaladásában. A hazai jogtörténetírás homlokterébe állított burzsoá jog fejlődésének, az utóbbi évszázad jogtörténetének ágazatonkénti, institucionális és összehasonlító elemzése minden bizonnyal sokban hozzájárul majd a nemzeti ideológia jogi vonatkozásainak feltárásához. Az említett kor társadalmi-gazdasági-politikai viszonyaival összefonódó, és a nemzeti ideológiával érintkező vagy éppen abból táplálkozó jogfejlődési elemek feltáratlansága azonban még nem ad lehetőséget összefüggő kép kialakítására. Az idevágó epizódszerű eredményeink felmutatása mellett propedeutikus jelleget ölt tudománytörténeti vizsgálódásunk is. A hazai burzsoá jogtudománynak és ezen belül a történetiség fejlődésének mégis elsődleges jelentősége van a nemzeti ideológia múltjának megközelítésében. Társadalmi-politikai (jogi) nézeteink egy része „régebbi keletű, mint gondolnánk".[6] Jogi közgondolkozásunk gyakran a két világháború közti idők eszméinek nyomait őrzi, vagy még korábbi időkbe gyökerezik. „Vissza kell (tehát) nyúlni e korábbi eredetű nézetrétegekhez, ezek gyökereit is fel kell tárni."[7]

A nemzeti ideológia múltjának feltárásához kapcsolódó komplex jogtörténeti kutatások körvonalai bontakoznak ki a magyar burzsoá jogtörténetírás kritikai elemzése területén. Ezúttal a századfordulóra koncentrált tudománytörténeti metszetünk segítségével próbálunk betekintést nyújtani a nemzeti ideológia túlnyomóan retrográd elemeinek uralma alatt álló történetiségébe, amely egyben közelebbről szemlélhetővé teszi a dualizmus utolsó évtizedeinek jogi közfelfogását. Közelebbről — a századforduló retrográd-nacionalista jogi hisztorizmusát körvonalazzuk, amely a kor közéletét uraló jogász generációk gondolkodását tartósan deformálta.

A hazai jogászértelmiség és általában a jogtudományok a XIX. század második felében egyre növekvő jelentőségre tettek szert. Radikális polgári átalakulás hiányában, a burzsoá életviszonyok fokozatos térhódítása a jogrend és a jogi gondolkodás változásait is hosszú időre felszínen tartotta. Az ország demokratikus haladásának akadályozása érdekében, a túlnyomóan szokásjogi úton kifejlett és „nemzetinek" vélt feudális jogrend elemeinek megőrzésére törekedtek egyik oldalról, másik oldalról az árutermelő burzsoá társadalom növekvő igényeinek kielégítése érdekében, a fennálló jogrend fokozatos átalakítása is állandóan felszínen maradt. Alkotmány és a jog egyes ágazatait kodifikáló törvénykönyvek hiánya természetes velejárója volt a közép- és kelet-európai típusú burzsoá állam- és jogrend kialakulásának. Az 1848—49. évi forradalom után az államélet modern alkotmányos berendezésének kialakítása előtt hosszú időre lezárultak a lehetőségek. Ebben a sajátos helyzetben különösen fontos érdek fűződött a jogi viszonyok fokozatos átalakításához, a tőkés termelés és a növekvő árugazdaság igényeinek kielégítéséhez.

A közép- és kelet-európai típusú polgári átalakulás a jogi gondolkodást hosszú időre mozgásban tartotta. Hazánkban és a környező népek állam-és jogéletében egyaránt megfigyelhetők az ebből eredő megoldatlan problémák. A magyar jogtudomány polgári demokratikus hagyományokkal nem vagy alig rendelkezett. Ebből és sok más tényezőből következett, hogy a jogi gondolkodás terén a haladás erői aránytalanul kedvezőtlen pozíciókkal rendelkeztek. Nem kis szerepe volt ebben a hatalmi pozíciókhoz görcsösen ragaszkodó liberális nemességnek, amely reális anyagi alap hiányában egész jogász-generációk sorát töltötte fel a haladás ügye iránt érzéketlen emberekkel. A Nyugaton jól ismert haladó polgári középosztály hazánkban csak átmenetileg játszott pozitív szerepet és a század második felében a dualizmus rendjének téma-

[3] „A nemzeti ideológia múltja és jelene" címen ld. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanácsa és MSZMP Bizottsága által 1966. február 21—22-én tartott ülésszak anyagát.

[4] Ld. e felismerést a történeti és jogi tudományokban: *Pach Zs. P.*, (hozzászólás) A MTA Társadalmi Történeti Tud. Osztály Vezetőségének beszámolója kibővített osztályülésen. („A MTA Társ.-i Tört.-i Tud. Oszt. Közleményei" XIV. köt. (1965) 4. sz. 317., Vö.: *Szabó I.*, Ideológia és tudományos közfelfogás. „Magyar Tudomány" LXXII. köt. Új folyam X. köt. (1965) 11. sz.

[5] Ld. *Szabó I.* i. m.-ét, valamint a jogfilozófia művei sorából különösen „A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon" (Akad. Kiad., Bp. 1955) c. művét., *Kulcsár K.*, „A népi jog és a nemzeti jog" (Ld. „Az Állam- és Jogtud. Int. Értesítője" IV. évf. 1961. 1—2. sz.) c. művét., *Uő.*: „A történelmi szemlélet a XX. század jogtudományában" (Ld. „Állam- és Jogtudomány" V. köt. 1962. 3. sz.) c. és *Uő.*: Történetiség a XX. század jogtudományában (Ld. „Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletről". Szerk. *Szabó I.* Akad. Kiad. Bp. 1963. 89—148.) c. műveket stb.

[6] Ld. e felismerés elemzését *Szabó I.*, Ideológia és tudományos közfelfogás . . . ih. 703.

[7] Ld. u. o.

szává lett.[8] Ez a társadalmi elem a jogi gondolkodásra, — mint általában a hazai tudományos életre — súlyosan ránehezedett,[9] s hazug sovinizmusával megfertőzte a polgárosodás útján haladó magyar gondolkodást.

A hazai burzsoá jogi hisztorizmus ezekben az évtizedekben fejlődött ki. Nyilvánvaló, hogy a magyar tudományos élet e téren még jelentéktelenebb demokratikus hagyományokkal rendelkezett és a magyar jogfejlődés tudományosan megalapozott bázisai is jórészt hiányoztak. A társadalmi helyzetében süllyedő dzsentri, haladástól elszakadó hazafias nemzeti ideológiája ilyen körülmények között akadálytalanul hódított teret a jogtörténetírásban. Ez az egyre dominánsabb tényező azonban a burzsoá jogrend kialakításának és a feudális maradványok megőrzésének egymással folytatott küzdelmében egyre jobban eltorzult. A nemzeti függetlenségért folytatott harcok évszázados hagyományaiból „a reformkor és a szabadságharc emlékeiből egyaránt táplálkozó természetes nemzeti érzelem nacionalista-soviniszta önimádattá" változott.[10] A magyar burzsoá jogi hisztorizmus kifejlődésének néhány évtizede alatt már valósággal kompromittálta a hazafiságot, „a legmélyebb érzések" egyikét (Lenin). A jogtörténetírás szinte behódolt a különböző tudománytalan törekvéseknek, vagy legjobb esetben a feltárt pozitív tények mögé húzódva, elfordult a jogi hisztorizmust is állandóan mozgásban tartó, aktuális kérdésektől.[11] A társadalmilag és műveltségében is hanyatló rétegek tudat és érzésvilágában[12] pedig nem kis szerepet játszott a kor egyébként hiányos jogi műveltsége.

A jogi hisztorizmus növekvő térhódítása és a jogtudományok szerepének fokozódása egymással élesen szembenálló törekvések hordozói is lettek. Az elavult jogrend maradványait, a történetiség alapján védelmező irányzatok képtelenné váltak arra, hogy a fejlett burzsoá jogelvek és intézmények térhódítását megakadályozzák. A jogi hisztorizmus növekvő intenzitását ezért szükségképpen követte a nacionalista ideológia dekadenciája. Ezt a tendenciát teljes valóságában juttatja kifejezésre az a tény, hogy e téren a nacionalizmus fokozatosan elavulttá lett és a harcos nemzeti ideológia a reakciós burzsoázia kezébe került.[13]

A millenáris kor a jogi hisztorizmus retrográd nacionalizmusát felismerhetően fokozta. E törekvések konkrét formáit azonban már nem is törekedtek a tudományosság látszatával alátámasztani. Joggal írta Eckhart Ferenc a kibontakozó reakciós Timon-féle irányról, hogy annak képviselői „jobban szeretik fantáziájukat szabadon engedni, mint az adatok tömegét feldolgozni".[14] A jogtörténetírás retrográd jellegének megerősödését jelzi az is, hogy a fordulat visszatérést jelentett a romantikus szemlélethez.[15] E reakciós tünet negatív értékelését nemcsak az teszi szükségessé, hogy a polgári nacionalizmus Európa-szerte messze magamögött hagyta már a romantikus nemzeti eszmék korát, hanem az, hogy a hazai jogtörténet, sok ellentmondást magában hordó pozitivizmusa is túlhaladta azt tudományos eredményeiben. A jogtörténetírás hivatalos irányzata elvesztette időérzékét és a korábbi évtizedek tudományos moráljától is függetlenítette magát.

A századforduló magyar jogi hisztorizmusa feladta a forrásfeltárás és elemzés nagy törekvéseit, a tények és a tudományosan igazolható valóságos fejlődés helyét pedig a „nemzeti eszme" üres szólamaival töltötte fel. A millenneum mesterségesen felszított atmoszférája alkalmat adott arra, hogy a „magyarság geniuszává", emeljék a nemzeti eszmét, amely a „magyar államnak ... fennmaradást és örök állandóságot adott".[16]

A századforduló retrográd nacionalista jogtörténetírása nem a tömegeknek szólt, de annál súlyosabb következményekkel járt a dualista birodalmi államapparátust feltöltő jogászgenerációk gondolkodásában. A Habsburg-birodalom keretében megőrzött történelmi Magyarország a magyar nemzeti állam fikcióját kölcsönözte e rétegek tudatában. A „létfennmaradással" azonosította e szemlélet a népeket elnyomása alatt

[8] Ez a több rétegből összetevődő társadalmi elem a jogélet terén is növelte vagy megőrizni törekedett befolyását és magatartását a polgárosodás általánosan terjedő „áramlatától való elzárkózás" jellemezte. Vö.: *Hanák Péter,* Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. „Történelmi Szemle" V. évf. (1962) 2. sz. 219.

[9] Vö. *Horváth Zoltán,* i. m. „Századok" 95. évf. (1961) 2—3. sz. 307—308. old.

[10] Helyesen utal erre *Horváth Z.* Ld. u. o. 300. A kibontakozó burzsoá jogtörténetírás főbb összetevői is határozottan igazolják e felfogást.

[11] Ilyennek tekintik általában *Hajnik* pozitivizmusát. Meg kell azonban jegyezni, hogy véleményünk szerint Hajnik nemcsak szembehelyezedést nem képviselt az eltorzult nacionalizmus irányzatával, de maga is több jelentős lépést tett e téren és pozitivista kutatásainak tekintélyével alátámasztotta azt.

[12] *Szekfü Gyula,* utalt már a műveltségében is hanyatló nemesség betegesen soviniszta gondolkodásának fejlődésére. Ld. *Horváth Z.,* i. m. „Századok" 95. évf. (1961) 2—3. sz. 310.

[13] Erre utal *Molnár E.,* A hazafias nemzeti ideológiáról. MTA Társadalmi-Történeti Tud. Oszt. Közleményei. XIII. köt. (1963) 3. sz. 309. V. ö. *Tornai A.,* Szekfü Gyula és a „nemzetietlen kor" irodalomtörténete. „Irodalomtörténeti Közlemények". 1960. 2. sz. 190. Ld. a jogtudomány újabb mértékadó megállapításaiból: „... nálunk elsősorban a történelmileg messze meghaladott, a magyar közfelfogásban megrekedt és a huszadik század elején, s különösen a Horthy-korszakban eltorzult nemzeti szemlélettel van dolgunk" ld. *Szabó I.,* Ideológia és tudományos közfelfogás. „Magyar Tudomány" LXXII. köt. Új folyam, X. köt. (1965) 11. sz. 697.

[14] V. ö. *Eckhart Ferenc,* Jog- és Alkotmánytörténet, Ld. „A magyar történetírás új útjai". Szerk.: *Hóman Bálint.* Magyar Szemle Társ. Kiadv. Bp. klny. 1931. 279.

[15] Erre utal *Kulcsár K.,* A történeti szemlélet ... 345., *Uő.:* A népi jog ... 166. stb.

[16] Ld. az irányzat egyik legtudománytalanabb megnyilatkozásait *Herczeg Mihály:* Magyar jogtörténet kapcsolatosan az európai jogtörténettel. Bp. 1902. V—VI.

tartó dualista birodalom megőrzését. A retrográd jellegű „nemzeti eszme" ilyen módon összefonódott a birodalmi, nagyhatalmi gondolatokkal és kiinduló pontja lett a magyar jogtörténet legreakciósabb tanításainak.

A konzervatív nacionalizmus társadalmi és ideológiai bázisai a jogtörténetírás reakciós fordulatával közvetlen kapcsolatban voltak. A „birodalmat éltető harcias nemzeti eszme", az ősi magyar „alkotmányos eszme", valamint a magyar jog faji felsőbbrendűségének tanításai nem a hivatalos jogtörténészek szubjektív meggondolásaiból fakadtak. Találóan írták a marxizmus klasszikusai, hogy „valamennyi holt nemzedék hagyományai lidércnyomásként nehezednek az élők agyára".[17] A magyar jogi hisztorizmus reakciós áramlata nem mindig leplezte törekvéseit,[18] de előszeretettel alkalmazta továbbra is a konzervatív romantika eszközeit. A dualista birodalom balkáni expanzióját igazoló jogtörténeti tanításoknak azonban megtalálhatók az évtizedekkel korábban kifejlett előképei, főként a 60-as évek reakcióba hajló romantikájában.[19] A reakciós irány egyébként az egész magyar jogfejlődést a birodalmi gondolat jegyében értékelte. Így lett a „Szent István létesítette államszervezet"[20] a „harczias magyar nemzeti szellem" terméke. A valójában nemlétező „ezeréves alkotmányunkat" és egész jogfejlődésünket pedig a magyar nép misztikus „kultúrképességével és világtörténeti jelentőségével" igyekeztek magyarázni.[21] A 67-es időktől kifejlődő konzervatív romantika szemléletével sokban azonosult ez a tendencia. Káros hatása annál veszedelmesebbé lett, mivel a „Dél-Kelet-Európát hódító magyar hivatást" fanatizálta.

A hazai szellemi élet ezen válságos korszakának általános tünete volt, az imperialista reakció vágyait kifejező, birodalmi, „nagyhatalmi"-nacionalizmus hirdetése.[22] De talán egyetlen tudományterület sincs ahol e törekvések a maguk bárdolatlanságukban ilyen nyíltan jelentkezhettek. Tudománytörténeti szempontból sokkal jelentősebb azonban az, hogy e nyíltan reakciós tanítások a „történeti jogi iskola" magyarországi vadhajtásaiból közvetlenül nőhettek ki és évtizedekkel később is bénítóan hatottak a magyar jogi hisztorizmus fejlődésére. Hatása alatt átmenetileg megakadt a társadalmi haladást kereső, kutató, elemző jogtörténetírás. Ez az átmeneti visszaesés és a türelmetlen nacionalizmust hirdető jogtörténetírás hosszú évtizedes uralma egyben lehetővé tette a magyar jogi hisztorizmus feudális elemeinek továbbélését.[23] Míg a korábbi évtizedek hazai jogtörténetírását a fejlettebb nyugati tudományosság szintjéhez való felzárkózás igénye őszintén vezette, a századforduló reakciós áramlata a teljes befeléfordulást és az elemeiben már előbb is ismeretes retrográd irányzatok, felújítását jelentette. A politikai reakció, az imperializmusra történő áttérés idején szerte Európában a tőkés osztályuralom apologetikáját hirdető iskolák, irányzatok keletkezéséhez vezetett. Ezek a jelenségek a hazai szellemi életben is megfigyelhetők.[24] A magyar jogtörténetírás reakciós fordulatát azonban nem tudjuk kifejezetten ide sorolni, mivel abban még mindig domináns tényező maradt az agrárius érdekeket kifejező konzervatív, *romantikus nacionalizmus*. De az eltorzult „nemzeti eszme" túlfűtöttségét tekintve is alig található hasonló torzkép a kontinens nemzeti jogtörténetírásában.[25]

Ez az irányzat a nemzettéválást, a magyar államiság kifejlődését megelőző időkbe vetítette vissza, amelynek elengedhetetlen velejárója a „nép ősi hódító" ösztöne, mely által „szerveződött nemzetté a magyar".[26] Mindez persze az „ősmagyar nemzeti szellem önálló működésének" eredménye. A „nemzeti szellem" itt örök és változhatatlan tényezővé lett, belőle fakad a „magyar nép jogalkotó szelleme", de egyáltalán a „nemzet egyénisége" is.[27] A magyar nemzet e felfogás szerint az őshazából hozott egyedülálló „erkölcsi javakkal" rendelkezik. Ezek közé tartozik „államalapító és fenntartó" ereje. A torzkép akkor válik teljessé, midőn a „nemzet kiváló

[17] Ld. Marx—Engels. Válogatott művek I. Szikra, Bp. 1949. 225.

[18] A környező népek állam- és jogfejlődésében is jól ismert „korona"-elmélet — pl. — helyenként nyíltan a balkáni hódítás igazolására szolgált. Ld. *Timon Ákos*, Magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére. Ötödik bőv. kiad. Horánszky, Bp. 1917. 500. A „szent korona hatalma kiterjed nemcsak az erdélyi részekre, hanem Dalmáczián, Horvát- és Tótországra is..." Ld. u. o. Eckhart is utalt e nyílt fellépésre, miszerint Bosznia és Herczegovina jogfejlődése iránti érdeklődés abból fakadt, hogy „a magyar jogi felfogás ezt a területet a Szent Koronához tartozónak tekintette." Ld. „A Jog- és Államtudományi Kar története." Bp. 1936. 596.

[19] „A keleti-kérdés kezelői közt mindig megtaláljuk hazánkat" — írta *Wenzel G.* már évtizedekkel korábban. Ld. „A turini békekötés MCCCLXXXI. (1381)-ben. Ld. „Magyar Történelmi Tár." Tizenegyedik köt. Pesten, MDCCCLXII. (1862) 4.

[20] Alatta az 1001—1308-közti magyar államfejlődést értették.

[21] „Alkotmányunk és jogéletünk múltja, önálló nemzeti létünk legnevezetesebb megnyilatkozása, mert ebben tükröződik vissza a magyar nép államalkotó ereje, kultúrképessége és világtörténeti jelentősége" Vö. *Timon Á.*, Magyar alkotmány és jogtörténet (1906) V., Uo., (1917) 81.

[22] Vö. *Molnár E.*, A magyar történetírás. 13., *Hanák P.*, Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. „Történelmi Szemle" V. évf. (1962) 2. sz. 223., 237—238.

[23] Erre utal helyesen *Kulcsár K.*, A népi jog... 162.

[24] A burzsoá apologetikus irány kialakulására utal *Pach Zs. P.*: A nacionalizmus elleni harc... 318. Vö. az európai reakciós irányzatok kifejlődésére utaló tényezőkkel. Ld. *Horváth P.*, A középkori falusi földközösség történetével foglalkozó, polgári történeti, jogtörténeti irodalom néhány kérdése. „Századok" 94. évf. (1960) 1—3. sz. 137—139.

[25] Ez a jelenség a hazai viszonyoknak általában jellemzője. Erre utal *Horváth Z.*, A nacionalizmus kifejlődése... 311.

[26] V. ö. *Timon Á.*, Magyar alkotmány- és jogtörténet. (1917) 49—50.

[27] Ld. u. o. 19—20.

harczi jellemét" végül az imperialista világháborúban kell „igazolva" látnunk.[28]

Nem új a mi ítéletünk abban, hogy mindaz, aminek csak egy részelemét képezte, az önmagával meghasonlott burzsoá jogtörténetírás a dekadencia megnyilvánulása volt.[29] Ennek a dekadenciának a jogi hisztorizmus fejlődése folyamán az ad sajátos jelleget, hogy benne a feudális jog nyomasztó maradványainak apologetikája is határozottan kirajzolódott. Valami „sajátos magyar génius" megnyilvánulásának akarta tekinteni ez az irányzat a legújabb időkig szokásjogi úton fejlődő jogterületeket.[30] Az imperialista burzsoázia érdekeit kifejező jogalkotás újabb lépései is állásfoglalásra ösztönözték a magyar jogi hisztorizmus képviselőit. A hatalmon levők két jelentős irányának kompromisszumát juttatja ezért kifejezésre a nemzeti sajátosságokat védelmező jogtörténetírás. E felfogás érinthetetlennek tartotta azokat az intézményeket, amelyek „a magyarság egyedülálló jogérzékéből" fejlődtek ki.[31] Nem nehéz felismerni, hogy ezek kivétel nélkül feudális eredetű intézmények voltak.

A századforduló idején kibontakozó reakciós jogtörténeti irányzat hosszú évtizedeken át akadályává lett a tudományos előrehaladásnak. Nyugodtan megállapítható pedig, hogy sem Timon, sem mások neve alatt nem beszélhetünk iskola kialakulásáról. Sőt a magyar jogi hisztorizmus mindeddig kellően nem méltatott jelensége az, hogy Balogh Jenő még az irányzat kibontakozása idején éles kritika tárgyává tette azt.[32] Ez a rerográd „nacionalista irányzat nem is törekedett a részletek monografikus feltárására és az amúgy is hézagosan ismert hazai jogfejlődés kiegészítésére. Minden előzetes megalapozást nélkülöző rendszerek jelentek meg egymást követően,[33] amelyeket a tudománytalanság és a türelmetlen nacionalizmus tesz megközelítően azonossá. E művek sorából Kosutány Ignácz és Herczeg Mihály meghaladott kézikönyvei észrevétlenül tűntek el. Csupán Timon Ákos rendszere keltette fel a környező nemzetek ugyancsak nacionalista jogtörténetírásának figyelmét. Nemcsak ez utóbbiak, de a nyugati, főként német jogtörténetírás is elutasítóan reagált,[34] és a Timon-féle rendszer szembetűnő tudománytalanságával azonosította az egész magyar jogtörténetírást.

A Timon-féle reakciós jogtörténeti irány önmagát „nemzeties jogtörténet"-nek tekintette, amely egyben alkalmas lesz arra, hogy az egész „magyar jogtudomány nemzeties irányú művelésének alapját" megvesse.[35] Hangosan hirdette ez az irány, hogy a Nyugat jogfejlődésének „vezéreszméit" továbbra is figyelembe veszi. Valójában pedig a jogfejlődés európai összefüggéseinek semmibevételét valósította meg. Nemcsak teljes érzéketlenséget tanúsított a környező népek állam- és jogfejlődésének megértése iránt, hanem e népekkel történő ellenséges szembenállást propagálta. A józan polgári szemlélet is felismerte, hogy Hajnik után mindez határozott visszaesést, „büszkén és megelégedetten, később keserű lemondással" hangoztatott tudománytalan elzárkózást eredményezett.[36]

Nem szorul bizonyításra az, hogy a magyar jogtörténetírás „kebelét feszítő nacionalizmus" nem kedvezett a hazánkat körülvevő népek jogfejlődésében mutatkozó összefüggések felismerésének. Az ugyancsak nem jelentéktelen válsággal küzdő hazai történettudomány is messze maga mögé utasította a jogtörténetét. Tagányi eredményei alapján világossá vált, hogy a magyar történelem egyes szakaszai megnyugtató magyarázatot nem nyerhetnek a környező népek történetével való kapcsolatok feltárása nélkül. A hazai jogtörténetírást mélypontjáról a külföldi szakirodalom jogos bírálata sem tudta kimozdítani. Pedig a reakciós irány csupán önmagát ámította azzal, hogy az új „nemzeties irány"-t az európai tudományos irodalom elismeréssel fogadta. „Nem különös dolog — írta K. Kadlec —, hogy Timon angol és spanyol alkotmányos hasonlatokat keres, s így a magyar államfejlődés speciális, önálló s az említettekkel

---

[28] Vö. uo. III.

[29] Ld. *Szekfü Gy.*, A magyar állam életrajza. Történeti tanulmány. Dick M. kiad. Bp. é. n. (1923) 15.

[30] Erre utal *Szabó I.*, A kodifikáció problémái a jelenlegi tapasztalatok és feltételek tükrében. Ld. „Állam- és Jogtudomány" V. köt. (1962) 2. sz. 189. Vö. a történettudomány idevágó megállapításaival: *Pach Zs. P.*, (hozzászólás) A MTA Társadalmi Történeti Tudományok Osztálya Vezetőségének beszámolója kibővített osztályülésen. Ld. A MTA Társ.-i Tört. Tud. Osztály Közleményei XIV. köt. (1965) 4. sz. 316—317.

[31] Ld. *Csizmadia A.* idevágó megállapításait: A feudális jogintézmények továbbélése a Horthy-korszakban. A kegyúri jog történetéhez. Studia Juridica Auctoritatae Universitatis Pécs Publicata. Bp. 1961. 36—37., Az elemzett tendencia érvényesülését, Ld. *Timon Á.*, A városi kegyuraság Magyarországon. Pest, 1889.

[32] Ld. *Balogh Jenő:* A jogtörténet tanítása hazánkban. „Budapesti Szemle" 121. k. (1905) 171—197.

[33] Ld. *Kosutány Ignácz:* A magyar alkotmány és jogtörténelem tankönyve. Első kötet. Athenaeum, Bp. 1895., *Timon Á.*, Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 1902., amely 1919-ig több kiadást ért meg és tanítványa Schiller Bodog fordításában német nyelven is megjelent Berlinben (1904), *Hercegh Mihály:* Magyar jogtörténet kapcsolatban az európai jogtörténettel. Bp. 1902. stb. Vö. *Eckhart F.*, Illés József és a magyar jogtörténet. Ld. „Emléklapok Viski Illés József egyetemi tanárságának huszonötéves jubileuma alkalmából". Szerk. Geray-Wolf N., Schirilla L. A. Bp. 1927. 29.

[34] Ld. *K. Kadlec, F. Stoerk., H. Steinacker, P. Dareste., F. Tezner., H. Schreuer* és mások bíráló megjegyzéseit a „Blätter für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre" (1905)., „Jahrbuch d. Internationalen Vereinigung f. vergleich. Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre" VIII. Bd. (1903)., „Ausgleichsrecht und Ausgleichspolitik" Seite 10—16. (1907)., „Historische Zeitschrift." 113. Bd. 2. und 3. Heft. (1914) stb. Vö. *Szekfü Gy.*, A magyar állam életrajza... 227.

[35] Vö. *Timon Á.*, Magyar alkotmány- és jogtörténet. (1906) IV—V.

[36] Ld. *Eckhart F.*, i. m. Ld. „A magyar történetírás új útjai" 305., *Uő.:* A Jog- és Államtudományi Kar története... 653., *Szekfü Gy.*, A magyar állam életrajza... 13—14.

vetekedő mivoltának bizonyításához jut el[37] a cseh és lengyel párhuzamok helyett. Való igaz az, hogy a Timon-féle irányzat határozott ellenállást képviselt az ellen, hogy a magyar jogfejlődés közép- és kelet-európai összefüggéseit egyáltalán keressék. De a látszólag megőrzött Nyugat-felé történő érdeklődés sem bírt többé pozitív tartalommal.[38] A reakciós irányzat más képviselői pedig egyenesen kimondták, hogy a „hazát" „keleti érdekeink megvalósítása tette mindig naggyá", ami „Dél-Kelet felsőbbségére (hegemónia) utasítja Magyarországot".[39] A mesterségesen alkotott Osztrák—Magyar Monarchiában élő nemzeti kisebbségeket e tudatlan nézet vendégeknek tüntette fel, akikből „hiányzik a hála" és az elismerés a magyar birodalom „humanizmusa" iránt.[40]

Mindez súlyos negatív örökséget jelent a magyar jogtörténetírásban. Évtizedekkel később a magyar szellemtörténeti irányzat beteges szemlélete sem tudott megszabadulni e reakciós tanítások maradványaitól. Erről írta Molnár Erik: „mintha megszégyenítő volna nemcsak a szláv fogalmak, hanem a szláv jogintézmények átvételének, sőt bizonyos szláv befolyások lehetőségének a megállapítása . . ."[41] is a valóságnak megfelelően. A magyar jogi hisztorizmus válsága e téren valóban megoldhatatlanná vált a burzsoá jogi gondolkodás egész történelmi korszakában.

A modern historiográfiai vizsgálódások, különösen a marxista tudománytörténeti kutatások fényénél ismerjük az Európa-szerte több, különböző változatban felbukkanó történelemhamisító irányzatokat, amelyek az imperializmusra történő áttérés időszakában elsődleges feladatuknak tartották a hanyatló burzsoá társadalom apológiájának teljesítését.[42] Ezek az irányzatok a kapitalizmus viszonyainak örökérvényűségét, a tőkés rend elpusztíthatatlanságát és a jogfejlődés törvényszerűségeinek tagadását állították előtérbe. Az európai szellemi élet ezen jelenségéhez hozzátartozott az egyre nagyobb teret hódító materialista történetfelfogás „győzelmes" cáfolata, melyet minden valamire való reakciós irányzat fő feladatának tekintett. Mindez, ilyen világosan nem látható a magyar jogi hisztorizmus retrográd áramlatának kibontakozása idején.

A magyar burzsoá jogtörténetírás hanyatlása viszonylag korán beköszöntött. E körülményből fakadt, hogy fellépése, támadásának éle nem irányulhatott a hazai polgári tudományosság megalapozott eredményei ellen. Ilyen eredmények Hajnik kutatásain kívül csak mozaikszerűen találhatók. A materialista történetfelfogás térhódításával sem számolt még a hazai reakciós áramlat. Elméleti és módszertani elmaradottsága pedig, úgyszólván képtelenné tette arra, hogy a különböző reakciós európai irányzatok marxizmus-ellenes harcában számottevő eszközzé tudjon válni.

A viszonylag korán, és a burzsoá tudományosság alacsony szintjén felbukkanó retrográd jogtörténeti irány azonban lényegét tekintve azonos a Nyugaton kifejlett reakciós áramlatokkal. A jogfejlődésben uralkodó törvényszerűségeket, az egyetemes összefüggéseket, sőt a viszonylag haladónak tekinthető burzsoá jogtörténeti tanításokat is tagadni törekedett a Timon-féle reakciós irányzat. Tudománytalansága és az eszközeiben dominánssá emelt fajdemagógia azonban különösen egyoldalúvá tette azt. Alapvető tanításai pedig — genezisét tekintve — még túlságosan közel voltak a kifejlett burzsoá tudományosság által is megtagadott konzervatív romantikához és a történeti jogi iskola reakciós tanításaihoz. A magyar jogtörténetírás dekadenciáját felismerő kortársak úgy gondolták, hogy ez az irányzat a pozitív tények kutatásától elfordulva teremthette meg a „magyar glóbusz" gondolatát, s amint kész volt teóriájával, körülvette azt „tudományos kínai fallal".[43] A retrográd irányzat fajdemagógiája azonban ennél sokkal többre utal.

A monopolkapitalizmus magyarországi változatának éppen az az irány felelt meg, amely a „nemzeti szellem" hamis tudatát összekapcsolni volt képes a feudális maradványok megőrzését is jelentő birodalmi törekvésekkel. A magyar jogtörténetírás reakciós irányzata erre különösen alkalmasnak mutatkozott. „Csak az a nemzet bír létjogosultsággal, melynek megvan a maga faji jellege . . . erős nemzeti aspirációi" — tanította ez az irányzat — ez a faj pedig a magyar, mely a „birodalom sorsát mindig intézte" és fenntartotta.[44] A népeket elnyomó fajfenntartó birodalom eszméje itt békésen megfért a „magyar faj veleszületett szabadságszeretetével". E zavaros, tudománytalan teória azonban éppen azért fordíthatott hátat a módszeres történeti kutatómunkának, mivel tanításait a ro-

[37] *K. Kadec:* Einige Bemerkungen über das ungarische und böhmische Staatsrecht. Jahrbuch der Vereinigung der Vergleichenden Rechtswissenschaftslehre. VIII. Bd. 1. Abt. 1905. 428.

[38] A sajátos magyar birodalmi jogfejlődés jelentőségét felnagyítva ezt csupán „a nyugateurópai államalkotó népek egyik életképes tagjaként" kívánta feltüntetni. Ld. *Timon Á.*, A magyar alkotmány- és jogtört. . . . (1917) 4.

[39] Ld. *Herczegh Mihály:* i. m. (1902) 289.

[40] Ld. u. o. 100.

[41] Ld. *Szentmiklósy Lajos* (álnév alatt: Molnár Erik): Az árpádkori társadalom. A felépítmény. Bp. 1943. 91.

[42] Fustel de Coulanges. Br. Hildebrand., W. Roscher., W. Dilthey. F. Rachfahl., M. Weber., W. Sombart., W. Wittich., G. Fr. Knapp., A. Dopsch és sok más név jelzi azokat az európai reakciós irányzatokat, amelyek a gazdaság- és jogtörténet terén a világtörténelem burzsoá modernizálását, a fejlődés törvényeinek tagadását, a források és a pozitivizmus eredményeinek átértékelését, az irracionális tükröződést stb. propagálva iskolák, irányzatok megteremtői lettek.

[43] Ld. *Balogh Jenő:* „A jogtörténet tanítása hazánkban" c. (Budapesti Szemle, 1905.) 171.-re utal *Eckhart F.*, Jog- és alkotmánytörténet. A magyar történetírás új útjai . . . 304.

[44] Vö. *Herczegh M.*, i. m. VI—VII. 168—169. stb.

mantikus nacionalizmus másodvirágzását jelentő magyar jogi hisztorizmus egészében igazoltnak látta. Vécsei nem véletlen írta a kifejlődő burzsoá jogtörténetírásról, hogy azt a magyar „fajunk felsőbbségének" igazolása, „fajunk különleges művelődési képességének bizonyítása" hevítette.[45] Sajnálatos, de a hazai jogtörténetírás reakciós áramlatának elemzése szemmelláthatóan igazolja azt, hogy a magyar jogi hisztorizmus nem kis szerepet vállalt az egykoron progresszív erőként ható polgári nacionalizmus legreakciósabb válfajának kifejlesztésében.[46] Hatásában mindezt a két világháború közti időben tovább kísérhetjük nyomon és nyugodtan állíthatjuk, hogy nemcsak a környező népek állam- és jogtörténetének jobb megértését tette lehetetlenné, de a hazai jogtörténet kutatására is bénítóan hatott.

A magyar jogi hisztorizmusról adott epizódszerű kép azt a következtetést erősíthetné meg, hogy a századfordulón kifejlődő reakciós áramlat sajátosan feudális elemeket őrző „romantikus" nacionalizmusa egyedülálló képződmény az európai jogtörténetírásban. Tárgyunkkal összefüggésben ezért rá kell világítani még néhány idevágó jelenségre.

A hanyatló burzsoá történeti-jogtörténeti irodalom fejlődésében jól ismert a burzsoá rend formai elemeit, jogintézményeit és jogelveit gyakran évezredekre visszavetítő, modernizáló teória.[47] E törekvések a burzsoá társadalom apologetái kezében a kapitalizmus örökérvényűségének hirdetésére szolgáltak.[48] A modernizáló irányzat egyik válfaja tulajdonképpen az a hamis hisztorizmus, amely a tradicionális elemek abszolutizálásával kifejlett burzsoá jogintézmények történelmi visszavetítésére törekszik. Ez a tendencia maga is kettős: Idealizálja és indokolatlanul felnagyítja a modern burzsoá jog előtörténetére utaló elemeket, vagy a tőkés viszonyok örökérvényűségének igazolása érdekében „felleli" — ha szükséges, akár az őskorban is — a hanyatló polgári társadalom jogintézményeit.[49]

A polgári történetírást gyakran aktuális politikai célok vezetik az előképek ilyen keresésében.[50]

A retrográd nacionalista magyar jogi hisztorizmus fontos szerepet vállalt magára a burzsoá állam- és jogélet egyes elemeinek történelmi modernizálásában, idealizálásában. Erre szolgált a „magyarság különleges közjogi érzékéről" szóló hamis teória, amelyben ismét természetszerűen benne rejlett az ősi intézmények iránti ragaszkodás gondolata. Közjog és jogtörténet együttesen járt élen e dicstelen szerepben[51] és a magyar állam- és jogfejlődés még kevéssé tisztázott, hosszú történelmi korszakában, kétségtelenül meglevő sajátos jelenségeket abszolutizálva teremtették meg a korukban nagyon is aktualizált teóriájukat.

A megkésett polgári átalakulás, következetes forradalom hiányában alkotmányt nem adott. A nemlétező alkotmány helyét ezért a reakciós irányzat kitöltötte az „ezeréves alkotmánnyal". „A magyar alkotmány történeti alkotmány — írta Timon —, több mint ezeréves fokozatos fejlődés eredménye", melynek gyökereit az őshazában vélték felfedezni.[52] Ehhez hasonlót a kontinens egyetlen népénél sem kívántak elismerni. Elesett ezzel a régi liberális gyökerekből táplálkozó angol—magyar, romantikussá szépített teória létjogosultsága is. Az imperialista burzsoázia roskadozó államelméletének apologetikája összefonódást nyert ezúttal is a feudális elemektől tarkított konzervatív nacionalizmussal. Azt hirdeti ez az irányzat, hogy a magyar népet történelmi fellépésétől kezdve erőteljesebb közjogi irányú felfogás jellemzi és különbözteti meg a germán népektől is.[53] Nem lehet tudni, hogy miféle „biztos történelmi nyomokra" talált ez az irányzat, midőn azt hirdette, hogy az Árpádok korában, sőt a magyar őstársadalomban már jelen volt az alkotmányos élet alapját képező „nemzetgyűlés". Sőt ez a nemzetgyűlés „demokratikusabb volt" minden más

---

[45] Ld. *Vécsei T.*, Emlékbeszéd... 10., 34. V. ö. *Illés J.*: Bevezetés a magyar jog történetébe. Források története. Második kiad. 1936. 311.

[46] Amelyre utal „A burzsoá nacionalizmus elleni küzdelem és a proletár nemzetköziség ápolása az Állam- és Jogtudományi Karokon. 167., Vö. Pécsi történésznapok 1961. máj. 4—5. „Századok" 95. évf. (1961) 4—5. sz. 790.

[47] Ennek gyökereire utal *Fr. Engels:* „Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása" (Ld. *Marx—Engels:* Válogatott műv. II. Bp. 1949) c. művében: „... az államot és a közjogot a gazdasági viszonyok határozzák meg... a forma, melyben ez történik igen különböző lehet. Megtarthatják, mint ahogy Angliában az egész nemzeti fejlődéssel összhangban történt, a régi hűbéri jog formáinak legnagyobb részét és megtölthetik őket polgári tartalommal, sőt a hűbéri elnevezéseknek egyenesen polgári értelmet is tulajdoníthatnak". Ld. i. m. 391—392.

[48] E vonatkozásban a hazai jogi gondolkodásra, közvetlenül a különböző német reakciós áramlatok hatottak. *W. Wittich, G. Fr. Knapp, A. Dopsch* stb.

[49] Nemcsak a tudománytörténetben, de a jelenkor burzsoá történeti-jogtörténeti kutatása terén is ismeretesek e törekvések. Ld. *H. Aptheker:* Újabb irányzatok az amerikai történetírásban. Történeti Szemle II. évf. (1959) 3—4. sz. 509. Ide irányítja a jogtörténetírás figyelmét a marxista irodalomban *С. Ф. Кечекьян* к вопросу о роли права в истории. Ld. «Вопросы Истории» 1961. 7. 29—30., *J. Bardach:* Metoda porównawcza w zastosowaniu do powszechnej historii państwa i prawa. Ld. „Czasopismo Prawna Historyczne" Tom XIV (1962) Zeszyt. 2. 52.

[50] Erre utal *Elekes L.*, Rendiség és központosítás a feudális államokban. Akad. kiadó. Bp. 1962. 7.

[51] Ld. *Takács I.*, A járási tanácsok feladatai. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Bp. 1963. 26.

[52] Vö. *Timon Á.*, A magyar alkotmány- és jogtörténet... (1917) III.

[53] Így torzult el értelmetlenné a magyar államiság keletkezésének, egyébként is tisztázatlan kérdése. Már az „... első állami szervezkedés — határozottan közjogi formákban történik, ez a szervezet tisztán közjogi jellegű" Ld. *Timon*, i. m. 64—65. Az európai tudományos irodalom leplezetlen iróniával utasította el e tudományatlan felfogást. Vö.: *K. Kadlec:* Einige Bemerkungen... 429—430. *H. Steinacker*, i. m. Historische Zeitschrift" 113. Bd. 2. und 3. H. (1914) stb.

nyugati állam országgyűlésénél.[54] A modern európai nemzetállamokat is messze meghaladó különleges „közjogi szellem" felismerésének kétes dicsőségét kizárólag a „nemzeties" jogtörténetírás felfedezésének tekintették, mitsem törődve azzal, hogy nem is olyan rég, a dualizmus kialakulásának politikai aktualitása már felszínre vetette e hamis jogtörténeti felfogást.[55] A józanabb polgári történetszemlélet nemcsak külföldön, nemcsak a szomszédos népek, ugyancsak polgári nacionalista képviselői körében fogadta ellenkezéssel ezt a történelemhamisító aktualizálást, de a hazai tudományos élet sem ismerte el.[56]

A burzsoá reakciót kifejező irányzat tendenciózus törekvéseire jellemző továbbá a miniszteri felelősség intézményének visszavetítése a XIII. század időszakába. Az ún. „európai jogtörténet" több évtizedes hazai múltja ellenére sem adott képet az alapvető burzsoá alkotmányos intézmények történeti fejlődéséről, mivel az egyoldalúan a feudális korra volt leszűkítve. A reakciós irányzat ily módon semmi akadályt nem látott, hogy a miniszteri felelősség intézményét már az 1298. évi 23. tc.-ben[57] felfedezze és a mindeneknél erősebben ható közjogias szellem egyedülálló találmányának tüntesse fel.

A modernizáló közjogias, nemzeti irány hamis tanításainak szerves részévé tette a „szent korona közjogi fogalmán alapuló államszervezet" teóriáját is. Nemcsak arra törekedett e kérdés kapcsán a reakciós irányzat, hogy feledtesse a rendi államiság korszakának, a környező népek történetében is fellelhető korona-felfogásával való összefüggéseket, hanem ismét a „sz. korona mysteriumában tükröződő" sajátos magyar alkotmányos fejlődés gondolatát akarta erősíteni.[58] A rendi kor történelmileg létező állameszméjének tudományos elemzésében semmi újat nem tett ez az irányzat. Annál erőteljesebben hangoztatta a történetiség hamis nimbuszával övezett szentkorona államfelfogás koráig terjedő folytonosságát és aktualitását.[59] A dualizmus keretei közt megőrzött „birodalmi Magyarország" szükségszerű pusztulásának réme szülte e torz felfogást. Alárendelt kérdésnek tekinthető viszont az a jelenség, hogy a reakciós irányzat a magyar állam- és jogfejlődés egyes konkrét részletproblémájának meghamisításával a Kelettől és Nyugattól egyaránt elszakított és ezért szükségképpen értelmetlen koncepcióhoz jutott el.[60] Mindazok, akik a hiányos történeti tények ellenére nem tudták azonosítani magukat e felfogással, hosszú időre háttérbe szorultak. Nem maradhattak mentesek ez alól azok sem, akik a két világháború közt egyre erősödő „szellemtörténeti" irányzathoz fűződő kapcsolataikkal vagy a pozitivista szemléletmód jobb hagyományait folytató kutatásokkal növelhették reputációjukat. A szellemtörténeti irány alapjaiban maga is azonosult a hazai burzsoá jogtörténetírás mélypontját jelentő áramlattal.[61] A burzsoá reakció hatalma alá került jogtörténettudomány előtt a határok lezárultak. Hiába akarták hinni egyesek, hogy „szigorúan tudományos alapon lehet tárgyalni azon kérdéseket, amelyek ... a politikai küzdelmek középpontjában állottak".[62] A XX. század jogi hisztorizmusa objektive olyan helyzetbe került, hogy a tudományos igény nélküli, józan gondolkodás számára is anomáliának tűnő tanítások gyűrűjéből nem lehetett többé kiszabadulni. Nem a marxista jogtörténetírás felismerése, hogy e súlyos örökség terhe alatt „a jogtörténetírás terén ma is a kezdetnél tartunk".[63] E tény egyben indokolttá teszi, hogy a magyar burzsoá jogtörténetírás súlyos örökségével maradéktalanul leszámoljunk.[64]

---

[54] „... szélesebb és demokratikusabb alapokon nyugodott, mint már Angliáé, akár más nyugati állam országgyűlésé". Ld. Timon, u. o. (1917) 179—180.

[55] *Sarlós M.* utal *Hajnik I.*, Magyarország az Árpád-királyok korától az ősiségnek megállapításáig és a hűbéri Európa" c. (Pest 1867) művére. Ld. *Sarlós M.*, Az organikus és a szentkorona-államelmélet a magyar jogtörténetírásban. „Magyar Tudomány" 1960. 3. sz. 114—115. Rá kell mutatni azonban arra, hogy Wenzel „európai jogtörténeti" koncepciójában is benne volt e tanítás gyökere. Wenzel 1848-ig „alkotmányos monarchiának" tekintette a magyar államot. Ld. „Egyetemes európai jogtörténet rövid vázlata." Bp. (1877) 206.

[56] „Ha az ősi államszervezetben már tökéletes alkotmányintézményeket látunk" — akkor a Szent István állama már visszaesést jelent — veti fel *Eckhart:* Jog és alkotmánytörténet. „A történetírás új útjai ..." 282.

[57] „A királyi hatalomnak ezt az ellenőrzési módját, mely később a felelős miniszteri kormányzat alapjait képezi, a magyar nemzet találta meg először." Ld. e képtelen felfogást: *Timon Á.*, i. m. (1917) 162.

[58] „... a sz. korona személyiségének, mystériumának kifejlődésében tükröződik vissza a magyar állami élet és állami szervezet sajátos jellemvonása a XIII. századtól napjainkig, mely azt az egykorú nyugati államszervezetektől megkülönbözteti". Ld. Timon, i. m. (1917) IV—V. 489—491. A németül megjelent hamis tanításokra reagálva *F. Tezner, H. Schreuer, H. Steinacker, K. Kadlec* és mások is a feltárt történeti tények egész sorával tagadták e felfogást.

[59] „... a misztikus szent-koronatan ... alkalmasnak mutatkozott a burzsoá viszonyok között is a feudális eredetű és e jellegüket sok tekintetben megtartó állami intézmények igazolására" Ld. *Szabó I.*, A magyar állam- és jogbölcselet ..." 9.

[60] „... a magyar nép jogfejlődése ... a középkor többi államalkotó népétől sok tekintetben eltérő és azokénál tökéletesebb ... Más változatban: „... a magyar nép az államiság, a valódi közhatalom tiszta formájához valamennyi európai államalkotó népnél korábban jutott el." Ld. *Timon Á.*, i. m. (1904) 3—4. Eckhart már a 30-as évek elején bírálta: Jog és alkotmánytörténet. „A magyar történetírás új útjai ..." 305.

[61] Helyesen utalt erre Molnár E. már a 40-es években. Ld. *Szentmiklósy L.* (álnév) i. m. 95.

[62] Eckhart F.-nek sajnálatosan tudomásul kellett vennie, hogy „nálunk nem lehet a tudományos kérdésekben is sokszor hangoztatott hazafiatlanság vádja nélkül beszélni". Ld. idézett gondolatait i. m. „A magyar történetírás új útjai." 278.

[63] Ld. *Kornis Gyula:* A szellemi tudományok múltja. „Magyar Tudománypolitika alapvetése. Szerk. Magyary Zoltán. Egyetemi ny., Bp. 1927. 115., *Magyary-Illés J., Holub J.* Jelentés a jogi monográfia-jutalomdíjról. Akadémiai Értesítő XXXVII. k. (1926) Bp. 124.

[64] A saját területünkön, ahogy erre helyesen ösztönöz *Pach Zs. P.*, A nacionalizmus elleni harc ... 312—315.

Az a kép, amely a századforduló burzsoá-nacionalista jogtörténetírásának elemzése alapján feltárul előttünk, természetesen nem azonosítható a magyar polgári kor jogi hisztorizmusának egészével. Közelebbről a jogtörténetírás szűkebb területén pedig a megalapozott tudománytörténeti kutatások fényénél több jelentős, progresszív törekvés felbukkanásának is méltán adózhatunk. Elégséges utalni csupán azokra a feltárt pozitív fejlődési tényezőkre, amelyek pl. a reformkor idején ható liberális romantika irányához, még korábban a jakobinus-mozgalom jogi hisztorizmusához tapadnak. A progresszív nemzeti eszme társadalomformáló erejének jelentős tényezői ismeretesek az 1848—49-es forradalmat előkészítő jurátusok küzdelmében. Ma már az is világos előttünk, hogy az ún. történeti-jogi irány hazai viszonyok közt történő kifejlődésének is vannak viszonylag haladó tudománytörténeti értékei. Az ilyen módon értékelhető tendenciák kronológiai határa nagyjából a XIX. század 60-as éveinek közepéig követhető. Sürgető feladataink egyike ezért, hogy a történeti jogi irány hisztorizmusának konkrét hazai, rendkívül ellentmondásos szerepét is — a nemzeti ideológia múltjának feltárásával összefüggésben — elemzés tárgyává tegyük. A jogi gondolkodásban rejlő polgári nemzetszemléletnek e téren olyan elemei tárulhatnak fel, amelyek a környező közép- és kelet-európai népek jogi hisztorizmusában egyaránt hatottak.

Több jelentős tudománytörténeti felismerés adózik a polgári liberális, ill. a polgári pozitivista nemzeti ideológia viszonylag haladó tanításainak is a jogi hisztorizmus hazai fejlődésében. Ez utóbbi irányok különböző fejlődési fázisai természetesen egymástól is lényegesen eltérő intenzitással vetették felszínre a haladó nemzeti eszme egyes elemeit. A politikai reakció fokozódásával, főként a dualizmus válságának felszínre kerülésétől látható e progresszív elemek háttérbe szorulása. A konzervatív romantika újjáéledése, a birodalmi nacionalizmus domináns tényezővé válása és az ellenforradalmi kor divatos „szellemtörténeti" iránya sem tudta azonban gyökerestül kiirtani a haladó nemzeti eszme egyes elemeit. Az újabb marxista jogtudomány idevágó, szétszórt megállapításait minden bizonnyal megerősíti a kutató-elemző jogtörténetírás is. A tudománytörténet eddigi eredményei mindenesetre jelzik a haladó nemzeti eszmék továbbélésének egyes nézetrétegeit a XX. század magyar jogi hisztorizmusában is. E körben említhetők a polgári radikálisok progresszív jogi nézetei és az 1918—19-es forradalmak idején felszínre bukkanó új elemek. Ez utóbbi tényezők felé joggal fordulunk fokozott figyelemmel, ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a polgári liberalizmus, illetve a pozitivista kutatómunka hagyományaihoz visszamenekülő kutatók legjobbjainak eszméiben később is találunk még értékes elemeket. Idevágó vizsgálódásainkat ezért természetszerűen a társadalmi haladás keresése, a haladó nemzeti eszme múltjának feltárása és tudatosítása vezeti, ami nem feledteti, hanem az eddiginél is inkább növeli a polgári nacionalizmus rendkívül ellentmondásos fejlődésének felkutatásához fűződő felelősségünket.

Horváth Pál

A konkrét szociológiai kutatási módszerek felhasználásának kérdései a jogtudományban*

I. *A konkrét szociológiai kutatások általános elméleti előfeltételei*

Amikor a szociológiai kutatási módszerekről beszélünk, természetesen, a társadalmi jelenségek kutatására jellemző módszereket tartjuk szem előtt,

Az a módszer, amely az összes társadalmi jelenségek vizsgálatánál felhasználható, így többek között az állammal, az állami szervek tevékenységével, valamint a jog kidolgozásával és felhasználásával kapcsolatos jelenségek vizsgálatánál is, ez a dialektikus materializmus módszere. A marxista dialektika módszere az állam és jog kutatásában lehetővé teszi az állami-jogi jelenségek egymás közötti, és a társadalmi fejlődés folyamata közötti kölcsönös kapcsolata feltárását, valamint az államban és jogban végbemenő, a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségei által meghatározott változások helyes megismerését. A dialektikus módszer arra tanít, hogy mindenféle fejlődésnek törvényszerű eredménye a mennyiségi változások minőségi változásba való átcsapása, és hogy a fejlődést úgy kell tekinteni, mint az ellentétek harcát, amely egyben a fejlődés folyamatának forrását és belső tartalmát képezi.

Természetes, hogy a mi konkrét szociológiai kutatásainkban is a történelmi materializmusnak a létről és tudatról, az alapról és felépítményről, a szabadságról és szükségszerűségről szóló tanításaiból kell kiindulniok.

Ezzel kapcsolatban nem lesz haszontalan megemlíteni V. I. Lenin egyes tanításait. K. Marx gondolatának nagy jelentőségét értékelve, miszerint a kommunista rend a fejlődésnek az alacsonyabb foktól a magasabb felé haladó folyamatában fog kialakulni, Lenin rámutatott, hogy Marx „ezúttal is következetesen alkalmazza a materialista dialektikát, a fejlődésről szóló

* Ford. Horváth Anna.

tanítást . . ."[1] A fejlődés folyamatával kapcsolatban Lenin azt írja, hogy „a fejlődés az ellentétek „harca", . . . s a világban végbemenő minden folyamat „megismerésének az a feltétele, hogy mint ellentétek egységét ismerjük meg".[2]

Ezek a gondolatok, mint V. I. Leninnek más elméleti következtetései is a társadalmi élet jelenségei megismerésének marxista dialektikus módszeréről, megalapozó jelentőségűek a szovjet jogelmélet és az államépítés gyakorlata számára.

A marxista—leninista filozófia általános módszertani alapjaiból, a dialektikus és történelmi materializmusból kiindulva, az állam és jog területén ki kell dolgoznunk a konkrét szociológiai kutatási módszereket.

Miután meghatároztuk a kutatás célját, előre kidolgozott különböző konkrét módszerekkel fel kell tárnunk, be kell szereznünk azokat a tényeket, számítási adatokat, körülményeket és más anyagokat, amelyeknek elemzése lehetővé teszi tudományos következtetések levonását. Ez a következtetés az objektív helyzetet fogja tükrözni abban az esetben, ha mentes lesz mindenféle elfogultságtól. Sőt, a következtetések akkor lesznek igazán objektívek, ha nem próbáljuk előre meghatározni a kutatás várható eredményét sem. Mert ha a konkrét szociológiai kutatáshoz úgy fogunk hozzá, hogy előre elkészített következtetésből indulunk ki, amelyet az életből, a gyakorlatból vett tényekkel kell alátámasztanunk, ebből csupán az előzetes következtetést bizonyító példák és illusztrációk gyűjteménye születhet. Sőt, a következtetéseknek a gyakorlat vizsgálatából kell fakadniok, nem pedig a vizsgálatokat kell a következtetések alá szerkeszteni. Így például, ha a járási végrehajtó bizottságok művelődésügyi osztályainak tevékenységét vizsgáljuk azzal az előre elkészített következtetéssel, mely szerint a társadalmi alapokon működő osztályok jobban dolgoznak, mint a státusba vett munkatársakból álló kulturális osztályok, úgy ebből a vizsgálatból semmiféle objektív következtetés nem vonható le. Ez egyszerű ténygyűjtemény, amely az előre elkészített következtetés alátámasztását hivatott szolgálni.

Sok olyan könyv és tanulmány látott napvilágot, amelyeket hasonló konkrét szociológiai módszerrel készítettek, s amelyek számos — az életre ráerőszakolt, a szocialista állam- és jogfejlődés tudományosan megalapozott folyamatával ellentétben álló — szubjektivista, voluntarista intézkedéshez nyújtottak elvi alapot. A jogirodalom e területen nem az utolsó helyet foglalja el.

Csupán a feltárt tények tudományosan megalapozott objektív értékelése vezethet helyes következtetések levonásához, melyek segítségével azután az élet, a gyakorlat fejlődését a helyes útra terelhetjük és megszabadíthatjuk a társadalmat és az államot a szubjektivizmusból folyó felesleges kiadásoktól. Az ilyen következtetések segítenek pontosan felmérni és számításba venni az államapparátus egyes láncszemeinek szervezetében és tevékenységében, a jogalkotásban és jogalkalmazásban megnyilvánuló objektív irányzatokat, nehézségeket és hiányosságokat.

Fontos megjegyezni, hogy a mi konkrét szociológiai kutatásaink akkor lesznek maximálisan hasznosak, ha mélyre nyúlnak és pontosan körülhatárolt elméleti irányban haladnak, mentesek a parádés maga-mutogatás és a tudományos határozatlanság hibájától.

Amikor a jogtudomány területén konkrét szociológiai kutatásokról beszélünk — nyilvánvalóan meg kell határoznunk e kutatások célját, gyakorlati módszereit, és a kutatásokra alapozott következtetések hasznosításának módjait. A konkrét jogszociológiai kutatások célja az állam és jog területén abban áll, hogy a szocialista társadalom és állam fejlődésének törvényszerűségeiből kiindulva tökéletesebbé tegyük az állam mechanizmusát és a jogot. Emellett e kutatások lényeges segítséget nyújthatnak mindazoknak a véletlenszerű, szubjektivista jelenségeknek feltárásához, amelyek a gyakorlatban fellelhetők és amelyeket helyenként az élet követelményeként, helyi vagy intézményi sajátosságként tüntetnek fel.

Ezek a kutatások fontos tényezőt jelentenek az elmélet és a gyakorlat kapcsolatában, fontos feltételt a kvalifikált, tudományosan megalapozott javaslatok kidolgozásában és gyakorlati megvalósításában.

Mindez természetesen elősegíti a jogtudomány és az élet, a kommunista építés gyakorlata kapcsolatának megerősödését, a tudomány gyakorlati hatékonyságának növekedését.

A konkrét kutatási módszerek a legkülönfélébbek lehetnek: az állami szervek gyakorlati munkájának közvetlen tanulmányozása, azoknak az iratoknak tanulmányozása, amelyekben e szervek tevékenysége kifejeződésre jut, emberekkel való beszélgetés, kérdőívek szétküldése majd elemzése, valamely jogi aktus hatékonyságának tanulmányozása a benne foglalt elv alkalmazása helyességének megállapítása céljából, a gazdaság-irányító apparátus különböző láncszemeinél tevékenységük gazdasági mutatóinak elemzése stb.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Állam- és Jogtudományi Intézete konkrét szociológiai kutatásai során sokat felhasznált már az említett módszerek közül, s ezek — véleményünk szerint — pozitív eredményekkel jártak.

[1] V. I. Lenin, Műveinek teljes gyűjteménye, (oroszul), 33. köt. 98. old.

[2] V. I. Lenin, Filozófiai füzetek, Budapest, Szikra, 1954. 340. old.

II. *A lefolytatott kutatásokkal érintett alapvető kérdések köre*

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Állam- és Jogtudományi Intézete rendelkezik bizonyos tapasztalatokkal az állam és jog problémáinak komplex szociológiai kutatása terén. Ilyen kutatásokat folytattak az Intézet munkatársai 1963—1964-ben a Belorussz SZSZK, a Baskír ASZSZK, a krasznodári határvidék területén, a voronyezsi, szaratovi, kijevi, moszkvai és tulai, 1965-ben pedig a Kazah SZSZK-ban és a gorkiji területeken.

Mindegyik kutatás részére külön programot dolgoztunk ki. Egy-egy ilyen program a kérdések egész komplexumát foglalta magába, olyan kérdésekét, amelyek egyrészt az Intézet tervtémáit, másrészt a vezető párt- és állami szervek kéréseit tükrözték. A témák jellege nagyrészt meghatározta azoknak a köztársaságoknak, határvidékeknek vagy területeknek kiválasztását, amelyekben a komplex vizsgálatot el kellett végezni. Így például a krasznodári határvidéken a mezőgazdaság irányításának kérdéseit, a mezőgazdasági rendeltetésű földek hasznosítását szabályozó jogi aktusok helyességét, a kolhozok és szovhozok tevékenységének szervezeti-jogi kérdéseit, a kolhoz-demokrácia hatékonyságát vizsgáltuk. A tulai és gorkiji területeken a helyi tanácsok és végrehajtó bizottságok szervezeti-tömegmunkáját, a tanácsoknak a gazdaság fejlődésére gyakorolt hatását, valamint az iparirányítás kérdéseit tanulmányoztuk. A Kazah SZSZK-ban a vizsgálat a problémák szélesebb körére terjedt ki: a helyi tanácsok munkája tökéletesítésének útjai, anyagi-pénzügyi bázisuk növelése, az államigazgatási apparátus szervezetének és munkamódszereinek tökéletesítése, a gazdasági kapcsolatok megjavítása az iparban, a dolgozók munkával kapcsolatos jogainak fokozott védelme, a dolgozók bevonásának formái az államigazgatási munkába. A gorkiji területen lefolytatott vizsgálat kiterjedt az ipari vállalatok vezetőségének szélesebb jogkörrel való felruházásával kapcsolatos problémákra, a vállalat-irányítás jogi szabályozásának megjavítására, a helyi tanácsok szerepének fokozására a gazdasági irányításban, az államigazgatási felelősséggel kapcsolatos törvényhozás hatékonyságára és helyességére.

Ezeknek a munkáknak az volt a célja, hogy mélyrehatóan tanulmányozzák a gyakorlatot a hasznos tapasztalatok általánosítása és elterjesztése érdekében, hogy feltárják az államapparátus szervezete és tevékenysége további tökéletesítésének útjait, hogy növeljék a társadalmi viszonyok jogi szabályozásának hatékonyságát.

Mindezekben a konkrét szociológiai módszerrel végzett vizsgálatokban a Jogtudományi Intézet tudományos munkatársain kívül részt vettek a jogi oktatási intézmények, valamint az egyes köztársasági és területi tudományos intézmények tudományos munkatársai, továbbá nagyon sok gyakorlati szakember a párt- és szakszervezeti apparátusból, a helyi tanácsok, minisztériumok, területi, városi és járási végrehajtó bizottságok, ellenőrzési és ügyészi szervek dolgozói.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a Szovjetunióban a kormányszervek, a hatalmi szervek és az államigazgatás apparátusában, a központi és a helyi bírósági, ügyészi szervekben igen sok jogász dolgozik, s köztük sok a jogtudományok doktora és kandidátusa. Például a Szovjetunió Legfőbb Ügyészének két helyettese, a Szovjetunió Legfelső Bíróságai Elnökének egyik helyettese, a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnöksége jogi osztályának vezetőhelyettese, valamint a Szovjetunió Minisztertanácsa jogi osztályának vezetője — a jogtudományok kandidátusai. A Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnöksége jogi osztályának vezetője pedig a jogtudományok doktora. Sok tudományos fokozattal rendelkező jogász dolgozik a szövetséges köztársaságok minisztertanácsai mellett működő jogi bizottságokban, az össz-szövetségi minisztériumok és a köztársasági minisztériumok jogi osztályain. A levelező aspiránsok között sok a bíró, ügyész, jogtanácsos, ügyvéd és a minisztériumok jogi osztályainak dolgozói. Közülük sokan aktívan részt vesznek a tudományos munkában és segítik a tudományos intézményeket a szociológiai kutatások megszervezésében és lefolytatásában.

A gyakorlati jogászok aktívájára támaszkodva a Jogtudományi Intézet az utóbbi években az alábbi kérdések körében végzett konkrét szociológiai módszerrel kutatásokat és terjesztett be ezek alapján javaslatokat a vezető párt- és állami szervek elé: a helyi tanácsok tevékenysége megjavításának útjai, a tanácstagok és a tanácsi álandó bizottságok munkájának aktivizálása. Az összegyűjtött és kritikailag elemzett anyag alapján az Intézet kidolgozta a járási, városi és községi tanácsok szabályzatainak tervezetét és ezeket az OSZSZSZK és a Kazah SZSZK kormányai elé terjesztette.

A tanácsok tevékenységének tanulmányozása mellett vizsgáltuk a különböző államigazgatási szervek gyakorlati munkáját is (minisztériumok, állami bizottságok és a vállalatok igazgatási tevékenysége). E vizsgálatok eredményeként következtetéseket vontunk le atekintetben, hogy javítani kell az államapparátus irányító tevékenysége jelenlegi tervezését, jogilag pontosabbá kell tenni az apparátus belső strukturális alegységei kölcsönös viszonyának meghatározását a felesleges levelezés, a munkában előforduló átfedések elkerülése végett.

Ezzel együtt bebizonyosodott az is, hogy elkerülhetetlenül ki kell dolgozni a különböző állami szervek közötti, valamint az állami és a társadalmi szervek közötti racionálisabb kapcsolatokat az igazgatás demokratizmusa fokozásának érdekében. Például, a minisztériumi kollégiumok tevékenységének tanulmányozása alapot ad annak állítására, hogy állományukat ki

kell egészíteni a rokon igazgatási szervek, valamint a megfelelő társadalmi szervezetek központi szerveinek képviselőivel. Ez lehetővé teszi, hogy növekedjék a kollégiumok függetlensége a szubjektív tényezőktől és ezzel növekszik képviseleti jellegük is. Az Intézet ezirányban is megtette a szükséges javaslatokat.

Azzal kapcsolatban, hogy a Szovjetunióban az utóbbi években nagy figyelmet fordítottak az elméleti kutatásokra és a gyakorlat elemzésére az iparirányítás területén, a Jogtudományi Intézet tanulmányozta azoknak a jogi aktusoknak hatékonyságát, amelyek az ipari vállalatok kötelezettségeit és jogait, valamint a felettes szervekkel és más vállalatokkal való kölcsönös viszonyukat szabályozzák. Megállapítást nyert, hogy a hatályos jog kevéssé segíti elő a vállalatok igazgatási, gazdasági és pénzügyi önállóságát. Ezt a jogi szabályozást gyökeresen meg kell változtatni a vállalatok és a vállalatvezetőség jogkörének kiszélesítése irányába, a dolgozói kollektívák szerepének és érdekeltségének növelése irányába, a tervezés, a gyártott termékek minősége, értékesítése valamint a nyereség növelése stb. tekintetében.

A gazdaság irányításával kapcsolatos témák tudományos vizsgálatára, és a konkrét szociológiai vizsgálatok során összegyűlt anyagokra alapozott következtetésekből kiindulva az Intézetnek azok a tudományos munkatársai, akik a kormánybizottságokban részt vesznek a jogszabályelőkészítő munkálatokban, egy sor olyan értékes javaslatot tettek, amelyeket azután felhasználtak a megfelő jogszabályokban, mint például a Szovjetunió Minisztertanácsa által nemrégen elfogadott Szabályzatban az állami szocialista termelő vállalatokról.

Megjegyezzük, hogy Intézetünk, a többi jogtudományi kutató intézet (a Szovjetunióban az állam és jog területén tudományos kutató munkával foglalkozik 4 moszkvai tudományos intézet, valamint a szövetséges köztársaságok tudományos akadémiáinak jogi intézetei vagy osztályai), és valamennyi egyetemi jogi kar dolgozói közül sokan tagjai a Szovjetunió, a szövetséges és az autonóm köztársaságok legfelső tanácsai és minisztertanácsai mellett működő törvényelőkészítő bizottságoknak. E bizottságokban kifejtett munkájukkal hozzájárulnak a jogszabályok jogi kultúrájának emeléséhez, s a jogszabályokon keresztül elősegítik a jogtudomány következtetéseinek és a konkrét szociológiai kutatások eredményeinek gyakorlati megvalósítását.

A Szovjetunió társadalmi és állami életében fontos helyet foglalnak el a dolgozók öntevékeny társadalmi szervezetei. Ezek tevékenységét és jogi helyzetét is vizsgáltuk a konkrét szociológiai kutatások során. Ezeknek a szervezeteknek tevékenysége átszövi a társadalmi élet minden szféráját, s ott, ahol ezt a tevékenységet állandó jelleggel irányítják a párt-, tanács-, szakszervezeti és komszomol szervek, pozitív eredményeket ad, beoltja az emberekbe az önigazgatás ismereteit, fokozza társadalmi felelősségérzetüket, s ugyanakkor elmélyíti bennük a kommunista ember vonásait.

Emellett a vizsgálat feltárta e társadalmi szervek tevékenységének hiányosságait is. Sok szervezet nélkülözi a megfelelő segítséget és irányítást. Vannak szervezetek, amelyek teljesen tétlenek, vagy más szervezetekkel párhuzamos funkciót teljesítenek és ezzel lényegében bonyolultabbá teszik a munkát. Etekintetben nagy jelentősége van annak, hogy a tanácsok ellenőrzik az öntevékeny társadalmi szervezetek megalakítását és tevékenységét. Az azonban nem tekinthető helyesnek, ha a helyi hatalmi szervek vezető szerepüket arra korlátozzák, hogy megalkotják az öntevékeny szervezetek szabályzatát. Ezeket a szabályzatokat a területi, városi és járási tanácsok végrehajtó bizottságai, valamint a területi pártszervek adják ki. Az ezek által a szervek által kibocsátott okiratok jogi kultúrája nem mindig magas színvonalú. Egyes társadalmi szervezetek nem is rendelkeznek szabályzattal. Az öntevékeny szervezetek munkájával kapcsolatos szabályzatok kibocsátásában megnyilvánuló szervezetlenség eredményeképpen azután létrejönnek olyan szervezetek is, amelyek csupán más szervek munkáját másolják.

A helyi gazdasági és kulturális életben sok helyen észlelhető a tömegszervezetek munkájában a párhuzamosság és ennek folytán a hatékonyság alacsony színvonala. Így például a népművelés és a felnövekvő nemzedék nevelése területén működnek az iskolák szülői munkaközösségei, az üzemi és a helyi szakszervezeti bizottságok mellett megalakított társadalmi gyermek- és ifjúságvédelmi tanácsok, a család és az iskola támogatására létrehozott tanácsok, a kommunista nevelést támogató tanácsok, a szülői becsületbíróságok, az apák tanácsa stb. Ugyanezekkel a kérdésekkel foglalkoznak azonban a lakó-, utca- és tömbbizottságok is, az öregek tanácsai, a nyugdíjasok tanácsai, a nőtanácsok, a SZKP RB mellett működő tanácsok és bizottságok stb.

Arra a meggyőződésre jutottunk, hogy az öntevékeny szervezetek munkájában fellelhető átfedések és szervezetlenségek elkerülése érdekében egységesíteni kell megalakításuk rendjét. Úgy gondoljuk, hogy a társadalmi szervezetek tevékenységében mutatkozó komoly hibák és egyenetlenségek elkerülése végett éppen ideje, hogy egységes köztársasági szabályzatokat bocsássunk ki ezekre a szervezetekre vonatkozóan.

Az elméleti és konkrét szociológiai vizsgálatok eredményeként a szovjet jogtudomány képviselői több javaslatot dolgoztak ki és terjesztettek a vezető állami szervek elé az állami szervek rendszerének és hatáskörük szabályozásának tökéletesítése tárgyában, az államjogi, államigazgatásjogi, polgári jogi, kolhozjogi, földjogi stb. törvényhozás tökéletesítése érdekében. Így az utóbbi két évben Intézetünk munkatár-

sai előterjesztettek több olyan javaslatot, amelyet a vezető állami szervek elfogadtak és megvalósítottak a helyi tanácsok, az ipari vállalatok, a végrehajtó bizottságok igazgatási osztályai jogi helyzetének megjavítására vonatkozóan. Emellett javaslatokat tettünk a vízügyi-, a földhasználati-, természetvédelmi stb. törvényhozás módosítására is.

Mindazokban az esetekben, amikor elfogadják a jogtudomány képviselőinek valamely javaslatát, őket bízzák meg a vonatkozó jogszabály tervezetének kidolgozásával. A legfelső állami szervek elé terjesztett javaslatok többnyire már az előre kidolgozott jogszabálytervezetet is tartalmazzák. Hangsúlyozzuk, hogy a Szovjetunióban a jogtudósok a legaktívabban részt vesznek a fontosabb jogszabályok (törvények, törvényerejű rendeletek, kormányhatározatok) előkészítésében. Viszonylag gyakori eset, hogy ők töltik be a jogszabálytervezetek előkészítésével megbízott munkabizottságok elnöki tisztét. A komoly elméleti következtetések jogszabályban történő realizálásának lehetőségei igen jelentősek. Sajnálatos körülmény azonban, hogy a Szovjetunióban a jogtudomány és a jogtudósok még mindig elmaradnak a gyakorlat igényei mögött, nem nyilvánítanak kellő kezdeményezést az elméletileg indokolt és gyakorlatilag aktuális javaslatok felvetésében.

III. *Következtetések*

Az elmondottakból levonhatunk néhány következtetést.

Először, munkánkat úgy tekintjük mint kezdetet, és még sokat kell tennünk azért, hogy az egyes konkrét szociológiai vizsgálatok felhalmozódott tapasztalatait kritikailag átgondoljuk és tovább gyarapítsuk.

Másodszor, a konkrét szociológiai vizsgálatok módszereit tökéletesíteni kell, többek között hasznos lenne szélesebb körben alkalmazni a jogi kísérleteket. A kísérlet igen hasznos módja lehet a tudományos következtetések gyakorlati ellenőrzésének. Lehetővé teszi, hogy bizonyos területen vagy egyes szervek rendszerében megvalósítsanak és a gyakorlatban ellenőrizzenek meghatározott szervezeti és jogi intézkedéseket. Az utóbbi évek gyakorlatában előfordultak hasonló kísérletek. Így például a vállalati egyesülések (firma) eredetileg kísérleti céllal, tapasztalatszerzés céljából jöttek létre, s a felhalmozódott tapasztalatok mértékében kezdett nőni tevékenységük területe, az irányításuk alatt álló termelés szférája. Igaz, ez sem zajlott le minden hangoskodás és jogi nihilizmus nélkül.

Intézetünk javasolta, hogy folytassanak le ilyen kísérletet a Kazah SZSZK-ban. Szemipalatinszk városban javasoltuk megalakítani kísérleti céllal a városi tanács elnökségét, amelynek az lenne a feladata, hogy irányítsa a tanácsülések munkáját, szervezze a tanácstagok munkáját, ellenőrizze a tanácsülésen hozott határozatok végrehajtását, a választók megbízatásainak teljesítését, segítse a tanácstagokat kötelezettségeik ellátásában. A területi párt- és állami szervek támogatták ezt a javaslatunkat.

Megjegyezzük, hogy a Szovjet állam történetében már ismeretesek hasonló jogi kísérletek. Így például 1921-ben kísérleti céllal került alkalmazásra a természetbeni díjazásról szóló dekrétum.[3] 1923-ban célszerűnek mutatkozott bizonyos kísérlet alkalmazása a M-P. F. (Munkás-Paraszt Felügyelet) munkája tekintetében.[4] Éveken át működtek a kísérleti minta-körzetek és területek, amelyekben ellenőrizték annak a közigazgatási-területi reformnak egyes elképzeléseit, amelynek feladata lett, hogy a régi kormányzóságok helyett új területeket, a régi járások (ujezd) helyett új körzeteket hozzon létre.

Harmadszor, szélesebb körben kell felhasználni a kérdőíves módszert. Ezt a kutatási módszert mi igen ritkán alkalmaztuk. A kérdőívek igen jól felhasználhatók közvéleménykutatásra az egyes állami szervek szervezete és tevékenysége tekintetében, a jogszabályok tökéletessége vagy hiányosságai tekintetében. A történelem számon tartja azt a Lenin által aláírt szabályzatot a társadalomtudományok szocialista akadémiájáról, amely kötelezővé teszi a kérdőíves közvéleménykutatást.[5] Nem szabad elfelejteni Leninnek azt a kitűnő utalását, amely károsnak nevezi azokat a bürokrata-légvárépítő javaslatokat, amelyek nem veszik figyelembe az emberek véleményét, nem vetik össze a közvéleményt az objektív tapasztalatokkal, a statisztika adataival.[6]

Negyedszer, igen fontos, hogy kutatásainkban támaszkodjunk a statisztika adataira, annak legszélesebb értelmében (választások eredménye, az államapparátus összetétele, gazdaság, népművelés, egészségügy, jogsértések stb.). A konkrét szociológiai kutatások különböző módszereivel feltárt, a gyakorlati anyagra alapozott, a statisztika adataival alátámasztott tudományos következtetések és javaslatok jóval meggyőzőbbek.

Ötödször, a kidolgozott és beterjesztett javaslatokat feltétlenül meg kell valósítani. A tudományos következtetések realizálása nélkül erőfeszítéseink kevés hasznot hoznak, vagy teljesen haszontalanok. Következtetéseink gyakorlati megvalósításának folyamata bonyolult, nehéz, állhatatosságot, kitartást és türelmet igénylő folyamat.

Lunyev, A. J.

---

[3] Az OSZSZSZK Törvényeinek és rendeleteinek gyűjteménye, (oroszul), 1921. N° 28. 156. old.

[4] Az SZKP határozatai, Budapest, Szikra, 1954. I. rész, 840. p.

[5] Az OSZSZSZK Törvényerejű rendeleteinek gyűjteménye, (oroszul), 1918. N° 49. 573. old.

[6] V. I. Lenin, Műveinek teljes gyűjteménye, (oroszul), 42. köt. 284. old.

A szállítási szerződések új rendszere

I.

A gazdasági irányítás új módszereinek szükségességéről s az ezzel kapcsolatosan megoldandó kérdésekről az utóbbi időben — vagy másfél év óta — sokat olvashattunk és hallhattunk s tudjuk azt is, hogy ugyanezzel a problémával behatóan foglalkoznak a többi szocialista országban is. Az „új mechanizmus"-nak ma már egész irodalma van.[1] Ebből és a ma már egyre gyakoribb hivatalos megnyilatkozásokból a közvéleményben — elsősorban természetesen a gazdasági munkakörben foglalkozók és ilyen iránt érdeklődők körében — többé-kevésbé határozott kép alakult már ki az új elgondolások lényegéről, jelentőségéről, a még vitatott kérdésekről, megoldandó problémákról, valamint arról is, hogy ha az új rendszer „küszöbön áll" is, az egész gazdálkodásra, illetőleg annak irányítására kiterjedő érvényesítéséhez, fokozatos bevezetéséhez még egy-két évre van szükség. Érthető viszont az a türelmetlenség is, amellyel a közvéleményben a sok vita és cikkezés után már „konkrétum"-okat is szeretnének látni, különösen miután úgy látszik, hogy az új elgondolások lényegét, alapvető irányát illetően egyetértés áll fenn a gazdasági vezetők, elméleti és gyakorlati közgazdászok között.

Konkrét elhatározások természetesen már születtek is a gazdasági élet különböző területein. Egy részük bizonyára külső formában, jogszabályként is napvilágot fog látni. Ezek sorában, mint legjelentősebbet kell értékelnünk a közelmúltban már meg is jelent kormányrendeletet [10/1966. (II. 14.) Korm. sz.], amely szerény cím *(„A szállítási szerződésekről")* alatt a termékforgalom lebonyolításának *az eddigitől alapvetően eltérő szabályozását* tartalmazza s az új gazdaságirányítási elgondolásoknak és elhatározásoknak megfelelő szemléletet tükröz. Mindjárt előre kell bocsátani, hogy ez a jogszabály is csak szeptember 1-ével lép hatályba, hiszen a végrehajtás előkészítése (gondoljunk csak az új szakmai szállítási alapfeltételek megállapítására és ennek kapcsán a „tárcavélemények" egyeztetésére!) nem kis gondot jelent és nem kevés időt igényel. Mégis helyes volt, hogy az alapjogszabályt már hatálybalépése előtt hónapokkal közzétették, mert az új alapelveknek jogszabályként való publikálása e téren lezárja a további felesleges vitákat, szilárd alapot s megfelelő időt ad a további alapos előkészítéshez s a hatálybalépés időpontjától függetlenül is a folyó szerződéskötéseknél már helyes irányban orientál. Emellett, mint az új mechanizmus készülő egész fogaskerékrendszerének egyik már elkészült eleme, nyilván serkentőleg hat a többi alkatrész kidolgozására is és segíti azt.

A szállítási szerződések rendszerének meghatározott elvi alapokon való felülvizsgálatára a Gazdasági Bizottság még 1964-ben (10186/1964. sz.) utasította a Központi Döntőbizottság elnökét és az Országos Tervhivatal elnökét, legfontosabb alapelvként azt jelölvén meg, hogy a szerződési rendszer is minél jobban biztosítsa *a termelésnek a valóságos szükségletekhez való alkalmazkodását.* Az igen alapos előkészítés után elkészült jogszabálytervezetet a Gazdasági Bizottság 1965 novemberében (10211/1965. sz.) a rendezés alapjául elfogadta, majd a még le nem zárt részletkérdéseknek egyeztetése után a kormány elrendelte az új jogszabály közzétételét.

A jogszabály előkészítésében a természetesen főszerepet játszó Központi Döntőbizottság mellett kezdettől fogva aktívan részt vettek az Országos Tervhivatal, a Magyar Nemzeti Bank, az Igazságügyminisztérium, továbbá az Állam- és Jogtudományi Intézet, valamint a Közgazdaságtudományi Egyetem képviselői is.

Az alábbi összefoglalásnak célja az, hogy nagy vonalakban elsősorban az új jogszabály *gazdasági* jelentőségére hívja fel a jelen folyóirat olvasóink — tehát elsősorban *jogászoknak* — a figyelmét. A jogászok számára természetesen merőben jogi szempontból is igen figyelemreméltó ez az új jogalkotás, amelyet különben érdemes összehasonlítani nemcsak a hatályát vesztő magyar, de más szocialista országbeli, hasonló tartalmú jogszabályokkal is. Az új szabályozás kapcsán már felmerült és még felmerülő számos jogi problémáról bizonyára még olvasni fogunk e folyóirat hasábjain is.[2] A magam részéről az alábbiakban elsősorban gazdasági szemszögű átteikntést igyekszem adni, abban a reményben, hogy az új mechanizmussal összefüggő gazdaságpolitikai indítékok előtérbe helyezése megkönnyíti a konkrét rendelkezések megértését. Az ismertetésben az eddigi szabályozással szemben *újként jelentkező elemek* kiemelésére törekszem és szorítkozom.

[1] A cikk összeállításakor figyelembe vettem és felhasználtam olyan gondolatokat, javaslatokat is, amelyek a szállítási szerződési rendszer felülvizsgálata során felmerültek s részben publikáltattak. Az irodalmat illetően egyébként vö. *Kálmán Gy.:* Az irányítási mechanizmus és a szállítási szerződési rendszer. Pénzügyi Szemle, 1964/10. — *Filipszky Z.:* A szállítási szerződések reformja elé. Pénzügyi Szemle, 1965/5. — *Görgey M.:* A szállítási szerződési rendszer reformja. Döntőbíráskodás, 1965/8. — *Kálmán—Makláry:* A szállítási szerződések rendszere. Figyelő, 1965. aug. 18. — *György E.:* Megjegyzések a szállítási szerződési rendszer reformjához. Döntőbíráskodás, 1965/11. — *Karlócai J.:* Gondolatok a szállítási szerződési rendszer reformjához. Döntőbíráskodás, 1965/12. — *Csanádi Gy.:* Az állami vállalatok közt létrejött szerződések időszerű problémái, 1965. (Referátum a szegedi egyetemi polgári jogi konferencián.)

[2] Itt jegyzem meg, hogy a *„Döntőbíráskodás"* legközelebbi számaiban több cikk fog foglalkozni az új szabályozás gyakorlati alkalmazásának legfontosabb kérdéseivel.

II.

Az új rendezés alapjául elfogadott legfontosabb alapelveket az áttekinthetőség érdekében — a jogi szabályozás technikai-célszerűségi szempontok által meghatározott struktúrájától függetlenül — az alábbi címek szerinti tagolásban ismertetném: A *szükségletre* termelés elve. — A szerződéses kapcsolatban a *megrendelői* érdekek előtérbe helyezése. — *Az anyagi ösztönzők* fokozásának lehetősége. — *A felelősség fokozása* szerződésszegések esetén. — *Új szerződési formák* a vállalati gazdasági kapcsolatokban. — A felek *rendelkezési jogkörének* bővülése. Néhány *vitatható* megoldás.

A szükségletre termelés elve

1. A szállítási szerződés jelenleg még hatályos szabályozása [Ptk XXXV. fej., 50/1955. (VIII. 19.) MT sz. r. és a 155/1955. (VIII. 19.) KDB eln. ut.] szerint a szerződés alapja a jóváhagyott terv s a szerződés megkötése ezen az alapon *kötelező.* Az említett jogszabályok elvi alapja az az akkori — mai viszonyaink között nem helytálló — gazdaságpolitikai meggondolás volt, hogy a tervek kifejezői a szükségleteknek. Emellett az akkori gazdaságpolitikai célkitűzések is (amelyeknek középpontjában az ipar s ezen belül is különösen a nehézipar gyorsütemű fejlesztése volt) inkább a termelés mennyiségi növelését, mintsem a minőségi követelményeket és az értékesítési lehetőségeket helyezték előtérbe, s a termelő vállalatok a piaci viszonyoktól többékevésbé függetlenül és a kockázat vállalása nélkül kötötték le kapacitásukat. A szállítási „szerződés" — elnevezése ellenére — sokkal inkább volt a tervutasítások (mutatószámok) végrehajtásának merev adminisztratív eszköze, mintsem olyan gazdasági tartalmú megegyezés, amely a terv célkitűzéseinek a szolgálatában áll ugyan, de rugalmasan alkalmazkodik a reálisan létező piaci viszonyokhoz.

Az új szabályozás közgazdasági kiindulópontja az — és ezt hangsúlyozzák a bevezető alapelvek is (1. §) —, hogy a szállítási szerződések rendeltetése a *szükségleteknek a kielégítése,* a szükségletek pedig elsődlegesen a *felhasználói* (fogyasztói) igényekben jelentkeznek. A szerződés alapja a *konkrét szükséglet,* attól függetlenül, hogy az valamelyik szerződő fél tervfeladatában szerepel-e vagy sem. A megrendelőnek alapvető kötelessége (és az alábbiak szerint érdeke is), hogy kellő időben gondoskodjék a szükséglet helyes felméréséről, a szállító kötelessége viszont, hogy a megrendelő szükségletét korszerű, jóminőségű termékekkel, kellő időben kielégítse. (3. §)

A szállítási szerződés és a terv közötti eddigi merev, formális kapcsolat megszűnik s ennek megfelelően módosíttattak a Ptk-nak egyes rendelkezései is. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez *nem jelenti a népgazdasági tervtől való elszakadást.* Hiszen a szükségletek mérlegelése a népgazdasági terv kidolgozásának továbbra is elengedhetetlen eleme. Másrészt a reális szükségletek felmérése alapján kötött szerződések elősegítik a népgazdasági tervezés megalapozását s ennek eredményeképpen maguk a tervek is reálisabban tükrözik a tényleges szükségleteket.

2. A szerződő feleknél az eddig is megkívánt *együttműködési elv* az új rendezésben a szükséglet kielégítési elv előtérbekerülésének megfelelően bővül s akként került megfogalmazásra, hogy a feleknek a szerződés megkötésekor és teljesítésekor egyaránt szem előtt kell tartaniok a népgazdasági érdeket, a társadalmi tulajdon védelmének és gyarapításának követelményét, továbbá a *szükségleteket* és a másik fél feladatát. Az együttműködés megköveteli, hogy a felek már a szerződéskötés előtt is kölcsönösen tájékoztassák egymást tapasztalataikról. (4. §)

3. A „szükségleti elv" érvényesítésének logikus következménye az is, hogy az új szerződési rendszerben a *szerződéskötés időpontja és tartama* nem igazodik a naptári évhez, illetőleg a tervek jóváhagyásához és a tervidőszakok lejártához, hanem a szállítási szerződéseket időbeli szempontból is a *szükségletek* determinálják. Az új jogszabály tehát a szerződéskötést nem kapcsolja tervidőszakok kezdetéhez, a szerződési időtartamot nem a tervidőszaktól teszi függővé és nem mondja ki a szerződések év végig nem teljesített részének meghiúsulását sem. A szükségletkielégítési elvből következik, hogy az új rendszerben a szerződéseket a tervjóváhagyás idejétől és a *tervidőszaktól függetlenül olyan időpontban és időtartamra* kell létrehozni, amely a *szükségletkielégítés* érdekeinek és a termelési lehetőségeknek a legjobban megfelel. (8. §)

A megrendelői pozíció erősítése

1. Az eddigi szállítási szerződési rendszert a szállító jogi pozíciójának aránytalanul, de ma már indokolatlanul előnyös volta jellemezte. Ismét a szükségletkielégítési elvnek, mint a szállítási szerződési rendszer alapvető rendeltetésének a folyománya a *megrendelői* (fogyasztói, felhasználói) *pozíció erősítése,* hiszen az optimális termelés meghatározója — mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt — a fogyasztóval (felhasználóval) közvetlenül kapcsolatban álló, tehát az igények reális felmérésére elsősorban hivatott megrendelő. Ugyanakkor az új rendszerben a megrendelő számára biztosított előnyösebb pozíció *fokozott felelősséget* is jelent a szükségletek helyes felmérésénél és a helyes időpontban való megrendelés tekintetében, másrészt fokozott *kockázatvállalást* feltételez a megrendelő részéről a folyamatos áruellátás és a helyes készletgazdálkodás tekintetében.

2. A megrendelő „előnyösebb" pozíciója elsősorban abban jelentkezik, hogy konkrét *szer-*

ződéskötési kötelezettsége, amely eddig egyenes folyománya volt a jóváhagyott tervnek, *megszűnt* s szerződéskötésre döntőbizottsági úton sem kötelezhető. Szerződéskötési kötelezettség természetesen továbbra is terheli abban a közvetett, általános értelemben, hogy a szükségletek reális felmérése alapján a „megfelelő intézkedéseket" megtenni köteles (3. §), ami gyakorlatilag a szükségletkielégítésnek elsősorban szállítási szerződésekkel való biztosítását jelenti. De hogy konkrétan *mire* és *mikor,* továbbá milyen *időszakra* és *milyen ütemezés* szerint kíván szerződést kötni, ez a jövőben nem a tervtől, hanem saját elhatározásától függ. Sőt az új szabályozás nem zárja ki a lehetőségét annak sem, hogy a megrendelő igénye *szállítási szerződés kötése nélkül,* „raktárról" elégíttessék ki, az adásvételi szerződés szabályai szerint. (66. §) Ez a lehetőség természetesen nem fogja nélkülözhetővé tenni a későbbi időpontban való szállítás biztosítására irányuló „szállítási szerződések" kötését, sőt nyilván ez marad továbbra is az uralkodó szerződéstípus.

Ami viszont a *szállítói oldalt* illeti: bármennyire természetesnek és az új gazdaságirányítási módszerekkel összhangban állónak látszanék a szerződési kényszernek ezen az oldalon való megszüntetése is, ez idő szerint — mindaddig, amíg a termelés legfontosabb területein a „szűk" kapacitás a jellemző s amíg az új irányítási rendszer által létrehozandó anyagi ösztönzők konkrétan ki nem alakulnak — a termékek széles körénél fenn kell tartani a *szállító szerződéskötési kötelezettségét.* De az új szabályozás már most lehetőséget biztosít arra, hogy a termékeknek olyan körénél (ez a kör a fejlődés során nyilván egyre bővülni fog), ahol a szükségletkielégítés elsődleges érdekét a termelői kapacitások korlátozott volta nem veszélyezteti, a vállalatok közti kapcsolatokban a kereskedelmi módszerek kerüljenek alkalmazásra olyan értelemben is, hogy a szállítót se terhelje konkrét szerződéskötési kötelezettség. Jóllehet ez a lehetőség ez idő szerint még csak a termékeknek viszonylag szűk körénél áll fenn, az új rendelet perspektívában már ezt az elméletileg helyes álláspontot tükrözi, de ugyanakkor — az említett okból — felhatalmazza az Országos Tervhivatal elnökét a termékek ama körének meghatározására, amelyekre vonatkozóan a szállítót szerződéskötési kötelezettség terheli. Ilyen termékek tekintetében is megtagadhatja azonban a szállító a szerződéskötést, ha bizonyítja, hogy a szerződés teljesítésére nem képes vagy az sértené a népgazdaság érdekét. Ha a szállítót szerződéskötési kötelezettség terheli, a döntőbizottság a *megrendelő kívánságára* (a népgazdaság érdekében enélkül is) kötelezheti a szállítót a szerződés megkötésére. (7. §).

Ha a szállítót szerződéskötési kötelezettség terheli, a megrendelő felhívása alapján — bírságolás terhe mellett — *köteles ajánlatot tenni* vagy szerződéstervezetet küldeni. Ha a megrendelő szerződéskötési nyilatkozatára határidőben nem válaszol, a szerződés a *megrendelő által közölt tartalommal* létrejön. (11—12. §-ok)

3. Előfordulhat természetesen, hogy a megrendelő ajánlatkéréskor vagy éppen szerződéskötési nyilatkozatának megtételekor nem helyesen mérte fel a szükségleteket vagy a helyes felmérés ellenére utóbb objektív körülmények okoznak változást. Hogy a szerződés a megkötéskor valóban a szükségletnek a „hordozója" legyen, a megrendelőt — az új szabályozás szerint — megilleti az a jog, hogy szerződési nyilatkozatát a szerződés létrejöttéig *bármikor visszavonhatja,* de ilyen esetben a másik félnél felmerült költségeket köteles megtéríteni. (12. §) Sőt — hacsak a szakmai szállítási alapfeltételek eltérően nem rendelkeznek — *a már létrejött szerződéstől* is egyoldalúan és kötbérmentesen *visszaléphet* (elállhat) a megrendelő! A szállítónál felmerült költségeket (ráfordítást) természetesen ilyen esetben is meg kell térítenie, éspedig a vétkességre tekintet nélkül. Ha azonban az elállás valamelyik fél felróható magatartására vezethető vissza, a szerződésszegés következményei állnak be (kötbér- és kártérítési felelősség). (23. §)

Természetesen továbbra is megilleti a megrendelőt az elállási jog a szállító részéről való késedelmes vagy hibás szolgáltatás esetében, ha a teljesítés többé nem áll érdekében. (37, 40, 43. §-ok)

4. Az új szabályozás elejét akarja venni az ún. *előszállítás* népgazdaságilag káros következményeinek. A szerződések éves és negyedéves kötelező rendszerében az a gyakorlat alakult ki, hogy a szállítók a késedelmi kötbér elkerülése érdekében nem vállaltak ütemezést, hanem teljesítési időnek a tervidőszak végét kötötték ki, ugyanakkor azonban biztosították az előszállítás jogát. Az időelőtti szállítás a megrendelőnél a raktározási stb. költségeken kívül gyakran okozott súlyos zavarokat. Lehetnek viszont olyan esetek is, amikor a kikötött időpont előtti szállítás a szükségletkielégítés biztosítása szempontjából indokolt. Az új szabályozás főszabályként *tiltja* ugyan az *előszállítást* (hacsak a szállítási alapfeltételek egyes területeken eltérően nem rendelkeznek), de mégis módot ad arra, hogy a megrendelő a beleegyezése nélkül idő előtt szállított árut teljesítésként átvegye. Ha erre nem hajlandó, akkor is köteles a terméket felelős őrzésbe venni anélkül, hogy a vételárat a teljesítési határidő előtt megfizetné. Emellett — minden külön kikötés nélkül is — napi fél ezrelék *előszállítási díjat* igényelhet, ami az őrzéssel előállott költségek és károk összegén felül jár. (30. §)

5. A teljesítés helye — az új, a korábbitól eltérő szabályozás szerint — ott van, ahol a szállító, illetőleg a fuvarozó a terméket a megrendelőnek átadja, s minthogy a kárveszély csak az átadással száll át, a fuvarozás során keletkező, nem vétkesen okozott károkat többé *nem a meg-*

rendelőnek kell viselnie. E szabályozástól a felek megállapodással eltérhetnek. (28. §)

Az eddigi szabályozás szerint a szállító a saját telephelyén történt átadással eleget tett teljesítési kötelezettségének. Nem fűződik tehát közvetlen anyagi érdeke ahhoz, hogy a termék (az áru) megfelelő csomagolásban, megfelelő fuvareszközön történő gondos elhelyezéssel, fuvarozási módozattal és szállítási útvonalon jusson el a megrendelőhöz, hiszen az ellenértéket a teljesítésnek saját telephelyén történt megvalósításával már beszedheti, tekintet nélkül arra, hogy a szállítmány milyen időpontban, milyen állapotban érkezik a megrendelőhöz. Ez a rendszer a megrendelőre hárít olyan gazdasági következményeket, amelyek elhatározásától és tevékenységétől függetlenek, illetőleg, amelyek elhárítására sem rendelkezési joga, sem tényleges lehetősége nincs.

Az eddigi szabályozást meg kellett változtatni azért is, mert az ellentétes az önálló elszámolás elvéből folyó azzal a követelménnyel is, hogy a károk és költségek elsődleges viselője az legyen, akinek érdekkörében azok felmerültek.

Az új szabályozás a szállítót arra fogja ösztönözni, hogy a terméket vagy az árut olyan módon juttassa el a megrendelőnek, hogy az a legkevesebb költségráfordítással járjon, mégis a legbiztonságosabban és a leggyorsabban rendeltetési helyére kerüljön.

Megjegyzendő, hogy a szocialista országok a szállítási szerződések rendszerének újraszabályozása során általában ugyancsak eltértek a teljesítés helyének eddigi hagyományos szabályozásától. Másrészt a nemzetközi vétel egységes szabályozása tárgyában *Hágában* 1964-ben elfogadott egyezmény (amelyet Magyarország is aláírt, bár még nem ratifikált) főszabályként — helyközi vételnél — ugyancsak a *megrendelő helyét* jelöli meg a teljesítés helyeként.

6. A megrendelői érdekvédelmet s ezen keresztül a szükségletkielégítési elvet szolgálja az az új rendelkezés is, amely szerint a megrendelő *hibás teljesítés* esetén — ha egyben szavatossági igényt érvényesít — az *ellenszolgáltatást visszatarthatja,* ill. visszakövetelheti. Ha azonban a hibás teljesítés nem akadálya a rendeltetésszerű célra való felhasználásnak, a kifogás rendezéséig az ellenszolgáltatásnak csak arányos részét, legfeljebb 20%-át tarthatja vissza. (42. §)

Ez a rendelkezés nyilván arra ösztönzi majd a szállítót, hogy a szállított árut mielőbb rendeltetésszerű célra használható állapotba hozza, illetőleg, hogy a kisebb hibákat is mielőbb kijavítsa.

7. Itt említjük meg — bár ez kivételesen nem a megrendelőnek, hanem a szállítónak a pozícióját erősíti —, hogy a *szállítót is* illetheti *visszatartási jog.* Nevezetesen a szállító a megrendelőtől a pénzügyi fedezet előzetes biztosítását kérheti, ha az ellenszolgáltatás időben való teljesítése veszélyeztetve van, különösen azáltal, hogy *a)* a megrendelőnek pénzügyi fedezethiány miatt a szállítóval szemben kiegyenlítetlen tartozása áll fenn, *b)* egy éven belül előfordult, hogy a megrendelő esedékes tartozását pénzügyi fedezet hiánya miatt kellő időben nem tudta kiegyenlíteni.

A szállító ilyen esetekben (és más fel nem sorolt olyan esetben is, amely reális veszélyt jelent a fizetés időben teljesítését illetően) a szolgáltatást mindaddig visszatarthatja, amíg a megrendelő a fedezetet nem biztosítja. A fedezet biztosítására adott megfelelő határidő lejárta után a szállító a szerződéstől elállhat. (31. §)

Új anyagi ösztönzők

1. Az új mechanizmus egyik központi problémája az *árak* gazdasági jelentőségének a növelése olyan értelemben, hogy azok gazdaságos termelésre ösztönözzenek. E komplex problémának a megoldása természetesen történhetett meg a szállítási szerződés újraszabályozása kapcsán. Mégis az eddigitől eltérő szemléletben foglalkozik az új szabályozás a szállított termékek *árának* a kérdésével is. A most még formailag hatályos rendszer szerint az ár nem is érvényességi eleme a szállítási szerződésnek. E szabályozás idején ui. a hatósági árak szerepe szinte kizárólagos volt, másrészt az akkori szemléletben a tervfeladat teljesítésének nem lehet akadálya a konkrét jogügylet gazdaságtalan volta.

Az új rendszerben az *ár* a szállítási *szerződés lényeges* kelléke. (18. §) Az árban (de legalább a tájékoztató árban, amelyet a végleges ár legfeljebb 20%-kal haladhat meg) tehát a feleknek meg kell egyezniök. Az árakra különben a hatósági rendelkezések irányadók. (20. §)

2. Ha a szerződő felek valamelyike „a szokásostól eltérő", „különleges" előnyöket kíván biztosítani, nevezetesen olyanokat, amelyek az egy-egy iparágban szokásosaktól az egyik fél előnyére vagy hátrányára lényegesen eltérnek (szokásosnál rövidebb határidő, egyébként gazdaságtalan tételnagyságok szállítása, különleges minőségi kikötések, a rendelésnek a szokásosnál korábbi időben való közlése, bizonyos hibaszázalék eleve elfogadása stb.), *felárban,* illetőleg *árengedményben* állapodhatnak meg. (21. §) Eddig ilyenfajta kikötéseket leginkább csak adminisztratív úton lehetett kicsikarni. Remélhető, hogy a most rendszeresített anyagi ösztönzők a hatósági beavatkozásnál hatásosabbak lesznek az egyedi igények honorálása irányában.

A felelősség fokozása szerződésszegés esetén

1. A felelősségi rendszer szigorítása is az anyagi érdekeltség ösztönző hatásán keresztül illeszkedik bele az új szemléletű szállítási rendszerbe. Ebben a gondolatkörben itt is említhető volna az *előszállítási* díj új intézménye, valamint hibás teljesítés esetén a megrendelőt a vételár

tekintetében megillető *visszatartási jog,* amelyekről fentebb, mint a megrendelői pozíciót erősítő új rendelkezésekről már szóltunk.

2. A mindkét oldalon ható „negatív" anyagi ösztönzők közül legfontosabbként a kötbérkulcsok radikális (100%-os) emelését kell említenünk. Az új szabályozás szerint a törvényes kötbérmaximum általában 20%, az eddigi 10%-kal szemben. (49. §) A tapasztalatok szerint ui. a kötbérek — az iddigi mérték szerint — a termelési értékhez viszonyítva alig jelentettek komolyan érezhető szankciót.

A kötbérkulcsok emelése önmagában természetesen nem elegendő a hatékonyság fokozásához. Ehhez annak a biztosítása is szükséges, hogy a nyereségrészesedési rendszer a kifizetett vagy beszedett kötbérek alakulására az eddiginél érzékenyebben reagáljon. E kérdés gyakorlati megoldása — GB határozat alapján — folyamatban van.

Új rendelkezés a kötbérek terén az is, hogy a kötbérnek csak a *fele* jár, ha a szerződésszegő azt az esedékességtől számított harminc napon belül befizeti. (50. §) Ez a nálunk új intézmény — külföldi tapasztalat szerint is — a kötbérezés hatékonyságát remélhetőleg növelni fogja, éspedig elsősorban azáltal, hogy a „bűn"-t *hamar* követi a „bűnhődés". Túlzott az az aggály, hogy az önkéntes fizetés esetére adott kötbérkedvezmény arra ösztönözné a vállalatokat, hogy a nagyobb összeg fizetésének kockázata helyett az általuk alaptalannak tartott kötbérigényt is elismerjék. Ugyanakkor az új rendelkezés számos felesleges vitának fogja elejét venni s a döntőbizottsági kötbérügyek ez idő szerint igen jelentős száma nyilván lényegesen csökkenni fog.

A felek a törvényesnél *magasabb* kötbért is kiköthetnek. (50. §)

A *késedelmi kötbér esedékességére* vonatkozó új szabályozás (nevezetesen az, hogy a késedelmi kötbér a késedelem megszűnésének vagy a póthatáridő lejártának a napján, illetőleg akkor válik esedékessé, mihelyt a maximumot eléri, 53. §) az eddigi, komplikált érvényesítési szabályok helyébe lépett.

3. A kötbérnek és általában a szerződésből eredő *igényeknek az érvényesítése* továbbra is *kötelező.* Egyetértünk azzal, hogy a fejlődésnek a mai fokán még az új szemléletű szabályozásban sem engedhetjük meg ezen a téren a teljes szabadságot, ha nem akarunk tápot adni a „kéz kezet mos" — gyakorlatból eredő káros következmények kiszélesedésének.

Ugyanakkor helyeseljük azt az új rendelkezést, amely szerint — ha a szállítási alapfeltételek eltérően nem rendelkeznek — az *ötezer* forintot meg nem haladó igény érvényesítése *nem kötelező.* A jogosult az igény érvényesítésétől továbbá *akkor is eltekinthet,* ha a rendelkezésre álló adatok alapján meggyőződést szerzett arról, hogy a szerződésszegés olyan körülményre vezethető vissza, amelyért a *másik fél nem felel,* vagy ha a szerződésszegés az adott körülmények között *nem jelentős.* (58. §)

4. A felelősségi rendszert az új szabályozás egységesen *szubjektív* alapokra helyezi. Az eddigi szabályozás szerint a szerződésszegő mentesül a kötbérfizetési kötelezettség alól, ha vétlenségét bizonyítja, a kárért való felelősség alól azonban csak akkor, ha bizonyította, hogy a kárt elháríthatatlan erő vagy a károsult maga okozta. A kötbérfelelősség tehát szubjektív, a kárért való felelősség objektív. Ez a megoldás elméletileg és gyakorlatilag egyaránt következetlen, hiszen a kötbérigénynek vétkesség hiányában való elutasításával egyidejűleg helyt kellett adni az *ugyanazon* a vétlen magatartáson alapuló, magasabb összegű kártérítési igénynek.

Az új szabályozás szerint — összhangban a Ptk-val — a szerződésszegő akkor mentesül a felelősség (mind a kötbér, mind a kártérítés) alól, ha bizonyítja, hogy a szerződés teljesítése érdekében úgy járt el, ahogy az szocialista szervezettől az adott helyzetben általában elvárható. A szerződésszegő magatartásának megítélése során a szocialista szervezetek általában fennálló lehetőségeiből és a velük szemben támasztható követelményekből kell kiindulni (48. §).

A felelősség alól viszont *nem mentesít* az a körülmény, hogy a szerződésszegést a szocialista szervezet *irányító szervének intézkedése* vagy mulasztása okozta (uo).

Ezek a rendelkezések a vállalati önállóságnak az új mechanizmusban történő nagymértékű fokozása mellett tartalmilag a felelősség *lényeges szigorítását* jelentik a szubjektív felelősségi elv proklamálása ellenére is. E szabályozás lényege ui. az, hogy a vállalat felelős minden esetben, ha nem tette meg a szerződés teljesítése érdekében mindazt, ami tőle, mint szocialista szervezettől elvárható. Az *„elvárhatóságot"* konkretizálja az a már említett rendelkezés, amely a szállító kötelességévé teszi a megrendelő szükségletének korszerű, jó minőségű termékekkel, kellő időben történő kielégítését, a megrendelő kötelességévé viszont a szükségletek helyes felméréséről és ennek alapján a megfelelő intézkedésekről való gondoskodást. Nyilvánvaló, hogy az eddiginél sokkal nagyobb önálló lehetőségekkel rendelkező vállalatok számára az „elvárhatóság" olyan fokozott gondosságot, előrelátást jelent, amelyet eddig az önálló lehetőségek hiányában nem lehetett megkívánni. A felelősség szubjektív elvének elméleti fenntartása mellett tehát az új felelősségi rendszer — kapcsolatban a megnövekedett vállalati önállósággal — a gyakorlatban meg fogja közelíteni az objektív felelősséget.

A *külkereskedelmi vállalatok* fokozott, bizonyos értelemben objektív felelősségét jelenti az a rendelkezés, amely szerint ha a szerződésszegést a külföldi eladó vagy vevő intézkedése vagy mulasztása okozta, ezek magatartásáért a külkereskedelmi vállalat felelősséggel tartozik. (uo.) Ez az ugyancsak új rendelkezés a külkereskedelmi vállalatokat a külkereskedelmi szerződés megkötésénél fokozott gondosság kifejtésére szorítja s elsősorban az importnál van jelentősége.

Összhangban van ez a rendelkezés azzal a még 1964-ben hozott GB-határozattal is, amely szerint a termelővállalatok és a külkereskedelmi vállalatok közötti viszony rendezésénél csökkenteni kell a külkereskedelem automatikusan érvényesülő kedvezményezett helyzetét.

A külkereskedelemnek az a jogos aggálya, hogy az általa a termelő vállalatnak fizetett kötbérnek (különösen a minőségi kötbérnek) a külföldi partnerre való áthárítására alig van mód, vagy ennek előre elvállaltatása devizaterhet jelentene, talán csökkenthető volna olyan döntőbizottsági gyakorlat kialakításával, amelynél a hangsúly a *kártérítés* érvényesítésén van, mert ennek áthárítására inkább van lehetőség.

Az új szabályozás fenntartja továbbá a *kötbérmérséklés* intézményét, de ezzel a lehetőséggel a döntőbizottságok továbbra is csak különösen indokolt esetben élhetnek. Feltűnően súlyos vagy ismétlődő szerződésszegés esetén viszont a kötbérösszeg felemelésének lehet helye. Fennmaradt természetesen az a lehetőség is, hogy a döntőbizottság a kötbért egészben vagy részben az *állam javára* ítélje meg, ha a jogosult a szerződés megkötése vagy teljesítése során maga is megsérti a szocialista együttműködés elvét vagy olyan magatartást tanúsít, amellyel a szerződésszegés összefügg. (52. §)

5. A felelősség körében fontos új szabály az is, amely szerint a szerződésszegésből eredő igény elbírálása során a döntőbizottság figyelembe veheti *valamennyi közreműködő* magatartását és velük szemben az érvényesítési határidőt mindaddig meghosszabbíthatja, amíg a főkötelezett felelőssége fennáll. (57. §)

Új szerződési formák

1. A „kereskedelmi módszerek" térhódítását jelenti az is, hogy az új szabályozás a szoros értelemben vett szállítási szerződések, mint továbbra is uralkodó típus mellett lehetőséget biztosít a vállalatok között a termékforgalom lebonyolítását célzó *egyéb szerződéses kapcsolatokra* is. Ezek egyikéről, a *raktárra való beszerzésről* (66. §) fentebb már említést tettünk mint olyanról, amely rést üt azon a főszabályon, hogy a termékforgalom lebonyolításának jogi eszköze a szállítási szerződési rendszer. A raktárról való vétel, a készletből való kiszolgálás (amelyre a Ptk-nak az adásvételről szóló szabályait kell megfelelően alkalmazni) nyilvánvalóan legegyszerűbb módja a termékértékesítésnek, amely mellett tág lehetőség nyílik a kereskedelmi módszerek alkalmazására. Gyakorlati alkalmazhatóságának azonban erősen korlátot szab a termelő kapacitások mindenkori állása, valamint a rendelkezésre álló készletek alakulása. A felesleges készletfelhalmozódás veszélye adott esetben háttérbe szorítja az előnyöket, amelyek a készletből való prompt kiszolgálással járnak együtt.

2. A felesleges készletképződés megakadályozásának egyik alkalmas eszköze lehet viszont a *bizományi szerződés,* amelyet a felek — a Ptk szabályai szerint — szállítási szerződés helyett köthetnek. (65. §) Ennél a szerződéstípusnál a terméket értékesítő vállalat (a bizományos) az értékesítést saját nevében, de a megbízó (termelő vállalat) számlájára, kockázatára végzi, díjazás ellenében.

A bizományi szerződés konkrét esetekben előnyös szerződési forma lehet a szállítási szerződés helyett. Így előtérbe került az az elgondolás, hogy a *külkereskedelmi vállalatok* a belföldi termelő (megrendelő vagy szállító) vállalattal bizományi jogviszonyban álljanak. Így a termelő vállalatok talán fokozottabban éreznének felelősséget exportra szánt termékeik előállításánál, illetőleg importrendeléseik specifikálásánál anélkül, hogy le kellene mondani a külkereskedelmi vállalatok külföldi piaci ismereteivel, kapcsolataival és gyakorlatával járó előnyökről.

De belföldi viszonylatban is adott esetben jól volna alkalmazható a bizományi szerződés; az értékesítéssel foglalkozó megrendelő pl. saját kockázatát csökkentheti vagy kizárhatja olyan termékek átvételénél, amelyek tekintetében még nem tudja megítélni a piac felvevőkészségét s így saját számlára nem merne kockáztatni (új típusú termékek, hibás, de használható termékek stb.).

3. Az ún. *kapacitáslekötési szerződéssel* (60—62. §-ok) a szállító kötelezettséget vállal arra, hogy a megrendelő részére meghatározott termelői kapacitást tart fenn. A lekötött kapacitás erejéig a szerződésben megszabott időben a feleket a megrendelő által megállapított választék szerint kölcsönös szerződéskötési kötelezettség terheli.

Ezzel a szerződéstípussal a megrendelő *hosszabb időre biztosíthat magának termelői kapacitást,* olyan időpontban, amikor a gyártandó termékeket még nem tudja specifikálni annyira, hogy annak alapján megkösse a konkrét szállítási szerződést. Az ilyen szerződéstípus megkönnyítheti a népgazdasági tervezés megalapozását.

Ha a konkrét szerződések nem jönnek létre, az a fél, amelyik a kapacitáslekötési szerződésben foglalt kötelezettségét megszegi, a másik félnek — magatartásának felróhatóságára tekintet nélkül — kapacitáslekötési díjat fizet s a jogosult a kapacitáslekötési díjat meghaladó kárának megtérítését is követelheti.

4. Főképpen a népgazdasági szintű tervezés és beruházás szempontjából lehet elsősorban hasznos az ún. *fejlesztési szerződés,* amelyben a felek egy-egy *műszaki fejlesztési feladat* végrehajtásához megállapítják az együttműködésből folyó kölcsönös jogaikat és kötelezettségeiket. (63—64. §-ok)

Ilyen szerződésben meghatározott feladatok lehetnek pl. új termékek és eljárások kutatása, dokumentációk elkészítése, mintapéldányok kialakítása, meglevő termékek és eljárások korszerűsítése, külföldi szabadalmak (licenciák) hono-

sítása, termelő kapacitások bővítése, kihasználásuk fokozása, stb.

Mivel az ilyen szerződésben vállalt kötelezettség teljesítése sok olyan körülménytől, feltételtől is függ, amelynek a vállalat egyedül nem tud eleget tenni, a fejlesztési szerződés megszegésének esetére kötbér kikötésének helye nincs; a szerződésszegő fél azonban a másik félnek a szerződéskötésből eredő károsodásáért felelős.

A felek rendelkezési jogának bővülése

1. Az új szabályozás az eddiginél tágabb teret enged a felek részére a jogoknak és kötelezettségeknek *szerződéssel* történő megállapítására. A kormányrendeletben foglalt szabályok általában kógensek ugyan s azoktól akár felek, akár a szállítási alapfeltételek csak annyiban térhetnek el, amennyiben ezt az egyes rendelkezések kifejezetten megengedik (68. §). A kormányrendeletben foglalt szabályozás azonban egyrészt csak a legfontosabb elvek proklamálására és az alapvető anyagi jogi rendezésre szorítkozik, másrészt ennek során is a korábbinál lényegesen több vonatkozásban enged teret a diszpozitivásnak. Az akarati szabadság érvényesülési körének kiszélesedése tekintetében a legszembetűnőbb — egyben az új szabályozás legjellemzőbb eleme — magának a szerződéskötési kényszernek a megrendelői oldalon való teljes megszűnése, amelyről a fentiekben már szó volt.

2. Végrehajtási rendeletek sem korlátozzák a szerződéskötési szabadságot. A kormányrendelettel egy időben kiadott *KDB elnöki utasítás* (250/1966. sz.) csak egy kérdést szabályoz: a hiányos vagy hibás teljesítés kifogásolásánál követendő eljárást. Az erre vonatkozó rendelkezésektől azonban a *felek* és a szállítási alapfeltételek szintén *eltérhetnek,* feltéve természetesen, hogy az eltérés a kormányrendelet vagy más jogszabály kötelező rendelkezésébe nem ütközik.

3. Ami mostmár magukat a *szállítási alapfelfeltételeket* illeti, ezeknek a jelentősége természetesen továbbra is megmarad, hiszen olyan kérdésekben, amelyekről a kormányrendelet nem rendelkezik, a szállítási alapfeltételeket, ezek hiányában pedig a polgári jog megfelelő szabályait kell alkalmazni (67. §).

A szállítási alapfeltételeket az érdekelt miniszterek (országos hatáskörű szervek vezetői) a Központi Döntőbizottság bevonásával állapítják meg. Az alapfeltételek készítését és módosítását az Országos Tervhivatal elnöke, az érdekelt miniszter, illetve országos hatáskörű szerv vezetője, valamint a Központi Döntőbizottság, illetve — és ez új rendelkezés — a Magyar Nemzeti Bank elnöke kezdeményezheti (70. §).

Ami pedig a szerződési akarat érvényesíthetőséget illeti: amíg a kormányrendelettől a felek csak akkor térhetnek el, amennyiben ezt az egyes rendelkezések kifejezetten engedélyezik, addig *a szállítási alapfeltételektől a felek* — a kormányrendeletben kötelezővé tett, valamint az élet- és vagyonbiztonságra vonatkozó rendelkezések kivételével — *eltérhetnek.* A szállítási alapfeltételek tekintetében tehát a főszabály a diszpozitivitás és ennek a jelentőségét külön is hangsúlyozni kell. Annak ellenére azonban, hogy a szállítási alapfeltételek csak akkor válnak a szerződések tartalmává, ha a szabályozott feltétel tekintetében a felek a konkrét szerződésben nem rendelkeztek, az új szállítási alapfeltételek megállapításánál gondosan ügyelni kell arra, hogy azok megfeleljenek a kodifikálásnál elfogadott új szemléletnek és gazdaságpolitikai irányelveknek.

Néhány vitatható megoldás

Az új szabályozás előkészítése során számos kérdésben volt vita s természetes, hogy csak a gyakorlat fogja eldönteni az elfogadott álláspontok helyességét. Kiemelnék még pár olyan kérdést, ahol a végül is elfogadott megoldás gyenge elvi alapon áll, a gyakorlat helyessége pedig már az eddigi szabályozás alapján is sok vita tárgya volt. Az egyik a *szállítási határidőre* és az *ütemezésre* vonatkozó viták végleges eldöntésének a kérdése, a másik a *„sorolás"*-ra vonatkozik, a harmadik az *adminisztratív beavatkozás* lehetőségének egyik esete.

1. A szerződéskötési viták eldöntése — ha az álláspontok kötelező egyeztetése nem vezet eredményre — főszabály szerint természetesen döntőbizottsági útra tartozik. Kizárólag *határidő* (póthatáridő) vagy ütemezési vita esetén azonban a megrendelőnek döntés végett a *szállító szerint illetékes* felügyeleti szervhez kell fordulnia s ennek elmulasztása esetén a szerződés a szállító nyilatkozatában foglalt tartalommal jön létre. (13. §)

Ez a szabályozás lényegében azonos az eddigivel, amely ellen sok kifogás merült fel. Egyrészt és főképpen az, hogy az egyik fél felügyeleti szervétől aligha lehet népgazdasági szempontból is elfogulatlan döntést várni, másrészt az, hogy az adminisztratív döntés szokásos elhúzódása veszélyezteti a szükséglet időbeli kielégítését.

Elvileg tehát helyesebb lett volna olyan szabályozás, amely a szerződéskötéssel kapcsolatos határidő (ütemezési) viták elbírálását a döntőbizottságra, vagy más „pártatlan" szervre (pl. Országos Tervhivatal) bízza. (Előzetes miniszteri egyeztetés után.) Többen érdemi érveléssel is ellenezték ugyan az ilyen viták döntőbizottsági útra terelését, de a mostani helyzet fenntartásánál a döntő szempont alighanem a létszámkérdés volt. Erre mutat az a határozat is, amelyben a kormány utasítja a Központi Döntőbizottság elnökét és az Országos Tervhivatal elnökét, hogy a határidőviták elintézését kísérjék figyelemmel, s amennyiben a gazdaságirányítási rendszer reformja folytán indokoltnak mutatkozik, az illetékes szervek javaslata alapján tegyenek előterjesztést a határidőviták újabb rendezésére.

2. Az új szabályozásnál megoldást próbáltak keresni arra az esetre, ha *váratlan,* népgazdaságilag fontos, *sürgős szükséglet* merül fel, de a megfelelő időpontban való kielégítésére nincs szabad szállítói kapacitás, mert azt a szállító korábbi rendelésekkel már lekötötte.

Sok vita után ez a kérdés akként szabályoztatott, hogy ha a szállító vállalat kötelezettségeinek határidőben való teljesítését *a kormány intézkedése (kormányhatározat stb.)* kizárja, a szállító köteles az érintett megrendelők bevonásával megkísérelni a szállítási szerződések módosítását, s ha ez nem vezet eredményre, a megfelelő kielégítési sorrend megállapítása után köteles őket a szállítási póthatáridőről értesíteni. (26. §)

Itt — éppen úgy, mint a határidőviták eldöntésének előbb említett szabályozásánál — joggal vethető fel a kérdés, helyes-e „sorolási" vitát az érdekeltek egyikére, a szállítóra bízni s nem kellene-e azt döntőbizottsági útra terelni vagy más „pártatlan" szerv elé vinni.

Ugyanakkor helyeselni kell a szóbanforgó rendelkezésnek azt a részét, hogy a szerződéses viszonyokba való *adminisztratív beavatkozás* lehetőségét igen szűk körre (kormányintézkedés) igyekszik szorítani, ami csökkenti a sorolási viták eldöntésének módjával kapcsolatosan az imént említett aggályt.

3. Az új rendszer harmadik „szépséghibája"-ként említeném (anélkül, hogy ez idő szerint jobb megoldás javasolására mernék vállalkozni) az *adminisztratív beavatkozás* lehetőségének egyik további esetét: nevezetesen azt, hogy a felügyeleti szerv a *teljesítésre mást* (jogutódot) *jelölhet ki.* Ilyen esetben a szerződésből eredő igényeket a kijelölt féllel szemben kell érvényesíteni, amely megtérítési igénnyel fordulhat az eredeti kötelezett ellen. Azt a kárt, amely a kijelölés folytán a másik félre hárul, a kijelölt fél megtéríteni köteles. (25. §)

Az irányító szerveknek a szerződéses kapcsolatokba való beavatkozása eddig sem mentesítette a vállalatokat az ennek folytán beállott szerződésszegésnek anyagi következményei alól. Ez azonban azt jelenti, hogy az irányító szervek intézkedéseiért a vállalat viseli az anyagi terhet, ami ellentétes azzal a mostani szemléletben különösen előtérbe került elvvel, hogy a vállalat csak az önállóan, saját mérlegelése alapján létrehozott szerződésekért és tett intézkedésekért vállaljon anyagi felelősséget. Minthogy az adminisztratív beavatkozás lehetősége az irányító szervek részéről az új rendszerben sem kizárt, szükség volna olyan rendelkezésre, hogy az intézkedéseik folytán a szállítási szerződések körében beálló károk anyagi fedezetéről is gondoskodjanak. Ez volna a leghatékonyabb eszköz arra, hogy az ilyen beavatkozások a legszűkebb mértékre korlátozódjanak. Biztató e vonatkozásban, hogy a bevezetőben említett GB-határozat e kérdésnek megfelelő szabályozására hívta fel a pénzügyminisztert.

Meznerics Iván

A társadalom szerepe a büntetésvégrehajtásban

I.

A szocialista társadalom fejlődése során egyre nagyobb mértékben bontakozik ki a társadalom szerepe az állami feladatok ellátásában. A szocialista demokratizmus eme érvényesülésének alapja az a tény is, hogy a társadalom tagjai fokozódó mértékben ismerik fel érdekeltségüket az állami feladatok sikeres megoldásában. A társadalmi életben jelentős negatív szerepe van a bűnözésnek, amely messzemenően hátráltatja a társadalmi fejlődés folyamatát. Ennek megfelelően egyre jobban előtérbe kerül az a felfogás, hogy a bűnözés elleni harc lényeges társadalmi feladat is, amelynek megoldásában az állami szervek tevékenysége mellett jelentős szerepet kell vállalnia a társadalomnak, illetve a társadalom tagjainak.

A bűnözés elleni harc minden szakasza a feladatok természetének megfelelően igényli a társadalom tagjainak a közreműködését. Így a büntetésvégrehajtás során is jelentkezik a feladatok eredményes megoldása érdekében a társadalmi erők segítségének gyakorlati igénye, de különösen előtérbe kerül az utógondozás gyakorlatában, amely jellegénél fogva elsősorban a társadalmi erők által sikeresen megoldható feladatot képvisel. Ez utóbbi területen elsősorban és közvetlenül merül fel a társadalom közreműködésének a szüksége a feladatok eredményes elvégzése érdekében.

A büntetésvégrehajtás alapvető célja az elítélt megjavítása, átnevelése és a társadalomba való visszavezetése. Mindezek a célkitűzések azonban a büntetésvégrehajtás során csak részben valósíthatók meg és kedvező esetben is rendszerint csupán az elítélt személyiségében az említett célokkal kapcsolatban a diszponáltságot teremti meg a büntetésvégrehajtás, a továbbiakban az utógondozásra vár az a feladat, hogy a büntetésvégrehajtás nevelő munkája alapján kialakított pozitív készségek realizálását biztosítsa. A büntetésvégrehajtás és az utógondozás feladatai szorosan összefüggnek, lényegében már a büntetésvégrehajtás alatt messzemenő figyelemmel kell lenni az utógondozásra, illetve az előbbi fázisban meg kell tenni az előkészítő intézkedéseket az utógondozás tekintetében.

Az utógondozás lényegében akkor, illetve abban a vonatkozásban szükségeltetik, amikor az elítélt kikerül a bűnüldöző szervek hatásköre alól és biztosítani kell számára a társadalmi élet-

ben való zökkenésmentes elhelyezkedését, tehát alapjában véve ekkor történik visszavezetése a társadalomba. Ennek során nemcsak olyan objektív feltételek biztosításáról van szó, mint a munka- és lakáslehetőségek megteremtése, hanem a társadalmi életbe való beilleszkedés egyéb feltételeiről való gondoskodás, így a szabadulóval szemben esetleg megnyilvánuló alaptalan előítéletek kiküszöbölése, mind a munkahelyen, mind a lakókörnyezetében olyan légkör megteremtése, hogy az esetleges mellékbüntetések hatályosulása mellett részt tudjon venni a társadalom életében. Nyilvánvaló, hogy az említett feladatok elsősorban a társadalmi szervek, illetve a társadalom tagjai által oldhatók meg.

A büntetésvégrehajtás és az utógondozás szoros összefüggése mellett rá kell mutatni arra, hogy már a büntető eljárás során érvényesülni kell a büntetésvégrehajtás, illetve az utógondozás szempontjainak. A büntetésvégrehajtás, illetve az utógondozás alapja ugyanis azoknak a személyi körülményeknek az ismerete, amelyek a nyomozás, valamint a büntető eljárás további szakaszaiban nyernek megállapítást. Ezeknek a személyi körülményeknek az ismerete nemcsak a bírói ítéletkiszabásnál, hanem a büntetésvégrehajtás, valamint az utógondozás során is alapul szolgál a megfelelő egyéniesítéshez, illetve a megfelelő módszerek kiválasztásához, alkalmazásához. Így tehát már a nyomozás során és a későbbiekben is messzemenő figyelmet kell fordítani a büntetésvégrehajtás, valamint az utógondozás szempontjaira. Ez utóbbi szakaszokban tevékenykedő szerveknek, illetve társadalmi erőknek nevelő munkájuk során éppen azokra a negatív körülményekre kell hatniuk, kiküszöbölő, esetleg semlegesítő hatást gyakorolniok, amelyek elsősorban a büntetőeljárás során állapíthatók meg az elkövető személyi tulajdonságainak kialakulásával, illetve megnyilvánulásával kapcsolatban. A bírói eljárási szakaszban ugyancsak tekintettel kell lenni az utógondozás problémáira, mert gyakorlati példák vannak arra, hogy olyan mellékbüntetések, mint a kitiltás vagy foglalkozástól eltiltás nem kellően indokolt kiszabása esetleg akadálya lehet a megfelelő utógondozásnak.

A büntető eljárás és büntetésvégrehajtás, valamint az utógondozás tehát egységes összefüggő folyamat, ennek következtében az egyes eljárási szakaszokban figyelemmel kell lenni a későbbiekben jelentkező feladatok megoldásánál felmerülő követelményekre.

II.

A büntetésvégrehajtás állami kényszerintézkedés, amelyet ennek megfelelően az erre illetékes állami szervek hajtanak végre. Ez azonban nem jelenti azt, hogy hasonlóan egyéb állami intézkedésekhez a társadalmi erők közreműködésére nem volna szükség a feladatok sikeres megoldása érdekében.

Ez utóbbi kérdés vizsgálatásánál abból kell kiindulnunk, hogy a büntetésvégrehajtás alapvető célja az elítélt megjavítása, átnevelése és a társadalomba való visszavezetése, másképpen kifejezve: a társadalmi követelményeknek megfelelő magatartásra való alkalmassá tétele. E célkitűzésekből adódó feladatok természetüknél fogva olyan jellegűek, amelyek eredményesen akkor oldhatók meg, ha nem nélkülözik a társadalom erőinek aktív közreműködését, illetve a társadalom befolyásának közvetlen érvényesülését. Ennek hiányában fennáll az a veszély, hogy a büntetésvégrehajtás foganatosítására illetékes szervek munkájuk során a napi feladatok prakticizmusában elszakadnak a társadalmi élet folyamatától, a társadalmi követelményektől. Vulgárisan kifejezve: lehet, hogy jó rabokat nevelnek, de kevésbé jó állampolgárokat. A társadalom közreműködése hivatott arra, hogy egyfelől kiküszöbölje az állami szervek esetleges elidegenedését a társadalmi gyakorlattól, másfelől pedig erősítse a maga részéről is a kényszerelem mellett a nevelő jelleg hatékony érvényesülését, vagyis eredményesen megvalósuljon a kényszer és a nevelés dialektikus egysége.

A társadalmi erők közreműködése a büntetésvégrehajtási feladatok ellátásában alkalmas módszer arra, hogy a sajátos körülmények között folyó nevelő munka ne szakadjon el, illetve ne szigetelődjön el a társadalom viszonyaitól.

Felmerülhet ezzel kapcsolatban olyan ellenvetés, hogy a büntetésvégrehajtási szervek fegyveres testület lévén, ez a körülmény kérdésessé teszi a társadalom közreműködési lehetőségét. Ezzel a felfogással szemben rá kell mutatni arra, hogy a büntetésvégrehajtási szervek fegyveres jellege csupán a biztonságos őrzés, a rend fenntartásának a feladatában jelentkezik, az egyéb funkciók: munkáltatás, iskolai és szakmai továbbképzés, kulturális és általános nevelés stb. ellátásában már nincs szerepe az elítéltek vonatkozásában a fegyveres jellegnek. Kétségtelen, hogy a biztonságos őrzés és az ezzel összefüggő szolgálati tevékenység olyan szakfeladat, amelyet kizárólag az erre kiképzett büntetésvégrehajtási személyzet láthat el, e vonatkozásban tehát a társadalmi erők közreműködésének a lehetősége nem jöhet figyelembe. Viszont az előbbiekben említett egyéb feladatok vonatkozásában a társadalom szerepének érvényesítésével szemben sem elvi, sem gyakorlati akadály nem merülhet fel. A fegyveres őrzés intézménye nem eszmei elszigetelést jelent a társadalomtól, hanem olyan elkülönítést, amelynek célja az elítéltek átneveléséhez szükséges sajátos körülmények megteremtése. Az átnevelés célja, hogy az elítéltekben kialakítsa a társadalmi követelményeknek megfelelő magatartás személyi diszpozícióit. Külföldi példák arra mutatnak, hogy a legtöbb országban, de különösen a szocialista államokban széles körben érvénye-

sül a társadalmi erők részvétele a büntetésvégrehajtási feladatok megoldásában. Nálunk sem lehet elvi akadálya ennek, hiszen fejlődésünk folyományaképpen állami életünk olyan területein is megvalósult a társadalmi erők részvétele, mint a bírói ítélkezésben az ülnökrendszer útján, továbbá a népi ellenőrzésnek a fegyveres testületekre való kiterjesztésével stb.

Vizsgáljuk meg a büntetésvégrehajtás egyes fázisait abból a szempontból, hogy hol van lehetőség a társadalmi erők eredményes közreműködésére.

A büntetésvégrehajtás első aktusa *az elhelyezés kérdése*. Ebben a vonatkozásban a feladat két síkon jelentkezik. Elsődlegesen azon a szinten, hogy az elítélt szabadságvesztés büntetésének letöltésére milyen büntetésvégrehajtási rezsimben nyer elhelyezést, másodlagosan pedig abban a vonatkozásban, hogy a rezsimfajtán belül milyen szűkebb környezetbe kerül.

Minden büntetésvégrehajtási rendszerben különböző fokozatú rezsimeket találunk, amelyek egyfelől kötöttek, másfelől szabadabb magatartási követelményeket állítanak fel és a súlyosabb, illetve enyhébb megítélésű elítéltek átnevelésére szolgálnak. A megfelelő rezsimben való elhelyezés alapja rendszerint a kiszabott büntetés mértékében fejeződik ki, amely tükrözi a bűntett, illetve az elkövető társadalomra veszélyességét. Kétségtelenül az eljárásnak ebben a szakaszában az ítélkező bíróság rendelkezik azoknak a ténykörülményeknek az ismeretével, amelyek szükségesek annak megítéléséhez, hogy melyik rezsimfajta alkalmazása mutatkozik célszerűnek az elítélt átneveléséhez. A helyes megoldásnak tehát az mutatkozik, ha ebben a kérdésben a döntést az ítélkező bíróság hozza meg.

Ugyancsak jelentős a másodlagosan felmerülő elhelyezési kérdés, vagyis a rezsimen belüli környezet helyes kiválasztása. Az elítélt ugyanis a büntetésvégrehajtás során egy nem általa választott és részéről nem változtatható szűkebb környezetbe kerül, amelyben összes fizikai és pszichikai életmegnyilvánulása lezajlik. Ebben a környezetben is pozitív és negatív hatások érik. A helyes követelmény természetesen az, hogy olyan környezetbe kerüljön, ahol minél kevesebb káros és minél több pozitív befolyás érvényesül. Ez egyik alapvető feltétele annak hogy az elítélt személyi tulajdonságai kedvező irányban alakuljanak.

A megfelelő környezetben való elhelyezés alapja az elítélt személyiségének pontos ismerete, valamint annak gondos és helyes mérlegelése, hogy a megválasztott környezet megfelelő hatást fog-e gyakorolni az elítéltre, valamint fordítva, miszerint az elítélt ugyancsak kedvező befolyással lesz-e a környezetére. Többek között csupán a börtön-kontágium problémájára utalunk, amely abban jelentkezik, hogy egyesek a „tapasztaltabb" elítéltektől a börtönben tanulják meg a bűnelkövetési módszereket, valamint a környezeti hatás eredményeképpen további bűntettek elkövetésére irányuló elhatározás alakul ki, illetve szilárdul meg bennük.

A megfelelő elhelyezés, illetve a környezet helyes megválasztása kétségtelenül nehéz, bonyolult feladat. A helyes döntés meghozatalához szükség van az elítélt személy tulajdonságainak az ismeretére. Erre alapul szolgálnak a büntetőeljárás során történt megállapítások, de ezen túlmenőleg figyelembe kell venni azt a körülményt, hogy az elítélt a büntetésvégrehajtás során sajátos szituációba kerül, aminek következtében egyéb személyi tulajdonságok kerülnek előtérbe, éspedig olyanok, amelyek meghatározzák az elítéltnek a szűkebb környezetéhez való viszonyát. Ezeknek a körülményeknek a megállapítása egy bizonyos ideig tartó megfigyelő tevékenységet igényel. Ennek alapján szerzett tapasztalatok szolgálhatnak további alapul a megfelelő környezet kiválasztására.

Helyes volna, ha e lényeges feladatot egy bizottság végezné, amely a börtönparancsnokság keretében alakulna az egyes szakfeladatokat ellátó tisztekből (munkáltatási tiszt, nevelő tiszt, orvos stb.) a börtönparancsnok vezetése alatt. A több oldalú megfigyelés, valamint megítélés mindenesetre közelebb vinne az eredményes megoldásokhoz. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy komplikáltabb, éspedig különleges szakértelmet igénylő esetekben akár közvetlenül, vagy közvetett módon olyan szakemberek alkalmazására is sor kerüljön tanácsadás formájában, akik szakértelmüknél fogva hivatottak erre.

Ennek a bizottságnak a munkája természetesen nem merülne ki egyszeri intézkedésben, hiszen aligha képzelhető el, hogy minden esetben helyes megállapítások történnének. Éppen ezért a bizottság feladatát folyamatos tevékenységben látjuk, melynek során a büntetésvégrehajtás folyamata alatt történt állandó megfigyelés alapján észlelt negatív jelenségek esetén megfelelő változtatásokat eszközölne az eltítéltek környezeti elhelyezését illetően. Az ilyen jellegű működés aktív jellegű kísérleti tevékenység is volna azzal a céllal, hogy a rezsimfajták továbbfejlesztése, valamint a csoportos nevelés számára az elítéltek különböző típusainak a kimunkálásával alapul szolgáljon.

Másik jelentős fázisa a büntetésvégrehajtásnak *a munkáltatás kérdése*. Nem kell bővebben kifejteni annak a jelentőségét az elítélt vonatkozásában, hogy milyen munkáról történik számára gondoskodás, illetve milyen munkabeosztást kap. Ha egyéniségének, illetve képességeinek megfelelő munkához jut, abban kedvét leli, jó szívvel végzi, örömet okoz neki és mindezek a körülmények felbecsülhetetlen pozitív nevelő hatást gyakorolnak, különösen akkor, ha a felsorolt körülményekhez számára perspektivikus lehetőségek is csatlakoznak. Az ellenkezőjét nem szükséges ecsetelni.

A megfelelő munkáltatás tekintetében komoly objektív akadályokkal kell szembenézni, mert nehezen oldható meg olyan differenciálás,

hogy minden elítélt egyéniségének, képességeinek megfelelő munkalehetőséget kapjon. Ellenben megvan a mód arra, hogy az adott kereteket tágítsuk, illetve többféle munkaalkalmat teremtsünk. Ebben a vonatkozásban már komoly szerepet kaphatnak a különböző társadalmi erők. Gondolunk itt arra, hogy az egyes börtönök közelében levő üzemek, vállalatok különböző olyan munkafeladatokról tudnának gondoskodni, amelyek egyfelől a munkáltatás során nagyobb differenciálást tennének lehetővé, másfelől népgazdaságilag is hasznos eredményt hoznának. Nem hanyagolható el ebben a tekintetben az a pszichikai hatás sem, amely abban jelentkezne, hogy az elítélt kiegészítője, illetve részese a társadalom munkájának.

A kulturális és politikai nevelés terén ugyancsak megvan a lehetősége annak, hogy az adott kereteket a társadalmi erők bevonásával bővítsük. A fegyelmi, biztonsági szempontok figyelembe vétele mellett társadalmi szervek, vagy azok tagjai közvetlenül vagy közvetett formában eredményesen közre tudnának működni abban az irányban, hogy a kulturális és politikai foglalkoztatás színesebb, színvonalasabb legyen és az időszerű társadalmi gyakorlatnak megfeleljen. Társadalmi aktívák, pedagógusok, technikusok, orvosok, jogászok és más szakemberek mind az iskolai, mind a szakmai képzés, illetve továbbképzés vonalán hasznos és eredményes támogatást nyújthatnak a büntetésvégrehajtási szerveknek.

Az elítéltek körében végzett és a társadalmi követelményeknek megfelelő magatartásra való nevelés igen bonyolult, egyéniesített munkafeladatot jelent. Az előbbiekben vázolt feladatok sikeres megoldása komoly bázist jelent a megfelelő átnevelés számára. Az általános erkölcsi nevelésben is mind az egyesekkel kapcsolatos, mind a csoportosan jelentkező nevelési problémák megoldásában ugyancsak komoly segítséget jelentene a társadalmi erők bevonása még akkor is, ha sok esetben csak közvetett formában volna megoldható.

Ezzel a problematikával kapcsolatban érdemes elgondolkozni azon a megoldáson, amely megtalálható a Német Demokratikus Köztársaság idevonatkozó rendelkezéseiben. Itt ugyanis intézményes lehetőség van arra, hogy amennyiben az elítélt valamely szocialista szektorba tartozó vállalat alkalmazottja volt, a vállalat vezetője, valamint társadalmi szervei és kollektívái együtt működhetnek a büntetésvégrehajtási szervekkel az elítélt átnevelésében.[1]

Ez a módszer kétségtelenül alkalmas arra, hogy az elítélt pozitív irányú fejlődésére hatást gyakoroljon, esetleg semlegesítse a jelentkező káros befolyásokat azáltal is, hogy kilátásba helyezi számára a társadalomba való visszailleszkedésnek reális lehetőségét. Természetesen felvetődik a kérdés az ilyen jellegű érintkezés formái tekintetében, amely azonban nem látszik megoldhatatlan feladatnak. Lehetséges ebben a vonatkozásban bizonyos fokozatosság érvényesüléséről gondolkodni, így először levélbeli, majd a későbbiekben közvetlen személyes találkozás megteremtéséről. Egy ilyen eljárás már előzetes utógondozásnak tekinthető, amennyiben már jóelőre biztosítja az elítélt számára szabadulása után a társadalomba való visszahelyezkedés lehetőségét. Véleményünk szerint főleg első ízbeni, ún. megtévedt elkövetőknél volna célirányos az előbbiekben ismertetett módszer esetenkénti megítélés alapján való alkalmazása.

A kifejtettek alapján a büntetésvégrehajtás folyamatában nemcsak lehetségesnek, hanem szükségesnek tartjuk a társadalmi erők közreműködését, amely a büntetésvégrehajtási szervek tevékenységének a segítése útján messzemenően hozzájárulhat ahhoz, hogy a büntetésvégrehajtás célkitűzései megvalósuljanak.

III.

Az utógondozás az a terület, ahol az állami szerveknek korlátozottabbak a lehetőségei és az ezzel kapcsolatos feladatok megoldásának a jelentős része a társadalomra hárul. Az utógondozás jelentőségét nem lehet eléggé kihangsúlyozni. Tapasztalataink arra mutatnak, hogy a legtökéletesebb, illetve legeredményesebb büntetésvégrehajtás is illuzóriussá válhat az utógondozás hiánya vagy helytelensége miatt. Ugyanakkor a megfelelő utógondozás alkalmas lehet arra, hogy pótolja a büntetésvégrehajtás hiányosságait. Az utógondozásnál ugyancsak alapvető követelmény a megfelelő differenciálás, vagyis a szabaduló elítélt egyéniségének megfelelő kezelés szükséges. Ennek alapja az illető személyi körülményeinek alapos ismerete, kiegészítve azokkal a tapasztalatokkal, amelyek az elítélt személyét illetően a büntetésvégrehajtás tartama alatt voltak megállapíthatók.

A börtönből szabadult elítéltek jelentékeny része, különösen a hosszabb szabadságvesztésbüntetés eltöltése után, a dolgok természeténél fogva elveszti a kapcsolatát a rendes társadalmi élettel, annak mozgása, szokásai eltompulnak tudatában és így általában erősen lecsökkennek a képességei abban az irányban, hogy kellően tudjon beilleszkedni. Bizonyos „társadalmi tériszony" állapota következik be, ami gátlásokat okoz az elfogulatlan magatartásban. Nem hanyagolható el az a körülmény sem, amely a társadalom előítélete formájában jelentkezik. Ez utóbbi akadályul szolgálhat egyfelől a társadalomba való beilleszkedés materiális feltételeinek (munkalehetőség, lakás biztosítása stb.), másfelől a megfelelő pszichikai körülmények megteremtésénél. Nyilvánvaló, hogy a társadalomra vár az a feladat, miszerint mindkét vonatkozás-

[1] Rendelet a büntetőintézetből szabadult személyeknek a társadalmi életbe való visszahelyezéséről. 1963. július 11-i rendelet, II. 8. §-a. Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik, 1963. II. 71. sz.

ban olyan körülményeket alakítson ki, amelyek biztosítják a társadalmi életbe való beilleszkedés feltételeit.

Általában három kategóriában vázolhatjuk fel a börtönből szabaduló elítélteket. Az egyik kategóriát azok képviselik, akiknél a büntetésvégrehajtás nevelő jellege nem érvényesült és változatlanul társadalomellenes érzülettől eltelve szabadulnak azzal a szándékkal, hogy a továbbiakban is ki akarják vonni magukat a társadalmi szabályok betartása alól. Ezekben az esetekben az utógondozásnak fokozottan kell érvényesülnie, sőt adminisztratív jellegű ellenőrzéssel kell kiegészülnie. Ez az ún. „konok bűnözők" csoportja, amely a kisebb számot képviseli.

A nagyobb számot az a kategória teszi ki, amelyik őszintén megbánja magatartását, úgy igyekszik elhelyezkedni a dolgozó társadalom keretében, hogy annak együttélési szabályait be akarja tartani. Amennyiben természetesen társadalmi elhelyezkedése mind a munkáltatás, mind a társadalmi élet más síkján akadályokba ütközik, illetve szembetalálja magát társadalmi előítéletekkel, gyakran előfordul, hogy a társadalom meg nem értő magatartása folytán ismét társadalomellenes magatartások útján elégíti ki szükségleteit.

A harmadik kategóriát az a kör alkotja, amelyik a hosszabb szabadságvesztés büntetés tartama alatt hozzászokott ahhoz, hogy minden tevékenységét előírják és meghatározott utasítások alapján történjék életvitele. Ebből a teljes egészében irányított és megszokott körből kikerülvén, egyesek gyengének bizonyulnak arra, hogy magatartásukat saját maguk irányítsák, egyszerűen kifejezve: nem tudnak a saját lábukon megállni. Míg az előbb körülírt kategóriában a társadalom részéről csupán a lehetőség megteremtésének az igénye áll fenn, addig ennél a csoportnál az aktív segítés, a normális társadalmi élethez való hozzászoktatás szüksége merül fel, mert ellenkező esetben ismételten fennáll a veszélye annak, hogy az illető a bűnözés útjára téved.

Az említett kategóriák természetesen igen általános jellegűek, közöttük úszó határok vannak. Az egyes csoportokon belül is számos árnyalati különbség van, de a tapasztalatok szerint a börtönből szabadult elítéltek általános jellemzői a felvázolt három körben jelölhetők meg. A fenti körülírás rávilágít arra is, hogy az utógondozás mennyire differenciált, az egyének személyi tulajdonságainak megfelelő intézkedést igényel.

Az 55/1960 (XII. 22.) Korm. sz. rendelet megteremtette ugyan az alapjait az utógondozás intézményének azzal, hogy a tanácsok hatáskörébe utalta a börtönből szabadulóknak munkába való elhelyezését. Több éves tapasztalatok után megállapítható volt, hogy a rendeletben előírt, illetve a rendelet alapján kialakult gyakorlat nem elégíti ki az igényeket. Az utógondozás során ugyanis nem egyszerű munkaközvetítési aktusról van szó, hanem arról is, hogy az illető a munkába állítás kapcsán egyéb támogatás formájában is visszavezetést nyerjen a társadalom körébe. Kétségtelen, hogy ez a feladat már a társadalmi erők messzemenő közreműködését igényli.

A jelenleg hatályos, 12/1965 (VII. 11.) Korm. sz. rendelet az említett tapasztalatok alapján már hatékony intézkedéseket tartalmaz az utógondozás eredményes gyakorlata érdekében. Elsősorban jelentős intézkedés, hogy míg a korábbi rendelet szerint az elítélt kérése alapján volt csak lehetőség utógondozási tevékenységre, addig a jelen rendelet az utógondozás körébe vonja a taxatíve felsorolt súlyosabb elítélti kategóriákat, valamint azokat, akiknél a büntetésvégrehajtási parancsnokság ennek szükségességét látja fennforogni. Ezeken kívül mindazon szabaduló személyek munkába helyezése iránt intézkedés történik, akik ezt kérik.

Ugyancsak jelentős a rendeletnek az az intézkedése, miszerint lehetőséget teremt az elítélt számára, hogy még szabadulása előtt letelepedési és munkavállalási körülményeinek rendezése érdekében intézkedéseket tehet, illetve érintkezésbe léphet e tárgyban családtagjaival, volt vagy leendő munkáltatójának megbízottjával. Ehhez hasonlóan célravezető az az intézkedés, hogy a munkaerőgazdálkodási, illetve munkáltató szervek az elítélt munkába állításának érdekében eljárhatnak a büntetésvégrehajtási intézetben.

A rendelet a tanácsi végrehajtó bizottság feladatává teszi a munkába helyezés és a letelepedés lehetőségeinek a megteremtése mellett azt is, hogy a szabadult személy folyamatos munkavégzését, valamint a társadalomba való beilleszkedés folyamatát figyelemmel kísérje. Ennek a feladatnak az előírásánál utal a rendelet a szakszervezet közreműködésének és más társadalmi erők bevonásának az igényére. Kétségtelen, hogy a rendelet ezzel azt az intenciót kívánja érvényre juttatni, miszerint a materiális feltételek biztosítása mellett mind a munkahelyen, mind a lakókörnyezetben, valamint a társadalmi elhelyezkedés egyéb területein is a megfelelő segítés a társadalmi beilleszkedés előmozdítására biztosítva legyen, amely feladatok alapvetően a társadalmi erők által végezhetők el.

Az utógondozás differenciált intézkedéseket igénylő funkció, amelyben a materiális szükségletek elsősorban állami szervek intézkedései útján elégíthetők ki, míg a társadalomban való elhelyezkedés egyéb körülményei lényegében a társadalmi szervek által teremthetők meg. Ez a körülmény meghatározólag hat az utógondozási tevékenység szervezeti formájára is.

IV.

Végül röviden foglalkozni szeretnénk azzal az ugyancsak lényeges kérdéssel, hogy milyen szervezeti formákon valósítható meg a társa-

dalmi erőknek a bevonása mind a büntetésvégrehajtás, mind az utógondozás gyakorlatában.

A külföldi példák arra mutatnak, hogy a társadalmi erők bevonásának szervezeti formáját a népi tanácsok keretében létrehozott ún. felügyelő bizottságok útján alakították ki (Szovjetunió, Bulgária). E bizottságok hármas feladatot töltenek be: *1.* a büntetésvégrehajtási intézetek felügyeletét; *2.* támogatják a büntetésvégrehajtási szerveket az elítéltek nevelésében; *3.* ellátják az utógondozási teendőket. A bizottságok munkájában részt vesznek a szakszervezet, a Kommunista Ifjúsági Szövetség, a Hazafias Népfront, az egészségügyi, közoktatásügyi és kulturális, valamint egyéb társadalmi szervek és hatóságok (bíróság, ügyészség, rendőrség, büntetésvégrehajtás) képviselői. Ezek a felügyelő bizottságok tehát utógondozási feladatokon kívül felügyeleti, valamint a büntetésvégrehajtást közvetlenül segítő tevékenységet is gyakorolnak, továbbá a büntetésvégrehajtás tartama alatt az elítélt családjának a támogatásával is foglalkoznak. Említést érdemel még az a szovjetunióbeli gyakorlat, hogy egyes intézmények, vállalatok, üzemek patronálást vállalnak büntetésvégrehajtási intézetek mellett, amely esetenként az intézmény egészére, valamint egyes elítéltekre kiterjed.[2] Ehhez hasonló megoldások tapasztalhatók Lengyelországban is.

A mi viszonyaink között ugyancsak célravezetőnek látszik bizonyos szervezeti formák kialakítása, amelyekben az állami, valamint a társadalmi szervek tevékenysége megfelelő koordinációt nyerne, ennek biztosítása az eredményes intézkedések egyik lényeges feltétele. Feltétlenül szükségesnek mutatkozik a felnőttkorúak tekintetében a szakszervezet, míg a fiatalkorúak vonatkozásában a KISZ szervezetszerű bevonása. Ezek a tömegszervezetek szakmai, ezen belül intézményi, illetve vállalati, valamint területi tagozódásuk és ennek megfelelő szerveik útján a legalkalmasabbak arra, hogy nemcsak a munkába való elhelyezés kérdésében, hanem a későbbiekben a munkahelyen való megfelelő bánásmód, nevelés, pozitív irányú továbbfejlődés érdekében hatékony munkát fejtsenek ki. A kialakítandó bizottság mellett helyes volna egy megfelelő aktívahálózat kiépítése ilyen jellegű társadalmi munkára alkalmas egyénekből, akik képzettségüknél, illetve rátermettségüknél fogva egyénileg is foglalkozni tudnának egyesek speciális problémáival.

Az utógondozás körébe tartozó kérdés még az átmeneti otthonok problematikája. Itt nyernének átmeneti elhelyezést azok, akiknek olyan körülményeik vannak, hogy nincs hova menniök és munkába helyezésük, valamint letelepedésük megfelelő elrendezése a szabadulás idejére nem biztosítható. Kétségtelen, hogy egy ilyen jellegű intézmény sok nehézséget, sőt veszélyt rejt magában, viszont az is tény, hogy vannak, és a jövőben is számolni kell olyan szabadulókkal, akiknek megfelelő elhelyezése a szabadulás időpontjában nem oldható meg. Ezek számára szükséges egy átmeneti megoldásról gondoskodni. Az is tény, hogy minél jobban funkcionál az utógondozás intézménye, annál kevesebb lesz ezeknek a száma. Véleményünk szerint az átmeneti otthonok felállításánál irányadó szempontként kellene érvényesülni a decentralizációnak, mert minél több és minél kisebb létszámú ilyen jellegű intézmény biztosítja az egyedi jellegű felügyelet lehetőségét, ami az esetleges bűnszervezési kísérletek kiküszöbölésének lényeges feltétele. Ezen átmeneti otthonok tevékenységének irányításában, valamint támogatásában ugyancsak jelentős szerepük lehet a társadalmi erőknek.

Vermes Miklós

[2] Beljajev, N. A.: A büntetésvégrehajtási intézmények tevékenységének társadalmi ellenőrzése. Moszkva, 1962.
Sztrucskov, G. A.: A szovjet büntetésvégrehajtási jog. Moszkva, 1963. 159—164. old.
Szabályzat a Bolgár Népköztársaságban javítónevelő munka végzésére rendelt otthonok és börtönök részére. A 146. számú 1961. júl. 17-i minisztertanácsi határozat hagyta jóvá. Külön fejezet rendelkezik a kerületi népi tanácsok mellett működő felügyelő bizottságok szervezetéről, hatásköréről, valamint a szabadságvesztésre ítéltek átképzésére és szabadonbocsátásuk utáni munkábaállításukra irányuló tevékenységéről.

A „Locus regit actum" és a mai nemzetközi magánjog[1]

I.

1. A cím némi magyarázatot igényelhet. Mindenekelőtt a *locus regit actum* kifejezést kell közelebbről meghatároznunk, hiszen — mint ismeretes — ezzel a kapcsolóelvvel tágabb és szűkebb értelemben is találkozhatunk a nemzetközi magánjog irodalmában. Tágabb értelemben magában foglalja mindazokat a kapcsolóelveket, amelyek az alkalmazandó jog megállapítását a jogi tény bekövetkezésének helyétől teszik függővé. Ilyen értelemben a *lex loci solutionis* vagy a *lex delicti commissi* elve is idesorolható.[2] Szű-

[1] A dolgozat 1965. december 1-én előadás formájában hangzott el a MJSz Nemzetközi Magánjogi Szakosztályának 96. vitaülésén. Ehelyt mondunk köszönetet azoknak, akik az előadáshoz hozzászóltak: *dr. Arató Istvánnak, dr. Beck Salamonnak, dr. Boytha Györgynek, dr. Faragó Lászlónak, dr. Szászy Istvánnak,* valamint *dr. Móra Mihálynak,* aki írásban fogalmazta meg észrevételeit. Megjegyzéseiket igyekeztünk hasznosítani, bár nézetünket alapjában fenntartottuk.

[2] V. ö. *Réczei L.:* Nemzetközi magánjog. (Harmadik kiad. Bp. 1961.) 55. old.

kebb értelemben viszont a *locus regit actum* (vagy: *lex loci contractus*) szavakkal azt fejezzük ki, hogy az ügyletre, nevezetesen az ügyleti alakiságokra irányadó jogot az ügyletkötés helye határozza meg.

Dolgozatunkban a *locus regit actum* kifejezést szűkebb értelemben használjuk, tehát csupán azzal foglalkozunk, hogy mennyiben volt indokolt *Bartolus* korában, és mennyiben indokolt ma az ügyleti alakiságokra a szerződéskötés helyének jogát alkalmazni. A témát annyiban is szűkítettük, hogy a házasságkötési joggal nem foglalkozunk, mert itt más szempontok érvényesülnek, mint a kötelmi és az öröklési jogban.

2. A *locus regit actum* a nemzetközi magánjog egyik legrégibb kapcsolóelve, már a glosszátorok munkáiban is fellelhető.[3] Így maga *Bartolus* sem pályázhatna az alkotó babérjaira, viszont a tétel szabatos és alapos kifejtésének érdemei vitathatatlanul őt illetik.[4]

Hat évszázad egymást követő jogásznemzedékei hűségesen ragaszkodtak *Bartolus* tanításához, és ha elvétve fel is merültek kételyek, a *locus regit actum* állandó része maradt a nemzetközi magánjog fegyvertárának. A mai tételes nemzetközi magánjognak is általánosan elismert szabálya, bár — LUNC találó megállapítása szerint[5] — a XIX. századhoz viszonyítva veszített jelentőségéből.

Elgondolkoztató, hogy ez a kapcsolóelv, amelynek megalkotása kétségkívül fontos mozzanata volt a nemzetközi magánjog kialakításának, hatszáz év eltelte után is általánosan elfogadott. Ezért joggal vetődik fel a kérdés: vajon annyira általános érvényű-e ez a szabály, hogy egyaránt képes kifejezésre juttatni a XIV. századbeli Itália áruforgalmának igényeit, és századunk megváltozott jellegű áruforgalmának kívánalmait? Más szavakkal: igényt tarthat-e a *locus regit actum* szabálya arra, hogy az árutermelés általános jogi formáinak egyikét lássuk benne?

3. Az irodalom általában adottnak veszi a *locus regit actum* elvét[6], létjogosultságát rendszerint gyakorlati szempontokkal indokolja[7]. Nem találkoztunk olyan munkával, amely a kérdést történeti nézőpontból úgy közelítené meg, hogy azt vizsgálná, melyek voltak azok a társadalmi-gazdasági tényezők, amelyek a szabály kialakításában szerepet játszottak, továbbá azt, hogy változatlanul fennállnak-e ezek a tényezők, illetve felmerültek-e olyan újabb gazdasági igények, amelyek fenntartását napjainkban is indokolttá tennék.[8]

Dolgozatunk erről az oldalról közelíti meg a kérdést. Ezért nem kísérjük végig a *locus regit actum* sorsát hat évszázadon keresztül[9], hanem szemügyre vesszük *Bartolus* fejtegetéseit és megkíséreljük megtalálni azokat a társadalmi és gazdasági okokat, amelyek a nagy kommentátor elmélete mögött állnak. Hasonló módon vetjük egybe ezt a kapcsolóelvet korunk igényeivel, és mindezek alapján foglalunk állást abban a kérdésben, hogy a *locus regit actum* alkalmazása történelmi ballaszt-e csupán, vagy pedig szükséges és hasznos szabálya-e a mai nemzetközi magánjognak.

---

[3] Erre nézve elsősorban: *K. Neumeyer:* Die gemeinrechtliche Entwicklung des internationalen Privat- und Strafrechts bis Bartolus II. (München—Berlin—Leipzig. 1916.) 83. skk. old. Továbbá: *M. Gutzwiller:* Le développement historique du droit international privé (Recueil des Cours de droit international 1929, IV) 304. old.; *E. M. Meijers:* L'histoire des principes fondamentaux du droit international privé à partir du moyen-âge (Recueil des Cours 1934, III.) 588. old., valamint 596. skk. old.

[4] V. ö. *Meijers* i. m. 601. old., ahol kifejti, hogy a *lex loci actus* elve már korábban is ismeretes volt ugyan „Cependant c'est par l'autorité de Bartole qu'elle a été généralement acceptée." Lentebb (602. old.) pedig találón állapítja meg: „Les grands principes étaient déja dressés par ses prédécesseurs. Cependant il a réuni toutes ces remarques dispersées et il a systématisé et complété toutes les questions discutées avant lui..."

Nem helyeselhető viszont *Wolff* nézete, aki szerint a nemzetközi magánjog tudománya túlértékeli *Bartolus* szerepét (Private international law. Oxford. 1945. 23. old.). Nézetünk szerint az olyan szintű és jellegű rendszerezés, mint amelyet *Bartolus* végzett, igen nagyra értékelendő.

[5] „Das Prinzip *locus regit actum* hat also heute die Bedeutung eines einheitlichen Grundsatzes verloren, die es in der Praxis der meisten Länder fast bis zum Ende des 19. Jahrhunderts besass" (*L. A. Lunz:* Internationales Privatrecht Berlin. 1961, 161. old.)

[6] Így többek között: *A. Nussbaum:* The principles of private international law (Oxford. 1943.) 148. sk. old.; *Wolff* i. m. 437. sk. old.; *R. H. Graveson:* The conflict of laws (London. 1948.) 150. sk. old.; *G. C. Cheshire:* Private international law (Oxford. 1948.) 301. skk. old.; *E. Silz:* Définition de la forme des actes au point de vue de l'application de la règle „locus regit actum" en droit international privé (Paris. 1929.); *R. Savatier:* Cours de droit international privé (Paris. 1953.) 208. skk. old.; *M. Rheinstein,* Rechtsvergleichendes Handwörterbuch IV. 360. skk. old.; *L. Raape:* Internationales Privatrecht (Berlin—Frankfurt. 1955.) 205. skk. old.; *J. M. Trias De Bes:* La forme des actes juridiques dans la législation espagnol au point de vue international (Revue de droit international privé 1927, XXII) 18. skk. old.

A szocialista országok irodalmából: *I. S. Peretersky — S. B. Krylow:* Lehrbuch des internationalen Privatrechts. (Berlin 1962. 122. skk. old. *Lunz* i. m. 160. sk. old.; *Szászy I.:* Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga (Budapest. 1962.) 100. old. és másutt.

[7] Így már: *Wächter:* Über die Collision der Privatrechtsgesetze verschiedener Staaten (Arch. Civ. Prax. 1842, XXV.) 371. skk. old. Vö. továbbá: *P. Arminjon:* Les formes des actes en droit international privé (Revue de droit international privé 1925, XX. és 1926, XXI.) 498. skk. old. és 161. skk. old.; *Rheinstein* i. m. 360. old.; *Savatier* i. m. 209. skk. old.; *Silz* i. m. 398. old.

[8] Így *Arató István* nemrég megjelent tanulmányában, igen helyesen, történeti alapokon indul el, de fel sem veti azt a kérdést, hogy ma indokolt-e még e kapcsolóelv fenntartása. Vö. *Arató I.:* A locus regit actum elve a szerződési jogban (A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogi problémái. Szerk. Simon Gy. Bp. 1963. 9. skk. old.)

[9] Erre a történeti fejlődésre nézve vö. elsősorban: *Meijers* i. m. 642. skk. old., aki a *locus regit actum* sorsának különös figyelmet szentel. Vö. még: *H. E. Yntema:* Die historischen Grundlagen des internationalen Privatrechts (Festschrift Rabel I. Tübingen. 1954.) 513. skk. old. A Bartolus utáni korra nézve: 522. skk. old.

II.

1. Mint említettük, *Bartolus* a *locus regit actum* elvének nem megalkotója, hanem rendszerezője és kidolgozója volt. Amint különösen NEUMEYER kutatásaiból kitűnik, a gondolat már korábban is felmerült: eleinte csak a kanonisták körében[10], majd később — némi habozás után — a legistáknál is.[11]

NEUMEYER szerint a glosszátorok közül elsőként *Jacobus Balduini* és *Ubertus de Bobio* fogadták el a *locus regit actum* elvét.[12] Franciaországban pedig ugyancsak már a XIII. században kezdték alkalmazni ezt a szabályt.[13]

Így *Bartolus* korábbi jogászok munkásságára is támaszkodhatott, viszont nem kétséges, hogy híres kommentárjában[14] ő összegezi elődeinek elszórt megjegyzéseit és fejti ki módszeresen és alaposan a kérdést. Indokolt tehát, hogy az ő fejtegetéseit válasszuk kiindulópontul.

2. Bartolus munkásságával szemben esetleg felmerülhetne az a kétely, hogy kommentárja csupán elméleti jellegű mű, afféle skolasztikus elmetorna, amely nem vet kellőképpen számot kora gyakorlati követelményeivel, és így nem tükrözi híven a XIV. század gazdasági-társadalmi igényeit.

Ez az aggály azonban nyomban szétfoszlik, ha tekintetbe vesszük azt, hogy tőle függetlenül, őt megelőzően is — nemcsak hazájában, hanem Franciaországban is — megjelenik a *locus regit actum* elve, bizonyítva, hogy széles körben merült fel olyan igény, amely e szabály megalkotását szükségessé tette.

Ismeretes továbbá, hogy *Bartolus* nemcsak az egyetemi katedrán tevékenykedett, hanem bíróként is működött[15], rendszeresen adott egyes ügyekben jogi szakvéleményt[16], így munkája sem az élettől elzárkózó teoretikus, hanem a gyakorlattal szoros kapcsolatban álló jogtudós alkotása.

Ezért habozás nélkül megállapíthatjuk, hogy *Bartolus* kommentárja, a skolasztikus köntös ellenére, kora gyakorlati problémáira keresett és adott választ.

3. Bartolus abból a kérdésből indul ki, hogy valaki idegen városban köt szerződést, a vita azonban szűkebb hazájában merül fel, a per is ott indul:

Et primo quaero quid de contractibus? pone contractum celebratum per aliquem forensem in hac civitate, litigium ortum est et agitatur lis in loco originis contrahentis: cujus loci statuta debent servari vel spectari?[17]

Válaszában különbséget tesz az ügylet alakiságaira *(sollemnitates)* alkalmazandó, és a per lefolytatására *(litis ordinatio)* irányadó jog között; különválasztja továbbá a szerződés természetéből, a szerződéskötés idején keletkező tényeket *(quae oriuntur secundum ipsius contractus naturam, tempore contractus)* azoktól a körülményektől, amelyek később, gondatlanság vagy késedelem folytán merülnek fel *(quae oriuntur ex post facto, propter negligentiam vel moram).*[18]

Bartolus tehát három szempontot vesz figyelembe, és ezek szerint különböztet: az ügylet alakiságainak, illetve az ügyletkötéskor keletkező tényeknek, a szerződéskötés után felmerülő körülményeknek, valamint az eljárásnak szabályozását választja külön. Az első esetben a *locus contractus* joga irányadó,[19] a másodikban a teljesítés, vagy ha ez nincs megállapítva, a perindítás helyének joga alkalmazandó[20], a harmadik esetben pedig a *lex fori* érvényesül.[21]

A megoldás, amint látható, rendkívül differenciált, bennünket azonban csupán a *locus contractus* alkalmazása érdekel közelebbről. Erre vonatkozólag három kérdés merül fel: mit ért a kommentátor a *locus contractus* fogalmán, milyen ügyletekre, és az egyes ügyletek mely hatásaira alkalmazza ezt az elvet.

a) Első kérdésünkre *Bartolus* világos választ ad: *et intelligo locum contractus ubi est celebratus contractus, non de loco, in quem collata est solutio.*[22]

Szembehelyezkedik tehát azokkal a szerzőkkel, köztük *Accursius*-szal is, akik *locus contractus*-nak nem a szerződéskötés, hanem a teljesítés helyét tekintették.[23]

b) Az sem kétséges, hogy *Bartolus* a szabályt nem csupán a kötelmi szerződésekre, hanem a végrendeletekre is alkalmazza: „... *quia*

---

[10] *Neumeyer* i. m. 84. old.

[11] u. o.

[12] Mindkét glosszátor felfogásáról csak közvetett forrás maradt fenn: *Dominus autem Ubertus de Bobio hic refert, an contractus de quo convenitur Mutinae iste Bononiensis, fuit Mutinae celebratus, et tunc stabitur secundum statutum Mutinae, quia sortitus est forum ratione contractus (Gandinus,* quaest. stat. tit. 15. Idézi: *Neumeyer* i. m. 84. old.)

Baldinus álláspontjáról egy vatikáni kézirat tanúskodik (idézi: *Neumeyer* i. m. 86. old.): ... *aut consuetudo est ad litis ordinationem aut ad litem decidendam introducta... puta an venditor teneatur ad duplam, triplam vel quadruplam, et tunc inspicitur consuetudo loci, ubi contractum est...*

[13] vö. *Meijers* i. m. 588. old.

[14] *Bartolus:* ad librum primum Codicis de Summa Trinitate (In I. partem Codicis Bartoli a Saxoferrato Commentaria cum adnotationibus doctissimorum plerarumque, qui in eundem sunt commentati. Paris. 1741. Officina Episcopiana.) vö. még: *F. Meili:* Die theoretischen Abhandlungen von Bartolus und Baldus über das internationale Privat- und Strafrecht. (Zeitschrift für int. Privat- und Strafrecht 1894, IV. 258. s köv. old.; 446. skk. old.; 340. skk. old.), aki az eredeti forrásszövegeket közli kommentár nélkül.

[15] vö. *J. L. J. Van de Kamp:* Bartolo da Sassoferrato (Urbino. 1935.) 9. old.

[16] vö. *Van De Kamp* i. m. 12. és 17. old. Van De Kamp véleménye szerint Bartolus: „Per mezzo dei suoi responsi esercitava un'influenza diretta sulla pratica" (30. sk. old.)

[17] *Bartolus* 13. (vö. *Meili* 262. old.)

[18] *Bartolus* 15. (vö. *Meili* 262. old.)

[19] *Bartolus* 16. (vö. *Meili* 262. old.)

[20] *Bartolus* 18. (vö. *Meili* 263. old.)

[21] *Bartolus* 15.

[22] *Bartolus* 16.

[23] vö. *Accursius* in D. 22, 1, 1: *ibi contractum esse videtur, ubi pecunia est solvenda.*

in sollemnitatibus semper inspicimus locum ubi res agitur ... tam circa contractus, quam circa ultimas voluntates."[24]

c) Lényegesen nehezebb megállapítani, hogy *Bartolus* szerint mely ügyleti hatásokra nézve irányadó a szerződéskötés helyének joga. Nem vitás — ezt több ízben hangsúlyozza —[25], hogy az ügylet alakiságaira a *locus contractus* elve alkalmazandó, és az sem kétséges, hogy a jog és cselekvőképességre nézve nem ez irányadó.[26] Bizonyos továbbá, hogy a teljesítéssel összefüggő vitákra a teljesítés helyének jogát alkalmazza.[27]

A *quae oriuntur secundum ipsius contractus naturam, tempore contractus* kifejezés viszont értelmezési nehézségeket támaszt. Ez a — számunkra — nem eléggé szabatos és világos megfogalmazás arra is enged következtetni, hogy *Bartolus* a szerződéskötés helyének jogát nem csupán az alakiságokra, hanem egyéb körülményekre is alkalmazni kívánja.

Sajnos *Bartolus* nem részletezi, hogy mit ért közelebbről a fentebb idézett kifejezésen. Kommentárjából kitűnik, hogy az elévülésre, a késedelemre, a gondatlanságra nem a *locus contractus* joga vonatkozik.[28] Mindössze egyetlen mondata nyújt némi támaszpontot: „ha valaki restituciót akar követelni olyan sérelemért, amely a szerződésben, a szerződéskötéskor következett be, akkor a *locus contractus*-t vesszük tekintetbe" *(... quis vult petere restitutionem ex laesione contingente in ipso contractu, tempore contractus et inspicimus locum contractus ...).*[29] Ebből logikusan az következik, hogy az átruházás körüli mulasztás, az evikció szabályai a szerződéskötés helyének joga szerint ítélendők meg. NEUMEYER valóban idéz korábbi szerzőket, akik szerint az evikció címén támasztható követelés összegét a szerződéskötés helyének joga határozza meg.[30] Mivel *Bartolus* ezzel a felfogással nem helyezkedik szembe, feltételezhető — bár nem egészen bizonyos —, hogy ő is ezt az álláspontot vallja, és amikor a szerződéskötéskor keletkező tényeket említi, erre gondol.

Nézetünk szerint tehát *Bartolus* a *locus regit actum* elvét alapjában véve az ügyleti alakiságokra alkalmazza, mint a modern jogok általában,[31] és esetleg az evikcióért való felelősségre is vonatkoztatja. A szerződés lebonyolítására azonban már a teljesítés helyének jogát alkalmazza, és ezzel a szerződést két jogrend uralma alá veti, megteremtve azt a kettősséget, amelyet a nemzetközi magánjog azóta sem tudott teljesen kiküszöbölni.

4. Vajon milyen szempontok indíthatták *Bartolus*-t arra, hogy a szerződés egységét megbontva, ugyanazt a jogügyletet két jogrendszer uralma alá vonja? Ő maga a *locus regit actum* elvét a *iurisdictio* elméletével indokolja: *„Nam sollemnitas actus pertinet ad iurisdictionem ejus, in cujus territorio agitur: ideo variatur secundum diversitatem locorum ..."*[32]

Ez a magyarázat azonban pusztán elméleti jellegű, és — bár ilyen szempontból nem érdektelen — korántsem tárja fel a kérdés lényegét; nevezetesen a szabály megalkotásának konkrét társadalmi-gazdasági okait, hiszen a *iurisdictio* tana nem egyéb, mint utólagos indokolása egy olyan szabálynak, amelyet gyakorlati szempontok miatt alakítottak ki.

Teljesen elfogadhatatlan MEIJERS véleménye, aki szerint a szabályt az akarati autonómia elvére lehet visszavezetni[33]. Eltekintve attól, hogy ezzel a magyarázattal nem juthatunk el a végső okokig, az elméleti kapcsolatot sem látjuk a *locus regit actum* és az akarati autonómia elve között. Az akarati autonómiából legfeljebb a felek választási jogát lehet levezetni.

5. Ha azokat a tényezőket keressük, amelyek a *locus regit actum* elvének elfogadását szükségessé tették, akkor abból kell kiindulnunk, hogy Itália a XIII.—XIV. században számos városállamból állott, amelyek eltérő statutumokkal rendelkeztek. Némi egységet teremtett a római jog, mint *ius commune*, azonban az akkori felfogás szerint a helyi jogok elsőbbséget élveztek.[34] A kereskedelem megélénkülésével pedig mind gyakrabban fordult elő, hogy különböző városok kereskedői kötöttek egymással — esetleg vásárokon — szerződést, és az is előfordult, hogy valaki útközben, idegenben volt kénytelen végrendelkezni. Így adva volt a statutumok kollíziójának lehetősége, és olyan megoldást kellett keresni, amely a forgalom gyorsaságát és biztonságát egyaránt szolgálja.

Nem nehéz belátni, hogy fejlett kereskedelmi élet mellett a *lex fori* merev alkalmazása nem célszerű. Ez a szabály ugyanis nagyrészt egymás jogának el nem ismerésén alapszik, és a szerződéskötéseknél a forgalom biztonságát veszélyeztette volna. A felek ugyanis nem tudhat-

[24] *Bartolus* 32. (vö. *Meili* 340. old.)

[25] *Bartolus* 16, 22, 26, 32, 37, 41.

[26] *Statuta non possunt legitimare personam sibi non subditam, nec circa ipsam personam aliquid disponere ... Non obstat, quod supra dictum est circa sollemnitatem. Nam sollemnitas actus pertinet ad iurisdictionem ejus in cujus territorio agitur ... sed ubicunque persona non est uniformis, quis non potest disponere, nisi circa personam sibi subditam. (Bartolus* 26. vö. *Meili* 267. old.)

Aliud est in dispositione circa sollemnitatem actus, quam circa legitimationem personae ad actum (Bartolus 41. vö. *Meili* 345. old.)

[27] vö. a 20. jegyzettel.

[28] *Bartolus* 15. 19 (vö. *Meili* 262. sk. old.)

[29] *Bartolus* 19. (vö.*Melli* 263. sk. old.)

[30] *Neumeyer:* i. m. 86. sk. old.

[31] Természetesen még nem tesz különbséget a „formalités intrinsèques ou viscérales", „formalités habilitantes" és „formalités extrinsèques ou instrumentaires" között. Ezekre nézve: *Arminjon* i. m. 495. skk. old.

[32] *Bartolus* 26. (vö. *Meili* 267. old.)

[33] „C'est par le principe de l'autonomie de la volonté qu'on arrive à ce résultat" *(Meijers* i. m. 633. old.)

[34] vö. *Van De Kamp* i. m. 153. old. és *F. Calasso:* Medioevo del diritto I. (Milano. 1954.) 454. sk. old.

ták előre biztosan, hogy melyik városban fog indulni a per, így nem tudtak volna alkalmazkodni az illető hely statutumainak alaki előírásaihoz, szerződéskötési szokásaihoz. A teljesíteni nem kívánó fél így alaki kifogásokkal könnyen meghiúsíthatta volna a jogérvényesítést, tehát a szerződés gazdasági realizálását.

Tekintetbe kell azonban vennünk két további igen fontos tényezőt is. A partikularizmus, a városi jogok tarkasága önmagában is megnehezítette a tájékozódást, könyvnyomtatás hiányában pedig a statutumok a többi városban aligha voltak hozzáférhetők, így rendszerint lehetetlen volt az idegen város jogáról hitelt érdemlő tájékoztatást kapni. A másik tényező pedig az, hogy a szerződéskötés helye ebben az időben szilárd támpont volt, hiszen a szerződések rendszerint jelenlevők közt készültek, így a szerződéskötés helye egyértelmű, bizonyítást szinte nem is igénylő eleme volt a szerződésnek.

Ilyen körülmények mellett kézenfekvő volt, hogy a szerződés alakiságaira a szerződéskötés helyének jogát alkalmazzák. Ha a szerződést helybeli szakember készítette, akkor nem kétséges, hogy ő a helyi jogban volt járatos, annak alaki szabályait ismerte. Ha viszont laikusok, maguk a kereskedők, készítették a szerződést,[35] akkor szintén a kötés helyének jogához volt célszerű igazodni. Ha ugyanis az idegenből jött kereskedő saját joga szerinti szerződésmintát ajánlott, ez nyilván bizalmatlanságot váltott ki a helybeli kereskedőből. Ha meg akart volna győződni arról, hogy az ajánlott forma valóban megfelel az idegen város jogának, ez tetemes időveszteséggel járt volna, és lassította volna a forgalmat. Ugyanez volt a helyzet, ha mindketten idegenek voltak a városban. Az akkori viszonyok mellett a legegyszerűbb az volt, ha a szerződéskötés helyének jogát veszik alapul, mert rendelkezésre álltak szakemberek, és nem adódtak bizonyítási nehézségek.

Felmerülhetne esetleg a gondolat, hogy az alakiságok perbeli bizonyítása is hasonló nehézségeket eredményezhetett, ha a per nem a szerződéskötés helyének bírósága előtt indul. Ez a probléma azonban csak elméletileg látszik súlyosnak, hiszen a per rendszerint nem az alakiságok miatt, hanem nemteljesítés vagy hibás teljesítés miatt indul. Azzal, hogy elismerték az idegen város alakiságai szerint kötött szerződés érvényességét, viszont megfosztották az alperest attól a lehetőségtől, hogy formai természetű kifogásokkal éljen. Ha mégis előfordult, hogy az alakiságokat vitatták, akkor a bizonyítékok beszerzése volt szükséges. Ez persze itt is időveszteséggel járt, de tekintve, hogy egyrészt a szerződések kisebb részéből támad per, és ezeknek is csak egy hányadában merül fel vita az alakiságok körül, végül pedig a per eleve hosszabb ideig tart, látható, hogy gyakorlatilag nem okozott nehézséget az, hogy a bíróság esetleg nem ismerte a szerződéskötés helyének alaki szabályait.

Az ügylet egyéb hatásaira: a teljesítésre, a késedelemre stb. már célszerűbb volt a teljesítés helyének jogát alkalmazni, mert többnyire itt indul a per is, és így az alkalmazandó jog rendszerint egybeesik a *lex fori*-val.

6. A *locus regit actum* szabályai tehát, úgy ahogyan azokat *Bartolus* kommentárjából megismerhetjük, véleményünk szerint minden tekintetben megfeleltek a XIV. századbeli olasz viszonyoknak. Mivel a jog partikuláris volt, a sokféle városi jog megismerése technikai okokból is nehézségekbe ütközött, a szerződések viszont rendszerint jelenlevők között jöttek létre, a legcélszerűbb, a forgalom érdekeit legmegfelelőbben szolgáló megoldás az volt, ha az ügyleti formák megítélésénél a szerződéskötés helyének jogát veszik alapul.

III.

1. A *locus regit actum* elvét a mai nemzetközi magánjog is elismeri. Elvétve akadnak ugyan egyes szerzők, akik a szabályt fenntartással kezelik,[36] a túlnyomó többség azonban habozás nélkül elfogadja kapcsolóelvként.[37] Ellenben nem találkoztunk olyan nézettel, amely egyértelműen és határozottan a kapcsolóelv alkalmazásával szemben foglalna állást.

A kapitalista államok nemzetközi magánjoga általánosan elismeri a *locus regit actum* elvét, sőt egyes országokban a szerződéskötés helyének jogát nem csupán fakultatív, hanem kötelező jelleggel alkalmazzák az alakiságokra.[38] Mint is-

[35] *Bartolus* helyteleníti azt a nézetet, amely szerint a szerződést minden esetben szakember készíti: *Dicunt nostri Dd. (doctores), quod ratio est, quia illi qui conficiunt instrumenta sunt iuris periti... Ista ratio displicet mihi. Nam pone quod fit scriptura privata ab homine imperito, ut a quoddam mercatore...* (in C. 1, 32.). Ebből következik, hogy ebben a korban gyakran maguk a kereskedők szerkesztették meg a szerződést.

[36] A régebbi irodalomban: *Savigny:* System des heutigen römischen Rechts VIII. (Berlin. 1849.) 352. skk. old. A szabály fakultatív jellegét hangsúlyozza (358. old.) *Yntema* kifogásként veti fel, hogy Savigny elhanyagolja a *locus regit actum* kérdését (i. m. 530. old.).

Újabban különösen: *Réczei* i. m. 217. sk. old. és 225. skk. old. Egyes érveire lentebb a szövegben visszatérünk. Fenntartásokkal él továbbá: *Raape* i. m. 205. skk. old. Vö. még: *Szászy I.:* Az alkalmazandó jog meghatározása a nemzetközi vételi szerződéseknél (Jogászegyleti értekezések 1930, XXI. köt. 113—114. füz.) 32 old., ahol érveket hoz fel a *lex loci* elve ellen, azonban ennek ellenére — talán nem egészen következetesen — az alakiságokra ezt a kapcsolóelvet alkalmazza (22. old.).

[37] vö. a 6. jegyzettel.

[38] Az egyes országok törvényhozására nézve vö. mindenekelőtt: *E. Rabel:* The conflict of laws. A comparative study. II. (Chicago. 1947.) 396. skk. old.; rövid áttekintést nyújt *Wolff* is: i. m. 437. old.

Az újabb joggyakorlatra nézve: *L. Serick—H. Harries:* Belgisches internationales Privatrecht nach der neueren Rechtssprechung (Rabels Zeitschrift 1960, XXV) 563. skk. old.; *D. Bernecker:* Internationales Privat- und Prozessrecht im Grossherzogtum Luxemburg (Rabels Zeitschrift 1962, XXV) 299. skk. old. Mindkét cikk szerint az említett országokban fakultatív szabályként érvényesül a *locus regit actum* elve.

meretes, az angolszász jog is sokáig kogens szabályként kezelte a *locus regit actum* elvét[39], újabban azonban más álláspont alakult ki, és ezen a téren is kezdik elismerni a felek választási jogát.[40]

A *locus regit actum* elvét a szocialista államok nemzetközi magánjogában is megtaláljuk[41], bár itt szűkebb területen érvényesül, mint a kapitalista jogokban, mert nem vonatkozik a külkereskedelmi vállalatok egymásközti ügyleteire,[42] ezek rendszerint nem is esnek a nemzetközi magánjog uralma alá. A magyar bírói gyakorlat azonban egyéb tekintetben sem hajlik e kapcsolóelv alkalmazására.[43]

2. Az a régi elv, hogy az ügyleti alakiságokra nézve az ügyletkötés helyének joga az irányadó, tehát ma is él, sőt túlzás nélkül mondhatni, hogy századunk nemzetközi magánjoga ebben a tekintetben még mindig *Bartolus*-t követi. Nem vitatjuk természetesen, hogy a tudomány a *locus regit actum* terén is alkotott újat — így különösen az ügyleti formák további differenciálásával, valamint a kvalifikációs problémák felvetésével[44] —, de az alapok nem változtak. A szabály ma is — bár rendszerint fakultatív, sőt szubszidiárius jelleggel — az alakiságokra vonatkozik, míg az egyéb *(ex post facto)* ügyleti hatásokra általában más jogot alkalmaznak, akárcsak *Bartolus*.

3. Kérdésfeltevésünkből következőleg elsősorban azzal kell foglalkoznunk, hogy mivel indokolja az újabb irodalom a *locus regit actum* alkalmazását. Régebben gyakran hivatkoztak a szuverénitásra, illetve a holland jogászok *comity*-elméletére[45], ma azonban jóformán egyedül azt az érvet ismételgetik, hogy a felek a szerződéskötés helyén hatályos jogról szerezhetnek a legkönnyebben tudomást, az ottani jogászok is csak erről tudják őket tájékoztatni; így a szerződő felek érdekei kívánják meg e szabály alkalmazását.[46]

Külön említést érdemel WOLFF magyarázata, aki úgy véli, hogy a nemzetközi vásárokon egyik fél sem törődik partnere nemzeti hovatartozásával, vállalata székhelyével, ezért ilyenkor a *lex loci actus* az egyetlen lehetséges kapcsolóelv.[47] Ezzel a meggondolással kitűnően lehetett volna érvelni a középkorban; az akkori vásári ügyletek elbírálásánál ez valóban méltánylást érdemlő szempont volt. Ma azonban merőben mások a viszonyok. Az ilyen alkalmakkor keletkezett ügyleteket sem perfektuálják nyomban, és alig hihető, hogy egy cég képviselője ismeretlen üzletféllel kötne szerződést, meg sem érdeklődve, hogy a megvásárolt terméket melyik vállalat és hol gyártja. Találóan írja SZÁSZY: „Ma már a vásárok helyének éppoly kevés kapcsolata van az ott kötött jogügyletekkel, mint a kötési helynek abban az esetben, mikor a felek véletlenül találkoznak valahol, és vásáron kívül kötnek ügyletet."[48]

Sajátos módon érvel ARMINJON a *locus regit actum* kötelező jellege mellett. Szerinte ellenkezne a méltányossággal és a józan ésszel, ha két azonos helyen és azonos körülmények között kötött ügylet közül ugyanaz a bíróság az egyiket érvényesnek, a másikat pedig érvénytelennek nyilvánítaná, pusztán annak a külsőleges és esetleges kritériumnak az alapján, hogy a felek az egyik esetben belföldiek, a másik esetben pedig külföldiek voltak.[49]

Viszont egyáltalán nem bizonyos, hogy mindkét ügyletet ugyanaz a bíróság fogja elbírálni, ARMINJON tehát eleve olyan esetből indul ki, amely korántsem tipikus. Nem hinnők továbbá, hogy a felek nemzeti hovatartozása „külsőlegesebb" és „esetlegesebb" körülmény lenne, mint az ügyletkötés helye. Nyilvánvaló végül, hogy ARMINJON érvelése akaratlanul is a *lex fori* elvét, nempedig a *locus regit actum* szabályát támasztja alá.

4. Mint látható, a *locus regit actum* mellett felhozott újabb érvek könnyen megcáfolhatók. Nem tértünk ki egyelőre a leggyakrabban hangoztatott meggondolásra: a felek tájékozódási lehetőségeire, mert ez a szempont részletesebb elemzést kíván. Mielőtt azonban erre térnénk, foglalkoznunk kell a *locus regit actum* alkalmazásának gyakorlati és jogi jellegű nehézségeivel.

a) Mint említettük, régen a szerződéseket általában jelenlevők kötötték, tehát a *locus contractus* megállapítása nem járt nehézségekkel. Ma, ezzel szemben, az ügyletek tetemes része

---

[39] Ezt különösen *Story* fejtette ki nyomatékkal (Commentaries on the conflict of laws. 6. kiadás. Boston. 1865. 304. old. és másutt). Erre nézve: *Rabel* i. m. 486. skk. old.

[40] vö. *Cheshire* i. m. 301. skk. old.; *Wolff* i. m. 453. skk. old. Említésreméltó, hogy 1952-ben az Egyesült Államokban új „Contracts restatement" készítését kezdték meg, amely — szemben a korábbi joggal — a szerződést többé nem veti alá feltétlenül a szerződéskötés helye jogának. vö. *W. L. M. Reese:* Contracts and the restatement of conflicts of laws (The International and Comparative Law Quarterly 1960, IX.) 537. old.

[41] vö. *Szászy:* Az európai népi demokráciák 100. old., valamint 238. skk. old.; *D. M. Mitrovič:* Jugoslawische Rechtssprechung zum internationalen Privatrecht 1956—1959 (Rabels Zeitschrift 1962, XXVII) 299. skk. old.

A szovjet jog is elismeri a *locus regit actum* elvét, de az ügyletet akkor is érvényesnek ismeri el, ha a szovjet jog szerinti alakiságoknak megfelel. vö. *Lunz* i. m. 161. skk. old.

[42] *Lunz* i. m. 161. old.

[43] vö. *Réczei* i. m. 217. sk. old.

[44] Erre nézve: *Rheinstein* i. m. 362. skk. old.

[45] Így: *Story* i. m. 326. old. A „comity" elmélet kialakulásáról *Yntema* i. m. 524. skk. old.

[46] vö. a 7. jegyzettel.

[47] „... neither of the parties knows or cares about the residence, nationality, or place of business of the other party. In such cases the lex loci actus is the only possible criterion." (*Wolff* i. m. 438. old.)

[48] *Szászy:* Az alkalmazandó jog 47. old.

[49] „Ne serait-il pas choquant, contraire au bon sens et à l'équité que deux actes identiques, passés suivant la même forme, dans les mêmes circonstances et dans le pays du tribunal saisi, soient jugé l'un valable, l'autre nul, en considération de ce fait accidentel et extérieur, que leurs auteurs sont l'un national, l'autre étranger." (*Arminjon* i. m. 167. old.)

távollevők között jön létre; levélváltás, távirat vagy telex útján.

Így joggal állapítja meg RÉCZEI, hogy a szerződéskötés helyének meghatározása ma már problematikus; nem alapul szilárd tényálláson, hanem önmagában is jogi kérdéssé vált, hiszen az egyes államok joga eltérően szabályozza a távollevők között kötött ügyletek keletkezését.[50]

A szerződéskötés helye tehát ma már sok esetben nem tény, hanem olyan jogi fikció, amely újabb kollíziók forrásává válhatik. A *locus contractus* ezért többé nem szilárd támpont, mint *Bartolus* korában volt, és így kétségkívül megszűnt egy fontos tényező, amely annakidején a szabály megalkotásában lényeges szerepet játszott.

b) A *locus regit actum* kezdettől fogva egy kevéssé kívánatos eredménnyel is járt, nevezetesen azzal, hogy egy ügyletre szükségképp többféle jogot kellett alkalmazni.[51] Ez a hátrányos következmény már a kommentátorok idejében is jelentkezett, akkor azonban olyan *nyomós érvek* szóltak amellett, hogy az alakiságokra a szerződéskötés helyének jogát alkalmazzák, többi hatásaira pedig más jogot, hogy ez az áldozat szükséges és indokolt volt.

Igen kérdéses azonban, hogy napjainkban is szólnak-e olyan súlyos érvek a *locus regit actum* elvének alkalmazása mellett, amelyek kárpótolnának ezért az áldozatért. Nyilvánvaló, hogy az ügylet egységes elbírálásáról csak akkor mondhatunk le, ha kivihetetlennek látszik, hogy ugyanazt a jogot alkalmazzuk az alakiságokra, mint az egyéb ügyleti hatásokra.

c) Ezenkívül kvalifikációs problémák is felmerülnek. Nem egységes a jogügylet fogalmának értelmezése az egyes országok jogában, de nehézségek adódnak az actus kifejezés megszorító vagy kiterjesztő értelmezéséből is. A német jog például a *locus regit actum* hatályát a szoros értelemben vett jogügyletekre korlátozza, a francia jog viszont olyan aktusokra is alkalmazza, amelyeket a német jog eljárási jellegűeknek tekint.[52]

d) A *locus regit actum* alkalmazása végül a jog kijátszásának lehetőségét is magában hordozza. Bár találkozni olyan nézettel is — a régebbi irodalomban WAECHTER, újabban RHEINSTEIN helyezkedett erre az álláspontra[53] —, hogy itt az *in fraudem legis* lehetősége fel sem merülhet. Indokolásuk meglehetősen szofisztikus ízű: ha egy állam megengedi polgárai számára a külföldi ügyletkötést, akkor egyúttal azt is megengedi számukra, hogy ezt tetszésük szerinti jog alapján tegyék.

Nyilvánvaló azonban, hogy a külföldön történő ügyletkötést egyik állam sem azért teszi lehetővé, hogy polgárai ennek révén kijátszhassák törvényeit. Véleményünk szerint a szocialista jog semmiképp sem helyezkedhetik WAECHTER és RHEINSTEIN álláspontjára. Az *in fraudem legis* lehetőségének tagadása ugyanis a szocialista országok törvényességének lazítására is felhasználható, különösen akkor, ha a szocialista államok polgárai valamely kapitalista országban kötnek olyan ügyletet — pl. valamilyen devizaügyletet —, amely hazájuk törvényei szerint nem megengedett. Az ilyen ügyletkötés érvényességének elismerése kétségkívül a törvény kijátszásának jóváhagyását jelentené.

Véleményünk szerint tehát nem helytállóak azok a burzsoá nézetek, amelyek ilyen esetben eleve eltekintenek a felek intencióinak vizsgálatától, azzal a meggondolással, hogy a *locus regit actum* alkalmazásának területén a jog kijátszásáról szó sem lehet.

Mint a fentiekből kitűnik, a *locus regit actum* elvének alkalmazása napjainkban számos gyakorlati és jogi problémát okoz. Sok esetben nem határozható meg egyértelműen a szerződéskötés helye, ugyanarra a szerződésre többféle jogot kell alkalmazni, kvalifikációs nehézségek is adódnak, és végül a jog kijátszásának veszélye is fennáll. Következésképp a *locus regit actum* korántsem tekinthető olyan kapcsolóelvnek, amelynek fenntartását egyszerűsége, könnyen kezelhetősége indokolná. Ellenkezőleg, igen nyomós érveknek kell mellette szólnia ahhoz, hogy alkalmazását e súlyos hátrányok ellenére is indokoltnak tekinthessük.

5. Ezután, visszatérve tulajdonképpeni kérdésünkhöz, arra keresünk választ, hogy fennállnak-e még azok a társadalmi és gazdasági szempontok, amelyek *Bartolus* idejében a kapcsolóelv elismerését szükségessé tették. Ennek során fogjuk megvizsgálni azt a gyakran hangoztatott érvet is, hogy a felek tájékozódási nehézségei indokolnák a *locus regit actum* alkalmazását napjainkban is.

Fentebb már kifejtettük, hogy ma az ügyletek jelentős része távollevők között jön létre, ezért a szerződéskötés helye többé nem szilárd tényállási elem, mint *Bartolus* idejében volt.

A másik döntő tényező *Bartolus* korában az volt, hogy az idegen városok jogának megismerése technikai nehézségekbe ütközött. A tájékozódással járó időveszteség miatt, a forgalom meggyorsítása érdekében a szerződést készítő

[50] vö. *Réczei* i. m. 217. old. Természetesen más kapcsolóelvek alkalmazásánál is adódnak nehézségek, de a *locus contractus* esetében ezek a problémák sokkal súlyosabbak és szembeszökőbbek, hiszen „tényállási elem" lenne a szerződéskötés helye, valójában pedig — igen gyakran — olyan jogi fikcióvá vált, amelyet az egyes tételes jogok eltérően értelmeznek.

[51] Ezzel a problémával sokat foglalkozik az irodalom, és történtek kísérletek a szerződések egységes elbírálásának megvalósítására, bár az alakiságok kérdésével ebből a szempontból keveset foglalkoznak. Vö. *Szászy:* Az alkalmazandó jog 18. skk. old. és másutt; *Ph. Kahn:* La vente commerciale internationale (Paris. 1961.) Ld: *Ch. Gavalda* recenzióját (Revue critique de droit international privé 1961. L.) 453. old.; *Réczei* i. m. 218. old.

[52] vö. *Rheinstein* i. m. 367. old.

[53] *Wächter* i. m. 415. sk. old.; *Rheinstein* i. m. 369. sk. old.

jegyző vagy kereskedő kénytelen volt az ügyletet a helyi jognak megfelelő formába önteni.

Nem vitás, hogy ma is — ha nem is olyan szűk területre összezsúfolva, mint akkor — különféle államok élnek egymás mellett, és ezek tételes rendelkezései eltérnek egymástól. A könyvnyomtatás jóvoltából azonban ma már más államok joga is viszonylag könnyen hozzáférhető, a szükséges tájékozódást pedig a hírközlési technika fejlődése alaposan meggyorsította.

Ezért, nézetünk szerint, felülvizsgálatra szorul az az érv, hogy a szerződéskötés helyének jogáról a felek könnyebben szerezhetnek tudomást, mint arról a jogról, amely a szerződés egyéb hatásaira vonatkozik. A következetesség egyébként azt kívánná — amennyiben erre az álláspontra helyezkednénk —, hogy az ügylet *összes hatásaira* a szerződéskötés helyének jogát alkalmazzuk, hiszen a felek számára az ügyletkötés időpontjában az ügylet anyagi hatásai semmivel sem kevésbé közömbösek, mint az alakiságokra vonatkozó szabályok.[54] Egyáltalában nem indokolt tehát, hogy a formai kérdéseket másképp kezeljük, mint a szerződés anyagi hatásait.

Célszerűnek látszik, hogy a kérdést három részre bontva vizsgáljuk meg, nevezetesen a nagyvállalatok és az egyes polgárok forgalmi ügyletei, végül pedig a végrendeletek szempontjából.

6. Ma, amikor valamennyi nagyvállalat a nemzetközi magánjogban is járatos jogászokat alkalmaz, ezek szerződéskötéseiknél nyilván nem szorulnak olyan helyi jogászok útmutatásaira, akik csupán az ottani jog ismeretével rendelkeznek. Az ilyen ügyleteknél egyébként általában nem is lehet szó meghatározott szerződéskötési helyről.

Így joggal állapítja meg KAHN a nemzetközi vételekről írott monográfiájában, hogy a szerződéseket ma már rendszerint a vállalatok szakemberei készítik, akik — legalábbis elvileg — ismerik az alkalmazandó jogot.[55] A kérdés fel sem merülhet a szocialista államok külkereskedelmi vállalatainak egymásközti szerződéseinél, mert ezek — indokoltan — külön szabályozást nyertek.[56]

Nézetünk szerint tehát a nagyvállalatok szerződéseinél — vagyis a gazdaságilag legjelentősebb ügyleteknél — többé nincs ok arra, hogy az ügyleti alakiságokat más jogrend uralma alá vessük, mint a szerződés anyagi hatásait. Következésképp itt a *locus regit actum* elvének nincs létjogosultsága, a szerződés alakiságaira is a választott jogot vagy az eladó jogát, röviden azt a jogot kell alkalmazni, amely egyébként is irányadó a szerződésre nézve: a *lex causae*-t.

7. Bár gazdasági súlyuknál fogva a nagyvállalatok szerződései a legjelentősebbek, mégsem hagyhatók figyelmen kívül azok az ügyletek sem, amelyeket egyes polgárok kötnek. Ilyen esetekben természetesen nem várható el olyan színtű jogi tájékozottság, mint a nagyvállalatok részéről, de ennek ellenére — amint az alábbiakból kitűnik — itt sem látszik indokoltnak, hogy az ügylet alakiságaira a *locus regit actum* szabályát alkalmazzuk.

a) Kézenfekvő, hogy ha ugyanannak az országnak két polgára külföldön köt egymással szerződést, semmi sem szól amellett, hogy az alakiságokra a külföldi jogot alkalmazzuk.[57] Esetleg az illető ország nyelvét sem ismerik a felek, de semmi esetre sem ismerhetik olyan jól annak jogát, hogy azt a hazai joggal szemben előnyben kellene részesíteni. Ilyenkor a szerződéskötés helye teljesen esetleges elem, amelynek csak akkor lehetne jelentősége, ha az ügyletkötés *in fraudem legis* történt volna. Ezt viszont a nemzetközi magánjog nem támogathatja.

Kevésbé esetleges elem a szerződéskötés helye abban az esetben, ha mindketten hosszabb ideje élnek ugyanazon a külföldi helyen. Ilyenkor azonban rendszerint vagy megszerzik az illető ország állampolgárságát, vagy az ottani nemzetközi magánjog a *domicilium* elve alapján áll, tehát a *locus regit actum* alkalmazására nincs szükség. Ha esetleg egyik körülmény sem állna fenn, és az ügyletből ottani bíróság előtt indulna per, akkor a bíróság — amennyiben az ügyletet érvényesnek ismeri el — nem a *locus regit actum*, hanem a *lex fori* elvét alkalmazza.

Az a kevéssé gyakorlati eset, hogy például két magyar állampolgár évekig Brazíliában élt, és az ott kötött ügylet miatt hazatérte után magyar bíróság előtt indítana pert, nem igényli a *locus regit actum* elvének fenntartását. Véleményünk szerint egyébként a magyar bíróság még ebben az esetben sem alkalmazná a szerződéskötés helyének jogát.[58]

b) Ha két különböző állam polgára egy harmadik országban köt ügyletet, akkor nagyjában hasonló helyzet adódik, mint a fenti esetben, azzal a különbséggel, hogy ilyenkor a két állam joga közül az egyiket kell alkalmazni. A bíróság ilyenkor a választott jogot, vagy ennek hiányában a *lex causae*-t fogja figyelembe venni. Egyetlen érv sem szól amellett, hogy ilyen esetekben más jogot kellene az alakiságokra, mint a szerződés egyéb hatásaira alkalmazni.

A felek természetesen választhatják a szerződéskötés helyének jogát is, ez azonban nem a *locus regit actum* alkalmazását jelenti.

c) A *locus regit actum* alkalmazására akkor sincs szükség, ha két különböző állam polgára egyikük hazájában köt egymással ügyletet. Feltehetőleg a két állam valamelyikének joga kerül alkalmazásra; értelmetlen lenne más jogot vo-

[54] Az angol és a francia jogban valóban fel is merült olyan irányzat, amely a *locus regit actum* hatályát a szerződés anyagi hatásaira is kiterjesztette. vö. *Réczei* i. m. 217. old.

[55] vö. *Gavalda*, Revue critique 1961 (L.) 453. old.

[56] *Lunz* 161. old.

[57] Hasonló értelemben: *Réczei* i. m. 219. old.

[58] vö. *Réczei* i. m. 219. old., bár ő nem kifejezetten az alakiságokról beszél.

natkoztatni az alakiságokra, mint a szerződés egyéb hatásaira.

A fentebb elmondottakon kívül mindhárom esetre vonatkozik az a megállapítás is, hogy a mindennapi élet csekély jelentőségű ügyleteiből ritkán szokott jogvita támadni. Ezek meghatározott alakiságokhoz nincsenek kötve, így a *locus regit actum* alkalmazására sem lehet szükség. Jelentősebb ügyleteknél, pl. ingatlan adásvételnél, gépkocsivásárlásnál a felek rendszerint igyekszenek tájékozódni a szükséges alakiságok és az ügylet egyéb jogi következményei felől is. Nem tudjuk belátni, hogy mi akadályozná meg a Franciaországban tartózkodó magyar állampolgárt abban, hogy a magyar jog megkívánta alakiságok felől tájékozódjék; holott a *locus regit actum* alkalmazásának hívei is elvárják tőle, hogy — amennyiben a szerződésre egyébként a magyar jog vonatkozna — az ügylet egyéb hatásaira nézve megfelelő ismereteket szerezzen. Véleményünk szerint a kellő felvilágosítás megszerzésének az egyik esetben éppen annyira nincs akadálya, mint a másikban, tehát a felek érdeke nem kívánja meg, hogy más jog vonatkozzék az alakiságokra, mint a szerződés egyéb hatásaira.

8. A végrendelkezés terén némiképp más a helyzet. Azt hisszük, hogy a *favor testamenti* elvének a nemzetközi magánjogban is érvényesülnie kell, figyelembe kell vennünk ezenkívül azt is, hogy a végintézkedés alakiságai többnyire bonyolultabbak, mint az élők közötti ügyleteké.

Ezért csatlakozunk OVERBECK nézetéhez, aki gondos fejtegetéseiben meggyőzően mutatta ki, hogy a végrendeleteknél akár a *locus regit actum,* akár az állampolgárság vagy a *domicilium* elvének merev alkalmazása egyaránt méltánytalanságot eredményezhetnek.[59]

Ezért úgy véljük, hogy — tekintettel a *favor testamenti* elvére — a végrendeleteket akkor is érvényesnek kell elismerni, ha a végrendelkezés helyének formai előírásainak megfelelnek. Ez az egyetlen terület, ahol nézetünk szerint, szubszidiárius jelleggel, ma is indokoltan, alkalmazható a *locus regit actum* elve.

[59] *A. E. Overbeck:* Divers aspects de l'unification du droit international privé, spécialement en matière de successions (Recueil des cours 1961, III.) 533. skk. old. Különösen: 600. skk. old. Joggal állapítja meg: „Mais la favor testamenti s'oppose aussi à ce qu'un testament devienne la victime de règles trop rigides en matière de forme." (600. old.). Kevésbé átfogóan foglalkozik a kérdéssel *C. N. Fragistas* cikke: Zur Testamentsform im internationalen Privatrecht (Rabels Zeitschrift 1930, IV.). 930. skk. old.

IV.

1. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy nézetünk szerint *Bartolus* idejében a *locus regit actum* elve megfelelt a kor társadalmi és gazdasági viszonyainak, ezért célszerű és hasznos szabály volt.

Kitűnt viszont az is, hogy — szemben az uralkodó nézettel — ma már megszűntek azok a tényezők, amelyek a társadalmi fejlődés alacsonyabb szintjén a kapcsolóelv kialakítását szükségessé tették, és nem jelentek meg olyan újabb tényezők, amelyek fenntartását indokolnák. Sőt, megítélésünk szerint, a *locus regit actum* alkalmazása nem lebecsülhető gyakorlati és elméleti nehézségeket is támaszt.

Ezért ez a kapcsolóelv többé nem szolgálja a kereskedelmi kapcsolatok fejlődését, hanem ellenkezőleg: szükségtelenül bonyolulttá teszi a nemzetközi elemeket tartalmazó szerződések elbírálását. Alkalmazása csupán a végrendelkezés területén tekinthető indokoltnak.

2. Meggyőződésünk, hogy a *locus regit actum* elvét elsősorban a jogászi konzervativizmus tartja életben, ezért indokolt, hogy a nemzetközi magánjog teljesen elejtse ezt az idejétmúlt szabályt, és megérdemelt helyére: a jogtörténetbe helyezze.[60] Ez a kapcsolóelv nem sorolható az árútermelés általános jogi formái közé, csupán egy bizonyos társadalmi-gazdasági fejlettségi fok igényeinek felel meg, korunk viszonyainak kifejezésére — amint láttuk — többé nem alkalmas.[61]

3. Azzal, hogy a *locus regit actum*-ot, kapcsolóelvként elvetjük, egy lépéssel közelebb jutunk ahhoz, hogy a szerződéseket a nemzetközi magánjog egységesen: a *lex causae* alapján bírálja el. Mindebből természetesen nem következik az, hogy a szerződésre irányadó jog *sohasem* lehetne a kötés helyének joga — hiszen lehetséges, hogy a felek ezt választják, de egyes ügyleteknél, amelyeknél az alakiságok különösen fontosak, mint a váltónál, ez tehető meg a *lex causae*-vá, de nézetünk szerint nincs szükség a *locus regit actum*-ra, mint önálló — a *lex causae*-val ellentétes — kapcsolóelvre.

Diósdi György

[60] Kivéve természetesen a végrendelet alakiságai tekintetében.

[61] Erre is vonatkoznak *Szászy* találó szavai, amelyeket a vásári ügyletekkel kapcsolatban mond: „Itt is, mint oly gyakran másutt is, az uralkodó felfogás régebbi fejlődési foknak megfelelő jogintézményeket gondolkodás nélkül visz át a mai korra, amelynek azok már nem felelnek meg." (Az alkalmazandó jog 47. old.)

A bíróságok szignalizációs tevékenysége polgári ügyekben*

I.

1. A bírósági szignalizáció témája kedvelt téma. Sokszor hallunk róla, kevesebbszer találkozunk vele és még ritkábban olvashatunk magyar jogi folyóiratokban erről a jogintézményről.[1] Ez azért is feltűnő, mert a szignalizáció különös fontossága következik a jogalkalmazás jogpolitikai elveiről szóló 1963-ból származó kormányhatározatból is.[2]

A szocialista állam bíróságainak alapvető feladatait az Alkotmány 41. §-a határozza meg és az ott megjelölt feladatokat a Magyar Népköztársaság bírósági szervezetéről szóló 1954. évi II. törvény 2. §-a konkretizálja. E feladatok közül kiemelkedik az, hogy a bíróságok az igazságszolgáltatás gyakorlása során a társadalmi tulajdon iránti gondosságra, az állami és társadalmi kötelezettségek becsületes teljesítésére, a törvények következetes végrehajtására, a munkafegyelem szigorú megtartására, valamint a szocialista társadalmi együttélés szabályainak megtartására nevelik az állampolgárokat. Az idézett törvényi rendelkezésből világosan következik, hogy a szocialista állam bíróságainak a szerepe — sem a büntető, sem a polgári ügyszakban — nem korlátozódhat csak a konkrét eset jogi elbírálására, hanem ezen az elsőrendű feladaton túlmenően további, a szigorúan vett iurisdiction kívül eső kötelezettségeik is vannak. Ezek sorába tartozik a szignalizáció, amely a jogalkalmazás társadalmi hatása növelésének egyik jelentős eszköze. A szignalizációnak az az előfeltétele, hogy a bíróság ne csak a per eldöntéséhez szükséges tényállást derítse fel, hanem keresse és vizsgálja a jogsértéseket kiváltó körülményeket is.

2. A szignalizációval foglalkozó, nálunk és az egyes szocialista országokban eddig megjelent tanulmányok inkább ennek a jogintézménynek a gazdasági, társadalmi, politikai jelentőségére hívták fel a figyelmet és a szignalizáció eredményességét konkrét eseteken kísérelték meg bemutatni, de jogászilag nem igen vették az intézményt bonckés alá. Mi ebben a dolgozatunkban azt tűztük ki célul, hogy a szignalizáció témájával éppen jogi szempontból, elsősorban *elvileg* — konkrét esetektől elvonatkoztatva — foglalkozzunk és ennek alapján kíséreljük meg a jogi szabályozáshoz és a joggyakorlathoz szükséges általánosítható következtetéseket levonni.

Témakörünket kettős vonatkozásban szűkítjük le. Egyfelől csupán a bíróságok szignalizációs tevékenységét vesszük szemügyre, másfelől — ezen belül is — kizárólag a polgári ügyszakbeli szignalizációval foglalkozunk. A témakör ilyen módon való korlátozásának mindenekelőtt az az oka, hogy a büntető ügyszakban a bíróság törvényileg szabályozott[3] szignalizációs tevékenységét rendszerint megelőzi a rendőrség és az ügyészség szereplése, a polgári ügyszakban viszont a jelzési kötelezettség — miként ezt a büntető és polgári ügyekben a rendőri szervek, az ügyészségek és a bíróságok jelzési kötelezettségéről szóló 103/1965. (I. K. 2.) IM—BM—Legf. Ü. számú együttes utasítás (a továbbiakban: Ut.) 30. §-ának (2) bekezdése kifejezetten is tartalmazza — az ügyész részvételétől függetlenül elsősorban a bíróságot terheli. A bíróság polgári ügyszakbeli szignalizációs tevékenységét az említett utasításnál magasabbrendű jogforrás ez idő szerint nem szabályozza, tehát a témával való foglalkozás ezért is aktuális.

II.

a) A legelső kérdés: mire terjedhet ki a bíróság polgári ügyekkel kapcsolatos szignalizációs tevékenysége, más szóval mi lehet a szignalizáció tárgya.

Van olyan álláspont, amely szerint a bíróság csak abban az esetben szignalizálhat, ha valamilyen kifogás alá eső, negatív, rosszalást érdemlő jelenségről szerez az eljárása során tudomást, és a szignalizációs közlés célja éppen ennek a nemkívánatos, vagy egyenesen káros jelenségnek a megszüntetése. Más felfogás szerint a szignalizáció nemcsak rendellenességek közlésére szolgálhat, szignalizálni lehet kedvező tapasztalatokat is, különösen akkor, ha a korábban megnyilvánult tényekhez képest az illető szervnél bizonyos idő után lényeges fejlődés mutatkozik.[4] Hasonló véleményt fejt ki A. Szolovjov szovjet jogász is.[5] A két szembenálló álláspont

---

* E tanulmány a szerzőknek az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Polgári Eljárásjogi Tanszéke mellett működő tudományos munkaközösségben megtartott előadása alapján készült.

[1] A magyar jogirodalomban a bírósági szignalizációról mindössze két tanulmány jelent meg: *a)* dr. Bagi Dénes—dr. Zétényi János: A bírósági szignalizáció. Magyar Jog 1956 .8. szám, 226—228. o.; *b)* dr. Beck Salamon: A bírósági szignalizáció új formája. Magyar Jog, 1961. 10. szám, 472—474. o.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Polgári Eljárásjogi Tanszéke mellett működő tudományos munkaközösségben Schagrin Tamás és Kulcsár Péter tartottak előadást „Bírósági jelzések a polgári eljárásban" címmel. Erről az előadásról „Vitaülés a bírósági szignalizációról" címen ismertetés jelent meg a Magyar Jog 1963. évi 6. számában (283—285. o.).

[2] Csendes Károly: A büntető jogalkalmazás jogpolitikai elvei. Magyar Jog 1963. 433—441. o. és Szilbereky Jenő: A polgári jogalkalmazás jogpolitikai kérdéseiről. Magyar Jog 1963. 442—450. o.

[3] 1962. évi 8. számú törvényerejű rendelet (a továbbiakban: Be) 13. §-a.

[4] Ennek a nézetnek Beck Salamon professzor adott hangot.

[5] Szolovjov szerint „a bíróságok jogosultak és kötelesek különvégzést hozni... olyan esetekben is, amikor egyes szovjet emberek becsületesen teljesítik állampolgári kötelezettségeiket, amikor az emberek olyan nemes, önfeláldozó cselekedeteiről van szó, amelyek a jogsértést elhárítják". A mi különvégzéseinkről. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1964. 148—149. o.

között közbülső helyet foglal el az a felfogás, amelyet Ujlaki László képvisel: ő a szignalizáció forrásai közül kizárandónak tartja a követendő, a dicsérendő magatartásokról szóló értesítéseket, ugyanakkor az összefoglaló szignalizációban (ennek a fogalomnak a megmagyarázására még visszatérünk) szerinte is helyet kaphatnak már a vállalatnak vagy gazdasági ágnak a gyakorlatban megismert kedvező jelenségei is.[6]

Az Ut. — anélkül persze, hogy kifejezetten véleményt nyilvánítana ebben a kérdésben — arra az álláspontra helyezkedik, hogy szignalizációra csupán negatív jelenségek észlelése esetében kerüljön sor (vö. az Ut. 1. §-ával).

Ezt a jogszabályi rendelkezést helyesnek tartjuk, de továbbmenően eldöntendő kérdés az, amit az Ut. már nem válaszol meg, hogy szignalizációnak csak akkor van-e helye, ha a negatív jelenség jogszabálysértéssel kapcsolatos, vagy pedig a bíróság szignalizálhat olyan észleleteket is, amely jogszabálysértéssel nincs összefüggésben. Szerintünk a szignalizációs tevékenységnek nem lehet elhatároló ismérve a jogszabálysértés, hiszen a szignalizációnak tárgya lehet olyan negatív jelenség is, amely egészen más dimenzióban helyezkedik el mint a jogszabálysértés, gondoljunk pl. az olyan szignalizációra, amely valamely joghézagnak jogszabállyal való kitöltésére, jogszabályalkotás kezdeményezésére irányul.

Így tehát a szignalizációnak tárgya lehet minden káros, rosszalást érdemlő jelenség, függetlenül attól, hogy az megvalósít-e jogszabálysértést. A kifogásolás alá eső jelenség megnyilvánulhat az illető szervnek akár a szervezetében, akár a működésében. (Az Ut. 25. §-a a szignalizáció tárgyát túlságosan szűkkörűen határozza meg, amikor úgy rendelkezik, hogy a bíróság a jelzést annak a szervnek köteles megküldeni, amelynek *működésében* az 1. §-ban megjelölt okokat vagy körülményeket észlelte.)

b) Az irodalom megkülönböztet ún. egyedi és általánosított (összefoglaló) szignalizációt. Az egyedi szignalizációs közlés forrása az elbírálásra kerülő konkrét ügy; az általánosított szignalizáció viszont hosszabb időszak visszatérő tapasztalatain alapszik, s ennélfogva rendszerint megalapozottabb is. Nálunk a bíróságok gyakorlatában — távolról sem kielégítő mértékben ugyan — inkább az egyedi szignalizációs módszer terjedt el és csak kevésbé vált ismeretessé az általánosított szignalizáció, ez is többnyire csupán a bírósági vezetők részéről. Az összefoglaló szignalizáció napjainkbeli leggyakoribb formái a bírósági vezetőknek a párt, tanácsi stb. szervek részére a bíróság előtt folyamatban volt, illetve folyamatban levő perek alapján készített különböző tájékoztatói. Ezekre példaként említjük meg a Pest megyei bíróság elnöke által a megyei pártvégrehajtó bizottság részére a termelőszövetkezeti perek tapasztalatairól összeállított tájékoztató jelentést. Ebben azokról a negatív adminisztrációs, szervezési, munkaszervezési, anyaggazdálkodási, általános gazdálkodási, építkezési, tulajdonvédelmi stb. jelenségekről olvashatunk, melyek a bíróságok által tárgyalt perekben voltak tapasztalhatók.

Az általánosított szignalizációs közlésben felhasználásra kerülő anyag összeállításában fontos szerepet kell juttatni a tanácsvezetői értekezleteknek, nemkülönben a Legfelsőbb Bíróság és a megyei bíróság polgári kollégiumának.[7]

Az összefoglaló vagy általánosított szignalizáció mind a jellegét, mindpedig a jogkövetkezményeket tekintve eltér az egyedi szignalizációtól egyrészt abban, hogy szélesebb körre terjed ki és megalapozottabb, másrészt abban, hogy a címzett válaszadásra nem köteles. De különösen eltér abban, hogy az általánosított szignalizáció felsőbb — irányító — szervhez szól, így gazdasági, szervezeti stb. szempontból lényegesen eredményesebb kell legyen, mint az eseti.

III.

A szignalizációs tevékenység körének, más szóval a szignalizáció tárgyának a fentiekben történt meghatározása után foglalkoznunk kell azokkal a kérdésekkel, amelyekkel a polgári ügyben eljáró bíróságok a gyakorlatban a szignalizáció alkalmával minden esetben találkoznak, és amelyeket valamilyen módon meg kell oldaniuk. Ilyen kérdések pl. hogy *1.* mikor, az eljárás melyik szakaszában a leginkább célszerű szignalizálni, *2.* ki (melyik szerv) *3.* milyen formában, *4.* hová (melyik szervhez) szignalizáljon, *5.* milyen kötelezettségei vannak a címzett szervnek a szignalizáció nyomán, *6.* miként ellenőrizhető a szignalizáció hatékonysága, *7.* miféle eszközök állnak a bíróság rendelkezésére a szignalizáció eredménytelensége vagy ki nem elégítő volta esetében.

A következőkben ezekre a — teljesség igénye nélkül — felvetett kérdésekre kísérelünk meg választ adni, vizsgálat tárgyává téve az idevonatkozó — miniszteri utasítási szinten megjelent — hatályos jogi szabályozást.

1/a. A szignalizáció időpontjának alkalmasságát illetően két szempont: egyfelől a gyorsaság, másfelől a megalapozottság követelménye küzd egymással, mégpedig többnyire ellentétes irányban. A gyorsaság a szignalizáció tárgyának mielőbbi, az eljárás minél korábbi szakaszában történő közlésére sarkall, ezzel szemben a megalapozottság kívánalma általában arra ösztönöz, hogy lehetőleg csak a jogerős határozat meghozatalával egyidőben, de legalábbis a bizonyítási eljárás lefolytatását követően kerüljön sor — bizonyos veszélyhelyzetektől eltekintve — a szignalizációra. Anélkül, hogy e tekintetben va-

[6] dr. Ujlaki László: Döntőbizottsági szervezet és eljárás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964. 473. és 475. o.

[7] A megyei bíróságoknak a szignalizációban betöltött szerepével foglalkozik Eva Geister és Karl Heinz Berndt: „Stärkere Wirksamkeit der Gerichtskritik" c. tanulmánya. Neue Justiz, 1964. 684—686. o.

lamiféle általános érvényű receptet kívánnánk adni vagy javasolni, azon a véleményen vagyunk, hogy az említett két irányadó szempont közül a szignalizáció vonatkozásában rendszerint a gyorsaságnak kell a döntőbb jelentőségűnek lennie. A szignalizációs közlés — miként erre más összefüggésben még visszatérünk — nem bírósági határozat, amelynek a bizonyosság és a megtámadhatatlanság erejével kell rendelkeznie, csupán — az intézménynek a csehszlovák polgári perrendtartás szerinti elnevezése találóan fejezi ezt ki — figyelmeztetés, egyszerű figyelemfelhívás. Ennek az elsődleges értéke pedig éppen a gyorsaságban rejlik. Természetesen ez távolról sem jelentheti azt, hogy a szignalizációnak szabad puszta bejelentésnek lennie, amely minden alapot nélkülöz; egyet kell érteni Újlaki László megállapításával, aki szerint: „. . . . a szignalizációhoz — mint minimum — elegendő a szilárdan megalapozott feltevés is."[8]

Az Ut. 29. §-ának (2) bekezdése a következő rendelkezést tartalmazza: „Azokban a polgári ügyekben, amelyekben a jelzés alapjául szolgáló *tényeket* az ügyben érdekelt személyek vitatják, jelzésre csak az ítélet (határozat) *jogerőre emelkedése után* kerülhet sor." E szabály gyakorlati alkalmazása arra az eredményre vezet — mivel a Pp. 235. §-ának (1) bekezdése értelmében a fellebbezésben új tényt is lehet állítani, továbbá új bizonyítékra is lehet hivatkozni —, hogy az elsőfokú polgári bíróság csak akkor szignalizálhat, ha az ügyész és a felek a fellebbezés jogáról lemondanak. Ez alól csak akkor van kivétel, amikor a szignalizáció tárgya nem a feltárt tényálláshoz kapcsolódik, hanem más természetű, pl. valamely hiányolt jogszabály hozatalának kezdeményezésére irányul. Az ilyen szignalizációs gyakorlat kialakulását, amely mellett az elsőfokú polgári bíróság számára annak alkalmazását az esetek jelentős részében a felek akarata meghiúsítja, nem lehet helyesnek tekinteni.

b) A Pp. 163. §-ának (1) bekezdése akként rendelkezik, hogy a bíróság *a per eldöntéséhez szükséges tények* megállapítása végett rendel el bizonyítást. Megtörténhet, hogy a bíróság az előtte folyamatban levő eljárásban felmerült jogvita eldöntésére vonatkozó bizonyítást már teljes egészében lefolytatta, de a jogsértést kiváltó vagy előmozdító körülményekre, tehát a tulajdonképpeni szignalizáció tárgyára nézve további tényeket és bizonyítékokat kellene többletköltséggel felderíteni — kérdés megteheti-e ezt a bíróság, elrendelhet-e ilyen irányú bizonyítást és melyik fél viselje az ezzel járó költséget.

A Pp. 164. §-ának (2) bekezdésében foglalt annak a rendelkezésnek, mely szerint a bíróság az *általa szükségesnek talált bizonyítást* hivatalból is elrendelheti, lehetne — némi erőltetettséggel ugyan — olyan értelmezést tulajdonítani, amely a felvetett kérdésre (legalábbis annak az első részére) az igenlő választ találná indokoltnak. A magunk részéről ezt túlzó álláspontnak tartjuk, az officialitás elve nem terjedhet ilyen messzire. A bíróság a jogvita érdemi elbírálásán túlmenő, kizárólag a szignalizáció megalapozottságának célját szolgáló bizonyítást egyik fél költségére sem rendelhet el. Megfontolandó lehet viszont olyan jogszabályi rendelkezés megalkotása, amely lehetővé tenné, hogy az ilyen fajta bizonyítással járó költségeket — különösen indokolt esetben — az állam viselje. Ez anyagilag nyilván bőségesen megtérülne.

c) Lehetséges, hogy a bíróság a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül elutasítja (Pp. 130. § (1) bek.), vagy a már megindult pert utóbb megszünteti (Pp. 157. §), illetőleg a keresetlevelet hatáskör hiánya okából más hatósághoz áteszi (Pp. 129. §). Mindhárom esetcsoportban — jóllehet a bíróság érdemi határozatot nem hoz — a szignalizáció lehetősége fennáll.[9]

d) A „mikor" kérdése veti fel tán leginkább a szignalizáció és a preiudikálás viszonyát. Véleményünk szerint a preiudikálás veszélye a konkrét perben éppen a szignalizáció tartalmából folyóan nem, vagy csak egészen kivételesen merülhet fel. A kérdés inkább a jövőben indulható másik per vonatkozásában gyakorlatibb. Itt V. Pucsinszkijval értünk egyet abban és úgy, hogy a megállapított tények, de csak a tények vonatkozásában ez a probléma felmerülhet és természetesen csak ugyanazon alanyok között. A megállapítások azonban egy esetleges új bizonyításra figyelemmel nem megdönthetetlenek. A kérdés tudományos vizsgálatának igénye Pucsinszkij szerint is fennáll.[9/a]

2. A Budapesti Fővárosi Bíróság és a Pest megyei Bíróság szignalizációs gyakorlatának az áttanulmányozása során azt tapasztaltuk, hogy — az Ut. hatálybalépését megelőzően — az a rendszer alakult ki: az eljáró tanács elnöke feljegyzést készített a szignalizáció tárgyáról a bíróság elnöke részére és az utóbbi intézett átiratot a megkeresett szervhez, ha pedig a megkeresett szerv minisztérium vagy országos hatáskörű szerv volt, akkor a bírósági elnök a feljegyzést — a saját észrevételeivel együtt — továbbította az Igazságügyminisztérium Bírósági Főosztályához.

Ezen a mechanizmuson az Ut. annyiban változtatott, hogy a jelzést — a 31. § első mondata értelmében — a tanács elnökének kell sajátkezű aláírásával az intézkedésre jogosult szervnek, vagy a szerv felettes szervének megküldeni. Eszerint most már — főszabályként — nem a bíróság elnöke, hanem a tanács elnöke szignalizál. Ez a nálunk élő szabályozás eltér mind a csehszlovák Pp. megoldásától,[10] mind pedig a

[8] Ujlaki László: i. m. 477. o.

[9] Vö. Bírósági Határozatok 1961. évi 5. szám, 136. o. 25. alatti állásfoglalás.

[9/a] V. Pucsinszkij: Az elsőfokú bíróság különvégzése. Cikkgyűjtemény a külföldi jogi irodalom köréből 1956. 4. szám, 186. o.

[10] L. a csehszlovák polgári bírósági rendtartásról szóló 1963. december 4-én kelt 99/1963. számú törvény 65. és 66. §-át.

Szovjetunióban érvényesülő gyakorlattól,[11] aholis a figyelmeztetés, illetőleg a különvégzés a bíróság tanácsban hozott intézkedése.

Nézetünk szerint a szignalizációnak *a bíróság* hatáskörébe utalása több szempontból előnyösebb, mintha azt az eljáró tanács elnöke személyes jogkörében, egyedül végzi. Nem beszélve itt a bíróságnak a társas jellegében megnyilvánuló nagyobb tekintélyéről, továbbá a népi ülnököknek a szignalizáció nyomán tett intézkedések ellenőrzésében betöltött — később még tárgyalandó — szerepéről, amely ugyancsak a szignalizációnak tanácsban történő intézése mellett szól, a javasolt megoldást mindenekelőtt az tenné indokolttá, hogy ezzel megszűnnék az a nehézség, ami a minisztériumok és országos hatáskörű szervek felé irányuló szignalizáció esetében jelentkezik. Az Ut. 31. §-ának második mondata szerint, ha az intézkedésre minisztérium vagy más országos hatáskörű szerv jogosult, a jelzésre vonatkozó javaslatot — a szolgálati út megtartásával — az igazságügyminiszterhez kell felterjeszteni. Ez a szolgálati út — az optimálisan leggyorsabb ügyintézést is feltételezve — a szignalizációt lelassítja és ezzel annak hatékonyságát óhatatlanul csökkenti. Mindez elkerülhető lenne abban az esetben, ha jogszabály a tárgyalt körben a szignalizációs intézkedésre a bíróságot feljogosítaná. Ha a bíróság a minisztérium vagy országos hatáskörű szerv által vagy ellen indított perben eljárhat és hozhat érdemi — esetleg vele szemben éppen marasztaló — döntést, akkor semmilyen megalapozott aggály nem támasztható azzal a javaslattal szemben, hogy a bíróság a főhatóság irányában is közvetlenül legyen jogosult szignalizációra.[12]

3. A szignalizáció formájára többféle elgondolás képzelhető el. A legegyszerűbb módnak az látszik, amikor a bíróság érdemi határozatának indokolási részébe foglalja bele a szignalizációs közlést. Bár ez a mód a bíróság számára talán a legkívánatosabb — úgy gondoljuk — alkalmazására csak egészen kivételes esetben kerülhet sor és csakis akkor, ha a perben részt vevő valamelyik félhez (érdekelthez) szól.

Ha mármost azon az álláspontón vagyunk, hogy a szignalizációs közlést általában nem az érdemi határozatnak kell tartalmaznia, választ kell adnunk arra a további kérdésre, hogy ezt a közlést határozat vagy a határozattól különböző, átirat formájába kell-e foglalni. Az Ut. 31. §-ának első mondata eldönti ezt a kérdést, eszerint ugyanis a jelzés formája az átirat, amely nem határozat jellegű, amelyhez nem fűződnek olyan jogkövetkezmények, mint a bíróság határozataihoz.

A Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok polgári eljárása alapjainak 38. cikke értelmében a szovjet bíróságok ún. különvégzéssel szignalizálnak. Minthogy a különvégzés a bíróság határozata, a szovjet irodalomban felvetődött az a kérdés, van-e a különvégzés ellen jogorvoslatnak vagy panasznak helye. Pucsinszkij más, meg nem nevezett szovjet szerzők álláspontjával vitázva azt a nézetét fejti ki, hogy minden eszközzel biztosítani kell az elsőfokú bíróság különvégzésének helyességét; ilyen biztosítékul kell szolgálnia az érdekelt személyek, valamint az ügyészség feljogosításának arra, hogy külön panasszal, illetőleg óvással élhessenek a különvégzés ellen, függetlenül attól, hogy van-e jogorvoslat maga a határozat ellen.[13] Ezzel a véleménnyel a magunk részéről a már kifejtetteknél fogva — hogy ti. a szignalizációs közlés nem tekinthető a bíróság határozat jellegű döntésének — nem tudunk egyetérteni; e kérdés felvetésének egyébként a mi viszonyaink között, éppen a szignalizációs közlés átirati formájára tekintettel, nem is lehet létjogosultsága.

Ugyanígy az átirati forma következtében megszűnik probléma lenni az, hogy a bíróság köteles-e a szignalizációs közlést a tárgyaláson a felek előtt nyilvánosan kihirdetni, vagy hogy a másodfokú bíróságot milyen jogkör illeti meg az elsőfokú bíróság által közölt szignalizációt illetően. Nyilvánvaló, hogy a szignalizációs közlést tartalmazó átiratot nem kell a felek előtt kihirdetni, másfelől a fellebbviteli bíróság az elsőfokú bíróság szignalizációs közlését kiegészítheti vagy módosíthatja, sőt tárgytalannak nyilváníthatja.

4/a. A következő kérdés, hogy a bíróság hová (melyik szervhez) szignalizáljon, ahhoz a szervhez-e, amelynek a szervezetében, illetőleg a működésében a kifogásolás tárgyává teendő jelenséget észlelte,[14] vagy pedig annak a felettes, felügyeleti szervéhez-e.

Az általunk megvizsgált esetekben többnyire azt tapasztaltuk, hogy a bíróságok a konkrét ügyekben felmerülő, egyedi szignalizációkat is szívesebben teszik meg a felettes szervhez. Ebben a gyakorlatban az a meggondolás vezeti a a bíróságokat, hogy a felettes szervhez történő szignalizáció feltehetően több eredménnyel kecsegtet. De ebben szerepe lehet talán annak is, amiről Lenin beszél, hogy „a törvényesség és kulturáltság meghonosításának egyik legnagyobb ellensége a helyi befolyás".[15] A bíróság számára nyilvánvalóan kevésbé feszélyező a tőle messzebb levő és a saját érdekszféráin kívüleső felettes szervhez szignalizálni, mint a járás vagy a város területén elhelyezkedő gazdasági vagy más szerv vezetői előtt az észlelt hiányosságot feltárni. A helyes gyakorlatnak pedig azt kell

[11] A Szovjetunió és a Szövetségi Köztársaságok polgári eljárása alapjainak jóváhagyásáról szóló 1961. december 8-i törvény 38. cikke.

[12] A szerzők által kifejtett álláspontot a tudományos munkaközösségben lezajlott vita során többen támadták, mások viszont mint perspektivikus intézkedést helyeselték.

[13] V. Pucsinszkij: im. 186. o.

[14] dr. Ujlaki László a körülírások megtakarítása érdekében — jobb híján — a „hibázó szerv" megnevezést javasolja — i. m. 467. o. 2. számú lábjegyzet. Ez az elnevezés azonban rosszul hangzik.

[15] V. I. Lenin Művei 33. kötet, Budapest, 1953. 362—363. o.

tartani, hogy az egyedi szignalizációnak általában közvetlenül az érdekelt szerv legyen a címzettje, a felettes szervhez történő szignalizáció — konkrét ügyek kapcsán — csak kivételes lehet.

Az Ut. 25. §-a szerint a jelzést akkor kell a felettes szervhez küldeni, ha az a szerv, amelynek működésében az Ut. 1. §-ában megjelölt okokat vagy körülményeket a bíróság észlelte, intézkedésre nem jogosult. Ez a rendelkezés feltételezi azt, hogy a bíróság mindenkor kétséget kizáró tudomással bír az érdekelt szerv által kiadható intézkedések tartalmi korlátairól — másfelől lehetséges, hogy bár az érdekelt szerv jogosult lenne az intézkedés megtételére, a bíróság mégis indokoltnak látja a felettes szervhez történő szignalizációt, vagy legalábbis az arról való tájékoztatását. Ezek szerint az Ut. által adott eligazítás ebben a kérdésben aligha lehet kielégítő. Úgy gondoljuk, alapelvként azt kellene elfogadni, hogy konkrét ügyek nyomán a szignalizációnak mindig az érdekelt szervhez kell közvetlenül irányulnia kivéve, ha attól a megfelelő intézkedés megtétele már eleve nem várható.

Más a helyzet az ún. általánosított szignalizáció esetében, ahol *főszabályként* a felettes szerv értesítésének kell érvényesülnie.

b) Nem egyértelmű a gyakorlat abban a kérdésben, hogy a bíróság szignalizálhat-e párt, és társadalmi szervekhez, vagy pedig erre csupán a bírósági párt és társadalmi szervezetnek van joga. A Pesti Központi Kerületi Bíróság egy konkrét büntető perben az utóbbi álláspontra helyezkedett.[16] Az Ut. 35. §-a akként rendelkezik, ha az ügyben eljáró bíróság a jelzésről a párt- vagy társadalmi szervek tájékoztatását is szükségesnek tartja, ezt — az említett szervek tájékoztatása céljából — a bíróság elnökének tudomására hozza. E rendelkezésből az következik, hogy a párt- és társadalmi szervek felé irányuló szignalizálás ez idő szerint a bíróság elnökének feladata. A fejlődést itt is abban látjuk, hogy a bíróság eljáró tanácsa a párt- és társadalmi szervekhez is szignalizálhasson.

5. Az érdekelt szerv, amelyhez a szignalizáció szól — az Ut. 33. §-a értelmében — a tett intézkedéseiről a bíróságot 30 napon belül értesíti.[17] Kívánatos lehet, hogy a szignalizációs közlést — ha az olyan természetű — az érintett szerv kollektívája megtárgyalja és esetleg maga a kollektíva tegye meg a szükséges intézkedést.[18]

Az Ut. 33. §-ának megszövegezése egyébként nem a legszerencsésebb. Abból a megfogalmazásból ugyanis, hogy a megkeresett szervnek a *„tett intézkedéseiről"* kell értesítést küldenie, az következtethető: ha a szerv a szignalizáció nyomán — akár indokoltan, akár indokolatlanul — nem intézkedik, abban az esetben értesítésadási kötelezettség nem terheli, holott ez egyáltalán nem így van, a válaszadás a szerv részéről minden esetben feltétlenül kötelező.

6. A bíróság kötelessége nemcsak abban áll, hogy a polgári ügy elbírálása során tudomására jutott rendellenességekről az érintett szervet szignalizáció útján tájékoztassa, de az is feladata, hogy meggyőződjék: az általa feltárt hiányosságok megszüntetése érdekében az illető szervnél történtek-e intézkedések.

Ha bírálat illetheti a polgári ügyben eljáró bíróságokat azért, hogy ma még meglehetősen ritkán élnek a szignalizáció adta lehetőségek felhasználásával, ez a kritika sokkal inkább jogos lehet a szignalizáció érvényesülését biztosító ellenőrzés elhanyagolása miatt. Ebben — az ellenőrzés jogát a bíróság számára biztosító jogszabályi rendelkezés hiányán kívül — szerepe van és hosszú ideig szerepe is lesz annak, hogy az ítélkezési és adminisztrációs munkával, valamint az egyéb társadalmi feladatokkal eléggé elhalmozott bírák valóban nehezen szakíthatnak időt maguknak arra, hogy a szignalizációs közlés nyomán tett intézkedéseket az érdekelt szervnél figyelemmel kísérjék. Ebbe a munkába azonban igen jól bekapcsolhatók lennének a bírósághoz megválasztott népi ülnökök, akik a maguk élettapasztalatát és szakértelmét ezen a vonalon is eredményesen hasznosíthatják. Ez a szempont is amellett szól, hogy a szignalizációs közlést nemcsak a tanács elnöke, hanem annak tagjai, a népi ülnökök is aláírják, hogy így megismerve a közlésben foglaltakat, eleget tudjanak tenni a figyelemmel kísérési kötelezettségüknek.[19]

Választ igényel az a kérdés is, hogy a bíróságnak ez a figyelemmel kísérési joga mire terjedjen ki, jogosult-e a bíróság az intézkedés érdemi helyességét felülbírálni, vagy pedig csak az intézkedés megtörténtét ellenőrizheti-e. Ebben a kérdésben — nézetünk szerint — az a helyes álláspont, hogy a bíróság a megtett intézkedés érdemi helyességének felülbírálására hatáskörrel nem rendelkezik, de az a jog mindenesetre megilleti, hogy ha a szerv által tett intézkedés eleve nem látszik kielégítőnek, erről az illetékes ügyészség általános felügyeletet ellátó részlegét tájékoztassa.

7. Ha a címzett szerv a szignalizációs közlésre a jogszabályban meghatározott 30 napon belül nem válaszol, vagy a válasz — most már nem a megtett intézkedés érdemét tekintve, hanem egyéb szempontból — nem kielégítő, a bíróság számára a következő lehetőségek állnak rendelkezésre:

[16] A Pesti Központi Kerületi Bíróság 13. B. 23.652/1963. sz. ügye.

[17] A tudományos munkaközösségben elhangzott előadás vitája során több felszólaló hangoztatta, hogy a „hibázó szerv" válaszadási kötelezettségét szankcionálni kellene, ez idő szerint ugyanis ha a szerv a bíróság szignalizációjára a válaszadást elmulasztja, ehhez semmilyen jogkövetkezmény nem fűződik.

[18] Részletesebben foglalkozik e kérdéssel D. F. Kicsatov: A társadalom bevonása a polgári jogviták eldöntésébe és a polgári jogsértések megelőzésébe c. tanulmányában. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1962. 46—51. o.

[19] Vö. A. Szoboljev i. m. 149. o.

a) megsürgeti a címzett szervet;

b) közli a mulasztást a címzett szerv felettes (felügyeleti) szervével;

c) szolgálati úton jelentést tesz a címzett szerv mulasztásáról az eljáró bíróság vagy a másodfokú bíróság elnökének és az fordul a címzett szervhez vagy annak felettes (felügyeleti) szervéhez.

E lehetséges variációk közül az Ut. 34. §-a kötelezően azt írja elő, ha a megkeresett szerv az átiratra nem válaszol, vagy a válaszból kitűnően a jelzésnek megfelelő intézkedést nem tett, a bíróság — a felettes szervnél teendő intézkedés végett — a megyei (fővárosi) bíróság elnökéhez fordul. Ha pedig, a megyei (fővárosi) bíróság elnökének intézkedése is eredménytelen maradna, vagy ha a megkeresett szerv felettes szerve minisztérium vagy országos hatáskörű szerv, a jelzésre vonatkozó iratokat az Igazságügyminisztériumhoz kell felterjeszteni. Az a közvetettség tehát, amit az előzőekben már kifogás tárgyává tettünk, nemcsak a szignalizációnál, hanem annak a sürgetésénél, szorgalmazásánál is érvényesül.

IV.

A bíróság polgári ügyszakbeli szignalizációs tevékenységének elvi és gyakorlati problémáiról szólva, az egyes témák tárgyalása kapcsán, a II. és III. részben igyekeztünk rámutatni a szabályozást kívánó kérdések általunk javasolt mikénti megoldására. Említettük, hogy a bíróságok polgári ügyekkel kapcsolatos szignalizációs kötelezettségét jelenleg csupán az Ut. írja elő, magasabbrendű jogforrás nem szól arról. Ezzel szemben a bűnüldöző szervek szignalizációs kötelezettségét törvényerejű rendelet (Be. 13. §), a döntőbizottságokét minisztertanácsi rendelet [15/1962. (V. 6.) Korm. sz. rend. 53. és 54. §-a] szabályozza. E különböző szintű jogi szabályozás fenntartása — különösen az egységes bírósági szervezeten belül — semmiképpen nem lehet indokolt. Véleményünk szerint a bíróságok polgári ügyszakbeli szignalizációs kötelezettségeinek alapvető kérdéseit is *törvényi szintű* jogszabályban kell rendezni. Felvetődik azonban az a kérdés, hogy az erre vonatkozó szabályozást vajon a bírósági szervezeti törvényben, vagy pedig a polgári perrendtartásról szóló törvényben célszerű-e felvenni.

Az európai szocialista államok kodifikációs gyakorlata mindkét megoldásra szolgáltat példát, sőt a Csehszlovák Szocialista Köztársaság mind a két törvénykönyvbe beépítette a szignalizáció szabályozását.[20]

Úgy véljük, helyesebb megoldásnak látszik az, ha a szabályozás elvi keretei a bírósági szervezeti törvényben kerülnek elhelyezésre, a szignalizáció ugyanis — mint láttuk — nemcsak a bíróság szoros értelemben vett eljárási cselekményei közé tartozik. A törvényi szabályozáson kívül a részletkérdések utasításba foglalása továbbra is szükséges.[21]

Schelnitz György
Zalka Károly

[20] A Csehszlovák Szocialista Köztársaság Nemzetgyűlésének 1961. június 26-i törvénye a bírósági szervezetről — 2. §. (4) bekezdés. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1962. 158. o.

[21] A vita során kifejtésre került olyan álláspont, mely szerint csak az eljárási kódexekben kellene szabályozni a bíróság szignalizációs tevékenységét, mások viszont annak a meggyőződésüknek adtak hangot, hogy ezt a kérdést mind a szervezeti törvényben, mind az eljárásjogban fel kellene venni és ezen túlmenően a részletkérdések utasítás szintű szabályozása is szükséges.

SZEMLE

Szülési költség és gyermektartásdíj áthárítása

I. A P. III. törv. 20.655.1964/2. sz. határozat nyomán az ügyben megállapított tényállást ismertetem. Az óvási határozattal eldöntött per felperesének 1957. augusztus 3-án megkötött házassága alapján keletkezett házassági életközösség 1961. októberében megszűnt. A különélés ideje alatt a feleségnek 1962. április 10-én gyermeke született. A feleség 1962. július 23-án pert indított férje ellen, akit a bíróság 1962. július 31.-én kelt ítéletével havi 400,— Ft gyermektartásdíj, 480,— Ft anyatartás, 360,— Ft kelengye és 450,— Ft gyermekkocsi-költség, valamint a perköltség viselésére kötelezett. A felperes a marasztalási összeget kifizette.

Ezt követően a felperes 1962. október 26-án bontópert tett folyamatba és a bíróság elsőfokon hozott ítélete alig egy hónapon belül már jogerőre is emelkedett.

Ezt követően a felperes 1963. március 27-én (tehát a gyermek 1962. április 10-én történt születését követő egy éven belül) keresetet indított annak megállapítása iránt, hogy a gyermeknek nem ő az apja. Az e perben hozott ítélettel a járásbíróság 1963. június 23-án a keresetnek helytadott, miután a foganatosított vércsoportvizsgálat eredménye a felperes apaságát kizárta. Ez az ítélet fellebbezés hiányában jogerőre emelkedett. A gyermek házasságon kívül születését kimondó ítélet után a perbeli alperes a gyermeket magáénak elismerte és az elismerés az anyakönyvbe is bejegyeztetett. Erre támaszkodva a felperes (a volt férj) 1963. november 28.-án pert indított a perbeli alperes ellen és az általa kifizetett összegek megtérítését kérte a gyermek apaságát elismerő alperes ellenében.

A járásbíróság ezt a keresetet elutasította. Döntését a Ptk. 340. és 361. §-aira utalással azzal indokolta, hogy alperes akkor jutott volna vagyoni előnyhöz, ha a gyermektartásdíj fizetése iránti kötelezettsége fennállott volna, és ez alól mentesült volna azáltal, hogy a felperes helyette teljesített. Az elsőbíróság indokolása az óvási határozat ügy-

állási közlése szerint utalt arra, hogy ha a felperes az apasági vélelem megdöntése iránt nyomban a gyermek megszületése után pert indított volna, nem valószínű (?), hogy a gyermektartásdíjat és a szüléssel kapcsolatos egyéb költségeket fizetnie kellett volna. A felperes fellebbezése folytán a megyei bíróság az ítéletet megváltoztatta, az alperest marasztalta. A másodbírósági ítélet indokolása szerint az alperes a gyermeket teljes hatályú elismerő nyilatkozattal a magáénak ismerte el és így a gyermek születésének időpontjától kezdődőleg az alperest a gyermek apjának kell tekinteni. A tartási kötelezettség a Csjt. 65. §-a alapján az alperest terhelte és a felperes az alperes helyett teljesítette ezt a kötelezettséget, így az alperes vagyoni előnyhöz jutott. Kiemelte a másodbírói indokolás azt, hogy a felperes az apasági vélelem megdöntése iránti pert kellő időben indította meg, őt a perindításban késedelem nem terheli és az ellene indított gyermektartási perben csak az összegszerűség vonalán védekezhetett és nincs jelentősége annak, hogy a követelés jogalapját *akkor,* amikor az ő apasági vélelme még nem volt megdöntve, vita tárgyává nem tette.

A megyei bíróság ítélete ellen a Legfelsőbb Bíróság elnöke óvási indítványt nyújtott be és a Legfelsőbb Bíróság fenti számú határozatával a megyei bíróság ítéletét hatályon kívül helyezte és a járásbíróság elutasító ítéletét helybenhagyta.

Az óvási határozat indokolása szerint: A férj apasági vélelmét megdöntő ítélet jogerőre emelkedéséig a felperes férj volt a gyermek apjának vélelmezendő, *addig* (aláhúzás tőlem) más ellen gyermektartási igényt sem lehetett érvényesíteni. Az apasági vélelem jogerős megdöntéséig a felperes gyermektartási kötelezettsége törvényen alapult. Az alperes csak a férj apasági vélelmének megdöntése után tehetett és tett is a gyermekre vonatkozólag apai elismerő nyilatkozatot, amelynek hatálya visszahat ugyan a gyermek *születési idejére,* (aláhúzás tőlem) azonban az alperes gyermektartási kötelezettsége az apai elismerő nyilatkozat megtételével állott be; addig őt a gyermektartási kötelezettség nem terhelte. Nincs tehát alap annak megállapítására, hogy a felperes a vele szemben megítélt gyermektartásdíjat és szülési költséget az alperes helyett fizette a gyermek anyjának; annak megállapítására sincs alap, hogy a felperes által teljesített fizetéssel alperes vagyoni előnyhöz jutott. Pusztán abból a körülményből, hogy a házasságban élő feleségnek a férjén kívül más férfival történt nemi érintkezésből született gyermekére a férj apasági vélelmének megdöntéséig kénytelen volt tartásdíjkötelezettségének eleget tenni, ennek megtérítése iránt a gyermek apjának bizonyult férfival szemben támasztott igény jogszerűségét nem lehet felismerni, mert a gyermek tartása az apasági vélelem megdöntéséig abban az esetben is a volt férjet terhelte, ha a gyermek nem tőle származott.

II. Az ítélkezéssel kapcsolatban állandóan támasztott elvi követelmény, hogy az ítélet az objektív igazságot állapítsa meg és legyen meggyőző erejű. A fenti törvényességi határozat a tényállást illetően az objektív igazság megállapítása iránti követelménynek eleget tett — fölöttébb aggályos azonban, hogy a határozat indokolásának, jogi álláspontjának van-e meggyőző ereje. Igénytelen nézetem szerint az esetleg akár a bíróság működéséről tartható beszámolás során vagy bárminő formában megejthető ismertetése során a határozatban elfoglalt álláspont aligha találna helyeslésre; a jogi képzettségre nem támaszkodó laikus eleven igazságérzete legfeljebb „jogászi" álláspontnak vélné a döntést. De a döntés „jogászilag" sem fogadható el. Az idézett indokolásnak az *„addig"* megszorítást tartalmazó megállapítása valóban helytálló. De már semmiképpen nem lehet fennálló jogtételnek tekinteni az idézett indokolásnak azt a zárótételét, hogy újból idézve — „a gyermektartás az apasági vélelem megdöntéséig abban az esetben is a volt férjet terheli, ha a gyermek nem tőle származott".

Nézzünk kissé mélyebben a vélelem jogéletbeli funkciójára. Valamely vélelemnek jogszabályban való kimondására különböző okok vezethetnek. A vélelem jogszabályi megalkotásának különböző gyökereire való tekintet nélkül egyaránt megvan az az ereje, hogy megdöntéséig a vélelem és ennek következései hatályosulnak. A vélelemmel foglalkozó irodalom a vélelem keretében külön kategóriának ismeri az Interins Wahrheit-ot, a közbülső igazságot. A szorosabb értelemben vett vélelem és a közbülső igazság közötti különbség tárgyalására ezúttal szükség nincs. Az apasági vélelem általában, mint az elnevezés is mutatja, vélelem, de ugyanakkor a vélelem megdöntésének eshetősége, ez eshetőségnek eseti aktuálissá válására figyelemmel a vélelmezett, de megdöntött tényállás egyúttal közbülső, időleges igazságként jelentkezik, tehát nem végleges igazság, még abban az értelemben sem, ahogy a jogerős ítéleti ténymegállapítás végleges igazságnak tekintendő (amelynek véglegessége akár perújítás, akár törvényességi óvás útján utóbb csalóka látszatnak fog mutatkozni). Amit a magam részéről a határozatban kifogásolok, az a kérdés, hogy mi a vélelem megdöntése után a helyzet alakulása és különösen, hogy mi a jelentősége a vélelem fennállása alatt bekövetkezett történéseknek. Hasonlóan kifogás alá eshetik a határozat indokolásának egy másik tétele, amely már az apai elismerő nyilatkozat jogi hatása tekintetében foglal állást. Az óvási határozatban szerepel a kijelentés: „A nyilatkozat hatálya visszahat ugyan a gyermek születési időpontjára, azonban a gyermektartási kötelezettség az apai elismerő nyilatkozat megtételével állott be, addig őt (az elismerő nyilatkozatot tevőt) gyermektartási kötelezettség nem terhelte." Törvényi szövegh hűség szempontjából nem pontos az idézett szöveg három szava: „a gyermek születési időpontjára" a nyilatkozat visszaható erejéről a Csjt. 37. § (2) bekezdése tartalmaz rendelkezést; igaz, hogy a rendelkezés nem a már megtörtént apai elismerő nyilatkozat visszaható ereje tárgyában intézkedik, hanem arról, hogy a férfi, akitől a gyermek származik, *„a fogantatási idő kezdetétől fogva* a gyermeket teljes hatályú nyilatkozattal a magáénak ismerheti el". A törvényszöveg tehát nem a gyermek születési idejét említi, mint a határozat, (bár más-más vonatkozásban),

hanem a fogantatási idő kezdetét. Ez a törvényi szöveg tehát lehetőséget teremt, hogy az elismerő nyilatkozat még a gyermek megszületése előtt megtehető legyen. (Persze más kérdés, hogy a férj apasági vélelmének megdöntését megelőzően apai elismerő nyilatkozat nem tehető.) A „születés időpontja" és a „fogantatási idő kezdete" felcserélése nem közömbös. Az apaság kérdésében kézenfekvően fiziológiailag is helyesebb a fogantatási idő kiemelése, mint a születés időpontjáé. Az apa szerepe az időpont szempontjából sem azonos a bábaasszonyéval, akinek működése (hacsak már a terhesség tartama alatt meg nem kezdődött) a szülés időpontjára esik, az apa szerepe pedig a teherbeejtéssel, a fogantatással kezdődik.

Térjünk vissza a fentebb elejtett arra a fonalra, hogy az apasági vélelemnek négy alapja van: a 35. § szerint a férji helyzet (a házasság fennállása), a 36. § szerint a § a), b), c) pontjaiban megjelölt háromrendbeli eset. Az esetek különválasztása a 35. § szerinti férji helyzet vagy a 36. § szerinti 3 tényállás külön §-ba foglalása indokolt. A férjjel szemben fennálló vélelem alapja, („a vélelmező tény" az irodalom szokásos szóhasználata): a férji helyzet, ami hogy egy szokásos kifejezéssel éljek, „liquid tényállás"; a házasság anyakönyvi bejegyzése a vitát kizárja, a férji minőséget illetően (persze itt eltekintve, hogy a férji minőség a bontóítélettel pro futuro végetért). Viszont a 36. § a), b), c) pontjai szerinti tényállás tagadás esetén bizonyítást, sokszor terjedelmes, időben is elnyúló bizonyítást követel meg a tényállás tisztázottságának elérésére. A gyermekről a törvény azzal is fokozottabban gondoskodni kíván, hogy nemcsak az ítélettel marasztalható az alperes (az állított apa), hanem az ítéletet, tehát a tényállás tisztázottságát megelőzően ideiglenes intézkedéssel is hozható tartásra marasztaló rendelkezés. Ha a férj az alperes, e minőségének adott tisztázottsága folytán aligha lesz szükség ideiglenes intézkedésre, legfeljebb ha a jövedelmi viszonyok tisztázatlansága miatt nem hozható ítéleti marasztalás; annál inkább gyakorlatibb az ideiglenes intézkedéssel való marasztalás, a 36. § a), b), c) pontjaira alapított esetekben, amikor a vélelmező tény még nincs bizonyítva. Tételezzük fel az olyan perbeli tényállást, hogy a tartási per folyamatban léte alatt a nemző apa, aki nem az alperes, apai elismerő nyilatkozatot tesz. Persze, házas nőnél akár együtt él a férjjel, akár nem, a férji vélelem esetén a vélelem megdöntéséig elismerési nyilatkozat nem tehető. Ha még a nyilatkozat megtétele előtt már ideiglenes intézkedést hozott a bíróság, az apai elismerő nyilatkozat után a bíróság az ideiglenes intézkedést hatályon kívül helyezi és elutasító ítéletet fog hozni. Ha az elismerő nyilatkozat megtétele ellenére a nyilatkozatot tevő apa mégsem gondoskodnék a tartásról, úgy egy ellene indított tartási keresetet a bíróság nem fogja elutasítani a nyilatkozattételt megelőző időre eső tartást illetően sem, azzal az indokolással, amit az óvási határozat indokolása kimondott, hogy „az elismerő nyilatkozat alapján, a gyermektartási kötelezettség az apai elismerő nyilatkozat megtételével áll be". Kézenfekvő, hogy törvényeinkben ilyen jogtétel nem áll fenn. De ugyancsak kézenfekvő az is, hogy a tartási kötelezettség alapja a gyermek nemzése. A tartási kötelezettség vonatkozásában az elismerő nyilatkozat jelentősége csak annyi, hogy személyileg tisztázást nyert, hogy ki a gyermek apja, ki nemzette, de az apát terhelő kötelezettségnek nem a nyilatkozat megtétele a kezdő pontja. Vegyünk egy még jobban leegyszerűsített tényállást. Az anya, a házasságon kívül született csecsemőjét kénytelen valakinek gondozásába adni. A gyermek apja — távollétéből hazatérve — a gyermek születése után 6 hónappal apai elismerő nyilatkozatot tesz, de ekkor már hathavi gondozási díj merült fel. Vajon akadna-e bíró, aki az apát a nyilatkozat megtétele előtti hat hóra járó fizetési kötelezettség alól mentesítené, azzal az indokolással, hogy az ő tartási kötelezettsége az óvási indokolás szerint csak a nyilatkozat megtételével kezdődik. Ugyanaz a helyzet, ha a házasságon kívül született gyermek apja utólagos házasságkötés alapján vélelmeztetik a gyermek apjaként, fennáll a házasságkötést megelőző időre is a tartási kötelezettség. (Ami elméletileg talán nem is a visszaható erő következése, hanem azért van így, mert a tartási kötelezettség ez esetekben is a tőle való származás következése, de ezzel az elméleti, esetleg gyakorlatilag is fontossá válható kérdésre — eseti irrelevanciája folytán — nem kell bővebben kitérni.

A férj apasági vélelme területén tételes jogszabály is ad felvilágosítást, iránymutatást, nevezetesen az a jogtétel, amelyre a határozat indokolása is utal, hogy a férj apasági vélelmének fennállása, meg nem döntöttsége alatt a gyermek apasága más által el nem ismerhető. (Csjt. 37. § (2) bekezdés a) pont.) Ez a törvényi rendelkezés magában foglalja bennrejlően azt az álláspontot, hogy a vélelem megdöntése után a vélelem ereje, amely kizárja a más által megtehető apai elismerő nyilatkozatot, megszűnik, végetér és a jogtétel nem tekinti a férjet tovább a gyermek apjának; a férj apa voltának feltételezettsége a vélelmezett apaság helyzetét túlhaladottá, közbülső igazságát elvesztővé teszi.

A konkrét perbeli eset tényállásának minden esetre egyéni sajátossága, hogy a gyermekre a házasság fennállása alatti születése folytán fennáll a férj irányában az apasági vélelem. Ami a gyermek házasságon kívül születetté nyilvánítása előtt — amint erre az óvási határozat egyébként helyesen utal — útjában áll annak, hogy másvalaki — a gyermek nemzője — apai elismerő nyilatkozatot tehessen. A férj apasági vélelmének megdöntése véget vet a vélelem alapján élő közbülső igazságnak; a jövőre a közbülső igazság jelleg nem kövesedik meg.

A fentiekben az apasági vélelmekre vonatkozó fejtegetés talán elegendő annak kimutatására, hogy az óvási határozat által alapulvett az a jogszabály, hogy az apai elismerő nyilatkozat alapján a tartási kötelezettség csak a nyilatkozat megtételének időpontjától kezdve állana fenn, jogforrási alappal nem bír, és ezért helyénvaló az volna, ha szuperóvás útján a helyes álláspont alakulna ki.

Nem tartom feleslegesnek, hogy

a vélelmen túl is, lehető rövidséggel egy sokkal szélesebb területen megmutatkozó — a fenti fejtegetéseket kiegészítő — jelenségre is utaljak.

Az elmélet sokat foglalkozik a szuccessív tényállás fogalmával, azzal a helyzettel, amikor a tényállás időbelileg elkülönülő több eseményből tevődik össze. A jogrend esetleg már az egyes tényálláselemekhez is fűzhet jogi hatást. (Az ajánlattevő kötöttsége, az ajánlathoz az elfogadást megelőző helyzetben.) De a következő tényállási láncszem a kezdeti tényállás kibővülését jelenti, és ezek a későbbi láncszemek a kezdeti joghatást megerősíthetik (ratihabitio), de át is alakíthatják (az ajánlat elfogadásával a szerződés és mostmár a szerződéses kötelezettség létrejön).

A tényállásnak ezt az utólagos kibővülését a jog rendszerint figyelembe veszi, honorálja; a tényállás kezdő láncszeme, vagy a láncszemek után is „nyílt" marad, az újabb tényállási elemek nem közömbösek, nem jelentőség nélküliek. A jogi szabályozás alá eső tényállások típusa a nyílt tényállás, a jövőben bekövetkezhető tényálláselemeket befogadó, azoknak jogi jelentőséget juttató. Ezzel a nyílt típussal szemben vannak tényállások, amelyek zártak abban az értelemben, hogy a jövőbeli események jelentőséghez, jogi honoráláshoz nem jutnak. Polgári jogi példa a malafides superveniens non nocet tétele; perjogi példa a lakóhely szerinti illetékesség a kereset benyújtási időpontjában adott helyzethez igazodik, és az a körülmény, hogy az alperes a kereset benyújtása után lakóhelyet változtatott, nem jelentős. A tényállások e két fajtájának elkülönüléséről az egyetemen tartott speciálkollégium keretében a két tényállás-fajtára széles skálában példákat vonultattam fel és rá mutattam olyan közbülső esetekre is, amikor a törvény által zártként kiképzett tényállás bizonyos körülmények között zártságát elveszíti, újra nyíló tényállásként mutatkozik. Példa a perjogi területről: A fellebbezési határidő elteltével a nem fellebbező fél fellebbezési jogát elveszti, (zárt tényállás, amelyen némileg lazít az igazolás), de a másik fél fellebbezése megteremti a csatlakozó fellebbezésre való jogot, amelyet a fél a fellebbezési határidő részéről történt elmulasztásával elvesztett. A csatlakozó fellebbezés megengedése a Pp.-ben az újra megnyílt fellebbezési jogot elenyészti és a helyzetet másodszor is „zárttá" alakítja és a fellebbezési jogot a fél végleg elveszti. Az objektív igazság érvényesülése is azt kívánja meg, hogy a tényállások általában nyíltak legyenek abban az értelemben, hogy a tényállásalakulás további fejleményeit a jog figyelembeveendőnek rendelje, mert ezzel az objektív igazság elérését szolgálja.

Zárótételként utalni kívánok arra, hogy az óvási határozat valahogyan zárttá minősíti a döntése alapjául szolgáló tényállást, amikor a bár utóbb megdöntött vélelem joghatásának változatlanságát tanusítja, azzal, hogy a tényállásnak az apai elismerő nyilatkozat megtételével jelentkező bővülését jogilag nem honorálja és a volt férjet az apai vélelem megdöntése ellenére áthárithatatlanul rója meg a tartási kötelezettséggel — bár a tényállás az elismerő nyilatkozattal kibővült, de az óvási határozat az elismerő apát terhelő tartási kötelezettséget az elismerő nyilatkozat megtételét megelőző időre negálja.

Beck Salamon

A vagyoni viszonyok a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokban és azok új csehszlovák szabályozása

A béke megszilárdításának egyik hatékony eszköze nem vitásan a nemzetközi gazdasági kapcsolatok szüntelen elmélyítése, valamint azok az erőfeszítések, amelyek az utóbbi időben a világ sok államában egyre inkább a céltudatos nemzetközi gazdasági együttműködésre irányulnak. Ez érthető, ha megfontoljuk, hogy ez az erőfeszítés nemcsak valamely szubjektív kívánság megnyilvánulása, hanem ellenkezőleg a termelőerők fejlődése új szakaszának a mai társadalom szempontjából objektív tényének kifejezése, ami a hatalmas tudományos műszaki haladással kapcsolatos.

Az államok közötti kereskedelmi kapcsolatok eddigi mechanizmusa, amely emellett még bonyolult gazdasági viszonyokból és feltételekből tevődik össze, még mindig sok olyan elemet tartalmaz, amelyek elvi ellentétben állnak a gazdasági élet nemzetközivé tételére, valamint a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlesztésének elmélyítésére, továbbfejlesztésére irányuló általánosan elismert tendenciával. Elegendő, ha utalunk a szocialista országok és az iparilag fejlett tőkés országok közötti kereskedelem csekély volumenére, amely nem felel meg sem gazdasági termelésük, sem kölcsönös kereskedelmi kapcsolataik potenciális lehetőségeinek, továbbá a fejlődő országok gazdasági helyzetének rosszabbodására, valamint a gazdasági kapcsolatoknak azokra az egyoldalú akadályaira, amelyek a nyugateurópai gazdasági integrációs csoportosulások keletkezésével kapcsolatban a különböző szférák között fennállanak. A statisztikai adatok továbbá egyebek között azokról a jelentős aránytalanságokról is tanúskodnak, amelyek a nemzetközi világkereskedelemben való részvétel tekintetében az iparilag fejlett és a fejlődő országok viszonylatában fennállanak. Az iparilag fejlett országoknál ugyanis a nemzetközi kereskedelemnek emelkedő tendenciája van és sokkal magasabb színvonalú, mint az egész világkereskedelem. A fejlődő országoknál viszont a nemzetközi kereskedelem, különösen ami a fejlett országokból való importjukat illeti, a világkereskedelem színvonala alatt marad és ezenfelül ebben az irányban állandó visszaesést mutat.[1] A fejlett országokból a fejlődő országokba irányuló kivitel csökkenő tendenciája emellett a fejlődésben levő országok iparosodásának és ezzel összefüggésben termelőerőik fejlődésének lehetőségeit korlátozza. A fejlődő országokból a fejlett országokba irányuló nyersanyag-kivitel viszont a fejlett országok termelőerőinek fejlődését támogatja. Ebben is nyilvánvaló aránytalanság és aszimmetria jut kifejezésre.

A nemzetközi kereskedelem, amely a nemzetközi munkameg-

[1] Vö. ehhez International Monetary Fund, Annual Raport 1963. Washington. 85. p.

osztás kifejezője, ilymódon egyfelől a gazdaságilag fejlett országoknál a nemzetközi munkamegosztás és a termelőerők fejlődésének elmélyítését, másfelől a fejlődő országoknál az iparosodás csökkenő lehetőségeit és a nemzetközi munkamegosztás visszafejlődését szignalizálja. Ezzel azután szorosan összefügg az az elvi jelentőségű és emellett történetileg feltételezett különbség, amely a gazdaságilag fejlett országok gazdasági potenciáljában, szociális kultúrájában és életszínvonalában Afrika, Dél-Amerika és Ázsia fejlődő országaihoz viszonyítva megmutatkozik, amely jelenség a mai kornak már sok problémát jelentett. Ez a körülmény a világkereskedelem és a gazdasági fejlődés jelenlegi egyéb bonyolult problémáinak keretében éppen ezért sürgős megoldást igényel.[2]

Mindezek a tények és a világkereskedelem jelenlegi alakulásának ellentmondásteli oldalai egyre inkább ahhoz a felismeréshez és meggyőződéshez vezetnek, hogy segítséget kell nyújtani azoknak a szükségtelen akadályoknak a leküzdéséhez, amelyek az egyes országok gazdaságának komplex és állandó fejlődését és ezzel a világgazdaság harmonikus fejlődését akadályozzák. Továbbá megmutatkozik, hogy a világ egyes körzetei közötti nemzetközi munkamegosztás eddigi színvonalával kapcsolatos problémák megoldását kell keresni, elsősorban a kereskedelmi kapcsolatok elmélyítésével, az államok egyenlőségének elve, teljes szuverenitásuk tiszteletben tartása és a mindenféle diszkriminációt kiküszöbölő önálló fejlődés alapján.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaságnak e gazdasági kapcsolatok megjavításához és fejlődéséhez már gazdaságának struktúrájánál fogva is életérdeke fűződik. A nemzetközi munkamegosztás elmélyítésére irányuló aktív erőfeszítéseit bizonyítja egyébként gazdasági kapcsolatainak egész eddigi alakulása. Erre törekszik mindenekelőtt a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa keretében, ahol tevékenyen kapcsolódott be a szocialista országok közötti tervszerű nemzetközi munkamegosztásba; itt már egész sor intézkedést tett a termelés specifikációja és a kooperáció érdekében, valamint a tagállamok közötti árucsere fejlesztésére; intézkedéseket tett továbbá olyan fontos tudományos és műszaki kutatási munkák koordinálására, amelyekben a tagállamok érdekelve vannak. A Csehszlovák Szocialista Köztársaság részvétele a tervszerű szocialista nemzetközi munkamegosztás előfeltételeinek a KGST keretében történő kialakításában azonban semmiképpen sem jelenti azt, mintha a külföldi kereskedelmi kapcsolatoknak a világ többi államával való bővítése elől ki akarna térni. A kapcsolat e formáinak kialakulását nem akadályozhatja sem az a körülmény, hogy különbségek vannak a gazdasági társadalmi rendszerben, sem pedig az, hogy az egyes államok gazdasági színvonala különböző. A szocialista államok közötti kölcsönös együttműködés és segítség a többi állammal való gazdasági kapcsolatok kifejlesztéséhez megteremti a szükséges előfeltételeket. Ennek alapján ugyanis növekszik gazdasági potenciáljuk és létrejönnek további gazdasági lehetőségek a többi országgal való gazdasági kapcsolatok világméretű elmélyítésére. A KGST éppen azáltal, hogy nem ismeri az egyoldalú diszkriminációs akadályokat a többi országgal való kereskedelmi kapcsolat vonatkozásában, minőségileg különbözik a nyugateurópai gazdasági integrációktól. Ez a tény csehszlovák részről szemmel láthatóan abban jelentkezik, hogy állandóan növekednek mind a fejlett tőkés államokkal való gazdasági kapcsolatai, mind a fejlődő országokkal való nemzetközi kereskedelem és gazdasági együttműködés további formái is. Ebben ugyanakkor a nemzetközi munkamegosztás előnyeinek céltudatos figyelemmel kísérése tükröződik a lehető legszélesebb méretekben. Emellett csehszlovák oldalról a nemzetközi kereskedelem fejlődésére a békés egymás mellett élés elveinek szellemében és az egyenlőség és kölcsönös előnyök elvei alapján került sor, minden diszkriminációs intézkedés és akadályoztatás kizárásával. Csak az ilyen eljárás teremtheti meg a reális előfeltételeket a bizalom megteremtéséhez és a hosszú perspektívák megvalósításához a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokban.

*

1. Azzal a törekvéssel összhangban, hogy az említett elvek szellemében minél jobb feltételeket teremtsenek a sokoldalú gazdasági kapcsolatok számára, jött létre a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok területén a vagyoni viszonyoknak az a jogi rendezése, amely a csehszlovák jogrendszerben a közelmúltban testet öltött. A szóbanforgó jogi szabályozás alapvető forrásai mindenekelőtt azok a nemzetközi szerződések, amelyeket a Csehszlovák Szocialista Köztársaság más államokkal kötött, valamint a belső törvényhozás; az utóbbi, éppen úgy mint az említett szerződések, a nemzetközi kereskedelem minél szélesebb körben és az abban részt vevők kölcsönös előnyei alapján történő megvalósításának lehetővé tételét tűzi ki célul.

A nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok terén fennálló viszonyokat érintő belföldi jogi szabályozás köréből mindenekelőtt meg kell említeni a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok jogviszonyairól szóló 1963. évi 101. sz. törvényt (nemzetközi kereskedelmi törvénykönyv) és mellette a nemzetközi magánjogról és eljárási jogról szóló 1963. évi 97. sz. törvényt, valamint a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokban a választott bírósági eljárásról és a választott bírósági határozatok végrehajtásáról szóló 1963. évi 98. sz. törvényt. Mindezek a törvények szerves részei azoknak az új törvényhozási munkálatoknak, amelyek az 1960. július 11-i alkotmánnyal összefüggésben valósultak meg és kifejezői annak a ténynek, hogy a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban szocialista gazdasági rendszer épült ki; a jel-

[2] Ezeknek és az ezekkel kapcsolatos további problémáknak a megoldását tűzte ki célul a legutóbbi időben az Egyesült Nemzetek Szervezetének a kereskedelem fejlesztésével foglalkozó konferenciája, amelyre Genfben 1964. március 23–június 15-ig került sor. Az 1947. és 1948. években Havannában tartott konferencia óta az első ilyenfajta világkonferenciáról van szó. Ennek programja és célkitűzései, valamint az egyes államoknak e konferencia összehívása iránti érdeklődése, valamint a világközvélemény figyelme a konferencia lefolyása és eredményei iránt, bizonyítékai azon kérdések rendkívüli időszerűségének, amelyek a konferencia programján szerepeltek.

zett törvények 1964. április 1. napján léptek hatályba.

2. Az említett jogi szabályozást a maga egészében az jellemzi, hogy a nemzetközi kereskedelem vagyoni viszonyai részletesebb szabályozásának szükségleteiből indul ki; ezek a fejlett nemzetközi munkamegosztásból, az államok közötti gazdasági együttműködésből, valamint a külkereskedelmi technikai módozatok sajátos jellegéből (különösen a nemzetközi méretekben gyakori bonyolult árufuvarozással, a különböző fizetési műveletek, deviza és licencia korlátozások szükségességével összefüggésben) objektíve folynak. A belföldi viszonyok területén ilyenfajta speciális jogi kérdések nem merülnek fel és azokat nem szokták szabályozni sem a polgári, sem a kereskedelmi törvénykönyvek. Ezért szabályozásuk szükségessége mind a szocialista, mind a kapitalista országok részéről már régen érezhető volt.

A szocialista államok közötti viszonylatban már sor került ezek részleges szabályozására, a KGST tagállamai külkereskedelmi szervezetei közötti általános áruszállítási feltételekben; ezek azonban, ami a nem szabályozott kérdéseket illeti, a 74. §-ban az eladó államának jogára utalnak. A nyugateurópai országok a nemzetközi kereskedelem során keletkező viszonyok egységes jogi szabályozására már régebben törekednek. Azok az unifikációs munkálatok, amelyekre a nemzetközi magánjog egységesítésére létrejött Nemzetközi Intézet kezdeményezésére már Rómában 1931-ben sor került, csak a második világháború után 1951-ben az ún. Hágai Konferencián folytatódtak; a vételi szerződés jogának egységesítésére irányuló munkálatok eredménye az e konferencia által készített 1956. évi ún. hágai tervezet, majd a későbbi, 1964. évi tervezet.

3. A nemzetközi kereskedelmi kérdések jogi szabályozásának szükségessége egyfelől, valamint az a tény, hogy a hagyományos külkereskedelmet folytató nyugateurópai országok kormányai kismértékben készek ratifikálni a nemzetközi konferenciákon e problémakörben kidolgozott nemzetközi szerződéstervezeteket, lehetővé teszik annak megvilágítását, hogy az utóbbi időben a tudományban, az ún. nemzetközi kereskedelmi „autonóm" jog („lex mercatoria") és annak „autonóm" forrásairól szóló elmélet alakul ki.[3]

Ezen elmélet szerint állítólag valamennyi állam jogrendszerében egészen ösztönösen és túlnyomóan az államok jogalkotó tevékenysége mellett valamiféle nemzetközi vagy inkább nemzetek fölötti nemzetközi kereskedelmi jog jön létre, amely a belső kereskedelmi jog ellen irányul.[4] Ez a transnacionális, apriori kategória szerintük igen hasonló (nem azonos) valamennyi államban, tekintet nélkül arra, hogy kapitalista vagy szocialista államokról van szó, emellett azonban ezen államok jogrendszere fölé rendelt, azaz azokon kívül és felettük álló kategóriával van dolgunk. Forrásai közé számítják különösen a nemzetközi szerződéseket, a különböző intézmények által kidolgozott általános feltételeket és típusszerződéseket (pl. az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának patronátusa alatt kidolgozott Általános Feltételeket és Minta Szerződéseket, a KGST Általános Feltételeit, a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara által kidolgozott Incotermseket), amelyek hasonlóságuknál fogva nemzetközi szokást alakítanak ki, továbbá a nemzetközi kereskedelmi választott bíráskodást, amely e nézetek szerint a jogot nemcsak alkalmazza, hanem alkotja is, akár intézményes, akár ad hoc választott bíráskodásról van szó, és végül a kereskedelmi szerződéseket kötő szerződő felek szabad akarata olymódon, hogy az független valamely állam jogrendszerétől (ún. self regulatory contract).[5]

Az „autonóm" nemzetközi kereskedelmi jogra, illetőleg annak „autonóm" forrásaira vonatkozó elméletet azonban nem lehet elfogadni. Ha figyelembe vesszük, hogy jogforrás anyagi értelemben és így a külkereskedelem szabályozását illetően is mindig az adott társadalom anyagi-gazdasági viszonyai, mert éppen ezek határozzák meg mind a jogot, mind az államot, nem lehet egyetérteni azzal, hogy a nemzetközi kereskedelmi jog függetlenül keletkezhetnék az egyes országok gazdasági viszonyainak különböző színvonalától és azoktól a konkrét államoktól, amelyek ezeket a viszonyokat jogi úton szabályozzák. Ebből következik, hogy az egyes államok jogrendszereinek összehasonlításánál nem lehet megelégedni csak jogszabályaik hasonlóságának megállapításával és ebből a hasonlóságból következtetéseket levonni pl. a kapitalista és a szocialista jog konvergenciája felé való fejlődés tekintetében. Másfelől azonban a kapitalista és szocialista országok gazdasági viszonyai és politikai rendszere vonatkozásában mutatkozó különbözőség nem lehet akadálya a közöttük levő folyamatos kereskedelmi kapcsolatoknak, sem akadályoztatások és diszkriminációs intézkedések oka a külkereskedelemben. A két világrendszer államai közötti kereskedelmi kapcsolatok elmélyítése azonban nem gyökerezhet valamilyen ösztönösen kialakuló nemzetek feletti nemzetközi kereskedelmi jogban, hanem azt mindenekelőtt a nemzetközi közjogi elvek, különösen az államok közötti egyenlőség és szuverenitásuk teljes tiszteletben tartása elvének szellemében, a nemzetközi kereskedelem útjában álló valamennyi mesterséges akadály egyidejű kiküszöbölése mellett az egyes államok között kötött nemzetközi szerződések és megállapodások formájában kell realizálni.

Egyedül nemzetközi tárgyalás útján lenne lehetséges és kívánatos a nemzetközi kereskedelmi jogot világméretekben kialakítani. E cél elérését bizonyosan sok eszköz szolgálhatná. Ezek közül az egyiknek azt a kezdeményezést tartjuk, hogy az ENSZ vagy az ENSZ valamely szakosított intézménye, amelyet a nemzetközi kereskedelem intézményeként hívnának életre, különösképpen és hatékonyan szentelne figyelmet az egyetemes nemzetközi kereskedelem jogi szabályozása kí-

[3] Vö. ehhez Clive M. Schmitthoff, The Sources of the Law of International Trade with Special Reference to East-West Trade. London, 1964. 38, 259, 283. p.

[4] E nézetek kialakítására feltehetően bizonyos befolyást gyakorolt a Nemzetközi Bíróság Statutuma 38. cikkének c) pontja, amely szerint e Bíróság határozathozatalainak forrásaként a civilizált nemzetek által elismert általános jogelveket is tekinteni kell.

[5] Vö. Clive M. Schmitthoff i. m. különösen 283. és köv. p.

vánalmainak[6] és hogy megfelelő titkárságot alakítsanak a szakértők rendszeres üléseinek összehívásával.

A nemzetközi többoldalú szerződés formájával egyebek között könnyen lehetne világméretekben egységesíteni elsősorban az áru hibáinak kifogásolása tekintetében irányadó, valamint a reklamációk érvényesítése tekintetében fennálló különböző határidők elévülésének szabályozását, valamint egyéb problémák részletes megoldásait is.

Az említett okoknál fogva a nemzetek feletti kereskedelmi jog „autonóm" forrásai sem létezhetnek. Így pl. a nemzetek feletti kereskedelmi szokás koncepciója, mint a nemzetközi kereskedelmi jog forrása egyáltalában nem érvényesíthető az olyan országokban, ahol a belföldi jog a szokást, mint a jog formális forrását nem ismeri el.[7] Számos ország joga szerint a nemzetközi választott bíróság nem alkothat jogot, azt csak értelmezheti, éspedig mindig az eset konkrét körülményeinek elemzése alapján. Ugyanígy a felek akarati autonómiája nem állhat meg a törvényen kívül; ezért azt nem is lehet a jog belső jogrendszertől független, önálló forrásának tekinteni. Ez a nézet ellentétben áll a nemzetközi kereskedelem azon sajátos szükségletével is, hogy a szerződéseket gyorsan, a jogi struktúrájukra vonatkozó hosszadalmas tárgyalások nélkül kössék meg; végül a szerződések nem lehetnek „self regulatorok", amennyiben egyes kógens szabályokra (pl. deviza-szabályokra, stb.) gondolunk.[8]

4. Mindezeket a nézeteket legalább röviden elemezni kellett, hogy megértsük a nemzetközi kereskedelemre vonatkozó említett csehszlovák törvényeket. E törvények közül mindenekelőtt a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok jogviszonyairól szóló 1963. évi 101. sz. törvény (Nemzetközi Kereskedelmi Törvénykönyv) érdemel figyelmet, amely 726 §-ában komplex módon szabályozza a nemzetközi kereskedelem teljes jogi problematikáját.

Mielőtt azonban tartalmának megvilágítására rátérnénk, foglalkozni kell a polgári jogi vagyoni viszonyokat szabályozó többi csehszlovák kódexhez való viszonyával. Ebből a célból rövid kitérést kell tennünk.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaságban a szocialista gazdasági rendszer kiépítése következtében lényegében véve a csehszlovák gazdaság összes viszonyai szocialista jelleget öltöttek; ezáltal azonban nem váltak teljesen egyneműekké. Vannak sajátosságok, amelyek e viszonyoknak a termelés, a polgárok személyi fogyasztása és végül a külkereskedelem területén különleges jelleget adnak és amelyek azok természetéből folynak; ennek éppen ezért a jogi szabályozásban is kifejezésre kellett jutnia. Ezt a szabályozást azután az jellemzi, hogy az említett viszonyok mindegyikét külön szabályozták, mégpedig önálló törvénnyel.

Így a csehszlovák szocialista szervezetek közötti vagyoni viszonyok szabályozását az önálló gazdasági törvénykönyv foglalja magában (1964. évi 109. sz. törvény). A szocialista szervezetek és a polgárok között személyi szükségleteik kielégítésénél kölcsönösen létrejövő vagyoni viszonyokat az új polgári törvénykönyv szabályozza (1964. évi 41. sz. törvény).[9] Mindkét törvény közös vonása, hogy kizárólag szocialista jellegű gazdasági viszonyokat szabályoznak; éppen ezért a csehszlovák gazdasági szükségletekre korlátozódnak. Ennek következtében nem lehetett ezekben szabályozni a nemzetközi kereskedelem területén fennálló viszonyokat, mert az azokban levő külföldi elem folytán legalább két külföldi állam eltérő gazdaságának tényezői kerülnek egymással kölcsönös érintkezésbe. Ez a helyzet a tőkés államokkal való érintkezésben — amelyeknek a magántulajdonra alapított gazdaságát olyan elvek hatják át, amelyek idegenek a csehszlovák gazdasági és polgári törvénykönyvben — de ez a helyzet a szocialista országok kereskedelmi partnereinek vonatkozásában is, mert itt a külkereskedelmi vállalatok viszonyai különböznek azoktól a viszonyoktól, amelyekre az illető szocialista állam szervezetei között került sor a szocialista tulajdon kezelésére vonatkozó cselekményeknél. Ehhez járulnak még további kritériumok, amelyek a külkereskedelmi viszonyokat a kizárólag belföldi vagyoni viszonyoktól megkülönböztetik. Ezek közé tartozik mindenekelőtt az a tény, hogy a fejlett nemzetközi munkamegosztással mindig különleges technika és az ezzel járó sajátos jogi kérdések kapcsolatosak, amelyek a belföldi törvényhozásban nem fordulnak elő. Arról van szó, hogy a szocialista szervezetek viszonyait szabályozó belföldi jogi rendelkezések a kapitalista kereskedők szempontjából idegenül hatnak, nem érthetők, és így a nemzetközi kereskedelem szempontjából alkalmatlanok stb. Ez is egyik oka volt annak, hogy a külkereskedelmi viszonyokat a már említett külkereskedelmi törvénykönyvben külön szabályozzák.

Ez a törvénykönyv tehát a külkereskedelmi vagyoni viszonyokat a csehszlovák gazdasági és polgári törvénykönyvtől teljesen függetlenül szabályozza; ez abban is megnyilvánul, hogy a polgári törvénykönyvet e területen kisegítően sem lehet alkalmazni (vö. PTK 496. és 497. §§-aival).[10] és hogy ott, ahol a csehszlovák jogot kell alkalmazni akár a nemzetközi magánjog kollíziós normái, akár a felek megállapodása alapján, nem lehet a csehszlovák polgári törvénykönyvet vagy a gazdasági törvénykönyvet alkalmazni, hanem csak a külkereskedelmi törvénykönyvet. E hely-

[6] Az említett következtetéssel összhangban állnak a szocialista országoknak azok a javaslatai, amelyeket a már említett genfi kereskedelmi világkonferencián nyújtottak be egy egyetemes nemzetközi kereskedelmi szervezet felállítására, amely az ENSZ segédszerveinek és további nemzetközi kereskedelmi szervezeteknek koordinációs központja lenne; fő feladata és rendeltetése az lenne, hogy a gazdasági együttműködés, a kölcsönös megértés és a nemzetek közötti béke megszilárdításának hatékony eszközévé váljék az egyes államok társadalmi berendezkedésétől és gazdasági fejlettségük fokától függetlenül.

[7] A belföldi szokásjogot azonban meg kell különböztetni a nemzetközi szokásjogtól és az egyszerű usance-októl; ezek az usancok nem képeznek szokásjogot és így azokban az országokban is, ahol a szokásjog nem érvényesül, a szerződések interpretálásának eszközei lehetnek és ezekre a felek szerződéseikben hivatkozhatnak is.

[8] Vö. ehhez Dr. Kalensky P.: Egyes jelenkori tendenciák a külkereskedelem jogi szabályozásának területén. Časopis pro mezinarodní právo 1963. évi 1. sz. 52–57. p.; továbbá Clive, M. Schmitthoff i. m. 259., 262., 264., 283. p.

[9] Az 1950. évi korábbi polgári törvénykönyv ezzel szemben olyan szabályozást tartalmazott, amely alkalmazható volt a nemzetközi kereskedelem területén is, mégha ebből a szempontból szabályozása sok vonatkozásban nem is volt teljes.

[10] Ez ellentétben áll egyes külföldi kereskedelmi törvénykönyvvekkel (pl. német, francia törvénykönyvekkel); ezek vonatkozásában ugyanis az illető polgári törvénykönyv mint „lex generalis" érvényes.

zetnek felel meg annak tartalma, valamint azok az alapelvek, amelyek a törvénykönyvet átjárják.

Ha e törvénykönyvet tartalmi szempontból, mindenekelőtt általánosságban kívánjuk értékelni, meg kell jegyezni, hogy a törvény a külkereskedelem egységes szabályozása érdekében tekintettel van a külkereskedelemmel kapcsolatban eddig szerzett tapasztalatokra, legyenek azok akár hazai, akár külföldi tapasztalatok; idetartoznak elsősorban a „Nemzetközi vételről szóló egységes törvény" hágai 1956. évi tervezetében kifejezésre jutó tapasztalatok, amely tervezetet kiváló nyugateurópai jogászok dolgoztak ki és amely minden szempontból megfelel a külkereskedelem jelenlegi tendenciáinak, mégha e szerződést eddig egyetlen állam sem ratifikálta. Mindazonáltal e tervezettel kapcsolatban a törvény kritikus álláspontot foglalt el, mert szövegében eltért a hágai tervezettől mindazokon a helyeken, ahol a felek jogai és kötelességeinek pontosabb megszövegezése a jogbiztonságot szolgálta. Másfelől a hágai tervezetbe foglalt jogi rendelkezések egyes formáit nemcsak a vételi szerződésnél alkalmazta, hanem megfelelő módosítással más szerződéstípusoknál is. Emellett a törvénykönyv megalkotásánál figyelemmel voltak egyes modern külföldi törvénykönyvekre, amelyek közül említést érdemel az olasz, etióp és görög polgári törvénykönyv, a svájci kötelmi jogi törvény, az Amerikai Egyesült Államok egységes kereskedelmi törvénykönyve, valamint a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok polgári törvényhozásának Alapjai. Emellett a törvénykönyv rendelkezéseinek alapvetően diszpozitív jellege van és a kogens rendelkezések a legszükségesebb mértékre korlátozódnak, ami nagymértékben befolyásolta a törvénykönyv tartalmát és azt a nemzetközi kereskedelmi forgalom rugalmas és elfogadható eszközévé tette. Végül említést kell tenni a teljes jogegyenlőség elvéről és bármiféle diszkrimináció kizárásáról a külkereskedelmi forgalomban résztvevő bármely fél vonatkozásában, ami ugyancsak konkréten befolyásolta a törvénykönyv egyes rendelkezéseinek tartalmát, emellett ez általános értelmezési szabály, amely a törvénynek megfelelő eljárásban egyéb vonatkozásban is az igazi tisztességes kereskedelmi érintkezést biztosítja.

A törvénykönyv, rendszer szempontjából, öt fejezetre oszlik. Az első fejezet bevezető rendelkezéseket tartalmaz, itt van szó a törvény céljáról, a szabályozás tárgyáról, és az egyes rendelkezések jogi jellegéről. A bevezető rendelkezések közül különösen fontos az a rendelkezés, amely meghatározza a törvénykönyv hatálya alá tartozó viszonyokat. A törvénykönyv továbbá ezeknek a vagyoni viszonyoknak egyes kategóriáit is meghatározta, miközben nem feledkezett meg azokról a vagyoni viszonyokról sem, amelyek a külkereskedelem ún. kisegítő műveletei közé tartoznak. Az általános záradékkal biztosította, hogy az előzőekben kifejezetten megnevezett viszonyokon kívül e törvénykönyv szerint kell eljárni „más" olyan vagyoni viszonyok tekintetében is, amelyek a kereskedelmi forgalommal olyan személyek között keletkeznek, akiknek nem ugyanannak az államnak a területén van székhelyük (lakóhelyük). A törvénykönyv azonban kizáró klauzulával korlátozta saját hatályossági területét, amennyiben olyan vagyoni viszonyokról van szó, amelyek a Csehszlovák Szocialista Köztársaság területén valamely résztvevő személyi vagy más, saját szükségletének a kielégítése céljából keletkeznek. Külföldieknek belföldi személyi szükségleteinek kielégítésére irányuló jogügyletei vagy külföldi jogi személyek csehszlovákiai működésével kapcsolatos jogügyletei tekintetében nem a külkereskedelmi törvénykönyv, hanem a polgári törvénykönyv szabályozása irányadó. Nem vonatkoznak a törvénykönyv rendelkezései ingatlanok eladására sem, amelyek külkereskedelmi forgalom tárgyát nem képezhetik.

Maga a törvénykönyv nem oldja meg a polgári törvénykönyvhöz és a gazdasági törvénykönyvhöz való viszonyát.[11] A polgári törvénykönyv rendelkezéseiből csupán az következik (vö. a PTK 497. §-ával és az „Egyéb polgári jogi viszonyok szabályozása" címmel, amely alá ez a rendelkezés tartozik), hogy a külkereskedelmi forgalomban létrejövő viszonyokat polgári jogi viszonyoknak kell tekinteni. A külkereskedelmi törvénykönyvnek a nemzetközi szerződések vonatkozásában szubszidiárius hatálya van, mert rendelkezéseit csak akkor kell alkalmazni, ha a nemzetközi szerződés eltérően nem rendelkezik.

A második fejezet közös rendelkezéseket tartalmaz. Ez a fejezet a személyekre, dolgokra és jogokra, jogi cselekményekre, a képviseletre és meghatalmazásra, az idő számítására, továbbá az elévülésre és az elbirtoklásra vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza.

A törvénykönyv által szabályozott viszonyok résztvevői lehetnek a külkereskedelmi monopóliumra figyelemmel elvileg a külkereskedelmi vállalatok, ill. az állam által ebből a célból létrehozott vagy kijelölt egyéb vállalatok (ezeken kívül a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok területén még az Állami Bank, az Állami Biztosító és a fuvarozók működhetnek közre). Természetes személyek (csehszlovák állampolgárok) e viszonyok résztvevői csak az olyan esetekben lehetnek, amelyekre a külkereskedelmi monopólium nem vonatkozik (pl. szerzői, vagy szabadalmi joggal való rendelkezésnél).

A jogviszony tárgyai lehetnek a törvénykönyv szerint a jogi értelemben vett dolgok, jogok és más gazdasági értékek, amelyek alatt érteni kell mindenekelőtt az olyan, jóllehet a jog által nem védett gazdasági ismereteket, amelyek a know-how-ról szóló szerződéssel vagyoni rendelkezés tárgyát képezhetik.

Ami a jogi személyek képviseletét illeti, a törvénykönyv a polgári törvénykönyv és a gazdasági törvénykönyv koncepciójával egyezően azt az álláspontot foglalta el, hogy a jogi személyt szervei nem képviselik, hanem ezek útján a jogi személy közvetlenül jár el. Amennyiben azonban ez a szerv ennek során jogosultságainak határát túllépné, cselekménye a törvénykönyv szerint a jogi személyt csak akkor kötelezi, ha a cselekmény vállalko-

[11] A külkereskedelmi törvénykönyv normáinak a csehszlovák jogrendszerbe való beiktatása tekintetében eddig az elméletben nem alakult ki egységes álláspont. A külkereskedelmi törvénykönyvnek azokat a normáit, amelyeknek elvileg közvetlen (és nem kolliziós) jellegük van, egyesek a polgári jogba sorolják, mások a kolliziós normákkal együtt a nemzetközi magánjogba és végül a harmadik vélemény szerint általuk a nemzetközi kereskedelmi jog önálló jogága születik.

zásának tárgyát vagy mindennapi tevékenységét érinti. Ezzel tehát a törvénykönyv bevezette az „ultra vires" angol intézmény hasonmását.

A harmadik fejezet általános rendelkezéseket tartalmaz a kötelmekről. Közelebbről szabályozza a kötelmi viszony keletkezését, a szerződések keletkezését és tartalmát, a kötelmi viszonyok résztvevőinek jogállását, a kötelmek biztosítását, a kötelmek nem teljesítését és annak következményeit és végül a kötelmek megszűnését teljesítés által és a kötelmek megszűnésének egyéb módjait. Teljesen új koncepció a szerződési kötelezettségek nem teljesítése miatti kártérítés szabályozása, mert a törvény feladja a csehszlovák jogban eddig érvényes vétkességi elvet és az eredményfelelősség elvéből indul ki. Úgy rendelkezik ugyanis, hogy a jogosult személynek köteles mindenki a kárt megtéríteni, aki a kötelemből származó kötelezettséget nem teljesíti, kivéve, ha a nem teljesítést a felelősséget kizáró körülmények okozták (erőhatalom), emellett az erőhatalom körét sajátmaga határozza meg. Ami a kártérítést illeti, a külkereskedelmi szükségletekre figyelemmel mindenekelőtt pénzbeli kártérítést ír elő és csak kisegítően rendeli a korábbi állapot visszaállítását.

A negyedik fejezet egyes kötelmi viszonyokra vonatkozó különös rendelkezéseket tartalmaz. Az adásvételi szerződésnek és az azzal kapcsolatban kötött szerződéseknek a törvénykönyvnek ez a fejezete összesen 143 szakaszt szentel, figyelemmel arra, hogy a külkereskedelem alapvető intézményéről van szó. Emellett ki kell emelni, hogy a hatályos jog itt először szabályozza világméretben nagy részletességgel az ún. „nemzetközi vételt" (la vente internationale, internationaler Kauf) — azt az intézményt, amely a külkereskedelem speciális feltételei között jött létre és itt széleskörű és általános jelentőségre emelkedett. E fejezet többi rendelkezése egyéb olyan szerződéstípusokról szól, amelyeknek a külkereskedelem szempontjából fontosságuk van, amilyen pl. a bizományi szerződés, biztosítási szerződés, fuvarozási szerződés, közvetítési szerződés, egyes bankügyletekről szóló szerződések (különösen accreditiv, bankinkasszó) stb. és végül rendelkezik a kötelmi viszonyon kívül fennálló kötelezettség megszegésével okozott kár megtérítésére vonatkozó szabályokról stb.

Az ötödik fejezet különleges, átmeneti és zárórendelkezéseket tartalmaz. Meg kívánjuk említeni azt is, hogy a törvénykönyv a dologi jogi viszonyoknak nem szentel külön fejezetet, mint ahogyan a polgári jogi anyagot tartalmazó törvénykönyvek általában teszik, hanem ezt az anyagot alkalomszerűen szabályozta a törvény különböző helyein más jogintézményekkel kapcsolatban.

5. További törvény, amely tartalmánál fogva a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok szabályozását érinti, a nemzetközi magánjogról és eljárási jogról szóló 1963. évi 97. sz. törvény.

Ahogyan már a címből következik, a szabályozás részben a kollíziós normákkal, részben eljárási kérdésekkel foglalkozik.

A kolliziós jogi szabályozás eléggé részletes és kötelmi jogi részt is tartalmaz. A jogszabályválasztásnak itt lefektetett koncepciója feladja az anyagi jogi jogszabályválasztás eddig képviselt gondolatát és a korlátlan kolliziós jogi jogszabályválasztás gondolatát tette magáévá, amely szerint a választott jog mint egész érvényes, azoknak a szabályoknak a jellege által adott mindennemű korlátozás nélkül, amelyekről a jogszabályválasztásnál szó volt és tekintet nélkül arra, hogy a választott jog van-e valamilyen kapcsolatban azzal a jogviszonnyal, amelyről szó van. A jogszabályválasztás lehet kifejezett vagy hallgatólagos (per facta concludentia) és amennyiben a felek akaratnyilatkozatából más nem következik, a törvény 9. § 2. bekezdése szerint a választott jogrend kolliziós rendelkezéseinek alkalmazása kizárt, így tehát a visszautalás vagy a tovább-utalás (renvoie) is.

Ha a felek az irányadó jogszabályt nem választják meg, kötelmi viszonyaik tekintetében mindig az a jogrend irányadó, amely az adott viszony ésszerű szabályozásának megfelel. A törvény emellett a jogrendszer kapcsolódását nemcsak az egyes kifejezetten és példálózva megadott szerződéstípusoknál írja elő (mint pl. a vételi szerződésnél, vállalkozási szerződésnél, ingatlanokra vonatkozó szerződésnél, fuvarozási szerződésnél, biztosítási szerződésnél, megbízási szerződésnél, a kereskedelmi képviseletnél, a többoldalú kereskedelem esetén, vagyis a kompenzációnál és a junktimoknál), hanem a törvényben kifejezetten nem említett más szerződéseknél is. Ezeknél a szerződéseknél azután irányadó jognak a résztvevők közös székhelyének (lakóhelyének) jogát, illetve a jelenlevők között létrejött szerződés megkötése helyének jogrendszerét kell tekinteni; ha a szerződés olyan felek között jött létre, akik nincsenek jelen, a szerződés megkötésére irányuló javaslat elfogadója székhelyének (lakóhelyének) jogrendszere irányadó.

Az így meghatározott jogrendszer érvényes a kötelmek módosítása, biztosítása és megszegésük következményei kérdésében is, amennyiben a felek szándékából vagy a dolog jellegéből nem következik, hogy e kérdések tekintetében a lex causae irányadó. A lex causae irányadó a törvény szerint az ingatlanokat érintő olyan jogkérdésekben, amelyek a dologi jog és a kötelmi jog határán vannak, mint amilyen pl. az átruházott dolgokra vonatkozó tulajdonjog fenntartása, stb.

A törvény az elévülés kolliziós kérdéseit is szabályozza, amelyek tekintetében a lex causae irányadó, valamint a beszámítás kolliziós jogi kérdését is, amely a külkereskedelem szempontjából fontos és amely tekintetében ismét a lex obligationis irányadó.

Ami a kártérítési igényt illeti, — a szerződési kötelezettség megszegése esetén okozott kár megtérítésének kivételével, amelyre vonatkozóan a szerződés tekintetében irányadó rendelkezéseket kell alkalmazni — ez az igény annak a helynek a törvénye szerint kerül elbírálásra, ahol a kár keletkezett, vagy ahol az igényt megalapító tények bekövetkeztek. (Lex loci delicti commissi.)

A csehszlovák bíróságok joghatóságát ezekben a vagyoni kérdésekben e törvény további részeibe foglalt rendelkezések szerint kell megállapítani, ha a polgári perrendtartás szerint illetékességük adva van.

Ezt a joghatóságot azonban ki lehet zárni egyfelől a külföldi bíróság prorogációjával a törvényben közelebbről meghatározott feltételek mellett, vagy választott bírósági szerződéssel, azaz a választott bí-

rákra vonatkozó szerződéssel, vagy választott bírósági záradékkal, amellyel a nemzetközi kereskedelmi forgalomban keletkező vita eldöntése a bíróság helyett az egyébként illetékes egy vagy több választott bíró döntése alá bocsátható, legyen az akár ad hoc választott bíró, vagy pedig intézményesen választott bíróság. Ilyen pl. a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban a Csehszlovák Kereskedelmi Kamara mellett létesült Választott Bíróság Prágában.

6. Azokat a feltételeket, amelyek adott ügyben a választott bírák jogkörének tárgyalását és határozathozatalát megalapozzák, további törvény tartalmazza (a már fentebb említett 1963. évi 98. sz. törvény a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokban igénybe vehető választott bírósági eljárásról és a választott bírósági határozatok végrehajtásáról). Ezeket a feltételeket azonban egyebek között olyan nemzetközi szerződések is meghatározhatják, amelyek Csehszlovákiát kötik. Az ilyen esetben azonban a törvényt csak akkor kell alkalmazni, ha nemzetközi szerződés mást nem állapít meg (vö. az említett törvény 35. §-ával).

Az említett törvény lényegében véve csak a korábbi törvényeket egészíti ki. Komplex módon szabályozza a választott bírák előtti eljárás megengedhetőségének feltételei mellett 36 szakaszban a bíróságok segédtevékenységét a választott bírák kinevezésénél, vagy az előttük folyó eljárás folyamán, meghatározza a választott bírósági határozat hatálytalanítására irányuló kereset megengedhetőségének okait, szabályozza a kolliziós kérdést a választott bírósági szerződéssel összefüggésben és végül a választott bírósági határozatok elismerésének és végrehajtásának kérdését. Az említett különleges szabályozást a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok különleges jellege kényszerítette ki, amely megkívánja, hogy az itt keletkezett valamennyi vitát mindig gyorsan, rugalmasan és minél kevesebb formasággal intézzék el. A választott bírák előtti eljárás megengedhetősége mindig bizonyos feltételek teljesítéséhez kötött.

Megengedhetőségének alapfeltétele elsősorban a felek közötti szerződés, vagyis a választott bírósági szerződés léte, amely a felek között már létrejött csupán egy vitát érinthet (választott bírákról szóló szerződés — compromissum —), vagy valamennyi vita megoldására vonatkozhat, amelyek a jövőben közöttük keletkezhetnek, akár valamely már meghatározott jogviszonyból, vagy pedig a jogviszonyok közelebbről meghatározott köréből (választott bírósági záradék — clause compromissoire). A törvényi rendelkezésből továbbá következik, hogy a választott bírósági szerződést önálló szerződésnek kell tekinteni, nem pedig csak azon szerződés részének, amely az illető jogviszony tekintetében irányadó. Ha a szerződés eltérően nem rendelkezik, a törvény szerint a választott bírák jogköre nemcsak a szerződésben érintett jogviszonyokból keletkező igényekre vonatkozik, hanem az azokkal összefüggésben keletkezett vagy azokat kiegészítő stb. igények tárgyalására is.

A választott bírósági szerződés hatályosságának további feltétele annak megengedett köre. Ezt a törvény oly módon határozza meg, hogy a választott bírósági szerződés minden olyan vagyoni igényre vonatkozhat, amely a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok következményeképpen áll elő. Ezért ilyen vagyoni igénynek kell tekinteni minden e körbe tartozó igényt, tehát a szabadalmi, védjegy, védett minta, ill. szerzői jogból származó igényeket is. Figyelemmel arra, hogy a törvény kifejezett rendelkezése szerint a választott bírósági szerződés olyan ügyekre vonatkozhat, amelyekben „egyébként a bíróság lenne illetékes eljárni", nem határozhatnak a választott bírák olyan ügyekben, amelyekben a bíróságtól különböző szervek döntenek, tehát pl. az állami döntőbíróság helyett.

Azáltal, hogy a törvény kifejezett rendelkezése szerint a választott bírósági szerződés annak a jogviszonynak a jogutódját is köti, amelyre a választott bírósági szerződés vonatkozik, a törvény nemcsak kiküszöböl minden kétséget a választott bírósági szerződés által kötött alanyok körét illetően, hanem egyszersmind érvényességének további anyagi feltételét is megállapítja. A választottbírósági szerződés megkötésére jogosult személyek körének kifejezett meghatározása azonban a törvényben nincs benne. Ez csak közvetve történik azáltal, hogy választottbírósági szerződés kötését a jogszabály csak a nemzetközi kereskedelmi forgalom résztvevői számára teszi lehetővé. Ez következményeiben azt jelenti, hogy hatályos választott bírósági szerződést pl. két külföldi állampolgár is köthet egymással.

A választott bírósági szerződés érvényességének formális feltétele továbbá annak írásbeli formája, ami mellett szól különösképpen a biztonság követelménye, amely a szerződés ilyen formájával szükségképpen kapcsolatos. Az írásbeli formát emellett megtartottnak kell tekinteni akkor is, ha a szerződést nem foglalták egy okiratba, hanem a felek akaratnyilatkozata több levélváltásban jutott kifejezésre, vagy táviratok, ill. távmondatok formájában, amint ez egyébként a külkereskedelmi kapcsolatok jellegének megfelel. A törvény szerint a választott bírósági szerződés érvényéhez az is elegendő, ha a felek először szóban állapodtak meg és megállapodásukat írásban megerősítik.

A szerzett tapasztalatok alapján a törvény a választott bírósági szerződés érvényes létrejöttét kivételesen akkor is megengedi, ha a választott bírósági záradékkal rendelkező főszerződés írásbeli ajánlatát a másik fél nem írásban fogadja el, hanem más módon, így pl. a főszerződés írásbeli ajánlata alapján történő teljesítéssel.

A választott bírák jogköre keletkezésének egyik feltétele a választott bírósági szerv meghatározása az érvényes választott bírósági szerződésben. A törvény megengedi, hogy a választott bírósági szervek vagy olyan módon határozzák azt meg, hogy maga a választott bírósági szerződés állapítja meg a választott bírák számát és személyeit (ún. ad hoc választott bírák), vagy legalább azt a módot határozza meg, hogyan kell ezeket a választott bírákat kijelölni, vagy azáltal, hogy a felek akarata értelmében határozathozatalra állandó választott bíróságot nevez meg, amely Csehszlovákiában pl. a már említett Csehszlovák Kereskedelmi Kamara melletti választott bíróság.

A választott bírói funkció ellátására a választott bíró csak akkor köteles, ha ezt a funkciót elvállalta

(tehát csak az ún. receptum arbitrii esetén). E funkció ellátására a törvény szerint minden olyan polgár képes, aki nagykorú és cselekvőképes; választott bíró lehet külföldi is. A törvény gondolt azoknak a hiányosságoknak a kiküszöbölésére is, amelyek a választott bíráknak a felek által történő megnevezésénél előfordulhatnak és ebben az irányban az általános bíróság kisegítő beavatkozását írja elő.

A választott bírák előtti eljárás módját a törvény a szerződő felek akaratára bízta. Mégis néhány eljárási kérdést szabályoz, különösképpen arra az esetre, ha a választott bírósági szerződés ennek szabályozását nélkülözi. Ezenkívül a választott bírák részére, akik mint nem állami szervek a jogszolgáltatás területén hatalommal nincsenek felruházva, az eljáráshoz szükséges cselekmények végzését biztosította a törvény és ebben az irányban a bíróságok kisegítő tevékenységét állapította meg, különösképpen a tanúk kihallgatását stb. illetően. Részletesebben szabályozta továbbá a választott bírósági határozat kérdését, amelyet jogerős bírósági határozat hatályával ruházott fel, úgyszintén a választott bírák előtt kötött egyezség kérdését.

Minthogy a törvény a választott bírósági határozatoknak ugyanolyan joghatályt tulajdonít, mint a jogerős bírósági határozatoknak, nem engedhette meg, hogy a választott bírósági határozat, valamint az azt megelőző eljárás olyan fogyatékosságokban szenvedjen, amelyek a bírósági eljárás és határozatok tekintetében meg nem engedettek és azokba az alapelvekbe ütköznek, amelyekre a bírói eljárás épül. A bíróságok már említett kisegítő tevékenysége mellett, éppen ezért szabályozza azok ellenőrző tevékenységét is, ami különösképpen olyan irányban nyilvánul meg, hogy az ilyen fogyatékosságok esetén a bíróságoknál indítvánnyal a választott bírósági határozat hatálytalanítását lehet kérni, vagy a már elrendelt végrehajtás felfüggesztésére vonatkozó indítványt is elő lehet terjeszteni.

A gyakorlatban fontos a külföldi választott bírósági határozatok elismerése és végrehajtása kérdésének szabályozása is. A törvény ezek elismerését és végrehajtását az abban közelebbről meghatározott feltételek mellett engedi meg. A külföldi választott bírósági határozat elismerését emellett mint előkérdést nem formális úton külön delibációs eljárás nélkül teszi lehetővé. A bírósági végrehajtás tekintetében ugyanolyan eljárást ír elő, mint a külföldi bírósági határozatok végrehajtása tekintetében.

Ebben az összefüggésben kell továbbá említést tenni arról, hogy a Csehszlovák Szocialista Köztársaságot köti a választott bírósági határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló 1958. évi június 10. napján kötött new yorki egyezmény és hogy belátható időn belül csatlakozni fog a Genfben 1961. április 21. napján aláírt nemzetközi kereskedelmi választott bírósági Európa Egyezményhez.

*

Befejezésül megállapítható, hogy mindazok az új csehszlovák törvények, amelyeknek elemzésére a megadott keretek között vállalkoztunk, nem vitásan, kísérletet jelentenek a nemzetközi magánjog és eljárási jog, ideértve az ún. nemzetközi kereskedelmi választott bíráskodás bonyolult kérdései széles területének komplex és emellett szintetikus szabályozására.

E komplex szabályozás fő elveinek megvilágításából következik, hogy e törvények szilárd és kellő alapot adnak a külkereskedelmi forgalom lebonyolításához mindazoknak a kívánalmaknak a szem előtt tartásával, amelyeket a modern kor szükségleteinek megfelelő külkereskedelmi kapcsolatok szükségképpen maguk után vonnak.

Steiner, Vilém

A szocialista országok választottbíráskodásának néhány alapelve*

Mielőtt az alapelvekre rátérnék, meg kell világítanom a felek érdemi jogválasztásának kérdését, az anyagi jog területén az autonómiát.

Az autonómia lehet korlátlan, korlátozott és el is vonható a felektől. Korlátlan az autonómia akkor, ha a felek tetszésük szerint választják meg az alkalmazandó anyagi jogot, korlátozott akkor, ha a jognak az ügylettel akár döntő, akár csak mellékes kapcsolatban kell lennie és kizárt akkor, ha a választottbíróság — függetlenül a felek akaratától — maga határozza meg az alkalmazandó anyagi jogot.

Nos: a Szovjetunió, Csehszlovákia és az NDK, a felek korlátlan autonómiájának alapján áll. Csehszlovákia ezt a korlátlan autonómiát biztosít. Ha viszont nem — nyeivel — a legutóbb életbeléptetett új nemzetközi magánjogi kódexben deklarálta. Lengyelország ezzel szemben e percben még régi törvénye alapján ragaszkodik ahhoz, hogy csak az az anyagi jog kerüljön alkalmazásra, amely a per tárgyával a legszorosabban összefügg. Hangsúlyozni kell azonban, hogy Lengyelország is új nemzetközi magánjogi törvényre készül és ebben ezt az álláspontját nyilván fel fogja adni. Magyarország, Bulgária és Románia hallgat erről a kérdésről. Ennek a hallgatásnak azonban véget vet — persze az NDK kivételével — legalább a ratifikáló államok vonatkozásában a Genfi Egyezmény, amely VII. cikkében a feleknek korlátlan autonómiát biztosít. Ha viszont — nem csatlakozott országról van szó, a választottbíróság állandó gyakorlatától, vagy eseti döntésétől függ az, hogy a korlátlan, a korlátozott autonómia, esetleg az autonómia teljes mellőzése mellett foglal-e állást. A tudomány egy része azt tanítja, abból indul ki, hogy institucionális választottbíróságoknál, amelyek mélyen gyökereznek a maguk országának jogrendszerében az eljárási jog gyanánt a *„lex fori"* elfogadása egyben az anyagi jogi *„lex forit"* is jelenti. A szocialista országok institucionális választottbíróságainak gyakorlata más. Az egyik nem jelenti a másikat! Itt azonban három körülményt kell kiemelni. Az egyik az, hogy az autonómia nem terjedhet odáig, hogy a felek *in fraudem legis*, vagy *iuris* határozzák meg az alkalmazandó jogot. Ennek ugyan külkereskedelmi ügyleteknél kevés való-

* (E cikk szerzője 1965. november hó 3-án Genfben előadást tartott a Nemzetközi Szervezetek Jogászainak Körében a szocialista államok választottbíráskodásáról. Az előadásnak négy része volt: *1.* miért van a szocialista államokban választottbíráskodás; *2.* melyek a szocialista államok választottbíróságainak eljárási szabályai; *3.* melyek a szocialista választottbíráskodás alapelvei; *4.* az Általános Szállítási Feltételek ismertetése. Valószínű, hogy a Jogtudományi Közlöny olvasóit a *harmadik rész* érdekli leginkább és ezért az alábbiakban ezt közöljük magyar nyelven.)

színűsége van, legfeljebb a devizajog megkerülése érdekében merülhet fel ilyen eset. A másik megjegyzésem az, hogy az autonómia kérdése csak akkor kerül szóba, ha nyugati és keleti felek, vagy csak nyugati felek állanak egymással szemben, mert a szocialista felek egymás közti jogvitájában az ún. *Általános Szállítási Feltételek* — a hágai ingó adásvételi mintafeltételeknek ez a szocialista pendantja akként intézkedik, hogy mindig az eladó joga alkalmazandó. Ez persze egyelőre nem vonatkozik Jugoszláviára, de feltehető, hogy előbbutóbb ez az ország is csatlakozni fog a módosítás alatt álló *Általános Szállítási Feltételek*-hez. A harmadik az, hogy ilyen jellegű törvényes szabályozás nélkül is a felek korlátlan autonómiáját veszik alapul a szocialista választottbíróságok.

A felek jogválasztási lehetőségének három, sőt a Német Szövetségi Köztársaság Legfelső Bírósága szerint négy lépcsőfoka van.

Az első: amivel az előbb foglalkoztunk, amikor a felek valamilyen jogot kifejezetten kikötnek; a második: ha a bíróságnak a felek akaratára a szerződés kikötéseiből folyóan következtetnie lehet. A harmadik, ha a felek hipotétikus akaratát érvényesíti a bíróság.

Amikor a felek akaratára következtetni lehet, ez a szerződés tartalmából következik. A felek nem neveznek meg valamilyen jogrendszert, de szerződésükbe felveszik e jogrendszer intézkedéseit. Ez annyit jelent, mintha anyagi jogot választottak volna. Ha ugyanis valamely szerződésbe olyan intézkedéseket vesznek fel, amelyek valamely nemzetközi jogi kötelmi jogrendszer gerincét alkotják, akkor az illető jogrendszert kell a szerződés alapjául elfogadni.

Itt kell foglalkoznom az ún. *„Spaltung"* kérdésével. Tudom jól, hogy a jogtudomány e tekintetben különféle álláspontot foglal el. Azt is tudom, hogy például a svájci Bundesgericht az ún. *„nagy" Spaltungot*[1] sosem szankcionálta. Az én feladatom azonban nem az, hogy az egyik, vagy a másik álláspont felett megsemmisítő kritikát mondjak, hanem az, hogy a tényeket közöljem. A *„Spaltung"* a szocialista államok választottbíróságainál csak ritkán és csak tőkés—szocialista viszonylatban fordult elő, a vonatkozó szakirodalom ilyen esetet nem említ. A kérdés elméleti megvitatásának tehát az én közlésemben nincs helye.

Visszatérek most a jogválasztás problémájára. Ha a felek kifejezett jogot nem választottak és ha a szerződésbe felvett kikötések nem alkotják valamely jogrendszer gerincét, akkor a szocialista választottbíróságok nem kutatják a felek hipotétikus akaratát — mellesleg megjegyezve szerintem ez a hipotétikus akarat többé-kevésbé fikció és csak arra szolgál, hogy az autonómia-érzést kiterjessze. Valójában ilyenkor a választottbíróság határozza meg az alkalmazandó anyagi jogot. Lehet, sőt valószínű, hogy a *lex fori* felé fog hajolni, lehet, hogy követni fogja azt az elvet, amelyet a szocialista országok vállalatainak egymás közti jogvitájában alkalmazni köteles, a *lex domicilii venditoris*-t, sőt ez a valószínű. Ismerek néhány olyan esetet, ahol nyugati, vagy tengerentúli fél volt az eladó, ahol a szerződést az eladó székhelyén kötötték, ahol a fizetés az eladónál történt, ilyen esetben a szocialista választottbíróságok az eladó országának jogát alkalmazták.

A jogválasztáson túl, de tulajdonképpen ezt megelőzően, még egy kérdést kell tisztázni. Ez pedig az, hogy nem jelent-e akadályt a választottbíráskodásban az a körülmény, hogy a nemzetközi jog alapvető principiumai szerint az államokat immunitás illeti meg és mivel a szocialista külkereskedelmi vállalatok tulajdonosa mindenkor az állam, nem védekeznek-e a perbevonás ellen a szocialista vállalatok az *immunitásra* hivatkozva, vagy ha nem is védekeznek, nem tagadják-e meg ugyanerre az immunitásra tekintettel az ítéletben foglaltak teljesítését.

Áttekintve a szocialista választottbíráskodás egész területét, *határozott „nem"-mel felelhetek mind a két kérdésre.* A „nem" okadatolása igen egyszerű. A szocialista államok ma már nem állanak az autarchia alapján, hanem a gazdaságosság szempontjait, a nyersanyag, energiaforrás és munkaerő szempontjait figyelembevéve, munka- és termelésmegosztást, munka- és termeléskoordinációt teremtenek és alakítanak ki. Ennek egyik követelménye, hogy nemzetközi vita esetén ne zárkózzanak az immunitás várába, hanem vessék magukat alá az általuk kreált, vagy általuk elfogadott szocialista vagy tőkés választottbíróságnak. Ha pedig nyugati, vagy tengerentúli államok külkereskedelmi vállalataival, vagy exportra szállító iparvállalataival kerülnek szembe, akkor meg éppen a jövőbeli összeköttetés kiszélesítése és a békés koexisztencia érdekében alapvető feltétel az, hogy ezek a szocialista állami vállalatok úgy gerálják magukat, mintha — e vonatkozásban — magánvállalatok lennének és az immunitásra nem hivatkozhatnának. Mellesleg: *nem tudok az utolsó 10 évben — amióta a magyar választottbíróság titkára vagyok — olyan szocialista vállalatról, amely marasztalás esetén nem tett volna eleget az ítéletnek!*

De egyébként is: az a körülmény, hogy az európai szocialista országok csatlakoztak a genfi egyezményhez, amely az európai nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodásról szól, ezt a kérdést elintézte, mégpedig az egyezmény II. cikkében félreérthetetlenül és — reméljük — visszavonhatatlanul!

Hogy az immunitásról való lemondásnak formáját is megadják, jogszabályok állapítják meg minden szocialista országban, hogy a külkereskedelmi vállalatok önálló jogi személyek, amelyek kötelezettségeikért egész vagyonukkal felelnek. A jogszabályok egyáltalán nem szólnak arról (noha az állam tulajdonát hangsúlyozzák), hogy ezt a vagyont az államhatalom bocsátotta a vállalatok rendelkezésére. Persze: ez csak az előbb említett állásfoglalás nyomatéka. Önmagában, az alávetés szándéka nélkül, nem volna értéke, mert a tulajdonos mégis az állam s ha akarja — *de hangsúlyozom nem akarja* — az önálló jogi személyiség ellenére is érvényesíthetné az állami immunitást.

És itt megérkeztünk egy másik alapvető kérdéshez, a *„Fait du Prince"* vagy angolul *„Act of Sta-*

[1] Kis Spaltungról a svájciak akkor beszélnek, ha más jogrendszer szerint határozzák meg a szerződés érvényességét és más szerint a szerződés tartalmát. Nagy Spaltungról akkor van szó, ha maga a szerződés különféle szabályai több jogrendszerhez megosztva tartoznak.

te" problémájához. A kérdés az: mentesíti-e a szocialista állami vállalatot a) más szocialista állam vállalatával; b) tőkés társadalmi rendű vállalattal szemben az állam olyan parancsa, vagy tilalma, amely e szocialista vállalatot arra kényszeríti, hogy szerződésszegést kövessen el.

Ha figyelmen kívül hagyjuk azt az egyetlen esetet, amellyel a szaksajtó napisajtó bőségesen foglalkozott, az izraeli olajszállítás ügyét, akkor elmondhatom, hogy azóta a szocialista választottbíróságoknak három konferenciájuk volt: egy Prágában, egy Moszkvában, és egy Kelet-Berlinben. Mindhárom konferencián minden résztvevő azon az egyöntetű álláspontón volt, hogy az „*Act of State*" rászoríthatja ugyan a szocialista külkereskedelmi vállalatot a szerződésszegésre, hiszen az államigazgatás parancsol és az alárendelt szerv engedelmeskedni köteles, de nem mentheti fel a szerződésszegő vállalatot a szerződésszegés következményei alól. *E tekintetben a szocialista vállalat hátrányosabb helyzetben van, mint a tőkés vállalat.* Az utóbbiak ugyanis — ha nincsenek állami tulajdonban — a felsőbb akarat kényszere folytán a következményektől mentesülnek. A szocialista vállalatok azonban nem! De azért különbséget kell tenni különböző szocialista országok vállalatainak egymás közti jogvitája és szocialista — nyugati vagy tengerentúli reláció közt. Az előbbi esetben van olyan lehetőség, hogy a szerződésszegő szocialista vállalat mentesüljön a szerződésszegés következményei alól, akkor, ha a két érdekelt vállalat mögött álló két állam egybehangzóan akként módosítja tervét, hogy a szerződés nemteljesítése a módosított tervet nem befolyásolja. Szocialista—tőkés viszonylatban ezzel szemben nincs mentesítő körülmény.

A felsőbb utasítás tehát nem vis major! Hogy aztán az állam kártalanítja-e a maga szerződésszegő vállalatát, az az ide nem tartozó belső jogviszony sőt, helyesebben államhatalmi intézkedés kérdése.

Mi a szocialista választottbíráskodás egyik alapvető elve, amelyet az előbb elmondottak megerősítenek? Ez a nemzetközi jogból átvett „*pacta sunt servanda*". A szocialista választottbíráskodás mindenkor a szerződés teljesítését, illetve szerződésszegés esetén az ezért való felelősséget tekinti ítélkezése alapjának. Nem téved olyan utakra, hogy apróbb hibák és hiányosságok miatt a szerződést érvénytelennek mondja ki és a *restitutio in integrum*-ot deklarálja. Számos példát idézhetnék, amelyben például a rendelés igazolása a megszabott határidőn túl történt, a szállítás ennek ellenére kezdetét vette, ez ellen a vevő nem tiltakozott, de azután, valamilyen partikuláris érdekből, az egyik fél arra az álláspontra helyezkedett, hogy mivel az igazolás elkésett, ez új ajánlatnak tekintendő, erre az ajánlatra az eredeti ajánlatkérő nem felelt, következésképpen a felek között szerződés nem jött létre. A választottbíróságok ilyenkor mindig azt állapították meg, hogy a szerződés *via facti* megkötésre került és az elállásra nincs jogcím!

Ugyanebből az elvből következik, hogy a békéltetési eljárást kivéve, amelyben a választottbíróságok nem döntenek, csak közvetítenek, a választottbíróságok nem *ex aequo et bono*, hanem a strikt jog alapján döntenek.

Bizonyos fokú kivétel ez alól a Jugoszláv Kamara mellett szervezett Választottbíróság Szabályzata, amelynek 39. §-a szerint a felek közös kérelmére „joguk van a választottbíráknak arra, hogy kizárólag az igazságosság alapelveire támaszkodva hozzák meg ítéletüket". Amint látszik, ez az egyetlen, szerintem erősen vitatható lehetőség, amely ugyan szintén nem az aequitas, hanem valamiféle természetjog, vagy talán az egyik nemzetközi jogi elv alapján áll — mellőzvén a tételes jogot — márpedig a természetjog létét, ennek kortól, társadalmi rendtől, és gazdasági viszonyoktól való függetlenségét éppen a szocialista jogfilozófusok tagadják a legerőteljesebben.

Ha ki akarnám ezek után hangsúlyozni, hogy mi a döntő különbség a nyugati és a szocialista választottbíráskodás között, egy eljárási és egy anyagi jogi kérdést emelnék ki. Az előbbi az, hogy a diszkréció nem alapvető követelménye a szocialista választottbíráskodásnak, hiszen a legtöbb az ítéletekből kivonatokat készít és azokat díjmentesen, vagy díj ellenében a nyilvánosság rendelkezésére bocsátja, bár ez alól is kivétel a Jugoszláv Kamara választottbírósága, amely az ítéletet csak a feleknek szolgáltatja utólag ki. Ezek szerint ez a választottbíróság középhelyen áll e tekintetben Nyugat és Kelet között. A másik érdemi eltérés a „rigor".

Azt hiszem, szembeállításul legjobb, ha a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara választottbíróságára hivatkozom, ahol Carabiber, a választottbíróság elnöke egyik — nemrég megjelent — füzetben éppen a diszkréciót és az aequitas alapján való döntést tekinti a választottbíróság fő jellemzőjének. Hogy a szocialista választottbíróság miért helyezkedik ellenkező álláspontra, ez azért van, mert *e választottbíróságok magukat bíróságoknak és nem „amiables compositeurs"-nek tekintik.*

Faragó László

Nemzetközi kriminológiai értekezlet az NDK-ban a fiatalkori bűnözés tárgykörében

A berlini Humboldt Egyetem Jogi Karának Büntetőjogi Intézete 1964. szeptember 24—27. között nemzetközi szimpoziont rendezett a fiatalkori bűnözés kérdéseiről. Ezen résztvettek tudományos és gyakorlati jogi szakemberek az európai szocialista és népi demokratikus országokból, valamint orvosok, pszichiáterek és pedagógusok is. Az NSZK-ból és Hollandiából megfigyelőként elméleti és gyakorlati jogászok jelentek meg. Az Intézet „A fiatalkori bűnözés és az ellene irányuló küzdelem a szocialista társadalomban" című könyvben közzétette a szimpozion anyagának lényegesebb részét.[1] Az alábbiakban vázlatos ismertetést adunk ennek munkájáról.

I.

A szimpozion első tárgyköre a fiatalkori bűnözés megjelenési formáira, okaira és a kutatások módszertanának a kérdésére terjed ki.

Lekschas J. „A fiatalkorúak bűnözése Németországban és annak okai" címen tartott előadásában

[1] Jugendkriminalität und ihre Bekämpfung in der sozialistischen Gesellschaft, Herausgeber: Institut für Strafrecht der Humboldt-Universität zu Berlin, Berlin, Staatsverlag der DDR, 1965.

összehasonlította egyrészről az NDK-ban, másrészről a háború előtti Németországban és az NSZK-ban a fiatalkori bűnözés helyzetét. Az egyik hivatalos statisztikai adat szerint 1961. évben az NSZK-ban minden 14. fiatalkorú fiú és minden 9. fiatal férfi követett el bűncselekményt. Ugyanakkor az NDK-ban a fiatalkori bűnözés ennek csupán töredéke. Ez annak következménye, hogy az NDK-ban a fiatalok helyzete a társadalomban alapvetően megváltozott; eltűnt a fiatalok és a társadalom közötti feszültségi viszony, lehetővé vált a fiatalok személyiségének olyan kialakulása, amely megfelel a társadalmi szükségleteknek.

Az előadó felvetette azt a kérdést, hogy melyek az ifjúság életviszonyaiban gyökerező okai annak, hogy a szocialista társadalomban egyes fiatalok vétenek a büntető törvények ellen. Ezzel kapcsolatban az előadó elemezte a fiatalok helyzetét a szocialista társadalomban. Rámutatott arra, hogy a szocialista társadalom feladata a fiatalokat akként nevelni, hogy ezek a szocialista magatartási normákat saját belső értéknormáikká tegyék, azokat ne csak olyan külső szükségnek érezzék, amelyhez alkalmazkodni kötelesek. A társadalmi felelősségtudat három pilléren nyugszik, ezek: *1.* a világnézeti képzettség, ami az emberi magatartás alapirányát meghatározza; *2.* a munkához való viszony, amely kapcsolatos a társadalomba való beilleszkedéssel; *3.* az emberekhez való viszony. Arról van szó, hogy a fiatalkorú bűnözők esetében a nevelés nem hatott ilyen mélyre, nem alakította ki bennük ezeket a tulajdonságokat. Ezzel kapcsolatban az előadó a nevelés terén a felnőtteknek egyes konkrét fogyatékosságok kiküszöbölését ajánlotta. Így pl. utalt a világnézeti politikai nevelés hiányosságaira, amelyek polgári befolyások hatásai, és némelykor egyes nevelők álláspontnélküliségére, kétszínűségére, szektás nevelésére, a valóság hamis idealizálására, vagy egymással ellentétes irányú nevelésre, bürokratikus kinövésekre stb. vezethetők vissza. A továbbiakban a negatív nevelési tényezők között említette: a szülői közönyt, a tanítók türelmetlenségét, az anyagias irányzatú életvitelt és a segítő készség hiányát. Rámutatott bizonyos ellentmondásokra a nevelés során, ilyenek a fegyelem megkövetelése és a lazaság, továbbá a felnőttekkel szembeni tisztelet megkövetelése és a fiatalkorú személyiségének figyelembe nem vétele, vagy pl. a nemi érettség és a fiatalok számára ténylegesen fennálló, a nemi érintkezésre vonatkozó tilalom közötti ellentmondás, amelyet ugyan sokszor megállapítanak, ugyanakkor azonban a fiatal embernek nem mutatják meg az utat szekszuális problémáinak a megoldásához. Az előadó kihangsúlyozta azt, hogy az új szocialista nevelési elvek megvalósításának a folyamata egyben a régi idők maradványai leküzdésének a folyamata is kell legyen. A gyakorlatban azonban ez nem mindig van így, mint megjegyzi: „A fiatalkori bűnözés csökkenésében az utóbbi években a stagnálás éppen a társadalom újjáépítése e dialektikájának a hiányos megértésére vezethető vissza."

Stiller G. „A fiatalkori bűnözés kutatása metodológiájának problémái és módszerei" című előadásában rámutatott a burzsoá kriminológiai elméletek sokaságára és kaotikus helyzetére. Ezeket bírálva megállapította, miszerint ezek közös vonása, hogy abból a téves szemléletből indulnak ki, amely szerint a fiatalkori bűnözés az emberi társadalommal együttjáró örök jelenség. Hiányzik a törekvés arra, hogy a bűnözésnek a végső gyökereit kutassák, és hogy annak leküzdését tűzzék feladatul. Nyugatnémet vonatkozásban két főirányzatot különböztetett meg. Az egyik a biopszichológiai tanok irányzata, amelyet egészében el kell vetni. A másik irányzatot képezik az empirikus orientációjú elméletek. Elismerte, hogy utóbbiak képviselői a fiatalkori bűnözés számos összefüggéseit tárták fel, pl. a zilált családi körülmények és a fiatalkorú bűnözése közötti összefüggést stb. Ezek azonban csak korlátolt körű jelenségek elemzései; az ilyen materialista-empirikus elmélet nem tud megmagyarázni pl. olyan jelenséget, mint a bűnözés további növekedése az NSZK-ban a lakosság anyagi helyzete lényeges javulásának viszonyai között. A hiányosság abból ered, hogy ezek a kriminológusok nem tárják fel a bűnözésnek az uralkodó társadalmi-gazdasági viszonyokkal való összefüggését. Enélkül viszont nem magyarázható meg az olyan jelenség, mint pl. a 100 000 fiatalkorú csavargása az országban, a csavargó lányok számának ijesztő emelkedése stb. Mint az előadó rámutat, a tudományos igényű kriminológiának a jelenségek elemzésétől el kell jutnia a szintézisig, amely azt a lényegeset és alapvetőt tárja fel, amely az ún. „okokat" végső soron előidézi. Ezzel szemben a szocialista kriminológusok nézete szerint a szocialista viszonyok között a bűnözés nem örök, nem leküzdhetetlen jelenség. A szocialista kriminológia feladata feltárni a társadalmi valóság és a bűnözés közötti objektíve létező általános és lényeges összefüggéseket, továbbá az ezeket közvetítő egyéni-tudati ellentmondásokat; az összefüggéseket azonban komplex szemlélettel és nem elszigetelten ragadja meg. Mint látható, a szocialista kriminológia nem veheti át a burzsoá kriminológusok elméleteit. Éppen ezzel magyarázható az, hogy a szocialista kriminológia nem rendelkezik még a bűnözés vizsgálatára vonatkozó teljes módszertani rendszerrel.

Az előadó a fiatalkorúak bűnözésének a vizsgálatára vonatkozó módszerek elméleti aspektusait vizsgálva, rámutatott arra, hogy a kriminológia az elkövetett bűncselekményből kiindulva, a bűnözés fenomenológiáját vizsgálja. Az egyedi vonásokból, a külső megnyilvánulásokból, a cselekvés lefolyásán keresztül visszafelé menve vizsgálja a bűnösséget, az erkölcsi és jogi követelményekkel ellentétes döntést, és feltárja a személyiségnek e döntést irányító egyéni-tudati oldalát, különösen ennek jellembeli és egyéb lélektani tulajdonságait. Abból kell kiindulni, hogy a fiataloknak a fejlődés által meghatározott sajátosságai nem tisztán biológiai és lélektani előzmények, hanem itt társadalmilag determinált fejlődési és szociál-pszichológiai folyamatról van szó. A kriminológia azt állapítja meg, hogy milyen társadalmi életfeltételek, milyen módon, milyen irányban befolyásolták a fiatalkorú belenövését a társadalomba. Ez anyagi és szellemi befolyások összessége; ez képezi a fiatalkori bűnözés kriminológiai kutatásának a lényeges magvát.

Az előadó foglalkozott a statisztikai törvényszerűségek mibenlétével és jelentőségével, a nagy számok törvényéből levonható következtetésekkel. A továbbiakban taglalta a kriminológiának más tudományokhoz fűződő kapcsolatát.

Walczak, St. lengyel igazságügyminiszterhelyettes tanulmányának a címe „A kiskorúak bűnözésének megjelenési formái és okai, kutatásuk módszertani kérdései". Sokirányú és értékes tájékoztatást nyújtott a fiatalkorúak bűnözésével kapcsolatos lengyelországi statisztikai adatokról, ezen adatok alakulásáról a fiatal bűnözők, a 17 éven aluli bűnelkövetők, az egyes bűncselekményi kategóriák, a különböző történeti időszakok és az ország egyes területeinek a vonatkozásában. Walczak professzor rámutatott arra, hogy a fiatalkorúak bűnözése döntő mértékben annak a társadalmi környezetnek a terméke, amelyben fizikailag, szellemileg és lelkileg felnőttek. A szocialista társadalom a kizsákmányolásban gyökerező bűnözési okokat felszámolta ugyan, de ezzel még nem küszöbölte ki automatikusan az összes bűnözési okokat. A kutatások alapján különös jelentőséget tulajdonít a bűnözés alakulásában a társadalmi dezintegráció befolyásának. Ugyanis ez a jelenség a társadalmi kapcsolatok bomlását, a fiatalok esetében a családi ellenőrzés megszűnését jelenti. Ezt többek között megvilágítja az a tényadat is, amely szerint Lengyelországban a lakosságnak csak 70%-a lakik ott, ahol 1939. évben lakott. Az egyik vándorlás a háború és a háború utáni rendezés eredménye volt, a másik vándorlás az ország nagymérvű iparosításával és az ipari központok kialakításával járt, amely főleg a fiatalabb korú lakosságra volt kihatással.

A Lengyelországban folytatott kriminológiai kutatások módszereiről beszámolva, rámutatott arra, hogy korábban bizonyos álmarxista módszereknek jelentős szerepük volt. Eszerint a bűnözés csakis a kapitalista rendszerre jellemző, csakis arra vonatkozik és — mint a kapitalizmus egyéb maradványai is — a szocializmus felépítésével eltűnik. A bűnözés ténylegesen való tovább létezésére csupán azt a magyarázatot adták, hogy az külföldi és belföldi ellenséges befolyás következménye, hogy ilyen elemek kihasználják a fiatalok tudatának nem megfelelő képzését, okként hozták még fel a hitleri megszállást is, amelynek viszonyai között a fiatal nemzedék felnőtt. Ezek azonban egyre kevésbé kielégítő magyarázatoknak bizonyultak. A szektás hozzáállás hátráltatta a kriminológia fejlődését, a bűnözést nem vizsgálták gazdasági alapjaival összefüggésben. Az újabb kutatások elismerik a fiatalkorú bűnözés összefüggéseit az új struktúra egyes hiányosságaival és következményeivel; a kutatásokat a társadalmi jelenség széleskörű elemzése kíséri. A figyelem kiterjed a bűnözés és a társadalomban végbemenő változások közötti összefüggésekre. Jellemző az egyéb tudományos diszciplinákkal való együttműködés is.

Minkovszkij G. M. „A fiatalkorú bűnözés kutatásának és megelőzésének kérdései a Szovjetunióban" cím alatt tartotta meg előadását. Eszerint a szocializmus viszonyai között a fiatalkori bűnözés a felnövő nemzedék nevelése terén fennálló hiányosságoknak az ismertető jegye. E hiányosságok megállapítása és kiküszöbölése előfeltétele annak, hogy a fiatalok nevelését gyermekkoruktól kezdve megkönnyítsük, őket a helytelen neveléstől és rossz példától megóvjuk. A szovjet kriminológia komplex tudomány amely a jogtudomány, a büntetőeljárás, a kriminalisztika, a pszichológia, a demográfia és más tudományok eredményeit értékesíti, és amely a marxista—leninista metodológián alapszik.

Az előadó ismertette a szovjet kriminológiai intézet szervezetét és az egyéb szervekkel való kapcsolatait. Az ismertetett statisztikai adatokból kitűnik, hogy a fiatalkorú elkövetők között a 16—18 éves fiúk vannak túlsúlyban (85—87%).

Az előadó a múlt maradványainak, a tudatban meghúzódó csökevényeknek a megemlítése mellett, rámutatott a konkrét életviszonyok és a munkafeltételek jelentőségére is. Idézi ezzel kapcsolatban a „Kommunyiszt" egyik szerkesztőségi cikkét, amely bírálja azokat, akik a társadalomellenes magatartásokkal kapcsolatban kényelmességből csak az objektív okok hiányáról beszélnek, és a bűnelkövetést lényegében a burzsoá propagandával stb. magyarázzák. Ezzel szemben a cikk szerint az igazság az, hogy „... a személyiség nem függ csupán a társadalmi rendszer jellegétől, hanem a saját közvetlen környezetétől is."

Az előadó csoportokba foglalta azokat az okokat, amelyek egyeseknél társadalomellenes elképzelések és szokások kialakulását idézik elő. Ilyenként említette a hibás nevelést, amely politikai közömbösségre, cinizmusra, önzésre, haszonlesésre, alkoholizmusra, felelőtlenségre stb. vezet, továbbá a romboló környezeti befolyást, a felnőttek felbujtását, bizonyos filmek stb. hatását. Mint az előadó közölte, a kutatás a bűnös szándékhoz vezető okokon kívül kiterjed a konkrét megkönnyítő feltételekre is, amelyek a káros befolyás forrásainak a hatékonyságát lehetővé teszik, vagy kedvező alkalmat teremtenek a bűnös szándék megvalósítására. Ezek sorában említette a családi felügyeletnek, vagy a társadalmi szerv felügyeletének a hiányosságait, az elkövetésre hajlamos fiatalkorúak csoportjaival nem megfelelő foglalkozást, továbbá az alkoholizmus, szerencsejáték és pornográfia elleni küzdelem hiányosságait, valamint az iskolaügy terén helyenként fennálló hibás szervezést és tervezést stb.

Az előadó a vizsgálatokra vonatkozóan bizonyos ajánlásokat tett. Ezek kiterjednek a bírósági eljáráson túl más olyan szervekre is, amelyek kiskorúakkal foglalkoznak. Az előadás kiterjedt a technikai-módszertani kérdésekre is (kérdőívek, tabellák és egyéb adatszerzési módszerek).

Szabó András „A szocialista kriminológia metodológiájának elméleti kérdései és a kriminológiai kutatás technikai kérdései" cím alatt tartotta meg előadását. Az erre vonatkozó ismertetés a Jogtudományi Közlöny 1964. évi 11. számában (597. és köv. oldalak) jelent meg, így erre nem szükséges kitérnünk.

Svancar, Z. „A fiatalkori bűnözés okai kutatásának egyes módszertani kérdései" című előadásában a csehszlovákiai kriminológiai kutatások állását és módszereit ismertette. Miután a fiatalkori bűnözés fogalmát jogi szempontból akként határozta meg, hogy ez alatt olyan cselekmények értendők, amelyek

felnőttkorú által elkövetve bűncselekményt valósítanának meg, rámutatott arra, hogy a fiatalkorú bűnözés elemzésénél három területet ragadtak ki. Az első terület nagyjából a jelenségnek mint egésznek a terjedelme és dinamikája, az egyes bűncselekmények megjelenési formáinak terjedelme és dinamikája egymáshoz viszonyítva, továbbá a fiatalkori bűnözésnek az összbűnözéshez viszonyított terjedelme, mozgási tendenciái, ezek összehasonlítása más szocialista és nem szocialista országok fiatalkori bűnözésének mozgás-tendenciáival. A második terület az elkövetők tettesi-személyiségének a kérdéseire terjed ki. A harmadik területhez tartoznak azok a kérdések, amelyek a fiatalkori bűnözés okaira vonatkoznak. E körben felderítendők az egyes tényezők és azok minősége, továbbá ezek összefüggései és kölcsönhatásai. Az előadó által érintett egyik módszertani kérdés: az információ beszerzésének a módozatai. Ezzel kapcsolatban ismertette a Csehszlovákiában alkalmazott kérdőív-rendszer lényegét, az interjú és lélektani-pszichiátriai vizsgálat módszereit.

Vodopivec, K. „A fiatalkori bűnözés okai kutatásának módszertani problémái" címen, míg *Skaberné, B.* „A fiatalkori bűnözés okai" címen tartottak előadást. Mindkét előadó a jugoszláviai Szlovén Köztársaság területére vonatkozóan foglalkoztak a kérdéssel. Közölték azt, hogy kutatásaik során bűncselekményeket elkövető, illetve ilyen cselekményeket el nem követő fiatalok csoportjait alakították ki, és ezeket vették összehasonlító vizsgálat alá. Ezzel kapcsolatban néhány jellemző adatot közöltek.

Vorwerg, M. előadásának a címe: „Megjegyzések a bűnözés veszélyének kitett kiskorúak idejekorán való megragadásához szociál-pszichológiai módszerek segítségével". Az előadó a jénai egyetem pszichológiai intézetének a kutatásait ismertette. Többek között rámutatott arra, hogy a fiatalkorúak a családon kívül más közösségbe is tartoznak, illetve ilyenbe is be kell illeszkedjenek. Ámde — mint a kutatások napfényre hozták — egyes fiatalokban hiányzik a képesség ahhoz, hogy megtalálják a helyüket e csoportban, annak szélső perifériáin érdektelenül és kapcsolattalanul állnak, s a közösség sem veszi őket észre. Az ilyen egyén a csoport értékeléseit nem fogadja el, minél fogva nem integrálódik abba, máskor pedig a csoport az egyént, annak bizonyos egyéni tulajdonságai miatt nem fogadja be, s emiatt ez „rossz útra" kerül. Mindkét változat a törvénysértések útjára vezethet. Az előadó ezt individuál-pszichológiai szempontból hiányos társadalmi alkalmazkodási és beilleszkedési készségnek nevezte. A szociál-pszichológia feladata, hogy az ilyen módon veszélyeztetett gyermekeket és fiatalokat idejekorán fellelje.

Buchholz, E. és Grathenauer, K. „A fiatalkori bűnözés fejlődése a vagyon elleni bűncselekmények terén mindkét német államban" címen tartott előadásukban gazdag adatokkal támasztották alá elemzéseiket. Álláspontjuk szerint az NDK-ban — figyelemmel a szocialista gazdasági viszonyokra — a bűnelkövetés vagy el nem követés teljesen az egyéniségtől, erkölcsi-politikai alapállásától és beállítottságától függ. Mint mondják: „Ezzel a bűnelkövetés keletkezésének problémája — a vagyon elleni bűncselekményeknél és megelőzésüknél — a szocialista egyéniség formálásának, a szocialista nevelésnek a kérdésére szorítkozik." Az előadók egyebek mellett a szülők, az iskola, az idősebb munkatársak, az ifjúsági szervezetek stb. felelősségével foglalkoztak.

Harrland, H. „A statisztika jelentősége és megismerési értéke" címen tartott előadást.

II.

A szimpozion második tárgyköre a tettesi személyiséggel összefüggő kérdéseket ölelte fel.

Hartmann, R. „A fiatalkorúak személyi felelősségének és bűnösségének kérdései a büntetőjogban" címmel tartott előadásában a fiatalok személyiségének a szocialista társadalomban végbemenő kialakulásával mint *folyamattal* foglalkozott. A büntetőjogi felelősségrevonáshoz a fiatalkorú személyiségének e folyamatban elért bizonyos fejlődési fokát kell megkívánni. Foglalkozott azzal, hogy milyen ismérvek szükségesek e fejlődési fok megállapításához. Rámutatott a tudományok feladatára, hogy e tekintetben a gyakorlat számára tudományosan megalapozott kritériumokkal szolgáljanak.

A továbbiakban elemezte a 14—16 évesek lelki struktúrájának a különböző vonásait, és összehasonlította a 16—18 évesek megfelelő érettebb lelki és jellembeli tulajdonságaival. Mindezt a szocialista normák és magatartási szabályok elsajátításának a folyamata szempontjából vizsgálta. Bizonyos ajánlásokat is tett a 14—16 éves fiatalkorúak nem túl súlyos cselekményeinek esetében a társadalmi nevelés megfelelő útjaira. Az előadó hangsúlyozta, hogy az egész büntető eljárás csak a szocialista normák és magatartási szabályok elsajátítási folyamata egyik jelentős szakaszának tekinthető. Kimutatta, hogy a még fejlődésben levő személyiségű fiatalkorú, éppen ezen körülménynél fogva, nem állhat antagonisztikusan szemben a társadalommal. A büntető eljárás és az arra következő társadalmi ráhatás során a fiatalkorú nevelését csakis vele közösen lehet és kell megvalósítani. A fiatalkorú egyéniségében fellelhető pozitívumok a kapcsolódási pontok a további nevelés szempontjából.

A továbbiakban bizonyos hiányosságokra mutatott rá. Szerinte „... a tudományos munkában a jogkövetkezmények által a fiatal elkövetőre gyakorolt hatásnak a konkrét vizsgálata nincs célul kitűzve és mélyrehatóan megszervezve". Mint mondja, nincsenek megfelelő vizsgálatok, amelyek azzal foglalkoznának, hogy a fiatalkorúak büntetőjogának az intézkedései miként tükröződnek szubjektíven a fiatalkorú elkövetők fejében.

Kádár Miklós „A fiatalkorú bűnelkövetők személyiség-alkatának a kérdései" című előadásában három kérdést vetett fel. *a)* Mely tényezők határozzák meg a fiatalkorú bűnelkövetők jellemét? *b)* Kiküszöbölhetők-e a fiatalkorúak bűncselekményeire determináló hatást gyakorló tényezők, illetve mely eszközökkel és milyen mértékben semlegesíthetők azok? *c)* Mennyiben lehet megelőző tevékenységgel megakadályozni ezen tényezők kialakulását?

Kiindulva abból, hogy a gyermek a vele szemben támasztott erkölcsi követelményeket fejlődésé-

nek a folyamatában magáévá teszi, személyiségébe beépíti és ekként kialakítja a mága „erkölcsi Énjét", rámutatott arra, hogy ez a behatás elsősorban az érzelem és észlelés útján történik. Álláspontja szerint a fiatalkorú bűnelkövetők nagyrészt olyan személyek, akiknél a belső erkölcsi, magatartási normarendszer kialakulása hézagosan, torzítva vagy egyáltalán nem ment végbe. Az erkölcsi fejlődés zavarának közvetlen okát az érzelmi élet körében kell keresnünk. A legtöbb esetben az erkölcsi Én a visszamaradottság vagy a visszafejlődés következtében nem képes betölteni a társadalmi magatartás irányításának, az erkölcsi értékítélet szabályozásának a funkcióját. Az erkölcsi fejlődés zavara azonban nem vezet feltétlenül bűncselekményre. Ehhez még olyan körülmények is kell járuljanak, amelyek az adott személy bizonyos hajlamát a bűnözésre tényleges bűntettek elkövetéséhez vezetik. Az előadó megkülönböztetett alkati-örökölt és organikus tényezőket, továbbá a személyi és társadalmi környezet káros behatásait és végül a személyiség lelki sérüléseit. Szerinte „... a tettes személyiségének, lelki alkatának a meghatározása alapvetően a környező világ tényezőin nyugszik. Ezen külső környezeti hatások jellegzetessége az, hogy azok társadalmiak, tehát történeti természetűek". Az előadó foglalkozott egyes olyan körülményekkel, amelyek a szocialista átalakulás során időlegesen a bűnözés kialakulásának irányában hatnak (pl. a faluból a városba áramlás, és az ezzel kapcsolatos lakásproblémák). Mint azonban kihangsúlyozta, a fiatalkorúak bűnözésének az oka nem az új társadalmi viszonyokban, hanem azokban a folyamatokban — és esetleges hibákban — van, amelyek a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenettel kapcsolatosak. Legsürgetőbb feladatként jelölte meg a kriminogén személyiségi tényezők kialakulásának a megakadályozását, ezzel kapcsolatban egyes konkrét feladatokra is felhívta a figyelmet. Foglalkozott a bűnözés veszélyének kitett fiatalok helyzetének idejekorán való felismerésével is, ezzel kapcsolatosan meghatározott intézményes megoldásokat is szükségesnek ítélt.

Buzov, V. előadásának a címe: „A kiskorúak bűncselekményei okainak a vizsgálata a büntető eljárásban és ennek egyes módszertani és elméleti kérdései". Az előadó a bolgár tételesjogi rendelkezésekből kiindulva taglalta a tennivalókat a büntető eljárás során. A fiatalkori bűnözés okait és körülményeit külső és belső okokra, illetve feltételekre osztotta. Sürgette több tudományág összefogását egyes legfontosabb bűncselekményekre vonatkozó komplex metodológia és konkrét metodika kidolgozása érdekében. Szerinte ilyen bűncselekmények a lopás, garázdaság és nemi erőszak.

A második témakörben a vendéglátók közül még többen tartottak előadást. *Guthjahr, W.* „Fiatalkori bűnözés és szülői csőd", *Szewczyk, H.* „Az ifjúsági csoportok bűncselekményeinek a kérdéséhez", *Feix G.* pedig „A fiatalkorú szexuál-bűnözők személyiségéhez" címen tartott előadást. *Frenzel, R.* a családi nevelés során elkövetett kötelességszegésről és annak kihatásairól, *Helm* és *Kasielke* a szociál-pszichológiai módszerek alkalmazásáról, *Göllnitz G.* a környezeti káros befolyásról és a testi fogyatékosság kihatásairól, *Redlich, B.* a 14—18 éves bűnelkövető leányok személyiségéről értekeztek. Ebben az anyagban szerepelt még *György Júlia* „A fiatalkorúak bűncselekményei és személyisége elmekórtani szemszögből" című munkája is.

III.

A szimpozion harmadik tárgykörét képezte a fiatalkorúak elleni büntető eljárás és büntetésvégrehajtás, továbbá a szocialista nyilvánosság bevonása a fiatalkori bűnözés kiküszöbölésének és a kiskorúak védelmének a feladataiba.

Luther, H. és Bein, H. előadásának a címe: „A fiatalkorúak elleni büntető eljárás nevelő hatásának a növelése és a fiatalkori bűnözés megelőzése az NDK-ban". Az előadók által felvetett első kérdés az volt, hogy milyen követelményeket szükséges felállítani a fiatalkorúak büntető eljárásának a kialakítására vonatkozólag, annak érdekében, hogy az hatékonyan hozzájáruljon a fiatalkori bűnözés elhárításához. Szerintük a nyomozó szervek, az ügyészség, a bíróság és az igazságszolgáltatási szervek munkája tekintetében magasabb igények támasztása szükséges, különösen vonatkozik ez a felelősségre vont fiatalkorúak fejlettségi fokának a megállapítására és értékelésére. Hangsúlyozták, hogy az eljárás során a fiatalkorú nem a nevelés tárgya, hanem felelős alany, akinek önnevelésre irányuló képességét és akaratát kell erősítenünk. A fiatalkorú benső adottságainak az ismerete és helyes értékelése az eljárás hatékonyságának az előfeltétele. Ezzel kapcsolatos aztán az, hogy a fiatalkorúak ügyeiben közreműködő igazságszolgáltatási dolgozóknak a magasfokú képzése előtérben álló feladat. Kifogásolták többek között, hogy e tekintetben hiányzik a hosszabb távra szóló kiképzési terv, amely az elsajátítandó lényeges problémakörök tudományos rendszerét adná. Kiemeltek néhány olyan fontos feladatot, mint a védelem kérdése, a szakemberek közreműködése az eljárásban, a nyilvánosság bevonásának a kérdése. A továbbiakban foglalkoztak a szülők, nevelők, az iskolai kollektíva és az ifjúsági szervezetek szerepével.

Az előadók által felvetett második kérdés az volt, hogy milyen feladatokat kell megoldani a fiatalkori bűnözés megelőzése átfogó rendszerének a kifejlesztése érdekében az NDK-ban. Kiemelték az ügyészség szerepét a büntetőeljárás vonatkozásában, általános vonatkozásban viszont az ifjúsági gyámhatóságok fontos szerepét hangsúlyozták. Utóbbi szerv feladata az, hogy összefogja az ifjúságot érintő kérdésekkel foglalkozó állami és társadalmi erőket.

Schubert, L. „A fiatalkorúak elleni büntető eljárás és a fiatalkorúak ellen kiszabott büntetések végrehajtása a Csehszlovák Köztársaságban" címen megtartott előadásában a tételes törvények rendelkezéseiből kiindulva beszámolt a fiatalkori bűnözés helyzetéről, a gyakorlatban alkalmazott intézkedésekről, a munka eredményeiről és bizonyos hiányosságairól Csehszlovákiában. Előadását számos statisztikai adattal támasztotta alá. Érintette a fiatalkorúak kisebb jelentőségű bűncselekményeinek a kérdését, amelyek esetében nem szükséges büntetőbíróságnak eljárnia. A megfelelő nevelő hatás kiváltásá-

ra ugyanis egyéb állami és társadalmi szervek hivatottak. Bírálta a rövid tartamú szabadságvesztés alkalmazását a gyakorlatban. Közölte, hogy Csehszlovákiában a probléma a közérdeklődés homlokterébe került, a vizsgálati szervektől a bűnözési tényezők mélyrehatóbb felkutatását kívánják meg. Jelenleg a tárggyal kapcsolatban kidolgozás alatt áll a büntető eljárás módosítása.

Alexejev, N. S. „A fiatalkorúak büntető eljárásának különös vonásai a Szovjetunióban" címen tartott előadásában ismertette, hogy a szovjet jogszabályalkotás és joggyakorlat tökéletesedése milyen irányokban mutatkozott meg, így pl. az alaposabb szabályozásban, a tanítóknak, a nevelőknek, illetve a vállalat képviselőjének az eljárásban való részvételében. A vizsgálati és bírósági szervek feladatává teszik a fiatalkorú elkövetők személyiségével összefüggő körülmények gondosabb vizsgálatát. Már a vizsgálat során is lehetséges az eljárás megszüntetése, és egyéb nevelő intézkedések előtérbe helyezése. Az előadó foglalkozott a tanácsok ifjúságvédelmi bizottságainak a szerepével, az igazságszolgáltatási szervek és e bizottságok közötti kapcsolatokkal. Az előadó előterjesztett bizonyos ajánlásokat is a fiatalkorúak elleni büntetőeljárás tökéletesítése érdekében. Ezek az ajánlások részben az eljáró szervek képzésével, részben az eljárásba bevont pedagógusok és más személyek jogainak és kötelességeinek a szabályozásával, részben a bűnmegelőző munka megjavításával kapcsolatosak. Az előadó az NDK jogászaihoz csatlakozva kijelentette, hogy a fiatalkori bűnözés leküzdésére irányuló intézkedések egységes és sokoldalú rendszerének a megteremtése szükséges.

Regent-Lehovicz, M. „A fiatalkorú törvénysértők elleni eljárásról és a büntetésvégrehajtásról a Lengyel Népköztársaságban" című előadásában ismertette a lengyel jogi szabályozást, majd rámutatott arra, hogy a gyakorlat a régi törvény betűjén túlhaladva áttért azoknak a módszereknek és eszközöknek a vizsgálatára, amelyek az eljárás alá vont fiatalkorú hatékony megjavítását lehetővé teszik. Az előadó ismertette a lengyel javítóintézetek egyes nevelési módszereit is. Ezek között legérdekesebb az ún. „féligszabad csoportok" rendszere. Utóbbi módszer nemrég alakult ki, megteremtőit az az elgondolás vezette, hogy a fiatalkorúak részére átmeneti időszakot teremtsenek mielőtt ezek végleg elhagyják az intézetet, továbbá, hogy kapcsolatot teremtsenek a fiatalok és valamelyik nagyüzem között, előmozdítva ezáltal a fiatalok szakmai képzését.

Kocsarov, G. a kiskorúaknak a szovjet jogszabályok szerinti büntetőjogi felelősségéről és a nyilvánosságnak a fiatalkori bűnözés leküzdésében való részvételéről tartott előadást. Részletesen ismertette a tanácsok ifjúságvédelmi bizottságainak az összetételét, feladatait.

Horváth Tibor „A nyilvánosság bevonása a fiatalkori bűnözés megelőzésébe" című előadásában elöljáróban rámutatott arra, miszerint a szocialista társadalom fejlődése nem vezet automatikusan a bűncselekmények számának a csökkenéséhez. A társadalmi fejlődés által teremtett lehetőségre figyelemmel, a marxista büntetőpolitika feladatának tekinti azt, hogy céltudatosan egybefogja az állami és társadalmi erőket a bűnözés csökkentése, majd végleges leküzdése érdekében. A fiatalkori bűnözés visszaszorítása kulcskérdés mind az általános bűnözés leküzdésének, mind pedig a társadalom erkölcsi megújhodásának a vonatkozásában. A bűnözés elleni küzdelem kérdésében elsőrendű fontossága van a bűnmegelőzésnek. Ez pedig kapcsolatos a gyermek- és ifjúságvédelemmel. Hangsúlyozta, hogy az ifjúság fejlődésének anomáliái, társadalmilag tekintve, a fiatalkorúak bűnözésében jutnak kifejezésre. El kell tehát távolítani azokat a tényezőket, amelyek a fiatalkori bűnözés alapjait képezik, illetve, amelyek az ifjúság normális fejlődését zavarják.

Az előadó rámutatott a szervezett társadalmi erők fontos szerepére a bűnözés elleni küzdelemben. Ezzel kapcsolatosan vázolta a gyermek- és ifjúságvédelem helyzetét országunkban, fejlődésének és szervezetének a kérdéseit, a társadalmi erők részvételét és szerepét a fiatalkori bűnözés megelőzésében. Mint kifejtette, a gyermek- és ifjúságvédelem az államvezetés egyik feladata. Ez a feladat komplex jellegű, amennyiben pedagógiai, orvosi, jogi és társadalmi tevékenységet foglal magában. Bár e tárgyban az állami szervezetek hálózata működik közre, a gyermek- és ifjúságvédelem a gyámügyi szerveknek képezi fő feladatát. Az állami és társadalmi erők összefogásának a formái: a tanácsok mellett működő tanácsadó bizottságok és albizottságok, amelyekben az állami vezetés elvének az elismerése mellett a társadalmi szervezetek egyenrangú partnerek. A társadalmi szervezetek közreműködése a szervezett gyermek- és ifjúságvédelem körében részben önálló, részben pedig állami szervekkel való együttműködés. A munka olyan feladatokra terjed ki, mint pl.: a nevelés, a szociális segély, a szülőkre gyakorolt társadalmi ráhatás, a fiatalokról való gondoskodás.

Az előadó kiemelte, hogy a büntetésüket kitöltött elítéltek beillesztése a termelési folyamatba a legalaposabban éppen a fiatalkorúak vonatkozásában van megszervezve. Rámutatott arra, hogy gyakorlatilag a fiatalkori bűnmegelőzés még nem különül el az általános gyermek- és ifjúságvédelemtől. A bűnelkövetést megelőző helyzet és az erkölcsi veszélyeztetés helyzete nincs még egyértelműen elhatárolva egymástól, holott míg az utóbbinál a tevékenység csupán megelőzésre korlátozódik, addig a fiatalkori bűnözés elhárítására irányuló tevékenységnek bizonyos támadó jellege kell legyen. Az előadó ismertette azt, hogy a társadalmi szervezeteknek ez idő szerint nincsen önálló jogkörük; ugyanis konkrét intézkedéseket csak az állami szervek, az esetek többségében a gyámügyi szervek tehetnek. Végül foglalkozott azzal, hogy országunkban kialakultak az állami szervek és a társadalmi szervezetek együttműködésének az alapjai, a továbbiakban azonban — a gyermek- és ifjúságvédelem keretében — a fiatalkori bűnmegelőzési tevékenység sajátos módszereit kellene kidolgozni és megfelelő szervezetek és intézetek hálózatát kiépíteni.

Szabó András a fiatalkorú törvénysértők elleni büntetésvégrehajtásról adott rövid vázlatot.

Skaberné, B. „Nevelő intézkedések fiatalkorú törvénysértőkkel szemben" címen jugoszláv viszonylatban ismertette az intézetekbe

utalt és különösképpen a gondozás céljára családokhoz kiadott fiatalkorúakra vonatkozó tapasztalatokat.

A továbbiakban a vendéglátók közül többen tartottak rövid előadásokat egy-egy meghatározott szűkebb kérdéskörről, így *Mehner, H., Mannschatz, E., Szkibik, H., Goldenbaum, K., Funke, H., Winter, H., Panzram, H.* és *Weiss, E.*, továbbá *Zimmermann, K.*, végül *Goldberg, K.* Közép-Berlin kerület polgármestere foglalkozott az államhatalom helyi szerveinek a fiatalkori bűnözés leküzdésére irányuló egyes feladataival.

A szimpozion jelentősége mindenekelőtt abban állott, hogy alkalmat nyújtott a fiatalkori bűnözés kérdéskörében a szocialista és népi demokratikus országokban folyó tudományos és szervezési munka, a kutatási módszerek és a jogi szabályozás kölcsönös megismerésére és egybevetésére. Ezzel kapcsolatosan a munkaértekezlet jelentős abból a szempontból is, hogy közvetve hozzájárulást jelent a szocialista típusú országok büntető jogrendszerei és jogi intézményei közötti közeledési tendenciák kibontakozásához. A szimpozion a felvetett kérdéseket természetesen nem oldhatta meg, de nem is fogalmazott meg egyik vagy másik kérdésben egységes álláspontot. Mégis annyi megállapítható, hogy az alapvető kérdésekben azonos vagy majdnem azonos szemlélet nyilvánult meg, és ezáltal mintegy rögzítést is nyert. A munkaértekezlet egész anyagából az a benyomás alakul ki, hogy a tárgyalt kérdésekben a fejlődés irányának és a tennivalóknak a körvonalai kezdenek kirajzolódni. Ezen az úton pedig további sikereket lehet remélni.

Lázár Miklós

Az európai szocialista országok jogalkotása

ROMÁN SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG

A Román Szocialista Köztársaságban az 1965. év első felében több jelentős jogszabályt alkottak.

Az államigazgatási jog területén összhatásukban jelentőséggel bírnak azok a különböző jogszabályi rendelkezések, amelyek részben a mezőgazdasági termékek felvásárlási árait, részben bizonyos termékek kiskereskedelmi árait érintik. A 409/1965. sz. minisztertanácsi határozat módosította a húsra és a tejre vonatkozó szerződéskötések ösztönzéséről szóló 922/1963. sz. min. tan. határozatot (Col. Hot. 1965. május 19-i 15. sz.). — A 413/1965. sz. minisztertanácsi határozat módosította az állatokra vonatkozó szerződéskötési és felvásárlási rendszerről szóló 511/1963. sz. min. tan. határozatot (Col. Hot. 1965. május 19-i 15. sz.). — A 414/1965. sz. minisztertanácsi határozat módosította a borszőlő, a bor és a természetes pálinkák értékesítési rendszeréről szóló 1167/1959. sz. min. tan. határozatot és megállapította ezen termékek szerződési és felvásárlási árait (Col. Hot. 1965. május 19-i 15. sz.). — A 415/1965. sz. minisztertanácsi határozat a tej és a tejtermékek felvásárlási rendszerét állapította meg (Col. Hot. 1965. május 19-i 15. sz.). — A 219/1965. sz. minisztertanácsi határozat az őszi burgonyára vonatkozó szerződéskötést, felvásárlást és forgalombahozatalt szabályozza (Col. Hot. 1965. május 20-i 16. sz.). — A 335/1965. sz. minisztertanácsi határozat a babra vonatkozó szerződéses termeltetési rendszerrel kapcsolatban tartalmaz rendelkezéseket (Col. Hot. 1965. május 20-i 16. sz.). Egyes termékek új fogyasztási árainak a megállapításával kapcsolatban megemlítendő az „egyes fogyasztási javak kiskereskedelmi árának, valamint egyes szolgáltatások díjainak a leszállításáról" szóló 411/1965. sz. minisztertanácsi határozat (Col. Hot. 1965. május 19-i 15. sz.); továbbá „a tejtermékek kiskereskedelmi árának a megállapításáról" szóló 412/1965. sz. minisztertanácsi határozat (Col. Hot. május 19-i 15. sz.). E jogszabályalkotási körben kiemelkedő jelentősége van az RMP Központi Bizottsága és a Minisztertanács 408/1965. sz. közös határozatának, amely a mezőgazdasági növényi és állati termékek értékesítési rendszerének a megjavítására irányuló intézkedéseket és egyes irányító jellegű rendelkezéseket tartalmaz (Col. Hot. 1965. május 21-i 17. sz.). E közös határozat az I. alatti részében a mezőgazdasági termékek értékesítési rendszeréről intézkedik, a II. alatti része egyes mezőgazdasági termékek felvásárlási árának és egyes fogyasztási cikkek kiskereskedelmi árának a felemeléséről rendelkezik, a III. része a mezőgazdasági termékek korlátozások nélküli szállításáról és az értékesítés elősegítéséről intézkedik, a IV. rész irányítást ad a termékek átvételi és felvásárlási feltételeinek a megjavítására, az V. rész általános irányítást ad a mezőgazdasági termelőszövetkezetek gazdasági-pénzügyi munkájának és nyilvántartásának a megerősítésére.

A tárgyalt időszakban szabályozták, illetve módosították egyes központi államigazgatási szervek működését és szervezetét. A 113/1965. sz. tvr. módosította az Oktatásügyi Minisztérium létesítéséről, szervezetéről és működéséről szóló 416/1962. sz. tvr.-t (Bul. Of. 1965. március 22-i 10. sz.). Egyben közzétették egységes szövegezésben, az utólagos módosításokkal az említett 416/1962. sz. törvényerejű rendeletet (Bul. Of. 1965. március 29-i 11. sz.). — A 840/1964. sz. tvr. újból szabályozta a Pénzügyminisztérium szervezetét és működését (Bul. Of. 1965. január 3-i 1. sz.). — A 326/1965. sz. tvr. módosította a Kohóipari Minisztérium szervezetéről és működéséről szóló 6/1964. tvr. 4. §-át, megállapítva ezzel a minisztérium szervezeti struktúráját (Bul. Of. 1965. május 10-i 17. sz.). — A 403/1965. sz. tvr. a Nemzeti Bank szervezetéről és működéséről rendelkezik (Bul. Of. 1965. június 12-i 19. sz.), a Minisztertanács pedig 507/1965. sz. határozatával jóváhagyta és közzétette a Nemzeti Bank Statutumát (Col. Hot. 1965. június 14-i 23. sz.). — A 191/1965. sz. tvr. a Minisztertanács mellett működő Mezőgazdasági Termékek Értékesítési Állami Bizottságának a szervezetét és működését szabályozza (Bul. Of. 1965. április 24-i 14. sz.). — A 111/1965. sz. tvr. módosította a Mezőgazdasági Főtanács létesítéséről szóló 1/1962. sz. tvr. egyes rendelkezéseit (Bul. Of. 1965. március 22-i 10. sz.).

Az egyéb államigazgatási jogszabályok közül megemlíthetők: a testi vagy szellemi fogyatékosságú gyermekek általános iskolájának felállításáról szóló 106/1965. sz. min. tan. határozat (Col. Hot. 1965.

március 10-i 6. sz.); a közveszélyes elmebetegek orvosi gondozásáról szóló 12/1965. sz. tvr. (Bul. Of. 1965. január 27-i 4. sz.) és az ennek végrehajtásáról rendelkező 39/1965. sz. min. tan. határozat (Col. Hot. 1965. január 27-i 3. sz.); a szállodai díjszabás megállapításáról és a szállodai tevékenység javításáról szóló 228/1965. sz. min. tan. határozat (Col. Hot. 1965. április 10-i 9. sz.); a turistáknak magánlakásokban való elszállásolásáról szóló 230/1965. sz. min. tan. határozat (Col. Hot. 1965. április 12-i 10. sz.); az üdülőhelyek és a fürdőhelyi kezelés kérdéseit rendező, valamint az üdülőhelyi gazdasági vállalatok tevékenységének javítására irányuló intézkedéseket tartalmazó 405/1965. sz. min. tan. határozat (Col. Hot. 1965. május 17-i 13. sz.).

A lakáskérdésekkel kapcsolatos a 404/1965. sz. tvr., amely az állam és magánszemélyek közös tulajdonában levő házak javítása esetére intézkedéseket tartalmaz a magánszemélynek a költséggel való megterhelése és a megfelelő összegek előlegezése tekintetében (Bul. Of. 1965. június 12-i 19. sz.). — A lakáskérdésekben átfogó jellegű rendelkezéseket tartalmaz „a bérlemény-alapok igazgatásának a szervezetéről, a bérlők és a tulajdonosok lakbérleti kötelezettségeinek szabályozásáról, valamint a lakóbizottságok szervezetéről és működéséről szóló" 407/1965. sz. minisztertanácsi határozat és a jogszabálynak három melléklete (Col. Hot. 1965. május 18-i 14. sz.).

Meg kell még említeni mint általános érdeklődésre számot tartó jogszabályt a 490/1965. sz. minisztertanácsi határozatot, amely módosította a határátlépési okmányok és vízumok, valamint a határátlépő helyek kérdéseit szabályozó 311/1964. sz. min. tan. határozatot; azzal, hogy az alapjogszabályt az utólagos módosításokkal egységes szövegezésben közzétették (Col. Hot. 1965. június 5-i 21. sz.).

A polgári jog területén jelentős jogszabály az államnak a közös vagyonból való kilépését szabályozó 841/1964. sz. tvr. (Bul. Of. 1965. január 3-i 1. sz.). Eszerint a vagyon megosztása az állam és a magánszemély között szabad egyezkedés tárgya lehet vagy pedig bírósági úton történik. Ha a táblák megoszthatók természetben és bonyodalmak nélkül, akkor a bíróság ezt a módszert alkalmazza. Ha a közös javak nem oszthatók meg természetben, az állam megveheti a magánszemély részét, amennyiben erre szüksége van, vagy pedig eladja a maga részét a magánszemélynek. Mezőgazdasági területet azonban az állam nem adhat át ilyen módon magánszemélynek.

Az igazságügyi szervezet területét érinti a 192/1965. sz. tvr., amely az 5/1952. sz. bírósági szervezeti törvényt, a Legfelsőbb Bíróság vezetésének az összetétele tekintetében módosítja (Bul. Of. 1965. április 24-i 14. sz.).

A *mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog* területét érinti a 150/1965. sz. minisztertanácsi határozat, amely intézkedéseket tartalmaz a mezőgazdasági termelőszövetkezetek részére hosszú lejáratú beruházási hitelek nyújtásáról és termelési hitelekről, továbbá szabályozza a nyersanyag ellátásból vagy egyéb pénzügyi műveletekből származó fizetések kérdését (Col. Hot. 1965. március 11-i 7. sz.). — A 438/1965. sz. minisztertanácsi határozat intézkedéseket tartalmaz a mezőgazdasági termelő szövetkezetek könyvelési nyilvántartásának és pénzkezelési ellenőrzésének a megjavítása érdekében. (Col. Hot. 1965. május 24-i 19. sz.). Megjegyzendő, hogy az RMP. Központi Bizottsága és a Minisztertanács, fentebb említett 408/1965. sz. közös határozata is jelentős mértékben érinti a termelő szövetkezeteket.

A munkajog területén hozott jogszabályként megemlíthető a 112/1965. sz. tvr., amely a nehezen elviselhető éghajlatú országokba kiküldött alkalmazottak részére egyes különös kedvezményeket biztosít (Bul. Of. 1965. március 22-i 10. sz.). Ilyen különös jogok: a hat órás munkanap, a pótszabadság és a munkában töltött minden év után további hat hónap beszámítása alkalmaztatásban töltött időként.

A nemzetközi jog területén a tárgyalt időszakban számos nemzetközi egyezményt megerősítő jogszabály született. Ilyenek: a Román Népköztársaság kormánya és az Olasz Köztársaság kormánya között létrejött technikai-tudományos együttműködési egyezményt megerősítő 842/1964. sz. tvr. (Bul. Of. 1965. január 30-i 5. sz.); az Ensz Alapokmánya egyes módosításainak megerősítéséről szóló 876/1964. sz. tvr. (Bul. Of. 1965. január 30-i 5. sz.); a publikációk nemzetközi cseréje tárgyában Párizsban 1958. dec. 5-én készült egyezmény megerősítéséről szóló 835/1964. sz. tvr. (Bul. Of. 1965. február 26-i 6. sz.); a hivatalos publikációk és a kormányzati okmányok államok közötti cseréje tárgyában Párizsban 1958. dec. 5-én készült egyezmény megerősítéséről szóló 836/1964. sz. tvr. (Bul. Of. 1965. febr. 26-i 6. az.); a Román Népköztársaság kormánya és az Albán Népköztársaság kormánya között a szociális kérdések terén való együttműködés tárgyában kötött egyezmény megerősítéséről szóló 865/1962. sz. minisztertanácsi határozat (Col. Hot. 1965. január 18-i 1. sz.); a Román Népköztársaság kormánya és a Lengyel Népköztársaság kormánya között megkötött tudományos és kulturális együttműködési egyezmény megerősítéséről szóló 195/1965. sz. tvr. (Bul. Of. 1965. ápr. 24-i 14. sz.); a Román Népköztársaság és a Guineai Köztársaság között a tudomány, a nevelésügy, az egészségvédelem, a kultúra és a sport terén való együttműködés tárgyában kötött egyezmény megerősítéséről szóló 196/1965. sz. tvr. (Bul. Of. 1965. ápr. 24-i 14. sz.); a Román Népköztársaság kormánya és a Francia Köztársaság kormánya között létrejött kulturális egyezmény jóváhagyásáról szóló 202/1965. sz. minisztertanácsi határozat (Col. Hot. 1965. március 26-i 8. sz.). Végül megemlítendő a 114/1965. sz. tvr, amely megerősíti a Román Népköztársaság csatlakozását a Genfben 1948. március 6-án, a Kormányközi Tengeri Tanácskozási Szervezet megalakítása tárgyában létrejött egyezményhez (Bul. Of. 1965. márc. 22-i 10. sz.), továbbá a 194/1965. sz. tvr., amely megerősíti a Román Népköztársaság csatlakozását az 1944. dec. 7-i csikágói Nemzetközi Polgári Repülésügyi egyezményhez (Bul. Of. 1965. ápr. 24-i 14. sz.).

L. M.

JOGIRODALOM

Új könyvek

Lukács Tibor: A bűnmegelőzés a büntető eljárásban. Kézirat gyanánt. Bp. Állami ny. 1966. 171 p. /A Magyar Jogász Szövetség kiadványai. 1966. 1./ [Bibliogr. passim.]

Novák István: A kereset a polgári perben. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 301 p. [Bibliogr. passim.]

Ficzere Lajos — *Horváth* Anna: Az európai szocialista országok községi törvényhozása. (Összeáll. —.) Bp. [Soksz.] 1966. 400 p. /A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete jogösszehasonlító osztályának kiadványai./ Bibliogr. passim.

Hegedüs András: A szociológiáról. Egy tudomány lehetőségei és korlátai. Bp. Akad. Kiadó, 1966. 114 p.

Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. 1867—1919. 4. [köt.] 1903—1906. Összegyűjt. és jegyz. Kemény G. Gábor. Bp. Tankönyvkiadó, 1966. 749 p. /A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete./

A magyar forradalmi munkásmozgalom története. 1. köt. (Szerk. *Nemes* Dezső—*Cseterki* Lajos stb. [Közzéteszi a] Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Párttörténeti intézete. Bp. Kossuth Kiadó, 1966. 277 p. 8 t.

E lapszám (XXI. új évfolyam 4.) szerzői: *Dr. Horváth Pál* tanszékvezető egyetemi docens. — *Lunyev, A. J.* a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatóhelyettese (Moszkva). — *Dr. Meznerics Iván* a Magyar Nemzeti Bank igazgatója. — *Dr. Vermes Miklós* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Dr. Diósdi György* egyetemi adjunktus. — *Dr. Schelnitz György* az Igazságügyminisztérium főelőadója. — *Dr. Beck Salamon* ny. egyetemi tanár. — *Dr. Steiner, Villém* a Csehszlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa (Prága). — *Dr. Faragó László* a Magyar Kereskedelmi Kamara választottbíróságának titkára. — *Dr. Lázár Miklós* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221—281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — 66.0683 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST

1963 JUN

XXI. új évfolyam 5. szám Budapest, 1966. május hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

GÁL GYULA:
Az új magyar légikódex nemzetközi vonatkozásai ... 225

SZABÓ ANDRÁS:
Nevelés a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során ... 231

BALOG JÁNOS:
Bizonyítottság a nyomozásban ... 239

CSIKI OTTÓ:
A családjogi tartás néhány problémája ... 244

SOLT KORNÉL:
Az üzemi balesetek szabályozása és a jogegység ... 250

MÓRY LÁSZLÓ:
Az állami fegyelem és a kötelmi felelősség ... 255

Szemle:

SZATHMÁRY GÉZA:
A külön okiratba foglalt „váltókezesség" ... 264

SZABÓ LÁSZLÓ:
A polgári jogi ítélkezés időszerű kérdései ... 265

SZALÓKY LÁSZLÓ:
Intermetall Vaskohászati Együttműködési Szervezet ... 270

RADNAY JÓZSEF:
A freibergi bányajogi kollokvium ... 272

HRASKÓ GYULA:
„A házastársak közötti vagyoni igények..." körüli vita folytatása ... 273

A. G.:
Az európai szocialista államok jogalkotása (Német Demokratikus Köztársaság) ... 276

Jogirodalom:

Szabó Imre: Társadalom és jog (ANTALFFY GYÖRGY) ... 278

B. V. Jerofejev: Szovjet földjog (SERES IMRE) ... 281

A felszabadulás utáni lengyel jogi irodalom bibliográfiája (NAGY LAJOS) ... 284

— —:
Új könyvek ... 286

СОДЕРЖАНИЕ: *Дюла Гал:* Международные черты нового венгерского воздушного кодекса. — *Андраш Сабо:* Воспитание в процессе исполнения наказания в виде лишения свободы. — *Янош Балог:* Доказанность в следствии. — *Отто Чики:* Некоторые проблемы содержания по семейному праву. — *Корнел Шолт:* Регулирование несчастных случаев на заводе и единство судебной практики. — *Ласло Мори:* Государственная дисциплина и ответственность по обязательству. — *Обзор: Геза Сатмари:* Изложенная в отдельном документе «порука по векселю», — *Ласло Сабо:* Актуальные вопросы гражданско-правового правосудия. — *Ласло Салоки:* Интерметал. Организация по Сотрудничеству в Черной Металлургии. — *Йожеф Раднаи:* Фрайбергский Коллоквиум по горному праву. — *Дюла Храшко:* Продолжение дискуссии по статье «Исковое (регрессное) требованце межфу бывшими супругами». — *Г. А.:* Правотворчество европейских социалистических государств. (Германская Демократическая Республика). — *Юридическая литература:* Имре Сабо: Общество и право *(Дёрдь Анталфи)*, — Ерофеев Б. В.: Советское земельное прова *(Имре Шереш)*. — Библиография польской юридической литературы периода после освобождения *(Лайош Надь)* — — — Новые книги.

INHALT: *Gyula Gál:* Internationale Beziehungen des neuen ungarischen Luftverkehrskodexes. — *András Szabó:* Die Erziehung während der Durchführung der Freiheitsstrafe. — *János Balog:* Die Bewiesenheit im Ermittlungsverfahren. — *Ottó Csiki:* Einige Probleme des familienrechtlichen Unterhalts. — *Kornél Solt:* Die Regelung der Betriebsunfälle und die Rechtseinheit. — *László Móry:* Die staatliche Disziplin und die obligatorische Verantwortlichkeit. — *Rundschau: Géza Szathmáry:* Die in einem Sonderdokument festgelegte „Wechselbürgschaft". — *László Szabó:* Aktuelle Probleme der zivilrechtlichen Rechtsprechung. — *László Szalóky:* Intermetall. Die Organisation für die Zusammenarbeit in der Schwarzmetallurgie. — *József Radnai:* Kolloquium über Bergrecht in Freiberg. — *Gyula Hraskó:* Die Fortsetzung der Diskussion über „Anspruch auf Widerklage zwischen gewesenen Ehepartnern". — *G. A.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten (Deutsche Demokratische Republik). — *Rechtsliteratur:* Imre Szabó: Gesellschaft und Recht *(György Antalffy).* — B. W. Jerofejew: Sowjetisches Bodenrecht *(Imre Seres).* — Bibliographie der polnischen Rechtsliteratur nach der Befreiung *(Lajos Nagy).* — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Gyula Gál:* Les rapports internationaux du nouveau Code aérien hongrois. — *András Szabó:* Education au cours de l'exécution de la peine de privation de liberté. — *János Balog:* Qu'est-ce qu'on peut considérer comme prouvé au cours de l'enquête. — *Ottó Csiki:* Quelques problèmes d'aliments en droit de famille. — *Kornél Solt:* La réglementation des accidents de travail et l'unité en droit. — *László Móry:* La discipline étatique et la responsabilité selon le droit des obligations. — *Revue: Géza Szathmáry:* Aval donné dans un document à part. — *László Szabó:* Problèmes actuels de la juridiction dans le domaine du droit civil. — *László Szalóky:* L'Organisation de Coopération Métallurgique „Intermetall". — *József Radnai:* Colloque sur la législation minière à Freiberg. — *Gyula Hraskó:* La continuation de la discussion sur „Les créances patrimoniales entre époux". — *G. A.:* La législation des Etats socialistes européens. (République Démocratique Allemande). — *Littérature:* Imre Szabó: Société et droit *(György Antalffy).* — B. V. Ierofeiev: Droit rural soviétique *(Imre Seres).* — La bibliographie de la littérature juridique polonaise d'après la libération *(Lajos Nagy).* — — —: Nouveaux livres.

XXI. új évfolyam 5. szám Budapest, 1966. május

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az új magyar légikódex nemzetközi vonatkozásai

A világűrkorszak küszöbén, amikor a közvéleményt már a technikai civilizáció nemrég fantasztikumnak tűnő vívmányai sem tudják izgalomba hozni, érdemes felidéznünk, hogy nem egészen hatvan éve a La Manche csatornát átrepülő *Blériot* éppúgy hősnek számított, mint ma Gagarin és űrhajós társai.

A repülőgép hihetetlen gyorsasággal hódította meg a távolságokat, és vonult be a közlekedés hagyományos eszközei közé. Az igazi rohamos fejlődés a második világháború után indult meg, amikor a nagyhatósugarú bombázók polgári változatai az interkontinentális légiközlekedést valósították meg. Az Atlanti-óceánon már 1960-ban több mint kétszerannyi utas kelt át repülőgépen, mint hajón. 1965-ben a légiforgalmi társaságok 3,6 millió utast szállítottak Európa és Amerika közt, míg a légiutasok száma az egész világon évi *70 millióra emelkedett.*

Hazánkban a légiközlekedés jelentősége a felszabadulás után szintén nagy arányban növekedett. A fejlődés több irányú volt. A MASZOVLET, majd MALÉV, a polgári légiforgalom szervezetei mindenekelőtt a belföldi légiközlekedési vonalakat építették ki. Légügyi szerveink egyre intenzívebben állították a repülést különleges népgazdasági, egészségügyi, rendészeti feladatok szolgálatába (*mezőgazdasági-, vízügyi-, mentőrepülőszolgálat* stb.). A légiközlekedés különösen nemzetközi forgalmunkban játszik fontos szerepet. A MALÉV IL—18 típusú gépei ma már három világrész országaival kötik össze fővárosunkat, s a *ferihegyi repülőtér* fontos külföldi légivonalak leszállóhelyévé lett.

A magyar légijog ugyanakkor nem tartott lépést a légiközlekedés hazai és nemzetközi fejlődésével. Míg a szocialista államok egész sorában a repülés mai technikai szintjét, szervezeti igényeit érvényesítő modern légikódexeket alkottak,[1] addig nálunk a legutóbbi időkig a 10.270/1922. M. E. sz. rendelet és számos kiegészítéséül szolgáló különböző szintű jogszabályi rendelkezés szabályozta a légiközlekedést. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a módosítások és kiegészítések áttekinthetetlen szövevénye, de főként a repülés kezdetleges fokán készült alaprendelet nem felelt meg a modern élet követelményeinek. A légiközlekedés jogának új, átfogó szabályozása szocialista jogrendszerünk fontos kodifikációs feladatává lett.

Az 1964. évi 26. számú törvényerejű rendelet (továbbiakban Tvr.) ezt a feladatot tölti be a polgári repülés egész területére vonatkozó államigazgatási jogviszonyok és néhány polgári jogi kérdés szabályozásával. A Tvr. a végrehajtásáról szóló 27/1964 (XI. 10.) Korm. sz. rendelettel együtt (továbbiakban Vhr.) új légijogunk alapja. A benne foglalt felhatalmazás alapján a Minisztertanácsra és a Légügyi Hatóságra számos részletszabályozás megalkotása vár. Így került sor a 22/1965. (XI. 14.) Korm. sz. rendelettel a légifuvarozás szabályzatának kiadására, amely 1966. január 1-ével lépett hatályba.

Ez alkalommal az új légikódex nemzetközi vonatkozásaival foglalkozunk. A bevezetőben elmondottakkal azt is érzékeltetni kívántuk, hogy *a légiközlekedés ma többnyire nemzetközi jellegű tevékenység.* Ezzel a különleges vonással a belső állami jogszabálynak is számolnia kell, hiszen a belföldi forgalom szűkebb körét kivéve olyan tényállásokat szabályoz, amelyeknek nemzetközi elemei vannak.

1. A Tvr. hatálya — légi szuverenitás

Az első kérdés légikódexünk nemzetközi vonatkozásai terén a jogszabály hatályának köre, s ezzel kapcsolatban a légi szuverenitásból folyó jogosítványok terjedelme.

A Tvr. 1. §-a a jogszabály hatályára nézve kettős szempontot érvényesít. A kódex hatálya alá tartozik ugyanis a) *a Magyar Népköztársaság légterében* végrehajtott polgári repülés és az

[1] *Szovjetunió* 1962. jan. 1. *Román NK.* 1953. dec. 30. *Csehszlovák SzK.* 1956. okt. 1. *Lengyel NK.* 1962. máj. 31. *Német DK.* 1963. aug. 1.

ennek körében végzett minden tevékenység, továbbá b) magyar polgári légijárműnek *az ország légterén kívül* végrehajtott repülése és magyar állampolgárnak e körben végzett tevékenysége. Az a) alatti hatályosság alapja a magyar államnak légterére is kiterjedő *területi szuverenitása.* Ebből következik, hogy a magyar légijog alkalmazandó nemcsak a magyar polgári légijárművek és állampolgárok, hanem külföldi légijárművek és állampolgárok által a magyar légtérben végrehajtott polgári repülésre is.

A *polgári repülés fogalmát* a Tvr. 2. §-a határozza meg. Ide tartozik elsősorban minden, utasok szállítására, poggyász, áru és postai küldemények fuvarozására irányuló tevékenység, különleges repülési feladatok ellátása, a sportrepülés, de tágabb értelemben ilyen tevékenység többek között a repülés földi irányítása és ellenőrzése, az ejtőernyős tevékenység, a repüléssel kapcsolatos berendezések gyártása és javítása is. Nemzetközi vonatkozása ezek közül elsősorban a tipikus légiforgalmi tevékenységnek, a személy- és áruszállításnak van. Az úgynevezett *nemzetközi, azaz több állam felségterületét érintő repülések* azon szakaszán, amely a magyar légtéren vezet át, mind a levegőben, mind közbenső leszállások alkalmával, a külföldi repülőgép tevékenysége is a magyar légijog szabályainak van alávetve. A magyar légijog azonban követi a magyar repülőgépet és magyar állampolgárok repülőtevékenységét az általuk végrehajtott *nemzetközi repüléseknek a magyar légtéren kívüli szakaszára is.*

A Tvr. ugyan ismételten utal a Magyar Népköztársaság légterére, de nem tartalmazza sem a légi szuverenitás deklarálását, sem a légtér fogalmi meghatározását. A többi szocialista államok légikódexei kivétel nélkül a légi felségjog deklarálásával kezdődnek. Így a szovjet törvény 1. cikke kimondja:

> A Szovjetunió teljes és kizárólagos szuverenitást élvez a Szovjetunió légtere felett. A Szovjetunió légterén a Szovjetunió szárazföldi és vízi területei felett elterülő légtér értendő, beleértve a Szovjetunió törvényhozása és a Szovjetunióval kötött nemzetközi egyezmények által meghatározott területi felségvizeket.

Hasonló rendelkezést tartalmaz a lengyel törvény 4. §-a, valamint a Német Demokratikus Köztársaság légikódexének 1. §-a is. A csehszlovák és román törvény a területet nem írja körül. Előbbi szerint (3. §)

> a csehszlovák államot megilleti a területe felett levő légtérre vonatkozó teljes és kizárólagos felségjog.

A román törvény 1. §-a a Román Népköztársaság kizárólagos és teljes felségjoga alá tartozó légteret úgy határozza meg, hogy az a román állam „határai között és területe fölött terül el". Míg a légtér szélső, horizontális kiterjedését valamennyi kódex meghatározza, az űrkutatás gyakorlati megvalósulása után keletkezett szovjet, lengyel és NDK légijogi törvény sem tesz említést *a légi szuverenitás valamilyen felső határáról.*

Meg kell még jegyeznünk, hogy a legfontosabb kollektív légi egyezmény, a *chicagói szerződés, a korábbi párizsi szerződéshez hasonlóan* (1919) deklarálta a légi szuverenitás elvét: részesei

> ... elismerik, hogy minden állam teljes és kizárólagos szuverenitással rendelkezik a területe feletti légtérben.

E fogalmazás is arra utal, hogy a szerződésnek ebben a vonatkozásban konstitutív hatálya nincs, csupán deklarálni kívánja az állami szuverenitás elvéből folyó légi felségjogot.[2]

Amikor a Tvr. a 10.270/1922. M. E. sz. r.-ben is annakidején felvett ilyértelmű deklarációt mellőzte, bizonyára abból indult ki, hogy itt olyan államjogi és nemzetközi jogi elvről van szó, amelynek *tételes rögzítése nem a légikódex feladata,* s amelyet amúgyis adottnak kell tekinteni. Meg kell jegyeznünk, hogy kétoldalú légiforgalmi egyezményeink a légi szuverenitás deklarálását ugyan nem, de a *légtér definícióját* tartalmazzák. Így p. o. az 1965. május 25-i magyar—etióp szerződés 1. cikk 1. bek. a) pontja szerint *„a terület kifejezés a szerződő felek fennhatósága alatti földterületet, az odatartozó parti vizeket és a felette elhelyezkedő légteret jelenti".*

Nem vitás, hogy — bár alkotmányunk sem tartalmaz a területi szuverenitást meghatározó rendelkezéseket — a Magyar Népköztársaság szuverenitása magában foglalja az államhatárai közti vertikális térség feletti főhatalmat is. A magyar légi felségjogból következik *a magyar légtérben a külföldi polgári repülőgépekre is kiterjedő joghatóság,* s ezen belül azok a korlátozások és tilalmak, amelyekről alább részletesen szó lesz.

Az ország légterén kívül a magyar légijog érvényesülésének alapja többé nem a magyar légi szuverenitás, hanem a *lobogó joga,* és a magyar állampolgárságú személyzetet a nemzetközi repülés külföldi szakaszára is elkísérő személyi kötelmek. Azokat a kontroverziákat, amelyek az idegen légtéren áthaladó magyar repülőgépekre így alkalmazandó magyar jog és az idegen állam joghatóságának érvényesüléséből keletkezhetnek, éppúgy nemzetközi megállapodások vannak hivatva kiküszöbölni, mint a magyar légtéren áthaladó idegen légijárművekkel kapcsolatos hasonló kollíziókat.

2. *A Tvr. viszonya a légijogi egyezményekhez*

Az új légikódex 1. § 2. bekezdése kimondja, hogy

> ... hatálya a nemzetközi megállapodással szabályozott polgári repülésre, illetőleg az e körben végzett tevékenységre csak annyiban terjed ki, amennyiben a Minisztertanács által jóváhagyott nemzetközi megállapodás eltérően nem rendelkezik.

[2] Vö. *Bin Cheng:* The Law of International Air Transport. London—New York 1962. 120. old. Ez a vélemény az irodalomban általánosan elfogadott. A deklaratív jelleget erősíti meg, hogy a szerződés nem részesei, hanem „minden állam" teljes és kizárólagos szuverenitásáról szól.

A magyar légijog tehát mindazokban az esetekben, amikor egy jogviszonyra nemzetközi megállapodás alkalmazható, *a nemzetközi jogszabályt* érvényesíti. Ez logikus folyománya nemcsak a pacta sunt servanda elvének, de annak is, hogy a nemzetközi légügyi megállapodás célja a belső légijogok kollizióinak kiküszöbölése közösen megállapított szabályozás útján.

A kollektív nemzetközi légügyi szerződések közül Magyarország részese a fuvarozói felelősséget szabályozó 1929. október 12-i *varsói egyezménynek* (1936. évi XXVIII. törvény — Vhr. 43. § 2. bek.), amelyet az 1955. szeptember 28-i *hágai jegyzőkönyv* módosított (1964. évi 19. számú tvr.), továbbá a légijárművek biztosítási lefoglalásáról szóló 1933. május 29-i *római egyezménynek* (1937. évi IX. törvény — Vhr. 43. § 2. bek.). Nem csatlakoztunk azonban az 1944. évi chicagói szerződéshez. Az idegen államokkal fennálló légügyi kapcsolataink legfontosabb nemzetközi jogi forrásai így a nemzetközi légijáratok tárgyában kötött kétoldalú egyezmények.

A chicagói szerződéssel kapcsolatban az alábbiakra kell emlékeztetnünk: A második világháború végén, 1944-ben tartott konferencián 52 állam vett részt azzal a céllal, hogy a nemzetközi polgári légiforgalmat egységesen szabályozza. Az egyhamar megnyilvánuló elvi ellentétek miatt a tulajdonképpeni *Polgári Légiforgalmi Egyezményen* (International Civil Aviation Convention, röviden: Chicago Convention)[3] kívül, amely a *Polgári Légiforgalmi Szervezetet* (ICAO = International Civil Aviation Organization) alapította, egyezményt kötöttek a *nemzetközi légijáratok tranzitjáról* (Transit Agreement = International Air Services Transit (Agreement)[4] és a *nemzetközi légiszállításról is* (International Air Transport Agreement = IATA)[5]. A Szovjetunió nem vett részt a konferencián, és ez idő szerint az ICAO-nak a szocialista államok közül Jugoszlávia. Csehszlovákia, Kuba, Lengyelország és újabban Románia[6] tagja.

A polgári légiforgalom multilaterális szabályozása mellett azonban az ICAO-tagok közti viszonyban is *igen jelentős szerepet játszanak a kétoldalú megállapodások*. A chicagói szerződés ilyen egyezmények kötését kifejezetten megengedi (83. cikk), és a konferencia záróaktája az egységesítés érdekében típusszerződést tartalmaz (Chicago Standard Form). *Bin Cheng* adatai szerint 1946—1958 közt az ICAO Tanácsánál nem kevesebb, mint 698 bilaterális egyezményt regisztráltak, s ezek közül csak 34 keletkezett a chicagói konferencia előtt.[7] A kollektív szabályozás kétségtelen előnyei mellett tehát a kétoldalú megállapodások is nélkülözhetetleneknek bizonyultak.

Az új légikódex fenntartotta a felszabadulás előtti két bilaterális egyezményt becikkelyező törvény hatályát. (Magyar—olasz, magyar—svájci.) Ezeken kívül ma *28 kormányközi szinten kötött kétoldalú légiforgalmi egyezményünk van hatályban*, köztük 8 szocialista, 20 kapitalista állammal.[8]

Az egyezmények a felek által kijelölt légiközlekedési vállalatoknak biztosítják meghatározott útvonalakon nemzetközi légijáratok („megállapodásszerű járatok") üzemeltetését. Ennek során a légiközlekedési vállalatok a következő lényeges jogosítványokat élvezik: a) *leszállás nélkül átrepülhetik* a másik szerződő fél területét, b) nem-kereskedelmi célból leszállást, ún. *technikai leszállást* végezhetnek e területen, végül c) meghatározott helyeken *leszállást végezhetnek abból a célból, hogy nemzetközi forgalomban* utasokat, árut és postát vegyenek fel és adjanak le. (Etióp egy. 2. cikk. 2. bek.)

Az egyezmények kifejezetten fenntartják a feleknek a *saját területük két pontja közti* légiforgalom lebonyolításának jogát. A szerződő felek így nem szerzik meg egymás területén az ún. *légi cabotage*-hoz való jogot.

Kétoldalú egyezményeink a *régime nationale* elve alapján rendezik az egymás területén tartózkodó légijárművek joghelyzetét. Az egyik szerződő fél részéről a másik fél légijárműveire alkalmazott, a repülés biztonságára és végrehajtására vonatkozó szabályozásnak és eljárásnak azonosnak kell lennie a saját légijárművekre és általában a nemzetközi légiközlekedésre alkalmazott szabályokkal és eljárással. Ugyanez vonatkozik a belépésre és távozásra irányadó szabályokra is. Mindezeket a szabályokat a légijárművek kölcsönösen kötelesek betartani. (Etióp egy. 12. cikk). Ha mindkét fél által elfogadott többoldalú légiközlekedési egyezmény lép később hatályba, úgy annak eltérő rendelkezései érvényesülnek a felek közti viszonyban is. (Etióp egy. 19. cikk.)

Az egyezmények fenti jogi alapelveken kívül rendelkezéseket tartalmaznak a légiközlekedési vállalatok kijelöléséről, az adó-, vám- és

[3] Szövegét lásd *Shawcross—Beaumont:* Air Law. II. Ed. London 1951. 636—663. old. *H. J. Abraham:* Das Recht der Luftfahrt. Kommentar und Quellensammlung. 3. Aufl. I. Bd. Berlin 1960. 22—81. old. *A. Meyer:* Internationale Luftfahrtabkommen. Köln—Berlin 1953. 37. sk. old.

[4] *A. Meyer* i. m. 81—85. old.

[5] Uo. 10—68. old.

[6] Csehszlovákia, Jugoszlávia, Kuba és Lengyelország a chicagói konferencián is résztvettek, s a szerződés eredeti tagjai, míg Románia 1965-ben csatlakozott.

[7] *Bin Cheng* i. m. 234. old.

[8] *Csehszlovákia* (1947 Prága), *Lengyelország* (1947 Budapest), *Bulgária* (1949 Budapest), *NDK* (1955 Budapest), *Szovjetunió* (1955 Moszkva), *Románia* (1956 Bukarest), *Jugoszlávia* (1956 Belgrád), *Belgium* (1957 Budapest), *Svédország* (1957 Budapest), *Hollandia* (1957 Budapest), *Albánia* (1958 Budapest), *Dánia* (1958 Budapest), *EAK* (1958 Kairo), *Norvégia* (1959 Budapest), *Ausztria* (1958 Budapest), *Svájc* (1959 Bern), *Nagybritannia* (1960 London), *Franciaország* (1960 Párizs), *Irak* (1960 Budapest), *Ghana* (1961 Budapest), *Finnország* (1962 Helsinki), *Szíria* (1962 Damaszkusz), *Görögország* (1963 Athén), *Luxemburg* (1964 Budapest), *Ciprus* (1964 Nicosia), *Etiópia* (1965 Addisz-Abbeba), *Libanon* (1966 Beyrouth), *India* (1966 Új-Delhi).

díjmentességekről, a díjszabások megállapításának alapelveiről, felség- és lajstromjelekről és fedélzeti okmányokról, a bajbajutott légijárműveknek nyújtandó segítségről, ügynökségek kölcsönös létesítésének jogáról, a légügyi főhatóságok közti konzultációkról. Az egyezmények a felek államjogi előírásainak megfelelően *ratifikálásra szorulnak,* s az Alapokmány értelmében *az ENSZ Titkárságánál nyilvántartásba veszik őket.* Kétoldalú légiforgalmi megállapodásaink így az ENSZ-nél regisztrált szerződések hivatalos gyűjteményében közzé vannak téve.

A kétoldalú egyezmények alapján tehát a jogi képlet az, hogy a velünk szerződő állammal fenntartott megállapodásszerű járatok légijárműve mindazon vonatkozásokban, amelyeket az egyezmény nem szabályoz, *annak a szerződő félnek a légijogához köteles alkalmazkodni, amelynek légiterében tartózkodik.*

3. A légijárművek és állami hovatartozásuk

Miként a hajók hovatartozását is a lajstromozás helyének lobogója határozza meg, úgy a nemzetközi légijogban is elismert alapelv, hogy a légijárműveket lajstromozni kell, és *„állampolgárságukat" a lajstromozás helye szabja meg.*

A Tvr. 4. §-a kimondja, hogy a belföldi lakhelyű állampolgár és belföldi telephelyű jogi személy tulajdonában vagy kezelésében, használatában álló légijárművet és ejtőernyőt lajstromozni kell. „A magyar lajstromba vett — magyar állami hovatartozású — légijárművön a Magyar Népköztársaság *felségjelét* és a légijármű *lajstromjelét,* az ejtőernyőn a lajstromjelet fel kell tüntetni." (A Magyar Népköztársaság felségjele: HA betűcsoport és piros-fehér-zöld színjelzés.) Ebből következik, hogy *magyar állami hovatartozású minden, a magyar lajstromba felvett légijármű.*

A légijármű fogalmát a Tvr. oly részletességgel nem határozza meg, mint azt a román légikódex teszi,[9] de olyan elvi funkcionális definíciót sem tartalmaz, mint valamennyi szocialista légitörvény.[10] A lajstromozással kapcsolatos felsorolás szerint idetartoznak a *motoros és motor nélküli, szárazföldi és vízirepülőgépek, helikopterek és léghajók.*

Bár a Tvr. a polgári repülés körébe vonja „meghatározott fajtájú", polgári célt szolgáló rakéták gyártását és légi üzemeltetését, nem lehet kétséges, hogy *űrrakéták, űrszerkezetek és azok alkatrészeinek a magyar légtéren való áthaladása* nem vonható a polgári repülésről szóló Tvr. alá.[11] Mindaddig, amíg az ilyen szerkezetek áthaladására vonatkozó nemzetközi megállapodás nincs, a Magyar Népköztársaság a velük kapcsolatos eljárását rendeltetésüktől és jellegüktől függően maga határozhatja meg. Ugyanez vonatkozik a területi szuverenitás felső határára is.

A magyar légtérben a Tvr. 20. §-a szerint csak *olyan légijármű repülhet,* amelyen a felség- és lajstromjelet feltüntették, légi alkalmassági bizonyítványa, továbbá az egyéb előírt okmányok a fedélzeten vannak, és repülését engedélyezték. A külföldi repülőgépekre nézve kétoldalú egyezményeink tartalmazzák a szükséges fedélzeti okmányok felsorolását, valamint azt, hogy a másik fél légügyi hatóságától származó iratokat a kölcsönösség alapján elfogadjuk. (Etióp egy. 10. c.)

A légikódex nemcsak a nemzetközi repülést végző külföldi repülőgépekkel, de azok személyzetével szemben is követelményeket támaszt. A magyar légtéren áthaladó külföldi légijármű személyzetének is rendelkeznie kell a nemzetközi megállapodásoknak megfelelő szakszolgálati engedéllyel. Az ilyen *engedélyek elismerése a viszonosságtól függ.* A légügyi hatóság megtagadhatja a hajózó tevékenység engedélyezését olyan külfölditől, akinek a szakszolgálati engedélyét velünk viszonossági kapcsolatban nem álló állam adta ki. Joga van a Tvr. szerint a légügyi hatóságnak arra is, hogy *a repülési szabályok megsértése miatt a vétkes személyek hajózó tevékenységét a magyar légtérben megtiltsa.* (14. § 3. bek.)

4. Repülési engedély — repülési tilalmak

A magyar légtérben csak olyan repülés végezhető, amelyet engedélyeztek. (Tvr. 20. § 1. bek.) Külföldi légijármű részére az ilyen engedélyt a légügyi hatóság a külügyminisztériummal, a honvédelmi minisztériummal és a belügyminisztériummal egyetértésben adja ki. (Vhr. 25. § 1. bek) Azoknál a nemzetközi repüléseknél, amelyek kétoldalú egyezmények alapján megállapodásszerű járatok keretében történnek, *a repülési engedély a nemzetközi szerződésből következik.*

Nemzetközi repülést csak az állandó jelleggel *kijelölt légi útvonalakon* lehet végrehajtani. A légi szuverenitásból folyó további jogosítvány a *tilos zónák létesítése.* A Tvr. 24. §-a szerint

a repülés az ország meghatározott területei felett, állandó jelleggel vagy ideiglenesen korlátozható, illetve megtiltható (tilos övezet). A korlátozás vagy tilalom esetenként az ország egész légterére kiterjeszthető.

---

[9] Az 1953. december 30-i légügyi szabályzat 11. §-a polgári légijárműnek nyilvánít „minden a személy- és áruszállítás céljára rendelt (a levegőnél súlyosabb vagy könnyebb) repülőeszközt" a katonai légierő birtokában levő repülőeszközök kivételével. A szabályzatnak e szakaszhoz fűzött 1. sz. melléklete a polgári légijárművek részletes osztályzását adja.

[10] *Szovjet* (9. c.); *Lengyel* (16. §); *Csehszlovák* (4. §); *NDK* (24. §).

[11] Számos légikódex hatálya kiterjed az ilyen szerkezetekre is. Így p. o. az 1959. január 10-i *nyugatnémet* Luftverkehrsgesetz a légijárművek definícióját adó 1. §-át az 1964 július 25-i 6. sz. Änderungsgesetz kiegészítette azzal, hogy a „légtér használatára rendelt egyéb berendezések" közé sorolandók" *különösen az űrhajók, rakéták és hasonló repülőtestek".* Zeitschrift für Luftrecht und Weltraumrechtsfragen 1964. 311. old.

Ha a légijármű elhagyja a kijelölt légi útvonalat, vagy tilos övezet fölé repül, köteles haladéktalanul visszatérni a kijelölt útvonalra, illetve elhagyni az övezetet. Az e kötelezettséget megszegő külföldi légijárművet *leszállásra lehet felszólítani,* mire az a megjelölt, vagy ennek híján a biztonságos leszállásra alkalmas legközelebbi helyen köteles leszállni. Ha a másodszori jelzésnek sem engedelmeskedik, úgy a légijárművet *leszállásra lehet kényszeríteni.* Ennek a helyzetnek fordítottja, ha a légijármű leszállást megtiltó jelzést kap. Ilyen esetben a repülést az adott irányítás szerint folytatni köteles, vagy ennek híján a legközelebbi alkalmas repülőtéren leszállni. (Vhr. 33. §.)

Ezek a korlátozások megfelelnek a légi szuverenitás elvére épülő légijog keletkezése óta változatlanul elismert gyakorlatnak. Hasonló rendelkezéseket tartalmaz valamennyi szocialista légikódex,[12] a kapitalista államok légitörvényei, de a chicagói szerződés is. Utóbbi 9. cikke szerint

> minden szerződő állam jogosult katonai szükségesség vagy közbiztonság okából területe bizonyos részeinek átrepülését más államok légijárművei számára egységesen korlátozni vagy megtiltani. ... Továbbá minden szerződő állam fenntartja magának a jogot, hogy rendkívüli körülmények közt, szükségállapot idején vagy a közbiztonság érdekében azonnali hatállyal időlegesen megtiltsa vagy korlátozza egész területének, vagy területe egy részének átrepülését.

Hasonlóan biztonsági okokból mondja ki a Vhr. 34. §-a azt a nemzetközi légijogban is elismert korlátozást, hogy a légijármű fedélzetén annak felszereléséhez nem tartozó eszközzel *fényképezni, filmezni, távközlést végezni* csak külön engedéllyel szabad. A közlekedés- és postaügyi miniszter a belügyminiszterrel egyetértésben megtilthatja, vagy engedélyhez kötheti bizonyos anyagok vagy tárgyak felvitelét a légijárművek fedélzetére. Ezek a korlátozások a nemzetközi repülést végrehajtó külföldi légijárművekre is érvényesek.

5. *Rendkívüli repülőesemények — mentési kötelezettség*

A Tvr. „rendkívüli repülőesemény"-ként foglalja össze a légijárművek üzem közben történő *megsérülését, kényszerleszállását, vagy a földi gurulás kényszerű megszakítását.* Ha ezen okokból vagy a repülési szabályok megsértése miatt haláleset vagy sérülés történik, ennek okát és körülményeit meg kell vizsgálni (25. §). Az ilyen balesetek szempontjából üzemben levőnek azt a légijárművet lehet tekinteni, amelyre bárki *repülés céljából felszállt, addig, amíg azt mindenki el nem hagyta* (Vhr. 39. §).

A rendkívüli repülőeseményekkel kapcsolatos eljárásnak mind a mentés, mind a kivizsgálás szempontjából lehetnek nemzetközi vonatkozásai.

A *nemzetközi légijog* — két- és többoldalú nemzetközi szerződések — *számos forrása szól a bajbajutott légijárműveknek nyújtandó segítségről.* A chicagói szerződés 25. cikke szerint a szerződő felek kötelesek a területükön végszükségbe jutott légijárműveknek segítséget nyújtani, és hatóságaik felügyelete mellett megengedni a regisztrálási hely államának, hogy a mentésben közreműködjék. Kötelesek továbbá összehangolt intézkedéseket hozni az eltűnt légijárművek felkutatására.

Vannak önálló, a segítségnyújtásra vonatkozó nemzetközi megállapodások is, mint p. o. az 1956. szeptember 11-i *szovjet—bolgár—román egyezmény* a Fekete-tengeren bajbajutott hajóknak és repülőgépeknek nyújtandó segítségről. Kétoldalú egyezmények, így fentebb tárgyalt bilaterális légiforgalmi egyezményeink is tartalmaznak hasonló rendelkezéseket. (Eitóp egy. 11. c.) Az új légikódex 16. § 4. bekezdése szerint:

> Ha a légijármű parancsnoka más légi- vagy tengeri járműtől vészjelzést kap, vagy azt észleli, hogy ilyen járművet veszély fenyegeti, köteles — saját repülése biztonságának veszélyeztetése nélkül — segítséget nyújtani.

A magyar hatósági szervek kötelesek a mentésben és a rendkívüli repülőesemény következményeinek elhárításában közreműködni. Ha ilyen esemény magyar területen külföldi légijárművel történik, az ezzel kapcsolatos vizsgálatban a közlekedés- és postaügyi miniszter engedélyével *a lajstromozási hely állama is résztvehet.* (Tvr. 25 § 4. bek.) Kétoldalú egyezményeink a kényszerleszállás vagy baleset körülményeinek kivizsgálását szintén az államterület szerint illetékes légügyi főhatóság kötelességévé teszik, a másik szerződő fél légügyi főhatósága azonban jogosult a vizsgálatnál jelenlevő és abban résztvevő képviselőket kijelölni.

6. *Légifuvarozás*

Nemzetközi légifuvarozást, illetve légiszállítást a Tvr. értelmében mind kijelölt belföldi vállalat (MALÉV), mind pedig nemzetközi megállapodás alapján külföldi légifuvarozó végezhet. (26. § 2. bek.)

Mint már említettük, az új légikódex alapján a Minisztertanács 22/1965. (XI. 4.) sz. rendeletével 1966. január 1-től *új légifuvarozási szabályzat* lépett életbe. A személy-, poggyász- és árufuvarozás általános feltételeit tartalmazó szabályzat minden fenntartás nélkül *csak magyar légifuvarozóra és csak belföldi forgalomban* érvényes.

Nemzetközi légifuvarozásra a szabályzat csak annyiban alkalmazható, *amennyiben nemzetközi szerződés eltérően nem rendelkezik.* (1. § 2. bek.) Ilyen szerződés a varsói egyezmény is, amelynek Magyarország a legtöbb szocialista ál-

[12] A tilalmi övezetekről és a leszállásra kényszerítés lehetőségéről együtt rendelkezik: *szovjet* 62. c., *csehszlovák* 43. §, *lengyel* 47. §. A tilalmi övezetek megsértése esetén követendő eljárást külön nem szabályozza: *NDK* 35. §, *román* 2. §.

tettes kategóriánál találhatók *kriminológiai törvényszerűségek.* A fiatalkorúakra vonatkozó kutatási eredmények ismertetése azért fontos, mert — mint látni fogjuk — a visszaeső bűnözés törvényszerűségei ennek alapján ragadhatók meg, tehát akkor is szükséges a rájuk való kitérés, ha a büntetésvégrehajtásban nem jelentkezik döntő súllyal az ő átnevelésük problémája.

2. Kriminológiai felismerések kriminálpedagógiai következményei a visszaeső és fiatalkorú bűntettesek körében

A bűnözők személyiségére vonatkozóan a fiatalkorú és visszaeső bűntettesek körében végzett vizsgálatok egyértelműen a következőket állapították meg: a bűnöző karrier folytonosságát — egyéb objektív körülmények mellett — mindenekelőtt egy sajátos bűnözést igazoló nézetrendszer biztosítja. Ez azt jelenti, hogy a szóban forgó bűntettes-kategóriánál a viselkedés és magatartás egész *indítékrendszere* hibás és a társadalmi követelmények rendszerével szemben álló. A bűnöző karrier folytonossága a *változó* objektív körülmények között tehát a hibás erkölcsi személyiségszerkezetre vezethető vissza, ez az alapja a kriminális viselkedés folytonosságának. A kriminológiai vizsgálatok azt is bizonyították — és ez teljes mértékben egybeesik a bv. személyi állományának tapasztalataival —, hogy ez a hibás indítékrendszer, a bűnözést közvetve vagy közvetlenül igazoló nézetrendszer a büntetőintézeteken belül is tovább él, sőt: az intim, nem ellenőrizhető személyi érintkezés során és spontán csoportok kialakulása révén meg is erősödik. A büntető intézetekben tehát a bűnözők önnevelése és továbbképzése is folyik — ez olyan reálisan létező folyamat, amivel a pedagógiai eljárásoknak számolniok kell. A bűnözést igazoló nézetrendszer továbbélése, ennek terjesztése és megerősítése illegális, védekező formában megy végbe. A büntető intézetek életrendjéhez és követelményeihez való kényszeralkalmazkodás jelensége okozza azt a látszatot, amely a nevelőmunkát lefegyverzi. A kényszeralkalmazkodás a tudatos kettőserkölcsűség megjelenési formája: „alkalmazkodom ugyan, de véleményem változatlan marad". Ezt a jelenséget röviden így is megfogalmazhatnánk: jó rabok, de rossz állampolgárok élnek intézeteinkben.

A kriminológiai kutatások további törvényszerűségeket is felderítettek. Megállapították, hogy a fiatalkorú bűnözők többsége és a visszaeső büntettesek mintegy *kívül rekedtek a társadalmi munkamegosztás normális rendszerén.* Ez többek között abban mutatkozik meg, hogy iskolai- és szakképzettségük általában a normális átlag alatt mozog. Ezek az emberek az állások és munkahelyek betöltése során már eleve hátránnyal indulnak. A társadalmi követelményekhez való alkalmazkodás legfontosabb emelője — a termelő munkában való rendezett és folyamatos részvétel — az ő esetükben hiányzik. Ebből a körülményből adódik az a további sajátosságuk, hogy *szükségleteik és szükségletkielégítésük módja rendezetlen, kiegyensúlyozatlan,* pillanatnyi vágyakhoz igazodó és kapkodó (parazitaság és pillanatnak élés). Az előbbi két tényből adódik harmadik sajátosságuk: *hiányzik életükből a pozitív emberi kapcsolatrendszer:* a társadalom és a közösség peremén élnek. Pozitív emberi kapcsolatok híján szimpátiájuk és barátságuk a hasonszőrűek felé fordul, rendszerint a büntetőintézeti társak sorából verbuválódik. Ezeknek a körülményeknek tudható be életvitelük és életstílusuk ingatagsága, gyökértelensége és felszínessége. Ahhoz, hogy valaki ebből az életformából kiverekedje magát, komoly és állhatatos erőfeszítésre van szükség. Akarati ingatagságuk miatt viszont a jó szándéknál gyakran nem jutnak tovább, ha pedig még megkülönböztetett bánásmódot, elzárkózást tapasztalnak szabadulásuk után, jó szándékuk a visszájára fordul: antiszociális beállítottságuk megerősödik. A visszaeső bűntetteseknél a *börtönélet megszokott életformává vált.* Ennek az életformának sivársága érzelmi életüket is sivárrá teszi, a börtönélet *automatizmusa* pedig életvitelükben *önállótlanná,* olyan emberré, aki helyett mindig gondolkoznak és akinek vállán nem nyugszik felelősség.

A bűnözők erkölcsi személyiségére vonatkozó kriminológiai megállapításokból egy sor pedagógiai következtetés folyik. Ezek lényegében így fogalmazhatók:

a) a kriminálpedagógiai eljárásoknak át kell rendezniök az elítéltek egész indítékrendszerét, tehát fel kell számolniok a bűnözést igazoló nézetrendszert és *ki kell alakítaniok a társadalmi követelményeket támogató indítékrendszert;*

b) a szocialista jognak, szocialista erkölcsnek és együttélési elveknek megfelelő indítékrendszer kialakítása a bűnözők *erkölcsi személyiségének átalakítása* útján érhető csak el;

c) a kriminálpedagógiai eljárások arra irányulnak, hogy a büntető *intézetek* életrendjéből folyó *követelményrendszerhez való kényszeralkalmazkodástól* a szocialista *társadalom* követelményrendszeréhez való *adaptációig* kell az elítélteket eljuttatnunk (jó rab helyett jó állampolgár legyen).

A büntető intézetekben folyó kriminálpedagógia belső dinamikáját tehát az a sajátos ellentmondás adja, ami az elítéltek személyi adottságai és a pedagógiai eljárások követelményrendszere között található: *defektuózus* erkölcsi személyiségű embereket kell a szocialista magatartás *követelmény- és normarendszeréhez* eljuttatni. Ebből a tényből folyik a büntetőintézetekben folyó nevelés két fontos sajátossága: a kriminálpedagógiának egyrészt a követelmények pedagógiájának kell lennie, másrészt pedig mint nevelési folyamatnak nem egyszerűen edukációnak, hanem *hibás erkölcsi személyiséget átrendező reedukációnak* kell lennie.

A kriminálpedagógiára és annak programjára vonatkozó eddigi megállapításainkat arra a kriminológia által feltárt tényre alapoztuk, hogy a fiatalkorú bűnözők és a visszaeső bűntettesek bűnözést igazoló nézetrendszer hordozói, amely nézetrendszer tovább él a büntető intézetek keretében is.

A többi kriminológiai megállapításokból ugyancsak számos kriminálpedagógiai következtetés adódik:

a) a büntető intézetekben folyó nevelésnek szerves része a munkára nevelés;

b) a munkára nevelésnek azonban nem egyszerűen a munkára való szoktatás a feladata, hanem olyan szakképzett munkássá képzés, ami lehetővé teszi és biztosítja a rendszeres és folyamatos munkavégzést a szabad életben;

c) a szakképzésnek ki kell alakítania a rendszeres termelőmunka perspektívarendszerét: lehetőleg olyannak kell lennie, hogy egy konkrét termelő üzemben való biztos elhelyezkedés tudatával kapcsolódjék egybe;

d) meghatározott üzemeknek történő szakmunkásképzés csak bizonyos üzemekkel történő patronázs-kapcsolat útján alakítható ki, aminek előnye nem egyszerűen a biztos elhelyezkedés tudata, hanem a társadalmi hasznosság tudatának elmélyülése és a parazita beállítottság háttérbe szorulása, illetve a pozitív emberi kapcsolatok kialakulása egyik fontos feltételének biztosítása lenne;

e) a büntető intézetben végzett termelő munka és szakképzés, ha nem kapcsolódik valamilyen szabad termelő üzemben való elhelyezkedés konkrét perspektívájához, nem fogja kiemelni az elítélteket a társadalmi munkamegosztás normális rendjéből való kiszorultság állapotából;

f) a kriminálpedagógiai nevelésnek nem sikerülhet a személyiségátrendezés, a társadalmi munkamegosztás rendjébe való betagolás, a szükségletek és a szükségletkielégítés összehangolása, az akarati ingatagság és önállótlanság megszüntetése és pozitív emberi kapcsolatrendszer kiépítése, ha nem egészíti ki nevelési eljárásait a reszocializálás — a társadalomba való visszavezetés szociálpolitikai intézkedésrendszere;

g) a társadalomba való visszavezetésnek — konkrét intézkedések formájában — már a büntető intézetekben meg kell kezdődnie azzal, hogy nem általában a szabad társadalmi életbe helyez vissza, hanem meghatározott, konkrét közösségbe. Enélkül nem alakítható ki az élet biztonságát nyújtó perspektívarendszer és pozitív emberi kapcsolatrendszer;

h) antiszociális érzelmi és indulati fűtöttséget pusztán intellektuális neveléssel és erkölcsi intelmekkel nem lehet levezetni, hanem nagy súlyt kell helyezni az érzelmi nevelésre, annak különböző formáira (családdal való kapcsolat, művészi-élményszerző rendezvények, pozitív kapcsolatok stb.).

Amit eddig a kriminálpedagógiai munkáról, annak programjáról — a kriminológiai felismerésekre alapozva — elmondottunk, lényegében a fiatalkorú bűnözők és a visszaeső bűntettesek kategóriájára vonatkozik. Már az eddigiekből is látható, hogy a büntető intézetekben folyó nevelés nem választható el sem az elítéltek differenciálásának kialakítandó rendszerétől, sem a munkáltatás rendszerétől és annak társadalmi szükségletekhez való viszonyától (munkaerőszükséglet), sem pedig a reszocializálás intézkedésrendszerétől. E szoros kapcsolat miatt kell szólnunk a szerintünk kívánatos kategórizálásról is.

3. *Az alkalmi bűntettesek és ifjú felnőttek*

A fiatalkorúak és visszaeső szokásszerű bűntettesek kategóriájának kialakítása, illetve ennek fenntartása nem kíván bővebb indokolást. Az első bűntényesek kategóriája viszont további bontást igényel. Az első bűntényesek között a *súlyos bűntettet* elkövetők és a gondatlanul bűnözők között igen sokan vannak, akiknek életében a bűncselekmény mintegy szerencsétlenségként hat, olyan eseményként, ami egész élőéletükkel, életvitelükkel és gondolkodásmódjukkal nem áll szerves kapcsolatban.

Az alkalmi bűntettesek kategóriájánál nem az erkölcsi személyiségszerkezet sajátosságaira vezethető vissza a bűntett elkövetése, hanem döntően a külső körülmények alakulására. A külső körülmények alakulásában a kínálkozó alkalomnak és a konfliktushelyzeteknek van elsődleges szerepe. Az eseti botlások, az indulati cselekmények, vagy gondatlan bűntettek jellemzik ezt a bűntettes kategóriát. Kriminológiai törvényszerűségek ebben a körben nehezen állapíthatók meg éppen azért, mert a bűntett elkövetése itt nem tanult, elsajátított viselkedés, illetve nem bűnöző indítékrendszer kialakulásának törvényszerű eredménye. Ezeket a megfontolásokat a büntetésvégrehajtási gyakorlat tapasztalatai is megerősítik.

Ezek az elítéltek a tapasztalat szerint könnyen kezelhetők, magatartásuk kifogástalan, gondolkodásmódjuk és viselkedésük nem teszi szükségessé a kriminálpedagógiai *átnevelést,* illetve indítékrendszerük és erkölcsi személyiségük átépítését. Ezeknél az elítélteknél a nevelésnek mindössze az együttélési normák *tudatos alapjainak* erősítését kell szolgálnia és normális érdeklődésüket, intellektuális törekvéseiket kell kielégítenie.

Külön elbírálást igényelnek az ifjú felnőttek. Ez a kategória a Btk-ban nem ismert ugyan, azonban külön kezelésüknek a bv. során nincs semmi elvi akadálya. A különkezelésnek azonban vannak lényeges indokai. Ezt a bűntettes-kategóriát kriminológiánk még nem vizsgálta meg közelebbről. A rendőri statisztika adatai azonban két lényeges körülményre hívják fel a figyelmet. Az egyik az, hogy a 18—25 éves ifjú emberek nemzedéke a kriminálisan legmozgé-

konyabb évjárathoz tartozik. *A kriminális mozgékonyság* mellett pedig ennek a rétegnek a bűnözése a *legagresszívebb*. A fiatalkori bűnözők visszaeső, konok bűnözővé válásában ennek az életkornak van döntő, *közvetítő szerepe*, hiszen gyakorlatilag a fiatalkorúak visszaeső bűnözése csak ebben a korban (és nem a 14—18 évek szűk korhatára között) ragadható meg. Nevelési rendszerük kiépítésében a sporttal való leterhelést, a szabadidő aktív, termékeny felhasználására való megtanítást, a kollektív katonás mozgásgyakorlatokat tartjuk lényegesnek és mindenekelőtt a nagyvonalú szakképzéssel egybekapcsolt munkáltatást.

4. *Általános kriminálpedagógiai következtetések*

Az eddig érintett bűntettes-kategóriák kriminálpedagógiai kezelésének lényeges vonásait a következőkben foglalhatjuk össze:

a) a fiatalkorúak és visszaeső bűntettesek kategóriájában az erkölcsi személyiség átrendezése, egy új indítékrendszer kialakítása a legfontosabb feladat;

b) azoknál a bűntettes kategóriáknál, ahol az elkövetett bűncselekmény nem függ szervesen össze az életmóddal és gondolkodásmóddal, a magatartás tudatos alapjainak erősítése az elsőrendű feladat;

c) a szakképzésnek és munkáltatásnak minden bűntettes kategóriánál össze kell kapcsolódnia valamely konkrét szabad termelő kollektívában való kihelyezés perspektívájával;

d) a fiatalkorúaknál és visszaesőknél a képzés és szakképzés, valamint konkrét „kihelyezési perspektíva" az alapja annak, hogy a pedagógiai befolyásolás betagolja őket a társadalmi munkamegosztás rendjébe (amiből kiszorultak, vagy ameddig még el sem jutottak), összehangolja szükségleteiket és a szükségletkielégítés módját, megszüntesse akarati ingatagságukat, megszüntesse önállótlanságukat és megkezdje pozitív emberi kapcsolataik kiépítését;

e) az ifjú felnőttek alkotó energiáit magasrendű szakképzéssel, illetve továbbképzéssel, kemény sportolással és a szabadidő aktív kihasználásának megtanításával kell lekötni és külön figyelemmel kell lenni azokra, akik fiatalkorú bűnözőként kezdték pályafutásukat.

5. *A bűntettesek nevelésének néhány módszertani kérdése*

Ebben a kérdéskörben a következő problémákat érintjük:

a) a büntetőintézetek életrendjének a szabad élet viszonyaihoz való közelítése;

b) csoportnevelés és egyéni foglalkozás;

c) homogén csoportok kialakításának szükségessége;

d) az elítéltek öntevékeny szervezetei;

e) a nevelés ideáltípusa.

ad a) A büntetőintézetek életrendjének a szabad élet viszonyaihoz való közelítése.

A börtönélet alapjában véve apedagogikus szituációt teremt. Ennek több oka van. Az első és legfontosabb: megszűnik az elítélt személyiségének autonómiája, mivel rendelkeznek vele, a foganatosított intézkedéseknek mintegy tárgya és nem önkéntes résztvevője. Ez az apedagogikus helyzet teljesen nem szüntethető meg, mivel a büntető intézetekben kényszernevelés folyik. A kényszernevelés sikere érdekében azonban minimálisra kell csökkenteni a „teljes kiszolgáltatottság" érzését keltő helyzeteket. Ebből a szempontból elsőrendűen fontos a *jogok és kötelességek hagyományos* — és a szabad életben meglevő — *kettősségét megteremteni.* A jogok ne legyenek kedvezmények formájába burkolva. Ez azonban még nem elegendő, bár nagyon fontos feltétel. A sikeres és hatékony nevelő munka legfőbb akadályát jelenti, hogy a *börtönélet elidegenítheti a szabad élettől* a maga mesterséges kereteivel, automatizmusával és az életért való felelősség hiányával, a megszakadt személyes kapcsolatokkal és az ország, a társadalom életétől való mesterséges elszigeteléssel. A szabad élettől való elidegenítés meglevő káros tendenciáját meg lehet és meg kell szüntetni. Az élettől való elidegenítés megszüntetésének módja kézenfekvő: *a börtönélet rendjének utánoznia kell a szabad élet modelljét,* vagyis közelíteni kell a szabad élet körülményeihez.

Első pillanatra úgy tűnik, hogy ez a követelmény ellentmond a szabadságvesztés *elszigetelő* feladatának. Az elszigetelés fogalmával azonban egy sor félreértés járt eddig együtt. Az elszigetelés tartalmát a szabadságvesztés személyes szabadságot korlátozó tartalma határozza meg. A személyes szabadság korlátozása pedig azt jelenti, hogy az elítélt kapcsolatait nem választja meg szabadon, újabb bűntett elkövetésében a felügyelet és a mozgásszabadság korlátozása megakadályozza, lakhelyét nem választja meg szabadon, helyváltoztatása pedig ugyancsak korlátozott. *Az elszigetelést tehát nem értelmezhetjük úgy, hogy a szocialista társadalmi élettől, az abban uralkodó folyamatoktól, követelményektől és eszményektől, az abban lejátszódó eseményektől szigeteljük el az elítélteket.* Az elszigetelés tartalma így fogalmazható: megakadályozni újabb bűntett elkövetését és speciális feltételeket teremteni a reszocializáció és reedukáció sikeres végrehajtásához. Ha a kriminálpedagógiai feladatokat komolyan fogjuk fel, akkor a *szocialista élettől nem elszigetelni kell az elítélteket, hanem ellenkezőleg: — börtönrezsimektől függően — minél szorosabbá kell tenni a büntetőintézetek és a szabad élet kapcsolatát.* A szocialista pedagógia egyik alapelve: nem az erkölcsi intelmek, hanem a szocialista életviszonyok humanizmusa formálja elsősorban az embereket. A büntetőintézetek viszonyait pedig azzal humanizáljuk, ha azok életrendjét a szabad társadalomban uralkodó életrendhez közelítjük

és szorosra fűzzük a szabad élettel való kapcsolatát.

A szabad élettől való elszigetelés lemondást jelent számos nevelő eszközről, ami öntudatlanul, szinte észrevétlenül és akaratlanul formálja az emberek tudatát és viselkedését. A rádió, a televízió, a mozi, a zene, a sajtó és a tájékoztatás, illetve tájékozódás lehetősége olyan eszközök, amelyek természetes kellékei a szabad életnek. Az ezekről való lemondás mesterségesen megnehezíti a nevelést és olyan jelenségeket hív létre, amit eddig a börtönélet szerves részének tartottak. Az ún. „kübli hírek" és az amnesztiára vonatkozó „vonatkoztatási téveszmék" éppen a hiányos vagy teljesen korlátozott tájékoztatás következményei voltak. A töredékényeket nincs mivel összevetni, nincs tárgyilagos értékelésre lehetőség, hanem csak fantáziálásra. Talán szükséges itt a lengyel tapasztalatokra utalni: minden szocialista sajtótermék az elítéltek rendelkezésére áll és éppen ezért nincs lényegében rémhír, vagy fantáziálás az intézetekben. Természetesen alkalmakként és biztonsági okokból rendkívüli eseményekre el lehet rendelni hírzárlatot, vagy tájékoztatási korlátozásokat. Ebből rendszert csinálni azonban káros, mert a nevelés fontos eszközéről mondanánk le. A tájékoztatás és tájékozódás korlátozásai, illetve az, hogy ebből rendszert csinálnak, okozza az ún. társadalmi tériszony állapotot.

Összegezve a következőket mondhatjuk:

A börtönbüntetés ellentmondása: szabad életre szabadságelvonás körülményei között felkészíteni. A börtönben folyó nevelés ellentmondása pedig: apedagógikus szituációban, a személyiség autonómiájának, cselekvési autonómiájának korlátozottsága mellett szabad személyiséget kialakítani. Ezek az ellentmondások nem küszöbölhetők ki teljesen, de feloldhatók. Az első ellentmondás feloldásának módja: a börtönélet rendjét közelíteni kell a szabad élet modelljéhez. A második ellentmondás feloldásának módja: minél szélesebb tevékenységi körben kell megteremteni a cselekvési autómia, az önálló aktivitás és felelősségteljes cselekvés lehetőségét. A sikeres nevelés érdekében a minimálisra kell csökkenteni a „teljes kiszolgáltatottság" érzését keltő helyzeteket, az olyan helyzeteket, amelyekben az elítélt nem alanya, hanem tárgya különböző intézkedéseknek. Ebből a szempontból különösen fontos a jogok és kötelességek kettős rendjét megteremteni és a jogokat nem kedvezmény formájában szabályozni. A felelős cselekvés körének növelése érdekében az elítélteknek viszonylag széleskörű autonómiát kell élvezniök.

ad b) Csoportnevelés és egyéni foglalkozás

A szocialista pedagógia szilárdan megalapozott elvi tétele, hogy a nevelési eljárások tárgya és közege nem közvetlenül az egyén, hanem az a közösség, amelyben él. Az egyén formálása elsősorban körülményeinek és közösségi kapcsolatainak formálását jelenti. A börtön nevelő tisztje még normális körülmények között sem képes nevelő munkája során közvetlenül az egyes egyénnel foglalkozni és nevelési eljárásait, nevelési tervét az adott közösség egyes individumaira irányítani. *A közösségre, az egyén közösségi kapcsolatrendszerére és közösségben elfoglalt helyére irányul minden pedagógiai eljárás.* Ez nagyszerű munkamegosztást, a nevelő erők megsokszorozását jelenti: a közösségi életrendre és közösségi kapcsolatrendszerre irányuló pedagógia a közösségre ruházza a követelés feladatát és a nevelő *egyéni* követelése így máris közösségi motiválást kaphat. A nevelési eljárások soha nem voltak és soha nem is lehettek egyénre szabottak: az individualizálás mindig tipizálást jelentett a büntetőjogban és a büntetésvégrehajtásban, vagyis a merőben egyedi sajátosságokon túlmutató csoportba sorolást.

Véleményünk szerint a büntető intézetekben a termelési kollektíváknak, a zárka közösségeknek, a tanuló-iskolai egységeknek és az öntevékeny csoportoknak nagyobb szerepet és *nagyobb önállóságot* kell biztosítani. A közösség iránti loyalitás és szolidaritás fellelhető elemeit (betyárbecsület, rabszolidaritás) *a közösségért érzett felelősséggé lehet változtatni.* Az egyén — mihelyt az előző pontban ismertetett perspektívát megkapta — nemcsak egyszerűen szolidáris lesz szűkebb közösségéhez, hanem képes lesz ezt a szolidaritást tartalmassá is tenni, hiszen érzi: sorsa jobbrafordulása és életforma változása nemcsak saját jószándékától függ. Itt talán utalnék a javító-intézeti nevelés tapasztalataira. A szakképzés utolsó évében (rendszerint a 3. év) tapasztalható a növendékek körében saját jövőjükkel való felelősségteljes törődés: a befektetett munka ekkor már gyümölcsöt ígér. A végzős kollektívák lesznek a nevelőtestület legjobb segítői, mert felébredt saját sorsuk iránti felelősségérzetük és közösségi szolidaritásuk is magasabb színvonalúvá vált. Az egyén perspektívarendszerének konkrét megváltozása szinte igényli a közösségi felelősség begyakorlását. *A közösségért való felelősség begyakorlása nélkül nincs reszocializáció.* Az elítéltek közösségeinek tehát nagyobb önállóságot kell adni és nevelői segéderővé kell őket változtatni. A nevelő munka stílusát ennek kell meghatározni.

A mai nevelői munka esetleges, egyénre irányuló, az egyén panaszait közvetítő, vagy orvosoló *szociális gondozó* munka. Erre szükség van. Azonban ez nem nevelő, tehát aktívan ható tevékenység, hanem esetleges és defenzív jellegű munka. Éppen azért, mert kevés a nevelők létszáma és mert sok elítélt jut egy nevelőre, kellene a közösségkialakítással pedagógiai segéderőt toborozni.

A közösségi életviszonyra, életrendre és kapcsolatokra irányuló nevelés nem zárja ki a nevelő és az elítélt közvetlen kapcsolatát. Az egyén problémáinak, gondjainak megértése feltétlenül szükséges információs anyag a nevelési terv kidolgozásához. Ismernünk kell az egyént — múltját és tulajdonságait — hogy közösség-

ben elfoglalt helyét és szerepét felmérhessük. Az egyén gondjaival való törődés, a szociális gondozó munka szerves része kell legyen a nevelők tevékenységének, hiszen sok problémát — ami a büntető intézeten kívül álló kapcsolatából adódik — nem oldhat meg az elítéltek közössége. A belső — intézeten belüli — problémák ügyintézőjévé és gazdájává azonban a közösséget kell megtenni. A tapintatos és jó időben végzett nevelői beavatkozás itt természetesen szükséges, de a beavatkozásnak magának nem szabad ügydöntőnek lennie, pláne, ha az egyén és közösség súrlódásáról van szó. A békebíró szerepe hárul itt a nevelőre és nem a döntőbírói ítélkezés: tanulja meg az egyén közösségi ügyeit rendezni, a közösség pedig tanulja meg tagjainak sorsát és problémáit irányítani, elrendezni. Az egyénről alkotott nevelői vélemények ma azért olyan szegényesek, mert eseti észlelésre szorulnak és a közösség tapasztalatait nem veszik figyelembe. Itt most nem a kedvezmények engedélyezése esetén összeállítandó nevelői véleményről szóltunk, hanem az egyén fejlődését rögzítő nevelői véleményekről. A közösségért érzett felelősség begyakoroltatásának ez ugyanolyan jó eszköze, mint ahogy jó mérce arra is, hogy a nevelő lemérje az adott közösség érettségét, vagy éretlenségét.

ad c) Homogén csoportok kialakításának szükségessége

Az előző pontban már szóltunk róla, hogy az individualizáció lényegében típusba való sorolást és az egy típusba tartozó egyének közösségi nevelését jelenti. A tipizálás az individualizáció egyedül járható útja: az egyes egyént teljesen egyedi módon nem kezelhetjük, mellé külön nevelőt és számára külön életrendet nem biztosíthatunk, viszont az „ömlesztett" kezelés ugyancsak káros. *A tipizálás tehát az individualizáció járható útja, ami egyúttal homogén (egynemű) csoportok kialakításának szükségességét is jelzi.* A tipizálás lehetőségeiről, a ma megvalósítandó és megvalósítható kategorizálásról már szóltunk. Ezen az általános kategórizáláson belül további differenciálásnak is helye lehet. Az *általános kategorizálás* megadná az egyes büntető intézetek *jellegét,* az ezen túlmenő tipizálás a büntető *intézeten belüli közösségképzést jelenthetné* és erre épülhetne az intézeten belüli *belső fokozatosság rendszere.*

ad d) Az elítéltek öntevékeny szervezetei

Az egyén perspektívarendszerének megváltozása, a közösségért érzett felelősség ezen alapuló begyakorlása és a közösségi nevelés, mint egyedül hatékony, aktív nevelési eljárás megköveteli, hogy az elítéltek közösségeinek nagyobb önállóságot biztosítsunk, illetve az önállóság jogának kiérdemlése lehet olyan kecsegtető pedagógiai jutalom, ami egy éretlen és estleges, csak együtt élő — ami még nem közösség — csoportot közösségi teljesítményre sarkall. A közösség önállósága a rend ellenőrzésétől — ami megelőzi a bv. személyi állomány ellenőrzését — egészen a körlet ügyeinek önálló intézéséig terjedhet. Az önállóság megadása természetesen függ az intézetek típusától. A bv. munkahelyen például nyugodtan mellőzhető a belső ellenőrzés és közvetlenül a személyi állomány részéről történő ügyintézés és ez helyettesíthető önkormányzati szervek ellenőrzött működésével, ügyintézésével. A zárt intézeteken belül megvalósított fokozatosság pedig ugyancsak kapcsolódhatik — és kapcsolódnia kell — egyes közösségi csoportok önállóságához és önálló ügyintézéséhez. A közösségek önállóságának konkrét formáit és fokozatait, valamint az önálló közösségek szervezeti felépítését csak a rezsimformák tisztázása után lehet kidolgozni. A közösségi önállóság jelentkezhet nemcsak állandó együttélési módként, hanem jelentheti egyes akciófeladatok szervezeti megoldási módját (pl. könyvtárrendezés, szemléltető oktatási anyag elkészítése stb.).

ad e) A kriminálpedagógiai nevelés ideáltípusa

A személyiségformálás, a személy indítékrendszerének átformálása, perspektívarendszerének kialakítása, a társadalmi munkamegosztás rendjébe való betagolása, vagy a közösségi követelmények tudatos alapjainak erősítése olyan egységes folyamat, amely csak elméletileg izolálható részekre. Az akaratgyöngeség és akarati ingatagság például akaratedzéssel, közvetlen erőmegfeszítést kívánó feladatok kiszabásával (pl. tornáztatás végkimerülésig) nem oldható meg, mert az ember értelmes célok érdekében feszíti meg erejét. Az értelmes célok, vagyis a perspektíva-rendszer, az a tudat, hogy valamely közösség (és nem általában a nagy társadalom) vár, mert hasznos és szükséges ember vagyok, tesznek képessé huzamos akarati cselekvésre. Ahogyan igaz az, hogy a személyiségformálás egységes folyamat, ugyanígy igaz az is, hogy a pedagógiai célok és eszközök, a pedagógiai eszközök és ideáltípusok oszthatatlanok. A nevelés mindig eszményt, ideáltípust követ. A mi büntető intézeteinkben szocialista nevelés folyik, illetve annak kell folynia. Ez a nevelés tehát a szocialista ember eszményét követi. Ez a cél természetesen nem érhető el minden esetben és a pedagógiai munka hatékonysága, eredményességének átlaga alul marad a szabad körülmények között folyó neveléséhez képest. Az ideáltípus, amihez a nevelés igazodik, ettől függetlenül szocialista marad. *A törvénytisztelő állampolgár minimális célja csak a szocialista ember ideáljára irányuló nevelési erőfeszítéssel érhető el.* Ettől függetlenül számolnunk kell azzal, hogy nem bocsátunk ki kész szocialista embereket: *a kriminálpedagógiai nevelés alkalmassá tehet a szocialista együttélésre, de nem garantálhatja az erkölcsi stabilitást.* Az utógondozás értelmes és célszerű rendszerének, valamint a reszocializálás már a büntető intézetben foganatosított intézkedéseinek a feladata, hogy a szocialista együttélésre való *alkalmatosságot és készséget realizálja és stabilizálja.*

6. *A kriminálpedagógiai nevelés néhány feltétele*

A kriminálpedagógiának nincsenek még szilárd elvei, pontosan kidolgozott módszerei és eljárásai. Azok a következtetések látszanak még a legmegalapozottabbaknak, amelyeket kriminológiai vizsgálatok anyagából lehet levonni. A magyar büntetésvégrehajtásnak magának kell a gyakorlatban kidolgoznia *az egyes bűntettes-kategóriák pedagógiai kezelésének sajátos rendszerét.* Ez természetesen nem jelentheti azt, hogy a gyakorlatot magára hagyjuk. *Véleményünk szerint létre kell hozni egy büntetésvégrehajtási kutató központot és egy kísérleti börtönt,* amely a kriminológiai vizsgálatok anyagára támaszkodva a nevelési rendszer elvi kereteit konkrét módszertani tartalommal tölti ki. Tudományos hipotéziseken felépülő *kísérletsorozat* döntheti csak el, hogy mi eredményes és hatékony és mi bizonyul spekulációnak. *Az empirikus kísérletezés útját nem kerülhetjük meg,* mert helyettünk ezt senki el nem végzi, a szocialista normálpedagógia pedig csak támpontot tud nyújtani ezen a területen. Tudományos kísérletezés és a kísérlet eredményeinek ellenőrzése adhatja csak kezünkbe a helyes és hatékony pedagógiai módszereket.

Egy bv. kutató központ felállításának szükségessége nem csak a tudományos kísérletezés, a kísérleti pedagógia meghonosítása miatt szükséges, hanem azért is, hogy az empíriára támaszkodó ismeretanyag rendszeres feldolgozásával *kiképzési anyagot szolgáltasson a bv. nevelői állományának oktatásához.* A gyakorlat bebizonyította, hogy az általános pedagógiai képzettség még nem elegendő a kriminálpedagógiai munkakörök ellátásához. Ezt a speciális kiképzést magának a büntetésvégrehajtásnak kell megteremtenie.

Ha hatékonnyá akarjuk tenni a büntetőintézeti nevelést, akkor tehát speciális nevelőképzést kell kialakítanunk, ennek oktatási programját pedig empirikusan megalapozott tudományos kísérletsorozatra kell felépítenünk. *A kísérleti kriminálpedagógia megteremtése nélkül csak átszervezést hajthatunk végre, de valóban új és modern eljárásokat nem tudunk meghonosítani.*

A büntetőintézeti nevelés hatékonysága nem pedagógiai rendszeren, vagy a büntetőintézeti rezsimen áll vagy bukik: ezek csak előfeltételek. A bv. személyi állományának képzettségén, hozzáértésén áll vagy bukik minden. Ezt a hozzáértést csak szakképzéssel tudjuk biztosítani. A szakképzés anyagát — és nem elméleti általánosságokat — pedig kísérletező tudományos munkával kell előteremtenünk. A kriminológiának, a lélektannak és a pedagógiának kell összefognia, hogy ez valósággá váljék. Ez a munka egynéhány szocialista országban már megindult. Mi sem maradhatunk le ezen a területen: a készet átvenni könnyű, de nem mindig kifizetődő. A hozzáértést és hivatásszeretetet elmélyült szakismerettel kell felvérteznünk.

Kísérletezés, elméleti általánosítás, empirikus tapasztalatokon nyugvó kiképzés és szakképzés — ezek a legsürgősebben kialakítandó előfeltételek.

Összefoglalás

Elméletileg feldolgozott és gyakorlatilag igazolt kriminálpedagógiai program és nevelési módszertan még nem áll rendelkezésünkre. Mindezt kriminológiai kutatásokra támaszkodva és elméletileg előkészítetten, kísérletileg kell megteremtenünk. Ennek folytán a Bv. kódex kodifikálása során törvényileg rögzíteni csak olyan alapelveket lehet, amelyek már eddig is igazoltnak tekinthetők és amelyek egyúttal kísérleti kereteket teremtenek. A kriminológia néhány ilyen alapelv és követelmény szükségességét, illetve helyességét kimutatta és igazolta. Itt most nem ismételjük meg a kriminológiai felismeréseket, csak ezeknek kriminálpedagógiai következményeit.

I. A büntetőintézetekben folyó nevelésnek a követelmények pedagógiájának kell lennie, másrészt pedig mint nevelési folyamatnak a hibás erkölcsi személyiséget kell átrendeznie, tehát reedukációnak és nem egyszerűen edukációnak kell lennie. Ebből következik, hogy:

a) a kriminálpedagógiai eljárásoknak át kell rendezniök az elítéltek egész indítékrendszerét, tehát fel kell számolniok a bűnözést igazoló nézetrendszert és ki kell alakítaniok *a társadalmi követelményeket támogató indítékrendszert;*

b) a szocialista erkölcsnek és együttélési elveknek megfelelő indítékrendszer kialakítása a bűnözők *erkölcsi személyiségének átalakítása* útján érhető csak el;

c) a kriminálpedagógiai eljárások nehézségét az okozza, hogy a büntető intézetek életrendjéből folyó *követelményrendszerhez való kényszeralkalmazkodástól* a szocialista *társadalom* követelményrendszeréhez való adaptációig kell az elítélteket eljuttatnunk.

A hibás erkölcsi személyiség átrendezése és a társadalomban elfoglalt abnormis helyzet megváltoztatása konkréten a következő követelményeket állítja a büntetőintézeti nevelés elé:

a) meg kell változtatnia a bűnözők egész indítékrendszerét;

b) be kell őket tagolnia a társadalmi munkamegosztás normális rendszerébe;

c) meg kell teremtenie a szükségletek és a szükségletkielégítés módja közti összhangot;

d) meg kell szüntetnie az akarati ingatagságot és önállótlanságot;

e) pozitív emberi kapcsolatrendszert kell kiépítenie.

Ezekből a konkrét követelményekből a büntetőintézeti életrend pedagógiai megszervezésének következő elvei adódnak:

a) a büntető intézetekben folyó nevelésnek szerves része a munkára nevelés;

b) a munkára nevelésnek azonban nem egyszerűen a munkára való szoktatás a feladata, hanem olyan szakképzett munkássá képzés, ami lehetővé teszi és biztosítja a rendszeres és folyamatos munkavégzést a szabad életben;

c) a szakképzésnek ki kell alakítania a rendszeres termelőmunka perspektívarendszerét: lehetőleg olyannak kell lennie, hogy egy konkrét termelő üzemben való biztos elhelyezkedés tudatával kapcsolódjék egybe;

d) meghatározott üzemeknek történő szakmunkásképzés csak bizonyos üzemekkel történő patronázs-kapcsolat útján alakítható ki, aminek előnye nem egyszerűen csak a biztos elhelyezkedés tudata, hanem a társadalmi hasznosság tudatának elmélyülése és a parazita beállítottság háttérbe szorulása, illetve a pozitív emberi kapcsolatok kialakulása egyik fontos feltételének biztosítása lenne;

e) a büntetőintézetben végzett termelő munka és szakképzés, ha nem kapcsolódik valamilyen szabad termelő üzemben való elhelyezkedés konkrét perspektívájához, nem fogja kiemelni az elítélteket a társadalmi munkamegosztás normális rendjéből való kiszorultság állapotából;

f) a kriminálpedagógiai nevelésnek nem sikerülhet a személyiségátrendezés, a társadalmi munkamegosztás rendjébe való betagolás, a szükségletek és a szükségletkielégítés összehangolása, az akarati ingatagság és önállótlanság megszüntetése és pozitív emberi kapcsolatrendszer kiépítése, ha nem egészíti ki nevelési eljárásait a reszocializálás — a társadalomba való visszavezetés szociálpolitikai intézkedésrendszere;

g) a társadalomba való visszavezetésnek — konkrét intézkedések formájában — már a büntető intézetekben meg kell kezdődnie azzal, hogy nem általában a szabad társadalmi életbe helyez vissza, hanem meghatározott, konkrét közösségbe. Enélkül nem alakítható ki az élet biztonságát nyújtó perspektívarendszer és pozitív emberi kapcsolatrendszer;

h) antiszociális érzelmi és indulati fűtöttséget pusztán intellektuális neveléssel és erkölcsi intelmekkel nem lehet levezetni, hanem nagy súlyt kell helyezni az érzelmi nevelésre, annak különböző formáira (családdal való kapcsolat, művészi-élményszerző rendezvények, pozitív kapcsolatok stb.).

II. A bűntettesek kriminálpedagógia kezelésének egyik fontos előfeltétele a bűntettesek helyes, kriminológiai sajátosságaikat figyelembe vevő kategorizálása. Három súlyponti kategória kiemelését tartjuk fontosnak: fiatalkorúak, visszaesők és fiatal felnőttek. Ezekre kell koncentrálni figyelmünket. Ennek indokai: a szokásszerű visszaeső bűntettesek adják a kriminalitás állandó személyi bázisát, a szokásszerű bűnöző karrierje fiatalkorú bűntettesként indul, tehát a fiatalkori bűnözők adják a szokásszerű bűntettesek utánpótlását, és végül a fiatal felnőttek generációja a kriminálisan legmozgékonyabb és legagresszívebben bűnöző nemzedék.

Bűntetteskategóriánként a büntetőintézeti nevelésnek a módszereit és követelményeit is differenciálni kell. Ilyen differenciálási sajátosságok a következők:

a) a fiatalkorúak és visszaeső bűntettesek kategóriájában az erkölcsi személyiség átrendezése, egy új indítékrendszer kialakítása a legfontosabb feladat;

b) azoknál a bűntettes kategóriáknál, ahol az elkövetett bűncselekmény nem függ szervesen össze az életmóddal és gondolkodásmóddal, a magatartás tudatos alapjainak erősítése az elsőrendű feladat;

c) az ifjú felnőttek alkotó energiáit *magasrendű* szakképzéssel, illetve továbbképzéssel, kemény sportolással és a szabadidő aktív kihasználásának megtanításával kell lekötni.

III. A bűntettesek nevelésének általános módszertani követelményeit a következőkben foglalhatjuk össze:

1. a büntetőintézetek életrendjét a reszocializálás érdekében a szabad élet viszonyainak modelljéhez kell közelítenünk,

2. a büntetőintézeti nevelés közvetlen tárgya a közösség és az egyes embernek közösségi kapcsolatrendszere. A hibás egyéni indítékrendszer csak a közösség iránti szolidaritás és loyalitás, a közösségi felelősség felkeltése és begyakorlása útján lehetséges. A közösségre és az egyes embernek közösségi kapcsolatrendszerére irányuló pedagógia nevelési erőket mozgósít, közösségi követelést támaszt és az egyéni foglalkozás hatékonyságát is megsokszorozza, mert a nevelő egyéni követelése mögött ott van a közösség követelése.

3. Az egyéniesítés követelménye tipizálást jelent, vagyis az egyéni sajátosságoknak megfelelő csoportba való sorolását. Az individualizáció tehát egynemű csoportok kialakítását követeli meg, amelyhez igazodik majd a nevelőmunka stílusa.

4. A helyes tipizálás, a homogén csoporthoz igazodó nevelési stílus, a közösségre (homogén csoporton belüli közösség) és az egyén közösségi kapcsolatrendszerére irányuló kriminálpedagógia a reszocializálás érdekében, a közösségi felelősség begyakoroltatása érdekében megköveteli az elítéltek öntevékeny szervezeteinek nagyobb mozgékonyságát és szélesebb körű bevezetését.

5. A büntetőintézeti nevelés ideáltípusának a szocialista embernek kell lennie: enélkül a törvénytisztelő ember nevelésének minimális programja sem valósítható meg. Ugyanakkor: a büntetőintézeti nevelés, mint a szocialista ember ideáltípusát követő nevelés nem kész szocialista embereket enged ki a szabad életbe, hanem csak alkalmassá tehet az együttélésre, de nem garantálja az erkölcsi stabilitást. Ezt az alkalmasságot kell az utógondozás rendszerének erkölcsi stabilitássá változtatnia.

IV. Tekintve, hogy az elítéltek kategóriáinak sajátosságait figyelembe vevő nevelési stílus és nevelési program kialakításának csak kereteit lehet kodifikálással biztosítani, ezért a kodifikálást követően a konkrét nevelési rendszer egyes formáit ki kell kísérletezni. Erre a célra büntetésvégrehajtási kutatási központot kell létrehozni, amelyik elméletileg megalapozott kísérletsorozattal, empirikusan dolgozza ki a nevelési eljárások egyes típusait. Erre a munkára lehet támaszkodni a személyi állomány pedagógiai képzése során, mert a nevelőmunka sikere ma a büntetőintézeti nevelők szakképzettségén áll vagy bukik.

Szabó András

Bizonyítottság a nyomozásban*

Viták folynak a nyomozásbeli bizonyításról szóló irodalomban, hogy a terheltté nyilvánítást követően beszerzett újabb bizonyítékok elvezethetnek-e az igazság megállapításához a nyomozás befejezésének idejére, vagy pedig csak a valószínűség magas foka érhető el?

A kérdés eldöntése rendkívül lényeges és számtalan problémát vet fel. Minőségi különbség ugyanis a nyomozó hatóságok mindennapi munkájában, ha a teljes igazság feltárására kell törekedniük vagy megelégedhetnek a több-kevesebb objektív alappal rendelkező feltételezésekkel.

A magyar szocialista jogirodalomban eltérő nézetekkel találkozhatunk e kérdés megoldásában.

Miklós Lajos például kifejezetten tagadja, hogy a nyomozó hatóságok munkája elvezethet az igazság megállapításához: „... a nyomozó hatóság *bizonyosság* megállapítására *nem jogosult;* ezért az általa megállapított, fentiek szerinti alapos gyanú ex lege nem tekinthető bizonyosságnak. Nincs kizárva azonban, hogy ugyanazon adatok alapján a bíróság majd bizonyosság hatályával fogja megállapítani a feltételezett büntetőjogilag releváns összefüggés létét.

Másfelől az alapos gyanú azért nem azonos értékű a bizonyossággal, mert megvan a lehetőség arra, hogy újabb adatok merüljenek fel és ezek a büntetőjogilag releváns összefüggés léte ellen szólva a gyanú alaposságát gyengítik. Az alapos gyanú akkor válik bizonyossággá ebből a szempontból, amikor ilyen lehetőség már nincs. Ez pedig alakilag az ítélet jogerőre emelkedésekor, materiálisan pedig akkor következik be, amikor a bíróság a tényállás felderítéséhez szükséges minden adatot perrendszerűen feltárt".[1]

Az alapvető kérdésekben ehhez hasonló álláspontón van Bócz Endre is: „Osztom dr. M. L. ügyész álláspontját abban is, hogy a nyomozástól — perjogi értelemben vett — bizonyosság nem várható, tehát a maximum, amit a nyomozás produkálhat, *a bűncselekmény alapos gyanúja.* Dr. M. L. ügyész ... nem tesz tehát különbséget a gyanúnak a nyomozás elrendeléséhez, illetve befejezéséhez szükséges „alapossága" között. Ezért vallania kellene azt is, hogy a nyomozás az ügy felderítése terén semmit nem produkál, vagyis nyomozást elrendelni csak akkor lehet, ha már vádemelésnek is helye lenne. Nézetem szerint a nyomozás feltétlenül eredményez bizonyos részletesebb ismereteket az eljárás tárgyát képező cselekményről, tár fel adatokat, ennek folytán a bűnüldöző szervek a nyomozás befejezésekor feltétlenül többet tudnak az ügyről, mint az elrendeléskor. Ha pedig ez a „több" is csak „alapos gyanú" és a nyomozás elrendelésekor is „alapos gyanú" állott rendelkezésre, csak az a következtetés logikus, hogy az „alapos gyanú" kifejezésnek kétféle tartalma van. Abban egyetértek, hogy a nyomozás befejezésekor olyan adatoknak kell rendelkezésre állania, amelyek alapján feltételezhető a marasztaló bírói ítélet. Ha a felderített adatokból nem várható, hogy a bíróságot a bűncselekményről és a terhelt bűnösségéről meggyőzik, nem befejező határozatnak, hanem a Be. 160. § (1) bekezdés e) pontja szerinti nyomozást megszüntető határozatnak van helye. Így — minthogy a „gyanú" fogalmát illetően elfogadom Miklós elvtárs álláspontját — megengedem, hogy a nyomozás befejezésekor az általa meghatározott „alapos gyanú"-nak kell fennállnia".[2]

E két — egymással látszólag ellentétben álló — vélemény okfejtése meglepő eredményekre vezetne a nyomozásban. Miklós Lajos és Bócz Endre szerint ugyanis a nyomozással szemben azt a követelményt kell támasztani, hogy a jogilag szükséges ismertetőjegyeket tárja fel, de csak az adott körülmények között *lehetséges teljességgel.*

A büntető eljárás feladataként a Be. 1. §-a „a bűntettek gyors és alapos felderítését, azok elkövetőinek felelősségre vonását ..." írja elő. A feladat meghatározásából is kitűnően a büntető eljárás alapvetően két szakaszra osztható: a felderítésre és a — felelősségre vonásra. Nem vitás, hogy a nyomozó szervek munkája csak a

* Vita cikk.

[1] *Miklós Lajos:* Enyhített-e a terheltté nyilvánítás előfeltételein az új büntető eljárás? R. Sz. 1962. évi 9. szám 860. old.

[2] *Bócz Endre:* Gondolatok az alapos gyanú fogalmáról. R. Sz. 1962. évi 11. szám 1043. old.

felderítésre korlátozódhat, a felelősségre vonás kizárólag a bíróság — mint az igazságszolgáltatás egyedüli szerve — útján történhet.

Eltekintve most attól a kivételes megoldástól, hogy a bűntettek felderítése a bírói eljárásban sem kizárt — hangsúlyozni kívánjuk, hogy *a hatályos törvény a bűntettek felderítését követeli meg* egyértelműen, nem pedig a bűntettek ilyen vagy olyan fokban történő valószínűsítését.

A büntető eljárás célja a Be.-ben előírt feladatok megvalósítása: a bűntettek gyors és alapos felderítése, az elkövetők felelősségre vonása; szocialista országunk törvényeinek megfelelő alkalmazásával a bűnözés csökkentése és megelőzése (vö. Be. 1. §). A büntető eljárásnak fontos célja az állampolgárok nevelése a szocialista együttélési szabályok és a törvények megtartására.

E célok csak úgy valósulhatnak meg, ha a bűnügyekben az igazságot állapítjuk meg. Ellenkező állásfoglalás alaptalan felelősségrevonásokra vezethet, ez pedig az egyes állampolgár jogainak sérelmén túl veszedelmes a társadalomra is, hiszen a felelősségre nem vont bűnöző folytatja káros tevékenységét.

A büntető ügyekben az igazság feltárása a felderítéssel veszi kezdetét. A felderítést pedig a büntető eljárásban csak úgy értelmezhetjük, mint annak kötelező előzetes megállapítását —, *történt-e bűntett vagy nem?*

Ez az előzetes megállapítás a nyomozó szervek feladata.

A feladat teljesítéséhez vezető út a nyomozás. A nyomozás általában nem azért indul, mert biztos, hogy bűntett történt, hanem azért, mert nagy a valószínűsége, hogy bűncselekmény történhetett. Éppen azért rendelkezik a Be. 103. § (1) bekezdése úgy, hogy „bűntett alapos gyanúja" esetén kell a nyomozást elrendelni.

A feladat teljesítése azonban nem zárulhat valószínűséggel, illetve ahhoz a törvény más jogkövetkezményeket fűz.

A fenti állásfoglalások szerint ugyanis a nyomozás elrendelésének *ugyanaz a feltétele, mint az eredménye* — az alapos gyanú, vagyis ismeretelméletileg és logikailag a *valószínűség.* A két állásfoglalás közt mindössze az a látszólagos különbség van, hogy Bócz Endre szerint a nyomozás befejezésekor már magasabb fokú valószínűség jelentkezik a büntetőeljárásbeli megismerésben, valamiféle alaposabb alapos gyanú.

„Egészen a jogerős ítéletig nem beszélhetünk másról — írja Bócz — csak alapos gyanúról... Véleményem szerint kevés jelentősége van ebből a szempontból annak, hogy a Be. szóhasználata szerint a nyomozás befejezésére akkor kerül sor, ha a nyomozó hatóság a tényállást felderítette, és a terhelt bűnösségének bizonyításához szükséges adatokat megszerezte, további bizonyítási indítvány pedig nincs, vagy azt elutasították (Be. 163—164. §§). — A vádlott — bár a bűnössége bizonyításához szükséges adatok a nyomozó hatóság és az ügyész szerint rendelkezésre állanak — még nem biztos, hogy bűnös... a vádiratban elfoglalt és a vádemelés tényében megnyilvánult ügyészi álláspont nem értékelhető másként, minthogy a vádlott a terhére rótt cselekményeket nagy valószínűséggel elkövette és hogy azok az ügyész álláspontja szerint a vádiratban megjelölt bűntettek.

Ez azonban még mindig csak a valószínűség birodalma, így tehát csak alapos gyanúról beszélhetünk véleményem szerint, mivel a valószínűség jelölésére a Be. a „gyanú"-n és az „alapos gyanú"-n kívül más kifejezést, terminus technikus-t nem ismer".[3]

A szocialista jogirodalomban egyöntetű az állásfoglalás abban a kérdésben, hogy a nyomozáselrendeléskori alapos gyanú és a terheltté nyilvánításhoz szükséges alapos gyanú tartalmában és jellegében különbözik egymástól.

Ez a *különbség* főként abban jelentkezik, hogy a feljelentéskori alapos gyanú feltétlen bűntett elkövetésére utal, de rendszerint még nincs kellő számú bizonyíték a nyomozó hatóság birtokában ahhoz, hogy e gyanút meghatározott személyre koncentrálja. Különbség van rendszerint a rendelkezésre álló bizonyítékok mennyiségében és minőségében is.

Az *azonosság* abban jelentkezik, hogy mindkét „alapos gyanú" valószínűséget fejez ki, ha a bizonyosság megközelítésében mennyiségi és minőségi különbség is van közöttük.

Nem fogadható el azonban az a nézet, *hogy az alapos gyanú* által kifejezett bizonytalanság mindvégig jellemzője *a nyomozásbeli bizonyításnak* és *végeredménye* is ez lenne. Az ilyen nézetek figyelmen kívül hagyják azt a fontos tényt, hogy a nyomozáselrendeléskori feltételezéseket a bizonyítékok mennyiségi növekedése minőségileg megváltoztatja, megszünteti ezek valószínűségi jellegét, igazolja vagy megdönti e feltételezéseket.

A magyar szocialista jogirodalomban egyre inkább tért nyer az a felfogás, hogy már *a nyomozásban el kell jutni a bizonyítottságig.*

Cséka Ervin véleménye e kérdésben pl. már jelentősen eltér Bóczék állásfoglalásától: „A releváns tényekkel kapcsolatos valószínűségnek a nyomozást befejező határozat meghozatala és főleg a vádemelés kapcsán végzett értékelésénél már a belső meggyőződésen és az objektív tényadatokon nyugvó bizonyosságig kell fokozódnia. Itt már minden esetben megkövetelhető *pontosan olyan* objektív megalapozottságú — bizonyosság erejű — belső meggyőződés a nyomozótól (ügyésztől), mint amilyen mindenkor követelmény a bíróval szemben. Ez az álláspont, hogy ti. a nyomozás folyamatában

[3] *Bócz Endre:* Az alapos gyanú a büntető eljárásban. J. K. 1962. évi 11. szám 578. old.

még létezhet, de a nyomozás befejezésekor (vádemeléskor) már nem elegendő a valószínűség, hanem itt már a releváns tényekre vonatkozó adatok értékelésével kapcsolatos feltétlen bizonyosság szükséges, alapvető *elméleti* megfontolásból következik.[4]

„A büntető ténymegállapítás — folytatja Cséka — és az ennek folyamatában kibontakozó bizonyítás körében a tények valóságára vonatkozó — akár legmagasabb fokú — valószínűség ugyanis nem egyéb, mint annak kinyilvánítása, hogy bár a bűntett lényeges ténykörülményeivel kapcsolatban csaknem az összes szóbajöhető változatot számbavették és azok közül a nyomozói (vádhatósági) állásfoglalás tartalmazza a lehető legjobban megalapozottat, elvileg *mégsem lehet kizárni,* hogy a bűntett ténykörülményeinek még valamilyen más változata (verziója) is lehetséges. A *bizonyosság* viszont azt jelenti, hogy a bűntett ténykörülményeivel kapcsolatos valamennyi lehetséges változat értékelés alá esett és a hatósági állásfoglalásban elfoglalton kívül bármely más feltevés (verzió) fennforgásának lehetősége *kizárt*".[5]

Egyszerűbben kifejezve ez a következőket jelenti: ahhoz, hogy egy nyomozásbeli feltevés (verzió) igaz legyen, az szükséges, hogy a) más verzió felmerülésének lehetősége kizárt legyen és b) a megmaradt egyetlen verzió bizonyított — tehát igaz — legyen.[6]

Még egyértelműbben fogalmaz néhány más szerző. Ezek közül is kitűnik határozottságával Gödöny József állásfoglalása:

„Több szakirodalmi munkában annak kihangsúlyozásával találkozunk, hogy a nyomozó hatóságok — még a nyomozás befejezésekor is — csak az alapos gyanú megállapításáig juthatnak el, mert ennél többet csak a jogerős bírói ítélet tartalmazhat. Ennek az összefüggésnek a kihangsúlyozása azonban háttérbe szorítja a kérdés másik oldalát, az objektív igazság felderítéséhez fűződő érdeket és ezáltal negatív hatással jár és félreértésekre is vezethet. *A nyomozás eredményeként az objektív igazság megismeréséig és feltárásáig kell eljutni*" — állapítja meg, áttekintve az ezzel kapcsolatos állásfoglalásokat — „... Más kérdés az, hogy az eljárás különböző szakaszaiban ezekhez a megállapításokhoz a jog milyen hatásokat fűz. Ellenkező esetben olyan gyakorlat alakulhat ki, hogy a nyomozó hatóság nem az objektív igazságot köteles felderíteni, hanem elegendő, ha az alapos gyanú, tehát egy nagyfokú valószínűség megállapításához jut el. Ez pedig komoly veszéllyel járhat, csökkentheti a nyomozás hatékonyságát s nem teljesen kinyomozott ügyeknek a bíróság elé jutását is eredményezheti: Ilyen esetben a bíróság sem lehet majd abban a helyzetben, hogy az objektív igazságot megállapítsa".[7]

E félreérthetetlen állásfoglalásból kitűnően is tehát már a nyomozás eredményeként el kell jutni az igazság megállapításához, különben a felderítés feladatát nyomozó szerveink nem teljesíthetnék. „Bűnüldöző szerveink munkájának alapvető követelménye, hogy egyetlen bűncselekmény sem maradhat felderítetlenül, ..." írja a jogalkalmazás jogpolitikai elveiről szóló kormányhatározat.

A nyomozás elrendelésének feltételeként előírt alapos gyanút semmiképp sem lehet azonosítani a nyomozás befejezésekor, illetve a vádemeléskor jelentkező bizonyítottsággal, mert ebben az esetben a nyomozásbeli bizonyítás értelmét veszítené, nem késztetné a nyomozó szerveket az igaz történés megállapítására.

Az igazság felderítése egyben a megelőzés egyik legfontosabb eszköze is. „Már régen megmondották, hogy a büntetés korántsem azáltal lesz preventív jellegűvé, hogy szigorú, hanem azáltal, hogy elkerülhetetlen. Nem az a fontos, hogy szigorúan büntessék a bűntettet, hanem az, hogy *egyetlen* bűntett *se* maradjon felfedetlen".[8]

Úgy tűnik, hogy Bócz Endre és Miklós Lajos formális okok miatt tartja kizártnak, hogy a nyomozó szervek is megállapíthassák az igazságot.

A büntetőeljárási normákban előírt alakiságok betartása azonban nem zárja ki, sőt elősegíti a bizonyítottság kialakulását és elérését a nyomozás befejezésének idejére. A különböző alakiságok (pl. hatósági tanúk alkalmazása szemléknél stb.) éppen a nyomozó szervek által felkutatott bizonyítékok valódiságát igazolják.

Nem vonható kétségbe, hogy *az igazságot (bizonyítottságot) a jogi formák betartása nélkül is meg lehetne állapítani. Ez esetben azonban hiányoznának a megfelelő garanciák* az érdekelt állampolgárok és az állam számára is.[9]

E formák azonban nem abszolút jellegűek, és nem zárják ki azt, hogy a jogerős bírói íté-

[4] Cséka Ervin itt figyelmen kívül hagyja fejtegetéseiben azt a körülményt, hogy ha pl. az ártatlanság vélelmének az érvényesülését megkívánja a jogalkalmazásban a törvény — márpedig ezt határozottan előírja — ki kell zárnunk a jogalkalmazó „belső meggyőződését" mint szubjektívet, hiszen ez pszichikai folyamat jellegénél fogva eleve befolyásolná a bírót abban, hogy a bizonyítékokat a maguk objektivitásában értékelje.

[5] *Cséka Ervin:* A büntető ténymegállapítás jellege. M. J. 1965. évi 5. szám 202. old.

[6] Ezen okfejtést igazolja a hatályos eljárásjogi törvény rendszere is. A végletekig vive ugyanis Miklós Lajos előző gondolatmenetét, arra a következtetésre kellene jutnunk, hogy még a jogerős ítélet is csak valószínűség lehetne. Rendkívüli perorvoslat útján ugyanis még a jogerős ítélet is megdönthető — tehát elképzelhető más verzió is.

[7] *Gödöny József:* Gyanúsított — terhelt. Kriminalisztikai tanulmányok II. Budapest, 1963. 18. o. lábjegyzet. (A kiemelés tőlem származik. B. J.)

[8] *Lenin* Művei: 4. köt. 414. old. magyarul.

[9] Vö. *Sztrogovics:* Az anyagi igazság és a perbeli bizonyítékok a szovjet büntető eljárásban. Moszkva, 1955. OKrI ford. 33. o.

let előtt is eljuthassunk a bizonyítottságig. (Más kérdés az, hogy a nyomozó hatóságok által megállapított igazság nem köti a bíróságot.) Az igazság megállapítása nem a bíróság privilégiuma. A népi ellenőrzés szervei pl. az általuk lefolytatott vizsgálatok során naponta állapítanak meg igazságként olyan történéseket, melyek különféle jogi normákat sértenek. A népi ellenőrzés vizsgálatai nincsenek szoros formaságok közé szorítva. A társadalmi bíróságok számára a büntető eljárási jog biztosít lehetőséget, hogy egyes eléjük kerülő bűntetti magatartásokat elbíráljanak az igazság megállapításának igényével. A társadalmi bíróságok eljárása is nélkülözi a szoros formaságokat, mégsem vonható kétségbe, hogy döntéseiket nem valószínűségre alapozzák.

A büntetőeljárásjog formai szemlélete sem igazolja azonban Bóczék álláspontját. A nyomozás elrendelésének feltétele — a Be. 103. § (1) bek.-ben meghatározott alapos gyanú — ugyanis csak a büntető eljárás megindításához elegendő. Már a vádemelés is feltételezi, hogy ez az eljárás az alapos gyanúnál többet produkált. Ez a többlet semmi esetre sem lehet a valószínűség ilyen vagy olyan fokozata. Más szóval *a nyomozásnak eredményt kell felmutatni ahhoz, hogy vádra kerüljön az ügy, mert egyébként — megszüntetendő.*

Van-e jogszabályi alapja Bóczék álláspontjának?

A Be. a büntető eljárás megindításának a nyomozás elrendelését tekinti. A 103. § (1) bek.-ben foglalt rendelkezések szerint „Nyomozásnak csak bűntett alapos gyanúja esetében... van helye". Bűntett alapos gyanúja esetén tehát a törvény kötelezi a nyomozó hatóságot az eljárás megindítására.

Az eljárás megindulásakor észlelt alapos gyanú természetesen még csak valószínűség.

A nyomozás teljesítése során a nyomozó hatóság számtalan intézkedést foganatosít — gyanúsítottat és tanúkat hallgat ki, terheltté nyilvánít, összegyűjti a bűntett tárgyi bizonyítékait, még személyes szabadságában is korlátozza a terheltet — az alapos gyanú igazolása vagy megdöntése érdekében —, s végül is az alapos gyanúhoz jutna el ismét?

A törvény ezt kizárja. *A terhelt bíróság elé állításának feltétele, hogy a nyomozáselrendeléskori valószínűség bizonyítottsággá erősödjék.* A Be. 163. § (1) bekezdésében félreérthetetlenül előírja, hogy: „A nyomozó hatóság, ha a tényállást felderítette, és a terhelt bűnösségének megállapításához szükséges adatokat megszerezte, a nyomozás anyagát a terhelt elé tárja,..." A Be. ezt követő szakaszaiban a nyomozás befejezéséről és az iratoknak az ügyészhez való megküldéséről rendelkezik.

E rendelkezések azonban nem értelmezhetők úgy, mint valószínűségi megállapításon alapulók, hiszen *ha valószínűség bizonyítható* csak, a 160. § (1) bek. e) pontjának az előírásait kell alkalmazni, vagyis *bizonyítottság hiánya okából meg kell szüntetni a nyomozást.* Az ártatlanság védelmének törvényi alapelve más választást nem enged.

Ha elfogadnánk azt az álláspontot, hogy a nyomozó hatóság csak valószínűség megállapítására jogosult, a büntetőeljárásjog több rendelkezését — mint lényegtelen és felesleges szabályt — figyelmen kívül hagyhatnánk. Így pl. nem bírna jelentőséggel az érintett állampolgárok és az állami szervek számára az olyan határozat, amelyben a Be. 160. § (1) bek. b) pontja alapján az nyert megállapítást — az objektív igazság igényével —, hogy a nyomozó hatóságok által terheltként felelősségre vont személy *bizonyítottan* nem követett el bűntettet. Úgy hisszük, az ilyen határozat megállapításainak igaz voltához társadalmilag is fontos érdekek fűződnek. Ez azonban csak *negatív* értelemben támasztja alá álláspontunkat.

A Be. 160. § (1) bek. f) pontjának rendelkezése szerint a nyomozó hatóságok az esetben is megszüntetik a nyomozást, ha „a terheltet figyelmeztetésben (Btk. 60. §) részesítik". Összevetve e rendelkezést a Btk. 60. §-ának szövegével, kitűnik, hogy ez esetben „bűnösség megállapítása történik a bíróságon kívül". *A bűnösség* azonban *csak bizonyítottan megtörtént cselekmény esetén állapítható meg,* ellenkező esetben meg kell szüntetni a nyomozást.

A Be. ezen rendelkezése tehát *pozitív* értelemben is azt igazolja, hogy a nyomozás során is az igazság megállapításáig kell eljutni.

Még világosabb Bóczék állásfoglalásának tarthatatlansága, ha a vádemelés vonatkozásában vizsgáljuk.

Büntető eljárásjogunkban a vád fontos helyet foglal el. A büntetőeljárásjogi intézmények közül kiemelkedően fontos rangját mutatja az a tény, hogy a Be. 224. § (1) bek. szerint a bíróság csak olyan tények alapján hozhat ítéletet, amelyek miatt vádat emeltek.

Már ezért sem képzelhető el, hogy a vádemelés feltétele — akár csak formailag is — azonos lenne a nyomozás elrendelésével vagy a terheltté nyilvánítással — vád esetén is csak alapos gyanút követelne a jogalkotó.

Az elméletben a vádemelés feltételeiről kevés szó hangzik el, s a tételes törvény sem sorolja fel azokat. Ezek szerint a vádemelésnek nem lennének feltételei? Vannak, s erre a törvény szövege egyértelmű — igenlő — választ ad.

A Be. 168. § (1) bek.-ében kötelező erővel előírja a vádirat tartalmát. E szerint: „A vádiratnak tartalmaznia kell:... b) a tényállás rövid előadását a bűntett elkövetési helyének és időpontjának, módjának, indítékainak, következményeinek és egyéb lényeges körülményeinek megjelölésével, továbbá a bűntett és az elkövető társadalomra veszélyességének megítéléséhez szükséges személyi, illetve tárgyi körülményeket; c) a vád tárgyává tett bűntett meg-

jelölését a büntető törvény vonatkozó rendelkezésére való hivatkozással; d) a bizonyítékok megjelölését annak feltüntetésével, hogy az egyes bizonyítékok milyen tények bizonyítására szolgálnak; . . ."

A tartalom ilyen meghatározása magában foglalja a vád feltételeit is.

A tartalomból kitűnően ugyanis a vádemelés legalapvetőbb feltételei a következők:

a) a nyomozás folyamatában feltárt bizonyítékokkal alátámasztott igaz történés;

b) a büntető törvény különös részi törvényi tényállásának (valamely §-nak) analóg hasonlósága a bizonyított történéssel;

c) a törvényi tényállásnak megfelelő történeti tényállás valóságát igazoló bizonyítékok megléte, és végül

d) ne forogjanak fenn alannyá válást vagy büntethetőséget kizáró, illetve megszüntető okok vagy körülmények.[10]

Kizárja a vád valószínűségre alapozását a Be. 192. § (1) bekezdésében foglalt azon rendelkezése is, amely lehetővé teszi a bíróság számára, hogy ügyészi indítvány (vádirat) alapján tárgyalás mellőzésével pénzbüntetést szabjon ki. Ebben az esetben *a bíróságnak a tényállást a nyomozás által produkált bizonyítékokra kell alapoznia.* Úgy tűnik, ez esetben sem lehet elvitatni a bírói döntés igaz tényeken alapulását, pedig módjában sem állott a bíróságnak a bizonyítékok közvetlen észlelése. E szabály is *pozitív* értelmű alátámasztása álláspontunknak — formálisan is —, mely szerint az igazság megállapítandó a nyomozás során is, éspedig az abszolút igazság jelleggel rendelkező objektív valóság.

*

A Be. rendelkezéseit tüzetesen vizsgálva, mindössze a 169. § szövegezése alkalmas arra, hogy Bóczék álláspontját — látszólag — alátámassza. E szerint ugyanis: „Ha a terheltet több bűntett alapos gyanúja terheli, az ügyész mellőzheti a vádemelést az olyan csekélyebb súlyú bűntett miatt, amelynek — a vád tárgyává tett súlyosabb bűntett mellett — a terhelt felelősségrevonása szempontjából nincs jelentősége . . ."

Alkalmas-e a 169. §-ban szereplő „alapos gyanú" kifejezés önmagában arra, hogy ennek alapján arra a következtetésre vezessen, hogy a vádemeléskor mindössze alapos gyanú — vagyis valószínűség — nyerhet megállapítást?

Kétségtelen, hogy e szakasz szövege — szó szerinti értelmezéssel vizsgálva — alkalmasnak látszik az általunk vitatott álláspont alátámasztására.

A jogszabályok értelmezésére vonatkozó módszerek azonban nem teszik lehetővé, hogy egy részletrendelkezést az adott jogszabály rendszeréből kiszakítva vizsgáljunk, hiszen az ilyen gyakorlat a jogszabályi rendelkezések önkényes értelmezéséhez és a törvénysértések gyakorlattá válásához vezethetne a jogalkalmazásban.

Az ehhez hasonló helytelen gyakorlat kialakulását — szervezetileg — lehetetlenné teszik a legfőbb ügyész állandó iránymutatásai a nyomozó hatóságok számára, a bírói gyakorlatban pedig a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalásai.

A szervezeti biztosítékokon kívül azonban a jogszabályértelmezés szabályainak együttes alkalmazása is azt mutatja, hogy a Be. 169. § (1) bek. rendelkezései nem értelmezhetők úgy, mint a valószínűség megállapításának a szabályai a büntető eljárás ügyészi szakában.

A logikai és rendszerező értelmezés egyaránt azt mutatja, hogy e törvényhely *szövegében nem felel meg a jogalkotó akaratának.* Egyértelműen arra az álláspontra helyezkedhetünk, hogy *tévesen történt e törvényhely megszövegezése.*[11]

E nézetünket látszik igazolni a legfőbb ügyész 7/1963. Legf. Ü. sz. utasításának 100. p. (2) bekezdésében foglalt félreérthetetlen rendelkezése is: „A vádemelés mellőzésének lehetősége [Be. 169. § (1) bek.] nem menti fel a nyomozó hatóságot az alól a kötelezettsége alól, hogy a terhelt által elkövetett valamennyi bűntettet a legteljesebb alapossággal felderítse."

A nyomozás befejezésekori bizonyítottságnak — éppen azért, mert nem kötelező a bíróságra (sőt még az ügyészség is újra mérlegelheti) és mivel a bírói eljárásnak ez csak az alapja, kiindulópontja (logikailag elégséges alap a bírósági eljárás megindításához) — csak a nyomozó hatóságok és az állampolgárok számára kell bírnia az objektív igazság erejével. Ezért a bírósági eljárás megkezdésekor — a jogi garanciák miatt (ha az objektív igazság nyert megállapítást, ismeretelméletileg természetesen nem) — *quasi degradálódik* a valószínűségre —, *de csak a bíróság számára.*

Ez téveszti meg Bóczékat akkor, amikor azt tételezik, hogy egészen a jogerős ítéletig a valószínűség ilyen vagy olyan foka érhető csak el.

Ha Bóczék következtetései helyesek lennének, akkor ugyanis még a jogerős ítéletet is csak valószínűségként jellemezhetnénk, hiszen

[10] Tudatosan mellőzzük a vádemelés azon további feltételeit — mint pl. a hatáskörrel és illetékességgel bíró ügyészség stb. —, melyek ugyancsak a törvényes vád létrejöttéhez szükségesek, mint formai vagy egyéb kellékek.

[11] De lege ferenda fel kell vetni a Be. 169. § (1) bek. szövegének a megváltoztatását. A hatályos jogszabályban szereplő megfogalmazás helyett a következők lennének összhangban a vonatkozó többi rendelkezéssel: „Ha a nyomozás során a terhelt terhére több bűntett nyert megállapítást, az ügyész mellőzheti a vádemelést az olyan csekélyebb súlyú bűntett miatt, amelynek — a vád tárgyává tett súlyosabb bűntett mellett — a terhelt felelősségrevonása szempontjából nincs jelentősége. Erre a vádiratban utalni kell."

még a jogerős ítélet is megdönthető rendkívüli perorvoslattal.

Természetesen mindez azt tételezi fel — mint ahogy azt a jogpolitikai elvek és a hatályos eljárásjogi törvény is követeli —, hogy a büntető eljárás folyamatában valóban az objektív igazságot tárták fel.

A legteljesebb alapossággal történő felderítésre utaló kötelezettség csak erősíti azt a meggyőződésünket, hogy *a nyomozás során* bizonyítottságot — tehát *az igazságot — kell megállapítani.*

Balog János

A családjogi tartás néhány problémája

1. A családjogi tartás iránt támasztott jogviták száma magas, amihez hozzátartozik, hogy egy per rendszerint több pert szül, a tartási kötelezettség mértékének megállapítása rendszerint nem végleges. A polgári ítélkezésben a családjogi perek az összes ügyeknek átlagosan évente kb. 30—32%-át teszik ki. 1964. évben a gyermektartásdíj iránti perek száma 32 165, 1965-ben 32 967 volt. Ezen belül felismerhető egy olyan érthető folyamat, hogy a házassági bontóperek számának magasságával együtt emelkedik a házasságból született gyermekek tartása iránti perek száma, ugyanakkor az abortuszok gyakoriságával is összefüggésben némileg csökkenő tendenciát mutat a házasságon kívül született gyermekek tartása iránti perek száma.

A tartási kötelezettség iránt folyó családjogi viták gyakorisága mellett figyelmet érdemel, hogy a családi életet rendező jogszabályok körén belül e téren lehet a leghatékonyabb állami intézkedéssel szolgálni a család védelmét. Addig, amíg a házasság felbontása iránt indult perekben az állami intézkedés családszilárdító konzekvenciái viszonylag korlátozottabban érvényesülhetnek, a tartási perekben hozott döntések, illetőleg a tartás önkéntes teljesítése egyértelmű védelmet nyújtanak a megcsonkult családnak.

A családjogi tartási kötelezettség etikai tartalmából következik az a kívánalom, hogy társadalmi méretekben növekedjen *az önkéntes teljesítés,* és természetesen az olyan önkéntes teljesítés, amely nem alku, vagy az igények indokolatlan megszorítása, hanem a jogszabályokban foglalt társadalmi akaratnak megfelelő összegben és mértékben történik.[1]

Eléggé ismert és sokat hangoztatott elv az, hogy a szocializmus viszonyai között különböző tényezők hatására a családjogi tartás köre szűkül, jelentősége elsősorban *átmeneti.* Kétségtelen az, hogy mai társadalmi rendünkben az emberek megélhetését alapvetően keresetük biztosítja, önkeresetre alapozott a társadalmunk. Másrészt a szocialista állam számos intézkedésével vesz részt a magukat eltartani nem képes személyekről való gondoskodásban. Nyilvánvaló azonban, hogy az állami gondoskodás komoly anyagi megterheléssel jár, s ezért annak üteme fokozatos. Ugyanakkor a tartásra rászoruló személyek köre érdekes módon polarizálódik. Legszembetűnőbb az, hogy a házastársi tartásra jogosultak köre erőteljesen leszűkült. Sajátosan változott a szülők eltartásának kérdése. Bővült viszont a pénzbeli tartásra szoruló gyermekek száma. Ez utóbbi összefüggésben van azzal is, hogy az elvált szülőknél minden évben magasabb a ténylegesen különélők száma. Ilyen körülmények között úgy gondolom, talán túlságosan is hangsúlyoztuk a korábbi években a családjogi tartás átmeneti jellegét, és ez is közreható tényezője bizonyos mértékig annak, hogy a tartás önkéntes teljesítése terén még sok a kívánnivaló.

2. A családjogi tartás tartalmában bekövetkezett alapvető társadalmi változásnak az a lényege, hogy a család ma sokkal inkább *érzelemre alapozott közösség,* mintsem termelési egység. A tartás vonatkozásában ez úgy jelentkezik, hogy ma már mint Nizsalovszky Endre találóan írja: „nem előrevetített öröklés".[2] A tartás viszonzásának lehetősége vagy adottsága ma is anyagi elem. Egy másik póluson viszont a nyugdíj-rendszer kiszélesedése csökkenti a gyermek részére nyújtott tartás viszonzásának pénzbeli szükségességét. Tehát a gyermek szüleit már nem a várható örökség reményében tartja, s érzelmi közeledését, gondoskodását nem a később várt anyagiak színezik. Tipikus értelemben ugyanígy a szülő oldaláról ugyancsak nincs olyan motívum, hogy anyagilag rá fog majd szorulni a gyermek által viszonzandó tartásra. Megjegyzem érzelmileg természetesen feltétlenül rászorul a törődésre, s esetenként egészségi állapotától függően a gondoskodásra is.

Amikor meglazul a családi kötelék, bekövetkezik a külön költözés, a tartás önkéntességét elsősorban az fogja megszabni, hogy:

a) a családtagok között milyen érzelmi kötődés marad; nem mindig közömbös az sem, hogy például milyen emberi viszony marad meg a külön vált házastársak között;

b) a tartásra pénzben köteles személyben milyen mértékű felelősségérzet él, milyen az er-

[1] Ehhez viszont szükséges a tartással összefüggő társadalmi mozgás és a tartási viták társadalmi hátterének ismerete is. E tanulmány a családjogi tartás néhány időszerű problémájának elemzése során a jogi kérdéseket a társadalmi (szociológiai) követelményekkel komplexen igyekszik tárgyalni.

[2] A család jogi rendjének alapjai. Akadémiai Kiadó 1963.

kölcsi tudata. Az utóbbi hiánya egyben — van rá tapasztalat — önmagában is eléggé jelentős oka a tartás teljesítésétől való elzárkózásnak.

Az érzelmi színezettség vonalán: a pénzben adott tartás jellegzetessége, hogy nem különül el a tartást természetben nyújtott személy háztartásában rubrikákra. Életszerű eset: egy anya 1600 Ft-ot keres, kap 800 Ft tartásdíjat két gyermeke után, s 340 Ft családi pótlékot. A tartásdíjat a hó elején kapja, fizetését viszont két részletben. A hó elején a villany, a gáz, a lakbér stb. formájában jelentkező szokásos kiadásokat fedezni fogja a tartásdíjból, s a második félhavi saját fizetéséből vesz a gyermekeinek ruhát. Ez eddig teljesen természetes is, a probléma ott kezdődik, amikor a kötelezett úgy véli, hogy a jogosult a gyermektartásdíjat egyrészben nem a gyermek, hanem saját céljára használja fel. Vagyis: a kötelezett nézete szerint a megállapított gyermektartásdíj burkolt házastársi tartást tartalmaz. Ez lehet adott esetben esetleg tény, de lehet csupán feltevés a kötelezett részéről. A puszta hitet is táplálja egy tényező: meglehetősen ösztönös az egyéni költségvetésünk.[3]

Ezek után már joggal felmerül, hogy egyáltalán milyen társadalmi előnnyel jár az, ha a tartás önkéntesen történik. Az önkéntes teljesítés nem csupán társadalmilag kívánatos erkölcsi igény. Van gyakorlati, igen mindennapos értelme is, ilyen esetekben ugyanis a családtagok közötti gondoskodás békésebb keretek között megy végbe. Nagyobb lehetőség van a családhoz való visszatérésre, erősebb lehet a tartásra pénzben köteles személy személyes szerepe. Nem szabad elfeledkezni arról, hogy a tartás szűkebb értelme anyagi, de a gyakorlatban igen szorosan fonódik a neveléshez és más érzelmi jellegű követelményekhez is.

A tartás viszonylag önkéntességéről beszélhetünk akkor is, ha a kötelezett bírói egyezségben vállal fizetést.[4] Helyes az is, ha a jogalkalmazók a különélő, de gyermektartási keresetet a házassági bontóper előtt már érvényesítő szülők között ezekben a perekben is megkísérlik az esetleges kibékítést. Nem kovácsolható azonban ebből olyan tőke, hogy ha a kötelezett a törvényes mértéknél alacsonyabb összegű tartásdíjat fog fizetni, akkor hamarább visszatér a családjához. Ezt a fajta előzékenységet alig-alig méltányolják. Ellenkezőleg, a tartásra jogosultról való törvényes mértékű anyagi gondoskodás a kötelességek minimuma. Másrészt épp a tartásra kötelezett személy szűkösebb anyagi helyzete gazdasági okokból dominálhatja a visszatérés gondolatát.

Ugyanakkor arra is utalni kell, hogy esetenként a tartás önkéntes teljesítésének hátrányai is lehetnek. Így pl. kisebb fölötte a társadalmi ellenőrzés, különösen lehetőség van a nem egyenletes időközönként történő szolgáltatásra stb. Az önkéntes teljesítést esetenként jobban fenyegetheti a harmadik személy igénye: a tartásra jogerős határozatban nem kötelezett személy keresete végrehajtás útján nagyobb mértékben vehető igénybe.

3. A természetben történő tartás esetében, ha a szülők együtt élnek, bizonyos mértékig tetszésükre vagy ha úgy tetszik, tervezésükre van bízva, hogy egy-egy hónapban mennyit áldoznak a közös háztartásban élő gyermekre. Lehetőségük van arra, hogy időszakonként a gyermek igényeit szűkebben elégítsék ki, mert például valamilyen tartós fogyasztási cikk megvásárlását tervezik, s ezután pótolják a gyermek ruházatát. (Van természetesen bizonyos mértékig külső befolyásoló tényező is, így pl. a közösség megítélése, a gyermek igénye, a szülő hiúsága, rivalizálás más szülőkkel stb.) A különválás után a korábban spontán, nem tervezett természetbeni tartás egyenletes állandóan havonta adott pénzösszeggé válik.

Az előbb említett tényezők mellett ebből is ered az a gyakori jelenség, hogy az önkéntes teljesítés mértéke igen sok esetben nem megfelelő. Gyakori, hogy a tartásra kötelesek zöme bizonyos többé-kevésbé kicsi, de az előírt törvényes mértéknél mindenképp alacsonyabb összeget felajánl és a vita ott kezdődik, hogy ennél több kell. Ez a probléma veti fel a tartás mértékének helyes meghatározását.

A gyermektartásdíj mértékéről rendelkező 7/1953. (II. 6.) Mt. sz. r. hatályba lépése óta több mint 12 év telt el. Az azóta bekövetkezett változásokra tekintettel két kérdés merül fel: *a)* milyen konklúziókat eredményez az átlagkeresetek emelkedése, az általában irányadó 20%-os mérce tekintetében, *b)* indokolt-e még e rendelet (továbbiakban: R.) fenntartása pro futuro, vagy más iránymutatást kellene e tartási kötelem összege tekintetében adni?

ad a) 1953 óta a kötelezettek, s hozzátehetjük, a jogosultak keresete jelentősen emelkedett. Érdekes e szempontból a gyermektartásdíj fizetésére kötelező bontó ítéletek megoszlásáról szóló felmérés a tartásdíj összege szerint. A gyermek javára tartási kötelezettséget megállapító ítéletekben 1953-ban 10% volt a 100 Ft-on aluli, 65,3% a 100—299 Ft, és 24,7% a 300 Ft és ezen felüli összegű marasztalás. Megállapítható-e kimutatásból az is, hogy azóta a marasztalás összege százalékosan fokozatosan tolódik a 300 Ft-nál magasabb összegek felé. 1957-ben

[3] A családok többsége csak az ún. nagyobb beruházásokat tervezi meg, azt is nem egyszer rossz arányokban, a mindennapos kiadásokat nem. Nem ismerjük pontosan, hogy egy megfelelő korú gyermek eltartása általában vagy konkrétan mibe kerül. Figyelmet érdemelhetne ennek közgazdasági kidolgozása. Ha a tartásdíjat felhasználó személyt a kötelezett ráadásul gyűlöli is, ebben az indulatában még inkább feltételezi, hogy például volt felesége „az ő pénzét is magára költi".

[4] A családjognak sajátos, szigorú kogenciájából következik az, hogy egyezség a tartás iránt általában nem köthető a jogosult igényeinek megszorításával, szemben a Ptk. által szabályozott számos jogviszonnyal. L.: Benedek—Világhy: „A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban" (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1965. 234—241. oldal.)

100 Ft-on aluli marasztalás: 1,7%, 100—299 Ft: 45,6%, 300 Ft és ezen felüli összeg: 52,7%. Ugyanezek a %-ok 1962-ben: 0,4, továbbá 27,7, illetőleg 71,9. Felmerül az a kérdés, hogy ebben az új helyzetben reális-e még a R. által előírt mérce annak ellenére, hogy az eltartók keresetének emelkedése életszerűen magával hozza az eltartott körülményeinek szükségszerű általános javulását. Tehát a jobb körülmények között élő családok gyermekeikre többet költenek.

Az új helyzetnek felel meg a Legfelsőbb Bíróság 862. sz. kollégiumi állásfoglalása, amely a Csjt. 65. §-ában írt szükségletek kielégítéséből kiindulva megengedhetőnek tartja, hogy a szokásost kirívóan meghaladó magas keresetű (jövedelmű) kötelezettel szemben kivételesen el lehessen térni az általános mértéktől.[5] Kérdés, hogy milyen keresetet tarthatunk kirívóan magasnak? Nem véletlen, hogy a kollégiumi állásfoglalás konkrét összeg tekintetében példálózva sem foglal állást, hiszen éppen az eset összes körülményeinek vizsgálatát emeli ki fő szempontként. E körülmények között szerepe van például a tartást természetben nyújtó személy anyagi viszonyainak, a gyermek egészségi állapotának stb. Figyelembe kell venni azt is, hogy a gyermek szükségletei igen széles skálán elégíthetők ki.[6]

Probléma azonban, hogy a jogszabály, így a bírói gyakorlat sem méltányolja túlzottan a gyermek életkorából fakadó szükségletek növekedését, a mérce lényegében majdnem azonos az egy- és a 15 éves gyermeknél. Eltérés legfeljebb ott mutatkozik, hogy a gyermek saját keresményét (ösztöndíj stb.), mint tartáscsökkentő tényezőt a joggyakorlat nem szemléli a kötelezett keresetétől és a gyermek életkorából fakadó szükségletektől eltérően. Indokoltnak látszik azonban az is, hogy éppen olyan esetben, amikor kirívóan magas keresetű kötelezettel szemben ez okból kerülhet sor a tartásdíj mérséklésére, a gyermek életkorát kellően értékelni kell. Például 1200 Ft egy csecsemő eltartásához általában sok, 15 éves gyermeknél már nem biztos, hogy sok, egyetemista gyermekre már igen hamar elkölthető, különösen ha például diákszállóban nem helyezhető el, az egyetemi székhelyen albérletben fog lakni.

Az életkor jelentőségét a rendelet keretén belül annak „legalább" kifejezése alapján egyéb esetekben is méltányolni lehet, ettől eltérő más kérdés az, hogy a Legfelsőbb Bíróság XXIX. számú elvi döntése alapján a munkaképes gyermek javára megállapított tartásdíjnál már nem irányadó az R.[7]

ad b) A bírói gyakorlat azt mutatja, hogy a jogosultak eléggé ritkán élnek azzal a lehetőséggel, hogy 20%-nál magasabb összegű tartásdíjat pereljenek.[8] További jellemző vonása a R. hatályosulásának, hogy a „megegyezés" kifejezés alatt az érdekelt személyek általában a R.-nél kisebb összegben való tartásdíj megállapítását értik. Pedig a R.-nél lényegesen kisebb összegű tartásdíj elfogadásának törvényes köre a Legfelsőbb Bíróság VI. számú elvi döntésében írt eseteken túlmenően legfeljebb nagyfokú méltányosság lehet.[9] Az eddig említett körülmények alapján a gyermektartásdíj mértéke tekintetében háromféle álláspont merül fel.

Van olyan álláspont, hogy indokolt volna — esetleg a gyermek életkorát is méltányoló — abszolút mérce felállítása.

Másik álláspont szerint ma már elegendő volna, ha a Csjt. 65. §-a alapján, miként a többi tartási kötelemnél a gyermek tartásánál is pusztán a jogalkalmazóra, illetőleg az érdekeltekre lenne bízva a konkrét összeg megállapítása.

Végül harmadik álláspont szerint a R. szabályozására a jövőben is szükség van.

Annyi kétségtelen, hogy a gyermektartásdíj mértéke tekintetében nincs valamennyi szocialista országban egyöntetű szabályozás. A Szovjetunióban s az NDK-ban hozzánk hasonló százalékos mérték az irányadó, más szocialista országokban, így pl. az új csehszlovák vagy lengyel Csjt.-ben vagy azok alapján más jogszabályban nincs hasonló rendelkezés. E körülményekből is levonható az a következtetés, hogy a gyermektartásdíj, és általában *a tartásdíj mértékének százalékos megszabása nem törvényszerűsége a szocialista családjogoknak.*

Abszolút mérce felállítása egyáltalán nem volna helyes, bár a gyermek helyzetét nézve formálisan az egyenlőség látszatát kelthetné. Még jobban kiélezné azonban azt a különben is szükségszerűen meglevő méltánytalanságot, amely a kisebb és a nagyobb keresetű szülők anyagi terhe között van.[10] Lényegében nem is volna életszerű, hiszen a magas keresettel rendelkező szülők általában többet költenek gyermekükre,

---

[5] BH 1964. évi 12. sz.

[6] Vö. Csiki—Simor: „A családjogi tartási kötelezettség, gyermekelhelyezés" (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1962.) Véleményem szerint a magas összegű tartásdíj hasznos felhasználásának körébe tartozhat az is, ha a jogosult szülő a kisgyermeke ellátásához igen hasznos hűtőszekrényt, vagy a nagyobb gyermeke számára televíziót vásárol. Adott esetben a gyermek külföldi nyaraltatása is az indokolt szükségletek körébe vonható.

[7] BH 1965. évi 7. sz.

[8] Az is eléggé kevéssé ismert, hogy a bírói gyakorlat szerint az átlagkeresethez mi tartozik. A kötelezettek részéről viszont az váltja ki a nagyobb ellenállást, amikor a jogosult a kötelezett fixkeresetének átlagán felül a mellékjövedelmét stb. is figyelembe kéri venni a tartásdíj megállapításánál.

[9] Vö. Csiki—Simor: i. m. 104—106. old.

[10] A fix mérce alapján megállapított tartási kötelemnek természetszerűleg sajátos, de meg nem oldható fonákja van. Pl. 800 Ft keresettel rendelkező apa két gyermek tartására 320 Ft-ot fog fizetni. Ez a két gyermek számára nem elég, de anyagilag tönkre teszi az apát. 5000 Ft-os keresettel rendelkező apa 2000 Ft-ot fog fizetni, ez a két gyermeke számára magas életszintet jelent, de az apa is még mindig jó anyagi helyzetben marad. Ennek az ellentmondásnak a kiküszöbölése a kiskeresetű családok fokozottabb állami, társadalmi támogatása útján volna csak megoldható.

mint az igen szerény körülmények között élő eltartók.

A lényegében teljesen szabad összeg-megállapítással szemben pedig a fix, a százalékos mérce iránymutatása mellett szól az, hogy országosan egyöntetűvé teszi a bírói gyakorlatot. E perkategóriában a jövedelmek változása stb. okából igen nagy a mozgás, a tartásdíj leszállítási és felemelési igények gyakoriak. E jogszabály a mindennapos életben is közismertté vált, s megnyugtatóbb alapot ad a tartás önkéntes teljesítésének eseteire is. Ezért a R. fenntartása jelenleg még indokolt.

Szükség van azonban arra, hogy a bírói gyakorlat a R.-et az életviszonyok változásának megfelelő differenciáltsággal alkalmazza, amelyre a felsőhatár tekintetében az idézett 862. sz. kollégiumi állásfoglalás, az alsóhatár tekintetében a VI. számú elvi döntés ad iránymutatást.[11]

4. A gyermekek érdekeinek hatékonyabb védelmét kívánja szolgálni két, viszonylag újszerű eljárás: tartásdíj megállapítása a társadalmi bíróság által, s az alkoholista személy tartási kötelezettségének sajátos szabályozása. Ha a jog hatályosulásának mércéjén át vizsgáljuk e két eljárást, azt kell megállapítanunk, hogy mind az 1962. évi 18., mind pedig az 1962. évi 24. tvr. 9. § (1) bekezdése alapján indult eljárások száma igen alacsony. Ebből olyan következtetést lehet levonni, hogy ezeknek az eljárásoknak a megismertetésére nagyobb propagandát kellene kifejteni. A valóság azonban az, hogy mindkét jogszabálynak vannak olyan korlátai, amelyek a gyakorlati alkalmazását — szemben a rendes bírói eljárással — nehezítik, vagy esetleg lehetetlenné is teszik. A társadalmi bírósági eljárás értéke, hogy nevelőerőt fejt ki, s van bizonyos az üzem keretében ható preventív jellege: a családi kapcsolatok megszilárdítása érdekében. Eljárásának korlátja azonban az, hogy csupán együttélő családtagok esetében járhat el, helyesen. Tapasztalható viszont, hogy az együttélő házastársak között, vagy kibékülés, vagy éppen egyszerű erőszak hatására, a jogosult előbb-utóbb a végrehajtás megszüntetését fogja kérni, ha éppen nem már az eljárás során tesz ilyen nyilatkozatot. Vannak erre is példáink. A családi kapcsolat továbblazulásával az is előállhat, hogy a házastársak külön költöznek. Látszatra igen kedvező lehetősége mindkét eljárásnak, hogy a kötelezett keresetének magasabb százaléka erejéig alkalmazható végrehajtás. A valóságban azonban ezáltal nem elsősorban a gyermek jut magasabb tartásdíjhoz, hanem érintetlenül hagyja a munkabérből történő letiltás útján folyó végrehajtást más személyek javára. Kicsit kiélezve azt lehetne megállapítani, hogy e szabályozás elsősorban harmadik személyek érdekét védi... Valóban élő társadalmi probléma az, hogy az ivásra hajlamos emberek nagy százaléka a fizetés napján költi el keresete kisebb vagy esetleg nagyobb részét, s a családnak csak a már megcsonkított keresetet adja át. Ezekben az esetekben valamit segít a végrehajtás elvileg 50%-on túlmenő lehetősége. Az igazán kívánatos, de jogilag megoldhatatlan út az lenne, ha nem az ivásra hajlamos ember venné fel a keresetét, hanem a józanabb életű családtagja. E példa is utal rá, hogy e téren elsősorban társadalmi megoldásokat kell keresni. Az alkoholistákkal szemben alkalmazható rendelkezések — ellentétben a rendes bírói eljárással —, azzal a többlet bizonyítási teherrel is járnak, hogy nemcsak a tartási kötelezettség elmulasztását, hanem az iszákosság mértékét is bizonyítani kell, s ez elvitathatatlanul nem mindig könnyű. Anélkül, hogy most pálcát kellene az utóbbi jogszabály felett törnünk, ki kell hangsúlyoznunk, hogy a rendes peres eljárásban is érvényesíthető a tartásdíj együttélő, de a tartásról nem gondoskodó személlyel szemben, feltéve, hogy a tartásdíj követelés nem a hitelezők kijátszását szolgálja.[12]

Ezzel az utóbb említett félmondattal az egyik legérdekesebb, sokat vitatott problémához érkeztünk el: helyeselhető-e az, hogy az a szülő, aki családjától különköltözik, a végrehajtás indokoltan helyes rangsora következtében esetleg csupán tartási kötelezettségének fog eleget tenni, s egyéb követelést, marasztalást, munkabérének letiltása útján nem lehet vele szemben érvényesíteni. De az a hasonló családi állapotú szülő, aki családjával együttmarad, esetleg fizetése 50%-át más követelés kifizetésére kell, hogy fordítsa, s csak a megmaradt összegből tartja gyermekeit és saját magát. A megkülönböztetésnek egyedüli alapja az, hogy együttél-e, vagy külön él a családjától. A különélő kötelezett helyzete — e tekintetben — elvileg feltétlenül kedvezőbb. Idáig osztani is lehet Somló Klára—Pintér Jenő „A családvédelmi rendelkezések hiányosságai" című cikkükben elfoglalt álláspontját.[13] Kérdés azonban, hogy helyeselhető lenne-e olyan jogszabály, amely alapján a végrehajtás a szülővel szemben kizárólag azon az alapon lenne korlátozható, hogy ő gyermekeket tart el. Úgy tűnik, ez a jogi megoldás olyan

[11] Felmerül a következő eset megoldásának szükségessége: Az egyik szülő orvos, másodállással, magánpraxissal, jövedelme 10 000 Ft-ra tehető. A két gyermek nála van elhelyezve. A másik szülő tisztviselő: havi 1000 Ft tartásdíjat fizet 2500 Ft keresete alapján. Nem kétséges, hogy a megmaradó 1500 Ft megélhetését fedezi, de jövedelme igen szerénnyé válik, jóformán képtelen lesz már arra, hogy a tartásdíjon felül ajándékokat vegyen a gyermekének, s ezzel is ápolja a köztük levő kapcsolatot. Keresete nem olyan alacsony, hogy a VI. sz. elvi döntés alapján a fizetendő tartásdíj mérséklése indokolt lehetne, de világos, hogy szó sincs a szülők között egyenlő teherviselésről. Megfontolandó, hogy nem volna-e indokolt ilyen esetekben is a tartásdíj összegének mérséklése, amire a jogosult egyébként önként nem hajlandó. Várható, hogy a jövedelmek további emelkedésével és differenciálódásával hasonló helyzetek majd több esetben adódnak.

[12] Csiki—Simor: i. m. 40. old.

[13] Magyar Jog 1964. évi 8. sz.

helyzetet teremtene, amelyben a többgyermekes szülők „quasi" fizetésképtelenek lennének. A jelenlegitől eltérő jogi szabályozás hátránya lenne, hogy óriási különbség lehet kötelezett és kötelezett jövedelmi, anyagi viszonyai között. 6—7000 Ft-os keresetből is másként lehet kártérítést fizetni, és másként természetesen 1300—1400 Ft-ból. A családok állami megsegítésének más formáit indokolt választani, megélhetésük terheit ily módon nem volna helyes az állami vagy magánhitelezők egyéni számlájára áthárítani. Más kérdés, hogy adott esetekben a sokgyermekes családi állapot kártérítés összegét mérséklő tényező lehet, vagy legalábbis indokolt, hogy az eltartás terhei következtében nehéz helyzetben levő kötelezett harmadik személyekkel fennálló tartozására megfelelő részletfizetési kedvezményt kapjon.

Pro futuro jogi megoldást kívánna családszilárdító célok érdekében viszont egy más jellegű probléma. Számos tartásra jogosult személy nem ismeri pontosan a kötelezett jövedelmének napjainkban egyáltalán nem ritka változását. A munkahelyek általában azt a gyakorlatot folytatják, hogy munkavállalójuk keresetét csak hatósági megkeresésre közlik. „Magánszemélyeknek nem adhatunk felvilágosítást", hangzik a válasz. Ilyen esetben a jogosultak egy része nem, vagy esetleg csak nagyon hosszú idő múlva indít tartásdíj felemelése iránt keresetet. Esetleg alaptalanul fog perelni. Az egyik megoldás az lehetne, hogy ilyen esetekben a gyámhatóság vagy más erre feljogosított szerv intézzen a munkaadóhoz megkeresést. Másik megoldás az lehet, hogy a jogosult jogszabályi felhatalmazás alapján az alapítélet vagy más kellően bizonyító erejű okirat bemutatása ellenében közvetlenül kapjon tájékoztatást a munkaadótól. Ezek a megoldások egy-egy vállalatra vagy intézményre túlzott terhet nem rónának, viszont hozzátartoznának a gyermek anyagi érdekeinek jobb biztosításához.

5. Hatályos családjogunk a családjogi tartásra való érdemtelenséget csupán a házastársi tartás intézményén belül ismeri. A Legfelsőbb Bíróság analógia útján a szülő tartásra való érdemtelenségét is megállapíthatónak tartja, noha egyébként a gyakorlat ezt igen szigorú feltételek mellett alkalmazza.[14] A Legfelsőbb Bíróság XXIX. számú elvi döntésében eldöntötte azt a korábban vitatott problémát, hogy a továbbtanuló nagykorú gyermek elzárható-e a tartástól erkölcsileg súlyosan kifogásolható magatartása miatt.[15] A Legfelsőbb Bíróság idézett elvi döntésének érvelése szerint: „A nagykorú gyermektől fokozottabban elvárható, hogy a tartásdíjat fizető szülőjével szemben ne csak követelést támasszon, hanem a tartás alapjául szolgáló családi kapcsolatnak megfelelő magatartást tanúsítson, mert e tekintetben már van olyan belátása, amellyel magatartásának helyes vagy helytelen voltát és annak következményeit kellően értékelni tudja. A törvényen alapuló tartásra ezért nem méltó a főiskolai, egyetemi tanulmányait folytató munkaképes nagykorú gyermek, ha neki felróhatóan a tartásra kötelezett szülőjével vagy vele együttélő közeli hozzátartozójával szemben súlyosan kifogásolható magatartást tanúsít." Az elvi döntés, hasonlóan, mint a szülőtartásnál, e körben is kivételesen súlyos körülmények fennforgását tartja szükségesnek. „Gondosan vizsgálni kell azonban, hogy e magatartást milyen ok és körülmény váltotta ki, különösen azt, hogy nem a kötelezett magatartása idézte-e elő, végül, hogy az a gyermeknek a társadalmi felfogás szerint valóban súlyosan felróható-e." A Legfelsőbb Bíróság idézett állásfoglalásában az érdemtelenségre kifejezetten nem hivatkozik, de a hatályos családjogunk konstrukciójában ez az állásfoglalás quasi érdemtelenséget konstruál.[16] Az állásfoglalás logikai tengelye az, hogy ha a szülő—gyermek jogviszony másik alanya a szülő lehet érdemtelen a tartásra, akkor a nagykorú gyermek továbbtanulását is függővé lehet tenni az érdemesség bizonyos fokától. Ezzel ellentétes érv, hogy a szülő tartásra való érdemtelenségének fő esete, hogy maga sem nyújtott tartást, hibájából a gyermekének, a gyermek esetében viszont még fönnállhat a tartás viszonzásának szükségessége. A probléma élességét csökkenti az, hogy a munkaképes nagykorú gyermeknek a továbbtanulásra a szülő támogatása nélkül is egyre tágabb lehetőségei nyílnak. (Esti vagy levelező oktatás, társadalmi ösztöndíjak rendszere stb.).

6. A Csjt. a volt házastárs tartásánál elvileg minden időbeli korlátozás nélkül, akár a házasság felbontása után tíz vagy tizenöt év múlva is lehetőséget ad — egyéb törvényes feltételek beállta esetében — a házastársi tartás érvényesítésére. Bizonyos hosszú idő után a családi kapcsolat minden maradványa elenyészhet. Ezért figyelmet érdemel az új csehszlovák Csjt. szabályozása,[17] amely a házastársi tartási hozzájárulás fizetésének kötelezettségét fő tételként a házasság felbontása után legfeljebb öt évben

[14] P. Koll. 795/54. BH 1964. évi 12. sz.

[15] BH. 1965. évi 7. sz. Korábban ellentétes álláspontot foglalt el Csiki—Simor: i. m. 23. old.

[16] A Csjt. ellentétben a később megalkotott Ptkval nem tartalmazza a joggal való visszaélés intézményét. Pro futuro fölmerül annak a szükségessége, hogy a családjog is ne tartalmazzon-e hasonló rendelkezést. E probléma bővebb kibontása külön tanulmány tárgya lehetne. Hasonlóan elemzésre vár az a kérdés is, hogy a családjogban más jogágakkal szemben gyakran joghatást kiváltó szereppel bír a méltányosság, ennek kétségtelenül alapvetően erkölcsi jellege mellett kibontást igényel családjogon belül való elhelyezésének problémája.

[17] L. bővebben: az 1963. évi 94. sz. csehszlovák törvény a családról 92—93. §-ok. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény. 1964. évi 2. szám. Úgy vélem, nem véletlenül, lényegében hasonló megoldást választott az új lengyel Csjt. is. Vö. Nowakovski—Radwanski: Új lengyel családjogi törvény. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény 1966. évi 1. szám.

állapítja meg. E kötelezettség náluk csak kivétesen és fontos okból hosszabbítható meg.

E vonatkozásban feltétlenül instruktív a Legfelsőbb Bíróság XXVIII. sz. elvi döntése,[18] amely néhány tekintetben szigorítja a volt házastárs tartásának feltételeit. Az elvi döntésnek megfelelően, ha a volt házastárs a házassági életközösség megszűnése óta eltelt hosszabb idő alatt nyugellátást biztosító munkaviszonyt (szövetkezeti tagsági viszonyt) neki felróhatóan nem létesített, a tartására hibáján kívül rászorultnak nem tekinthető. Figyelembe rendeli venni az elvi döntés azt is, hogy nincs-e a volt házastársnak olyan tartásra kötelezhető rokona, akinek a háztartásában munkaerejét huzamosabb időn át hasznosította. Ez utóbbi pontnál véleményem szerint nem arról van szó, hogy a tartás rangsorában áll be változás, hanem tulajdonképpen munkabér igénye van a volt házastársnak egyenesági rokona háztartásában végzett tevékenységéért.

Végül figyelmet érdemel az a korlátozás is, hogy a kizárólag formálisan, az együttélés szándéka nélkül kötött házassági kötelékre házastársi tartási igényt alapozni nem lehet. Ebben az utóbbi esetben tulajdonképpen nem érdemtelenségről van szó, hiszen létre sem jött életközösséggel szemben nem lehet „vétkes" magatartást tanúsítani. Megítélésem szerint ez esetben quasi joggal való visszaélést jelent a házastársi tartás követelése.

A volt házastárs tartását megszorító szempontok mellett, véleményem szerint helyes lett volna, ha utal az elvi döntés egy további pontban a házastársi tartás átmeneti eseteinek helyes megítélésére is. Ugyanis a méltányosság szem előtt tartásával esetenként a házastársi tartás átmeneti folyósításának jelentős rendező ereje lehet a megcsonkult család életében. Gondolkozni lehet azon, hogy az erkölcsi normáknak teljesen megfelelő házastárs rászorultságát milyen mércével bíráljuk el. Két eléggé tipikus élethelyzet megoldásának indokoltsága is fölmerül. Az egyik esetben az anya egy vagy több kisgyermeket nevel, azoknak gondozását legalább hároméves koráig maga szeretné ellátni. Erre jogi lehetőséget ad az Mt. új szabályozása, amely ilyen esetekben az anya részére a fizetés nélküli szabadság megadását kötelezővé teszi. (1962. évi 26. tvr. 2. §.) Vajon a házasság megromlásában egyedül hibás másik házastárssal szemben nem lehetne-e — átmenetileg — házastársi tartásdíjat megállapítani? Egy másik, hasonló eset, amikor a házastárs „egy életet élt le" jóformán a házasság megromlásában döntően hibás másik házastárssal, s idősebb korában, megfelelő szakmai képzettség nélkül kellene új életet kezdenie. Például egy különben munkaképes ötvenéves nő nem tarthatna-e ilyen esetben legalább átmenetileg s legalább kiegészítő tartásra számot?[19]

7. Az életkor hosszabbodásával nő az öregek száma, akiknek a helyzete ma is számos társadalmi vita ütközőpontja.[20]

Milyen jelenségekkel találkozunk az öregek családi helyzetének elemzése során?

a) Mind tipikusabbá válik az öneltartás. Ezekben az esetekben is gond azonban az elaggott személy személyes ellátása, esetleg ápolása stb.

b) Erős az öregek házasodása, emelkedő tendenciát mutat a 60 éven felül kötött házasságok száma.

c) Állami intézmények gondoskodnak az öregekről. Van olyan nem mindenben helyeselhető tendencia, hogy néha jól kereső gyermekek is állami intézményben kívánnák elhelyezni öreg szüleiket.

d) A többgenerációs család az önkéntes szülőtartás egyik formája. A gyakorlatban előfordul azonban, hogy esetenként ezeknek az öregeknek mártírszerepük van, erejükön felül dolgoznak a háztartásban és a gyermekek ellátása során.

e) Eltartási szerződéseket kötnek, különösen városokban emelkedik a lakás ellenében kötött eltartási szerződések száma.

f) S végül: az öregek megélhetését pénzben adott szülőtartás fedezi.

A szülőtartási pereknek a száma igen alacsony, s érdekes jelenség, hogy a legtöbb esetben már elsőfokon jogerőre emelkednek a meghozott ítéletek.[21]

Tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy az elsőfokon rendszerint beálló jogerőnek csak egyik oka az, hogy a per során már a tartásra köteles gyermek is szégyenli magát. Gyakori, hogy eléggé alacsony a marasztalás összege. Még mindig sűrűn előfordul az 50—100 Ft összegű szülőtartásdíj. Vitatható az az időnként megnyilvánuló tendencia, hogy egyes ítéletek — eléggé függetlenül a kötelezettek anyagi körülményeitől — abszolút mérceként 500 Ft körül jelölik meg a szülők számára szükséges tartás minimu-

[18] BH 1965. évi 6. sz.

[19] A már említett csehszlovák szabályozás a házastársi tartási kötelezettség mértékét akként állapítja meg, hogy a két házastárs anyagi és kulturális színvonala elvileg azonos legyen. Nálunk a házastársi tartás intézménye nemcsak egyedül azért van „kiveszőfélben", mert konstrukciójában egészen más, mint a régi, a házasság vagyoni tartalmát kiemelő polgári szabályozás, hanem részben azért is, mert az említett és még hasonló átmeneti esetekben a jogosultak nem is tudják, hogy érvényesíthetnének követelést.

[20] Elég, ha példának talán az időnként fel-fel lángoló generációs vitákra gondolunk, vagy pl. a modern építőművészet kapcsán kialakult polémiákat nézzük, szeparálódjanak-e az öregek, vagy együtt maradjanak a fiatalokkal stb.

[21] E jelenségek mögött gyakran találkozhatunk az öregek szemérmességével, akik ezerszer inkább adnak, mintsem egyszer is kérnének. Jellemző, hogy a felperesi oldalon fellépő szülők egyrésze meg sem jelöl fix összeget, vagy a tárgyaláson, amikor már az alperesek is jelen vannak, nyilatkozik úgy, hogy a bíróságra bízza az összeg megállapítását. A védekező alperesek magatartására viszont jellemző, hogy gyakran egészen minimális tartás folyósítására hajlandók csupán.

mát. Szemben az állam által folyósított nyugdíj összegével, a családjogi tartás összege a kötelezettek teherbíró képességétől függ. A szülő megélhetése szempontjából nem közömbös számos olyan körülmény, mint például milyen az egészségi állapota, milyenek a szülő lakásviszonyai, saját házában lakik-e, magasabb lakbért fizet-e, vagy például az sem közömbös, hogy van-e gondozásra képes házastársa. (Természetesen szándékosan említettem gondozásra és nem eltartásra képes házastársat.)

Ilyen körülmények között tetszetősnek tűnik az új csehszlovák törvény szabályozása, amely a szülő „illő" eltartásáról rendelkezik. Nem lehet kétséges, hogy ez az illő tartás elvileg különbözik a létminimumot biztosító tartástól.[22]

A szülőt a tartási perben gyakran képviseli meghatalmazottként az a gyermeke, aki őt természetben tartja. Az ilyen esetekben a per tulajdonképpen a testvérek között folyik. Kívánatos az a gyakorlat, hogy a szülőtartási pereket elsősorban jogi felhatalmazásuk alapján az illetékes tanácsok szociálpolitikai csoportjai indítsák. De az esetek nagy többségében általában nem volna akadálya a pártfogó ügyvéd kirendelésének sem.

Problémaként vetődik fel a szülőtartási perekben, hogy miként kell értékelni a tartásra jogosult korábbi ajándékozásait, figyelemmel arra, hogy ezek a Ptk. 582. §-ában írt feltételek között visszakövetelhetők. Az öregekkel szemben a méltányosság messzemenő figyelembevétele szükséges. A tartásnak ilyen okból való megtagadására igen szűk körben kerülhet sor, arra is tekintettel, hogy a tartásra kötelezett későbbi tartásra való képtelensége is bekövetkezhet. Az ajándék visszakövetelésére e körön kívül még abban az esetben is szüksége lehet az elaggott szülőnek, ha például rendkívüli körülmények nehezítik meg a helyzetét, pl. súlyosan megbetegszik, lakóháza összeműléssel fenyeget stb.

Mi történjen akkor, ha a szülő megélhetése azért nincsen biztosítva, mert újabb házastársának eltartása is őt terheli. Pl. az új házastárs a házasság megkötése után elveszti korábbi, özvegyi nyugdíját. A tartást igénylő szülő egymaga meg tudna élni a kisösszegű — 500—600 Ft-os — nyugdíjból, de ketten arra már nem képesek. Kétségtelen, hogy ilyen esetben elsősorban a másik, az új házastársnak kötelessége saját vérszerinti gyermekeivel szemben igényelni tartást. Ha erre nem kerülhet sor, vizsgálni kell, hogy az új házastárs például nem fejt-e ki olyan háztartási, gondozói tevékenységet amelynek ellenértéke körülbelül eléri a házastársi tartást igénylő szülő által reá fordított, s így a perlő szülőnek szükséges megélhetéséhez tartozó összeget. A családjogban különben is gyakran alkalmazásra kerülő méltányosságnak itt ismét megfelelő szerepet kell adni, figyelemmel természetesen a szülőtartásra köteles személyek anyagi körülményeire is.

Végül: megtagadható-e a részeges szülőtől azon a címen a tartás, hogy úgyis italra fordítja? Ilyen esetekben a gondnokság alá helyezés szükségessége merül fel.

Összegezve: *A családjogi tartási kötelmek hatályos szabályozása, figyelemmel a Legfelsőbb Bíróság számos, analógiát is alkalmazó iránymutatására, ma megfelel a társadalmi igényeknek. Az életviszonyok további differenciálódásával azonban előreláthatóan föl fog merülni a családjogi tartás új törvényi szabályozásának szükségessége is.*

Csiki Ottó

[22] Csehszlovák Csjt. 87. § (1) bek. i. m. Fölmerülhet, hogy az említett törvény szabályozásában írt „illő" tartás kifejezés tartalma miben különbözik a felszabadulás előtt hatályos jogunk hasonló intézményétől? A felszabadulás előtt az illő tartás elsősorban a jogosult körülményeihez igazodott, s a tartás céljával paradox módon a kiemelkedő viszonyok között élő eltartott (pl. feleség) magasabb, a különben is nyomorgó eltartott alacsonyabb összeget kapott. Éppen ezért a csehszlovák családjognak általam helyeselt kifejezése abban az értelemben „illő tartás", hogy a kötelezett helyzetéhez, tőle mi várható, s a jogosult oldalán a társadalmi elvárhatóságnak megfelelően nem feltétlenül lesz azonos a létminimumot eredményező tartással.

Az üzemi balesetek szabályozása és a jogegység

1. Az üzemi balesetek szabályozása jelentősen különbözik a polgári jog hatálya alá tartozó balesetek szabályozásától. Felmerül a kérdés: milyen körben van *elvi* indoka az üzemi és a polgári jogi balesetek *eltérő* szabályozásának?

Az üzemi balesetek szabályozása a munkajogba tartozik. Ennek okait különösen *Nagy László* fejtette ki. Álláspontja szerint az üzemi baleset a munkaviszonyból folyó kötelezettségek megsértését jelenti, márpedig: *„A jogellenes magatartás folytán keletkező felelősségi viszony a megsértett alapviszony helyére lép." „A felelősségi viszonyok... osztják az alapviszonyok jellegét."*[1]

Az említett körülmény azonban csupán az üzemi balesetek szabályozásának *jogági helyét* határozza meg, de — egymagában — nem döntő a szabályozás *tartalma* tekintetében. Az üzemi

[1] Ld. Anyagi felelősség a munkaviszony keretében okozott károkért. Bp. 1964. 25. old. — *„Ha... a munkavaiszonyok* — írja a továbbiakban *Nagy László* — *nem tartoznak az áruviszonyok körébe, lehetetlen, hogy a megsértésük esetén helyükbe lépő felelősségi viszony... áruviszony jellegével bírjon."* (U. o.)

balesetek szabályozásának a munkajogba tartozása önmagában még nem tesz szükségessé a polgári jogtól minden tekintetben eltérő szabályozást.

A két szabályozás különbségeit csupán a szabályozás *tárgyai* között jelentkező különbségek indokolhatják. Ezért — a bevezetőben feltett kérdés szempontjából — az a körülmény a döntő, hogy miben különbözik az üzemi baleset mint társadalmi jelenség a polgári jogi balesettől mint társadalmi jelenségtől.

A munkajog és a polgári jog tárgyának alapvető különbsége az, hogy a szocialista társadalomban a munkaerő nem áru, a polgári jog tárgya viszont főként áruviszonyok. Ebből következik a két szabályozás elvi különbsége: *„... a munkajogviszonyban* — írja *Weltner Andor — a szolgáltatás és ellenszolgáltatás viszonyában az egyenértékűség elve nem érvényesül, a felek viszonyában pedig — a munka végzését illetően — a mellérendeltség elve helyébe az utasításnak való alárendeltség elve lép."*[2] Emellett kihat a munkajogi szabályozásra az a tény is, hogy a munkaviszonyban különös jelentősége van a viszony személyi oldalának.

Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni azt, hogy az üzemi baleset folytán *kártérítési* jogviszony jön létre a dolgozó és a munkáltató között.[3] Ezért — az adott esetben — nem szolgáltatásról és ellenszolgáltatásról, hanem kárról és kártérítésről van szó.[4] Továbbá: a kárviszonyban a munkáltató és a dolgozó nem fölé- és alárendeltségi, hanem mellérendeltségi viszonyban van egymással.[5] Végül: bár az üzemi balesetek szabályozásánál kétségtelenül a dolgozó személyisége áll előtérben (meg kell akadályozni az üzemi baleset bekövetkezését), a megtörtént üzemi balesetek kapcsán már a jogviszony vagyoni oldala válik a felelősség körében elsősorban jelentőssé (orvosolni kell a dolgozó vagyoni kárát).[6]

Ezért az üzemi és a polgári jogi balesetek különbségét nem elsősorban a munkajog és a polgári jog tárgyának korábban már említett különbségeiben találjuk meg, hanem más körülményekben, így főként abban, hogy a dolgozó az üzemi balesetet *a) munkaviszonyban, b) munkavégzés,* illetve azzal egy tekintet alá eső tevékenység során,[7] *c)* a munkaviszonyból folyó állandó és specifikus baleseti *veszélyhelyzetben* és *d)* — amint ezt *Eörsi Gyula* fejtette ki — egy *szervezett kollektíva* működése kapcsán szenvedi el.[8]

Ezek azok a tényezők, amelyek az üzemi baleseteknek a polgári jogi balesetektől eltérő szabályozását indokolhatják. Eltérő szabályozás azonban csak abban a körben látszik helyesnek, amelyben a kétféle balesetnek ezek a különbségei azt szükségessé teszik.

2. Az üzemi baleseteknek mint társadalmi jelenségnek az imént említett sajátosságai döntően a *felelősség feltételei* tekintetében indokolnak a polgári jogtól eltérő szabályozást. Ezen túlmenően azonban — úgy véljük — általában nem.

A munkaviszony fokozott kötelezettségeket ró a munkáltatóra a balesetelhárítás szempontjából. Fokozott jogvédelmet érdemel az, aki nem magántevékenysége, hanem a társadalom érdekében kifejtett munkája során szenved balesetet. A dolgozó fokozott védelmét teszi szükségessé az az állandó és specifikus baleseti veszélyhelyzet is, amely minden munkaviszonnyal és munkavégzéssel együtt jár. Végül — amint erre *Eörsi Gyula* rámutatott — a szervezett kollektívákat eleve fokozott felelősség terheli.[8] Így mindegyik különbség az Mt. 123/A. §-ának a felelősséget objektív felelősségként szabályozó megoldását támasztja alá. Az új jogszabály ezzel kellően juttatja érvényre a maga körében az ember védelmének jogrendszeri alapelvét, helyesen tükrözi a felelősségnek a szocialista jogrendszerekre jellemző szigorítását. Ezért az Mt. 123/A. §-a kétségtelenül újabb jogalkotásunk egyik kiemelkedő vívmánya.

A fenti okokból elvi alapokon nyugszik a két jogág szabályozásának az a különbsége, hogy míg a polgári jogban a kártérítési felelősség főszabályként szubjektív és csak kivételesen — a fokozott veszéllyel járó tevékenységgel okozott károk körében — objektív, addig a munkajogban, az üzemi balesetek körében, a főszabály — fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatása nélkül is — az objektív felelősség és csupán kivétel a felelősség szubjektív formája.[9]

---

[2] *Weltner Andor:* Magyar munkajog. I. köt. 1960. 14. old.

[3] A kártérítési viszony — írja *Eörsi Gyula* — természetesen nem áruviszony *„... mégis a viszony rokonságot mutat az árucserével: az egyenérték döntő szerephez jut. A teljes reparáció elve a kártérítés vonatkozásában azt jelenti, hogy a polgári jogi vagyoni felelősség mércéje az egyenérték, vagyis az áruviszony mércéje."* (A jogi felelősség alapproblémái, a polgári jogi felelősség. Bp. 1961. 421. old.)

[4] A szocialista elosztási rend a munka szerinti elosztás elvén alapszik. A munka és a munkabér értékviszonyát nem az egyenértékűség elve határozza meg. Az üzemi baleseti kártérítésnek viszont egyenértékűnek kell lennie a kárral, így — a megfelelő esetben — a keresetveszteséggel. Ennélfogva a munkabér összegét és a munkabérveszteség címén járó kártérítés összegét eltérő elvek határozzák meg.

[5] Más kérdés az, hogy a dolgozó függősége általában a kárviszony alatt is fennáll. (Kivéve, ha az üzemi baleset után megszűnik a munkaviszonya.)

[6] Az elsődleges cél — természetesen — az, hogy az üzemi balesetet szenvedett dolgozó nyerje vissza egészségét és váljék ismét munkájában, magánéletében egyaránt teljesértékű emberré. Ennek megvalósulását azonban nem elsősorban a munkajogi felelősségi szabályok biztosítják.

[7] Ennek a ténynek a jelentőségéről ld. pl. *Zsembery István:* Kártérítési jogunk néhány vitás kérdése. (MJ. 1965. évf., 12. sz., 550. old.)

[8] *Eörsi Gyula:* i. m. 383. old.

[9] A magánmunkáltatók felelősségének egyes eseteiben. (2/1964. IV. 3. Mü. M. sz. rendelet 13. §-a.)

Az üzemi és a polgári jogi baleseti felelősség különbségei közé tartozik az is, hogy a Ptk. kártérítési szabályai — egyes kivételektől eltekintve — általában *diszpozitívak.* Az üzemi baleseti felelősség szabályai

Ezzel szemben — úgy véljük — az üzemi balesetek említett sajátosságai nem indokolják az üzemi és a polgári jogi balesetek eltérő szabályozását különösen pl. a *kártérítés módja* és *mértéke* tekintetében.

A munkajogban — feltéve, hogy a munkáltató van a károkozó pozíciójában — éppúgy a *teljes reparáció* elvének[10] kell érvényesülnie, mint a polgári jogban: meg kell téríteni a károsult dolgozó teljes vagyoni kárát. A teljes reparáció elvéből pedig mindkét jogág hatálya alá tartozó balesetek kapcsán egyaránt az következik, hogy a károsult nem kerülhet a kártérítés folytán sem a baleset előttinél hátrányosabb,[11] sem előnyösebb helyzetbe. Így az üzemi balesetet szenvedett dolgozó fokozott védelme sem eredményezheti pl. azt, hogy az üzemi baleseti kártérítés meghaladja a dolgozó tényleges kárát.

Itt említjük meg a *nem-vagyoni kár* megtérítésének kérdését.[12] Nem vizsgálva azt, hogy helyes-e, ha a jog reparálja a nem-vagyoni kárt,[13] úgy gondoljuk, hogy ebből a szempontból sem lehet különbséget tenni a kétféle baleset között. Azt a jogpolitikai kérdést, hogy reparálja-e a jog a balesetet szenvedett személy nem-vagyoni kárát is, mindkét jogágban *egyöntetűen* kell elbírálni.[14]

3. Hatályos jogunkban, úgy véljük, van néhány olyan különbség a munkajog és a polgári jog hatálya alá tartozó balesetek szabályozása között, amelynek *nincs elvi indoka.* Ilyenek pl. a következők:

a) A munkáltatót csak akkor terheli az Mt. 123/A. §-án alapuló felelősség, ha a dolgozó vagyoni kárral járó *„sérelmet"* szenved. Ezzel szemben a polgári jogban a *pusztán dologi kárral* járó baleset is létrehozza a felelősséget.[15]

Érthető, hogy munkajogunk elsősorban a sérelmet szenvedett dolgozót kívánta fokozott védelemben részesíteni. A prevenció és a reparáció szempontjait azonban nem érintheti az a körülmény, hogy a személysérülés — esetleg egy szerencsés véletlen folytán — elmaradt.

A hatályos szabályozás arra az eredményre vezet, hogy ha a dolgozó munka közben pl. keresetveszteséggel nem járó kézsérülést szenved, de eltörik a karórája, sérülése megnyitja az Mt. 123/A. §-án alapuló kártérítési igényét említett dologi kára tekintetében, ha viszont a dolgozó súlyos baleseti veszélyhelyzetben nem szenved sérelmet, hanem csupán dologi kárt, a munkáltató üzemi baleseti kártérítési felelőssége nem áll be. Ez a megoldás következetlennek látszik.

Különösen visszás a helyzet akkor, ha *ugyanazon* baleset kapcsán az egyik dolgozó sérelmet *és* vagyoni kárt, a másik ellenben sérelem nélkül *puszta* vagyoni kárt szenved. Ilyenkor a munkáltató ugyanazon baleset kapcsán az egyik károsult dolgozóval szemben felelős az Mt. 123/A. §-a alapján, a másikkal szemben nem.

Úgy véljük, hogy a személysérülés veszélyére tekintettel a munkáltató objektív felelőssége a pusztán dologi kárral járó üzemi baleset esetén is indokolt lenne.

b) A 2/1964. (IV. 3.) Mü. M. sz. rendelet (a továbbiakban: R.) 1. §-a értelmében az üzemi balesettel kapcsolatos kárt a 2.—12. §-okban foglalt szabályok szerint kell megtéríteni. Az R. kizárólag *pénzbeli* kártérítést ismer. Minthogy az R. a kártérítés módja és mértéke tekintetében a teljesség igényével lép fel, úgy tűnik, hogy üzemi baleset esetén a reparáció egyetlen módja — a kártérítésnek a polgári jogban ismert három módjával szemben — a pénzbeli kártérítés.[16]

Ez a különbség a két jogág között gyakorlatilag nem különösebben jelentős, azonban elvi szempontból nem látszik indokoltnak.

c) Az üzemi balesettel okozott dologi kár *összegének* kiszámítása szempontjából az R. 5. §-a értelmében *„a kártérítés megállapításának időpontjában érvényes fogyasztói ár"* irányadó. A Ptk. 359. §-ából elvileg nem ez, hanem — főszabályként — az következik, hogy a kár összegének megállapításánál a *károkozáskori* értékből kell kiindulni.[17]

Úgy véljük, hogy a kár összege szempontjából irányadó időpont tekintetében azonos szabályoknak kellene érvényesülniük mindkét jogágban.

Az R. megoldása egyébként számos dogmatikai kérdést vet fel. Így elválik egymástól a kár-

---

viszont kivétel nélkül *kogensek.* Ezért a munkáltató pl. a dologban keletkezett károk tekintetében sem zárhatja ki és nem is korlátozhatja felelősségét, ellentétben pl. a Ptk. 345. §-ának (1) bekezdésével. Az Mt. 123/A. §-án alapuló felelősség ebből a szempontból is szigorúbb a polgári jogi kártérítési felelősségnél.

[10] A polgári jogban a Ptk. 339. §-ának (2) bekezdése jelent kivételt a teljes reparáció elve alól. — Egyetértünk *Asztalos Lászlóval* abban, hogy *„... a felelősségi kártérítésnél a méltányosság nem a felelősséget mérséklő, hanem a reparációt mérséklő tényező..."* (A polgári jogi felelősség és a szankciós reparáció. JK. 1964. évf., 9. sz., 491. old.)

[11] A teljes reparáció elvével ellentétben pl. az új csehszlovák Ptk. és az üzemi balesetekre vonatkozó csehszlovák jogszabályok bizonyos körben megszabják a baleseti kártérítés összegének felső határát. (Ld. *Révai Tibor:* Az új csehszlovák polgári törvénykönyv jellegzetes vonásai. KJC. 1964. évf., 4. sz.)

[12] Hatályos jogunktól eltérően több szocialista jogrendszer ismeri a nem-vagyoni kár megtérítését. Így pl. a lengyel Ptk. 445. §-a, a csehszlovák Ptk. 444. §-a.

A fájdalomdíjról a csehszlovák Ptk.-ban ld. *Révai Tibor:* i. m. 598. old.

[13] Ld. erről a kérdésről pl. *Eörsi Gyula:* i. m. 284—285. old.

[14] Nem foglalkozunk azzal, hogy a felelősség feltételein, valamint a kártérítés módjának és mértékének szabályozásán kívül egyéb körben indokolt-e a kétféle baleset eltérő szabályozása.

[15] A felelősség jogszerű kizárásának esetét kivéve.

[16] Úgy véljük, hogy az R. 1. §-a kizárja annak lehetőségét, hogy üzemi baleset esetén a dologi kár megtérítése a polgári jog megfelelő szabályainak közvetett analógia útján történő alkalmazásával pl. természetben történjék.

[17] A Ptk.-nak a 359. §-hoz fűzött indokolása szerint bár „... az ítélethozatalkori érték megállapítása nem kifejezetten ellentétes a javaslattal", mégis a károkozáskori érték figyelembevétele áll leginkább összhangban — többek között — a Ptk. 359. §-ának (2) bekezdésével. (Indokolás 286. old.)

térítés esedékességének időpontja és a kár összegének kiszámítása szempontjából irányadó időpont. Ennélfogva a kártérítés a károsodáskor esedékes, de olyan (esetleg magasabb vagy alacsonyabb) összegben, amely egy későbbi — a kártérítés megállapításakor érvényes — fogyasztói árnak felel meg.

Üzemi és polgári jogi baleset esetén a fogyasztói árváltozás ellentétesen hat. Üzemi baleset esetén a fogyasztói ár emelkedése a károsultra nézve előnyös, a kárért felelősre nézve hátrányos, a fogyasztói ár leszállítása viszont a károsultra nézve hátrányos, a kárért felelősre nézve előnyös. Polgári jogi baleset esetén a helyzet fordított.[18] Ez a különbség sem indokolt.

d) Az R. 5. §-ának (4) bekezdése értelmében: *„Ha a dologban okozott kár az érték csökkenése nélkül kijavítható, kártérítésként a javítási költséget kell megállapítani."* Ebből a szabályból a contrario az következik, hogy ha nem lehet értékcsökkenés nélkül kijavítani a kárt, a kártérítés összege — a residuum kiadása ellenében — a fogyasztói ár.

A polgári jogban nem ez a szabály. A Ptk. 358. §-ának (1) bekezdéséből — amint erre a Legfelsőbb Bíróság 3948. sz. törvényességi határozatában[19] rámutatott — az következik, hogy *„... a kártérítés összegének megállapításánál a javítás költségein kívül a károsult javára kell figyelembe venni azt az értékcsökkenést, ami a károkozás folytán a dologban a javítás mellett is sokszor bekövetkezik ..."* Ehhez képest a polgári jogban — ha a kijavítás értékcsökkenéssel jár — a kártérítés összege nem a dolog teljes fogyasztói árával, hanem a javítási költséggel plusz az értékcsökkenés összegével azonos, a károsultnak pedig meg kell tartania az értékcsökkent dolgot.

Üzemi baleset esetén tehát a károsult *nem* köteles, polgári jogi baleset esetén viszont *köteles* elfogadni az értékcsökkenéssel járó javítás költségét mint teljes kártérítést. Ez a különbség sem indokolt.

Úgy véljük, hogy adott esetben a munkajog megoldása a fejlettebb. Az értékcsökkenés megtérítése ellenére is csorbát szenved a teljes reparáció elve, ha a károsultnak meg kell tartania egy csak értékcsökkenéssel kijavítható dolgot. Ezért ezt a különbséget a munkajogihoz hasonló polgári jogi megoldással lenne helyes megszüntetni.

e) Az R. 9. §-ának (1) bekezdése értelmében, ha a balesetet szenvedett dolgozó utóbb szakképzettséget (magasabb szakképzettséget) szerez, az ennek *„... eredményeként jelentkező jövedelemnövekedést ... a képzettség megszerzését követő egy év elteltéig figyelmen kívül kell hagyni."* A polgári jog hatálya alá tartozó balesetek tekintetében nincs hasonló szabály. Vajon indokolt-e ez a különbség?

A balesetet szenvedett személy — kárenyhítési kötelezettsége folytán — mindkét jogág körében köteles az elvárhatóság keretei között szakképzettség (magasabb képzettség) megszerzésével is csökkenteni későbbi keresetvesztését. A továbbiakban a polgári jog megoldása, úgy véljük, a következő:

A szakképzettség megszerzése költségekkel jár. Ezek a balesetért felelős személyt terhelik. A felmerülő költségek összege gyakran nem bizonyítható pontosan. Ilyenkor ezen a címen általános kártérítésnek van helye. A polgári jog kizárólag a vagyoni kárt reparálja. A szakképzettség megszerzésére fordított erőfeszítés, a magánélet, a pihenés korlátozása „nem-vagyoni kár". Ennek megtérítését a polgári jog nem teszi lehetővé.

Ezzel szemben a munkajogban a figyelmen kívül hagyott egy évi jövedelemnövekedés nyilvánvalóan nem azonos a dolgozónak a szakképzettség megszerzésével kapcsolatos költségeivel. Általában meghaladja az ezen a címen nyújtható általános kártérítés összegét. Márpedig az egy évi jövedelemnövekedés figyelmen kívül hagyását aligha lehet dogmatikailag másként indokolni, mint úgy, hogy az a szakképzettség megszerzése kapcsán felmerülő többletköltségek címén nyújtott általános kártérítés. Az egy évi jövedelemnövekedés figyelmen kívül hagyásával tehát — általában — egy többlet adódik a balesetet szenvedett dolgozó javára, amely vagy a tényleges vagyoni káron *felül* nyújtott „reparáció", vagy a szakképzettség megszerzésére fordított erőfeszítésre tekintettel nyújtott *„nem-vagyoni kártérítés"*, vagy a szakképzettség megszerzésének ösztönzése és jutalmazása az üzemi balesetért felelős munkáltató terhére.

Dogmatikailag egyik változat sem látszik helyesnek. A káron felüli „reparáció" a károszerzés tilalmába ütközik. A szakképzettség megszerzésére fordított erőfeszítések miatt nyújtott „nem-vagyoni kártérítés" ellentétes jogrendszerünknek a nem-vagyoni kár tekintetében elfoglalt álláspontjával. Továbbá: ebben a kérdésben nem indokolt az eltérés a két jogág között. Végül: bármennyire kívánatos társadalmi és egyéni szempontból egyaránt a szakképzettség (magasabb képzettség) megszerzése, felelősségi szempontból kifogásolhatónak tűnik az, ha a jog erre úgy ösztönöz, hogy a balesetért felelős munkáltatót felelősségi szankció keretében a dolgozó tényleges kárát meghaladó „kártérítéssel" sújtja.[20]

[18] A kamat tekintetében is probléma merül fel. A kamat az esedékességtől, vagyis a károkozástól jár. De vajon milyen összeg után? Helyes-e az a megoldás, hogy az üzemi balesetet szenvedett dolgozót a fogyasztói ár időközi emelkedése esetén a károsodás időpontjától kezdve a magasabb fogyasztói ár után illeti meg kamat (tehát arra az időre is, amikor még az alacsonyabb fogyasztói ár volt érvényben), a fogyasztói ár leszállítása esetén viszont arra az időre is az alacsonyabb ár után illeti meg kamat, amikor még a magasabb fogyasztói ár volt érvényben?

[19] BH. 1964. évf., 4. sz.

[20] Ez a megoldás — valójában — nem a felelősség, hanem a biztosítás körébe tartozik.

Ezért a munkajog itt tárgyalt megoldását dogmatikai szempontból vitathatónak, a munkajog és a polgári jog e különbségét pedig indokolatlannak tartjuk.[21] Úgy véljük, hogy ha a balesetet szenvedett személy szakképzettséget szerez, akkor — mind a munkajogban, mind a polgári jogban — az ezzel kapcsolatos költségeit kellene kimunkálni és ennek megtérítésére kellene (esetleg általános kártérítés formájában) a kárért felelős személyt kötelezni, az átlagos szakképzettség megszerzése eredményeként jelentkező jövedelemnövekedést viszont teljes egészében kártérítést csökkentő tényezőként kellene figyelembe venni.

f) Amint ezt a Legfelsőbb Bíróság 854.[22] és 891.[23] sz. polgári kollégiumi állásfoglalásai kifejezésre juttatják, eltérő szabályok érvényesülnek az üzemi és a polgári jogi balesetek kapcsán abban a tekintetben, hogy hogyan kell kiszámítani kármegosztás esetén a *keresetveszteség* címén járó kártérítés (járadék) összegét, ha a károsult *társadalombiztosítási nyugellátáson kívüli egyéb társadalombiztosítási szolgáltatásban*[24] részesül.[25]

Éspedig: üzemi baleset esetén *az átlagkeresetből kell levonni az említett társadalombiztosítási szolgáltatást és a különbözetet kell a kármegosztás arányában megosztani;* polgári jogi baleset esetén viszont *az elvesztett átlagkeresetet kell a kármegosztás arányában megosztani és a különbözetből kell levonni az említett társadalombiztosítási szolgáltatást.*

Az eltérő számítási mód folytán előállhat az a helyzet, hogy egyébként hasonló tényállás és azonos kármegosztási arány mellett az üzemi balesetet szenvedett dolgozó kártérítésben részesül, a polgári jog hatálya alá eső balesetet szenvedett személy kártérítési igényét viszont teljesen el kell utasítani.

Pl. 75%-os táppénz és a károsultra nézve előnyösebb 75—25%-os kármegosztás mellett polgári jogi baleset esetén a megoldás a teljes elutasítás, üzemi baleset esetén viszont a dolgozó kártérítést kap: megilleti az átlagkeresete 25%-ának 75%-a.

Ez a különbség elvi szempontokkal nem indokolható. Sérti az igazságérzetet. Úgy véljük, hogy ezt a különbséget a károsultra nézve kedvezőbb számítási módnak a polgári jogi balesetekre történő kiterjesztésével kellene megszüntetni.[26]

A fenti példák megemlítésével nem törekedtünk teljességre. Így nem vizsgáltuk pl. azt, hogy az elévülés vagy a Ptk. 280. §-a (3) bekezdésének második fordulata tekintetében vannak-e indokolatlan különbségek a két szabályozás között.[27]

4. Míg a munkajogi és a polgári jogi szabályozás elvi szempontból indokolt különbségei — természetesen — nem érintik a jogrendszer egységét, ellenkezőleg: a jogrendszer dialektikus egysége éppen ezekben a különbségekben valósul meg teljesen, addig az elvi szempontból nem indokolt különbségek[28] csorbítják a jogrendszer egységét, sértik az egyenlő elbírálás elvét, a jogpolitikai szempontokat és a dolgozók igazságérzetét.

---

[21] A kifejezetteknél fogva nem értünk egyet *Nagy László* következő megállapításával: Helyes, hogy „*... a károsult azokban az esetekben, amikor azért emelkedik a keresete, mert magasabb képesítést, új képzettséget stb. szerzett, bizonyos ideig kapja meg a kártérítést is. Ez az időtartam eltérő lehetne az új ismeretek megszerzésére fordított erőfeszítéstől függően. Nem lehet azonban hosszabb, mint az ismeretek, a képesítés megszerzésére fordított időtartam.*" (I. m. 507. old.)

Reparációs szempontból nem látjuk indokát annak, hogy a jövedelemnövekedés figyelmen kívül hagyásának időtartamát a képesítés megszerzésére fordított idő határozza meg. A kártérítés mértéke pedig — úgy véljük — nem függhet az új ismeretek megszerzésére fordított erőfeszítésektől sem („nem-vagyoni kártérítés").

[22] BH. 1964. évf., 6. sz.

[23] BH. 1965. évf., 8. sz.

[24] Pl. táppénzben.

[25] A Legfelsőbb Bíróság 891. sz. polgári kollégiumi állásfoglalása kizárólag üzemi balesetre vonatkozik. A 854. sz. állásfoglalás a polgári jogi balesetek tekintetében a 891. sz. állásfoglalás után is változatlanul irányadó.

[26] Ehhez — többek között — a társadalombiztosítási jogszabályok megfelelő módosítására, így a társadalombiztosítási szerv törvényi engedményének teljes megszüntetésére lenne szükség.

[27] Úgy véljük, csak *látszólagos* eltérés a két jogág szabályozása között az, hogy az R. 11. §-ának *c)* pontja nem tartalmazza azt a megszorítást, mint a Ptké. 58. §-ának (1) bekezdése, hogy ti. kizárólag „a balesetből eredő *jelentős* testi fogyatkozás" ellenére kifejtett rendkívüli munkateljesítménnyel elért kereset nem csökkenti a kártérítést. Tény ugyanis, hogy az R. 2. §-ának (1) bekezdése szintén tartalmazza ezt a megszorítást. Ezért, bár az R. szövegében — ezek szerint — van egy ellentmondás, az R. e két rendelkezését egybevetve úgy gondoljuk, hogy a munkajog megoldása ebben a kérdésben azonos a polgári jogéval. (Az ellenkező álláspont mellett ebben a kérdésben is egy indokolatlan különbség lenne a két jogág között.)

Nézetünk szerint egyébként az említett megszorítás egyik jogágban sem helyes. De lege ferenda úgy véljük, hogy a *nem jelentős* baleseti eredetű testi fogyatkozás mellett kifejtett rendkívüli munkateljesítménnyel elért kereset is a dolgozót illeti és nem vehető figyelembe a kárért felelős személy javára. Az ellenkező megoldás, a maga körében, megszünteti az egyéni érdekeltséget a munkateljesítmény rendkívüli növelése tekintetében. Ezért társadalmi szempontból is helytelennek látszik.

Pl.: A baleseti sérült munkaképességcsökkenése csupán 25%. A baleset előtt teljesítménybérben elért átlagkeresete 1800 Ft volt. A baleset után rendkívüli munkateljesítménnyel 2000 Ft átlagkeresetet ér el, tehát 650 Ft-tal többet, mint amennyi a munkaképességcsökkenése fokának megfelel. Baleseti eredetű testi fogyatkozása nem jelentős. A hatályos szabályozás értelmében nem illeti meg baleseti járadék. De lege ferenda az látszanék helyesnek, ha a baleseti sérült havi 450 Ft baleseti járadékban részesülne.

Megemlítjük, hogy *Eörsi Gyula* is megszorítás nélkül állapítja meg azt, hogy a rendkívüli munkateljesítménnyel szerzett jövedelem nem csökkentheti a baleseti járadékigényt. (I. m. 433. old.)

[28] Kétségtelen, hogy az egyes jogágak eltérő fejlettségi foka is — alig elkerülhető módon — elvi szempontból nem indokolt különbségeket idézhet elő az egyes szabályozások között.

Ezért, úgy véljük, a jogalkotás során a nem indokolt különbségek kiküszöbölésére, illetve elkerülésére kellene törekedni.[29]

Jogfejlődésünk mai szakaszát új jogágazatok önállósodása jellemzi. Ilyen körülmények között azonban az indokolatlan tartalmi eltérések mellőzése éppoly fontos követelmény, mint az új jogágak indokolt tartalmi emancipációja.[30]

[29] Az elvi szempontból nem indokolt különbségek megszüntetését egyébként — amint erre a fentiek során utaltunk — több esetben nem a polgári jogi, hanem a munkajogi szabályozás átvétele útján képzeljük el.

[30] *„... a munkajog egész eddigi fejlődése — írja Waclaw Szubert — egyben a civilisztika hatása alóli fokozatos emancipáció folyamata is volt." (Waclaw Szubert:* A lengyel munkajog kodifikációjának kérdései. KJC. 1963. évf., 2. sz., 219. old.)

Ez valóban így van. Úgy gondoljuk azonban, hogy a helyes és szükséges jogágazati, valamint tartalmi emancipáció nem eredményezhet indokolatlan és ezért a jogrendszer egysége szempontjából nem kívánatos különbségeket a két szabályozás között.

Solt Kornél

Az állami fegyelem és a kötelmi felelősség

A szocialista állam funkciói közül egyre nagyobb jelentőséget nyer a gazdaság-szervezési, irányítási és ellenőrzési tevékenység. Ennek alapja a termelőeszközök társadalmi tulajdona, eszköze és módszere a népgazdasági terv, valamint a vállalatok önelszámolása és beszámoltatása.

E funkciók gyakorlása során az állam meghatározó szerepet tölt be a gazdasági szervezetek működésében azáltal, hogy a tervfeladatot megállapítja, az ennek teljesítéséhez szükséges eszközöket biztosítja és nem utolsó sorban azáltal, hogy a vállalati tevékenység kereteit paranccsal vagy a befolyásolás különböző módszereivel megszabja. Ehhez képest a gazdaságot irányító állami szabályozás lényegében vagy imperatív vagy diszpozitív jellegű.

A vállalat tevékenységét kényszerítően meghatározó szabályozás és a gazdasági befolyásolás módszereinek helyes irányban és arányban történő alkalmazása alapvetően determinálja a szocialista gazdálkodás eredményeit.

A KGST-országokban jelenleg is folyó vizsgálatok eredményei és a kiadott tanulmányok egyöntetűen rámutatnak arra, hogy az állami szabályozás imperatív módszerei túlsúlyba kerültek a gazdasági befolyásolás módszereivel szemben. Ez a tény, érdekes módon, még olyan közgazdászok körében is elméleti zavart kelt, akik mélyrehatóan elemzik és helyes elvek alapján közelítik meg a problémát.[1] Az állami akarat közvetlen és közvetett parancs formájában való megnyilvánulása a gazdaságirányítás egymástól elválaszthatatlan módszere, amelyek egymást váltják, illetve kiegészítik.

A termelés társadalmi méretű szervezése során az irányítás módszereinek e kettős arculata rányomja bélyegét a vetületeként jelentkező jogi kérdések megoldására is. A szabályozásra váró kérdésekre történő válaszadást, illetve azok megoldásával kapcsolatos problémákat kétségtelenül növeli az a Bratusz—Alekszejev által említett körülmény, hogy a népgazdasági irányítás jogi kérdéseinek jelentősége és tudományos feldolgozásuk színvonala között aránytalanság mutatkozik, amelynek egyik alapvető oka a gazdasági viszonyok szabályozása jelentőségének lebecsülésében rejlik.[2]

A termelő szervezetek tevékenységi körét, működését, azok vezetőinek jogállását, jogait és kötelezettségeit a jogszabályok, illetve az alapító határozat vagy okirat részletesen meghatározza. A termelő szervezeteket irányító felügyeleti szervek vonatkozásában azonban ilyen jellegű szabályozást csak elvétve, kivételként találunk, az is túlnyomóan negatív jellegű, általános előírásokat tartalmaz (pl. a törvényesség megtartása). A szabályozás hiányai egyrészt az említett gazdasági módszerek közötti kapcsolatok és alkalmazási arányok torzítására vezetnek, másrészt nem (vagy csak alig) korlátozzák a felügyeleti és az irányító szervek beavatkozását a vállalat életébe. Ez azt a visszás eredményt szüli, hogy az önelszámolás és a vállalat egyszemélyi felelős vezetésének elve gyakran nem érvényesülhet, mert a felettes szervek ún. sorolásokat hajtanak végre, vagy egyéb módon befolyásolják a vállalat termelési programját.

A felettes szervek ilyen jellegű intézkedései közvetlenül éreztetik hatásukat a termelő szervezetek munkájában. Mivel az állami vállalatok széleskörű és egyre bővülő kooperáció keretében fejtik ki tevékenységüket, a felső szintű beavatkozás — továbbgyűrűzve — az alárendelt vállalat és a vele szerződő, illetőleg jogviszonyban álló szervezetek kötelmi kapcsolatára is kihat.

I.

Elöljáróban a téma keretei várnak tisztázásra, tehát a „felettes szerv" és az „intézkedés"

[1] Így például A. M. Birman, aki a gazdasági ösztönzést az irányítás „gazdasági módszerének" nevezi, az állami utasítások „adminisztratív módszerével" szemben, elfeledve, hogy a gazdasági ösztönzés és a közvetlen állami parancs a gazdaságirányítási tevékenységnek két oldala.

[2] A népgazdasági irányítás jogi kérdéseinek kidolgozásáról c. tanulmány. (Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, Magyar Jogász Szövetség, Budapest 1964/3. 379. és 380. old.)

körének és jellegének meghatározása, valamint az intézkedés kötelező erejének vizsgálata.

1. A szocialista gazdasági struktúra alá- és fölérendeltségi viszonyaiban az állami vállalatok felettese vagy közvetlenül a felügyeletet ellátó szerv (pl. minisztérium, főhatóság, tanács vb.) vagy ezen kívül még a vállalat és a felügyeleti szerv közé iktatott középfokú irányító szerv (Főigazgatóság, igazgatóság, tröszt, központ stb.). A középfokú irányító szervek általában önálló elszámolás rendszerében, a felügyeleti szervek pedig költségvetési előirányzat alapján működnek.

Az alárendelt szervek gazdasági és jogi kapcsolataiban bekövetkezett hatást tekintve csaknem közömbös, hogy az intézkedés a felügyeleti vagy a középfokú irányító szervtől származik. Ezért a továbbiakban a megkülönböztetést nélkülöző *felettes szerv* megjelölésén a felügyeletet és a közvetlen irányítást gyakorló szervet egyaránt érteni kell.

2. Az állami vállalatok felügyeletét általában az államigazgatás központi és helyi szervei látják el, de a közvetlen irányító szervek is elláthatnak államigazgatási feladatokat. A felettes szervek intézkedéseinek a tervszerződésekre gyakorolt hatását vizsgálva a hatósági jellegű intézkedéseket kirekesztjük, mivel ezek kiadásakor az államigazgatási funkciókat gyakorló szerv nem feletteseként jár el. (A felettes szerv által az alárendelt vállalatot kötelező intézkedés lehet például az építésügyi hatóságnak az építésügyi engedélyezési eljárás során az egyébként gazdaságilag alárendelt szervet érintő határozata. Nem államigazgatási ügykörben hozott intézkedés viszont ugyanennek a hatóságnak gazdasági jellegű utasítása, vagy általában az államigazgatási szerv olyan cselekménye, amelylyel polgári jogi viszonyba lép.)[3]

Mindezt azért kell előre bocsátani, mert a *gyakorlatban* bizonytalanság tapasztalható az államigazgatási szervek előbbi értelemben vett államigazgatási ügykörében hozott hatósági és gazdálkodást irányító hatáskörében tett felügyeleti intézkedései között. Ebben az értelemben a hatósági jellegű államigazgatási előírások *külső* jogviszonyokat teremtenek, míg a gazdasági-felügyeleti intézkedések *belső* jogviszonyokból fakadnak. A két alapvető jogviszony közötti elhatárolás másutt (pl. a Szovjetunióban, Csehszlovákiában) is okozott gyakorlati problémákat. Így pl. a Mamutov[4] a tisztán adminisztratív jellegű jogviszonyoktól élesen megkülönbözteti a vállalat és felettes szerve között kialakuló, terv- és önelszámolási jellegű jogviszonyokat, mert véleménye szerint az utóbbi kapcsolatok megjelölésére általánosan elfogadott terminológia (gazdasági-igazgatási jogviszonyok) nem megfelelő.

Az egyértelmű elhatárolást nem mozdítja elő az az elméleti tisztázatlanság, amely lényegében az államigazgatási és a polgári jogterületek érintkezéséből adódik. Ez a jelenség nem ritka ugyan az egyes jogágazatok között, a gazdaság jelentősége és specifikumai azonban az általánostól eltérő megoldásokat kívánnak. A problémák nem is a tételesjogi rendelkezések átfedéséből erednek, hanem — ellenkezőleg — abból, ha a rendezésre váró kérdések sem az államigazgatási jog, sem a polgári jog eszközeivel nem oldódnak meg. Az eszközök megválasztásának kétségtelenül bonyolult feladatát nehezítik a két jogágazat képviselőinek elvi és módszerbeli nézeteltérései.[5]

3. A felettes szerv által gazdaság-irányítási hatáskörében kiadott utasítások közötti alapvető különbséget az határozza meg, hogy az utasítás tervjellegű-e vagy sem. A felettes szerv gazdasági rendelkezései ugyanis lényegében két kategóriába sorolhatók: részben a vállalati tervet megállapító, részben pedig annak teljesítését befolyásoló parancsok. Az előző kategóriába tartoznak a vállalati tervutasítások (a tervdokumentáció kiadása és módosítása), az utóbbiak körébe pedig a végrehajtásra akár pozitíve, akár negatíve ható egyéb rendelkezések. (Ebből a szempontból utasításon, illetve rendelkezésen csak az imperatív jellegű állami parancsok értendők, tehát nem jöhetnek számításba pl. az egyéni vagy a kollektív érdekeltséget serkentő ösztönzési megoldások még akkor sem, ha alakilag jogszabályi formában jelentkeznek.)

4. A felettes és az alárendelt szervek között fennálló kapcsolat megfelelő jogokat és kötelezettségeket, valamint ezek gyakorlását, illetve teljesítését lehetővé tévő eszközöket és a kötelezettségek kikényszerítését célzó szankciókat feltételez. A vállalatnak, mint gazdasági tevékenységet végző jogi személynek, feladatai ellátásához, tehát lényegében felettes szervei intézkedéseinek végrehajtásához, jogokkal és kötelezettségekkel kell rendelkeznie. Ez a megállapítás természetszerűleg vonatkozik a gazdaságirányítást végző felettes szervre is. A felettes és az alárendelt szervek jogainak és kötelezettségeinek összehangolása meghatározó jelentőségű a hierarchikus jogviszonyok területén.

Az elmondottakból témakörünket döntően az a kérdés érinti, hogy az állami vállalatnak van-e joga a felettes szerve által kiadott utasítás végrehajtásának megtagadására, másik oldalról

[3] Ezért a bíróság annak eldöntésénél, hogy az államigazgatási szerv intézkedését államigazgatási jellegűnek kell-e tekinteni, abból indul ki, hogy a tett intézkedés államigazgatási vagy polgári jogi jogviszonyt hozott-e létre a jogviszonyban szereplő felek között, hogy e felek fölé- és alárendeltségben, vagy mellérendeltségben állnak-e egymással (B. H. 1959/12. sz. Hatáskör 6.)

[4] A vállalatok viszonya a felettes állami szervekhez és a szerződési felelősség kérdései (Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, Magyar Jogász Szövetség, Budapest 1964/4. 542. és 543. old.).

[5] Nem kapcsolódik szorosan e nézeteltérésekhez, de kihatással van rájuk az a vita, amely a gazdasági jognak önálló ágazati, illetve az államigazgatási jogon belül alágazati szerepet kíván vindikálni (pl. a Szovjetunióban Bratusz és Alekszejev).

nézve: köteles-e végrehajtani felettese intézkedését.

A válasz megadásához elsősorban az állami vállalat jogállásának a függőségi viszonyt rendező szabályaiból kellene kiindulni. E szabályok szűkszavúsága, illetve az említett kapcsolatok részletes tételesjogi rendezésének elmaradása miatt a vállalat vezetőállású dolgozóinak jogait kell szemügyre venni. A vállalati kollektíva jogait ugyanis alapvetően az igazgató és helyetteseinek jogállása határozza meg.[6]

Az említett vezetőállású dolgozók jogait és kötelezettségeit szabályozó kormányrendeletek a vállalati vezetők kötelezettségévé teszik azt, hogy a felettes szervek utasításait végrehajtsák, elsősorban vonatkozik ez a tervutasításra. A jogosultság körében azonban nem található olyan szabály, amely az utasításvégrehajtási kötelezettség teljesítése alól kivételt állapítana meg, vagy felhatalmazná a vállalat igazgatóját arra, hogy az intézkedés visszavonását kezdeményezze.[7] Ugyanez vonatkozik az igazgató helyetteseire is.

A vállalat tehát a felettes szerv intézkedéseit köteles végrehajtani. Ezen a kötelezettségen nem változtat az a körülmény sem, ha az intézkedés kihatásaiban a vállalati önálló elszámolást sérti, vagy a vállalati gazdálkodást hátrányosan befolyásolja. E kötelezettség teljesítése ugyanakkor nem menti fel — legalábbis elvileg — az igazgatót az alól a felelősség alól, amely őt a felettes szerv parancsának végrehajtásából adódó kedvezőtlen eredmény miatt terheli. Ez következik az önálló elszámolás és az egyszemélyi felelős vezetés elvéből.

Ezek után térjünk rá arra, hogy a felettes szerv intézkedéseinek milyen hatása lehet az alárendelt szerv és a vele szerződő, illetve szerződött állami vállalatok közötti polgári jogviszonyokra, szűkebben a tervszerződésekre.

II.

A felettes szerv intézkedései a tervszerződések mindkét fázisát közvetlenül befolyásolhatják, tehát mind a szerződéskötési, mind a teljesítési szakaszt. Az operatív állami beavatkozás az első szakaszban a felettes szerv kötelem-keletkeztető, illetve a szerződés megkötéséhez szükséges egyéb konstitutív aktusában nyilvánul meg, míg a szerződés teljesítésének időtartama alatti intézkedések jellege és hatása számtalan formában variálódhat.

1. A felettes szerv közvetlen közrehatását a *szerződés létrejöttében* a jogszabályok több-kevesebb részletességgel meghatározzák.

A Polgári Törvénykönyv 206. §-a értelmében szolgáltatásra irányuló kötelezettség és jogosultság hatósági rendelkezésből szerződéskötés nélkül is keletkezhet, ha a törvényes jogkörében eljáró hatóság így rendelkezik és a kötelezettet, a jogosultat és a szolgáltatást kellő pontossággal meghatározza. Ennek folytán államigazgatási aktusból közvetlenül, a kötelezettként és a jogosultként megjelölt vállalatok szerződési akaratától teljesen függetlenül, annak érvényesülését figyelembe nem véve, szerződés jöhet létre.

A Polgári Törvénykönyv miniszteri indokolása kétségtelenül helyesen állapítja meg, hogy a szerződési rendszer általánossá válása következtében ritka kivételként jelentkezik a kötelmek közvetlen forrásaként a hatósági rendelkezés. Az is igaz azonban, hogy a hatáskörök decentralizálásából és ezzel összhangban a szerződéskötési kötelezettség részbeni feloldásából, nem utolsó sorban pedig gazdasági kényszerűségből eredően, — legalábbis átmenetileg — növekedni fog a közvetlen központi elhatározás alapján létrejövő szerződések száma. A teljességre törekvés is indokolja azt, hogy e kérdést érintsük.

A felettes szerv kötelem-keletkeztető intézkedéseinek két irányú hatása van. Elsődleges az az említett hatás, hogy a szerződés — esetleg annak tartalma is — a felek akaratától teljesen függetlenül keletkezik. (Ez a „kényszer" elméletileg sokkalta erőteljesebben jelentkezik, mint gyakorlatilag, ha meggondoljuk, hogy a vállalati tervben előírt nem egy termékfajta szállítója a profilozások és egyéb tényezők következtében amúgyis adott.) A vállalati tevékenységbe ilymódon történő beavatkozás másrészről a termelő szervezet programozását (organizációját stb.) zavarhatja meg, mivel a tervszerződést direkt módon létrehozó állami akarat rendszerint tervben elő nem írt feladat végrehajtását célozza. Ismét más kérdés az, hogy a felettes szerv ilyen irányú intézkedésének gyakorlati jelentőségét korlátozza az előforduló esetek nem nagy száma.

A kötelem-keletkeztető utasítások kivételes jellegéből következik, hogy jogszabályi kritériumainak meglétét kellő szigorral kell vizsgálni. A hatóság[8] intézkedése csak két feltétel együttes fennforgása esetében hoz létre szerződést: 1. ha törvényes hatáskörben eljárva, 2. a szerződés lényeges tartalmi kellékeit (a feleket és a szolgáltatás tárgyát) kellő pontossággal meghatározza.

[6] Anélkül, hogy a vállalat (mint kollektíva) és vezetőállású dolgozóinak (mint személyi tisztséget viselők) jogai közötti különbséget részletezni kívánnánk, utalunk Bratusz—Alekszejev im. 384. és 385. oldalán kifejtettekre.

[7] Az 1964. szeptember hó 19-ig hatályban volt kormányhatározat szerint az igazgatónak jogában állt az irányító szerv azon utasítása ellen, amellyel nem értett egyet, az irányító szerv vezetőjének közvetlen felettesénél írásban észrevételt tenni, jóllehet az észrevétel megtételének az utasítás végrehajtására halasztó hatálya nem volt.

[8] A Ptk szóhasználata nem szerencsés, feltehetően megfelelőbb terminológia híján alkalmazza. Hatóságon ugyanis általában az államigazgatási hatósági feladatok ellátására hivatott szerveket értjük, a szerződést létrehozó szerv pedig e ténykedésével nem hatósági aktust, hanem gazdasági irányítást végez.

A törvényes hatáskör vizsgálatánál a hatóság feladatköréből kell kiindulni, ideértve azt is, hogy a születő jogviszony alanyai hatalma (felügyelete, szakfelügyelete, irányítása stb.) alá tartoznak-e. Nincs meg a törvényes jogkörben való eljárás kritériuma akkor, ha a rendelkezés kiadása a hatóság ügykörébe vág ugyan, de valamelyik féllel nincs joga rendelkezni. A szerződő felek és az ügylet tárgyának kellő pontosságú meghatározása a kötelem keletkezésének általános előfeltétele, ha bármelyik hiányzik, nincs szerződés.

A Központi Döntőbizottság állásfoglalásai[9] e tekintetben szigorú gyakorlatot alakítottak ki. A döntőbizottságok például a felügyeleti szerveknek a szerződő felek gazdasági kapcsolatára vonatkozó megállapodását nem azonosítják a felek polgári jogi megállapodásával és nem vonják a Ptk. idézett rendelkezésének érvényesülési körébe. Az állásfoglalás jelentőségét növeli az a körülmény, hogy a népgazdaság egyes területein a hatóságok között létrejövő megállapodások elég gyakoriak, az állami építőiparban pedig általánosak. A KDB másik határozata szintén helyesen emeli ki, hogy a hatóság funkcionális hatáskörében tett intézkedését helytelen lenne minden további nélkül olyannak tekinteni, mint amely polgári jogviszonyt hoz létre a felek között.

A Ptk-val csaknem egyező szabályt tartalmaz a csehszlovák Gazdasági Törvénykönyv[10] és lényegileg megfelelő megoldást egy szovjet kormányrendelet.[11]

A csehszlovák Gazdasági Törvénykönyv 118. §-a értelmében a népgazdaság tervszerű arányos fejlesztése vagy más fontos ok miatt a központi szervek, nemzeti bizottságok vagy az általuk megbízott szervezetek az általuk irányított szervezetek között közvetlenül gazdasági kötelezettségre irányuló megállapodást hozhatnak létre, illetve azokat módosíthatják vagy megszüntethetik. A szovjet kormányrendelet ennél sajátosabb megoldást választ. E szerint ugyanis, ha a szállítónak és a megrendelőnek kiadott termékszállítási utasítás a végrehajtáshoz szükséges összes adatot tartalmazza és egyéb kiegészítő feltételben sem szükséges a megállapodás, a szerződési viszony létrejöhet az utasításnak teljesítésre történő hallgatólagos elfogadásával. A rendelkezés értelmében az utasítást teljesítésre elfogadottnak kell tekinteni, ha az érdekelt fél a kézhezvételtől számított 10 napon belül nem javasol a másik félnek kiegészítő feltételekben történő megállapodást vagy ha az utasítástadó szervvel, illetve a másik féllel nem közli, hogy nem ért egyet az utasítással.

Az említett rendelkezések között, jogi konstrukcióik közös vonásai ellenére, a hatályosulás körét és a gazdasági tartalmat tekintve alapvető eltérések vannak. A magyar törvény indokolása — mint említettük — ritka kivételként fogja fel a felettes hatóság ügyleti bábáskodását, a csehszlovák törvény ezzel szemben már elvileg is tágabb körben ismeri el a felettes szerv intézkedésének kötelem-keletkeztető hatását. A szovjet kormányrendelet mindkettővel szemben lényegesen kiterjedtebben érvényesül, mert csak eljárásjogi-technikai korlátokat tartalmaz.[12]

Az állami paranccsal közvetlenül létrejövő kontraktuális viszony esetében a kötelezett olyan teljesítésre köteles, amelyet nem vállalt. A diktált szerződés megkötése és teljesítése során tanúsított magatartásainak értékelésénél e körülményt nyilvánvalóan figyelembe kell venni. A culpa in contrahendo felelősségi körébe így csak azok a kötelezetti magatartások eshetnek, amelyek a szerződés tartalmának hatósági rendelkezéssel meg nem határozott részét érintik. A szerződés teljesítésének lehetetlenülése, illetve nemteljesítése vagy nem szerződésszerű teljesítése nem lesz felróható a kötelezettnek abban az esetben, ha a kötelemszegést a szerződés létrehozásával a hatósági rendelkezés sui generis idézte elő, feltéve, hogy a szerződésszegő féltől az eredmény elhárítása nem volt elvárható. (Ez lesz a helyzet pl. olyan esetben, ha a szolgáltatás nem tartozik a kötelezett tevékenységi körébe vagy a felettes szerv nyilvánvalóan lehetetlen szolgáltatást ír elő.)

A diktált szerződés a kötelezett, illetőleg a jogosult által harmadik személyekkel kötött szerződések megszegését is előidézheti. Ezeket a kötelemszegéseket a felelősség megállapítása és a szankciók érvényesítése szempontjából, de dogmatikailag is, helytelen lenne más elbírálásban részesíteni, mint a felek akaratából keletkezett szerződéseknek a felettes szerv utasítása következtében történő megsértését, amelyre később térünk ki. Egy különbség azonban általában van közöttük.

A felettes szerv utasításával létrejött szerződés esetében a felettes szerv utasítása mindig mindkét szerződő félre vonatkozik, tehát befolyásolja nemcsak e szerződés kötelezettjének, hanem jogosultjának harmadik személyek irányában érvényesülő jogait, illetve kötelezettségeit is. A felettes szerv teljesítés közbeni parancsa ugyanakkor egyrészt az esetek túlnyomó részében csak a kötelezett felet utasítja (pl. sorolás), másrészt, ha kivételesen a jogosultnak szól, általában mód van a szerződés megszüntetésére (pl. a szerződésnek a jogosult részéről történő enyhített szankciójú felmondása).

2. A felettes szerv részéről a *szerződés megkötésének előmozdítása érdekében végzett konstitutív jellegű aktusok* a Polgári Törvénykönyv 398. §-ában foglalt felhatalmazáson alapulnak, amely szerint jogszabály vagy az irányító szerv

[9] 553. és 536. sorszámú elvi határozatok.

[10] 109. számú törvény, kihirdetve 1964. június hó 4-én, hatályba léptetve 1964. július hó 1-től.

[11] A Szovjetunió Minisztertanácsának 1962. június hó 30-i rendelete.

[12] F. Liebermann e rendelkezést a szerződés megkötését egyszerűsítő intézkedésnek nevezi.

a szerződések megkötését feltételektől teheti függővé. E kondíciók közül a leggyakoribb és a legjelentősebb a kijelölés.

A vállalkozási jellegű legjelentősebb tervszerződések (építési, technológiai fővállalkozási és tervezési szerződések) körében — gazdasági és tervmetodikai okokból — a megrendelő igénye és a vállalkozó programja a népgazdasági terv összeállítása során nem kerülhet teljes részletességű összehangolásra. Ezért a szükséglet és a termelés között a közvetlen kapcsolatot operatív gazdaság-felügyeleti intézkedésekkel kell megteremteni. A kijelölés a népgazdasági terv végrehajtásának segédleteként in concreto a szolgáltatás kötelezettjét szerződéskötési kényszerrel határozza meg.

Az építési szerződés megkötésének jogszabályi előfeltétele az, hogy a generálkivitelezőt felügyeleti hatósága kijelölje. A tervezési szerződések körében általában, a technológiai szerelésre irányuló fővállalkozás során pedig akkor szükséges a kijelölés, ha a felek a szolgáltatás fővállalkozási formában történő teljesítésében megállapodni nem tudnak. A kijelölés nélküli munkavégzés a tervezési és a fővállalkozási kötelmeknél meghatározott körben (pl. értékhatár feletti beruházások) államigazgatási jogi, az építési szerződéseknél pedig ezen kívül polgári jogi következményeket is jelent.

Az építési szerződések tekintetében a kijelölés hiányának polgári jogi hatása már a szerződéskötési kötelezettség feloldásában jelentkezik, ilyen esetben ugyanis a kivitelezőtől a munka elvállalását döntőbizottsági úton sem lehet kikényszeríteni. A kijelölés hiánya a megkötött szerződés semmisségét eredményezi, jóllehet ennek az érvénytelenségi oknak a joggyakorlat nem sok jelentőséget tulajdonít.

A felettes szerv kijelölése a kötelezett részére azt eredményezi, hogy a személyileg meghatározott jogosulttal a kijelölt munka végzésére szerződést kell kötnie. Ez a kötelezettség a mindkét fél részére diktált szerződéshez hasonlítva államigazgatási jogilag rokon, polgári jogilag azonban merőben eltérő vonásokat mutat.

Hasonlatosság, hogy a kijelölés mindkét felet kötelezi: állami parancs elsődlegesen a kijelölt vállalat részére, de a kijelölés kedvezményezettje irányában is annyiban, hogy más vállalattal a szolgáltatás teljesítése céljából jogviszonyt nem létesíthet. Polgári jogilag a döntő különbség abból ered, hogy diktált szerződés esetében a hatóság aktusa kötelem-keletkeztető, kijelölés esetében pedig csak kötelemalakító.

A kijelölés más jogviszonyok létére gyakorolt hatása ma már általában csekély. Az építőipari kivitelezők és a műszaki tervezők kijelölése ugyanis túlnyomórészt a népgazdasági terv kiadásával egyidejűleg vagy azt közvetlenül követően történik. A kötelezett vállalat terve és kijelölései ehhez képest összhangban vannak. Év közben végrehajtott kijelölés ritkán fordul elő, a hatóság intézkedése ilyen vonatkozásban sorolásnak is tekinthető, ezért azzal együtt tárgyaljuk.

3. A felettes szerv intézkedéseinek hatása legszínesebben és ezért a legtöbb problémát felvetően *a szerződés létszakaszában* jelentkezik. A problémák megoldásának szükségessége nemcsak elvileg, hanem gyakorlatilag is élesen vetődik fel. A joggyakorlat és az ennek nyomán kialakult tételesjogi szabályozás alapján az alapkérdést ideiglenesen úgy kell megfogalmazni, hogy állami és a szerződési fegyelem összeütközése esetében melyiknek van elsőbbsége, melyiknek kell érvényesülnie.

Az államigazgatási és a polgári jogi felelősség szembeállítása az összefüggések megvilágítása nélkül erőszakoltnak tűnhet, nyilvánvaló, hogy általában mindkettőnek érvényesülnie kell. Ha akarati oldaláról kívánnók a megoldást megközelíteni, azt kellene mondanunk, hogy a felettes szerv parancsában az állam akarata testesül meg, a felek konszenzuális akaratát ennek alá kell rendelni.

A kérdés ilyen módon történő feltevését a szabályozási hiatusok indokolják, illetőleg mentik. A joggyakorlatban ugyanis az évek hosszú során kialakult az az álláspont, hogy a szerződésszegő fél vétlen, ha a kötelemszegést a felettes szerv jogszabályon alapuló intézkedése (pl. tervmódosítás) okozta, vétkes, ha az utasítás nem ilyen volt. A Központi Döntőbizottság elvi határozatai[13] értelmében a felügyeleti hatóság nem jogszabályon alapuló intézkedése a szerződésszegő felet nem mentesíti a felelősség alól, ilyen intézkedés igazolásával vétlenséget bizonyítani nem lehet. A határozatok indokolása rámutat arra, hogy a „szerződő fél a magatartását a felügyeleti hatóság irányító funkciójának az önálló jogalanyisággal és az egyszemélyi felelős vezetéssel való helyes összeegyeztetése alapján köteles kialakítani". E formai szempontból kétségtelenül tetszetős megoldásnak egyik alapvető hibája az államigazgatási és a polgári jogi felelősség ütközéséből adódó problémák figyelmen kívül hagyása. Másik árnyoldala — ezzel összefüggésben — a „jogszabályon alapuló intézkedés" kritériumának felállítása, illetőleg annak lényegében a tervmódosításra való leszűkítése.

A vállalat engedelmességgel tartozik felettes szervének, s mint láttuk, a gazdaság-irányítási jogkörben hozott utasítások ellen sem rendes, sem rendkívüli jogorvoslattal nem élhet. A felügyeleti és az irányító szervek intézkedési joga a vállalat irányában alig van korlátozva; amennyiben tehát az utasítás jogszabályt nem sért, az a felettes szerv felállítását elrendelő jogszabály vagy alapító határozat értelmében „jogszabályon alapul". A felettes szerv gazdaságirányítási jogkörének ilyen negatív irányú meghatározása a vállalati felelősségkonfliktust még jobban elmélyíti. A felettes szerv jogszabállyal nem ellentétes utasítása a vállalati kol-

[13] Elsősorban a Központi Döntőbizottság 331., valamint 436. és 888. sorszámú elvi határozatai.

lektíva és annak egyes tagjai részére kötelező parancsként jelentkezik, szubjektíve sokszor szigorúbban, mintsem azt a rendelkezés megszegését fenyegető szankció indokolná. A vállalat tehát engedelmeskedik felettese intézkedésének és ezáltal polgári jogi kötelezettségeit megszegi. Az állami fegyelmet megtartja, a szerződésit megsérti.

A szállítási szerződésekről nemrég kiadott kormányrendelet[14] az említett joggyakorlattól részben eltérően állítja fel a felettes szerv intézkedéséből eredő kötelemszegés esetén érvényesülő felelősségi szabályokat. A kötbér- és kárfelelősség egynemű jogi jelenségként való felfogása arra indította a jogalkotót, hogy azokat közös nevezőre hozva a vétkességi felelősség megfogalmazásának alapjául a Ptk. 339. §-át válassza. Kimentésnek tehát csak abban az esetben van helye, ha a szerződésszegő bizonyítja, hogy a teljesítés érdekében úgy járt el, ahogy az a szocialista szervezettől az adott helyzetben elvárható. A jogszabály az elvárhatóság mércéjére vonatkozó általános iránymutatást ad annak előírásával, hogy a szerződésszegő magatartásának megítélése során a szocialista szervezetek általában fennálló lehetőségeiből és a velük szemben támasztható követelményekből kell kiindulni. Ezzel az általános szabállyal *látszólag* ellentétben áll az a folytatás, amely szerint a felelősség alól nem mentesít az a körülmény, hogy a szerződésszegést a szocialista szervezet irányító szervének intézkedése vagy mulasztása okozta.[15] Lényegében azonban nem ellentétről, hanem kivételről van szó.

Az irányító szerv intézkedése a vállalatra nézve kötelező, tehát a vállalattól nem lehet *elvárni*, hogy azt — akár szerződésszegés árán is — ne teljesítse. E rendelkezés híján a kötelezett a felelősség alól mentesülne és a szerződésszegés következményeit, elsősorban a kárt, a jogosult lenne kénytelen viselni. A kizárólag a felettes szerv intézkedéséből eredő szerződésszegés felróhatóvá minősítésével a jogszabály — döntően gazdaságpolitikai megfontolásból — *vétkesség nélküli felelősséget* állapít meg, tehát a generálisan érvényesülő szabállyal szemben kivételt.[16]

A kormányrendelet speciális megoldása formailag abban tér el az ismertetett joggyakorlattól, hogy nem tesz különbséget a felettes szerv intézkedésének „jogszabályi alapja" tekintetében. A KDB említett elvi határozatai a felügyeleti intézkedés felelősség-mentesítő hatását elsősorban a tervmódosítási jogkörben ismerték el. Célszerű ezért a szóbanforgó kivételes szabályt elsősorban a tervmódosítási hatáskör gyakorlása szempontjából vizsgálni.

Az egyes tervhatóságok a népgazdasági terv megállapítását és módosítását a Minisztertanácstól kapott felhatalmazás alapján hajtják végre. Irányelv, hogy a tervet csak rendkívül indokolt esetben szabad módosítani. Kérdés azonban, hogy ha a módosításra mégis sor kerül, a tervaktusra, mint kimentő körülményre lehet-e alaposan hivatkozni, illetőleg általánosabban fogalmazva: a tervfeladat módosítása milyen hatással van a szerződésre.

A válasz összefügg a terv és szerződés közötti viszony tételesjogi szabályozásával.

A legújabb időkig a Polgári Törvénykönyv a tervmódosítás következményeként a felek kötelezettségévé tette a szerződés módosítását, illetőleg megszüntetését. Ennek elvi alapja az volt, hogy a tervszerződések léte a tervből folyik, a terv változásával tehát a kötelemnek is módosulnia kell. A Ptk. e rendelkezései azonban, a szállítási szerződési rendszer új szabályozásával összhangban, 1966. szeptember hó 1. napjával hatályukat vesztik. Ezzel egyidejűleg a terv megszűnik a szerződések forrásaként szerepelni; a kötelmi kapcsolatok alapjává a szükséglet válik. Ennek folytán a tervmódosítás nem lesz közvetlen hatással a tervszerződés létére, illetőleg tartalmára, emiatt nem *kell* a szerződést módosítani. Ennek következményeként a felettes szerv által végrehajtott tervkorrekcióra felelősséget kimentő okként hivatkozni a szerződés jogosultjával szemben sem lehet.

A kérdés külföldön is széleskörű viták forrása. Így pl. Zamengof[17] és Dozorcev azon az álláspontón van, hogy a szerződés alapjául szolgáló tervfeladat hatályon kívül helyezése, illetőleg módosítása egyes esetekben a felek megállapodásának hiányában automatikusan maga után vonja a szerződés megszűnését, illetőleg módosítását. Zamengof megjegyzi azonban, hogy e kérdésben más vélemények is vannak; nevezetesen, hogy a tervfeladat módosítása, illetőleg hatályon kívül helyezése 1. érvénytelenségi ok; 2. alapul szolgál a szerződés módosítására; 3. a szerződés teljesítését meghiúsítja.[18]

A felettes szerv polgári jogi viszonyokba való beavatkozásának másik klasszikus formája az ún. sorolás, az az államigazgatási aktus, amelynek következményeként a sorolás előtt létrejött szerződések teljesítésére megállapított határidő tartama alatt a kötelezettnek az intézkedésben megjelölt szolgáltatás érdekében kell tevékenységét kifejtenie. A sorolás alapjául

[14] 10/1966. (II. 14.) Korm. számú rendelet, hatályba léptetve: 1966. szeptember hó 1-től.

[15] Hasonló rendelkezést tartalmaz a csehszlovák Gazdasági Törvénykönyv azzal a lényeges különbséggel, hogy a felettes szervek részére szerződésmódosító és megszüntető hatáskört állapít meg. A német Vertragsgesetz szerint az irányító szerv utasítása miatt szerződésszegővé váló vállalat kártalanításáról az irányító szervnek kell gondoskodnia.

[16] Görgey Mihály lényegében hasonló eredményre jut akkor, amikor megjegyzi, hogy az elvárhatóság tekintetében közelebbi iránymutatás kívánatos, legalábbis a vitatott kérdésekben, így az irányító szerv intézkedéséből vagy mulasztásából adódó szerződésszegés esetében (Döntőbíráskodás 1965. 8. szám 296. old.).

[17] Az állami tervszerű irányítás és a gazdasági önállóság egybehangolása a szerződési viszonyokban. (Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, Magyar Jogász Szövetség, Budapest 1963/4. 565. old.)

[18] Zamengof im. 566. old.

szolgáló jogszabály szerint a sorolással érintett szerződések tartalmának megváltoztatásához egyrészt szükség volt a későbbre sorolt vállalat felügyeleti hatóságának hozzájárulására, másrészt az államigazgatási utasítás kiegészítéseként egy polgári jogi megállapodásra is, tehát arra, hogy a felek a felügyeleti szervek együttes akaratát megtestesítő sorolási határozat alapján a szerződést módosítsák. Jóllehet ezt a jogszabályi rendelkezést a szállítási szerződésekről szóló kormányrendelet[19] hatályon kívül helyezte és a sorolás intézményét semmilyen formában nem tartotta fenn, a Központi Döntőbizottság elvi határozatai[20] szerint a sorolás gyakorlatilag a jövőben is alkalmazásra kerülhet. A judikatúra által elfogadott megoldás a korábbi eljárásjogi szabályokkal megegyező: a szállító szerint illetékes felügyeleti szerv egyes tervfeladatok teljesítését előnyben részesítheti már megkötött szerződésekkel szemben úgy, hogy e szerződések teljesítési határidejét a jogosultak felügyeleti hatóságának hozzájárulásával meghosszabbítja, a sorolással érintett szerződéseket pedig felettes szervük utasítása alapján a felek módosítják. Egyértelmű ehhez képest a joggyakorlat abban a kérdésben, hogy sem a kötelezett, sem annak felettes szerve egyoldalú intézkedése a kötelem tartalmát nem változtathatja meg. Lényegében ez vonatkozik a kijelölési jogkör év közbeni gyakorlására is.

A sorolás intézményétől megkülönböztetendő az a felhatalmazás, amely 1966. szeptemberétől a szállítót feljogosítja arra, hogy a kormányintézkedés következtében be nem tartható szállítási határidőket a szerződések módosítása révén, az erre irányuló erőfeszítések eredménytelensége esetében pedig egyoldalú cselekménnyel megváltoztassa. Görgey álláspontjával[21] ellentétben ugyanis véleményünk szerint nemcsak a kötelezett egyoldalú aktusa, de a felek egyező akaratával létrejött szerződésmódosítás sem tekinthető sorolásnak. Rendszerbelileg kifogásolható, hogy ez a felhatalmazás a szállítási szerződések új rendjét megállapító jogszabályban a felelősségi szabályokat megelőzi. Ennek ellenére azonban nem lehet vitás, hogy ez a szabály a felelősség alóli kimentésre alapot nem adó felügyeleti intézkedés kivételeként érvényesül. Ilyen esetben tehát a kivétel (az irányító szerv intézkedése) alóli kivétel (a kormányintézkedés) folytán „beugrik" a főszabály: szerződésszegő félnek nem lesz felróható az a késedelem, amely az általa megjelölt póthatáridő leteltéig eltelik.

4. Az állami irányítás és a gazdasági önállóság viszonyának problematikája a szocialista országok jogi irodalmának ismert és egyre szélesebb érdeklődést keltő témája. Az érdeklődést az ebbe a körbe tartozó kérdések megoldásának gyakorlati szükségszerűsége mellett fokozza az a körülmény is, hogy a szóbanforgó terület rendkívül elhanyagolt. (A Szovjetunióban például, Bratusz 1963. évben tett megállapítása szerint, 30 év alatt a tervezési aktusok elméletéről egyetlen jogi monográfia sem jelent meg.) Rendkívül figyelemre méltó, hogy a témával foglalkozó külföldi jogi tanulmányok közel azonos vagy legalábbis hasonló megoldásra jutnak az alapvető kérdéseket illetően.

Bratusz és Alekszejev[22] azon az álláspontonvan, hogy egy állami szerven belül a tervező-szabályozó és az operatív-gazdasági tevékenység összefonódása már önmagában is a vállalati gazdálkodásba való beavatkozás és ezáltal az önálló elszámolás megsértésének veszélyét rejti. A tervező-szabályozó szerveknek egyébként sem szabad gyámkodniuk az alárendelt vállalatok felett. Ennek azonban egyik előfeltétele, hogy az alá- és fölérendeltségi viszonyban levő államigazgatási és vállalati szervek egymás közötti kapcsolatainak tartalmát jóval tágabb körben szabályozzák.

Az említett szerzők és Mamutov egyező véleményen vannak abban a kérdésben, hogy a felettes szervet felelősség terheli azokért az intézkedéseiért, amelyek az alárendelt szerv gazdasági eredményét rontották. A felelősségrevonás formája tekintetében azonban álláspontjaik megoszlanak. Bratusz nézete szerint az állami költségvetés rendszerében működő tervező-szabályozó szervet kártérítésre kötelezni forgóeszközök hiányában nem lehet, de nem látja akadályát vagyonjogi hatást kiváltó szankciók alkalmazásának (pl. bírság fizetésének), ha az ilyen intézkedés fokozhatja az állami fegyelmet és növelheti a felelősségtudatot. Ebben a tekintetben ellentmondásra kényszerül, mert a vagyoni felelősségrevonás eredménye költségvetési szerveknél továbbra is csak a költségvetési juttatás egy részének elvonásában realizálódhat.

Mamutov[23] a vállalat polgári jogi viszonyainak a felettes szerv parancsával befolyásolt területén a vétkesség kérdésének megoldását a felettes állami szervek kölcsönös felelősségének problémájától elszakítva nem látja biztosítottnak. Véleménye szerint a vállalatok részére felettes szervükkel szemben visszkereseti igényt kellene biztosítani és a kár összegét közvetlenül a felettes szerv összesített mérlegén kifejezésre juttatni „A felettes gazdasági igazgatási szervek hibájából keletkezett károk" elnevezéssel létesített rovaton. Ezt a megoldást sem jogi, sem gazdasági szempontból nem tartjuk megfelelőnek. Jogilag ellene szól az a körülmény, hogy a vállalat „visszkeresete" a felettes szervével szemben erőltetettnek hat, polgári jogi eszközöket akarván érvényesíteni a „függőleges viszo-

[19] Az 1966. szeptember hó 1. napjáig hatályban levő 50/1955. (VIII. 19.) MT. számú rendelet.

[20] Így például a 266. és a 331. sorszámú elvi határozatok.

[21] Im. 296. old.

[22] Im. 384. oldal, valamint Bratusznak A gazdaság és a jog c. tanulmánya. (Külföldi jogi cikkgyűjtemény, Magyar Jogász Szövetség, Budapest, 1964/1. 9. old.)

[23] I. m. 544. és az azt követő oldal.

nyok" tekintetében is. Gazdasági megfontolások sem indokolják ezt a megoldást, mert a vállalatok összesített eredményét a felettes szerv mérlege amúgyis tartalmazza, ha nincs is abban elkülönítve a felettes szerv által a vállalatoknak ilymódon okozott kár. A javaslat érvényesítése egyébként logikailag maga után vonná azt a következményt, hogy a felettes szerv *valamenynyi* kárt okozó magatartását a vállalati mérleg helyett az összesített mérleg tükrözze.

Mamutov másik javaslata, hogy a felettes szervet kell közvetlenül az okozott kár megtérítésére marasztalni, ha vétkessége folytán nem teljesíthette kötelezettségét az alárendelt vállalat. Jóllehet az általa felhozott esetben a közvetett „károkozó" egy középfokú irányító szerv, nem helyeselhető az a megoldás sem, hogy a felettes szervvel közvetlenül téríttessék meg a károsult javára azt az anyagi hiányt, amelyet „vétkességével" okozott.

III.

A kötelmi jogviszonyok körében a felügyeleti intézkedések miatt bekövetkezett károk viselése tekintetében a szerződési fegyelmet szem előtt tartva az az álláspont látszik helyesnek, hogy az állami parancs végrehajtásának anyagi konzekvenciáit — csakúgy, mint minden más esetben — a szerződésszegő fél viselje. Ellenkező megoldást választva a hátrányos következmények az ugyancsak vétlen, de a teljesítésben jóhiszeműen bízó megrendelő oldalán jelentkeznének. Ez pedig sem a forgalom biztonságát, sem a népgazdasági érdekeket nem elégítené ki.[24]

A kialakult joggyakorlat alapján a szállítási szerződések új rendszerét szabályozó jogszabály[25] az állami akaratot végrehajtó vétlen szerződésszegő magatartásának értékelésénél hallgatólagosan abból az elvből indul ki, hogy a kötelemszegés oka a szállító érdekkörében merült fel. Ez a megoldás bizonyos rokon vonásokat mutat a vállalkozási szerződések körében hatályosuló azzal a rendelkezéssel, amely szerint a vállalkozó nem tarthat igényt a díjazásra abban az esetben, ha a teljesítés lehetetlenné válásának oka a vállalkozó érdekkörében jelentkezik.

A felettes szerv utasítására bekövetkezett kötelemszegés folytán tehát a másik fél éppúgy reparációt kap, mintha partnerének a szerződésszegés felróható lenne. A szerződésszegő, bár vétlen fél eredményében azonban felettes szervének intézkedése érzékeny rést üthet. Az önálló elszámolás gazdasági elvét és a jog nevelő szerepét nyilvánvalóan nem lehet kikapcsolni ezekben az esetekben sem, ezért ezeket is kielégítő megoldást kell keresni.

Az önálló elszámolás gazdaságpolitikai jelentőségét bővebben kifejteni, úgy véljük, nem szükséges. Az sem kétséges, hogy a polgári jog területén a legnagyobb nevelő hatása a vétkességre alapított felelősségi rendszereknek van.[26] A szállítási szerződések új szabályozása is a kötelemsértésért való felelősség általános elvének a vétkes magatartásért való helytállást tekinti, csak éppen kivételt állapít meg — többek között — a felettes szerv intézkedése, illetőleg mulasztása folytán előálló kötelemszegésekre. E jogszabályban említett másik két kivétel (a közreműködő, valamint a külföldi vevő vagy eladó magatartásáért való helytállás) esetében a szerződésszegő félnek megtérítési igénye lehet a vele további szerződési kapcsolatban álló féllel szemben. A felettes szerv utasítása miatt bekövetkezett károk továbbhárítása azonban polgári jogviszony híján hiányzik.

A megoldás formái a függőségi jogviszonyok folytán az államigazgatási jog területén, az itt rendelkezésre álló eszközök igénybevételével kínálkozik. A szocialista országok szakirodalma az érintett javaslatokon kívül számos módozatot ismertet. Ezekre a javaslatokra kitérni nem áll módunkban, de megjegyezzük, hogy közülük az egészséges rendezés alapjául csak azok alkalmasak, amelyek államigazgatási eszközök felhasználását szorgalmazzák.

A kérdés megoldásának a *prevenció* és a *reparáció* igényeit egyaránt ki kell elégítenie.

A problémák rendezését a megelőzést szolgáló intézkedésekkel, tehát a függőségi viszonyok rendezésének és ennek keretében a tervaktusok gyakorlásának részletesebb szabályozásával célszerű megkezdeni.[27] Ha azután e preventív intézkedések nem vezetnek eredményre és a vállalatot felettes szervének utasítása folytán kár éri, a vagyoncsorbulás helyrepótlásáról kell gondoskodni.

1. A függőségi viszonyok rendezésével és a tervaktusok gyakorlásával kapcsolatos alapvető elveket csekély részben a jogforrások is tartalmazzák, főleg azonban a gyakorlatban alakultak ki és így azokat részlet-szabályok hiányában merőben eltérően értelmezik.

A gazdaságot irányító szervek hatáskörének meghatározása és annak keretében az alá- és fölérendeltségi viszonnyal kapcsolatos jogaik és kötelezettségeik körülhatárolása két irányú problémát oldana meg. Egyrészt *elejét vehetné*

[24] Eörsi Gyula (A tervszerződések. Budapest, 1957. 523. old.) ezzel megegyező álláspontja mellett teljes joggal jegyezheti meg, hogy a felügyeleti utasítás szankciómentesítő hatása az irányító szerveket ösztönözné arra, hogy vállalataik problémáit más iparágak rovására oldják meg. Más kérdés az, hogy a vállalatnak a felettes szervével szembeni „szenvedélyes fellépése és tiltakozása" jogalapját az időközben megjelent kormányrendelet (l.: a 7. számú jegyzetet) megszüntette.

[25] L.: a 14. számú jegyzetet.

[26] A szocialista jogtudomány művelőinek többsége ezt az álláspontot képviseli, így többek között Halfina, H. I. Svarc, L. A. Lunc, M. M. Agarkov, O. Sz. Joffe, Eörsi Gyula.

[27] Ennek jelentőségét Bratusz és Alekszejev, illetőleg Halfina is aláhúzza (l.: i. m. 383., illetőleg 362. oldalát).

az alárendelt vállalatok tevékenységébe való törvényileg elő nem írt beavatkozásnak, másrészt megfelelő módszerek és eszközök megjelölésével *kialakítaná* a jogok helyes gyakorlását. Teljesen igaza van Bratusznak abban, hogy „a vállalat részére célszerű biztosítani a gazdasági tevékenységéből, az operatív önállóságából folyó minden jogosultságot, azok kivételével, amelyeket a törvény az állami szervek részére rögzít a vállalati tevékenység irányítása céljából".[28]

Az ilyen értelmű jogkör-rendezéssel egyidejűleg kellene meghatározni a hatáskör túllépésének következményeit, ideértve az államigazgatási jogi szankciókat is. A szabályozás jogszabálysértés esetében az utasítás végrehajtásának megtagadását, vagy az utasítást adó szerv közvetlen feletteséhez intézett észrevételezési jog visszaállítását, illetőleg a jogellenesen intézkedő személy felelősségrevonását tartalmazhatná. A törvényesség biztosítékaként ezen a területen meg lehetne erősíteni az ügyészi felügyeletet is.

A hatáskörrendezés problematikájába tartozik a felettes szerv jogkörének tisztázása a szerződések módosítását és megszüntetését illetően.

A tervszerződések kötelmen kívüli szervek által történő módosítására, megszüntetésére és felbontására vonatkozó, a döntőbizottság és az erre jogosult más szerv javára szolgáló felhatalmazást a Ptk. 403. §-a tartalmazza. Ilyen „erre jogosult más szerv"-nek tekinthető pl. az építőipari kivitelezőt irányító hatóság, amely a beruházások megvalósítása során az építtető és a kivitelező között felmerülő műszaki jellegű vitát dönti el. Ez a szerződésmódosító jogkör azonban korlátozott és közvetett, a döntőbizottságon kívül pedig a szerződés megszüntetésére, illetőleg felbontására jogosított szerv nincs.

A Ptk. felhívott szakaszának szeptember hó 1. napján hatályba lépő módosítása a törvényszövegen látszólag csak lényegtelen változtatást hajt végre. Az „erre jogosult más szerv" helyett ugyanis az „erre külön felhatalmazott szerv" megjelölést használja. Az említett szövegkorrekció azonban tükrözi a döntőbizottság és egyes felügyeleti szervek között évek során folytatott hatásköri vitát. Az érdekelt felügyeleti minisztériumok ugyanis a Ptk. közvetlen felhatalmazása alapján kívántak élni szerződés-módosító, illetőleg kötelem-szüntető hatalmukkal, a Központi Döntőbizottság azonban „járulékos" felhatalmazás nélkül ezt nem ismerte el.

A Ptk. e megoldása eltér a csehszlovák Gazdasági Törvénykönyvétől, mivel az utóbbi közvetlenül biztosítja a központi szervek, a nemzeti bizottságok, illetve az általuk megbízott szervek kötelezettség-megállapító, módosító és megszüntető jogkörét. A törvénykönyv-módosítás továbbra is lehetőséget ad azonban arra, hogy külön felhatalmazás alapján a gazdaság-irányító szervek a kötelem tartalmára és létére kiható hatáskört gyakoroljanak. Ezzel a lehetőséggel élni is kell, mert az értéktörvény hatásának szabadabb érvényesülése a felettes szervek részére szükségessé teszi a tervszerződések módosítására és megszüntetésére irányuló jogok biztosítását.

2. Az előző pontban körvonalazott preventív intézkedések a felettes szervnek a vállalat életébe való felesleges beavatkozását hivatottak megelőzni. Ezek eredménytelensége esetére azonban gondoskodni kell arról, hogy a felettes szerv intézkedéséből eredő *vállalati kár reparáció útján megtérüljön.* Ennek egyik eszköze lehet a *tervmódosítás* és a terv végrehajtásának mérése során alkalmazott *korrekció.*

Szó volt már róla, hogy — a Polgári Törvénykönyv legújabb módosításának életbe lépését követően — a vállalati terv évközbeni korrekciója miatt a szerződést a jogszabály kötelező erejénél fogva nem kell módosítani. A terv és a szerződés kapcsolatának a tényleges szükségletekre figyelemmel történő szándékos lazítása (de nem elszakítása) azzal a következménynyel is járhat, hogy a felek jogviszonyuk tartalmához mindkettőjük tervfeladatában bekövetkezett változás ellenére sem nyúlnak.

A fölérendeltségi pozíció — már csak gazdaságpolitikai megfontolásokból is — mindenesetre szupponál egy olyan megoldást, hogy amennyiben a kötelem kötelezettjét és jogosultját a felügyeletüket ellátó szervek a felek tervének egyetértésben és egybehangoltan történő módosítása miatt a szerződés módosítására utasítják, azok annak kötelesek eleget tenni.

A tervmódosítás az utóbbi évek folyamán a tervgazdálkodás egyre ritkábban alkalmazott eszköze, amelyet mind inkább kiszorít az ún. korrekciós módszer. Ennek lényege az, hogy a vállalatok tervét év közben nem változtatják meg, általában még akkor sem, ha a várható nemteljesítés a vállalattól teljesen független és nem befolyásolható körülmények (pl. természeti csapás) következménye. A terv végrehajtásának mérése során azonban e körülmények mérlegelésre és korrekciós tényezőként a vállalat javára jóváírásra kerülnek. Ez különösen a vállalati kollektíva tagjainak egyéni érdekeltsége szempontjából (prémium, illetőleg nyereségrészesedés) jelentős.

A korrekciós módszer jellegénél fogva elvileg alkalmas és elég rugalmas is arra, hogy általa a felettes szerv részéről kiadott utasítások vállalati eredményt rontó hatását megszüntessék, illetőleg csökkentsék. Gyakorlatilag e rendszer alkalmazásának két fő nehézsége van.

A szubjektív akadály a felügyeleti és a középfokú irányító szervek negatív érdekeltsége a korrekciónál, mert a kiigazítás alapjának elfogadása az esetek egy részében az állami parancs hiányosságainak elismerését jelenti. A középfokú irányító szerv esetében — a nemo iudicem esse in causis suis elvéből kiindulva — kínálko-

[28] Im. 9. old.

zik az a lehetőség, hogy a korrekciót a vállalat és az irányító szerv felügyeletét egyaránt ellátó szerv hajtsa végre, vagy legalábbis, hogy ő döntsön a vitában.

Objektíve gátló körülmény az, hogy nem könnyű feltárni a hátrányos eredményre vezető okfolyamatból számításba vehető okokat, még nehezebb a releváns magatartások közrehatási arányát meghatározni. A felettes szerv intézkedése ugyanis elindít egy olyan cselekménysorozatot, amely csak részben függ a vállalat akaratától. A parancsokat azonban különbözőképpen lehet végrehajtani. A felróhatóság általános zsinórmértékét nyilvánvalóan ebben a tekintetben sem helyes alacsonyabban vagy magasabban megszabni a szállítási szerződésekre vonatkozóan nemrég megállapított kötelmi felelősség mércéjénél. Ez pedig az adott helyzetből, a vállalatok általában fennálló lehetőségeiből és a velük szemben támasztható követelményekből kiindulva az elvárhatóság pillérén nyugszik. A gazdasági terv- és elszámolási jellegű rendezésnél az elvárhatóság elbírálása során természetesen nem esik a vállalat terhére az, hogy a hátrányos helyzet az irányító szerv intézkedésének vagy mulasztásának következménye, hiszen az eljárás célja éppen ennek a közrehatásnak a megállapítása.

Az említett és egyéb okok inkább a visszatartó tényezők hatásának csökkentését célzó szabályozás szükségességét, mintsem a rendezés elmaradását indokolják.

Móry László

SZEMLE

A külön okiratba foglalt „váltókezesség"

A külkereskedelmi gyakorlatban eléggé nagy számban fordul elő olyan eset, hogy váltó kifizetéséért a bankok kezességet vállalnak. A kezességvállalás azonban csak ritkán történik úgy, hogy a felek által használt váltóblankettára kerül rá a „Bank-aval". Ehelyett külön úgynevezett „garancialeveleket" bocsátanak ki a pénzintézetek, amelyek az import (stb.) ügyletből származó egyéb fizetési kötelezettségeken kívül az egyik váltóadós (leginkább az elfogadó) váltókötelezettségét erősítik meg.

Vajon rendelkezik-e ez a gyakorlat tételes jogi alappal, eljuttat-e ahhoz a célhoz, amelynek elérése végett oly előszerettel alkalmazzák, vagy pedig csupán illúzióról van szó?

A kérdés most történő felvetése azért indokolt, mert váltójogunk fejlődésében éppen egy éve állt be igen jelentős változás, melynek jogi konzekvenciáit eddig csak egyetlen cikk taglalta.[1]

Azt hiszem, a legfőbb ideje pontról pontra megvizsgálni, hozott-e a genfi váltószabályzat törvénybe iktatása változásokat, és hogy az eddig alkalmazott megoldások — ettől függetlenül is — megállják-e a helyüket vagy nem.

Ami a külön okiratba foglalt „váltókezességet" illeti, gyakorlati szakemberek a következő érvekkel indokolják a bankok eljárásának helytálló voltát: *1.* e megoldás ősrégi, *2.* a felek között megállapodással eltérhetnek a váltókezességre vonatkozó alaki előírásoktól, *3.* ilyen módon lehet elkerülni, hogy a bankok váltóperbe keveredjenek.

Nézzük meg először az idevágó jogszabályokat, egymás mellé állítva régit és az újat.

1876:XXVII. tc. 66. §: „... a kezességnek magára a váltóra vagy annak másolatára, vagy a váltóhoz vagy a másolathoz csatolt toldatra írva és... meghatározott módon aláírva kell lennie, különben váltójogi kötelezést nem szül." 1/1965. (I. 24.) IM sz. rendelet 31. §-ának (1) bekezdése: „A váltókezességet a váltóra vagy a toldatra kell írni."

Mind a régi, mind az új rendelkezés tehát *váltókezességnek* csak azt tekinti, amit magán a váltón (annak toldatán, másolatán stb.) vállaltak. A különbség csupán annyi, hogy régi váltótörvényünk megemlíti a váltókezesség-vállalás alaki megsértésének konzekvenciáit, az új nem, amiből azonban nem következik, hogy az új váltótörvény alapján vállalt váltókezességre vonatkozó szabályok meg nem tartása más következményeket von maga után. Ugyanis az új váltótörvénynek is alapvető szabálya, hogy váltójogi kötelezettséget kizárólag magán a váltón (annak toldatán, másolatán stb.) lehet vállalni. Az Egyezmény ugyan megengedte a szerződő feleknek annak szabályozását, hogy saját területen váltókezesség legyen vállalható külön, okiratban. A magyar jogalkotó azonban az Egyezmény adta lehetőséggel[2] nem élt, úgy hogy új váltójogunk szerint *mindennemű* váltójogi kötelezettség — tehát váltójogi kezesség is — kizárólag magán a váltón vállalható. Ha tehát a jog kizárólag a „váltókezesség" intézményét ismeri, akkor a bankok „ősrégi"-nek nevezett gyakorlata nyilván csak ősrégi ferdeségnek minősülhet.

A kezesség azonban nem a váltójog különleges intézménye, hanem bármely polgári jogi kötelezettség teljesítésének biztosítására köthető mellékszerződés. Az a körülmény tehát, hogy a váltójog különleges formát követel a kezességtől, nem jelenti, hogy az alakiság figyelmen kívül hagyásával kötött, váltójogi kötelezettségre vonatkozó kezességi szerződés ne lenne a Ptk 272. §-ának (1) bekezdése szerinti kezességi szerződés.

Ez a kezesség azonban nem váltókezesség. Reá már nem az 1/1965. (I. 24.) IM sz. rendelet (a továbbiakban: új Vt.) IV. fejezete, hanem a Ptk 272—276. §-ai vonatkoznak. A disztinkció mögött fontos különbségek húzódnak meg. A polgári jog szerinti kezesség lehet készfizető vagy egyszerű, kiterjed a kezesség elvállalása után esedékessé vált

[1] Hidas János: Az új váltótörvénnyel bevezetett módosítások, Külkereskedelmi Jog 1965. szeptember, 33—35. old.

[2] Az 1. sz. Genfi Egyezmény 2. sz. mellékletének 4. cikkelye. „Mindegyik Magas Szerződő Fél, az egységes váltótörvény 31. cikkelyének első bekezdésétől eltérően, a váltókezességvállalást akként szabályozhatja, hogy a területén váltókezesség a kiállítás helyét feltüntető külön okiratban legyen vállalható." (L.: az 1965 : 1. tvr. 2. §-ának első függelékében szereplő fenti elnevezésű jogszabályhelyet.)

mellékszolgáltatásokra, sőt a perés végrehajtási költségekre is, ha a polgári jogi kezest teljesítésre felszólították (az új Vt. csak annyit mond, a váltókezes kötelezettsége „ugyanolyan"), felhozhatja azokat a kifogásokat, amelyeket a kötelezett érvényesíthet a jogosulttal szemben (az új Vt. szerint a kezes kötelezettségvállalása akkor is érvényes, ha az alapkötelezettség nem alaki hiba miatt semmis — vagyis a váltókezes még az érvénytelenségre is korlátozottan hivatkozhat). És ami talán a leglényegesebb: a polgári jogi kezes elleni per nem a váltóper, hanem a „köztörvényi" polgári per szabályai szerint fog folyni. Ebben a polgári perben azonban az egyik legfontosabb eldöntendő kérdés az lesz, hogy az a *váltójogi* kötelezettség, amelyért a kezességet vállalták, fennáll-e vagy sem.

A Ptk. 273. §-ának (1) bekezdése ugyanis kimondja, hogy a kezes kötelezettsége ahhoz a kötelezettséghez igazodik, amelyért kezességet vállalt, érvényesítheti azokat a kifogásokat, amelyeket a kötelezett érvényesíthet a jogosulttal szemben. Ezek szerint a polgári jogi kezesség is majdnem „ugyanolyan", mint a váltókezesség, vagyis járulékos, éspedig *váltójogi kötelezettség* járuléka. Más szavakkal, a bankok kezesi kötelezettsége annyiban áll meg, amennyiben a főkötelezett-váltóadós váltójogi kötelezettsége megáll. Ez annyit jelent, hogy a váltót megerősítő polgári jogi kezes is felhozhat minden olyan váltójogi kifogást, amely annak kimutatására irányul, hogy a főkötelezett-váltóadós váltójogi kötelezettsége nem áll fenn. Hiába állnak tehát a felek olyan polgári bíróság előtt, amely nem váltóperben ítélkezik, *egyszerűen lehetetlen elkerülni*, hogy a jogszolgáltató a perben a váltójognak azokat a szabályait is alkalmazza, amelyek a váltókötelezettség fennállására kihatnak. Az igazán fontos váltószabályok alkalmazását tehát a polgári jogi kezes nem tudja elkerülni. A polgári jogi kezes helyzetét a polgári jog oldaláról nézve azt is tudomásul kell venni, hogy a kezes kifogásait polgári jogilag is korlátozza az alapkötelezettség váltójogi természete. Itt vannak továbbá „kevésbé fontos" váltószabályok is, amelyekre éppen a váltójogtól való rugalmas elszakadás miatt a polgári jogi kezes nem hivatkozhat, jóllehet mint alaki kifogások igen hasznosak lehetnének. A kialakult jogi helyzet rendkívül groteszk. A váltókezességi forma elvetésével a kezes bank elveszít egy sor váltói jogot anélkül, hogy cserébe néhány jól használható kifogást kapjon a polgári jog területéről. Nyereségként a bankok mindössze azt az illúziót könyvelhetik el, hogy a váltópertől való megszabadulás a váltójogtól való megszabadulást is jelentheti.

Vizsgálat tárgyává szeretném tenni még a gyakorlat másik érvét, amely jogi jellegű: a váltókezesség azért válhat külön a váltótól, mert a felek közös akarattal eltérhetnek az idevágó jogi előírásoktól. Ez az érv véleményem szerint tarthatatlan, mert abból indul ki, hogy a diszpozivitás [Ptk. 200. § (1) bekezdésének második mondata] vonatkozik a váltójogra is.

Mint ismeretes, a régi váltótörvényt a Ptké. 95. §-a tartotta hatályban, mint polgári jogi tartalmú régi jogszabályt. Ezzel a rendelkezéssel tehát — rendszertani értelemben — a váltójog éppúgy része lett a Ptk. „Egyes Szerződések" nevet viselő III. címének, mint ahogy az adásvételi, vállalkozási és a többi más szerződéstípus is az. Rendkívül nehéz azonban elképzelni, hogy a pusztán alakiságokból összeálló váltójogban a felek az alakiságokat — vagyis *magát a váltójogot* — félreérthessék. Valószínűleg minden jogász nevetségesnek találná, ha a felek valamelyik váltói előszerződésben kikötnék, hogy mondjuk, a címzett neve, a váltói elnevezés, vagy a tartozás összege ne szerepeljen a váltóban. Egy percig nem lenne kétséges, hogy e kikötés ellenére az ilyen okirat váltójogilag semmis lesz. Ami pedig vonatkozik az új Vt. 1. §-ára, nyilvánvalóan vonatkozik a Vt. 31. §-ának (1) bekezdésére is. Annak ellenére, hogy az imént idézett váltókezességi törvényhely nem tartalmaz a régi Vt. 66. §-ának utolsó fordulatához hasonló szabályt, kógensnek minősül a Vt. összes többi rendelkezésével együtt.

A Ptk. 200. § (1) bekezdésének második mondata valóban vonatkozott a hatályában fenntartott régi váltójogra és vonatkozik a helyébe lépett új egységes genfi váltótörvényre is, — kis korrekcióval. Nem a második mondat első, hanem a második mondat második fele az irányadó. Arra a szabályra gondolok, amely szerint a felek egyező akarattal sem térhetnek el a szerződésekre vonatkozó rendelkezésektől, ha a jogszabály az *eltérést* tiltja. Ilyen jogszabály volt a régi Vt., és ilyen jelenleg az 1/1965. (I. 24.) IM. sz. rendelet.

Befejezésül meg szeretném ismételni elemzési kísérletem központi gondolatát: azt hiszem, hogy a váltókezességet a váltóra vonatkozó polgári jogi kezességgel „helyettesíteni nem érdemes, külön okiratba foglalni pedig nem lehet. Az első megoldás az előny illúzióját, a második mindössze a jogszabálysértést biztosítja."

Szathmáry Géza

A polgári jogi ítélkezés időszerű kérdései

A Magyar Jogászszövetség Fővárosi Szervezetének Polgári Jogi Szakosztálya 1966. év március hó 2. napján ülést tartott. *Hartai László* legfelsőbb bírósági bíró megnyitó beszéde után *Benedek Károly* igazságügyminisztériumi bírói felügyeleti főosztályvezető tartott előadást a polgári jogi ítélkezés időszerű kérdéseiről.

Előadása első részében számbavette azokat az átmeneti nehézségeket, amelyeket a Ptk. hatálybalépése óta a bírói jogalkotásról a tételes jogalkalmazásra való áttérés okozott.

Megállapította, hogy a jogalkalmazás számára új feladatot jelentett a magánjogból kinőtt önálló jogágazatok: a családjog, a munkajog, a mezőgazdasági és földjog elhatárolása az anyajogtól, a polgári jogtól. Ezt nehezítette az önállóvá vált jogágazatok hiányos, hézagos szabályozása. A feladatokat olyan módon kellett megoldani, hogy a jogalkalmazás ne lépje túl hatáskörét, ne térjen át a jogszabályértelmezés és analógia útjáról a jogalkotás területére.

Kiemelte, hogy ebben a munkában komoly segítséget nyújtott a törvény miniszteri indokolása, a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenysége és az elméleti tanulmányok.

Ezután ismertette azokat a feladatokat, amelyek a közel jövőben a jogalkalmazásra várnak.

Rámutatott, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődésünk, különösen a gazdasági életünkben jelentkező problémák és azok megoldásához szükséges intézkedések a polgári jogi viszonyokban éreztetik hatásukat, és ez azzal is járhat, hogy a hatályos jogszabályok sok vonatkozásban az új helyzetnek megfelelő új tartalmat kapnak. A jogalkotási feladatok mellett tehát adódhatnak olyan feladatok is, amelyeket a jogalkalmazás és jogértelmezés módszereivel kell megoldani.

Hangsúlyozta, hogy a jogalkalmazás alapvető követelménye, hogy ne térjen a jogalkotás útjára és a jogalkotás fogyatékosságait ne javítsa ki oly módon, hogy a fejlődés követelményeivel összhangban nem álló, meghaladottnak vélt jogszabályt figyelmen kívül hagyja. A contra legem jogértelmezés elleni fellépés azonban néha már átcsap a dogmatikus jogalkalmazás területére: az összefüggéseiből kiragadott jogszabályi rendelkezések betűihez való merev ragaszkodáshoz, az egy jogintézményre vonatkozó tételes szabályok, a rokon jogintézmények összefüggéseinek az elhanyagolásához. A szocialista törvényesség védelmének jelszava alatt kezd újjáéledni az a régi jogalkalmazási módszer, amely a törvény szövegét csupán a grammatika és a formális logika eszközei alapján értelmezte, teljesen elhanyagolva az értelmezés magasabbfokú eszközeit.

Találkozhatunk olyan szélsőséges nézettel is, amely egyszerűen tagadja a joghézag létét és az analógia létjogosultságát. Ezt a hibás szemléletet az az igény is kíséri, hogy a jogalkotás útján oldjunk meg minden olyan vitás polgári jogi kérdést, különösen a határeseteket, amely a jogértelmezés és analógia útján csak bonyolultabb, alapos körültekintést igénylő, az egész polgári jog összefüggéseire támaszkodó elemzéssel lenne megoldható. Nem kell bővebb magyarázat annak megértéséhez, hogy a polgári jogi viszonyok sokrétűsége nem teszi lehetővé minden felmerülő, vagy a jövőben esetleg előadódó konkrét tényállás részletes jogi szabályozását. Különösen nincs lehetőség erre hosszabb időszakra alkotott átfogó törvényekben, az egész jogágazat szabályozására törekvő kódexekben. Ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy a jó és tartós jogszabályok megalkotásához egy-egy jogeset megvizsgálása nem elég, hanem az egész gazdasági és társadalmi kérdéskomplexum, a szabályozásra kerülő jogintézmény alapos és sokoldalú elemzésére van szükség. Ehhez pedig gondos előtanulmány és idő kell.

A szocialista jog számol ezzel és a kodifikáció során a jogintézmények olyan szabályozására törekszik, hogy a törvény kiállja az idő próbáját. A szocialista fejlődéssel együttjáró viszonylag gyorsabb változások bizony azzal a következményekkel is járhatnak, hogy ugyanazok a jogszabályok az idő múlásával az alapelvek tükrében más, újszerű, a régitől eltérő tartalmat nyernek.

Szükségessé válhat tehát az is, hogy egy kérdésben korábban elfoglalt álláspontunktól a fejlődés követelményei, a jogszabály által rendezett gazdasági viszony megváltozása következtében eltérjünk. Nincs abban következetlenség, hogy a jogszabály alapjául szolgáló gazdasági viszony tartalmának megváltozásával a jogszabálynak a korábbitól eltérő olyan értelmet adunk, amely megfelel a megváltozott helyzet követelményeinek és egyúttal a Ptk. 1. §-a (1) bekezdésében foglalt értelmezési szabálynak is. Előfordulhat azonban az is, hogy a jónak vélt jogszabályértelmezés később a gyakorlatban nem mutatkozik helyesnek.

A szellemi alkotások területén például a 29/1959. Korm. sz. rendelet 14. §-ának több lehetséges értelmezése közül azt az álláspontot fogadtuk el, hogy az újítással kapcsolatos munkaköri kötelesség kérdésében nem a bíróság, hanem az újítást megvalósító vállalat felettes szerve dönt. A gyakorlat bebizonyította, hogy ez a jogszabályértelmezés nem támogatja, hanem gátolja a műszaki fejlődéshez fűződő népgazdasági érdek védelmét. Ezt tudomásul is vettük, azonban a jogszabályértelmezés eszközeivel mégsem sikerült a kérdést megoldani. A bírói gyakorlat felülvizsgálásától való húzódozásnak az az indoka, hogy a kérdés jogszabályi rendezése napirenden van. Ez az álláspont most már több mint két éve fennáll. A kodifikáció bizonyára előrehalad, a bírói gyakorlat azonban továbbra is a várakozás álláspontján van.

Különösen a polgári jogból kinőtt jogágazatok területén okozhat nehézségeket a merev szemlélet. Van olyan törekvés, amely minden áron száműzni kívánja a *családjog, a munkajog, a mezőgazdasági és földjog* területéről a polgári jogban bevált és az érintett jogágak alapelveivel is összhangban álló jogi megoldások analóg alkalmazását. E nézet követői az említett jogágakban nem szabályozott kérdéseket tudatosan szabályozatlan kérdésekként kezelik, ezzel tagadják a joghézag létét és a joghasonlóság létjogosultságát.

Ez az álláspont téves, történelmietlen szemlélet eredménye, mert nem veszi figyelembe, hogy amikor a *Munka Törvénykönyvét* és a *családjogi törvényt* megalkották, ezeket a jogágakat — legalábbis a kodifikáció szempontjából — a magánjog speciális területének tekintették. Éppen ezért csak azokat a kérdéseket szabályozták, amelyekben a jogviszony jellege a magánjogtól eltérő szabályozást igényelt. Minden más kérdésben — mint erre a *Csjt.* indokolása is rámutat — a magánjog általános szabályait tartották alkalmazhatónak. Azóta e jogágak önállósága tisztázódott és az íratlan magánjogot felváltotta a *polgári jogi kódex,* amely már tekintettel van az említett jogágak különállására és a személyekkel kapcsolatos jogok szűk területe mellett főleg a szocialista áruviszonyok jogi szabályozására törekszik.

A polgári jogi szabályok általában nem alkalmazhatók a családi kapcsolatokat rendező családjogi viszonyokra és a kollektívák belső jogviszonyaira. A családjogi és munkajogi problémákat tehát elsősorban a *Csjt.* és *Mt.* alapján, a jogágakon belüli *analógia* útján kell megoldani. De az adott jogszabályi rendezés mellett elkerülhetetlenül szükséges lehet a nem szabályozott kérdésekben azoknak a polgári jogi megoldásoknak analógia útján történő alkalmazása, amelyek nem ellenkeznek a családi kapcsolatok és a kollektívák sajátos jellegével.

Aki ezt nem veszi tudomásul, tagad egy másik szocialista jogelvet, a *jogrendszer egységének elvét.* Megnyugtató választ ad erre a kér-

désre a Legfelsőbb Bíróságnak a házassági vagyonjog szabályait értelmező *5. számú irányelve*, amely lényegében azt az álláspontot képviseli, hogy más jogágak szabályai a családjog területén ott és annyiban alkalmazhatók, amennyiben a más jogágbeli szabály alkalmazása nem áll ellentétben a családjogi viszonyok sajátos jellegével.

A családjognál és a munkajognál is szélesebb az érintkezési terület *a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog és a polgári jog* között. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog szabályai ugyanis még hézagosabbak az előbb említett jogágaknál is. Ennélfogva itt gyakrabban van szükség a polgári jogi megoldások megfelelő alkalmazására. Minthogy az anyagi jogi problémák hatásköri problémákkal együtt jelentkeznek, a jogágazatok közötti elhatárolás nehézségeit helyenként arra is igyekeznek felhasználni, hogy termelőszövetkezeti jogviszonynak minősítsenek olyan tipikusan polgári jogi viszonyokat, amelyekben az egyik fél termelőszövetkezet, illetőleg termelőszövetkezeti tag. Ennek azonban az az eredménye is lehet, hogy a jogvita kikerül a bírósági hatáskörből és gyakorlatilag teljesen rendezetlenül marad.

A Legfelsőbb Bíróság törvényességi óvás alapján hozott határozataiban olyan iránymutatásra törekszik, amely lehetővé teszi az e körbe tartozó jogvitáknak a törvényesség követelményei szerinti megnyugtató rendezését.

A kifogásolt szemléleti hibák nem jellemzőek a jogalkalmazási gyakorlatban. Mégis foglalkozni kell velük, mint szórványos, de nyugtalanító jelenségekkel, amelyek, ha idejében fel nem lépünk ellenük, tovább terjedhetnek és nehézségeket, torzulásokat idézhetnek elő a polgári ítélkezésben.

A jogalkalmazó a jogszabályok alapján köteles a jogvitákat rendezni és azokon semmilyen indokkal nem teheti túl magát. A törvényesség azonban nem egyszerűen a jogszabály szövegének, hanem valóságos tartalmának az érvényesülését kívánja. Ehhez pedig nem elég a normaszöveg és a logikai összefüggések ismerete, hanem vizsgálni kell a jogszabály keletkezésének a körülményeit, a szabályozott jogintézmény jellegét, célját és a gazdasági rendeltetését. Nemcsak a grammatikai és logikai, hanem a történeti és a rendszeres értelmezés, valamint az analógia is nélkülözhetetlen módszerei a polgári jogalkalmazásnak.

A szocialista közgazdászok között az elmúlt évtizedben mélyreható viták folytak az *áru-pénzviszonyok szerepéről a szocialista gazdaságban.* E vitákban a túlnyomó többség elvetette az olyan nézeteket, hogy az áruviszonyok összeegyeztethetetlenek a szocializmussal, csupán valami szükséges rossznak tekintendők, hogy korlátozásuk és kiszorításuk lenne a napirenden levő feladat.

Az áruviszonyok és az értéktörvény a szocialista gazdaságban is léteznek és hatnak, a fejlődés érdekében minél jobban fel kell használni őket. Lehetővé kell tenni, hogy a szocialista gazdaságban az áruviszonyoknak és a velük összefüggő gazdasági kategóriáknak: a *piac*nak, *ár*aknak, *önköltség*nek, *nyereség*nek, *hitel*nek *stb.* az eddiginél lényegesen nagyobb, aktívabb legyen a szerepük. A szocialista tervezés nem összeegyezhetetlen az áruviszonyokkal és az értéktörvénnyel. Sőt történelmileg elkerülhetetlen a szocialista tervezésnek és az áru-pénzviszonyok aktív szerepének szerves összekapcsolása.

Ez a felismerés növeli a jogi, közelebbről a polgári jogi eszközök szerepét a tervgazdaságban. Egyben a polgári jogalkalmazás politikai súlya és jelentősége tovább emelkedik.

A *gazdasági irányítás új irányelv*einek végleges megállapítása elkerülhetetlenné teszi a tervgazdálkodás számos kérdésének, az állami vállalatok, termelőszövetkezetek működésének újabb szabályozását. Ez a folyamat már meg is indult a *szállítási szerződések*ről szóló kormányrendelet megjelenésével. Ez az új jogszabály már jelzi az új gazdasági irányítási rendszer fő célkitűzéseit: a *vállalati önállóság* kiterjesztését, az *önigazgatás elv*ének messzemenő érvényesítését, az *anyagi érdekeltség és a felelősség növekedését.*

Említésre érdemes, hogy öt év után a XIV. fejezet *kisajátítás*ra vonatkozó rendelkezéseinek kis jelentőségű módosítását követően most első ízben a tervszerződések körében vált szükségessé a *Ptk.* módosítása és előreláthatólag azt az irányelvek meghatározása után további újabb jogi rendezés és ettől függően esetleg a tövény újabb módosítása is követheti. Nem sokáig várathat magára a többi között a *termelési és terményértékesítési szerződés*t szabályozó XXXVI. fejezet módosítása sem.

Tévedés volna azt hinni, hogy a gazdasági irányítás várható új módszerei csak a tervszerződések körét érintik. Már az eddig lefolytatott közgazdasági vitákból is megállapítható, hogy az új elveknek érvényesülniük kell a termelőszövetkezetek gazdálkodásában is, ahol szintén el kell ismerni az önigazgatás elvét és érvényre kell juttatni az önálló elszámolás követelményeit.

Gazdaságpolitikánk változatlan célkitűzése a szocialista tulajdon mindkét formájának további erősítése. Emellett azonban továbbra is támogatni kívánjuk az egyénileg gazdálkodók termelését, a magánkisipart, és a magánkereskedelmet. A kisárutermelő gazdálkodás a szocialista szektor döntő fölénye mellett változatlanul fennmarad.

Nemcsak a tervszerződésekre és a szocialista gazdálkodó szervek szerződéses kapcsolataira, hanem más polgári jogi intézményekre is fontos szerep vár a szocialista gazdálkodás befolyásolásában.

Előtérbe kerülnek a társadalmi tulajdon védelmének, a termelés mennyiségi és minőségi növelésének közvetlen eszközei: az *anyagi érdekeltség fokozása*, a *kockázatvállalás az iparban és a kereskedelemben, a felelősség szigorítása a szerződések teljesítéséért és a szerződésen kívüli károkozás esetén*, az *árak helyes alakulás*ának előmozdítása.

A Legfelsőbb Bíróság legújabb iránymutatásai is mindinkább ebben az irányban hatnak és arra figyelmeztetik az elsőfokú bíróságokat, hogy emelkedjenek felül a felek szubjektív érdekein, magasabb népgazdasági érdekre támaszkodva értelmezzék és alkalmazzák a jogszabályokat. Ez a szemlélet egyben jó nevelő és ösztönző eszköz a gazdálkodó szervek és az állampolgárok irányában egyaránt.

Ezután az előadó szemléltetésül megvizsgált a jelentősebb iránymutatások közül néhányat.

Kiemelte *a tulajdonjog* köréből a 853. számú polgári kollégiumi állásfoglalást. Hangsúlyozta, hogy a nem tulajdonostól való vásárlás kockázatát mindig annak kell viselnie — mégha kereskedő is —, aki nem kereskedelmi forgalomban vásárol, mert a szabályozás jogpolitikai célja a nem tulajdonostól való vásárlások megakadályozása.

Hasonló értelemben foglalt állást a polgári kollégium a *Ptk. 258.* §-ának értelmezése kérdésében is. Rámutatott, hogy a kereskedőket is arra kell ösztönözni, hogy a zálogszerződések kötésénél kellő gondossággal járjanak el. Az ösztönzés polgári jogi eszköze pedig az, hogy a nem tulajdonos általi zálogbaadással járó kockázatot annak kell viselnie, aki más dolgát zálogul elfogadja.

Termelési szerződésen alapuló és *építkezésre irányuló vállalkozási szerződéses* jogvitákban számos törvényességi határozat hívja fel a figyelmet arra, hogy nem a termelőszövetkezet tulajdonát védi, hanem a szerződéses fegyelmet lazítja és a termelési érdeket sérti, ha a szerződésszegés szankcióit nem kerülnek következetesen alkalmazásra.

Helyeselni kell a Legfelsőbb Bíróságnak a *szerződéses fegyelem* megszilárdítását támogató azt a következetes gyakorlatát, amely szerint a *kötbérkövetelés elévülése* nem mentesít a kártérítési felelősség alól és a késedelem miatt nem érvényesíthető kötbér a kártérítési felelősség mértékét nem csökkenti.

A gazdálkodó szervek munkafegyelmének és felelősségének fokozását szolgálhatja a 872. számú polg. koll. állásfoglalás is, amely kimondja, hogy csak államigazgatási jellegű, tehát a közhatalom gyakorlása során kifejtett szervező-intézkedő tevékenységgel, illetve ennek elmulasztásával okozott kárt lehet *államigazgatási jogkörben okozott kár*nak tekinteni. Remélhető, hogy ez az iránymutatás megszünteti e jogszabály kiterjesztő értelmezését, ami módot adott az állami intézményeknek és vállalatoknak a felelősség alóli indokolatlan mentesülésére.

Kiemelkedő jelentősége van a Legfelsőbb Bíróság XXX. és XXXI. számú polgári elvi döntéseinek. Sok nehézséget okozott a *Ptk.* 306. §-ának értelmezése, különösen az a kérdés, hogy milyen eljárást kell követni olyan esetekben, amikor a hiba a szolgáltatás jellegénél, természeténél fogva (építkezés, vetőmag) az átvételtől számított 6 hónapon belül fel sem ismerhető. Az elvi döntés a megvizsgálási kötelezettséget szabályozó *Ptk.* 283. § értelmezésével arra a következtetésre jut, hogy a 6 hónapi abszolút határidőt rejtett hibánál attól az időponttól kell számítani, amikor a hiba gondos vizsgálat mellett egyáltalán felfedezhetővé vált.

Az elvi döntés rámutat arra, hogy a *szavatossági igényt* a kifogásolt dolog minden olyan hibája miatt érvényesítettnek kell tekinteni, amely a jogosult nyilatkozatában megjelölt kellékhiányt előidézte. Nem gátolja az igény érvényesítését az sem, ha a jogosult a hibát tévesen, vagy hiányosan jelölte meg.

Azt a tényt, hogy a felek a szavatossági igény rendezése végett egyezkedési tárgyalást folytatnak, az elvi döntés olyan ráutaló magatartásnak minősíti, amely a jogérvényesítési határidőt meghosszabbítja. Ilyen határidő kezdetét a tárgyalások teljes meghiúsulásától kell számítani.

Helyes az elvi döntésnek az az álláspontja is, hogy a szavatossági igényt érvényesítő nyilatkozat magában foglalja a benne megjelölt hibából származó kár megtérítésére irányuló igény érvényesítését is.

A minőségi munkában való érdekeltséget fokozza az az álláspont is, amely szerint kijavítás esetén meghosszabbítja a szavatossági határidőt az az idő, amely alatt a hiba miatt a jogosult a dolgot rendeltetésszerűen nem használhatta, továbbá, hogy a dolognak, vagy jelentősebb részének kicserélése esetén a határidő a kicserélt dolog (dologrész) tekintetében újra kezdődik.

A gazdasági irányítás új elveinek érvényrejuttatása jogszabálymódosítást is szükségessé tehet. A tartós és nagyobb értékű használati cikkek, illetve szolgáltatások minőségének védelmére még az elvi döntés által biztosított jogérvényesítési határidők sem mindig elegendők. Különösen indokolt lenne az *építkezések* minőségi hibáiért *vállalkozási szerződés alapján* fennálló felelősség érvényesítésére megszabott határidőknek az *építési tervszerződésekre* vonatkozó határidőkkel való összhangba hozatala.

A XXX. számú elvi döntés biztosítja a jogosultnak, hogy a *jótálláson* alapuló igényét a hiba közlésétől számított hat hónapon belül akkor is érvényesíthesse, ha a jótállási idő közben már eltelt. Felmerül a kérdés, hogy nem lett volna-e indokolt a 6 hónapos határidőt a szállítási szerződéseket szabályozó 10/1966. Korm. sz. rendelet 43. §-ának (3) bekezdésével összhangban a jótállási idő elteltétől számítani.

A kormányrendelet és az ismertetett két elvi döntés is azt mutatja, hogy egyre jobban közeledik a szocialista gazdálkodó szervek szerződéses kapcsolatának jogi szabályozása a szerződésre vonatkozó általános polgári jogi szabályokhoz. Ezt a közeledést a bírósági jogszabályértelmezésnek is elő kell mozdítania minden olyan esetben, amikor a tervszerződések szabályai a minőség védelmét és a termelés érdekeit jobban szolgálják.

A Legfelsőbb Bíróság a XXXII. számú polgári elvi döntésben a *helyes ármeghatározás*ra nemcsak a vállalkozói díj vonatkozásában, hanem általánosan is iránymutatást ad. Felhívja a figyelmet arra, hogy a szerződésből keletkező jogviták eldöntésénél mindig a szerződés tartalmából kell kiindulni, a vállalkozói díj csak a jogszabályban meghatározott feltételek mellett a *Ptk.* 201. és 202. §-a alapján, vagy azért módosítható, mert eltér a jogszabályban kötelezően előírt díjtól. A szerződésbe vetett bizalom gyengítésére, a forgalmi élet bizonytalanságára és visszaélésekre vezetne az, ha a szolgáltatás értékét egyedül a szakértő véleménye alapján, a szerződéstől eltérően állapítaná meg a bíróság. A bírált gyakorlat nem szolgálja a szerződésszegéstől való visszatartáshoz fűződő érdeket, tehát szemben áll azzal a jogpolitikai céllal is, amely szerint a szerződő feleket vállalt kötelezettségeik maradéktalan teljesítésére kell nevelni.

Felmerül a kérdés, nem lesz-e szükség arra, hogy az *árszabályozás*ra vonatkozó elvek megvalósításának támogatása érdekében egyéb területen is felülvizsgáljuk az ítélkezési gyakorlatot. Indokolt lehet pl. a *Ptk.* 366. §-ának olyan értelmezése, hogy jogszabály által meghatározott árnak csak azt az árat lehet tekinteni, amelyet a hivatalos lapban közzétett miniszteri rende-

let, vagy ennél magasabb fokú jogforrás a felekre kötelező jelleggel állapított meg. Utasításban meghatározott árakat csak azokra a felekre lenne indokolt kötelezőnek tekinteni, akik az utasítást kiadó miniszter, vagy más országos hatáskörű szerv felügyelete alá tartoznak. Indokolt lenne továbbá a *bírói szerződésmódosítás* kérdéseiben kialakult ítélkezési gyakorlat felülvizsgálása és annak megfontolása, hogy nem szükséges-e a bíróságoknak olyan általánosan kötelező iránymutatást adni, amely kifejezi a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában e kérdésben következetesen érvényesülő szigorú álláspontot.

A gazdasági irányítás rendezésének reformja még a vita stádiumában van. A Párt Központi Bizottsága még ezután dönt véglegesen. A Központi Bizottság határozata és az ebben az évben sorrakerülő IX. Pártkongresszus pontosan meghatározza majd a fő irányelveket és a végrehajtandó feladatokat. Majd ezután kerülhet sor annak felmérésére, hogy az államigazgatás és az igazságszolgáltatás területén milyen intézkedésekre és milyen jogszabályi rendezésre lesz szükség, és a jogalkalmazás területén mennyiben kell új irányban haladni.

Már most fel kell azonban figyelnünk a *gazdasági irányítás* olyan *elveire*, mint az *érdekeltség a minőségi termelésben*, a *kockázatvállalás* és *felelősség fokozása*, a *piac árszabályozó szerepe a szocialista gazdaságban*. Ezeknek az elveknek helyes irányú érvényesülésére fel kell használnunk az olyan jogi eszközöket, mint a *szavatosság és a szerződésszegés egyéb szankciói, a jótállás, a kötbér és a szerződés megerősítését szolgáló más mellékkötelezettségek, valamint általában a polgári jogi felelősség.*

Ezt követően a hozzászólásokra került sor, melynek során elsőnek *Hraskó Gyula* legfelsőbb bírósági bíró emelkedett szólásra. Tiltakozott az ún. „dogmatikus szemlélet" vádja ellen. Óva intett a szubjektivista szemlélet hibáitól és hangsúlyozta a szocialista törvényekhez való ragaszkodás szükségességét. Véleménye szerint a kereskedelmi forgalom biztonságához fűződő érdek az idők folyamán nem változott, és amint a nem kereskedő (fogyasztó) embereknek a vevőitevékenysége, ugyanúgy azoknak zálogbaadói tevékenysége is a kereskedelmi forgalom körébe tartozik. A zálogjogszerzésről szóló *Ptk.* 258. §-ban említett „kereskedelmi forgalom" ugyanis fogalmilag azonos a *Ptk.* 118. §-ában megjelölt kereskedelmi forgalommal.

Csatlakozott az előadóhoz abban a kérdésben, hogy az építkezések terén időszerű lenne a szigorú, túl rövid határidőket jogszabály útján megváltoztatni.

Kifejtette, hogy nem lehet a korábban alkotott jogszabálynak más tartalmat tulajdonítani, mint amit a jogszabályalkotó eredetileg akart. Az nem jogalkalmazási feladat, hogy utólag magyarázunk bele a jogszabályba olyan valamit, amely csak egy későbbi, újabb helyzetnek felel meg. Ezt csak a jogalkotó teheti meg, a jogalkalmazónak nem szabad jogot alkotnia. A különböző módszerű értelmezéseket, elemzéseket, konkrétan, alaposan meg kell vizsgálni, és csak azután szabad véglegesen állást foglalni.

Aggályosnak tartja az analógia „rendszeres", vagy korlátlan alkalmazását, mert az csupán átmeneti célú kivételes eszköz.

Lukács Tibor igazságügyi minisztériumi főelőadó ecsetelte, hogy a kereskedelem és az élet számtalan területén nagyon gyors a fejlődés. A dogmatikus jogszabályértelmezés kényelmes álláspont. A törvény, bizonyos idő eltelte után könnyen megmerevedik. A büntetőtörvénykönyv életbelépése óta is sokat jelent az, hogy négy év eltelt. A bíráknak a konkrét ügyekben kell dönteniük. Felvetette a kérdést, hogy a mg. termelőszövetkezetek mellékfoglalkozásainál és a pazarló gazdálkodásnál hogy állnak ma az élet jelenségei?

Hangsúlyozta, hogy a törvényesség nem a szószerintiséget jelenti. Mikor a jogszabályokat meghozták, még nem gondolhattak az új irányelvekre. A jogalkalmazó valóban nem jogalkotó, de gondolkodnia kell a szükségszerű követelményeken. A válasz pedig az értelmezés keretén belül található meg.

A jogalkalmazónak a gazdasági és társadalmi fejlődés minél teljesebb ismeretében úgy kell eldöntenie a kérdéseket, hogy a határozat összhangban legyen az egyén és a társadalom érdekével.

Krémer Miklós vállalati jogtanácsos felvetette, hogy a találmányi és az újítási kódex megjelenése már több mint két éve húzódik, holott ennek a jogszabálynak a megalkotása már régóta időszerű kérdés. A jogalkotás és a jogalkalmazás összehangolásánál fontos lenne, hogy az új jogszabályok megjelenése ne késsen olyan soká. Ennek érdekében azok a jogászok, akik a gazdasági élettel közvetlen kapcsolatban vannak, bátran vessék fel az új gazdasági irányítás időszerű kérdéseit.

Az államigazgatási jogkörben okozott kár megtérítése vonatkozásában pedig anyagilag érdekeltté kellene tenni az államigazgatási szerveket, hogy megtörténhessék a felelősségre vonás.

Zsembery István fővárosi bírósági tanácselnök hozzászólásában megjegyezte: nem lehet azt állítani, hogy a *Ptk.* 306. §-ában megállapított határidők nem jogvesztő határidők. Ha egyesek azon a nézeten is vannak, hogy a jogszabály nem helyes, az mégis köti a jogalkalmazót. Amint visszaemlékszik a Ptk. életbelépése utáni időszakban az előadó elvtárs is határozottan ezt a nézetet képviselte.

A jogalkalmazó a jogszabály társadalmi célját, rendeltetését keresi, de ebben a törekvésében nem hagyhatja figyelmen kívül a jogszabály szövegét, nyelvtani értelmezését.

Szentirmay Gyula fővárosi bírósági bíró hozzászólásában kifejtette, hogy a jogalkalmazó az egyedi tényállásokat vizsgálja. Az egyedi tényállás azonban sohasem fedi teljesen az absztrakt tényállás törvényi tényállását. Az elvi döntések szükségesek és helyesek voltak. A határidők szigorúak voltak, a jogszabálytól azonban nem tértünk el, a *Ptk.* 283. §-a ugyanis a pontos kezdő időpontot nem határozza meg.

Hámori Vilmos kerületi bírósági elnökhelyettes hozzászólásában megjegyezte, hogy a bírónak az egész tényállást kell vizsgálnia. Az új gazdasági mchanizmus során új követelmények merülnek fel. Ezek megoldása elsősorban az elsőfokú bírák feladata lesz. Az egységes és gyors irányítás érdekében helyes lenne, hogy a kiválasztott ügyek — hatáskörbe vonás folytán — elsőfokú elbírálás végett a Legfelsőbb Bírósághoz kerüljenek.

A hozzászólások után *Benedek Károly* előadó válaszolt a felmerült kérdésekre.

Ezután *Hartai László* zárószavában köszönetet mondott az előadónak és a hozzászóló elvtársaknak kifejtett munkásságukért.

Szabó László

Intermetall Vaskohászati Együttműködési Szervezet*

Az elmúlt évben egy jelentős új nemzetközi szervezet kezdte meg működését, az INTERMETALL VASKOHÁSZATI EGYÜTTMŰKÖDÉSI SZERVEZET (továbbiakban: Intermetall). Az Intermetallt magyar kezdeményezésre 1964 június 15-én alakították meg a Csehszlovák Szocialista Köztársaság, a Lengyel Népköztársaság és a Magyar Népköztársaság kormányai. Majd 1964 augusztus 24-én csatlakozott az egyezményhez a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, szeptember 27-én a Német Demokratikus Köztársaság, valamint 1964 október 5-én a Bolgár Népköztársaság. E csatlakozások bejelentését szerződő felek tudomásul vették és hozzájárultak. Így az Intermetall hat szocialista ország közös szerve a vaskohászati termékek terén mutatkozó népgazdasági szükségletek jobb kielégítésének biztosítása, az együttműködés új, hatékonyabb formáinak alkalmazása, a vaskohászati termelőkapacitások ésszerű kihasználása és fejlesztése, valamint a termelés műszaki és gazdasági színvonalának fejlesztésére.

Megalakítását a felismert és a szocialista országok által tudatosan alkalmazott gazdasági törvények inspirálták és a szocialista országok között kialakult új és magasabb típusú kapcsolatok tették lehetővé, melyek az egyenlőség, a kölcsönös előnyök és a kölcsönös baráti segítségen, a szocialista internacionalizmuson alapulnak.

Ma már a vaskohászati termékek, a hengerelt áruk, az acélcsövek és egyéb kohászati termékek terén olyan mértékű mennyiségi és változatos minőségi igények jelentkeznek, hogy azok kielégítése, különösen kisebb országok viszonylatában igen kiterjedt és szoros nemzetközi kooperáció nélkül nem lehetséges. A vaskohászat területén kis üzem építése és működtetése általában nem gazdaságos, a nagyteljesítményű üzem termékeit pedig egy kis ország nem mindig tudja felhasználni. Ezért az Intermetall létrehozásának és működésének jelentőségét milliós, vagy akár milliárdos megtakarítások számaival lehet értékelni.

2. Az új szervezet feladata ugyanis rendkívül széleskörű. Nevezetesen, javaslatokat dolgoz ki a résztvevő országok vaskohászati termelésére vonatkozó szakosításra, melynek célja, hogy olyan feltételeket biztosítson, amelyek lehetővé teszik a termelés növelését, a termelési kapacitások ésszerű kihasználását és az országok igényeinek jobb kielégítését vaskohászati termékekből.

Javaslatokat dolgoz ki a szerződő felek vaskohászati termelési terveinek termékfajtánkénti részletes koordinációjára, megszervezi a hosszúlejáratú szerződésekben foglalt mennyiségen felüli vaskohászati termékek cseréjét (pl. börzenapok szervezése), kidolgozza a termelés negyedéves terveinek koordinálásához szükséges egységes módszereket a termelési berendezések optimális kihasználására.

Különösen jelentős feladata az Intermetallnak a beruházások koordinálására vonatkozó tevékenység, a párhuzamos termelési kapacitások létrehozásának korlátozása, a hengerművi beruházások nemzetközi szintű összehangolása. Egyedül ez a tevékenység milliós megtakarításokat eredményezhet a résztvevő országok részére.

Az Intermetall operatíve közreműködik a vaskohászat területén ideiglenesen jelentkező szabad kapacitások felhasználásához szükséges intézkedések kidolgozásában, valamint a vaskohászati hiánycikkek termelésének megszervezésében és növelésében. Ennek érdekében az Intermetall elemzi az igényeket és a meglevő termelési lehetőségeket, javaslatokat dolgoz ki az új vaskohászati termékek bevezetésére vonatkozóan. Intézkedési terveket dolgoz ki a termelési és felhasználási tartalékok felhasználására.

A résztvevő országok kölcsönös termékcseréjének kiszélesítése érdekében az Intermetall feladatát képezi a vaskohászati termékek kölcsönös szállítására vonatkozó alapelvek és formák tökéletesítése is.

3. E feladatok végrehajtásához természetesen megfelelő jogkörrel és megfelelő apparátussal is rendelkezik az intézmény.

Az INTERMETALL Vaskohászati Együttműködési Szervezet jogi személy, és az alapszabálya szerint működik. Rendelkezik feladatainak ellátásához és célkitűzéseinek megvalósításához szükséges jogképességgel. Így a saját nevében jogokat szerezhet és kötelezettségeket vállalhat magára, szerződéseket köthet, bírósági, döntőbizottsági, választottbírósági és államigazgatási eljárásban részt vehet. Mint nemzetközi intézmény rendelkezik a nemzetközi szervezeteket megillető kiváltságokkal és mentességekkel.

Az Intermetallt megalkotó Egyezmény nem érinti azokat a jogokat és kötelezettségeket, amelyek olyan egyezményekből származnak, amelyeket a felek egymással, vagy más államokkal korábban kötöttek. Az Intermetall tevékenységével kapcsolatos költségeket a felek egyenlő arányban viselik. A megfelelő helyiségeket és a szükséges berendezést a Magyar Népköztársaság bocsátotta az Intermetall rendelkezésére megállapított használati díj fejében. Így az Intermetall székhelye: Budapest. Az Intermetall hivatalos nyelve, valamennyi szerződő ország nyelve. Az Egyezményt a Magyar Népköztársaság Kormánya őrzi és ellátja a letéteményes feladatait.

Szerződő felek az egyezményt határozatlan időre kötötték és az csak valamennyi szerződő fél hozzájárulásával módosítható. Az egyezmény egyébként nyílt, ahhoz más államok is csatlakozhatnak valamennyi szerződő fél hozzájárulásával. Az egyezményhez csatlakozni kívánó állam kormányának szándékát a letéteményesnél szükséges bejelenteni. Bármely szerződő fél felmondhatja további részvételét az egyezményben, ezt szintén a letéteményeshez kell bejelenteni. Az Egyezmény elválaszthatatlan részét képezi az Intermetall Alapszabálya is, így szerződő felek az egyezménnyel azt is jóváhagyták.

---

* Intermetall. Der Organisation für die Zusammenarbeit in der Schwarzmetallurgie.

* ИНТЕРМЕТАЛЛ. Организации по сотрудничеству в чёрной металлургии.

4. Az Intermetall legfelsőbb szerve a Tanács, amely irányítja az intézmény munkáját. A Tanács határozza meg a feladatok teljesítését célzó munkák irányát és megvalósításuk módozatait, jóváhagyja az éves és többéves munkaterveket, valamint az Intermetall munkájáról szóló éves jelentést, az éves költségvetést és annak teljesítéséről szóló jelentést.

A Tanács hagyja jóvá az állandó végrehajtó szervnek az Irodának működési szabályzatát, a Revíziós Bizottság ügyrendjét, kinevezi és felmenti az Iroda igazgatóját, annak helyetteseit, meghatározza azok hatáskörét és felelősségét, kinevezi és felmenti a tanácsosokat és szakértőket, megállapítja a munkatársak munka- és bérfeltételeit. A Tanács határozza meg az Iroda szervezeti felépítését és státus előírását, valamint a státuselőírásban feltüntetett munkakörök országok szerinti elosztását. Ugyancsak a Tanács nevezi ki a Revíziós Bizottság elnökét és tagjait és hagyja jóvá e bizottság munkájáról szóló jelentést. A résztvevő országokat a tanácsban háromtagú küldöttség képviseli. A három képviselő egyike a küldöttség vezetője. A küldöttségeket az illetékes kormányok nevezik ki. A Tanács üléseit évenként legalább kétszer tartja, de összehívható egy ország küldöttsége vezetőjének kérésére is. A Tanács ülése az Iroda igazgatójának javaslata alapján is összehívható.

A Tanács élén az elnök áll, akit a Tanács a küldöttségek vezetői közül választ a Tanács által jóváhagyott sorrend és határidő alapján. A Tanács elnöke egyidőben a saját országa küldöttségének vezetője is. A Tanács ülésein az Intermetall Iroda igazgatója és helyettesei is résztvesznek.

A Tanács ajánlásokat, vagy határozatokat hoz. Az ajánlásokat a résztvevő országok illetékes szerveinek határozatai alapján valósítják meg. Az egyes országok a tanácsban résztvevő küldöttségük vezetőjén keresztül közlik az Iroda igazgatójával az ajánlás jóváhagyása után 60 napon belül, az ajánlások saját országuk illetékes szervei által történő megvizsgálásának eredményét. Az Iroda igazgatója haladéktalanul értesíti erről a Tanácsban résztvevő küldöttségek vezetőit.

Mint új momentumra lehet rámutatni, hogy a Tanács — éppen az egész szervezet operatív tevékenységének és hatékonyságának érdekében nemcsak ajánlásokat, hanem határozatokat is hoz akár közgazdasági vagy műszaki érdemi ügyekben is. Minden ország küldöttsége a Tanácsban egy-egy szavazattal rendelkezik. Előfordul azonban olyan kérdés megvitatása is, amely mind műszaki, mind közgazdasági szempontból csak a tagállamok egy részét érinti (pl. két-három tagállam közös akciója), amikor is az ügy eldöntéséhez, illetve annak határozattá emeléséhez természetesen csak az ügyben érdekelt országok szavazata szükséges. Egy-egy ilyen regionális akcióhoz a későbbiek folyamán bármely más tagállam is csatlakozhat, ha előbb érdektelenséget is jelentett be. A Tanács eddig még csak néhány ülést tartott és a vaskohászati termékek termelésével kapcsolatos fontos munkája mellett jelentős figyelmet fordított az Intermetall szervei tevékenységének szabályozására is. Így a Tanács részletesen kidolgozta az Intermetall tevékenységének alapvető irányait és feladatait, amelyet az Egyezmény és Alapszabály természetesen csak röviden tartalmazhat. Megállapította a Tanács üléseinek eljárási rendjét, szabályozta az Iroda szervezeti felépítését, állományának megoszlását országok szerint, valamint kidolgozta és jóváhagyta az Intermetall Iroda dolgozóinak munkaviszonyára vonatkozó szabályzatot. Továbbá jóváhagyta a Tanács az Iroda ideiglenes pénzügyi szabályzatát is.

5. Az Intermetall állandó végrehajtó szerve az Iroda. Az Iroda végzi a Tanács által adott megbízások teljesítéséhez szükséges műszaki-gazdasági és adminisztratív jellegű munkát. Így elvégzi a műszaki-gazdasági jellegű intézkedések előkészítésével és megvalósításával összefüggő operatív munkát, előkészíti a szükséges anyagokat a Tanács ülései számára. Az Iroda tartja nyilván a Tanács határozatait és ajánlásait, valamint azok végrehajtását is.

Az Iroda munkáját az Igazgató irányítja, aki felelős a Tanácsnak a rábízott feladatok végrehajtásáért, az Iroda egész munkájáért. Az Iroda igazgatója képviseli az Intermetallt a résztvevő országok és más államok hivatalos személyei, szervei előtt. Az igazgató az Intermetall működéséhez szükséges adatok, tájékoztatók megszerzése céljából közvetlenül fordulhat a résztvevő országok illetékes szerveihez. Ugyancsak az igazgató rendelkezik az Intermetall pénzügyi eszközeivel a költségvetés alapján a pénzügyi gazdálkodás szabályai szerint.

Az Iroda további dolgozói az igazgatóhelyettesek, tanácsosok, szakértők, műszaki, adminisztratív és technikai személyzet.

Az Iroda apparátusa három szektorra és két osztályra tagozódik: A *termelési és kooperációs szektor* dolgozza ki a javaslatokat a részletes választék szerinti vaskohászati termelési terveinek koordinálására, a termelés negyedéves programozására valamint az ideiglenesen jelentkező szabad kapacitások felhasználására.

A *műszaki szektor* végzi a hengereltáru, a csőgyártás, a kohászati másodtermékek egyeztetett nomenklatúrája alapján a termelés szakosításával, a kohászati beruházások koordinálásával, a befejezett tudományos műszaki kutatások eredményeinek bevezetésével kapcsolatos feladatokat.

A *közgazdasági szektor* tanulmányozza és feldolgozza a vaskohászati termékek árképzésével és áraival kapcsolatos elemző szemléket, a termelés és felhasználás fejlődésének kérdéseit a vaskohászat területén, valamint részletesebben kidolgozza a vaskohászati termékek egységes nomenklatúráját.

Az *igazgatási osztály* készíti el a szektorok javaslatai alapján az Intermetall tevékenységére vonatkozó határidős és távlati terveket, az Iroda munkaprogramját, előkészíti az összesített anyagokat a Tanács ülésére, vezeti az Iroda ügyvitelét. Az Igazgatási osztály látja el az Intermetall jogi munkáját, elkészíti az Intermetall működésével kapcsolatos szabályok és rendeletek tervezetét, nyilvántartja a Tanács határozatait és azok végrehajtását.

Az *adminisztrációs- és gazdasági osztály* pedig az összes felmerülő gazdasági, pénzügyi, adminisztrációs és technikai feladatok megvalósítását irányítja ill. végzi.

Az Iroda létszámát a Tanács első ülése 59 főben állapította meg az adminisztratív és kisegítő személy-

zettel együtt, amelyből 30 fő tartozik a nemzetközi állományba: az igazgató, az igazgatóhelyettesek, szektorvezetők, tanácsosok és szakértők. Az Iroda dolgozói paritásos alapon tevődnek össze a résztvevő országok által delegált munkatársakból.

6. Az Intermetall nem szerve a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának, mindamellett szoros kapcsolatban kíván működni a KGST megfelelő szerveivel. Így: a Vaskohászati Állandó Bizottsággal, a Külkereskedelmi Állandó Bizottsággal, a Szabványosítási Állandó Bizottsággal, a Közgazdasági-, a Statisztikai-, Gépgyártási Állandó Bizottsággal, Élelmiszeripari Állandó Bizottsággal (a konzervgyártáshoz szükséges fémlemezek gyártása miatt), stb...

Az Intermetallt tevékenységében a nemzetközi szocialista munkamegosztás alapvető elvei vezérlik és elősegíti a KGST szervek ajánlásainak megvalósítását a vaskohászati termelés területén.

Az Intermetall Vaskohászati Együttműködési Szervezet megalakítása a szocialista országok mind szorosabb együttműködésének jelentős gazdasági és politikai eredménye. Működésének jogi szabályozása és annak állandó tökéletesítése érdekes és új feladat, mely méltán kelti fel érdeklődésünket.

Szalóky László

A freibergi bányajogi kollokvium

A hosszú hagyományokkal rendelkező és a világon elsőnek alapított bányaakadémia, a Freibergi Bányászati Akadémia 1965. november 13-án ünnepelte alapításának 200. évfordulóját. Az ebből az alkalomból megrendezett ünnepségek keretében bányajogi kollokviumot is tartottak a Bányaakadémián, ahol közvetlenül az alapítást követő idő, 1785 óta bányajogi tanszék működik, mely gondoskodik jogi tárgyaknak az Akadémián való oktatásáról. Ez idő szerint az Akadémia Bányászati Karán a hallgatók részére kötelező tantárgyként a 2. évben általános jogismeretet, a 4. évben munkajogot és társadalombiztosítási jogot, végül az 5. évben bányajogot adnak elő, felismerve azt, hogy a bányamérnök feladatainak ellátásához ezen tárgyak meghatározott körű ismerete is szükséges. Ezt igazolja az is, hogy az 5. év után a hallgatónak bányajogból, munkajogból és társadalombiztosítási jogból vizsgáznia kell. Mindez komoly útmutatásul szolgálhat számunkra, hiszen a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetemen az oktatásnak ehhez képest még komoly hiányai vannak.

Az ez évi kollokvium tárgya a bányajog és a vízjog viszonya volt.

A bevezető előadást *Kurt Ebert* freibergi bányajogi professzor tartotta a bányajog és a vízjog viszonyának problematikájáról. Előadásában abból indult ki, hogy a bányászatnak a vízzel szoros kapcsolata van. A kettő találkozása jogi szabályozásnak is tárgya. Az NDK 1963. április 17-i vízügyi törvénye a bányászati vízügyet is az általános szabályok hatálya alá vonta és az ilyen ügyeket a vízügyi hatóságok hatáskörébe utalta. Ezzel szemben azonban felmerül az a megoldás, hogy ezeket az ügyeket a bányatörvény speciálisan szabályozza, s minthogy az NDK bányatörvényét most készítik elő, ennek a kollokviumnak a tárgyaként is a bányajognak és a vízjognak viszonyát tűzték ki, ennek a kérdésnek az eldöntéséhez szükséges hazai és összehasonlító jogi anyag összegyűjtése céljával.

Véleménye szerint a bányavíznek a bányászattal és a bányászati technológiával való szoros összefüggésénél fogva e részben a vízügyi hatóságok hatáskörének a bányahatóságok javára való korlátozása látszik indokoltnak; a hatásköri szabályozás azonban egyik hatóságnak az ügyek intézésében való részvételét sem zárhatja ki. A bányászat egyéb vízhasználatának engedélyezése a vízügyi hatóságoknál maradna meg, azzal azonban, hogy azok döntés előtt kötelesek a bányahatóságot meghallgatni. Az NDK előreláthatólag jövő évben megjelenő bányatörvénye fog ezekben a kérdésekben dönteni. Az előadó véleménye szerint a talajvíz még a kutatás során sem minősíthető ásványi nyersanyagnak, az azzal kapcsolatos viszonyok szabályozása a vízügyi jogszabályra tartozik.

F. Pauluhn „Az NDK vízügyi szerveinek a bányászat vizei tekintetében fennálló jogosítványai"-ról szóló előadásában kifejtette, hogy az NDK 1963. április 17-i vízügyi törvénye és annak 1963. december 12-i 1. számú végrehajtási rendelete a vízjogi engedélyezés rendszerén épül fel, annak rendelkezései értelmében a bányavizek is a vízügyi szervek hatáskörébe tartoznak.

Tadeusz Plodowski lengyel bányajogásznak „A bányászatnak és a vízgazdálkodásnak a Lengyel Népköztársaságban fennálló jogviszonyai"-ról szóló előadása beszámolt arról, hogy a Lengyel Népköztársaságban a bányajog alapvető jogszabálya az 1953. május 6-i bányatörvény, a vízjogé pedig az 1962. május 30-i vízügyi törvény. A két jogterületet a termelés, illetve a használat tárgya: az ásványi nyersanyag, illetve a víz választja el egymástól. Kivétel a gyógyforrások üzeme, amely a bányatörvény hatálya alá tartozik. A lengyel jogszabályok értelmében bányavíznek a felszín alatt, továbbá a bányaüzem területén a felszínen való felhasználása a bányatörvény hatálya alá esik. A bányaüzemek tervezésénél, építésénél és üzemeltetésénél (ideértve a vízügyi létesítményeket is) az anyagi jog körében a bányatörvény, az építési és a vízügyi törvény rendelkezései irányadók; eljáró államigazgatási szerv a bányahatóság, kivéve a bányatelek megállapításával összefüggő geológiai dokumentációs ügyeket, mert ezek a földtani kutatási szervekhez tartoznak.

Emánuel Mráz a Csehszlovák Szocialista Köztársaság bányászatának vízgazdálkodásáról tartott előadást. Az ezzel kapcsolatos jogviszonyokat rendező szabályok részben a vízügyi jogszabályokban (alapvető a vízgazdálkodásról szóló 1955. évi 11. sz. törvény, melynek hatályos szövegét az 1959. évi 13. számú rendelet tette közzé), részben a bányászati jogszabályokban (alapvető az 1957. évi 41. számú törvény, az ún. bányatörvény), részben egyéb jogszabályokban (a fürdőkről és forrásokról szóló 1955. évi 43. törvény stb.) találhatók. A csehszlovák jogszabályok értelmében az ásványvizek, vagyis az ásványi nyersanyagtartalmuk miatt iparilag feldolgozható vizek ásványoknak tekintendők, azok termelését a bányahatóság ellenőrzi. Az ásványi gyógyvizek, még ha azok

ásványi nyersanyagtartalmuk miatt iparilag feldolgozhatók lennének is, a fürdőkről és a forrásokról szóló törvény hatálya alá esnek. Bányavizek a felszíni, mélységi vagy csapadékvizek, amelyek felszíni vagy földalatti bányatérségekbe hatoltak be, tekintet nélkül ennek okára; a bányavizek ezt a minőségüket más állandó felszíni vagy mélységi vízzel való egyesülésig megtartják. Az egyéb vizekre a vízügyi jogszabályok irányadók. A vízügyi jogszabály alapelve, hogy a személyes célokra, vagy háztartási célra szokásos módon történő díjmentes vízhasználatot meghaladó vízhasználat csak a vízügyi hatóság engedélyével történhet. A bányavizeket azonban a bányaüzem saját céljára díjmentesen használhatja.

*Tárkány Szűcs Ernő*nek „A bányászat és a vízgazdálkodás kapcsolatainak jogi szabályozása a Magyar Népköztársaságban" előadása kisebb rövidítéssel megjelent a Bányászati Lapok 1965. évi 6. számának 412. és következő oldalain.

Anton Homan ljubljanai egyetemi tanár „A bányászat és vízgazdálkodás jogviszonyairól a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban" c. előadásában ismertette az 1965. évi 13. számú hivatalos lapban közzétett új vízügyi törvényt, amelynek alapelve, hogy a víz köztulajdonban áll, és hogy a víz használatának terven és engedélyen kell alapulnia. A bányászatról a bányatörvény (Hivatalos Lap 1959. évi 28. szám, továbbá 1964. évi 22. és 23. szám) rendelkezik. A bányatörvény kimondja, hogy a bányaüzem a bányavizeket állandó felszíni vízbe való folyásukig használhatja, a felszíni vizeket egyébként a vízügyi jogszabályok szerint. Előadásában a továbbiakban különösen a bányavállalat által fizetendő vízhasználati díjjal, a vízhasználati díjnak beruházás céljára, a bányavállalat részére való visszatérítésével, illetve a bányavállalatnak vízhasználati díj fizetése alóli mentesítésével foglalkozott.

Az előadásokat számos hozzászólás, vita és értékes eszmecsere követte.

A freibergi bányajogi kollokvium sikere megerősítette azokat a szálakat, amelyek a résztvevő országok bányajogászait egymáshoz fűzik, és hozzájárult a már eddig is fennálló együttműködés[1] megerősítéséhez, melytől további eredmények várhatók.

Radnay József

„A házastársak közötti vagyoni igények..." körüli vita folytatása

Beck Salamonnak a Jogtudományi Közlöny 1965. évi 12. számában megjelent „Rövid riposzt"-jára a köztünk kialakult vita *érdemével* kapcsolatban néhány, feltétlenül szükségesnek vélt észrevételt teszek.

Ad „logikai ugrás":

Cikkeimben én az „ajándékszerződés" „megtámadásával" nem mint a saját találmányommal, hanem mint az Elnökségi Tanács-i (szuperóvási) határozat elemével, illetve konstrukciójával foglalkoztam, mely szerint ti. a felperes és az I. r. alperes közt *ingatlan*-ajándékozási szerződés jött létre, és a felperes erre a szerződésre vonatkozólag „megtámadási" jogát érvényesítette a per előtt, valamint a perben.

Megállapításom, illetőleg nézetem kezdettől végig az volt, hogy: 1. a kérdéses ingatlan-ajándékozási szerződés egyáltalán nincs, érvényesen nem jött létre soha; 2. a felperes „megtámadási" jogot ténylegesen nem érvényesített sem a pert megelőzően, sem magában a perben.

Részemről tehát nem történt itt semmiféle „logikai ugrás".

Arról lehet csak szó, hogy *ha* az említett szerződés létre nem jötte vagy semmissége tényként fogadtatik el, úgy, természetesen, a „megtámadás" kérdése teljesen elesik, tárgytalanná válik. *De ha nem*, akkor — szerintem — a „megtámadási" jog érvényesítésének a *hiánya* az, ami mindenképpen kizárja, hogy a bíróság az ingatlan-ajándékozási szerződést „téves feltevés" címén érvénytelenítse, mert hiszen ez csak megtámadási kereset (petitum) esetén lehetséges.

Ad „búvó ügylet":

Grosschmid Béni, mint a múlt neves magánjogásza közt és én közöttem személyileg igazán nem volna semmi „összeférhetetlenség". Az ő „Fejezetei"-vel való érvelés lehetőségét azonban törvény zárja ki, mégpedig a Ptké. 5. §-a, amely azt írja elő, hogy: „A Ptk. rendelkezéseit a hatálybalépése előtti bírói gyakorlatban kialakult jogelvek szerint nem lehet értelmezni."

Amint a miniszteri indokolás kifejti, ez a szabály azt jelenti a jogalkalmazó számára, hogy a korábbi bírói gyakorlatban kifejeződő jogelvekre, döntésekre ítéletben, illetve annak indokolásában nem hivatkozhat. — ...a bírónak minden egyes jogvita eldöntésénél a törvény (ti. a Ptk.) rendelkezéseiből kell kiindulnia s annak alapján kell levezetnie azt a jogi megoldást, azt a részlet-szabályt, amelynek megtalálásához bizonyos esetekben a régebbi ismeretek is segítséget adhatnak.

Ezek után inkább csak kuriózumképpen mondom el, hogy a „Fejezetek" I. kötetének ama bizonyos 25. oldalán szó van egy olyan konkrét jogesetről is, melynek a tényállása az, hogy a feleség nevére vett és iratott ingatlant az elhunyt férj fizette ki, és amelyben a férj gyermekei az ingatlanra örökösödési igényt támasztottak a megajándékozott asszony ellen. — Ennek a jogvitának a Grosschmid adta helyes megoldása azzal kezdődik, hogy „az ajándékozás érvénytelen" (közjegyzői okiratba foglalás hiánya miatt), „bárha az adás-vevés (eladó és feleség közt) érvényes". — *Ez* pedig teljesen megegyezik az én cikkeimben kifejtett álláspontal, nevezetesen azzal, hogy: *ha* az eladó és a két vevő (ti. a jegyes-, illetőleg házas-társak) közt létrejött adásvételi szerződésnek ama mozzanata vagy kísérő körülménye alapján — miszerint a vételár egészben az egyik jegyes-, illetőleg az egyik házas-társ pénzéből lett kifizetve — a vevő társak közti viszonyban ingatlanilletőség-ajándékozás létrejöttét lehetne, illetve kellene megállapítani, ez az ajándékozási szerződés akkor sem volna érvényesnek tekinthető az okirati, ill. közokirati alak hiánya miatt.

Grosschmidnek a „búvó ügylettel" kapcsolatos fejtegetései tehát inkább megerősítik, semmint cáfolják az én álláspontomat. — Talán felesleges, de hozzáteszem még: Alig képzelhető el, hogy Grosschmid az általa javasolt fenti meg-

[1] L. Tárkány Szücs Ernő: Bányajogi előadások Budapesten. Magyar Jog, 1960. 236–237. old., Magyar bányajogászok előadásai Freibergben. Magyar Jog, 1962. 382. old.

oldást úgy értette volna, hogy ha az asszony és az eladó közötti *adásvételi* szerződésről köz(jegyzői)okirat készült volna, akkor a feleség és a vételárat kifizető férj közötti ingatlan-ajándékozást (is) érvényesnek lehetne tekinteni.

Egyébként — ahogy már a fentiekből is következik — egy, előtérben levő (nyílt) másik ügylet mögött — „búvó" ügylet esetében az elvi kérdés az, hogy az ilyen ügyletet a „búvó" vagy bújtatott jellege mentesítheti-e vagy sem a törvényben az adott ügyletre (pl. ajándékozási szerződésre) nézve meghatározott érvényességi kellékektől, továbbá hogy jogilag mi, mely vagyon, illetve szolgáltatás az, ami az ilyen „búvó" ügylet *tárgyát* képezi.

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban Grosschmid a „Fejezetek" I. köt. 25. oldalán a maga álláspontjaként azt szegezi le, hogy *ingatlan*-ajándékozás (az is), ha „a férj a felesége nevére veszi az ingatlant, azaz őtet íratja belé a szerződésbe, de a vételárat ő fizeti ki".

Viszont utóbb a volt Kúria az 1910-ben hozott 227. sz. E. H.-ában azt mondotta ki, hogy: „Ha az atya fiának oly módon vesz ingatlant, hogy annak tulajdonjoga közvetlenül a fiú javára kebeleztetik be, ági értéknek a vételárként kifizetett összeg s nem maga az ingatlan tekintendő."

A bírói gyakorlat azután töretlenül követte ezt a jogelvet, és a Legfelsőbb Bíróság elvi tanácsának 647. sz. határozata is „mint állandóan érvényesülőt" helyezte hatályon kívül az idézett 227. sz. E. H.-ot.

Én — a Ptké. 5. §-át, valamint e szakasz miniszteri indokolását tartva szem előtt — a Ptk. szabályaiból más elvi megoldást levezetni semmiképp sem tudok. Ami azt jelenti, hogy — szerintem — a fentebb idézett Grosschmid-i álláspont, a férj *ingatlan*-ajándékozását illetően, a ma érvényben levő joggal sem egyeztethető össze.

Ad (téves) feltevés tárgya:

Ez a kérdés szorosan a cikkekkel érintett jogviszonnyal, vagyis a jegyes-, ill. házas-társak közti ajándékozással függ össze, de ugyanakkor logikusan kapcsolódik a Beck Salamon által az Elnökség-Tanács-i határozat indoklási módjára tett ahhoz a megjegyzéshez is, hogy: az elnökségi-tanácsi határozat elhagyja a téves feltevés vonalát, és „visszacsúszik az egyébként elejtett vétkességi-felróhatósági szempontra".

Mert miről is van itt szó?

Olyan feltételezett valamiről, ami az ajándékozás időpontjában még nem létezik, ti. a felek közti zavartalan kapcsolat *jövőbeni* tartósságáról, az ő *majdani* boldog, harmonikus együttélésükről... *Ez* pedig nyilván nem külső — objektív — tény(körülmény), hanem belső személyes és döntően a felek saját akaratától függő szubjektív dolog (folyamat, fejlemény). Az ilyen tárgyú vagy természetű feltételezés — az én részletesen kifejtett álláspontom szerint — fogalmilag nem a Ptk. 210. § (3) bekezdésében említett „feltevés", hanem a Ptk. rendszerében attól eltérő, lényegesen más értelemmel és jelentőséggel bíró „várakozás".

És — egész precízen szólva — a Ptk. értelmében a „feltevés" csak: vagy helyes, alapos, vagy pedig téves lehet a szerint, hogy az, amire vonatkozik, való-e vagy nem való. Így a „feltevés" nem „hiúsulhat meg", ill. nem hiúsítható meg, csupán tévesnek bizonyulhat. Meghiúsulásról (meghiúsításról) csak a „várakozással" kapcsolatban lehet szó, mert a „várakozásnak" éppen az az értelme (fogalma), hogy valaminek *ezután, a jövőben* való történésére, be- vagy be nem következésére irányul.

Úgy érzem, idevág és az általam kifejtetteket erősíti meg a Ptk. 227—229. §-aihoz fűzött következő min. indokolás-rész is: „Feltétel a javaslat szerint is csak jövőbeli esemény lehet. *Már megtörtént*, de a felek előtt még nem ismert esemény feltételként tűzésének megengedése a visszaélések veszélyét vonná maga után. A feltételt *ezért* a javaslat elválasztja a *feltételezéstől;* az utóbbi esetben egyébként is, ha a feltételezett tényről később az derül ki, hogy fennáll, akkor ténylegesen kezdettől fogva feltétel nélküli szerződés jött létre, ha pedig nem áll fenn, akkor *később* az állapítható meg, hogy szerződés egyáltalán nem jött létre. A feltételezésnek „feltételül" tűzése ezenkívül problematikussá tenné a szerződés hatályosulása kezdő időpontjának megállapítását is." (A kiemelések, mint az előzőkben, úgy itt is: tőlem.)

Végeredményben én a Ptk. rendszeréből s egyúttal mind a köznyelvi, mind a törvényi szóhasználat alapján az alábbi kategóriákat látom leszűrhetőknek, illetőleg leszűrendőknek:

1. A „feltétel" jövőbeli bizonytalan esemény, amelytől a szerződés hatálya, illetve hatályának megszűnte függ.

2. a „feltételezés":

a) ha olyan, akár pozitív, akár negatív tényre, körülményre vonatkozik, mely a *múlt,* vagy a *jelen* világába tartozik — „feltevés";

b) ha pedig a tárgya valaminek a *jövőben* való bekövetkezése, illetőleg be nem következése, úgy — „várakozás".

E nélkül a — kifejezett s határozott — kategorizálás nélkül a feltétel — feltevés — várakozás közötti, nyilvánvalóan létező, fennálló *fogalmi* különbség teljesen elmosódik, amit — a jogélet biztonsága és törvényessége szempontjából — semmiképp sem lehet elfogadni s helyeselni.

Beck Salamon a „Riposztjának" egyik helyén zárójelben — mintha magától értetődő dologról lenne szó — ezt mondja: „(a feltevés: nem-kikötött feltétel)". Ez a fogalom-meghatározás a fentiekkel, így különösen a Ptk. miniszteri indokolásából idézett résszel egybevetve teljesen tévesnek és tarthatatlannak mutatkozik — azzal a folytatólag hozzáfűzött következtetéssel együtt, mely szerint: a Ptk. 228. §-ának a feltétel függőben levő bekövetkezésével kapcsolatos tiltó szabálya „a feltevésre kiterjesztve nincs", — mert a múltra vagy a (már megvalósult) jelenre vonatkozó feltételezés, azaz a „feltevés" a törvényhozó akarata, illetve álláspontja szerint, nemcsak hogy fogalmilag nem „feltétel", de feltételként való kitűzése sincs megengedve (visszaélések veszélye miatt).

Viszont az én első cikkemnek az a kifogásolt tétele, hogy a téves feltevés tárgya „csak valamely, a szerződő felek akaratától nem függő külső dolog vagy tény lehet" — az alábbi módosított, illetőleg csak bővített fogalmazásban teljesen érthetőnek és elfogadhatónak bizonyul:

A „téves feltevés" tárgya — mivel az csak már megtörtént esemény, illetve a jelenben már létező (pozitív, ill. negatív) tény vagy do-

log lehet — független a felek akaratától, azaz olyan külső, *objektív* valami, amin a felek többé nem változtathatnak, amit meg nem történtté, illetőleg nem-létezővé (vagy: létezővé) egyáltalán nem tehetnek.

Ad telekkönyvi szempontok („Iam probavi, successit"):

Ezzel kapcsolatban kérdem Beck Salamont:

Mit tenne ő, mint tkvi hatóság, azzal a kérelemmel vagy bírósági megkereséssel, amely egy olyan személy elleni jog-bejegyzésre irányul, aki a telekkönyvben ún. „előzőként" nem szerepel? — (Ez a személy az adott esetben a felperes volt felesége, az I. r. alperes.) —

„Rövid riposzt"-jából következtethetően ő teljesítené a szóban levő bejegyzést. Tehát a fent jelzett kérelem, illetve megkeresés őnála, mint „tkvi hatóságnál", sikerrel járna. — Énszerintem azonban ennek a „sikernek" ára: az 54/1960. (XI. 27.) Korm. sz. rendelet 20. § (1) bekezdésében foglalt, alapvető fontosságú jogszabály nyílt megsértése.

Ad megtámadási jog „elévülése":

A „Rövid riposzt" szerint az elévülés (mint jogintézmény) szempontjából túl „szűkre szabottan" értelmezem a „követelés" szót,

és a „Rövid riposzt" álláspontja az, hogy az elévülés szempontjából a „megtámadási jog" és a „követelés" egy és ugyanaz, illetőleg a megtámadási jog is követelésnek „tekintendő".

Megint egy fogalom-zavar, mely azonban — szerintem — a tételes törvény alapján sokkal könnyebben tisztázható, mint a fentebb érintett feltétel—feltevés—várakozás problémája.

Ugyanis: *ha* a Ptk. a megtámadás határidejét szabályozó 236. §-ában [(3) bek.] úgy rendelkezik, hogy „a megtámadási határidőre az elévülés nyugvásának és megszakadásának szabályai megfelelően irányadók", *és ha* az elévülés a Ptk. 324—327. §-aiban mint a *követelések* megszűnését előidéző (helyesebben a bíróság előtti érvényesítésüket kizáró), körülmény (ok) van szabályozva, akkor kétségkívül az a helyzet, hogy: a törvény értelmében a „megtámadási jog" és a „követelés" egymástól lényegileg különböző s a törvény által kifejezetten meg is különböztetett fogalmak. Tehát a kettőt — elvileg vagy általában — azonosnak tekinteni nem lehet, és így a „követelések" elévüléséről szóló szabályoknak csupán — a „megtámadási jogra" való — megfelelő alkalmazása megengedett — annyiban, amennyiben ezt a törvény előírja, illetőleg lehetővé teszi.

— Arra talán felesleges is külön rámutatni, hogy a megtámadással kapcsolatban érvényesített, pénz vagy más vagyon iránti igény a „megtámadási jogot" magát „követeléssé" szintén nem teheti, mert úgy a megtámadási határidő különleges szabályozásának nem volna semmi értelme, és mert egyébként is nyilvánvaló, hogy az említett „igény-követelés" (Beck Salamon szóhasználata!) csak a megtámadástól mint alaptól függő következmény.

*

Ad „ultra petitummal" összefüggő kérdések:

Azt a tételemet — miszerint olyan tény, amelyet egyik érdekelt fél sem állított, bizonyítás és bírói (tény-)megállapítás tárgya egyáltalán nem lehet — természetesen a keresetnek a fél által érvényesített jogalapjára (jogcímére) értettem, minthogy ez előre és döntően megszabja a perbeli bizonyítás irányát és kereteit. — (Szerintem ez feltétele, illetve kerete még a Pp. 3. §-a alkalmazásának is.)

Amit pedig Beck Salamon a cikkem *„legkülönösebb állásfoglalásaként"* aposztrofál, arra ismét egy kérdésfeltevéssel reflektálok:

Szem előtt tartva, hogy az óvás nyomán hozott törv. határozatra az „anyagi jogerő" szabálya (Pp. 229. §) ugyanúgy vonatkozik, mint a bírói ítéletekre általában, — mi a jogi helyzet olyan esetben, midőn a törv. határozat *nem* „a keresettel érvényesített jog tárgyában", hanem egy olyan esetleges *másféle* jog felől döntött, amely a törv. eljárásban felülbírált pernek egyáltalán nem volt tárgya? — (A kérdés elvileg összefügg a Pp. 215. §-ával, illetve a Pp. 247. §-ában foglalt kereset-változtatási tilalommal is.) —

Pl.: Az alsóbíróságnak a felperes *kölcsön* visszafizetése iránti keresetét elutasító ítélete ellen emelt törv. óvásra hozott határozat a felperesnek járó *haszonbér* címén kötelezi alperest a kereseti összeg megfizetésére. — Vagy fordítva: a kölcsön címén támasztott követelésben marasztaló — jogerős — ítélet után a törv. határozat elutasítja a keresetet, „mert" a felperesnek haszonbér címén nincs követelése az alperessel szemben.

Én úgy vélem, aligha lehet kitérni az itt feltett kérdésnek az elől a megválaszolása elől, amely az én cikkeimben foglaltatik, ti. hogy: a kérdéses törv. határozatot a Pp. 229. §-a értelmében „anyagi jogerővel" bírónak tekinteni nem lehet, s ezért azt a pert, illetőleg az abban a perben hozott ítéletet, amellyel kapcsolatban az adott törv. határozat keletkezett, csupán formailag érinti, de anyagi-jogi szempontból arra nem hat ki.

Ezzel ellenkező válasz — szerintem — csak a Pp. 229. §-ának félreértésével, illetőleg mellőzésével volna adható, vagy pedig egy olyan felfogás alapján, amely szerint a Legfelsőbb Bíróság törvényességi tanácsát a Pp. említett szabályai egyáltalán nem kötik, vagyis a törv. tanács azoktól függetlenül járhat el és dönthet az eléje kerülő ügyekben. (A most említett felfogás méltán volna — szerintem is — a „legkülönösebb" jelzővel illethető!)

Ad „meglepő precedensek:

A Beck Salamon által felkutatott és idézett Pf. I. 20,148/1961. sz. ítélet, valamint az abban megemlített még korábbi — P. törv. I. 22,423/1959/4. sz. — határozat indokolása tényleg tartalmazza a „Riposzt"-ban ismertetett passzusokat. Ezek valóban eltérnek az általam jelenleg vallott nézetektől. — (Az azonban *ma már* teljesen mindegy, hogy annak idején volt-e, nem volt-e a tanács valamelyik tagja részéről formaszerű „különvélemény", s ha nem volt, hogyan, illetve miért nem volt.) —

Nem mint mentséget, hanem csupán mint lényeges ténykörülményt hozom fel, illetve ismertetem azonban, hogy a szóban levő két régebbi határozat mindegyike kifejezetten megállapította az alperes terhére *a súlyos jogsértést*, és így a „Riposzt"-ban helytelenített téves részletek csak ún. „túl-indokolásként" kerültek bele a kérdéses határozatokba. (Az 1959. évi törv. határozatnak egyébként olyan eset volt a tárgya, amelyben — ma — a 846. sz. P. K. szerint sem lehetne a keresetnek helytadni.)

Mindentől eltekintve, kár, hogy annak idején senki, így a jogtudo-

mány képviselői sem figyeltek fel a szóban forgó határozatokra.

Ad „hangnem" (alias „méregfog"):

Hogy valaki mit és miért tart „kommunista kötelességének", az nyilván egyedül az illető valakire magára tartozó dolog. Másról, többről pedig egyáltalán nincs szó az én második cikkem Beck Salamon által annyira „zokon vett" befejező passzusában sem. A jogvita során felhozott érveim ui. tisztára (maradéktalanul) *jogi* érvek, amelyekben még a leghalványabb jel, illetve utalás sincs a kommunizmusra, vagy az én kommunista voltomra. Az általam megemlített „kommunista kötelességen" keresztül tehát a cikkeimben kifejtett álláspontjaimat érinteni vagy megcáfolni már eleve nem lehetett.

Továbbá: ha az ember egy vita során az álláspontjának kifejtésénél erélyes, határozott, vagy, ahogy mondani szokták, „túl magabiztos" hangot használ — (pl. a maga álláspontját „kizárólag lehetségesnek", vagy az ellentétes nézetet „feltétlenül" tévesnek, illetve „törvénysértőnek" mondja, stb.) — az ilyen hangot szerintem, a súlyt a *lényegre* helyezve (nem: *formis* incumbens verborum!), elsősorban mint a kérdéses álláspont komolyságát, őszinteségét és szilárdságát kellene fogadni s értékelni, nem pedig mint az ellenvéleményen levők személyére irányuló sértés, tiszteletlenség, vagy más hasonló indulat megnyilvánulását. Persze, a stílus „erélyességének" is van határa, de — érzésem, illetve meggyőződésem szerint — az e tekintetben felállítható *objektív* határt az én cikkeim nem lépték túl.

Nem tudom, hogy Beck Salamon gondolt-e arra, amiről most beszéltem, de azt hiszem, hogy ha ezt érzékelte és megfontolta volna, akkor valószínűleg a „Rövid riposzt" is más „hangnemben" íródott volna meg.

Egyébként a magam részéről a lezajlott cikk-csatát feltétlenül hasznosnak, azaz indokoltnak, valamint gyümölcsözőnek tartom, és úgy érzem: azért, hogy Beck Salamon cikkei nyomán alkalmam nyílt, illetőleg késztetve lettem több fontos és érdekes jogi problémának az átlagosnál mélyebb, alaposabb megismerésére, tanulmányozására, úgyszintén a logikus és egyben törvényes megoldások szívós, „harcos" keresésére... *köszönettel* tartozom neki.

Hraskó Gyula

Az európai szocialista államok jogalkotása

NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG

Ha jogági csoportosításában tekintjük át a Német Demokratikus Köztársaság 1965. évi első felének jogalkotását, az *államjog* területén első helyen arról a manifesztumról kell említést tennünk, amelyet a Népi Kamara, az Államtanács, a Minisztertanács és a Demokratikus Németország Nemzeti Frontja adott ki az állam felszabadításának 20. évfordulója alkalmából, és amely mérleget állít fel a két évtized történetéből, kiemeli a Német Demokratikus Köztársaság útját a béke, a biztonság és az emberi haladás érdekében, de rámutat a nyugatnémet állam felelősségére a német nép felemelkedése, a béke fenntartása és a német kérdés megoldása terén. Említsük meg ezután azt a két jogszabályt, amely állampolgársági kérdéseket szabályozott. Az első minisztertanácsi rendelet az állampolgársági kérdésekben követett eljárást módosította (GDDR. II. 1965. 19. sz.); a másik a Német Demokratikus Köztársaság azon állampolgárainak a társadalmi életbe történő beilleszkedését szabályozta, akiknek átmenetileg lakóhelyük a Német Demokratikus Köztársaság területén kívül volt, és visszatértek az anyaország területére (GDDR. II. 1965. 33. sz.). Ugyanebbe a jogágba tartozik az állami kitüntetések adományozása tárgyában 1959 óta kibocsátott egyes jogszabályok módosításáról szóló minisztertanácsi rendelet is (GDDR. II. 1965. 48. sz.).

Nézzük ezután az *államigazgatási jog* területén kibocsátásra került fontosabb, illetve magasabb szinten kiadott jogszabályokat. Az *államigazgatási szervezet* területén minisztertanácsi határozattal felállításra került az Állami Erdészeti Bizottság (GDDR. II. 1965. 50. sz.) és napvilágot látott a Német Mértékügyi és Áruellenőrzési Hivatal alapszabálya (GDDR. II. 1965. 6. sz.); minisztertanácsi rendelet szabályozta az Ifjúsági Segély szerveinek feladatait és munkáját (GDDR. II. 1965. 53. sz.). A tervgazdálkodás vonatkozásában két jelentős jogszabályról kell említést tennünk, az egyik az 1965. évi tervtörvény (GDDR. I. 1965. 2. sz.), a másik az állami vállalatoknál 1965. évre egységes prémiumalap létesítése és annak felhasználása (GDDR. II. 1965. 42. sz.). A *fegyveres testületek* vonatkozásában a Nemzeti Honvédelmi Tanács rendeletével szabályozta a sorozást és a hadkötelesek behívását (GDDR. I. 1965. 5. sz.); az Államtanács pedig törvényerejű rendelettel szabályozta a német néprendőrségnél, a tűzoltóságnál, a büntetésvégrehajtó szerveknél, valamint a légoltalmi szerveknél teljesítendő szolgálati viszony kérdéseit (GDDR. I. 1965. 3. sz.). Úgyancsak itt említjük meg azt a minisztertanácsi rendeletet is, amely a fegyveres testületek részére történő szállítások és szolgáltatások különböző kérdéseiről intézkedett (GDDR. II. 1965. 52. sz.).

A *mező- és erdőgazdaság* területéről első helyen említsük meg azt a minisztertanácsi rendeletet, amely a mezőgazdaságilag és erdőgazdaságilag hasznosított területek védelméről és a szocialista földhasználat biztosításának kérdéseiről szól (GDDR. II. 1965. 32. sz.). Ehhez a témához kapcsolódik a Minisztertanácsnak az a határozata, amely a főzelék- és gyümölcsfélék termelésének további fokozásáról szól, és ebben a vonatkozásban mutatókat is közölt (GDDR. II. 1965. 13. sz.). A zárt erdőn kívül eső faállomány kitermelése (GDDR. II. 1965. 61. sz.), továbbá a fa és faanyagok védelme (GDDR. II. 1965. 19. sz.) azok a minisztertanácsi rendeletek, amelyek még e kategóriában említésre tarthatnak számot.

Az *oktatásügyi igazgatással* kapcsolatban ki kell emelni az egységes szocialista oktatási rendszerről szóló tíz részből álló törvényt (GDDR. I. 1965. 6. sz.), amely az oktatás minden konkrét kérdésére kiterjed. Többek között szól az egységes szocialista oktatási rendszer alapelveiről és céljairól, a tankötelezettségről, az oktatás megszervezéséről, majd az oktatást megelőző intézményekről, a bölcsődékről és óvodákról rendelkezik. A törvény negyedik ré-

sze az általános iskola, az ötödik a szakmai képzés és továbbképzés kérdéseit öleli fel. Ezután a szakiskolai (felsőfokú technikumok), egyetemek és főiskolai oktatás kérdéseit szabályozza. A hetedik rész a kulturális létesítményekről szól, a következő pedig az egységes szocialista oktatási rendszer tervezésével és irányításával foglalkozik. A törvény utolsó fejezete kimondja a szocialista társadalom felelősségét az egységes szocialista oktatási rendszerért. A kihirdetésével hatályba léptetett törvény fokozatos bevezetése a Minisztertanács hatáskörébe tartozik. Az *egészségügyi és szociális igazgatás* kérdéseivel kapcsolatban három jogszabályt kell megemlítenünk, mind a három minisztertanácsi rendelet, ezek: a központi vízellátó telepek egészségügyi ellenőrzése (GDDR. II. 1965. 17. sz.); az öregeknek állami szociális otthonokban való gondozása (GDDR. II. 1965. 27. sz.) és a nyilvános gyűjtések és sorsolások tartása (GDDR. II. 1965. 18. sz.).

Amíg a *pénzügyi jog* területén csak az 1965. évre vonatkozó költségvetési törvény (GDDR. I. 1965. 2. sz.) jelentkezett e félévben mint magas szintű jogszabály, addig a *polgári jog* területén a gazdasági szerződésekről szóló törvényt (GDDR. I. 1965. 7. sz.) és a hozzá kiadott végrehajtási rendeleteket kell mint legfontosabb jogalkotási eseményt megemlíteni. A törvény maga hat részből áll. A második része, amely a „gazdasági szerződések a népgazdaság tervezésének és irányításának rendszerében" címet viseli, szabályozza többek között a szerződésalakítás, a szerződés létrejöttének, a szerződés módosításának és megszűnésének körülményeit. „A gazdasági szerződések tartalma és teljesítése" c. harmadik részben az idevonatkozó általános rendelkezéseken kívül az egyes speciális szerződésfajták különleges szabályait tartalmazza. A jogszabály a negyedik részében az anyagi felelősség általános és a kötelezettség elmulasztásának különös eseteit szabályozza. Itt sorakoztatja fel a kötbér, az árszankciók és a kártérítés szabályait is. Végül ötödik része az elévüléssel foglalkozik. A kép azonban csak akkor lesz megközelítően teljes, ha felsoroljuk a törvényhez kiadott további végrehajtási rendeleteket is, mivel már címeik útbaigazítással szolgálnak speciális tartalmukat illetően. Ezek az alábbi címek alatt jelentek meg: Kötbérek és árszankciók (GDDR. II. 1965. 34. sz.); A magánvállalatok bekapcsolása a szerződési rendszerbe (GDDR. II. 1965. 34. sz.); A tudományos műszaki haladás megvalósítására vonatkozó gazdasági szerződések (GDDR. II. 1965. 34. sz.); A kiviteli és behozatali szerződések (GDDR. II. 1965. 34. sz.); A beruházási szerződések (GDDR. II. 1965. 57. sz.); A fogyasztási cikkekre vonatkozó gazdasági szerződések (GDDR. II. 1965. 57. sz.); A szocialista mezőgazdasági vállalatokra vonatkozó gazdasági szerződések (GDDR. II. 1965. 63. sz.). A kártérítés különleges eseteire vonatkozik e félévben még két minisztertanácsi rendelet, az egyik az állatbetegségekben elpusztult állatok után járó kártalanítás kérdéseiről (GDDR. II. 1965. 10. sz.); a másik a tengerhajózásban a hajókárok kivizsgálásáról (GDDR. II. 1965. 18. sz.) szól. Végül ide tartozik a licenciák megszerzése, továbbadása és cseréje tárgyában (GDDR. II. 1965. 9. sz.) kibocsátott minisztertanácsi rendelet és ennek végrehajtási utasítása is.

A *családjogi jogalkotásban* várakozó álláspont állapítható meg. Az irodalom mindenekelőtt az új családjogi törvénytervezettel foglalkozik és megállapítja, hogy ez fontos hozzájárulás lesz a szocialista jog egész rendszerének kidolgozásához a Német Demokratikus Köztársaságban. Így itt csak a Legfelsőbb Bíróság plénumának 18. sz. irányelvét említhetjük meg, amely a kiskorú gyermekek tartásdíjának megállapítása tárgyában került kibocsátásra (GDDR. II. 1965. 49. sz.).

Az *igazságügyi szervezeti jog* sem gazdag e félévben joganyagban, két jogszabályt kell azonban megemlítenünk: minisztertanácsi rendelettel szabályozásra került a bíróságok illetékessége védjegy, valamint ipari és kereskedelmi mintákkal kapcsolatos peres ügyekben (GDDR. II. 1965. 32. sz.); az igazságügyminiszter pedig rendelettel szabályozta a népi ülnökök, tanúk, szakértők és tolmácsok díjtérítését (GDDR. II. 1965. 24. sz.).

Gazdagabb valamivel a *munkajogba* tartozó anyag. Itt elsősorban arról a minisztertanácsi határozatról kell említést tenni, amely az „új technika — új normák" alapelv megvalósításáról és a munkabéreknek a termelékenységnek megfelelő kialakításáról rendelkezik (GDDR. II. 1965. 5. sz.). A Minisztertanács rendeletileg szabályozta a kiemelt nyugdíjak folyósítását és ennek feltételeit a fasizmus elleni harc aktív résztvevői és üldözöttei, valamint hátramaradottaik számára (GDDR. II. 1965. 41. sz.). Továbbfejlődött a nők és fiatalkorúak foglalkoztatásával (GDDR. II. 1965. 4. sz.), valamint a baleset elleni biztosítás nyújtotta védelem kiterjesztésével (GDDR. II. 1965. 66. sz.) kapcsolatos jogszabályalkotás anyaga is. Befejezésül itt kell megemlíteni a szakiskolai tanerők tevékenységéért járó díjazásról szóló minisztertanácsi rendeletet (GDDR. II. 1965. 65. sz.), továbbá az ipari tanulói szerződések megkötéséről szóló rendeletet (GDDR. II. 1965. 1. sz.).

A *nemzetközi jog* anyagából kiemelkedik az az államtanácsi határozat, amely közzéteszi a Német Demokratikus Köztársaság csatlakozását az ipari tulajdon védelméről szóló 1883. március 20-i Lisszabonban fogalmazott párizsi egyezményhez és ennek kiegészítő egyezményeihez (GDDR. I. 1965. 1., 4. és 8. sz.), amelyek hatálybalépéséről is rendelkezik az idézett jogszabály. A Német Demokratikus Köztársaság meghosszabbította a Lengyel Népköztársasággal az 1957. július 13-án a szociálpolitika terén történő együttműködés tárgyában kötött szerződést (GDDR. I. 1965. 4. sz.) és megtörtént az 1964. február 12-én a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársasággal kötött konzuli egyezmény hatálybaléptetése is. (GDDR. I. 1965. 4. sz.).

Befejezésül a *tudományszervezés* területéről említsük meg a Minisztertanácsnak azt a rendeletét, amellyel a Német Demokratikus Köztársaság Kutatási Tanácsának alapszabályát tette közzé, és ugyancsak a Minisztertanácsnak azt a határozatát, amely a Német Demokratikus Köztársaságban fennálló társadalomtudományi információ és dokumentáció rendszerének további kiépítéséről (GDDR. II. 1965. 51. sz.) intézkedett.

A. G.

JOGIRODALOM

Szabó Imre:

*Társadalom és jog**

Macaulay, a híres esszé-író felveti a kérdést naplójában, hogy: kinek ír a tudós? Az általános gyakorlat szerint — válaszolja — néhány tudóstársának és természetesen az örök létnek, ami felettébb ellenőrizhetetlen széleskörűség.

Szabó Imre akadémikus *Társadalom és jog* című könyve azonban nemcsak tudósoknak szól, hanem mindazoknak, akik érdeklődnek a jog, *a mai jog* problémái iránt, a mának és a holnapnak szól, a szocializmus és a kommunizmus építése jogi vonatkozásairól szól.

Könyvének első részében abból indul ki, hogy a közfelfogás idegenkedik a jogtól és annak problémáitól, és eme idegenkedés okainak feltárásával kezdi a jog és a társadalom kapcsolatára vonatkozó fejtegetéseit. Ezt az idegenkedést nem mai jogrendszerünk esetlegességeiben keresi, hanem azokban *a történeti okokban,* amelyek egyrészt a régi jogrendszer és igazságszolgáltatás emlékeként hatnak, másrészt pedig az ugyancsak továbbható és ezt szolgáló *roppant bonyolult szerkezet és eljárás emlékében,* amely a közember számára mindmáig úgyszólván megismerhetetlen marad. Az eltévelyedés veszélye a jog labirintusában nehezen eloszló bizonytalanságot kelt az emberekben azért is, mert a jog tartalmi átalakulása nem járt mindig együtt, vagy nem elegendő mértékben járt együtt a jogi formák leegyszerűsödésével, közérthetővé válásával — állapítja meg bevezető soraiban.

Felveti a kérdést, hogy felismerik-e és mennyiben ismerik fel az osztályok, a társadalom meghatározott csoportjai az adott jogban érdekeik objektív kifejeződését, azaz ismerik-e vagy félreértik-e az adott jog társadalmi jelentőségét, valóságos tartalmát? A választ megadva leszögezi, hogy minden adott jogrendszernél, s annak az adott társadalomhoz való viszonyánál, a jogi forma mögött meghúzódó, azzal szorosan összefüggő lényegi kérdésről van szó, hisz *a jog lényege nem más, mint annak társadalmi tartalma,* formailag pedig egy adott társadalmi rendszerben államilag igényelt és érvényesített magatartások összessége.

Abból az alaphelyzetből kiindulva, hogy az új, a szocialista jog tartalmában elvileg megfelel a dolgozók érdekeinek és a jogi magatartási szabályok között is a megfelelés, nem pedig az ellentét a dominánsa, *a szubjektív oldal jelentősége lép előtérbe,* amiért is *meg kell keresni azokat a tényezőket, amelyek feltehetően akadályozzák és fékezik a jog még közelebb kerülését a társadalomhoz.* Fel kell tehát tárni *azokat a jogi eszközöket és módszereket,* amelyek a jog és társadalom egységét még szorosabbá teszik.

Ezért foglalkozik Szabó Imre a jogi nyelv nehezen érthető voltával, a forma kényelmetlenségével, az általánosság és elvontság problémájával, a szabályok egyéniesítésével, amelyek a szocialista jog megismerésének nehézségei. Hisz a jogra vonatkozó ismeretek hiányossága, a „jogi" nyelv szigetelő-elhatároló szerepe, a formai elem jelentősége a jogban, az általánosítás taszító hatása, az egyedi ügy sajátosságai és a jogszabály általánossága közötti különbség *mind olyan elemek,* amelyek feleletet adnak arra a kérdésre, ha a jogtól való idegenkedés tényezőit boncolgatjuk.

A továbbiakban azt vizsgálja, hogy *milyenné kell tenni formájában a szocialista jogot, milyen módon és eszközökkel lehet e jogot közelhozni az állampolgárok tudatához, hogyan lehet a hatályosulás fő biztosítékát fokozatosan a társadalmi tudatra átvinni.* Ezeket a kérdéseket elsősorban célkitűzésének megfelelően *az állampolgárok oldaláról* tekintve vizsgálja. Mindenekelőtt pedig azt a kérdést, hogy milyen ma az állampolgárok jogismerete, milyen egymásra ható és egymásnak ellentmondó tényezők hatnak a szocialista jog formai oldalának a fejlődésére, milyen szinten igényli az állampolgároktól a magatartási szabályok megtartását a szocialista jog, és végül melyek a jogi és nem jogi magatartási szabályok egybekapcsolódásának a társadalmi perspektívái.

Szabó Imre könyvét nagy örömmel fogadták az állam- és jogtudomány művelői is, mert ebben a művében példát mutat abban a vonatkozásban is, hogy a jogelméletnek vannak olyan feladatai, amelyek a hatályos jog értékelésével kapcsolatosak, és ezt is alkotó feladatnak kell tekinteni.

A jogrendszer ugyanis *bizonyos értékrendszert* is ad a társadalomnak. Az igazságos, a jó stb. fogalmait a hatályos jog szabályai is megfogalmazzák, amelyek betartását az állam biztosítja. Az új jogszabály nemcsak magatartási mintákat foglal magában, hanem az emberi magatartás értékmérője is. A pozitív jog — és ez csendül ki Szabó Imre könyvéből is — a legeredményesebb eszköz lehet bizonyos értékek tartósítására, melyek a jogi megszövegezéssel könnyebben változnak szokássá és készséggé, vagy ahogy azt szerzőnk mondja: szokásos jogkövetéssé.

Ezért kell nézetünk szerint úgy tekintenünk pl. a jogalkotásra, hogy az egyidejűleg általánosít és „tartósít" egy bizonyos értékelési rendszert. Ezenkívül elvégzi a pozitív jog értékelését is, hogy úgy mondjam: „az értékelési rendszer értékelését is" a társadalmi fejlődéssel összhangban. Ez „másodfokú" értékelés, amely során *feltárul a jog lényege, funkciója és változása a jogtételek vizsgálata során,* ami azért lényeges, mert itt található meg az összefüggés a jogalkotás és a jogpolitika között.

A tételes jog értékelése egyébként pozitív vagy negatív lehet attól függően, hogy az milyen szerepet játszik az objektív társadalmi törvények realizálásában. Az objektív társadalmi törvények ugyanis tudatos emberi aktusok által realizálódnak, mely aktusok kereteit a hatályos jog rögzíti. *Éppen ezért a társadalmi tudat problémája és ezen belül a jogtudattal összefüggő kérdések az első helyre kerülnek a mai szocialista jogelméletben.* Nincs Szabó Imre könyvének egyetlen olyan része sem, amely ne érintené ezt a fontos problémát. Annyira így van ez, hogy ezzel kapcsolatban még azt is megkockáztatjuk, nem lett volna-e találóbb könyvének: A társadalmi tudat és a jog címet adni.

A jogtudat ugyanis nemcsak a szocialista társadalomba tartozó emberek jogszabályokhoz való viszonyának, hanem azon meggyőző-

* Bp. Akad. Kiadó, 1964. 197 p. (A Csongrádmegyei Jogásznapok keretében 1966. febr. 12-én megtartott referátum alapján.)

désüknek kifejeződése is, hogy igazságos-e a törvény vagy sem, hogy ésszerűek-e az adott jogok és kötelességek, vagy sem. Az egyén ennek az értékelésnek megfelelően követi önként a jogszabályokat, vagy várja el az annak megfelelő viselkedést másoktól. Amíg a jogtudat első tendenciája — a jogszabályra vonatkozó komplex ismeretek összessége, melyek a társadalmi viszonyokra és az emberi magatartásokra vonatkoznak, addig a második tendencia a jogi jelenségek osztály, réteg, csoport értékelésével függ össze. E két tendenciáról a filozófiai irodalom kiemeli, hogy: a társadalmi tudat fejlődésében két egymással összefüggő tendenciát kell figyelembe venni: a) *a megismerési folyamatot,* mely a természetről és a társadalomról alkotott egzakt, az egyén társadalmi létfeltételeit, érdekeit kifejező ismeretek felhalmozódását jelenti, b) *az ideológiai folyamatot,* amely a történelemben különbözőképpen szereplő osztályok érdekein alapszik, s jelenti a jelenségek osztályértékelését az uralkodó osztályok ideológiájával kapcsolatban.

A valóságban ez a két tendencia szorosan összefonódik, sőt a társadalomtudományok területén egybe is esik egymással és csak elméleti elemzés, absztrakció útján lehet elválasztani egymástól. A társadalmi tudat fejlődési folyamatában van megismerési folyamat, a megismerés fejlődésének pedig van ideológiai oldala. De összekeverni és azonosítani ezt a két tendenciát nem szabad, mert a társadalmi tudat nem korlátozódik sem a megismerésre, sem az ideológiára.

Ebből pedig az következik, hogy a társadalmi tudat két fejlődési tendenciájának kérdése: az ismeretek felhalmozódásának és a tudományosság elvének kölcsönös viszonyára vonatkozó kérdés is.

Szabó Imre könyve következetesen összekapcsolja a tudományosságot-pártosságot és az objektív ismereteket a társadalmi tudat, ezen belül a jogtudat fejlődésében megnyilvánuló két egymással összefüggő tendenciát. A polgári jogászok épp ellenkezőleg, elszakítják ezt a két tendenciát — a valóság; ezen belül a jogszabályok megismerésének és osztályértékelésének princípiumát.

A proletariátus, a társadalmi termelésben elfoglalt objektív helyzete következtében *mindig érdekelt a társadalmi élet helyes tükrözésében.* Ebben van a proletárdiktatúra ideológiájának nagy fölénye. Ezért a társadalmi tudat fejlődésében jelentkező két tendencia a marxista elméletben teljes egészében egybeesik. Ebből természetesen nem lehet azt a vulgáris következtetést levonni, hogy minden marxista teoretikusnál, filozófusnál vagy éppen jogásznál így van ez.

Szabó Imre természetesen munkájának minden részében eleget tesz az előzőkben vázolt követelményeknek.

Nincs helyünk és időnk Szabó Imre könyvének minden részletébe behatolni és éppen ezért csak néhány számunkra is érdekes felvetésével és megoldásával foglalkozunk.

Így mindenekelőtt arról *a szellemes és igaz csoportosításáról kell szólnunk, amelyeket a szerző a jogalkotás és a jog megismerése vonatkozásában megkülönböztet.*

Ebben ugyanis hármas lépcsőzetet tart számon.

Az elsőn kell elhelyezni azokat az általános jogi szabályokat, amelyek az állampolgárokat *alapvetően* érintik. *A második lépcső* adja azt a joganyagot, amely már pontosabb részletezése az általános tételeknek, elkülönítése a hasonló szabályoknak. *A harmadik lépcsőfokon* a végrehajtás rendelkezéseit, a részszabályokat találjuk meg. Igazat adunk abban, hogy valóban az általános tételek és a szorosan vett szakjogi rendelkezések *közötti* jogszabályi rendelkezések okozzák a jogismeréssel kapcsolatos nehézségeket, s az is helytálló, hogy rendszerint az alapvető, az általános szabály *mélyebbre megy, mint azt az általános állampolgári jogismerés igényli, vagy amennyi jogismeretet a társadalom általában az állampolgárnál feltételez.*

Egész jogrendszerünk formájának további alakulását érintő tehát a kérdés: lehet-e és kell-e egy ilyen elkülönített, vagy a jelenleginél jobban elkülönített általános anyagot kialakítani, amelyet elvileg minden állampolgár képes megismerni, s amely módot ad arra, hogy a hozzávetőleges, s a tulajdonképpeni nemjogi tájékozottság jogi tájékozottsággá váljék? Mindezt azért, hogy a szocialista jog fő szabályai ne csak köztudottakká váljanak, *hanem követésük szokássá is legyen és növekvő mértékben kerüljön előtérbe az önkéntes követés, ami már a jog sajátos elkülönítettségének fölöslegessé válása felé mutat.*

A jogfejlődésről szólva a túlszabályozással szemben bizonyos értelemben a jog „laicizálásának" szükségességét is felveti. Az általa „állampolgári jognak" nevezett joganyag a köztudatba a mind nagyobb leegyszerűsítés útján megy át és veszíti majdan el jogi jellegét, míg az ún. „szakmai" jog azáltal szűnik meg jog lenni, hogy egyszerű termelési-technikai előírássá válik. Egyébként a jog tudományosságából is következő tény, hogy bizonyos elengedhetetlen „szakmaisága" az általános gondolkodás színvonalának emelkedése következtében válhat csak könnyen érthetővé. Csak a jogalkotás egyszerűsítése és az állampolgárok jogtudatának „jogértésének" emelése, mint egyazon folyamat két oldala, vihetik előbbre a fejlődést.

Végül kiemelendőnek tartjuk Szabó Imre könyvéből azokat a fejtegetéseket, amelyek ténylegesen *a szocialista állam és jogtudományok új problémái,* s melyek a jövő elemeinek a mi viszonyainkba való felismerésével kapcsolatosak, amelyek azokra a tényezőkre helyezték a súlyt, melyek a jövő egységes magatartási szabályrendszerének kialakulását ma is elősegítik.

Ezzel kapcsolatban talán nem érdektelen újólag rámutatni az állami és a társadalmi szervek közötti kapcsolatok szabályozásának problematikájára.

A társadalmi és az állami szervek viszonyát illetően eleinte eléggé elterjedt volt az álláspont, amely szerint *szükségtelen a társadalmi szerveknek az állami szervekhez fűződő kapcsolatait jogilag szabályozni.* Az állami és a társadalmi szervek kapcsolatai jogi szabályozása szükségességének a kérdése azonban újból felvetődött az irodalomban, ahol is hangsúlyozzák: szükség van az állami szervek és a társadalmi szervek közötti viszonyok jogi szabályozására. Rámutatnak arra is, hogy a kapcsolat szabályozható más társadalmi

norma, azaz társadalmi szerv normája alapján is, pl. a párt és az állam viszonyában a pártnormák alapján.

A társadalom jelenlegi fejlődési szakaszában *a társadalmi viszonyok szabályozásában a társadalmi normák szerepe növekszik a jogi normák terhére.* Ennek megfelelően az állami szervek és a társadalmi szervek közötti kapcsolatokat sem szükséges teljesen jogilag szabályozni, ezt jogviszonynak minősíteni, illetve annak viszonylag szűk kereteibe szorítani. A társadalmi viszonyoknak jelentős része ugyanis jellegüknél fogva nem követel jogi szabályozást, sőt egyes társadalmi szervek, pl. a párt és a szocialista állam közötti viszony egyáltalán nem követel jogi szabályozást..

A társadalmi szervek növekvő szerepével, tevékenységének kiszélesítésével egyre inkább előtérbe kerül *a társadalmi szervezetek által alkotott normák jellegének vizsgálata is.* A jogirodalomban vizsgálják e normák természetének, valamint más normákhoz való viszonyának, illetve azoktól való elhatárolásának a problematikáját. A szerzők egy része azon az álláspontón van, hogy a társadalmi szervek normái és az erkölcsi normák *a társadalmi normák két önálló csoportját képezik.* A társadalmi szervek normái és az erkölcsi normák közötti különbségeket főleg abban látják, hogy az erkölcsi norma általános elveket tartalmaz, amelyeket a társadalmi szervezetek normái részleteznek, konkretizálnak, ezen túl az erkölcsi normák íratlan szabályok, a társadalmi szervek normái pedig meghatározott normatív aktusokban fejeződnek ki. Végezetül: az erkölcsi normák megsértése csupán társadalmi rosszalást von maga után, szemben a társadalmi szervek normáival, amelyek megsértését konkrét szankciók alkalmazása is követi. A jogirodalomban jelentkezett olyan felfogás is, amely tagadja a társadalmi szervek normáinak önállóságát és azokat az erkölcsi normákkal azonosította. Ez az álláspont szerintünk helytelen, a két normaterület ugyanis semmiképpen sem azonosítható.

A társadalmi szervezetek normáinak *a jogi normáktól való elhatárolása* ugyancsak jelentős probléma. Általánosan kialakult álláspont szerint a különbözőség abban jelentkezik, hogy a jogi normákat állami szervek, vagy erre felhatalmazott társadalmi szervezetek bocsátják ki, s ennek következtében általánosan kötelező jelleggel bírnak, szemben azokkal a normákkal, amelyeket a társadalmi szervek hoznak létre, amelyek általánosan kötelező jelleggel nem rendelkeznek.

A szocializmus fejlődése során tehát egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert a társadalmi viszonyok szabályozásában a társadalmi szervezetek, illetőleg azok normái.

A fejlődés során a jogi normák egyre inkább közelednek más társadalmi normákhoz, azonban a kommunista társadalom egységes szabályainak kialakulásáig *a társadalmi szervezetek normái a társadalmi normák önálló csoportját képezik.* Helytelen tehát ezeknek figyelmen kívül hagyása, illetőleg más társadalmi normákkal való azonosítása, annál is inkább, mert ezek objektíve léteznek, mint a társadalmi normák önálló faja, és olyan sajátos megkülönböztető vonásokkal is rendelkeznek, amelyek a tartalomból adódó formai szempontokat is jellemzik és indokolják e normacsoport önállóságának elismerését. Nem fogadható el az a nézet sem, amely három alapvető normafajtát különböztet meg, úgymint jogi, erkölcsi és szokásnormákat.

A jogi és a társadalmi szervek normái közötti alapvető különbség: a jogi normákat az állam erre kiterjedő hatáskörrel rendelkező szervei hozzák létre, illetőleg — mint arra utaltunk — az erre felhatalmazott társadalmi szervek, melynek következtében ezek az állam szerveinek meghatározott rendjében jönnek létre, a jogforrási hierarchiának megfelelően. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi szervek is kötelesek ezeket figyelembe venni és megtartani, *szemben azon normákkal,* amelyek csak az illető társadalmi szervezetre kötelezőek és ezen kívüleső személyek körére nem terjednek ki.

A fejlődés kétségtelenül az irányba mutat, hogy e két normacsoport közötti különbség egyre inkább eltűnik, a kényszer és meggyőzés, illetőleg a szankció-alkalmazás (pl. társadalmi bíróságoknál, ahol jogi normák kerülnek alkalmazásra, de specifikus szankció rendszerrel) viszonylatában, de fennáll a különbség továbbra is az általánosan kötelező, illetőleg meghatározott körre vonatkozó kötelező jelleg tekintetében — amint erre Szabó Imre könyve is utal.

Az állami és a társadalmi szervek tevékenysége a szocialista állam és jogrendszerben *kölcsönösen kiegészítik* egymást. Ez magával vonja annak veszélyét, hogy bizonyos párhuzamos tevékenységi kör alakul ki, ezért a társadalmi és állami szervek hatáskörét el kell határolni, amennyiben szükséges jogi szabályozással is, ami elősegíti a törvényesség maradéktalan érvényesülését.

*

A Magyar Tudományos Akadémia Ismeretterjesztő Sorozatának e kötete meggyőződésünk szerint jogászokhoz és laikusokhoz egyaránt szól. Követi célkitűzésében mind a megismerési, mind pedig a gyakorlati célokat. Végigvonul a köteten *az a társadalomtudományi szemlélet,* amely a jelenségek látszólagos véletlenszerűsége és kaotikussága mögött is meglátja a jelenségek, folyamatok okait és nem téveszti szem elől sohasem a gyakorlati célkitűzést: a megismert törvényszerűségeknek az ember, az állampolgár számára történő praktikus, logikus alkalmazását. Bár a könyv szerzője egyes kérdéseknél további szociológiai és pszichológiai vizsgálatok szükségességére is utal, mégis úgy tűnik, hogy *ebben a könyvében igen sok vonatkozásban sikerült a szociológia területéről átvinni azokat a vizsgálati módszereket, amelyeket az használ.* Így nyújthat segítséget a szociológia a jogelmélet és a joggyakorlat számára. Azért is tartjuk igen értékesnek Szabó Imre említett felfogását, mert ez is jelzi, hogy *a társadalmi ismeretek* ma már nélkülözhetetlenek a jogismeret mellett.

A szociológiai módszerek alkalmazása progresszíven kell hogy hasson a jogéletben és a jogelméletben egyaránt. Lehetővé teszi a spekulatív módszerekről az empirikus kutatási módszerekre való áttérést, s ezzel elősegíti a jog és a valóság közötti, gyakran nehezen

fellelhető ellentmondások feltárását s annak feloldását is.

A szocializmus teljes felépítéséhez elengedhetetlenül szükséges, hogy mégjobban megismerjük társadalmunkban a jog eredményes működésének feltételeit, hatását, s ezért a jogászok jogi tudását ki kell egészíteni szociológiai és más, a jogon kívülálló, de azzal összefüggő ismeretekkel. (Örömmel vettük volna egyébként, ha az egyes jogászi hivatásokról is szólt volna a könyv, mert e tekintetben is sok a félreértés éppen az állampolgárok oldaláról szemlélve a kérdést.)

Foglalkoznunk kell továbbá mindazon tényezők vizsgálatával, melyekre a joggal hatni tudunk, de nem szabad figyelmen kívül hagyni *a jogot megváltoztató tényezők vizsgálatát* sem, melyek eligazítanak bennünket a tekintetben, hogyan kell felhasználni a jogot a szándékolt eredmények elérésére. Vizsgálni kell, hogyan hatottak és hatnak a jog tartalmára a gazdasági tényezők mellett *a politikai, az etikai és egyéb tényezők is és hogy hogyan hat a jog ezekre.*

Napjainkban világszerte megnőtt a jog hatása iránti érdeklődés. Legaktuálisabb kérdések ma: melyek a jog alapvető céljai, mit szolgál a jog, mekkora körben eredményes ennek hatása. Ezeknek a vizsgálata azért is fontos, mert a szocialista rendszer nagy jelentőséget tulajdonít a jognak az új társadalom átalakításában, amellett, hogy a szocialista jog a létrejött új társadalmi értékek védelmét is ellátja.

Ezek mind olyan kérdések, melyekben a szocialista jogelméletnek is le kell szögeznie álláspontját, és ezen az úton is *jelentős állomásnak tartjuk a mindvégig lebilincselő, világos stílusban megírott könyvet, melyre nemcsak a magyar, hanem az egész szocialista jogtudomány is büszke lehet.*

Antalffy György

*B. V. Jerofejev: Szovjet földjog**

Tudomásunk szerint a Szovjetunióban a szerző által írt földjogi tankönyv a legfrissebb, amely az egyetemi oktatásban használatos. Önmagában már ez a tény is elegendő indok lenne arra, hogy megismerkedjünk e tankönyvvel, elsősorban azért, hogy hasznosítható tapasztalatokat szűrhessünk le belőle a fiatal magyar földjogi egyetemi oktatás, valamint a földjog tudományos művelése számára. Emellett azonban a szerző tankönyvének megismerése azért is indokolt, mert a tankönyvben első látásra is szembetűnő változások vannak azokhoz az egyetemi földjogi tankönyvekhez képest, amelyeket eddig használtak és nagyrészt még ma is használnak a szovjet jogi felsőoktatásban.

Természetesen egy ismertetés önmagában nem alkalmas arra, hogy alaposabban megismerhessünk egy olyan egyetemi tankönyvet, amelyet a joghallgatók tanulmányaik során egy fél tanéven keresztül tanulmányoznak. De egy ismertetés is lehetőséget ad arra, hogy kiemeljünk néhány olyan sajátosságot, amely jellemző e tankönyvre, s ezen keresztül felkeltsük az érdeklődést a tankönyv alaposabb megismerése iránt mindazokban, akik a földjoggal tudományos, oktatási, jogalkotói vagy jogalkalmazói területen foglalkoznak.

Ennek megfelelően B. V. Jerofejev Szovjet földjog c. tankönyvével kapcsolatban három fontosabb kérdést emelnék ki, éspedig: 1. A tankönyv rendszere; 2. A tananyag feldolgozásának módszere; 3. A szovjet földjog tudománya fejlődésének néhány kérdése.

ad. 1. A szerző földjogi tankönyvének rendszere eltér az eddigi szovjet földjogi tankönyvek rendszerétől. Az eltérés elsősorban abban jelentkezik, hogy ez a tankönyv — eltérően az eddigiektől — a tananyagot két nagyobb részre, éspedig *általános és különös részre* osztja. A tananyag ilyen felosztásban való tárgyalása nem ismeretlen, hiszen számos tankönyv ilyen felosztásban dolgozza fel a saját joganyagát, amelynek helyességét nagyon hosszú oktatási tapasztalat bizonyítja. Ha viszont ez így van, jogosan vetődik fel a kérdés, hogy a földjogi tankönyvek eddig miért nem ezt a felosztást alkalmazták? A kérdésre minden bizonnyal az lehet a helyes válasz, hogy ennek oka magában a földjog természetes fejlődésében keresendő. A földjog olyan új jogág, amelyet a burzsoá jogrendszer nem ismer, csak a szocitlista jogrendszerben fejlődik ki. Ez a fejlődés azonban máról-holnapra nem megy végbe sem a társadalmi viszonyokban, sem a földjogi viszonyokban, sem a földjog tudományában. Idő és nagyon sok munka szükséges ahhoz, hogy egy ilyen új jogág anyaga annyira kiforrjon, annyira kialakuljon, hogy annak tankönyvét általános és különös részre osztott, ún. „klasszikus" bontásban lehessen feldolgozni.

Bizonyos értelemben ezt a fokozatos fejlődést mutatják az eddigi szovjet földjogi tankönyvek is, amelyek tartalmilag ebben az irányban alakultak, hiszen formai bontás nélkül is ehhez hasonló sorrendben tárgyalták a földjog anyagát. A szerző földjogi tankönyvének érdeme tehát ebben a vonatkozásban mindenekelőtt abban van, hogy a szovjet földjog tudományának mai színvonalán általánosítva eljutott oda, hogy ebben a tudatos felosztásban áttekinthetően, a joghallgatók számára könnyebben elsajátíthatóan, tehát didaktikailag az eddig használatos legjobb formában rendszerezte a szovjet földjog tananyagát. Ennek a rendszernek a tudatos alkalmazása egyben arra is késztette a szerzőt, hogy számos olyan elméleti kérdést is felvessen, illetve egyértelműen tisztázzon, amelyeket a szovjet földjogi tankönyvek eddig nem érintettek, illetve csak mellékesen, érintőlegesen foglalkoztak azokkal.

a) A szerző földjogi tankönyvének általános része öt fejezetre oszlik. Az első fejezet a szovjet földjog fogalmával és tárgyával, a második fejezet az állami földtulajdonjoggal, a harmadik fejezet a földalap állami igazgatásával, a negyedik fejezet a földhasználati joggal a Szovjetunióban, majd az ötödik fejezet az állami földtulajdonjog védelmével és a föld racionális kihasználásának jogi biztosítékaival foglalkozik.

A tankönyv általános részéből többek között kiemelésre érdemes a szovjet földviszonyokról, illetőleg a szovjet földjogi viszonyokról szóló rész.

A szerző szerint a földjogi viszonyok nem egyféle természetűek. Szerinte a földjogi viszonyok struktúrájából és tartalmából kiindulva

* Izdatyelsztvo „Vuszsaja skola" Moszkva, 1965.

ezeket a viszonyokat *öt alapvető csoportba* lehet osztani.

Az első csoportba az állami szocialista földtulajdonjogi viszonyok sorolhatók. A szocialista állami földtulajdonjogi viszonyok egyrészről a Szovjet szocialista állam, másrészről a szocialista társadalom tagjai között jönnek létre. E földtulajdonjogviszony részben azt jelenti, hogy a szovjet társadalom tagjai elismerik a Szovjet állam kizárólagos jogát az ország egész földvagyonára nézve, kötelesek tiszteletben tartani ezt a jogot és nem helyezkednek azzal szembe egyes földparcellák önkényes birtoklásának stb. kísérletével.

A második csoportba azok a földviszonyok tartoznak, amelyek egyrészről a szovjet államnak a földdel rendelkező szervei és másrészről az egyes vállalatok, szervezetek és állampolgárok (földhasználók) között jönnek létre a földparcellák juttatásával kapcsolatban. Magától értetődik, hogy ez a viszony az állami földtulajdonjogból következik. Csak az állami szerveknek van joga juttatni egyes földparcellákat az egyes földhasználóknak, mivel a Szovjetunióban a föld a Szovjet állam kizárólagos tulajdona. A fenti jogviszony azonban különbözik az állami földtulajdonjogviszonytól struktúráját illetően. Az állami földtulajdonjogviszony jogi kapcsolat a szovjet állam mint egész és a szocialista társadalom tagjainak összessége között. A szocialista társadalom minden tagja köteles alávetni magát az állami földtulajdonjognak, és tartózkodni e jogot megsértő tevékenységtől. Az a jogviszony azonban, amely a föld juttatása során keletkezik, az egyes állami szerv és az érintett egyes földhasználó között jön létre. Ha az állami földtulajdonjog szerkezetét illetően ún. abszolút szerkezetű jog, a föld juttatása során keletkezett jogviszony relatív jellegű, csak egyes személyeket érint és nem gyakorol közvetlen befolyást a társadalom többi tagjainak magatartására.

A harmadik csoportba az állami földalap igazgatásával kapcsolatos viszonyok tartoznak. Az állami földalap igazgatásának viszonyai részben beletartoznak a tulajdonjog tartalmába, amennyiben a föld igazgatása egyik jogosultsága az államnak mint tulajdonosnak. Ugyanakkor e tulajdonosi igazgatási jogot meg kell különböztetni attól az állami földigazgatástól, amelyet a végrehajtó-rendelkező tevékenységet végző illetékes állami szervek az állami földtulajdonjog megvalósulása irányában kifejtenek.

A negyedik csoportba a különböző földhasználati alanyok földhasználati jogviszonyai tartoznak, illetve más szavakkal; a földhasználati jogviszonyok a szó tulajdonképpeni értelmében véve. Ezek a földhasználati jogviszonyok hivatottak biztosítani a föld megművelését, kihasználását, a népgazdaság különböző ágainak fejlődése és az egész szocialista társadalom állandóan emelkedő anyagi és kulturális szükségletei kielégítése érdekében. Ezeknek a jogviszonyoknak a tartalma abban van, hogy azoknak a személyeknek, akiknek meghatározott célra a föld rendelkezésükre áll, joguk van birtokolni és használni azt, és követelhetik más jogalanyoktól az ő birtoklásukat és használatukat sértő cselekményektől való tartózkodást. Ezeknek megfelelően a többi jogalanyok kötelesek tartózkodni a feljogosított személyek földhasználatába való önkényes beavatkozástól.

Végül *az ötödik csoportba* az állami földtulajdonjog és a földhasználati jog védelmével kapcsolatos jogviszonyok tartoznak. Ismeretes, hogy a földhasználati jog védelmével kapcsolatos jogviszony elválaszthatatlan kapcsolatban van az állami földtulajdonjog védelmével, hiszen a földhasználó alanyi jogának védelme egyidejűleg mindig védelme az állami földtulajdonjognak is. Éppen ezért a jogvédelmi viszonyokat nem lehet besorolni sem az állami földtulajdonjogba, sem a földhasználati jogba, vagyis azok a földjogi viszonyok sajátos fajtáját alkotják.

b) A szerző földjogi tankönyvének különös része négy fejezetből áll. Egy fejezet a mezőgazdasági rendeltetésű földek használati jogával, a második fejezet a városi földek használatának jogával, a harmadik az ipari, közlekedési és egyéb nem mezőgazdasági (különleges) rendeltetésű földek használatának jogával, végül az utolsó fejezet ebben a részben az állami tartalékföldek használatával foglalkozik.

A szűkebb értelemben vett szovjet földjog tehát lényegében véve ebből a két nagyobb részből áll, ami a tankönyv anyagának kb. kétharmad részét teszi ki.

A szerző a tankönyvben közvetlenül a különös rész után egy ún. *„speciális" részt* is beiktatott. Ez a rész három fejezetből tevődik össze. Az első fejezetben a külföldi szocialista országok földviszonyainak törvényi alapjaival foglalkozik. A második fejezet ugyancsak a földviszonyok törvényi alapjait tárgyalja a gyarmati függőségből felszabadult országokat illetően, míg a harmadik fejezetben a jelenlegi kapitalista államok földviszonyainak törvényi alapjait ismerteti.

A szovjet földjogi tankönyvekben már régebben kezdett kialakulni ez a „speciális" rész, hiszen az utóbbi tíz-tizenöt évben megjelent földjogi tankönyvek általában foglalkoztak a népi demokratikus országok alapvető jelentőségű földjogi törvényhozásával, elsősorban a népi demokratikus földreformokkal.

A szerző érdeme ebben a vonatkozásban az, hogy teljesebbé tette földjogi tankönyvében ezt a speciális részt, s ha ezekkel a földjogi viszonyokkal behatóbban nem is foglalkozhat, hasznos általános képet ad a joghallgatóknak általában a külföldön létező földjogi viszonyokról.

Ez után a speciális rész után a szerző tankönyve három önálló, tehát egymástól is elkülönített anyagrészt tartalmaz, éspedig mindegyiket négy-négy fejezetre bontva. Ezek a teljesen önálló részek — amelyeket sem az általános, sem a különös, sem a speciális részhez nem lehet sorolni — a bányajog, az erdőjog és a vízjog, amelyekre a későbbiek során még visszatérünk.

ad. 2. B. V. Jerofejev földjogi tankönyvében figyelemre méltó a tananyag feldolgozásának, a tankönyv megírásának módszere. Ismeretes, hogy mind a Szovjetunióban, mind nálunk kialakult az a gyakorlat, hogy a tankönyvekben, különösen a szerzői kollektívák által írt tankönyvekben egy-egy elméleti kérdést az általánosan elfogadott, vagy a szakemberek többsége által vallott álláspont szerint fejtettek ki, az eltérő álláspontokat nem, vagy csak nagyon kivételesen tartalmazták a tankönyvek, az iro-

dalmi hivatkozás is csak elvétve található a tankönyvekben stb.

Ezzel szemben a szerző számos irodalmi és jogszabályi hivatkozásra támaszkodva, más véleményeket és nézeteket is ismertetve írta meg a tankönyvét, sőt, egyes helyeken ajánlott irodalmakat is felsorol a meghatározott tananyagrészhez. Ebben a vonatkozásban tehát „monografikus" a tananyag feldolgozása.

Ma is vitatott, s bizonyára a jövőben is sok vitára ad még alkalmat az, hogy egy egyetemi tankönyv megírása során melyik a helyesebb, melyik a követendő, leginkább ajánlott módszer. Az is valószínűnek tűnik, hogy a szerzői kollektívák úgyszólván szükségszerűen az előbbi módszert alkalmazzák, míg ezzel szemben az egyéni szerzők a B. V. Jerofejev által is alkalmazott módszer felé hajlanak, különösen ha a vitás kérdésekben van álláspontjuk, és álláspontjukat érvekkel is védeni tudják. De eltekintve most ettől a jelenségtől, a kérdés lényege helyesen az, hogy melyik tankönyv jobb az oktatás számára, melyik segíti elő jobban az önálló gondolkodásra képes jogászok képzését a jogi felsőoktatásban?

Véleményem szerint ezt a jogászképzést eredményesebben szolgálja a tankönyvnek B. V. Jerofejev által is alkalmazott „monografikus" jellegű megírása. Eredményesebben szolgálhatja azért, mert az ilyen tankönyv alapján az olvasóban, illetve a joghallgatóban az adott jogág tudományának állásáról is kialakulhat egy általános kép, a problematikus, vitás kérdésekben saját álláspontját is kialakíthatja, önálló gondolkodásra kényszerül stb., egyszóval nagyobb a lehetősége annak, hogy elsajátítsa és mélyebben megismerje az adott szakterületet.

ad. 3. A tankönyv megírásának a szerző által használt módszere értelemszerűen megkívánja azt, hogy a szerző feldolgozza a szakterület legújabb tudományos eredményeit is, tehát a szaktudomány állásának megfelelő legmagasabb szinten írja meg az egyetemi tankönyvet. Ez viszont megfordítva azt jelenti, hogy egy új egyetemi tankönyv alapján bizonyos mértékig következtetni lehet arra is, hogy annak a szakterületnek a tudománya milyen szinten áll, milyen újabb eredményeket tud felmutatni.

B. V. Jerofejev földjogi tankönyve alkalmas arra is, hogy annak alapján bizonyos általános kép alakuljon ki az olvasóban a szovjet földjog tudományának jelenlegi állásáról, mert a tankönyv — megítélésem szerint — a szovjet földjog tudománya mai állásának megfelelő, illetőleg annak alapján írható magas szinten készült.

Ennek megfelelően a szerző tankönyve egyértelműen azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy a szovjet földjog tudománya az utóbbi évtizedben lendületes fejlődésnek indult. A szovjet földjog tudományának ebben a fejlődésében különösen azok az általánosabb jellegű földjogi elméleti kérdések kerültek előtérbe, amelyek régebben — különösen az egyetemi tankönyvekben — nem kaptak megfelelő súlyt.

Ennek a pozitív fejlődésnek az illusztrálására csupán egy példát szeretnék kiemelni B. V. Jerofejev tankönyvéből, éspedig a bányajog, az erdőjog és a vízjog problémáját.

Az eddig használatos szovjet földjogi tankönyvek is foglalkoztak mindhárom jogterülettel, de kifejezetten úgy, mint a földjog szerves részeivel. A tankönyvből is kitűnik azonban, hogy az utóbbi években a szovjet jogi irodalomban intenzív vita alakult ki abban az értelemben, hogy a bányajog, az erdőjog és a vízjog szerves része-e a szovjet földjognak, vagy pedig azok túlnőtték a földjog kereteit és fokozatosan önálló jogággá fejlődnek, természetesen nem együttesen, hanem külön-külön, tehát önálló bányajog, önálló erdőjog és önálló vízjog formájában.

A vita alapjául az a kétségtelen tény szolgál, hogy a bányajognak, az erdőjognak és a vízjognak nagyon szoros a kapcsolata a szovjet földjoggal, de ugyanakkor különkülön olyan sajátosságokkal is rendelkeznek, amelyek a bányajogi, erdőjogi és vízjogi viszonyokat megkülönböztetik a földjogi viszonyoktól.

A szerző tankönyve szerint a bánya-, erdő- és vízjognak a földjoggal való szoros kapcsolatát a következők mutatják: a bánya-, erdő- és vízjog tárgyai fizikai kapcsolatban vannak a földdel és ugyanolyan sajátosságokkal rendelkeznek, amilyen sajátosságokkal maga a föld. Az ásványi kincsek lelőhelye, az erdő és a víz a „természeti kincsek tárháza" és termelőeszköz. Ezen kívül azok bizonyos értelemben az ember termelő tevékenységének színhelyeként is szerepelnek. Ezek nagyrészt nem az emberi munka, hanem a természet termékei. Mennyiségük korlátozott, és az ember által általában nem növelhető. Mind a földjog, mind a bánya-, erdő- és vízjog tárgyára jellemző, hogy az állam kizárólagos tulajdonában vannak, és azokat a különféle természetes és jogi személyek csak a használat joga alapján birtokolhatják. Alapvetően ezeknek a hasonlóságoknak az alapján és a jogi szabályozás által predesztinálva kerül a bánya-, erdő- és vízjog a földjog rendszerébe.

Másrészről viszont a bányával, erdővel és a vízzel kapcsolatos viszonyok a kommunizmus anyagi-technikai bázisának kiépítése folyamatában olyan új sajátosságokat nyernek, amelyek megkülönböztetik azokat a földjogi viszonyoktól. Az erdő és a víz megszűnt csak a természet termékeként, az emberi beavatkozás nélkül keletkezni; az utóbbi időben a Szovjetunióban hatalmas erdőségek jöttek létre a tudatos emberi tevékenység eredményeként, az erdőgazdaságok, szovhozok és kolhozok sok erdőt telepítettek stb. Létrehoztak mesterséges tengereket és víztárolókat, öntözőcsatornákat és nagy munkákat végeznek a folyók medre folyásának megváltoztatásán. A jogi szabályozás is sokban különbözik, sajátos, mind a föld méhének kincsei, mind az erdők és vizek vonatkozásában. Így pl. a bányajog nagy figyelmet fordít az ún. bányászati kutatásokra, vagyis a geológiai kutatásokra, ami sem a földjogra, sem az erdőjogra, sem pedig a vízjogra nem jellemző. Mélyreható változások mentek végbe a bánya, erdő és víz igazgatásának, a velük való rendelkezésnek szervezeti formáiban, valamint a használat rendszerében is.

A fejlődés folyamán a bánya-, erdő- és vízjog szabályai mind jobban elkülönülnek a földjog szabályaitól, amely elkülönülés már ma is tükröződik ezekben a normákban. Ma már ezek a szabályok sajátosan különböznek a földjogi viszonyok szabályaitól. A földjogi normák végeredményben a bánya-, erdő- és

vízjogi viszonyokra nem vonatkoznak, nem terjednek ki. Ez a gyors fejlődés vezet oda, hogy mind a bányajog, mind az erdőjog és a vízjog önálló jogággá növi ki magát. Ez a fejlődés eddig a jogi oktatásban nem tükröződött eléggé.

Ennek a fejlődésnek ad kifejezést a szerző a földjogi tankönyvben abban a formában, hogy a földjog oktatási anyagában a bányajog, az erdőjog és a vízjog mint különálló, önálló téma szerepel, mindegyik olyan önálló részként, mint maga a szűkebb értelemben vett földjog.

/*

Befejezésül ismételten szeretném hangsúlyozni azt, hogy egy ilyen rövid ismertetésben nem a tankönyv teljes érdemi értékelése, hanem csupán az lehet az elérendő cél, hogy az érdeklődők figyelmét felhívjam egy olyan szovjet földjogi tankönyvre, amely fokozott figyelmet érdemel ebben a „műfajban". Úgy vélem, hogy B. V. Jerofejev szovjet földjogi tankönyve szépen sikerült munka ahhoz, hogy abból a magyar földjogi egyetemi oktatáshoz és a földjog tudományos műveléséhez is hasznos tapasztalatokat vonhassunk le még akkor is, ha a magyar földjogi viszonyok a szovjet földjogi viszonyoktól számottevő eltérő sajátosságokat mutatnak.

Seres Imre

A felszabadulás utáni lengyel jogi irodalom bibliográfiája[1]

I.

A tudományos tájékoztatási eszközök fejlesztési problémája minden szaktudományban állandóan napirenden levő kérdés, mert az irodalmi termés bősége, a kutatási eredmények tömege rendkívüli módon és egyre hatványozottabb mértékben nehezíti a naprakész állapotú, áttekinthető rendezést és a visszakeresést. Ezek a problémák nemcsak az alkalmazott tudományokban, hanem az elsődlegesen elméleti jellegű tudományokban — így a társadalomtudományokban — is jelentkeznek s a megelőző irodalom, az elért kutatási eredmények pontos ismerete itt is éppen olyan előfeltétele a tudományos munkának, mint az alkalmazott tudományokban, mert ez egyrészt megelőzi azt, hogy már kimunkált kérdések kerüljenek — felesleges munkával — újbóli feldolgozásra, másrészt pedig lehetőséget ad az alkotott művek önállóságának, új eredményeinek — ezzel kapcsolatban elég nehezen megvalósítható — ellenőrzésére.

A műszaki fejlődés számos új, olyan tájékoztatási módszert dolgoz ki, amelynek alkalmazása feltétlenül eredményesebb rendezési és nyilvántartási megoldásokat teremt a társadalomtudományok terén is. Az új tájékoztatási módszerek alkalmazási lehetőségeinek vizsgálata mellett azonban egyelőre nem lehet elhanyagolni a klaszszikus formákat sem. Itt egyre világosabb az a felmérés, hogy a bibliográfia két alaptípusa: az újabb eredmények közzétételével lépést tartó, a naprakész állapot feltüntetését célzó folyamatos (kurrens) és a nagyobb időszakot felölelő visszatekintő (retrospektív) bibliográfia közül az utóbbinál rendszerint a nyomtatásban megjelenő munka: a könyvalak a domináló megoldás, míg a keresett újabb tájékoztatási módszerek főleg a kurrens bibliográfia formáinál kerülhetnek alkalmazásra.

Ez a néhány gondolat önként kívánkozik bevezetésül a Lengyel Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének kiadásában megjelenő összefoglaló bibliográfia megjelenése, illetőleg a szerkesztési munkák befejezése alkalmából.

A munka még a lengyel bibliográfiai irodalom nagy művelőjének, néhai Karol *Koranyi* professzornak vezetésével indult meg, aki az első három kötetet szerkesztette. A bibliográfiai munka természete hozza magával azt, hogy nagyobb vállalkozást csak bizonyos, hosszabb tapasztalatok után lehet itt megkezdeni, s a befejezéshez is hosszú évek türelmes munkája szükséges. Így talán már szokványos bibliográfus-sors volt, hogy Koranyi professzor a befejezést nem érhette meg. Koranyi professzor halála után munkatársai — elsősorban I. Kuczyńska — a korábban lefektetett gyűjtési és rendezési elveknek megfelelően folytatták és fejezték be a munkát. A bibliográfia nemcsak a felszabadulás utáni lengyel jogi irodalomban jelentős alkotás, hanem nemzetközi viszonylatban is példát mutató mű arra: hogyan lehetséges sok mindenféle szempontot összeegyeztetve, standard tájékoztató munkát adni egy-egy időszak jogi irodalmáról nemcsak a mai olvasó kezébe, hanem mindaddig, amíg a mai tájékoztatási módszereknél lényegesen magasabbrendű tájékoztatási módszereket a jogtudományban is ki nem dolgoznak.

II.

Talán nem érdektelen röviden áttekinteni az ismertetett bibliográfia irodalmi előzményeit. A lengyel irodalomban A. *Suligovsky* klasszikus munkája (Bibljografja prawnicza Polska XIX—XX vieku. Warszawa, 1911. XCV, 538 p., amelynek pótkötete 1912-vel zár) után az 1913—1944. évekre — a számos értékes részletmunka mellett — nincsen összefoglaló jellegű bibliográfia.[2] A szükséglet mégis azt kívánta, hogy — feladva a *Suligovsky* — bibliográfia kiegészítésére vonatkozó tervet — elsősorban a legújabb fejlődési időszak: a szocialista Lengyelország irodalmáról adjanak az olvasók kezébe összefoglaló tájékoztatást. Ezt követőleg — még Koranyi professzornak az 1. kötethez írt előszavából megállapíthatóan — az 1913—1918. évi anyagnak, illetőleg az 1919—1944. évi anyagnak közzétételét tervezik.

Az ismertetett munka keletkezésének ezek az előzményei talán igazolni látszanak annak a nálunk is követett elgondolásnak a helyességét, hogy a szocialista országok adottságai mellett a legsürgősebb feladat a *legújabb* időszak irodalmi anyagának bibliográfiai feldolgozása.

[1] *Polska bibliografia prawnicza.* — Bibliographie juridique polonaise. 1944—. Volume 1—. [Publiée par] Polska Akademia Nauk. Instytut Prawnich Nauk. Warszawa, Państwowe Wydawnitcztwo Naukowe, 1962—.

[2] A lengyel jogi bibliográfiai irodalomról rövid áttekintést ad az 1. kötet bevezetőjében K. *Koranyi*, a 3—4. kötet bevezetőjében pedig I. *Kuczińska*, további részletesebb adatok: FUCHS, W.: Juristische Bücherkunde 5. Aufl. I. Teil. Göttingen, A. Schönhütte, 1953. 225. p.

Ehhez — hazai vonatkozásban — annyit kell hozzáfűzni, hogy az elsődleges követelmény teljesítése nem csökkenti semmiben sem a történeti anyag feldolgozásának szükségességét. Ez a feladat nálunk, ahol a felszabadulást megelőző időszakra alig van használható, összefoglaló jellegű tájékoztató munka[3], mindmáig megoldatlan feladat maradt.

III.

A lengyel irodalom összefoglaló bibliográfiájának közzététele jelentős esemény a szocialista országok bibliográfiai irodalmának *általános tervezése* szempontjából is. Eltekintve most a tisztán külföldi használatra kiadott, válogatott jellegű bibliográfiáktól[4], a belső használatra kiadott, a teljesség vagy a megközelítő teljesség igényét kielégítő bibliográfiák szerkesztésénél a szocialista országokban két irányzat jelentkezett. Az egyik az időrendi összefoglalás, amely viszonylag rövidebb időszakra a *teljes* jogi irodalmat, tehát minden jogi szakág irodalmát dolgozza fel. Ilyen a most ismertetett lengyel bibliográfia is. A másik megoldás a tárgyi csoportosítás, amelyben egy-egy jogi szakág bibliográfiája külön, önálló művekben kerül kiadásra. Ezt az utóbbi megoldást nálunk esetenként, nem átfogó terv szerint, alkalmazták.[5] Ugyancsak ezt a megoldást alkalmazza, átfogó és minden jogágra kiterjedő terv szerint a *szovjet* jogi bibliográfiai irodalom, ahol külön-külön kötetekben jelentek meg az egyes szakági bibliográfiák (állam- és jogelmélet, államjog, polgári és családjog, büntetőjog, nemzetközi jog stb.). Az időrendi, illetőleg a tárgyi csoportosítás mindezekben az esetekben csupán elsődleges osztási alap, az alosztásokban ezek a szempontok másodlagosként is jelentkeznek. (Pl. az időrendi csoportosításban a tárgyi és viszont.)

Mindkét megoldásnak vannak előnyei és hátrányai: a megoldás célszerűségét egy-egy országon belül is számos további tényező befolyásolhatja. Az ország jogi irodalmának csupán szakági bibliográfiákban való közzététele kétségtelenül sok előnyt jelent. Így pl. az áttekinthetőség, a kezelhetőség stb. mellett rendszerint szakági különös szempontokat is jobban figyelembe vevő szerkesztést. Ennél a formánál viszont rendkívüli nehézséget okoz az egyes jogágak érintkező területeinek elhatárolása, amely gyakran többszöri besorolást tesz szükségessé. Nagyobb nehézséget jelent ennél a megoldásnál az, hogy rendszerint nem biztosítható az egész irodalmi anyag — tehát minden szakág — bibliográfiai feldolgozásának azonos időpontban való közzététele, ami a feldolgozási időszakok eltolódását vonja maga után. További akadály, hogy egy-egy szakág területén bekövetkezett lényeges és fejlődési időszakot bezáró változás — pl. új, összefoglaló törvénykönyv megjelenése — esetleg a szakági feldolgozási tervek módosítását teszi szükségessé.

Az összefoglaló jellegű, nagyobb időszakot felölelő retrospektív bibliográfia a most felsorolt nehézségek közül számosat áthidalhat (pl. a többszöri besorolást utalásokkal kerüli el stb.), de nagyon sok további olyan körülmény merül fel ezzel a megoldással kapcsolatban is, ami ennek a formának az alkalmazása ellen szól (nagy, a szakági kutató vagy a gyakorlat szempontjából néha teljesen felesleges terjedelem, tehát nehezebb kezelhetőség, a rendszerint felölelt rövidebb időköz, a gyűjtési, rendezési stb. szempontok általánosítása, és ennek következtében esetleg a szakági szempontok félretétele stb.).

A most ismertetett munka meggyőz arról, hogy helyes szerkesztési elvek és a megfelelő arányok megtartása mellett még ilyen nagy időszakot felölelő bibliográfia is áttekinthető s jól kezelhető, s így a munka összesíti a szakági bibliográfia előnyeit az összefoglaló jellegű munka előnyeivel. Rendkívüli jelentősége pedig az, hogy az olvasó ennek az egész időszaknak az anyagát *egyetlen munkában* összefoglalva találja, amely még sok ideig marad standard tudományos tájékoztató műve nemcsak a hazai, hanem a külföldi olvasónak is. Mindez biztosítja azt, hogy a szerkesztésnek a bibliográfia célkitűzéseivel kapcsolatos elgondolása helyes volt.

IV.

Az ismertetett bibliográfia 1—3. kötete a Lengyel Népköztársaság 1944—1959. között megjelent anyagát tartalmazza a sajtó alatt levő, de az eddig megjelent kötetekkel azonos szerkesztési elvek szerint összeállított kötetek pedig az 1960—1964. év anyagát fogják összeállítani.

A bibliográfia a gyűjtési időszakban az országban, hazai szerzőktől megjelent műveket (könyvek, tanulmányok, folyóiratcikkek) dolgozta fel, tekintet nélkül a közreadási nyelvre. A bibliográfia elsősorban a tudományos értékű anyagot tartalmazza, a szerkesztés tehát bizonyos válogatás után állította össze a végleges tartalmat. Ez a válogatás — a 3—4. kötetek előszava szerint — abból indult ki, hogy „abundantia non nocet" és kb. 70 százalékát öleli fel a teljes megjelent anyagnak, azzal az indokolással, hogy ez az egyetlen, ilyen jellegű kiadvány a Lengyel Népköztársaságban, s emiatt a viszonylag kisebb tudományos értékű műveket is figyelembe kellett venni. A feldolgozott anyag — könyvanyag és 102 folyóiratnak az anyaga (összesen kb. 27 000 tétel) — így is igen részletes képet ad az irodalomról. A válogatási és rendezési szempontokat egyébként igen áttekinthetően fejtik ki a bibliográfiához írt bevezető részek.

A bibliográfia 1—3. kötetei az 1945—1959. évi anyagot szakági tagozásban összesen 24 fejezetben (1. kötet: Reference művek, forráskiadványok, állam- és jogelmélet, állam- és jogtörténet, államjog, államigazgatási jog; 2. kötet: pénzügyi jog, nemzetközi jog, nemzetközi magánjog, tengerjog, légijog, büntetőjog, büntető eljárás, a bün-

[3] A hazai anyagról összefoglaló áttekintést adtam: A magyar jogi bibliográfiai irodalom kérdései. (Jogtudományi Közlöny, VIII—1953. 450—457. p.) c. tanulmányomban, az azóta eltelt idő alatt a helyzet úgyszólván semmit sem változott.

[4] Ezekről összefoglaló ismertetést közöltem az ÁJI. Ért. 5. köt. 1961. 597—601. p.

[5] Nálunk példamutató a felszabadulás előtt az ilyen jellegű munkák között. *Ujlaki Miklós:* Hetven év magánjogi irodalma. 1861—1930. Bp. Grill, 1950. 572 p., továbbá ennek folytatása. *Ujlaki Miklós:* Öt év magánjogi irodalma 1930—1934. Bp. Grill, 1935. 210 p. A felszabadulás után nyomtatásban, önálló kiadványként egyetlen szakági bibliográfia jelent meg nálunk: A magyar nyelvű kriminalisztikai szakirodalom bibliográfiája. [Közzéteszi az Állam- és Jogtudományi Intézet kriminalisztikai munkaközössége. Bp. Vörös Csillag ny. 1956. 152. p.]

tetőjog segédtudományai; 3. kötet: polgári jog, polgári eljárásjog, munkajog, mezőgazdasági jog, igazságügyi szervezet, egyházjog, vegyes) csoportosítják. Ugyanez lesz a rendszere az 1960—1964. évi anyagot tartalmazó 4. kötetnek is. A bibliográfia a szakági tagozódáson belül az egyes jogágakat (másod-harmad-negyedrendűleg) tovább tagolja az illető jogág tudományos felosztásának megfelelően. A szakágakon, illetőleg az alosztásokon belül az anyag betűsoros rendezésben van. Az egyes tételeknek sorszámuk van, ami egységes mutató összeállítását lehetővé teszi. A bibliográfia összefoglalja az egyes tanulmányok stb. körül keletkezett viták anyagát is. Külön kell kiemelni, hogy a munka a bibliográfia gyűjtőkörébe tartozó, tehát a belföldi könyveknél a könyvre vonatkozó ismertetéseket, bírálatokat is közölte, nem közölte azonban eredetileg a külföldi munkákról írt hazai kritikákat. Utólag — a munkáról írt kritikát e vonatkozásban elfogadva — azonban külön fejezetben teszi közzé ezt a kritikai anyagot is.

A bibliográfia *formai* megoldásai mintaszerűek, az adatok a legszükségesebbekre korlátozódnak, s a tipográfiai megoldás — a kéthasábos rendezés — is gazdaságos, s emellett jól áttekinthető.

Külön jelentősége a bibliográfiának, hogy a jogági — ezen belül fejezet stb. — címek mellett minden bibliográfiai tételről francia nyelvű címfordítást is közöl, s ezzel a megoldással a munkát nemcsak a belföldi olvasó számára, hanem a külföldi kutató számára is teljes mértékben használhatóvá tette. A külföldi olvasó igényeit szolgálja az a megoldás is, hogy a bibliográfia külön jelzi az egyes tanulmányok, cikkek idegennyelvű kivonatait is.

V.

Minden bibliográfiával szemben támasztható követelmények annál nagyobbak, mennél nagyobb feladatra vállalkozott a bibliográfia. A bibliográfus felelősségének mértéke is ehhez igazodik. A Lengyel Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézete valóban tudománytörténeti jelentőségű és súlyú feladatot vállalt magára, amikor a bibliográfia közreadását elhatározta. Kétségtelen, hogy a most ismertetett bibliográfia értékét csak az idő, a gyakorlat, a hosszas használat alapján lehet majd végleges formában elbírálni. A bibliográfia alapvető vállalt feladatairól, szerkesztési szempontjairól, méreteiről adott rövid áttekintés azonban meggyőz arról, hogy a bibliográfia a gyakorlatban is meg fog felelni mindazoknak a magasabbrendű követelményeknek is, amelyeket az összefoglaló jellegű, s egy-egy időszak kutatási területét a szükségleteknek megfelelő méretekben átfedő munkával szemben támasztani kell és lehet. Mindezek szerint — az említett huzamosabb gyakorlati használat hiánya dacára nem időelőtti az a megállapítás, hogy a munka szerkesztői és munkatársai az Intézet által vállalt feladat jelentőségéhez mért, hosszú évek alatt kifejtett munkájukkal, valóban maradandó értékű művet alkottak.

Nagy Lajos

Új könyvek

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. 1965. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 528 p.

A Munka Törvénykönyve és végrehajtási rendelete. A Szakszervezetek Országos Tanácsa és a Munkaügyi Minisztérium összeállítása. [Lezárva:] 1966. jan. 15. Bp. Táncsics Kiadó, 1966. 432 p.

A Munka Törvénykönyve. Az 1964. évi 29. sz. tvr.-rel, illetőleg a 33/1964. (XII. 18.) Korm. sz. rendelettel módosított, valamint a 9/1964. (XII. 24.) MüM sz. rendelet figyelembevételével összeállított és egységes szerkezetbe foglalt szöveg. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 305 p.

Orvosi rendtartás. Az orvosi rendtartásról szóló 1959. évi 8. számú törvényerejű rendelet és a végrehajtására vonatkozó jogszabályok. Az Egészségügyi Minisztérium hivatalos összeállítása. 2. kiad. Bp. Egyet. ny. 1966. 300 p.

A kisajátításra vonatkozó jogszabályok. A kisajátításról szóló 1965. évi 15. számú törvényerejű rendelet, a végrehajtása tárgyában kiadott 13/1965. (VII. 24.) Korm. számú rendelet, a kisajátítással kapcsolatos kártalanítás részletes szabályait tartalmazó 1/1965. (VII. 24.) PM—IM. számú rendelet és a törvényerejű rendelet miniszteri indokolásának egységes szerkezetbe foglalt szövege. Összeáll. és jegyz. Kampis György — Varga József — Varsányi József. Lezárva: 1965. szept. 30. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 212. p.

Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio iuridica. Tomus 6. 1965. Red. J[ános] Beér — L[ászló] Névai — I[mre] Szabó. Lezárva: 1965. márc. Bp. Állami ny. 1965. 194 p.

Búza László: A nemzetközi jog fejlődése a felszabadulás óta. — *Szilbereky* Jenő: A Magyar Népköztársaság jogrendszerének fejlődése. Szeged, Szegedi ny. 1965. 47 p. /Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta juridica et politica. Tomus 12. Fasc. 1./

Horváth Róbert: Konek Sándor professzor (1819—1884) elméleti statisztikai munkássága és a magyar polgári statisztika elmélet kialakulása. Szeged, Szegedi ny. 1965. 66 p. /Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta juridica et politica. Tomus 12. Fasc. 2./

Antalffy, György: L'État socialiste et la théorie de l'État et du droit. Szeged, Szegedi ny. 1965. 93 p. /Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Tomus 12. Fasc. 3./

Pólay Elemér: A censori regimen és az ún. házi bíráskodás. Szeged, Szegedi ny. 1965. 43 p. /Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta juridica et politica. Tomus 12. Fasc. 4./

Bárdosi István: A perbeli egyezség és a perjogi alapelvek kapcsolata. Szeged, Szegedi ny. 1965. 18 p. /Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Tomus 12. Fasc. 5./

Bérczi Imre: Az újítói jog né-

hány gazdasági és jogi problémája. Szeged, Szegedi ny. 1965. 23 p. /Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta juridica et politica. Tomus 12. Fasc. 6./

Opalek, Kazimierz: Általános jogtudomány. Összehasonlító jogtudomány. — *Studnicki,* Franciszek: A jogszabályok kommunikációs problémái. Bp. Tankönyvkiadó, 1965. 39 p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 39./

A városvezetés korszerű módszerei tárgykörben tartott ankét anyaga. Szerk. Dux Erikné. Kiad. a Székesfehérvári Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága. Székesfehérvár, F[ejér] m[egyei] ny. 1966. 100 p. /Közalkalmazottak Szakszervezeti Elnöksége./ /Eötvös Loránd Tudományegyetem Statisztikai Tanszéke./

Állam- és jogelmélet

Osznovü szovetszkogo prava i szovetszkogo sztroitel'sztva. Red. A. N. *Arzamaszcev*—B. F. *Silov.* [A szovjet jog és a szovjet építés alapjai.] Leningrad, Lenizdat, 1965. 622 p. ÁJI. 21.850

A leningrádi Pártfőiskola kiadásában megjelent tankönyv, a nem jogi képesítésű hallgatóság számára foglalja össze a szovjet állam- és jogelmélet, államjog, államigazgatási jog, családjog, munkajog, kolhoz- és büntetőjog alapvető ismereteit.

Államjog. Alkotmányjog

Peška, Pavel — *Rattinger,* Bedřich — *Dressler,* Alfred: Ústávní právo. ČSSR. Základy společenského zřízení a základní práva a povinnosti občanu. [A Csehszlovák Szocialista Köztársaság alkotmányjoga.] Praha, Orbis, 1965. 288 p. ÁJI. 22.190

Tankönyv az egyetemi jogi karok hallgatóinak számára.

Les constitutions d'Asie et d'Australasie. [Ázsia és Ausztrália alkotmányai.] Publ. sous la dir., préf. et notices de Henry *Puget.* Paris, Éd. de l'Épargne, 1965. 925 p. /Travaux et recherches de l'Institut de droit comparé de l'Université de Paris 26./

[Bibliogr. 877—883.] ÁJI. 387.727

A munka 29 ország alkotmányának szövegét tartalmazza rövid történeti összefoglalásokkal.

Államigazgatási jog

Tullock, Gordon: The politics of bureaucracy. [A bürokrácia politikája.] Forew. James M. *Buchanan.* Washington, Public Affairs Press, (1965.) [3], 288 p. OK. 387.597

A szerző tudományos igénnyel elemzi a politikai vezetés szervezeti és személyi problémáit, a hivatali hierarchia és ellenőrzés kérdéseit, az egyszerűsítés és a hatékonyság növelésének módszereit.

Rivero, Jean: Droit administratif. [Közigazgatási jog.] 3. éd. (Paris), Dalloz, 1965. 472 p.

[Bibliogr. 3—5.] OK. 389.883

Összefoglaló mű a francia közigazgatás elméleti és gyakorlati kérdéseiről. Részletezi a közigazgatás szervezeti kérdéseit, a közigazgatási jog forrásait, történeti áttekintést ad a közigazgatási jognak a francia jogrendszerben elfoglalt helyéről.

Pénzügyi jog

Tamozsennüj kodeksz Szojuza SZSZR. [A Szovjetunió vámkódexe.] Oficial'nüj tekszt. Moszkva, Izdat. „Juridicseszkaja Literatura", 1965. 34 p.

/Miniszterstvo Vnesnej Torgovli SZSZR. Glavnoe Tamozsennoe Upravlenie./ OK. 395.633

Az 1964. évi szovjet vámügyi törvény hivatalos szövege.

Polgári jog

Szovetszkoe grazsdanszkoe pravo. Tom 1. [Szovjet polgári jog. 1. köt.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1965. 560 p. ÁJI. 22.074

Az OSZFSZR Felsőoktatási Minisztériuma által a jogi főiskolák és az egyetemek jogi karainak hallgatói számára kiadott tankönyv. A művet munkaközösség írta, szerkesztője V. A. *Rjaszencev.*

Malein, N. Sz.: Vozmescsenie vreda, pricsinennogo licsnoszti. [A személynek okozott károk megtérítése.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1965. 229. p.

/Insztitut Goszudarsztva i Prava AN SZSZSZR./ ÁJI. 21.902

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogtudományi Intézetének gondozásában megjelent munka bevezető fejezete a személyiséget ért kár fogalmát tisztázza. A második fejezetben a munkaképességet csökkentő károk, a harmadik fejezetben pedig a munkabér csökkentését előidéző károk megtérítését tárgyalja.

Naücsnüj kommentarij szudebnoj praktiki po grazsdanszkim delam za 1963 god. [Az 1963. évi polgári jogi bírói gyakorlat tudományos kommentárja.] Red. *Szedukin,* P. I. Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1965. 181 p.

/Vszeszojuznüj Naucsno-Iszszledovatel'szkij Insztitut Szovetszkogo Zakonodatel'sztva./ ÁJI. 22.070

A Szovjet Törvényhozás Össz-szövetségi Tudományos Kutató Intézetének gondozásában megjelent újszerű munka 4 tanulmányban foglalja össze az 1963. évi polgári jogi bírósági ítélkezési gyakorlat legfontosabb kérdéseit. Az egyes tanulmányokat Sznigireva, I. O. — Selomov, B. A. (A munkások és alkalmazottak anyagi felelősségével kapcsolatos bírói gyakorlat); Mihajlics, A. M. (A munkások és alkalmazottak által okozott kár megtérítésének kérdései); Fedotovszkaja, Z. A. (Bírói gyakorlat az állampolgárok által nem munkából eredő jövedelemmel szerzett épületek vagy nem munkából eredő jövedelemszerzés céljaira használt épületek kisajátítási ügyeiben); Zsirkov, Ju. G. (A földhasználattal kapcsolatos polgári jogi viták) írták. A munka kezelhetőségét betűsoros tárgymutató könnyíti meg.

Munkajog

Entscheidungen des Obersten Gerichts der Deutschen Demokratischen Republik in Arbeitssachen. 4. Band. [Az NDK Legfelső Bíróságának munkaügyekben hozott határozatai. 4. köt.] Berlin, Staatsverlag, 1965. 306 p. ÁJI. 21.916

A kötet az 1962. szept. 19—1964. jan. 31-e közötti legfelső bírósági határozatokat (iránymutatások, elnökségi tanácsi határozatok, tanácsi határozatok) tartalmazza. Kezelését részletes jogszabálymutató és tárgymutató könnyíti meg.

Családjog

Rodinné právo. [Családjog.] Red. Josef *Glos.* Praha, Orbis, 1965. 301 p. ÁJI. 22.182

Az egyetemek jogi karainak hallgatói számára közreadott tankönyv.

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog

Štefanovič, Milan: Právna úprava organizácie práce V JRD. [A munkaszervezés jogi szabályozása a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben.] Bratislava, Vyd. Slovenskej Akadémie Vied, 1964. 240 p. ÁJI 22.177

A mű a mezőgazdasági termelőszövetkezetiek munkájával kapcsolatos szervezési kérdések jogi rögzítését tárgyalja, részletesen elemezve a különböző munkaszervezési alakulatok (brigádok, csoportok) munkájával, a munkafegyelem formáival kapcsolatos kérdéseket.

Büntetőjog. Bűnügyi tudományok

Hinova, Tamara: Njakoj voproszi na presztöplenijata po szluzsba po nakazatelnoto pravo na NRB. [A hivatali bűncselekmények néhány kérdése a Bolgár Népköztársaság büntetőjogában.] Szofija, Izd. na Bölgarszkata Akademija na Naukite, 1965. 165 p.

/Bölgarszka Akademija na Naukite. Insztitut za Pravni Nauki./ ÁJI. 22.133

A monográfia két részből áll, az első rész (1—2. fejezetek) a hivatali bűncselekmény formáival foglalkozik. A második rész (3—4. fejezet) a legfontosabb hivatali bűncselekmények (hivatali visszaélés, megvesztegetés, hivatali hanyagság stb.), valamint az ezzel összefüggő bűncselekmények kérdéseit tárgyalja.

Studien zur Jugendkriminalität. [Tanulmányok a fiatalkorúak bűnözéséhez.] Berlin, Staatsverl. der Deutschen Demokratischen Republik, 1965. 252 p. ÁJI. 22.072

A tanulmánygyűjteményt az NDK Minisztertanácsa mellett működő és a fiatalkorúak kérdéseivel foglalkozó Tudományos Tanács adta ki. A gyűjteményt a fiatalkorú bűnözés időszerű kérdéseivel kapcsolatban John *Lekschas*, Gerhard *Stiller*, Hans *Hinderer*, Richard *Hartmann*, Horst *Luther*, Horst *Bein* tanulmányait tartalmazza.

Krivični zakonik NR Mad'arske. [A Magyar Népköztársaság büntetőtörvénykönyve.] Red. Bogdan *Zlatarič*. Beograd, Institut za Kriminološka i Kriminalistička Istrazivanja, 1965. 136 p. ÁJI. 22.113

A Belgrádi Kriminológiai és Kriminalisztikai Kutatóintézet gondozásában megjelent szövegkiadás.

Nikiforov, A. Sz.: Szovokupnoszt' presztuplenij. [A bűncselekmények halmazata.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1965. 133. p.

/Vszeszojuznüj Insztitut po Izucseniju Pricsin i Razrabotke Mer Preduprezsdenija Presztupnoszti./ ÁJI. 22.100

A bevezető részben a halmazat fogalmát és formáit vizsgálja. Külön-külön fejezetekben foglalja az egyes bűncselekmények körében előforduló sajátos halmazati eseteket. A befejező fejezetben a halmazati büntetés kiszabásának kérdéseit tárgyalja.

Secondo centenario della pubblicazione dell'opera „Dei delitti e delle pene" di Cesare [Bonesana] *Beccaria*. [Beccaria: A büntettekről és büntetésekről c. műve kiadásának kétszázéves évfordulója.] Roma, 15—16 giugno 1964 [e] Milano, 18 giugno 1964. Atti delle celebrazioni... Roma, Accademia Nazionale dei Lincei, 1965. 134. p.

/Problemi attuali di scienza e di cultura. Quaderno 71. no./ OK. 387.641

Beccaria főműve megjelenésének kétszázéves évfordulója alkalmából a büntető jogtudomány időszerű kérdéseiről rendezett ünnepi előadások anyaga.

Watson, John A[rthur] F[ergus]: The child and the magistrate. [A gyermek és a magisztrátus.] London, Cape, 1965. 384 p.

[Bibliogr. 375—376.] OK. 395.557

Az öt kiadást elért, átdolgozott és bővített mű összefoglalja mindazokat az elméleti és gyakorlati problémákat, elemzi a vonatkozó jogszabályokat, amelyek a fiatalkorú bűnözők elítélésével, átnevelésével és utángondozásával kapcsolatban az illetékes szervekre feladatként hárulnak.

Polgári eljárásjog

Szovetszkoe grazsdanszkoe proceszszual'noe pravo. [Polgári eljárásjog.] Red. K. Sz. *Judel'szon*. Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1965. 471 p. ÁJI. 22.076

Az OSZFSZK Felsőoktatási Minisztériuma által a jogi főiskolák és az egyetemek jogi karai hallgatóinak számára közreadott tankönyv.

Büntető eljárásjog

Husár, Eugen: Predbežné prejednanie obžaloby v československom trestnom procese. [A vádirat bírósági megvizsgálása a csehszlovák büntető eljárásban.] Bratislava, Vyd. Slovenskej Akadémie Vied, 1965. 219 p. ÁJI. 22.138

A kérdés történeti áttekintése és a vádirat bírósági ellenőrzésének általános problematikáját tárgyaló bevezető fejezetek után az ellenőrzés rendjét és az ellenőrzés során megvizsgálandó gyakorlati kérdéseket elemzi. Külön fejezetben foglalkozik a vádirat tárgyában hozott határozatokkal és az ennek kapcsán kialakult bírósági gyakorlattal. Igen értékesek az intézmény továbbfejlesztésével kapcsolatban de lege ferenda tett javaslatai.

Zsogin, N. V. — *Fatkullin*, F. I.: Predvaritel'noe szledsztvie v szovetszkom ugolovnom proceszsze. [Előzetes vizsgálat a szovjet büntető eljárásjogban.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1965. 367 p. ÁJI. 22.049

A gyakorlati jellegű munka a büntető eljárás megindításáról. Az előzetes vizsgálat fogalmáról és feladatairól szóló bevezető részek után külön-külön fejezetben foglalkozik a bizonyítékok összegyűjtésével, ellenőrzésével és mérlegelésével, a terheltkénti felelősségrevonással, a kényszerítő eszközök alkalmazásával, végül az előzetes vizsgálat befejezésével. A befejező fejezetben röviden áttekinti a nyomozás törvényessége feletti ügyészi felügyelet kérdéseit.

Gal'perin, I. M. — *Lukasevics*, V. Z.: Predenie szudu po szovetszkomu ugolovno-proceszszual'nomu pravu. [A bíróságnak átadás a szovjet büntető eljárásjogban.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1965. 149 p. ÁJI. 22.078

A bíróságnak átadás fogalmát és jelentőségét, az átadással kapcsolatos eljárási cselekményeket és az átadás rendjét (előkészítő ülés, az ott hozható határozatok, a határozatok elleni jogorvoslatok stb.) tárgyaló bevezető fejezetek után a befejező fejezetben a bírósági tárgyalást előkészítő cselekményekkel foglalkozik.

E lapszám (XXI. új évfolyam 5.) szerzői: *Dr. Gál Gyula* vezető jogtanácsos. — *Dr. Szabó András* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Balog János* aspiráns. — *Dr. Csiki Ottó* az Igazságügyminisztérium osztályvezetője. — *Dr. Solt Kornél* Fővárosi Bírósági bíró. — *Dr. Móry László:* az Építésügyi Minisztérium osztályvezetőhelyettese. — *Szathmáry Géza* jogtanácsos. — *Dr. Szabó László* Legfelsőbb Bírósági előadó. — *Dr. Szalóky László* jogtanácsos. — *Dr. Radnay József* a Nehézipari Minisztérium osztályvezetője. — *Dr. Hraskó Gyula* Legfelsőbb Bírósági bíró. — *Dr. Antalffy György* egyetemi tanár (Szeged). — *Dr. Seres Imre* tanszékvezető egyetemi docens. — *Dr. Nagy Lajos* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221—281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — 66.0935 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61,066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST 6. szám (34) 1966 JÚL. 5

XXI. új évfolyam Budapest, 1966. június hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

HALÁSZ SÁNDOR—HARTAI LÁSZLÓ:
Az ideológiai irányelveknek a jogalkalmazásban való hasznosításáról 289

HÁMORI VILMOS:
Jogalkalmazás — joghézag — jogi analógia 297

KOVACSICS JÓZSEF:
Az igazgatási munka mérése. Igazgatási modellek 306

BALOGH ELEMÉR:
A munkajogi rendelkezések módosításának néhány kérdéséhez 316

Szemle:

UJLAKI LÁSZLÓ:
Az állami ajánlásokról 322

BÉRCZI IMRE—BESENYEI LAJOS:
Polgári jogi tudományos munkaértekezlet Szegeden 323

Jogirodalom:

A házasság felbontásának problematikája — két monográfia tükrében. Csiky Ottó: A modern házasság problémái; Górecki Jan: Rozwód. (PAP TIBOR) 332

Földvári József: Az igazságszolgáltatás elleni bűntettek. (HORVÁTH TIBOR) 337

M. V. Baglaj—V. I. Uszenin: A dolgozók kizsákmányolásának fokozását szolgáló jogi módszerek a tőke országaiban. (ROMÁN LÁSZLÓ) 343

— —: Új könyvek 350

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Шандор Халас—Ласло Хартаи:* Об использовании идеологических руководящих принципов в применении права. — *Вилмош Хамори:* Применение права — пробел — аналогия права. — *Йожеф Ковачич:* Взвешивание работы по управлению. Модели управления. — *Элемер Балог:* К некоторым вопросам изменений положений о труда. — *Обзор: Ласло Уйлаки:* О государственных предложениях. — *Имре Берци—Лайош Бешенеи:* Научное рабочее совещание по гражданскому праву в Сегеде. — *Юридическая литература:* Проблематика расторжения брака в свете двух монографий: Отто Чики: Проблемы современного брака; Ян Горецки: Развод. *(Тибор Пап).* — Йожеф Фёльдвари: Преступления против правосудия. *(Тибор Хорват).* — Ваглай М. В. — Усенин В. И.: Правовые методы, служащие усилению эксплуатации трудящихся в капиталистических странах. *(Ласло Роман).* — — — Новые книги.

INHALT: *Sándor Halász—László Hartai:* Die Verwertung der ideologischen Richtlinien in der Rechtsanwendung. — *Vilmos Hámori:* Rechtsanwendung — Rechtslücke — Rechtsanalogie. — *József Kovacsics:* Die Messung der Verwaltungsarbeit. Verwaltungsmodelle. — *Elemér Balogh:* Zu einigen Fragen der Abänderung von arbeitsrechtlichen Bestimmungen. — *Rundschau: László Ujlaki:* Über die staatlichen Empfehlungen. — *Imre Bérczi—Lajos Besenyei:* Wissenschaftliche Arbeitstagung der Zivilrechtswissenschaftler in Szeged. — *Rechtsliteratur:* Die Problematik der Scheidung der Ehe im Spiegel zweier Monographien: Ottó Csiki: Die Probleme der Modernen Ehe; Jan Górecki: Rózwod. *(Tibor Pap)* — József Földvári: Verbrechen gegen die Rechtspflege. *(Tibor Horváth)* — Baglaj, M. W.—Usenin, W. I.: Rechtliche Methoden zur erhöhten Ausbeutung der Werktätigen in den kapitalistischen Ländern. *(László Román)* — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Sándor Halász—László Hartai:* L'utilisation des directives idéologiques dans l'application du droit. — *Vilmos Hámori:* L'application du droit — lacune de droit — analogie juridique. — *József Kovacsics:* Le mesurage du travail administratif. Modèles d'administration. — *Elemér Balogh:* Quelques problèmes de la modification des dispositions relatives au travail. — *Revue: László Ujlaki:* Recomandations faites aux entreprises par l'Etat. — *Imre Bérczi—Lajos Besenyei:* Une réunion de travail scientifique de droit civil à Szeged. — *Littérature:* Les problèmes de la dissolution du mariage à la lumière de deux monographies: Ottó Csiki: Les problèmes du mariage moderne; Jan Górecki: Rozwód. *(Tibor Pap)* — *József Földvári:* Infractions contre l'administration de la justice. *(Tibor Horváth)* — Baglaï, M. V.—Usenin, V. I.: Méthodes juridiques destinées à l'infensification de l'exploitation des travailleurs dans les pays capitalistes. *(László Román)* — — —: Nouveaux livres.

XXI. új évfolyam 6. szám Budapest, 1966. június

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az ideológiai irányelveknek a jogalkalmazásban való hasznosításáról

I.

1. Társadalmunk minden rétegének, így az igazságszolgáltatásban működő jogalkalmazók érdeklődésének középpontjában is a gazdasági mechanizmus átalakításáról szóló párt- és kormányhatározat, valamint az MSZMP Központi Bizottságának az ideológiai feladatokról szóló irányelvei állanak. A gazdasági mechanizmus átalakítása a gazdasági alap világában jelent egy lépést előre a fejlettebb szocialista társadalom felé, az ideológiai irányelvek pedig a felülépítmény világában hatnak ösztönzően a szocialista világnézet általánossá válása tekintetében. Fontos kölcsönhatás tükröződik a két feladat egyidejű jelentkezésében. Aligha kétséges ugyanis, hogy fejlődésünk jelenlegi szakaszában a gazdasági mechanizmus átalakítása fokozottan igényli a szocialista tudat erősödését, viszont a tudat fejlesztésének éppen a gazdasági mechanizmus sikeres átalakítása az egyik igen fontos tényezője. A jogalkalmazói tevékenységnek mindkét vonatkozásban le nem becsülhető szerepe van. Ezért, bár igaz, hogy sem a gazdasági mechanizmusról szóló párt- és kormányhatározatban, sem az ideológiai irányelvekről szóló párthatározatban a jogra, illetőleg a jogalkalmazásra közvetlen utalás nem történik, ez azonban nem jelenti azt, hogy a jogtudományt, a jogalkotást, illetőleg a jogalkalmazást ezek a társadalom egészére kiható központi kérdések nem érintik. Az ideológiai irányelvek kezdő mondata figyelmeztetés minden olyan társadalmi és állami intézménynek — így a jogalkalmazó szervek számára is — amelyek feladatkörébe tudatformáló tevékenység tartozik. „A szocializmus teljes felépítésének szerves része a tásadalmi tudat szocialista átalakítása, a marxista eszmék terjesztése a tudomány, a kultúra különböző területein, meghonosítása a tömegek gondolkodásában."[1] A jogalkalmazó az állampolgárok szocialista jogtudatának formálásával nyújt a társadalmi tudat szocialista átalakításához nagyértékű segítséget. A helyes jogalkalmazási tevékenység meggyorsíthatja a tudat fejlődését. Ezért utat mutató a jogalkalmazó számára az irányelvnek az a másik megállapítása, amely szerint „a szocialista fejlődés megköveteli, hogy tovább javítsuk a párt ideológiai munkáját és megvizsgáljuk: milyen feltételek között folyik az eszmei harc, milyen tényezők segítik vagy gátolják".[2] A jogalkalmazónak is szól tehát e felhívás: vizsgálnia kell a maga tevékenységét abból a szempontból, hogy az kellőképpen szolgálja-e az eszmei harc célkitűzéseit, áthatják-e az irányelvekben kifejtett gondolatok.

Külön feladat lenne annak felmérése, hogy a gazdasági mechanizmus átalakítása milyen változásokat idéz elő jogéletünkben. Ennek vizsgálata azonban nem tartozik fejtegetésünk körébe. A továbbiakban csak az ideológiai irányelvek alapján kísérelünk meg néhány gondolatot megfogalmazni a bírói jogalkalmazás területének kérdéseit tartva szem előtt, természetesen nem elszakítva a jogalkalmazást a jogtudománnyal és a jogalkotással egybefűző összefüggésektől.

2. Az ideológiai irányelvek tanulmányozása közben elsőként az a gondolat merül fel, hogy vajon jogászi gondolkodásunkat nem merevítette-e meg a személyi kultusz időszakának jogalkalmazói elmélete és gyakorlata oly mértékben, hogy hatásától máig sem szabadultunk meg kellőképpen. Szembetűnő jelenség pl. hogy a személyi kultusz időszakában milyen túlhangsúlyozott szerepet kapott a jog megtorló funkciója, s ha jogalkalmazásról van szó, mennyire hajlamosak vagyunk annak jelentőségét még ma is csak az adminisztratív — a jogsértő magatar-

[1] A Magyar Szocialista Munkáspárt néhány időszerű ideológiai feladata. A Központi Bizottság irányelvei. Társadalmi Szemle XX. évf. 4. sz. (1965. év április.) 1. old.

[2] Irányelvek. Társadalmi Szemle XX. évf. 4. sz. 1. old.

tásra szigorúan reagáló — funkcióban látni. A jogpolitikai kormányhatározat megjelenése határozott fordulatot hozott e téren azzal, hogy a jog és jogalkalmazás nevelő szerepének fokozására hívta fel hangsúlyozottan a figyelmet. A jog szervező funkciója pl. az államigazgatásban, a gazdasági életben — bár kevés szó esik róla — éppen ilyen fontos.

A jog nevelő szerepének tudatos felhasználásával a jogalkalmazó a szocialista szellemű embertípus kialakításával, a múlt maradványainak leküzdését segíti elő az életmódban és a tudatban. Előnyös új tulajdonságok kialakítását gyorsíthatja meg. Ebben a vonatkozásban a jogalkalmazói tevékenységet az utóbbi évek jogalkotásának számos törvényi rendelkezése határozza meg. A polgári jog területén — a teljesség igénye nélkül — megemlíthető pl. a Ptk. 4. §-ának rendelkezése, amely a polgári jogok gyakorlása során előírja a feleknek, hogy érdekeik érvényesítésekor a társadalom érdekével összhangban járjanak el, hogy a polgári jogi viszonyokban kölcsönösen együttműködve és a szocialista együttélés követelményeit betartva cselekedjenek; a Ptk. 5. §-ának rendelkezése, amely tiltja a jognak a társadalmi rendeltetésével össze nem férő célra történő felhasználását, különösen ha az a népgazdaság megkárosítására, az állampolgárok zaklatására, jogaik és törvényes érdekeik csorbítására vagy illetéktelen előnyök szerzésére vezetne. Az előnyös új tulajdonságok kialakításában játszhat szerepet a Ptk. 178. §-ának rendelkezése, amely szerint aki az állami tulajdon védelmére, vagy széles körben fenyegető veszély elhárítására irányuló célszerű tevékenysége folytán károsodik, kártalanításra tarthat igényt, ha e tevékenysége nem munkaköréből folyó kötelessége volt. Amennyiben e tevékenysége során életét veszti, a hozzátartozókról és mindazokról akiket eltartott, szükség esetén gondoskodni kell.

A Ptk.-nak e felhívott és még több más nem említett rendelkezése, valamint a családi jog, a munkajog, a termelőszövetkezeti jog számos rendelkezése mind alkalmas arra, hogy az állampolgárok életmódjában és tudatában erősítse a szocialista elemeket.

A büntetőjog területén — amint arra a Btk. általános indokolása is utal — a jogszabály a *büntetőjogi elvárhatóságot* a szocialista társadalomban érvényesülő magasabb etikai elvek figyelembevételével határozta meg. A Btk. egyes szabályozásában ennek megfelelően a büntetőjogi felelősség körét kiterjesztette, és új bűntetti tényállásokat alkotott vagy megváltoztatta az egyes tényállásokat.

Elég itt példaként csak a Btk. 136. §-ában meghatározott „Bűntett a népek szabadsága ellen" tényállására utalni, amely büntetéssel fenyegeti azt a *magyar állampolgárt,* aki a népek elnyomására szervezett fegyveres alakulatba önként belép a Btk. 261. §-ában meghatározott „Kényszerítés"-re az emberi szabadságjogok védelmét szolgáló olyan általános tényállásra hivatkozni, amely az egyes szabadságjogokat védelmező tényállások mellett, az emberi szabadságjognak a legszélesebb terjedelemben nyújt büntetőjogi védelmet; végül a Btk. 274. § (2) bekezdésében meghatározott tényállásra, amely *minden nagykorú* személyt büntetéssel fenyeget, aki kiskorút bűntett elkövetésére vagy züllött életmód folytatására rábír vagy rábírni törekszik.

Az ideológiai irányelvek nevelési célkitűzéseit tehát a jogalkalmazó hatékonyan képes szolgálni. E nevelőtevékenység eredményességét fokozza, hogy a jogalkalmazást, még a polgári peres ügyekben hozott határozatok esetében is rendszerint a kikényszeríthetőség követi, tehát az érintett állampolgárnak érdeke a törvényben lefektetett szocialista magatartási szabályok követése. Az évente induló több mint kétszázezer polgári és büntető perben az állampolgárok jelentős része kényszerül elfogadni az új magatartási és együttélési szabályokat, s ha a jogalkalmazó a maga határozatában a nevelési szempontokra is figyelemmel van, a preventív hatáson keresztül még nagyobb számban ösztönzi az állampolgárokat azok tiszteletbentartására. A jogalkalmazás által kiváltott nevelő hatás eredményességét fokozza, hogy a jogalkalmazó a jogban nemcsak a megtorlás, de az új ember formálásának, az életviszonyok szocialista szellemű alakításának építő eszközét is látja.

3. A személyi kultusz időszakában a jogalkalmazói tevékenységben nem egyszer túlzott mértékben érvényesült az aktualizálásra irányuló törekvés is, a politika általános feladatainak a jogalkalmazás speciális területére való mechanikus átvétele. Az irányelvek utalnak rá, hogy a dogmatizmus egyik megnyilvánulási formája az a felfogás, hogy a szocializmus felépítésének politikai problémáit az állandóan és szükségszerűen éleződő osztályharc szemszögéből kell megítélni. E hibás elméleti alapból való kiindulás természetszerűen vonta maga után az adminisztratív eszközök alkalmazásának az elsődlegességét. A jogalkalmazásban, közelebbről a büntetőjogi ítélkezésben ennek a nézetnek az érvényesülése úgy jelentkezett, hogy ha egy területen, pl. a társadalmi tulajdon területén voltak nehézségek, hibák, — a jogalkalmazás területére levont következtetések mechanikusan adottak voltak: fokozni kell a büntetést. Ha pl. a beszolgáltatási kötelezettség teljesítése *bármely* ok miatt elmaradt, az éleződő osztályharc elmélete az osztályellenség nagyobb számban való felelősségrevonását, ha ez nem volt elegendő, a kiszabott büntetések általános súlyosbítását követelte. A polgári jogalkalmazásban ugyancsak jelentkeztek a torzulások, de természetesen más formában. Így pl. háttérbe szorult a közérdekkel szemben a jogos magánérdek, a munkajogi szabályokat az ítélkezésben a munkavállalók hátrányára értelmezték, jogos kártérítési igények részben vagy esetleg egészben ki-

elégítetlenek maradtak ha azok közülettel szemben jelentkeztek stb.

4. Ennek a szemléletnek volt a következménye az is, hogy a pártdokumentumokból egyébként valóban levonható fontos jogalkalmazói következtetések megrekedtek a kifelé-fordulásnál, a jogalkalmazás irányára levonható következtetéseknél. A befelé-forduló vizsgálódásra, a jogalkalmazás módjára levonható következtetésekre már nem terjedt ki a figyelem. Az ideológiai irányelvek, amelyek arra tanítanak, hogy a jelenségeket a maguk összefüggéseiben, sokrétűen, sok irányban kell vizsgálni ezért arra is intenek, hogy azoknak a jogalkalmazás szempontjából való vizsgálatánál, a vizsgálódási kört szélesíteni kell.

A jogalkalmazásnak nem szabad elszakadnia az adott társadalmi helyzettől, amelyben működését kifejti. Amennyire óvakodni kell a napi politikai feladatok mechanikus aktualizálásától a jogalkalmazásban, annyira küzdeni kell az ellen is, hogy a jogalkalmazás érzéketlen maradjon a társadalom életében jelentkező fordulatokkal szemben. Az adott viszonyok között pl. amikor a társadalom erőit rendkívül nehéz feladat megoldása — a gazdasági mechanizmus átalakítása — köti le, az átalakítás idején az állami és társadalmi intézményeknek a jog eszközeivel teljes védelmet kell nyújtani. Ez korántsem jelenti azonban azt, hogy pl. az izgatás területén a bűnüldöző szervek a legkisebb kritikai hang hallatán teljes szigorral lépjenek fel. Ha valamikor szükség volt differenciált jogalkalmazásra, akkor éppen a mostani megnehezült gazdasági helyzetben merül fel az iránta való igény. A gazdasági nehézségek, amelyek átmenetileg egyes rétegek életszínvonalának csökkentését eredményezik, kiváltják a jogos kritika hangját is. Ezért különbséget kell tenni a lényegében gyorsabb előrehaladásra késztető, megmagyarázható elégedetlenség, és a gazdasági nehézségeket a társadalmi rendszer elleni hangulatkeltésre, izgatásra kihasználó magatartás között. Az első esetben a büntetőjogi felelősségre vonás sérti az igazságérzetet és fokozza a gazdasági helyzet miatti elégedetlenséget, ingerlékenységet. A második esetben a cselekmény társadalomra-veszélyességével arányban álló büntetés nyújt csak megfelelő védelmet a társadalomnak és ezáltal preventív hatása is jól érvényesül.

A társadalom mozgásában felismert tendenciák következtében valamely bűntett társadalomra veszélyességi fokában változás állhat elő. Így pl. az irányelv felhívja a figyelmet a harácsolás, az önzés elszaporodására, mint a „rendszeresen javuló jólét folytán egyeseknél jelentkező eltorzulásra". Világos: amennyiben az önzés, a harácsolás, a bűntett elkövetését motiválja, pl. a tiltott ajándékozás követelése, a tiltott ajándék elfogadása, tehát általában a korrupciós cselekményeknél, akkor ezt a körülményt, mint a társadalomra veszélyességet az elkövetés idejében fokozó körülményt, súlyosító körülményként kell értékelni. A harácsolás, az önzés azoknál a cselekményeknél is súlyosító körülmény, ahol a haszonszerzési célzat tényállási elem, mint pl. a csalásnál, mert a célzat mellett is motiválhatja a cselekményt az önzés, a harácsolás. Különösen a mi életviszonyaink között kell e megkülönböztetésnek fontosságot tulajdonítani, mert a vagyon elleni bűntettek motívumai között, amint arra a statisztikai adatok is utalnak, eddig is csak az esetek elenyésző kisebb hányadában szerepelt a rászorultság. Természetesen helytelen lenne, ha most — mechanikusan — minden vagyon elleni bűntett szigorúbb megítélését kívánnánk, de a szigorúbb megítélés szükségessége ott mindig jelentkezik, ahol az önzés, a harácsolás az életformát jellemzi.

II.

A párt- és kormányhatározatok rendszerint a társadalom valamely területén időszerűvé vált feladatok megoldására hívják fel a figyelmet. Egy-egy meghatározott területre vonatkozó konkrét feladatokról szólnak. Hatásuk azonban általában más területeken is érződik. Az ideológiai irányelvekről szóló pártdokumentum kifejezetten ösztönöz a benne foglalt iránymutatásoknak a jogalkalmazás területén való alkalmazására. Éppen ideológiai tartalmánál fogva a társadalom felülépítményével szorosan összeforrott jogalkalmazásra is levonhatók belőle következtetések. Az irányelv általános szempontjai közül a dogmatizmusra és a revizionizmusra, valamint a liberalizmusra vonatkozó megállapításokat a jogalkalmazó is felhasználhatja a maga tevékenységének a javítására.

A továbbiakban azt a módszert követjük, hogy meghatározott szemlélet kifejezésre jutását egy-egy példával illusztráljuk. Itt is hangsúlyoznunk kell — amint arra később is utalunk —, hogy a felhozott példák nem tendenciákat, hanem eseti döntésekben megjelenő olyan szemléletet tükröznek, amelyeknek feltárása, az irányelvben adott útmutatás alapján a megelőzést szolgálhatja. A példák tehát nem jellemzői, hanem egyedi és kivételes megjelenési formái az ítélkezési gyakorlatnak.

1. A dogmatizmus megnyivánulási formájaként az irányelv a következő megállapítást teszi: „vitázunk a dogmatikus gondolkodásmóddal akkor is, ha az nem politikai oppozíció, nem kidolgozott téves koncepció formájában jelentkezik, hanem mint az élettől, a gyakorlattól való elszakadás, gondolati bátortalanság, konzervatizmus, primitív látásmód".[3]

Úgy gondoljuk, mindegyik felsorolt formával találkozhatunk a jogalkalmazás területén is, mégpedig nem szigorúan elkülönítetten, hanem sokszor együttesen is egy-egy büntető vagy polgári eljárás keretében.

A továbbiakban az elmondottak szemlélete-

[3] Irányelvek. Társadalmi Szemle XX. évf. 4. sz. 5. old.

sebbé tétele érdekében, az irányelv szempontjainak megfelelő, illetve a helytelen nézeteket tükröző megoldásra mutatunk rá.

a) A Legfelsőbb Bíróság 416. sz. büntető kollégiumi állásfoglalása[4] — mint ismeretes — kimondja: a tárgyaláson a védő jelenléte nemcsak akkor kötelező, ha a terhelt a tárgyalás alatt álló ügyből kifolyóan előzetes letartóztatásban van, hanem akkor is, ha a terheltet más ügyben helyezték előzetes letartóztatásba, vagy ha jogerősen kiszabott szabadságvesztés büntetését tölti.

A Be. 38. §-a a következő rendelkezést tartalmazza: „Védő részvétele a tárgyaláson kötelező, ha... a terhelt előzetes letartóztatásban van..." A törvény szövege tehát kizárólag az előzetes letartóztatásban levő terheltre utal. Ennek a rendelkezésnek az a meggondolás képezi az alapját, hogy a szabadságától megfosztott terhelt védekezése e tény folytán korlátozott. A törvény ezzel a rendelkezésével — az elvi alapot tekintve — a védelem szabadságát akarja biztosítani. A védelem szabadságának a teljessége azonban megkívánja, hogy minden olyan esetben, mikor az azonos körülmény: a fogvatartás ténye korlátozza a terhelt szabadságát, a jogi védelem szempontjából is azonos legyen a terhelt jogi helyzete, ezért helyesen ismerte fel a szóbanforgó jogi szabályozás szellemét a Legfelsőbb Bíróság amikor idézett kollégiumi állásfoglalásában kimondotta, hogy minden olyan esetben, amikor a terhelt hatósági intézkedés folytán szabadságában korlátozott, az ellene folyamatban lévő büntető ügyben a védelem kötelező.

b) Nem a dialektikus szemléletet juttatja azonban kifejezésre, és ezért a megoldás is dogmatikus abban az állásfoglalásban, amely a társadalmi tulajdont károsító lopásból származó, 200 forintot meg nem haladó értékben visszaesőként elkövetett orgazdaságot a Btk. 301. § (4) bek. *b)* pontja szerinti, két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegetett bűntettnek minősíti.

Mint ismeretes, a 200 forintot meg nem haladó értékű dologgal kapcsolatos orgazdaságról a Btké. 59. § (1) bek. *b)* pontja rendelkezik. Eszerint: szabálysértést követ el, aki tulajdon elleni szabálysértésből származó dolgot vagyoni haszon végett megszerez vagy elrejt, avagy ilyen dolog elidegenítésében közreműködik.

A Btké. 59. §-ához fűzött miniszteri indokolás is kiemeli, hogy az e szakasznál alkalmazott megoldás „minden tekintetben rokonságot mutat a tulajdon elleni szabálysértésekkel".[5]

Az indokolásnak ez a megállapítása két dologra vonatkozik: *1.* az orgazdaság szabálysértése és a tulajdon elleni szabálysértés *szabályozási elveinek azonosságára; 2.* e szabálysértéseket bűntetti rangra emelő szabályozás elvi alapjainak azonossága mellett, *a cselekmények jogi természetéből folyó különbségére.*

A jogi szabályozás azonos: *a)* kétszáz forintot meg nem haladó kár esetében a lopás, sikkasztás stb. is ugyanúgy mint az orgazdaság, 200 forint érték tekintetében: szabálysértés, *b)* a törvény nem tesz különbséget atekintetben, hogy a cselekményt a társadalmi tulajdonban levő, vagy a személyek javait képező dologra követték el, *c)* a minősítő körülmények folytán válik az értékhatárra tekintettel egyébként szabálysértésnek minősülő magatartás bűntetté, végül *d)* e bűntetteknek azonos a büntetési tétele: a törvényhozó tehát e bűntetti magatartások absztrakt társadalomra veszélyességét azonosnak ítéli.

Különbözőség abban a tekintetben van, hogy a Btké. 57. §-ában felsorolt bűntettekhez: lopás, sikkasztás stb.-hez képest, az orgazdaság a bűnkapcsolatnak egyik esete. Abból, hogy az orgazdaság: bűnkapcsolat, következik, hogy az orgazdaságnál kétfajta olyan minősítő körülményről beszélhetünk, amely a cselekményt bűntetté minősítheti: az orgazdasággal kapcsolatos, és az alapcselekménnyel kapcsolatos minősítő körülményekről.

A tulajdon elleni szabálysértést a Btké. 57. § (2) bek. szerint bűntetté minősíti a Btk. 295., 296. és 302. §-aiban meghatározott bármely minősítő körülmény, amely a lopásra stb. vonatkozik, addig az orgazdaság szabálysértése nemcsak az orgazdaságot felminősítő körülmények folytán válik bűntetté, hanem akkor is, ha az alapcselekmény azért bűntett, mert az egyébként szabálysértést megvalósító cselekmény e minősítő körülmények fennforgása miatt válik bűntetté.

A továbbiakban a következőkre kell a figyelmet fordítanunk: a Btké. 57. § (2) bek. szabályozása folytán a 200 forintot meg nem haladó értékű dolog ellopása stb. *más* bűntett tényállását ki nem merítheti; kizárólag a Btké. 57. § (2) bekezdésében meghatározott bűntettnek, tulajdon elleni bűntettnek minősíthető. A Btké. 57. § (2) bekezdésében meghatározott lopással megvalósított tulajdon elleni bűntett[6] *kizárólag* a cselekménnyel okozott kár értékhatárára tekintettel minősül bűntetté, s lesz *egyrészt* az egyébként szabálysértést megvalósító cselekménynek *szigorúbban* minősülő bűntetti alakja, másrészt a Btk. 295., illetve 296. §§ szabályozására, illetve a Legfelsőbb Bíróság büntető kollégiumának 398. sz. állásfoglalására[7] figyelemmel, a lopás stb. *bűntettének privilegizált* alakja.

Ennek a ténynek jelentőséget a Btk.-nak egy másik szabályozása ad.

Tudott, hogy maga a Btk. is meghatározza a társadalmi tulajdon, illetve a személyek javai elleni bűntettek nagy részénél a privilegizált

[4] Legfelsőbb Bíróság büntető és katonai kollégiuma 416. sz. állásfoglalás B. H. 1963. évi 12. sz.

[5] Büntető Törvénykönyv hatálybalépéséről, végrehajtásáról és egyes szabálysértésekről szóló 1962. évi 10. sz. tvr. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 55. old.

[6] Az elnevezésre l. a B. H. 1963. évi 6. számában közzétett összeállítást.

[7] Büntetőjogi Döntvénytár (BJD) 1514. sz.

alakot: a kisebb súlyú bűntetteket. Tudott az is, hogy a Btk. — következetesen — mellőzi a fix értékhatárokat, s így a szóbanforgó szakaszban, a Btk. 303. §-ában sem állapít meg értékhatárt. Meghatározott körülmények *együttes fennforgása,* s *nem kizárólag* egy körülmény, az értékhatár dönti el, hogy adott esetben megvalósult-e az egy évig terjedő szabadságvesztéssel vagy javító-nevelő munkával fenyegetett privilegizált eset. De a Btk. 303. § (3) bekezdéséből folyik, hogy amennyiben azok a minősítő körülmények fennforognak, amelyek a Btké. 57. § (2) bekezdésének szabályozása folytán, ott a fentebb írt kettős hatással érvényesülnek; a kisebb súlyú bűntett szerinti minősítés *kizárt.*

A 200 forintos értékhatárnak, mint a szabálysértés felső értékének tehát a törvény sajátlagos, különleges hatást tulajdonít azoknál a cselekményeknél, amelyeknek szabálysértési és bűntetti alakja egyaránt van. Ez a hatás pedig abban jelentkezik, hogy a 200 forintos értékhatárral a törvény a cselekmények *meghatározott körét lezárja:* e körön belül szabályozza a magatartások szabálysértési és bűntetti alakját.

A törvény egész szabályozásából folyóan tehát: a 200 forintot meg nem haladó értékű lopott dolognak a bűnös megszerzése az orgazdaság szabálysértését valósítja meg, ugyanúgy, mint az ily értékű dolog ellopása, a tulajdon elleni szabálysértést; e szabálysértések a minősítő körülmények fennforgása esetén bűntetté minősülnek, éspedig a 200 forintos értékhatárra tekintettel: a lopással elkövetett tulajdon elleni szabálysértés, a lopásra vonatkozó minősítő körülmények folytán, lopással elkövetett tulajdon elleni bűntetté; az orgazdaság szabálysértése pedig, akár az orgazdasággal, akár a lopással stb. kapcsolatos minősítő körülmények folytán, az orgazdaság bűntettének a Btké. 59. § (2) bekezdésében meghatározott privilegizált esetévé.

A Btké. 57. § (2) bek., az 59. § (2) bek., valamint a Btk. 303. § (1) bekezdése egyaránt az egy évig terjedő szabadságvesztés vagy javító-nevelő munka büntetési tételt tartalmazza. A fentiekkel ellentétes álláspont arra az eredményre vezet, hogy az a visszaeső elkövető, aki 200 forintot meg nem haladó értékű dolgot lop — függetlenül attól, hogy a dolog társadalmi tulajdonban vagy a személyek tulajdonában van-e: egy évig terjedő szabadságvesztéssel vagy javító-nevelő munkával fenyegetett bűntettet valósít meg, viszont az, aki e lopott dolgot vagyoni haszon végett megszerzi és maga is visszaeső — a Btk. 303. § alkalmazásának ez okból történt kizártsága folytán, attól függően, hogy a lopás a társadalmi tulajdont, illetve a személyek javait károsította-e: két évtől nyolc évig [Btk. 301. § (4) bek.], illetve hat hónaptól öt évig [Btk. 301. § (2) bek.] terjedő szabadságvesztéssel fenyegetett bűntettet valósítana meg.

Végül a teljesség kedvéért utalnunk kell arra is, hogy kifejtett álláspontunk összhangban áll a Legfelsőbb Bíróság büntető és katonai kollégiumának 399. számú állásfoglalásával.[8] Ez állásfoglalás szerint: a tulajdon elleni bűntettel kapcsolatban is elkövethető az orgazdaság bűntette. Az állásfoglalás alapját az a felismerés képezi, hogy a Btké. 57. §-ában felsorolt büntetendő cselekmények nem függetlenek a Btk.-ban meghatározott ily elnevezésű bűntettektől, hanem azoknak privilegizált esetei. E bűntettek tehát — jellegüknél fogva — az orgazdaság alapcselekményei lehetnek. Ez a megállapítás azonban természetesen nem dönti el azt a kérdést, hogy az orgazdaság bűntettét megvalósító cselekményt a törvény mely rendelkezése alapján kell minősíteni.

c) A dogmatizmusnak az élettől való elszakadás formájában történő jelentkezésére a családi jog területéről vehetünk példát. Ilyen szemléletre mutat az az ítéleti indokolás, amely a jogosan különélő feleségnek a tartásdíj iránti keresetét azzal utasította el, hogy „Alkotmányunk minden munkaképes állampolgárnak kötelességévé teszi a munkát, ezért az életerős és fiatal felperes még a gyermekek nevelésének ürügyén sem maradhat távol a munkától. Államunk bölcsődék és napközi otthonok hálózatát tartja fenn, gyermekeit ott elhelyezheti, tehát semmi akadálya nincs munkavállalásának, létfenntartását tehát biztosíthatja. Rászorultság hiányában pedig tartásdíj iránti igénye kellő jogalappal nem rendelkezik". Ez az állásfoglalás ugyanis általában valóban követendő magatartási szabályra utal, csak éppen annak nem tulajdonított jelentőséget, hogy az általában elvárható magatartás a perbeli esetben is megkívánható-e? A tényállásból ugyanis az tűnik ki, hogy a tartásdíjat igénylő fél két gyermeket nevel, akik mindketten három éven aluliak, tehát állandó felügyeletet igényelnek. Lakóhelyük olyan községben van, ahol a szakképzetlen anyának elhelyezkedési lehetősége nincs. A gyermekek miatt a helyi tsz-ben alkalmilag tud csak segíteni, de létfenntartásához szükséges jövedelmet nem érhet el. A gyermekeket napköziben, illetőleg csecsemőotthonban elhelyezni nem tudja, mert az általuk lakott községben ilyen intézmény nincs. Szakképzetlensége miatt olyan keresőfoglalkozást nem kap, amely mellett a gyermekek gondozójának bérét valamint a maga létfenntartását fedező jövedelemhez jutna. Az élettől elszakadt szemlélet következtében tehát a gyermekei gondozásával és ellátásával lekötött anya elesett az őt mindenképpen megillető résztartásdíjtól.

2. A revizionizmus megnyilvánulási formái között az irányelvek a következő megállapítást tartalmazzák: „a revizionizmus annak ürügyén, hogy a körülmények változnak, elmossa a marxizmus és a polgári ideológia ellentétét."[9]

A jogalkalmazás területén ezzel a jelenséggel gyakran abban a formában találkozunk, hogy azoknál a jogintézményeknél, amelyeket a

[8] Büntetőjogi Döntvénytár (BJD) 1451. sz.

[9] Irányelvek. Társadalmi Szemle XX. évf. 4. sz. 5. old.

burzsoá jog is ismert, szem elől tévesztik — „elmossák" — a *tartalmi* különbséget.

Az 1878. évi V. törvény (régi Btk.) 79. §-án alapuló bírói gyakorlat azt az álláspontot képviselte, hogy a törvény a jogos védelem feltételéül csupán azt követeli meg, hogy a megtámadás legyen jogtalan, és hogy a védelemben cselekvő ne lépje túl a védelem szükségét.[10] Ehhez képest a törvény nem követeli meg, hogy a „megtámadott megfutamodás, elrejtőzés, elzárkózás vagy a rendőrség előhívása által iparkodott légyen megelőzni az ellene intéztetni célzott erőszakos és jogtalan megtámadást".[11]

Ez az állásfoglalás mindenben megegyezett a tudománynak a jogos védelem mibenlétéről vallott nézetével. A felszabadulás előtti uralkodó álláspontot Heller Erik a következőképpen fogalmazta meg: „... az, aki jogában van, egy tapodtat sem köteles annak élvezetéből engedni, a megtámadott az ellenszegülésen kívül netán rendelkezésre álló támadás elhárítási eszközt csak akkor köteles választani, ha az reánézve sem a legcsekélyebb veszteséggel, sem javainak legcsekélyebb veszélyeztetésével nem jár.[12]

A felszabadulást követően folytatott bírói gyakorlat közelről sem egyöntetű. A Legfelsőbb Bíróság Elvi tanácsa a fentebb idézett elvi határozatot hatályon kívül helyezte. A megváltozott életviszonyok alapján új gyakorlat kialakulásának szükségességét látta a Legfelsőbb Bíróság, olyan gyakorlatot, amely „... az eset összes körülményeit figyelembe véve (dönti el) ... nem lehetett volna a támadást más módon, esetleg éppen megfutamodással, elrejtőzéssel vagy elzárkózással elhárítani ..."[13]

A bírói gyakorlat ezt követően a megadott irányban haladt. 1957. évtől kezdődően azonban határozott változás ismerhető fel. Ezt a változást a legkifejezőbben a Legfelsőbb Bíróság következő határozata tükrözi. A határozat tévedésnek tekinti az elsőfokú bíróság ama álláspontját, hogy nem állapított meg jogos védelmet annak az elkövetőnek a javára, aki elmulasztotta, hogy a jogtalan támadással szemben a tanya irányába elfusson, a lakásba meneküljön és ott magát eltorlaszolva védekezzék. A Legfelsőbb Bíróság megállapítva, hogy az ismertetett jogi álláspont — a korábbi gyakorlattal egyezik ugyan, de téves, mert „azt az álláspontot tükrözi, hogy a jogtalanul megtámadottat általában menekülési kötelezettség terhelné". Ezzel ellentétben — mutat rá az állásfoglalás —: „a jogtalanul megtámadottat általában nem terheli menekülési kötelezettség". A Legfelsőbb Bíróság szerint, a jogos védelemben cselekvőre csupán az a kötelezettség róható, hogy „ha az adott körülmények között a jogtalanul megtámadottnak módjában állott volna a támadás elől becsületének vagy más érdekének veszélye nélkül kitérni" — akkor zárható ki a jogos védelem.[14]

Az 1961. évi V. sz. tv. (az új Btk.) 25. §-ából kitűnően a jogos védelem szabályozásánál ezt a bírói gyakorlatot veszi alapul. A Btk. e szabályát értékelték egyesek úgy, hogy a Btk. visszatért a jogos védelem burzsoá megítéléséhez.

Ez a nézet — természetesen — alapvetően téves. A jogos védelemnek a szocialista szemlélet szerinti, illetve bruzsoá értékelése alapvető különbséget mutat. Ez a különbség nemcsak abban mutatkozik, hogy a szocialista felfogás a jogos védelmet — a védelem tárgyát illetően — nem kizárólag az egyén, hanem a közösség jogainak a veszélyeztetése esetén is elismeri, hanem abban is, hogy a szocialista társadalmat jellemző együttélési szabályok nem ismerhetik el az egyén jogainak azt a kizárólagos érvényesülését — mint a fentebb idézett meghatározásból kitűnően a burzsoá társadalom.

Viszont: a szocialista felfogás tudomásul veszi, hogy előfordulhatnak olyan esetek, amikor az államhatalom, amelynek kötelessége a társadalom minden irányú védelme, nincs jelen. „Ilyenkor a megtámadottat, de mást is fel kell jogosítani arra, hogy a támadó cselekményét elhárítsa. Ezzel az államhatalom az őt megillető jogokat az egyesnek engedi át azért, mert ellenkező esetben csak utólagos beavatkozásra kerülhetne sor."[15] A szocialista szemlélet tehát a jogos védelemben a közösségtől átruházott jogot lát, és aminthogy az államhatalom maga is csak a meghatározott, szükséges keretben gyakorolja e jogait, természetes, hogy ennek a szemléletnek kell érvényesülnie az „átruházott" jog gyakorlása körében is. Ebből pedig okszerűen következik, hogy a jogos védelem gyakorlásában a szocialista társadalomban korlátot szab az együttélési szabályoknak a burzsoá társadalmat jellemző együttélési szabályaitól merőben különböző tartalma.

A Legfelsőbb Bíróság Elvi Tanácsának fentebb már hivatkozott határozatában arra utal, hogy „a jogos védelemben megtorló elem nem lehet ... A szocializmus megvalósítása felé haladó társadalom megváltoztatja az emberek egymás közötti viszonyát, és mindenekelőtt megköveteli, hogy másokra ... tekintettel legyen". Ez a felismerés változatlanul helyes. Csak a következtetések levonásában jutott az Elvi Tanács túlzó álláspontra. A Legfelsőbb Bíróságnak, a jogos védelem megítélésében érvényesülő új iránya és ezzel együtt a Btk. szabályozásának alapja is — ezt a túlzott követelményt mellőzi. De a jogintézmény tartalmában a különbség változatlan maradt.

[10] Büntetőjogi Határozatok Tára III. 265. sz.

[11] Kúria 5493/1888. Angyal—Izsák: Büntetőtörvénykönyv I. Budapest 1937. Grill Károly Könyvkiadó. 64. old.

[12] Heller: A Magyar Büntetőjog Általános Tanai. Budapest. 1945. 114. old.

[13] 265. sz. E. H. 1951. szeptember 28. Elvi 12.340 (1950. III.) 30. sz. A Legfelsőbb Bíróság Elvi Tanácsának Határozatai III. 280. sz.

[14] Büntetőjogi Döntvénytár (BJD) 148. sz.

[15] Kádár: A Büntetőtörvénykönyv Általános Része. Budapest. 1951. 56. old.

A Btk. (1961. évi V. tv.) 25. §-ának a szabályozása tehát alapjaiban különbözik a régi Btk. (1878. évi V. tv.) 79. §-ában foglalt szabálytól. Nincs alapja annak a nézetnek, amely a szövegezés azonosságából a szabályozás azonosságát vitatja.

3. A liberalizmussal kapcsolatban az irányelvekben a következő megállapítást olvashatjuk: „Határozottan fellépünk az olyan gyakorlat ellen, amely elvi engedményekhez vezet, megtűri a lazaságokat, szemet huny a hibák felett, vagy a szocialista humanizmusra és a demokráciára hivatkozva elnéző magatartást tanúsít azokkal szemben, akik kárt okoznak társadalmunknak."[16] A károkozás jogsértő formái elleni fellépés a jogalkalmazóra hárul. Az irányelvekben és az irányelveket előterjesztő előadói beszédben több utalást találhatunk arranézve, hogy milyen magatartások jelentenek veszélyt jelenleg társadalmunkra, következésképpen hogy a jogalkalmazónak mely területeken kell különösképpen szembeszállni az elnéző magatartás formájában jelentkező liberalizmus ellen.

a) Mindenek előtt az hangsúlyozandó, hogy a törvényesség kérdésében nem lehet helye engedménynek. A törvénysértő magatartásokat akár a minősítés, akár a jogi következmények szempontjából csak a hatályos törvények keretei között bírálhatja el a jogalkalmazó. Az irányelvek ezt a kérdést két oldalról közelítik meg. Egyrészt rámutatnak arra, hogy a korábbi időszakban elkövetett törvénysértések nem kívánatos tudati változást eredményeztek. Az állampolgárokban megrendítette a szocialista törvényességbe vetett hitet. Elidegenedési folyamatot indított meg a nép állama és a dolgozó nép között. Mint az irányelv mondja: „A személyi kultusz bűnei, a revizionista árulás ... és más megrázkódtatások, érezhető nyomokat hagynak a társadalom ideológiai arculatán is."[17] Ebben a vonatkozásban tehát az irányelvekből az a következtetés szűrhető le, hogy a szocializmus építésének további folyamán — legyenek bármilyen nagyok az esetleges gazdasági, politikai stb. nehézségeink — a törvények keretei között, törvényeinket betartva és betartatva fejlődik állami és társadalmi rendszerünk. Másrészt az irányelvekből arra kell következtetni, hogy az ellenforradalom utáni években kialakult jogpolitikában lényeges változás nem következik be. Tehát a társadalom adott és reálisan felmért viszonyaiból kell következtetni a tennivalókra és ezen belül a jogalkalmazó szervek feladataira és módszereire. Az irányelv szerint a Párt az eszmei harc célkitűzéseinél: „Tekintetbe veszi társadalmunk állapotát, a különféle társadalmi osztályok és rétegek között fennálló gondolkodásbeli és világnézeti különbségeket, ellentéteket, amelyeket nem lehet egyik napról a másikra felszámolni, mert leküzdésükhöz hosszú ideig tartó és szívós ideológiai harc szükséges."[18] A jogalkalmazó számára ebből az a következtetés adódik, hogy tevékenységének a jogszabályi keretek szigorú határt szabnak. A hangsúly a Párt politikájában a türelmes meggyőző nevelő munkán van. Az adminisztratív jellegű jogalkalmazói tevékenység csak a jogsértő esetekre korlátozódhat. Az viszont igaz, hogy ilyenkor már a magasabb szocialista erkölcsi mérce szerint kell megítélni a jogsértő magatartást. A meggyőző nevelő munka a törvényes keretek között mozgó jogalkalmazói tevékenységgel ekként közösen hat és formálja az állampolgárok tudatát. Ebben a vonatkozásban támasztja alá fejtegetésünket az irányelvnek az a tétele, amely szerint: „Az individualizmus és élősködés nem tűnik el önmagától, belekapaszkodik társadalmunk jelenlegi ellentmondásaiba. A kispolgárság elleni eredményes harc alapja a szocialista viszonyok tökéletesítése, de az eszmei harcot is vállalnunk kell a kispolgári magatartás ellen. Ezt a feladatot nem lehet egyszerűen a törvénybe ütköző cselekedetek és egyes kirívó esetek leleplezésére korlátozni. Fontos, hogy a közvélemény szigorúan ítélje el az ilyen cselekedeteket, de ne tűrje meg az individualizmust és a közösség érdekeit sértő önzést akkor sem, amikor az nem ütközik törvényekbe."[19]

Az irányelvnek ez a kiragadott részlete az önző magatartást emeli ki, nem kétséges azonban, hogy minden jogsértő magatartás ellen eszmei nevelő munkával párosult „adminisztratív" harcot is szükségesnek lát, mégpedig a személyi kultusz időszakában szerzett negatív tapasztalatokon okulva, a szocialista törvényesség szigorú betartásával.

b) A liberalizmus körében vár megemlítésre a közélet tisztaságának a kérdése, s azért itt, mert bizonyos fajta enyhébb megítélést tapasztalhatunk mindennapi életünkben az „ellenszolgáltatás nélküli", a jó „baráti kapcsolatok" felhasználásával kieszközölt hivatali, vállalati döntések megítélése tekintetében. Közvéleményünk ugyan nem tartja kívánatos jelenségnek a protekciót, de annak csak az anyagi előnyökkel párosult formáját tartja súlyosan elítélendőnek. Holott csak fokozati különbségek vannak köztük. Az egyszerű protekció a jogsértő formát öltő bűncselekmény előszobája. Mindkét forma ellen elnézés nélküli eszmei harcot kell folytatni és jogsértő formáinak megítélésénél fokozott szigorúság szükséges.

Újítási visszaélések, korrupció, a borravaló rendszer elfajulása, jogtalan előnyök hajszolása, tiltott ajándék elfogadása elég gyakori jelenséggé vált és sokszor marad következmények nélkül, hiszen a felderítés e bűncselekmény fajtákban elég nehéz. A gyors meggazdagodás vágya

[16] Irányelvek. Társadalmi Szemle XX. évf. 4. sz. 13. old.

[17] Irányelvek. Társadalmi Szemle XX. évf. 4. sz. 4. old.

[18] Irányelvek. Társadalmi Szemle XX. évf. 4. sz. 4. old.

[19] Irányelvek. Társadalmi Szemle. XX. évf. 4. sz. 21. old.

nem egyszer a különben jó keresetű, de felfokozott igényeiknél kisebb jövedelmet élvező gyenge jellemű dolgozókat bűnre csábítja. A korumpálódott elemek alaptalan gyanút ébresztenek becsületes emberekkel, tisztakezű hivatalnokokkal szemben, a gyanú eléri és kikezdi az egyébként feddhetetlen dolgozókat is. A közélet tisztaságába vetett bizalmat e jogellenes cselekmények sajnálatos módon kikezdik. A jelenlegi, problémákat hordozó, gazdasági-társadalmi viszonyok ezzel szemben éppen hogy fokozott bizalmat kívánnak meg az állam és a szervei javára. Ezt a bizalmat óvja és erősíti az a büntetőpolitika, amely teljes védelmet nyújt az állampolgárok munkával szerzett tulajdonának, de könyörtelen számonkérést ír elő a közélet tisztaságába vetett hitet romboló, gyors meggazdagodásra törő elemekkel szemben. Ez lenne összhangban az ideológiai irányelvekben megfogalmazott célkitűzésekkel, melyre az előadói beszédből vett következő idézet utal: „A történelem tanúsága szerint a forradalmak, az átalakuló társadalmak korában a közélet szennyese általában növekszik ... időszerű feladata a pártnak, hogy szembenézve ezekkel a negatívumokkal, komoly nevelő munkával, eszmei ráhatásokkal, példát mutató szerénységgel, de ezeknél keményebb eszközökkel is fellépjen és óvja a pártélet és az egész közélet tisztaságát."[20] A keményebb eszközökkel való utalás többek között a jogalkalmazónak szóló útbaigazítást is jelent.

c) Liberális megítélésnek a munkaerkölcsök és az anyagi javak megszerzésének módja tekintetében sem lehet helye. Az irányelvek gondos, körültekintő fogalmazása jelzi, hogy sokrétű problémáról van szó, amelyhez a jogalkalmazónak is kellő felkészültséggel és tájékozottsággal kell nyúlnia. Etekintetben az irányelvek alapgondolata az, hogy „helytelen és káros az a mentalitás, amely az élet értelmét főleg e szerzésben látja".[21] E tételt azonban a párthatározat nem értelmezi szélsőségesen. Az anyagi érdekeltség elvét nemcsak hogy nem veti el, de mint a szocialista tudat formálásának egyik eszközét továbbra is felhasználandónak tartja. A jogalkalmazó tevékenysége e két tétel alapulvételével a következőkre irányulhat:

A munkával szerzett jövedelmet és vagyont a jog eszközeivel megfelelő oltalomban kell részesíteni. A vagyoni jellegű bűncselekményeknél és a polgári peres ügyekben az állampolgárok javai elleni jogsértést azzal a szemlélettel kell elbírálni, hogy a közvagyon megvédése az elsőrendű feladat, de az állampolgárok vagyontárgyai is egyre inkább munkával szerzett értékek, amelyeknek biztonsága és jogi eszközökkel történő hatékony védelme fontos közérdek. A munkával szerzett jövedelem és vagyoni értékek megóvása és biztonsága a társadalom javára végzett szolgálatok fokozására ösztönöznek. Ebben az értelemben foglal állást a pártdokumentum is: „A jó munkával érvényesített egyéni érdektől senkit sem kell óvni, de őrködnünk kell azon, hogy csakis az elvégzett munka arányában lehessen szert tenni javakra és jogokra."[22]

A harácsolás, kapzsiság és önzés jogsértő formái ellen szigorúan kell fellépni. „A munka szerinti elosztás elvének tényleges megvalósulása, az anyagi ösztönzés helyes érvényesülése a gondolkodást átformáló nagy nevelőerő"[23] mondja a párthatározat. Máshol pedig hozzáfűzi, hogy „ha némelyek a társadalmi érdekekkel ellentétes módon meg nem érdemelt keresethez jutnak, ha klikkérdek, elfogult, szubjektív megítélés és nem a végzett munka a mérvadó, feltétlenül erősödik a kispolgári gondolkodás".[24] A fentiekben már bővebben szó volt a jogsértő magatartásoknak e formáiról itt csak az hangsúlyozandó ki nyomatékosan, hogy elnézésnek, liberális megítélésnek e körben sincs helye adott viszonyaink között.

Végül a fegyelmezetlenség és a hanyagság elleni fellépés terén jelentkezik sokrétű jogalkalmazói feladat. Etekintetben is a hangsúly a türelmes meggyőző nevelő munkán, az üzemen belüli szervezettség megteremtésén van, és kisegítő jellege van — a jogsértő esetekre korlátozva — a jogalkalmazói tevékenységnek. Szem előtt tartandó, hogy „a megfélemlítés eszközei, az erőszakos módszerek nem hoznak jó eredményt a termelésben", de emellett viszont az is, hogy „a fegyelmezetlenség, a hanyagság megtűrése nemcsak anyagi, hanem eszmei kárt is okoz: megingatja a rendesen dolgozók hitét és bizalmát".[25] Differenciált elbírálásra várnak tehát a termeléssel és munkaviszonnyal összefüggő büntető és polgári ügyek.

III.

Befejezésül arra mutatnánk rá, hogy fejtegetéseinkben azt vizsgáltuk, hogy milyen következtetéseket lehet levonni az ideológiai irányelvekben kifejtett gondolatokból. Ennek során rámutattunk, hogy a jogalkalmazásban változatlanul értékelni, elemezni kell az ítélkezési tevékenységet abból a szempontból, hogy a törvénysértések korában megkövesedett hibáktól az megszabadult-e már, nem jelentkeznek-e új köntösben régi hibás tendenciák akár gondolati tunyaság, akár a megnehezült politikai gazdasá-

[20] Szirmai István: Előadói beszéd a Központi Bizottság március 11. ülésén az MSZMP néhány időszerű ideológiai feladatáról. Társadalmi Szemle XX. évf. 61. old.

[21] Irányelvek. Társadalmi Szemle XX. év. 4. sz. 10. old.

[22] Irányelvek. Társadalmi Szemle XX. év. 4. sz. 11. old.

[23] Irányelvek. Társadalmi Szemle XX. évf. 4. sz. 11. old.

[24] Irányelvek. Társadalmi Szemle XX. évf. 4. sz. 11. old.

[25] Irányelvek. Társadalmi Szemle XX. évf. 4. sz. 12. old.

gi helyzet következményeként. Felhívtuk a figyelmet arra, hogy az irányelvek gondolatait tanulmányozva arra a következtetésre lehet jutni, hogy a jogalkalmazásban is hasznosítani lehet a dogmatizmusra, a revizionizmusra és a liberalizmusra vonatkozó elméleti útmutatást. Ezzel azonban korántsem azt akartuk mondani, hogy e hibák jellemzik a jogalkotói tevékenységet. Ellenkezőleg, jogalkalmazásunknak jelenleg a szocialista törvényességnek szinte aggályoskodó betartása a fő jellemzője. Fejtegetéseink azt a célt szolgálták, hogy e folyamat erősödjön, a mindig jelenlevő elcsúszási veszélyekre hívtuk fel a figyelmet.

Ebben a vonatkozásban még egy útmutatása emelendő ki az irányelveknek.

Az ideológiai jelenségek „beskatulyázása" a revizionizmus, dogmatizmus, liberalizmus stb. kereteibe azt a korábbi gyakorlatot élesztheti fel, amikor minden a „hivatalostól" eltérő álláspont eleve nem eshetett máshová csak e három kategóriába. Nem kétséges ha az elhajlások ellen eszmei harc folyik, azok pontos meghatározása is szükségessé válik. Az életben azonban az elméleti elhajlások ritkán jelentkeznek a magukat leleplezésre kínáló tiszta formájukban. Igen gyakran helyes nézetekkel, álláspontokkal keverednek, néha anélkül hogy hordozójuk tisztában lenne eredetükkel és káros hatásukkal. A jogalkalmazás területén ma nyíltan senki nem hirdet meg revizionista vagy dogmatikus álláspontot és a liberalizmus vádját sem tekintik hízelgő jelzőnek. A gyakorlatban azonban ha kisebb számban is de ilyen jelenségek felbukkannak. Ezt kíséreltük meg a felhozott példákkal illusztrálni. Káros jellegük felismerése után ezek ellen valóban következetes harcot kell folytatni. Az elhajlások elleni eszmei harc azonban nem eredményezheti az elméleti tevékenység elsorvasztását. A kérdések új felvetésére és megválaszolására egyenesen ösztönöznek az irányelvek. „Olyan korszakban élünk, amelyben gyors a fejlődés irama és mélyrehatóak a változások; ma új módon vetődik fel sok olyan kérdés is, amelyekre egy előző korszakban a marxizmus—leninizmus már megadta a választ."[26] A jogalkalmazás a jogi felülépítmény változásával maga is változáson megy át. Sok vonatkozásban újra kell fogalmazni a feladatokat és azok megoldásának módszereit. Abból a fejtegetéseink elején említett felismerésből, hogy a jog nemcsak a megtorlásnak, hanem a társadalom építésének is eszköze és egyúttal a társadalmi viszonyok szabályozója, az következik, hogy a jog arculata változáson megy keresztül. A jogalkalmazóval szembeni követelmények megnőnek, tevékenységének jelentősége fokozódik. Speciális tudományágak alakulnak ki a jog tudománya mellett, amelyek szorosabbra fűzik a jog és más társadalomtudományok közötti kapcsolatokat. A jogalkalmazótól pedig megkívánja a fejlődés a magasabb felkészültséget, a társadalomtudományban való nagyobb jártasságot. A jog profiljának átalakulására utal pl. a kriminológia tudományként való elfogadása, a jogszociológia előtérbe kerülése, a lélektani vizsgálódások különböző ágainak fejlődése (bírósági lélektan, nyomozati eljárási lélektan, jogsértő személyek lélektani indítóokai stb.) az átnevelési pedagógia, a javítómunka jog, a szocialista építés joga stb. E fejlődés gyorsasága és hatékonysága azon is múlhat: az új megfogalmazásra érett kérdések megválaszolásától a „beskatulyázástól" való félelem nem riaszt-e el, s az irányelvekből tükröződő elvi szigorúsággal párosult nevelő türelem általános gyakorlattá válik-e.

Halász Sándor—Hartai László

[26] Irányelvek. Társadalmi Szemle XX. évf. 4. sz. 9. old.

Jogalkalmazás — joghézag — jogi analógia

A szocialista kódexek megalkotása folytán a jogalkalmazó munkájának teljes mértékben az írott, tételes jogon kell alapulnia. Fokozott mértékben szükségessé válik tehát a jogszabályértelmezés mellett annak a kérdésnek a vizsgálata: mi történjen, ha a tételes jog már eredetileg nem rendelkezik valamely kérdésben, vagy a társadalmi-gazdasági viszonyok változása folytán hiányzik a megfelelő rendelkezés. Szabó Imre akadémikus alapvető munkái, valamint Lukács Tibor és Peschka Vilmos mélyreható tanulmányai[1] után ezért szeretnénk a felmerült problémák megoldásához magunk is hozzájárulni, mégpedig a jogalkalmazás logikai oldaláról kiindulva.

I. Jogalkalmazás. A logika tanítása szerint „az ítélet az anyagi világ objektív összefüggéseit tükrözi vissza . . ."[2] Ám a jogtételek és jogszabályok követelményt tartalmaznak. A valóság tükrözései ugyan, de gyökeresen eltérnek a valóságra vonatkozóan igazságot kifejező — nevezhetnők így is —, „megállapító" ítéletektől. Utóbbiak ugyanis az ismeretünk adottságainak megfelelően a tudatunkban visszaadják, mintegy „leképezik" a valóságot. A jogszabályok vi-

[1] *Szabó* Imre: A jogszabályok értelmezése. (Budapest, 1960.); *Szabó* Imre: A szocialista jog. (Budapest, 1963.); *Lukács Tibor:* Analógia és törvényesség. (Jogtudományi Közlöny XX. évf. 1965.); *Lukács* Tibor: Az analógia belső törvényszerűségeiről. (Jogt. Közl. XX. évf. 1965.); *Peschka* Vilmos: Gondolatok a joghézagról és a jogi analógiáról. (Jogt. K. XXI. évf. 1966.)

[2] *Fogarasi* Béla: Logika. 4. kiad. (Budapest, 1958.) 202. old.

szont létrejövetelükben függenek a mindenkori ismereteinktől, a termelési és osztályviszonyoktól, tehát a valóságtól, a rendeltetésük azonban az, hogy tudatunkat a jogalkotó parancsának megfelelően befolyásolják és így a valóságra hassanak.[3]

Az általánosan elfogadottnak tekinthető álláspont szerint a jogszabály hipotétikus ítélet, amelynek szerkezetében megkülönböztethetjük (1) a hipotézist vagy feltételt, azt a tényállást, amelynek bekövetkezte esetén a jogszabály (2) a diszpozícióban, vagyis a rendelkezésben foglalt magatartást előírja, végül az ennek nemteljesítése esetére meghatározott (3) szankciót, jogkövetkezményt, ami lényegében a diszpozíció sui generis fajtája. A hipotézis és a diszpozíció közötti kapcsolatot nem a természeti törvények létesítik, hanem a jogszabály parancsa, vagyis akarati elem. Míg az igazság-ítéletben az alany és az állítmány között a kapcsolat az ítélettől függetlenül, szükségszerűen adva van, a jogszabályban a jogalkotó parancsa hozza azt létre.

A jogszabály által adott mindkét tényállás absztrakt, általános. Az azonos egyedi, konkrét (személy, tárgy, idő és hely által meghatározott) fogalmakat foglalják magukba. A diszpozíció tényállása már bizonyos fokig a matematikai függvényhez [$y = f(x)$] hasonlóan meghatározott, amennyiben a jogparancs a „hipotézis" fennállásához, bekövetkezéséhez köti.[4]

Annak megállapítása, hogy az absztrakt, általános jogszabályból mi következik a konkrét tényállásra: deduktív következtetés, amelynek klasszikus formája a szillogizmus, bár a jogalkalmazás nem merül ki a szillogisztikus következtetésben. Ki kell azonban emelnünk, hogy a szillogizmus *csak forma*. És itt talán térjünk vissza a szillogizmus ősatyjához, Arisztotelészhez: „Szillogizmus pedig olyan *beszéd* (kijelentés), amelyben bizonyos dolgok *megállapításából szükségszerűen következik* valami más, mint amit megállapítottunk — mégpedig azért, *mert azok a dolgok úgy vannak* . . .[5] Amennyire minden gondolkodás bizonyos formák között, szabályok szerint kell, hogy végbe menjen és a szillogizmusok láncolatából áll, ugyanennek kell történnie a jogszabályok alkalmazásánál is. Ugyanakkor a szillogizmusnak és a következtetésnek is a helyes megállapítás, tehát a rajta kívül eső helyes ismeret az alapja. Ennek pedig a valóságon kell nyugodnia. Itt kell a szillogizmusnak a dialektikus logikával kapcsolódnia, amikor a következtetések alapját vizsgálja.

A szillogizmus alapja a következtetés szükségszerűsége. Ám ez csak az osztály- és az alája tartozó fogalom vonatkozásában állapítható meg deduktíve.[6] Csak abban az esetben sorolhatjuk tehát a konkrét tárgyat — illetve tényállást —, annak fogalmát az osztályfogalom alá, ha az utóbbinak a fogalmi elemei maradék nélkül megvannak a konkrét fogalomban. A jogalkalmazás során a propositio major a jogszabály, amelynek az alanya s egyben a szillogizmus középső fogalma („M") a hipotézis. Ugyanez a fogalom egyben az alsó tétel állítmánya, amelynek viszont a megállapított egyedi tényállás az alanya („S"). Azt kell tehát vizsgálni, hogy az „S est M" ítélet valóban felállítható-e. Ehhez azonban az szükséges, hogy az „M"-nek, vagyis a hipotézisnek valamennyi fogalmi eleme megvalósuljon a konkrét tényállásban és csak ebben az esetben állítható fel az „S est P" zárótétel.

II. Joghézag. 1. A konkrét, eseti tényállásoknál ekként fennáll annak a lehetősége, hogy a megállapított tényállásra vagy annak egy részére nincs jogszabály és így kizárt a dedukció útján való jogalkalmazás. A logikában az általános tétel hiánya esetén merül fel az analogikus következtetés alkalmazásának a lehetősége. Az általános értelemben megállapítható jogszabályhiány esetén éppen a jogszabályoknak a fentiekben megismert sajátos jellege folytán vizsgálják azt is, hogy mikor állapítható meg a joghézag ennél szűkebb fogalma, amely abban a vonatkozásban tartalmaz értékelést, hogy ki kell-e töltenünk a hiányt, továbbá, hogy minek alapján lehet és kell ezt eldöntenünk.

A tőkés jogtudományban az ún. nem valódi, kritikai, jogpolitikai joghézagot is elismerő szabadjogi iskolától a jog logikai zártságát valló elméletekig a legkülönbözőbb felfogásokkal találkozunk.[7]

Az ún. valódi joghézag létét a szocialista jogelmélet is általában elismeri. Szabó Imre szerint a törvényhozó „. . . meghatározza az általa szándékolt szabályozás kereteit és határait; ami ezen kívül esik, az a nem-jog, az a *non-ius* területe s itt eleve nem lehet szó joghézagról, vagyis a jogot nem lehet hézagosnak tekinteni azért, mert e jogon kívüli területet nem szabályozza. A joghézag, amennyiben elismerjük, csak az elvileg a jog által szabályozott területen *belül* lehetséges és abból adódhatik, hogy a törvényhozó az adott viszonyok körét szabályozni kívánta ugyan, de valamilyen vonatkozást nem szabályozott, vagy nem elég részletesen szabályozott, illetőleg kiderül, hogy a szabályozott viszony valamelyik később kialakult vonatkozásait kifejezetten nem érintette . . ."[8]

Lényegében ezt az álláspontot teszi magáévá Lukács Tibor. A joghézag fogalmának alapelemeként tekinti, hogy „. . . a pozitív jog konkrét szabályaiból megállapítható, hogy a törvényhozó szabályozni akart egy viszonyt, . . ." a joghézag fogalmának ezen túl való kiszélesítése „el-

[3] Vö. *Szabó* Imre: A jogszabályok értelmezése. 257—258. old.

[4] Vö. *Losonczy* István: A funkcionális fogalomalkotás lehetősége a jogtudományban. (Budapest, 1941.) 14., 118. old.

[5] *Arisztotelész:* Első Analitika. I. 1. Organon. (Budapest, 1961.) 193. old. Kiemelés tőlünk.

[6] Vö. Fogarasi Béla: im. 239—240. old.

[7] Vö. *Moór* Gyula: A joghézag kérdéséről. Emlékkönyv Kolozsváry Bálint jogtanári működésének negyvenedik évfordulójára. (Budapest, 1939.) 311., 312. old.

[8] *Szabó* Imre: A szocialista jog. 284. old. *Szabó* Imre: A jogszabályok értelmezése. 336., 352. old.

lentétes lenne a szocialista törvényességből folyó követelményekkel."[9]

Peschka Vilmos szerint is „... a jogalkalmazó számára joghézagként csak a pozitív jogi normák világán belül felmerülő, Szabó Imre által pontosan körülhatárolt és megjelölt hiányosságok, azaz a bizonyos szintű általános jogi szabályozás, a hasonló különös esetre vonatkozó jogi norma és a kifejezett pozitív jogi rendelkezés dialektikájában mutatkozó hézagok jelennek meg..." Rámutat azonban arra is, hogy ez a kérdés vizsgálatának jogalkalmazói aspektusra való leszűkítését, a joghézag megállapításának az analogikus jogalkalmazástól való függővé tételét és a kettő felcserélésének a lehetőségét eredményezi. A joghézagot „... a pozitív jogi szabályozásnak azok a hiányosságai jelentik, amelyek bizonyos objektíve jogi szabályozást igénylő társadalmi viszonyok vonatkozásában állanak fenn..." Csak jogalkotással tölthető ki minden joghézag, analógia útján a pozitív jogon kívüli sohasem, az azon belüli csak akkor, ha egyéb feltételek is fennállanak.[10]

Egyet kell értenünk Peschka Vilmos azon megállapításával, hogy a joghézag nem korlátozható a jogalkalmazó által kitölthető hiányosságra. A büntetőjog példája azonban arra is figyelmeztet, hogy ez a hézag-megállapítás igen könnyen válhat a meglevő szabályozás helyességének a bírálatává. Amennyiben ugyanis a jogszabály — mint nálunk a Btk. 2. § (1) bekezdése — kimondja, hogy *csak* a törvény által megjelölt cselekményeket kívánja bűntettként büntetéssel sújtani, a szabályozás lehet helytelen, de nem lehet azt mondani, hogy hiányos. Ilyenkor már csak ún. „kritikai joghézag"-ról lehet szó. A megkülönböztetés azért fontos, mert ennek a „hézag"-nak a kitöltése már contra legem történne, tehát a jogalkalmazó részéről szóba sem jöhet.

Más a helyzet ilyen kifejezett rendelkezés hiányában, amit tágabb értelemben vett joghézagnak nevezhetünk, szemben a szűkebb értelemben vettel, amikor is a jogszabály hiánya az eldöntendő tényállás oldaláról a jogalkalmazó által való kitöltést igényli és így az analógia *egyik* feltételeként szerepel. Minthogy ugyanis az általános tételt a jogalkotó akarata hozta létre, jogszabály hiányában bizonytalan, hogy a felmerült kérdést egyáltalán kívánta-e szabályozni és ha igen, mi módon. A „joghézag" elismerése tehát nem egyszerűen annak a rögzítése, hogy nincs kifejezett jogszabályi rendelkezés, hanem egyben annak a megállapítása is, hogy ilyen rendelkezésnek kellene lennie, ezért feltétlenül tartalmaz értékelési elemet.

Annyiban feltétlenül indokolt a fenti korlátozás, hogy a törvényesség objektív mércét kíván meg a joghézag megállapításához és kizárja annak a lehetőségét, hogy az pusztán a jogalkalmazó eseti értékelésén alapuljon. A jogi szabályozás azonban nemcsak szankciókat és tilalmakat tartalmaz, vagy közvetlenül magatartásokat parancsol meg, hogy azt mondhassuk: ami nincs megtiltva, azt szabad, ami nincs megparancsolva, azt nem kötelező megtenni, hanem jogi helyzeteket is rendez, amivel kapcsolatban talán elegendő az élettársak közös vagyonára vonatkozó 822. P. K. sz. állásfoglalásra utalni.

Valóban gyakran előfordul, hogy a meglevő tételes jogszabályok arra mutatnak, hogy más kérdésnek is szabályozva kellene lennie. A „pozitív jogszabály"-ra való korlátozás azonban túlzott megszorítást jelentene. Különösen szemmel látható ez az utóbb beállott társadalmi (élet-) viszonyok tekintetében, hiszen a jogszabályalkotó az általa nem ismert ilyen viszonyokra a szabályozás szükségességének a kérdését sem bírálhatta el.

Tulajdonképpen a törvényhozó által szabályozott területen maradunk még akkor, amidőn a tételes jog szabályaiból — induktív úton — visszakövetkeztetünk az alapul szolgáló normákra: az alapelvekre, a római jogászok reguláira. Az alapelvek azonban egyben „... a szocialista társadalom gazdasági rendjéből, a szocialista termelési viszonyokból s az azokon alapuló osztályviszonyokból folyó, a jogrendszerre nézve levont következtetések. Ezek a következtetések a szocialista jog tartalmát és érvényesülését illető alapvető követelmények kialakítására vezetnek, amelyeknek a szocialista jogrendszert szükségszerűen meg kell, hogy feleljen, mert másképpen nem tudja ellátni felépítményi funkcióját..."[11]

Ezekből az alapelvekből fakadnak a jogpolitikai követelmények, amelyeket mind a jogtudomány, mind a joggyakorlat szerint figyelembe kell venni a jogszabályok értelmezésénél, rendszerezésénél és alkalmazásánál. Jelentőségüket aláhúzta, hogy 1963-ban külön kormányhatározat foglalkozott a jogalkalmazás jogpolitikai elveivel.[12]

A jog alapelvei és az azokon nyugvó jogpolitikai célkitűzések tehát *objektív jellegűek* és mind a jogalkotással, mind a jogalkalmazással szemben *követelményt* jelentenek. Feltétlenül érvényesülniök kell annak megállapításánál is, hogy mi az, ami tételesjogi szabályozás hiányában is ilyen szabályozást igényel. Enélkül éppen arról mondanánk le és azt akadályoznánk meg, hogy az objektív társadalmi-gazdasági törvényszerűségek akkor is érvényesüljenek, ha a jogszabályalkotó — megfelelő körültekintés vagy előrelátás hiányában — bizonyos kérdésekben nem rendelkezett és az erre vonatkozó szándéka

[9] *Lukács* Tibor: Analógia és törvényesség. 63. old.
[10] *Peschka* Vilmos: Im. 132., 134—135. old.

[11] *Szabó* Imre: A szocialista jog. 66. old. Hasonlóan *Nagy* László: A munkajog általános elvei. (J. K. XV. évf. 1960. 51—61. old.)
[12] Vö. *Szilbereky* Jenő: A polgári jogalkalmazás jogpolitikai kérdéseiről. (Magyar Jog. X. évf. 1963. 442—450. old.) *Eörsi* Gyula: A jogpolitikai elvek és a jogászi tevékenység elvi kérdései. (J. K. XIX. évf. 1964. 270. old.) Jelentőségüket emeli ki pl. a Legfelsőbb Bíróság XXIV. sz. polgári elvi döntésének az indokolása.

egyéb jogszabályokból sem vezethető le.[13] Ezzel szemben éppen azt kell a törvényhozónak határozottan kinyilvánítania, ha bizonyos körben kizárólagosaknak kívánja tekinteni a meglevő tételesjogi szabályokat, amint azt pl. a legtöbb ország büntetőjogában látjuk.

2. A joghézag ilyen értelmezése szükségszerűen veti fel a törvényesség kérdését, vagyis azt, hogy mi jogosítja fel a jogalkalmazót, így a bíróságot a joghézag kitöltésére és hogy az állami kényszernek a jog által kifejezetten nem szabályozott területen való alkalmazása nem vezet-e törvénysértésre.

Egyes tőkés jogrendszerek általános felhatalmazást adnak a hatóságoknak, elsősorban a bíróságnak arra, hogy jogszabályi rendelkezés hiányában többé-kevésbé meghatározott elvek alapján hozza meg az eseti döntését (pl. az 1907. évi svájci BGB. 1. §-a). Az analógia alkalmazása azonban általában ott is elismert, ahol a bíróságoknak nem kívánnak eseti jogalkotói hatalmat biztosítani. Ilyen rendelkezést tartalmaz a Szovjetunió és a Szövetségi Köztársaságok Polgári Eljárása Alapjainak 12. cikk (3) bekezdése, de alkalmazásra kerül külön jogszabályi rendelkezés nélkül is.

A tőkés jogelmélet a joghézag bírói kitöltésének (analógia alkalmazásának) a jogát általában arra vezeti vissza, hogy a bírónak az eléje kerülő ügyet el kell döntenie (a francia Code Civile 4. cikkében kifejezetten kimondott denegatio iustitiae tilalma). Már a tőkés jogelméletben is felmerült azonban olyan felfogás, hogy ebből csak a „jogi beavatkozás megtagadása" kimondásának a kötelezettsége következik.[14] A szocialista jogalkalmazással összeegyeztethetetlen a bírói jogalkotás, így a szocialista jogtudomány ezt a felfogást elutasítja.

A Ptk. és a jogszabályok általában azonban nemcsak az állami szervek, hatóságok, bíróságok, tehát a jogtudomány által speciálisan „jogalkalmazó"-nak tekintett személyek felé rendelkeznek, hanem mindazok felé, akik a jogszabályok betartására kötelezettek. A felmerülő életviszonyok akkor sem vesztik el társadalmi-viszony jellegüket, ha azokra nincs kifejezett jogszabály. A polgárok — akár mint természetes személyek, akár mint a jogi személyek szervei — ilyenkor is valamilyen norma szerint kénytelenek állást foglalni. Azok a társadalmi-gazdasági viszonyok, amelyek mint ható okok szerepelnek az alapelveken keresztül a jogszabályok megalkotásánál, ilyenkor is bizonyos rendezést kívánnak meg. Közvetlenül iránymutatókként a szocialista együttélési szabályok jelennek meg, amelyeket pl. a Ptk. 200. § (2) bekezdése meghatározott esetekben kifejezetten alkalmazni is rendel a szerződések semmisségének az elbírálásánál. A bíróság az eléje kerülő perben már csak azt állapítja meg, hogy mi a pertől függetlenül az adott tényállás folytán fennálló jogi helyzet.[15] A jogalkalmazónak a jog alapelveiben foglalt követelményeket akkor is érvényre kell juttatnia, ha azok a tételes jogban nem nyertek konkrét kifejezést. A társadalmi-gazdasági alap hat a szocialista erkölcs és általában a szocialista együttélési szabályok útján is. Ha tehát annak alapján történik a jogrendszer hiányainak a kitöltése, ez által a jogalkalmazó nem visz az alaptól független, új elemet a társadalmi viszonyok szabályozásába, nem létesít jogalkalmazói, bírói jogot, csupán a meglevő normákhoz biztosítja az állami kényszert.

A joghézag megállapításának és kitöltésének a joga és kötelessége tehát nem a jogalkalmazó, így a bíróság eseti döntési kötelességéből származik, de nem is „magából a törvényből" és nem szűkíthető le arra, „ha a törvényhozónak az adott viszony szabályozására irányuló szándéka felismerhető".[16] Az a jogrendszernek a sajátossága, de csak annyiban, hogy a jogalkotó ismeretei a meglevő társadalmi viszonyok tekintetében és előrelátása azok változását illetően végesek, viszont a jogrendszer feladata az adott viszonyoknak az adott alapból következő, annak fejlődését biztosító és elősegítő szabályozása, így a joghézag megállapításának és kitöltésének is ezt kell teljesítenie.

Ezzel egyben megoldást nyer a törvényesség kérdése. Amint ugyanis Szabó Imre akadémikus a szocialista jogelmélet álláspontját kifejtve hangsúlyozza, a törvényesség kérdése nem áll meg a törvények és általában a jogszabályok megtartásánál, hanem egyben „ . . . egy bizonyos, a tőkésrendszernek, illetőleg a szocialista rendszernek megfelelő jogalkotási és jogalakalmazási tartalom és rend következetes érvényesülését jelenti; e vonatkozásban az adott, konkrét jogrendszer tartalmából és érvényesülési gyakorlatából levont általánosított következtetés . . ."[17] Semmi esetre sem sértheti tehát a törvényességet az, ha a polgárok és jogalkalmazók akkor is megállapítják a jog alapelveinek megfelelően a joghézagot, ha az a jog által nem szabályozott területre esik — és azt ki is töltik.

II. Analógia. 1. A joghézag kitöltésénél a deduktív következtetést akadályozza, hogy a jogszabály általános tényállása nem valósul meg teljes mértékben a konkrét, eseti tényállásban. A logika szabályai szerint ilyenkor az analógia kerülhet alkalmazásra. Ezt fogadja el a szocialista jogtudomány a joghézag kitöltésének egyetlen módjaként.

Arisztotelész eredeti szóhasználatában az analógia az egyszerű hasonlósággal szemben a belső kapcsolatban fennálló hasonlóságot, megfelelést jelenti, ami az értelmi összefüggéshez

[13] Vö. D. M. *Genkin* (Szerk.): A szovjet polgári jog. I. kötet. (Budapest, 1952.) 75. old.; *Benedek* Károly—*Világhy* Miklós: A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban. (Budapest, 1965.) 10. old.

[14] *Moór* Gyula: A joghézag . . . 312. old.

[15] Vö. M. A. *Gurvics:* Az objektív igazság elve a szovjet polgári eljárásban. (Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény V—1965. 44—46. old.)

[16] *Lukács* Tibor: Analógia és törvényesség. 67—68. old.

[17] *Szabó* Imre: A szocialista jog. 90. old.

hasonlít.[18] Ezekből a hasonlóságokból, megfelelőségekből von le további következtetéseket nemcsak a természettudományok terén, hanem egyebütt, pl. az etikában is.

Már Arisztotelész elhatárolta azonban a „példát", mint a „részből részre" következtetést, amikor „mindkét rész egy dolog alá tartozik, de az egyik rész ismert", — az indukciótól, mégpedig azzal, hogy „utóbbi az összes egyedi eset révén bizonyította azt, hogy a főfogalom a középfogalomra vonatkozik és a főfogalomhoz nem kapcsolt szillogizmust, előbbi viszont kapcsol is és nem is az összesből bizonyít".[19] Tulajdonképpen ebből fejlődött azután ki a mai analogikus következtetés.

Fogarasi Béla határozottan elhatárolja a kettőt: „Két tárgy (jelenség, folyamat) bizonyos megegyező tulajdonságából és az egyik tárgy valamely ismert tulajdonságából arra következtetni, hogy a másik tárgy szintén rendelkezik egy ezzel megegyező tulajdonsággal: analogikus következtetés."[20]

Lukács Tibor különböztet: az analógia nominális meghatározásával szemben a materiális szerint: „Az analógia és így az analogikus következtetés azon alapul, hogy az objektív valóság egységes egész, amelyben az egyes dolgok szoros kapcsolatban vannak egymással, függnek egymástól és kölcsönösen feltételezik egymást . . ."[21]

A világ anyagi egységéből folyó törvényszerűségekből azonban, mivel igen általánosak, nem lehet egyik speciális törvényszerűségből a másikra következtetni, bár egyik sem állhat velük ellentétben. Az analogikus következtetés feladata pedig éppen ilyen speciális tulajdonságoknak, törvényszerűségeknek az egyes tárgyakra való megállapítása az analógiába állítás alapján.

Tárgyunk szempontjából az azonosság princípiumának dialektikus megfogalmazásából sem jutunk előbbre. Annak megállapítása, hogy „minden azonos önmagával és ugyanakkor különbözik önmagától" és „a konkrét azonosság az azonosság és a különbözőség egysége",[22] még nem mondja meg, hogy mikor lehet a dolgot önmagával vagy két dolgot bizonyos vonatkozásban egymással azonosnak tekinteni, pedig ez a jogalkalmazás során igen fontos lehet. Közelebb hoz az a megállapítás, hogy „egy tárgynak önmagával való azonossága mindig csak valamely vonatkozásban azonosság . . ." Éppen ez a vonatkozás teszi lehetővé a dolgok bizonyos elemei, tulajdonságai azonosságának a kiemelését, a többitől való elvonatkoztatását és osztályba sorolását. „A fogalmak határozottságának követelményét fogalmazza meg a fogalmak helyes használatának törvénye, a formális logika azonosság törvénye."[23] A fogalmak éppen ezen absztraháltságuknál fogva a dolgok (stb.) változásait csak bizonyos határok között foglalják magukban még akkor is, ha kifejezetten változást tartalmaznak. Ez a jellegzetességük különösen szembetűnő az ún. jogi fogalmakban, amelyeket a jogszabályalkotó parancsa hoz létre. A fogalmak tartalmát képező dolgok, jelenségek ontológiai különbözősége tehát semmi esetre sem léphet túl bizonyos határt, mert abban az esetben már más fogalom alá tartoznak, vagyis különbözőségük mellett is a *lényegbeli* azonosságra van szükség.

Az azonosság törvénye azonban még dialektikus formájában: mint az azonosság és különbözőség egysége, vagy „mint az azonosság és különbözőség mozgása az egységen belül a „különbséggé válás" felé is csak „a dolgok minősége" és „a megismerési folyamat kezdeti szakasza"[24] marad, már pedig a következtetés — beleértve az analógiát is — dinamikus jellegű. A deduktív következtetés szükségessé teszi ugyan a konkrét fogalomnak az általános fogalom alá vonását, ez azonban csak részben azonosítás, lényegesebb ennél annak a megállapítása, hogy az egyes fogalom az általános fogalom alá vonható-e.

Az analógiába állítás célja is túlmegy a hasonlóságok megállapításán, az analogikus következtetés pedig a hasonló ismert elemekből a nem ismertekre való következtetést célozza. Lukács Tibor álláspontjával[25] szemben hangsúlyoznunk kell, hogy az analogikus következtetés alapja a különbözőségek megléte vagy lehetősége mellett a ténylegesen fennálló és ismert azonosság, amelyből nem ismert jegyek (tulajdonságok) azonosságára, illetve meglétére következtetünk. A különbözőségek előtérbe kerülése és lényeges volta esetleg éppen kizárja az analógikus következtetést. A formális logika nem is mehet tovább, mint hogy az elégséges alap logikai elve alapján megköveteli, hogy az analogia az érintett területek lényeges jegyeire támaszkodjon.[26]

---

[18] *Arisztotelész:* Ethica Nicom. E. 6.; vö. Maurice *Dorolle:* La raisonnement par analogie. (Párizs, 1949.) Lásd köv. old. Szerinte: „Alors l'analogie, au lieu d'être une égalité, devient est ressemblence des fonctions." (Uo. 7. old.)

[19] *Arisztotelész:* Első Analitika. II. 24—15—16. (Organon 562. p.)

[20] *Fogarasi* Béla: I. m. 294—295. old. Hasonlóan Georg *Klaus:* Bevezetés a formális logikába. (Budapest, 1963.) 344. old.; *Berecz* János: Logika. A formális és dialektikus logika alapjai. (Budapest, 1963.) 96. old.

[21] *Lukács* Tibor: Az analógia belső törvényszerűségeiről. 425., 431. old.

[22] *Tamás* György: A formális logika azonosságfelfogásának bírálata. Magyar Filozófiai Szemle. VII. évf. (1963.) 230—31. old.

[23] G. *Havas* Katalin: Az azonosság törvénye a hagyományos és a modern formális logikában. (Budapest, 1964.) 44., 60. és 62. old.

[24] *Madarászné Zsigmond* Anna: A tiszta logika alapkérdései. Pauler Ákos logikája. (Budapest, 1965.) 157. old.

[25] „. . . az analogikus következtetés olyan összehasonlítási műveleten alapszik, amelynek során meghatározott időben és meghatározott vonatkozásban hol az azonosságban meglevő különbségek, hol a különbözőségben meglevő azonosságok lépnek előtérbe . . ." *(Lukács* Tibor: Az analógia belső törvényszerűségeiről. 432. old.

[26] G. *Klaus:* Im. 348—349. old.; *Fogarasi* Béla: Im. 304. old.

Már Arisztotelész (Kategóriák 7.) rámutatott, mennyire fontos a viszonyításoknál (reláció-alkotásoknál) a dolgok belső összefüggésének: az „ontológiai" lényegnek a helyes megállapítása. A dialektikus materializmus a lényeg és jelenség egységének fenntartása mellett kihangsúlyozza azok ellentétességét is.[27] Az analogikus következtetésnek ezeken a belső, lényegi összefüggéseken, törvényszerűségeken kell nyugodnia. Ide kell tartozniok nemcsak a két tárgyban megegyező tulajdonságoknak, de ilyen belső összefüggésben kell állaniok a következtetés alapját képező tárgyban ismert azon tulajdonságnak a többivel, amelynek alapján az ismeretlen tulajdonságnak a másik tárgyban való meglétét kívánjuk megállapítani. Ehhez a megállapításhoz az alapul szolgáló tárgynál észlelt tulajdonságokat és összefüggéseket a reájuk vonatkozó magasabb (általánosabb) törvényszerűségek szempontjából kell megvizsgálnunk, hogy így a kérdéses tulajdonsággal való összefüggésre, annak szükségszerűségére következtethessünk. Az analogikus következtetés tehát nem indukcióval, hanem bizonyos fokú dedukcióval van kapcsolatban, az egyes jellemző tulajdonságokat sem indukció, hanem analízis segítségével állapítjuk meg.[28] Ugyanakkor azonban ez az összefüggés nem lehet olyan mérvű, hogy abból teljes szükségszerűséggel következzen a másik tárgynál nem ismert tulajdonság, mert akkor dedukcióval állunk szemben. Az analogikus következtetés ezért megkívánja az alapul szolgáló és a vizsgált tárgy (utóbbinál a megismerhető) belső törvényszerűségeinek az elemzését annak megállapítása végett, hogy a megegyezések elérnek-e olyan fokot, amelynek alapján az előbbinél meglevő, de az utóbbinál közvetlen megismeréssel vagy dedukcióval meg nem állapítható tulajdonságra következtethetünk, de egyben arra is, nem forog-e fenn azt kizáró körülmény. Az analogikus következtetés bizonyosságának tehát mintegy határesete a dedukció, amely felé halad annak megfelelően, hogy minél több, azt megalapító és a szükségszerűséget bizonyító adat áll rendelkezésre.

2. A jogalkalmazás során az analogikus következtetés, illetve röviden: az analógia alkalmazásának az előfeltétele elsősorban az, hogy szűkebb értelemben vett, a jogalkalmazó által kitölthető joghézag álljon fenn. A további előfeltételeket már az *analógia módszerének* a vizsgálatával tisztázzuk.

a) A tőkés jogbölcseleti és tételes-, elsősorban magánjogi irodalom nagyobbrészt megelégszik annak a kiemelésével, hogy az analógia valamely jogszabálynak hasonszerűség vagy részbeni azonosság alapján való alkalmazása a törvényben nem szabályozott tényállásra, mégpedig vagy egy szabály alapgondolatának a kiterjesztése vagy több szabályból levont magasabb elv alkalmazása útján.[29]

A törvénynek hasonló esetre való alkalmazását, illetve a hasonló jogintézmény vagy a jogág részére a törvény által megállapított, szabályaiból levezetett jogelvek alkalmazását tekintik analógiának a szocialista tételesjogi munkák is.[30]

b) Minthogy a jogalkalmazás is gondolkodás, a formális és a dialektikus logika szabályainak irányadóknak kell lenniök az analógiára, mint jogalkalmazási módszerre is. Nem tudunk tehát egyetérteni azzal az állásponttal, hogy „a jogalkalmazásban ismeretes analógia nem azonos az analógiának a logikában használt fogalmával, mivel itt bizonyosak vagyunk abban, hogy a két tény (tényállás) más jegyei nem azonosak".[31] Ezzel nem állítjuk azt, hogy a logikai analógia alkalmazása a gondolkodás minden területén azonos módon történik és azonos részlet-követelményekre vezet.

Kétségtelenül helyes az idézett megállapításban az, hogy az analógiának a jogalkalmazás során történő felhasználásánál bizonyosak vagyunk abban, hogy a kapcsolatba hozott tényállások mit tartalmaznak, hogy a kettő nem azonos, illetve vannak bennök nem-azonos elemek. Nem lehet tehát szó arról, hogy a két tárgy bizonyos megegyező tulajdonságaiból és az egyik tárgy ismert, további tulajdonságából arra következtessünk, hogy a másik tárgy szintén rendelkezik *ezzel* a tulajdonsággal. Ilyen következtetés már azért sem foghat helyt, mivel az egyes ítéletek — a főtétel — nem igazságot, hanem követelményt fejeznek ki, így a következtetés eredménye is *követelmény,* nem pedig tény kell, hogy legyen („normatív következtetés", Szabó Imre). A jogalkalmazás során az analógia segítségével megoldandó feladat nem is az, hogy valamely „ismeretlen" tényelemet „ismertté" tegyünk, vagy a jogi szabályozottságot, mint a másik tényállás „ismeretlen elemét" vigyük át oda, mivel nem ismeretet akarunk szerezni és az ilyen eljárás fikció bevezetése lenne. Azt kell keresnünk, hogy a konkrét tényállásnak milyen mértékben, milyen elemek vonatkozásában kell legalább részben megegyeznie a jogszabályival, hogy az analógia útján alkalmazható legyen.

Az analogikus következtetés logikai körülírásánál azt láttuk, hogy általában mindkét oldalon „egyes" (singularis) jelenség, konkrét fogalom áll. Ezzel szemben a jogalkalmazás során csak az egyik oldalon találunk egyes, egyedi, konkrét jelenséget, míg a másik oldalon, éspedig épp az analogikus következtetés alapjánál jog-

[27] F. V. *Konstantyinov* és kollektívája: A marxista filozófia alapjai. (Budapest, 1961.) 214., 331. old.

[28] Ellenkezően *Berencz János:* Im. 96. old.

[29] Az alapra való „visszanyúlást" hangsúlyozza *Szászy Schwarcz* Gusztáv: „Az analógia (helyesebben az analogikus jogfelismerés) tehát: egy következményes tételnek levezetése egy olyan elvi tételből, amelyet egy másik következményes tételből felismerünk." [Parerga. Vegyes jogi dolgozatok. (Budapest, 1912.) 92. old.]

[30] Vö. *Szabó* Imre idézett munkáit, továbbá *Világhy* Miklós—*Eörsi* Gyula: Magyar polgári jog I. köt. (Budapest, 1962.) 88. old.; D. M. *Genkin:* Im. 75. old.

[31] *Antalffy* György—*Halász* Pál: Társadalom, állam, jog. (Budapest, 1963.) 281. old. 3. jegyzet.

szabállyal, vagyis absztrakt, általános fogalommal állunk szemben. Nem zárható azonban ki az általánosból analógia útján az egyesre való következtetés sem. A jogi analógiánál a hangsúly azon van, hogy a konkrét, egyedi eset nem vonható a jogszabály általános fogalma alá, vagyis logikai szempontból nem áll fenn közöttük alárendeltségi viszony; így háttérbe szorul a jogszabályi fogalom általános jellege és az esetleges közös felsőbb fogalommal szemben szintén csak „rész"-ként szerepel.

c) Szabó Imre az analógia logikai fogalmából kiindulva arra az eredményre jut, hogy „... az analógia a jogban *a)* két tényállás (eset) közös lényegi s emellett esetleg bizonyos nemlényegi jeleinek azonosságán; *b)* a két tényállás egyes nem-lényegi jelei közötti különbség elhanyagolhatóságán alapszik. Ezeknek az előfeltételeknek megléte esetén adódik *c)* az az analogikus következtetés, hogy a jogilag nem szabályozott eset egy másik, ehhez leginkább hasonló esetre vonatkozó jogszabály szerint bírálandó el..."[32] Nyilván ehhez csatlakozva mutat rá Eörsi Gyula: „... a felmerült tényállás és az analógia alkalmazásával igénybe venni szándékolt jogszabály alapjául szolgáló tipikus tényállás összevetését nem csupán általánosságban kell elvégezni, hanem annak a vonatkozásnak a szemszögéből, amelyre a konfliktus, a jogvita vonatkozik... A lényegit és nem lényegit nem szabad elvontan felfogni..." Kimutatja, hogy az egyik jogvita szempontjából lényeges különbség a másikban már nem-lényegivé válhatik.[33]

A deduktív következtetés (szubszumció) útján történő jogalkalmazásnak előfeltétele azonban éppen az, hogy a jogszabály és a konkrét tényállás lényeges elemei megegyezzenek. A szubszumció szempontjából a konkrét tényállás nem lényeges elemei nem bírnak jelentőséggel, legfeljebb a túlzottan kazuisztikus szabályozásnál fordulhat elő olyan fogalmi megjelölés, amelyről utóbb kiderül, hogy lényegtelen. Ilyenkor azonban legalábbis vitatható, hogy nem kiterjeszthető értelmezésnek van-e helye analógia helyett.

A dedukció alapja a lényeges elemek azonossága, az analógiáé ezzel szemben a hasonlóság. A kettő egymásba-torkollása okozza a megkülönböztetés nehézségét is. Az azonosság nem tekinthető a hasonlóság egyik esetének, hanem határesete (limese) annak, amely felé halad, de ha azt eléri, megszűnik hasonlóság lenni. A hasonlóság megállapítása is megkívánja bizonyos elemek azonosságát (megfelelőségét), azonban — amint arra Lukács Tiborral szemben igen helyesen mutat rá Peschka Vilmos — „... az analogikus jogalkalmazásnál szóbajövő két tényállás között nincs azonosság még az azonosság dialektikus értelmezése szerint sem...", mert akkor nincs akadálya a közvetlen jogalkalmazásnak.[34] Ugyanígy az analógiánál: amint a lényeges elemek azonossága mind teljesebbé válik, illetve mind jobban megvalósulnak a jogszabályi tényállás lényeges elemei a konkrét tényállásban — mind biztosabb következtetési alapot nyújt, ha azonban a megegyezés teljessé válik, már nincs szükség analógiára.

Az analógia tehát nem alapulhat a jogszabályi és az eseti tényállás lényeges jegyeinek az azonosságán és egyes, nem-lényegi jegyek közötti különbözőség elhanyagolhatóságán, mert ebben az esetben az beleolvadna a szubszumcióba. Az eltérésnek a lényeges jegyek tekintetében kell, a jogszabályi tényállás oldaláról tekintve, fennállnia, mégpedig csak abban szabad és kell meglennie, hogy a konkrét eseti tényállásból a jogszabályi tényállás bizonyos lényeges jegyei *hiányoznak*.

Egyik legnehezebb kérdés viszont az, hogy mit kell a jogszabály *lényeges* elemeinek tekinteni. Már Arisztotelész (Metafizika 1017 b.) a lényeg, lényeges többféle értelmét különbözteti meg és a fogalom azóta sem nyert biztos meghatározást a filozófiában sem.[35] Ehhez járul, hogy a jogi fogalmak emberi alkotások, a jogszabályalkotó hozza azokat létre, legalább az egyes elemek meghatározása, esetleg az általánosan használt fogalomra való utalás útján. A konkrét jogszabályból kell annak értelmezése segítségével a lényeges elemeket is megállapítani. Meg kell tehát elégednünk annak kiemelésével, hogy az analógia útján való jogalkalmazásnak is elsősorban azon kell alapulnia, hogy a jogalkotó által lényegesnek tekintett jogszabályi elemek *részben* megvalósultak a konkrét tényállásban. Minthogy továbbá a filozófia és a logika szabályai szerint a lényeges elemek azok, amelyek miatt a tárgy (dolog) „az, ami", valamely elem lényeges volta nem függhet a konkrét, eseti értékeléstől. Nem lehet tehát szó arról, hogy az egyik vonatkozásban a jogszabályi tényállás egyik részét tekintjük lényegesnek, másik vonatkozásban viszont egy másikat; bizonyos válogatásra, értékelésre és viszonyításra valóban szükség van, de ennek alapját másban kell keresnünk.

d) Már az analógia általános — logikai fogalmával kapcsolatban rámutattunk arra, hogy alkalmazásához nem elegendő egyes lényeges elemeknek két tárgybani azonossága, hanem közöttük és az egyikben meglevő, illetve a másikban nem ismert elem között olyan kapcsolatnak kell fennállania, amelyből — ha nem is teljes mértékű, de — bizonyos szükségszerűséggel arra lehet következtetni, hogy az egyik tárgyban meglevő, a másikban nem ismert tulajdonság abban is megvan. Ilyen kapcsolat természetsze-

[32] *Szabó* Imre: A szocialista jog. 291. old. Ugyanő: A jogszabályok értelmezése. 390. old. *Antalffy—Halász:* Im. 281. old.

[33] *Eörsi* Gyula: Egyházi tulajdon, fikció és analógia. [A 15/1957. (III. 7.) Korm. sz. rendelet 12. §-ához.] Magyar Jog XI. évf.(1964.) 69. old.

[34] *Peschka* Vilmos: Im. 138. old.

[35] Vö. *Tamás* György: A tudományos meghatározás. (Budapest, 1961.) 71. old.

rűen a jogalkalmazás során sem nélkülözhető. Ezért hívták segítségül a római jogászok a „regula"-kat, nálunk pl. Szászy Schwarcz Gusztáv a jogszabály, mint következményes tétel mögötti elvi tételt.[36]

Az analogikus következtetés második előfeltételeként a joghézag megállapítása mellett éppen azt kell tehát tisztáznunk, mi az, aminek alapján megállapítható, hogy a jogszabályalkotó által létesített normatív kapcsolatba bevonható az azt nem teljesen kitöltő tényállás, az eltérés mellett olyan megfelelés áll-e fenn, amely alapot ad az arra való következtetésre, hogy a hiányos tényállásnak a jogszabály alá vonása megegyezik a jogalkotó akaratával.

Peschka Vilmos — Hegelre hivatkozva — utal arra, hogy „az analogikus következtetés közvetítő mozzanatát... az egyediség és az általánosság közvetlen egysége alkotja...", ezt azonban az analogikus jogalkalmazásánál nem viszi keresztül: „Az analogikus jogalkalmazásnál... — írja — a jogi normában körülírt tényállás és a konkrét, jogilag közvetlenül nem rendezett tényállás között olyan lényeges tulajdonságokban, vonásokban kell, hogy közösség, megegyezés, azonosság álljon fenn, amelyek a jogi normában foglalt tényállás jogi szabályozottsága vonatkozásában meghatározó jelentőségűek, lényegesek, azaz a konkrét, eldöntendő esetre átviendő meghatározottság, a jogi szabályozottság a két tényállás említett lényeges tulajdonságainak általánosságában, közösségében gyökerezik..." Nyitva marad azonban a kérdés: minek alapján állapítjuk meg ezeket a kritériumokat. Ha olyan lényeges elemek azonosságát kívánjuk meg, „... amelyek a szóban forgó jogi szabályozást meghatározták, amelyek nélkül az adott norma nem jött volna létre, nem lenne érvényes..."[37], már a jogon kívüli tényezőkre utalunk.

Valóban, minthogy a jogszabályi tényállás (hipotézis) és a jogkövetkezmény (diszpozíció) közötti kapcsolatot a jogalkotó létesítette, magából a jogszabályból nem vonhatunk le következtetést arra nézve, hogy ez a szükségszerű (normatív) kapcsolat akkor is meglenne-e, ha jogszabályi tényállásnak nem valamennyi, hanem csak konkrét esetben meglevő eleme valósulna meg — vagy éppen az „ubi lex non distinguit, nec nos distinguere debemus" elve érvényesítendő.

A jog és ezen belül a jogszabályok közvetlen létrejöttükben emberi gondolkodás eredményei, általuk a jogszabályalkotó valamely *okból* kifolyólag valamely *célt* kíván elérni. A szocialista jog alapjánál és feladatánál (céljánál) fogva fokozott mértékben áll fenn és érvényesül szabályainak megalkotásánál az indokoltságnak, vagyis annak a követelménye, hogy azok az adott helyzet által szükségessé tett magatartásokat a rendeltetésüknek megfelelően szabályozzák. Ám ugyanez a követelmény áll fenn a jogalkalmazással és ezen belül az analógia alkalmazásával szemben is.

A jog továbbá a felépítmény része és mint ilyen szoros összefüggésben van a termelési viszonyoknak a gazdasági alapját magábanfoglaló összességével. Az utóbbi a maga törvényszerűségeivel egyfelől meghatározza a szocialista jogrendszer és ezen belül a jogágak alapelveit; másfelől az adott időben felmerülő konkrét társadalmi-gazdasági viszonyok a jogalkotó elé tárják azokat a kérdéseket, társadalmi kapcsolatokat, amelyeket szabályoznia kell. Az alapelvek a belőlük folyó követelményekkel és az adott, rendezésre váró társadalmi-gazdasági viszonyok adják meg azt az „okot", ami az elérendő céllal együtt valamely jogszabály létesítésének az indokát: a „ratio legis"-t képezi. A jogszabályok tartalmából rendszerint visszakövetkeztethetünk arra a ratio legis-re, amiben segítségünkre lehetnek a jogszabály-előkészítő munkák is, de ennek során sem szabad az egyes rendelkezéseket kiszakítva vizsgálni.

Az analógiának a jogalkalmazás során történő felhasználásánál is ezt a két tényezőt kell vizsgálnunk. A jogszabályban kifejezésre jutó elvek: a jogrendszeri és jogágazati alapelvek segítségével vissza tudunk következtetni azokra az elvi és gyakorlati okokra, amelyek a szabályozást szükségessé, illetve indokolttá tették. Adva van tehát a szabályozás ratio legis-ének az elvi és ténybeli alapja, valamint a jogszabályi általános és a konkrét esetben megállapított eseti tényállás is. Az eltérés a két tényállás között áll fenn. Ahhoz, hogy az eltérő, eseti tényállásra a jogszabályban írt következmény legyen alkalmazható, arra van szükség, hogy a jogi szabályozást igénylő viszonyok a szabályozottal olyan mérvű „lényegi" megegyezést tartalmazzanak, amely mellett ugyanazon alapelv alá legyenek vonhatók és vonandók.

Ebben a vonatkozásban már szükség van bizonyos válogatásra, értékelésre és lehetséges, hogy a jogszabály lényeges elemei közül az eset körülményei szerint egyiknek vagy másiknak a megléte teszi lehetővé az alkalmazását. Ezt az értékelést a jogalkalmazó végzi ugyan el, de az nem válhat pusztán szubjektív, önkényes megállapítássá, szükséges a lényeges elemeknek objektív mérték alapján történő elbírálása. Ha ez az összevetés azt eredményezi, hogy a vizsgálat tárgyát képező, egyedi eset bizonyos szempontból a jogszabályi hipotézissel együtt valamely általánosabb fogalom alá esik, amelyre még ugyanazok az alapelvek, jogpolitikai megfontolások érvényesek, mint a jogilag szabályozott esetre — úgy a konkrét esetre az analogikus következtetés útján alkalmazandó a diszpozíció.

A legis ratio elvén alapuló kiterjesztő magyarázattal és az analógiával ellentétes az „argumentum a contrario". Nem elegendő azt mondanunk, hogy addig alkalmazható az analógia,

[36] *Szászy Schwarcz Gusztáv:* I. m. 92. old. Karl *Engisch* [Einführung in das juristische Denken. 2. Auflage. (Stuttgart, 1959.) 143. p.] a kettő mögötti általános elvet vesz fel.

[37] *Peschka* Vilmos: Im. 136—138. old.

ameddig a hasonlóság fennáll, azután kerül sor erre az utóbbi következtetésre.[38] Elsősorban maga a jogszabály vizsgálandó és csak abban az esetben lehet helye az analógia kizárásának, ha a hipotézis hiányzó eleme a diszpozíció alkalmazásához nélkülözhetetlen feltételként jelentkezik.

3. a) A tőkés jogirodalomban, különösen a magánjogiban a múlt század közepétől megkülönböztették a *törvény-* és *jog-analógiát* (analogia legis, analogia iuris). Ezzel az elhatárolással szemben már ott is ellenvetések merültek fel.[39] A joganalógia már átvezet a szabadjogi iskola elgondolásához, de legalább — mint a svájci BGB. 1. §-a teszi — jogszabály hiányában ruházza fel eseti jogalkotó hatalommal a bírót. Ez a bírói hatáskör szükséges lehet olyan jogrendszerben, ahol a megfelelő szabályozás hiányzik, vagy a megváltozott társadalmi-gazdasági, politikai helyzetben a meglevő jogszabályok nem alkalmazhatók. A szocialista alkotmányjogi elvekkel azonban nem egyeztethető össze az, hogy a bíróság — ha csak egyes esetre is — jogalkotó hatáskört gyakoroljon. Már pedig ez lenne a helyzet akkor, ha a szerinte a jogrendszerből, vagy a jogszabályok egyes csoportjából levonható alapelvekből kiindulva, konkrét jogszabályoktól *függetlenül* diszpozíciót is konstruálhatna, vagyis teljesen maga állapíthatná meg a jogkövetkezményt. A törvény-analógiánál eligazítást adhatnak a jogszabály megalkotásának ténybeli indokai, amelyek a joganalógiánál hiányzanak. Utóbbinak tehát sem elméleti, sem gyakorlati alapja nincs.

b) Mintegy ennek ellentéte az a kérdés, hogy ha a bíróság nem jogosult új, a tételes törvénybe még fel nem vett diszpozíciót konstruálni, joga van-e arra, hogy az analógia útján alkalmazott jogszabályban előírt magatartási szabályt *ne teljes terjedelmében alkalmazza?*

A jogszabályi tényállás (hipotézis) és a diszpozíció közötti összefüggést a jogalkotó éppen a legis ratio-ra tekintettel létesíti. A tételes jogban is előforduló jelenség, hogy a diszpozícióban meghatározott magatartás attól függ, hogy a hipotézisnek mely tényálláselemei valósulnak meg. A „tételesjogi analógia" esetén is gyakran alkalmazott jogszabályszerkesztési mód, hogy a hivatkozott másik jogszabály „megfelelően alkalmazandó". Nem zárható el tehát ettől a jogalkalmazói analógia sem. Sőt ez a „megfelelő alkalmazás" kötelessége is a jogalkalmazónak, hiszen az elegendő alap elve csak abban a mértékben indokolja az alapul szolgáló jogszabályban írt jogkövetkezmény alkalmazását, amely mértékben a részben megvalósult hipotézis azt szükségessé teszi, illetve megalapozza. Természetszerűen előfordulhat olyan eset is, amidőn a diszpozíció az egységessége folytán csak „mint egész" alkalmazható. Ilyenkor az abban írt jogkövetkezmény részbeni beállására nem kerülhet sor, csupán arról lehet szó, hogy az adott ügyben a tényálláselemek részbeni megvalósulása folytán egyáltalán helye lehet-e analógiának. Másrészről a tényállás-többlet szükségessé teheti több jogszabály együttes alkalmazását is akár úgy, hogy mindegyik analógia útján kerül alkalmazásra, akár úgy, hogy az egyik csupán értelmezéssel, a másik per analógiam. Ezt a „megfelelő alkalmazás"-t megtaláljuk a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában is, pl. a 819. P. K. sz. állásfoglalásban (B. H. 1962/8. sz.).[40]

Lukács Tibor az ellentétes álláspontjának kifejtése[41] során nem jelöli meg, hogy „új tényállás" alatt a hipotézishez vagy a diszpozícióhoz tartozót ért-e. Előbbi esetben okfejtése magának az analógia útján való jogalkalmazásnak a kizárására vezethet, hiszen a jogszabálynak a hiányos, tehát eltérő tényállásra való alkalmazása már új tényállás alkotását jelenti. A továbbiakban maga is így ír: „. . . A gyakorlati megoldások megkövetelik, hogy egy-egy jogszabályt eltéréssel alkalmazzon a jogalkalmazó, anélkül azonban, hogy a jogszabályon vagy általánosabb jogtételen változtatna, egyes elemeit elhagyná vagy annak tartalmát új elemekkel bővítené . . ." Az „eltéréssel alkalmazás" azonban éppen a jogkövetkezmény egyes elemeinek az elhagyását teszi szükségessé, illetve azt jelenti, amennyiben az alapul szolgáló tényállás-elemek hiányoznak. Ezt az általa felhozott példa: a semmisségre vonatkozó polgári jogi szabályoknak a munkajogban eltérően történő alkalmazása illusztrálja a legszembetűnőbben.

c) Az előadottakhoz kapcsolódó kérdés merül fel, ha valamely alapelv maga is tételesjogi szabályozást nyert. A „jogszabályok lépcsőzetes alkalmazásának elve" (Benedek—Világhy) folytán valóban a konkrét tényálláshoz közelebb eső, legkevésbé absztrakt jogszabályt kell alkalmazni és csak ennek hiányában nyúlhatunk vissza az elvontabb rendelkezésekhez. Ezzel áll összefüggésben a Ptk.-val kapcsolatban kifejtett álláspont: „. . . Hézagkitöltő szerepüknél fogva az alapelveket akkor kell alkalmazni, amikor a felmerült, elbírálásra váró tényállásra a törvényben *nincs olyan konkrét szabály,* amely értelmezéssel — ide értve az analógiát is — alkalmazható lenne . . ."[42] Ez látszólag ellentétben áll azzal az elvvel, hogy elsősorban a tételesjogi szabályokat kell alkalmazni és csak ezek hiányában kerülhet sor analógiára.

Amint fentebb láttuk, az analógia alkalmazását szükségessé tevő joghézag fennforgása végső soron az alapelvekből kiindulva állapítható meg és ugyancsak az alapelvek adnak útmutatást arra nézve is, hogy mely jogszabály alkalmazandó analógia útján. Másrészt viszont az alapelv általánossága, elvontsága folytán rend-

[38] Karl *Engisch:* Op. cit. 144. p.
[39] *Szászy—Schwarcz* Gusztáv: Im. 92. old.
[40] Ellentétes álláspontot foglal el *Weltner* Andor: Jogszabály-hézagok a munkajogban. Magyar Jog. X. évf. (1963.) 310. old.
[41] *Lukács Tibor:* Analógia és törvényesség. 66. old.
[42] *Benedek* Károly—*Világhy* Miklós: Im. 17. old.

szerint nem határozza meg közelebbről a konkrét tényállás mellett megkövetelt magatartást, vagyis jogkövetkezményt. Ha tehát a tételes jogszabály még kiterjesztő értelmezés útján sem alkalmazható, elsősorban az ugyancsak tételesjogszabályban rögzített alapelvet kell alkalmazni és annak közelebbi tartalommal való megtöltése végett kell a tekintetbe jövő és az eldöntendő tényálláshoz legközelebbi jogszabályt kikeresnünk. Nem lehet tehát különválasztani és sorrendileg eléje helyezni az alapelvet tartalmazó jogszabály alkalmazásának a részletjogszabály analógia útján való alkalmazását, hanem a kettő alkalmazása együttesen történik. Az alapelvnek tételesjogi megfogalmazása esetén szinte vitatható, hogy egyáltalán lehet-e annak alkalmazásánál analógiáról szó, vagy a két jogszabály együttes alkalmazásából eredő kiterjesztő értelmezéssel állunk szemben.

4. A történeti fejlődés során a jogrendszereken belül bizonyos differenciálódás, majd egyben integrálódás megy végbe, elkülönülnek egymástól az egyes jogágak.[43] Ezeket azonban egységes egészbe foglalja a jogrendszer. Amennyiben az egyes jogágak szabályai mintegy jogi és dogmatikai alapjául szolgálnak a másikban foglalt rendelkezéseknek, az alapul szolgáló jogszabályok ezen kapcsolat folytán egyszerű értelmezéssel nyernek a másik jogágban is alkalmazást. Lehetséges az is, hogy valamely jogág bizonyos szabályai — eltérő vagy ellentétes rendelkezés hiányában — természetüknél, az általuk szabályozott társadalmi viszony jellegénél fogva alkalmazandók más jogágban is, mint pl. a Ptk. cselekvőképességre, társadalmi tulajdon védelmére vonatkozó §-ai.

A szocialista jogtudomány a jogrendszer egységének a fenntartása mellett jelentősebb mértékben figyelembe veszi azt, hogy a jogágak eltérő társadalmi viszonyokat eltérően szabályoznak, minek folytán azok minőségileg elkülönülnek. Az egyes jogágak szabályai ezért — az említett eseteken kívül — nem kerülhetnek feltétlen és közvetlen alkalmazásra más jogág szabályozásának a hiányában. A megadott társadalmi viszonyokat rendező jogszabályok a jogrendszer egységén belül a megadott helyen kell, hogy alkalmazást nyerjenek. Ehhez járul, hogy a jog általános alapelvei mellett a jogágak szabályozásának az alapját a társadalmi viszonyok eltérő volta miatt külön jogági alapelvek képezik. A jogrendszer egységén belül tehát az egyes jogágak egymásközti vonatkozásában előtérbe kerül a különbözőség.

Az analógia alapját a jogszabályi tényállás-elemek jelentős részének megfelelősége mellett az alapelvek és a ratio legis azonosságában találtuk meg. A jogágak közötti analógia előfeltétele azért nemcsak az, hogy a szabályozást, illetve valamely jogszabály analógia útján való alkalmazását azonos jogi alapelv szükségessé tegye, hanem az is, hogy azt ne akadályozza a saját jogág alapelve, amely esetleg valamely tételes jogszabályból vezethető le.

Hámori Vilmos

[43] Vö. *Szabó* Imre: A szocialista jog. 384., 420. old. *Samu* Mihály: A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja. (Budapest, 1964.) 241—42. old.

Az igazgatási munka mérése. Igazgatási modellek*

I.

A szellemi munka mérése igen nehéz tudományos feladat. Ezzel magyarázható, hogy az igazgatási munkateljesítmények statisztikus módszerrel történő értékelése tekintetében lassú az előrehaladás. Oka a megfigyelendő jelenségek sokrétűségében, a csoportosítási szempontok kidolgozatlanságában, nem utolsó sorban a kutatómunkák során több tudományt — igazgatástudomány, statisztika, kibernetika, gráfelmélet — érintő modern módszerek hasznosításának a nehézségeiben rejlik.

Az igazgatási munkateljesítmények mérésének különösképpen az alábbi relációkban van nagy jelentősége:

1. Mérhetővé válik a létszámviszonyok és a munkateljesítmények közötti összefüggés.

2. Vizsgálható a munkavégzés intenzitása, megállapíthatók a munka hatékonyságát jellemző paraméterek.

3. Gráfok útján megállapíthatók a munkavégzés bürokratikus vonásai.

4. Kidolgozhatók olyan igazgatási modellek, amelyek az adott munkavégzés szempontjából a legcélirányosabb munkakapcsolatokat rögzítik.

5. Összehasonlítható az azonos profilú szervezetek munkája és sztenderdizálás útján megállapítható, hogy azonos kezdeti feltételek mellett melyik szerv dolgozott jobban.

[1] Szerző a Közalkalmazottak Szakszervezete Elnökségének a megbízásából 1963 októberében ténymegállapító felmérést végzett az államigazgatási munka hatékonyságának a tanulmányozása végett. A vizsgálat első eredményeit, mely főleg a munkafényképezés és az ügyiratforgalom vizsgálatát tartalmazta, 1965. február hó 2-án és 3-án vitatták meg a szakemberek. A vitáról: A városvezetés korszerű módszerei. (Szerkesztette: Dux Erikné), Budapest, 1966., 100 old. — címen megjelent munka nyújt tájékoztatót. Jelen cikk: a szerző újabb vizsgálati eredményeit tartalmazza. Ezt az anyagot 1966. április 18-án vitatták meg dr. Kovács István akadémiai levelező tag, egyetemi tanár elnöklete alatt a Közalkalmazottak Szakszervezete Elnöksége által összehívott szakemberek Székesfehérvárott.

Mindezek a kérdések irányították rá a szerző figyelmét a szellemi munkateljesítmények mérése módszertani kérdéseinek a kidolgozására.[2]

A mérési módszerek kialakítása nélkülözhetetlen előfeltétele minden racionalizálási, szervezési munkának.

Ma már ott tartunk, hogy az állami feladatokat létszámmal, új hivatalokkal, intézményekkel jobban, célszerűbben megszervezni nem tudjuk. Új, korszerű módszerekre van szükség az állami szervek munkájának a racionalizálására. Ahhoz azonban, hogy e tevékenységet korszerűsíteni lehessen, ahhoz, hogy az átszervezés ne legyen szubjektív, ne legyen teoretikus jellegű, hanem a szervezet munkájának ismeretében a tényleges munkán, a teljesítményeken, az ügyrendi szabályokon alapuljon —, ismerni kell a hivatalt és a hivatalban dolgozók munkáját. E munka megjavítása elemi érdeke a szocialista államnak és az állampolgárnak egyaránt. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a hivatali apparátus és különösen a tanácsi apparátus a párt- és kormányprogram végrehajtásának fontos eszköze. A társadalmi és gazdasági célkitűzéseket területi vonatkozásban e szervek irányítják, ellenőrzik. Az állampolgárok is e szerveken keresztül vésznek részt az állami életben, közlik kéréseiket, kívánságaikat, e szervek munkáján keresztül javulnak a lakosság szolgáltatásai, növekszik a dolgozók kényelme, jóléte. E szervek gyors és racionális működéséhez tehát igen fontos érdek fűződik.

Eddig csak elméletileg merült fel az a kérdés, hogy korrelációt keressünk a szervezeti struktúra paraméterei és a szervezettség foka között. Elméletileg felállítottuk azt a tételt, hogy a szervezettség gyorsabb, hatékonyabb munkát jelent, mint a túlszervezett vagy szervezetlen intézmény. Azt azonban, hogy az egyes intézmények munkája mennyire szervezett, még az ügyrendek keretében sem tanulmányoztuk behatóan, pedig az ügyrendek már tájékoztatnak arról, hogy hogyan van megszervezve a döntés, milyen fokozatokon megy keresztül az ügy addig, amíg az érdemi döntés bekövetkezik. Ilyen problémákra feleletet csakis a szervezeti egységek, munkacsoportok, előadók tevékenységének részletes operációs elemzése adhat.

Hogy miért tolódott el eddig mégis a szervezési kérdések tanulmányozása, szinte kizárólag gazdasági síkra, annak elsősorban az az oka, hogy az államigazgatási szerveknél végzett munka igen sokrétű, a feladatok jogilag részletesen szabályozottak, a munka elemzése lényegesen komplikáltabb feladat, mint a vállalatoknál, ahol a termékek elkülöníthetők, s a félkész, illetve késztermékek természetes mértékegységben vagy forint értékre átszámítva mérhetők, vagy más területen a termékek sorozatgyártásra elkészíthetők, a gyártási folyamat pontosan programozható. Az államigazgatásban végzett munka megoszlásáról még nomenklatúra sem áll rendelkezésre, még azt sem tudjuk, milyen feladatokat végez az államigazgatás. Hogyan tudnánk azt, hogy e feladatok közül melyiknek mi az útja, melyikre mennyi időt fordítanak, milyen ügyeket intéznek el gyorsabban, melyiket lassan és miért, melyik osztályon jó a munkaszervezet, melyiken rossz? Ezek a problémák a megoldásukra irányuló módszer-kérdések kidolgozatlansága mellett kétségkívül akadályozzák az államigazgatási munka hatékonyságának a kutatását.

Az igazgatás feladatainak a kiszélesedésével az adminisztratív munkák megnövekedtek, egyúttal bonyolultabbakká is váltak. A munka megszervezése sok területen háttérbeszorult a megsokasodott napi feladatok elvégzése mellett.

Több szervnél kiszállások és értekezletek vették át az irányítás szerepét a jól kidolgozott ügyrendek alapján nyugvó munka és az igazgatási munka típusait, jellegzetességeit feltáró, a munka intenzitását feltáró szervezéstudományi munka helyett. Ennek egyik következménye, hogy az igazgatási létszám sok szervnél gyorsabban növekedett, mint a termelő létszám, szükségképpen megnövekedett a kimutatások, jelentések készítése, ez összefügg az adminisztráció megnövekedésével.

Ma már világos, hogy az adminisztratív igazgatási apparátus csökkentése nem történhet meg létszámcsökkentéssel, ez nem volna egyéb, mint annak a kinyilvánítása, hogy nem akarunk tudomást venni arról, hogy hol, milyen arányban van lehetőség a fölösleges munka kiiktatására, hanem hatalmi eszközökkel, központilag írnánk elő, mechanikusan határoznánk meg az új létszám-normákat. Fentiek alapján világos az a következtetés, hogy az államigazgatási munka racionalizálásának egyetlen járható útja a munka olyan ésszerűsítésében rejlik, amely figyelembe veszi az irányítás szakszerűségének és operatív érdekeinek a szempontjait.

Alapvető célkitűzés valamely szerv vizsgálatának a megkezdésekor annak tisztázása, hogy milyen funkciókat végez az adott szerv. E kérdésre az intézmény feladatát megszabó jogszabály ad feleletet. Ez természetesen önmagában nem jelenti azt, hogy az adott intézmény csak ezeket a feladatokat végzi, előfordulhat — és erre a tényfeltárás ad választ —, hogy a valóságban végzett tevékenysége egy szervnek eltér az alapvető funkciójától, attól a funkciótól, amelyért tulajdonképpen létrehozták.

A feladat, mely e téren előttünk áll, tulajdonképpen egy nagyszabású operációs-analízis,

[2] A kutatások eredményeit és a módszer általánosítását az alábbi munkák tartalmazzák: *a)* Kovacsics József: Az államigazgatási munka hatékonyságának elemzésére vonatkozó tényfeltárások a Székesfehérvári Városi Tanácsnál I—II. Állam és Igazgatás, XV. évf. 2. sz. 122—142. p. és XV. évf. 3. sz. 227—250. p. 1965; *b)* Measurement of the Efficiency of the Public Administrative Work. 35 th. Session of the International Statistical Institute. Beograd, 1965. 9 p.; *c)* Bevezetés az államigazgatási statisztikába. Egyetemi jegyzet. Budapest, 1966.

mely az igazgatási munkában, a vezetés, az irányítás területén jelentkező problémákat kutatja, különleges módszereivel megalkotja az igazgatási munka sajátos modelljeit, hogy ezáltal az irányítás stratégiáját szolgálja.

Eddig nálunk még nem került sor az operációkutatás módszereinek az igazgatás területén való alkalmazására. Legismertebb alkalmazási területei a nyugati irodalom analógiájára az optimális raktárkészletek meghatározására szolgáló kutatások, a szállítási problémák megoldására irányuló kutatások, továbbá az építőipar területén jelentkező programozási feladatok.

Az új szemlélet, mely ezekben a kutatásokban döntő szerepet játszik az, hogy a vezetési problémák analízisét végzi el a jelenségek és folyamatok időbeli, tárgyi és minőségi jellemzőinek a megragadásával, a legkedvezőbb megoldási módok kutatása érdekében.

Az igazgatási munka területére vonatkoztatva, a célkitűzés nem az, hogy többet dolgozzon az igazgatási szervezet, hogy a létszámot maximálisan használja ki, hanem az, hogy a munkát a maximális mértékben ésszerűsítsük. Dolgozni ugyanis lehet többet és mégtöbbet akkor is, ha felesleges, bürokratikus a munka és lehet kevesebb munkával nagyobb eredményt elérni, ha a munka szervezettsége javul. A mi kutatásaink célja a munka szervezettségének a javítása.

A cél tehát a munka ésszerűsítése, szervezéstudományi kutatás útján. A tehervonat akkor is fogyaszt energiát és akkor is személyzetet köt le, ha üresek a vagonok. Az igazgatási dolgozók akkor is dolgoznak, ha munkájuk nem hatékony, pl. felhasználásra nem kerülő jelentéseket vagy statisztikákat készítenek, vagy ha feleslegesen komplikálják az ügyintézést, mint az a jogász, akiről a Szolnok Megyei Néplap 1966. évi márc. 1-i számában olvastam a következőket: 2 forint 40 fillér miatt pert indított felettes szerve egyik ügyfele ellen. A jogász azt mondta, idézem: „tudom én, hogy többe kerül a leves, mint a hús, de rám senki se mondja, hogy nem szívügyem a vállalat pénze. Különben is, a pereskedést az állam fizeti, papír van, gépíró van, bíróságok vannak, miért ne dolgozzanak?"

II.

Szervezni meghatározott cél érdekében szoktunk: embereket, munkát, társadalmi és gazdasági folyamatokat. E cél általában a hatékonyság, máskor az eredmény, ami nem mindig jelent gazdasági eredményt. Fogalmazhatjuk a szervezést úgy is, mint olyan tevékenységet, amelynek célja a szervezet működésének optimálissá tétele.

Hogy a fogalmak terén előbbre jussunk, tisztázzuk mindenekelőtt, mi is a szervezet. Szervezetnek nevezzük folyamatok, emberi kapcsolatok azon rendjét, melyet a szervezés — amely rendszerint jogszabályban, ügyrendben ölt testet — meghatároz. Ha a szervezet egyes tényezői között nincs meg a kívánatos dinamikus egyensúly, egység, akkor a szervezeten belül, illetve a szervezet és környezete között ellentmondások keletkeznek.[1]

A szervezetek rendszerbe foglalhatók össze. A szervezés feladata a rendszer beható tanulmányozása, a munkafolyamatok, a tevékenység elemekre bontása, az egész és rész kölcsönhatásainak, dinamikájának, össszefüggéseinek a vizsgálata. Pl. a tanácsrendszeren belül megyei, városi, városi-kerületi, járási, községi tanácsok működnek. Ez egy átfogó rendszer. Ezen belül a városi tanács maga is egy szervezet-rendszer, melyen belül a szervezet tovább tagolódik osztályokra, csoportokra. A szervezeten belüli kapcsolatok szabályozására, irányítására irányuló munkát, a döntéseket, az apparátus munkájának az ellenőrzését pedig nevezzük a szakirodalom alapján vezetésnek. E vezetés maga is megfelelően tagolt szervezet.

A vezetés döntések sorozatából áll. A kapott információkat a vezetés feldolgozza és ezek variációi alapján dönt, döntéseiről utasításokat ad ki a végrehajtó szerveknek, végül ellenőrzi a végrehajtást.

A nyugati irodalom a szervezetek belső alkotórészeit blokkoknak — „team"-eknek — nevezi. Mi a továbbiakban az igazgatásban e teamek-et az ügyintézés útjainak nevezzük s feladatunk a dolgozók bonyolult kapcsolatainak a feltárása lesz.

Amint látni fogjuk, a munkakapcsolatokban, az emberek közötti kapcsolatokban bizonyos ellentmondások jelentkeznek. Az utak bizonyos esetekben hosszabbak, mint amit a vonatkozó ügyek intézése megkíván. Ezek az ellentmondások összefüggnek a munkák jogi szabályozásával, a munkák fejlődésével, új feladatokkal is, amelyek az apparátusban jelentkeznek. Célunk ezen ellentmondások megvizsgálása, feltárása és az osztályok, csoportok, a dolgozók leghelyesebb, legrövidebb kapcsolatainak rögzítése.

Elemzésünk elvégzéséhez induljunk ki abból, hogy a munkakapcsolatokat a legcélszerűbb lenne valamilyen szemléltető ábrán tanulmányozni. Tyerescsenkó szovjet gazdaságszervező — aki az Egyesült Államokban mint szervező dolgozott — írja ilyenirányú visszaemlékezéseiről... „minden egyes vállalat, intézmény gazdasági struktúrájának kidolgozásához alkalmazott vázlatot, diagramokat minden „átszervezés kritikus elemzése alfájának és omegájának" tekintik. A vállalatról sajátszerű röntgenfelvételt készítenek. A gyakorlat azt mutatja, hogy amikor egy szervezeti táblázatot felrajzolnak, az azonnal minden szóbeli magyarázatnál fontosabb, világosabb képet ad arról, hogy mit akarnak létrehozni és már mivel rendelkeznek s azonnal felszínre kerülnek az összes aránytalan-

[3] Fekete I.: „A vezetés elmélete, gyakorlata és módszertana." Budapest, 1964. 110—173. old.

ságok. A szervezeti kapcsolatok szóbeli körülírása túl könnyen elködösíti a szervezeti bizonytalanságokat és fogyatékosságokat. Amíg nincs felrajzolva egy világos, logikus szervezeti séma, addig nincs szervezet".

Legyen a feladat az, hogy az apparátusról készülő ábra — amit gráfnak nevezünk — kifejezze a munkakapcsolat volumenét, irányát. Ha egy „n" elemből álló rendszert vizsgálnánk, akkor n (n—1) kapcsolat vizsgálatát kellene elvégeznünk. Ha viszont nemcsak a lehetséges relációk számát, hanem a reláció tartalmát is vizsgálni szeretnénk, kutatván, hogy van-e kapcsolat vagy nincs, akkor $2^{n\,(n-1)}$ képlet segítségével dolgozhatunk.

Két főből (Horváth, Nagy) álló csoportnál ez $2^{2\,(2-1)} = 2^2 = 4$ kapcsolat elvégzését jelenti. Mégpedig:

Horváth nem áll kapcsolatban Naggyal,

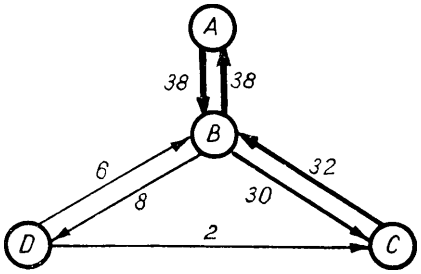
Horváth továbbít iratot Nagyhoz, Nagy nem továbbít Horváth-hoz,

Horváth nem továbbít Nagyhoz, Nagy továbbít Horváth-hoz,

Horváth továbbít Nagyhoz, Nagy továbbít Horváth-hoz.

A munkakapcsolatok ábrázolására használjunk szimbolikus jeleket. Jelentsék a vizsgált szerv dolgozóit karikák, melyekbe egyenlőre írjuk a dolgozók kódjeleit az ÁBC betűivel. A dolgozók közötti munkakapcsolatokat pedig a továbbított vagy kapott adatmennyiségnek, információtartalomnak megfelelően jelöljük vonalvastagítással és írjuk fel egyben az adott és kapott ügyiratok számát. Nézzünk e kérdés jobb megértéséhez egy példát: Tételezzük fel, hogy valamelyik osztályra 38 ügydarab érkezett be a vizsgált időszakban. Az ügyiratokat „A" nevű dolgozó kapta meg, aki azokat „B"-hez továbbította. „B"-től 30 darab „C"-hez, 8 darab pedig „D"-hez került. „D" 2-őt közvetlenül átadott „C"-nek, miután megállapította, hogy annak elintézésére „C" hivatott. Így „C" 32 ügyiratot intézett el és adott vissza „B"-nek, „D" pedig 6 darabot. Az elintézett ügyiratokat „C" továbbította „A"-hoz.

Ábrázoljuk fentieknek megfelelően e munkakapcsolatokat. (1. ábra).

Az ügyiratok sajátos elintézési menetére a továbbiakban használjuk az út megjelölést. A bemutatott osztályon 3 út alakult ki. Állítsuk fel azt a tételt, hogy az igazgatásban elvileg előrelátott, hogy milyen ügy, milyen személyeken megy keresztül, azaz a döntési procedúra az ügyrendek keretében meghatározott.

A továbbiakban látni fogjuk, hogy korántsem ilyen egyszerű a dolog és megnyugtató választ csak az ügyrendi struktúra, a döntési és információs folyamat beható elemzése ad.

Ezen általános megállapítások előrebocsátása után térjünk rá a módszer ismertetésére egy konkrét igazgatási szervezet tanulmányozásán keresztül. Miután egyetlen ilyen jellegű hazai tanulmány áll rendelkezésre, a székesfehérvári, vizsgáljuk már most meg a székesfehérvári városi tanács vb. apparátusának egyhavi ügyintéző tevékenységét gráfok útján azzal a célkitűzéssel, hogy a munkateljesítmények növelését szolgáló, a leggazdaságosabb, a legkisebb munka és idő igénybevételével — elvégezhető eljárásokat keressük, célunk a felesleges papíráradat és az üresjáratok megszüntetése, a döntések megalapozása, ezzel együtt az ügyrendek tökéletesítése, az apparátus munkájának átfogó ellenőrzése, egyszóval a racionális ügyintézésnek a kidolgozása.

Az államigazgatási munkát dinamizmusában, összefüggésében kell bemutatni úgy, hogy tanulmányozni lehessen az egész apparátus munkáját, megállapítható legyen az egyes osztályokon az ügyintézés megoszlása ügyfajták, tárgyak, munkacsoportok, előadók szerint, ugyanakkor a vizsgálat feleletet adjon arra a kérdésre is, hogy melyik ügyfajta intézése bonyolult, hol, melyik előadónál vagy adminisztrátornál torlódnak az ügyek és miért, mennyi a különböző ügyfajtáknak az átfutási ideje most már nem statisztikusan, átlagosan, hanem az egyes munkacsoportok, ha úgy tetszik az azonos ügyek intézését végző dolgozók között, tehát az ügyintézési láncszemekben szereplő személyeket is figyelembevéve, még világosabban kifejezve, most már nem csupán azt akarjuk tudni, hogy pl. a szabálysértési ügyeknek mi az átfutási ideje és az elintézésre fordított idő, hanem azt is, hogy mi az átfutási idő akkor, ha azt Péter, Pál és Kiss intézi.

Itt merőben újszerű és az államigazgatási munka lényegét érintő problémát, annak folyamatát kell megvilágítanunk. Az egyes ügyosztályok ügyintézését hálószerű vonalakon kísérjük nyomon. E gráfok végigkísérik az egyes osztályokon az ügyek útját, gyakoriságuknak, előfordulásuknak megfelelően az iktatótól az adminisztrátorig, onnan az osztály vagy csoportvezetőhöz, az előadóhoz és vissza. Székesfehérvárott kilenc osztálynak hatféle szempont szerint készítettük el az ábráit, 2466 ügyirat hatszáz szétbontása, 10 560 tevékenységi elemre, azaz 63 000 mozzanat végigkísérése és felrakása vált szükségessé. Minden ábra közös jellegzetessége, hogy az iktatótól indul és a közlekedőedények módjára áramlanak az ügyek különböző csatornákon. Más hasonlattal az áramhoz hasonlíthatnánk az ábrát. Első hasonlatunkban a csövek keresztmetszete, utóbbi esetben a feszültség

és az ellenállás nagysága szabná meg az áthaladás gyorsaságát. A fizikai törvények analógiájára itt is konkretizálhatók az ügyiratok áthaladására vonatkozóan különböző törvényszerűségek.

Székesfehérvárott 1963 októberében az ügyiratok elintézésénél a legkevesebb út a kétfőnyi létszámú ipari csoportnál fordult elő. Itt mindössze 27 ügyiratot intéztek a tárgy-hónapban. Ezek ötféle úton intéződtek el. Legtöbb út — 118 féle — az építési- és közlekedési osztályon volt. Az osztály létszáma 13 fő. Az ügyek sokfélesége, bonyolultsága, másrészt a jogszabályi kötöttségek, de nem utolsó sorban a munkaszervezés hiánya idézte ezt elő. Az építési osztályon 432 ügyirattal foglalkoztak. Ezekkel kapcsolatban 3014 tevékenységet végeztek. Valamivel kevesebb, de nem kevésbé komplikált az egészségügyi osztály és a KÖJÁLL szervezete. Itt 12 személy dolgozott a felmérés időpontjában s a megfigyelt hónapban 341 ügyirattal foglalkoztak. Ezeket az ügyiratokat 94 féle módon intézték. A pénzügyi osztályon 69, az igazgatásin 65, a mezőgazdaságin 35, a titkárságon 39, a művelődési osztályon 18 féle ügyintézési módot konstatáltunk a megfigyelés alapján.

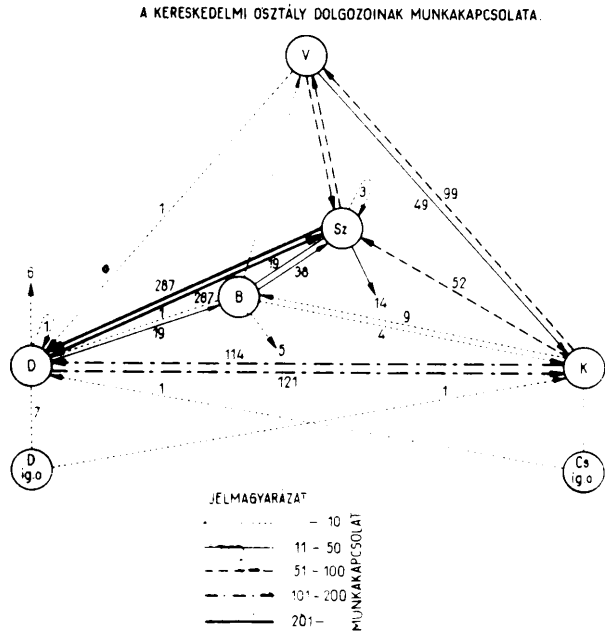
Nézzük meg most azt, hogy hogyan alakult osztályonként azoknak az utaknak a száma a gráfok tükrében, ahol 1, 2, 3, ..., 6, 7 vagy 8 dolgozó szerepel.

Az 1 dolgozós utak száma az igazgatási osztályon a legtöbb (6 út), a 2 dolgozós utaké a pénzügyi és az igazgatási osztályon, a 3 dolgozós utak csökkenő sorrendje: egészségügyi, igazgatási osztály. A továbbiakban már minden út gyakorisága az építési osztályon a legmagasabb, 4 dolgozó 37 úton szerepel, az egészségügyön 31, öt dolgozós út az építési osztályon 34 van, az egészségügyi osztályon 21, 6 dolgozós út az építésin 18, az egészségügyin 3, hét dolgozós az egészségügyin 2, az építésügyin 9, nyolc dolgozós út pedig egyedül az építési osztályon van: 2.

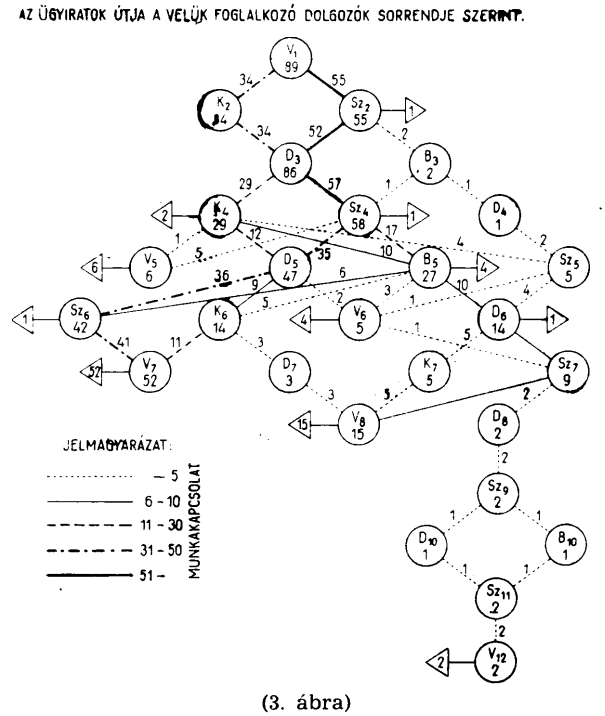
Az ügyintézés menetét minden osztályon az alábbiakban bemutatott gráfok útján vizsgáltam. Publikációs nehézségek miatt csak a kereskedelmi osztály gráfjait mutatjuk be.

Miután a munka során a gráfok, mint alapvető vizsgálati eszközök szerepeltek, s mivel ezen újszerű módszer az igazgatás szervezési irodalomban is ismeretlen és mivel a gráfok megismertetése és elterjesztése fontos tudományos célkitűzés, a továbbiakban e gráfok készítésének a módozatait kívánom elsősorban megvilágítani.

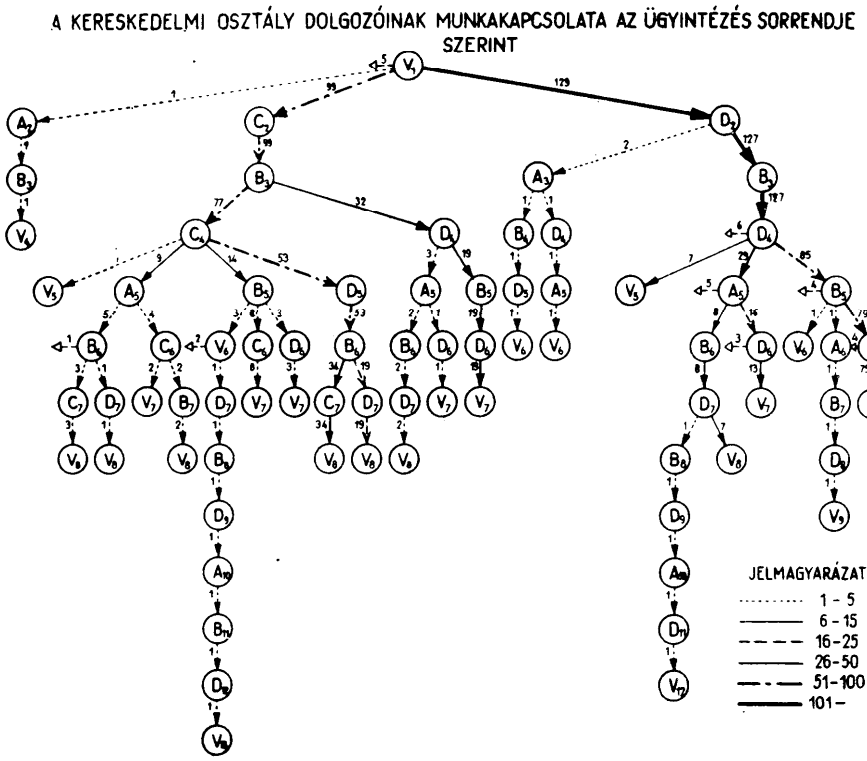
1. Kiindulván abból a célkitűzésből, hogy a *dolgozók munkakapcsolatát, annak gyakoriságát,* az adott és kapott *információk* volumenét jó lenne ismerni, hiszen a dolgozók elhelyezése, ültetése szempontjából célszerű azt az elvet megvalósítani, hogy az egymással gyakori munkakapcsolatban állók lehetőleg egymás mellett üljenek; e cél érdekében osztályról-osztályra vizsgáljuk meg a dolgozók havi munkakapcsolatainak gyakoriságát oly módon, hogy karikákkal jelöljük a dolgozókat, e karikákban rögzítsük a dolgozók neveinek kezdőbetűjét. A vizsgált időszakban az egymásnak továbbított ügyiratokat pedig jelöljük az ügyiratok számát kifejező vonalvastagsággal. Ezt a gráfot nevezzük el az ábranyújtotta tájékoztatásnak megfelelően *relációs gráfnak.* (2. ábra).

2. Kutatásaim második szakaszában azt a célt tűztem magam elé, hogy a gráf kifejezze a *munkakapcsolat irányát* is, azaz megmutassa,

(3. ábra)

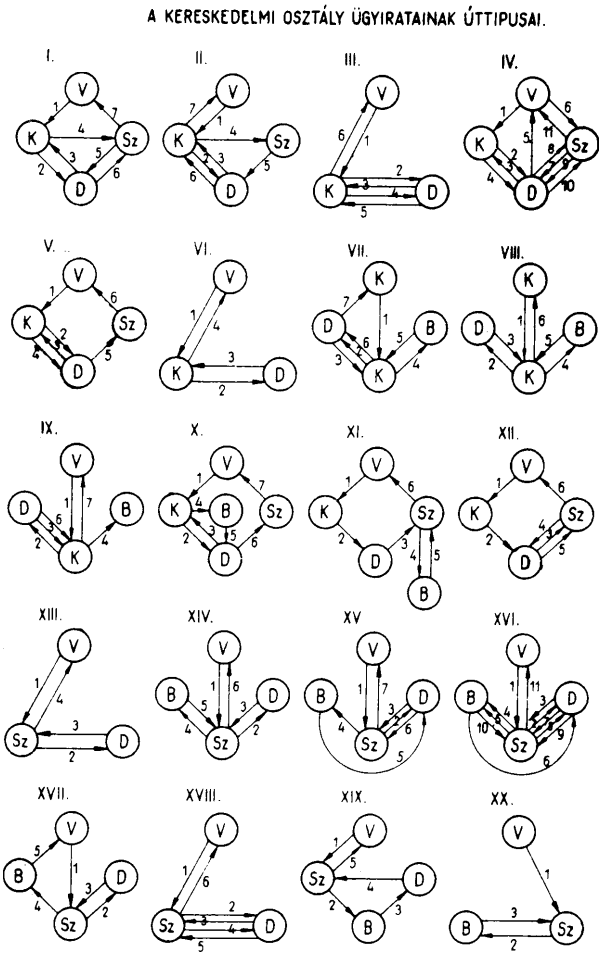
(4. ábra)

hogy melyik dolgozó melyik dolgozóhoz továbbította az ügyiratot és egyben az eddig egybefoglalt munkakapcsolatokat azok gyakorisága szerint részletezze. Ez az információ már közelebb visz a 2466 ügyirattal kapcsolatban végzett munka áttekintéséhez. E problémakör vizsgálatát kétfajta ábrán láthatjuk, az egyik típusú gráf a dolgozók sorrendje szerint rendezi az ügyiratokat, a másik az ügyintézés sorrendjét veszi alapul. Míg az első ábrán azonos sorrendi helyen egy dolgozó csak egyszer szerepel, ez az úgynevezett *vertikális* convergens gráf, (3. ábra) addig a másik gráfon mindannyiszor, ahány különböző útvonalon ügyirat került hozzá. Ez a *vertikális* divergens gráf. (4. ábra). A negyedik fajta gráf az akták keringését, cirkulációját mutatja az apparátusban, azért neveztem *cirkulációs gráfnak.* (5. ábra).

A következő feladat annak tanulmányozása, hogy az ügyintézés sorrendjében és dinamikájában kik, *milyen beosztású dolgozók* kerültek egymással munkakapcsolatba. Melyik úton, hányszor szerepel osztályvezető, csoportvezető, szakreferens, előadó, iktató, adminisztrátor.

E probléma átvisz bennünket a *gráfok tartalmának* a vizsgálatához. Itt tanulmányozhatjuk a gráfokat a rajtuk szereplő személyek beosztása, demográfiai jellemzői szerint, az egyes utakon intézett ügyek tárgyai, ezek átfutási ideje, elintézési ideje, a szereplők száma és más tulajdonságok szerint.

Nagy apparátusokban — és bizonyos mértékig Székesfehérvár is ilyennek tekinthető —, az egyes osztályokon több előadó foglalkozik

(5. ábra)

ugyanannak az ügykörnek az elintézésével. Tehát közömbös, hogy Nagynak, Tóthnak, vagy Horváthnak hívják az előadót, ha az ügyintézési módjuk, úttípusaik azonosak, azok összevonhatók. Egyszerűsítsük hát a gráfot oly módon, hogy az azonos beosztású dolgozókat jelölő utakat összevonjuk, egymásra rakjuk, úgynevezett fedő-gráfot képezünk.

Az igazgatási mechanizmus racionalizálása szempontjából a leglényegesebb kérdés még megválaszolásra vár. Nevezetesen el kell jutnunk annak a problémának az exakt feltárásához, hogy hogyan intézik igazgatási szerveink az azonosfajta ügyiratokat? Vajon azonos személyek foglalkoznak-e azonos ügyek intézésével, azonos utakat járnak-e be az azonos ügyiratok, vagy pedig az ügyiratok keringenek az apparátusban és mindig más és más személyek foglalkoznak azok elintézésével.

A kérdés megválaszolása érdekében az ügyiratokat osztályok szerint, majd az osztályokon belül *tárgykörök szerint kell rendeznünk;* azaz el kell készítenünk pl. a kereskedelmi osztályon a hálózatfejlesztési ügyek, az áruellátási ügyek, a gázpalack ügyek és más, az osztály tárgykörébe tartozó tevékenységeknek az ügyintézési gráfjait.

A tárgy-gráfon az eddigiekben még nem érintett új problémaként jelentkezik az ügyiratok elintézése kapcsán a döntés kérdése. Nyilvánvalóan más, szükségképpen rövidebb utat járnak meg azok az ügyiratok, amelyekben döntés nem volt, mint azok, amelyek befejeződtek, amelyekben érdemi döntés született. Éppen ezért rögzíteni kívántam és külön is tanulmányozzuk a továbbiak során a döntés alá került és a folyamatban lévő ügyiratok elintézésével kapcsolatos eljárást.

Annak érdekében, hogy a dolgozók saját tevékenységüket könnyebben fel tudják ismerni és munkájuk fogyatékosságait világosabban tanulmányozhassák — hiszen az ismertetett módszer az ügyfelekhez, ügyiratokhoz szokott államigazgatási dolgozók számára nehezen nyomonkísérhető, igen elvont gondolkodásmódot tételez fel — a vizsgálatot a dolgozók fényképeivel kombinálva *fényképes cirkulációs gráfokat* készítettünk. Ezeken a gráfokon minden dolgozó csak egyszer szerepel. Itt az ügyintézés sorrendjét számozott nyilak jelzik. Ezekből a vonalakból különböző hálófajták alakulnak ki, melyek az ügyintézés mai típusait fejezik ki.

III.

A legracionálisabb ügyintézési módok meghatározásához ismerni kell az egyes utakra vonatkozó időkoefficienseket is. Tudni kell, hogy melyik úton mennyi ideig tart az ügyek átfutása és mennyivel gyorsabb vagy lassúbb az ügyintézés akkor, ha kevés és ha sok személy szerepel az úton. Mi az egyes utakon az ügyiratok elintézésére az időráfordítás érdemi munkában és ügykezelési munkában? Mi akkor, ha ugyanaz a dolgozó többször szerepel és mi akkor, ha különböző dolgozók szerepelnek? Az azonos munkát végző dolgozók, munkacsoportok munkája között milyen differenciák vannak időben? Befolyásolja-e ezt a dolgozók szakképzettsége, iskolai végzettsége, szolgálati ideje? Milyen a különböző fajta tárgyú ügyek átfutási ideje és hogyan alakul a munkaidő-ráfordítás és a döntés?

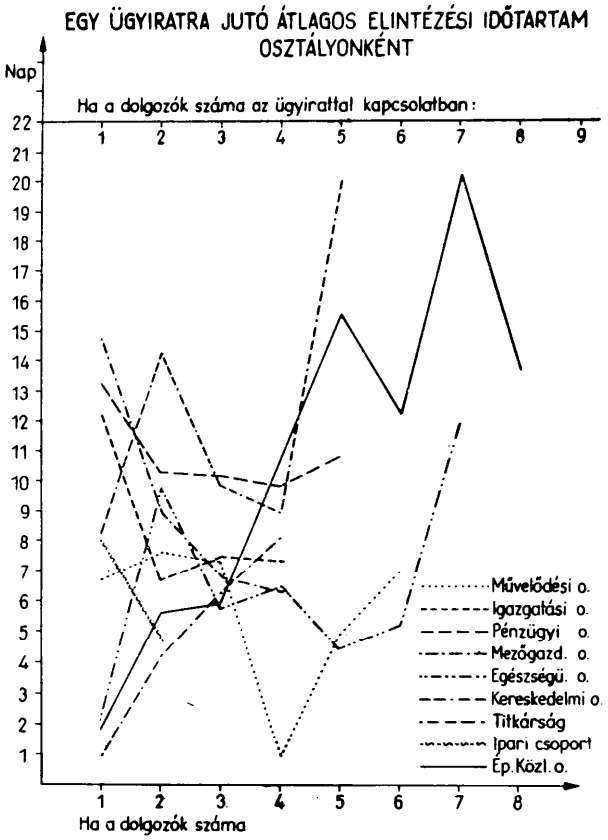
Ezeknek az adatoknak a feldolgozása a gráfok adatainak lyukkártya gépekre történt programozása útján vált lehetségessé. Ez az információ, ez a már egyszer, hogy úgy mondjam, statisztikázott és elemezett munkásokkal részletesebb, pontosabb információval szolgál számunkra most — a szervezéstudományi vizsgálat elvégzése után. Most láthatjuk, hogy azok a munkafényképezési átlagok, amelyek az egyes csoportok, osztályok munkájára, az egyes tárgyakra vonatkoztak, bár igen értékes adatok voltak, mégis csak szürke információval szolgáltak az apparátus munkafolyamatait és kapcsolatait nyomon követő, leíró és számszerűsítő gráfok adatai mellett. Miről van itt szó? Arról, hogy a munkafényképezés során felvett 10 560 munkamozzanatot — ami a gráfokon egy-egy körnek felel meg és amit eddig úgynevezett államigazgatás-statisztikai szempontok szerint (pl. érdemi és ügyintézési mozzanatok, ezek megoszlása osztályok, tárgyak stb. szerint) dolgoztunk fel — most a gráfokon szereplő személyek demográfiai jellemzői, az utak száma és az abban szereplő személyek száma, az utakon végigfutó ügyiratok tárgyai és időkoefficiensei szerint is feldolgoztuk. Ez már nem a munka statisztikája, hanem a munkafolyamatok statisztikája.

Ezek a problémák rendkívül izgalmasak és újabb és újabb érdekesnél-érdekesebb tudományos problémát jelentenek, amiknek a részletes tárgyalásába terjedelem hiányában nem bocsátkozhatunk. E módszerek keretében hazánkban és a szocialista országokban is újszerű, a statisztika és munkaszervezés alapjait érintő feladatok megragadásáról van szó. Néhány mutatószámban meg szeretném világítani az elmondottakat.

Mindenekelőtt nézzük az átlagos elintézési idő alakulását osztályok szerint, feltételezve, hogy ha több dolgozó foglalkozik az ügyiratok elintézésével, az átlagos elintézési idő hosszabb. A valóság nem ezt mutatja, legalábbis nem minden osztályon van így. Az igazgatási, a pénzügyi, a mezőgazdasági osztályokon az átlagos elintézési idő rövidebb, mint azoknál az ügyiratoknál, amelyeknek az elintézésénél csak egy dolgozó szerepelt. Az építési osztályon az átlagos elintézési ideje az ügyiratoknak hatszor olyan hosszú 10,2 nap, mint az egy dolgozó által elintézett ügyiratoknál. Igaz, hogy ezen az osztályon az egy

A SZÉKESFEHÉRVÁR VÁROSI TANÁCS VB. (1963 OKTÓBER)

Osztály, csoport	Egy iratra jutó átlagos elintézési időtartam; nap, ha a dolgozók száma								
	1	2	3	4	5	6	7	8	Σ
Titkárság	8,3	15,3	9,9	9,0	20,0	—	—	—	11,5
Igazgatási osztály	12,2	6,7	7,5	7,4	—	—	—	—	8,3
Pénzügyi Oszály	13,3	10,3	10,2	9,9	10,9	—	—	—	12,1
Mezőgazdasági oszt.	14,7	9,0	6,8	6,4	—	—	—	—	7,9
Kereskedelmi oszt.	1	4,2	6,3	8,2	—	—	—	—	5,2
Egészségügyi oszt. és KÖJÁL	2,1	9,8	5,8	6,5	4,5	5,3	12,0	—	6,2
Építési és Közlekedési oszt.	1,8	5,6	5,9	10,7	15,6	12,3	20,2	13,8	10,2
Ipari csoport	0,8	4,8	—	—	—	—	—	—	4,0
Művelődési osztály	6,8	7,6	7,3	1,0	5,0	7,0	—	—	7,2

(6. ábra)

dolgozó által elintézett ügyiratok száma igen alacsony, mindössze 21. (6. ábra).

Legarányosabb, mondhatnánk a dolgozók számával egyenes korrelációban emelkedik az átlagos elintézési idő a kereskedelmi osztályon és az ipari csoportban.

Ha az érdemi tevékenységre fordított idő alakulását vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az érdemi tevékenységre fordított idő minden dolgozócsoportban a legmagasabb és a dolgozók számával szinte lineárisan növekszik; az egészségügyi, ezt követően az építési, majd a mezőgazdasági osztályon.

A művelődési osztályon két dolgozó esetén az egy tevékenységre fordított idő 13 perc, három dolgozó esetén 32 perc, négy dolgozónál 50 perc, de az öt és hat kézen átment ügyiratoknál átlagosan már csökken és 26 percet tesz ki.

Az ügykezelési munkánál nincs ilyen eltérés az egyes osztályok között. Az egészségügyi és az építési osztályokon, a kereskedelmi és a mezőgazdasági osztályokon a dolgozók számával monoton növekszik az ügykezelési munkára fordított idő, az igazgatásin és a titkárságon 3—4 dolgozó esetén már csökken az átlagos ügykezelési tevékenység.

Az igazgatási osztályra vonatkozó adatokat az alsó tábla tünteti fel.

Érdemi tevékenységre fordított idő az ügyintézésben résztvevők száma szerint (óra, perc)

Osztály, csoport	Érdemi tevékenységre fordított idő, ha a dolgozók száma								
	1	2	3	4	5	6	7	8	Σ
Titkárság	—	—	14′	17′	15′	—	—	—	9′
Igazgatási osztály	1′	24′	22′	25′	—	—	—	—	18′
Pénzügyi osztály	—	43′	35′	30′	38′	—	—	—	15′
Mezőgazdasági osztály	—	2′	28′	19′	—	—	—	—	18′
Kereskedelmi osztály	—	15′	17′	21′	—	—	—	—	16′
Egészségügyi osztály és KÖJÁLL	7′	37′	21′	31′	51′	1h31′	1h47′	—	31′
Építési és Közlekedési osztály	—	1′	10′	25′	30′	1h2′	49′	54′	24′
Ipari csoport	—	1h11′	—	—	—	—	—	—	1h11′
Művelődési osztály	—	13′	32′	50′	26′	26′	—	—	21′

Osztály, csoport	Egy iratra átlagosan jutó ügykezelési tevékenység (óra, perc), ha a dolgozók száma								
	1	2	3	4	5	6	7	8	Σ
Igazgatási osztály	6′	26′	15′	16′	—	—	—	—	17′

A bemutatottakból látható, hogy az átfutási és az elintézési idők az igazgatási munka szervezéséhez sok új információt adnak, különösen az igazgatási munka sajátos, gyakran előforduló ügyeire nézve nélkülözhetetlenek ezek az információk!

Az igazgatási munka diagnózisának az ismertetett módszerrel történő elvégzése után következett a *therápia* kidolgozása.

Szép élményként emlékezem vissza azokra az érdekes, az apparátus vezetőit izgalommal foglalkoztató megbeszélésekre, melyeket az új modellek kidolgozása érdekében Székesfehérvárott folytattam.

Miután az apparátus dolgozói megértették, hogy a javaslat az ő munkájuk megkönnyítését szolgálja és hogy nem elsősorban az ő hibájukból adódott az, hogy hellyel-közzel tekervényesek az utak, hogy sokféle elintézési mód alakult ki, hogy néha bagatell ügyeknél; káposzta és gázpalack vagy gyertyaárusítási engedélynél, esetleg más ügyeknél sok kézen mentek keresztül az ügyek, nagy lelkesedéssel munkálkodtak az ügyintézés egyszerűsítésén.

Az ügyintézés menetének, az utakon végigfutó ügyiratok tárgyának a vizsgálata és a jogszabályi előírások alapján kialakítottuk az új modelleket, melyek az eddigi utakat több mint felével csökkentik. Egyik-másik osztályon már az új modellek szerint folyik az ügyintézés, másutt az áttérés folyik.

A modell-alkotás során a következő követelményeket tűztük magunk elé:

1. A modell a legrövidebb utat tartalmazza, csak a szükséges munkamozzanatokat ölelje fel.

2. A modell segítségével elő lehessen írni az ügyiratok útját.

3. Azonos személyek lehetőleg ne sokszor ismétlődjenek.

4. A racionalizálás eredményeként csökkenjen az adminisztratív munka és gyorsuljon meg az ügyiratok átfutása.

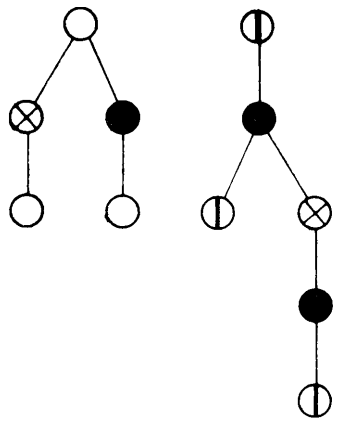
5. A bizonylati fegyelem, az ügyiratok megkeresése továbbra is biztosítva legyen.

6. Amit egy kevésbé drágán fizetett és képesített dolgozó is elintézhet, azt ne intézze egy drágán fizetett és magasan kvalifikált dolgozó.

7. Egy ügytípus modellje feleljen meg az azonos tárgyú összes ügyiratok elintézésének, azaz a modellben szereplő úton minden ügyirat elintéződhessen.

A kereskedelmi osztály modelljét mellékelten bemutatom.[4] (7. ábra). A modell négy alapvető utat határoz meg, melyen minden az osztály tárgykörébe tartozó ügy elintézhető. (A tényku-

KERESKEDELMI OSZTÁLY
ÜGYINTÉZÉSI MODELLJE

(7. ábra)

tatás szerint az osztályon 23 út volt. Lásd a 4. számú ábrát!)

IV.

Az igazgatási munka gráfok útján történő elemzését az eddigiekben egy „apparátuson belül" vizsgáltuk. Az elemzés tanácsi vonatkozásban kiterjesztendő volna annak a tanulmányozására, hogy az állampolgárnak, amíg jogosítványait megkapja, hány lépcsőt, a gráfok nyelvén szólva hány láncszemet, milyen hosszú utat kell megtennie.

E kérdés vizsgálata nem lényegtelen a jogait kereső állampolgár szempontjából, hiszen a különböző mellékletek beszerzése, a pecsételések (házmegbízott, tömbmegbízott stb.) mindmind időt, méghozzá legtöbb esetben a munkaidőt rövidítik meg.

Hogy az utak, kezek sokszor milyen hosszúra nyújthatják meg az ügyintézést, és hogy abból valóban tengeri kígyó lesz, arra szolgáljon tanulságul a következő példa, melyet kivételesen nem a tanácsi, hanem a beruházási gyakorlatból vettem.

A beruházások helykijelölésével kapcsolatos eljárás 161 lépcsőt állapít meg. A költségészrevételezést 8 alkalommal gépelik, 6—8 kísérőlevéllel továbbítják. 5 vállalatnál 161 kézbevétellel 50 személyen megy keresztül, míg érdemben elintézik. A leveleket, illetve az észrevételezést 63 alkalommal olvassák el, közben 78 aláírás, illetve szignálás kerül rá a levelekre a kezelés vagy a cégszerű aláírásokkal történő ellátás során. A leveleket 116 alkalommal vezetik be vagy ki, adják vagy veszik át külső vagy belső postázás folytán.

Azt hiszem, ezek után világos, hogy az ilyen jellegű vizsgálat fontossága, jelentősége messze túlterjed a tanácsi munkán és e módszer elterjedése a gazdasági élet szervezése, vezetése területén nem kevésbé volna fontos.

Hozzá kell azt is tennünk, hogy a tanácsi munka területén bizonyos esetekben a szakszerűség, a koordinálás érdekei kívánják meg azt,

[4] A modell egyúttal a beosztás-gráfot is szemlélteti. Az üres kör az osztályadminisztrátort, a függőlegesen áthúzott az iktatót, a fekete kör az osztályvezetőt, a keresztbe vonalazott az előadót jelöli.

hogy egy-egy ügy több kézen is keresztül menjen.

A racionális, az ésszerű és nem mindig az egyszerű munkamenetek bevezetése jelenti a munka hatékonyságát.

Vannak szerveink, melyeknek munkája nem hasznos azért, mert nincs bizonylati fegyelem, az ügyiratok, az ügyek felelősei nem találhatók meg, az ügyrendek, hatásköri módosítások (vállalatoknál profil- és szervezeti változások) következtében elavultak s így a szabályozatlanság miatt a munkavégzés ellenőrzése akadályba ütközik. Az ilyen szervezetek sokszor a korrupciónak, a hanyagságnak, a visszaéléseknek a táptalajai, emiatt a népgazdaságra, a lakosságra sok kár hárulhat.

A székesfehérvári tanácsnál a bizonylati fegyelmet igen jónak találtuk, az ügyiratokat a legnagyobb rendben őrzik, az ügyintézőket, a felelősöket gondosan rögzítik. Mindez nem lényegtelen kérdés olyan apparátusban, ahol évi 30 ezer ügyirat fut be.

A modellek bemutatása után még az a kérdés maradt megválaszolásra, hogy forint értékben kifejezhető-e a racionalizálás eredménye, azaz megállapítható-e, hogy mennyi időt takaríthat meg egy apparátus a munka ésszerűsítése kapcsán és fordíthat olyan feladatokra (elvi problémákra, a lakosság egészét érintő feladatok kimunkálására, tényleges irányításra), amelyekre eddig idő nem jutott.

Tekintettel arra, hogy a javasolt ügyintézési mód és a régebbi közötti munkaidőmegtakarításra nézve pontos adatokkal rendelkezünk, azaz félreérthetetlenül meg tudjuk határozni, hogy egy-egy ügytípusnál hány érdemi és hány adminisztratív munkamozzanattal lett kevesebb — a kérdésre igennel válaszolhatok.

Az államigazgatási munka megjavítását célzó szervezéstudományi vizsgálatok — mint látható — kihatnak az *ügyrendek módosítására.* Az új ügyrendben nemcsak az ügyek elhatárolását kellene meghatározni, hanem az ügyintézés kapcsán a *felelősök rendjét,* a hatásköröket, tartalmaznia kell félreérthetetlen meghatározásban a *döntésre jogosultak körét.* Mindezek kapcsán a tanulmányozott apparátus számára a következő feladatok jelentkeznek:

1. A vizsgálat újabb eredményei alapján helyes és szükséges, ha a vizsgált apparátus elkészíti az új ügyrendeket. Az ügyrendek osztályra, csoportra, személyre, névre szólóan most már ne csak a munka megjelölését tartalmazzák, hanem a munkamenetek felbontását is. Tartalmazzák az ügyrendek az ügyintézés kidolgozott modelljeit is. Utóbbit célszerű a vezetők szobájában kifüggeszteni.

2. Az ügyrendek elkészítésével egyidőben ugyancsak a vizsgálatra alapozva új elhelyezési, ültetési rendet kellene kialakítani, hogy a leggyakoribb munkakapcsolatban lévő osztályok, csoportok, dolgozók egymáshoz közel kerüljenek, figyelembevéve a munkafolyamatok sorrendjét.

3. Gondoskodni kellene az információs rendszer felülvizsgálatáról és korszerűsítéséről.

4. Fel kellene mérni, hogy a hivatali munkának milyen anyagi akadályai vannak bútorokban, korszerű szekrényekben, irodagépekben, milyen nyomtatványokra, irattározási segédeszközökre volna szükség. Gondoskodni kellene a legfontosabb hiányosságok folyamatos pótlásáról.

Befejezésképpen úgy gondolom helyes, ha a bemutatott módszerrel kapcsolatban néhány kérdést tisztázunk, illetve megvitatás végett felvetünk.

A kérdés, mely tisztázásra szorul az, hogy helyes volna-e a továbbiakban is, ha e munkák — melyek mint látható sokféle haszonnal járnak és végzésükhöz fontos társadalmi érdek fűződik — csak Budapesten és csak központilag volnának végezhetők. Szerintem nem volna helyes. A bemutatott módszer akkor lesz gyümölcsöző az igazgatás és a népgazdaság számára, ha az a szerv — megyei, városi tanács, vagy gazdasági szerv — amelyik jónak látja hasonló vizsgálatok elvégzését, azt megfelelően felkészült munkatársai útján végre is tudja hajtani. Célként ezt a követelményt kellene kitűzni, bár megvallom, úgy látom, hogy e cél elérése érdekében még több lépést kellene megtenni. Hogy mi módon volna mégis ez elérhető és hogyan lehetne e vizsgálati módszert továbbfejleszteni — arról szeretnék még röviden néhány megjegyzést tenni.

Három kérdést kívánok felvetni: 1. Hogyan lehet e módszert közkinccsé tenni? *2.* Milyen feltételei vannak a módszer hasznosításának? *3.* Hol, milyen területeken volna különösen szükség újabb mérések elvégzésére?

Az első két kérdésre megadom a választ, a harmadikra nézve az Olvasók szíves javaslatait várom.

Úgy gondolom, hogy néhány hónap múlva könyvalakban a vizsgálat leglényegesebb elemi publikálásra kerülhetnek. Emellett nem volna akadálya annak, ha megfelelő igény vagy érdeklődés mutatkozik szakmai körök részéről, hogy a fehérvári módszerről más összetételű — esetleg a Szakszervezetünk Központjában szervezett — ankét keretében is számot adjunk. Nem volna akadálya annak sem, hogy Székesfehérvárott egy mintegy 10 napos gyakorlat keretében az egész vizsgálat módszertani kérdéseivel egy tanfolyam keretében foglalkozzunk, hogy legalább a megyék és nagyvárosok számára megismertessük a módszert és a módszer elsajátítása után egy-egy bonyolultabb ügytípus vizsgálatát a gyakorlati ismeretek alapján az érintettek máris megkezdhessék.

Ami a második kérdést illeti, tehát azt, hogy milyen feltételei vannak e szervezéstudományi módszer átfogó beindításának, amint tavaly is megállapítottam, ez idén is megismétlem azt a véleményemet, hogy egyenlőre, amíg igazgatásszervezési szakemberek kiképzéséről nem gondoskodunk, nem volna célszerű másutt hasonló

nagyobb vizsgálatokat végezni. E munka az államigazgatási jogász, a gyakorlati igazgatási szakember, a statisztikus, a matematikus, a kibernetikai szakember együttes közreműködését teszi szükségessé.

Miutáni az oktatásban az ilyenirányú képzés lemaradt és még a felsőoktatási reform keretében előirányzott szervezéstudományi ismeretek oktatásának a bevezetésére sem került sor, bár a felsőoktatási reform bevezette e tárgy oktatását a kriminológiával és a szociológiával együtt, mégis csak az utóbbiak oktatásának beindítása történt meg. Így még attól a haszontól is elestünk, amit e tárgy oktatása kapcsán a nappali, esti és levelező jogász hallgatóktól várhattunk volna.

Véleményem szerint gondoskodnunk kellene önálló 2—3 éves, a vezetőképzés keretébe vágó több más tárgy oktatását felölelő továbbképző szak indításáról.

Amint azt a bemutatott módszer is tanúsította, itt az államjog és államigazgatási jog mellett az ügyvitelszervezés, ügyvitelgépesítés, tervgazdasági, városgazdasági ismeretek, államigazgatási statisztika, információ-elmélet, végül a vezetés pedagógiai és munkalélektani problémáinak az oktatásáról is szó volna.

Ugyanakkor már ősztől elő kellene irányozni az Állam- és Jogtudományi Karokon a nappali tagozatos jogászok részére a szervezéstudomány oktatását. Az ilyen átfogó irányú képzés és továbbképzés után azt hiszem, megindulhatna a céltudatos szervező munka.

*

Államigazgatási szerveink jó vagy rossz munkája nem közömbös az új mechanizmus szempontjából. Meg vagyok győződve, hogy az új gazdasági mechanizmus nagyobb szakképzettséget, önállóbb gondolkodást, áttekintést, nagyobb felelősséget kíván az igazgatásban is. Olyan vezetőkre van szükség, akik ismerik a hivatali munka ésszerűsítésének a módozatait, akik képesek felismerni a gépezet hibáit s időben tudnak intézkedni, a bajokat el tudják hárítani, akik magukénak érzik a szocialista népgazdaságot, akik féltő gonddal őrzik a nép vagyonát.

A gazdasági önállóság fokozása együtt jár a felelősség fokozásával is. Ez pedig együtt jár a vezetéssel szemben támasztott követelmények fokozódásával is.

Kovacsics József

A munkajogi rendelkezések módosításának néhány kérdéséhez

A munkajogi rendelkezések terén igen lényeges változások szükségességét már régen világosan lehetett látni, s az 1964 decemberében hozott jogszabályok megjelenése előtt reméltük, — úgy vélem igen sokan szükségesnek tartottuk — hogy annak tervezetét vitára fogják bocsátani. Ez igen hasznosnak bizonyult a Polgári és Büntető Törvénykönyv tekintetében, de azt hiszem elmondhatjuk, hogy az átlagembert, a dolgozók túlnyomó többségét, az előbbi — bár igen fontos törvénykönyveknél — sokkal jobban érintő jogszabály esetében még szükségesebb és hasznosabb lett volna. A munkajogi rendelkezések tervezetéhez a gyakorlati életet ismerő emberek sokkal szélesebb köre tudott volna így konstruktív módon hozzászólni. Tehát arról nemcsak a jogászok, hanem a sokszor igen nagy tapasztalattal rendelkező munkaügyi dolgozók is kifejthették volna a véleményüket, akik közül sokan ezeket a rendelkezéseket nagyon alaposan ismerik, és azok gyakorlati kihatásait is igen jól fel tudják mérni.

Sajnos nem ez történt, s mintegy váratlanul jelentek meg a munkajogi szabályok módosításai.

Mindezek ellenére ezek a jogszabályok igen hasznos és már régen szükséges módosítást hoztak. Így méltánytalan és a dolgozók igazságérzetét sértő hibáját küszöbölte ki a beszámítható folyamatos munkaviszony tekintetében fennálló korábbi rendelkezések vonatkozásában, hogy csak a legszembetűnőbbet említsem, pl. 1953. szeptember 30. előtt akkor is megszakadt annak a folyamatossága, ha a vállalat felmondása folytán szűnt meg a munkaviszony, s az gyakorlatilag csak akkor maradt folyamatos, ha a korábbi munkaviszony áthelyezés folytán szűnt meg.

Célszerű volt a jogorvoslati határidők lerövidítése és egységesítése (Mt. V. 236. § (1) bekezdése). Éreztük azt, hogy pl. a kártérítési határozat elleni panasz előterjesztésének kéthónapos határideje túlságosan hosszú — figyelembevéve azt, hogy a polgári eljárásban is 15 nap a fellebbezési határidő, sőt a büntető eljárásban az ítélet kihirdetése után nyomban kell nyilatkozni a fellebbezés tekintetében, de legfeljebb csak háromnapi gondolkozási időt lehet fenntartani — és az ügyintézést is feleslegesen bonyolulttá és nehézkessé tette. Ezen a gyakorlat a törvényességgel nem valami összeegyeztethető módon igyekezett segíteni, egyszerűsíteni az ügyvitelt. Így például több kártérítési határozatban olvashattuk azt, hogy a kártérítés összegének levonását megkezdik, ha 48 órán belül, vagy más határozatban hosszabban meghatározott határidőn belül nem jelent be panaszt az érdekelt a határozat ellen.

Helyeselhetjük azt a rendszert is, hogy az egyeztető bizottságok helyett szervezett munkaügyi döntőbizottságok háromtagúak, és azoknak az elnökük állandó, aki felelősséggel tartozik a munkaügyi döntőbizottság munkájáért. Így

megvan a lehetőség arra, hogy a munkaügyi döntőbizottságok az egyeztető bizottságoknál szakszerűbb és alaposabb munkát végezzenek. A gyakorlati megvalósítás feladatává vált — minthogy a legjobb jogszabály sem éri el a kívánt hatást, sőt elmondhatjuk nem sokat ér megfelelő, helyes végrehajtás nélkül — az elnöki teendők ellátására megfelelő személyek kiválasztása, akiknek a rátermettségük, képzettségük és hozzátehetjük szakképzettségük is megvan a dolgozók és a népgazdaság számára most még fontosabbá vált feladataik megfelelő ellátására.

Ugyancsak helyes volt az a módosítás, amely lehetővé tette azt, hogy a dolgozót munkaügyi vitáiban a munkaügyi döntőbizottság előtti eljárásban ügyvéd is képviselheti, míg erre az egyeztető bizottsági eljárásban nem volt mód, csak a bírósági eljárásban.

Az ügyvédek a módosítások előtt is adtak tanácsokat a jogkereső dolgozóknak, beadványokat készítettek ügyeikben, de a módosítás folytán lehetővé vált a dolgozók számára, hogy a gyakran egyik-másik pernél sokkal fontosabb munkaügyi viták terén is igénybe vegyék az ügyvédi képviseletet. Ennek az az előnye, hogy az ügyvédi jogsegély így most már valóban szakszerűvé és hatékonnyá válhat, és egyben a dogozók nincsenek egyenlőtlen helyzetben az eljárás során abban a tekintetben, hogy a vállalatot szakképzett jogász képviselheti, míg ők gyakran nem rendelkeznek megfelelő jogi ismeretekkel, s így esetleg az eljárás kimenetelét annak tulajdonítják, hogy a valóságos vagy vélt igazukat szakismeretek hiányában nem tudták megvédeni. — Így a munkaügyi döntőbizottsági határozatok erkölcsi súlya is növekedhet.

Bár igen sok fontos kérdést módosítottak, azonban mégis néhány lényeges és megoldásra váró feladat rendezése elmaradt. Így nem rendezték, a helyettesítési díj problémáját, amelyre a Magyar Jog 1958 májusi számában megjelent „Megjegyzések az Mt. V.-nek a helyettesítési díjra vonatkozó rendelkezéseihez." című cikkemben rámutattam, és kimutattam a jelenleg is érvényben levő szabályozás igazságtalan voltát.

Ezek után még három témához kívánok hozzászólni.

A fegyelmi eljárás kérdése

Az Mt. 110. §. 1. bekezdése álláspontom szerint túlságosan tágan határozza meg a fegyelmi vétség fogalmát. Igaz az, hogy az élet bonyolultsága folytán igen nehéz volna pontosan szabályokba foglalni azokat a magatartásokat, amelyeket célszerű és igazságos fegyelmileg büntetni, de mégis szükséges lenne legalább valamilyen iránymutatást adni abban a vonatkozásban, hogy mi minősül fegyelmi vétségnek, különösen abban a tekintetben, hogy mi nem minősülhet annak. Ellenkező esetben igen eltérő gyakorlat alakulhat ki ezen a téren, s egyes személyek iránti kedvezésnek, de még inkább igazságtalanságoknak lehet az eszköze, amely semmiképpen sem megengedhető, mert ezáltal az Mt.-nek a felmondásra vonatkozó korlátozó rendelkezéseinek kijátszását, megkerülését is lehetővé teszi.

Alapvető jogelveket sért, sőt törvénysértő a 9/1964. Mü. M. sz. rendelet 9. §-ának második mondatában foglalt az a rendelkezés, amely szerint, ha a korábban kiszabott alacsonyabb munkakörbe való helyezést kimondó fegyelmi büntetés végrehajtásának határideje 1965. január 1. napját követő időben jár le, az eredeti munkakörbe való visszahelyezés mellőzhető.

Helytelen és igazságtalan azért, mert amikor a fegyelmi büntetést kiszabták, ill. a határozatot felülbírálták, mérlegelték azt a kérdést, hogy a dolgozó által elkövetett fegyelmi vétséggel milyen büntetés áll arányban, akkor úgy értékelték azt, hogy a dolgozó a fegyelmi határozatban meghatározott idő eltelte után vissza fog kerülni az eredeti munkakörébe. — Ez ellen az az érv hozható fel, hogy korábban ilyen büntetés kiszabására — tehát, amely végleges áthelyezést állapít meg büntetésként, — nem volt mód, mert ilyen büntetési nemet a határozat meghozatalakor hatályos jogszabályok nem ismertek, viszont az azonnali hatályú elbocsátást már túlságosan szigorúnak találták, s ezért állapították meg a határozott időre szóló áthelyezés büntetését. Ez az érv egyébként is csak abban az esetben hozható fel, ha a büntetés időtartamát egy évben, tehát a kiszabható büntetés időtartamának felső határában állapították meg. Az említett Mü. M. rendeletben legalább a visszahelyezés mellőzését kimondó határozat ellen jogorvoslati lehetőséget kellett volna biztosítani. — különös tekintettel arra, hogy a munkaviszonynak a dolgozó részéről való megszüntetéséhez egyben súlyosan kedvezőtlen következményeket fűztek, mint arra a későbbiekben bővebben ki fogok térni.

Ez a rendelkezés alapvető jogelveket sért. Ebben a tekintetben a büntetőjogban érvényesülő alapelvekre kell utalnom, amely szerint a jogerősen kiszabott büntetés nem válhat súlyosabbá, mint amikor kiszabták, illetve csak külön eljárás során lehet súlyosabb büntetést megállapítani, s a fegyelmi eljárás tulajdonképpen mintegy speciális munkajogi büntető eljárásnak tekinthető. Az előbbi bekezdésben írt módosítással még fenntartható lett volna az említett Mü. M. rendelkezés intézkedése, mert a korábban hatályos jogszabályok súlyosabb büntetési nem, az azonnali hatályú elbocsátás alkalmazását is lehetővé tették.

Törvénysértő a Mü. M. rendelkezés annyiban, hogy az Mt. korábban hatályos rendelkezései ilyen büntetést nem ismertek, s az 1964. évi 29. tvr. sem rendelkezett ilyen értelemben, tehát ennek a tvr.-nek kellett volna tartalmaznia ezt a lehetőséget, s nem egy alacsonyabb rendű jogszabálynak, miniszteri rendeletnek.

Bár ma ennek a gyakorlati alkalmazás szempontjából nincs már jelentősége, de mégis szükségesnek tartottam erre rámutatni azért, hogy a jövőben a jogszabályalkotásnál ezek figyelembe vételével az ilyen hibák elkerülhetők legyenek.

A fegyelmi eljárás szabályainak módosításával kapcsolatban arra kívánok utalni, hogy az új szabályozás nagymértékben súlyosította a fegyelmi büntetést kimondó határozat következményeit is, így a jogalkalmazásra hárul az, hogy ezt figyelembe véve döntse el; indokolt-e a fegyelmi büntetés kiszabása. Eddig sem volt helyes, s a jövőben még inkább helytelen lenne a több vállalatnál tapasztalt eddigi gyakorlat folytatása. Csak egy jellemző példát kívánok megemlíteni. Az egyik szállítási vállalatnál 1964-ben kb. 7—800 gépkocsivezető közül kb. 250 dolgozó ellen hoztak marasztaló határozatot.

A büntetési nemekkel kapcsolatban megemlíteni kívánom, hogy helyes volt az Mt. 111. § (1) bek. c) pontjában meghatározott egyes kedvezmények és juttatások megvonásának a bevezetése. Nem helyes azonban, hogy a megrovás és a szigorú megrovás között csak annak erkölcsi súlyában és abban van különbség, hogy esetleg újabb fegyelmi vétség elkövetése esetén ez utóbbi a súlyosabb fegyelmi büntetés kiszabásának indokoltságát jobban alátámaszthatja. Célszerű lett volna úgy rendelkezni, hogy a megrovás hátrányos következményeinek hatálya csak hat hónapig tartson, vagy pedig a fegyelmi büntetéshez fűződő hátrányos következményeknek csak egy része érvényesüljön a dolgozóval szemben, tehát így meg lett volna a megfelelő különbség a két büntetés súlya között, annak következményei folytán.

Nem helyes az sem, hogy az Mt. 145. §-a szerint a megrovást és a szigorú megrovást kimondó fegyelmi határozatot helybenhagyó munkaügyi döntőbizottsági határozat ellen nincs helye fellebbezésnek, annak ellenére, hogy — mint már említettem — az új szabályozás szerint a fegyelmi határozatokban megállapított büntetésnek sokkal súlyosabb következményei vannak, mint a módosítás előtt. Egyébként a lényegesen kevésbé hátrányos (a dolgozó alapfizetésének 15%-áig terjedő) kártérítési határozat ellen is van helye fellebbezésnek a területi munkaügyi döntőbizottsághoz.

Helyes volt az is, hogy lehetővé tették a kiszabott fegyelmi büntetés felfüggesztését, amely bevált a büntetőjogban.

Ezzel kapcsolatban azonban egy eljárásjogi kérdés merül fel. Van-e helye fellebbezésnek a dolgozó panasza elutasítása esetén a munkaügyi döntőbizottság határozata ellen, ha abban megrovást vagy szigorú megrovást állapít meg (nyilvánvalóan súlyosabb büntetés helyett), illetve ha a munkaügyi döntőbizottság ilyen büntetést kimondó határozat elleni panaszt utasít el, ha ennek következtében egy korábban kiszabott, felfüggesztett büntetést kell végrehajtani.

Az Mt. 145. § (1) bekezdése szerint ugyanis akkor van helye ilyen határozat ellen fellebbezésnek, ha a dolgozó a büntetés következtében az Mt. 111. § 3. bekezdésében felsoroltakon túlmenően jogszabály vagy szabályzat rendelkezése szerint valamely igényét egészben vagy részben elveszti. Ez utóbbi rendelkezésben felsoroltak között ugyanis nem szerepel a felfüggesztett fegyelmi határozat végrehajtásának elrendelése, azonban ilyen esetben végeredményében ez utóbbi határozat folyamányaként kerül végrehajtásra a felfüggesztett büntetés, amely nyilvánvalóan az Mt. 111. § 3. bekezdésében felsoroltakon túlmenő jogok elvesztését vonja maga után, ugyanis csak az Mt. 111. § (1) bekezdés c) pontjában meghatározott egyes kedvezmények és juttatások megvonása és a *d)* pont szerinti áthelyezés kiszabása esetén van helye a büntetés felfüggesztésének. — Bár szószerint értelmezve az Mt. 145. § 1. bekezdésében foglalt fenti rendelkezést, ilyen esetben nem volna helye fellebbezésnek a munkaügyi döntőbizottság határozata ellen, de úgy vélem, hogy a jogszabály intencióját figyelembe véve biztosítani kell a fellebbezés lehetőségét, mert gyakorlatilag mégis ezen utóbbi határozat folytán veszti el ténylegesen a dolgozó az Mt. 111. § (3) bekezdésében meghatározottakon túlmenő jogát.

Egyébkéntis, amikor egy fegyelmi határozatnak ilyen súlyos kihatása van, akkor meg kell engedni a fellebbezés lehetőségét annak fontossága miatt — bár mint már fentebb utaltam rá, nézetem szerint minden marasztaló fegyelmi ügyben meg kellene engedni a fellebbezést a munkaügyi döntőbizottság határozata ellen, a fegyelmi határozat komoly következményei miatt.

A kártérítési eljárás kérdése

A kártérítési eljárás szabályait is lényegesen módosította a 33/1964 Korm. számú rendelet. Részben a módosított Mt. V. 187. § (2) és (4) bekezdésével új szabályokat hozott, részben a 188. § 1. bekezdésében foglaltakkal lényegében a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 796. sz. állásfoglalásának vonatkozó részében foglaltakat jogszabályi rendelkezéssé tette.

Tekintettel arra, hogy minden társadalmi tulajdont károsító vétkes cselekmény elvileg bűncselekmény, elméletileg helyteleníthető, hogy egy cselekmény polgári jogi, kártérítési következményei attól függjenek, hogy a büntető eljárás lefolytatására hatáskörrel rendelkező hatóságok milyen intézkedés alkalmazását látták szükségesnek. A büntető hatóságokat a bűncselekmények elbírálásánál ugyanis más szempontok is befolyásolják, mint a kártérítési felelősség megítélése tekintetében is jelentős körülmények (pl. volt-e már a terhelt büntetve, esetleg nemcsak vagyon elleni bűncselekményekért). — Most a jogalkalmazás feladata a helyes gyakorlat kialakítása, ill. az eddig kialakult gyakorlat továbbfejlesztése, hogy a dolgozót az

okozott kár, az eset és a személyi körülményeivel arányban álló kártérítésre kötelezzék a konkrét esetekben, s ne jelentsen olyan éles határvonalat a kártérítési összeg megállapításánál az, hogy a büntető szervek milyen intézkedést hoztak.

Mielőtt az idevágó példára rátérnék, utalni kívánok arra, hogy nem félreérthetetlen az Mt. V. 187. § (2) bekezdése abban a vonatkozásban, hogy vajon a dolgozó a foglalkozási szabályok megszegésével okozott kárért minden esetben alapkeresete 50%-a erejéig tehető-e felelőssé, vagy csak a foglalkozási szabályok súlyos megsértése esetén. A példát a dolgozóra kedvezőtlenebb értelmezés figyelembe vételével fogjuk látni, a dolgozóra nézve kedvezőbb (alapfizetésének 15%-a erejéig való) felelősség esetén a probléma még szembetűnőbb. Előfordult már, hogy a rendőrség kb. 4000 Ft kárt okozó közúti baleset ügyében a Btk. 60. §-a szerinti figyelmeztetésben részesítette a terheltet, míg ugyanolyan fokú szabálysértésért 2000 Ft értékű kár okozása esetén (de előfordult az is, hogy 300,— Ft kár esetén is!) fegyelmi vagy szabálysértési eljárás lefolytatására tette át az ügyet. Az előbbi esetben a jelenlegi szabályok szerint egyhavi alapkeresete 50%-a erejéig (kb. 1000 Ft-ig felel a dolgozó), de a korábbi jogszabályok és a módosított Mt. V. említett rendelkezésének kedvezőbb értelmezése szerint kb. 200 Ft-ig, az utóbbi esetben pedig 2000 Ft-ig terjed a felelőssége, és még ezen felül fegyelmi büntetésben is részesül, ill. bírságot köteles fizetni. — Ez a példa is mutatja, milyen nehéz feladatok hárulnak a jogalkalmazásra, hogy valóban igazságos megoldást találjon. Ezt csak az összes körülmények gondos mérlegelésével, s annak szem előtt tartásával lehet elérni, hogy a munkajogi kártérítési rendszer elsődleges célja a megelőzés. — Az mindenesetre igen hasznos volt, hogy a kártérítés felső határát a gondatlan bűncselekménnyel okozott károk tekintetében a 33/1964 Korm. sz. rendelet meghatározta, amely egyben támpontot is ad a kártérítés összegének megállapításához, mert helyesen annak alkalmazására csak a legritkább esetben kerülhet sor, igen nagyfokú gondatlanság és nagy kár esetén, ha számottevő méltánylandó körülmény nem áll fenn.

A munkaviszony megszüntetésének kérdése

Az 1964 végén megjelent módosító rendelkezések a munkaviszony megszüntetésének kérdésében hozták a legmélyrehatóbb változást.

Az új szabályozás megszünteti az önkényes kilépés fogalmát, nem köti a munkaadó hozzájárulásához a dolgozó felmondásának érvényességét, de a felmondáshoz — az Mt. V. 30. § (2) bekezdésében meghatározott eseteket kivéve — sokkal súlyosabb következményeket fűz, mint az önkényes kilépésé voltak.

Ezeket a módosításokat azzal indokolták, hogy a munkaerővándorlást kívánják kedvezmények megvonásával csökkenteni. Mielőtt tovább mennénk, szeretnék rámutatni arra, hogy itt valójában több tekintetben nem kedvezmény megvonásáról van szó, mert semmiképpen nem lehet kedvezménynek nevezni a dolgozónak azt a lehetőségét, hogy magasabb munkabérért helyezkedjék el. Az is igen kérdéses, hogy kedvezmény elvesztésének lehet-e tekinteni azt, hogy a dolgozó a folyamatos munkaviszony alapján járó pótszabadságát elveszti, ha felmondás útján szünteti meg a munkaviszonyát, még abban az esetben is, ha a felmondási időt ledolgozza. Helyesnek, igazságosnak lehet-e tartani azt, hogy egy dolgozó a jelenlegi szabályozás szerint akár 25 évi munka után is annyi szabadságot kapjon, mint egy 18—20 éves fiatal dolgozó, csak azért, mert felmondás útján szüntette meg a munkaviszonyát, hogy máshol állhasson munkába, ahol ugyancsak szüksége van a népgazdaságnak a munkájára? — A szabadság egyébként nemcsak arra szolgál, hogy szórakozási lehetőséget biztosítson, hanem pihenést is a szervezetnek, egy évi munka után való regenerálódását a következő évi munkára.

Az sem minősíthető kedvezmény elvesztésének, hogy ha a dolgozónak az újabb munkaviszonya is felmondása útján szűnik meg hat hónapnál rövidebb időn belül, akkor ezen munkaviszony után járó szabadságát elveszti, mert a fizetett szabadság nem kedvezmény a dolgozók számára, hanem az Alkotmányban biztosított jog, amelynek csak a mértékét lehet különbözően szabályozni, vagy megkezdésének, igénybevételének legkorábbi időpontját meghatározni.

Kétségtelen, hogy igen nagy számot mutatott a munkaerővándorlás és ezek jelentős része valóban indokolatlan, vagy legalábbis nem kellően indokolt volt, s ez káros volt a népgazdaságra.

Az új szabályozás azonban nem ad módot a szükséges és méltányolható okból történő munkahelyváltoztatásokra, vagy legalábbis igen sok esetben méltánytalanul hátrányos következményeket fűz ahhoz. Nem teszi lehetővé még azt sem, hogy a vállalat igazgatója vagy a munkaügyi döntőbizottság megítélése szerint méltányos és indokolt esetekben a dolgozókra nézve hátrányos következmények nélkül megoldható legyen ez. Kivételt képez, ha a kérdés áthelyezéssel megoldható, de ehhez szükséges az, hogy a dolgozót alkalmazni kívánó vállalat kikérje a dolgozót, az alkalmazó vállalat ehhez hozzájáruljon, mert ebben a kérdésben az igazgató döntése ellen nincs helye panasznak a munkaügyi döntőbizottsághoz — de erre a kérdésre még a továbbiakban bővebben kívánok kitérni.

Nem vette figyelembe kellően a jogszabály azt, hogy a munkaerővándorlás, áramlás, a munkahelyváltoztatás bizonyos mértékben az élet szükségszerű velejárója, sőt a gazdasági élet, a népgazdaság érdeke is megkívánja.

Így előfordulhat az az eset, hogy egy dolgozó a szaktudásának, gyakorlatának növekedése, továbbképzése folytán magasabb beosztásra is

alkalmassá válik. Pl. beosztottként dolgozik a jelenlegi munkahelyén, de a gyakorlata folytán már osztályvezetői munkakör betöltésére is alkalmassá válik. Egy másik munkahelyen osztályvezetői állás üresedik meg, s ezzel a kérdéses dolgozóval kívánják azt betölteni. A fizetése a jelenlegi munkahelyén 2200 Ft, az osztályvezetői bérkategória 2300 Ft-tól kezdődik. — Ha áthelyezéssel nem sikerül megoldani a kérdést, akkor a dolgozó felmondása folytán megszüntetve a munkaviszonyát nem foglalhatja el ezt a magasabb állást, mert hat hónapig ilyen esetben sem lehet magasabb a személyi alapbére, viszont a bérkategória legalacsonyabb mértékénél kisebb összegben nem lehet megállapítani a fizetését, tehát el sem foglalhatja ezt az osztályvezetői állást. (Egyébként a Jogászszövetségben 1965 januárjában megtartott ankéton az a válasz hangzott el, hogy az új jogszabály így értelmezendő.)

Természetesen nem az ilyen nyilvánvalóan méltánytalan esetek képezik a munkahelyváltoztatások okának, ill. az azzal kapcsolatos nehézségek többségét. Viszont természetes törekvésük a dolgozóknak, hogy a szaktudásuk, gyakorlatuk növekedésével olyan munkahelyet keresnek maguknak, ahol képességeiket jobban ki tudják fejteni, s előmozdítják ezáltal a társadalom érdekét is. Természetes az is, hogy egyben magasabb keresettel járó munkahelyet keresnek maguknak, s tekintettel az Alkotmányban lefektetett ide vonatkozó alapelvekre, ez magasabb értékű munkát is kell jelentsen, tehát ezekben az esetekben a munkahelyváltoztatások a népgazdaság érdekét is szolgálják.

Ha a dolgozó felmondás útján változtatja meg a munkahelyét, akkor a módosított rendelkezések értelmében hat hónapig nem lehet magasabb a személyi alapbére, mint a korábbi munkahelyén volt. Ebben a kérdésben tehát csak ígéretre van utalva. Abban az esetben, ha ezt, vagy más ígéretét a munkaadója nem váltja be, akkor hat hónap letelte után két lehetőség áll előtte, vagy marad az új munkahelyén — de ez már önmagában is kedvezőtlen kihatással van a dolgozó munkakedvére — vagy ismét felmond, s akkor már rendkívül kedvezőtlen elbírálás alá kerül.

Utalni kívánok itt arra, hogy a módosított jogszabályok szerint már ilyen esetben is a munkahely gyakori változtatását állapítják meg, ill. abban az esetben is, ha egy éven belül ismét felmondással szünteti meg a dolgozó a munkaviszonyát, bár a közfelfogás még az ilyen dolgozókat nem tekinti a munkahelyüket gyakran változtatóknak, az úgynevezett vándormadaraknak, csak azokat, akik ezt lényegesen gyakrabban teszik.

Ezeket a dolgozókat lényegében a fegyelmileg elbocsátott dolgozókkal azonos elbírálás alá vonják a módosított jogszabályok, — s ez nem egyeztethető össze a dolgozók igazságérzetével — sőt még hátrányosabb helyzetbe kerülnek, mert a fegyelmi elbocsátás jogkövetkezményei alól való mentesítésre lehetőséget nyújt a jogszabály, míg a munkahely változtatás esetében erre nincs mód.

Hasonlóan nehéz helyzet állhat elő, ha a dolgozó az új munkakörét nem tudja megfelelően ellátni, képességeinek, egyéniségének az nem felel meg. Különösen nehéz helyzet következhet be, ha a munkaadó, felettesei ezt nem látják be, ill. ez a kérdés kívülállók számára nem tisztázható megfelelően. Ez így sok személyi problémára vezethet, amely általában a munka rovására megy.

Méltánytalan a fentiekre is figyelemmel az az új rendelkezés is, amely szerint, ha a dolgozó felmondás útján szünteti meg a munkaviszonyát, akkor a dolgozónak egy évig indoklás nélkül fel lehet mondani, viszont a dolgozó csak úgy mondhat fel, hogy még kedvezőtlenebb helyzetbe kerül, s ez a jogszabály érvényesül függetlenül attól, hogy milyen hosszú időn át volt a korábbi munkahelyén, ill. ott mennyi folyamatos munkaviszonnyal rendelkezett.

Nem helyeselhető az sem, hogy a módosított Mt. V. 30. § 2. bekezdése nem teszi lehetővé a dolgozónak azt, hogy a felmondáshoz fűzött hátrányos következmények nélkül felmondhassa a munkaviszonyát abban az esetben, ha — fegyelmi úton történt áthelyezés esetét kivéve — áthelyezése folytán csökken az alapbére. A korábbi jogszabályok ugyanis helyesen lehetővé tették ezt, ha ily módon 10%-kal csökkent a dolgozó alapbére. Ez az új szabályozásra figyelemmel (a felmondás következményei) még inkább indokolt lenne, lehetővé tegyék számára azt, hogy hátrányos következmények nélkül megkereshesse máshol az addigi munkabérét, s egyben olyan munkakört szerezhessen magának, amelyet munkaadója már nem tud számára tovább biztosítani. Ehhez kapcsolódva szeretnék utalni arra, hogy helyes lenne lényegében hasonlóan ezt lehetővé tenni az Mt. V. 35. § (1) bekezdésével lehetővé tett munkabércsökkentés esetében is, ugyanis a gyakorlatban gyakran nehezen tisztázható az a kérdés megnyugtatóan, hogy a dolgozó hanyagságból, vagy pedig képességeinek hiánya miatt követte-e el a terhére rótt hibákat. Ilyen esetben is lehetővé kellene tenni a számára, hogy másutt keresse meg ugyanazt a bért, mert esetleg az akkori munkahelyén a légkör is annyira megromlott a vezetője és közte, hogy már ez is kedvezőtlenül befolyásolja a dolgozót a megfelelő munkateljesítmény nyújtásában.

Itt kívánok rámutatni arra, hogy nem helyes az Mt. 32. § (1) bekezdés b. pontjában foglalt az a rendelkezés, amely szerint a darabbéres dolgozónak akkor van joga azonnali hatállyal kilépni, ha a vállalat egyfolytában négy hétnél hosszabb ideig besorolásánál legalább két bérkategóriával alacsonyabb munkával foglalkoztatja. Nem volt meghatározva ugyanis — s a módosítások során sem orvosolták ezt a kérdést — hogy egy éven belül ez hányszor fordulhat elő. Megtörténhet az is, hogy egy dolgozót rövidebb megszakításokkal 3—4 hétig így foglalkoztatnak,

majd ismét a besorolásának megfelelő bérkategóriában, vagy csak egy kategóriával alacsonyabb munkával, s a dolgozónak még sincs lehetősége arra, hogy hátrányos következmények nélkül felmondással megszüntesse a munkaviszonyát. Hasonló a helyzet, fordított arányban, mint a havidíjas dolgozó helyettesítése esetében, amelyet a már hivatkozott cikkemben részletesen kifejtettem.

A munkahely változtatására irányuló törekvés természetesen nemcsak bér vagy szakmai érdeklődés okából keletkezik.

Még két fontos esetre kívánok kitérni.

Bekövetkezhet ez egészségi okból is, a dolgozó egészségi állapotának romlásából, korosodásából is, vagy abból kifolyólag, hogy maga a munkakör igényel nagyobb megerőltetést a feladatok változása folytán. Az Mt. 32. § (1) bekezdés a) pontjában meghatározott lehetőség viszont túlságosan szűk ezeknek a kérdéseknek a megoldásához, mert az egészség közvetlen veszélyeztetettségének igazolását kívánja meg. Az életben azonban gyakran előfordul, hogy ilyen közvetlen veszélyeztetettség nem áll fenn, de a munkakör ellátása a dolgozó egészségének romlását idézi elő, viszont a jelenlegi rendelkezések nem adnak lehetőséget arra, hogy a dolgozó hátrányos következmények nélkül felmondással megszüntethesse a munkaviszonyát, még abban az esetben sem, ha ezt felettesei belátják. A munkahely változtatására irányuló törekvés keletkezhet még a munka teljesítésének helye miatt is. Az Mt. V. 30. § (2) bekezdése néhány igen indokolt esetben megengedi a felmondást hátrányos következmények nélkül. Ezeket a lehetőségeket azonban igen szűken állapították meg. Megkötik a dolgozót abban az esetben is, ha más helységbe kíván költözni. Erre pedig egy dolgozónak valóban méltányolható oka lehet, a jogszabályban meghatározott eseteken kívül is, amelyet nem igazságos, és nem is célszerű akadályozni. Így pl. ha továbbképzése fejlődése érdekében van erre szükség, vagy abba a helységbe akar költözni, ahol szülei, rokonai laknak — hogy csak a legfontosabbakat említsem. Nincs lakása, s ott esetleg ez is biztosítva lenne. Jellemző példaként kívánom megemlíteni, hogy sokat hallunk Budapest túlnépesedésének problémájáról, de ha valaki onnan vidékre akar költözni, még azt is csak a felmondással járó hátrányos következmények terhével tudja végrehajtani. Előfordulhat az is, hogy valaki a lakóhelyéhez (Budapesten, ill a nagyobb városokban játszik ez fontosabb szerepet) szeretne közelebb munkát találni. Ez a kérdés ugyancsak közérdekű is, mert a közlekedés túlterheltsége komoly gondot okoz a népgazdaságnak, amelynek megoldása nagy beruházásokat igényel.

A munkaviszony megszüntetésének ez az új szabályozása még kedvezőtlen gazdasági kihatásokkal is járhat. Teljesen a jelenlegi munkaadó szempontjából nézi a kérdést, amelynek szüksége van a dolgozóra, de nem veszi figyelembe kellőképpen annak a munkaadónak a helyzetét, amelyiknek szüksége van a nála elhelyezkedni kívánó, de jelenleg máshol levő dolgozóra. Nehézséget okozhat különösen azoknak a vállalatoknak, amelyeknek nagyszámú idénymunkásra, dolgozóra van szükségük, pl. a mezőgazdaságban, egyes iparágakban, idegenforgalmi létesítményeknél. Ezek a dolgozók a módosítás előtt ugyanis komoly hátrányos következmények nélkül vállalhatták el ezeket a népgazdaság szempontjából igen fontos állásokat, s ezt egyáltalán nem azért tették, mintha nem kívántak volna egy helyben hosszabb ideig dolgozni.

Az előbbiekben természetesen nem kívántam valamennyi felmerülő kérdésre kitérni, csak néhány legjellemzőbbre, legfontosabbra, amelyeket az új szabályozás felvetett, előidézett.

A megfelelő megoldás irányába nagy előrehaladást jelentene, ha lényegesen bővítenék az Mt. V. 49/A. § (1) bekezdésében meghatározott okokat, amelyek esetén a vállalat köteles lenne az áthelyezéshez hozzájárulni. Tekintettel arra, hogy a méltányolható okokat nem lehet tételes felsorolásban meghatározni, lehetővé kellene tenni azt, hogy a dolgozó a munkaügyi döntőbizottsághoz panasszal fordulhasson ebben a kérdésben is.

Itt kívánok kitérni arra, hogy az említett jogszabály nem rendelkezik afelől, mi történjék, ha valaki szakképzettségének megfelelő munkakörben dolgozik, de időközben egy másik szakképzettséget szerez.

Így pl. képesített könyvelő, s ilyen munkakörben dolgozik, de jogi oklevelet szerez, tehát lényegesen magasabbat, mint a korábbi. Ebben az esetben feltétlenül meg kellene engedni, hogy a magasabb szakképzettségének megfelelő munkakörbe áthelyezéssel kerülhessen. Meg kellene engedni ezt abban az esetben is, ha azonos szintű szakképzettséget szerez meg időközben, mert a dolgozó érzi azt, hogy melyik szakmájában tudja a legjobban kifejteni a képességeit, s ez a társadalom érdeke is.

Tekintettel arra, hogy a dolgozó nem tud minden esetben olyan vállalatot, amely őt kikérni, és ezzel próbaidő nélkül hajlandó alkalmazni, ismét meg kellene engedni azt, hogy a dolgozó a megfelelő indokokra alapított felmondás el nem fogadása ellen a munkaügyi döntőbizottsághoz fordulhasson, s ha az az általa előterjesztett panaszt alaposnak találja, akkor lényeges hátrányok nélkül legyen módja a felmondási idő letöltése után a vállalattól kilépni.

Arra az esetleges ellenvetésre, hogy a dolgozók felmondás útján szüntették meg így korábban a munkaviszonyukat, egy megjelölt helyen való elhelyezkedésre való hivatkozással, de valójában nem is kívántak ott munkába állni, azt kívánom megemlíteni, hogy ennek kiküszöbölésére, elhárítására is meg lehetne találni a megfelelő megoldást.

Részben az áthelyezés rendszerének a fentiekben vázolt kibővítésével, részben úgy, hogy a dolgozónak igazolnia kellene, hogy a megjelölt munkahely alkalmazni kívánja őt, s ha a dolgo-

zó hibájából nem jönne létre a munkaviszony, akkor rá nézve kedvezőtlen következményei lennének ennek (pl. megszakadna a munkaviszonyának a folyamatossága). Lehetne úgy is megoldani a kérdést, hogy lehetővé tennék kölcsönös megállapodás esetén a próbaidő kikötését, ugyanis ennek tilalma miatt nem vesznek át sok esetben dolgozókat áthelyezéssel.

Eddig is az volt a gyakorlat, hogy a régebbi dolgozók kaptak jutalmat, nyereségrészesedést is csak félévi-, évi munkaviszony után fizettek a vállalatok, s az üdültetésben is előnyben részesültek az újakkal szemben. Nem a felmondással járó hátrányos megkülönböztetésekkel kellene a szükségtelen és káros munkaerővándorlásnak gátat vetni, s nem helyes a szükséges munkaerő áramlást az új szabályozás szerinti módon akadályozni. Inkább a jutalmazási és nyereségrészesedési rendszer továbbfejlesztésével lenne helyes erre törekedni, s ennek nem annyira a jogszabályok útján való szabályozásával, hanem annak helyes, igazságos és célszerű gyakorlati alkalmazásával. Így a vállalatok jobban tudnának a betöltendő állásokra alkalmas dolgozókat kapni, a szükséges munkaerőt biztosítani, és egyben a megfelelő törzsgárdát kialakítani. A dolgozóknak is így nagyobb lehetőségük lenne arra, hogy a képességeiknek legmegfelelőbb helyre kerüljenek, ahol eredményesebben is tudnának dolgozni, s jobban tudnának életviszonyaiknak megfelelőbb munkahelyet és beosztást találni. — Azokkal szemben, akik valóban indokolatlanul, rövid időnként váltogatják a munkahelyüket, helyesebb volna a felvételüknél mérlegelni ezt a magatartásukat, az alkalmazásuk feltételeit ennek megfelelően megállapítani, érdemük szerint kezelni őket. Ez alkalmas eszköz lenne a valóban indokolatlan munkaerővándorlás megakadályozására, de egyben a gazdasági szervek és a dolgozók tekintetében keletkező sok adminisztratív munkát tenne elkerülhetővé.

Balogh Elemér

SZEMLE

Az állami ajánlásokról

A jog alkalmazójának és búvárlójának mindig őszinte örömöt okoz, ha az irodalomban új jelenségek tudományos feldolgozásával, az általánosításra megérett gyakorlat megfelelő szintű absztrahálásával találkozik. Ilyen örömöt jelentett Ádám Antal tanulmánya, amely kitűnő elméleti színvonallal a jövő útjait egyengető fontos gyakorlati kérdéseket fejtegetett és tett eredményes kísérletet ezeknek a jog rendszerébe való beillesztésére.

A tanulmány elolvasása kapcsán felmerült — korántsem rendezett gondolataimat az alábbiakban szeretném a téma további kibővítése és Ádám Antal fejtegetéseinek alátámasztására előadni.

Kezdeném mindjárt azzal, hogy mennyire fontos és időszerű az állami ajánlások kérdését taglalnunk, tekintve, hogy a társadalmi igazgatás egyes feladatainak a dolgozói közösségek feladatává tételében fontos szerep jut az ajánlásoknak. Köztudott, hogy a társadalmi, mozgalmi szervezetek tevékenységüket lényegében ajánlások formájában fejtik ki, hiszen e szervezetek önkéntes egyesülések és társadalmi céljaikat felvilágosítással, oktatással, magyarázattal, illetve, ha úgy tetszik propagandával és agitációval fejtik ki. Ez kétségtelenül kiinduló vonása az Ádám által megjelölt körű állami ajánlásoknak is, azzal az el nem hanyagolható különbséggel, hogy ezek az ajánlások alanyilag az egyébként kényszerítő jogosítványokkal felruházott államtól származnak és csupán tárgyukban térnek el a jogszabályoktól, mint az állami akarat elsődleges és szankcionált megvalósítási formájától.

Az önigazgatás kiterebélyesedésével tehát egyre szélesülő körben fogják átvenni állami ajánlások jogszabályok helyét, amint ez megfigyelhető az Ádám Antal által nem említett társadalmi bíróságok működésében is.

Jogtörténeti szempontból nem célszerűtlen rámutatni (és a későbbiek során talán fel is dolgozni) az állami ajánlásoknak a nemzetközi ajánlásokban rejlő eredetére. A „pacta sunt servanda" elve klasszikus ősforrása az állami ajánlásoknak.

Ez vezethet el bennünket annak megfogalmazásához, hogy állami ajánlásoknak nagyjából ott van a helye, ahol a ráhatás lehetősége kívül esik az ajánló szerv jogszabályban lefektetett hatáskörén. Általában nincs helye ajánlásnak ott, ahol külön szabályozott, törvényes eszközök (ítéleti marasztalás, határozati kötelezés, bírságolás stb.) latbavetésével kell represszíve vagy preventíve hatni valamely címzettre. Hangsúlyozni kell, hogy „általában" ennek az elvnek kell érvényesülnie, bár elképzelhető, hogy olyan esetekben, amelyekben tételes jogszabály vagy magasabb jogpolitikai szempont nem zárja ki, jogszabály alkalmazása helyett ajánlással is lehet élni. Szerephez jut az állami ajánlás a most kifejtettek értelmében ott, ahol a jogviszony túlnyúlik az állami szférán és csak az egyik félre, a szocialista szervezetre terjed ki a jogszabályi előírások hatálya. Példája ennek a magyar külkereskedelmi vállalat és a külföldi fél között létrejövő külkereskedelmi szerződés. Ennek tartalmi kialakítása kapcsán csak *ajánlhatja* a jogszabály (5/1958 (Kk. É. 4.) KkM. sz. utasítás 7. pontja), hogy „... törekedni kell arra, hogy a ... költségeket ... is az eladó vállalja magára".

Anélkül, hogy a büntető eljárásjog területére merészkednék behatolni, nézetem szerint a büntetések helyett intézkedések alkalmazása is bizonyos mértékig arra utal — áll ez jelesül a figyelmeztetésre —, hogy az állam nem büntető hatalmával, hanem morális tekintélyével kíván elsődlegesen hatni. Még fo-

* Megjegyzések Ádám Antal fenti címmel a Jogtudományi Közlöny 1966. évi 1–2. számában a 61—71. oldalakon közzétett tanulmányához.

kozottabban figyelhető meg ez az irányzat a dolgozók szervezetére való áttétel mellett a már említett társadalmi bíráskodásban.

Gondolataim felmerülésénél nem tudom magam elvonatkoztatni szűkebb munkaterületemtől, a döntőbíráskodástól, de egyébként is úgy vélem, hogy a döntőbíráskodás az a terület, amelyen az ajánlások különleges szerephez jutnak. Alapítom ezt a következőkre:

a) Nyilvánvaló, hogy ott, ahol a jogalkalmazó fórumot jogviszony-konstituálási jogkör illeti meg, tág tere lehet az ajánlásoknak. Áll ez elsősorban a döntőbizottság szerződéseket létrehozó, módosító, megszüntető és felbontó jogkörére. Ennek alkalmazására akkor kerül sor általában, ha a felek között nincs consensus. Ekkor belép a döntőbíráskodásban megnyilvánuló állami akarat. Ez szabály szerint határozott formában nyilvánul meg: a döntőbizottság ilyen és ilyen feltételek mellett hozza létre a szerződést stb. Emellett azonban gyakran fordul elő, hogy a döntőbizottság — esetleg csak a konkrét jogviszonyon túlmenően csupán a jövőre — mintegy tanulságként ajánl valamit a feleknek.

b) Minden állami határozatnak van nevelő és prevenciós eleme. Mi ez, ha nem figyelmeztetés, ajánlás a felek számára, hogy a jövőben milyen magatartást fejtsenek ki?

c) Különleges megnyilvánulási területe az állami ajánlásnak a szállítási alapfeltételek, különösen a 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet nyomán, amely feloldotta az alapfeltételek korábbi általános kogenciáját és mintegy ajánlja a választást a feleknek jogviszonyaik rendezésénél.

d) Sajnálatosan nem emlékezik meg Ádám Antal a döntőbizottsági szignalizációról, amelyet eme intézmény hazai ősének tekinthetünk. Nem akarván ismételni ehelyütt erről kifejtett nézeteimet,[1] csak arra kell rámutatnom, hogy a döntőbizottság minden már szervet meghaladó mértékben fejti ki szignalizációiban az állami ajánlási tevékenységet, és tesz ennek során javaslatokat hibák kiküszöbölésére, kérdések megoldására.

e) A szocialista demokratizmus nem lebecsülendő megnyilvánulása, hogy az állami szervek széles körben fejtenek ki prevenciós tevékenységet azirányban, hogy az állampolgárok helyesen tudjanak élni jogaikkal, illetve, hogy megelőzzenek jogsértéseket. Ennek körébe vág a tanulmányban is említett kitanítási jog, de ennél is tömegesebb és gyakoribb a tanácsok felvilágosító tevékenysége, nemkülönben a döntőbizottságok konzultatív működése. Külön feladata a döntőbíráknak, hogy eligazítást nyújtsanak a feleknek a szerződési rendszer alkalmazása, a szerződések helyes tartalommal való létrehozása érdekében.

Elkanyarodva ismét a döntőbíráskodástól, utalok arra, hogy túl a diszpozitív jogszabályok ajánlási jellegén, rejtenek magukban egyes jogszabályok olyan elemeket, amelyek lényegileg az ajánlás fogalmi körébe tartoznak. Ilyenek:

a) a lex imperfecta, amely jogszabályi köntösben, de jogi szankció nélkül, vagyis lényegében az erkölcsöt felhíva késztet valamely tevékenységre;

b) az alternatív szerkezetű jogszabályok, amelyekben a jogalkotó megjelöli, hogy milyen jogosultságok illetik meg a jogalanyt, módot adva számára, hogy az ajánlott lehetőségek közül válasszon.

*

Ha néhány gondolattal sikerült hozzájárulnom az újszerű téma elméleti megalapozásához, gyakorlati kifejtéséhez, egy csekély részt teljesítettem a jog minden búvárát terhelő kötelezettségből.

Újlaki László

[1] Döntőbizottsági szervezet és eljárás, 1964, 466. és köv. old.

Polgári jogi tudományos munkaértekezlet Szegeden

I.

Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, valamint a József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara 1965. december 7—9. között rendezte meg a Polgári Jogi Tudományos Munkaértekezletet Szegeden. A 3 napos értekezlet megnyitására a József Attila Tudományegyetem Aulájában került sor, ahol dr. Fodor Géza rektorhelyettes üdvözölte a résztvevőket és nyitotta meg a tanácskozást.

A konferencián résztvevő 15 külföldi tudós[1] nevében Sz. N. Bratusz professzor üdvözölte a megjelenteket.

Ezt követően a három vitanapon az alábbi referátumok kerültek megvitatásra:

1. Eörsi Gyula, az MTA levelező tagja: A szocialista polgári jog struktúrája és kutatásának módszerei.

2. Kemenes Béla tanszékvezető docens, a József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja: A szerződések elméleti alapjai.

3. Csanádi György tanszékvezető docens: Az állami vállalatok közt létrejött szerződések időszerű problémái.

Tekintettel arra, hogy a jelen ismertetés terjedelmének szűkreszabottsága nem teszi lehetővé, hogy az érdekes, gondolatban rendkívül gazdag referátumokat és nagyszámú hozzászólásokat még viszonylagos részletességgel is ismertetni tudjuk, ezért azt a megoldást követjük, hogy a referátum vázlatos áttekintése után, főleg azokat a hozzászólásokat ismertetjük, amelyek a referátumokkal valamilyen szempontból vitába szálltak.

II.

Eörsi Gyula referátumának első részében a polgári jog fogalmának, illetve a polgári jog tárgyának a meghatározásával foglalkozik. Ezzel kapcsolatban említi, hogy az új koncepció megalkotásakor nem a régi felfogás minden áron való elvetése, illetve tagadása volt a célja, hanem a szocialista polgári jog

[1] A konferencián az alábbi országok küldöttei vettek részt: a Bolgár Népköztársaság részéről: *L. Vaszilev* akadémikus, a szófiai Jogtudományi Intézet igazgatója, *A. Kozsuharov* professzor és *Velinov* főasszisztens, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság részéről: *V. Knapp* akadémikus, a prágai Jogtudományi Intézet igazgatója és *S. Luby* akadémikus, a Jugoszláv Szocialista Köztársaság részéről: *B. Blagojevic* professzor, a belgrádi Jogtudományi Intézet igazgatója és *Gyetvay K.* professzor, a Lengyel Népköztársaság részéről *J. Winiarz* intézeti főmunkatárs, a Német Demokratikus Köztársaság részéről: *M. Posch* dékán, *G. Pflicke* prorektor, valamint *H. Such* és *W. Artzt* professzorok, a Román Szocialista Köztársaság részéről: *S. Bradeanu* professzor, a Szovjetunió részéről: *Sz. N. Bratusz* professzor a moszkvai Jogtudományi Intézet igazgatója és *O. Sz. Joffe* a leningrádi egyetem professzora.

szélesebb alapokra való helyezését kívánta biztosítani.

A szerző szerint az emberek lényegében mindennapi tevékenységüket három alapszituáción belül fejtik ki, tehát a jognak a hatása is ezen három alapszituációban jelentkezik.

„Az egyikben az állammá szervezett társadalom tagjaként szerepel az állampolgár, a nagy kollektíva tagjaként; itt a közhatalmi elem jelenléte a leglényegesebb jogot formáló tényező.

A másikban az állampolgár mintegy kis kollektíva tagja szerepel: tagja az érdekközösség és szervezettség ismérveivel rendelkező vállalati, szövetkezeti, illetve családi kollektívának; itt a jogi eszközök a kollektíva keretében, a kis kollektíva adta specifikus lehetőségeknek megfelelően alakulnak.

A harmadik szituációban nincs domináns jelentősége annak, hogy a szocialista társadalom minden tagja az egyetemes kollektívába tartozik és rendszerint tagja valamilyen kis kollektívának is. Itt relatíve autonóm, relatíve elkülönült érdekű személyek egymásközti viszonyairól van szó (pl. a bérbeadó és bérlő); a felek egymástól szervezetileg függetlenül járnak el."

Eörsi professzor hangsúlyozza, hogy a fenti hármas tagozódással nem kíván egy új jogrendszertagozódási elméletet felállítani, noha elmélete alapján az egyes jogágak alapvetően három csoportba sorolhatók.

Kiemeli, hogy a hármas tagozódás nem lehet merev, mivel a társadalomban az egyes struktúrák nem válnak ilyen élesen széjjel. A polgári jog struktúrájával kapcsolatban kifejti, hogy a polgári jogról adott meghatározások döntő része a polgári jogot egyetlen politikai gazdaságtani kategóriára, nevezetesen az áruviszonyra, illetve az értéktörvényre vezetik vissza. Ez a koncepció történelmileg indokolt volt, mivel a burzsoá társadalomban — amely mindent áruvá változtatott — az áruviszony egyetemes jellegű volt, az ingyenes jogviszonyok elhanyagolhatók voltak.

A szocialista társadalomban azonban megszűnik az áruviszony egyetemes jellege és ez a körülmény vezetett egyrészt a családjog és munkajog leválására, másrészt pedig arra, hogy a polgári jog körében az értéktörvény elveszítette azt a szerepét, amelyre korábban az egyenjogúságot kizárólag alapozták.

Az áruviszonyokat az alábbi okok miatt nem tartja alkalmasnak arra, hogy a polgári jog tárgyának alapvető elhatárolási ismérve legyen: *1.* A szocialista jogalkotásban a személyhez fűződő jogok védelmének a kiterjesztése és ezeknek polgári jogi védelem alá helyezése figyelhető meg. Ezek a jogok pedig alapvetően nem árujellegűek. *2.* A személyi tulajdon alapvető forrása a munkabér és a szövetkezeti jövedelem. *3.* A személyi tulajdon döntő eleme a szükségletkielégítés annak ellenére, hogy megszerzése és felhasználása között áruviszony van. *4.* Az öröklési jog jelentősége a személyi tulajdon vonatkozásában nő, ennek semmi köze nincs az áruviszonyhoz. *5.* A személyi tulajdonosok között mindinkább előtérbe kerül az ingyenes jogviszonyok növekedése. *6.* A társadalmi szolgáltatások kiterjesztése figyelhető meg.

Nyomatékosan aláhúzza, hogy a fentiekkel távolról sem kívánja az áruviszony és értéktörvény jelentőségét tagadni a polgári jog tárgyának a meghatározása szempontjából, hanem csupán *egyeduralmát* kifogásolja.

Az autonóm struktúrát az jellemzi, hogy a benne szereplő személyek önálló érdekkel rendelkeznek és egymástól szervezetileg függetlenek. Ez a szabályozástól megköveteli: *a)* az érdekelkülönültséget, *b)* szervezeti függetlenséget, *c)* a jogviszonynak saját akarattal és tevékenységgel való alakítás lehetőségét.

„Vagyis ez a struktúra mindazt igényli, ami történelmileg, mint az áruviszony szabályozása alakul ki anélkül, hogy szocialista viszonyok között e struktúra az áruviszonyhoz volna kapcsolva."

A polgári jogban számos „régi" — a burzsoá magánjogra jellemző — és számos „új" — a szocialista polgári jogra jellemző elem található.

A korábbi felfogásnak éppen az a hibája, hogy lényegében csak a „régi" elemeket tartalmazza, és az „új"-ra csak annyiban utal, hogy a szocialista jogrendszer ága. A szocialista polgári jogban a „régi" és „új" elemek szerves egységben vannak, de az „új" elem a dominánó. Az e körben előforduló jogviszonyok vonatkozásában a „régi" és az „új" közötti arány a jogviszonyban szereplő alanyok szerint más és más.

A fentiek alapján a szerző a polgári jognak az alábbi fogalommeghatározását adja:

„A polgári jog az autonóm struktúrájú személyi és vagyoni viszonyokat szabályozza."

A szerző a továbbiakban a polgári jogi alapstruktúra következményeit tárgyalja, először az *alapelvek területén.*

Kifejti, hogy „a polgári jog specifikuma nem, vagy nem elsősorban abban áll, hogy külön alapelvekkel rendelkezik... hanem abban, ...hogyan hatja át specifikusan az autonóm struktúrát a szocialista társadalom egyre növekvő egysége, szervezettsége és tartalmi elemei." Ilyen specifikum többek között, hogy az autonóm struktúra viszonyai között a polgári jogi jogosultság gyakorlása egyben nem kötelezettség és viszont. Előfordul ugyan a polgári jogban is, hogy valamely jogosultság gyakorlása, valamilyen kötelezettség teljesítésétől függ, de ez rendszerint elvállaláson alapszik, ez a jogviszonyban szereplő felek egyenjogú viszonyában keletkezik. Ez lényegében történetileg az áruviszonyok jelensége. Ezt követően az ún. abszolút szerkezetű jogviszonyokat veti vizsgálat alá. Véleménye szerint a „régi" felfogás alapján felállított tételek revízióra szorulnak, és a szocialista együttműködés elvének elemzéséből arra a végső megállapodásra jut, hogy:

1. A szocialista együttműködés elvét, nemcsak a szerződések területén kell alkalmazni. Az abszolút szerkezetű társadalmi viszonyok, amennyiben jogi szabályozást nyernek, jogviszonyok és megsértésük konkrét egyedi jogviszonyt hoz létre.

2. A szocialista együttműködés elvének tartalmaznia kell az általános tevékenységi kötelezést, aminél a probléma csupán az, hogy ennek a tevékenységi kötelezésnek hol vannak a határai.

A *dogmatika területén* kiemeli, hogy a hagyományos felosztás a relatív szerkezet pozitív tartalom, abszolút szerkezet negatív tartalom

túlhaladott. A következő képet vázolja fel:

1. Alapvető és elsődleges abszolút szerkezetű viszonyok, ahol azonban szocialista viszonyok között pozitív tartalom is előfordul. Amennyiben ezt az abszolút szerkezetű jogviszonyt megsértik — vagy más körülmény hatására —, relatív szerkezetű jogviszony jön létre.

2. Gyakran előfordul, hogy egy tényálláskomplexumban különféle külön szabályozott tényállások elemei jelennek meg.

3. Különösen nagy szerepe van az engedő szabályoknak.

A jogellenesség és a szankció területén: az autonóm struktúrából kifolyólag jogellenesség esetén lényegében a következő megoldások lehetségesek: *a)* a jogviszony kikényszerítése, *b)* a jogviszony felszámolása, *c)* tág értelemben vett restitúció.

A fentiek alapján a jog külső hatása a jogviszonyok rendjének védelmében, a belső hatás a nevelő jellegben jelentkezik. A külső és belső hatás sok esetben együtt is jelentkezik, mint pl. kártérítésnél. A szerző ebből az okfejtésből kiindulva rámutat arra, hogy csak az a terület tartozik a polgári jogi felelősség körébe, ahol felróhatóság van, mert a nevelés csak ott valósulhat meg. A jogviszonyok rendjének védelme körében felróható magatartás nélkül is beáll a jogkövetkezmény és ezek nem represszívek, noha sok esetben annak érzik, pl. eredeti állapot helyreállítása, kijavítási kötelezettség stb.

A szerző szerint, ahol a jogellenessé nyilvánítás jogpolitikai indoka nevelés, ott a jogkövetkezménynek represszívnek kell lennie. A továbbiakban kimutatja, hogy a jog külső és belső hatásának megfelelően a jogellenessé nyilvánítás is két okból történhet: *a)* a jogviszonyok rendjének biztosítása (ahol a jogkövetkezmény általában nem represszív, *b)* nevelőhatás kifejtése, ahol represszív jogkövetkezmény van.

Kiemeli, hogy a károkozás területén nem lehet külön választani a jog külső és belső hatását, mivel a kártérítés reparáció a károsult oldalán, represszió a károkozó oldalán.

Ezért vetődik fel a kérdés, hogy a kártérítést milyen alapra helyezzük. Mint ismeretes, a Ptk. lényegében a felróhatóság elvi alapján áll, kártérítés — elvileg — csak felróható magatartás esetén jár. (A szerző ide vonja a tipikus károkozások esetén előírt speciális védekezés elmulasztását is.) Ezután tárgyalja a felróhatóság fogalmát, amely kapcsán kiemeli, hogy „e társadalmi-pszichikai fogalom, amely elítélő-optimista ítéletet foglal magában, olyan motivációs hiányosságokra utal, amelynek típusa a polgári jogi felelősségi eszközökkel javíthatónak látszik".

A felelősségi rendszer szubjektív és objektív felosztása túlhaladott; kimutatja a felosztás történeti gyökereit és kifejti a felelősség rendszerének saját koncepcióját. E szerint, a felelősségi rendszer szubjektív feltételeinek a megállapításánál a tipikus károkozásfajtákból kell kiindulni. Ezeknél kell megállapítani a kimentési lehetőségeket és ezenkívül egy általános felróhatósági fogalmat kell alkotni, mivel minden károkozásfajtát nem lehet előre taxatíve felsorolni. Ilyen koncepció mellett a felróhatóság nemcsak az általános vétkességet (Ptk. 339. §) jelenti, hanem a védekezés elmulasztását is.

A kutatási módszerek némely kérdései területén felveti, hogy a polgári jognak — szemben más jogágazatokkal — nincsen segédtudománya.

Kimutatja: annak ellenére, hogy az ún. civilisztikai tudományok megvalósításának bizonyos értelemben szervező és nevelő funkciót — főleg munkajog, szövetkezeti jog — külön segédtudományra ennek ellenére nincs szükség, de szükséges az, hogy legyen ténykutatás annál is inkább, mert más tudományágak által feltárt adatokat nem lehet — legalábbis változatlanul —, a polgári jog területén felhasználni.

A ténykutatásoknak alapvetően két területen kell haladniok: *a)* a jogi eszközök alkalmazási lehetősége a társadalom különböző területein, *b)* valamely jogi eszköz hatásának a vizsgálata.

Benkő Gyula jogtanácsos hozzászólásában foglalkozott a gazdasági jog kérdésével. Kiemelte, hogy a polgári jognak — a „gazdasági jog" esetleges gyakorlati szétválása során — figyelemmel kell lenni egy harmadik fajta „polgári jog", a külkereskedelmi jog kiválására is.

Nem értett egyet azzal, hogy a polgári jogban a teljes felelősség az általános szabály, mert szerinte ez nem szolgálja a nevelést. Véleménye szerint a károkozás megelőzése megvalósul úgy is, hogy a kárfelelősség elszakad a kártérítési kötelezettségtől.

Bírálta a veszélyes üzem kárfelelősségével kapcsolatos kimentési okok rendszerét, mert a kimentési lehetőség léte ellentmond a veszélyes üzem felelősségének.

Posch professzor egyetértett Eörsi professzor által kifejtett azon álláspontal, mely alapján a polgári jognak egységes koncepcióját kifejti, és ez számára megalapozottabbnak tűnik, mint a korábbi elmélet.

A jogágak tagozódásának a kérdése kapcsán kifejtette: tekintettel arra, hogy pontos ismérvek nem állnak rendelkezésre a jogágak elhatárolásánál, a kérdést praktikus oldalról kell megközelíteni. Véleménye szerint vizsgálni kell: *a)* a jogágak tagozódását, *b)* a kodifikációt, *c)* a jogi oktatás felépítését.

Bratusz professzor kifejtette, hogy az állam és vállalat közötti viszonyokat igazgatási, polgári és pénzügyi jog normái közvetítik. Ezeknek a viszonyoknak a legáltalánosabb elvi vonásait pedig a Szovjetunió alkotmányában az államjog normáiban kell rögzíteni. Hangsúlyozta az állami és a vállalati érdek összhangjának szükségességét és az anyagi ösztönzés szerepét; síkra szállt az egységes polgári jogi szabályozás mellett.

Bradeanu professzor főleg azokkal a nehézségekkel foglalkozott, amelyek a jogágak elhatárolásánál fellépnek. Leszögezte, hogy Eörsi professzor álláspontjával a román jogászok közül is sokan egyetértenek. Kiemelte, hogy a személyi és vagyoni viszonyokról a polgári jogban és a családi jogban is lehet beszélni, de ugyanakkor ezek sok területen össze is függnek egymással. A polgári jog egységes szabályozása szerinte is indokolt.

G. Pflicke professzor hozzászólásában az NDK megoldását ismertette, főleg a polgári jog és gazdasági jog egymáshoz való viszonyát. Figyelemre méltónak találta a referátum szerzőjének azon megoldását, hogy a jogágak elhatárolását,

illetve a jogág tárgyát a jogviszony köre szerint határozza meg.

Vaszilev akadémikus hangsúlyozta, hogy lényegében egyetért a referátumban kifejtett koncepcióval és ennek a következtetéseivel. Véleménye szerint Eörsi professzornak igaza van, amikor azt a nézetet vallja, hogy a szocialista polgári jog nemcsupán és kizárólag az értéktörvényre alapszik és hogy a polgári jogi viszonyok nemcsak az áruviszonyok megnyilvánulásának és megszilárdításának formái. Szerinte azonban hozzá kell még tenni ehhez azt, hogy a jogágak felosztását nem lehet kizárólag egy gazdasági törvény alapján elvégezni.

Weltner Andor professzor hangsúlyozta, hogy az utóbbi időben kialakult új jogágak azt a veszélyt rejtik magukban, hogy túlságosan az önállóságot hangsúlyozzák és így elsikkad a jogrendszer egysége. Ugyanakkor más-más jogágak egyazon jogintézményt különböző nézőpontból vizsgálnak.

A referátum hármas alapszituációjával kapcsolatban kifejtette, hogy azt a viszonylagos különbség alapján nem szabad túlhangsúlyozni, mivel a társadalom egységes. Az alanyi jog fogalommal kapcsolatban kijelentette, hogy a polgári jog alanyi jog fogalma más jogágazatban; nevezetesen a munkajogban is lényegében azonos ismertető jegyekkel rendelkezik, mivel a polgári jogban sem mindig beszélhetünk „cselekvési lehetőségről", hanem pl. a tervszerződéseknél kötelezettség van sok vonatkozásban.

Such professzor hangsúlyozta a komplex szerződések jelentőségét. Véleménye szerint az alapstruktúrák csak bázist szolgáltatnak, kiemelkedően fontos szerepük van a kombinált formáknak.

Nagy László professzor (Gödöllő) a közvetett befolyásolási módszerek jelentőségének növeléséről beszélt. A kollektívák csoportosítását az alábbiak szerint végzi el: *a)* termelés elsődlegessége (vállalat stb.), *b)* ahol a vagyoni kapcsolat másodlagos, *c)* nincs vagyoni kapcsolat.

Blagojevics professzor hangsúlyozta a gazdasági törvények fontosságát. Véleménye szerint a referátum tételei inkább csak hipotézis jellegűek. Tág teret kell biztosítani az ellentétes vélemények összeütközésének. A kártérítési joggal kapcsolatban fő követelményként azt állítja, hogy a dolgozó kára megtérüljön.

Kozsuharov professzor szerint a kollektívák viszonyában lényegében közgazdasági problémát kell megoldani. A felelősségi koncepció vonatkozásában a referátum álláspontját nem tartja elfogadhatónak. Elvileg a vétkes kárfelelősség elvén van, de véleménye szerint bizonyos esetekben ettől függetlenül, a kockázat-elve alapján is meg kell a kárt ítélni.

Luby akadémikus hangsúlyozta, hogy az elhatárolásnál mindig a jogágak közötti objektív különbségek a döntők. Véleménye szerint a referátum hármas struktúra tagozódása nem áll ellentétben a hagyományos felfogással. A személyi viszonyok vonatkozásában kiemeli, hogy ide csak olyanok tartozhatnak, amelyek valóban személyre vonatkoznak. Véleménye szerint ezek három csoportra oszthatók: *1.* az ember személyiségére vonatkozó — jellemzője, hogy az alanya akaratán kívül lép birtokába, *2.* képfelvétel, hang stb.-hez való jog — az első csoport megnyilvánulása, — autonóm-struktúrába tartozik, *3.* vegyes jellegű jogok.

Mádl Ferenc tudományos munkatárs a referátumnak a kutatás módszereivel foglalkozó részét elemezte és kiemelte a nemzetközi magánjog jelentőségét, valamint az összehasonlító jognak a fontosságát. Nem értett egyet a referátumban foglalt felelősségi koncepcióval, mivel az véleménye szerint a jogalkotás szintjére nem vihető le és abból a körülményből, hogy az esetek mintegy 90%-ában a veszélyes üzem működéséből keletkező kárnál a vétkesség kimutatható, nem lehet azt a következtetést levonni, hogy erre a felelősségi formára nincs szükség.

Joffe professzor vitatta a referátum hármas alapstruktúrájának a helyességét, mivel szerinte így az állami tulajdon kiesne a polgári jog köréből, mivel az államnak a viszonya az egyes polgárokkal a nagy kollektíva viszonyba tartozik. Felfogása szerint vagyoni viszonyok csak autonóm alanyok között vannak, tehát nem helyes a vagyoni viszonyok két csoportra való osztása — autonóm és nem-autonóm alanyok közöttire. Bírálta a koncepciót azért is, mert nem alkalmazhatók az egész jogrendszerben. Az áruviszonnyal kapcsolatban kifejtette, hogy minden viszony árujellegű és értékformába öltözik, amikor a vagyon, mint érték lép fel benne, — így áruviszony az ajándékozás is. Ebből következően az áruviszony nem feltétlenül csereviszony.

Weiss Emília adjunktus[2] vitatta annak a szembeállításnak a helyességét, amelyet az érvénytelenségi és a felelősségi szankciók között tesz a referátum. Rámutatott arra, hogy az érvénytelenségi szankció vonatkozásában hosszú idő óta tapasztalható, hogy vétkes magatartást sújtanak. Utalt a kényszer, megtévesztés és az uzsorás szerződés eseteire. Véleménye szerint ezekben az esetekben az érvénytelenség szankciójával nem vitásan nevelést is megvalósítanak, ezek tehát represszívek. Álláspontja szerint ugyanez a helyzet a formahibás szerződések esetében is.

Eörsi Gyula professzor válaszában kifejtette, hogy a gazdasági jogi elméletet nem tartja helyesnek. Rámutat arra, hogy a gazdasági jog noha az egységet hirdeti, éppen az egység ellen van és legnagyobb hibája az, hogy túlközel megy a gyakorlathoz és ezzel a napi feladatokra ad közvetlen megoldást.

A hármas alapstruktúra megalkotásával — többek között — olyan koncepciót kívánt kifejteni, amely alapján a polgári jog harmonikusabban illeszkedik bele a jogrendszerbe. Hangsúlyozta, hogy a termelőerők fejlődése centrális irányítást kívánt. Ennek a megvalósulási eszközeit meg kell teremteni és ez a jognak a feladata.

Joffe professzor véleményével kapcsolatban kifejtette, hogy kétségtelenül minden jogalany bizonyos értelemben „autonóm" ő azonban autonóm *viszony*ról beszélt, személyek egymáshoz való viszonyáról, amely lehet autonóm viszony, és tagsági (kollektíva)-viszony. Felfogása nem zárja ki az áruviszonyt, hanem azt beépíti a rendszerébe. A munkajellegű viszonyok is fejeznek ki értékmozgást és az értékjellegre való redukálás egyik oka annak, hogy még jog van. Egyetért azzal, hogy a

[2] A hozzászólás a konferencián idő hiány miatt nem került előadásra.

konstrukciója alapján nem lehet valamennyi jogágat elhatárolni, de a jelenlegi konstrukció mellett sem lehetséges ez. Az állami szocialista tulajdonnal kapcsolatban kifejti, hogy az komplex jogi intézmény, amelynek több jogágazatba tartozó oldala van.

A felelősség vonatkozásában tagadja a vétkességi és az objektív felelősség XIX. századi kettős kategóriáját. Véleménye szerint az objektív felelősséget bele kell a felróhatóságon alapuló felelősségbe olvasztani.

A belső vis maior esetében többnyire szintén van mulasztás, de nem mutatható pontosan ki. Ez a kör kívül esik a felelősség rendszerén, de nem vezet igazságtalanságra. Koncepciója lényegében visszahozza az objektív felelősséget a szoros értelemben vett felelősség családjába.

Rámutat arra, hogy egyes nyugati államokban síkra szálltak a veszélyes üzem felelősségének eltörlése mellett, és az általános biztosítás bevezetését javasolták. Ezt a megoldást a nyugati államokban a termelési eszközök tulajdonviszonyai determinálják, mivel általános biztosítás esetén a tulajdonosok a kifizetésre kerülő károsszeget előre tudják kalkulálni. Ilyen megoldás mellett a kártérítés nevelő jellege teljesen elesik. A mi felelősségi rendszerünkben megtalálható a biztosítási elem is, de főleg a regresszus folytán a nevelő funkció is megvalósul.

III.

Kemenes Béla referátumában hangsúlyozza, hogy a szerződés áruviszonyok jogi kifejezője; gazdasági tartalmát a marxista politikai gazdaságtan munkálta ki, ezért az előadmány is alapvetően ebből indul ki; szerkezeti felépítése és a tartalmi megoldás is a politikai gazdaságtan tételein alapul. Megjegyzi azonban, hogy megállapításait nem terjeszti ki a polgári jogviszony valamennyi területére.

Kiindulópontként az első szocialista jogrendszer, a szovjet jog változatos fejlődéstörténetét mutatja be. Megállapítja, hogy a szocializmus viszonyai között a szerződési rendszernek fontos szerepe van, jelentősége egyre erősödik, fejlődik, a forgalmi viszonyok lebonyolításának általánosan elismert jogi formája mind szélesebb körben érvényesül. A népi demokratikus országok jogfejlődését vizsgálva, lényegében egyező következtetésre jut; az új típusú szerződési rendszer kiépülésénél alapvető tényezőként minősítve a termelőeszközök zömének társadalmi tulajdonba vételét, új gazdasági-szervezeti formák kiépítését és a tervgazdálkodás bevezetését.

A történeti áttekintés után a szerződés funkciói és jelentősége tekintetében szerző ismerteti az ezzel kapcsolatos megállapításokat s kiemeli, hogy a szocialista jogtudomány egészében egységes álláspontot foglal el, amit bizonyít a tételes jogi szabályozás és a gyakorlat is. Megjegyzi azonban: „ha a szerződés funkcióinak differenciáltságát illetően közös is a jogtudomány képviselőinek álláspontja, magának a differenciáltságnak a tényéből különböző szerzők eltérő következtetéseket vonnak le". Ennek illusztrálására a legjellemzőbb elméletet, a gazdasági jog újabb koncepcióját említi példaként, melynek képviselői a különböző szerződések más-más jogágba való tartozását hirdetik attól függően, hogy a kérdéses szerződésnek kik az alanyai, milyen vagyoni viszonyokra vonatkozik; lényegét tekintve különböző tulajdoni formákhoz kapcsolódó szerződések tartalmukat és jellegüket tekintve eltérőek, így megfelelő általánosításra nincsen lehetőség.

A referátum hangsúlyozza: a szerződéseknek az adott társadalmi rend viszonyai között sokoldalú funkciója van, indokolt tehát a szerződés gazdasági és jogi szerepének részletes elemzése annak előrebocsátásával, hogy tartalmilag és sajátosságait tekintve alapvetően különbözik a korábbi társadalmi rendszer hasonló elnevezésű intézményétől.

Ennek megfelelően a szerző először a politikai gazdaságtannak és a jogtudománynak az áruviszony — mint gazdasági viszony — és a szerződés, — mint jogi viszony — közötti összefüggés kérdésének vizsgálatára tér ki s a legalapvetőbb, legtipikusabb, a jogi elemzés céljából jelentős ismérveket mutatja be.

Az áruviszony lényegét tekintve csereviszonyt jelent, ennek előfeltétele az árutermelés, amely megtalálható a rabszolgatartó és a hűbéri társadalomban is, de uralkodóvá, egyetemes jellegűvé a kapitalizmusban válik. Az áruviszony ezekben a társadalmakban elvileg magántulajdonosokat tételez fel, akiknek a cserére való lehetőségük fennáll és bár egymástól elszigeteltek, a társadalmi munkamegosztás következtében egymásra utaltak; sokoldalú kapcsolat van a tulajdonosok között és egyre szélesebb körben kölcsönös függőviszony alakul ki közöttük. További ismérv, hogy értékek cseréjét jelenti az áruviszony s az értéktörvénnyel összefüggésben általában egyenlő értékű áruk kicserélését jelenti.

Ez a vizsgálat hasznos kiindulópontot jelent a szocialista áruviszonyok jellemző vonásainak megismerése szempontjából is. Megjegyzi a szerző, hogy a szocialista viszonyok között az áruviszonynak létjogosultságot mindenekelőtt a termelőeszközök és a fogyasztási javak tulajdonának különböző formái adnak, s bár korábbiakban a vállalatok közötti csereviszonyokat nem tekintették valóságos áruviszonyoknak, ma már „a politikai gazdaságtan és a jogtudomány képviselői túlnyomó részben az állami szektoron belüli kapcsolatokat is árukapcsolatoknak minősítik, főleg a vagyoni elkülönítettségre és a viszonylagos érdekelkülönülésre, a pénz felhasználására, az értéktörvény hatásának érvényesülésére, stb. figyelemmel".

Végül rámutat azokra a legfontosabb eltérésekre, amelyek az áruviszony tekintetében a szocializmus és kapitalizmus között megmutatkoznak. Így pl. az áruviszonyokban való részvételhez a feleknek nem kell tulajdonosnak lenniük, elegendő a vagyoni önállóság; az áruviszonyok nem egyetemesek és általánosak (a munkaerő nem áru többé); a termelés anarchiáját felváltja a tervszerűség, a felek a közösség érdekében a szocialista együttműködés jegyében kerülnek egymással gazdasági kapcsolatba; az állam befolyást gyakorol az értéktörvény érvényesülésére.

Az áruviszony gazdasági tartalmának felvázolása után a referátum a jogi oldaláról vizsgálja meg a problémát, először a kapitalista, majd a szocialista szerződés intézményének sajátosságait mutatja be.

Az elsőnek főbb jellemzői: *a)* a szerződési jogviszony magántulajdonosokat tételez fel, akik rendelkezési joggal vannak felruházva, *b)* a tulajdonosok elvileg egyenlő jogi helyzetben, mellérendeltségi viszonyban vannak, ebből következőleg saját akaratelhatározásuktól függ, kivel, milyen feltételek mellett kötnek szerződést, *c)* a szerződés államilag elismert akaratviszonyt jelent és *d)* érvényesül a visszterhesség elve.

Az ismertetett tételeket részletesen bírálva kimutatja, hogy a tőkés szerződési rendszer jogegyenlőség, szerződési szabadság legtöbbet hangoztatott elvei a kizsákmányolás elleplezését célozzák, e fogalmak valódi tartalmát feltárva számos következtetést, megállapítást tesz. Ezután a szocialista szerződési rendszer jellemzőit ismertetve aláhúzza, hogy az elvi eltérések lényegében ugyanabból a különbségekből fakadnak, amelyek a kizsákmányoló jellegű áruviszonyoktól elhatárolják. A szocializmusban is a szerződés olyan jogalanyok szerinti viszony, akik tulajdonosok vagy azzal a jogosultsággal rendelkeznek, amelynek alapján adott esetben a csereviszony alanyává válhatnak. Fontos jellemzővonás a mellérendeltség, amelynek alapját azonban a tényleges, valódi jogegyenlőség képezi s foglalkozik a mellérendeltség problémájával kapcsolatosan a szocialista jogtudomány képviselőinek a megállapításával is. Jelentősnek minősíti a szükségletkielégítésre irányuló szemlélet uralkodó szerepét, az akaratnyilatkozatok állami szankcionálását, valamint a megfelelő formában érvényesülő visszterhesség elvét.

A legfontosabb sajátosságok bemutatása után a szerző — a teljességre törekvés igénye nélkül — példákkal mutatja be, hogy az ismertetett elvi tételek hogyan, milyen hatásfokban érvényesülnek a magyar törvényi szabályozásban.

A szerződés sokoldalú funkcióit vizsgálva kiemeli: a Ptk. rendszere egységes, nem differenciál a szerint, hogy kik a szerződő felek; a nevesített szerződések körében a szolgáltatások nagyfokú változatosságára figyelemmel sokféle szerződéstípust tárgyal; a szabályozás egyaránt alkalmas jogviszony létrehozására, módosítására és megszüntetésére: tehát magához a szerződéshez fűzi a joghatás bekövetkeztét.

Az akarati jelleg megnyilvánul a konszenzuális elv, a típusszabadság, a diszpozitivitás következetes érvényesülésében; a bíróság a szerződést csak kivételesen módosíthatja; hangsúlyozza az állami elismerés jelentőségét, ami új szankciók bevezetésével is megmutatkozik. Kiemeli végül: az önálló szerződő viszonyát az önállóság mellett az egymásrautaltság is jellemzi és ennek legfontosabb megnyilvánulásait konkrét rendelkezésekkel illusztrálja.

A szerző befejezésül foglalkozik a témát is érintő s a hazai jogtudományban újabban megjelent megállapításokkal is. Eörsi Gyula autonóm-struktúrára vonatkozó nézeteivel kapcsolatban rámutat arra, hogy ezt a kérdést alapvetően nem a szerződések, hanem általában a polgári jogi viszonyok tekintetében veti fel s egyetért azzal a koncepcióval, hogy az áruviszony a legfontosabb területeken erősödik; a szocialista gazdaságban mind szélesebb körben használják fel az áru-, pénzviszonyokat, az értéktörvényt stb. Megemlíti végül Világhy Miklósnak a csereviszonyok tartalmára és azok sokoldalú megközelítésére vonatkozó megállapításait.

A referátum vitája lényegileg három kérdéscsoportba foglalható: az áruviszony és a szerződés, a tervszerződések problematikája és a szerződés akarati viszony jellege.

Vaszilev akadémikus a tervszerződésekkel összefüggésben kiemelte a terv és a szerződések közötti kapcsolat megváltoztatásának szükségességét, különösen a szerződési kötelezettség bizonyos körre történő korlátozását, a kötelező mutatók csökkentését. Foglalkozott a tervmódosítás és a szerződésmódosítás problémájával is, s több gyakorlati példával illusztrálta az új megoldások szükségességét.

Mádl Ferenc tudományos munkatárs felszólalásában a szocialista szerződési jog történetét vizsgálva nem értett egyet azzal a megállapítással, hogy a fejlődés lényegileg egyenes vonalú, egyre erősödő tendenciát tükröz. Álláspontját a szovjet és magyar viszonyok részletes elemzésével támasztotta alá (különösen jelentősnek tekintve a NEP utáni korszakot, s bizonyos mértékben az 1950-es években bekövetkezett jelenségeket), s megállapítja: a szocialista államokban az utóbbi időszakban bekövetkezett változások hatásaként a szerződési rendszer eddigi tartalma alapvetően, minőségileg megváltozott.

A továbbiakban a szerződés funkciójának, fogalmának, illetve szerződési jog differenciálódásának egyes kérdéseit vizsgálta. A gazdasági mechanizmus oldaláról nézve a szerződés funkcióját vizsgálva megállapította, hogy horizontálisan jelentősen megváltozott, illetve változik a helyzet. Főként a szövetkezetek vonalán a szerződések tovább differenciálódnak, a szocialista mezőgazdasági üzem autonómiája mégjobban kibontakozik, de fejlődik, kibővül az állampolgárok és a szocialista kereskedelem közötti kapcsolat is, azonban a legjelentősebb módosulás a szállítási szerződések tekintetében lesz.

Még lényegesebb változás várható vertikálisan, tartalmilag. Példaként hozta fel a következőket: megváltozik az eddigi szerződéskötési kényszer tartalma, a központi akaratnál erőteljesebben érvényesülnek helyi érdekek is; bizonyos határok között védelemben részesül a vállalat az irányító szervvel szemben; a vállalati önállóság más vonatkozásokban is megnövekedik stb.

Az akarati elemmel összefüggésben megjegyezte, hogy a vállalati akarat végső fokon a másik oldalon állami akarat is, csak a vállalatnál „számos más tényező hatásától modulált, sok esetben katalizátor jellegű, közvetett állami akarat". Kiemelte, hogy a sajátos akaratoknak egyeztetését a szocialista társadalom fejlődése érdekében az állam, mint közhatalom erősen befolyás alatt tartja.

Foglalkozott végül a modern tőkés magánjog mai problémáival és hangsúlyozta, hogy a jelentős mértékben átalakult kapitalista magánjog intézményeinek behatóbb megismerése, elemző kritikája a szocialista civilisztika halaszthatatlan feladata.

Weiss Emília adjunktus a szerződés akarati oldalával, az akarati elem jelentőségével és ennek értékelésével kapcsolatos jogkövetkezményekkel foglalkozott hozzászólásában.

Történeti fejlődésében vizsgálta az akarati elem szerepét, s megállapította, hogy „míg a burzsoá jogfejlődés a liberál-kapitalizmus korától a mai modern imperializmusig az akarati elem jelentőségének túlhangsúlyozásától, a szerződési akarat abszolút, szinte korlátlan tiszteletétől, felismerésétől a fejlődés során, ennek nem ritkán több-kevésbé nyílt tagadásáig jut, a szocialista jogfejlődés mintegy fordított". E tételek helyességét számos példával illusztrálva kiemelte azt is, hogy a szerződési akarat érvényesülését, jelentőségét nem csupán a tervszerződések, hanem más területeken is növelni kell. Ellentmondás látszik viszont abban, hogy a Ptk. az akarati és a nyilatkozati elv közül a forgalmi ügyletek tekintetében az utóbbit tette magáévá, s teljességében vizsgálva a kérdést, a nyilatkozati elv joggal szolgálja a szerződési akarat védelmét, mint az egyoldalú akarati elv.

Egyetértett a referátummal abban, hogy a bírósági szerződésmódosítást csak kivételesként kell elismerni s — Vaszilev akadémikus álláspontjával ellentétben — differenciálni szükséges érvényes, tehát a felek akarata szerint lebonyolítható, valamint az érvénytelen, tehát az érvénytelenségi hiba miatt érvényesüléshez nem jutható szerződések között.

Artzt professzor a termelési szerződés kapcsolatával összefüggésben időszerű gazdasági problémákat fejtegetve kiemelte, hogy a technikai színvonal emelkedése megköveteli a tudományos és a műszaki fejlesztés, valamint a tervezésben és a termelésben résztvevők fokozottabb együttműködését, még behatóbban kell foglalkozni a gazdasági vezetés helyes módszereinek kérdéseivel is, pl. hosszúlejáratú szerződések, mérlegmódszer stb. Különösen jelentős szerepet kell biztosítani ennek megvalósítására a távlati terveknek, amelyek a vállalatok önállóságára, jogaira is kiszélesítőleg hatnak.

Weltner Andor professzor véleménye szerint a szerződéssel sokkal szélesebb területen kell foglalkozni, mert az nemcsak az árucserék lebonyolításánál és nemcsak a polgári jog területén töltenek be fontos feladatokat. Ennek következtében „az általánosítás magasabb szintjén kell kialakítani a szerződésnek azt a fogalmát, amely a fellelhető közös vonásokat összefogja és alapul szolgál arra, hogy az egyes jogágazatok szerint... megfelelően differenciált jogi megoldásokkal szolgálhassuk életünk differenciált igényeit".

Ennek folyományaként háttérbe szorul, esetleg el is tűnik a kapitalista jellegű csereszerződés olyan eleme, mint pl. a tulajdonosi elkülönítettség, egyenértékűség.

Tételének bizonyítására ezután a polgári jog, de más jogágak területéről is példákkal illusztrálta, hogy miért van szükség a szerződés tágabb és magasabb szintű kategóriájának az elfogadására, túl az áruviszonyokon és a polgári jogon.

Hangsúlyozta végül: a szerződéses forma a jövőben még nagyobb hangsúlyt kap, függetlenül attól, hogy a jogalanyok között tulajdoni elkülönítettség áll-e fenn, vagy a szolgáltatások között érvényesül-e az egyenértékűség törvénye.

Horváth Róbert professzor az áruviszony témakörhöz szólt hozzá és megemlítette, hogy a referátum viszonylag leszűkítetten foglalkozott e kérdéssel. Kívánatosnak tartja szorosabb összműködés kialakítását a jogászoknak a közgazdaságtudomány képviselőivel, elsősorban olyan problémákat illetően, amely a tervgazdálkodással kapcsolatos. Más területeken is szélesebbkörű vizsgálódásra van szükség s példaként megemlítette, hogy a kapitalista országokban a szocialisztikus jellegű szolgáltatások egyre szélesednek.

A hozzászólásokra adott válaszában *Kemenes Béla* ismételten hangsúlyozta, hogy a szerződések vizsgálatánál elsősorban a politikai gazdaságtan által kidolgozott tételek megfelelő jogi kategóriáinak bemutatására törekedett. Kiemelte, hogy a következőkben még nagyobb szerepe lesz az áruviszonyoknak. Az általános szerződési kategória a burzsoá gazdasági viszonyok között nyert kidolgozást. A szocialista jogtudomány feladata , hogy az új körülményeknek megfelelően ezeket a kategóriákat a szükséghez képest átdolgozza, illetve új tételeket fektessen le. Összefoglalólag leszögezte: a szerződések elméleti problémái vonatkozásában még további beható vizsgálódásra, kutatásokra van szükség.

IV.

Csanádi György egyetemi tanszékvezető docens hangsúlyozta, hogy a referátum témája szoros kapcsolatban van a gazdaságirányítás átszervezésével, ezért referátuma sok vonatkozásban feltételezésen alapul, ami nyilván kockázatvállalással jár, ezt azonban vállalni kénytelen.

A gondolatokban gazdag referátum hat részre tagolódik:

1. Első részben a szerző történeti áttekintést ad a szállítási szerződések és a népgazdasági terv kapcsolatáról. Részletesen tárgyalja a vállalati önállóság növelésével kapcsolatos kérdéskört, kimutatja, hogy ezekre azért van szükség, mert meghatározott kérdéskomplexumok legmegnyugtatóbban csak vállalati szinten dönthetők el. Természetszerűleg az olyan kérdésekben, amelyek a népgazdaság fejlődésének az irányát meghatározzák, továbbra is központi döntés kell.

Ezután elemzi a jogtudományra háruló feladatot a gazdaságirányítási rendszer átszervezése terén. A szerző kiemeli, hogy a gazdaságirányítás átszervezése alapvetően és elsődlegesen közgazdaságtani kérdés, tehát a közgazdaságtudománynak kell ezt megoldani, azonban a jogtudomány sem nézheti ezt közömbösen, hanem igen aktívan közre kell működni a közgazdaságtudománnyal az új koncepciók kialakítása során.

2. E részben az új gazdaságirányítás következtében az állami vállalatok helyzetében bekövetkezett változásokat tárgyalja, az egyszerű újratermelés folyamatát véve alapul.

A vállalatok helyzetének a legalapvetőbb változása az lesz, hogy önállóságuk lényegesen megnő, feladataikat széles körben maguk határozhatják meg, másrészt a vállalat tevékenységének a feltételei csak szűkebb körben függnek az irányító szervek döntésétől.

A változás mindenekelőtt tartalmi bővülést fog jelenteni, attól függően, hogy milyen mértékű lesz eredményez mennyiségi vagy minőségi változást. A vállalatok alapvető feladata a tevékenységi körében felmerült szükségleteknek a kielégítése. Hangsúlyozza a szerző: a vállalati önállóság növelése nem eredményezheti azt, hogy a

vállalat autonóm szervezet legyen. A vállalat a szocialista tulajdon kezelő szerve és szükséges az irányító szervek ellenőrzése és irányítása.

Ezt követően foglalkozik az operatív igazgatás jogának a fogalmával, ahol egyetért Ionascu által adott meghatározással: „az operatív igazgatás jogi szerkezete szempontjából olyan dologi jog, amely a vállalatot *mindenkivel szemben* megilleti, *az állam kivételével*".

A szerző álláspontja szerint ilyen gazdaságirányítási rendszerben a vállalati tevékenység mozgatója az anyagi érdekeltség. A vállalati anyagi érdekeltség azonban igen sok esetben az össznépi érdekeltségen belül *„külön érdekként"* jelentkezik, ez viszont felveti azt az igényt, hogy a vállalatot a jogszabályok részesítsék védelemben a saját felügyeleti szervével szemben is. Ezzel kapcsolatban idézi a német megoldást, ahol ha a vállalatot a felügyeleti szerv miatt kötbérfizetésre kötelezik, az irányító szerv köteles a vállalatot kártalanítani.

Helyesnek tartana olyan megoldást, hogy a vállalatok vonatkozásában meg kellene határozni egy kört, amibe aztán még a felügyeleti szerv sem szólhat bele, nem adhat kötelező utasítást. Megemlíti, hogy ennek a felfogásnak, illetve törekvésnek a magyar jogfejlődés vonatkozásában eddig is voltak bizonyos nyomai.

A vállalati önállóság növelésével ki kell építeni a vállalat kockázatviselését is. A vállalatnak megfelelő tartalékokkal kell rendelkeznie azért, hogy ha a kockázatviselés átmenetileg kedvezőtlenül hat, anyagi helyzete ne inogjon meg. Így tehát az álló és forgóeszközök mellett megjelennének a tartalékok is.

3. E részben kiemeli, hogy a szállítási szerződések jogszabályrendszerére a kogencia széleskörű alkalmazása a jellemző. A szerződéses viszonyok feltételeinek egyöntetűvé tétele a szocialista viszonyok között is szükséges, mivel így érhető el, hogy a vállalatok tárgyalásait tehermentesítsük. Ki kell tehát dolgozni a szállítási szerződések általános feltételeit. Ez megtörténhet: *a)* az érdekelt szakmák összefogó szerveit kell általános feltételek rögzítésére kötelezni, *b)* az általános feltételek eleve jogszabályban jelenjenek meg.

A gazdasági irányítás átalakítása a jelenlegi rendszeren aligha fog lényeges változást eredményezni, legfeljebb a vállalati kezdeményezésnek kell nagyobb teret biztosítani.

A kogencia vonatkozásában kiemeli, hogy valószínűleg ennek hatása szűkülni fog, de még így is nagyobb területen érvényesül, mint a polgári jog egyéb szerződéseinél. Állást foglal a kogencia további fenntartása mellett, mivel arra a továbbiakban is szükség lesz, pl: fizetésre vonatkozó szabályok vonatkozásában.

Időszerű lesz azonban a szállítási szerződések típuskényszerének a felülvizsgálata. Rámutat, hogy ez a probléma korábban a „szerződésen kívüli szállítások" neve alatt jelentkezett. Itt lényegében a szállítás mindig megegyezésen alapult, de a termelés nem szerződés alapján történt. Kiemeli, hogy a szállítási szerződés az állami vállalatoknak továbbra is fő kapcsolati formája lesz, egyeduralkodó jellege azonban veszélyben forog. A szerző véleménye szerint meg fog nőni a jelentősége az azonnal teljesedésbe menő adásvételnek. Ez a tendencia a feladatok és kockázatok helyes elosztásából következik. Indokolja ezt a megoldást az a körülmény, hogy széles választékú anyagoknál a felhasználó vállalatok a pontos mennyiséget és választékot csak közvetlenül a felhasználás előtt tudják megtervezni, míg a készletező vállalatok az országos szükségletet elég nagy pontossággal meg tudják tervezni.

4. A szállítási szerződések megkötése vonatkozásában kiemeli, hogy a vállalat által kötött szerződések lényegében a tervszámok konkretizálásának szerepét töltik be. Ennek a szabályozásnak kell, hogy a következménye legyen az, hogy a szerződéskötési kötelezettség széles területen elesik.

Kérdés, hogy ebben a körben — tehát amikor nincs szerződéskötési kötelezettség — szóba jöhet-e az egyes szerződések létrehozásának a kikényszerítése vagy sem. A szerző arra az álláspontra helyezkedik, hogy a rendeltetésszerű joggyakorlásból és az elvtársias együttműködésből az következik, hogy bizonyos esetekben helye lehet a hatósági út igénybevételének a szerződés létrejövetele kapcsán. A vállalati önállóság növelése nem eredményezheti azt, hogy a vállalatok a jogaikkal visszaéljenek, ilyen visszaélésre pedig objektíve lehetőséget ad a kialakult monopolhelyzet. Hangsúlyozza a referátum, hogy a szerződés létrehozását kikényszeríteni csak akkor szabad, ha vállalat minden ésszerű ok nélkül tagadja meg a szerződéskötést.

Azokban az esetekben, amikor visszaélési lehetőség kínálkozik, ezekre intézményes jogi megoldást kell keresni. Ezért indokolt olyan esetben, ahol a közvetlen adásvétel előtérbe fog lépni, — pl. készletező vállalatnál, — a megrendelő érdekeit védelemben részesíteni, bírsággal stb.-vel. Ugyanis, ha a készletező vállalat nem helyesen tervez és a megrendelő igényét nem tudja kielégíteni, a felhasználó vállalatot esetleg súlyos kár éri, míg ő csupán forgalmának kis hányadát veszíti el. Nyilvánvaló, hogy nem lenne célszerű hatósági úton a szerződést létrehozni, mivel az úgy sem teljesíthető. Ilyen esetben „polgári jogi szankciókkal védett teljesítési kötelezettség"-ről van szó.

A szerződéskötés technikai részletei közül részletesen tárgyalja a „hallgatás-beleegyezés" elvét. A probléma elemzése kapcsán arra az álláspontra helyezkedik, hogy a fenti elv alkalmazása esetleg hatásos fegyelmező eszköz, de az így létrejött szerződés nem tükrözi a felek mérlegelését és akaratelhatározását. Helytelennek tartja, hogy adminisztratív jellegű mulasztáshoz ilyen jogkövetkezményt fűzzenek, mert ennek hatása igen változatos lehet és sok esetben súlyos népgazdasági érdeket is sérthet. Csupán abban a körben lehet alkalmazni, ahol a hallgatás mögött valóban vélelmezni lehet a beleegyezés elvét.

5. A gazdaságirányítás átszervezésének egyik következménye a megrendelő fokozottabb védelme. A szocialista gazdálkodás első időszakában — amikor a mennyiségi termelés áll az előtérben — a megrendelők többé-kevésbé ki vannak szolgáltatva a termelőknek, bár a nagyobbfokú visszaélést megakadályozza a szerződésnek a tervvel való szoros kapcsolata.

A fejlődés későbbi időszakában a piac sokkal igényesebb és a termelést a szükségletkielégítésnek kell alárendelni. Az elsőrendű feladatokat a gazdaságpolitikai intézkedéseknek kell megoldani, szerepe van azonban a jogszabályoknak is. Ilyen intézkedések lehetnek: *a)* rövidíteni az intézményesített hosszú rendelési időt, *b)* a szállító oldalára korlátozni a szerződéskötési kötelezettséget, *c)* a teljesítési helyet megváltoztatni, ha a terméket fuvarozó közbenjöttével továbbítják. — A szállítás közben keletkezett károkban a szállítót kell érdekeltté tenni azáltal, hogy a kárveszély őt terhelje. Olyan esetben van gyakorlati jelentősége, amikor a terméket csak aránytalanul magas költséggel lehet sérülésmentesen becsomagolni, *d)* a nyílt és rejtett hiba megkülönböztetésének felülvizsgálata. — Helytelennek minősíti a referátum az eltérő jogkövetkezmények alkalmazását, mert egyrészt a megrendelőt adminisztratív hibája miatt túl súlyosan sérti, ami a szállítót indokolatlanul kedvezőbb helyzetbe hozza, másrészt a szállítónak is kötelessége a termék megvizsgálása, a nyílt hibát neki is észlelnie kell.

6. A kártérítési és kötbérfelelősséggel kapcsolatban kiemeli, hogy ezeknek az elsődleges céljuk a nevelés, mivel reparációról hagyományos értelemben nem lehet szó. Éppen ezért történetileg a kötbér játszott nagyobb szerepet. Hiba, hogy a kifizetett kártérítés nem jutott tovább a dolgozókhoz. A kötbérnek a sérelemhez kell igazodnia és rendezni kellene a károk kiszámításának egységes módját, vagyis a tényleges kár mellett megítélhetőnek tartja az elmaradt hasznot is. Szükségesnek tartja, hogy a kötbérekben a kártérítési jellegnek sokkal jobban kell dominálni.

Lényeges hatása az új gazdasági mechanizmusnak a felelősség szigorodása.

Görgey Mihály, a KDB vezető döntőbírája hozzászólásában a szállítási szerződésekkel összefüggésben a szerződéskötési és típuskényszer tekintetében nem értett egyet a referátummal. Szerinte pl. nem lehet a szerződéskötés tekintetében a „hallgatás-beleegyezés" elvét olyan negatívan értékelni, mert a gyakorlat igazolta ennek a megoldásnak a helyességét; a „szerződésen kívüli szállítások" tekintetében azok használhatóságát illetően is aggályai vannak. Problematikus a teljesítési hely megváltoztatása is: a károk megelőzése érdekében a szállító megfelelő ösztönzése és a megrendelő pozíciójának megerősítése érdekében helyesnek tartja a jelenlegi szabály megváltoztatását.

Bratusz professzor kiemelte a vállalat és az irányító szervek közötti szorosabb, de a vállalat szempontjából az eddiginél sokkal nagyobb egyenjogúságot elismerő kapcsolat kiépítését. A vállalati önállóság növekedésével egyidejűleg indokoltnak tartotta az irányító szervek, valamint a hibát elkövető dolgozók szigorúbb felelősségi rendszerének kidolgozását.

Hangsúlyozta az új tervezési rendszer fontosságát, melynek következményeként az államigazgatásias jellegű módszerek — pl. kiutalás — háttérbe szorulnának és döntően a szerződés volna a fő forma.

Such professzor a tervszerződésekkel összefüggésben megjegyezte, hogy így jelenleg a szerződéskötési kötelezettség az uralkodó, kívánatos volna, ha ezt a jövőben a polgári jogias módszerek fokozatosan felváltanának, s több gyakorlati példát hozott fel ennek a tételnek alátámasztására.

Benkő Gyula jogtanácsos felszólalásában hiányolta, hogy a referátumban felvetett problémák és megoldások jogi síkon maradnak, s csak másodlagosan érezhetők e mögött a gazdasági élet igényei. Szerinte a tervgazdálkodás eddigi formája elvileg logikus, következetes. A hibákat a tervezés és tervteljesítés megjavításával kell kiküszöbölni. Erre legalkalmasabb az anyagi ösztönzés fokozása, ugyanis jelenleg a szocializmus elve nem következetesen érvényesül a jövedelem elosztásánál, a részesedés nem áll arányban azzal, mennyire hasznos valakinek munkája a társadalom építése szempontjából, s különböző területekről vett példákkal mutatta be a meglevő anomáliákat.

Posch professzor főként a teljesítési hely, illetve a szavatosság és garancia kérdésével foglalkozott. Görgeyhez hasonlóan vitatta az előadmányban kifejtett nézet helyességét; a másik probléma tekintetében pedig a bizonyítási teher megfordítását javasolta.

Kálmán György osztályvezető hozzászólásában a terv és a szerződés kapcsolatáról beszélt. Véleménye szerint az új gazdasági mechanizmusban is alapvető elvként megmarad a tervszerű állami irányítás, a szerződési rendszer továbbra is a terv eszköze lesz. Hiányolta, hogy míg a gazdasági igazgatás periferikus területei szabályozva vannak, olyan fontos, centrális jelentőségű területről, mint pl. a tervezés, átfogó szabályozás még nem készült.

Kozsuharov professzor szintén a terv és a szerződés összefüggésének kérdését vizsgálta felszólalásában és kiemelte a szerződés szerepének egyre növekvő fontosságát. A többek által vitatott teljesítési hely kérdését illetően a felszólalókkal szemben a referátum álláspontját tartotta helyesnek.

Gyetvai professzor részletes tájékoztatást adott a jugoszláv gazdasági irányítási rendszerről. Hangsúlyozta, hogy a vállalatok közötti integráció és kooperáció tekintetében nincsenek kötöttségek, az irányító szervek tevékenysége sokoldalú, ez a rendszer azonban nem képez egységes egészet; növekvő szerep jut a bank- és hitelügyleteknek. Foglalkozott az új bér- és munkaügyi szabályozással, valamint a szövetkezeti rendszerrel is.

Nehézségként említette meg végül az egységes polgári jogi kodifikáció hiányát.

Pflicke professzor a vállalatok önállóságának növelésével egyidejűleg fontosnak tartotta a felelősség szigorítását is. Részletesen vizsgálta a kötbér-kártérítés problematikáját és több felszólalóval ellentétben helyeselte a referátum megállapítását, a kártérítési jelleg döntő szerepét.

Harmathy Attila tudományos munkatárs az új mechanizmus eredményesebbé tétele érdekében kifejtette véleményét a vállalati kockázatviselés és felelősség határainak megvonását illetően, hangsúlyozta a közreműködő felelősségének jelentőségét, s a szabályozásra vonatkozólag figyelemreméltó javaslatokat is tett.

Bradeanu professzor a vállalati irányítás módszereivel összefüggő eddigi romániai eredményeket, el-

gondolásokat ismertette. Helyeselte a vállalati hatáskör bővülését, különösen pedig azt, hogy az irányításban egyre inkább a gazdasági módszerek jutnak uralomra a korábbi kényszerítő eszközök helyett.

Velinov főasszisztens a felelősség kérdését vizsgálva kifejtette, hogy ennek jelentősége az új feltételek között fokozódik; különösen hangsúlyozni kell a vállalaton belül a szubjektív felelősséget. A kártérítés tekintetében szerinte az eddiginél sokkal rugalmasabb rendszerre van szükség.

Tóth Lászlóné[3] adjunktus egyetértve a referátummal, szintén hangsúlyozta az adásvételi szerződések jelentőségének növekedését, azonban nem tartotta helyesnek, hogy ha valamelyik megrendelőt raktárról azonnal nem tudják kielégíteni, akkor a teljesítési kötelezettség megszegésével járó szankciót alkalmazzák. Szerződés hiányában erről nem lehet szó, ezért más eszközökkel kell rászorítani a vállalatokat megfelelő készletek tartására. A szerződéses fegyelem megszilárdítása érdekében a típuskényszer feloldásával egyidőben egyenlően súlyos szankciós rendszert kellene bevezetni. A szerződés létrejöttével kapcsolatban kifejtette, hogy a hallgatás-beleegyezés elve nem szankció, hanem a szerződéskötés technikai eszköze, ez hátrányokat is okozhat, de a tömeges szerződéskötéseket nagymértékben elősegíti.

Csanádi György a hozzászólásokra válaszolva ismételten kiemelte a gazdasági mechanizmus megváltoztatásának szükségességét. Tekintettel arra, hogy a hatékonyabb módszerek mindeddig nem nyertek kidolgozást, indokolt az útkeresés, új formák bevezetése, s ezért nem helyes a régi, hagyományos formákhoz való merev ragaszkodás. Ennek a feladatnak a megvalósításában jelentős szerepe van a jogtudománynak is, ezért szükséges az egész témakörnek sokrétű, elemző megvizsgálása, a cél érdekében eredményesebb módszerek alkalmazása.

Végül részletesen foglalkozott az egyes témakörökhöz kapcsolódó hozzászólásokkal s a referátumban kifejtettek alátámasztására újabb érvekkel húzta alá álláspontjának helyességét.

V.

Összefoglalólag megállapítható, hogy a konferencián a polgári jog időszerűbb kérdéseinek a megvitatása szerepelt, lényegében mind a három referátum egy alapkérdés köré csoportosult, az egyes előadmányok más-más aspektusból vizsgálták meg a problémát. Ennek volt a következménye az, hogy az egyes referátumokhoz kapcsolódó viták során a hozzászólók nemcsak az adott előadmányhoz kapcsolódóan fejtették ki nézeteiket, hanem egyéb, a polgári jog időszerű kérdéseit is érintették. Így pl. a gazdasági jog problematikája, a népi demokratikus országokban folyó tudományos kutatások, eredmények ismertetése, stb.

Befejezésül *Eörsi Gyula* professzor fejtette ki elgondolásait a szocialista polgári jogászok további együttműködéséről. Hangsúlyozta, hogy ezek a megbeszélések rendkívül hasznosak, gyümölcsözőek; a közvetlen eszmecserét nem pótolhatják az írásbeli információk. A jövőt illetően igen eredményesnek bizonyulhatnak a rendszeres, kétoldalú specifikus kérdések megbeszélése is; ezenkívül indokolt bizonyos esetekben konzultatív jellegű utazások lehetővé tétele, stb. Még szervezettebbé kell tenni a cseretanulmányok megküldését, valamint a rendszeres és kölcsönös tájékoztatást is.

Bérczi Imre
Besenyei Lajos

[3] Időhiány miatt nem került előadásra.

JOGIRODALOM

A házasság felbontásának problematikája — két monográfia tükrében

*(Csiky Ottó: A modern házasság problémái; Górecki Jan: Rozwód.)**

I.

Hét évvel ezelőtt — a múlt nyáron elhunyt Szverdlov szovjet professzor tankönyvének megbeszélése során — konstatáltuk, hogy örvendetesen gazdagodik és izmosodik a szocialista családjogi irodalom.[1] Míg azonban annak idején főleg átfogó, a jogágazat egészét felölelő, az egyes szocialista országok családi jogát tárgyaló tankönyvek közreadásának tényére alapítottan jutottunk erre a megállapításra, addig az ezt követő években kibontakozott — mind a külföldi, mind a hazai jogirodalomban — a családi jog részletkérdéseinek, mindenekelőtt főbb intézményeinek a monografikus feltárására irányuló irodalmi törekvés. Megteremtődött a szocialista családi jog hazai és külföldi irodalma.

Ennek a folyamatnak figyelemre méltó állomása Csiky Ottó: „A modern házasság problémái"[2] című monográfiájának megjelenése. Figyelemre méltó, mert egyrészt egy további kötettel gyarapítja a család problematikáját a jog oldaláról is megközelítő hazai művek sorozatát, de figyelemreméltó abban a vonatkozásban is, hogy e mű nem csupán — s talán nem is elsősorban — a tételes jog gondolatvilága felől közeledik a vizsgált problematikához, hanem tekintettel van a jogi, kiváltképpen pedig a családi jogi kutatások szempontjából igen nagy horderejű szociológiai vizsgálódások eszközlésének, illetőleg az ilyen vizsgálódások során elért eredmények hasznosításának a követelményére is. Ez utóbbi körülmény kidomborításával pedig eljutottunk egy olyan mozzanathoz, ami indokolttá, sőt szükségessé is teszi, hogy Csiky Ottó könyvével egyidejűleg foglalkozzunk egy másik, a Lengyel Népköztársaságban az előbb említett munkával szinte egyidejűleg megjelent monográfiával, nevezetesen Jan Górecki krakkói docens „A

* A IV. Szekszárdi Jogásznapok alkalmából 1966. május 14-én elhangzott előadás alapján. *(Szerk.)*

[1] Szverdlov G. M.: Szovjet családjog. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, 1960. III. köt., 313. old.

[2] Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1965. 224 old.

bontás" c. művével, amely alcímében a „Jogszociológiai stúdium" megjelölést viseli.[3]

A két mű — ha nem is azonos — de rokon-témát tárgyal.

Csiky Ottó könyve címében ugyan a modern házasság problémáival való foglalkozást ígéri, de feldolgozási tárgyánál fogva ennél részben tágabb, részben pedig szűkebb problematikát ölel fel. Témája tágabb, amennyiben a házassággal — igen helyesen — mint a család alapintézményével foglalkozik, azt mindvégig családi beágyazottságában tárgyalja, s így természetesen a házassági kapcsolatoknak demográfiai, a népességszaporulat szempontjából jelentős vonatkozásaira is tekintettel van (174. old.), de utal témájával összefüggésben többek között a gyermektartás és ezzel kapcsolatban a láthatás intézménye terén adódó problémákra is (182. old.). Ugyanakkor — és ez nem paradoxon — a könyvben tárgyalt kérdések nem fogják át a házasság problematikájának egészét. Elsődlegesen a házassági kötelék felbomlásának és jogi vetületében: felbontásának kérdéseit helyezi vizsgálódásainak középpontjába, az egyéb problematika csak ezzel kapcsolatban és ennek alárendelten jut szóhoz.

Górecki monográfiája par excellence a házasság felbontásával foglalkozik. Annak bírói gyakorlatát elemzi, hogy mélyreható vizsgálódások alapján a törvényhozó számára nyújtson támpontokat a tételesjogi szabályozás esetleges mikénti kialakítása szempontjából. Csiky Ottó is a bírói gyakorlatból indul ki s annak gazdagon leszűrt tapasztalataiból vonja le következtetéseit. Az ő célja azonban más. Nem, vagy csak igen kis mértékben irányul magának a bírói gyakorlatnak, vagy éppen a törvényhozásnak mikénti ösztönzésére. Mint mondja, a házasságok mai problematikájából különösen kiemelést érdemlő kérdéseket tárgyal (52. old.) s csak e problémák felvázolására vállalkozik (223. old.) azért, hogy a harmonikus házasélethez szükséges felismerés és a megfelelő tudatosság kialakításának előmozdításával jobbá váljanak a házasságok. Míg tehát Csiky a házastársak számára kívánja megkönnyíteni, hogy egymás megismerése és a békés, tartós házas-együttélés útjában álló esetleges akadályok időbeni felismerése és leküzdése révén elkerüljék a zátonyra futott házasságok megoldásának ultima rációjaként jelentkező bontóperes bírói eljárást, addig Górecki éppen a bírói gyakorlat és az ennek alapjául szolgáló kodifikáció számára kíván útmutatással szolgálni.

A két munka tehát nem csupán tárgyában áll egymáshoz igen közel, nem csupán metodikájában hasonul (ami egyfelől a végkövetkeztetéseikhez szükséges tényanyag feltárásának szociológiai módszereit, másfelől pedig a szociológiai yizsgálódások alapján feltárt eredmények hasznosítását illeti), de mintegy a feldúlt, vagy felbomlásnak kitett házasság létfázisait tekintve is egymást kiegészítve kapcsolódik egyik a másikhoz.

II.

Csiky Ottó műve a házasságról és a válásról adott bevezető fejtegetések után az adatok tükrében tárgyalja a házasság és a válás intézményét és az e téren hazánkban jelentkező aggasztó tünetek elhallgatása nélkül pozitív jelenségekre is felhívja a figyelmet. Nevezetesen arra, hogy ma is két, két és félszer annyi a házastársak egyikének halála, tehát felbomlás nélkül megszűnő házasságok száma, mint a feldúlt és ennek következtében felbontott kötelékeké (21. old.), s kiemeli, hogy Magyarországon még soha ilyen magas nem volt a házasok száma (24—25. old.), egyben pedig utal a házassági mozgás — ugyancsak pozitív és negatív elemeket rejtő — felgyorsulására. Behatóan, marxi-lenini alapokon állva foglalkozik a házasságok tartalmában végbemenő változásokkal, s igen helyesen emeli ki, miszerint a kiegyensúlyozott, harmonikus házasélet társadalmi követelménye elsőrendű közérdek (34. old.). Ugyanakkor óv attól, hogy a házasság jogi védelmének eredményességét csupán a bíróság által felbontott és fel nem bontott házasságok számarányán keresztül mérjük (35. old.). Csak helyeselni tudjuk ebben az összefüggésben a házassággal viszonylagos elterjedtsége ellenére sem konkurálható élettársi viszony indokolatlan preferálásával szembeni állásfoglalását (48., illetve 46. old.).

A műnek — a szerző bevallása szerint — mintegy általános, bevezető részét zárják le a házasságra ható társadalmi körülményekkel, a válások társadalmi okaival foglalkozó fejtegetések. Itt tendenciaként konstatálja a válások számának a szocializmus átmeneti viszonyai közötti általános növekedését, ami egyrészt azzal függ össze, hogy az eleve nem őszinte emberi kapcsolatok tartalmukat vesztik, másrészt e tartalmuk átalakul, ami maga után von bizonyos alkalmazkodási nehézségeket, de látja azt is, hogy a növekedés üteme függ az általános tendenciák egy-egy országon belüli érvényesülésének konkrét viszonyaitól is (63. old.).[4]

A történelmi változások mellett utal a városiasodás hatására, valamint a háború és a háborús pszichózis lehetséges következményeire. Harcsev szovjet professzorra támaszkodva megállapítja, hogy a szocializmus építésének jelenlegi szakaszában a régi erkölcsi-tudati visszatartó erők már nem, az új közösségi megítélés pedig még nem érezteti eléggé hatását a házasság megszilárdítása tekintetében, de helyteleníti e vonatkozásban a vallás-erkölcs visszatartó hatásának túlbecsülését (69., 72. old.), majd jól megválasztott statisztikai adatok tükrében mutatja be a női nem megváltozott társadalmi helyzetéből adódó problémákat, amit a bontóperek vonatkozásában illusztrál az is, hogy fokozatosan emelkedett a bontókeresetet megindító feleségek számaránya (86. old.).

Ezután következnek, a műnek mintegy gerincét alkotva egyes, a szerző által különösen jelentősnek tartott kérdéseket kiemelten tárgyaló fejezetek. Az itt érintett témákat szerző mintegy filmszerűen pergeti fejezetről fejezetre, gondoskodván a megfelelő, gyakran igen szellemes átmenetek megteremtéséről is, s itt kiváltképpen érvényesül a bírói gyakorlatból merített, jól szelektált tapasztalati anyag megfe-

[3] Rozwód. Studium Socjologiczno-Prawne, Warszawa 1965. Panstwowe Wydawnictwo Naukowe 315 p.

[4] Vö. e tekintetben a lengyelországi válási tendencia gyorsulására gátlólag ható, de nem mindig előremutató tényezőkről előadottakat: Pap Tibor: A szocialista családjogászok első nemzetközi konferenciája. Jogtudományi Közlöny, 1966. 86. old., amire egyébként Csiky is céloz (18. old.).

lelő csoportosítású felhasználása. Mindennek következtében az olvasónak helyenként az az érzése, hogy egy sajátos házassági jogi Pitavalt tart kezében.

Részletesen, az orvostudomány idevonatkozó eredményeit is hasznosítva taglalja a mű a házasélet szexuális problémáit, a házastársi hűtlenségnek a házasság felbomlására gyakorolt hatását és jól látja szerző, hogy a bontóperekben tapasztalt szexuális hűtlenség rendszerint nem oka, hanem következménye a házastársak elhidegülésének (102. old.). Figyelmeztet ezzel összefüggésben annak az elképzelésnek a helytelenségére is, amely szerint a munkahely által adott ismeretségben rejlene a szexuális hűtlenség egyik fő oka, bár természetesen nem tekinthető közömbösnek az adott munkahelyen uralkodó munkamorál szintje sem (106., 210. old.). Kitér a továbbiakban a féltékenység mikénti megítélésére és a hűtlenség okozta tragédiák bemutatására.

A házasságban ható vagyoni tényezők taglalása kapcsán kiemeli, hogy a szocializmusban a házasság gazdasági funkciója is jelentős változáson megy át: termelési egységből fogyasztási egységgé válik. Elemzi a „konformizmus" problematikáját és úgy látja, hogy a korábbi érdekházasság helyébe napjainkban helyenként az érdek-jellegű házasság lép. Ebben az összefüggésben mint sajátos motiváló tényezőt említi a lakást. A házasságok feldúltságának nem ritkán a házastársak életvitelében, érdeklődésében, világnézetében és műveltségében jelentkező különbségek is okai lehetnek (bár itt utalnék Goethe és Christiane Vulpius házasságára, mint e tételt gyengítő irodalomtörténeti példára). Igen instruktív az úgynevezett „második műszak"-nak a házasság harmóniájára gyakorolt hatását tárgyazó fejtegetés, a házasság és a nemzedéki problematika kapcsolatba hozatala, valamint az alkoholizmus együttélést züllesztő és legtöbbször tettlegességet involváló hatásának a kimutatása. A tárgyalt munka e téren is igyekszik egy tévhitet eloszlatni, amidőn kiemeli, hogy az esetek túlnyomó többségében az alkoholizmus nem oka, hanem okozata a családi körülmények rendezetlenségének (162. old.).

Igen megszívlelendőnek tartom mindazt, amit a mű a gyermek szerepéről mond a harmonikus házasság feltételeinek megteremtésében. Különösen elszomorító tényként kell regisztrálni a válások következtében szülők nélkül maradt gyermekek nagy számát, különösen ami a válásoknak a hat éven aluli gyermekek sorsára gyakorolt hatását illeti. Ennek ellenére egyet kell érteni szerzővel abban, hogy nem kevés az olyan gyermekek száma, akik attól szenvednek, hogy szüleik nem váltak el (179. old.). Mindez pedig különös súllyal esik latba azon drámai fejtegetések tükrében, amelyekben Csiky a feldúlt házasságban élő, vagy elvált, de a közös lakást elhagyni nem akaró szülők gyermekének helyzetét ecseteli.

A könyv záró részét alkotó, kifejezetten jogi kérdések tárgyalását megelőzően foglalkozik a munka a házasságkötéskor fennforgó meggondolatlansággal, mint a házasság megromlását gyakran előidéző körülménynek a problémájával. Itt említi a házasság előtti nemi kapcsolat törvényesítésére, esetleg a nő terhességére tekintettel kötött házasságot is (187. old.). E téren azonban elkerülte szerző figyelmét, hogy az ilyen házasságkötésre kifejezetten jogszabály is motivál. Nevezetesen az anyakönyvi utasítás 44. §-a, amidőn kötelezővé teszi házasságon kívül született, vagy születendő gyermek esetében az anyakönyvvezető számára az anya által apaként megjelölt férfi megidézését annak érdekében, hogy az illető — amennyiben az lehetséges — az anyával kössön házasságot. Ha az anya kiskorú, úgy a gyámhatósági engedély megtagadása, és e helyett a gyermek teljes hatályú atyai elismerésére vonatkozó felhívás megoldhatja a helyzetet, de nagykorúsága esetén a felhívott jogszabály motiváló hatása teljes súlyával érvényesül.

Általában a meggondolatlan házasságkötések vonatkozásában, különösen pedig a túl-fiatal korban kötött házasságok tekintetében a szerzőnél nagyobb súlyt helyeznék a házasságkötési formaságok megszigorításának, mint a későbbi felbomlás csíráit eleve magukban hordó házasságok eliminálásának lehetséges eszközére (190. old.), és nem lennék eleve annyira szkeptikus a házasságkötési korhatárnak a lengyel törvényhozás általi legújabb felemelésétől várható eredményeket illetően (197. old.).

Egyetértek szerzővel abban, hogy a legfontosabb a házasságról alkotott helyes szemlélet kialakítása, annak kiküszöbölése, hogy a házasulók a házasságra vonatkozó társadalmi tapasztalataikat többnyire kizárólag saját rovásukra sajátítsák el, vagy éppenséggel mások sokszor korszerűtlen példáján. Különösen meggondolásra késztető e vonatkozásban az a tény, hogy a 25 éven aluli férfiak és a 20 éven aluli nők házasságai majdnem fele arányukban bizonyulnak átgondolatlanoknak (205. old.). E téren intézményes társadalmi segítségnyújtás látszana szükségesnek. E kérdésre azonban a továbbiakban, Górecki monográfiájának tárgyalása során térek ki részletesebben.

Csiky Ottó könyvének X. és egyben zárófejezete foglalkozik koncentráltan a házasság felbontásának jogi problematikájával. Ennek során finom distinkcióval mutat rá, hogy míg a házasság megromlása mindig káros, addig ugyanez távolról sem állítható a feldúlt házasságok felbontásáról (207—208. old.). Úgy érzem azonban, hogy műve jellegének érintése nélkül több teret szentelhetett volna a házastársak kibékítésének érintése alkalmával a bírói békéltető tárgyalásnak — amire alább ugyancsak visszatérek még. A legmesszebbmenően helyeslem azonban szerzőnek azon megállapítását, hogy a bontóperes bírói gyakorlat „megszigorítása" aligha eredményezheti a házasságok harmóniájának javulását (209. old.). Ugyanígy egyetértek — fejtegetéseinek jellegéből folyó bizonyosfokú elnagyoltsága ellenére is — a munkának a „közös megegyezés"-en alapuló válásra vonatkozó megállapításaival. De nem kevésbé értek egyet a X. fejezet záróbekezdésének tartalmával is, amely — egyébként a mű egészére is jellemző — mélységes humánumtól áthatva szólít fel azoknak a helyes lehetőségeknek a kiaknázására, amelyek a házasságok megromlását előidéző hibák feltárása révén a példa tanulságával segíthetnek hozzá hasonló hibák jövőbeni elkerüléséhez.

Csiky Ottó művének összegező értékelését megelőzően szabadjon most áttérni a bevezetőben említett lengyel munka megtárgyalására.

III.

Jan Górecki könyvében célul tűzi maga elé, hogy megállapítsa: *a)* érvényesül-e a lengyel jogban, illetőleg bírói gyakorlatban a bontás szabadsága, azaz kérheti-e bármely házastárs a házasság teljes és tartós felbomlása esetében (amidőn a törvényben prevideált szempontok nem szólnak a bontás ellen) házasságának felbontását; *b)* valóban csak akkor kerülhet-e sor a házasság felbontására, ha az teljesen és tartósan fel van dúlva, *c)* mennyiben küzd a bíróság a házasság megromlása ellen és lehetőségeinek keretei között törekszik-e a feldúlt házasságok harmóniájának helyreállítására, végül pedig *d)* megfelelően érvényesülnek-e azok a morális és motiváló követelmények, amelyeket a vétkességnek — a lengyel jogban bizonyos feltételek mellett elismert[5] — elve szolgálni hivatott.

A felvetett kérdésekre szerző empirikus úton keresi a választ, s műve első részében részletesen ismerteti vizsgálódásainak metodikáját. 1961 és 1963 között személyesen résztvett a krakkói bíróság előtt ezidőben lefolytatott és első fokon jogerős ítélettel befejezett 153 bontóper tárgyalásán, azaz a kérdéses időben befejezett bontóperek 5,34%-át kísérte figyelemmel. Ezzel nagyjából egyidejűleg résztvett 84 békéltető tárgyaláson, azaz az ilyen jellegű eljárások 6,77%-án. A személyes észlelés útján nyert adatok ellenőrzése céljából 4 — részben ipari, részben mezőgazdasági, részben pedig vegyes jellegű — város 43 bírájától és 60 ügyvédjétől szerzett be tájékoztató adatokat. Hasonló céllal a bontóítélettel befejezett perekben szerepelt 131 ügyféllel lépett részben személyesen, részben kérdőív útján érintkezésbe, a lengyel közvéleménykutató központ reprezentatív eljárással kiválasztott 2355 személyhez juttatta el további kérdőíveit és bevonta vizsgálódásai körébe kérdezett alanyokként a krakkói egyetem levelező- és közigazgatási tagozatának 323 hallgatóját is.

A monográfia második részét az életközösség felbomlásával összefüggő kérdések vizsgálatának szenteli. Mindenekelőtt megállapítja szerző, hogy adódnak esetek, amikor a házasság felbontását elérni kívánó felperes anyagi eszközök hiányában nem képes bírósághoz folyamodni. Ugyancsak akadályozza bizonyos mértékig a bírói út igénybevételét — különösen falun — a közvélemény — vallásilag is befolyásolt — ellenérzése. Emellett nem jelentőségnélküli az sem, hogy a falusi család egyben még termelési közösség is[6]. Ebben látja szerző annak indokát, hogy míg 1960-ban Lengyelország lakosságának közel fele (14 millió) városokban, illetőleg városi jellegű településekben élt, több mint a fele pedig (15,5 millió) falun, addig az előbb említett körben 10 000 lakosra 8,7 válás jutott, ugyanennyi falusi lakosra pedig csak 1,5 volt a megfelelő arányszám.

A joggyakorlat oldaláról közeledve az elsőként felvetett kérdéshez szerző mégis úgy látja, hogy aki válni akar, az végső soron elérheti házasságának felbontását.[7]

Ami azt a további kérdést illeti, hogy valóban csupán a feldúlt házasságok kerülnek-e felbontásra, úgy Góreczki szerint a bíróságnak nem mindig áll módjában megismerni a házasság megromlásának okait és ismérveit (mely utóbbiak egyébként nem ritkán felcserélődnek), annál is kevésbé, mivel gyakran maguk a házastársak sincsenek tudatában a közöttük támadt konfliktus okainak, nem is szólván arról, hogy gyakran arra törekednek a felek, hogy a bíróság elől elrejtsék házasságuk feldúltságának valódi okait, sőt a vizsgált 153 perből 75-ben az volt megállapítható, hogy az egyik fél pertaktikai célokból igyekezett a bíróságot félrevezetni. E körülmény megállapítását szerző azonban csak akkor látja lehetségesnek, ha a házastársak céljai a perben divergálnak, míg együttműködésük esetén ez kizártnak tűnik.

Az említett szempontból szerző a pereket jogvitás és egyetértésben lezajló bontóperekre osztja. (Ezek a vizsgált esetekben 80 : 70 arányban szerepeltek, s a felek ezen felül 12 esetben az eljárás folyamán jutottak megegyezésre). Megállapítja, hogy a vizsgált perek közül az első kategóriába tartozók esetében az eljárás általában 17,7 hónapig tartott, de volt 16 csak két évnél hosszabb idő múltán befejeződött per, egy per pedig négy és fél évig húzódott.

A 80 vitásnak indult per közül a bíróság 58 esetben adott helyt a házasság felbontására irányuló kérelemnek. Szerző személyi részvételén alapuló értékelése szerint ezek közül a bizonyossággal határos valószínűséggel feldúlt volt 45 (77,59%), nagyfokú valószínűséggel volt feldúlt 12 (20,68%), míg elég jelentős fokú valószínűséggel egy perben volt a feldúltság megállapítható (1,73%).

Az egyetértésben lezajlott 70 bontóperben kivétel nélkül a keresetnek helytadó ítélet született.[8] A feldúltságnak e perekben való hiteltérdemlő megállapítása érdekében az ítélet meghozatala után érintkezésbe lépett a házastársak egyikével és erre is figyelemmel arra a megállapításra jutott, hogy e perkategóriában a házastársak közötti kapcsolat a bizonyossággal határos valószínűséggel volt feldúlt 29 (41,43%), nagyfokú valószínűséggel volt feldúlt 18 esetben (15,71%), elég jelentős fokú valószínűséggel 9 perben (12,86%) volt a feldúltság megállapítható míg 14 ügy esetében (20,00%) hiányzott a feldúltság valószínűsége. (További beható vizsgálódások során ez az utóbbi arány 0,78 és 6,25% közötti nagyságrendre volt csökkenthető.)

A házastársi életközösség teljes és tartós feldúltságának hiányában ezek szerint a jogerős bontóítéletek 10,93%-át hozták meg. A fentebb említett korrekciót, valamint a megkérdezett bírák és ügyvédek válaszait is tekintetbe véve a feldúltság hiánya azonban 2,16%-ra csökkent s így szerző megállapíthatónak látja, hogy a bontásnak csupán a

[5] Ld. Seweryn Szer: A lengyel családi jog kodifikálásának legfontosabb problémái. Jogtudományi Közlöny, 1963. 38. sköv. old.

[6] Ami különösen akkor érzékelhető teljes súlyában, ha figyelembe vesszük, hogy a lengyel parasztság 1960-ban 89,4%-ában egyénileg gazdálkodó volt.

[7] Ennek kapcsán egyrészt megállapítja, hogy 1958–1962 között általában a keresetek 10–11%-át utasították el, másrészt úgy véli, hogy egyes bíráknál kifejezett bontásellenes tendencia érvényesült, márpedig az elutasító ítélet s méginkább a megalapozatlan elutasítás újabb pert eredményez, végeredményben mégis bekövetkezik a bontás, de a feleknek két bontóper poklát kell megjárniok.

[8] Górecki felfigyel arra is, hogy néhány bíró már a békéltető eljárás során a megegyezés irányába motiválja a feleket, amely esetben ugyanis a lengyel eljárásjog szerint a bizonyításfelvétel a felek meghallgatására korlátozható.

teljesen és tartósan feldúlt házasságokra történő korlátozása nagymértékben megvalósul.

A most tárgyalt monográfia harmadik része a békéltető eljárásra vonatkozó rendkívül érdekes megállapításokat tartalmaz. Mindenekelőtt kifejti szerző, hogy a bontóperi bíróságnak nem csupán a házastársak közötti vita eldöntésére hivatott szervként kell eljárnia, de ezen felül gyógyító funkciót is el kell látnia. A diagnózis felállítása után a beteg házasság tekintetében alkalmazott terápiának kell következnie. Látja ugyanakkor azt is, hogy nem a bontóper a legkedvezőbb alkalom e terápia alkalmazására. Ez mindenekelőtt az e célból létrehozott tanácsadó intézmény feladata kell, hogy legyen. (Ilyenek főleg az angolszász országokban működnek, igen gondosan megválasztott szakszemélyzettel, amelynek a szükséghez képest konzultánsok: pszichológusok, pszichoanalitikusok, pszichiáterek, szexuológusok és más szakorvosok állanak rendelkezésükre. E tanácsadó a hozzá forduló fél házastársával is igyekszik szót érteni. Az intézmény céljai közé tartozik, hogy módot adjon a hozzá fordulók problémáinak előadására; hogy megállapítsa a házastársi konfliktus diagnózisát és hogy azt a segélytkérő házasfél előtt tudatosítsa, hogy utóbbi így változtathasson esetleges helytelen magatartásán. A tanácsadás legfontosabb elemét azonban a féllel való beszélgetésben látja.) Górecki sajnálattal állapítja meg, hogy Lengyelországban az ilyen jellegű tanácsadók kialakulásuknak csak kezdeti stádiumában vannak, holott a vizsgált perekben is jelentkezett a tanácsadás iránti nagyfokú szükséglet. A perekben szereplő 126 megkérdezett személy 72,22%-a fordult tanácsért vagy közvetítésért harmadik személyekhez és csupán a megkérdezettek 23,81%-a válaszolta, hogy a bontóper megindítása előtt senkinek a tanácsára, vagy közvetítésére nem tartott igényt. A kérdéses esetekben bevont tanácsadók a legközelebbi hozzátartozók voltak és csak a megkérdezettek nem egészen 9%-a fordult előzetesen tanácsért párt- és társadalmi szervekhez. Az észlelt magánjellegű tanácsadás azonban teljesen eredménytelen volt, nem egyszer pedig kifejezetten káros hatást gyakorolt a házastársak közötti viszony mikénti alakulása szempontjából.

A bontóperi békéltető tárgyalásra vonatkozó fejtegetéseit szerző annak közlésével kezdi, hogy azok Lengyelországban 1959 és 1963 között az Igazságügyminisztérium adatai szerint az esetek 3,45—3,90%-ában vezettek eredményre. A személyesen figyelemmel kísért tárgyalásokat alapulvéve azonban úgy látja, hogy e békéltetések sem az azokon résztvevő személyek nagy számára, sem pedig az eljárás során uralkodó légkörre tekintettel nem vezethettek ilyen eredményekre. A rájuk fordított idő: 4—25, átlagban 12,23 perc is kizárja a beavatkozás sikerességét, nem is szólván arról, hogy ez időn belül történik meg a felek személyi adatainak felvétele, a diagnózis megállapítása, a felek tulajdonképpeni békítése, végül pedig a per megszervezése. Ilyen körülmények között szerző kételkedik az Igazságügyminisztérium által rendelkezésére bocsátott ismertetett eredményességi hányadosok helyességében és saját vizsgálódásai alapján 1,42%-ra teszi az eredményes békéltetések arányát. Véleménye szerint a bíráknak a békéltetés eshetőségével szembeni szkepticizmusa is gátolja a reális lehetőségek kiaknázását e vonatkozásban.[9]

Górecki művének befejező részében a vétkesség problematikáját taglalja (amikoris a kizárólagosan vétkes fél kérelmére a lengyel jog szerint csak a vétlen alperes hozzájárulása esetén, illetőleg kivételesen akkor lehet bontani, ha nyomós társadalmi érdekek szólnak e mellett) és értékeli a „megegyezés" jelentőségét. Mindkét vonatkozásban a közvéleménykutatási központ által megkeresett 2.355 személy, illetve a krakkói egyetem említett hallgatóinak, valamint a vizsgálatba bevont bíráknak és ügyvédeknek a véleményére támaszkodik. Vizsgálódásainak alább ismertetendő eredményei bizonyos mértékig a Legfelsőbb Bíróság 3. számú irányelve 6. pontjának értékelése szempontjából is érdeklődésre tarthatnak számot. Megállapítja szerző, hogy a vétkességi elv kötelező volta a törvényhozó szándéka ellenére Lengyelországban nem általánosságban elfogadott erkölcsi követelmény. Minél magasabb a választadók képzettségi foka, annál kevésbé igénylik a vétkesség figyelembevételét. A falusi lakosság köréből a megkérdezettek 35,40%-a foglalt mellette állást és e körben csupán 24,03%-uk ellenezte. Ezzel szemben a munkásság köréből érkezett válaszok más megoszlást mutatnak. A nem szakképzett munkásoknak 59,00%-a helyezkedett e kérdésben nemleges álláspontra, a szakképzett munkások pedig 64,86 %-ban helytelenítették.[10] Górecki mérlegeléseinek körébe erkölcsi megfontolásokat is bevonva arra a következtetésre jut, hogy a vétkesség értékelésének fenntartása mellett legalább olyan erős érvek szólnak, mint aminők elvetése érdekében felsorakoztathatók.[11]

*

A most megtárgyalt mű vonatkozásában elsősorban az a szempont vezetett, hogy felhívjam tartalmára a magyar érdeklődők figyelmét. Ezért nem tekintettem feladatomnak a kritikai állásfoglalásokat sem. Annál indokoltabbnak látszik ez, mivel nálunk hasonló jellegű, a bírói gyakorlatot a tárgyalt módszerekkel kritikailag elemző és kontrolladatokra is támaszkodó kutatások még nem folytak. Egy vonatkozásban azonban hiányolnom kell mégis Górecki vizsgálódásainak extenzitását. Nevezetesen sajnálatos, hogy a — bár viszonylag szűk körre szorított, mégis mélyreható — felméréseit nem terjesztette ki annak megállapítására, hogy a fel nem bontott házasságban élő felek kapcsolatai az elutasító ítéletet követően hogyan alakultak. Az e téren szerzett tapasztalatok a bíróság bontóperi ítélkezési gyakorlatának egy további értékelési lehetőségét nyitották volna meg.

[9] A békéltetés, közelebbről pedig a házassági tanácsadás tekintetében lásd: Richard Halgasch: Zum Aufbau von Ehe und Familienberatungsstellen. Staat und Recht, 1965. 7. sz. 1062. old.

[10] Górecki koncedálja, hogy nehéz felmérni a lengyel törvény értelmében alkalmazott vétkességi szempont figyelembevételének visszatartó hatását, illetve esetleges mellőzése esetén az ebből adódó problémákat, de utal a finn törvényhozásra, amely 1948-ig ismerte a „rekriminációt", s hatályon kívül helyezése mégsem eredményezett különösebb eltolódást Finnország bontási statisztikájában.

[11] Vö. ebben az összefüggésben: I. Górecki: A házasság felbontásával kapcsolatos vétkesség és az erkölcs. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1965. 501. old.

IV.

Górecki vizsgálódásainak vázlatos bemutatása után megállapítható, hogy a most megtárgyalt két mű az általuk vizsgált problematika tekintetében igen közel áll ugyan egymáshoz, és módszerükben is fedezhető fel hasonlatosság, mégis másmás oldalról közelítik meg és mutatják be a házasság feldúltságának, illetve a bontásnak a kérdéskomplexumát.

Csiky Ottó műve a bírói gyakorlatból kiindulva a feldúltság diagnosztikájára helyezi a hangsúlyt, a házasságok megromlásának okait kutatja és az okok feltárásával egyben úgy véli, hogy a gyógykezelés lehetőségére is rámutatott. Fejtegetéseivel az eshetőleges feldúltság veszélyének kitett házasságokban élő felekhez fordul. Széles kör számára adja elő mondanivalóját. Olvasmányosan és nem egyszer közvetlenül az olvasóhoz is szólva, vele mintegy hangos gondolkodás során konzultálva. A házasságok feldúltságának bekövetkezése tekintetében hasznosan alkalmas szolgálni a prevenció célzatát annál is inkább, mivel — mint arra már kitértem — igen lelkiismeretesen mélyed el a rendelkezésre álló bírói gyakorlatban.

Górecki monográfiája is a bírói gyakorlatot veszi alapul, de kifejezetten egy viszonylag szűk körhöz, a jogalkalmazóhoz, mindenekelőtt pedig a törvényhozóhoz fordul, nem utolsó sorban pedig a tudomány művelőihez — amit zárszavában nem is rejt véka alá — ilyen jellegű kutatások széles körű folytatása és hasonló célzatú más vizsgálódások felvételének kezdeményezése érdekében.

Legközvetlenebb találkozási pontjaik — és ezek közé tartozik a megelőzés eszközeinek keresése — dokumentálják, hogy mindkét szerzőt a harmonikus házasság kialakítását a legalkalmasabban szolgálni képes intézmények és módozatok keresésére, a meglevő intézmények és eszközök tekintetében pedig azok hatályosabbá tételére irányuló törekvés vezette.

Pap Tibor

*Földvári József: Az igazságszolgáltatás elleni bűntettek**

Büntetőjogtudományunk és büntető jogirodalmunk fejlődésére a korábbi években az volt a jellemző, hogy a szocialista büntetőjog megalapozása célkitűzésének megfelelően az elméleti érdeklődés homlokterében elsősorban a büntetőjog általános részének kérdései állottak. Az új büntető törvénykönyv megjelenése után ez a helyzet bizonyos fokig megváltozott. Nem tévesztve szem elől az elméleti alapkutatások fontosságát, a törvényesség maradéktalan és egységes érvényesítése érdekében gyakorlati szempontból ma a Büntető Törvénykönyv Különös Részének színvonalas feldolgozása a sürgető feladat. Ennek kíván eleget tenni a szerző, amikor egy, az irodalomban eddig meglehetősen mellőzött problémakört, nevezetesen az igazságszolgáltatás elleni bűntettek elméleti és gyakorlati kérdéseit állította vizsgálódásai középpontjába. A szerző célkitűzéseit és témaválasztását minden tekintetben csak helyeselni lehet. Jóllehet ezek a bűncselekmények nem tartoznak a joggyakorlatban mindennap előforduló bűntettek sorába, mégis társadalmipolitikai jelentőségük kiemelkedő, amelyet az igazságszolgáltatás tisztaságához fűződő társadalmi érdekek indokolnak.

A mű tartalmi ismertetése előtt előre kell bocsátani két olyan gondolatot, amely az egész mű vezérfonalát képezi. Az egyik a szerző törvényességi koncepciója, a másik pedig a szerző jogtárgy-felfogása.

Érthető, hogy egy olyan munka, amely meghatározott bűncselekménycsoport jogértelmezési kérdéseit dolgozza fel, elsősorban a törvényszerű jogértelmezés irányáról és terjedelméről vallott felfogását kívánja tisztázni. A szerző műve elején erőteljesen hangsúlyozza, hogy „célszerűségi szempontok... az igazságszolgáltatás területén csak törvényes keretek között érvényesülhetnek. A szocialista büntetőjogtudomány nem ismerheti el a törvényesség és a célszerűség merev szembeállítását, hanem csak a törvényesség keretei között érvényesülő célszerűség gondolatát fogadhatja el". (121. old.) Ezzel az álláspontjával feltétel nélkül egyetértek. Azzal azonban már vitába kell szállni, amikor — egyetértve egy szovjet szerzővel — azt írja, hogy miután a törvény értelme, szelleme betűin keresztül nyilvánul meg, mind a megszorító, mind a kiterjesztő értelmezés egyaránt megengedhetetlen. (117. old.) Felfogásom szerint a törvényesség követelményéből nem következik és nem is következhet a jogértelmezés határait ilyen mereven megszabó felfogás.

Nem kétséges, hogy a szocialista jogértelmezésnek szigorúnak kell lennie, miután értelmezés címén valóban csak jogértelmezésről, nem pedig quasi jogalkotásról lehet szó. Másfelől viszont rugalmasnak kell lennie; az értelmezés nem rekedhet meg a jogszabály szövegénél. Egyrészt az elmélyültebb elemzés mindig többet tár fel a jogszabály lényegéből, másrészt pedig a fejlődés során kialakuló új viszonyokkal való szembeállítás során a jogszabály tartalma a kiterjesztés irányába bővíti a törvénytartalmat. A jogértelmezés irányát illető általános törvényszerűséget talán úgy fogalmazhatnók meg, hogy a szocialista jogértelmezés menete a kiterjesztő jogértelmezés irányába mutat. Jogpolitikai szempontból ez azt jelenti, hogy a törvényes keretek között mindig keresni kell azokat a tényállásokat, amelyek objektíve a jogszabály hatálya alá tartoznak, de azt esetleg kezdetben nem ismerték fel, vagy ilyenek csak a jogszabály megalkotását követően merültek fel.[1] Mindezeket az általánosító megállapításokat megerősítik a szerző következtetései is. A fent idézett álláspontjával szemben ténylegesen értelmező megállapításait nem szorítja a törvény betűinek keretei közé, hanem a törvény tartalmát logikai úton feltárva, látszólag sokszor nagyon is messze kerül a törvény betűitől. Következtetései azonban mindenkor kiállják a törvényes jogértelmezés próbáját, ezért tulajdonképpen csak arról van szó, hogy egy helyes tételt el-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965. 486. old.

* A IV. Szekszárdi Jogásznapok alkalmából 1966. május 13-án elhangzott előadás alapján. *(Szerk.)*

[1] Vö. Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése. Bp. 1960. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 310—312. old.

méletileg túlfeszítve, mereven fogalmazott meg.

A szerző rendkívül nagy figyelmet szentel a bűncselekmény tárgyának meghatározására, illetve tartalmi feltárására általában és ezen belül az igazságszolgáltatás elleni bűntettek tárgyának elemzésére. Munkájának egyik központi gondolata a jogtárgy meghatározásából folyó valamennyi következtetés levonása és a jogértelmezési problémáknak ezen az alapon történő megoldása. Ez adja számára a biztos alapot ahhoz, hogy a halmazati problémák rendkívül ingoványos területén egységes koncepcióból fakadó következetes álláspontot foglaljon el. Szükségtelen a szerző álláspontját a bűncselekményegység és többség területén külön bemutatni, előző, a tárgykört taglaló monográfiája[2] a jogéletben széles körben ismeretes. Itt csupán annak hangsúlyozását tartom szükségesnek, hogy a szerző jogtárgy koncepciója és ennek alapján a halmazati problémákra adott válaszai olyan elméletileg megalapozott, logikai zárt egységet képeznek, amelyeknek egyes elemeit elfogadni és másokat tagadni nem lehet az egész koncepció sérelme nélkül. Gyakorlati szempontból a munka legértékesebb részének lehet tekinteni azokat a fejtegetéseket, amelyek az egyes tényállások vonatkozásában az igazságszolgáltatás elleni bűntettek és a hivatali bűntettek, becsületsértés stb. egymáshoz való viszonyát tárgyalják.

Az ismertetés keretében nincs mód arra, hogy a könyv rendkívül gazdag problematikáját — akárcsak érintőlegesen — teljes terjedelemben bemutassam. A következőkben csupán arra törekszem, hogy az egyes fejezetek problematikájának érzékeltetése mellett néhány elvi kérdés kiragadott tárgyalásán keresztül felvázoljam a könyv mondanivalójának főbb vonásait.

Az első bevezető jellegű, az elméleti megalapozást biztosító fejezet után kilenc fejezetben tárgyalja a munka az egyes igazságszolgáltatás elleni bűntettek törvényi tényállásait.

Az igazságszolgáltatás elleni bűntettek tárgyalásának elméleti megalapozása címmel megvilágítja a szerző a feldolgozás célkitűzéseit, az igazságszolgáltatás elleni bűntettek történelmi kialakulásának menetét, e bűntettek szabályozását egyes külföldi államokban, s az igazságszolgáltatás elleni bűntettek körének megvonását hatályos büntetőjogunkban. E fejezet kapcsán a szerző állást foglal a kriminológiai vizsgálatok szükségessége mellett és hangsúlyozza a kriminológiai vizsgálatok szükségességét az igazságszolgáltatás elleni bűntettek körében, különös tekintettel az ún. Dunkelziffer problémájára is. Találóan állapítja meg: „nincs talán egyetlen másik büntetti csoport sem, ahol a tényleges és a felelősségre vont elkövetők száma olyan nagy mértékben eltérne, mint — főleg egyes — igazságszolgáltatási bűntettnél" (18. old.). Idevágó fejtegetései meggyőzően mutatják, hogy ma már aligha lehet a büntetőjog valamely kérdéséhez hozzányúlni anélkül, hogy ne vetődne fel a probléma kriminológiai szempontú megközelítésének igénye is.

A valóságban elfoglalt helyének megfelelően kimerítően tárgyalja a szerző a *hamis vád* bűntettével kapcsolatos elméleti és gyakorlati problémákat. Alapkoncepciójából kiindulva nagy figyelmet szentel a szerző a hamis vád bűntette tárgyának pontos meghatározására. Az utóbbi száz évben lezajlott irodalmi vitát áttekintve a maga álláspontját akként összegezi, hogy „a hamis vád komplex jogi tárgyú bűntett: a törvényhozó különböző társadalmi viszonyokat kívánt védeni a bűntett tényállásának a megalkotásával." (67—68. old.) Majd a továbbiakban megállapítja, hogy „a hamis vád elsősorban az igazságszolgáltatás érdekeit veszélyezteti. A társadalomra veszélyes mindenek előtt azért, mivel lehetőséget teremt arra, hogy ártatlan személy ellen büntető eljárást indítsanak, lefolytassanak és őt elítéljék... a konkrét sérelem az ártatlanul megvádolt személyt éri: becsületének csorbítását, testi és szellemi állapotának gyengítését, társadalmi, hivatali vagy családi életének rosszabbodását idézheti elő". (71. old.)

A szerző abból a ma már uralkodónak tekinthető felfogásból, hogy a szándékos bűnösség lényege a társadalomra veszélyesség felismerésében van, helyesen vonta le azt a gyakorlati következtetést, hogy a bűnösség kérdéseit a jogalkalmazásban az eddigieknél sokkal mélyebben, az elkövető tudattartalmának teljes feltárása útján helyes vizsgálni. Megalapozottan mutat rá, hogy a szándékos hamis vád megállapításának első feltétele annak feltárása és bizonyítása, hogy az elkövető a törvényi tényállás elemeinek megfelelő tények ismeretében cselekedett. Ezt vizsgálva, megállapítja, hogy az elkövetőnek tudnia kell, hogy: 1. ki kerülhet gyanúba tevékenysége következtében; 2. tevékenységét hatóság vagy hivatalos személy előtt fejti ki; 3. a törvény szerint büntetendő az a cselekmény, amelynek elkövetését másra hárítja; 4. a megvádolt személy azt a cselekményt nem vagy nem úgy követte el, mint ahogy állítja, akár tudja a vádoló, hogyan követte el, akár nem; 5. cselekménye alapul szolgálhat a megvádolt személy elleni eljárás megindításához.

Újszerűen veti fel a szerző a gondatlan bűnösség kérdését is a hamis vád vonatkozásában. A szándékos bűnösségre vonatkozó elméleti tételekből, illetve törvényi rendelkezésből meggyőzően vonja le azt a következtetést, hogy a gondatlanság felső határa a szándékosság fennforgásának vagy hiányának megállapításától függően vonható meg. Álláspontja szerint „sor kerülhet a hamis vád gondatlan alakzatának megállapítására minden olyan esetben, amikor a szándékossághoz fentebb megkívánt valamelyik feltétel hiányzik". (109. old.) „De ugyanígy gondatlan elkövetés megállapítására kerülhet sor abban az esetben is, amikor a tényállási elemek ismeretéhez nem kapcsolódik a törvény által megkívánt érzelmi színeződés: az elkövetőnél megvan ugyan a szükséges tények ismerete, de magatartásának társadalomra veszélyes következményét sem nem kívánja, sem nem nyugszik bele annak bekövetkezésébe." (110. old.)

A bűnösséggel kapcsolatban említendő meg az a bírói gyakorlatban egyéb bűntettekkel kapcsolatban is felmerülő vitakérdés, hogy a hamis vád súlyosabb minősítéséhez szükséges-e, hogy az elkövető tudata átfogja az alapbűntettnek súlyosabb büntetéssel való fenyegetettségét. A szerző meggyőzően mutatja ki, hogy a Btk. 18. §-a nem ad megoldást erre a kérdésre, miután a ha-

[2] Földvári József: Az egység és a halmazat határesetei a büntetőjogban. Budapest, 1962. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 354. old.

mis vád minősítő körülményei nem tekinthetők eredménynek. Elismeri ugyan, hogy tetszetős lenne olyan állásfoglalás kialakítása, amely az elkövető bűnösségét valamilyen formában a minősítő körülmények vonatkozásában is megkívánná, de ugyanakkor kimutatja, hogy a büntetési tételek ismeretét igényelni teljesen illuzórikus lenne. Legfeljebb olyan nézetet lehetne elfogadni, amely szerint az alapcselekmény társadalomra veszélyessége fokának, kisebb vagy nagyobb voltának az ismerete szükséges a vádolás minősítéséhez. Helyesen kimutatja azonban, hogy a gyakorlatban ezt a felfogást sem lehetne érvényesíteni, miután ez az ismérv nem teszi lehetővé a határozott és szilárd elhatárolást. A gyakorlati igényekre tekintettel az az álláspontja, hogy „a 172. § (2) bekezdésében szereplő megkülönböztetések objektív büntethetőségi feltételeket képeznek, amelyeket az elkövető tudatának nem kell átfognia. Ha az elkövető tisztában van azokkal a körülményekkel, amelyeket fentebb a szándékos elkövetés megállapításához megkívántunk, akkor büntetése csak attól függ, hogy a törvényhozó milyen súlyos büntetést helyezett kilátásba a vádolásában szereplő bűntett elkövetőivel szemben". (152. old.) A szerzőnek ez a megállapítása látszólag szemben áll a Btk-ban érvényesített bűnösségi koncepcióval, azonban álláspontja nem egyedülálló újabb jogirodalmunkban. Bármennyire is törekedtek a törvényszerkesztők a bűnösségi koncepció következetes érvényesítésére, a kódex egyes rendelkezései azt mutatják, hogy az objektív büntethetőségi feltételek rendszerét kiküszöbölni teljesen, éppen gyakorlati okok miatt, nem sikerült. A magam részéről ugyancsak a Btk. 18. §-tól független objektív büntethetőségi feltételeket látok fennforogni a testi sértés gyógytartam szerinti minősítésének vonatkozásában.[3]

Gyakorlatilag igen lényeges a hamis vád befejezettségének, illetve kísérleti minősítésének a problémája. A szerző abból a szempontból vizsgálja a kérdést, hogy szükséges-e a befejezettség megállapíthatóságához az eljárás megindítása, illetve, hogy megállapítható-e a bűntett befejezése akkor, ha az elkövető magatartása nem jutott a hatóság tudomására. Álláspontja szerint a hamis vádolás tartalmi kelléke az eljárás indítására való alkalmasság, de nem annak megtörténte. Ha a kérdéses tevékenység alkalmas arra, hogy annak alapján valaki ellen az illetékes hatóság eljárást indítson, az a tevékenység vádolásnak minősül, akár követi az eljárás indítása, akár nem. A feltett második kérdés vonatkozásában a szerző álláspontja az, hogy az elkövető tevékenységének a hatóság tudomására kell jutnia. E szerint a feljelentést tartalmazó levél megírásával vagy postára adásával pl. a levél megírója a hamis vád bűntettét még nem fejezte be. A kísérlet alsó határa az ilyen esetekben az az időpont, amikor a vádoló írás az elkövető kezei közül kikerül. Tehát postára adással vagy esetleges közvetítő személy részére történő átadással valósul meg az a jogtárgyat közvetlenül fenyegető veszélyhelyzet, amely a kísérletet jellemzi, illetve a kísérletet elválasztja a hamis vád vonatkozásában büntetlen előkészületi cselekménytől.

Új bűntetti tényállás hatályos büntetőjogunkban a *hatóság félrevezetésének* bűntette. A szerző indokoltan állapítja meg, hogy „az igazságszolgáltatás érdekeit sértő bűntettek számának a növekedése törvényszerű folyamat eredménye. Az igazságszolgáltatás tisztasága ... kiváltotta és jogossá tette azt az igényt, hogy ezt a jogtárgyat megvédjék bármilyen irányból jövő és bármilyen módon fenyegető támadásokkal szemben". (171. old.) Alapos elemzés után megállapítja, hogy a hatóság félrevezetése bűntettének a megvalósítása „elsősorban az igazságszolgáltatás rendes menetét, zavartalan működését veszélyezteti. E veszély konkrétan az igazságszolgáltatási apparátus indokolatlan foglalkoztatottságában nyilvánul meg. ... Emellett azonban ... a vizsgált bűntett elkövetése veszélyezteti az igazságszolgáltatás tisztaságát is ..." (163. old.)

A bűntett tényállási elemeinek beható tárgyalásán keresztül a szerző annak a határvonalnak a kidolgozására helyezi a hangsúlyt, amely a két hasonló jellegű bűntettet, nevezetesen a hamis vád és a hatóság félrevezetésének bűntettét elválasztja egymástól. Vizsgálódásának eredményét akképpen rögzíti, hogy „az igazságszolgáltatás körében eszközölt hamis bejelentések, bűntett elkövetésének a színlelése esetében a büntetőjogi értékelés az alábbiak szerint történik meg:

1. A legsúlyosabb következményekkel jár meghatározott személynek bűntett, fegyelmi vétség vagy szabálysértés elkövetésével történő vádolása vagy ellene bizonyíték kohólása. Ezekben az esetekben a hamis vád törvényi tényállása alapján kell a cselekményt értékelni.

2. Enyhébb megítélés alá esik és a hatóság félrevezetésének bűntettét valósítja meg annak cselekménye, aki úgy tesz valótlan bejelentést bűntett elkövetéséről, hogy nem irányítja a gyanút egyedileg meghatározott személyre, vagy saját magát vádolja hamisan bűntett elkövetésével.

3. Nincs büntetőjogi következménye az alábbi cselekményeknek: *a)* fegyelmi vétség vagy szabálysértés elkövetésével történő gondatlan hamis vádnak; *b)* olyan bizonyíték kohólásának, amely nem meghatározott személy bűnelkövetése mellett vagy csak a bizonyíték kohólója ellen szól; *c)* a fegyelmi vétség vagy szabálysértés elkövetésére vonatkozó hamis bejelentésnek, amely nem az elkövető személyén kívül egyedileg meghatározott más személy ellen irányul; *d)* bűntett, fegyelmi vétség vagy szabálysértés elkövetésére vonatkozólag gondatlanul tett hamis bejelentésnek (a gondatlanság az esetek döntő többségében nyilvánvalóan a közölt adatok valótlansága tekintetében áll fenn)." (176—177. old.)

Az igazságszolgáltatás elleni bűntettek sorában gyakorlatilag rendkívül jelentős helyet foglal el a *hamis tanúzás* bűntette.

Tárgyalva e bűntett jogi tárgyával kapcsolatos irodalmi vitát, arra a következtetésre jut, hogy „a hamis tanúzás bűntettének jogi tárgya az igazságszolgáltatás tisztasága". Ugyanakkor elismeri, hogy „a hamis tanúzás törvényi tényállásának a megalkotása védelmet jelent az egyének élete, szabadsága, becsülete, vagyona és egyéb személyes érdekei szempontjából is. Az egyéni érdekek védelmének elismerése semmi befolyással sincs a bűntett

[3] Vö. Horváth Tibor: Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme. Budapest, 1965. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 390—392. old.
Horváth Tibor: A Btk. 18. §-a a gyakorlatban. Magyar Jog, 1965. 193—200. old.

rendszerbeli helyére ... a hamis tanúzás bűntettét az igazságszolgáltatás érdekei ellen irányuló többi bűncselekmény között, azokkal egy fejezetben kell szabályozni". (187. old.)

A bűntett elkövetési magatartása vonatkozásában gyakorlatilag jelentős annak a tényelemnek a vizsgálata, hogy a hamis vallomás „az ügy valamely lényeges körülményére" vonatkozik. Ezzel kapcsolatban felmerül, hogy vajon büntető ügynek tekinthető-e a fegyelmi hatóság vagy a társadalmi bíróság által tárgyalt olyan ügy, amelynek tárgya bűntett. A szerző meggyőző érvelés után arra az álláspontra jut, hogy „az ügyek milyenségét nem dönti el az alapul szolgáló cselekmény jogi minősítése" ..., hanem „az eljáró hatóság és az általa alkalmazható hátrányok milyensége határozza meg az ügy jellegét". (205. old.) Így tehát a tényállás szempontjából büntető ügynek kell tekinteni a büntető igazságszolgáltatás szervei előtt folyó ügyeket, amelyek elbírálása a büntető törvénykönyvben meghatározott következményeket eredményezheti. És viszont: nem tekinthető büntető ügynek a társadalmi bíróság vagy fegyelmi hatóság által tárgyalt egyetlen ügy sem, még az sem, amelynek tárgya bűntett.

Mind elméletileg, mind gyakorlatilag rendkívül sok probléma fűződik a hamis tanúzást elkövető bűnösségéhez. Az általános bűnösségi problémák itt sajátosan kapcsolódnak az ún. szubjektív hamisság problémájához. A legális szándék definícióból következik, hogy az elkövetőnek tudnia kell arról, hogy *1.* a bíróság vagy hatóság előtt, *2.* tanúként hallgatják ki, *3.* vallomása hamis. Elméletileg teljesen tisztázott, hogy az objektív értelemben vett hamisság önmagában még nem elég a büntetőjogi felelősségre vonáshoz: szükség van a szubjektív értelemben vett hamisság meglétére is. Hogy azonban a szubjektív hamisságot mi eredményezi, az rendkívül sok tényezőtől függ. Ezzel kapcsolatban szerző behatóan elemzi a legújabb pszichológiai kutatások alapján a tanú tudattartalmának az alakulását a tények észlelésétől kezdve a tényeknek a bíróság előtti reprodukálásáig. Mindezek a kérdések különösen a gondatlan hamis tanúzás vonatkozásában éleződnek ki. A szerző hangsúlyozza, hogy „a tanút nem azért büntetjük gondatlan hamis tanúzás miatt, mivel a tények észlelésénél vagy az észleltek megőrzésénél nem fejtett ki kellő körültekintést: büntetésének jogalapja abban van, hogy vallomása során nem tudatosan eltér a valóságtól, viszont a tőle elvárható figyelem esetében ezt az eltérést felismerné. A gondatlanság tehát sohasem az észlelésnél, a benyomások megőrzésénél, hanem kizárólag a tanúvallomás megtételénél keresendő." (255. old.) Félreértések elkerülése végett kiemeli, hogy a gondatlan elkövetés alanya meg van győződve vallomása valósághű voltáról. Ha tudja ennek az ellenkezőjét, vagy csak kételkedik is ebben, akkor már szándékosan — az utóbbi esetben dolus eventualis-sal — követi el a bűntettet.

A kifejlődési stádiumok pontos elhatárolása a hamis tanúzás vonatkozásában is sok gyakorlati problémát okoz. Az irodalmi nézetek egybevetése, illetve a tényállás elemzése után a szerző arra a következtetésre jut, hogy a tanú akkor fejezi be a hamis tanúzás bűntettét, amikor vallomása véget ér. Ugyanez vonatkozik az elhallgatással történő hamis tanúzás esetére is, miután mindaddig, amíg a tanú észleleteit elmondhatja, kötelességellenes mulasztást nem tanúsít. Addig tehát, amíg a tanú vallomását be nem fejezte, csak kísérlet forog fenn. A jogtárgy-sérelem közvetlen veszélyét a hamis vallomás, a valótlan állítások megkezdésével teremti meg a tanú. A hamis tanúzás kísérlete — a szerző álláspontja szerint — tehát itt kezdődik, a tanúnak ezt megelőző minden magatartása csupán büntetőjogilag nem értékelhető előkészületet képez.

Az igazságszolgáltatás fokozott büntetőjogi védelmének csak az egyik módja a törvényi tényállások nagy számával történő védekezés. A kívánalom az is, hogy a védekezés mélységében is tagolt legyen, s az igazságszolgáltatás tisztasága védelmet kapjon a távoli veszélyeztetéssel szemben is. Ennek az igénynek a kielégítését célozza, többek között a *hamis tanúzásra rábírás* bűntettének tényállása. E bűntetti tényállás nem új intézménye büntetőjogunknak, így a tényállási elemekkel kapcsolatos kérdések többsége mind elméletileg, mind gyakorlatilag tisztázottnak tekinthető. Egy kérdés van azonban, amely visszatérőleg problémát okoz, ez pedig a bűntett befejezetlenségének, illetve kísérletének kérdése. A hamis tanúzásra rábírás bűntetténél a törvényhozó azzal, hogy a „törekszik" kifejezéssel határozta meg az elkövető tevékenységét, rendkívül korai időpontra hozta előre a befejezettség megállapíthatóságát. Ilyen helyzetben kérdéses, hogy van-e egyáltalán a hamis tanúzásra rábírás bűntettének kísérlete. A szerző rámutat arra, hogy általában ott, ahol a törvényhozó meghatározott célra irányuló „törekvést" nyilvánít büntetendővé, rendkívül összezsugorodik a kísérlet megállapításának a lehetősége. Ebből kiindulva egyesek azt a következtetést vonják le, hogy a hamis tanúzásra rábírásnak nincs kísérlete. A szerző azonban nem osztja ezt a felfogást és álláspontja szerint a „törekvés" csak akkor értékelhető befejezett bűntettként, amikor az eljutott a címzettig". (284. old.)

Állásfoglalását két körülménnyel indokolja. Az egyik: a befejezettség megállapításához indokolt olyan helyzet megteremtését megkívánni, amely a hamis tanúzás elkövetésének a közvetlen veszélyét idézi elő. Ilyen helyzet viszont csak akkor áll elő, ha megnyílik a lehetősége annak, hogy az elkövető tevékenységének a hatása a címzettnél érvényesülhessen. Azaz akkor, ha erről a törekvésről a címzett tudomást is szerez. A másik körülmény: a törvény szövegéből kitűnőleg közvetlen kapcsolat megvalósulása szükséges az elkövető és törekvése címzettje között. Ha az említett személlyel való közvetlen kapcsolat létrejött, a törekvésről a címzett tudomást szerzett, a bűntett befejeződött, míg ellenkező esetben csak kísérleti stádiumig jutott.

Ilyen elvi alapon a szerző bírálja a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatát a kérdés vonatkozásában és leszögezi, hogy a terhelt által megindított veszélyeztető folyamatnak bizonyos pontig el kell jutnia ahhoz, hogy befejezett bűncselekményt állapíthassunk meg. Ez a pont véleménye szerint a törekvésnek a címzetthez történő eljuttatásánál rögzíthető. Itt valósul meg a törvényi tényállásnak az az eleme, hogy az elkövető „mást" törekszik rábírni hamis tanúzásra. Ezért e pontig csak

kísérletnek helyes minősíteni az elkövető törekvéseit.

Az igazságszolgáltatás tisztaságát veszélyezteti a *mentő körülmény elhallgatásának* bűntette is. A cselekmény társadalomra veszélyességének jellegét két körülmény határozza meg: egyrészről az, hogy kizárólag a büntető igazságszolgáltatás tisztasága kerül veszélybe, másrészről az aktív támadás hiánya.

Gyakorlatilag rendkívül lényeges annak a tényállási elemnek a tisztázása, mely szerint a közlési kötelezettségnek olyan tények tekintetében kell fennállnia, amelytől büntető eljárás alá vont személy felmentése vagy ártatlanul elítéltnek kiszabadulása függhet. A szerző rámutat arra, hogy e tényállási elem szövegezése kétfajta értelmezés kialakítását teszi lehetővé. Az egyik álláspont szerint először is olyan tények tekintetében áll fenn közlési kötelezettség, mely tényekről az elkövető a büntető eljárás megindulása után, de még a jogerős ítélethozatal előtt szerzett tudomást és e tények alkalmasak lehetnek felmentés előidézésére, illetve a másik fordulat esetén: csak a szabadságvesztésre történő elítélések esetén áll fenn közlési kötelezettség akkor, mikor a tények tudomásra jutása az ítélethozatal után történt.

A szerző nem tartja helyesnek ezt az értelmezést. Ebben az esetben ugyanis büntetlenek maradnának azok, akik *1.* a szabadságvesztés végrehajtása után — de esetleg a rehabilitáció bekövetkezése előtt — tudomást szereztek olyan tényekről, amelyek az elítélt ártatlanságát bizonyították, *2.* a szabadságvesztés kivételével bármilyen más büntetésről szóló ítélethozatal után szereztek tudomást az említett hatást eredményezni képes tényekről.

A szerző álláspontja szerint „a büntető eljárás alá vont személy felmentésének" a lehetősége nem korlátozható azokra a tényekre, amelyekről valaki az ítélethozatal előtt szerzett tudomást. A szerző ebbe a körbe von be minden olyan esetet, amikor valakit — szabadságvesztés kivételével — bármilyen más büntetésre ítéltek, illetőleg szabadságvesztésre ítélés azon esetét is, amikor perújítással a felmentés lehetősége fennáll. Semmi alapja nincs az olyan különbségtételnek, amely a tekintetben állana fenn, hogy a felmentés az első, alapeljárásban vagy a perújítás során lefolytatható eljárásban következhetik-e be. Következésképpen: a közlési kötelezettség egyaránt fennáll mind a jogerős elítélés előtt, mind ez után tudomásra jutott olyan tények tekintetében, amelytől a büntető eljárás alá vont személy felmentése függhet.

A *bűnpártolás* bűntettével kapcsolatban a szerző ismerteti azt a régóta dúló elméleti vitát, amely a bűnpártolás jogi tárgyának meghatározásával, illetve a rendszerben elfoglalt helyével kapcsolatos. A különböző nézetek egybevetése és bírálata után arra a következtetésre jut, hogy a mindkét fajta „bűnpártolás az igazságszolgáltatás érdekeit sérti vagy veszélyezteti". (323. old.) Érvelése szerint részesnek egyik fajta bűnpártoló sem tekinthető, mivel a bűncselekmény elkövetését a bűnpártoló nem segíti elő, ahhoz hozzá nem járul. Eltérő jogtárgysérelem sem tapasztalható a két bűnpártolás esetében. Aki valamely bűncselekmény elkövetőjének ahhoz nyújt segítséget, hogy a felelősségre vonás elől meneküljön, lényegében éppen olyan hátrányt idéz elő, mint aki ahhoz nyújt segítséget, hogy az elkövető a bűntettből származó tárgyat biztosítsa. Az azonos érdeksérelem: az igazságszolgáltatás sikerének, feladata teljesítésének akadályozásában áll. Következésképp: „a bűnpártolás általában azért veszélyes a társadalomra, mivel akadályozza az igazságszolgáltatás szabályszerű menetét; egy konkrét bűnpártolás társadalomra veszélyességének foka azonban elsősorban attól függ, hogy milyen jogsérelem büntetőjogi reparálását gátolja a bűnpártoló". (324. old.)

A bűnpártolás büntethetősége vonatkozásában eldöntendő, hogy járulhat-e bűnpártolás olyan bűntetthez, amelynek elkövetője bármilyen okból nem büntethető. Eltekintve a kérdés körül folyó irodalmi vitától, a kérdés aktualitását mutatja az is, hogy a legújabb magyar jogirodalomban elhangzott olyan vélemény, amely szerint „bűnpártolás nem jön létre, ha az alapcselekmény tekintetében büntethetőséget kizáró ok forog fenn", de megvalósul büntethetőséget megszüntető ok fennforgása esetén.[4] Ezzel szemben szerző azt a nézetet vallja, hogy „a bűnpártoló büntethetősége mindig attól függ, hogy segítségnyújtás idején fennállott-e a pártolt ellen büntető eljárás megindításának és lefolytatásának a lehetősége vagy nem. A pártolás csak abban az esetben marad büntetlen, amikor elkövetésének időpontjában a pártolt ellen eljárás lefolytatására nem kerülhetne sor" (336. old.).

A bűnpártolás alanyi oldalával kapcsolatban kiemelendő a szerzőnek az az állásfoglalása, amely szerint a bűnpártolás megvalósul már abban az esetben is, ha a pártoló csak azt tudja, hogy a pártolt büntetendő cselekményt követett el. Nem tartja viszont szükségesnek azoknak a tényeknek az ismeretét, amelyek a pártolt cselekményét bűncselekménnyé minősíti. Aki pl. csak azt tudja, hogy a pártolt ellen büntető eljárás van folyamatban, mert valamit elkövetett és tényállásszerű cselekményét így tanúsítja, ebben az esetben is akadályozza — és tudva akadályozza — az igazságszolgáltatás szerveit feladatuk ellátásában.

Ugyancsak gyakorlatilag jelentős a szerzőnek az a jól megalapozott következtetése a bűnpártolás elkövetői körének meghatározása vonatkozásában, mely szerint „a bűnpártolás bűntettét sem felbujtói, sem bűnsegédi minőségben nem lehet megvalósítani" (377. old.). Ugyanis a segítséget nyújtó személy mindkét esetben tettesként felel, miután a bűnpártolás alapbűntette ugyancsak bűnpártolás.

A *fogolyszökés* bűntettével kapcsolatban bevezetésként a szerző elsősorban kriminálpolitikai kérdéseket tárgyal. Vizsgálja, hogy *1.* milyen társadalmi érdekeket veszélyeztet a bűntettként szabályozott magatartás, *2.* milyen fokban veszélyes az a társadalomra, *3.* milyen hatásuk lehet a kérdéses cselekmény értékelésénél a személyi sajátosságoknak. Vizsgálódása eredményeként helyesli a hatályos büntetőjogi szabályozást és megállapítja, hogy a fogolyszökés alanya „oly módon támadja az igazságszolgáltatást és akadályozza feladatainak teljesítését, hogy lehetetlenné teszi az igazságszolgáltatás arra hivatott

[4] Fábián–Kádár–Király: A Büntető Törvénykönyv a gyakorlatban. Magyar Jog, 1963. 390–391. old.

szervei által a törvényhozó akaratának megfelelően megállapított rendszabályok foganatosítását" (394. old.).

A fogolyszökéssel kapcsolatban különös gyakorlati jelentőségük van a részesi alakzatok megfelelő minősítésének és értékelésének. A szerző megalapozottan mutat rá, hogy általában veszélyesebb a társadalomra a fogolyszökést elősegítő tevékenység, mint maga a fogolyszökés. Ezzel kapcsolatban figyelemre méltó az a következtetése, hogy a rábíró cselekmények a fogolyszökés bűntette körében kétféleképpen minősítendők: „aki a hatóság őrizetében levő személyt veszi rá a szökésre, felbujtóként; aki más személyt vesz rá arra, hogy az őrizetében levő személyt szöktesse meg, bűnsegédként vonandó felelősségre" (405. old.). A cselekménynek ilyen eltérő értékelése annak következménye, hogy a törvényhozó megszüntette a fogolyszöktetés önálló bűncselekménnyé történő értékelését.

Hatályos büntetőjogunkban új intézmény a *börtönzendülés* bűntetti tényállása. A szerző kimutatja, hogy e tényállásban a törvényhozó olyan cselekményeket értékelt, amelyek a büntetésvégrehajtási intézet rendje elleni támadás formájában gátolják az intézet átnevelő munkájának eredményességét. „A bűntett közvetlen tárgya tehát a büntetésvégrehajtási intézetek életés munkarendje, közvetett tárgya pedig a büntetés által elérni kívánt nevelési célkitűzés." (409. old.)

A joggyakorlatban még nem tekinthető teljesen kialakultnak annak a törvényi tényállási elemnek az értelmezése, amely az ellenszegülés irányát „a büntetésvégrehajtási intézet rendjében és fegyelmében" jelöli meg. A szerző elvi álláspontja az, hogy a törvényi tényállás olyan rendkívül tágkörű keretdiszpozíciót tartalmaz, amelyet a büntetésvégrehajtási szabályok, illetve a konkrét utasítások és parancsok töltenek ki. Ugyanakkor nem látja célszerűnek minden olyan fegyelemsértést büntetőjogi úton elbírálni, amely a tárgyalt törvényi tényállás szövegének megfelel. Álláspontja szerint a büntetőjogi út igénybe vételét olyan esetekre helyes korlátozni, amikor a cselekmény társadalomra veszélyessége kiemelkedő. Ilyen esetek például: az ellenszegülésben résztvevők nagyobb száma, az intézet rendjével szembeni többszöri szembehelyezkedés, engedetlenség, az adott büntetésvégrehajtási intézmény izgatottabb, nyugtalanabb légköre stb. Az esetek többségében azonban a szerző kielégítőnek tartja fegyelmi úton történő felelősségre vonást.

Az *ügyvédi* bűntett tényállását vizsgálva, a szerző a bűntett közvetlen tárgyának az ügyvédségbe vetett bizalmat tekinti. Tekintettel azonban arra a fontos szerepre, amelyet az ügyvédség az igazságszolgáltatás menetében betölt, e bűntett elkövetője közvetve támadja az igazságszolgáltatás rendes menetét, zavartalan működését is.

Az ügyvédi bűntett lényege, megértésének kulcskérdése annak a törvényi tényállási elemnek helyes értelmezése, mely szerint a bűntettet az az ügyvéd követi el, aki „hivatásából folyó kötelességét megszegi". E tényállási elemet elemezve, a szerző állásfoglalása az, hogy ‚kötelességszegésként értékelhető minden olyan ügyvédi magatartás, amely nem ügyfele érdekeinek előmozdítására irányul; kötelességszegésnek tekinthető továbbá az ügyfél érdekei elősegítésének az elmulasztása is". (430. old.) A szerző azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a büntetőjogi értékelés szempontjából ebben a keretben fokozottan kell figyelembe venni a magatartás konkrét társadalomra veszélyességének fokát.

A *zugírászat* bűntettével kapcsolatos problémák a judicatúrában meglehetősen kidolgozottnak tekinthetők. A tényállási elemek értelmezésénél elméletileg lényegesen problematikusabb a zugírászat rendszerbeli elhelyezése. A szerző a kérdést a zugírászat jogi tárgyának meghatározása útján közelíti meg, amelyből kitűnik, hogy e bűntett jogi tárgya komplex jellegű. A zugírászat bűntettének jogi tárgyát egyes szervek, szervezetek vagy személyek képviseleti, illetőleg beadvány- és okiratszerkesztési jogosultságában látja. „Az itt szabályozott magatartások emellett veszélyeztetik a hatóságnak azt az igényét is, amely a felek szakszerű közreműködéséhez fűződik. A törvényi tényállás szolgálja a meg nem engedett módon történő jövedelemszerzés megakadályozását is. És végül védi e törvényi tényállás a jogkereső személyek érdekeit is a közreműködésre illetéktelen személyek beavatkozásával szemben." (440. old.) A szerző érzi a rendszerezési nehézségeket és maga is elismeri, hogy „mindegyik fejezet határán helyet foglalnak olyan bűntettek, amelyek csak részben vonhatók a kérdéses fejezet körébe". (449. old.) Mindemellett a szerző határozottan állást foglal a Btk. rendszerezési megoldása mellett. Nézetem szerint elméletileg ez a megoldás még mindig vitatható éppen a bűntett által veszélyeztetett jogtárgy komplex jellegére és de lege ferenda felvethető e bűntettnek az igazságszolgáltatás elleni bűntettek köréből való kirekesztése és más fejezetben való elhelyezése. Bizonyos fokig ugyanez az észrevétel felvethető a zártörés bűntettének vonatkozásában is, amelynek törvényi tényállása a szerző szerint is „az állami szervek, az igazságszolgáltatási hatóságok tekintélyét, intézkedéseit részesíti büntetőjogi védelemben". (449. old.)

E vázlatos tartalmi ismertetésből is kitűnik, hogy a szerző az igazságszolgáltatás elleni bűntettek problematikáját teljes egészében, különös figyelemmel a bírói gyakorlat igényeire, magas elméleti színvonalon dolgozta fel. Több elméleti kérdésben újszerűen, komoly tudományos megalapozottsággal, meggyőző módon foglalt állást. Egészében a magas elméleti színvonal, a gyakorlati problémák beható ismerete és megoldásuk elvi megalapozottsága, indokolt kritikai szemlélet és gondolatgazdagság jellemzi a monográfiát. Lehet, hogy a bírói gyakorlat nem tudja minden kérdésben magáévá tenni a szerző álláspontját, de az számomra vitathatatlan, hogy az egyes jogértelmezési kérdésekben elfoglalt álláspontjának logikája elől kitérni rendkívül nehéz. Minden túlzás nélkül elmondható, hogy a monográfia olyan elméletileg igényes és a jogalkalmazás színvonalának fejlesztésére alkalmas kézikönyv, amelynek megjelenésével jogirodalmunk jelentősen gazdagodik.

Horváth Tibor

*M. V. Baglaj—V. I. Uszenyin: A dolgozók kizsákmányolásának fokozását szolgáló jogi módszerek a tőke országaiban**

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája 1964. végén jelentette meg a burzsoá munkajog és munkajogtudomány neves szovjet szakértőinek és kritikusainak fenti című legújabb monográfiáját. A hatalmas irodalmi apparátusra és főként a vezető kapitalista országok tételes munkajogára támaszkodó munka bemutatja és kritikailag értékeli a burzsoá munkajog legfontosabb intézményeit[1], igen tanulságosan és sok vonatkozásban újszerű megvilágításba helyezve azokat. Miként a mű alcíme is jelzi, a szerzők feladatul tűzték ki a modern burzsoá munkajog alapvető tendenciájának megfogalmazását. A műnek ez a törekvése nemcsak szakmai érdekességet ígér, hanem politikailag is nagyjelentőségűnek érezzük azt. Bár a burzsoá munkajogtudományi nézetek marxista értékelését illetően hazai munkajogtudományunk korántsem mondható szegénynek,[2] a most bemutatni kívánt monografikus feldolgozáshoz hasonló jellegű művek aligha nélkülözhetők. E megfontolásból kívánjuk felhívni a figyelmet Baglaj és Uszenyin könyvére, mindenekelőtt annak tartalmát mutatva be.

I.

A több mint háromszáz oldalas és öt fejezetből álló mű kiindulásul a mai kapitalizmus sajátosságainak a munkajog fejlődésére gyakorolt hatását elemzi. Ezt tükrözi az I. fejezet (3—72. l.) címe: „Az állami monopolkapitalizmus és a burzsoá munkajog evolúciója a kapitalizmus általános válságának új szakaszában." Ebben a fejezetben olvashatunk a munkaviszonyba történő állami beavatkozás fokozódásáról (3. pont), valamint itt találjuk „A burzsoá munkajog, mint a burzsoá jog külön ága" című (4.) pontot is. — A mű második fejezetéből (73—135. l.), mely a munkásosztály harcának elnyomását szolgáló jogi módszerekről szól, különösen a 2. pont (89—135. l.) tarthat igényt nagy érdeklődésre, ahol is a burzsoá államot, mint az „osztályegyüttműködés" propagandájának eszközét mutatják be a szerzők. — A harmadik fejezet (136—183. l.) a kapitalista gazdai hatalmának (hozjajszkaja vlaszty) jellemzésével foglalkozik, három pontban dolgozva fel a problematikát a következő alcímek szerint: 1. a gazdai hatalom problémái a modern kapitalizmus körülményei között; 2. a gazdai hatalom megerősítésének módszerei; 3. a gazdai hatalom gyakorlása.[3]

A mű negyedik fejezete (184—221. l.) három pontban a munka intenzitásának növelését előmozdító jogi módszereket elemzi, különösen a burzsoá munkajog hatását a munka intenzitására (184—190. l.), valamint a munkabér jogi szabályozása és a munka intenzitása közötti összefüggést (211—221. l.). Az ismertetett munka utolsó, de legterjedelmesebb fejezete (222—314. l.) a burzsoá szociális biztosításról szól a kapitalizmus általános válságának új szakaszában. A négy pontra tagolt fejezet a burzsoá szociális biztosítást először általánosságban mutatja be mint a kapitalizmus ellentmondásos fejlődésének termékét (222—234. l.), majd a burzsoá állami szociális biztosítás (234—289. l.) és a magánbiztosítás különböző rendszereit, ill. utóbbiaknak a monopóliumok érdekében történő felhasználását (289—306. l.) vizsgálják a szerzők. A fejezet negyedik pontjában pedig az állami segélyezés kérdéséről olvashatunk (306—315. l.).

A mű igazi értékét természetesen egy rövid tartalmi vázlat mégcsak sejtetni sem tudja; a szerzők kérdés-felvetésének színvonalasságát, mondanivalójuk kifejtésének bizonyító erejét; egyszóval a mű tudományosságát, nem kevésbé azt, hogy széleskörű érdeklődésre tarthat számot a munka — azáltal kívánjuk érzékeltetni, hogy néhány részletkérdést kiragadunk és azokat az alábbiakban közelebbről kíséreljük meg bemutatni.

II.

1. Különös érdeklődésre tarthat számot a szerzők fejtegetése a burzsoá munkajogról mint a burzsoá jog önálló ágáról. Kiindulásul utalás történik arra, hogy napjainkban a vezető kapitalista országok többségében (USA, NSZK, Franciaország, Olaszország stb.) a munkajogot általában a jogrendszer önálló ágaként ismerik el (59. l.).

Ugyanakkor kissé tovább arról olvashatunk, hogy a szovjet irodalomban az e kérdéssel foglalkozó szerzők hajlanak a burzsoá munkajog önálló jogági voltának a tagadására. A problematika sokoldalú elemzésére törekedvén, a szerzők nyomban meg is jegyzik, hogy az e tárgyban ismert nézetek alapjában véve a személyi kultusz éveiben keletkeztek, mintegy a burzsoá társadalom jogintézményeinek indokolatlan, nem tárgyilagos bírálata jegyében. Szerzők nézete szerint a burzsoá munkajog önálló jogágiságát tagadó koncepció volt hivatva betetőzni a tőkés és a szocialista munkajogi szabályozás gyökeres különbözőségéről — egyébként helyesen — kidolgozott elméleti tételeket. A burzsoá munkajog önálló jogágiságának tagadása — olvashatjuk — a szocialista jogrendszerben alkalmazott elvek és kritériumok szempontjából történt (értsd: hiányozván azok az elvek, amelyek a szocialista társadalomban jönnek létre, és amelyek a szocialista munkajog önállóságát megalapozzák — jutottak arra a következtetésre, hogy a kapitalizmusban a munkajog nem önálló jogág — 62. l.).

Márpedig — írják a szerzők — *a kapitalizmus általános válsága* hatást gyakorol nemcsak a burzsoá munkajog tartalmára, hanem *formájának* fejlődésére is (59. l.). A

---

* M. V. Baglaj—V. I. Uszenyin: Pravovüe metodü uszilenija ekszpluatacii trudjascsihszja v sztranah kapitala — Osznovnüe tendencii szovremennogo burzsuaznogo trudovogo prava, Moszkva, Izd. „Nauka", 1964. 316. old.

[1] Vö. a mű bevezetésében mondottakkal, 3—6. old.

[2] Ezen a téren különösen Weltner A., valamint Kertész I. munkásságára gondolunk.

[3] Megjegyezzük, hogy a „hozjajszkaja vlaszty" terminus technikust, mint a gazda és a cseléd patriarchális viszonyának jelzésére szolgáló kifejezést a forradalomelőtti orosz szakirodalom *„átmentette"* a munkajogba, ami nyilvánvalóan a forradalomelőtti orosz társadalom feudal-kapitalista jellegének a munkajogban való egyik – bár formai és nem számottevő – megnyilvánulása volt (Vö. L. Sz. Taly: Trudovoj dogovor I. 1913. Jaroszlavl', 81. old.). Mivel pedig a burzsoá munkajogviszony társadalmi lényegét tekintve az úr és szolga viszonyának modern változata, feltehetőleg ezért tartja fenn a szovjet munkajogtudomány is a „gazdai hatalom" kifejezést annak a gazdasági, illetőleg szervezeti és jogi hatalomnak a megjelölésére, amellyel a kapitalista vállalkozó (a munkaadó) rendelkezik a munkavállalóval szemben.

burzsoá munkajog formájának fejlődésére gyakorolt ezt a hatást *az állami beavatkozás fokozódásában,* elsőként a munkaviszonyt rendező *jogszabályok sokasodásában* vélik felfedezni; a kevésbé fejlett tőkés országokban ugyanis, ahol a történelmi fejlődés és az osztályharc konkrét feltételei következtében a munkaügyi törvényhozás egyelőre elszigetelt és töredékes marad, és ahol a munkaviszonyok szabályozása jelentős mértékben a tőkés gazdai önkénye formájában történik, — ott a „burzsoá munkajog" terminus még nem valóság, hanem csupán tendencia. — Nem szabad elfelejteni azonban azt — olvashatjuk tovább —, hogy a szovjet munkajog, amely történelmileg első példája a munkajog önállóvá válásának és általában a szocialista országok munkajoga, gyökeresen különbözik a tőkés munkajogtól mint önálló jogágtól. A burzsoá munkajog *célja nem változik meg;* mint önálló jogág sem követi a tőkés kizsákmányolás likvidálásának célját, sőt éppen annak megerősítésére irányul (60. l.). Jóllehet — írják — a tőkés állam és jog továbbra is a vállalkozók gazdai érdekeinek szolgálatában áll, ám az osztályharc szülte tendencia nem fordítható visszájára: a tőkések soha többé nem térhetnek vissza a munkafeltételek egyoldalú rendezésének elvéhez (úgy tűnik, ebben látják a szerzők azt a kritériumot, ami a munkajogi szabályozás felduzzadása mint formai, illetőleg mennyiségi ismérv mellett az állami beavatkozás fokozódásának velejárója s döntő symptoma-ja az *új minőségnek,* vagyis a kapitalista munkajog önálló jogággá válásának).

A továbbiakban a szerzők feltesszik a kérdést: lehet-e tagadni a burzsoá jog létezését (ti. önálló jogági minőségét) önmagában *normáinak ellentmondó természete* — a törvényhozás szociális és munkásellenes tendenciája — következtében? E kérdésre nemmel felelnek azon indokból, mert — egyfelől — a burzsoá jog vitathatatlanul önálló más ágazataiban (pl. államjog) is kimutatható ez a belső antagonizmus, illetőleg — másfelől — a burzsoá munkajog *szociális-politikai tartalmában sohasem válik egységessé;* ez természetes is — így a szerzők —, hiszen a burzsoá jog két ellentétes érdekű osztály harcának a terméke. A munkásellenes tendencia — érvelnek tovább a szerzők — azért sem szolgálhat alapul a burzsoá munkajog tagadásához, mert ezen tendencia elleni harcot sikeresen folytatni éppen a munkajog önálló jogágként való elismerésének pozíciójából lehet (62—63. l.).

A burzsoá munkajog önállóságának megindokolásához talán a leginkább nyomós érvet azzal kívánják a szerzők felvonultatni, hogy kijelentik: a két tendencia létezése és harca meghatározza a *kapitalista munkajog elveit is.* Ezek az elvek kifejezik a *tőkés munkaszervezet alapvonásait* és megszabják az állami jogalkotó tevékenység irányát a munkaviszonyok szabályozását illetőleg. A burzsoá munkajog elveiként említik a szerzők a bérmunka *kizsákmányolásának szabadságát,* a *munkaszerződés szabadságát,* a vállalkozó *gazdai hatalmának védelmét* (különösen a közvetlen *állami beavatkozástól viszonylag mentesített* terület — a munkafeltételek megállapítása tekintetében), továbbá a tőkés által megállapított *munkafegyelem megtartásának kötelezettségét.* Bizonytalanul és nem kifejezetten, de mintha a burzsoá munkajog elvei közé sorolnák a szerzők a *szakszervezeti képviselet elvét* is (63—64. l.).

Akkor, amikor a burzsoá munkajog elveire irányítják a figyelmet, egyidejűleg azt is aláhúzzák a szerzők, hogy a burzsoá ideológusok többsége gondosan álcázni igyekszik a burzsoá munkajog reakciós elveit; a munkajog alapelveiként a „dolgozók védelmét" és a két fél „szociális partnerségét" stb. jelölik meg. A burzsoá irodalomban erről az ugródeszkáról jutnak el sokan a tőkés viszonyok „átalakulásának" tételéhez, aminek lényege az, hogy — állítólag — a munkajog hatására a kizsákmányolási viszonyok átalakultak áru—pénzviszonyból minőségileg új „emberi viszonyokká", és hogy a *munkaerő sem áru már többé,* hanem *szociális kategória* (64. l.).

A burzsoá munkajog módszerével kapcsolatban a szerzők reflektálnak a burzsoá irodalomban igen gyakori, mondhatni még ma is általános nézetre.[4] E koncepciókból ízelítőt adva először Nikisch-re (NSZK) hivatkoznak, aki szerint a munkajog *magánjogi és közjogi elemeket* egyesít (66. l.), majd Schnorr v. Karolsfeld felfogására utalnak, aki pedig úgy véli, hogy *a munkajogviszony magánjogi jellegű,* ámbár *közjogi* is lehet, ha a közjog alanya vesz részt benne (65. l.). Ezzel kapcsolatban a mű azt az álláspontot tartalmazza, hogy ez a koncepció túlhaladottnak tekinthető (65. l.). — A burzsoá munkajog egyik módszerbeli jellegzetességeként emeli ki egyébként a mű a szabályozás *egységes módszerének hiányát.* A kapitalista munkaviszonyok szabályozása — olvashatjuk — három alapvető módszerrel történik: a jogszabállyal, kollektív szerződéssel, valamint a kényszerarbitrázs döntéseivel (68. l.).

A műben a burzsoá munkajog önállóságáról kifejtett álláspont sokoldalúsága és tudományossága ellenére sem tekinthető lezártnak. Bizonyára széleskörű viták kiindulópontja lesz a szerzők e koncepciója, különös tekintettel annak néhány vitatható pontjára. Így például a szerzők nem foglalkoznak elég részletesen a személyi kultusz éveiben kidolgozott elmélet elemzésével. Márpedig — úgy véljük —, hogy ennek a szocialista munkajogtudományban általánosan elfogadott felfogásnak az érveit részletes vizsgálat tárgyává kellett volna tenniök. A szerzők érzik ugyan, hogy pusztán a burzsoá munkajog tételes anyagának felduzzadása nem elégséges ok a magánjogból történő kiválásának bizonyításához. Ennek megfelelően az olvasónak úgy tűnik, mintha ez nem volna elegendő bizonyíték e tétel megvédéséhez. A szocialista jogi irodalomban uralkodó felfogásnak olyan pilléreit sem ingatja meg a szerzők érvelése, mint amilyen az a tétel, hogy *a tőkés társadalom munkaviszonyainak szabályozásában nincs és nem is lehet egység.* Ehhez elegendő a magán munkaviszonyok és a közszolgálati viszonyok merőben ellentétes elveken nyugvó szabályozására hivatkozni. Félreértés elkerülése végett megjegyezzük, hogy a burzsoá munkajog önállóságáról szólva, a burzsoá irodalom is, de a mű szerzői is csak *a szerződéses munkaviszonyokra* gondolnak. Jelenleg

[4] Vö. Weltner A.: A magyar munkajog I. k. 1960. 7—10. old.

nincs vita abban a tekintetben, hogy *a közszolgálati viszonyok a közjog területére* tartoznak. Márpedig a magán munkaviszonyokat szabályozó jogi normák összessége — ha mégoly hatalmas tömeg is az — *önmagában* nem alkothat külön jogágat. Azt a tény, hogy ez a normakomplexum meghatározott alapelveken nyugszik, még nem bizonyosság a jogági elkülönülés mellett, hiszen *minden egyes jogszabály* kifejez bizonyos alapelveket. A kérdés ezért az, hogy *milyen jellegűek a kérdéses alapelvek,* hogy a tőkés munkajogi szabályozás alapelvei *minőségileg különböznek-e a kapitalista magánjog alapelveitől?* Ezt a kérdést mintha nem exponálnák jelentőségének megfelelően a szerzők! A jogági differenciálódás rendszerezési, tehát alapvetően logikai probléma. Ezért meglepő a szerzők azon állítása, miszerint a burzsoá munkajog önállóságának elismerése pozitív hatással van az osztályharc eredményességére; másrészről viszont nyilvánvaló, hogy az „emberi viszonyok"-ról, a „szociális partnerség"-ről szóló burzsoá koncepciók csakis a munkaerő áru jellegének bizonyításával cáfolhatók meg. Egészen természetes az alternatíva: vagy sajátos áru a munkaerő, vagy emberi (azaz: személyiségi) viszony a munkaviszony és utóbbi esetben annak alanyai szociális partnerek. Ha tehát elfogadjuk azt, amit a marxizmus tanít a munkaerő áru jellegéről, akkor logikailag nem bizonyítható az a koncepció, hogy a burzsoá munkajog kivált a burzsoá magánjogból, tekintve, hogy a *rendszerezés alapjául választott elv* szerint az áruszerződéseket a kapitalista magánjog tartalmazza. Ugyanakkor, minthogy a munkaerő sajátos áru, olyan áru, amely a *formális szabadság keretei között személyiségi vonatkozásokat* is tartalmaz, úgy vélem, odáig el lehet és el is kell menni, hogy a kapitalista munkaszerződés nem egyszerűen kötelmi szerződés, hanem olyan magánjogi szerződés, amelyet fő hely illet meg a magánjog rendszerében, — egy sorban a dologi, a kötelmi, az öröklési, a családi stb. joggal.[5] Végeredményben ezt a következtetést érezhetjük megerősítve akkor is, ha a kapitalista munkajogban érvényesülő alapelveket lényegük szerint vesszük (a formális szerződéses szabadság, a konkurrencia elve; a munkavállalónak a *dologárukhoz hasonló* némaságra kényszerítésének elve[6] stb.). A szerzők álláspontjára adott reflexiók természetesen csakis a problémafelvetés célját szolgálják, hiszen ennek a kérdés-komplexumnak a feldolgozása legalább egy önálló tanulmányt kíván.

2. A mű további egész mondanivalója lényegében annak bizonyítása, hogy a kapitalista munkaviszonyok jogi szabályozása nem igazolja az „emberi viszonyok", a „szociális partnerség" koncepcióját. Ezzel kapcsolatosan is nagyon tanulságos a műnek a *burzsoá üzemi demokráciáról* szóló része.

Kiindulásként utalás történik arra, hogy a termelési eszközök magántulajdonáról lévén szó, a munkásoknak a termelés igazgatásában való részvétele eleve a munkásérdeket közvetlenül érintő munkafeltételekkel kapcsolatos (94. l.). A kedvezőbb munkafeltételek eléréséért harcoló *munkásképviseletek* törvényes elismerése a tőkés vállalaton belül főkép a második világháború után — a kapitalizmus általános válságának elmélyülésével összefüggésben — gyorsult meg olyannyira, hogy szinte „divattá" lett a kapitalista üzemen belüli munkásképviseletek létrehívása, legalizálása. *Franciaországban* például egy 1945. évi rendelet létrehívja a vállalati bizottságokat (comité d'entreprise), majd 1946-ban megalakulnak a személyzet képviseleti szervei (délégué du personnel). Alapvetően e szervek működésével valósul meg napjainkban is az üzemi demokrácia Franciaországban (101. l.). *Nyugat-Németországban* egy speciális jogszabály 1951-ben mondja ki a munkások „egyenlő részvételét" a termelés igazgatásában, majd 1952-ben fogadják el az üzemi tanácsokról (Betriebsräte) szóló szövetségi törvényt. 1955-ben pedig jogszabályt adnak ki az állami intézményekben megvalósítandó képviseletről (Personalvertretungen). *Olaszországban* az 1947. évi alkotmány 46. cikkelye kimondja a dolgozók jogát „a vállalatok igazgatásában való részvételre jogszabályilag megállapítandó formákban és keretek között". Mindezideig azonban nem alkották meg az alkotmányban ígért speciális törvényt, amely a vállalaton belüli munkásképviseletet szabályozta volna. A vállalatoknál szervezett belső bizottságok (commissioni interne d'azienda) a gyárosok konfederációja és a szakszervezetek között 1953-ban létrejött megállapodás alapján működnek. Az *Egyesült Államokban* és *Angliában* különböző konzultatív szervek működnek, kollektív-szerződésekben elismert módon. Angliában az egyesített termelési bizottságokon (joint production committee) kívül létrehívták a műhelyfelelősi (shop stewards) képviseleti funkciót is; a műhelyfelelős — egyebek között — néhány termelési kérdés megoldásában való részvételre hivatott.

A munkásképviseleti szervek általános rendeltetéséről szólva a tételes jog és az irodalom is sokszor nyíltan hangoztatja, hogy — mint a szerzők írják — azok a két fél közti (osztály-) együttműködés szerveiként volnának hivatottak funkcionálni. Így például az üzemi tanácsokról szóló nyugatnémet törvény 49. §-a nyíltan kimondja, hogy az üzemi tanács kötelessége az „osztálybéke" biztosítása; a 67. § pedig „együttműködésre" kötelezi a munkásokat a vállalkozóval a vállalat javára és érdekében. Hasonlóképpen jellemző — olvashatjuk — a tőkés országok vezető köreinek az az igyekezete, hogy elhomályosítsák a munkások és az adminisztráció ellentétét; ezt azáltal remélik elérni, hogy „a vállalati kollektíva" vagy a „dolgozók kollektívája" egységes fogalma alá vonják őket; ezáltal a köztük levő antagonisztikus ellentétet egységükre hivatkozva igyekeznek nem létezőnek feltüntetni. Ilyen törekvés észlelhető a nyugatnémet, az olasz, a francia és más országok törvényhozásában is (103. l.).

Az üzemi (termelési) tanácsok és bizottságok, mint az osztályegyüttműködés szervei, fő feladatával sokat foglalkozik az irodalom is. Így a kapitalista vállalatról, mint az „üzemközösség", mint a tőkés-

[5] Vö. Szászy I.: A munkajog nemzetközi jogi vonatkozásai, Á. J. I. Értesítője, 1961. 1–2. sz. 142. old.

[6] Vö. a szerzőtől: Az engedelmességi kötelezettség és a diszkrecionalis jogkör problematikája a munkajogban. Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 31. Bp., 1964. 50 old.

és munkásérdek közössége" megtestesüléséről írnak oly neves német burzsoá jogászok, mint Hueck, Nipperdey, Nikisch, Schnorr és mások. Messner pedig azt írja, hogy az üzemi tanácsok az NSZK-ban az összes ügyek együttes szabályozására hivatottak a vezetőség és a munkásság közös érdekében. Méginkább konkréten fogalmaz Boldt, a szövetségi munkaügyi bíróság tagja: „a vállalkozó és az üzemi tanács együttműködésre hivatottak a bizalom légkörében és a hatályos kollektív szerződés keretei között, a vállalatnál működő szakszervezeti és vállalkozói szervezetekkel együttesen; ennek az együttműködésnek a vállalat fellendüléséhez, ill. a személyzet felemelkedéséhez kell vezetnie". Az üzemi és a termelési tanácsokat a belga Horion „az együttműködés szellemének fejlődését lehetővé tevő" szerveknek, a francia Despax az „osztályellentétek csökkentését" szolgáló szerveknek, Philip pedig az „ipari demokráciá"-t megtestesítő szerveknek tekinti (104. l.).

A mű nem marad adós az üzemi demokráciáról szóló tételes szabályozás és az irodalom *osztálytartalmának* bemutatásával. Erre nézve azt írják a szerzők, miszerint a kapitalista országok vezető körei gondoskodnak arról, hogy az üzemi demokrácia szerveinek segítségével szakadást idézzenek elő a dolgozók soraiban, akadályt gördítsenek azok szervezkedésének útjába. Ebből a célból — olvashatjuk — mindenekelőtt igyekeznek kireskeszteni a szakszervezetet, különösen a termelési kérdések eldöntésében való részvételből. A burzsoá üzemi demokráciának ez a „paralell mechanizmusa" *szakszervezet-ellenes rendeltetésű,* amit a burzsoá irodalom is igazolni törekszik (101. l.). Ez a tendencia azzal magyarázható, hogy — egyfelől — a szakszervezet a legerősebb képviseleti szerv; a szakszervezet olyan erőt jelent a dolgozók oldalán a legtöbb kapitalista országban, amely előtt igen gyakran meg kell hajolnia a munkaadóknak. Ugyanakkor — másfelől —, hogy ez a szakszervezet ne igényelhesse a termelési kérdések eldöntésében való részvételt, ezért e területen biztosítanak bizonyos jogokat az egyébként engedelmes eszközként felhasználható üzemi tanácsoknak. E kérdéskomplexumról szólva, a szerzők több oldalon keresztül dokumentálják (104—117. l.) azt, hogy a burzsoá üzemi demokrácia *formájában demokratikus, de tartalmában reakciós intézmény.* Ezt a tételt főképpen annak bizonyításával támasztja alá a mű, hogy kimutatja: *a)* a vállalatvezetőség nemcsak nem segíti a munkásképviseleti szervek működését, hanem azt éppen akadályozni törekszik (107. l.); *b)* a munkásképviselők *munkaviszonyának stabilitását* nem biztosítják, sőt vállalaton belüli helyzetüknek különösen bizonytalanná tételével igyekeznek a funkcionáriusokat az osztályegyüttműködés irányába terelni (109. l-től).

3. A „gazdai hatalom" gyakorlásáról szóló pontban (162—183. l.) sok újszerű megállapítást talál az olvasó. A munkaszerződés két alanyának már a *szerződéskötés stádiumában* is meglevő gazdasági egyenlőtlensége folytán — mint a szerzők írják — a *gazdai hatalom kiterjed a munkaerő-piac viszonyaira is.* Ez különösen nyilvánvaló ma, amikor a felvétel procedurája bonyolulttá és hosszadalmassá vált. A felvételi eljárás sok tekintetben pótolja — így a szerzők — a próbaidőt, anélkül, hogy utóbbi elvesztette volna jelentőségét; ám a próbaidő megkezdését is csak azoknak a dolgozóknak engedélyezik, akik a munkaszerződés megkötése előtt alapos vizsgálaton megfeleltek. E vizsgálat ideje alatt díjazást még akkor sem kap a dolgozó, ha munkaerejét ténylegesen is a vállalat rendelkezésére bocsátotta (169. l.). Az előzetes vizsgálatot ma minden fejlett kapitalista országban alkalmazzák, de ez legszélesebb körben az Amerikai Egyesült Államokban terjedt el a személyzet „tudományos igazgatása" elnevezésű személyzet-politikai rendszer hazájában. Az előzetes vizsgálatot a legkülönbözőbb változatokban alkalmazzák a vállalat specialitásától, a dolgozó szakmájától, a vállalkozó igényeitől függően. Mind gyakrabban megvizsgálják a szellemi képességet, a technikai ismereteket, az ügyességet, a mozgékonyságot, a fizikai állapotot, a kedélyállapotot, az érdekeltséget. A szerzők a továbbiakban igen olvasmányosan írnak a különböző variánsok alkalmazásának részleteiről és azok szerepéről az értékelésnél (170—172. l.).

Miután megtörtént a vállalkozó véleménye szerint legalkalmasabb személy kiválasztása, a vállalat felajánlja a munkaszerződés aláírását (172. l.). Minden kapitalista országban kialakult gyakorlat, hogy a munkaszerződés szövegébe foglalják azokat a rendelkezéseket, amelyek eltérést jelentenek a jogszabályok és a kollektív szerződések diszpozitív rendelkezéseitől, és amelyek eképpen a vállalkozói prerogatívákat kiszélesítik, például, a más munkára való áthelyezés, a fegyelmi büntetések, az előzetes figyelmeztetés nélküli elbocsátás stb. kérdésében. A *„gazdai hatalom"* tehát — fejeződik be a gondolat — már a felvétel folyamatában megnyilvánul: egyfelől a *legalkalmasabb jelölt kiválasztásánál,* másrészt pedig a közvetlen termelési folyamat szempontjából a *vállalkozói prerogatívák elismertetésénél* (173. l.).

A munkás feletti gazdai hatalom a maga sokoldalú megnyilvánulásával a *termelési folyamatban* valósul meg igazán. A munka fölötti ellenőrzés joga, mint a tőkés joga a kapitalista vállalatban, elsősorban magának a munkásnak az ellenőrzésében nyilvánul meg (173. l.). A kapitalista most már figyelemmel kíséri nemcsak a munka mennyiségét és minőségét, hanem a dolgozók magatartását, hangulatát, nézeteit is. A dolgozó ilyen mindenoldalú ellenőrzését az ún. *„érdemek értékelésének szisztémája"* (merit rating) jegyében és követelményei szerint végzik. Ez a rendszer különösen az USA-ban, Angliában, Franciaországban és az NSZK-ban terjedt el. E rendszer szerint a dolgozó „érdemei"-t, amelyeket bérének megállapításánál figyelembe vesznek, nemcsak a teljesítménynek, a munka minőségének, a képzettségnek, a munkaidő mikénti kihasználásának kritériumai alapján állapítják meg, hanem ezekkel együtt olyan ismérveket is számításba vesznek, mint az „általános megbízhatóság", „általános magatartás", „együttműködésre törekvés", „kezdeményezés", „előléptetés lehetősége" stb. (174. l.).

Az „érdemek értékelése" — periodikus szabály-rendszer; minden

dolgozót évente rendszerint 2—3 hasonló értékelésnek vetnek alá; az értékelés részletes eredményeit, az elért pontszámot — szabály szerint — titkosan kezelik, ill. a közvetlen főnök személyes beszélgetés során csupán az észlelt pozitív és negatív tulajdonságokat közli a dolgozóval (175. l.). — Az „érdemek értékelése" rendszerével összefüggnek a *személyzet oktatásának* modern módszerei. Oktatásnak vetik alá az összes újonnan alkalmazott dolgozót, valamint azokat a munkásokat és alkalmazottakat, akik a vállalkozó megítélése szerint *átképzésre* és *átnevelésre* szorulnak. A burzsoá szerzők szerint — olvashatjuk — ennek az oktatásnak a feladata a „mesterség tökéletesítésén" kívül „ismerkedés a társasággal, annak tevékenységével és politikájával" és főképpen „a dolgozók munkához való viszonyának megváltoztatása azzal a céllal, hogy kialakítsák bennük a legkedvezőbb viszonyt a céghez" (175—176. l.).

A személyzet oktatásának folyamatában, miként általában a gazdai hatalom gyakorlása során, a vállalkozók a kényszerítés olyan rendszabályaihoz folyamodnak, amelyek aláássák a szakszervezeti szabadság alapjait és a dolgozók munkával kapcsolatos jogait. A burzsoá törvényhozás nemcsak nem tiltja a gazdai hatalommal való ilyetén visszaélést, hanem sokszor egyenesen megerősíti azt. Így például a Taft—Hartley törvény 8. § *c)* pontja szerint a bármely formában történő véleménynyilvánítás nem minősül „tisztességtelen cselekedet"-nek, ha a használt kifejezés nem tartalmaz megtorlással vagy erő alkalmazásával való fenyegetést stb. Ezt a törvényhelyet az amerikai jogi irodalomban „a vállalkozói szólásszabadság" garanciájaként emlegetik, ám valójában egyenesen a vállalkozói diktátum szabadságának biztosítása az (értsd: éppen azokat a cselekményeket kívánja „tisztességtelenné" nyilvánítani, amelyek tradicionálisan és jellegzetesen a szakszervezeti jogok alátámasztásául szolgálnak a szakszervezet kezében). Az USA nemzeti munkaügyi igazgatósága a hivatkozott törvényhelyet például úgy értelmezi, miszerint az nem akadályozza a vállalkozót, hogy kényszerítse a dolgozókat meghatározott szakszervezetbe való belépésre, hogy „előre figyelmeztesse" őket a fenyegető „kellemetlenségek"-re a szakszervezeti gyűlések látogatása esetében, hogy „megmagyarázza" nekik a munkafeltételek romlásának fenyegető veszélyét és a vállalat bezárásának lehetőségét a gazdával szembeni illojalitásuk esetén (176—177. l.). — Más burzsoá országok joggyakorlatából is hoz példát a mű arra nézve, hogy korlátozás alá esik a dolgozók szólásszabadsága munkaviszonyuk keretében, — mintegy függvényeként a gazdai hatalom korlátlanságának (177. l.). Mindezek alapján az olvasó bizonyítottnak érzi az e gondolatsor befejező mondatában foglalt összegezést: a gazdai hatalom napjainkban is teljesíti kizsákmányoló funkcióját, de új formákban, aminél fogva az a dolgozók személyes szabadságának csorbítását jelenti (178. l.).

A gazdai hatalom gyakorlása c. pontban végül az „elbocsátás[7] gazdai jogá"-ról csik szó (178—183. l.). Az elbocsátás rendjéről szóló modern kapitalista szabályozásnak (ennek az egyes országokra vonatkoztatott részleteiről a 178. l-n szól a mű) nemcsak burzsoá propaganda munkák, hanem a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (NMH) hivatalos kiadványai is túlzott jelentőséget tulajdonítanak. A NMH például a munkaviszonyok megszüntetésének kérdésével foglalkozó egyik előterjesztésében arra a következtetésre jut, hogy ezek a normák minden országban most „egy általános tendenciát fejeznek ki: a dolgozók védelmének megerősítését a munka elvesztésének veszedelmével szemben". A tények elemzése azonban — állítják a szerzők — gyorsan megcáfolja az ilyen tendencia létezését a tőkés országokban (179. l.).

Eltérően a szerzők nézetétől, akik az elbocsátással szembeni jogi biztosítékok alapvető mutatójaként az *elbocsátási okok jogszabályi meghatározását* (taxálását) és a *dolgozói képviseletnek e téren biztosított jogok* hathatósságát emelik ki, a magam részéről úgy vélem, az elbocsátással szembeni védettség fő kérdése az, vajon *visszahelyezési lehetőség* van-e, illetőleg a jogtalanul elbocsátott személy visszavételére kötelezhető-e a munkaadó. Ettől a fő mutatótól függ az olyan — egyébként kétségkívül jelentős — tényező szerepe is a védettség (stabilitás) foka szempontjából, mint amilyen az elbocsátási okok jogszabályi megfogalmazása, noha a szerzők ezt az utóbbit alapvető mutatóként fogják fel. Azt, hogy ez mennyire így van, a gyakorlat bizonyítja: 1. a szocialista országok nem mindegyikében alkalmazzák a munkaviszony megszüntetési okok taxálásának rendszerét (pl. Lengyelországban sem), mégis lényegében éppoly hatásos a dolgozók védelme az önkényes elbocsátással szemben, mint azon országokban, ahol csak a jogszabályban meghatározott ok alapján szüntetheti meg, mondhatja fel a munkáltató a munkaviszonyt. [Arra nem is kell külön hivatkoznunk, hogy a fegyelmi úton történő megszüntetés alapjául szolgáló okok (vétség tényállások) konkrét megszövegezése szinte nem is lehetséges.] Másrészről viszont 2. a kapitalista országok munkajogában, ahol éppen a jogtalanul elbocsátott dolgozó visszahelyezése jelent *megoldhatatlan feladatot*, az elbocsátási okok taxatív felsorolása mellett is maradna ugyanaz a megoldás, mint ami a mai burzsoá munkajogban legfejlettebbnek tekinthető, nevezetesen a joggal való visszaélés címén kártérítési kötelezettség megállapítása a munkaadó terhére (erről a mű 183. l-n olvashatunk). Mindennek ellenére annyiban osztani tudom a szerzők álláspontját, amennyiben objektívebbé válna a jogszolgáltatás e kérdésben, ha jogszabályilag taxált elbocsátási okok állnának rendelkezésre; vagyis a bíró szubjektív vélekedésének lényegesen szűkebb tere volna annak megítélésében, vajon fennforog-e a joggal való visszaélés, pontosabban a direkt jogsértés esete.

[7] Meg kell jegyezni, hogy az orosz munkajogi szaknyelvben nem használatos külön kifejezés a felmondásra és az elbocsátásra, amely utóbbi a magyar munkajogi szóhasználatban leszűkül a munkaviszony *fegyelmi határozattal* történő megszüntetésének esetére. Az orosz nyelvben általánosan használt kifejezés, az „uvol'nyenyie" egy tágabb értelemben, a munkaviszony megszüntetése értelmében vett elbocsátást jelent. Megjegyezzük továbbá, hogy a dolgozói felmondás szovjet jogi megfelelője szószerinti fordításban így hangzik: „elbocsátás a dolgozó akaratnyilvánítása alapján"; a szövegezés arra utal, hogy a dolgozó megszüntetési szándékának bejelentése nyomán mintegy a munkáltató bocsátja el a dolgozót.

Azt a tényt, hogy az elbocsátási okok felsorolásával, azok jogszabályban történő kimondásának nehézségével sem képes megbirkózni a burzsoá jog, a szerzők igen meggyőző dokumentumokkal bizonyítják. Jellemző — mondják —, hogy amikor a szocialista országok javasolták felvenni a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet új munkaügyi aktusának tervezetébe az ilyen biztosítékokat, kategorikusan elvetették e javaslatokat, megállapítván, hogy azok „összeegyeztethetetlenek az országok nagy többségében kialakított rendszerrel", hogy azok „nem nyerték el a kormányok többségének támogatását" és „nem felelnek meg a nemzeti koncepciók többségének" (180. l.). Az egyes országokat illetően azt bizonyítják a szerzők, hogy az elbocsátás alapjairól szóló burzsoá törvények közül gyakorlatilag még a legszigorúbbak hírében állók sem csorbítják az elbocsátás gazdai szabadságát. Így például, az elbocsátás rendjéről szóló 1951. évi nyugatnémet jogszabály elrendeli, hogy az elbocsátás okainak kapcsolatban kell lenniök „a dolgozó személyével vagy magatartásával, avagy határidős termelési szükséghelyzettel". — A munka védelméről szóló 1956. évi norvég jogszabály kimondja, hogy az elbocsátási okoknak össze kell függniök a vállalat tulajdonosának, a dolgozónak vagy éppen magának a vállalatnak a helyzetével. A japán kormány álláspontja szerint az elbocsátás szabadságának vagy korlátozottságának mutatójául nem szolgálhat az elbocsátási okok szigorú (ti. ius strictum értelmében) felsorolása, vagy utóbbi hiánya. Szellemes és sokatmondó ezen álláspont indokolásának az a kitétele, miszerint az a kérdés, hogy az elbocsátás csak fontos okból történhet-e, egészen más, mint az a kérdés, vajon a vállalkozó mennyire szabad vagy nem szabad (jogi és szociális értelemben) a dolgozó elbocsátása tekintetében (181. l.). Ezzel az utóbb ismertetett álláspontal kapcsolatban meg kell jegyeznünk a következőket. A mű szerzői, akik — mint ezt jeleztük — az elbocsátással szembeni jogi biztosítékok egyik alapvető mutatójaként az elbocsátási okok jogszabályilag történő taxálását fogják fel, szinte elrettentő példaként idézik a japán kormány fenti álláspontját, ami quasi el akarja terelni a figyelmet az igazi problémáról. — Véleményem szerint azonban éppen a lényegre tapint rá a szóbanforgó álláspont, méghozzá nagyon szellemesen juttatva kifejezésre azt, hogy valami másnak (bár ez épp a visszahelyezési kötelezettség) kimondása jelenthetné csak az igazi megoldást. A japán álláspontból ugyanis az vehető ki, hogy a felmondási okok taxálása esetén még nagyon is korlátlan lehet a munkaadó elbocsátási joga. Ugyanakkor hangsúlyozottan kell kijelentenünk azt is, hogy a visszahelyezési kötelezettség elsődleges mutatóként való megjelölésének nem szabad elvezetnie a felmondási okok taxálásának lebecsüléséhez. A felmondási okok jogszabályban történő taxatív felsorolása visszahelyezési kötelezettség létezése esetén a törvényesség igen hathatós eszköze lehet annak ellenére, hogy visszahelyezési kötelezettség nélkül semmitmondó tényező.

Még folytathatnánk az olyan bizonyítékok ismertetését, amelyeket a mű az elbocsátási okok kérdésének zsákutcába vezető vitájával kapcsolatban tartalmaz. Ehelyett a dolgozó képviseletek szerepéről mondottakat tekintjük át. Elöljáróban annyit meg kell jegyeznünk, hogy — bár az önkényes elbocsátások elleni alapvető biztosítéknak a jogellenesen elbocsátott visszahelyezésének kikényszeríthetőségét tartjuk — mégis a dolgozói képviseletnek biztosított hathatós jogkör *megelőző erejénél fogva* számottevő eleme lehet az önkényes elbocsátással szembeni garanciának. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a dolgozói képviselet közreműködése lehet formális is, miként a mű tanúsága szerint is ez a helyzet a burzsoá munkajogban (arról nem is szólva, hogy a széleskörű jogokkal felruházott dolgozói képviselet működésében is inkább van tere a szubjektív elem érvényesülésének, mint a visszahelyezést végző igazságszolgáltató fórum működésében). A dolgozói képviselet ilyirányú feljogosítottságáról azt olvashatjuk a műben (182. l.), miszerint a kapitalista országok többségének jogszabályai vagy kollektív szerződései csupán arra kötelezik a vállalkozót, hogy előzetesen *értesítse* a dolgozói képviseleteket és *hallgassa meg véleményüket* a tervezett tömeges vagy egyedi elbocsátásokról. Az ilyen konzultációkat azonban a burzsoázia úgy tekinti — írják —, mint a személyzet ún. „tudományos igazgatása"-nak egyik megnyilvánulását, ami elejét veheti a munkaügyi konfliktusoknak és növelheti a vállalkozói határozatok erkölcsi tekintélyét. A dolgozói képviseletek véleménye azonban *nem lévén akadálya az elbocsátás foganatosításának*, e konzultatív jogkör nem jelent jogi biztosítékat a dolgozók számára (182. l.).

Végül (183. l.) arról olvashatunk, hogy a bíróság vagy az arbitrázs által megalapozatlannak ítélt elbocsátás nem jár a visszavételi kötelezettség kimondásával, hanem csak az ilymódon okozott kár megtérítésének kötelezettségét vonja maga után. Hozzáteszik azonban a szerzők azt a kiegészítést, hogy a vállalkozók gyakorlatilag *nem mindig élhetnek korlátlanul* elbocsátási jogukkal. Mint a NMH elismeri, még Angliában is, ahol a vállalkozói elbocsátási jog jogilag egyáltalán nem szenved csorbát, „számottevő akadálya a megalapozatlan vagy önkényes elbocsátásoknak a szakszervezet létezésének ténye. Sok iparágban és vállalatnál a vállalkozóknak azt a jogát, hogy a dolgozókat önkényesen elbocsássák, korlátozza az a tény, hogy tartaniok kell a sztrájk formájában vagy a szakszervezet részéről más formában eszközölt gazdasági nyomás következményeitől." Ehhez azonban hozzá kell fűznünk azt, miként ezt részben a szerzők is teszik e fejezet utolsó soraiban, hogy a szakszervezet említett gazdasági nyomásától szinte kizárólag *tömeges elbocsátással kapcsolatosan* kell tartania a munkáltatónak; hogy a szakszervezet az említett gazdasági nyomást voltaképpen *csak a munkaerő kereslet időszakában* képes gyakorolni; hogy vannak *nem szervezett dolgozók* is, illetőleg *nem eléggé szervezett gazdasági ágak* és így tovább, aminek folytán a munkaadói (gazdai) hatalommal szemben ható erő az *egyes munkavállaló viszonylatában* rendkívül viszonylagos, sőt egyenesen minimális értékű. Azt hiszem, akkor értékeljük helyesen — ebben a vonatkozásban — a munkavállalói védettség fokát, ha nem becsüljük le, de túl sem becsüljük a szakszerve-

zet részéről nyújtható védelem értékét.

4. A szociális biztosításról szóló fejezet tartalmából a kapitalista országok modern állami biztosításának jellemző vonásait összefoglaló rész adhat leginkább ízelítőt. A szerzők szerint ezek a jellemző vonások a következők:

a) az állami szociális biztosítás *egységes központi rendszerének hiánya* (237. l.). Ez alatt azt kell érteni, hogy az egyes szolgáltatásokat és a dolgozók különböző kategóriáinak biztosítását elkülönült, önálló hatóságok végzik. Mindegyiknek külön költségvetése van, mindegyik önálló fedezeti alapot képez ki, mindegyikük a biztosítás különböző feltételeit és színvonalát állapítja meg;

b) a kötelező szociális biztosítás korlátozott hatálya.

A kötelező szociális biztosítás sok dolgozói kategóriára rendszerint nem vonatkozik, úgymint a mezőgazdasági munkásokra, a kisipari vállalatok munkásaira, a szezon-munkásokra, az otthon dolgozókra, a magasfizetésű alkalmazottakra és így tovább. A gazdaságilag gyengén fejlett országokban (Latin-Amerikában, Indiában, Görög-, Törökországban stb.) pedig a szociális biztosítás rendszerei csak az ország egyes kerületeire terjednek ki;

a) a *dolgozók kötelező részvétele a szociális biztosítás pénzügyi fedezetének megteremtésében.* Csupán a munkások és alkalmazottak munkabéréből való közvetlen levonás terhére létesül a szociális biztosítás anyagi eszközeinek 30—50%-a a különböző kapitalista országokban;

d) a *segélyek és nyugdíjak elnyerésének korlátozott lehetősége* nagyszámú minősítési és kizáró feltétel megállapítása révén. A nyugdíj és a segély megállapítása szempontjából az egyik legáltalánosabb minősítési feltétel a biztosítási járulék meghatározott időn keresztül történő fizetése vagy a fizetett járulék meghatározott összege. Azonkívül az egyes kapitalista országokban olyan kiegészítő feltételeket szabnak, mint az egyhelyben lakás időtartama, a szolgálati idő egy bizonyos vállalatnál stb. Különösen sok kizáró feltétel van a munkanélküli biztosításban. A munkanélküli személy, például, nem tarthat igényt segélyre akkor, ha vétség miatt bocsátották el, ha sztrájkban való részvétel miatt szüntették meg munkaviszonyát, ha ő maga mondott fel és így tovább;

e) magas nyugdíj-korhatár megállapítása. A nyugdíjkorhatár az USA-ban pl. 65 év a férfiak és 62 év a nők számára, Angliában 65 és 60 év, az NSZK-ban mindkét nem számára 65 év, Svédországban 67, Svájcban 65, Norvégiában 70 év mindkét nem számára;

f) a segélyek fizetésének és az orvosi ellátás nyújtásának korlátozott időtartama. A munkanélküli segély és a betegségi segély szigorúan korlátozott időtartamra jár, úgy azonban, hogy a munkanélküliség és a betegség első 3—7. napjára egyáltalán nem fizetik (ez az úgynevezett várakozási idő). Ha pedig a jogszabály gyógykezelést biztosít a szociális ellátás keretében, akkor ennek lehetősége is rendszerint meghatározott határidőre korlátozódik;

g) a nyugdíjak és segélyek alacsonyan megállapított mértéke. Gyakorlatilag a nyugdíjak és segélyek összege a dolgozó munkabérének egyötöd—egyharmadig terjedően nyer megállapítást;

h) a dolgozók kizárása a szociális biztosítás *irányításából.* A szociális biztosítás ügyeinek igazgatását egyetlen kapitalista országban sem a biztosítottak valósítják meg, hanem állami szervek vagy az állami szervekkel szemben elszámolásra kötelezett külön intézmények (239. l.).

A burzsoá szerzők egész sor munkában felmagasztalják a szociális biztosítás hatályban levő rendszerét, nemcsak egyszerűen a szociális biztosítás szerepét tulajdonítva annak (240. l.). A munkanélküli biztosítás rendszerét például, gazdasági „stabilizáló tényező"-ként tüntetik fel, ami képes megelőzni vagy leküzdeni a válság jelenségeket; mintha azért létezne ez a szolgáltatás, hogy lassítsa a gazdaság mértéken túli fejlődését, amennyiben a biztosítási járuléknak a munkabérből való levonása a magas konjunktúra időszakában csökkenti a fizetőképes keresletet és viszont: nagyösszegű munkanélküli segély kifizetésével a válság időszakában növelni lehet a lakosság vásárlóképességét és ezzel akadályozni lehet a válság kifejlődését. Az ilyen propaganda elmélettel szemben azonban — mondják a szerzők — még a hivatalos személyek is fellépnek (240. l.).

A burzsoá állami szociális biztosítás különböző szolgáltatásairól, ezek jogalapjáról, mértékéről és kifizetésük szabályairól szóló részletes fejtegetések (243—289. l.) után a burzsoá *magán biztosítás rendszereiről* szól a mű (289—306. l.). Az e pont bevezetőjében foglaltak megismertetik az olvasót e biztosítási rendszer létrehívásának okaival; eszerint alapvetően az állami szociális biztosítás alacsony szintje (mértéke) és korlátozott hatálya vezetett a magánbiztosítási rendszerek kialakulásához. A nyugatnémet Kellner — olvashatjuk a mű 290. l.-n — aki az NSZK sok vállalatát tanulmányozta, írja, mennyire meglepő volt a munkások és alkalmazottak „készsége", hogy anyagi terhet vállaljanak öregségük idejére szóló biztosítás céljából. Amerikai adatok szerint pedig az USA-ban körülbelül az egész lakosság 60%-ának és a családok több mint 80%-ának van valamilyen fajta életbiztosítása (290. l.). — A továbbiakban jó áttekintést kap az olvasó a különböző vállalati segély- és nyugdíjszolgáltatási fajtákról, ill. rendszerekről (293. l-től).

E könyvismertetés feladata az volt, hogy érzékeltesse, milyen körben és mélységben, milyen bizonyító erővel írnak a szerzők erről a nagy érdeklődéssel kísért témáról. Jelen sorok írója szeretné remélni, hogy legalább szerény mértékben sikerült e feladatnak megfelelnie és ilymódon hozzájárulnia ahhoz, hogy Baglaj és Uszenyin könyve közel kerüljön a magyar olvasók minél szélesebb köréhez.

Román László

Új könyvek

A szocialista alkotmányok fejlődése. Szegeden, 1964. dec. 9—11. között rendezett államjogi konferencia anyaga. Szerk. Kovács István. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 221 p. [Bibliogr. 207—210.]

Mádl Ferenc: Külkereskedelmi monopólium — nemzetközi magánjog. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 306 p. [Bibliogr. 271—282.]

Posta Gyula: Társadalmi bíróságok gyakorlata. Bp. Táncsics Kiadó, 1966. 125 p.

Az igazgatási állandó bizottságok kézikönyve. Szerk. Fonyó Gyula. Lezárva 1965. máj. 1. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 217 p.

Besnyő Károly—*Ruda* Ilona: A Magyar Népköztársaság kitüntetései. Összeáll. — —. Lezárva: 1966. jan. 1. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 142 p.

Magyar statisztikai zsebkönyv. 1966. [Közzéteszi a] Központi Statisztikai Hivatal. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 254 p.

Vállalatgazdasági lexikon. 1—2. köt. Főszerk. Wilcsek Jenő. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 492; 410 p.

Venzser, V. G.: Az értéktörvény felhasználása a termelőszövetkezeti gazdaságban. (Voproszü iszpolzovanija zakona sztoimoszti v kolhoznom poizvodsztve.) Ford. Csighy Tibor. Bp. Kossuth Kiadó, 1966. 332 p.

Kende István—*Szentes* Tamás: Fejlődő országok nem-kapitalista útja. Bp. Kossuth Kiadó, 1966. 295 pag.

Állam- és jogelmélet

Ot goszudarsztva diktaturü proletariata k obscsenarodnomu goszudarsztvu. Red. *Fomina*, V. A.—*Kovalev*, A. M. [A proletárdiktatúra államától az össznépi államig.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1964. 204 p.
ÁJI. 22.194

A tanulmánygyűjtemény tizenöt rövidebb tanulmányt közöl az SZKP XX—XXII. kongresszusainak határozataival kapcsolatban, az össznépi állam kifejlődésének kérdéseiről.

Szovetszkaja szocialisztyicseszkaja demokratija. Red. *Mitina*, M. B. [A szovjet szocialista demokrácia.] Moszkva, Izd. „Nauka", 1964. 358 p. /Akademija Nauk SZSZSZR. Insztitut Goszudarsztva i Prava. Insztitut Filoszofii./ ÁJI. 21.191

A több neves szerző által munkaközösségben írt munka szerkezete a következő: 1. A szovjet szocialista demokrácia eredete és fejlődése; 2. A személy a szovjet társadalomban; 2. A szovjet népképviseleti rendszer; 4. Demokratikus kezdeményezések a szovjet állami apparátus szervezetében és működésében; 5. A Szovjetunió Kommunista Pártja mint a szovjet szocialista demokrácia fejlődésének vezető ereje; 6. A társadalmi tömegszervezetek a szovjet szocialista demokrácia rendszerében; 7. A szovjet demokrácia és a szocialista törvényesség; 8. Szocialista demokrácia a Szovjetunió gazdasági életében; 9. Szocialista demokrácia és kultúra; 10. A szovjet szocialista demokrácia nemzetközi jelentősége; 11. Demokrácia és kommunizmus.

Zakonodatel'naja tehnika. Red. *Kerimov*, D. A. [Törvényhozási technika.] Leningrád, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1965. 142 p. /Leningradszkij Goszudarsztvennüj Universzitet A. A. Zsdanova./ ÁJI. 22.385

A munka a törvényhozási technika alapvető jelentőségű elméleti és gyakorlati kérdéseit foglalja össze. Főbb fejezetei a következők: a törvényhozási technika fogalma, normatív és nem normatív aktusok, a normatív aktus tartalma, szerkezete, formái, a normatív aktusok nyelve, stílusa és logikája, a jogrendszer és a normatív aktusok rendszerezésének formái.

Államjog. Alkotmányjog

Kim, A. I.: Szovetszkoe izbiratel'noe pravo. [A szovjet választási jog.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1965. 211 p.
ÁJI. 22.392

A választás elméletével, a választási törvényhozással és annak gyakorlatával kapcsolatos munka első fejezete a szovjet választási jog fogalmát és formáit tárgyalja. Külön fejezetben elemzi a szovjet választási jog alapelveinek fogalmát és más jogterületekhez való viszonyát. Ezt követőleg a szovjet állampolgár alanyi választói jogosultságát, ennek érvényesítésével kapcsolatos alapelveket, végül a választói jog gyakorlásának szervezeti-jogi (eljárási) formáit. A befejező fejezetben a küldötteknek választóikkal szembeni felelősségét és a visszahívási jog kérdéseit tárgyalja.

Mesztnüe szovetü na szovremennom etape. [A helyi szovjetek a jelenlegi időszakban.] Moszkva, Izd. „Nauka", 1965. 353 p. /Akademija Nauk SZSZSZR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./ ÁJI. 22.403

A tanulmánygyűjtemény főbb fejezetei: a demokratikus elvek fejlődése a helyi szovjet szervek szervezetében és tevékenységében; a küldöttek helyi szovjetjei anyagi-pénzügyi alapjainak fejlődése; a helyi képviseleti szervek tevékenysége; a helyi szovjetek állandó bizottságai szerepének fejlődése; a helyi szovjetek szakigazgatási apparátusa; a helyi szovjetek küldötteinek tevékenysége a választó körzetben és a vállalatoknál; a helyi szovjetek és a társadalmi önigazgatás szervei. A munkát D. A. *Gajdukov* és H. H. *Sztarovojtov* szerkesztették.

Osznovin, V. Sz.: Szovetszkie goszudarsztvennopravovüe otnosenija. [A szovjet államjogi viszonyok.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1965. 168 p.
ÁJI. 22.352

A munka főbb fejezetei a következők: A szovjet államjogi viszony fogalma és helye a jogviszonyok rendszerében, az államjogi viszony alanyai és tárgyai, az államjogi viszony tartalma, az államjogi viszony formái, a viszonyból eredő kötelezettségek teljesítését biztosító eszközök az államjogi viszonyok területén és az államjogi viszonyok fejlődésének alapvető tendenciái a kommunizmus kibontakoztatott építésének időszakában.

Constituţia Republicii Socialiste Romînia. [Románia Szocialista Köztársaság alkotmánya.] Bucureşti, Editura Politică, 1965. 30 p.
ÁJI. 22.250

Az 1965. évi alkotmány szövegkiadása.

Henke, Wilhelm: Das Recht der politischen Parteien. [A politikai pártok joga.] Göttingen. Otto Schwartz et Co. Verl., 1964., XI, 237 p. ÁJI. 22.329
[Bibliogr. 230—234.]

A munka első fejezete a pártok alapelveit elemzi. A következő fejezet részletesen foglalkozik a pártok belső szervezetével, pártgyűlésekkel, vezetéssel, a párttagok jogállásával stb. A munka legterjedelmesebb része a pártok és az állami szervek közötti jogi viszonyokat tárgyaló következő fejezet, amelynek főbb témái: a párt és állami szervek közötti különbség, a párt és a parlament: a képviselő, a frakció, a párt és a kormányzat, a párt és egyéb állami szervek. Ezután a pártok jogállását elemzi a választásokkal kapcsolatban (jelölés, választási szervekben való részvétel, a választási jogorvoslatok stb.). A záró fejezetben a pártok alkotmányos jogait és kötelességeit (a párt alapjogai, a párt betiltása, a pártnak az anyagi eszközökkel kapcsolatos beszámolási kötelezettsége) foglalja össze.

Államigazgatási jog

Narodnüj kontrol' v evropejszkih szocialiszticseszkih sztranah. [A népi ellenőrzés az európai szocialista országokban.] Red. *Kozlov,* Ju. M. Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura" 1965. 167 p. /Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet M. V. Lomonoszov. Juridicseszkij Fakul'tet./

ÁJI. 22.356

A népi ellenőrzés tárgyáról adott általános bevezető után országonként (Bulgária, Magyar Népköztársaság, Német Demokratikus Köztársaság, Lengyel Népköztársaság, Román Népköztársaság, Csehszlovák Szocialista Köztársaság) állítja össze a népi demokratikus országok normatív anyagát a népi ellenőrzési bizottságok szervezetéről és működéséről.

Szocsetanie goszudarsztvennüh i obscsesztvennüh nacsal v upravlenii obscsesztvom. Red. *Cseremnüh,* P. Sz. [Állami és társadalmi kezdeményezés összefogása a társadalom igazgatásában.] Moszkva, Izd. „Müszl", 1965. 221 p. /Akademija Obscsesztvennüh Nauk pri CK KPSZSZ — Kafedra filoszofii./ ÁJI. 22.242

A tanulmánygyűjtemény a szerkesztő terjedelmesebb bevezetője után három nagyobb tanulmányt közöl a témakörből. (V. I. *Vojko:* Az állami és társadalmi kezdeményezés együttműködése a hazai szovjetek tevékenységében; *Rudics,* F. M.: A társadalmi kezdeményezés a termelés igazgatásában; *Vil'csko,* Ja. A.: A társadalmi kezdeményezés a kulturális fejlődésben és a kulturális igazgatásban).

Sztanovlenie kommuniszticseszkogo szamoupravlenija. [A kommunista önigazgatás megteremtése.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1965. 183 p.

ÁJI. 22.351

A tömegeknek a társadalom igazgatásában való részvételét tárgyaló, általános kérdéseket érintő bevezető rész után a szovjeteknek mint a társadalom önigazgatási szerveinek kifejlődésével kapcsolatos kérdéseket vizsgálja. A befejező részben a népgazdaság igazgatásának demokratizálásával kapcsolatos kérdéseket foglalja össze. A művet munkaközösség írta és V. J. *Razin* szerkesztette.

Polgári jog

Kabalkih, A. Ju.: Normativnüe materialü po szovetszkomu grazsdanszkomu pravu. (Szbornik) [A szovjet polgári jogot érintő normatív anyag.] Red. *Verdinkov,* V. G. Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1965. 616 p. /Vszeszojuznüj Juridicseszkij Zaocsnüj Insztitut. Kafedra grazsdanszkogo prava./

ÁJI. 22.406

A jogszabálygyűjtemény az egyetemek és főiskolák joghallgatói számára készített segédkönyv, amely az Oroszországi Szövetséges Szocialista Föderatív Köztársaság polgári törvénykönyvének rendszerében közli a polgári törvénykönyv alkalmazásával kapcsolatos normatív anyagot. A munkát elég részletes betűsoros mutató egészíti ki (597—614. p.)

Meerzon, Sz. I.: Zsascsita szovetszkih izobretenij za granicej. [A szovjet találmányok védelme külföldön.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1965. 98 p.

ÁJI. 22.353

A gyakorlati jellegű (minisztériumok, szabadalmi és találmányi irodák stb. dolgozói részére írt) könyv a hatályos tételesjogi szabályok és a belföldi irodalom alapján foglalja össze a találmányok védelmével és a feltalálók érdekvédelmével kapcsolatos szabályokat. A találmány fogalmáról írt rövid bevezető után a szabadalmaztatási eljárásra vonatkozó legfontosabb intézkedéseket foglalja össze. Külön fejezet foglalkozik az áruvédjegyre vonatkozó jogszabályanyaggal. Ezt követően két rövid fejezet tárgyalja a szovjet találmányok külföldi szabadalmaztatását és az exportált termékek ipari tulajdonjogát. A befejező fejezet a külföldi kiállításokon és árumintavásárokon bemutatott szovjet termékek szabadalmi és védjegyjogi kérdéseit foglalja összse.

Wohnungsmietrecht. Textsammlung gesetzlicher Bestimmungen mit Anmerkungen und Sachregister. [A lakásbérletre vonatkozó jogszabályok gyűjteménye.] Berlin, Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik, 1965. 387 p. ÁJI. 22.227

A lakásbérletre vonatkozó hatályos tételesjogi szabályok gyűjteménye, a vonatkozó bírói és államigazgatási gyakorlati anyag bemutatásával. A gyűjteményt részletes tárgymutató egészíti ki.

Munkajog

Nadzor prokuraturü za szobljudeniem trudovogo zakonodatel'sztva. [Az ügyészség felügyelete a munkaügyi törvényhozás végrehajtásának ellenőrzésében.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1965. 148 p.

ÁJI. 22.405

Az általános bevezető után a mű a munkaügyi törvényhozás ellenőrzésével összefüggő ügyészi munka megszervezésével kapcsolatos kérdéseket mutatja be. A következő fejezetekben a munkaügyi törvényhozás végrehajtásának ellenőrzésével kapcsolatos általános ügyészi ellenőrzést, a dolgozók panaszainak, bejelentéseinek elintézésével kapcsolatos ügyészi felügyeletet tárgyaló fejezetekben foglalja össze az anyagot. Mellékletként közli a Szovjetunió ügyészi felügyeletéről szóló jogszabályt. (1955. máj. 24-i törvényerejű rendelet.). Az egyetemi karok és főiskolák hallgatóinak szánt művet a gyakorlati dolgozók is haszonnal forgathatják. A művet Ja. L. *Kiszelev* és A. A. *Abramov* szerkesztették.

Büntetőjog.
Bűnügyi tudományok

Entscheidungen des Obersten Gerichts der Deutschen Demokratischen Republik in Strafsachen. 7. Band. [A Német Demokratikus Köztársaság határozatai büntető ügyekben. 7. köt.] Berlin, Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik, 1965. 238 p.
ÁJI. 22.223

A gyűjtemény az 1962—1964. időközben kiadott fontosabb határozatokat tartalmazza (teljes ülési határozatok, elnökségi tanácsi határozatok). A gyűjteményt igen részletes jogszabály- és tárgymutató teszi könnyen kezelhetővé.

Solnař, Vladimír: Trestní ochrana majetku v socialistickém vlastnictví proti rozkrádáni a podobným trestným činům. [A társadalmi tulajdon büntetőjogi védelme a fosztogató és a hasonló jellegű cselekmények ellen.] Praha, Nakl. Československé akademie ved, 1965. 319 p.

A bevezető részben a kérdés fejlődését tárgyalja igen széles körű összehasonlító jogi alapon. A második rész a társadalmi tulajdon elleni egyes bűncselekményeket tárgyalja, elemezve a törvényi tényállási elemeket, illetőleg az egyes bűncselekmény formákat (lopás, sikkasztás, csalás, jogtalan használat, rongálás stb.). A befejező részben a társadalmi tulajdont sértő egyéb magatartásokat (szabálysértés, fegyelmi szabályba ütköző magatartások stb.) tárgyalja. A társadalmi tulajdont sértő bűncselekmények büntetéseire vonatkozó negyedik rész után az ilyen jellegű bűncselekmények megelőzésére vonatkozó kérdéseket a monográfia ötödik része tárgyalja.

Gernet, M. N.: Isztorija carszkoj tjur'mü. Tom. 5. [A cári börtön története. 5. köt.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1963. 340 p. ÁJI. 22.196

Az ismert munka 5. kötete a schlisselburgi és az oreli börtönök történetét (1907—1917.) mutatja be.

Törvénykezési szervezet

Roche, John P.—*Levy*, Leonard W.: The judiciary. [Igazságszolgáltatás.] New York, Harcourt, Brace et World, Inc. 1964. 231 p.
/Documents in American Government./ ÁJI. 22.333
[Bibliogr. 229—231.]

Tájékoztató jellegű munka az USA igazságszolgáltatási szervezetéről és főbb eljárási kérdéseiről, az igazságszolgáltatás működését érő támadások és az azokkal szembeni ellenérvek kifejtésével.

Polgári eljárásjog

Naucsno-prakticseszkij kommentarij k GPK RSZFSZR. Red. *Kallisztratova*, R. F.—*Pucsinszkij*, V. K. [Tudományos-gyakorlati kommentár az OSZFSZR polgári eljárásjogi törvénykönyvéhez.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1965. 389 p.
/Vszeszojuznüj Naucsno-Iszszledovatel'szkij Insztitut Szovetszkogo Zakonodatel'sztva./
ÁJI. 22.346

A munka — a törvénykönyv szövegének közlése nélkül — egyes törvényszakaszokhoz fűzött magyarázatokat és a legfontosabb bírósági határozatokra való utalásokat tartalmazza.

Büntető eljárásjog

Szavickij, V. M.—*Poteruzsa*, I. I.: Poterpevsij v szovetszkom ugolovnom proceszsze. [A sértett a szovjet büntető eljárásjogban.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura" 1963. 169 p.
ÁJI. 22.258

A munka bevezető fejezete a sértettet mint a büntető eljárásjogi tevékenység alanyát tárgyalja, részletezve a sértett perbeli állására vonatkozó szovjet törvényhozás fejlődését. Az ezt követő részekben külön-külön fejezetekben tárgyalja a sértettel összefüggő kérdéseket a közvádas és a magánvádas ügyekben. A következő fejezet a sértettnek okozott anyagi kár megtérítésével kapcsolatos eljárásjogi kérdésekkel foglalkozik. A befejező fejezetben a sértett vallomásával, mint bizonyítékkal foglalkozó kérdéseket elemzi.

Urakov, L. I.: Obscsesztvennoe obvinenie i obscsesztvennaja zascsita v szovetszkom ugolovnom proceszsze. [A társadalmi vád és a társadalmi védelem a szovjet büntető perben.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1964. 122 p.
/Metodicseszkij Szovet Prokuraturü SZSZSZR./ ÁJI. 22.195

Az ismeretterjesztő jellegű munka bevezetése a büntető eljárás demokratikus elveit foglalja össze. Ezt követőleg rövid áttekintést ad a társadalmi vád és a társadalmi védelem intézményének fejlődéséről. A sajátosan perjogi kérdések (a társadalmi vádló és a társadalmi védő jogi helyzete, eljárási cselekményei, részvételük a bírói eljárásban) után az idekapcsolódó szervezeti kérdéseket mutatja be.

Kertész Imre: Taktika i pszichologicseszkie osznovü doprosza. [A kihallgatás taktikája és lélektani alapjai.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura". 1965. 163 p.
ÁJI. 22.345

A szerző 1965-ben: A kihallgatási taktika lélektani alapjai c. munkájának rövidített orosz nyelvű fordítása.

Nemzetközi jog

Barabolja, P. D.—*Ivanascsenko*, L. A.—*Kolesznik*, D. H.: Mezsdunarodno-pravovoj rezsim vazsnejsih prolivov i kanalov. [A legfontosabb tengerszorosok és csatornák nemzetközi jogi szabályozása.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1965. 150 p.
ÁJI. 22.387

A munka első része a tengerszorosok jogi szabályozásával kapcsolatos kérdéseket foglalja össze 3 fejezetben (a Fekete-tengeri, a Baltitengeri szorosok és egyéb, a hajózás szempontjából jelentős szorosok: Skagerrak, Kattegat, La Manche, Gibraltár stb.). A fontosabb csatornák nemzetközi jogi szabályozása c. részben a szuezi, a panamai, a kieli és korinthusi csatorna kérdéseit tárgyalja. Az egyes részletkérdéseknél összefoglaló történeti ismertetést is ad. A munkát a fontosabb források gyűjteménye egészíti ki.

E lapszám (XXI. új évfolyam 6.) szerzői *Dr. Halász Sándor* Legfelsőbb Bírósági tanácsvezető. — *Dr. Hartai László* Legfelsőbb Bírósági bíró. — *Dr. Hámori Vilmos* jb. elnökhelyettes. — *Dr. Kovacsics József* egyetemi tanár. — *Dr. Balogh Elemér* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Ujlaki László* KDB. vezető döntőbíró. — *Dr. Bérczi Imre* egyetemi adjunktus (Szeged). — *Dr. Besenyei Lajos* egyetemi tanársegéd (Szeged). — *Dr. Pap Tibor* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Horváth Tibor* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos osztályvezetője. — *Dr. Román László* egyetemi adjunktus (Pécs).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221—281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — 66.1099 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

XXI. új évfolyam 7. szám Budapest, 1966. július hó

BUDAPEST 1966 AUG

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SÁRÁNDI IMRE:
A gazdasági irányítás új módszere és a termelőszövetkezetek szerződéses kapcsolatai ... 353

SZIGLIGETI VIKTOR:
Házassági vagyonjogunk időszerű kérdései ... 363

NAGY LÁSZLÓ:
A vállalat felelőssége a dolgozónak a vállalat területére bevitt ingóságaiért ... 371

SERES ANDRÁS:
A vádlott bírósági kihallgatásának taktikája 380

Szemle:

BENEDEK KÁROLY:
A jogi formalizmusról ... 388

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ:
Néhány elvi kérdés a munkaügyi döntőbizottsági határozatok végrehajtásának köréből ... 391

F. L.:
Az európai szocialista országok jogalkotása (Szovjetunió) ... 397

Jogirodalom:

Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében. (SZÁSZY ISTVÁN) ... 399

Sárándi Imre: Visszaélés a joggal (VÉKÁS LAJOS) ... 401

— —:
Új könyvek ... 408

СОДЕРЖАНИЕ: *Имре Шаранди:* Новый метод хозяйственного руководства и договорные связи производственных кооперативов. — *Виктор Сиглигети:* Актуальные вопросы нашего имущественного права супругов. — *Ласло Надь:* Ответственность предприятия за движимое имущество работника, находящееся на территории предприятия. — *Андраш Шереш:* Тактика судебного допроса обвиняемого. — *Обзор: Карой Бенедек:* О правовом формализме. — *Ласло Трочани:* Несколько принципальных вопросов исполнения решений комиссий по разрешению трудовых дел. — *Л. Ф.:* Правотворчество европейских социалистических стран (СССР). — *Юридическая литература:* Ференц Мадл: Деликтуальная ответственность в истории развития общества и права. *(Иштван Саси)* — Имре Шаранди: Злоупотребление правом. *(Лайош Векаш).* — — — Новые книги.

INHALT: *Imre Sárándi:* Die neue Methode der wirtschaftlichen Leitung und die Vertragsverhältnisse der Produktionsgenossenschaften. — *Viktor Szigligeti:* Zeitgemässe Fragen unseres Ehegüterrechtes. — *László Nagy:* Die Verantwortung des Betriebes für die auf das Gebiet des Betriebes hineingebrachten Mobilien der Werktätigen. — *András Seres:* Die Taktik des richterlichen Verhörs des Angeklagten. — *Rundschau: Károly Benedek:* Über den rechtlichen Formalismus. — *László Trócsányi:* Einige prinzipielle Fragen aus dem Bereich der Vollstreckung der von arbeitsrechtlichen Schiedskommissionen gefasster Entscheidungen. — *L. F.:* Rechtssetzung der europäischen sozialistischen Länder (Sowjetunion). — *Rechtsliteratur:* Ferenc Mádl: Die deliktuelle Verantwortlichkeit in der Geschichte der Entwicklung der Gesellschaft und des Rechts. *(István Szászy)* — Imre Sárándi: Rechtsmissbrauch. *(Lajos Vékás)* — — —: Neeu Bücher.

SOMMAIRE: *Imre Sárándi:* La nouvelle méthode de la direction économique et les relations contractuelles des coopératives de production. — *Viktor Szigligeti:* Problèmes actuels du régine matrimonial. — *László Nagy:* La responsabilité de l'entreprise pour les biens meubles des travailleurs apportés aux locaux de l'entreprise. — *András Seres:* La tactique employée au cours de l'interrogatoire de l'inculpé. — *Revue: Károly Benedek:* Le formalisme juridique. — *László Trócsányi:* Quelques questions de principe du domaine de l'exécution des décisions prises dans les litiges de travail. — *L. F.:* La législation des pays socialistes européens (Union Soviétique). — *Littérature:* Ferenc Mádl: La responsabilité délictuelle dans l'histoire du développement de la société et du droit *(István Szászy)* — Imre Sárándi: Abus de droit *(Lajos Vékás)* — — —: Nouveaux livres.

XXI. új évfolyam 7. szám Budapest, 1966. július

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A gazdasági irányítás új módszere és a termelőszövetkezetek szerződéses kapcsolatai

I.

A szocialista világ legtöbb országában élénk gondolkodás és tevékenység folyik a gazdaságirányítási rendszer felülvizsgálatával kapcsolatban. A szocialista országok szinte egyidőben új, korszerűbb gazdaságirányítási módszerekkel cserélik fel a régieket. Ez a tevékenység nem divat, nem valamelyik szocialista országban elkezdett újítás kopírozása, hanem szükségszerű feladat. Természetesen az egyik vagy másik szocialista országban napvilágra jött problémák a gazdaság és az eddigi gazdaságirányítás lényegi azonossága miatt figyelmeztetnek arra, hogy más szocialista országban is *lehetnek* hasonló nehézségek, a megoldás módja pedig esetenként például szolgálhat mások számára is.

Figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy mindegyik országban *a feladatok élén áll a mezőgazdaság további fejlesztésének, irányításának* megoldása. A szocialista országok mezőgazdaságának fejlődési üteme — hosszabb időt tekintve — nem maradt el a fejlett nyugati országokétól, mégis a legtöbb szocialista országban megállapították, hogy a mezőgazdaság előrehaladása nem kielégítő. Ennek egyik — s talán a legdöntőbb — oka a gazdaságirányítási módszerek avultsága. „A mezőgazdaság tervtől való lemaradásában jelentős szerepet játszott az a körülmény is, hogy az irányítás mechanizmusa nem korszerű, elavult, sőt nem egy tekintetben fokozatosan gátjává vált a továbbfejlődésnek."[1] A tudományos irodalomban már azt is indokolták, hogy miért éppen a mezőgazdaság irányításának reformjával kell a legelébb foglalkozni. „A mezőgazdaságban irányítási elveink és módszereink alapvetően az átszervezés időszakának körülményeihez igazodva alakultak ki és lényegében utána sem változtak. Ma azonban már erősen fékezik a termelőszövetkezeti fejlődést, s ezért a változtatások e téren elkerülhetetlenek. Így pl. a termelőszövetkezetekben a gazdaságirányítás reformjával egyidejűleg kell elvégezni a hitelrendezés, az állami támogatás átalakítását is ... A gazdaságirányítás reformjával összekapcsolva a mezőgazdaságnak a népgazdaságon belüli helyzetét is rendezni kell. Ezt a mezőgazdaságnak az életszínvonalpolitikával való szoros összefüggése, a külkereskedelemben, főként a tőkés fizetési mérleg alakulásában játszott szerepe, néhol súlyos munkaerőhelyzete stb. teszi szükségessé. E sajátosságok folytán a termelőszövetkezetek gazdaságirányítási rendszerének átalakításával kapcsolatos előkészületek előbb kezdődtek meg, mint a népgazdaságot felölelő reform előkészületei."[2]

A termelőszövetkezetek gazdaságirányítási rendszerének átalakításával kapcsolatos előkészületek között jelentős helyet foglalnak el a termelőszövetkezeti árutulajdonnal való rendelkezés problémái. Gazdaságirányítási rendszerünk újjáalakításának alapja ugyanis éppen az áruviszonyok, a pénz és a piac hatékonyabb felhasználása. „Uralkodóvá vált az a felfogás, hogy az áruviszonyok és az értéktörvény a szocialista gazdaságban is léteznek és hatnak, hogy a fejlődés érdekében minél jobban fel kell használni őket. Lehetővé kell tenni, hogy a szocialista gazdaságban az áruviszonyoknak és a velük összefüggő gazdasági kategóriáknak, a piacnak, az áraknak, az önköltségnek, a nyereségnek, a hitelnek stb. az eddiginél lényegesen nagyobb aktív szerepe legyen. A szocialista tervezés nem összeegyeztethetetlen az áruviszonyokkal és az értéktörvénnyel. Sőt történelmileg elkerülhetetlen a szocialista tervezésnek és az áru- és pénzviszonyok aktív szerepének a szerves összekapcsolása."[3]

[1] Fehér Lajos: A mezőgazdaság fejlesztésének fő irányai. A MSZMP Politikai Akadémiáján 1966. április 6-án elhangzott előadás, Népszabadság, 1966. április 8-i sz. 5. old.

[2] Keserü János: A termelőszövetkezetek gazdaságirányítási reformjának alapelveiről. Társadalmi Szemle 1966. évi 4. sz. 3. old.

[3] Nyers Rezső: Gazdaságirányítási rendszerünk átfogó felülvizsgálatáról. Előadói beszéd az MSZMP KB-nak 1965. novemberi ülésén, Népszabadság, 1965. nov. 21-i sz. 2. old.

A szerződés mindenfajta áruviszonynak a jogi kifejezője, ekként a szocialista társadalom áruviszonyaié is. A tervkötelezett szocialista szervezetek közötti áruviszonyt legszélesebb körben kifejező szerződést, a szállítási szerződést nemrég újra szabályozták. Itt az ideje, hogy a népgazdaság jelentős területét tevő nem tervkötelezett szocialista szervezetek, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szerződéses viszonyaival is behatóbban foglalkozzunk.

A termelőszövetkezetek egyes szerződéses viszonyaiban a *mezőgazdaság irányításának fogyatékosságai miatt* az elmúlt években elég sok nehézség merült fel. Éppen ezért a szerződéses kapcsolatokat a mezőgazdaságirányítás felől kell megközelíteni. Megállapíthatjuk, hogy az irányítás korábbi módszerei *általában elavultak*. Tehát a főfeladat most a fejlesztés eszközeinek új irányait *általában* keresni, nem pedig *általában* védeni a régi módszereket, a régi elveket. Az eddigi tapasztalatok szerint találkoztunk olyan alapállással, amely a máshol alkalmazott módszereket hajlandó elítélni, de a saját területén nem talál változtatni valót. Az egész részleteinek tömeges tagadása — márpedig van ilyen — az egész tagadásához vezet és ahhoz a gondolathoz, hogy jó, ám javítsanak csak mások, de nálunk, a mi területünkön erre szükség nincsen. Ez vonatkozik a mezőgazdaságot irányító szervezetekre is, a legfelsőbbtől a legalacsonyabbig, a közvetlen irányító szervekre és a közvetve irányítókra. Vonatkozik az egymással gazdasági kapcsolatban levő vállalatokra és termelőszövetkezetekre. A szálkáról és a gerendáról szóló példázat mindkét félnek szól.

II.

Az első kérdés, amellyel a termelőszövetkezetek szerződéses viszonyaival kapcsolatban foglalkozni kívánok, a szerződéskötés felőli *döntés problémája*. Két kérdésről van tulajdonképpen szó. Arról először, hogy a termelőszövetkezetet, mint mezőgazdasági nagyüzemet, amely a kollektív csoporttulajdon alapján áll, megilleti-e és milyen körben illeti meg a szerződéskötés felől való döntés joga, és arról másodszor, hogy a termelőszövetkezet mennyiben érheti el, hogy a szerződésben, tehát a jogi formában is érvényrejusson elhatározása. Szándékosan a szerződéskötésről való *döntésről* beszélek, és nem a szerződéskötési szabadságról. A szerződéskötési szabadság, vagy ahogy mondani szokták, a szerződéses szabadság nem fejezi ki, egyébként soha nem is fejezte ki a szerződéskötési elhatározás lényegét. A szerződéses szabadság elvont ideája ugyanis a nem-létező szerződő félből, olyan félből indul ki, akinek mindentől függetlenül alakulhat akarata. Ilyen ember, ilyen szervezet azonban *nincs*, és soha *nem is volt*.

A szerződéskötésről való döntés olyan személy elhatározása, aki meghatározott *érdekek* hordozója. A szerződési akaratelhatározás mozgatói a különböző szükségletek kielégítésére irányuló érdekek. Az árutermelő társadalomban ezeknek az érdekeknek a kielégítése — ha mástól kell az eszközöket megszerezni — csak szerződés útján lehetséges, ilyenformán az árutermelő társadalomban egyben az árutermelő társadalom lényegéből folyó *gazdasági kényszer* is késztet a szerződéskötésre.[4] Az egyes szerződések eldöntésekor mindig a konkrét körülmények vizsgálatából kell kiindulni. Ezek a körülmények a vagyoni viszonyok körében létrejött szerződések esetén gazdasági körülmények. A szerződéskötés felől való döntés tehát a *gazdasági döntések* egyike. Kérdés, hogy ezt a döntési jogot a szövetkezeti szférában kell-e hagyni, vagy onnan kiemelni. Közelebbről: a termelőszövetkezetnél vannak-e meg azok az ismeretek, amelyek a szövetkezet érdekeinek megfelelő helyes döntést biztosítják, avagy a szövetkezeti szférán kívül? Valamely konkrét gazdasági kérdésről ott kell dönteni, ahol megfelelő ismeretek birtokában megnyugtatóan lehet figyelembe venni az adott döntés szempontjából fontos körülményeket. Az elmúlt évek gyakorlati tapasztalatai arról győznek meg bennünket, hogy a szerződéskötés felől való gazdasági döntést a szövetkezetekre kell bízni, mert ott ismeretesek legjobban a döntéshez szükséges körülmények.

Ha ezt a szabályt megsértjük, „tartalmatlanná" válhatnak a formálisan létrejött szerződések. Ezt mutatja az alábbi példa is. „Már az 1963-as esztendőben látni lehetett, hogy a mezőgazdasági és felvásárlási előirányzatok túlzottnak bizonyultak."[5] Hogyan történhetett mégis, hogy ezeket a túlzott előirányzatokat a szerződések „fedezték" és a termelők, akik saját viszonyaikkal leginkább tisztában voltak, *lehetetlen* szolgáltatásra irányuló szerződéseket kötöttek, mikor egyébként többször panaszkodtak terveik és szerződéseik irrealitásáról. Nyilvánvalóan csak úgy, hogy a döntés joga nem a termelőszövetkezetekre volt teljes egészében bízva.[6]

A 33/1965. (MGÉ 33.) FM sz. utasítás a tervezés rendszerének új szabályozásáról, jelentős előrelépés a szerződéskötési döntések vonatkozásában is. Az utasítás alapján az értékesítési szerződések kötése felől való döntés a termelőszövetkezeti szférába került vissza. Nyilvánvaló, hogy az utasításban foglaltakat igen fontos, de csak első lépésnek tekinthetjük. A fejlődés iránya arra mutat, hogy a jövőben a termelőszövetkezetek nemcsak egy bizonyos fajta szerződéstípus (termelési- és terményértékesítési szerződés) keretén belül dönthetnek arról, hogy a típus körébe tartozó egyes szerződéseket megkötik-e vagy sem, hanem módjuk lesz ezeken a szerző-

[4] Vö. Világhy Miklós—Eörsi Gyula: Magyar polgári jog (egyetemi tankönyv), Tankönyvkiadó, Budapest, első kiadás, I. köt. 350—351. old.

[5] Fehér Lajos: idézett előadás 5. old.

[6] A probléma jogi oldalának részletesebb elemzését lásd Sárándi Imre: A termelőszövetkezeti demokrácia vagyonjogi alapjai c. cikkében. Állam és Igazgatás, 1966. évi 3. sz. 245—250. old.

dések kívül *másfajta értékesítési szerződéseket* is kötni, annak arányában, ahogy a mezőgazdasági kollektív nagyüzem, a termelőszövetkezet önállóságának keretei bővülnek. Az a kérdés, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet *milyen* szerződést köthet és mennyiben függ tőle a szerződés *tartalmának* meghatározása, a jogalanyiság terjedelmének, meg a szerződő felek egyenjogúságának függvénye.

Az értékesítést célzó szerződéskötések körének, fajtáinak kiszélesedése azonban nemcsak a termelőszövetkezet akaratától függ. Meg kell hogy teremtsük a kockázatvállalásnak, a kísérletezésnek anyagi alapjait is. „Nem lehet normálisnak tekinteni azt az állapotot, hogy a termelőszövetkezeteknek csak egészen kis hányada, a legkiválóbbak tudnak a pénzügyi önelszámolást lehetővé tevő alapokra szert tenni, a szövetkezetek túlnyomó többségének pedig sem folyó kiadásaihoz, sem termelése bővítéséhez nincs meg a szükséges pénzeszköze, s így a kockázati alapja sem. Ebben a helyzetben a szövetkezeteknek, ha szeretnének is valamilyen feladat elvégzésére vállalkozni, nincs módjuk rá, mert az ehhez szükséges pénzzel nem ők rendelkeznek, hanem a tőlük független, rajtuk kívülálló szervek, s a vállalkozás jóváhagyásáról vagy elutasításáról is ezek döntenek."[7] Ilyenformán merő fikció a termelőszövetkezetek értékesítési tevékenységének, azaz árukapcsolatainak kiszélesítése, mindaddig, ameddig megfelelő pénzalapokkal nem rendelkeznek. Ha tehát színesebbé, sokoldalúbbá kívánjuk tenni a termelőszövetkezetek értékesítési árukapcsolatait, gondoskodnunk kell a *megfelelő pénzalapok* előteremtéséről. Nem elég tehát engedélyt adni vagy éppen biztatni is a szövetkezeteket, hogy értékesítési tevékenységüket a termelési és értékesítési szerződésen kívüli szerződésekkel is gyarapítsák, ha a szövetkezetek kötve maradnának azokhoz a hitelekhez, amelyeket csak a termelési és értékesítési szerződés kapcsán vehetnek fel.

A termelőszövetkezetek a kedvezőbb gazdasági és jogi feltételek között nyilvánvalóan olyan szerződéskötésre fognak törekedni, amelyek nyomán számításaikat leginkább megtalálják. Nem közömbös azonban az össztársadalmi érdek kielégítése szempontjából, hogy miféle szerződések lesznek ezek. Nem közömbös, hogy a termelőszövetkezetek a népgazdasági érdekkel összhangban vagy ennek az összhangnak a híjával igyekeznek számításaikat megtalálni.

A múltban az össztársadalmi érdekek szolgálatára általában adminisztratív eszközökkel szorították a szövetkezetet a szerződéskötés során is. Az utóbbi időben egyre nagyobb szerephez jutottak gazdasági ösztönzők is. Gyakran hangoztatjuk, hogy az állami befolyásolást a szerződéskötésre éppen e gazdasági ösztönzők útján kell úgyszólván teljesen érvényesíteni. Kétségtelen, hogy az áruviszonyok körében bármely gazdasági ösztönző eszköz általában jobb, mint az adminisztratív eszközök. Ámde nem mindegy, hogy milyen gazdasági ösztönzőt alkalmazunk és hogyan. A gazdasági ösztönzést lehet jól és rosszul alkalmazni. Gazdasági ösztönzővel is lehet a termelőszövetkezeteket a szerződéskötésnél ugyanolyan kényszerhelyzetbe hozni, mint az adminisztratív eszközzel. A hitel általában, normális feltételek mellett gazdasági ösztönző. Míg azonban a termelőszövetkezetek üzemviteli hitelhez csak a meghatározott felvásárló szervekkel kötött termelési és értékesítési szerződések kapcsán juthattak, zömmel ilyen szerződések kötésére kényszerültek. Tehát a gazdasági ösztönzők hangoztatása önmagában még nem old meg semmit. A gazdasági ösztönző *helyes alkalmazása* megold majdnem mindent. *A gazdasági ösztönzőkkel — a jelenlegi helyzetben — azt kell elérni — és ez a lényeg —, hogy a termelőszövetkezetek szilárdan álljanak saját lábon, a saját biztos vagyonra támaszkodva dönthessenek a szerződéskötések felől.*

III.

A termelőszövetkezetek szerződéses kapcsolatai körében gyakran találkoztunk olyan kifogásokkal, hogy a termelőszövetkezetek *nem egyenjogú partnerei* a velük szerződő vállalatoknak, hogy kénytelenek olyan szerződéses feltételekbe beleegyezni, amelyek esetenként nem szolgálják érdeküket. Szó esett erről a Központi Bizottság ülésében is. „A termelőszövetkezetek gazdálkodását nehezíti, hogy a beszerzés és az értékesítés tekintetében esetenként hátrányosabb helyzetben vannak a kapcsolódó partnervállalatokkal szemben. Helytelen, hogy a szövetkezetek és az állami vállalatok gazdasági és jogi kapcsolataiban nem érvényesül mindenütt és következetesen az egyenjogúság elve."[8] Arról van tehát szó, hogy az egyes szerződésekben *nem mindig* érvényesül az egyenjogúság elve. Nem pedig arról, hogy általában kiszolgáltatottak a termelőszövetkezetek — mint azt gyakran halljuk. Kétségtelen azonban, hogy több olyan szerződéses kapcsolat állott fönn termelőszövetkezet és más szocialista szervezet között, amelyben hátrányosabb helyzetben volt a szövetkezet. Avégett, hogy eloszlassuk azt a hiedelmet, miszerint a vállalatok, az egyes emberek, az irányító szervekben dolgozók rosszindulata, felkészületlensége vagy éppen ellenséges érzülete a *döntő* ok ennek kialakulásában, röviden szemügyre kell vennünk a termelőszövetkezetekkel partneri viszonyban álló *egyes vállalatok helyzetét, ennek hatását a jogalkotásra* és ezen keresztül rámutassunk, hogy ez is *gazdaságirányításunk fogyatékosságai* miatt alakult ki.

A termelőszövetkezetek hátrányosabb helyzetbe legtöbbször olyankor kerültek, amikor a velük szerződő fél *monopol-helyzetet* foglalt el a népgazdaság valamely ágazatában. A monopol-

[7] Keserü János: id. c. 5. old.

[8] Nyers Rezső: id. előadói beszéd 3. old.

helyzet-szülte *monopol-szemlélet* volt a hibák leggyakoribb oka.

Hogyan? Hát vannak a szocializmusban monopóliumok, és kialakulhat a monopol-szemlélet? — kérdezhetné valaki. Ha a monopóliumot abban az értelemben fogjuk fel, hogy az egyenlő a termelés nagyfokú centralizációjával, az adott gazdasági ágazatban kétségkívül vannak a szocialista gazdaság területén is monopóliumok, mégpedig nem is akármilyen, hanem hatalmas monopóliumok. Szükség van-e a termelés és általában az egysíkú gazdasági tevékenység területén a termelés nagyfokú centralizációjára? Természetesen szükség van. A fejlődés iránya vitathatatlanul arra mutat, hogy a tudományos és a technikai haladás eredményeit *rendszerint* az *ésszerűség* és a *lehetőség* keretei között, az üzemszervezés és általában a szervezéstudomány eredményeinek felhasználásával minél nagyobbá fejlesztett és vertikumokba is egyesült gazdasági egységek tudják kihasználni mind az ipar, mind a mezőgazdaság területén. Aki tehát ennek a folyamatnak ellene van, az általában ellene van a technikai haladás mentül tökéletesebb felhasználásának. Aki azonban a *monopol-szemlélet* ellen hadakozik, az jó úton jár.

A monopol-szemlélet a szocializmusban a régi gazdasági irányítás körülményei között alakult ki. Miképpen? Minden monopol-vállalatnál kifejlődik lassan, de törvényszerűen az egyedülvalóság büszke tudata. Ha az ilyen vállalat hibázik, csínján bánnak vele, mert más úgysem tudja azt a tevékenységet kifejteni, ahol ő hibázott. Lassanként elkezdődik a vállalat, a vertikum, a gazdasági ágazat jelentőségének túlbecsülése — aminek objektív alapja egyébként az, hogy valóban fontos feladatot lát el. A fontosság, a jelentőség babonás eltúlzása aztán odáig fokozódhat, hogy minden üzem, népgazdasági ágazat legfeljebb hűséges segítőtárs, vagy éppen kiszolgáló lehet, a nagy feladat megoldásában.

Hogyan lesz azonban a vertikumnál kialakult szemléletből *állami szemlélet,* amelynek alapján létrehozott szabály kihat más területekre is? Ennek felderítéséhez fel kell tárnunk és a lehető legtárgyilagosabb szemlélődés útján meg kell értenünk a vállalatok és a normatív szabályokat is alkotó felső irányító szervek kapcsolatát a régi mechanizmusban *általában* és a monopolhelyzetben levő vállalatok és irányító szerveik kapcsolatát *különösen.* A Központi Bizottság ülésében a felsőbb irányító szervek tevékenységéről a következő kritikai megjegyzés hangzott el. „Az állami főhivatalok erősen „tröszt-szerű" módon irányítják vállalataikat, ezzel nagymértékben magukra veszik a felelősségnek azt a részét is, amelynek inkább a vállalatnál lenne helye."[9]

Ez a „tröszt-szerű" irányítás többek között azt is jelenti, hogy „olyan kérdések tömegében is központilag történik döntés . . ., amelyekben ez nem szükséges, sőt az informáltság korlátozottsága miatt többnyire nem is lehet helyesen dönteni."[10]

Vagyis a „tröszt-szerű" vezetés egyfelől a túlzott minisztériumi felelősségvállalás, másfelől a kellő informáltság hiánya melletti döntés veszélyét jelenti. Ilyenformán a minisztériumok túlságosan „szakszerűekké" válnak, mintegy vállalatként érzik magukat felelősnek, az alájuk tartozó gazdasági ágazat dolgaiért, viszont esetenként kellő informáltság hiányában döntenek. A döntésnek ennélfogva többnyire csak a kérdéses főhatóság alá eső terület érdekeit szolgálják. Magyarán: objektíve és nem egyik vagy másik ember ilyen vagy olyan tulajdonságainál fogva, *gazdasági ágazati szemlélet lesz uralkodóvá* a döntésekben. Ezek a döntések esetenként jogszabály, tehát állami akarat formáját öltik és több esetben, mivel az illetékes főhatóság — jogszabályi felhatalmazásánál fogva — olyan területre is kiterjeszkedik intézkedéseivel, amelyek az ágazat körén kívül esnek, az állami akaratot kifejező normatív formát öltő döntések érintenek más ágazatokat, az állampolgárok széles körét is. A „tröszt-szerű" vezetés, ahol az informáltság hiánya esetenként „a népgazdasági összfolyamat" szempontjai felől való informáltság hiányát is jelenti, az egyes vállalatok (ágazatok) felügyeleti szerveit olyan állami akarat kialakítására ösztönözheti, amelyben a már emlegetett monopol-szemlélet hatásai is fellelhetők. Ha ezek a döntések, pl. szerződési feltételek tartalmává is válnak, előfordulhat, hogy az ellenérdekű fél — mivel rá nézve is kötelező és megtartandó állami akaratról van szó — hátrányosabb helyzetbe kerül. Esetenként előfordulhat, hogy *az állami akaratot alárendeli magának valamely népgazdasági ágazati érdek.* Nem véletlenül követeli a KB előtt elhangzott referátum, hogy „a központi szerveknek a népgazdasági összfolyamat szempontjából kell dönteniök."[11]

A bírált szemlélet alapján uralkodhatott el az ipar — ahol ezek a nagyvállalatok elsősorban kialakultak — a kereskedelem fölött. Ezért is kellett egyebek között a tervszerződések Polgári Törvénykönyv-beli néhány szabályát megváltoztatni és a szállítási szerződés jogszabályait újraalkotni. Ilyen objektív helyzet-szülte és a régebbi gazdaságirányításból fakadó okok vezettek arra a helyzetre, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel partnerként monopol-helyzetben szembenálló vállalatok némely vonatkozásban csak a saját érdekeiknek megfelelő, de az állami akarat által is szentesített feltételeket szabtak meg egy-két szerződésben. Ezt lehetővé tették az egyoldalúan megállapított szerződési feltételek.

Nem kell azonban azt gondolni, hogy ezek a magas szinten megállapított feltételek csak a termelőszövetkezetekre voltak kedvezőtlenek. Megkötötték ezek a „tröszt-szerű"-en irányító főhatóság alá rendelt vállalatok kezét is. Ami

[9] Nyers Rezső: id. előadói beszéd 3. old.

[10] Nyers Rezső: id. előadói beszéd 3. old.

[11] Nyers Rezső: id. előadói beszéd 3. old.

ugyanis jó volt általában egy adott népgazdasági ágazat szintjén, nem felelt meg az ágazatban tevékenykedő vállalatok mindegyikének. Egyik-másik felvásárló vállalat — épp azok, ahol a vezetők ügyes kereskedők — panaszkodott, hogy keze túlságosan meg van kötve. Ezek a vállalatok ma is inkább hajlandók vállalni a nagyobb kockázatot, amely a termelőkkel való alku és megegyezés rizikójából fakad, mintsem hogy kezük nagymértékben meg legyen kötve.

Mi módon akadályozható meg az esetleges monopoltörekvésekkel is terhes ágazati szemlélet netáni káros hatása? Egyfelől állami, jogi, másfelől gazdasági módszerekkel.

A jogi módszerek megfelelő hatékonyságának biztosítása végett jogszabály-alkotói metodikánkat kell megváltoztatni.

Mindenekelőtt a jogszabályalkotási felhatalmazás területén kell ügyelni arra, hogy az alacsonyabbrendű jogszabályalkotásra fölhatalmazott szervek közül egyik se lépje túl a magasabbrendű jogszabályokban biztosított jogkört. (Talán az sem lenne fölösleges, ha a hatásköröket is újra megvizsgálnók.) Törvényeink — jelesül az Alkotmány — értelmében az országos főhatóságok a „saját területük" körébe eső viszonyokat szabályozhatják az állami *tulajdonosi igazgatási jogát kifejező* szabályokkal. Nincs mód arra — és ez is a törvényesség kérdése —, hogy kötelező normatívákat írjanak elő ezen a területen kívüli életviszonyokra. Mindmáig ennek megtartására kevésbé ügyeltek. A miniszteri rendeletek, utasítások rendszerint nem is a hatáskör nyilvánvaló túllépésével terjednek ki a „saját körön" kívül eső területekre, hanem szinte észrevétlenül. A jogszabály a megfelelő területekre eső tevékenységet szabályozza, de akként, hogy a „saját terület" szabályozásával kapcsolatban keletkezett regulák kihatnak az érintkező területekre, ott jogokat létesítenek, kötelezettségeket rendelnek el, megszabnak eljárási módokat stb.

A legtöbb esetben, ha két vagy több tárca területét érintő viszonyok jogi szabályozására került sor, a gyakorlati megoldás ezidáig rendszerint a közös rendelet, közös utasítás kiadása volt. Többnyire azonban ez az utasítás nem volt valóban *„közös"*. A valóságban a leginkább érdekelt tárca készítette a tervezetet, érdemileg „velőkig hatóan" ott foglalkoztak a szabályozás tárgyát képező viszonyok sajátosságaival. Az egyetértő minisztériumokban inkább csak „megnézték", néhányszori elolvasás után „megvitatták" a másik tárcával, de valójában érdemben nemigen foglalkoztak a szabállyal. Gyakorlott jogász figyelmes olvasás után tüstént felfedezheti, hogy a „közös" az „egyetértéssel" kiadott jogszabályok a valóságban melyik minisztérium alkotásai. Nem hiszem, hogy ezt a formát teljesen el kell vetni, de olyan esetekben, amikor a valóságban nem „tárca-ügyekről" van szó, habár úgy tűnik, hanem a „gazdasági összfolyamat" szem előtt tartásával kell dönteni, több termelő és nem termelő népgazdasági ágazat időnként összeütköző érdekeit kell normatív szabályokkal rendezni, amikoris a szabályok „személyi hatálya" értelemszerűen igen széles, nem lehet két vagy akár több miniszter (más jogszabályalkotásra felhatalmazott irányító szerv) gondjára bízni a norma megalkotását.

Az ilyen széles körben reguláló normát — méghozzá a lehetőséghez képest eléggé részletesen — tehát az eddigi gyakorlattól kissé eltérően — a Minisztertanács vagy magasabbszintű jogalkotó állapítsa meg, lehetőleg szűk teret engedve a feladatát néha nagyonis furcsán betöltő végrehajtási utasításnak, ha pedig ez nem lehetséges — pl. még nincs elég tapasztalat, de a szabályozásra szükség van és az alapvető elvek kikristályosodtak — akkor a Minisztertanács meg az ügyészség is éberen őrködjék azon, hogy jó helyre (helyekre) osszák ki a végrehajtás kidolgozását, és hogy e „helyek" hatáskörükben maradjanak. Az ilyenfajta jogszabályalkotásnál az Igazságügyminisztériumnak — mint elfogulatlan szervnek — döntő befolyást kell biztosítani. Ne csak a szabály belső harmóniáját és a hatályban levő szabályokkal való konvergenciát, ne csak az — egyes szabályoktól néha igencsak távoleső — jogi alapelveknek való megfelelést igyekezzék biztosítani, hanem fordítson gondot a jogi forma mögött levő gazdasági valóságra is, de ne csak általában — tehát pl. úgy, hogy megfelelő-e „a szocializmusban" a rendezés, hanem azt is meg kell mondania, hogy az adott időpontban, adott körülmények között megfelel-e vagy sem a szándékolt szabályozás. Ha gyakorlattá is válna jogalkotásunk „átszervezésére" (valójában csak az Alkotmány rendelkezéseinek szigorú megtartására) vonatkozó ez a javaslat, akkor is minden bizonnyal előfordul, hogy az állami „főhivatalok", felső gazdasági irányító szervek az alájuk tartozó gazdasági területet olyan oldalról is szabályozzák, amikor feltételezett, hogy a minisztérium vagy más főhatóság alá tartozó gazdasági ágazat, vállalat csak úgy tud eleget tenni — a szabályozás alá eső viszonyokban — feladatainak, hogy más — nem ugyanazon irányító szerv alá tartozó ágazattal, más vállalatokkal, más gazdálkodó szervekkel kooperál. Ilyenkor a megoldás akként képzelhető el, hogy a minisztérium a *saját ágazatára* nézve kötelező rendelkezéseket ír elő, viszont a más ágazatokkal való együttműködést nem a kötelező erőnek azokra való kiterjesztésével kell megszervezni, hanem a vállalati gazdasági tevékenység során. Különösen vonatkozik ez a vagyoni viszonyokra, azok közül is elsősorban a szerződéses viszonyok szabályozására. A szerződés lényege nehezen tűri azt, hogy a feleknek a szerződés tartalmának kialakításában minimális szabadságuk se legyen.

Kötelező feltételeket az ágazaton kívülre is kiható erővel egyáltalán nem lehet előírni azokra a szerződéses viszonyokra, amelyekben az egyik szerződő fél olyan szocialista szervezet, ami felett az állam nem is gyakorolhatja a *tulajdo-*

nosi igazgatási jogot. Ilyenkor a megoldás a következő: Ha a minisztérium vagy más, az egyik szerződéses partner felett felügyeletet gyakorló jogalkotásra is felhatalmazott szerv fontosnak tartja azt, hogy az irányítása alatt álló vállalatok meghatározott feltételekkel kössenek szerződéseket, írja elő számukra ezeket a feltételeket. (Ezeknek az eseteknek a köre az új gazdasági mechanizmusban azt hiszem, igen szűk lesz.) A feltételek azonban nem lehetnek kötelezőek a másik szerződéses partnerre. Az irányító szerv alá tartozó vállalatok a szerződéses tárgyalások során nem utolsó sorban különböző ösztönzőkkel (ár, minősítés, átvétel helyének kedvező megállapítása stb.) érhetik el, hogy a másik fél ezeknek a feltételeknek az alapján kösse meg a szerződést. Pl. ha a termelési szerződések — amelyeknek tartalma a gyakorlatban eléggé kiüresedett — fenntartására a jövőben is szükség lesz, a minisztérium megállapíthatja, hogy milyen feltételek mellett kössenek vállalatai szerződést a termelőszövetkezetekkel és más termelőkkel. Ez az előírás azonban nem lehet kötelező jogszabály erejénél fogva a termelőszövetkezetre, vagy más termelőre. A termeltető vállalat az általa megszabott felételek alapján tegye meg ajánlatát a termelőnek — feltételezve, hogy a termelő több fajta értékesítési lehetőséggel is rendelkezik — és a szerződéses tárgyalások folyamán hasson oda, hogy a lehetséges más értékesítési szerződések közül a termelő éppen ezt a szerződést kösse meg. Ez azonban nyilvánvalóan csak akkor fog bekövetkezni, ha a termelő körülményeinek gondos mérlegelése alapján ezt a szerződést, illetőleg a szerződés feltételeit, jobbnak, biztonságosabbnak tartja, mint egyéb szerződésekét.

Ha az irányító szervek által jóváhagyott és mindkét félre kötelező állami akarat formáját öltő szerződési feltételekre nincs szükség, vajon azt jelenti-e ez, hogy egyáltalán nincsen szükség semmiféle mintára? Vajon azt jelenti-e ez, hogy a felek minden egyes szerződésnél, külön-külön állapítják meg a szerződés egész tartalmát. Nem azt jelenti. Nézetem szerint csak azt kell elkerülni, hogy főhatósági szinten kötelezően megállapított minták feleslegesen kössék a vállalatok kezét, és a termelőszövetkezetekre jogszabály erejénél fogva legyenek kötelezőek. A nagy tömegben előforduló szerződtetésnél, ha a szerződések ugyanazon szolgáltatásra irányulnak, a szerződés tartalma felől eligazító minta készítésére van szükség. A szerződésmintát véleményem szerint a tömegszerződésben megrendelőként szereplő vállalatoknak kellene elkészíteni (az érdekelt főhatóság a saját hatáskörében ellenőrizheti a szerződéses feltételek tartalmát). Jóllehet a szerződésmintáktól el lehetne térni a konkrét szerződésekben, mégis jobb lenne, ha ezek a minták legalábbis a legfontosabb kérdésekben tükröznék a termeltetők, felvásárlók és termelőszövetkezetek közös érdekeit. Ezt akként lehetne elérni, ha a termeltető vállalatok tanácskoznának legrégibb, tapasztalt szerződéses partnereik vezetőivel, nem utolsósorban a termelőszövetkezetek jogászaival és a mintát ekként hoznák létre. A felvázolt megoldással elérnénk a következőket. Először: a szerződésre vonatkozó alapvető normákat a gazdasági ágazatok fölött álló Minisztertanács állapítaná meg. Másodszor: azokban a szerződésmintákban, amelyeknek alapján sok esetben szinte változtatás nélkül megkötnék a szerződéseket, benne volna mind a termeltetők, felvásárlók, mind a termelők egyeztetett érdekeinek jogi formulázása.

Mindamellett számolni kell azzal is, hogy a megrendelőként fellépő szervek valamilyen általuk rendkívül fontosnak tartott szerződési feltétel felől nem bocsátkozhatnak alkuba (számukra is adva vannak pl. az exportfeltételek, csak meghatározott minőségű árut tudnak továbbadni stb.). Mivel azonban a *reájuk kötelező* feltételek *nem kötelezőek jogszabály erejénél fogva a termelőre,* gazdasági ösztönzők alkalmazásával, ügyes kereskedői fogásokkal érhetik el, hogy a termelő a lehetséges más értékesítési módokat mellőzve, éppen velük kössön szerződést, az általuk megállapított (főleg a minőségre vonatkozó) feltételek mellett. Ehhez azonban nekik is nagyobb szabadságra van szükségük, mert bizonyos feltételekhez való ragaszkodás mellett más területen engedni kényszerülnek. Hogy melyik termelőnél miben (pl. átvétel, minőségi megvizsgálás helye, ütemezés, fuvarozás stb.), azt csak az egyes esetekben lehet eldönteni.

Bizonyos feltételekhez való megrendelői ragaszkodás ugyanis nem általában jelenti az egyenjogúság hiányát. Csak akkor — mint ezidáig volt — ha a termelő csak *egytípusú* szerződés alapján értékesíthet *csak meghatározott felvásárló irányában* és ennek az egyfajta szerződésnek *minden feltétele is kötelező* számára, továbbá akkor, hogyha ezt az egyfajta meghatározott tartalmú szerződést meg nem köti, gazdálkodása kátyúba jut (pl. hitelt ehhez köti a bank). De ha a termelő több csatornán értékesíthet több tipikus vagy atipikus megállapodás alapján, nincs semmi veszély, ha a megrendelő a feltételekhez ragaszkodik, mert legfeljebb nem vele, hanem mással köt értékesítési szerződést, azzal a jelentkező partnerrel, aki kedvezőbb feltételeket kínál. Ha ez néhány esetben fordul elő, nincs probléma, de ha tömeges lesz valamely területen az ajánlat visszautasítása, meg kell vizsgálni a megrendelőknek, hogy feltételeik reálisak-e, illetőleg azt, hogy a feltételek elfogadására megfelelő módon ösztönzik-e a termelőt. Így kell állást foglalni a „kötelező" feltételekről folyó vitában.

Azzal azonban, hogy a jogalkotás „pártatlanságát" és a szerződési minták tartalmának demokratizmusát biztosítottuk, még csak *a jog* szintjén oldottuk meg a feladatot.

Gazdasági téren szükségesnek látszik, hogy bizonyos területeken egészséges konkurrenciát teremthessünk. Ez átvezet mondanivalóink másik területére.

IV.

Ezidáig a termelőszövetkezetek és más szervek közötti szerződésekből eredő általános gondokról beszéltünk. A továbbiakban főleg azoknak a szerződéseknek a problémáiról lesz szó, amelyek mostanság vagy a közeljövőben minden bizonnyal szélesebb körben ki fognak alakulni.

Mindenekelőtt szólni kell a *háztáji gazdaság* és a termelőszövetkezet közötti vagyonjogi szerződéses viszonyokról. „Azt vallottuk és valljuk ma is, hogy a háztáji gazdaság a közös gazdaság kiegészítő szerves része."[12] A háztáji gazdaság léte „az élet reális követelményeiből"[13] fakad. Ebből és az előbb idézett megállapításból a jogtudomány számára is fontos következtetés adódik. A mezőgazdaságban a szocialista szektort a termelőszövetkezeti gazdálkodás területén a közös és a háztáji gazdaság egységének képében kell felfogni. Ebből logikusan következik, hogy a háztáji gazdaság *része a termelőszövetkezeti szocialista szektornak.* Ilyenformán jogilag a közös gazdasággal *a valóságban is szerves egységet alkotó* háztáji gazdaság, mint termelő és értékesítő egység, a személyi tulajdonnak olyan speciális formája, amely a *termelőszövetkezeti mozgalomban alakult ki,* amely nélkül a jelenlegi körülmények között a szövetkezeti kollektív gazdaság nem tudja azt a feladatot elvégezni „egyedül", amelyet a szövetkezeti szektoroktól várni lehet. A háztáji gazdaság ilyen jellegű felfogása fontos jelentőséggel bír mind a tulajdon védelme, mind jelenlegi témánk szempontjából.

Ha az „élet reális követelményei" a háztáji mellett vannak, erre figyelemmel kell lennünk a szerződéses rendszernél is. A szerződésekkel is ösztönözni kell a háztáji gazdaságot, hogy kiegészítse, kipótolja a közös gazdaság termelését és értékesítését is. Amennyiben a háztáji gazdaság *önálló* szerződő félként szerepel, értékesítési szerződésekben indokolatlan olybá venni, mint a magángazdálkodót. A háztáji gazdaságnak, mint *önállóan értékesítő* gazdaságnak, a közös gazdaság és az egyéni gazdaság között kell elhelyezkednie az értékesítési feltételek szempontjából.

Témánk szempontjából azonban ennél sokkal fontosabb, hogy a termelőszövetkezet és a háztáji között létrehozott szerződések segítségével is *erősítsük a közös és háztáji szerves egységét.* A termelőszövetkezet és a háztáji gazdaság között létrejött szerződésekkel két feladatot kell megoldani. Először: termeljen a háztáji gazdaság a közös értékesítés számára a lehetőséghez képest minél több olyan árut, amely a közösben nem állítható elő úgy, hogy előállítása gazdaságos legyen, és a népgazdasági szükségleteknek megfeleljen. Másodszor: a háztáji gazdaság termelőeszköz-beszerzéseihez termeléséhez és értékesítéséhez nyújtson segítséget a termelőszövetkezet.

E kettős cél elérése érdekében jelentős lépések történtek már, mint amilyen pl. a háztáji bizottságok létrehozása. Mégis azt gondolom, hogy megalapozottabb kapcsolatot lehet teremteni és alkalmasabban lehet a háztájinak közösbe való szerves beépülését elősegíteni a *tsz és a háztáji közötti szerződésekkel.* A termelőszövetkezet természetesen — és itt hangsúlyozom, hogy csak azokról a termelőszövetkezetekről lehet szó, amelyek ezt vállalják és erre lehetőségeik megvannak — tervezhetné a háztáji gazdaság árutermelését, értékesítését, a termeléshez szükséges beszerzéseket, a háztájinak nyújtott termelési segítséget, saját tervében. Ekként, mint nagyüzem szerezhetné be lényegesen könnyebben a háztáji gazdaság termeléséhez szükséges vetőmagot, növényvédőszereket, műtrágyát stb.

A tag (háztáji gazdaság) a szerződésben kötelezettséget vállalna arra, hogy bizonyos árufeleslegével jelentkezik a szövetkezet közös értékesítéséhez. Az ilyenfajta megállapodásoknak egyes formái már kialakultak. Nem gondolom, hogy a háztáji és a szövetkezet közötti ilyen megállapodásokat külön jogszabállyal kellene rendezni. Az azonban minden esetre szükséges lenne, hogy az ilyen megállapodások főbb típusait a Földművelésügyi Minisztérium közzétegye és ajánlja a többi termelőszövetkezeteknek is.

A háztáji gazdaság termékeinek közös értékesítésére más elgondolások is születtek. Felvetik néhányan, hogy a termelőszövetkezet mint a felvásárló vállalat bizományosa vagy megbízottja, kössön szerződést a háztájival. Azt gondolom, ez a megoldás nem megnyugtató. Nem helyes, ha a termelőszövetkezet *polgári jogi jogviszonyban* harmadik személy nevében vagy részére fellépve a taggal szemben ellenérdekű félként szerepel. A szerződés körüli viták, a szerződésszegésből fakadó eljárás során a tag és a termelőszövetkezet közötti viszony nagyon is elmérgesedhet. Egyébként *sem az a cél, hogy a háztáji élje a maga külön világát,* és a termelőszövetkezet egy harmadik személy érdekében azzal a harmadikkal kapcsolja össze, hanem hogy a háztájival létesített szerződéses kapcsolaton keresztül is szerves egységbe kovácsolja a közös gazdálkodással. A bizományosi vagy megbízási jogviszonyban elsikkadna a termelőszövetkezeti közös gazdaságnak az a kötelessége is, hogy a háztáji gazdaságot az árutermelésben ténylegesen segítse. Gazdasági megfontolások is azt támasztják alá, hogy a háztáji gazdaság olyan mértékben, amilyen mértékben ezt szerződéssel vállalja, a közös gazdaságon keresztül értékesítsen, mert ez nemcsak a közös gazdaságnak és a termelőszövetkezeti tagnak válhat javára, *hanem fölöslegessé teszi azt, hogy a felvásárlók mint hajdan az egyéni gazdákkal, minden egyes háztáji gazdasággal külön-külön kössenek értékesítési szerződést. Ez számottevő helyi szerv, kirendeltség, pénz- és létszámmegtakarítással járna.*

[12] Fehér Lajos: id. előadás 5. old.
[13] Fehér Lajos: id. előadás 5. old.

Új problémát vet fel a termelőszövetkezetek tevékenységi körének remélt kiszélesedése. „A termelőszövetkezet gazdasági tevékenysége a nagyüzemi mezőgazdasági termelésre, az ezzel összefüggő beszerzésre és értékesítésre terjed ki. Emellett kisegítő gazdasági melléktevékenységet is folytathat, a közös gazdaság és a tagok háztáji gazdasága termelvényeinek feldolgozására, segéd- és feldolgozó üzemeket létesíthet." (1959. évi 7. tvr. 40. §). A termelőszövetkezeti törvény a mezőgazdasági termelőszövetkezet jogalanyiságát e szöveg szerint eléggé széles körben határozza meg. A jogképességnek a törvényben körvonalazott terjedelme teljesen kielégítő. Azzal, hogy ez a tsz-jogalanyiság az elmúlt időkben mennyire szűkült le, bővebben nem foglalkozom. Elegendő, ha idézek a Központi Bizottság 1965. novemberi határozatának alapjául szolgáló referátumból. „A tsz-ek saját értékesítése vagy elsődleges feldolgozása olyan esetekben is akadályozva van, amikor az a népgazdasági érdekeket nem sértené, a szükségletek kielégítésében pedig pozitív szerepe volna."[14] Azt gondolom, a termelőszövetkezeti vállalati jellegű önálló gazdálkodás kialakítása érdekében megfontolandó Nagy László néhány megállapítása is. „A mezőgazdasági termelőszövetkezet önállóan gazdálkodó egység, nempedig a felvásárló vállalatok „kihelyezett termelési bázisa". Úgy kell tehát megszabni tevékenységi körét, hogy ez gazdasági önállóságot biztosítson neki. Ezért meg kell adni a termelőszövetkezetnek a lehetőséget arra, hogy a gazdálkodás során necsak azt tehesse, amit a törvény egyenesen megenged, hanem mindazt, amit a törvény nem tilt."[15] A termelőszövetkezetek ugyanis nem gyakorolhatták azokat a jogokat, nem élhettek azokkal a cselekvési lehetőségekkel, amelyeket a felhívott 40. § biztosít minden további nélkül, hanem a legszorosabban vett földművelői, állattenyésztői tevékenységen kívül külön-külön engedélyt kellett kérni az egyéb tevékenységekre. A termelőszövetkezetek mintegy privilégiumként kaphattak csak a szorosan vett mezőgazdasági termelési körön kívül eső tevékenységre szóló engedélyt (pl. saját értékesítésre és feldolgozásra).

Nyilvánvaló pedig, hogy a termelőszövetkezet *belső fogyasztói- feldolgozói- és értékesítő tevékenysége nem utolsó sorban a helyi lakosság szükségleteit kielégítő szolgáltatói tevékenysége,* nem privilégium, nem a kiérdemlés kérdése, nem olyan kérdés, mint a hadirokkant trafik-engedélye. Az ilyen tevékenység szerves része a túlnyomórészt saját kockázatra épülő tsz-konstrukciónak és az ésszerűen szervezett mezőgazdasági tevékenységnek.

Gazdaságirányítási rendszerünk átfogó felülvizsgálata nyomán keletkezett minden tudományos igényű írás követeli a termelőszövetkezeti tevékenység kiszélesítését, az ún. kisegítő feldolgozó, valójában azonban a tsz tevékenységéhez szervesen hozzátartozó területekre. Feldolgozó tevékenység a tvr. szerint elsősorban a közös és a háztáji gazdaság termékeivel kapcsolatban folyhat. Nem kell azonban kizártnak tartani azt sem, hogy a termelőszövetkezet másik, szomszédos termelőszövetkezet egyéb szerződésekkel le nem kötött terményeit feldolgozásra átvegye, illetőleg a helybeli, a legtöbb helyen nem nagyszámú egyéni gazdálkodó termékeit is feldolgozhassa. Ha ilyen irányú elgondolás sikerre vezethet, akkor legalábbis a szomszéd termelőszövetkezetek vonatkozásában felmerül a kérdés, hogy melyik lesz az a szerződéstípus, amelyiknek keretein belül feldolgozásra a tsz megszerezheti az árut. Aligha hiszem, hogy akárcsak ilyen vonatkozásban is, a termelőszövetkezetet — már azt, amelyik a feldolgozást végzi — olyan szocialista szervezetnek tekinthetnénk, amely akár termelési vagy értékesítési szerződés keretében szerezhetné meg az ilyen termékeket. Az adásvételi szerződés konstrukciója sem felel meg feltétlenül. Azt gondolom, az élet követelni fog egy új tipikus vagy atipikus szerződésfajtát, amelynek keretén belül az ilyen jellegű árucsere lebonyolódhat. Nem hinném, hogy most már a jogi szabályozáson kellene törni a fejünket, talán nem is lesz szükség egyáltalán új szabályokra, de a jogásznak figyelemmel kell kísérni az e körben keletkező fejleményeket.

A termelőszövetkezetek ún. saját értékesítő tevékenységével kapcsolatban ugyancsak több probléma merül fel. Nézetem szerint ugyanis az ún. nagyfogyasztókkal (laktanya, kórház, kollégium, vendéglátóipar, üzemi konyha, kiskereskedelem) *létesített közvetlen árukapcsolatok* megint csak nem szoríthatók a termelési és terményértékesítési szerződés hagymányos keretei közé. Értékesítési szerződésként még talán felfoghatnók az ilyen jellegű megállapodásokat, de már most is elgondolható, hogy ezek a megállapodások nem vonhatók egészen az értékesítési szerződés szabályai alá, annál is inkább nem, mert az értékesítési szerződésre igen nagymértékben vonatkoznak a termelési szerződés szabályai. Adásvételnek sem lehet az ilyen megállapodásokat tekinteni, mert minden bizonnyal hosszabb távra szólnak, az adásvételi szerződés pedig a kézen-közön teljesítés konstrukciójára találó szerződés. Felmerülnek még olyan kérdések is, hogy vajon a nagyfogyasztók a mostani pénzügyi szabályok szerint adhatnak-e előleget, vagy a velük szerződő fél vehet-e fel bankhitelt. Mindezek a kérdések immár a ma kérdései, a lényeg az, hogy figyelem elől ne tévesszük őket és talán még az is, hogy az új követelményeknek megfelelően nem kell vonakodni attól, hogy az így kialakult szerződések számára — ha szükségesnek látszik — helyet keressünk a jogrendszerben.

A termelőszövetkezetek értékesítési szerződései körében természetesen fel lehetne még vetni más országok tapasztalatai alapján a termelő-

[14] Nyers Rezső: id. előadói beszéd 4. old.

[15] Nagy László: Gondolatok az új termelőszövetkezeti törvényről. Társadalmi Szemle 1966. évi 5. sz. 40—41. old.

szövetkezeti export-szerződéseket, szólni lehetne a szorosan ugyan ide nem tartozó, de mégis a termelőszövetkezeti tevékenységnek áruviszony formájában való jelentkezéséről, a szolgáltató tevékenységről, a különböző együttműködést (pl. az egyszerűbb gazdasági együttműködést, a közös vállalkozást) megalapozó szerződésekről.

V.

A termelőszövetkezetek gazdasági tevékenységéhez számos olyan termelőeszközre van szükség, amelyek előfeltételei a megfelelő szinten folytatott nagyüzemi gazdálkodásnak.

A szükséges termelőeszközök viszonylagos hiánya egyik oka volt a mezőgazdaság tervtől való lemaradásának. „Már a tervben sem volt biztosítva megfelelően a betervezett terméshozamok és az elérésükhöz szükséges anyagi eszközök megfelelő összhangja. Kereken kétszer annyi műtrágyára lett volna szükség, mint amit az 1965. évi terv ténylegesen biztosított. Az állattenyésztésben a tervtől való bizonyos elmaradás alapvető oka, hogy a szükséges takarmánymennyiség nem állt rendelkezésre."[16]

Nyilvánvaló, hogy a mezőgazdaság termelőeszköz-szükségletét egyik évről a másikra biztosítani nem lehet. Ha történnek is ebben az irányban kezdeményezések, bizonyos hosszabb időt vesz igénybe, míg a termelőeszköz-szükségletet kielégítettnek tudhatjuk. Nem közömbös azonban, hogy a mezőgazdasági termeléshez szükséges ipari termékek ki által és milyen módszerekkel kerülnek az üzembe. Ha kevesebb is az optimálisnál a szükséges ipari termék, jó elosztással olyan helyekre juthat, ahol felhasználása biztosítva van és a felhasználás gazdaságosan történik. Ellenkezőleg, a sok is elfolyhat, és mégsem érjük el a kívánt célt, ha az elosztást nem jól szervezzük.

Egy időben (ma már egyre ritkábban) a mezőgazdasági termeléshez szükséges termelési eszközök egy részét a termelési és terményértékesítési szerződésekkel kapcsolatos természetbeni szolgáltatás keretében kapták a termelőszövetkezetek, más részét ma is kiutalás alapján szerezhetik meg, vagy pedig — a készletgazdálkodás körébe nem vont áruk esetében — alkalomszerűen, adásvétel útján jutnak hozzá. Ennélfogva a beszerzés egy-két területén igen nagy szerephez jut az esetlegesség, amely sem termelőüzemi, sem népgazdasági szempontból nem kívánatos.

Nyilvánvaló, hogy a termelőeszközbeszerzés területén lépni kell előre a nagyobb tervszerűség és a termelőeszközök jobb kihasználásának biztosítása érdekében. A beszerzésre nézve elméletileg a következő megoldási módszerek lehetségesek: *1.* A kiutalás, a készletgazdálkodás körébe vont eszközök esetében szerződés nélkül; *2.* kiutalás alapján vagy „szabadon", de mindig szerződés útján, amely fővonásaiban megegyezik a szállítási szerződéssel; *3.* olyan szerződés segítségével, amely egyaránt átfogja a termelőszövetkezetek beszerző és értékesítő tevékenységét; *4.* az alkalomszerű adásvétel útján.

Ezek a megoldási lehetőségek elméletben. Egyik elméletileg felvázolt mód sem ad önmagában teljesen kielégítő megoldást, viszont mindenikben van olyan vonás, amely felhasználható a megoldásra való törekvés során.

Nézetem szerint a termelőeszközök beszerzésének helyes megoldása érdekében *azokat két csoportra* kell osztani.

Az első csoportba azok az eszközök tartoznának, amelyek a technika mai fejlettsége mellett általában szükségesek a mezőgazdasági nagyüzemi termeléshez. Ide sorolnám a mezőgazdasági termelőeszközök zömét, az erőgépeket, az általánosan használt munkagépeket, egyéb, a növények fejlődését elősegítő és védelmét biztosító általánosságban használt eszközöket, a műtrágyát, a növényvédő szereket általában.

A második csoportba sorolnám azokat a termelőeszközöket, amelyek valamely speciális feladat megoldását segítik elő. Ilyennek tekintem pl. a gyümölcs- vagy zöldségcsomagoló gépet, uborkamagozó gépet, a speciális növényvédőszereket, és bizonyos speciális tápokat.

Az első csoportba tartozó eszközöket kiutalással vagy kiutalás nélkül az arra kijelölt vállalattól, az erre a célra szolgáló és a szállítási szerződéshez alapelveiben és konkrét megoldásaiban nagyon is hasonló beszerzési szerződés keretében szerezhetnék be a termelők.

A második csoportba sorolt eszközök, amelyek természetesen csak kis részét képeznék a mezőgazdasági termelőeszközöknek, a speciális terményekre, termékekre tömegesen szerződtetők útján juthatnának a termelőszövetkezetek, különösen abban az esetben, ha a megrendelő maga szerezné be ezeket, önálló vállalati tevékenysége körében. Olyan eszközök kerülhetnének így a szerződésben a megrendelő által vállalt termelési támogatás során a termelőkhöz, amelyeket *csak egy-egy termék, termény előállításához kell igénybevenni* azoknál a termelőknél, akik ezzel a terménnyel, termékkel foglalkoznak. Az ilyen speciális eszközök létéről, fellelhetőségéről talán leginkább a termelővel szemben speciális követelményeket támasztó megrendelő tudhat. Biztosítani kellene azonban azt is, hogy ezek közül az eszközök közül egy bizonyos kontingenst tartalékolnának és ebből a kontingensből az első csoportba tartozó eszközökre megszabott szerződés útján is lehessen beszerzéseket eszközölni.

Az előadott megoldások indokolásául az alábbiakat terjeszteném elő:

Az első csoportba tartozó eszközök beszerzése — akár kiutalás útján, akár kiutalás nélkül — főleg akként biztosítható megfelelően, ha ezekre az eszközökre nézve jó előre, *legalábbis éves időtartamra a termelőszövetkezetek szerző-*

[16] Fehér Lajos: idézett előadás 5. old.

dést kötnek az értékesítő vállalattal. A szerződés, amely kölcsönös kötelezettségeket és jogokat foglalna magában, *horizontálisan is* biztosítaná, hogy az értékesítő vállalat minden erejével törekedjék kötelezettségeinek teljesítésére, hiszen ellenkező esetben a szerződésszegéshez fűződő szankciók beállnának, ami sújtaná a késedelmes, vagy nemteljesítő vállalatot. Ugyanakkor a termelőszövetkezet is most már elsősorban az amortizációból biztosítaná megfelelő időben azt az összeget, amelyből az ellenértéket szerződésszerűen megfizetné. A szerződés alkalmat adna arra is, hogy a hibás (pl. nem komplett vagy minőségi hibás) szolgáltatás esetén a termelőszövetkezet a vállalattal szemben felléphessen, ami manapság — többek között persze azért is, mert örül, ha hozzájut akármilyen géphez — ritkaság. A megrendelések módot adnának arra is, hogy a kiutalás alá eső termékeknél a kiutalás tervszerűbben történjék. Erre egyébként is igen nagy szükség lesz, mert a *termelőszövetkezetek amortizációs befizetéseket eszközölnek és nyilvánvalóan ragaszkodnak az általuk megjelölt eszközhöz és nem fognak elfogadni bármilyen, akárcsak hasonló, de nem a megrendelés szerinti eszközt.* Egyébként is általános törekvés a szocialista gazdaságban, hogy a szükségletek kielégítésére kerüljön sor, s a szerződésnek is alapvető gondolata, hogy ellenérték fejében ahhoz jusson a megrendelő, vevő stb., ami az ő szükségleteit valóban ki is elégíti.

A második csoportba sorolt eszközök elosztását azért lenne célszerű a tömeges értékesítési szerződések keretei közt megoldani, mert a termelőkkel szemben speciális igényeket támasztó megrendelők ezúton biztosíthatnák a speciális igények teljesítésének feltételeit is. Nemcsak igényeket támasztanának, de *felelősen közre is működnének* ezeknek az igényeknek a teljesítésében. Ezáltal — nézetem szerint — a legfontosabb együttműködési kötelezettségüket teljesítenék, nevezetesen a mezőgazdasági termelés *tényleges segítését.* Inkább érdekeltekké válnának a termelésben is, mintha teljesen függetlenül történik a termelés és a felvásárlók *csak a kész eredményt kapják meg.* Ezáltal elkerülhetővé válna az is, hogy a termelőszövetkezetek a speciális igényű termelővel szemben lekötött terményeik és termékeik előállításához szükséges eszközök beszerzése végett számtalan más szervvel lépjenek kapcsolatba, a megrendelő pedig egyáltalán ne törekedjék arra, hogy a feltételeket a maga részéről is biztosítsa. Elképzelhető, hogy sertésnevelési vagy hizlalási szerződés speciális igényű megrendelője a szerződésben vállaljon teljes felelősséggel kötelezettséget arra, hogy a termeltetőnek a különleges táphoz szükséges ipari anyagot megfelelő időben, ütemezésben, minőségben eljuttatja. Egyes speciális gépeket elsősorban azok a termelők kaphassanak a megrendelőn keresztül is, akik a növényre kötnek szerződést, amelyhez a speciális eszközök igénybevétele szükséges. Mindennek természetesen csak akkor lesz értelme, ha legalább *ugyanolyan felelősséggel tartoznak a termeltetők ilyen szolgáltatásokért, mint a termelő a maga tevékenységéért.* A termékek és termények előállításához szükséges eszközök, alapanyagok, tenyészanyagok, termelési-nevelési szerződés keretén belül való juttatása kiküszöbölné azt az aligha soká tartható helyzetet is, hogy esetenként szerződésszegésért felelőst nem lehet megtalálni, mivel sokféle szerződést kell kötni, míg a végtermék előáll és annyiféle felelősségi forma kollíziójáról lehet szó, hogy az menekülhet a felelősség alól, aki talán éppen megakadályozta a szerződésszerű teljesítést. Erre nézve álljon itt a következő példa: Baromfinevelési szerződésben a végtermék előállításáig a következő szerződéseken keresztül jutunk el: *1.* A baromfiipari vállalat *nevelési* szerződést köt a tsz-szel; *2.* A naposcsibét *eladja* a termelőnek; *3.* A baromfiipari vállalat maga is *külön szállítási szerződés* alapján szerzi be a naposcsibét a keltető-állomástól; *4.* A termelőszövetkezet a tápot ugyancsak más vállalattól, más típusú szerződéssel szerzi be. Nem volna-e egyszerűbb, ha a szerződés alapján a naposcsibét és a tápot a megrendelő adná, a végterméket pedig a termelő? Szerződésszegés esetén rendkívül egyszerű lenne a felelősség megállapítása. Nem hinném, hogy ezekkel a megrendelői szolgáltatásokkal kiszolgáltatnánk a termelőket a megrendelőknek. Erről azért nem lehet szó, mert: *1.* A termelők nemcsak ilyen fajta értékesítési szerződést köthetnek (le is mondhatnak a speciális eszközök igénybevételéről), hanem másféléket is. *2.* A speciális eszközökhöz az általános formák között is hozzájuthatnak, ezért nem kényszerülnek, ha a szerződés egyéb feltételei nem megfelelőek, az ajánlatot elfogadni.

Nem a termelő kárára, hanem előnyére lesz az, ha az egyes szerződtetők az *általánosnál jobb* feltételeket biztosítanak a szerződésszerű teljesítéshez.

A második csoportba sorolt eszközöknél arra az álláspontra helyezkedtem, hogy ezek a megrendelő szolgáltatásaképpen jussanak a termelőhöz. Korántsem azonban minden a második csoportba sorolt eszköz. A termelőszövetkezetekben ugyanis nemcsak olyan termékeket kell előállítani, amelyekre a tömeges szerződtetővel állapodnának meg, hanem a saját termelő és egyéb fogyasztás céljára, továbbá más szerződésekkel lekötött vagy éppen saját értékesítés keretében áruvá váló termékeket is. Biztosítani kell ezért, hogy az eszközök egy részét „szabadon" vehessék meg a szövetkezetek.

Van olyan törekvés is, amely szerint egy szerződéstípusba kell összefogni az értékesítő és a beszerzési tevékenységet. Ez az újfajta szerződéstípus széles területet fogna át. Keretében megvalósulna az *értékesítés és a beszerzés egysége.* Megszüntetne minden függőséget egyfelől a megrendelőktől, másfelől a termelőeszközök forgalmazóitól. Mindamellett e két tevékenység egységes szerződéstípus keretében történő lebonyolítása, csak akkor lesz megnyugtató, ha az egységesség gondolata mellett a szerződés sza-

bályai megfelelő különbséget tesznek a *mezőgazdasági jellegű termékek értékesítésének* és a főleg *ipari jellegű termelőeszközök beszerzésének* feltételei között. A jellegből adódó fő különbségekre már az alaprendeletben világosan utalni kell, nem hagyható ennek teljes kifejtése a szállítási feltételekre.

A termelőszövetkezetek nagyobb önállósága minden bizonnyal szükségessé teszi *olyan szervezet kialakítását, amelyhez bizalommal fordulhatnak a termelőszövetkezeti vezetők, döntéseik tudományosan is megfelelő megalapozása végett.* Ki kell építeni a megfelelő szaktanácsadási rendszert. Nézetem szerint a szaktanácsadásra akkor és úgy kerülhet sor az általános mezőgazdasági kulturáltság lankadhatatlan terjesztése mellett, ha ezt a termelőszövetkezet általánosságban (pl. a piac felderítése hosszabb távra vagy valamely konkrét esetben, pl. valamely növény meghonosítása végett) igényli. Ki fog alakulni vagy valamely hagyományos polgári jogi szerződés keretében pl. megbízás, vagy újólag, egy olyan speciális szerződésfajta, amelynek keretében a szaktanácsadás lebonyolódik. A szaktanácsadó szervek létrehozása, fenntartása, felszerelésekkel (számológép, laboratóriumi felszerelés stb.) ellátása költséges. Nem lenne helyes, ha az állam ezt a szaktanácsadó rendszert saját pénzéből tartaná fenn teljesen. *A szaktanácsért folyamodó szövetkezet honorálja a tanácsadó tevékenységét.* Ugyanakkor a szaktanácsadási szerveknél sem elegendő, hogy tanácsaikért erkölcsi-politikai felelősséggel tartozzanak csupán. *A szaktanácsadás, mint a szocialista állam gazdasági irányító tevékenységének egyik megnyilvánulási formája, hatékonyabban töltheti be funkcióját, ha a szaktanácsadó szerv anyagi felelősséggel is tartozik a tanácsaiért.*

Gazdasági mechanizmusunk felülvizsgálata és az új mechanizmus bordázatának kialakuló kontúrjai alaposan próbára teszik jogintézményeinket és a jogintézményekkel dolgozó szakembereket, a jogászokat. A hagyományos jogintézményeken belül reformokra kerülhet sor, de talán új nevesített szerződéstípusok keletkezésének bölcsőjénél is bábáskodnunk kell (pl. a háztáji gazdaság és a tsz közötti értékesítési megállapodások). Már most bizonyos, hogy az értékesítés lehetőségei szélesednek. Ezáltal a csak kijelölt szervekkel létesíthető, kötelező feltételekhez kötött, a tervezés korábbi rendszerén nyugvó termelési és a hozzá idomuló terményértékesítési szerződések a velük járó gazdasági megkötésekkel (szerződéshez kötött hitel, termelőeszköz-juttatás) elvesztik hegemóniájukat az értékesítés területén. Ezzel megszűnik mindenfajta (a válságos időkben talán hasznos, de ezek elmúlta után szükségtelenül fenntartott) kényszerlehetőség, amely az áruviszonyok természetével nem függ össze. Fokozatosan — jó lenne minél előbb — eltűnnek a terménybeszolgáltatási szemlélet utolsó maradványai. Ez is közelebb visz ahhoz az időhöz, amikor a mezőgazdasági termelőszövetkezetek elfoglalják a gazdasági önállóságon alapuló rangos helyüket a szocialista társadalom egyenrangú gazdasági szervezetei között. Megfelelő türelemmel, az új mechanizmus alapjainak gondos tanulmányozásával úrrá lehetünk a most talán nagynak látszó nehézségeken is. Bátorság kell a régi elavulttal szembeni leszámoláshoz és merészség a születő új megközelítéséhez. Szocialista jogrendszerünk és jogszemléletünk (gondoljunk csak azokra a büntetőperekre is, amelyeket egyik-másik élelmesebb — jelenlegi fogalmaink szerint dehogy is spekuláns — termelőszövetkezeti elnök vagy más vezető nyakába zúdítottak) nagy fejlődésen megy majd át, hogy az új gazdasági mechanizmust szolgálni, azt a maga eszközeivel előrelendíteni tudja. Minden bizonnyal felvetődnek jogágazati problémák a jogrendszer hagyományos tagozódását esetleg bírálat alá kell vennünk, államapparátusunk megszokott rendszerén talán több esetben is változtatnunk kell, annak érdekében, hogy a szocialista világban nagy méretekben kibontakozó gazdasági újjászületés hazánkban is meghozza azt az eredményt, amelyet attól mindannyian várunk.

Sárándi Imre

Házassági vagyonjogunk időszerű kérdései

I.

Házassági vagyonjogunk fejlődésében igen jelentős mozzanat volt a Legfelsőbb Bíróság teljes ülése 5. sz. irányelvének közzététele. Ezt jól mutatta az a nagy érdeklődés, amellyel a jogászi körökön kívül a napi sajtó és a nagyközönség is fogadta. Helyenként előadások, cikkek foglalkoztak az 5. sz. irányelvvel, az ügyvédi és a bírói továbbképzés keretében is megtárgyalták. Mindez azt eredményezte, hogy a családjog elméleti művelői és a gyakorlati jogalkalmazók körében egyaránt már jól ismert az 5. sz. irányelv tartalma és jelentősége. Ebből le kell vonnia a megfelelő következtetéseket annak, aki a témával ilyen előzmények után ismét foglalkozni kíván.

Abból kiindulva, hogy az 5. sz. irányelv tartalma, összefüggései és jelentősége ma már általában jól ismert a házassági vagyonjogi kérdések iránt érdeklődő jogászok előtt, úgy gondolom, hogy ezzel mint adott helyzettel kell számolni. Ehhez képest azt szükséges most megvizsgálni, hogy ebben a helyzetben az adott kötelező elvi iránymutatással kapcsolatban milyen időszerű kérdések jelentkeznek.

Azok a kérdések, amelyekkel most foglalkozni kívánok, lényegében három csoportba sorolhatók a következő rendszerezési szempontok

alapján: *1.* az 5. sz. irányelv viszonya a polgári joghoz, a Ptk.-hoz; *2.* az irányelv viszonya a Csjt.-hez; *3.* az irányelv összefüggése a 3. sz. irányelvvel és a legutóbbi években a családjog területén adott egyéb legfelsőbb bírósági elvi irányítással.

II.

Az 5. sz. irányelvnek a közös vagyon és a különvagyonok közötti megtérítési igények szűk köréből kilépő és az elvi irányítás sokkal tágabb horizontját feltáró 1. pontja az „általános szempontok" kifejtése közben elvi alapon foglalkozik a házassági vagyonjognak a polgári joghoz való viszonyával. Erről a következőket mondja:

„A házassági vagyonjog körében a családi kapcsolatok által befolyásolt sajátos jogviszonyról van szó. E jogviszony rendezésére ezért alapvetően a Csjt. rendelkezései az irányadók. Más jogágnak — így a Ptk.-nak — a szabályai csak ott és annyiban alkalmazhatók, ahol és amennyiben valamely részletkérdést a Csjt. nem szabályozott, s a más jogágbeli szabály alkalmazása nem áll ellentétben a családjogi viszonyok sajátos jellegével. Más jogág tételes rendelkezéseinek kisegítő jellegű alkalmazása nem vezethet a Csjt. alapelveivel és részletes szabályaival ellentétes eredményre."

Az irányelv fejtegetéseinek idézett része általános jellegű elvi iránymutatás. Az tehát nemcsak a házassági vagyonjog egész területére érvényes, hanem a családjog és a polgári jog egymásközti viszonyában, de ezen is túlmenően a polgári jog és az abból kivált önálló jogágak közti, sőt általában a különböző önálló jogágak egymásközti viszonyában is irányadónak kell tekinteni az ismertetett elvi tételt. Kétségtelen, hogy az irányelv az önálló jogágak egymáshoz való viszonyának és egymástól történő elhatárolásának ezzel a meghatározásával félreérthetetlenül állást foglal az egyes jogágak egymás területére való áthatásainak, a más jogágba átnyúló közvetett analógia megengedettségének kérdésében is. Az irányelv tehát a jogágak viszonylagos önállóságának elismerése mellett világosan érvényre juttatja a jogrendszer egységének elvét.

Ezáltal az irányelv a gyakorlat számára általában is igen jelentős kérdésben megnyugtató módon lezárta azt az évtizedes vitát, amely elsősorban a jogtudomány elméleti művelői között folyt, de amely a jogszabályértelmezés és a jogalkalmazás mindennapi gyakorlati munkájára gyakorolt lényeges kihatásaira tekintettel erősen foglalkoztatta, sőt nem egyszer nyugtalanította és zavarta a jogalkalmazási munka gyakorlati szakembereit is. Az irányelv ismertetett álláspontja annál is inkább megnyugtató és meggyőző, mert az a hosszú vita eredményeként mind általánosabban elfogadott tudományos véleménnyel is megegyezik.

A házassági vagyonjog szempontjából az általánosnál is nagyobb jelentősége van a tárgyalt elvi tételnek. Ugyanis a házassági vagyonjogi problémák megoldásának keresése közben a jogalkalmazó minduntalan szembetalálja magát azzal, hogy a Csjt.-ben nem szabályozott kérdések rendezéséhez a megfelelő jogi eszközöket máshol kell megtalálnia. Közismert az is, hogy a házassági vagyonjogi problémák megoldásának kulcsát, ha a joghézag áthidalásánál a családjog nem tud segíteni, a Csjt. hatálybalépése óta mindmáig általában a polgári jogban szokás keresni, és azt ott rendszerint sikerül is megtalálni. Ezt nemcsak az magyarázza meg, hogy a családjog a Csjt. megalkotásával vált ki a polgári jogból, amelynek addig egyik része volt. Annak is jelentős része van ebben, hogy a családjog önállósulásakor nem kapta meg mindazt a jogintézményi berendezést, a minden rendezendő kérdésre kiterjedő részletes önálló jogi szabályozást, amely pedig a jogág teljesen önálló funkcionálásához szükséges volna. A Csjt.-ben a törvényhozó számos vonatkozásban nem rendelkezett, nyilvánvalóan abból az elgondolásból kiindulva, hogy mindez megfelelően szabályozva van a polgári jogban, így felesleges volna hasonló rendelkezések felvétele a Csjt.-be.

Különösen áll ez a házassági vagyonjogi viszonyokra, amelyek éppen a családjog és a polgári jog határára esnek. A családjog körében szabályozott vagyonjogi kérdésekről ugyanis találóan írta Nizsalovszky Endre, hogy ezeket „nem családjogi jellegük, hanem a családi kapcsolatokkal való összefüggésük folytán a családjog vonzóereje helyezte el e jogág keretében". (A család jogi rendjének alapjai — 222. old.) Hogy mennyire nem szükségszerű a házassági vagyonjog szabályozásának a családjogban való elhelyezése, jól mutatja a Csehszlovák Szocialista Köztársaság példája. Az 1949. december 7-i csehszlovák családjogi törvény 22—28. §-ai szabályozták a házassági vagyonjogi viszonyokat, így egészen 1964. március 31-ig ott is a családjog része volt a házassági vagyonjog. Viszont az 1964. április 1-én hatályba lépett új csehszlovák polgári törvénykönyv a tulajdoni viszonyokat szabályozó második címének a „Személyi közös tulajdon"-ról szóló harmadik fejezetében a „hányad szerinti tulajdonközösség" mellett szabályozza a „házastársak hányad nélküli közös tulajdonát" is. A szabályozás ilyen módja lehetővé tette azt is, hogy a polgári jog általános szabályait és a hasonló helyzetekre vonatkozó részletrendelkezéseit jogágon belül közvetlenül alkalmazhassák a házassági vagyonjogi viszonyokra is.

Mindezt figyelembe véve, bár az irányelvnek a tárgyalt kérdésben történt általános jellegű elvi állásfoglalása kétségtelenül helyes és egyértelműen világos, mégis az irányelv egyes részleteinek tanulmányozása közben a bizonytalanság érzése fogja el az olvasót, vajon helyesen fogta-e fel az elvi állásfoglalás igazi értelmét. Az is kérdésként merül fel, hogy az elvont, általánosított elvi tételnek az egyes részletkérdésekre alkalmazásánál mindig a megfelelő következetesség érvényesül-e.

1. A polgári jogi személyi tulajdon, közös tulajdon és a házastársi vagyonközösség jogintézményei közötti kapcsolatot, illetve azok egymástól elhatárolását illetően nem sok konkrét eligazítást ad az irányelv, inkább csak néhány általános szempontot említ. Így az irányelv 1. pontjának indokolása a Csjt. 29. §-a (3) bekezdésének és a 32. § (2) bekezdésének rendelkezésére utalva, megállapítja, hogy „a Csjt. elismeri a különvagyont s a házastársnak biztosítja a különvagyona feletti rendelkezési jogot, a közös vagyon fokozottabb védelme érdekében azonban — bizonyos esetekben — a különvagyonra kötelezettséget ró". Majd később arról beszél az indokolás, hogy „a házastársak viszonyait sokkal inkább befolyásolják bensőséges elemek, erkölcsi, érzelmi és célszerűségi megfontolások, mint a tulajdonostársaknak a Ptk.-ban szabályozott polgári jogi kapcsolatát. A Ptk.-ban szabályozott vagyoni közösségnél a fő kapocs a tulajdon, amely merőben vagyoni kapcsolat. A házasságban azonban a hangsúly az érzelmi és erkölcsi kapcsolatokon van, s a vagyoni meggondolások általában másodlagosak és az előbbiek által befolyásoltak." Közvetlenül ezt követően fejti ki az irányelv a házassági vagyonjognak, illetve a családjognak a más jogágakhoz való viszonyáról azt az általános jellegű elvi álláspontját, amelyet már szó szerint idéztem.

Kétségtelenül figyelemreméltóak és mély benyomást keltőek ezek a gondolatok és a hozzájuk kapcsolódó fejtegetések. De túl általánosak ahhoz, hogy konkrét iránymutatásul szolgálhatnának a házastársak bonyolult tulajdoni viszonyai közötti biztos eligazodáshoz.

Az ismertetett általános szempontok legbehatóbb tanulmányozása sem ad ugyanis választ arra, hogy a házastársat a különvagyontárgya tekintetében megillető rendelkezési jognak mi a tartalma és mi a terjedelme, hol vannak és melyek a korlátai, s mindezeknek a szabályozása hol található, illetve honnan vezethető le, a polgári jogból-e vagy a családjogból. De az is nyílt kérdés maradt az irányelv után is, hogy a Csjt. 29. § (3) bekezdésében és 32. § (2) bekezdésében foglalt rendelkezéseken kívül a Csjt. a közös vagyon fokozottabb védelme érdekében a különvagyonra egyéb kötelezettségeket is ró-e, s melyek ezek. Épp így probléma, hogy ha mindkét házastárs együttesen örököl vagy kap ajándékba valamely vagyontárgyat, amely tehát mindkét házastárs különvagyonába kerül, bár közös tulajdonukat alkotja, milyen jogszabály irányadó a rendelkezési jog tekintetében, a közös vagyonra vonatkozó családjogi szabály-e, vagy a polgári jognak a közös tulajdonra vonatkozó rendelkezései. Persze még bonyolultabb közös tulajdoni probléma is felmerülhet, ha a testvérével együtt öröklő házastárs keresményéből megvásárolja örököstársától a házrészét, amikor is a ház fele különvagyona, míg másik felerésze a házastársi vagyonközösséghez tartozik. Sőt ugyanannak a közös vagyontárgynak a jogi jellege is megváltozhat a házassági életközösség megszakadásával, s méginkább a házasság megszűnésével kapcsolatban anélkül, hogy a vagyontárgy használatában és birtoklásában változás volna. Így azután felmerül a probléma, hogy a házastársi vagyonközösségnek az életközösség megszakadása tényével bekövetkező megszűnése után, ha a közös vagyon megosztására hosszabb ideig még nem kerül sor, az így tovább is osztatlanul maradó közös vagyonra a használat, kezelés, rendelkezési jog stb. tekintetében továbbra is a családjog szabályait, vagy pedig a polgári jognak a közös tulajdonra vonatkozó rendelkezéseit kell-e alkalmazni. Ezzel kapcsolatban felmerülhet az a probléma is, hogy a házastársi vagyonközösség megszűnése után is a különélő, illetve a volt házastársak közös tulajdonában álló vagyontárgyak fenntartási, kezelési vagy éppen beruházási költségeit egyedül fedező fél a polgári jogi közös tulajdon szabályai szerint támaszthat-e megtérítési igényt, vagy az irányelv megfelelő alkalmazásával.

Ezek a jogalkalmazási problémák, sőt ezekhez kapcsolódó további részletkérdések is már az irányelv meghozatala előtt az ítélkezési gyakorlatban és annak nyomán a jogirodalomban felvetődtek. A kialakult álláspontok ismertetésébe nem bocsátkozhatom bele, de azt kiemelem, hogy e kérdések túlnyomó része a polgári jog szabályainak megfelelő alkalmazása nélkül nem oldható meg. Sőt ezek egy része valójában már nem is családjogi, hanem polgári jogi szabály hatálya alá tartozó kérdés. Az irányelvnek a jogágak egymáshoz való viszonyát illetően történt általános jellegű állásfoglalása — véleményem szerint — egyáltalán nem zárja ki az érintett és a hozzájuk kapcsolódó további kérdésekben a Ptk. irányadó rendelkezéseinek alkalmazását. Ha az irányelv az ismertetett általános iránymutatáson túlmenően valamivel részletesebb és konkrétabb eligazítást adott volna e vonatkozásokban, az megkönnyítette volna a jogalkalmazók munkáját. Ennek ellenére ez a hallgatás hibául nem róható fel, mert minden kérdésre az elvi iránymutatás nem terjedhet ki, és a helyes megoldás így is megtalálható. A gyakorlati jogalkalmazóknak és a jogtudomány művelőinek az irányelv után is lesznek feladataik a házassági vagyonjog területén.

2. Bár az irányelv erre sem tér ki, talán azért, mert ez sem az ítélkezési gyakorlatban, sem a jogirodalomban soha nem volt kétséges — nem szabad szem elől téveszteni, hogy a házastársakat, illetve különvagyonukat a közös vagyon javára az a kötelezettség, illetve korlátozás is terheli, hogy a tulajdonos házastárs különvagyona gyümölcseivel, hasznaival, jövedelmével egyedül szabadon nem rendelkezhet. Ugyanis a Csjt. 27. és 28. §-ainak egybevetéséből kétségtelen, hogy a különvagyontárgyak gyümölcsei, hasznai, jövedelmei a két házastárs osztatlan közös tulajdonaként a közösvagyonba kerülnek. Egyébként az általános tapasztalat szerint az együttélő házastársak különvagyontárgyaikat is — akár gyümölcsöző, hasznothajtó, jövedelmező

vagyontárgyról, akár más dologról van szó — legtöbbnyire a másik házastárssal, illetve a családdal közösen a közös háztartásban használják. Ennek ellenében használati díjat, bért soha nem követelnek, de ez joghatályosan nem is volna kiköthető. A rendeltetésszerűen közösen használt különvagyontárgy természetes kopása, elhasználódása, értékvesztesége fejében pedig az ítélkezési gyakorlat a különvagyon javára a közös vagyon terhére sohasem ítélt meg megtérítést. Igaz viszont az is, hogy a közösen használt, illetve a közösvagyon javára hasznothajtó, jövedelmező különvagyontárgy rendes fenntartásával, kezelésével járó költségeket mindig a közös vagyon terheként vette számításba a bírósági gyakorlat.

Ezt a Csjt. rendelkezéseivel összhangban kialakult helyzetet teljesen indokolt úgy értékelni, hogy a közös vagyon a számára jövedelmet, hasznot hozó különvagyontárgyaknak, valamint a házastársak, a család közös használatában levő különvagyontárgyaknak mintegy a haszonélvezője. A haszonélvezetszerű jogi helyzet fennállása pedig — még ha házassági vagyonjogi, tehát családjogi viszonyban merül is fel — kellő alapot ad a Ptk. 157. §-a (1) bekezdésében foglalt rendelkezések analógia útján történő alkalmazására.

Ennek ellenére az irányelv, bár általános szempontként elvileg megengedettnek tartja a más jogágba átnyúló közvetett analógia alkalmazását, mégis a különvagyontárgyakra a közös vagyonból történt költekezések megtérítésével kapcsolatban figyelmen kívül hagyja a haszonélvezetre vonatkozó polgári jogi rendelkezések analóg alkalmazásának lehetőségét. Ennek a következménye az, hogy az irányelv a közös vagyonból a házastárs különvagyonára fordított különféle költekezések megtérítésénél megfelelően nem tesz különbséget egyfelől az értéknövelő, vagyongyarapító beruházás, másfelől a fenntartási-kezelési költségek között. De a polgári jogba átnyúló analógia mellőzése miatt az e vonatkozásban adott elvi irányítás jogi megalapozottsága hiányos és az iránymutatás kissé bizonytalan is.

A jogi megalapozás és az elvi irányítás határozottsága szempontjából teljesen meggyőző és félreérthetetlen lenne annak kifejtése, hogy a közös vagyon javára jövedelmező, illetve a közös használatra átengedett különvagyontárgyak fenntartásával és használatával kapcsolatos költségek, kötelezettségek és közterhek a közös vagyont terhelik hasonlóképpen, mint a haszonélvezet tárgyai tekintetében a haszonélvezőt. Ilyen költségeknek a közös vagyonból történt fedezése alapján tehát ezért nem jár megtérítés a közös vagyon részére. A megalapozottság és határozottság szempontjából ezzel nem egyenértékű az irányelvnek az az érvelése (2. pont ut. bek.), amely szerint olyan esetben, „amikor a házastársak a különvagyont közösen használják (a hasznait közösen szedik), a különvagyonra fordított költekezés előnyeit együtt élvezik", nincs helye megtérítésnek, mert „a körülmények arra engednek alapos következtetést, hogy a közös vagyonból való ráfordítás a megtérítés igénye nélkül vagy a beruházás a különvagyonba utalás szándékával történt". Úgy vélem, nem szorul bővebb kifejtésre, hogy sokkal erősebb és döntőbb érv annak kimutatása, hogy megtérítési igény létre sem jöhetett, mint az arra való utalás, hogy a körülmények alapján az igényről történt lemondásra lehet következtetni.

Úgy gondolom, hogy az 5. sz. irányelv helyes értelemben történő alkalmazását mozdítja elő a polgári jog említett rendelkezéseinek megfelelő figyelembe vétele.

3. Bár a Csjt. 28. §-ának (2) bekezdése csupán közös vagyontárgynak valamelyik házastárs különvagyonába utalásáról rendelkezik, mégsem férhet kétség az irányelv ama tételének helyességéhez, amely nem látja jogi akadályát annak sem, hogy a házastársak bármelyikük különvagyonának egyes tárgyait a közös vagyonba utalhassák. Arról, hogy ennek a Csjt.-ben ki nem mondott, de nem is tiltott szabálynak voltaképpen mi a jogi alapja, vajon a Csjt. 28. § (2) bekezdésében foglalt rendelkezés kiterjesztő értelmezéséről, illetve analógia útján történő alkalmazásáról, vagy pedig a polgári jog egyes rendelkezéseinek (a tulajdonost megillető rendelkezési jog és a szerződési szabadság) családjogi viszonyra való alkalmazásáról van-e szó, nagyon is lehetne vitatkozni. Anélkül, hogy ebben a kérdésben állást kívánnék foglalni, szükséges arra felhívni a figyelmet, hogy az irányelv említett álláspontjának irányadóul elfogadása további jogalkalmazási problémát is felvet, amely ugyancsak a polgári jog egyes rendelkezéseinek családjogi viszonyra való alkalmazhatósága kérdését érinti.

Nevezetesen a probléma az, hogy valamelyik házastárs különvagyontárgyának a közös vagyonba történő utalása harmadik személyeknek, a házastárs hitelezőinek érdekeit súlyosan sértheti, amennyiben kisebb-nagyobb mértékben elvonhatja előlük követelésük kielégítési alapját — feltéve, hogy az velük szemben is hatályos. A Csjt. 28. §-ának (2) bekezdése harmadik személyekkel szemben hatálytalannak csak a házastársak olyan megállapodását nyilvánítja, amellyel a vagyonközösségbe tartozó egyes vagyontárgyakat valamelyikük különvagyonába utalnak. A Csjt. azonban a házastársak olyan megállapodásáról, amellyel valamelyikük különvagyontárgyát a közös vagyonba utalják, egyáltalán semmilyen rendelkezést sem tartalmaz, tehát az ilyen megállapodást harmadik személyekkel szemben hatálytalannak sem nyilvánítja. Ilyen körülmények között felmerül a kérdés, hogy a különvagyontárgyat a közös vagyonba utaló megállapodást lehet-e a Csjt. 28. §-a (2) bekezdésének analóg alkalmazásával harmadik személyekkel szemben minden egyéb feltétel vizsgálata nélkül hatálytalannak tekinteni. Vagy pedig a házastársak ilyen szerződését csupán a Ptk. 203. §-a alapján, az ott meghatározott to-

további feltételek meglétében lehet a ténylegesen sérelmet szenvedett, kijátszott harmadik személy irányában hatálytalannak minősíteni.

Véleményem szerint, mivel a közös vagyonba utalás nem ellenszolgáltatás fejében történik, s mivel a Ptk. 203. § (2) bekezdése értelmében hozzátartozók között kötött szerződés esetében a rosszhiszeműséget és az ingyenességet vélelmezni is kell, ezért a házastársak szóban forgó megállapodása hatálytalanságának megállapításához a Ptk. 203. §-a alapján sincs szükség egyéb tények bizonyítására, mint a Csjt. 28. §-ának (2) bekezdésére alapított hatálytalanság esetében. Egyébként a jogalkalmazás egyöntetűsége ilyen esetben is a Csjt. 28. §-a (2) bekezdésének alkalmazását teszi indokolttá. Az analógiát megalapozó tényállásbeli hasonlóság is megállapítható.

4. Lényegében ugyancsak a családi kapcsolatoknak, a házassági vagyonjognak a polgári joghoz való viszonyát feszegetik azok is, akik azt a kérdést vetik fel, vajon az 5. sz. irányelv folytán nem vált-e túlhaladottá, alkalmazhatatlanná a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának 846. sz. állásfoglalása, vagy legalábbis részben nem szorul-e felülvizsgálatra. E kérdés felvetői azzal érvelnek, hogy az egyik házastárs különvagyontárgyának a másik házastárs különvagyona vagy a közös vagyon céljára felhasználása, ha ez nem ellenszolgáltatás fejében, hanem a megtérítési igényről való lemondás mellett történik, nevezzék ezt akár közös vagyonba utalásnak, akár bármi másnak, valójában ingyenes juttatás a másik házastárs javára. Mivel pedig ez az ingyenes juttatás az 5. sz. irányelv szerint a házastársak bizonyított, illetve vélelmezett megállapodásán alapul, ezért ajándékozási szerződésnek minősül. Az 5. sz. irányelv 2. pontja szerint nincs helye megtérítésnek, ha a különvagyon felhasználása a közös vagyonba utalás, illetve a megtérítési igényről való lemondás szándékával történt. Vajon nem ennek a megtérítést kizáró szabálynak a megkerülését jelentené-e az, ha olyan esetben, amikor a megtérítés az irányelv értelmében kizárt, a 846. sz. kollégiumi állásfoglalás alkalmazásával az ajándék visszakövetelésére, vagy az ajándékozási szerződés érvényességének megtámadására vonatkozó polgári jogi szabályok alapján mégis visszaítélné a bíróság az ingyenesen juttatott vagyontárgyat, illetve értékét.

A kérdés ilyen feltevése — véleményem szerint — az irányelv és a kollégiumi állásfoglalás egymáshoz való viszonyának teljes félreértéséből ered. Ugyanis az 5. sz. irányelv 2. pontja értelmében éppen azért nincs helye megtérítésnek a megtérítési igényről történt lemondás esetében, mert az ingyenes juttatási szándékkal történt vagyonfelhasználás és annak ilyenként elfogadása, vagyis az ajándékozás érvényes jogcíme az átruházott vagyoni jogok ingyenes megszerzésének, és így nincs jogi alapja a megtérítés követelésének. Viszont amikor azért nem kerülhet sor a megtérítésre, mert a vagyonátszállás alapja ingyenes juttatás, ajándékozás volt, éppen az ilyen esetekben merülhet fel annak a lehetősége, hogy ha ennek a feltételei egyébként megvannak, alkalmazzák az ajándék visszakövetelésére, illetve az ajándékozási szerződés érvényességének megtámadására irányadó szabályokat. Ha azonban nem kizárt a megtérítés követelése, ez szükségképpen azt is jelenti, hogy nem kerülhet sor a 846. sz. kollégiumi állásfoglalás alkalmazására, mert a házastársak között nem történt ingyenes juttatási szándékból eredő vagyonmozgás, nem történt ajándékozás.

5. Az irányelv tanulmányozása közben a legzavaróbb mozzanat annak vizsgálata, hogy a közös vagyon és a különvagyonok közötti megtérítési problémák jogi megoldása milyen összefüggésben van a Ptk.-nak a jogalap nélküli gazdagodás visszatérítésére vonatkozó szabályaival.

Az irányelv ugyanis elvileg és általában nem tartja kizártnak a Ptk. olyan rendelkezésének alkalmazását, amely a Csjt.-ben nem szabályozott valamely kérdés jogi rendezésére vonatkozik — feltéve, hogy a polgári jogi szabály alkalmazása nem áll ellentétben a családjogi viszonyok sajátos jellegével, és nem vezet a Csjt. alapelveivel és részletes rendelkezéseivel ellentétes eredményre. Kétségtelen, hogy a megtérítési igények kérdése és a jogalap nélküli gazdagodás visszatérítése a Csjt.-ben nincs szabályozva. A családjogi szabályozás hiánya, mint a más jogágba átnyúló analógia alkalmazásának egyik előfeltétele tehát vitathatatlanul fennáll. De megvan-e a másik megkívánt előfeltétel, hogy ti. az alkalmazni szándékozott polgári jogi szabály nem lehet ellentétben a családjogi viszonyok sajátos jellegével, a családjog alapelveivel és részletszabályaival? Nyugodt lelkiismerettel lehet mondani, hogy ez az előfeltétel is fennáll, hiszen az alaptalan gazdagodás elkerülésének követelménye egyáltalán nem ellentétes a családjogi kapcsolatokat átható erkölcsi és érzelmi tartalommal, a méltányos érdekkiegyenlítés gondolatával, de nem áll ellentétben a Csjt. egyetlen alapelvével vagy bármelyik tételes rendelkezésével sem.

Ennek ellenére az irányelvben sehol sem található hivatkozás a Ptk.-nak a jogalap nélküli gazdagodás visszatérítésére vonatkozó rendelkezéseire, sőt az irányelv elég hosszú szövegében sehol, véletlenül sem fordul elő a jogalap nélküli gazdagodás, alaptalan gazdagodás kifejezés sem. Ebből azt a következtetést kellene levonni, hogy a Legfelsőbb Bíróság teljes ülése a jogalap nélküli gazdagodás polgári jogi szabályait a házassági vagyonjogi megtérítési igényekre analógia útján sem találta alkalmazhatónak. De mit mutat az irányelv tartalmi elemzése?

Az irányelv 2., 3., 4. és 5. pontjának tanulmányozása kétségtelenül azt igazolja, hogy a közös vagyon és a különvagyonok közötti kölcsönös megtérítési kötelezettségeknek a jogi alapja — az irányelv értelmében is — általában a jogalap nélküli gazdagodás visszatérítésének a szabálya. Ezt nem leplezheti el a jogalap nélküli gazdagodás kifejezés használatának mellőzése, amikor

a megtérítési igényekre vonatkozó fejtegetéseknek az az általános alapgondolata, hogy a házastársak vagyonának összekeveredése következtében előállott vagyoni eltolódások esetében általában helye lehet megtérítésnek, ha a megtérítés elmaradása az egyik házastársat a másik rovására méltánytalan vagyoni előnyhöz juttatná. Ha azonban a házassági életközösség megszűnésekor közös vagyon nincs, és a megtérítésre egyébként köteles félnek különvagyona nincs, a gazdagodás elenyészésére tekintettel nem lehet helye megtérítésnek.

A jogalap nélküli gazdagodás megtérítésének gondolata azonban nemcsak az irányelvnek a megtérítésre vonatkozó fejtegetései alapvető tartalmában jut kifejezésre, hanem az irányelvnek számos mondata tartalmaz az alaptalan gazdagodásra utaló részeket. De még a használt kifejezések is nem egyszer önkéntelenül arról árulkodnak, hogy a háttérben jogi alapként az említett jogintézmény rejtőzik, mert mi másra utalnának az ilyen kifejezések, mint pl.: „házastársa rovására méltánytalanul gazdagodnék"; „gazdagodás elenyészése"; „értékgyarapodás állott elő és az még megvan"; „egyik házastárs nem juthat a másik terhére olyan vagyoni előnyhöz, amely a méltányossággal nem fér össze".

Még csak arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a házastársak különböző vagyontömegeiben a legkülönbözőbb okokból idők folyamán előálló keveredések méltányos kiegyenlítést eredményező rendezésére más egységes rendező elvet, az átfogó megoldást lehetővé tevő más általános jellegű jogi alapot nem is lehetne találni. Tehát szükségszerű volt a polgári jog szóban forgó jogintézményének segítségül hívása.

Mindebből le kell vonni azt a következtetést, hogy a házassági vagyonjogi megtérítési problémáknál — az irányelv nyomán haladva — a megoldás érdekében támaszkodni lehet a Ptk.-nak alapul felhasznált rendelkezéseire. Sőt abban túl is mehetünk az irányelven, hogy nyíltan megmondjuk: a jogalap nélküli gazdagodás szabályainak megfelelő családjogi alkalmazásáról van itt szó.

III.

Több oldalról, bár távolról sem mindenre kiterjedően, igyekeztem megvilágítani az 5. sz. irányelv alkalmazása körében a polgári joggal összefüggésben felvetődő problémákat. Ezek megoldásán elméletnek és gyakorlatnak még sokat kell fáradoznia, mert az irányelvben adott elvi eligazítás ebben a vonatkozásban még elég sok megoldásra váró feladatot hagyott, ha komoly segítséget is nyújtott a megoldáshoz.

Sokkal kevesebb nehézség merülhet fel megítélésem szerint az irányelv és a Csjt. rendelkezéseinek egymáshoz való viszonyában. Ezért ebben a vonatkozásban lényegében csupán egyetlen kérdéssel, a bizonyítási teher megosztásával kívánok foglalkozni. Természetesen a bizonyítási teher elosztása magában foglalja a vélelmek problémáját is. E témával főként azért foglalkozom, mert az irányelv ismertté válása óta többen kifogásolták, hogy az irányelv túl sok vélelmet állít fel, jórészt indokolatlanul. Menynyire alaposak ezek a bírálatok?

Kétségtelen, hogy az 5. sz. irányelv nagy jelentőséget tulajdonít a bizonyítási teher kérdésének és több vonatkozásban vélelem útján hárítja a bizonyítás terhét valamelyik félre. Ezt azonban nem ok nélkül teszi, mert az irányelvet megelőző házassági vagyonjogi ítélkezési gyakorlat talán legsúlyosabb hibája a bizonyítási teher igazságtalan megosztásával függött össze, amint erre az irányelv maga is utal. De másrészt a házassági vagyonjogban a gyakran előforduló súlyos bizonyítási nehézségek miatt is különös jelentősége van az ezeket áthidaló vélelmeknek, illetve a bizonyítási teher megosztásának, amint erre is világosan rámutat az irányelv az 1. pontjának kifejtése során. Ugyanezt igazolja egyébként az is, hogy az irányelvet megelőző időben, de már a Csjt. előtt is a bírósági gyakorlat a házassági vagyonjogi ítélkezésben ugyancsak kialakított vélelmeket, sőt részben ugyanazokat a vélelmeket alkalmazta, amelyeket az 5. sz. irányelv is tartalmaz, és a bizonyítási teher megosztására is volt szabálya. Az más lapra tartozik, hogy az értéktöbbleti elven alapuló redintegrációs gyakorlat a bizonyítási teher megosztására olyan szabályt alkalmazott, amellyel az irányelv élesen szembefordult, s helyette más megoldás mellett foglalt határozottan állást. Valójában az a lényeges különbség az irányelv és a megelőző ítélkezési gyakorlat között, hogy érdemi tartalmi eltérés van a vélelmek és általában a bizonyítási teher megosztása tekintetében, nem mennyiségi többletről van szó.

Egyébként, hogy valamely kérdésben szükség van-e vélelemre, illetve indokolt-e vélelem útján a bizonyítási terhet szabályozni, nem attól függ, hogy sok vélelem van-e az érintett jogterületen, hanem attól, hogy az adott vonatkozásban a tapasztalat szerint általában fennálló körülmények reális lehetőséget és kellő alapot biztosítanak-e vélelem alkalmazására, és hogy valamely fontos jogi érdek védelme ezt indokoltan megkívánja-e.

Ilyen szemlélettel vizsgálva a házassági vagyonjog területén a vélelmek indokoltságát, abból a tapasztalati tényből kell kiindulnunk, hogy hosszabb, esetleg több évtizedes házas együttélés után az azalatt bekövetkezett számtalan vagyoni változás minden legapróbb részletének a kiderítése rendkívül nehéz, sokszor csaknem lehetetlen. Ezért az ilyen ügyek lehető egyszerűsítésére való törekvés érthető, mert az rendszerint mindkét fél érdekében áll, ha a per mértéktelen elhúzódásának megakadályozásával sikerül a jogosult igényének mielőbbi kielégítését előmozdítani, és így aránytalanul súlyos költségek felmerülésének is elejét venni. Nem szabad azon-

ban szem elől téveszteni, hogy az ügy egyszerűsítése semmi esetre sem jelenthet a valóságtól elszakadt, ötletszerű bírói önkényt, hanem a realitások talajára támaszkodó, ha nem is minden apró vonatkozásában perrendszerű bizonyítékokon, de legalábbis igen nagyfokú valószínűségen, az eset összes körülményeinek a józan élettapasztalat szerinti mérlegelésén alapuló ténybeli következtetés útján kell a méltányosságnak is megfelelő döntéshez eljutni. Ezért van nagy jelentősége a házassági vagyonjogi kérdésekben a helyes, ésszerűen megalapozott vélelmek alkalmazásának.

A vélelem ugyanis lehetővé teszi bizonyos nem bizonyított tények tekintetében a bizonyítás mellőzését és ezáltal az eljárás egyszerűsítését, de nem zárja ki a vélelmezett tények megcáfolását az ellenkező bizonyítása útján. Ezért a vélelem csak akkor helyes, ésszerűen megalapozott, ha azoknak a bebizonyított tényeknek az alapján, amelyek bebizonyítottsága előfeltétele a vélelem alkalmazásának, csak olyan további nem bizonyított tényeket kell valónak tekinteni, amelyek az élettapasztalat szerint általában meg is felelnek a valóságnak, tehát igen nagyfokú valószínűség szól mellettük, bár perrendszerű bebizonyításuk többnyire rendkívül nehéz vagy egyenesen lehetetlen is. Ha ilyen értelemben reális alapja van a vélelemnek, akkor tényleg eredményesen szolgálja az elbírálás egyszerűbbé tételét és meggyorsítását anélkül, hogy meggátolná a valóságos tényállás bizonyítását és az ezen alapuló igazságos döntést.

Bár valamely vélelem helyessége, sőt egyáltalán létjogosultsága is döntően attól függ, hogy a vélelmezett tényállás általában — tehát az esetek túlnyomó többségében — megfelel-e a valóságnak, mégis a jogszabályalkotót a vélelem felállításánál nemcsak ez vezeti, hanem rendszerint az a szándék is, hogy valamely, a társadalom szempontjából különösen fontosnak tartott érdeket ezáltal is fokozott jogi védelemben részesítsen. Ha a jogalkalmazási gyakorlat alakítja ki a vélelmet, ami a jogszabály teljes és helyes tartalmának értelmezés útján történő kifejtése során egyáltalán nem kizárt, akkor sem szabad szem elől téveszteni, hogy az így alkalmazott vélelemnek is azt az érdeket kell hatékonyan védenie, amelyet az értelmezett jogszabály útján a jogalkotó is védeni akart.

Az 5. sz. irányelv semmi kétséget nem hagy afelől, hogy milyen fontos társadalmi érdek hatékonyabb védelmét akarja biztosítani. A Csjt. által meghatározott alapvető jogalkalmazási célként fejti ki az irányelv, hogy a házastársak vagyoni jogviszonyainak rendezésénél a közös vagyon védelmét fokozottan szem előtt kell tartani, s az ítélkezési gyakorlatnak a vagyonközösség fokozott védelme és következetes érvényre juttatása útján az együvétartozás érzésének erősítése és e réven is a család intézményének szilárdítása irányában kell hatnia.

A védeni kívánt társadalmi érdek szempontjából kiindulva, a közös vagyon mellett szóló vélelmet csak helyeselni lehet, mert több irányban ható gazdag tartalmával ez a vélelem a közös vagyon védelmének kétségtelenül a leghatékonyabb jogi eszköze.

Helytálló az irányelv érvelése, amikor a Csjt. rendelkezéseiben kifejezésre jutó törvényi vélelemként fejti ki a közös vagyon mellett szóló vélelem több irányban hatályosuló tartalmát. A Csjt. 27. és 28. §-a rendelkezéseinek egybevetéséből szükségszerűen következik a bizonyítási tehernek a különvagyon jelleget vitató házastársra hárítása. De ez a vélelem nemcsak jogilag megalapozott, mert törvényi rendelkezésen alapul, hanem azért is helyes, mert igen nagyfokú valószínűség szól a vélelmezett tények valósága mellett. Ugyanis általános tapasztalat, hogy a legtöbb ember a különböző szükségleteit a jövedelméből, a keresményéből fedezi. Márpedig a házastársak keresete, de az egyéb forrásból származó jövedelmük is — ideértve a különvagyontárgyaik hasznait, gyümölcseit is — mind a közös vagyonba kerül. Ebből következik, hogy a házassági életközösség fennállása alatt szerzett vagyontárgyak ellenértékét, a különböző fenntartási, kezelési, háztartási, beruházási költségeket rendszerint valóban a közös vagyonból fedezik, mert a felmerülő kiadásokat rendes, ésszerű gazdálkodás mellett másból többnyire nem is fedezhetik. De még a Csjt. 29., 30. és 32. §-ának rendelkezései is arra kötelezik a házastársakat, hogy az együttélés alatti költségeiket és kötelezettségeiket, ha lehet, a közös vagyonból fedezzék. Ez a vélelem tehát nem csak a törvény rendelkezésein, hanem az élet valóságán is alapul, így valóban reális, ésszerűen megalapozott.

Az irányelv 6. pontjának a bizonyítási teherre vonatkozó tétele a legszorosabban összefügg a közös vagyoni vélelemmel, amint erre az irányelv is utal. A korábbi redintegrációs ítélkezési gyakorlatnak a hiányzó különvagyon pótlására irányuló igénnyel kapcsolatos bizonyítási teher szabályát nemcsak azért kellett elvetni, mert nem volt összhangban a Pp. 164. §-ával, hanem elsősorban azért, mert súlyos ellentmondásban állt a korábban is alkalmazott „közszerzeményi" vélelemmel.

Ugyancsak a közös vagyon fokozott védelmét szolgáló vélelemként jelentkezik az irányelv rendszerébe történt beillesztése után az ítélkezési gyakorlatban korábban is alkalmazott az az álláspont, amely a házasságkötést megelőző házasságon kívüli együttélés esetén a házasság vagyonjogi hatásait az életközösség tényleges kezdetének időpontjától kezdődően tekinti megvalósultnak. Az irányelv szerint ugyanis: „abból a ráutaló magatartásból, hogy a házastársak a házasságkötés előtti együttélésük során közösen szerzett vagyontárgyakat továbbra is közösen használják és kezelik — ellenkező megállapodás hiányában — arra kell következtetni, hogy azokat a házastársi vagyonközösség részévé kívánták tenni." Kétségtelen, hogy itt a különvagyontárgyak közös vagyonba utalásának

vélelmezéséről van szó. E vélelem is reálisan megalapozott, amennyiben az ilyen esetek túlnyomó többségében valóban az a szándék vezeti a házastársak magatartását, amelyet a vélelem nekik tulajdonít. Egyébként igen súlyos bizonyítási nehézségeket hidal át ez a vélelem, hiszen éppen ezek a nehézségek vezettek az eredetileg nem vélelemre alapozott ítélkezési gyakorlat kialakulására.

Az irányelv 2. pontja azt a korábban nem alkalmazott vélelmet is tartalmazza, hogy a különvagyonnak a tágabb értelemben vett közös háztartás céljára, általában az életvitel érdekében történt felhasználása esetében a közös vagyonba utalás szándékát, illetve a megtérítési igényről való lemondást vélelmezni kell. A felhasznált különvagyon megtérítésének tehát e körben csak a vélelem megdöntése esetében van helye.

Bár ez a vélelem az irányelv előtti házassági vagyonjogunkban ilyen pontosan megfogalmazott tartalommal és formában nem volt ismeretes, mégis a benne kifejezésre jutó gondolat lényege korábbi ítélkezési gyakorlatunkban — legalább is részben — ugyancsak alkalmazásra került. Kétségtelenül nem a bizonyítási teher megosztását meghatározó vélelemként alkalmazták, hanem olyan magától értetődő, mindenki által helyeselt szabályként, amely ezért bővebb kifejtésre és jogi megalapozásra nem is szorul. Aligha lehet ugyanis kétségbe vonni, hogy ugyanaz a gondolat és a megtérítés mellőzésére irányuló azonos szándék jutott kifejezésre abban a már említett gyakorlatban, amely a közösen használt különvagyontárgy természetes kopása, elhasználódása, az ebből előálló értékvesztesége vagy megsemmisülése fejében sohasem ítélt meg a különvagyon javára a közös vagyonnal szemben megtérítést. Igaz ugyan, hogy az irányelv e szabály alkalmazási körét vélelemmé átalakításával kapcsolatban kiszélesítette, amennyiben a vélelmet nemcsak a tartós használat során értéküket vesztő vagyontárgyakra vonatkoztatja, hanem általánosítással kiterjeszti a különvagyonnak a tágabb értelemben vett közös háztartás céljára, általában az életvitel érdekében történt felhasználásának egyéb eseteire is. Így különösen indokoltnak mondja az irányelv az említett vélelem alkalmazását a közös felhasználásra fordított különvagyoni eredetű fogyasztási javak (pl. élelmiszer, tüzelőszer) esetében. Vitathatatlan azonban, hogy ez a kiszélesítést eredményező általánosítás csak következetes és logikus végigvitele a korábban szűkebb körben alkalmazott gondolatnak.

Egyébként az nem szorul bővebb kifejtésre, hogy ez a vélelem is a közös vagyon fokozott védelmét szolgálja. Az is kétségtelen, hogy reális életszemléleten alapul, és összhangban van társadalmunk erkölcsi felfogásával. Az irányelv erre vonatkozó indokolását annyira meggyőzőnek tartom, hogy nem kívánok semmit hozzátenni.

Azt azonban hangsúlyozottan aláhúzom, hogy az irányelv ezt a vélelmet félreérthetetlenül a különvagyonnak a közös háztartás (életvitel) céljára történt felhasználása esetére mondja ki, és e vélelem alapján csak a megtérítést zárja ki. E vélelem azonban nem szolgálhat alapul arra, hogy a közös használatba átengedett különvagyontárgyat — amely a vagyonközösség megszűnésekor természetben még megvan — a házastársi vagyonközösséghez tartozó vagyontárgyként vegyék figyelembe a vagyonmérleg felállításakor és a közös vagyon megosztásába bevonják. A természetben meglevő különvagyontárgy — a közös használatban léte alatt is — tulajdonjogilag egyedül azt a házastársat illeti, akinek a különvagyonához tartozik, tehát a közös használat ideje alatt is egyedül jogosult arról rendelkezni. A közös használatba átengedés nem jelent a tulajdonjogról és a tulajdonost megillető rendelkezési jogról, hanem csupán a megtérítési igényről való lemondást. Tehát nem a természetben meglevő különvagyontárgy tulajdonának átszállását kell vélelmezni, hanem a közös háztartás céljára felhasznált s ezért már meg nem levő vagyontárgy értékének, valamint a vagyontárgy közös célra történt használata következtében előállt értékveszteségnek megtérítéséről történt lemondást kell vélelmezni.

Az eddig taglalt vélelmekről könnyű volt kimutatni, hogy a közös vagyon fokozott védelmét szolgálják. Sokkal nehezebb e szempontból a helyzet annál a vélelemnél, amely a közös vagyoni vélelemmel is teljesen ellentétben állónak látszik. Kétségtelen ugyan, hogy az a vélelem, amely szerint a házassági életközösség alatt vásárolt, kizárólag egyik vagy másik házastárs személyes használatára szolgáló ingóságokat általában e házastárs különvagyonába utaltnak kell tekinteni, egyáltalán nem új jelenség házassági vagyonjogi ítélkezésünkben, mert ugyanezt a tételt tartalmazta a 795/8. sz. kollégiumi állásfoglalás, sőt már előbb a 70. sz. kollégiumi állásfoglalás is. Ez sem jelenti azonban azt, hogy ez a vélelem a közös vagyon védelmét hatékonyabbá teszi.

Az bizonyos, hogy a házassági vagyonjogi perekben a vitának és a bizonyításnak a körét lényegesen szűkíti e vélelem alkalmazása, ezáltal az ilyen ügyek egyszerűsítését előmozdítja. Az is kétségtelen, az élettapasztalatok szerint a felek szándékának is általában az felel meg, hogy az ilyen tárgyak elszámolási kötelezettség nélkül véglegesen megmaradjanak használójuk kizárólagos rendelkezése alatt, annál is inkább, mert a másik házastárs számára azok csaknem értéktelenek volnának, hiszen azokat ő nem tudná használni. Nyilván a közvélemény helyeslése a magyarázata annak, hogy ez a vélelem a több mint egy évtizede tartó alkalmazása során a gyakorlatban jól bevált. A vélelem megdöntésére elvétve tesznek kísérletet a felek, mert megnyugtatónak tartják a személyes használati tárgyak számbavételének mellőzését a közös vagyon

megosztásánál. Ez a tapasztalat azt igazolja, hogy reális, ésszerűen megalapozott ez a vélelem is.

A közös vagyon védelméhez fűződő érdeket sem érheti sérelem a vélelem alkalmazásával kapcsolatban azért, mert az arányosság és méltányosság elve megfelelő korlátok közé szorítja e vélelem alkalmazásának lehetőségeit. Ugyanis a vélelem szerint is, ha az ingóságok mennyisége vagy értéke lényegesen meghaladja a szokásos mértéket és a különvagyonná minősítés a másik házastársra komoly anyagi hátrányt jelentene, akkor ezek a személyes használati ingók vagy azoknak egy része is közös vagyoni jellegűnek minősül.

Mindez azt igazolja, hogy a vélelmek alkalmazása ellen emelt kifogások indokolatlanok.

IV.

Annak megvilágítására, hogy milyen összefüggés ismerhető fel egyfelől az 5. sz. irányelv, másfelől a 3. sz. irányelv és a legutóbbi években a családjog területén adott egyéb legfelsőbb bírósági elvi irányítás között, nem azért van szükség, mintha ebben a vonatkozásban is megoldást kívánó problémák jelentkeznének. Sőt éppen azért helyénvaló erről beszélni, mert ezeknek az összefüggéseknek az ismerete és megfelelő figyelembe vétele is iránymutatásul szolgálhat, segítséget adhat a már tárgyalt problémák helyes megoldásához.

A legutóbbi években ugyanis a Legfelsőbb Bíróság a családjogi ítélkezés úgyszólván egész területetét a Csjt. hatálybalépése óta eltelt idő alatt végbement igen jelentős gazdasági és társadalmi változások figyelembe vételével, a jogrendszer fejlődésének és az erkölcsi felfogás átalakulásának tükrében felülvizsgálta és újra értékelte. Ennek a fokozatosan végbement folyamatnak legjelentősebb mozzanatai voltak a kötelező erejű elvi iránymutatások: a XXI. sz. polgári elvi döntés a gyermekelhelyezés kérdéseiben, a 3. sz. irányelv a házasság felbontásával kapcsolatos kérdésekben, a XXVIII. és XXIX. sz. polgári elvi döntés a volt házastárs és a nagykorú gyermek tartását illető egyes problémákra vonatkozóan, végül az 5. sz. irányelv a házassági vagyonjogi kérdésekben.

Társadalmunkban egyre fokozottabb szerepet játszik az erkölcsi felfogás hatása a társadalmi viszonyok alakulására és a jogalkalmazásra. Ez igen szembetűnő módon és egyre következetesebben jutott kifejezésre az említett kötelező erejű elvi irányításokban, amelyek nemcsak előtérbe állították és egyre jobban hangsúlyozták az erkölcsi szempontokat, hanem mindinkább fokozták is e téren a követelményeket.

A szocialista társadalom magas erkölcsi követelményeket támaszt tagjaival szemben, és azt is elvárja tőlük, hogy saját maguk is önként alkalmazzák életviszonyaik alakításánál és az esetleges konfliktusok elrendezésénél a fokozott erkölcsi követelményeket. Ennek érvényre juttatása érdekében a kötelező elvi irányítás a konfliktusok bírósági rendezésénél abból indul ki, hogy a házastársak, a felek a családi viszonyaik alakításánál e magasabb erkölcsi követelmények szerint akartak eljárni. Ezért nagy jelentőséget tulajdonít mindkét irányelv és az említett elvi döntések nemcsak az erkölcsi felfogásnak, hanem a felek felismerhető, sőt vélelmezett szándékának is (pl. 3. sz. irányelv 3. pontja, 5. sz. irányelv 2. és 3. pontja). Ám a felek megegyezése, egyező akaratnyilvánítása is állami kontroll alatt áll, azt a bíróság félreteheti, figyelmen kívül hagyhatja éppen a fokozott erkölcsi követelmények érvényre juttatása érdekében, a társadalmi érdek védelmében (XXI. sz. polgári elvi döntés, 3. és 5. sz. irányelv).

Mindkét irányelvnek fontos kívánalma a jogalkalmazókhoz, hogy a házastársak, családtagok között keletkezett konfliktusok emberi és emberséges megoldása érdekében a bírósági eljárásban is valamennyi igény együttes és végleges rendezésére kell törekedni (3. sz. irányelv 7. pontja, 5. sz. irányelv 6. pontja). E kívánalom alapja is a társadalmi viszonyok alakításával szemben támasztott fokozott erkölcsi követelmény. Ugyanakkor azonban e kívánalom megvalósítása végső eredményében alkalmas meggyorsítani és egyszerűbbé tenni a bíróság ítélkezési munkáját.

Ebben is kifejezésre jut, hogy a szocialista társadalomban a törvényesség és az erkölcs követelményei nem csak valamilyen elvont, az emberektől elidegenedett „társadalmi érdekeket" szolgálnak, hanem mindig gyakorlatilag is eredményesen védik és előmozdítják az egyesek helyesen felismert, jogos egyéni érdekét is.

Szigligeti Viktor

A vállalat felelőssége a dolgozónak a vállalat területére bevitt ingóságaiért

A vállalatnak a dolgozók vállalat területére bevitt ingóságaiért fennálló anyagi felelőssége ma mind elméleti, mind gyakorlati szempontból tisztázatlan. Tekintettel arra, hogy időről időre találkozunk ilyen jellegű dolgozói igényekkel, szükséges e kérdéssel foglalkoznunk. A következőkben megkísérlem az ingóságokban előállt károkért fennálló vállalati anyagi felelősség néhány elvi kérdését — a teljesség igénye nélkül — felvázolni.

I.

A dolgozók ingóságaiért való felelősségre a munkajogi irodalomban alig találunk utalást. A jogi szabályozás körében olyan rendelkezés, amely kifejezetten az ingóságokban esett károk megtérítéséről rendelkezne, nincsen.[1] Járulékosan jelentkezik az ingóságokért való felelősség az egészségben és testi épségben okozott károk esetében. Az ezt szabályozó rendelkezés szerint[2] ugyanis, ha a dolgozót ért baleset vagy más egészségi károsodás során valamely ingósága elpusztul vagy megrongálódik, a vállalat az ebből eredő kárt köteles megtéríteni.

A bírói gyakorlatban a jogszabályi rendezetlenség ellenére ismételten fordultak és fordulnak elő a vállalat területére bevitt ingóságokban bekövetkezett károk miatt indított perek. Ezek során a bíróságok egységesen arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az öltözőben elhelyezett ruháinak megrongálódása, elveszése esetén a vállalatot a dolgozóval szemben anyagi felelősség terheli.[3] Fennáll ez a felelősség öltöző hiányában is azon ingóságok tekintetében, melyeket a dolgozó nem tud a munkavégzés során magánál tartani.[3a] (Pl. a bolti pénztáros öltöző hiányában a pénztárfülke oldalára akasztja fel télikabátját.) A vállalat kötelezettségének mértéke szempontjából azonban különbséget látnak a telepített és a nem telepített üzemek között.[4] A bírói gyakorlat elsősorban abból indul ki, hogy az öltöző célja azoknak a ruházati tárgyaknak az elhelyezése, amelyet a dolgozók rendesen a munkahelyükre magukkal visznek, de a munka végzése során nem tarthatnak maguknál.[5]

E felfogásból eredően általában nem tartják megállapíthatónak a vállalat felelősségét az olyan elveszett, megsemmisült ruházati tárgyak tekintetében, amelyeket nem szokásos a munkahelyre bevinni. Bár e körben is találunk a vállalat felelősségét megállapító ítéleteket.[6] Nem egységes a gyakorlat abban, hogy a vállalat felelősségének elbírálásánál munkajogi vagy polgári jogi felelősségről van-e szó, ill. milyen rendelkezést kell a felelősség megállapításánál alapulvenni. Ugyancsak nem egységes teljesen a gyakorlat abban, hogy a dolgozó kártérítési igénye munkaügyi vitaként érvényesíthető-e.

A vállalatok gyakorlata e kérdésben elég tarka és ellentmondásos képet mutat. Mintegy 50 tröszt és nagy vállalat adatai azt mutatják. hogy bár fordulnak elő lopás, megrongálódás folytán károk, az előterjesztett kártérítési igények száma igen kicsi, összesen évi 100—150 körül mozog. Ezeknek nagyobb része a vállalat területén elhelyezett kerékpárokban esett károkra, kisebb része öltözőszekrényből elveszett tárgyakra vonatkozik. A vállalatok nagyobbrészt megtérítik a dolgozó kárát, főképpen a kerékpárokban okozottakat. Az öltözőszekrényből eltűnt ingóságok esetében gyakrabban tagadják meg a kártérítés kifizetését. Ennek indoka rendszerint az, hogy a dolgozó hanyagsága miatt történt eltűnés (nyitva hagyta az öltözőszekrényt, az öltöző padjára tette le az ingóságot stb.). A kártérítések összege általában párszáz forint körül mozog. A vállalat elutasítása ellen a dolgozók általában nem élnek panasszal.

Az eddig vázolt kép jól mutatja, hogy a vállalatnak az ingóságokért fennálló anyagi felelőssége tekintetében elsősorban azt kell tisztázni, hogy terheli-e és ha igen, milyen kötelezettség a vállalatot a dolgozók ingóságaival kapcsolatban. Ha erre választ adtunk, akkor kell vizsgálnunk, hogy ebben az esetben milyen felelősségi szabályok alkalmazhatók.

II.

1. Abban a kérdésben, hogy a vállalatot a dolgozók ingóságainak megóvásával kapcsolatban terheli-e a munkaviszonyból folyóan valamilyen kötelezettség, a bíróságok a Munka Törvénykönyve 83. §-ából indulnak ki. E rendelkezés szerint a vállalat köteles a dolgozók részére megfelelő öltöző helyiségeket létesíteni. Az öltözőhelyiség azt a célt szolgálja, hogy a dolgozók utcai ruháikból munkaruhába öltözhessenek, ill. a munka során felesleges ingóságaikat (télikabát, ernyő stb.) ott elhelyezhessék. A bíróságok álláspontja szerint a megfelelő öltözők fogalmához az is hozzátartozik, hogy abban a dolgozók teljes biztonsággal helyezhessék el ingóságaikat. Tehát biztosítani kell a dolgozók holmijainak megőrzését is.[7]

A bíróságok kiindulása feltétlenül helyes, de kiegészítésre, általánosabb megfogalmazásra szorul.

A munkaviszony keretében a vállalatnak nemcsak az a kötelessége, hogy a dolgozót a munkaszerződésben előírt munkakörben foglalkoztassa és a részére járó munkabért és egyéb szolgáltatásokat kiadja, hanem az is, hogy olyan körülményeket teremtsen, amelyek a legkedvezőbb lehetőségeket biztosítják a munkavégzéshez. Ebbe nemcsak a munkavédelmi berendezések, szociális létesítmények stb. tartoznak bele, hanem az is, hogy a munkaidő alatt a dolgozók munkahelyre bevitt ingóságai biztonságban legyenek.

A vállalatra a munkaviszonyból folyó e kötelezettségből eredően két irányú feladat hárul. Az egyik: megfelelő lehetőséget nyújtani arra,

[1] A szocialista országok Munka Törvénykönyvei közül egyedül az NDK. Mt. 116. §-a tartalmaz egy általános rendelkezést a dolgozót ért károk megtérítéséről, de nem világos, hogy ebbe az ingóságokban esett károkat is beleértik-e.

[2] 2/1964. (IV. 3.) Mü.M. számú rendelet.

[3] Legfelsőbb Bíróság P. I. 303176/1952, P. I. 303602/1952., P. I. 308998/1952. szám.

[3/a] Legfelsőbb Bíróság P. törv. 24132/1955. szám.

[4] Fővárosi Bíróság 46 Pf. 22049/1964. szám.

[5] Legfelsőbb Bíróság P. I. 303176/1952. szám.

[6] Legfelsőbb Bíróság P. I. 303176/1952., P. I. 303602/1952. szám.

[7] Legfelsőbb Bíróság P. I. 303602/1952. szám.

hogy a dolgozók a ruhájukat, egyéb olyan ingóságaikat, amelyeket a munkavégzés során nem tartanak maguknál, elhelyezzék. A másik: megfelelő ellenőrzéssel, felügyelettel stb. gondoskodni arról, hogy a dolgozók öltözőben, megőrzőben elhelyezett ingóságai biztonságban legyenek, de ezen túlmenően a vállalat területén tartózkodás alatt az egyéb ingóságok is meg legyenek védve a rongálódástól.

Ami az első feladatot, tehát a ruha és egyéb ingóságok elhelyezésére megfelelő lehetőség biztosítását illeti, ennek megvalósítása az egyes vállalatok jellegétől, a dolgozó munkakörétől függően igen eltérő lehet. Ha a dolgozó munkahelye, munkaköre olyan, hogy ingóságait a munkavégzés során munkahelyén tarthatja, pl. egy tisztviselő, akkor semmiféle különösebb intézkedést a vállalatnak ezek elhelyezése érdekében nem kell tennie. Ha azonban a dolgozó nem tarthatja magánál ingóságait, a vállalatnak ezek elhelyezésére megfelelő helyet kell biztosítania. Ez túlmegy a Mt. 83. §-ának az öltöző biztosítására vonatkozó előírásán és nem is feltétlen öltöző rendelkezésre bocsátását jelenti. Ilyenre ott is szükség lehet, ahol egyébként nem öltöznek át a dolgozók, tehát öltöző nem kellene. Az, hogy a dolgozó ingóságait nem tarthatja magánál, különböző okokból következhet be. Így pl. a munka piszkos stb. jellege munka- vagy védőruha viselését kívánja; a munkahely szűk, zsúfolt; a dolgozó a munkavégzés során helyet változtat stb.

Ami a vállalatot terhelő kötelezettség másik oldalát illeti, tehát a gondoskodást a dolgozók által elhelyezett tárgyak biztonságáról, illetőleg arról, hogy az öltözőn kívül — tehát pl. a dolgozó munkahelyén vagy máshol az üzem területén — ne érje kár a dolgozó ingóságait, ennek megvalósítása két irányú intézkedést követel.

Vizsgáljuk először az elsőt, a dolgozó által elhelyezett ingóságok biztonságának megteremtését. Ugyanúgy, ahogy a vállalat jellegétől, a dolgozó munkakörétől stb. függően eltérő módon biztosíthatja a vállalat a ruhák és egyéb ingóságok elhelyezésére szolgáló helyet, hasonlóan különböző módokon gondoskodhat azok biztonságáról. A lényeg, hogy mindegyik mód gátolja meg az ingóságok elveszését, megrongálódását. Olyan esetekben, ha a dolgozó az ingóságait felügyelete alatt tudja tartani a munkavégzés során, anélkül, hogy ez a munkában akadályozná vagy a vállalat rendjét zavarná, a biztonság érdekében nincs szükség külön vállalati intézkedésre. Pl. a tisztviselő a szobájában tartja kabátját, táskáját, a gépkocsivezető a gépkocsiban magával viszi a táskáját. Ilyen esetben is terheli azonban a vállalatot olyan kötelezettség, hogy biztosítsa a megőrzést arra az esetre, ha a dolgozó a munkahelyét valamiért kénytelen elhagyni. (Pl. iratokat kell átvinnie a másik szobába.) Ez azt jelenti, hogy biztosítania kell, hogy a helyiség bezárható legyen és ezen túlmenően az épületbe való belépésnél vagy egyébként olyan felügyeletet kell gyakorolnia, hogy idegenek lopásokat ne követhessenek el. A felügyelet alatt tartás lehetősége nem kívánja meg, hogy a dolgozó zárt helyiségben dolgozzon. Így pl. a mezőgazdaságban a földeken dolgozók esetében nincs szükség a megőrzés érdekében külön intézkedésre, ha a dolgaikat úgy tudják elhelyezni, hogy attól mindig látótávolságban maradnak. Ha azonban a dolgozó nem tudja felügyelete alatt tartani ingóságait, külön intézkedés szükséges a megőrzés érdekében. Ez a vállalat körülményeitől függően állhat lezárható szekrény rendelkezésre bocsátásából, ruhatár, kerékpármegőrző létesítéséből, öltözőőr beállításából stb. A megoldást a vállalat választhatja ki, de ha ez nem lesz megfelelő, a felelősséget viselni fogja.

A vállalatot terhelő másik intézkedési kötelezettség — tehát annak biztosítása, hogy a dolgozók ingóságai mentesüljenek a rongálódástól, megsemmisüléstől a vállalat egész területén — olyan megfelelő ellenőrzés, felügyelet és egyéb szükséges feltételek megteremtését követeli meg, amelyek mellett nem kell tartani a vállalat területén sehol sem a dolgozók ingóságainak elpusztulásától, vagy megrongálódásától. A vállalat kötelezettségének erről az oldaláról a Munka Törvénykönyve nem rendelkezik. Véleményem szerint azonban ez a kötelezettség — mint az előzőkben kifejtettem — a munkaviszony tartalmát alkotja. Nem vonatkozik e kötelezettség az üzem természetével, a munka jellegével a munkavégzés során szokásosan együttjáró rongálódásra, piszkolódásra. Erre ugyanis a dolgozónak egy adott szakma, munkakör elvállalásakor számítani kell. Ha ez olyan fokú, hogy a dolgozóra aránytalan terhet róna, rendszerint munka- vagy védőruha útján történik gondoskodás a dolgozók saját ruháinak megkíméléséről.

2. Az előbbiekben megállapítottuk, hogy a vállalatnak munkaviszonyból folyó kötelezettsége, hogy a dolgozók munkahelyre bevitt ingóságainak megrongálódástól, elveszéstől való megóvását biztosítsa. A vállalat felelősségének a meghatározása azonban nemcsak a kötelezettség jellegének, alapjának tisztázását követeli meg, hanem annak megvizsgálását is, hogy a dolgozók milyen ingóságaira terjed ki a vállalat kötelezettsége.

A munkaügyi vitát eldöntő szervek gyakorlata, elsősorban a vállalati öltözőben elhelyezett ingóságokra vonatkozik és különböztet az ingóságok között. Elsősorban abból indul ki, hogy az öltöző célja azoknak a ruházati tárgyaknak az elhelyezése, amelyet a dolgozók rendesen a munkahelyre magukkal visznek, de a munkavégzés során nem tarthatnak maguknál. Ezek az ún. munkahelyre bevinni szokásos tárgyak. Ezek körébe tartoznak azok a ruhaneműek (fehérnemű, öltöny, felsőkabát stb.) és személyi felszerelési tárgyak (pl. aktatáska, óra), amelyet a dolgozók munkahelyükre menet, ill. ott viselnek. Ezek tekintetében a gyakorlat két szűkítést alkalmaz. Egyrészt csak az adott évszaknak, időjárásnak megfelelő ruházati tárgyat tekinti munkahelyre bevinni szokásosnak (tehát pl. nem tekintik ilyennek nyáron a hócipőt, amelyet a dolgozó az

öltözőszekrényében tartott). Másrészt csak az átlagos, mindennapi viselethez szokásos tárgyakat tekinti e körbe tartozónak. (Így pl. nem tartozik a munkahelyre bevinni szokásos körbe egy perzsabunda vagy egy aranyóra.) A munkahelyre bevinni szokásos ingóságokért felelőssé teszik a vállalatot, az egyéb ingóságokért való felelősséget általában csak akkor állapítják meg, ha az adott tárgyat a vállalat kifejezetten átvette megőrzésre.

A vállalati gyakorlat a ruházati tárgyak tekintetében hasonló körben mozog. Megtérítik azonban általában a közlekedési eszközökben — főképpen a kerékpárokban — esett károkat.

A gyakorlatnak a munkahelyre bevitt ingóságok közötti különböztetése a vállalat felelősségének korlátozását szolgálja. A munkahelyre bevinni szokásos ingóságokon túlmenően ugyanis a vállalat vagy egyáltalában nem felel, vagy pedig felelőssége — a felelősség terjedelmét vagy rendszerét tekintve — enyhébb. Az ingóságok közötti megkülönböztetést, ill. a felelősség korlátozását két érvvel szokták indokolni. Az egyik az, hogy a vállalat elsődleges feladata a termelés és nem pedig a dolgozók ingóságainak őrzése, azokra való felügyelet. A vállalattól ezért csak azt lehet elvárni, hogy a dolgozók azon legszükségesebb ingóságainak megóvásáról gondoskodjon, amelyet azok kénytelenek magukkal vinni a munkahelyükre. A másik érv az, hogy sok visszaélésre adhatna okot, ha a vállalat a dolgozó bármilyen ingóságáért felelne, mert utóbb — az ingóság esetleges elveszése után — a dolgozó azt állíthatná, hogy valamilyen ékszere, nagyértékű fényképezőgépe stb. volt az öltözőszekrényben, aktatáskájában, és a vállalat kénytelen lenne ezek értékét is megtéríteni. Ez pedig helytelen és indokolatlan lenne.

Ezekben az érvekben valóban sok megfontolandó van. A vállalatot nem lehet indokolatlan mértékben terhelni a dolgozók ingóságainak őrzésével és igaz az is, hogy egy — minden ingóságra kiterjedő — felelősség visszaélésekre is módot adhat. Ennek ellenére — véleményem szerint — az ingóságoknak a gyakorlatban jelentkező osztályozása nem megfelelő.

Ha a dolgozók ingóságait abból a szempontból vizsgáljuk, hogy mennyiben gyakori a munkahelyre való bevitelük, akkor azokat a következő módon osztályozhatjuk:

a) Azok az ingóságok, amelyek a munkahelyre való bejáráshoz szükségesek. Ezek körébe három csoport sorolható:

aa) Az elsőbe tartoznak azok a tárgyak, amelyeket a dolgozó a munkavégzés során is rendszerint visel, ill. magánál tart, tehát még az öltözőben sem szokott elhelyezni. Ilyen pl. cipő, ing, óra, nyaklánc.

ab) A második csoportba tartoznak a dolgozó egyéb olyan ruházati és felszerelési tárgyai, amelyeket a munkahelyre magával visz, de a munkavégzés során rendszerint nem tart magánál. Ilyenek pl. a felsőkabát, kalap, ernyő, aktatáska. Közömbös az idetartozás szempontjából a ruházati és személyi felszerelési tárgyak minősége, jellege. Tehát nem csak az átlagos minőségűek sorolhatók e csoportba. Ennek indoka elsősorban az, hogy az életszínvonal emelkedése már eleve azzal jár, hogy a dolgozók jobban, igényesebben öltözködnek. Indokolatlan lenne ezért ma már pl. egy bundát e körből kirekeszteni. De ezen túlmenően figyelembe kell venni, hogy a dolgozók a munka végeztével gyakran résztvesznek a munkahelyükön különböző rendezvényeken, színházba vagy egyéb összejövetelekre mennek. A legtöbbször nincs módjuk megelőzően hazamenni és átöltözni, hanem a munkahelyükre már megfelelően öltözve jönnek be. Ekként nemegyszer a szokásosnál jobb minőségű, drágább ruhába öltöznek, értékesebb táskát stb. hoznak magukkal.

E körbe tartoznak azok az ékszerek is, amelyeket az emberek általában rendszeresen viselni szoktak. Így jegygyűrű, ezüst cigarettatárca, egyszerűbb nyaklánc, karkötő.

ac) A harmadik csoportba tartoznak a dolgozók közlekedési eszközei. A dolgozók egy része a munkahelyére saját közlekedési eszközével jár. Ez sok esetben nemcsak kényelmet vagy megtakarítást jelent, hanem azért is szükséges, mert a munkahely más módon nem érhető el. (Pl. egyes vidéki bányaüzemeknél vagy építkezéseknél.) A dolgozók nyugodt munkavégzéséhez az is hozzátartozik, hogy járműveik biztonságban legyenek.

b) Gyakran előfordul, hogy a dolgozó az eddig említett ingóságokon kívül egyéb tárgyakat is kénytelen munkahelyére magával vinni. A háziasszonyok gyakran bevásárolnak munkahelyükre menet. Esetleg egyes dolgokat javíttatni kell. Ezt is gyakran kénytelen a dolgozó munkahelyére magával vinni, mert munkaidő után nincs arra idő, hogy hazamenjen érte, mert az üzletet vagy műhelyt, ahová a javítandó tárgyat kell vinni, már nem tudná bezárás előtt elérni. Egyes esetekben a dolgozó valamilyen munkaviszonyon kívüli tevékenységéhez szükséges ingóságokat kénytelen magával hozni munkahelyére. Pl. az egyetem esti tagozatának hallgatója az előadás során szükséges tankönyvet, logarlécet hozza magával, vagy a szakszervezeti zenekarban játszó dolgozó a hegedűjét is magával viszi, hogy a munkaidő után kezdődő próbán résztvehessen. Az ide tartozó ingóságok tehát a munkahelyre bejáráshoz szükséges ruházati és személyi felszerelési tárgyakon és közlekedési eszközökön kívül vannak, de a munkahelyre való bevitelükre igen gyakran sor kerül, mert a dolgozók ennek hiányában azok beszerzését, javítását stb. és ekként háztartásuk vezetését, fenntartását nem tudják megfelelően biztosítani, ill. munkaviszonyon kívüli tevékenységüket nem tudnák ellátni.

c) Végül az utolsó csoportot alkotják a dolgozóknak az előbb említett csoportokba nem tartozó ingóságai. Ezeknél rendszerint nem merül fel a munkahelyre való bevitel szükségessége.

Amint a felsorolásból látható, a munkahelyre bevinni szokásos ingóságok körének mai meghatározása felülvizsgálatra szorul. Megjegyzem, hogy ennek az osztályozásnak — amint erre rá fogok mutatni — nem a felelősség kizárása, hanem a felelősség jellege, ill. az ingóság bevitelének megtiltása, korlátozása stb. szempontjából van csak jelentősége.

A mai felosztás helyett tehát különböztetnünk kell *a)* a munkahelyre bejáráshoz szükséges ruházati, személyi felszerelési tárgyak és ingóságok, *b)* a háztartás vezetése, munkaviszonyon kívüli tevékenység ellátása érdekében bevinni szükséges és *c)* az egyéb ingóságok között.

3. Amint az eddigiekből láthatjuk, az ingóságok igen széles köréről van szó. Felmerülhet ezért az a kérdés, hogy nincs-e lehetősége a vállalatnak arra, hogy kötelezettségének határait szűkítse. Ilyen lehetőséget biztosíthat, ha a vállalat megtiltja bizonyos ingóságok behozatalát, vagy elrendeli, hogy a behozott ingóságokat meghatározott helyen kell elhelyezni, ill. meghatározott ingóságok behozatalát előzetesen be kell jelenteni. Vizsgáljuk meg ezeket a lehetőségeket.

a) Az ingóságok behozatalának eltiltása szükséges lehet azért, mert ezek biztonságos elhelyezésére, ill. megfelelő felügyeletére nincs mód, vagy mert bizonyos ingóságok a termelés szempontjából jelentenének valamilyen veszélyt (pl. robbanás, szennyeződés), esetleg mert viszszaélésekre adhatnak módot (pl. a dolgozó olyan terméket hoz be, mint amilyent a vállalat gyárt vagy árusít, ilyenkor a kicserélés veszélye fennáll és az esetleges lopások is kevésbé ellenőrizhetők). A dolgozó ingóságait az előbbiekben három csoportba soroltuk. Vizsgáljuk meg a behozatal eltiltásának lehetőségét ezekkel kapcsolatban.

Az első csoportba tartozó ingóságok — tehát a munkahelyre bejáráshoz szükséges ruházati és személyi felszerelési tárgyak, közlekedési eszközök — esetében behozatali tilalmat nem lehet felállítani, mert ezek a dolgozók munkahelyre bejárásához szükségesek. Kivételt jelentenek bizonyos mértékig e körben a közlekedési eszközök. Olyan járműveknél, amelyeket általában külön felügyelet nélkül szoktak az utcán hagyni, a vállalatnak nem kell megőrzésről gondoskodni. Ide tartoznak az autók, esetleg a motorkerékpárok. Olyan járműveknél azonban, amelyeket a lopás vagy rongálás veszélye nélkül hosszabb ideig nem lehet felügyelet nélkül hagyni — ilyenek, különösen a kerékpárok — a vállalat a behozatalt nem tilthatja meg.

Ami a második csoporthoz tartozó — a háztartáshoz, munkaviszonyon kívüli tevékenységhez szükséges — ingóságokat illeti, ezek a munkahelyre való bejáráshoz, tehát a munkaviszony lebonyolításához nem szükségesek. Ugyanakkor ezek esetében már gyakran előfordulhat, hogy a megóvás a vállalatra igen nagy, esetleg megoldhatatlan feladatot jelentene. Ezért ezeknek az ingóságoknak a behozatalát a vállalat megtilthatja.[8] Tekintettel azonban arra, hogy ez a dolgozókra igen hátrányos, mert megnehezíti a háztartással, a munkaviszonyon kívüli tevékenységgel kapcsolatos teendőket, a behozatal megtiltásához csak akkor kell folyamodni, ha a termelés rendje, a biztonság stb. feltétlenül megköveteli.

Ami végül a harmadik csoportot illeti, ezeknek bevitelét a vállalat minden további nélkül megtilthatja.

b) A vállalat előírhatja, hogy a behozott ingóságokat egy meghatározott helyen kell elhelyezni. Erre sor kerülhet a biztonságosabb felügyelet, a rongálódástól való megóvás, a termelés biztonsága stb. érdekében.[9] Egy ilyen intézkedés a dolgozók érdekeit nem sérti. Ezért ilyen rendelkezést a vállalat minden ingóság tekintetében kiadhat. Kivételt képeznek azok az ingóságok, amelyet általában a munka ellátása során is maguknál szoktak a dolgozók tartani. Ezek közül egyesek kötelező elhelyezése mégis előírható, ha speciális körülmények indokolják. (Így pl.: tűzveszélyes helyen gyufa, öngyújtó, rakodási munkáknál a gyűrű). A vállalat tehát előírhatja, hogy a dolgozók minden ingóságukat, kivéve azokat, amelyeket általában munkájuk végzése során is maguknál szoktak tartani, az öltözőben kötelesek elhelyezni.

c) Előírható, hogy a dolgozók meghatározott ingóságok behozatalát kötelesek előre bejelenteni. Ez elsősorban a visszaélések, utólagos viták kiküszöbölését szolgálja. Ilyen előírás minden ingóság, tehát a dolgozók által a munka közben maguknál tartott ruházati tárgyak tekintetében is elrendelhető. Általában a nagyobb értékű ingóságok esetében indokolt az előzetes bejelentés megkövetelése.

4. Az eddig kifejtettek alapján tehát a vállalat kötelezettségének terjedelme a következőképpen alakul:

a) A munkahelyre való bejáráshoz szükséges ingóságok (ruházati és személyi felszerelési tárgyak, közlekedési eszközök) behozatalát a vállalat — autók, esetleg motorkerékpárok kivételével — nem korlátozhatja. Előírhatja azonban, hogy az ingóságoknak — kivéve általában azokat, amelyeket a dolgozók rendszerint a munkavégzés során is maguknál tartanak — meghatározott helyen (öltöző, megőrző) való elhelyezését és minden, az átlagostól eltérő vagy drágább ingóság behozatalának előzetes bejelentését.

b) A dolgozó háztartásának ellátásához vagy munkaviszonyon kívüli tevékenységéhez szüksé-

[8] Így — a már korábban említett — vizsgált vállalatok jelentős részénél megtiltják olyan ingóságok behozatalát, amilyet a vállalatnál gyártanak, valamint amelyek a vállalat eszközeivel javíthatók lennének.

[9] A nagy vállalatok jelentős részénél a ruházati és személyi felszerelési tárgyak részére öltöző áll rendelkezésre. Nagyobbrészt külön-külön, zárható szekrénnyel. Az egyéb ingóságok közül egyesek — így különösen a fényképezőgépek, csomagok, szeszesitalok a háztartás számára vásárolt dolgok — tekintetében előírják a portán vagy kijelölt csomagmegőrzőben való elhelyezést. Hasonlóképpen rendszerint kijelölt parkolóhelyen kell elhelyezni a kerékpárokat, motorkerékpárokat.

ges ingóságainak behozatalát, ha a termelési stb. körülmények indokolják, a vállalat megtilthatja. Minden esetre előírhat előzetes bejelentési kötelezettséget és meghatározott helyen való elhelyezést.

c) A dolgozó egyéb ingóságainak behozatalát a vállalat minden külön indokolás nélkül megtilthatja. Ha nem tiltotta el, bejelentési vagy meghatározott helyen való elhelyezési kötelezettséget előírhat.

III.

1. Az előzőkben tisztáztuk a vállalat kötelezettségének jellegét és terjedelmét. A következőkben a felelősségi rendszer jellegét kell vizsgálnunk. Erre vonatkozólag mind a jogi szabályozás, mind a gyakorlat kevés támpontot ad.

Jogszabályi rendelkezést egyedül a vállalatnak a dolgozó életében, egészségében, testi épségében okozott károk megtérítéséről rendelkező szabály[10] tartalmaz. E szerint a vállalat az okozott károkért tárgyi felelősség alapján felel. E szabály azonban az általunk vizsgált kérdés szempontjából kevés segítséget ad, mert a felelősség az egészség, testi épség megsértéséből eredő károk megtérítését rendezi. Ehhez igazodik a felelősség rendszerének meghatározása.

A gyakorlat keretében jelentkező esetek általában az öltözőben levő vagy megőrzésre átvett ingóságok megrongálásával, elveszésével kapcsolatosak. A gyakorlat ezekben az esetekben részben az Mt. 83. §-ának megszegésére hivatkozva a vétkességre tekintet nélkül megállapítja a vállalat felelősségét, részben a Ptk.-nak a letétre, ill. a felelős őrzésre vonatkozó szabályait veszi alapul. Ez utóbbi esetekben nem egységes a gyakorlat abban, hogy a Ptk. 462. §-ában vagy a 467. §-ában, ill. a 471. §-ában foglalt szabályokat kell-e az analógia során alapulvenni.

Az anyagi felelősség rendszerének meghatározását két tényező befolyásolja. Az egyik: a jóvátétel fontossága, a másik: a károkozó nevelésének, befolyásolásának lehetősége.

A megrongálódott, megsemmisült ingóságok kijavítása, pótlása csökkenti a dolgozó és családja megélhetését szolgáló összegeket. Csökkenti tehát a dolgozó és családja életszínvonalát. Erre tekintettel a jóvátétel szerepe igen jelentős. Ezért indokoltnak mutatkoznak azok az ítéletek, amelyek szigorúbb felelősségi rendszert alkalmaznak és a vétkességet mellőzik.

Bonyolultabb a helyzet, ha a felelősség nevelő oldaláról vizsgáljuk a kérdést. Egyrészt nem egyenlő súllyal esik minden esetben latba a vállalat megóvási kötelezettsége. Másrészt nem minden esetben azonos a vállalat befolyása a károkozások megelőzésére.

A kötelezettség súlya, jelentősége legnagyobb az első csoportba (II. 2/a. pont) sorolt ingóságokkal kapcsolatban, tehát azokkal, amelyek a munkahelyre való bejáráshoz szükségesek. Ezek bevitele nélkül a dolgozó nem tud a munkaszerződéssel elvállalt kötelezettségének eleget tenni, tehát mintegy kényszerítve van, hogy ezeket magával vigye. Ugyanakkor a dolgozó figyelmét elsősorban a munka végzésére kell, hogy koncentrálja, nem tud az ingóságaira való felügyelettel, azok megóvásával foglalkozni. Éppen ezért ezeknek a vállalat egész területén való megóvásáról, biztonságáról a vállalatnak kell gondoskodnia. Ennek érdekében minden lehetséges intézkedést meg kell tennie. Más a helyzet a második (II. 2/b. pont) és a harmadik (II. 2/c pont) csoportba tartozó ingóságokkal. Ezeknél — amint erről már szó volt — nincs olyan kényszerítő helyzet, mint az első csoportba tartozó ingóságoknál. Éppen ezért ezekben az esetekben nem lenne indokolt, hogy a vállalattal szemben fokozott követelményeket állítsunk fel.

Ha a károkozások megelőzésére való befolyás lehetőségét vizsgáljuk, akkor szintén látunk eltérést az ingóságok csoportjai közt. Az első csoportba tartozó ingóságok behozatalával, azok jellegével, mennyiségével a vállalat általában előre tud számolni. Ezért megfelelően felkészülhet az azok megóvása érdekében teendő intézkedésekre. Erre már a vállalat létesítésénél, szervezésénél gondolni kell. A második és a harmadik csoport esetében mind az ingóságok jellege, mind azok mennyisége szempontjából jóval nagyobb az ingadozás. Ezekkel kevésbé lehet előre számolni. Amellett az ilyen ingóságok behozatalából adódó problémákra a vállalat, a termelés szervezése során kevésbé lehet felkészülni. Indokolt tehát az ilyen ingóságok tekintetében különbséget tenni a vállalat felelőssége terén.

Nem jelentkezik azonban ilyen eltérés akkor, ha a vállalat az ingóság részére zárt öltözőt állít fel vagy azok megőrzésére külön helyet kijelölt. Ebben az esetben ugyanis a vállalatnak módjában áll minden szükséges intézkedést megtenni a károkozások megakadályozására. Ebből a szempontból közömbös, hogy melyik csoportba tartozó ingóságokról van szó.

Végeredményben tehát indokolt a vétkesség nélküli felelősség alkalmazása az első csoportba tartozó — a munkahelyre való bejáráshoz szükséges — ingóságok esetében, tekintet nélkül, hogy hol vannak (a dolgozónál, öltözőben vagy egyéb helyen), valamint bármilyen ingóság tekintetében akkor is, ha a vállalat zárt öltözőt[11] vagy megőrzőt létesít, és az ingóságok itt voltak elhelyezve. Ezzel szemben csak vétkessége esetén indokolt felelőssé tenni a vállalatot egyéb esetekben a második és a harmadik csoportba (II. 2/b—c. pont) tartozó ingóságokban okozott kár esetén.

Felmerülhet az a kérdés, nem jelent-e túlzott terhet a vállalat számára, hogy az öltözőben,

[10] Mt. 123/A. §.

[11] Zárt öltöző alatt minden dolgozó részére egyéni, zárható szekrénnyel ellátott és őrzött vagy egyébként megfelelően biztonságos öltözőt értek.

megőrzőben levő minden ingóságért felel. Ilyen aggály nem indokolt. A vállalat kötelezettsége, hogy a dolgozónak az öltözőben, megőrzőben elhelyezett ingóságai hiánytalan megőrzését biztosítsa. Ebből a szempontból nem jelent lényegbevágó különbséget, hogy az öltözőszekrényben csak egy öltözet ruha és egy óra van, vagy pedig a dolgozó a fényképezőgépét vagy látcsövét is elhelyezte ott. Ha az öltözőt megfelelően őrzik, ill. megfelelő bezárása lehetséges, a drágább tárgy éppen úgy nem fog elveszni, mint az olcsóbb. Ha pedig egy aranyóra vagy egy fényképezőgép megőrzése nincs biztosítva, a dolgozók nem lehetnek biztonságban afelől, hogy egyéb ingóságaik is nem fognak-e eltűnni. Amellett, ha a vállalat úgy érzi, hogy nagyobb értékű ingóságok az öltözőben biztonságosan nem őrizhetők meg, elrendelheti azoknak külön megőrzőben való elhelyezését, esetleg — az előbb tárgyaltaknak megfelelően — a behozatalt meg is tilthatja. A visszaélések elkerülése érdekében pedig elrendelheti az értékesebb ingóságok behozatalának bejelentését.

2. A vállalat tehát az előző megállapítás szerint vétkességre tekintet nélkül felel a munkahelyre való bejáráshoz szükséges ingóságokért és a zárt öltözőben, megőrzőben elhelyezett ingóságokért.

A felelősség azon alapul, hogy ezekben az esetekben a vállalat okozta a kárt. (A második esetben ez rendszerint a megőrzésre vonatkozó kötelezettség elmulasztásában fog jelentkezni.) Ha tehát adott esetben mégsem a vállalat az okozó, mentesíteni kell. Ezt a megoldást választja a Ptk. és a Mt. is a tárgyi felelősségen alapuló esetekben, amikor mentesítik a károkozót, ha bizonyítja, hogy elháríthatatlan külső ok idézte elő a kárt. Az Mt. 123/A. §-a ehhez még hozzáteszi, hogy mentesül a vállalat, ha a dolgozó kizárólagos, elháríthatatlan magatartása okozta a kárt. Erre a kiegészítésre azért van szükség, mert a vállalat szempontjából a dolgozó tevékenysége sohasem külső — tehát reá nézve idegen — magatartás. Így, ha csak elháríthatatlan külső okra hivatkoznánk, ez nem foglalná magában a károsult dolgozó magatartását.

Miután a most tárgyalt esetben is vállalati anyagi felelősségről van szó, megfelelő a felelősség alól való kimentésre az Mt. 123/A. §-ának megfogalmazása, tehát az elháríthatatlan külső ok, ill. a károsult dolgozó kizárólagos elháríthatatlan okozása.

A külső ok megjelölés azt jelenti, hogy a kár előidézőjének a vállalaton kívüli oknak kell lenni. A „kívül" ebben az esetben nemcsak területi, helyi meghatározást jelent. Ennek hármas — személyi, területi és működésre utaló — jelentése van: *a)* A „személyi" oldal azt jelenti, hogy csak akkor külső az ok, ha a károkozás nem olyantól ered, akinek tevékenysége a vállalat saját tevékenységének tekintendő. *b)* A „területi" jelentés kisegítő jellegű. Arra utal, hogy nem tekinthető külsőnek az sem, aki a vállalat területén tartózkodik, bár nem a vállalat alkalmazottja. Ez alól csak azok kivételek, akik jogellenesen tartózkodnak ott és ez nem volt elhárítható, vagy akik jogosan ugyan, de a vállalat hozzájárulása, esetleg tudomása nélkül tartózkodnak ott. (Pl. ellenőrző szervek, munkavédelmi felügyelő.) A terület alatt nemcsak a vállalat telephelye értendő, hanem minden olyan ezen kívüli terület, amely kizárólagos felügyelete, ellenőrzése alatt áll. (Pl. egy külső szerelés, ha oda a vállalat a belépést megtilthatja, előírásokat adhat a belépők részére stb., vagy a vonat, autóbusz.) *c)* A „működés"-re utaló jelentés azt jelzi, hogy nem tekinthető külsőnek az az ok, amely a vállalat által felhasznált gépek, anyagok stb. jellegéből, működéséből — ideértve a rendellenes működést is — ered.

Azokban az esetekben, amikor a vállalatot a munkahelyre való bejáráshoz szükséges és nem öltözőben, megőrzőben elhelyezett ingóságokért terheli a felelősség, a külső ok fogalmával kapcsolatban az előzőkben tett megállapításokhoz három kiegészítést kell tenni.

a) Megállapítottuk, hogy a vállalat területén történt okozás akkor sem tekinthető külső ok által előidézettnek, ha azt nem a saját dolgozói okozták. Lehetséges azonban a vállalat területén olyan rendszeres — más szerv által folytatott — tevékenység, amelynek során a körülmények nem állnak teljesen a vállalat befolyása alatt. Előfordulhat, hogy a dolgozó a vállalat területén valamely társadalmi szerv által szervezett megmozduláson vesz részt, vagy az üzemélelmezési vállalat által kiszolgáltatott étkezés igénybevétele során éri kár. A vállalat ilyen esetben csak akkor felel, ha olyan ok idézte elő a kárt, amelyre befolyással bírhat. Ekkor ugyanis a vállalat az okozó. Tehát, ha a dolgozó ruhája azért szakadt el, mert a szék támlája törött volt, a vállalat felel a kárért. Hasonlóan felel, ha a portás nem gyakorolt megfelelő ellenőrzést, és emiatt idegen személyek tudtak belépni a vállalat területére, és a szakszervezeti rendezvényen levő dolgozóknak az előcsarnokban felakasztott kabátjai közül néhányat elloptak. Nem felel viszont a vállalat, ha a megrongálódás azért következett be, mert a dolgozó ruháját az üzemélelmezési vállalat felszolgálója leöntötte, vagy a szakszervezeti rendezvényen egy vendég cigarettája kiégette.

b) Megállapítottuk, hogy a vállalat telephelyén kívüli munkavégzési hely akkor esik a vállalat területével azonos elbírálás alá, ha az a vállalat kizárólagos rendelkezése, felügyelete alatt áll. Ebből következik, hogy ha az ingóságokban ettől eltérő helyen következik be károsodás (pl. útközben vagy a vállalat felügyelete alatt nem álló külső munkahelyen), a vállalat az elháríthatatlanságra hivatkozással kimentheti magát.[12] Kivétel ez alól — az előző esethez ha-

[12] Felvethető, hogy e felfogás mellett egy olyan építkezésen, ahol egyszerre több vállalat dolgozik, a bekövetkezett károkért senki sem lesz felelős, mert az építkezés több vállalat egyidejű rendelkezése alatt áll. Ez azonban nem így van. Felelős mindenképpen van,

sonlóan — ha a kárt olyan ok idézte elő, amelyre a vállalat befolyással bírhatott. (Pl. egy más vállalathoz mázoló munka végzésére küldött dolgozó magával viszi a festéket is. A részére átadott festéktartály erősen elhasznált, és miközben a dolgozó az utcán viszi, a rázkódástól megreped és a dolgozó ruháját a kiömlő festék tönkreteszi.)

c) Megállapítottuk, hogy a használt anyagok, gépek jellegéből, működéséből eredő ok nem tekinthető külsőnek. A vállalat megóvási kötelezettségének tárgyalása során már említettem, hogy e kötelezettség nem vonatkozik a vállalat működésével, ill. a munkavégzéssel szokásosan együttjáró rongálódástól való megvédésre. (Így egy gépkocsivezetőnél előfordulhat, hogy a gépkocsi útközben meghibásodik, esetleg gumidefekt következik be. A kijavítás során a gépkocsivezető ruhája bepiszkolódhat, esetleg el is szakad. Erre azonban a gépkocsivezetőnek a szakma választásakor számítania kell. Vagy pl. ha a dolgozó egy vasúti fűtőházban vagy egy timföldgyárban adminisztratív munkakörben dolgozik, nem fordulhat a vállalat ellen azért, amiért a levegőben szálló koromtól, ill. portól a ruhája a szokásosnál hamarabb tisztításra szorul.) Ezekben az esetekben a károsodást a vállalat működésében rejlő ok idézte elő. Viszont ez ellen a vállalat védekezni nem tud, a felelősség alkalmazása indokolatlan lenne. Éppen ezért ezekben az esetekben a felelősséget a károkért ki kellene zárni. (Más — és nem a felelősség körébe tartozó — kérdés, hogy ha ezek a körülmények a dolgozóra aránytalan terhet jelentenek, ezért esetleg külön térítésben, munkaruhajuttatásban stb. részesül. Ilyen elgondolás alapján kapnak pl. a gépkocsivezetők meghatározott időtartamra munkaruhaként egy öltönyt.)

3. Megállapítottuk, hogy a munkahelyre való bejáráshoz szükségesen kívüli ingóságokért, amennyiben nincsenek öltözőben, megőrzőben elhelyezve, a vállalat csak vétkessége esetén felel. Kérdés, hogy ebben az esetben kit terheljen a vétkesség bizonyítása. Véleményem szerint az a helyes, ha — a Ptk. megoldásához hasonlóan — vélelmezzük a vétkességet, és a vállalat köteles vétlenségét bizonyítani, ha mentesülni akar.

Felmerülhet itt az az ellenvetés, hogy ez a megoldás helytelen, mert ellentétes a munkajognak a dolgozók anyagi felelősségénél alkalmazott szabályával. A dolgozói felelősség esetében ugyanis a kárt szenvedettnek, a vállalatnak kell bizonyítania a károkozó vétkességét. Az ellentét csak látszólagos. Arról van ugyanis szó, hogy a dolgozó és a vállalat viszonyában a vállalat rendelkezésére állnak mindazok az eszközök, amelyekkel a károkozás körülményei megállapíthatók. A dolgozó ezzel szemben nagyon nehezen tudna vizsgálatot lefolytatni, tanúkat, egyéb bizonyítékokat előállítani. Ily módon aránytalanul súlyos helyzetben lenne a vállalattal szemben. Ezért kell azt a megoldást választani, hogy a kárt szenvedett vállalat bizonyítsa a károkozó dolgozó vétkességét. (Még jobban aláhúzza az elmondottak helyességét, hogy olyan esetekben, amikor a dolgozónak megőrzésre átadott dolog rongálódott meg — tehát nem a megőrzés elmulasztásáról van szó, hanem vétkességi felelősségről — a dolgozónak kell vétlenségét bizonyítani.[13] Ebben az esetben ugyanis a dolog kikerült a vállalat felügyelete alól, a károkozás is a dolgozó felügyelete alá tartozó körben történt, a vállalatra ekként lehetetlen feladatot róna, ha neki kellene a dolgozó vétkességét bizonyítania.)

Ha a vállalat okoz kárt a dolgozónak, a vállalat és a dolgozó helyzete között fennálló különbség nem változik, a dolgozó hasonlóképpen nehéz helyzetbe kerülne a bizonyítékok megszerzésénél, mint az előbb említett esetben. Ezért indokolt a dolgozót ért károkozás során is a vállalatot terhelni a bizonyítással, ebben az esetben a vétlenség bizonyításával. (Természetesen az ingóság behozatalának, a károkozásnak és a kár nagyságának a bizonyítása a dolgozót terheli.)

3. Az előzőkben szó volt arról, hogy a vállalat a dolgozók ingóságainak behozatala, elhelyezése, ill. a behozatal bejelentése tekintetében előírásokat adhat ki. Előfordulhat, hogy a dolgozó a szabályokat megszegi. Tehát pl. bár van öltöző, nem itt helyezi el a munka ellátása során nem szükséges ingóságait, vagy a vállalat előírása ellenére nem jelenti be a meghatározott ingóságok behozatalát stb. Ezekben az esetekben egyrészt a dolgozó a vállalatot olyan helyzetbe hozza, amelyre az nem számíthat, amelyre felkészülve nincsen, ill. amelynek éppen az ellenkezőjét várta a vállalati munka, ellenőrzés, felügyelet megszervezése során, másrészt esetleg megnehezíti, lehetetlenné teszi a valóságos kár megállapítását (így pl. ha a bejelentést mulasztja el). E magatartás következményeit a dolgozónak kell viselnie. Ez megnyilvánulhat abban, hogy az eset enyhébb felelősségi szabály alá kerül, vagy megfordul a bizonyítási teher, vagy a dolgozó elesik a kártérítéstől, ill. mint közreható csak részbeni kártérítést kap. (Megjegyzem, hogy az elhelyezésre, bejelentésre stb. vonatkozó előírások kiadásával együtt feltétlenül tudomására kell hozni a dolgozónak a megszegés következményeit, ideértve annak a felelősségre való hatását is.)

a) Ha a vállalat öltözőben vagy egyéb kijelölt helyen való elhelyezési kötelezettséget írt elő, erre figyelemmel szervezi meg a megóvási

Az, hogy a terület a vállalat kizárólagos rendelkezése alatt áll-e vagy sem, a munkajogi felelősséget nem érinti, csak a kimentés tekintetében van hatása. Ha nem a vállalat kizárólagos rendelkezése alatt álló területről van szó és a vállalat az elháríthatatlan külső okra hivatkozással kimenti magát, fennáll a károkozó polgári jogi felelőssége a károsulttal szemben. Megjegyzem még, hogy a rendelkezési jog lényege a most tárgyalt anyagi felelősség szempontjából abban áll, hogy egy meghatározott területre, helyiségbe a belépést ki lehet zárni, ill. az oda belépők részére magatartási szabályokat lehet előírni. Ebből viszont következik, hogy egy építkezésen belül is állhatnak egyes részek, helyiségek az ott dolgozó vállalatok valamelyikének kizárólagos rendelkezése alatt.

[13] Mü. M. R. 38. §.

kötelezettségének teljesítését. Ez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy e helyen megfelelő őrzésről gondoskodik, hanem esetleg abban is, hogy a vállalat területén pedig kevesebb ilyen irányú intézkedést tesz. Az elhelyezési kötelezettség megszegése esetén a vállalat váratlan helyzet elé kerül. Ennek következménye azonban más lesz az ingóságok egyes csoportjainál:

aa) Az első csoportba tartozó ingóságoknál, tehát azoknál, amelyek a munkahelyre való bejáráshoz szükségesek, a vállalat a vétkességre tekintet nélkül felel akkor is, ha nincsenek öltözőben stb. elhelyezve. Ebből az következne, hogy a felelősség rendszere ne változzék, legfeljebb dolgozói közrehatásként kerüljön értékelésre az elhelyezési előírás megszegése. Úgy gondolom azonban, hogy az elhelyezési kötelezettség megszegése a helyzeten többet változtatott. A vállalat ugyanis — mint az előbb említettem — az elhelyezési kötelezettségre tekintettel a megóvás érdekében az üzem területén kevesebb intézkedést tett. Erre tekintettel helyesebbnek látszik az előírt helyen el nem helyezett ingóságok esetében a második és harmadik csoportba tartozó ingóságokra vonatkoz vétkességi felelősséget alkalmazni.

ab) Ami a második és harmadik csoportba tartozó ingóságokat illeti, ezeknél még lényegesebben esik latba az elhelyezés elmulasztása. Ilyen előírás esetén ugyanis a vállalat nem tesz egyéb intézkedést a megóvás érdekében, sőt nincs is felkészülve ezeknek az ingóságoknak a vállalat egyéb — megőrzésre ki nem jelölt — helyiségeiben való jelenlétére. Ezért ilyen esetekben indokolt a vállalat felelősségét enyhíteni vagy teljesen kizárni. Az első esetben a vállalat vétkessége esetén felel, de a vétkesség bizonyítása a dolgozót terheli. A másik esetben a vállalat egyáltalában nem felel. (Ez utóbbi bizonyos mértékig büntető jellegű intézkedés. A dolgozó megszegte a behozatalra, elhelyezésre vonatkozó kötelezettségét, ezért még a vállalat vétkessége esetén is elveszti a kártérítésre való igényét.) Helyesnek látszana a két lehetőség közötti választást vállalati szabályozásra bízni. Tehát az elhelyezési kötelezettség előírásával együtt a vállalati munkarendben kellene intézkedni a megszegés esetén érvényesülő felelősségről. Ez azért volna helyes, mert a vállalat körülményeitől függően lehetne a legmegfelelőbb megoldást kiválasztani. Ez lehetne a két változat kombinációja is. (Tehát pl. a harmadik csoport esetében kizárná a felelősséget, míg a második csoport, vagy az abba tartozó egyes ingóságok tekintetében nem.)

Az elhelyezési kötelezettség megszegése az előbb említett esetekben sem érinti a felelősségi rendszert, ha a károkozás egyébként is bekövetkezett volna. Ez a kivétel lényegében két esetet takar. Az egyik, ha olyan esemény következik be, pl. tűz, amely az öltözőben, megőrzőben elhelyezett ingóságokat is megrongálta. A másik, ha az elhelyezésre még különben sem kerülhetett sor (pl. a vállalat területén a dolgozó műhelye felé menet következik be a károkozás), vagy ha az elhelyezett ingóság a dolgozóhoz már visszakerült (pl. a munkavégzés után).

b) Ha a vállalat az értékesebb stb. ingóságok behozatala esetére előzetes bejelentési kötelezettséget ír elő, ennek célja elsősorban az utólagos viták kiküszöbölése, ill. az esetleges visszaélések megakadályozása. Ha a dolgozó a bejelentést elmulasztja, ez a felelősség rendszerét nem érinti, de eltűnés vagy megsemmisülés esetén a dolgozónak kell bizonyítania, hogy az ingóságot valóban behozta. A második és különösen a harmadik csoportba tartozó ingóságok esetén azonban megfontolható a felelősség kizárása.

A két utóbbi csoportra vonatkozó eltérő megoldás indoka, hogy amíg a munkahelyre való bejáráshoz szükséges ingóságok köre szűkebb és itt könnyebb a megnyugtató bizonyítás is, addig a két utóbbi csoportnál az ingóságok rendkívül széles köre jelentkezhet. Amellett ezeknél jelentős értékek is előfordulhatnak, amelyekről a vállalat, ha tudomást szerez, esetleg külön ellenőrzési, biztonsági intézkedéseket foganatosít, vagy ami igen valószínű, elrendeli a megőrzőben való elhelyezést.

c) Ha a vállalat behozatali tilalmat ír elő, ez — mint erről szó volt — az első csoportba tartozó ingóságokra nem vonatkozhat. A behozatali tilalom elrendelése általában termelési, biztonsági stb. okokból történik. Miután a vállalat nincs felkészülve ilyen ingóságok megóvására, indokolt felelősségének enyhítése vagy kizárása. Két változat is elképzelhető. Az egyik szerint a vállalat vétkességi felelőssége fennmarad, de a vétkességet a dolgozó köteles bizonyítani. A másik: a vállalat nem felel. A két változat közötti választást az *a)* ponthoz hasonlóan a vállalatra lehetne bízni.

IV.

Az előzőkben vázoltam azokat a főbb elveket, amelyek alapján a vállalatnak a dolgozók ingóságaival kapcsolatos kötelezettségét, ill. ennek figyelembevételével anyagi felelősségét rendezni lehetne. Úgy gondolom azonban, hogy a rendezéshez ezeken az általános elveken túlmenően még számos részletkérdés megvizsgálása szükséges, mert az egyes iparágak, vállalatok sajátosságai rendkívül sok — eltérő rendezést kívánó — részletkérdést vetnek fel. Ezen túlmenően a rendezéshez bizonyos előfeltételek megteremtése is szükséges. Elég ezzel kapcsolatban arra utalni, hogy zárt, egyéni szekrénnyel ellátott, biztonságos öltöző csak a vállalatok egy részénél áll rendelkezésre. Számos helyen — elsősorban a régi üzemeknél, vagy szűk, zsúfolt helyiségekben dolgozó vállalatoknál — a jobb feltételek megteremtésének alig van meg a lehetősége. Ennek ellenére hozzá kellene látni a rendezéshez és — véleményem szerint — fokozatosan előre is lehetne lépni e téren. E munkák megkezdésének szükségességét az is mutatja,

hogy a tapasztalat szerint a vállalatok a lehetségesnél kevesebbet foglalkoznak az ingóságok megóvásával kapcsolatos kérdésekkel. Jellemző erre, hogy sok helyen semmiféle előírás nincsen, de ahol van is, leginkább csak egyes ingóságok behozatalának megtiltására, ill. elhelyezésének előírására szorítkozik.

Nagy László

A vádlott bírósági kihallgatásának taktikája

A bírósági kihallgatás taktikája kérdéseit tárgyaló cikk írására kettős irányú következtetés eredménye késztetett. Az első: Jól ismert az a megállapítás, hogy az ítélkezés helyessége függ az alapjául szolgáló vallomások helyességétől, illetve azok igaz voltától is. A vallomások pedig a megtételükhöz szükséges kihallgatásoktól és e kihallgatások módszerének helyességétől függenek. A gyakorlatban az ítéleti tényállásmegállapítás megalapozottságának és helyességének a vizsgálata úgy történik, hogy a tényállást egybevetik azokkal a vallomásokkal (és egyéb bizonyítékokkal!), amelyekre a bíróság döntése meghozatalakor figyelemmel volt. Az egybevetés eredményétől függően mondják azután azt, hogy megalapozott-e a bíróság ítélete vagy sem, helyesen történt-e a tényállás megállapítása vagy sem. Azt azonban már ritkán szokták vizsgálni (s ez legtöbbször elég körülményes is lenne), hogy a bíróság által ilyen, vagy olyan eredménynyel értékelt vallomások a valóságnak mennyiben felelnek meg? Viszont, ilyen vizsgálattól csak akkor lehetne eltekinteni, ha biztosak lehetnénk afelől, hogy a vallomások keretét szolgáló kihallgatások olyan adekvát módszerrel történnek, ami miatt figyelmünket kizárólag a vallomások tartalmára kellene irányítanunk. Annak rögzítése mellett, hogy minden bíróság mondhatni rákényszerült arra, hogy legalább maga alakítson ki valamilyen többé-kevésbé jó módszert, ami sokszor ha egészében nem is, de részmegoldásaiban feltétlenül tartalmaz elismerésre méltó és máshol is alkalmazható elveket —, nem lehet azt mondani, hogy kialakult a bíróságaink kihallgatásainak országszerte ismert és általában alkalmazott taktikája. Ez a probléma vezet el annak felismeréséhez, hogy azáltal is tökéletesíthető a bíróságok igazságszolgáltató tevékenysége és biztosítható maradéktalanabbul az objektív igazság kifejeződése az ítéletekben, ha olyan módszert alkalmazunk, melynek segítségével az ítéletek alapjául szolgáló vallomások mind jobban tükrözik vissza a valóságot. Ennek érdekében szükséges, hogy a bírósági kihallgatások módszertana kimunkált, minden bíróság számára hozzáférhető és általában alkalmazott legyen.

A második: Itthon és külföldön egyre több olyan tanulmány lát napvilágot, amely a kihallgatás taktikájának fontosságát hangsúlyozza vagy mutatja be a nyomozás sikerességének szempontjából. A krimináltaktika — és ezen belül a kihallgatások taktikája[1] fokozottabb hasznosításának követelménye a büntető eljárás rendőrségi, ügyészségi (azaz nyomozási) szakában nem csekély múltra tekint vissza, s eredményei a bűnüldözési munkában realizálódnak. Ugyanakkor a büntetőeljárások lefolytatása során nem ritkán tapasztalható, hogy a különböző kihallgatott személyek (terheltek, sértettek, tanúk) rendőrségi, de sokszor ügyészség előtti és tárgyalási, azaz a bíróság előtti vallomása nem fedi teljesen egymást, hanem azok többé-kevésbé eltérőek. Ez az eltérés az esetek nem elhanyagolható százalékára érvényes és legtöbbször negatív jellegű. Negatív, mégpedig abban az értelemben, hogy a tárgyalási vallomás a nyomozatihoz képest egyáltalán nem, vagy kevesebb olyan adatot tartalmaz, amely a bűntett elkövetésére, illetve a terhelt bűnösségének bizonyítottságára vonatkozott. Avagy pedig olyan adatokkal egészül ki, amelyek rontják a szóban forgó vallomásnak, mint bizonyítéknak az értékét. A nyomozó hatóságok bűnüldöző munkája társadalmilag elismert magasfokú törvényességének tudatában és annak ismeretében, hogy a nyomozati vallomások általában a taktikai elvek hasznosításával történt kihallgatások eredményeként születnek, felmerül az a kérdés, hogy a nyomozati és a tárgyalási szakban tett vallomások között olykor mutatkozó eltérés oka többek között nem vezethető-e vissza a kihallgatási taktika bírói szakban való általános és következetes alkalmazásának, azaz bizonyos értelemben a bírósági kihallgatások taktikájának hiányára? S ezzel elérkeztünk a téma második indokához.

Az utóbbi kérdésre nehéz lenne akár nemleges, akár pedig kitérő választ adni. Mindenképpen ellentmondásos és hosszabb távon nem tartható az az állapot, hogy a kihallgatás módszertanának elvei főleg csak a nyomozás során kerülnek felhasználásra. Ugyan akkor a büntető eljárás tárgyalási szakában — ahol pedig az ügy érdemére kihatóan is nagyobb és végleges jelentősége lehet a bűnper különböző jogi helyzetű résztvevői vallomásainak, mint bizonyítékoknak — a bírói kihallgatások során a taktika kevésbé érvényesül. Ha ugyanis a kihallgatás taktikája a nyomozás során elősegíti az adott bűnügy teljes felderítését és az objektív igazság-

[1] „*A kihallgatási taktika* a kriminalisztikai taktikának az a része, amely a *kihallgatás leghatékonyabb foganatosítása* és *az igazság felderítése érdekében* (eredeti kiemelés! — *S. A.*) a büntető eljárás követelményeinek megfelelően tartalmazza a kihallgatás szervezésének, tervezésének, teljesítésének, rögzítésének, menetközbeni ellenőrzésének és értékelésének taktikai szabályait". — Írja a fogalom meghatározásaként Kertész Imre „A kihallgatási taktika lélektani alapjai". Bpest. 1965. 8. old. Lényegében tehát a kihallgatási taktika a kihallgatás hogyanját jelenti.

nak megfelelő érdemi döntés hozatalát, akkor még inkább indokolt, hogy az eljárás utolsó, bírósági szakában is teret nyerjen az.

I.

A bűnügyek tárgyalásán a bíróság által foganatosított kihallgatások során kell érvényesülnie bizonyos taktikának.[2] Megkívánja ezt a törvény is, mert — amint erre még visszatérek — a Be. a tárgyalás lefolytatásával, a különböző személyek kihallgatásával kapcsolatban taktikai jellegű rendelkezéseket is tartalmaz. Az eljárási szabályok alkalmazása közben a bíróságok tudatosan vagy ösztönösen, több-kevesebb sikerrel a kihallgatásokat bizonyos módszerességgel folytatják le és járnak el a taktikai elvek szerint.[3] Azonban ennél többre van szükség. Arra, hogy a bíróságok *minden ügyben és tudatosan* alkalmazzák a mélyreható — mondhatni tudományos — igénnyel kialakított taktikát. Mert ha spontánul érvényesül valamely taktika, akkor kevésbé valószínű, hogy jár olyan eredménnyel, mint a tudatos (és ezért feltételezetten helyes) alkalmazása esetén. A taktika ismérve nem csupán az, hogy valamiféle módszerességet vigyünk bele a kihallgatásokba, hanem hogy *megfelelő* és *jól alkalmazott taktikát* kövessünk. Erre pedig csak akkor nyílna lehetőség, ha a bíróságon foganatosított kihallgatások is tudatosan alkalmazott taktikai elvek szerint történnének, azaz ha kidolgozást nyerne a bírósági kihallgatások módszertana.

Senki előtt sem lehet kétséges, hogy a bírósági kihallgatások módszerének tökéletesítése, a meglevőnél jobb módszer alkalmazása az igazságszolgáltató tevékenység magasabb szintre való emelését direkt módon szolgálja. Úgy hiszem nem alkalmatlan a társadalmi gyakorlat más területéről, a termelésből vett példával arra hivatkozni, hogy az iparban a termelés eredményességének növekedése a módszerek tökéletesítésével szoros összhangban áll. Az eredményességnek a módszeresség feltétele. Miért éppen a bírói gyakorlatban — közelebbről a kihallgatások gyakorlatában — lenne nélkülözhető a módszer. Alkalmazása a tárgyalások ökonómiája szempontjából sem lebecsülendő.[4] Hiszen, ha egy bíró felkészülten és megfelelő módszerrel kezd egy ügy tárgyalásához, akkor beláthatatlanul kevesebb idő kell annak az igazság megismeréséhez vezető lefolytatásához, mintha mind ennek a hiányában cselekszik. Számos ügyben lehetne kimutatni az összefüggést egyrészt a taktika hiánya, másrészt pedig a tárgyalások elhúzódása, illetve a fellebbezések magas száma és ennek következtében a másodfokú eljárások gyakorisága között. Így azután máris eljuthatnánk a bíróságok túlterheltségének egyik — de kiiktatható forrásához.

II.

Mielőtt a téma részletes tárgyalásába kezdenék előre bocsátom, hogy a bírósági kihallgatáson szűkebb értelmezésben az első fokú tárgyalásokon a tanácsvezető-bíró által foganatosított kihallgatást értem.[5] Tágabb értelemben ide sorolom a kihallgatásban a bíróság más tagjainak, valamint a feleknek a részvételét is. Elsősorban a szűkebb értelemben vett bírósági kihallgatás kérdéseivel foglalkozom. Bírói szakban a kihallgatási taktika alkalmazásának három területe van: éspedig a vádlotti kihallgatások; a tanúkihallgatások; s végezetül a szembesítések. A terjedelem szabta korlátok miatt ezúttal csak a vádlott bírósági kihallgatása taktikájának problémáival kívánok foglalkozni, bízva abban, hogy e folyóirat hasábjain az említett többi kérdésre még visszatérhetek. Minthogy azonban a bíróságok által alkalmazott kihallgatási taktika egységes alapelveken nyugszik és merev választó vonalak húzása mesterkélt lenne, így óhatatlan, hogy a vádlotti kihallgatások kapcsán ne érintsem a taktika általános érvényű kérdéseit is.

A bírósági kihallgatások taktikájáról szólva átfogó érvényű elvek kimunkálása lehetséges

[2] A szocialista védői munkamódszerek gyakorlati alkalmazásáról írott kézikönyv nem hogy a büntetőper olyan központi alakjával mint a bíró, hanem a védővel kapcsolatban is határozottan állást foglalt amellett, hogy: „ a védelem megtervezésére, a védelem tervszerű előkészítésére *védői taktika* (kiemelés szerzőtől) címén a büntető eljárásban szükség van." Bolgár, — Kárpáti, — Traytler: A bűnügyi védő munkája. Bpest. 1965. 47. old.

[3] „Az ügyre vonatkozó anyagi igazság felderítése szükségszerűen támaszkodik az ítélő bírák tapasztalatára is, akik óhatatlanul felhasználják személyes megfigyeléseiket és általánosítható következtetéseiket. Ez a tapasztalat igen értékes és fontos az ügy bonyolult és ellentmondó tényállásbeli körülményeinek felderítése során." — Állapítja meg Sztrogovics professzor. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra a veszélyre is, ami a bírói tapasztalat helytelen alkalmazásából adódik, ha azt a bíró elsietve és alaptalan általánosításokra használja fel, ami az egyes konkrét bírósági ügyek kivizsgálásánál könnyen nemleges eredményre vezet. Ez akkor áll elő, amikor „Az ítélő bíróban az ügy irányában általánosító, *standard* állásfoglalás, előítélet és sablon alakul ki". M. Sz. Sztrogovics: Az anyagi igazság tana a bűnvádi eljárásban. Bpest. 1951. 218—219. old.

[4] Az NDK. bíróságai munkaszervezésének és a bírák képzésének megjavításáról szóló cikkükben Rudolf Baumgart és Martin Baumann ugyancsak felvetik, hogy: „az igazságszolgáltatás társadalmi hatékonyságának megszilárdítása ... nagyobb idő és munkaerőráfordítást igényel". A megoldást pedig abban látják, hogy: „a bíróságoknak figyelmüket a lényeges körülményekre kell összpontosítaniuk, olyan utakat kell keresniük, hogy a munkában a legcsekélyebb idő és munkaráfordítással a legmagasabb hatásfokot érjék el. „Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény 1965. 3. sz. 405. old.

[5] A másodfokú tárgyalási kihallgatás ugyanis, amennyiben arra a Be. 248. § (1) bek.-e alapján részbizonyítás keretében sor kerül, akár az alapeljárásban kihallgatott vádlott, tanú vagy szakértő kiegészítő nyilatkoztatása formájában, akár ki nem hallgatott (ez viszont a vádlott semmiképpen sem lehet), valamely személy újonnan való kihallgatásaként történik, nem oly terjedelmű és gyakoriságú, hogy külön kellene a taktikai elveiről beszélni.

csak, amit minden bíróságnak magának kell realizálni az egyes ügyek adta helyzetek szerint. Hatályos büntető eljárási törvényünk a bíróságok számára csak a taktikára vonatkozó alapvető elveket jelöli meg.[6] Már az első szocialista büntető perrendtartásunk sem követte azt a gyakorlatot, amit az 1896. évi XXXIII. tc. — a felszabadulás előtti Bp. —, amely igen részletes szabályokat tartalmazott, különösen a terhelt kihallgatására.[7] A Be. ugyancsak nem tartalmaz mindenre kiterjedő taktikai útmutatást, hanem helyesen a gyakorlatra bízta annak kialakítását, hogy a különböző személyek kihallgatásának melyik az a konkrét módszere, amely az alapvető törvényi rendelkezések megtartása mellett az anyagi igazság kiderítése céljának a legmegfelelőbb. A szabad bizonyítási rendszer törvényi konstrukciójának ez kétségtelenül egyenes következménye. A törvénynek a tárgyalási taktika körvonalait jelentő rendelkezéseit a bíróságoknak kell tartalommal megtölteniök, és kialakítani azokat a módszereket, amelyekre a szabályozás nem terjedt ki. Enélkül a Be. előírásai csak formális rendelkezések maradnának és látszólagos betartásuk ellenére sem lenne biztosított, hogy a tárgyalásokon az igazságot leghűbben megközelítő vallomások hangozzanak el.

Az ítélkezési gyakorlatot azonban, ismerve az e tárgykörben közzétett másodfokú megyei bírósági, valamint legfelsőbb bírósági állásfoglalásokat is, nem lehet mindent részletében kimunkáltnak és főleg egységesnek mondani.[8] De nem is egyszerűen a bírói gyakorlat következetességének és egységességének hiányáról van szó, hanem arról, hogy a bírói gyakorlatban a jogtudománnyal határos olyan tudományok eredményei felhasználásának felismerése és tényleges alkalmazása szükséges, mint amilyen a pszichológia és a kriminálltaktika.[9] A bíróságokra hárul a kihallgatás kriminálltaktikai eredményeinek és a kriminálpszichológia eredményeinek együttes hasznosításával a bírósági kihallgatások módszerének kimunkálása.

Elsők között merül fel a kérdés, hogy *a bírósági kihallgatás taktikája azonos vagy eltérő-e a nyomozás során alkalmazott kihallgatási taktikától?* Kétségtelen, hogy a nyomozás folyamán, illetve a tárgyaláson foganatosított kihallgatások taktikai elvei között vannak hasonlóak, sőt azonosak is. Azonban a két taktika egészét tekintve egymástól bizonyos vonásokban eltérő, s ezért azonosságukról nem lehet beszélni. Következik ez az eljárás e két szakasza céljainak különbözőségéből és a büntető eljárásnak a tárgyalási szakra vonatkozó alpelvei sajátosságából egyaránt. Hiszen habár a nyomozásnak is az objektív igazságot kell megállapítania, mégis a nyomozás inkább a *bizonyítékok összegyűjtésével megalapozza* az anyagi igazság feltárását, míg a bíróság a rendelkezésre álló, vagy helyesebben a maximálisan beszerezhető *bizonyítékok értékelésével* az objektív igazságnak megfelelő döntést hoz *(megállapítja az anyagi igazságot).* Nem jelenti ez azt, hogy a kriminálltaktikának a kihallgatások módszertanával kapcsolatos eredményeit tagadnánk. Ellenkezőleg, a büntető eljárásban szereplő különböző személyek nyomozati kihallgatásával kapcsolatosan kidolgozott taktikai elvek zömmel a bírósági kihallgatások foganatosításakor sem hagyhatók figyelmen kívül, és közülük számosat lehet és kell is hasznosítani. Azonban a bírósági kihallgatások taktikája nem csupán azért és annyiban különbözik a nyomozás során alkalmazottól, ami az ugyanazon elveknek két egymástól eltérő területen való alkalmazásából adódik, hanem azért is, mert kiegészül speciális — csak az eljárás bírósági szakára érvényes követelményeknek megfelelő, azok érvényre juttatását szolgálni hivatott elvekkel.

A bírósági kihallgatás kereteit a bűncselekmény történeti tényállása adja. A nyomozás során a kihallgatás még meglehetősen széles körre terjed ki és olyan kérdéseket is érinthet, amelyek további megvizsgálása nem következik be, viszont a bíróság leszűkítve, a vád szempontjából is értékelhető bizonyítékokra korlátozza a kihallgatást. A bírónak a történeti tényállás keretében lehet és kell mozognia. Ez annyiban korlátozó, hogy a bírói eljárásnak nem feladata újabb bűncselekményeket és további tetteseket feltárni, de ugyanakkor a vád tárgyává tett bűncselekmény vonatkozásában a valóságos és teljes történeti tényállás felderítése a cél, amelynek érdekében a bizonyítási eljárás során esetleg túl is kell terjeszkedni a vádiratban megvont körön. Természetesen ezen nem csupán a szűken vett törvényi tényállásnak, hanem mindannak a körülményeknek a tisztázása is értendő,

[6] Vö. Be. 199. §, a 204. § és a 206. §.

[7] Például a 135. § többek között előírta, hogy: „Nem szabad a terhelthez határozatlan, homályos, többértelmű, fogásos vagy olyan kérdést intézni, mely a feleletre útmutatást tartalmaz, vagy melyben valamely be nem ismert tény beismertnek vagy be nem bizonyított tény bebizonyítottnak van véve. A lehetőségig kerülni kell minden kérdést, mely csak a terhelt feleleteivel megállapítandó ténykörülményt foglal magában."

[8] A Legfelsőbb Bíróság újabb, a bíróságokra kötelező és elsődlegesen az anyagi jog alkalmazását érintő iránymutatásai olyan szempontokat is tartalmaznak, amelyekre feltétlenül figyelemmel kell lenni a vádlotti kihallgatások taktikájának kialakításakor. Így a Legfelsőbb Bíróság 6. számú irányelve (BH. 1966. 1. sz.) a 4. sz. irányelvben (BH. 1965. 5. sz.) jelzett, a személyi körülmények mélyreható felderítése igényén túlmenően már a beható személyiségvizsgálat jelentőségére hívja fel a figyelmet a visszaeső bűnözők esetében, mivel azoknál: „döntő szerepe van a szubjektív mozzanatoknak, jellemvonásoknak, lelki alkatnak." A 6. sz. irányelv III/1. pontja kötelezővé teszi a korábban alkalmazott bűntett és hatástalansága okainak kutatását melynek érdekében „behatóan *vizsgálni* és értékelni kell a *visszaeső* személyi körülményeit, *jellembeli adottságait és sajátosságait,* életvezetésének módját..."

[9] Vö. Nagy Lajos „A tanúvallomás pszichikai elemeinek mérlegelése a büntetőperben. „Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője III. kötet 4. szám. 1960. 460—461. old.

amelyek a cselekmény jogi értékelésével, a bűnösséggel, a bűntett minősítésével, a bűnösségi körülmények megállapításával, végső soron a büntetés kiszabásával kapcsolatosak. Továbbá ide kell sorolni a Be. 13. § (1) bek. rendelkezése folytán a bűncselekmény elkövetését lehetővé tevő, vagy elősegítő körülményeket is. Tehát minden olyan tényt vagy körülményt, amely a bíróság érdemi döntésére kihatással lehet, azt befolyásolhatja. Ellenkező állásfoglalás esetén a Be.-nek az 5. §-ban írt és az eljárás minden szakára vonatkozó alapelvi rendelkezésének nem lehetne érvényt szerezni.[10]

Nem közömbös, hogy a bírói kihallgatás taktikája a törvény rendelkezései szabta határok és a történeti tényállás által adott keretben mire irányuljon. A nyomozás során a kihallgatási taktika irányvonalát nem elhanyagolható mértékben befolyásolja a bűncselekmény bizonyítására való törekvés, a nyomozás hivatalbeliségével és az eljárás e szakában jellegzetesen érvényesülő bűnüldöző funkcióval összhangban. Cséka Ervin „A bizonyítás sajátosságai a nyomozás során" c. tanulmányában annak a kérdésnek a vizsgálatakor, hogy az inquisitio generalissima, azaz a legáltalánosabb mozzanatokra kiterjedő nyomozás irányát mi határozza meg, írja, hogy: „az alaposan gyanúsítható bűncselekmény körvonalai mégis *vezetik* a nyomozási munkát és a soron következő lépések logikáját adják."[11] Azaz, ha a nyomozás során a bűncselekmény megtörténtével, a tettes bűnösségével kapcsolatban merülnek fel nem teljesen egyértelmű bizonyítékok, a nyomozó hatóság elfogadhatja azokat terhelőekként és nem feltétlenül hiba, ha azok mellett nem jut a terheltre nézve kedvező következtetésre. A nyomozás eredményeként rendelkezésre álló bizonyítási anyag ellentmondásainak (pl. az elkövető akár részleges, akár teljes tagadása és az ellentétes irányú bizonyítékok közötti ellentmondás) feloldása az ügyek jelentős hányadában csak egy bizonyos határig — a további támogató, vagy gyengítő bizonyítékok beszerzéséig és az ellentmondás tisztázásának megkísérléséig — lehet feladata a nyomozónak, de végső feloldása a bíróságra vár és a bizonyítás anyagának mérlegelésével az szüntetheti meg. Az egyes bizonyítékokkal vagy a bizonyítási eljárás egésze eredményével kapcsolatos aggályok vizsgálata és eldöntése a tárgyalási szakig eljutó ügyekben a bíróságra hárul.

A bíróságnak a kihallgatási taktika megválasztásakor és alkalmazásakor minden prejudikációtól mentesnek kell lennie. A taktika alkalmazásának a kihallgatás során a legnagyobb fokú tárgyilagossággal kell párosulnia: fogékonyan akár a vádlott javára, akár a terhére mutatkozó minden mozzanatra. A bírónak a vád és a védelem legtöbbször homlokegyenest ellenkező álláspontjain való ilyen teljes és az abszolút tárgyilagosságot jelentő felülemelkedése nem mindig valósul meg hiánytalanul. Inkább azt lehetne mondani, hogy többnyire két főirányban épül fel a bíróság bizonyításfelvételi módszere — amelynek természetszerűleg része és sokszor meghatározó fontosságú része a kihallgatás taktikája — attól függetlenül, hogy az adott esetben milyen mértékben érvényesül az. A nyomozó szervek és az ügyészség munkájára jellemző mind magasabb fokú törvényesség láttán a bíróságokban többnyire nem merül fel kifejezett kétség a vádiratokban foglaltakkal kapcsolatban és ez bizonyos mértékig tükröződik a tárgyalás vezetési metódusban is, ha csak nem vesz olyan fordulatot a bizonyításfelvétel, ami kizökkenti a bíróságot ebből a beállítottságából. Más, ritkább esetekben pedig az tapasztalható, hogy ha a bíróság nem ért egyet valamely ügyben a vádemeléssel vagy aggályai vannak etekintetben, akkor ez kiütközik a tárgyalás vezetési módszerén és megjelenik a felmentésre irányuló taktika.

III.

Ahhoz, hogy a bírósági kihallgatások során bárminemű taktika érvényesítéséről lehessen beszélni, a bírónak az ügy egész anyagát behatóan ismernie kell. Ezen túlmenően kell lennie kihallgatási tervének. Nem a nyomozás során használatos kihallgatási terv, hanem annak ismerete, hogy az adott bűnügyben melyek azok a problémák, amelyek tisztázása a megnyugtató érdemi döntés hozatalához szükséges, és ennek érdekében milyen kérdések feltevése indokolt. A kihallgatás vázlatát avagy irányvonalait ki kell alakítani a tárgyalás előtt, mert a bírósági kihallgatás csak így tud más lenni, mint a nyomozó hatósági és tud majd a bíróság valóban *ítélkező bíróság* lenni. Hangsúlyoznom kell viszont, hogy a különböző személyek kihallgatásával kapcsolatban a bírói elképzeléseknek csupán körvonalazottaknak kell lenniök, úgyszólván csak kihallgatási irányelveknek. Következik ez abból is, hogy a bíróságot az előtte megjelent személyek kihallgatása során mindenek előtt a legnagyobb fokú tárgyilagosságnak kell vezérelnie. Bár a nyomozásra is érvényes általában ez a követelmény, de a büntetőeljárásnak a tárgyalást megelőző szakasza azon feladatából következően, hogy a bűncselekmény alapos gyanúja miatt elrendelt nyomozás során adjon feleletet arra a kérdésre, hogy történt-e bűncselekmény és kik követték el — a cselekmény felderítésének, a bizonyítékok beszerzésének, ellenőrzésének munkája el sem képzelhető gyakori kételkedés nélkül. Hiszen, amikor a nyomozó kezdettől fogva több verziót állít fel egy ügyben, s azután sorra elveti azokat, vagy mó-

[10] Hasonló jellegű álláspontot tükröz a büntető perrendtartás kommentárja a Bp. 91. § kapcsán utalással a Be. 5. §-ával lényegében azonos Bp. 3. §-ára. Vö. Molnár László és mk.: A büntető perrendtartás kommentárja. Bpest. 1957. 263. old. 2. pont (1) bek.

[11] Cséka Ervin: i. m. Magyar Jog. 1960. 2. sz. 42. old.

dosítja és újakkal helyettesíti, már akkor eleve a többféle lehetőség gondolatával cselekszik. Gondolkodására a „hátha másként volt" — lehetőséggel való számolásnak kell jellemzőnek lennie. A bírónak pedig a „lehet, hogy így volt, de majd megvizsgáljuk" — legyen a gondolati alapállása.

Ritkán vezet eredményre — és az is kétes értékű —, ha a bíró rutinjában bízva arra számít, hogy a tárgyalás menete közben úgyis nyilvánvalóvá válnak a kritikus pontok és akkor majd prompt adódnak a kérdések. Az ügyek „megtréfálhatják" azt, aki az ilyen rögtönzött taktika híve, mert a tárgyalási taktikára vonatkozó elképzeléseket is magában foglaló felkészülés nélkül előfordulhat, hogy az ügy gyenge pontjai nem ütköznek ki, „bent maradnak" és nem adódnak pillanatnyilag „jó kérdések". Mindez kihat a döntés megalapozottságára, és később bosszulja meg magát az „ad hoc-taktika", vagy inkább a taktika kialakításának hiánya. Nem építhet arra sem a bíró, hogy a védő és az ügyész a kérdés feltevési joguk gyakorlásakor majd érintik az ügy problematikus kérdéseit és neki már csak „ki kell emelnie" az igazságot, aminek a kihámozását amazok már megkezdték. A bíró felelőssége nem korlátozódik a befejező döntésre. Bármennyire is fontos az ügyész és a védő szerepe a büntető perben, mégis csak közreműködni tartoznak az anyagi igazság feltárásában, de ez a feladat a bíróra közvetlenül hárul és ő felel azért is, hogy a tárgyalás e célnak megfelelően folyjon. Tehát a bíró maga számoljon minden eshetőséggel és akkor gazdája lesz a pernek s nem adódik olyan helyzet, hogy helyette hol az ügyész, hol a védő veszi át a tárgyalás „irányítását", ami nem csupán perrend ellenes, de az igazság kiderítése szempontjából sem feltétlenül kedvező.

E témakörrel kapcsolatban hangsúlyozni kell még egy lényeges mozzanatot. A tárgyalásra, de még pontosabban: a tárgyalásra megidézett személyek kihallgatására történő felkészülésnek olyannak kell lennie, hogy annak és esetleg a tárgyalás kezdeti szakában megszerezhető ismeretek és benyomások alapján a bíró jól tudja megválasztani a kihallgatás helyes módszerét. A bírónak az ügyre fordítható ideje aránytalanul rövidebbre szabott, mint a nyomozóé (ez természetes is, hiszen az eljárások csődjét jelentené, ha az egyes ügyek tárgyalására is annyi lenne az időráfordítás, mint a nyomozásokra) és egyébként is kevesebb lehetősége van a terhelt személyének tanulmányozására. Ezt a hátrányt nagyban lecsökkentheti, ha a felkészülése az ügynek a tárgyaláson és végső soron az ítéletben megválaszolandó kérdésein túlmenően a terhelt személyiségére, pszichikumára is kiterjed. Ha az iratok ehhez elegendő támpontot nem adnak (és bár ez a nyomozószervek munkájának kritikája is, de előfordul), akkor a vádlottnak a terhére rótt bűncselekményekkel kapcsolatos kihallgatását megelőzően, a személyi körülményeivel kapcsolatos nyilatkoztatását kell felhasználni a bírónak arra, hogy kellő adat birtokába jusson[12] ahhoz, hogy a terhelt értelmi képességei színvonalának, kvalifikáltságának, lelkiállapotának, a bűncselekményéhez tapadó érzelmi viszonyának (a megbánás különböző foka, esetleg annak hiánya, vagy éppen megrögzöttség) stb. megfelelően a kihallgatás mely módszereit és hogyan alkalmazza.[13] A kihallgatás taktikája mint módszer megválasztásánál ez utóbbiaknak rendszerint nagyobb a jelentőségük, mint pl. a vád tárgyává tett cselekmény jellegének. Könnyen elképzelhető az, hogy amíg egy emberöléssel vádolt terhelt kihallgatása során megértő türelmet tanúsít a bíróság és komoly erőfeszítéseket tesz azért, hogy minél hívebben bontakoztassa ki a terhelt védekezését, addig esetleg egy egyszerűbb lopási ügyben a leghatározottabb következetességgel mutatja ki sorra és rendre a terhelt előadásának tarthatatlanságát. Csupán esetleg annyit kell még a példához hozzátenni, hogy az emberölési ügyben olyan mozzanat merült fel, mely arra utal, hogy a terhelt jogos védelmi helyzetben volt, habár erre nem hivatkozott, míg a lopási ügy terheltje különösen veszélyes bűnöző, aki a bizonyítási anyag látszólagos, vagy lényegtelen ellentmondásait a felelősségre vonás alóli kibúvásra akarta igen ravaszul felhasználni.

Persze a többszörösen büntetett előélet, a visszaesői mivolt sem alap a prejudikációra. Ilyen személlyel szemben is kerülhet sor esetleg nem kellően megalapozott vádemelésre, és a bíróság akkor jár el helyesen, ha segítséget nyújt magyarázatai kifejtéséhez. Talán azt lehetne mondani, hogy a bíró modorát, erélyessé-

[12] Ez az adatszerzés tehát csupán a terhelt egyéniségének az alkalmazandó kihallgatási taktika érdekében való megismerését célozza és semmiképpen nem eredményezhet olyan helyzetet, aminőt Carl Madsen vázolt fel a dán burzsoá bíróságok tevékenységének bírálatakor: „A bírósági tárgyaláson a kívánatos légkört azzal teremtik meg, hogy a bírákat a vádlottal a legkülönbözőbb személyi információk segítségével megismertetik. Felolvassák és kommentálják korábbi büntetéseit, hosszasan időzve elmeállapotának vizsgálatánál, amelyet összefüggésbe hoznak gyermekkori magatartásával, szexuális életével, elmebeli képességével, családjának kriminalításával és így tovább a végtelenségig. Az ilyen dokumentációk segítségével igen durván befolyásolják a bírákat." Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény. 1965. 3. sz. 495—496. old.

[13] „Nem találnánk egyetlen olyan kriminalisztikai tankönyvet, vagy kézikönyvet, amely ne írná azt is meg, hogy a kriminalisztikai taktika és különösen a kihallgatás taktikája alkalmazkodjék a kihallgatott egyéniségéhez." — jegyzi meg Kertész Imre „Kriminalisztika és pszichológia" c. tanulmányában, majd így teszi fel a kérdést: „De hol találunk csak egészen szűkszavú útmutatást is arra, hogyan lehet megállapítani milyen a kihallgatott személy egyénisége, és hogyan lehet levonni ebből a taktikai következtetéseket. Kevésbé kidolgozott területe a kriminál-pszichológiának a terhelt kihallgatása. Pedig itt még fokozottabban merülnek fel a kihallgatott egyéniségével kapcsolatban figyelembe veendő sajátosságok." Magyar Pszichológiai Szemle 1965. XXII. 1—2. sz. 33. old. Mindez véleményem szerint csak még jobban aláhúzza a vádlott bírósági kihallgatása taktikája kidolgozásának szükségességét.

gét vagy türelmességét, szigorát vagy megértését ne a bűncselekmény jellegétől és a vádlottról szerzett benyomásai keltette személyes indulataitól tegye függővé, hanem azokon felül emelkedve a tárgyalás során egyre inkább feltárulkozó igazsághoz mérje. Az igazság előbb-utóbb kiderül, de nincs ártalmára, ha a bíróság segít a napvilágra jövésében, jelentsen ez akár marasztaló, akár felmentő ítéletet. A bírói munka eredményességét nem feltétlenül a marasztalások minél magasabb százalékaránya adja, hanem ha az ítéletek valóban az objektív igazságot fejezik ki és a kihallgatási taktikának is ezt a célt kell szolgálnia. A kihallgatás közben a vádlottal való bánásmódnak is mindenképpen olyannak kell lennie, hogy az alkalmas legyen a büntetőeljárás egészére, de különösen annak tárgyalási szakára érvényes nevelő jelleg kifejezésére.[14]

A bírósági kihallgatások taktikáját általánosságban meghatározva azt kell mondani, hogy olyan kihallgatási módszer kialakítására, pontosabban fogalmazva olyan tárgyalás vezetési metódusra van szükség, amely biztosítja, hogy a *bíróság előtt meghallgatott minden személy nyilatkozata* valóban a törvényi értelemben vett *vallomás legyen.* Szűkítve a meghatározást, ez azt az igényt jelenti, hogy a terheltek bírósági kihallgatása oly módon történjen, hogy a kihallgatás eredményeként ne az így vagy úgy feltett kérdésekre adott válaszok halmaza álljon a rendelkezésünkre, hanem elsődlegesen a vallomást tevő előadása a fontos és érdekes.[15] Tehát valóban a terhelt *nyilatkozzon* meg, foglaljon állást, tegyen ilyen vagy olyan vallomást, ami sokszor közelebb visz az igazsághoz akár közvetlenül is. Egyrészt úgy, hogy az ilyen vallomásban kevesebb „taktika" érvényesül és a terhelt esetleg inkább az igazságnak megfelelően nyilatkozik (a manőverezési lehetőség tudattalanul is szűkebb tere miatt, mivel a vádlott maga választja meg a védekezési taktikáját és annak irányát anélkül, hogy ismerné a bíróságét). Másrészt pedig közvetlenül azon keresztül, hogy így a vallomásban levő ellentmondások stb. révén előbb mutatható ki az előadás tarthatatlansága és hagy támadási felületeket maga után.

Ugyanis ha a vádlott megnyilatkoztatása nem tényleges vallomásra késztető módon történik, hanem csupán többé-kevésbé jól feltett kérdésekre felépített válaszok formájában, akkor a bíróság teremt nagyobb manőverezési lehetőséget a vádlottnak. Lehetőséget ad arra, hogy a vádlott a tárgyalást vezető bíró ügyismerete, kihallgatási készsége, a tárgyalási tapasztalata szabta korlátok között menet közben alakítsa ki, formálja a védekezési taktikáját. Adódik ez abból, hogy ha a kihallgatás inkább kérdezéses jellegű, akkor a kérdés megfogalmazásától is függően eleve több válasz lehetséges s minél pontatlanabb, kevésbé céltudatos, sőt esetleg „antitaktikus" a kérdés; a felelősségre vonástól szabadulni igyekvő vádlott számára annál inkább kihasználható és az igazságtól eltávolodó. A kérdésben (ez ugyan függ mindig azok feltevésétől) bizonyos mértékig benne rejlik a kérdező tudomása s az, hogy milyen választ szeretne a kérdező. Ha tehát ez a kihallgatás fő módszere, a végeredmény általában kevésbé lesz a vádlott önmaga szerinti megnyilatkozása, mint inkább a kérdező által *átmotivált,* attól befolyásolt és a bíró által irányítottnak gondolt, de valójában a vádlott révén immár kettőjük által irányított és emiatt minimálisan spontán vallomás.

IV.

A Be. a vádlott tárgyalási kihallgatásával kapcsolatban lényegében egyetlen taktikai követelményt támaszt csak amennyiben előírja, miszerint azon kérdések feltevése után, hogy a vádat megértette-e, s bűnösségét elismeri-e: a terheltet az ügyre vonatkozólag *részletesen ki* kell *hallgatni,* mégpedig aszerint amint ezt a terhelt nyomozati kihallgatására vonatkozó Be. 117. § tartalmazza.[16] A 117. § a kihallgatás módjával kapcsolatban ugyancsak a kihallgatás részletességét hangsúlyozza és ezen túlmenően kimondja, hogy a terheltnek módot kell adni *védekezése összefüggő előadására.*

Érdemes kissé elidőzni annak vizsgálatánál, hogy más szocialista országok büntető eljárása a kérdés milyen megoldását ismeri. Igen figyelemre méltó a *csehszlovák Bp.,*[17] amelynek 91. §-a a terhelt nyomozati kihallgatása foganatosításakor nemcsupán a teljes részletességet *követeli* meg, hanem a *taktika egyéniesítését* is kimondva, hogy a terhelt — „kihallgatásánál tekintettel kell lenni a személyiségére" is.[18] A 92. § (3) bekezdése a kérdések feltevésének módját is szabályozza. A 207. § pedig a vádelves eljárás követelményéhez viszonyítva szabatosabban és pontosabban határozza meg, hogy a vádlott tárgyalási kihallgatása milyen körre terjedjen ki, ekként: „. . . a tanácselnök *kihallgatja* a vádlottat *a vád tartalmát illetően.*" Az OSZSZSZK. Bp.[19] a csehszlovák Bp. 207. §-ban foglaltakhoz hasonlóan rendelkezik a terhelt, illetve a vádlott kihallgatásáról. A 150. cikk, illetve a 280.

[14] Ahhoz viszont, hogy a büntetőeljárás nevelő szerepe érvényesülhessen; a bűnüldöző hatóságok és közöttük a bíróságok tagjainak ismerniök kell azokat az — elsősorban pszichológiai — eszközöket, amelyekkel lehet nevelő hatást gyakorolni a büntető eljárásban résztvevő személyekre.

[15] „Az a fontos, hogy a kérdezett beszéljen. A kérdés a válaszért van és nem fordítva." Bolgár, — Kárpáti, — Traytler: i. m. 180. old.

[16] Be. 204. § (2) bek.

[17] Az 1965. június 17. napján kelt 57. sz. törvénnyel módosított 141/1961. Zb. számú a bírósági büntető eljárásról (büntető perrendtartás) szóló törvény.

[18] Álláspontom szerint a kihallgatási taktika alkalmazására utaló hasonló kitétel a Be.-ben is helytfoghatna.

[19] Az OSZSZSZK. 1961. január 1-ével hatályba lépett új Büntető Eljárási Törvénykönyve.

cikk szerint a vizsgáló, illetve a tanácselnök felhívja a terheltet (vádlottat), hogy a gyanúsítás *(a vád) „lényegéről* tegyen *vallomást"* — sőt a vádlott „az ügy általa ismert körülményeiről is". — Egyebekben az OSZSZSZK. Bp. a kihallgatás alaki szabályait részletezi csak, de a kihallgatás módjára, taktikai kérdéseire nem tér ki, s csak annyit rögzít, hogy „a vizsgáló meghallgatja a terhelt vallomását, és *szükség esetén kérdéseket intéz* hozzá".

A törvényi szabályozás áttekintése után visszatérek a vádlottnak a tárgyaláson történő kihallgatására. A Be. útmutatását követve a vádlott bírósági kihallgatása többnyire az összefüggő vallomása meghallgatásával és az ehhez kapcsolódó kikérdezésével kezdődik. A tárgyalásra, a terhelt kihallgatására való felkészülés után ez a következő pont, ahol a kihallgatási taktika próbája jelentkezik. — Valójában sokszor már itt dől el, hogy a terhelt kihallgatásának az a konkrét formája, az a módja, amelyet a bíró választott, a célnak megfelelő-e. Nem lehet a bűncselekmény jellegére, a terhelt korára, nemére, előéletére, stb. tekintet nélkül azonos kihallgatási módot követni.[20] A vádlott mikénti kihallgatása a vallomása szempontjából fontos. Nem a „beismerés", a vádlotti vallomás mint bizonyíték avagy még élesebben: terhelő bizonyíték volta miatt, hanem egészen más megközelítésből. A vádlott az, aki a legtöbb felvilágosítást tudja adni a bűncselekményéről, annak indítékáról, előzményéről, mind azon tényezőkről, amelyek a bűncselekmény elkövetésénél szerepet játszottak. Mégha vannak is a bűncselekménynek közvetlen tanúi, mindezekre a kérdésekre nem várható tőlük olyan mélységű felelet, mint a vádlottól. Vagy ha más és más tanúkkal fel is lehetne deríteni mind azokat a tényezőket, amelyeknek mint a bűncselekmény elkövetésére vonatkozó adatokat produkálóknak jelentőségük van, ez a nyomozó szervektől és a bíróságoktól egyaránt nagyobb erőfeszítéseket kívánna, másrészt pedig, ami ennél fontosabb, a tanúk közbeiktatása miatt módosítással is számolni kell. Viszont megfelelő módszerességgel folytatott kihallgatással magától a vádlottól is megkaphatók azok a válaszok, amelyek alapján feltérképezhetjük a vádlott és az elkövetett bűncselekménye közötti kapcsolat megértéséhez és helyes értékeléséhez szükséges tényeket. Mindennek jelentőségéhez elég csak utalnom azokra a megállapításokra, amelyeket a gyakorló pszichológusok tettek egyéb kiinduló pontból az egyén fejlődése és cselekményei, valamint a környezeti hatások kiemelkedő szerepének összefüggéséről, hangsúlyozva a környezeti tényezők jelentőségét a gyakorlat és a prevenció szempontjából egyaránt.[21]

A vádlott bírósági kihallgatása taktikájának további lényeges ismérve, hogy a tárgyaláson e taktika soha sem kerülhet szembe a vádlott vallomástételi és védekezési szabadsága elvével és azt mindenkor tiszteletben tartva, alkalmazása csak addig lehetséges, amíg ezt az elvet nem sérti. Ezért a tárgyaláson sajátosan vetődik fel a kihallgatási taktikának és a védekezési szabadság elvének korrelációja. Valójában nagyon is fontos és esetleg az érdemi befejezésre is kiható így a mikénti kihallgatás, mivel nemcsak feltételezett korláttal kell számolnia, hanem az a Be. 117. §-ban biztosított vallomástétel megtagadási jog formájában gyakorlati tartalommal bír. Bár a legritkábban fordul elő, hogy a vádlott a védekezésnek a vallomás megtagadásában jelentkező formáját választja, annál inkább találkozni az átmeneti esetekkel, amikor a terhelt hajlandó ugyan vallomást tenni, de több-kevesebb részben nem óhajt nyilatkozni. Mindez még indokoltabbá teszi a teljesen egyénre specializált kihallgatási taktikát. Annál is inkább, mert nem engedhető meg, hogy a bíróság deffenzív és a vádlott előadásaihoz mintegy mechanikusan tapadó módszert kövessen, hanem hogy a tárgyalás egészére a bíróság igazságot kutató és feltáró aktív tényked ése legyen a jellemző. A kihallgatási taktikának, a kihallgatás alkalmazott konkrét módszerének biztosítania kell e cél elérését, hiszen máskülönben beszélni sem lehetne arról, hogy a bíróságok a büntető ügyekben megvalósítják a szocialista igazságosságot.[22] A bíróság is folytathatja ezért úgy és olyan mederben a kihallgatást, mint ahogy a nyomozás során a terheltkénti kihallgatás lezajlik és ennyiben a vádlott bírósági kihallgatása eszközeiben és lehetőségeiben nem szegényesebb és leszűkítettebb a nyomozati kihallgatásokhoz képest.[23]

A vallomástétel megtagadása a törvény álláspontja szerint is a terhelt érdekével ellentét-

[20] Ezek azok az okok, amelyek másokkal egyetemben a kihallgatandó személy szubjektumától függően a taktika különböző alkalmazásának alapját képezik. Lényegében a legoptimálisabb lenne mindenkire külön taktika kidolgozása. Ezt kívánja a lezajlott történeti tényállás egyedi és az eljárás alá vont személy egyéni jellege. Nem az kell tehát, hogy a kihallgatás taktikája azonos legyen, sőt éppen ez volna a hiba. A kihallgatások taktikájának csak módszert kell nyújtania. A taktika egyéniesítését, az egyénre való konkrét kidolgozását a bírónak kell megtennie és ezáltal válik egy absztrakt kihallgatási taktikai módszer konkrét módszerré.

[21] Lásd legutóbb Szilárd János és Wagner Ádám publikációját a Magyar Pszichológiai Szemle 1965. XXII. 1—2. sz. 93—100. old. Továbbá uo. Horváth László Gábor: A munka pszichológia helyzete, eredményei és feladata hazánkban c. tanulmányában: „Az ember és környezete kölcsönhatásának gondolata különös hangsúllyal fordul a társadalmi hatások és a pszichikus folyamatok és állapotok kölcsönös viszonyának kérdéséhez; eleven érdeklődéssel kutatja a dolgozó ember és legszűkebb környezetének viszonyát". Im. 20. old.

[22] Vö. Névai László: Magyar törvénykezési szervezeti jog. Budapest, 1961. 57. és 62. old.

[23] Nemcsak a terhelt nyomozati kihallgatására, hanem a vádlott bírósági kihallgatására is vonatkoztatható az, hogy: „A terhelt kihallgatása nehéz szellemi párbaj, ahol a terhelt is, a nyomozó is összpontosítja erőfeszítéseit, kérdésről-kérdésre problémát vet fel és problémát old meg." Kertész Imre i. m. 33. old.

ben áll. A Be. 117. § (3) bekezdése olyan határozott rendelkezést tartalmaz, amely szerint a terheltet figyelmeztetni kell, hogy e magatartásával megfoszthatja magát a védekezéstől. A bíróság taktikája ezért akkor helyes, ha lehetőleg a bevezetéskor olyan kedvező légkört alakít ki a kihallgatáshoz, amely a vádlott védekezési szabadsága jogának tiszteletben tartása mellett elősegíti a tényállás tisztázását előrevivő terhelti nyilatkozattételt. Ehhez pedig az szükséges, hogy a bíróság a vallomástétel kezdetén olyan atmoszférát teremtsen, ami ilyen terhelti megnyilatkozáshoz a legkedvezőbb. Meg kell találni a módot annak felismertetésére, hogy a bíróságot a vádlottal szemben csak az objektív igazság kiderítésének célja vezérli, és ennek érdekében mindent el fog követni, de semmi olyat nem tesz és másnak sem enged tenni, ami e cél elérése ellenében hatna. A bíróság biztosítja, hogy a terhelt védekezési jogával messzemenően éljen, de elejét veszi annak, hogy e jogával visszaéljen. A bíróság az igazság kiderítése érdekében a büntetőper különböző feleivel való együttműködés szellemében folytatja le a tárgyalást, amelynek során a tényállás többoldalú megvilágítása és kritikája is az anyagi igazságnak megfelelő érdemi határozathozatal garanciája.[24] Végezetül ha a terhelt a tárgyaláson ugyan tagadja a bűnösségét, de vallomást tenni hajlandó, akkor a mindenre kiterjedő kihallgatása nem áll ellentétben a vallomástételi szabadságával.

V.

Bármilyen irányú, „beállítottságú" is legyen a kihallgatás taktikája, a terhelt összefüggő vallomása után a bíróságnak szisztematikusan végig kell mennie mindazokon a részleteken, amelyek a tény- és jogkérdés tisztázásához szükségesek. A kérdések olyan felépítése a helyes, amely biztosítja az események időrendi és logikus sorrendben való tényállásszerű tisztázását a nyomozás esetleges hiányosságainak a korrekció érdekében történő messzemenő szem előtt tartásával. A kérdéseknek a kérdezett számára is érthető logikai kapcsolatban kell állniok egymással. Azonban — s ez nemcsak a terhelt kihallgatására, hanem a tanúkéra is vonatkozik — olykor a vallomást tevő őszinteségének kontrollálása érdekében, különösen ha előadása bármilyen okból aggályos, sor kerülhet a kérdések logikai láncának hirtelen megszakítására és attól teljesen eltérő kérdések feltételére, hogy a kihallgatottat váratlanul érje a kérdés, és így a kérdező gondolatmenetét követve ne tudjon előre „felkészülni" a válaszra.

A kérdés feltevésének többféle módja lehetséges. Legjobb a meghatározó kérdés (pl. hogyan jutott el a helyszínre?) vagy a teljesen disjunktív kérdés (pl. jelen volt-e még más is a helyszínen?) mint általános kérdésforma, de kiegészítésként alkalmazható és olykor alkalmazandó a feltételező (pl. pénzen kívül mit talált még a helyszínen?) és az elváró (a helyszínen találkozott X tanúval?) kérdés is. A kérdezés taktikájához, „a kihallgatás művészetéhez" az is hozzátartozik, hogy nem mindig helyes a kihallgatást az ügyre vonatkozó direkt kérdésekkel folytatni. A tanács elnökének nagyon körültekintően és jól átgondoltan kell elbírálnia, hogy mi tekintendő az üggyel összefüggésben álló körülménynek, az ügyre tartozó kérdésnek és mi nem.[25] Jóllehet valamely kérdés, illetve az arra adandó válasz első hallásra olyannak tűnik, mint ami semmi kapcsolatban nem áll az üggyel, mégsem biztos, hogy helyes a feltevésének, illetve megválaszolásának a megtiltása. Nempedig csupán azért, mert „hátha elvezet az ügyre tartozó körülményhez", hanem ennél egy lényegesebb oka is van. Tudniillik a bűnösségét minden áron tagadni igyekvő konok bűnöző, vagy az ugyan ártatlan, vagy kevésbé bűnös, de ügyetlenül „védekező" vádlott esetében a közvetlenül a tényállásra vonatkozó és ráadásul esetleg elváró vagy feltételező kérdések nem egyszer eredménytelenek, vagy éppen téves eredményt hozóak. Viszont sikerrel járhatnak a közömbös, az ügyre nem tartozó kérdések, amelyek csak távolról közelítik a tényállást.

Az „ügyre tartozás" kérdése vizsgálatánál útbaigazítást ad a kérdéses bűncselekmény jellege is. Amíg valamely kérdés egy lopási, vagy csalási cselekmény elbírálásánál teljesen figyelmen kívül hagyható, addig ugyanolyan körülménynek ölési cselekménynél már nagy fontossága lehet. Például, hogy az elkövető mennyire

[24] A bírói gyakorlat azonban nem fogadja és nem is fogadhatja el a védekezési elv olyan túlzottan kiterjesztő értelmezését, amilyennel például a szocialista büntetőeljárás jogászok közül M. A. Cselcov „A szovjet büntető eljárás" c. művében (Budapest 1954. 272. old.) találkozhatunk. Cselcov szerint, ha a vádlott nem, vagy csak részben ismeri be bűnösségét, a bíróság és a felek akkor is intézhetnek hozzá kérdéseket a nyilatkozata tisztázása és álláspontjának pontosabb megállapítása végett. De olyan kérdéseket nem lehet hozzá intézni, amelyek a nyomozás anyagából — „... a tanúk vallomásából, vagy a szakértők véleményéből folynak", mert akkor a kihallgató személyek a tárgyaláson még fel nem merült bizonyítékokat hoznak fel a vádlott ellen. Ez az érvelés álláspontom szerint súlyos ellentmondást tartalmaz. Ugyanis a vádirat a nyomozás megállapításain alapul és megalapozottsága érdekében követelmény, hogy a vádirati tényállás minél pontosabban egyezzen meg a nyomozati iratokkal. Ebből következően a vádlottat az ellene emelt váddal kapcsolatban védekezése felől kikérdezni, a vádtárgyává tett tényekkel kapcsolatban nyilatkoztatni szükségszerűen csak olyan kérdések feltevésével lehet, amelyek „... a nyomozás anyagából folynak". Más kérdés viszont az, hogy ha a bizonyításfelvétel során az eljárás nyomozati szakában beszerzett adatok módosulnak, úgy természetesen e szerint és ezekre is nyilatkoztatni kell a terheltet, de ez szintén mit sem változtat a váddal kapcsolatban történő első megnyilatkoztatása szükségességén.

[25] „Az ügyre nézve jelentőséggel bíró tények nincsenek vörös színűre festve, miként holmi vészjelző, riasztó berendezések, hogy ezáltal — magukra vonván a figyelmet — könnyen felismerhetők legyenek." Idézi Sztrogovics prof. már hivatkozott művében Clarence Morris amerikai jogászt. I. m. 11. old.

ingerlékeny, és milyen könnyen hozható indulatba! Hogy mit tekintsünk az ügyre tartozó körülménynek az attól is függ, hogy az ítélet helyessége iránt milyen ismérvek alapján támasztunk igényeket. Így e fogalom egész szűk körre vonatkoztatható abban az esetben, ha csak a bűncselekmény megtörténtének, az elkövető személyének és bűnössége megállapíthatóságának a megválaszolása szükséges. Amennyiben viszont az is követelmény, hogy kellően egyéniesített legyen a büntetés, úgy e kör lényegesen kibővül.[26]

Másik változata a kérdések felépítésének az, amikor nem fokozatos megközelítéssel térnek rá a tényállást érintő kérdésekre, hanem közömbös kérdésekről a lényeget érintőekre történő váratlan átváltással. Ilyen kérdezési mód mellett a vádlott nem tudja magát tartani az esetleg előzetesen kiagyalt és jól betanult „történethez" — hanem kénytelen kizökkenni abból és prompt válaszokra kényszerül. Mindez egyaránt elősegíti a bűnöző fondorlatának lelepleződését, éppúgy, mint annak a vádlottnak a helyzete tisztázását, akinek szerencsétlenségére a körülmények véletlen összejátszása folytán a valóságosnál kedvezőtlenebbül alakult a büntető eljárásbeli helyzete. S meg kell vallanunk, hogy a helyes védekezés fel nem ismerése miatt a véltnél sokkal gyakoribb ez, hiszen akik a bűnügyi statisztika vonatkozó adatait szemmel kísérik, azok tudják, hogy a bűnelkövetők nagyobb hányada (különösen a legsúlyosabb bűncselekményeket elkövetőké) alacsonyabb műveltségi színvonalon álló és a szociális körülményeiket tekintve is az átlagtól elmaradó emberekből tevődik ki. Az ilyen ember sokszor még ha netán van is védője (az is legtöbbször kirendelésre) az erre irányuló, kellően részletezett kérdések nélkül, az ismereteinek szűk skálája miatt csak keveset tud felhozni abból, ami a cselekménye mozgató rugóinak megértéséhez, személyiségének vizsgálatához, társadalomra veszélyességének megítéléséhez stb. szükséges és lényeges lehet.

A terhelt kihallgatása taktikai kérdéseinek tárgyalásánál végezetül a terheltnek a más személyek vallomásával kapcsolatos észrevételi jogára szeretnék kitérni. Nem elégséges, ha a tanács elnöke megelégszik a terhelthez intézett puszta felszólítással, hogy: „van-e észrevétele X. Y. vallomására?" E helyett a kérdést megfelelő észrevételek hiányában a tényállást érintő és az ő előadásával a lényeget illetően ellentétes vallomásrészek megjelölésével kell megismételni. Erre mindenképpen szükség van. Ugyanis, ha a terhelt az eltérő előadással nem ért egyet, akkor olyan ellentmondás keletkezett, amit mindenképpen meg kell kísérelni feloldani. Ha pedig azért nem tesz észrevételt a terhelt, mert az eltéréssel egyetért, akkor ez azonos értelmű a vallomása módosításával, amit pedig célszerű rögzíteni.

*

A fentebb írottakkal bizonyítani próbáltam a bírósági kihallgatás taktikájának létjogosultságát. Nem álltam meg azonban a probléma felvetésénél, hanem ezen túlmenően megkíséreltem felvázolni e taktika körvonalait, sőt a vádlott kihallgatása esetében annak főbb jellemzőit. Azokat amelyeket a bírósági kihallgatás taktikájának elvei közül lényegeseknek véltem. Nem jelenti ez azt viszont, hogy nincsenek mások, vagy fontosabbak, s így az írásom nem tart igényt többre, mint gondolatébresztésre és vitaindításra.

Seres András

[26] Ilyen bővítést tesz szükségessé a Legfelsőbb Bíróság fentebb már hivatkozott 6. számú irányelve is, amely nagyon helyesen kimondja, hogy a *visszaeső* és a *büntetett előéletű elkövetők személyiségvizsgálatához* általában *több adat* beszerzése *szükséges*, mint az első bűntényesekéhez.

SZEMLE

A jogi formalizmusról*

A polgári jogalkalmazás területén két szélsőséges módszerrel találkozhatunk: a naturalista és a formalisztikus mószerrel.

A naturalista jogász, aki hozzászokott a bírói jogalkotáshoz — ösztönösen követve a szabadjogi iskolát — a tételes jogot is akként alkalmazza, hogy a tényállás megállapítása után spontán jogérzékére, jogalkalmazói rutinjára támaszkodva levonja a jogi következtetést. Minthogy most már követelmény a döntés alapjául szolgáló jogszabály megjelölése is, a már meghozott határozata indokolásához felhasználja a törvényt, kutatja azt a rendelkezést, amellyel a „józan ész" alapján kialakított döntést „jogilag" is alá lehet támasztani. Ha a törvénynek a konkrét tényállásra irányadó rendelkezése nem egyezik a levont következtetéssel, a jogszabály értelmezés módszereivel, elsősorban a történeti értelmezéssel igyekszik az ellentmondást feloldani és a jogszabálynak olyan értelmet tulajdonítani, amely valóságos tartalmával nem egyezik. Amikor pedig ez nem vezet eredményre, az alapelvekre utalással — velük ellentétesnek minősítve — nyíltan félreteszi a tételes szabályt. Ez ellen a ma már egyre ritkábban jelentkező módszer ellen viszonylag könnyebb a védekezés, mert hiszen a törvénysértés az „alkalmazott" jogszabály és a tényállásból levont konkrét jogi következtetés eltérésében nyíltan felismerhető.

A burzsoá jogi gondolkodásra jellemző formalista szemlélet a fentebb vázolt hiba ellenhatásaként a legalitásért folytatott harc jegyében kezdi újból felütni a fejét. A formalista jogász a tételes jogot önmagában vizsgálja elszakítva azoktól a gazdasági, társadalmi viszonyoktól, amelyek között kialakult és amelyeket szolgálni hivatott. A megoldásra váró vitás kérdésre kizárólag a jogon belül keresi a választ, a vita alapjául szolgáló jogviszonyt elszigetelt jogi je-

* Válasz Bárány Aladár vitacikkére.

lenségként, jogesetként értékeli, azt egyedül „jogilag" vizsgálja. A jogszabály szövegét a nyelvtan és a formális logika: a gondolkodás tudománya segítségével elemzi. A jogszabályértelmezés során esetleg legfeljebb addig megy el, hogy figyelembe veszi az adott polgári jogi intézmény fogalmát, a polgári jog rendszerében elfoglalt helyét, más jogintézményekkel való összefüggését. A „miért" kérdése — annak kutatása azonban, hogy a jogszabály milyen történelmi viszonyok között keletkezett és mi annak a gazdasági, társadalmi rendeltetése — gondolkodásában föl sem merül. Az ilyen módon kialakított jogi vélemény az esetek túlnyomó többségében megegyezik a jogszabály valóságos tartalmával. A törvény szövegéből ugyanis a nyelvtani, a logikai és rendszeres értelmezés útján legtöbbször ugyanarra az eredményre lehet jutni, mint amikor ezeket a módszereket a történeti értelmezés módszerével együttesen alkalmazzuk, mert a jogszabály szövege, a szabályozott jogintézmény fogalma és a jogrendszerben elfoglalt helye világosan, egyértelműen tükrözi azokat a társadalmi, gazdasági célokat, amelyeket a jogalkotó megvalósítani kívánt. Vannak azonban olyan konkrét tényállások, olyan határesetek, amelyeknél ez a hibás jogszabályértelmezési módszer lehetetlenné teszi a jogszabály valóságos tartalmának megismerését és ennélfogva törvénysértő megoldásra vezet. Az ilyen törvénysértés ellen azonban nehezebb fellépni, mint a jogszabállyal a naturalista szemléletből fakadó burkolt vagy nyílt szembehelyezkedés esetében. Ilyenkor ugyanis a kialakult jogi vélemény látszólag egyezik a törvénnyel és csak igen gondos, körültekintő elemező munkával lehet kimutatni, hogy a jogszabály valóságos tartalmából más következik. A felszínesen gondolkodó jogász„jo-„jogilag" rendbenlevőnek, helyesnek, sőt a törvényesség szempontjából egyedül lehetségesnek tartja ezzel a jogszabályértelmezési módszerrel létrejött megoldást akkor is, ha az nyugtalanítja igazságérzetét. Azok az állampolgárok pedig, akiknek magatartását a jog szabályozza és akiktől azt várjuk, hogy önként kövessék a jogot, egyszerűen érthetetlennek tartják a jogalkalmazó álláspontját, megrendül a bizalmuk a jogalkalmazásban és azt nem a jogviták igazságos rendezésére irányuló tevékenységnek, hanem öncélú jogászi zsonglőrködésnek, csűrés-csavarásnak tekintik. A törvényesség formális felfogása, a jogszabály szövegének fetisizálása és a társadalmi, gazdasági vonatkozásaitól való elszakítása tehát azzal a veszéllyel is jár, hogy a jogalkalmazás nemcsak elkülönül a jogalkotástól, hanem el is idegenedik attól, de a jogkövető állampolgártól, a néptől is.

E gondolatok felvetését az teszi időszerűvé, hogy az utóbbi időben egyre gyakrabban találkozunk olyan kritikai megjegyzésekkel, amelyek kizárólag formális jogi érvekkel vonják kétségbe bírói határozatok, sok esetben a Legfelsőbb Bíróság-i állásfoglalások törvényességét. A formális jogászkodás kezd tért hódítani a jogi szakirodalomban is. Ezt mutatja az a módszer, amellyel Bárány Aladár a Jogtudományi Közlöny ezidei 3. számának „Szemle" rovatában „egy állásfoglalás margójára" cím alatt a Legfelsőbb Bíróság 878. sz. polgári kollégiumi állásfoglalását elemzi és ennek során arra a következtetésre jut, hogy az állásfoglalás törvénysértő.

Ennek bemutatására nézzük meg közelebbről a cikkben végighúzódó gondolatmenetet, amelynek lényege a következő:

A Ptk. 613. §-a (1) bekezdésének *b)* pontja értelmében nem terjed ki az ági öröklés arra a vagyonra, amely az ági vagyontárgy helyébe lépett vagy amelyet az ági vagyontárgy értékén vásároltak. Következésképpen nem ági vagyon a felmenő által ajándékozott pénzért vásárolt ingatlan sem.

A felmenő ugyanis csak saját tulajdonában levő ingatlant ajándékozhat lemenőjének. Az ingatlan ajándékozásához tehát először magának kell a tulajdonjogot megszereznie. Ingatlan tulajdonjogának megszerzéséhez azonban a Ptk. 117. §-ának (3) bekezdése értelmében az erre irányuló szerződésen kívül a tulajdonos változás telekkönyvi bejegyzése is szükséges. A szerződés érvényessége a 365. § (3) bekezdése értelmében írásbeli alakhoz van kötve. Ilyen szerződés azonban az ingatlan tulajdonosa és a felmenő között nem jött létre, a felmenő tehát érvényes jogcím hiányában telekkönyvi bejegyzéshez nem juthat és így a tulajdonjogot sem szerezheti meg. Az ingatlant ennélfogva érvényes ajándékozási szerződéssel nem ruházhatja át lemenőjére. Mindebből pedig az következik, hogy az ajándék tárgya nem az ingatlan, hanem a vásárlás céljára adott pénz, mert az ingatlan tulajdonjogát a lemenő nem a felmenővel kötött ajándékozási szerződés alapján, hanem közvetlenül a telekkönyvi tulajdonossal kötött adásvételi szerződés útján szerezte.

Ez az érvelés teljesen megfelel a jogszabály nyelvtani értelmezésének, a formális logika követelményeinek, de a rendszertani értelmezésnek is, formális jogi szempontból tehát nehezen támadható.

Az így kialakított jogi álláspont gyakorlatilag arra az eredményre vezetne, hogy a szülő, ha a gyermeke részére pl. most épült öröklakást akar ajándékozni, a következőképpen lenne kénytelen eljárni.

Adásvételi szerződést kellene kötnie az öröklakás tulajdonosával az OTP-vel, a szerződést be kellene mutatnia illetékkiszabás végett a pénzügyi hatóságnál (más ingatlan vásárlása esetén közvetítési díj kiszabása végett esetleg még a Fiknél is) hatósági bizonyítványt kellene beszereznie arról, hogy nincs köztartozása, majd kérhetné a tulajdonjog telekkönyvi bejegyzését. Ennek megtörténte után ajándékozási szerződést kellene kötnie gyermekével és a fent ismertetett további jogcselekményeket is el kellene végeznie.

Ha ezzel szemben az eladónak megfizeti ugyan vételárat, de úgy egyezik meg vele, hogy az adásvételi szerződésben nem ő a szülő, hanem közvetlenül a gyermeke, a megajándékozott szerepeljen vevőként, egyszerűbbé válik ugyan az ügylet lebonyolítása, de „jogilag" nem az öröklakás, hanem a vételár lesz az ajándék tárgya. Ez azonban azzal a következménnyel is járna, hogy az ingatlan nem lehet ági öröklés tárgya. Ugyanaz az ingatlan tehát attól függően lenne ági vagyonnak minősíthető, hogy a gyermek azt szülője pénzén az első vagy a második helyen említett jogi eljárás útján szerezte-e meg.

Minthogy ingó dolog tulajdonjogát is általában csak a tulajdonos-

tól lehet megszerezni, ugyanez a probléma ingó dolog ajándékozása esetén is felvetődhet. Ha tehát a szülő bútort akarna ajándékozni gyermekének, személyesen kellene elmennie a kereskedőhöz, meg kellene vásárolnia és át kellene vennie a bútort, majd ezt követően köthetne gyermekével ajándékozási szerződést. Ha azonban nem ezt tenné, hanem a vételárat adná gyermekének, hogy a kiválasztott bútort közvetlenül ő vegye meg, nem a bútor, hanem a vételár lenne az ajándék tárgya. Ennélfogva a bútor a kifejtett jogi álláspont szerint nem lenne ági vagyon.

Az emberek ügyeiket általában a legegyszerűbb és ennek megfelelően legésszerűbb módon szokták intézni, ezért alig akad olyan ember (állítom jogász sem), aki az ajándékozást a vitacikkben megkívánt jogi megoldással bonyolítaná le.

Azt könnyen még megértheti minden állampolgár, hogy a szocialista polgári jog szűkíteni kívánta az ági öröklést és ezért azt csak az örökhagyó halála idején még meglevő vagyonra korlátozta. Abban azonban bizonyos vagyok, a közvélemény teljesen érthetetlennek tartana olyan jogi rendezést, amely szerint a felmenő pénzén vásárolt és a változatlan formában meglevő ingatlan vagy ingó attól függően lenne ági öröklés tárgya, hogy a felmenő annak juttatása során egy szerződést kötött-e, vagy kettőt, illetve hogy a lemenő nevén kívül az ő nevét is beírták-e a telekkönyvbe vagy sem. Joggal mondhatnák az emberek — a vitacikkben használt szenvedélyes felkiáltással — „hát lehetséges" szocialista jogrendszerben, hogy a szülő csupán azért nem örökölhet a gyermeke után, mert nem bonyolult és bürokratikus úton, hanem egyszerű és ésszerű formában juttatta neki saját vagyonából a hagyatékhoz tartozó ingatlant vagy ingót.

Más eredményre jutunk, ha nem állunk meg a jogszabály szövegének formális jogi elemzésénél, hanem tovább haladunk a jogszabályértelmezés útján és a jogszabályok tartalmának megismerése végett azt is megvizsgáljuk, hogy azok milyen társadalmi, gazdasági körülmények között keletkeztek, mi a céljuk, rendeltetésük.

A jogi rendezés és a gyakorlati élet követelményei között látszólag mutatkozó ellentmondás feloldása végett azt kell vizsgálni: mi vezette a jogalkotót az ági öröklés intézményének szabályozása során, milyen okból korlátozta az ági öröklést a még meglevő vagyonra, milyen gazdasági okok tették szükségessé ingatlan és ingó tulajdonjogának átruházására vonatkozó fent ismertetett szabályozást, mi indokolta az ingatlan adásvételi és ajándékozási szerződésnek írásbeli alakhoz kötését.

Az ági öröklés intézmények történeti fejlődésére és arra a kérdésre, hogy milyen indokból, milyen tartalommal tartotta azt fenn szocialista polgári jogi intézményként a Polgári Törvénykönyv, sokoldalú választ ad Világhy Miklósnak „Az ági öröklés a Polgári Törvénykönyvben" cím alatt a Jogtudományi Közlöny ez évi 1—2 számában közzétett cikke. Ebben a körben csupán azt kell kiemelni, hogy az ági öröklés fenntartását az az igazságos alapgondolat tette indokolttá, amely szerint a vagyon gyermektelen házasság esetén annak leszármazói körében maradjon, aki azt juttatta és ne szálljon át az esetleg rövid ideig tartó házasság eredményeképpen egy idegen családra. A Ptk. 613. §-a (1) bekezdésének *a)* és *b)* pontja az örökhagyó halálakor meg nem levő, másra átruházott, veszendőbe ment, felélt vagyontárgyakat, illetőleg az ezek helyébe lépett vagy értékükön vásárolt vagyontárgyakat zárta ki az ági öröklés köréből, vagyis az ági vagyon redintegrációját tiltja. Az ilyen vagyon ági jellegének elismerését ugyanis az említett cél nem indokolja.

Tényállásunk esetében azonban nem a megajándékozott által elhasznált, átruházott és annak helyébe lépett vagy értékén vásárolt vagyonról van szó, hiszen a hagyatékban meg van az a dolog, amelyet a felmenő a vételár kifizetésével a lemenőjének juttatott.

Mint a Legfelsőbb Bíróság 878. sz. polgári kollégiumi állásfoglalása is kiemeli, ilyen tényállás mellett a felmenő szándéka nem a vételár, hanem ingatlan, illetőleg ingó dolog ajándékozására irányul. Ezt a szándékot valóra válthatja úgy, hogy az ajándéktárgy tulajdonjogát adásvétel vagy más szerződés útján megszerzi, majd a dolgot a lemenőnek ajándékozza. Megoldható azonban az ajándékozás olyan egyszerűbb módon is, hogy az ajándékozó nem szerzi meg az ajándéktárgy tulajdonjogát, hanem annak tulajdonosával közvetlenül a megajándékozott javára köt szerződést. A harmadik személy javára szóló szerződéskötést a Ptk. 233. §-a kifejezetten is megengedi. Nincs azonban jogi akadálya annak sem, hogy ingatlan harmadik személy részére való megvásárlása esetén a felek között létrejött megállapodás alapján — az egyszerűbb lebonyolítás érdekében — a szerződésben közvetlenül a kedvezményezettet, azt a harmadik személyt jelöljék meg vevőként, akinek javára a szerződést kötötték. Az ilyen szerződés teljesen megfelel az alakszerűségi követelményeknek és a Legfelsőbb Bíróság ezzel kapcsolatos XXV. sz. polgári elvi döntésének is. Nem történt ugyanis más, csak annyi, hogy két olyan szerződést, amelyek mindegyikében az egyik fél azonos személy, egy szerződésbe foglaltak, kihagyva egy olyan közbenső jogi aktust, amely az elérni kívánt jogi hatás, a tulajdonjognak a megajándékozott által való megszerzése — szempontjából mellőzhető.

Ez által nem esett sérelem a Ptk. 117. §-ában kifejezésre jutó azon az elven, hogy tulajdonjogot átruházással csak a tulajdonostól lehet szerezni, de nem szenvedett sérelmet az a jogszabályi rendelkezés sem, amely ingatlan tulajdonjogának átruházásához az erre irányuló jogcímen felül telekkönyvi bejegyzést, ingónál pedig átadást kíván. Ezeknek a jogszabályi rendelkezéseknek az az alapja, hogy a veszélyátszállás és a tulajdonátszállás szétválásának elkerülése és a forgalom biztonságának fokozása érdekében a Polgári Törvénykönyv a tulajdonjog átruházásánál a tradicionális elvet követi, a földtulajdoni viszonyok alakulása következtében pedig fenntartja a telekkönyvi bejegyzés konstitutív hatályát. Ezzel függ össze az ingatlan adásvétel és ajándékozás írásbeli alakhoz kötése is. Már pedig a jogügyletnek egy felesleges jogi aktus kihagyásával való lebonyolítása sem a tradicionális rendszerbe, sem a telekkönyvi bejegyzés konstitutivitásának elvébe, sem a forgalom biztonsága által megkívánt alak-

szerűségi követelményekbe nem ütközik.

Nem változik a jogi helyzet akkor sem, ha az ajándéktárgy tulajdonosával nem közvetlenül az ajándékozó, hanem az általa erre feljogosított megajándékozott tárgyal és szerződik.

Egyet kell tehát érteni a 878. sz. kollégiumi állásfoglalásban kifejtett azzal a véleménnyel, amely szerint a felek szerződési akaratának megfelelően nem a vételár, hanem az azon vásárolt dolog az ajándék tárgya akkor is, ha az egyszerűbb technikai lebonyolítás érdekében a szerződésben közvetlenül a megajándékozott szerepel vevőként.

Végül megjegyezni kívánom, hogy a legteljesebb mértékben helyeslem a vitacikk szerzőjének azt a törekvését, amellyel határozottan fellép a törvényesség védelmében és ennek érdekében harcol a jogszabályok rendelkezéseinek figyelmen kívül hagyása ellen. Teljes igaza van abban is, hogy törvénysértés a jogi formák megsértése is. A jogalkalmazó nem alkot jogot, hanem érvényt szerez a hatályos jogszabálynak. A jogvitákat tehát csak a törvényből kiindulva, csak a törvény alapján lehet megoldani. Nem szabad azonban elfelejtkezni arról sem, hogy a jogviszony nemcsak jogi jelenség, hanem a jog által szabályozott társadalmi, gazdasági viszony, amelynek jogi rendezése is meghatározott társadalmi, gazdasági célt szolgál. A törvényesség tehát nem egyszerűen és elvontan a jog, hanem meghatározott célt szolgáló jog érvényesülése. Aki a jogvitákat helytelen értelemben felfogott jogesetként kezeli és kizárólag a jogszabály formális logikai értelmezésével, esetleg a jogintézmény dogmatikai vizsgálata alapján akarja azokat eldönteni, elszakad az élettől, attól a társadalmi, gazdasági viszonytól, amelyet a jogszabály rendez és amelyet egyben szolgálni hivatott. Ennek következménye pedig igen könnyen az lehet, hogy a „jogilag" helyesnek látszó következtetés nem felel meg a jogszabály tartalmának, tehát törvénysértő és valójában „jogilag" sincs rendben. Nem lehet tehát eredményesen fellépni a törvénysértések ellen, ha a nyelvtani, logikai és rendszeres értelmezés mellett nem alkalmazzuk a történeti értelmezés módszerét. Az is igaz azonban, hogy a történeti értelmezés nem válhat olyan szólammá, amelyre támaszkodva a jogalkalmazó a tételes jogot félreteheti és a jogalkotás útjára léphet.

Benedek Károly

Néhány elvi kérdés a munkaügyi döntőbizottsági határozatok végrehajtásának köréből

E rövid összefoglalás a jogösszehasonlítás módszerével mindenekelőtt a munkaügyi döntőbizottsági határozatok végrehajthatóvá nyilvánításának kérdésével és az ezzel kapcsolatos ellenőrzés egyes kérdéseivel kíván foglalkozni, majd a nem pénzbeli teljesítésben marasztaló munkaügyi döntőbizottsági határozatok végrehajtásának néhány problémáját tárgyalja. Végül röviden érinti a végrehajtást elrendelő aktus ellen igénybe vehető jogorvoslatok problémáját.

I.

A munkaügyi döntőbizottsági határozat akkor hajtható végre, ha a kötelezett a határozat ellen nem élt jogorvoslattal vagy a jogorvoslatnak nincs halasztó hatálya, illetőleg a határozat ellen nincs jogorvoslatnak helye,[1] feltéve, hogy a kötelezett a jogszabályban megállapított idő alatt nem teljesít. A végrehajthatóvá nyilvánítás előfeltétele tehát a munkaügyi döntőbizottsági határozat jogereje, vagyis rendes jogorvoslattal való megtámadhatatlansága, illetve a jogorvoslat kellő időben való be nem nyújtása. Kivételesen végrehajthatónak nyilvánítható a jogerőre nem emelkedett határozat is abban az esetben, ha a benyújtott jogorvoslatnak nincs halasztó hatálya. A tételes jogok ennek eseteit rendszerint a Munka Törvénykönyveinek megfelelő rendelkezéseinél esetről-esetre határozzák meg.

A döntőbizottsági határozat önmagában véve nem végrehajtási jogcím, csak tartozási cím. Végrehajtási címmé akkor válik, ha végrehajthatóvá nyilvánítják.[2] És itt az a kérdés merül fel elsősorban, mely szerveknek van hatásköre a döntőbizottsági határozatot végrehajthatónak nyilvánítani. Idevonatkozóan az egyes államok törvényhozásában lényegében kétféle rendszerrel találkozunk:

1. A munkaügyi döntőbizottsági határozatokat maga az ügyben eljárt munkaügyi döntőbizottság nyilváníthatja végrehajthatónak. Így a magyar szabályozás szerint, a határozat egy példányára a „végrehajtható" záradékot a munkaügyi vitában eljárt szerv vezeti rá (MüM. R. 89. §-a). Csehszlovákiában abban az esetben, ha a kötelezett fél nem teljesíti a munkaügyi döntőbizottság jogerős határozatát, a jogosított annak igazolását kérheti, hogy a határozat végrehajtható. A végrehajthatóságot a szakszervezeti üzemi bizottság tanúsítja (1965. évi 82. sz. hird. 19. §-a). A bolgár jog szerint a határozat végrehajthatóságát szintén a munkaügyi döntőbizottság tanúsítja (Szabályzat 56. pontja).[3]

2. A munkaügyi döntőbizottság határozatát a jogorvoslati, illetve felügyeleti szerv nyilvánítja végrehajthatónak. Ez a megoldás a Szovjetunióban és az NDK-ban lép előtérbe, de hasonló megoldással találkozunk Lengyelországban. Így a Szovjetunióban, amennyiben a vita-bizottság határozatát a kötelezett fél nem hajtja végre, az illetékes szakszervezeti bizottság olyan tanúsítványt állít ki, amely végrehajtási lap erejével bír. Ennek a lapnak az alapján azután a végrehajtó a határozatot kényszerrendelkezés útján hajtja végre (Szabályzat 36. pontja).[4] Hasonló tanúsítványt kell kiállítani az érdekelt részére, ha a vállalat a szakszervezeti bizottság határozatát nem hajtja végre (Szabályzat 37. pontja), azzal a különbséggel, hogy a végrehajtási lapot ilyen esetben a szakszervezeti bizotság elnöke állítja ki és

[1] A magyar jogban kifejezetten így rendelkezik a MüM. R 89. §-a.

[2] JACOBI, E.: Die Konfliktkommissionen in der DDR. Berlin, 1957. 59. old.

[3] A minisztertanács 1958. február 25-i 30. sz. határozata a munkaügyi viták elbírálásáról szóló szabályzat jóváhagyása tárgyában. Izvesztyija, 1958. február 28-i 17. sz. A továbbiakban: „Szabályzat".

[4] A Szovjetunióban és az NDK-ban a munkaügyi vitákban eljáró bizottságokat „vita-bizottságok"-nak nevezik, és így ha ezekről az országokról van szó, mi is ezt a kifejezést használjuk. Jogforrás a Szovjetuniót illetően, a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1957. január 31-i törvényerejű rendelete a munkaügyi viták elbírálása rendjéről szóló szabályzat megerősítéséről. A továbbiakban: „Szabályzat".

a szakszervezeti bizottság ülésére nincs szükség.[5] Az NDK-ban a vita-bizottsági határozat végrehajthatóvá nyilvánításáról a bíróság határozattal dönt (Munkaügyi bírósági rendtartás 44. §-a).[6] Lengyelországban a nem bírósági határozatokat az adós általános illetékessége szerinti járásbíróság látja el végrehajthatósági záradékkal. (Pp. 781. cikk, 2. §-a).[7]

E megkülönböztetésnek azért van jelentősége, mert a végrehajtásra kerülő döntőbizottsági határozat törvényessége ellenőrzésének kérdése másképpen merül fel, ha azt maga a munkaügyi döntőbizottság nyilvánítja végrehajthatónak, és másképpen, ha a felettes szerv. Nézzük először az utóbbi változatot.

A szovjet jogi irodalomban idevonatkozóan különböző felfogásokkal találkozunk. *Epstein* szerint abban az esetben, ha a szakszervezeti bizottság arra a megállapításra jut, hogy a munkaügyi vita-bizottság határozata helytelen, határozatot hozhat e bizottság határozatának hatályon kívül helyezéséről és az ügyet érdemben döntheti el. A szakszervezeti bizottság e jogosítványában a vitabizottságok tevékenysége feletti felügyeleti jog nyilatkozik meg. Bár a szerző is elismeri, hogy idevonatkozóan a munkaügyi viták elintézéséről szóló szabályzat kifejezett rendelkezést nem tartalmaz, mégis arra a megállapításra jut, hogy a szakszervezeti bizottság hivatalból hatályon kívül helyezheti a munkaügyi döntőbizottság határozatát, amennyiben úgy találja, hogy az a jogszabályokkal ellentétben áll.[8]

Más álláspontot van *Nyikolajeva,* aki szerint a szakszervezeti bizottságnak nincs joga ahhoz, hogy a vitabizottság határozatát saját kezdeményezésére felülvizsgálja. Minthogy azonban előfordulhat, hogy a vitabizottság hiányos határozata esetén az ügyet a szakszervezeti bizottságnak érdemben is felül kell vizsgálnia (pl. a vitabizottság nem határozta meg a dolgozónak járó követelés pontos összegét), a szakszervezeti bizottságnak szükségképpen mégis saját kezdeményezésére kell felülvizsgálnia az elsőfokú határozatot, vagypedig arra kellene köteleznie az érdekelt dolgozót, hogy „fellebbezze meg" a vitabizottság határozatát (utóbbi esetben a szakszervezeti bizottságnak a fellebbezési határidő elmulasztását igazoltnak kell tekintenie.[9])

Az *Andrejev* szerkesztésében megjelent legújabb szovjet munkajogi tankönyv szerint, abban az esetben, ha a vitabizottság hatáskörébe nem tartozó kérdésben döntött, vagy a vitabizottság nem volt szabályszerűen megalakítva, vagy egyébként sértette meg a vitabizottsági eljárási szabályokat (pl. szótöbbséggel határozott az egyhangú határozathozatal helyett), a vitabizottság ilyen határozatának nem lenne joghatálya és így nem szolgálhat alapul a végrehajtási lap erejével bíró tanúsítvány kibocsátására. A szakszervezeti bizottság a vitabizottsági határozat törvényességét ellenőrzi.[10]

Mindennek természetesen csak akkor van jelentősége, ha az ügy másodfokú tárgyalásra nem kerül, amely utóbbi esetben ugyanis a szakszervezeti bizottság jár el érdemben másodfokon és az ügyet teljes egészében felülvizsgálja, aminél fogva az utóbbi variánsnak a tárgyalt kérdés szempontjából nincs jelentősége.

A Német Demokratikus Köztársaságban a felvetett kérdésben szintén számos bizonytalanság volt tapasztalható úgy, hogy a Legfelsőbb Bíróság plénumának kellett a kérdésben állást foglalnia.[11] Ezzel kapcsolatban előre kell bocsátani azt, hogy a munkaügyi bírósági rendtartás 44. §-a szerint a vitabizottsági határozat végrehajthatóvá nyilvánítására irányuló indítványról a bíróság határozattal dönt. A bíróságnak meg kell vizsgálnia, hogy a határozat az idevonatkozó jogi rendelkezéseknek megfelelően jött-e létre és hogy a benne foglalt teljesítési kötelezettség a végrehajtást lehetővé teszi-e. Kétség esetén az egyik vagy mindkét fél részvételével, esetleg a vitabizottsági tagok bevonásával tárgyalást kell tartani. A végrehajthatóvá nyilvánításról szóló határozat meghozatalának megtagadását meg kell indokolni.

Az NDK Legfelső Bíróságának állásfoglalása szerint a végrehajthatóvá nyilvánítás iránti eljárás bizonyos értelemben védelmi funkciót tölt be, biztosítani hivatott, hogy csak olyan határozat végrehajtását tegyék lehetővé, amely szabályszerű, a vonatkozó jogszabályoknak megfelelő eljárás során jött létre és jogi fogyatékosságokban nem szenved. Nem jelentheti azonban a jogerős vitabizottsági határozattal eldöntött jogvita teljes felülvizsgálatát, amire csak kellő időben benyújtott jogorvoslat alapján kerülhet sor. Tehát azt kell vizsgálni, hogy a vitabizottsági határozatot mint formai jogi aktus szabályszerűen jött-e létre, annak alapján a végrehajtás megengedhető-e és végrehajtásra alkalmas tartalommal rendelkezik-e. Éppen ezért a vizsgálatnak arra kell szorítkoznia, hogy a vitabizottság illetékes volt-e eljárni, összetétele szabályszerű volt-e, a tárgyaláson az érdekeltek részt vettek-e, az elnök a határozatot aláírta-e, az érdekelteket a jogorvoslati lehetőségekre figyelmeztették-e, a vitabizottsági határozatot az érdekeltek számára kézbesítették-e, a jogorvoslati határidő lejárt-e anélkül, hogy jogorvoslattal éltek volna, a vitabizottsági határozatban történt teljesítésre kötelezés módját és körét illetően egyértelmű-e, és így kényszervégrehajtás útján való teljesítésére fennáll-e a lehetőség.

A Legfelsőbb Bíróság állásfoglalása lényegében hasonló a fent ismertetett Andrejev féle álláspontal, nevezetesen, hogy a vitabizottsági határozat végrehajthatóvá nyilvánítása során bizonyos törvényi garanciák fennforgását lehet és kell is vizsgálni. Ezt a vizsgálatot a döntőbizottsági határozatot végrehajthatónak nyilvánító felettes szerv végzi, amikor a jogosult fél a határozat végrehajthatóvá nyilvánítását kérni.

Némiképpen más helyzet áll elő olyankor, amikor maga az ügyben eljárt döntőbizottsági szerv saját határozatát látja el végrehajthatósági záradékkal. Itt a kérdés úgy merül fel, hogy a végrehajthatósági záradék alapján eljáró bírói

[5] ANDREJEV, V. Sz. Szovjetszkoje Trudove Právo, Moszkva, 1965. 331. old.
[6] 1961. június 29. napján kelt rendelet a járási és kerületi munkaügyi bíróságok tevékenységéről (Gbl. II. 271. old.).
[7] A polgári eljárásról szóló 1964. november 17-én kelt 296. sz. törvény. Dziennik Ustaw, 1964. 43. sz.
[8] EPSTEIN, A. L.: A munkaügyi viták elbírálásának új rendje. Szovjetszkoje Goszudarsztvo is Pravo, 1957. 7. sz. 52–61. old. Ford. az Intézet anyagában, Sz/1162. sz. alatt. 17. old.
[9] NYIKOLAJEVA, A. A.: A munkaügyi vitabizottság szervezete és tevékenysége. Alma Ata, 1963. 143–144. old.
[10] ANDREJEV, I. m. 332. old.
[11] Az 1965. szeptember 15-i 19. sz. irányelvek. Der Schöffe, 1965. 11. sz. 377–385. old.

szervnek a végrehajtási eljárási szakaszban van-e lehetősége a végrehajthatósági záradékkal már ellátott határozat törvényességét felülvizsgálni, és ha igen, milyen körben?

A magyar hatályos jogszabályok szerint, amennyiben a kötelezett fél a munkaügyi döntőbizottság, a szolgálati felettes vagy a területi döntőbizottság jogerős határozatát nem teljesíti, a bírósági végrehajtásra vonatkozó szabályok szerint végrehajtási lap kiállításának van helye [Mt. 149/A § (4) bek.]. A munkaügyi vitában hozott határozat bírósági végrehajtását a kötelezett fél telephelye, illetőleg lakóhelye szerint illetékes járásbíróságnál kell kérni (Mt. V. 250. §). A végrehajtási lapot tehát az utóbbi bíróság állítja ki. A bíróság a végrehajtási lap kiállítását megtagadja, ha a végrehajtás iránti kérelem teljesen alaptalan. Ha csak részben alaptalan, a bíróság a végrehajtási lapot a kérelemtől eltérően állítja ki [Vht. 11. § (1) és (2) bekezdései].

A kialakult gyakorlat szerint a bíróság a végrehajtási lap kiállításánál elsősorban azt vizsgálja, hogy a Vht. 4. §-ában említett feltételek fennforognak-e, nevezetesen, hogy a végrehajtási lap kiállításának alapjául szolgáló határozat jogerős vagy előzetesen végrehajtható-e, tehát a végrehajthatóság feltételei fennforognak-e, továbbá, hogy a teljesítési határidő lejárt-e. Továbbá figyelemmel van a Vht. 2—3., 5., 6. és 7. §-aiban foglaltakra is. A munkaügyi döntőbizottsági határozatoknál továbbá az Mt. V. 143. §-ában foglalt feltételek valamelyikének meglétét is vizsgálnia kell, amennyiben a követelés a dolgozó munkabéréből nem hajtható be.[12] „Alaptalannak" a végrehajtás iránti kérelmet akkor kellene tekinteni, ha a munkaügyi döntőbizottsági határozat nem jogerős, előzetesen nem is hajtható végre, illetve a teljesítési határidő még nem járt le. Ugyanez vonatkozik megfelelően a „részbeni alaptalanságra" is. Az Mt. V. 143. szakaszában említett feltételek a végrehajtás módjával kapcsolatosak.

Abban az esetben, ha a munkaügyi döntőbizottság határozata valamely nyilvánvaló hibában (hiányosságban) szenved, hivatalból kell intézkedni annak kiküszöbölése iránt (Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 829/72. sz. állásfoglalása). Erre természetesen csak akkor van lehetőség, ha a hiba (hiányosság) pótolható, ha azonban erre lehetőség nincsen, mert pl. szabálytalanul megalakított munkaügyi döntőbizottság járt el, nem illetékes munkaügyi döntőbizottság járt el, a munkaügyi döntőbizottság a Munka Törvénykönyvében szabályozott eljárás hatálya alá nem tartozó ügyben, vagy elsőfokon a területi munkaügyi döntőbizottság vagy járásbíróság hatáskörébe tartozó ügyben járt el [vö. Mt. V. 247. § (1) bek.-sel] stb. és a bíróság e tények valamelyikének fennforgását a végrehajtási lap kiállításakor észlelné, felmerül a kérdés, milyen eszközök állnak rendelkezésre a törvényesség helyreállítása érdekében. Idevonatkozóan sem a jogszabály, sem az irodalom nem ad eligazítást. Nézetünk szerint ilyenkor a helyes eljárás az lehetne, hogy a bíróság a tényállásról óvás benyújtása végett értesítse az ügyészséget és a végrehajtási lap kiállítása iránti eljárást a Pp. 152. §-a alapján — figyelemmel a Vht. 212. szakaszában foglalt rendelkezésre — az ügyészi óvás tárgyában való döntésig függessze fel, és annak eredményéhez képest a végrehajtási lap kiállítását tagadja meg, illetve azt állítsa ki.

A csehszlovák hatályos szabályozás szerint, a végrehajthatósági záradékkal ellátott döntőbizottsági határozat végrehajtásának elrendelése a kötelezett általánosan illetékes bíróságának hatáskörébe tartozik. A határozat végrehajtásának elrendelését a törvény a tanács elnökének jogkörébe utalja. A tanács elnöke a végrehajtás elrendelése iránti kérelem tárgyában a kötelezettet meghallgathatja, ha a végrehajtás elrendelése előtt tisztázásra szorul, hogy a perbeli előfeltételek fennforognak-e. Ilyen perbeli előfeltételek különösen az eljárási indítvány előterjesztése, a bíróság hatásköre és illetékessége, a felek perképessége, a képviselő meghatalmazása, a perfüggőség és a res judicata kérdése.[13]

A Bulgáriában hatályos szabályozás értelmében a végrehajtási lapot az adós lakóhelye, illetve a fizetés teljesítésének helye szerint illetékes járásbíróság állítja ki. A bíróság köteles megvizsgálni, hogy a döntőbizottsági határozat külső szempontból szabályszerű-e és igazolja-e a végrehajtandó követelést azzal a személlyel szemben, aki ellen a lap kiadását kérik (1952. évi polgári perrendtartás 242. és 243. cikkei). Az a megállapítás, hogy a döntőbizottsági határozat „külső szempontból szabályszerű-e", lehetővé teszi a bíróság számára a konkrét eljárási jogi kérdések vizsgálatát, és ha idevonatkozóan jogszabálysértést lát, a határozat végrehajtásra nem kerülhet. Természetesen a bíróság a vita tényállásával és a döntés helyességével nem foglalkozhat.[13/a]

Megállapíthatjuk tehát, hogy a munkaügyi döntőbizottsági határozat végrehajthatóvá nyilvánításának kétféle jelentősége van, egyfelől jelenti azt, hogy a végrehajthatósági záradékkal ellátott okirat közvetlenül végrehajtható okirattá válik, amelynek alapján a végrehajtás foganatosítása kezdetét veheti (lényegében a szovjet és a német konstrukciók), másfelől a végrehajthatósági záradéknak a munkaügyi döntőbizottsági határozatra való rávezetése csak eljárási jogi előfeltétele a végrehajtható okirat kiállításának, amelynek alapján azután a bíróságnak vagy végrehajtási lapot kell kiállítania (magyar és bolgár megoldás), vagy a végrehajtást a bíróság külön határozattal rendeli el (csehszlovák konstrukció). Abban az esetben, ha a jogszabály a munkaügyi döntőbizottság részére a végrehajthatósági záradékolás jogát nem adta meg, a felettes szerv által eszközölt záradék folytán válik a döntőbizottsági határozat végrehajtható okirattá, míg ha maga a munkaügyi döntőbizottság látja el határozatát végrehajthatósági záradékkal, mindig külön végrehajtható okiratra van szükség, amely lehet végrehajtási lap, esetleg külön bírósági határozat. Ennek a törvényességi garanciák szempontjából van jelentősége, mert bizonyos lehetőséget teremt azoknak a körülményeknek a megállapítására, amelyek a jogszabá-

[12] NIGRINYI ELEMÉR: A munkaügyi határozatok végrehajtása. Magyar Jog, 1966. 4. sz. 170. old.

[13] Občanské právo procesni, Prága, 1964. Orbis, 125., 314. old.

[13/a] RADEVA, M.: 1966. május 12-i tájékoztatása a bolgár Pp. értelmezéséről.

lyoknak megfelelő határozat létrehozását gátolják, illetve meghiúsítják. Más szavakkal: a tételes jogok többé-kevésbé a végrehajtási szakaszban is gondoskodnak olyan eljárási szűrő szerkezetről, amely a legkirívóbb törvénytelenségek észlelésének alkalmas eszköze lehet.

A határozat végrehajthatóvá nyilvánítása iránti eljárásban közreműködő szervek egyik megoldás esetében sem vizsgálhatják azonban azt, hogy a munkaügyi döntőbizottság a tényállást teljesen tisztázta-e, és hogy a vitában helyesen döntött-e. Ha a határozat jogerőre emelkedett, a felek részére ilyen átfogó felülvizsgálat kezdeményezésére — a rendkívüli jogorvoslat lehetőségétől eltekintve — nincs lehetőség. Nem lenne helyes, ha ilyen cél kerülő úton — a végrehajtási eljárás során — lenne elérhető. A határozat végrehajthatóvá nyilvánítása iránti eljárás során a döntőbizottság előtti eljárás lényegében csak annyiban vizsgálható felül, hogy a tárgyalás szabályszerű volt-e és a hozott határozat végrehajtásra alkalmas-e. Gyakorlatilag csak a tárgyalási jegyzőkönyvből és a határozatból kitűnő nyilvánvaló törvénytelenségek vizsgálatára van lehetőség. Viszont, ha ilyeneket megállapítanak, a határozat végrehajtását meg kell tagadni, illetve az idevonatkozó eljárást az e kérdésben való döntésig fel kell függeszteni. A jogerős határozatot sem szabad végrehajtani, ha az törvényességbe ütközik, törvénysértő határozatok végrehajthatósági záradékkal sem szankcionálhatók.[14]

Kérdés azonban, hogy a fenti szempontok a gyakorlatban tudnak-e érvényesülni. Úgy véljük, hogy a törvényességi vizsgálat hatályosabbnak mondható az olyan konstrukció mellett, amikor a döntőbizottsági határozatot nem maga a munkaügyi döntőbizottság nyilvánítja végrehajthatónak. Ilyenkor ugyanis egy másik szerv kénytelen az ügy tágabb összefüggéseit is megvizsgálni, aminek során az esetleges törvénytelenségek inkább felszínre kerülnek, mintha az eljárás végrehajthatóvá nyilvánított határozat alapján a végrehajtás egyszerű elrendelésére redukálódik. Az eljárás végrehajtási szakára ugyanis általában a tömegszerű ügyintézés jellemző, és a vizsgálat a végrehajtható határozat legfontosabb alaki kellékeinek megállapításán alig terjed túl. Ilyen helyzetben pedig inkább áll fenn a lehetősége annak, hogy az eljárási szabályok megsértésével hozott munkaügyi döntőbizottsági határozatok végrehajtásra kerülnek, aminek megelőzése pedig a sokszor még a kezdet bizonyos nehézségeivel küzdő munkaügyi döntőbizottságoknál — bármely államot nézzük is — fokozott jelentőségű lehet.

[14] PAUL, H.: A vitabizottsági határozatok végrehajthatóvá nyilvánítása. Arbeitsrecht, 1961. 10. sz. 319. old.

II.

Vizsgáljuk most meg közelebbről, hogy a munkaügyi döntőbizottsági határozatok végrehajtásával kapcsolatban milyen sajátos problémák fordulhatnak elő. Ebben a tekintetben aszerint kell különbséget tenni, hogy a határozat pénzbeli teljesítést, vagy valamely cselekmény végzését rendeli-e el, vagy esetleg mindkettőre irányul.

1. Ha a munkaügyi döntőbizottsági határozat pénzbeli teljesítést rendel, vagyis a dolgozót arra kötelezi, hogy a vállalatnak meghatározott pénzösszeget fizessen, vagy fordítva, a pénzkövetelések behajtására vonatkozó szabályok az irányadók, a dolgozó tartozása esetén mégis abból a sajátos helyzetből adódó eltérésekkel, amely a vállalat és a dolgozó viszonyából szükségképpen következik. Így bizonyos esetekben nincs szükség a végrehajtási eljárás folyamatba tételére, hanem a vállalat egyszerűen levonhatja a munkaügyi döntőbizottság által megállapított összeget a dolgozó munkabéréből. Ennek leggyakoribb esete a megállapított kártérítésnek a dolgozó munkabéréből való levonása.[15] Az egyes államok jogszabályai részletekbe menően határozzák meg, hogy a munkabérből való közvetlen levonásra mely esetekben és milyen keretek között kerülhet sor. A fordított esetben, nevezetesen, amikor a munkaügyi döntőbizottság a vállalatot kötelezi arra, hogy a dolgozónak pénzbeli szolgáltatást teljesítsen és ennek nem tesz eleget, az állami szervek ellen vezetendő végrehajtás általános szabályaira is figyelemmel kell lenni.

2. Bonyolultabb a helyzet, ha a munkaügyi döntőbizottság valamelyik felet meghatározott cselekmény végzésére, illetve magatartásra kötelezi. Ennek tipikus példája a dolgozó munkaviszonyának helyreállítására való kötelezés.

A jogi helyzet ilyenkor az, hogy a döntőbizottsági határozat konstitutív, vagyis a munkaviszony a határozat jogerejénél fogva helyreáll, ha a dolgozó meghatározott időn belül a munka felvétele végett a munkáltatónál jelentkezik. Ha a vállalat vonakodik őt munkába állítani, a munka végzésének jogtalan akadályozásával állunk szemben, amelyért a vállalat, esetleg annak vezetői, vagy a munka végzését akadályozó vállalati dolgozók felelősséggel tartoznak. Ez a felelősség kártérítési, fegyelmi, államigazgatási és büntetőjogi felelősségként jelentkezhet.

a) A kárfelelősség alapja ilyenkor az a tény, hogy a vállalat a dolgozónak munkabért fizetni köteles anélkül, hogy az munkát teljesítene, aminek folytán a vállalatot károsodás éri. A kárt az a dolgozó köteles megtéríteni, akinek magatartására e károsodás visszavezethető. Ez lehet a vállalat igazgatója, személyzeti előadó stb.

b) Egyidejűleg beállhat a vétkes dolgozó fegyelmi felelőssége is, mert nem hajtja végre a jogerős döntőbizottsági határozatot és ezzel a munkaviszonyával kapcsolatos kötelezettségét vétkesen megszegi.

c) Államigazgatási felelősségről is szó lehet, feltéve, hogy a tételes jog szerint, a jogtalan elbocsátásból eredő hátrányos következmények megszüntetését elrendelő jogerős határozat végrehajtásának szándékos megtagadása szabálysértést képez.

d) Beállhat a büntetőjogi felelősség is, amennyiben a büntető törvénykönyvek szerint a cselekmény bűntettnek minősül.

Ha ezek előre bocsátásával az egyes államok jogszabályait vizsgáljuk, látni fogjuk, hogy a tételes jogok a szóbanforgó munkaügyi döntőbizottsági határozatok végrehajtásának megtagadása esetén, igénybe vehető szankciók skáláját igen sokrétűen állapítják meg.

A szovjet szabályozás szerint, ha

[15] Vö. Mt. 73. §, az 1951. évi bolgár Munka Törvénykönyvének 82. §-a, az 1965. évi csehszlovák Munka Törvénykönyve (1) bek. d) pontja.

a vállalat késlekedik végrehajtani a munkaügyi vitabizottság vagy szakszervezeti bizottság határozatát, amely a jogellenesen elbocsátott vagy jogellenesen áthelyezett dolgozó munkába visszaállításáról rendelkezik, a szakszervezeti bizottság határozatot hoz, amelyben elrendeli, hogy fizessék meg a jogellenesen elbocsátott dolgozó részére a munkabért a kényszerítő munkamulasztás idejére, illetőleg a munkabér-különbözetet a jogellenesen áthelyezett dolgozó részére. E határozat kényszer útján való végrehajtását a szakszervezeti bizottság által kiállított tanúsítvány alapján a bírósági végrehajtó foganatosítja (Szabályzat 40. cikke). Egyébként a törvénytelen elbocsátásban vétkes személy anyagi felelősségét a Szovjetunió Legfelső Bírósága 1964. június 30. napján kelt 8. sz. határozatával legutóbb külön kiemelte[16], de már korábban is a jogtalan elbocsátások miatt a vállalatokra háruló kár megtérítésének a kérdése az ilyen ügyek tárgyában való döntésnél nyomós kívánalomként mutatkozott meg.[17]

Az OSZFSZK polgári eljárási törvénykönyvének (1964.) 39. §-a kimondja, hogy a bíróság annak megállapítása után, hogy az elbocsátás vagy az áthelyezés nyilvánvaló törvénysértéssel történt, ugyanezen eljárásban arra kötelezi a vétkes hivatalos személyt, hogy térítse meg az állami intézmény, vállalat, kolhoz, vagy más szövetkezeti vagy társadalmi szervezet javára azt a kárt, amelyet az elbocsátott részére a kényszerű mulasztás tartamára történt munkabérfizetés vagy a munkabérben bekövetkezett különbség kifizetése okozott. A hivatalos személyek marasztalásának összegét ezekben az esetekben a munkajogi törvényhozás határozza meg. Ezenkívül a bíróság vagy ügyészség fegyelmi eljárást kezdeményezhet az olyan személyek ellen, akik szándékosan nem hajtják végre a vitabizottság határozatát.[18] Végül megemlíthető, hogy az OSZFSZK Btk (1960) 138. cikke szerint állami vagy társadalmi vállalatoknál vagy intézményeknél dolgozó hivatalos személyek részéről a dolgozók személyes indokokból történő törvénytelen elbocsátását, a munkaviszony helyreállítását elrendelő bírósági határozat nemteljesítését, valamint a munkajogi szabályok egyéb szándékos és jelentős megsértését egy évig terjedő javító munkával vagy állásvesztéssel kell büntetni.

A bolgár szabályozás szerint, olyan esetben, amikor a munkás vagy alkalmazott elbocsátásáról szóló határozatot tévesnek nyilvánítják, a dolgozó korábbi munkaviszonyát helyre kell állítani, és ha a szakszervezet indokolatlanul nem így járna el, a szervezet vezetői egyetemlegesen felelnek a munkabér megfizetéséért a dolgozó tényleges munkába lépéséig (Mt. 93. §-a). Ezenkívül azokat, akik a Munka Törvénykönyve alapján kibocsátott határozatok rendelkezéseit megszegik, amennyiben súlyosabb szankciók nincsenek megállapítva, pénzbüntetéssel kell büntetni.[19]

Csehszlovákiában a munkaviszony megszüntetéséből eredő viták és így a munkaviszony felbontásának érvénytelenségével kapcsolatos viták is a bíróságok hatáskörébe tartoznak (Mt. 64. §-a). Ha a vállalat az olyan dolgozót, akinek munkaviszonyát jogellenesen megszüntették, nem állítja újra munkába, a bíróság vele szemben pénzbírságot szabhat ki, ismételten is, ezenkívül köteles a jogosultnak megtéríteni azt a kárát, amelyet kötelességének nem teljesítésével neki okozott (Pp. 351. §). Annak a vállalatnak, amely a károsultnak a kárt megfizette, kártérítési igénye van azzal szemben, aki az ilyen kárért a polgári törvénykönyv szerint a károsulttal szemben felelősséggel tartozik (Mt. 201. §).

Lengyelországban a jogellenesen megszüntetett munkaviszony helyreállításának megtagadása esetén, a megfelelő intézkedések megtétele céljából a felettes szerv értesítésének, esetleg pénzbírság kiszabásának van helye (Pp. 1050. és 1065. §-ok). *Jonczyk* J. véleménye[19a] szerint egyébként a munkaviszony helyreállítását elrendelő határozatnak konstitutív és deklaratív jellege is van, és bírói úton végrehajtható (lengyel Pp. 1050 cikke). Ezen kívül a dolgozónak megtérítési igénye van, ha a munka akadályoztatása miatt nem tud munkát teljesíteni (kötelmi törvény 455. cikke).

Az NDK joga szerint, ha az adós a végrehajtható okiratban kimondott azon kötelezettségének, hogy valamely cselekményt végezzen, nem tesz eleget, előzetes bírósági figyelmeztetés után rendbírsággal sújtható. Az irodalomban kifejezésre jutó állásfoglalás szerint ilyenkor nem lenne értelme először a végrehajthatóság tárgyában határozni, azután külön, a rendbírság kiszabását kilátásba helyezni, és végül, a rendbírságot kiszabni. Ezért már a határozat végrehajthatóvá nyilvánítása iránti eljárásban kilátásba kell helyezni a pénzbírság kiszabását és a határidő eredménytelen lejárta esetén, azt ki kell szabni.[20] Ha a végrehajtható okirat alapján teljesítésre nem kerül sor, a követelésre jogosult kártérítést is követelhet.[21]

Romániában abban az esetben, ha a vállalat vonakodik a munkaügyi döntőbizottságnak a dolgozó munkaviszonyának helyreállításáról szóló határozatát teljesíteni, az eljáró bíróság elnöke az ügyészséget fogja értesíteni, hogy a törvénysértés megszüntetése érdekében a szükséges intézkedéseket az ügyészségi törvény alapján tegye meg. Ez lehet fegyelmi vagy büntetőeljárás kezdeményezése. Ezenkívül beáll a vétkes személyek kárfelelőssége is.[22]

A magyar jog szerint, a vállalat meghatározott magatartásra kötelezése esetén, a végrehajtó kézbesíti a végrehajtási értesítést a kötelezett vállalatnak és megfelelő határidő kitűzésével felhívja az önkéntes teljesítésre. A határidő elteltével a végrehajtó a teljesítést személyesen ellenőrzi. Ha a kötelezett a felhívásnak nem tesz eleget, és a dolgozót nem állítja munkába, a végrehajtó erről jegyzőkönyvet vesz fel és azt a bírósághoz beterjeszti. A bíróság továbbá a felek meghallga-

[16] Buljetin Verhovnovo Szuda SZSZSZR, 1964. 4. sz.

[17] A Szovjetunió Legfelső Bíróságának 1952. január 11-i iránymutatása a Szovjetunió Legfelső Bíróságának 1954. október 1-i határozatába foglalt módosításokkal. Justitia Noua, 1965. 2. sz. 305–316. old.

[18] ABRAMOV, Sz. N.: Občansky proces SSSR. Bratislava, 1951. SAV, 339. old. Ennek az új polgári törvényhozás megalkotása után sincs akadálya.

[19] KAMENOV, N. G.: Társadalmi bíróságok és egyeztető bizottságok. Szófia, 1963. 66. old.

[19/a] JONCZYK J.: A munkaviszonyból eredő viták. Warszawa, 1965, 157. old.

[20] PAUL, i. m. 321. old.

[21] A 6. jegyzetben említett rendelet 56. §-a.

[22] MANASE, M.: A munkaügyi döntőbizottságok által a munkaviszonyba való visszahelyezés tárgyában hozott határozat végrehajtása. Legalitatea Populara, 1960. 6. sz. 31–35. old.

tása után 1000 forintig terjedhető pénzbírságot szabhat ki a kötelezett szerv vezetőjével szemben ismételten is, ezenkívül a szerv közvetlen felügyeleti szervéhez fordulhat.

Ezenkívül szabálysértést követ el az, aki a jogtalan elbocsátásból eredő hátrányos következmények megszüntetését elrendelő jogerős határozatot szándékosan nem hajtja végre [Mt. 153. § (1) bek. *b)* pontja], továbbá az, aki a munkaügyi döntőbizottság határozatát nem hajtja végre [Mt. 153. § (2) bek. *a)* pontja], amennyiben a cselekmény a Btk. szerint nem minősül bűntettnek. Elvileg tehát a szóbanforgó határozatok végrehajtásának elmulasztása miatt nálunk szabálysértési eljárás is indítható, jóllehet erre gyakorlatilag alig kerül sor.

Amikor tehát valamely magatartás kikényszerítéséről van szó, a megoldás jellemzője, hogy csak *közvetett* kényszerítőeszközök alkalmazására van lehetőség, amelyek azután jellegüket tekintve vagyoni, fegyelmi, igazgatási vagy büntető szankciók lehetnek. Alkalmazásuk jellegüktől, továbbá a szankcionált magatartás minősítésétől függően, alternatíve vagy kumulatíve történik. Amint az előzőekből következik, a közvetett szankciók alkalmazása elsősorban a munkaviszony jogellenes megszüntetésének orvoslása érdekében hozott határozat teljesítésének kikényszerítése esetén válhat szükségessé, de az áthelyezés hatálytalanítása, valamely dolgozónak a munkavédelem szabályainak megszegésével való foglalkoztatása, a munkakönyvbe való helytelen bejegyzés helyesbítése tárgyában hozott döntőbizottsági határozatok teljesítésének kikényszerítése céljából végeredményképpen szintén csak közvetett eszközök vehetők igénybe abban az esetben is, ha az végrehajtási lap kiállítása útján történik, mert a végrehajtás foganatosítása ilyenkor nem pénzbeli igény érvényesítésére, hanem valamely magatartás kikényszerítésére irányul.

3. A munkaviszony jogellenes megszüntetésének példájánál maradva, a korábbi állásba való visszahelyezés iránti igény — anélkül, hogy a dolgozó egyéb anyagi követelést érvényesítene —, akkor gyakorlati, ha a jogellenesen elbocsátott dolgozó máshol nyomban elhelyezkedett, anyagi vesztesége nincs, de korábbi munkahelyére vissza akar kerülni. Ilyenkor követelésének petítuma csak a korábbi állásba való visszahelyezésre irányul. Ha a munkáltató a követelésnek helytadó határozatnak nem hajlandó eleget tenni, a fentemlített közvetett szankciók alkalmazásának van helye. Az említett tényállás azonban viszonylag ritka, miután a gyakorlatban inkább olyan esetek fordulnak elő, hogy a jogellenesen elbocsátott dolgozónak, a jogellenes elbocsátás tényéből eredően kára is keletkezik, éspedig vagy azért, mert nem tudott nyomban máshol elhelyezkedni, vagypedig új munkahelyén jövedelme kevesebb. Ilyenkor az előző munkaviszonyba való visszahelyezésre irányuló igényén kívül, pénzkövetelést is támaszt munkáltatójával szemben. Az e tárgyban hozott helytadó határozat végrehajtása a pénzfizetésben marasztaló részében a fentiekben *1.* alatt, a munkaviszony helyreállításában marasztaló részében a *2.* alatt említett módozatokon történhet. A végrehajtási cselekmények tehát az ilyen esetben bifurkálnak. Meg kell jegyezni azonban, hogy a kétféle — közvetlen és közvetett — végrehajtási mód párhuzamos alkalmazására viszonylag ritkán kerül sor, mert a pénzkövetelés érvényesítésével rendszerint a határozatnak a visszahelyezés tárgyában rendelkező része is teljesítésre kerül, miután a vállalatok általában óvakodnak attól, hogy munkateljesítmény nélkül fizetést teljesítsenek, és így a dolgozó munkaviszonyát inkább helyreállítják.[23]

III.

Végül azt a kérdést kívánjuk röviden érinteni, hogy a munkaügyi döntőbizottsági határozatok végrehajtását elrendelő aktusok ellen van-e helye jogorvoslatnak.

Jogunkban kettős megoldás érvényesül, amennyiben a végrehajtási lap kiállítása ellen a kötelezett a végrehajtási lap visszavonása iránt terjeszthet elő kérelmet (Vht. 193. szakasza, 3. bekezdése), a végrehajtási lap kiállításának megtagadása esetén az e tárgyban hozott indokolt végzés ellen a végrehajtást kérő viszont fellebbezhet (Vht. 11. §).

Csehszlovákiában a tanács elnöke a végrehajtás elrendelése kérdésében végzéssel dönt (Pp. 254. §), amely ellen az általános szabályok szerint fellebbezésnek van helye.

Az NDK-ban a végrehajthatóság tárgyában hozott határozat ellen helytadó határozat esetén a kötelezett, elutasító határozat ellen az indítványozó jogorvoslattal élhet.[24]

A lengyel Pp. 795. cikkének 1. §-a értelmében a bíróságnak a végrehajthatósági záradékkal való ellátása tárgyában hozott végzése ellen panasznak van helye.

A bolgár Pp. 244. szakaszában biztosít lehetőséget a végrehajtási lap kiállítása tárgyában hozott határozat megtámadására.

A szovjet megoldás szerint, a szakszervezeti bizottság végrehajthatósági tanúsítványa alapján a végrehajtás foganatosítása kezdetét veheti, ha azt a jogosult 3 hónapon belül a bírósági végrehajtónak bemutatja (Szabályzat 38. pontja). Az OSZFSZK 1964. évi Pp. 339. cikke szerint ez a tanúsítvány végrehajtható okirat, és ha tévesen került volna kiállításra, legfeljebb az elrendelt végrehajtás ellen a Pp. szerint igénybe vehető általános eszközök állnának a kötelezett rendelkezésére.

A végrehajtást elrendelő aktusok ellen benyújtott jogorvoslatoknak, kérelmeknek stb. általában egyik államban sincs halasztó hatályuk a végrehajtásra.

Általános szabálynak tekinthető az is, jóllehet a tételes jogok ezt kifejezetten nem mondják ki, hogy a jogorvoslat tárgyában eljáró felsőbb szerv sem hozhat az érvényesített igény érdemében rendelkező határozatot, hanem annak megállapítására kell szorítkoznia, hogy a végrehajtás elrendelésének feltételei fennforognak-e, azaz, hogy a munkaügyi döntőbizottsági határozat végrehajtását elrendelő aktus tárgyában határozó alsóbb szerv vizsgálati kötelezettségének abban a körben, amelyet a jogszabály számára lehetővé tesz, eleget tett-e, illetve, hogy eljárása során a részére biztosított kereteket nem lépte-e túl.

Befejezésül csupán még arra kívánunk utalni, hogy jóllehet a fentiekben csak a munkaügyi döntőbizottsági határozatokra korláto-

[23] MANASE, i. m. 33. old.

[24] PAUL, i. m. 321. p.

zottan igyekeztünk a végrehajtási eljárás egyes kérdéseivel foglalkozni, ugyanez vonatkozik egyes részletkérdésektől eltekintve, értelemszerűen a kártérítésre kötelező igazgatói határozatok, a szolgálati felettes munkaügyi vitákban hozott határozatai, a területi munkaügyi döntőbizottsági határozatok végrehajtására is.[25] Célunk annak vizsgálata volt, hogy a felvetett kérdéseket más államokban hogyan szabályozzák és ez a szabályozás a hazai jogszabályalkotás számára milyen gondolatokat adhat, melyek azok a területek, ahol a szabályozás esetleges hézagainak kitöltése érdekében útmutatást találhatunk. Az egyes állásfoglalások és megoldási változatok előnyeinek és hátrányainak lemérése végrehajtási jogunk egyes nyitott kérdéseinek elemzésénél talán némi támpontul szolgálhat.

Trócsányi László

Az európai szocialista országok jogalkotása

SZOVJETUNIÓ

1965. július 1-től 1965. december 31-ig terjedő időszakban a Szovjetunióban mind összszövetségi szinten, mindpedig az OSZFSZK-ban több jogágat is érintő jogszabályt bocsátottak ki.

Az *államjog* területén mindenekelőtt utalni kell arra az alkotmánymódosító törvényre, amelynek elfogadása a gazdaságirányítási rendszer reformja kapcsán az államszervezetben szükségessé vált változásokkal áll összefüggésben. A vonatkozó törvény az alkotmány 70. cikkét módosítva, az összszövetségi központi államigazgatási szervek rendszerében végrehajtott átszervezésnek megfelelően határozza meg a Szovjetunió Minisztertanácsának összetételét. Az összszövetségi és a szövetséges-köztársasági minisztériumok rendszerében eszközölt változásokat a törvénynek az alkotmány 77. ill. 78. cikkét módosító rendelkezése rögzíti (V. V. Sz. 1965. okt. 6-i 39. sz.).

Ugyancsak államjogi vonatkozású a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1965. szeptember 3-án kelt rendelete, amely elrendeli, hogy 1965. október 1-től vissza kell állítani annak a korábbi jogszabálynak a hatályát, amely szerint a Szovjetunió Legfelső Tanácsa, valamint a Legfelső Tanács Elnöksége által elfogadott jogszabályok egyidejűleg a szövetséges köztársaságok nyelvén is kihirdetésre kerülnek (V. V. Sz. 1965. szept. 15-i 36. sz.). Az államjog területén további két összszövetségi szintű törvényt kell megemlíteni: a Szovjetunió Legfelső Tanácsa 1965. december 9-én fogadta el a népgazdasági tervről és az állami költségvetésről szóló törvényt, amelynek szövege a Legfelső Tanács hivatalos közleménye 1965. december 15-i 49. számában került kihirdetésre.

Az OSZFSZK-ban a vizsgált időszakban az alábbi államjogi vonatkozású jogszabályok érdemelnek említést: az OSZFSZK Legfelső Tanácsa 1965. július 9-én kelt rendelete a Legfelső Tanács építési és kommunális-gazdálkodási állandó bizottság felállítását rendeli el. (V. V. OSZFSZK 1965. július 15-i 28. sz.)

Az *államigazgatási* jog területén elsősorban a Szovjetunió Legfelső Tanácsa által 1965. október 2-án elfogadott, „Az iparigazgatási szervek rendszerének megváltoztatásáról és egyes más államigazgatási szervek átalakításáról" szóló törvényt kell kiemelni. (V. V. Sz. 1965. okt. 6-i 39. sz.).

A törvény első paragrafusában több szövetséges-köztársasági, így a Vaskohászati, Színesfém-kohászati, Szénbányászati, Vegyipari, Építőanyagipari, Könnyűipari stb. Minisztérium megalakításáról rendelkezik. A továbbiakban több, eddig állami bizottságként működő összszövetségi szintű ágazati államigazgatási szervnek szövetséges-köztársasági minisztériummá való átszervezését rendeli el. Így pl. az Energetikai és Villamosipari Állami Bizottság, az Állami Termelési Halgazdasági Bizottság, az Állami Geológiai Bizottság, az Öntözésügyi és Vízgazdálkodási Állami Termelési Bizottság helyett szövetséges köztársasági minisztériumok alakulnak. A reform eredményeként a szövetséges köztársaságokban, főleg a termelés terjedelmétől, valamint a köztársaságok területén levő ipari vállalatok mennyiségétől függően azonos nevű szövetséges-köztársasági minisztériumok, vagy olyan igazgatóságok (egyesülések) alakulnak, amelyek feladata a vállalatok közvetlen irányítása és azok működéséért való felelősség.

A gépipar sajátosságaiból kiindulva, a törvény több össz-szövetségi szintű, a gépipar különböző ágazatainak megfelelő minisztérium létrehozását rendeli el. Az össz-szövetségi gépipari minisztérium felügyelete alá tartozó vállalatok jegyzékét a Szovjetunió illetékes minisztériumainak és a szövetséges köztársaságok Minisztertanácsainak előterjesztése alapján a Szovjetunió Minisztertanácsa hagyja jóvá. A törvény a továbbiak során több, korábban állami bizottságként működő központi iparigazgatási szervet össz-szövetségi minisztériummá szervez át. Figyelemre méltó változás történt az Állami Tervbizottság jogállásában is, amennyiben ez a szerv a továbbiak során a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő szövetséges köztársasági szervként látja el feladatát. A törvény a Tudományos kutató munkák koordinálásával foglalkozó Állami Bizottságot, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Tudományos és műszaki Bizottsággá szervezi át, amelynek legjelentősebb feladata a tudományos és műszaki fejlesztés alapvető irányait érintő javaslatok előkészítése, az ágazatközi tudományos műszaki problémák kidolgozásának megszervezése, a tudományos és műszaki tájékoztatás stb.

A jogszabály ismertetése során további két rendelkezésre kell a figyelmet felhívni: *a)* a törvény 9. §-ában elrendeli a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő szövetséges köztársasági Anyagi-műszaki Ellátási Állami Bizottság felállítását; az egyes szövetséges köztársaságokban Anyagi-műszaki Ellátási Főigazgatóságok alakulnak, amelyek a szövetséges köztársaság Minisztertanácsának és a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett szervezett Anyagi-műszaki Ellátási Bi-

[25] Így az 5/1965. (XII. 16.), Mü. M. sz. rendelet 2. §-a kimondja, hogy a vállalat kártérítésre (hiány megtérítésére) kötelező határozata alapján az Mt. V. 143. §-ának (1) bek.-be foglalt esetekben bírósági végrehajtásnak van helye, ha a dolgozó 15 napon belül panaszát nem nyújtja be (Mt. V. 190. §. 3. bek.). A végrehajtási lap kiállítását a dolgozó lakóhelye szerint illetékes járásbíróságnál kell kérni. A szolgálati felettes határozatainak végrehajtásáról a magyar jogban az Mt. V. 149/A. (4) bek. rendelkezik. Hasonló rendelkezések találhatók a külföldi jogokban is.

zottságnak alárendelten irányítják az anyagi-műszaki ellátás helyi szerveit. *b)* A törvényben foglalt szervezeti változások következtében megszűnik a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Népgazdasági Főtanács és a Szovjetunió Népgazdasági Tanácsa.

A központi államigazgatási szervek rendszerében eszközölt változásokkal kapcsolatosan meg kell említeni a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1965. október 16-án kelt törvényerejű rendeletét, amely a Szovjetunió Állami Tervbizottságán belül működő Szakmai-műszaki oktatási Állami bizottságot a Szovjetunió Minisztertanácsa Állami Bizottságává szervezi át (V. V. Sz. 1965. okt. 20-i 41. sz.).

Igen jelentős jogszabály a népi ellenőrzés szerveiről szóló, 1965. dec. 9-én elfogadott törvény (V. V. Sz. 1965. dec. 15-i 49. sz.). A törvény a dolgozóknak az ellenőrzési munkába való szélesebbkörű bevonása és szerepüknek az ellenőrző szervek munkájába való további szélesítése érdekében elrendeli a korábbi párt-állami ellenőrző szerveknek népi ellenőrzés szerveivé való átalakítását. A törvény szerint a népi ellenőrzés központi szerve a Szovjetunió Népi Ellenőrzési Bizottsága. Népi ellenőrzési bizottságok működnek a szövetséges, az autonóm köztársaságokban, a határterületeken és területeken, autonóm területeken, városokban és járásokban. Népi ellenőrző csoportok működnek a vállalatoknál, az intézményeknél, a kolhozokban és szovhozokban stb. A népi ellenőrzés szervezetéről szóló szabályzat jóváhagyását a törvény a Szovjetunió Minisztertanácsának hatáskörébe utalja.

Államigazgatási jogi vonatkozású a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1965. augusztus 28-án kelt törvényerejű rendelete, amely a szovjet fegyveres erők 1960. augusztus 23-án jóváhagyott fegyelmi szabályzatának 61. cikkét módosítja. A szabályzat módosított cikke szerint a Szovjetunió honvédelmi minisztere helyetteseinek a honvédelmi körzetek, a front- és a flotta parancsnokait megillető jogok mellett joguk van arra, hogy alezredesi és annál alacsonyabb rangban levő tiszteket, valamint az ezredparancsnokokat, a hadihajók parancsnokait, és annál alacsonyabb rangban levő tiszteket lefokozzák. (V. V. Sz. 1965. szept. 2-i 34. sz.)

Itt kell továbbá megemlíteni a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének a mezőgazdasági területen lakó iskolások ingyenes utazásáról szóló rendeletét (V. V. Sz. 1965. augusztus 19-i 32. sz.), valamint a Szovjetunió Legfelső Tanácsak Elnökségének 1965. augusztus 12-én kelt törvényerejű rendeletét, amely a Litván, Lett és Észt SZSZK Legfelső Tanácsa Elnökségének javasolja, hogy megfelelő jogszabályt fogadjanak el a középiskolai tanulmányi idő meghosszabbításáról. (V. V. Sz. 1965. augusztus 19-i 32. sz.)

A vizsgált időszakban az OSZFSZK-ban is több, az államigazgatási jog területére eső jogszabályt hirdettek ki. Ezek közül külön ki kell emelni az OSZFSZK Legfelső Tanácsa Elnökségének 1965. szeptember 30-án kelt, az elítéltekkel és a büntetésüket kitöltött személyekkel foglalkozó, a városi és a járási tanácsok végrehajtó bizottságai mellett szervezett bizottságokról szóló szabályzat jóváhagyásáról rendelkező tvr.-t. (V. V. OSZFSZK 1965. okt. 7-i 40. sz.). A vonatkozó szabályzat három fejezetben tárgyalja e bizottság szervezetével, feladatkörével, jogaival, működésével és irányításával kapcsolatos kérdéseket. E bizottságok a járásokban és városokban működnek. Kivételes esetekben azonban ilyen bizottságokat a települési tanácsok végrehajtó bizottságai mellett is lehet szervezni. A bizottság tagjai a tanácsi szervek, a szakszervezetek, a Komszomol és más társadalmi szervek képviselőiből kerülnek ki. Élén elnök áll, aki a VB tagja. Nem lehetnek a bizottságnak tagjai a ügyészi, a bírói és a közrendvédelmi szervek tagjai, valamint az ügyvédek. A tagokat a bizottságba a társadalmi szervezetek és a dolgozók kollektívái delegálják, akiket tagsági minőségükben a VB javaslatára az illetékes tanács erősít meg.

A bizottság feladatai a következőkben foglalhatók össze: társadalmi ellenőrzést gyakorol a javítónevelő intézetek és szervek tevékenysége felett; a vállalatokkal és intézményekkel munkaviszonyban álló elítélt személyek nevelésével kapcsolatos ellenőrzés: a többszörösen elítélt személyek magatartásának figyelemmel kísérése; a büntetésüket kitöltött személyek elhelyezésének támogatása stb. A továbbiakban a jogszabály részletesen ismerteti a bizottság jogait, majd a bizottság működési rendjével kapcsolatos kérdéseket tárgyalja. Ez utóbbi körben jelezni kell, hogy a bizottság által hatáskörében elfogadott határozatok végrehajtása kötelező. A bizottság által hozott határozat ellen fellebbezésnek van helye, amelyben az illetékes VB végleges döntést hoz. A bizottság működése felett a felügyeletet a tanács végrehajtó bizottsága gyakorolja.

Munkajogi vonatkozású a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1965. szeptember 30-án kelt, az üzemi, gyári és helyi szakszervezeti bizottságok jogairól szóló szabályzat 10. cikkének értelmezéséről szóló rendelete. (V. V. Sz. 1965. okt. 13-i 40. sz.)

A vizsgált időszakban a *családjog* területén meg kell említeni a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1965. december 10-én kelt törvényerejű rendeletét, amely a házasság felbontásával kapcsolatos bírói eljárásra vonatkozó, 1944. július 19-én kelt törvényerejű rendelet egyes rendelkezéseit módosítja (V. V. Sz. 1965. dec. 15-i 49. sz.). A tvr. szerint a házasság felbontásával kapcsolatos ügyek a járási (városi) népbíróságok hatáskörébe tartoznak. A járási (városi) népbíróság köteles megvizsgálni a házasság felbontása iránti kérelemben jelzett és a felbontás alapjául szolgáló motívumokat és köteles lépéseket tenni a házastársak kibékítésére. Ha az ilyenirányú kísérlet sikertelennek bizonyul és a bíróság azt állapítja meg, hogy a házastársak együttélése és a családi kötelék további fenntartása lehetetlen, a járási (városi) népbíróság dönt a házasság felbontásáról. A jogszabály a továbbiakban a tartásdíjjal, a volt házastársak vagyoni viszonyaival kapcsolatos kérdéseket szabályozza. Ezen túlmenően hatályon kívül helyezi azt a korábbi rendelkezést, amely szerint a házastársak a bontóper iránti kérelem benyújtásával egyidőben kötelesek voltak a helyi napilapban hirdetést közölni.

A *büntető eljárási jog* területén meg kell említeni a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének

1965. szeptember 3-án kelt, a Szovjetunió büntetőeljárási alapjainak 34. cikke értelmezéséről szóló rendeletét (V. V. Sz. 1965. szept. 23-i 37. sz.).

A *bírósági szervezet* területén kell megemlíteni az OSZFSZK Legfelső Tanácsa Elnökségének 1965. szept. 30-án kelt, az állami közjegyzőségről szóló szabályzat jóváhagyásáról rendelkező törvényerejű rendeletét (V. V. OSZFSZK 1965. okt. 7-i 40. sz.). A szabályzat 18 fejezetben, 92 cikkbe foglalva rendezi a közjegyzői tevékenység körébe eső kérdéseket.

A Szovjetunió *nemzetközi* kapcsolatainak további szélesedését több, mind a szocialista, mindpedig a nem szocialista államokkal kötött szerződés, illetve egyezmény jelzi. A jelentősebb nemzetközi jogi vonatkozású jogszabályok a következők: a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének tvr.-je a jugoszláv bíróságok ítéleteinek végrehajtásáról a Szovjetunióban (V. V. Sz. 1965. júl. 22-i 28. sz.), a Szovjetunió és a Kubai Köztársaság között kötött fizetési egyezmény megerősítése (V. V. Sz. 1965. júl. 22-i 28. sz.), a Nemzetközi Búzaegyezmény hatályának meghosszabbításáról szóló jegyzőkönyv (V. V. Sz. 1965. júl. 22-i 28. sz.), a Szovjetunió és Kanada között kötött kereskedelmi egyezmény hatályának meghosszabbításáról szóló jegyzőkönyv (V. V. Sz. 1965. aug. 5-i 30. sz.), a Szovjetunió és Irán között kötött gazdasági és műszaki együttműködési egyezmény (V. V. Sz. 1965. aug. 5-i 30. sz.), a Szovjetunió és Uganda kormánya között kötött gazdasági és műszaki együttműködési egyezmény (V. V. Sz. 1965. szept. 9-i 35. sz.), a Szovjetunió és Afganisztán között 1931. június 24-én kötött semlegességi és megnemtámadási szerződés hatályának meghosszabbításáról szóló jegyzőkönyv (V. V. Sz. 1965. szept. 9-i 35. sz.) stb.

F. L.

JOGIRODALOM

*Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében**

1. A második világháború okozta kényszerű megtorpanás után a magyar jogtudományi irodalom nagy felvirágzásnak indult. Jelentős munkák láttak napvilágot részben magyar, részben idegen nyelveken a polgári jog, a nemzetközi jog, a nemzetközi magánjog, a büntetőjog, az állam- és jogelmélet, stb. területén. A sok jelentős munka közül is különös figyelmet érdemel Mádl Ferencnek a deliktuális felelősség történetére vonatkozó, nagy tudományos értékű monográfiája. Ez a tanulmány olyan témát dolgoz fel, amely a mai szocialista jogfejlődés fő sodrába esik. A különösen elismerésre méltó erudícióval megírt munka feltárja a deliktuális felelősség fejlődésmenetének fontosabb problémáit, helyes megoldásokat javasol számos olyan kérdésben, amelyek eddig sem a polgári civilisztika, sem a szocialista polgári jog művelőinél nem nyertek megnyugtató megoldást.

Tény, a deliktuális felelősségnek, az idetartozó különböző kérdéseknek gazdag irodalma van. Tény az is, hogy eddig is számos munka érintette a felelősség történeti fejlődésmenetét. Ezek a munkák azonban egyrészről általában csak bizonyos meghatározott fejlődésszakaszokat érintettek, nem törekedtek teljes történeti szintézisre, amely a kérdéses intézményt a jogfejlődés kezdetétől napjainkig átfogta volna. Másrészről pedig az idevágó munkák gyakran (ha nem többnyire) elvonatkoztattak a jogfejlődést meghatározó társadalmi-gazdasági tényezőktől, ezeknek a deliktuális felelősség fejlődését is befolyásoló jelentős, ill. meghatározó szerepétől. Áll ez annak ellenére, hogy már Ihering joggal mondta: a tisztán formális leírás, a jogdogmatika önmagában nem képes a deliktuális felelősség teljes és reális képét nyújtani. „Mondják meg nekem, tette fel a kérdést, mit nyertünk akkor, ha bebizonyítják, hogy a jog változik, mozog, átalakul a századok folyamán, ha igazolják, hogy a különböző korszakokban a korábbi törvényeket újabb törvények váltják fel, ha demonstrálják azt a tiszta tényt, hogy a jog mozog. Az óra is mozog; de mit tudunk az óra mozgásának lényegéről, ha csak azt tudjuk, hogy a mutatói eltérnek, állandóan változtatják helyüket? Mi a mozgás okait akarjuk megismerni, és csak az óra belseje az, ami erre nézve felvilágosítással szolgálhat... a történeti látásmód nem elégedhet meg a pusztán dogmatikai szemléletmóddal". Az ilyen értelmű történeti szemlélet igényei szerint járt el könyvünk szerzője, amikor a deliktuális felelősség fejlődésmenetében a különböző irányú mozgások mögött a társadalmi és gazdasági tényezőket, vagy legalább is prizméren ezeket a tényezőket kereste; ezáltal jutott el a deliktuális felelősség reális történeti szintéziséhez.

A szerző — hogy megragadja a főbb történeti fejlődési tendenciákat, a fejlődés domináló okait és tipikus megjelenési formáit — behatóan vizsgálja a különböző történeti korszakok politikai, gazdasági és társadalmi viszonyait és ezek szerepét az egyes nagyobb jogforrások, törvények társadalmi alakulására nézve. Analízisében kiterjed az egyes fejlődési szakaszok minden kiemelkedő és tárgyköre szerint idevonható jogforrására. Az ókor kiemelkedő jogi dokumentumai után az ún. leges barbarorum a jogi elemzés következő forráscsoportja; a középkorra nézve szóba kerül a középkori római jog számos forrása, az ún. nemzeti jogok későbbi forrásai, majd pedig a francia ordonnance-ok Franciaországra nézve és a porosz Landrecht a német jogfejlődésre nézve. A kapitalista korszak jogforrásait a nagy polgári törvénykönyvek vezetik be, amit a deliktuális felelősségre vonatkozó későbbi ún. leges speciales követnek, mint amilyenek a különböző vasút-törvények, bányatörvények, ill. a XX. század speciális termékei a veszélyes üzemek új formáival kapcsolatosan (autóközlekedés, légi közlekedés, atomenergia stb. A deliktuális felelősség e nemzeti jellegű jogforrásai mellett elemzi a szerző az idetartozó nemzetközi egyezményeket, amilyen pl. a varsói légifuvarozási egyezmény, az atomkárokra vonatkozó különböző egyez-

* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 620 old.

mények és egyéb nemzetközi konferenciák. Végül tárgyalja a szerző természetesen a szocialista országok idetartozó jogforrásait, polgári törvénykönyveit és egyéb természetű kodifikációs termékeit is. Bár a szerző elsősorban a tételes jog elemzésére helyezi a fősúlyt, szóhoz jut nála — kritikai elemzéssel, irodalmi eredmények felhasználásával és egyéb módon — a felelősség intézményének legtöbb nemzetközileg is ismert szerzője; hogy csak néhányat említsünk: Mitteis, Ihering, Unger, Mazeaud, Tunc, Eörsi, Marton, Ehrenzweig, stb. Mindez azt mutatja, hogy a szerzőnek sikerült a felelősség fejlődésének korábbi és mai tendenciáit is modern összehasonlító jogi alapon felvázolni.

2. Mádl Ferenc munkája öt fejezetre oszlik. Az I. fejezet az ősközösségi társadalom deliktuális viszonyainak problematikájával foglalkozik, a II. fejezet a rabszolgatartó társadalom, a III. a feudális társadalom, a IV. a kapitalizmus, az V. a szocialista országok jogát, felelősségi tanát tárgyalja. Az V. fejezethez kapcsolódik a könyv egy speciális függeléke, amely a kozmikus térség meghódításával kapcsolatos tevékenység menetében jelentkező felelősségi viszonyok újszerű problémáit vázolja. A könyv forrásjegyzékkel, valamint név és tárgymutatóval zárul.

Az I. fejezetben a szerző előbb azokat az ismeretforrásokat tárgyalja, amelyek korunk számára közvetítik az ősközösség deliktuális viszonyainak feloldási szokásait, rendjét; vizsgálja a különböző normák jogi, ill. nem jogi jellegét. Az ősközösségi társadalom fontosabb gazdasági és társadalmi viszonyainak elemzésével összefüggésben bemutatja azokat az alapvető intézményeket, amelyek a deliktuális viszonyokat uralták (tálió, vérboszszú, csereviszonyok sporadikus kialakulása stb.). Ebben a fejezetben különösen azok az elemzések figyelemreméltók, amelyekben a szerző bemutatja, hogy a deliktuális felelősségi szankciók e korszakban nem jelentik egyik embernek a másik alá való rendelését, hogy a deliktuális felelősség a különböző közösségek viszonyában, mind aktív, mind passzív oldalon alapjában és általánosan kollektív felelősség, mert az ember csak a közösség útján tud létezni, csak a közösség útján tudja magát fenntartani a környezettel, a más közösséggel szembeni harcban. Az élet kollektív, közösségi formája az, amely az ősközösségi ember egyéni életét is meghatározza. Ami a közösségen belüli felelősséget illeti, ez is közösségi jelenség. A passzív oldalon megjelenő individuális elemeket is befolyásolják, meghatározzák a killektív elemek. Ha egyéni deliktum megtorlásáról is van szó, a passzív oldalon az egyén szűkebb közössége is mindig megjelenik valamilyen formában. A felelősség formái természetesen még nem jogiak, azokat a társadalmi gyakorlat társadalmi normák formájában alakítja ki, a szankciókat a társadalom, a közösség közvetlenül eszközli. A felelősség alapja általános jelleggel maga az eredmény és nem az elkövetés valamely szubjektív momentuma.

A II. fejezetben a szerző az ókor különböző jogrendszereinek felelősségi szabályait elemzi. A fejezet 3 jogtípust ölel fel: az ékírásos jogokat, a görög jogot és a római jogot. Behatóan elemzi e jogtípusok jogforrásait a jogellenesség problémájára, a kár és a szankció viszonyára, a szankciók fejlődésének, valamint az emberi magatartás értékelésére vonatkozóan. Kifejti azt a felfogást, hogy a szubjektív elemeknek, az emberi magatartásnak a deliktuális viszonyok körében történő értékelése az áruviszonyok tömegessé válásának, fokozatos általánosodásának megjelenése a jogi forma szintjén. Lényeges feltétele volt továbbá a szubjektum jogi értékelésének az állami jogi apparátus fejlődése, kibontakozása, a jogi és általában a szellemi kultúra felvirágzása. Az eredmény: a szubjektív felelősség megszületése és kibontakozása. A justinianusi kodifikációban már a szubjektív felelősség válik uralkodóvá; a kár reparációja, a vétkességi felelősség legyőzi a büntetés, a bosszú gondolatát.

A III. fejezetben — mint jeleztük — a feudális jogrendszerek felelősségi jogának elemzését nyújtja. A szerző abból indul ki, hogy ebben a társadalmi korszakban a jogfejlődés két úton halad. A fejlődés egyik útja a népvándorlást követően a kontinenst elfoglaló nagyobb törzsek, új államok, saját jogalkotása, jogfejlődése; a római birodalom utódállamaiban a jellemző jogforrás-típusok az ún. leges barbarorum, a francia coutumes, a német Spiegelek (Sachsenspiegel, Swabenspiegel, stb.), továbbá később a nemzeti kodifikáció kezdetei (a francia ordonnance-ok, a német Landrecht-ek). A fejlődés másik útja a római jog csatornái voltak, közelebbről a római jog középkori felvirágzása a XI. és a XII. században. A szerző szellemesen mondja, hogy a római jog felébredt százados álmából és újból elfoglalta helyét Nyugat-Európa jogfejlődésében; mégpedig azért, mert a kibontakozó áruforgalomnak szüksége volt valamilyen egyetemes, a kereskedelem érdekeit a feudális partikularizmussal szemben védő jogra. A szerző feltárja — és ez szerintem a sok közül az egyik legnagyobb érdeme — hogy ami a deliktuális felelősség rendjét illeti, a római jog középkori fejlődése ugyanazt a képet mutatja, mint a különböző feudális államok ún. nemzeti jogainak forrásai. A fejlődés eredménye ugyanaz: a vétkességen alapuló polgári jogi felelősség létrejötte és kibontakozása.

A IV. fejezet a kapitalista jogfejlődés két szakaszát, a klasszikus kapitalizmust és a XX. század kapitalizmusának (az imperializmus szakasza) felelősségi rendjét tárgyalja. Az elemzés során különös figyelemben részesül a francia és az osztrák polgári törvénykönyv, az 1838. évi porosz vasúttörvény, az 1871. évi német Haftpflichtgesetz. Ebből a fejezetből kiemelkednek a szerző elemzései az objektív felelősségre, a fokozott felelősség intézményére, a méltányossági felelősségre, valamint a felelősség és a biztosítás viszonyára vonatkozóan. Fontos része a fejezetnek az a pontja is, amely az atomkárokkal kapcsolatos felelősség kérdéseivel foglalkozik.

Az V. fejezet a szocialista országok felelősségi rendjének alapelemeit tárgyalja. A szerző kifejti, hogy a szocialista országok jogának a deliktuális felelősséget illetően a következő főbb vonásai vannak: az érdekek antagonisztikus ütközését a tulajdonviszonyok struktúrája szerint az érdekazonosság elve váltja fel; a jogi és társadalmi védelem kiterjed mindazokra az érté-

kekre és minden olyan viszonyra, amelyek védelme és fejlesztése elválaszthatatlan a szocialista fejlődéstől; az állampolgárok kollektívák keretében vesznek részt a társadalmi termelésben, és elvileg munkájuk arányában részesülnek a nemzeti jövedelemből, amiből az is következik, hogy a korábban — a kapitalista országban — általában domináló abszolút áruszemlélet módosultan, differenciáltan jelentkezik, és a jogi szabályozásnak tekintettel kell lennie azokra a kollektívákra, amelyeknek az egyes emberek tagjai. A szocialista felelősségi jogban a szankciók elsődleges rendeltetése a prevenció, a fejlődés útját akadályozó deliktuális jelenségek túlhaladása, az emberek nevelése, de természetesen az adott viszonyok között szükséges reparáció is. Ezekből az elvekből folynak a felelősség általános szabályai, amelyek a következőkben foglalhatók össze: a károkozók kötelesek cselekményüket kimenteni, ill. ennek hiányában a kárt megtéríteni; nem vonhatók ilyen értelemben felelősségre a belátási képességgel nem rendelkező emberek; általános felelősség alapító tényezőként a méltányossági felelősséget a szocialista országok többnyire nem fogadják el; a szankciók általában teljes reparációt jelentenek, de a bíró jogában áll a kártérítési kötelezettséget összegszerűen mérsékelni, ha ezt a felek anyagi helyzete nyilvánvalóan indokolttá teszi; a szocialista jog általában nem ismeri az erkölcsi értékek anyagi kártalanítását, erkölcsi károsodás esetén is csak kapcsolódó tényleges anyagi károk kártalanításáig megy el (bár a szerző bemutatja, hogy e téren nem beszélhetünk még véglegesen kialakult nézetekről); a károsult hozzájárulása sem mentesíti a károkozót, ha a társadalmi érdek szintjéig emelkedő sérelemről van szó. Az általános szabályokhoz kapcsolódnak a szocialista országok felelősségi jogának azok a speciális intézményei, amelyek szocialista viszonyok között a kapitalista országhoz képest kőnzekvensebben fogalmazzák meg pl. a veszélyes üzem felelősségét, a bányaművelés kapcsán keletkezett felszíni károkért való felelősséget stb. Megjegyzésre érdemes az a mód, ahogy a szerző az anyagi felelősség körében a fentiekhez kiegészítésként egységbe foglalja a polgári jogi, a munkajogi és a termelőszövetkezeti jogi felelősség sajátos rendjét.

Mádl Ferenc kiváló munkájának egyik legérdekesebb része az a függelék, amely a kozmikus térség meghódítását célzó tevékenység körében jelentkező károkra, felelősségi viszonyokra vonatkozik. A munkának ez a része tele van számos új gondolattal, megfigyeléssel, meggyőző elméleti és gyakorlati javaslattal. Biztos vagyok abban, hogy a munkának ez a része különösen sok külföldi reflexiót váltana ki, ha a munka idegen nyelven is megjelenhetnék.

3. Befejezésképp elismeréssel kell adózni a szerző nagy ismeretanyagának, világos fejtegetéseinek, gondolatai eredetiségének és avatott kezű megfogalmazásának. A monográfia nélkülözhetetlen kézikönyvet jelent mindazok számára, akik a deliktuális felelősség egyes kérdéseinek tudományos feldolgozását, megoldását tervezik.

Szászy István

*Sárándi Imre: Visszaélés a joggal**

Nem az alábbiakban ismertetni kívánt mű címe-adta szójátéklehetőség kedvéért, hanem a bemutatásra kerülő munka értékeléséhez szükséges mérce realitásának helyreállítása érdekében kezdjük azzal mondanivalónkat, hogy kevés olyan kifejezése van a — frázisokban pedig gazdag — recenziószótáraknak, amely több alkalmat adott volna a recenzoroknak jogaikkal való visszaélésre, mint a „hézagpótló" jelző. Az értékítéletek rövid, frappáns, tömör nyelvi kifejezésére termett szavak általános sorsa így ezt a szót is utolérte: gyakori, sokszor alaptalan használata elkoptatottá, színtelenné, kifejezéstelenné tette, olyannyira, hogy a valóban indokolt esetekben szinte rehabilitálnia kell azt a tollára vevőnek.

Azt gondoljuk, ilyen feltétlenül indokolt eset a jelenlegi, és ezért Sárándi Imre monográfiájára — ismertetésének bevezetőjéül, de egyáltalában nem sommás értékeléseképpen — rehabilitált, eredeti jelentéssel mondjuk, hogy *hézagpótló*. Sárándi könyve ugyanis olyan kérdés — széles elméleti és történeti alapokon nyugvó — feldolgozására vállalkozott, amelynek monografikus, sőt megközelítően átfogó kifejtésére nemcsak a polgári jog szocialista irodalmában nem került sor, hanem amelynek burzsoá magánjogi literatúránkban sincs elődje.

A joggal való visszaélés intézményét csak nagy vonásaiban ismerők számára a téma minden bizonnyal a periférikus problémák körébe tartozó kérdésnek tűnik. Ez lehet a véleménye még azoknak is, akik a Polgári Törvénykönyvnek a joggal való visszaélést rendező szabályait, azok törvénybeli elhelyezését, a szabályozás viszonylagos részletességét, a törvény merőben új rendelkezését [5. § (3) bek.], valamint a Ptk. hatálybalépése utáni — sok elméleti és gyakorlati problémát felvető — bírói gyakorlatot is részletekbemenően ismerik. Annak aláhúzott hangsúlyozása mellett, hogy egyáltalában nem gondoljuk, hogy valamely tudományos munka értékére determináló hatású volna a műben feldolgozott téma nagysága és jelentősége, már a bevezetőben kiemelhetjük, hogy Sárándi műve egészében megcáfolja a fenti feltételezéseket. A könyv ugyanis a joggal való visszaélés elméleti alapjainak tisztázása kapcsán olyan *központi jelentőségű* polgári jogi, sőt általános jogelméleti *kérdéseket* boncolgat, a tárgyalt jogintézménnyel a legszorosabban összefüggő, adekvát előkérdésekként, mint — egyelőre csak példákat említve — a rendeltetésszerű joggyakorlás vagy az alanyi jog lényegének kérdése.

A könyv *három főrészre* tagolva dolgozza fel a témát.

Az *első* a kérdés történeti alapvetését adja, nyomon kísérve a joggal való visszaélés intézményének fejlődését, a primitív árutermelésre épülő római jog rokonintézményeitől kezdve, a korai burzsoá fejlődés kodifikációinak bemutatásán folytatva, egészen a joggal való visszaélés általános tilalmának az imperialista jogfejlődésben történt kialakulásáig.

A *második* rész adja a feldolgozott kérdés általános elméleti, jogpolitikai és dogmatikai alapjait. E részben fejti ki Szerző az alanyi jog mibenlétének és a joggyakorlás társadalmi rendeltetésének problema-

* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 379 old.

tikáját, s e kérdések egymással való kapcsolatát. Itt tárgyalja a joggal való visszaélés intézményének összefüggéseit az alanyi jog lényegével és a rendeltetésszerű joggyakorlás általános követelményével, ehelyütt részletezi az intézmény konkrét dogmatikai alapjait, és e részben elemzi részleteiben is a Ptk. szabályait és a joggal való visszaélés legfontosabb esetcsoportjait, különös gonddal foglalkozva a törvénykönyv új rendelkezésével, az 5. § (3) bekezdésével.

A *harmadik* főrész a joggal való visszaélésnek a jelenlegi bírói gyakorlatban előforduló legfontosabb esetcsoportját, a lakásbérleti jogviszonnyal kapcsolatos konfliktushelyzetekben előálló visszaéléseket vizsgálja.

I.

A *történeti részen* végigvonuló szerzői koncepció legfőbb jellemzője, hogy a *társadalmi viszonyok fejlődésével való kölcsönhatásában* vizsgálja a jogfejlődés alapvető tendenciáit, a joggal való visszaélés intézményének alakulását pedig a jogfejlődés egységes folyamatának egyik mozzanataként tárgyalja. Ez a szemléletmód vezérli azokat a gondolatokat is, amelyek e részben az intézmény fejlődése mellett az intézményre vonatkozó burzsoá jogi nézeteket, elméleteket elemzik. E fejtegetések *kritikai megjegyzései* ennek megfelelően legfőképpen a társadalmi viszonyokkal való összefüggések vizsgálatának teljes hiányát kérik számon a burzsoá jogirodalomtól.

1. Az intézmény- és elmélettörténeti fejezeteken végigvonuló ezt az egységes marxista koncepciót jól illusztrálja már a *római jogot* tárgyaló rész is. Szerző bemutatja az Ulpianus megfogalmazásában ismeretes *„Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere"* alapelvi tételének valódi társadalmi tartalmát. Egyúttal jó alkalmat talál arra, hogy mindjárt elöljáróban élesen és meggyőzően bírálja a burzsoá jogtudományi nézetekben tükröződő általános felfogást, amely az egyes jogintézmények és jogelvek történelem- és időfölöttiségét, változatlanságát és megváltoztathatatlanságát hirdette.

A joggal való visszaélés tilalmának a római magánjogban történő alakulását szemléltetve a továbbiakban a könyv a *„Qui suo iure utitur neminem laedit"* tételét elemzi. Bemutatja egyrészt, hogyan tükrözi ez az elv a magántulajdoni rend megszilárdulási folyamatát, másrészt az elven keresztül megvilágítja a jogrendnek az új társadalmi viszonyok konszolidálásában játszott aktív szerepét.

Rendkívül érdekesek azok a megállapítások, amelyekben Szerző *párhuzamba* állítja a „Qui suo iure utitur neminem laedit" elvének alakulását a *deliktuális felelősség* szabályainak fejlődésével. A két intézményt úgy jellemzi, hogy a szigorú felelősségi szabályok a szilárdulóban levő új társadalmi rendszer alapját, a magántulajdont a kívülről jövő, *külső* behatásokkal szemben védték, míg a fenti elv a magántulajdonból folyó jogosítványok korlátlanságának deklarálásával a magántulajdont *belső* tartalma teljes kiszélesítésével erősítette. A későbbiekben, a magántulajdon rendjének megszilárdulása és a naturálgazdálkodásnak a cseregazdálkodással, az árukapcsolatokkal történő felváltása egyrészről a szigorú eredményfelelősség szubjektív felelősséggé változására, másrészről a tulajdonjogból folyó jogosítványok korlátlanságát hirdető elv eseti áttöréseire vezettek.

Ilyen törésekként értékeli a könyv a joggal való visszaélés tilalmának a klasszikus és posztklasszikus római jogban kialakult egyes eseteit. Ezek világosan tükrözik a megváltozott helyzetet, amelyben már nem, vagy nem elsősorban a nemtulajdonosokkal szemben kell védeni az ilyen viszonylatban már megszilárdult magántulajdont, hanem a tulajdonosok egymásközti viszonyában kell *eseti korlátokat* állítani a joggyakorlás korlátlanságának általánosan továbbra is fenntartott elvével szemben, a magántulajdonosok kölcsönös kímélete, végső soron az egyes tulajdonosok egyéni érdekei fölött álló magántulajdoni rend szilárdítása érdekében.

Szerző külön kiemeli a joggal való visszaélés római jogi tilalmának eseti jellegét, vitába szállva e kérdésben a pandektisták zömének álláspontjával, akik általános tilalomként, alapelvként fogták fel a római jog eseti szabályait. Sárándi munkája több szempont elemzésének egy irányba mutató eredményeként meggyőzően szögezi le, hogy *a római jog csak a joggyakorlás legkirívóbb eseteire* állított fel *egyedi tilalmakat,* hogy — Szerző plasztikus hasonlatával élve — ez a tilalom a római jogban „az elkapatott őrültre húzott kényszerzubbony, ami akkor kerül rá, amikor a kényeztetők maguk is veszélyben vannak."

2. A monográfiának a római jogfejlődés ismertetése kapcsán megismert szemlélete jellemző a *középkori jogot* és a *korai burzsoá fejlődést* bemutató fejezetekre is.

A középkori városi jogokban megjelenő eseti visszaéléstilalmakat (a német „Neidbau", az angol „nuissance" stb.) és a kapitalizálódást követő jogfejlődést (porosz Landrecht, szász Ptk., francia és angol jog) egyaránt a gazdaságitársadalmi viszonyokkal való összefüggéseikben mutatja be Szerző. E módszerrel plasztikusan megvilágítja a burzsoá jogi nézetek tudománytalanságait, akár az egyes jogintézmények „tiszta nemzeti jellegét" (Neidbau), akár a római jog változatlan továbbélését (az „ad aemulationem alterius civitatis" a „Neidbau"-ban), akár a joggal való visszaélés általános tilalmának tételét (Landrecht kapcsán), akár a korai német jogfejlődés és a BGB szabályozásának azonosságát valló nézeteket cáfolja.

A *primitív középkori jogok* jellemzéseként a munka összefoglalóul megállapítja, hogy a joggal való visszaélés egyedi tilalmai a feudális viszonyok, az áruforgalom csekély jelentősége, kialakulatlansága folytán csak a feudális hatalmasságok viszonylag egyenrangú kapcsolatai körében, a szomszédjogi viszonyok területén, illetőleg az egyenjogú városi polgárok hasonló kapcsolataiban jöttek létre.

A korai, *XVIII—XIX. századi kapitalista fejlődés* taglalásában különös érdeklődésre és figyelemre érdemesek a könyvnek azok a megállapításai, amelyek az angol és német jogban kialakult visszaéléstilalmak *feudális eredetét* és karakterét mutatják meg, konkrét példán szemléltetve a korai (angol), illetve késői (német) burzsoá átalakulás kompromisszumos jellegének a jogfejlődésre gyakorolt általános hatását. A feudális renddel történt kompromisszum jegyeit magánvi-

selő angol és német joggal szembeállítja a következetes burzsoá forradalom eredményeként alakuló francia kapitalista jogfejlődést, amely az emberi (azaz a magántulajdonosi) jogok korlátlan gyakorlása elvi tételének konzekvens keresztülvitele folytán csak a szabadversenyes kapitalista fejlődés vége felé kezdi elismerni a joggal való visszaélés eseti lehetőségeit.

A mű megállapításainak, következtetéseinek árnyaltságára, a történelmi materializmus vulgarizálásának ellenpéldájaként felhozható szemléletmódjára jellemző, hogy sem a porosz Landrecht, sem a Code civil értékelésénél nem elégszik meg a gazdasági-társadalmi viszonyok és a konkrét történelmi körülmények gondos vizsgálatával, hanem figyelembe veszi a közvetítő felépítményi tényezőket, így pl. a természetjogi felfogás hatását is. Hasonló körültekintésre vall az Egyesült Államok jogában található, az eredeti angol jogfejlődéstől eltérést jelentő sajátosságok elemzése is.

3. A joggal való visszaélés intézményének fejlődését bemutató történeti alapvetés befejező fejezeteként *az általános tilalom imperializmuskori kialakulását tárgyalja a könyv.*

A gazdasági-társadalmi viszonyok átalakulásának, a szabadversenyes kapitalizmus felbomlásának felvázolása után általános képet ad a jog változásáról, a *klasszikus burzsoá magánjog széthullásáról,* az imperializmus jogi jegyeinek kifejlődéséről, vagyis azokról a körülményekről, amelyek között a joggal való visszaélés általános tilalma létrejött.

Ezek után részletesen elemzi a német, a francia, az osztrák és a magyar jogfejlődést, s kitér a svájci polgári törvénykönyv szabályozására is.

a) A *német jog,* elsősorban a BGB rendelkezéseinek ismertetése kapcsán Szerző ismét jól alkalmazza a jogintézmények lényegének feltárására irányuló *komplex megközelítést,* és a társadalmi viszonyok mellett részletesen elemzi a nemzeti hagyományokat, közelebbről a jogtörténeti és jogelméleti tradíciókat és ezek együttes vizsgálata alapján magyarázza meg a *BGB 226.* §-ában foglalt visszaélés-tilalom *szubjektív jellegét.* Megállapításának helyességét a német jogfejlődés BGB utáni alakulásának bemutatása kapcsán is igazolja. Mind a bírói gyakorlat, mind a jogtudomány alakulásában egyértelműen megmutatja azt a határozott tendenciát, amely a törvény — korszerűtlen „szemérmességéből" fakadó — szűkítő célzatával nem törődve, a „kizárólagos károsító szándék" feltételének mellőzésével tágította a joggal való visszaélés tilalmának hatókörét. Egyben kritikai hangnemben szemlélteti azt a káros folyamatot is, amelynek során a *fasiszta jogi ideológia* fegyvertárában ez az eredetileg helyes irányú tágulás — sok egyéb módszer és eszköz mellett — a nemzeti szocialista önkény és jogtalanság egyik kelléke lett.

b) A *francia jogban* — a törvényi megoldás híján — a jogtudomány és a bírói gyakorlat fejlesztette ki a XX. század elejétől kezdve a joggal való visszaélés általános tilalmát. Ilymódon — a többi kontinentális joghoz hasonlóan — a francia jog is kielégítette az imperialista társadalmi fejlődés következtében kialakult ilyen irányú szükségletet.

A monográfia *kritikailag* mutatja be a francia jogirodalomban kialakult legfontosabb nézeteket. Az ismertetett álláspontok fő vitapontja, hogy a károsító szándék feltétele-e a joggal való visszaélés tényállásának vagy sem. A probléma lényegének érzékeltetésén túlmenően a könyv megvilágítja az egyes koncepciók társadalmi gyökereit is, és rámutat arra, hogy a sok — nemegyszer lényegi — különbség ellenére valamennyi nézet objektíve a burzsoázia osztályuralmának védőeszközévé válik.

c) A könyvnek az a koncepciója, hogy a joggal való visszaélés általános tilalma az imperialista jogfejlődés eredménye, a *magyar jog* alakulását tárgyaló részben nyer legalaposabb, legsokoldalúbb megvilágítást és alátámasztást.

A jogtudományban kialakult nézetek széleskörű bemutatása mellett nagyszámú bírósági döntés alapján bizonyítja Szerző azt a tételt, hogy a *joggal való visszaélés* általános tilalma édestestvére azoknak a jogintézményeknek (egyéb generális klauzulák, fokozódó állami beavatkozás intézményei, valorizáció, blanketta-szerződések stb.), amelyek *tipikusan* a monopóliumok uralmát jelentő és válságokkal terhes *imperialista* társadalom- és jogfejlődés termékei.

Az intézmény kialakulását a magyar jog vonatkozásában is sokoldalúan, több szempontból közelíti meg a munka és kellő súllyal értékeli e körben a BGB-ben kicsúcsosodó német jogfejlődés hatását is.

Differenciáltan, a sematizmusnak, a vulgáris leegyszerűsítésnek még a látszatát is kerülve értékeli a mű a joggal való visszaélés intézményének *társadalmi, gazdasági és politikai funkcióit,* a jogfejlődésben — és ezen keresztül — a társadalmi fejlődésben játszott szerepét. E kérdések kibontásához jól hasznosítja a korabeli jogtudomány megállapításainak és az egykorú bírói gyakorlat főbb tendenciáinak marxista bírálatában rejlő lehetőségeket.

II.

A mű *második főrésze* a joggal való visszaélés intézményének elméleti és dogmatikai alapjait adja. Ennek során — az intézmény elméletével a legszorosabban összefüggő, de azon túl is mutató — két általános jogelméleti kérdést tárgyal a könyv: az alanyi jog és a rendeltetésszerű joggyakorlás problematikáját.

1. Az *alanyi jog mibenlétét,* valamint a tárgyi jog és az alanyi jog egymáshoz való viszonyát illetően — a szocialista jogirodalomban kifejtett elméleti álláspontokat kritikailag meghaladva — Szerző egészen *új koncepciót* fejt ki.

Nézetének ismertetése előtt megvilágítja azokat az objektív és szubjektív körülményeket, amelyek a szocialista jogelméletben az alanyi jog fogalmának deformálódására, indokolatlan és helytelen szűkülésére vezettek. Egyúttal kimerítő bírálattal illeti az egyes elméleteket és a *kritizált* fogyatékosságok kiküszöbölésével alakítja ki *új, önálló álláspontját.* Különös részletességgel foglalkozik a „korlátozott jogok" elméletével, bírálja azt, mert e felfogást tekinti az alanyi jogok szükségtelen korlátozásához vezető folyamat egyik, szubjektív, a jogi elméletben jelentkező okának.

Az alanyi jog szocialista problematikájának történeti elemzésénél a könyvben *„a polgári alanyi jogok*

és a szocialista építés egymáshoz való viszonyának" vizsgálata vonul végig. Ez a vezérmotívum irányítja a munka gondolatmenetét, amikor a polgári alanyi jogok terjedelmét a hadikommunizmus, a NEP-korszak, a személyi kultusz viszonyai között szemléli és ugyancsak ez a vizsgálódás főszempontja a személyi kultusz felszámolása utáni, az alanyi jogok minden területén és minden irányban való kiszélesedését, kiteljesedését jelző tendencia bemutatásánál is. A történeti elemzés eredményeként Szerző arra a megállapításra jut, hogy az alanyi jogok vonatkozásában *a szocialista jogfejlődés a minél teljesebb kibontakozás felé vezet,* annak ellenére, hogy ez az út nem mindig egyenes vonalú, szükségszerű és szükségtelen megtorpanásokkal, kitérőkkel, néha útvesztőkkel nehezített is. A jogok kiteljesedésének útja felel meg ugyanis a szocialista építés követelményeinek.

Saját nézetét *Brátusz*-nak — a polgári jog szocialista elméletében általánosan elfogadott — álláspontját bírálat tárgyává téve fejti ki Szerző.

Brátusz definíciója szerint az alanyi jog „valamely személy lehetséges magatartásának a törvény által elismert, meghatározott mértéke."

Sárándi koncepciója szintén a *tárgyi jog primátusából* indul ki, de mind elméleti, mind pedig jogalkotás- és jogalkalmazás-gyakorlati megfontolásokból aggályosnak és *hibásnak tartja Brátusz meghatározását.* Elméletileg pontatlannak tekinti azt, mivel nem mutatja meg, hogy milyen érdekeknek kell alanyi jog formájában tükröződni, továbbá nem világítja meg a biztosított alanyi jogok és a szocialista társadalom fejlődése közötti összefüggéseket. Gyakorlati követelmények szempontjából is fontosnak tekinti a definíciói pontatlanságainak kiküszöbölését, hogy elkerülhető legyen a jogalkotás és jogalkalmazás területén egyaránt a szubjektivitás, önkényeskedés.

Kritikájának lényege abban foglalható össze, hogy az *alanyi jogok biztosítását objektív fejlődéstörvények, a szocialista építés követelményei határozzák meg,* azok köre és az egyes jogosultságok terjedelme nem a törvényalkotó szándékán vagy kegyén múlik, nem a törvényhozó szubjektív megítélésétől függ. Ennek megfelelően a törvény nem meghatározza az egyes alanyi jogokat, nem megszabja azok körét és terjedelmét, hanem *csak kifejezi* és — szintén az adott helyzet társadalmi szükségszerűségei által meghatározottan — biztosítja azokat. A tárgyi jog primátusát is úgy fogja fel tehát, hogy a tárgyi jog alkotóját is kötik azok a társadalmi-gazdasági szükségszerűségek, amelyek valamely érdek alanyi jogként való elismerését követelően megkívánják. Ilyen értelemben az alanyi és a tárgyi jog tényleges kapcsolatát egy dialektikus viszonyként szemléli, amely kapcsolatban azonban egyik sem meghatározója a másiknak, hanem mindkettő — megfelelő társadalmi és ideológiai áttételeken keresztül — a társadalmi viszonyok által determinált.

A kifejtetteknek megfelelően *a könyv az alanyi jog fogalmát a következőképpen határozza meg:* „Az alanyi jog valamely személynek a szocializmus általános törvényszerűségei által szükségszerűvé és lehetővé tett, a törvény által kifejezett és biztosított cselekvési lehetősége, melynek célja a szocializmus építésének és a szükségletek kielégítésének előmozdítása."

Ez a definíció tehát az elmondottakon túlmenőleg abban is eltér az alanyi jog mai, közhasználatú meghatározásától, hogy az alanyi jogok *célját is magában foglalja.*

Az alanyi jog fogalmához kapcsolva behatóan foglalkozik a mű az alanyi *jogok rendeltetésszerű gyakorlásával.* Leszögezi, hogy az alanyi jogok biztosításának és e jogok gyakorlásának valamennyi társadalmi formációban meghatározott célja van, s e célok megvalósítása végső soron minden társadalmi rendben az adott társadalmi érdekek kielégítését szolgálja. A jogok gyakorlása tehát *mindig* társadalmi rendeltetésük szerint kell történjen, csak a különböző társadalmi alakulatokban, sőt azokon belül az egyes fejlődési fázisokban, a különböző sajátosságoknak megfelelően, *különböző* ez a rendeltetés. A kizsákmányoló társadalmakban az alanyi jogok végső társadalmi rendeltetése a kizsákmányolás különböző formáinak (rabszolgatartó, feudális, tőkés) biztosítása, míg a szocialista, illetve a szocializmust építő társadalmakban a társadalom anyagi és kulturális szükségleteinek egyre növekvő mértékű kielégítése, a szocializmus, végső fokon az osztálynélküli társadalom, az anyagi és kulturális javakban bővelkedő kommunizmus felépítése. Ilymódon az alanyi jogok körét és terjedelmét, a joggyakorlás lehetőségeit, módját és mértékét *a rendeltetésszerűség feltétele kapcsolja* — a tárgyi jog normatív rendje mellett — az adott gazdasági-társadalmi rendszer objektív viszonyaihoz.

2. Az alanyi jog fogalmára és a rendeltetésszerű joggyakorlásra vonatkozó álláspontjának kifejtésével Szerző közvetlenül megvetette a joggal való visszaélés intézményének *elméleti* és *dogmatikai* alapját. A monográfia ebből az alapból kiindulva foglalja össze a joggal való visszaélés lényegével kapcsolatos *elméleti koncepcióját.*

a) A könyv a joggal való visszaélést a *jogellenes magatartások közé* sorolja, de azok *sajátos esetének* tartja. Nem fogadja el tehát azt a felfogást, amely szerint joggal való visszaélés esetében „elvileg jogos magatartásról, alanyi jogról van szó, amelynek meghatározott módon való gyakorlása jogellenes".[1] Nem osztja ugyanakkor a burzsoá jogirodalomban általánosnak tekinthető, a kérdés metafizikus szemléletéből adódó azt a nézetet sem, amely a joggal való visszaélés kategóriájának elismerését fogalmi paradoxonnak, önellentmondásnak tekinti, és amely nem lát olyan sajátosságot, amely a joggal való visszaélésnek a kifejezetten jogellenes magatartásoktól való bármiféle megkülönböztetésére alapot adna.

Szerző teljesen eredeti, szellemes és meggyőző álláspontját az *egyes — különös — általános dialektikájára* építi. Ilyen alapon a jogszabályok hierarchiájában — az egyes jogi *normák absztrakciós szintje szerint* — különbséget tesz *„alap"* —, *„közvetítő"* — és *„általános"* szabályok között. Alapnormának tekinti a jogszabályi absztrakció legalacsonyabb fokán álló, a különböző életviszonyokat közvetlenül rendező szabályokat, pl. az egyes szerződések külön szabályait. Közvetítő normák az absztrakció magasabb fokán álló, de csak egy adott álta-

[1] Benedek Károly—Világhy Miklós: A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965. 28. old.

lános intézményre vonatkoztatható szabályok, pl. a szerződés általános szabályai. Végül általános normáknak tartja az adott jogág — esetleg az egész jogrendszer — szintjéhez mért absztrakció fokán álló szabályokat, pl. az alapelveket.

A jogszabályok ilyen osztályozása után a könyv a jogellenes magatartások között is különböztet aszerint, hogy a magatartás az absztrakció mely szintjén levő normába ütközik. A joggal való visszaélés tényállásának megvalósításához szükséges „rendeltetésellenes joggyakorlást" a jogellenes magatartások olyan sajátos eseteként fogja fel e kategorizálás alapján, amely magatartás sem alap-, sem közvetítő normát nem sért, az absztrakció alacsonyabb szintjein álló szabályok szerint tehát *jogos*, beleütközik azonban az általános szabályok valamelyikébe, tehát *jogellenes* a polgári jog vagy az egész jogrendszer szintjéhez mért absztrakció fokán álló norma szerint.

b) Az eddigiekből is kitűnően a könyv *nem azonosítja* a rendeltetésellenes joggyakorlást megvalósító magatartást a joggal való visszaéléssel. Ellenkezőleg, határozottan és következetesen elhatárolja magát e felfogástól, és vitába száll azzal a nézettel, amely a joggal való visszaélés kategóriáját logikailag feleslegesnek tartja, csupán a rendeltetésellenes joggyakorlás kötelezettségét tüzetesítő szabálynak tekinti.[2]

Szerző véleménye szerint a rendeltetésellenes joggyakorlásnak *csak azok a kirívóbb esetei* minősülnek joggal való visszaélésnek, amelyeknél már a *jogi szankcionálás szükséges.*

Az ezzel ellentétes álláspontot — az egészében is bírált — Visinszkijféle jogfogalommal hozza kapcsolatba, amely a társadalmi rendeltetésnek megfelelő joggyakorlást kizárólag jogi szankciók kilátásbahelyezésével látta elérhetőnek. E nézettel szemben a könyv hangsúlyozza, hogy a rendeltetésszerű joggyakorlás eléréséhez vezető szocialista tudat kialakításának a jogi eszközök mellett más, igen hatékony módjai is vannak (pl. gazdasági szervező és kulturális nevelő munka).

Ilyen elvi meggondolás alapján Szerző véleménye szerint a társadalmi rendeltetésnek megfelelő joggyakorlást a szankciós jellegű joggal való visszaélésen kívül elősegítik a jog pozitív befolyást gyakorló egyéb szabályai és jogonkívüli intézmények is. Álláspontja szerint tehát a társadalmi rendeltetésnek megfelelő joggyakorlás követelménye átfogóbb fogalom, magasabb szinten álló kötelezettség, mint a joggal való visszaélés tilalma, s e követelmény megsértésének csak a súlyosabb, a jogi szankciók alkalmazását kívánó esetei tekintendők joggal való visszaélésnek.

c) A joggal való visszaélés tilalmának lényegét és szerepét egyaránt megvilágítják a munkának azok a fejtegetései, amelyek az intézményt, mint a *jogellenesből a jogosba,* illetőleg a *jogosból a jogellenesbe* való átmenet mennyiségi és minőségi mozzanatainak kifejezőjét, a jogos és jogellenes magatartás közötti dialektikus viszony kifejezésre juttatóját értékelik.

A jog, a jogalkotás egészében véve nem tud állandóan lépést tartani a társadalmi viszonyok gyors változásával: a *társadalmi viszonyok* alakulása, *fejlődése rendszerint megelőzi a jog változását.* Ilymódon a jog tilthat olyan magatartásokat, amelyek a társadalmi viszonyok fejlődésével elvesztették a társadalomra káros jellegüket és — ellenkező oldalról — jogosnak tekinthet olyan magatartásokat, amelyek a társadalomra — a viszonyok átalakulása folytán — károssá lettek.

A gazdasági-társadalmi viszonyok fejlődése és a jogalkotás közötti, teljesen el nem kerülhető, *disszonancia az egyes jogi normák konkrétságával egyenes arányban nő:* az alapnormák esetében a leggyakoribb és a legnagyobb mértékű, az általános normák esetében a legkisebb. Az absztrakció magasabb szintjén álló általános normák tehát hosszabb időn, több változáson keresztül alkalmasak a társadalmi reakció „vételére", mint a kevésbé absztrakt és ezért merevebb alapnormák. Ebből következően az általános normáknak az a szerep jut, hogy magasabbfokú absztraktságukból folyó plaszticitásuk felhasználásával a jogalkalmazás számára lehetőség nyíljon a *társadalmi viszonyok és a hatályos jog közötti „elcsúszás"*, disszharmónia megközelítő *kiegyenlítésére.*

Ezt a feladatot tölti be a rendeltetésszerű joggyakorlás követelménye és a joggal való visszaélés tilalma is, amint azt a könyv remekül bemutatja.

A jog a közvetlen szabályozás híján, a direkt reakció előtt gyakran a joggal való visszaélés tilalmának segítségével reagál az élet változó, fejlődő jelenségeire; valamely magatartás kifejezett jogellenessé nyilvánítása vagy általános jogosságának elismerése előtt, a jogos és jogellenes stádiumainak rugalmas átmeneteként, a joggal való visszaélés intézményének felhasználásával nyúl az alakulóban levő életviszonyokhoz.

Ez a jelenség *jól megfigyelhető* már a joggal való visszaélés eseti tilalmainak megjelenésétől fogva, kezdve a magántulajdon korlátlan gyakorlását finomítgató, nyesegető szerepétől.

Helyesen utal arra is a mű, hogy a joggal való visszaélés ilyen célú felhasználásának nemcsak a társadalmi fejlődés és a jogalkotás üteme közötti eltérés az oka, hanem emögött igen gyakran — különösen átmeneti időben — az is, hogy a jogalkotó — a társadalmi változások mennyiségi állapotban léte idején, a minőségi ugrás bekövetkezése előtt — nem is minden esetben képes a társadalmi fejlődés direkt jogi reakciójára.

A kifejtettek *illusztrálására* a könyvben felhozott szemléletes példák mellé hadd említsünk magunk is kettőt.

Az első példa a *jogellenesből a jogosba* történő átmenet kifejezőjeként mutatja be a joggal való visszaélés intézményét.

Korábbi jogunk szerint tilos, *jogellenes* volt a közös tulajdon kedvezőtlen időpontban történő megszüntetése, és a jog az „alkalmatlan időpont" kifogásának formájában lehetőséget adott a tulajdonostársaknak, hogy megakadályozhassák a közös tulajdon bármikori megszüntetését. A jog ezzel a lehetőséggel kívánt védelmet adni a társtulajdonosoknak a kapitalizmus anarchikus árhullámzásaival szemben. A gazdasági-társadalmi viszonyok átalakulása folytán ez az ál-

[2] Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. 316–317. old. Hasonlóképpen ugyanő: Joggal való visszaélés – rendeltetésszerű joggyakorlás. Állam- és Jogtudomány VI. 287–318. old. 1963.

talános védelem szükségtelenné vált, s ezért Polgári Törvénykönyvünk *nem adja meg ezt* a kifogásolási lehetőséget. A Ptk. tehát az alapnorma (a közös tulajdon szabályai) szintjén — szemben a korábbi joggal — jogosnak tekinti a közös tulajdon bármikori megszüntetését. A jogellenesből a jogosba történt ilyen jellegű átmenet áthidalására azonban jogunk felhasználja a joggal való visszaélést. Az általános norma síkján jogellenesnek, adott esetben tehát joggal való visszaélésnek minősülhet ugyanis a közös tulajdon megszüntetését, a jog társadalmi rendeltetésével feltűnően szembehelyezkedő módon történő társtulajdonosi kezdeményezés (pl. idénycikk idény utáni, lényegesen alacsonyabb áron történő értékesítése).

Második példám azt illusztrálja, hogyan közvetíti a joggal való visszaélés intézménye a *jogellenes elemek mennyiségi felhalmozódását* és egyes jogos magatartásoknak — a társadalmi viszonyok változása folytán bekövetkező — jogellenessé válását.

Felszabadulás előtti jogunk szerint a hitelező a részteljesítés elfogadását osztható szolgáltatás esetén is jogosnak tagadhatta meg. Az alapnorma szintjén ilymódon jogosnak tekintett magatartást azonban — kirivó esetekben — már a régi bírói gyakorlat joggal való visszaélésnek minősítette, vagyis az általános normák síkján jogellenesnek tekintette. A Ptk. — a szerződéses kapcsolatok megváltozott jogi megítélésének megfelelően — ellenkező módon ad szabályozást, és osztható szolgáltatás esetében általában kötelezővé teszi a részteljesítés elfogadását (285. §), vagyis jogellenesnek tekinti a részteljesítést visszautasító jogosulti nyilatkozatot.

d) A joggal való visszaélés szubjektív jellegű feltételeit illetően a monográfia egészében tagadó álláspontra helyezkedik, és az intézményt kizárólagosan *objektív tényállásnak tekinti.*

Annak ellenére, hogy az ellenkező álláspontra vonatkozó kritikai észrevételeit helytállónak tartjuk, és a joggal való visszaélések elleni jogi eszközök hatékonysága érdekében is helyesebbnek tartjuk ezt a felfogást, megjegyezzük, hogy — véleményünk szerint — ilymódon *problematikusabbá* és nehezebbé *válik a rendeltetésellenes joggyakorlás követelményébe ütköző és a joggal való visszaélést* is megvalósító magatartások *egymástól való elhatárolása.*

Helyesnek tartjuk viszont Szerzőnek e körben kifejtett azt a nézetét, hogy a szembenálló *érdekek összemérése nem* jelent *elegendő* vagy döntő alapot a joggal való visszaélés megállapítására, hanem ilymódon csak a joggal való visszaélés tüneti észlelésére van mód.

e) A joggal való visszaélés elméleti és dogmatikai alapjainak általános megvetése során a könyv befejezésül az intézménynek a *szocialista polgári jogban várható jövőjéről* szól. Vitába száll *Eörsi Gyula* álláspontjával,[3] aki szerint a szocialista jogban fokozatosan megszűnnek a joggal való visszaélés általános tilalmát a monopolkapitalizmus időszakában szükségessé tevő társadalmi, gazdasági, jogpolitikai és dogmatikai okok. Eörsi nézete szerint a magántulajdon megszűnésével eltűnik a joggal való visszaélés tilalmát szükségessé tevő konfliktushelyzetek forrása, a korlátlan alanyi jogosultság, s így — a társadalom egységes kollektívává válásának folyamata által is segítve — csökken, majd folyamatosan megszűnik a joggal való visszaélésre vezető összeütközések száma és intenzitása. Felfogása szerint tehát a joggal való visszaélés tilalma a *magántulajdon létéhez kötődő* jogintézmény.[4]

Sárándi ezzel szemben úgy foglal állást, hogy a joggal való visszaélés tilalmát — más jelleggel és más tartalommal természetesen — a szocialista jog is alkalmazza. Álláspontja szerint a polgári jog területére eső rendeltetésellenes joggyakorlásra vezető konfliktushelyzetek *főforrása az árutulajdon.* Tekintve, hogy az árutulajdon és általában az áruviszonyok a szocializmus körülményei között is *fennmaradnak,* a jog társadalmi rendeltetésének meg nem felelő joggyakorlások forrásai, a különböző konfliktushelyzetek sem szűnnek meg.

Szerző álláspontja szerint a magántulajdon, az anarchikus árutulajdon megszűnése *csökkenti* a társadalomellenes joggyakorlás lehetőségét és gyakoriságát, de *teljes megszűnésére nem vezet, sőt* adott körülmények között (pl. a lakásbérlet körében) a konfliktushelyzetek továbbra is kiéleződhetnek és igen intenzívvé is válhatnak.

Nem vezet ezeknek az összeütközési gócoknak teljes felszámolására a szocialista kollektívák kialakulása sem, mivel ezek létrejötte sem kapcsolja ki minden relációban a konfliktusok, a rendeltetésellenes joggyakorlás alapvető gyökereit, az áruviszonyokat, nem szólva arról, hogy az áruviszonyoktól független új konfliktushelyzetek is kialakulnak (pl. az állami vállalaton belül, a termelőszövetkezeten belül stb.).

Ilymódon a joggal való visszaélés tilalma a szocialista társadalomban is reális szükséglet, a *szocialista jogban is* felhasználható és *alkalmazandó eszköz.* Ezt mutatja a szocialista építés, illetve a szocialista jogfejlődés eddigi gyakorlata is.

3. Az általános elméleti és dogmatikai alapok tisztázása után a könyv a joggal való visszaélés *Ptk.-beli szabályait* tárgyalja.

a) A Polgári Törvénykönyv *általános tényállását* elemezve a munka során foglalkozik az 5. §-ban meghatározott egyes tényálláselemekkel. Elemzése jóval túlmegy a szokványos jogszabálymagyarázatokon. Az elmélet eredményeinek és a törvény hatálybalépése utáni bírói gyakorlatnak nagyfokú és magasszínvonalú felhasználásával mind elméleti, mind jogalkalmazási szempontból több figyelemre méltó és hasznos megállapítást tesz. Ezek közül — csak példaszerűen említve — kiemeljük az állami szervek által megvalósítható visszaélésekre és az állampolgárok zaklatásával kapcsolatos rendeltetésellenes joggyakorlásra elmondottakat.

A könyv — érthető okokból — *nem foglalkozik részletesen* a joggal való visszaélés *lehetséges eseteivel.* Felsorolja azonban azokat a

[3] Eörsi Gyula: Joggal való visszaélés – rendeltetésszerű joggyakorlás. Állam- és Jogtudomány VI. 287–318. old. 1963. Szerző válaszát a könyvben kifejtettéknél részletesebben l.: Sárándi Imre: Az áruviszony, a kollektívák és a joggal való visszaélés. Jogtud. Közl. XIX., 142–147. old. 1964.

[4] Eörsi a Ptk. megoldását úgy értékeli, hogy a rendeltetésszerű joggyakorlás általános elvéhez képest „az 5. § mégis tartalmaz bizonyos többletet, ha nem is elvileg, de a részleteket illetően". Ez a megállapítás – véleményem szerint — nemcsak a hatályos törvényi helyzet akceptálása, hanem bizonyos mértékig saját elvi álláspontjának gyengítése is, amennyiben a joggal való visszaélés tilalmának – legalábbis – dogmatikai létjogosultságát elismeri, sőt alátámasztja. – L. Eörsi: A szocialista polgári jog alapproblémái. Akadémiai Kiadó; Budapest, 1965. 139. old.

tipikus eseteket, a konfliktushelyzeteknek azokat a típusait, amelyek a társadalmi viszonyok fejlődésének jelenlegi szakaszában ismétlődő alkalmat adnak a jogoknak a társadalmi érdekeket sértő gyakorlására és a joggal való visszaélésre. A gyakorlat ezt a példálózó ismertetést is jól hasznosíthatja.

Érdekesek e körben azok az utalások is, amelyek a joggal való visszaélés Ptk.-beli speciális akadályaira hívják fel a figyelmet (szomszédjogi szabályok: 100. §; közös tulajdon: 144. § (1) bekezdés; szerződések általános szabályai: 200. § (2) bekezdés stb.).

b) Részletesen taglalja a mű a Ptk. — világviszonylatban is — teljesen *új rendelkezését,* a jogszabály által megkívánt jognyilatkozat megtagadása formájában megvalósuló joggal való visszaélésről szóló 5. § (3) bekezdést. Kiemeli bevezetésképpen, hogy a külön szabályozásnak a gyakorlati igények szempontjából azért van nagy jelentősége, mivel — az aktív jellegű visszaélésekkel szemben — a passzív formában jelentkező visszaéléseknek nincs általános polgári jogi szankciója.

A rövid történeti visszapillantás körében Szerző helytállóan jelöli meg a mulasztásos joggal való visszaélés külön szankciójának hiányát magyarázó jogpolitikai és jogdogmatikai okokat, bár a burzsoá és szocialista kódexek teljesen eltérő megítélése kissé leegyszerűsítettnek tűnik.

Elsősorban a gyakorlati, *jogalkalmazási igények* kielégítése szempontjából hasznosak azok a megállapítások, amelyekben a könyv elhatárolja egymástól a jognyilatkozattételi kötelezettség egyes eseteit.

A törvényi rendelkezés újdonsága folytán a bírói gyakorlat hosszabb ideig nem disztingvált az 5. § (3) bekezdése alá eső és az ettől különböző esetek között, s még ma is szükséges az egyes tényállások elvi alapon nyugvó, határozott elhatárolása. Szerző megoldja ezt a feladatot és a joggal való visszaélés tényállását elhatárolja mind a jognyilatkozattételi kötelezettség egyéb jogszabályon alapuló eseteitől (az operatív igazgatásból folyó kötelezettségek, szerződéskötési kötelezettségek stb.), mind a szerződésen alapuló és a Ptk. 295. §-a szerint elbírálandó tényállásoktól. (pl. telekkönyvi bejegyzési engedély kiadása).

Minden vonatkozásban osztható álláspontja szerint az *5. § (3)* bekezdésének *általános tényálláselemei* a következők: *1.* Már fennálló jogviszonyhoz kapcsolódjék a jognyilatkozat megtételének kötelezettsége (pl. lakásbérleti jogviszony). *2.* A jogviszony alapján az egyik felet a másik fél adott magatartásának megtételére nézve jogszabálybiztosította „hatalmasság", alakító jog illesse meg (pl. a tulajdonos hozzájárulásának szükségessége a bérlő lakáscseréjéhez.) *3.* A hatalmasság jogosultja alanyi jogával a társadalmi rendeltetést súlyosan sértő módon éljen.

A könyv — a Ptk. szabályozásával egyezően — a joggal való visszaélés e formája megvalósulásának feltételeitől elválasztva vizsgálja azokat a *többletelemeket,* amelyek mellett — a passzív elkövetésű joggal való visszaélés legkirívóbb eseteiben — a törvény felhatalmazza a bíróságot a megtagadott jognyilatkozat ítélettel történő pótlására. Felfogása szerint tehát előfordulhat, hogy egy jognyilatkozat megtagadása jogilag szankcionálandó súllyal sérti a rendeltetésszerű joggyakorlás követelményét, joggal való visszaélést valósít meg, a jognyilatkozat mégsem pótolható bírói ítélettel, mert az ehhez szükséges többletfeltételek nem állnak fenn.

A jognyilatkozat pótlásának feltételéül a törvényben meghatározott feltételek előírása tehát nemcsak a bírót figyelmeztető, garanciális jellegű kiemelés a joggal való visszaélés általános tényállásából, hanem az alaptényálláson túlmenő, a joggal való visszaélés legsúlyosabb eseteire való többletelemek megjelölése.

A könyv részletesen foglalkozik ezekkel a többletelemekkel.

A *„nyomós közérdek"* feltételének elemzése kapcsán alapos, a téma keretein jóval túlmutató fejtegetés olvasható a közérdek fogalmáról. A kategória objektív tartalmának, történetének és osztályjellegének bemutatása után Szerző gondosan taglalja a közérdeket összetevő egyes elemeket (politikai, gazdasági stb. érdekeket), ezek egymáshoz való viszonyát és dialektikus mozgását. A fogalmat alkotó egyes elemek vizsgálata során rámutat arra, hogy milyen nagy jelentősége van mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás számára a közérdek tartalmát adó elemeknek és ezek kapcsolatának, mozgásának feltárására és ismeretére. A közérdek valamely elemének túlhangsúlyozása vagy elhanyagolása éppen úgy káros eredményre vezet a jogalkotásban vagy a jogalkalmazásban, mint az általános politikai irányvonalak meghatározásában, vagy egyes részterületek feladatainak megoldásában.

A jogalkalmazás területén belül a mű a joggal való visszaélés intézményével kapcsolatban konkretizálja, szemléltető példákkal illusztrálja a közérdek figyelembevételének jelentőségét, és taglalja azokat a formákat, amelyekben a közérdek a jogalkalmazó előtt a valóságban megjelenhet. Ezzel kapcsolatban felhívja a figyelmet arra a veszélyre, amely a közérdeknek egyes állami vállalatok vagy szövetkezeti szervek érdekével való vulgáris azonosításából a jogalkalmazó munkájában adódhatik.

Hasonló alapossággal elemzi a munka a *„különös méltánylást érdemlő magánérdek"* fogalmát is. A meghatározásnál különbséget tesz a magánérdek általános és különös az egyes emberek sajátos életviszonyaiból eredő értelme között, hangsúlyozva, hogy az általános fogalom is változik a társadalmi viszonyok alakulásával párhuzamosan.

A jognyilatkozat bírói ítélettel való pótlásának tényállását tárgyalva Szerző végül rámutat a közérdek és a különös méltánylást érdemlő magánérdek sérelme feltételeinek törvényi vagylagosságára és elemzi az érdeksérelem *elhárithatatlanságának* kritériumát.

III.

Társadalmi viszonyaink fejlődésének jelenlegi stádiumában a *lakásbérlettel kapcsolatos* életviszonyok területén tapasztalható a kiéleződő *konfliktushelyzetek* egyik olyan főterülete, ahol sűrűn fordulnak elő a rendeltetésellenes joggyakorlás kirívó, joggal való visszaélést is megvalósító esetei. Jól mutatja ezt a Ptk. utáni bírói gyakorlat is, amely leggyakrabban e területen alkalmazta a joggal való visszaélésre vonatkozó szabályokat.

Ezt a helyzetet honorálja a könyv

azzal, hogy egész önálló részt szentel a lakásbérleti jog kérdéseinek, különös tekintettel természetesen a joggal való visszaélés e körben jelentkező speciális problémáira.

A lakásbérleti jogviszony hatályos szabályozásának általános értékelése után a munka sorbaveszi azokat a tipikus eseteket, amelyekben a rendeltetésellenes joggyakorlás és a visszaélések a leggyakoribbak.

Sajnos ezúttal nincs terünk azoknak a — bírói gyakorlat számára rendkívül hasznos — fejtegetéseknek bővebb elemzésére, amelyek során Szerző — a könyvben kifejtett elvi alapokra építve — részletesen foglalkozik a felmerülő gyakorlati problémákkal. Így csupán megemlítjük a fontosabb kérdéseket; a bérlő lakáscseréjéhez való tulajdonosi hozzájárulás, bérlőtársak lakáscseréje, albérlet létesítése társbérleti lakrészben, az albérleti jogviszony felmondása.

Ez a puszta felsorolás is jelzi talán e fejezet aktualitását, problémagazdagságát és a gyakorlatban is hasznosítható értékét.

*

A mű általános, összefoglaló értékelését mellőzzük, abban a reményben, hogy az ismertetés során sikerült annyira visszaadnunk a könyv erényeit, hogy a mű egészének áttanulmányozása is érdemesnek tűnjék.

Vékás Lajos

ÚJ KÖNYVEK

Mezőgazdasági jog. Földjog. Termelőszövetkezeti jog. Szerk. Nagy László—Seres Imre. Bp. Tankönyvkiadó, 1966. 462 p.

Weltner Andor: A munkafegyelem. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 276 p. /Munkajogi kézikönyvek./

A kommunizmus újabb győzelmi feladata. Az SZKP XXIII. kongresszusa, 1966. márc. 29—ápr. 8. Bp. Kossuth Kiadó, 1966. 195 p.

* * *

Klimenko, B. M.: Demilitarizacija i neutralizacija v mezsdunarodnom prave. [A demilitarizáció és a semlegesítés a nemzetközi jogban.] Moszkva, Izd. Insztituta Mezsdunarodnüh Otnosenij, 1963. 223 p. ÁJI. 22.259

A bevezetőben a demilitarizáció és a semlegesítés fogalmát és jelentőségét fejti ki. Ezt követőleg az államterületek egyes részein (pl. határmenti övezetek, nemzetközi vízi utak, ideiglenesen demilitarizált területek stb.) végrehajtott demilitarizáció és semlegesítés kérdéseit, majd az ezeket elősegítő intézmények lehetőségeit vizsgálja. Külön fejezetben foglalkozik az atommentes övezetre vonatkozó tervezetekkel. A befejező részben a demilitarizált és a semlegesített övezetek intézményét mint a háború megelőzésének egyik lehetséges eszközét tárgyalja.

Modzsorjan, L. A.: Osznovüe prava i objazannoszti goszudarsztv. [Az államok alapvető jogai és kötelességei.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1965. 226 p. ÁJI. 22.400

A bevezető rész a nemzetközi jog területén jogokkal és kötelességekkel bíró alanyok körének fogalmát elemzi, majd a nemzetközi jog alanyainak létrejöttével kapcsolatos kérdéseket mutatja be. A munka legjelentősebb, harmadik fejezetében a nemzetközi jog alanyainak alapvető jogait és kötelességeit tárgyalja, a záró fejezetben pedig a nemzetközi jogi vétség és bűntett fogalmával kapcsolatos kérdéseket foglalja össze.

Vaszil'ev, N. M.: Szekretariat — iszpolnitel'nüj mehanizm OON. [A Titkárság, mint az ENSZ végrehajtó mechanizmusa.] Moszkva, Izd. „Mezsdunarodnüe Otnosenija", 1965. 110 p. ÁJI. 22.253

Az ismeretterjesztő jellegű munka bevezető részekben az ENSZ Titkárságának szervezetét és feladatait vázolja, részletesen ismertetve a Titkárság egyes osztályainak és irodáinak munkakörét és szervezetét. A következő fejezetekben az ENSZ tevékenységével kapcsolatos igazgatási feladatokat és a Titkárság végrehajtó funkcióit vázolja. A befejező fejezetben az ENSZ tevékenységével kapcsolatos pénzügyi és igazgatási kérdéseket foglalja össze.

Gorove, Stephen: Law and politics of the Danube. An interdisciplinary study. [A Dunára vonatkozó törvények és politika.] Hague, Martinus Nijhoff, 1964. XV, 171 p. 1 térk. [Bibliogr. 157.] ÁJI. 22.326

A munka részletes bevezetésben mutatja be a Dunát érintő nemzetközi politika történetét, különös figyelemmel a különböző politikai és gazdasági érdekek ütközési pontjaira. Ezt követően a hatályos tételesjogi helyzetet és a jelenlegi Dunabizottság helyzetét vizsgálja.

O'Connell, D[aniel] P[atrick]: International law. [Nemzetközi jog.] 1—2. vol. Forew. Lord. M[a]c Nair. London—New York, Dobbs Ferry—Stevens-Oceana, 1965. 2 db. OK. 387.726 : 1—2.

A két terjedelmes kötet felöleli a nemzetközi közjog egész problematikáját. A szerző a nemzetközi jog fejlődésének utóbbi öt évét tárgyalja, figyelemmel azokra a politikai és gazdasági tényezőkre, amelyek a jogágban jelentős átalakulásokat eredményeztek, a nemzetközi közjognak új szerepet és tartalmat adtak. 36 fejezetben elemzi a nemzetközi „szokásjog" és a nemzetközi szerződések alapján a nemzetközi jog elméleti és gyakorlati problémáit.

The new nations in international law and diplomacy. [Új államok a nemzetközi jogban és diplomáciában.] Ed. William V[incent] *O'Brien.* London, Stevens, 1965. X, 323 p. OK. 395.546

A tanulmánygyűjteményben közölt értekezések közös célja megoldást keresni azokra a nemzetközi jogi kérdésekre, amelyek a nyugati civilizációtól és kultúrától eltérő hagyományokkal rendelkező új ázsiai és afrikai államok vonatkozásában jelentkeznek.

Troller, Alois: Die mehrseitigen völkerrechtlichen Verträge im internationalen gewerblichen Rechtsschutz und Urheberrecht. [A többoldalú nemzetközi szerződések a nemzetközi ipari és szerzői tulajdonjog terén.] Basel, Verl. für Recht und Gesellschaft AG., 1965. XX, 226 p. /Studien zum Immaterialgüterrecht. Vol. 6./ ÁJI. 22.068

A szerzőnek az 1952-ben „Nemzetközi magánjog és nemzetközi polgári eljárásjog az ipari és szerzői jogvédelmi ügyekben" c. munkájának bővített kiadása.

E lapszám (XXI. új évfolyam 7.) szerzői: *Dr. Sárándi Imre* egyetemi docens. — *Dr. Szigligeti Viktor* igazságügyminisztériumi osztályvezető. — *Dr. Nagy László* egyetemi tanár (Szeged). — *Dr. Seres András* megyei ügyész (Veszprém). — *Dr. Benedek Károly* igazságügyminisztériumi főosztályvezető. — *Dr. Trócsányi László* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Szászy István* az MTA lev. tagja. — *Dr. Vékás Lajos* tanársegéd.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221—281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — 66.1264 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

T 90/2 r

XXI. új évfolyam 8—9. szám Budapest, 1966. augusztus—szeptember hó

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

VILÁGHY MIKLÓS:
Az újító tevékenység és az állam- és jogtudományok 409

RÁCZ GYÖRGY:
A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkciója 416

MAHNENKO, A. H.:
A jogösszehasonlító módszer alkalmazása a külföldi szocialista országok államjogának kutatásában és oktatásában a Szovjetunióban ... 425

PÁLOS GYÖRGY:
A nemesített növényfajták oltalma 431

BODROGI KÁROLY:
A tulajdon elleni bűntettek tárgya 435

BALOG JÁNOS:
A modell valóságbizonyítási szerepe a büntető eljárásban 445

HÁMORI VILMOS:
Polgári eljárásjogunk módosításának kérdéséhez 451

SOLT KORNÉL:
A másodfokú ítélkezés korlátai a polgári perben 459

SÁPI VILMOS:
Községi bíráskodásunk a feudalizmus utolsó évszázadaiban 466

Szemle:

— —:
A „Dokumentációs Szemle" további megjelenéséről 472

SZABÓ LÁSZLÓ:
Társadalmi és politikai kérdések a csehszlovák családjogi törvényhozásban 473

Jogirodalom:

D. B. Levin: Az államok felelőssége a jelenkori nemzetközi jogban. (MÁRKUS FERENC) 476

„A Magyar Népköztársaság kitüntetései." (ÁDÁM ANTAL) 480

Samu Mihály: A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja c. munkájának vitája. (GÖRGÉNYI FERENC) 483

Ionaşcu—Brădeanu: A szocialista tulajdonjog és az újtípusú dologi jogok a Román Népköztársaságban. (NAGY LAJOS) 485

— —:
Új könyvek 488

СОДЕРЖАНИЕ: *Миклош Вилаги:* Рационализаторская деятельность и науки государства и права. — *Дёрдь Рац:* Принципиальная руководящая функция Верховного суда. — *Махненко, А, Х,:* О методе сравнительного правоведения в исследовании и преподавании государственного права зарубежных социалистических стран в СССР. — *Дёрдь Палош:* Охрана улучшенных видов растений. — *Карой Бодроги:* Объект преступлений против собственности. — *Янош Балог:* Роль модели по доказыванию действительности в уголовном процессе. — *Вильмош Хамори:* К вопросу изменения нашего гражданско-процессуального права. — *Корнэл Шолт:* Пределы вынесения решений второй инстанцией в гражданском процессе. — *Вильмош Шапи:* Сельское судопроизводство в Венгрии в последниест. феодализма. — *Ласло Сабо:* Общественные и политические вопросы в чехословацком законодательстве по семейному праву. — *Левин, Д. Б.:* Ответственность государств в современном международном праве. *(Ференц Маркуш).* — Награды Венгерской Народной Республики. *(Антал Адам).* — Дискуссия по монографии Михай Шаму: Основа расчленения на отрасли социалистической системы права. *(Ференц Гёргени).* — Йонашку — Бродеану: Социалистическое право собственности и вещные прова нового тыпа в Румынской Народной Республике. *(Лайош Надь)* — — — Новые книги.

INHALT: *Miklós Világhy:* Die Neuertätigkeit und die Staats- und Rechtswissenschaften. — *György Rácz:* Die prinzipielle Leitungsfunktion des Obersten Gerichts. — *Mahnenko, A. H.:* Die Anwendung der Methode der Rechtsvergleichung bei der Forschung und beim Unterricht des Staatsrechts der sozialistischen Staaten in der Sowjetunion. — *György Pálos:* Der Schutz veredelter Pflanzen. — *Károly Bodrogi:* Das Objekt der Verbrechen gegen das Eigentum. — *János Balog:* Die Rolle des Wahrheitsbeweises im Strafverfahren. — *Vilmos Hámori:* Zur Frage der Änderung unseres Zivilverfahrensrechtes. — *Kornél Solt:* Die Schranken der zweitinstanzlichen Urteilsfällung im Zivilprozess. — *Vilmos Sápi:* Unsere Gemeindegerichtsbarkeit in den letzten Jahrhunderten des Feudalismus. — *László Szabó:* Gesellschaftliche und politische Fragen in der tschechoslowakischen Familienrechtssetzung. — *Levin, D. B.:* 'Die Verantwortlichkeit der Staaten im Völkerrecht von heute *(Ferenc Márkus).* — Die Auszeichnungen der Ungarischen Volksrepublik *(Antal Ádám).* — Diskussion über das Buch von Mihály Samu: Die Gliederung des sozialistischen Rechtssystems *(Ferenc Görgényi).* — *Ionaşcu—Brădeanu:* Das socialistische Eigenthumsrecht und die Sachenrechte neuen Typs in der Rumänischen Volksrepublik *(Lajos Nagy).* — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Miklós Világhy:* L'activité d'innovation et les sciences politiques et juridiques. — *György Rácz:* La fonction de direction de principe de la Cour suprême. — *Mahnenko, A. H.:* L'application en Union Soviétique de la méthode comparative dans les recherches et dans l'enseignement du droit public des pays socialistes étrangers. — *György Pálos:* La protection des espèces de plante selectionnées. — *Károly Bodrogi:* L'objet des infractions commises contre la propriété. — *János Balog:* Le rôle du modèle dans la preuve de la vérité des faits allégués en procédure pénale. — *Vilmos Hámori:* A la question de la modification de notre droit de procédure civile. — *Kornél Solt:* Les limites de la juridiction en deuxième instance dans la procédure civile. — *Vilmos Sápi:* Notre juridiction communale dans les derniers siècles du féodalisme. — *László Szabó:* Problèmes sociaux et politiques dans la législation tchécoslovaque relative au droit de famille. — *Levin, D. B.:* La responsabilité des Etats dans le droit international contemporain *(Ferenc Márkus).* — Les distinctions honorifiques de la République Populaire Hongroise *(Antal Ádám).* — Discussion sur le livre de Mihály Samu: La base de division du système de droit socialiste *(Ferenc Görgényi).* — *Ionaşcu—Brădeanu:* Le droit socialist de proprieté et les droits réels de types nouveaux dans la République Populaire Roumain *(Lajos Nagy).* — —: Nouveaux livres.

XXI. új évfolyam 8—9 szám Budapest, 1966. augusztus—szeptember

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az újító tevékenység és az állam- és jogtudományok*

1. Ebben a témakörben — a történelmi tapasztalat bizonyos sajátságaira tekintettel — mindenekelőtt azt kell megvizsgálni, melyik az újító tevékenységnek az a területe, amely ha nem is kizárólag, hát elsődlegesen, az állam és a jog befolyási övezetébe tartozik, melyik az újító tevékenységnek az az oldala, vonatkozása, amellyel az állam- és jogtudományok a maguk sajátos eszközeivel szakszerűen tudnak foglalkozni s e foglalkozás lehető optimális eredményeivel az újító tevékenységet viszonylag maximálisan tudják elősegíteni. Egyszóval *el kell határolni* az újító tevékenységnek azt az oldalát, amely elsődlegesen jogi vonatkozású, attól az oldalától vagy inkább oldalaitól, amelyek nem elsődlegesen jogi vonatkozásúak, — még akkor sem, ha a törvény, a jog ez utóbbi vonatkozásokat is szabályozza.

Ezt az elhatárolást, mint említettem, a történelmi tapasztalat bizonyos sajátságai teszik szükségessé. Hosszú-hosszú időn keresztül, voltaképpen azóta, amikor az újkor hajnalán az első ipari forradalom megindulásával egyidőben a tudatos újító tevékenység társadalmi méretekben kifejlődött, szokásossá vált e tevékenységet, illetőleg annak állami eszközökkel szabályozott első eredményeit, a privilégiumokat, monopóliumokat, majd a szabadalmakat elsődlegesen és egészükben jogi kérdésekként felfogni, az állam- és jogtudományok kizárólagos vadászterületének tekinteni. — Ez a történelmileg elsőnek kialakult s részben még ma, szocialista viszonyok között is élő szemléletmód teljesen érthető, de teljesen hamis. Annakidején, az első ipari forradalom kezdetén az európai feudalizmus hanyatlásának viszonyai között a feltalálók, a szélesebb értelemben vett első „újítók", akik akkor még rendszerint a termelőeszközök magántulajdonosai is voltak, mindenekelőtt arra törekedtek, hogy új gondolataiknak állami-jogi védelmet biztosítsanak. E védelem kiharcolása, állami-jogi formába öntése, majd a védelem jogi formáinak továbbfejlesztése, az egyre inkább uralomra jutó kapitalizmus viszonyaihoz való alkalmazása, — ez volt a fő törekvés, amelyre a progresszív társadalmi mozgás irányult. Ez volt a magyarázata annak, hogy a szélesebb értelemben vett újító tevékenységet hosszú időn keresztül elsősorban jogi kérdésnek tekintették, hogy e kérdéssel mindenekelőtt jogászok foglalkoztak. Érthetővé teszi továbbá ezt a szemléletmódot az emberi megismerés előrehaladásának az az általános törvénye is, hogy a jelenségeket, a folyamatokat mindig kívülről befelé haladva ismerjük meg, mindig a jelenség legkülsőbb mozzanatát, a formát vesszük észre először, s eleinte azt hisszük, hogy a forma egyenlő a jelenség egészével. Csak később és fokozatosan haladjuk meg a formát s indulunk meg a lényeg, a tartalom megismerésének útján. Még ma is, amikor pedig szocialista viszonyok között, szocialista világnézet légkörében élünk, hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy az újító tevékenység fejlesztése és fejlődése során tapasztalható hibák, nehézségek, visszásságok mindenekelőtt jogi kérdésekből erednek: elég megváltoztatni az újítási rendeletet, vagyis az állami-jogi formát s máris minden baj eltűnik.

Van azonban — s mindenekelőtt szocialista körülmények között van — egy másik hibás nézet is. Míg az eddigiekben olyan felfogásról volt szó, amely a valósággal nyilvánvalóan inadekvát módon túlhangsúlyozza az állam és a jog, az állami-jogi szabályozás szerepét, jelentőségét az újító tevékenység fejlesztésében, szocialista körülmények között bőven tapasztalható ennek megfordítottja, ellenkezője is: az a nézet, amely gyakorlatilag megsemmisíti az állam és a jog akárcsak viszonylag önálló szerepét a gazdaság

* A Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségének újítási ankétján tartott előadás alapján.

most érintett területén, amely kimondottan vagy nem kimondottan azt vallja, hogy az újító tevékenység gyakorlatilag gépek, berendezések, műszaki ismeretek, találékonyság, ügyesség dolga, s az állam és a jog, vagy a vele foglalkozó tudományok feladata csupán annyi, hogy segítsenek megfogalmazni, paragrafusokba foglalni, jogilag kifejezni azt, ami gazdaságilag, műszakilag helyesnek tűnik. Ez a nézet nyilvánvalóan az ellenkező véglet hibájába esik: tudatosan vagy kevésbé tudatosan abból indul ki, hogy a tartalomhoz, az újító tevékenység műszaki-gazdasági lényegéhez viszonyítva az állami-jogi elem elhanyagolható vagy csaknem elhanyagolható, hogy a filozófiai értelemben vett forma, de különösen az állami-jogi forma, amint szokás mondani —, formális, nem lényegbeli mozzanat, tehát nem is különösebben lényeges. — Ez a nézet is érthető, bár alapjában éppen olyan hamis, mint az előző. Ha az ember egy jelenségben, folyamatban megtalálja a forma mögött a lényeget, a tartalmat, vagy sokszor inkább azt, amit tartalomnak vél, hajlamos elfeledkezni a lényeghez vezető útról, különösen arról, hogy a valóság a maga egészében, totalitásában a forma és a tartalom, a lényeg és a megjelenési mód egysége. Ha tehát befolyásolni akarom a valóságot, ha fejleszteni, tökéletesíteni akarom, nem szabad megállni a formánál, de nem szabad azt sem hinni, hogy a lényeg a forma nélkül befolyásolható, fejleszthető.

Ez a két szélső nézet, a „panjurisztikus" és a „panökonomikus" vagy „pantechnikus" szemléletmód egyaránt helytelen, egyformán egyoldalú, de éppen egyoldalúságánál fogva alkalmas arra, hogy felhívja a figyelmet a helyes szemléletmód bizonyos kritériumaira. Az újító tevékenység ugyanúgy, mint voltaképpen minden mozzanat az ember egyéni és ezzel együtt adott társadalmi életében, — sokoldalú, kimeríthetetlenül sokoldalú jelenség. E jelenséget az ember egyszerű, vagy tudományos, tehát magasabb fokú megismerő tevékenysége a legkülönfélébb oldalakról közelítheti meg. E megközelítési módok mindegyike jogosult és szükséges, mindegyik hozzátesz valamit a magáéból a tevékenység egészének megismeréséhez, természetének megértéséhez, a fejlesztés lehetőségeinek és eszközeinek felismeréséhez. De önmagában minden út, minden szakirányú szemléletmód ferde: csak az egész együttes szemlélete, a jelenség sokoldalú természetének egyre mélyebb megértése, csak a különféle tudományágak eredményeinek együttes felhasználása vihet előre.

Ezek a bevezető megjegyzések — éppen az állam- és jogtudományok egy képviselője részéről — azért látszanak helyénvalóknak, mert sokáig éppen e tudományágak művelői foglalkoztak csaknem kizárólag az újító tevékenységgel, természetesen mindenekelőtt annak jogi szabályozásával. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a jogászok kizárólag a jogi formákkal foglalkoztak volna. Éppen a jelenség komplex természetének többé-kevésbé tudatos felismerése kényszerített számos jogtudóst arra, hogy az újító tevékenység közgazdasági, szociológiai, pszichológiai és egyéb oldalait is érintse. Kénytelen volt vele, mert az állami-jogi formák szükségképp elvezetnek ez utóbbi mozzanatokhoz, márpedig — amennyire ezt egy jogász, tehát nem szakember meg tudja ítélni — a többi tudományágak képviselői csak fokozatosan, az utóbbi évtizedekben kapcsolódtak bele ebbe a munkába. Ez a megállapítás nem kíván szemrehányás lenni, a vázolt folyamat szükségszerű következménye az emberi megismerés előrehaladásának. A tudomány fejlődésének jelenlegi állapota azonban mindenesetre feljogosít arra, hogy az állam- és jogtudományok feladatait és felelősségét az újító tevékenységgel összefüggésben a korszerű színvonalra *korlátozzuk*, e korlátok között azonban egyidejűleg *fokozzuk*.

Az állam- és jogtudományok tevékenysége nem helyettesíti az újító tevékenység megismerésében sem a közgazdaságtudományok, sem a szociológia, a pszichológia vagy más, e kérdésben szükségképp érdekelt tudományágak tevékenységét és eredményeit. Az állam- és jogtudományok az állam és a jog, az állami-jogi formák tudománya, természetesen nem a formális, tehát értelmetlen formáké, hanem az olyan formáké, amelyek értelmes formák, amelyek meghatározott társadalmi-gazdasági tartalmat fejeznek ki, amelyek csak e tartalomból érthetők meg, magyarázhatók és fejleszthetők. Az állam- és jogtudományok az ilyen értelemben felfogott állami-jogi formák törvényeit, összefüggéseit kutatják. Hozzájárulásukat tehát az újító tevékenység fejlesztésében *az olyan kérdésekben lehet és kell is elvárni, amelyek mindenekelőtt állami-jogi vonatkozásúak*, amelyekben az újító tevékenység fejlesztésének elsősorban állami-jogi eszközökkel kell történnie. Vannak ugyanis olyan kérdések — ide tartozik pl. a díjazás mértéke —, amelyekben az állami-jogi forma szerepe, jelentősége valóban nem más, mint hogy leírja, paragrafusokba foglalja, kifejezi, az állam jogrendszerébe beilleszti azt, amit másfajta szakemberek, közgazdászok, szociológusok, pszichológusok és a többiek helyesnek tartanak.

A most következő fejtegetésekben tehát, amelyek az újító tevékenység fejlesztésének kérdéseit az állam- és jogtudományok oldaláról kívánják megvizsgálni, azokkal a kérdésekkel foglalkozom, amelyek ezen a területen megítélésem szerint mindenekelőtt állami-jogi vonatkozásúak. Ez természetesen nem jelent semmiféle kizárólagosságot, nem jelenti azt, hogy akár a tárgyalandó kérdésekben más tudományágak képviselőinek ne lehetne a saját szempontjukból esetleg teljesen jogosult eltérő véleménye.

2. Ha az állam- és jogtudományok az állami-jogi formák fejlődésének törvényszerűségeivel foglalkoznak és mindenekelőtt ezekre a törvényszerűségekre vonatkozólag tudnak szakszerűen közreműködni az újító tevékenység fejlesztésében, elsősorban az állam és a jog fegyvertárát kell számbavennünk, tehát azt kell meg-

vizsgálnunk, *milyen állami-jogi formák vannak egyáltalában,* amelyek az újító tevékenység fejlesztésére felhasználhatók.

A társadalmi tevékenység bármely ágának valamilyen irányban való alakítására használható jogi formák mindenekelőtt abból a szempontból különböznek, hogy *milyen következményeket fűznek* azokhoz az emberi magatartásokhoz, amelyeket állami parancsként megkövetelnek, vagy kívánatosnak tartanak. A következmények, amelyeket az állam és a jog az emberi magatartás befolyásolása céljából kilátásba helyezhet, *kétfélék.* A történelmileg elsőnek kifejlődött következményt véve először, lehetséges, hogy az állam meghatározott magatartáshoz azt a következményt fűzi, hogy aki a magatartási szabály ellen vét, azt meghatározott hátrány, jogi szankció éri. Ez a szankció természetesen nem mindig közvetlen, lehetséges, hogy a jogrendszer egészében csak többféle lépcsőzeten, közvetítésen keresztül érvényesül, a lényeges azonban az, hogy vannak olyan magatartások, amelyeket az állam hátrányok kilátásba helyezésével követel meg, szankcionál. Az állami parancsoknak, a jogszabályoknak ezt a fajtáját nevezhetjük szankciós szabályoknak, az ilyen jogi formákat *szankciós formáknak.* — Vannak azonban olyan magatartások is, amelyeket az állam hátrányok, szankciók kilátásbahelyezésével nem tud vagy nem akar kikényszeríteni. Az ilyen magatartások az állam és a jog számára azért még nem befolyásolhatatlanok. Az ilyen, az állam számára kívánatosnak tűnő magatartásokat az állam még mindig befolyásolhatja azzal, hogy a szabálynak megfelelő magatartás tanúsítóit meghatározott előnyök kilátásbahelyezésével buzdítja, ösztönzi arra, hogy a szabálynak megfelelően járjanak el. A jogszabályok, a jogi formák e második csoportját nevezhetjük *ösztönző formáknak.*

E kétféle jogi forma, a jogi szabályozás e kétféle módszere természetesen nem független egymástól. A jogrendszer esetleg ugyanabban a jogszabályban, jogtételben, törvényben egymás mellett alkalmazhatja az egyik, illetőleg a másik jogi szabályozási módszert, sőt állítható, hogy a kettő egymás nélkül nem létezik, hogy az ösztönző formák hatékonyságát végső fokon csak az biztosíthatja, hogy az államnak a közhatalmi kényszeren alapuló tekintélye végső fokon valamennyi szabály mögött ott áll. Szocialista viszonyokat véve azonban alapul, az mindenesetre megállapítható, hogy *a jogfejlődés általános tendenciája a közvetlenül kényszerítő, szankciós jogi formák felől egyre inkább az előnyök kilátásbahelyezését alkalmazó, ösztönző jogi formák felé halad.*

Ami mármost a kétféle jogi szabályozási módszer felhasználhatóságát illeti az újító tevékenység szempontjából, bizonyosnak tekinthető, hogy az *újító tevékenységet elsősorban ösztönző eszközökkel, ösztönző jogi formák útján lehet befolyásolni.* Az újító tevékenységet, az ennek lényegét tevő új gondolatok születését és a társadalom érdekében való felhasználását a dolog természeténél fogva nem lehet közvetlenül kikényszeríteni. Ebből a szempontból a bíró, a végrehajtó, az állami hatóság közvetlenül kényszerítő tevékenysége tehetetlen. Lehetséges azonban olyan *feltételeket teremteni,* és e feltételek teremtése egyebek között a jog szabályaitól is függ, amelyek között az embereknek, egyéneknek vagy kollektíváknak *kedvük van* újító tevékenységgel foglalkozni, többet és jobbat tenni annál, ami a jog eszközeivel kikényszeríthető, ami megparancsolható, törni a fejüket azon, hogy a meglevőnél újabbat, jobbat javasoljanak, illetőleg a meglevő jobbat átvegyék, bevezessék, megvalósítsák.

Mindebből az következik, hogy a rendelkezésre álló, az emberi tapasztalat által eddig kialakított jogi formák közül az újító tevékenység fejlesztésére mindenekelőtt az *ösztönző formák alkalmasak.* Természetesen lehet kísérletezni és az elmúlt húsz év alatt mi is kísérleteztünk különféle kényszerítő, szankciós formákkal. A társadalmi tapasztalat azonban, amely a tudományosan megalapozott, tudományos előrelátásra törekvő emberi tevékenységnek egyetlen forrása, bebizonyította, hogy kényszerítéssel, állami szankciókkal számos területen és mindenekelőtt az újító tevékenység területén nem érünk el semmit, sőt előfordulhat, hogy a legtisztább szándékból eredő törekvésünk a visszájára fordul, fejlesztésből visszafejlesztéssé, ösztönzés elrettentéssé változik, ha szabályozására kényszerítő módszereket alkalmazunk.

Ez természetesen nem annyit jelent, hogy az újító tevékenység körében szankciós jogi formák alkalmazására egyáltalában, abszolút értelemben nem kerülhetne sor. Mint említettem, az állami szabályozás végső fokon mindig az állam kényszerítő erejére, közhatalmára támaszkodik. Ebből azonban nem következik, hogy ezt a kényszerítő erőt minden esetben közvetlenül kellene vagy lehetne alkalmazni. Éppen ellenkezőleg. A társadalmi viszonyok többségében a kényszerítő erőt csak közvetve, végső fokon lehet alkalmazni, csak akkor, ha minden más közvetítő eszköz csődöt mondott, és ha az adott társadalmi viszonylat természete a kényszerítő erő alkalmazását egyáltalában lehetővé teszi. Az újító tevékenység körében az adott társadalmi mozgás természete csak végső fokon teszi lehetővé a szankciós formák alkalmazását, azért mindenekelőtt azon kell gondolkodnunk, *hogyan lehet és kell az ösztönző jogi formákat a leghatékonyabban alkalmazni?*

3. Ez a kérdés, ha részeire bontjuk, mindenekelőtt azt teszi kérdésessé, hogy az újító tevékenységgel kapcsolatban *kit és mire kell ösztönözni.*

A jogtudományban, és nemcsak a jogtudományban, az újító tevékenységet hosszú időn keresztül úgy fogták fel, mint egyéni tevékenységet, mint rendszerint félreismert, anyagi gondokkal, az ellenséges társadalom meg nem értésével küzdő, nyomorgó, kegyelemkenyéren élő

újító, feltaláló munkáját. A modern, korszerű termelési viszonyok, a nagyipari jellegű kutatási tevékenység ezt a képet széttörte, vagy fokozatosan széttöri. Egyre inkább kerül előtérbe az a kérdés, mennyiben lehet és kell az emberek *együttműködésének* viszonyait úgy alakítani, hogy az új gondolatok termelése szempontjából a legkedvezőbb legyen. Az emberi tudás mai állapotát figyelembevéve tehát az a kérdés, hogy kit kell újító tevékenységre ösztönözni, kétfelé bomlik: az *egyének* és a *kollektívák* ösztönzésére.

Az egyéni újító tevékenység ösztönzése, az a szükséglet, hogy az egyéneket a lehető maximális mértékben új gondolatok termelésére késztessük, az eddigi tapasztalat fényében annyira természetesnek tűnik, hogy szinte szót sem érdemel. A kérdés inkább abból a szempontból merül fel, hogy az egyéneket *mire kell ösztönözni.* Kérdéses lehet, hogy a különféle képességű és képzettségű, a különféle munkaköröket betöltő embereket egyaránt ugyanarra és csak ugyanarra kell-e ösztönözni. Jelenlegi berendezkedésünk erre a kérdésre nemmel felel és az egyének különféle fajtái között aszerint tesz különbséget, hogy valaki vezető állást, kutató, illetőleg tervező munkakört tölt-e be, továbbá, hogy az adott újítás az adott új gondolat előterjesztése munkaköri kötelesség-e vagy sem. Kérdéses lehet, hogy ez a megkülönböztetés helyes-e vagy sem. Általánosságban azt kell megállapítani, hogy az újító tevékenység ösztönzése, *az ösztönzést kifejező jogi formák alkalmazása személyválogatásra tekintet nélkül mindenkire, minden egyénre nézve kívánatos.* Mindenkire nézve kívánatosnak kell minősíteni, hogy új gondolatok kidolgozásában közreműködjék, hogy új gondolatok kialakításában vagy átvételében érdekelt legyen. Ha feltételezzük, hogy az ösztönzés módszere a valósággal elért anyagi eredmény egy részének visszatérítéséből áll, semmi elvi alapját nem lehet látni annak a megkülönböztetésnek, hogy míg a közember minden feltétel nélkül benyújthat újítást, addig az az ember, aki képzettségénél és a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyénél fogva elsősorban lenne képes új gondolatok termelésére, tehát a vezető beosztású, a magasabb képzettségű, a kutató, a tervező, az ilyenfajta ösztönzésből — legalábbis alacsonyabb fokon — ki van zárva: neki csak találmányi jellegű új gondolatot lehet előterjesztenie, újítást azonban az anyagi elismerés igényével nem. A kizárásnak természetesen megvannak a maga racionális okai: a munkakör különbözősége, a képzettség eltérő foka, a vezető beosztásból adódó fokozott befolyás. Ezek kétségkívül lényeges mozzanatok. Nem változtatnak azonban annak az általános elvnek az érvényességén, hogy modern, de különösen szocialista társadalmi viszonyok között mindenki számára kívánatossá kell tenni, hogy a társadalom számára hasznos, új gondolatok kialakításával foglalkozzék, hogy többre törekedjék, mint ami adva van, hogy tevékenysége ne merüljön ki az egyszerű reprodukcióban, a szabvány- vagy szokványmunkában, hanem hogy tőle telhetőleg többet tegyen, mint amire az adott viszonyok között úgyis köteles. *Az új gondolatok termelésére való ösztönzést tehát általános érvényű társadalmi célkitűzésként kell elismernünk.* Megint más kérdés — és erre később térek ki —, hogy az ösztönzésnek milyen formában, különösen milyen jogi forma felhasználása útján kellene történnie, tehát a jelenlegi újítási, illetőleg találmányi formák felhasználása útján-e, vagy valamilyen, jelenleg nálunk kevéssé figyelembevett egyéb formák útján.

Az egyéni újítók ösztönzésére vonatkozó általános célkitűzés voltaképpen változatlanul érvényes az emberi csoportok, a kollektívák ösztönzésére is. Modern termelési viszonyok között lehetetlen szemet hunyni az előtt, hogy az új gondolatokat végső fokon mindig egyének termelik ugyan, de létrehozásukban közvetlenül, vagy több-kevesebb közvetítéssel mások is közreműködnek. Az ösztönzés szükséglete tehát modern termelési viszonyok között egyre inkább a kollektívákra nézve is felmerül. Ebben a vonatkozásban azonban nemcsak, sőt nem is elsősorban az új gondolatok *létrehozásának* ösztönzése szükséges. Bár az új gondolatok kitermelésében is egyre gyakrabban működnek közre individuumok helyett egész embercsoportok, kollektívák, ez utóbbiak jelentősége az újítási tevékenység fejlesztése szempontjából mindenekelőtt az új gondolatok átvétele, felhasználása területén van. Ez különösen kitűnik akkor, ha meggondoljuk, hogy szocialista körülmények között egy-egy vállalatot, termelő üzemet is kollektívaként fogunk fel. Az ösztönzés szükséglete tehát kollektívák vonatkozásában mindenekelőtt abban az irányban merül fel, hogy átvegyék és felhasználják azokat az új gondolatokat, amelyeket egyének vagy kisebb kollektívák kitermeltek, és már felhasználnak. Ez természetesen végső fokon szintén az egyének tevékenységére megy vissza, hiszen a kollektívák sokszoros, bonyolult összefonódásának rengetegében végső fokon mégis egyének azok, akik az új gondolatok átvételét, elterjesztését kezdeményezik, megkezdik, továbbviszik. Akárhogyan is áll azonban a bonyolult összefüggés az egyén és kollektíva között, mindenesetre bizonyos, hogy az ösztönző jogi formákat úgy kell alakítani, hogy *ne csak az egyéneket, hanem a kollektívákat is ösztönözzék,* beleértve nemcsak a kisebb alkotó csoportokat, hanem a társadalmi munkamegosztás modern rendszerében kialakuló nagyobb kollektívákat, szervezett kollektívákat, vállalatokat, üzemeket is. Sőt azt lehet állítani: ha nem tudjuk megoldani a kollektívák ösztönzésének feladatát, abból az az eredmény származik, amit sajnálatos módon jelenleg sok helyütt lehet tapasztalni, hogy vagy olyanok is újítókként szerepelnek, akiknek az új gondolat termelésében semmi szerepük sem volt, vagy az új gondolat létrejön ugyan, de társadalmi méretekben nem

terjed el, mert a kollektívák, különösen a vállalati kollektívák nem érdekeltek igazán abban, hogy munkájukat fejlesszék, az új gondolatot átvegyék, saját munkájukban alkalmazzák.

Ez a tapasztalat, egyfelől az álújítók létezésére, másfelől az újítások átvétele iránti közömbösségre vonatkozó tapasztalat azonban már egy következő kérdéshez vezet el. Az eddigiekben azzal foglalkoztam, hogy kit, illetőleg kiket és mire kell ösztönözni. A meggondolások eredménye az volt, hogy mindenkit, egyént és kollektívát megkülönböztetés nélkül ösztönözni kell új gondolatok termelésére, illetőleg társadalmi méretekben való átvételére, elterjesztésére. A kérdés eddig viszonylag egyszerű volt és nemigen adott alkalmat nézeteltérésre. A nehézség ott kezdődik, amikor az a kérdés merül fel, *mivel kell az egyéneket, illetőleg a kollektívákat az új gondolatok termelésére és átvételére ösztönözni?*

4. Az ösztönzésnek közismert, régi emberi tapasztalat szerint elvileg kétféle eszköze, módszere lehetséges: erkölcsi és anyagi. A kétféle módszer közül az erkölcsi ösztönzés módszerei ugyancsak közismertek és megítélésem szerint akár jelenlegi alakjukban is különösebben nehéz problémát nem vetnek fel. Természetesen lehet vitatkozni azon, hogy a nálunk jelenleg alkalmazott erkölcsi ösztönző formák elégségesek-e, nem kellene-e azokat bővíteni vagy változatosabban alkalmazni, továbbá azon is, hogy az erkölcsi ösztönzés módszereit hogyan lehet és kell a kollektívák ösztönzésére felhasználni. Mindezek a kérdések azonban megítélésem szerint nem különösebben bonyolultak, mélyebb elemzésükre ezért ezúttal nem térek ki.

Annál több és igen nehéz problémát vet fel az anyagi ösztönzés rendszere. Mint ismeretes, nálunk az újító tevékenység anyagi ösztönzésére alkalmas eszközként jelenleg csaknem kizárólag azt a formát alkalmazzák, hogy az újítás, illetőleg a találmány által elért népgazdasági eredmény, megtakarítás, többlettermelés vagy más előny egy részét fizetik ki újítási, illetőleg találmányi díjként. Közelebbről elemezve az újító tevékenység anyagi ösztönzésének ezt a formáját, azt kell megállapítani, hogy mindkét esetben arról van szó: az ember, illetőleg a kollektíva tevékenységéből, munkájából, a munkafolyamat egészéből *kiemeljük* azt a mozzanatot, amelyben az újító tevékenységet felfedezni véljük, tehát a hasznos javaslatot, az ipari haladást jelentő, találmányi színvonalú új gondolatot, ezt a mozzanatot mintegy *elkülönítjük* az újító, a feltaláló egyéb tevékenységétől, egyébként végzett munkájától, s ezt az elkülönített mozzanatot díjazzuk. A díjazás módszere is bizonyos értelemben az elkülönítésen, a kiemelésen alapszik. A vállalat vagy intézmény egész gazdasági eredményéből kiemeljük azt a részt, amely a kérdéses újítással, illetőleg találmánnyal hozható okozati összefüggésbe, s ennek a kiemelt, elkülönített résznek egy hányadát fizetjük ki újítói, illetőleg feltalálói díjként. Ezt a módszert, *a teljesítmény és a teljesítmény eredménye elkülönítésének módszerét* természetesen nem lehet helytelennek tekinteni. Az emberi tapasztalat több évszázados fejlődése igazolta, hogy az anyagi ösztönzésnek ez a módszere okosan alkalmazva beválik. Ami ellen viszont szót kell emelni, az az előbb már említett sajátosság, hogy nálunk az anyagi ösztönzésnek szinte kizárólag ezt a módszerét alkalmazzák, vagy legalábbis ezt a módszert tekintik olyannak, amely sajátosan az újító tevékenység anyagi ösztönzésével adekvát. Másképp kifejezve: ez azt jelenti, hogy az újító tevékenység anyagi ösztönzéséből a szoros értelemben vett munkabér-forma, illetőleg a munkaviszonyban alkalmazott egyéb díjazási formák, amilyenek a különféle jutalmak, prémiumok stb., ki vannak zárva. Úgy tűnik, mintha hallgatólag abból indulnánk ki: a normálmunkát, az ember rendszeres tevékenységét a munkabérrel és az ehhez hasonló egyéb juttatási formákkal ösztönözzük, az újító tevékenységet ezzel szemben az újítói, illetőleg a feltalálói díjazással. Az anyagi ösztönzés e kétféle módszerének ez az elkülönítése véleményem szerint merev, egyfajta dogmatikus gondolkodást tükröz. Szerintem számos nehézségünk, bajunk mindenekelőtt abból származik, hogy az emberi tevékenység anyagi ösztönzésének ezt a két formáját szinte mechanikusan elválasztjuk egymástól. Nehéz belátni, *miért ne lehetne az újító tevékenységet legalábbis bizonyos területeken nem újítási díjak útján, tehát az előbb jellemzett elkülönítő módszer alkalmazásával, hanem a munkaviszonyban rendszeresen alkalmazott munkabér-formák felhasználásával díjazni.* Jogtudományunkban éppen nemrégiben merült fel olyan javaslat,[1] hogy a magasabban képzett műszaki szakemberek, mérnökök tevékenységét nem újítási díjjal, hanem különféle kiemelt munkabérjellegű, vagy munkabér-szerű juttatások segítségével kellene díjazni. A javaslatban, megítélésem szerint, igen sok megfontolandó, racionális elem van. Az újítási, feltalálói díj a nálunk létező elosztási viszonyok egy-egy mozzanatát jelenti. Az elosztási viszonyok másik, tömegesen alkalmazott formája a munkabér, illetőleg a munkaviszonnyal összefüggő egyéb, bérjellegű vagy bérszerű juttatás. Szerintem *feltétlenül szükség lenne olyan intézkedéseket kidolgozni, amelyek lehetővé teszik az újító tevékenységnek kiemelt munkabér-formák útján való díjazását.* Ha a vállalatnak, az intézménynek ilyen munkabér-formák alkalmazására széleskörű lehetősége van, egy magas színvonalú, mozgékony, hozzáértő vezető minden bürokratizmus nélkül vagy a hivatalos eljárások minimálisra szorításával tudja anyagilag ösztönözni azokat az embereket, akik a munka megjavítása érdekében átlagon felüli teljesítményt nyújtanak. A személyi fizetés, a különféle eseti jutalmak, prémiumok és más jut-

[1] Csanádi György előadása a Magyar Jogász Szövetségben 1965 decemberében.

tatások megítélésem szerint az újító tevékenység anyagi ösztönzésének megannyi, eddig kellőképp fel nem használt tartalékát jelentik. Minden valószínűség szerint ezek az ösztönzési formák lennének alkalmasak a vezető beosztásúak, a kutatók, a tervezők stb. újító tevékenységének elismerésére is.

Az anyagi ösztönzés kérdésével összefüggésben kell szólni egy különlegesen nehéz, de az újító tevékenység szempontjából döntő jelentőségű kérdésről, a kollektívák, különösen a vállalati kollektívák anyagi ösztönzéséről. Ennek az ösztönzésnek azt hiszem két fő irányban kellene hatnia és megítélésem szerint jelenleg egyik irányban sem hat erősen. Az egyik, hogy a vállalat érdekelt legyen abban, hogy *csak* a valóban értékes új gondolatokat díjazza, viszont *valamennyi* értékes gondolatot díjazzon. A másik, hogy a vállalat valóban érdekelt legyen a bárhol feltalálható új gondolatok lehető gyors és lehető széleskörű *megvalósításában,* átvételében. Mindkettő jellegzetesen az anyagi ösztönzés kérdése és megítélésem szerint más, különösen szankciós formák alkalmazása útján nem oldható meg. Gyakran vetik fel azt a kérdést, miért nem vonjuk felelősségre azokat a vállalatokat, vállalati vezetőket, akik értékes újításokat nem valósítanak meg, vagy nem terjesztenek fel, nem vesznek át stb. Természetesen lehetséges lenne ilyen szankciós formák alkalmazása is és a legdurvább határesetekre büntetőjogunk is tartalmaz ilyen formákat. Véleményem szerint azonban a kényszerítés eszközeivel, szankciók kilátásbahelyezésével, alkalmazásával ezt a kérdést ugyanúgy nem lehet megoldani, mint az újító tevékenység ösztönzésének egyetlen más kérdését sem. A kényszerítő apparátust természetesen mozgásba lehet hozni határesetekben, a társadalomra különleges veszélyt jelentő magatartások esetében. Ez azonban mindig csak kivétel lehet és sohasem szabály, nekünk pedig mindenekelőtt a mindennap tömegesen ismétlődő esetekre, a tömegjelenségekre kell gondolnunk. E tömegjelenségeket csak az ösztönző formáknak a jelenleginél sokkal szélesebb körű, hajlékonyabb és hatékonyabb alkalmazásával lehet helyes irányba terelni.

Ami végül az újító tevékenységgel kapcsolatban a vállalatok egymásközti viszonyait, az egyik vállalatban kidolgozott, de máshol is hasznosítható értékes új gondolatok átvételét és elterjesztését illeti, fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy a Német Demokratikus Köztársaság jogtudományában éppen a náluk új gazdasági rendszernek, nálunk új gazdasági mechanizmusnak nevezett gazdasági reformgondolatokkal összefüggésben merült fel olyan javaslat[2], hogy az átadó vállalatot anyagilag közvetlenül érdekeltté kell tenni a nála kitermelt új gondolatok elterjesztésében. Ezt az érdekeltséget a javaslat szerint úgy kellene biztosítani, hogy az átadó vállalat az átadásért megfelelő ellenértéket kapjon. A javaslat véleményem szerint feltétlenül meggondolást érdemel.

5. Az újító tevékenységgel kapcsolatos elvi kérdések közül az állam- és jogtudományok érdeklődésére különösen számot tartó probléma *az újító jogi védelmének kérdése,* ideértve ebből a szempontból a szorosabb értelemben vett újítót és a feltalálót is. Ebből a szempontból különösen két kérdés vár meggondolásra: egyfelől az újítói, illetőleg a feltalálói minőség elismerése, amelytől az újítónak és a feltalálónak járó elismerés, illetőleg annak mértéke függ, másfelől az erkölcsi és az anyagi elismerés, amely az előbbi kérdés eldöntése nyomán valakinek vagy valakiknek jár. Ha az újító tevékenység anyagi oldalának szabályozása során nagyon határozottan azon a véleményen voltunk, hogy a közvetlen állami kényszerítés eszközeit, a szankciós jogi formákat lehetőleg kerülni kell és helyettük ösztönző formákat, előnyök kilátásbahelyezését jelentő jogi formákat kell alkalmazni, akkor viszont a most érintett vonatkozásban arra kell rámutatni, hogy itt jellegzetesen olyan kérdésről van szó, ahol a szankciós formák hatékony alkalmazására nyílik lehetőség. Az újító egyén, illetőleg az újító kollektíva védelme mindenekelőtt jogi kényszerítő eszközökkel valósítható meg. E kényszerítő eszközök alkalmasak biztosítani, hogy az újító vagy a feltaláló valóban megkapja azt az erkölcsi és anyagi elismerést, amely többletmunkája, illetőleg többletteljesítménye után neki jogszerint jár.

Ezek az állami védelmi eszközök elvileg kétféle természetűek. Egyik részük olyan, amely az állam szervező-végrehajtó-intézkedő tevékenységének menetében alkalmazható, a jogtudomány nyelvén szólva *államigazgatási természetű.* Más részük a szembenálló álláspontok mérlegelésén, értékelésén alapuló *bíráskodás* körébe tartozik.

A szocialista jogrendszerek fejlődését a védelmi formák igénybevétele, az igénybevétel mértéke, aránya tekintetében eddig az államigazgatási eszközök túlsúlya jellemezte. Az államigazgatási eszközökhöz képest a bíráskodás eszközei a gyakorlatban alárendelt szerepet játszottak, — akár azért, mert a bírói út igénybevételére egyáltalán nem volt mód, akár azért, mert a bírói út igénybevétele igazában csak formális jelentőségű volt, és nagyobbrészt a felelősség áthárítását, személytelenítését célozta. Ez a helyzet jelentős részben a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. Kongresszusát megelőző időben alakult ki és joggal állítható róla, hogy az etatizmus, a voluntarizmus, az egyéni jogok védelme elhanyagolásának terméke.

Az nyilvánvaló, hogy az újító tevékenység jogi védelme területén sem az államigazgatási út, sem a bírói út nem tarthat kizárólagosságra igényt. Teljesen ésszerűtlen lenne, ha az államigazgatási úton is elintézhető kérdéseket közvetlenül és kizárólag bírói útra terelnénk. Ugyan-

[2] Vö. Richard Osterland: Lizenzvergabe durch VVB Betriebe innerhalb der DDR. Staat und Recht. 1965. 1084—1814. old., különösen 1810. old.

olyan ésszerűtlen lenne azonban az a másik eljárás, hogy az újítót, a feltalálót elzárjuk a bírói út igénybevételétől. Ez utóbbi eljárás különösen azért veszélyes, mert szocialista körülmények között az állam nemcsak a közhatalom birtokosa, hanem a termelő eszközök tulajdonosa is. Az állam tevékenységében ez a két mozzanat egységben jelentkezik, ezért nagy a veszélye annak, hogy a jogi védelem területén a közhatalom tevékenységében voltaképpen tulajdonosi érdekek érvényesülnek. Ez utóbbi érdekek természetesen rendszerint látszólagosak, nem esnek egybe az állam mint egész, és az állam mint tulajdonos érdekeivel. Rendszerint rész-érdekekről, vállalati érdekekről, tárca-érdekekről van szó, amelyek — ha a jogi szabályozásnál nem vigyázunk — általános érdekekként, államérdekekként érvényesülnek. Ilyen ellentmondás kelethezhet pl. a vállalati igazgató döntésében, ha a vállalat rendelkezésére álló anyagi eszközök indokolatlan féltéséből, szűk, talajmenti érdekek érvényesítésének szándékából megtagadja az újító tevékenység, illetőleg az ennek nyomán létrejövő eredmény elismerését. De előfordulhat ilyesmi a felsőbb államigazgatási szerveknél is. Sok példáját láttuk annak, hogy egy-egy minisztérium azt mondja: elismerem az újítást újításnak, ha az újító megelégszik meghatározott alacsonyabb összegű díjazással. Ha nem elégszik meg, a javaslatot munkaköri kötelességből származónak fogom tekinteni.

Mindez, tehát az a tény, hogy a szocialista állam gazdasági tevékenységében a közhatalmi és a tulajdonosi elem egységben jelentkezik, s hogy ennélfogva különösen a gazdasági igazgatás területén állandó a veszély a tulajdonosi érdekek felülkerekedésére, sőt mindenféle részérdekek érvényesülésére, sokszorosan alátámasztja annak az egyébként is kialakult emberi tapasztalatnak a helytállóságát, hogy *a jogi védelemnek végső fokon bírósági eszközök útján, bírói úton kell hatályosulnia.*

A bírói út biztosítása azonban önmagában még nem elég. Gondoskodni kell arról, hogy a bírói út valóban bírói út legyen, tehát olyan út, amelyre nézve a valóságban is érvényesül Alkotmányunknak az a tétele, hogy a bírák függetlenek és kizárólag a törvénynek vannak alávetve. Az újítói jogok védelmével kapcsolatos tapasztalataink szerint ugyanis bírói utat formailag biztosítani lehet anélkül, hogy a bírói jogvédelem függetlensége gyakorlatilag érvényesülne. Ilyen eset rendszerint akkor áll elő, ha lényegileg ugyanaz az államigazgatási szerv bírálja felül saját határozatát, amely az elsőfokú határozatot hozta, — csak most nem eredeti nevén hívják, nem államigazgatási szervként jár el, hanem bírósági elnevezés alatt. Ugyanez az eset akkor is, ha a jogvédelem körül valóban bíróság jár ugyan el, de a bíróság ítélkezési színvonala alacsony, tartalmilag ugyanolyan tulajdonosi érdekeket érvényesít, mintha államigazgatási szerv járna el, amely egyébként ilyen esetben mint államigazgatási szerv is hibásan járna el.

A feladat a rendelkezésre álló tapasztalatok alapján teljesen világos. Nem érintve az államigazgatási szerveknek az újítói tevékenységgel is kapcsolatos közvetlen ügyintéző, szervező és esetleg döntő hatáskörét sem, az újítói tevékenységgel összefüggő jogvédelmet végső fokon bírói hatáskörbe kell utalni. Ez azonban egymagában még nem elég. Biztosítani kell, hogy a bírói jogvédelem valóban független legyen az ügyben esetleg érvényesülő rész-érdekektől, csoport-érdekektől, hivatali érdekektől, és olyan színvonalon járjon el, hogy tevékenysége valóban az állam általános érdekeinek kifejezéseként legyen felfogható.

Ezen a téren mindkét vonatkozásban sok még a tennivaló. A hajdani Szabadalmi Bíróság megszüntetése során voltaképpen úgy jártunk el, hogy a fürdővízzel együtt a gyereket is kihajítottuk, a jogvédelmet csaknem kizárólag államigazgatási kézbe helyeztük. Utóbb kiszélesítettük ugyan a bírósági jogvédelmet, e jogvédelem hatékonysága és színvonala azonban köztapasztalat szerint nem kielégítő. Az újítói jogvédelem kiterjesztése, hatékonyságának fokozása területén elsőrendű feladat, hogy megszüntessük azt az állapotot, amikor lényegileg ugyanaz az államigazgatási szerv határoz a két-, három- vagy négyfokú jogorvoslat rendjében, — csak esetenként másnak hívják, hol hivatalnak, hol bíróságnak. Feltétlenül meg kell szüntetni a munkaköri kötelesség elbírálása körül a bírói hatáskör korlátozását és meg kell szüntetni azt az eljárási módot is, hogy a bíróság összetétele az újítói jogvédelem kérdéseiben úgy alakul, hogy a bírósági eljárás lényegileg az államigazgatási szerv eljárásának más felirat alatt való folytatását jelenti. Indokolt ehelyütt rámutatni arra, hogy a jogvédelem, különösen a bírói jogvédelem biztosítása az újító tevékenység ösztönzésének egyik igen lényeges eleme. Sokan azt hiszik, hogy az újító feltétlenül és minden esetben lelkesíthető önmagában azáltal, hogy bizonyos erkölcsi és anyagi elismerést helyezünk kilátásba. Az újítói tevékenység ösztönzésének egyik igen lényeges feltétele, hogy az újító tudja: tevékenységének megítélése, értékelése körül olyan emberek fognak eljárni, akiktől az emberileg lehetséges tárgyilagosság és szakszerűség joggal elvárható.

6. Befejezésül ki kell térnem az újító tevékenység néhány nemzetközi vonatkozására is. Ebben a tekintetben a jelenlegi helyzet közismert. A szocialista országok egymásközti viszonyában a KGST-államok ún. szófiai megállapodásánál fogva elvileg a műszaki tapasztalatok átadásának kötelezettsége és az átadás ingyenességének elve érvényesül. A kapitalista államokkal való viszonyunkban pedig hosszú ideig érvényesült olyan felfogás, hogy árukat importálunk ugyan a kapitalista államokból, de a szellemi import, benne az iparilag hasznos új gondolatok importja, nem kívánatos.

Ez utóbbi kérdéssel kezdve, a helyzet ma már feltétlenül javult. A békés együttélés, a kereskedelmi kapcsolatok békés fejlesztésének lég-

körében uralomra jutott az az elv, hogy a szocialista állam és a szocialista gazdaság politikai integritását semmilyen értelemben nem érinti az, hogy licenciát vásárol a kapitalista külföldről és ezzel megtakarítja azt az esetenként milliókra rúgó összeget, amelybe ugyanannak a gondolatnak az újra való kikutatása, kitalálása kerülne. Amilyen mértékben a gazdaságosság szempontja a szocialista országok vállalatainak tevékenységében fokozódni fog, ugyanolyan mértékben érvényesülni fog az a gondolat is, hogy nem kell mindent újra kitalálni, ha olcsóbban megvehetjük mástól.

A helyzet korántsem ilyen egyszerű a szocialista országok egymásközti viszonyában, a KGST-államok szellemi külkereskedelme területén. Itt sajátos ellentmondással állunk szemben. Míg elvileg elismerjük azt, hogy a külkereskedelem területén érvényesülő viszonyok árutermészetűek, addig a külkereskedelem egy nem lényegtelen mozzanatát, az iparilag hasznosítható új gondolatokat úgy tekintjük, hogy azokra nézve az árujelleg nem érvényes, hogy tehát az egyes államokat kötelezni lehet szellemi termékeiknek ingyen való átengedésére, akkor is, ha esetleg a szóbanforgó új gondolat előállítására saját népgazdaságuk erőforrásaiból éveken keresztül sok-sok milliót áldoztak. Az eredmény közismert. Számos KGST-állam egyszerűen vonakodik új gondolatainak, termelési módszereinek stb. ingyen való átengedésétől. Ezenfelül éppen az új gondolatok megőrzésének és hasznosításának szempontja sok esetben visszás eredményekre vezet. Egyik KGST-állam esetleg átadja a másiknak legújabb termelési tapasztalatait, az átvevő állam viszont ennek alapján új termelőberendezésekkel lekonkurrálja az átadó államot a világpiacon.

Tanulnunk kellene lassan saját tapasztalatainkból. A külkereskedelmi forgalom árujellege a szellemi termékek forgalmára is érvényes. Teljesen lehetetlen és ésszerűtlen valamely KGST-államtól azt kívánni, hogy ingyen adja át a saját népgazdaságának erőforrásaiból nagy erőfeszítéssel előállított új gondolatokat. Az ingyenesség elvének feladására, az áruforgalom elvének ezen a területen való érvényesítésére van szükség. Érdekeltekké kell tenni a KGST-államokat egymás irányában azon a területen is, hogy új eredményeiket, szellemi termékeiket, iparilag hasznosítható új gondolataikat egymásnak átadják. Az érdekeltség biztosításának mai körülményei között egyetlen lehetősége az, ha megfizetjük az átadott új gondolatot.

A jogi nyelven visszterhességnek nevezett elv érvényesítése azonban önmagában még nem elég. Tanulnunk kell a kapitalistáktól olyan értelemben is, hogy a piacon egymással szemben nem mindig érvényesítik a farkasok törvényét, tehát nem konkurrálják le egymást a világpiacon. A kapitalista kartell-jog, pontosabban kartell-gyakorlat már régen kialakította az egymással ilyen viszonyban levő kapitalista vállalatok között azt a szokásos szerződési feltételt, hogy nem próbálják egymástól elhódítani a piaci lehetőségeket. Ezt az elvet valamilyen formában a KGST-államok egymásközti viszonyában is érvényesíteni kell. Az, hogy nemzetközi munkamegosztásra van szükség, már többé-kevésbé elismert. Ezt a felismerést ki kellene egészíteni azzal is, hogy nemzetközi piacmegosztásra is szükség van.

*

Az előadott fejtegetések — úgy gondolom — világosan bizonyítják, hogy az újító tevékenységgel kapcsolatban nem lehet egyetlen tudományágtól csodákat várni, nem lehet egyetlen tudományággal szemben sem azt az igényt józanul előterjeszteni, hogy oldja meg az újító tevékenység fejlesztésével összefüggő összes feladatokat. Nyilvánvaló, hogy ebben a kérdésben csak a különféle tudományágak együttműködése, kooperációja, a természeténél fogva komplex jelenség komplex megítélése, komplex kezelése vihet előbbre. Nyilvánvaló azonban az is, hogy az újító tevékenység fejlesztése területén az állam- és jogtudományoknak is megvan a maguk szerepe és mondanivalója. A szocialista állam- és jogtudomány kész és ma már képes is arra, hogy ezt a feladatát — a többi tudományágakkal együttműködve — teljesítse.

Világhy Miklós

A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkciója*

1. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága másfél évtizedes múltra tekinthet vissza. Az 1949. évi XX. törvényben foglalt szocialista Alkotmányunknak a bírói szervezetről szóló VI. fejezete rendelkezik első ízben a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságáról mint az ország legmagasabb bírói szervéről. Ténylegesen 1951 óta működik. Miként hazánk egész társadalmi, politikai és gazdasági fejlődése az elmúlt másfél évtized alatt a szocializmus felépítése terén rendkívül jelentős eredményeket hozott és leraktuk a szocializmus alapjait, ezzel párhuzamosan alakult ki a szocialista Legfelsőbb Bíróság is. Másfél évtizedes működése jelentős mértékben járult hozzá a szocialista igazságszolgáltatás követelményeinek megvalósulásához, a szocialista törvényesség érvényesüléséhez.

A Legfelsőbb Bíróság tevékenységét és céljait tekintve alapvetően különbözik a korábbi

* A Kőszegi Nemzetközi Jogásznapokon elhangzott előadás alapján. — *(Szerk.)*

burzsoá korszak Kúriájától; funkciója, módszertana is attól eltérő. Mindkettő egyaránt bírói szerv, büntető és polgári ügyekben végső fokon döntő, legmagasabb bíróság. De alapvetően mások a feladatai, a módszerei és funkciójának elvi alapjai, ugyanakkor szervezeti felépítése is gyökeresen más.

A korábbi királyi Kúriáról ezúttal csak annyit, hogy a feudális korszak legfőbb bírósága hosszú történelmi múltra tekinthet vissza. Szervezeti kialakulása a XV. század közepére tehető, 1723 óta működött állandó jellegű bíróságként. Sok évszázados hatalmas peranyagát az Országos Levéltár őrzi. A felszabadulás után pár évig még működött, de valójában „nem találta a helyét" az új viszonyok között, szerepe csökkent; a politikai bűnügyekben például nem a Kúria járt el, hanem a Népbíróságok Országos Tanácsa.

Szocialista irányú, gyorsütemű állami és társadalmi fejlődésünkkel párhuzamosan jött létre az immár szocialista Legfelsőbb Bíróság és folyamatosan kialakultak az Alkotmányban meghatározott feladatai ellátásához szükséges sajátos munkamódszerei is. Ez a folyamat természetesen ma sem tekinthető lezártnak, hanem állandó fejlődésben van. Annyi mindenesetre kétségtelen, hogy a Legfelsőbb Bíróság jelentősége a szocialista magyar igazságszolgáltatás egységének biztosítása, s egyben népünk szocialista jogtudatának kialakítása terén növekedőben van. Annak, hogy a Legfelsőbb Bíróság az Alkotmányban biztosított szerepét eredményesen betöltse, előfeltétele — és egyben bizonysága — az, hogy az ország összes bíróságai, de egyéb szervei is követik azokat az elvi iránymutatásait is, amelyek kötelező erővel nem bírnak.

2. A Legfelsőbb Bíróság szervezeti lényegét tekintve bíróság, de jellegzetes funkciójánál fogva nem kizárólag, sőt bátran mondhatni: nem elsősorban ítélkező bíróság, hanem a bíróságok elvi irányításának gyakorlására hivatott, különleges, és — tegyük hozzá — *egyetlen erre hivatott szerv.*

Az Alkotmány 38. §-a szerint a Legfelsőbb Bíróság elvi irányítást gyakorol az összes bíróságok bírói működése és ítélkezése tekintetében. Szó szerint megismétli ezt a Magyar Népköztársaság Bírói Szervezetéről szóló 1954. évi II. törvény 41. §-a. Ennek a rendelkezésnek kettős értelme, kettős hangsúlya van: azt jelenti, hogy a Legfelsőbb Bíróság feladata *az elvi irányítás gyakorlása.* Egyben jelenti azt is, hogy az elvi irányítás gyakorlása a *Legfelsőbb Bíróság* feladata.

Bizonyos elvi irányítást az alsófokú bíróságok felé természetesen minden legmagasabb bíróság kifejt. Így a volt Kúria is hozott — mégpedig nagyszámban — teljesülési és jogegységi döntvényeket, továbbá a jogegység érdekében bejelentett perorvoslat folytán hozott határozatokat. Ez azonban valójában nem volt a Kúria elsődleges, immanens feladata, tevékenysége főleg a konkrét ügyekben előterjesztett másodfokú perorvoslatok, valamint a jogegység érdekében bejelentett perorvoslatok elbírálása volt. A Kúria szorosan vett jogértelmezési kérdéseket döntött el, de nem adott általános jogpolitikai iránymutatást, ilyen teljesen ismeretlen volt.

Ugyanakkor a Legfelsőbb Bíróság *egész működését* az elvi irányítás céltudatos és tervszerű ellátása jellemzi. Az Alkotmány idézett rendelkezése határozza meg a Legfelsőbb Bíróság minden irányú működését.

Az Alkotmány 38. §-ának második mondata szerint a Legfelsőbb Bíróság irányelveket és elvi döntéseket hoz, amelyek az összes bíróságokra kötelezők. Ezt a szervezeti törvény 41. §-a így nem ismétli meg, mégpedig azért nem, mert a rákövetkező 42—51. §-ok részletesen foglalkoznak a Legfelsőbb Bíróság egyes feladataival és ennek során a 42. § *d)* pontja rendelkezik akként, hogy a Legfelsőbb Bíróság „elvi döntéseket hoz és ezekben a bíróságokra kötelező irányelveket állapíthat meg". A 41. § tehát nem a Legfelsőbb Bíróság *egyik* feladatát határozza meg, mert ha így volna, akkor az a 42. §-ban szereplő feladatok között volna felsorolva. A 41. § általánosságban, magának a Legfelsőbb Bíróságnak, mint olyannak a funkcióját általában határozza meg, amelynek tehát érvényesülnie kell — megfelelő módon — a Legfelsőbb Bíróság egész tevékenysége során.

A 41. §-ban foglalt általános funkciómeghatározás érvényesülése alól a Legfelsőbb Bíróság semmilyen irányú tevékenysége nem kivétel. Az tehát egyaránt érvényesül a 42. § *a—c)* pontban felsorolt ítélkező, fellebbezéseket elbíráló, valamint törvényességi óvások tárgyában határozó tevékenysége során is. Ebből persze nem következik, hogy minden egyes fellebbezés vagy törvényességi óvás tárgyában hozott határozat szükségképpen — kivétel nélkül — szoros értelemben vett elvi irányítást tartalmazna. De jelenti azt, hogy minden egyes fellebbezés vagy törvényességi óvás elbírálásánál szem előtt kell tartani, hogy a Legfelsőbb Bíróság ezen az úton *is* gyakorolja, illetve gyakorolhatja az elvi irányítást. Ennyiben tehát elvileg minőségi különbség van a fellebbezéseknek a Legfelsőbb Bíróság és a megyei bíróságok által történt elbírálása között. Természetesen nem olyan értelemben, mintha ez nem ugyanazon jogszabályok alapulvételével történne, hanem olyan értelemben, hogy a Legfelsőbb Bíróság által hozott határozat *a konkrét ügy elbírálásán túlmenően,* kisugárzó hatásában országos méretű, kihat az egész ítélkezési gyakorlatra; továbbá főleg, hogy a Legfelsőbb Bíróság a perorvoslat elbírálása mellett *egyben* jogosult és köteles — természetesen a szükséghez képest — általános elvi iránymutatást adni mind a jogszabályok értelmezése, mind a jogpolitikai elvek érvényesülése tekintetében. Súlyos hiba lenne ezért, ha a Legfelsőbb Bíróság — akár konkrét ügyben hozott határozat hozatalánál — megkerülné az elvi állásfoglalást.

A 41. §-ban foglalt általános funkció-meghatározást semmiképpen nem lehet tehát azo-

nosítani a 42. § *d)* pontjával, mely szerint a Legfelsőbb Bíróság elvi döntéseket hoz, s ezeket — az 50. § (2) bekezdése szerint — a teljes ülés nevében a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa alkotja meg. Szó sem lehet arról, mintha a Legfelsőbb Bíróság a bíróságok elvi irányítását kizárólag a 42. § *d)* pontjában írt módon, elvi döntések útján gyakorolná. Ez a rendelkezés csupán a kifejezetten formailag is kötelező erejű elvi irányításra vonatkozik. Máris hozzá kell tenni, hogy az elvi döntések száma olyan csekély, hogy azok gyakorlatilag az elvi irányításnak csupán kis részére terjednek ki.

3. Míg az Alkotmány 38. §-a szerint a Legfelsőbb Bíróság irányelveket állapíthat meg és elvi döntéseket hozhat, addig a szervezeti törvény 42. §-ának *d)* pontja szerint a Legfelsőbb Bíróság elvi döntéseket hoz és ezekben a bíróságokra kötelező irányelveket állapíthat meg. Ebből úgy tűnhetik, hogy most már az elvi irányítás kötelező formája kizárólag elvi döntésben ölthet testet.

Ez a kérdés hosszabb ideig vitás volt és a Legfelsőbb Bíróság valóban 1952-től egészen 1964-ig egyetlen irányelvet sem hozott. *Szabó Imre* akadémikus „A jogszabályok értelmezése" című 1960-ban megjelent művében — amely a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkciójával behatóbban legújabb jogirodalmunkban szinte egyedül foglalkozik — ama nézetének ad kifejezést, hogy irányelvek hozatala az 1954. évi II. törvény említett szabályozása folytán már tárgytalan. Kifejti, hogy a gyakorlatban igen nehéz volt megvonni a határvonalat az irányelv és az elvi döntés között. Ezért az elvi döntés lett az egyetlen és általános forma, amelyben a Legfelsőbb Bíróság a bíróságokra kötelező elvi útmutatást ad az alsóbíróságoknak. A hivatkozott törvényben említett elvi döntés tartalmilag lényegileg azonos azzal, amit a Szovjetunióban és más szocialista országokban irányelvnek neveznek. Szabó akadémikussal egyező felfogást képviselnek a hazai perjogi tankönyvek is.

1964-ben azonban a Legfelsőbb Bíróság ezt a kérdést újból megvizsgálta és arra az álláspontra helyezkedett, hogy mód van elvi döntés mellett irányelv hozatalára is. E felfogás alapja az lehet, hogy a bírósági szervezetről szóló 1954. évi törvény ugyan valóban nem tesz említést az elvi döntés mellett az irányelvről, hanem csupán az elvi döntésben való irányelv hozatalát ismeri. Ámde az említett törvény nem helyezte, de nem is helyezhette hatályon kívül az Alkotmány — mint tartalmát tekintve alaptörvény — 38. §-ának második mondatát, annál kevésbé, mert e törvény több §-ában ismételten visszautal az Alkotmányra.

Ehhez képest a Legfelsőbb Bíróság teljes ülése hosszú szünet után az elmúlt két évben ismét hozott irányelveket; ezek közül kettő polgári, kettő pedig büntetőjogi tartalmú. A 3. számú irányelv a házassági bontóperekkel kapcsolatos általános szempontokról és az e perekben folytatott bírósági gyakorlat egységesítéséről, az 5. számú irányelv pedig a házassági vagyonjogi igények rendelkezéséről szól. A 4. számú irányelv az emberi élet védelmet fokozottabban biztosító ítélkezési gyakorlat, a 6. számú pedig a büntető eljárásban ismételten felelősségre vontak megítélése tárgyában jött létre.

A szervezeti törvény említett szabályozásából mindenesetre annyi következik, hogy az Elnökségi Tanácsnak „a Legfelsőbb Bíróság teljes ülése nevében" csupán elvi döntés hozatalára van hatásköre, míg — erre vonatkozó közelebbi szabályozás hiányában — irányelvet csak a teljes ülés hozhat. Ugyanakkor viszont az 50. § (2) bekezdésében foglalt szabályozás nem látszik kizárni azt, hogy maga a teljes ülés hozza meg az elvi döntést. Ez elő is fordult egyetlen esetben, a XXVI. számú polgári elvi döntésnél, amelyet nem az Elnökségi Tanács, hanem a teljes ülés hozott.

4. A Legfelsőbb Bíróság az elvi irányítást a természetszerűen viszonylag kisebb számú irányelvek és elvi döntések mellett más eszközökkel is biztosítja. Ennek módszerei időnként változnak; bizonyos időszakban az egyik és más időszakban a másik módszer van előtérben. Maga a bírósági szervezeti törvény, vagy más jogszabály az irányítás metodikájáról közelebbit nem tartalmaz. Ebből pedig folyik, hogy a törvény a Legfelsőbb Bíróság jogkörébe utalja az elvi irányítás miként jének, módszertanának a kialakítását is, természetesen a tervszerűség és az időszerűség követelményeinek szem előtt tartásával.

Ehhez képest a Legfelsőbb Bíróság elnöke által 1962-ben kiadott egységes kollégiumi ügyrend szabályozza a kollégiumi állásfoglalás hozatalát. Az ügyrend szerint a bíróságok ítélkezésének elvi irányítását szolgálja a kollégium, mint az ugyanazon ügyszakban ítélkező hivatásos bírák tanácskozó testületének állásfoglalása is. A kollégiumi állásfoglalás a Legfelsőbb Bíróságnak a saját és a többi bíróság ítélkezési gyakorlatát irányító elvi megállapodása. Az állásfoglalást a Legfelsőbb Bíróság ítélkező tanácsai magukra irányadónak tekintik. Ha bármely tanács az állásfoglalástól eltérni kíván, annak felülvizsgálatát köteles kezdeményezni.

Az elvi irányítás súlypontja véleményem szerint a kollégiumi állásfoglalásokon van. Meg kell jegyezni, hogy ez az irányítási módszer sajátosan magyar jogfejlődés eredménye, amelyet azonban újabban más szocialista országok Legfelsőbb Bíróságai is alkalmaznak, így pl. a Német Demokratikus Köztársaság Legfelsőbb Bírósága.

Az állásfoglalások a Bírósági Határozatokban kerülnek közzétételre és igen lényeges befolyást gyakorolnak az országos ítélkezési gyakorlatra. Egyfelől a széles kihatású irányelvek és elvi döntések, másfelől az eseti határozatok között mintegy középhelyet foglalnak el. Miként *Szabó Imre* akadémikus találóan jegyzi meg említett művében, e kollégiumi állásfoglalások az értelmezési gyakorlat alakításának „könnyű

lovasságát" jelentik. Ehhez hozzá tehetjük, hogy az elvi iránymutatást tartalmazó eseti döntések pedig a joggyakorlat kialakításának a „gyalogságát" képezik.

Az eddig hozott kollégiumi állásfoglalások száma összesen 1341, ezek egyharmada büntetőjogi, míg kétharmada polgári jogi tartalmú. Észlelhető az a folyamat, hogy a kollégiumi állásfoglalások száma a legutóbbi években — különösen a büntetőjog területén — csökkenő tendenciát mutat (A korábbi években hozott nagyobb számú állásfoglalással szemben az 1965. évben mindössze 7 büntető és katonai kollégiumi állásfoglalás jött létre.) Fokozottabb gonddal kerülnek kiválogatásra a kollégiumi állásfoglalások témái, minden kazuisztikus jellegű probléma mellőzésével. Kollégiumi állásfoglalás csak olyan kérdésekben jön létre, amelyek elvi szintű megoldást igényelnek.

Ugyanakkor azt is szem előtt kell tartani, hogy jelentősebb jogértelmezési kérdések csak kollégiumi állásfoglalással, nem pedig eseti döntéssel oldhatók meg. Ez utóbbiakat — a tanácsvezetői értekezlet netáni esetleges konzultációja esetén is — a háromtagú tanács, míg az állásfoglalásokat a Kollégium plénuma hozza. Ennek az ülésen részt vesznek és az állásfoglalás hozatalánál közreműködnek a társhatóságok kiküldöttei és a jogtudomány képviselői is. Az eseti döntés már szerkezeténél fogva kevésbé alkalmas valamely jogértelmezési probléma szélesebb kidolgozására, átfogóbb megoldására.

E mellett messzemenően helyeselhető, hogy növekedik a Bírósági Határozatokban nagyszámban közzétett elvi tartalmú eseti döntések szerepe. Ezek közül nem egy nagyjelentőségű kérdésben ad iránymutatást. (A felhozható igen számos példa közül csupán a BH.-ban 3598. szám alatt közölt határozatra utalok, amely elvi éllel mondja ki, hogy az elkövető ittassága, vagy szeszes ital hatása alatt levő állapota önmagában a bűnösségi körülmények között értékelésre nem kerülhet.)

Az alsóbíróságok ítélkezésükben számos esetben immár nemcsak a Legfelsőbb Bíróság kollégiumi állásfoglalásaira hivatkoznak, hanem a BH-ban közzétett eseti döntéseire is. Így válik a gyakorlatban a Bírósági Határozatok joganyaga az elvi irányítás széles körben ható eszközévé.

Különösen fontosak a törvényességi óvás folytán hozott határozatok. A törvényességi óvás — helyes szemlélet szerint — nem rendkívüli perorvoslat, hanem — a törvénysértés kiküszöbölése mellett — elsődlegesen éppen a jogegység biztosítását szolgáló, sajátosan szocialista jogintézmény, amely a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkciójának ugyancsak egyik fontos eszköze.

Éppen ez indokolja, hogy — eltérően egyes népi demokratikus államoktól, ahol csak a legfőbb ügyész jogosult erre — nálunk a Legfelsőbb Bíróság elnöke is emelhet törvényességi óvást. Az ennek folytán hozott határozatok közül az iránymutatás szempontjából különösen kiemelkednek azok, amelyeket a teljes ülés nevében eljáró Elnökségi Tanács hoz.

5. Megállapítható, hogy tudatos szembeszállás e határozatokkal, de különösen a kollégiumi állásfoglalásokkal a bírói gyakorlatban ma már úgyszólván egyáltalán nem fordul elő, legfeljebb az iránymutatás nem helyes értelmezésével vagy nem ismerésével találkozhatni. Bár a kollégiumi állásfoglalásoknak kötelező ereje nincsen (a Ptké. ugyan érdekes módon az állásfoglalások „hatályáról", illetve „hatályvesztéséről" szól), mégis alkalmazásuk tulajdonképpen közvetve kikényszeríthető azáltal, hogy azokkal szembekerülő bírói határozat ellen a Legfelsőbb Bíróság elnöke törvényességi óvást emelhet. Ez azonban jellegzetesen diszkrecionális joga.

Ezen a téren egyébként jelentős haladás észlelhető. Míg a Büntető Kollégium állásfoglalásait részletesen megindokolta — sőt nemegyszer szinte elvi döntéshez hasonló terjedelmes indokolással látta el —, addig a régebbi években nem ritkán fordult elő, hogy a polgári kollégiumi állásfoglalásoknak nem, vagy alig volt indokolása, így ezek meggyőző ereje is csekélyebb volt. Évek óta azonban a Polgári Kollégium is állásfoglalásait részletes indokolással adja ki.

Nagyon lényeges követelmény az elvi irányítás stabilitása. Ha gyakran változnak a Legfelsőbb Bíróság elvi iránymutatásai — anélkül, hogy az alapul fekvő jogszabály módosult volna —, úgy ez nem kis mértékben gyengítheti az irányító funkció hatékonyságát, és következményében komoly hátrányokkal járhat az irányítás országos érvényesülésének az egyöntetűsége szempontjából.

A Büntető Kollégium állásfoglalásainak a visszavonására, vagy módosítására egyébként az elmúlt évtizedben csupán igen szórványosan, szinte alig került sor, míg a polgári kollégiumi állásfoglalásoknál ez némileg gyakrabban fordult elő, ami azonban összefügg a polgári jog szétágazó szabályai mikénti értelmezésében, főként gazdasági és társadalmi okokból beállott változásokkal.

Az elvi irányítás stabilitását szolgálta többek közt az is, hogy a büntetőjog terén — szemben a Ptk. hatálybalépése után a Ptké. vonatkozó rendelkezése folytán előállott joghelyzettel — a Legfelsőbb Bíróság nem tette magáévá azok álláspontját, akik azt a felfogást képviselték, hogy az új Btk. és Be. hatálybalépése folytán automatikusan hatályukat vesztik a korábbi elvi döntések és kollégiumi állásfoglalások.

A két jogrendszer között ugyanis alapvető különbség van, mert míg a Ptk. a magyar polgári anyagi jog első kodifikációja, addig az 1962-ben életbelépett Btk. és Be. előtt már volt kodifikált büntetőjogunk. 1962 júniusában tehát a Legfelsőbb Bíróság Büntető és Katonai Kollégiuma átvizsgálta a korábban hozott 385 állásfoglalását és azok egy részét, mintegy 40%-át továbbra is fenntartotta, magától értetődően az anyagi és eljárási jog új szabályozása által meg-

követelt változtatásokkal. Ugyanakkor a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa átvizsgálta a korábban hozott összesen 26 (4 arabszámú és 22 római számú) elvi döntést is és ezek közül mindössze az 1. számú, XXI. számú, végül a XX. számú elvi döntést — ez utóbbit új módosított szövegben — tartotta fenn.

6. Az elvi döntés természetesen épp úgy módosítható, mint a kollégiumi állásfoglalás. A dolog természetéből folyik azonban, hogy ez utóbbi megváltoztatása — többek közt nem kötelező erejéből folyóan is — viszonylag könnyebb mint az elvi döntésé. Itt említem, hogy a legújabb román alkotmány megtámadási jogot biztosít e vonatkozásban a legfőbb ügyésznek, aki az Államtanácshoz fordulhat valamely elvi döntés hatálytalanítása iránt. Ezt a mi jogrendszerünk nem ismeri; ugyanaz a három legmagasabb igazságügyi tényező, aki indítványozhatja elvi döntés hozatalát — a Legfelsőbb Bíróság elnöke, a legfőbb ügyész és az igazságügyminiszter —, tehet indítványt valamely elvi döntés hatálytalanítása iránt. Az indítvány tárgyában az Elnökségi Tanács dönt. Ugyanez áll az irányelv tekintetében is azzal, hogy annak megváltoztatására, vagy hatálytalanítására kizárólag a Legfelsőbb Bíróság teljes ülésének van hatásköre.

Ami már most a büntető elvi döntéseket illeti, ezek közül hat jött létre 1962. év tavaszán, közvetlenül a Btk. életbelépte előtt. A XXIV., és XXVII. számú az anyagi, illetve eljárásjogi korábbi elvi döntések fenntartásával, illetve hatálytalanításával foglalkozik. Míg a többi a büntető anyagi jogot érinti. Így a Btk. 22. §-a teljesen újszerű, eddig merőben ismeretlen rendelkezést tartalmaz, amikor kimondja, hogy a beszámítási képességet tudatzavar okából kizáró, vagy korlátozó rendelkezések nem alkalmazhatók annak javára, aki a cselekményt önhibájából eredő ittas vagy bódult állapotban követte el. Ez a rendelkezés első olvasásra nehezen látszik összhangban állónak az általános bűnösségi alapelvekkel és — amint tudományos oldalról erre rámutattak — a tárgyi felelősséggel mutat hasonlóságot. A XXVIII. számú büntető elvi döntés azonban részletesen kifejti, hogy a Btk. 22. §-a alapján való felelősség nem objektív felelősség, mert az önhibából leittasodó tudatzavara olyan ok következménye, amelyért az elkövető felelőssé tehető. A Btk. 22. §-a fennállása esetén, a cselekmény annak tárgyi oldalához képest minősülhet szándékos, vagy gondatlan bűntettként.

A XXIII. számú elvi döntés a társadalmi tulajdont károsító bűntettekkel kapcsolatban a különösen nagy kár értelmezése tekintetében ad hozzávetőleges irányösszeg megjelölése mellett iránymutatást; míg a XXV. számú elvi döntés a kisebb súlyú bűntettek vonatkozásában jelöli meg az irányösszeget. A XXVI. számú elvi döntés pedig az ipari vállalkozás értelmezésével foglalkozik az üzérkedés vonatkozásában.

Több szempontból igen jelentős a XXIV. számú büntető elvi döntés, amely a büntetés végrehajtása felfüggesztésének szempontjait foglalja össze. Ezzel kapcsolatban érdemes rámutatni e fontos jogintézmény tekintetében adott elvi iránymutatások változásaira. Az 1954-ben hozott X. számú elvi döntés azon az álláspontón volt, hogy a büntetés végrehajtásának próbaidőre való felfüggesztése kivételes intézkedés, amelyet csak kivételes körülményekre lehet alapítani. Huszonháromszor utalt erre a kivételes jellegre, sőt kiemelte, hogy bizonyos esetben a felfüggesztés kedvezményére való érdemesség megállapítására csak fokozott kivételességgel kerülhet sor. Az elvi döntés összhangban állt a meghozatala idején uralkodó szektás büntetőjogi szemlélettel, de valójában nem volt törvényes alapja és nem felelt meg a büntetés felfüggesztésével szolgálni kívánt büntetőpolitikai követelményeknek sem.

Ezért 1959 őszén a Legfelsőbb Bíróság XX. számú elvi döntése kimondotta, hogy a X. számú elvi döntés hatályát veszti. Ugyanakkor az új elvi döntés indokolása rámutat arra, hogy a korábbi elvi döntést a bekövetkezett fejlődés túlhaladta. Az ellenforradalom felszámolását követően a szocializmus felé haladó politikai és társadalmi fejlődés, a szocializmus építése hazánkban lényegesen meggyorsult. A bűnözés elleni küzdelemben is alapvető változások állottak be. Szocialista büntető politikánkban fokozottabb mértékben előtérbe kerül a nevelés és a megelőzés érdeke. Ennek eddig gyakorlatilag igen jól bevált eszköze a büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztése, amely tehát nem tekinthető kivételes jellegű intézménynek. A XXIV. számú elvi döntés lényegileg ezt a szemléletet fejlesztette tovább, amikor a felfüggesztés kérdését szélesebb társadalmi és politikai perspektívába helyezve, a jogpolitikai elvek egészéből vezeti le az erre vonatkozó részletes iránymutatásokat.

A differenciált büntetéskiszabás egyébként a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkciójában mind nagyobb jelentőséghez jut.

7. A XXIV. számú elvi döntés tartalmának a vizsgálata alkalmas arra, hogy felvesse az elvi döntés és az irányelv között — jogirodalmunkban még egyáltalán nem tisztázott — különbség igen érdekes problémáját. Különbségnek kell lennie, a különtartásnak egyébként nem lenne értelme.

Az elvi döntés valamely felmerülő, szorosan vett jogértelmezési problémát dönt el kötelező erővel. Így például a hatályában fenntartott XXI. számú büntető elvi döntés szerint a hamis vád megállapítását nem zárja ki az a körülmény, hogy a hamis vádolás a népi ellenőrzési bizottságnál közérdekű bejelentés címén történt. A polgári elvi döntések közül a legújabban hozott XXX., XXXI., és XXXII. számú döntések a kártérítés, a szavatossági igény, valamint a vállalkozói szerződés körében felmerülő szorosan vett jogértelmezési problémákat döntenek el. Az elvi döntés tehát tartalmában jogértelmezés, végső soron jogalkalmazási tevékenység eredménye. Ez a jogalkalmazás azonban nem konkrét esetre

vonatkozik, hanem a gyakorlati jogalkalmazás során felmerülő kérdéseket elvi síkon, tehát általánosan és — ilyen értelemben — elvontan dönti el. Az „elvi" jelző egyben utalás arra is, hogy bizonyos elveken, alapelveken alapuló, tehát elvekből levezetett jogmagyarázat, a jogalkalmazásra vonatkozó iránymutatás.

Az elvi döntés általános és ilyen értelemben elvont jogértelmezést tartalmaz, amely kötelezően irányítja a konkrét ügyekben eljáró jogalkalmazókat. Közelebbről: nem puszta jogmagyarázat, hanem magasabb síkon érvényesülő jogértelmezés.

Ettől eltérő az irányelv, amellyel közös az a vonás, hogy ugyancsak kötelező erejű iránymutatást ad. Ámde ez nem valamely konkrét polgári vagy büntetőjogi kérdést dönt el, hanem szélesebb jogterületet ölel fel. (Pl. a 4. számú irányelv az emberi élet büntetőjogi védelmét, a 6. számú irányelv a visszaesők elleni büntetéskiszabási gyakorlatot, a 3. számú irányelv a házassági bontóperekkel kapcsolatos általános szempontokat és az e perekben folytatott bírósági gyakorlatot, az 5. számú irányelv a házassági vagyoni igények rendezését.) De nemcsak ilyen mennyiségi különbség áll fenn, hanem eltérés van egyéb vonatkozásban is. Az irányelv nem annyira jogértelmezést, hanem átfogó *jogpolitikai* iránymutatást ad, amelynek során rendszerint számos társadalmi, gazdasági, büntetőpolitikai, családvédelmi stb. szempontot emel ki, tehát különböző jogterületre kiható értékelő megállapításokat tesz. Míg továbbá az elvi döntés lényegileg rögzíti a helyes jogértelmezést, s ennyiben mondhatni *statikus,* addig az irányelv sajátosan *dinamikus,* amennyiben például büntetőjogi téren főleg a helyes büntetéskiszabás szempontjainak kitűzésével, mintegy mozgósít is a társadalom védelmét megfelelőbben szolgáló ítélkezési gyakorlatra.

Innen van, hogy az elvi döntésnek már a rendelkező része tartalmazza a kötelező jogértelmezést, amelyet az ahhoz fűzött indokolás csupán alátámaszt, azonban maga a rendelkező rész önálló egész. Az irányelvnek nincs, de nem is lehet rendelkező része, hiszen nem dönt el valamely jogi kérdést. Nincs tehát külön indokolása, hanem a maga egészében, teljes terjedelmében teszi ki az irányelvet.

Az irányelv már jelzett tárgyi körénél fogva terjedelmesebb is rendszerint az elvi döntésnél. Míg tehát az elvi döntés, ha nem is kizárólag, de elsődlegesen a felmerült jogi probléma jogi jellegű és jogértelmezési módszerekkel való eldöntése, addig az irányelv bőségesen tartalmaz nem-jogi, társadalmi, politikai, erkölcsi stb. megfontolásokat is. Valójában arra hivatott, hogy valamely meghatározott szélesebb területen folytatott bírói gyakorlatot a maga egészében átfogóan irányítsa.

Közbevetőleg kell megjegyezni, hogy az irányelv és az elvi döntés nem különül el mereven egymástól. Így pl. a 4. sz. irányelv az emberölési ügyekben folytatandó büntetéskiszabási gyakorlat helyes szempontjainak megjelölése mellett olyan jogi minősítési kérdéseket, továbbá a Btk. 68. § (3) bekezdésében foglalt rendelkezés mikénti értelmezését is eldönti, amelyek valójában inkább elvi döntésbe illenek.

Ha az elvi döntés előkészítésénél is szükséges lehet az adott területen folytatott országos ítélkezési gyakorlat elemzése, úgy ez az irányelv megalkotásánál egyszerűen nélkülözhetetlen. Büntetőjogi viszonylatban például a 4. sz. irányelv meghozatala előtt közel egy éven keresztül igen részletes elemző vizsgálat tárgyává tettük az élet elleni bűncselekmények ítélkezési gyakorlatát. A visszaesés kérdésében hasznos anyagot nyújtottak az e tárgyban tartott megyei bíróságok kollégiumi ülésein lefolyt viták. De ugyanez a helyzet a polgári irányelvek meghozatalánál is, sőt itt az előkészítés még szélesebb körű volt. Nemcsak az országos bírói gyakorlat szinte éveket igénybevevő vizsgálata történt meg a házassági bontóperek, illetve a házassági vagyonjogi perek tárgyában, hanem az irányelvek meghozatala előtt a különböző társadalmi szervezetek (így pl. a Nőtanács) bevonásával ankétek voltak, amelyeken lefolyt viták nem kis mértékben járultak hozzá a házassági bontóperekben irányadó általános szempontok helyes meghatározásához.

A jogtudomány kiváló képviselői is értékes segítséget nyújtottak az irányelvek, sőt az elvi döntések meghozatalához. A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenysége célját tekintve nem tudományos munka; az azonban mind világosabbá váló alapvető követelmény, hogy az irányelveket és az elvi döntéseket akként kell szerkeszteni és szövegezni — a tudományos módszerek helyes és korszerű alkalmazásával —, hogy azok ne csupán a joggyakorlat számára legyenek hasznosak, hanem kielégítsék a tudomány elméleti igényeit is. A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkciója e tudományos követelményének módszeres továbbfejlesztése a jövőben mind nélkülözhetetlenebbé válik.

8. Az elvi irányítás különböző megnyilvánulási alakjai tehát a következőképpen foglalhatók össze: *a)* fellebbezés folytán hozott — elvi iránymutatást tartalmazó — eseti döntés; *b)* az ennél már általánosabb jellegű, törvényességi óvás folytán hozott határozat; *c)* jogértelmezési kérdésben való kollégiumi állásfoglalás; *d)* kihatásánál fogva jelentősebb jogértelmezési problémát, vagy probléma-sort eldöntő elvi döntés; *e)* az ítélkezés meghatározott szélesebb területét átfogó jogpolitikai iránymutatást tartalmazó irányelv.

Ezek közül a *d)* és *e)* pont alatti a bíróságokra nézve kötelező erejű, míg az *a)*—*c)* alattiak nem azok; az *a)* és *b)* pontban említettek konkrét polgári vagy büntető ügyhöz tapadnak, míg a *c)*—*e)* alattiak attól függetlenek.

A bírósági szervezetről szóló törvény 50. §-ának (1) bekezdése szerint a Legfelsőbb Bíróság teljes ülése meghallgatja a kollégiumok beszámolóit működésükről, és az ítélkezés egységének

biztosításához szükséges irányítást megadja. Ez is tehát az elvi irányítás egyik módja. Valójában csupán a legutóbbi években fejlődött ki; a teljes ülés az egyes kollégiumok beszámolóinak megvitatása után most már minden esetben megadja a szükséges irányítást, amely többnyire általános jellegű útmutatásokból áll. Így például az 1965. április 23. napján tartott teljes ülés elfogadta a Büntető Kollégium beszámolójában foglaltakat; többek közt azt, hogy a bűnözés okainak, a bűntett elkövetését lehetővé tevő, vagy azt előmozdító feltételeknek a felderítése a bírói munka során is mind fontosabbá válik. A kriminológiai okfelderítésel és az elkövető személyiség-kutatásával kapcsolatos adatok helyes értékelése lényeges előfeltétele az általános és a különös megelőzés biztosításának. (A Beszámolót és a teljes ülés jegyzőkönyvét az összes megyei bíróságok megkapják.)

Az elvi irányítás e megnyilvánulási alakjai számszerűen akként jelentkeznek, hogy természetesen a legtöbb az eseti döntésben adott iránymutatás és a legkisebb számú az irányelv; míg az irányítás súlybeli jelentősége ennek éppen fordítottja. Az, hogy az elvi döntések és irányelvek száma nem — de nem is lehet — magas, következik azok jellegéből és céljából is. Valamikor a külföldi jogirodalom a döntvények, a teljes ülési határozatok viszonylag csekély számát a legfelsőbb bíróságok tagjai közt elterjedt *„horror pleni"* jelenségére vezette vissza. Ma azonban nem ez az indok, hanem az, hogy csak igen alapos előkészítés után és csak olyan területen lehet és kell elvi döntést, vagy irányelvet hozni, ahol az feltétlenül szükséges. Erre tehát általában akkor kerülhet sor, ha a joggyakorlat téves irányban fejlődik, vagy pedig ellentétes. Ezt csak kötelező iránymutatással lehet kiküszöbölni, míg egyes téves határozatok ellen törvényességi óvással lehet fellépni.

A kötelező erejű elvi iránymutatás legmagasabb tekintélyére hatna hátrányosan, ha a maximális szelekció e követelménye nem érvényesülne. Áll ez — természetesen nem ennyire szigorú értelemben — a kollégiumi állásfoglalások hozatalára is. Kazuisztikus problémákat nem szabad kollégiumi állásfoglalással eldönteni, hanem a szükséges iránymutatást eseti döntésben kell megadni.

9. Alkotmányunk 41. §-ának (2) bekezdése értelmében a bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alávetve. A bíró tehát a törvények alapján és a saját jogi meggyőződése szerint tartozik ítélkezni. De ugyancsak az Alkotmány 38. §-a szerint a Legfelsőbb Bíróság irányelvei és elvi döntései a bíróságokat kötelezik. Ebből következik, hogy a bíró akkor is köteles ítélkezésében a Legfelsőbb Bíróságnak az említett alakban megnyilvánult elvi irányítását követni, ha az abban foglalt jogértelmezéssel, vagy irányítással esetleg nem ért egyet. Az elvi döntés, illetve az irányelv kötelező ereje kizárja, hogy az ítélkező bíró annak helyességét mérlegelje és attól eltérjen. Amennyiben ez megtörténik, határozatát, mint törvénysértőt mód van törvényességi óvással megtámadni. Mindez természetesen a bírói függetlenséget miben sem érinti.

Eltérő a helyzet a nem kötelező erejű iránymutatások, a kollégiumi állásfoglalások és még inkább a Bírósági Határozatokban közzétett eseti döntések tekintetében. Az ezektől való eltérés elvileg nem kizárt, sőt elképzelhető, hogy valamely korábbi állásfoglalással ellentétes eseti döntés alapul szolgálhat annak felülvizsgálatára és esetleges megváltoztatására. Ilyen eltérés azonban valójában csak az alsóbíróságokon képzelhető el, mert a Legfelsőbb Bíróság tanácsai — a már hivatkozott kollégiumi ügyrendre is figyelemmel — az állásfoglalásokat magukra nézve irányadóknak tekintik; amennyiben attól eltérni kívánnak, előterjesztést kell tenniök annak felülvizsgálatára.

A Legfelsőbb Bíróság kötelező erejű elvi iránymutatásai a törvény értelmében nem kötelezik az ügyészséget, a rendőrséget, valamint az államigazgatási szerveket. Ennek ellenére azonban az említett szervek is mind tudatosabban követik saját munkájukban a Legfelsőbb Bíróság elvi döntéseiben, irányelveiben és kollégiumi állásfoglalásaiban kifejtetteket. Ez nyilvánvalóan nem is lehet másként, hiszen az ezeket nem ismerő, vagy figyelmen kívül hagyó nyomozati, vagy ügyészségi, illetve államigazgatási munka nem egy vonatkozásban eleve fogyatékos lenne. (Az Ügyészségi Közlöny rendszeresen ismerteti a Legfelsőbb Bíróság elvi tartalmú eseti döntéseit, a Belügyi Szemle pedig közli a Legfelsőbb Bíróság irányelveit és kollégiumi állásfoglalásait.)

10. Mindezek után felmerülhet a kérdés, hogy a Legfelsőbb Bíróság irányelvei és elvi döntései valamilyen jogforrást képeznek-e, van-e jogszabályi jellegük. Nem könnyű kérdés, mert összefügg a jogi normatartalom és a jogértelmezés egymástól való elhatárolásával.

A század elején *Grosschmid* Béni monumentális Jogszabálytanában még százhuszonöt oldal terjedelemben foglalkozik a döntvénnyel, mint a magyar magánjog egyik kútfőjével. A kérdéssel a jogirodalom külföldön is foglalkozott. Behatóan elemezte a problémát a szovjetjogi irodalom is. Korábban voltak olyan nézetek, melyek szerint az irányelv jogi normát hozhat létre. Nálunk 1956-ban a Jogtudományi Közlönyben megjelent tanulmány szerint a Legfelsőbb Bíróság által hozott elvi döntések a törvény szerint ugyan a jogértelmezést szolgálják, a tényleges helyzet azonban más. A polgári elvi döntések szinte mindegyikéről elmondható, hogy ha nem is állnak ellentétben hatályos jogszabállyal, de mégis jogunkat továbbfejlesztő jogszabályt tartalmaznak; kisebb mértékben áll ez — a tanulmány szerzője szerint — a büntető elvi döntésekre.

Rá kell mutatni arra, hogy amikor polgári jogunk még nem volt kodifikálva, a büntetőjog területén pedig a múlt század derekán alkotott Btk.-t kellett alkalmazni, valóban előfordulha-

tott, hogy megfelelő jogszabályok híján, vagy pedig a politikai, a társadalmi és gazdasági fejlődés folytán túlhaladott jogszabályok mellett a Legfelsőbb Bíróságnak kivételesen törvényi hézagot kellett pótolnia. Gyökeresen megváltozott azonban a helyzet a Ptk. és a Btk. megalkotásával. A szocialista kodifikáció jelen helyzetében teljes egyértelműséggel kell leszögezni, hogy semmiféle célszerűségi megfontolások sem indokolhatják annak a szocialista államberendezésünkből folyó elvnek az áttörését, mely szerint a bíróság — de maga a Legfelsőbb Bíróság — még közvetve sem alkothat normát. Nem lehet tehát a törvény esetleges hiányosságát, a felismert joghézagot — kollégiumi állásfoglalással, de még — elvi döntéssel vagy irányelvvel sem kitölteni. Ténylegesen mind a polgári jogban, de a büntetőjogban is van joghézag. Ez a ténylegesség azonban jogilag nem ismerhető el, ennek kitöltése jogalkalmazási úton kizárt.

A *„nullum crimen sine lege"* egyik alapelve a szocialista büntetőjognak is. De e mellett a büntetőjogban cáfolhatatlan vélelem a kodifikáció abszolút komplettsége, azaz itt a joghézag elismerése, s ennek törvénypótló joggyakorlattal kitöltése feltétlenül kizárt. Sem a Legfelsőbb Bíróság teljes ülése, sem Elnökségi Tanácsa közvetett formában sem hivatott jogi normák alkotására. Szocialista államunkban a jogalkotás a legfőbb államhatalmi szervnek van fenntartva.

Mind a büntető anyagi, mind az eljárási jogrendszerünkben az analógiatilalom érvényesül. Az analógia már nem jogértelmezés, azt fogalmilag el kell választani az interpretatio extensivatól is. Az analógia a hézag kitöltése céljából megalkotja a szabályt, annak megfelelően, hogy mi lett volna a törvényhozó akarata. Nem a helytelenül kifejezett vagy hiányos szabályozás tartalmának kihámozása, hanem a hiányzó törvényhozói akarat pótlása. A jogértelmezés nem kíván a törvényszövegen túllépni, fölébe kerekedni, hanem azt csupán belterjesen kimunkálni: az analógia viszont a törvényszövegből csupán elindul, s valójában új jogelvet hoz létre. A joghézag analógia útján való kitöltésének tilalma azonban távolról sem jelenti a magasabbrendű módszerekkel végzett jogértelmezés kizárását.

A kötelező erőből is merőben téves lenne a norma jellegre való következtetés. Az elvi döntések és irányelvek csupán a bíróságokat kötelezik. De ez a kötelező erő sem azonos a jogszabályok kikényszeríthető kötelező erejével: lényegileg nem mást jelent, mint hogy azok a bíróságok ítélkezésénél minden további mérlegelés és értékelés mellőzésével feltétlenül irányadók.

A normajelleg hiányából folyik, hogy az elvi döntésnél a visszaható erő problémája egyáltalán fel sem merülhet. Csak a jogszabálynak nincsen — vagy esetleg van — visszaható ereje. Az elvi irányítás megnyilvánulási alakjainak mindenike valójában „visszahat", azokat alkalmazni kell nyomban meghozataluktól kezdve. (Ezért volt elvileg téves az 1912 : LIV. tc. 75. §-a, mely szerint a döntvény kötelező ereje csupán a közzétételt követő 15. nappal kezdődik. Más kérdés persze, hogy ha az elvi döntést a bíróságok még nem tanulmányozhatták, helytelen lenne az azzal ellentétes határozat törvényességi óvással való megtámadása.)

Az elvi döntés alkalmazása szempontjából tehát nincsen jelentősége, hogy a konkrét eset alapjául szolgált jogviszony mikor keletkezett, hogy a bűntettet mikor követték el. Ezek vizsgálatára tekintet nélkül az elvi döntésben kifejezett jogértelmezés, az irányelvbe foglalt jogpolitikai iránymutatás nyomban hat. Ugyanez vonatkozik a kollégiumi állásfoglalásra is.

A joghézag felismerése esetén a törvénymódosítás kezdeményezése a helyes megoldás egyetlen útja. Felmerülhet ezzel kapcsolatosan a Legfelsőbb Bíróság teljes ülésének önálló törvénykezdeményezési joggal való felruházása.

11. A kifejtettek, amelyek szocialista államberendezésünkből folynak, nem értelmezhetők azonban távolról sem akként, hogy főleg az ún. bírói szubjektivizmus elleni küzdelem zászlaja alatt az elvi irányítás metodikáját csupán a grammatikai és a logikai interpretatióra szűkítsük. Helytelen akár a szubjektivizmus, akár a dogmatizmus ellen valamiféle merev pozitivizmussal harcolni. Mindez visszalépést jelentene a múltba és éppen a szocialista jogértelmezéssel kerülne alapvető ellentmondásba, amely elsősorban a társadalmi, politikai, gazdasági stb. összefüggések felismerésével és dialektikus feltárásával értelmezi a törvényt.

A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkciója minőségileg is több mint jogi hermeneutika. A nyelvtani értelmezés valójában nem is igényel elvi irányítást, hiszen az alig vet fel elvi jellegű problémákat. Kisebb mértékig áll ez a logikai értelmezésre nézve is. Elvi irányításra a jogértelmezés magasabbrendű módszereinek az alkalmazása mellett van szükség, s egyáltalán lehetőség.

Szabó Imre akadémikus említett művében rámutat arra, hogy „amikor a Legfelsőbb Bíróság elvi döntést dolgoz ki valamely jogszabály értelmére nézve, akkor az értelmezés módszerének minden elemét alkalmaznia kell és ebben az esetben az értelmezés teljes módszertana is világossá válik". Ebből következik, hogy a nyelvtani, a logikai, a történeti és a rendszertani értelmezés módszereit egyaránt alkalmazni kell.

Ez a követelmény elvileg feltétlenül helyes, gyakorlatilag azonban nem jelenti azt, hogy valamely elvi döntésben, vagy kollégiumi állásfoglalásban adott értelmezés során az említett valamennyi módszertani elemnek azonos mértékben, egyaránt, mindig meg kellene lennie. Lehetséges, hogy csupán a két utóbbi — magasabbrendűnek nevezhető — módszer érvényesül, sőt az is, hogy e kettő közül döntő súllyal csupán az egyik, mondjuk a történeti módszer érvényesül. Ez utóbbi alatt egyébként a szocialista jogelmélet alapvetően mást ért, mint a burzsoá felfogás. E szerint a jogszabályt a jogon túli összefüggé-

seiben kell elemezni, annak történeti, társadalmi, gazdasági összefüggéseit, indokait kell feltárni és mindezeknek megfelelően kell a jogszabályt értelmezni.

A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkciója során a szocialista jogszemléletnek megfelelően különösen nagy jelentőséghez jut a történeti és a rendszertani jogmagyarázat. A jogi és a társadalmi jelenségek közti összefüggés marxista szemléleten alapuló feltárása az egyik fő jellemzője a Legfelsőbb Bíróság elvi irányítása módszertanának. A joglogikai látásmód mellett mindjobban érvényesül a jogpolitikai szemlélet.

Büntetőjogi vonatkozásban e mellett kezd jelentőséghez jutni a *kriminológiai módszer* is, amely az elvi irányítás során nemcsak a konkrét ügyek egyedi okfelderítését igényli, hanem — elsősorban az irányelvek körében — már a tudományos kriminológiai okkutatás felhasználását is. Ennek megfelelően a 4. számú irányelv az élet elleni bűntettek kriminológiai vonatkozásaira több vonatkozásban kitér. A visszaesőkkel szemben folytatandó büntetéskiszabási gyakorlat tárgyában hozott 6. számú irányelven végigvonuló kriminológiai módszer eredménye, hogy a visszaeső bűnelkövető fogalmát olyan értelemben használja, amely a kriminológiai tudomány álláspontjának felel meg. Ez az irányelv egyébként részletes iránymutatást ad a bűntettet előidéző okok, az ezt lehetővé tevő körülmények felderítésének, valamint a bűnelkövető személyisége vizsgálatának kérdéseiben. Ennyiben a 6. számú irányelv a visszaesők kategóriáján túlmenően a kriminológiai módszer érvényesítése tekintetében általános elvi jelentőséggel bír.

12. Az Alkotmány (és a bírói szervezeti törvény) szerint a Legfelsőbb Bíróság elvi irányítást gyakorol az összes bíróságok *bírói működése és ítélkezése tekintetében.* Az elvi irányító funkciónak kizárólag a szorosan vett ítélkezésre való korlátozása tehát szembekerülne az Alkotmány e rendelkezésével. Felmerül a kérdés, hogy az ítélkezésen kívül milyen bírói működés lehet tárgya a Legfelsőbb Bíróság elvi irányításának. E kérdés ez ideig tisztázatlan, s nem könnyű rá válaszolni.

Az említett törvényi rendelkezés alatt nem érthető más, mint hogy a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkciója kiterjed az összes bíróságok minden olyan bírói tevékenységére, amely erre jellegénél és tárgyánál fogva alkalmas. A szorosan vett ítélkezés mellett tehát ide esik a polgári jog területén például a telekkönyvi, a végrehajtási és más perenkívüli bírói eljárás is, A büntetőjog körében említhető a feltételes szabadságra bocsátás kérdésében a Be. 289—292. §-okban szabályozott bírói eljárás.

Mindezeken túlmenően azonban nem lehet kétséges, hogy a megyei bírósági kollégiumi ülésen részt vevő bírák — nem ugyan ítélkező tevékenységet, de minden esetre — bírói működést fejtenek ki. Következésképpen e bírósági kollégiumokon hozott ún. „vélemények" (korábban helytelenül: „kollégiumi állásfoglalások") tekintetében a Legfelsőbb Bíróság ugyancsak jogosult és köteles az elvi irányító funkciójának gyakorlására. Ezt szolgálja az is, hogy a Legfelsőbb Bíróság kiküldöttei most már szinte kivétel nélkül minden alsóbírósági kollégiumi ülésen megjelennek és ott aktív részvétellel segítik a kollégium munkáját.

Fontos feladat továbbá annak állandó ellenőrzése is, hogy a Legfelsőbb Bíróság elvi iránymutatásait az alsóbíróságok megfelelően követik-e. Ezt az ellenőrző tevékenységet azonban a Legfelsőbb Bíróság egymaga nem végezheti, hanem csupán az Igazságügyminisztérium vizsgálati tevékenységével karöltve. E vizsgálatokon szerzett észleleteknek a Legfelsőbb Bírósághoz való eljuttatásával egyébként az Igazságügyminisztérium lényeges segítséget nyújt az elvi irányító funkció problematikájának a kialakításánál. Itt kell továbbá hangsúlyozni, hogy a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkciója a megyei (fővárosi) bírósági kollégiumokon hozott érdemi állásfoglalások tekintetében áll fenn, s miben sem érinti az igazságügyminisztert a bíróságok működése felett megillető főfelügyeleti jogkör gyakorlását.

13. Befejezésül megkísérlem az elvi irányító funkció főbb vonásainak az összefoglalását.

a) *A Legfelsőbb Bíróság tevékenységének lényege az elvi irányító funkció gyakorlása, amelynek szolgálata egész tevékenységét áthatja. Ennek célja a szocialista törvényesség minden irányban való biztosítása az ítélkezés egységének — mint a törvényesség egyik materiális elemének — országos viszonylatban, különböző iránymutatásokkal történő előmozdítása útján.*

b) *Ezt a funkciót egységesen szükségképpen csak egyetlen szerv gyakorolhatja: ez az Alkotmány értelmében a Legfelsőbb Bíróság.*

c) *Az elvi irányítás tartalmában általános érvényű és absztrakt jellegű — minden kazuisztikától mentes — jogértelmezés; általános elvekből levont következtetések és ennek megfelelő iránymutatások összessége. Elvi az irányítás, mert nem csupán konkrét esetre szorítkozik, továbbá mert általános elvi alapokon épül.*

d) *Az elvi döntésben vagy irányelvben foglaltak általános érvényűek, azok alkalmazása minden büntető vagy polgári ügyben kötelező. De a nem kötelező erejű megnyilatkozás is irányadó az összes bíróságokra nézve, azaz ha az elvi tartalmú kijelentést csupán konkrét ügyben hozott határozat is foglalja magában, az az egyéb ügyek elbírálásánál is irányadó.*

e) *Az elvi irányító funkció a legmagasabb rendű módszereket használó jogértelmezés, amely azonban jogi normát nem alkothat.*

A büntető és a polgári igazságszolgáltatás egyöntetűségének biztosítása érdekében eddig elért eredmények mellett az elvi irányítás terén a Legfelsőbb Bíróságra még jelentős feladatok várnak. Elősegítheti teljesítésüket, hogy az

újabb hatásköri szabályozás folytán a Legfelsőbb Bíróságon a konkrét ügyek intézése volumenében mind szűkebbé válik. Ugyanakkor az elvi irányítás eredményes teljesítése — a társhatóságokkal való minél szorosabb együttműködés mellett — mind nélkülözhetetlenebbé teszi a tudományos módszerek fokozottabb alkalmazását, amely a jogtudomány művelőinek hathatós segítségét igényli.

Rácz György

A jogösszehasonlító módszer alkalmazása a külföldi szocialista országok államjogának kutatásában és oktatásában a Szovjetunióban*

Hazánk jogtudományában egészen a legutóbbi időkig alig került alkalmazásra a jogösszehasonlító módszer. Egyébként e módszer lebecsülése hosszú időn át jellemző volt a többi szocialista ország jogtudományára is.[1]

Az utóbbi években azonban az összehasonlító jogtudomány módszere egyre inkább magára vonja a jogi kutatók és oktatók figyelmét a szocialista országokban.[2]

Anélkül, hogy a teljesség igényével lépnénk fel, jelen cikkünkben igyekszünk rámutatni a jogösszehasonlító módszer alkalmazásának egyes — véleményünk szerint igen lényeges — előnyeire a címben megjelölt témakörben. E módszer alkalmazásának kérdései mind a jogtudományban, mind pedig a jogi felsőoktatásban — szorosan összefüggenek egymással. A külföldi szocialista országok államjogának oktatási feladatait kétségkívül jelentős mértékben az adott tudományág feladatai határozzák meg. Ennek eredményeit, többek között a kutatások haladó módszereit a felsőoktatás részére is hozzáférhetővé kell tenni, hogy azok a legmodernebb követelmények színvonalán készíthessék fel a jövő szakembereit.

A szocialista országok államjogával foglalkozó szovjet tudományágban a jogösszehasonlító módszer egyre nagyobb elismerést kap. Csupán az 1963—1964-es években egész sor monografikus munka jelent meg, amelyek nem az egyes országok szempontjából indultak ki, hanem a különböző szocialista országok államjogának egyes kiválasztott, vagy éppen valamennyi intézményét vették összehasonlító jogi elemzés alá.[3]

A jogösszehasonlító módszernek ilyen gyors elterjedése a szocialista országok államjogával kapcsolatos kutatásokban nem a véletlennel, hanem alkalmazásának vitathatatlan előnyeivel magyarázható.

Közismert, hogy az SZKP milyen nagy jelentőséget tulajdonít a társadalomtudományok fejlesztésének. A filozófia, a jogtudomány és a többi társadalomtudomány jelentőségét hangsúlyozva L. I. Brezsnyev elvtárs az SZKP KB első titkára a párt XXIII. kongresszusán előadott beszámolójában a következőket mondotta: „Fel kell számolnunk azt a kádereink körében élő elképzelést, hogy a társadalomtudományoknak csak propagandisztikus jelentőségük van, és a gyakorlat magyarázata, valamint kommentálása egyedüli feladatuk. A társadalomtudományok fejlesztése és ajánlásaiknak a gyakorlatba való átültetése ugyanolyan fontos, mint a természet- és más tudományok által elért vívmányok felhasználása az anyagi termelésben és a nép szellemi élete fejlődésében."[4]

Az összehasonlító jogtudomány fejlesztése jelentős mértékben hozzájárul ahhoz, hogy a szocialista államjog tudománya ezt a szerepét betölthesse.

Hogy a szovjet államjog további tökéletesítésének konkrét feladatait megoldhassuk és hogy a tudományosan megalapozott szükséges javaslatokat kidolgozhassuk — igen nagy jelentősége van nemcsak a saját, hanem a baráti szocialista országok államépítésében felgyűlt tapasztalatok

---

* Ford.: Horváth Anna.

[1] Lásd R. Bystricky: Za marxistickou srovnávaci pravovedu, Pravnik, 1962. 8. sz. 625. és köv. old. S. Zawadzki; Aktualne problémy nauki prawa, Panstwo i Prawo, 1962. 3. sz. 390. és köv. old.

[2] Lásd V. M. Cshikvadze—Sz. L. Zivsz: Szravnitelnoe pravovedenie v praktike mezsdunarodnogo naucsnogo szotrudnicseszтva (Az összehasonlító jogtudomány a nemzetközi tudományos együttműködés gyakorlatában), Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pra-Pravo, 1966. 2. sz.

R. Bystricky: op. cit.

I. Boguszak: Kotazce tzv. srovnávaci pravovedy, Pravnik, 1962. 9. sz.

S. Rozmaryn: O miedzunarodowych badaniach porownawczych w dziedzinie administracji, Panstwo i Prawo, 1965. 10. sz.

J. Jakubowski: Z problematyki metodolicznej badan prawnoporownawczych, Panstwo i Prawo, 1963. 7. sz.;

Szabó Imre: Az összehasonlító jogtudomány, Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletről, Budapest, Akadémia Kiadó, 1963. 39—88. old.

Eörsi Gyula: Jogösszehasonlítás és békés együttélés, ÁJI., 7. köt. 1964. 380—393. old.

Eörsi Gyula: A polgári jogi jogösszehasonlítás módszertanához, JK., 1966. 6—12. old.

[3] Lásd: „Konsztitucionnoe pravo szocialiszticseszkih sztran", Moszkva, 1963.; B. A. Sztrasun: Izbiratel'noe pravo szocialiszticseszkih goszudarsztv, Moszkva, 1963.; I. P. Il'jinszkij, B. V. Scsetinin: Goszudarsztvennoe pravo sztran narodnoj demokratii, Moszkva, 1964.; A. H. Mahnenko: Osznovnüe insztitutü goszudarsztvennogo prava evropejszkih sztran narodnoj demokratii, Moszkva, 1964.; Ja. V. Jakimovics: Mesztnüe organü goszudarsztvennoj vlaszti evropejszkih sztran narodnoj demokratii, Moszkva, 1964. stb.

[4] Az SZKP Központi Bizottságának beszámolója az SZKP XXIII. kongresszusának, Leonyid Brezsnyev elvtárs, a Központi Bizottság első titkárának előadói beszéde. Népszabadság, 1966. III. 30. 12. old.

mélyebb tanulmányozásának és elméleti általánosításának is.

Saját államjoguk megalkotásában és fejlesztésében saját speciális feltételeik figyelembevétele mellett a többi szocialista ország is felhasználta és felhasználja az első szocialista állam — a Szovjetunió államépítésének tapasztalatait is. Tévedés lenne azonban ezt a jelenséget egyoldalúan felfogni, hogy például csak a Szovjetunióban alakultak ki pozitív tapasztalatok a szocialista államépítés területén és hogy a szocialista országok csak ezeket a tapasztalatokat használják fel. V. I. Lenin zseniális előrelátással mutatott rá arra, hogy a szocialista államépítés eredményeit nemcsak a szovjet nép, hanem a többi ország népei is gyarapítani fogják a szocializmustól a kommunizmushoz vezető átmenet időszakában: „Mi megalkottuk a szovjet típusú államot... bár ezt az alkotást »befejezni« csupán néhány ország munkásosztályának gyakorlati tapasztalataival lehet."[5]

Ma már a különböző szocialista országok gazdag saját tapasztalatokkal rendelkeznek az államjog fejlesztése területén, kidolgozták az államhatalmi képviseleti szervek szervezetének és tevékenységének új formáit, a dolgozó tömegeknek és szervezeteiknek az államhatalmi feladatok ellátásába való bevonására nyitvaálló új lehetőségeket stb. Ezek a tapasztalatok értékes hozzájárulást jelentenek a szocialista országoknak az államépítés területén összegyűjtött kollektív tapasztalatához. Természetesen, valamennyi szocialista ország tapasztalatának bizonyos hányada csupán nemzeti jelentőségű, mivel az adott ország fejlődésének speciális feltételein alapul. Emellett a különböző szocialista országokban új államjogi formák alakultak ki az államépítés fontos kérdéseinek megoldására, amelyeknek jelentősége túlmegy egy-egy ország keretein, hiszen ezek a formák sikerrel és alkotó módon felhasználhatók más szocialista országokban is azok konkrét viszonyainak figyelembe vételével. Ennek következtében a baráti országok tapasztalatainak tanulmányozása és általánosítása nemcsak elméletileg, hanem gyakorlatilag is igen fontos. „A különböző országokban folyó szocialista építés gyakorlata alapján — mondja a kommunista és munkáspártok képviselőinek 1960 novemberében megtartott Moszkvai Értekezletén egyhangúlag elfogadott Nyilatkozat —, felhalmozódott az egész szocialista tábor kollektív tapasztalata. Ennek a tapasztalatnak sokoldalú tanulmányozása a testvéri pártok által, annak alkotó alkalmazása és gazdagítása a konkrét feltételek és a nemzeti sajátosságok figyelembevételével — minden egyes szocialista ország fejlődésének feltétlen törvénye."[6] Ezek az útmutatások teljes mértékben vonatkoznak a jogtudományra is, és végrehajtásukhoz hozzájárul a szocialista országok államjogával kapcsolatos összehasonlító kutatások fejlesztése. A szocialista országok államjogi alapintézményeinek elmélyült összehasonlító jogi elemzése lehetővé teszi annak feltárását, hogy a különböző országok menynyiben vettek részt a szocialista államépítés konkrét kérdéseinek megoldásában, milyen eredményeket értek el ebben; s ez eredmények tanulmányozása viszont a külföldi szocialista országok államjogával foglalkozó tudomány legfontosabb feladatát képezi.

Mindamellett a jogösszehasonlító kutatásoktól a szocialista országok államjoga területén sem várható el, hogy mindenre kiterjedő recepteket, javaslatokat adjon, hiszen ami megállta a vizsgát egy ország viszonyai között, nem biztos, hogy beválik a másik országban. Ez a tudományág azonban köteles különös figyelemmel kísérni mindazt az újat, amit bármelyik szocialista ország államépítési tevékenysége során létrehozott, sokoldalúan elemezni a különböző szocialista országok államjogának sajátságos új intézményeit, hogy bármely szocialista országban az állami szervek gyakorlati tevékenységét megvalósító személyeknek rendelkezésére álljon a szükséges anyag annak eldöntésére, hogy a többi szocialista országban összegyűjtött tapasztalat felhasználása saját országának viszonyai között célszerűnek látszik-e.

A különböző szocialista országok államjogi intézményeinek összehasonlító jogi kutatása lehetővé teszi azt is, hogy világosabban értékeljük minden egyes országban valamely államjogi kérdés megoldásának előnyeit avagy hátrányait. A nagy összehasonlító jogi anyag értékes segítségül szolgál azoknak az intézkedéseknek kidolgozásához, amelyek elősegítik az egyes szocialista országok államjogi intézményeinek tökéletesítését. Ezt a gondolatot nagyon jól kifejezi a Bolgár Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének Közleményeiben megjelent szerkesztőségi cikk, amely a bolgár jogtudomány sikeres fejlődésének feltételei között megemlíti „a többi szocialista ország jogszabályainak, jogtudománya eredményeinek és azok alkalmazása tapasztalatainak széleskörű és időben történő tanulmányozását azoknak a társadalmi viszonyoknak területén, amelyek tekintetében kutatások és jogszabálytervezetek kidolgozása folyik."[7] S ez nem tekinthető csupán a bolgár jogtudomány fejlődési sajátosságának, hanem egyike azoknak a legfontosabb feltételeknek, amelyek biztosítják a jogtudomány sikeres fejlődését valamennyi szocialista országban.

A nemzetközi kommunista mozgalom dokumentumaiban pontos meghatározást nyertek a szocialista forradalomnak és a szocialista építésnek azok a *főbb* törvényszerűségei, amelyek szükségszerűek minden szocializmust építő országban.[8] Ezeken a főbb törvényszerűségeken kí-

[5] B. I. Lenin: Művei, 44. köt. 417. old. (oroszul).
[6] Társadalmi Szemle, 1960. 12. sz. 13. old.
[7] Izvesztija na instituta za pravni nauki, T. XII. 2. könyv, Szofia, 1962. 23. old.
[8] Lásd Programmnüe dokumentü bor'bü za mir, demokratiju, szocializm. Goszpolitizdat, M., 1961. 12—13. old.

vül vannak még egyéb — az összes szocialista országra általában jellemző — törvényszerűségei is a szocialista építésnek a társadalmi élet különböző területein. Többek között, mint azt a szocialista országok államjogi fejlődésének elemzése megmutatja, az államjog területén vannak olyan fejlődési törvényszerűségek, általános elvek, amelyek valamennyi szocialista országra érvényesek. Ezeknek a törvényszerűségeknek létezése vitathatatlan. Ezeknek a gyökerét valamennyi szocialista országban az államjog által szabályozott viszonyok egységes társadalmi-politikai és társadalmi-gazdasági természetében kell keresni. Ezeknek a valamennyi szocialista országot érintő általános fejlődési törvényszerűségeknek, az államjog általános elveinek valóságos konkrét körét feltárni — komoly és állandó feladata a szocialista államjog tudományának. Ezt a feladatot pedig nem szabad úgy megoldani, ahogy ezt tették egyes munkákban a szocialista országok államjogtudományának a Szovjetunióban végbement fejlődése kezdeti szakaszán, vagyis: a szovjet államjog valamennyi alapvonásának a többi szocialista ország államjogába való mechanikus átültetése útján. Ennek a módszernek semmi köze az igazi tudományhoz, a valóságos helyzet elferdítéséhez vezet, mivel a tényleges államjogi anyag objektív tudományos elemzését felcseréli ennek az anyagnak egy előre elkészített sémára való ráhúzásával.

A nemcsak feltételezett, hanem a reális életben létező általános fejlődési törvényszerűségek, az általános államjogi elvek feltárásának egyetlen valóban tudományos módszere: az egyes szocialista országok államjogi intézményeinek, normáinak, azok keletkezési és alkalmazási körülményeinek összehasonlító vizsgálata.

Emellett az egyes konkrét országok államjogában fellelhető specifikumok tisztázásának egyetlen eszköze: az adott ország államjogának a többi szocialista ország államjogával való összehasonlítása. Nem véletlen, hogy sok kutató megjegyzi azt az első pillanatban paradoxonnak ható jelenséget, hogy a különböző országok jogintézményeinek összehasonlító vizsgálata révén jobban és mélyebben megismerhető a hazai jogrendszer is.

Az államjogi intézmények és azok fejlődési irányai mélyebb megértése szempontjából nagy jelentőségű az egyes államjogi normák alapját képező elméleti koncepciók, valamint e koncepciók gyakorlati alkalmazhatóságának vizsgálata. Ezeknek a koncepcióknak, valamint a különböző szocialista országokban való realizálásuk tapasztalatainak összehasonlító vizsgálata lehetővé teszi az egyoldalú elgondolások kikerülését és az egyes kutatóknál elősegíti a vizsgált jelenségek széleslátókörű és sokoldalú megközelítését.

Az összehasonlító módszer alkalmazása a szocialista országok államjogának kutatásában megteremti a legjobb felételeket ahhoz is, hogy tudományosan leleplezhessük az államjog területén megnyilvánuló revizionista és dogmatikus nézeteket. Az egyes államjogi intézmények összehasonlító elemzése során arra is lehetőség nyílik, hogy ne korlátozódjunk annak konstatálására, hogy a marxizmus—leninizmus tanításaitól valamilyen irányban elhajlás történt, és hogy ez az elhajlás ellentétes a marxizmus—leninizmus elméleti tételeivel, hanem több szocialista ország gyakorlati tapasztalatával bizonyítsuk a revizionista és dogmatikus koncepciók káros hatását.

Az összehasonlító jogtudománynak éppen ezek a vitathatatlan előnyei, érdemei idézték elő az utóbbi években gyors elterjedését a szocialista országok államjogával foglalkozó szovjet kutatók munkájában. Ezek az előnyei vezettek arra is, hogy nemcsak a kutatás területén, hanem a szocialista országok államjogának egyetemi oktatásában is utat tört magának ez a módszer a Szovjetunióban.

Az 1965-ös évig e tantárgy oktatása hazánk jogi felsőoktatási intézményeinek többségében általános és különös részre tagolódott, ahogy ezt az akkor érvényes tanterv előírta. Az általános rész keretén belül tárgyalták az adott országok államjogának általános elveit, a különös rész egyes fejezetei pedig (vagy az egyes előadások) külön foglalkoztak minden egyes ország államjogával.

A gyakorlat azonban feltárta e módszer komoly hiányosságait, aminek eredményeként felmerült az a gondolat, hogy ezt a tantárgyat összehasonlító jogi módszerrel, az államjog alapintézményei köré csoportosítva kellene átszervezni és felépíteni. Ennek a gondolatnak mind több híve akadt, és végül testet is öltött ez a gondolat a külföldi szocialista országok államjoga tantárgy új tantervének kidolgozásában, amelyet széleskörű megvitatás után 1965-ben jóvá is hagytak.

Melyek voltak tulajdonképpen e tantárgy korábbi — általános és különös részre tagolódott — struktúrájának komoly hiányosságai?

A külföldi szocialista országok államjogának általános elvei, általános alapjai elszakadtak megnyilvánulásuk konkrét sajátosságaitól az egyes országokban. A marxizmus—leninizmus azt tanítja, hogy az általános nem képzelhető el a különöstől, az egyeditől függetlenül, hanem az életben csak a különösön, egyedin keresztül nyilvánul meg. A külföldi szocialista országok államjogának általános elveit csak a konkrét országok konkrét államjogának elemzése alapján vezethetjük le. Ezért elméletileg nem helyes az általánosnak és a különösnek kettéválasztása az államjogi oktatásban, az általános elveknek az egyik részben, a különös résztől elkülönítetten történő kifejtése.

Az a tény, hogy az államjog általános elveit a tantárgy egyik részében külön tanulták, és az egyes országok államjogának különleges vonásait a tárgy második felében szintén külön — a hallgatók számára megnehezítette a helyes áttekintés kialakítását a szocialista államépítés általános törvényszerűségei és a konkrét országok államépítésében mutatkozó nemzeti sajátosságok

szoros kapcsolatáról és kölcsönös összefüggéseiről.

Pedig ez összefüggés helyes megértésének igen nagy elméleti és gyakorlati-politikai jelentősége van. Elsőrendű fontosságú lenne többek között mind a mai dogmatikusok, mind pedig a mai revizionisták káros nézeteinek leleplezése szempontjából. Ismeretes, hogy a revizionisták egyik alapvető fogása jelenleg az egyes országokban folyó szocialista építés nemzeti sajátosságainak, az általános törvényszerűségektől elszakított, azokkal szembeállított, eltúlzott szemlélete. A másik végletet a dogmatikusok képviselik, akikre jellemző az általános elveknek a megvalósulás reális feltételeitől elszakított szemlélete, az egyes országokban a szocialista építés konkrét sajátosságainak figyelmen kívül hagyása.

Az államjog egyetemi oktatásának általános és különös részre szakítása megnehezítette a revizionisták és a dogmatikusok káros koncepcióinak tudományos leleplezését is.

Amint erről könnyen meggyőződhetünk a vonatkozó egyetemi tantervből és tankönyvekből is, az oktatási programnak ez a korábbi rendszere gyakran elkerülhetetlenné tette a felesleges ismétléseket, átfedéseket. Az egy-egy országgal foglalkozó (ami jelenleg 13 országot jelent) különös rész minden egyes fejezetében megismétlődtek az általános rész tételei (az állam osztályjellegéről, a gazdasági és politikai alapelvekről stb.). Ezen kívül, minthogy az állampítés nagyon sok konkrét kérdését egész sor szocialista ország azonos módon oldja meg, a különös rész fejezetei ugyancsak nagyon sokban ismétlik egymást.

Mindennek eredményeképpen csökkent az oktatás színvonala. Felszínesebb lett az általános rész előadása, terjedelme korlátozódott, megsínylette az egyes országok konkrét anyagától való elszakítottságot. Ami pedig a különös részt illeti, valamely szocialista ország egész államrendszerének kifejtése a tankönyvben másfélkét oldal terjedelemben vagy egy kétórás előadáson (a jogi karok nappali tagozatán e tantárgyat 50 óraszámmal, az esti tagozatokon pedig még ennél is kisebb óraszámmal adják elő) nem nyújthat mást, mint rövid vázlatos ismertetést, amely távolról sem felel meg a mai korban a felsőfokú jogi oktatástól elvárható követelményeknek.

Így például az 1961-ben kiadott 30 nyomdai ív terjedelmű tankönyvben mindössze másfélkét oldal foglalkozik az egyes szocialista országok választási rendszerének jellemzésével.[9] Az 1960. évi tankönyv pedig, amely összesen 40 ív terjedelmű, ugyanezt a témát kb. három oldalon tárgyalja.[10]

Nem szükséges bizonyítani, hogy másfél-három oldalon szó sem lehet valamennyire is komoly elemzésről, akárcsak az egyes országok választási rendszere tekintetében sem. Ugyanez a helyzet a tankönyv más részeivel is, amelyek az általános és különös rész régi rendszerét követik.

Lehetséges, hogy követhető lenne az az út is, hogy a tankönyvek terjedelmét akár háromszorosára növeljük. Ez esetben a szóbanforgó tankönyv terjedelme elérné a 90—120 ívet, viszont az egyes országok választási rendszerére még így sem jutna több, mint $4^1/_2$—9 oldal. Attól függetlenül, hogy ilyen terjedelmes tankönyv kiadása eleve irreális lenne, a 4,5—9 oldal így sem adna módot egy-egy ország választási rendszerének komoly elemzésére.

Egyetlen megoldást a tananyag elméleti színvonalának emelése mind a tankönyvekben, mind pedig az előadásokon, — azaz az egyes intézményeknek jogösszehasonlító módszerrel történő leadása jelentené.

A külföldi szocialista országok államjogának az előző rendszerben történő oktatása módszertani szempontból is igen kedvezőtlennek mutatkozott a tananyagnak a hallgatók által való elsajátítása tekintetében. Miután a hallgató az általános részben elolvasta az egyes államjogi intézmények alapvonásaira vonatkozó anyagot, a különös rész tizenhárom fejezetén át kellett hogy keresse az adott intézménynek a különböző országokban megnyilvánuló sajátosságait, vagy pedig egy-egy ország államjogával kapcsolatban az erre vonatkozó fejezet elolvasása után a különös rész további tizenkét fejezetével kellett azt összevetnie, hogy megállapíthassa, hogy miben áll az adott ország államjogának specifikuma. Ezen kívül pedig ugyanazoknak az általános részbeli tételeknek állandó ismétlődése a különös rész minden egyes fejezetében csökkentette a hallgatók figyelmét és érdeklődését a tantárgy iránt.

A külföldi szocialista országok államjogára vonatkozó általános alapelvek elszigetelt ismertetése, azután az egyes konkrét országok államjogának sematikus, rövid leírása nem járultak hozzá ahhoz, hogy a hallgatókban kifejlődjék a tudományos általánosításhoz szükséges készség, az ezekben az országokban folyó állampítés általános fejlődési tendenciáinak, ezek sokoldalú megnyilvánulási formáinak, a különböző országokban a szocialista államjogi intézmények tökéletesítésével kapcsolatban elért eredményeknek tisztázásához szükséges készség. Éppen ellenkezőleg, a diákokat arra késztette, hogy egyszerűen bemagolják az egyes országokra vonatkozó tényadatok bizonyos összegzését, mint már említettük, minden elemzés nélkül.

Ez nem felel meg a jogi felsőoktatás feladatainak, amelynek célja nem az, hogy számvizsgálókat neveljen, hanem hogy olyan szakembereket képezzen ki, akik valamely jelenség önálló elemzésére képesek, ezt az elemzést tudományos felkészültséggel tudják ellátni.

E tantárgynak az államjog alapintézményeit

[9] „Goszudarsztvennoe pravo sztran narodnoj demokratii", Moszkva, 1961. 177—178., 211—214., 252—254., 317—318. old.

[10] „Goszudarsztvennoe pravo sztran narodnoj demokratii", Moszkva, 1960, 186—188., 283—285., 331—333. stb. old.

elemző jogösszehasonlító módszerrel történő oktatása elkerülhetővé teszi a korábbi oktatási rendszer említett hiányosságait, s ezen kívül még egy sor kétségtelen előnnyel is rendelkezik.

Mielőtt még áttérnénk ezeknek az előnyöknek jellemzésére, az időnként előforduló félreértések elkerülése végett tisztázni szeretnénk, hogy a külföldi szocialista országok államjogának jogösszehasonlító módszerrel való előadása a jogi felsőoktatási intézményekben semmi esetre sem jelenti azt, mintha mi lemondanánk az egyes szocialista országok államjogának konkrét sajátosságai tanulmányozásáról.

Igen komoly tévedés lenne e tantárgy új rendszerben történő tanulmányozását úgy felfogni, hogy ez az előző oktatási anyagból csak az általános részt kívánja fenntartani. Hiszen a korábbi általános rész a külföldi szocialista országok államjogának csupán alapelveit tárgyalta egy-egy példával illusztráltan.

Az új oktatási rendszer szerint minden egyes államjogi intézmény és azok összetevő elemei úgy kerülnek tárgyalásra, hogy nem csupán az általános alapelveket és az egyes kiválasztott példákat, hanem az összes külföldi szocialista ország konkrét államjogi anyagát elemezzük az anyag olyan csoportosításában, amely lehetőséget ad: *1.* az összes külföldi szocialista országot jellemző általános vonások, *2.* az államok bizonyos csoportjaiban az egyes államjogi intézmények sajátosságainak, *3.* az egyes országok államjoga sajátos vonásainak tisztázására.

Az oktatás új rendszerében a jogösszehasonlító módszer alkalmazásának előnyei a következőkben nyilvánulnak meg.

A külföldi szocialista országok államjogának általános alapjait, általános elveit az oktatás során nem szakítjuk el azoktól a speciális feltételektől, amelyek között azok az egyes országokban megnyilvánulnak, vagy az egyes országok államjogának sajátosságaitól. Ez lehetővé teszi, hogy meggyőzően és szemléltetően bemutassuk ez országok tekintetében az államjog főbb fejlődési törvényszerűségeiben, alapelveiben fellelhető közös vonásokat, valamint az egyes szocialista országok államjogának nemzeti sajátosságai és a szocialista államjog általános alapelvei közötti összefüggéseket, kölcsönös kapcsolatot.

A külföldi szocialista országok államjogi alapintézményeinek jogösszehasonlító módon való tanulmányozása lehetővé teszi ez országok államjogában az alapvonások és specifikus sajátosságok mélyebb és szemléltetőbb feltárását.

A külföldi szocialista országok államjogi alapintézményeinek jogösszehasonlító módszerrel való tanulmányozása segítségével, mint erre már utaltunk, kedvező lehetőség nyílik a jelenlegi dogmatikusok és revizionisták káros nézeteinek leleplezésére is.

Emellett az egyes országok államjogában az általános elveknek és a specifikus vonásoknak az államjogi alapintézmények szerint történő együttes — nem pedig egymástól elszigetelt, mint korábban — vizsgálata elősegíti az általános törvényszerűségek és a specifikus sajátosságok kölcsönös viszonyának legjobb, leghelyesebb megértését, ami viszont kedvező alapot teremt a dogmatikus és revizionista koncepciók tudományos leleplezéséhez.

Az oktatásnak ez a módszere elkerülhetővé teszi azt a sok ismétlést, átfedést, amely az előző tananyag-felépítésben a különös rész minden fejezetében előfordult. Ezzel pedig hely szabadul fel az egyes országok államjogi sajátosságainak mélyebb megvilágítására anélkül, hogy a tankönyv vagy az előadásanyag terjedelmét növelni kellene.

Az államjogi alapintézmények összehasonlító tanulmányozása többek között azzal az eredménnyel is jár, hogy komoly mértékben emelhetjük a külföldi szocialista országok államjoga oktatásának elméleti színvonalát. Lehetőség nyílik arra, hogy figyelemmel kísérjük a szocialista államjog és ezen belül az egyes intézmények alapvető fejlődési tendenciáit, hogy bemutassuk az összes szocialista országban aktuális problémák konkrét megoldási formáinak sokféleségét, a különböző szocialista országok hozzájárulását a szocialista államépítés közös eredményeihez, azokat az elméleti koncepciókat, amelyek az államjogi problémák ilyen vagy olyan megoldásának alapját képezték.

Mindez hozzájárul az oktatás egyszerű számbavevő módszerének leküzdéséhez, amely a különböző szocialista országok államjogának területén az egyes elszigetelt tények bemagolásából állt. Ilymódon elősegítjük azt, hogy a hallgatók kellő mértékben megismerjék a tanulmányozott kérdéseket, gondolatokat ébreszt bennük és kifejleszti bennük az államjog konkrét problémáinak tudományos elemző megközelítéséhez szükséges készségét. Az ilymódon felkészített szakember további munkája során, amikor új tényanyaggal találkozik, bármikor önállóan és helyesen eligazodik benne, és helyes gyakorlati következtetéseket tud levonni.

Fentebb már rámutattunk a jogösszehasonlító módszer alkalmazásának előnyeire a különböző szocialista országok államépítési tapasztalatainak vizsgálatában abból a célból, hogy ezeket a tapasztalatokat felhasználhassuk a hazai jog tökéletesítésére irányuló intézkedések kidolgozása során.

Módszertani szempontból az is figyelemreméltó eredmény, hogy az új módszer alkalmazása jelentősen megkönnyíti a hallgatók számára a tananyag elsajátítását. Ahelyett, hogy az egyes országokra vonatkozó elszigetelt anyagot mechanikusan megjegyeznék, lehetővé válik az egyes államjogi intézményekre vonatkozó anyag elsajátítása, mégpedig az oktató által a következő szempontok szerint általánosított és rendszerezett módon: a valamennyi országban egyformán érvényesülő; az országok egyes csoportjaiban érvényesülő; és végül egy-egy országra jellemző intézmények.

Ahogy ez általában előfordul valami új születésekor, a külföldi szocialista országok állam-

jogának a jogösszehasonlító módszer felhasználásán alapuló új oktatási rendszerét a régi oktatási forma hívei részéről több bírálat érte. Foglalkozzunk röviden az érveikkel.

Ezek az elvtársak főleg azzal érvelnek, hogy a külföldi szocialista országok államjogának az intézmények szerint való összehasonlító vizsgálata „sérti az országok szuverenitását", „megengedhetetlen" amiatt, hogy nincs olyan jogág, hogy a külföldi szocialista országok államjoga, hanem csak minden egyes ország külön államjoga létezik.

Ezeket az érveket azonban nem tekinthetjük komoly ellenvetéseknek. Ha ezt komolyan vennénk, le kellene mondanunk általában a külföldi szocialista országok államjogának tantárgyként való oktatásáról, függetlenül az oktatás rendszerétől, s ehelyett bevezethetnénk mind a tizenhárom ország államjogának külön-külön való oktatását. Hiszen a korábbi rendszer is ismerte ezt a tantárgyat. Sőt, külön tárgyalta az általános részt, amelynek keretében együtt kerültek előadásra ezen országok államjogának általános alapelvei.

Kétséges, hogy egy komoly tudományos dolgozó ne ismerné fel a különbséget az államjog mint jogág és az államjog tudománya között. Valamely ország jogágaként az adott ország konkrét államjoga szerepel. De vajon ez kizárja a tudományos általánosítások lehetőségét és szükségességét, az általános fogalmak, a szocialista államjogi fejlődés általános törvényszerűségei feltárásának lehetőségét és szükségességét? Hiszen ha elfogadnánk az új oktatási módszer kritikusainak álláspontját, mindenek előtt az állam- és jogelméletet, többek között a szocialista jogelméletet kellene betiltani, valamint olyan fogalmakat, mint „a szocialista állam", a „szocialista jog" stb.

Nincs szocialista állam általában, hanem van Szovjetunió, Lengyel Népköztársaság, Magyar Népköztársaság stb. Nincs szocialista jog általában, hanem van a Szovjetunió, a LNK, a MNK stb. joga. Mindezek az államok szuverének. Ténylegesen azonban az állami szuverenitás, a nemzeti jog létezése soha nem voltak akadályai a tudományos általánosításoknak, az általános fogalmak kidolgozásának, valamely jelenség általános vonásai, sajátosságai, fejlődési tendenciái feltárásának a különböző országok anyagának összehasonlító tanulmányozása alapján. Az ilyen általánosítás nélkül értelmetlen lenne a tudomány fejlődése. Ezeket az egyébként közismert igazságokat csak azért kellett felidéznünk, mert az új egyetemi program bírálói úgy tesznek, mintha nem értenék őket.

A szocialista országok államjogának mint tudománynak létezése, és ennek körében a jogösszehasonlító módszer alkalmazása ugyanúgy jogszerűek, mint ahogy jogszerű a szocialista államjog elméletének tudománya és a jogtudomány többi ágának létezése, amelyek területén a szocialista országok társadalmi és államrendjével kapcsolatos különböző kérdések az alapproblémák szerint, nem pedig az egyes országok szerinti csoportosításban kerülnek tanulmányozásra. Ezt a véleményünket osztják a baráti szocialista országok tudósai is.[11]

Az előző oktatási rendszer fenntartása mellett szóló egyik érvként hivatkoznak arra, hogy az utóbbi években a Szovjetunióban egyre több tankönyv jelenik meg fordításban, amelyek az egyes szocialista országok államjogával foglalkoznak (a Bolgár Népköztársaság, a Magyar Népköztársaság államjogi tankönyve).

Ezeknek a tankönyveknek a kiadása éppen az új oktatási rendszer mellett szól. Azok után, hogy a joghallgató megismerkedett például az MNK államjogát igen komoly színvonalon tárgyaló 1963-as moszkvai kiadású, 700 oldal terjedelmű államjogi tankönyv anyagával, szégyen lenne a kezébe adni a Magyar Népköztársaság államjogával 35 oldalon, felszínesen, sematikusan foglalkozó tananyagot.

Az egyes szocialista országok államjogáról szóló tankönyvek orosz nyelven történő kiadása — amelyet melegen üdvözlünk és igen kívánatosnak tartunk — szerintünk éppen az államjogi tananyag oktatásának átszervezése mellett szóló érv. Ha már rendelkezünk az egyes szocialista országok államjogát alaposan elemző tankönyvekkel, mi szükség lehet e tárgykörben rövid, sematikus, információ-jellegű anyagokra? Ennél sokkal jobb, ha a külföldi szocialista országok államjogáról az alapintézmények jogösszehasonlító elemzését adjuk a hallgatók kezébe.

Az új program ellen elhangzik az az érv is, hogy „eltűnik az egyes országok államjogának specifikuma". Ennek az érvnek alapját az a tévedés képezi, amely a tantárgy új rendszerű oktatását azonosítja a korábbi rendszerű tananyag általános részének megtartásával, amelyben csupán e jogág általános alapkérdései szerepelnek. Valójában azonban a külföldi szocialista országok államjogának összehasonlító tanulmányozása a korábbi oktatási rendszerben elkerülhetetlen nagyszámú és gyakori ismétlések, átfedések kiküszöbölése mellett lehetőséget ad arra, hogy a tananyag terjedelmének növelése nélkül sokkal nagyobb terjedelemben és sokkal mélyrehatóbban tárjuk fel az egyes szocialista országok államjogának specifikumát.

Az új program elleni érvként felhozzák azt is, hogy amiatt, hogy a Kínai Kommunista Párt és az Albán Munkapárt vezetői, valamint a többi kommunista és munkáspárt nagy többsége között lényeges eltérések vannak, e két ország államjogát a többi szocialista országtól elkülönítve kell tárgyalni.

Ez az érv azonban kevéssé meggyőző. Fentebb

[11] Lásd azokat a recenziókat, amelyek a külföldi szocialista országok államjogával kapcsolatos, a jogintézmények jogösszehasonlító módszerrel történő elemzésén alapuló szovjet munkákról jelentek meg a „Narodni szoveti" c. folyóirat következő számaiban: 1965. 4. sz. 57—59. old.; 1965. 3. sz. 6—7. old.; 1965. 11. sz. 768—772. old. stb.

már említettük, hogy a szocialista országok államjogának összehasonlító tanulmányozása a legkedvezőbb feltételeket teremti meg a dogmatikus koncepciók tudományosan megalapozott, érvekkel alátámasztott, nyugodt hangvételű és szakmai kritikája számára.

Ezen kívül, senki „nem taszította ki" Kínát és Albániát a szocialista országok táborából. A valamennyi külföldi szocialista ország (beleértve az említetteket is) államjogát érintő, alapintézmények összehasonlításával történő oktatás és kutatás elősegítheti a kommunista mozgalom jelenlegi legfontosabb feladatának realizálását, éspedig: annak hangsúlyozását, ami egyesíti, nem pedig elválasztja a kommunista pártokat és a szocialista országokat.

Következésképpen, a külföldi szocialista országok államjogának a jogösszehasonlító módszerrel átszervezett egyetemi oktatása ellen felsorakoztatott érvek nem meggyőzőek, viszont e módszer előnyei nyilvánvalóak. Ez az átszervezés kétségtelenül előrelépést jelent a szovjet jogi felsőoktatási intézményekben e tantárgy oktatásának eszmei-elméleti színvonala emelésében.

Mahnenko, A. H.

A nemesített növényfajták oltalma

Ha gazdasági életünkről beszélünk, alig lehet elkerülni azt a szinte már közhellyé vált megállapítást, hogy hazánk nyersanyagban szegény ország. Ez a megállapítás az ipar vonatkozásában helytálló. A mezőgazdaságban azonban — más a helyzet. A magyar mezőgazdaság — területi nagyságunkat figyelembevéve — mennyiségi és minőségi szempontból is elismert helyet foglal el az európai piacon és mezőgazdasági exportunk jelentős mértékben járul hozzá ahhoz is, hogy az ipar importigényeit kielégítse. A tudomány fejlődése az utóbbi évtizedekben forradalmi változást hozott a mezőgazdaság fejlődésében is. Ennek egyik tényezője a gépesítés, általában a technika alkalmazása, másik tényezője az új növényfajták létrehozása, nemesítése, ami a minőség javítása mellett a terméseredmények jelentős növekedéséhez vezet. Új növény létrehozása, nemesítése — a magas fokú szakképzettség mellett — hosszú időt, türelmet és jelentős pénzügyi befektetést igényel.

Ma még a szakemberek körében is igen sokan felvetik a kérdést, szükséges-e a nemesített növényfajták oltalma? A múlt század végén, amikor az ipari fejlődés eredményeképpen kialakult nemzeti és nemzetközi szinten a modern iparjogvédelem, igen sokan vitatták, hogy szükséges-e az ipar területén létrehozott szellemi termékek oltalma? Ma már csak arról vitatkozunk, hogy egy adott fejlettségű ország számára melyik oltalmi rendszer a legmegfelelőbb, de az érdekeltek túlnyomó többsége egyetért abban, hogy az iparjogvédelem az ipari fejlődés nélkülözhetetlen segédeszköze.

A növénytermesztés tudományos fejlődése a második világháború után érte el azt a fokot, amikor már jelentkezett a fejlődést biztosító szellemi tevékenység oltalmának igénye. A fejlett mezőgazdasággal rendelkező országok — és ebben hazánk sem maradt el — keresni kezdték az utat, hogyan lehetne a növényfajták nemesítésével kapcsolatos „találmányokat" díjazni, oltalmazni és ezen a területen bizonyos nemzetközi koordinálást létrehozni, mely éppen olyan jelentős segítséget nyújtana a mezőgazdaságnak, mint az iparjogvédelem az iparnak.

Ahogy az iparjogvédelemnél sem lehet számokban kimutatni, hogy az milyen mértékben járult hozzá az ipari fejlődéshez a szakemberek mégsem kételkednek ennek szükségességében — ugyanez lesz a helyzet a nemesített növényfajták oltalmánál is. Az oltalom szükségességének részletes taglalása ezúttal nem lehet feladatunk, csupán abból indulunk ki, hogy az oltalom igénye Magyarországon és a többi fejlett mezőgazdasági államokban is felmerült, tehát a kérdéssel nekünk is foglalkozni kell.

I.

Jogi szempontból az első tisztázandó kérdés az, hogy mi tekinthető nemesített növényfajtának? A nemesített növény és állatfajták, valamint a korszerű nagyüzemi termelés és tenyésztéstechnikai eljárások minősítéséről szóló jogszabályok nem adnak meghatározást; csak azt határozzák meg, hogy milyen nemesített, új növényfajtát, fajtajelöltet és hibridet lehet minősítés céljából a Mezőgazdasági Minősítő Tanács elé terjeszteni, tehát csak azt szabályozzák, hogy az új, nemesített növények közül melyek kerülhetnek minősítésre. A minősítésnek célja kettős: egyrészt a minősítés alapján történik intézkedés a népgazdasági szinten való termelésről, másrészt ez a feltétele annak, hogy a nemesítő anyagi elismerésben, jutalomban és jutalékban részesüljön. Miután az oltalom kérdésének vizsgálatánál az oltalom tárgyának pontos ismerete szükséges, viszont jogszabályaink a nemesített növényfajtára meghatározást nem adnak, szükséges, hogy a teljesség igénye nélkül megkíséreljük körülírni a nemesített növény fogalmát.

Bevezetőben megemlítettük, hogy a nemesített növényfajták oltalma és az iparjogvédelem között (itt elsősorban a szabadalomra gondolunk), bizonyos párhuzam mutatkozik. Az ipari alkotás „nemesített növényfajtája" a találmány. A feltaláló szellemi tevékenységével újat alkot. Az új találmány azonban véletlen tevékenység eredménye is lehet és elvileg elképzelhető, hogy az komoly szakismeret és tőkebefektetés nélkül is

létrejön. Új, nemesített növényfajta termesztése viszont elmélyült szaktudás és kutatótevékenység nélkül általában nem lehetséges, legtöbb esetben hosszú, folyamatos munkát és komoly beruházást igényel. Az azonban kétségtelen, hogy mindkét esetben — a találmánynál és a nemesítésnél is — szellemi tevékenységgel állunk szemben.

Laclavière, a nemesített növényfajták oltalmára összehívott nemzetközi konferencia titkára, a kérdés egyik kiváló szakértője szerint új növénynek tekintendő egy növény genetikai tartományában akár természetes (hibrid), akár mesterséges eszközökkel (sugárzás) elért változás. Az oltalom szempontjából természetesen csak olyan változás vehető figyelembe, mely tartós hatású.

A nemesített növényfajták oltalmára vonatkozó 1961. évi december 2-án kelt Párizsi Egyezmény (továbbiakban: Növényi Egyezmény) szerint: „Az új fajtának — legyen a kiinduló anyag eredete akár mesterséges, akár természetes — egy vagy több lényeges jellemzőben határozottan különböznie kell valamennyi egyéb fajtától, amelynek léte az oltalom igénylésekor közismert.... Az új fajtát meghatározó és megkülönböztető jellemzők lehetnek alaktaniak vagy élettaniak; szükséges azonban, hogy szabatosan leírhatók és felismerhetők legyenek" [6. cikk (1) bek. *a)* pont]. Emellett az új fajtától egyneműséget és állandóságot követel meg.

A Német Szövetségi Köztársaság Vetőmag Törvénye olyan termesztés útján nyert kultúrnövény fajtára biztosít oltalmat, mely *a)* önálló és állandó; *b)* mezőgazdasági értékkel bír; *c)* a fajta, melyhez tartozik, a hivatalos fajtajegyzékben szerepel. Az „önállóság" fogalmán a törvény újdonságot ért, „állandó" a fajta, ha tulajdonságai örökölhetők vagy átvihetők, „mezőgazdasági érték"-kel pedig akkor rendelkezik, ha minőségi vagy mennyiségi eredményt képes felmutatni.

Habár a nemesített növényfajta (új növényfajta) tételes jogi meghatározása nem tekinthet vissza hosszú múltra, leglényegesebb elemei — mint a fent említett két példa is mutatja — azonosak. Nemesített, új növényfajta csak az lehet, melyet meg lehet különböztetni ugyanazon fajta más egyedétől, megfelelő állandóságot mutat és létrehozása emberi közreműködés eredménye.

A szabadalmazható találmányoknál is hasonlóak a követelmények: újdonság, haladó jelleg, ipari megvalósíthatóság. Két szempontból azonban igen jelentős különbség látszik fennforogni egy új növényfajta és egy szabadalmazható találmány között. A találmány tárgyát képező megoldás mindig műszaki jellegű. Első pillanatra úgy tűnik, hogy ez feltétlenül megkülönbözteti a kettőt; más területre vonatkozik a szabadalmazott találmány, és más területre az oltalmazott növényfajta. Ez a megállapítás azonban igen sokat veszít erejéből, sőt feltehető a kérdés, hogy egyáltalán fenntartható-e, ha figyelembe vesszük, hogy milyen eszközökkel dolgozik a növénynemesítő. Ezen eszközök között megtaláljuk nemcsak a mikrobiológiát, hanem a vegytant, a fizikai, fizikokémiai folyamatokat, hiszen a fiziológiai hatások ezen épülnek fel. Tehát az első látszólagosan nagy különbség a valóságban messze nem alapvető. A műszaki jelleg vizsgálata tehát nem abszolút biztos kritérium. A másik különbség az ipari megvalósíthatóság. Az Országos Találmányi Hivatal a szabadalmi bejelentés elbírálása során ezt elvi síkon vizsgálja. (Külföldön a hasonló kritériumot megkövetelő törvények alapján eljáró hatóságok legtöbbje is ezt a gyakorlatot folytatja.) Tehát nem azt követeli meg a találmánytól, hogy bizonyítsák a gyártást, hanem azt, hogy a találmány tárgyát képező megoldás ipari méretekben megvalósítható legyen.

Teljesen más a helyzet a nemesített növénynél. Az új, nemesített növényfajtától állandóságot kell megkövetelni. Az állandóság bizonyítása természeténél fogva más jellegű, mint az ipari megvalósíthatóság elvi bizonyítása. Egy új fajta állandóságának megállapításához hosszú időre van szükség és meglétét az arra kijelölt szervnek kell megállapítania. Magyarországon ma még nincs ugyan nemesített növényfajta oltalom, de a gyakorlatban az állandóság vizsgálatát végzi az Országos Mezőgazdasági Fajta és Termeléstechnikai Minősítő Intézet, s azt hivatalosan igazolja a Mezőgazdasági Minősítő Tanács.

II.

Vizsgáljuk meg, hogy az új növényfajták oltalmát biztosító jogintézménynek — összehasonlítva a szabadalmi oltalommal — milyen feladatot kellene betöltenie. A szabadalom kizárólagos jogot biztosít a jogosult számára. Az igénypontok szabják meg azt a műszaki területet, melyre az oltalom kiterjed. A szabadalom leírása és rajza szolgálnak biztosítékul a szabadalom tárgyának megvalósíthatóságához. A leírásnak olyannak kell lennie, hogy annak alapján a szabadalom tárgyát szakember megvalósíthassa. [Szabadalmi törvény 32. § (1) bek.] A nemesített növényfajta reprodukálása azonban nem ipari jellegű és létrehozásában sok olyan tényező játszik közre, melynek pontos leírása nem is lehetséges. Hiába adunk leírást egy nemesített növényről, az eredmény aligha reprodukálható a leírás alapján, például a talaj és klimatikus viszonyoktól, a nemesítő személyi képességeitől függetlenül. Az oltalom körét tehát másképpen kell meghatározni. A növényfajtákra és vetőmagvakra vonatkozó 1964. évi angol törvény szerint a nemesítő megszabhatja a nemesített növényfajta reprodukciójának és forgalombahozatalának feltételeit. Az idézett „Növényi Egyezmény" alapján „az új fajta nemesítőjét vagy jogutódát megillető jog abban áll, hogy az új fajta ivaros vagy nem ivaros szaporító anyagát — *ilyenként* — csak előzetes hozzájárulásával sza-

bad kereskedelmi forgalombahozatal céljára termelni, valamint eladni, kereskedelmi forgalomba hozni. A nemesítő joga a rendszerint nem szaporítási célra kereskedelmi forgalomba hozott dísznövényekre és dísznövény részekre is kiterjed, ha azokat a kereskedelemben dísznövények vagy vágott virágok termesztése céljából szaporító anyagként hasznosítják". [5. cikk (1) bek.]

Az oltalom terjedelme tehát csak a reprodukcióra és a vetőmagként való eladásra vonatkozik. Ha nem szaporító anyagként kerül felhasználásra (pl. takarmányként), akkor már nem terjed ki rá az oltalom. Az NSZK idézett vetőmag törvénye is hasonló keretek között szabja meg az oltalmi kört, amikor az áruba bocsátásban és forgalomba hozatalban jelöli meg az oltalom terjedelmét.

A szabadalom tárgyát a szabadalom-tulajdonos engedélye nélkül nem lehet felhasználni. Oltalmazott növényt viszont fentiek szerint bárki felhasználhat új növényfajta létrehozására anélkül, hogy ehhez a jogosult beleegyezése szükséges lenne. Ha az első új növényfajta felhasználásának eredményeként egy másik új, nemesített növényfajta jön létre az első nemesített növényfajta nemesítőjét semmi jog nem illeti meg a későbbivel szemben.

Az oltalom terjedelme tekintetében tehát lényeges különbség áll fenn a szabadalom és a nemesített növény oltalma között, még akkor is, ha a Növényi Egyezményhez csatlakozott államok élnek azzal a lehetőséggel, hogy akár saját jogszabályaikban, akár egymás közötti megállapodások keretében egyes növénytani nemzetségek vagy fajok tekintetében a nemesítők számára az — imént hivatkozott — 5. cikk (1) bekezdésében meghatározottnál szélesebb körű jogot adnak, ami kiterjedhet különösen a kereskedelmi forgalomba hozott termékre is. Ez esetben tehát a jogosított joga kiterjed a kereskedelmi áruvá vált gyümölcsre, virágra, feldolgozandó árpára vagy a piacra kerülő főzelékre, s lehetővé teszi, hogy a nemesítő megfelelő ellenszolgáltatást kapjon akkor is, ha az 5. cikk (1) bekezdésben biztosított jog alapján megfelelő ellenszolgáltatást nem kap.

Csak néhány szempontból kísérelhetjük meg a szabadalom és a nemesített növényfajta oltalom összehasonlítását és ez arra mutat, hogy a nemesített növényfajta eltérő jellege folytán az oltalom jogintézménye is eltérő a tradicionális szabadalmi jogintézménytől. Miután azonban itt is szellemi tulajdon oltalmáról van szó, célszerűnek mutatkozik a „növényi szabadalom" kifejezés alkalmazása.

III.

Ha szabadalmi törvényünk alapján azt a kérdést vizsgáljuk, vajon biztosítható-e oltalom nemesített növényfajtákra, a válasz nemleges, azzal a megszorítással, hogy minden olyan, a törvény 1. §-ának megfelelő eljárás, melynek eredménye egy nemesített növényfajta, szabadalom tárgya lehet, ha az eljárás a tágan értelmezhető műszaki fogalom körébe sorolható. Ilyen azonban igen kevés van, számuk az utóbbi 40 év gyakorlatát vizsgálva mindössze 4—5-re tehető. Biológiai eljárás viszont nem képezheti szabadalom tárgyát. A nemesített növények zömére tehát nem engedélyezhető szabadalmi oltalom.

A szabadalommal kapcsolatban röviden meg kell emlékezni az 1962. évi 17. sz. tvr. (az ipari tulajdon oltalmára létesült Párizsi Uniós Egyezmény Londoni Szövege) 1. cikk (3) bekezdéséről, mely kimondja: „Az ipari tulajdont a legtágabban kell érteni, s az nem csupán a szorosan vett iparra és kereskedelemre vonatkozik, hanem egyaránt kiterjed a mezőgazdaságra és a nyersanyag-termelésre és minden előállított vagy természetes termékre, pl. borokra, *magvakra*, dohánylevelekre, gyümölcsökre, háziállatokra, ásványokra, sörökre, virágokra, lisztfajtákra is."

Első pillantásra úgy tűnik, hogy a Párizsi Uniós Egyezmény a nemesített növényfajtákat is az ipari tulajdon körébe tartozónak tekinti, hiszen többek között a magvakat is megemlíti. Semmi bizonyíték nincs azonban arra, hogy az egyezmény megalkotói az idézett szöveg megfogalmazásánál a nemesített növényfajtákra gondoltak és sok minden arra enged következtetni, hogy a szöveg „legtágabban kell érteni" kifejezése csak arra vonatkozik, hogy az ipari tulajdon körét nem szabad az egészen szűk értelemben vett ipar területére korlátozni. Ez ma a nemzetközileg elfogadott értelmezés és gyakorlat is. Biológiai eljárás általában nem tartozik az ipari tulajdon körébe. De még ha nem így volna, az előzőkben ismertetett különbségek miatt a szabadalmi oltalom célszerűen nem alkalmazható nemesített növényfajtákra. Tehát az 1962. évi 17. tvr. sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem oldja meg a nemesített növényfajták oltalmát.

Bár az újítási rendelet alkalmasnak látszik arra, hogy a nemesítők díjazását biztosítsa, de semmivel sem visz közelebb az oltalom kérdésének megoldásához. Gyakorlatilag ugyanis nem alkalmazható az újítási rendelet, mert a 10/1962. (VI. 15.) FM számú rendelet 1. § (2) bekezdése szerint „nem lehet a Tanácshoz elbírálás és minősítés végett bejelenteni az újításokról és találmányokról szóló rendelkezések szerint elbírálandó javaslatot vagy szervezési eljárást". A jogi oltalom a nemesítők hatályos jogunk szerinti díjazásával sem látszik megnyugtatóan rendezettnek. Vitathatatlan, hogy a nemesítők is megérdemelnék, hogy szükség esetén — a feltalálókhoz és újítókhoz hasonlóan — bírói úton érvényesíthessék a díjazásra irányuló igényüket stb. A nemesített növények minősítéséről szóló jogszabályaink külön területként kezelik a növényi és műszaki „találmányokat", illetve javaslatokat. A nemesített növényfajta elnevezésének vagy jelének védjegykénti lajstromozása sem oldja meg az oltalom kérdését. A védjegy célja az azonos fajtájú vagy azonos szükségletek kielégítésére szolgáló *áruk* egymástól való meg-

különböztetése. Bizonyos körülmények között kiválóan alkalmas arra, hogy a szabadalommal párhuzamosan — de nem helyette — oltalmat nyújtson és elősegítse az értékesítést.

A növényi oltalom kérdésével összefüggésben még két nemzetközi egyezményről kell megemlékezni. Az egyik az áruk hamis vagy megtévesztő származási jelzésének megakadályozására vonatkozó Madridi Megállapodás, a másik az eredetmegjelölés oltalmára és nemzetközi lajstromozására vonatkozó Lisszaboni Megállapodás (Magyarországon az előbbinek a Londoni Szövege hatályos).

A két megállapodás által nyújtott oltalom inkább a védjegyoltalomhoz hasonló, és nem elégséges a nemesített növényfajták oltalmának megfelelő biztosítására. E két utóbbi nemzetközi megállapodás eszközül szolgálhat a külkereskedelem érdekeinek védelmére, de nem pótolhatja a „növényi szabadalom" jogintézményét.

Magyarországon tehát kifejezett növényoltalom nincs, s azt az általunk elfogadott nemzetközi egyezmények sem biztosítják. A nemesítők csak díjazásban részesülnek, de a díjazás alapját képező minősítés olyan színvonalú, mely teljesen megfelel egy „növényi szabadalmi eljárás" követelményeinek. Felvetődik a kérdés, hogy hatályos jogszabályaink alapján biztosítható-e valamilyen oltalom a nemesítő részére mindaddig, míg a növényi szabadalom nálunk is megszületik. A most ismertetett vizsgálódás nem ad megnyugtató választ, de arra talán alkalmas, hogy a nemesített növényfajták jogi oltalma megoldásának jelentőségére, szükségességére a figyelmet felhívja.

IV.

Bár az említett Növényi Egyezmény igen sok rokon vonást mutat az ipari tulajdon oltalmára vonatkozó Párizsi Uniós Egyezménnyel, sokkal érdekesebbek és fontosabbak azok a területek, ahol a kettő eltér egymástól. A Párizsi Uniós Egyezmény fő célja az, hogy részletesen szabályozza az uniós államok egymáshoz való viszonyát az iparjogvédelem területén. A Növényi Egyezmény ennél jóval tovább megy, mert igen tág körben szabja meg a tagállamok számára a nemesített növényfajták oltalmára vonatkozó nemzeti jogszabályok anyagi jogi rendelkezéseit. Anyagi jogi vonatkozásban a Növényi Egyezményhez csatlakozó államok nemzeti jogszabályai hasonlíthatatlanul egységesebbek lesznek mint a Párizsi Unió tagállamainak iparjogvédelmi jogszabályai. Így pl. a Párizsi Uniós Egyezmény a nemzeti jogszabályokra utal [1. cikk (4) bek.] abban a kérdésben, hogy mit lehet szabadalomnak tekinteni. A Növényi Egyezmény viszont nem teszi lehetővé azt, hogy az egyes tagállamok az Egyezményben foglalt anyagi jogi feltételeken kívül más feltételtől tegyék függővé az oltalom megadását. Fontos anyagi jogi rendelkezés az, mely 15 évben szabja meg a minimális oltalmi időt és kimondja, hogy az oltalmi időt az oltalmi okirat kiadásának keltétől kell számítani.

A Növényi Egyezmény szerint a „felsorolt okokon kívül egyéb okból a nemesítő vagy jogutóda joga semmisnek nem nyilvánítható, illetve meg nem vonható". [10. cikk (14) bek.] Leszögezi a függetlenség elvét [11. cikk (3) bek.], mely szerint az egyik államban adott oltalom független a másik államban ugyanarra a növényfajtára megadott oltalomtól; biztosítja továbbá az egyenlő elbánás elvét (3. cikk). Ez utóbbi azonban sokkal nagyobb jelentőségű, mint a Párizsi Uniós Egyezmény alapján, mert a növényfajta oltalma minden egyes tagállamban ugyanazon elven nyugszik.

A nemesített növényfajta elnevezése hatályos jogunk szerint a Mezőgazdasági Minősítő Tanács hatáskörébe tartozik, tehát a név meghatározása nem a nemesítőtől függ. A Növényi Egyezmény előírja, hogy az új növényfajtát névvel kell ellátni, ami lehetővé teszi az új fajta azonosítását. A név nem lehet olyan, mely az új fajta jellemzőit, értékét vagy azonosságát a nemesítő azonosságát illetően megtévesztő vagy félrevezető. Különböznie kell tehát minden megnevezéstől, mely bármely uniós (az egyezményhez csatlakozott) államban ugyanannak a növénytani fajnak vagy valamelyik rokon-fajnak korábbi fajtáit jelöli meg (13. cikk).

A növényi oltalom bizonyos kapcsolatban látszik állni a védjegyoltalommal, hiszen mind a két oltalmi formánál megtalálható a megjelölés, elnevezés oltalma a hozzá kapcsolódó termékkel szoros összefüggésben. A Növényi Egyezmény kimondja, hogy az oltalmi okirat kiadásának napjától „az új fajta nevét *fajtamegjelölésnek* kell tekinteni". Ennek következtében az új fajta nevével azonos vagy azzal összetéveszthető elnevezést — a védjegyjogi szabályok értelmében — azonos vagy hasonló árukra gyári vagy kereskedelmi védjegyet oltalom alá helyezni nem lehet.

A Növényi Egyezmény rendelkezik arra az esetre is (36. cikk), ha hatálybalépésekor védjegyoltalom áll fenn a fajta nevére, azonos vagy hasonló termékekre vonatkozóan. Ebben az esetben a jogosult lemondhat a védjegyoltalomról, vagy pedig a régi elnevezés helyett új nevet jelenthet be a nemesített fajtára. A név szerepének fontosságára jellemző, hogy a jogosult a nevet az oltalom lejárta után is köteles az áruba vagy kereskedelmi forgalomba bocsátás esetén alkalmazni és ugyanazt az új fajtát másik uniós államban csak ugyanazon a néven lehet bejelenteni (13. cikk).

A védjegy árucikk megkülönböztetésére szolgál, a védjegytulajdonos termelő vagy kereskedelmi üzeme és a termék közötti kapcsolat kifejezője. A védjegyet éppen ezért a tulajdonos engedélye nélkül használni nem lehet, számára a védjegyoltalom kizárólagos jogot biztosít. A nemesített növényfajta neve viszont egy új növényt, egy nemesített növényfajtát jelöl meg

függetlenül attól, hogy azt ki állítja elő vagy hozza forgalomba. Ha a jelzés használata, alkalmazása jogszerű — például a terményt vetőmagként megvásárolták és ilyenként áruba bocsátották — a nemesítő azt nem akadályozhatja meg, hiszen a másik személy nemcsak jogosult, de köteles is a használatra.

A Növényi Egyezmény az oltalom formáját ugyan nem írja elő, de anyagi jogi rendelkezései olyanok, hogy az egyes szerződő országok törvényhozásainak jelentős mértékben azonos tartalmú előírásokat kell hozniuk. Az Egyezmény rendelkezéseit vizsgálva megállapítható, hogy nem tartalmaz hazai jogszabályainkkal ellentétben álló követelményt. Ezen túlmenően a hazai jogszabályok által létrehozott szervek megfelelő alapot nyújthatnak egy növényi oltalmi rendszer kiépítésére.

Összegezve: A fejlődés azt mutatja, hogy feltétlenül célszerű külön jogintézmény keretében kezelni a nemesített növényfajták és az ipari találmányok oltalmát. A nemesített növényfajták intézményes oltalma mezőgazdaságunk fejlődése és külkereskedelmi érdekeink megóvása szempontjából igen nagy jelentőségű. Az oltalmi rendszer előfeltételei adottak, csupán összehangolásra és ennek nyomán a megfelelő jogszabályi betetőzésre van szükség.

Pálos György

A tulajdon elleni bűntettek tárgya

I. *Objektumelméletek*

A tulajdon elleni bűntettek tárgyfogalma a magántulajdon megjelenése és büntetőjogi védelem alá helyezése óta mindig vitatott problémája volt a büntetőjogtudománynak. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy a bűncselekmény objektumának általában — így a tulajdon elleni bűntettek tárgyfogalmának meghatározása is — nemcsak jogi, hanem egyben politikai kérdés is. E fogalmon keresztül nemcsak arra kapunk választ, hogy valamely tulajdont sértő magatartást illetően milyen az adott állam értékítélete (milyen mértékben tartja azt uralma fenntartása szempontjából veszélyesnek és ebből eredően elkövetőjét milyen mérvű büntetéssel fenyegeti — amely már önmagában is politikai kérdés), hanem arra is, hogy milyenek az uralkodó társadalmi viszonyok, kinek a kezében vannak a termelőeszközök és ebből eredően a termékek elosztása milyen elvek alapján történik. Nem véletlen tehát, hogy a burzsoá jogi doktrínák — fenn akarván tartani a büntetőjog pártatlanságának, osztályok felettiségének hamis látszatát — a felvetett kérdést általában megkerülik, jelentőségét a lehetőség határain belül nullifikálják, vagy a vizsgálódás súlypontját az elkövetési magatartások dogmatikai elemzésére, illetve a szubjektív elemekre helyezik.[1] Sőt; ismeretesek olyan kísérletek is, amelyek a tulajdon elleni bűntettek tárgyát — az objektív ismérvek közül kiemelve — egyszerű *normatív* jellegű fogalommá bagatellizálják.[2] Egyikük sem próbált választ adni pl. arra a kérdésre,

[1] *Angyal* pl. „A lopás" c. kézikönyvében még csak külön részt sem szentel a jogi tárgy problematikájának, hanem az elkövetőket elemző részhez kapcsolva tárgyalja. Kézikönyv 10. köt. Athenaeum, 1932. év, 19. old.

[2] Pl. *Liszt* a lopás jogi tárgyaként a birtokot jelöli meg a „Das Strafrecht der Staaten Europas" c. 1894. évben megjelent művének 620. oldalán. Ugyan ezt az elvet vallja *Bürger* is, aki azt írja, hogy a lopás közvetlenül a birtok ellen irányul és nem a tulajdonviszonyok ellen. (Zeitschrift, 8. köt. 690. old.)

A XVII. század elején kialakult önálló állam- és jogtudomány legjelentősebb irányzatának, a természetjogi irányzatnak egyik neves képviselője *Grotius* azt állította, hogy a tulajdonjog is — miként a szabadság és egyenlőség — az emberek veleszületett joga, amelyet ugyan az emberi akarat alakított ki, de ennek megtörténte után elidegeníthetetlen emberi joggá vált. Ennél fogva a *mindenki számára kinyilvánított joggal ellentétes az, ha a tulajdonos akarata ellenére valamit eltulajdonítanak tőle.* E felfogás mögött az emberek egyenlőségének és a tulajdon szabadságának burzsoá elmélete húzódik meg. *Grotius* az osztálytársadalmakban uralkodó egyenlőtlenséget nem ismeri el, a természetjogot örök és megváltoztathatatlan jogi tételnek tekinti. (De iure belli ac pacis. I. köt. 1625. I. fejezet X. rész, 5. pont.)

A természetjogi felfogáson alapuló szerződéselmélet szerint a tulajdon elleni bűntett elkövetője a természet szerint *minden embert megillető, valamint a szerződésileg birtokba vett tulajdonjogot támadja.* (*Rousseau*: Társadalmi szerződés. Phönix, Budapest, 1947. 34—36. old.) *Rousseau* és követői tehát nemcsak az állami élet mechanizmusát kívánták képzelt szerződéssel megoldani, hanem a tulajdonviszonyokat is szerződéssel akarták szabályozni. Ezzel lényegében a burzsoá magánjog egyik alapelvét emelték jogelméletük alapelvévé.

Hazai jogtudósaink közül *Szibenliszt* látszólag szembefordul Grotius természetjogi felfogásával és tagadja, hogy a tulajdonjog az alapjogok közé tartozik, mert — szerinte — ez annyit jelentene, hogy a természetes állapot alapján el kellene ismerni a minden embert mindenkor egyaránt megillető tulajdonjogot. Ezt tagadja, mert mint írja a természetes állapotban is voltak okosok, erősek, ügyesek, akiknek volt magántulajdona, míg másoknak nem volt. A magántulajdonnal rendelkezők ezen jogát az állam biztosította és védelmezte. *Szibenliszt* tehát gondosan kerüli azt, hogy az általa képviselt feudális tulajdonjogot természetjogi alátámasztásától megfossza (ennyiben elismeri a természetjogi felfogást), de ugyanakkor hangsúlyozza a tulajdonjog mindig fennálló egyenlőtlenségét is. Ezen kusza álláspont konklúziójaként határozza meg a tulajdon elleni bűntettek tárgyát is, amely szerinte nem egyéb mint a *sértett fél jogköre az ősi tulajdonra.* (*Szibenliszt:* Jus naturae extrasociale complectens. Jaurini, 1820. II. köt. 43. és köv. oldalak.)

A hazai jogtudományra is komoly hatást gyakorló *Hegel* a tárgyalt témát illetően is idealista. Nem a tulajdon és a tulajdonviszony objektív jegyeit veszi elemzés alá, hanem az eszmét és ennek elsődlegességét, mindent átfogó hatását igyekszik alátámasztani. Kiindulási

hogy az adott állam milyen elvek alapján állapítja meg azoknak a magatartásoknak körét, amelyekkel szemben a büntetőjog eszközeivel kíván védekezni és minek alapján dönt a büntetéssel fenyegetettség mértékének kérdésében. Márpedig csak ezen kérdések megválaszolásán keresztül kaphatunk feleletet a bűncselekmény tárgyproblematikájára általában és a tulajdont sértő bűntettek tárgyfogalmára konkréten.[3]

A tanulmány adta terjedelmi lehetőségekre figyelemmel eltekintünk attól, hogy a különféle áramlatokat részletesebben elemezzük. A bűncselekmény, valamint a tulajdon elleni bűntettek tárgyfogalmáról alkotott burzsoá nézetek vázlatos áttekintése is meggyőzően szemlélteti, hogy ezek mindegyike — a kétségtelenül kimutatható különbségek ellenére is — a bűncselekmény tartalmát determináló eme fontos objektív ele-

alapja az olyan jog, amely a társadalmi élettől független. A földmagántulajdonra vonatkozó fejtegetéseit Marx komikusnak tartja. „A föld »szabad magántulajdona« — ez az igen modern termék — Hegel szerint nem meghatározott társadalmi viszony, hanem az embernek mint személynek a »természethez« való viszonya, »az ember abszolút joga arra, hogy minden dolgot elsajátítson". (*Marx*: A tőke III. köt. Szikra, 1952. 677—678. old.) *Hegel* természetesen a kapitalista magántulajdon szabadságának, a tulajdonos szabad rendelkezési jogának koncepciójából vezeti le bűncselekmény objektumelméletét is. A tulajdon elleni bűntett tárgyának a *büntetőjogi normákat meghatározó jogot tekinti, amelynek megsértésével előidézett helyzetet csak büntetés útján lehet helyreállítani.* (*Hegel*: Grundlinien der Philosophie des Rechts, oder Naturrecht und Staatwissenschaft im Grundrisse. Stuttgart, 1928. 152. old.)

Hazai jogirodalmunkban — ha kissé óvatosan is — de ezt az elvet tette magáévá *Balogh* (majd Horovitz), aki a *lopás jogi tárgyaként a tulajdonjogot jelöli meg.* (*Balogh*: A sértett fél jogköre a büntetőjogban. 1887, 508. old.) Sokan vitatták *Szeremlei* álláspontját, aki a tulajdonjogot nem mint magánjogot, hanem mint közjogot kezelte és — akárcsak Hegel — a tulajdon elleni cselekmények belső rugóit kutatva igazolja az idealizmust. Nem tartja helyesnek, ha a tulajdon és a birtok adásvétele az eladó és a vevő önkényére van bízva, mert ez — szerinte — csaláshoz és uzsorához vezet. Véleménye szerint ez is polgári biztonságot kíván, amelyet a polgári alkotmányban is rögzíteni kell. *Szeremlei a tulajdon elleni bűncselekmény tárgyának az alkotmányban is felvett polgári biztonságot tekinti.* (*Szeremlei*: Az új philosophia szellemvilági fejletében. Pest, 1841. 183. old.)

A normatív felfogás egyik kiemelkedő alakja *Ortolan* szerint a bűncselekmény az ember három javának (a teste, az erkölcsi javai és a jogai) egyikét támadja, tehát a bűncselekmény passzív tárgya végső soron mindig az ember, míg a bűntetőjogi védelem további tárgyának a társadalmat tekinti. (*M. Ortolan:* Eléments de roit pénal. 1855. 229. és köv. oldalak.) Következésképpen a *tulajdon elleni bűntett passzív tárgya is végső soron mindig az ember, közvetlen tárgya pedig az ember jogait szabályozó norma.* Lényegében azonos elvet vall *Binding* is, aki a bűncselekmény tárgyaként a jogi normákat létrehozó állami akaratot jelöli meg. Szembehelyezkedik azokkal, akik e fontos tényállási elemeket a megsértett jogszabályban vélik felfedezni és azt bizonygatja, hogy a bűntett a büntetőjogszabály logikai alapját képező állami akarat megsértésével valósul meg (die Noermen ihre Übertretung. 1872. 193—194. old.). Nézetét a tulajdon elleni bűntettekre konkretizálva *a lopás jogi tárgyaként a tulajdonjogot jelöli meg.* („Lehrbuch des gemeinen deutschen Strafrechts". I. köt. 1902. 294. old.) Ugyan ilyen ellentmondást figyelhetünk meg *Merkelnél* is a bűncselekmény tárgyának absztrakt és konkrét értelmezését illetően. (Vö. *Merkel*: Lehrbuch des deutschen Strafrechts. 1882. I. köt. 10. és köv. oldalak, valamint III. köt. 712. old.)

Werner — kétségtelenül Binding hatására — a *tulajdon elleni bűntettek tárgyaként a tulajdonjogot jelöli meg,* de ezt az elvet vallja a bűncselekmény tárgyfogalmának általános meghatározása során is. A bűncselekmény jogi tárgyaként a tiltó vagy parancsoló jogszabályt tartja. (Vö. *Werner*: A magyar büntetőjog kézikönyve, Budapest, 1898. 42. és 281. old.)

Finkey egy lépéssel tovább megy és megkülönböztet *közvetlen* és *közvetett* tárgyat. „*Közvetlen* tárgya minden büntetendő cselekménynek az a *jogi érték,* amelyet az állam az illető tényálladék jogi következményéül felállított, büntetés által védelembe vett". Jogi érték fogalma alatt az egyeseknek, a társadalmi köröknek és az államnak a törvény oltalma alá helyezett érdekeit érti. A *közvetlen* tárgyat két részre osztja: *jogi* és *elkövetési* tárgyra. Jogi tárgynak a jogi értéket, elkövetési tárgynak pedig a „külső tárgyat", a dolgot nevezi. Álláspontját indokolva rámutat: „azáltal..., hogy a bűntett elkövetője az egyesek, a társadalom vagy közvetlenül az állam érdekeit megtámadja és megsérti, egyúttal és ezáltal megtámadja a közérdeket, melyet az állam egész jogrendszere, az egész tárgyilagos jog védelmez és fenntart... a büntető cselekmény közvetett támadás a jogrend ellen." (A magyar büntetőjog tankönyve. Budapest, 1905. 241—243. old.)

A vagyon elleni bűntettek „jogi tárgyát — mint írja — *közvetlenül és elsősorban az egyesek vagyoni érdekei,* úm.: tulajdon-, birtok-, használati- vagy követelési jogai képezik." (Uo. 687. old.)

A magyar jogtudomány reprezentáns képviselői — egymással etimológiai és skolasztikus vitákat folytattak — továbbra is a megkezdett úton haladva kutatták a tulajdon elleni bűntettek tárgyfogalmát és alakították ki elméleteiket, de ezek mindegyike megkerüli a kérdés lényegét. *Edvi Illés K.* szerint a tulajdon elleni bűntettek tárgya a büntetőjog által védelemben részesített javak összessége és a sértett fél joga a tulajdonra (Lásd: A magyar büntetőtörvénykönyv magyarázata. Budapest, 1909. I. köt. 7. old, és III. köt. 18. és köv. oldalak), *Vámbéri* viszont pl. a lopást azért tartja büntetendő cselekménynek, mert egyrészt megzavarja a társadalmi rendet, másrészt mert „állami védelem alatt álló érdekeket sértő vagy veszélyeztető cselekmény". (Lásd: Büntetőjog, Budapest, 1913. 167. old.) Azt azonban elismeri, hogy a büntetőjogi védelemben részesített jogtárgyak kiemelése függ attól is, hogy az állam milyen *kultúrfejlődési* fokon áll.

A tulajdont sértő bűntettekkel több művében is foglalkozó *Angyal* szintén ebben a körben mozog és a lopás kapcsán kifejtett objektumelméletében azokkal a szerzőkkel ért egyet, akik a cselekmény pönalizáltságát *a birtoknak, mint tulajdonjognak a megsértésében* ismerik fel. Hivatkozik a Reichsgericht gyakorlatára, amelyik a tulajdonjogot és a birtokot egyaránt a szóbanforgó bűntett jogtárgyának tekinti (szemben azokkal, akik vagy egyiket vagy a másikat részesítik előnyben). Végül olyan konklúziót von le, hogy ha csak a birtokot tekintenék jogtárgynak, akkor a lopásnak, mint céldeliktumnak a jellege figyelmen kívül maradna, ha viszont csupán a tulajdonjogot állítanák be egyedüli jogtárgynak, akkor a „jogilag védett ténylegesség" maradna figyelmen kívül. (*Angyal*: i. m. 20. old.)

[3] Történtek ugyan kísérletek arra, hogy a bűncselekmény tárgyát a társadalom érdekeinek a figyelembevételével adják meg, de ezek a szerzők sem lépték túl osztálykorlátaikat. Megemlíthető példaként *Irk,* aki felismeri, hogy minden törvényi tényállás létesítésének indoka valamely érdeknek állami védelem alá vonása és így minden bűncselekmény egyben jogrendsértés is, de a társadalmat egységes egésznek, a büntetőjogot pedig osztályérdekek felett álló, minden társadalmi réteg érdekeit egyaránt szolgáló jogintézménynek tekinti. (A magyar anyagi büntetőjog. Dunántúl Egyetemi Nyomda, Pécs, 1928. 145—146. old.)

met — tehát tulajdonképpen a jogilag védett társadalmi viszonyokat — vizsgálódási körükből kirekesztik, más, főleg szubjektív, vagy formai elemekkel helyettesítik, jelentőségét csökkentik, mintegy mellékes és figyelmet alig érdemlő elemnek tekintik. Megfigyelhető az is, hogy az imperializmus jogi doktrínái a szubjektív elemeket tartva elsődlegesnek, elsősorban ezek sérelméből indulnak ki,[4] és még attól sem riadnak vissza, hogy a törvényi tényállási elemeknek már klasszikusnak tekinthető rendszerét mint „elavultat" elvessék és az objektív ismérveket szubjektív fogalommá alakítsák.[5]

A szocialista büntetőjogtudomány képviselői — bár nem mondanak le az elvi viták tudományt és gyakorlatot fejlesztő fegyveréről — általában megegyeznek abban, hogy a bűncselekmény tárgyát a bűncselekmény fogalmi konstrukciójának figyelembe vétele nélkül meghatározni nem lehet, hogy a *tárgyfogalom alapját a bűncselekményfogalom objektív eleme, a büntetőjogilag releváns társadalomra veszélyes cselekmény képezi.* Általában elismert tétel az is, hogy a bűncselekmény mindig valamilyen büntetőjogilag védett társadalmi viszonyt és viszonycsoportot sért, vagy veszélyeztet, a bűncselekmény társadalomra veszélyessége és tárgya egymást fedő és szorosan feltételező fogalmak.[6]

A tárgyfogalom további kérdéseit, főleg az egyes elemeit, a bűncselekmény tárgyának felosztását, a jogi tárgy és az elkövetési tárgy egymáshoz való viszonyát illetően azonban számos nézet ismeretes.

A tulajdon elleni bűntettek tárgyfogalmának meghatározása során mind az elmélet, mind pedig a szóbanforgó fogalom gyakorlati alkalmazása szempontjából célszerűnek mutatkozik, ha kifejtjük álláspontunkat; *1.* általánosságban a bűncselekmény jogi tárgyát; *2.* ennek egyes elemeit; *3.* felosztását; *4.* a jogi és az elkövetési tárgy egymáshoz való viszonyát illetően is.

II. *A tulajdon elleni bűntettek tárgya a szocialista jogtudomány szerint*

1. A bűncselekmény jogi tárgyfogalmának általános meghatározása.

A szocialista jogtudomány a bűncselekmény tárgyfogalmának meghatározásánál abból a marxi tételből indul ki, hogy „életük társadalmi termelésében az emberek meghatározott, szükségszerű, saját akaratuktól független viszonyokba, termelési viszonyokba lépnek egymással, amelyek anyagi termelőerőik meghatározott fejlődési fokának felelnek meg. E termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét, azt a reális alapot, melyre a jogi és politikai felépítmény emelkedik, s amelynek a társadalmi tudat meghatározott formái felelnek meg".[7]

A társadalmi viszonyok tehát az emberek közötti viszonyok, amelyek együttes anyagi és szellemi tevékenységük folyamatában alakultak ki. Ennélfogva *minden emberi tevékenység meghatározott, szükségszerű társadalmi viszonyok keretében zajlik le, ezek kibontakozását elősegítheti, akadályozhatja, vagy alakulása szempontjából közömbös lehet.*[8] Így pl. az emberek közötti érintkezés kialakult rendjének egyik területe; az udvariasság — bár fontos

---

[4] A jelenkori burzsoá büntetőjogi doktrína egyik jelentős képviselője *Welzel* elismeri, hogy a büntetőjog jogi javakat véd, de tagadja ennek prioritását. Nézetét azzal indokolja, hogy a polgári javak priori védelmének elismerése a büntetőjog túlzott felhasználásához vezetne és az emberi cselekedeteknek társadalmi szempontból való káros vagy hasznos kritériumának túlértékelését jelentené. Hangoztatja, hogy csak szociáletikai értékeléssel védhetjük meg hathatósan a jogi javakat. Ezzel az elmélettel *Welzel* tulajdonképpen arra a következtetésre jut, hogy a büntetőjog feladata a Gesinnung, azaz a beállítottság, az emberi érzület védelme és valamilyen magatartást nem azért kell büntetéssel fenyegetni, mert az jogi javakat sértett, hanem az emberi érzületek megsértéséért. A tulajdon elleni bűntettek pönalizáltságának alapját tehát nem a jogilag védett társadalmi viszonyok, vagy a jogilag védett javak, hanem az emberi érzület sérelme képezi. (Das deutsche Strafrecht. Berlin, 1956. 2—6. old.)

[5] Vö. *Bodrogi*: A bűncselekmény tárgya. Belügyi Szemle, 1965. évi 9. sz. 26—35. old.

[6] Ezt az elvet vallják *Lernell*: A bűncselekmény tárgyának kérdéséről (Panstvo i Prawo, 1958. évi 8—9. szám 333. old.) *Piontkovszkij*: A bűncselekmény tana (Moszkva, 1961. 133—135. old.), *Nyikoforov*: A bűncselekmény tárgya (Moszkva, 1960. 4. old. c. monográfiájukban, *Horváth* is egyetért e nézettel „Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme" c. monográfiájában (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965. 141. old.)

[7] *Marx*: Előszó „A politikai gazdaságtan bírálatához." Vál. Műv. I. Szikra, 1949. 339—340. old.

[8] A szocialista jogtudomány művelői közül ezt az elvet vallja *Trajnyin—Menysagin—Romaskin* a „Szovjet büntetőjog, Különös Rész" (Moszkva, 1957. 8. old.) *Trajnyin* „A bűncselekmény törvényi tényállása a szovjet büntetőjog szerint" (Moszkva, 1951. 175. old.), *Nyikiforov* (idézett mű) és *Gerats* „Die Lehre vom Objekt des Verbrechens" (Berlin, 1955. 1—12. old.) c. műveikben, de akadnak olyan álláspontok is, amelyek az előbbiektől eltérnek. Így pl. *Kudrjavcev* „A büntetőjogi védelem és az elkövetési tevékenység tárgya kölcsönös viszonyának kérdéséről" (Katonai Jogi Szemle, 1961. évi 3—4. sz.) c. tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy a büntetőjogi védelem tárgyát az emberek, azok öntudata, ideológiája, valamint a szocialista társadalom termelési és munkaeszközei is alkothatják. Álláspontjából nyilvánvalóan kitűnik, hogy a bűncselekmény általános és speciális tárgyát azonosítja.

Megemlítendő még *Piontkovszkij* álláspontja, aki a „Büntetőjog Általános Rész" c. tankönyvben (Jogi Kiadó, Moszkva, 1953. 269. old.) annak a nézetének ad kifejezést, hogy a bűncselekmény tárgyát nemcsak a szocialista társadalmi viszonyok, hanem e viszonyokat szabályozó jogszabályok is képezik. Elmélete alátámasztása végett az OSZSZSZK Btk-ra hivatkozik, amely bűncselekménynek minősíti azokat a cselekményeket is, amelyek a szocialista jogrendet támadják. (Lásd: OSZSZSZK Btk. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bpest, 1961. 10. old.) A hivatkozott kódex 7. cikkelye valóban lehetőséget ad az ilyen elmélkedésre, de *Piontkovszkij* ennek ellenére is téved. A büntetőjogszabály szerepe ugyanis abban áll, hogy meghatározza azokat a társadalmi viszonyokat, amelyeket védeni kíván, de *önálló léttel nem bír, a bűncselekménynek csupán formai eleme.*

ideológiai társadalmi viszony — a büntetőjog szempontjából közömbös. Ezzel szemben a *tulajdonviszonyok sérthetetlensége* a társadalomnak már olyan fontos érdeke, hogy e társadalmi viszonyokat az állam a büntetőjog eszközeivel is védelmezi. Az állam tehát az *uralkodó osztály uralma szempontjából fontos társadalmi viszonyokat — így a tulajdonviszonyokat is* — jogilag is szabályozza.

Amennyiben a jogilag szabályozott társadalmi viszonyokat a büntetőjog szempontjából vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy e jogágat csupán azok a magatartások érintik, *büntetőjogilag csak azok a tevékenységek vagy mulasztások bírnak jelentőséggel, amelyek az emberek anyagi és szellemi tevékenységük folyamatában kialakult anyagi és tudati viszonyokra negatív, káros hatást gyakorolnak.* Ugyanakkor érdektelenek azok a magatartások, amelyek a jogilag szabályozott társadalmi viszony szempontjából hasznosak, vagy ezek kialakulása, érvényesülése, vagy továbbfejlődése szempontjából közömbösek. A büntetőjog tehát mindig azokat a társadalmi viszonyokat tekinti a bűncselekmény objektumának, amelyek az uralkodó osztály uralmának fenntartása szempontjából fontosak, és fordítva; az olyan magatartásokat fenyegeti büntetéssel, amelyek a jogilag védett társadalmi viszonyokat sértik, vagy veszélyeztetik.

2. A tulajdon elleni bűntettek jogi tárgyának elemei.

A szocialista objektumfogalom kifejtésének egyik előfeltétele a társadalmi viszonyok tartalmát képező elemek feltárása, ezek egymáshoz való viszonyának tisztázása is. E művelet elvégzése során abból indulunk ki, hogy mind az anyagi, mind pedig az ideológiai viszonyok az emberek létfenntartó tevékenysége folyamatában alakulnak ki, hogy az emberi társadalom létezésének és fejlődésének alapját az anyagi javak termelése alkotja, tehát az összes társadalmi viszonyok közül a *termelési, gazdasági viszonyok az elsődlegesek.* Amint erre már rámutattunk, az emberek létfenntartásuk érdekében kifejtett tevékenysége „a környező természet és a materiális szükségletek széles mezőnyén belül zajlik a társadalmi fejlődés minden történelmi fokán, tehát a szocializmusban is".[9] Ezért az *összes társadalmi viszonyok a termelési viszonyok által determináltak,* ez határozza meg a politikai, jogi, ideológiai stb. viszonyok jellegét is. Fejtegetésünk konklúziójaként megállapíthatjuk, hogy a társadalmi viszonyok ebben a vonatkozásban sohasem az ember és a dolgok (termelési eszközök, javak stb.), hanem az ember és ember közötti kapcsolatok kifejezői.

Speciális célkitűzésünk megvalósítása, vagyis a tulajdon elleni bűntettek tárgyfogalma meghatározásának fontos feltétele az is, hogy a leglényegesebb társadalmi viszonynak, a termelési viszonyoknak szerkezetét is vizsgálat alá vonjuk. A marxizmus—leninizmus tanítása szerint *a termelési viszonyok fő elemét egyfelől a tulajdonformák, másfelől az emberek közötti kapcsolatoknak a termelésben érvényre jutó törvényszerűségei képezik.* Az előbbi fogalmilag nem más, mint *az ember és a termelési eszközök társadalmilag meghatározott kapcsolata* és arra a kérdésre ad választ, hogy a termelési eszközök az egyének, vagy a közösség tulajdonát képezik-e. Olyan társadalomban, ahol a termelési eszközök az egyének tulajdonában vannak, szükségképpen uralmi és alávetettségi viszonyok, antagonisztikus osztályok és rétegek jönnek létre. Ahol viszont a termelési eszközök társadalmi, azaz kollektív tulajdonban vannak, a társadalom tagjainak a termelőeszközökhöz való viszonya egyenlő, ott a termelési folyamatban az együttműködés és a kölcsönös segítés viszonyai alakulnak ki.

A büntetőjog szempontjából releváns társadalmi viszonyok azonban nemcsak anyagi viszonyokból tevődnek össze, hanem tudati viszonyokból is. A termelési viszonyok ugyan elsődlegesek, de nem az egyetlen tényezői a termelési módnak, mert ide tartoznak az ennek nyomán létrejött társadalmi eszmék és intézmények is. Az előbbit *alapnak,* az utóbbit pedig *felépítménynek* nevezzük. Miért? Azért, mert a felépítmény mindig a gazdasági alaphoz igazodik és ezzel az egész termelési módhoz, amely az adott történelmi korszakot jellemzi. Az alapvető termelési viszonyok (vagyis termelőeszközök tulajdonviszonyai) megváltozása magával hozza a felépítmény megváltozását is. *A felépítmény nem egyéb tehát, mint a társadalmi élet gazdasági tartalmának tudati, ideológiai, politikai és jogi visszatükröződése.* Ide tartoznak az összes társadalmi eszmék és a nekik megfelelő intézmények, mint pl. az állam, a jog, a politikai eszmék, az erkölcs, a művészet, a különféle ideológiák stb.

Ezek mindegyike — és ez a közös bennük — a társadalom gazdasági rendje alapján jön létre, ennek terméke, visszatükröződése (de ugyanakkor mindegyiknek megvan a sajátszerű fejlődési törvényszerűsége is). *Az alap és a felépítmény között levő dialektikus kapcsolat indokolttá teszi, hogy ezeket a jelenségeket a büntetőjogi védelem szempontjából is a társadalmi jelenségek egységes, kölcsönös összefüggésben levő rendszerének tekintsük.*[10]

Az eddigiekből okszerűen következik, hogy *az uralkodó osztály nemcsak a gazdasági viszonyokat helyezi büntetőjogi védelem alá,* hanem az ebből eredő és uralma fenntartása szempont-

[9] *Szabó K.*: A szocialista termelés alapvonásai. Kossuth Könyvkiadó, 1964. 28 old.

[10] *Lenin* Mihajlovszkijjal polemizálva Marxra és Engelsre hivatkozva írja; „az ő alapeszméjük... az volt, hogy a társadalmi jelenségek anyagi és ideológiai jelenségekre oszlanak. Ez utóbbiak csupán felépítményét jelentik az előbbieknek, amelyek az ember akaratán és tudtán kívül, az ember létfenntartására irányuló tevékenységének formájaként (eredményeként) állnak elő". Művei, I. köt. Szikra, 1951. 149. old.

jából nélkülözhetetlen *társadalmi eszméket és intézményeket is,* hogy a jog eszközeivel is biztosítani kívánja a társadalmi eszmék terjedését, uralkodóvá válását, valamint az intézmények zavartalan funkcionálását. Amikor tehát általános fogalmát adjuk a bűncselekmény tárgyának, az említett társadalmi elemeket is figyelembe kell vennünk.

Következésképpen a bűncselekmény tárgyfogalmának meghatározásánál „kiindulási alap az, hogy a büntetőjog feladata a védelemnyújtás a társadalomra veszélyes cselekményekkel szemben. A bűncselekmény társadalomra veszélyessége abban rejlik, hogy kárt okoz a társadalmi viszonyok egészének vagy bizonyos körének".[11] Ennek az objektív elvnek figyelembevételével a *bűncselekmény tárgya — mint tényállási elem — nem más, mint a bűntettel támadott és az állam által büntetőjogi védelem alá helyezett társadalmi viszony.*[12]

3. A tulajdon elleni bűntettek jogi tárgya és felosztása.

A szocialista jogtudomány művelői között vita folyik a bűncselekmény tárgyának felosztását illetően is.

A vita célja a tárgy oly módon történő felosztása, hogy az adott fogalom a leghitelesebben fejezze ki az alávont tartalmat. Az említett cél megvalósítása érdekében mind a deduktív, mind pedig az induktív módszer használata ismeretes. E módszerek segítségével vagy azt kutatják, hogy az adott állam büntetőjogilag védett társadalmi viszonyainak összességéből milyen következtetést lehet a bűntett által sértett, vagy veszélyeztetett egyedi viszonyra levonni, vagy pedig az egyedi társadalmi viszony megismerésén keresztül jutnak el az általánosig. Mindkét módszer követői általában helyesen ismerik fel, hogy *a bűncselekmény osztályjellege, helyes politikai értékelése és pontos jogi minősítése csak a tárgyfogalom tisztázásán keresztül érhető el,* de ennek ellenére végkövetkeztetésük nem egységes.

Példaként említhető meg *Gerats,* aki a bűncselekmény tárgyát általános-, speciális-, csoport vagy fajlagos-, és elkövetési tárgyakra osztja. Azt tartja ugyanis, hogy az *általános tárgy* azon túlmenően, hogy az összes bűncselekményi tárgyak tulajdonságainak általános kifejezője, egyben választ ad a bűncselekmény támadási irányára is. *Speciális tárgy* alatt a munkások és dolgozó parasztok államának demokratikus rendjét biztosító, a bűncselekménnyel veszélyeztetett és meghatározott büntetőjogi normák által védelmezett társadalmi viszonyt érti, majd *a faji* (fajlagos, v. csoporttárgy) *tárgyat* úgy jelöli meg, mint az azonos fajtájú bűncselekményi tárgyak közös tulajdonságainak a kifejezőjét. Véleményünk szerint Gerats elmélete már az általános tárgyfogalom meghatározásánál vitatható, mert a bűncselekmény tárgyi jegyeinek általános ismérvein kívül olyan specifikumot is ide sorol, amely csak egyes bűntettek vonatkozásában érvényes.

Nyilván ez az oka annak, hogy a faji tárgyfogalom meghatározásánál mint legfontosabb elemet ismét a bűncselekményi támadás irányát emeli ki.[13]

Mi a deduktív módszert követve, a Btk. 2. §-ában felvett bűntetti fogalomból kiindulva azt tartjuk, hogy minden bűncselekmény — tehát a tulajdon elleni bűntettek is — lényegében támadást jelentenek a szocialista társadalmi viszonyok ellen, tehát végső soron minden bűncselekmény a jogilag védett társadalmi viszonyok egész rendszerét sérti, vagy veszélyezteti. Ebből az objektív tényből kiindulva a bűncselekmény általános tárgyát a következőképpen határozhatjuk meg: *a bűncselekmény általános tárgya a bűntett által támadott és a büntetőjog által védelemben részesített társadalmi viszonyok egésze.*

A tárgyfogalom meghatározása — mint ezt többen is vallják — látszólag a jogtudomány művelőinek szellemi terméke, de ez nem igaz. Amikor a bűncselekmény speciális (majd közvetlen) tárgyát meghatározzuk, nem teszünk mást, mint felismerjük a büntetőjogi szabályozást igénylő társadalmi viszonyokat és ezeknek megfelelően jogi terminológiákat és jogszabályokat alkotunk. Ha az objektíve meghatározott társadalmi viszonyokat nem megfelelően tárjuk fel, úgy nem vagyunk képesek a büntetőjoggal és az

[11] *Barna P.*: A szocialista állam büntetőjogi védelme. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bpest, 1961. 182 old.

[12] Egyetértünk *Barna* álláspontjával, amely szerint „nem tartoznak ebbe a fogalomba a jogszabályok, mert azok nem szenvednek kárt a bűncselekmény elkövetésekor, valamint a termelőerők, mert azokat a büntetőjogi felépítmény csak közvetve (a társadalmi viszonyokon keresztül) védelmezi". (Idézett mű, 183. old.) Ezzel ellentétes nézetet vall *Horváth,* aki a fenti elvben a társadalmi viszony és ennek hordozójának, megtestesítőjének mechanikus szembeállítását ismeri fel (idézett mű, 142. old.). Állítása alátámasztására több jogtudományi munkát jelöl meg és bár a felvetett kérdést illetően ezek sem egységesek (Lásd részletesebben: *Bodrogi*: A hivatalos személy elleni erőszak. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bpest, 1963. 53. és köv. oldalak), általánosságban Horváth elméletével megegyeznek. Kétségtelen, hogy a társadalmi viszony összetett jelenség (hisz — mint kifejtettük — magában foglalja a társadalmi élet anyagi- és ideológiai viszonyait), de ennek ellenére sem tehetünk egyenlőségi jelet a bűntett által sértett társadalmi viszony és annak hordozója (az ember) vagy megtestesítője (a dolog) között, mert ezek egyedileg csak mint az emberek társadalmi tevékenységük folyamán szükségszerűen kialakult anyagi- és ideológiai viszonyok nélkülözhetetlen elemei jelennek meg. Horváth elmélete — végkövetkeztetését tekintve — vitatható. Nézetének lényege különösen a bűncselekmény közvetlen tárgyának meghatározása kapcsán tűnik ki (144. old.), amikor a jogvédte objektumot már nem mint társadalmi viszonyt jelöli meg, hanem mint „az adott társadalmi intézmény normális funkcionálásának a büntetőjog által védett feltételét vagy feltételeit". Márpedig — mint erre már utaltunk — a társadalmi intézmény csupán a társadalmi viszony egyik eleme és nem maga a büntetőjogvédelem alá helyezett társadalmi viszony.

[13] *Gerats*: I. m. 1—15. old.

egyes jogi fogalmak megkonstruálásával a megfelelő társadalmi hatást elérni.

A bűncselekmény *speciális tárgyának* meghatározása előtt le kell szögeznünk, hogy a büntetőjog bizonyos társadalmi viszonyoknak részben általánosított (a büntetőjogszabályok összességében kifejezett), részben pedig egyedi (egyedi jogviszonyokban realizálódó) megnyilvánulása.

Az általános és az egyedi jogviszonyoknak dialektikus egysége mutatja a büntetőjog kialakulásának és gyakorlati érvényesülésének útját, mozgását és a befolyásolni kívánt társadalmi viszonyokra való visszahatását. Vizsgáljuk meg ezt a tételt a tulajdon elleni bűntettek vonatkozásában: a büntetőjog védelmezi a társadalmi és személyi tulajdont a törvényhozó által jogilag meghatározott bűnös támadásokkal szemben. Azt azonban, hogy a társadalmi és személyi tulajdon vonatkozásában a szocialista államnak milyen védelemre, milyen büntetések kilátásba helyezésére stb. van szüksége, csak úgy tudjuk eldönteni, ha a termelési viszonyokból, a termelő eszközök társadalmi tulajdonából és a fennálló egyéb körülményekből (pl. ideológiai viszonyokból) indulunk ki. Ez azonban a kérdésnek csak egyik oldala. A másik oldalon viszont azt kell vizsgálnunk, hogy az ilyen módon létrehozott büntetőjog betölti-e azt a szerepét, amelyet a jogilag védett társadalmi viszonyok (jelen esetben a tulajdonviszonyok) további fejlődése, kibontakozása szempontjából be kell töltenie.

Miután megállapítottuk, hogy minden bűncselekmény végső soron sérti, vagy veszélyezteti a szocialista társadalmi viszonyok egész rendszerét, mind a jogalkotás, mind pedig a jogalkalmazás szempontjából tovább kell lépnünk és *bizonyos specifikumok alapján* el kell jutnunk a társadalmi viszonyok azon köréhez, amely ellen a pönalizált magatartás *különösen* irányul. A szocialista büntetőjogtudomány a *bűntett által sértett vagy veszélyeztetett egynemű, többé-kevésbé azonos specifikumokkal rendelkező, kölcsönösen összefüggő társadalmi viszonyoknak szélesebb vagy szűkebb körét tekinti a bűncselekmény speciális (csoport) tárgyának.*

A tulajdon elleni bűntettek speciális tárgyfogalmának — az előbbiekben kifejtett elvek alapján történő — meghatározásánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Btk.-ban is kifejezésre jutó ama különbséget, amely a társadalmi és a személyi tulajdon között mutatkozik. Hasznosnak mutatkozik, ha a fogalommeghatározás előtt feltárjuk a két tulajdonforma közötti különbség forrását, ha rámutatunk az ezeket determináló társadalmi viszonyok lényegére.

A két tulajdonforma közötti különbség minden társadalomban a természet készleteinek és erőinek a javak előállítása céljából történő átalakítására irányuló gazdasági tevékenység kétirányúságából fakad. Az említett gazdasági tevékenység ugyanis egyrészt olyan javak előállítását célozza, amely a további újratermelés anyagi feltétele (pl. a termelőeszközök újratermelése), másrészt az újratermelésben résztvevők létfenntartását (ezen belül a munkaerő újratermelését) hivatott biztosítani. A kétirányú gazdasági tevékenység dialektikus egységet képez, de meg kell jegyeznünk, hogy az újratermelésben résztvevők létfenntartását szolgáló javak elosztása és e javakból való részesedés mindig a termelési eszközök tulajdonformájától függ. *A termelési eszközök tulajdonformájának tehát meghatározó szerepe van,* mert ez a politikai, gazdasági és társadalmi hatalom forrása. Ez az oka annak, hogy a termelőeszközök tulajdonosai a *dolgok birtoklásának tényét jogilag is kifejezésre juttatják és büntetőjogi szankciókkal védelmezik,* vagyis; szentesítik az anyagi feltételekben gyökeredző társadalmi megosztottságot (kizsákmányoló rendszerű államok) vagy osztatlanságot (szocialista államok).

Hazánkban a természet készleteinek és erőinek az emberi szükséglet céljából történő átalakítására irányuló tevékenység alapját a termelőeszközök szocialista tulajdona képezi. Ez azt jelenti, hogy a további újratermelés anyagi feltételeit szolgáló javak elsajátítása közvetlenül társadalmi elsajátítás, a termelés feltételei és eszközei a társadalmi közérdek eszközei. A szocialista tulajdon azonban *közgazdasági értelemben* differenciált, ezen belül a gazdasági elkülönültség bizonyos jegyei kimutathatók. A szocialista tulajdon fogalom — mint gyűjtőfogalom — egyesíti magában mind az állami tulajdont, mind pedig a szövetkezeti, egyesületi, stb. tulajdonformákat. *Ezeket a büntetőjog egységesen társadalmi tulajdonnak nevezi.* Feltehető a kérdés, vajon a büntetőjognak nem kellene-e az említett tulajdonformák közötti különbségeket tükröznie, a büntetőjogban használt egységes fogalom kifejezi-e a védeni kívánt társadalmi viszonycsoport lényegét? Válaszunk a következő: a büntetőjognak nem feladata (erre nem is képes) a túlnyomóan azonos sajátosságokkal bíró, végeredményét tekintve nagyjából egységes célkitűzések megvalósítását szolgáló és csak közgazdaságilag differenciálható tulajdonformák közötti különbségtétel. Az ilyen művelet elhomályosítaná a büntetőjog valódi feladatát, mesterségesen elmosná a határokat a tulajdon politikai gazdaságtani és jogi fogalma között. A tulajdon elleni bűntettek speciális tárgyfogalmának kutatása során *a büntetőjognak nem az a feladata, hogy a tulajdon politikai gazdaságtani relációi alapján definiáljon, hanem az, hogy ezek segítségével feltárja azokat a specifikumokat, amelyek a csoporttárgy meghatározásának alapját képezik.* Ezt teszi a Btk. is, amikor a közgazdaságilag kétségtelenül kimutatható különbségek ellenére is az említett *össznépi és csoporttulajdonokat rendeltetésük, a szocializmus építésében betöltött szerepük, stb. alapján egységesen társadalmi tulajdonnak tekinti.*

A társadalmi tulajdontól fogalmilag elkülöníthető, bizonyos értelemben önálló gazdasági kategóriába sorolható és ebből eredően más társadalmi viszonycsoportként kezelhető az állam-

polgárok személyi és magántulajdona, amelyeket a Btk. — összevontan — a *„személyek javai"* címmel helyez büntetőjogi védelem alá. E tulajdonformák elkülöníthetőségének gazdasági alapját az a társadalmi tevékenység képezi, amelynek célja a természet készleteinek és erőinek átalakítása folyamatában egyfelől az újratermelés anyagi feltételeinek-, másfelől pedig az újratermelés szereplőinek közvetlen létfenntartását, igényeit szolgáló javak biztosítása.

Az említett célokra termelt javak azonban nemcsak gazdasági értelemben jelentenek önálló kategóriát, és testesítenek meg dialektikus egységben levő, de egymástól elkülöníthető társadalmi viszonycsoportokat, hanem a büntetőjogi védelem szempontjából is. Ez az oka annak, hogy a Btk. — bár szerkezeti meggondolások alapján azonos fejezetben szabályozza a kettőt — külön-külön diszpozíciókban jelöli meg a társadalmi-, illetve a személyi tulajdont sértő magatartások körét, és fenyegeti büntetéssel elkövetőjüket. *A kétféle tulajdon büntetőjogi védelme tehát nem más, mint a fennálló termelési viszonyok társadalmi-gazdasági relációinak akarati tükröződése, az uralkodó osztály törvényerőre emelt és szankciókkal alátámasztott osztályakarata.* A tulajdon elleni bűntettek speciális tárgyának meghatározása során tehát nem elégedhetünk meg az egyes tulajdonkategóriák egyszerű formai leírásával, hanem azok tartalmát is ki kell fejtenünk. Azt tudjuk, hogy a jogi formák csak kifejezői annak a gazdasági tartalomnak, azaz annak a társadalmi viszonynak, amely a termelés során az emberek között, mind a saját, mind pedig mások (értve ez alatt az államot, vagy az emberek kisebb-nagyobb kollektíváját is) termelési eszközeit és munkájuk eredményét, a termelt javakat illetően kialakul. „Ezeket az emberek között mind a saját, mind mások termelési eszközeihez és munkájuk eredményeihez kialakult viszonynak megfelelő kapcsolatokat nevezzük tulajdonviszonyoknak."[14]

Ezzel tulajdonképpen eljutottunk a tulajdon elleni bűntettek speciális tárgyához, amely nem más, mint a bűntett által támadott és a büntetőjog által védelemben részesített tulajdonviszonyok összessége, amely — figyelemmel a szocialista országokban kialakult tulajdonformákra — a kimutatható differenciál specifikák alapján további csoportosítást igényel. Hazánkban is a tulajdon három sajátos csoportját különböztethetjük meg (társadalmi-, személyi és magántulajdont) és ezek mindegyike más-más differenciál specifikákat mutat. Ennélfogva megállapíthatjuk, hogy az összevont értelemben használt tulajdonfogalom a speciális tárgy konkrétabb meghatározása szempontjából büntetőjogilag további differenciálást igényel. A tulajdon elleni bűntettek speciális tárgyát a Btk. szerkezeti megoldására — vagyis a személyi és a magántulajdon együttes büntetőjogi védelem alá helyezésére — figyelemmel a következőképpen határozhatjuk meg:

A társadalmi tulajdon elleni bűntettek speciális tárgya a büntetőjogilag védett szocialista tulajdonviszonyok kifejlődésének, érvényesülésének és funkcionálásának sérthetetlenségéhez fűződő társadalmi érdek. A személyek javait sértő bűntettek speciális tárgya pedig az állampolgárok személyes szükségleteinek kielégítését szolgáló vagy előmozdító javak, illetve az állami tulajdonnak nem nyilvánított, magántulajdonban levő termelőeszközök sérthetetlenségéhez fűződő társadalmi érdek.

A tulajdonviszonyok sérthetetlenségéhez fűződő *társadalmi érdeknek* a speciális (a későbbiekben pedig a *közvetlen)* tárgyfogalomba való bevonásánál abból indulunk ki, hogy „az érdek maga (is) a társadalmi viszonyokon alapszik, azokból fakad, azok kifejezése".[15]

Ismeretes olyan álláspont is, amelyik tagadja, hogy a tulajdon elleni bűntettek speciális vagy közvetlen tárgyát a társadalmi viszonyok alkotják. Így pl. a Szovjet Legfelsőbb Tanács Elnöksége által 1947. június 4-én kiadott törvényerejű rendelet szerint a társadalmi vagy más vagyon fosztogatásával megvalósított bűncselekmények tárgyát az állami vagy társadalmi tulajdonban levő vagyontárgyak alkotják. E tvr. alapján az 1952-ben kibocsátott egyetemi tankönyv szerzői úgy foglalnak állást, hogy „a büntetőtörvénykönyvek különös részében, számos bűncselekmény úgy van felépítve, hogy bennük a bűncselekmény közvetlen tárgyát nem a társadalmi viszonyok alkotják, hanem a megfelelő társadalmi viszonyok anyagi, vagyoni kifejezései (az állami vagyon, a társadalmi vagyon, az állampolgárok személyi vagyona), vagy pedig ezeknek a viszonyoknak az alanyai."[16] Az idézett nézetet vallók nem veszik figyelembe, hogy — mint ezt korábban már kifejtettük — más a tulajdon gazdasági értelemben és megint más jogi értelemben. A tulajdon mint gazdasági kategória önmagában nem létezik, mert minden formájában társadalmi viszony, amelyet az uralkodó osztály jogilag szabályoz.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy az egyes bűncselekményi fajták speciális tárgyának helyes meghatározása mind a törvényalkotás, mind pedig a jogalkalmazás szempontjából kiemelkedő jelentőségű. A törvényhozó a büntető-kódex megkonstruálásánál azt kutatja, hogy a büntetést érdemlő társadalomra veszélyes magatartás a jogrenden belül a társadalmi viszonyok melyik csoportja ellen támad és ennek alapján határolja el az egyes bűncselekményi kategóriákat egymástól, csoportosítja az azonos társadalmi viszonyokat sértő törvényi tényállásokat. Ez a törekvés figyelhető meg a Btk. Különös Részének

[14] *Rumjancev*: O predmete politicseszkoj ekonomii. Moszkva, 1960. 40. old.

[15] *Szabó I:* A szocialista jog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963. 400 old.

[16] Szovjet büntetőjog. Általános rész. Moszkva, 1952. 176 old.

XVI. Fejezetében felvett tulajdont sértő bűntettek vonatkozásában is. Nem kevésbé fontos, hogy valamely konkrét bűntett elbírálása során a jogalkalmazó — figyelemmel a törvényi tényállás valamennyi elemére — helyesen állapítsa meg a sértett vagy veszélyeztetett jogvédett társadalmi viszonycsoportot, mert ez — különösen az ún. határesetekben — mind a minősítés, mind a büntetéskiszabás szempontjából jelentőséggel bír.

Az eddigi logikai módszert alkalmazva a továbbiakban azt a *konkrét* társadalmi viszonyt kutatjuk, amelyet a büntetést érdemlő magatartás *közvetlenül* támad, amely a legpregnánsabban utal a bűntett társadalomra veszélyességére és egyedi sajátosságaira. *Azt a büntetőjogilag védett konkrét (egyedi) társadalmi viszonyt, amelyet a pönalizált magatartás közvetlenül — tehát nem különféle áttételeken keresztül — támad (sért vagy veszélyeztet) a bűncselekmény közvetlen tárgyának nevezzük.*

A büntetőjogi irodalomban a közvetlen tárgy meghatározását illetően is számos nézet ismeretes. Ezek közül említésre méltó pl. *Utyevszkij* álláspontja, aki annak a véleményének ad kifejezést, hogy a közvetlen tárgy egészen más síkon helyezkedik el, mint az általános tárgy, majd azt fejtegeti, hogy a speciális tárgy mint elnevezése is mutatja, kifejezi a bűncselekmény *fajá*t, a közvetlen tárgya pedig az egyedi sajátosságát, a *nemét* határozza meg.[17]

Elméletét azonban nem világítja meg, meghatározásából nem állapítható meg, hogy mit ért az említett fogalmak alatt, tartalmi vagy formai oldalról közelíti-e meg a szóbanforgó kérdést. Az olvasó tájékozatlanságát csak növeli az, hogy korábbi nézetével is szembehelyezkedik, de ugyanakkor e tételét címadó munkájának témájánál nem alkalmazza. Érdeklődésre tarthat számot *Nyikiforov* elmélete is, aki közvetlen tárgyként a jogsértett társadalmi viszony funkcionálásának *konkrét feltételeit* jelöli meg.[18] Nézetének elemzését indokolja az is, hogy a jogirodalom tanúsága szerint ezt több szerzőnk is magáévá teszi.[19]

Korábban már megállapítottuk, hogy a bűncselekményobjektum mindig csak büntetőjogilag védett társadalmi viszony lehet, mivel minden emberi tevékenység objektív és szükségszerű társadalmi viszonyok keretében zajlik le és ezek kibontakozását, érvényesülését, fennmaradását elősegítheti, közömbös lehet irántuk, vagy gátolhatja, akadályozhatja. Ha ezt a tételt elfogadjuk — és ezt Nyikiforov is vallja — akkor kétségessé válik állításának helyessége, amely szerint a bűncselekmény közvetlen tárgyát a társadalmi viszony (viszonyok) *funkcionálásának feltétele* képezi. Miért? Először is azért, mert a hivatkozott meghatározás a jogilag védett társadalmi viszony kialakultságát, funkcionáló képességét tételezi fel és így kirekeszti e körből a társadalmi haladás szempontjából nélkülözhetetlen, még nem kiteljesedett, funkcionálásra még képtelen, tehát kialakulóban levő társadalmi viszonyt, ami szintén büntetőjogi védelmet igényel. Másodszor pedig — véleményünk szerint — valamelyik társadalmi viszony funkcionálásának feltétele elleni támadás nem azonos a jogvédett társadalmi viszony érvényesülésével vagy az objektív sajátosságainak megfelelő *funkcionálásával*. Harmadszor pedig azt tartjuk, hogy a bűntett társadalomra veszélyessége nem a társadalmi viszony funkcionálásának *feltétele* elleni támadásban keresendő, hanem a funkcionálás, az érvényesülés elleni támadásban. Az természetes, hogy a funkcionáláshoz, az érvényesüléshez bizonyos feltételek kellenek, de a pönalizált magatartás megállapíthatóságának akkor sincs akadálya, ha a támadás közvetlen a társadalmi viszony ellen irányul és nem ennek érvényesülését biztosító feltételek ellen.

A bírált elméletekből is levont konklúzió alapján azt tartjuk, hogy a *tulajdon elleni bűntettek közvetlen tárgya az a bűntett által támadott, jogvédett, egyedi (konkrét) társadalmi viszony, amely a dolog felett rendelkező állami szerv, szövetkezet, társadalmi szervezet és egyesület (társadalmi tulajdont sértő bűntett esetében), illetve az egyes állampolgár (személyek javait sértő bűntett esetében) és mások között a dolog tulajdonát illető viszonyban jut kifejezésre.* A tulajdonos ugyanis nemcsak a dologgal áll valamiféle viszonyban, hanem emberekkel is (és ez az elsődleges), ami abban nyilvánul meg, hogy a tulajdonos mindenkitől megkövetelheti — és ezt a jogát a büntetőjog is védelemben részesíti —, hogy a dolog feletti tulajdonjogát jogosulatlanul senki se háborítsa vagy sértse oly módon, hogy azt eltulajdonítja, sajátjaként rendelkezik vele vagy annak értékét csökkentő magatartást tanúsít.

A tulajdon elleni bűntettek *jogi tárgyfogalmát* a következőkben összegezhetjük: A jogi tárgy — más bűntettekkel egyezően — büntetőjogilag védett társadalmi viszonyt (viszonyokat) fejez ki és éppen ezért a törvényi tényállás szükséges, *nélkülözhetetlen* eleme. Hiánya esetén, bűntett elkövetéséről nem beszélhetünk. A jogi tárgy *terjedelmét tekintve* három részre osztható: *általános, speciális* (csoport) és *közvetlen* tárgyra. A tulajdon elleni bűntettek: — *általános tárgya a bűntett által támadott és a büntetőjog által védelemben részesített társadalmi viszonyok összessége* (tehát az általános tárgy fogalma más bűntettektől eltérő sajátosságokat nem mutat); — *speciális (csoportos) tárgya — attól függően, hogy a bűnös támadás a tulajdon melyik formája ellen irányul — a büntetőjogilag*

[17] *Utyevszkij:* A hivatali bűncselekmények általános tana. Moszkva, 1948. 307. old.

[18] *Nyikiforov*: I. m. 50. old.

[19] Azonosan deffiniál *Horváth* is, aki az általános tárgyfogalmat elemezve azt írja: „A bűncselekmény közvetlen tárgya az adott társadalmi intézmény normális funkcionálásának a büntetőjog által védett feltétele vagy feltételei." I. m. 144. old. Lényeges eltérés *Wienernél* sem tapasztalható „A hivatali bűntettek tárgyáról" c. tanulmányában. Jogtud. Közl. 1963. 204. old.

védett szocialista tulajdonviszonyok kifejlődésének, érvényesülésének és funkcionálásának sérthetetlenségéhez fűződő társadalmi érdek, vagy az állampolgárok személyes szükségleteinek, kulturális igényeinek kielégítését szolgáló vagy előmozdító javak, illetve a magántulajdonban levő termelőeszközök és egyéb dolgok sérthetetlenségéhez fűződő társadalmi érdek; — közvetlen (egyedi) tárgya pedig az a jogvédett konkrét társadalmi viszony, amely a dolog felett rendelkező állami szerv, szövetkezet, társadalmi szervezet és egyesület, illetve az egyes személy (csoport) és más személyek között a dolog tulajdonát illető viszonyban jut kifejezésre.

4. A tulajdon elleni bűntettek elkövetési tárgya.

Az előzőekben a bűncselekmény tárgyáról absztrakt értelemben beszéltünk és a „tárgy" fogalmat a büntetőjogszabályokban meghatározott cselekmények által sértett, vagy veszélyeztetett társadalmi viszonyok vonatkozásában használtuk. Egyes pönalizált magatartások azonban nemcsak a büntetőjogi védelemben részesített társadalmi viszonyok ellen támadnak, hanem — ezen túlmenően és ezzel dialektikus egységben — egyes személyek vagy dolgok ellen is. Így pl. a Btk. 302. §-ában felvett rongálás bűntettének elkövetője nemcsak azokat a társadalmi viszonyokat támadja, amelyekről a jogi tárgy elemzése kapcsán említést tettünk, hanem a dolgon is a külvilágban felismerhető és fizikailag érzékelhető változást idéz elő. Vagy a Btk. 286. §-ában felvett lopás elkövetője nemcsak a tulajdonviszonyokat sérti, hanem azt a dolgot is, amelyre nézve a bűntettet megvalósította. Az ily módon támadott (ellopott) dolog azáltal szenved sérelmet, hogy kikerül jogos tulajdonosa (birtokosa, birlalója stb.) rendelkezési jogköréből, annak beleegyezése nélkül.

A jogirodalomban alig találunk olyan nézetet, amelyik azonos elbírálás alá vonná, illetve azonos csoportba sorolná a jogi tárgyat az elkövetési tárggyal, amelyik ezek dialektikus egysége mellett is ne ismerné el a kettő között kétségtelen kimutatható különbséget. Ismeretes azonban olyan álláspont is, amelyik az elkövetési tárgy önálló fogalmi meghatározásának létjogosultságát tagadja. E nézet illusztrálásaként hivatkozunk *Horváth Tiborra,* aki szerint a bűncselekmény tárgyával kapcsolatban a közelmúltban elkövetett tévedések forrásának egyik oka, hogy a jogirodalomban „a társadalmi viszony fogalmától elválasztották és azzal mechanikusan szembeállították a társadalmi viszony realizálásának anyagi megnyilvánulását és feltételét".[20]

Megállapítását — az élet elleni bűncselekményekre konkretizálva — a következőképpen indokolja: „Elméleti alapvetésünkből kiindulva módszertanilag helytelennek tartjuk az élet elleni bűncselekmények körében is a bűntett közvetlen tárgyának és elkövetési tárgyának megkülönböztetését. Az élet elleni bűntettek ún. elkövetési tárgya, az emberi élet, mint fiziológiai folyamat nem emelhető ki a bűncselekmény tárgya kategóriájából. Ha a bűncselekmény tárgyát mint társadalmi viszonyt fogjuk fel, s ezt a gondolatot következetesen végigvisszük a bűncselekmény valamennyi tárgykategóriája tekintetében, akkor kitűnik, hogy az, amit az irodalom eddig a bűncselekmény elkövetési tárgyának nevezett, nem más, mint a bűncselekmény közvetlen tárgya."[21]

A magunk részéről Horváth álláspontját — a kétségtelenül logikus okfejtés elismerése mellett is — kritikával fogadjuk. Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy bár a bűncselekmény elkövetési tárgyát az elméleti elemzés során külön fogalomként kezeljük, *ez nem jelenti azt, hogy az elkövetési tárgyat elválasztottuk a társadalmi viszony fogalmától és még kevésbé azt, hogy a kettőt mechanikusan szembeállítottuk egymással.* Horváth megállapításának ellenkezőjét a továbbiakban módunk lesz bizonyítani.

Az eddig kifejtett nézetünk alapján azt tartjuk, hogy a természet készleteinek és erőinek javak előállítása céljából történő átalakításra irányuló társadalmi tevékenységük során az emberek nemcsak egymással, hanem a természettől elsajátított anyagi értékekkel (termelési eszközök, munkatárgyak és felhasználásra kerülő javak) is *tárgyias viszonyba* kerülnek. A termelési viszonyoknak dologi formában is létezniök kell, vagyis „a termelés szereplői csak oly módon kerülhetnek kapcsolatba egymással, hogy közben a természettől elhódított anyagi értékekkel (termelési eszközökkel, termékekkel) is meghatározott kapcsolatban állnak".[22]

Az elkövetési tárgy — immár klasszikusnak tekinthető meghatározás szerint — *az a személy (passzív alany) vagy dolog, amelyen a bűncselekmény megvalósul, amelyet a pönalizált magatartás tanúsítója a társadalom és az egyén szempontjából is káros hatásnak tesz ki.* Ilyen káros hatás pl. a jogtalan eltulajdonítás céljából mástól elvett idegen dologra gyakorolt hatás is, amely azon túlmenően, hogy sérti a jogi tárgy felosztása kapcsán meghatározott társadalmi viszonyokat, egyben támadást jelent e viszonyoknak dologi formájára is. Ennek a megállapításnak alapját az a tény képezi, hogy *az emberek közötti különféle gazdasági kapcsolatok (pl. tulajdonviszonyok) az anyagi javakhoz tapadva léteznek* „a társadalmi-gazdasági relációk is dologi alakot öltenek ... Egyébként tévedés volna azt hinni, hogy a termelési viszonyok dologias megjelenése fetisizmust jelent ... A termelési viszonyok dologi összefüggések formájában való realizálódása ellenben szükség-

[20] *Horváth*: I. m. 142. old.

[21] *Horváth:* Uo.: 146. old.

[22] *Szabó K.*: Im. 56. old.

szerű következménye annak, hogy e viszonyok a társadalom anyagi létének viszonyai".[23]

Nézetünk szerint ez a tétel nem jelenti azt, hogy a jogi és az elkövetési tárgyat elszakítottuk és szembeállítottuk egymással. Sőt! A két tárgykategóriát csak együttesen, összefüggéseiben, mint egymást kiegészítő fogalmat szemlélhetjük. Elegendő csak arra utalnunk, hogy a jogi tárgy tartalmát alkotó társadalmi viszonyok — vulgarizálva — emberek közötti viszonyokat jelentenek, tehát az *ember — mint e viszonyok hordozója — nem különíthető el attól, aminek a lényegét alkotja.* Amikor azonban a büntetőjogi rosszallást érdemlő magatartás passzív alanyaként tesszük vizsgálat tárgyává, akkor azt is kutatjuk, hogy az egyedi embert milyen támadás érte, és ebben az esetben *látszólag elvonatkoztatunk.*

Ugyan ez a helyzet akkor is, amikor a bűntett elkövetési tárgya valamely dolog, mint például a tulajdon elleni bűntettek esetében. Az a dolog, amelyre a bűncselekmény alanya közvetlenül káros hatást gyakorol csupán *meghatározott társadalmi viszonyok materiális megtestesítője, de nem maga a társadalmi viszony.* A dolog értékét pl. a belé fektetett társadalmilag szükséges munka határozza meg — és ennyiben a társadalom gazdasági viszonyainak kifejezője —, de mint egyedi dolog, még sem társadalmi viszony. Természetesen a kettő nem választható el egymástól, de ugyanakkor szembe kell szállnunk azzal a nézettel is, amelyik az elkövetési tárgyat, mint nemlétező elemet nullifikálja.

Az elkövetési tárgy önállóságára, valamint a jogi tárggyal való dialektikus viszonyára utal *Kudrjavcev* is, aki az elkövetési tárgyat, mint olyan dolgot (folyamatot) határozza meg, „... amely valamely konkrét szocialista társadalmi viszony megvalósulásának feltételéül (előfeltételéül), vagy megnyilvánulási formájául, vagy megerősítéséül szolgál, és amelyre az ugyanezen társadalmi viszonyra irányuló bűnös támadás elkövetője behatást gyakorol".[24] Hasonló értelmezésre enged következtetni *Nyikiforovnak* a bűncselekmény tárgya és elkövetési tárgya viszonyáról szóló fejtegetése is, aki szerint „... a kriminalistának meg kell különböztetnie a tulajdont, mint egy sor bűncselekmény objektumát, a vagyontól, mint a tulajdon anyagi kifejezőjétől, ezeknek a bűnös merényleteknek a tárgyától".[25] Elismeri az elkövetési tárgy fogalmilag önálló létezését *Kádár* is, de ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a bűnös támadás ezen keresztül sérti, vagy veszélyezteti a különös és az általános tárgyat, tehát a kettőt mint egymást feltételező fogalmat veti össze.[26] *Trajnyin* pedig határozottan kijelenti, hogy elkövetési tárgy nélkül nincs bűncselekmény, mert minden bűnös cselekmény a reális dolgok és jelenségek világában történik.[27] Bár e megállapítást sem fogadhatjuk kritika nélkül, a vitatott probléma szempontjából azonban figyelemreméltó.

Az elkövetési tárgy általános fogalmából kiindulva azt tartjuk, hogy *nem minden bűncselekménynek van elkövetési tárgya.* Az ún. immateriális bűntettek esetében pl. olyan passzív alany vagy fizikális dolog nem mutatható ki, amelyen a büntetőjogi rosszallást kiváltó cselekmény káros hatást idézne elő. Ezzel szemben a materiális bűntettek — így a tulajdon elleni bűntettek is — csak akkor befejezettek, ha a törvényi tényállásban megkívánt káros eredmény bekövetkezett. Következésképpen az elkövetési tárgyat az általános törvényi tényállás szempontjából nem szükséges, hanem *esetleges ismérvnek* tekintjük.

Bodrogi Károly

---

[23] *Szabó K.*: Uo.: 39. old.

Ugyanezt az elvet vallja *Oskar Lange* is, aki szerint „a gazdasági folyamatban létrejövő társadalmi viszonyok annyiban különböznek az egyéb fajta társadalmi viszonyoktól, hogy a szükségleteket kielégítő tárgyak: termelőeszközök vagy fogyasztási javak közvetítésével jelentkeznek." *Lange*: Politikai gazdaságtan. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965. 24. old.

Ezt a gondolatot fejezi ki *Engels* is, aki az anyagi javak közvetítésével létrejövő ilyen társadalmi viszonyokat gazdasági viszonyoknak nevezi és jellemzésükre leszögezi, hogy: „... ezek a viszonyok mindig dolgokhoz kapcsolódnak." Marx—Engels Válogatott Művek. I. Bpest, 1949. 351 old.

A továbbiakban *Krzywickire* hivatkozunk, aki a tárgyakat, az anyagi javakat „az emberek közötti kapcsolat kötőanyagai"-nak nevezi a „Társadalmi fejlődés az állatok között és az emberi nemnél" c. tanulmányában. Szociológiai tanulmányok. Varsó, 1951. 201. és köv. oldalak.

[24] *Kudrjavcev:* A bűncselekmény alanya és tárgya viszonyának kérdéséhez. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1951. 8. sz. 31. old.

[25] *Nyikiforov:* A szocialista és a személyi tulajdonra törő csalás elleni harc a szovjet büntetőjogban. c. tanulmányát idézi *Barna*: A szocialista állam büntetőjogi védelme. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961. 203 old.

[26] *Kádár M.:* Büntetőjog. Általános Rész I. köt. Bpest, 1958. 11. old.

[27] *Trajnyin:* A bűncselekmény fogalma és törvényi tényállása. Goszudarsztvo i Pravo. 1955. 1. sz.

A modell valóságbizonyítási szerepe a büntető eljárásban

1. *A verzió mint hipotézis és mint modell a nyomozásbeli bizonyításban.*

A nyomozó hatóság a nyomozás elrendelésekor rendelkezésre álló, illetve a bizonyítás folyamatában feltárt újabb tények alapján következtetéseit *verziók*ban összegezi.[1] A verziókban fejeződik ki a bizonyítás tervezett iránya.

Ezek a verziók logikai minőségüket tekintve *hipotézisek,* másrészt a bűntettnek, elkövetésének, tettesének, a cselekmény indítékainak stb. *hipotétikus gnoszeológiai és logikai modelljei.*[2]

A nyomozó hatóság a hipotézisek felállításakor — a modellek kidolgozásakor —, a feljelentéskor rendelkezésre álló, illetve az addigi nyomozás által produkált tényekre és a korábbi analóg bűncselekmények vizsgálata során felgyülemlett gyakorlati tapasztalataira támaszkodik. E „társadalmi tapasztalatok" felhasználása részben „ösztönösen" történik, részben a kriminalisztikai, büntetőeljárásjogi, vagy egyéb nyomozástani szabályokban tudatosan általánosított tapasztalatok kerülnek alkalmazásra.

Ezeket a forrásokat — ismereteket — a nyomozó hatóság kiinduló tételként használja a verzió megalkotásakor, amelyben az általánosított tapasztalatok a *kiinduló* (első) *premissza,* az adott bűncselekmény ismert tényei a *második premissza* és a hipotézis — illetve maga a modell — a *konklúzió.*

A nyomozásban a kiinduló tétel és alsó (II.) premissza között azonban többnyire nincs meg a szükségszerű logikai kapcsolat. Éppen emiatt a konklúziók még nem bizonyítottak, másrészt *nem egy,* hanem rendszerint *több konklúzió vonható le* a kiinduló tételekből. A sokoldalú nyomozó munka mégis megköveteli az *összes lehetséges* verzió felállítását, amelyek a nyomozás különböző irányait megszabják. Ezek közül egyeseket a nyomozás további menete elvet, mások valószínűségét fokozza, vagy csak részverziókat igazol. Nyomozási tapasztalatok sokasága bizonyítja, hogy a valóság mindig rendkívül bonyolult, s nemegyszer félrevezeti a megismerőt.

A nyomozás folyamatában a hipotézisekkel végzett műveletek — egyszerűen ábrázolva a folyamatot — a következők: *a)* a hipotézisek felállítása; *b)* a hipotézisek összes következményeinek levonása; *c)* egyes hipotézisek elvetése, módosítása, újak bevonása és bizonyítása.

A valóságban ezek a folyamatok (műveletek) természetesen nem válnak el ilyen élesen. A nyomozásbeli bizonyítás minden új eredményével finomítani kell a hipotézist, s ezekből újabb következtetéseket kell levonni. E műveletet számtalanszor meg kell ismételni mindaddig, amíg a hipotézis nem bizonyul be, amíg valamely feltevést (verziót) nem sikerül a feltárt tények alapján a valószínűség fokáról az igazság fokára emelni.

*

A verzió ismeretelméleti és logikai *modell* olyan értelemben, hogy a rendelkezésre álló adatok és tények, valamint a felhalmozott ismeretek alapján a jogalkalmazó a verzióban logikailag felépíti a bűncselekmény *valamennyi* jogilag és kriminalisztikailag *lényeges mozzanatát és összefüggését.*

Ez a bűncselekmény képe lesz. Igaz, még nem bizonyított, csak *feltételezett* képe, amit a nyomozásbeli bizonyítás — részben vagy egészben — igazol vagy elvet.

A modell tehát logikai konstrukció lesz, amelynek elemei: bűncselekmény történt-e, milyen bűntett volt az (mely törvényi tényállásba ütköző), mik lehettek indítékai, hogyan mehetett végbe s milyen eszközökkel követték el, ki lehetett az elkövetője, hol kell keresni azt stb. Vagyis bizonyos, *nem elégséges* ismeretek alapján tételezzük a bűncselekmény okait, lefolyását, tárgyi és alanyi oldalait. Ez modell, mert logikailag reprodukálja az eseményeket. De még nem teljes modell. A hiányzó tényeket és fel nem tárt összefüggéseket gondolatilag konstruáltakkal helyettesítjük, melyeket a nyomozás további menetében még bizonyítani kell.

A modell azonban nemcsak ilyen értelemben merül fel a bizonyítás menetében. A teljes *modell rész-modellekből épül fel.* A bűncselekmény egy-egy modelljét adja a terhelt vallomása, a tanúk vallomása, a helyszíni szemle, a nyomozási kísérlet, a szakértői vélemény stb. E részmodelleket a nyomozó hatóságnak egybe kell vetni, ellentmondásait fel kell tárni. Azokat további bizonyítási tevékenységgel ki kell küszöbölni, hogy a modell mentes legyen a belső ellentmondástól.

A modell a büntetőeljárásban különböző formában jelentkezik.

A gyanú (és alapos gyanú) állapotában a modell hipotetikus jelentőségű, amely a nyomozás befejezésekor már a valóság adekvát képe.

A vádirat vagy az ítélet ugyancsak az adott bűncselekmény modellje, amelyek logikai, valamint jogi minősége a büntetőeljárás különböző szakaszaiban különböző.

A modell jelentősége azonban legvilágosabban a büntetőeljárásjogi megismerés igazságkritériumának vizsgálatánál derül ki.

---

[1] A verziók szerepére a nyomozásban lásd részletesebben: a Kriminalisztika c. tankönyv II. Fejezet 1. pontját (i. m. 14—24. old.) Különösen 21. és köv. old. és 694. és köv. old. (Kriminalisztika. BM kiadás. Budapest, 1961.); *Terebilov,* V. J.: A nyomozási feltevések és a nyomozás tervezésének kérdéséhez. Moszkva, 1955. OKrI, nyersfordítás, 119—129. old.

[2] Vö. *Horváth Imre:* A modellalkotás, mint tudományos kutatási módszer. Magyar Filozófiai Szemle. 1965. 2. sz. 161—191. old.

2. *A büntetőeljárásjogi megismerés igazságkritériuma*

A szocialista büntetőeljárás célja az igazság megállapítása. A büntetőeljárásban lefolytatott bizonyítási tevékenység eredményeként megállapított igazság teszi lehetővé annak eldöntését, hogy történt-e bűntett vagy nem, a megtörtént bűntettet a terhelt követte-e el vagy más személy, bűnös-e az elkövető a cselekményben, nem zárja-e ki büntetőjogi felelősségre vonását valamely büntethetőséget kizáró vagy megszüntető körülmény? E néhány kérdés felvetése is igazolja az elmélet művelőinek azt a törekvését, hogy meghatározzák az igazság fő jellemzőit — kritériumait, sajátosságait — a büntetőeljárás jogalkalmazása számára.

A szocialista büntetőeljárásjog irodalmában ma már egyre inkább többségi nézetet képvisel az a felismerés, hogy a büntetőeljárásbeli megismerés sem tér el alapvonásaiban az élet más területein alkalmazásra kerülő megismerő tevékenységtől. Általánosságban itt is érvényesek a marxista ismeretelmélet törvényei, s a büntetőeljárásbeli megismerés sajátosságai csak annyiban jelentkeznek, amennyiben a megismerés tárgya sajátos, meghatározott — a bűntett.

A marxista ismeretelmélet szerint az emberi megismerésben az igazság próbaköve a *gyakorlat.*[3] A marxizmus klasszikusai kezdettől fogva nagy figyelmet szenteltek e kérdés sokoldalú megvilágításának. „Az a kérdés, hogy az emberi gondolkodást tárgyi igazság illeti-e meg, nem az elmélet kérdése, hanem *gyakorlati* kérdés — írja Marx Feuerbachról szóló téziseiben. — A gyakorlatban kell az embernek gondolkodása igaz voltát, vagyis gondolkodása valóságát és hatalmát, evilágiságát bebizonyítania. Az oly gondolkodás valóságáról, vagy nem-valóságáról folytatott vita, amely elszigetelődik a gyakorlattól — merőben *skolasztikus* kérdés."[4]

A szocialista büntetőeljárásjogi irodalomban általában helyesen ismerték fel a gyakorlat szerepét a bizonyításban. „A bizonyítás eredményeként az objektív igazsághoz kell eljutni, amelynek kritériuma a gyakorlat. A nyomozás során történő bizonyítás csak ilyen feltételek mellett képes megfelelően ellátni a bírósági bizonyítás előkészítését, s eleget tenni azoknak a feladatoknak, amelyeknek megoldását a büntetőeljárás, a szocialista törvényesség és a jogpolitikai elvek a nyomozástól várják" — állapítja meg Gödöny.[5]

A büntetőeljárásbeli megismerés eredményességét a jogalkalmazó gondolkodásának és a jogalkalmazás gyakorlatának egysége biztosítja. Itt sem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy „az élet, a gyakorlat szempontjának kell lennie az ismeretelmélet első és fő szempontjának... Emellett persze nem szabad elfelejteni, hogy a gyakorlat kritériuma a dolog természeténél fogva sohasem erősíthet vagy cáfolhat meg *teljesen* semmiféle emberi képzetet. Ez a kritérium is eléggé „határozatlan" ahhoz, hogy megakadályozza az ember tudásának „abszolutummá" való átalakulását, de ugyanakkor eléggé határozott ahhoz, hogy könyörtelen harcot folytathassunk az idealizmus és az agnoszticizmus minden válfaja ellen. Ha az, amit gyakorlatunk megerősít, egyetlen, végső, objektív igazság, úgy ebből annak elismerése következik, hogy az egyetlen út, mely ehhez az igazsághoz vezet, a materialista álláspontot álló tudomány útja... Azt, hogy... az elmélet a gyakorlattal összhangban van, nem másíthatják meg semmiféle jövőbeli körülmények..."[6]

A szocialista jogirodalomban szemmelláthatóan egyre inkább hatnak a marxizmus klasszikusainak eme megállapításai. A szovjet szerzők közül pl. *Paskevics* szinte összefoglalását adja e felfogásnak: „A gondolkodás egységes törvényeinek megfelelően a megismerés összes területein gondolkodásunk igazságának egy és ugyanazon egyedül helyes objektív kritériuma hat — a társadalmi-történelmi gyakorlat. *A vizsgálók és a bírák tevékenységének területe sem képez*

---

[3] A marxista filozófia a gyakorlatnak a megismerésben betöltött szerepével mélyrehatóan foglalkozik. E kérdés tehát élő problémája ma is a tudományos kutatásnak: „Az anyagi világ tudományos megismerése rendkívül komplikált és fejlődő folyamat. Ennek a megismerésnek menetére hatást gyakorolnak a társadalmi élet rendkívül sokféle oldala és momentumai — anyagi, gazdasági-politikai és szellemi. Azonban ezeknek a különféle oldalaknak az egész összességéből, mely a tudományos megismerésre hatást gyakorol, döntő jelentőségű a társadalmi-történelmi gyakorlat. A gyakorlat nemcsak kiindulópontja és döntő alapja a tudományos megismerésnek, hanem valódiságának igazi kritériuma is.

Egészen természetes, hogy a gyakorlat döntő szerepe a tudományos megismerésben távol sem egyformán jelenik meg a tudományos megismerés különféle területén, a különféle tudományokban. Megjelenése sajátosságai nemcsak a tudományos megismerés különféle objektumaitól és az egyes tudományok sajátosságaitól függ. Ezeket a sajátosságokat feltételezik főként, hogy:

1. a különféle tudományok közvetlen kapcsolatban vannak a gyakorlat különféle szféráival és formáival;

2. a gyakorlat különféle formái különféle úton gyakorolják a maguk döntő befolyását egyik vagy másik tudomány fejlődésére;

3. a gyakorlat döntő szerepének megnyilvánulása függőségben van egyik vagy másik tudomány sajátosságaitól és megtörik fejlődésének specifikus törvényszerűségein." (*Ju. G. Gajdukov:* A gyakorlat különféle tudományokban való megjelenésének sajátossága. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Filozófiai tanszékének „Az ismeretelmélet és logika kérdései" c. tanulmánygyűjteményének II. kötete. Moszkva. 1960. OKrI nyersfordítás. 352—353. old.)

[4] Marx: Tézisek Feuerbachról. Marx—Engels. Válogatott Művek. II. Szikra kiadás. Budapest, 1949. 399. old. (Marx kiemelései.)

[5] *Gödöny József:* A bizonyítás, bizonyítékok és a bizonyítékok forrásai a nyomozásban. Budapest, 1966. Kandidátusi értekezés. Kézirat. 238. old.

[6] *Lenin:* Materializmus és empiriokriticizmus. Szikra kiadás. Budapest, 1948. 137. old. (Lenin kiemelései.)

valamilyen kivételt ez alól az általános szabály alól.

A gyakorlat — folytatja fejtegetéseit — (különösen a bűncselekményekkel szemben folytatott küzdelem gyakorlata) végső soron az igazság kritériumát képezi a büntetőeljárásban. E területen csak néhány specifikus sajátosság van, amelyek sem meg nem szüntetik, sem meg nem változtatják az általános törvényt."[7]

E nézetek tükrében vizsgálva a kérdést, úgy tűnhetik, nem indokolt a gyakorlatnak, mint az igazság kritériumának ismételt vizsgálata. A magyar szocialista jogirodalomban azonban az álláspontok nem eléggé egyértelműek, ezért — a teljesség igénye nélkül — kívánatosnak látszik a gyakorlatnak a büntetőeljárásbeli szerepét legalább vázlatosan bemutatni.

Cséka pl. kandidátusi disszertációjában többek között ezeket írja: „... a gyakorlat, mint mindennemű igazságkutatás kiindulópontja és helyességének ismérve, különös jelentőségre tesz szert a *társadalmi* (így a *jogi, büntetőjogi)* megismerésben, ahol konkrét esetekről (tényállásban foglalt emberi magatartásokról és körülményekről) kell hitelt érdemlő és jogkövetkezmények hatásával járó megállapításokat tenni."[8]

Cséka okfejtése szükségszerűen kiváltja a kérdést: mennyiben különös jelentőségű a gyakorlat a társadalmi és azon belül a jogi megismerésben? Ha a gyakorlat mindenfajta megismerés igazságának egyedüli kritériuma, akkor az a természetes, hogy szerepe a jogi megismerésben is hasonló. Úgy tűnik, hogy felesleges — minden magyarázat vagy meggyőző érv nélkül — a jog szférájában „különös jelentőségét" kiemelni. Ha egyáltalán valami különös jelentőség tulajdonítható itt a gyakorlatnak, akkor ezt hangsúlyozni csak abban az értelemben lehet, hogy az általa is bírált olyan szerzőkkel szemben — akik részben vagy egészében tagadják a gyakorlat jelentőségét a jogi megismerésben —,[9] ki kell mutatni, hogy *a jogban sincs más eszköz az igazság megállapítására, csak a gyakorlat.*

Ki kell emelni az igazság kritériumát a büntetőeljárásjogi megismerésben azért is, mert több szerző — nem utolsósorban Sztrogovics nyomán[10] — köztük a legújabb szocialista jogi szerzők közül többen, így Cséka is,[11] a jogi igazságon „hiteltérdemlőséget", „bizonyosságot" ért.

A hiteltérdemlőség, a bizonyosság nem a valóság és az azt tükröző logikai modell — viszszatükrözött kép — viszonyát fejezi ki. Az igazság nem más, mint a valóság adekvát visszatükröződése, a valóság és a kép „megfelelése" egymásnak. Ezzel szemben *a hitelérdemlőség* és *a bizonyosság a logikai modell és a megismerő viszonya.* A jogalkalmazó (a megismerő) *pszichikai viszonyulása* a modellhez, hogy a modellt igaznak *érzi-e* vagy sem. A szocialista jogrendszerek alapelve (s egyben követelménye) azonban az, hogy a nyomozó hatóságok és bíróságok az objektív igazságot tárják fel a büntetőeljárásban. Az objektív igazság alapján döntsenek az ügy érdemében, hozzák meg az ítéletet. Ne annak alapján, hogy a büntető ügyekben eljáró hatóságok tagjaiban kialakult-e a bizonyosság érzete, hogy belső meggyőződéssé vált-e a terhelt bűnössége vagy ártatlansága.

Természetesen ilyen szubjektív meggyőződés kialakulhat és ki is alakul a terhelttel foglalkozó személyekben, de ennek a meggyőződésnek az alapján még senkit sem lehet és szabad elítélni. Mindenfajta meggyőződés ellenére fel kell mentenie pl. a bíróságnak azt, akinek bűnösségét — bár lehet, hogy ténylegesen bűnös — nem sikerült bebizonyítani.

Fontos megállapítást tesz ezzel kapcsolatban Sztrogovics: „alaki (formális) igazságnak nevezik a bíróság következtetésének és megállapításának egybehangzását bizonyos törvényben megszabott előfeltételekkel az eljárás tárgyát tevő bűnügy körülményeit illetően. Formális igazság az, amit a bíróság a törvényben meghatározott alakiságok megtartásával és a törvényben megszabott feltételekkel egybehangzóan állapított meg, függetlenül attól, hogy miképpen történt a bűneset a tényleges valóságban, valamint attól, hogy vajon a bíróság következtetése helyesen tükrözi-e vissza ezt a tényleges valóságot."[12] A későbbiekben pedig leszögezi, hogy „... a szovjet bűnvádi eljárás területén állva, kategorikusan vissza kell utasítanunk a jogi, vagy bírósági igazság fogalmának mindennemű elképzelését, bármilyen óvatos formában nyilatkozzék is meg és bármilyen fenntartásokkal vétessék is körül."[13]

Amikor a jogi irodalomban a hiteltérdemlőséget, a bizonyosságot mint a jogi igazság formáját felvetik, lényegében — mivel itt nem a valóság és képe, hanem a kép és a megismerő (jogalkalmazó) viszonyáról van szó — akaratlanul is a jogi vagy bírósági igazság fogalmát tételezik a szocialista büntetőeljárásjog elméletében.

Természetesen ha a jogalkalmazó „meg van győződve" a terhelt bűnösségéről, akkor ez energiát ad neki, hogy további olyan tényezők után kutasson, amelyek meggyőződését bizonyítják. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez veszélyeket rejt magában, mert a „meggyőződés" hatására könnyebben elkerülhetik a jogalkalmazó figyelmét a terhelt javára szóló tények. Sőt, a terhelő

---

[7] *P. F. Paskevics:* Az objektív igazság a büntető eljárásban. Állami Jogi Könyvkiadó. Moszkva, 1961. OKrI nyersfordítás. 70. old.

[8] *Cséka Ervin:* A büntető ténymegállapítás elméleti alapjai. Budapest, 1963. Kandidátusi értekezés. Kézirat. 812. old. (Cséka kiemelései.)

[9] *Cséka Ervin:* A büntető ténymegállapítás elméleti alapjai. 972—973. old. és vonatkozó lábjegyzetei.

[10] Vö. *Sztrogovics:* Az anyagi igazság tana a bűnvádi eljárásban. Jogi kiadó. Budapest, 1951. ÁJI fordítás. 57—58. old.

[11] *Cséka:* idézett disszertáció 812. old.

[12] *Sztrogovics:* Az anyagi igazság tana ... 50. old.

[13] *Sztrogovics:* Az anyagi igazság tana ... 70. old.

tények valóságos súlyuknál nagyobb jelentőségre tesznek szert szemében, esetleg a semleges tények is terhelőknek tetszenek. Hasonlóképpen, az ártatlanság „bizonyossága" arra késztetheti a nyomozót vagy bírót, hogy keresse a terhelt ártatlanságát bizonyító tényeket, ez azonban elterelheti figyelmét a terhelő tényekről.

Nem lehet természetesen a bűnüldöző szubjektumát kizárni a nyomozásból és a bizonyításból. Ez nem is szükséges. Az szükséges, hogy a jogalkalmazó benső meggyőződése — a tények hiteltérdemlősége — ellenére is sokoldalúan kutassa és elemezze a tényeket, valamint azok valóságos összefüggéseit.

Az e munkában bírált álláspont ellentétben áll az ártatlanság vélelmével is, amely azt követeli meg a jogalkalmazótól, hogy ne érzései, hanem a feltárt bizonyítékok alapján döntsön. A „józan emberi ész" nemcsak a tudományokban, hanem a büntetőeljárásjogi megismerésben is tévutakra vezethet.

„Helyes (igaz) az, amit gyakorlatunk megerősít."[14]

A jogi igazság kritériuma a gyakorlat — állapítja meg ezzel egybehangzóan és helyesen Cséka. Ugyanakkor azonban nem ad választ arra a rendkívül fontos kérdésre, hogy mit kell érteni a jogban a gyakorlaton? Azaz milyen emberi tevékenység bizonyíthatja be a büntetőeljárásjogi megismerés igazság-tartamát, igaz voltát? A gyakorlatnak ez az absztrakt interpretálása csak egy általános — természetesen a jogra is vonatkozó — filozófiai tétel felvetése a jogra történő konkretizálás nélkül.

Ennél tovább kell lépni, ez a filozófiailag szükségszerűen elvont tétel nem húzható rá egyszerűen a megismerés egy sajátos területére. Minden tudományban — a tárgy természetéből adódóan — a gyakorlat más formában jelentkezik. Másképpen a mechanikában mint a kvantummechanikában, másképpen a geológiában mint a csillagászatban, és megint másképpen a jogban.

Csékának mindezzel kapcsolatban csak általános megállapításai vannak. Megállapítja, hogy: „a büntetőeljárásban nincs ok az igazság e kritériumától (a gyakorlattól — B. J.) eltérni, bár adott esetekben kétségtelenül nehéz a gyakorlatnak mint igazság-kritériumnak *konkrétan „érvényesülő"* szerepét kimutatni."[15]

Végül is a gyakorlatnak a jogi megismerésben feltárható sajátosságáról mindösszesen a következőket mutatja fel: „... a gyakorlat szerepét nem szabad *egyszerűsítve* értelmezni ... Teljesen tág értelemben kell használni a gyakorlatot ... A gyakorlat e tág fogalmában bennefoglaltatnak az *ember összes szellemi és fizikai erőfeszítései* a valóság jelenségeinek megváltoztatására."[16]

Szűkebb értelemben a nyomozási kísérlet esetében ismeri el a gyakorlat jelentését.[17] A későbbiekben a fentieket még azzal egészíti ki: „... a gyakorlat, mint az igazság kritériuma: a bíróság egész tapasztalati és gondolkodási tevékenységéből, megismerő tevékenysége valamennyi elemének *összességéből* áll ..."[18]

Cséka fejtegetéseivel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a „valóság" rendkívül széles fogalom. A jogi gyakorlatról beszélve nem akármilyen valóságról van szó, hanem a társadalom egy sajátos szférájáról. A jogi megismerés során az igazság kutatásakor — igazolva azt a gyakorlattal — nem lehet tudni, hogy mit is ért e szerző azon, hogy eme gyakorlat során „megváltoztatjuk" a „valóságot"? A valóság megváltoztatására irányuló „összes szellemi és fizikai erőfeszítés" megint csak nem világítja meg, hogy ebben az „összességben" milyen helyet foglal el a jogi gyakorlat mint igazság-kritérium?

Nyilvánvaló, hogy olyan rendkívül fontos emberi gyakorlati tevékenység, mint amilyen a termelő tevékenység és a társadalmi tevékenység — a természeti és a társadalmi valóság átalakítása — a jogi megismerés bizonyításában — lévén itt szó egy konkrét emberi magatartásról —, szinte semmi szerepet nem játszik. Egy ilyen konkrét emberi magatartásról szóló ismeret igazságának megállapításához szükséges gyakorlat korántsem öleli fel az ember „összes szellemi és fizikai erőfeszítéseit", s még kevésbé irányul a „valóság" megváltoztatására.

Ezenkívül Cséka — mint a fent idézettekből kiderül — azonosítja a bíróság „tapasztalataival" (nem derül ki, hogy milyen tapasztalataival), „gondolkodási tevékenységével", „megismerő tevékenysége valamennyi elemével" a jogi megismerés igazságának gyakorlati bizonyítását.

Itt éppen a lényeg tűnik el. Vagyis az, hogy a megismerés *eredményét,* a megismerési tevékenység termékét *kell igazolni a gyakorlattal,* a megismerő tevékenység és a megismerés eredménye csak a gyakorlat által igazolható. Csékánál pedig egybemosódik a megismerés és gyakorlat.

A gyakorlaton általában azt értjük, hogy az ismereteink alapján megpróbáljuk reprodukálni a valóságot (kísérlet), illetve az ismereteink alapján végzett tevékenység a várt eredményt adja. A gyakorlatnak ez a köznapi értelmezése a jogban nem valósítható meg. Nem lehet reprodukálni egy bűncselekményt a valóságban, legfeljebb annak modellje alakítható ki (a nyomozási kísérlet pl. ilyen modell létrehozása).

A jogi igazság kritériuma a gyakorlat, de ez a gyakorlat a jogban sajátosan jelentkezik. A jogban nem a valóságot, hanem a valóság logikai modelljét reprodukálja a jogalkalmazás. Pontosabban: csak alapvetően logikai modell ez, mert pl. egy fegyverrel végzett próbalövés megint

[14] *Lenin:* Materializmus és empiriokriticizmus. 105. old.
[15] *Cséka:* idézett disszertáció 970—971. old.
[16] *Cséka:* idézett disszertáció 971. old.
[17] Vö. *Cséka:* idézett disszertáció 971—973. old.
[18] *Cséka:* idézett disszertáció 973. old.

csak modell, de nem logikai, hanem ontológiai modell. Vagy a helyszíni szemle is reprodukálhatja a bűncselekmény lefolyását, de ez sem egyszerűen logikai aktus.

Az eddigiek azonban még túl általános megállapítások. Szükségesnek látszik megvizsgálni a büntetőeljárásjogi megismerésben használatos modellek minőségét egy bizonyos formai osztályozásban.

A bűncselekményről kialakított kép (modell) *gnoszeológiai modell* — legalábbis alapvető minőségét tekintve — (gnoszeológiai modell az objektív reális és szubjektív képe közötti „rokonsági" viszony).

A bűncselekményről kialakult kép *logikai modellje* pedig a törvényi tényállás (logikai modell két szubjektív tükörkép között fennálló „rokonsági" viszony; a bűncselekmény képe, valamint a törvényi tényállás gyakran szubjektív képe az objektív emberi tevékenységnek).[19]

Az eddigiekből az tűnik ki, hogy a bűncselekményről kialakított kép, a bűncselekmény megismerésének alapvető minőségét tekintve gnoszeológiai modell.

Ez azt jelenti, hogy minden bűncselekmény esetében megtalálható valamilyen, a bűncselekmény elkövetésére utaló „nyom" vagy „nyomok". (Itt nyomok alatt mind a kriminalisztikai értelemben vett nyomokat, mind a bűncselekmény következtében létrejött változásokat, mind a tanúk és terheltek fejében a bűncselekmény lefolyásáról és összefüggéseiről megmaradt emlékképeket kell érteni.)[20] Ezek megismerése — beleértve összefüggéseik feltárását is —, amely már nem egyszerűen érzéki, hanem logikai-gnoszeológiai tevékenység is, nyilvánvalóan a valóság gnoszeológiai modelljét jelenti.

Más oldalról, a nyomozásban felhasznált kísérletek (lövéspróba, íráspróba, az események lejátszatása stb.) a valóság *ontológiai modelljét* adja. (Az ontológiai modell két objektív reális dolog között fennálló „rokonsági" viszony.[21]

A terhelt és a tanúk vallomása pedig — amelyek a valóság gnoszeológiai modelljei — a bűncselekmény logikai modelljét adja.

A bűncselekményről kialakult kép tehát „nyomozati jelentés, vádirat, ítélet indokolása", amennyiben még nem tartalmazza egybevetését a törvényi tényállással (a minősítést), lényegében a bűncselekmény gnoszeológiai modellje, amely azonban ontológiai, gnoszeológiai és logikai modellekből áll össze.

A büntetőeljárásban a *bizonyítás feladata kettős:* bizonyítani, hogy valamilyen konkrét emberi magatartás megvalósult, és bizonyítani arról az emberi magatartásról, hogy kimerít bizonyos törvényi tényállást.

Ami a bizonyítás első formájáról elmondható, az a következő:

A nyomok feltárása, értékelése, valódiságuk bizonyítása (vö.: álnyomok, a nyomok helyzetében, állapotában stb. az idők folyamán végbemenő szükségszerű változások), pontosabban rekonstruálása. Ebből kialakul a bűncselekmény gnoszeológiai modellje. Ez a nyomozás kiindulópontja, a megismerés kiindulópontja.

A nyomozati kísérletek alapján kialakított ontológiai modell belső ellentmondásmentessé tétele, majd egybevetése a feltárt gnoszeológiai modellel. Az egybevetés eredménye, ellentmondásainak feltárása további útmutatóul szolgálnak mindkét modell finomítására, mindenekelőtt a gnoszeológiai modell pontosítására. A vallomásokból kialakított logikai modellek egybevetése egymással, belső ellentmondásaik feltárása és kiszűrése, majd egybevetése ennek a megtisztított logikai modellnek a már előzőleg megvizsgált logikai modellekkel. A vizsgálat eredménye — a további ellentmondások kizárása vagy további kutatás szükségességének a felismerése, és így tovább.

Természetesen ez a sorrend nem abszolút. Elkezdődhet a folyamat egy feljelentés, egy vallomás (hivatalos észlelet) alapján is, de ez esetben is az igazi megismerés a „nyomok" felkutatásával kezdődik (annak legszélesebb értelmében).

Mint látható, a bűncselekményről kialakított kép — éppen azért, mert általában már lezárult, elmúlt cselekmény megismeréséről van szó —, a valóságnak nem közvetlen megismerésére épül. Ami közvetlen kapcsolat itt kialakulhat, az a „nyomok" területe. Máshol ilyen közvetlen kapcsolat nem alakulhat ki (a vallomások, a kísérletek már nem a közvetlen valóság, hanem annak tükrözése). Ezért itt a megismerés főleg logikai tevékenység eredménye. Amikor azt állítjuk, hogy ez a modell, az így kialakított modell megismerésünk próbaköve, akkor ezzel azt állítottuk, hogy a megismerés eme sajátos területén a gyakorlat *köznapi* értelmében nem valósítható meg — s ebben teljes mértékben igazuk van az e kérdésben szkeptikus elméleti szerzőknek —, de tudományos értelemben igen. Minden kísérlet, amelyben természeti folyamatokat kell megismételni, lényegében maga sem más, mint a valóság modellje, méghozzá ontológiai modellje. Ha a modell és a valóság „rokonsága" így kiderül, akkor ismeretünk igaz.

Hasonló a helyzet a jogban is. Hogy még világosabban lássuk, hogy mennyire nem szabad kötődni a gyakorlat köznapi felfogásához, utalunk Leninnek *A tőkével* kapcsolatos elemzésére. Lenin ezzel kapcsolatosan megállapítja: „Már önmagában ez a gondolat — materializmus a társadalomtudományban — zseniális gondolat volt. Ez *egyelőre* természetesen csak hipotézis volt, de olyan, amely először teremtette meg a szigorúan tudományos állásfoglalás lehetőségét a történelem és a társadalom kérdéseiben... Mármost Marx, miután ezt a hipotézist a negy-

[19] Vö. *Horváth Imre:* A modellalkotás mint tudományos kutatási módszer. Magyar Filozófiai Szemle 1965. 2. sz. 166. old.

[20] Vö. *Kanger, A.:* A „nyom" fogalma és meghatározása. Schriftenreihe, 1957. 2. sz. 57—67. old.

[21] *Horváth Imre:* I. m. 166. old.

venes években kimondta, hozzáfog az anyag tényeken alapuló... tanulmányozásához... Jelenleg — a „Tőke" megjelenése óta — a materialista történetfelfogás nem hipotézis, hanem tudományosan bebizonyított tétel..."[22]

Ez esetben sem az a bizonyított tehát, hogy pl. szocialista forradalom megdöntötte a burzsoáziát (ennek szükségszerűségét mondja ki „A tőke"), hiszen Lenin ezt 1894-ben írta, „A tőke" pedig még előbb jelent meg. A hipotézis bizonyítása itt is a valóság adekvát gnoszeológiai modelljének kidolgozása volt.

Hasonló értelemben beszélünk a bűncselekményről alkotott hipotéziseink bizonyításáról is, ebben az esetben is egy ilyen adekvát modell kialakítása az ismereteink próbaköve.

A bizonyítás *második* formájáról a következőket kell — még e vázlatos kifejtés mellett is — elmondani:

A büntetőeljárásbeli megismerés nem zárul le egy meghatározott (büntetőjogellenes) emberi magatartás — „cselekmény" — megismerésével és bizonyításával, azaz e magatartás gnoszeológiai modelljének kidolgozásával. A jogalkalmazásban a megismerésnek még egy további szakasza is szükséges, amelynek jogi minősége a *minősítés*. A büntetőeljárásjogi megismerés számára ugyanis nem csak a nyomozó hatóságok (és ügyészségek, bíróságok) által vizsgált magatartás és körülményeinek feltárása és bebizonyítása szükséges. Szükséges annak feltárása és bebizonyítása is, hogy az adott magatartás megvalósította-e a Btk. Különös Részében megfogalmazott valamely törvényi tényállást, amely a jogilag szankcionált valamely emberi magatartás preformált absztrakt modellje.

A minősítés folyamatában *nem* a valóság és a törvényi tényállás *közvetlen egybevetése* történik, hanem a valóságról szerzett és bizonyított ismereteknek (a vizsgált magatartás gnoszeológiai modelljének) és a törvényi tényállásnak (a magatartás preformált logikai modelljének) megfeleltetése megy végbe, azaz:

valóság — megismerése — törvényi tényállás.

Szimbólumokban kifejezve: M — M_1 — M_2.

Tehát itt, a minősítés során az M_1 modell (a magatartás gnoszeológiai modellje) és az M_2 modell (törvényi tényállás, a magatartás logikai modellje) közötti logikai kapcsolatot kell kimutatni.

E két modell viszonya egymáshoz a konkrét viszonya az absztrakthoz — amint ez az eddig kifejtettekből is következik. Ezért a gnoszeológiai modell tartalmilag sokrétűbb, gazdagabb, mint a törvényi tényállásban preformált logikai modell. A büntetőeljárásban tehát — ha egyik oldalról adott a vizsgált magatartás gnoszeológiai modellje, amelyben feltártuk és bizonyítottuk ezen magatartás mozzanatait (elemeit) és azok viszonyait (elemek struktúrája), más oldalról pedig a törvényi tényállás a maga strukturális felépítésével —, akkor a minősítésben azt kell vizsgálni, hogy megtalálhatók-e (részben vagy egészében) a bűncselekmény gnoszeológiai modelljében azok az elemek és viszonyok, amelyek a törvényben preformáltak (beleértve nemcsak a Btk. Különös, hanem Általános Részében meghatározottakat is).

Ha tehát a törvényi tényállás a_1, $a_2 \ldots a_n$ jegyek esetében állapít meg bűnösséget, akkor a magatartás gnoszeológiai modelljében is meg kell lenniük az a_1, $a_2 \ldots a_n$ jegyeknek. Például a Btk. 263. § (1) bek. a magánlaksértés bűntettének elemeit a következőképpen fogalmazza meg: a_1... aki jogos indok nélkül, a_2... másnak a lakásába, a_3... az abban lakónak, a_4... akarata ellenére, a_5... bemegy, a_6... ellene magánindítványt terjesztettek elő és a_7... büntethetőséget kizáró egyéb ok nem forog fenn.

Mivel a magánlaksértés bűntettét eredményező magatartás megismerése és bizonyítása ennél szélesebb tartalmú, a minősítés során a magatartás gnoszeológiai modellje két részre osztható: *a)* a magatartás lényeges ismertetőjegyeire (releváns tények), melyeknek kiemelése és azonosítása a törvényi tényállással maga a minősítés és *b)* azokra a jegyekre, melyek a releváns tények bizonyítékai. A minősítés azonban nemcsak a megismerési folyamat záróaktusa — amint az eddigiekből következtethető lenne —, hanem a büntetőeljárás egész folyamatát végigkíséri a gyanútól az ítéletig. Hiszen maga a büntetőeljárásjogi gyanú is már kettős feltételezés: *a)* a „nyomok" alapján *feltételezhető* egy adott emberi magatartás megvalósulása, *b)* amely *feltételezhetően* kimeríti a Btk.-ban megfogalmazott törvényi tényállást. Vagyis *a minősítés folyamatának logikai és jogi minősége azonos a bizonyítás megfelelő szintű minőségével* (a gyanútól a jogerős ítéletig azonban hipotetikus jellegű).

A minősítés folyamatának elemzése ezzel még nem merült ki, de a továbbiak túlhaladnák e munka kereteit. Az eddigiekből is kitűnik azonban az, hogy a büntetőeljárásbeli megismerés folyamatának ismeretelméleti-logikai elemzése — még ily vázlatos formában sem — nem hiábavaló. A büntetőeljárásjogi bizonyítás ismeretelméleti és logikai vonatkozásainak kimunkálása nemcsak a jogi elmélet gazdagodását eredményezi, hanem tudatosíthatja a jogalkalmazókban a többnyire ösztönös — tapasztalati alapon kialakult megismerő tevékenységet. Az itt felmutatottak e bonyolult feladatot nem oldják meg, de feltárják a további kutatások lehetőségeit és irányát, megteremtik azok kiindulópontját.

Balog János

[22] *Lenin:* Kik azok a „Népbarátok" és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen. Lenin Művei. I. kötet. Szikra kiadás. Budapest, 1951. 135—139.

Polgári eljárásjogunk módosításának kérdéséhez*

I.

A Jogtudományi Közlöny 1965. évi 11. száma vitacikként közli dr. *Novák István:* A polgári peres eljárás gyorsításának és egyszerűsítésének néhány kérdése című dolgozatát. Minthogy a Szerző által behatóan kidolgozott téma igen jelentős, annak megvitatásához magunk is szeretnénk néhány szemponttal hozzájárulni.

A polgári peres eljárás alapelvei között általában nem említik a gyorsaságot, sőt bizonyos fokig mint a Pp. 3. § (2) bekezdésében megkövetelt alaposság ellentéte, vagy annak rovására ható kívánalom szerepel. A gyorsaság és annak elősegítője, az egyszerűség helyesen felfogva éppen elősegíti az alapos kivizsgálást és megalapozott döntést, mivel a bizonyítás együttes felvételét, az eljárás, ezen belül a tárgyalás egységét mozdítja elő, az alapos kivizsgáláson nyugvó, megalapozott ítélet pedig a vita végleges lezárását biztosítja. Az eljárás egyszerűsítésének és gyorsításának a vizsgálata azonban nem történhet az egyéb perjogi kérdésektől függetlenül.

II.

1. A *per szerkezetét* tekintve alapvető a bírósági szervezeten belüli *hatásköri* megosztás. Az kétségtelen, hogy az eddigi fejlődés iránya a járásbírósági hatáskör mind szélesebb kiterjesztése és a jelenlegi szabályozás egészen minimálisra szorította a megyei bíróságok által első fokon elbírált polgári perek számát. Vitatható azonban, hogy ez milyen irányban változtatandó meg.

A hatáskör megállapítása egyben az a terület, ahol az egyszerűsítés a leginkább ellentétbe kerülhet a per ténylegesen eredményes, gyors, végleges befejezésének követelményével és a vita nyugvó pontra hozásával. Nem hagyható figyelmen kívül ezzel kapcsolatban az a körülmény, hogy a Legfelsőbb Bíróság elnökének a legutóbbi országgyűlési beszámolója szerint a beszámolási két évben 10 933 kérelem érkezett törvényességi óvás előterjesztése iránt, amelyek túlnyomó részét polgári peres eljárásra tartozó ügyekben adták be. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy a legfőbb ügyészhez is nyilván hasonló számban nyújtottak be ugyanilyen kérelmet. Ezeknek a kérelmeknek az elintézése még akkor is jelentős munkaterhet okoz, ha nagyobb részük alaptalannak bizonyul és az elutasítás nem szorul indokolásra. Nem lehet közömbös az sem, hogy a kérelmek elbírálása — a dolog természetéből folyóan — csupán az iratok alapján történik és nem tanácsban, ami kevésbé megnyugtató, mint a rendes eljárási szabályok szerinti döntés.

Anélkül, hogy a járásbíróságokon működő bírák szakmai felkészültségét kívánnánk vitatni, hangsúlyozni kívánjuk, hogy a szakmai szempontok nemcsak látszat-aggályt jelentenek. Nyilvánvaló, hogy különösen az olyan járásbíróságnál, ahol csak 1—2 polgári bíró működik, nehezebb mindig biztosítani a megfelelő szakmai felkészültséget és jártasságot, gyakorlatot, mint a megyei bíróságon, ahova már megfelelő gyakorlat és további kiválasztás alapján történik a kinevezés. Ehhez jön perújítás esetén a 21. § (2) bekezdéséből származó nehézség. Az ügyeknek a személyi képességek szerinti elosztása is könnyen vezethet kis bíróságon túlterhelésre. Nem lebecsülendő körülmény az sem, hogy a legképzettebb és tapasztaltabb bíró munkája során is merülnek fel olyan problémák, amelyek szükségessé teszik a legalább hasonló képességűvel való megbeszélést, megvitatást. Erre pedig — különösen nem megyei székhelyen levő — járásbíróságoknál sokkal kevésbé van lehetőség — ha egyáltalán van —, mint megyei bíróságon. Már pedig a legnagyobb súllyal és mértékben az első fokú bíróság munkáján áll a perek mikénti letárgyalása, a lényeges vitás kérdések rögzítése, bizonyítékok beszerzése, illetve a bizonyítás felvétele, tehát annak a biztosítása, hogy minél előbb és a törvényességnek megfelelő döntés legyen hozható. A rosszul lefolytatott elsőbírói eljárás nemcsak a pertartamot nyújtja el és az érdemi döntés meghozatalát teheti lehetetlenné a másodfokú bíróság részére, hanem hatályon kívül helyezés esetén megnehezíti a megfelelő iránymutatást is.

Ezeken a nehézségeken az újabb hatásköri szabályozások úgy kívántak segíteni, hogy bizonyos ügy-fajtákra a megyei bíróság székhelyén levő járásbíróság kizárólagos illetékességét állapították meg. Ezzel azonban a járásbíróságok között bizonyos, a szervezeti törvény által nem ismert megkülönböztetést állapítottak meg, továbbá éppen a hatásköri szabályozással elérni kívánt cél nem valósult meg teljesen, vagyis az, hogy a bíróság a felekhez közelebb legyen. Az eljárás ugyanis legnagyobb részében az elsőfokú bíróságon folyik, ide kell a feleknek a legtöbbször bemenni, a bizonyításfelvétel során pedig a tanúknak is. Ez viszont a kizárólagos illetékesség ilyen alapon történő megállapítása esetén ugyanolyan távolságra van tőlük, mint a megyei bíróság. A másodfokú eljárásban rendes körülmények között csak egy tárgyaláson kell megjelenni, a jelenlegi közlekedési viszonyok mellett a Legfelsőbb Bíróságnál való megjelenés ezért nem jelent olyan megterhelést, amelyet bonyolult, *nehéz megítélésű* pernek alapos, végleges elbírálása ne egyenlítene ki.

A pereknek legkésőbb a másodfokú bíróságnál általában véglegesen elintézést kell nyerniök, a törvényességi óvás rendkívüli jellege

* Vitacikk. — *Szerk.*

folytán[1] az ítélkezés egységét hivatott biztosítani, azonban nem válhat harmadfokú perorvoslattá, így nem pótolhatja a Legfelsőbb Bíróság másodfokú ítélkezését és annak irányító szerepét. Az óvási eljárás jelentékenyen késlelteti a per befejezését is. Az egyes megyei bíróságoknál előforduló helytelen jogszabályértelmezésről és ennek folytán kialakuló gyakorlatról a Legfelsőbb Bíróság elnöke esetleg csak minisztériumi vizsgálat folytán szerez tudomást, így az egységes ítélkezésnek törvényességi határozattal vagy kollégiumi megállapodással való biztosítása hosszabb időt vehet igénybe.

Valamennyi perfajtának járásbírósági hatáskörbe való utalása lehetővé teszi a megyei bírósági és legfelsőbb bírósági bírói létszám csökkentését, de ez pénzügyi és nem szakmai szempontból figyelembe jövő körülmény. Pusztán az a tény azonban, hogy a megyei bíróság nem foglalkozik elsőfokon a perek tárgyalásával, nem feltétlenül eredményezi azt, hogy behatóbban tudja ellenőrizni az alája tartozó járásbíróságok ítélkezési tevékenységét és saját kollégiumi állásfoglalásaival irányítani, a Legfelsőbb Bíróság pedig az elvi iránymutatást megadni.[2] Erre csak abban az esetben lenne lehetőség, ha a bírói létszám azonos maradna azzal, ami a megyei bíróság elsőfokú bíráskodása mellett is megvolt. (Természetszerűen nem a jelenlegi hatáskör mellett, amelynek megszüntetése aligha jelent számottevő csökkenést.) Az eddigi hatásköri változások éppen az említett pénzügyi szempont folytán egyben a bírói létszám módosítását is maguk után vonták. A megyei bíróságok elsőfokú hatásköre viszont lehetővé teszi a nagyobb szakmai képzettséggel és gyakorlattal rendelkező, ott alkalmazott elsőfokú tanácsvezetőknek a bekapcsolását a járásbírósági ítélkezés ellenőrzésébe, irányításába. A nagyobb létszám folytán lehetővé válik az elvi és gyakorlati kérdéseknek a behatóbb megvitatása és tisztázása mind a kollégiumi üléseken, mind az azon kívüli megbeszélések során. Ezt nem pótolhatja a járásbíráknak a kollégiumi ülésekre való meghívása, nemcsak azért, mert ott csupán tanácskozási joguk van, hanem és főleg azért, mert a vidékieknek a megyei székhelyre való beutazása minden alkalommal jelentős munkaidőkiesést és költséget okoz. Ugyanezek a meggondolások vonatkoznak a Legfelsőbb Bíróság munkájára is.

Szerény nézetünk szerint tehát nem arra lenne szükség, hogy minden ügy járásbírósági hatáskörbe tartozzék, hanem arra, hogy a megyei bíróságok elsőfokú hatáskörébe kerüljenek azok a további ügycsoportok is, amelyek jelentőségüknél, az elbírálandó jog- és ténykérdések bonyolultságánál fogva nagyobb szakképzettséget és gyakorlatot igényelnek. Ezek kiválasztásánál több szempont is figyelembe veendő — nem utolsó sorban pénzügyi —, így ennek a vizsgálatába már nem bocsátkozhatunk.

2. Az *illetékességi okok*ra vonatkozóan teljesen egyetértünk Novák Istvánnal az apasági és származás megállapítása iránt indított perekre nézve. Ezt támasztja alá az a további körülmény is, hogy a gyakorlati tapasztalat szerint az anya a per megindításakor többnyire ugyanott lakik, ahol az alapul szolgáló kapcsolat idejében lakott, így a bizonyítási eszközök itt szerezhetők be legjobban, közelebbről: a tanúk itt hallgathatók ki, ami a közvetlenséget segíti elő.

A Pp. 29. § (3) bekezdése az alperesnek az első tárgyaláson előterjesztett kérelme esetén az állandó munkahelyét jelöli meg az illetékesség alapjául. Ez — különösen munkahelyváltoztatás esetén — jelentős mértékben hátrányos lehet a felperesre és esetleg azt eredményezi, hogy a bizonyítást végül is megkeresés folytán a lakóhely bírósága veszi fel (tanúkihallgatás), a munkahely bírósága pedig csupán az első és utolsó tárgyalást tartja meg és ítéletet hoz a más bíróság által felvett bizonyítás alapján. Az áttételt ezért csak abban az esetben kellene megengedni, ha a felperes nem ellenzi. Másrészt éppen mert az alperesre nézve előnyös, indokolatlan, hogy ezt az illetékességi okot *csak* ő vehesse igénybe.

Az eljárni hivatott bíróság munkáját segítené elő és gyorsítaná meg, valamint a peres feleknek is költség- és időmegtakarítást jelentene, ha az áttétel esetén is kötelesek lennének a *jelen levő* felek a per tárgyalásának előkészítése céljából kérelmeiket és ellenkérelmeiket előadni, bizonyítékaikat megjelölni, a bíróság pedig a következő tárgyalás előkészítése végett szükségesnek látszó kérdéseket feltenni. Házassági perekben mindkét fél jelenléte esetén esetleg az első tárgyalás is megtartható, a békítés megkísérelhető lehetne, csakúgy, mintha megkeresett bíróság járna el.

III.

1. A Pp. 1. §-a és a 3. § (1) bekezdése kötelezően előírja a bíróságnak az igazság kiderítését és a jogvitáknak ezen az alapon való eldöntését. Ez a követelmény azonos tényállás megállapítását és jogkövetkezmény levonását teszi szükségessé akkor is, ha ugyanazon vagy egymással összefüggő, egymásból eredő jogviszonyokban több személy szerepel. A bíróságnak pedig a tényállás felderítésére nem áll rendelkezésre nyomozó apparátus, így a saját aktivitása mellett is szüksége van a felek hathatós közreműködésére, hogy a tényállást a valóságnak megfelelően megállapíthassa. Nem nélkülözhető ez azok részéről sem, akik a per kimenetelében csak közvetve, kapcsolódó jogviszony útján vannak érdekelve. Egyebek között ezt is hivatott elősegíteni és biztosítani a *pertársaság* mellett a *perbehívás* és a perbe való *beavatkozás*. Jóhiszemű eljárás esetén a perbehívott ab-

[1] Jogorvoslati jellege is vitás (V. ö. Névai László —Szilbereky Jenő: Polgári eljárásjog.) Egységes jegyzet. (II. kötet.) Budapest, 1965. 142—143. old.

[2] Novák István: A polgári per hatásköri szabályainak elvi alapjai. Jogtudományi Közlöny XIX. — 1964. 301. old.

ba beavatkozik és mindazt megteszi, amit az általa vagy ellene utóbb indítandó perben megtenne. Nem lehet tehát reá nézve sérelmes, ha a perben hozott ítélet jogereje az őt érintő részében reá is kiterjed. Ez amellett, hogy érvényre juttatja az igazságos döntéssel és annak egységével kapcsolatos, említett követelményt, elősegíti a perek mielőbbi befejezését, esetleg újabb perindítást is megakadályoz, tehát perökonómiai szempontok mellett a felek viszonyában is mielőbb nyugalmat teremt.

Egyet kell ennélfogva értenünk a Novák István dolgozatában foglalt azon javaslattal, hogy ha a perbehívott a perbehívást nem vállalja és a perbe nem lép be, ne védekezhessen „azzal, amit módjában lett volna a perbehívó ellen folyamatba tett korábbi perben előadnia".[3] Ezt azonban kiegészítendőnek látjuk.

A Pp. 54. § (1) bekezdése ugyanis csak jogot ad a per mikénti eldöntésében érdekeltnek a perbe való beavatkozásra, magához a beavatkozáshoz azonban nem fűz jogkövetkezményt. (Az 57. § (1) bekezdésében szereplő jogerőkiterjedés sem a beavatkozás következménye. Vö. a Legfelsőbb Bíróságnak a Bírósági Határozatok 1961. évi 10. számában 2981. sz. alatt felvett eseti döntésének indokolásában foglaltakkal.) Következménye ez annak az álláspontnak, hogy az ítélet jogereje — kivételes perfajtáktól eltekintve — csak „inter partes" hat, amihez a szocialista perjogászok hozzákapcsolták az igazság kiderítésének minden prejudiciális kötöttségtől mentes szükségességét. Az előbb említettek azonban éppen azt indokolják, hogy ez már az első perben megtörténjék, amely esetben a prejudiciális hatás nem sérelmes a beavatkozóra sem, legfeljebb a Pp. 206. § (2) bekezdésében a perbeni mulasztáshoz fűzött végső szankciónak megfelelően biztosítja a beavatkozó közreműködését. Enélkül viszont a perbehívás javasolt következménye meghiúsítható lenne az által, hogy a perbehívott beavatkozik, de passzív marad. Szükséges lenne tehát olyan rendelkezés felvétele, amely az ítélet jogerejét annyiban terjesztené ki a beavatkozóra, hogy a peres felek között megállapított jogviszonyt az abból reá háruló jogkövetkezmények tekintetében az általa vagy ellene indított perben ne tehesse vitássá. Egyúttal természetesen az 57. § (1) bekezdésének a módosításával az ítélet elleni fellebbezési jog a beavatkozó részére is biztosítandó lenne az általa támogatott fél kifejezett akarata ellenére is. (Minthogy az egyezség alapja a felek magánautonómiája, az a perek gyorsabb, kevesebb költséggel való befejezését segíti elő, a jóváhagyó végzés ellen nem lenne ugyanilyen feltétlen fellebbezési jog biztosítható a beavatkozónak, de az egyezség nem is járhatna reá nézve hátrányos jogkövetkezménnyel.)

A Pp. 58. §-a a feleket jogosítja fel perbehívásra és az 54. § (2) bekezdése csak a 23. § (1) bek. b) pontjában írt jogi személy érdekeltsége esetén ad a bíróságnak hivatalbóli eljárásra jogot és kötelességet, de ez is csak a érdekeltnek a perbe való beavatkozásróli tájékoztatásig terjed az ügyész értesítése mellett. A bíróságnak tehát nincs perbehívási joga, legfeljebb — megfelelő esetben — tanúként hallgathatja ki az érdekelt személyt, majd a beavatkozási jogára oktathatja ki. Ez azonban nem biztosítja az illetőnek a perbe való beavatkozását. Szükséges lenne ezért a bíróság részére hivatalbóli perbehívási jogot biztosítani a megfelelő tájékoztatás és a jogkövetkezményekre való utalás mellett. Ez nem érintené a felek materiális rendelkezési jogát, a perbehívottét sem, a beavatkozásra pedig a harmadik személynek amúgy is joga van, így eljárási jogot sem sért.

2. A Pp. által megállapított illetékességi okok folytán lehetséges, hogy az egymással kapcsolatban levő perek akkor is más-más bíróságnál induljanak meg, ha az 51. § *a)* vagy *b)* pontjában írt pertársaságnak lenne helye. A 149. § (2) bekezdése viszont — a 150. §-ban írt kivételtől eltekintve — csak az ugyanazon bíróságnál folyamatban levő perek *egyesítését* teszi lehetővé. A külön-külön való perlés esetén elmarad az érdekelt valamennyi fél közreműködéséből fakadó előny, eltérő döntések jöhetnek létre, fennáll annak a lehetősége, hogy ugyanazoknak a tanúknak azonos tényekre való többszöri kihallgatására is sor kerül, egyes bizonyítékok, különösen előző per vagy büntető ügy iratai más perben is jelentősek és az egyik bíróság által történő beszerzésük folytán a többi per eldöntése késedelmet szenved. Ezeknek elkerülése és az együttes elbírálás biztosítása végett az 51. § *a)* vagy *b)* pontjában írt pertársaság előfeltételeinek a fennforgása esetén el kellene rendelni a pereknek a felek által egyezően megjelölendő vagy ennek hiányában az előbb beérkezett keresetlevél folytán eljáró bírósághoz való áttételét.

IV.

1a. Az *eljárás* során felmerülő első kérdés az eljáró *bíróság összetétele.* A Pp. 11. § (1) bekezdése a szocialista demokratizmusnak megfelelően akként rendelkezik, hogy az elsőfokon eljáró bíróság egy hivatásos bíróból és két népi ülnökből álló tanácsban „ítélkezik". Ez alól a közbenső intézkedésektől (pl. idézés, megkeresés stb.) eltekintve csak egyes kivételeket enged, pl. áttétel, költségmentesség, illetékfeljegyzés engedélyezése tárgyában tárgyaláson kívül való határozathozatal. A tárgyaláson kívüli határozatok nagyobb része azonban kizárólag jogi elbíráláson alapszik, amelyekhez a jogszabályról való tájékoztatást az ülnökök részére is a szakbírónak kell megadnia, így az ülnöki részvétel a legteljesebb mértékű kollektív határozathozatal esetén is meglehetősen formális. A tárgyaláson kívül való határozathozatalt (keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasítása, permegszüntetés,

[3] Novák István: A polgári peres eljárás gyorsításának és egyszerűsítésének néhány kérdése. 556. old.

fellebbezés elutasítása elkésettség stb. miatt) tehát teljes egészében az elnök hatáskörébe kellene utalni.

b) Több ízben merült fel észrevétel amiatt, hogy a bíróságok nem alkalmazzák a Pp. 124. § (2) bekezdését, különösen nem történik meg a tárgyalás kitűzése előtt a fél (felek) meghallgatása útján való előkészítés. Szerény nézetünk szerint ennek oka főleg abban keresendő, hogy a tárgyaláson megvan a lehetőség a további eljárás mindkét fél együttes bevonásával való előkészítésére. Igaz ugyan, hogy a hivatkozott bekezdés *a)* és *b)* pontja is lehetővé teszi mindkét fél meghallgatását, az egyszerre való megjelenésük esetén azonban érdemi határozat akkor sem hozható, ha a felek egyezséget kötnek, sőt permegszüntetés vagy szünetelés kimondásához is utóbb a tanács elé kell terjeszteni az ügyet. Legalább arra kellene tehát jogot adni az elnöknek, hogy ilyen esetben ülnökök részvétele nélkül is hozhasson a pert megszüntető, egyezséget jóváhagyó vagy szünetelést megállapító végzést.

De megvizsgálandó lenne, nem indokolt-e annak lehetővé tétele, hogy ha a per az első tárgyaláson a nem vitás tényállás alapján, bizonyítás felvétele nélkül eldönthető, az elnök, mint egyesbíró hozza meg az ítéletet. Ilyenkor ugyanis rendszerint szintén csak jogkérdésről van szó, amelyről való tájékoztatás amúgy is az elnök feladata. Ezáltal lehetővé válna az egyszerűbb ügyek gyorsabb elintézése és a bonyolultabb, vagy legalább vitás tényállású perek előkészítése sem vonná el az ülnökök munkaidejét. Ha viszont már eleve biztosnak tekinthető a bizonyítás szükségessége és a bizonyítékok rendelkezésre állanak (ennek tipikus példája az igényper), az elnöknek módjában állana nyomban tanács elé tűzni a tárgyalást.

A vázolt eljárás mellett határozottabbá válna az egyes perszakok elkülönülése, az első tárgyalás emlékeztetne a római jog praetor előtti litis contestatio-jára, illetve a tőkés perfelvételi tárgyalásra. Az azonban nem szüntetné meg a tárgyalás egységét és a perfelvételi tárgyalástól éppen az különböztetné meg, hogy nem vitás tényállás esetén ítélethozatalnak lenne helye, egyébként pedig az lenne a rendeltetése, hogy a felek közreműködésével hathatósan előkészítse a perben a való tényállás megállapítását biztosító bizonyítás felvételét, annak helyes értékelését, vagyis az igazság kiderítését és a törvényességnek megfelelő ítélet meghozatalát.

2. A Pp. 129. § (1) bekezdése értelmében az áttételt elrendelő, a 130. § (2) bekezdése szerint pedig a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül elutasító végzést az alperesnek is kézbesíteni kell a keresetlevél másolatával együtt. A II. Ppn. 39., illetve 40. §-ának idevonatkozó indokolása szerint az alperesnek is módot kell adni arra, hogy az előbbi esetben fellebbezhessen, utóbbiban pedig az ellene benyújtott keresetlevél sorsáról tudomást szerezzen és a végzés elleni fellebbezésre észrevételeket adhasson be.

Az alperes fellebbezési joga azonban csak akkor jelentős, ha az áttétel más hatósághoz történik, egyébként módjában áll a tárgyaláson az illetékességgel kapcsolatban nyilatkozni. (Bizonyos fokig amúgy is visszás helyzetet idéz elő, amikor a keresetlevelet a bíróság áttenni rendeli a Pp. 29. § (1) bekezdése szerint a lakóhely bíróságához, a végzést az alperesnek is kézbesíti, annak jogerőre emelkedése után az áttételt foganatosítja, majd az újabban eljáró bíróság a 29. § (3) bekezdése alapján az alperesnek a tárgyaláson előterjesztett kérelmére a pert az előbb eljárt bírósághoz teszi vissza, mivel az alperesnek ott van a munkahelye.) A jelenlegi szabályozás következtében az áttételt elrendelő végzés elleni fellebbezésről is csak együtt mondhatnak le a felek, míg enélkül a felperes nyomban kérhetné annak foganatosítását, ami sokszor (pl. gyermektartási perben) különösen érdekében állhat. A keresetlevél beadásáról az alperes csak az idézés kézbesítésekor szerez tudomást, ezért az elutasításról való értesítés elmaradása sem jelent reá nézve hátrányt. Mindezekre tekintettel a végzés és a keresetlevél másolata csak a bírósági hatáskör leszállítása esetén lenne az alperesnek kézbesítendő, valamint a felperes esetleges fellebbezésének a 257. § szerinti elintézése során a fellebbezéssel együtt észrevételek benyújtása végett.

3. A Pp. — egyes külföldi, tőkés eljárásjogokkal szemben — igen helyesen általában nem teszi függővé az egyes bírósági eljárási cselekményeket a felek külön kérelmétől vagy elhatározásától. Ez alól egyik legjelentősebb kivétel a 151. § (1) bekezdése, amely szerint „az elnök a tárgyalást a feleknek a kitűzött határnap előtt legalább nyolc nappal előterjesztett közös kérelmére elhalasztja . . .” Minthogy a jogszabály további előfeltételt nem jelöl meg, a közös kérelmet indokolni sem kell, a bíróságnak nincs mérlegelési joga, így a felek a per elhúzását idézhetik elő és felesleges munkát adhatnak a bíróságnak. Az elhalasztás ennélfogva attól lenne függővé teendő, hogy a felek fontos okot igazolnak, vagy legalább valószínűsítenek.

A másik ilyen joga a feleknek az eljárás szünetelése, amelynek fő alapja a felek közös megegyezése [137. § (1) bek.]. Rendszerinti oka a felek között a per tárgyára nézve peren kívül létrejött megegyezés vagy legalább ennek reményében folyó tárgyalás; a kitűzés iránti újabb kérelem hiányában egy év után a per megszűnésére vezet. [137. § (3) bek.] Házassági perekben a 288. § (3) bekezdésének a rendelkezése folytán „az eljárás szünetelésének sem mulasztás esetében, sem megegyezés alapján nincs helye”. (További rendelkezések ezt alkalmazni rendelik a személyállapotot tárgyazó egyéb perekben is.) A Pp. miniszteri indokolása nem jelöli meg a szabályozás okát. A perjogi irodalom álláspontja szerint „ez a szabály szintén csak azt van hivatva megakadályozni, hogy a felek hallgatólagos akaratából vagy egyenesen megegyezésével a döntést ne lehessen elodázni, illetőleg a per megszüntetését ne lehessen érdemi

döntés nélkül is, közvetett úton elérni".[4] Önként vetődik azonban fel a kérdés: vajon feltétlenül szükséges-e a házassági perekben a mielőbbi érdemi döntés abban az esetben is, ha a felek, illetve házastársak maguk sem biztosak a házasság felbontásának a szükségességében és hajlandók még egymásnak próbaidőt adni? Amidőn a Legfelsőbb Bíróság 3. sz. irányelve fokozott jelentőséget tulajdonít a felek megegyező akaratelhatározásának a feldúltság megállapításánál, nem veendő-e ez a kibékülés megkísérlésénél is figyelembe? Bizonyos ellentmondás látszik ezen rendelkezés és az első tárgyalás után kötelezően előírt 30 napos halasztás [285. § (4) bek.], illetve azon szabály között, hogy a felperes a keresetétől a per bármely szakában az alperes hozzájárulása nélkül is elállhat [284. § (2) bek.]. Éppen a házassági, különösen a házassági bontóperekben kellene a leginkább lehetővé tenni a szünetelést, hogy így a házastársak közötti helyzet további élezése nélkül idejük legyen a feleknek a további lépésüket meggondolni és ebben még az se befolyásolja őket, hogy a keresettől való elállás folytán a jelentős összegű kereseti illetéket elvesztik.

V.

1. Fentebb már utaltunk a *felek* polgári perbeni *közreműködésének* a jelentőségére. Erre tekintettel a szocialista jogalkotás és a perjogászok[5] szakítottak azzal a tőkés felfogással, amely a peres felek oldalán csak jogokat látott és biztosított, mégpedig sok tekintetben a bírósági igazság-felderítést és a per befejezését is akadályozva. A szocialista polgári per irányítása, vitele: a tágabb értelemben vett pervezetés teljes egészében a bíróság feladata. Ebben azonban a peres feleknek is közre kell működniök, nemcsak az által, hogy a valóságnak meg nem felelő tényelőadásokat nem tesznek, hanem elsősorban az által, hogy *kérelmeik*et (ellenkérelmeiket) az alapul szolgáló *tényállás*sal és a vonatkozó *bizonyítékok*kal, valamint az ellenfél előadásaira való nyilatkozataikkal együtt a bíróság elé terjesztik a szükség szerint a legrövidebb időn belül. Ezt kívánja biztosítani a Pp. 5. §-a, valamint az abból folyó további rendelkezések, végső esetben a 206. § (2) bekezdése. A per elhúzódását kívánja megakadályozni a Pp. 104. §-ának Novák István által érintett (2) bekezdése is. A késedelmeskedés eljárásbeli következményeit azonban lerontja az, hogy a Pp. az igazság kiderítése végett a 235. § (1) bekezdésében mintegy kénytelen lehetővé tenni, hogy még a fellebbezésben is előadhatók legyenek új tények és bizonyítékok. Ennek folytán ugyanis hatását veszti az, hogy az elnök ad-e határidő-hosszabbítást, hiszen a bíróság az e nélkül kitűzött újabb tárgyaláson is kénytelen foglalkozni a csak ott előadott új ténnyel és elrendelni a releváns tényre vonatkozóan késedelmesen bejelentett bizonyítás felvételét, mert enélkül az a fellebbezésben is érvényesíthető és a másodfokú bíróság veszi fel a bizonyítást, vagy a 252. § (3) bekezdése alapján az ítéletet hatályon kívül helyezi.

A legtöbb hiba éppen a késedelmeskedéssel kapcsolatos. Ennek oka csak részben az, hogy a bíróság nem mindig fejt ki megfelelően aktív irányító, pervezető tevékenységet. Akkor, amidőn az ügyvéd által képviselt pervesztes fél a fellebbezése folytán egyszer már hatályon kívül helyező másodfokú végzés után hozott ítélet elleni fellebbezésben jelent be újabb bizonyítékokat, a másodszori fellebbezés folytán megtartott fellebbezési tárgyaláson terjeszti be felperes létére újabb bírósági felhívásra a házassági vagyonközösség megszüntetése iránti perben a vagyon-mérleget, vagy több éves pertartam után ad be perújítási kérelmet — önként vetődik fel a kérdés: jóhiszeműen, közreműködési kötelezettségét teljesítve járt-e addig el.

A Pp. szankciós rendelkezései ebben a vonatkozásban meglehetősen hiányosak és kiegészítésre szorulnak. A 206. § (2) bekezdése nyilván csak a legvégső esetben alkalmazható, mivel az igazsággal ellentétes eredményre vezethet.

Az 5. § (3) bekezdése hivatott elsősorban a bírói pervezetést szankciójával hathatóssá, eredményessé tenni. A jelenlegi szabályozás azonban ezt túlságosan vontatottá, szinte hatástalanná teszi. Amennyiben ugyanis — és ez a rendszerinti helyzet — a nyilatkozatra, bizonyíték bejelentésére kötelező végzés nem tartalmaz a jogkövetkezményre történő utalást, késedelmeskedés esetén erre való figyelmeztetéssel új határidőt kell tűzni, majd ennek eltelte után a mulasztót a késedelem okáról meg kell hallgatni és csak akkor szabható ki a pénzbírság. Eltekintve az esetleges fellebbezési eljárástól már ez is meglehetős időmúlást és sok felesleges munkát jelent. Már pedig, ha a reá nézve *idegen* ügyben megidézett tanút a bíróság elmaradása esetén minden megkérdezése nélkül pénzbírsággal sújtja [185. § (1) bek.] és csak ha elmaradását „alapos okkal kimenti", kerül sor a pénzbírság hatályon kívül helyezésére [(2) bek.], nincs okunk a *saját ügyében* késedelmeskedő peres fél mulasztását enyhébben elbírálni. Ellene szól ennek a bíróság nevelő feladata is. Az 5. § (3) bekezdésének a módosításával tehát a pénzbírságnak minden előzetes meghallgatás nélkül való kiszabását kellene elrendelni arra a félre, aki az előírt határidőben nem teszi meg a nyilatkozatát, nem jelenti be a bizonyítékait, amivel természetesen együtt járna kimentés esetén az intézkedés hatályon kívül helyezésének az előírása.

Az 5. § (2) bekezdése akkor teszi lehetővé pénzbírság kiszabását, ha valaki az ott írt magatartást „akár tárgyaláson, akár valamely periratban", „jobb tudomása ellenére vagy nagy-

[4] Bacsó Ferenc—Beck Salamon—Móra Mihály—Névai László: Magyar polgári eljárásjog. (Budapest, 1959.) 397. old.

[5] V. ö. Névai László: A jogalkalmazás jogpolitikai elvei és a polgári eljárás. Jogtudományi Közlöny XVIII. évf. (1963.) 629. old.

fokú gondatlanságból" tanúsítja. Ez megkötés természetszerű előfeltétel az *a)* és *c)* pontok alkalmazásához. Ezekben az esetekben rosszhiszemű pervitel rendszerint csak a perben jelentős tényekre vonatkozó bizonyítás eredményeként állapítható meg, amely bizonyítás egyben a rosszhiszeműségre vonatkozó adatokat is feltárja. Ezek a nyilatkozatok nyilvánvalóan csak periratban vagy tárgyaláson történhetnek meg. A *b)* pontban írt magatartás (a per eldöntése szempontjából jelentős tény elhallgatása) azonban mulasztás, így nem is jelölhető meg, hogy hol történt. Szabályozása már ezért is a (3) bekezdésbe kívánkozik. Nem elegendő a mulasztásnak csupán a tényelőadásokra való vonatkozó szankcionálása, hasonló késedelmet okoz és rosszhiszemű lehet a bizonyítékok késedelmes bejelentése, vagy a bizonyításfelvétel egyéb módon való akadályozása mulasztással. (Előfordult pl., hogy a bizonyító fél az elsőfokú tárgyaláson bírói felhívásra kijelentette, hogy a szakértő kirendeléséhez szükséges összeget nem hajlandó letétbe helyezni, majd a pervesztése folytán beadott fellebbezés után megtartott másodfokú bírósági tárgyaláson vállalta a költség előlegezését, aminek a következménye hatályon kívül helyezés és a per befejezésének a több hónapos késedelme volt.) Végül az „elhallgatott" kifejezés arra utal, hogy a tény előadása bírói felhívás ellenére nem történt meg, holott a bíróság esetleg megfelelő peradatok hiányában nem is hívhatta fel ilyen irányú nyilatkozattételre. Elegendő lenne tehát a (3) bekezdéshez kapcsolódóan olyan további feltétel előírása, hogy a fél nem vagy késedelmesen jelent be olyan tényt, bizonyítékot, vagy teljesít a bizonyítással kapcsolatos olyan cselekményt, amelyről megfelelő gondossággal eljárva tudnia kellett, hogy az a per eldöntésénél jelentős.

A 125. § (3) és (4) bekezdésében írt figyelmeztetésnek ezekre a jogkövetkezményekre is ki kellene terjedniök, de ennek folytán alkalmazásuk nem lenne külön figyelmeztetéstől függővé tehető. Talán elég ezzel kapcsolatban a tanúidézésben foglalt figyelmeztetésre és az annak alapján történő szankció-alkalmazásra utalnunk.

2a. A polgári peres eljárás alapelvei közé tartozik a szóbeliség és a közvetlenség. Ennek megfelelően megvan ugyan a keresetlevélen kívül is az írásbeli előadás lehetősége, ez azonban csak a tárgyalás előkészítésére szolgál [Pp. 141. § (2)—(4) bek.]. A peres felek *közreműködésének* a legfontosabb *módja* tehát a tárgyaláson való előadás. A Pp. a tárgyaláson való megjelenés elmulasztásához csak a felperessel szemben fűz szorosan vett eljárásjogi következményt, de egyben feljogosítja őt arra, hogy a tárgyalásnak a távollétében való megtartását kérje [136. § (1) bek., 137. § (1) bek. *b)* pontja]. Ez igen célszerű és hasznos intézkedés olyankor, ha a per egyszerűbb tényállású, vagy csupán jogkérdés vár eldöntésre és a felperes a bíróságtól távol lakik, a megjelenés vagy a képviseletetés (helyettesítés) költsége nem állana arányban a perértékkel. Amint azonban bonyolultabb, vitás ténykérdések merülnek fel, a felperes esetenkénti megnyilatkoztatása a bíróság munkaterhének szükségtelen emelése mellett a per túlságos elhúzódásához vezethet. Ezért jogot kellene adni a bíróságnak (elnöknek), hogy indokolt esetben a felperest a folytatólagos tárgyaláson való megjelenésre kötelezze.

Az alperes elmaradása a tárgyalás megtartását nem akadályozza, az első tárgyalás ismételt elmulasztása a kereset értelmében való elmarasztalást eredményezhet [136. § (4) bek.]. Amennyiben viszont a már megtett, vagy akár írásban bejelentett nyilatkozata folytán nem tekinthető olyannak, aki a vele közölt „tényállás valóságát nem vonja kétségbe", a felperes bizonyítani kénytelen. Ehhez pedig elegendő a kereset alapját képező tények tagadása. Ez már átvezet

b) a *felek személyes megjelenésének* és *meghallgatásának* a kérdéséhez. Vitás, hogy a fél személyes előadása bizonyítékot képez-e. Rendszerint azonban ő ismeri a legjobban a tényállást, így a közvetlen meghallgatása, közvetlenül, személyesen tett előadása meggyorsíthatja az eljárás lefolytatását. A per érdemére vonatkozó tényeknek az írásbeli nyilatkozattal egyező fenntartása esetén is előadhat olyan további, kapcsolatos tényeket, amelyek az ügy bővebb felderítését segíthetik elő (pl. hogy a tévedés címén megtámadott elszámolás eredménye állítólagos helytelenségének a felismerése után részteljesítést eszközölt, vagy halasztást kért), de előadhat olyan tényeket is, amelyek a jogi képviselője útján tett előző nyilatkozataitól eltérnek, vagy annak megdöntésére alkalmasak (pl. a per tárgyát képező kölcsön tagadása esetén a keresetével arányban nem álló beruházást). Éppen ezért fontos lehet a fél személyes meghallgatásának a biztosítása, mert ellenkező esetben nemcsak a bíróságnak és az ellenfélnek okoz szükségtelenül, aránytalanul sok munkát, de az igazság felderítése is bizonytalan, különösen ha négyszemközt történtek képezik vita tárgyát. A Pp. ennek ellenére csak a házassági perekben írja elő a felek személyes meghallgatását [285. § (1) bek.], továbbá az apasági és származás megállapítása iránti egyéb perekben rendeli a személyes megjelenésre idézett féllel szemben elmaradása esetén a 185. § rendelkezéseinek az alkalmazását [299. § (1) bek.]. Egyéb perekben a 206. § (2) bekezdése szerint az elmaradás a bizonyítékok mérlegelésénél veendő figyelembe. Ez azonban nem segíti elő a per céljának az elérését.

Önként vetődik fel itt is a kérdés: miért kötelezhető az idegen tanú a perben többre, mint maga a fél? Különösen szembetűnő ez akkor, ha a perbevonás csak a tanúkénti kihallgatás után történik meg. Addig köteles volt megjelenni és a saját kárára is tanúvallomást tenni, különben pénzbírság, elővezetés alkalmazható vele szemben, a perbevonás után azonban teljesen passzív maradhat, az ellenfelet terheli a bi-

zonyítás, neki ezzel kapcsolatban nincs kötelessége, ami közvetlenül érvényesíthető lenne. A 299. § (1) bekezdésének megfelelő rendelkezés lenne tehát indokolt minden perfajtánál.

VI.

1. A Pp. 212. § (1) bekezdése értelmében a bíróság „a per érdemében" *ítélet*tel határoz. A kereseti kérelem teljesítését érdemben, anyagi jogi okból tagadja meg — egyelőre vagy véglegesen — a bíróság akkor is, ha a kérelem időelőtti, vagy ha bírói úton nem érvényesíthető. Következetlen tehát a Pp. 130. § (1) bekezdése, amidőn az *f)* pontban erre az esetre a keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasítását, illetve a 157. § *a)* pontjában a per megszüntetését rendeli. Minthogy ezek a tények a keresetlevélből rendszerint nem derülnek ki, az előbbi rendelkezés — amely nyilván az eljárást kívánta gyorsítani — alkalmazásra sem igen kerül. A tételesjogi rendelkezés hátránya az is, hogy a 229. § (1) bekezdése folytán a végzéshez még időleges jogerőhatás sem fűződik. Megfontolandó lenne tehát a tárgyalt rendelkezés elhagyása.

Ugyanakkor nincs eljárásjogi szabály arra, ha a felperes az 51. § *a)* pontjában írt esetekben nem valamennyi, a jogviszonyban álló személy ellen terjeszti elő keresetét. Az ennek következtében szükségszerűen meghozott elutasító ítélet tulajdonképpen nem bírálta el érdemben a keresetet (nem Sachurteil, hanem Prozessurteil). Egyszerűbb megoldás lenne erre az esetre a 130. § (1) bekezdésének, illetve a 157. § *a)* pontjának az alkalmazását előírni.

2. Az ítélet jellegzetessége éppen az érdemi döntés folytán, hogy azt a meghozó bíróság csak kivételes esetben érintheti. A Novák István által javasolt *mulasztási ítélet* lényegében a fizetési meghagyással azonos joghatású lenne az ellentmondással való megtámadhatóság folytán. Kötelező jegyzőkönyv felvétele és minden tárgyalás nélküli meghozatalának az elrendelése azt is kizárná, hogy a bíróság kétely esetén hivatalból tisztázza az adott lehetőségek között a tényállást és vizsgálja a jogalapot. [Az 1911 : I. tv. 443. § (1) bekezdése is előírta bizonyos esetekben a mulasztási ítélet megtagadását, a 4. pont akkor, ha „a kereseti kérelem a közölt tartalma szerint nincs megalapítva".] A Pp. 136. § (4) bekezdése tulajdonképp mulasztási ítéletről rendelkezik, de nagyobb biztonság érdekében kétszeri idézést rendel, amivel az igazolható mulasztást is ki akarja küszöbölni és lehetőséget nyújt a bírósági vizsgálatra. A kétszeri tárgyalás és idézés jelent bizonyos munkatöbbletet, azonban a második tárgyaláson meghozott ítélet elleni fellebbezés tudomásunk szerint egészen ritka. Minthogy azonban az elmulasztott első tárgyaláson a bíróságnak módjában áll az újabb tárgyalást nyomban kitűzni, arra az alperest az ismételt mulasztás jogkövetkezményeire való figyelmeztetéssel megidézni, kétség esetén személyes megjelenésre kötelezni, ha az újabb tárgyaláson az alperes megjelenik és érdemi nyilatkozatot tesz, a per gyorsabban fejezhető be, mint az első tárgyaláson meghozott, de ellentmondással megtámadott mulasztási ítélet esetén. A kereseti kérelemnek önmagában való megalapozottsága az ún. mulasztási ítélet esetén is vizsgálandó lenne a bíróság által.

3. A 152. § (3) bekezdése kizárja a birtokháborítás megszüntetése iránt indított pernek a hivatkozott § alapján való felfüggesztését. A Pp. eredeti szövegébe felvett ezen rendelkezéssel kapcsolatban a miniszteri indokolás semmit sem tartalmaz. Nyilvánvaló indoka az, hogy az ilyen perben hozott ítélet csak a birtoklás tárgyában dönt, így lehetséges az utólagos korrekciója. A bírói gyakorlat értelmében azonban a bíróságnak az ilyen perben is vizsgálnia kell a jogkérdést, azonkívül a birtokháborítás megszüntetése iránti kérelem már a szakigazgatási szerv előtt összekapcsolható kártérítés iránti val. Ezek eldöntése szükségessé teszi az előkérdés tisztázását. Különösen visszássá válhat a jelenlegi szabályozás akkor, ha a jogkérdésben külön per van folyamatban, abban már első fokú ítélet elleni fellebbezés van benyújtva, vagy annak a pernek a tárgyalását a bíróság valamely okból felfüggesztette. Ilyenkor legfeljebb szünetelésre van lehetőség, ha a felek kérik, vagy a bíróság a birtoklás kérdésében hoz (rész)ítéletet, amely azonban teljes mértékben ideiglenes jellegű. A birtoklás ilyen ideiglenes rendezése ugyanúgy megtörténhet ideiglenes intézkedéssel [Pp. 156. § (3) bek.] és így a 152. § (3) bekezdésében írt kivétel nem indokolt.

4. A 215. § szerint a döntés nem terjedhet túl a kereseti kérelmen és ellenkérelmen, ennek megfelelően a 229. § (1) bekezdése értelmében a jogerő csak „a kereseti kérelemmel érvényesített jog tárgyában hozott ítélet"-re terjed ki. Ebből következik, hogy az ítélet csak a felperes-alperes viszonylatát szabályozhatja. A részletekre való kitérés helyett csak arra kívánunk utalni, hogy bizonyos esetekben a bíróságnak az ítéletben szükségszerűen rendeznie kell a felpereseknek, illetve alpereseknek egymás közötti viszonyát is, legalább a perbevitt jogviszony által adott körben (pl. ingatlanra fennálló tulajdonközösség megszüntetése esetén az árverési vételár megosztását). Ez törvényi szabályozást igényel. De lehetővé kellene tenni azt is, hogy kérelemre ezt a bíróság egyébként is rendezze, ha az nem eredményezi a per elhúzódását. Kétségtelen ugyan, hogy a per a mondott viszonylatban folyik, nem pedig a pertársak között,[6] ezt a tiszta polarizációt azonban már a régi „főbeavatkozási" pernek az alapperrel való egyesítése is megzavarta és egyéb egyesítések esetén is találkozunk erősen kereszteződő perbeli állással. Az ilyen ítéleti

[6] V. ö. Solt Kornél: Az elsőfokú ítélkezés korlátai a polgári perben. Jogtudományi Közlöny XX. — 1965. 238. old. 33. jegyzet.

rendelkezés további pereket tehetne szükségtelenné.

Az utóbb hivatkozott rendelkezés egyébként lex minus quam perfecta. Amennyiben ugyanis a kereseti kérelmen túlterjeszkedő ítélet alakilag jogerőre emelkedik, nincs olyan fórum, amely az anyagi *jogerőt* elvonhatná. Amíg tehát a 215. §-ban az ítélethozatal tekintetében szükséges a határ megvonása, a jogerő korlátozása mellőzendő lenne. A hivatkozott rendelkezés továbbá a perbehívás és beavatkozás kapcsán mondottaknak megfelelően kiegészítésre szorul. Végül a jogerőprobléma részletes vizsgálata nélkül csak arra utalunk, hogy az egységes ítélkezés ebben a vonatkozásban is biztosítandó. Visszás helyzetet idéz elő az, hogy ha a marasztaló ítéleti döntés alapjául szolgáló jogviszony vagy egyéb körülmény megállapítása a rendelkező részben is kifejezésre jut, vagy közbenső ítéletben történik, úgy jogerőképes, ha viszont nincs ilyen külön kérelem és a bíróság sem látja szükségesnek a jogviszony kérdését a rendelkező részben, vagy közbenső ítéletben rögzíteni, az újabb perben vitássá tehető. Az egyik, gyakorlatban előfordult esetben pl. a bérbeadó (háztulajdonos) és a bérlő között hosszú éveken át folyt persorozatban ítéletenként eltérően, illetve ellentétesen nyert elbírálást olyan egyszerű kérdés, hogy a zárt veranda hozzátartozik-e a bérleményhez vagy sem. A jogerőnek feltétlenül ki kellene terjednie arra a jogviszonyra és az alapjául szolgáló tényekre, amelyen a rendelkező részbeni marasztalás vagy egyéb döntés alapszik.

VII.

1. A fellebbezési eljárásban Novák István dolgozatában bizonyos értékhatáron alul és meghatározott feltételek mellett az 1911 : I. tv. 512—519. §-aiban foglalt szabályozásnak megfelelően nyilvános ülés bevezetését látja indokoltnak. Minthogy elvileg nem látszik akadály fennforogni, kérdés, gyakorlatilag előnyt jelentene-e. A jegyzőkönyv felvételének elmaradása — a bizonyításfelvétel hiányában — rendszerint amúgyis rövid másodfokú jegyzőkönyvek mellett nem jelent nagyobb egyszerűsítést. Az ügynek a bíróság egyik tagja által történt előadása után a felek felszólalhattak. Ha ez rendszerint el is maradt, a kitűzésnél annak lehetőségével számolni kellett, így komolyabb időnyerést sem eredményezett. A felek értesítése céljából idézés helyett a kitűzött ügyek jegyzékét legalább nyolc nappal előbb a bíróság hirdetőtábláján kellett kifüggeszteni. Ez kétségtelenül munkamegtakarítást eredményezett, azonban az értesítés teljesen formális volt, hiszen a feleknek — különösen vidékről — aligha volt lehetőségük a hirdetőtáblát állandóan figyelemmel kísérni. Ezen az ügyvédek akként segítettek, hogy ilyen célra rendszeresített „tudakozó lap"-on kértek értesítést, ami szintén bírósági munkát jelentett, ha kevesebbet is, mint az idézés, és a posta-költség a felekre hárult.

A nyilvános előadás tehát egyrészt fenntartotta a fellebbezési tárgyalás bizonyos formáit (nyilvánosság, ügy előadása, felek felszólalása), másfelől ennek előfeltételeit és a felek közreműködését nem biztosította hathatósabban, mint a végzés elleni felfolyamodás észrevételezésénél. Bizonyos esetekben szinte kézenfekvő a fellebbezési tárgyalás szükségtelensége és az ilyen módon való elintézés csak felesleges munkát jelent a bíróságnak, és költséget a feleknek. Szemmel látható ez pl. a csupán a részletfizetés vagy perköltség miatti fellebbezésnél. Ilyenkor azonban a nyilvános előadás sem indokolt. A végzés elleni fellebbezésnek megfelelően az első fokú bíróság által kikézbesített fellebbezésre az ellenfél észrevételeket tehetne és a másodfokú bíróság tanácsülésben hozhatná meg a döntését mégis azzal az eltéréssel, hogy az ilyen ügy is szóbeli tárgyalásra lenne utalható, ha a felek meghallgatása vagy bizonyításfelvétel szükséges. A felek megjelenésének és felszólalásának az említett formális módon való lehetővé tétele az alapos és helyes elbírálást semmivel sem segíti elő és biztosítja inkább. Természetesen erősen megvizsgálandó lenne, milyen esetekben lehet a szóbeli tárgyalást ilyen módon mellőzni. A tanácsülésben történő elintézés viszont a bíróság részére lehetővé teszi a jobb időkihasználást és gyorsabb döntést. (Tulajdonképpen jelenleg is érdemi állásfoglalás és döntés történik tanácsülésben, ha a perújítási kérelmet az első fokú bíróság a Pp. 266. § (2) bekezdése alapján mint „érdemi tárgyalásra alkalmatlan"-t végzéssel elutasítja és ez ellen él a perújító fellebbezéssel.)

2. A Pp. 270. §-a értelmében a jogerős határozat ellen a legfőbb ügyész vagy a Legfelsőbb Bíróság elnöke nyújthat be [(1) bek., mégpedig a Legfelsőbb Bíróságnál (2) bek.] törvényességi óvást. Az újabb jogszabályok szerint bizonyos perkategóriáknál a járásbíróság első és végső fokon határoz. Előfordulnak továbbá olyan esetek is, hogy a járásbíróság által hozott határozat fellebbezés hiánya folytán jogerőre emelkedik, de törvénysértő vagy megalapozatlan. Az ilyen perekben a törvényességi óvás benyújtása és elbírálása szükségtelenül terheli a legmagasabb igazságügyi szerveket. Amennyire indokolt és szükséges, hogy a megyei bíróságok ítélkezését a Legfelsőbb Bíróság irányítsa, ugyanannyira feladata ez a megyei bíróságnak az alája tartozó járásbíróságok irányában. Ha tehát a járásbíróságoknál merül fel jogszabálysértés, ennek kiküszöbölésére elsősorban a megyei bíróság hivatott és ettől akkor sem szükséges eltérni, ha a másodfokú eljárás fellebbezés hiányában elmaradt. A járásbíróság határozatai elleni törvényességi óvás benyújtására tehát a megyei főügyész vagy a megyei bíróság elnöke lenne feljogosítandó, elbírálására pedig a Pp. 23/A. §-ában írt esettől eltekintve a megyei bíróság.

Hámori Vilmos

A másodfokú ítélkezés korlátai a polgári perben

1. Míg az elsőfokú ítélkezésnek egyedül a kereseti kérelem[1] és ellenkérelem[2] szab korlátot, addig a másodfokú ítélkezésnek több korlátja van.[3] Éspedig: *a)* az elsőfokú ítélet keretei, *b)* a kereseti kérelem és ellenkérelem, *c)* a fellebbezési kérelem[4] és ellenkérelem.

A másodfokú ítélkezés korlátainak kérdése tehát összetettebb, mint az elsőfokú ítélkezésé.[5] A másodfokú bíróság megsérti a szocialista törvényességet, ha ítélete átlépi eljárásjogi korlátait. Ezért a szocialista törvényesség szempontjából is jelentős a másodfokú ítélkezés kereteinek pontos meghatározása.

Az alábbiakban először egyenként vizsgáljuk az említett korlátokat, majd az azok alóli kivételekkel, ezt követően valamennyi korlát és kivétel együttes hatásával foglalkozunk, a továbbiakban igyekszünk levonni néhány általános következtetést és végül a jogalkotást érintő javaslatokat említünk meg.

I.

2. A kétfokú eljárás elvéből[6] következik, hogy az *elsőfokú ítélet keretei* általában megszabják a másodfokú ítélkezés kereteit.[7] A másodfokú bíróság — főszabályként — nem dönthet érdemben a félnek elsőfokon el nem bírált alanyi joga tekintetében. A másodfokú ítélkezésnek ez a korlátja a *nem teljes* elsőfokú ítéletek kapcsán igényel bővebb kifejtést.

Elsőfokú *közbenső ítélet*[8] esetén a másodfokú ítélkezés korlátai tekintetében a Pp. 253. §-a (4) bekezdésének első mondata irányadó. E korlát szempontjából különbséget kell tenni a *szerződésen kívüli* jogviszonyon és a *szerződésen* alapuló követelést elbíráló közbenső ítélet között.

Az *előbbi* esetben az elsőfokú közbenső ítélet a kereset szempontjából kizárólag pozitív lehet: megállapítja a követelés jogalapját. Ilyenkor a másodfokú bíróság — ha ítéletet hoz és álláspontja egyezik az elsőfokú bíróságéval, a tárgyalást azonban folytatni kell a követelés összegére nézve — szintén csak közbenső ítéletet hozhat.

Az *utóbbi* esetben, ha marasztalásra irányuló kereset valamely szerződés *érvényességén* alapszik és már történt teljesítés, az elsőfokú bíróság akkor is közbenső ítéletet hozhat, ha megállapítja a szerződés érvényességét (pozitív közbenső ítélet) és akkor is, ha a szerződés érvénytelenségét állapítja meg (negatív közbenső ítélet).[9] A másodfokú bíróság — mindkét ítélet kapcsán — kizárólag közbenső ítéletet hozhat, akár egyező, akár eltérő az álláspontja a jogalap tekintetében, feltéve, hogy a tárgyalást az összegszerűség tekintetében folytatni kell.

Ha viszont a kereset valamely szerződés *érvénytelenségén* alapszik, az elsőfokú bíróság csak akkor hozhat közbenső ítéletet, ha a szerződés érvénytelenségét állapítja meg. Ellenkező esetben, ha tehát álláspontja szerint a szerződés érvényes, el kell utasítania a keresetet,[10] minthogy az érvényesség jogkövetkezményei tekintetében nincs hivatalbóliság.[11] A szerződés érvénytelenségét megállapító elsőfokú pozitív közbenső ítélet kapcsán a másodfokú bíróság — ha ítéletet hoz és álláspontja egyezik a jogalap tekintetében az elsőfokú bíróságéval, a tárgyalást pedig folytatni kell az összegszerűség tekintetében — szintén csak közbenső ítéletet hozhat. Ha viszont a másodfokú bíróság szerint a szerződés érvényes, ítélete csak elutasító lehet. (Nincs officialitás.)

3. Az elsőfokú *részítélet* is megszabja a má-

---

[1] Illetve: a viszontkereset és az ügyészi indítvány.

[2] Ennek keretében: a beszámítási kifogás is.

[3] Ld. erről a kérdésről *Bajory Pál:* A másodfokú bíróság felülvizsgálatának korlátai c. cikkét. (MJ. 1959. évf., 11. sz.)

[4] Illetve: a csatlakozó fellebbezés, az ügyészi fellebbezési óvás és az ügyészi csatlakozó fellebbezési óvás. [Pp. 233. § (1) bek.]

[5] „Az elsőfokú ítélkezés korlátai a polgári perben" c. cikkünk (JK. 1965. évf., 6. sz.) után jelent meg a Legfelsőbb Bíróság XXVII. sz. polgári elvi döntése (BH. 1965. évf., 5. sz.). Ezért az elvi döntés megállapításaival ott nem tudtunk foglalkozni. Az elvi döntés értelmében az ügyész felemelheti a fél keresetét. Ez a megoldás az érvényes jogszabályok keretei között igyekszik megszüntetni a kérelemhez kötöttségből eredő visszásságokat. De lege ferenda nem értünk egyet azzal a megoldással, hogy kizárólag ügyészi indítvány küszöbölje ki a kérelemhez kötöttségből folyó nehézségeket, a bíróság azonban általában ne legyen jogosult túlterjeszkedni a kereseten.

[6] „A kétfokú bíráskodás elvi alapján állunk — írja *Szilbereki Jenő* — biztosítanunk kell a feleknek azt a jogát, hogy ügyüket két fórum bírálja el." (Az ügyész a polgári eljárásban. Bp. 1961. 144. old.)

[7] Ld. erről *Magyary Géza:* Magyar polgári perjog 2. kiad., 547. old.

[8] Arról, hogy a közbenső és a részítélet megengedett kivétel „az ítélet teljességének pozitív értelemben felfogott követelménye alól" ld. *Névai László—Szilbereky Jenő:* Polgári eljárásjog. II. Bp. 1965. 75. old. — Hasonlóan *Móra Mihály:* Az ítélet teljessége; rész- és közbenső ítélet. MJ. 1959. évf., 11. sz., 339. old.

[9] A Pp. 213. §-ának (3) bekezdése értelmében csupán a „keresettel érvényesített jog fennállása" tárgyában lehet közbenső ítéletet hozni. Tény ezzel szemben, hogy adott esetben a bíróság nem a keresettel érvényesített, hanem egy hivatalból elbírálást igénylő jog fennállása tekintetében dönt kereseti kérelem nélkül. Úgy véljük azonban, hogy ez megengedett eljárás. Amikor a bíróságnak joga van hivatalból elbírálni valamely alanyi jogot, akkor ezen alanyi jog tekintetében közbenső ítéletet is hozhat. Ezt támasztják alá a gyakorlati szempontok is. Ha vitatható a szerződés érvénytelensége, e kérdés jogerős eldöntéséig nem célszerű terjedelmes bizonyítást felvenni az érvénytelenség jogkövetkezményei tekintetében.

[10] Feltéve, hogy a fél kioktatás ellenére nem változtatja meg keresetét, illetve az ügyész nem emeli fel a fél keresetét.

[11] Ezért a szerződés érvénytelenségére alapított kereset kapcsán nem kerülhet sor negatív közbenső ítélet hozatalára.

sodfokú ítélet kereteit: elvileg a másodfokú bíróság csak az elsőfokú részítéletben elbírált alanyi jog tekintetében határozhat érdemben.[12] Ellenkező esetben a kereset egy része tekintetében az eljárás egyfokúvá válnék.[13]

4. Az olyan eljárási *szabálysértéssel* hozott nem teljes elsőfokú ítélet, amely nem határozott a kereset valamely részéről, szintén meghatározza a másodfokú ítélet kereteit: a másodfokú bíróság nem dönthet érdemben a keresetnek az elsőfokú eljárás során már előterjesztett, de az elsőfokú ítéletben érdemben el nem bírált része tekintetében.[14]

Ez következik — a contrario — a Pp. 253. §-ának (3) bekezdéséből, amely szerint a másodfokú bíróság a fellebbezési kérelem és ellenkérelem korlátai között: *„. . . a perben érvényesített jog, illetőleg az azzal szemben felhozott védekezés alapjául szolgáló olyan kérdésekben is határozhat, amelyekben az elsőfokú bíróság nem tárgyalt, illetőleg nem határozott."* Egyetértünk azzal, hogy ilyen „kérdés" nem lehet elsőfokon el nem bírált kereseti kérelem.[15] Ezt támasztja alá a jogszabály nyelvtani értelmezésén túlmenően[16] az egyfokú eljárás tilalma.

A nem teljes ítélet — valójában — részítélet. Ezért, ha a másodfokú bíróság az elsőfokú ítéletben el nem bírált és már az elsőfokú eljárás során előterjesztett kereseti kérelmet érdemben bírál el, a helyzet ugyanaz, mintha elsőfokú részítélet elleni fellebbezés folytán elsőfokon már előterjesztett, de a részítéletben még el nem bírált kereseti követelés tekintetében is határozna. Ez pedig perrendellenes eljárás lenne.

Tény viszont, hogy az eljárás hatályos Pp.-nk szerint is számos esetben egyfokúvá válik a fellebbezési szakban. Ellentmondást látunk abban, hogy a másodfokú bíróság gyakran igen jelentős alanyi jogok tekintetében elsőfokú döntés nélkül „egyfokúan" határozhat, azonban nem határozhat az elsőfokú eljárás során már előterjesztett, de az elsőfokú ítéletben el nem bírált kereseti követelés tekintetében.[17]

5. Főszabályként a másodfokú ítélkezés korlátja a *kereseti kérelem* és *ellenkérelem* is. Ez következik a Pp. 215. §-ából, amely — a Pp. 239. §-a folytán — a másodfokú ítéletre is irányadó.

6. A másodfokú ítélkezés körét a *fellebbezési kérelem* és *ellenkérelem* is megszabja [Pp. 253. § (3) bek.].[18] Hatályos jogunkban — egyes kivételektől eltekintve — a fellebbezési kérelemhez és ellenkérelemhez kötöttség érvényesül. A fellebbezési kérelemhez kötöttség folytán az elsőfokú ítélet fellebbezéssel meg nem támadott rendelkezése jogerőre emelkedik (részjogerő).[19] A másodfokú ítélet a Pp. 229. §-ának (1) bekezdésére és 253. §-ának (3) bekezdésére tekintettel nem hatolhat be az elsőfokú ítélet jogerős részébe. Ennek ellenkezőjét kizárják a jogerő joghatásai, így a megtámadhatatlanság és a véglegesség.

Más megoldást követ pl. a szovjet és a lengyel jog. A szovjet jogban a fellebbezési bíróság a fellebbezési kérelmen hivatalból túlterjeszked-

---

[12] Elsőfokú részítélet esetén a másodfokú érdemi döntés többnyire részítélet, esetleg közbenső ítélet, kivételesen befejező ítélet, ha a felperes a másodfokú eljárás során az elsőfokú részítéletben elbírált követelésre szállítja le a keresetét. Az utóbbi eset azonban nem kivétel az itt tárgyalt ítélkezési korlát alól, minthogy a másodfokú ítélet ilyenkor sem lépi túl az elsőfokú részítélet kereteit.

[13] Az elsőfokú eljárásban sem közbenső, sem részítélet meghozatala nem kötelező, hanem csak megengedett. Ezzel szemben, *ha* a másodfokú bíróság az itt tárgyalt feltételek mellett ítéletet hoz, kötelezően *csak* közbenső, illetve részítéletet hozhat.

[14] Ezért a másodfokú bíróság nem határozhat érdemben azon peres fél (több felperes vagy több alperes valamelyike) tekintetében sem, akire nézve az elsőfokú ítélet nem tartalmaz érdemi döntést.

További kérdés: határozhat-e a másodfokú bíróság érdemben az elsőfokú eljárás során már előterjesztett, de az elsőfokú ítéletben annak ellenére érdemben el nem bírált *beszámítási kifogás* tekintetében, hogy marasztalás folytán a beszámítási kifogást el kellett volna bírálni?

Névai László és *Szilbereky Jenő* már rámutatott a Pp. 213. §-a (1) bekezdésének azon hiányosságára, hogy az nem tesz említést a beszámítási kifogásról. Minthogy a beszámítási kifogás is valamely alanyi jog érvényesítését jelenti, az olyan elsőfokú ítélet sem teljes, amely — bár marasztalt — nem határozott a beszámítási kifogásról. Ezért, úgy véljük, a másodfokú bíróság — de lege lata — nem bírálhatja el érdemben az ilyen beszámítási kifogást sem.

[15] Ezt az álláspontot foglalta el *Kovács Marcel* is. („A polgári perrendtartás magyarázata." II. kötet. Bp. 1921. 659. old.) Hasonlóan *Névai László—Szilbereky Jenő:* id. m. II. 130. old. és *Bajory Pál:* id. m. 343. old.

[16] A jogszabályban említett „kérdés" pl. a következő: Az elsőfokú bíróság azért utasította el a baleset folytán elhalt személy özvegyének baleseti járadékigényét, mert szerinte nem az alperes okozta a balesetet. Az elsőfokú bíróság — elfoglalt álláspontja folytán — nem tárgyalt és nem határozott az özvegy ráutaltságának kérdésében. A másodfokú bíróság — ha szerinte az alperes okozta a balesetet és a felelősség egyéb feltételei is adva vannak — érdemben vizsgálja az özvegy ráutaltságát és ebben a „kérdésben" is határoz. (Az eljárás e tekintetben egyfokúvá válik.)

[17] Ellentmondás pl., hogy a másodfokú bíróság nem bírálhatja el érdemben az elsőfokú eljárás során már érvényesített, azonban az elsőfokú ítéletben érdemben el nem bírált kamatigényt, de érdemben elbírálhatja a Pp. 247. §-ának (1) bekezdése alapján a fellebbezési eljárás során első ízben támasztott kamatigényt.

[18] A Pp. 253. §-ának (3) bekezdése összhangban áll a Pp. 4. §-ával, az abban foglalt rendelkezés egyik speciális változata.

Az 1963. december 4-én kelt 99/1963. Zb. sz. csehszlovák Pp. 206. §-a is ismeri a részjogerőt, 212. §-ának (1) bekezdése szerint pedig: *„A fellebbezési bíróság az egész megtámadott határozatot felülvizsgálja: nem foglalkozik azonban azokkal a rendelkezésekkel, amelyek már jogerőre emelkedtek . . ."*

[19] *Nòvák István* behatóan elemezte az *ítélet részjogerejének* és a *részítélet jogerejének* egymáshoz való viszonyát. Szerinte: „. . . a részleges jogerő és a részítélet jogi természete azonos . . ." (A részleges jogerő a polgári eljárásban. Bp. 1961. 48. old.) — Nézetünk szerint, a kétségtelen hasonlóság ellenére, a két jelenség nem azonos. Az elsőfokú ítélet részjogereje feltétlenül köti az elsőfokú és — a hatályon kívül helyezés megfelelő eseteit kivéve — a másodfokú bíróságot. Ezzel szemben a részítélet jogereje — a Pp. 213. §-a (2) bekezdésében írt esetekben — nem köti sem az első-, sem a másodfokú bíróságot. Ezért az ítélet részjogereje *erősebb* a részítélet jogerejénél.

ve hozhatja meg ítéletét.[20] A felek rendelkezési joga ebben a tekintetben sem érvényesül. Az új lengyel Pp. — a szovjet jognál szűkebb körben — szintén lehetővé teszi a fellebbezésen túlterjeszkedő másodfokú ítélkezést.[21]

[20] A Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok polgári eljárásának alapjai (a továbbiakban: Alapok) 45. cikkében *„Az ügyek elbírálása fellebbezési eljárásban"* cím alatt — többek között — a következőket tartalmazza:

„Az ügynek a fellebbezési eljárásban való elbírálása során az bíróság az ügy anyaga, valamint a felek és az ügyben részvevő más személyek által újonnan előterjesztett adatok alapján felülvizsgálja a fellebbezéssel vagy óvással megtámadott ítélet vagy végzés törvényességét és megalapozottságát mind a jogorvoslattal megtámadott részében, mindpedig a meg nem támadott részében, úgyszintén a fellebbezéssel nem élő személyek vonatkozásában is.

A bíróság nincs kötve a fellebbezés vagy óvás indokaihoz és köteles az ügyet egész terjedelmében megvizsgálni."

Hasonló rendelkezést tartalmaz az OSZFSZK 1964. október 1-én hatálybalépett új Pp.-jének 294. §-a is. Eszerint:

„При рассмотрения дела в кассационном порядке суд по имеющимся в деле и дополнительно представленным сторонами и другими лицами, участвующими в деле, материалам проверяет законность и обоснованность решения суда первой инстанции как в обжалованной, так и в необжалованной части, а равно в отношении лиц, не подавших жалобы.

Суд не связан доводами кассационной жалобы или протеста и обязан проверить дело в полном объеме."

Egyébként már az OSZFSZK 1923. évi polgári eljárási törvénykönyvének 245. §-a is hasonló rendelkezést tartalmazott, mégpedig: *„A fesőbbfokú bíróság semmisségi panasz elbírálásánál nincs kötve az abban felsorolt indokokhoz, hanem hivatalból köteles minden esetben felülvizsgálati eljárásban elbírálni az ügyet mind megtámadott, mind meg nem támadott részében és azon felek irányában is, akik nem nyújtottak be panaszt."*

[21] Az új lengyel Pp. 363. cikkének 3. §-a értelmében: *„Ha a határozatnak csak egy részét támadták meg, az a meg nem támadott részében a megtámadásra nyitva álló határidő elteltével jogerőre emelkedik, kivéve, ha a fellebbezési bíróság az ügyet ebben a részében is hivatalból bírálhatja felül."*

A 381. cikk értelmében:

„1. §. *A fellebbezési bíróság az ügyet a fellebbezés korlátai között tárgyalja, azonban hivatalból veszi figyelembe az anyagi jog megsértését, az eljárás érvénytelenségét, valamint az ügy eldöntése szempontjából lényeges valamennyi ténykörülmény fel nem derítését.*

2. §. *A bíróságot nem kötik az indítványok és a fellebbezési okok korlátai azokban az ügyekben, amelyekben a fellebbező fél társadalmi tulajdonban levő gazdasági egység, továbbá a nem vagyoni jogok, a tartási igények és a tiltott cselekményből eredő kár megtérítése iránti ügyekben."*

A 390. cikk 2. §-a értelmében: *„Az ügy érdemében való döntés alkalmával a fellebbviteli bíróság azokban az esetekben dönthet függetlenül a felek kérelmétől, amelyekben erre e törvény szabályai szerint az elsőfokú bíróság jogosult. Ilyen esetekben a 382. cikk rendelkezéseit kell alkalmazni."* (A 382. cikk a reformatio in peius tilalmát tartalmazza.)

A 321. cikk 2. §-a értelmében: *„... ha a felperes társadalmi tulajdonban levő gazdasági egység, valamint tartási követelések iránti és tiltott cselekménnyel okozott károk megtérítése iránti ügyekben ... a bíróság olyan igényekről is határoz, amelyek a felperes által felhozott tényekből akkor is kitűnnek, ha az igényt a kérelem nem tartalmazta vagy ha a kérelemben kisebb terjedelemben volt bejelentve, mint azt az eljárás eredményei igazolták."*

II.

7. Eljárásjogunk számos *kivételt* ismer a másodfokú ítélkezés említett korlátai alól.

Azon szabály alól, hogy az *elsőfokú ítélet keretei* korlátot szabnak a másodfokú ítélkezés számára, az alábbi kivételekre mutatunk rá:

a) A *teljes* elsőfokú ítélet keretei nem állják útját olyan alanyi jog elbírálásának a másodfokú ítéletben, amely tekintetében az elsőfokú ítélet nem határozott, ha *aa)* a fél (illetve az ügyész[22]) a fellebbezési eljárás során a Pp. 247. §-ának (1) bekezdése alapján felemeli a keresetet (vagy a beszámítási kifogást),[23] *bb)* az ügyész a fellebbezési eljárás során első ízben terjeszt elő indítványt állam javára marasztalás iránt, *cc)* az alperes a fellebbezési eljárás során első ízben támaszt beszámítási kifogást, *dd)* a másodfokú bíróságnak az elsőfokú bíróságétól eltérő álláspontja folytán a másodfokú ítélet meghozatalakor merül fel első ízben az érdemi döntés szüksége valamely hivatalból elbírálást igénylő alanyi jog tekintetében.[24]

b) Az elsőfokú *nem teljes* ítélet kereteiből adódó korlátok alól a következő kivételeket említjük meg: *aa)* Ha *közbenső* ítélet ellen benyújtott fellebbezés kapcsán a másodfokú bíróság álláspontja a jogalap tekintetében egyező az elsőfokú bíróságéval és nem kell folytatni a tárgyalást a követelés összegére (mennyiségére) nézve, másodfokú befejező ítélet hozható. [Pp. 253. § (4) bek.].[25] *bb)* A másodfokú bíróság *részítélet*

[22] A Legfelsőbb Bíróság XXVII. sz. polgári elvi döntése értelmében az ügyész a másodfokú eljárásban csak a Pp. 247. §-ában foglalt rendelkezések korlátai között emelheti fel a fél keresetét (viszontkeresetét).

[23] A Pp. 247. §-ának (1) bekezdése kapcsán indokoltan állapítja meg *Névai László* és *Szilbereky Jenő*, hogy „Gyakorlatilag ... elég széles körben van helye keresetváltoztatásnak a másodfokú eljárásban is." (Id. m. I. Bp. 1964. 222. old.)

Ezzel kapcsolatban megemlítjük az új lengyel Pp. 386. cikkét, amely szerint *„A fellebbezéssel élő felperes a körülmények megváltozása következtében a per eredeti tárgya helyett kérheti a tárgy értékét vagy más tárgyat, ha ezzel nem változtatja meg a kereset ténybeli alapját, és az időszakos követelések iránti ügyekben keresetét ezen felül kiterjesztheti a további időszakra eső követelésekre."*

[24] *Bajory Pál* vizsgálja, hogy milyen „kérdésekről" van szó a Pp. 253. §-ának (3) bekezdésében. „Semmi esetre sem — írja — egyes kereseti vagy viszontkereseti kérelmekről, mert ezek felől a másodfokú bíróság elsőbírói döntés nélkül nem határozhat, minthogy ez a folyamodási fórumok megrövidítését (ún. instancia-rövidítést) jelentene, amelyet a Pp. nem ismer." (Id. m. 343. old.) — Az utóbbi megállapítással nem értünk egyet. A felsorolt számos esetben az eljárás részben egyfokúvá válik. Hatályos jogunk tehát ismeri az „instancia-rövidítés"-t.

Egyfokú az eljárás a 7. pontban felsorolt eseteken kívül akkor is, ha a Legfelsőbb Bíróság a Pp. 23/A. §-a alapján elsőfokú ítélethozatal előtt hatáskörébe vonja az ügyet.

Nem kétséges, hogy a garanciális szempontok a kétfokú eljárás következetes megvalósítása mellett szólnak.

[25] Hasonlóan *Bajory Pál:* A közbenső ítélet. (MJ. 1961. évf., 8. sz. 368. old.)

ellen benyújtott fellebbezés kapcsán is a részítélet körén túlterjeszkedve határozhat az előző a) pontban említett esetekben. *cc)* Az olyan *eljárási szabálysértéssel* hozott nem teljes elsőfokú ítélet, amely nem döntött valamely hivatalból elbírálást igénylő alanyi jog tekintetében — ebben a körben — nem szabja meg a másodfokú ítélet kereteit.

Pl.: A felperes keresetében kizárólag a tartási szerződés megszüntetését és az alperes kötelezését kéri a lakás kiürítésére. Az egész eljárás során sem ő, sem az alperes nem kér kifejezetten megfelelő kielégítést. Az elsőfokú bíróság megszünteti a tartási szerződést, a megfelelő kielégítés tekintetében azonban — bár ez hivatalból kötelező lett volna — nem határoz. Az alperes él fellebbezéssel: sérelmezi a szerződés megszüntetését. A másodfokú ítéletben — a megszüntetés helybenhagyása esetén — kérelem nélkül is, hivatalból határozni kell a felek megfelelő kielégítése tekintetében.[26]

Hasonló esetekben előállhat az a sajátos helyzet, hogy a másodfokú bíróság érdemben dönt olyan alanyi jog tekintetében, amelyre nézve nincs kereseti kérelem [a Pp. 247. §-ának (1) bekezdésén alapuló keresetfelemelés sem], nincs elsőfokú ítéleti döntés és nincs fellebbezés.

8. A másodfokú bíróság — elvileg — ugyanazokban az esetekben jogosult túlterjeszkedni a *kereseti kérelmen* és *ellenkérelmen*, mint amikor az elsőfokú bíróság.[27] A kereseten túlterjeszkedő másodfokú ítéletnek azonban van egy további esete is: a másodfokú ítélet túlterjeszkedhet a kereseten, ha azon az elsőfokú ítélet meg nem engedett módon túlterjeszkedett. Pl. Az elsőfokú ítélet egy rádió és egy óra kiadására kötelezi az alperest, bár a felperes keresete kizárólag a rádió kiadására irányult. Fellebbezés esetén a másodfokú ítéletben mellőzni kell ezt a téves rendelkezést. Amikor a másodfokú bíróság így dönt — helyesen —, túlterjeszkedik a kereseti kérelem keretein.

9. A másodfokú ítélkezésnek a *fellebbezési kérelemből* és *ellenkérelemből* eredő korlátja alól a következő kivételeket említjük meg: *a)* A szerződés érvénytelenségének jogkövetkezményeit kell alkalmazni. *b)* Az elsőfokú bíróság nem határozott valamely hivatalból elbírálást igénylő alanyi jog tekintetében, vagy ilyen döntés szüksége a másodfokú eljárás során merül fel első ízben. *c)* Az elsőfokú bíróság meg nem engedetten túlterjeszkedett a kereseti kérelmen (ellenkérelmen). *d)* A per tárgya közös tulajdon megszüntetése. *e)* A 4/1961. (XII. 12.) I. M. sz. rendelet (a továbbiakban: R.) 9. §-ában szabályozott eset. *f)* A le nem rótt illeték és az állam által előlegezett költség kérdése. *g)* A fellebbezési költség.[28, 29]

Vizsgáljuk egyenként ezeket a kivételeket.

ad a) Ez a kivétel a Ptk. 200. §-a (2) bekezdéséből, 202. §-a (2)—(4) bekezdéséből és 237. §-ából, ezen rendelkezések *imperatív* jellegéből következik. Az érvénytelenségi szankciók maradéktalan alkalmazása jogpolitikai szempontból igen jelentős követelmény, amelyhez fontos társadalmi és egyéni érdekek fűződnek. Ezért nem kötheti a másodfokú bíróságot ítélkezésénél a fellebbezési kérelem, ha pl. az elsőfokú bíróság tévesen 4000 Ft restitúció visszafizetésére kötelezte a felperest, a restitúció helyes összege pedig 8000 Ft. A másodfokú bíróságnak — a fellebbezés tartalmától függetlenül — ennek megfelelően kell határoznia.

ad b) Ebben az esetben a hivatalból elbírálást igénylő alanyi jog tekintetében nincs elsőfokú ítéleti döntés. Ezért és figyelemmel az officialitásra, a fellebbezés keretei nem kötik a másodfokú bíróságot ítélkezésénél.

Pl.: Az elsőfokú bíróság birtokháborítással kapcsolatos jogvita esetén helytadott a keresetnek, de nem határozott a hasznok, károk és költségek tekintetében, bár ez adott esetben kötelező lett volna,[30] vagy elutasította a keresetet és ezokból nem határozott az említett kérdésekben. A másodfokú bíróságnak ezen alanyi jogok tekintetében a fellebbezési kérelemtől függetlenül határoznia kell, ha az első esetben helybenhagyja, illetve ha a második esetben megváltoztatja az elsőfokú ítéletet.

ad c) Az elsőfokú ítéletnek a kereseti kérelmen meg nem engedett módon túlterjeszkedő rendelkezése nem képes jogerőre, ezért annak felülvizsgálása a másodfokú ítéletben a fellebbezés tartalmától függetlenül kötelező.[31]

---

[26] Ha a megfelelő kielégítés tekintetében még terjedelmes bizonyítás felvétele szükséges, a másodfokú bíróság közbenső ítéletet hozhat. (BH. 1959. évf., 12. sz., Pp. 213. §.)

[27] Ezekkel a kivételekkel korábbi cikkünkben foglalkoztunk.

[28] *Bajory Pál* két kivételt említ a Pp. 253. §-ának (3) bekezdése alól: az R. 9. §-át és a le nem rótt eljárási illetéket. (A másodfokú bíróság felülvizsgálatának korlátai, 343. old.)

Túlvezetne témánk körén azoknak az eseteknek az elemzése, amikor a fél fellebbezése nemcsak a terhére, hanem a javára hozott döntés jogerőre emelkedését is kizárja. Ez előfordulhat — többek között — mindazokban az esetekben, amikor az elsőfokú bíróság *mást* ítélt meg, mint amire a kereset irányult. Pl.: A felperes keresetében a kár természetben történő megtérítésére kéri az alperest kötelezni. A kár összege 5000 Ft. Az elsőfokú bíróság 2000 Ft megfizetésére kötelezi az alperest, a meghaladó keresetet elutasítja. Az ítélet ellen egyedül a felperes él fellebbezéssel: keresete értelmében kéri az alperes kötelezését. Fellebbezése folytán az alperes marasztalása alperesi fellebbezés hiányában sem emelkedik jogerőre.

[29] Megjegyezzük, hogy az állam javára marasztalás kérdésében a másodfokú bíróság kizárólag az ügyészi indítvány, illetve a fellebbezés keretében dönthet (Ptké. 34. §). Az állam javára marasztalás tekintetében kivétel nélkül érvényesül az ügyészi indítványhoz és a fellebbezési kérelemhez kötöttség.

[30] Ptké. 27. § (3) bek., a Legfelsőbb Bíróság P. K. 788. sz. állásfoglalása. (BH. 1960. évf., 11. sz.)

[31] »... ha az ítélet — írja *Névai László* és *Szilbereky Jenő* — nem „a keresettel érvényesített jog tárgyában" döntött vagy túlterjeszkedett a kereseti kérelmen, a döntés (vagy annak a kereseten túlterjeszkedő része) kívülesik a jogerő tárgyi keretein.« (Id. m. II. 93. old. — Hasonlóan *Novák István:* id. m. 30. old.

ad d) A közös tulajdon megszüntetése iránti perekre nézve a Legfelsőbb Bíróság 824. P. K. sz. állásfoglalása[32] VII. e) pontjában a következőket tartalmazza: *„A fellebbezési bíróság csak akkor nem bírálhatja felül az elsőfokú bíróság ítéletének érdemi rendelkezését, ha fellebbezéssel kizárólag a perköltség kérdésében éltek."*[33] Az állásfoglalás indokolása szerint a tulajdonközösség megosztásával kapcsolatos „... részdöntések egymástól elszakítva jogerőre nem képesek".[34]

ad e) Az R. 9. §-a a szocialista szervezetek egymás közötti pereire nézve a következő rendelkezést tartalmazza: *„Ha a kártérítési igény érvényesítése iránt indított pert a bíróság több alperessel (beavatkozóval, perbevont harmadik személlyel) szemben bírálta el, a másodfokú bíróság bármely érdekelt részéről benyújtott fellebbezés esetében a pert a fellebbezési kérelem és ellenkérelem korlátaira tekintet nélkül teljes egészében felülvizsgálja, és új határozatot hozhat azzal a féllel szemben is, akire vonatkozólag az elsőfokú határozatot fellebbezéssel nem támadták meg."*[35] Ennek a rendelkezésnek a célja nyilvánvaló: ne álljon elő az a helyzet, hogy a szocialista szervezet felperes a részjogerő folytán elesik az anyagi jogilag őt megillető követelésétől vagy annak egy részétől.

A jelenlegi szabályozásból azonban egy *kettősség* következik: a részjogerő szocialista szervezetek közti kártérítési perben attól az *esetlegességtől* függően áll be vagy nem áll be,[36] hogy a per egy vagy több alperes (beavatkozó stb.) ellen folyik-e. Ha a szocialista szervezet *egy* szocialista szervezetet perel kártérítés iránt és az elsőfokú bíróság részben marasztal, a felperes fellebbezése hiányában (pusztán az alperes fellebbezése folytán) vagy a felperes fellebbezése esetén az abban foglalt kérelmen túlmenően, a másodfokú bíróság nem emelheti fel a marasztalás összegét; *több* alperes (beavatkozó stb.) perbenállása esetén viszont bármelyik fél fellebbezése folytán a felperes esetleges fellebbezését meghaladóan is felemelheti a marasztalás összegét. Úgy véljük, nem indokolt ez a kettősség.

ad f) Ez a kivétel abból következik, hogy adott esetben az állam igényéről van szó, amelylyel a felek nem rendelkezhetnek. Ezért az elsőfokú ítélet itt tárgyalt rendelkezései nem képesek részjogerőre.[37]

ad g) A Pp. 78. §-ának (2) bekezdése folytán a másodfokú bíróság kérelem nélkül, hivatalból határoz ítéletében a fellebbezési költségről kivéve, ha a jogosult a határozathozatal mellőzését kéri.

III.

10. A másodfokú ítélkezés korlátai és az azok alóli kivételek *együttesen* fejtik ki tényleges hatásukat. Egy-egy ítélkezési korlát befolyásolja a többi ítélkezési korlát hatását.

A három korlát egymáshoz való *viszonya* — a kivételeket is figyelembevéve — úgy is alakulhat, hogy azok egymással *egyezően* határozzák meg a másodfokú ítélkezés kereteit. Pl.: az elsőfokú ítélet teljesen elbírálta a keresetet, nem lépte túl annak kereteit, hivatalból kereseten túlterjeszkedő ítélkezés szüksége nem merül fel és a fellebbezés az egész elsőfokú ítélet ellen irányul.

Lényegesen gyakoribbak azonban az olyan esetek, amikor a három korlát — az azok alóli kivételeket is figyelembevéve — egymást *metszően* határozza meg a másodfokú ítélkezés körét. *Ilyenkor az a legkisebb kör irányadó, amely egyik korlát tilalma alá sem esik.*

Pl.: Az elsőfokú bíróság egy kártérítési kereset kapcsán közbenső ítéletben megállapítja az alperes felelősségét, mégpedig az alperesre terhesebb 80—20%-os kármegosztás alkalmazásával. A közbenső ítélet ellen egyedül az alperes él fellebbezéssel, azonban ő is csupán 50—50%-os kármegosztás alkalmazását kéri. A felperes fellebbezési ellenkérelme az ítélet helybenhagyására irányul. A tárgyalást még folytatni kell a kártérítés összege tekintetében.

A másodfokú ítélkezés legnagyobb megengedett körét a kereseti kérelem határozza meg, egy kisebb körét az elsőfokú közbenső ítélet keretei és a legkisebb körét a fellebbezés. A kereset lehetővé tenné a teljes marasztalás és a teljes elutasítás között bármilyen ítélet meghozatalát. Az elsőfokú közbenső ítélet keretei kizárják marasztaló ítélet meghozatalát, de lehetővé teszik akár a kereset teljes elutasítását jogalap hiányában, akár az alperes teljes kártérítési felelősségének megállapítását, akár pedig — e szélső határok között — az alperes felelősségének tetszés szerinti kármegosztás alkalmazásával történő megállapítását közbenső ítéletben. A fellebbezési kérelem és ellenkérelem keretei viszont kizárják elutasító ítélet hozatalát, a felperest terhelő 20% csökkentését és az alperes felelősségének csökkentését 50% alá. A három

---

[32] BH. 1960. évf., 10. sz.

[33] Úgy véljük, hogy — ezen túlmenően — akkor sem bírálható felül érdemben az elsőfokú ítélet, ha a fellebbezés kizárólag az indokolás ellen irányul. [Ez áll összhangban a Pp. 244. §-ának (1) bekezdésével.]

[34] Hasonló álláspontot foglalt el a Legfelsőbb Bíróság a 3308. sz. törvényességi határozatában is. (BH. 1962. évf., 10. sz.) — Megemlítjük, hogy a Legfelsőbb Bíróság 4569. sz. törvényességi határozata értelmében hiányoznak a részítélet hozatalának a feltételei, ha a kereset kizárólag közös tulajdon megszüntetésére irányul. (BH. 1965. évf., 9. sz.)

[35] Ebben az esetben az elsőfokú ítéletnek fogalmilag nem lehet a másodfokú ítéletben „nem érintett" része.

[36] Feltéve, hogy nincs adva a 9. pont valamely más kivétele.

[37] Ld. erről részletesen *Bajory Pál:* id. m. 343. old. — A Legfelsőbb Bíróság 169. sz. törvényességi határozata (BH. 1954. évf., 1. sz.) értelmében: „Az eljárási illeték kiszabásának helyességét közületi perekben a fellebbezési bíróság hivatalból vizsgálja." (A határozat tehát csupán a közületi perekre vonatkozik.)

korlátot egybevetve egymással a másodfokú ítélkezés megengedett köre végeredményben kizárólag annak megállapítására szorítkozhat, hogy 80 és 50% között milyen arányú az alperes felelőssége.

Vagy pl.: Az elsőfokú bíróság a szerződés érvényességére alapított és marasztalásra irányuló kereset folytán negatív közbenső ítéletet hoz: megállapítja a szerződés érvénytelenségét. Egyedül a felperes él fellebbezéssel: keresete értelmében kéri az alperes marasztalását.

A másodfokú ítélkezésnek a kereseti kérelem és a fellebbezés által meghatározott köre egyezik egymással: mindkettő lehetővé teszi a szerződés érvényessége esetén bármilyen másodfokú ítélet meghozatalát az alperesnek a kereseti összegben történő marasztalása és a teljes elutasítás között, a szerződés érvénytelensége esetén pedig akár az alperest, akár a felperest bármilyen összegben marasztaló másodfokú ítélet meghozatalát. Az elsőfokú közbenső ítélet keretei lehetővé teszik másodfokú elutasító ítélet hozatalát és, ha a tárgyalást folytatni kell az összegszerűségre nézve, közbenső, ellenkező esetben marasztaló ítélet meghozatalát. Adott esetben ezeknek a korlátoknak az egybevetésével kell megállapítani, hogy a meghozni kívánt ítélet eljárásjogilag megengedett-e.[38]

11. Az egymást metsző ítélkezési korlátok kapcsán megemlítjük azt az esetet, amikor a fél a fellebbezési eljárás során leszállítja keresetét annak egy már jogerősen megítélt részével. Ilyenkor a másodfokú ítélkezésnek a kereset által megengedett köre szűkebb, mint a fellebbezés folytán megengedett köre. A keresetleszállítás behatol a részjogerőbe. Hasonló esetekben a másodfokú ítéletnek módosítania kell az elsőfokú ítélet jogerős rendelkezését.

Nem értünk egyet a Pp. indokolásának következő részével: *„Ami pedig a megállapítás helyett a teljesítés iránti kérelmet jelenti, itt kétségtelenül az elsőfokú — jogerős — ítélet módosításáról van szó, amire azonban éppen a Pp. jelen §-a ad módot."*[39]

Minden marasztaló ítélet egyben a jogalap megállapítását is tartalmazza. Ezért a jogerős elsőfokú megállapítás megváltoztatása marasztalásra nem hatol be az elsőfokú ítélet jogerős részébe, hanem — azt nem érintve — csupán egy többletrendelkezést fűz ahhoz. A közbenső ítélet tulajdonképpen megállapító ítélet.[40] Amint a jogerős közbenső ítélet után hozott marasztaló ítélet nem hatol be a közbenső ítélet jogerős részébe, úgy a jogerős megállapító ítéleti rendelkezést követően hozott marasztaló ítélet sem hatol be a megállapító ítélet jogerős részébe. Ezért a Pp. indokolásában említett példa, nézetünk szerint, nem kivétel a másodfokú ítéletnek a részjogerőből folyó korlátja alól.

IV.

12. A polgári eljárásjog célja a polgári jogviták eldöntésének az *igazság* alapján való biztosítása.[41] Az elsőfokú ítélet keretei általában nem állják útját annak, hogy az objektív igazság egy további (pl. közbenső ítélet vagy hatályon kívül helyezés utáni) eljárás során maradéktalanul érvényesüljön. A kereseti kérelem (ellenkérelem) és a fellebbezési kérelem (ellenkérelem) keretei azonban útját állhatják annak, hogy a másodfokú ítéletben a fél tényleges alanyi joga teljes vagy — *Gurvics* szavait használva — „valósághű"[42] elbírálást nyerjen. Ezért e korlátok alóli kivételek egyik jelentősége az is, hogy az objektív igazság viszonylag szélesebb körű érvényesülését teszik lehetővé.

Az objektív igazság érvényesülése nagyobb fokú korlátozás alá esik a másodfokú, mint az elsőfokú ítélkezés során, minthogy a fellebbezési kérelemhez kötöttség gyakran olyan esetekben is kizárja az objektív igazságnak megfelelő másodfokú ítélet meghozatalát, amikor az elsőfokú eljárás során a kereseti kérelmen hivatalból túlterjeszkedő ítélkezés folytán az objektív igazság maradéktalanul érvényesülhet.

A szovjet jogban az Alapok 16. cikke[43] biztosítja az objektív igazság érvényesülését. A részjogerő kizárása (Alapok 45. cikke) összhangban van a 16. cikkel és a Pp. 253. §-ának (3) be-

---

[38] Induljunk ki e példa kapcsán abból, hogy a szerződés a másodfokú bíróság álláspontja szerint is érvénytelen. Az érvénytelenség anyagi jogi következménye pedig adott esetben az, hogy a felperest 10 000 Ft visszafizetésére kellene kötelezni az alperes részére. A restitúció összegét a már rendelkezésre álló bizonyítékok alapján, további tárgyalás nélkül meg lehet állapítani. Kérdés: hozhat-e a másodfokú bíróság ilyen ítéletet?

A kereset elvileg ezt kizárná, ha érvényesülne a kereseti kérelemhez kötöttség. A vonatkozó kivétel folytán azonban a kereseti kérelem nem állja útját az említett ítélet meghozatalának. (A felperes viszontkereset nélkül is marasztalható.) Az elsőfokú közbenső ítélet elvileg kizárná marasztaló másodfokú ítélet hozatalát. Adott esetben azonban nem kell folytatni a tárgyalást a restitúció összegére nézve, ezért nem a szabály, hanem a kivétel irányadó: az elsőfokú közbenső ítélet nem állja útját marasztaló ítélet meghozatalának. Az egyedül a felperes részéről benyújtott fellebbezés elvileg kizárná a felperes marasztalását, adott esetben azonban nem zárja ki, mert az érvénytelenség jogkövetkezményei tekintetében nincs fellebbezési kérelemhez kötöttség. Ezért, úgy véljük, nincs eljárásjogi akadálya a fenti tartalmú ítélet meghozatalának.

[39] Pp. indokolás 150. old.

[40] Ld. *Névai László—Szilbereky Jenő:* id. m. II. 77. old. — Hasonlóan *Móra Mihály:* id. m. 340. old., *Bajory Pál:* id. m. 367. old.

[41] A szocialista igazságosság és a szocialista törvényesség kapcsolatáról ld. *Névai László:* A törvényesség, az igazságosság és a nevelő feladat a polgári eljárásban. JK. 1958. évf., 10. sz. 385. old.

[42] *M. A. Gurvics:* Az objektív igazság elve a szovjet polgári eljárásban. KJC. 1965. évf., 1. sz. 45. old.

[43] Eszerint: *„A bíróság köteles megtenni a törvényben előírt, minden intézkedést annak érdekében, hogy mindenirányúan, teljes mértékben és objektív módon tisztázza az ügy tényleges körülményeit, a felek jogait és kötelezettségeit, s ennek során nincs kötve az előterjesztett anyaghoz és magyarázatokhoz."*

kezdésénél hatékonyabban szolgálja az objektív igazság érvényesülését.

13. A másodfokú eljárásban erőteljesebben érvényesül a fellebbezési kérelemhez kötöttség, mint az elsőfokú eljárásban a kereseti kérelemhez kötöttség. A részjogkérő ugyanis — túlnyomó részben — azokban az esetekben is köti a másodfokú bíróságot, amikor az elsőfokú bíróság túlterjeszkedhet a kereseti kérelmen.[44]

Hatályos jogunktól eltérő pl. az új lengyel Pp. megoldása. A 363. cikk 3. §-a folytán a részjogerő sem áll be abban a körben, amelyben az elsőfokú bíróságnak hivatalból kell ítélkeznie. A szovjet jog nem ismeri a részjogerőt, így a részjogerő és a kereseti kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés konfliktusa ott fel sem merül. A lengyel Pp. azonban példa arra, hogy ez az ellentét a részjogerőt ismerő eljárásjogban is feloldható.

14. Az elsőfokú eljárásban számos biztosíték van arra nézve, hogy a fél valóságos és teljes alanyi joga nyerjen elbírálást. Ilyen biztosíték: *a)* a kereseti kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés nagyszámú megengedett esete, *b)* az ügyész joga ahhoz, hogy a fél keresetét felemelje, *c)* a Pp. 146. §-ának (3) bekezdése, amelynek alkalmazásával megfelelő kioktatás útján el lehet érni, hogy a fél keresetét felemelve kimerítse tényleges alanyi jogait.[45] Részben más a helyzet a másodfokú eljárásban.

Már említettük, hogy a kérelmen hivatalból túlterjeszkedő ítélkezésnek gyakran útját állja a fellebbezéshez kötöttség és utaltunk arra is, hogy az ügyész a fellebbezési eljárás során csak a Pp. 247. §-a korlátai között emelheti fel a fél keresetét.

Ezen túlmenően kioktatás útján sem lehet elérni, hogy a fellebbezés kimerítse a fél tényleges alanyi jogait, minthogy a Pp. 247. §-ának (2) bekezdése folytán a fellebbezés felemelésének nincs helye.

A másodfokú eljárás során viszont az ügyész fellebbezési joga [Pp. 233. § (1) bek.] az egyik biztosítéka annak, hogy a fél valóságos alanyi joga érvényesüljön.

15. A fellebbezési kérelemhez kötöttség alóli kivételek kapcsán rá kell mutatni arra, hogy a 9. pontban említett esetek — ha az elsőfokú ítélet fellebbezéssel meg nem támadott rendelkezése sem emelkedik jogerőre — nemcsak a Pp. 253. §-ának (3) bekezdése, hanem 228. §-ának (3) bekezdése alól is kivételt jelentenek.

Itt utalunk *Novák István* két megállapítására a Pp. 253. §-ának (3) bekezdése kapcsán. Az egyik: a másodfokú „... érdemi elbírálás ... nem hatolhat be arra a területre, amely fellebbezéssel ... megtámadva nincs". A másik: „Az ügy érdemi elbírálása ... a részleges jogerőt nem érinti."[46] Az előbbi megállapítással a 9. pontban említett kivételekre tekintettel nem értünk egyet. Az utóbbi megállapítás azonban ezen kivételek kapcsán is helyes: a másodfokú ítélet ezekben a kivételes esetekben sem hatol be az elsőfokú ítélet jogerős részébe.

Azon szabály alól, hogy az elsőfokú ítélet részjogereje köti a másodfokú bíróságot ítélkezése során — úgy véljük — egyetlen kivétel van: a keresetnek a fellebbezési eljárás során már jogerősen megítélt résszel történő leszállítása.

16. Különösen *Bajory Pál* mutatott rá arra, hogy a *reformatio in peius* tilalma általában a polgári eljárásban is érvényesül.[47] Ezzel egyetértünk, meg kell azonban jegyeznünk, hogy mindazokban az esetekben, amikor a fellebbezés keretei nem kötik a másodfokú bíróságot, a másodfokú ítélet hatályos jogunkban *reformatio in peius*-t is jelenthet.

Az Alapok és az OSZFSZK Pp.-je nem ismeri a reformatio in peius tilalmát. Más a lengyel Pp. megoldása. 382. cikke értelmében: *„A bíróság nem helyezheti hatályon kívül és nem változtathatja meg az ítéletet a fellebbezéssel élő fél hátrányára, kivéve ha az ellenfél is nyújtott be fellebbezést."* A 390. cikk 2. §-a a fellebbezési bíróság hivatalból történő döntése kapcsán is kimondja a reformatio in peius tilalmát. Eszerint: *„Az ügy érdemben való eldöntése alkalmával a fellebbviteli bíróság azokban az esetekben dönthet függetlenül a felek kérelmeitől, amelyekben erre a törvény szabályai szerint az elsőfokú bíróság jogosult. Ilyen esetekben a 382. cikk rendelkezéseit kell alkalmazni."*

Kétségtelen, hogy a reformatio in peius tilalma az objektív igazság érvényesülésének korlátozását jelenti.

17. A másodfokú ítélettel szemben is érvényesül az ítélet *teljességének* követelménye. Ennek a követelménynek a tartalma azonban többrétű, mint az elsőfokú ítélet esetén. Így a következőket foglalja magában:

a) A másodfokú ítéletnek — az ítélkezési korlátoknak egymásra gyakorolt hatásától meghatározott körben — *ki kell merítenie* az elsőfokú ítélet kereteiből adódó kört, továbbá a keresetet (viszontkeresetet, ügyészi indítványt), az ellenkérelmet (beszámítási kifogást), valamint a fellebbezési kérelmet és ellenkérelmet.

b) A másodfokú ítéletnek a három korlát alóli kivételek esetén — a korlátok egymásra gyakorolt hatásától függően — *túl kell terjeszkednie egyébkénti korlátain.*

---

[44] Pl. a Legfelsőbb Bíróság 804/8. és 824. P. K. sz. állásfoglalása a maga körében egyaránt megszünteti a kereseten túlterjeszkedés tilalmát, a részjogerőt azonban csak az utóbbi zárja ki, az előbbi nem.

[45] Ld. erről *Szilbereky Jenő:* Az ügyész a polgári eljárásban. Bp. 1961. 144. old.

[46] *Novák István:* Az elsőfokú ítélet hatályon kívül helyezésének hatása a részleges jogerőre. (MJ. 1961. évf., 4. sz. 180. old.)

[47] Id. m. 341. old. — *Kovács Marcel* szerint is: „A fellebbezési bíróság nem változtathatja meg az első bíróság ítéletét az egyedül fellebbező fél *hátrányára* ..." (Id. m. 658. old.)

Nem teljes az olyan másodfokú ítélet, amely a fenti követelmények bármelyikének nem tesz eleget. Ennélfogva pl. nemcsak az a másodfokú ítélet nem teljes, amely nem meríti ki a fellebbezést, hanem az sem, amely nem bírálja el az elsőfokú ítélet fellebbezéssel meg nem támadott, de részjogerőre nem emelkedett részét.

A másodfokú ítélet teljességének követelménye és a másodfokú ítélet korlátai — figyelembevéve a korlátok alóli kivételeket is — egymással egyezően határozzák meg a másodfokú ítélet megengedett terjedelmét: az előbbi *pozitív,* az utóbbiak *negatív* szempontból.[48]

V.

18. A másodfokú ítélkezés korlátai számos *jogalkotási* problémát vetnek fel. Ezekkel kodifikációnknak megfelelő időben foglalkoznia kellene. Így indokolt lenne megvizsgálni, hogy helyes-e fenntartani a fellebbezési kérelemhez kötöttség elvét, vagy pedig lehetővé kellene-e tenni az egész elsőfokú ítélet felülvizsgálását a másodfokú ítéletben, tekintet nélkül a fellebbezés kereteire. Egyszerűsíteni kellene a másodfokú ítélkezés korlátainak mai bonyolult rendszerét. Ki kellene küszöbölni a jelenlegi szabályozás néhány következetlenségét. Így pl.:

a) A másodfokú bíróság nem bírálhat el ítéletében az elsőfokú ítéletben el nem bírált, de az elsőfokú eljárás során már érvényesített kereseti követelést. (Az egyfokú eljárás tilalma.) Számos esetben viszont a másodfokú bíróság elbírálhat ítéletében olyan alanyi jogot, amelyről az elsőfokú ítélet nem határozott. (Az egyfokú eljárás megengedése.)

b) A másodfokú bíróság — az érvénytelenség esetét kivéve — nem bírálhatja felül az elsőfokú ítéletet, ha az *tévesen* határozott valamely hivatalból elbírálandó alanyi jog tekintetében (fellebbezési kérelemhez kötöttség), de hivatalból dönt az elsőfokon egyáltalában *el nem bírált,* azonban hivatalból elbírálandó alanyi jog tekintetében (fellebbezési kérelemhez kötöttség hiánya). A részjogerő fenntartása esetén összhangba kellene hozni egymással az elsőfokú ítélkezésnek a kereseti kérelemből adódó és a másodfokú ítélkezésnek a fellebbezési kérelemből adódó korlátait: ebben az esetben is indokolt lenne megszüntetni a fellebbezési kérelemhez kötöttséget abban a körben, amelyben az elsőfokú bíróság sincs kötve a kereseti kérelemhez.

c) A szocialista szervezetek kártérítési pereiben attól függően áll be, illetve nem áll be a részjogerő, hogy a per egy vagy több fél ellen folyik-e. Nézetünk szerint, ezt a kettősséget a részjogerőnek szocialista szervezetek kártérítési pereiben történő teljes kizárásával lenne indokolt megszüntetni, függetlenül attól, hogy a per egy vagy több fél ellen folyik-e.

Solt Kornél

[48] Az ítélet teljességének követelményéről, továbbá az ítélet tartalmának pozitív és negatív körülhatárolásáról ld. pl. *Névai László—Szilbereky Jenő:* id. m. II. 75. old.

Községi bíráskodásunk a feudalizmus utolsó évszázadaiban

I. Amikor a helyi (községi, városi) bíráskodás bizonyos mérvű ismételt foganatosítása napirendre kerül, elvi és szorosan vett jogi szempontból több probléma vetődik fel. Az államigazgatás és az igazságszolgáltatás elméleti és gyakorlati szakembereire hárul a problémák helyes megoldása, de a jogtörténész is hozzájárulhat a maga eszközeivel: jóllehet jogtörténetírásunk még nem tisztázta fejlődésében és összefüggéseiben a helyi bíráskodást.

II. A helyi bíráskodás — eltekintve a megyei és nemzetségi igazságszolgáltatástól[1] — az államalapítás utáni évszázadokban alakul ki a városok bíráskodási jogával. A túlnyomórészt német telepítésű városaink német városok jogkönyvei alapján gyakorolták igazságszolgáltatásukat is. Selmecbánya Iglau jogát alkalmazta, a szepesi szász városok joga (Zipser Willkühr) a Szásztükör (Sachsenspiegel) és a magdeburgi jog alapján áll. Főleg a magdeburgi jog hatása érvényesül a budai jogkönyvben (Ofner Stadtrecht), és a budai jogot alkalmazza több városunk, amellyel azok a „budai jogcsalád"-ba tartoznak.[2]

A városi jogcsaládok és az ide tartozó „leányvárosok" kérdését e helyen nem elemezhetjük, de azt meg kell említenünk, hogy az egyes városok igazságszolgáltatási szervezetéből és joggyakorlatából idővel (közvetve vagy közvetlenül) egyes elemeket átvettek a mezővárosok és a községek is. Így pl. a budai jogkönyvben előírt tizenkét esküdt, a vásárbíró, a bírói esküszöveg egyes kifejezései, a bírói pálca, a bíróság leköszönésének és a választásnak egyes formai kellékei, illetve a felek egyezségére való felszólítása (stb.) évszázadok múltán is fellelhető olyan helységekben is, amelyek nem szabad királyi

[1] Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt, Bp. 1899. 84—122.

[2] Davori Relković Néda: Buda város jogkönyve. Bp. 1905; ifj. Sobó Jenő: Selmeczbánya... Bp. 1910; Demkó Kálmán: A szepesi szászok ősi jogélete. Lőcse, 1896; Fábry Béla: Igazságszolgáltatás az elzálogosított XIII szepesi városban. Lőcse, 1912; vö.: Király János: Pozsony város joga a középkorban. 1894.

városok, tehát nem is tartozhattak a városi jogcsaládok közé. A mezővárosoknál ez részben érthető lenne, mivel bizonyos királyi privilégiumokkal is rendelkeztek. A kimondottan földesúri hatalom alatt álló községekhez azonban ezek az elemek valószínűleg többszörös átvitel útján kerülhettek le.

A városi bíróságok általában csak az adott város polgárai felett ítélkezhettek, de ki kívánták terjeszteni igazságszolgáltatásukat a városokba költözött, illetve az ott ingatlannal rendelkező nemesekre is. Ez a kérdés a törvényhozást is többször foglalkoztatta. A nemesek elvileg közvetlenül a megyei törvényszék (sedria) alá tartoztak, voltak viszont nemesi községek is, ahol a paraszti életmódot folytató kisnemesek a magukválasztotta bíró igazságszolgáltatásának vetették alá peres ügyeiket. Azokban a mezővárosokban pedig, ahol parasztbíró volt: a paraszti foglalkozású vagy zselléri szinten mozgó kisnemesek túlnyomó része alávetette magát a helyi bíróságnak, mivel kisebb fáradsággal és költséggel intézhette pereit.[3]

A jobbágyok felett az úriszék kialakulásával a földesurak vagy tisztjeik bíráskodtak. Tudunk azonban már az 1240-es évektől kezdve eseteket, amikor a földesurak átruházzák a bíráskodás jogát az egyes fejlettebb községekre, ill. azok vezetőire. Ilyen esetekben meghatározzák a földesurak a falusi bíró (villicus) bíráskodásának a mértékét (felső határát), és esetleg azt is, hogy milyen jog alapján ítélkezhetnek.[4] A választott községi bírák mellett voltak kinevezett bírák is. Azok ugyanis, akik a földesúr megbízásából külföldi telepeseket hoztak be, az ilyen telepeknek örökletes vezetői és bírái lettek, ami a bírságpénz bizonyos hányadának megtartásával is jövedelmet jelentett a telepítőnek (soltész, kenéz) ill. utódainak.

A királyi városok és a parasztközségek közt foglalnak helyet jogi és társadalmi szempontból a mezővárosok, amely nagyobb települések a földesúrtól ill. a királytól kaptak privilégiumot. Ezek privilégiumuk előírásai szerint választhattak bírákat, akik a megszabott keretek között ítélkezhettek.

*

A XVI. század előtti helyi bíráskodásnak fenti előzményeit apró részletességgel nem tudjuk tisztázni, azonban a vonatkozó bíráskodási gyakorlat kialakulásának törvényszerűségeit le bírjuk vonni. — A XVI. századtól egyre inkább egységesül a helyi bíráskodás. A városok, mezővárosok és községek bíráskodási gyakorlata ugyanis partikuláris eltérések ellenére is aránylag egyirányú fejlődési tendenciát mutat: a területi települések, a kommunitások gyakorolják első fokon a bíráskodást és a kiváltságolt népelemek (nemzetségek) bíráskodása is ebbe a gyakorlatba illeszkedik be. Az ország három részre szakadása viszont a bíróság előtti rendi egyenlőtlenség elmosódásában hoz partikuláris (de lassan más területekre is kiható) változásokat, mivel a hódoltsági területen a török nem tűri a nemesi rend megkülönböztető kiváltságait, és ez a „demokratizmus" a törvény előtti egyenlőség előkészítéséhez járul hozzá.

III. A község (kommunitás = közösség) egy adott területre letelepült állandó lakosság szervezetét jelenti. A feudalizmus korában a községek túlnyomó többsége földesúri birtokok területén alakult ki és önálló területtel egyáltalán nem, vagy csak részben rendelkezett. (Ez vonatkozik azokra a községekre is, amelyeknek maga a király volt a földesura.) Ha alkottak is helyi jogszabályokat (községi törvényeket, falutörvényeket), azok földesuraiknak érdekeit nem sérthették. Tágabb értelemben községnek — kommunitásnak — nevezték a városokat is, és így kommunitáson mindkét szervezetet értjük, noha a város „önálló területtel, lakossággal bíró *fejlettebb* jogi *szervezet*".[5]

A város- és a faluközösség teljes szervezetének tárgyalása nem tartozik szorosanvett témánkhoz, de a bíróság, a helyi tanács szervezetét röviden érintenünk kell.[6]

A kommunitás feje a bíró (iudex loci) volt, akit a falvakban is főbírónak neveztek idővel. A bíró a tanács (magistratus, senatus) segítségével intézte a kommunitás közügyeit, és a tanács tagjaival, az esküdtekkel (iurassores, hites emberek) bíráskodott. A bírót általában egy évre választották. Egyes helyeken az esküdteket is a kommunitás gyűlése választotta, de több helyen a megválasztott *bíró* „esküdttársaiul maga mellé *választotta*" azokat. Az 1836: IX. tc. szerint az esküdteket is a gyűlésnek kellett választania, de volt olyan hely is, ahol közfelkiáltással visszaruházták a bíróra ezt a jogot.[7] A választás úgy történt, hogy a földesurak tisztjei felbontották a lepecsételt jelölő levelet, és felolvasták a 3—4 jelölt nevét a választók előtt. Ez volt a kandidálás vagy jelölés. A gyűlés résztvevői kézfeltartással — esetleg közfelkiáltással — egyenként szavazták meg a jelölteket. A legtöbb szavazatot kapó lett a bíró. A megválasztott bírót és tanácsosokat földesúri községekben a földesúr illetékes tisztje (esetleg a szolgabíróval együtt) megerősítette hivatalukban, ami után ünnepélyes esküt tettek. A bíró a közügyek igazságos előbbrevitelét és azt ígérte esküjében, hogy lelkiismerete szerint, részrehajlás nél-

[3] Alsó László: A nemesi község hatósága és szervezete. Bp. 1928; vö.: Herpay Gábor: Földes község története. Debrecen, 1936. 150.

[4] 1295-ben a sárdiak földesura (az erdélyi püspök) a szebeni jog szerinti ítélkezést írja elő (Hajnik, 101)

[5] Csizmadia Andor: A magyar városi jog. Kolozsvár, 1941. 6.

[6] A faluszervezetről lásd részletesebben: Szabó István: A parasztfalu önkormányzatának válsága az újkorban (Szabó: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből, Bp. 1948. 265—310); A bíráskodásról: Eckhart Ferenc: A földesúri büntetőbíráskodás a XVI—XVII. században. Bp. 1954. 8—24.

[7] Gyulai Állami Levéltár (Gyu. Á. L.) Doboz község protokolluma. p 299, 1842.

kül és a jogszabályok előírása értelmében fog bíráskodni.[8] Az esküt a templomban, később a tanácsházán tették le. Az eskü miatt nevezték őket esküdteknek vagy hites embereknek. — A választók és a megválasztottak vagyoni állapota koronként és helyenként változó volt. A XVIII. század előtt a hegyek közé szorult kisebb és szegényebb falvakból, több példát ismerünk zsellérek bíróvá tételére. A XVIII. századtól kezdve (de a jobbmódú községekben, a városokban korábban is ez volt az általános gyakorlat) egyre inkább azt látjuk, hogy a gazdagabb parasztok maguk közül választanak bírót. Az 1836. évi községi törvény ezt a gyakorlatot általánossá teszi, mivel ettől kezdve csak a házzal vagy egyéb fekvő javakkal rendelkezők választhatnak. Korábban is volt azonban hónapokig tartó helyi osztályharc amiatt, hogy a szegényebb birtokosok nem tudták képviseltetni magukat a tanácsban[9], egyes helyeken csak katonasággal és a megyében levő helyi karhatalmak összevonásával tudták a forrongások miatt elnapolt választást megtartani.[10] Az esküt, amelyet a bírák és esküdtek a részrehajlás nélküli ügyintézésre tettek, több vonatkozásban megszegték — osztályhelyzetük miatt. A reformkorban, amikor a tömegekben tudatosodott, hogy a szép jelszavak mögött a jómódúak harácsolása és fokozottabb osztályelnyomó törekvései húzódnak meg, mindennaposokká váltak a helyi vezetők elleni mozgalmak.[11]

A bíró segítőtársai az esküdtek és a jegyző voltak. Az esküdtek létszáma a község nagyságától is függött, de a nagyobb községekben 12 volt. Feladatkörük a helyi gazdasági és társadalmi követelményekhez is igazodott, de az igazságszolgáltatásban is résztvettek. Általában a hét meghatározott napján tartottak „törvénynapot", de ha szükségesnek tartották, más napokon is bíráskodtak — esetleg kisebb létszámmal. Az esküdtek közt a főbíró után a törvénybíró (másodbíró) következett rangban, aki a bíró akadályoztatása esetén a tanács elnöke volt. A többi esküdt a helyi viszonyoknak megfelelően viselt olyan „bírói" tisztséget, amely egyúttal bizonyos helyi reszort felelősévé, gazdájává tette.[12] Karatna község *erdőbírája* 3 magyar forintig büntethette az erdő szabályait megsértő (tolvaj stb.) személyeket, a soros *határpásztor* pedig a fűtolvajokat vagy a vetésben kárt tevő állatok gazdáit egy forintig büntethette. A *határbíró* ugyanott a mezei károk becsüse volt. A becsüt esküdtekkel végezte.[13] Peselnek községben a határbíróhoz kellett a kárban talált állatot behajtani, aki „hajtópénzt" ill. „bírságot" rótt ki a kárért felelős gazdára.[14] A *hegybíró* az az esküdt volt, aki általában a szőlőhegyre és csőszökre ügyelt fel, de kisebb bírságolásra is feljogosították helyenként.[15] A *vásárbírák* többnyire csak városokban működtek, és a kereskedelem különböző ágaira felügyelve esetenként bíráskodtak is.[16] Az esküdtek közt egyes helyeken találhatók még *malombíró, korombíró* (ez a kémények felügyelője) *borbíró* (a községi kocsma ellenőre, néhol a község gazdája) stb. tisztségeket, amelyeknél a bíráskodási hatáskör eltűnt, vagy a helyi statutum felhatalmazása alapján volt bírságolási joguk.[17] Az esküdtek, mint a tanács tagjai egyúttal hivatalból bűnüldözők is voltak, ill. kötelességükké tették, hogy a tudomásukra jutott bűncselekményeket a főbíróval közöljék. Visken a „nyilvánvaló gonoszságot" eltitkoló, vagy a „házasságtörőket, égetőket (értsd: gyújtogatókat — S. V.), orvokat, tolvajokat, ördöngösöket, bűvösbávosokat" el nem fogó esküdt: vérdíján maradt, ami jobbágyoknál 40 forint volt. Emellett „kétszer való hatvan pénzen" marasztalják el a káromkodót vagy szitkozódót be nem jelentő esküdtet.[18]

A jegyző (notarius, deák) a helyi bírósági tanácsban a jogászi ész volt: ő ismertette a laikus bírákkal a jogszabályokat, illetve azt, hogy a szóbanforgó ügyben milyen törvény és statutum alapján és milyen mértékben (határig) lehet kiróni a büntetést. Magánjogi (polgári) pereknél a jogszabályok többrétűsége miatt még nagyobb szükség volt a jegyző jogi ismereteire. Hasonló volt a helyzet a peres eljárásnál is. A ránkmaradt helyi perrendtartások többnyire a jegyzők munkái.

IV. A peres eljárás országos törvények, megyei és városi statutumok rendelkezései alapján történt.[19] Az eljárásra vonatkozó jogszabályokat a városok és községek betartották, illetve a felsőbb szervek (megyei sedria, kerületi székek stb.) betartatták. Különösen fellebbezés alkalmával vették észre az esetleges eljárásjogi pontat-

[8] Több kommunitás esküformáját ismerjük, amelyek többé-kevésbé azonos tartalmúak. Vö.: Maksay Ferenc: Urbáriumok, Bp. 1959, 219; Maday Pál: Falusi tisztségviselők hivatali esküje a gyulai uradalomban. Szeged, 1963, Klny.: Acta Iur. et Pol. Szeged, 4.

[9] Rapp János: Jánoshalma története. Bp. 1927, 79.

[10] Karácsonyi János: Békés vármegye története. Gyula, 1896, 376.

[11] Több példát hoz erre: Horváth Zoltán: A községi önkormányzat és a parasztság (Szabó István szerk., A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848—1914, Bp. 1965. II. k. 566—572).

[12] Vö.: Makkai László, szerk., I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631—1648), Bp. 1954, 570: majorbíró (alias zkutar), 482: szkutár (=juhmajoros). Az uradalmi majorgazda (majorbíró) bíráskodásáról nem tudunk, mert azt a tisztek (pl. az udvarbíró) végezték. Hasonló adatok arra mutatnak, hogy középkori „bíró" szavunk azt is jelentette, hogy annak viselője munkaterületének felelőse, gazdája is volt.

[13] Corp. stat. (=Kolozsvári-Ovári, Corpus statutorum Hungariae municipalium, I—V/2, Bp. 1885—1904) I. 406, 426—8 (1739 és 1748).

[14] Itt is 3 Ft a büntetés, de azt feltehetően nem a határbíró, hanem a falu főbírája rója ki. (uo.: 429).

[15] Uo.: III. 441.

[16] Uo.: II/2. 130 (Feladataikról: e kötetben, passim)

[17] Hasonló feladatot kaphattak a megyei esküdtek is: 1751-ben Csuha László a szolgálati évkezdést megsértőknél a nem nemeseket 6 forintra vagy 24 botra büntethette, a nemeseket pedig a sedriára terjesztette elő. (uo.: III. 380).

[18] Uo.: 611, 613 (1641 és 1700).

[19] Százszámra találhatók vonatkozó jogszabályok a Corpus statutorum mind a nyolc kötetében.

lanságokat. Így arról kevésbé lehet beszélni, hogy az eljárásjog „szokásjogilag" alakult volna ki. Az biztos, hogy a gazdasági-társadalmi változások bizonyos új jellegű pereket hoztak létre, de a törvények és a statutumok ezekre is időben alakították ki az eljárás szabályait: — jóllehet az eljárásjognak szükségszerűen partikuláris árnyalati eltérései lehettek. Annak érdekében, hogy a hatályos eljárásjogi szabályokat ne kelljen keresgélni: egyes jegyzők összegyűjtötték azokat a helyi gyakorlat számára. Egyik legértékesebb ilyen *perrendtartás* Kolozsvárról (I.) származik, amely két részben és tizennégy fejezetben összesen 88 §-t foglal magában.[20] Sajószentpéter (II.) perrendtartása 1741-ből (esetleg a korábbi évekből) ered, és 30 §-ból áll.[21]

Noha az I. az erdélyi törvénykönyvek, a II. az 1588 után alkotott törvények és Borsod megyei statutumai — mindkettő pedig a Tripartitum — rendelkezései szerint készült; alapvető eltérés nincs bennük. László király harmadik könyvének 26. cikkelye alapján mindkettő a háromszori idézést fogadja el, csupán az idézésre meg nem jelenő pénzbüntetése változik egyöntetűen (I. és II.) egy forintra az első két alkalommal, harmadszorra pedig a lászlói kopaszra nyírás helyett tizenkét forintot írnak elő a bíró idéző pecsétjének megvetéséért, és pervesztessé nyilvánítják az idézett felet.[22] — A László-kori idézőpecsét is hasonló: a felperes a „költséget kímélvén" személyesen viheti el a papírlapon pecsétviaszba nyomott idézőpecsétet, vagy a község szolgája (kisbíró) két pénzért kézbesíti. Doboz községben még 1837-ben is a felperes kézbesíti ki a tanúnak „az e féle tárgyban használandó pecsétet", és mivel az idézett nyomban a folyóba hajította a pecsétet: testi fenyítésben részesült.[23]

A felek ügyvéddel (procurator) is képviseltethették magukat, de bűnügyben vagy szembesítés miatt személyesen kellett megjelenniük. A közvetlenség elvét alkalmazva a tanúkat szóban hallgatták ki, és írásbeli nyilatkozatot nem fogadtak el tőlük; de más község bíróságát felkérhették az ottani lakosok kihallgatására, felesketésére, és ennek a kihallgatásnak a jegyzőkönyvét hasznosították.[24] A bizonyítás iratokkal, tanúkkal — ezek hiányában pedig esküvel történt, amit Sajószentpéter perrendtartásának X. articulusa az 1596 : XLIX. tc.-re hivatkozva ír elő. Az esküt megtagadó fél pervesztessé válik.

A fellebbezés a földesúri hatalom alatt álló községektől és mezővárosoktól az úriszékre, ill. a megyei sedriára történhetett, a városoktól a tárnoki, ill. személynöki székre: de nem minden megkötöttség nélkül. Kolozsváron csak húsz forintot meghaladó kereset ügyében lehetett fellebbezni. A sajószentpéteri rendtartás szerint pedig „kettős büntetéssel" sújtják a fellebbezőt, ha a felsőbb fórum is hasonló ítéletet hoz. Ezt az 1486 : LIII. tc. és az 1492 : 72. tc. analógiájára hozták, amely törvények csak a királyi kúriához fellebbezett és ott jóváhagyott ítéletek esetében írnak elő kétszeres bírságot. A Tripartitumra, az 1613 : XXIII. tc.-re és más forrásokra hivatkozva, ill. azok analógiájaként, nem lehetett fellebbezni a sajószentpéteri bíróságtól: a „criminalis", az esküre bocsátott, a hatalmaskodási ügyekre, továbbá a felsőbb bíróságok engedélyével kezdett, az egyezségen alapuló, a nyilvánvaló adósságok és az „aprólékos" (20 forinton aluli) perekre hozott ítéletek ellen. Ezek alól kivétel csak meghatározott büntetőügyeknél volt. A fellebbezést az ítéletet hozó bíróságnál kellett bejelenteni azonnal, vagy 15 napon belül. A fellebbezéshez csatolni kellett az ítélet hivatalos másolatát (amit a jegyző készített el taksa szerint díj ellenében), a per folyamán igénybevett igazoló iratokat és az egész jegyzőkönyvet.

A perrendtartások a kor igényeinek megfelelően mindenre (bírósági becsü, ítéletvégrehajtás, bírói zálogolás, különféle eljárási díjak, a bíróság részesedése a bírságokból és a befizetett perköltségekből stb.) kiterjedtek. Ezeknek ismertetése és elemzése terjedelmes volna, de nem mellőzhetjük a bíróság létszámának és összetételének megemlítését. A törvénynapon a bíró az összes esküdt részvételével bíráskodott. Az indok nélkül elmaradó esküdteket megbírságolták, sőt ismétlődéskor felemelt pénzbüntetést kellett fizetniök. Emellett a botrányosan viselkedő, közerkölcsöt sértő vagy hatalmával visszaélő esküdtet súlyosabban büntették, mint a többi lakost, az ilyen bírót a felügyelő szerv (földesúri tiszt, főszolgabíró) leváltotta és új választási közgyűlést hívott össze. Rendkívüli ügyekben a bíró csökkentett létszámú tanáccsal is ítélkezhetett bármikor, de ha közben az ügyet jelentősebbnek minősítették: elnapolták törvénynapra. Egyes helyeken ilyenkor meghívott bírákkal ítélkeztek: „Midőn a tanács tellyes számmal nincsen, és a dolog úgy kívánnya, szabad lészen eö kegyelmeknek (értsd: a tanácsnak — S. V.) értel-

[20] Uo.: I. 210—231.

[21] Miskolci Állami Levéltár, Sajószentpéter mezőváros 2. sz. protokolluma (a továbbiakban: M. Á. L. Ssztp. 2. sz. prot.) 48—60 lapok.

[22] Nem vette mereven a szentpéteri bíróság a perrendtartás vonatkozó szabályát, mert 1779-ben a vasárnapi halászásért harmadszorra idézett, de meg nem jelenő Soós János nemest három rajnai forintra bírságolták; viszont az első idézésre meg nem jelenő másik két személyt 1—1 váltóforintra ítélték. (uo.: p. 188).

[23] Gyu. Á. L. Dobozi prot. p. 154, No. 31. Vö.: uo., 1823, p. 6. No. 11.

[24] 1842-ben K. J. dobozi lakos P. A. szolgáját 40 vft. kártérítésre kötelezteti. A dobozi bíróság K. J. *által* benyújtott (!) „sarkadi tanúknak *hiteles hellyen* kivett vallomásai"-t figyelembe véve megítéli a követelést, mivel a szolga az Ősibe hajtandó és magát megmakacsoló tehenet Sarkadon olyan durva veréssel ösztökélte a továbbmenésre, hogy az belepusztult sebeibe. Három hét múlva a szolga „visz' keresetet" indítva „bé nyújta ... Sarkad várossa előljárói által halgatott tanúk vallomásait", amely szerint K. F. hajtó is verte a kérdéses állatot. A négy-négy tanú Sarkadon kivett vallomása alapján a dobozi bíróság K. F.-et „negyed részbeni részesnek" mondotta ki. (uo.: p. 302—307).

mes gazdaembereket (convocatus bírák) azoknak helyekben be hívatni."[25] Jelentősebb és komplikáltabb ügyekben („derekas törvénykezésekben") és súlyosabb bűnügyekben folytatott pereknél a szolgabírót vagy a megye esküdtjét is meghívták és helyi convocatus bírákkal is kiegészítették a tanácsot. Olyan gyakorlat is volt a Dunántúl egyes részein, hogy a szomszédos községek bíráival együtt ítélkeztek, amihez hasonló az Alföldön a vásárokon „fogott bírák" intézménye. Egyes helyeken meghatározott kisebb ügyekben a főbíró tanács nélkül is ítélkezhetett (vö. hegybíró, erdőbíró bírságolása), és ilyenkor a tanács másodfokon ítélt, ha fellebbeztek.

Bírói illetékesség és hatáskör tekintetében nem tudunk tiszta képet alkotni a községi bíráskodás eddig felmért gyakorlatából. Úgy tűnik, hogy bűnügyekben (főleg rajtakapás esetén) az elkövetés helyének bírósága ítélkezett, sőt arra is van példa, hogy más helységből való nemes — anyagi okok miatt — alávetette magát a parasztbíró botbüntetésének. A helyi nemesek első fokon is igényelhették a megyei sedriát, de több helyről van példa arra, hogy a perköltségekkel és az idővel való takarékoskodás miatt reverzálist adtak a parasztbírónak általában a fölöttük történő ítélkezésre, esetenként pedig a pénzvagy elzárás büntetés helyett a botbüntetés elszenvedésére. Arra is van példa, hogy nemes származású szegényember a parasztbírótól az úriszékre fellebbez.[26]

V. A bűnügyek (és kihágások) a feudalizmus-kori községi bírói gyakorlatban aránylag nagyobb számban szerepeltek, mint a magánjogi (polgári) perek. Ennek oka abban rejlik, hogy a községi bíráskodás főbb feladata a helyi közerkölcs fenntartása, és büntet olyan cselekményeket és kifejezéseket is, amelyeket a modernebb jog legfeljebb csak közbotrány okozásánál ítél el.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a feudalizmus korában a szó szoros értelmében vett kihágásokról nem beszélhetünk, mivel a jogszabályok előírásában még nem válik külön „a bűncselekményeknek olyan csoportja, amelyek a kisebb jelentőségük miatt enyhébb, vagy más fajta büntetéssel járnak, mint a többi bűncselekmény és amelyek más bíróság vagy hatóság elbírálása alá tartoznak, mint az egyéb bűncselekmények".[27] Mivel azonban a községi bíráskodásban a bűncselekményeknek egy-egy csoportja (főleg a későbbi „mezőrendőri kihágások") egyre inkább taksa szerinti pénzbírságot von maga után, a kihágási jog előzményeit itt kereshetjük. Határeset a szabadban vagy istállóban történő pipázás büntetése is, mivel a XVII—XVIII. századi jogszabályok nem a dohányzást tiltják, hanem csak a tűzveszélyes helyen dohányzókat büntetik. Az ilyen gondatlan nemeseket pénzbírsággal, a parasztokat pedig botbüntetéssel fenyegeti a törvény elvileg, de a bírói gyakorlat megváltoztathatja a testi fenyítést pénzbeni megváltásra, a fizetni nem tudó nemes pedig alávetheti magát a botbüntetésnek. Hasonló a házak közelében tüzet rakók esete, amikor a katlan alatti erősebb tüzelés miatt a „háznak falában akadván a tűz, alig hogy ... gyulladás nem támadott", amiért 6—6 forintra büntették a gondatlan asszonyokat.[28] Idevágó probléma pl. a fonóházak tilalma. A téli időszakban a lányok és asszonyok egy-egy háznál kaláka-szerűen összeültek az előkészített kender megfonására. Mindenki a saját rokkáján dolgozott, de közben beszélgettek, élcelődtek és nótázgattak. Az állatok ellátása után este a legények is megjelentek, és belekapcsolódtak a munkával párhuzamosan folyó szórakozásba, és udvaroltak a lányoknak. Az előirányzott munka késő esti befejezésével táncoltak, és hazakísérték a lányokat. Mivel azonban ezek az alkalmak titkos együttélésekre vezettek, a jogszabályok tiltották a fonóházi összejöveteleket. Még 1779-ből is ismerünk olyan eseteket, amikor a fonóház tartásáért 1—1 forint bírságot rónak ki három személyre, és az ott talált két nemest egy-egy heti saját „száraz kenyéren" eltöltendő árestomra ítélik.[29] A kihágás célzott előzményeihez sorolhatnók a vasárnap munkával (rétkaszálás, halászás stb.) történő megsértését, amit általában kisebb bírsággal büntettek.

A becsületsértés már félreérthetetlenül a büntetőjoghoz tartozik, azonban a feudalizmus korában nemcsak magánvádra indítható a per ilyen esetekben, másrészt a bíróság előtt meg is egyezhetnek a felek, és akkor a bíróság nem szab ki büntetést. A megegyezés bíróság előtti megkövetésből és kézfogásból áll, de általában kikötnek kötbérként (vinculum) egy adott összeget, amelyet a békességet esetleg megsértő fél fizet legközelebb a bíróságnak vagy felemelt testi fenyítést vállal. Emellett a bíróság gyakran megítélt nagyobb (1—2 hízó értékével fölérő) összeget a sértettnek, mintegy a sértésért bekövetkezhető károk ellensúlyozására. Az ilyen összeget azonban a köztiszteletben álló jobbmódú emberek (nagygazdák, kereskedők stb.) felajánlották a templomok javára. Nem így tett Soós Mihály nemes gazdaember, akit a hasonló rendű és rangú Lévay pofon ütött. Lévayt 15 napon belül megfizetendő 20 magyar forintra ítélték, 15 nap múlva pedig a foglalás elkerülése miatt

[25] M. Á. L. Ssztp. 2. sz. prot, p. 51, XIV. art.

[26] Uo.: 1. és 2. sz. prot. passim; Vö.: Herpay, 1936, 150 (N. B.: A paraszti életmódot folytató és sok esetben napszámos munkára is rászoruló kisnemesek nem különülhettek el életmódjukban a hozzájuk hasonló gazdasági és társadalmi viszonyok közt élő falutársaiktól. Rendi jogaival sem anyagi sem erkölcsi okok miatt nem élhetett az a kisnemes, aki kénytelen volt bérmunkát vállalni jómódú jobbágygazdáknál.)

[27] Király Tibor: Kihágások a magyar jogban. (Tanulmányok az állam és jog kérdései köréből, Bp. 1953, 87—88).

[28] M. Á. L. Ssztp. 3. sz. prot. p. q (1768).

[29] Uo.: 2. sz. prot. p. 152 (febr. 27); vö.: Szendrey Zsigmond és — Ákos: Szokások (A magyarság néprajza, IV. köt. 277—9, é.n.)

megegyezett két hordó borban és a perköltségek kifizetésében. — Gyakori volt a női becsület megsértése miatti per is. Ennek egyik megnyilvánulási formája két nő egymásközti nyelveskedése volt. A sógornőjét utca hallatára „kényes kuttyának, kevéjnek, fényesnek, pinyegének, legények szemébe nevetőnek" kiáltó asszonyt 15 korbácsra „sententiázták". Azt a férfit, aki a nála jogtalanul lábravalót kereső és átkozódó szomszédasszonyát „szajházta" és a gyanúsítva keresett ruhadarabot „ringyóénak valónak mondotta": tíz kemény pálcára ítélik, noha a nőre is 20 kemény korbácsot rónak. Ezután a bíróság előtt: „sok kérésekre pénzzel váltották meg magukat" — vagyis bírságot fizettek. A másik megnyilvánulási forma az, amikor valaki a női becsületet indok nélkül kétségbe vonja. K. A.-né azt mondta B. I.-néra és nemes E. J.-néra, hogy „nem is becsületes asszony az, aki más pinczéjébe jár" és azokat „pintzés k . . váknak" nevezte. Nem önmagáért a dehonesztáló kifejezésért ítélték el K. A.-nét (és a hozzá hasonló vádlottakat), hanem azért, mert „ezt bizonyítani nem tudta". Jelen esetben az ítélet szerint 25 korbácsot érdemelne a vádlott, de kora és erőtlensége miatt a „megbecstelenítettnek" fizetendő 12 rajnai forintra változtatják át, ami mellett 2 rajnai forint 20 krajcárt fizet törvényes költségekre — amikor egy pár kacsa vagy tyúk ára 18 krajcár volt.[30] Kevés eset lehetett arra, hogy a női becsületet sértő bizonyított volna, de a köztudomásúan feslett életű nőket a bíróság jegyzőkönyvileg is a szokásos kifejezéssel illette.[31] Nem álszenteskedett a községi bíróság, de a valóban erényes életet élő nőket védte. Emellett hivatalból üldözte, és kizárólagos testi fenyítéssel büntette a titkos kéjelgéseket. Az éjjeliőröknek és erdőőröknek kötelességük volt még akkor is jelenteni a bíróságnak, ha csak alapos gyanújuk volt arra. Azt a vadházaspárt, akiket tettükért többször büntettek, és az éjjeli őrök egy bundán fekve találták: az uradalom fogházába kísértették, mert „az ilyes egyes példák veszedelmes befolyással vagynak az ifjúság átaljános megromlására".[32] A hűtlen asszonyt férje úgy fogadhatta vissza, ha a nő írásban fogadta meg további hűségét a bíróság színe előtt. Olyan eset is volt, amikor a járási esküdt tudomására jutott egy házaspár különélése. A helyi bíróság behívatta és kibékítette a férjet feleségével — bebizonyítva, hogy közügyről van szó.[33]

A közerkölcs és osztályrend fenntartása céljából aránylag súlyosan büntették a kommunitás vezetőinek — bírónak, esküdteknek — megsértőit. Egy gazdát a templom előtti hirdetésre „az se való" mondásáért 12 pálcára ítéltek. A bírót szidó, káromló büntetése is hasonló volt Dobozon, amit ritkán változtattak 2 forint bírságra. A bíróságot igazságtalansággal, huncutsággal vádoló személy 1—2 heti árestomot is kaphatott, a durva személyeskedőt pedig az úriszékre vagy a szolgabírói székre jelentette fel a helyi bíróság. Sajószentpéteren a parasztbírót hamislelkűséggel és ördög-teremtettével illető nemest három hónapi árestomra ítélték, amit csak idős apjának eltartása miatt változtattak azonnal lefizetendő hat váltóforintra. Szinte havonta ítélkeztek a bírák sértegetői — néha „széksértők" — ügyében, de a kisbírákat (helyi rendőri és kézbesítő hatósági közeg) sértegető és káromló személy is testi fenyítéssel, elzárással vagy pénzbírsággal lakolt.

Gyakori volt a községi bíróságok gyakorlatában a káromkodás miatti ítélet. A káromkodás (istenkáromlás), becsületsértés (ördög-adta, kutya-teremtette stb.) és más „lelkének paráznitása" nem választható el élesen, és sokszor összefüggött a nyelveskedéssel, civakodással és egyéb nézeteltéréssel vagy közbotrány okozásával. Az 1563 : XLII. tc.-re hivatkozva a káromkodókat első ízben 12—50 vesszővel, másodízben bottal vagy felemelt számú pálcával sújtották, amint a megyei statutumok előírták. A harmadszori visszaesőre halált is lehetett szabni a törvény értelmében. Néhány halálos ítéletről tudunk is, de ezeket hivatalból fel kellett küldeni jóváhagyásra a megyéhez, ahol nem hagyták jóvá a halálra kövezést vagy fejvételt, hanem a községből kiűzésre vagy egyéb megszégyenítő büntetésre módosították az első fok ítéletét. Hasonló volt a helyzet a XVIII. sz. elején a kellő bizonyítás nélkül boszorkánynak kikiáltott és tűzhalálra ítéltek ügyében.[34]

Az említett bűncselekmények mellett kisebb-nagyobb lopások (liba, malac, széna, fehérnemű, szerszám, bor stb.), azoknak kísérlete szerepel aránylag nagyobb számban a községi bíróságok előtt. Kártérítés mellett testi fenyítést, elzárást vagy a körülményekhez mérten érzékeny bírságot róttak ki a tettesekre.

A büntetés mértéke, és az a cél, hogy a bíróság mennél több pénzbüntetést sajtoljon ki: helyenként változó volt és függött a megyei statutumok előírásaitól és a helyi — alig változó — gyakorlattól. Ha átlagot nem is tudunk adni, de jellemzésül mondhatjuk, hogy Dobozon a 12 pálca, Földesen a 12 forint, Szentpéteren a 6—10 forintra átváltható 50 pálca volt a leggyakoribb büntetés — hasonló bűncselekményeknél. A cselekmények súlyosságát és halmazatban elkövetett voltát hangsúlyozták a jegyzőkönyvek, de a büntetés kiszabásánál ezek aránylag nem érzékelhetők, ismétlődésnél viszont annál inkább. Nőket, gyerekeket, betegeket (sérves stb.) és öregeket aránylag enyhébben büntettek: ezeknél testi fenyítésül bot helyett vesszőt, virgácsot

[30] Uo.: 2. sz. prot. p 114 (1778), p 148, 151, 124, 120, 468. A korabeli árakra: 3. sz. prot. 120, 160, 240, 366.

[31] Uo.: 2. sz. prot. 406: D. Ilus „leányi tisztességét félre tévén . . . egy szóval k . . . vaságot" vállalni nem iszonyodott — közli betűkihagyás nélkül a jegyzőkönyv.

[32] Gyu. Á. L. Dobozi prot. p 222, 48, 66 stb.

[33] Uo.: p. 155 (vö.: p. 110); M. Á. L. Ssztp. 2. sz. prot. p. 167.

[34] Herpay, 1928, 149—151. (A hivatkozásokat mellőzzük, mivel pl. káromkodásokból eredő ítélet nagy tömegben található eddig említett forrásainkban is.)

vagy korbácsot alkalmaztak, de visszaeső tolvaj nőre mértek 100 korbácsot is. A felemelt testi fenyítést 2—3 részletben kellett elszenvedni, nehogy belehaljon a tettes; az azonban előfordult, hogy nyomorékká váltak botozás miatt.[35]

VI. Amint egyes bűncselekményeknél (becsületsértés, önbíráskodás stb.) békéltető szerepe is volt a községi bíróságnak, úgy magánjogi (polgári-) követeléseknél szinte teljesen békebírósági ténykedés látható. Ha a felperes az alperest lakóhelyének bíróságán bizonyos követelés (adósság, kártérítés, örökség, szerződés nem teljesítése stb.) ügyében perbe fogta, a községi bíróság a lehetőségek határán belüli egyezkedésre szólította fel a feleket vagy 15 napi haladékot adott a teljesítésre. Sok esetben meg is kötötték az egyezséget a bíróság előtt; amit jegyzőkönyvbe foglaltak. A magánjogi követeléseket azonban sokkal bonyolultabbakká teszik a felek, az életadta körülmények és az esetleges „vis maior"-ok, mint a tiltó szabályokat áthágó bűnügyeket; és azért a bíróságnak bőven maradt problémája a helyes megoldás keresésére. A községi bíróság tagjai általában ismerték a feleket (vidéki felperes esetében a teljesítésre felszólított alperest), sőt sokszor a körülményeket is (pl. örökösödési pernél ez felbecsülhetetlen előny!); és így az ún. józan paraszti ésszel hozott ítéleteket túlnyomó többségében elfogadták a felek. Esetleges fellebbezésnél viszont a szakbírák döntését megkönnyítette az első fok tárgyalási jegyzőkönyve, és helyszíni tárgyalásra ritkán volt szükség. Mintegy ezer per közül az is csak egyszer fordult elő Dobozon, hogy nem hoztak ítéletet, és az úriszékre utalták a megkezdett ügyet, mivel „szövevényes per"-nek minősítették. Arról azonban nem tudunk, hogy értékhatárok korlátozták volna a községi bíróságok hatáskörét.

A magánjogi követeléseket ugyanolyan rendtartás szerint tárgyalták, mint a büntetőperekét. Vitás esetekben tanúkat hallgattak ki, azokat esetleg feleskették. Szakértőket is alkalmaztak, ha szükséges volt. A károkat megbecsülték külön díj fejében. Tanúk nem létében esküvel is lehetett bizonyítani. Alkalmaztak zálogolást és bírói zár alá vételt: a követelés biztosítékaként.

Mivel a Tripartitum csak a nemesi rend magánjogát foglalta részletesen magába, jobbágyok ügyében is a nemesi magánjogot vették alapul, ha az adott esetre nem volt kizáró jogszabály. (Ezt az elvet egyébként több úriszéki határozat is kimondta és alkalmazta.) Így jobbágyok örökségénél is megkülönböztették az „ősi" és a „szerzett" birtokot, megítélték az özvegynek a hozományt, sőt még a „hitbér"-t („hitrész") is.[36] Természetesen a földesúri jog körébe vágó vagyonjogi pereket az úriszék tárgyalta első fokon, és az ilyen ügyek kiestek a községi bíráskodás hatásköréből, de sok esetben az úriszék bízta meg a községi bíróságot vagyonjogi ügyek végrehajtására.

*

A feudalizmus korának községi- és mezővárosi bíráskodásának összefoglaló áttekintése — előzetes tanulmányok nélkül — olyan feladat, amelyet a fenti keretek között nem lehetett kimeríteni. Vázlatos áttekintésünk is érzékelteti azonban ennek az intézménynek főbb vonásait.

Sápi Vilmos

[35] A testi fenyítésről is áttekintést ad: Both Ödön, A beszámítást kizáró és a büntetést megszüntető okok Szeged város reformkori büntetőjogában, 1790—1848, Szeged, 1963 (Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom X. Fasc. 7) c. munkája. — A XVII. század elejének súlyos és kegyetlen ítéleteire l.: Kerekes György, Nemes Almássy István kassai kereskedő és bíró (Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1902. évf. 306—309).

[36] Gyu. Á. L. Dobozi prot. p. 144, 149. stb.

SZEMLE

A „Dokumentációs Szemle" további megjelenéséről

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottsága még az elmúlt év decemberében tartott ülésén, a többek között foglalkozott a jogtudományi információ és dokumentáció kérdéseivel, s ezzel összefüggésben a Dokumentációs Szemlével, amely eddig 36 számban, mint a Jogtudományi Közlöny melléklete jelent meg. Megállapította, hogy ez az információs és dokumentációs munka általában ezideig is eredményesen segítette az intézeti kereteken túlmenően is, mind az állam- és jogtudományi kutatómunkát, mind pedig a joggyakorlatot, de különösen az állami főhatóságok jogalkotó munkáját. Az Állam- és Jogtudományi Bizottság egyetértett azokkal a javaslatokkal is, amelyeket az intézeti jelentés a dokumentációs munka további fejlesztési irányát illetően magában foglalt, de külön is felhívta a figyelmet több olyan szempontra, amelyek e munka javításával és tökéletesítésével kapcsolatosak.

E szempontok között szerepelt a „Dokumentációs Szemle" szerepe a jogi információ terén. A Bizottság megállapította, hogy a Jogtudományi Közlöny mellékleteként megjelenő „Dokumentációs Szemle" a jelenlegi formájában és periodicitásában is hasznos mind a jogtudomány, mind pedig a gyakorlati élet számára és ez a szerepe tovább növekedett. Így az utóbbi években viszonylag már jóval rövidebb időn belül közölte a könyv és folyóirat irodalmat, a jogszabály és fordítási címanyagot, mind a szocialista, mind a fontosabb kapitalista államokból, bár a negyedéves, illetve féléves megjelenés miatt még így is bizonyos mértékben lassul a tájékoztatás. Ennek ismeretében az

Állam- és Jogtudományi Bizottság megállapította azt, hogy meg kellene vizsgálni annak lehetőségét, hogy gyakrabban, kéthavonta, sőt esetleg havonta jelenjen meg a jövőben a „Dokumentációs Szemle" és ebben az esetben a Bizottság megfontolásra ajánlotta azt a lehetőséget is, hogy annotációs, esetleg egyéb információs jellegű közlemények, mint céldokumentációk, ill. bibliográfiák, egy-egy szocialista ország jogfejlődésének összefoglalása stb. beiktatásával tovább bővüljön a kiadvány információs szerepe.

Az Állam- és Jogtudományi Bizottság említett határozata alapján az Intézet és az érdekeltek képviselői megbeszélést tartottak a további feladatok tisztázása és a Bizottság által adott direktívák megvalósítása érdekében. Ezen a megbeszélésen, az ezt megelőző tájékozódások következtében, az alapvető kérdéseket illetően nézetazonosság alakult ki, néhány részletkérdésben pedig az Intézet vezetősége foglalt állást. Mindezek alapján tehát biztosítva vannak azok a feltételek és szempontok, amelyek alapján a „Dokumentációs Szemle", eddigi célkitűzéseinek szem előtt tartásával, az Állam- és Jogtudományi Bizottság iránymutatásának megfelelően, most már gyakrabban és új alakban, de továbbra is a Jogtudományi Közlöny melléklete formájában fog jelentkezni a jogtudomány elméleti és gyakorlati szakembereinél.

Társadalmi és politikai kérdések a csehszlovák családjogi törvényhozásban

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Országos Jogi Választmánya és a Magyar Jogászszövetség Fővárosi Szervezetének Polgári Jogi Szakosztálya 1966. év június hó 3. napján ülést tartott. *Hartai László* legfelsőbb bírósági bíró megnyitó beszéde után *Schiller Milán*, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság Igazságügyminisztériuma Tudományos Intézetének kandidátusa tartott előadást a „társadalmi és politikai kérdések a családjogi törvényhozásban" címmel.

Előadása első részében számbavette azokat a családjogra vonatkozó jogszabályokat, amelyeket 1945. év után a Csehszlovák Szocialista Köztársaság megalakulása óta adtak ki. Rámutatott, hogy a május 9-i alkotmány alapján *1949.* évben jelent meg az első *Családjogi törvény.* Ezt követően 1960. év végéig a házasságra, a családra és a gyámságra vonatkozó több novellát adtak ki, amelyek az állampolgárok és a jogalkalmazók számára is áttekinthetetleneknek bizonyultak.

Az új *Csehszlovák Ptk.* előkészítésekor felmerült annak szükségszerűsége, hogy a családjogra vonatkozó jogszabályokat új egységes szerkezetű törvényben kellene szabályozni. A *Munkajogi törvény* és az *Ifjúság Szociális Jogi Védelméről* szóló törvény megalkotása során dolgozták ki az egységes *új Családjogi törvényt,* amely 1964. év április hó 1. napján lépett életbe és jelenleg is hatályban van. Ezzel egyidejűleg a Tanács Gyermekvédelmi Osztálya részére egy adminisztratív jellegű rendeletet is kiadtak.

Ezután az előadó a törvényhozó által megjelölt néhány jelentősebb alapelvet ismertetett. Ezek közül kiemelte a házasság felbontására vonatkozó eljárás objektív alapokra való helyezését.

A bontóperes eljárás egyik fő vezérelve ugyanis 1964. évig a *vétkesség elve* volt. A Családjogi törvényhez *1955.* évben kiadott *65. számú novella* áttörte ezt az elvet. Ez a novella a Nemzetgyűlés egyik jelentős intézkedése folytán jött létre, addig ugyanis a vétlen házastárs hozzájárulása nélkül nem bonthatta fel a bíróság a házasságot. Ezt követően az ún. „halott házasság" megállapítása esetén a bíróság kimondhatta a házasság felbontását. A „halott házasság" nem törvényes meghatározás. Ez alá a fogalom alá az az eset tartozott, ahol a házasság már legalább két éve nem töltötte be társadalmi rendeltetését és célját, a házastársak közös háztartásban már nem éltek, az életközösséget megszüntették, és semmi remény, vagy kilátás nem volt arra, hogy a felek a házasságot továbbra is fenn kívánják tartani. Ez a novella lehetőséget nyújtott a bíróságok részére, hogy a házastársak közös megegyezése esetén, ezekben a kivételes esetekben felbonthassák a házasságot.

A vétkességi elv áttörése után a bírói gyakorlat azonban ingadozást mutatott. Sok olyan „halott házasság" volt ugyanis, ahol nem sikerült bebizonyítani azt, hogy az a házasság valóban „halott". Ezeket a házasságokat természetesen nem lehetett felbontani.

A házastársak vétkességének megállapítására egyre ritkábban került sor. A felbontott házasságok közül 1962. évben már csak 28%-ban került megállapításra valamelyik házasfél vétkessége. A bíróságok 55%-ban a házasfelek kérelmére a vétkesség megállapításától eltekintettek.

A fennmaradó esetekben a bíróságok a házasság felbontását mindkét házastárs okot adó magatartására alapították. Meg kell azonban itt jegyezni, hogy a bíróságok a saját munkájuk megkönnyítése érdekében szívesebben állapították meg mindkét házasfél vétkességét.

A vétkességi elv helytelenségére utal az a gyakorlati tapasztalat is, hogy amikor az egyik házastárs a házasság fenntartását kívánta, a másik mindenáron a házastársa vétkességét igyekezett bebizonyítani. Ezekben az esetekben a bíróság arra volt utalva, hogy a külső jelekből és körülményekből állapítsa meg a házasság megromlását, a felek közötti tényleg fennálló, valóságos helyzetet pedig éppen a vétkesség kutatása miatt nem tudta megállapítani, mert azt az egyik, vagy másik fél elkendőzte. Sokszor az a házasfél került előnyösebb helyzetbe, aki el tudta titkolni magatartását és cselekményeit, mint aki azt becsületesen elismerte.

A másik fél vétkességének bizonyítására gyakran a gyerekeket is felhasználták. Ennek következtében a vétkesség vizsgálata a szülő és a gyermek közötti viszony kiéleződését eredményezte. Végülis a házasság további fenntartása már sem a társadalom, sem a házastársak, sem a házasságból született gyermekek érdekeit nem szolgálta, ezért feleslegesnek bizonyult a vétkesség megállapításának elve.

A csehszlovák jogalkotók más szocialista országok családjogi szabályozását is tanulmányozták, így a magyar és a német demokratikus köztársaság házasság felbontására vonatkozó jogi szabályozást helyesnek és megfelelőnek találták. A csehszlovák jogalkotók a szocia-

lista országok által elfogadott közös jogelvekből indultak ki, amikor a házasság felbontásának jogi szabályozása során úgy szövegezték a törvényt, hogy a bíróság valamelyik házasfél kérelmére akkor bonthatja fel a házasságot, ha a házasfelek között a házasság olyan alapos és komoly ok miatt romlott meg, hogy az többé társadalmi rendeltetését nem töltheti be, továbbá a felek részére és a gyermeknevelés terén elvesztette jelentőségét.

A másik *fő jogelv:* a házasság társadalmi rendeltetésének egyik célja a gyermekek érdeke. Ezért a bíróságnak a házasság felbontásakor a kiskorú gyermekek érdekeit mindig fokozottan figyelembe kell venni.

Természetesen mint minden anyagi jogszabályt, a *Családjogi törvényt* is kiegészítik a *Polgári Eljárásjogi Jogi szabályok.*

A bontóperes ügyekben a bíróságnak az érdemi határozathozatal előtt ún. *„békéltető tárgyalást"* kell tartania. Egyébként a házasság felbontását a bíróságtól az egyik házasfél kereset benyújtásával kéri. Erre a keresetre meghatározott összegű bélyegilletéket kell leróni.

Az új jogszabály életbelépése után az Igazságügyminisztérium Jogtudományi Intézete vizsgálat tárgyává tette és figyelemmel kísérte a jogszabály hatását a házasságra, mint társadalmi intézményre. A vizsgálat során arra az eredményre jutottak, hogy a bontóperek száma megemelkedett. 1963. évben ugyanis a felbontott házasságok száma csupán 17 000 volt. 1965. évben pedig a bíróságok már 19 000 házasságot bontottak fel. Ezek a statisztikai adatok azonban csak látszólagosak, mert 1964. évben például az engedélyezett válások száma még csökkent is. Akik ugyanis már az előző években és ebben az évben el akartak válni egymástól, a lényegesen ésszerűbb eljárás reményében megvárták az új Családjogi törvény hatályba lépését.

Az új Családjogi törvény házasság felbontására vonatkozó rendelkezése a gyakorlatban is bevált, mert ez a bontóperes eljárás az állampolgárok idegeit nem őrli fel. Az állampolgárok nyugalma, a tőlük elvárható munkateljesítmény miatt a társadalom egyik nagyon fontos érdeke. A vétkességi elv alapján lefolytatott bontóperes eljárás ugyanis feszültté tette a házasfelek idegeit, károsan hatott a gyermekekre, és végső soron a munkaképességet is csökkentette.

A Csehszlovák Legfelsőbb Bíróság most készíti elő a bontóperes eljárásra vonatkozó *első irányelvet.* Az eddigi gyakorlati tapasztalatokat megvizsgálva, a fennálló hiányosságok kiküszöbölésére törekszik. A bíróságok gyakorlatában ugyanis olyan helytelen és téves tendencia ütötte fel a fejét, hogy az első tárgyaláson anélkül, hogy a törvény által előírt objektív helyzetet vizsgálnák — természetesen a vétkesség vizsgálatának mellőzése mellett — azokat az okokat és körülményeket, amelyek a felek között a házasság megromlásához vezettek, nem tüntetik fel.

A másik aggályos jelenség az elsőfokon jogerőre emelkedett bontópereknél jelentkezik. Abban az esetben ugyanis, amikor mindkét házasfél a házasság minél előbbi felbontását kívánja, a bíróságok nem fejtik ki ítéleti indokolásukban a szükséges tényállást és indokolási kötelezettségüknek, a számszerűleg sok befejezés érdekében, nem tesznek eleget. Ez a statisztikai befejezésekre való törekvés nem szolgálja sem az állampolgárok, sem az állam érdekét. Ezért a Legfelsőbb Bíróság javasolta, hogy a bontóperes eljárásoknál nem kell a statisztikai befejezésekre törekedni. Egyébként meg kell jegyezni, hogy más tárgyú peres ügyeknél a befejezésekről kimutatásokat kell készíteni. A bontóperes eljárásoknál azonban a társadalomnak nem érdeke az eljárások mindenáron való gyorsítása.

Az új Családjogi törvény másik fontos elve a kiskorú gyermekek elhelyezése és a róluk való gondoskodás. Az addig szétszórt és különböző, erre a tárgyra vonatkozó rendeleteket a *Csjt.* egyesítette. Az ifjúság szociális védelméről, a társadalmi nevelésről, a nevelés terén a szülők jogairól és kötelességeiről a *Csjt.* egyik teljesen új fejezete rendelkezik.

Csehszlovákiában jelenleg két fő állami szerv végzi a gyermekvédelmi munkát. Az egyik a bíróság, a másik pedig a tanács. A bíróság hatáskörébe tartozik a kiskorú gyermekek ügyeibe és a szülők gyermeknevelési kötelezettségébe való beavatkozás. A tanácsnak az ifjúság szociális védelme területén viszonylag szélesebb körű, de kisebb jelentőségű ügyekbe való intézkedési jogköre van. A tanácsok akkor gyakorolhatják intézkedési jogukat, ha a kiskorú gyermekeket valaki részéről kár, vagy veszély fenyegeti. Ha a szülők tevőleges, vagy nemtörődöm magatartása veszélyezteti a kiskorú gyermek életét, vagy testi épségét, illetve a megfelelő nevelést és szellemi fejlődést nem tudják a gyermek számára biztosítani, gyors intézkedés szükségessége esetén nem kell a bíróság döntését megvárni. A bíróság ugyanis távol van a veszélyeztetett gyermektől, és a tanács gyors intézkedésével a fenyegető veszélyt megakadályozhatja. *A tanácsok operatív beavatkozási joga* a következő esetekre terjed ki: először intézkedés során azt a személyt, aki a kiskorú gyermek nevelését veszélyezteti, megbünteti. Másodszor ellenőrzés útján a gondozásra kötelezettet számontartja, hogy milyen módon neveli a kiskorú gyermeket. Harmadszor bizonyos korlátozási jogköre is van, mert meghatározhatja azt is, hogy a kiskorú gyermek melyik nyilvános szórakozóhelyet nem látogathatja. Negyedszer a tanács intézkedésével a többi társadalmi szervek segítségét is kérheti. Végső soron minden lehetősége megvan ahhoz, hogy ott avatkozzon be, ahol a kiskorú gyermek érdekeit veszélyeztetve látja. Hangsúlyozandó azonban, hogy ezekben az esetekben nem határozatról, illetve döntésről, hanem csupán intézkedésről van szó.

Ettől függetlenül, a gyermek intézeti elhelyezése után a bíróság lefolytatja a rendes peres eljárást arra vonatkozóan, hogy mi legyen a gyermek további sorsa. Súlyosabb esetekben a bíróságnak kötelessége a szülők felügyeleti jogának a korlátozása is, ha pedig szükséges, a szülőket a felügyeleti joguktól meg is foszthatja.

Az új Családjogi törvény elvei közé tartozik a *volt házastárs eltartásának* kérdése is. A *Csjt.* megalkotásakor a legnagyobb vita a házastársi tartás területén merült fel. Előtérbe került az a gondolat is, hogy a férfi és a nő egyenjogúsága folytán a házasság felbontása után a házastársak között

semmiféle eltartási kötelezettség ne legyen. A jogalkotók a politikai gazdaságtan alapelveiből és törvényszerűségeiből indultak ki. Felmerült azonban az a probléma, hogy a régebbi házasságokban a nők munkaviszonyban nem álltak. Az asszonyok között pedig sok olyan is található, aki idős kora, vagy betegsége, illetve egyéb ok miatt már nem tud munkát vállalni. Tartási kötelezettség megállapítása nélkül pedig ezek a nők anyagi támogatás nélkül maradnának. Ezért a törvényt úgy szövegezték meg, hogy a rászorult házastárs, a házasság felbontása után keresetben kérheti volt házastársának tartásra való kötelezését. Először úgy szövegezték a törvényt, hogy ez a házastársi tartási kötelezettség minimálisan három évig álljon fenn. Ezt a javaslatot azonban nem fogadták el. Végeredményben a minimális tartási kötelezettséget öt évi időtartamra felemelték, mert ennyi idő szükséges ahhoz, hogy a rászorult hozzátartozó elérje a nyugdíjjogosultságot. A megállapított öt év azonban nem abszolút határidő, az eltartási kötelezettség időtartamát ugyanis meg lehet hosszabbítani, és azt korlátlan időtartamban is meg lehet állapítani.

A házastársi tartással kapcsolatban azonban meg kell azt is jegyezni, hogy a Családjogi törvény szövege a jóváhagyott törvény szövegével nem mindenben egyezik meg. Emiatt a bírósági jogalkalmazás területén értelmezési problémák merültek fel. Ezért időszerű lenne az indokolást megváltoztatni. Ez az indokolás ugyanis az eredeti kormányjavaslathoz készült, amelyet azonban a Nemzetgyűlés nem hagyott jóvá.

A két törvény még a cím szerinti megjelölésében is különbözik egymástól, az 1949. évben elfogadott törvény a *„Családjogról szóló törvény"*, az 1964. évben megjelent törvény elnevezése pedig *„Törvény a családról"*.

Az új Családjogi törvény alkotása idején nagy vita keletkezett abban a kérdésben, hogy a fiatalok házasságkötését hány éves korban engedélyezzék. Az 1949. évi Családjogi törvény szerint ugyanis csak a 18 éves kort betöltött személy köthetett engedély nélkül házasságot, mert teljes jogú állampolgárnak csak ezt a kort elért személy tekintendő. Sok olyan javaslat hangzott el, hogy az engedély nélküli házasságkötési korhatárt a férfiaknál 21 évre emeljék fel. Más álláspont szerint még a lányok házasságkötési korhatárát is fel kellett volna emelni. Sok érv hangzott el amellett, hogy a 18 éven aluliak számára ne tegyék lehetővé a házasságkötést. Az orvosok azonban ennek a korlátozásnak a törvénybe iktatását egészségügyi okokból ellenezték. Fő érvelésük az volt, hogy a lányok biológiai fejlődése a 18 éves kor elérésével lehetővé teszi, hogy anyák lehessenek, és a természetes fejlődést nem lehet egyéb akadályt képező körülmények miatt sem megállítani. Rámutattak, hogy a 18 éves korhatár megemelésével növekedne az abortuszok száma, és ennek következtében az abortuszt engedélyező jogszabályt is meg kellett volna változtatni.

Az új Családjogi törvény életbelépése előtt a 18 év alattiak házasságkötésének engedélyezése a tanácsok hatáskörébe tartozott. A tanácsok azonban a helyi környezet befolyása alatt állottak, és gyakran indokolatlanul is engedélyt adtak a házasságkötésekre. Az 1964. évi törvény életbelépése után a kiskorúak csak a bíróság engedélyével köthetnek házasságot.

Ezután az előadó válaszolt a hozzá feltett kérdésekre, és tájékoztatott, hogy az új Családjogi törvény a házastársi vagyonjogi kérdésekről nem rendelkezik. Ezeket a kérdéseket a Ptk. szabályozza. Erre vonatkozóan ugyan voltak javaslatok, hogy — bármilyen vagyon, amelyet a házastársak akár a házasság megkötése előtt, akár a megkötés után szereztek, közös vagyont képez — kerüljön be a miniszteri javaslatba, később azonban ezt a szöveget mellőzték, mert sokan tiltakoztak ellene.

Csehszlovákiában a régi vagyonjogi elveket fenntartották, bár a vagyonmegosztás terén bizonyos változtatásra került sor. Ennek részletes kifejtése azonban egy külön előadás anyagát képezhetné. A vagyonközösség olyan vagyoni elemekből tevődik össze, amelyeket a házastársak a fennálló házasság alatt szereztek. Az egyik házasfél használati tárgyai azonban mindig különvagyont képeznek. A közös vagyon osztatlan közös tulajdonnak tekintendő. Az egyik fél nevére kiállított takarékbetétkönyv az osztatlan közös tulajdonnak nem része. Egyébként az új Családjogi törvény előtti házassági vagyonjogi problémák továbbra is fennállanak, de ebben a kérdésben a bírói gyakorlat még nem egységes.

A Csehszlovák Legfelsőbb Bíróság a most készülő *új irányelvek* meghozatalával arra törekszik, hogy a bíróságok komoly és alapos felkészültséggel, és az eset összes körülményeinek gondos mérlegelésével végezzék a bontóperes eljárásokkal felmerült munkájukat.

Végezetül rámutatott arra, hogy Csehszlovákiában ma közös megegyezés alapján a házasság felbontására nincs lehetőség, továbbá, hogy a házasság jogerős felbontása előtt a bíróság a vagyonmegosztás kérdésében határozatot nem hozhat.

Ezután *Hartai László* zárószavában köszönetet mondott az előadónak és a hozzászóló elvtársaknak kifejtett munkásságukért.

Szabó László

JOGIRODALOM

*D. B. Levin: Az államok felelősége a jelenkori nemzetközi jogban**

Az államok mint nemzetközi jogalanyok felelősségének a kérdése a jelenkori nemzetközi jog egyik legjelentősebb kérdése, mert szorosan összefügg a nemzetközi jog jogi jellegével. A nemzetközi jog ugyanis csak akkor jog, a nemzetközi jog szabályainak rendszerét csak akkor lehet jogrendszernek tekinteni, ha a megsértéséért a nemzetközi jogalanyok megfelelő felelősséggel tartoznak. Felelősség nélkül, felelősségre vonás lehetősége nélkül nem lehet jogról beszélni. De ettől eltekintve azért is fontos a felelősség kérdéseinek a kidolgozása a nemzetközi jogban, mert ez a kérdés a legszorosabb kapcsolatban van a nemzetközi jog legfontosabb és legjelentősebb elméleti problémáival, az olyanokkal, mint az állami szuverenitás kérdése, a nemzetközi jog sajátos jellege, a nemzetközi jogalanyok kérdése, a belső jog és a nemzetközi jog viszonya. Ahogyan D. B. Levin az itt ismertetett monográfiájában írja: „Az állam felelősségére vonatkozó szabályok nemcsak egy meghatározott részét érintik a nemzetközi jognak, hanem a nemzetközi jogviszonyok egész összességét. Azt mondhatjuk, hogy ezek a szabályok segítik elő a többi nemzetközi jogszabály érvényesülését, és mintegy azok megtartásának általános biztosítékai" (7. old.).

Az államok felelősségének a kérdése ennek ellenére nincs kellően kidolgozva a szocialista jogi irodalomban általában és a magyar jogi irodalomban különösen.[1] Éppen ezért különös örömmel vesszük kézbe és érdeklődéssel olvassuk D. B. Levin legújabb kismonográfiáját az államok felelősségéről annál is inkább, mert a szerzőt, mint olyan tudóst, aki jelentős munkát végzett el a jelenkori nemzetközi jog elméleti kérdéseinek kidolgozásában és megvilágításában,[2] a magyar jogásztársadalom magas elméleti színvonalú művei alapján jól ismeri.

A mű maga hat fejezetre oszlik. „Az állam nemzetközi jogi felelősségének az elve" c. első fejezetben (7—18. old.) a szerző mindenekelőtt azt vizsgálja, hogy összeegyeztethető-e a felelősség elve az állami szuverenitás elvével, majd abból kiindulva, hogy a nemzetközi jog szabályainak a megsértése nem a szuverenitás megvalósítását jelenti, hanem ellenkezőleg visszaélés a szuverenitással, megállapítja, hogy szó sem lehet a nemzetközi jog e két elve közötti ellentétről. Sőt, tekintettel arra „a fontos jelentőségre, amelyet az állam nemzetközi jogi felelőssége az egész nemzetközi jog szempontjából betölt, az állam felelősségének az elvét mind az elméletben, mind a gyakorlatban a nemzetközi jog egyik alapvető elvének tekintik azzal a kiindulási eszméjével együtt, hogy az állam köteles megtéríteni az általa okozott kárt és hogy a vétkes állammal szemben nemzetközi szankciókat lehet alkalmazni" (8. old.).

A szerző egyik igen nagy érdeme, hogy a jelenségeket sokoldalúan, fejlődésükben vizsgálja, mindig kellően megragadva azok lényeges, döntő vonásait. Így az állam felelősségének intézményét vizsgálva rámutat arra, hogy a nemzetközi jog fejlődése során a nemzetközi élet társadalmi-történeti feltételeitől függően az állam felelősségének más és más oldalai kerültek előtérbe. A kapitalizmus osztatlan uralma idején az államok felelőssége kérdésében a külföldi állampolgárok irányában fennálló adósságokkal és a külföldieknek az állam területén okozott károkkal kapcsolatos felelősségen volt a hangsúly, éspedig elsősorban azért, mert ezáltal az állam felelősségének intézménye lehetőséget biztosított a fejlett tőkés országok számára arra, hogy beavatkozzanak az elmaradt és gyenge országok belügyeibe. Jelenleg, amikor a nemzetközi élet döntő tényezőjévé a békéért és a népek biztonságáért harcoló szocialista államok váltak, „a nemzetközi jogi felelősség új problémái: az agresszióért, a béke és a népek szabadsága elleni, és általában az emberiség elleni bűncselekményekért való felelősség problémái léptek előtérbe." (13. old.).

Az állam felelősségének intézményével kapcsolatos kodifikációs törekvésekben is megmutatkozik az intézmény felfogásában a mai kornak megfelelő változás. Ezzel kapcsolatban a szerző rámutat arra, hogy „az ENSZ-ben az állam felelősségére vonatkozó szabályok kodifikálásával kapcsolatban jelenleg folyó munkálatok, valamint az az új irány, amelynek e munkálatokban főleg a szocialista országok és a fiatal fejlődő országok erőfeszítései következtében kifejezésre kell jutnia, ismételten tanúsítják az állam felelőssége problémájának időszerűségét és azt a nagy jelentőségét, amelyet mind a nemzetközi kapcsolatok gyakorlatában, mind pedig a nemzetközi jog elmélete számára betölt" (18. old.).

Az állam felelősségének új módon felfogott intézménye több olyan elméleti problémát vet fel, amelyet a nemzetközi jog tudománya eddig nem tisztázott kellően. Ilyen elsősorban a nemzetközi jogi felelősség formáinak, a nemzetközi deliktum és bűncselekmény fogalmának és a nemzetközi bűncselekmény alanyainak kérdései. Ezekben a kérdésekben a burzsoá irodalomban uralkodó zűrzavarra és az ott előforduló sok egymásnak ellentétes álláspontra tekintettel rendkívül kívánatos e kérdések elméleti kidolgozása és megvilágítása a szocialista irodalomban. A szerző a monográfiájában, s különösen annak „A nemzetközi deliktum fogalma és fajtái" c. második fejezetében (19—39. old.) és „A nemzetközi jogi felelősség esetén keletkező jogviszonyok alanyai" c. harmadik fejezetében (40—50. old.) jelentős lépést tesz előre a szocialista nemzetközi jogtudomány egésze előtt álló e feladat maradéktalan megoldásában. Különös érdeme, hogy nem szorítkozik csupán a megoldások irányának felvázolására, hanem a megállapításait a könyv szűkreszabott keretei által

* A mű eredeti címe: „Otvetsztvennoszt' goszudarsztv v szovremennom mezsdunarodnom prave", Izd. „Mezsdunarodnüe otnosenija". Moszkva, 1966. 152 old.

[1] Az újabb szovjet irodalomban, eltekintve néhány folyóirat cikktől, az állam felelősségének kérdéseivel tulajdonképpen csak G. I. Tunkin foglalkozott „A nemzetközi jog elméletének kérdései" c. magyarul is megjelent (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1963.) monográfiájának „Az állam felelősségének általános jellege és formái a nemzetközi jog szerint" c. 4. részében. Még szegényesebb e téren a magyar jogirodalom.

[2] Itt elsősorban „A jelenkori nemzetközi jog alapvető problémái" (Osznovnüe problemü szovremennogo mezsdunarodnogo prava) című 1948-ban (Moszkva, Goszjurizdat, 276 old.) megjelent monográfiájára hívjuk fel a figyelmet.

biztosított lehetőségekhez képest részletes és egyben meggyőző elméleti indokolással és dokumentálással is alátámasztja.

A szerző kihangsúlyozza, hogy a nemzetközi deliktum általános fogalmán belül feltétlenül meg kell különböztetni a jogsértések két egymástól elvileg különböző csoportját. Az első csoporthoz tartoznak a békét veszélyeztető jogsértések, az állam olyan cselekményei, amelyek a békét veszélyeztetik, vagy veszélyeztethetik, amelyek a béke megsértésében vagy agressziós cselekményben fejeződnek ki (21. old.). A jogsértéseknek ezt a csoportját a szovjet tudományban gyakran nevezik az emberiség elleni bűncselekményeknek, vagy nemzetközi bűncselekményeknek. Ezzel kapcsolatban ki kell hangsúlyozni a szerzőnek azt a megállapítását, hogy az állam vonatkozásában nem büntetőjogi értelemben beszélünk bűncselekményről, hanem a nemzetközi közjog értelmében, azt kívánva kifejezni ezzel, hogy az állam olyan magatartásáról van szó, amelyet a többi állam politikailag szigorúbban ítél el és amely szigorúbb nemzetközi jogi szankciókat vált ki (29. old.).

Annak kihangsúlyozása, hogy csak a nemzetközi közjog értelmében beszélhetünk az állam által elkövetett nemzetközi bűntettről, mint a nemzetközi deliktum súlyosabb formájáról, az állam büntetőfelelősségére vonatkozó elméletre tekintettel szükséges. Ezt az elméletet — a szerző megállapítása szerint — az jellemzi, hogy rendkívül nagymértékben hajlamos a nemzetközi jogviszonyoknak a belső büntetőjogi és eljárásjogi viszonyokkal való azonosítására, s ilyen körülmények között ez az elmélet nem kerülhette el a mesterséges konstrukciókat és utópizmusba torkollt (32. old.). Találóan állapítja meg ezzel kapcsolatban a szerző, hogy „az államok büntetőfelelősségének elmélete nem vette figyelembe a valóságot, a nemzetközi jog sajátosságait és szabályai hatályosulásának reális feltételeit" (33. old.). Az ilyen elmélet tarthatatlanságának a gyökere abban áll, hogy „annak hívei nem akarják figyelembe venni a nemzetközi jog és a belső jog közötti lényeges különbségeket és az egyes jogi kategóriákat mechanikusan átviszik az egyik jogrendszerből a másikba" (36. old.).

A nemzetközi jogban mindenekelőtt szuverén államokkal van dolgunk, amelyek saját maguk állapítják meg a magatartásuk szabályait és a felelősségükre vonatkozó szabályokat, és egyáltalán nem járulnak hozzá olyan államok feletti bírói hatalom létrehozásához, amely előtt rájuk mint a szuverenitás viselőire nézve egyáltalán nem sajátos vádlotti szerepet kellene vállalniok. Az állam felelőssége esetén politikai szervezet kollektív felelősségéről van szó és az semmiképpen nem öltheti magára az egyedi felelősség formáját, ami immanens módon jellemzi a büntetőfelelősséget. Az állam nemzetközi jogi felelősségének sajátosságai szemben a belső jog büntetőjogi és polgári jogi felelősségével abban állnak, hogy az politikai felelősség, olyan felelősség, amelyben az államok közötti politikai viszonyok valósulnak meg, még ha következményeként helye lehet egyrészről nemzetközi szankciók alkalmazásának és politikai elégtétel adásnak, másrészről az anyagi kár megtérítésének is (37. old.).

Az államok büntetőfelelősségére vonatkozó elmélet a legkisebb mérvű megvalósulása esetén veszélynek tenné ki azokat az elveket, amelyeken az államok közötti normális érintkezés felépül, mindenekelőtt az állami szuverenitás elvét és az államok szuverén egyenjogúságának az elvét. Az államok büntetőfelelősségére vonatkozó elmélet teljes tarthatatlansága azonban egyáltalán nem mond ellent annak a tételnek, hogy az állam által elkövetett nemzetközi deliktumok között meg kell különböztetni a rendes nemzetközi jogsértéseket és a legsúlyosabb nemzetközi jogsértéseket, amelyeket nemzetközi bűncselekményeknek lehet nevezni. Az ilyen nemzetközi bűncselekmények megkülönböztető jegyei abban állnak, hogy ezek nemcsak az egyes államok konkrét jogait sértik, hanem a nemzetközi jog alapjait és így a nemzetközi jog alapvető elveibe ütköznek. Nemcsak egy állam érdekei ellen, hanem valamennyi állam érdeke ellen irányulnak és alapul szolgálnak arra, hogy az államok határozott intézkedéseket tegyenek a jogsértő állammal szemben, ide számítva a katonai szankciókat is. Mindezek az ismérvek azt mutatják, hogy az állam nemzetközi bűncselekménye politikai fogalom, amelynek a sajátosságai az államok közötti politikai viszonyokban gyökereznek, és egyáltalán nem büntetőjogi kategória (39. old.).

Az államok nemzetközi bűncselekményétől meg kell különböztetni a nemzetközi bűncselekményeknek mint az egyes személyek által elkövetett és büntetőjogilag üldözendő cselekményeknek a fogalmát. E fogalommal a szerző a nemzetközi jogi felelősség esetén keletkező jogviszonyok alanyaival kapcsolatban foglalkozik. Megállapítja, hogy az ilyen jogviszonyok alanyai az államok és a nemzetközi jog más alanyai lehetnek; a nemzetközi jogi felelősséggel kapcsolatban felmerül továbbá az emberiség elleni (nemzetközi) bűncselekményeket elkövető természetes személyek nemzetközi jogi felelőssége is, ez a felelősség azonban „olyan sajátos büntetőjogi felelősség, amely a nemzetközi jog szabályaiból folyik (bár számos esetben ezt a felelősséget egyidejűleg a belső jog szabályai is megállapítják), és ez a felelősség a jogi természetét tekintve elvi módon különbözik attól, amely a nemzetközi jog alanyaival szemben állapítható meg" (40. old.).

A természetes személyek nemzetközi jogi büntetőfelelőssége kérdésének elméleti tisztázása, e felelősség lényegének a meghatározása a szocialista nemzetközi jogászok egyik fontos feladata, tekintettel arra, hogy egyes burzsoá nemzetközi jogászok a természetes személyek nemzetközi büntetőfelelősségében annak bizonyítékát látják, hogy a természetes személyek a nemzetközi jog alanyai, s ezen keresztül is a nemzetközi jog államok feletti jellegére vonatkozó koncepcióik érvényesítésére törekednek. Bár az egyes személyek nemzetközi jogi felelőssége kérdésével kapcsolatban felmerülő problémák a nemzetközi jog és a belső jog kölcsönös viszonyát érintő olyan problémák közé tartoznak, amelyek minden vetületét rendkívül nehéz megragadni, a szerző mégsem riad vissza e nehézségektől, hanem bátran hozzányúlt e kérdéshez is, és a nemzetközi jog tételes szabályaiból, valamint az eddig nemzetközi gyakor-

latból kiindulva megadja annak egyedül lehetséges helyes megoldását. Ez annál is inkább dicséretes, mert a természetes személyek nemzetközi jogi felelőssége kérdéseinek a vizsgálata tulajdonképpen nem is tartozik szűkebb értelemben véve az állam nemzetközi jogi felelőssége kérdésének körébe, hanem csupán bizonyos szempontból érintkezik azzal.

A szerző megállapítja, hogy az a koncepció, mintha nemzetközi büntetőfelelősségükre tekintettel a természetes személyek a nemzetközi jog alanyává váltak volna, teljesen tarthatatlan, mert az egyes személyek nemzetközi felelőssége olyan büntetőfelelősség, amelyet az államok valósítanak meg. Ez a büntetőfelelősség megvalósítható az államok által egyedileg, de kollektíven is. Az ilyen bűncselekmények alanyai azonban egyáltalán nem válnak a nemzetközi jog alanyaivá annak a körülménynek a következtében, hogy őket az államközi viszonyokat szabályozó nemzetközi jog alanyai a nemzetközi jogban előírt módon megbüntetik (44. old.).

A szerző által kifejtett megállapítások a természetes személyek nemzetközi jogi büntetőfelelősségét kimondó nemzetközi aktusokon alapulnak, amelyek ezt a felelősséget két formában állapítják meg: az *ad hoc* létesített nemzetközi bíróság előtti felelősség formájában, és belső bíróság előtti olyan felelősség formájában, amelyet a nemzetközi jog szabályai határoznak meg (44. old.).

A nemzetközi felelősség esetén általában keletkező jogviszonyok kapcsán kétféle alanyt lehet megkülönböztetni: a felelősség aktív alanyait, azaz a nemzetközi deliktum alanyait, és a felelősség passzív alanyait, azaz a felelősségből folyó nemzetközi igények alanyait (40. old.).

A jelenkori burzsoá elméletben gyakran vetik fel azt a kérdést, hogy az egyes személyek jogot kapjanak arra, hogy az állam felelősségén alapuló nemzetközi igények alanyaiként lépjenek fel, azaz, hogy nemzetközi igényeket támaszthassanak az állammal szemben és az ilyen igényekkel nemzetközi fórumok előtt felléphessenek.

Ezzel szemben az általános szabály értelmében az egyes személyek, minthogy nem alanyai a nemzetközi jognak, nem lehetnek sem nemzetközi deliktum alanyai, sem az állam felelősségén alapuló igények alanyai, hanem az olyan esetekben, amikor a nemzetközi jog védelmezi az érdekeiket, s így különösen a nekik okozott kár megtérítése esetében, csupán desztinatáriusai a nemzetközi jog szabályainak. Ha az egyes személyek olyan kárt szenvedtek, amelyért a felelősséget külföldi államnak kell viselnie, ez esetben az ilyen személy a jogait vagy úgy védheti, hogy az adott államon belül a belső jogvédelmi eszközöket veszi igénybe, vagy a saját államához fordul és diplomáciai védelmét kéri, de egyáltalán nem a nemzetközi jog alanyaként és a nemzetközi jogi igények alanyaként (48—49. old.). Ezt a megállapítást támasztja alá az a körülmény is, hogy a nemzetközi gyakorlatban szilárdan kialakultnak tekintik azt a tételt, amely szerint ha az egyes személyek külföldi állam cselekménye vagy mulasztása következtében kárt szenvedtek és az állampolgárságuk szerinti állam kártérítési követeléssel lép fel, akkor ez az állam a saját nemzetközi jogait védi, amelyeket az állampolgára személyében sértettek meg (46. old.).

Az egyes személyeknek az állam felelősségével kapcsolatos nemzetközi jogi igények alanyaivá változtatása a monopolista egyesülések számára lenne előnyös, amelyek arra törekednek, hogy lehetőséget biztosítsanak a maguk számára más államok erőforrásainak kihasználására és e célból a nemzetközi igények előterjesztését illetően az államokkal azonos helyzetet szeretnének elérni (49. old.).

A fentiekhez viszonyítva nem kevésbé jelentős elméleti kérdéseket világít meg a szerző a könyv negyedik fejezetében, amely azt a kérdést tárgyalja sokoldalúan és sokrétűen, hogy mikor lehet a nemzetközi deliktumot az állam terhére felróni (51—84. old.). A szerző e fejezetben mindenekelőtt azt tisztázza, hogy alkalmazható-e a vétkesség[3] fogalma az állammal kapcsolatban. Az akarati elemet vizsgálva megállapítja, hogy az állam cselekményei és mulasztásai a nemzetközi érintkezésben az állam akaratának megnyilvánulásai, amely nem azonosítható az állam szerveként eljáró egyes személyek akaratával.

Az állam akarata az egyes személyek akaratához viszonyítva egy sor lényeges sajátossággal bír. Az egyes személyek akarati cselekményei mindenekelőtt egy meghatározott célra irányuló cselekvések. Ez az ismérv sokkal nagyobb fokban sajátos az állam akaratára, amelyet annak szervei az állam politikájának céljai és elvei alapján állapítanak meg a különböző politikai és más tényezők gondos figyelembevétele és mérlegelése mellett. De eltekintve attól, hogy az állam akarata az egyéni akarattól eltérő jellegű, az állami akarat — bár absztrakt fogalom — mégis teljesen reális kategória. Erre tekintettel a vétkesség fogalma alkalmazható nemcsak az egyes személyek, hanem az állam vonatkozásában is (55. old.).

Az a tétel, hogy a vétkességet az állam terhére lehet róni, széles körben elismert a nemzetközi gyakorlatban. Miként az állam akarata, ugyanúgy az állam vétkessége is lényeges sajátossággal bír az egyes személyek vétkességéhez viszonyítva (57—58. old.). A vétkesség fogalma a nemzetközi jogban sajátos jellegű, amely lényegesen különbözik a vétkességnek, illetve bűnösségnek a belső jogban alkalmazott fogalmától, akár büntetőjogi, akár polgári jogi fogalomról legyen is szó. Ez a sajátosság azzal függ össze, hogy a nemzetközi viszonyok politikai viszonyok, amelyeknek résztvevői kollektívák (61. old.). A dolog lényege abban áll, hogy az állam, mint nemzetközi deliktum jogalanya, politikai kollektívaként lép fel, amelynek keretén belül a szervei az egész állami szervezet akaratát fejezik ki (62. old.).

A bűnösség, illetve vétkesség foka másképp jelentkezik a belső jogban és másképpen a nemzetközi jogban. A büntetőjogban a bűnösség fokát mindenekelőtt a cselekmény társadalomra veszélyessége határozza meg, és ezen felül figyelembe veszik az elkövető előrelátása által felölelt vagy felölelendő

[3] Az orosz jogi nyelv nem különböztet a vétkesség és bűnösség fogalmai között és mindkettőre a „vina" szót használja. Ennek megfelelően a belső jog vonatkozásában ez a megjelölés általában vonatkozik mind a polgári jogi vétkességre, mind a büntetőjogi bűnösségre is.

körülményeket is. A polgári jogban a vétkesség fokáról csak akkor beszélhetünk, ha a felelősség nem kártérítésben, hanem különböző bírság jellegű szankciókban nyilvánul meg (63. old.). Ezzel szemben a nemzetközi jogban más kritériumok érvényesülnek. A nemzetközi gyakorlatban ezt a kérdést más és más módon döntik el aszerint, hogy anyagi kár megtérítéséről van-e szó, vagy elégtételadásról és szankcióról. Ha anyagi kár megtérítéséről van szó, a felelősség terjedelme, ugyanúgy mint a polgári jogban, általában az okozott kár nagyságától függően nyer megállapítást. Ha viszont nem anyagi kárral kapcsolatos elégtételről van szó, vagy nemzetközi szankciókról, a vétkesség fokának jelentős szerepe lehet (64. old.).

Elvileg helyesnek tartja a szerző az állam nemzetközi felelősségének közvetlen és közvetett, vagy alapvető és származékos felelősségre való felosztását, de megállapítja, hogy a gyakorlatban nem mindig lehet pontos határvonalat vonni e két felelősségi forma között, mivel az államnak a területén az erre fel nem hatalmazott hivatalos személyek vagy a magánszemélyek által elkövetett bűncselekményekhez való viszonya rendkívül sokféle árnyalatú lehet: kezdve a deliktum tényleges elítélésétől és a megelőzés érdekében hatékony intézkedések megtételétől, egészen a kormány részéről való titkos támogatásig (67. old.). Ami a felelősség következményeit illeti, ebből a szempontból a két kategória közötti határvonal megvonása még nehezebb, mert sok esetben a deliktum megelőzéséhez szükséges intézkedések elmulasztása az állam részéről olyan súlyos mulasztási deliktumot valósít meg, hogy az ilyen deliktumért való felelősség keretében annak következményeként nemcsak a bűnös személyek megbüntetésére kerül sor, hanem biztosítékok adására is arranézve, hogy a jövőben ilyen deliktumok nem fognak megismétlődni (68. old.).

Nincsen egységes álláspont sem a nemzetközi jog elméletében, sem a gyakorlatban abban a kérdésben, hogy mennyiben felelős az állam a szervei által a hatáskörüket meghaladóan *(ultra vires)* véghezvitt cselekményekért. Ezzel kapcsolatban a szerző megállapítja, hogy amennyiben a nemzetközi jog általánosan elismert elveiből indulunk ki, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az állam azesetben felelős a szervei által a hatáskörüket meghaladóan véghezvitt cselekményekért: 1. ha módjában volt megakadályozni e cselekményeket, de nem tette azt, 2. ha nem tett fegyelmi vagy egyéb intézkedéseket az ilyen cselekmények elkövetésében vétkes hivatalos személyekkel szemben (78. old.).

A szerző e fejezet befejezéseképpen vizsgálja azokat az okokat, amelyek mentesítik az államot a felelősség alól. Ide sorolja mindenekelőtt a jogszerűen okozott kár esetét (83. old.). Vizsgálja továbbá ennek keretében a jogos védelem és a végszükség eseteit (84. old.).

Amíg az előző fejezetekben a szerző az állam felelősségének általános elméleti kérdéseit vizsgálta, a következő fejezetben, amelynek a címe „Az állam nemzetközi jogi felelősségének fontosabb speciális aspektusai" (85—11. old.), e felelősség különleges eseteit tárgyalja. E fejezet keretén belül érintett kérdések: az agresszióért való felelősség (85—97. old.), az állam felelőssége a fegyveres erőihez tartozó személyek által elkövetett háborús bűncselekményekért (97—98. old.), a gyarmatosítási bűncselekményekért és a faji megkülönböztetésért való felelőssége az államnak (98—103. old.), az atomenergia alkalmazásával okozott kárért való felelősség (103—105. old.), a világűrbe felbocsátott objektumokért való felelősség (105—106. old.). Itt tárgyalja a szerző az ún. Calvo záradék előzményeit, majd a burzsoá államok részéről felvetett „az igazságszolgáltatás nemzetközi standardja" vagy „a civilizált népek igazságszolgáltatásának standardja" elnevezésű fogalmat és az egyenlő jogok elvét (107—109. old.). Ezzel kapcsolatban ismételten rámutat a szerző arra, hogy a külföldiek vagyonában és személyének okozott károkért való felelősség problémái, bár ezeket a burzsoá jogászok az állam nemzetközi jogi felelősségének problémái között előtérbe helyezik, a jelenlegi körülmények közepette egyáltalán nem elsőrendű jelentőségűek, hanem napjainkban az agresszióért való felelősség és a nemzetközi kapcsolatok elleni más bűncselekményekért való felelősség kérdései bírnak elsőrendű jelentőséggel.

A könyv befejező, hatodik, „Az államok nemzetközi jogi felelősségének formái" c. fejezete (112—152. old.) a nemzetközi deliktumok elkövetésének következményeit vizsgálja, vagyis az állam felelősségének formáit. Ezzel kapcsolatban e felelősségi formáknak a szovjet nemzetközi jogi irodalomban elfogadott hármas felosztásából indul ki: a politikai, anyagi és erkölcsi felelősségi formából. Ismerteti G. I. Tunkin által javasolt kettős felosztást, azaz két felelősségi fajta: a politikai és az anyagi felelősség szerinti megkülönböztetést, és megállapítja, hogy ez a felosztás „elméleti szempontból helyesebb, mert jobban tükrözi a reális valóságot" (113. old.).

A felelősségi formákat azoknak az intézkedéseknek a jellegéből kiindulva is lehet osztályozni, amelyek a felelősségből folynak. Ebből a szempontból a felelősség következő három fajtáját lehet megkülönböztetni: a megsértett jogok helyreállítása *(restitutio)*, az elégtételadás és végül a nemzetközi szankciók (114. old.). A szerző a továbbiak során részletesen tárgyalja a nemzetközi jog tételes szabályai alapján a felelősségi formák kérdéseit, különös súlyt helyezve a nemzetközi szankciók kérdéseinek megvilágítására (130—151. old.).

Ahogyan ez a fenti rövid ismertetésből is kitűnik, a szerző a monográfiájában az államok nemzetközi jogi felelősségének problematikája majdnem minden jelentős kérdésére kitér. Csak sajnálni lehet, hogy a monográfiának a benne foglalt anyaghoz képest szűkreszabott terjedelme folytán az egyes kérdések teljes részletességgel való tárgyalására nem kerülhetett sor, s így a szerző munkája — bár jelentős lépést jelent előre a szocialista nemzetközi jogtudományban az államok nemzetközi jogi felelőssége elméleti kérdéseinek kidolgozásában — inkább a felelősségi problémák további feldolgozásának szükségességét teszi nyilvánvalóvá, e munka elvégzésére ösztönöz, mint hogy e munka befejezésének, a feladat maradéktalan megoldásának lehetne tekinteni. E mű elolvasása alapján teljesen nyilvánvalóvá vá-

lik, hogy a szocialista nemzetközi jogtudomány előtt egyik fontos feladatként áll az állam nemzetközi jogi felelőssége kérdéseinek részletes kidolgozása egy megfelelő terjedelmű monográfia keretén belül. E kismonográfia szerzőjének az itt ismertetett műben elért eredményei, széleskörű elméleti tudása és tárgyi ismeretei azt bizonyítják, hogy e munka elvégzésére is elsősorban ő lenne hivatott.

Márkus Ferenc

„A Magyar Népköztársaság kitüntetései"

I.

A témának megfelelő dekoratív külsőben jelent meg ez év márciusában *„A Magyar Népköztársaság kitüntetései"* c. kötet. A munka összeállítói — *dr. Besnyő Károly* és *Ruda Ilona* — kedvező feltételek közepette vállalkoztak e nagy érdeklődésre méltán számottartó kiadvány anyagának összegyűjtésére, rendezésére és publikálására. A tudomány és technika rohamos fejlődése, a termelőerők és termelési viszonyok szakadatlan tökéletesedése újabb követelményeket állít a magasszínvonalú, tudatos és lelkiismeretes szocialista társadalomépítő munkával szemben. A munkán alapuló és az ember érdekeit össztársadalmi méretekben szolgáló társadalmi rendszerünkben különös jelentőséget nyer a szakszerű, példás munkával kiemelkedő teljesítményt elérő ember hivatalos állami, társadalmi elismerése és megkülönböztetett megbecsülése. A gazdasági mechanizmus átfogó reformja során új elemekkel és színekkel gazdagodik hazánkban is az egyén, a kollektíva és az egész társadalom egymást kiegészítő, illetőleg egymásba kapcsolódó érdekeinek anyagi és erkölcsi ösztönző rendszere. Fontos helyet foglalnak el ebben az állami és a társadalmi kitüntetések.

A kötet megjelentetését közvetlenül indokolttá és aktuálissá tevő tényezők között említendő az a körülmény is, hogy az utóbbi három évben legmagasabb állami kitüntetéseink egész rendszerét tovább fejlesztő, különösen az Elnöki Tanács és a Minisztertanács által adományozható kitüntetések fajtáit, adományozásuk elveit és módozatait meghatározó nagyfontosságú jogszabályok születtek.[1]

II.

A kiadvány kritikai értékeléséhez mellőzhetetlen a kötet rendeltetésének, műfaji hovatartozásának és *jellegének* tisztázása. Mivel a munka összeállítóinak kitüntetési rendszerünket átfogóan értékelő és jellemző 3 oldalnyi bevezető megjegyzéseiből nem kapunk e kérdésekre kifejezett választ, a kötet tényleges adottságait, tartalmi összetevőit és feldolgozási módját kell figyelembe vennünk.

Első tekintetre is megállapítható, hogy a kiadvány szerkesztői nem tekintették céljuknak a hazai kitüntetési rendszer elvi, tételesjogi és gyakorlati problémáinak részletező kritikai elemzését. Nyilván ezért mellőzték az e témakört érintő szakirodalmi jellegű publikációk meghivatkozását. Nem tekinthető — megítélésem szerint — a kiadvány az állami kitüntetésekre vonatkozó hatályos jogszabályok gyűjteményének sem, hiszen néhány kitüntetési jogszabály (az 1963. évi 35. és az 1964. évi 23. tvr-el módosított 1953. évi V. tv., az 1965. évi 5. tvr-el módosított 1963. évi 36. tvr., az 1006/1965. (II. 28.) Korm. sz. hat-al módosított 1027/1964. (IX. 29.) Korm. sz. hat., az 1009/1964. (IV. 10.) Korm. sz. hat. és az 1022/1961. (XI. 15.) Korm. sz. hat.) teljes szövegű, illetőleg részbeni közlése mellett nem tartalmaz a kötet számos fontos kitüntetési jogszabályt. Ugyancsak a teljesség hiánya miatt nem minősíthető a vizsgált munka a hatályos kitüntetési joganyag kommentárjának sem. Mindezeknek a nemleges vonásoknak és az alábbiakban röviden vázolandó tartalmi összetevőknek alapján a kiadványt feltétlenül hasznos, *tájékoztató és propagatív* rendeltetésű és jellegű összeállításnak tekinthetjük. Erre utal Erdei Ferenc elvtársnak, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa főtitkárának színvonalas előszavában olvasható következő zárómondat: „Meggyőződésünk, hogy ez a kiadvány a Magyar Népköztársaság kitüntetéseinek és az adományozás módjának ismertetésével jó szolgálatot tesz, s a tájékoztatáson túlmenően öregbíti azt a megbecsülést, amely társadalmunkban él, mind a kitüntetések, mind a kitüntetettek iránt".

Követve a kitüntetések hierarchiai rendjét a munka összeállítói először a vonatkozó jogszabályok alapján részletesen ismertetik és rajzolt képeit is mellékelik a *NET által* a polgári személyek részére adományozható (Magyar Népköztársaság Érdemrendje, Magyar Népköztársaság Zászlórendje, Munka Vörös Zászló Érdemrendje és a Munka Érdemrend), a fegyveres testületek tagjai részére adományozható (Magyar Népköztársaság Érdemrendje, Vörös Zászló Érdemrend, Vörös Csillag Érdemrend és a Kiváló Szolgálatért Érdemrend), valamint mind a polgári személyek, mind a fegyveres testületek tagjai részére adományozható (Szocialista Munka Hőse kitüntető cím és a Magyar Népköztársasági Sport-érdemérem) kitüntetéseket.

Ugyancsak rajzos illusztrációval kiegészítve tájékoztat a kötet a felszabadulás után alapított, *adományozásra már nem kerülő, de viselhető* magasszintű kitüntetések (Magyar Népköztársasági Érdemrend és Érdemérem, Kossuth Érdemrend, Magyar Szabadság Érdemrend, Magyar Munka Érdemrend és Érdemérem, Magyar Népköztársaság Zászlórendje IV. és V. fokozata, Munka Érdemrend, „Szocialista Munkáért" Érdemérem, Munka Érdemérem, „Kiváló Szolgálatért" Érdemérem, Szolgálati Érdemérem, „48-as Díszérem", Köztársasági Elnök Elismerésének Koszorú-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 142 old.

[1] Ld. az egyes kitüntetések alapításáról szóló 1953. évi V. törvényt módosító 1963. évi 35. és az 1964. évi 23. tvr-t, a Magyar Népköztársaság Állami Díja, a Kossuth-díj, a Magyar Népköztársaság Kiváló Művésze és a Magyar Népköztársaság Érdemes Művésze kitüntető címek adományozásáról szóló, az 1965. évi 2. tvr-rel módosított 1963. évi 36. tvr-t, a kitüntetések viselésének rendjéről szóló 21/1964. sz. NET hat-ot, a kitüntetések adományozásának irányelveiről szóló 16/1965. sz. NET hat-ot, a Munka Vörös Zászló Érdemrendje vállalatok, intézmények és szövetkezetek részére történő adományozásáról szóló 1009/1964. (IV. 10.) Korm. sz. hat-ot, a Magyar Népköztársaság Állami Díja, a Kossuth-díj, a Magyar Népköztársaság Kiváló Művésze és a Magyar Népköztársaság Érdemes Művésze kitüntető címek adományozásáról szóló 1963. évi 36. tvr. végrehajtásáról rendelkező, az 1006/1965. (II. 18.) Korm. sz. hat-al módosított 1027/1964. (IX. 29.) Korm. sz. hat-ot, stb.

ja, Tanácsköztársasági Emlékérem, „Anyasági Érdemrend és Érdemérem") alapításának idejéről, alakzatairól, adományozásuk feltételeiről, a velük járó anyagi és egyéb előnyökről stb.

Mind a kitüntetendők, illetőleg kitüntetettek, mind pedig a kitüntetésben közreműködő állami és társadalmi szervek számára fontos ismeretanyagot közölnek a kötet szerkesztői a *„Kitüntetésre javaslattétel és adományozás", „A kitüntetések átadása", „A kitüntetettek megbecsülése", „Külföldieknek magyar kitüntetés adományozása és magyar állampolgároknak külföldi kitüntetés elfogadása", „A kitüntetések visszavonása"* és *„A kitüntetések okiratainak és igazolványainak mintái"* alcímek alatt. E kérdésekben követett eljárási rend ismertetése részben a vonatkozó jogszabályokon, részben a kialakult gyakorlaton alapul. Megkönnyítették volna szerkesztők az érdeklődőknek e kétfajta eljárási szabályanyag elkülönítését, ha utaltak volna e kérdésekre vonatkozó, általuk fel is használt alapvető jogszabályra, a kitüntetések adományozásának irányelveiről szóló 16/1965. sz. NET határozatra. Korrekcióra szorul a kitüntetések visszavonására vonatkozó ismertetésnek az a mondata, amely szerint: „Az Elnöki Tanács külön határozata nélkül is elveszíti kitüntetéseit az, akit a bíróság mellékbüntetésként egyes jogainak gyakorlásától eltilt". A kötet kialakításában közreműködők figyelmét nyilván elkerülte, hogy hatályos büntető törvénykönyvünk (az 1961. évi V. tv.) nem ismeri ezt az elnevezésű, korábban (az 1954. évi 19. tvr. alapján) alkalmazott mellékbüntetést, hanem helyette a közügyektől eltiltás-t vezette be.

A kötet ezt követően *„A Magyar Népköztársaság legfelsőbb kitüntetéseinek viselési sorrendje"* címmel a 21/1964. sz. NET határozatra hivatkozva és annak megfelelően közli a felszabadulás után alapított és ma is viselhető legfelsőbb szintű kitüntetések, ezek között a NET által jelenleg is adományozható kitüntetések viselésének sorrendjét. Nehezíti az olvasók számára a kötetben való eligazodást az, hogy a 21. sz. NET határozatban meghatározott viselési sorrend közlése után közvetlenül, külön alcím és belső elkülönítés nélkül találhatjuk a NET által jelenleg adományozható kitüntetések és kitüntető jelvények, valamint a *minisztertanács* által jelenleg adományozható kitüntetések és kitüntető jelvények színes lenyomatait is, holott *„A Minisztertanács által adományozásra kerülő kitüntető díjak, címek és jelvények"* tartalmi ismertetése csak e színes képek *után* helyezkedik el a kötetben. Kisebb jelentőségű, de szerkesztési következetlenség az is, hogy a fenti fő cím alatt helyezték el szerkesztők a fő címmel ellentétes tartalmú *„A Minisztertanács által adományozásra került kitüntető jelvények, amelyek adományozása megszűnt"*[2] címet viselő alfejezetet. Súlyosabb tartalmi fogyatékossága e fejezetnek az, hogy a Minisztertanács által jelenleg adományozható kitüntetések felsorolása *nem teljes.* Az Állami Díj, a Kossuth-díj, a Magyar Népköztársaság Kiváló Művésze, a Magyar Népköztársaság Érdemes Művésze kitüntető díjak és címek, valamint a Bányász Szolgálati Érdemérem és az Életmentő Emlékérem kitüntető jelvények ismertetése után a kötet összeállítói meg sem említik az eredményes kollektív gazdasági tevékenységnek a Minisztertanács és a SZOT által adományozandó nagyjelentőségű és nagyhatású, ösztönző, elismerő és kitüntető formáját, az 1031/1964. (XI. 22.) Korm. sz. hat-al módosított 1022/1961. (XI. 15.) Korm. sz. hat. alapján adományozásra kerülő *„MT-SZOT Vörös Vándorzászló"* elnevezésű kitüntetést, továbbá az ugyancsak a kormány által — az 1011/1962. (IV. 25.) Korm. sz. hat. alapján — adományozásra kerülő *„A Minisztertanács Vándorzászlójával kitüntetett kisipari szövetkezet"*, valamint az 1024/1962. (IX. 10.) Korm. sz. hat. alapján adományozott *„Kiváló termelőszövetkezeti gazdaság"* elnevezésű kitüntető címekre vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket. Ezek a kitüntetések kétségtelenül elkülöníthető *sajátos* csoportját alkotják kitüntetési rendszerünknek, de kifejezik azt az Erdei Ferenc elvtárs előszavában is rögzített körülményt, hogy „a Magyar Népköztársaságban rendszeresen és mind gyakrabban kapnak kitüntetést nagyobb kollektívák, ipari, mezőgazdasági üzemek, intézmények, kutató csoportok".

Ezt követően *„Miniszterek, valamint országos hatáskörű szervek vezetői által adományozásra kerülő kitüntető jelvények, díjak és címek"* cím alatt mintegy 70 miniszteri szintű kitüntetés felsorolását találjuk a kötetben. Kétségtelen, hogy a központi állami szervek által adományozható kitüntetések e harmadik csoportjának áttekintése és megismerése jelent legnagyobb nehézséget a gyakorlatban, hiszen igen nagyszámú, különböző időpontban született és többször módosított eltérő hierarchiai szintű jogszabályok felkutatását kívánja meg. Nagy segítséget nyújthatott volna a kötet a vállalatok, intézmények, állami és társadalmi szervek és szervezetek vezetőinek és más érdeklődőknek is, ha a szerkesztők a miniszteri szintű kitüntetések elnyerésének feltételeit, adományozásának és viselésének rendjét meghatározó *jogszabályokat* e kitüntetések felsorolásával párhuzamosan meghivatkozták volna.

A körültekintő gyűjtőmunka ellenére *sem sikerült* az e csoportba tartozó kitüntetéseket hiánytalanul felsorolni. Kimaradt például *„Az igazságügy kiváló dolgozója"* kitüntető jelvény megemlítése, amelynek adományozási rendjét a 123/1956. (IK 19.) IM sz. — az 1965-ben megjelent „Hatályos Igazságügyminiszteri Utasítások Gyűjteménye" c. kötetbe is felvett — utasítás szabályozza. Ha a személyeknek adományozható kitüntetésektől elkülönítetten is, de a kitüntetések e csoportjában kellett volna megemlíteni, a miniszterek (országos hatáskörű szervek vezetői) és az illetékes szakszervezetek elnökségei által vállalatoknak adományozható *„Élüzem"* kitüntető címet is.[3] Legalább lábjegyzetben meg kellett volna — szerintem — itt emlékezni a „Lenin Kohászati Művek Emlékérem" (1032/1953. (VII. 23.) Mt. sz. hat.), a „Földalatti Vasút" emlékérem (1034/1952. (X. 13.) Mt. sz. hat.), a „Komló építéséért" emlékérem (1039/1952. (X. 26.) Mt. sz. hat.), valamint a „Dunai Vas-

[2] E cím alatt találjuk a kötetben a Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékérem, a Partizán Emlékérem, a Zalka Máté Emlékérem és az Árvízvédelemért Emlékérem elnevezésű kitüntetések ismertetését.

[3] Ld. az 1031/1964. (XI. 22.) Korm. sz. hat-tal módosított 1022/1961. (XI. 15.) Korm. sz. hat-ot.

mű" emlékérem (1002/1951. (III. 10.) Mt. sz. hat.) sorsáról.

A miniszteri szintű kitüntetések felsorolásakor helyesen utaltak szerkesztők lábjegyzetben arra, hogy „Kiváló Dolgozó" oklevelet, jelvényt, illetőleg címet nemcsak a miniszter (országos hatáskörű szerv vezetője), hanem a megyei tanács vb. elnöke, továbbá a termelési tanácskozás döntése alapján a vállalat igazgatója és a szakszervezeti bizottság együttesen is adományozhat. Kár, hogy ehelyütt *sem* találjuk meg a vonatkozó jogszabályok (az 1002/1953. (II. 1.) Mt. sz. hat., az 1022/1965. (VII. 18.) Korm. sz. hat., valamint az 1001/1965. (I. 15.) Korm. sz. hat.-tal módosított 1022/1961. (XI. 15.) Korm. sz. hat.) meghivatkozását. Megjegyzendő, ugyan, hogy a vállalati szintű „Kiváló Dolgozó" kitüntetésre nézve rögzíti a kötet, hogy „a vonatkozó jogszabályt lásd a 75. oldalon". A kötetben közölt idevágó jogszabályrészt (az 1022/1961. (XI. 15.) Korm. sz. hat. III. 3—9. pontját) azonban nem a 75., hanem a 123. lapon találhatjuk meg, de itt is *elmaradt* az e vonatkozásban módosítást, illetőleg kiegészítést tartalmazó 1001/1965. (I. 16.) Korm. sz. hat.-ra vonatkozó utalás. Megjegyzem még, hogy hasznos lett volna az 1029/1952. (VIII. 30.) Mt. sz. hat. alapján általánosságban utalni a miniszteri kitüntető jelvények *viselésének* rendjére is.

A kötetet függelék zárja le. A függelékben egyrészt e recenzió elején már említett jogszabályok teljes vagy részleges szövegét találjuk meg. E tekintetben már csak egyetlen észrevételt teszek. A kötet 118. lapján szereplő lábjegyzetben szerkesztők az „Élüzem" cím és a velejáró pénzjutalom adományozásával kapcsolatos tájékoztató megjegyzésük után hivatkoznak az 1022/1961. (XI. 15.) Korm. sz. határozatra. Nem említik azonban meg, hogy e kormányhatározaton kívül fontos rendelkezéseket tartalmaz idevágóan még az 1031/1964. (XI. 22.) Korm. sz. határozat.

Messzemenően helyeselhetjük szerkesztőknek és a kiadónak azt az elgondolását, hogy a függelék második részében, a kötet végén kitüntetési rendszerünk összegező ismertetését *orosz, német,* valamint *francia* nyelven is közlik és ezáltal elősegítik kitüntetéseink külföldiek általi megismerhetőségét. Érdemes lett volna erre a szempontra figyelemmel az Elnöki Tanács és a Minisztertanács által adományozható kitüntetéseknek a kötetben elhelyezett színes képei alatt nem csupán magyarul, hanem *más nyelven* is közölni e kitüntetések elnevezését.

E rövid értékelő ismertetés után ismételten *hangsúlyozom a kötet kiadásának időszerűségét, a szerkesztők nagy és hasznos munkáját, valamint a kiadvány megkapóan tetszetős külső kiállítását.* Néhány hiányoló észrevételemmel és kiegészítő megjegyzéseimmel elsősorban az újabb kiadás munkájához kívántam hozzájárulni.

III.

„A Magyar Népköztársaság kitüntetései" c. kötet recenzálása kedvező alkalmat nyújt ahhoz, hogy kitüntetési rendszerünkkel összefüggésben még egy-két rövid megjegyzést tegyek.

a) Alkotmányunk 20. § (1) bek. *j)* pontja értelmében a NET az *országgyűlés* által alapított rendjeleket és címeket adományozza. Az Elnöki Tanácsot az alkotmány 20. § (4) bek. alapján megillető általános helyettesítő jogkör figyelembevétele mellett is problematikusnak tűnik, hogy a NET által adományozható kitüntetéseket az 1963. és az 1964. évi rendezéskor az alkotmány kifejezett előírása ellenére nem az országgyűlés, hanem maga az Elnöki Tanács határozta meg, pedig nem kétséges, hogy az alkotmányi rendelkezések követését nem gátolta semmilyen akadály.

b) A kitüntetések adományozásának irányelveiről szóló 16/1965. sz. NET határozat *kormánykitüntetések*-nek minősíti a NET által adományozható kitüntetéseket. E jogszabályi rangú és feltétlenül figyelembe veendő rendelkezés — megítélésem szerint — indokolatlanul megnehezíti az Elnöki Tanács és a kormány által adományozható kitüntetések közötti különbségtételt.

c) Úgy vélem, össze kellene gyűjteni a *miniszteri szintű kitüntetésekre* vonatkozó több mint másfél évtized alatt felhalmozódott hatalmas jogszabály-anyagot és az ezt követő értékelő feldolgozás alapján ki kellene alakítani a könnyebb tájékozódást, az e kitüntetési csoport adományozásának, kezelésének, a kitüntetettek anyagi és erkölcsi megbecsülésének összehangoltabb rendszerét biztosító jogszabályi rendezés elveit és követelményeit.[4] Ezek körében többek között rögzíteni kellene a miniszteri szintű kitüntetések alapítási módját, elnyerésük, kezelésük és viselésük rendjét meghatározó jogszabályok jogforrási szintjére, a miniszterek (országos hatáskörű szervek vezetői) kitüntetési jogszabályalkotó hatáskörére vonatkozó követelményeket. Ki kellene zárni annak a még előforduló gyakorlatnak a lehetőségét, hogy az állampolgárok számára hozzáférhetetlen Határozatok Tárában közzétett jogszabályba, illetőleg csupán tárcalapban közölt miniszteri utasításba foglalják a polgárok munkavégzésének, magatartásának pozitív befolyásolására hivatott kitüntetési normákat. Pótolni kellene számos, a kapcsolódó körülményekben (pl. az adományozó szervek elnevezésében, hatáskörében, az alsóbbszintű szervek alárendeltségében, a kitüntetések elnevezésében, stb.) beállott változások következtében kialakult bizonytalan helyzet rendezését.

d) Célszerű lenne egységesen vagy ágazatonként kidolgozni és rögzíteni *az államhatalom helyi szervei,* a *helyi államigazgatási szervek,* a *tudományos, kulturális, egészségügyi, szociális jellegű intézetek* által alapítható, illetőleg adományozható kitüntetési formákra vonatkozó főbb követelményeket.

e) Halaszthatatlan feladatává vált az e kérdésekkel foglalkozóknak az is, hogy *társadalmi szervezeteink, tömegmozgalmaink, egyesületeink* sokszínű, folytonosan gazdagodó és egyre erősebb hatékonyságú kitüntetéseinek szabályait összegyűjtsék, rendszerezzék és propagálják.

Ádám Antal

[4] Hasonló szükségletről tanúskodik „a kitüntetések adományozásáról" szóló 19/1966. (Mg. E. 14—15.) FM sz. utasítás.

Samu Mihály: A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja c. munkájának vitája

Az ELTE Jog- és Államtudományi Karának Tudományos Bizottsága, valamint az Állam- és Jogelméleti Tanszéke mellett működő elméleti munkaközösség szervezésében került sor 1966. ápr. 22-én *dr. Samu Mihály: A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja* c. könyvének megvitatására. A vitán egyetemi oktatók, tudományos kutatók és gyakorlati jogászok vettek részt.

A felkért hozzászólók, dr. Peschka Vilmos és dr. Szotáczky Mihály a vita résztvevőihez előzőleg írásban eljuttatott megjegyzéseikben kihangsúlyozták a dr. Samu Mihály könyvében elemzett probléma bonyolultságát s azt, hogy az eddigi tudományos kísérletek nem jutottak megnyugtató végeredményhez.

Dr. Peschka Vilmos írásbeli hozzászólása a mű tudományos értékének rövid méltatása után a jogrendszer fogalmának használatát illetően vitatkozik a szerzővel. Szerinte kérdéses dr. Samu Mihály álláspontjának helyessége, amikor a jogrendszer fogalmát, mint jogelméleti kategóriát valamely adott, konkrét állam jogával azonosítja. Helyesebb lenne a jogrendszer fogalmát nem ilyen értelemben használni, hanem a társadalmi-jogi jelenségeknek és mozgásoknak azt a körét kell e fogalommal megjelölni, amelyet dr. Samu Mihály könyve a jogrendszer belső rendezettségeként említ. Mivel a szerző az utóbbi értelemben is használja a jogrendszer fogalmát, így a könyvben bizonyos terminológiai következetlenség észlelhető. Ugyanakkor tudományos és differenciált szemléletre vall a szerzőnek az az álláspontja, hogy a jogrendszeren — itt annak utóbbi értelmét véve alapul — nemcsak annak jogágazatra tagozódását, hanem az összefüggések és vonatkozások sokkal szélesebb körét érti. A jogrendszer tagozódásának alapját illetően dr. Peschka rámutatott arra a tényre, hogy a szocialista jogtudományi irodalomban egyre több különböző ismérvet jelölnek meg a jogrendszer tagozódásának alapismérveként, ami azt bizonyítja, hogy aligha lehetséges, hogy a tagozódást egy vagy néhány ismérvre vissza lehessen vezetni. Dr. Samu Mihály ilyen kísérlete sem jutott megnyugtató végeredményhez. A szocialista jogtudományi irodalom útban van egy olyan megoldás felé, hogy ismérvek egész sorozatának kidolgozásával közelítsen a problémához; dr. Samu Mihály eredeti és tudományos kísérlete e szintézishez való hozzájárulás.

Dr. Szotáczky Mihály is a probléma nehézségéből, továbbá a tagozódás alapjául szolgáló ismérvek relatív értékéből indult ki a vitatott mű értékelésében. Így jutott ahhoz a következtetéshez is, hogy nem kellően differenciált a szerző álláspontja, mikor megkülönbözteti a természetes felosztást a mesterségestől s egyértelműen elveti az utóbbit. Ugyanis jelenleg különösen szembetűnő, hogy nehéz megtalálni az egyetlen helyes felosztást, a „természetes" felosztást, így jogosultsága van az olyan felosztásoknak is, amelyek objektív jegyek, ha nem is a leglényegesebb ismérvek alapján jönnek létre. Az ilyen felosztások mesterségesek ugyan, de nem mesterkéltek, tehát nem önkényes és szubjektív eredetűek s így egyértelmű elvetésük sem helyes. A felosztás ismérveit illetően dr. Szotáczky Mihály rendkívül gondosnak nevezte dr. Samu Mihály álláspontját azzal kapcsolatban, hogy a több ismérv alkalmazása szükségessé teszi a horizontális és vertikális felosztást. Utalt arra a logikai szempontra, hogy egy felosztás alapjául csak egy differentia specifica szolgálhat, tehát több ismérv alkalmazása több felosztást eredményez. Így a szocialista állam- és jogelmélet által elfogadott két ismérv alkalmazása is több lépcsős tagozódást tesz szükségessé. Ezért a terminológiai következetlenség elkülönülése végett fenn kell tartani a jogági csoportok fogalmát, amelyek külön-külön jogágakra tagozódnak, vagy pedig a jogágak és aljogágak fogalmával kell operálnunk. Dr. Szotáczky Mihály rámutat, hogy különösen differenciált és dialektikus a szerző szemlélete a jogrendszer tagozódását kialakító objektív és szubjektív tényezők viszonyának elemzésekor. A hozzászólás két szempontból egészíti ki ezt az elemzést. Utal arra, hogy a jogtudomány nemcsak egy új jogág kialakulásának észrevételére és elősegítésére — mint a szerző kifejti —, hanem kialakítása szükségességének felismerésére is képes lehet. Másrészt a jogtudománynak s az egyéb szubjektív tényezőknek értékelésével kapcsolatban megjegyzi, hogy bár a szubjektív tényezők másodlagosak ugyan a jogrendszer tagozódásának kialakításánál — mint azt a vitatott könyv is hangsúlyozza —, e tényezők néha előretörhetnek s átmenetileg döntő tényezővé válhatnak — e jelenséget voluntarizmusnak nevezzük. Dr. Szotáczky is azzal a megjegyzéssel fejezte be hozzászólását, hogy a szocialista állam- és jogtudomány valószínűleg hosszú vitát fog folytatni a problémáról, amelyet sok eredeti szempont és továbbfejleszthető gondolat felvetésével tárgyal dr. Samu Mihály könyve.

Dr. Weltner Andor, a szóbeli vita első felszólalója a könyv szerzőjének a vállalati jog önálló jogágiságával kapcsolatos nézetét elemezte részletesebben. Szerinte helytelen a vállalati jogot külön jogágnak tekinteni. Ezt a joganyagot nem lenne helyes kiemelni a munkajog normái közül, hiszen az utóbbi nemcsak a szűkebb értelemben vett munkaviszonyokkal, hanem a munkával kapcsolatos társadalmi viszonyok szélesebb körével, pl. a szakszervezet és a vállalat kapcsolódásával, a vállalatok keretén belüli kulturális és jóléti szolgáltatásokkal kapcsolatos joganyagot is tartalmazza. Az önálló jogágként elkülönülő vállalati jog esetén hova tartozna pl. a munkaügyi döntőbizottsági eljárás, amelynek speciális jellegét dr. Samu Mihály a vállalati jogviszonyok önállósulása jelének tekinti? Hiszen a döntőbizottság a vállalatok rendszerén kívül helyezkedik el. Ugyanis a jogrendszer tagozódását illetően azt kell a döntő szempontnak tekintenünk, hogy az egész szocialista fejlődés menetével ellentétben állna, ha az életben egységet képező viszonyokat, mint pl. a dolgozók munkaviszonyával kapcsolatos jogviszonyokat nem egy jogágba foglalná össze a tudomány, hanem másodlagos szempontok alapján szétdarabolná. Dr. Weltner Andor azzal a megállapítással fejezte be hozzászólását, hogy bár formai szempontok néhol túlzott hangsúlyt kapnak dr. Samu Mihály könyvében, azt egészében a tudományos alaposság jellemzi, a szerző színvonalasan elemzi és

kommentálja az eddigi viták anyagát s újszerű megoldási kísérletével értékes szempontokat ad a további vitához.

Dr. Eörsi Gyula a jogrendszer fogalmával és dr. Samu Mihálynak azokkal a megállapításaival foglalkozott hozzászólásában, amelyek a dr. Eörsi által már máshol kifejtett koncepcióval, a kollektíva-típusokon alapuló jogágazati tagozódással kapcsolatosak. Egyetértett dr. Peschka Vilmossal a jogrendszer fogalmának értelmezését illetően s kifejtette, hogy a vitatott könyv címében a „szocialista jogrendszer tagozódása" kifejezés szerepel, míg a könyv — a dr. Samu Mihály által is elfogadott és használt terminológia értelmében — valójában a szocialista jogtípus tagozódásáról szól. Dr. Eörsi Gyula saját koncepcióját illetően azt hangsúlyozta, hogy ez sem teljes megoldási kísérlet, hanem csak új szempontokat ad a jogrendszer tagozódásának alapjával kapcsolatos vitához. De mindenesetre védhető a kollektívatípusokon alapuló felosztás elve azzal az ellenvetéssel szemben, hogy a tagozódás alapismérveként több jelenséget alkalmaz: a kollektívatípust, az államá szervezett összkollektívát és a független és önálló alanyokat. Ezek egy alapvető ismérv hármas tagozódását jelentik, tehát a koncepció nem válik következetlenné több ismérv alkalmazásával, bár tökéletes és végleges megoldást sem jelenthet. Ezután dr. Eörsi Gyula a vita tárgyát képező műben javasolt megoldási kísérletet elemezte. Szerinte is eredeti gondolat annak felvetése, hogy a tagozódás alapjául a magatartási formák s az ezeket rendező jogszabályok jellegbeli eltérése szolgál. Ugyanakkor a magatartási formákat nem tekinthetjük az eddigi tagozódási alapismérvvel, a jog tárgyát képező társadalmi viszonyokkal szemben teljesen új ismérvnek, hiszen az előbbi az utóbbinak másik oldalát jelenti, alaptalan tehát éles megkülönböztetésük. Így nem új jelenséget tekint dr. Samu Mihály a tagozódás alapjának, hanem egy egységes jelenség egyik oldaláról a másikra tette át a hangsúlyt. Megoldási kísérlete ilyen értelemben gazdagítja a vitát s jelent kiinduló tételt a tagozódási ismérveinek tudományos elemzéséhez.

Dr. Berényi Sándor a könyvnek az eljárási és anyagi jogok kapcsolatával foglalkozó fejtegetéseihez szólt hozzá. Különösen hasznosnak és tanulságosnak ítélte dr. Samu Mihálynak az államigazgatási eljárási és anyagi jog viszonyára vonatkozó megállapításait, amelyeket annyiban egészített ki, hogy az államigazgatási eljárásjog speciális tulajdonsága az is, hogy az államigazgatásjogban általában megelőzi az eljárási jogviszony keletkezése az anyagi jogi jogviszony létrejöttét, míg pl. a polgári jog és a büntető jog esetében általában fordított a sorrend. Sajátos vonása az államigazgatási eljárási jogviszonynak az is, hogy e jogviszonyban az eljáró szerv az általa keletkeztetett jogviszony alanya; továbbá az, hogy az államigazgatási eljárás nemcsak államigazgatásjogi, hanem nagyon gyakran polgári jogi, családjogi, munkajogi, államjogi stb. jogviszonyokat hoz létre. Dr. Samu Mihálynak az államigazgatási eljárásjoggal kapcsolatos fejtegetései alapján e sajátságok elemzése is könnyebbé, megalapozottabbá válhat. Kiinduló pontnak tekinthetők a könyv szempontjai annak a kérdésnek eldöntésben, vajon a büntető, polgári és államigazgatási eljárás mellett kialakultnak tekinthetünk-e más eljárási jogokat, pl. az ügyész speciális felügyeleti funkciójának gyakorlásával kapcsolatban kialakult speciális ügyészi eljárási jogot, vagy a munkaügyi döntőbizottságok eljárási jogát.

Dr. Peschka Vilmos írásbeli megjegyzéseit azzal egészítette ki, hogy szerinte Samu Mihály által javasolt felosztási alapismérvek is abban a hibában szenvednek, amely a hagyományos két ismérv használhatóságát gátolja. Ugyanis a magatartási forma fogalma túlságosan általános alapot jelent a felosztáshoz, a második ismérvnek, a magatartási formáktól függően eltérő jellegű jogi minőségnek az alapulvétele pedig túlságosan szétforgácsolja a jogrendszert.

Dr. Szathmári Géza hozzászólása dr. Samu Mihály koncepciójával kapcsolatban azt domborította ki, hogy ez a koncepció alig cáfolható azt az állítását illetően, hogy a jogi szabályozás tárgyául szolgáló társadalmi viszonyok nem jelentenek elégséges alapot a felosztáshoz. Ennek az állításnak az igazságát azok sem vitatják, akik egyébként elvetik dr. Samu Mihály által javasolt megoldást. A vita tárgyát képező könyv legfőbb erénye, hogy utat mutat ahhoz, hogy a szocialista jogrendszer tagozódásának alapismérvei között ne kizárólag gazdasági viszonyokat keressünk s így szemléletünket dialektikusabbá tegyük.

Dr. Tamás András is a könyv által javasolt koncepció értékességéről beszélt. Kifejtette, hogy az irodalom s a különböző viták alapján egyre biztosabban állíthatjuk, hogy a társadalmi viszonyok túlságosan általános ismérvet jelentenek, a formai szempontok alapul vétele pedig felaprózza a jogrendszert. Így dr. Samu Mihály által javasolt megoldás különös figyelmet érdemel.

Dr. Szotáczky Mihály írásbeli hozzászólását annyiban egészítette ki, hogy szerinte is a tagozódás alapjával kapcsolatban egyre több ismérvet, szempontot fog találni a tudomány. Így különösen fontos, hogy ne csak a jogágakra tagozódásra számítsunk, hanem a kisebb egységeket illetően is dolgozzunk ki terminológiát. Ugyanakkor azonban még az egyetlen ismérv alapján történő tagozódás esetén sem lehet élesen megvonni a határt a jogágak között. A tagozódásra s a tagozódás alapjára vonatkozó ismereteink relatív volta is bizonyítja, hogy a mesterséges felosztásoknak is van tudományos jelentőségük. Tudományos elemzésre vár még az a kérdés is, hogy a jogintézmények milyen helyet foglalnak el a jogrendszerben, mennyiben nyújtanak támpontot a jogrendszer tagozódását illetően.

Dr. Sztodolnik László is az eddigi szempontok elégtelenségét, a további kutatások szükségességét hangsúlyozta. Kifejtette, hogy a jogrendszer tanulmányozásának nemcsak a jogszabályokat kell tanulmányozni. A jogba beletartoznak bizonyos alapul szolgáló elvek, bizonyos relatív állandóságú szokások s a konkrét jogi aktusok is. A fejlettebb kutatásoknak ezekkel az elemekkel is számolniuk kell a jogrendszer szerkezetét vizsgálva. Dr. Sztodolnik László felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy a szocialista jogrendszer tagozódásáról beszélve eddig csak az európai szocialista államok jogát kutatták. Dr. Samu Mihály könyve mindenekelőtt az eddigi ismérvek elégtelen-

ségére világít rá s leszámol azzal a hittel, hogy a tagozódás visszavezethető egy olyan általános szempontra, mint a jogi szabályozás tárgyául szolgáló társadalmi viszonyok alapulvétele.

Dr. Samu Mihály a hozzászólásokra válaszolva először a jogrendszer fogalmával kapcsolatban ismertette álláspontját. Elismerte dr. Eörsi Gyula és dr. Peschka Vilmos kifogásainak jogosságát a könyvben használt terminológiai következetlenséget illetően. Kifejtette, hogy a jogrendszer fogalmán általában ő is azt értette, amit Peschka ért e fogalmon s csak kivételesen használta más értelemmel. Így pl. a címben használt kifejezés a jogrendszer tagozódása — is következetlen volt, mert a jogrendszer fogalma már eleve bizonyos tagozódást, belső rendet jelent. Dr. Samu Mihály új érveket hozott fel a jogrendszeri tagozódással kapcsolatos álláspontját védve. Utalt arra, hogy mivel egy cselekvés sokszor különböző jogágakba ütközik, nyilvánvaló, hogy pusztán az illető cselekvés ellenére, a jogon kívüli jelenségek vizsgálata nem vezethet megfelelő eredményhez. Így tehát a jogrendszer tagozódásának alapját keresve nem lehet mellőzni a jogi sajátosságokat, a jogrendszer belső természetét. E szempont mellőzése miatt hibás Pavlov és Eörsi megoldási javaslata, s e szempont figyelembevételével született az a koncepció, amelyet a vitaülésen megtárgyalt könyv képvisel. Ezekre az érvekre támaszkodva ismételten állítja a szerző, hogy a jogrendszer tagozásánál az azonos típusú normák tartalmát kell alapul venni.

Dr. Weltner Andor ellenvetéseivel kapcsolatban dr. Samu Mihály arra hivatkozott, hogy könyvében elsősorban a polgári joggal kapcsolatban emelte ki a vállalati jog önállóságának problémáját, de nem dolgozta ki a kérdést, csak példaként vetette fel. Így nem foglalkozott azzal sem, hogy egy esetleg kialakítandó külön vállalati jog milyen viszonyban lenne a munkajoggal. A döntőbizottsággal kapcsolatban is a polgári jogtól való elkülönülés jeleként hivatkozott arra, hogy a döntőbizottsági eljárásban nem mindig alkalmazzák a Ptk-t.

Dr. Szotáczky Mihály hozzászólásával a jogintézményeket illetően s a tagozódás objektív és szubjektív tényezőinek viszonyával kapcsolatban egyetértett a könyv szerzője, de hangsúlyozta a természetes és mesterséges rendszer megkülönböztetésével kapcsolatos véleménye változatlanságát. Egyetértett a szerző dr. Berényi Sándor, dr. Sztodolnik László, dr. Szathmári Géza és dr. Tamás András megjegyzéseivel.

Dr. Eörsi Gyula a vita eredményeit összegezve kifejtette, hogy mind az általános, mind a részletkérdéseket illetően színvonalas hozzászólások hangzottak el. Értékes eredménye a vitának, hogy a jogrendszer fogalmát illetően közös alap jött létre, a vita résztvevői végül azonos nézetet fogadtak el. Nem sikerült ilyen közös alapot találni a tagozódás alapját illetően, viszont egységesnek tűnt a hozzászólók gondolkozása azzal az állítással kapcsolatban, hogy a jogi szabályozás tárgyát képező társadalmi viszonyok elemzése önmagában nem vezet el a tagozódás megfelelő alapismérvéhez. Dr. Eörsi Gyula megjegyezte, hogy nem ért egyet azzal a nézettel, amely a jogrendszer tagozódásának ismérveit csak belső, jogi jellegű jelenségekben keresi, hanem szerinte a külső ismérvek jogszempontú vizsgálata szolgálhat kiindulópontul. Kiemelte dr. Samu Mihály könyvének a polgári jog meghatározására vonatkozó részét, amely helytállóan mutat rá az eddigi felfogás hibáira. A vita egészét jellemezve dr. Eörsi Gyula azt hangsúlyozta, hogy a dr. Samu Mihály könyve által tárgyalt rendkívül bonyolult problémáról lefolytatott vita két szempontból vezetett eredményhez: egyrészt közös alap jött létre néhány fontos kérdésben, másrészt kifejtetten, világosan jelentek meg azok az ellentétes nézetek, amelyet a vita résztvevői a még megoldásra váró problémákat illetően vallanak.

Görgényi Ferenc

A szocialista tulajdonjog és az újtípusú dologi jogok a Román Népköztársaságban[1]

I.

A román jogi irodalomban a legutóbbi években megjelent nagyobb tudományos monográfiák, amelyekben a szerzők legtöbbször egy-egy alapvető jogintézménynek kérdéseit vizsgálják, sajátos műfajt jelentenek. A sajátosság abban áll, hogy a rendszerint a teljesség igényével összeállított hazai tételes jogszabályanyag mellett nagyon részletekbemenően dolgozzák fel az intézménnyel kapcsolatos hazai társadalmi gyakorlat anyagát: a politikai vezetés dokumentumait, az államigazgatás és a bírósági szervek gyakorlatát. Az ilyen jellegű anyaghoz szorosan kapcsolódik az irodalomban kifejtett nézetek kritikai elemzése és ebben a vonatkozásban a szerzők rendszerint élénk figyelemmel kísérik a külföldi jogalkotások fontosabb eredményeit és a külföldi szocialista jogi irodalom jelentősebb megállapításait is. Ez a sokoldalú anyaggyűjtés természetszerűen teszi szükségessé azt, hogy a monografiák ne csupán általánosságban foglalkozzanak a vizsgált jogintézmény kérdéseivel, hanem — éppen a gyakorlati anyagnak, a részletmegoldásoknak bemutatásával összefüggésben — mindig ellenőrizzék az elvi jellegű megállapításaik gyakorlati helytállóságát s a jogintézmény alapvető sajátosságait mindezek figyelembevételével fejtsék ki.

Ez a módszerbeli sajátosság jellemzi a most ismertetendő munkát is, amely — címe szerint — még a Román Népköztársaság egyik jogintézményét tárgyalja, valójában azonban megállapításai érvényesek abban az államban is, amelyet az 1965. évi új alkotmány Románia Szocialista Köztársaságnak nevezett el. Az 1965. évi alkotmány ugyanis ebben a vonatkozásban alig jelent változást a korábbi alkotmány szövegén és az alkotmányi rendelkezések alapján kifejlődött jogintézményekkel kapcsolatban. Tr. *Ionaşcu* akadémikusnak és S. *Brădeanu*nak a szocialista tulajdon fejlődéséről írott nagy monografiája tehát az alkotmányváltozás ellenére is lényegében időtállónak minősül, mert a szocialista tulajdon intézményének kialakulásával és az azt megelőző tulajdoni formák fejlődésével összefüggő megállapításai szorosan kapcsolódnak a szocialista tulajdonjog további fejlődésének alapkérdéseihez. A munka központi gondolata ugyanis az, hogy a szocialista társadalom anyagi fejlő-

[1] IONAŞCU. Traian—BRĂDEANU, Salvator: Dreptul de proprietate socialistă şi alte drepturi reale principale de tip nou în dreptul Republicii Populare Romîne Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1964. 406 p.

désének, a tervgazdálkodásnak alapvető intézménye a termelőeszközök szocialista tulajdona. Ehhez kapcsolódik szerzőknek az a további alapvető szempontja, hogy a szocialista társadalomban a politikai és a gazdasági vezetés egységes, a népgazdaság tervszerű vezetése tehát a szocialista állam szuverenitásának lényeges, alapvető és elidegeníthetetlen velejárója. (131. old.)[2]

II.

A monográfia két nagy részre tagozódik. Az első rész: *A tulajdon, a tulajdonjog és más dologi jogok típusai és formái* címet viseli és általában a dologi jogok intézményéről ad történeti-társadalomtudományi elemzést. A második rész címe: *A szocialista tulajdonjog* s ez a rész jogi oldalról vizsgálja a tulajdon intézményét. Ilyen nagy terjedelmű monografia recenziójának természete hozza azt magával, hogy az nem terjedhet ki a részletek ismertetésére is. Ezért az ismertetés elsősorban a munka egész szerkezetének bemutatására törekszik, kiemelve azokat a részleteket, ahol a szerzők új elméleti megoldásokat dolgoztak ki.

A monográfia első része első fejezetében (I. rész 1—2. fejezetek, szerző Tr. Ionaşcu) a vagyon fogalmából indul ki s vagyonnak a gazdasági értékű jogoknak és kötelezettségeknek, valamint azoknak a javaknak összességét tekinti, amelyek egy személyhez tartoznak s amelyek rendeltetése a fizikai személy szükségleteinek kielégítése, illetőleg a jogi személy feladatainak ellátása (13. old.). A vagyon jogi funkcióinak vizsgálata, a vagyonátszállás kérdéseinek rövid áttekintése után összefoglalja a vagyon társadalmi-gazdasági funkciójának, továbbá a vagyon és a személy kapcsolatainak néhány alapvető kérdését. A rész jelentősége, hogy a román szocialista irodalomban először dolgozza ki a vagyon elméletét, bírálva a burzsoá jogi irodalomnak a vagyon fogalmával kapcsolatos megállapításait. Ezt követőleg a munka a dologi jogokról ad összefoglaló áttekintést (szerzője S. Brădeanu).

A dologi jogoknak a továbbiakban alapul vett felsorolásánál a munka a dologi jog fő kategóriáinak a szocialista állami tulajdont, és a szövetkezeti közös tulajdont tekinti. Mindkét tulajdonjogi formának számos további elem, mint alanyi jog felel meg. Az egyéni fogyasztásra rendelt javak feletti személyi tulajdon után a munka a dologi jogok további formáit (superficies, haszonélvezet, lakásjog, szolgalmi jog), majd a járulékos dologi jogokat (zálog, privilégiumok, jelzálog) tekinti át és összefoglaló elemzést ad a dologi jogok egyes formáiról. A szerzők ebben a részben a román jogi irodalomban először adtak teljes elméleti összefoglalást a dologi jogokról.[3]

A következő, II. címben (1—3. fejezetek) szerzők (Tr. Ionaşcu—S. Brădeanu) a tulajdon és a tulajdonjog, valamint a tulajdonjog típusaival és formáival foglalkoznak. A tulajdonra és a tulajdonjogra vonatkozóan a marxizmus—leninizmus klasszikusainak felfogása után a szocialista jogi irodalomban adott fontosabb megállapításokat (A. V. Venediktov, Sz. N. Bratusz, V. Knapp) mutatják be, majd a tulajdonjog társadalmi-gazdasági és jogi tartalmát vizsgálják.

Ezt követően a munka először a kizsákmányoló társadalmak tulajdoni és tulajdonjogi típusait tekinti át. A rabszolgatartó állam tulajdonjogát a római jog intézményein keresztül vizsgálja. A hűbéri társadalom tulajdonjogi intézményéről vázolt néhány általános vonás után részletesebben elemzi a tulajdonjog intézményével kapcsolatos szabályokat a román fejedelemségekben, kitérve az egyes sajátos tulajdoni intézményekre. Még ennél is részletesebb a burzsoá jogot tárgyaló rész, amelyben külön-külön vizsgálja a monopolkapitalizmus előtti időszakot és a monopolkapitalizmus időszakát. Itt a mű elsősorban összehasonlítójogi — főleg francia — anyagot mutat be.

Az első rész utolsó (3.) fejezete (szerzője Tr. Ionaşcu) a tulajdon és a tulajdonjog fogalmát elemzi a szocialista társadalomban. Itt — általánosabb jellegű bevezető rész után — részletesebben vizsgálja a szocialista tulajdon — mint össznépi tulajdon — kialakulásának előfeltételeit a Román Népköztársaságban, majd a későbbi fejlődési és megszilárdulási folyamatot mutatja be.

A munka második része a szocialista tulajdonjog két alapvető formáját, a szocialista állami tulajdonjogot (I. cím, szerzője Tr. Ionaşcu) és a szövetkezeti szocialista szövetkezeti tulajdonjogot (II. cím, szerzője S. Brădeanu) vizsgálja. A munka tagolása így nem éppen arányos, a második rész a műnek jelentős, közel háromnegyed részét teszi ki.

Az állami szocialista tulajdonjogról szóló részek (II. rész. I. cím, 1—4. fejezetek) Tr. Ionaşcu akadémikus több éves kutatásának eredményeit foglalják össze. Ezek közül egyes részeredményeket több publikációból ismerünk. A mostani monográfiában ezeket a részleteredményeket egységes egészbe foglalja s teljes képet ad az állami szocialista tulajdon elméleti kérdéseiről. A szocialista állami tulajdonjog — szerző felfogása szerint — az össznépet képviselő állam joga, hogy a termelőeszközöket és azok termékeit kisajátítsa, azok tekintetében birtoklási, haszonélvezési és rendelkezési jogot gyakoroljon, saját hatalma alapján és saját érdekében. A szocialista törvényhozások mint az egész nép akaratának kifejezései a szocialista állam tulajdonjogát ebben az értelemben határozzák meg. (135. p.)

A bevezető (1—2.) fejezetekben a szerző a szocialista állami tulajdonjog szerepét, valamint sajátosságait (abszolút, kizárólagos, elidegeníthetetlen, elévülhetetlen, végrehajtás alá nem vonható) mutatja be. A következőkben a szocialista állami tulajdonhoz tartozó javak igazgatása céljából létrehozott állami gazdasági szervezetek kérdéseit elemzi (a szervezetek mint a polgári jog alanyai, az állami gazdasági vállalatok és szervezetek vezetése és igazgatása, a szocialista gazdálkodás elve, az állami vállalatok és intézmények jogi személyiségének jogalapja, a vállalatok és szervezetek strukturális módosulásainak lehetőségei.) A szocialista állami tulajdonjog (3. fejezet) tárgyának, illetőleg a tulaj-

[2] Szerzőknek ezt az állásfoglalását kiemeli a munka egyik hazai recenziója (M. Eliescu—I. Rucăreanu, Revue Roumaine des Sciences Sociales, Série de Sciences Juridiques. Tome 9. 1965. No. 1. 103—104. p.)

[3] Vö. Eliescu—Rucăreanu. 104. p.

donszerzésnek kérdései után részletesebben (4. fejezet) foglalkozik a munka az állami szocialista tulajdon egységes alapjához tartozó újtípusú dologi jogok kérdéseivel. Bár a szerző itt is számos külföldi eredményről számol be, a rész mégis inkább a hazai anyagra — tételesjogra és irodalomra — támaszkodik. Ebben a fejezetben tárgyalja a szerző elsősorban a közvetlen operatív igazgatási jog kérdéseit.

Szerzőnek e tárgykörrel foglalkozó tanulmánya egyébként már korábban magyarul is megjelent (JK. 1960. 47—51. p.). Itt szerző összefoglalja a közvetlen operatív igazgatási joggal kapcsolatos megelőző részlettanulmányainak eredményeit (a közvetlen operatív igazgatási jog tartalma, időtartama stb.). Az állami szocialista tulajdonjog mellett a munka egész sor további, újtípusú dologi jogot is megvizsgál, illetőleg részletesen elemez. Így pl. a határozott vagy határozatlan időre szóló ingyenes földhasználati joggal kapcsolatban a szövetkezeti szervek használatába adott mezőgazdasági rendeltetésű földek, az építés céljaira határozatlan időre a szövetkezetek vagy társadalmi szervek használatába adott földek, a fizikai személyek ingyenes használatába adott földek stb. kérdése. Ezzel kapcsolatban külön is megvizsgálja az ingyenes használat és a közvetlen operatív igazgatásra átadott javak közötti különbséget.

Jelentős tételesjogi anyagot dolgoz fel a munka következő (5.) fejezete, amely az állami szocialista vállalatoknak és szervezeteknek juttatott javak jogi helyzetét tárgyalja, külön-külön foglalkozva a javak egyes csoportjaival (állóeszközök, forgóeszközök, termékek, a javak forgalma az egyes vállalatok stb. között, a pénzeszközök stb.). Ugyancsak inkább tételesjogi anyagot foglal magában a következő (6. fejezet) — ezt a két fejezetet a két szerző közösen írta —, amely az állami szocialista tulajdonban levő földterületek jogi helyzetét vizsgálja (a földterületek gazdasági rendeltetését meghatározó jogi szabályok, a mezőgazdasági, lakóterületi, erdőgazdasági, vízgazdálkodási rendeltetésű ingatlanokra vonatkozó tételesjogi szabályok stb.). A befejező s ismét Tr. Ionaşcu által írt (7.) fejezetben, amely szintén inkább tételesjogi jellegű, az állami szocialista tulajdon polgári jogi védelmének kérdéseit elemzi.

A második rész II. címe s egyben a munka befejező (1—7.) fejezetei a kollektív-szövetkezeti tulajdon kérdéseivel foglalkoznak. Ezeket a fejezeteket — kivéve a kollektív szövetkezeti tulajdon tárgyairól s az azokra vonatkozó jogi szabályozásról szóló fejezetet, amely a két szerző közös munkája — S. Brădeanu dolgozta ki, általában az állami szocialista tulajdonról szóló cím szerkezetével azonos módon.

A cím bevezető (1.) fejezetében Brădeanu professzor a kollektív szövetkezeti tulajdon általános sajátosságait (abszolút, kizárólagos, elidegeníthetetlen, elévülhetetlen, végrehajtás alá nem vonható) elemzi és összehasonlítja a kollektív-szövetkezeti tulajdont és az állami szocialista tulajdont jellemző sajátosságokat. A kollektív-szövetkezeti tulajdon alanyairól (2. fej.) (szövetkezeti és társadalmi szervek mint a kollektív-szövetkezeti tulajdon alanyai, a szövetkezeti szervezetek különböző formái, a társadalmi szervezetek különböző formái), írott rész után rövidebb fejezet (3. fej.) foglalkozik a kollektív-szövetkezeti tulajdon tárgyát képező javakkal, külön-külön elemezve a tulajdonba tartozó és a szövetkezetek stb. által használt javak jogi helyzetét. A következő — szintén rövid — (4.) fejezet a kollektív-szövetkezeti tulajdonszerzési formákat (kollektivizálás, az alapok növelése, a sokoldalú állami segély) mutatja be.

A megelőző, inkább tételesjogi részek után Brădeanu professzor régebbi kutatásaink eredményeit foglalja össze (5. fej.), amikor a kollektív-szövetkezeti tulajdonnak megfelelő, újtípusú dologi jogokról ad áttekintést (a közvetlen operatív igazgatási jog, a tagok használati joga a háztáji gazdaságaik útján stb.).

A következő, a szerzőtársak által közösen írt (6.) fejezet a kollektív-szövetkezeti tulajdonba tartozó javak osztályozásával, valamint a kollektív földművelő gazdaságok vagyonát alkotó földterületek, egyéb javak és pénzalapok jogi szabályozásával foglalkozik. Ez a rész is elsősorban a tételesjogi szabályozás elemző bemutatása, a vonatkozó jogszabályok feldolgozásával, amelyben szerzők külön-külön vizsgálják a földterületekre, a termelési eszközökre (álló- és forgóeszközök), a termékekre, a pénzalapokra és az oszthatatlan szövetkezeti alapokra vonatkozó legfontosabb jogszabályi rendelkezéseket. A befejező (7.) fejezetet S. Brădeanu írta s abban a kollektív szövetkezeti tulajdon polgári jogi védelmével foglalkozik.

III.

A szocialista építés központi helyet elfoglaló tervgazdálkodási problémák állanak legközelebbi kapcsolatban a szocialista tulajdonjogi viszonyokkal. A társadalmi, gazdasági és politikai fejlődés folyamatosan veti fel a tulajdonjogi viszonyok tartalmának rendezésével összefüggő problémákat. Az ismertetett monográfia hosszasabb fejlődési szakasznak az idevonatkozó eredményeit foglalja össze s a megtett fejlődés alapján építi fel a továbbfejlődéssel kapcsolatos következtetéseit.

Ebből az adottságból — a feldolgozott kérdések alapvető jellegéből — következően kétségtelen, hogy a most bemutatott problémakörökkel kapcsolatos s a szerzők által akár az adott viszonyok elméleti vizsgálatával, akár pedig a további jogi szabályozással összefüggően adott és részben korábbi résztanulmányokban is elvégzett megállapítások esetleg vitathatók, továbbelemezhetők. Kétségtelen azonban az is, hogy a munkának szintetizáló jellege: a szocialista tulajdon egész problémakörének összefoglalása, egységes módszerrel történt elemzése következtében a munka jelentősége túlmegy az ország határain, mert a monográfia egyes tételeit, megállapításait, de lege ferenda javasolt megoldásait mindezek következtében más szocialista országok jogászai is hasznosan tanulmányozhatják.

Nagy Lajos

Új könyvek[1]

A szocialista alkotmányok fejlődése. Szerk. Kovács István. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 221 p. [Bibliogr. 207—210.]

A munka a Szegeden, 1964. dec. 9—11. között megtartott államjogi konferencia anyagát foglalja össze. A konferencián a hazai szakemberek mellett minden szocialista ország népes delegációval képviseltette magát. A gyűjtemény a konferencia előadásait (Szabó Imre, Beér János, Kovács István, Bihari Ottó), valamint az egyes előadásokhoz fűzött hozzászólásokat tartalmazza. A szocialista alkotmányfejlődés kronológiai adatairól készített összeállítás jól egészíti ki a gyűjteményt.

Mádl Ferenc: Külkereskedelmi monopólium — nemzetközi magánjog. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 307 p. [Bibliogr. 271—282.]

A munka a tervgazdálkodás országainak külkereskedelme és a kapitalista országok külkereskedelmi szervei közötti kapcsolatokkal, a külkereskedelmi monopóliummal és ennek nemzetközi magánjogi vonatkozásaival foglalkozik. A feladattűzés és a tematikai elhatárolás után néhány általános előkérdést dolgoz ki (a külkereskedelem és jogi rendjének szerepe, a lex mercatoria és modern formája, a nemzetközi magánjog, a nemzetközi magánjog és a kollíziós jog összefüggései, a magyar kollíziós jogi normák rövid áttekintése, módszertani szempontok). A következő fejezetekben a külkereskedelmi monopólium szerkezetét, a külkereskedelem hordozóit (személyek és jogalanyok), a tulajdonjogra vonatkozó kollíziós jogi szabályozást, a szellemi alkotások védelmét, a külkereskedelmi szerződések kollíziós jogi rendjét és a kollíziós jog néhány általános hatályú intézményét tárgyalja. A munkát részletes név-, tárgy- és jogszabálymutató egészíti ki, a külföldi olvasók számára orosz és angolnyelvű tartalomjegyzék ad tájékoztatást.

Mezőgazdasági jog. Földjog. Termelőszövetkezeti jog. [Írták:] Földes Iván—Molnár Imre—Nagy László—Seres Imre—Veres József. Szerk. Nagy László és Seres Imre. /Egyetemi tankönyv./ Bp. Tankönyvkiadó, 1966. 462 p.

A mezőgazdasági jog két önálló jogágazatával: a földjoggal és a termelőszövetkezeti joggal kapcsolatos ismereteket foglalja össze. A tankönyv elsősorban az egyetemi oktatás igényeinek kielégítését szolgálja, de a szerzői munkaközösség arra is törekedett, hogy a könyv a mezőgazdaság területén jogalkotói vagy jogalkalmazói munkával foglalkozó szakemberek számára is hasznos segítő eszköz legyen.

Eörsi Gyula: Anyagi érdekeltség — vagyoni felelősség. Bp. Pest-megyei ny. [1966.] 16 p.

A Magyar Jogász Szövetség Pest megyei Szervezete és a TIT Pest megyei Szervezetének jogi szakosztálya által 1965. évi december 2-án megrendezett Pest megyei Jogásznapon elhangzott előadás.

Novák István: A kereset a polgári perben. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 302 p.

A munka a polgári per egyik legfontosabb intézményével, a keresettel kapcsolatos kérdéseket gyakorlati igénnyel és jelleggel, az elméleti részek lehető legszűkebbre méretezésével tárgyalja. A tanulmány felöleli a bírói gyakorlat érvényben levő megállapításait, különösen a Legfelsőbb Bíróság döntéseiben és állásfoglalásaiban kifejtett jogelveket. A mű a kereset fogalmának és elemeinek bemutatása után a kereset gyakorlatilag legfontosabb három típusát: a marasztalásra, a megállapításra valamint a jogalkotásra irányuló kereseteket tárgyalja, a továbbiakban a keresethez kapcsolódó további kérdéseket (keresethalmazat, keresetváltoztatás, elállás a keresettől, keresetlevél, intézkedés a keresetlevél alapján) foglalja össze.

Kiss Artur: A szocialista állam és kritikusai. Adalékok a szocialista állam egyes aktuális kérdéseihez. Bp. Kossuth Kiadó, 1966. 270 p.

A proletárdiktatúra politikai rendszerével kapcsolatos ismeretek összefoglalása után a szerző bírálja a munkáshatalom „elfajulásáról" szóló nézeteket, illetőleg a „bürokratikus etatizmust". Ezt követően a szocialista állam fejlődésének néhány időszerű kérdését tárgyalja (az osztályharc, a proletárdiktatúra és az egyetemes népi állam viszonya), majd a szocialista állam elhalásával kapcsolatos nézeteket foglalja össze. A függelékben név- és tárgymutatót és válogatott bibliográfiát ad.

Az igazgatási állandó bizottságok kézikönyve. Szerk. Fonyó Gyula. Lezárva: 1965. május 1-én. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 218 p.

A Minisztertanács tanácsi szervek osztályának előszavával megjelent gyakorlati igényű könyv a vonatkozó hatályos jogszabályok és a jelentősebb irodalom feldolgozásával az igazgatási állandó bizottságok tagjainak ad tevékenységükkel kapcsolatban részletes útmutatást. Szerkezete a következő: Az állami munka jellegzetességei, az igazgatási állandó bizottság és az igazgatási osztályok feladata, szervezete és működése, az államigazgatási eljárás főbb szabályai. A munka második része az igazgatási osztályok főbb gyakorlati tevékenységi ágazataira vonatkozó ismereteket foglalja össze. A függelék jogszabály- és rövid irodalmi összefoglalást tartalmaz s ezzel hasznos útmutatást ad az igazgatási tevékenységben jelentkező további kérdések megoldásához.

[1] A Jogtudományi Közlöny 1959. évi 4. számától kezdődően rendszeres annotált bibliográfiát közölt a hazai könyvtárakba beérkező, fontosabb külföldi jogi könyvekről. Ezt a feladatot a továbbiakban a Közlöny melléklapja, a Dokumentációs Szemle vette át. A főlap viszont a fontosabb hazai jogi művekről fog annotált bibliográfiát közölni.

E lapszám (XXI. új évfolyam 8—9.) szerzői: *Dr. Világhy Miklós* egyetemi tanár. — *Dr. Rácz György* Legfelsőbb Bírósági bíró. — *Mahnenko, A. H.* egyetemi tanár (Moszkva). — *Dr. Pálos György* a Találmányi Hivatal főelőadója. — *Dr. Bodrogi Károly* RAK tanszékvezető tanár. — *Dr. Balog János* aspiráns. — *Dr. Hámori Vilmos* kerületi bírósági elnökhelyettes. — *Dr. Solt Kornél* Fővárosi Bírósági bíró. — *Dr. Sápi Vilmos* tudományos kutató. — *Dr. Szabó László* Legfelsőbb Bírósági előadó. — *Dr. Márkus Ferenc,* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Ádám Antal* egyetemi docens (Pécs). — *Dr. Görgényi Ferenc,* az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének dokumentációs munkatársa. — *Dr. Nagy Lajos,* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221—281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — 66.1521 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450), vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 12,— Ft

INDEX: 25.422

XXI. új évfolyam 10. szám Budapest, 1966. október hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

KÁLMÁN GYÖRGY:
Gazdasági irányítás és a jogrendszer egyes strukturális kérdései 489

WELTNER ANDOR:
Az új gazdasági mechanizmus és a szakszervezeti jogosultságok 496

BAUER MIKLÓS:
Az importáló külkereskedelmi vállalat felelőssége a külföldi eladó magatartásáért 506

VAS TIBOR:
Néhány állam- és jogelméleti kérdés az SZKP XXIII. kongresszusának tükrében ... 516

SAMU MIHÁLY:
A nemzetközi jog fogalma és tagozódása ... 519

BAK JÓZSEF:
A szövetkezetek üzemi és társadalmi jellegének általános kérdései 524

BÓCZ ENDRE:
Bizonyítottság a nyomozásban 538

RÓZSA JÁNOS—SZÉKELY JÁNOS:
A hamis vád és a rágalmazás 545

Szemle:

HALÁSZ JÓZSEF:
Állampolgári alapjogok és érvényesülésük biztosítékai a helyi igazgatásban. (Az ENSZ Budapesten rendezett regionális szemináriumáról) 552

SZABÓ ANDRÁS:
A fiatalkorúak bírói nemzetközi egyesületének VII. kongresszusa 556

Jogirodalom:

Bak József: Igazgatás a mezőgazdasági termelőszövetkezetben (SÜVEGES MÁRTA) 558

Bolgár—Kárpáti—Traytler: A bűnügyi védő munkája (KRATOCHWILL FERENC) 561

— —:
Új könyvek 564

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Дердь Калман:* Хозяйственное управление и некоторые структуральные вопросы системы права. — *Андор Велтнер:* Новый хозяйственный механизм и пфсоюзные правомочия. — *Миклош Бауер:* Ответственность импортирующего предприятия внешней торговли за поведение иностранного продавца. — *Тибор Ваш:* Некоторые вопросы теории государства и права в свете XXIII съезда КПСС. — *Михай Шаму:* Понятие международного права и его разделение. — *Йожеф Бак:* Общие вопросы общественного и предпринимательского характера кооперативов. — *Эндре Боц:* Доказанность в расследовании. — *Янош Рожа—Янош Секей:* Фальшивое обвинение и клевета. — *Обзор: Йожеф Халас:* Основные права гражда и гарантии их осуществления в местном управлении. — (О региональном семинаре ООН, организованном в Будапеште) — *Андраш Сабо:* VII съезд международного обьядинения судьей несовершеннолетних. — *Юридическая литература: Йожеф Бак:* Управление в сельскохозяйственных производственных кооперативах. *(Марта Шывегеш) Болгар—Карпати—Трайтлер:* Работа защитника по уголовным. делам *(Ференц Кратошвилл),* — — — Новые книги.

INHALT: *György Kálmán:* Die Wirtschaftsleitung und einige strukturelle Fragen des Rechtssystems. — *Andor Weltner:* Der neue Wirtschaftsmechanismus und die Rechte der Gewerkschaften. — *Miklós Bauer:* Die Verantwortung des Importaussenhandelsunternehmens für das Verhalten des ausländischen Verkäufers. — *Tibor Vas:* Einige staats- und rechtstheoretische Fragen im Spiegel der XXIII. Tagung der KPdSU. — *Mihály Samu:* Der Begriff des Völkerrechts und seine Gliederung. — *József Bak:* Allgemeine Fragen des betrieblichen und gesellschaftlichen Charakters der Genossenschaften. — *Endre Bócz:* Die Bewiesenheit in der Fahndung. — *János Rózsa—János Székely:* Die falsche Anschuldigung und die Verleumdung. — *Rundschau: József Halász:* Die staatsbürgerlichen Grundrechte und die Sicherungen ihrer Geltung in der örtlichen Verwaltung (Über das Seminar der UNO in Budapest). — *András Szabó:* Der VII. Kongress der Internationalen Vereinigung der Jugendrichter. — *Rechtsliteratur: József Bak:* Die Verwaltung in der LPG *(Márta Süveges).* — Bolgár—Kárpáti—Traytler: Die Arbeit des Verteidigers in Strafsachen (Ferenc *Kratochwill).* — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *György Kálmán:* La direction de l'économie et certaines questions de la structure du système de droit — *Andor Weltner:* Le nouveau mécanisme économique et les droits des syndicats. — *Miklós Bauer:* La responsabilité d'une entreprise de commerce extérieur importatrice pour le comportement du vendeur étranger. — *Tibor Vas:* Quelques problèmes de la théorie générale de l'Etat et du droit à la lumière du XXIIIe Congrès du Parti communiste de l'U.R.S.S. — *Mihály Samu:* La notion et la division du droit international. — *József Bak:* Problèmes généraux concernant le caractère d'entreprise et social des coopératives. — *Endre Bócz:* Les fait prouvés au cours de l'enquête. — *János Rózsa—János Székely:* La fausse accusation et la diffamation. — *Revue: József Halász:* Droits fondamentaux des citoyens et les garanties de leur mise en valeur dans l'administration locale. (Le Séminaire régional de l'ONU organisé à Budapest) — *András Szabó:* Le VIIe Congrès de l'Association Internationale des Magistrats de la Jeunesse. — *Littérature:* József Bak: L'administration des coopératives de production agricole *(Márta Süveges).* — Bolgár—Kárpáti—Traytler: La fonction du défenseur dans les affaires criminelles *(Ferenc Kratochwill).* — — —: Nouveaux livres.

XXI. új évfolyam 10 szám Budapest, 1966. október

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Gazdasági irányítás és a jogrendszer egyes strukturális kérdései

I.

A közéleti érdeklődés homlokterében a gazdasági irányítás rendszerének, a gazdasági mechanizmusnak átfogó reformja áll. Ez a nagy érdeklődés, az általános várakozás indokolt. A gazdasági mechanizmus átalakítása társadalmi életünk, fejlődésünk egyik alapvető fontosságú kérdése. Természetes tehát, hogy a társadalomtudományok legkülönbözőbb ágainak művelői is azokra a változásokra összpontosítják figyelmüket, amelyek a gazdasági irányítás mechanizmusának változása folytán várhatóan bekövetkeznek. Ez annál is inkább indokolt, mert az irányítás új rendszere a társadalomban élő és dolgozó ember egyik alapvető tevékenységét, a termelésben elfoglalt helyzetét érinti és így nemcsak a társadalmi élet alapvető szektorában, a gazdaságban hoz létre mélyreható változásokat, hanem az annak más területeire is kihat, nem is szólva arról, milyen nagy szerepet játszik az emberek tudatának, gondolkodásának, egyáshoz és a társadalomhoz való viszonyukra vonatkozó nézeteinek formálásában. Egész természetes, hogy a gazdasági mechanizmus változásának össztársadalmi kihatásai távolról sem mérhetők fel már most, a reform bevezetése előtt spekulatív következtetések útján. Ezek a kérdések a mechanizmus reform megvalósulásának és megszilárdulásának, egyben a társadalmi élet egészére gyakorolt hatásának folyamatában a társadalomtudományok különböző ágai tevékenységének középpontjában fognak állani.

Amit az előbbiekben a gazdasági mechanizmus reformja és a társadalomtudomány egészének kapcsolata tekintetében mondottam, fokozottan áll a jogtudományra. Azt hiszem nem szakmai szerénytelenség, vagy sovinizmus arról beszélni, hogy a közgazdaságtudomány mellett éppen a jogtudomány, a jogalkotás és a jogalkalmazás az, amelynek közvetlen és nélkülözhetetlen feladatai vannak a gazdasági irányítás új rendszerének megvalósítása terén.

Nem egyszerűen arra gondolok, hogy a gazdasági irányítás reformjának irányában, céljaiban, elveiben most már elfogadott, egyes intézményeiben viszont most részletes kimunkálás alatt álló rendszerét — legalábbis számos területen és számos vonatkozásában — szankcionált állami akaratttá kell emelni, tehát a jog normáinak nyelvére kell lefordítani ahhoz, hogy az irányítás új rendszere 1968. január 1-ével hatályba léphessen. Ez a feladat is a jogalkotásra vár. Nem is csak arra gondolok, hogy ezekkel az intézményekkel nemcsak a közgazdászok, hanem a gazdasági élet különböző szakemberei, köztük a jogászok, sőt nem is csak a gazdasági életben működő jogászok, hanem a jogalkalmazás más ágainak munkatársai is gyakorlati, mindennapi tevékenységük során nap mint nap találkozni fognak. Bizonyos, hogy számos jogalkotási feladatot kell az elkövetkezendő időszakban igen sürgősen, igen koncentrált munkával végrehajtani ahhoz, hogy az új mechanizmus 1968. január 1-ével hatályba léphessen, hogy a gazdasági élet különböző területein tiszta képet lehessen nyerni arról, mi marad hatályban a régi mechanizmus körülményei között keletkezett normák közül, milyen szabályok válnak feleslegessé, milyenek lépnek azok helyébe. Ezen túlmenően azonban a jogászoknak — s etekintetben már nagyobb hangsúllyal írható le — a jogtudománynak alapvető szerepe lesz abban, hogy minél harmonikusabban, jobban — s csak e két előbbi követelménynek alárendelten —, minél gyorsabban valósuljon meg jogrendszerünk egészének idomulása az új gazdasági mechanizmus követelményeihez, menjen végbe annak — a jelenlegihez képest — bizonyos strukturális átalakulása is. A gazdaság működésében bekövetkező átalakulás az objektív törvények erejével kihat a jogrendszerre és megteremti a működéséhez nélkülözhetetlen intézményeket, formálja az annak megfelelő nézeteket. Korántsem közömbös azonban, hogy ez a folyamat tudatosan, az objektív követelmények időben való felismerése, érvé-

nyesítése útján, szervezett módon megy-e végbe, vagy pedig a spontaneitás mindig idő és anyagi erő fecsérlésével járó kényszerfolyamatában. A jognak, mint az emberek társadalmi együttélése egyik alapvető szabályozójának a maga sajátos eszközeivel, ezek szerepének tudatos felismerésével, célszerű kialakításuk programszerű előírásával kell hozzájárulni ahhoz, hogy a reformban foglalt nagy társadalmi célkitűzések minél hatékonyabban és minél gyorsabban valósuljanak meg, hogy a reform kedvező gazdasági és társadalmi kihatásaihoz fűzött várakozás minél előbb és minél nagyobb mértékben beteljesüljön. Ennek felismerése jegyében hangzottak el a társadalmi élet különböző fórumain, elsősorban az érdekeltek körében, azok a vélemények, amelyek a jogászok és a közgazdászok fokozott együttműködésének, egymás munkája megismerésének és segítésének fontosságát hangsúlyozták, amelyek a társadalomtudományok e két „szomszédvára" között a kapcsolatok intenzifikálását követelték. Ennek már nemcsak tudományos életünk legfelsőbb szervében, a Magyar Tudományos Akadémiában van meg a szervezeti kihatása, hanem a tudományos és szakmai élet szélesebb rétegeket átfogó szféráiban is. Gondolok elsősorban az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének égisze alatt tevékenykedő tervjogi munkaközösségre, amely számottevő eredményekkel járult hozzá az új mechanizmus elsőként az életben megvalósuló láncszemének, a szállítási szerződés új rendszerének előkészítéséhez. Nem lebecsülendő tényező az sem, hogy a gazdasági irányítás új rendszerének kimunkálásában már az elvek kidolgozásának munkaszakaszában is részt vettek jogászok és érvényesíthették a maguk szakmai nézőpontját a reform alapköveinek lerakásánál. Természetesen ezek a kibontakozó együttműködés első, ápolásra, gondozásra szoruló hajtásai, amelyeknek mind a reform teljes kidolgozásának most előttünk álló munkaszakaszában, mind pedig a reform követelményeinek megfelelő jogi struktúra kialakításának ennél időigényesebb, nagyobb munkaszakaszában szélesedniök, erősödniök kell.

II.

A gazdasági irányítás új rendszere összeköti a gazdasági élet főfolyamatainak, elsősorban a gazdasági fejlődés irányának és mértékének tervszerűségét az ezek megvalósítására hivatott részfolyamatok szabad alakításával, a termelő és gazdálkodó egységek önállóságával, közgazdasági eszközökkel motivált szabad akaratelhatározásával. Következésképpen elismeri a piac szerepét nemcsak a gazdasági folyamatok bonyolításában, hanem azok alakításában és szervezésében is; fokozott mértékben számol a piac egyes kategóriáival, az áruval, a pénzzel, hitellel; mindezt a termelési eszközök társadalmi tulajdona alapján, — az állam tulajdonosi minőségének, ebből eredő jogainak csorbítása nélkül. A gazdasági tevékenység közgazdasági eszközökkel indirekt úton való szabályozásából, a piac kategóriáinak nagyobb szerepéből, a vállalatok nagyobb önállóságából, az adminisztratív eszközök szerepének erőteljes csökkenéséből a felszínes szemlélő számára az következnék (s nem egyszer következik is), hogy a jogi eszközök szerepe a gazdasági irányítás új rendszerében csökken. E megállapítás a contrario azt feltételezi, mintha a gazdasági irányítás centralizált, „utasításos" rendszerében a jogi eszközöknek igen nagy szerepük lett volna a gazdasági élet irányításában.

Indokolt tehát egybevetni a gazdasági folyamatok jogi szabályozottságának jelenlegi mértékére vonatkozó tényadatokat az új szabályozás követelményeivel, hogy megalapozottan alkothassunk ítéletet arról, vajon az új irányítási rendszer követelményei és a jelenlegi tényleges helyzet közötti alapvető ellentmondás a jogi túlszabályozottság-e, s mindenekelőtt ennek feloldása útján kell-e keresni az új rendezés követelményeit.

Elsősorban azt a kérdést kell megvizsgálni, hogy a gazdasági élet jogi szabályozásának struktúrája megfelel-e jogrendszerünk egésze struktúrájának.

Jogrendszerünk fejlődését az elmúlt 10 esztendőben az jellemzi, hogy a szocialista átalakulás előrehaladásával párhuzamosan megindult az összefüggő életviszonyok átfogó rendezésére irányuló kodifikációs munka. Egymás után születtek meg szocialista jogunk új kódexei, s a kódexek mellett számos átfogó törvényalkotás is. A kodifikációs munka abból indult ki, a szocialista átalakulás már elérte azt a fokot, a szocialista jogintézmények már megizmosodtak annyira, hogy a kódexek megalkotása lehetségessé vált, ugyanakkor azonban a gyors fejlődés időszaka még nem zárult le, tehát átfogó, az elveket rögzítő, de a kazuisztikus részleteket elkerülő szabályozásra van szükség. Az ilyen szabályozás egyfelől eleget tud tenni annak a követelménynek, hogy a jog — a legalitás elvének megfelelően — biztosítsa az állampolgárok érdekeinek törvényes védelmét, anélkül, hogy a jogszabályalkotás egészséges és szükséges stabilizáló hatásán túl megmerevítené az életviszonyok alakulását, illetőleg minduntalan kiéleződő ellentmondásokat hozna létre az állandóan végbemenő fejlődés követelményei és a szabályozás tartalma között. Ez a szabályozási mód sikeresen teremtette meg az összhangot a legalitás követelte állandóság és a társadalmi átalakulások követelte változás, fejlődés lehetősége között. Jogrendszerünk egészét tehát a jogszabályi hierarchia magas szintjén álló, átfogó szabályozásra és a kazuisztikus részletszabályozások elkerülésére irányuló törekvés jellemezte.

Elmondhatjuk-e a fentieket a gazdasági élet, a gazdasági folyamatok jogi szabályozásának struktúrájára is? Véleményem szerint koránt-

sem. A gazdasági folyamatok jogi szabályozására éppen ennek ellenkezője a jellemző. Nincsenek meg a legalapvetőbb jogi szabályok sem arra nézve, hogy a jelenlegi gazdasági mechanizmus egésze hogyan funkcionál. A jelenlegi gazdasági mechanizmust mint centralizált utasításos rendszert jellemezzük — helyesen. Ebből logikusan az következnék, hogy szabályozva van egyfelől a gazdasági igazgatás centrális szerveinek egymáshoz való viszonya, ezeknek az igazgatási szerveknek a viszonya az irányításuk, felügyeletük alá tartozó termelő-gazdálkodó egységekhez, az utasítási jog tartama, terjedelme, másfelől azok az alapvető intézmények, amelyek révén a gazdaság centralizált igazgatása megvalósul. Csak példaszerűen soroltam fel a szabályozandó életviszonyoknak a rendszer logikájából következő néhány kategóriáját. Mi a tényleges helyzet? Nincsen szabály sem a gazdasági minisztériumok, sem az ún. funkcionális irányító szervek hatáskörére, egymáshoz való viszonyára, jogállására, nincsen jogilag rendezve a minisztérium és az irányítása és felügyelete alá tartozó szervek viszonya, a vállalat önállósága vagy alárendeltsége az irányító szervhez, az utasítási jog tartalma. Nem tükröződnek jogrendszerünkben a gazdasági irányítás alapvető intézményei sem. A gazdasági tervek kötelező erejét tervgazdálkodásunk kialakulása idején azzal a szemléletesen hangzó jelszóval jellemeztük, hogy „a terv törvény", a szó állami törvény értelmében; tehát annak végrehajtása, teljesítése, szankció terhével kötelező. Ez a kifejezés azonban csak a közéletben, a publicisztikában honosodott meg, jogrendszerünkben annál kevésbé tükröződik vissza, minthogy a gazdasági irányításnak a jelenben és a jövőben is — olyan alapvető eszközének, mint a tervnek fogalma, tartalma, kötelező ereje, helye a gazdasági irányítás rendszerében, jogilag szabályozva nincs, ugyanakkor számos, ehhez képest periférikus kérdésben rendelkezünk magasszintű szabályokkal. A köztudatban mégis az a kép él, hogy gazdasági irányításunkra a túlszabályozottság, az előírások, a megkötések nagy száma a jellemző, ezek túltengése vezet a gazdálkodás elbürokratizálásához, ezek képezik a fékjét annak, hogy a helyes gazdasági döntéseket kellő időben, s azon a szinten hozzák meg, amelyen a számbaveendő tényezők, feltételek kellően áttekinthetők.

Ennek az az oka, hogy a gazdasági élet, a gazdasági folyamatok jogi szabályozottságára a szabályozatlanság és a túlszabályozottság látszólagos ellentmondása a jellemző. Hiányzanak a mechanizmus egészének működésére vonatkozó, egymáshoz zárt rendszerben logikusan kapcsolódó magasszintű szabályok (ezeket a kérdéseket mindennapok gyakorlatában ténylegesen kialakult és jogilag szabályozatlan rutinszerű munkakapcsolatok rendezték), de ugyanakkor túltengenek a jogszabályi hierarchia alján helyetfoglaló normatív miniszteri utasítások.[1] Nem kívánom a miniszteri utasítások jellegét a jogszabálytan nézőpontjából boncolgatni, hiszen ez a kérdés önmagában külön tanulmányt igényel. Amint azonban Szabó Imre erre rámutat,[2] a szocialista irodalomban elvileg és gyakorlatilag is eldöntött kérdéseknek kell tekinteni, hogy az ilyen belső jellegű utasítások a magasabb rangú jogszabályokon alapuló, azok végrehajtására, vagy a végrehajtással kapcsolatban szükséges szervezési, vagy egyéb intézkedésekre normatív jogszabályokat is foglalhatnak magukba. Bár ezek az utasítások nemcsak a kibocsátó miniszternek alárendelt állami szervekre, hanem általában az állami szervek szélesebb körére kötelezőek, voltaképpeni rendeltetésüket tekintve a magasabbszintű jogszabályok végrehajtásának megszervezésére hivatottak. A gazdaság működésére vonatkozó miniszteri utasítások igen nagy része nem ezt a funkciót tölti be, nem a magasabb hierarchiájú jogszabály végrehajtási utasítása, hanem önállóan rendez bizonyos életviszonyokat. Az utóbbi időben erősödött az a tendencia, hogy nem magasabb szintű jogszabály, hanem miniszteri utasítás útján rendezzenek normatív szabályozást igénylő kérdéseket. Megtalálható az ellenkező tendencia is. A miniszteri utasítások nagy tömegének áttekintése minden közelebbi vizsgálódás nélkül mutatja azt is, hogy az utasítások jó része viszont nélkülözi a jogszabály alapvető kritériumait is. Ezek nem jogviszonyokat szabályoznak, nem a jogalanyok cselekvésének feltételeit, következményeit, joghatásait e cselekvések elmulasztásához fűződő szankciókat tartalmazzák, hanem lényegében véve a cselekvés miként jére, hogyanjára nézve adott, technikai jellegű vezetői utasítások. A túlszabályozottság tehát nem a gazdasági irányítás struktúrájára, alapvető intézményeire, tényleges működésére, hanem a technikai jellegű és számos esetben jogszabályi rendezést még a miniszteri utasítás szintjén sem igénylő kérdésekre vonatkozik.

Mindez nem jelenti azt, hogy a gazdasági irányítás jelenlegi rendszere az elvi alapok szilárd rögzítése nélkül szabályozatlanul, vagy ötletszerűen funkcionál. Nem jelenti azt sem, hogy az irányítószervek közötti munkamegosztásban — bár magasszintű jogi normák nélkül — nem alakultak ki a hatáskörök, a gazdasági intézkedések, cselekvések eljárási rendje. A példa kedvéért megemlíthető, hogy a népgazdasági tervezés jól funkcionált, az abban résztvevő szervek

[1] Nemrégiben jelent meg. Simalcsik Miklós—Soós László: „A vállalati és szövetkezeti gazdálkodás szabályai" c. kézikönyve. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1966.) A szerzők a kézikönyv összeállítása során több mint 600, a vállalati és szövetkezeti gazdálkodás területét érintő jogszabályt dolgoztak fel. Ebből csak 224 jogszabály magasabb szintű a miniszteri utasításnál. A jogszabályok közel $^2/_3$ része tehát miniszteri utasítás.

[2] Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1965. 100. old.

egymással kooperációban elvégezték a maguk feladatait, anélkül, hogy a tervezés egész rendszere, folyamata, a tervek tartalma, kötelező ereje — néhány, a követelményeknek megfelelően változó tartalmú metodikai előíráson túl — jogilag szabályozva lett volna. A gazdaságirányítás centralizált rendszerében a vezetés, a gazdasági folyamatokra való ráhatás zömmel néhány központi szerv munkájára hárult. Ezek munkakapcsolatai — különösen a káderekneк a vezetés minden szintjén az elmúlt évtizedben bekövetkezett stabilizálódása folytán — megszilárdultak. Nem e cikk körébe vág, hogy akár megkísérelje elemezni, milyen része volt a gazdasági igazgatás apparátusának abban a fejlődésben (az eredményekben és a negatívumokban egyaránt), amely a népgazdaságban a jelenlegi mechanizmus funkcionálásának időszakában bekövetkezett. Minden elemzés nélkül meg lehet azonban állapítani, hogy ennek az apparátusnak — bár a közéletben, a sajtóban nem egyszer indokoltan bírálták és bírálják — más, elsődlegesebb tényezők mellett, része van azokban az eredményekben, amelyek erre az időszakra alapvetően jellemzőek. Az utóbbi évtizedben a jelenlegi mechanizmuson belül olyan folyamat indult meg, amely a gazdasági irányítás intézményeinek rendezésére, a gazdaság működésének egyszerűsítésére, ésszerűsítésére irányult. Ezek az intézkedések a jelenlegi mechanizmus keretein belül jelentősen átalakították a gazdasági igazgatás működését, egyes intézményeink funkcionálását. Természetesen az új mechanizmus minőségileg hoz újat, s nem valamiképpen ezeknek az intézkedéseknek a folytatását jelenti, de ezek az intézkedések is a fejlődés követelményeit érvényesítették, ésszerűsítették, egyszerűsítették a gazdaság irányítását és működését. Ami ezeknek az intézkedéseknek a jogi rendezésre való hatását illeti, kétségtelen tény, hogy ezek sem hoztak változást a gazdasági működésre vonatkozó jogszabályok struktúrájában. Nem azért, mintha a gazdasági irányítás jelenlegi rendszere nem tűrte volna meg az előbbiekben hiányolt jogi rendezést, az ellentmondott volna belső logikájának. Meg lehet kockáztatni azt az állítást, hogy annak végrehajtása esetén ez a folyamat gyorsabban, összehangoltabban ment volna végbe. A mechanizmus jellege azonban nem követelte meg elemi erővel a gazdaság működésére vonatkozó joganyag strukturális átalakítását. Nem követelte meg azért, mert az ügyek intézésének rendje ilyen szabályozás nélkül is kialakult, némileg egyszerűsítő hasonlattal azt lehetne mondani, hogy kialakultak a gazdasági vezetés idegpályái, ezeken beidegződtek az irányítási cselekvések és azok — továbbfolytatva ezt a hasonlatot — automatikusan reagáltak a gazdaságban mutatkozó jelenségekre, mint kívülről jövő ingerekre

Összegezve: a gazdaság működésére vonatkozó jogi szabályozás ismertetett struktúrája nem volt szükségképpeni következménye a gazdaságirányítás jelenlegi rendszerének, sőt a jog rendező erejének nagyobbmértékű felhasználása hatékonyabb segítséget nyújthatott volna a gazdaság irányításának. A jelenlegi mechanizmus azonban nem is igényelt szükségképpen más struktúrát, átfogóbb jogi rendezést, s képes volt annak híján is funkcionálni.

Irányítószerv és vállalat viszonyában kialakult a közöttük levő kapcsolat jogi rendezetlensége folytán — az a több-kevesebb önkorlátozással megvalósított elv —, hogy az irányító szerv mindent megtehet, amit az általános, az össznépgazdasági érdek értelmében felfogott közérdek szolgálatára szükségesnek tart. Nagyon egysíkú lenne, ha csak ezt az elvet kárhoztatnánk, ha a vállalati önállóság, kezdeményezés előtt levő korlátokat pusztán erre az elvre vezetnénk vissza és azt gondolnánk, hogy az utasítási jog tartalmának jogszabályi kifejtése nagyban előrevitte volna ezeket a kérdéseket. Más és más volt a vállalat és irányítószerv nézőpontja a gazdasági igazgatás olyan felépítése mellett, amely a parcionális érdekek polarizált szembeállításán keresztül kívánta érvényesíteni az össznépgazdasági érdekeket. Ebben az irányítási rendszerben keletkezhetett és keletkezett is egyfelől a vállalati és az ágazati, másfelől az ágazati és az össznépgazdasági érdek között olyan ellentmondás, amelyeket az államigazgatás központi szerveinek kellett feloldani, elsősorban az egész népgazdaságra kiterjedő tevékenységét folytató funkcionális szervek kezdeményezésére, illetőleg koordinálása mellett kidolgozott intézkedések útján. Nem volt tehát alaptalan az irányítószervek korlátlan beavatkozási lehetőségét hirdető elv mögött levő az az elgondolás, hogy minél közelebb van egy-egy irányítószerv a népgazdaság központi irányításához, annál jobban képes működésében a parciális érdekeken felülemelkedni és az össznépgazdasági érdekeket érvényesíteni.

Az irányítás jelenlegi rendszerében a legszélesebbkörű jogi rendezést azok az intézmények kapták, amelyek a piac kategóriáinak, az áru- és pénzviszonyok felhasználásával függnek össze. Teljesen kiépültek — a Polgári Törvénykönyvre támaszkodva — a tervszerződésekre vonatkozó szabályok, többszintű szabályozással teljeskörű és differenciált kidolgozást kapott a szállítási szerződési rendszer és — bár részben igazgatási szabályokat is tartalmazó jogszabályban, a Beruházási Kódexben — szabályozva van az építési és a tervezési szerződés is.

III.

A gazdasági irányítás jelenlegi jogi szabályozásának ez a struktúrája már rámutat arra, milyen átalakítást igényel ebben a gazdaságirányítás új rendszere.

Általános és átfogó jellemzőként talán azt lehetne megemlíteni, hogy az adminisztratív kötöttségek, a technikai jellegű előírások nagyfokú feloldása mellett (korántsem ennek ellenére, ha-

nem éppen ezért) — a jogi rendezést igénylő kérdések száma megnő, s így az új gazdasági mechanizmus jogi szabályozottsága nagyobb lesz a korábbinál. Bár az ember szemléletét szakmai nézőpontja szükségképpen alakítja, azt hiszem, ettől mentesen lehet azt mondani, hogy az irányítás új mechanizmusának „jogibb" jellegűnek kell lennie, mint a réginek.

Nem túl nyomós érv, de bevezetőben azért mégis meg lehet említeni az egyetemes jogtörténetnek azt a tanulságát, hogy az áruviszonyok szélesebbkörű kibontakozása, szerepük megnövekedése a társadalmi termelésben, mindig a jogrendszer finomodásával, differenciálódásával, a jogi kodifikáció iránti igény megnövekedésével járt együtt. A felületes történelmi párhuzam még semmit sem bizonyít, az új mechanizmus a jogi szabályozással szemben támasztott követelnyeinek tüzetes elemzése azonban ugyanerre az eredményre vezet.

A gazdaságirányítás új rendszere az össznépgazdasági folyamatok előrelátásán és megtervezésén alapuló tervszerű irányítást egyesíti a piaci viszonyok alakító szerepével a részfolyamatokban. Átalakul a döntési rendszer. Minden gazdasági döntést azon a szinten hoznak meg, amelyen a determináló és motiváló tényezők a legjobban számbavehetők. Ennélfogva a vállalatok döntési jogköre termelési, értékesítési kapcsolataik tekintetében, de a fejlesztés kérdésében is megnő. Az állam nem közömbös a vállalati döntések eredőjeként kialakuló gazdasági tendenciákkal szemben. A vállalati döntéseket azonban rendszerint és tipikusan nem adminisztratív eszközökkel alakítja, hanem a piac kategóriáinak, az áru- és pénzviszonyoknak közgazdasági eszközökkel való formálásával. Egy-egy döntés meghozatalánál a vállalatnak számba kell venni annak kihatásait — akár több éves távlatban is — működésének eredményességére, gazdaságosságára, számolnia kell annak pénzben mérhető anyagi következményeivel. Ez más nyelven szólva azt jelenti, hogy stabilan és viszonylag időtállóan kell kialakítani azokat a közgazdasági eszközöket, amelyek a vállalati működés pénzben mérhető eredményességét megszabják. Sokszor hallható közgazdászok szájából e tétel népszerű megfogalmazása úgy, hogy az államnak a vállalatok gazdasági döntéseit befolyásoló „játékszabályokat" úgy kell kialakítania, hogy a vállalatok azok állandóságával hosszabb távon is számolhassanak. Ez viszont azt jelenti, hogy ezeket a közgazdasági intézményeket jogintézményekké kell kiépíteni, mégpedig a jogszabályi hierarchia olyan szintjén, amely stabilizálóan hat az indokolatlan módosításokkal, az eseti jelenségekből esetleg elhamarkodottan következtetett változtatási igényekkel szemben.

A vállalati hatáskör kiszélesedése, a gazdasági folyamatoknak közgazdasági eszközökkel való befolyásolása, a termelőeszköz forgalomban a keretgazdálkodási rendszer csökkenése, majd megszűnése, a kereskedelmi módszerek elterjesztése azzal a következménnyel jár, hogy a jogszabályi hierarchia alacsony szintjén álló, technikai jellegű előírásokat tartalmazó miniszteri utasítások száma több nagyságrenddel is csökken. Ez a jelenség — az előbbi folyamattal együttesen —, a gazdaság jogi szabályozottsága tekintetében a jelenlegihez képest már nemcsak mennyiségi, hanem minőségi változást hoz létre. A szabályozás struktúrája úgy alakul át, hogy az irányítás közgazdasági intézményei magasszintű jogszabályokban jogintézményekké épülnek ki, amelyek hatásának állandóságával a gazdálkodó egységek döntéseikben számolhatnak. Ezek a gazdasági mozgás diktálta indokolt változást nem gátolják, nemcsak azért, mert egy-egy fejlődési szakasz követelményeinek megfelelően megváltoztathatók, hanem azért sem, mert jellegüknél fogva kerülik a részletekben elmerülő kazuisztikát, lehetővé teszik az élethez igazodó, törvényes keretekben mozgó rugalmas jogalkalmazást.

A gazdasági irányítás új rendszerében a vállalatok nem a gazdasági igazgatás legalsó lépcsőfokán álló végrehajtó-rendelkező szervek lesznek, kiteljesedik eddig is meglevő polgári jogi értelemben vett jogalanyiságuk. Ez azzal a következménnyel is jár, hogy ugyancsak elvi éllel és átfogó jelleggel rendezésre szorul egyfelől irányító szerv és vállalat kapcsolata, másfelől az irányító szervek egymáshoz való viszonya is. Ha a vállalati működés közgazdasági jellegű szabályozó eszközei a vállalati döntéseket az össznépgazdasági érdeknek megfelelően orientálják, ha a parciális érdekek ellentéteinek polarizálásán alapuló irányítási rendszer megszűnik, úgy többé nincsen szükség arra az elvre, hogy az irányító szerv a közérdek, az össznépgazdasági érdek védelmében — jogi korlátok nélkül — minden beavatkozást végrehajthat, amelyet az általa képviselt érdekek szolgálatában szükségesnek lát. Lehetségessé válik, hogy minisztérium és vállalat kapcsolatát, az irányító szervek beavatkozási lehetőségét jogilag rendezzük és azt — nem kazuisztikusan megállapított, esetleg nem is taxatíve felsorolt — tényállásokhoz kössük.

Az elmondottak még fokozottabb mértékben állanak azokra az ún. hatósági jellegű feladatokra, amelyek tekintetében a minisztériumok és az országos hatáskörű szervek az állam közhatalmi jellegéből (s nem tulajdonosi minőségből) folyóan szereznek érvényt bizonyos — helyenként a gazdálkodási érdekekkel szembenálló — össztársadalmi érdekeknek (pl. tűzrendészet, munkavédelem, üzemegészségügy stb.). A gazdasági irányítás jelenlegi rendszerében ezeknek a feladatköröknek mind a szabályozása, mind a fórumrendszere eléggé szétaprózott, ugyanakkor az állami szerveknek ez a tevékenysége másodlagos a termelést és a gazdálkodást közvetlenül irányító operatív tevékenység mellett. A szabályozás és fórumrendszer szétaprózottsága már magában hordja annak veszélyét, hogy helyenként ezek az érdekek vagy túlzott súllyal jelent-

keznek,[3] vagy pedig a képviseletükre hivatott államigazgatási szerv erélytelensége esetén jelentőségüknek megfelelő súllyal sem tudnak érvényesülni. A gazdasági igazgatás tevékenységén belül e hatósági feladatkörök részaránya és súlya is megnő. Indokolt tehát, hogy — ha nem is a mechanizmus reform követelte jogi munka kezdetén, de a későbbi szakaszban feltétlenül vizsgáljuk meg az erre vonatkozó joganyagot, korszerűsítsük azt, egyszerűsítsük és szabatossá tegyük a fórumrendszert, hogy ezáltal a hatósági jogkörök gyakorlásában is érvényesüljön az ezek mögött levő társadalmi érdek tényleges jelentősége.

A gazdasági irányítás jelenlegi rendszerében az irányításban résztvevő szervek hatásköre, munkakapcsolatai magasszintű jogi szabályozás híján is kialakultak, az abban résztvevő szervek anélkül is ismerték a maguk feladatait, kialakították az egyes gazdasági intézmények funkcionálásához szükséges kooperációt. Az új mechanizmus funkcionálása a gazdaság működésére vonatkozó jogszabályok strukturális alakítása nélkül perspektívában nem biztosítható, ez elemi erővel fogja megkövetelni a gazdasági irányításban, működésben résztvevő szervek egymáshoz való kapcsolatának jogi rendezését, többek között éppen azért, mert a decentralizáltan folyó cselekvések súlya a gazdaság működésében megnő.

A gazdasági irányítás új rendszere a piac kategóriáinak fokozott alkalmazásán keresztül törekszik arra, hogy a vállalatok anyagi érdekeltségükön keresztül, öntevékenyen, a gazdasági igazgatás szerveinek operatív beavatkozás nélkül folytassanak olyan tevékenységet, amely saját kollektívájuk anyagi érdekei mellett az össznépgazdasági érdeket is szolgálja. Az állam az össztársadalmi érdek és a kollektívák érdekei közötti összhangot a vállalatok tevékenységére ható, ösztönző gazdaságpolitikai eszközök kialakításával és célszerű formálásával teremti meg. Ez egyben azt is jelenti, hogy a gazdaság irányításában előtérbe kerülnek a polgári jogi elemek.[4]

A polgári jogi elem erősödése az igazgatási elemek terhére azzal a következménnyel jár, hogy jogszabály alkotásunkban nyilván erősödni fog a diszpozitív jelleg a kogens jelleg terhére. Ez következik már abból is, hogy egész jogszabályalkotásunk módszere kerüli a kazuisztikát, ennek elkerülése pedig azt teszi szükségessé, hogy különösen a gazdasági életben szinte kaleidoszkópszerűen változó jelenségeknek megfelelő differenciálást — az elvi keretek kitűzése mellett — ne a jogszabályban hajtsuk végre.

A gazdasági igazgatás jelenlegi rendszerében az igazgatási és polgári jogi elemek olyan összefonódásban jelentkeztek, amelyben a súly az igazgatási eszközökre hárult. Ezt némi egyszerűsítéssel úgy lehetne kifejezni, hogy az igazgatási eszközöknek volt szervező, determináló szerepük a gazdasági egységek tevékenységében, polgári jogi eszközökre a bonyolítási szerep hárult. A legegyszerűbb, legáltalánosabban ismert példán szemléltetve ezt a tervutasítás szabta meg a vállalat tevékenységének fő tartalmát és irányát. A szállítási szerződési rendszer kialakulásának időszakában — a vállalatok egybehangzó, ún. részletterveinek volt elsődlegesen szervező szerepe a vállalatok közötti forgalomban is, a szerződésre a terv által át nem fogott elemek (specifikáció, választék, minőség, részhatáridők stb.) kitöltése hárult. Igazgatási és polgári jogi elemek a szabályozás rendszere tekintetében is összefonódtak. A Beruházási Kódex pl. szabályozza a beruházások tervezésére, az elhatározásokra vonatkozó döntési jogkörökre, a hatósági engedélyezésre vonatkozó államigazgatási szabályokat, a beruházások finanszírozási forrásainak, a finanszírozás módjának, pénzügyi lebonyolításának pénzügyi jogi jellegű szabályait és a beruházások megvalósítására szolgáló szerződéstípusok polgári jogi szabályait.

Igazgatási és polgári jogi elemek a mechanizmus új rendszerében is egymással egybefonódva fognak jelentkezni, s kölcsönösen áthatják egymást. A polgári jogi elemek súlyának megnövekedése nagyobb lehetőségeket fog adni arra, hogy a szabályozási struktúrája tekintetében is elválasszuk egymástól a polgári jogi és igazgatási elemeket. A már említett példánál maradva a jelenleginél sokkal célszerűbbnek látszik a beruházási rendszer olyan szabályozása, amely egyfelől külön jogszabályban fogja össze a beruházások tervezésének, engedélyezésének, bonyolításának államigazgatási, finanszírozásának pénzügyi szabályait és külön jogszabályban a beruházások megvalósítását szolgáló sajátos polgári jogi, elsősorban vállalkozási jellegű szerződéstípusokat (tervezési, építési, szerelési szerződés stb.). Ez utóbbi jogszabályok mögöttes területe közvetlenül a Ptk. lehetne.

A szabályozás sajátosabban jogi jellegű tar-

[3] Közismert pl., hogy a beruházások kivitelezésére nézve számtalan olyan hatósági jellegű előírás áll fenn, amelyek egyfelől az engedélyezési eljárás során lassítják a beruházások megvalósítását, másfelől viszont sokszor a célbavett eredménnyel aránytalanul növelik a beruházások költségeit. Ezeknek a hatósági előírásoknak a felülvizsgálata sokszor volt napirenden, előrehaladás azonban kevés történt.

[4] Eörsi Gyula szerint a polgári jog az autonóm struktúrájú személyi és vagyoni viszonyokat szabályozza; ezek ... az állam által a társadalmi érdek szolgálatában különböző módon és fokban befolyásolt vagyoni viszonyok, amelyekben sok területen több-kevesebb intenzitással megtalálható az áruelem, a saját érdek, az önálló tevékenységi kör, amely főként a rendeltetésszerű szabad felhasználás és rendelkezés biztosításában nyilvánul meg; ... a polgári jogi szabályozás rendeltetése, hogy a fenti módon hozzájáruljon a termelés és szükséglet kielégítés szervezéséhez (külső hatás), valamint a tág értelemben vett anyagi ösztönzés révén a társadalom neveléséhez (belső hatás.). Eörsi Gyula: A szocialista polgári jog alapproblémái. Budapest 1965. 38—39. old.

talmi kérdései közül már többen, több helyen érintették a felelősség rendszerében szükséges változtatásokat.[5]

E kérdés részletes kifejtése külön tanulmányt igényel. Az új gazdasági irányítási rendszernek a jogi felelősség rendszerére vonatkozó alapvető hatása — véleményem szerint — két irányú, mégpedig az, hogy a felelősség köre szűkülni, a felelősség tartalma pedig szigorodni fog. A gazdasági vezetők nagyobb önállósága, a társadalmi tulajdon gyarapításáért (és nemcsak megőrzéséért) való felelősségük, a kezdeményezés, a kockázatvállalás követelménye azt igényli a jogi szabályozástól, hogy szakítson minden olyan felelősségi intézménnyel, amely egyfelől formális, az életben gyakorlatilag úgy sem érvényesül, másfelől viszont a felelősség kilátásbahelyezésével fékezheti a jog rendelkezéseit ismerő és tisztelő bármilyen szintű vezető kezdeményezését. Szakítani kell az olyan általános felelősségi szabályokkal, amelyek bármilyen hibásnak, vagy sikertelennek bizonyult ténykedés esetén elvben lehetővé tennék a felelősség alkalmazását, de különböző okokból, — talán éppen túl általános jellegüknél fogva —, soha nem kerülnek érvényesítésre. Következetesen meg kell valósítani azt az elvet, hogy bizonyos határokon belül a helyes és sikeres döntés és ténykedés a pozitív és negatív gazdasági ösztönzőkön keresztül önmagában hordja mind jutalmát, mind büntetését, a jogi felelősség intézménye csak e határokon túl, a kiemelkedően rossz, hibás (és természetesen felróható) ténykedésre reagáljon. Az ilyen módon megszabott terjedelmű felelősség viszont ténylegesen érvényesüljön, tehát gyakorlati alkalmazásra is kerüljön minden olyan felszínre került esetben, amikor az alkalmazás törvényes feltételei megvannak, s szankcióját tekintve is legyen szigorúbb az eddiginél. Véleményem szerint e szempontokat figyelembe véve különös súllyal kell foglalkozni (de ezt már érinteni is csak külön tanulmányban lehet) — a társadalmi tulajdon hűtlen és hanyag kezelésén felül a gazdasági élet terén elkövethető büntetőjogi tényállásokkal, tehát a Btk. XIII. fejezetével. E vizsgálat során kell eldönteni azt, hogy csak jogalkalmazási, vagy pedig jogalkotási feladatok is vannak-e abban a tekintetben, hogy a büntetőjogi felelősség körét életszerűen húzzuk meg és azt a helyesen megvont körben ténylegesen alkalmazzuk is.

Összefoglalva tehát azt lehet megállapítani, hogy a gazdasági irányítás új rendszere folytán megnő a jogi eszközök szerepe a gazdaság működésében, a gazdálkodó szervek tevékenységében. A gazdaság működésére vonatkozó jogszabályok struktúrájában alapvető változás szükséges, a kazuisztikus jellegű és alacsony szintű jogszabályok (miniszteri utasítások) nagy tömege helyébe néhány átfogó, a gazdasági irányítás szervezetét, az abban résztvevők jogállását és az irányítás eszközeit rendező magasszintű jogszabályra van szükség; a gazdaság működésében megnő a polgári jogi eszközök szerepe, ennek megfelelően a jogi szabályozás diszpozitív jellegének is erősödnie kell a kogencia terhére.

IV.

Ezek után röviden említést kell tenni a gazdasági irányítás új rendszerének kialakításával kapcsolatos sajátosan jogi, pontosabban jogalkotási feladatokról. A gazdasági irányítás új rendszerének valamennyi eleme lényegében véve egyidőben 1968. január 1-én lép életbe. Ez szükségessé teszi, hogy az érdekelt állami szervek jól összehangolt, gyors munkával egyfelől megvizsgálják az egyes gazdasági intézményekben (beruházási rendszer, jövedelem elvonási szabályok stb.) tételesen milyen változtatások szükségesek, felülvizsgálják mind a gazdaságirányításban résztvevő szervek jogállására, hatáskörére, mind pedig az előbb említett intézményekre vonatkozó szabályokat, hatályon kívül helyezzék azok közül a feleslegeseket, módosítsák azokat, amelyeknél a módosítás nem jár aránytalanul több nehézséggel, mint a hatályon kívül helyezés és új jogszabályalkotás, s mindezen felül megalkossák az új irányítási rendszer követelte alapvető új szabályokat.

Ez rendkívül bonyolult, sokrétű, jogászilag is munkaigényes feladat. A rendelkezésre álló idő rövidsége, továbbá az új mechanizmus gyakorlati működésére vonatkozó tapasztalatok hiánya ebben az időszakban még nem teszi lehetővé azt, hogy az egyes intézmények egymással összehangolt szabályozása mellett nagy gondot fordítsunk egyfelől a kívánatos jogszabályi szint megválasztására, másfelől pedig kódexszerű, átfogó szabályozásra törekedjünk mindazokon a területeken, ahol erre lehetőség van. A felsorolt jogalkotási munka elvégzése időhöz kötött, feltétlenül szükséges ahhoz, hogy az új mechanizmus 1968. január 1-én hatályba léphessen. Az új mechanizmus fő vonásai, iránya, tartalma, úgyis lehetne mondani, szelleme ismeretes előttünk, de gyakorlati működésének részkérdéseire nézve nincsen még tapasztalatunk. Ez már előrevetíti a későbbi időszak feladatait is.

Világos, hogy a gazdasági irányításban résztvevő szervek feladatkörére, hatáskörére, egymáshoz, továbbá a vállalatokhoz való viszonyára, az irányítási és felügyeleti jog tartalmára nézve joghézag áll fenn, de nem kevésbé hiányos a jogi szabályozása néhány, a gazdaság irányításában eddig is, a jövőben is alapvetően fontos szerepet játszó intézménynek pl. a népgazdasági tervnek. Mivel gazdasági irányító szerveknek

[5] Szabó Imre: Demokrácia és felelősség. Társadalmi Szemle 1966. évi 1. sz., Lévai Tibor: Szocialista törvényesség, szocialista demokrácia. Társadalmi Szemle 1966. évi 3. sz., Csanádi György: Vállalati gazdálkodás, felelősség. Társadalmi Szemle 1966. évi 4. sz., Szalai József: A jogászok szerepe és mai feladatai. Magyar Jog 1966. évi 7. sz.

beavatkozási lehetősége a gazdálkodó szervek tevékenységébe az eddigi helyzethez képest, amikor az közvetlennek és általánosnak volt mondható, kivételszerű lesz, ennek feltételeit is gondosan körül kell írnunk, ezért — a korábbi helyzettől eltérően — a legalitás elve is meg fogja követelni, hogy ezeket a kérdéseket magasszintű jogszabályban rendezzük. Amikor tehát a gazdasági irányítás új szerveinek jogállására, feladatkörére és az irányítás intézményeinek új funkcióira vonatkozó, 1968. január 1-ével hatályba lépő szabályok gyakorlati alkalmazása tekintetében tapasztalatokra tettünk szert, napirendre kell tűzni a gazdasági igazgatásra vonatkozó átfogó kódex megalkotását. Ez a kódex magában foglalhatja a gazdasági igazgatás szervezetére, az abban résztvevő szervek feladatkörére, jogállására, a vállalatra, mint a gazdálkodás alapegységére vonatkozó szabályokat és tartalmazhatná a gazdasági irányítás egyes alapvető intézményeinek társadalmi funkciójára, működésére vonatkozó szabályokat is. Ez egyfelől biztosítaná a gazdasági irányításra vonatkozó szabályok összehangolt kidolgozását, lehetővé tenné, hogy a részletszabályok egymással elvi egységben legyenek, mögöttes területük ugyanis az egységes gazdasági igazgatási kódex lenne. Elkerülhetővé tenné másfelől, hogy a népgazdasági tervre és a tervezésre, a fejlesztési tevékenységre és az ezzel összefüggő engedélyezési eljárásokra (beruházások) külön magasszintű jogszabályt kelljen alkotni.

A gazdasági mechanizmus működésére vonatkozó jogi szabályok másik pólusán — a Ptkval, mint mögöttes területtel — helyezkednének el az állami vállalatok és szövetkezetek sajátos szerződési típusaira vonatkozó szabályok, a szállítási szerződési rendszer, a tervezési és építési szerződés stb. Ez utóbbiak jogi rendezettsége, elhelyezkedése jogrendszerünk egészében — az I. alatt már részletesen ismertetett okoknál fogva — jóval előrehaladottabb, mint az igazgatási jellegű szabályoké. A kétféle szabályozás kimunkáltsága, a jogszabályi hierarchiába elfoglalt helye közötti egyenetlenségek és ellentmondások megszüntetése az új mechanizmussal kapcsolatos jogalkotási munka egyik alapvető feladata.

Mindez azt jelenti, hogy a gazdasági mechanizmus reformja által követelt átalakulás jogrendszerünkben két lépcsőben hajtható végre. Az első lépcső időbelileg is pontos, körülhatárolt, s azokat a legsürgősebb jogalkotási munkákat foglalja magába, amelyek az új irányítási rendszer 1968. január 1-i hatályba lépéséhez szükségesek. A munkának ebben a fázisában a jogi struktúra kérdései, a jogszabályi szint megválasztása még másodlagosak, az elsősorban közgazdasági elemek determinálta tartalom mögött. A munka második fázisa akkor kezdődik, amikor az új gazdasági mechanizmus tényleges funkcionálása, a bevezetése érdekében hozott jogszabályok helyessége, illetőleg szükséges korrekciójuk tekintetében gyakorlati tapasztalataink vannak. Ezért e második fázisnak sem a kezdete, sem a tartama pontosan nem határozható meg. Bizonyos azonban, hogy ez a fázis egyfelől jóval hosszabb az elsőnél, másfelől viszont ebben előtérbe kerülnek a sajátosabban jogi kérdések, a közgazdasági tartalomtól nem elsődlegesen, s nem közvetlenül determinált jogi megoldások megválasztása, az új mechanizmus követelte szabályozási struktúra viszonylag időtálló kialakítása.

Kálmán György

Az új gazdasági mechanizmus és a szakszervezeti jogosultságok

A szakszervezetek jogi helyzete általában

A.

I. Az üzemi demokrácia a szocialista demokrácia megnyilvánulása a szocialista vállalatok keretei között. Az üzemi demokrácia intézményei lehetővé teszik, hogy a vállalat dolgozói — az egyszemélyi vezetés elvének csorbítása nélkül — részt vehessenek a vállalati tevékenység megtervezésében és megszervezésében, irányításában és ellenőrzésében. Ezeket a lehetőségeket részvételi jogosultságoknak nevezzük.[1]

A dolgozók elsősorban szakszervezeteik közvetítésével gyakorolják részvételi jogosultságaikat, mert a szocialista állam nagyon széles hatáskört biztosít a szakszervezeteknek mint a dolgozók legszélesebb érdekképviseleti tömegszervezeteinek általában a szocialista demokrácia, különösen pedig az üzemi demokrácia területén.

Az üzemi demokrácia további megnyilvánulása, hogy a szocialista állam a vállalatok keretei között olyan belső vállalati szerveket hozott létre és olyan megoldásokat alakított ki, amelyek lehetővé teszik, hogy a dolgozók részt vehessenek a vállalati tevékenység vezetésében. Ilyenek: az üzemi tanács, a termelési tanácskozás, a munkavédelmi felügyelet szervezete, a munkaügyi döntőbizottság és a társadalmi bíróság.

Mielőtt ezeknek a részletes ismertetését megkezdenénk, meg kell ismerkednünk azokkal a jogosultságokkal is, amelyek a szakszervezeteket magasabb, társadalmi szinten illetik meg, mert ezek szoros összefüggésben állnak azokkal

[1] L. részletesebben Weltner Andor: A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. 231. és k. old.

a jogosultságokkal, amelyekkel a szakszervezetek a vállalatok keretei között rendelkeznek.

II. A magyar szakszervezetek a kapitalizmus idején a kizsákmányolás ellen harcoltak, szervezték a dolgozókat a jobb munkafeltételek megteremtéséért, a demokratikus szabadságjogok kivívásáért a tőkés államhatalommal szemben. A népi demokrácia kivívásával az államhatalom birtokosává a dolgozó nép vált, a munkásosztály vezetésével, a termelő eszközök zöme pedig társadalmi tulajdonba került. Mindezek következtében megváltozott a viszony a szakszervezetek és az állam között, megváltoztak a szakszervezetek feladatai és e feladatok jellege is. A szocializmusban ugyanis a szakszervezetek mint a dolgozók összességének érdekképviseleti szervei az össztársadalom érdekében fejtik ki tevékenységüket, amidőn elősegítik a népgazdaság fejlődését, a munka jobb megszervezését, a nemzeti jövedelem emelkedését, az igazságos elosztás érvényesülését stb. Ennek következtében a szakszervezetek, amidőn a dolgozók jogainak és törvényes érdekeinek a megvalósulásáért, illetőleg védelméért fejtik ki tevékenységüket, egyben a dolgozókat kötelezettségeik teljesítésére is nevelik, mert ennek a kettős tevékenységnek együttes ellátása szolgálja a dolgozó nép érdekeit, a szocializmus építését.

III. A szakszervezetek a szocializmus és a kommunizmus építésének iskolái. A szakszervezetek keretei között tanulhatják meg a dolgozók a szocialista vállalati igazgatás módszereit, vagyis azt, hogy miként vegyenek részt felelősségteljesen a vállalati tevékenység megtervezésében és megszervezésében, irányításában és ellenőrzésében a jogszabály által a szakszervezetek részére biztosított jogkörökben. Igen nagy jelentősége van annak, hogy a dolgozók a szakszervezeti taggyűléseken, üzemi tanácsüléseken, szakszervezeti bizottsági üléseken stb. megismerhetik a vállalat feladatait, tevékenységét, eredményeit, problémáit, fogyatékosságait stb., a termelés, a szociálpolitika, a munkavédelem, a személyzeti politika, a szakmai képzés stb. területén. Ez lehetőséget nyújt arra, hogy a vezetők és a beosztottak kölcsönösen megvitassák a felsorolt kérdéseket, bírálatot gyakorolhassanak, javaslatokat terjeszthessenek elő és olyan határozatokat hozzanak, amelyek előmozdítják, hogy a vállalati kollektíva minden vonatkozásban jobban tehessen eleget feladatainak, magasabb szintre emelje a kollektíva tevékenységét, elősegítse a szocialista kollektíva kialakulását. Ebből következik, hogy a szakszervezetek tevékenysége kiterjed a gazdasági, a politikai és a kulturális élet egész területére, éspedig össztársadalmi szinten, iparági szinten és a vállalatok keretei között is.

Jellemző a szakszervezetek és a szocialista állam viszonyára, hogy az állam nemcsak megengedi és biztosítja a szakszervezetek érdekvédelmi tevékenységét, hanem ezen túlmenően bevonja a szakszervezeteket számos nagyon fontos politikai, gazdasági és kulturális feladat megvalósításába. E bevonás jogi formája abban nyilvánul meg, hogy az állam törvényben, mégpedig a Munka Törvénykönyvében biztosítja a szakszervezetek részére azt a megfelelő jogkört, amelynek a segítségével a szakszervezetek részt vehetnek az alapszabályaikban meghatározott politikai, gazdasági és kulturális feladatok megoldásában. Ennek a jogkörnek az alapján — a feladatok ellátása érdekében — a Munka Törvénykönyve a szakszervezeteket különböző jogosítványokkal ruházza fel az államigazgatási szervekkel és a vállalatokkal szemben, az utóbbiakat pedig különböző fajta magatartások kifejtésére és szolgáltatások teljesítésére kötelezi. Ennek következtében különböző szerteágazó jogviszonyok jönnek létre egyfelől a szakszervezetek, másfelől az állami szervek és a vállalatok között. E jogviszonyok tárgyát a szakszervezeteknek a különböző feladatok megvalósításába történő bevonása, illetve részvétele alkotja. E jogviszonyok tartalmába pedig azok a jogok és kötelezettségek tartoznak, amelyek a szakszervezeteket a részvételre feljogosítják, az állami szerveket és a vállalatokat pedig a részvétel előmozdítására kötelezik, megfelelő jogi szankciók segítségével.

A szocialista állam tehát — többek között — számos olyan feladatot is egészben vagy részben átenged a szakszervezeteknek, amelyeket azelőtt kizárólag államhatalmi vagy államigazgatási szervek láttak el. Ez azonban semmiképpen sem jelenti azt, hogy a szakszervezetek átalakulnak valamiféle államigazgatási szervvé. Éppen ellenkezőleg, egyes államigazgatási feladatok alakulnak át — egészben vagy részben — társadalmi és ezen belül szakszervezeti feladatokká. Ennek következtében a dolgozók nemcsak az állam közvetítésével, hanem szakszervezeteik útján közvetlenül is, egyre szélesebb körben vehetnek részt a társadalmi, az állami és a vállalati feladatok ellátásában.[2]

Azokat a jogosítványokat, amelyek a szakszervezetet a különböző állami szervekkel és vállalatokkal szemben illetik meg — gyűjtőelnevezéssel — szakszervezeti vagy részvételi jogosultságoknak nevezhetjük.

A részvételi jogok gyakorlása a következő szinteken történik:

országos szinten a SZOT,

iparági szinten a különböző iparági szakszervezetek,

vállalati szinten pedig a szakszervezeti alapszerv, illetve a szakszervezeti bizottság (műhely-, osztálybizottság, szakszervezeti csoport, szakszervezeti bizalmi) gyakorolja a részvételi jogokat.

IV. Az új gazdasági mechanizmus bevezetése bizonyos változásokat igényel a szakszerve-

[2] L. részletesebben Weltner: A magyar szakszervezetek jogi helyzete, alapszabályai és a szakszervezeti jogok. JK. 1959. 1. sz.

zetek jogosultságaival kapcsolatban. A szükséges változások jellegét alapvetően az határozza meg, hogy egyfelől nagyobb mértékben kell biztosítani az egyszemélyi vezetés hatékonyságát, másfelől pedig az üzemi demokrácia erőteljesebb érvényesülését. Az új megoldások előkészítése érdekében a leghelyesebb módszernek az tekinthető, ha a jelenlegi szabályozás elemzéséből indulunk ki.

A szakszervezetek részvételi jogosultságai

B.

A jelenlegi szabályozás szerint a szakszervezeteket főleg a következő területeken illeti meg részvételi jogosultság az államigazgatási és a gazdálkodó szervezetek (vállalatok) tevékenységével kapcsolatban:

a) a társadalombiztosítás, az üdültetés és a munkavédelem igazgatása;

b) részvétel a dolgozók élet- és munkakörülményeinek szabályozásában;

c) részvétel a dolgozók életkörülményeit érintő konkrét kérdések eldöntésében;

d) a dolgozók jogait és törvényes érdekeit biztosító jogszabályok megtartásának előmozdítása;

e) az üzemi demokrácia tevékenységének irányítása.

A következőkben kísérletet teszünk annak elképzelésére, hogy az új gazdasági mechanizmus előreláthatólag milyen változásokat, milyen új megoldásokat igényel. Ezek az elképzelések remélhetőleg olyan vita alapjául szolgálhatnak, amely majd megkönnyíti az új szabályozás kialakítását.

I. *A szakszervezetek szerepe a társadalombiztosítás, az üdültetés és a munkavédelem területén*

Államunk három nagyon fontos feladat ellátását teljes egészében vagy igen nagy mértékben a szakszervezetekre ruházta át, éspedig a társadalombiztosítás, a szakszervezeti üdültetés és a munkavédelem igazgatását, és részben szabályozását is.

1. A Magyar Népköztársaság ma már a társadalombiztosítás irányítását, felügyeletét és ellenőrzését teljes egészében a SZOT útján látja el, és gondoskodik arról, hogy a társadalombiztosításhoz szükséges anyagi eszközök a SZOT rendelkezésére álljanak. Ebből a nagyon széles hatáskörből következik, hogy a SZOT-ot a társadalombiztosítás területén jogszabály-alkotási és igazgatási jogkör illeti meg. A SZOT készíti el ugyanis a társadalombiztosításra vonatkozó jogszabályok tervezeteit, a hatáskörébe utalt társadalombiztosítási kérdéseket pedig szabályzattal rendezi. Saját hatáskörében önállóan szervezi meg e társadalombiztosítási feladatokat végző szakszervezeti és ügyviteli szerveket, megállapítja ezek feladatkörét és felügyel működésükre.

2. A SZOT, illetve a szakszervezetek önállóan szervezik és ellenőrzik a dolgozók „szakszervezeti" üdültetését, kidolgozzák az üdültetés szabályait, a beruházási és a fejlesztési terveket, és gondoskodnak azok végrehajtásáról.

3. Az egészséges és biztonságos munkakörülmények megvalósításával kapcsolatos feladatok végrehajtásának, vagyis a munkavédelmi igazgatásnak irányítása és összehangolása legmagasabb szinten — a jogszabályok keretei között — a SZOT jogkörébe tartozik. Ebből következik, hogy a SZOT látja el a munkavédelmi felügyelet funkcióját is, továbbá a hatáskörébe tartozó kérdéseket önállóan szabályozhatja, illetve a szabályozásra a Minisztertanácsnak javaslatot tehet.

A most ismertetett három nagyon fontos területen tehát a szocialista demokrácia kibontakozása folytán az a lényeges változás következett be, hogy a szocialista állam olyan feladatokat, amelyek azelőtt államigazgatási szervek hatáskörébe tartoztak, teljes egészében vagy nagyrészt társadalmi szervek hatáskörébe utalt, és ezeket önálló igazgatási és jogszabályalkotási jogosultságokkal ruházta fel, hogy feladataikat megfelelően elláthassák.

Ebben a körben az új gazdasági mechanizmus lényegesebb változásokat nem igényel, mert ezeken a területeken a gazdasági irányítás reformja, a vállalati önállóság növekedése stb. alig érinti a szakszervezeti jogosultságokat.

II. *A szakszervezetek részvétele a dolgozók életkörülményeinek szabályozásában*

A Mt. jelenlegi szabályai széles és sok vonatkozásban az államigazgatási szervekkel egyenrangú szerepet biztosítanak a szakszervezetek részére a dolgozók életkörülményeinek szabályozásában, hogy a szakszervezetek a dolgozók érdekvédelmi és érdekképviseleti szervei lehessenek. A dolgozók életkörülményeinek szabályozásával kapcsolatban a részvételi jogosultságnak különböző szintjeit és fajtáit kell jelenleg megkülönböztetnünk, éspedig a javaslattételnek, a véleményezésnek, az egyetértésnek, a közös szabályozásnak és az önálló szabályozásnak a jogosultságát.

1. *Javaslattételi jogosultság*

A szakszervezetek feladatköréből folyik, hogy bármilyen kérdésben javaslatot tehetnek a megfelelő szabályozásra. Jelenleg a Mt. felsorol egyes kérdéseket, mintegy felhívva a szakszervezetek figyelmét, hogy ezekkel a kérdésekkel rendszeresen foglalkozzanak, és ha szükséges, javaslatot tegyenek szabályozásukra. Így

pl. a Mt. V. 2. § (3) bekezdés szerint a szakszervezetek a dolgozók munkafeltételeinek megjavítása és anyagi helyzetük emelése érdekében a munkabérek és munkafeltételek szabályozására javaslatot készíthetnek és ilyen javaslatok kiadására és kidolgozására a minisztereket felkérhetik; a munkabérek és munkafeltételek szabályozására a miniszterekkel együtt a Minisztertanácsnak javaslatot tehetnek stb.

Megítélésünk szerint továbbra is szükség van, éspedig a jelenlegi megfogalmazást meghaladó általánosabb formában annak a kimondására, hogy a szakszervezetek a dolgozók életkörülményeit érintő kérdések szabályozására javaslatokat készíthetnek vagy a szabályozásra az illetékes minisztereket, illetve az igazgatókat felkérhetik. A jelenlegi szabályozás azonban nem határozza meg, hogy a javaslatokkal kapcsolatban milyen kötelezettségek terhelik az állami szerveket. Ki kellene tehát mondani azt is, hogy a miniszter, illetve az igazgató köteles a javaslattal foglalkozni és megfelelő határidőn belül közölni a szakszervezettel, hogy a javaslattal egyetért-e vagy nem, hajlandó-e a javasolt szabályozást elkészíteni és kiadni.

Már itt megjegyezzük, hogy az általánosítás terjedelmét illetően még tovább kellene menni, vagyis egész általánosságban azt kellene kimondani, hogy a szakszervezet az igazgatónak vagy a miniszternek a dolgozók élet- és munkakörülményeivel kapcsolatban nemcsak szabályozásra, hanem szervezésre, intézkedésre, döntésre, utasításra stb. is javaslatot tehet. Egy ilyen fajta általános megfogalmazás feleslegessé tenné, hogy a jogszabály a szabályozással, az általános és a konkrét jellegű döntésekkel, intézkedésekkel, utasításokkal stb. kapcsolatban külön-külön és tüzetesen foglalkozzék a javaslattétel jogával.

Nem elegendő azonban a javaslattételi jogosultság deklarálása, hanem azt is egészen általános formában ki kellene mondani, hogy az igazgatót és a minisztert, sőt a Minisztertanácsot is a javaslattal való foglalkozás kötelezettsége terheli abban az értelemben, hogy megfelelő határidőn belül nyilatkozni tartozik: hajlandó-e a javaslatot elfogadni és meghatározott időn belül megvalósítani, és ha nem, akkor miért nem. Ki kellene továbbá mondani azt is, hogy teljes vagy részleges elutasítás esetén a szakszervezet a felsőbb állami szervhez fordulhat javaslatával, éspedig azzal a hatállyal, hogy ilyen esetben a felsőbb állami szerv köteles a javaslattal foglalkozni és elfogadása vagy indokolt elutasítása felől nyilatkozni és a szükséges intézkedéseket az alsóbb állami szerv irányában megtenni.

Kérdés azonban, hogy a felsőbb állami szervhez is az alsóbb vagy csak a felsőbb szakszervezeti szerv fordulhasson, az alsóbb szakszervezeti szerv felkérése alapján? Megítélésem szerint a demokratikus centralizmus elvéből kiindulva az utóbbi megoldás látszik helyesebbnek.

2. *A véleményezés és egyetértés joga*

Jelenleg az a helyzet, hogy a Mt. V. 1. § (1) bekezdése szerint a dolgozók élet- és munkakörülményeivel kapcsolatos kérdésekben a Minisztertanács a SZOT véleményének meghallgatásával határoz. E kérdésben hozott egyes fontosabb határozatokat a Minisztertanács a SZOT-tal együtt adja ki. Ez gyakorlatilag annyit jelent, hogy a Minisztertanácsot csak az a kötelezettség terheli, hogy kérje ki a SZOT véleményét, de a Minisztertanács jogilag nincs kötve a SZOT véleményéhez, tehát attól eltérő jogszabályt is kiadhat. A miniszterek pedig a dolgozók élet- és munkakörülményeivel kapcsolatos kérdéseket csak az érintett szakszervezetekkel egyetértésben szabályozhatják.

Megítélésünk szerint a szocialista demokrácia azt igényli, hogy mind két szinten bizonyos előrelépés történjék. Azt ugyan nem lehet kimondani, hogy a Minisztertanács csak a SZOT-tal egyetértésben szabályozhat, mert az államigazgatás legmagasabb szintjén tevékenykedő Minisztertanácsot ennyire megkötni nem lehet. Ki lehetne viszont mondani azt, hogy véleményeltérés esetén meg kell kísérelni az egyeztetést. Ebben benne rejlik az a gondolat, amit egyébként jogszabályban nem is kellene kimondani, hogy véleményeltérés esetén az egyeztetés a felsőbb állami, illetve pártszervek feladata.

Miniszteri szinten jelenleg a probléma az, hogy a jogszabály nem nyújt megoldást arra az esetre, ha nem jött létre a miniszter és az érdekelt szakszervezet között egyetértés. Ez gyakorlatilag könnyen arra vezet, hogy adott esetben inkább a miniszter álláspontja érvényesül. Olyan megoldásra lenne tehát szükség, amely szerint egyetértés hiányában a Minisztertanács és a SZOT közösen döntik el a vitát a miniszter és az érdekelt szakszervezet között. Erre annál is inkább szükség van, mert megítélésünk szerint ilyen vagy olyan jogi formában, de növekedni fog a miniszter és a szakszervezet közös szabályozó tevékenysége, mert a Mt. kevésbé lesz részletes, számos kérdés részletes szabályozása vállalati szinten fog megtörténni, viszont túl nagy lesz a távolság a Mt. és a vállalati szintű szabályozás között, és így indokoltnak látszik, hogy a kettő között bizonyos kérdéseket a miniszter az érdekelt szakszervezetekkel együtt szabályozzon. Hasonló tevékenység már eddig is létezett, és a megoldás az volt, hogy a miniszter a szakszervezettel közösen irányelveket adott ki. Problematikus viszont ezeknek az irányelveknek a jelenlegi jogi természete. Szabályozni kellene tehát azt is, hogy a miniszter és a szakszervezet által közösen kiadott szabályozás mennyiben kötelező jogilag a vállalat igazgatójára és a szakszervezeti bizottságra, és indokolt lenne az irányelveknek olyan elnevezést adni, amely a kötelező jelleget erősebben kidomborítja.

3. *A közös szabályozás jogosultsága*

Jelenleg ezzel a megoldással vállalati szinten találkozunk, így pl. a vállalati bérszabályzattal kapcsolatban, amidőn olyan jogi megoldás érvényesül, hogy az igazgató és a szakszervezeti bizottság együtt alkotják meg a szabályozást, vagyis lényegében kollektív szerződést kötnek. Az ilyen kollektív szerződések jelentősége lényegesen meg fog növekedni, mert a vállalati önállóság kibővülése folytán az igazgató a szakszervezeti bizottsággal együtt számos kérdést fog szabályozni. Ezzel kapcsolatban főleg a következő kérdéseket kell eldönteni:

a) milyen kérdéseket szabályozzon a kollektív szerződés;

b) hogyan történjék az érvénytelenítés, ha a kollektív szerződés magasabb jogszabályba ütközik, vagy a szerződő felek hatáskörüket túllépték;

c) mi történjék abban az esetben, ha véleményeltérés miatt a felek a kollektív szerződést megkötni nem tudják;

d) hogyan biztosítandó, hogy a szükségesnél nagyobb eltérések ne mutatkozzanak az egyes vállalatok között megkötött kollektív szerződések között.

ad *a)* Nem látszik szükségesnek, hogy a jogszabály határozza meg, hogy milyen kérdéseket kell szabályozni a vállalati kollektív szerződésben. Ennek eldöntését rá lehet bízni az igazgatóra és a szakszervezeti bizottságra.

ad *b)* Ilyen esetben megoldásul szolgálhat, hogy a felsőbb állami és szakszervezeti szerv valamelyik fél felkérése alapján vagy „hivatalból" közös elhatározással érvénytelenítik a kollektív szerződést vagy annak egy részét.

ad *c)* Ebben az esetben elképzelhető egy olyan megoldás, hogy a felsőbb állami és szakszervezeti szerv egymással egyetértésben létrehozzák a vállalati kollektív szerződést, illetve a vitát kötelező hatállyal eldöntik.

ad *d)* A helytelen eltérések megszüntetésére szolgálhat a *b)* alatt vázolt megoldás, de elképzelhető egy olyan megelőző jellegű megoldás is, hogy a miniszter a szakszervezettel egyetértésben már előre elkészít egy bizonyos keretszabályozást, amely kötelező a vállalati kollektív szerződést kötő felekre.

Mindezeket a kérdéseket a kollektív szerződésre vonatkozó részletes rendelkezések körében kellene szabályozni.

4. *Önálló szabályozás joga*

Jelenleg a szakszervezeteket a jogszabály keretei között három fontos területen viszonylag önálló szabályozási jogkör illeti meg, éspedig a társadalombiztosítás, az üdültetés és a munkavédelem területén. Ezt a jogkört alkotmányilag is biztosítani kellene és szabatosan meg kellene határozni, hogy milyen körben illeti meg a szakszervezeteket e három területen önálló szabályozási jogkör.

III. *A szakszervezetek részvétele a dolgozók élet- és munkakörülményeit érintő konkrét kérdések eldöntésében*

Eddig azt a kérdést vizsgáltuk meg, hogy miként vesznek részt a szakszervezetek a dolgozók élet- és munkakörülményeire vonatkozó szabályozás kialakításában. Minden kérdést azonban előre teljes részletességgel szabályozni nem lehet, hanem csak keretszabályt lehet felállítani és rá kell bízni a vállalat vagy a hivatal vezetőjére, hogy a szabályozás keretein belül a vállalat vagy a hivatal konkrét szükségleteinek és lehetőségeinek, továbbá a vállalat és a dolgozók érdekeinek a mérlegelésével döntsön, intézkedjék, utasítson. A jelenlegi szabályozás abból az elgondolásból indul ki, hogy a szakszervezetet — a dolgozók jogainak megvédése és érdekeik biztosítása céljából — minél szélesebb körben részvételi jog illesse meg az ilyen döntések, intézkedések, rendelkezések, utasítások kialakításával kapcsolatban. Attól függően, hogy az igazgató döntése milyen mértékben érintheti a dolgozók érdekeit, és hogy az igazgató egyéni felelős vezetésével a szakszervezet részvételi joga mennyiben egyeztethető össze, munkajogunk ezen a területen is a szakszervezeti részvételi jogok többféle fokozatát, illetve formáját alakította ki, lényegében ugyanúgy, mint a dolgozók élet- és munkakörülményeinek szabályozásával kapcsolatban.

Feltételezhető, hogy az új gazdasági mechanizmus ezen a területen is bizonyos változásokat igényel, éspedig az egyéni felelős vezetés lehetőségeinek növelése, kereteinek szélesítése irányában. Az új szabályozásnak tehát majd arra kell törekednie, hogy egyfelől ennek a tendenciának az érvényesülését biztosítsa, másfelől azonban hatékony eszközöket bocsásson a szakszervezetek rendelkezésére, a dolgozók jogainak és érdekeinek védelmére. Ebből a szempontból kell tehát megvizsgálnunk a jelenlegi helyzetet:

1. *Javaslattételi jog a döntésre, intézkedésre, utasításra stb.*

A Mt., illetőleg a Mt. V. jelenleg a szakszervezetek feladatává teszi, hogy bizonyos döntésekre stb. javaslatot tegyen, ha úgy látja, hogy arra társadalmi, vállalati vagy egyéni érdekből szükség van. Megítélésünk szerint ilyen rendelkezés fenntartása felesleges, mert korábban már kifejtettük, hogy általánosságban, vagyis a konkrét esetek felsorolása nélkül biztosítani kell a szakszervezetek részére, hogy bármilyen kérdésben, amely a dolgozók élet- vagy munkakörülményeit érinti, javaslatot tehessen ne csak szabályozásra, hanem a vállalat keretei között is

bármilyen konkrét döntésre, intézkedésre, utasításra stb., így pl. jobb munkafeltételek biztosítására, új szervezeti vagy műszaki megoldások bevezetésére, a dolgozó más munkahelyre történő áthelyezésére stb. Mindezekben az esetekben tehát a szakszervezet az általános javaslattételi jogköre alapján terjeszthetne elő javaslatokat. Az államigazgatási szervet, a vállalat igazgatóját vagy a hivatal vezetőjét pedig az a kötelezettség terhelné, hogy foglalkozzék a javaslattal és meghatározott időn belül választ adjon a szakszervezetnek, éspedig indokolt választ, ha a javaslattal nem ért egyet, vagy azt megvalósítani nem tudja. Az utóbbi esetekben a szakszervezeti bizottságot fel kell jogosítani arra, hogy felsőbb szakszervezeti, illetve állami szervhez fordulhasson.

2. *A véleményezés joga*

Ezt a megoldást a Mt. főleg olyan esetekben alkalmazza, amidőn a központi irányítással vagy az igazgató egyéni felelős vezetésével nem lehet összeegyeztetni az egyetértés követelményét, de mégis fontos, hogy az állami szerv, illetve az igazgató a szakszervezet véleményének ismeretében döntsön. Így pl. jelenleg az igazgató köteles a szakszervezeti bizottság véleményét kikérni általában a dolgozó munkabérének és munkakörének meghatározása, a munkahely és a munkakör módosítása, a norma megállapítása ellen benyújtott panasz eldöntése, a szabadság félbeszakítása, segély- és előlegkérelem elbírálása előtt.

Ilyen esetekben a szakszervezeti bizottság véleménye a jelenlegi szabályozás szerint sem köti az igazgatót, de felmerül az a kérdés, hogy az igazgató a vélemény kikérésének elmulasztása esetén csak kötelezettségszegést követ-e el, vagy pedig döntése is érvénytelen-e. Az uralkodó nézet szerint nem lenne helyes, ha a vélemény előzetes kikérésének az elmulasztásához a jogszabály az érvénytelenség szankcióját fűzné, hiszen az igazgató, ha kikérte volna a szakszervezeti bizottság előzetes véleményét, attól eltérő vagy azzal ellentétes módon is dönthetett volna anélkül, hogy ez a döntés érvénytelenségét eredményezte volna. Kétségtelen viszont, hogy ilyen esetben az igazgató vagy a vállalat részéről eljáró más személy — vétkessége esetén — fegyelmi vétséget követ el és a szakszervezeti bizottság igényelheti fegyelmileg történő felelősségrevonását. Ezen felül a szakszervezeti bizottság igényelheti, hogy az általa utólag nyilvánított vélemény alapján az igazgató tegye döntését újabb megfontolás tárgyává. Ha pedig az igazgató döntése a dolgozó valamely egyéni alanyi jogosultságát sértette, pl. a munkakör vagy a munkahely módosításával kapcsolatban, a szakszervezeti bizottság a döntés ellen panasszal fordulhat a munkaügyi döntőbizottsághoz a döntés érvénytelenítése érdekében. Nagyon is problematikus, hogy az itt ismertetett konstrukciót érdemes-e fenntartani. Ez a kérdés elsősorban azért merül fel, mert a gyakorlatban nem nagyon vált be, az igazgató számos esetben nem kérte ki a szakszervezeti bizottság véleményét, amiből a már ismertetett és eléggé bonyolult jogi helyzet alakult ki. Nem nagyon vált be ez a megoldás azért sem, mert ha a szakszervezet véleménye megegyezett az igazgatóéval, és a dolgozó helyzetének felmérése tévesen történt, tehát jog- vagy érdeksérelem következett be, a szakszervezeti bizottság már nem igen léphetett fel ez ellen, mert hiszen korábban ellentétes álláspontot foglalt el.

Helyesebb megoldásnak látszik tehát, ha ezt a fajta véleményezési jogosultságot a konkrét kérdések eldöntésével kapcsolatban az új szabályozás megszünteti. Más dolog persze az, hogy a vállalatot jól vezető igazgató kikéri előzetesen a szakszervezeti bizottság véleményét, ahol arra szükség van. Ha viszont ezt a fajta véleményezési jogot az új szabályozás megszünteti, helyette más fajta, megfelelőbb megoldásokra van szükség. Ezek a megoldások azonban — megítélésünk szerint — elhelyezhetők az eddig már tárgyalt megoldások keretei között. Így pl. az általános javaslattételi jog körében a szakszervezeti bizottság javasolhatja a döntés, intézkedés, utasítás stb. visszavonását vagy módosítását, éspedig azzal a hatállyal, hogy az igazgató köteles a javaslattal foglalkozni, és ha azzal nem ért egyet, köteles álláspontját megfelelő indokolással alátámasztani és a szakszervezeti bizottsággal közölni.

Ha a döntés, intézkedés vagy utasítás társadalmi, vállalati vagy egyéni érdeket sért, a szakszervezeti bizottság — feltéve, hogy az igazgatóval megegyezni nem tud — a később tárgyalásra kerülő elképzelés szerint tiltakozással élhet, és ha az sikerre nem vezet, felsőbb szakszervezeti, illetve állami szervhez fordulhat a döntés, intézkedés, utasítás stb. visszavonása, illetve megváltoztatása érdekében, továbbá megteheti mindazt, amit általános jogérvényesítési jogkörében megtehet. Ha végül az intézkedés, rendelkezés, utasítás stb. a dolgozó egyéni, alanyi jogosultságait sérti, a szakszervezeti bizottság akár a dolgozó felkérése és meghatalmazása alapján, akár anélkül is, panasszal fordulhat a munkaügyi döntőbizottsághoz.

3. *Az egyetértés jogosultsága*

A jelenlegi szabályozás szerint a kötöttségnek sokkal erőteljesebb fajtája érvényesül, amidőn az állami szerv, illetve az igazgató érvényesen csak a szakszervezet egyetértésével dönthet, rendelkezhet, intézkedhet, utasíthat stb. Jelenleg az ilyen legfontosabb esetek a következők:

a) A munkavédelmi követelmények megvalósítása érdekében új létesítményt (épületet, berendezést stb.) üzembehelyezni, a meglevőt át-

helyezni, korszerűsíteni, hosszabb szünetelés után újból üzembehelyezni, új gyártási eljárást bevezetni, továbbá a gyártási eljárásban korábban nem használt anyagot felhasználni csak az egészséges és biztonságos munkavégzés biztosítása esetén, illetve a szakszervezet egyetértésével szabad.

b) Egyenlőtlen vagy osztott munkaidő bevezetése csak a szakszervezet egyetértésével lehetséges.

c) A szakszervezet területi bizottsága, járási bizottsága, a szakszervezeti bizottság és a műhelybizottság megválasztott tagjának és póttagjának, valamint a területi és a vállalati munkaügyi döntőbizottság szakszervezeti tagjának a munkaviszonyát a vállalat felmondással csak a közvetlen felsőbb szakszervezeti szerv hozzájárulásával szüntetheti meg. Ilyen dolgozó áthelyezése is csak a közvetlen felsőbb szakszervezeti szerv hozzájárulásával történhet.

d) Ha a dolgozó munkáját ismételt írásbeli vagy egyéb komoly figyelmeztetés ellenére hanyagul végzi, fegyelmi büntetés kiszabása helyett személyi alapbérét — munkakörének megváltoztatása nélkül is — a bértétel határai között — a vállalat a szakszervezeti bizottsággal egyetértésben csökkentheti, illetőleg a dolgozót a munkakörére megállapított alacsonyabb fizetési osztályba (fokozatba) sorolhatja.

Ezzel a kötöttséggel kapcsolatban részben azonos jogi kérdések merülnek fel, mint a véleményezési jogosultság esetében, részben azonban új kérdések is. Hogyan alakul a jogi helyzet, ha az igazgató egyetértés hiányában, sőt az illetékes szerv állásfoglalásával szemben dönt? További sajátos probléma, hogy legyen-e olyan szerv és melyik, amely eldönti a vitát, ha nem sikerül az egyetértést egy bizonyos ideig kialakítani?

Ezekben az esetekben már az érvénytelenség szankcióját kell alkalmaznunk, ha az igazgató egyáltalában nem kérte a szakszervezeti bizottság egyetértését, vagy ha kérte ugyan, de ettől eltérően döntött. Bonyolultabb kérdés viszont, hogy miként történjék az érvénytelenítés. Egyes esetekben helyes megoldásul az szolgál, ha a döntést semmisnek tekintjük és a dolgozót feljogosítjuk arra, hogy a döntés teljesítését megtagadja, például egyenlőtlen munkaidő megállapítása esetén. Más esetekben az érvénytelenítés módja az lehet, hogy a dolgozó vagy a szakszervezeti bizottság a munkaügyi döntőbizottsághoz benyújtott panaszával támadja meg a döntést, így például a személyi alapbér csökkentése esetén.

A jelenlegi szabályozás ismertetett megoldásaival kapcsolatban elsősorban az a kérdés merül fel, hogy szükség van-e ezek fenntartására. Megítélésünk szerint különbséget kell tennünk az egyes esetek között. A jövőben is fenn kell tartani az *a)* és a *c)* alatti megoldásokat. Nincs viszont feltétlenül szükség a *b)* és a *d)* alatt ismertetett megoldások fenntartására lényegében azonos indokokból, mint amelyeket a megelőző 2. pontban kifejtettünk.

A munkavédelem területén tehát az ismertetett körben továbbra is fenn kellene tartani a szakszervezeti bizottság egyetértési jogosultságát, továbbá azt, hogy a szakszervezeti funkcionáriusok munkaviszonyának felmondásához, illetve az ilyen funkcionáriusok áthelyezéséhez szükség van az illetékes szakszervezeti szerv előzetes egyetértésére, illetve hozzájárulására.

4. *Közös döntés jogosultsága*

A jelenlegi szabályozás szerint egyes kivételes esetekben az igazgató és a szakszervezeti bizottság közösen döntenek. Így pl. túlmunkát általában csak olyan túlórabizonylattal lehet elrendelni, amelyet a vállalat és a szakszervezeti bizottság megbízottja is aláír.

Megítélésünk szerint ilyen konstrukció fenntartására, amilyennel egyébként is csak kivételesen találkozunk, nincs szükség. A jogszabályban, illetve a kollektív szerződésekben kell a dolgozók és a vállalat jogait és kötelezettségeit, a dolgozók és a vállalat érdekvédelmét megfelelően biztosítani. Ha pedig a vállalat konkrét esetben megsérti a dolgozó jogait vagy érdekeit, ezzel szemben kell megfelelő szakszervezeti fellépésre jogi lehetőséget biztosítani, mert ha indokolt a szakszervezeti közreműködés, ez megoldható az általános javaslattételi jog, az egyetértési jogosultság vagy a vétó-jogosultság formájában.

5. *Önálló döntés joga*

A kötöttség legerősebb fajtájával akkor találkozunk, amidőn a szakszervezet önállóan olyan döntést hozhat, amely a vállalatra, illetve az igazgatóra ugyanúgy kötelező, mint a felügyeleti szerv döntése. Ilyen megoldással — érthető módon — csak szűk körben, éspedig a munkavédelem területén találkozunk. A munkavédelmi szabályok végrehajtásának elmulasztása esetén ugyanis a szakszervezeteket a jogszabályban megállapított közvetlen és a vállalatra, illetve az igazgatóra kötelező „intézkedési" jog illeti meg.

Megítélésünk szerint ezt a jogosultságot a munkavédelem területén továbbra is fenn kell tartani, hiszen a munkavédelem területén a jogszabály a szakszervezetek részére sajátos jogkört biztosít a munkavédelmi felügyelet ellátása érdekében.

IV. *A dolgozók jogait és törvényes érdekeit biztosító jogszabályok megtartásának előmozdítása*

1. A szakszervezetek egyik nagyon fontos érdekvédelmi feladata annak az előmozdítása-

ban áll, hogy a vállalatok megtartsák a dolgozók jogait és törvényes érdekeit biztosító jogszabályokat. Ezzel kapcsolatban a szakszervezeteket ellenőrző, felhívási és eljárást kezdeményező, vagyis jogérvényesítő jogosultságok illetik meg:

a) A szakszervezetek ellenőrzési jogkörének akadálytalan gyakorlását szolgálja az a szabály, amely szerint a Szakszervezetek Országos Tanácsa és a szakszervezetek a dolgozók jogait és törvényes érdekeit biztosító jogszabályok megtartása érdekében a jogszabály végrehajtásáról tájékoztatást kérhetnek és a végrehajtás ellenőrzése érdekében helyszíni vizsgálatot tarthatnak. A helyszíni vizsgálatok eredményessége érdekében a Mt. elrendeli, hogy a vállalat igazgatója köteles a vizsgálathoz szükséges felvilágosításokat megadni és adatokat rendelkezésre bocsátani.

b) Önmagában az ellenőrzés is már nagy mértékben hozzájárul a jogszabályok megtartásához, mégsem lenne elegendő, ha a szakszervezetek jogköre csak az ellenőrzésre terjedne ki. Éppen ezért a Mt. már jelenleg is elrendeli, hogy a Szakszervezetek Országos Tanácsa és a szakszervezetek a dolgozók életkörülményeire vonatkozó rendelkezések végrehajtásával kapcsolatos hibákra és mulasztásokra a végrehajtásért felelős személyek figyelmét felhívhatják, továbbá határidőt szabhatnak a hibák és mulasztások megszüntetésére. Megítélésünk szerint azonban ezen a területen is ki kellene terjeszteni a szakszervezetek jogkörét a gazdálkodás területére, továbbá mind a jogsértésekkel, mind pedig a gazdálkodásban mutatkozó hibákkal és mulasztásokkal szemben tiltakozási jogot kellene biztosítani a szakszervezetek részére.

c) Mi történjék azonban, ha a tiltakozás nem vezet eredményre? Jogsértés esetére a jelenlegi szabályozás kimondja, hogy ha a végrehajtásért felelős személy a szükséges intézkedést a felhívás ellenére sem teszi meg, a szakszervezet megfelelő hatósági eljárás megindítását kezdeményezheti. Így pl. a dolgozók képviseletében a munkaügyi döntőbizottsághoz panaszt nyújthat be, bármely hatóságnál eljárhat, tehát például a felügyeleti szervhez fordulhat, hogy felügyeleti jogkörében tegye meg a szükséges intézkedéseket. Felkérheti arra is, hogy adjon kötelező utasítást a jogszabályok megtartására, indítson fegyelmi eljárást a jogszerű felhívást nem teljesítő igazgatóval szemben stb. Mindezeken túlmenően az ügyészséghez is fordulhat, és szükség esetén feljelentést is tehet. Nem nyújt viszont lehetőséget a jelenlegi szabályozás arra, hogy a szakszervezet a gazdálkodás területén felmerülő hibákkal és mulasztásokkal szemben is jogi eszközökkel felléphessen.

2. Véleményünk szerint a most ismertetett jogi szabályozás lényegét továbbra is fenn kell tartani, mert mindezekre a lehetőségekre és jogosultságokra szükség van, hogy a szakszervezetek mindazt igényelhessék, amire a kollektíva vagy az egyes dolgozók érdekében — figyelembe véve a társadalmi és a vállalati érdeket is —, szükség van, és hogy vétó-jogot gyakorolhassanak bármely jogsértéssel vagy érdeksérelemmel szemben. Ezt a jogi szabályozást szervesen kiegészítik a korábban már tárgyalt lehetőségek, vagyis az, hogy pl. javaslattétel esetén a felhívott szerv köteles meghatározott időn belül nyilatkozni, és ha a javaslattal nem ért egyet, vagy azt teljesíteni nem tudja, köteles elutasító álláspontját megfelelő indokolással ellátva a szakszervezeti szervvel közölni. A szakszervezet pedig felsőbb szakszervezeti, illetve állami szervhez fordulhat és igényelheti a vitás kérdés kötelező eldöntését.

Az ismertetett szabályozás azonban továbbfejlesztésre szorul különösen három irányban:

a) Elsősorban azt kellene biztosítani, hogy a szakszervezeti bizottság kötelező hatállyal igényelhesse, hogy az igazgató indítson vizsgálatot, illetve fegyelmi eljárást olyan felelős beosztású dolgozóval szemben, aki a munkajogi szabályokat nem tartja meg, ideértve a szakszervezetek hatáskörét és tevékenységi lehetőséget szabályozó rendelkezéseket is. A kötelező hatály persze csak azt jelentené mint más esetekben is, amidőn a fegyelmi eljárás lefolytatása kötelező, hogy az igazgató köteles a fegyelmi eljárást megindítani, de mérlegelési jogköre alapján ő dönti el, hogy indokolt-e fegyelmi büntetés kiszabása vagy nem. Ugyanilyen megoldásra lenne szükség magasabb szinten is, vagyis arra, hogy a szakszervezet ugyanígy kezdeményezhesse a fegyelmi eljárás megindítását a vállalat igazgatójával, főkönyvelőjével vagy főmérnökével szemben.

b) Másodsorban arra is fel kellene jogosítani a szakszervezetet, hogy kezdeményezhesse az igazgatónál felelős dolgozók leváltását, a miniszternél pedig az igazgató, a főmérnök és a főkönyvelő leváltását, illetve felmentését.

c) Végül nagyon lényeges, hogy a szakszervezetet tiltakozási, vagyis vétó-jog illesse meg minden olyan intézkedéssel, döntéssel, rendelkezéssel, utasítással szemben, amely megítélése szerint jogszabályba ütközik. Sőt — megítélésünk szerint — a tiltakozási jogot a jogsérelmek körén túlmenően ki kellene terjeszteni az érdeksérelmekre is. Előfordulhat ugyanis, hogy nem kifejezett jogsértésről van szó, hanem arról, hogy lényegében olyan intézkedés, rendelkezés, döntés, utasítás stb. jött létre a vállalatnál, amely a szakszervezeti bizottság megítélése szerint sérti a társadalom, a vállalat vagy egyes dolgozók lényeges érdekeit. Erre a lehetőségre annál is inkább szükség van, mert az új gazdasági mechanizmusban növekedni fog a kollektíva érdekeltsége abban, hogy milyen gazdálkodás folyik, hogyan alakul a műszaki fejlesztés, a szervezeti és működési feltételek biztosítása stb.

Általános és kötelező hatállyal kellene tehát kimondani elsősorban azt, hogy a szakszervezeti bizottság tiltakozása esetén az igazgató köteles

meghatározott időn belül saját vagy valamely vezető beosztású dolgozó döntését, intézkedését, rendelkezését, utasítását stb. a szakszervezeti bizottság bevonásával felülvizsgálni. Másodsorban pedig azt kellene elrendelni, hogy ha nem jön létre egytértés az igazgató és a szakszervezeti bizottság között, akkor a szakszervezeti bizottság a felsőbb szakszervezeti szerv útján igényelhesse, hogy a miniszter a szakszervezettel egyetértésben tegye meg a szükséges intézkedéseket.

Mindez lényegében azt jelenti, hogy a fejlődés a munkaügyi felügyelet kibontakozásának az irányában halad, fokozza a dolgozók részvételét a vállalati tevékenység megtervezésében és megszervezésében, irányításában és ellenőrzésében, anélkül, hogy csökkentené az egyszemélyi vezetés jogi lehetőségeit. Érdemben pedig erősíti az egyszemélyi vezetés hatékonyságát, mert rászorítja az igazgatót — ha arra szükség van —, hogy megismerje és mérlegelje a kollektívának és a képviseletében eljáró szakszervezeti bizottságnak a véleményét.

A szakszervezeti bizottság irányításával működő vállalati szervek és a termelési tanácskozás

C.

Az üzemi demokrácia kibontakozása szempontjából igen nagy jelentősége van annak, hogy az állam a vállalatok keretei között olyan belső szervek kialakítását teszi lehetővé, amelyek a dolgozók bevonásával meghatározott feladatokat láthatnak el, és ezzel előmozdíthatják, hogy a dolgozók részt vehessenek a vállalati munka megtervezésében és megszervezésében, irányításában és ellenőrzésében, a munkafegyelem megszilárdításában és a munkaügyi viták elintézésében. Az üzemi demokráciának ezek a szervei, illetve intézményei jelenleg a következők: az üzemi tanács, a termelési tanácskozás, a társadalmi munkavédelmi felügyelet szervezete, a munkaügyi döntőbizottság és a társadalmi bíróság. Bizonyos mértékben mindegyiket érinti az új gazdasági mechanizmus bevezetése, anélkül azonban, hogy lényegesebb változtatásra lenne szükség, kivéve az üzemi tanácsot. Erre való tekintettel itt csak az utóbbival foglalkozunk.

I. Üzemi tanácsot általában a termelő vállalatoknál kell alakítani. Az üzemi tanács a szakszervezet irányítása alatt működik. Legfontosabb feladatai: a tervgazdálkodás érvényesítésének, a társadalmi tulajdon megszilárdításának és az egyszemélyi felelős vezetésnek az elősegítése. Az üzemi tanács tehát a vállalat dolgozóiból alakult olyan társadalmi szerve a vállalatnak, amely segítséget nyújt az igazgatónak a legfontosabb feladatok megoldásában.

Az üzemi tanácsnak ellenőrző, véleményező és döntési jogköre van.

1. Gazdasági kérdésekben az üzemi tanács jogköre nem érinti az igazgató vezetői jogkörét, tehát a tanácsnak csak ellenőrző és véleményező jogköre van.

2. Szociális jellegű kérdésekben, amelyek az igazgató vezetői jogkörét közvetlenül nem érintik, az üzemi tanácsnak — a jogszabály által felsorolt kérdésekben — döntési jogköre van. Az igazgató pedig köteles azokat a döntéseket végrehajtani, amelyeket az üzemi tanács hatásköre keretei között hozott. Ha viszont az üzemi tanács olyan határozatot hoz, amely hatáskörét meghaladja, vagy akár hatáskörének a túllépése nélkül is a határozat jogszabályt sért, a határozat érvénytelen és annak a végrehajtását az igazgató nemcsak jogosult, de köteles is megtagadni.

II. A gyakorlati tapasztalatok, de elméleti meggondolások is azt mutatják, hogy ebben a formában az üzemi tanács intézményét fenntartani előreláthatólag nem szükséges, mert feleslegesen növeli a vállalat belső szerveinek a számát, holott az üzemi demokrácia fejlődését nem a belső szervek számának a növelése, hanem a megfelelő hatáskör és ennek hatékony gyakorlási lehetősége szolgálja. Az üzemi tanács jelenlegi hatásköre túlzottan bonyolulttá teszi a vállalat belső szervezeti és működési rendjét is, nemegyszer csak megduplázza a szakszervezeti bizottság hatáskörét. Másfelől azonban gondolni kell arra is, hogy a jogszabály számos olyan funkciót utalt az üzemi tanács hatáskörébe, amelyeknek ellátásába továbbra is be kell vonni a dolgozókat, illetve a szakszervezeti bizottságot, de korszerűbb formák keretei között. Ha az üzemi tanács funkcióit megvizsgáljuk, arra a következtetésre juthatunk, hogy azok között megfelelő módon differenciálnunk kell:

1. Vannak olyan funkciók, amelyeket minden további nélkül szakszervezeti hatáskörbe lehet átutalni, így pl. a szociális beruházásokra szánt összegek felhasználása. (Itt csak zárójelben említjük meg, hogy minden olyan esetben, amidőn az új szabályozás a szakszervezet hatáskörébe utalja bizonyos kérdések önálló eldöntését, az igazgató részére kell vétó-jogot biztosítani arra az esetre, ha a szakszervezet döntése jogszabályba ütközik, vagy ha a szakszervezet a jogszabály által biztosított hatáskörét túllépi.)

2. Más esetekben arról van szó, hogy a funkció ellátása besorolható azok közé a kérdések közé, amelyek az igazgató és a szakszervezeti bizottság közös szabályozási tevékenységével megoldhatók. Ilyen pl. a vállalati nyereségrészesedés felosztási irányelveinek meghatározása, a vállalati munkarend szabályozása és módosítása, a főbb bérezési formák kialakítása, vagyis a vállalati bérszabályzat megalkotása, a munkaruha juttatására vonatkozó szabályok megállapítása a törvényes rendelkezések keretein belül stb.

3. A jelenlegi szabályozás szerint az üzemi tanács hatáskörébe tartozik számos olyan kérdés, amelyet egy létesítendő felügyelő bizottság hatáskörébe lehetne utalni, vagy pedig nem is

kellene kifejezetten valamilyen szerv hatáskörébe utalni, mert e funkciók ellátása megoldható a szakszervezeti bizottság általános hatáskörén belül. A felügyelő bizottság hatáskörébe lehetne utalni pl. annak ellenőrzését, hogy miként történik a termelő berendezések, a nyersanyag, a pénzügyi eszközök és a munkaerő tervszerű felhasználása, a műszaki fejlesztés feladatainak végrehajtása, a minőségi ellenőrző szervezet működése, a munkafegyelem követelményeinek érvényesítése, a társadalmi tulajdon védelme stb.

3. Az üzemi tanács hatáskörébe utalt kérdésekkel kapcsolatban azonban ismét előtérbe kerül az a probléma, hogy nincs-e szükség mégis bizonyos körben a véleményezési jogkör fenntartására. Szükség lenne pl. ilyenre a dolgozói létszám meghatározásával, a nagyobb jelentőségű újítások és találmányok bevezetésével, a beruházások és felújítások végrehajtásával, a tervek meghatározásával stb. kapcsolatban. Ezeket a funkciókat nem lehet felügyelő bizottság hatáskörébe utalni, hiszen nem utólagos ellenőrzésre, hanem előzetes jó tanácsokra van szükség. Az is kétségtelen, hogy itt nagyon fontos kérdésekről van szó, amelyek eldöntésével és végrehajtásával kapcsolatban igen nagy jelentősége van annak, hogy a dolgozók a végső döntés előtt véleményüket vagy közvetlenül a termelési tanácskozáson vagy a szakszervezeti bizottság közvetítésével kinyilváníthassák. Megítélésünk szerint tehát ebben a körben továbbra is fenn kell tartani azt a lehetőséget, hogy vagy közvetlenül a vállalati kollektíva, így pl. a termelési tanácskozáson, vagy pedig a szakszervezeti bizottság a véleményét kinyilváníthassa, illetve az igazgató köteles legyen ezeket a véleményeket a döntés előtt megismerni. Mindez nincs azzal ellentétben, hogy korábban a konkrét döntésekkel kapcsolatban feleslegesnek minősítettük a szakszervezeti bizottság véleményezési jogosultságát. Ott ugyanis konkrét eseti, egyedi kérdések eldöntéséről volt szó, itt pedig az egész vállalati kollektívát érintő nagyon lényeges kérdésekről. Különbséget kell tehát tennünk az egyes dolgozókat érintő egyedi döntések és az egész kollektívát érintő általános döntések között. Az előbbieknél a szakszervezeti véleményezési jogkör valóban feleslegesnek látszik, az utóbbiaknál viszont annál fontosabb.

Egyes elvi következtetések és javaslatok

D.

1. *Elvi következtetések*

1. A jelenleginél sokkal szélesebb körben és általánosabb szövegezéssel kellene szabályozni a szakszervezetek jogkörét.

2. Indokoltnak látszik, hogy a szabályozás a szakszervezetek tevékenységének súlypontját a szabályozásban való részvételre, az ellenőrzésre, a javaslattételre és a tiltakozásra helyezze át. Ezzel kapcsolatban gondoskodni kellene arról, hogy a szakszervezetek ne csak jogsértések esetén léphessenek fel, hanem a vállalati gazdálkodásban mutatkozó hibákkal és mulasztásokkal szemben is.

3. Intézményes megoldásra lenne szükség annak érdekében, hogy ha az igazgató és a szakszervezeti bizottság között egyetértés nem jött létre, vagy vita alakult ki, ezt a felsőbb állami és szakszervezeti szerv kötelező hatállyal eldönthesse.

4. Biztosítani kellene, hogy a szakszervezet kötelező hatállyal megfelelő eljárások megindítását kezdeményezhesse azokkal szemben, akik jogsértéseket, vagy a gazdálkodás területén súlyos mulasztásokat vagy hibákat követtek el.

II. *Egyes javaslatok*

1. Az államigazgatási és gazdálkodó szervek vezetői kötelesek a szakszervezetek zavartalan tevékenységét biztosítani, és előmozdítani, hogy a szakszervezetek rendeltetésszerűen gyakorolhassák a jogszabályban biztosított jogosultságaikat.

2. A Minisztertanács a SZOT véleményének meghallgatásával szabályozza a dolgozók élet- és munkakörülményeit. Egyetértés hiányában a vitát egyeztetéssel kell megoldani.

A miniszter csak az érdekelt szakszervezettel egyetértésben vagy vele közösen szabályozhatja a dolgozók élet- és munkakörülményeit. Ha egyetértés nem alakul ki, a vitát közös megegyezéssel és kötelező hatállyal a Minisztertanács és a SZOT döntik el. Közös megegyezéssel a szabályozást is megalkothatják.

Megfelelő eltérésekkel ugyanezt a megoldást kell alkalmazni minden olyan esetben, amidőn vállalati szinten kerül sor a dolgozók élet- és munkakörülményeinek szabályozására az igazgató (hivatalvezető) és a szakszervezeti bizottság között (pl. kollektív szerződés).

3. Az érdekelt szakszervezeti szerv a dolgozók élet- és munkakörülményeivel, továbbá a vállalati tevékenység megtervezésével és megszervezésével, irányításával és ellenőrzésével kapcsolatban az illetékes állami szervnek, illetve az igazgatónak megfelelő indokolással ellátott javaslatot tehet szabályozásra, döntésre, intézkedésre. Az állami szerv, illetve az igazgató köteles a javaslattal foglalkozni és megfelelő határidőn belül választ adni, hogy a javaslattal egyetért-e, és hogy azt milyen határidőn belül valósítja meg. Ha az állami szerv vagy az igazgató a javaslattal egészben vagy részben nem ért egyet, ennek indokait írásban kell közölnie.

4. A SZOT és az érdekelt szakszervezetek a dolgozók jogainak és törvényes érdekeinek biztosításával kapcsolatban a miniszterektől, a Minisztertanácsnak közvetlenül alárendelt szer-

vektől és az igazgatóktól a jogszabályok végrehajtásáról és e szervek gazdálkodó tevékenységéről tájékoztatást kérhetnek és vizsgálatot tarthatnak. Az érdekelt szervek kötelesek a szükséges felvilágosításokat megadni és adatokat rendelkezésre bocsátani.

5. A SZOT és a szakszervezetek a dolgozók élet- és munkakörülményeire vonatkozó rendelkezések megsértésével, a társadalmi vagy a vállalati érdeket sértő gazdálkodással szemben tiltakozással élhetnek. A tiltakozásban felhívhatják a figyelmet a jogsértésekre, a hibákra, a mulasztásokra, és megfelelő javaslat előterjesztésével határidőt szabhatnak a jogsértések, a hibák, a mulasztások megszüntetésére és orvoslására.

a) Ha a jogsértést az arra illetékes szerv nem orvosolja, a szakszervezet munkaügyi döntőbizottsági eljárást és bármely hatóságnál megfelelő hatósági eljárást kezdeményezhet.

b) Társadalmi vagy vállalati érdeket sértő gazdálkodás esetén, ha a tiltakozás eredményre nem vezet, a szakszervezet a felsőbb állami szervhez fordulhat megfelelő javaslattal.

6. Jogsértés, a társadalmi vagy a vállalati érdeket sértő gazdálkodás esetén a SZOT és a szakszervezet — megfelelő indokolással — fegyelmi és kártérítésre kötelező eljárás megindítását is kezdeményezheti. Ilyen esetben az illetékes szerv köteles az eljárást megindítani. A SZOT és a szakszervezet — megfelelő indokolással —, az igazgató, a főmérnök és a főkönyvelő felmentését, továbbá bármely vezető beosztású dolgozó áthelyezését, illetve munkaviszonyának a megszüntetését is javasolhatja.

7. Ha az igazgató és a szakszervezeti bizottság között valamely kérdésben nem jön létre a szabályozáshoz vagy intézkedéshez kötelezően előírt egyetértés, vagy ha közöttük bármely kérdésben vita keletkezik, az igazgató vagy a szakszervezeti bizottság igényelheti, hogy a felsőbb állami és szakszervezeti szerv közösen egyeztessen, illetve döntsön.

8. Ha sor kerül az üzemi tanács megszüntetésére, egyes funkcióit továbbra is fenn kellene tartani, éspedig:

a) a szakszervezeti bizottság önálló döntési körébe lehetne utalni a szociális és kulturális alapok felosztását, tiltakozási jogot biztosítva az igazgatónak a jogszabályba ütköző döntésekkel szemben;

b) kollektív szerződésben kellene szabályozni azokat a kérdéseket, amelyeket jelenleg az üzemi bizottság döntése szabályoz, pl. a vállalati nyereségrészesedés felosztása, a vállalati munkarend módosítása, a főbb bérezési formák kialakítása, a munkaruhajuttatás stb.;

c) felügyelőbizottság hatáskörébe lehetne utalni az üzemi tanács ellenőrző funkcióit;

d) a termelési tanácskozás foglalkozhatnék egyes olyan kérdésekkel, amelyekben jelenleg az üzemi tanácsot véleményezési jogkör illeti meg.

Weltner Andor

Az importáló külkereskedelmi vállalat felelőssége a külföldi eladó magatartásáért

Az importáló külkereskedelmi vállalattal szemben a külföldi eladó szerződésszegése miatt alkalmazandó szankciók kérdése a mindennapi gyakorlatban rendszeresen vitára kerül, az irodalom mégis alig-alig veti fel az importcélú tervszerződések szankcionálásának és ezen belül a külföldi eladó magatartásáért való felelősségnek elvi kérdéseit. A Döntőbíráskodásban néhány évvel ezelőtt néhány cikk foglalkozott ugyan azzal a kérdéssel, hogy fizessen-e az importáló külkereskedelmi vállalat a külföldi eladó szerződésszegése miatt kötbért, — kiragadva az egyik, igaz, a tervszerződések körében leggyakrabban alkalmazásra kerülő szankciót —, de a kérdés átfogó vizsgálatát még a György—Katona—Újlaki: Külkereskedelmi vonatkozású tervszerződések című könyv sem végezte el.

A szállítási szerződések rendszerének új szabályozása azonban ezt az átfogó vizsgálatot elkerülhetetlenné teszi. A szállítási szerződésekről szóló új jogszabály, a 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet elébe vág annak a vitának, hogy vajon a külföldi eladót lehet-e az importáló külkereskedelmi vállalat köreműködőjének tekinteni, mert amellett, hogy a 48. § (4) bekezdésében szabályozza a kötelezett felelősségét a teljesítéshez igénybevett közreműködők magatartásáért, a következő bekezdésben kifejezetten megállapítja a külkereskedelmi vállalat felelősségét a külföldi eladó magatartásáért arra az esetre, ha a szerződésszegést a külföldi eladó intézkedése vagy mulasztása okozta.

A 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet 48. § (5) bekezdése általában felelőssé teszi a külkereskedelmi vállalatot a külföldi eladó magatartásáért, anélkül azonban, hogy ezt a felelősséget részletezné, körülírná vagy korlátozná. Más rendelkezés hiányában tehát az importáló külkereskedelmi vállalat, mint kötelezett ez alól a felelősség alól is csak az ugyanezen rendelet 48. §-ának (1) bekezdésében általánosságban szabályozott esetben mentheti ki magát, tehát akkor, ha igazolja, hogy mind maga, mind a szállítási szerződés teljesítéséhez igénybevett más vállalatok a teljesítés érdekében úgy jártak el, ahogyan az szocialista szervezettől az adott helyzetben elvárható. Nem tudjuk, mit fognak szólni pl. a Krupp Művek ahhoz, ha Magyarországra törté-

nő és esetleges késedelmes szállítások esetén az importáló külkereskedelmi vállalat azzal a kéréssel fog hozzájuk fordulni, igazolják, hogy szocialista vállalattól az adott esetben elvárható módon jártak el.

Csak azért tartottuk szükségesnek ezt felemlíteni, mert nézetünk szerint az importcélú tervszerződések szankcionálásának a kérdését éppen jelenleg lehet és kell olyan mélyrehatóan megvizsgálni, hogy a vizsgálat alapján kialakuló megoldás a jogi rendezés alá kerülő gazdasági viszonyokat a gazdaságpolitikai célkitűzéseknek megfelelően alakítsa. Olyan megoldást kell tehát találni, ami a szállítási szerződések új rendszerén és ennek döntőbizottsági gyakorlatán keresztül biztosítani tudja az importcélú tervszerződések teljesítéséhez szükséges külkereskedelmi szerződések legelőnyösebb megkötését és egyben a legjobb ösztönzést nyújtja azok szerződésszerű teljesítésére.

A megoldás bonyolultságát és nehézségét az okozza, hogy a belföldi tervszerződések egész szankcionálási rendszere — annak egy-két vonatkozásától eltekintve — sokkal szigorúbb, mint a külkereskedelmi szerződéseké. A szállítási szerződésekről szóló új jogszabály a kötbérek amúgy is magas mértékét még jobban felemelte, a nemzetközi kereskedelemben megközelítőleg sem léteznek ilyen mértékű kötbérek, nem is beszélve arról, hogy az új jogszabály számos olyan szerződésszegést is kötbérrel sújt, aminek a kötbérrel történő szankcionálását a nemzetközi kereskedelem egyáltalában nem is ismeri.

Felvetődik ennek alapján a kérdés: meg kell-e kísérelni ennek a különbségnek a megszüntetését, azaz törekednie kell-e az importáló külkereskedelmi vállalatnak arra, hogy a külkereskedelmi szerződésben ugyanazokra a szerződésszegésekre és ugyanolyan mértékű szankciót kössön ki, mint amilyen szerződésszegésekre és amilyen mértékű szankció őt a belföldi megrendelővel szemben a tervszerződés alapján terheli.

A kérdésen, hogy kell-e vagy sem ilyen szankciókat kikötni, nem érdemes sokáig töprengeni, mert — még ha esetleg kellene is — egyszerűen nincs rá lehetőség. A magyar külkereskedelmi forgalom nagy része a KGST keretein belül bonyolódik le, a KGST-hez tartozó országok vállalataival megkötésre kerülő külkereskedelmi szerződések tartalmát — a szerződésszegés szankcióit is beleértve — a KGST 1958. évi Általános Szállítási Feltételei szabályozzák. Ezektől a feltételektől csak az áru vagy szállítás sajátossága esetén lehet eltérni és így a magyar külkereskedelmi vállalatnak egyszerűen nincsen lehetősége arra, hogy a KGST-hez tartozó országokból történő importálás esetén a külkereskedelmi szerződésben akár csak megközelítőleg olyan szankciókat kössön ki, mint amilyeneket a belföldi szállítási szerződésekre a 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet előír.

De nincs lehetőség a megfelelő szankció kikötésére tőkés importunknál sem. Nincsen olyan tőkés ország, amely hibás átadási kötbér fizetésére vállalna a szerződésben kötelezettséget, vagy amely hajlandó lenne hibás átadás és késedelem esetén a fizetendő kötbért a vételár 30%-ában maximálni.

Meg kell jegyezni emellett, hogy a külkereskedelmi szerződés szankcióinak a nemzetközi kereskedelmi szokásokkal szembeni túlfeszítését még akkor sem tartanók helyesnek — mint arra még később rátérünk —, ha és amilyen mértékben ez egyáltalában lehetséges.

Miután arra az eredményre jutottunk, hogy a belföldi szállítási szerződés és a vonatkozó külkereskedelmi szerződés szankcionálási szigora közötti különbséget megszüntetni nem lehet, felvetődik a kérdés, hogy melyik vállalat viselje ennek a következményeit, az importáló külkereskedelmi vállalat vagy annak belföldi megrendelője.

Vizsgáljuk meg ehhez, hogy milyen funkciót tölt be — importnál — a külkereskedelem a népgazdaságon belül.

A kereskedelem általában a termelés oldalán fennálló lehetőség és a fogyasztás oldalán felmerülő szükségletek közötti közvetítő funkciót végez úgy, hogy mind a termelői lehetőségeket, mind a fogyasztói szükségleteket felmérve olyan optimális elosztást törekszik létrehozni, amely számára a minél magasabb kereskedelmi árrést biztosítja. A magyar külkereskedelem — mint szocialista külkereskedelem — importtevékenysége során ennek az általános kereskedelmi funkciónak csak egy részét látja el. Nem tartozik a külkereskedelem feladatai közé — importnál — a fogyasztói szükségletek felmérése, vizsgálata. A külkereskedelem azt és akkor importálja, amit és amikor a belföldi megrendelő — felhasználó, készletező, beruházó vállalat — rendel és amire az importhoz szükséges devizát rendelkezésre bocsátja. Az importáló külkereskedelmi vállalat funkciója tehát puszta közvetítés: megteremteni az *eszközöket* arra, hogy a megrendelő által igényelt áru az ugyancsak a megrendelő által megjelölt időpontra behozatalra kerüljön. Szinte szállítmányozói jellegű ez a tevékenység, de míg a szállítmányozó az áru fizikai továbbításához szükséges eszközöket teremti meg, az importáló külkereskedelmi vállalat az általa igénybe vett eszközökkel nemcsak magának a fizikai értelemben vett árunak, hanem azzal együtt az áruhoz fűződő jogoknak és kötelezettségeknek, az áru mozgásához fűződő jogkövetkezményeknek a továbbítását is biztosítja a külföldi eladótól a belföldi megrendelőhöz.

Abból a körülményből tehát, hogy az importáló külkereskedelmi vállalat pusztán csak ilyen közvetítői funkciókat lát el, máris arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a külföldi és a belföldi szankcionálási szigor közötti különbség terheit nem neki, hanem a belföldi megrendelőnek kell viselnie.

Ugyanerre az eredményre jutunk, ha más irányból vizsgáljuk a kérdést. Minden import előnyt és hátrányt is jelent az importterméket vagy importszolgáltatást igénylő vállalat részére. Az előny általában abban áll, hogy a szükségletet gyorsabban vagy jobb minőségű áruval, szolgáltatással, tehát magasabb fokon tudja az importot igénylő vállalat kielégíteni. De még azonos termelési színvonalon álló és a szerződéses kötelezettségek teljesítésére egyformán törekvő országokat, illetve vállalatokat figyelembevéve is mindig nagyobb a teljesítés bizonytalansága az importáru tekintetében: a hosszabb útvonalon nagyobb a kárveszély, az esetleges szavatossági igények — csere, javítás — teljesítése tovább tart, az eltérő szabványok zavart okozhatnak, az alkatrészellátás nehezebb, nyelvi okok miatt nagyobb a tévedés lehetősége a követelmények értelmezésénél, a felmerülő nehézségeket kevésbé lehet személyes érintkezéssel megoldani stb. Az importból való beszerzésnek ezek a hátrányai a gazdasági rendszerek esetleges különbözőségétől függetlenül állnak fenn, s ezeknek viselését a valamely áru importját igénylő belföldi vállalatnak — az import előnyeivel összevetve — mérlegelnie kell, s megrendelésénél figyelembe is kell vennie.

A mérlegelés csak akkor vezethet helyes eredményre, ha az előnyök és a hátrányok ugyanazon a helyen csapódnak le, mégpedig annál a vállalatnál, ahol a szükséglet jelentkezik, tehát a belföldi megrendelőnél. Ugyanebből a megfontolásból kell a belföldi megrendelőnél lecsapódnia annak a különbözetnek, amely egyrészt a külkereskedelmi szerződésre, másrészt a belföldi szállítási szerződésre vonatkozó jogi előírások szankcionálási rendszere között fennáll. Szándékosan említettünk különbözetet és nem hátrányt, mert bár kétségtelen az, hogy a 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet szankcionálási rendszere általánosságban véve szigorúbb, mint a külkereskedelmi szerződésre érvényes szankcionálási rendszer, de bizonyos kérdésekben a külkereskedelmi szerződésre irányadó jogi rendelkezés biztosít több jogot vagy előnyösebb helyzetet a vevőnek.

A következtetések alapjául az szolgált, hogy az importáló külkereskedelmi vállalat csak közvetítői tevékenységet lát el. Látszólag ellentmond ennek az, hogy a külkereskedelmi vállalat nemcsak, hogy a külkereskedelmi szerződést saját nevében köti meg, de a belföldi megrendelővel is szállítási szerződést köt és így a belföldi megrendelővel szemben látszólagosan önálló dare-kötelme keletkezik. Ez a jogi megoldás azonban nem tükrözi hűen az alapjául szolgáló gazdasági viszonyt, a szerződéses láncolat, mint jogi megoldás, nincs összhangban a ténylegesen ellátott gazdasági funkcióval. Nem tartjuk szükségesnek itt elemezni, hogy vajon csak valamilyen általános uniformizálási és leegyszerűsítési törekvés, vagy az önálló gazdasági elszámolási egységek önálló jogalanyiságával kapcsolatos torz elképzelés, esetleg az a körülmény, hogy a két szerződésben az ellenszolgáltatás más pénznemben van kikötve vagy valamilyen más ok vezetett-e ehhez a helyzethez, akármi is volt azonban az ok, nem szabad megengednünk, hogy a szállítási szerződési forma eltakarja előlünk a tényleges gazdasági funkciót, s ezért a következtetések levonásánál nem a jogi formából, hanem a gazdasági funkcióból kell kiindulni.

Minden esetleges ellenvetéssel szemben tételezzük fel ugyanis, hogy a belföldi megrendelő — különösen a készletező vagy a beruházó vállalat — közvetlenül rendelne külföldön, s maga kötné a szerződést a külföldi eladóval. Vajon ebben az esetben tudna-e másképpen szerződni, mint a KGST ÁSZF előírásainak, illetve nem KGST-hez tartozó országok vállalataival más államközi egyezményeknek vagy a nemzetközi kereskedelmi szokásoknak megfelelően? Vajon ilyen esetben nem tartaná-e természetesnek, hogy csupán a KGST ÁSZF vagy más államközi szerződések, illetve a nemzetközi kereskedelmi szokások szerinti szankciókat érvényesítheti csak a külföldi eladóval szemben? Úgy gondoljuk, nem lehet vitás, hogy a belföldi megrendelő ilyen esetben nem kívánná és nem is tudná közvetlenül a külföldi eladóval kötendő szerződésében a 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet szerinti szankciókat kikötni.

A gazdasági struktúra adottságai — és ezek az adottságok előreláthatólag még hosszabb ideig nem fognak a vizsgált kérdés szempontjából lényegesen megváltozni — nem teszik lehetővé, hogy a tevékenységük ellátásához importárura vagy importszolgáltatásra rászoruló belföldi vállalatok az importcélú külkereskedelmi szerződést a külföldi eladóval közvetlenül maguk kössék meg. Két lényeges akadályra kell mindenekelőtt rámutatni. Először: a külkereskedelmi tevékenység ellátásához olyan szakismeretekre, pénzügyi, kereskedelmi, piaci, szállítmányozási, kereskedelemtechnikai és nem utolsó sorban nyelvi ismeretekre van szükség, hogy az importra rászoruló minden egyes vállalatnál ilyen szervezetek létesítése az adott körülmények között lehetetlen lenne. Másodszor: a konkrét importszerződésben, annak megkötésénél nemcsak a belföldi megrendelőnél jelentkező eseti, *egyedi* érdekeket kell figyelembe venni, hanem népgazdasági szinten jelentkező *általános* érdekeket is, amelyek a szerződéskötésre, a teljesítéssel kapcsolatos intézkedésekre, a fizetésre, valamint a szerződésszegésből származó igények érvényesítésére irányuló külkereskedelmi, pénzügyi, nemzetközi jogi, fizetési, devizális stb. előírások, szabályok formájában jelentkeznek. A gazdaságossági, célszerűségi és szakszerűségi követelmények tehát azt írják elő, hogy az importtevékenységet ne minden arra rászoruló vállalat maga lássa el, hanem külön szervezetekbe tömörítve folyhasson a beruházó, felhasználó, készletező stb. vállalatok ellátása importárukkal és importszolgáltatásokkal.

Abból azonban, hogy a gazdasági struktúra adottságaiból kifolyólag a belföldi megrendelővállalatok nem közvetlenül szerződhetnek a külföldi eladóval az igényelt áru behozatalára, hanem csak az e célból létesített külön szervezeteken, az importáló külkereskedelmi vállalatokon keresztül, ezek közvetítésével, még korántsem következhet az, hogy ne ugyanannak a belföldi megrendelő vállalatnak kelljen viselnie az importálással járó hátrányokat, a belföldinél általában enyhébb szankcionálási lehetőséget, mint amelyik belföldi megrendelővállalat az import előnyét — határidőben, minőségben, választékban vagy árban — maga élvezi.

Az általános gazdasági megfontolások után vizsgáljuk meg a kérdést jogi oldaláról is. Ismeretes, hogy az importáló külkereskedelmi vállalat az importcélú külkereskedelmi szerződést saját nevében köti meg és külön köt szállítási szerződést a belföldi megrendelővel. Mindkét szerződés külön-külön önálló szerződés. (Az egyszerűség kedvéért csak az adás-vételi és a vállalkozási jellegű importcélú külkereskedelmi szerződésekről és az ezekre vonatkozó belföldi tervszerződésekről szólunk, annál is inkább, mert a 10/1966. [II. 14.] Korm. sz. rendelet és annak szigorú szankcionálási rendszere amúgy is csak a szállítási és vállalkozási jellegű tervszerződésekre vonatkozik.)

A két szerződés *ténybelileg* szorosan összefügg, mert rendszerint és megközelítőleg ugyanaz a tény jelenti mindkét szerződés szempontjából a szerződés teljesítését, vagy a szerződés megszegését. *Jogilag* azonban a két szerződés különálló, annyiban, hogy az egyik szerződésre vonatkozó jogi aktusok — pl. a szerződés módosítása vagy a szerződéstől való elállás — nem vonatkoznak automatikusan a másik szerződésre.

Az a körülmény, hogy az importáló külkereskedelmi vállalat adás-vételi külkereskedelmi szerződéssel megveszi az importárut és szállítási szerződés keretében leszállítja a belföldi megrendelő részére, a két szerződésnek ez a jogi különállása — amint arra már fentebb utaltunk — nincs összhangban a két szerződés ténybeli összefüggésével és nem tükrözi helyesen az importáló külkereskedelmi vállalat által végzett gazdasági funkciót.

Az importáló külkereskedelmi vállalat és a belföldi megrendelője közti gazdasági kapcsolatnak megfelelő jogi rendezés külön elemzést igényel.

A magyar jogtudomány nemigen foglalkozik a kötelmeknek a francia jogból jól ismert azzal a megkülönböztetésével, amely az eredmény-kötelmeket (obligations de résultat) elválasztja az eszközkötelmektől (obligations de moyen). A polgári jogi egyetemi tankönyv megemlíti ugyan, hogy a facere-szolgáltatások közül egyeseknél a kötelezettségvállalás valamilyen eredmény létrehozására irányul, míg másoknál a kötelezett csak azt vállalja, hogy a legnagyobb gondossággal eljárva törekszik az eredmény létrehozására, ennek a megkülönböztetésnek a felelősségi vonatkozásait azonban a tankönyv nem tárgyalja. Ha azonban a Ptk.-nak az egyes szerződésekről szóló fejezeteit, a kötelmi jogi rész III. címét ebből a szempontból megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy a Ptk. is megkülönböztetést tesz a kétféle facere-szolgáltatás között. Az egyik csoportba a vállalkozási jellegű szerződések tartoznak, tehát azok, amelyekben a kötelezett az eredmény létrehozására is kötelezettséget vállal, a másik csoportba a megbízásjellegű szerződések, tehát azok, amelyekben csak valamilyen ügy ellátására, valamilyen tevékenység elvégzésére vállalkozik a kötelezett, de a tevékenység eredményének a létrehozása már nem tartozik kötelezettségének körébe.

Nyilvánvaló, hogy a szerződés jogosultja a szerződés megkötésénél valamilyen eredmény létrehozására törekedett és ezt az eredményt éppen a szerződés megkötése révén kívánta elérni. Felvetődik a kérdés, hogy akkor miért nem csak vállalkozási jellegű szerződést köt, miért nyugszik bele olyan szerződés létrejöttébe, amelyben a vele szerződő fél az eredmény létrehozására kötelezettséget nem vállal.

Úgy gondoljuk, nem szorul bővebb magyarázatra, hogy az ismertetett szerződéstípusok nem véletlenül alakultak ki és különültek el egymástól bizonyos mértékig, hanem éppen a társadalmi-gazdasági viszonyok, az azokban foglalt reális lehetőségek tükrözéseként. Az egyes szerződő felek által kívánt társadalmi vagy gazdasági eredmények különböző eszközök igénybevételétől és különböző feltételek fennforgásától függnek. A szerződés jogosultja által elérni kívánt, célul kitűzött eredmény létrehozásához szükséges eszközök és létrejöttét lehetővé tevő feltételek eloszlása esetenként és a kötelezetti szolgáltatás jellegétől is függően különböző. Egyes szolgáltatásoknál a kötelezett rendelkezik valamennyi vagy legalábbis minden lényeges eszközzel ahhoz, hogy a jogosult által kívánt eredményt létrehozhassa és a szolgáltatás eredményességének a feltételeit is — az egyik által sem előrelátható, rendkívüli események kivételével — maguk a szerződő felek tudják biztosítani. Más esetben viszont a szerződésben kötelezett fél csak az eredmény létrehozásához szükséges eszközök egy részével rendelkezik, vagy éppen csak egyetlen eszközt bocsát a jogosult rendelkezésére, s az eredmény létrehozásának egyes feltételeit sem tudják biztosítani maguk a szerződő felek.

Az első esetnek felelnek meg a vállalkozási jellegű szolgáltatások. Vizsgáljuk meg ehhez a leggyakrabban felhasznált példát, a szoba kifestésére vonatkozó vállalkozást. Ebben az esetben a vállalkozónak, mint kötelezettnek rendelkezésére áll az eredmény létrehozatalához szükséges valamennyi eszköz: az anyag, tehát a festék, a szükséges szerszámok és munkaeszközök, mint ecset, vödör, létra stb., és rendelkezésére áll az a szaktudás, amely az anyagokat és a szer-

számokat, illetve munkaeszközöket egymással olyan kapcsolatba hozza, hogy annak következtében megvalósul a kívánt eredmény, a szoba kifestett állapota. Természetesen az eredményhez szükségesek bizonyos feltételek is, az, hogy a szoba kifesthető állapotban álljon rendelkezésre, legyen víz, világítás stb.

Ezek a feltételek viszont olyanok, amelyeket a jogosult minden nehézség nélkül biztosítani tud. Nyilvánvaló, hogy az eredmény létrejöttét csak valamely, a felek által előre nem látható körülmény akadályozhatja, mint pl. az, hogy a festőt baleset éri, vagy csőrepedés miatt nincs vízszolgáltatás stb.

Más a helyzet a fentebbi megkülönböztetés második esetében. Ehhez szintén az egyik legtipikusabb példát, az ügyvédi megbízást vegyük alapul. Az ügyvéd is vállalkozik a megbízó, mint jogosult által kívánt eredmény elérése irányában való tevékenységre, de nem tudja vállalni azt, hogy tevékenysége eredményeképpen éppen a jogosult által kívánt eredmény fog létrejönni. A megbízott, azaz az ügyvéd nem rendelkezik az ehhez szükséges valamennyi vagy legalábbis minden lényeges eszközzel, mert a jogvitát eldöntő szervek mérlegelését csak befolyásolni tudja, de nem tud biztosítékot nyújtani a bírói döntésre. Az eredmény létrejöttéhez tehát csak egy eszközt, a szakértelmét bocsátja a jogosult rendelkezésére.

A kötelezettség azonban nem teljesen azonos a felelősséggel. Eredmény-, illetve eszközkötelmeket tulajdonképpen — éppen a fentebb kifejtettek alapján — minden jogrendszer ismer. A megkülönböztetés azonban már az egyes jogrendszerek felelősségi rendszerétől függ. A francia jog, elég következetesen, az eredménykötelmeknél objektív felelősséget ró a kötelezettre, szinte vétkességi vélelmet állapít meg a terhére, az eszközkötelmeknél viszont szubjektív felelősséget ír elő, azaz a kötelezettet csak vétkesség esetén terheli kártérítési felelősség. A magyar jog egyes szerződéstípusoknál — pl. a fuvarozásnál — külön foglalkozik a felek felelősségével, másoknál — pl. éppen a vállalkozásnál vagy a megbízásnál — külön rendelkezés hiányában az általános felelősségi szabályok az irányadók. Első pillanatra tehát úgy tűnik, hogy a magyar jog szerint a vállalkozásnál, mint eredménykötelemnél és a megbízásnál, mint eszközkötelemnél ugyanolyan felelősség nehezedik a kötelezettre. A gyakorlat azonban mást mutat. Eredménykötelemnél a magyar jog általános felelősségi szabályai szerinti kimentés igen nehéz, mert ha a kötelezett rendelkezik az eredmény létrehozásához szükséges minden lényeges eszközzel, csak akkor tudja kimenteni magát, ha bizonyítja, hogy az eredmény elmaradása olyan okra vezethető vissza, ami tőle független, tevékenységi körén kívül esik, s amelynek számításbavétele, előrelátása vagy éppen elhárítása tőle az adott esetben nem volt elvárható. Nem szükséges magyarázni, hogy ennek bizonyítása mennyire nehéz. Eszközkötelemnél viszont a kötelezett helyzete a magyar jog általános felelősségi szabályai alapján jóval könnyebb. Egyáltalában nem kell bizonyítania a kívánt eredmény bekövetkeztének elmaradása és valamely rajta kívülálló, általa előre nem látott és el nem hárítható körülmény közötti okozati összefüggést, hiszen kötelezettsége teljesítésének nem a jogosult által elérni kívánt eredmény bekövetkezése a mércéje. A bizonyítás csak arra terjedhet ki, hogy a kötelezett az eszközök igénybevételénél, felhasználásánál az adott esetben tőle elvárható módon járt-e el és mivel eszközkötelmeknél az eszközök száma korlátozott, a bizonyítás és ennek alapján a kimentés általában nem ütközik nehézségbe. Gondoljunk csak arra, hogy az elvállalt ügyek számához képest mennyivel többször kell szerződésszegésből eredő kártérítésért helyt állnia a vállalkozóknak, mint pl. a megbízott ügyvédeknek. S ez nem az ügyvédeknek a vállalkozó kisiparosokhoz képest nagyobb szakértelmére vezethető vissza, hanem arra, hogy a különböző típusú, eredmény- vagy eszközjellegű szerződésekből folyó felelősség a gyakorlatban különbözőképpen terheli a kötelezetteket, a magyar jog felelősségi szabályainak általános jellege ellenére.

Térjünk azonban vissza a külkereskedelemre. Vizsgáljuk meg, hogy vajon az importáló külkereskedelmi vállalat gazdasági funkciójának eredmény- vagy eszközkötelemben kell-e tükröződnie.

Az importáló külkereskedelmi vállalat a belföldi megrendelő által kívánt árut maga nem tudja előállítani, a kívánt szolgáltatást maga nem tudja elvégezni, teljesíteni. Funkciója éppen abban áll, hogy ennek az árunak vagy szolgáltatásnak az importjára egy külföldi eladóval szerződést köt és ezen a réven működik közre a belföldi megrendelő szükségletének a kielégítésében.

Milyen főbb eszközök igénybevételére kerül ennek keretében sor?

a) Mindenekelőtt szükség van arra, hogy a behozatalra kerülő áru ellenértékére devizafedezet álljon rendelkezésre. Ennek az eszköznek az igénybevételével a külkereskedelmi vállalat nagymértékben korlátozva van egyrészt abban a vonatkozásban, hogy már a rendelkezésre bocsátott deviza baráti vagy tőkés jellege korlátozza az igényt, az áru szabadon való beszerzésének lehetőségét, másrészt természetesen korlátot jelent a rendelkezésre bocsátott deviza összege, végül korlátot jelent a deviza rendelkezésre bocsátásának az időpontja is. A késői időpont korlátozza, hogy a kívánt határidőre megtörténhessék a behozatal, vagy ha ez megtörténik is, nincs biztosítva, hogy a rendelkezésre álló rövid idő alatt a külföldi eladók versenyét a külkereskedelmi vállalat kihasználhassa. Korlátozás érvényesül a deviza rendelkezésre bocsátásának ideje szempontjából olyan formában is, hogy a hatóság a kérdéses áru importját csak bizonyos hitelfeltételek mellett engedélyezi.

b) A külkereskedelmi szerződés létrehozásához a külkereskedelmi vállalat előtt mindenekelőtt a külföldi eladó kiválasztásának a feladata áll. Az importáló külkereskedelmi vállalat ebben a tevékenységében is nagymértékben korlátozva van, hiszen az importra kerülő számos áru tekintetében államközi szerződések meghatározzák a relációt és miután a baráti országokban az áru eladását az arra kijelölt egyetlen vállalat végzi, az importáló külkereskedelemnek sokszor egyáltalában nincsen lehetősége a külföldi eladót megválasztani, hanem egy meghatározott vállalathoz, mint külföldi eladóhoz kötve van. Már fentebb utaltunk arra, hogy a rendelkezésre bocsátott deviza jellege is nagymértékben korlátozza a külföldi eladó megválasztásának lehetőségét.

c) Az importot igénylő belföldi megrendelő szükségleteinek a kielégítése érdekében az importáló külkereskedelmi vállalat által igénybeveendő további eszköz, a megfelelő külkereskedelmi szerződések megkötése. Ennek az eszköznek az igénybevételében is csak korlátozott lehetőségek állnak a külkereskedelmi vállalat rendelkezésére, hiszen KGST országokból importálásra kerülő áruk esetében a szerződést csak a KGST Általános Szállítási Feltételei alapján, más országokból importálásra kerülő áruk tekintetében pedig vagy kétoldalú államközi megállapodások, vagy a nemzetközi kereskedelmi szokások alapján kötheti meg. Ezek az államközi szerződések és ezek a nemzetközi kereskedelmi szokások bizonyos védelmet és biztonságot nyújtanak az eladó vállalatok részére, korlátokat jelentenek az eladó felelőssége tekintetében, s ahogyan magyar export esetén ennek előnyeit a magyar vállalatok élvezik, ugyanúgy kénytelenek viselni ezeket a terheket import esetén. Mindez azt jelenti, hogy a külkereskedelmi vállalat a külkereskedelmi szerződés megkötésében csak bizonyos korlátok között tud a belföldi megrendelő igényeinek eleget tenni.

d) Az importáló külkereskedelmi vállalat további feladata az arról való gondoskodás, hogy az áru külföldről a belföldi megrendelőhöz eljusson. Az importáru eljuttatásának, mint a belföldi megrendelői igény kielégítésének eszközében az importáló külkereskedelmi vállalat ugyancsak időbelileg van korlátozva. Az importáló külkereskedelmi vállalatnak nem állnak rendelkezésére raktárak, hogy az áru behozatalát az általa legmegfelelőbbnek tartott időben végrehajthassa és azután a raktárról szállíthassa el az árut a belföldi megrendelő által kívánt időpontban, az általa megjelölt címre.

Az importáru továbbításával járó viszonylag hosszabb útvonal az áru megérkezésében nyilvánvalóan nagyobb ingadozásokat jelent, mint csupán belföldi fuvarozás esetén és ezért elkerülhetetlen, hogy a belföldi megrendelő vagy az áru némi késedelmének, vagy az igényeltnél korábban való beérkezésének a terhét legyen kénytelen viselni.

e) A belföldi megrendelői igény kielégítésének az importáló külkereskedelmi vállalat által igénybeveendő eszközei közé kell felvennünk a külföldi eladóval szembeni esetleges igényérvényesítés kérdését is, miután az ilyen igényérvényesítéseknek preventív jellege is van, és az importáló külkereskedelmi vállalat által ezen a téren megtett lépések — ha nem is mindig közvetlenül —, de mégis hozzájárulást jelentenek a belföldi megrendelők szükségleteinek kielégítéséhez.

Ismeretes, hogy a külföldi eladóval szembeni igényérvényesítésben is csak meghatározott korlátok között tud eljárni az importáló külkereskedelmi vállalat. Az igények érvényesítését KGST országokból történő import esetén a KGST Általános Szállítási Feltételeinek az előírásai, más országokból történő import esetén, illetve KGST országokból való importnál az ÁSZF 74. §-ának a figyelembevételével a külkereskedelmi szerződésre irányadó jogrendszer előírásai korlátozzák.

A fentiekből kitűnik, hogy az importáló külkereskedelmi vállalat nem rendelkezik az importcélú belföldi tervszerződések jogosultja által kívánt eredmény létrehozásához szükséges minden eszközzel. Ennélfogva az adott körülmények között a gazdasági szervezetben betöltött tényleges funkciójának az felelne meg, ha a belföldi megrendelővel kötött szerződésben csak eszközkötelezettségek terhelnék.

Az importáló külkereskedelmi vállalatot terhelő eszközkötelem nem egyszerű megbízás, a külkereskedelmi vállalat nem *akármilyen* ügy ellátására vállal kötelezettséget, hanem egy dare-szolgáltatás vagy egy eredménykötelezettséggel járó facere-szolgáltatás behozatalát vállalja. S így végeredményben az importáló külkereskedelmi vállalat rendelkezésére álló, bár a jogosult által kívánt eredmény eléréséhez nem elegendő eszközök helyes igénybevétele — azon ritka esetek kivételével, amikor az importcélú külkereskedelmi szerződés megkötése nem lehetséges — egy, a belföldi megrendelő javára szóló eredménykötelem létrejöttéhez vezet.

Ezért nem okozott egyébként a gyakorlatban eddig jelentős nehézséget az a körülmény, hogy az importáló külkereskedelmi vállalat és a belföldi megrendelő közötti jogviszony — a tényleges gazdasági funkciótól eltérően — önálló szállítási szerződés formájában került rendezésre. S az ebből fakadó esetleges zavarok elhárításához hozzájárult az is, hogy a felelősség tekintetében és a szankciók alkalmazása terén a két szerződés, az importcélú külkereskedelmi szerződés és a belföldi tervszerződés önállósága és különállása a gyakorlatban nem érvényesült, a gyakorlat a szankciók többsége tekintetében belebocsátkozott a külkereskedelmi szerződés alapján keletkezett ún. külföldi jogviszony vizsgálatába, figyelembe vette a „szankció áthárítását"-nak lehetőségét, s annak a szankciónak, amelynél az áthárithatóságot a gyakorlat álláspontja

szerint nem kellett figyelembe venni, azaz a kártérítésnek az érvényesítésére viszonylag ritkán került sor.

Nézzünk meg néhány példát az említett gyakorlatra:

a) A külkereskedelmi vállalat erőművi berendezések importjára folytatott tárgyalást egy NDK-beli vállalattal. A tárgyaláson részt vett a beruházó képviselője is. A beruházó a határidő előbbrehozatalát kívánta abból a célból, hogy az importálandó erőművi berendezések szállítása a magyar beruházási programnak megfelelő időpontban történhessék. A német eladóvállalat a tárgyalások során hajlott is a rövidebb határidő elvállalására, de csak azzal a feltétellel, hogy késedelmes szállítás esetén mentesül az ÁSZF-ben előírt kötbérfizetési kötelezettség alól, ha a berendezésnek csak valamely lényegtelen részével késik és a késedelem mértéke nem akadályozza a szerelés menetét. Az importáló külkereskedelmi vállalat a beruházóval egyetértésben hozzájárult ehhez a kikötéshez, mert nyilvánvaló, hogy ez a beruházó érdekeit nem sértette, a határidők előbbrehozatala pedig egyenesen a beruházó érdekében állt. A felek közötti belföldi tervszerződésben az előrehozott határidőknek megfelelő határidők kerültek kikötésre.

A német eladó késedelembe esett, és ennek alapján késedelembe esett az importáló külkereskedelmi vállalat is a beruházóval szemben. A német eladó álláspontja szerint a késedelem részben jelentéktelen berendezésrészekre vonatkozott és nem hátráltatta a szerelés menetét. A beruházó és a külkereskedelmi vállalat között a központi döntőbizottsági eljárásban felmerült az a kérdés, hogy vajon a külkereskedelmi szerződésnek a fentebb ismertetett fenntartását a két magyar vállalat közötti jogviszonyban figyelembe lehet-e venni.

A Központi Döntőbizottság elnöke arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kérdéses fenntartást a két magyar vállalat közötti belföldi jogviszonyban olyan mértékben kell figyelembe venni, mint amilyen mértékben az a külföldi jogvitában figyelembevételre kerül, mégpedig úgy, hogy a tényállási és műszaki jellegű kérdésekben elfoglalt magyar álláspont megvédésére a külkereskedelmi vállalat a külföldi jogvitába a beruházót is köteles volt bevonni.

Ebben az ügyben a Döntőbizottság tehát az „áthárithatóság" álláspontjára helyezkedett abból kiindulva, hogy ha a belföldi tervszerződésben is a külkereskedelmi szerződés lerövidített határidejének megfelelő határidőt írtak elő a felek, akkor az ott szereplő fenntartást is figyelembe kell venni, mert ellenkező eljárás a külkereskedelmi vállalatot arra ösztönözné, hogy máskor hasonló esetben ne a lerövidített határidőnek megfelelő határidőt, hanem csak annál jóval későbbi határidőt vállaljon a belföldi tervszerződésben, ami éppen a beruházó érdekével lenne ellentétes.

b) Egy nagy létesítmény importjának a pénzügyi likvidációja során a beruházó több millió forintos igényt támasztott az importáló külkereskedelmi vállalattal szemben azon az alapon, hogy a számlázások során annakidején tévedések történtek. Az importáló külkereskedelmi vállalat elévüléssel védekezett, kimutatva azt, hogy a kérdéses számlázások a beruházó keresetének benyújtását több mint egy évvel megelőzően történtek, s ezért a magyar állami vállalatok közötti pénzfizetésekre vonatkozó elévülési időt figyelembe véve, a beruházó keresetét el kell utasítani.

A Központi Döntőbizottság végzésével az eljárást felfüggesztette, és felhívta a külkereskedelmi vállalatot, hogy a pénzügyi likvidáció során a beruházó által jelzett igényeket kísérelje meg a külföldi eladóval szemben érvényesíteni. A végzés alapján a külkereskedelmi vállalat a beruházó által szolgáltatott adatok figyelembevételével fellépett a külföldi eladóval szemben, és az igény tekintélyes részét sikerült is érvényesíteni.

Ebben az ügyben tehát a Központi Döntőbizottság ugyancsak az „áthárithatóság" álláspontjára helyezkedett, de ezúttal az importáló külkereskedelmi vállalat terhére, mert az elévülés nyilvánvaló beállta ellenére kényszerítette a külföldi eladóval szembeni fellépésre és ennek eredményeképpen a befolyt összegnek a beruházó részére történő kiadására.

c) Gépi berendezések importjára vonatkozó külkereskedelmi és belföldi tervszerződést az importáló külkereskedelmi vállalat úgy hozott létre, hogy a két szállítási határidő között bizonyos különbséget tartott fenn. A külföldi eladó a berendezések szállításával késedelembe esett, mégpedig olyan mértékben, hogy a későbbi, tehát a belföldi tervszerződésben kikötött határidővel szemben is bekövetkezett a késedelem. A beruházó a késedelmes teljesítés miatt a Döntőbizottság előtt eljárást kezdeményezett az importáló külkereskedelmi vállalattal szemben. Tekintettel arra, hogy tőkés országbeli külföldi eladó az országos sztrájkra, mint vis maior-ra hivatkozott és ezt a védekezést terjesztette elő a külkereskedelmi vállalat is a Döntőbizottság előtt, a Döntőbizottság a bemutatott bizonyítékok alapján elutasította a beruházó keresetét, miután a késedelmet vis maior idézte elő.

A külkereskedelmi vállalat viszont a külföldi eladóval szemben nem fogadta el a vis maiorra való hivatkozást, mint a késedelem alóli kimentési okot arra utalva, hogy a gépipari sztrájk egyrészt akkor folyt, amikor a berendezéseknek már szállítás alatt kellett volna lenniök és így a sztrájk nem gátolhatta a teljesítést, sőt a sztrájknapok másik része éppen a teljesítési határidő utánra esett. A külföldi eladó a szerződésben előírt késedelmi kötbér fizetése alól nem is tudta magát kimenteni.

Ebben az ügyben a Döntőbizottság tehát nem az áthárithatóság alapjára helyezkedett, és ezért ezen az úton az importáló külkereskedelmi

vállalat nem is kapott ösztönzést a külföldi eladó szerződésszegéséből származó igény érvényesítésére. (Más kérdés, hogy egyéb okok miatt az igény érvényesítésre és az ellenérték a belföldi beruházónak átadásra került.)

Milyen következtetést vonhatunk le mindebből arra, hogyan alakuljon a jövőben az importáló külkereskedelmi vállalat felelőssége, ha a szerződésszegést a külföldi eladó okozta?

A 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet 48. §-ának (5) bekezdésével kapcsolatban felmerült az a magyarázat is, hogy miután az importáló külkereskedelmi vállalat felelős a külföldi eladó mulasztásáért, s miután nem tudja magát kimenteni azzal, hogy a külföldi eladó a szocialista vállalattól elvárható módon járt el, tulajdonképpen a külföldi eladó által okozott szerződésszegésért objektív felelősség terheli.

Ezt a magyarázatot alátámasztani látszik az a gazdaságpolitikai törekvés, amely az állami vállalatok terhére egyre inkább eredményfelelősség megállapítását tartja indokoltnak.

Nézetünk szerint a jogszabálynak ez a magyarázata — amellett, hogy magával a jogszabállyal sem áll összhangban — végeredményben gazdaságilag csak káros eredményre vezethet.

Amint arról fentebb már részletesen szóltunk, az importáló külkereskedelmi vállalat lehetőségei a szankció kikötése és a külföldi eladóval szembeni érvényesítése során általában korlátozottak. Olyan gyakorlat, amely a külföldi eladó szerződésszegése esetén objektív felelősség alapján marasztalná az importáló külkereskedelmi vállalatot, feltétlenül azzal az eredménnyel járna, hogy a külkereskedelmi vállalat terhére a külföldi eladóra áthárithatatlan költségek keletkeznének az importáló külkereskedelmi vállalat gondos, hibátlan eljárása ellenére is. Minél inkább figyelembevételre kerül a jövőben a vállalat nyereséges gazdálkodása, annál inkább jelentkezni fog a törekvés az importáló külkereskedelmi vállalatoknál az ilyen veszteségek elkerülésére.

Nyilvánvaló, hogy a külkereskedelmi vállalat az említett veszteségek elkerülésére két irányban tehet intézkedéseket.

Mindenekelőtt meg fogja kísérelni a külkereskedelmi vállalat azt, hogy a külföldi eladóval a lehetőség szerint olyan szerződést kössön, amely a belföldi szállítási szerződés szankcióinak megfelelő, vagy azokat legalább megközelítő szankciókat tartalmazzon.

Már korábban említettük azt, hogy ez a törekvés általában nem vezet sikerre, hiszen a szankciókat és az érvényesítési lehetőségeket számos viszonylatban államközi szerződések rögzítik. Azt is említettük, hogy még olyan mértékben sem helyeseljük ezt a törekvést, amilyen mértékben ez egyáltalában keresztülvihető.

Az importálásra kerülő áruk ára magában foglal bizonyos kockázati tartalékot. Ez a kockázati tartalék olyan felelősség figyelembevételével került megállapításra, mint amilyen felelősséget a kérdéses termék eladója az arra a termékre irányadó nemzetközi kereskedelmi szokások alapján vállalni szokott. Természetesen az importáló magyar külkereskedelmi vállalatoknak arra kell törekedniök, hogy a nemzetközi kereskedelmi szokások mértékén belül a külföldi eladóval szemben a felelősségvállalás optimumát érjék el, hiszen az ennek a felelősségnek megfelelő kockázati tartalék az árban amúgy is benne van, annak ellenértékét amúgy is megfizetjük.

Amennyiben azonban az importáló külkereskedelmi vállalat a nemzetközi kereskedelmi szokásokon túlmenő felelősséget kívánna elvállaltatni a külföldi eladóval, és amennyiben ez egyes tőkés országokból történő importnál egyáltalában lehetséges, akkor ez a többletfelelősségvállalás az importálandó termék árában elkerülhetetlenül jelentkezni fog akár áremelés, akár az árengedmény megtagadásának formájában.

A Liège-i egyetem „Commission de Droit et de Vie des Affaires" rendezésében a nyugati tőkés országok nagyipari vállalati jogtanácsosainak bevonásával tartott konferencián 1964 decemberében Kopelmanas úr, az ENSZ EGB jogtanácsosa egy felelősségi kérdésekkel foglalkozó előadásában kifejtette, hogy a szerződéskötéseknél a nagyvállalati jogtanácsosoknak figyelembe kell venniök azt a tényt, hogy „la responsabilité est une marchandise", azaz a felelősség: áru. A Magyarországra behozatalra kerülő termékek tekintetében ez tehát azt jelenti, hogy a nagyobb felelősség esetleges elvállalása a külkereskedelmi szerződésben magasabb devizaárat jelent.

Fel lehet vetni természetesen azt a kérdést is, hogy vajon nem célszerű-e az a rendezés és nem kell-e a külkereskedelmi vállalatot éppen arra ösztönözni, hogy még a magasabb devizaár mellett is a nagyobb, a nemzetközi kereskedelmi szokások mértékét meghaladó felelősséget igyekezzen elvállaltatni a külföldi eladóval. Nézetünk szerint ez az álláspont nem lenne helyes. Az az előbb említett tétel, amely szerint a felelősség = áru, nemcsak azt jelenti ugyanis, hogy a külföldi eladó nagyobb felelősséget csak az ár emelése mellett vállal el, hanem azt is jelenti, hogy ezt az árut — mint minden egyéb árut — csak haszonnal értékesíti. Ha és amilyen mértékben egyáltalán egy tőkés eladó vállal a nemzetközi kereskedelmi szokásokat meghaladó kockázatot, az árkorrekció a kockázat mértékét az eladó hasznával meg fogja haladni. Amennyiben tehát rátérnénk a fentebb említett gyakorlatra, ez azt jelentené, hogy a magyar népgazdaság felelősséget is importál tőkés devizáért és ennek az importnak a fejében is kereskedelmi hasznot biztosít a tőkés eladó számára. Ez a gyakorlat ahhoz vezetne, hogy az egész importra vetítve egy garanciális kockázati alap képződne az ilyen nagyobb felelősséget egyáltalában tudomásul vevő tőkés cégeknél, mégpedig egy olyan garanciális alap, amely egyes cégeknél jelenthet ugyan veszteséget, egészben véve azonban a tőkés el-

adóknál jelentős nyereséggel zárulna és veszteséget csak a magyar népgazdaság számára jelentene.

Az importáló külkereskedelmi vállalatnak az a védekezése az áthárithatatlan veszteségek elkerülésére, hogy a külföldi eladó felelősségét próbálja megnövelni és a 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendeletben előírt szankciókkal összhangba hozni, népgazdasági szempontból tehát általánosságban csak káros eredményre vezethet.

Természetesen az importáló külkereskedelmi vállalatnak még egy lehetősége van arra, hogy az át nem hárítható szankciókból eredő veszteségét elkerülni vagy legalábbis kompenzálni tudja. Megkísérelheti a külkereskedelmi vállalat azt, hogy az „azonos teljesítés, de eltérő szankció" tételt alapjaiban megváltoztassa, tehát olyan helyzetet teremtsen, hogy ne csak a szankciók térjenek el egymástól, hanem a teljesítés is. Eszerint a külkereskedelmi vállalat tehát úgy kötné meg a külkereskedelmi szerződést, és a vonatkozó belföldi tervszerződést, hogy a szerződések egyes feltételei ne álljanak egymással teljesen összhangban, hanem számára bizonyos tartalék képződjék. A külkereskedelmi vállalat tehát a külkereskedelmi szerződésben előírt határidőnél csak jóval későbbi határidőt vállalna a belföldi tervszerződésben, a minőségre alacsonyabb kikötést fogadna csak el, a mennyiség tekintetében növelné a toleranciát, a műszaki mutatók mértékét is csökkentené stb. Ilyen módon olyan helyzet állana elő, hogy az importáló külkereskedelmi vállalat a belföldi megrendelővel szemben csak később, nem minden esetben és csak kisebb mértékben esne szerződésszegésbe, mint amikor és amilyen mértékben vele szemben szerződésszegést követ el a külföldi eladó. Ilyen tartalék képzésével a külkereskedelmi vállalatnak egyrészt arra lenne módja, hogy a külkereskedelmi ügyletnél gyakrabban bekövetkező kisebb szerződésszegések esetén a belföldi tervszerződés megszegése még ne következzék be, másrészt elérhető lenne számára az is, hogy a külföldi eladóval szemben úgy érvényesíthessen szankciókat, hogy ennek eredménye nála nyereségként mutatkozzék, mert a külkereskedelmi szerződés megszegésével szemben nem áll fenn egyúttal belföldi szerződésszegés is.

Ez az eljárás a gyakorlatban tulajdonképpen azt jelentené, hogy az importáló külkereskedelmi vállalat következetesen vinné keresztül a két szerződés különállásának azt az álláspontját, amelyet a belföldi megrendelők csak a szankciókra, de nem a teljesítés feltételeire szeretnének érvényre juttatni.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy a két szerződés, tehát a külkereskedelmi szerződés és a vonatkozó belföldi szállítási szerződés különállásának ez a következetes érvényre juttatása népgazdasági szempontból véleményünk szerint szintén nem előnyös. Az importcélú külkereskedelmi szerződés megszegését elsősorban mindig a belföldi megrendelő észleli és elsősorban neki áll érdekében a szankciók érvényesítése. Kétségtelen, hogy ha a két szerződésben a teljesítés feltételeit is elválasztjuk egymástól, számos esetben nem történne meg a külföldi eladóval szemben a szerződésszegés megfelelő észlelése, a szerződésszegés súlyosságának a felmérése és ennek alapján a külföldi eladóval szemben a szankciók megfelelő érvényesítése.

A külkereskedelmi vállalatok gyakorlatát ismerő jogtanácsosok tudják, hogy az importáló külkereskedelmi vállalatoknál ez a tartalékképzési törekvés azonnal jelentkezik, amint a Döntőbizottság a szankciók alkalmazásánál letér az „áthárithatóság"-i álláspontról. Egyenes következménye ez egyébként annak, hogy ha egy eszközkötelem jellegű szolgáltatást eredménykötelemként próbálunk szankcionálni. Ezzel ugyanis a kötelezettet nemcsak ösztönözzük, hanem egyenesen kényszerítjük arra, hogy tartalékot, mégpedig gazdaságilag egyáltalán nem indokolt tartalékot képezzen magának. S amint arra rámutattunk, ez a tartalék nagyrészt tőkés devizában fog a külföldi eladóknál képződni.

A 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet 48. §-a (5) bekezdésének olyan értelmezése, hogy az az importáló külkereskedelmi vállalatot a kimentési lehetőségtől elzárja, végeredményben tehát népgazdaságilag káros eredményre való ösztönzést is váltana ki.

Nem mulaszthatjuk el az utalást Eörsi Gyula megállapításaira,[1] aki a szankciók hatásmechanizmusáról szólva azt hangsúlyozza, hogy ez a szankciós hatásmechanizmus a jogi felelősség legfontosabb kérdése. Eörsi szerint a döntő kérdés a szankció társadalmi hatása, a mi esetünkben természetesen annak gazdasági hatásáról van szó. Szerinte a szankcióban nem az a döntő, hogy okozat, hanem az, hogy ok, s ebből kifolyólag az optimális szankció az, ami a legintenzívebb kedvező hatást váltja ki és emellett kedvezőtlen hatása nincsen.

Az importáló külkereskedelmi vállalatot terhelő szankció hatása akkor kedvező, ha előnyös külkereskedelmi szerződések megkötését biztosítja, ha — nemcsak egyes esetekre, hanem országosan is — minél kevesebb a devizakiadás és minél pontosabban történik meg a külkereskedelmi szerződések teljesítése.

Hogyan szankcionáljuk tehát az importáló külkereskedelmi vállalatot ahhoz, hogy ösztönzést kapjon egyrészt a külkereskedelmi szerződéseknek az államközi szerződések, vagy a nemzetközi kereskedelmi szokások keretein belül az adott körülmények között lehető legjobb megkötésére, másrészt a külföldi eladó szerződésszegése esetén vele szemben — ismét a fenti kereteken belül — az igények gyors és határozott érvényesítésére.

Véleményünk szerint az előnyös külkereskedelmi szerződés megkötésére való ösztönzés

[1] Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség. Akadémiai Kiadó, 1961. 175—179. o.

érdekében a külföldi eladó szerződésszegése esetén az eddiginél alaposabban kell vizsgálni a külkereskedelmi szerződések megkötését, azok színvonalát. A jó szerződés ugyanis nemcsak azt biztosítja, hogy szerződésszegés esetén szankciókkal lehessen élni, hanem preventív hatása is van: a megfelelően szankcionált kötelezettséget ritkábban szegik meg. Ezért, ha az importáló külkereskedelmi vállalat nem használja ki az államközi szerződések és a nemzetközi kereskedelmi szokások lehetőségeit a külföldi eladó kötelezettségeinek megfelelő szankcionálására, a külföldi eladó szerződésszegése esetén a belföldi megrendelővel szemben nem annak, hanem elsősorban saját mulasztásának az alapján kell felelnie. Ha azonban a külkereskedelmi szerződés alapos vizsgálata is azt mutatja, hogy a külkereskedelmi szerződés megfelelő, akkor az importáló külkereskedelmi vállalat felelősségét a külföldi eladó magatartása alapján kell megállapítani. Ehhez a külkereskedelmi vállalatnak érvényesítenie kell a külkereskedelmi szerződés szerinti szankciókat a külföldi eladóval szemben, mégpedig a belföldi megrendelő javára és ezért, valamint ezek mértékéig kell a belföldi megrendelővel szemben felelősségét megállapítani.

Ez tehát az általunk helyesnek tartott megoldás, ez az a megoldás, amelytől — a gyakorlat szemüvegén keresztül — az optimális népgazdasági eredmény várható. Ez felel meg, mint jogi forma a tényleges gazdasági funkciónak. Ennek a megoldásnak is az „áthárithatóság" az alapja, de nem a formális áthárithatóság, tehát annak a formális vizsgálata, hogy lehet-e a külföldi eladóval szemben az adott szerződésszegés alapján kötbért érvényesíteni, hanem a reális áthárithatóság, vagyis az, hogy a külföldi eladóval szemben az importáló külkereskedelmi vállalat köteles minden, a megfelelően megkötött külkereskedelmi szerződés alapján érvényesíthető igényt valóban érvényesíteni, mégpedig mindezt a belföldi megrendelő javára. Úgy kell ennek megtörténnie, ahogy a fentemlített példákban a KDB — nézetünk szerint igen helyesen — eljárt, tehát például a belföldi igényekre való elévülés, vis maior alapján történő kimentés figyelmen kívül hagyásával, ha ilyen címen a külföldi eladó sem tudja magát kimenteni.

Véleményünk szerint ez a megoldás nemcsak a gazdasági érdeknek, a gazdaságpolitikai célkitűzéseknek felel meg, s nemcsak annak az elvnek, hogy a jogi forma álljon összhangban az alapjául szolgáló gazdasági funkcióval, hanem ez a megoldás felel meg a jogszabálynak is.

A 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet 48. §-a (5) bekezdése szerint az importáló külkereskedelmi vállalat a külföldi eladó *magatartásáért* felel. Harmathy Attila helyesen mutat rá[2] a teljesítési segédért való felelősségnél arra a különbségre, amit a teljesítési segéd magatartásáért, illetve a teljesítési segéd szerződésszegéséért való felelősség jelent. A 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet nem egyszerűen a külföldi eladó szerződésszegéséért teszi az importáló külkereskedelmi vállalatot felelőssé, hanem a külföldi eladóvállalat szerződésszegése esetén annak *magatartásáért.*

A magatartásért való felelősség azt jelenti, hogy a kötelezett, illetve a közreműködő magatartását is vizsgálni kell. A külföldi eladó szerződésszegése esetén mi legyen ennek a vizsgálatnak az alapja, mércéje? Talán a 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet szerinti mérce, tehát az, hogy a külföldi eladó a szocialista szervezettől az adott esetben általában elvárható módon járt el? Ez nem lenne helyes és gyakran — mint már utaltunk rá — képtelenségekre vezetne. A helyes mércét a külföldi eladó magatartásának megítélésére a ránézve irányadó szabályok jelentik, tehát a külkereskedelmi szerződés, illetve az erre irányadó jog alapján kell megvizsgálni és elbírálni a külföldi eladó magatartását. Ez pedig más szóval azt jelenti, hogy az importáló külkereskedelmi vállalatnak a külkereskedelmi szerződés, illetve az arra irányadó jog alapján érvényesítenie kell az igényeit a külföldi eladóval szemben, s amilyen mértékben ennek során a külföldi eladó kimentheti magát, ugyanígy kell megadni a kimentési lehetőséget a 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet 48. § (5) bekezdése értelmében az importáló külkereskedelmi vállalatnak a belföldi megrendelővel szemben.

A gazdasági és jogi megfontolások tehát ugyanarra az eredményre vezettek.

Alátámasztják végül ezt az álláspontot az eljárási meggondolások is. Eljárási szempontból arra kell ugyanis törekedni, hogy a szerződésszegésből származó igényérvényesítés és jogviták során mindig a két magyar vállalat kerüljön azonos érdekeltségű helyzetbe a külföldi eladóval szemben és el kell kerülni olyan helyzetet, hogy a külföldi eladó és az egyik magyar vállalat álljon szemben a másik magyar vállalattal. Ehhez az kell, hogy először a külkereskedelmi szerződés alapján dőljön el a szerződésszegésből származó jogvita, ebben a belföldi megrendelő minden eszközzel támogassa a külkereskedelmi vállalatot, s miután az igényérvényesítés az ő javára történik, a két magyar vállalat azonos érdekeltsége megvan.

Ellenkező esetben, ha ugyanis előbb a belföldi szállítási szerződés alapján történne a szerződésszegésből eredő vita eldöntése, elkerülhetetlenné válna, hogy a külkereskedelmi vállalat és a külföldi eladó kerüljön azonos érdekeltségi helyzetbe a belföldi megrendelővel szemben. Bár a magunk részéről nem tudunk olyan esetről, hogy a döntőbizottsági eljárásba a külkereskedelmi vállalat a külföldi eladót szavatosként perbehívta volna, gyakorlatilag hasonló helyzet áll elő akkor, amikor az importáló külkereskedelmi vállalat a belföldi megrendelő igényérvényesíté-

[2] Harmathy Attila: A közreműködésért való felelősség alapvető kérdéseiről. Állam- és Jogtudomány 1966. évi 4. sz.

sekor a külföldi eladóhoz fordul és tőle kér érveket a belföldi megrendelő igényének kivédésére. S mikor aztán a belföldi vita lezárása után a külkereskedelmi vállalat a külföldi eladóval szemben fellép, a belföldi megrendelő ebben a vitában már érdektelen, segítségnyújtása rendszerint már formális, tehát ismét olyan helyzet áll elő, hogy az egyik magyar vállalat — ekkor már a külkereskedelmi vállalat — magára marad és a külföldi eladó a másik magyar vállalattal kerül azonos érdekeltségi helyzetbe.

Az eljárási meggondolások alapján is indokoltnak mutatkozik a fentebb kifejtett megoldásra vonatkozó álláspont.

Összefoglalva: Véleményünk szerint tehát, ha az importáló külkereskedelmi vállalat a belföldi megrendelővel szemben a külföldi eladó mulasztása vagy intézkedése miatt szerződésszegésbe esik, a 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet 48. § (5) bekezdése alapján a külföldi eladó magatartását a ránézve irányadó szabályok alapján kell vizsgálni és ennek mértékéig kell megállapítani ezért a magatartásért az importáló külkereskedelmi vállalat felelősségét. Ez a mérték a 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendeletben előírt mértéknél sok szempontból alacsonyabb, egyes vonatkozásokban viszont — pl. a rövid elévülési határidőknél — a belföldi megrendelő számára kedvezőbb helyzetet teremt. Nézetünk szerint ez a megoldás felel meg a jogszabálynak és a gazdasági célkitűzéseknek egyaránt.

Bauer Miklós

Néhány állam- és jogelméleti kérdés az SZKP XXIII. kongresszusának tükrében

Az SZKP XXIII. kongresszusának általános jelentőségét már több tanulmány méltatta. Ez a cikk az állam- és jogelmélet szempontjából kíván hozzájárulni a kongresszus méltatásához.

A kongresszuson végigvonult az elmélet és gyakorlat egységének hangsúlyozása és ennek az összefüggésnek sokoldalú elemzése. Kiemelte a kongresszus, hogy ennek az egységnek nemcsak a természettudományok, hanem a társadalomtudományok szempontjából is van jelentősége és ezek között külön megemlítette az állam- és jogtudományt is. Első helyen a közgazdaságtant emelte ki, hiszen a termelési viszonyok képezik a társadalom alapját, de aláhúzta a többi társadalomtudomány szerepét is. A konkrét valóság elemzését és ennek elméleti általánosítását segíti elő a szociológiai kutatás, amely így hasznosan szolgálja a társadalomtudományok fejlesztését. Óvakodnunk kell azonban a szociológia túlértékelésétől. A kongresszus az állam- és jogtudomány elé új, rendkívül fontos feladatokat tűzött és így az állam- és jogtudomány fejlesztése a szocialista jogászok megtisztelő kötelessége. A szociológiai konkrét vizsgálatok alapján lehet az állam- és jogtudomány művelőinek is elméleti következtetéseket levonni és ezek felhasználásával irányíthatják az állam és jog és ezen keresztül a társadalom fejlődését is.

Az elmélet és gyakorlat egységéből folyik a kongresszusnak az a megállapítása, amellyel hangsúlyozta a marxista—leninista ideológia fontosságát az ideológiai osztályharcban. Aláhúzta ennek az ideológiának pártos és objektív jellegét. Az ideológiának a valóságból kell kiindulni és a munkásosztály és szövetségesei érdekét kell szolgálni. Ezért húzta alá a revizionizmus, a dogmatizmus, a szubjektivizmus és voluntarizmus elleni harc jelentőségét. Különösen e két utóbbi elméleti tévedéssel foglalkozott behatóan. Elemezte a jobboldali szociáldemokraták felelősségét a munkásosztály egységének megbontásában és ennek kapcsán leleplezte a jóléti állam hamis ideológiáját. Végigvonult a kongresszuson a pártos, harcos kritikai szellem, amely reálisan, mértéktartóan elemezte az elkövetett hibákat és az objektív tudományos törvények felhasználásával jelölte meg a kijavítás módját. A kongresszus épp az elmélet és gyakorlat egységéből kiindulva hangsúlyozta ismételten, hogy a tudományos törvények felismerése és alkalmazása elősegíti és meggyorsítja a fejlődést, de egyúttal meghatározza a lehetőségek korlátait is. A kongresszust jellemzi az ideológiai határozottság és a marxizmus—leninizmussal ellenséges ideológiák elleni következetes bírálat.

Az állam- és jogtudomány jelentőségének hangsúlyozása összefügg azzal, hogy a kongresszus a kommunizmus építésében igen fontos szerepet szánt az államnak és jognak. Amint az elfogadott új ötéves tervből is megállapíthatjuk, a kommunizmus építése alapvetően gazdasági probléma, de nem kizárólagosan, mert ebben a felépítménynek is jelentős szerepe van. A terv is jogszabály formájában válik kötelezővé és így jogi normák írják elő a termelékenység fokozása, a technikai színvonal emelése, a munkafegyelem megszilárdítása stb. területén jelentkező kötelezettségek teljesítését, amely így jogi kötelezettséggé is válik.

A kongresszusi tárgyalások anyagában fontos helyet kapott a szocialista állam funkcióinak problémája is. Az állami szuverénitás biztosítása, a két rendszer békés egymás mellett élése elvéből kiindulva a béke megvédése, a más államokkal való sokoldalú — az egyenjogúság elvét tiszteletben tartó — nemzetközi szerződéskötés a szocialista állam alapvető feladata. Ugyanekkor a kongresszus feltárta az imperia-

lizmus agresszív jellegét, elemezte a három síkon (gazdasági, politikai és ideológiai) jelentkező osztályharcot és ugyancsak a szocialista állam fontos feladataként jelölte meg a védelmi potenciál emelését, valamint a neokolonializmus és az imperializmus egyéb ideológiája és háborús tevékenysége ellen folytatott osztályharcot. A proletár internacionalizmus szellemében értékelte a szocialista államok közötti együttműködést (KGST, Varsói Szerződés) és ezeket az útmutatásokat realizálta e két szerződés legfelsőbb politikai testületének bukaresti tanácskozása is.

A béke megvédése és a védelmi potenciál emelése két ellentétes irányú mozgás dialektikus egysége. A szocialista állam e két feladatot tehát egységben oldja meg oly módon, hogy a béke megvédése érdekében a mozgás főtendenciája az állam védelmi potenciáljának fokozása. Ezt kiegészíti és támogatja a nemzetközi méretű propaganda a békeharc érdekében.

A szocialista állam egyik legalapvetőbb funkciója a gazdasági szervező és kulturális nevelő funkció. E funkcióból eredő feladatokkal is igen részletesen foglalkozott a kongresszus. Maga az új ötéves terv elfogadása és végrehajtásának vállalása e funkciót szolgálta. A kongresszus azonban nem elégedett meg a tervszámok kitűzésével, hanem foglalkozott a gazdaság vezetésének és irányításának, a tervezés módszerének, a gazdasági mechanizmus problémájának stb. megoldásával is, tehát sokoldalúan elemezte a terv megvalósításának előfeltételeit. Ennek kapcsán vizsgálta az állam és a jog szerepét is. Az új ötéves terv reális, mértéktartó és így teljesítése biztosított.

Az állami apparátus egyik legfontosabb feladata a terv végrehajtásának előmozdítása és az elért eredmények ellenőrzése. Ez maga után vonja az állami mechanizmus reformját, az állami szervek hatáskörének és munkamódszerének elméleti és gyakorlati vizsgálatát, a helyi tanácsok jogkörének kiszélesítését és nagyobb önállóságának biztosítását. Ugyanekkor a legfontosabb kérdéseket jogszabályi formában kell rendezni, hogy az állami szankció is fokozza az érvényesítést. Így az állam és jog aktívan hat vissza a gazdasági alap fejlesztésére. Ennek érdekében erősíteni és szilárdítani kell az állam és a jog hatásosságát, meg kell javítani az állami szervek működését, a jogalkotást és jogalkalmazást és e feladatok megoldása elsősorban az állam- és jogtudomány művelőire vár.

Ezzel függ össze a jog és kötelesség dialektikus egysége is. A jogok gyakorlása és a kötelességek teljesítése, valamint a fegyelem megszilárdítása a jogi normák önkéntes követésének és államilag szankcionált kikényszerítésének dialektikus egységében valósul meg. A jogászoknak bátran kell új megoldási módozatokat keresni a gyakorlat és elmélet egysége alapján.

A jognak e sokoldalú szerepe a gazdasági feladatok kitűzésében, a gazdaság irányításában és ellenőrzésében, a tervezési rendszer reformjában, új vállalati formák keresésében stb. felveti újból a kérdést, vajon nem indokolt-e minderre tekintettel egy új jogágnak, a gazdasági jognak elfogadása. A jogági tagozódás mindenkor a történeti fejlődés eredménye. A kongresszus külön aláhúzta a gazdasági törvényhozás fontosságát és a gazdasági feladatok ellátásában az állam és jog szerepét. Véleményem szerint ez időszerűvé teszi a gazdasági jog kérdésének felülvizsgálását. A kongresszus a gyakorlathoz közelállva, életszerűen, reálisan elemezte a problémákat és ebből kiindulva a gazdasági jogot, mint önálló jogágat elfogadhatónak tartom.

A gazdasági életben a reform következtében az egyes vállalatokat nagyobb önállóság illeti meg, viszont ugyanekkor megvannak az önállóság korlátai és az ellenőrzés-irányítás formái is. E reformokat jogszabályokban tudjuk realizálni és ez is indokául szolgálhat a gazdasági jog, mint új jogág kialakításának. Ezzel kapcsolatban egyébként új munkajogi szabályozásra is szükség lesz.

A kulturális nevelés előmozdítását szolgálják a kongresszusnak a tudomány fontosságára vonatkozó útmutatásai. A tudománynak elsősorban olyan feladatokkal kell foglalkoznia, amelyek a gyakorlatból kiindulva kedvezően hatnak vissza a gyakorlatra. A tudományos intézeteknek a gyakorlati munkahelyekkel szorosan együtt kell működniük, jól képzett kommunista szakemberekre van szükség, hogy a kommunizmus építését meggyorsíthassuk. Ezt a feladatot kell az oktatási rendszernek is szolgálnia. Magas színvonalra kell emelni a marxizmus—leninizmus tudományának elsajátítását is és a jelen helyzetből kiindulva tovább kell fejleszteni azt, hogy jövőbeni feladatainkat tudományosan tűzhessük ki és megoldásukat megkönnyítsük.

A kongresszus foglalkozott azzal, hogy az állam és jog előtt még egyéb feladatok is állnak. A bűnözés okainak feltárásával el kell érni, hogy a bűncselekmények elkövetése csökkenjen és fokozódjék a jog preventív hatása. Ugyanekkor minden bűntettes nyerje el igazságos büntetését.

Az eddigiek alapján megállapíthatjuk, hogy a XXIII. kongresszus tanításainak tükrében az állam és jog szerepe fokozódik. Az állam megerősítése és elhalása dialektikusan ellentétes mozgásban fejeződik ki. E mozgás főiránya jelenleg az állam megerősítése. A Szovjetunió ma már egyetemes népi állam, nálunk még proletárdiktatúra van. A kongresszusnak az állam és jog szerepéről szóló tanításai a magyar népi demokratikus államra is vonatkoznak. Nálunk most van folyamatban a gazdasági mechanizmus reformja, most fogadtuk el a harmadik ötéves tervet. Mindezen feladatok megoldását az állam és jog elősegítheti és meggyorsíthatja. Tehát nálunk is az állam és jog megerősítése a fő fel-

adata az állam- és jogtudomány művelőinek, továbbá valamennyi gyakorlati jogásznak is.

A kongresszus tanítása alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy az állami és társadalmi szervek viszonyában még mindig az állami szerv szerepe a fontosabb. Természetesen a társadalmi szerveknek is megvan a maguk hatásköre, szerepe és tevékenysége. Kétségtelen, hogy bizonyos feladatokat az állami szervek átadhatnak és át is adnak a társadalmi szerveknek, de ezt a folyamatot nem szabad elsietni. A kongresszust e vonatkozásban is jellemzi a józan mértéktartás.

A kongresszus újólag megállapította, hogy a szovjet állam egyetemes népi állam, amely a szocialista állam fejlődésének egy magasabb szakasza. Ebben az államban két barátí osztály van — a munkásosztály és a parasztság. Ez a két osztály egyre jobban közeledik egymáshoz, közöttük már nincsenek antagonisztikus ellentétek, de nem osztályjellegű konfliktus még keletkezhet közöttük. E gazdasági viszonyokból eredő ellentmondásokat elsősorban az állam és a jog oldja meg, de ebben szerepe van a társadalmi szerveknek és a nem jogi jellegű társadalmi normáknak is. A kongresszus aláhúzta az egyetemes népi államban is a munkásosztály vezető szerepét és a marxista—leninista párt irányító, vezető tevékenységét. A munkásosztály vezető szerepének hangsúlyozása és tényleges érvényesülése meghatározza azt, hogy a szovjet állam szocialista típusú állam, amely fejlődésében egy új, magasabb államformához jutott el. A munkásosztály vezető szerepe kijelöli a szovjet állam helyét és szerepét a nemzetközi életben, mint szocialista állam segíti a gyarmati népek harcát szabadságuk és függetlenségük kivívásáért és támogatja a fölszabadult, fejlődő országokat gazdaságilag és politikailag az imperializmus elleni küzdelmükben. A kongresszus ebben a szellemben elemezte a Szovjetunió helyét a nemzetközi porondon és ítélte el az USA vietnami agresszióját és a neokolonializmus különféle megnyilvánulásait.

A kongresszus igen behatóan foglalkozott a szocialista állam és a burzsoá állam osztályjellegével, az osztályok egymáshoz való viszonyával és az osztályharc különböző formáival. Természetesen ez a körülmény is hozzájárul az állam és jog szerepének hangsúlyozásához.

Bár az egyetemes népi államban már nincsenek antagonisztikus ellentétek és a felmerülő konfliktusok gyakran állami és jogi beavatkozás nélkül oldhatók meg, mégis fontos az állam és jog kényszerítő szerepe belső vonatkozásban is olyankor, amidőn a konfliktus másképp nem oldható meg. Ide tartozik a bűntettes üldözése, a jogsértőkkel szembeni eljárás és a jogsértéssel arányban álló igazságos és humánus jogi szankció alkalmazása. A kongresszus állást foglal a jogászi nihilizmus ellen, sőt a jog fontosságát erősen kihangsúlyozza.

A jog szerepének jelentőségével függ össze az a kongresszusi tanítás, amelynek értelmében a szocialista törvényesség megtartását szigorúan meg kell követelni. Erősíteni kell a törvényességet és megfelelő garanciális intézkedéseket és intézményeket kell létrehozni, amelyek a törvényesség megtartását biztosítják. Természetesen ezzel függ össze az ügyészség szerepének növekedése is.

A jog mellett jelentősége van a szocialista társadalomban a társadalmi normáknak is. A kongresszus tanításai alapján a jogi és nem jogi normák viszonyában is meg kell találni a helyes mértéket. Bár fokozódik a társadalmi normák szerepe, mégis a fejlődés jelen szakaszában a jogi norma a fontosabb. A társadalmi normáknak is van szankciójuk, de a jogi norma szankciója — az állami szankció — határozottabb, világosabb, egyértelműbb. A jog elhalása és megerősödése is dialektikus egységet alkot. Itt is megtaláljuk a két ellentétes irányú mozgástendenciát, de a mozgás fő iránya ugyanúgy a jog megerősítése, mint az állam megerősítése, amint erre fentebb már rámutattam. Ezzel függ össze, hogy a jogi és nem jogi normák dialektikus egységén belül a jelen fejlődési szakaszban még mindig a jogi norma az elsődleges.

A szocialista jognak fogalmi eleme az állami kényszer, de a tényleges hatályosulása az esetek döntő többségében az önkéntes követés útján megy végbe. Ezt a nevelés, meggyőzés segítségével érjük el, bár szerepe van ebben a jogsértés esetére kilátásba helyezett állami szankciónak is. Különböző eszközökkel lehet nevelni a jogalanyokat a norma megtartására, s ebben jelentős tényező a helyesen megalkotott jogi norma és a helyes, alaposan megindokolt jogalkalmazás. Ezért tartja a kongresszus fontosnak a jogrendszer további fejlesztését, a jogalkotás és jogalkalmazás tökéletesítését.

A feladatok megoldásában fontos szerepe van annak, hogy az egész nép aktívan vesz részt ezek megvalósításában. Erre elsősorban szocialista tudatuk, illetve jogtudatuk serkenti őket és ennek eredménye a jogi normák önkéntes követése. Erre az aktív tevékenységre nevelni kell a társadalmat és ennek egyik eszköze a szocialista demokratizmus fejlesztése. A nép aktívan vesz részt az államhatalmi, államigazgatási és igazságügyi szervek munkájában. A fontosabb törvénytervezeteket széles körben megvitatják, az igazságszolgáltatásban a bíróval együtt a népi ülnökök is részt vesznek az ítélethozatalban. A választott államhatalmi szervek és mellettük működő bizottságok hatáskörét szélesíteni, munkájukat pedig tökéletesíteni kell. A kongresszus tanításai alapján felül kell bírálni a tanácsokra vonatkozó jogszabályokat és a kongresszus szellemében reformokat kell végrehajtani ezen a téren is. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben is fokozni kell a tagság jogait a szocialista demokratizmus fejlesztése szellemében és világosan meg kell határozni a termelőszövetkezetek és az illetékes tanácsok viszonyát. A kong-

resszus fölhívta a figyelmet, hogy időszerűvé vált új artel-szabályzat megalkotása. Ez az új szabályzat megvalósíthatja azokat a célkitűzéseket, amelyeket a kongresszus errevonatkozóan elhatározott és feltétlenül olyan intézkedéseket is tartalmaznia kell az új szabályzatnak, amely a szocialista demokratizmust fejleszti, meghatározza a tagság jogait és kötelességeit.

A szocialista demokratizmus fejlesztését szolgálja az a javaslat is, amely szerint a minisztertanács köteles lenne meghatározott időközönként a legfelsőbb tanácsnak beszámolni. Ez az államhatalmi szerv ellenőrzését biztosítaná az államigazgatási szerv felett. A kongresszus szellemében a legfelsőbb államhatalmi szerv munkáját javítani kellene. A kongresszus minden választott szervtől megkívánja a gyakorlati élettel való kapcsolat fokozását, megjavítását és a fejlesztésnek is ezt a célt kell szolgálni. Véleményem szerint ezeket az útmutatásokat a mi országgyűlésünkre is alkalmazni lehet.

A kongresszus irányelvei szellemében időszerű az új alkotmánytörvény megalkotása. Az új szabályozás kiterjedhet az állam szerkezetének megreformálására, az új államforma meghatározására, a társadalmi és egyéni érdek összhangjának fokozottabb biztosítására, a fejlődésnek megfelelő új formák és módszerek kidolgozására. E problémák megoldását az állam- és jogtudomány művelőinek sokoldalúan, a szociológiai kutatásokat is figyelembe véve kell elemezni és a gyakorlatba átvinni.

A jog mellett az egyéb magatartási szabályoknak is megvan a maguk szerepe. A szocialista társadalomban a jog és a többi társadalmi norma tartalma igen gyakran azonos és így a társadalmi normák is nevelik a norma címzettjeit a szabályok önkéntes megtartására, tehát a jog önkéntes megtartására is. Ez is fokozza a jog hatásosságát. A társadalmi szerv és norma szerepének elismerése mellett jelen szakaszban az állam és a jog tölti be a fontosabb szerepet. Ezzel függ össze, hogy a kongresszus elítéli azokat a törekvéseket, amelyek a jogszabályok hamis értelmezésével a jogszabályok kijátszását célozzák. Ebben is a jogászi nihilizmus egyik megjelenési formáját látja és e vonatkozásban is a törvényesség megtartásában találja meg a kivezető utat. Ezzel kívánja elősegíteni a lazaság, a fegyelmezetlenség, a kapkodás, a gyakori átszervezés és az ezekben megjelenő szubjektivizmus és voluntarizmus kiküszöbölését, de ugyanakkor aláhúzza azt is, hogy az állam és jog nem mindenható, szerepének az objektív tudományos törvények szabják meg korlátait. A kongresszus hangsúlyozza a szocialista jog igazságos és humánus jellegét és ezt szolgálja a jogi szankció differenciáltsága is.

A kongresszus egyik alapvető útmutatása a párt vezető szerepének hangsúlyozása. A párt az a szervezett élcsapat, amely irányító, vezető és ellenőrző tevékenységet fejt ki az egyetemes népi államban is. A kongresszus rámutat arra, hogy e feladatot a párt különböző formákban és módszerekkel valósíthatja meg. A párt a maga politikáját tudományos alapon dolgozza ki és ennek realizálásában az állam és a jog jelentős szerepet játszik. A kongresszus részletesen foglalkozott a nemzetközi helyzettel is. Hangsúlyozta a kommunista pártok egységének fontosságát a jelenlegi kiélezett nemzetközi helyzetben. A Szovjetunió külpolitikájának fő irányvonalát tehát a párt határozza meg. Ugyanígy a párt határozza meg a szociális, gazdasági, kulturális és politikai tevékenység fő irányvonalát is.

A magyar állam- és jogtudomány számára is komoly munka vár az SZKP XXIII. kongreszszusának útmutatásai alapján. Az eddig tárgyalt problematika a hazai sajátosságok és a fejlődésbeli különbségek figyelembevételével, a fő sajátosságok azonosságára való tekintettel — mutatis mutandis —, a mi viszonyainkra is alkalmazható. A kongresszust megelőző plénumok lényegében már kidolgozták a gazdasági mechanizmus reformjára, a kongresszuson elfogadott ötéves tervre vonatkozó főfeladatokat és így a kongresszus a gazdasági alap problematikája mellett megfelelő hangsúllyal tudott foglalkozni a felépítmény és ezen belül különösen az állam és jog kérdéseivel is. Mi most készítjük elő a gazdasági mechanizmus reformját és az SZKP XXIII. kongresszusának útmutatásai alapján a gazdaság fejlesztésének problematikáját összekapcsolhatjuk a felépítmény, így az állam és a jog fejlesztésének feladataival.

Vas Tibor

A nemzetközi jog fogalma és tagozódása

A nemzetközi viszonyok jogi szabályozásának változásával és fejlődésével a nemzetközi jog fogalomrendszere és tagozódása szükségszerű változáson megy keresztül. Éppen emiatt egy-egy időszak után minden tudományban fölmerül a kérdés: a megváltozott viszonyokat kifejezik-e a tudományos fogalmak, nincs-e szükség új fogalmak és fogalomrendszer kidolgozására? A nemzetközi viszonyok változása alapján föltehetjük a kérdést: a nemzetközi jog tudománya követi-e a változásokat, megfelelően fölveti-e a nemzetközi jogszabályokkal kapcsolatos elméleti problémákat, az új jogi szabályozás igényét, módjait, formáit és elkülöníti-e megfelelően a jogszabályok csoportjait, helyesen fejezi-e ki a nemzetközi viszonyokra vonatkozó

* Állam- és jogelméleti megjegyzések a nemzetközi jog egyes problémáihoz.

joganyag rendszerét, a nemzetközi jogtudomány különböző ágai a nemzetközi jog anyagát megfelelő differenciáltsággal dolgozzák-e föl?

Kiindulópont lehet az, hogy más a nemzetközi jog és más a nemzetközi jog tudománya: a tárgy és az elméleti általánosítás bizonyos fokig eltérhet. Az eltérés egyes esetekben ellentmondássá is válhat. Ugyanis, ha a nemzetközi jog fejlődését nem követi a tudományos földolgozás, ha a tudományos fogalomrendszer a megváltozott joganyagot nem fejezi ki pontosan, akkor a nemzetközi viszonyok jogi szabályozásának fejlődése elakadhat.

Mivel nem vagyok hivatott a nemzetközi joganyag részletes elemzésére, emiatt elsősorban állam- és jogelméleti megközelítésben a fogalomrendszer és a tagozódás kérdéseit vetem föl. A nemzetközi jog területének érintésére elsősorban az ösztönöz, hogy a jogtudományban egy pár általam pontatlannak minősíthető tétel van; ezek fölvetése és megvitatása nyilván segíthet a nemzetközi jog művelőinek is (még akkor is, ha nemzetközi jogi oldalról fejtegetéseimben több hibalehetőséggel számolok.)

I.

A szocialista jogelméletben és a nemzetközi jogtudomány szocialista irodalmában általánosan elfogadott nézet, hogy a nemzetközi jog a jog általános fogalma vagy valamely jogtípus fogalma alá vonható. Ha azonban az általános jogfogalmat és a nemzetközi jog ismérveit egybevetjük, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy a fogalmi ismérvek nem egyeznek, mert sem egy adott állam uralkodó osztályának törvénybe foglalt akaratára vonatkozó ismérv, sem az adott állam által alkotott és alkalmazott normákra vonatkozó sajátosság, sem az állampolgárok magatartását szabályozó általános előírások megfogalmazásával kapcsolatos ismérv, sem az állampolgárokkal szemben alkalmazható állami kényszer ismérve a nemzetközi jogban nem található meg.

Az előbbi miatt szükséges eldönteni az általános jogfogalom terjedelmének kérdését: vagy olyan jogfogalmat kell képezni, amelyik magában foglalja a belső jog és a nemzetközi jog ismérveit, vagy olyant, amelyik külön határozza meg a belső jog és külön a nemzetközi jog fogalmi jegyeit.

A nemzetközi jog és a belső jog vonatkozásában még az általános szintjén is lényeges eltérések mutatkoznak a norma jellege (tartalma és módszere), általánossága, szerkezete, alkotása és érvényesítése terén, emiatt — szerintem — külön jogfogalom és fogalomrendszer szükséges a belső jog számára is és a nemzetközi jog számára is, mert ha közös fogalmat alkotunk, akkor kénytelenek vagyunk a legáltalánosabb szintjén és az eltérő minőségek párhuzamánál maradni.

A közös fogalom a *Visinszkij*-féle monista felfogás következménye, amely a belső jogot vallja a nemzetközi jog alapjának; ebből folyóan a nemzetközi jogot a belső jogra vonatkozó általános fogalom alá vonják. Valójában a nemzetközi jog és a belső jog számára csak olyan közös fogalmat képezhetünk, hogy mindkettő: norma, ez viszont áll a szokásra is és az erkölcsre is; ezzel túl általános, nehezen körülhatárolható fogalmat nyernénk. Emiatt nem értek egyet azzal a nemzetközi jogtudományban gyakran található summázattal, hogy a jog egyrészt állami jog, másrészt pedig nemzetközi, ill. államközi jog.

Az államokban sajátos társadalmi viszonyok és normarendszerek vannak, hasonlóképpen a nemzetközi kapcsolatokban is sajátos jellegű viszonyok s ennek következtében sajátos normarendszerek léteznek. A nemzetközi jogban más tartalmú és szerkezetű normák vannak, mint a belső jogban, ezért külön-külön azokat a vonásokat kell föltárni, amelyek az adott jelenség lényeges sajátosságait kifejezik. Erre tekintettel a nemzetközi jog és a belső jog egymás mellett létező, egymásnak alá nem rendelt, de egymással érintkező önálló jogrendszer kapcsolatához hasonlítható. Az állami (vagy belső) jog és a nemzetközi jog tehát két különálló társadalmi jelenségnek tekinthető. — Leszögezve azt, hogy a nemzetközi jog fogalma nem vonható a jog általános fogalma alá, le kell azt is rögzíteni, hogy a mai nemzetközi jog nem tartozik valamely jogtípus keretébe, sem a burzsoá jogtípusba, sem a szocialista jogtípusba.

Mivel a nemzetközi jog is és a belső jog is más társadalmi jelenség — kialakulásuk és fejlődésük eltérő alapon nyugszik. Míg a belső jog kialakulását és fejlődését az adott állami keretben a társadalom gazdasági fejlődése, az osztályviszonyok alakulása okozta, addig a nemzetközi jog kialakulását és fejlődését az államok közötti kapcsolatok kialakulása és fejlődése idézte elő: „Amióta államok léteznek, kapcsolataik is kialakultak. A kapcsolatok pedig szükségszerűleg létrehozták lebonyolításuk szabályait, vagyis a »nemzetközi jogot«."[1] Erre tekintettel nem értek egyet *Tunkin* álláspontjával, miszerint ugyanazok az okok idézték elő a nemzeti jog kialakulását, mint a nemzetközi jogét.[2] Az igaz, hogy végsőfokon a gazdasági fejlődés határozza meg a belső jog és a nemzetközi jog kialakulását és fejlődését; kialakulásuk és fejlődésük közvetlenül kiváltó okát azonban más tényezőkben kell keresni. A nemzetközi jog kialakulásának és fejlődésének alapja az államok közötti gazdasági viszonyok, s erre az egyes államok gazdasági viszonyai több áttételen keresztül hatnak. Ezen kívül a nemzetközi jogra több közvetítő tényező hat, s maga a belső jog is egyik közvetítő tényezőként jelentkezik az adott

[1] *Buza László—Hajdu Gyula:* Nemzetközi jog. Tankönyvkiadó, Budapest, 1961. 27. old.

[2] *Tunkin, G. I.:* A nemzetközi jog elméletének kérdései. Bp. 1963. 183. l.

államok bel- és külpolitikája, meg a nemzetközi politika sajátos áramlatainak befolyása és a különböző nemzetközi erkölcsi normák hatása mellett. A belső jogot az adott állam gazdasági fejlődésének sajátosságai mellett a belső politikai és ideológiai fejlődés befolyásolja, míg a nemzetközi jogot elsősorban az államok közötti gazdasági és külpolitikai kapcsolatok jellege határozza meg.

A belső jog és a nemzetközi jog különálló társadalmi jelenség mivoltának kiemelése — a félreértések elkerülése végett — nem jelentheti azt, hogy kizárjuk bizonyos jogdogmatikai eredmények, jogi formák kölcsönös fölhasználásának lehetőségét; formailag jelentkezhetnek mindkét társadalmi jelenség normajellegéből adódóan közös vonások a lényeges eltérés, más tartalmú előírások ellenére. Ám e jelenség észlelése nem vezethet el a kölcsönös kapcsolat eltúlzásáig, a belső jog vagy a nemzetközi jog kölcsönhatásának egyoldalú fölfogásáig.[3]

A nemzetközi jog különállóságának kiemelése természetesen nem vonhatja maga után azt, hogy a nemzetközi jogi kérdésektől mereven elzárjuk a belső jogi valóság elemzését. A valóságban meglevő kettősség konstatálása mellett a továbbiakban is szükségesnek tartom a belső jogintézmények és a nemzetközi jogintézmények kölcsönös kapcsolatának és egymásra hatásának elemzését; e nélkül a valóság sokoldalú elméleti földolgozástól elesnénk.[4]

A kölcsönhatás és a kölcsönös kapcsolatok kiemelése mellett is látnunk kell a nemzetközi jog elkülönültségének alapjait. A nemzetközi jog elkülönülésének elsősorban az az oka, hogy alapjául a nemzetközi gazdasági viszonyok szolgálnak: a társadalmi fejlődéssel az államok között gazdasági kapcsolatok (még az ellentétes gazdasági rendszerű államok között is) kialakulnak, közvetlenül vagy közvetve nemzetközi gazdasági együttműködés bontakozik ki. A nemzetközi jog elkülönülése abban is megmutatkozik, hogy nem egy állam akaratának a kifejezője és az államok magatartását rendező normákat tartalmaz, emellett a nemzetközi kapcsolatok egyes területein szervezetek és polgárok cselekvését is rendezik nemzetközi jogforrások. Ezen túl sajátos kényszerítés van a nemzetközi normák mögött, ami az önsegélytől a kollektív gazdasági, politikai és fegyveres föllépésen keresztül egyéb felelősségi alakzatokig terjed ma már.

Az előbbiekből következik, hogy a nemzetközi jog fogalmának olyan meghatározása szükséges, amelyik nem vonható az általános jogfogalom (a belső jog sajátos ismérveit kifejező meghatározás) alá. Így kiemelhető — részletesebb és elmélyültebb elemzés nélkül — az, hogy a nemzetközi jog *a nemzetközi gazdasági viszonyok* alapján nyugszik, *államok közös* érdekét és *akaratát* fejezi ki, tartalmazza az államok, szervezetek és állampolgárok *magatartásának szabályait* a nemzetközi együttélés különböző viszonylataiban *sajátos szankció* támogatásával.

Ez a meghatározás túl általánosnak tűnik, mégis bővebb a nemzetközi jogi tankönyvünkben adott meghatározásnál, mert eszerint: *„Azok a magatartási szabályok, amelyek az államok közötti kapcsolatok rendezése és fejlesztése céljából létrejöttek és létrejönnek, alkotják a nemzetközi jogot."*[5]

E fogalommal arra is utalok, hogy sajátos jellegű normák vannak a nemzetközi jog differenciált anyagán belül.

II.

A szocialista jogelméletben az az uralkodó felfogás, hogy a nemzetközi jog „része az adott szocialista jogrendszernek, annak egyik ága, ám ugyanakkor, amikor normái a belső jog normái és csakis ilyenné tételük útján válnak a szocialista államra végül is jogilag kötelezőkké, e normák egyben államok közötti megállapodások is."[6]

Már az előző részből is kitűnik, hogy ezzel az állásponttal nem értek egyet. Nézetem szerint a nemzetközi jog először is nem egy jogág, másodszor különálló joganyag, ill. sajátos különleges jog, amely maga is differenciálódik különböző jogágakra, tehát nem része valamely állam jogrendszerének. Noha igaz, hogy a nemzetközi jogszabályok igen gyakran belső állami szerv jóváhagyása következtében a belső jog részévé válnak, ez mégsem jelenti a nemzetközi jogszabályok elfogadásának és érvényesítésének elengedhetetlen föltételét, ehhez legtöbbször egy állam nemzetközi jogszabály megtartására vonatkozó politikai nyilatkozata és magatartása is elégséges.

A nemzetközi joganyaggal foglalkozó jogtudósok kezdik elismerni a nemzetközi jog rend-

[3] „Tudományos szempontból tarthatatlanok tehát azok a kísérletek, amelyek a nemzetközi jognak a belső jog mércéjével történő megközelítésére irányulnak, mert nem veszik figyelembe a vizsgált jelenség sajátos voltát. A nemzetközi jog különleges jog." *Tunkin:* i. m. 188. old.

[4] Jó példa e szempont pozitív megoldására: *Nizsalovszky Endre:* Az öröklési viszonosság és a devizajog. Állam- és Jogtudomány, 1966. 1. sz.

[5] *Buza—Hajdu:* i. m. 7. old.; *Tunkin* meghatározása pedig a következő: „Az államok megegyezése útján alkotott, azok összehangolt akaratát kifejező, s az államok közötti küzdelem és együttműködés során kialakult kapcsolatokat, a két rendszer békés egymás mellett élésének biztosítása céljából szabályozó olyan normák összessége, amelyeket szükség esetén az államok által egyedileg vagy kollektív úton foganatosított kényszer biztosít." *Tunkin:* i. m. 207. old. E meghatározást csak azért kifogásolom, hogy nem az egész nemzetközi jog ismérveit, hanem csak a nemzetközi államjog egyes ismérveit tartalmazza.

[6] *Szabó Imre:* A szocialista jog. Budapest, 1963. 432. old. A nemzetközi jog önálló jogágiságának ilyen jellegű felfogásával találkozunk a Nemzetközi Jogi Tankönyvben is A nemzetközi jog elnevezése és felosztása c. és A nemzetközi közjog meghatározása c. fejezetben. Buza—Hajdu, i. m. 7—8. old., és 10—13. old.

szerén belül újabb jogágak kialakulását és meglétét. Talán elég, ha utalunk a nemzetközi közjog és magánjog, a nemzetközi igazgatási jog, a nemzetközi gazdasági jog, a külkereskedelmi jog, a nemzetközi polgári eljárásjog, a nemzetközi büntetőjog és a nemzetközi pénzügyi jog elfogadott vagy vitatott jogágaira. Ezt a differenciálódást *Krülov* is észlelte, midőn megállapította: a nemzetközi jog rendszerében „lehetséges és célszerű egyes jogágainak kidolgozása — a nemzetközi magán- (polgári) jogé, a nemzetközi közigazgatási jogé, a nemzetközi büntetőjogé és másoké".[7] A nemzetközi jog rendszerén belül ezen jogágakat azonban felemás módon fogadják el. A nemzetközi jog egyes jogágait olyannak ismerik el, amelyek a nemzetközi együttélés során keletkeznek ugyan, mégis a belső jog részét képezik. Elsősorban a nemzetközi magánjoggal kapcsolatban van ilyen nézet. Ezt az álláspontot vallja *Lunc*, s ezt erősíti meg *Réczei László* és *Szászy István* is. Réczei a nemzetközi magánjogot a polgári jog egyik ágának fogja föl,[8] Szászy pedig annyiban finomítja ezt a fölfogást, hogy a nemzetközi magánjogot a belső jogrendszer egyik önálló ágának — s nem a polgári jog részének — tekinti.[9]

Végeredményben a nemzetközi joganyag differenciálódásával kapcsolatban amellett, hogy a nemzetközi magánjogot a belső jog részének tekintik, az uralkodó fölfogás a nemzetközi közjogra és magánjogra való tagozódás elismerése.[10] Ez a fölfogás lényegében a klasszikus polgári jogtagozódás fenntartása a nemzetközi viszonyok terén. Az idő azonban túlhaladt ezen a tagozódáson, mert a nemzetközi viszonyok bonyolultabbakká váltak s ennek következtében a nemzetközi viszonyokra vonatkozó joganyag is differenciáltabb lett. Emiatt válik szükségessé a klasszikus polgári tagozódási koncepció meghaladása, és a megváltozott viszonyokat kifejező rendszer, a tagozódás elvi alapjainak föltárása (ez azonban e tanulmány kereteibe nem fér bele, külön tudományos kutatást igényel).

Az sem vitatott, hogy a nemzetközi közjog önálló jogág, azonban ezt a joganyagot pontosabb elnevezéssel illethetjük, ha ennek *a nemzetközi államjog* nevet adjuk, mert ebben csupán az államok szerepelnek jogalanyokként s elsősorban az államok politikai kapcsolatának jogi formái találhatók. Így az államok nemzetközi kapcsolatait rendező joganyagot nemzetközi államjog néven látszik helyesnek elkülöníteni.

A nemzetközi államjog keretébe már ma is nehezen illeszthetők be azok a nemzetközi jogi normák, amelyek a nemzetközi együttműködés során igazgatási viszonyokat rendeznek. Ebből adódik a nemzetközi igazgatási jog elkülönítésével kapcsolatos következtetés helyeslése a szovjet nemzetközi jogi irodalomban (l. Krülov). *Szászy István* is megjegyzi, hogy az államigazgatás joghatósági összeütközései a nemzetközi államigazgatási jog körébe tartoznak,[11] s emellett többek között a nemzetközi közlekedés és távközlés, a kulturális kapcsolatok, valamint a vízjog, a tengerjog és a konzuli jog igazgatási normái ebbe az elkülönülő joganyagba sorolhatók.

A nemzetközi magánjog elnevezését is kifogásolom, s ehelyett a *nemzetközi polgári jog* nevet megfelelőbbnek tartom. Ezen joganyagot a nemzetközi jogrendszer egyik ágának (s nem a belső jogrendszer önálló jogágának) foghatjuk fel, arra tekintettel, hogy a nemzetközi polgári jogban a fősúlyt „a nemzetközi egyezmény útján egységesített közvetlen jogrendező szabályokra kell helyezni".[12]

A nemzetközi gazdasági jog kérdése a szocialista irodalomban ma elsősorban negatív oldalról merül föl. Általában helytelenítik azt a törekvést, amelyik a külkereskedelemben, a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban az állami szervek, gazdasági szervek vagy vállalatok nemzetközi vagyoni-forgalmi viszonyait szabályozó normákat a nemzetközi polgári jogtól elkülöníti. *Szászy István* is elutasítja a nemzetközi gazdasági jog koncepcióját, mert az állampolgárok és az állami gazdasági szervezetek közötti nemzetközi vonatkozású jogviszonyok szabályozási módja ugyanaz, s a kétféle jogviszony szabályozására ugyanazon alapelvek érvényesek.[13] Ezzel az állásfoglalással vitába kell szállnom, mert szembetűnően más az államok között a gazdasági együttműködés során létesített jogviszonyokban a szabályozási mód, mint a különböző állampolgárságú polgárok vagyoni és személyi kapcsolataiban. Ezenkívül más jellegűek az államok gazdasági viszonyai, ha politikai, gazdasági, katonai szövetségesek, ha a baráti vagy jól felfogott érdekből politikai együttműködés következményeként, mások, ha a külkereskedelemben az üzleti kapcsolatként alakulnak ki. Ennek a bonyolult kérdésnek részletesebb elemzése nélkül is arra a következtetésre juthatunk, hogy mások az államközi együttműködés során létesített gazdasági kapcsolatok jogi szabályozásának módjai, mint a polgárok nemzetközi vonatkozású vagyoni kapcsolataié. Ebből a következtetésből folyik: kétségbe kell vonni azt, hogy e kétféle jogviszonyra ugyanazon alapelvek lennének érvényesek. A nemzetközi polgári jogban az állampolgárok vagyoni, munka- és

[7] Sz. B. Krülov: K obszuzsdeniju voproszov teorii mezsdunarodnogo prava. Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo. 1954. N° 7. 77. old.

[8] Réczei László: Nemzetközi magánjog. Budapest, 1958. 37. old.

[9] Szászy István: Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga. Budapest, 1962. 43. old.

[10] L.: Buza—Hajdu, i. m. 8. old.

[11] Szászy István: i. m. 20. old.

[12] Szászy István: i. m. 32. old. Emellett érvel *Simon Gyula* is, aki szintén kiemeli, hogy a nemzetközi magánjogba beletartoznak azok a szabályok, „amelyek a különböző államok polgárai és gazdasági szervezetei közötti kapcsolatokat rendezik". A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogi problémái. Bp. 1963. 5. old.

[13] Szászy István, i. m. 50. old.

személyi viszonyaival kapcsolatos kérdések során a viszonosság, a kölcsönös érdekek összhangja, a jogegységesítés, stb. elvei érvényesülnek, míg a nemzetközi gazdasági jogban az államok, állami gazdasági szervek, vállalatok gazdasági együttműködésétől függően alakulnak ki a jogi szabályozás módjai és alapelvei.

Az előbbiek mellett előtérbe kerül a nemzetközi büntetőjog[14] mint a nemzetközi jog külön ága. S foglalkoznak még a nemzetközi pénzügyi jog,[15] valamint a külkereskedelmi jog,[16] a nemzetközi polgári eljárásjog[17] önálló tárgyának, elkülönült anyagának kimunkálásával is és a világűrjoggal.[18]

III.

A nemzetközi jog fogalmának és rendszerének kérdése és az az igény, hogy ezek a megváltozott viszonyokat tükrözzék, maga után vonja azt a követelményt, hogy *a nemzetközi jog tudományát differenciálni* kell, hogy az egyes tudományágak tárgyuk elméleti kifejezésére külön fogalomrendszert dolgozzanak ki. Az egyes fogalomrendszerek kidolgozásának igénye természetesen elsősorban azon alapulhat, hogy sajátos nemzetközi jogi kategóriákat dolgoznak ki, amelyek a nemzetközi viszonyok jogi szabályozásának sajátosságaiból fakadnak.

A nemzetközi jogtudomány differenciálása mellett fölmerül az az igény, hogy az általános és közös vonások sajátos nemzetközi jogi általános fogalmakban dolgoztassanak ki. Nem csupán a nemzetközi jogtudomány egyes ágai sajátos fogalmi ismérveinek kimunkálása, hanem az általános kategóriák kidolgozása is szükséges: többek között a nemzetközi jogforrások, nemzetközi jogi alapelvek, a nemzetközi jogi szankciók, jogsértések, jogalkotás és jogalkalmazás kérdései. E sajátos nemzetközi jogi fogalmakat két síkúan lehet megközelíteni: egyrészt a nemzetközi jog általános vonásaira és közös sajátosságaira, másrészt az egyes nemzetközi jogágak eltérő vonásaira tekintettel.

E következtetésem alátámasztására példának hozom fel a nemzetközi törvényesség kérdését. E fogalom a nemzetközi jogban általános szintű kidolgozást igényel, s ez tartalmazza a nemzetközi jogi jogsértésekre, jogalkotásra, jogalkalmazásra és a nemzetközi jogi szankciórendszerre vonatkozó ismérveket is. Ezeket az általános szintű kérdéseket speciálisan kibontani csakis az egyes jogágak sajátosságaira tekintettel lehet, így például a nemzetközi törvényesség általános alapelve sajátosan merül föl a nemzetközi államjogban, a nemzetközi büntetőjogban vagy a nemzetközi polgári jogban.

Az általános és az egyes nemzetközi jogi fogalmak eltérését jól szemlélteti a nemzetközi államjogi irodalomban a nemzetközi jogi jogforrások kérdéséről folyó vita. Ennek keretében sokat vitatkoznak arról, hogy a Nemzetközi Bíróság Statutuma 38. cikkének *c)* pontja a belső állami jogelvekre utal-e. Teljes mértékben egyetértek azzal az állásponttal, hogy a belső jog alapelvei nem minősülnek a nemzetközi jog forrásának. Viszont a nemzetközi jog sajátos alapelveinek jogforrási jellegét nem lehet az előbbivel egy kalap alá hozni. Igaz, hogy a belső jog forrásai között általában nem találjuk meg az alapelveket, mint jogforrásokat, ebből azonban még nem következik, hogy a nemzetközi jogban sem lehetnek azok. Talán elég arra utalni, hogy a belső jogrendszerek elismerik fejletlen, kialakulatlan jogi rendezés esetén az alapelvek jogforrási jellegét s jogszabályok helyett jogi alapelveket érvényesíthetnek a jogalkalmazásban. Mivel a nemzetközi jog elismerten fejletlen, ebből következően is föltételezhető az alapelv jogforrássá minősítésének jogossága azzal, hogy nem általában a jog elismert elvei, hanem a nemzetközi jog általános és jogági elvei szolgálhatnak jogforrásul.

A nemzetközi jog általános és ágazati alapelvei az államok gazdasági és politikai együttműködése során mint követelmények jelennek meg. S a nemzetközi gazdasági és politikai együttműködés során kialakult elvek, így a békés egymás mellett élés elve, a háborús propaganda tilalmának és a fegyverzet csökkentésének elve, a megnemtámadás elve, a nukleáris fegyverek tilalmára vonatkozó elv — elsősorban nemzetközi politikai alapelvek. Az egyes nemzetközi politikai és gazdasági elvek sajátos módon fejeződnek ki jogi elvekben. A különböző elveket mechanikusan összevetni vagy összekeverni a tudományos tisztánlátást zavarja. Emiatt szükségszerű a nemzetközi viszonyok terén a politikai, a gazdasági, a jogi és az erkölcsi elvek helyének és tényleges tartalmának pontos meghatározása.

A demokratikus nemzetközi jogászok az államok szuverenitását a nemzetközi jog egyik legfőbb alapelvének tekintik; e tételt mégis meg kell vizsgálni államelméleti szempontból. A szocialista államelméletben elfogadott az a tétel, hogy az állami szuverenitás az állam egyik fogalmi jegye, szuverenitás nélkül nem létezhet állam, az államhatalmat kezében tartó társadalmi osztály enélkül nem tudja az adott államte-

[14] Ld.: Márkus Ferenc: A jelenkori nemzetközi büntetőjog fontosabb elméleti kérdései. Állam- és Jogtudomány, 1964. 1. sz.

[15] Ld.: Nagy Tibor: A nemzetközi pénzügyi jog tárgya és helye a jogrendszerben. Jogtudományi Közlöny, 1960. 9. sz. — Liszovszkij, V.: A nemzetközi pénzügyi jog tárgya és rendszere. Pü. Szemle, 1964. 8. sz. — Rovinszkij, E. A.: Mezsdunarodnüe finanszovüe otnosenija i ih pravovoe regalirovanie. Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo. 1965. 2. sz.

[16] H. Wieman, Gedanken zur Gestaltung der Vorlesung „Recht der internationalen Wirtschaftsbezichungen der Deutschen Demokratischen Republik. Staat und Recht. 1958. 1053—1060. old.

[17] Szászy István: Nemzetközi polgári eljárásjog. Bp. 1963.

[18] Gál Gyula: Világűrjog. Bp. 1964.

rületen élő lakosságot vezetni, kormányozni. Az állami szuverenitás külső oldala az, hogy az adott állam hatalmi jogosultságait saját területén és saját népessége fölött más államok beavatkozásától függetlenül gyakorolja: önálló belés külpolitikát, önálló közigazgatást, jogalkotást és jogalkalmazást valósít meg. — Az állami szuverenitásnak tehát csak egyik vonatkozása a nemzetközi együttműködés következményeként jelentkező területi sérthetetlenség és a be nem avatkozás elve.

Az állami szuverenitás ilyen jellegű felfogása segíti megoldani az egyes nemzetek vagy népek önálló állam alapításához, államszövetséghez való csatlakozásához, vagy az abból való kilépéshez való jogát. Ha az állami szuverenitást a nemzetközi jog megingathatatlan elvének valljuk, akkor a mindenkori status quo-t kell elfogadni és nem alakulhat ki az elnyomó államok szuverenitásának csorbítására vagy korlátozására irányuló politikai mozgalom nemzetközi jogi támogatása. Ebből folyóan a nemzetközi jog egyik legfőbb alapelvének tekintem a non intervenciónak, a nemzetközi jogalanyok egyenlőségének, az államok területi sérthetetlenségének elve mellett, hogy a népek és nemzetek joga akaratuk szuverén kifejezése. Vagyis a népek és nemzetek szuverenitáshoz való jogát és az önrendelkezési jogot tekintem fontos nemzetközi jogi alapelvnek, mivel az állami szuverenitás az állam fogalmi ismérve, nem pedig a nemzetközi jog alapelve s az állami szuverenitás alapján jön létre az államok közötti nemzetközi együttműködés s ennek során alakulnak ki a nemzetközi jog sajátos normái és alapelvei.

Az állami szuverenitás nemzetközi jogi elvének pontosításával természetesen nem akarok csatlakozni az állami szuverenitás elavultságát vallókhoz. Csupán a nemzetközi jog alapelveinek másirányú megközelítését célzom, s kiemelendőnek tartom azt, hogy a szuverén államok nemzetközi politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatai és együttműködése során alakulnak ki azok a követelmények, amelyek a nemzetközi jogban jogi alapelvekként csapódnak le. Ilyenek a nemzetközi törvényesség, az államok egyenjogúsága, az önrendelkezési jog, a nemzetiségek jogi védelme stb.

*

A nemzetközi jog egész rendszerének problematikájából elsősorban arra lehet következtetni, hogy ez a különleges jog — fejletlen. Fejletlen nemcsak rendszere és fogalomrendszere, hanem fejletlenek jogintézményei, jogdogmatikai megoldásai is. Ha történelmi analógiát keresünk, akkor elsősorban a jog fejletlen időszakára gondolhatunk, amikor a vérbosszú, a kompozíció, az önsegély mint fontos jogintézmény szerepelt a fejletlen állami és társadalmi viszonyok között. A nemzetközi jog fejletlensége a modern, technikailag fejlett és ellentmondásos világban, azzal magyarázható, hogy az államok közötti kapcsolatok eddig fejletlenek és egyoldalúak voltak, a mai világban kezdenek ténylegesen kialakulni intenzív államközi kapcsolatok a gazdasági, politikai, szociális és kulturális viszonyokban s e nemzetközi kapcsolatok elmélyülése vonja maga után a nemzetközi jog intézményeinek fejlődését és dogmatikai tökéletesedését.

A nemzetközi jog általános fejletlenségét és biztatóan gyorsuló fejlődését azonban pozitív és negatív tényezők befolyásolják. A pozitív erők hatására terjednek és erősödnek a nemzetközi jog demokratikus, modern és haladó megoldásai, amiben a szocialista államok nemzetközi államjogászai, általában jogtudósai, jelentékeny érdemeket szereztek, s ezen eredményeken alapulhat a további előrehaladás a nemzetközi viszonyok sokoldalú jogi szabályozásának területén.

Samu Mihály

A szövetkezetek üzemi és társadalmi jellegének általános kérdései

Mezőgazdaságunk szocialista szövetkezeti átszervezésének folyamata, majd néhány éve megtörtént befejeződése számos tudományág figyelmét a mezőgazdasági termelőszövetkezetek problémáira irányította. A társadalomtudományok terén az utóbbi években megnövekedett annak felismerése, hogy a szocializmus építésének fontos feladata a mezőgazdaság területén a termelőszövetkezeti gazdálkodás keretei között kialakuló gazdasági-társadalmi viszonyok és ezek fejlődési tendenciáinak kutatása. Mezőgazdasági termelőszövetkezeteink megszilárdítása és ezen keresztül egész mezőgazdaságunk fejlesztése megkívánja egyes alapvető elméleti problémák tisztázását vagy legalábbis alaposabb megközelítését, aminthogy a legutóbbi időkben ilyen irányban is láthatók jelentős törekvések.

Termelőszövetkezeteink megszilárdításának feladatai között az utóbbi időkben hangsúlyozottan vetődik fel gazdasági és szervezeti önállóságuk, demokratizmusuk fejlesztésének, a tagság által történő vezetésüknek, ezzel együtt a túlzott centralizáltság megszüntetésének követelménye, különösen az állami irányítás terén. Hasonló feladatok — a demokratizmus fejlesztése, közvetlenebbé tétele a gazdálkodás területén, illetve az állami és társadalmi rend demokratizmusának a gazdálkodásban való érvényesítése, a vállalati önállóság erősítése, a helyi döntési lehetőségek kiterjesztése, a közvetlen vállalati érdekeltség növelése, mindezeknek a legmagasabbszintű népgazdasági érdekek szolgálatába

állítása — újabban *a népgazdaság általános vezetésére,* az ehhez kapcsolódó közgazdasági és szervezeti problémák széles körére vonatkozóan is felmerültek. Ez még nyomatékosabban, még mélyebben indokolja a mezőgazdasági termelőszövetkezetek működésével kapcsolatos alapvető kérdések kidolgozását, de szükségessé teszi azt is, hogy *a szövetkezetek, a szövetkezeti formák általános kérdéseire* is figyelmet fordítsunk, mivel a szövetkezetek egészben véve olyan szervezeti formát jelentenek, amelyben a demokratikus vezetés és a társadalmi önigazgatás érvényesülésének lehetősége eleve, e gazdasági szervezeti forma természeténél fogva adva van, sőt e gazdasági szervezeti formának követelménye.

I.

Mezőgazdasági termelőszövetkezeteink általános jellegzetességeit tekintve abból kell kiindulnunk, hogy ezek *szövetkezetek,* de ha ezt megállapítjuk, akkor nem kerülheti el figyelmünket az sem, hogy egyrészt — csupán *a szocializmus gazdasági rendjét* tekintve is — szövetkezetek léteznek, működnek a gazdasági élet számos területén, másrészt léteznek mind a kapitalizmus, mind a szocializmus rendszerében. E gazdasági szervezeti forma kialakulása még a kapitalizmusban, annak liberális fejlődési szakaszában történt, de alkalmas arra, hogy a szocializmus rendszerében is *viszonylag széles körben* és *történelmileg jelentős időtartamra* fontos feladatokat lásson el, a szocialista gazdasági rendnek is kiegészítő apparátusa legyen.[1] A problémák és a vitatandó nézetek egyik lényeges csoportja rögtön ide kapcsolódik: a szövetkezetek és a társadalmi rend, pontosabban *a szövetkezetek és a szocializmus viszonya,* aminthogy ez a kérdés szinte kezdettől fogva alapkérdésként végigkíséri a szövetkezeti mozgalmat, kifejezetten *így feltéve is,* mégpedig *mind a szocializmus, mind a kapitalizmus oldaláról.*

A szövetkezeteket nagyjában-egészében véve mind a kapitalizmus, mind a szocializmus a magáénak vallja; a szövetkezeti mozgalom és az azt kísérő elmélet egyik fontos területe és tükrözője annak a harcnak, amely a középrétegek megnyeréséért folyik, és amely mindig része a szemben álló osztályok harcának.

A burzsoá szövetkezeti elmélet — különböző, de nem túl széles skálát mutató változatokban — már évtizedek óta fáradozik a forradalmi szocializmus és a szövetkezeti mozgalom egymással való összeférhetetlenségének bizonyításán. Egyrészt azt állítja, hogy a (forradalmi) szocializmus „nem rokonszenvezett" a szövetkezetekkel, másrészt, hogy a „szövetkezetek sohasem haladhatnak egy ösvényen a szocializmussal"[2]; csak olyan gazdasági rendszerben születhetnek, amelyek a gazdálkodó alanyokat gazdasági rendelkezési képességgel ruházzák fel, ez a rendszer pedig csak olyan lehet, „amely piaci gazdálkodásra van alapítva".[3]

Nyilvánvaló, hogy „gazdasági rendelkező képességen" bérmunkás—vállalkozói viszonyokig, azaz a kizsákmányolásig terjedő lehetőségek, tehát „gazdálkodó alanyokon" magántulajdonosok értendők. Ehhez kapcsolódik az is, hogy a burzsoá szövetkezeti elmélet képviselőinek nagy többsége a szövetkezetet (kooperációt) csak önálló magánvállalatok közötti forgalmi együttműködésként, „üzletszervezeti formaként"[4] fogadja el, figyelmen kívül hagyva *a termelői típusú szövetkezetet,* bár érdekes elszólásként is hat, hogy *ez utóbbi* ún. „teljes szövetkezet" megjelöléssel is előfordul.[5] Már itt megjegyzendő, hogy a szövetkezetek és a forradalmi szocializmus „összeférhetetlenségének" bizonyításában Marxnak egyik — más szempontból nagy jelentőségű — kritikai megjegyzésére támaszkodnak, amelyben megállapította, hogy „ami pedig a ma meglevő szövetkezeteket illeti, ezeknek *csak* annyiban van értékük, amennyiben független, sem a kormánytól, sem a burzsoáziától nem támogatott munkásalapítások".[6] E megjegyzés helyes értelméről és a forradalmi szocializmusnak — magának Marxnak is — a szövetkezetekkel kapcsolatos álláspontjáról még későbbiekben lesz szó.

A szocialista szövetkezeti irodalomban (elsősorban a jogi irodalomra gondolok) szintén jelentkezik bizonyos *egyoldalúság, leszűkítettség* a szövetkezetek szemléletében, mind időbelileg, mind térbelileg. Viszonylag hosszú ideig a szövetkezeti kérdéseket egészében véve úgy kezelte, mintha szövetkezeten csak szocialista szövetkezetet kellene érteni, lényegében mintha a szövetkezetek és a szövetkezeti mozgalom története — legalábbis az ún. valódi szövetkezetek története — a szocializmussal (vagy ezen belül is a mezőgazdasági szocialista átszervezésével) kezdődött volna. Még szembetűnőbb és a jelen téma szempontjából is nagyobb jelentő-

[1] A szövetkezetek a kapitalizmusban is a gazdasági rend kiegészítő apparátusát alkotják. — Erről részletesebben l. Gyenes Antal: A szövetkezeti intézmények és szerepük a különböző gazdasági rendszerekben, különösen a kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti időszak gazdaságában. — Kandidátusi értekezés. 1961. Kézirat. 18., 164. old. és más helyeken.

Szerző: Igazgatás a mezőgazdasági termelőszövetkezetben. Budapest, 1965. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 16—18. és 21—22. old.

[2] Pártos Szilárd—Szilágyi László: Szövetkezeti ismeretek. Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége, Budapest, 1935. 47—48. old.

[3] Hans-Jürgens Seraphim: Miként kell egy valósághoz közelálló elméletnek a szövetkezetek lényegét megragadnia? — Előadás a II. (erlangeni) nemzetközi szövetkezettudományi kongresszuson. A Szövetkezeti Kutató Intézet fordítása. Kézirat 71. old.

[4] Franz Robotka: Néhány definíció. Előadás uo., 79. old.

[5] Reinhold Henzler: A szövetkezetek. Wiesbaden, 1953. A Szövetkezeti Kutató Intézet fordítása. Kézirat 17. old.

[6] Marx: A gothai program kritikája. — Marx—Engels: Válogatott Művek. Budapest, Szikra Kiadó 1949. II. köt. 24. old. (Kiemelés az eredetiben.)

ségű egyoldalúság a mezőgazdasági termelőszövetkezetek (ill. kolhozok) mintegy *önálló kategóriaként* való felfogása, különválasztása a szocialista szövetkezetek, a szocialista szövetkezeti mozgalom egészétől, ennek megfelelően *az általánosabb szövetkezeti jellegzetességek* kutatásának és tárgyalásának háttérbe szorulása.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek ilyen elkülönített, önmagukban való szemléletét mutatják pl. az egyes egyetemi tankönyvek és más összefoglaló jellegű munkák, amelyekben igen kis mértékben, rövid utalással van szó arról, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet, illetve a kolhoz *lényegét tekintve* szövetkezet, szocialista szövetkezet.[7]

A burzsoá és a szocialista szövetkezeti elmélet előbb jelzett irányzatainak lényeges gyakorlati kihatásai is vannak.

Egyik kétségbe vonja a szövetkezetek szocialista társadalmi rendben való működésének lehetőségét, különösen figyelmen kívül hagyja vagy nem tekinti valódi szövetkezeteknek a termelői típusú szövetkezeteket. Ez az irányzat ilyen módon fontos részét képezi a szocialista szövetkezetek — közvetve a szocializmus rendszere — elleni propaganda megalapozásának, akadályozza a kapitalista országok lakosságában mindenütt nagy arányt kitevő középrétegek helyes tájékozódását, nemcsak *a szocializmus irányában általában,* hanem konkrétan *saját szövetkezeti mozgalmaik,* azok orientációjának, fejlődésének kérdéseiben is.

A másik irányzat alig veszi figyelembe a kapitalizmus rendjében kialakult szövetkezeteket, a szocializmus rendszerében működő szövetkezetek között pedig élesen elkülönítve, elszigetelten kezeli a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket. Ez saját viszonyaink, gyakorlati feladataink megoldása számára olyan hatással járt, hogy a jogi szabályozás viszonylag hosszú ideig (többékevésbé egy évtizeden keresztül) figyelmen kívül hagyott olyan fontos problémákat, amelyek a szövetkezetekben mint gazdasági szervezetekben már korábban és a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben is általánosságban, azaz *mint szövetkezetekben* felmerültek. Ugyanígy figyelmen kívül maradtak e problémák egy részének megoldásában régebben, már a burzsoá jogrendszerben és jogtudományban kialakult módszerek, amelyeket érdemes lett volna figyelembe venni, részben *mint formákat,* a szocialista építés feladatainak szolgálatába állítva, részben pedig éppen ellenkező előjellel, azzal a céllal, hogy a jogi szabályozással is alaposabban védhessük szövetkezeteinket a kapitalista tendenciáktól, egészében véve *tudatosabban alakíthassuk szövetkezeteink szocialista jellegét.*

Mindkét szemlélettel szemben együttesen lehet rámutatni a következőkre:

1. A szövetkezeti forma (és mozgalom) kialakulása — bár ösztönös módon — *részben* eleve antikapitalista céllal történt. Igaz, hogy *másik célja* a szövetkezők magántulajdonának, kistermelői magánvállalatának (ipari vagy mezőgazdasági kisüzemének) védelme, *magántulajdonosi helyzetük erősítése* volt.

A szövetkezeti mozgalomnak e történelmi eredetében kettős jellege, kétarcúsága *(a szövetkezeti elvekben is)* a szövetkező kisegzisztenciák, kistulajdonosi középrétegek Lenin által — bár más összefüggésben — jellemzett „kétlelkűségét" tükrözte, abból eredt.[8] Ez a kettősség az alapja egyrészt annak, hogy a szövetkezeti forma alkalmassá vált a kapitalizmus kiegészítő gazdasági apparátusának szerepére, másrészt annak, hogy „minden szövetkezeti mozgalomban benne rejlik több-kevesebb antikapitalista vonás".[9] Erre az utóbbi jellegzetességére a szövetkezeti mozgalom burzsoá szervezői támaszkodtak is és támaszkodott a kapitalista állam is, a kistulajdonosok, általában a szövetkezők (többek között munkások) tömegeinek társadalmi, politikai becsapására használták fel. Antikapitalista frazeológiát alkalmaztak[10] annak érdekében, hogy a szövetkezeteken keresztül a tőkés csoportok érdekeltsége a kisüzemekbe — termelő tevékenységükig — behatolhasson és a szövetkezetek általában a kapitalista rend társadalmi bázisát erősítsék.

2. A forradalmi szocializmus nem szövetkezetellenes. Már maga Marx is nemcsak nem vetette el a szövetkezeteket, hanem azok létrejöttét, mégpedig az akkori termelői szövetkezeti kezdeményezéseket olyan „nagy társadalmi kísérleteknek" tekintette, amelyek értékét „nem lehet eléggé magasra becsülni", mert „érvek he-

---

[7] L. pl. a következőket:

Kolhozjog. — Egyetemi tankönyv. N. D. Kazancev, I. V. Pavlov és A. A. Ruszkol szerkesztésében. Moszkva, Goszjurizdat, 1955. (oroszul).

Kolhozjog. — Egyetemi tankönyv. N. D. Kazancev szerkesztésében. Moszkvai Egyetemi Kiadó, 1962. (oroszul).

Mezőgazdasági jog. (Földjog — Termelőszövetkezeti jog.) — Egyetemi tankönyv. Nagy László és Seres Imre szerkesztésében. Tankönyvkiadó, Budapest, 1966.

Ez utóbbi tankönyv az előbbiekhez képest érdekes eltérést mutat. Míg az előbbiek csupán igen rövid utalást tartalmaznak arra, hogy a kolhoz szocialista szövetkezet, addig ez utóbbi *viszonylag* részletesen foglalkozik *általánosabb szövetkezeti* — elméleti és történeti — *kérdésekkel,* így a kapitalista szövetkezeti mozgalom történetével és a burzsoá szövetkezeti elméleti irányzatokkal is (237—240. old.), de a kapitalista szövetkezetekkel, ill. szövetkezeti mozgalommal mint szocialista szövetkezetet végső soron *egyedül a mezőgazdasági termelőszövetkezetet* állítja szembe, majd a szocialista szövetkezeti elvek kérdését is csak a mezőgazdasági termelőszövetkezetre konkretizálva, más — szintén szocialista — szövetkezetektől elszakítva tárgyalja. (255—264.)

[8] A szövetkezeti forma, a szövetkezeti mozgalom és a szövetkezeti elvek kettősségére l. részletesebben:

Gyenes Antal: I. m. 4—7., 18. és 62. old.

Erdei Ferenc: Mezőgazdaság és szövetkezet. Budapest, 1959. Akadémiai Kiadó 117—124.

Gyenes Antal: I. m. 4—7., 18. és 62. old.

Nagy László: Szövetkezeti elvek termelőszövetkezeti mozgalmunkban. Budapest, 1965. Akadémiai Kiadó 18., 24. és 26. old.

[9] Gyenes Antal: I. m. 18.

[10] Vö. Gyenes Antal: uo.

lyett tettekkel bizonyították be, hogy a nagyméretű, a modern tudomány követelményeivel összhangban álló termelés megvalósítható ... a munkáltatók osztályának létezése nélkül is".[11] Ezt Marx 1864-ben írta, a Nemzetközi Munkásszövetség Alapító Üzenetében. Nem a szövetkezeteket vetette el, hanem a szövetkezetekhez tapadó illúziókat, mert a szövetkezeteket *önmagukban* ekkor sem tartotta alkalmasaknak a társadalom rendjének megváltoztatására, hanem ehhez nélkülözhetetlennek tartotta *a szocialista forradalom politikai győzelmét,* a munkásosztály államhatalmának megteremtését. A Gothai Program Kritikáját, amelyben *csak* a (tőkés) kormánytól és a burzsoáziától nem támogatott munkás alapítású szövetkezetet tekintette értéknek, 1875-ben írta. A kispolgári illúziók *akkor* már egy munkáspárt *egész politikai programjában,* reformizmusként jelentkeztek. Marx 1864-es és 1875-ös álláspontja között nincs ellentét.

Az előbbieknél még ismeretesebbek Engelsnek, majd Leninnek a szövetkezetekre vonatkozó, határozottan pozitív nézetei. Engels a parasztok „megmentésének" *egyetlen útját* látta földjük és gazdaságuk szövetkezeti tulajdonná, illetve üzemmé változtatásában,[12] emellett szintén nagyra értékelte a szövetkezeti kezdeményezéseket *általában* is, nemcsak a mezőgazdasági termelés területén.[13] Lenin sokoldalúan vizsgálta a szövetkezeteket, mind a kapitalizmusban betöltött, mind a szocializmus viszonyai között betölthető szerepüket. Annak megállapításával, hogy a szövetkezetek a kapitalizmus viszonyai között kapitalista („kollektív kapitalista") intézmények,[14] arra is rámutatott, hogy emellett nagy eredményeik vannak a tömegek öntevékenységének fejlesztésében és ennek alapján nagy gazdasági szervezetek létrehozásában. Ezért Lenin a szövetkezetet mint intézményt, gazdasági szervezeti formát „óriási kulturális örökségnek" tekintette, amelyet a proletárdiktatúra viszonyai között meg kell becsülni, fel kell használni.[15]

3. A maxizmus klasszikusainak, mégpedig főleg Engelsnek és Leninnek számos művéből az is kétségtelenül kitűnik, hogy *a szövetkezeti formát általában* értékelték nagyra; egyrészt ahogyan *már a kapitalizmus viszonyai között kialakulva megismerték* (aminthogy ekkor még nem támaszkodhattak szocialista szövetkezetek tapasztalataira), másrészt *a mezőgazdasági termelői típusú szövetkezeteket nem önmagukban álló, elszigetelt kategóriának tekintették,* hanem fordítva: a szövetkezetet mint általános formát tartották alkalmazhatónak és alkalmazandónak *a mezőgazdasági termelésre,* a kis egyéni gazdaságok nagyüzemmé egyesítésére. Lenin (Marx korának viszonyaitól teljesen eltérő körülmények között, *a munkásosztály politikai győzelme után)* a szövetkezetekkel, a szocializmus rendszere és a szövetkezetek viszonyával általában *egységesen* foglalkozott, állandóan *szoros összefüggéseket feltételezett a szövetkezetek* akkor létező — illetve a szocializmusra való átmenet időszakában lehetséges — *típusai között.* Hogy a mezőgazdasági termelői típusú szövetkezetet — elsőrendű gazdasági jelentőségének hangsúlyozása[16] mellett — mennyire *nem elkülönített kategóriának* tekintette, arra talán legélesebb bizonyíték egyik, e témakörben méltán alapvetőnek tekintett, egyébként éppen *legutolsó* műve, „A szövetkezetekről" című írása. Ebben a művében szerepel az a nagyon nevezetes tétele, amely szerint „minden társadalmi rendszer csakis egy bizonyos osztály pénzügyi támogatásával jön létre" és „ez idő szerint az a társadalmi rendszer, amelyet a szokottnál nagyobb mértékben kell támogatnunk: *a szövetkezeti rendszer.*"[17] Ezt a tételt gyakran idézik, mint az állami támogatás alapvető, legmélyebb elméleti indokolását, de mindig csak a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre vonatkoztatva, holott Lenin ezt az egész, *a lakosság tömegeit* valóban magában foglaló „szövetkezeti forgalomra", *a szövetkezetek rendszerére* érvényesnek tartotta.

Mind a szövetkezeti mozgalom eredetét és fejlődéstörténetét, mind a forradalmi szocializmus klasszikusainak nézeteit tekintve azt állapíthatjuk meg, hogy a szövetkezetek között egyrészt időbelileg (történelmileg és a környezetüket jelentő két társadalmi rendszer összefüggésében), másrészt térbelileg (egy-egy adott társadalmi renden belül) van *bizonyos egység,* ugyanakkor vannak *lényeges különbözőségek* is.

Ha arra a helyes tételre gondolunk, amely szerint *a szövetkezet nem gazdasági rendszer,* nincs meghatározó jelentősége a termelési viszonyokra, illetve nem jelent meghatározott termelési viszonyokat, hanem gazdasági (vállalati) szervezeti forma,[18] akkor — mivel szövetkezetek a kapitalizmus és a szocializmus, valamint az átmeneti időszak viszonyai között is vannak — felmerül, hogy kell lenniük *közös jegyeknek,* bizonyos egységnek, azonosságnak. Az egység, az azonosság *formai közös jegyekben,* a gazdasági szervezeti formában van, *a legnagyobb általánosságban.* A különbség *tartalmi,* legélesebben a szövetkezetek két társadalmi rendszerbeli nagy csoportja, *a kapitalista* és *a szocialista szövetkezetek* között áll fenn. *Ennyiben* nem lehet beszélni szövetkezetekről *általában.* A két

[11] Marx—Engels: Válogatott Művek. Budapest, Szikra Kiadó 1949. II. köt. 360—361. old.

[12] Vö. Marx—Engels: Válogatott művek, Bp. Szikra, 1949. II. köt. 342—436.

[13] Vö. Marx—Engels: Válogatott Művek, Bp. Szikra, 1949. II. köt. 123. old.

[14] Lenin Művei, 33. köt. Budapest, Szikra 1953. 464. old.

[15] Lenin Művei, 28. köt. Budapest, Szikra 1953. 193—194. old. és 342. old.

[16] Lenin Művei, Budapest, 1953. Szikra Kiadó. 32. köt. 373. old.

[17] Lenin: A szövetkezetekről. Budapest, 1959. Kossuth Kiadó 185. — A mű megírásának ideje: 1923. január 4.

[18] Erdei Ferenc: Mezőgazdaság és szövetkezet. Bp. 1959. Akadémiai Kiadó. 241.

nagy csoporton belül a szövetkezetek között szintén elkülönülés van, *típusokra* oszlanak,[19] a típusokon belül további elágazás még a *tevékenységi terület, gazdasági ágazatok* szerinti felosztás. (Pl. ipari termelőszövetkezet: szocialista termelői típusú szövetkezet az iparban stb.)

Az előbbiek azt is jelentik, hogy a szövetkezetek között a hasonlóság, az egység *a legnagyobb általánosságban,* a szervezeti forma általánosságában áll fenn, még a szövetkezetek egy-egy társadalmi rendszerbeli csoportján belül is (pl. csupán a szocialista szövetkezetek között), *ennyiben* azonban — az előbbi tétel másik oldalát hangsúlyozva — lehet beszélni szövetkezetekről *általában.* Az előbbi megállapítás e másik oldalának kiemelése, azért fontos, mert ennyiben hasonlóságot, egységet kell látnunk a szövetkezetek között, különösen *egy adott társadalmi rendszerbeli csoportjukon belül.* Ilyen szemlélet összhangban is áll a tudományos szocializmus klasszikusainak, főleg Leninnek átfogó szemléletével.

II.

A szövetkezet mint vállalat,[20] különféle gazdasági célokkal, feladatkörben, a gazdasági élet sokféle területén működik, még egy adott gazdasági-társadalmi rendben is. *Gazdasági feladatkörének* ellátásából elsősorban *üzemi sajátosságok,* üzemi jellegű problémák és ezek üzemileg helyes megoldásai következnek. E problémák lényegét és a megoldási lehetőségeket elsődlegesen, objektíve határozzák meg az adott vállalat (önálló gazdasági egység) *gazdasági funkcióinak ellátásában fennálló követelmények és adottságok,* az ott működő termelőerők fejlettségi foka, a termelés iránya, szerkezete (profilja), illetve — nem termelői típusú szövetkezeteknél — a forgalmi viszonyok, fogyasztási igények; a vállalat terjedelme stb. A gazdasági feladatkör, valamint ennek ellátásához közvetlenül kapcsolódó technikai és gazdálkodási adottságok összességükben a szövetkezet gazdasági oldalát, *üzemi jellegét* jelentik. Lényegében a gazdasági működés oldalán foglal helyet, az üzemi jelleg alkotó eleme *a vállalati szervezet* (munkaszervezet, ill. üzemi szervezet) is. Ezt *alapjaiban, fő vonásaiban* szintén meghatározzák az adott szövetkezet gazdasági (termelési vagy forgalmi) feladatai, a szövetkezet ágazata (pl. *ipari* vagy *mezőgazdasági termelőszövetkezetek;* hitel-, ill. takarékszövetkezetek, fogyasztási szövetkezetek, lakásszövetkezetek mint *forgalmi szövetkezetek*[21]), profilja, a technikai színvonal, azaz egészében véve az ott működő termelőeszközök működtetésének, vagy a rendelkezésre álló anyagi eszközök felhasználásának követelményei. A vállalati szervezet ilyen objektív meghatározottságának igazolásához gondolhatunk arra, hogy *hasonló* üzemi szervezetet, munkaszervezeti egységeket lehet találni a mezőgazdasági *nagyüzemekben,* attól függetlenül, hogy állami gazdaságokról vagy termelőszövetkezetről van-e szó,[22] de ugyanezt megállapíthatjuk egy ipari termelőszövetkezetnél és azonos profilú (pl. építőipari, gépipari, javító és szolgáltató stb.) állami vállalatnál is.

A szövetkezetek konkrét gazdasági feladatköréhez közvetlenül kapcsolódó gazdasági oldalától, *üzemi jellegétől* jól megkülönböztethető a másik, *társadalmi oldaluk, szövetkezeti jellegük.* Ez utóbbi jellegzetességük az előbbihez képest *általánosan, szövetkezeti lényegükben* fejeződik ki: a szövetkezet mint vállalat tulajdoni típusában; a létrehozásában és működésében gazdaságilag közvetlenül érdekelt személyek tagsági minőségében; mint tagoknak a szövetkezeti tulajdonban való részességükben, a szövetkezet szervezeti és vagyoni viszonyai fölötti általános, egyenlő rendelkezési jogosultságukban, a szövetkezet megalakításához és működéséhez való anyagi értékű hozzájárulás, illetve gazdasági feladatkörének ellátásában való állandó — meghatározott módon (gyakran meghatározott mérték-

[19] A szövetkezetek *típusokra* való felosztásával a szövetkezeti mozgalomhoz kapcsolódó elméleti munkák régóta foglalkoznak, és egymástól lényegesen eltérő álláspontokat is felvetnek. — Ezzel kapcsolatban bővebben l.:

Ihrig Károly: Szövetkezetek a közgazdaságban. A szerző kiadása, Budapest, 1937.

Reinhold Henzler: A szövetkezetek. — I. m. 43—74. old.

Erdei Ferenc: Mezőgazdaság és szövetkezet. 271—312.

Gyenes Antal: I. m. 21—27., 167—174. és más helyeken.

[20] A polgári közgazdaságtudományban — mint erre már Erdei Ferenc rámutatott — széleskörben és régtől fogva vita folyik azon, hogy *a szövetkezet vállalat-e vagy nem.* Ez a vita véleményem szerint a szövetkezeteknek a fejlett kapitalista gazdasági rendben elfoglalt helyzetével, a gazdasági szervezetekhez való kapcsolódásával függ össze, a szövetkezeti mozgalmat kísérő elméleti munkákban azóta merült fel, amióta a (kapitalista) szövetkezetek kezdeti — nagyrészt helyi érdekeltségű — szűk körükből kilépve, számottevő gazdasági apparátust jelentenek. Ebben a vitában az látható, hogy az egyes résztvevők a kérdést nagyrészt csak a kapitalizmus rendjére jellemző fogalmak alapján vizsgálják és ilyen alapon foglalnak állást. Véleményem szerint ebben a kérdésben Gyenessel lehet egyetérteni, aki *a vállalat* lényegét abban látja, hogy *a gazdaság alapegysége,* „sejtje", amely önálló értékviszonyokat (áru- és pénzviszonyokat) feltételez és ennek megfelelően a szövetkezetet is vállalatnak tekinti.

Vö. Gyenes: I. m. 16. old.

[21] E tanulmánynak eleve nem célja a szövetkezetek típusainak, típusba sorolásának, az egyes típusok jellemzőinek tárgyalása, szükségesnek tartom azonban megjegyezni, hogy a gazdasági funkciók *formai oldalait tekintve* — bár figyelemmel a Gyenes szerinti felosztásra — elfogadhatónak látom az Erdei Ferenc által alkalmazott, *termelői* és *kereskedelmi típusú szövetkezetekre* való felosztást, de bizonyos korrekcióval. Az utóbbiakra helyesebbnek vélem a *forgalmi szövetkezetek* megjelölést, mivel ez pontosabban fejezi ki a bennük végbemenő gazdasági folyamatok *árucsere jellegét,* aminek lényegében megfelel *e folyamatok jogi formája* is.

A szövetkezeti típusok megállapításához részletesebben l.: Erdei: I. m. 271—285.; Gyenes: I. m. 18—38.

[22] Vö. Erdei Ferenc: Üzemszervezési kérdések a szocialista mezőgazdasági nagyüzemben. Budapest, 1961. Akadémiai Kiadó 46—48.

ben is) történő — személyes közreműködés, részvétel kötelezettségében, végül a szövetkezet működéséből eredő gazdasági előnyökből a személyes részvétellel arányos mértékű részesedésben. A szövetkezet e jellegéből eredő viszonyai — eltérően a konkrét gazdasági funkciókhoz kapcsolódó üzemi viszonyoktól — *társadalmi viszonyokat* jelentenek.

A szövetkezet gazdasági és társadalmi oldala, üzemi és szövetkezeti jellege között sokoldalú összefüggések és kölcsönhatások is fennállanak. E tanulmány a kettő közötti *disztinkciókat* és *az ezekből levonható jogi konzekvenciákat* kívánja vizsgálni, mivel egyrészt e disztinkciók is alaposabb megvilágítást kívánnak, másrészt ezek és a belőlük levonható konzekvenciák vizsgálata nélkülözhetetlen feltétel az összefüggések és kölcsönhatások kutatásához is. Az elhatárolás már a kutatásban is megállapítható. Az üzemi működés oldalán felmerülő kérdések vizsgálata és megoldásuk részben az adott üzem működéséhez kapcsolódó technikai tudományok, részben — szélesebb körben — az adott gazdasági ágazatra, illetve gazdasági tevékenységre alkalmazott üzemgazdaságtan és üzemszervezés feladatkörébe tartozik. A jogtudomány, a jogi kutatás feladata elsődlegesen *a szövetkezet társadalmi jellegéből eredő kérdések tanulmányozása* és ezek megoldásának keresése lehet. A sajátosan *szövetkezeti problémák, a társadalmi viszonyok szempontjából releváns elemek* a szövetkezetnek elsősorban ehhez az oldalához kapcsolódnak, a jogviszonyok szempontjából releváns problémák erről az oldalról merülnek fel.

A szövetkezet gazdasági és társadalmi jellegzetessége közötti megkülönböztetés — elsősorban vett *példaként* — a mezőgazdasági termelőszövetkezetre vonatkoztatva[23] azt jelenti, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet egyfelől: gazdasági oldaláról tekintve *mezőgazdasági nagyüzem,* másfelől: társadalmi oldaláról, a benne megvalósuló és kifejeződő társadalmi, tulajdoni viszonyok oldaláról nézve *szocialista szövetkezet.* Ez a kettős jellegzetesség felismerhetően végigvonul és végigkövethető a szövetkezet egész működésén, *összes alapvető viszonyain.*

1. A tagsági viszonyban üzemi oldala jelentkezik abban, hogy a tagsági viszony középpontjában a termelő üzem munkájában való részvétel kötelezettsége és az ezzel arányos részesedéshez való jog áll. A munkában való részvétel során a tag az üzem viszonyai, a termelés feltételei és az ennek megfelelő üzemi szervezet (munkaszervezet) által konkrét módon meghatározott munkát köteles végezni, az adott szakmai egység vezetőjének rendelkezései szerint, ugyanúgy, ahogyan egy hasonló más üzemben dolgozó, az üzem tulajdoni viszonyaira tekintet nélkül. Mint az irodalomban általánosan ismeretes, ez a termelőszövetkezeti tag *dolgozói minősége.* A tagsági viszony szövetkezeti jellege elsősorban a szövetkezeti tulajdonban való részességben mutatkozik meg. Ez kihat munkájának díjazására is, de *ilyen* — jogdogmatikailag nem egészen pontos, az irodalomban azonban általánosan ismert kifejezéssel — *tulajdonosi minőségének* kiemelkedő és tisztán megállapítható következménye a szövetkezet ügyeiben, mind vagyoni, mind szervezeti ügyeiben való rendelkezési joga, amely szintén a kollektíva tagjaként illeti meg.

2. A szervezeti működésben, a vezetés szervezetében, a vezető szervek meghatározásában, elhatárolásában és *működésük tartalmában.* Minthogy a termelőszövetkezet működését gazdasági oldalról a termelés objektív adottságai (talaj minősége, egyéb természeti körülmények, a termelés szerkezete, profilja, az alkalmazott technika színvonala, szakképzettség stb.) határozzák meg, e tényezőkből *közvetlenül* az igazgatás, a vezetés szervezetének olyan problémái következnek, amelyek a szorosan vett *üzemi szervezeti kérdéseknek* tekinthetők. (Pl. az egyes szervezeti egységekre való felosztás, azok létszáma, egymáshoz való kapcsolódása, az egyes részlegekben dolgozók célszerű munkaidő-beosztása stb.) Ennek megfelelően megállapíthatók azok a szervezeti egységek, amelyek a termelés, általában *az üzemi működés kereteit* képezik és azok a szervek, amelyek az üzemi vezetést látják el.

A szövetkezet működésének sajátos, azaz *konkrét üzemi működésétől elkülöníthető problémái* (amelyek közvetlen módon nem függenek pl. attól, hogy milyen mértékben alkalmaznak gyomirtó vegyszereket, stb.), társadalmi oldalához, *szövetkezeti lényegéhez kapcsolódva* merülnek fel. Ezek *a szövetkezet egészének vezetésére,* a szövetkezet *általánosabb érdekeit érintő ügyek eldöntésére,* a szövetkezet *akaratelhatározására jogosult szervek* tevékenységének jogilag releváns elemeire, egészében véve *a szövetkezeten belüli hatalmi viszonyokra* vonatkozó kérdések. Ennek megfelelően elsődlegesen a szövetkezet társadalmi oldalához, szövetkezeti jellegéhez kapcsolódik azoknak a szerveknek működése, amelyek *a szövetkezet általános* (legátfogóbb, egységes) *szervezeti működése* és a tagok tagsági viszonya szempontjából *közvetlenül releváns* tevékenységet fejtenek ki.

A szövetkezet e kettős jellege közötti disztinkció megállapítható a szövetkezeti szervek működésének *tartalmában* is. Így ésszerűnek látszik a vezető szervek határozatainak, rendelkezéseinek (intézkedéseinek) is két nagy tárgykörre való felosztása. A határozatok (intézkedések) egyik nagy csoportja a szövetkezet *gazdasági működésére* közvetlen módon kiható határozatok. (Lényegében operatív tartalmú határozatok.) Másik csoport *a szövetkezet e jellegével közvetlenül összefüggő kérdéseiben rendelkező,* általános szervezeti működését, valamint a ta-

[23] Főleg azért választhatjuk példának a mezőgazdasági termelőszövetkezetet, mert ebben a szövetkezetben — mint termelői típusú szövetkezetben — a kooperáció a legszorosabb, *munkakooperáció,* emellett ennek a szövetkezetnek működése jogilag legalaposabban szabályozott, így általánosítható következtetésekre alkalmas.

gok tagsági viszonyához közvetlenül kapcsolódó jogokat és kötelességeket érintő határozatok. (A törvényes és alapszabályszerű működés körébe tartozó határozatok.)

A vezetés szerves része az ellenőrzés funkciója és ha az ellenőrzést e feladatkörben működő külön szerv végzi, azt *ebben az értelemben* vezető szervnek (a vezetés kiegészítő apparátusának) kell tekinteni.[24] Ezért a vezetés szervezete és működése körében lehet rámutatni arra, hogy az előbbiek szerinti kettősség megtalálható *a szövetkezeten belüli ellenőrzés rendszerében,* szervezetében és feladatkörében is. Az ellenőrző bizottságnak, annál fogva, hogy a szövetkezet működését átfogó ellenőrző szerv, egyaránt feladatkörébe tartozik a szövetkezet e jellegéhez kapcsolódó *jogszabályi és alapszabályi rendelkezések érvényesülésének ellenőrzése,* ugyanakkor a szövetkezet egész tevékenységének vagy egyes szervei, ill. szervezeti egységek működésének *gazdasági, célszerűségi, szakszerűségi szempontból való értékelése* is, a tényleges (termelési, anyagi) eredmények alapján.[25] (Az ellenőrzés quasi törvényességi és operatív elemei.)

Talán még plasztikusabban láthatjuk a termelőszövetkezet üzemi és szövetkezeti jellegének tükröződését az ellenőrzésben, ha nemcsak az ellenőrző bizottság feladatkörét és működésének tartalmát vesszük figyelembe, hanem *az ellenőrzést egészében,* mint funkciót és *mint összefüggő rendszert,* azaz a különböző szervezeti (üzemi) egységek vezetőinek a vezetői feladatkörük részét képező ellenőrzési tevékenységét is. Így azt találhatjuk, hogy a szövetkezet működésének ilyen *üzemi mélységében* az ellenőrzés tartalmában az üzemi működés kérdései *legalábbis dominálnak* (azaz lényegbeli eltérést nem mutatnak pl. egy állami gazdaság hasonló üzemi egysége vezetőjének ellenőrzési feladatköréhez képest), ami teljesen érthető és helyénvaló.

3. Az állami irányítás tartalmában és módszereiben. A jogi és a közgazdaságtudományi irodalom egyaránt rámutatott arra, hogy az *üzemi* (termelési, technikai) igazgatás a mezőgazdasági termelőszövetkezetben *elvileg* hasonló igényeket támaszt, mint az állami gazdaságokban.[26] Sem ebből, sem az állami vállalat és a termelőszövetkezet egyaránt szocialista tulajdoni típusából nem helyes olyan következtetést levonni, hogy — különös figyelemmel a két szocialista tulajdoni forma közeledésének perspektívájára — azonosságokat kellene keresni és érvényesíteni a termelőszövetkezet és az állami mezőgazdasági vállalatok irányításában.[27]

Az állami gazdaság és a termelőszövetkezet *üzemi működésének,* gazdálkodásának fejlesztésében azonos vagy legalábbis hasonló feladatokat kell megoldani, azonos *eredményeket* kell elérni, mivel mindkettő *nagyüzem,* így ezeket az üzemi, gazdasági követelményeket és ezek teljesítésének lehetőségeit az objektíve adott üzemi körülmények határozzák meg *elsősorban és alapvetően,* e célok elérésének *módszereiben* azonban különbséget kell tenni az állami gazdaság és a szövetkezet között. Az irodalomban általánosan elfogadott álláspont és közismert is, hogy az állami gazdaságot az állam tulajdonosi jogkörében, az üzemi működés kérdéseire is kiterjedő joggal igazgatja, e jogkörében az üzemi működés kérdéseiben is *kötelező rendelkezéseket* adhat, a termelőszövetkezet működésének ilyen (operatív) kérdéseiben azonban az állami szerveknek *rendelkezési joguk* nincs, mivel az üzemi működés kérdései (tervezési, termelési, üzemszervezeti kérdések) legnagyobbrészt kötelező jogszabályi rendelkezésekkel nem szabályozható, célszerűségi (operatív) intézkedésekkel oldhatók meg.

Egységes követelmények alapján szabályozható viszonyok a termelőszövetkezet *szövetkezeti jellegéhez közvetlenül kapcsolódó viszonyok,* azok, amelyek a tagoknak a szövetkezethez, egymáshoz és a szövetkezet vezetéséhez való kapcsolatából, a szövetkezet egészének vezetéséből és általános szervezeti működéséből erednek, lényegében *a törvényes és alapszabályszerű működés* körébe tartoznak. A szövetkezet állami irányításának e területén a jogi szabályozás alapján az állami szervek végrehajtó-rendelkező jogkörüket érvényesítve, *hatóságként lépnek fel,* a jogszabályok alkalmazása érdekében *kötelező rendelkezéseket adhatnak ki* és ezeket *állami módszerekkel* végrehajthatják.

Az állami irányítás tartalmának és módszereinek ilyen kettőssége szintén az üzemi és a szövetkezeti jelleg kettősségére vezethető vissza; ezen az alapon helyénvalónak látszik az állami irányítás e két területének *az üzemi-gazdasági* (operatív) *irányítás* és *a* (hatósági) *felügyelet* fogalmával való megjelölése.

---

[24] Vö. szerző: I. m. 290.

[25] Ezért nem lehet egyetérteni azzal az álláspontal, amely az ellenőrző bizottság feladatkörét csupán *a törvényes és alapszabályszerű működés* feletti ellenőrzésre, „a törvényesség feletti őrködés (szövetkezeten belüli) legfőbb szervének" *egyoldalú,* mintegy ügyészségi jellegű szerepére szűkíti le. — Kerék Lajos: Az ellenőrző bizottság helye a termelőszövetkezeti szervek rendszerében. Jogtudományi Közlöny, 1965. 6. sz. 263. old.

[26] Vö. Erdei Ferenc: A termelőszövetkezeti gazdaságok állami irányítása. Állam- és Igazgatás. 1962. 10. sz. és Nagy László: Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog. Egyetemi jegyzet. Budapest, 1962. 42. old.

[27] Az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek állami irányításában az azonosságok kutatására irányuló követelések felvetéséhez l. Nagy László: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányításának néhány jogi problémája. Állam és Igazgatás. 1960. 9. sz. és Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog — Egyetemi jegyzet. Kézirat. Budapest 1962. 36—37. old., valamint Valer Fabry: Az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányításának néhány elméleti kérdése. — Korreferátum a Magyar Tudományos Akadémia rendezésében tartott 1962. decemberi termelőszövetkezeti jogi nemzetközi konferencián. — Mezsdunarodnaja Konferencija proizvodsztvennovo Kooperativnovo prava. 1962. Budapest, 1964. kézirat; oroszul 12. old.

Itt érdemes megjegyezni, hogy az állami irányítás quasi szervezeti, illetve *feladatkörbeli* rendszerezésére a magyar jogi irodalomban jelenleg általánosan elfogadott álláspont az, amely szerint az állami irányításnak három feladatkörét lehet megkülönböztetni: *a)* az általános mezőgazdasági szakigazgatást (növényvédelem, állategészségügy stb.); *b)* a termelőszövetkezeti igazgatást (törvényes és alapszabályszerű működés); *c)* üzemi-gazdasági (operatív) irányítást.

A termelőszövetkezet kettős jellege, valamint az állami irányítás tartalmi és módszerbeli kettőssége közötti összefüggés alapján felvethető az is, hogy az állami irányítás ilyen három ágazatra, ill. feladatkörre való felosztása revízióra szorul. Az előbbieket figyelembe véve az általános mezőgazdasági szakigazgatásnak *az állami irányítás körébe sorolása* nem látszik megalapozottnak. Még ebben a rendszerezésben is a módszereket tekintve *a minőségi határvonal* az első kettő és a harmadik feladatkör között van, mivel az általános szakigazgatás is jogszabályok alapján, *hatósági módszerekkel* valósul meg, közelebbről vizsgálva azonban az is megállapítható, hogy az általános mezőgazdasági szakigazgatás a termelőszövetkezetet sem nem nagyüzemi, sem nem szövetkezeti jellegénél fogva érinti, hanem egyszerűen mint *mezőgazdasági termelő jogalanyt,* ahogyan *minden mezőgazdasági termelő* köteles védekezni a növényi és állati kártevők ellen, védőoltásokat alkalmazni stb.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeteken jól szemléltethető volt annak gazdasági és társadalmi oldala, üzemi és szövetkezeti jellege. Ebből már is jól látható néhány olyan következtetés, amely *általánosságban* — bizonyos konkrét megjelenési formákban — *minden szövetkezetre* érvényes.

1. Minden szövetkezetnek — minthogy gazdasági céllal és a tagok saját egyéni gazdasági tevékenységétől (műveleteitől) elkülönült, illetve egyébként egyénileg végzendő gazdasági tevékenységük kisebb-nagyobb részét *önállóan* magában foglaló (koncentráló) *vállalatként* működik — van *meghatározott konkrét üzemi jellege.* Ugyanakkor — minthogy szövetkezet (vagy: amennyiben szövetkezet) — megvan a tagok személyi és vagyoni egyesüléséből, *valamilyen módon* (meghatározott mértékben és minőségben) történő *személyes részvételéből* eredő társadalmi oldala, azaz *szövetkezeti jellege.*

Gazdasági oldalukat, az üzemi jelleget a gazdasági feladatkör, az ennek ellátásához szükséges termelési vagy forgalmi, szakmai adottságok, valamint *az ezek által konkrét módon meghatározott üzemi szervezeti formák* jelentik. Ennyiben szükségszerűen hasonlítanak *az ugyanilyen gazdasági feladatkört ellátó* más típusú (állami vagy akár magántőkés) vállalathoz. Társadalmi oldalukat tekintve nagymértékben közös jellemző vonásaik vannak, amelyeken *belül* lehetnek kisebb-nagyobb eltérések, de a legnagyobb általánosságban azonosságok állanak fenn. Ezek a közös vonások *szövetkezeti jellegükben* összegeződnek és általánosíthatók.

Az előbbieknek megfelelően az üzemi és szövetkezeti jelleg közötti disztinkciók (és összefüggések) megállapíthatók és végigkövethetők nemcsak a mezőgazdasági termelőszövetkezet, hanem más szövetkezetek működésében is, azok működésének minden fontos oldalán. (Az üzemi és szövetkezeti szervezet; az üzemi és az általános szervezeti működés; a szövetkezeti szervek határozatainak, intézkedéseinek konkrét — gazdasági — és általánosabb, szövetkezeti tartalma, célja, ill. kihatása; az állami irányítás gazdasági célszerűségi és törvényes, alapszabályszerűségi — felügyeleti — jellege stb.).

2. A mezőgazdasági termelőszövetkezet nem az egyetlen „igazi" szövetkezet a szocializmus gazdasági rendjében sem, még azt figyelembe véve sem, hogy az eddigi szocialista országok legtöbbjében *a legfontosabb szövetkezeti típust* jelenti és gazdasági feladatkörénél fogva a termelői típuson belül *a legfontosabb ágazat.* A mezőgazdasági termelőszövetkezet mellett számos olyan gazdasági alakulat van, amely általános vonásait tekintve szövetkezeti szervezeti formában lát el fontos gazdasági feladatokat, lényeges előnyöket nyújtva közvetlenül tagjainak és kiegészítve a népgazdaság rendszerét.

Azok a gazdasági szervezetek, amelyek meghatározott gazdasági feladatok teljesítése céljából, a közvetlenül érdekeltek önkéntes elhatározása alapján, meghatározott személyi és vagyoni egyesülésével jönnek létre, a tagsági viszony keretében megvalósuló személyes közreműködésükkel, a résztvevők igazgatása alatt, elkülönült saját tulajdonnal, önálló gazdálkodással (önelszámolással) és saját jogi személyiséggel működnek, szövetkezetek. Így lényegében nem kétséges a mezőgazdasági termelőszövetkezetek mellett különösen az ipari termelőszövetkezetek, vagy pl. a lakásszövetkezetek szövetkezeti jellege. Ezeken kívül azonban véleményem szerint alapvető jellemző vonásaik miatt *jelentős mértékben* lehet szövetkezeti jellegük olyan — szintén gazdasági feladatkörben működő — alakulatoknak is, amelyeknek *elnevezése* erre nem utal és amelyeknek szabályozása is különáll bármilyen szövetkezeti szabályozástól. Ezért — véleményem szerint — ami a megalakulás és működés módját, elveit, szervezeti formáját, főleg *a belső viszonyokat,* a tagoknak az adott kollektívához való viszonyát illeti, nagymértékben szövetkezeti jellegűeknek lehet tekintetni az olyan társulásokat, mint pl. a hegyközségek, vízgazdálkodási társulatok. Eltér és túlterjed a szövetkezeti jellegen az, hogy az egyébként önként társult tagok érdekében végzett gazdasági feladataik jelentős mértékben *közérdekűek* is (egységes növényvédelem; vízszabályozás stb.), működésük, az ebből eredő gazdasági előnyök és anyagi kötelezettségek lényegesen érintenek a tagság körén kívül álló személyeket is, ez azonban e társulatok működésének *alapját képező* jogviszonyok lényegén nem

változtat, sőt a külső személyekkel fennálló viszonyaik *gazdasági feladataik ellátásához kapcsolódnak.*

Találhatunk olyan gazdasági szervezeteket is, amelyek szintén az előbb jelzett vonásokat mutatják, főleg a közvetlen érdekeltek elhatározása alapján történő megalakulást, a személyi és vagyoni egyesülésnek, a személyes közreműködésnek tagsági viszony keretében való realizálódását, e vonások jelentős része azonban halványabban, korlátozottabb terjedelemben jelentkezik. Így a személyes közreműködés szűkebb mértékű; elkülönült, saját tulajdonuk nincs, amint hogy saját jogi személyi személyiségük sincs, hanem vagyoni eszközeikkel és szervezeti működésükkel is valamely *más, nagyobb gazdasági szervezethez kapcsolódnak.* Ilyenek nálunk az egyszerűbb mezőgazdasági szövetkezetek néven ismert formák *általában* (kivéve a szakszövetkezeteket), sőt ilyeneknek tekinthetők — bizonyos szövetkezeti vonásokkal rendelkeznek — az *állami* bankszervezethez (OTP-hez) kapcsolódó önsegélyező csoportok és kölcsönös segítő takarék-egyesületek.

3. Az előbbi tételt meg is lehet fordítani: Ahogyan az előbbiekben jelzett vonásokkal rendelkező gazdasági szervezetek — általában szövetkezet néven, de néha enélkül is — jelentős mértékben szövetkezeti jellegűek, ugyanígy egy-egy szövetkezetnek nevezett forma *valódi szövetkezeti minősége* is attól függően állapítható meg, hogy abban a szövetkezeti vonások menynyire érvényesülnek.

Ebben az értelemben új módon lehet felvetni *a valódi szövetkezetek és az ún. álszövetkezetek elhatárolásának kérdését* is, új módon vethető fel az álszövetkezetek lehetőségének kérdése *a szocializmus viszonyai között.*

Ez utóbbi kérdést, mint szélesebb problémakört érdemes külön, részletesebben vizsgálni.

III.

Az eddigi *közfelfogás* (elméleti álláspontra hivatkozni nem lehet, mert eddig ilyen nincs) a szocializmus rendszerében működő szövetkezetekre vonatkoztatva a valódi és az álszövetkezetek megkülönböztetését csupán azon az alapon tette meg, hogy az adott szövetkezet *a szocializmus elveinek* és általános céljainak megfelel-e vagy nem; lényegében úgy volt feltéve a kérdés, hogy rejt-e magában kizsákmányolói viszonyokat, ill. ezek elemeit, lehetőségeit, vagy nem. Ebből — kimondva vagy hallgatólagosan —, az is következik, hogy minden kapitalista szövetkezet álszövetkezet, igazi szövetkezetek csak a szocializmus viszonyai között létezhetnek, és fordítva: azok a szövetkezetek, amelyek kizsákmányolói viszonyokat nem tartalmaznak és ilyenek fejlődésének nem engednek teret, valódi szövetkezetek, következésképpen *a szocializmus rendszerében működő összes szövetkezetek valódiak.*

Tudjuk, hogy nem így van. Egyfelől: itt is — most már csupán emlékeztetve — gondolnunk kell arra, hogy a tudományos szocializmus klasszikusai a szövetkezeti *formát* általában nagyra értékelték és általában nem vitatták valódiságukat *kapitalista jellegük mellett sem,* sőt Lenin a szövetkezeti formát kifejezetten *ennek ismeretében* is nagy jelentőségűnek tartotta. Másfelől: a valódi és nem valódi szövetkezetek megkülönböztetését már a burzsoá szövetkezeti elmélet is alkalmazta. Az utóbbiaknál pedig — természetesen — nem azt kifogásolta, hogy kapitalista viszonyokat hordoznak magukban, a kapitalista gazdasági renddel állanak összhangban, de azt sem, hogy a kapitalizmust megelőző, *elmaradottabb* gazdasági rendszernek megfelelő elemeket vagy maradványokat tartalmaznak (mert ilyen nem fordult elő), sem azt, hogy szocialista tendenciákat mutatnak (ilyen kifogás csupán az utóbbi évtizedekben merült fel és csupán egyik — reakciós — irányzatként, részben a szocialista termelőszövetkezetekkel, de részben a kapitalista viszonyok közötti termelőszövetkezeti kezdeményezésekkel szemben is).

A burzsoá szövetkezeti elmélet szerint — bár egységes álláspontot e kérdésben sem alakított ki — *általában* és eredeti értelemben az álszövetkezet olyan gazdasági alakulatot jelentett, amely a szövetkezetekre előírt követelmények (jogszabályi) minimumának *formailag* megfelel, de „nyereségszerzési törekvéseknek is utat enged"[28], ill. eltér a tagok érdekeitől. Erdei Ferenc a magyar kapitalista szövetkezetek, különösen az agrárszövetkezetek fejlődésének legutolsó szakaszát értékelve azt állapítja meg, hogy nálunk ezek a szövetkezetek (a mezőgazdasághoz kapcsolódó forgalmi szövetkezetek) mint szövetkezeti formában szervezett kereskedelmi vállalatok, sokkal inkább a tőkét rendelkezésre bocsátó vagy piaci érdekeltségeknek, illetőleg burkolt állami felvásárló szerveknek minősültek, mintsem *a tagok öntevékenységén* alapuló szövetkezeteknek.[29]

Mindezeket egybevetve a kapitalista szövetkezetek esetében álszövetkezetnek olyan gazdasági alakulatot tekinthetünk, amely — a szövetkezeteknek adott esetleges kedvezmények megszerzése és az érdekelt tagok megtévesztése céljából — *szövetkezet néven* működik, külsőlegesen, felszínen *bizonyos szövetkezeti szervezeti formát mutat,* de tényleges tartalmát, feladatait, működésének irányát és a tagokhoz való viszonyát tekintve *a kapitalizmus rendjére jellemző gazdasági alakulatokkal* (pl. magánvállalattal, részvénytársaságokkal, tőkés csoportokkal vagy az állam monopolszervezeteivel) *azonosul.*

Ilyen értelemben — általánosítva — felvethető az, hogy a szocializmus viszonyai között az álszövetkezet nem csupán olyan gazdasági alakulatot jelenthet, amely kapitalista, azaz a szo-

[28] Vö. Ihrig Károly: i. m. 430.
[29] Erdei Ferenc: Mezőgazdaság és szövetkezet 224.

cializmus rendjével ellentétes, ezt megelőző gazdasági rendhez kapcsolódó elemeket foglal magában, hanem olyan alakulatot, amelynek működésében — a szövetkezet elnevezés mellett — *a szövetkezeti sajátosságok jelentős mértékben elhalványodnak,* esetleg formailag megállapíthatóan is gyengülnek, különösen a demokratikus vezetés, a tagság által történő vezetés (ideértve az ellenőrzést is), a szövetkezet önigazgatása és ennek materiális alapjai, saját számlájára (kockázatára) folyó gazdálkodása, a tagságnak vagyoni és gazdálkodási kérdésekben való rendelkezési joga.

Az ilyen, álszövetkezeti elemeket magukban rejtő alakulatok a szocializmus viszonyai között is lehetnek olyanok, amelyekben a szövetkezet elnevezés mögött *kapitalista, magánvállalkozási elemek* vannak, de lehetnek olyanok is, amelyekben a szövetkezeti jelleg gyengülésével együtt *állami* (össznépi) *vállalatias vonások* alakulnak ki, vagyis bizonyos olyan vonások, amelyek a szocializmus gazdasági rendjében elsődleges szerepet játszó, *a szocializmus rendszerére jellemző, itt uralkodó vállalati típus sajátosságai.*

Ezek szerint tehát az álszövetkezetek kérdésében és a fogalom alakulásában is fontos *elágazásokat* kell megállapítani. Ez a fogalom történeti kialakulásának kezdetén csak a kapitalista szövetkezeteken belüli egyik, meghatározott csoportot jelentette, az olyan alakulatot, amely a kapitalizmus rendjében jellemző, ott uralkodó, *nem szövetkezeti* formák jellegzetességeit mutatja, de a kapitalizmus gazdasági rendjével egyáltalán nem ellentétes elemeket tartalmaz. Később a burzsoá szövetkezeti elmélet az álszövetkezet megjelölés élét *a szövetkezetek haladó vonásai ellen,* egyrészt általában a szocialista országok szövetkezetei ellen, másrészt a kapitalista szövetkezeti mozgalom haladó elemei és irányzatai — elsősorban termelőszövetkezeti kezdeményezések — ellen fordította.

A szocializmus viszonyai között *a szövetkezetpolitikai gyakorlat* és a közfelfogás — érthető okoknál fogva, szükségszerűen is — az olyan alakulatot minősítette álszövetkezetnek, amely a szövetkezeti forma mögött kapitalista vállalkozást, kizsákmányolói viszonyokat rejt, ill. ilyen elemeket hord magában. Találhatók azonban olyan szövetkezeti alakulatok is, amelyek szövetkezeti vonásait nem kapitalista elemek, hanem *a szövetkezeti jellegen éppen túlmutató,* annál magasabbrendű, állami (össznépi) vállalati vonások gyengítik. *Elméleti értelemben véve* a szocializmus viszonyai között ezek felelnek meg az álszövetkezet olyan fogalmának, amely nem a gazdasági renddel ellentétes, hanem ahhoz már *formailag* is közelebbről hasonló alakulatot jelent. (Erre figyelemmel esetleg megfontolható az ilyen értelemben vett „álszövetkezetek" *más megjelölése* is, ezért — jobb híján — ezeket a továbbiakban helyenként idézőjelben, helyenként pedig „össznépi" vagy „államias" szövetkezetként fogom jelölni.)

A valódi és álszövetkezetek közötti disztinkció ilyen módon való felvetéséből következik az utóbbiaknak és ezek fejlődési tendenciáinak bizonyos más értékelése is.

A jelenlegi közfelfogásunk szerinti, egységesen negatíve értékelt álszövetkezetekkel részletesen foglalkozni nem szükséges. Ezek teljes egészükben *a szocializmus rendjével szemben álló alakulatok.* Működésük megszüntetése, kialakulásuk megelőzése az összes gazdasági és társadalmi érdekekkel egybeesik, e célra gazdasági módszerek mellett adminisztratív, jogi eszközök is rendelkezésre állanak, ideértve a büntetőjogi eszközöket is, minthogy büntetőjogunk *a szövetkezet működésével leplezett üzérkedést* az üzérkedés bűntettének minősített esetenként ismeri.[30]

Nem lehet ugyanezt mondani a második csoportról. Itt *nem kapitalista vállalkozásról* van szó, nem arról, hogy a szövetkezeti forma mögött magánérdekek állanak, hanem a szövetkezeti formán belül bizonyos állami vállalati vonások alakulnak ki, amelyek az adott gazdasági feladatkörben működő állami vállalatoknál is megvannak, azaz olyan vállalati típus sajátosságai, amely a szocializmus rendszerében uralkodó, amely *a fejlődés végső,* ill. *általánosabb perspektíváját jelenti, történelmileg általánosan elérendő célt jelent.* Ezek a vonások külön-külön és összefüggésükben, irányzatukat tekintve is *a tagság befolyásának, a szövetkezet vezetésében és ellenőrzésében való részvételének,* a szövetkezet működésében való *közvetlen anyagi érdekeltségének,* egészében a szövetkezeti jelleg kisebb-nagyobb gyengülését jelentik.

Az ilyen tendenciák egy része néha csak a szövetkezetek gyakorlatában észlelhető, egy része azonban már bizonyos jogi formákat is ölthet. Itt — csupán vázlatos illusztrációként — a termelői típusú szövetkezetek közül az ipari termelőszövetkezetek és a forgalmi típusú szövetkezetek közül a földművesszövetkezetek fejlődésében látható ilyen, elméletileg tiszta értelemben véve „álszövetkezeti" jelenségekre kívánok rámutatni.

Az ipari termelőszövetkezetek esetében e kérdésnek külön jelentőséget ad az, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel való hasonlóságuk, „rokonságuk" a legközvetlenebb, mind típusukat, mind általános gazdasági, főleg *társadalmi,* politikai szerepüket tekintve. Termelői típusú szövetkezetek és általános gazdasági, társadalmi, politikai szerepük is azonos: a kisárutermelés, a kistulajdon egyesítése szocialista nagyüzemmé, a kistermelői rétegek átvezetése a szocializmus rendjébe a szövetkezeti forma útján, a kisárutermelésnek mint a kapitalizmus tartalékának felszámolása, a kapitalizmus restaurációs lehetőségének végleges megszüntetése *az ipar területén. Nálunk* e feladat *mértéke* lényegesen kisebb, mint a mezőgazdaságban, de

[30] Büntető Törvénykönyv 236. § (2) bek., *e)* pontja.

egyáltalán nem jelentéktelen; a mezőgazdasághoz képest ebben csak mennyiségi különbség van, a feladat *minőségileg* azonos.

Az előbbiekből következően, főleg *a termelői típusnál* (a szövetkezet és a tag kapcsolatánál, a tagsági viszony, a kooperáció tartalmánál, az ún. szövetkezeti szerkezet[31] azonosságánál) *fogva* azonos követelményeket lehet felvetni az ipari termelőszövetkezetben is a szövetkezet szervezeti működésével, a tagság által történő vezetésével és ellenőrzésével, valamint a szövetkezet önigazgatásával és gazdálkodásának önállóságával kapcsolatban. Ilyen követelményeken mérve megállapítható, hogy az ipari szövetkezetekben találhatók ezektől eltérő jelenségek is, amelyek bizonyos *jogi formákban* is tükröződhetnek.

A szövetkezeteknek a jövedelmükkel való rendelkezési jogát jelentősen korlátozza pl. az alapszabálynak az a rendelkezése, amely szerint az évi tiszta nyereség 10%-át a kisipari szövetkezeti hosszúlejáratú kölcsönalapra kell befizetni. Egyrészt ez nyilvánvalóan akkor is kötelező, ha az adott szövetkezet éveken át vagy soha nem kér kölcsönt a kölcsönalapból, másrészt ebből is *csak kölcsönt* kaphat, tehát vissza kell fizetnie akkor is, ha a már teljesített befizetései a kért hitelt bármilyen nagy mértékben meghaladják. Ilyen módon tehát az évi tiszta nyereségnek ez a 10%-a az adott alapszövetkezethez képest „személytelenné", *össz-szövetkezeti vagyonná* válik, lényegében az össznépi tulajdonhoz kerül közel.

Egyes lényeges *szervezeti korlátokat* is találhatunk, ha nemcsak az alapszövetkezetek, hanem a magasabb szövetkezeti szervezetek alapszabályait is figyelembe vesszük (minthogy a szövetkezeti mozgalom egészének értékeléséhez ezeket is számításba lehet venni).

A KISZÖV-ök alapszabályai kimondják, hogy *a KISZÖV vezetőség jogkörét* két ülés között *az elnök* gyakorolja [17. § (2) bek.], azt azonban nem írják elő, hogy az elnök ilyen jogkörben tett intézkedéseit a vezetőség felülvizsgálná, vagy az elnök utólag akár *beszámolásra* is volna kötelezve. Így az elnöktől függ, hogy milyen ügyben tartja szükségesnek a vezetőség intézkedését és miben intézkedik — két vezetőségi ülés között — személyesen, bármilyen demokratikus kötöttség nélkül.

Előfordulnak olyan jelenségek is, amelyek jogi formákban nem fejeződnek ki, hanem csupán a szövetkezet működésének gyakorlatában. Trócsányi László mintegy *kivételként* említi azt a gyakorlatot, hogy egyes ipari termelőszövetkezetek idős tagok tagsági viszonyát *azok kívánságára* nyugalomba vonulásuk után is *fenntartják,*[32] amiből az látszik, hogy *az általános gyakorlat* ilyen esetben *a tagsági viszony megszüntetése,* lényegében a szövetkezet és tag közötti jogviszony olyan teljes megszüntetése, mint *a munkáltatói pozícióban levő állami vállalatnál.*

Az ilyen és hasonló jelenségekből adódtak is olyan következtetések, hogy „... a kisipari termelőszövetkezeti munkajogviszony — ha nem is egytípusú a vállalati munkajogviszonnyal — mégis *a munkajogi* diszciplina körébe vonható."[33]

Az igaz, hogy az ipari termelőszövetkezetek jelentős részét ma már nem tekinthetjük *kisiparinak.* Ismeretesek nálunk is és más szocialista országokban is elsősorban termelőeszközöket, sőt *nagyipari berendezéseket gyártó,* exportra termelő, *gyárszerűen* működő ipari termelőszövetkezetek. Mindebből azonban nem kell következnie a szövetkezeti jelleg megszűnésének. (Fordítva is: az ipari termelőszövetkezetnek *nem kell feltétlenül megmaradnia kisiparinak.* A mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel szemben — helyesen — nem is állít fel senki olyan követelményt, hogy a szövetkezeti termelésnek a kisüzemi keretek között és módszereinél kellene maradnia, azaz *a nagyüzemmé fejlődés és a szövetkezeti forma* egymást kizárná. Ezért is helyesebbnek tartom *az ipari termelőszövetkezet* megjelölést.)

Az ipari szövetkezeteknél a jelzett vállalati jellegű viszonyok tehát nem csupán üzemi működésük területén mutatkoznak, hanem szervezeti formájukra, azaz *szövetkezeti jellegükre is kiható módon.*

A földművesszövetkezeteknél az alapszabályi rendelkezések a szövetkezeti jellegtől eltérő vonásokat ugyan nem mutatnak, de egyes alapvető rendelkezések túlzott általánossága folytán ilyen vonások kialakulására tág lehetőséget adnak. Így pl. a tagsági viszonnyal járó kötelességek olyan meghatározása, hogy a tag „a szövetkezet feladatának megvalósításában személyes közreműködésével részt vesz", túl általános, a személyes közreműködés semmilyen konkrét módját nem tartalmazza. A tagnak kötelessége az is, hogy „a reá bízott és elvállalt munkát a rendes és lelkiismeretes szövetkezeti tag gondosságával elvégzi és a szövetkezet irányában fennálló egyéb kötelezettségeit teljesíti"[34], ismeretes azonban, hogy a földművesszövetkezetek legszélesebb tevékenységét végző kereskedelmi hálózatban és más munkaterületeken a munkát alkalmazottak végzik, munkaviszony alapján, az említett „egyéb kötelezettségek" pedig nem ismeretesek, így e rendelkezések konkrét tartalma szintén nem állapítható meg. A földművesszövetkezetek gyakorlata az előbbieknek megfelelő képet mutat. A tagság tudatában is úgy ismeretes a földművesszövetkezet, mint kereskedelmi hálózat, amely — falun — ugyanazokat

[31] A szövetkezeti szerkezet fogalmáról bővebben l. Gyenes Antal: i. m. 18—21.

[32] Trócsányi László: A kisipari termelőszövetkezeti munkaviszony. — Állam- és Jogtudomány 1963. 3. sz. 381—406. és 4. sz. 548—576. — L. 388. old. lábjegyzete.

[33] Weltner Andor: A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia. Budapest, 1962. Akadémiai Kiadó, 82.

[34] Alapszabály 21. § *a)* és *c)* pont.

a feladatokat végzi, mint az állami kereskedelem, kevés eltéréssel, pl. bizonyos mezőgazdasági termékek vásárlásával is foglalkozik, szintén ugyanúgy, mint más termékek felvásárlásával a megfelelő állami vállalatok. Az alapszabályok ugyan kimondják azt is, hogy a szövetkezet feladatait tagjai kezdeményezésére, *öntevékenységére és érdekeltségére alapítva* valósítja meg[35], a gyakorlatban azonban *a tagok öntevékenysége,* ugyanúgy a szövetkezet tényleges működésére vonatkozó ismeretük köre és tájékozottságuk is *igen kismértékű;* érdekeltségük kb. a vásárlások utáni évi visszatérítésekre korlátozódik.[36]

Az előbbiek alapján megállapítható, hogy a pontos, *elméleti értelemben vett* álszövetkezeti vonások, fejlődési tendenciák a szocializmus viszonyai között szintén azt jelentik, hogy a szövetkezetben olyan vonások és irányzatok alakulnak ki, amelyek *az ebben a gazdasági rendszerben uralkodó* — hasonló gazdasági feladatkörben működő — *vállalati típusra, az állami vállalatra jellemzők,* ott teljesen kialakult módon érvényesülnek, különösen a szövetkezet és tagjai közötti kapcsolat többé-kevésbé hasonlóvá válik az állami vállalatoknál fennálló viszonyokhoz. (Termelőszövetkezetnél: munkavállalói — munkáltatói viszony; forgalmi szövetkezetnél: üzletfelek, ill. ügyleti felek viszonya.)

A történelmi fejlődés irányával és távlataival összevetve azt kell megállapítani, hogy az ilyen „álszövetkezeti" vonások *nem kapitalista elemeket mutatnak,* hanem éppen a szövetkezeti (csoport-) tulajdon össznépi tulajdonhoz való közeledésének megfelelő elemeket képviselnek. Fel lehet vetni azonban azt a kérdést, hogy az ilyen „államias" szövetkezeti fejlődést mindenképpen örömmel kell-e üdvözölni, kell-e siettetni. Erre a kérdésre lényegében feleletet lehet adni azzal a további kérdéssel, hogy *a szövetkezetek* (akár mezőgazdasági és ipari termelőszövetkezetek, akár a forgalmi, ill. fogyasztási szövetkezetek) *már kimerítették-e a szövetkezeti formában meglevő lehetőségeket,* gazdasági (üzemi) működésük fejlődésében, általános szervezeti működésük szilárdulásában, *a tagság aktivitásának növekedésében.* Részletesebb bizonyítás nélkül is mondhatjuk, hogy még távolról sem. Ilyen álláspontnak még külön nyomatékot ad az, hogy az eddig egyszerűnek, viszonylag *problémamentesnek* tartott állami vállalati viszonyok és módszerek még *az állami vállalatoknál is* mereveknek bizonyultak. Már korábban, a gazdasági irányítási rendszer problémáinak vizsgálata előtti években felmerült az a gondolat, hogy a szövetkezeti (csoport-) tulajdon és az össznépi tulajdon közötti *fokozatos közeledés* bizonyos értelemben lehetséges *a másik oldalról is,* az állami össznépi tulajdon irányából is, ill. szükséges az állami vállalatoknál is bizonyos lényeges helyi, *az adott vállalathoz kapcsolódó érdekek érvényesítése* is. Ha ezt is figyelembe vesszük, még indokoltabbnak látszik a szövetkezetek e jellegének fenntartása, *demokratikus önigazgatásuk* és az ehhez szükséges *materiális alap:* gazdasági önállóságuk erősítése.

Ezt a követelést nem öncélúan kell értelmezni és felvetni, nem önmagáért a demokratizmusért, nem valamilyen misztikusan felfogott, konzervatív „szövetkezeti gondolat" jegyében, amely *a szövetkezeteknek az általános* — elsősorban *a szocialista állam által képviselt — társadalmi érdekektől,* lényegében *a szocializmus rendjétől való elkülönítésére* irányulna.

A szövetkezetek alapvetően a kistermelők, kistulajdonosok alakulatai, a szövetkezeti mozgalom zömének ezek mozgalma mind a kapitalizmusban, mind a szocializmusban. Elsősorban érvényes ez a termeléshez *kapcsolódó* szövetkezetekre, amelyek a kapitalizmus viszonyai között jellegzetesen nem termelő, hanem a magánüzemek termeléséhez *kiegészítő* — főleg forgalmi — funkciókkal kapcsolódó, ilyen funkciókat koncentráló szövetkezetek. (Kivételesen termelőszövetkezeti kezdeményezések és alakulatok is előfordulnak, ezeknek azonban még a legvázlatosabb tárgyalása is a témán túlterjedne.) A termeléshez kapcsolódó forgalmi (üzemkiegészítő) szövetkezetek mellett nagy számban elterjedtek a — bár szintén forgalmi, főleg kereskedelmi jellegű, de a termelés területén kívül álló — *fogyasztási szövetkezetek* is, amelyeknek tagjai foglalkozásra tekintet nélkül adódhatnak a lakosság széles dolgozó tömegeiből, így *munkásokból és alkalmazottakból* is.

A kapitalizmusban a termeléshez kapcsolódó (üzemkiegészítő) szövetkezetekről kétségtelenül megállapítható, hogy kapitalista céllal működnek, a szocializmus rendszerében pedig *a termelést végző* — e gazdasági rendszerre *jellemző* — szövetkezetek szocialista céllal működnek. Egyik típusnak célja *a tagok egyéni termelői helyzetének stabilizálása és erősítése,* a másik típus célja *a tagok egyesített gazdasági erőinek* — főleg munkaerejének — *a szövetkezeti nagyüzemi lehetőségek alapján minél magasabb fokú kihasználása,* az árutermelés fokozásával jövedelmük növelése. A fogyasztási szövetkezeteknek egyik vagy másik gazdasági rendhez való törvényszerű (jellemző) kapcsolódását — legalábbis az előbbihez hasonló elsődlegességgel — nem lehet megállapítani. Céljuk mindkét gazdasági rendszerben *a lakosság széles dolgozó rétegeiből adódó tagok* bizonyos fontos fogyasztási szükségleteinek kedvezőbb kielégítésén keresztül *életviszonyaik kiegészítő jellegű javítása.* (Háztartási, élelmezési, tartós fogyasztási javak kedvezőbb beszerzése, sőt idesorolható a lakásépítés is.)

[35] 2. §.

[36] A tagoknak a földművesszövetkezetekhez való kapcsolatairól ilyen és hasonló következtetéseket vont le a Szövetkezeti Kutató és Dokumentációs Iroda által 1965-ben Kőszárhegy községben szociológiai módszerekkel végzett vizsgálat. L.: „A földművesszövetkezetekről alkotott elképzelések és a szövetkezethez fűződő kapcsolatok". Szerkesztette: Tomka Miklós. — Kézirat 45 p.

A szövetkezetek működésének tehát a szocializmus viszonyai között is széles területük van. Létjogosultságuk és természetes tevékenységi területük van minden olyan feladat elvégzésében, amely a lakosság nagyobb vagy jelentősebb csoportjainak egyénileg viszonylag kis gazdasági erőit egyesítve és az érdekeltek saját igazgatása alatt kedvezőbben oldható meg. Ilyen módszerrel megoldható feladatok pedig fennállanak *nemcsak a termelés területén* és *nemcsak az eredetileg önálló kistermelői rétegek életviszonyaira, egész társadalmi helyzetükre alapvetően kiható mértékben,* hanem léteznek ilyen feladatok és ezek szövetkezeti formában való megoldásának lehetőségei *a lakosság más csoportjai, az eleve bérből és fizetésből élők, munkások és alkalmazottak számára is.*

Sematikusnak bizonyul az a szemlélet, hogy a munkások és alkalmazottak életviszonyait teljesen, *maradéktalanul* meghatározza a (kevés kivétellel) szocialista munkaviszony, azaz munkájukért megkapják a munkabért, az állam pedig az össznépi tulajdonban álló népgazdasági forrásokból gondoskodik a szükségleteket fedező javakról, amelyeket a munkabértől meg lehet szerezni vagy használatba (bérbe) lehet venni. Különösen sematikusnak látszik ez a szemlélet a nagyobb értékű javakkal kielégítendő szükségletekre nézve, pl. lakás, vízellátás, sőt akár tartós használatú iparcikkek megszerzésére nézve. Az ilyen szükségletek kielégítését lényegesen meggyorsíthatja és bővítheti az érdekeltek személyes gazdasági erőinek koncentrálása, az egyénileg viszonylag kis gazdasági erők egyesítése és a kölcsönös segítéssel való növelése.

Ilyen feladatok elvégzésében a szocializmus viszonyai között és még *a munkaviszonyban állók* életkörülményeinek kiegészítő módon való javításában is természetes tevékenységi területe van a különböző nem termelői, hanem lényegében *fogyasztási szövetkezeteknek,* aminthogy a lakásszövetkezetek, a takarékszövetkezetek lényegükben speciális fogyasztási szövetkezeteknek tekinthetők.

A szocializmus rendszerében a legfontosabb, jellemző szövetkezeti típus a termelőszövetkezet, mint a kisárutermelés átszervezésének, a szocialista viszonyok teljes uralomra juttatásának, a kapitalista viszonyok kiszorításának fő útja mind a mezőgazdaságban, mind az iparban. Emellett azonban a fogyasztási szövetkezeteknek is fontos szerepük lehet a dolgozó tömegek szükségleteinek jobb, gyorsabb, sokoldalúbb kielégítésében. A szövetkezetek ez utóbbi típusa sem a kisárutermelői pozíciókat erősíti, emellett jelentősen tehermentesítheti a népgazdaságot és elősegítheti a lakosság nevelését *saját gazdasági ügyeinek* kollektív, kölcsönös segítség alapján való vitelére, tehát *alkalmas arra, hogy részét képezze annak a kiegészítő* — az állami tulajdon *alá rendelt — gazdasági apparátusnak, amelyet a szövetkezetek a maguk egészében a szocializmus rendszerében is jelentenek.*

A szocialista rendszer kiegészítő — egyébként *szervesen hozzá tartozó* — apparátusának szerepe a következőket jelentheti: Egyrészt a szövetkezetek öntevékenysége keretében *egyszerűbben, közvetlenebb módon,* esetleg a szükségletekhez jobban is alkalmazkodva végezhetők el bizonyos gazdasági feladatok, mint az erősebben központosított állami vállalatok működése körében. Másrészt *a szocialista viszonyok erősödését* és a kapitalista viszonyok kiszorítását nemcsak a termelés, hanem a forgalom terén is a szövetkezetek jelentős mértékben elősegíthetik, különösen olyan feladatok elvégzésével, amelyeket az állam saját vállalatainak tevékenységével — a népgazdasági lehetőségek korlátainál vagy más oknál fogva — nem tud maradéktalanul megoldani, ill. amely feladatokat nem is kíván saját vállalatainak működési körébe vonni. A szövetkezet mint gazdasági szervezeti forma nemcsak az egyéni kistermelés nagyüzemi szocialista átszervezésében, a kistulajdon össznépi tulajdonná való átalakításában, hanem a szocialista gazdasági rendnek megfelelő viszonyok *általánosabb kialakításában* is bizonyos szükségszerű „kerülő utat" jelent, amint erre Erdei Ferenc — csupán a mezőgazdaság kollektivizálásával összefüggésben — rámutat.[37]

A szövetkezetek fejlődésének útján, üzemi (vállalatszerű) tevékenységük fejlődésének előrehaladásánál és a szövetkezeti — esetleg összszövetkezeti — tulajdon növekedésénél fogva azonban a szövetkezeteken belül (szemmel láthatóan az ipari termelőszövetkezetekben, de a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben is felismerhetően) *szükségszerűen* vagy a szükségszerűséghez képest túlzott gyorsasággal is alakulnak ki olyan elemek, amelyek már nem mindenben szövetkezeti, hanem állami vállalati vonásokat mutatnak. Ennyiben — amennyiben a szövetkezeti „kerülő útnak" az össznépi tulajdonhoz vezető irányát mint perspektívát elismerjük — lényegében szükségszerűnek kell tekinteni azt is, hogy *a szocializmus rendszerében működő szövetkezetek reálisan magukban rejtik a szövetkezeti formán, a szövetkezeti jellegen való túllépés,* ilyen értelemben az „álszövetkezetté" fejlődés lehetőségét. Az álszövetkezetté válás reális lehetősége a kapitalizmus rendszerében működő szövetkezeteknél is állandóan fennáll[38], de amíg ez ott azt jelenti, hogy a szövetkezeti jelleg elmosódásával, az adott szövetkezet *haladó vonásai gyengülnek,* ill. szűnnek meg, addig a szocializmus rendszerében működő szövetkezeteknél — történelmi távlatban és *elméletileg* nézve — az össznépi állami tulajdonnak megfelelő, a szövetkezethez képest *magasabbrendű, haladottabb gazdasági szervezeti formára jellemző vonások* alakulnak ki, végső soron e haladottabb elemek túlsúlyra, uralomra jutásáig terjedően.

[37] Vö. Erdei Ferenc: Mezőgazdaság és szövetkezet; különösen 353., 360.

[38] Vö. Erdei Ferenc: Mezőgazdaság és szövetkezet 284. és 360., 361.

Az ilyen, elméleti értelemben vett „álszövetkezeti" vonások, irányzatok tehát nem adminisztratív (még kevésbé büntetőjogi) problémát jelentenek, hanem szövetkezetpolitikai, sőt szélesebb körben gazdaságpolitikai — ezekkel együtt jogpolitikai — problémák komplexumát.

A szocialista szövetkezetek bizonyos — konkrét esetenként több-kevesebb — „álszövetkezeti", azaz a szövetkezeti formán túlmutató vonásait tekintve *elméletileg* azt lehetne megállapítani, hogy ezeket haladó elemekként, az ilyen fejlődést egyértelműen pozitív irányzatként kellene értékelnünk. Ebből az a következtetés adódhat, hogy a szövetkezetek ilyen fejlődését feltétlenül segíteni kellene, határozottan erősíteni kellene a szövetkezetek üzemi és szervezeti viszonyainak *a népgazdaság általános viszonyaival való szoros, közvetlen összekapcsolódását,* állami vállalat jellegű irányításnak való alárendelésüket és ennek megfelelő vezetésüket kellene kialakítani, törekedni kellene szövetkezeti jellegük, az ennek megfelelő vezetési elvek, szervezeti viszonyok mesterséges gyengítésére.

Már e következtetések végigvitele is eléggé mutatja, hogy ilyen szemlélet hova vezetne, de azt is érzékelteti, hogy a szövetkezeti jelleget, szervezeti formákat sértő irányzatok a szocialista szövetkezetekben sem kívánatos, üdvözlendő jelenségek, annak ellenére sem, hogy ezek az irányzatok is *szocialista jellegűek, a szocializmus rendszerével nem ellentétesek,* hanem éppen az itt uralkodó gazdasági szervezeti formára, az össznépi tulajdonban levő állami vállalatra jellemző viszonyok felé mutatnak.

Igaz, hogy *a végső perspektíva* az össznépi tulajdon általánossá válása, a csoporttulajdon és az ennek alapján érvényesíthető csoportérdekek fokozatos megszűnése, de ez a végcél nem homályosíthatja el előttünk *az e felé vezető utat, közelebbi problémánknak pedig ezt kell tekintenünk.* A szövetkezeti tulajdon össznépi tulajdon irányába való fejlődésének elsőrendű feltétele magának a szövetkezeti tulajdonnak fejlődése, a gazdasági feladatok ellátásának, a szövetkezetek jövedelmezőségének (ill. a működésükből eredő gazdasági előnyök) növekedése, aminek pedig nélkülözhetetlen feltétele a tagok szövetkezeti öntudatának, a szövetkezetek demokratizmusának erősödése. A jelzett végső perspektíva irányába az út a szövetkezetek *e minőségükben, szövetkezeti keretekben* való megszilárdításán keresztül vezethet. A szövetkezeti forma mesterséges gyengítésére, az össznépi állami vállalati vonások kialakításának siettetésére, a szövetkezetek gazdálkodási és szervezeti viszonyainak a népgazdaság általános viszonyaival való *közvetlen összekapcsolására* irányuló törekvések támogatása vagy elfogadása hasonló lenne — most már *szövetkezeti keretek között* — a Tanácsköztársaság agrárpolitikájának ahhoz az ismert hibás lépéséhez, amellyel a mezőgazdaság maradéktalan és következetes szocialista fejlődését a földtulajdon államosításával, a nagybirtokok felosztása helyett *állami gazdaságok szervezésével* kívánta biztosítani. Hasonló következtetés nemcsak a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre, hanem *más szövetkezetekre általánosítva* is levonható, aminthogy a Szovjetunióban is történt hasonló lépés: közvetlenül az Októberi Forradalom után más (forgalmi, ill. fogyasztási) szövetkezetek kerültek *államosításra,* amit a Népbiztosok Tanácsa 1918. novemberében hatálytalanított, elrendelve visszaállításukat és vagyonuk visszaszolgáltatását.[39]

Nálunk *nyíltan,* államosítás formájában ilyen törekvések nem merültek fel, de egyfelől a tagság aktivitásának gyengesége, másfelől a szövetkezetek gazdasági önállóságának és önigazgatásának *az általános társadalmi és népgazdasági érdekekkel már nem indokolható,* merev korlátozása ilyen tendenciának tekinthető. (Egyébként a tagság aktivitásának gyengesége és a túlzott mértékű külső irányítás általában együttjár, egymást feltételezi.)

A mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél *a tanácsi szervek részéről* jelentkeznek közvetlen, üzemi részletkérdésekig terjedő *tanácsi* (állami) *vállalatszerű irányítási módszerek,* a magasabb szervezetek (szövetségek) keretében működő szövetkezeteknél (pl. ipari termelőszövetkezeteknél) pedig *a szövetkezeti szervezetek felől* merülhetnek fel. Ez utóbbi módszer — amely a kapitalista szövetkezeteknél sajátosan, mint ún. szövetkezeti bürokrácia ismeretes — az egyes szövetkezetek (alapszövetkezetek) oldaláról nézve szintén külső beavatkozásként hat, ezért a szövetkezeti szervezetek (ún. kötelékek, integrációk) kialakításánál, *az egyes szövetkezetekhez való viszonyuk meghatározásánál* a szövetkezetek önigazgatására szintén figyelemmel kell lenni.

A szövetkezetek vállalatszerű gazdálkodásának, azaz üzemi működésének erősítése, *a vállalati gazdálkodás általános kategóriáinak* (pl. önköltség, nyereség, amortizáció, tartalékolás stb.) *alkalmazása,* amelyek jelentőségére a gazdasági mechanizmus reformjáról szóló határozat — bár csupán *a mezőgazdasági termelőszövetkezetek* viszonylatában — rámutat[40], *a szövetkezetek társadalmi jellegének szilárdításával* nem ellentétes követelmény. Ezek érvényesülését egyébként sem az intenzív irányítási módszerekkel lehet elősegíteni.

A szocialista szövetkezetek „valódiságának", ill. az „államias" vagy „össznépi" jellegű szövetkezetek és az ilyen irányú fejlődéshez való viszony problémái szorosan összefüggenek a szocializmus gazdasági és társadalmi rendjének általános fejlődésével, a szocialista államnak *a középrétegek* irányában folytatott *szövetségi politikájával,* emellett *a lakosság tömegeinek* (a

[39] L.: Lenin: A szövetkezetekről. Bp. 1959. Kossuth Kiadó, 49. old.

[40] Az MSZMP Központi Bizottságának határozata a gazdasági mechanizmus reformjáról, I. rész. — Népszabadság 1966. május 29-i számának melléklete IV. old.

munkásoknak és alkalmazottaknak is) anyagi életviszonyaik öntevékeny alakítására való *nevelésével is.* Talán nem túlzott leegyszerűsítés azt mondani, hogy a szocialista állam *általános* (tehát nemcsak a szövetkezetek egy-egy kategóriájára vonatkozó) *szövetkezeti politikája* a szövetségi politika egyik jelentős gazdasági tényezője, egyik nélkülözhetetlen gazdasági eszköze. A termelői szövetkezetek esetében kétségtelenül érthető módon, közvetlenül a középrétegekhez való viszony gazdasági oldaláról van szó, emellett azonban a bérből és fizetésből élőknek a szocializmushoz való viszonya szempontjából sem közömbös, hogy *mindennapi anyagi életkörülményeikben is alakuljanak ki a szocialista demokratizmusnak megfelelő kapcsolatok.*

A szövetkezetek e téren is alkalmasak *a szocialista gazdasági rendszer kiegészítő apparátusának szerepére.* Az állami tulajdonban álló vállalatok dolgozóinak a vállalatok vezetésébe való bevonása (kevés, speciális vállalat kivételével), az üzemi demokrácia fejlődése folytán az állami vállalatoknál is növekszik — az általános népgazdasági érdekek által meghatározott keretek között — a helyi érdekek érvényesítésének, az ottani kollektíva közvetlen érdekeltté tételének lehetősége. Ezt — egyidejűleg a népgazdasági érdekekhez való hajlékonyabb alkalmazkodás mellett — szélesen megalapozza a vállalatok gazdasági és szervezeti önállóságának erősödése. Az állami vállalatok működésének ilyen új vonásai összességükben — az általános állami és társadalmi fejlődéssel együtt — a szocialista demokráciának megfelelő gazdasági viszonyok erősödése irányában hatnak. A szövetkezetek ennek a fejlődésnek segítésében fontos, széleskörű szerepet tölthetnek be.

Bak József

Bizonyítottság a nyomozásban*

Balog János elvtárs hasonló című cikkében élesen bírált egy nekem tulajdonított álláspontot, amely azonban soha nem volt az enyém. Ezt legjobban az a tény igazolja, hogy érveit — az általa is kifogásolt nézet cáfolására — én is felhasználtam.

„Nem fogadható el... az a nézet, hogy az ‚alapos gyanú' által kifejezett bizonytalanság mindvégig jellemzője a nyomozásbeli bizonyításnak és végeredménye is ez lenne. Az ilyen nézetek figyelmen kívül hagyják azt a fontos tényt, hogy a nyomozás-elrendeléskori feltételezéseket a bizonyítékok mennyiségi megnövekedése minőségileg megváltoztatja, megszünteti ezek valószínűségi jellegét, igazolja vagy megdönti e feltételezéseket."[1] A továbbiakban Cséka Ervint idézi, aki szerint — s ezzel Balog János nyilván egyetért — a nyomozás befejezésének és a vádemelésnek az a feltétele, hogy a nyomozás során „a bűntett ténykörülményeivel kapcsolatos valamennyi lehetséges változat értékelés alá esett és a hatóság állásfoglalásában elfoglalton kívül bármely más feltevés (verzió) fennforgásának lehetősége kizárt".[2]

E két kérdésben nincs közöttünk semmiféle ellentét.[3] A vita épp ezért nem akörül folyik — mint Balog elvtárs véli —, hogy a nyomozó hatóság megállapíthatja-e az igazságot, hanem kizárólag akörül, hogy a nyomozó hatóság, vádhatóság megállapításainak milyen jelentőséget lehet tulajdonítani, köteleznek-e, s ha igen, kit és mennyiben e szervek ténymegállapításai. A vita lényege ez, s e lényegre vonatkozó véleménykülönbségek abban nyilvánulnak meg, hogy én — talán nem kellő indokolással vagy indokoltsággal — az „alapos gyanú" kifejezés használata útján juttattam kifejezésre azt a nézetemet, mely szerint a jogerős ítéletet megelőző minden ténymegállapítás viszonylagos érvényű és kötelező erő nélküli, bírálóim viszont különféle meggondolásokból ugyanennek a tényismeret-mennyiségnek a megjelölésére más kifejezéseket használtak.[4] Balog elvtárs például lakónikus rövidséggel — s a fogalmak nyilvánvaló összezavarásával — azt jelentette ki, hogy e tényismeret: „bizonyítottság — tehát igazság..."[5]

Tekintettel arra, hogy valamely tény objektíve igaz volta teljesen független attól, hogy ismerjük-e vagy sem, az pedig hogy valamely tény — más, igaznak hitt tények figyelembe vételével — igaznak látszik (bizonyított) és meggyőződésünk szerint igaz (belső meggyőződésünket tehát bizonyosság jellemzi) merőben más kérdés — a fogalomzavar szembeötlő.

---

* Hozzászólás Balog János hasonló című cikkéhez.

[1] Balog János: Bizonyítottság a nyomozásban, J. K. 1966. 240. old.

[2] Cséka Ervin: A büntető ténymegállapítás jellege, Magyar Jog 1965. 202. old.

[3] Vö.: a Rendőrségi Szemle 1962. évi 11. számában megjelent cikkem Balog által idézett részét és a J. K. 1962. évi 11. sz.-ben megjelent cikkemből az 581. oldalon írottakat: itt kifejtettem, hogy a nyomozós befejezés feltétele: „... az élettapasztalatoknak és a szocialista jogtudatnak az alapján a rendelkezésére álló, megvizsgált tények összefüggéseire és létrejöttére más magyarázat nem adható, csak olyan, amelyet a büntető törvény tilt". A továbbiak szerint ennek feltétele a nyomozás teljessége, s ilyen megállapítás nélkül a Be. 160. § (1) bekezdés *e)* pontja alapján meg kell a nyomozást szüntetni.

[4] Cséka Ervin a nyomozó és ügyész belső meggyőződését, Gődöny József pedig — mint Balog János idézte — a ténymegállapításoknak az objektív igazsággal egyező voltát hangsúlyozta. Én viszont kiemeltem, hogy a nyomozás befejezéskor fennálló alapos gyanú tartalmilag más, mint a nyomozás elrendelés ténybeli előfeltétele.

[5] Balog: i. m. 244. old.

Balog elvtárs azzal vádol, hogy „formális okok miatt" kizártnak tartom, hogy a nyomozó szervek is megállapíthassák az igazságot.[6]

Vajon igaz-e ez?

Szemben Balog elvtárs elképzelésével, soha nem tartottam azt kizártnak, hogy a nyomozó szervek az igazságot megállapítsák. Erre utaló megjegyzést meggyőződésem szerint egyetlen e tárgyban írt tanulmányom sem tartalmaz. Más kérdés az, amely a Balog elvtárs által idézett tanulmányomban kifejtett álláspontból a vádirati tények, illetve a vádemelés tényében megnyilvánuló ügyészi álláspont „valószínűségét" érinti: hogy tudniillik a vádlott nem tekinthető végérvényesen és feltétlenül bűnösnek. A félreértések elkerülése végett szeretném határozottan leszögezni: egyetértek Gödöny Józseffel és Balog Jánossal abban a vitathatatlan elvben, hogy az objektív igazság felderítésének kötelezettsége olyan büntető eljárásjogi alapelv, mely a büntető eljárásnak minden szakaszát, így a nyomozó szerveknek a nyomozás során kifejtett tevékenységét is jellemzi. Ezt azért nem is tartottam eddig szükségesnek külön kiemelni, mert magától értetődőnek véltem. Ami Cséka Ervinnek Balog elvtárs cikkében idézett és a nyomozó, illetve az ügyész belső meggyőződésével kapcsolatos fejtegetéseit illeti, azzal kapcsolatban csupán utalok arra az álláspontomra, melyet a Jogtudományi Közlöny hasábjain korábban már kifejtettem: a nyomozónak és ügyésznek igaznak kell hinnie azokat a tényeket, melyeket a terheltről (vádlottról) állít, s arról is meggyőződöttnek kell lennie, hogy perrendszerű bizonyítékokkal az ügyben utóbb eljáró hatóságok előtt mindezt be is tudja bizonyítani, állításai igaz voltáról azokat is meg tudja győzni.[7] Ehhez csak annyit: ha a nyomozó (ügyész) tudatosan állítja ártatlan személyről a büntető eljárás keretében, hogy bűntettet követett el, vagy ilyen tárgyú valótlan állítása gondatlan eljárásnak következménye, magatartása alkalmas lehet a Btk. 172. §-ában meghatározott hamis vád megállapítására.[8]

Más kérdés az, nem az igazság nyomozásbeli megismerhetősége és a nyomozó — illetve vádhatóság eljáró tagjának belső meggyőződése, mely eldöntésre vár. Lényegileg az ártatlanság vélelme és az alapos gyanú közötti kapcsolat a tisztázandó, mert ebből tűnik ki, hogy a nyomozó és ügyészi szervek ténymegállapításai, tényállításai kivel szemben és mennyiben kötelező erejűek. Ez adja viszont az alapot ahhoz, hogy milyen jelentőséget lehet tulajdonítani a nyomozás befejezésekori valamint vádemelés-kori tényállás-ismeretnek.

Van olyan nézet, bár ez az irodalomban nem kapott hangot e vita kapcsán, amely szerint az ártatlanság vélelme csupán a bizonyítási teher szempontjából jelentős a büntető eljárásban, amennyiben előírja a vádló bizonyítási kötelezettségét, a bizonyítandó tények körét és a ténybeli kétségek értékelésének módját.

Megítélésem szerint azonban az ártatlanság vélelme néven ismert objektív jogi helyzetnek jelentősége ennél lényegesen szélesebbkörű; nem csupán a bíróság számára írja elő az elítélés feltételét, hanem az állami szervek és az állampolgárok számára egyaránt kötelezően megszabja, hogy kivel szemben alkalmazhatják a bűncselekmény elkövetésének tényéhez kapcsolódó jogi és morális következményeket. Épp ezért szűklátókörűség ezt az elvet csupán egy jogág: a büntető eljárási jog alapelvének tekinteni. Nem eljárásjogi, hanem politikai elv ez. Nem véletlen, hogy a Be. 226. § (1) bekezdés *b)* pontján és más eljárási kódexek tartalmilag hasonló rendelkezésein túlmenően egyéb dokumentumokban — így egyebek között az ENSZ „Emberi jogok általános deklarációja" című okmányában is helyet kapott (11. pont). Minthogy hazánkban igazságszolgáltatási tevékenységet az Alkotmány 36. § (1) bekezdése értelmében kizárólag bíróságok gyakorolnak, bűnösséget társadalmunk szervezete: az állam nevében és a társadalom tagjaira kötelezően csak a bíróságok állapíthatnak meg. Következésként amíg a bíróság a bűnösség ténybeli előfeltételeit meg nem állapította és az ebből adódó jogi és morális következtetést le nem vonta, az állam számára, így a társadalom számára is az eljárás alá vont személyt nem lehet egyértelműen és kétségtelenül bűnösnek tekinteni. A bűnüldöző hatóságok azzal, hogy törvényszabta jogaiknak megfelelően és törvényből fakadó kötelességeiknek teljesítése során az eljárás alá vont személyt terheltté — értsd: „bűncselekmény alapos gyanújával terheltté" — nyilvánítják, vádat emelnek ellene — azaz az igazság megállapítására és szolgáltatására hivatott szerv előtt azt állítják róla, hogy a tüzetesen megjelölt és bűntettnek minősülő cselekményt elkövette — ártatlanságát vonják kétségbe, illetve teszik nyomatékosan kétségessé. Az ilyen személy azonban az ellene emelt vád dacára sem tekinthető bűnösnek éspedig azért nem, mert minden váderedményességi mutató ellenére nem köteles senki azt hinni, hogy a vádiratban leírt tények igazak és az ügyészség jogi álláspontja helytálló. A vádiratban leírt tények igaz volta nem a bíróság számára „quasi degradálódik a valószínűségre", ahogy ezt Balog elvtárs véli[9], hanem a bíróság azért nem köteles igaznak hinni e tényeket, mert a vonatkozó főhatósági utasítások értelmében a vádiratot kiadmányozó ügyésznek a vádiratban elfoglalt ténybeli és jogi álláspontja még a vádat képviselő ügyészt sem köti feltétlenül, attól — a tárgyalás eredményéhez képest — fegyelmi felelősség terhével eltérhet. Az te-

[6] Balog: i. m. 241. old.

[7] Az alapos gyanú a büntető eljárásban, J. K. 1962. 581. old.

[8] És emellett hivatali bűntett is lehet. Vö.: Földvári József: Az igazságszolgáltatás elleni bűntettek. Bp. 1965. 139. és köv. oldalak.

[9] Balog: i. m. 243. old.

hát, hogy a nyomozás befejezésekor, illetőleg a vádemeléskor megállapított tényeknek „a nyomozó hatóságok és az állampolgárok számára kell bírnia az objektív igazság erejével"[10] csupán Balog elvtársnak — távolról sem igaz — álláspontja, mely lehet „bizonyosság erejű meggyőződés" de önkényes és sem törvényben, sem főhatósági utasításban nem található olyan rendelkezés, mellyel igazolhatná.

Balog elvtársnak az a — Btk. 60. §-ra vonatkozó — merőben egyéni nézete, mely szerint a Be. 160. § (1) bekezdés *f)* pontjára alapított nyomozás megszüntetés esetében „bűnösség megállapítása történik bíróságon kívül"[11] — az előadottak tükrében talán bírálatot sem igényel. Annyit hozzáfűznék azért, hogy az állandó ítélkezési gyakorlat szerint a Be. 12. § (1) bekezdésben, illetőleg a Pp. 9. § (1) bekezdésben meghatározott kötelező ereje csak a bíróság által tárgyalás eredményeként hozott Btk. 60. §-on alapuló végzésnek van. Minden egyéb nyomozó hatósági ténymegállapítás csak a polgári bíróság által felvett bizonyítás eredményéhez képest érvényesül a polgári perben.[12] A Be. 162. § (4) bekezdésre tekintettel a nyomozás megszüntető határozat még a nyomozó hatóságot sem köti.

Mindez persze nem azt jelenti, hogy a nyomozó hatóságok határozataiba foglalt ténymegállapítások nem lehetnek igazak, csupán hogy senki nem köteles őket igaznak hinni. Abban ugyanis igaza van Balog elvtársnak, hogy az igazság megállapítása nem a bíróság privilégiuma[13], viszont jogszabályaink tanulmányozása meggyőzhet bennünket arról is, hogy büntető ügyekben azoknak a tényeknek a megállapítása terén, melyek alapján eldönthető, hogy valaki követett-e el bűntettet vagy sem, kizárólag a bíróságnak van joga azzal az érvénnyel megállapítani az igazságot, melyet mindenki — a társadalom minden tagja és az állam minden szerve — köteles elfogadni, s az ebből fakadó következtetéseket levonni, következményeket alkalmazni.

Bár úgy gondolom, hogy az eddigi érvelés önmagáért beszél, legyen szabad mégis arra hivatkoznom: az ártatlanság vélelmének e felfogásával nem állok egyedül. Hasonló nézetet tükröz a büntető eljárás tankönyve is.[14]

Úgy gondolom, hogy amennyiben ezt nevezte Balog elvtárs a „büntető eljárás formai szemléletének", a formai szemlélet olyan meggondolásokon alapszik, melyeket az Alkotmányból lehet levezetni, s mely alkotmányos elveket a büntető eljárási tvr. megalkotásánál nem egyszerűen figyelembe vettek, hanem épp a büntető eljárás egész szerkezeti felépítésének vezérfonalaként alkalmaztak. Így tehát — amennyiben ez a szemlélet formalista — sem védekeznem, sem szégyenkeznem nem kellene miatta.

Nyomatékos érvek szólnak azonban amellett, hogy a büntető eljárás e szerkezete nem véletlen és nem üres formalizmus tükrözője, hanem mély tartalmi gyökerekkel rendelkezik. Ennek megvilágításához egyrészt a büntető eljárás során hozott határozatok objektív megalapozottságát, másrészt a büntető eljárás szakaszosságát, az egyes eljárási szakaszok és főként az azokat lezáró határozatok megalkotásánál követett ténymegállapító tevékenység célját, módját és a megállapított tények deklarálásának mozzanatát kell elemezni. Ezek ugyanis olyan követelmények, melyeket figyelmen kívül hagyva valóban nem lehet tovább jutni, mint ahova Balog elvtárs jutott: konkrét elemzés helyett általánosságban mozgó frázisokkal a büntető eljárásnak mint egésznek helyére tette nyilván tévesen az eljárás céljának valóra váltása terén a nyomozást, az eljárás első, előkészítő szakaszát.

A büntető eljárás során hozott határozat objektív megalapozottságát kizárólag a határozathozatalkor a határozatot hozó hatóság előtt ismert tényekkel egybevetve, azok függvényeként lehet és szabad vizsgálni. Objektive megalapozott a határozatban foglalt ténymegállapítás akkor, ha a hatóság által a határozathozatalkor ismert valamennyi tényre — bizonyító tényre — figyelemmel, azokat elbírálva és értékelve tette a hatóság a ténymegállapítást, s a figyelembevett bizonyító tényeket életszerűen, logikusan mérlegelte, ténybeli következtetései pedig helyesek. Minthogy a továbbiakban a nyomozás befejezésekori, a nyomozó hatóság által eszközölt ténymegállapítás, a vádemeléskori, ügyészség által eszközölt ténymegállapítás és az ítélethozatalkori, bíróság által eszközölt ténymegállapítás viszonyát szándékozom vizsgálni, vegyük szemügyre a nyomozásbeli, ügyészi és bírói ténymegállapító tevékenység logikai és tényleges előzményeit.

Nem vitás követelmény a nyomozás teljessége, vagyis, hogy a nyomozó hatóság minden olyan bizonyító tényt vonjon mérlegelési körébe, melyek a tényállás megállapításánál releváns tényekkel kapcsolatban a többi rendelkezésre álló adatok figyelembevételével jelentősek lehetnek.

Ha a nyomozó hatóság e követelménynek eleget is tesz, mit látunk?

A nyomozásnak nem alapelve a közvetlenség. Nincs tehát olyan követelmény, hogy valamennyi nyomozási cselekményt ugyanaz a nyomozó végezzen, s gyakorlatban az eljárás e szakasza bővelkedik megkeresés alapján végzett eljárási cselekményekben, ugyanazon ügy felderítésével sokszor foglalkozik — egymás munkáját kiegészítve — több nyomozó, vagy működik együtt egy ügyben nyomozók csoportja. Az eljárás nem kontradiktórius — a védő bekapcsoló-

[10] Ld. ugyanott.
[11] Balog: i. m. 242. old.
[12] Legf. Bir. b. koll. 223., p. koll.: 671. és 672-es állásfoglalás.
[13] Balog: i. m. 242. old.
[14] Vö.: Móra Mihály—Kocsis Mihály: A magyar büntető eljárási jog. Egyetemi tankönyv 110. old.

dása sem teszi azzá — mivel a vád, a védelem és az ítélkezés funkciója szervezetten nem különül el. A nyomozási cselekmények időben széthúzódnak, mert hiszen a felderítés során egyik bizonyíték megismerése és rögzítése valamint elemzése alapján kell következtetni másik bizonyíték létezésére, s csak ezután lehet azt felderíteni, rögzíteni, önmagában, majd más bizonyítékokkal összevetve elemezni, stb. Azt az egyszerű esetet tartva szem előtt, mikor valamely cselekményt kizárólag tanúvallomások alapján kell bizonyítani, s a tanúk egyik csoportjának kihallgatása után, vallomásaik alapján kell a tanúk másik csoportját megidézni és kihallgatni, ezek után pedig a terheltek kihallgatásával az ügy lényegileg lezárható (pl.: többek által elkövetett garázdaság, melyet szolgálatos rendőr jelentett fel), is azt tapasztalhatjuk, hogy a tanúk első csoportjának és második csoportjának, valamint a terheltek és mindkét tanúcsoport vallomásai között, végül az egyes személyek vallomásai között feltétlenül találunk olyan kisebb, a lényeget, a kriminalisztikai értelembe vett „fő tényeket" nem érintő hézagokat, ellentéteket, melyek a tényállás másodlagos mozzanatait — az egyes tanúk tevékenységét, észlelési körülményeiket stb. — érintik. Ezeknek a kiküszöbölése csak úgy lehetséges, ha a nyomozó valamennyi már kihallgatott személyt ismételten beidézné, a homályos, hézagos és ellentétes ténykörülmények felől ismét kihallgatná, esetleg szembesítené őket. A nyomozó hatóságok azonban ezt általában nem teszik, álláspontom szerint nem is kell megtenniök. Az ilyen hiányosságok, stb. nem felületes, elhamarkodott munka következményei, sem a bíróság sem az ügyészség nem tekinti őket pótnyomozási oknak, ha az említett körben mozognak.

Az észlelési körülmények, a tanú cselekvősége a vallomása tárgyául szolgáló eseménysorozatban — kétségtelenül hatással van a vallomás hiteltérdemlőségére, bizonyító erejére. A nyomozó azonban, aki az efajta ügyekben valamennyi, vagy legalábbis legtöbb kihallgatást egyedül végezte, a tanú kihallgatása alkalmával számos olyan benyomást szerzett a közvetlenség folytán a tanú szavahihetősége felől, melyek a bizonyítékok mérlegelésénél támpontul szolgálnak, s a tényállás megállapítása ezért számára nem okoz a Cséka Ervin által megkövetelt bizonyosság szintjén sem nehézséget. A tanú minden szavát, magatartásának olyan jellemzőit, melyek e benyomásokat keltik, nem rögzíti a nyomozó a jegyzőkönyvben, épp ezért a nyomozás során keletkező iratok színtelenebbek, nem tükröznek mindent, ami a nyomozóban él és ami őt befolyásolja. A tanú, terhelt számos megnyilvánulása a nyomozó emlékében él, az iratokban azonban nem olvasható. Az eseménysorozat másodlagosan releváns vagy büntetőjogilag irreleváns, kriminalisztikailag viszont releváns körülményeire vonatkozóan a nyomozó logikájára támaszkodva ténybeli következtetéseket is alkothat, s a tényállás hézagait ilyen módon is kitöltheti.

A nyomozónak a tényállást nem kell olyan plasztikusan szemlélnie, mint a bíróságnak. A nyomozás során is bizonyítandó tények azok, melyek a büntetés kiszabására hatnak, de csak makroszkópikusan: annyiban, amennyiben például az előzetes letartóztatást indokolják vagy szükségtelenné teszik. Olyan értékelésük, melynek következtében például emberölési kísérletért 3 és $^1/_2$ év, vagy 8 év szabadságvesztés kiszabását eredményezik egymással szembeállítva — szükségtelen. Az azonban nyilvánvaló, hogy az enyhítő és súlyosító körülmények efajta arányosítása is a tényállás-megállapítás körébe eső szellemi tevékenység, csak épp nem a nyomozati szakban.

Miután a nyomozó összegyűjtötte és rögzítette a bizonyítékokat, értékeli őket, meggyőződést szerez bizonyító erejük felől és összegezi álláspontját a releváns tényeket illetően. Ez a tényállás-megállapítás mozzanata, amit a nyomozó végez. Itt az egyik, a tételes jogból fakadó és alapvető tévedése mindazoknak, akik az általam kifejtett nézetet bírálták.

A nyomozó hatóság — a nyomozással foglalkozó rendőri és ügyészi szervek, mint olyanok — a nyomozás befejezésekor *nem állapítanak meg semmiféle tényállást.* Semmiféle jogszabály — sem a törvény, sem Legf. Ü. utasítás — nem ír elő a nyomozó hatóság számára olyan kötelezettséget, melynek értelmében a tényállással kapcsolatos megállapításokat valamilyen dokumentumban összegezni kellene. A nyomozást befejező határozat csupán a megállapított bűntett törvényi minősítését valamint azt a tényt tartalmazza, hogy a hatóság a nyomozást befejezte.[15] A rendőrségi állományba tartozó nyomozó ugyan készít egy összefoglaló jelentést, melyben leírja ténymegállapításait, ez azonban nem a nyomozó hatóság „kifele" szolgáló dokumentuma, nem a nyomozó hatóság megállapításainak deklarációja, hanem a szervezetszerű felettes tájékoztatására szolgáló intern okmány, mely a nyomozó véleményét tükrözi. A nyomozó hatóság — a szerv vezetője — csupán azt a sűrített, következésként általánosságban mozgó megállapítást juttatja kifejezésre, hogy az összegyűjtött bizonyítékokat a határozatban törvényi minősítéssel jelölt bűntett megállapításához elegendőnek tartja.

Persze, a rendőri vezető tájékozódik a tényállás felől. Nyilván ő is elbírálja, hogy elegendők-e a bizonyítékok vagy sem. Meggyőződését az iratok tartalmából, az összefoglaló jelentésből, beosztottja szakképzettségére, megbízha-

[15] A Be. 164. § értelmében a befejező határozatban arra is utalni kellene, hogy a bizonyítékok rendelkezésre állanak és az érdekeltek a nyomozás kiegészítését nem indítványoztak. Nyomozáskiegészítési indítvány esetében az indítvány indokolt elutasítása mellett — ahol persze ki kell fejteni, hogy a rendelkezésre álló bizonyítási anyag miért elegendő — kell utalni a nyomozás befejezésének tényére.

tóságára vonatkozó ismereteiből, a bizonyítékok mérlegelését illetően esetleg ezen kívül a beosztott nyomozó szóbeli tájékoztatásából meríti, mert az összefoglaló jelentésben az ellentétes bizonyítékok mikénti mérlegeléséről nem kell beszámolni.

Így néz tehát ki elvileg és gyakorlatilag a nyomozó hatóságnak a releváns tényekkel kapcsolatos meggyőződés-szerzése, bizonyosság erejű belső meggyőződése, valamint sokat emlegetett ténymegállapítása.

Az iratok ezután az ügyészségre kerülnek.[16] Az ügy előadója elsősorban az iratokat vizsgálja át, ezen felül végezhet nyomozási cselekményeket maga is, s kérhet szóbeli tájékoztatást a rendőri vezetőtől és az eljárt nyomozótól. Ha azt vesszük alapul, amit kiindulásként leszögeztünk: hogy tudniillik a nyomozás teljes volt, az ügyész esetleges nyomozási cselekményei a rendőrség által már elvégzett nyomozási cselekmények megismétlései lehetnek csak.

Az ügyésznek így elsősorban az iratok tartalmára kell támaszkodnia, nélkülözi tehát a közvetlenségből fakadó összes előnyöket meggyőződése kialakításánál. Valamennyi nyomozási cselekményt nem ismétli meg, következésként még nyomozási cselekmények saját hatáskörben történő elvégzése esetén sem szerez minden bizonyítékra kiterjedően olyan benyomásokat, ismereteket a bizonyító erő felől, amilyeneket a nyomozó szerzett. Ismeri viszont az eljárt nyomozó szakképzettségét és megbízhatóságát és ezt a bizonyítékok értékelésénél figyelembe veszi. Így alakítja ki a kriminalisztikai értelemben vett „fő tényekre" vonatkozó bizonyító tények bizonyító erejét illető meggyőződését.

A büntetés kiszabásánál irányadó tények jelentőségének egymáshoz viszonyított aránya, az indítékoknak a cselekmény elkövetését eredményező nyomatéka — különösen ha erkölcsileg elítélendő és menthető motívumok egyaránt szerepeltek — az ügyész értékelésénél csak annyiban kapnak szerepet, amennyiben az előzetes letartóztatás kérdésénél számításba jönnek. Az ügyész sem köteles tehát olyan plasztikus tényállást megállapítani mint a bíróság.

Hogy az iratok tartalma mennyire nem pótolhatja a közvetlenséget, azt az igazolja legjobban, hogy kizárólag a kihallgatási jegyzőkönyv megszerkesztésénél alkalmazott módszerek törvénysértés nélkül lehetővé teszik csekélyebb bizonyító erejű vallomás olyan rögzítését, mely jelentős bizonyító erő feltételezésére vezethet és fordítva. De még erre sincs mindig szükség. Magát érdektelennek mondó tanú vallomása a jegyzőkönyv alapján aggálytalannak tűnik, közvetlen észlelés esetén viszont a vallomástétel módja olyan elfogultságot tükrözhet, mely kétséget kelt a vallomás hiteltérdemlősége felől, ellenben közeli hozzátartozó tanúvallomása közvetlen észlelés esetén meggyőző lehet, noha a jegyzőkönyvben rögzített kapcsolat alapján az olvasó kétségesnek tarthatja.[17] Mindebből világos, hogy az ügyésznek a belső meggyőződése, ha olyan színvonalon áll is, amilyet Cséka elvtárs nyomán Balog János igényel — s amely valóban követelmény — objektív megalapozottságát tekintve a meggyőződés-szerzés szegényesebb lehetőségeinek következtében össze sem hasonlítható a bírói meggyőződésével.

Lehetséges az, hogy a nyomozó hatóság által teljesnek tartott nyomozást az ügyész nem találja teljesnek, mert például a közvetlenség hiánya folytán valamely tényre vonatkozó ellentétes bizonyítékok mérlegelését illetően hiányoznak azok a támpontok, melyeket a nyomozó a már kifejtett okokból figyelembe vehetett és figyelembe vett, s ezekre tekintettel például az egyik tanú szavahihetőségére vonatkozó bizonyítást, mint szükségtelent, mellőzte. Az ügyésznek joga van saját hatáskörében foganatosítani tanúkihallgatást, s ha ezt megteszi, további bizonyítékkal bővül a rendelkezésre álló anyag, ami viszont a ténymegállapítások körében változást eredményezhet, vagy a megállapított tényállás objektív megalapozottságát fokozza. Mivel azonban az ügyésznek a nyomozáskiegészítésre vonatkozó joga elvi lehetőség, s további elvi lehetőség e jog gyakorlásának következményeként a tényállásnak a bizonyítási anyag változásából eredő módosulása, nyilvánvaló, hogy a nyomozás eredményeként a nyomozó által megállapított és a hatóság vezetője által elfogadott tényállás még az ügyész számára sem tekinthető végérvényesen tisztázottnak. Ez a büntető eljárás szerkezetének, a rendőrség és az ügyészség büntető eljárásbeli kapcsolatának egyenes, vitathatatlan következménye.

Nézzük ezután, állapít-e meg az ügyészség tényállást, s ha igen, kinek a számára, kivel és hogyan közli?

A bűnügy ügyészségi előadója tehát a bizonyítékok meggyőző ereje felől kialakult meggyőződése alapján összegezi a Be. 168. § (2) bekezdés b) pontjában előírt tényekkel kapcsolatos álláspontját. Ezeket — állító formában — a vádirat tervezetében rögzíti és így kerülnek az iratok az előadói tervezettel az ügyészi szerv vezetőjéhez, aki részint az iratok tartalma, részint beosztottjának szakképzettsége, lelkiismeretes-

[16] Az ügyészség jogi és büntetőpolitikai felügyeleti tevékenysége nem tartozik a tárgyhoz, ezért azzal nem foglalkozom.

[17] A jegyzőkönyvezési technika jelentőségét igazolja a következő: ha a tanú a kérdésekre bizonytalanul válaszol, nehezen idézhető fel emlékezetében valamely tény, találgat, míg végül a helyes, igaz emlékképet felidézi és a jegyzőkönyv mindezt — a téves válaszokat is — tartalmazza, az olvasónak kétsége támadhat a tanú szavahihetősége felől, mert az a magyarázat, hogy „most már végre visszaemlékszem" — sablonosnak hat. Közvetlen észlelés esetén azonban ez a vallomás hiteltérdemlő is lehet. Ha viszont a közvetlen észlelő számára a vallomás változatlanul kétséges erejű, a jegyzőkönyv azonban csak a végső — helyesnek feltételezett — választ tartalmazza, az olvasó jelentős bizonyítéknak vélheti a vallomást — nyilván indokolatlanul.

sége felől táplált hite, részint a beosztott szóbeli tájékoztatása alapján a vádiratot jóvá hagyja. Az a továbbiakban már az ügyészség, tehát a vádhatóság ténybeli álláspontját juttatja kifejezésre.

A vádirat a bírósághoz szól. A vádiratban leírt tények a bíróság előtt nem mint ténymegállapítások, hanem mint *a vád bizonyításra felajánlott tényállításai,* szerepelnek. Következésként a vádiratnak, így a vádiratban rögzített tényeknek is nem mint megállapítások foglalatának, illetve megállapításoknak van jelentősége, hanem mint állításoknak; azért terjesztik őket elő, hogy a bíróság győződjön meg igaz voltuk felől, s ha meggyőződött, alkalmazza a büntető törvényben előírt következményeket. Hogy ez mennyire így van, mi sem igazolja jobban, mint hogy a vádiratot az ügyészség a Be. 168. § (5) bekezdés értelmében csak a bírósággal közli, s a vádiratban összegezett ügyészi álláspontot a bíróság hozza a terhelt tudomására, feltéve, hogy a nyomozati iratok alapján a vádiratot elfogadja.

Mindebből az az egyetlen okszerű következtetés adódik, hogy a ténymegállapító mozzanatnak a büntető eljárás ügyészi szakaszában kizárólag intern jelentősége van. Ott érvényesül, hogy az ügy előadója az iratok vizsgálata stb. alapján megállapítja: a bizonyítékok szerint mi a való tényállás, s ennek alapján a hatóság vezetője részére mintegy javaslatot tesz, hogy meggyőződése szerint miként kell a büntető ügyben intézkedni: vádat kell-e emelni vagy a nyomozás megszüntetéséről, esetleg pótnyomozás elrendeléséről kell gondoskodni. Ha vádemelésre kerül sor, az azt tartalmazó dokumentum már nem deklaratív jelentőségű, legalábbis tényállási részében nem, hanem a tényeket tekintve: a bírósághoz intézett állítás. A vádiratban deklaratív jellege csupán a vádindítványnak van: „X. Y. terheltet vádolom a Btk. . . . §-ba ütköző bűntettel. Indítványozom, hogy a bíróság mondja ki bűnösnek a következő tényállás alapján és szabjon ki vele szemben büntetést."

Merőben más a helyzet a büntető eljárás bírósági szakaszában. A meggyőződés-szerzés az ismert garanciális elvek által meghatározott keretek között történik, közülük a közvetlenség jelentőségét a már kifejtettek kellő megvilágításba helyezik. Néhány gondolatot azonban ehhez is hozzá kell fűzni.

Visszatérő jelenség, hogy a terhelt esetleg több napig tartó irattanulmányozás után sem tud észrevételeket vagy nyomozáskiegészítési indítványokat tenni, a tárgyaláson pedig észrevételezési jogát széles körben gyakorolja. Ennek az a rendkívül egyszerű magyarázata van, hogy másként hat egy tanúvallomás élőszóval, mint jegyzőkönyvbe rögzített szöveg gyanánt és könnyebb az esetleges észrevételt nyomban a vallomás elhangzása után előterjeszteni, mint esetleg több száz oldal — részben érdektelen okmányokból álló — nyomozati anyag áttanulmányozása után.

A tárgyalás kontradiktórius jellegéből következik, hogy a vádat és védelmet — mely utóbbinak törvényszabta feladata a bizonyítási anyag minden hiányosságát, aggályos pontját reflektorfénybe állítani — egyaránt indítványtételi, ezen belül bizonyítási indítványok előterjesztésére vonatkozó jog illeti meg, a bíróság pedig jogosult, sőt: köteles minden szükségesnek tartott bizonyítást elrendelni. A vádlott gyakorolt észrevételezési joga önmagában is szükségessé tehet további bizonyítást.

Mindebből már önként adódik az a következmény — figyelemmel a Be. 248. § (1) bekezdésben rögzített másodfokú eljárásbeli részbizonyítási lehetőségre is — hogy a jogerős ítélet meghozataláig a bizonyítási anyag megváltozása, bővülése, ennek eredményeként pedig a ténymegállapítások megváltozása elvitathatatlan lehetőség.

Kiemelném még a bírósági ténymegállapításnak a büntető eljárás korábbi szakaszaihoz viszonyított azt az előnyét, mely a tárgyalás koncentráltságából adódik; hogy a bíróság tagjai a hozzávetőlegesen ismert tartalmú bizonyítékokat egyfolytában veszik vizsgálat alá, kiküszöbölhetik mindazt a homályt és mindazokat a hiányosságokat, melyek a tényfelderítésnek az eljárás korábbi — célokkal összhangban levő — módszereiből szükségképpen adódtak.

A társasbíráskodás, szóbeliség egyéb következményeit csak megemlítem, mert a kifejtettekből is látható, hogy a bíróságnak van lehetősége a legszélesebb megalapozottságú, az objektív igazsággal tartalmában és arányaiban leginkább megegyező, hézagmentes és árnyalt tényállás megállapítására. Ez azonban kötelessége is, mivel a bíróságnak nemcsak a bűnösség alapjául szolgáló, valamint a büntetés kiszabásánál súlyosító vagy enyhítő körülményként számításba jövő tényeket kell megállapítania, hanem ez utóbbiakat tényleges arányaiknak megfelelően kell rögzítenie és értékelnie. Szemben az eljárás megelőző szakaszaival, garanciális szabály, hogy a bíróság a bizonyítékokat külön-külön és egymáshoz viszonyítva elemezze és értékelje, mert a bizonyítékok tüzetes mérlegelését, az ennek kapcsán követett gondolatmenetet közölni köteles az ítélet indokolásában.[18]

A bíróság — miután a bizonyítékok bizonyító ereje felőli meggyőződését kialakította — megállapítja a tényeket és megállapításait a „Népköztársaság nevében" a nyilvánossággal közli. Lényeges vonás, hogy az ítéletben a té-

[18] A nyomozó és az ügyész szintén nyilván mérlegel, de mivel mérlegeléséről sehol nem köteles beszámolni — legfeljebb feletteseinek — megbízhatóságán, lelkiismeretességén, becsületességén kívül nincs arra garancia, hogy minden tényt és mozzanatot mérlegelési körébe vont. Mérlegelése ezért — mivel ellenőrizhetetlen — nem olyan megbízható, mint a bíróság által végzett kollektív mérlegelés.

nyek, mint megállapítások szerepelnek és a nyilvánossághoz szólnak. A tények megállapításának célja tehát ez esetben az, hogy mint olyanok, *mint megállapítások* a nyilvánosság tudomására jussanak — szemben minden korábbi ténymegállapítással. Az ítélet akkor is a nyilvánossághoz szól, ha kihirdetésénél csak az érdekeltek vannak jelen.

Ezek azok a tartalmi, lényegi meggondolások, melyekből a büntető eljárásnak az a formai sajátossága következik, hogy a jogerős ítéletig a terheltet nem lehet bűnösnek tekinteni, cselekményével kapcsolatban az eljáró hatóságok által megállapított tényeket pedig nem lehet feltétlenül és kétséget kizáróan, végérvényesen az objektíve igaz tényállással mindenben megegyezőnek tartani.

Balog elvtársnak az a feltételezése, mely szerint a tárgyalási szakban a korábbi hatóságok objektíve igaz megállapításai kizárólag a bíróság számára „quasi degradálódnak" valószínűséggé, veszélyes hátteret villant fel. Arra mutat, mintha a vád már feltétlenül igaz lenne, csupán garanciális okokból és csak a bíróság, mint olyan, kételkedhetne benne, de a bíróság tagjai mint állampolgárok, nem, s „garanciális okokból" — tehát mintegy a közvélemény megnyugtatására — kellene csak tárgyalást tartani. A bíróság tehát tárgyalásosdit játszik, noha tudja a bíróság valamennyi tagja, mint állampolgár, továbbá az ügyész, úgy is mint a vádhatóság tagja s úgy is mint állampolgár, a védő is, mert ő is állampolgár és a vádlott is — kivéve ha hontalan — hogy ennek az egésznek nincs semmi értelme, mert hiszen a vádhatóság megállapításainak „az állampolgárok számára az objektív igazság erejével kell bírnia". Azért vittem a gondolatmenetet ad abszurdum, mert nem akartam Sztrogovicsra mint tekintélyre hivatkozni, aki a szovjet szaksajtóban élesen utasította vissza egy határterületi ügyésznek azt a lényegileg hasonló nézetét, mely szerint a tényeket már a vizsgálati szervek végérvényesen megállapítják, a bíróság csak a bizonyítékok „biztonsági felülvizsgálatát" végzi el és a vád folytán már bűnösnek tekintendő vádlottra a büntetést szabja ki. Mindenki tudja, hogy mikor ez a felfogás az ügyek egy részében áthatotta a gyakorlatot, milyen eredményeket szült. A belőle fakadó veszély sokkal nagyobb, mint ami annak elismeréséből származik, hogy a nyomozás céljával — a tények és bizonyítékok felderítésével s az utóbbiak rögzítésével — összhangban levő szervezeti és módszerbeli feltételei folytán nem produkálhat olyan széleskörűen megalapozott és árnyalt, tehát hű tényismeretet mint a bírósági tárgyalás.

Ennek elismerése a nyomozásnak a büntető eljárásban elfoglalt helyéből okszerűen következik, nem jelent és nem kelt bizalmatlanságot a nyomozó szervek munkájával szemben és nem is tükrözi annak lebecsülését. A nyomozó szervek igenis megismerhetik az objektív igazságot, rögzíthetik annak bizonyítékait, de a releváns tények köre és a tények relevanciája más a nyomozásban mint a tárgyaláson. Törekedni kell a nyomozás teljességére, de amíg a további bizonyítás lehetősége nyitva áll, addig a bűnösség és a büntetés alapjául szolgáló tényállás nem tekinthető végérvényesen tisztázottnak és lezártnak. A jogszabályok félreértése az, mely a rendkívüli perorvoslatokra hivatkozva a jogerős ítélet ténymegállapításait is vitathatónak mondja e felfogás tükrében. A Be. 267. § (1) bekezdés és a Be. 282. § első olvasásra épp a jogerős ítélet ténymegállapításainak igaz voltába vetett hitet húzza alá: az ítélet jogerejét csak akkor lehet feloldani, ha az ítélet téves volta a perújítási tárgyalás eredményeként, vagy a Legfelsőbb Bíróság előtt beigazolódott, mindaddig azonban igaznak kell tartani azokat. Ha emellett még a perújítási okokat és feltételeket is szemügyre vesszük, az érvelés elhibázott volta kézenfekvő.

Csupán egy megjegyzést a Be. 192. § (1) bekezdésre alapított arra a megállapításra, hogy a bíróság ilyen esetben a tényállást a nyomozás során rögzített bizonyítékokra alapozza: a bíróság ilyen esetben végzést hoz, melynek érvénye feltételes, s vita esetén épp a tények kétségtelen és alapos megismerése céljából tárgyalást kell tartani, a végzésnek tehát — következésként a ténymegállapításoknak is — feltételes hatálya van. A vád tényállításait a bíróság feltételesen igaznak veszi, s e feltételezést a vádlott hallgatása igazolhatja. Gondolom azonban, Balog elvtárs sem hiszi, hogy a tárgyalás nélkül hozott végzés ténymegállapításai egyenrangúak alaposságban, részletességben a tárgyalás alapján, közvetlenül észlelt bizonyítékok figyelembevételével tett ítéleti ténymegállapításokéval. Vajon miért nem lehet halálbüntetést kiszabni tárgyalás nélkül?

Összegezve: Balog elvtárs távolról sem győzött meg arról, hogy a nyomozás befejezésének ténye alapján bárkit bűnösnek lehetne tekinteni. Nem vitatom, hogy a terhelt bűnös voltáról a nyomozónak, ügyésznek meggyőződöttnek kell lennie, hogy az ügyész csak jóhiszeműen emelhet vádat, hogy a vád tárgyává tett tényeket igaznak kell hinnie, tagadom viszont, hogy a vádlott már bűnös, és hogy őt a nyomozótól és az ügyésztől eltekintve bárki jogosult bűnösnek mondani, tagadom, hogy a bíróság csupán azért tart tárgyalást, hogy büntetést szabhasson ki, tagadom, hogy az Alkotmány csupán a közvélemény megnyugtatása céljából tartalmaz olyan rendelkezést, mely szerint az igazságszolgáltatás büntető ügyekben is a Magyar Népköztársaság bíróságai útján történik, s hallgatja el, hogy a bűnösséget a rendőrség állapítja meg.

Bócz Endre

A hamis vád és a rágalmazás

A hamis vád és a rágalmazás elhatárolása a jogalkalmazásban gyakran problematikus. Ezt állapította meg korábban az Országos Kriminalisztikai Intézet a hamis vád körében lefolytatott vizsgálata során is. „... a bíróságok pl. egyfelől olyan feljelentéseket — melyek közönséges rágalmazás miatt keletkeztek — sokszor azzal tesznek át az ügyészségekre, hogy hamis vád miatt rendeljenek el nyomozást, másfelől gyakran olyan cselekményeket is elbírálnak közönséges rágalmazásként, melyek valójában a hamis vád bűntettének törvényi tényállását merítették ki."[1]

Különösen sokszor tapasztalható bizonytalanság az olyan esetekben, amikor az eljárás alapjául szolgáló tényállítás fegyelmi jellegű cselekményre vonatkozik és ezt a sértett ellenőrzésével vagy felügyeletével megbízott személy terjesztette a felettes szerv elé.

Általában a fegyelmi vétségek elbírálására illetékes hatósághoz történő, ilyen jellegű bejelentés — ha tartalma fedi a valóságot — közérdeket vagy hivatali érdeket szolgál. Ellenkező esetben — attól függően, hogy a hamis tények előterjesztése szándékosan vagy gondatlanul történt — az elkövető cselekménye a hamis vád vagy a rágalmazás bűntettét valósítja meg.

A szándékosan hamis tényeket előterjesztő személy szigorú felelősségrevonása indokolt, mert az ilyen cselekményeket rendszerint rosszindulatú ártaniakarás, személyes bosszú stb. motiválja. Általában fordítva van ez a gondatlanul hamisan vádaskodók esetében. A gondatlan vádaskodónál az aljas indíték stb. többnyire hiányzik, sőt gyakori eset, hogy tényállításait — bár meggondolatlanul — de a köz érdekében terjeszti elő.

Jelenlegi joggyakorlatunk szerint azonban bármi volt a vádolás indítéka — ha az nem szándékosan, de kellő alap nélkül történt — bűntettre vonatkozó tényállítás esetében a cselekmény a gondatlan hamis vád, fegyelmi vétségre, illetve szabálysértésre vonatkozó tényállítás esetében pedig a rágalmazás bűntettét valósítja meg.

Már a fent hivatkozott OKrI vizsgálat is megállapította, hogy „büntető jogpolitikai szempontból teljesen helytelen volna egy nevezőre hozni azt a gondatlan feljelentőt, aki pl. a másik féllel szembeni elfogultsága következtében mellőzte a körültekintést, azzal az ugyancsak gondatlan elkövetővel, kit a feljelentésben a köz érdekeinek védelme motivált."[2]

A fentiekhez hozzátehetjük, hogy — ugyancsak büntető jogpolitikai szempontból — az sem volna helyes, ha azoknak a személyeknek, akiknek feladatkörébe tartozik mások ellenőrzése, felügyelete stb., nem rossz szándékú, de megalapozatlan nyilatkozatait — tekintet nélkül minden egyéb körülményre — bűnvádi úton üldöznénk.

A Bírósági Határozatok ez év áprilisi számában 4818. sz. alatt közölt esetben pl. a Legfelsőbb Bíróság elvileg rágalmazásnak minősítette annak a terheltnek a cselekményét, aki — mint az Idegenforgalmi Hivatal kirendeltségének vezetője — az általa ellenőrzött személyről olyan adatokat közölt a felettes szervvel, amelyeknek az ellenőrzött személyre nézve hátrányos következményei lehettek volna.

A közölt tényállás szerint a terhelt folyamatosan ellenőrizte egy turistaszálló gondnoknőjét. Feletteseit rendszeresen tájékoztatta kedvezőtlen tapasztalatairól és ezért kapcsolata a gondnoknővel feszültté vált. „A terhelt írásbeli jelentést küldött az illetékes megyei tanács idegenforgalmi hivatalának vezetőhelyetteséhez. A jelentésben foglaltak szerint a terhelt a körzeti orvos feleségétől tudja, hogy annak férje a turistaszálló gondnoknőjével közelebbi kapcsolatot tart fenn, állandóan szórakoznak, mulatoznak és az egész falu a kapcsolatukkal foglalkozik."

A járásbíróság a fentiek miatt a terheltet rágalmazás címén 400,— Ft pénzbüntetésre ítélte, a megyei bíróság pedig a felmentésért bejelentett fellebbezést elutasította. Az elítélt felmentése érdekében emelt törvényességi óvás folytán a Legfelsőbb Bíróság az alsóbíróságok határozatait megalapozatlanság okából hatályon kívül helyezte, mert nem tisztázták, hogy az orvos neje a terheltet valóban felkereste-e, és mondta-e neki a vádbeli jelentésben foglaltakat. Egyben leszögezte a Legfelsőbb Bíróság, hogy a fegyelmi vétséggel való gondatlan vádolás, amennyiben a becsület csorbítására alkalmas, rágalmazás megállapítására ad alapot.

A Legfelsőbb Bíróság indokolása során hivatkozott a Büntetőjogi Döntvénytárba 1194. szám alatt felvett döntésre, amely a fentieket már korábban is leszögezte. Ez utóbbi döntés szerint a törvényhozó, amikor a Btk. 173. §-ában foglalt bűntett gondatlan alakzatát nem szankcionálta, nem gondolt arra, hogy az ilyen cselekmény elkövetője mentesüljön mindenfajta büntetőjogi felelősség alól. A hamis vád a rágalmazás speciális esete, tehát amikor a bíróság hamis vádat állapít meg, ez a rágalmazást abszorbeálja. Ebből következik az, hogy a speciális rendelkezés alkalmazási feltételeinek hiányában az általános szabály érvényesül, és ezért a rágalmazást, mint maradékcselekményt, az ilyen esetekben meg kell állapítani.

Annak ellenére azonban, hogy a fentiek dogmatikai szempontból teljesen logikusak, a jelen esetben hozott döntés mégsem megnyugtató.

Az eljáró bíróságok ebben az ügyben figyelmen kívül hagyták azt, hogy a cselekmény egyáltalán lehet-e rágalmazás, és abból indultak ki: amikor a terhelt a fegyelmi jogkörrel bíró felet-

[1] Az OkrI 8. sz. Tájékoztatója 33. old.
[2] Az OKrI 8. sz. Tájékoztatója 49. old.

tes szervnek jelentette az esetet, tulajdonképpen vádaskodott. Erre utal a hivatkozott döntés alább idézett szövege is: „A terhelt nem magánemberként, hanem hivatali beosztása alapján, annak tudatában terjesztette elő a jelentést, hogy annak a felettes szervek intézkedését kiváltó hatása lehet." A vád tényállási elemeinek a valódiságát azonban nem vizsgálták meg, és emiatt e visszafelé történő jogi következtetés sem lehet megalapozott.

Kétségtelen, hogy a fegyelmi hatósághoz történt bejelentés — amennyiben fegyelmi eljárás alapja lehet — egyéb törvényi feltételek fennállása esetén a Btk. 173. §-ában foglalt hamis vád megállapítására alkalmas. Kérdés azonban, hogy ezeknek a feltételeknek a megállapítására a jelen esetben, az idézett tényállás alapján van-e egyáltalán lehetőség.

A Legfelsőbb Bíróság egyébként rámutatott, „hogy az eljárt bíróságoknak azt is vizsgálni kellett volna, hogy a terhelt eljárása alapot ad-e a Btk. 173. §-ában foglalt hamis vád megállapítására". Ennek a kérdésnek a vizsgálatára azonban a törvényességi óvás folytán sem került sor, bár a Legfelsőbb Bíróság az I. fokú bíróságot a fentiek pótlására utasította.

Nyilvánvaló volt, hogy az új eljárás eredményeként az alábbi tényállások valamelyike lesz majd megállapítható:

1. A terhelt nem beszélt az orvos feleségével, vagy ha beszélt is vele, ez nem tette meg az inkriminált jelentésben neki tulajdonított nyilatkozatot.

2. Az orvos felesége megtette ugyan a nyilatkozatot, de abban a terhelttel hamis adatokat közölt.

3. Az orvos felesége által a terhelttel közölt adatok valók.

Úgy véljük, bármelyik feltételezés nyert volna bizonyítást, semmiképpen sem kerülhetett volna sor a rágalmazás megállapítására.[3]

Az elsőnek említett lehetőség esetében erre azért nem lett volna mód, mert ekkor a terhelt cselekménye a Btk. 173. §-ában foglalt hamis vádat valósította volna meg. Természetesen ennek a minősítésnek csak akkor lett volna helye, ha az ellenőri jelentésben rögzített adatok objektíve hamisak (feltételezve nyilván azt is, hogy az állított tények egyáltalán fegyelmi eljárás alapjául szolgálhatnak). Amennyiben a gondnokn ő és az orvos között a jelentésben említett módú és tartalmú kapcsolat fennállt, tehát a tény objektíve igaz, hamis vádról nem lehet szó. (A szubjektív hamisság, a rosszhiszeműség külön bizonyítására e változatban nincs szükség, mert ha a terhelt előtt az orvos felesége nem tette meg a nyilatkozatot és ő mégis erre hivatkozott jelentésében, a rosszhiszeműsége nyilvánvaló.)

Az első változatban tehát a cselekmény valamennyi tényállási elem vonatkozásában szándékos, nem beszélve arról — ami egyébként az eljárás során figyelmen kívül maradt —, hogy ebben az esetben a terhelt nemcsak a gondnokn ő, hanem az orvos felesége sérelmére is bűntettet követett el.

A Btk. 173. §-ában foglalt bűntett megállapítására azonban már csak azért sem kerülhetett sor, mert a terhelt által közölt adatokról sem az alap-, sem az új eljárásban nem állapították meg, hogy akár szubjektíve, akár objektíve hamisak lennének.

Tételezzük fel most, hogy a 2. pontban említett változat bizonyosodott volna be: a terhelttel az orvos felesége valótlan adatokat közölt és ennélfogva — bár a terhelt megjelölte ezek forrását — a jelentése jóhiszeműen ugyan, de mégis olyan hamis tényállításokat tartalmazott, amelyek alapján fegyelmi eljárás indulhatott volna a sértett ellen.

Terheli-e büntetőjogi felelősség azt a hivatalos határkörben eljáró személyt, aki a másoktól hallott releváns adatokat — forrásuk pontos megjelölésével — az illetékes szervhez híven továbbítja?

Úgy véljük, e kérdésre elvileg nemmel kell felelni. Gondoljunk arra, hogy a bűnüldöző szervek tagjai szinte nap mint nap kerülhetnek hasonló helyzetbe, amikor valaki szóban, vagy távbeszélő útján bűncselekményre utaló adatokat közöl velük, s erről hivatalos feljegyzéseket, jelentéseket készítenek. Természetesen ha később kiderül, hogy a bejelentés alaptalan volt és a bejelentő ezt tudta — a tényállítástól függően — hamis vád vagy hatóság félrevezetése címén el lehet ellene járni. Nem merül fel azonban sohasem annak a személynek a felelőssége, aki a közlést jóhiszeműen rögzítette és továbbította, mert ez hivatali kötelessége volt.

Véleményünk szerint tulajdonképpen ugyanez a helyzet az Idegenforgalmi Hivatal kirendeltségének vezetője és az ellenőrzése alá rendelt gondnok vonatkozásában is. Amikor tehát a vezető az általa ellenőrzendő személyről olyan adatok birtokába jut, amelyeknek a hivatal érdeke szempontjából jelentősége van, ezeket nem szabad elhallgatnia. Annak a felelőssége pedig, aki vele a hamis adatokat közölte, éppen úgy alakul, mint azé a személyé, aki valótlan tényállításait — ha ez büntetőeljárást vonhat maga után — a bűnüldöző szervek tudomására hozta. A tételezett példánkban tehát nem a terheltet, hanem az orvos feleségét lehet felelősségre vonni. Vitázni lehetne a cselekmény minősítésén akkor, ha a terhelt a hallott tényeket úgy közli a felettes szervvel, hogy ezek forrását — amely egyúttal ezek megbízhatóságát is ellenőrizhetővé tenné — nem jelöli meg, ő maga elhamarkodottan hitelt ad ezeknek és jelentésében tényként állítja azt, hogy megállapítása szerint a denunciált tény igaz. Ebben az esetben ugyanis a terhelt kétségkívül gondatlanul járt volna el — s ha a sértett és a közötte levő kölcsönös munkajogi viszonytól eltekintenénk — a cselekménye

[3] Az elsőbíróság az új eljárásban a terheltet rágalmazásban mondotta ki bűnösnek. Ez az ítélet jogerőre emelkedett.

a gondatlan hamis vád bűntettének megállapítására lenne alkalmas.

A bíróság által elfogadott és a BH-ban ismertetettt tényállásban azonban a gondatlan elkövetés ismérveit lehetetlen felfedezni — ha a terhelt az orvos felesége által közölteket híven rögzítette — akár az írásbeli jelentés megszövegezését, akár pedig ennek várható eredményét illetően. De nem beszélhetünk gondatlan elkövetésről akkor sem, ha a terhelt a jelentésben tudatosan valótlan tényeket állított.

Az idézett állásfoglalásból az tűnt ki, hogy a terhelt az ellenőri jelentésben csupán arról tájékoztatta a felettes hatóságot, amiről ő tudomást szerzett. Ezeket sem mint általa megállapított tényeket rögzítette. Így a címzett (felettes szerv) előtt nyilvánvaló volt a bejelentés tényanyagának eredete, és tőle függött mostmár, hogy ennek valóságát kivizsgáltassa.

Ha pedig ez így történt (ami a megismételt eljárásban később be is bizonyosodott), szándékos hamis vádról nem lehet szó, hiszen a jelentés igaz volt abban a vonatkozásban, hogy a benne foglaltakról az orvos felesége valóban tájékoztatta a terheltet. Ezek után csak azon a kérdésen lehet vitázni, hogy a jelentéstétel az említett körülmények miatt minősülhet-e gondatlan hamis vádnak. Az új eljárásban a járásbíróság ui. a terhelt bűnösségét azért állapította meg, mert az a hallott közlést — anélkül, hogy ennek valóságáról meggyőződött volna —, felsőbb szervéhez továbbította. A járásbíróság ítéletében hivatkozott arra, hogy az új eljárást a Legfelsőbb Bíróság iránymutatása alapján folytatta le és ennek során azt állapította meg, hogy a terhelt az orvos feleségétől „értesült a tényekről és mivel elmulasztotta azt, hogy kellően leellenőrizze ezek valódiságát, így tájékoztatta feletteseit, tehát gondatlanul vádolta fegyelmi vétség elkövetésével magánvádlót, amely rágalmazás megállapítására alkalmas".

A Legfelsőbb Bíróság hivatkozott döntésében egyébként azt fejtegette, hogy „amennyiben a terhelt valóban a sértettnek fegyelmi vétséggel való gondatlan vádolását valósította meg, akkor az eljárt bíróságok nem sértettek törvényt, amikor a cselekményt rágalmazásnak minősítették". A Legfelsőbb Bíróság tehát tulajdonképpen a hamis vádból kiindulva, ennek „maradékcselekményeként" látta megállapíthatónak a rágalmazást. A konkrét esetben azonban elmaradt annak a felderítése, hogy a jelentés tartalma (tényállítás) igaz volt-e vagy sem. Lehet tehát, hogy a jelentés tartalma (azaz az orvos felesége által közölt tények) való. Hol van ebben az esetben a terhelt gondatlansága? A járásbíróság szerint ott, hogy a bejelentésben állított tényeket ellenőrzés nélkül továbbította! Ám e tények valóságáról a járásbíróság sem győződött meg, s így az a furcsa helyzet állt elő, hogy ítéletében olyan körülményt rótt fel a terheltnek, ami saját eljárását is jellemezte. „A vádolás objektív értelemben vett hamissága a hamis vád megvalósulásának conditio sine qua non-ja."[4] Ez a tényállási elem tehát azt az igényt támasztja az eljáró szervekkel szemben, hogy erre nézve a bizonyítást lefolytassák. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az ilyen természetű ügyeket előzetes nyomozás nélkül általában nem lehet tárgyalásra kitűzni. Ha ugyanis a nyomozás során kiderül, hogy a tényállítás objektíve való, vagy ennek ellenkezője nem bizonyítható, nincs alap az eljárás továbbfolytatására.

Ezek után az a kérdés vetődik fel, hogy az ellenőrzéssel vagy felügyelettel megbízott személynek hivatalos eljárása során tett diffamáló megállapításai miatt — amennyiben nem valósítják meg a hamis vád szándékos vagy gondatlan alakzatát — kizárt-e a rágalmazás megállapítása is? Általában igen és ebben a kérdésben nézetünk szerint a BH. ez év májusi számában 4857. sz. alatt hozott döntés közelíti meg a helyes álláspontot. A bíróság itt a rágalmazás vádja alól felmentette a tanács mezőgazdasági osztályának vezetőjét és főagronómusát, akik a felügyeletük alá tartozó termelőszövetkezet főkönyvelőjének tevékenységét sértő módon kifogásolták. A „felmentés indoka az, hogy mindkét vádott hivatalos hatáskörben járt el és így nemcsak joguk, de kötelességük is volt a felügyeletük alá tartozó tsz. működésének a vizsgálata, hibáinak feltárása, megbírálása".

A II. fokú bíróság kifejtette, hogy „a hivatali hatáskörben eljáró hivatalos személyeknek" vizsgálataik során sokszor kell olyan megállapításokat stb. tenniük, amelyek egyébként rágalmazást vagy becsületsértést valósítanak meg, de ez a tevékenységük jogszabály parancsán alapul. A bíróság szerint az ilyen magatartás „jogellenesség hiányában sem rágalmazást, sem pedig becsületsértést nem valósít meg".

Ez utóbbi állásfoglalásból nem derül ki, hogy a konkrét esetben az „egyébként" rágalmazást megvalósító nyilatkozat tartalmában megfelelt-e a valóságnak, büntetőjogilag vagy fegyelmileg releváns volt-e és hogy a sérelmezett kijelentéseket hivatali vagy közérdek motiválta-e?

Nem állapítható meg továbbá az sem, hogy a nyilatkozat megtétele körül — amennyiben annak tartalma nem fedte a valót — az előterjesztő személyek szándékosan vagy gondatlanul jártak-e el stb., s ezért kiegészítésre szorul. Általában ugyan egyet kell értenünk azzal, hogy a felügyelettel vagy ellenőrzéssel megbízott személy megállapítása nem valósít meg rágalmazást a felügyelete vagy ellenőrzése alá rendelt személy vonatkozásában, de ez alól vannak kivételek is. A megbízás nyilvánvalóan nem mentesíthet más személyre hátrányos vagy sértő megállapítások következményei alól, ha azok előterjesztését a szolgálati, hivatali érdek nem indokolta. Az említett érdek hordozója nézetünk

[4] *Földvári József:* Az igazságszolgáltatás elleni bűntettek. (Budapest, 1965. Közgazd. Könyvkiadó. 84. old.)

szerint az állított tény. Ha az inkriminált tényről kimutatható, hogy erről az illetékes szervnek érdeke volt tudni, a gondatlan előterjesztő bűncselekményt nem követ el. (A becsületsértő kijelentésre mindez nem vonatkozik, mert ilyenek csak kivételes esetben szolgálhatnak szélesebb érdekeket.)

Önként felvetődik, hogy elsőként említett példánkban (az Idegenforgalmi Hivatal kirendeltségének vezetőjével szemben) miért nem erre az álláspontra helyezkedett a bíróság? Vajon azért nem került erre sor, mert a terheltet nem tekintette hivatali hatáskörben eljáró, hivatalos személynek, vagy pedig azért, mert a két döntés alapjául szolgáló tényállások között egyéb lényeges eltérés van? Úgy véljük, az a körülmény, hogy a felügyelettel megbízott személy a tanácsi apparátusban dolgozik-e vagy az Idegenforgalmi Hivatal kirendeltségének vezetője, ebben a vonatkozásban eltérő jogi elbírálást nem indokol. Nem indokolja ezt az a körülmény sem, hogy az első esetben mástól hallott tényállítást rögzített a terhelt jelentése, míg a második esetben a tanácsi funkcionáriusok saját, személyes tapasztalatai szolgáltak a tényállításaik alapjául, feltéve mindkét esetben azt, hogy az állított tény objektíve nem volt igaz.

A kiindulópontunk az Idegenforgalmi Hivatal vezetőjének esetében ui. az volt, hogy jelentésének a tartalma — bár más személy közlésére épült — nem fedte a valót. Tételezzük fel, hogy a másik döntésnél (a tanácsi főagronómus és osztályvezető esetében) szintén ez volt a helyzet. (Ha ui. az általuk állított tények megfeleltek a valóságnak, az idézett döntés érdemén nem lehet vitázni.) Ez esetben kétféle választ kaptunk arra a kérdésre, hogy a felügyelettel vagy ellenőrzéssel megbízott személy gondatlanságból megtett olyan hamis tényállításai, amelyek más becsületét sértik, vagy fegyelmi stb. eljárást eredményeznek, milyen következményekkel járnak az előterjesztőre nézve.

Az egyik álláspont szerint a felügyeletet ellátó személy a jogszabály parancsa alapján jár el, s ezért tevékenysége nem jogellenes, a másik álláspont szerint viszont büntetőjogi felelőssége megállapítható.

A feltett kérdésre sem az egyik, sem a másik válasz nem teljes. Álláspontunk szerint az ellenőrzésre kötelezettnek az ellenőrzött személy vonatkozásában tett megállapításai csak akkor valósíthatnak meg rágalmazást, ha a tényállítás előterjesztője rosszhiszemű, feltéve, hogy a cselekmény nem minősül hamis vádként. Jóhiszeműsége esetén terhére sem gondatlan hamis vád, sem pedig rágalmazás nem állapítható meg, mint ahogy nem követ el hamis vádat vagy rágalmazást az ügyész sem, akinek vádja felmentő ítélettel végződik.

Nézetünk szerint a rágalmazás társadalomveszélyességét az ilyen viszonyban állók között nem csupán az zárja ki, ha az állított tények megfelelnek a valóságnak, hanem az is, ha ezek előterjesztője jóhiszemű volt. A rosszindulat ezzel szemben a valótlan vagy jogos érdeket nem szolgáló tényállítást minden esetben elítélendővé teszi, s ez a körülmény nem maradhat jogkövetkezmények nélkül. A rosszindulatú bírálót, ha ennek során egyébként becsületsértő vagy rágalmazó kijelentéseket tesz, becsületsértés, rágalmazás vagy hamis vád címén kell felelősségre vonni, attól függően, hogy nyilatkozatát hol terjesztette elő.

A diffamáló tények jóhiszemű, különösen a közérdek védelmét célzó előterjesztését — a jogösszehasonlítás adatai szerint — egyébként sem bünteti Európa kódexeinek többsége. Egy 1939-ben végzett összehasonlítás szerint pl. a gondatlan hamis vád bűntettét csak Svájc és Norvégia büntetőjoga ismerte és csak akkor büntette, ha *durva* gondatlanságról volt szó.[5] Szúrópróbaszerű ellenőrzés néhány későbbi kiadású, külföldi Btk.-ban arra mutat, hogy a helyzet ezután sem változott: a belga, görög,[6] hollandi,[7] spanyol[8] és török[9] kódexek a hamis vádolást csak mint szándékos cselekményt ismerik.

Az OSZSZSZK Btk. 180. cikke[10] — mely a magyar Btk. 172. §-ának a megfelelője — a „bűncselekmény elkövetéséről tudatosan tett hamis feljelentést" bünteti. A bűntett tehát csak akkor valósul meg, ha elkövetője tudatában van annak, hogy a feljelentésében rögzített tények objektíve hamisak. A fenti megfogalmazás a gondatlan elkövetést kizárja.

Hasonló rendelkezést találunk a szovjet-orosz Btk.-ban a rágalmazás meghatározásánál is.[11] A 130. cikk csak a „más személyről tudottan hamis, megszégyenítő koholmányok terjesztését" szankcionálja. Az elkövetésnek előfeltétele az, hogy a tettes szándéka a tényállás valótlanságát átfogja.

A csehszlovák büntetőtörvénykönyv szerint a hamis vádolásnak „hazug módon" kell történnie[12] és „rágalmazást követ el, aki más tekintélyét polgártársai előtt szándékosan azáltal veszélyezteti, hogy róla valótlanságot mond. A valótlanság tudata tehát tényállási elem."[13]

A NDK büntetőjogában a hamis vádnak tényállási eleme, hogy a bűncselekmény elköve-

[5] *H. Simon:* Das Wesen der falschen Anschuldigung. (Breslau—Neukirch 1939. A. Kurtze) 34. old.

[6] *D. Karanikas:* Das Griechische Strafgesetzbuch. (Berlin, 1953. W. de Gruyter u. Co.) 50. old.

[7] *D. Toebelmann:* Das Niderländische Strafgesetzbuch. (Berlin, 1959. W. de Gruyter u. Co.) 47. old.

[8] *A Quintano—Ripolles* u. *I. Heilpern de Quintano:* Das Spanische Strafgesetzbuch. (Berlin, 1959. W. de Gruyter u. Co.) 58. old.

[9] *N. Sensoy:* Das Türkische Strafgesetzbuch. (Berlin, 1955. W. de Gruyter u. Co.) 68. old.

[10] Az Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság Büntető Törvénykönyve stb. (Budapest, 1961. Közgazd. Könyvkiadó.) 90. old.

[11] I. m. 70. old.

[12] *E. Schmidt:* Das Tschechoslowakische Strafgesetzbuch. (Berlin, 1958. W. de Gruyter u. Co.) 74. old.

[13] *Kálmán György:* A becsület védelme az anyagi büntetőjogban. (Budapest, 1961. Közgazd. Könyvkiadó) 286. old.

tésével vagy hivatal kötelesség megsértésével vádolás „jobb tudomás ellenére" történjék.[14] — A rágalmazás tényállása nem tartalmaz ilyen megszorítást,[15] ám a jogos érdekek védelmére — szó szerint ugyanúgy, mint a NSZK-ban — külön rendelkezés szolgál. Ennek a témánkkal kapcsolatos része szerint „nyilatkozatok, melyeket jogok gyakorlására vagy védelmére, vagy jogos érdekek megóvására tettek, valamint a fellebbvalók intései és kifogásai alárendeltjeik ellen, szolgálati feljelentések vagy megítélések valamely tisztviselő részéről és hasonló esetek csak annyiban büntethetők, amennyiben sértés fennforgása a nyilatkozat formájából vagy a körülményekből következik, amelyek között tették."[16]

A jugoszláv Btk. értelmében a hamis vád tettese meghatározott személy feljelentése esetén „tudja, hogy nem ez a személy a tettes", egyébként pedig, ha csak cselekményt jelent fel, „tudja, hogy ilyet nem követtek el".[17] A rágalmazási tényállás szerint a tettes „valakiről olyan valótlanságot állít vagy terjeszt, mely az illető becsületének vagy jóhírének a károsítására alkalmas".[18] Ám a közérdeket itt is a némethez hasonló szabály védi: „Aki bírálat során . . . vagy kötelességteljesítésként tett nyilatkozatban vagy jog védelmében tett oly megállapítást, mely a személy becsületét vagy jóhírét sértheti, büntetlen marad, ha a nyilatkozat módjából vagy egyéb körülményekből kitűnik, hogy a megállapítás nem a személyt sértő célzattal történt."[19]

Éles fogalmazásban zárja ki a gondatlan változatot a román Btk.-nak a hamis feljelentés címet viselő tényállása: „Aki valamely hatósághoz intézett panasz vagy feljelentés útján mást bűntett vagy vétség elkövetésével vádol, noha tudja, hogy feljelentése hazug . . ."[20] — A rágalmazás körében a helyzet hasonló, mint nálunk. A tettes csak valóságbizonyítás esetén mentesülhet, mely csak a törvényben felsorolt esetekben lehetséges. Ilyen eset, ha a nyilatkozatot „közérdek vagy fontos és alapos magánérdek megóvására . . . tették". Közérdek alatt értendő egyebek közt „*c)* visszaélések megelőzése a közigazgatásban".[21]

A francia jog szerint a rágalmazás előfeltétele: „1. a becsületet és jóhírnevet sértő tény állítása (allegation) vagy ráfogása (imputation), 2. a nyilvánosság, 3. az ártalmazó (károkozásra irányuló) célzat."[22]

Végül — miután érdekesnek és tanulságosnak véljük — bemutatjuk, hogy az itt tárgyalt problémákat miképpen oldja meg az angol büntetőjog:

A fegyelmi vétség elkövetésének megalapozatlan imputálása abba a bűncselekmény-kategóriába tartozik, melyet Angliában libel-nek neveznek. Ez hamis és károkozó állítással elkövetett hírnévrontást (defamation) jelent valamely maradandó formában (rendszerint írásban).

A libel vádjával szemben a védekezés nemcsak a valóság bizonyítása lehet (justification), hanem — egyebek mellett — az ún. minősített kiváltság (qualified privilege) fennállása is:

„. . . vannak alkalmak, amikor valaki anélkül tehet másról valótlan vagy hírnévrontó megállapításokat, hogy ezekért felelősségre vonhatnák. Ez alkalmakat kiváltságos alkalmaknak nevezik, és alapjuk a közérdek, mely megköveteli, hogy bizonyos körülmények közt bárkinek joga legyen szabadon kimondani a véleményét, a következményektől való félelem nélkül.

Ilyen alkalommal tett közlések védelem alatt állanak mindaddig, míg bona fide tették őket azon meghatározott célból, melynek érdekében a kiváltság fennáll. . . . ha nem *bona fide* . . . hanem valamely tisztátlan motívumból tették őket, elvész a kiváltság biztosította védelem."[23]

A kiváltságos alkalmak három fő csoportba foglalhatók:

„1. Mikor a szólónak kötelessége a közlés és a címzettnek érdeke, hogy a libellózus közlést megkapja.

2. Mikor a megállapítást (állítást) közérdek érvényesítése vagy védelme érdekében tették.

3. Mikor az állítás a szóló érdekeinek jogos védelme céljából történt."[24]

Számunkra ebből a felsorolásból különösen a 2. pont figyelemre méltó, ezért idézünk két precedenst a vele kapcsolatos bírói gyakorlatból:

„Az elv, melyen ezek az ügyek alapulnak, egyetemes, hogy a közérdek előnyben részesítendő a magánérdekkel szemben, és hogy a közléseket, melyeknél a társadalom érdeke azt igényli, hogy kötetlenek legyenek, szabadon megtehessék a becsületesen, rosszindulat nélkül cselekvő emberek, tekintet nélkül arra, hogy azokból egyesekre nézve hírnévrontó magyarázatok folynak."[25]

„Egy állítás, mely hírnévrontó és valótlan, és helyrehozhatatlan kárt okozhat, bizonyos feltételekkel mégis védelem alatt áll azon az ala-

[14] Strafgesetzbuch (Berlin, 1958. VEB. Deutscher Zentralverlag) 86. old.

[15] Strafgesetzbuch stb. i. m. 99. old.

[16] Strafgesetzbuch stb. i. m. 101. old., ill. *Kohlrausch—Lange:* Strafgesetzbuch (Berlin, 1959. W. de Gruyter u. Co. 42. Auflage) 459. old.

[17] *A. Munda:* Das Jugoslawische Strafgesetzbuch (Berlin, 1959. W. de Gruyter u. Co.) 86. old.

[18] *A. Munda:* i. m. 51. old.

[19] *A. Munda:* i. m. 52. old.

[20] Büntető Törvénykönyv (Bukarest, 1956. Tudományos Könyvkiadó) 129. old.

[21] Büntető Törvénykönyv i. m. 194. old.

[22] *Kálmán Gy.* i. m. 293. old.

[23] *W. A. Button:* Principles of the law of libel and slander, (London, 1946. Sweet and Maxwell Ltd. 2d ed.) 126. old.

[24] *Button:* i. m. 127. old.

[25] Henwood v. Harrison eset (idézi *Button,* i. m. 129. old.).

pon, hogy kedvezőbb a közjó számára, hogy egyének esetlegesen szenvedjenek, mint hogy az emberek közötti érintkezés szabadsága bizonyos viszonylatokban akadályba ütközzék. De a közlés szabadsága, melyet védeni kívánatos, becsületes és jószándékú szabadság . . ."[26]

A minősített kiváltságra alapított védekezés esetén tehát a terhelt azt állítja, hogy az inkriminált nyilatkozatot bona fide, rosszindulat nélkül és kiváltságos alkalomból tette.

Nem kétséges, hogy az angol precedensekben említett közérdek, közjó, forgalom szabadsága stb. alatt az uralkodó osztályok érdekét, a tőkés üzleti verseny szabadságát kell érteni. A lényeg azonban az, hogy e közérdek megelőzi nemcsak a dolgozó, hanem az uralkodó osztályok egyes tagjainak személyi érdekét is.

Ez az elv szocialista viszonyok között — a szocialista gazdasági és társadalmi rend javára — is érvényes, sőt még erőteljesebben kell érvényesülnie arra tekintettel, hogy törvényünk a társadalmi tulajdon védelmére általános feljelentési kötelezettséget statuált, illetőleg kimondta, hogy a bűntettek felderítése minden állampolgár erkölcsi kötelessége (Be. 2. § (2) bek.).

Jogunk a korábbinál szélesebb körben teszi lehetővé, hogy a közérdek vagy jogos személyi érdek védelmében fellépő személy a rágalmazás vádjával szemben a valóságbizonyítás védőfegyverét alkalmazza. A valóságbizonyítás azonban nem egyszerű feladat; utánjárást, időt és fáradságot igényel és mindig van bizonyos kockázata. Ez magyarázza meg a feljelentési kötelezettség teljesítése körüli — enyhén szólva — nem egészen kielégítő helyzetet.

A probléma jelentősége itt emelkedik túl a becsületvédelem körén, itt válik a társadalmi tulajdon és a népgazdaság védelmét érintő kérdéssé. Mindaddig kevés sikerrel apellálunk a népvagyon védelmében az emberek aktív segítségére, leleplező tevékenységére, amíg a közérdek jóhiszemű védelmezőjének is — a jobbik esetben — a valóságbizonyítás terhes feladatára kell vállalkoznia.

Ha a diffamáló állítás nem az illetékes hatóság előtt, hanem kisebb vagy nagyobb nyilvánosság előtt történik, más a helyzet. Fejtegetéseink a gondatlan hamis vád és a fegyelmi vétség vagy szabálysértés gondatlan feljelentésével elkövetett rágalmazás témakörére vonatkoznak.

Hazánkban a gondatlanul hamis vádolás a Btk. 172. §-ának (3) bekezdése értelmében akkor valósul meg, ha az imputált cselekmény bűntett. Fegyelmi vétség vagy szabálysértés elkövetésével gondatlanul vádoló ellen — mint láttuk — rágalmazás címén lehet eljárni.

A becsület elleni támadások között — veszélyesség szempontjából — igen nagy különbség van aszerint, hogy a diffamáló tényállítás kisebb-nagyobb nyilvánosság előtt történik-e, vagy pedig az állított visszaélés üldözésére hivatott (bűnügyi vagy fegyelmi) hatóság előtt. Sokan hajlandók azt hinni, hogy ez utóbbi a veszélyesebb. A dolog azonban ellenkezőleg áll.

Az említett hatóságok hozzáértéssel és hivatali kötelmükön alapuló tárgyilagossággal kezelik a bejelentést; annak adatai tekintetében hivatali titoktartási kötelezettség terheli őket. Névtelen feljelentés alapján rendszerint nem intézkednek. Ha a bejelentés alapján eljárás indul, ennek terheltje alkotmányban biztosított védelmi jogosítványokat élvez.

Azt viszont mindenki tudja, hogy a társaságban vagy különféle nemhivatalos közéleti fórumokon elhangzott vádaskodások és gyanúsítások milyen gyorsan és ellenőrizhetetlenül terjednek és dagadnak, ezenfelül — ami igen lényeges — milyen morális károkat okoznak a közvéleményben. Táptalaját jelentik az általánosításoknak. Egyetlen bíróról vagy tanácsi funkcionáriusról szállongó pletyka nyomán máris sok helyütt találnak hitelre e fontos állami szerveinket, sőt egész rendszerünket támadó, rosszhiszemű invektívák is.

Az illetékes hatóságok előtti vádolás tehát csak azok számára kell, hogy veszélyesebb legyen a rágalmazásnál, akiknek ténylegesen van takargatni valójuk. Új Btk.-nk pl. helyesen szakított a „hatóság előtti rágalmazás" elnevezéssel, mert a rágalmazás fogalmától tulajdonképpen idegen vonás a kivizsgálásra illetékes hatóság igénybevétele, kivéve azt az egyetlen esetet, mikor a bűntettet megvalósító állítás nyilvánosan tartott tárgyalás közönsége előtt hangzik el.

Aki azt állítja, hogy a gondatlan hamis vádolás — azonos tényállítás esetében — veszélyesebb a rágalmazásnál, az valójában a bűnüldözésre hivatott hatóságok iránt bizalmatlan. Attól tart, hogy e hatóságok kivizsgálás nélkül fogadják el a bejelentés állításait, intézkedéseket tesznek azok alapján a megvádolt személy hátrányára anélkül, hogy őt meghallgatnák stb. A múltban előfordult, hogy fegyelmi eljárás indítására jogosult szervek ellenőrizetlen hitelességű bejelentéseket, az érdekelt meghallgatása nélkül az illető „anyagához csatoltak", s így adataiknak a hitelesség látszatát kölcsönözték. Ez ma már intézményesen kizárt.

Reális veszély viszont, hogy jószándékú emberek „ne szólj szám, nem fáj fejem" alapon nem teljesítik a tudomásukra jutott visszaélések feljelentésével kapcsolatos morális, sőt jogi kötelességüket, és emiatt olyan üzelmekről, melyeket már folyosókon és eszpresszókban pertraktálnak, éppen csak az üldözésükre hivatott szerveknek nincs „hivatalos tudomásuk". Ebből a szempontból tehát felettébb aggályos az a bírósági határozat, amelyből kiderül, hogy a fegyelmi tényállás bejelentőjének a valóság és a jóhiszem vizsgálata nélkül „elhúzzák a nótáját" olyan esetben, amikor a bejelentésében érintett

[26] Bowen v. Hall eset (idézi *Button*, i. m. 129. old.).

személy ellenőrzése egyenesen hivatali feladata volt.

Nálunk sem ismeretlen az ítélkezési gyakorlat számára az az ösvény, melyen az ismertetett angol gyakorlat halad. Mi persze nem privilégiumok rendszerével oldjuk meg a kérdést, hanem büntetőjogunk azon elve alapján, hogy (a Btk. 19. §-ának *h)* pontja értelmében) nem büntethető a hivatásbeli kötelesség teljesítése, valamint a jogszabály parancsa folytán teljesített tevékenység. A hivatás körén azonban túl kell lépnünk, mégpedig az általános állampolgári kötelesség irányába.

Aki a közérdek szolgálatában jóhiszeműen és tárgyilagosan tájékoztatja az illetékes hatóságot a társadalmi tulajdonra, az állami vagy gazdasági rendre veszélyes cselekményekről, az ne csak a valóságbizonyítás útján mentesülhessen minden hátránytól akkor, ha a bejelentésében érintett személy ellene fordul. Arra nem kötelezhető az állampolgár, hogy értesüléseinek hiteltérdemlőségét „lenyomozza", mert ehhez hiányoznak az eszközei. Tőle azt kell elvárnunk, hogy releváns értesülését híven, a forrás megjelölésével továbbítsa az észlelt visszaélés üldözésére, a veszélyben forgó jogtárgy védelmére hivatott hatóságnak. Lehet, hogy bizonyos tényekhez téves következtetéseket fűz, képzelt veszély ellen lép fel: ez sem teszi azonban cselekményét büntetést érdemlővé, ha jóhiszemű és előadásából kitűnik, hogy mi az, amit közvetlenül észlelt, mi az, amit megnevezett személytől tudott meg és mi az végül, amit az előbbiekhez következtetésként fűzött hozzá. Az ilyen bejelentőket nem elriasztani, zaklatni, hanem bátorítani kell; pl. a társadalmi tulajdon védelmének ez sokkal hatásosabb útja, mint a törvényi büntetési tételek emelése.

Úgy gondoljuk, hogy ebbe az irányba — melyben bírói gyakorlatunknak megfontoltan és körültekintéssel haladnia kell — a második BH döntés mutat.

Kívánatos lenne kifejezésre juttatni, hogy a hivatali kötelesség vagy törvényi parancs (feljelentési kötelezettség) késlekedés nélküli teljesítése a legnyomósabb közérdek. Ebből következik, hogy az ily szempontból relevánsnak mutatkozó adatok hű közlése az illetékes hatósággal — akkor sem bűntett, ha azok utóbb téveseknek bizonyulnak. A bejelentéssel érintett személy egyéni érdeke egyrészt elvileg kisebb súlyú e közérdeknél, másrészt — és ez a döntő — a kettő nem is kerülhet konfliktusba egymással, ha a hatóság munkája megfelelő. Nem a jóhiszemű bejelentőnek, hanem az intézkedésre hivatott hatóságnak kell felróni, ha utóbbi az adatok felülvizsgálása nélkül intézkedik, illetőleg hozza azokat nyilvánosságra. Nézetünk szerint az adatok bejelentés előtti kivizsgálása a bejelentőnek általában nem kötelessége (kivétel, ha erre nehézség és időveszteség nélkül módja van), tehát pusztán ennek elmulasztása nem jelent részéről gondatlanságot. Tőle az várható, hogy tudomását híven, lényeges adatot el nem hallgatva adja tovább a hatóságnak, tehát utóbbit — informáltság tekintetében — olyan helyzetbe hozza, aminőben önmaga van.

Ilyen megfontolások eredménye volt a népbíráskodásról szóló 81/1945. M. E. 31. §-a, mely kimondotta: „A népügyészség előtt tett feljelentés esetében a feljelentő ellen az 1914 : XLI. tc. 20. §-ába ütköző cselekmény miatt eljárást indítani nem lehet. Ez a rendelkezés nem érinti a Btk. XIII. fejezetének alkalmazását."

Ugyanilyen szabályt tartalmazott — az igazolóbizottságokhoz tett bejelentésekre vonatkozólag — az 1080/1945. M. E. sz. rendelet 11. §-a.

Ez idő szerint a Btk. 19. § *h)* pontjának bírói gyakorlatára még nagy feladatok várnak. Az előbbiekben említett döntés után, mely a hivatali hatáskörben eljáró hivatalos személyek — közérdekű és jóhiszemű — téves ténymegállapításaival kapcsolatosan zárja ki a hamis vád vagy rágalmazás megállapítását, kívánatos lenne tovább lépni. Olyan határozat BH-beli közzétételére gondolunk, mely rámutat, hogy a törvény szerint hasonló oltalom alatt állnak minden állampolgárnak azok a feljelentései, amelyek megtételét a törvény büntetőjogi következmények terhével parancsolja. Nevezetesen a Btk.

1. 132. §-ának (1) bekezdésén,
2. 162. §-ának (1) bekezdésén,
3. 308. §-ának (1) bekezdésén,
4. 206. §-ának (1) bekezdésén,
5. 316. §-ának (7) bekezdésén,

alapuló feljelentések.

Mindez de lege lata lehetséges és szükséges.

A közérdek hatékony védelme — mint kifejtettük — ennél is távolabbra mutat. A népgazdaság, az államigazgatás, az igazságszolgáltatás, a közbiztonság és az élet elleni bűntettek egész sora csak akkor küzdhető le eredményesen, ha a jóhiszemű feljelentőket itt is mentesítjük a gondatlan hamis vád címén lehetséges üldözéstől. Ehhez azonban terhelti hivatali funkció hiányában — törvényi parancs a feljelentés megtételére nem lévén — már jogalkotói intézkedésre volna szükség.

Az olyan feljelentők esetében, akiket a feljelentésre sem hivatali kötelmük, sem a büntető törvény parancsa nem kötelez, a helyzet — a Be. 2. § (2) bekezdésében deklarált erkölcsi kötelességre figyelemmel — olyan, mint (civiljogi hasonlattal élve) a naturalis obligatio teljesítésénél. Ilyenkor az adós teljesítése nem kényszeríthető ki (propulzív hatály hiánya), de a megtörtént teljesítés már úgy tekintendő, mintha jogi kötelmen alapult volna (reflektív hatály).

Rózsa János — Székely János

SZEMLE

Állampolgári alapjogok és érvényesülésük biztosítékai a helyi igazgatásban

(Az ENSZ Budapesten rendezett regionális szemináriumáról.)

1. Az Egyesült Nemzetek Szervezete a magyar kormány hozzájárulásával 1966. júniusában két hetes európai regionális szemináriumot rendezett Budapesten. A szemináriumon az ENSZ európai tagállamainak képviselői, különböző nemzetközi szervezetek megfigyelői és meghívottak vettek részt. „A helyi igazgatásban való részvétel, mint az emberi jogok előmozdításának eszköze" c. témakör került megvitatásra.

A nemzetközi együttműködés fejlesztését és a tapasztalatok kicserélését az ENSZ az utóbbi években különböző formákban törekszik előmozdítani. Regionális szemináriumokat rendez a világ különböző részein, ahol olyan témák kerülnek megvitatásra, pl. mint a nők szerepe a közéletben; az emberi jogok a fejlődő országokban; a helyi igazgatás és a központi állami szervek kapcsolata stb. Ugyanazt a témát rendszerint több helyen is megvitatják egyes világrészek ENSZ tagállamai képviselőinek és meghívottaknak, különböző nemzetközi szervezetek képviselőinek közreműködésével. Legutóbb 1965-ben Jugoszláviában tartottak nemzetközi szemináriumot, amelyen az emberi jogok több-nemzetiségű országokban való érvényesülésének problémáit vitatták meg. A szemináriumok rendezése mellett az ENSZ ösztöndíjakkal is próbálja előmozdítani ezeknek a kérdéseknek különböző országokban való tanulmányozását. Az elmúlt évben az ENSZ közgyűlése külön határozatot (2129. sz. határozat) fogadott el az európai államok regionális együttműködésének fokozásáról. Ez a közgyűlési határozat felszólítja a különböző társadalmi és politikai berendezésű országokat, hogy regionális szinten tegyenek lépéseket a jószomszédi kapcsolatok erősítésére. A budapesti regionális szeminárium megrendezése ennyiben tehát az ENSZ említett közgyűlési határozatában foglalt gondolat megvalósítását is jelentette.

Számos jelentős nemzetközi konferenciát tartottak az elmúlt években Budapesten. *Az ENSZ említett rendezvényének ezek sorában az a sajátos jelentősége, hogy az ENSZ első alkalommal rendezett a magyar kormány részvételével nemzetközi szemináriumot.* A rendezvény jellege és témája is újszerű volt, minthogy az elmúlt évek gyakorlatától eltérően, nem egy állampolgári alapjog vizsgálatával foglalkozott, hanem szélesebben és új összefüggésben tűzte napirendre az állampolgári jogok érvényesülésének megtárgyalását, beleértve a politikai, szociális és kulturális alapjogok vizsgálatát is.

Felmerülhet a kérdés: *miért rendezte az ENSZ éppen Budapesten ezt a szemináriumot.* — Egyes amerikai lapok, néhány ellenséges nyugati rádió támadta is az ENSZ főtitkárát. Nyilván számos körülmény került mérlegelésre az előkészítő tárgyalások során, mielőtt a döntés megszületett. Ezek között — nem kétséges — jelentős súllyal esett latba országunk szocialista alakulása, államszervezési tapasztalataink megismerése, gazdasági és kulturális fejlődésünk problémáinak megoldása iránt megnövekedett nemzetközi érdeklődés. A választott tanácsi szervezetre épülő helyi igazgatási rendszerünk jelentős fejlődésen ment át; értékes tapasztalatokkal rendelkezünk az igazgatási szervezet felépítésére és tevékenységére, a lakosság közügyekben való részvételére vonatkozóan; jelenleg is sokoldalú vizsgálatok folynak a helyi képviseleti testületek *tartalmi* fejlesztésének, a tanácsok gazdasági-pénzügyi önállóságának és az igazgatási tevékenység hatékonyságának elősegítése érdekében. Hozzá kell ehhez tennünk, hogy az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete kapcsolatos témakörökből az utóbbi években több érdekes idegennyelvű munkát, tanulmánykötetet publikált, évek óta foglalkozik az állampolgári alapjogok korszerű értelmezésének problémáival. Közvetlenül a szeminárium előtt jelent meg a „Socialist Concept of Human Rights" c. angol nyelvű kötet, amelyről túlzás nélkül mondható, hogy az első átfogó szocialista feldolgozása az állampolgári alapjogok korszerű értelmezésének.

Mindezek a körülmények és adottságok nyilván előlegezték a szeminárium sikeres megrendezésének és eredményes tárgyalásainak feltételeit.

2. Kétségtelenül *újszerű és érdekes volt a szeminárium témája.* Minden országban számos új politikai, szociológiai, jogi stb. problémát vet fel az egyén és társadalom, az állampolgár és az állam viszonyának alakulása. Korunkban általános jelenség a köztevékenység szélesedése, a különböző helyi szolgáltatások és igazgatásuk színvonalának emelésével kapcsolatos igények növekedése. Ezekben az összefüggésekben az állampolgár és a helyi igazgatás kapcsolatának alakulása azért kerül egyre inkább az érdeklődés előterébe, mert itt válik az általános állami-kormányzati tevékenység konkrét helyi gyakorlattá; az egyén, az állampolgár itt érintkezik legszélesebben a köztevékenységgel.

Az állampolgári alapjogok pedig nem elvont általánosságban érvényesülnek és nem lehet azokat csak mint jogi lehetőségeket felfogni. Társadalmi jelentőségük és lényegük éppen valóságos és tömeges érvényesülésükben van, elválaszthatatlanok a lakosság politikai, gazdasági, kulturális körülményeinek mindennapi alakulásától. A helyi köztevékenységnek azért van különös jelentősége, mert az állampolgároknak helyileg nyílik leginkább módjuk képviselőik útján vagy közvetlenül, politikai, gazdasági, szociális, kulturális jogainak folyamatos érvényesítésére.

Érthető tehát a szeminárium iránti nagy érdeklődés, amit az is mutat, hogy 25 európai állam kormányának delegációja — közöttük a magyar kormány meghívott vendégeként a Német Demokratikus Köztársaság küldöttei — és számos nemzetközi szervezet képviselője vett részt a szemináriumon, az Egyesült Államok külön két megfigyelőt küldött. A Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetsége, a Nemzetközi Demokratikus Nőszövetség képviselői, mint meghívott vendégek vettek részt aktívan a szeminárium munkájában.

3. Hogy a szemináriumon résztvevők véleménycseréje minél meg-

alapozottabb és eredményesebb legyen, az ENSZ a szemináriumot megelőzően három neves szakembert — B. Chapmann-t, a manchesteri egyetem professzorát, A. Dutheillet de Lamotte-ot, a francia Államtanács szakértőjét és Kovács István akadémiai levelező tagot, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatóhelyettesét — felkérte ún. bázis-tanulmányok kidolgozására. A különböző országok képviselői ezeknek a tanulmányoknak alapján, 23 nemzeti referátumban ismertették helyi intézményeik rendszerét és a felvetett problémákkal kapcsolatos álláspontjaikat. Külön figyelmet keltett a szemináriumon a nagy tájékozottsággal elkészített magyar bázis-tanulmány, amely a napirendre tűzött problémák megvitatását jelentősen elősegítette. Ugyancsak itt kell megemlítenünk a magyar delegáció jelentését, valamint a delegáció tagjainak felszólalásait, amelyek tudományos megalapozottságukkal sokban hozzájárultak a szeminárium sikeréhez.

4. A szeminárium napirendjére tűzött témakör hat jelentős kérdés megvitatása körül csoportosult. *Mindenekelőtt megvizsgálták azt a koncepciót, amire a különböző politikai-társadalmi rendszerű országokban a helyi igazgatás rendszere felépül.* Ebben a körben a helyi szervek által gyakorolt hatalom jellege, a központi és helyi szervek egymáshoz való viszonya, a centralizáció és decentralizáció problémái kerültek megtárgyalásra. Különböző véleményeket fejtettek ki az említett problémakörökben, amelyek az egyes országok társadalmi-politikai berendezkedésének jellegével, elméleti-ideológiai koncepciójával, sajátos történelmi tradíciókkal stb. vannak összefüggésben. Általában elfogadott álláspont volt, hogy ma már a valóságban — bizonyos federális konstrukciók kivételével — sehol sincs olyan helyi hatalom, amely ne lenne az általános állami közhatalom szerves része. Többször felmerült az a probléma: hogyan, milyen módon lehet a hagyományos helyi intézményeket a korszerű követelményekhez alkalmazni. Hangsúlyozták, hogy a bürokráciával, az állami centralizáció eltúlzásaival szemben egyik leghatékonyabb eszköz éppen a helyi testületek jogainak és tevékenységének szélesítése. Ellenkező tendenciák a lakosság helyi köztevékenységben való részvételének korlátozásával járnak együtt s következőleg ezen a jelentős területeken gyengítik az állampolgári jogok érvényesülésének biztosítékait. A központi állami szervek és a helyi képviseletek közötti kapcsolatokat azonban nem lehet csak közhatalmi, adminisztratív viszonyokra korlátozni. A kölcsönös együttműködés a központi és helyi szervek között (pl. tervezésben, beruházások-, költségvetések előkészítésében stb.) feltétele az eredményesebb munkának.

5. Külön hangsúlyt kapott a központi és helyi szervek kapcsolatainak vizsgálata során *a különböző fokozatok megkülönböztetésének fontossága.* Kovács István alapreferátuma hívta fel rá a figyelmet, ezt követően mindegyik alapreferátum és a nemzeti jelentések többsége, számos felszólaló érintette ezt a jelentős kérdést. Mind vitatottabb ugyanis, hogy a helyi testületeknek fokozatuktól, jellegüktől és sajátos feladataiktól elvonatkoztatott uniformizált státusuk legyen. A differenciálódás a társadalmi munkamegosztáson alapuló követelmény; más feltételek között tevékenykednek a mezőgazdasági — falusi, és az ipari — városi igazgatási szervek. A köztevékenységben való részvétel az állampolgári alapjogok érvényesítése szempontjából különösen az alapegységek — városok és községek — választott testületeire és igazgatási szerveire hárulnak fontos feladatok. Az alapegységek sajátos szerepüket csak úgy tudják valóban eredményesen ellátni, ha elegendő hatáskörük is van a helyi szolgáltatások irányítására, ua. illetékességi területükön valamennyi közhatalmi szerv irányában rendelkeznek bizonyos, az állampolgárok jogainak és érdekeinek védelmét biztosító általános jogosítványokkal.

6. Egyetértés alakult ki a résztvevők között, hogy a központi állami szervek és a helyi igazgatási tevékenység összhangjának biztosításában két lényeges elemnek kell érvényesülnie: a) a központi és felsőbb fokú állami szerveknek figyelembe kell venniük a helyi szervek önállóságát, a törvényben biztosított tevékenységi körük tiszteletben tartását; b) egyidejűleg mind a központi, mind a felsőbb fokozatú szerveknek hatásköre legyen a helyi szervekkel szemben fellépni, ha határozataik vagy tevékenységük az állampolgárok demokratikus jogait sértik vagy veszélyeztetik.

Megvitatásra került a szemináriumon választott helyi képviseleti szervek tevékenysége, az ezzel kapcsolatos választási rendszer, a társadalmi, gazdasági szervezetek és az általános képviseleti szervek viszonyának néhány problémája, valamint a lakosság közvetlen részvétele a köztevékenységben. „Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata" — amelyet 1948. decemberében fogadtak el — kimondja, hogy minden személynek joga van a közügyek igazgatásában közvetlenül vagy képviselője útján való részvételhez (21. cikkhely, (1.) Egyes politikai — jogi elemzések szerint a Nyilatkozat hivatkozott rendelkezése csak az országos szintű szervek megalakítására, ill. az általános országos döntésekben való részvételre vonatkozik (pl. népszavazás útján). Az alapreferátumok is és több felszólaló is — ettől eltérően — azt hangsúlyozták, ha az állampolgári alapjogoknak valóban korszerű értelmet akarunk adni, az elméleti viták köréből a társadalmi valóság felé kell fordulnunk, az állampolgárok helyzetével, életfeltételeinek alakulásával szoros összefüggésben kell az állampolgári jogokat vizsgálnunk. A szeminárium egybehangzóan arra az álláspontra jutott, hogy a Nyilatkozat közügyek igazgatásával kapcsolatos rendelkezése a maga teljességében csak akkor realizálódhat, ha az állampolgárok helyi igazgatásban való közreműködésében is érvényesül. A helyi választott testületek s az igazgatási szervek tevékenysége nagyon jelentős biztosítéka az alapjogok előmozdításának. Az állami tevékenység itt fonódik legszorosabban és állandó jelleggel össze az állampolgárok mindennapi életével. Felmerült ebből következően a szeminárium több felszólalásában, hogy kezdeményezni kellene „A helyi Testületek Jogainak Általános Nyilatkozatát", amely az általános Nyilatkozattal összhangban kinyilatkoztatná a helyi testületek jogi-, igaz-

gatási-, pénzügyi- és gazdasági statusának legfontosabb követelményeit. Egyes vélemények szerint az általános állampolgári jogok mellett *helyi* állampolgári jogok biztosítására is szükség van; az említett Nyilatkozat elfogadása e körbe tartozó jogosítványok tiszteletét és érvényesülését is segítené.

7. Többen foglalkoztak *az államfejlődés és a társadalmi öntevékenység kibontakozásának összefüggésével.* Az állami, közhatalmi tevékenység növekedését nem lehet csak az igazgatási apparátus jelentőségének fokozódásával azonosítani, hanem éppen azt kell tanulmányozni: hogyan lehet az állampolgárokat a közhatalmi tevékenységhez, a társadalmi közösséghez közelebbhozni és bevonni a társadalom ügyeinek intézésébe. Ahhoz, hogy az emberek véleménye, igényei és kívánságai kifejezésre jussanak, megfelelő mechanizmusra, szervezeti formákra, intézményekre van szükség. Az állampolgárok helyi igazgatásban való részvétele sem elvont általánosságban érvényesül. Nem önmagában a részvételről van szó, hanem lényegében arról, hogy az állampolgárok képviselőik útján és közvetlenül milyen befolyást tudnak gyakorolni a közügyek alakítására, saját ügyeik intézésére, állampolgári jogaik és jogos érdekeik érvényesítésére. Lényegében arról van szó, hogyan kapcsolódnak be a különböző döntések meghozatalába, melyek azok a szervezeti formák és módszerek, amelyek legjobban elősegítik. Természetesen nem szakítható el az egyes országok konkrét helyzetétől, hogy a lakosság véleményének és akaratának kifejezését a képviseleti szervek tevékenységével vagy a közvetlen demokrácia formáinak alkalmazásával lehet hatékonyabban kifejezni.

Több nyugati ország képviselője hangsúlyozta, hogy az említett követelmények érvényesítésére a korábban nagyon hatékonynak tartott Montesquieu-i hatalom-megosztási és egyensúlyi elmélet meghaladottá vált, mert az állami végrehajtó apparátus fokozatosan ellenőrizhetetlen gépezetté alakult át. Ezzel szemben széles intézményi és jogi biztosíték-rendszert kell kifejleszteni. A garanciáknak ez a rendszere a választott testületi szervek irányító-ellenőrző szerepének növekedésétől, a demokratikus közvélemény különböző formákban való megnyilatkozási lehetőségéig, a vélemény-, szólás- és sajtószabadság és a gyülekezési jog különböző formákban való érvényesüléséig kell hogy terjedjen.

Vannak azonban olyan vélemények is — mutatott rá a szemináriumon több résztvevő —, miszerint a technikai fejlődés, a szakszerűségi követelmények megnövekedése mellett, nem sok értelme van a helyi választott testületek munkájának, a helyi tevékenység súlypontja egyre inkább a szak-apparátusokra tevődik át. Az emberek egy részének egyébként sincs ideje a köztevékenységben résztvenni, munkaadóik gyakran nem nézik jó szemmel, ha ilyen jellegű tevékenységgel foglalkoznak stb.

A szeminárium résztvevői élesen elutasították az ilyen és hasonló technokratikus álláspontokat és hangsúlyozták, hogy a lakosság közügyekben való részvétele „a biztosítékok biztosítéka" az állampolgári alapjogok előmozdításában. Azonban csak akkor szolgálja valóban eredményesen az alapjogokat, ha állandó jelleggel kettős formában megvalósul:

a) *a képviseleti testületek működésén keresztül,* olyan választott szervezetek útján, amelyek az állampolgárok helyzetét, jogait érintő problémákat megvitatják és bizonyos politikai-, gazdasági-, pénzügyi önállósággal rendelkeznek különböző döntések elfogadására és a helyi igazgatási-szolgáltatási tevékenység irányítására és ellenőrzésére;

b) emellett azonban más formákra és módszerekre is szükség van. *A képviseleti szervek közreműködésével s az időszakonkénti választások útján való részvétel ma már nem elegendő. Itt van szerepe a közvetlen demokrácia széles kibontakozásának.* Különösen a köztevékenységben nem aktív állampolgárok véleményének serkentésében és kifejezésében fontos feladatot lát el a rádió és televízió, a helyi és országos lapok, amelyek elősegíthetik különböző döntés-tervezetek nyilvános megvitatását stb.

Nem elegendő az állampolgárok köztevékenységben való részvételét pusztán számszerűséggel jellemezni; nem ez a formai elem a lényeges, *hanem a döntések alakítására gyakorolt hatás.* Ebben a vonatkozásban különösen jelentős a társadalmi szervezetek tevékenysége. Általános probléma egyébként is a különböző gazdasági és speciális képviseletek, szervezetek, a különböző érdekközösségek kialakulása és viszonya az általános képviseleti organizációhoz; a különböző intézmények kapcsolatának, tevékenységük bizonyos integrálásának problémája. Nem minden állampolgár akar egyformán résztvenni a közügyekben, gyakran csak egyes speciális kérdések megoldása iránt érdeklődnek, amit figyelembe kell venni. Természetesen az ellen is biztosítékokat kell teremteni, hogy egyes pressure groupe-ok (nyugati országokban, kialakult különböző érdekközösségek) önző érdekeiket ne érvényesíthessék a lakosság általános érdekeivel szemben. Ha a helyi szervek mind ezzel nem számolnak, tevékenységük a társadalom differenciálódó problémáitól fokozatosan elidegenedik és bürokratikussá válik.

8. *A helyi képviseleti testületek demokratikus működése biztosításában nagyon jelentős a helyi választások rendszeressége, a jelölési rendszer fejlesztése, a tisztüket nem kielégítően ellátó képviselők visszahívása.* Egyes nyugati országok képviselői kifogásolták ezzel kapcsolatban a választók részére biztosított visszahívási jogot, mint ami sértő a képviselővel szemben és ellentétes az általános képviseleti koncepcióval. A választásokon való részvétel politikai meggyőzés útján való szorgalmazását néhányan hibásan úgy értelmezték, mint ami sérti az állampolgárok alanyi jogát. A szocialista országok képviselői rámutattak, hogy eleve hibás a szocialista rendszer állami és jogintézményeit a polgári állami és társadalmi berendezkedés intézményeinek sablonja szerint vizsgálni. Érthető, hogy a polgári berendezkedés kereteiben, több párt egyidejű működése mellett a visszahívást közvetlenül a választók által nem lehet megvalósítani. Szocialista feltételek között az apparátus tevékenységének ellenőrzésére és bírálatára a képviseleti szervek előtti rendszeres beszámolás mellett a különböző társadalmi

szervezetek útján és a közvetlen demokrácia formáinak alkalmazásával nyílik tág lehetőség. A visszahívási jog alkalmazása ilyen értelemben, a közvetlen demokrácia megvalósulásának is fontos intézménye, mert azt segíti elő, hogy az állampolgárok ne csak a választások alkalmával, hanem folyamatosan ellenőrizzék képviselőjük tevékenységét.

Nem lehet egyetérteni — mutattak rá többen is — a választási passzivitást igazoló állásponttal, mert a választásokon való részvétel és véleménynyilvánítás a helyi képviseleti testület összetételének és ezen keresztül az igazgatási szervezet irányításának hatékony eszközéül szolgál és összhangban van „Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata"-ával is, miszerint, a személynek kötelességei vannak a közösséggel szemben, amelynek keretében egyedül lehetséges a személyiség szabad és teljes kifejlődése." (29. cikk. 1).

9. Sokoldalú eszmecsere alakult ki a szemináriumon a helyi szervek hatásköri kérdéseiről, különösen arról, hogy a gazdasági-technikai fejlődésnek és a helyi szolgáltatásokkal szembeni fokozódó igényeknek milyen kihatásai vannak a központi állami szervek és a helyi testületek viszonyának alakulására. Ebben a témakörben elsősorban azt vitatták meg a résztvevők, hogy *a helyi képviseleti testületek és a lakosság milyen formában és hatékonysággal kapcsolódik be a gazdaságfejlesztési tervek, valamint a helyi fejlesztési tervek kialakításába és végrehajtásának ellenőrzésébe.*

Egyes nyugati országok képviselői részéről bizonyos szkepticizmus mutatkozott meg a hosszabb lejáratú fejlesztési tervek realitását és a helyi testületek tervezésben való szerepét illetően. Általában azonban az a vélemény alakult ki, hogy a lakosság szükségleteit figyelembevevő reális tervezés nem nélkülözheti a helyi testületek véleményét a regionális és az országos fejlesztési tervek elkészítésében.

Mivel központi és helyi szinten egyaránt jelentkezik a gazdasági-, szociális, kommunális stb. létesítmények fejlesztése, szükséges a felsőbb szintű irányító koordináló tevékenység erősítése, a különböző fejlesztési tervek kidolgozásának és megvalósításának összehangolása. Emellett minden országban vannak olyan régiók — a gazdasági, kulturális fejlettség és ellátottság szempontjából hátrányban levő körzetek, amelyek fejlesztésére fokozott központi támogatást kell biztosítani, hogy az állampolgári egyenlőség a különböző alapjogok vonatkozásában ne csak jogi lehetőség maradjon, hanem a mindennapi gyakorlatban szélesen érvényesülhessen. Mindez olyan jelentős tényező, amit nem lehet számításon kívül hagyni a helyi testületek befolyásának érvényesülésében. A helyi önállóság erősítésének igényét általában tehát nem lehet szembeállítani az ilyen értelmű központi és regionális tervezés szükségességével.

Nagyon lényeges éppen ezért a lakosságnak és választott testületeinek bevonása a helyi és regionális tervek kidolgozásába és végrehajtásának ellenőrzésébe. Ez egyben az állampolgári alapjogok biztosításának egyik fontos feltétele.

A különböző szolgáltatások tervezése és helyi igazgatási szervezetének fejlesztése számos országban *új szervezeti — igazgatási keretek, a régiók kialakulásához vezet.* A régiók egyre inkább az alapegységek és a központi kormányzat közötti kapcsolat fontos tényezőjévé válnak, amelyeknek a területi tervezési feladatok mellett közhatalmi-igazgatási funkciói is vannak. Egyes országokban — különösen, ahol a régiók a korábbi magasabb területi egységek (tartományok) keretei között alakulnak ki — képviseleti szervezettel is rendelkeznek (pl. Olaszország), míg másutt, ellenkezőleg, a központi kormányzat decentralizált területi igazgatási szervezetét fogják össze és mellettük nem működik választott képviseleti testület (Franciaország). Érthető, hogy az utóbbi centralisztikus megoldás — mely korlátozza a helyi testületek szerepét — technokratikus jellege miatt erősen kifogásolt mind a helyi választott testületek, mind a demokratikus közvélemény részéről.

10. Külön vizsgálta a szeminárium azt az időszerű politikai-szociológiai és igazgatási-szervezeti problémát, hogyan alakul *a helyi közösségek szerepe* a gazdasági és társadalmi fejlődés jelen körülményei között. Bár nem foglalkozott — ez nem is volt feladata — „a mai község" kritériumaival, arra a következtetésre jutott, hogy az alapegységeknek, a helyi közösségeknek egyidejűleg gazdasági, politikai, kulturális közösségeknek is kell lenniök. Más szóval: elég nagynak ahhoz, hogy megfelelő gazdasági bázissal rendelkezzenek a helyi szolgáltatások ellátására és elég kicsinek, hogy a lakosság hatékonyan résztvehessen a köztevékenységben.

Elsősorban a kisközségek jövőjével kapcsolatban került sor néhány probléma felvetésére. Több nemzeti jelentés és felszólaló mutatott rá, hogy a községi elaprózottság gyakran akadályozója az alapegységek reális önállóságának.

Bizonyos szolgáltatások korszerű ellátása a technikai-gazdasági fejlődés és a lakosság megnövekedett szükségletei következtében meghaladja a korábbi hagyományos községi kereteket, bizonyos szervezési változtatásokat tesz szükségessé, ellenkező esetben csökken a helyi testületek szerepe. Különösen az oktatás- népművelési-, egészségügyi-, kommunális szolgáltatások korszerű szervezésében mutatkoznak ilyen jelenségek. A különböző adottságoktól és feltételektől függő — optimális lakosság szám és szolgáltatási körök szorosan összefüggenek az anyagi-pénzügyi önállóság követelésének megalapozásával.

A szeminárium résztvevői közül többen hangsúlyozták azt is, hogy a különböző területi szolgáltatásokat a modern állam keretében nem lehet a hagyományos értelemben, leegyszerűsítve, aszerint megkülönböztetni, hogy központi vagy helyi szerv látja-e el. Más kritériumokat kell keresni a megkülönböztetésre; általában lenne „a helyi" tevékenység meghatározásával azt állítani, hogy ugyanazt jelenti a megváltozott körülmények között, mint korábban. Inkább *a funkciók természete a meghatározó tényező.* Helyesebb ezért általában „helyi szolgáltatásokról" beszélni, minthogy rendszerint a helyi testületek és igazgatási szervek tevékenységéről van szó. Nem kapott támogatást az a szemináriumon elhangzott nézet, miszerint az egyén autonó-

miáját sértheti, ha egyes szociális-, kulturális-, iskolai ügyeket a közhatalmi szervek intéznek. Előfordul ugyanis, hogy éppen az állampolgári egyenlőséget érvényesítő, színvonalasabb szolgáltatások teszik szükségessé bizonyos közhatalmi intézkedéseket. Emellett azt a változást is figyelembe kell venni, hogy egyes országokban az állampolgárok társadalmi jellegű szervei vesznek át korábban a helyi képviseleti testületek és igazgatási szervek által ellátott funkciókat (pl. a népművelés szervezése és irányítása, a sport-tevékenység szervezése stb.), aminek a helyi igazgatási funkciók egyszerűsítésével kell együttjárnia.

Ez az átrendezési folyamat a központi és helyi szervek kapcsolatában számos ellentmondást, nehézséget támaszt: ugyanis a régiók kialakítása és a községek átcsoportosítása ismert positivumai mellett gyakran az igazgatási központosítást és a helyi testületek szerepének csökkentését váltja ki, korlátozza köztevékenységi körüket. De az sem hallgatható el, hogy bizonyos meghaladott s a fejlődéssel összeütköző előítéletek gátolják az új követelmények megvalósítását.

Külön megtárgyalja a szeminárium azokat a törvényességi garanciákat, amelyek védelmezik az állampolgárokat a helyi szervek esetleges jogsértő intézkedései ellen és biztosítják az állampolgárok egyenjogúságát.

A megvitatott problémakörök vázlatos bemutatása is érzékelteti a szeminárium jelentőségét és tanácskozásainak sokoldalúságát.

11. A résztvevők nézetei — mint már jeleztük — megoszlottak a napirenden levő egyes kérdésekben. Ez természetes is, minthogy nincs a helyi igazgatásnak a társadalmi-politikai rendszertől, az egyes országok történelmi sajátosságaitól, tradícióitól elszakadt egységes modellje.

A szükségszerű különbözőségek mellett a helyi igazgatás fejlesztésében — mint azt a felszólalások és az eredményeket összegező zárójelentés mutatják — azonban számos közös törekvés is felismerhető. A szeminárium résztvevői hangsúlyozták, hogy „Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata"-ának az állampolgárok közügyekben való részvételi jogára vonatkozó rendelkezése csak akkor valósulhat meg a maga teljességében, ha az állampolgárok *helyileg* is tevékenyen résztvesznek a közügyek intézésében. Általános törekvésként nyert kifejezést ebből következően a demokrácia szélesítése, az az igény, hogy a helyi szervek felépítése és működése a legszélesebb értelemben vett demokratikus elvekre és intézményekre épüljön. Ennek egyik lényeges eleme, hogy meg kell szüntetni azokat a választásjogi korlátozásokat, amelyek sértik a választójog egyenlőségét és általánosságát. A helyi igazgatás választott testületeiben és vezető szervei felépítésében kifejezésre kell juttatni a területek lakosságának összetételét, a különböző társadalmi és nemzetiségi csoportok, továbbá a nők képviseletét. Fel kell számolni minden olyan elemet, amely sérthetné az állampolgárok egyenjogúságát és nemzetiségi vagy esetleg faji diszkriminációra utalna.

A szeminárium résztvevői hangsúlyozták, hogy a helyi igazgatás demokratizmusa nem mérhető csupán a képviseleti rendszeren. Mind általánosabb az az igény, hogy az állampolgárok közvetlenül is résztvegyenek a közügyek intézésében; kívánatos a helyi szervek olyan érdemi hatáskörökkel való felruházása, amelyek lehetővé teszik hatékony közreműködésüket a legjelentősebb politikai, gazdasági, szociális jogok biztosításában. Külön meg kell említeni a jogi garanciák fejlesztése iránti igényt, melyeknek az a rendeltetése, hogy az állampolgárok megfelelő védelmet kapjanak az alapvető jogaikat sértő intézkedésekkel szemben.

12. A szemináriumon, amelyet E. Lawson, az ENSZ főtitkárának képviselője az eddigi egyik legsikerültebb rendezvényként értékelt — egészében konstruktív véleménycsere alakult ki és a tapasztalatok kölcsönös megvitatásának légkörében háttérbe szorult az elvont doktriner érvelés. Az eredményes munkában nem kis feladat hárult a szemináriumi vezető bizottságra és a vitavezetőkre. A szeminárium elnökének tisztségét Szabó Imre akadémikus, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatója látta el. Alelnökként H. Banwell, az angol Városok Bizottságának elnökhelyettese; G. Braibant, a Francia Államtanács szakértője; V. P. Iszajev, a Moszkvai Városi Tanács VB. elnökhelyettese működött közre a szemináriumi munkájának irányításában. F. Capotorti, a Bari-i egyetem nemzetközi jogi professzora; A. Vratusa, a Belgrádi Társadalomtudományi Intézet igazgatója; G. Braibant, a francia Államtanács szakértője, M. Chatel, a belga belügyminisztérium helyettes kabinet-főnöke; Sz. Gebert, a lengyel Államtanács jogi osztályának igazgatója vezették és foglalták össze az egyes napirendi pontok vitáját. A szeminárium jelentését E. Schiller, rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter (Ausztria) állította össze és terjesztette elő elfogadásra.

E politikailag jelentős nemzetközi rendezvény sikeres lebonyolításához sokban hozzájárult az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének a szemináriumi megrendezésével kapcsolatban végzett munkája. Megerősítette egyben azt is, hogy az intézeti kutatómunka — mind a helyi igazgatás korszerű fejlesztésének problémáiban, mind az emberi jogok korszerű felfogásának tanulmányozásában — helyes irányban fejlődik; az elért eredményekkel elősegíthetjük a kapcsolatos vitatott kérdések korszerű felfogásának alakítását.

Mint a bevezetőben említettük, az ENSZ a hasonló jellegű szemináriumokat általában regionális keretben rendezi és ugyanazt a témát több helyen is megvitatják az egyes világrészek tagállamainak, különböző nemzetközi szervezetek megfigyelőinek közreműködésével. A budapesti szemináriumnak sajátos jelentősége van tehát azért is, mert mint az első ilyen témakörben eredményes munkát végzett szeminárium mintául szolgál a többi, s hasonló tárgykörökben a világ más részeiben megrendezésre kerülő regionális szemináriumokhoz.

Halász József

A Fiatalkorúak Bírái Nemzetközi Egyesületének VII. kongresszusa

A „L'Association Internationale des Magistrats de la Jeunesse" 1930-ban alakult. Alapító tagjai között Magyarország is szerepelt. A Budapesti Fiatalkorúak Bíróságá-

nak későbbi elnöke — Németh Péter — éveken keresztül elnöke volt az Egyesületnek. Az Egyesület lényegében az egyes nemzeti tagozatok szövetsége. Eddig hat kongresszust tartott.[1] A VII. kongresszus 1966. július 18—23-án Párizsban volt. Hazánkat háromtagú delegáció képviselte.[2] A kongresszusnak kb. 300 résztvevője volt. A szocialista országok közül képviseltette magát Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Románia és Magyarország. A kongresszus alaptémája az *igazságügyi, bírói ifjúságvédelem* volt és ebben a körben három problémát vitatott meg három szekcióban. A megbeszéléseket vitaindító előadások vezették be. A szekciók megbeszéléseinek témái a következők voltak:

1. A bírói beavatkozás alapjai, formái és korlátai a fiatalkorúak ügyeiben. [Előadó: F. Lox, a fiatalkorúak bírája (Brüsszel), az Egyesület főtitkára.]

2. Nevelő intézkedések és büntetések. (Előadó: dr. Szabó András).

3. A törvényhozási reformok eddigi eredményei és a kodifikációs tervek. [Előadó: M. O. Ketcham, a fiatalkorúak bírája (Washington), az Amerikai szövetsége elnöke.]

A kongresszus valamennyi szekciójában lefolyt vita anyaga még nem áll rendelkezésünkre. A teljes anyagot az Egyesület csak az év végére teszi közzé. A gyűjteményes jegyzőkönyvi anyag alapján történő vitaismertetésre későbbi időpontban még visszatérünk. Ennek a beszámolónak a keretében csak arra vállalkozunk, hogy az igazságügyi gyermekvédelem keretében uralkodó legjellegzetesebb tendenciára hívjuk fel a figyelmet. Ezt megtehetjük a teljes vitaanyag ismeretének hiányában is. A kongresszus előkészítése során ugyanis megszívlelendő módszert alkalmazott a szervező bizottság. A három megvitatásra kerülő témakörben részletes kérdőívet küldtek meg minden résztvevő vagy meghívott ország igazságügyi főhatóságainak, egyetemeinek és kutató intézeteinek. A válaszokat a vitaindító előadók időben megkapták és előadásukat ily módon részletes nemzeti, országonkénti dokumentációra támaszkodva tudták elkészíteni. A vitaindító előadásokat valamennyi résztvevő két nyelven (francia, angol) nyomtatásban előre megkapta.

A széleskörű dokumentációra támaszkodó előadások keretében tehát bátran állíthatjuk, hogy a kongresszus fő gondolatait, fő gondolati tendenciáit sikerült megismernünk.

A vitaindító előadásokban visszatükröződött a különböző nemzetek törvényhozásában — főleg a második világháború utáni időszakban — érvényesülő új tendencia. Ennek az új tendenciának lényege a következő: a fiatalkorúak bíróságai nem egyszerűen enyhébb büntetőjogi — felelősségi elveket érvényesítő büntetőbíróságok, hanem a gyermek- és ifjúságvédelem vezető igazságügyi hatóságai. Az ifjúságvédelem gondolata nem pusztán abban tükröződik, hogy az alkalmazott intézkedések nevelő-, vagy átnevelő tartalmúak. Az ifjúságvédelem büntetőjogi visszatükröződése kétségkívül a büntető szankciók háttérbe szorulása. Az új helyzetben azonban nem arról van szó, hogy a fiatalkorúak bíróságai az ifjúságvédelem követelményeinek megfelelő nevelő (átnevelő) intézkedéseket alkalmaznak büntető szankciók helyett (vagy pedagógiai tartalmúvá vált büntető szankciókat) bűntettes gyerekek ügyeiben, hanem arról, hogy a fiatalkorúak bíróságai gyermekvédelmi, gyámügyi, családjogi kérdésekben döntő és emellett büntetőjogi hatáskörrel *is* felruházott hatóságok. Az igazságügyi gyermekvédelem ilyen irányú alakulása nem pusztán és nem elsősorban a bírói hatáskör változását jelenti. Az új tendencia ennél összetettebb. Felöleli az ifjúság társadalmi helyzetének jogi szabályozásában beállott változásokat, az új generációról való intézményes gondoskodás szervezeti egységeinek (intézményeinek és hatóságainak) kiépülését, a családi nevelés és társadalmi-állami nevelés viszonyában beállott tényleges változásokat és ennek jogi szabályozását (a szülői hatalom patriarchális elemeinek lebontását), és nem utolsó sorban a büntetőjogi szemléletben és büntetőjogi intézményekben beállott változásokat.

A változások lényegét kitűnően szemlélteti a bűntettes, veszélyeztetett, erkölcsileg züllött, az erkölcsi züllés veszélyének kitett vagy mártírgyerekek eddig is jól ismert kategóriáinak és ezek egymáshoz való viszonyának új értékelése. Régebben a bűntettes gyerekek kategóriája játszotta a központi szerepet és a bíróságok feladatai, hatásköre és egész eljárása, alkalmazható intézkedései ehhez igazodtak. A bűntettes gyerekekhez viszonyítva a mártírgyerekek, az erkölcsileg züllött, vagy az erkölcsi züllés veszélyének kitett gyerekek kategóriáját a praedelinquensek csoportjaként kezelték, vagyis olyanként, amelyek bűntettessé válhatnak. Ezek kezelése és praedelinquens állapotának megszüntetése nem bírói jogkörben, illetve nem a fiatalkorúak bíróságának jogkörében zajlott le. Mint látható, az ifjúságvédelem itt még a büntetőjog szabályrendszeréhez tapad, mert a büntetőjogi megítéléshez kapcsolódik, ehhez viszonyul minden más eljárás. A mai helyzetben a jogi szabályozás megfordul: a *bűntettes gyerekek kategóriáját is veszélyeztetett gyerekként kezelik.* Ennek leglényegesebb következménye a büntetőjogi felelősség háttérbe szorulása. A büntetőjogi felelősségre vonás háttérbe szorulása nem csak abban jelentkezik, hogy a büntető szankciók *helyett* elvileg és általában nevelő intézkedéseket kell alkalmazni. Ez a megoldás ugyanis még azt jelenti, hogy a bűntettes gyerekek elvileg felelősek büntetőjogilag, de pedagógiai, lélektani, kriminológiai megfontolásokból a felelősség érvényesítése helyett más intézkedések kerülnek alkalmazásra. A büntetőjog ilyen kompromisszumra hajló „nagylelkűsége" a kompromisszumos helyzetet megszünteti: kizárja a büntetőjogot, a felemás büntetőjogi felelősséget és a büntetőjog eliminálása együtt jár a bűntett elkövetése esetén is a *büntetőjogi felelőtlenség elvi deklarálásával.*

Ebben az új helyzetben a büntetőjogi felelősség alsó korhatára megemelkedik, a büntetőjogi vétő-

[1] Az Egyesület történetét, kongresszusainak vitaanyagát összefoglalja Henryka VEILLARD-CYBULSKA: La protection judiciaire de la jeunesse dans le mond Bruxelles, 1966. c. munkája, amely a VII. kongresszus tiszteletére jelent meg és amely igen részletesen ismerteti a magyar gyermekvédelem történeti fejlődését napjainkig.

[2] Benedek Károly főoszt. vez., Farkas Sándor osztályvezető ügyész és Szabó András kandidátus.

képesség a nagykorúság korhatára körül mozog és még ebben a szűk körben is kivételes jellegű: csak súlyos bűntettek esetében és csak másodsorban alkalmazható.

Ennek a fejlődési tendenciának a fejlett kapitalista országokban pozitív velejárói vannak: az állami és társadalmi gyermekvédelem hatásköre, intézményhálózata megnőtt, a „szociálpolitika" intézményessé vált az ifjúságvédelem területén. A hatékonyság kérdése azonban más lapra tartozik. Ha a hatékonyság kérdésétől el is tekintünk, nem mehetünk el szó nélkül a következő paradox helyzet mellett. A társadalomban általában a jogi felelősség rendszere uralkodik. Ehhez a felelősséget érvényesítő társadalomhoz pedig hogyan lehet readaptálni, szocializálni úgy, hogy már eleve a felelőtlenséget, a felelőtlenség hiányát deklaráljuk. A második szekcióban elhangzott előadásunkban ezt a kérdést elemeztük közelebbről, ennek tarthatatlanságát igyekeztünk kimutatni. Nem véletlenül váltotta ki a legnagyobb vitát ez az előadás. A nézetek különbsége nem a felszínen van: nem az igazságügyi gyermekvédelem gondolatának elutasításában, egyes intézmények alkalmazásának elutasításában. A nézetek sok kérdésben azonosak vagy hasonlóak lehetnek. Pl. helyesnek tűnik a fiatalkorúak büntető bíróságainak jogkörét gyámhatósági jogosítványokkal sokkal szélesebb körben kiegészíteni nálunk is. Egy *alapkérdésben* van lényegi különbség: hogyan illeszkedik bele a gyermekvédelem rendszere a társadalmi struktúrába, ennek következtében a gyermekvédelem intézményesített *gyermekmentés* csupán (még ha gazdagon tagolt rendszerrel rendelkezik is), vagy pedig a felnövekvő új nemzedékről való átfogó, a teljes élethelyzetüket felölelő intézményesített társadalmi gondoskodás. A szocialista rendszerben az utóbbi érvényesül: a gyermekvédelem gerince az új nemzedékről való átfogó, intézményesített gondoskodás és ennek *csak speciális, kiegészítő,* nem *leglényegesebb ága a veszélyeztetett és bűntettes gyerekek kezelése.* A társadalmi struktúra és a gyermekvédelem ilyen összefüggésében a reszocializálásra, readaptálásra váró gyerekek kezelésének problémája is más módon vetődik fel. A kisegítő, gyermekmentő ifjúságvédelem fejlődési tendenciáját és ennek igazságügyi következményeit a fejlett kapitalista államokban olyan dolognak tartjuk, amit eszmeileg támogatnunk kell, mert a szociális, pedagógiai és egészségügyi gondozás növekedését, fejlődését, jelentik. Egyetemes érvényességét, különösen pedig büntetőjogi visszatükröződésének egyetemes érvényességét azonban tagadjuk, mert a szocialista országokban a felnövekvő nemzedékről való gondoskodás más társadalmi struktúra igényeihez szabott.

Tapasztalatunk szerint a szocialista országok jogászainak álláspontja, a szocialista elméleti álláspont és a jogintézmények iránt igen nagy érdeklődés van a nyugati országok jogászai között. Az ilyen nemzetközi fórumokban való fellépés sok téves eszmét és elképzelést, előítéletet képes eloszlatni. Emellett más pozitív hatása is van: szinte rákényszerít valamennyi szocialista ország jogi helyzetének alaposabb tanulmányozására, hogy meg lehessen különböztetni a valóban szocialista álláspontot, a vélt, vagy deklarált „szocialista" álláspontoktól. A viták anyagának ismertetésére a kongresszus egész anyagának publikálása után még visszatérünk.

Szabó András

JOGIRODALOM

*Bak József: Igazgatás a mezőgazdasági termelőszövetkezetben**

I.

1. Az utóbbi időben a közgazdaságtudományban és a jogi irodalomban, de még a folyóiratokban és napilapokban is legtöbbet vitatott, és a legnagyobb érdeklődéssel kísért téma a gazdaságirányítási rendszer átalakításának és a szocialista demokrácia elvi és gyakorlati problematikájának a kérdése. A mezőgazdasági irányítás rendszerében és módszerében bekövetkező változások, továbbá a szocialista demokráciának az új gazdasági rendszer alapján történő kibontakozása és kiszélesítése mélyreható pozitív változások bekövetkezését teszi lehetővé a termelőszövetkezet külső viszonyaiban, és annak alapján a belső gazdasági szervezeti működésében is.

A termelőszövetkezeti mozgalom előtt álló új biztató lehetőségek e jogággal foglalkozó tudományos szakembereket az említett témák kidolgozására serkentik, de ugyanakkor felkeltik az érdeklődést azon régebben keletkezett tudományos munkák iránt is, amelyek a termelőszövetkezeti demokrácia feltételeit tanulmányozzák.

Bak József könyve, amely 1965-ben jelent meg a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó gondozásában a termelőszövetkezetek belső igazgatásának kérdéseit taglalja, de túlmenve a belső szervek működésének vizsgálatán, mélyrehatóan elemzi azokat a mozzanatokat, amelyek a termelőszövetkezet igazgatásának alapelvét, a termelőszövetkezeti demokrácia tartalmát és érvényesülési körét meghatározzák.

2. Szerkezetét tekintve a monográfia két részben, a két részen belül nyolc fejezetben tárgyalja a termelőszövetkezetek belső igazgatásának problémáját. Az első rész I. és II. fejezete a kitűzött téma előkérdéseként a kapitalista mezőgazdaság nagyüzemi fejlődésével, az agrárszövetkezeteknek a kapitalista mezőgazdaságban való szerepével és a szocialista szövetkezetekkel foglalkozik. A III. fejezet a termelőszövetkezetek belső igazgatásának rendszerét már közelebbről érintő elméleti kérdést, a szocialista szövetkezetek belső igazgatásának alapelvét, a szocialista szövetkezeti demokráciát jellemzi. A munka második része az első részhez viszonyítottan — bár monografikus feldolgozás esetén ilyen megkülönböztetés nem szokásos — különös résznek tekinthető. A belső igazgatás elvi kérdései után az igazgatási szervezeteket és azok mű-

* Közgazdaság és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1965. 350 old.

ködését vizsgálja a következő részletezés szerint: a IV. fejezet a termelőszövetkezet szerveinek jellegét, az V. fejezet a közgyűlés és a küldöttgyűlés szervezetét és feladatait, a VI. és a VII. fejezet a vezetőség és az ellenőrző bizottság szervezetét és működési körét ismerteti, majd a VIII. fejezet a szövetkezeti belső igazgatás társadalmi jellegének egyes szervezeti problémáit tartalmazza.

Amint a rövid szerkezeti és tartalmi bemutatásból kitűnik, a monográfia a címben megjelölt témát széleskörű összefüggéseiben vizsgálja. Ezért a recenziónak nem lehet feladata a mű egészének részletes ismertetése és értékelése. Csak azokkal a gondolatokkal foglalkozhatom részletesebben, amelyek jelenleg különösebb időszerűséggel bírnak.

II.

A szövetkezeti mozgalom a kapitalizmus klasszikus fejlődési szakaszán lépett fel a XIX. század első felében. A szövetkezés gondolata a kapitalizmus terméke, tartalma és célja kezdetben a tőkés nagyüzemekkel szemben való védekezés. A szövetkezés eszméjének; fellépése idején eleve kettős jellege volt: bizonyos antikapitalizmus, amely azonban a résztvevők önálló magántulajdoni üzemének fenntartására irányult. A kettős tendencia közül a monopolkapitalizmusban az antikapitalista törekvések mindinkább teret veszítettek. A kezdetben antikapitalista tendenciákat tartalmazó szövetkezetek gazdaságilag a bennük érdekelt tagok fölé nőnek, beleilleszkednek a kapitalizmus gazdasági-társadalmi viszonyaiba.

A kapitalista szövetkezeti alakulatok burzsoá gazdasági-társadalmi jellege a szövetkezetek belső igazgatásában is tükröződik. A szövetkezeti demokrácia nyílt tagadását jelenti, hogy vezető szerepük azoknak a rétegeknek van, akik nagyobb gazdasági erőt képviselnek. A gazdaságilag erősebb társadalmi rétegekből álló vezetőszervek a tagságtól elszakadnak, kialakul a nagylétszámú tisztviselői kar, az üzleti és ügyviteli apparátus. A szövetkezetek nagymérvű központosítása a fentről történő szövetkezetszervezéshez és irányításhoz vezet. A szövetkezeti mozgalom, amely kialakulásakor az állami beavatkozás ellen küzd, a kapitalizmus monopolista szakaszában az állami beavatkozás különböző intézményein keresztül beilleszkedik a kapitalizmus rendjébe. Szerző a kapitalista szövetkezetek igazgatásának taglalása folyamán hangsúlyozza, hogy e szövetkezetek nem felelhetnek meg olyan céloknak, hogy a kisegzisztenciáknak védelmet nyújtsanak a nagyüzemekkel szemben. Továbbá cáfolja azokat a burzsoá szövetkezeti elméleteket, amelyek szerint a szövetkezetek önmagukban átalakítják a kapitalizmust szocializmussá.

III.

1. A szocialista mezőgazdasági szövetkezetek általános elméleti kérdéseivel foglalkozó második fejezet bevezető gondolatköre a marxizmus klasszikusainak a szocialista szövetkezetekkel kapcsolatban elfoglalt álláspontját ismerteti. A burzsoá szövetkezeti teoretikusok igyekeztek bebizonyítani a forradalmi szocializmus és a szövetkezeti mozgalom összeférhetetlenségét. Szerző hangsúlyozza, hogy a marxizmus klasszikusai nem vetették el általában a szövetkezeteket, de önmagában a szövetkezeti mozgalmat nem tartották alkalmasnak a kizsákmányolás megszüntetésére. Lenin a mezőgazdasági kisüzemek szocialista tulajdonná változtatásának útját a szövetkezeti formában jelölte meg, hangsúlyozva azt, hogy a parasztság magántulajdonát nem lehet az uralkodóosztály tulajdonához hasonlóan kisajátítani.

2. A szocializmus építésének megkezdése Lenin életében gyakorlati feladatként vetődött fel, ezzel együtt gyakorlati módon merült fel a szövetkezetek kérdése, amely szükségessé tette a szocialista állam szövetkezeti politikája elvi alapjainak kidolgozását. Ezen elvi alapokat a lenini szövetkezeti elvek képezik, amelyek az önkéntesség, a fokozatosság és az állami támogatás elvében jelölhetők meg. A szerző által részletesen elemzett lenini szövetkezeti elvek közül a termelőszövetkezetek fejlődésének jelenlegi szakaszában egyik legfontosabb elv, az állami támogatás elve érdemel fokozottabb figyelmet. Szerzőnek az állami támogatással foglalkozó fejtegetése a következőkben foglalható össze. Az állami támogatás elve a szocialista szövetkezeteknek szervezési elve, de egyben működési elve is. Szervezési elv, amennyiben a szocialista forradalom után a parasztság nagyüzemi gazdaságba való tömörítése csak az állam pénzügyi támogatásával jöhet létre. Működési elv, amennyiben az átszervezés befejezése után a termelőszövetkezeti gazdálkodás rendszerének fejlődése, és a szövetkezeti demokrácia megszilárdulása irányában hat, mint az állami irányítás egyik legfontosabb módszere. Az állami támogatás elvének ismertetése mellett helyes lett volna, ha szerző az állami támogatás rendszerének különösen az átszervezés utáni szerepét közelebbről ismerteti. A szövetkezeti alapelvek kidolgozása a megjelölt témakört meghaladja, azonban a szövetkezetek és az állam viszonya, amely viszonynak pozitív tartalma a szövetkezeti demokrácia érvényesülési feltétele, mélyebb elemzést igényelne. Mindenek előtt helyes lett volna megvizsgálni az állami támogatásnak a termelőszövetkezeti viszonyok stabilizálása után kialakult módszerét, rámutatva arra, hogy mivel az előnyök juttatásának formája nem tartott lépést a termelőszövetkezeti tulajdon fejlődésével, fokozatosan ellentétbe került céljával, pontosabban nem a termelőszövetkezeti tulajdon erősödése irányában hatott, hanem a kollektív tulajdonosi tudat kialakulására — amely a termelőszövetkezeti demokrácia egyik legfontosabb eleme — hatott hátrányos módon.

Nem lehet egyetérteni szerző azon koncepciójával, amely szerint az állam anyagi erejének a termelőszövetkezetek között, állami támogatás címén történő szétosztása ugyanazon elvi alapokon nyugszik, mint az állami tulajdonban levő anyagi eszközöknek az állami gazdálkodó szervek részére történő átadása. Ha az említett koncepciót elismernénk, akkor elismernénk, hogy nincs különbség a termelőszövetkezeti és vállalati vagyoni demokrácia között, és ezzel a ter-

melőszövetkezeti demokrácia létalapját támadnánk meg. Feltétlenül helyes szerzőnek az állami támogatással kapcsolatos, az a további megállapítása, amely szerint a termelőszövetkezetek gazdasági megerősödésük folytán megközelítik az állami mezőgazdasági termelőüzemek gazdálkodási színvonalát, azonban ehhez a gazdasági színvonalhoz nem önmagában az állami támogatás segíti őket, hanem a termelőszövetkezetek gazdasági önállóságának az állam részéről történő olyan elismerése, amely a termelőszövetkezet részére is biztosítja azokat a termelési gazdálkodási feltételeket, amelyek összhangban vannak saját gazdasági kockázataival.

3. A szerző a szocialista termelőszövetkezetek általános jellemzését adva, azt két szempontból közelíti meg: gazdasági szempontból, és társadalmi szempontból. A termelőszövetkezet gazdasági szempontból mezőgazdasági nagyüzem, társadalmi szempontból jellemző oldal, a szövetkezeti lényeg. A termelőszövetkezetek bármilyen sajátos szövetkezeti problémáinak kutatásához elsősorban nem gazdasági oldalukról, hanem társadalmi oldalukról, szövetkezeti lényegükből kell kiindulni.

IV.

1. A termelőszövetkezetek belső igazgatási alapelvének elemzésekor a szerző rámutat arra, hogy a belső igazgatás kérdéseit nem lehet elszakítani azoktól a társadalmi viszonyoktól, továbbá azoktól a tulajdoni viszonyoktól, amelyek között, illetve amelyek alapján a szövetkezetek működnek. A termelőszövetkezetek létét és működését meghatározó társadalmi és tulajdoni viszonyok: a szocialista demokrácia, és a szocialista szövetkezeti csoporttulajdon. A szocialista demokrácia mint a szocialista társadalom és állam fejlődését általánosan meghatározó tényező alapját képezve a szövetkezetek működésének, szervezeti felépítésének eleve megköveteli a termelőszövetkezetek egész szervezeti működésében a legszélesebb demokratizmust. A termelőszövetkezet a saját tulajdonában álló vagyoni eszközökre támaszkodik. De mivel a szövetkezet a tagsági jogokkal rendelkező személyek egyesülése, minden tag egyenlően vesz részt a tulajdonjog összes jogosítványainak gyakorlásában.

A vázolt gondolatmenet eredményeként a szerző megállapítja, hogy a szocialista demokráciából és a szövetkezeti tulajdonból a termelőszövetkezetek belső igazgatásának alapelve, a szocialista szövetkezeti demokrácia következik.

A szövetkezeti demokráciát a burzsoá szövetkezeti demokrácia sajátosságaival egybevetve mutatja be, hangsúlyozva, hogy a kapitalista szövetkezeti demokrácia nem független a burzsoá demokráciától. Ahogyan a burzsoá demokráciát a vagyon demokráciája és a formális jogegyenlőség jellemzi, úgy a szövetkezeti demokrácia sem más, mint a vagyonilag erősebb szövetkezők rétegének demokráciája, amely mellett alárendelt szerepet játszik a többi tag formális jogegyenlősége. Mindezekből az következik — bár a szerző a fent ismertetett gondolatmenetből ezt a konklúziót nem vonja le —, hogy a szövetkezeti demokrácia a kapitalista szövetkezetekben nemcsak szövetkezeti alapelv, hanem a polgári demokrácia szerves része, annak egyik megjelenési formája. A szerző megállapítja, hogy a szocializmus viszonyaira jellemző szövetkezetekben a szövetkezeti demokrácia szintén nem általában, hanem a társadalmi élet egész területén érvényesülő szocialista demokrácia által meghatározottan, a szocialista szövetkezeti demokrácia formájában létezik, a szocialista demokráciából ered, azonban azt a nagyon lényeges kérdést, hogy a termelőszövetkezeti demokrácia csak szövetkezeti alapelv-e, vagy pedig annál több is, mélyebben nem vizsgálja, holott a kérdésre egyértelműen adandó az a válasz, hogy a termelőszövetkezeti demokrácia nem csupán szocialista szövetkezeti alapelv, hanem egyben a szocialista demokrácia szerves része, annak egyik megjelenési formája is, nagymértékben befolyásolja a termelőszövetkezeti demokráciának a szocialista demokráciában elfoglalt helyét. „A szövetkezeti demokráciának csak belső alapelvként való szemlélete olyan eredményre vezethet, hogy a szövetkezeten kívüli demokrácia súlyát és jelentőségét kevesebbnek értékeljük a valóságosnál a szövetkezeti demokrácia léte és fejlődése szempontjából."[1]

Elemezve a szövetkezeti demokrácia sajátosságait a szerző rámutat annak osztálytartalmára. Nem lehet azonban szerzőnek azzal a megállapításával egyetérteni, amely szerint ez a demokrácia osztályjellegében proletárdemokrácia. A termelőszövetkezeti demokrácia, amely egyértelműen az osztállyá szerveződő termelőszövetkezeti parasztság osztálydemokráciája természetesen nem lehet, és nem is ellentétes a proletárdemokráciával, illetőleg a munkásosztály demokráciájával, mert azzal típusában azonos munka-demokrácia, és ez közöttük az összekötő kapocs, a jelleget meghatározó tényező. Azonban a szövetkezeti demokrácia osztálytartalmának meghatározásánál mégsem lehet elhanyagolni azt a viszonylagos különbséget, amely a két osztály termelőeszközökhöz való viszonyának eltérésében mutatkozik meg. Ez a különbség a szocialista demokrácia egészében, amely állami szinten az állampolgárokra nézve egyformán jelentkezik, nem bír jelentőséggel, de a két osztály termelő-gazdálkodó kollektívái viszonylatában, amely tipikusan a vállalati kezelői-gazdálkodói-vagyoni demokráciában és a termelőszövetkezeti tulajdonosi-gazdálkodói-vagyoni demokráciában jut kifejezésre, már eltéréseket mutat.

2. A szocialista szövetkezeti demokrácia alkotóelemeit a szerző a vonatkozó szocialista irodalom áttekintésével elemzi. A szövetkezeti demokrácia két fő alkotóelemet foglal magában. Az egyik szervezeti-igazgatási elem: az igazgatás demokratizmusa. Ez a szocialista demokráciából eredő alkotóelem a szövetkezeti demokrácia belső érvényesülését biztosítja. A belső igazgatás önállósága, amelyet a szerző a szövetkezeti önigazgatásban jelöl meg, és a szövetkezeti csoporttulajdonból származtat a szövetkezeti demokrácia kifelé ható összetevője. E két alkotóelem nem szakítható el egymástól, hanem dialektikus egységben a szocialista szövetkezeti demokrácia tartalmát jelenti.

[1] Seres Imre: A termelőszövetkezeti demokrácia kérdéseiről. Á. I. XV. évf. 987. old.

3. Folytatva a szocialista szövetkezeti demokrácia gondolatkörének elemzését, a szerző annak fő vonásait a következőkben foglalja össze: a) a szövetkezet összes ügyeiben, illetve minden olyan belső ügyben, amely a szövetkezet létére, működésére és fejlődésére fontos kihatással jár, az egész tagság dönt; b) a vezető szerveket a tagok köréből a tagság választja; c) a tagoknak joguk van ellenőrzést és bírálatot gyakorolni a szövetkezeti szervek és tisztségviselők felett; d) a szövetkezet szervei és tisztségviselői munkájukért az őket megválasztó tagság előtt mind fegyelmileg, mind anyagilag felelősséggel tartoznak; e) a szövetkezeti szervek működésének kollektivitása és az egyes tisztségviselők egyszemélyes felelős vezetői tevékenysége összhangban állanak egymással. A szövetkezeti demokrácia legutóbb megjelölt vonásának taglalásakor helyesen megállapítja, hogy az egyszemélyi felelős vezetés nem áll ellentétben a szövetkezet demokratizmusával, mert az egyes tisztségviselők megbízásukat közvetlenül vagy közvetve a tagoktól kapják, tevékenységük során a tagok érdekében járnak el. Összevetve a szövetkezetben érvényesülő egyszemélyi felelős vezetés elvét az állami vállalatoknál érvényesülő egyszemélyi vezetéssel, azok különbözőségét a szerző a két gazdálkodószervezetnek a szocialista demokráciához való viszonyából vezeti le. Megjegyzendő, hogy a termelőszövetkezeteknél és az állami vállalatoknál létező egyszemélyi felelős vezetés jogköri és hatásköri különbözősége nem alapvetően a szocialista demokráciához való viszonyból, hanem az említett dolgozói kollektíváknak a tulajdonhoz való kapcsolatukból ered.

A termelőszövetkezeteknek a termelőszövetkezeti tulajdon viszonylatában nagyobb önállósággal kell bírniuk, mint a vállalatoknak az állami tulajdon viszonylatában. Ennek következtében a termelőszövetkezeti kollektíva tulajdonosi szuverenitását alapvetően sértené, ha a termelőszövetkezetben az egyszemélyi felelős vezetés ugyanolyan jogkörrel és hatáskörrel érvényesülne mint az állami gazdálkodó egységeknél.

4. A szocialista szövetkezeti demokrácia érvényesülési formáit a szövetkezeti demokrácia összetevőin, az igazgatás demokratizmusán és a szövetkezeti önigazgatáson keresztül tárja fel a szerző. Az igazgatás demokratizmusa mint szervezeti elem részben mint közvetlen demokrácia, részben közvetett módon mint képviseleti demokrácia érvényesül. A szövetkezeti önigazgatást, amely a szerző megfogalmazásában a szövetkezeti demokrácia és az állami irányítás közötti legfontosabb érintkezési pont a termelőszövetkezetek tervezésének az államigazgatási szervekhez való viszonyában elemzi. A monográfia keletkezésekor hatályban levő, a termelőszövetkezeti tervezésre vonatkozó jogszabályok ellentmondásos voltát feltárva a szerző helyteleníti a nem egyértelmű jogi szabályozásból eredő, az államigazgatási szerveknek a termelőszövetkezeti demokráciát sértő azon eljárását, amelynek lényege az volt, hogy a termelőszövetkezet tervét a járás a közgyűlés jóváhagyása után vizsgálta felül. A gyakorlati élet a szerzőt igazolta: az általa helytelennek tartott jogszabályt hatályon kívül helyezték.

5. A termelőszövetkezetek állami irányításának és a szövetkezeti demokráciának a viszonya a szövetkezeti demokrácia legproblematikusabb, a jelenleg is a legtöbb vitára alkalmat adó kérdése. A szerző a termelőszövetkezeti tulajdonból következteti a szövetkezet belső vezetésének a tagság jogkörébe való tartozását. Ugyanakkor felsorakoztatja azokat a társadalmi érdekeket, amelyekből ered a szocialista államnak a szövetkezetek működésében és fejlődésében való érdekeltsége, az állami irányítás nélkülözhetetlensége. Az akkor hatályos jogszabályok tartalmának megfelelően ismerteti az állami irányítás rendszerét és módszerét. Kiemeli a szövetkezeti önigazgatás és az állami irányítás egységét, hangsúlyozza, hogy sem a szövetkezeti önigazgatás nem állhat szemben az állam általános gazdasági politikai céljaival, sem az állami irányítás nem hagyhatja figyelmen kívül a szövetkezeti demokráciát.

V.

A belső igazgatás elvi kérdései után a monográfia második részében a szerző rátér az igazgatási szervezetek és működésük tárgyalására. Bevezető gondolatként elemzi a termelőszövetkezetek szerveinek fogalmát, majd fontossági sorrendben foglalkozik az igazgatási szervekkel. A közgyűlés szervezeti működése kérdéseit vizsgálva lényeges jogi jelentőséget tulajdonít a közgyűlés alakuló, ismételt és rendkívüli közgyűlések szerinti megkülönböztetésének. A küldöttgyűlés intézményével kapcsolatos legfontosabb probléma lényegét abban a kérdésben jelöli meg, hogy demokratikus intézmény-e a küldött-gyűlés, amikor a tagság egésze helyett gyakorolja a szövetkezet legmagasabb szintű vezetését. A továbbiakban a szerző a vezetőség és az ellenőrző bizottság működési és szervezeti kérdéseit fejtegeti, végül a szövetkezeti belső igazgatás társadalmi jellegének egyes szervezeti problémáival és a szakbizottságok feladatkörével foglalkozik.

VI.

Végezetül meg kell állapítani, hogy a szerző számtalan új eredeti gondolattal gazdagította a termelőszövetkezetek igazgatásával foglalkozó irodalmat, és értékes megállapításokat tett a termelőszövetkezeti demokrácia tartalmára vonatkozóan. Ugyanakkor a termelőszövetkezeti szervek működési szabályainak feldolgozásával segítséget nyújt a termelőszövetkezetben dolgozó szakemberek számára. A jövőben megalakuló termelőszövetkezeti központok bizonyára számos gyakorlati és elméleti problémát vetnek fel a termelőszövetkezetek irányításával kapcsolatban, amely problémák megoldása ismét aktuálissá teszi e témával való elméleti foglalkozást.

Süveges Márta

*Bolgár—Kárpáti—Traytler: A bűnügyi védő munkája**

I.

A magyar jogi szakirodalomnak egyik elhanyagolt része a büntető

* Közgazd. Könyvkiadó, Budapest, 1965. A mű I., III. és IX. fejezeteit Bolgár György, II. fejezetét Kárpáti László, IV—VIII. fejezeteit Traytler Endre írta.

eljárási jog. A felszabadulást követően is csak három monográfia jelent meg e területről és a résztanulmányok összege sem számottevő. Örömmel kell tehát üdvözölnünk e gondos munkával készült, közel harminc ív terjedelmű és igen szép kiállítású művet. Témája önmagában is vonzó. Nemcsak azért, mert sem a magyar, sem pedig a szocialista szakirodalomban eddig még nem dolgozták fel, hanem azért is, mert egy olyan szakma műhelytitkaiba ígéri a bepillantás lehetőségét, amely gyakran még a szakjogászok előtt is csak nagy vonalakban ismert. Úgy vélem, hogy nem tévedek, amikor műhelytitkokról teszek említést. Bármennyire is eredményes a védő közreműködése a tárgyaláson, észrevételei, indítványai, de még a perbeszéde is csak vajmi keveset árul el az azt megelőző tevékenységéről, védői gondolkodásmódjának sajátos vonásairól. A könyv írói éppen ennek, a színfalak mögött lezajló munkának, gondolkodási folyamatnak a bemutatására vállalkoztak. Ebből következik, hogy a mű nemcsak ügyvédek, ügyvédjelöltek részére készült. A szerzők sok olyan, megoldásra váró elméleti és gyakorlati kérdést feszegetnek, amelyeket pályatársaik talán valamennyien jól ismernek. Felismerhető, hogy itt a jogszabályalkotóhoz, a „másik oldalhoz" — az ügyészséghez — vagy éppen a bírósághoz szólnak, tőlük kérnek segítséget, őszintén feltárva a bűnügyi védő munkájának nehézségeit, belső ellentmondásait. A szerzőknek ez az igénye és az a módszere, hogy a védői tevékenységet a nyomozó hatóság, az ügyészség és a bíróság munkájával összefüggésben mutatják be, érdemessé teszi a könyvet arra, hogy nemcsak egy szűk szakmai kör, hanem mindenki, aki a büntető eljárás területén tevékenykedik, figyelemmel tanulmányozza.

II.

A mű jellegét igen nehéz és talán nem is lehet pontosan meghatározni. Tudományos értekezésnek nem nevezném, mert főképp gyakorlati kérdésekkel foglalkozik és elsődlegesen a gyakorlati szakember igényeit kívánja kielégíteni. A szerzők kézikönyvének nevezik, de kétségtelen, hogy az elvi igényesség és megalapozottság tekintetében messze meghaladták a gyakorlati kézikönyvek színvonalát. A kézikönyv meghatározás ellen szól — és ha a szerzők ilyen jellegű művet kívántak megírni, akkor hibaként kell a terhükre róni —, hogy a mű nehezen kezelhető. Kézikönyv jól használható tárgymutató nélkül a gyakorlati munkában éppen az elsődleges célját nem éri el. Nem pótolja a tárgymutató hiányát a szűkszavú tartalomjegyzék sem. Nyilván senki sem keresi például a „tudatos gondatlanság", vagy a „véletlen" fogalmát a „közvetett bizonyítékok" címszó alatt, jóllehet a szerzők — vitatható módon — itt helyezték el. Ugyancsak nem hiányozhat egy kézikönyvből a hivatkozott jogszabályok, utasítások, elvi döntések és eseti állásfoglalások pontos megjelölése, mutatója sem.

A meghatározás tehát csak „uszó határok" között mozoghat. A mű jellegét, mondanivalóját talán Traytler Endre soraival lehetne legtalálóbban meghatározni: A szocialista erkölcs az irányjelzője, tartalma és kerete a védő munkamódszereinek. „De ahhoz, hogy a módszer már jól induljon, menetközben el ne akadjon, mellékösvényre és útvesztőbe ne kerüljön vagy helyes útra terelődjék, olyan gyakorlati térkép szükséges, amely a legkisebb buktatót is feltünteti. Ilyen térképezéssel kísérletezik"... ez a könyv is.

III.

1. Az első fejezet a védői megbízással foglalkozik. Körültekintő módon indokolja a szabad védőválasztás jogának szükségességét; bemutatja a védő és az ügyfél közötti kapcsolat kialakulásának, az ügyvédi „diagnózis és prognózis" megállapításának módját. Igen érdekesek a kirendelés és a megbízás témakörével kapcsolatos fejtegetések. A szerző vázolja azt az egészséges folyamatot, hogy mind többen bíznak meg a kirendelt védőben és mind többen bízzák meg a kirendelt védőt.

A kirendelt védő díjazásának kérdéséhez fűződnek a mű leginkább vitatható megállapításai. Itt tárgyalja ugyanis Bolgár György az „ügyvédségnek — a szerzőtársak által is érintett — azt a régi kívánságát", hogy az anyagilag tehetős vádlottak ügyében „a bíróság ítélje meg a kirendelt védő díját úgy, hogy azt ne az állam, hanem a terhelt fizesse meg az ügyvédi díjszabás keretei között". Nem az igény jogalapját, hanem az érvényesítés módját vitatom. A kirendelt védő munkadíja valóban nem áll arányban sem a végzett munka minőségével, sem annak mennyiségével. Talán csak elég utalni arra az ellentmondásra, hogy a szakértő jelenlétét a bírósági tárgyaláson anyagilag jobban értékeli a jogszabály, mint a védőét, és neki nem, de a szakértőnek meg kell fizetni a tárgyaláson kívüli minden tevékenységét is. Mindezek ellenére, nem találom elfogadhatónak azt az érvelést, amely mintegy az állam érdekeit védelmezve kifogásolja, hogy a jogerős ítélettel felmentett vádlott kirendelt védőjének munkadíját az állam viseli. Elítélés esetén a költségek a vádlottat terhelik; ha bűnössége nem volt megállapítható, és ő maga nem is látta szükségesnek megbízott védő igénybevételét, miért kellene őt csak azért költségviselésre kötelezni, mert van pénze. Az alaptalanul, vagy nem kellő alappal indított eljárás hátrányos következményeinek fokozása mindenképpen elkerülendő és úgy vélem, hogy ez a gondolkodásmód ellentétben áll a közfelfogással is.

Túlságosan leegyszerűsítettnek látom azt az érvelést, amely a kirendelés intézményét egyszerű fizetési kedvezménynek tekinti. A kirendelés törvényi feltételei önmagukban is cáfolják ezt az álláspontot: a kiszabható büntetés nagysága, a terhelt fiatal kora, elmebetegsége, az ügyész jelenléte a tárgyaláson stb., még csak sejtetni sem enged ilyen megfontolásokat. Abból, hogy a védelem nemcsak a terhelt egyéni érdeke, hanem fontos közérdek is, az következnék, hogy az állam, amint mindig gondoskodik a vádlóról, gondoskodjék a védőről is.[1] A jogszabályalkotó tehát garanciális szempontokból, az ügyfélegyenlőség biztosítása, megközelítése érdekében állítja kötelező erővel a vádlott mellé a védőt, még abban az esetben is, ha arról

[1] Móra Mihály–Kocsis Mihály: A magyar büntető eljárási jog. Budapest, 1961. 317. pont.

ő maga nem gondoskodott. De éppen ez az a kérdés, amelyre a szerző tagadó választ ad. Véleménye szerint: „ügyfélegyenlőség valójában sohasem volt" és „ma már nem állítja senki, hogy az ügyfélegyenlőség a büntető eljárás elvei közé tartoznék." „Ma már értelmét vesztette az a régi tudományos vita is, vajon ügyfél-e a védő vagy sem", „ma már tehát ügyfélegyenlőségről nem beszélünk." Meg sem kísérelhetem a büntető eljárás ilyen alapvető kérdéséről az érdemi vitát egy recenzió keretei között, én csak az ellentmondást nem tűrő kijelentéseket vitatom. Ma már nem állítja senki, hogy az ügyfélegyenlőség a büntető eljárás elvei közé tartoznék? Csak két műre hivatkozom, az 1961-ben megjelent egyetemi tankönyvre és a ma használatban levő egyetemi jegyzetre.[2] Ma már értelmét vesztette az a régi tudományos vita, hogy ügyfél-e a védő? A szerző által írt könyv előszavában Szilbereky Jenő utal arra, hogy Király Tibornak a közelmúltban megjelent monográfiája tudományos szinten tárgyalta a védő és a védelem eljárási helyzetét. Még ma sem telt el öt év e könyv megjelenése óta. Király Tibor olyan „mai" szerzőket idéz a maga álláspontja mellett (a védő ügyfél), mint Sztrogovics, Poljanszkij, Szaviczkij, hogy csak a nevesebbeket említsem.[3] Úgy érzem, hogy részletes indokolás, vita nélkül elhamarkodott volt ez a nagy „temetés". Túlságosan egyszerűen és meglehetősen gyorsan elenyésztek a különböző elvek és elméletek a szerző álláspontja mellett. A mű elméleti megalapozottságát nagymértékben fokozta volna, ha az ellentétes nézetek indokolt cáfolata is követte volna a szerző álláspontját. Így aztán csak sajnálni lehet, hogy nem tudhattuk meg miért éppen a gyakorló ügyvédek nem tartják megfelelőnek a maguk számára az ügyféli pozíciót a tárgyaláson, mennyivel jelent többet „a bíróság segítője" cím (Kárpáti László) a vádló helyzetével azonos pozíciónál. Csak érinteném ezzel kapcsolatban: vajon a nyomozási szakban is a bíróság segítője a védő? Vagy az lenne a helyes felfogás, hogy mindig annak a hatóságnak a segítője a védő, amelyik előtt van az ügy?

2. Bár a második fejezet címe: A védelem szerepe és feladatai a nyomozási eljárásban, mondanivalója sokkal szélesebb területet ölel fel. Első része tartalmazza a tulajdonképpeni bevezetést, a megalapozást. Ide sorolnám például a védő és jogállása, a védő bekapcsolódása az eljárásba, a védő díjazása, a védelem tervszerűsége, a kiderítésre váró kérdések és a kiderítés eszközei című pontokat. Noha szerkezetileg nincs elkülönítve, a második megkülönböztethető rész tárgyalja a nyomozási szakaszt a maga mozgásában és ezzel kapcsolatban a védői közreműködést. A szerző sorra veszi az eljárási cselekményeket, elemzi azok hatását a per további menetére és aprólékosan bemutatja, hogy a védő mikor, milyen módon avatkozhat be az eljárásba, milyen sajátos jogai, kötelezettségei vannak. Végül a szerző — ha csak röviden is —, de igen alapos ismertetést nyújt azokról a kriminalisztikai kérdésekről, amelyekkel a védői tevékenység során leggyakrabban lehet találkozni.

Ha a művet elméleti és egyéni álláspontokat is tartalmazó kézikönyvnek tekintjük, kétségtelen, hogy ez a része a legsikerültebb. Szerzője ismerteti a vonatkozó jogszabályokat, utasításokat, az Országos Ügyvédi Tanács állásfoglalásait és ha szükséges, ezeket igen alapos magyarázattal látja el. A gondosan szerkesztett, következetes, rendszerezett ismertetést szinte minden esetben követik a szerző gyakorlati tapasztalatokon nyugvó megfigyeléseinek, tanácsainak a bemutatása. Így nemcsak az élő jogszabályanyag, és az ennek alapján kialakult joggyakorlat ötvöződik egységgé, hanem jelzi a buktatókat is és megmutatja, mi a helyes ügyvédi magatartás, a helyzetek megoldása. Különösen értékesnek tartom a védelem tervszerűségének a „védői taktikától" való elhatárolását, a védő értekezése a terhelttel, a nyomozás anyagának megismerésével foglalkozó részeket. Itt kell felhívni a figyelmet arra a mértéktartó és megalapozott érvelésre is, amely a kirendelt védői munkadíj rendezésének szükségességét tárgyalja.

A részletkérdésekben elfoglalt álláspontok közül is meg kell néhányat említeni. Jogos kívánság, hogy az ügyben már szereplő védő részére a vádiratot — miután az is határozat, mégpedig a nyomozási szakban a terheltre nézve a legsúlyosabb határozat — kézbesítsék. Megfontolandóak azok a megállapítások is, amelyek szerint a nyomozás során kirendelt szakértő gyakran „a vád szakértője". A tárgyalóteremben az ügyész mellett foglal helyet, az ő részére nyújt felvilágosításokat és a kérdések feltételénél kizárólag a bűnösség megállapíthatósága vezérli. Ezzel párhuzamosan bírálja a védők részéről tapasztalható bizalmatlanságot a kirendelt szakértővel szemben és szorgalmazza a helyes, egyensúlyon alapuló viszony kialakítását. Nem tartja elfogadhatónak a szerző azt, hogy egyes eljárási cselekményeket a halaszthatatlan sürgősségre hivatkozva a védő távollétében foganatosítanak. Az az igény, hogy a sürgősség soha ne szolgáljon indokul a védő távollétében való eljárásra, szerintem túlzott. A kriminalisztikai elvek teljes félretételét jelentené, ha a házkutatással addig kellene várni, amíg az esetleg vidéken tartózkodó védő megjelenik, vagy a munkaközösség helyettesítéséről és helyettesítéséről gondoskodni tud. Annyiban azonban valóban helyt kellene adni a szerző kívánságának, hogy a halaszthatatlanság nem szolgálhat okul a rövid úton történő értesítés, vagy legalább az értesítés megkísérlésének mellőzéséül. Már akkor is jelentős lépést tennénk előre, ha a részvétel lehetőségének biztosítása lenne minden esetben megkísérelve.

3. A harmadik fejezet a tárgyalás előkészítésének feladatait vázolja, behatóan elemzi az előkészítő eljárásban hozható határozatok típusait, a magánvádas ügyek előkészítésének különös szabályait. A szerző cáfolja azokat a nézeteket, amelyek előnyben részesítik a tárgyaláson történő „látványos" felmentést az előkészítő eljárásban hozott megszüntető végzésnél.

4. A következő három fejezet a bírósági tárgyalással, a védőbeszéddel és a fellebbezéssel foglalkozik. Bár szerkezetileg szétválnak egy-

[2] I. m. 145. és 288. pont. Barna Péter–Király Tibor–Szabó Lászlóné: Magyar büntető eljárási jog. I. kötet. Budapest, 1965. 91. és köv. old.

[3] Király Tibor: A védelem és a védő a büntető ügyekben. Budapest, 1962. 166. old.

mástól, mégis egységet alkotnak. Ennek az az oka, hogy belső felépítésük, mondanivalójuk szorosan kapcsolódik, egymást kiegészítik. Természetes is, hogy például a kihallgatásról és a vallomás értékeléséről, a büntetéskiszabási tényezőkről és az enyhítésre irányuló fellebbezésről stb. csak a gondolatmenetet folytatva, az előzőekre építve lehetett írni. Önálló egységként kell kezelni e fejezeteket azért is, mert ezek állnak legtávolabb a kézikönyv sajátos ismérveitől. Míg az előző részek a jogszabályokra, a bírói gyakorlatra épülnek fel, az utóbbiak csak a legszükségesebb mértékben tartalmaznak ilyen jellegű ismertetést és tág teret engednek az egyéni gondolatoknak, meglátásoknak. A kiindulási alap talán az volt, hogy az olvasó a tételes anyagot jól ismeri és erre figyelemmel már csak a védői munka gyakorlati módszereit kell bemutatni, azt, hogy a szabályok nyújtotta lehetőséggel hogyan élhet a védő legcélszerűbben. Éppen ezért ezek a fejezetek a mű legérdekesebb és legolvasmányosabb részei.

A szerző — többnyire jogesetek leírásán keresztül — évtizedekre visszanyúló tapasztalatait, kipróbált megoldásait mutatja be. Tucatjával sorolja fel azokat a „kényes" helyzeteket, amelyek a tárgyaláson előadódhatnak és ezeket elemezve megjelöli a helyes, illetve a helytelen magatartás várható következményeit. Kétségtelen, hogy a szerző nem követi sorra a tárgyalás egyes mozzanatait, hanem kiragad néhány kérdést, de azokra a választ olyan részletesen kidolgozza, hogy valójában megelevenedik az egész tárgyalás. Jellemző példa erre, hogy az olyan egyszerűnek látszó témával, mint a védő jelenléte a tárgyaláson tizenkét oldal terjedelemben foglalkozik és ennek keretében érinti a helyettesítést, az eljárás többi alanyaihoz való viszony, az eljárás tudatos elhúzásának, a bizonyítási eljárás sorrendjének, a nyilvánosság kizárásának, a hallgatósággal való kapcsolatnak stb. kérdéseit. Igen elmélyült munkára utal az olyan — korábban részletesen ki nem dolgozott — területek bemutatása is, mint a védői igazmondás, vagy az adatközlés és titoktartás cím alatti részek. Ez utóbbi tulajdonképpen a helyes értelemben felfogott védelmi taktika elemzése. A Bűnösség és a Minősítés cím alatt nagyobbrészt büntetőjogi kérdéseket tárgyal. Az egyes büntetőjogi fogalmakkal, törvényi tényállásokkal kapcsolatban egyrészt fogalommeghatározásokat, értelmezéseket igyekszik kialakítani, másrészt pedig a leggyakrabban alkalmazható védekezési formákat, ellenérveket mutatja be. Bár az helyeselhető, hogy a szerző büntetőjogi kérdéseket is felvet és azokkal kapcsolatban is igyekszik a védelem részére irányt mutatni, módszerét kifogásolni kell. Amennyire élvezetessé teszi a sokoldalúság és a gondolatgazdagság az eljárási kérdések tárgyalását, a rendszeresség hiánya itt annál zavaróbb. Az általános- és a különös rész kérdései váltogatják, a különös rész tényállásai gyakran ötletszerűen követik egymást. (Például: Kifürkészés, Hozzátartozó, Bűnszövetség, vagy: Lopás, Rongálás, Kisebb súlyú bűntett, Rágalmazás, Erős felindulásban elkövetett emberölés, A veszély fogalma.) Éppen a sokoldalúságra törekvés következtében egyes tényállásokra csak egy-egy sor jut és az ilyen meghatározás például, hogy: „Bármilyen fajtalanság: a saját magán, vagy nem személyen végbe vitt fajtalanság. Csak akkor büntethető, ha garázdaságot is megvalósít," — nem sokat mond és a Btk. 280., 281. és 219. §-ával, illetve a miniszteri indokolással összevetve félreértésekre adhat okot.

5. A hetedik fejezet a rendkívüli perorvoslatok okaival, azoknak egymástól való elhatárolásával és az elbírálás során tanúsítandó védői magatartással foglalkozik.

6. A fiatalkorúak védelmének sajátosságait tárgyaló nyolcadik fejezet az életkor büntetőjogi kihatásai, a fiatalkorú ellen folytatott büntető eljárás és a védői munka megkülönböztető ismérveit elemzi.

7. A befejező fejezet a különleges eljárások általános és az egyes eljárási formák legfőbb sajátos vonásait vázolja.

IV.

Könyvismertetésben nincs mód arra, hogy a szerzők valamennyi főbb gondolatát fel lehessen villantani. A bemutatott vázat nyilván csak a könyv olvasása közben lehet élő anyaggal kitölteni, és ezért lesz majd az olvasó szerencsés helyzetben. A megemlített hibák inkább csak a szerkesztés hiányaira vezethetők vissza. A mű gondolatgazdagsága, gyakorlati és elméleti hasznossága ezeket könnyen feledteti az olvasóval.

Kratochwill Ferenc

Új könyvek:

Szabóné Nagy Teréz: A büntető eljárási rendszer alapjai. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 294 p. [Bibliogr. 277—286.]

A munka a bevezető részekben a szocialista jogirodalomban uralkodó két alapvető nézetet: a tiszta processzuális eljárási irányzatot és az anyagi jogias szemléletet mutatja be. A burzsoá és szocialista jogviszonyelmélet bemutatása után részletesen elemzi a büntetőjog és az eljárási jog összefüggéseit. A befejező részben a büntető eljárás rendszerével kapcsolatos vizsgálódásainak eredményét foglalja össze. A munkát orosz és német nyelvű tartalomjegyzék egészíti ki.

Stépán Pál—*Földes* Vilmos: Küzdelem az alkoholizmus ellen. Bp. Közgazd. Kiadó, 1966. 301 p. [Bibliogr. passim]

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat országos jogi választmányának javaslatára közzétett munka célja széles körű felvilágosítást adni az alkoholizmusról. A szerzők — ügyész és igazságügyi orvosszakértő — a társadalmi élet legkülönbözőbb vonatkozásaiban mutatják be a mértéktelen alkoholfogyasztás romboló hatásait. Rövid történeti bevezetés után az alkohol túlzott élvezetét igazságügyi orvosi szempontból vizsgálja, majd részletes statisztikai adatokkal, kiemelt jogesetekkel mutatja be az alkoholizmus és a bűnözés összefüggéseit. Külön-külön foglalkozik az alkoholizmus és a családi élet kapcsolataival, végül a munkahelyi alkoholizmus káros következményeivel. A befejező fejezet az alkoholizmus elleni küzdelem legújabb fejleményeit mutatja be. A könyvhöz Szilbereky Jenő igazságügyminiszterhelyettes írt bevezetőt.

E lapszám (XXI. új évfolyam 10.) szerzői: *Dr. Kálmán György* az OT titkárságának vezetője. — *Dr. Weltner Andor* egyetemi tanár. — *Dr. Bauer Miklós* vezető jogtanácsos. — *Dr. Vas Tibor* egyetemi tanár. — *Dr. Samu Mihály* tanszékvezető egyetemi docens. — *Dr. Bak József* ügyész. — *Dr. Bócz Endre* nyomozó ügyész. — *Dr. Rózsa János* az Országos Kriminalisztikai Intézet főmunkatársa. — *Dr. Székely János* az Országos Kriminalisztikai Intézet főmunkatársa. — *Dr. Halász József* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Dr. Szabó András* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Süveges Márta* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Kratochwill Ferenc* egyetemi adjunktus.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221—281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — 66.1660 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 12,— Ft

INDEX: 25.422

XXI. új évfolyam

11. szám

Budapest, 1966. november hó

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST

1966 DEC 12

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SZABÓ ANDRÁS:
A nevelő-, átnevelő-intézkedések és a büntető szankciók 565

BAK JÓZSEF:
A szövetkezetek szabályozásának helyzete jogrendszerünkben 574

NÉMETI LÁSZLÓ:
A tagsági jogviták fórumrendszere a termelőszövetkezeti jogban 585

GÁSPÁRDY LÁSZLÓ:
A kisegítő ügyleti tilalmak elméleti kérdései 592

BALOG JÁNOS:
Az ártatlanság vélelmének tartalmához 602

VALKI LÁSZLÓ:
Ausztria semlegessége és a Közös Piac 607

Szemle:

PÉTERI ZOLTÁN:
Az Académie Internationale de Droit Comparé VII. Kongresszusa 613

PECZE FERENC:
A magyar állam- és jogtörténet egyetemi jegyzetanyag fejezeteiről rendezett vita-ülésszak 617

Jogirodalom:

Weltner Andor: A szocialista munkaszerződés (KERTÉSZ ISTVÁN) 620

Nyikiforov, A. Sz.: Bűnhalmazat (PATERA ANTAL) 625

— —:
Új könyvek 632

СОДЕРЖАНИЕ: *Андраш Сабо:* Воспитательные, перевоспитательные мероприятия и санкции наказания. — *Йожеф Бак:* Положение регулирования кооперативов в нашей системе права. — *Ласло Немети:* Система форумов правовых споров по членству в производственно-кооперативном праве. — *Ласло Гашпарди:* Теоретические вопросы добавочных запретов по сделкам. — *Янош Балог:* К содержанию предположения о невиновности. — *Ласло Валки:* Нейтралитет Австрии и общий рынок.— *Обзор: Золтан Петери:* Седьмой Съезд Académie Internationale de Droit Comparé — *Ференц Пеце:* Дискуссионное заседание о главах университетского учебного пособия по истории венгерского государство и права. — *Юридическая литература:* Андор Велтнер: Социалистический трудовой договор *(Иштван Кертес)*. — Никифоров А. С.: Преступление по совокупности *(Антал Патера)* — — —: Новые книги.

INHALT: *András Szabó:* Erziehungs-, Umerziehungsmassnahmen und Strafsanktionen. — *József Bak:* Die Lage der Regelung der Genossenschaften in unserem Rechtssystem. — *László Németi:* Das Forumsystem der Mitgliederstreitigkeiten im produktionsgenossenschaftlichen Recht. — *László Gáspárdy:* Die theoretischen Fragen der Verbote der Aushilfsgeschälfte. — *János Balog:* Zum Inhalt der Vermutung der Unschuldigkeit. — *László Valki:* Die Neutralität Österreichs und der Gemeinsame Markt. — *Rundschau: Zoltán Péteri:* Der VII. Kongress der Académie Internationale de Droit Comparé. — *Ferenc Pecze:* Die Sitzungsperiode über die Diskussion der einzelnen Abschnitte des Lehrbehelfs der ungarischen Staats- und Rechtsgeschichte. — *Rechtsliteratur:* Andor Weltner: Der sozialistische Arbeitsvertrag *(István Kertész)*. — Nikiforow, A. S.: Verbrechenskonkurrenz *(Antal Patera)*. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *András Szabó:* Les mesures d'éducation et de rééducation et les sanctions pénales. — *József Bak:* L'état de la réglementation des coopératives dans notre système de droit. — *László Németi:* Le système du règlement des litiges des membres en droit des coopératives de production. — *László Gáspárdy:* Problèmes théoriques des interdictions d'actes juridiques subsidiaires. — *János Balog:* A propos du contenu de la présomption de l'innocence. — *László Valki:* La neutralité de l'Autriche et le Marché commun. — *Revue: Zoltán Péteri:* Le VIIe Congrès de l'Académie Internationale de Droit Comparé. — *Ferenc Pecze:* Session de discussion sur les différents chapitres du cahier de cours universitaires de l'histoire de l'Etat et du droit. — *Littérature:* Andor Weltner: Le contrat socialiste du travail *(István Kertész)*. — Nikiforov, A. S.: Cumul d'infractions *(Antal Patera)*. — — —: Nouveaux livres.

XXI. új évfolyam 11 szám Budapest, 1966. november

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A nevelő-, átnevelő-intézkedések és büntető szankciók*

A fiatalkorú bűntettesekkel szemben alkalmazható nevelő és átnevelő intézkedések, valamint büntető szankciók olyan gazdag és változatos skáláját találhatjuk a különböző nemzetek törvényeiben, hogy ezek részletes leírása és összehasonlító vizsgálata egy előadás keretében reménytelen vállalkozás lenne. Más utat kellett tehát választanom. Ennek lényege a következő: megkísérlem a gazdagon tagolt intézményrendszerben uralkodó belső rendet és jellegzetes fejlődési tendenciát felvázolni, ezt megfelelően interpretálni és a részletes összehasonlító leírást az alaptípusok felvázolásával helyettesíteni.

I. *A fejlődés tendenciája és ennek mozgató rugói*

Messzemenően egyet kell értenem azokkal a szerzőkkel, akik szerint a fiatalkorúak büntetőjogának fejlődésére az jellemző, hogy a felelősségre vonás *represszív* eszközei egyre inkább háttérbe szorulnak és helyüket a bűntettesek szociális-pedagógiai-pszichológiai *kezelésének* intézményei váltják fel. Azt mondhatnánk, hogy a fiatalkorú bűntettesek *ellen* alkalmazott szankciókat a fiatalkorúak *érdekében* alkalmazott intézkedések váltják fel. Ez a fejlődési tendencia olyannyira jellegzetes, hogy még a hagyományos büntető-szankciók természete is átalakul: pedagógiai tartalmú büntetésekké válnak. A kezelés gazdagodó intézményrendszere a fiatalkorúak büntetőjogát egyre inkább elkülöníti a büntetőjog egészének matériájától és az *ifjúságvédelmi* jog szankciós zárkövévé teszi. Véleményem szerint a fiatalkorúak büntetőjogának ez a metamorfózisa megállíthatatlan még akkor is, ha számos hagyományos büntetőjogi alapelv szenved ezzel hajótörést (így például a garanciális jelentőségűnek tekintett proporcionális büntetés elve). Megítélésem szerint a szóbanforgó fejlődési tendenciának egyrészt társadalmi, másrészt ideológiai okai vannak. Nézzük meg először a jogi matéria fejlődésének társadalmi mozgató rugóit.

A modern technikai civilizáció a társadalmi munkamegosztás bonyolult és erősen specializált rendszerét hozta létre. A munkamegosztás adott rendjébe való bekapcsolódás egyre több ismeretet, egyre magasabb ismeretszintet feltételez. Az előképzés és a szakképzés időtartama ily módon jelentősen megnövekedett. A megnövekedett ismeretszint elérése érdekében az új nemzedék *oktatásáról* a felnőtt társadalomnak *intézményesen* kell gondoskodnia. A modern élet sokrétű társadalmi viszonylatrendszere sokrétűvé tette a társadalmi elvárások és magatartási normák rendszerét is. Ezek elsajátítása és a bennük való eligazodás érdekében a felnőtt társadalomnak *intézményesen* kell gondoskodnia a felnövekvő új nemzedék *neveléséről* is. A modern társadalom tehát intézményes módon gondoskodik az új nemzedék oktatásáról és neveléséről. Ez a gondoskodás egyúttal azt is jelenti, hogy kialakul a felnövekvő új nemzedék sajátos életformája, sajátosan rendezett élethelyzete: a modern társadalomban ifjúnak lenni sajátos életformában való részvételt jelent. Az ifjúság társadalmi integrációjáról való intézményes gondoskodás *össztársadalmi* szükségletté vált. Az ifjúságról való gondoskodás ma már nem spontán módon, hanem a tudatos társadalmi cselekvés szintjén kerül rendezésre. Az új nemzedék társadalmi integrációjáról való társadalmi gondoskodás mellett intézményes módon igyekszik elhárítani a modern társadalom a társadalmi integrációt akadályozó tényezőket is. Az intézményes védettség állapotában és az ezzel szükségképpen együttjáró nagyobb társadalmi tolerancia állapotában természetesen számolni kell nem kívánatos spontán folyamatokkal (így például hedonista és parazita törekvésekkel), amelyek tömegméretekben éppen az ifjúságról való intézményes gondoskodás rendszerére vezethetők vissza. A büntetőjog, illetve a fiatalkorúak büntetőjoga részévé vált az ifjúság társadalmi integrációját és adaptációját biztosítani hivatott rendszernek.

* A „L'Association Internationale des Magistrats de la Jeunesse" VII. kongresszusán elhangzott előadás alapján. A kongresszus tanácskozásainak ismertetésére lapunkban még visszatérünk. *(Szerk.)*

Az ifjúság intézményes védelme és a viszonylag nagy társadalmi tolerancia az ifjúsággal szemben főleg a büntetőjog *represszív* élét tompította. A *terápia* intézményes meghonosodását és uralkodó szerepét — véleményem szerint — ideologikus tényezőkben kell keresnünk. És itt mindenekelőtt egy *új emberképre* gondolok, az ember természetére, az egyén és társadalom viszonyára vonatkozó új tudományos-filozófiai megfontolásokra. Az új emberkép kriminológiai konzekvenciái különös figyelmet érdemelnek, hiszen az emberre vonatkozó ismereteknek ez a diszciplina az igazi közvetítője a büntetőjog felé. Az új emberkép alapján a fiatalkorúak bűnözését, a fiatalkori bűnözés jelenségét egészen más módon értékeljük, mint eddig. Vállalva a leegyszerűsítés veszélyét, azt mondhatom, hogy ma már úgyszólván általánosnak mondható az a kriminológiai értékelés, amely a fiatalkorúak bűnözésében a *társadalmi adaptáció zavarát* látja, vagy azt a *társadalmi inadaptáció* tüneteként fogja fel. A bűnözés ilyen értékeléséből logikusan következik a bűnözés elleni küzdelem feladatainak meghatározása is: a társadalom jogilag szabályozott reakciója a társadalmi adaptáció zavarának megszüntetésére, illetve az inadaptáció felszámolására irányul.

A kör tehát bezárult: a társadalom intézményes módon gondoskodik az ifjúság társadalmi integrációjáról és ennek a rendszernek a fiatalkorúak büntetőjoga a terápia különböző eszközeinek kialakításával válik szerves részévé.

Tételünk úgy hangzott, hogy a fiatalkorúak büntetőjoga ifjúságvédelmi joggá válik, represszív éle háttérbe szorul és ez a folyamat társadalmi okokra vezethető vissza. A terápia meghonosodását és uralkodó szerepre jutását egy új emberkép kialakulására vezettük vissza, mint ideológikus okra. Látható azonban, hogy a társadalmi és ideológiai okok — mint a jogi matéria fejlődésének mozgató rugói — csak első megközelítésben választhatók szét. Az ideológiai folyamatokban — az új emberkép kialakulásában — végső soron a társadalmi folyamatok tudatosodnak. Arra gondolok, hogy a társadalmi praxis ösztönösen az ember társadalmi természetéből indul ki, amikor a társadalmi integráció és adaptáció folyamatát intézményes módon szabályozza. Az új emberképben pedig tükröződik ez a praxis, elméleti megfogalmazást és általánosítást nyer az ember társadalmi természetének elismerése. Mindez olyannyira általános folyamat, hogy a társadalmi berendezkedésben és a világnézeti alapokban mutatkozó különbségek ellenére is érvényesül. És azt hiszem, nem árt ezekre az azonos, közös vonásokra felhívni a figyelmet és nem a különbségekre helyezni a hangsúlyt.

Engedtessék meg, hogy az új emberképben mutatkozó közös vonásokra vázlatosan utaljak. A modern emberkép leglényegesebb vonása — mint említettem — az ember társadalmi természetének elismerése. Ezt az álláspontot a marxizmus képviseli a legkövetkezetesebben. Azt hiszem közismert Marx megállapítása ebben a kérdésben: az ember lényege a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége (ensemble), az ember — mint személyiség — a társadalmi viszonyok szubjektív megjelenítője. Az egzisztencializmus az embert mint személyiséget a személyi viszonyok summájának tekinti. A filozófiai antropológia az embert nyitott világú lénynek értékeli (weltoffene Wesen), akinek már biológiailag megszabott feladata a személyiség és a szociális szféra kialakítása. Ellentétes világnézeti alapból kiindulva, a különböző filozófiai tanítások *egy* pontban tehát megegyeznek: az ember lényegét társadalmiságában látják. A terápia meghonosodását és általánossá válását megalapozó kriminológiai álláspontnak, amely a fiatalkori bűnözést a társadalmi adaptáció zavaraként, vagy az inadaptáció tüneteként értékeli, logikus előzménye csak az ember társadalmi minőségét lényegesnek tartó elméleti megfontolás lehet.

Azt hiszem, hogy most már elkerülhetetlen feladat az új emberképnek a fiatalkorúakra való konkretizálása, ha már ennek olyan nagy jelentőséget tulajdonítunk a fiatalkorú bűntettesek kezelésének rendszerében.

II. *A felnőtté érés folyamata*

Az emberiség fejlődése a társadalmi viszonyok fejlődését jelenti, tehát történelmi fejlődés. Az emberiség a maga emberi képességeit eltárgyiasítja a termelő tevékenységben, a szociális viszonyokban, a művészetekben és tudományokban. Az ember létfeltételei ily módon sajátos létfeltételek: az emberiség létrehozta, megteremtette az „emberi természet" világát. Az ember a maga természetes szükségleteit az „emberi természet világának" közvetítésével elégíti ki, vagyis a termelő tevékenység, a munkamegosztás adott rendjébe való bekapcsolódás, a másokkal való társadalmi együttműködés útján. Az egymást követő nemzedékek létfeltételeit a megelőző generációk tevékenysége alakította ki és minden generációnak el kell sajátítania a megelőző történelmi fejlődés eredményeit, el kell sajátítania a szellemi és anyagi kultúra produktumait. Az egyes ember individuális fejlődése során, az emberi tartalmak elsajátításának folyamatában válik társadalmi lénnyé. Amint ezt Leontyev kitűnően mondja: az ember számára a maga lényege születése tényével nem *adott,* hanem *feladott,* azaz ezt el kell sajátítania. Erről az *elsajátítási* folyamatról gondoskodik a társadalom intézményes módon. Ez a gondoskodás a felnövekvő új generáció élethelyzetének, életmódjának sajátos szabályozásából áll, az úgynevezett nevelési szituáció kialakításából, amelynek keretében aztán lezajlik a gyermek fejlődése, szociálissá válása, az emberi tartalmak elsajátításának aktív folyamata. Az emberi képességek és tartalmak realizálása és elsajátítása tehát emberi környezetben, az emberekkel való érintkezés folyamatában, a nevelési szituáció történelmileg

adott keretei között zajlik le. Az emberekkel való érintkezés folyamatában válik az ember *személyiséggé*. A személyiségfejlődés alapján alakulnak ki a viselkedésszabályozás sajátosan emberi mechanizmusai. Ezek a mechanizmusok messze meghaladják a biológiai beidegzés és ösztönös cselekvés szintjét. Így alakul ki a személyiségfejlődés során az akarati cselekvés képessége. Ennek birtokában az ember nem egyszerűen része környezetének, hanem *viszonyba* lép saját létfeltételeivel: viszonylagos szabadságot nyer a tárgyi valósággal szemben. A külvilághoz való viszony kialakulásával az ember fejlődése *önfejlődés* is, azaz nem csak tárgya, passzív visszatükrözője külső hatásoknak, hanem alanya is, hiszen viszonyban van ezekkel. A személyiségfejlődés eredményeként kialakult akarati cselekvés képessége, a viszonyba lépés a létfeltételekkel, vagyis a *viszonylagos szabadság* az alapja annak, hogy az emberi viselkedés erkölcsi és jogi normákkal (tehát sajátosan emberi és társadalmi módon) szabályozható. Az ember az egyedi fejlődés során, az emberekkel való érintkezés folyamatában *elsajátítja* a kötelességszerű, társadalmilag szabályozott és a környezet által elvárt viselkedést. A társadalmi elvárások, az erkölcsi és jogi szabályok az elsajátítás eredményeként beépülnek az ember személyiségébe: *külső követelményből belső követelménnyé* válnak, a személyiségbe beépülve eszmei indítékként *motiválják* és lefolyásában *szabályozzák* az ember viselkedését. A kötelességszerű cselekvést az ember tudata és magasabbrendű érzelmei (társadalmi érzelmei) közvetítik. A személyiség sokoldalú fejlődése alapján így válik az ember *önmeghatározó szubjektummá*, akinek cselekedeteit nem *közvetlenül* vágyai — mint természeti erők — határozzák meg, hanem személyisége, vagyis pszichikus arculatának konkrét társadalmi, erkölcsi minősége. Az ember társadalmi, erkölcsi érettségét az jelzi, hogy a *társadalmilag* jelentős értékek mennyire váltak *individuálisan* is jelentőssé számára.

A fiatalkorú bűntetteseknél a társadalmivá érés zavarával állunk szemben. Ez a zavar vagy abban mutatkozik meg, hogy a kötelességszerű cselekvés elsajátított képessége még nem elég szilárd, vagy pedig hibás moralitással (a hivatalos társadalmi értékek lebecsülésével, az azokkal való szembenállással) van dolgunk. Különös figyelmet érdemel az a körülmény, hogy a társadalmi beilleszkedés zavarai a gyermekből felnőtté érés időszakában jelentkezik, tehát akkor, amikor a fiatal nemzedék tagjai egy látszólag önálló életforma részeseivé válnak, amikor tehát a nevelők közvetlen irányítása és ellenőrzése már nem érvényesülhet. A valódi önállóság elsajátításának és begyakorlásának időszakában mutatkozó zavarok alapját a megelőző életútban, a személyiségfejlődés megelőző szakaszában kell keresnünk. Itt most tudatosan tekintünk el a bűnözés társadalmi determináltságának kérdésétől és beszélünk a bűntettet megelőző életút, nevelési szituáció és személyiségfejlődés kérdéséről. A fiatalkorúak bírósága ugyanis minden esetben *adott* bűntettessel, annak adott személyi körülményeivel kerül szembe és foganatosítható intézkedései mindig csak erre irányulnak, nem pedig azokra a társadalmi körülményekre, amelyeknek a nevelési szituáció történelmileg adott produktuma. A gondolatmenetet folytatva azt mondhatjuk, hogy a fiatalkorúak bírósága a társadalmi beilleszkedés zavarával áll szemben a konkrét bűntettek esetében, egy hibás *személyiségfejlődés* eredményével, aminek alapját a *nevelési szituáció* alakulásában kell keresnie, azokban a körülményekben, amelyeknek keretében a társadalmivá érés folyamata lezajlott. Ezen az alapon mondhatjuk azt, hogy a fiatalkorúak bíróságai által foganatosított intézkedések lényegében minden esetben a személyiségfejlődés további irányát, a személyiség társadalmi, erkölcsi arculatát determináló intézkedések; mivel pedig a személyiségfejlődés a nevelési szituáció keretében lezajló folyamat, ezért minden esetben a nevelési szituáció korrekcióját, vagy új szituáció létrehozását megvalósító intézkedések is.

Engedtessék meg, hogy eddigi fejtegetéseim lényegét összefoglaljam. A fiatalkori bűnözés jelenségének értelmezésében a modern kriminológia arra az álláspontra helyezkedik, hogy a fiatalkori bűnözés a felnövekvő új nemzedék társadalmi adaptációjának zavara, vagy a társadalmi inadaptáció tünete. A bűnözés ilyen értelmezése mögött csak egy olyan új emberkép húzódhatik meg, amely az ember lényegének társadalmi természetét tekinti. Ezt az emberi természetet az egyéni fejlődés során el kell sajátítani. A társadalom erről intézményes formában gondoskodik, amennyiben minden társadalmi rend létrehozza az új nemzedék sajátosan szabályozott életformáját. A társadalmivá érés a nevelési szituáció kereteiben lezajló folyamat. A társadalmivá érés a személyiségfejlődésben realizálódó folyamat, amelynek eredményeként kialakul a viselkedésszabályozás sajátosan emberi mechanizmusa. A társadalmi elvárásoknak megfelelő viselkedés képessége tehát *külső körülmények* által determinált *önfejlődés* eredménye. Az ember önmeghatározó szubjektummá egy elsajátítási folyamat eredményeként válik, amely folyamat lényegében a társadalmi iskolázás folyamata. Ezek a felismerések képezik véleményem szerint *általános* elvi alapját a fiatalkorú bűntettesek kezelési rendszerének. Most nézzük meg ezt a kezelési rendszert közelebbről is.

III. *Kriminológiai felismerések konzekvenciái a bűntettesek kezelésének rendszerében*

Mint mondottuk, a bűntettes fiatalkorúak kezelésének elméleti megalapozásában, a kezelés programjának és irányának megjelölésében döntő szerepe van a kriminológiai felismeréseknek. A magunk részéről a kriminológiai felismerések konzekvenciáit a következőkben látjuk:

a) A bűnözés jelenségének értékelésében megszűnt a jogközpontú szemlélet uralma, amely a bűnözés lényegét a jogi norma megsértésében látta. A formális normativista szemlélet helyét elfoglaló új felfogás a normasértésben az *ember és a társadalom közti konfliktus* egyik megjelenési formáját látja. Ezen az alapon megváltozik a társadalom jogilag szabályozott reakciómódja is: a foganatosított intézkedések elsősorban a *konfliktus rendezésére irányulnak.*

b) Amennyiben a normasértés az egyén és a társadalom közti konfliktus egyik formája, amelynek rendezésére kell törekedni, akkor a konfliktus rendezésében elsősorban ennek természete az irányadó. Ily módon a jogi eszközök problémarendező, *konfliktustmegoldó cselekvési program kereteivé válnak.* A jogi eszközök pozitív programú intézkedésekké válnak és megszűnnek pusztán represszív szankciók lenni, amelyeknek túlnyomóan csak negatív programja van (ti. a malum-okozás).

c) A prevenció gondolata egyre szélesebb körben érvényesül és *meghaladja a bűntettesek kezelésének kereteit.* Így a bűnözés megelőzésében különös jelentőséget tulajdonítanak a *predelinkvens* állapotnak, a *visszaeső bűnözés* megelőzésében pedig a kezelést követő utógondozásnak.

d) A társadalom jogilag szabályozott reakciójának többsíkú, *több-dimenziós rendszere alakult ki.* A predelinkvens-állapot megszüntetésére szolgálnak a védő- és óvóintézkedések, a gyermek- és ifjúságvédelem rendszere. A *bűntettesek* kezelésére rendelt intézmények: a nevelő és átnevelő intézkedések, valamint a büntető szankciók. A *visszaeső bűnözés* megelőzését szolgálják a bűntettesek kezelésére rendelt eszközök, valamint az ezek sikerét biztosítani hivatott és ezeket kiegészítő utógondozás (postcure vagy postassistance).

Az előző pontokban foglalt, a változásokat konstatáló megállapításokhoz néhány megjegyzést fűzök. Amikor azt konstatáljuk, hogy a fiatalkorúakkal szemben alkalmazott intézkedések a konfliktus rendezésére szolgáló cselekvési program kereteivé válnak, úgy tűnik, hogy ez teljes tagadása a hagyományos *büntetés*fogalomnak, mert nincs viszonzás és malum-okozás. Amikor azt konstatáljuk, hogy a prevenció gondolata egyre szélesebb körben érvényesül és a predelinquens állapot megszüntetését, vagy a recidiva megelőzését is felöleli, úgy tűnik, hogy a *bűntett* központi kategóriája elvesztette hagyományos jelentőségét, mert nem a bűntett az állami vagy társadalmi beavatkozás kiváltó eleme. Amikor azt konstatáljuk, hogy kialakult a fiatalkorúakkal szemben alkalmazható intézkedések több dimenziójú rendszere, úgy tűnik, hogy a büntetőjogi *felelősség* kategóriája elvesztette központi szerepét és többé nem rendező elve a jogi intézményeknek. A hagyományos büntetőjogi gondolkodás és a hagyományos büntetőjogi kategóriák keretébe ezek a változások kétségtelenül nem férnek bele. Ezért aztán gyakran találkozunk olyan ellenvetésekkel, hogy a szóban forgó változások a büntetőjog tagadásának irányában hatnak. Joggal merül fel azonban a kétség bennünk: vajon nem inkább arról van szó, hogy a hagyományos büntetőjogi gondolkodás megmerevedett és még nem tudta asszimilálni az új társadalmi szükségleteket kifejező változásokat? Nem volna indokoltabb az új szükségletekkel szinkronba hozni a büntetőjogi gondolkodást? A kor követelményeinek megfelelő és a kor szükségleteit elismerő büntetőjogi gondolkodás láthatóan két ponton kell hogy fogalomrendszerét átépítse: a büntetés és a felelősség kérdésében. A büntetőjogi gondolkodás ilyen korszerűsödésének igényét nem azért tartjuk szükségesnek, hogy a büntetőjog egyoldalúan behódoljon a kriminológiai követelmények előtt. Szükségesnek tartjuk ezt azért is, mert elismerjük: a jog fogalma szükségképpen összekapcsolódik az állampolgári garanciák gondolatával is és a kriminológiai gondolkodás a büntetőjog merevségével összeütközve könnyen tagadásba vehet társadalmilag nélkülözhetetlen értékeket is.

Megpróbálkozom a problémák közelebbi exponálásával.

A kriminológia a bűnözést és a bűntett elkövetését determinált jelenségnek tartja. Ezzel a kriminológiai determinizmussal még általában mereven szemben áll a büntetőjog indeterminista felelősségelmélete. Az utóbbi oldalról szemlélve a kérdést úgy tűnik, hogy a determinizmus tagadja a felelősséget általában, de különösen tagadja az individuális felelősséget. A kérdést ilyen formában tehetjük fel: a kriminológiai determinizmus behatolása a büntetőjogba azzal a veszéllyel jár, hogy megszűnik a felelősség intézménye, az alkalmazott szankciók pedig elvileg a korlátlan tetteskezelés eszközeivé válnak. A kérdés ilyen feltevésének alapja az a megfontolás, hogy csak az akarat szabadságának elismerése esetén lehet igazságos a felelősségre vonás, csak az akarat szabadságának elismerése esetén jelent a bűnösség erkölcsi értékítéletet is, csak az akarat szabadságának elismerése esetén lehet valakit bűnössé nyilvánítani és olyan igazságos büntetést kiszabni, amely arányban áll a bűnösség fokával. Úgy tűnik tehát, hogy csak indeterminista alapon tartható és védhető a felelősség intézménye, a büntetőjogi bűnösség csak indeterminista alapon kapcsolódhatik erkölcsi értékítélethez, és csak úgy kerülhetjük el a célbüntetés gondolatához kapcsolódó elvileg korlátlan állami beavatkozást, ha eredeti jogaiba visszahelyezzük az indeterminizmushoz kapcsolódó megtorló büntetést, amelynek nincs célja, csak funkciója (ti. a bűnhődés). Valóban ez a helyzet? Valóban csak indeterminista alapon kapcsolódhatik a büntetőjogi felelősségre vonáshoz erkölcsi szemrehányás is és csak ilyen alapon képzelhető el az egyéni szabadság védelme?

Tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy az indeterminista elméleti konstrukciót a jog a valóságban nem követte. Csak egy néhány lé-

nyeges pontra utalnék. Az indeterminista elméleti konstrukció a szabad akarati döntésben nagy jelentőséget tulajdonít a belátásnak és ismeretnek. A büntető kódexek ezzel szemben kijelentik: „a szabály nem ismerése nem mentesít a felelősség alól." Ez azt jelenti, hogy a jog valóságos világában a felelősségre vonáshoz nem szükséges a szabad akarati döntés egyik lényeges eleme — az ismeret —, hanem ezt pótolja az „erkölcsi bűnösség" fikciója. A jog valóságos világa nem ismeri a „célra nem irányzott" büntetést sem, hiszen a büntetésvégrehajtás egész mechanizmusa nagyon is célratörő módon van megszervezve. A bűnösség mértékéhez igazodó arányos, igazságos büntetésnek is hasonló sors jutott: ahol hatástalannak tűnik, ott segítségére siet a veszélyesség mértékéhez is igazodó büntetés, vagy a biztonsági intézkedések intézménye. Egyébként is: a büntetés arányossága közvetlenül a bűnösség mértékében nem mérhető. A bűnösség mértéke és a büntetés mértéke inkomparábilis. Csak a büntetési rendszer egészéhez viszonyítva tűnik ki, hogy a kiszabott büntetés a kiszabható büntetésekhez képest arányos-e, vagy sem. A kiszabott büntetés arányosságát meghatározó büntetési rendszer pedig lehet olyan krudélis, hogy semmivel sem korlátozza jobban az állami beavatkozás mértékét, mint a célbüntetések rendszere. Mondanivalónk lényege: a jog eszméjének, az egyéni szabadság védelmének, a büntetés igazságosságának, az indeterminista elméleti konstrukció nem bizonyult egyedül és kizárólagosan hű sáfárának. Ez azonban csak a probléma egyik oldala. Véleményünk szerint nem csak arról van szó, hogy a jog valóságos fejlődése nem követte az indeterminista felelősségi konstrukciót. Az indeterminista felelősségi konstrukció mögött egy meghaladott emberkép és világkép áll.

Ennek csak két lényeges vonására utalnék. Az egyik a pszichológiai racionalizmus viselkedés-modellje, amely a magatartás irányításában szerepet játszó *akarati* folyamatoknak csak a *kognícióval* való kapcsolatát ismerte. Ma már tudjuk, hogy a magatartás az ember egész *személyiségének* irányultságával és strukturáltságával függ össze. A büntetőjogi indeterminizmus másik elméleti bázisa a transzcendentális etika, amely az erkölcsi parancsokat az emberben eleve adottnak, létezőnek feltételezte. Ma már ismerjük az erkölcs társadalmi kötöttségét, azt pedig bizonyosan tudjuk, hogy az individuum moralitása a konkrét életút során *elsajátított* tulajdonság.

Véleményünk szerint a determinizmus alapján is felépíthető egy igazságos és hatékony büntetőjogi felelősségelmélet, amely összhangban van az emberről alkotott mai ismeretünkkel és egyúttal számol a jogi értékekkel is. Mielőtt erre részleteiben is kitérnék, azt hiszem, szükséges a kitérő indokolása. Miért szükséges a nevelő és átnevelő intézkedések kapcsán a felelősségelméleti kérdések felvetése? Mint már említettük, a nevelő- és átnevelő intézkedések a társadalmi adaptációt, illetve readaptációt szolgálják. *A felelősség kérdésének megkerülésével viszont ennek a célnak az elérését veszélyeztetik.* Veszélyeztetik azért, mert fontos társadalmi kérdésekben dezorientálnak: azt a benyomást keltik, hogy a jogi normák megsértésének nem szükségszerű következménye a felelősségre vonás. Abban a társadalomban viszont, amihez adaptálni igyekszünk a bűntettes fiatalkorúakat, messzemenően érvényesül a felelősségre vonás rendszere. A pedagógiai eljárás nem járhat sikerrel, ha nem számol a jog logikájával: a pedagógiai eljárásoknak is felelősségre kell nevelniök, mert a felelősség szerves része a jogilag szabályozott társadalmi életnek. Felelősségre, felelősségteljes cselekvésre és felelősségvállalásra nem lehet úgy nevelni, hogy már a kiindulási ponton a felelőtlenséget (a büntetőjogi felelősség hiányát) deklaráljuk.

Ezután a kis kitérő után talán sikerült világosabban exponálnunk a problémát és pontosabban körvonalaznunk az ellentmondást, ami feloldásra vár. A következőkre gondolunk:

a fiatalkorú bűntettesek kezelésének rendszere a determinizmus eszméjére épül és éppen ez biztosítja a pedagógiai-pszichológiai- és szociális kezelés *ésszerű cselekvési programját;*

a determinizmus gondolatán nyugvó kezelési rendszer *kívül rekedt a büntetőjogi felelősség rendszerén,* mert ez még általában indeterminista alapokon áll;

a kezelési rendszer célja a társadalmi adaptáció, illetve readaptáció, aminek sikerét viszont veszélyezteti a büntetőjogi felelősség rendszerén való kívülállás, mert nem lehet társadalmi felelősségre nevelni úgy, hogy a felelősség hiányából indulunk ki.

Ezeknek az ellentmondásoknak a feloldása csak akkor sikerülhet, ha kimutatjuk: 1. egyrészt a bűntettes magatartás determináltsága esetén is van felelősség (tehát lehetséges determinista alapokon álló büntetőjogi felelősség is), 2. másrészt az indeterminista felelősségfogalomhoz kapcsolódó büntetőjogi büntetés fogalmát sikerül olyan büntetésfogalommal helyettesíteni, ami megfelel a determinizmus következményeinek és így annak keretébe beilleszthető a fiatalkorú bűntettesek ma hatályos kezelési rendszere is.

Nézzük meg először a felelősség determinista értelmezésének kérdését. A determinizmus nem tagadja az ember képességét arra, hogy a tárgyi valóságtól magát megkülönböztesse, viszonyba lépjen a külvilággal és döntéseiben önmeghatározó szubjektumként elszakadjon a közvetlenül adott szituációtól. Ez az emberi képesség azonban elsajátított képesség: a személyiségfejlődés során a társadalmi iskolázás hatására kialakuló képesség, tehát egy determinációs folyamat eredménye. Ehhez a társadalmi iskolázáshoz hozzá tartozik a felelősségre vonás, mint olyan külső impulzus, olyan viszony, ami a kezdetben külső követelménynek a személyiségbe való beépülését segíti elő. A felelősségre vonás

a személyiség társadalmi adaptációjának nélkülözhetetlen eszköze, mert a társadalmi követelmények realitását és *feltétlen érvényességét* ez alapozza meg. A magatartás normákkal való szabályozása a felelősségre vonás nélkül, ennek a társadalmi viszonynak a létezése nélkül lehetetlen volna. A felelősség formái természetesen a személyiségfejlődés különböző stádiumaiban más-más formát öltenek. A magatartás akarati regulálásának elsajátítása után a felelősségrevonás formái szigorúbbá válnak. Ez teljesen indokolt és igazságos, mert a magatartás akarati regulálása azt jelenti, hogy az ember képes viselkedését *anticipált célok* érdekében szabályozni. Ez más szóval azt jelenti, hogy *viszonyba lép a valósággal* és urává válik cselekedeteinek, hiszen ezek már nem egyszerűen a konkrét szituáció külső impulzusától függenek, hanem a személyiség céljaitól és a célok érdekében ható motívumaitól. Mint látható, a viselkedés akarati regulálása — a konkrét szituációtól való elszakadás — nem jelenti az akarat determináltságának hiányát, hanem csak azt, hogy ez a *determináltság közvetetté* vált. Vagyis: a személyiség determinálja az akarati folyamatokat a maga céljaival és irányultságával. A személyiség irányultsága, céljai stb. viszont determinált fejlődés eredménye. Ennek a személyiségfejlődésnek konkrét körülményeitől függ, hogy a személyiség irányultsága és céljai *milyen viszonyban vannak a társadalmi követelményekkel.* Az erkölcsi személyiségszerkezet — az egyén magasabbrendű társadalmi érzelmei és ismeretei — az akarati döntés *társadalmi tartalmát* ilymódon meghatározza. *Az akarati cselekvés képességének birtokában, a magatartás anticipált célok érdekében való irányításának birtokában az ember tehát viszonyba lép a valósággal, ennek a viszonynak a tartalmát viszont erkölcsi személyisége determinálja.* Az akarati cselekvés képessége lehetővé teszi a magatartásnak normákkal való regulálását, a magatartás normakövető, vagy normaszegő jellege viszont a személyiség erkölcsi arculatának függvénye. Az akarat szabadságának kérdése ezek szerint nem az akarat determináltságának, vagy indeterminálságának problémája, hanem a determinált akarati döntés *tartalmi* kérdése. A felelősségrevonás jogi formájára akkor kerül sor, ha anticipált célok érdekében magatartását regulálni képes személy normaellenes céljai és motívumai miatt követ el bűntettet. A jogi felelősséget *erkölcsileg* igazságossá nem az akarat szabadsága teszi tehát, hanem éppen a tettes normaellenes céljai, irányultsága és beállítottsága. Ez az okfejtés lehetővé teszi a büntetőjogi felelősség determinista értelmezését is. Aki rendelkezik a magatartás akarati regulálásának képességével, az beszámítható. A beszámíthatóság ezek szerint a magatartás jövőbeli determinálására nyújt lehetőséget, tehát a *prevencióra.* Ahol a prevencióra nincs lehetőség, ott nincs felelősség sem, mert hiányzik az akarati regulálás képessége (pl. elmebetegség esetén). A bűntettre determináló erkölcsi személyiségszerkezet megváltoztatása, a társadalommal való konfliktus szubjektív okának felszámolása — ez az alkalmazott rendszabályok feladata. Ezek a rendszabályok azzal válnak preventív hatásúvá, hogy a bűntett szubjektív feltételét — a bűntettre determináló hibás normákhoz való viszonyt — számolják fel. Ebben az értelemben mondottuk, hogy a büntetőjogi kezelés eszközei konfliktusrendező cselekvési program keretei.

Mennél kevesebbet tudunk az ember erkölcsi személyiségének átformálhatóságáról, annál primitívebb az erre irányuló kísérlet. A megtorló malum-okozás az erkölcsi átformálásnak egy primitív formája. Helytelen lenne az alacsony tudásszint, a történelmileg indokoltan alacsony ismeretszint által kialakított büntetési formát abszolutizálni és kijelenteni: ami nem követi ennek logikáját, az nem is büntetés. Mai ismereteink birtokában nemcsak a megtorló-viszonzó rendszabályt kell a büntetés fogalmába bevonnunk. Ide kell sorolnunk a társadalmi adaptáció minden olyan formáját, amely *kényszer keretében* tesz kísérletet a reedukációra bűntett elkövetése esetén. A büntetés *tartalma* tehát szerintünk a kényszer útján történő adaptáció, illetve readaptáció. Ennek formái változhatnak, de *kényszerítő* tartalmuk, valamint *readaptációs céljuk* vitathatatlan. Ebbe a büntetési fogalomba a nevelő- és átnevelő intézkedések is jól belefférnek, hiszen az állami kényszer elrendelésükben és végrehajtásukban *reálisan,* enyhébb formáik végrehajtásában pedig *potenciálisan* mindig megtalálható.

Mondanivalónkat a következőkben foglalhatjuk össze:

a) a fiatalkorúak által elkövetett normasértések az ember és a társadalom közti konfliktus egyik megjelenési formáját jelentik;

b) ebben a konfliktusban döntő szerepet játszik a bűntettes fiatalkorúak erkölcsi személyisége, a társadalom követelményeihez való viszonya;

c) az erkölcsi személyiség szerkezete (a normákhoz való intellektuális és érzelmi-indulati viszony) determinált fejlődés eredménye;

d) az alkalmazott nevelő- és átnevelő intézkedések feladata a konfliktus rendezése a személyiség követelményekhez való viszonyának átformálása útján;

e) az alkalmazott intézkedések nem kerülhetik meg a felelősség kérdését, mert olyan társadalomhoz kell adaptálniok a fiatalkorúakat, amelyben a jogi felelősség rendszere érvényesül;

f) a felelősség alapja az elkövetett bűntett. A felelősségre vonást igazságossá az teszi, hogy az akarati cselekvés képességének birtokában normaellenes céljaikat és motívumaikat követték;

g) a nevelő- és átnevelő intézkedések olyan kényszerintézkedések, amelyekben a felelősségre vonás nem megtorlás formájában, hanem a kényszernevelés formájában érvényesül.

IV. *A bűntettes fiatalkorúak kezelési rendszerének alaptípusai és az alkalmazott eszközök fő formái*

A fiatalkorú bűntettesek kezelésének rendszere olyan eszközöket foglal magában, amelyeknek rendeltetése a fiatalkorú és a társadalom (a társadalom követelményei) között keletkezett *konfliktus rendezése.* A kezelés rendszere ebből a szempontból homogén. Attól függően azonban, hogy a kezelés rendszere a konfliktus keletkezésének milyen stádiumában nyújt lehetőséget a problémamegoldásra, a beavatkozásra, igen változatos képet kapunk. A bűnözővé válás folyamatában a *veszélyeztetettség állapota* és a *praedelinquens* cselekményekben kifejezésre jutó magatartási hibák fontos szerepet játszanak. Ezeket a bűnözés előstádiumának lehet tekinteni. A kezelés rendszerének első típusa ilyen esetekben is bírói beavatkozásra nyújt lehetőséget. A bírói beavatkozás a praedelinquens állapotban védő- és óvóintézkedések formáját ölti. A leggyakoribb ilyen óvó-intézkedések a következők: intézeti elhelyezés, más családban való elhelyezés, bizalmi személyre, vagy patrónusra bízás, nevelési tanácsadás (assistance éducativ), állami gondozásbavétel és a családjogi helyzet megváltoztatásának különböző formái. Ezt a rendszert, amely bírói jogkörbe utalja a praedelinquens állapot megszüntetését célzó intézkedések foganatosítását csakúgy, mint a már bűntettessé vált fiatalkorúak kezelését, az *aktív igazságügyi gyermekvédelem rendszerének* nevezhetjük. A kezelési rendszer másik fő típusát a *passzív igazságügyi gyermekvédelem rendszerének* nevezhetjük, mert ebben a bűnözővé válás folyamatának megszakítása nem bírói jogkörben zajlik le, hanem adminisztratív jogkörben. Ebben a rendszerben a kezelés rendszere csak a bűntettes fiatalkorúakra korlátozódik — ezért passzív típusú rendszer — és az aktív, megelőző, a praedelinquens állapotot felderítő és megszüntető tevékenység adminisztratív szervek feladata.

A kezelés rendszerének két típusa közti különbség gyakorlatilag azt jelenti, hogy míg az aktív igazságügyi gyermekvédelem rendszere a védő- és óvóintézkedéseket is felöleli, addig a passzív igazságügyi gyermekvédelem rendszeréből ezek az intézkedések hiányoznak. A *bűntettes* fiatalkorúak kezelésére rendelt eszközök tekintetében a két rendszer már nem mutat lényeges eltérést. Azt mondhatjuk, hogy a bűntettes fiatalkorúak kezelésének különböző rendszerei lényegében három eszközcsoportot tartalmaznak: a nevelés, az átnevelés és a büntető szankciók eszközcsoportja — mint már kifejtettem — lebbről ezeket.

A nevelés, az átnevelés és a büntető szankciók eszközcsoportja — mint már kifejtettem — a bűntettes fiatalkorúak és a társadalom követelményei közt keletkezett konfliktusok rendezésére szolgálnak és a konfliktus természetéhez igazodva más-más cselekvési program keretei. A bűntett ennek a konfliktusnak megjelenési formája, és mint ilyen, a személyiség által determinált. A bűntettben a személyiség tükröződik. A bűntett és a személyiség közti kapcsolat azonban nem egysíkú. A bűntett és a személyiség közti *kapcsolat szorossága* és a személyiségnek a bűntettben való *megnyilvánulási módja* különböző lehet. Ez a különbözőség juttatja kifejezésre a konfliktus természetét, amihez aztán igazodik az alkalmazott konkrét intézkedés típusa. Amennyiben a bűntett és a személyiség kapcsolata arra utal, hogy *a társadalmi adaptáció zavarával* van dolgunk, *nevelő intézkedések* kerülnek alkalmazásra. A nevelő intézkedések tehát a társadalmi adaptáció zavarát hivatottak felszámolni. Amennyiben a bűntett és a fiatalkorú személyisége közti kapcsolat arra utal, hogy már *társadalmi inadaptációval* van dolgunk, *átnevelő intézkedések* kerülnek alkalmazásra. Amennyiben a bűntett és a személyiség kapcsolata a társadalmi követelményekkel való súlyos — bár esetleg eseti — konfliktusra utal, *büntető szankciók* kerülnek alkalmazásra. Mint látható, az általam adott csoportosítás nem a hagyományos utat követi, nem a kezelési eszközök jogi szabályozásának *formáit* veszi alapul. A forma szerinti csoportosítás ugyanis sok esetben megtévesztő lehet, még ha az áttekintést meg is könnyíti. Így például a milieu ouvert-ben történő kezelés eszközei közé sorolható a próbára bocsátás (probation), a liberté surveillé d'épreuve, vagy a szocialista országok javító-nevelő munka néven ismert intézménye. Míg azonban a javító-nevelő munka a büntető szankciók egyike, addig a probation éppen a büntető szankciók alól való mentesítés egyik formája. Vegyünk egy másik példát. Az intézeti kezelés formái (traitement en institution) igen változatosak. Ide sorolható a maison d'education, a maison de correction ugyanúgy, mint a villages d'enfants-ba történő beutalás, vagy speciális, pszichoterápiát nyújtó otthonba való beutalás. A formai hasonlóság — az intézményben történő kezelés — azonban nem elősegíti, hanem megnehezíti az összehasonlítást, hiszen semmi azonosság nincs például a pszichoterápiát nyújtó speciális intézet és az árvák elhelyezését, gondozását, iskolázását végző villages d'enfant között. De ugyanezt mondhatjuk magáról a gyermekváros intézményéről is. Míg egyes országokban a gyermekvárosok a mineurs caractériels nevelésének intézményei, más országokban — például Magyarországon — gyermeknevelő, kisegítő szociális nevelést nyújtó intézménykombinátok.

A kezelés eszközeinek csoportosításánál a *rendeltetést* vettem tehát figyelembe, mert a kezelés eszközeinek rendeltetése áll tartalmi kapcsolatban *kialakulásuk alapjával:* azokkal a kriminológiai, pedagógiai, lélektani és más megfontolásokkal, amelyek a bűnözésre és a bűntettesekre vonatkozó ismeretekből vezetik le a kezelés szükségességét és ennek programját. Ennek az álláspontnak a helyességét egy figyelemre

méltó körülmény bizonyítja. A bíróságok az alkalmazandó eszköz megválasztásánál — egyre több országban — nem egyszerűen jogi ismérvekre vannak utalva. Így például nem egyszerűen a büntettes korát, a büntett súlyát stb. kötelesek figyelembe venni. A *megfigyelés* egyre több helyen külön eljárási fázissá válik és a megfigyelés eredményéhez képest választja ki a bíró az adekvát eszközt, azaz a személyiség állapotára vonatkozó *diagnózis* válik a *kezelés módszerét és eszközét* eldöntő alappá.

Ezek után megpróbálkozunk az egyes kezelési eszközcsoportok közelebbi elemzésével. Nézzük meg először a nevelő intézkedéseket.

Mint már mondottuk, nevelő intézkedések elrendelésére akkor kerül sor, ha a fiatalkorú bűntettesnél a társadalmi *adaptáció zavarával* van dogunk. A társadalmi adaptáció zavarával állunk szemben az *alkalmi* bűntettesek esetében. Ennél a kategóriánál a bűntett és az elkövető személyiségének kapcsolata nem mutat lényegi összefüggést, hanem esetleges és véletlenszerű. Mint már utaltunk rá, a személyiség az aktív beállítódásban (irányulásban), az életmódban és cselekvésmódban mutatkozik meg. Ha ennek ismeretében vizsgáljuk a bűntettet, az alkalmi bűntetteseknél a bűntett nem következik a jellem diktálta tipikus és megszokott cselekvésmódból. Azt mondhatjuk, hogy a bűntett az alkalmi bűntettesek esetében személyiségük leglényegesebb oldalának — jellemüknek — ellentmondó, atipikus tett volt. Viszonyukat a bűntetthez a következő formula fejezi ki: jobb erkölcsi meggyőződésük ellenére cselekedtek. Három cselekményfajta érdemel ebből a szempontból figyelmet: a csábító alkalom hatására elkövetett bűntett, a konfliktus bűntettek és az indulati bűntettek. Ezekben az esetekben azt mondhatjuk, hogy a szituációnak, a pillanatnyi adott (vagy huzamosabb ideig tartó) konfliktushelyzetnek van döntő jelentősége. A bűntett és a személyiség kapcsolatára ennek folytán az jellemző, hogy az *alkalmi ösztönzés* volt a domináló elem és nem a személyiség általános irányulása, erkölcsi arculata. Ezekben az esetekben nem a személyiségfejlődés zavaraival állunk szemben, hanem olyan életkori sajátosságok által megalapozott alkalmi ösztönzésekkel, mint a befolyásolhatóság, állhatatlanság, meggondolatlanság, túlzott impulzivitás. A társadalmi-erkölcsi éretlenség és edzettség hiánya jellemzője a személyiségnek, nem pedig a hibás személyiségfejlődés. A bűntett annak ellenére, hogy nem függ össze *személyiség*zavarokkal, a *társadalmi* adaptáció zavarának tekinthető: a társadalmi és erkölcsi érettség, edzettség *hiányának*. A nevelő intézkedések programja is ehhez igazodik: *kisegítő szociális nevelésnek* kell lennie, amely hiányokat pótol, de nem kell *átrendeznie* az egész személyiséget. A milieu ouvert-ben foganatosított nevelő intézkedések ilyen esetekben kerülhetnek széleskörű alkalmazásra: a probation, a liberté surveillé és ezek különböző változatai. Tekintettel arra, hogy itt nem a személyiség átrendezése a feladat, nincs szükség a nevelési szituáció radikális megváltoztatására, hanem inkább segítő-támogatására. A kisegítő szociális nevelés tárgya ilyen esetekben nemcsak a bűntettes fiatalkorú, hanem közvetlen környezete is. A felügyeletre kirendelt delegué nem is annyira ellenőrző, mint inkább nevelői tanácsadó feladatokat lát el. Sor kerülhet természetesen a nevelési szituáció radikális megváltoztatására is, ha a közvetlen környezet együttműködésére nem lehet számítani, vagy ennek nevelői támogatása sem ígér sikert. Ilyen esetekben az intézeti elhelyezés, a maison d'éducation-ba való beutalás folyománya lehet a próbárabocsátásnak, vagy a liberté surveillé-nek, illetve ezek keretében kerülhet alkalmazásra. A nevelő intézkedések sorába tartozik az ünnepélyes eljárásmegszüntetés minden fajtája: a dorgálás, a megrovás, a pardon judiciaire. Ezek értékes pedagógiai eredménnyel járhatnak, hiszen a *megbocsátás* konfliktust, feszültséget feloldó hatása adott esetekben erősíti, ösztönzi a személyiség szociális tendenciáit, a kötelességszerű cselekvés indítékait.

A *reedukáció* eszközei akkor kerülnek alkalmazásra, ha a bűntettes személyisége és a bűntett kapcsolata a társadalmi *inadaptációra* enged következtetni. Az inadaptáció már sokkal bonyolultabb jelenség, mint a társadalmi adaptáció zavara és ennek folytán bonyolultabb kezelési eljárást is igényel a megszüntetése. Társadalmi inadaptációval akkor állunk szemben, amikor a személyiség társadalmi viszonyulási struktúrája defektuózus (deffectivité). Már láttuk a társadalmi követelmények elsajátítására vonatkozó elemzésnél, hogy a követelményekhez való viszony szerkezetileg tagolt. Átfogja a követelmények teljesítésére való *készségességet* (a kötelességteljesítés *érzelmi* fűtöttségét és a követelményekkel való *érzelmi azonosulást),* valamint a követelmények *fontosságának* racionális *megértését.* A társadalmi inadaptáció eseteiben arról van szó, hogy ezek a fiatalok a követelményektől *elidegenedtek:* személyes kapcsolatrendszerük és tapasztalataik érzelmileg és értelmileg érdektelenné tette őket a követelmények teljesítésében. A defektív viszonyulási struktúrát az jellemzi tehát, hogy ezek a fiatalok a saját cselekvésük szempontjából a követelményeknek nem tulajdonítanak fontosságot, az érzelmi azonosulás helyébe pedig az érzelmi semlegesség, vagy egyenesen az érzelmi szembeállás lépett. Nem erkölcsi éretlenséggel, hanem *hibás moralitással* van az ilyen esetekben dolgunk. Ez a hibás moralitás sok esetben egyenesen bűnözést igazoló nézetrendszer és értékrend kialakulásával is együtt jár (egy sajátos kriminális szubkultúrával). Ezt a bűnözést igazoló nézetrendszert pedig a spontán közösségekben való részvétel megerősíti és elmélyíti. A társadalmi inadaptációt — mint látható — az erkölcsi személyiségszerkezet hibájaként értékeljük, de nem tagadjuk, hogy személyiségzavarokkal is együtt járhat. Részletekbemenő további elemzés helyett meg kell elégednünk egy összefoglaló áttekintés-

sel. Megítélésem szerint a társadalmi inadaptációt a következő vonások jellemzik:

a) az inadaptált fiatalok a társadalmi munkamegosztás normális rendjébe hiányos általános és szakismereteik folytán nehezen illeszkednek be. Az egzisztenciális bizonytalanság, az átmenetiség állapotában élnek;

b) hiányzik egy pozitív perspektíva rendszer az életükből, ami törekvéseiket határozott irányba összpontosítaná;

c) a törekvések egységének hiányában szükségleteik is pillanatnyilag, változékonyak és úgyszólván a természeti szükségletek szintjén mozognak. A szükségletkielégítésben nem tanulták meg egy ésszerű sorrend kialakítását. Vágytendenciáikat nem korlátozzák kötelességtendenciák. „Pillanat-emberek", vagy „ösztön-emberek";

d) alkalmazkodásuk a társadalmi követelményekhez kényszeralkalmazkodás: a követelmények nem hatnak eszmei-ideális ösztönzésként, nem váltak motívumokká náluk;

e) emberi-személyes kapcsolataik felszínesek, alapjában véve tartalmatlanok. Közösségi felelősségérzésük ritkán haladja meg a szolidaritás-vállalást és az érdekközösség vállalását;

f) egzisztenciális bizonytalanságuk miatt, ösztönző-értelmes életcélok hiányában, a pillanatnak élés következtében parazita beállítottságúak: nem a maguk erőfeszítésétől várják boldogulásukat;

g) bűnözést igazoló értékrend hordozói, akik tapasztalatilag jutottak el annak felismeréséhez, hogy szükségleteik törvénysértő módon is kielégíthetők.

Az inadaptált fiatalok jellegzetes típusa a visszaeső bűntettes, és sok közöttük a pszichopata (diszharmonikus személyiség).

Az inadaptált fiatalkorú bűntettesekkel szemben a nevelőintézkedések hatástalannak mutatkoznak. Az ő esetükben az egész erkölcsi személyiségszerkezet átalakítása a kezelési eljárások feladata. Erre a célra szolgáló intézkedések legrégibb típusa a javító-intézet (maison de correction). Ennek sok változatával, modernizált formájával találkozunk a mai törvényhozásban. Az utóbbi időben a javító-intézet helyett sok helyen speciális intézetekkel kísérleteznek. Ezek a speciális intézetek a pszichoterápia, medicopedagógia, pszicho-pedagógia legváltozatosabb formáival kísérleteznek, beleértve a csoportterápiát is. A speciális intézetek gondolatának alapja az a felismerés, hogy az inadaptált fiatalok személyiségzavarral küzdő emberek. Arra a kérdésre most nem térek ki, hogy a személyiségzavarokat — kialakulásukat tekintve — milyen okokra vezetik vissza a különböző elméletek. Megítélésünk szerint az inadaptált fiatalok személyiségének átrendezése tekintetében két alapfelfogás áll egymással szemben. Az egyik felfogást az *individuális kezelés* gondolata vezeti és ezt a célt szolgálja a pszichoterápia és a személyiség-formálás más módszerei. A másik felfogás a *közösségi nevelés* pedagógiája, amelynek kidolgozója Makarenkó volt. Az utóbbi exponálására vállalkozom csupán, mert ez sokkal kevéssé ismert, helyesebben félreismert. Makarenkó különböztetett a szociálisan elhanyagolt és az inadaptált, nehezen nevelhető gyerekek nevelése között. Az utóbbiak nevelésénél abból indult ki, hogy a defektív társadalmi viszonyulás (az inadaptáció) lényege az egyén követelményei és a társadalom követelményei közti viszony eltorzulása, megromlása. Az egyén és társadalom közti érintkezés konfliktusai olyan masszát alkotnak, amit a személyiség *evolúcióját* elősegítő pedagógiával lehetetlen áttörni. Lehetetlen, mert éppen az abnormis fejlődik tovább az evolúció révén. Az egyedül lehetséges megoldás az a módszer, hogy „ne kíméljük ezt a defektív viszonyulást, ne engedjük fejlődni, hanem semmisítsük meg, robbantsuk szét." Robbantásnak a konfliktus olyan kiélezését nevezi, amely nem ad módot perlekedésre az egyén és társadalom között, olyan választást provokáló kényszerhelyzet teremtését, amiben nyilvánvaló: a társadalom nem enged a maga követelményeiből. Ezt a sokk-hatást kell aztán követnie a közösségi nevelés rendszerének, amelyben az egyén megtanulja és begyakorolja a közösségi viselkedést. Ezt a célt szolgálja az autonómiával rendelkező közösségek megszervezése. Mint látható, ebben a pedagógiai rendszerben nem a konfliktus tudatosítása játszik döntő szerepet és nem a „személyiség önmozgásának" gátjait akarja lebontani, hanem új személyiséget akar kikovácsolni, olyan új személyiséget, amely megfelel a „társadalom igényeinek", amely követi a társadalom emberideálját. Makarenkó pedagógiája a szocialista jogrendszerekben a fiatalkorú bűntettesek nevelésének gyakorlati módszere. A gyakorlat megmutatta azonban, hogy a közösségi nevelés alapvető módszere mellett a személyiségsérülés különböző eseteiben terápiai beavatkozásra is szükség van.

A büntető szankciók alkalmazására — mint mondottuk —, akkor kerül sor, ha a bűntett az egyén és társadalom közti súlyos konfliktusra utal. Ilyen esetekben a szabadságvesztés különböző formái kerülnek alkalmazásra: detention, emprisonnement stb. A rendelkezésre álló anyagok alapján azt mondhatjuk, hogy a különböző szabadságvesztési formák végrehajtása, végrehajtási módja meghaladta a régi, megtorló büntetésvégrehajtást. Az életmód olyan megszervezését tapasztalhatjuk, amely a szabad mozgást korlátozza ugyan, de egyébként nem bénítja meg a személyiség autonómiáját. Szakképzés, munkáltatás és a szabadidő alkotó, ésszerű felhasználásának változatos formái, a kulturális és sportlehetőségek messzemenően átformálták a szabadságvesztés büntetés tartalmát. Ettől függetlenül meg kell állapítanunk, hogy bár a szabadságvesztés büntetések közelednek ugyan a pedagógiai büntetés modelljéhez, mégis érvényesül a megtorlás gondolata. A büntetés kiszabása és a büntetés tartamának meghatározása a megtorlás, vagy a generális prevenció érvényesülését

jelenti ugyan a kezelés rendszerében, de a végrehajtás megszervezésének módja már elszakadt ettől.

A büntetések közül a pénzbüntetés igen szűk korlátok között kerül alkalmazásra. Ez nyilvánvalóan függvénye a fiatalkorú bűntettesek társadalmi helyzetének: önálló keresettel többségük nem rendelkezik. Tekintettel azonban arra, hogy úgyszólván minden országban a tulajdon elleni bűntettek teszik ki az elkövetett bűntettek zömét, az anyagi jóvátétel különböző formáinak nagy jelentősége van. A szimbolikus büntetések keretében különös figyelmet érdemelnek azok az intézkedések, amelyek a fiatalkorú egyéni tevékenységéből származó jövedelmet használják fel az anyagi jóvátételre. A szabad környezetben végrehajtandó travail correctionnel megítélésem szerint a fejlődés kezdetén álló, nagy jövőjű büntetési forma. Rendeltetése — a munkamegosztás rendjébe való betagolás — mindenben megfelel azoknak a célkitűzéseknek, amelyet a kezelés rendszere maga elé tűz. A punicion disciplinaires intézménye háttérbe szorulóban van, a testi büntetés pedig gyakorlatilag megszűnt ugyanúgy, mint a halálbüntetés. Ugyanakkor azonban a fegyelmezetlen, kollektív fellépésű rendbontás ellen figyelemre méltó az angolok „short sharp shock" terápiájának tapasztalata.

Tagadhatatlan, hogy a rövid tartamú szabadságvesztésbüntetések, a pénzbüntetés és a szimbolikus büntetések nem illeszthetők be logikusan a kezelési rendszerekbe. Alkalmazásuk feltételei nem határolhatók egyértelműen körül: nem *reedukáló* hatásúak és nevelő hatásuk is kétséges, ha a nevelést hosszabb ideig tartó, szervezett ráhatásnak fogjuk fel. Ha azonban meggondoljuk, hogy a fiatalkorúak csak elvben kezelhetők egységes kategóriaként, a különböző korosztályok viszont megbontják ezt az egységet, a gyakorlati igények nagyon is indokolttá teszik ezeket a büntetésfajtákat. Így például a fiatalkor felső határát megközelítő bűntettessel szemben jogi és gyakorlati akadályai vannak a nevelő és átnevelő intézkedések elrendelésének. És itt eljutottunk egy elvileg és gyakorlatilag még nem kellően megoldott kérdéshez: az ifjú felnőttek problémájához. Ez a kérdés csak annyiban tartozik referátumomra, amennyiben kivételes esetekben elbírálásuk a fiatalkorra vonatkozó szabályok szerint történik, illetve a fiatal korban elrendelt intézkedések és büntetések végrehajtása átnyúlik a fiatal-felnőtt korba. Csak sporadikus jelei vannak annak, hogy ennek a korosztálynak sajátos problémái megoldásra találjanak, holott: a fiatalkorú visszaeső bűnözés gyakorlatilag az ifjú felnőttkorban csapódik le. A kérdés érdekes és csábító ugyan, de taglalásába nem bocsátkozom.

Láttuk a kezelési rendszert alapvonásaiban. Megítélésünk szerint a kezelési rendszer nem teljes az utógondozás intézményei nélkül. A post-assistance intézménye kétségkívül kettős értelmű. Lehetőséget teremt a kezelést követő felügyeletre és ellenőrzésre, ami a garanciális jogok szempontjából aggályos. A visszaeső bűnözés megelőzése érdekében azonban szükség van egy olyan szociális gondozási rendszer kiépítésére, ami nem függ össze rendőri teendőkkel, hanem a munkába helyezést, a lakásgondokat és általában új egzisztencia megteremtését biztosítja. A szocialista jogrendszerekben ennek a „társadalomba való visszavezetésnek" sajátos formái alakultak ki. Az ún. üzemi kollektívák patronáló tevékenységére gondolok. Ennek a rendszernek kettős haszna van. Egyrészt az üzemi kollektívák érdekeltek a szakképzés megszervezésében és anyagi-technikai feltételeinek biztosításában, mert szakképzett munkaerő szükségletük ilyen módon is biztosítható. Másrészt: a bűntettes fiatalkorú ebben a patronálási rendszerben konkrét perspektívát kap új egzisztencia megteremtésére. Ennek pedig nem kis jelentősége van, hiszen a régi környezetbe való visszakerülés általában nem erősíti meg, hanem éppen lerontja az átnevelés eredményeit.

Szabó András

A szövetkezetek szabályozásának helyzete jogrendszerünkben

I.

A szövetkezetek üzemi és társadalmi jellegének kettősségéből és a szövetkezeti vonások domináns szerepéből lényeges következtetések vonhatók le *a jogi szabályozásra,* a szövetkezetek működésére vonatkozó jogszabályoknak a szocialista jogrendszerben való elhelyezkedésére is.[1] Ehhez kiindulásként szükséges röviden, összefoglalóan utalni a következőkre:

A szövetkezetek mind a kapitalizmus, mind a szocializmus rendszerében működhetnek. Olyan gazdasági szervezeteket alkotnak, amelyek elsősorban kisárutermelők, kistulajdonosok egyesülésével jönnek létre, de ezek mellett magukban foglalhatják a lakosság más, egyénileg kis gazdasági erőkkel rendelező csoportjait (pl. bérből, fizetésből élőket, munkásokat és alkalmazottakat) is.

A szövetkezetek ilyen társadalmi jellemzéséhez szükséges a következő magyarázó megjegyzéseket fűzni:

1. A szocializmus rendszerében *jellemző* ter-

[1] A szövetkezetek *kettős* (üzemi és társadalmi) *jellegével,* valamint e kettősségnek a szövetkezetek működéséhez közvetlenül kapcsolódó konzekvenciáival a szerző a Jogtudományi Közlöny 1966. októberi számában megjelent „A szövetkezetek üzemi és társadalmi jellegének általános kérdései" c. tanulmányában foglalkozott.

melői típusú (mezőgazdasági és ipari) szövetkezetekben a tagok már *nem kisárutermelői, kistulajdonosi minőségükben* végzik a személyes közreműködést, de *a kisárutermelők egyesülése* ezekre a szövetkezetekre nézve is igaz, ha nem statikus módon, fejlettebb állapotukat, hanem dinamikus módon, fejlődésüket szemléljük, azaz *történelmi eredetüket* kialakulásukat és *társadalmi szerepüket* (a tömeges kisárutermelés szocialista nagyüzemi átszervezését) tekintve.

Nem szükségszerű és nem kivétel nélküli ugyan, hogy a termelői típusú szövetkezetekbe csak *önálló kisárutermelők* lépjenek be, belépheznek és belépnek bérmunkások is (pl. ipari munkások, ill. agrárproletárok, gazdasági cselédek), *a tipikus* azonban az, hogy *össztársadalmi méretekben* a kistermelés átszervezésének *döntő szakaszát* mindenképpen az önálló kisárutermelők *tömegének* szövetkezetben való egyesülése jelenti. Ez még akkor is így van, ha *az átszervezés kezdeti szakaszán* a szövetkezetek a saját tulajdonban levő termelőeszközökkel nem rendelkező tagokból alakulnak. Nálunk az első mezőgazdasági termelőszövetkezetek nagyrészt agrárproletárokból, bérelt földön alakultak, emellett korábbi uradalmi cselédekből, akik ugyan a földreform folytán tulajdonosokká váltak, önálló kistermelői múltjuk azonban nem volt. A mezőgazdaság szocialista nagyüzemi átszervezésében *a döntő szakasz* a kis- és középparasztok, a földreform előtt is kisebb-nagyobb saját földdel rendelkező vagy a földreform utáni években saját gazdaságukban önállósult újbirtokosok (ún. birtokos parasztok) *tömeges belépése* volt.

2. A szövetkezetekben részt vevők itt jelzett, egyéni gazdasági erőinek kicsinysége *relatíve értendő,* de ilyen értelemben és általánosságban kétségtelen.

Még a kapitalizmus rendszerében *jellemző* forgalmi szövetkezetekben (értékesítő, beszerző, hitelszövetkezetekben stb.) viszonylag nagyobb egyéni tőkeerővel (nagyobb magángazdasággal) résztvevő tagok gazdasági erejét is kicsinek kell tekinteni az ottani ipari és kereskedelmi tőkésekhez, valamint a banktőke helyzetéhez képest. Méginkább igaz ez *történelmileg,* a szövetkezetek, ill. a szövetkezeti mozgalom keletkezését és kialakulását tekintve. A szocialista — bármilyen típusú — szövetkezetek esetében pedig a résztvevők (parasztok, kisiparosok, munkások, alkalmazottak) helyzeténél, valamint a szövetkezetek céljainál, feladatkörénél és a kizsákmányolói viszonyok kizártságánál fogva a tagok egyéni gazdasági erejének kicsinysége vitán felül áll.

A szövetkezetek általános gazdasági (közgazdasági, ill. népgazdasági) helyzetére jellemző az, hogy önálló, sajátságos gazdasági rendszert nem alkotnak, hanem mind a kapitalizmusban, mind a szocializmusban a fennálló gazdasági rendszer kiegészítő apparátusának szerepét[2] töltik be; az adott rendszernek ugyan szerves részét alkotják, az uralkodó gazdasági szervezeti formák mellett azonban másodlagos, viszonylag alárendelt helyzetben vannak.[3] Önkéntes személyi és vagyoni egyesülési jellegüknél, valamint ennek megfelelő demokratikus önigazgatásuknál fogva különösen alkalmasak a kisárutermelők széles tömegeinek a szocializmus rendjébe való átvezetésére, kisajátításuk nélkül, a szövetkezeti tulajdon megteremtése és akkumulációja útján. Ezért a szocializmus viszonyai között legnagyobb a szerepük és számszerű arányuk *a termelői típusú szövetkezeteknek,* a mezőgazdaságban és az iparban. Emellett működnek más gazdasági célokkal is, mind tagságuk, mind a társadalom számára fontos feladatokkal. Ezért a szövetkezetek a szocializmus viszonyai között általánosan és sokoldalúan — a kapitalizmus rendjében működő szövetkezetekhez képest fokozottabban és egyértelműen — alkalmasak a gazdasági rend kiegészítő apparátusának szerepére.[4] A szocializmus rendszeréhez való kapcsolódásukat alapjában meghatározza az, hogy a szocialista szövetkezetek minden típusával és ágazatával szemben egységes és feltétlen követelmény a kizsákmányolói viszonyok kizárása.

A *gazdasági célok* meghatározzák egyrészt a szövetkezetek működési körét, ágazatát, másrészt a kooperáció módját és mértékét, *a szövetkezetek típusát.* Ennek megfelelően a szövetkezetek között széles *differenciáltság* állapítható meg, *általános jellemzőjük* azonban a tagok önkéntes személyi és vagyoni egyesülése, a szövetkezeti (csoport-) tulajdon, valamint a demokratikus önigazgatás, azaz *szövetkezeti jellegük.*

Ebből az következik, hogy e jellegükből eredő viszonyaik bizonyos általános, elvi azonosságot mutatnak, aminek meghatározó jelentősége van a jogi szabályozás számára is, *a jogilag szabályozandó* (jogviszonyokká minősítendő) *viszonyok megállapítása* szempontjából. A szövetkezetek gazdasági és társadalmi oldala, üzemi és szövetkezeti jellege közötti disztinkció ilyen módon kétségtelenül érinti *a szocialista jogrendszert* is. A probléma e részének lényege *a szövet-*

[2] A *kiegészítő* gazdasági apparátus szerepe nem *az egyes szövetkezeteknek az egyes tagokhoz,* ill. az általuk képviselt önálló gazdasági (gazdálkodási) egységhez, pl. önálló termelőüzemhez (ún. taggazdasághoz) való viszonyára, a kapitalista szövetkezetek ún. *üzemkiegészítő funkciójára* értendő, hanem a szövetkezetek egészének a közgazdaság rendszerében, ill. *a népgazdaságban elfoglalt helyére.*

[3] Vö. Erdei Ferenc: Mezőgazdaság és szövetkezet. Budapest, Akadémiai Kiadó 1959. 127., 241—243.

[4] A szövetkezeti formának nem mellékes szerepe, hanem *nagy túlsúlya* van — legalábbis az eddigi szocialista országok többségében — a mezőgazdaságban, egy egész népgazdasági ágban, de a népgazdaság, *a gazdasági rendszer egészén belül* így is uralkodó pozíciója az állami vállalatnak, ill. az állami tulajdonnak van. A *szövetkezet,* mint a szocialista tulajdon másik formájának megfelelő vállalati típus *az előbbi mögött,* második helyen áll. Ez nem mellékes helyzetet jelent; a szövetkezetek a szocializmus rendjének *szerves részét alkotják,* a gazdasági rend egészéhez való viszonyukat tekintve azonban a kiegészítő gazdasági apparátus szerepének megjelölését helyénvalónak tartom.

kezetek jogi szabályozásának a szocialista jogrendszerben elfoglalt helye.

A jelenlegi helyzet az, hogy nemcsak nálunk, hanem a szocialista államok nagy többségében is *a mezőgazdasági termelőszövetkezetek* működésének szabályozása egy *külön, önálló jogágat* alkot (mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog, ill. kolhozjog), a többi szövetkezeti ágazatok és típusok szabályozása pedig lényegében a polgári jogba tartozik, ugyanakkor vannak egyes fontos jogszabályi rendelkezések, amelyek *egységesen* érvényesek minden szövetkezetre, a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre is, azaz tulajdonképpen *általános szövetkezeti jogi* szabályoknak tekinthetők, de más fontos jogszabályok is a szövetkezetekre való érvényességüket általánosan mondják ki, azaz a szövetkezeteket egységesen kezelik. Az előbbieket *a polgári jog foglalja magában,* az utóbbiak pedig más jogágakban (pl. pénzügyi jogban és államigazgatási jogban) találhatók.[5]

Az teljesen nyilvánvaló, hogy *a mezőgazdasági termelőszövetkezetek* jogi szabályozása nem tartozhat sem a polgári jogba, sem a munkajogba, sem az államigazgatási jogba, a többi jogág pedig számításba sem jöhet. A mezőgazdasági termelőszövetkezet viszonyai *az összes többi jogágban szabályozott viszonyokhoz képest* sajátosak, indokolt e viszonyoknak a többi jogágtól különálló szabályozása, de szükséges felvetni a kérdést fordítva is: Indokolt-e az, hogy *a mezőgazdasági termelőszövetkezetek* viszonyainak szabályozása *önmagában* alkosson egy jogágat, *elkülönítve az összes többi,* a szocializmus rendszerében szintén működő és ezzel összhangban álló, tehát *szintén szocialista szövetkezeti típusoktól* és ágazatoktól, még a legnagyobb mértékben hasonló viszonyokat hordozó, szintén termelői jellegű ipari termelőszövetkezetektől is? Az e téren fennálló, már ismertetett általános helyzet indokolására lényeges álláspontokat találhatunk csupán hazai jogi irodalmunkban is.

A probléma megértését megkönnyítheti, ha előbb *a mezőgazdasági* és *az ipari termelőszövetkezetekre* vonatkozó jogi szabályozás egymástól való elkülönítésének indokait vizsgáljuk, aminthogy a kérdés kifejezetten ilyen módon is felvetődött, a termelőszövetkezeti tagoknak csupán *a munkavégzéshez kapcsolódó jogai és kötelezettségei* (az ún. tagsági munkajogviszony) *alapján.* Így *megoldásként is* felmerült az, hogy legyen *egységes termelőszövetkezeti jog,* amely magában foglalná mind a mezőgazdasági, mind az ipari termelőszövetkezeti „munkaviszonyt".[6]

Igaz, hogy a kérdés ilyen felvetése még a két termelői szövetkezeti ágazat szabályozásának is csupán egy — bár fontos — részterületére szűkül, de tulajdonképpen *jogi szabályozásuk egészére* is kiterjeszthető, amint az ebben elfoglalt álláspont is általános érvényre tart igényt. Ezt a megoldást Trócsányi László azzal utasítja el, hogy még a két termelői típusú szövetkezet szabályozásának *egymástól való* elkülönítését is indokoltnak tartja *a mezőgazdasági és az ipari termelés eltérő sajátosságainál fogva.* „A szövetkezeti (itt: *ipari* — B. J.) termelés jellege — szemben *a mezőgazdasági* szövetkezeti termelés jellegével — lehetővé teszi *a munkának* az egész év folyamán való *egyenletes elosztását,* így lehetővé válik, hogy a szövetkezetek ugyanolyan mértékben és formában állapítsák meg tagjaik kötelező munkamennyiségét, ahogyan az állami vállalatok. Az ipari termelőszövetkezet *havonta számba veheti* tevékenységét és előre meghatározhatja a különböző munkák díjazásának mértékét."[7] Ehhez kapcsolódik az elkülönített szabályozásnak az az indoka is, amely *az üzemi szervezet* különbségére hivatkozik. Eszerint „a kisipari szövetkezeti munkaviszonynál *hasonló munkaszervezési elvek* érvényesülnek, mint az állami vállalatnál. A munka külső körülményei, valamint a munka belső megszervezése a kisipari szövetkezetek keretei között a vállalati külső körülményekhez és belső szervezéshez hasonlítanak. A kisipari szövetkezeti munkaviszony alanyai között létrejött jogviszonyt *ugyanaz a kötöttség, alá- és fölérendeltség jellemzi,* mint amely a vállalati munkaviszony sajátossága."

Az ismertetett állásponthoz a következőket lehet megjegyezni:

Kétségtelen, hogy az ipari *termelésnek* azonos feltételei és sajátosságai vannak akár az állami, akár a szövetkezeti iparban, de ugyanígy a mezőgazdasági *termelésnél* jelzett sajátosságok is (időszakosság és idényszerűség, munkacsúcsok, természeti viszonyoktól való függőség stb.) *azonosan* állanak fenn mind *a szövetkezeteknél,* mind *a mezőgazdasági állami vállalatoknál,* aminthogy ezek üzemi sajátosságok, az adott üzem (vállalat) gazdasági működéséhez kapcsolódnak, nem a vállalat típusából, társadalmi sajátosságából következnek. A mezőgazdasági állami vállalatnál pl. ugyanúgy *nem lehet* a munkát az egész év folyamán egyenletesen elosztani és ugyanúgy *kevésbé lehet* havonta számba venni (legalábbis a mezőgazdasági termelés *jelenlegi fejlettségi színvonalán),* ennek ellenére *a különböző munkák díjazása* — azok tényleges, realizált értékétől függetlenül is — *előre meg van határozva,* érthető oknál fogva: a vállalat állami tulajdonánál, az ott dolgozók *munkaviszonyánál fogva.*

Hasonló a helyzet a munka „külső körülményeivel" és „belső szervezésével", sőt az alá- és fölérendeltség kötöttségével is. Az állami — akár *ipari,* akár *mezőgazdasági* — vállalatnál az

[5] Kivétel Lengyelország, ahol *a szövetkezetek minden ágazatának és típusának működését* szabályozó, ún. általános szövetkezeti törvény van: 1961. február 17-i, 61. sz. törvényerejű rendelet a szövetkezetekről és szövetségeikről.

[6] Vö. Trócsányi László: A kisipari termelőszövetkezeti munkaviszony. — Állam- és Jogtudomány 1963. évi 4. sz. 555—556. old., ill. Nagy László: A Munka Törvénykönyve rendszerének meghatározása. — MTA. Társadalom-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 3—4. sz. 296. old.

[7] Trócsányi: i. m. 556.

alá- és fölérendeltség *kizárólagosan, egyoldalúan* áll fenn, szintén a munkaviszony alapján, azaz egyfelől az állam *tulajdonosi* és munkáltatói pozíciójánál, másfelől az ott dolgozók *munkavállalói, nem tulajdonosi pozíciójánál fogva,* a termelőszövetkezetnél pedig — akár az iparban, akár a mezőgazdaságban — az alá- és fölérendeltség kötöttsége a szövetkezeti tulajdon mögött álló *tagsági kollektíva* önkéntes társulásán és *a szövetkezeti tulajdon fölötti rendelkezési jogán alapszik.* A termelés *technológiai* és *általános gazdálkodási* (üzemgazdaságtani) *igényei* a szövetkezetben is — a mezőgazdasági termelőszövetkezetben is! — ugyanúgy magukkal vonják *a fegyelem követelményét,* mint az állami vállalatnál, a szövetkezetben azonban ennek alapja a szövetkezeti demokrácia; a szövetkezeti tagok a saját *üzemi* vezetőik megválasztásában is (közvetlenül vagy közvetve) maguk döntenek. *Ettől kezdve* ugyan alárendeltségben állanak, de választott szerveiknek (és azok által alkalmazott vezetőknek), tehát *saját demokráciájuknak vannak alárendelve.*

Az üzemi szervezeti viszonyokban az állami vállalati és a szövetkezeti viszonyok *azonosságot* mutatnak, de *társadalmi lényegükben minőségi különbség van,* ha pedig ez a társadalmi lényeg *nem érvényesül,* elhalványodik, azaz a kötöttség, az alá- és fölérendeltség meghatározója nem a tagság kollektívájának elhatározása, hanem valami egyoldalú viszony, akkor a *szövetkezet valódisága* kérdéses. Véleményem szerint egyébként éppen ebben van a termelőszövetkezeti — akár ipari, akár mezőgazdasági termelőszövetkezeti — tagsági viszony jelentős mértékben tapasztalható munkajogi szemléletének, ill. a „munkajogiasítási" törekvések veszélye, mert ez a szemlélet eszmeileg *a szövetkezetek össznépi tulajdonná válásának siettetése* irányába mutat.

Ami az eddig felvetett kérdést, a két termelőszövetkezeti típus jogi szabályozásának egymástól való elszigeteltségét illeti, az előbbi érvekből és ellenérvekből azt a következtetést lehet levonni, hogy az üzemi (termelési, technológiai, természeti stb.) sajátosságokból *a társadalmi viszonyok szabályozására,* azaz a jogviszonyok megállapítására helyes konzekvenciákat levonni nem lehet, ehhez nem hagyható figyelmen kívül a vállalati (tulajdoni) típus sajátossága, eltérése. Csak egyet lehet érteni Trócsányival, amikor Weltnerrel vitatkozva — helyesen — szintén ezt hangsúlyozza az *ipari* szövetkezet viszonyainak munkajogi szemléletével *szemben,* de csupán az alá- és fölérendeltségi viszonyokra vonatkozóan, ellenben a szabályozás elkülönítését a termelési, ill. *természeti adottságok különbözőségével* indokolja. Ezért álláspontjában — és Weltnerrel folytatott vitájában — nem következetes.[8]

Nem következetesnek tekinthető a megoldásra irányuló javaslata sem, amely szerint „a helyes megoldás . . . csak az lehet, hogy a kisipari szövetkezeti *jogviszony* (itt már nem „tagsági munkaviszony"! — B. J.) *egyik jogágba se tartozzék kizárólagosan",* mert „e jogviszony . . . mind a polgári jog, mind a munkajog határain túlterjeszkedik," ezért *„a polgári jogi és a munkajogi eszközök komplex alkalmazására* van szükség ahhoz, hogy annak tartalmát *teljességgel megragadhassuk."* Végső álláspontja szerint „a kisipari szövetkezeti jogviszony *a polgári jogba és a munkajogba egyaránt beletartozik,* azzal a kiegészítéssel, hogy *lényegét* maradéktalanul e jogágak egyike sem tudja *külön-külön* felölelni".[9]

Ez után azonban még mindig kérdéses lehet az, hogy a tárgyalt jogviszony tartalmának *a munkavégzéshez nem kapcsolódó* (munkajogi szemlélettel nézve: nem munkajogi) elemei *maradéktalanul* beleférnek-e a polgári jogba, amikor a polgári jog — *saját* általános indokolása szerint — „az állampolgárok, valamint az állami, gazdasági és társadalmi szervek legkülönfélébb *vagyoni* és egyes, más jogterületekhez nem tartozó *személyi viszonyait"* szabályozza.[10] Ugyanakkor maga Trócsányi is — a magyar jogi irodalomban *először* — helyesen állapítja meg, hogy a (kisipari) szövetkezeti tagsági viszony, lényegétől elválaszthatatlan elemként *szervezeti* (igazgatási) *elemet* is magában foglal, sőt — szintén helyesen — az ilyen elemeket az ipari termelőszövetkezeti viszonyok egészére érvényesnek tekinti.[11] Ehhez figyelemre méltó, de teljes mértékben érthető, hogy Eörsi Gyula még a „klasszikusan" polgári jogi (tulajdoni) elemeknek a polgári jogba való besorolását is lehetetlennek tartja, de ugyanígy *a belső viszonyoknak* a munkajogba való besorolását is, és ez utóbbiakat *következetesen* nem is tekinti munkajogi viszonyoknak.[12]

Az eddigiek alapján nem túlzott az a következtetés, hogy még ha csak a tagsági viszony — *a szövetkezeti jogviszonyok középpontjában álló jogintézmény* — oldaláról teszünk is összehasonlítást a két termelői típusú, a kooperáció legmagasabb fokán álló (azaz egyetlen egységes termelő nagyüzemet képező) szövetkezet között, akkor is *társadalmi jellegzetességüket tekintve lényegbeli azonosságot* találunk. Hasonló következtetést vonhatunk le, ha a kérdést *a mezőgazdasági termelőszövetkezet irányából,* egyelőre szintén csak a tagsági viszonyon keresztül vizsgáljuk. Ehhez elegendő utalni az irodalom egyik legújabb állásfoglalására, amely *a mezőgazdasági* termelőszövetkezeti tagsági viszony tartalmi jellegzetességének a szövetkezet termelő tevékenységében való részvételt tekinti, a szövet-

[8] Trócsányi: i. m. 556. és 558.

[9] Trócsányi: i. m. 559.

[10] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Budapest, 1959. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 15. old.

[11] I. m. 400—401., 555. és 560.

[12] Vö. Eörsi Gyula: Tulajdonosok és kollektívák jogágazatai; differenciálódás és integrálódás a szocialista jogrendszerben. — MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának közleményei, 1963. 1—2. sz. 100—101.

kezeti szervek által meghatározott munkaszervezeti kereteknek és szabályoknak megfelelően.[13] Nem kétséges, hogy ugyanez az ipari termelőszövetkezet — az egyetlen másik *termelői típusú* szövetkezet — tagsági viszonyának is tartalmi jellegzetessége, tehát ez nemcsak mezőgazdasági, hanem általános *termelőszövetkezeti sajátosság.*

A legszorosabb kooperáció fokán működő mezőgazdasági és ipari termelőszövetkezetek társadalmi típusbeli azonossága mellett és egymástól való elkülönítésük ellen szóló további bizonyítékot találhatunk a tagsági jogviszonyon túlterjedő, egyéb sajátos jogviszonyokat, illetve ezek összességét tekintve is. Amint Trócsányi — helyesen, egyetértve Világhyval és Eörsivel — megállapítja, „a kisipari termelőszövetkezet a szocialista jogi személyek egyik típusa, amely a csoporttulajdon alapján közös munkával folytatott termelés viszonyait fejezi ki."[14] Kétségtelen, hogy mindez érvényes a mezőgazdasági termelőszövetkezetre is és fordítva: ehhez képest egyik termelői típusú szövetkezet sem mutat semmi olyan többletet vagy sajátosságot, ami *a jogviszonyok megállapítása (kategorizálása) számára releváns lehetne.*

II.

A két termelői szövetkezeti típus közgazdasági jellegének és ezt kifejező jogviszonyaik lényegbeli azonosságából levonhatjuk azt a következtetést, hogy működésük más-más jogágban, egymástól elkülönített szabályozását elméletileg megalapozottan indokolni *jelenleg* nem lehet, különösen figyelemmel arra is, hogy e termelői szövetkezetek szocialista jellege már egyaránt kétségtelen és állandóan fejlődik. Annyi tehát bizonyossággal megállapítható, hogy egy ún. *termelőszövetkezeti jognak* mint külön jogágnak kialakulása ennyiben indokolt, ennek felvetésében bizonyos realitás van.

Ha azonban idáig eljutunk, akkor felmerül az a kérdés, hogy ilyen módon a szövetkezetek működésének jogi szabályozása hogyan alakulna. A jelenlegi helyzet: *mezőgazdasági termelőszövetkezet* (és termelőszövetkezeti csoport) *szabályozása* = mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog; *az összes többi szövetkezetek szabályozása* — a tisztán termelői típusú szövetkezetekkel együtt (de még a növekvő mértékben *termelői típusú* mezőgazdasági szakszövetkezetek is[15] = a polgári jog szabályainak meghatározott csoportja. A (mezőgazdasági és ipari) termelői típusú szövetkezetek szabályozásának egy ún. termelőszövetkezeti jogba való összevonása folytán a képlet a következő lenne: termelői típusú szövetkezetek = termelőszövetkezeti jog; a többi szövetkezetek = polgári jog. Az utóbbiak forgalmi típusú, ezen belül lényegében fogyasztási szövetkezetek[16] (bár lehetnek — a földművesszövetkezetek esetében — bizonyos termelői profiljaik is). Most már a további kérdés az, hogy ez a módosított képlet helyes-e, alkalmas-e a többi szövetkezetek jogviszonyainak kifejezésére. Ehhez érdemes figyelembe venni a következőket:

A szocialista jogrendszer bizonyos ágaiban meghatározott jogviszonyfajták — Peschka Vilmos megállapítása szerint — a szocialista termelési viszonyok jogi kifejezői. Peschka a termelési viszonyokat jogilag kifejező jogviszonyfajták között — nyilvánvaló ellentétben a munkajogias szemlélettel — *szövetkezeti jogviszonyokként* „a mezőgazdasági termelőszövetkezetben egyesült parasztok munka- és termelőeszközeinek szocialista kooperációját kifejező jogviszonyokat (a szövetkezeti tagsággal, a szövetkezeti földhasználattal kapcsolatos jogviszonyokat)" jelöli meg.[17] Termelési viszonyoknak azonban nem csupán *a termelés viszonyait* tekinti, hanem — helyes általánosítással — *az anyagi társadalmi viszonyokat* a maguk összességében, tehát nyilvánvalóan ideérti *a forgalmi viszonyokat* is, amint ezt kétségtelenül mutatja az, hogy *ugyanezen jogviszonyfajták csoportjában* jelöli meg „a polgárok személyes anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítésére létrejövő (azaz polgári jogi) jogviszonyokat" is.[18]

Első áttekintéssel is felmerül az az ellenvetés, hogy a munka- és termelőeszközök szocialista kooperációját kifejező, *szövetkezeti tagsággal,* az ennek megfelelő munkaszervezettel kapcsolatos jogviszonyok (tegyük hozzá: megfelelő *általános szervezeti-igazgatási jogviszonyok)* nemcsak a mezőgazdasági, hanem az ipari termelőszövetkezetekben is jelen vannak, sőt mindkettőre *jellemzők.*[19] Ilyen következtetést Trócsá-

[13] Hegedüs István: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszony és az alkalmazotti munkaviszony néhány összefüggése. — Állam és Igazgatás, 1965. 5. sz.

[14] Trócsányi: I. m. 555., vö. Világhy Miklós—Eörsi Gyula: Magyar polgári jog. I. köt. Budapest, 1962. Tankönyvkiadó 118. — Idézi Trócsányi is.

[15] A szakszövetkezetek típusához érdemes megjegyezni, hogy ezeket a jogi szabályozás az ún. egyszerűbb mezőgazdasági szövetkezetek közé — tehát a termelőszövetkezeti csoportok mögé — sorolja, ezzel szemben *tényleges működésük értékelése* azt mutatja, hogy akár a szövetkezeti alapokat, a beruházásokat, a saját akkumulációjukat, a termelési folyamatok fejlődését, akár a szervezeti működés rendezettségét tekintve *mind nagyüzemi, mind szocialista szövetkezeti vonásaik fejlődése* nagyrészüknél a jó termelőszövetkezetek fejlődését megközelíti és a termelőszövetkezeti csoportok nagy részét felülmúlja. — L. Központi Népi Ellenőrző Bizottság jelentése a mezőgazdasági termelőszövetkezeti csoportok és a szakszövetkezetek működésének vizsgálatáról. 1964.

[16] Véleményem szerint ilyen típusba sorolásukat nem zavarják a takarékszövetkezetek, mivel ezek — bár hitelügyleteket bonyolítanak le, tagjaik számára — nem magánüzemi termelési célra történő ún. hitelszerzéssel foglalkoznak, hanem tagjaik fogyasztási javakkal való ellátottságát segítik elő, ugyanígy a lakásszövetkezetek is.

[17] Peschka Vilmos: A jogviszonyelmélet alapvető kérdései. Budapest, 1960. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 183.

[18] Peschka: I. m. 184.

[19] A szövetkezeti *földhasználat* sajátosan és kizárólagosan *mezőgazdasági* termelőszövetkezeti jogvi-

nyi le is von,[20] ennél azonban messzebbmenő következtetés is levonható, egészen a szövetkezetek jogi szabályozásának általános problematikájáig terjedően.

„A polgárok személyes anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítésére létrejövő jogviszonyok" külön megjelölése alapján az is felvethető, hogy kifejezetten ilyen szükségletek kielégítése, ennek megkönnyítése, kedvezőbbé tétele céljából létrejönnek és működnek a forgalmi viszonyok terén is olyan szervezetek, amelyekre szintén jellemző a szövetkezeti szocialista tulajdon, a szövetkezeti tagság, az ezzel járó, meghatározott jellegű és mértékű kooperáció, szervezeti és vagyoni jogok meghatározott, sajátos komplexuma, stb., azaz olyan szervezetek, amelyek szövetkezetek. Így ezek jogviszonyaik sajátosságainál fogva nem sorolhatók egyszerűen a polgárok (mint individuumok) szerződéses vagy egyéb kötelmi, ill. vagyoni viszonyokon alapuló kapcsolatai közé.

Mindez olyan következtetés irányába visz, hogy a termelői szövetkezetek típusbeli azonossága mellett *a különböző típusú szövetkezetek között is* lényeges, *a jogviszonyok jellegében* megmutatkozó *általános hasonlóság* állapítható meg.

Ezt a következtetést csak megerősíti az, ha a kérdést nemcsak a szövetkezetek, ill. nem a termelőszövetkezeti jog, hanem *a polgári jog,* azaz *a mezőgazdasági termelőszövetkezeten kívül álló szabályozás oldaláról* is vizsgáljuk. Lényegében azt kell vizsgálnunk, hogy a polgári jog tudománya és maga a tételes polgári jog — saját tárgyának meghatározásával együtt — mit mutat *a szövetkezetek működésének jogi szabályozására* vonatkozóan.

A polgári jog tárgyát a polgári jogi egyetemi tankönyv úgy határozza meg, hogy „a társadalmi viszonyok két csoportját szabályozza: egyrészt *a társadalom vagyoni viszonyait,* másrészt — *a vagyoni viszonyokkal összefüggő — nem vagyoni* (személyi) *viszonyokat".*[21] Bizonyos nem vagyoni viszonyok polgári jogban való szabályozásának olyan indokát, hogy azok *vagyoni viszonyokkal függenek össze,* később nyomatékosan megerősíti.[22] Ezzel szemben *a Ptk.-ban* a szövetkezetekre vonatkozó szabályozás (a jogi személyekről szóló szabályok éppen *legterjedelmesebb* csoportja) igen nagy számban tartalmaz olyan *nem vagyoni,* személyi, sőt *szervezeti viszonyokra* vonatkozó rendelkezéseket, amelyek *vagyoni viszonyokkal nem állnak összefüggésben,*[23] ilyen összefüggés követelményének, következésképpen a polgári jog tárgymegjelölésének nem felelnek meg.

A polgári jogi tankönyv a polgári jog tárgyának meghatározásával összefüggésben megjelöli a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogtól való elhatárolást is. A választóvonalat elsősorban *a szabályozás tárgyában* látja, megjegyezve, hogy ez utóbbi jogviszonyokban *„a döntő sajátosság nem egyszerűen a tulajdon,* a használat stb., hanem az, hogy ezek a viszonyok éppen a termelőszövetkezettel, *a szocialista mezőgazdasági termelés* alapvető intézményével kapcsolatban keletkeznek és állanak fenn."[24] Különösen lényegesnek tekinti az elhatároláshoz azt, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog a termelőszövetkezetekre vonatkozóan nemcsak tulajdoni, használati és csereviszonyokat (azaz polgári jogi viszonyokat) szabályoz, hanem „a termelőszövetkezeti *munkaszervezet és a termelőszövetkezeten belüli elosztás viszonyait is".*[25]

Véleményem szerint nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy egyfelől szinte az azonosságig hasonló tulajdoni és tagsági viszonyok (ennek *konkrét* tartalmáig terjedően azonos jogokkal és kötelezettségekkel) állanak fenn az ipari termelőszövetkezetekben is, emellett — Samu Mihály indokainak egyik lényeges, *történeti* elemére figyelemmel — ez utóbbiak is a kisárutermelői tulajdon kollektivizálásának folyamatában jöttek létre,[26] azaz *társadalmi — történelmi eredetük is azonos,* másfelől — a termelőszövetkezetek nagy túlsúlya ellenére — *a mezőgazdaságban* sem lehet mellékes (eseti, véletlenszerű, nem alapvető) intézménynek tekinteni az itt működő *állami vállalatokat.* Így nem túlzott az a következtetés, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog *elkülönítése ismérvének* csupán a mezőgazdasági termelésben mint népgazdasági ágban és az itteni termelés sajátosságaiban, a munkaszervezeti és elosztási viszonyokban való megjelölése szintén *üzemi* és *gazdasági ágazati szemléletet* mutat, szintén nem a mezőgazdasági termelőszövetkezetek *szövetkezeti jellegét* veszi alapul.

A munkaszervezeti és elosztási viszonyok szabályozása egyrészt létezik az ipari termelőszövetkezetekben is, másrészt a mezőgazdasági

szonynak, ill. jogintézménynek látszik. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy egyrészt *a föld is termelőeszköz* és nem egyedüli megoldás csupán *a használat* társadalmasítása, hanem lehetséges a tulajdon szövetkezeti társadalmasítása is (pl. Románia), másrészt már a használat társadalmasítása szükségszerűen nagymértékben kihat *a rendelkezési jogra* is, akkor már a mezőgazdasági és az ipari szövetkezeti jogviszonyok különbsége legalábbis lecsökken.

[20] Trócsányi: I. m. 554. old. 14., lábjegyzete.

[21] Világhy Miklós—Eörsi Gyula: Magyar Polgári Jog. — Egyetemi tankönyv. Budapest, Tankönyvkiadó 1963. I. köt. 8.

[22] Világhy—Erösi: I. m. 13.

[23] Különösen ilyenek pl. 45. § (2) bek.: az alapszabály kötelező tartalma; 48. §: a szövetkezetek szerveinek előírása; 49—53. §-ok: a közgyűlés meghatározása, hatásköre, határozatképessége, határozathozatalának módja; a küldöttgyűlés; 65—66. §-ok: a szövetkezetek szervezetei.

[24] Világhy—Eörsi: I. m. I. köt. 17. — Lényegében hasonló indokot alkalmaz a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog elkülönítésére Samu Mihály is. — Samu Mihály: A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja. Bp. 1965. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 225.

[25] Világhy—Eörsi: uo.

[26] Samu Mihály ezt csak a *mezőgazdasági* termelőszövetkezetek viszonyaira vonatkozva állapítja meg. — I. m. 225.

termelőszövetkezetek működése és fejlődése jól mutatja, hogy *éppen ezekre a viszonyokra vonatkozó szabályozás nem bizonyult stabilnak,* nagy változékonyságot mutat térbelileg — azonos időszakban — is, *konkrét részleteiben* viszonylag közvetlen módon van kitéve az üzemi sajátosságoknak, ugyanakkor *általánosságban* meg kell felelnie a szövetkezet működésében való személyes részvétel értékének (mennyiségének és minőségének), a részvétel módját és a jövedelem elosztását azonban szintén a szövetkezeti tagság kollektívája határozza meg a szövetkezeti tulajdon fölötti rendelkezési joga alapján. A termelői típusú szövetkezetben a munkaszervezet és a jövedelemelosztás szabályozása tehát *üzemi és egyben szövetkezeti probléma* is, de ebben is a szövetkezeti viszonyoknak van *domináns szerepük.*

Ilyen üzemi (vállalati) szervezeti és működési, valamint elosztási viszonyok körébe tartozó problémák szintén nem kizárólagos mezőgazdasági termelőszövetkezeti, mégcsak nem is termelői szövetkezeti problémák, hanem *általánosítva* felismerhetők más szövetkezetben is, mint az adott szövetkezet *gazdasági feladatainak ellátásához,* a tagok ebben való személyes közreműködéséhez és *a szövetkezet működéséből eredő gazdasági előnyökben való arányos részesedésükhöz kapcsolódó kérdések.* Mindezek végső soron a szövetkezeti tagsági viszony és a szövetkezeti csoporttulajdon köré koncentrálódnak, ilyen módon a szövetkezetek működésének bizonyos egységes, lényegesen általánosítható szabályozási lehetősége irányába mutatnak.

Az ezzel szemben felvetett ellenvélemények közül legismeretesebb és legkidolgozottabb Nagy László álláspontja. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszonyok meghatározásához *kiindulási pontnak* helyesnek tartja *a szövetkezeti csoport-tulajdoni viszonyok* elsődleges szerepének elismerését, de — L. I. Demboval azonos nézeten — azt a véleményét fejti ki, hogy *a tulajdon formája* (vagyis az általános szövetkezeti csoport-tulajdoni forma) nem lehet *egyedüli* meghatározó ismérv már azért sem, mert ez arra vezetne, hogy egyrészt egy jogágazatban kellene foglalkozni minden szövetkezettel, másrészt a tulajdon más formáit más jogágazatok alapjává lehetne tenni. Azt is hangsúlyozza, hogy pl. a fodrász-szövetkezet társadalmi funkciója, a népgazdasággal való kapcsolata és belső felépítése is *merőben különbözik* a mezőgazdasági termelőszövetkezettől.[27]

Úgy vélem, hogy nem önmagában, kiemelten a fodrász-szövetkezetre kellene hivatkozni, hanem általában az ipari szövetkezetekre. Ezek összességének a népgazdasággal való kapcsolatához pedig elegendő csupán utalni arra, hogy e kapcsolatot a jogviszonyok meghatározó tényezőjének nem lehet tekinteni, aminthogy egy kisjelentőségű *mezőgazdasági* állami vállalatnak a jogviszonyai lehetnek *lényegükben azonosak a legnagyobb ipari vállalatok* jogviszonyaival. Ha egy-egy szövetkezet népgazdasági jelentőségét a jogviszonyokra nézve relevánsnak tekintenénk, akkor ugyanezt kellene tenni az állami vállalatok esetében is, ami a jogrendszer tagozódására nézve elfogadhatatlan következtetésekig vezethetne. Amennyire nem lehet jogágakat kizárólag tulajdoni formák alapján megállapítani, legalább annyira nem lehet *népgazdasági ágakra* vagy *gazdasági funkciókra alapítani,* ill. *ilyen elvek alapján széttagolni* sem. Ha ezt a lehetőséget — ami a szövetkezetek szabályozása esetében jelenleg valóság — elismernénk, akkor ennek megfelelően lehetne jogágakba tagolni az ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi (ill. forgalmi funkciókat végző) állami vállalatok viszonyait szabályozó jogszabályokat is.

A termelői típusú szövetkezetek általános társadalmi funkcióját tekintve — még ha a mezőgazdasági és a fodrász-szövetkezet párhuzamánál maradunk is — nem kétséges az, hogy az ipari és a mezőgazdasági termelőszövetkezetnél egyaránt döntő azonosság a kistermelés kollektivizálása; *a mezőgazdasági* és az *ipari* kistermelés, ill. a szövetkezeti termelés között ebben csak *mennyiségi* különbség van. A belső felépítésben *a merő különbség* csak a gazdasági funkció ellátásához közvetlenül kapcsolódó *üzemi szervezetben* van, a szövetkezeti jelleghez kapcsolódó *általános szervezeti felépítésében* nem lehet; ha pedig *ebben is különbség van* (pl. vezető szerveinek létrejötte, struktúrája és működése, a szövetkezeten belüli vezetés és ellenőrzés nem demokratikus stb.), akkor *a szövetkezeti jelleg* — a szövetkezet valódisága — *a kérdéses.*

Az kétségtelen, hogy a szövetkezeti csoporttulajdont a szövetkezeti jogviszonyok *egyedüli* meghatározó tényezőjének tekinteni nem lehet, de egyik fontos meghatározónak kell elismerni. A szövetkezeti jogviszonyokat a szövetkezeti tulajdoni forma nem egyedül határozza meg, hanem *a szövetkezeti szervezeti formából következő és ebben a gazdasági szervezeti formában érvényesülő viszonyok összessége,* különösen a személyes — valamilyen konkrét módon meghatározott — közreműködés kötelezettsége és a szövetkezet működéséből eredő gazdasági előnyökben való arányos részesedés, a szövetkezet igazgatásában való részvétel joga egészen a vezetésig terjedően. Ezek az üzemi, általános szervezeti—igazgatási, vagyoni és elosztási viszonyok *a tagsági jogviszonyban koncentrálódnak.*

Ha — mindezeket figyelmen kívül hagyva — *a szövetkezeti tulajdont egyedül* tekintenénk az adott jogágba tartozó jogviszonyok meghatározó tényezőjének, amint ezt a szövetkezeti jogi felfogás ellenzői *feltételezik,* akkor ez annak elismerése is volna, hogy a szövetkezet lényegében nem, vagy alig valamivel több, mint a polgári jogi társaság, ill. annak valami speciális szorosabb követelmények alá vont fajtája. Igaz, hogy a szövetkezeti jogviszonyok előbb jelzett,

[27] Mezőgazdasági jog — Egyetemi tankönyv Nagy László és Seres Imre szerkesztésében. Tankönyvkiadó, Budapest 1966. 268. old.

további elemei *a szövetkezeti tulajdon nélkül* nem keletkezhetnek és nem állhatnak fenn, de a kapcsolat nem mennyiségi összekapcsolást, hanem szerves kapcsolatot jelent: a szövetkezeti tulajdon és a tagsági viszony egymástól való elválaszthatatlanságát. A szövetkezeti tulajdon nélkül nincs tagsági viszony és a tagsági viszony nélkül a tulajdon nem lehet szövetkezeti tulajdon.

Ha *a tulajdoni típus* és a szövetkezetben érdekelt személyeknek a szövetkezethez fűződő alapvető kapcsolatait átfogó, összefoglaló *tagsági viszony* általános hasonlóságát nem tévesztjük szem elől, akkor az ismertetett álláspontokból sem tűnnek ki meggyőző indokok a termelői típusú szövetkezetek két ágazatának, de még a többi — a szocializmus rendszerében megmaradó, kizsákmányolói viszonyok elemeit már nem tartalmazó — szövetkezeti ágazatok *teljes* elkülönítésére sem.

Az *általános* (absztrahálható) hasonlóságok mind a tulajdon, mind a tagsági viszony tartalma tekintetében különbözően, *konkretizálva* jelennek meg az egyes szövetkezeti típusokban, ugyanúgy, ahogyan az általános szocialista szövetkezeti alapelvek is konkretizálódnak; nagymértékben más anyagi eszközökből állhat a szövetkezeti tulajdon és más-más lehet a személyes közreműködés tartalma, stb., összességükben azonban a szövetkezeti jellegben általános formát öltenek, s e minőségükben mint *szövetkezeti viszonyok* jelentenek jogi szabályozásra alkalmas, azaz jogviszonnyá minősíthető, meghatározott társadalmi viszonyokat.

III.

Mind a Ptk. tételes rendelkezései és indokolása, mind az idézett polgári jogi tankönyv több fontos tétele alapján az is megállapítható, hogy *a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog elkülönítése mellett* spontán módon, de erőteljesen jelentkezik *a szövetkezetek egységes szemléletének igénye,* ill. *egységes szabályozásuk elkerülhetetlenségének elismerése* is.

Itt — a rövidség érdekében — elegendő szintén csak a polgári jogi tankönyvnek arra a tételére hivatkozni, amely szerint a Ptk.-nak a szövetkezetekre vonatkozó rendelkezései *általános szabályok,* „amelyek a szövetkezet minden típusára és minden fajtájára egyaránt vonatkoznak" és e szabályok általában *kogens természetűek,* ezektől eltérésnek csak annyiban van helye, amennyiben jogszabály kifejezetten megengedi.[28] A tankönyv ennek megfelelően egyrészt az egyes szövetkezeti típusokra és ágazatokra, többek között és elsősorban a *mezőgazdasági* termelőszövetkezetekre vonatkozó külön rendelkezéseket *az eltéréseket megállapító szabályozásnak* tekinti,[29] másrészt az alapvető szabályok között foglalkozik a mezőgazdasági termelőszövetkezet működési szabályaival, sőt ezekkel *lényegesen nagyobb terjedelemben,* mint a polgári jogba tartozónak tekintett — de lényeges mértékben ott sem oktatott — más szövetkezetek szabályaival.[30]

A szövetkezeti típusok és ágazatok összefoglaló ismertetésében egyébként a tankönyv a rövidség mellett alapjában véve szintén üzemi szemléletet érvényesít, ami itt termelési, ill. gazdasági ágazati szemléletként jelentkezik. A különböző szövetkezetek osztályozásához és típusba sorolásához nem azok *általános közgazdasági funkciói* és *a tagok közötti kooperáció tartalma közötti különbségeket veszi alapul,* hanem gazdasági ágazatukat, közvetlen, *konkrét gazdasági feladatkörüket.* Így nincs figyelemmel arra, hogy a mezőgazdasági és az ipari termelőszövetkezetekben a személyes közreműködés módja azonos: *a munkakooperáció,* továbbá a termelés, a csere és a fogyasztás egységében éppen a tankönyv elején — Marx nyomán helyesen — *átfogó mozzanatnak* tekintett termelés funkcióját látják el, azaz egyaránt *a társadalom anyagigazdasági viszonyainak alapvető területén működnek.*[31] Ehhez kapcsolódik az is, hogy a földművesszövetkezetekkel együtt, azokkal *egy típusba tartozókként* említi meg a szakszövetkezeteket is, csupán azon az alapon, hogy a földművesszövetkezeti rendszer keretében működnek, bár általános közgazdasági funkciójukat tekintve szintén *termelői típusú* — mezőgazdasági — szövetkezetek, a földművesszövetkezetek pedig eredetük, történeti kialakulásuk szerint is és jelenlegi funkciójuk szerint is döntően forgalmi típusú, ezen belül kereskedelmi ágazatba tartozó szövetkezetek, más (termelési stb.) profiljaiknál fogva azonban — bizonyos mértékig — ún. *általános szövetkezetek* jellegét is mutatják.[32]

Az előbbiekben jelzett üzemi szemlélettel azonban szemben áll, szintén *átfogó, általánosított szövetkezeti szemléletet* mutat a polgári jogi tankönyvnek az az *alaptétele,* amely a polgári jog szövetkezeti rendelkezéseinek *az összes* (szocialista) szövetkezetekre való érvényességét indokolja és egyben *kiinduló tételként* szolgál a szövetkezetek általános működési szabályainak tárgyalásához, éspedig az az alaptétel, hogy „a szocialista szövetkezet minden típusa a kizsákmányolás ellen irányul."[33] Ezt az alaptételt *az Al-*

[28] Világhy—Eörsi: I. m. I. köt. 127. — Kiemelések *az eredetiben.*

[29] I. m. 127.

[30] I. m. 133.

[31] Világhy—Eörsi: I. m. 8.

[32] Az ún. általános (azaz több- vagy sokprofilú) szövetkezet típusa irányába való fejlődésre több-kevesebb hajlandóság gyakran látható a szövetkezetekben; pl. értékesítő profil mellé a feldolgozás kifejlesztése. A mi mezőgazdasági termelőszövetkezeteinknél az utóbbi időben került előtérbe az a felismerés, hogy *a termelési profil kizárólagos értelmű felfogása,* a feldolgozás és az értékesítési (piaci) tevékenység figyelmen kívül hagyása egyoldalú, így termelőszövetkezeteink természetes, szükségszerű fejlődési irányát jelenti a saját feldolgozás és a közvetlen — azaz kereskedelmi szervezetek kikapcsolásával történő — elárusítás fejlesztése.

[33] Világhy—Eörsi: I. m. 126—127.

kotmány 7. §-ának rendelkezéseire vezeti vissza, amelyet külön is érdemes elemezni.

Az Alkotmány 7. § (1) bekezdése *a mezőgazdaság* szocialista fejlődésének intézményes állami segítéséről szól, amelynek eszközeiként *állami gazdaságok szervezését, gépállomások fenntartását* és az önkéntes társuláson, közös munkán alapuló *termelőszövetkezetek támogatását* jelöli meg. A (2) bekezdés általános érvénnyel mondja ki, hogy „az állam elismeri és támogatja a dolgozóknak a kizsákmányolás ellen irányuló minden valóságos szövetkezeti mozgalmát". Látható, hogy az (1) bekezdés ugyan külön megemlíti a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket, de nem a többi szövetkezetek köréből való kiemelés, *kikülönítés céljával,* hanem *a mezőgazdaság alapvető, szocialista üzemei sorában,* azok tulajdoni típusától, társadalmi jellegétől függetlenül. Az Alkotmány *itt* üzemi, ill. gazdasági ágazati szemléletet alkalmaz, de helyesen, *a maga helyén,* mivel itt a mezőgazdaságról mint népgazdasági ágról, annak fejlődése körébe tartozó problémáról van szó. A (2) bekezdés már *a szövetkezetekről* szól, egységesen, *általánosítással,* helyesen kifejezve azt, hogy a szocializmus rendszerében működő szövetkezetek lényegüket tekintve *azonos kategóriát* képeznek. A Ptk. 43. § (1) bekezdése is, amikor *a szocialista szövetkezetek általános fogalmát* adja meg, az Alkotmány ez utóbbi rendelkezésére támaszkodik — és erre valóban lehet, *csak erre* lehet támaszkodni.[34]

Mindezek alapján a Ptk.-nak a szövetkezetekre vonatkozó rendelkezései úgy értékelhetők, mint *általános szövetkezeti jogi szabályok.* E rendelkezések sajátos, *összefüggő jogszabálycsoportot* alkotnak, amely — viszonylag legjobb összhangban az Alkotmánnyal, ugyanakkor eltérően a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és a szövetkezetek szabályozásának egymáshoz való viszonyáról ismertetett álláspontoktól — nálunk lényegében *egy általános szövetkezeti törvény szerepét tölti be,* ill. azt helyettesíti.[35] A Ptk. e rendelkezései a szövetkezeteknek valóban társadalmi jellegükből következő, általános vonásait fejezik ki, így üzemi (termelési ágazati stb.) szemlélet ugyan ezekben nem jelentkezik, ellentmondásosságuk azonban abban van, hogy az általános szabályozás mellett állandóan feltételezik a különálló szabályozást is. Ilyen különálló szabályozás van is, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek mellett az ipari termelőszövetkezetekre és a különféle, nem termelői típusú szövetkezetekre vonatkozóan, törvénynél alacsonyabbrendű jogszabályokban, amelyeket a polgári jogba tartozónak tekinteni nem lehet, de nyilvánvalóan nem lehet más jogágba sorolni sem. Ezek tulajdonképpen a formálisan nem létező szövetkezeti jog *különös szabályainak* szerepét töltik be.

Ami a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szabályozásának és a Ptk. szövetkezeti szabályainak viszonyát illeti, szemmel láthatóan *maga a Ptk. sem tagadja* ezeknek mint *általános szabályoknak* — többek között — a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre való érvényességét,[36] ellenben a Ptk. e szabályainak csoportja a mezőgazdasági termelőszövetkezetek akkor már meglevő szabályozását mintegy modellként vette alapul, *általánosította,* amint erre az indokolás kifejezetten rá is mutat.[37]

Az eddigiek mind a jelenleg önálló jogágat képező mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog, mind a többi szocialista szövetkezetek szabályozásának, mind pedig külön a polgári jog oldaláról azt bizonyítják, hogy mezőgazdasági termelőszövetkezeteink és más szövetkezeteink szabályozásának jelenlegi képlete (azaz: mezőgazdasági termelőszövetkezetek = mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog; összes többi szövetkezetek = polgári jog) nem indokolt. Azt is bizonyítják, hogy a képletnek a két termelői típusú szövetkezet összevont szabályozásával való módosítása — bár *irány szerint* reális lépés volna — még mindig lényeges rendszerbeli problémákat hagyna nyitva, sőt ez a lépés éppen rávilágítana arra, hogy a szövetkezetek *legáltalánosabb* sajátos viszonyai a termelői típusú szövetkezetek körén is túlterjednek; egy önálló jogágba csupán a két termelői típusú szövetkezet szabályozásának összevonása és a többi szövetkezetnek a polgári jog keretében való szabályozása a szövetkezetek sajátos viszonyait még mindig nem fejezhetné ki.

A polgári jog tételes szabályai, ezek indokolása és tudományos kommentárjai — különösen *az Alkotmánnyal egybevetve* — a jelenlegi helyzet ellentmondásossága és bonyolultsága mellett azt is megmutatják, hogy a rendezés módjaként a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jognak a polgári jogba való beolvasztása szóba sem jöhet. Ennek részletes bizonyítása nem szükséges. Elegendő annyit megjegyezni, hogy ha a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket *szövetkezeteknek* tekintjük, akkor szövetkezeti jellegüket olyan sajátos viszonyok összefüggő rendszerének kell tekinteni, amelynek szabályozására a polgári jog formulái — a polgári jogi tankönyv kifejezésével: „az áruforma tükröződésének megfelelő" szabályozás — nem alkalmasak. Nemcsak azért nem alkalmasak, mert e szövetkezetekben munkaszervezeti és a végzett munkához kapcsolódó elosztási viszonyok keletkeznek, hanem még in-

[34] Véleményem szerint az Alkotmány e rendelkezése olyan jól sikerült, hogy — talán egészen kevés módosítással — alapul vehető az új alkotmány számára is.

[35] Kevésbé élesen, de hasonló képet mutat a kolhozok és más szövetkezetek szabályozásának egymáshoz való viszonyában az OSZFSZK Polgári Törvénykönyve, amely ugyan kisebb mértékben, de szintén tartalmaz általános érvényű és a polgári jog körén túlterjedő rendelkezéseket.

[36] Így bizonyos túlzás is van Samu Mihálynak abban a tételében, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog „a polgári jogból vált le". Ezt más irányból is lehetne vitatni, de tulajdonképpen még a leválás sem történt meg teljesen. — Vö. Samu Mihály: I. m. 226.

[37] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. 56. old.

kább azért, mert az ilyen szabályozásba legalább ugyanúgy nem, sőt még kevésbé férnek bele a termelőszövetkezetek szövetkezeti jellegéből következő egyéb, különösen *szervezeti-igazgatási viszonyok.* A mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek a jelenleg polgári jogban — és külön jogszabályokban — szabályozott *más szövetkezetekkel* való általános hasonlóságuk oka nem az, mintha ez utóbbiaknak mezőgazdasági jellegük volna, hanem az, hogy *az előbbieknek is szövetkezeti jellegük van.*

IV.

Mindezek az eddigi érvek, egyfelől a jelenlegi szabályozási rendszer negatívumai, másfelől a szocializmus rendjében működő, e rendszernek megfelelő szövetkezetek viszonyainak legáltalánosabb vonásai mint pozitív bizonyítékok

a) a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog *önmagában álló* jogágként való megszüntetése;

b) az összes szocialista szövetkezetek *általános viszonyainak* egységes *szövetkezeti jogban* való szabályozása, egységes szövetkezeti jog mint *a szocialista jogrendszer egyik ágának* kialakítása, *a szövetkezeti jogszabályok csoportjának* — még a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szabályozásának is — *a polgári jogból való kivonása* irányába mutatnak.

Ehhez — további pozitív bizonyítás céljából — érdemes még azt is megvizsgálni, hogy egy egységes *szövetkezeti jog* létrejöttének feltételei elméletileg megvannak-e, a szocialista szövetkezeti alakulataink működésére vonatkozó szabályok egy jogágban való elhelyezkedése megfelelhet-e vagy nem a szocialista jogrendszer tagozódási elveinek. E helyen csupán a jogelmélet legújabb álláspontjára és eredményeire kívánok utalni.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszonyok sajátosságát, ezek kizárólagosan *mezőgazdasági* termelőszövetkezeti jogviszonyokként való meghatározását hangsúlyozó álláspontról (Peschka Vilmos) már volt szó, annak megállapításával, hogy e jogviszonyoknak éppen lényegbeli sajátosságuk nem kizárólag a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre érvényes. Samu Mihály a jogszabályok jogágakba való rendeződésének, csoportosulásának elveit, feltételeit — nagyrészt L. I. Dembo álláspontja alapján — a következőkben határozta meg:

1. *A jogviszonyok* (jogilag szabályozott társadalmi viszonyck) és a szabályozás tartalma.

2. *A szabályozás módszere,* az adott jogágban csoportosuló *jogszabályoknak* vagy tartalmi, vagy formai jellegű *azonossága.*

3. *Az uralkodó osztály érdekeltsége* abban, hogy a jogszabályok valamely csoportját *egy jogágban összevonva* határolja el.[38]

E feltételeket figyelembe véve és elfogadva a következő vethetők fel:

ad 1. A szocialista szövetkezeteknél mind jogviszonyaik, mind a szabályozás *tartalmát* nézve, ezek lényegbeli általános azonosságát vagy hasonlóságát, egyneműségét adottnak tekinthetjük. Ezt a következtetést levonhatjuk akár a mezőgazdasági, akár az ipari termelőszövetkezetek működésének legáltalánosabb elveit és szabályait, akár a Ptk. általános szövetkezeti jogi szabályait vizsgálva.

ad 2. Az említett szabályozásokból azt a következtetést is levonhatjuk, hogy hasonló a helyzet az alapvető szabályok, a szövetkezeti elveket kifejező rendelkezések formája, a szabályozás módszere terén is, azt megjegyezve, hogy szabályozási módszeren ebben az esetben — jogelméleti értelemben — nem a jogforrások azonosságát, mégcsak nem is azonos szintjét kell érteni, hanem — mint Samu rámutat — *a szankcióformákat,* a jogalanyok számára előírt magatartást és e magatartási szabályok megszegése esetén előálló jogkövetkezmények jellegét.[39]

ad 3. Nagyobb problémákat jelent a harmadik feltétel: az adott társadalmi rend uralkodó osztályának *érdekeltsége* a jogszabályok bizonyos csoportjának elhatárolásában, *egy jogágban való összefoglalásában.* E feltétel helyességének vitatása nélkül is felvethető az a kérdés, hogy egy-egy adott uralkodó osztály *mindig* maradéktalanul helyesen ismeri-e fel saját, ill. társadalmi rendjének *objektív* érdekeit, nem fordulhatnak-e elő *időlegesen* tévedések vagy következetlenségek.

A kizsákmányoló uralkodó osztályok érdekeinek érvényesítését, ennek módszereit elsősorban a velük szemben álló haladó, forradalmi osztályok harca befolyásolja. Ennek hatására hatalmuk gyakorlásának módszereiben időszakonként bizonyos pozitív korrekciókra is kényszerülhetnek, a végleges „javítást" azonban mindig a forradalmi osztályok győzelme hozza meg, ami az adott uralkodó osztály és társadalmi rendjének megdöntésével jár. A munkásosztály mögött azonban a történelemben már nem következik további forradalmi osztály; nincs olyan osztály, amely a szocializmus társadalmi rendjében előforduló tévedéseket, az uralkodó osztály érdekeinek kisebb-nagyobb részletkérdésekben való téves felismerését vagy következetlen érvényesítését haladó módon bírálhatná és pozitív változtatásra törekednék. Ezeket a tévedéseket és következetlenségeket csak maga a munkásosztály ismerheti fel és javíthatja ki, tudatos élcsapata, a marxista—leninista munkáspárt vezetésével. Ennek az uralkodó osztálynak a legmélyebb, legobjektívebb érdekei fűződnek saját helyzetének és a társadalom viszonyainak pontos ismeretéhez, a tévedések felismeréséhez és kijavításához, ezért a hibák, következetlenségek kijavítása — rövidebb-hosszabb idő alatt — *szükségszerűen* megtörténik, de mindez nem

[38] Vö. Samu Mihály: I. m. 40—41. 176—180., 192. és L. I. Dembo: O principah prosztrojenija szisztemi prava. Szovjetszkoje Goszudorsztvo i Pravo 1956. 8. sz. (ism.: Samu M. i. m. 40—41.)

[39] L. Samu Mihály I. m. 177., 192. és 180.

mond ellent annak, hogy időleges tévedések előfordulhatnak *bármely társadalmi rend uralkodó osztályánál* érdekei felismerésében és érvényesítésében.

Ezt a kérdést a szocialista jogrendszer tagozódására, egy-egy jogág kialakulásának e harmadik feltételére vonatkozóan feltéve, érdemes vizsgálni azt is, hogy a munkásosztály uralmának megfelelő társadalmi rendnek, a szocializmus rendszerének — ha eddig helyes is lehetett — jelenleg érdekében áll-e *egyedül* a mezőgazdasági termelőszövetkezetek működésének szabályait egy jogágba elkülöníteni, *a jogszabályok e csoportját önmagában* egy jogágnak tekinteni.

A munkásosztály mind a hatalomért folytatott harcban, mind a hatalom megszerzése után szövetségben van a nem proletár dolgozó osztályokkal, a kistulajdonosi, kistermelői középrétegekkel, amelyek legnagyobb tömegét a mi történelmi fejlődésünk viszonyai között a dolgozó parasztság jelenti, de el nem hanyagolható hányadot tesznek ki az ipari kistermelők is. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog *önmagában* külön jogágként való kialakítását a szocialista társadalmi rend fejlődésének bizonyos időszakában indokolhatta a mezőgazdaságnak (az *eddigi* szocialista országok viszonyai között) a népgazdaságban elfoglalt fontos helyzete és a kistermelés e területen való átszervezésének döntő jelentősége, a fejlődés további szakaszán azonban e jogág ilyen elkülönített fenntartása jogi tükröződése lehet annak is, mintha a munkásosztály szövetségi politikája csak a parasztságra korlátozódnék. Tulajdonképpen annak a lenini formulának a leegyszerűsítését mutatná, amely szerint a parasztság a kispolgárság *egyik rétege,* a kispolgári *tömegek* számbelileg legerősebb képviselője,[40] olyan leegyszerűsítését, mintha a parasztság a kispolgársághoz képest *lényegében* más volna.

A munkásosztály szövetségi politikája nem korlátozódik a parasztságra és e szövetségi politika gazdasági oldalának egyik fontos része *a szocialista állam (általános) szövetkezeti politikája.* Ha a mezőgazdasági termelőszövetkezetek mellett a más ágazatba és más típusba tartozó szövetkezetek általános jelentőségét — ide értve ki nem használt *lehetőségeiket* is — figyelembe vesszük, akkor megállapíthatjuk, hogy a szocializmus rendszerében a szövetkezetek mint fontos kiegészítő gazdasági apparátus működéséhez nagyon széleskörű és sokoldalú érdekek fűződnek.

Ilyen indokok amellett szólnak, hogy a szocializmus rendszerének a különböző szövetkezetekre vonatkozó szabályozás elkülönültségében való érdekeltsége nem bizonyítható.

V.

A szocialista szövetkezetekre vonatkozó szabályozás helyzetének áttekintése tehát mind a szocialista jogrendszer tagozódásának elveit egybevetve abban összegezhető, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szabályozása ugyan valóban nem sorolható egyetlen más jogágba sem, de az sem indokolt, hogy a jogszabályok e csoportja *önmagában* képezzen egy jogágat, hanem *szövetkezeti jogról* lehetne szó. Ez azt jelentené, hogy a jogszabályok szövetkezetekre vonatkozó csoportjának jogrendszerbeli helyzetét nem az egyes szövetkezeti típusok és konkrét gazdasági feladatkörük határozná meg, hanem jogviszonyaik (ill. jogviszonyokká nyilvánítandó alapvető viszonyaik) jellege, a szabályozás tartalmának és módszerének általános hasonlósága vagy azonossága, ami — a Samu által megjelölt feltételeket alapul véve — az uralkodó osztály, ill. a szocialista rendszer érdekeltségével is egybeesik.

Az egységes szocialista szövetkezeti jog kialakításával szemben lehet még számításba venni olyan ellenvetést is, hogy ilyen a szocialista országok jogrendszerében (Lengyelországot kivéve) nem ismeretes. Erre nézve érdemes megjegyezni, hogy a szovjet jogrendszerben a szövetkezeti jog mint önálló jogág *elismerve* sohasem volt, de ennek gondolata *mint irodalmi téma* többször előfordult és elég figyelemre méltó a probléma sorsa is, összevetve *a kolhozjog kialakulásának folyamatával.*

A szovjet jogrendszer felosztásának viszonylag határozottabb rögzítése egy 1927-ben kiadott műben található, amely *sem a kolhozjogot, sem a szövetkezeti jogot* önálló jogágnak nem vette fel, bár *előzőleg* az irodalomban a szövetkezeti jog önállósága felmerült.

Ezután *1938-ban* Visinszkij határozta meg újból — bár még nem végleges igénnyel — a szovjet jogrendszer ágait.[41] Ebből az előadásából kitűnik, hogy *akkor* még vita folyt a kolhozjog (ugyanígy a földjog) önálló jogágazati jellegéről, bár *az oktatásban* már elkülönült, de *együtt,* mint föld- és kolhozjog; ugyanitt veti fel határozottan, hogy *a kolhozjogot* (és külön a földjogot) önálló jogágnak kell tekinteni.[42] A kolhozjog — és mellette a földjog — a leghatározottabb formában a Gyenyiszov és Kiricsenkó által felállított rendszerben jelenik meg, 1950-ben. Az utóbbi időkben *az irodalomban* ismét felvetődött *a szövetkezeti jog* önállóságának gondolata.[43]

Az előbbi, csupán vázlatos adatokból minimálisan azt a következtetést le lehet vonni, hogy a kolhozjog, azaz *kizárólag egy meghatározott népgazdasági ágban és meghatározott funkcióval működő szocialista szövetkezetek szabályozásának elkülönülése* viszonylag hosszadalmas és feltételezhetően sok vitán keresztül lezajlott fo-

[40] Vö. Lenin: Válogatott Művek Budapest, Szikra. 1949. II. köt. 128. és 191.

[41] A. J. Visinszkij: A szovjet állam- és jogtudomány kérdései. (Két tanulmány.) — Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, Budapest, 1950.

[42] A. J. Visinszkij: I. m. 44., 64. és 67. old.

[43] A kolhozjog kialakulásához és a szövetkezeti jog problémájához l. Samu Mihály: I. m. 26—28., 31. és 35. old., ill. 20. és 43. old.

lyamatként ment végbe, a szovjet állam és a jog fejlődésének egy elég nehéz időszakában. A szocialista jogrendszer kialakulásának e történelmi körülményei a mi mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogunk kialakulásának, ill. további fenntartásának megítéléséhez sem hagyhatók figyelmen kívül.

Az egységes szocialista szövetkezeti jog kialakítása nem vezethetne — amint esetleg ilyen ellenvetés is felmerülhet — *a mezőgazdasági termelőszövetkezetek* működésével és jogi szabályozásukkal kapcsolatos kérdések jelentőségének *csökkenésére* sem, hanem feltételezhetően fordítva: inkább többi szocialista szövetkezeteink *jelentőségüknek és lehetőségeiknek megfelelő, magasabb értékelését,* ezzel együtt működésük tökéletesítését, aktivitásuk növelését és szocialista jellegük tudatosabb erősítését segítené elő.

Ez *a gyakorlati munkában* — a szövetkezetek vezetésében, a jogalkalmazásban, az állami felügyelet gyakorlásában stb. — olyan előnyökkel járna, hogy világosabb helyzet alakulna ki; pl. a különböző szövetkezetek működésének egy-egy kérdésében nem kellene analógiaként a jelenleg még mindig — viszonylag — legjobb mezőgazdasági termelőszövetkezeti szabályokra támaszkodni, egyes mezőgazdasági termelőszövetkezeti kérdésekben pedig a polgári jog szövetkezeti szabályait segítségül venni, amint néha előfordul.[44]

Természetesen nincs szó arról, hogy az egyes szövetkezeti típusok és ágazatok viszonyai közötti fontos *konkrét különbségeket* figyelmen kívül kellene hagyni. Ezeket a különbségeket mint *az általános elveknek,* ill. jellemző vonásoknak az egyes típusokban és ágazatokban való *konkrét megnyilvánulását* számításba kell venni. Még az sem feltétlenül követelhető, hogy most, amikor elsősorban még mindig és elég sürgős feladatként *a mezőgazdasági termelőszövetkezetek működésének új szabályozása* áll előttünk, e legsürgősebb feladatot elhalasztva, kezdjük el egy általános szövetkezeti törvény előkészítését. Véleményem szerint azonban már ezt a sürgős és önmagában is nagyon fontos feladatot helyes lenne úgy megoldani, hogy ezzel is egyengessük egy önálló szövetkezeti jogág kialakulásának útját; a mezőgazdasági termelőszövetkezeti törvény előkészítésével készüljünk fel más szövetkezeteink új szabályozására is, amit fokozatosan szintén napirendre kellene tűzni. (Ezzel természetszerűen együttjárna *más szövetkezeteink helyzetének felülvizsgálata is,* ami jól kapcsolódna is gazdasági mechanizmusunk reformjához.)

Egyébként is: az előbbiekben jelzett egységes szocialista szövetkezeti jogot talán nem is kialakítani kell, hanem tulajdonképpen *egy latens módon, de valóságosan* (szétszórt szabályozás formájában) *létező jogágat kell elismerni,* egy ösztönös fejlődési folyamatot a tudatosság színvonalára emelni, hogy határozottabban irányíthassuk és támaszkodhassunk rá.

Bak József

[44] Pl. a Legfelsőbb Bíróság a képviseleti jogosultság kérdésében a *mezőgazdasági termelőszövetkezetek* szerződéseinek megkötésével összefüggésben a Ptk. egyes (általános) szövetkezeti jogi rendelkezéseire [54. § (2) és (3) bekezdésére] támaszkodott, aminek alapja egyébként is vitatható. — Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának 4101. és 4646. sz. állásfoglalásai. BH. 1964. évi 8. sz. és 1965. évi 11. sz.

A tagsági jogviták fórumrendszere a termelőszövetkezeti jogban*

I. *A termelőszövetkezeti jog átfogó rendezésének szükségessége*

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának május 25-i határozata értékelte a termelőszövetkezeteknek a társadalmunkban — gazdasági, politikai és társadalmi téren — betöltött fontos szerepét. Az átszervezés óta eltelt idő igazolta, hogy a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság kialakításának megfelelő útja volt a mezőgazdasági termelőszövetkezetek létrehozása. Alapvető vonásaiban sikerült összeegyeztetni a tagsági és közösségi érdekeket.

E gazdaságszervezeti formában is szükségszerűen az idők folyamán néhány ellentmondás azonban keletkezett. Az említett határozat a termelőszövetkezetek társadalmi viszonyaiban, szervezeti rendszerében, működési elveiben ezért lényeges változtatásokat tart szükségesnek (a vállalatszerű gazdálkodás erősítése, a közgazdasági eszközökkel történő irányítás, üzemi tevékenységi kör kiszélesítése, a háztáji gazdaságok differenciált fejlesztése stb.).

A gazdasági mechanizmus reformja azonban szükségessé teszi, hogy *a jog síkján is realizálódjanak*[1] azok a gazdaságpolitikai döntések,

* Kodifikációs tanulmány. *(Szerk.)*

[1] Nagy László: Gondolatok az új termelőszövetkezeti törvényről, Társadalmi Szemle, 1966. május. Az új termelőszövetkezeti törvény szükségességével ez a tanulmány foglalkozik. Meggyőzően fejtegeti, hogy ellentmondás támadt a termelőszövetkezetek fejlődő termelési viszonyai és a jogszabály között. A tvr. sok tekintetben már nem tölti be a jogszabály aktív és dinamikus szerepét, nem elősegítője a termelési viszonyok fejlesztésének, hanem inkább fékezője. Ebben a vonatkozásban a jogértelmezésnek szinte minden lehetőségét kimerítettük 39—41. old.

Molnár Imre is hasonlóképpen foglal állást, szerinte a szabályozás alapjául szolgáló viszonyok olyan fokra fejlődtek, amikor a rájuk vonatkozó jogi szabályozás már túlhaladottá vált. A bázisbeli eltolódás olyan új

amelyeket a termelés fejlesztése érdekében szükséges tenni.

Az új jogi rendezést kívánja az a körülmény is, hogy az első átfogó kodifikáció időszakában a *kialakuló viszonyok kezdetlegesek* voltak, ami azt jelenti, hogy a jogi szabályozás is ennek megfelelő volt.

Az 1959. évi 7. számú törvényerejű rendelet az *átalakulás jogszabálya,* ami azt jelenti, hogy a szabályozás is a mezőgazdaság szocialista átszervezését volt hivatva elsősorban szolgálni. Ez megnyilvánult a tagsági viszony, a háztáji gazdaság, a földjáradék, a betegségi szolgáltatások, a jövedelemrészesedés szabályozása stb. terén. Ma már viszonylag stabilizálódott gazdasági alappal rendelkezünk, amelynél a jogi szabályozás célja az lehet, hogy ennek a már kialakult gazdasági alapnak a tovább fejlesztését szolgálja. Ezenkívül a termelőszövetkezetek gazdálkodásával, működésével és szervezetével összefüggően gazdag tapasztalatokat szereztünk, amelyeket a jogi rendezésnél is hasznosítani kellene.

Az új jogi rendezést kívánja az a körülmény is, hogy a termelőszövetkezetek *állami irányításának a rendszere* alapvetően megváltozik. A szocialista állam — funkcióinál fogva — természetesen nem mondhat le a társadalmi, gazdasági viszonyok átalakításának központosított irányításáról, tervszerű befolyásolásáról stb. Ennek az irányításnak azonban e fejlődési fázisban elsősorban gazdaságpolitikai eszközökkel kell megvalósulni (árpolitika, hitelpolitika, adópolitika, gyenge termelőszövetkezetek állami támogatása stb.). Az állami irányításban természetesen nem elhanyagolható — jelenleg sem — a hatósági (igazgatási) irányítás. Főleg a mezőgazdasági szakigazgatás területén (növényvédelem, állategészségügy, földigazgatás stb.), és a termelőszövetkezeti önigazgatás (közgyűlés, vezetőség) törvényes működésének elősegítése és érvényesülése terén van erre szükség (pl. a jogellenes aktusok megsemmisítése).

Az átfogó rendezést az is szükségessé teszi, hogy a termelőszövetkezeteknek a fejlődési szakaszban szükségük van *saját érdekvédelmi és önigazgatási szervezetre.* Ez az önigazgatási szervezet a termelőszövetkezetek tevékenységét nagyban befolyásolni tudja az üzemen kívüli gazdasági, koordinációs és szervezési jellegű feladatok elvégzésével. A termelőszövetkezeteknek ugyanis szorosabb kapcsolatba kell kerülniök egymással az értékesítési tevékenységben, a jogi képviselet ellátása, a közös vállalatok alakítása terén, a közös beruházások megvalósításánál stb.

A törvényi rendezést sürgeti a tagsági viszony hiányos szabályozása is (pl. a tagsági viszony tartalma, pártoló tagok, családtagok jogi helyzete). A jelenlegi szabályozás a tagsági jogviták intézésében is néhány ellentmondást, nehézséget eredményez. Ezek megváltoztatására is szükség van. E tanulmányunkban az új szövetkezeti törvény általános kérdéseivel nem foglalkozunk, feladatunknak csak azt tekintjük, hogy elsősorban kodifikációs szempontból a tagsági vitás ügyek néhány témáját érintsük. E kérdések: *1.* A tagsági viszonyból eredő jogviták okai. *2.* Történeti visszapillantás. *3.* A jelenlegi tagsági jogviták hatásköri szabályainak bírálata. *4.* Az új szabályozás irányelvei. *a)* Hatásköri szabályozás; *b)* Eljárási szabályok; *c)* Elévülés.

II. *A tagsági viszonyból eredő jogviták okai*

Elöljáróban a tagsági vitás ügyek okaival kívánunk foglalkozni. A szocialista fejlődés jelenlegi szakaszában u. i. még mindig adódik termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő jogvita, noha a termelőszövetkezet eleve igyekszik az egyéni és a közösség érdekeit összhangba hozni.

1. Alapvető okok a társadalmi, gazdasági viszonyokban keresendők. A termelőszövetkezetekben ugyanis igen *bonyolult termelési* (tulajdoni, munka, használati, elosztási stb.) *viszonyok* jönnek létre. A felépítményként létrejövő jogi intézmények és nézetek is rendkívül összetettek, szerteágazóak és nehezen áttekinthetők. Ez is részben okozója a keletkező nagyszámú jogvitás ügynek.

2. Az elavult jogszabályok hiányosságai is okozói a feszültségeknek és a keletkező konfliktusoknak.

3. Érdemes itt megemlíteni, hogy a termelőszövetkezet vezetői is elég *hiányosan ismerik* a termelőszövetkezet működésére, gazdálkodására és szervezetére vonatkozó jogszabályokat, az alapszabályt, a munkarendet és esetenként ezeket a normákat megsértve nem elégítik ki a tagok törvényes követeléseit, jogos igényeiket.

4. Előfordul, hogy a termelőszövetkezeti tagok gyakran *megalapozatlan igényeket* támasztanak és jogellenes követelésekkel lépnek fel a termelőszövetkezettel szemben.

5. Megemlítendő, hogy a termelőszövetkezeti parasztság egy részének a közös munkához, a szövetkezeti munkafegyelemhez és a *kialakulóban levő közösségi morálhoz* sem minden esetben megfelelő a viszonya. Remélhető, hogy az elkövetkezendő időszakban az egységes szövetkezeti parasztosztály kialakulásával ritkábban keletkeznek már tagsági viták. Nem lenne viszont helyes azt várni, hogy a viták teljesen eltűnjenek, mivel a jelzett okok még nagyon sokáig élni és hatni fognak.

szabályozást tesz szükségessé, amely megfelel az alap adott állapotának és elősegíti annak további fejlődését..., megváltozott a termelőszövetkezetek gazdálkodásának módja, átalakultak a termelés és a szervezeti működés viszonyai is. Ez is szükségessé teszi az újraszabályozást. Molnár Imre: A termelőszövetkezeti jogi kodifikáció egyes kérdései. Bp., 1963. 168. old.

III. *Történeti visszapillantás*

A tagsági jogvitákra vonatkozó szabályok fejlődése érdekes képet mutat.[2] Az 1959. évi 7. számú törvényerejű rendelet a tagsági vitás ügyek anyagi-jogi rendelkezései, az 1960. évi 8. számú törvényerejű rendelet pedig a fórumrendszer kialakítása terén jelentett új szakaszt a tagsági jogviták intézésének rendjében. Ezek a jogszabályok ugyanis a népi demokráciák szövetkezeti mozgalmában először differenciált hatásköri szabályokat állapítottak meg.

A korábbi jogszabályok, mintaalapszabályok a tagsági jogvitákról csak ötletszerűen rendelkeztek. Különösen hiányos volt a tagsági jogviták fórumrendszerének szabályozása. Így az említett partikuláris normákban csak a tagfelvételre és a kizárásra volt némi rendelkezés. Ez is azonban csak az általános panaszjog keretében nyert rendezést. Az államigazgatási szervek a közgyűlés határozatát pl. nem semmisíthették meg, csak javaslatot tehettek a közgyűlési határozat megváltoztatására. Megemlítendő, hogy a termelőszövetkezetből kilépő (kizárt) tag vagyonjogi igényeit sem tudta intézményesen érvényesíteni. A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 235 számú állásfoglalása szerint pl. a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő, akár a tagsági viszonyból eredő, akár a tagsági viszony tartama alatt, akár azután felmerült igény érvényesítése nem tartozott a bíróság hatáskörébe. Ez az időszak a nagy történelmi átalakulások feszültségeit kiélezte. A tulajdoni, használati viszonyokban minőségi változás jött létre. A parasztságnak új gazdasági, társadalmi és politikai szervezete kovácsolódott ki. Ezeket a vívmányokat a dolgozó parasztok millióinak saját maguknak kellett megvédeniük.

A viszonyok stabilizálódásával, általánossá válásával azonban jogorvoslati lehetőséget teljesen kizárni, a területet jogilag rendezetlenül hagyni nem lehetett. Ez ui. visszaélésekre, panaszáradatokra vezetett.

Ezen a helyzeten változtatott gyökeresen az 1960. évi 8. számú törvényerejű rendelet a hatásköri szabályok átfogó rendezésével. E jogi szabályozásnak az alapelve az volt, hogy a viták nagyrészét az *önigazgatási szervek* (vezetőség, közgyűlés) bírálják el. A közgyűlés határozatával szemben mód nyílott a jogorvoslatra. E jogszabály azonban a meglevő állami szervekre (bíróság, tanácsi apparátus) alapozta a jogorvoslati kérelem elbírálását. A közgyűlés elsőfokon hozott határozatával szemben lényeges kérdéseket érintő és döntően jogi elbírálást igénylő vagyoni jogvitákban a közgyűlés döntésével meg nem elégedő fél számára biztosította azt a jogot, hogy az ügyet a bíróság elé vihesse. Ilyen ügyek a kártérítési ügyek, a lakáshasználatból származó, végül a kilépéssel, átlépéssel, kizárással, valamint a tagsági viszony szünetelésével kapcsolatos vagyonjogi ügyek. A tagok lényeges érdekét érintő olyan jogvitákban viszont, amelyek a szövetkezet gazdaságának és ügyvitelének pénzügyi és szakigazgatási ellenőrzésével, a tagok díjazásával, a háztáji gazdasággal stb. szoros kapcsolatban voltak, a járási tanács végrehajtó bizottsága előtt biztosított jogorvoslatot.

A hatásköri szabályokkal összefüggésben azt kell megállapítani, hogy *alapvetően megállották az idő próbáját.* Adott történelmi körülmények között más reális megoldásra nem volt mód, viszont sok tekintetben az anyagi jogi és az eljárási (hatásköri) jogszabályok változtatásra szorulnak. Ezek bírálatával, illetőleg e kérdések törvényhozási tennivalóival kíván e tanulmány foglalkozni.

IV. *A jelenlegi tagsági jogvitákra vonatkozó jogszabályok bírálata*

A termelőszövetkezeti tagsági jogvitáknak 1960-ban megállapított fórumrendszere nagyjából ma is megfelel a követelményeknek. Helyes viszont, ha a jelenlegi szabályozás hiányosságait, árnyoldalait megszüntetjük.

A korábbi rendezés alapvető elveit a jövőben is változatlanul fenn kell tartani. A jogi szabályozás megfelelő revíziójára csak akkor kerülhet azonban sor, ha szembe nézünk a hiányosságokkal. Ezeket az ellentmondásokat, hiányosságokat a következőképpen kíséreljük meg felvázolni.

1. Az új termelőszövetkezeti törvény kiadása folyamatban van. Nyilvánvaló *számtalan anyagi jogi* rendelkezést is feltétlenül meg kell változtatni (munkadíjazás, tagsági viszony, földkiadás, földjáradék, háztáji gazdaság stb.). Ha ugyanis ezeket az alapvető anyagi-jogi rendelkezéseket az új termelőszövetkezeti törvényben nem sikerül az új kívánalmaknak megfelelően szabályozni, akkor ezek a tagsági jogvitákra kiadott hatásköri szabályok a levegőben lógnak és nem oldják meg a termelőszövetkezet és a tag közötti alapvető konfliktusokat. A jelenlegi hiányos és sok ellentmondást mutató szabályozást tehát meg kell változtatni. Megjegyzendő, hogy a termelési viszonyok (tulajdoni, munka, elosztási, használati stb.) a szabályozás óta alapvető fejlődésen mentek keresztül, illetőleg a vagyoni tartalmú viszonyokban változások következtek be. Egyes vagyoni tartalmú viszonyok pl. a munkajogviszonyok előtérbe kerültek és részletesebb, körültekintőbb jogi sza-

[2] A jelenlegi szabályozás ismertetését l. Bacsó Jenő: A termelőszövetkezetek jogvitáinak eldöntése. Magyar Jog 1960. 127—135. old. A termelőszövetkezeti jogviták hatásköri és eljárási szabályai 32—53. oldal; Kovács Mihály: A termelőszövetkezeti tagsági viszonyból származó perek hatásköri kérdései. Magyar Jog 1962. 169—175. oldal; Seres Imre: Hozzászólás a termelőszövetkezeti tagsági viszonyból származó perek hatásköri kérdéseihez. Magyar Jog, 1962. 5. sz.; Orbán Sándor: A termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő jogviták. Jogtudományi Közlöny, 1964. 89—94. old.; Nagy László—Seres Imre: Mezőgazdasági Jog, Bp. 1966. 445—452. old.

bályozást igényelnek, más vagyoni jellegű viszonyok pl. a föld és vagyoneszközök társadalmasításával összefüggő vagyoni jogosítványok jelentősége viszont csökkent. E téren a jelenlegi eléggé kazuisztikus szabályozásra ma már nincs szükség.

2. Az eltelt évek gyakorlata bebizonyította, hogy *az önigazgatási szervek nem a legmegfelelőbb jogvitát eldöntő fórumok.* A több száz, sőt több ezer tagot számláló közgyűlés nyilván nem alkalmas arra, hogy a kontradiktórius eljárás szabályait betartsa (a feleket, tanúkat meghallgassa, a bizonyítékokat megvizsgálja stb.). Azonkívül a közgyűlés a termelőszövetkezet gazdálkodásának irányító szerve és mint ilyen csak *a termelőszövetkezeti élet leglényegesebb* kérdéseiben (a vezetőség, az elnök, az ellenőrző bizottság megválasztása, visszahívása, elmozdítása, és felelősségrevonása, az alapszabályok jóváhagyása, a munkadíjazás rendszerének megállapítása, a tervmutatók jóváhagyása, az üzemfejlesztési terv megállapítása stb.) *és a termelőszövetkezeti tagokat és vezetőket érintő legszemélyesebb* (pl. tagfelvétel, kizárás, kilépés elfogadása) *ügyekben* célszerű, ha dönt. Emellett a közgyűléseket a termelőszövetkezetek ritkán hívják össze, akkor sem célszerű, ha tagsági jogviták elbírálásával foglalkozik. Előfordul, hogy helység hiánya, vagy a települési körülmények miatt „részközgyűléseket" tartanak. Ezek és más körülmények a gyakorlatban azt eredményezték, hogy a tagsági jogviták intézése nagyon elhúzódott és jóformán az egész államapparátus tehetetlen volt, ha a közgyűlés jogsértően bár, de marasztalta a termelőszövetkezet tagját. Ennek a káros következményeit feltétlenül le kell vonni és a közgyűlés hatáskörébe csak meghatározott ügyeket indokolt utalni (pl. tagsági viszony létrejötte, megszűnése, továbbá vezető beosztású tag elleni fegyelmi ügy elbírálása.). *A tagsági vitás ügyek elsőfokú elbírálójának — az adott körülmények között — az egyedi vezetőt tartom a legalkalmasabbnak.*

3. A tagsági jogvitában hiányosság volt, hogy bár a jogszabály a rendes jogorvoslatot vagyis a fellebbezést a járási végrehajtó bizottság határozata ellen kizárta a tagsági jogvitából, a *felek panaszjogukkal* élve tovább perdíthették szinte intézményesen az ügyet az illetékességgel bíró államigazgatási szervekhez (járási tanács végrehajtó bizottsága határozatával szemben a megyei tanács végrehajtó bizottságához, illetve annak határozatával szemben a Minisztertanács Tanácsszervek Osztályához lehetett panasszal élni). Erre természetesen nincs szükség, vagy adjuk meg a fellebbezési lehetőséget, vagy pedig zárjuk le a jogvitákat a megyei tanács végrehajtó bizottságánál. A rendes és a rendkívüli jogorvoslatok összekeverésére azonban az államigazgatási eljárásban nincs szükség. Meggyőződésünk, hogy a megyei szervek határozata ellen már további jogorvoslatot biztosítani nem célszerű. A határozat megváltoztatására csak akkor volna indokolt lehetőséget teremteni, ha az jogsértő, vagy pedig az ügyben új, eddig még el nem bírált tények és körülmények vetődnek fel.

4. Alapvető hiányossága volt a szabályozásnak, hogy a tagsági jogviták intézése *nem épült az egyedi ügyintézőkre* (elnök, elnökhelyettes, üzemegységvezető stb.), illetőleg a tisztségviselők jogszabály által biztosított hatáskört nem kaptak. Ez rendkívüli formalizmust idézett elő a jogviták elbírálásának rendjében. Véleményünk szerint *az új szabályozásban a tagsági jogviták eldöntésénél nagyobb hangsúllyal kell az egyedi ügyintézők szerepét és felelősségét megjelölni.* A tagsági viták elsőfokú elbírálójának — egyes személyi jellegű viták kivételével — mindig az egyedi tisztségviselőknek kell lenni.

5. Hiányossága volt a tagsági vitás ügyekre vonatkozó jogi szabályozásnak az is, hogy a *mezőgazdasági szakigazgatási* szervek indokolatlanul háttérbe szorultak, vagyis a tagsági vitás ügyeket döntésre ugyan a mezőgazdasági szakigazgatási szervek készítették elő, anélkül azonban, hogy hatáskört kaptak volna a tagsági vitás ügyek eldöntésére. A jelenlegi szabályozás szerint a járási mezőgazdasági osztály a nála előterjesztett jogorvoslat alapján a következőképpen intézkedhet: — ha a termelőszövetkezet és a tag meghallgatása után közöttük *egyezség* jön létre, azt írásba foglalja és jóváhagyás végett a járási tanács végrehajtó bizottsága elé terjeszti; — ha a jogorvoslattal élő a *kérelmétől eláll* és a határozat jogszabályt nem sért, az ügyet lezártnak tekinti; — egyéb esetekben az ügyet a bizonyítékok beszerzése és a tényállás tisztázása után javaslatával döntés végett a végrehajtó bizottság elé terjeszti.

Ezek a hatásköri szabályok természetesen nagymértékben csökkentik a mezőgazdasági szakigazgatási apparátusnak a tagsági vitás ügyekért való felelősségét. Helytelen és az új követelményeknek már nem felel meg, hogy a tanácsi végrehajtó bizottságok egyedi ügyekkel foglalkozzanak és sokszor formális döntéseket hozzanak.

6. Végül komoly hiányossága volt a hatásköri szabályoknak, hogy *a közgyűlés határozatát a tanácsi végrehajtó bizottságok csak megsemmisíthették,* de nem változtathatták meg. Ez azt eredményezte, hogy a jogviták végnélkül elhúzódtak és sokszor a törvényellenes közgyűlési határozatok visszavonására, megváltoztatására sem nyílott lehetőség. Nehezíti a vitás ügy kedvező elbírálását, hogy a törvénysértést elkövető egyedi vezetővel szemben jelenleg nincs megfelelő szankció (pl. bírságolás), gyakran az is előfordult, hogy a termelőszövetkezet elnöke nem terjesztette elő a jogvitás ügyet, nem foganatosították a végrehajtást, nem hozott a közgyűlés határozatot, vagy ismételten törvénysértően járt el, stb. A járási tanács végrehajtó bizottsága ugyan kezdeményezheti a közgyűlés összehívását a jogvita eldöntésének gyorsabb elintézése érdekében, de ez nehezen járható út. Erre a célra közgyűlést összehívni általában nem is célszerű. A közgyűlés összehívása esetén sem biztos, hogy

abban a törvényes kívánalmaknak megfelelő határozatot hoznak. Nyilván ezeket a hiányosságokat az új rendezésnél fel kell számolni.

Ez annál is inkább kifogásolható, mivel a járásbíróság viszont a Polgári Perrendtartás szabályainak megfelelően megváltoztathatja a közgyűlés határozatát.

V. *Az új szabályozás irányelvei*

1. Hatásköri szabályok

a) Személyi jellegű viták

Az új szabályozásban a tagsági jogvitákat az egységes hatásköri szabályok kialakítása érdekében három csoportba[3] lenne célszerű sorolni: — személyi jellegű jogviták; — vagyoni jogviták; — fegyelmi ügyek.

Az a jogvita, amely a termelőszövetkezet és tagjai között nem tagsági viszonyból származik (pl. kölcsön, bérlet, nem tagsági viszonyból eredő kártérítés) a hatásköri szabályok rendezésénél figyelmen kívül hagyható, mivel azok elbírálása — termelőszövetkezeti önigazgatási szervek közbeiktatása nélkül — bírósági útra tartozik.

A termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő jogviták között különösen nagy jelentősége van az ún. *személyi jellegű jogvitáknak.* A személyi jellegű viták körébe tartoznak: — a tagsági viszony keletkezésével, — a tagsági viszony megszűnésével (kilépés, kizárás, törlés), — a tagsági viszony szünetelésével, — az átlépéssel összefüggő, valamint, — a belső igazgatásból (pl. a munkabeosztásból) eredő vitás ügyek.

A tagsági viszony keletkezésével és megszűnésével, valamint az átlépéssel kapcsolatos személyi jellegű viták javaslatunk szerint elsőfokon közgyűlés hatáskörébe tartozna. Ezek a termelőszövetkezeti tag szempontjából alapvető kérdések, a termelőszövetkezeti tagsági viszony tényéhez ugyanis a személyi jellegű köteléken kívül fontos vagyoni jogosítványok is tapadnak. Ettől függnek a közös gazdálkodáson kívül eső jogok és kötelezettségek is (pl. a termelőszövetkezeti tag nyugdíjjogosultsága, öregségi, munkaképtelenségi járadékhoz, betegellátáshoz stb. való joga.). Ezekben az ügyekben tehát indokolt, hogy elsőfokon a termelőszövetkezet legfőbb fóruma hozzon döntést. *A belső igazgatásból (pl. a munkabeosztásból) és a tagsági viszony szüneteléséből eredő vitákat azonban már nem célszerű közgyűlés hatáskörébe elbírálni. Sokkal helyesebb ezeket a vitákat elsőfokon az egyedi vezetőhöz* (elnökhöz, elnökhelyetteshez, üzemegységvezetőhöz, brigádvezetőkhöz stb.) *utalni.* Ugyancsak nem indokolt a tagsági viszony megszűnése utáni vagyoni jogvitákat sem közgyűlési hatáskörbe utalni, mivel ezek már nem minősülnek legszemélyesebb ügyeknek. Az egyedi vezető döntésével szemben a vezetőség előtt lenne célszerű jogorvoslatot biztosítani. A személyi jellegű vitákban hozott közgyűlési (vezetőségi) határozattal szemben a járási tanács végrehajtó bizottsága mezőgazdasági osztályánál lenne helyes felülvizsgálatot teremteni.

A tagfelvételi kérelem elutasításával szemben viszont álláspontunk szerint nem helyes külső szervek előtt jogorvoslati lehetőséget biztosítani. Az, hogy valakit a termelőszövetkezet felvesz-e tagnak, vagy sem, kizárólag a termelőszövetkezet belső ügye. A termelőszövetkezet közgyűlése a munkaerőhelyzet, a belépni szándékozó egyéni képességei figyelembevételével hozzon határozatot tagfelvétel ügyében.[4]

b) A tagsági viszonnyal összefüggő vagyoni jogviták.

Másképpen vetődnek fel a vagyoni természetű tagsági jogvitákban a kérdések.

A gyakorlati tapasztalatokra és a külső szervek hatáskörére figyelemmel ezeket a tagsági vagyoni vitákat[5] két fő csoportba soroljuk.

---

[3] A tagsági viták csoportosításával a jogirodalom is foglalkozik. Bacsó Jenő a jogvitákat a felek hovátartozandósága és az ügyek természete szerint osztályozza, i. m. 127—128. oldal. Érdekes Szép György kísérlete az osztályozásra; a tagsági viszonyt alapjában érintő, vagyoni természetű, a közös munka végzésével kapcsolatos, felelősségi, egyéb jogokkal kapcsolatos jogviták. Szép György: A termelőszövetkezeti tagokat érintő jogviták hatásköri és eljárási szabályai. Kézirat 1964. Felhasznált forrás: Termelőszövetkezeti jogviták c. összeállítás kézirat 1966; Nagy László: A termelőszövetkezeti jogvitákat tartalmuk és az eljárás jellege szerint osztályozza i. m. 447. Célunk e tanulmányban a jogvitáknak hatáskör szerinti csoportosítása.

[4] Ellenkező felfogás is található „... a közgyűlés számos esetben indokolatlanul zárkózik el a felvételtől. Gyakori az idős parasztemberek, családtagként dolgozó nők, de előfordul jól gazdálkodó parasztemberek esetében is. A tapasztalat szerint ennek igazi oka az esetek többségében vagy befelé fordulás, vagy a jövedelem, munkalehetőség indokolatlan féltése, nem egyszer a tagság haragja, bosszúja. Kívánatos ezen tendenciák felszámolása, melyhez a meggyőző munkán kívül jogorvoslati lehetőség is szükségesnek mutatkozik. A megoldást illetően nem gondolok olyan hatásköri szabályozásra, hogy jogorvoslat eredményeként más szerv dönthessen határozatilag a felvétel kérdésében, kizárólag azt látom szükségesnek, hogy felvételi kérelem nyilvánvaló alaptalan, indokolatlan elutasítása esetén a járási tanács végrehajtó bizottsága jogorvoslati úton felülvizsgálhassa, hatályon kívül helyezhesse a közgyűlési határozatot, újratárgyalást rendelhessen el államigazgatási szerv kiküldöttjének jelenlétével". Orbán Sándor i. m. 93. old.

[5] A vagyoni jogvitákra vonatkozó irodalom. Nagy László: Felelősségi szabályok a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban. Jogtudományi Közlöny 1959. 5. sz.; A termelőszövetkezeti felelősségi viszonyok néhány elhatárolási problémája. Jogtudományi Közlöny 1963. 2. sz.; Várgedő Lajos: A termelőszövetkezeti jogi vagyoni felelősség egységes rendszeréről és causajáról. Jogtudományi Közlöny 1965. 12. sz; Kerék Lajos: A vagyonkezelő termelőszövetkezeti tagok anyagi felelőssége. Magyar Jog 1960. 11. sz.; Szép György: A termelőszövetkezeti tag kártérítési felelősségének a jogalkalmazásban várható egyes kérdései, Magyar Jog 1959. 12. sz; Eörsi Gyula: Elhatárolási problémák az anyagi felelősség körében. Bp. 1962; Eörsi Gyula: A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve. Bp. 1966; Prugberger Tamás—Rába László: A termelőszövetkezeti jogi fegyelmi és kártérítési felelősségrevonás egyes kérdései... Jogtudományi Közlöny 1965. 7. sz. A munkadíjazással összefüggő irodalomra ld. szerző: Munkadíjazás a termelőszövetkezeti jogban. Magyar Jog 1966. 4. sz.

aa) Az első csoportba azok a vagyoni jogviták tartoznak, amelyek bírósági *felülvizsgálatot* kívánnak. Idetartozónak a következő vitás ügyeket érezzük: — *kártérítési jogviták* (ha a károkozás a tagsági viszonnyal összefüggésben keletkezett. Ide sorolandó a termelőszövetkezeteknek a taggal szemben károkozással összefüggő vitája is); — *munkaügyi jellegű viták* (áthelyezés, más munkakörbe való beosztás, munkadíjazás, munkamegállapodás stb. Ennek a vitatípusnak a jelentősége állandóan nő); — *lakáshasználatból keletkező viták* (ha az a tagsági viszonnyal összefüggésben merül fel); — *a tagsági viszony megszűnése utáni vagyonjogi viták.* (Ide tartozik minden vagyoni igényt tartalmazó vitás ügy, azok a vagyoni jogviták is, amelyekben a jogorvoslat egyébként államigazgatási útra tartozna.)

Ezekben a jogvitákban a tagsági jellegzetességük mellett is polgári jogi és munkaügyi jellegű kérdések elbírálásáról van szó. Ez esetben kétségtelenül bírói felülvizsgálat a legcélszerűbb.

E jogvitákban is szerephez kell juttatni a termelőszövetkezet egyedi tisztségviselőit. A termelőszövetkezeti tagnak először az ügyrendben megállapított és hatáskörrel bíró egyedi ügyintézőkhöz (elnök, elnökhelyettes, üzemegységvezető, brigádvezető stb.) kell fordulni a jogvita elrendezése érdekében. Követelését, vagyonjogi igényét e fórumon kell kezdeni. Az egyedi vezető döntéséről köteles írásban értesíteni a termelőszövetkezeti tagot. A tagnak az egyedi ügyintéző döntésével szemben jogorvoslati lehetősége van a vezetőséghez. A vezetőség határozatával szemben pedig ezekben a vagyonjogi vitákban a bírósághoz lehet felülvizsgálattal élni.

bb) A gyakorlatban más vagyoni jogviták is találhatók. Ilyen vagyoni jogviták lehetnek: — *földjáradékból* keletkező viták; — *háztáji gazdasággal kapcsolatos vitás ügyek* (háztáji földhasználat, háztáji gazdaság vagyontárgyaival kapcsolatos viták stb.); — *a vagyontárgyak társadalmasításával kapcsolatos viták* (földbevitel, meghatározott vagyontárgyak termelőszövetkezeti tulajdonba adása); — *szociális segélyezéssel* összefüggő vitás ügyek (betegségi segélyezés, szülési segélyezés, egyéb segélyezés stb.); — *általános vagyoni jogviták.*

Ezekben a vagyoni jogvitákban hasonlóan kell eljárni, mint a bíróság elé tartozó vitákban, azzal a különbséggel, hogy a közgyűlés és a vezetőség határozatával szemben a járási tanács végrehajtó bizottsága mezőgazdasági osztályánál lehetne felülvizsgálattal élni.

Felvetődhet az a kérdés, hogy nem lenne-e célszerű vagy a bíróság előtt, vagy pedig a mezőgazdasági szakigazgatási szervnél hatáskört biztosítani, mégpedig minden vitás ügyben, függetlenül attól, hogy milyen tartalmú vitáról van szó. Ez az álláspont nem helyes. A jogvitáknak teljes egészében a bíróság hatáskörébe történő sorolása nem helyes, mivel vannak olyan jogviták, amelyek kizárólag a termelőszövetkezet belső ügyei. Ezekben a jogvitákban (pl. a belső igazgatásból eredő vitás ügyekben) a termelőszövetkezeti szervek döntésével szemben nem helyes külső szervek előtt jogorvoslatot biztosítani. Vannak ezen kívül olyan vitás ügyek, amelyek a termelőszövetkezet gazdálkodásának és ügyvitelének, pénzügyi illetőleg szakigazgatási ellenőrzésével szoros kapcsolatban vannak. Ezekben az esetekben — még ha vagyonjogi vitáról is lenne szó — nem volna célszerű a bírósági hatáskör biztosítása, mert a jogviták megfelelő intézésére a tanácsi szervek inkább alkalmasabbak és hivatottabbak (pl. földjáradék ügyek, a vagyontárgyak társadalmasításával összefüggő jogviták). Vannak viszont olyan jogviták, amelyek tagsági jellegzetességük mellett is, munkaügyi jellegű vitáknak (pl. munkadíjazásból, a munkamegállapodásból keletkező ügyek) vagy polgári jogi jellegű vitáknak (pl. kártérítési és lakáshasználati ügyek) minősítendők és ezekben a bírósági hatáskör szükséges és helyes.

Található olyan felfogás is, hogy célszerű lenne e jogvitákat kizárólagosan az önigazgatási szervek hatáskörébe utalni, kizárva a tagsági jogviták intézéséből az állami (tanácsi, bírói) szerveket. Ez az álláspont helytelen. A termelőszövetkezeti demokrácia ui. nem téveszthető össze a polgári szövetkezetekre jellemző autonómiával. Az állami irányítás és a szövetkezeti demokrácia kötelező összhangja biztosítja harmónikusan ez utóbbi maradéktalan érvényesülését, mégpedig a szövetkezet és a tagság relációjában is. A tanácsi apparátus és a bíróság e jogvitákban *a biztosíték szerepét tölti be.*[6] Állami szervek teljes mellőzése egyes állampolgári jogok megsérthetőségének veszélyét hordja magában. Az állami szervek hatásköre jogbiztonságot nyújt a szövetkezeti tagoknak és a szövetkezeti szerveket (egyedi vezető, vezetőség, közgyűlés) is az anyagi és eljárási szabályok fokozottabb megtartására készteti.

E helyen kell foglalkozni a termelőszövetkezeti döntőbizottsággal is. Egyesek szerint a tagsági viszonyból eredő jogviták eldöntésére termelőszövetkezeti döntőbizottságot lenne célszerű létesíteni. A termelőszövetkezeti döntőbizottsággal szemben komoly ellenszempontok merültek fel:

— e jogvitáknál az állampolgárok széles köréről van szó és nem indokolt, hogy a termelőszövetkezeti tagok olyan jelentős vitái (pl. kártérítési ügyek, lakáshasználati viták), amelyeknek eldöntése más állampolgárok esetében bírósághoz tartozik, külön szervezet hatáskörébe kerüljenek. E felfogásnak kétségtelenül ellentmond az a körülmény, hogy a munkaügyi viták zöme munkaügyi döntőbizottság (tehát különálló szervezet) hatáskörébe kerül. Persze a jelenlegi munkajogi szabályok szerint is a bíróság felülvizsgálhatja egyes esetekben (leltárhiány, bűncselekménnyel okozott kár megtérítése) a munkaügyi vitát;

[6] Orbán Sándor i. m. 89—90. old.

— a szóban forgó jogvitáknak jelentős része elbírálható megfelelő termelőszövetkezeti szervek (egyedi ügyintéző, vezetőség, közgyűlés) és a tanácsi szakigazgatási szerv előtt is;

— a döntőbizottság létrehozása nagy anyagi megterheléssel (személyi és dologi kiadások) járna;

— nagy nehézséget jelentene a szervezet megfelelő személyi összetételének biztosítása;

— végül a döntőbizottság távol lenne (általában megyei székhelyen) a vita elkövetésének helyétől. A döntőbizottságok ui. a termelőszövetkezeti területi szövetségekhez, mint érdekvédelmi és önigazgatási szervekhez kapcsolódhatnának, ezek pedig a területi elv alapján szerveződnek. Egy megyében lehet egy szövetség is, de lehet nagyobb megyében több területi szövetség is. A megyei szövetségnek a megye területén kihelyezett irodái is lehetnek.

Ezek a körülmények is zavarólag hatnának a tagsági jogviták megfelelő intézésében.

c) Fegyelmi ügyek.

A termelőszövetkezeti jogvitákban külön helyet foglalnak a termelőszövetkezeti fegyelmi ügyek. A fegyelmi ügyekben különböztetni kell aszerint, hogy a fegyelmi vétséget vezető beosztású termelőszövetkezeti tag, vagy pedig nem vezető beosztású termelőszövetkezeti tag követi el. A vezető beosztású tag fegyelmi ügyének elsőfokú elbírálójául a közgyűlést lenne célszerű jelölni. Ebből a szempontból vezető beosztásúnak — a jelenlegi szabálytól eltérően — azt minősíteném, aki a közgyűléstől kapja megbízatását, illetőleg akit a közgyűlés választott meg vezetőnek. A nem vezető beosztásúak elleni fegyelmi ügy legalkalmasabb elbírálója pedig a többi jogvita típushoz hasonlóan az egyedi vezető. Az egyedi vezető döntésével szemben a vezetőséghez lehet fordulni. E differenciált fegyelmi jogkör kialakítására — a közgyűlés tehermentesítése és a közvetlen vezetők hatáskörének növelése végett — lenne szükség. A közgyűlés és a vezetőség határozatával szemben a járási tanács végrehajtó bizottsága mezőgazdasági osztályánál helyes felülvizsgálatot teremteni. A fegyelmi ügyekben természetesen amennyiben kizárásról van szó, ennek elbírálója bármely termelőszövetkezeti tagról is van szó a termelőszövetkezet közgyűlése.

Egyébként a fegyelmi ügyekben az egyedi vezetőnek kell általános hatáskört biztosítani.

d) A pártoló tagok és családtagok vitás ügyei.

A jelenlegi szabályok szerint a családtag[7] és a termelőszövetkezet között keletkezett jogvitában ugyanazok a szervek járnak el, mint a termelőszövetkezet és a tag közötti vitás ügyekben, ha a jogvita: — családtagnak a közös munkában való részvételével; — az ezzel összefüggésben elkövetett károkozással; — a jövedelemben való részesedéssel; — földjének közös használatba; — illetőleg más termelőeszközeinek közös szövetkezeti tulajdonba adásával függ össze. A tagokra megállapított hatáskör tehát nem általános, vagyis nem minden családtagi viszonyból keletkezett jogvitára terjed ki, hanem csak a jogszabályban kifejezetten rögzített vitás ügyekre, ellentétben a pártoló tagsági viszonyból eredő jogvitákkal ahol a hatáskör általános.

Javaslatunk az, hogy erre *a két speciális tagsági relációra is általános és egységes hatásköri szabályokat állapítsunk meg.* A pártoló tagsági viszonyból eredő, valamint a közös háztartásban élő családtaggal összefüggően a tagsági (pártoló tagsági, családtagi) viszonnyal kapcsolatos minden jogvitában a tagokra irányadó hatásköri szabályokat kellene megfelelően alkalmazni. Szükséges lenne a munkában résztvevő családtagokra és pártoló tagokra is kiterjeszteni a fegyelmi szabályok értelemszerű alkalmazását. Jelenleg fegyelemsértés esetén a családtaggal szemben egyetlen szankció alkalmazható, a vezetőség az ilyen tagot a közös munkában való részvételből kirekesztheti.

e) Értékhatár kérdése.

Általános kívánság, hogy az eddigi 300 Ft-ról 1000 Ft-ra kellene az értékhatárt felemelni. A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy az értékhatárnak ma már nincs túl nagy jelentősége. A tagok ui. a gyakorlati tapasztalatok szerint nemigen indítanak 300 Ft értékhatár alatt jogvitát, ezért az értékhatár további fenntartása ma már nem indokolt. Ezenkívül a hatásköri szabályok kialakítása a vitás ügyek jellege, természete szerint, az összeférhetetlenség figyelembevételével, továbbá a termelőszövetkezet üzemi szervezetére tekintettel történik.

f) A tagok egymás közötti jogvitái.

A tagok között — tagsági viszonyból eredően — egymás között is keletkezhet vita. Az irodalomban[8] felvetődött, hogy ezekre is hatásköri szabályt kell adni. Gyakorlatban erre a munkadíjazás (jövedelemrészesedés), a háztáji föld megművelése körében kerülhet sor. Álláspontunk szerint az esetek nagy többségében a tagok közötti tagsági viszonyból keletkező vitás kérdés már a termelőszövetkezet és a tag vitájában is eldönthető, mivel az tagsági kört érint. Érdekes egyébként, hogy a szovjet kolhozjog társadalmi bíróság feladatává teszi a szövetkezeti munkával kapcsolatban keletkező viták megvizsgálását is.

g) Jogorvoslatok.

A hatásköri szabályok vizsgálatánál utaltunk a jogorvoslati lehetőségre, a felülvizsgá-

[7] Molnár Imre: A termelőszövetkezeti tagok fegyelmi felelőssgée. Bp. 1963. 66. oldal; E. V. Tadzser: A háztáji gazdaság tagjainak (családtagjainak) jogi helyzete Bulgáriában. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény I. sz. Bp. 1961; A. A. Ruszkol: A kolhozporta jogi személyiségéről és személyi összetételéről. Szovjet Jogi Cikkgyűjtemény 1955. 6. sz; Nagy László: A termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdasága népi demokráciánkban. Bp. 1959. 142—149. old; I. V. Pavlov: A kolhozporta és annak jogállása. Moszkva; Sylvester Domokos: Termelőszövetkezeti jog. Bp. 1964. 29—30. old.

[8] Orbán Sándor i. m. 90—91. old.

latra is. Általánosságban azt szeretnénk nyomatékosan hangsúlyozni, hogy a jogorvoslat során eljáró minden szervnek (így a járási mezőgazdasági osztálynak is) biztosítani kell azt, hogy az alapul szolgáló határozatot meg is változtathassa. E körben kell beszélni a termelőszövetkezeti szervek mulasztásairól. Gyakran ui. e szervek végnélkül elodázzák a jogvitában való döntést és a tagok jogos követelésének érvényesülése zátonyra fut. Javaslatunk szerint, ha az állapítható meg, hogy a termelőszövetkezeti szerv, egyedi vezető, vezetőség három hónapon belül nem dönt az ügyben, vagy 6 hónap alatt a közgyűlés nem hoz határozatot a jogvitában, akkor a tag *tovább perdítheti az ügyet ahhoz a szervhez, amelyhez egyébként jogorvoslati (felülvizsgálati) kérelemmel fordulhatna.*

2. Eljárási szabályok.

A termelőszövetkezeti tisztségviselők és a termelőszövetkezeti önigazgatási szervek eljárásának jogi szabályozásánál az *egyszerűségre* kell törekedni.

A termelőszövetkezeti vitás ügyekre vonatkozó eljárási szabályokkal összefüggően felvetődött, hogy nem kellene-e az önigazgatási szervek eljárására — a Polgári Perrendtartáshoz és az államigazgatási eljárás általános szabályaihoz hasonlóan — *részletes perjogi jellegű szabályozást* adni.

Álláspontunk szerint *részletes perjogi jellegű szabályozásra nincsen szükség,* mivel az ezekben való eligazodás, a jogban járatlan termelőszövetkezeti vezetők és tagok számára megoldhatatlan nehézségeket jelentene.

Kétségtelen viszont, hogy *néhány, az objektív igazságot elősegítő garanciális feltételre* (eljárási szabály felvételére) szükség lenne. Ezek a következők: — az egyedi vezetőnek, a vezetőségnek és a közgyűlésnek késedelem nélkül, gyorsan kell ezekben a vitás ügyekben eljárni; — a vitás ügyre vonatkozó kérelmet a termelőszövetkezeti tagnak írásban szükséges benyújtania vagy a termelőszövetkezet ügyintézőjénél jegyzőkönyvbe mondania; — a vitás ügyet a jogvita döntő fórumnak gondosan meg kell vizsgálni és elő kell készíteni (bizonyítékok beszerzése, tanúk kihallgatása stb.); — a termelőszövetkezeti vita döntő fórumnak 30 napon belül el kell bírálni az ügyet, 3 hónapon belül pedig a termelőszövetkezeti belső szerveknek a jogvitát végérvényesen le kellene zárni, a közgyűlésnek fél év alatt határozatot kell hoznia a vitás ügyben; — a vita eldöntéséről határozatot kell hozni. (Ez tartalmazza a termelőszövetkezet és az érintett tag nevét, a vita eldöntő fórum megnevezését, a rendelkező részt, figyelmeztetést a jogorvoslatra (felülvizsgálatra), az indokolást, végül a határozathozatal idejét); — a határozat kézbesítésének rendje is szabályozást igényel.

3. Elévülés.

A tagsági viszonyból származó követelésre megállapított 2 éves elévülési idő megfelelő[9], ezen nem szükséges változtatni. Pozitív szabály indokolt viszont *az elévülés kezdő időpontjára, az elévülés nyugvására és az elévülés megszakadása esetében.* Elméletileg és gyakorlatilag nehézséget eredményezhet a törvényi analógia alkalmazása is (pl. a polgári jogi, vagy a munkajogi szabály alkalmazható-e). Különös nehézségek vetődnek fel az elévülés megszakadásával összefüggően. Pl. a felügyeleti szervekhez intézett panasz megszakítja-e az elévülést. Ugyancsak nehézség merül fel a bűncselekménnyel okozott kárért való felelősség elévülési idejével összefüggően is. Vajon a bűncselekmény elévülésével egyidejűleg évül-e el a követelés, vagy pedig erre is a kétéves elévülési idő alkalmazandó. A gyakorlatban vitás kérdések vetődnek fel a földjáradékigények, a földek közös használatba, egyéb vagyontárgyak szövetkezeti tulajdonba adásával összefüggően, sőt a tagfelvétellel kapcsolatban is (nem vagyoni jellegű igények elévülése). Ezek a kérdések is határozott rendezést igényelnek.

Németi László

[9] Rudolf Lóránt: Az elévülés. Bp. 1961; Szép György: Az elévülés szabályai. Bp. 1963; Nagy László—Seres Imre: A termelőszövetkezeti törvény 1961. 368 oldal; Szigligeti Viktor: A kártérítési követelések elévülési idejével kapcsolatos termelőszövetkezeti jogi problémák. Magyar Jog, 1961. 6. 266—271 old; A kártérítési követelések elévülési idejével kapcsolatos polgári jogi problémák. Magyar Jog 1961. 5. szám; Molnár Imre: A termelőszövetkezeti tagok fegyelmi felelőssége. Bp. 1963. A fegyelmi ügyek elévülési idejének jellegzetességeivel ez a monográfia foglalkozik.

A kisegítő ügyleti tilalmak elméleti kérdései

1. *Bevezetés*

Kisegítő ügyleti tilalmon azt a jogszabályi rendelkezést értjük, amelynek alkalmazására rendszerint csak azzal a feltétellel kerülhet sor, ha a kérdéses szerződési tényállást valamely konkrét érvénytelenségi tilalom nem szabályozza. A tilalomnak ezt a mögöttes (a büntetőjogi elméletből kölcsönzött kifejezéssel) *szubszidiárius relevanciáját* fejeztük ki a „kisegítő" jelzővel. Hatályos polgári jogunkban ezeket az ügyleti tilalmakat a Ptk. 200. § (2) bekezdése sorolja fel, amikor kimondja, hogy „semmis a szerződés akkor is, ha nyilvánvalóan a dolgozó nép érdekeibe vagy a szocialista együttélés követelményeibe ütközik".

Ezekre a tilalmakra ritkán hivatkozik a bíróság. Magunk 306 jogesetet vizsgáltunk át az 1965. január 1.—december 31. között eldöntött ügyek közül, melyek mindegyikében érvénytelen szerződéseket bíráltak el a hatóságok. Mindössze 15 olyan jogesetet találtunk azonban,

amelyben kisegítő ügyleti tilalmat sértettek meg a felek, vagyis a megvizsgált esetek 4,9%-ában. A 15 jogeset közül 13-ban a szocialista együttélés követelményeibe, 2-ben a dolgozó nép érdekeibe ütközött a szerződés. Az általunk az egész országra kiterjedően elvégzett vizsgálat számadatai is megerősítik, illetőleg mennyiségileg pontosítják a joggyakorlat során szerzett tapasztalatokat a kisegítő ügyleti tilalmak alá vonható szerződések viszonylag csekélyebb előfordulására vonatkozólag. Mindez arra mutat, hogy a kisegítő ügyleti tilalmak alá vonható jogügyletek nemcsak a mögöttesség folytán dogmatikailag, de ténylegesen is *alárendelt szerepet* játszanak a rendellenes polgári jogi viszonyokban.[1]

2. *A gazdasági-társadalmi alakulat és a kisegítő ügyleti tilalmak összefüggései*

A jogászi tevékenység egyik tudományos szabálya, hogy a jogi problémákat általában előbb gazdasági-társadalmi oldalról, majd jogpolitikai szempontból, végül dogmatikailag vizsgáljuk.[2] Az útmutatásban említett fázisok sorrendjéhez az adott esetben nem a tanulmányunk egészére nézve, csupán részben ragaszkodhattunk. Vizsgálódásunk tárgyának két specifikuma: egyfelől az, hogy *már meghozott* jogszabályról, másfelől pedig, hogy — bizonyos vonatkozásban — formális, dogmatikai kategóriáról van szó, figyelmünket elsőként a pozitívjogi elemzés felé vonta. *Először* kellett és kell a kisegítő ügyleti *tilalom* fogalmát, határait és terjedelmét tisztázni, hogy a pontosan körvonalazott forma mögött meghúzódó társadalmi viszonyokat, valamint az ezekből adódó követelményeket megfogalmazhassuk.

A kisegítő ügyleti tilalom, mint formális kategória, a római jogban merült fel először, mint a jó erkölcsökbe ütköző ügylet tilalma. Az árutermelő társadalmak polgári kódexei, így pl. a Code civil 1131. és 1133. §§-ai, a BGB 138. §-a, az angolszász jog és a magyar szokásjog stb. egyaránt ismerték, ill. ismerik a szubszidiárius ügyleti tilalmak általános szabályát, mint a közérdeket, a közjót, a közrendet, ill. a jóerkölcsöket sértő vagy erkölcstelen ügylet tilalmát.

A kisegítő ügyleti tilalmak általános szabálya az *árutermelés viszonylagos fejlettségét* tételezi fel. Mint *argumentum a contrariora* hivatkozunk példának okáért a mezopotámiai törvényhozónak, Hammurapinak törvénykönyvére, amely mindössze egyetlen szerződési tilalmat ismert: az uzsoráét. Ezzel szemben a fejlett árutermelést folytató másik rabszolgatartó államban — Rómában — a kisegítő ügyleti tilalmat, mint említettük, a jó erkölcsökbe ütköző szerződések tilalma formájában ismerték el. Nézetünk szerint a kisegítő ügyleti tilalmak annnyiban feltételezik az árutermelés fejlettségét, hogy létrejöjjön egyfelől az intenzív árucsere, a maga áttekinthetetlen, mintegy ellenőrizhetetlen alakjaiban, másrészt ez az intenzív és áttekinthetetlen áruforgalom szélső eseteiben az uralkodó osztály érdekeit sértse. Annyiban, amennyiben az áruforgalom társadalmi szinten — ha sok tekintetben esetleg inadekvát módon, de alapvonalaiban — megragadható, az uralkodó osztály az áruforgalom rendellenességeit, excesszusait konkrét jogszabályi tilalmakkal igyekezhet kivédeni. (Utalhatunk ismét az uzsora tilalomra, mint a szerződési tilalmak prototípusára. Itt még döntően a szinallagma védelméről van szó.)

Ha azonban az áruforgalom *olyan szintet* ér el, amely az eredetileg személyi viszonyokat is *eldologiasítja,* ez felfokozhatja az árutulajdonosok mohóságát, hogy további, újabb területeket vonjanak az áruviszonyok körébe. Mármost az uralkodó osztály az áru-pénzviszonyoknak ezt az expanzióját — ha konkréte nem ragadhatja meg — vagy érdekeivel egyezőnek találja, vagy a jog eszközeivel felveszi a harcot ellene. Történelmi példát idézünk: a rabszolgakereskedelem a kapitalizmus progresszív szakaszában, mely az áru-pénzviszonyokat a személyi viszonyok tág körére terjesztette ki, az uralkodó osztály nyílt vagy leplezett helyeslésével találkozott. Lehetséges, hogy az áru-pénzviszonyok expanziója valamely okból ártalmas az uralkodó osztály számára, vagy azért, mert pl. államát veszélyezteti, pl. a közhivatalnokok megajándékozása, vagy egyszerűen kormányzati fogásból nyilvánít valamely ügyletet erkölcstelennek, pl. az ún. ágyassági szerződés esetében.

A kisegítő ügyleti tilalmaknak azonban az erkölcstelenség tilalmán kívül van egy másik, szintén történeti gyökerű kategóriája, a közrendbe ütköző ügylet tilalma. Az erkölcstelenség tilalma az áruviszonyok expanziójának ellenőrizhetetlen vadhajtásait törekedett lenyesni, s mint ilyen, régibb történelmi múltra tekint vissza. Az erkölcstelen ügylet tilalma ugyanis tipikusan magánszemélyek (később: jogi személyek) egymás közötti konfliktusába avatkozik bele, amennyiben ez az uralkodó osztály érdekeit veszélyezteti. A közrendbe ütközés tilalma — amely szintén az árutermelés fejlettsége és áttekinthetetlensége által feltételezett — történetileg fiatalabb kategória: az *etatizmus* szülötte. Noha a közrendellenességet egyes szerzők úgy fogták is fel, mint az erkölcstelenség egyik *esetét,* specifikumai világosan kidomborodnak a következő meghatározásban, amely szerint a közrendbe ütközés azt jelenti, hogy az ügylet „olyan jogi alapelvekbe ütközik, amelyek általában a jogrend vagy bizonyos közjogi intézmények alapjául szolgálnak".[3] A közrendellenesség

[1] *Gáspárdy László:* A tiltott szerződések okainak kutatása polgári perekben, Ügyészségi Közlöny Melléklete 1965. 1. sz. 21. old.

[2] Eörsi Gyula: A jogpolitikai elvek és a jogászi tevékenység elvi kérdései, Jogtudományi Közlöny 1964. 5. 269. old.

[3] *Szászy István:* A magyar magánjog általános része, különös tekintettel a külföldi magánjogi rendszerekre. II. köt. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1948. 229. old.

első alkalommal a napóleoni *Code civil*ben jelentkezik, mint önálló kategória, s az ezt követő magánjogi kódexek vagy átveszik a fogalmat, vagy ha nem: a bírói gyakorlat, ill. a tudomány hasznosítja ezt az ügyleti tilalom-fajtát.

A közrendellenesség tilalmában a burzsoá államnak a termelésbe, a gazdasági életbe való beavatkozásának egyik első jelentkezését látjuk megvalósulni, egy olyan folyamat kezdetét, amelyet később a magánjog elközjogiasodásának neveznek majd. *Történeti szempontból* azonban e szabályban még csírát kell látnunk. Az állami beavatkozás mértékének csekélyebb voltát *jogi szempontból* a tilalom szubszidiaritásában jelölhetjük meg, és egyáltalán abban a körülményben, hogy puszta tilalomról van szó. Az állami beavatkozás burzsoá módszerei később, az imperializmus korszakában — amellett, hogy az örökölt formát megtartják — számos *szervező jellegű* szabállyal egészülnek ki.

A történetileg kialakult kétféle kisegítő ügyleti tilalomnak a gazdasággal való összefüggésének vázlatos áttekintése után rá kell mutatnunk a két kategóriának a kizsákmányoló társadalmak állama *kodifikációs gyakorlatával* való összefüggésére is. Ebben az összefüggésben mutatunk rá arra az ismert tényre, hogy a letűnt árutermelő társadalmak magánjogának szabályozása hosszú időn keresztül nem-írásos, szokásjogi volt. A szokásjoggal rendszerint együttjáró jogbizonytalanság okozhatta részben a kisegítő ügyleti tilalmak szélesebb körű térhódítását az érvénytelen ügyletek megítélésében. A szokásjog általában kedvez az erkölcsi, nemjogi jellegű fogalmak térhódításának, mint amilyen pl. az erkölcstelenség tilalma is. A kisegítő ügyleti tilalmak viszonylagos fontosságához járult hozzá e viszonyok között az a *kodifikációs technika* is, amely generálklauzulák, kaucsukforgalmak segítségével tág kaput igyekezett nyitni az uralkodó osztályok pillanatnyi érdekeinek engedelmeskedő bírói gyakorlat érvényesülésének. Végül a kisegítő ügyleti tilalmaknak a tőkés rend viszonyai között játszott viszonylag fontos szerepét segítette elő az a — társadalmilag kondícionált — dogmatörténeti ok is, amely szerint csupán az imperializmus szakaszában alakult ki a joggal való visszaélés általános tilalma. E tilalom alá a kisegítő ügyleti tilalmak a tőkés rend korábbi szakaszában annál kevésbé voltak vonhatók, minthogy a joggal való visszaélés fogalma rendszerint szubjektív színezetű volt. Ezzel szemben a kisegítő ügyleti tilalomba ütközést a hagyományos felfogás is mindig objektív alapon ítélte meg.

A kapitalista kodifikációk azonban a joggal való visszaélés tilalmának általánossá válása és objektivizálódása idején már lényegében befejeződtek, így a dogmatikai előrelépés a kodifikációs technikában nem igen juthatott szerephez. Más kérdés, hogy a legújabb burzsoá magánjogi kódexek miért tartalmaznak mégis kisegítő ügyleti tilalmakat. A hagyománytisztelet, a kodifikációs technikában is tükröződő folytonosság megóvása mellett ennek oka lehet az is, hogy a jogalkalmazók irányában a kisegítő ügyleti tilalom létesítésével a törvényhozó mintegy „szignalizációs" funkciót is ellát, arra a szoros összefüggésre figyelmeztetve, amely a kötelmi jog és az állam adott közrendje, valamint uralkodó osztályának erkölcsi nézetei között fennáll.

Összefoglalva: A kisegítő ügyleti tilalmak az osztálytársadalmakban a fejlett árutermelés, ill. az áruforgalom egzakt jogi ellenőrizhetetlenségének, de ellenőrzése szükségességének termékei. Történetileg a magánszemélyek konfliktusára terjedt ki először a kisegítő ügyleti tilalom, a közrendellenesség tilalma már a burzsoá állam közjogi beavatkozásának kezdeti megnyilvánulása. A tilalmak jogi jelentőségét a szokásjog okozta jogbizonytalanság, ill. az írott magánjog elaszticitása és — történetileg — a magánjogi alapelvek kialakulatlansága teremtette meg.

Ha a *szocialista társadalom* viszonyait a kisegítő ügyleti tilalmak szempontjából elemezzük, *szerkezeti hasonlóságokat* találunk az árutermelést folytató többi társadalommal. A leglényegesebb, amit ezen a téren említenünk kell: a pénz általános egyenérték szerepének továbbélése, ami megteremti a magatartások legszélesebb skálája pénzzel való értékelésének lehetőségét. Társadalmunkban megtalálható, sőt egyre fokozódik a társadalom tagjai közötti kapcsolatok száma, ami tendenciájában előremutató, tömegméretei azonban az antiszociális kinövések veszélyét fokozottabban rejtik magukban. Végül itt él, mint a letűnt társadalmak öröksége: a pénzviszonyok káros expanziója iránti törekvés egyesek részéről. Ezért úgy véljük, hogy *a szocialista társadalom gazdaságának néhány, a korábbi társadalmi formációk gazdasági szerkezetével hasonló vonása, valamint a múlt tudati maradványai, amelyek a sűrűsödő társadalmi interakciók során manifesztálódnak, viszonyaink között is megteremtik* azt az ellentmondást, amely a kisegítő ügyleti tilalmak megalkotásához vezetett a korábbi társadalmakban. Csakhogy ez az ellentmondás egy olyan társadalomban lép fel, amely *1.* létrehozza ennek az ellentmondásnak a felszámolásához vezető *feltételeket,* és *2.* a jogrendszer széles körű kiépítésére, *törvényességre* törekszik.

Az említett különbségek nézetünk szerint mindkét vonatkozásban, noha más-más szinten, lényegesen befolyásolják a *dogmatikailag azonos* fogalmak tartalmát és érvényesülési körét. Gazdasági-társadalmi szinten, ahol az említett ellentmondás megszüntetésének feltételei érlelődnek, módosul a kisegítő ügyleti tilalmak alá eső ügyletek *tartalma:* a termelési anarchia és ádáz konkurrenciaharc kiszorításával kiszorulnak a gazdasági élet, a termelés területére eső ügyleti visszaélések. A legdöntőbb átalakulást éppen *ebben* látjuk, hogy ti. a társadalmi valóság döntő területéről sikerült kiűzni az antiszociális

ügyletkötéseket. Más oldalról: a jogalkotás oldaláról is defenzívába sikerült szorítani a kisegítő ügyleti tilalmak alá eső magatartásokat. A szokásjog felszámolásával, a jogrendszer részletekbe menő kiépítésével *dogmatikailag* csökkent annak esélye, hogy valamely, a társadalomra nézve káros ügyletkötés kisegítő ügyleti tilalom alá essék.

Társadalmunkban a gazdasági-társadalmi viszonyok bizonyos sajátosságai, tudati maradványok stb. mellett a kisegítő ügyleti tilalmak kategóriájának fennmaradását abban is látjuk, hogy az ide vonható magatartások — heterogenitásuk miatt is — általában *nem érik el a törvényi általánosíthatóság szintjét.* A szétszórt esetek törvényi számbavétele — amely egyébként is csupán részleges lehetett volna — kazuisztikussá tette volna a Polgári Törvénykönyvet, s tudott dolog, hogy ezt a törvényszerkesztési módszert a kodifikátorok szándékosan kerülték bonyodalmassága és egyéb okok miatt. A kisegítő ügyleti tilalmak kategóriája fennmaradásának említett okát, mint pozitívumot könyvelhetjük el történeti szempontból.

Nem tagadható, hogy a kisegítő ügyleti tilalmak kategóriája a korábbi jogokból átvett fogalom, amelyet a szocialista jog — társadalmi viszonyai folytán — *megszüntetve őriz meg.* Az erkölcs és jog egybeforrásának időszakában azonban kérdésként merülhet fel, hogy a jognak nem-jogivá válását nem inkább a jogon kívüli elemekkel erősen átszőtt kisegítő ügyleti tilalmak körének bővítésével is kellene-e elősegíteni a polgári jogban?

Úgy véljük, hogy polgári jogi tilalmak minden áron való „leadására" nincs szükség. A jog, és ezen belül a polgári jog nem-jogivá válása felé az út éppen a jogrendszer erősítésén keresztül vezet. *Előbb* az erkölcsöt kell a jog szolgálatába állítani, s ha a jog önkéntes követése társadalmi méretekben megvalósul, a jogi szankció mellőzhetővé válik a tüzetesen megfogalmazott jogi-erkölcsi követelmények biztosítékai közül.

A kisegítő ügyleti tilalmak kategóriájának elvi fontossága — éppen annak törvényhozói „szignalizációs" jellegéből folyóan — növekedhet az új gazdasági mechanizmusra tekintettel. A törvényi tilalmak egyikének-másikának elejtésével ugyanis a *tervszerződések* körében is inkább szerephez juthatnak a kisegítő ügyleti tilalmak, különösen azoknak a „közrendi" szabályába, a dolgozó nép érdekeibe ütköző ügyletek. (Visszaélés monopolhelyzettel, a Ptk. 201. §-a „alatti" esetek a szabadáras szerződéseknél stb.) A vállalati és a társadalmi érdekeknek ezekben a hipotetikus, bizonyára ritkán előforduló eseteiben is a kisegítő ügyleti tilalom sajátos joggal való visszaélési jellegét láthatjuk megvalósulni, de az érdekstruktúra magasabb: vállalati-társadalmi szintjén.

3. *A polgári jogi szabályozás módszerei és a kisegítő ügyleti tilalmak összefüggései*

Eddigi fejtegetéseink annak legáltalánosabb bemutatását célozták, hogy a gazdasági-társadalmi szerkezet milyen hatással van a kisegítő jogügyleti tilalmak kialakítására. Ezt a bemutatást a következőkben magasabb szinten: a polgári jog szintjén kívánjuk megismételni. A polgári jog ugyanis nemcsak az erkölcs, az együttélési követelmények köréből inkorporálja szabályait, hanem más jellegű „non-jusokból" is közvetlenül, vagy közvetve merít. Tárgyunkat tehát e helyt nem történeti-társadalmi, hanem társadalmi-kodifikációs szempontból mutatjuk be.

A társadalmi valóság egyes elemeinek közvetlenül normatív polgári jogi relevenciával való felruházása, mint ez a szocialista együttélési követelmények, vagy a dolgozó nép érdekei esetében történik, egyáltalán nem idegen a polgári jogi kodifikációtól. Azokra az esetekre célzunk, amikor a polgári jogszabály értelme sem *prima facie* értelmezéssel (pl. a határidők), sem bírói mérlegelés alapján (pl. állam javára való marasztalás mértéke) nem dönthető el, hanem a bírónak valamely társadalmi szokás vagy szabály alapulvételével kell a jogszabályt a konkrét esetben értelmezni. A közvetlen normatív polgári jogi relevanciát kapott társadalmi elemek véleményünk szerint két csoportra oszthatók: egyrészt a társadalmi valóság *tényeire,* másrészt a társadalmi *értékítéletekre.* Az előbbi kategóriába sorolható a forgalmi szokás, amennyiben azt a bíróság a szerződések kiegészítése körében ítélkezésének alapjává teszi (Ptk. 207. §), valamint a szokásos mértékű ajándék esete, mely a Ptk-ban több helyen is szerepel [pl. 20. § (2) bek., 582. § (4) bek. stb.]. Ennek a kategóriának vannak határesetei, helyesebben olyan *vegyes formái,* melyek a bírói megítélés alá eső szubjektív körülményekkel összefogottan együtt válnak törvényi tényállási elemmé az adott esetben. Ezek jellegzetes és döntő területei a felelősség határesetein helyezkednek el, amikor a jogalany konkrét társadalmi-gazdasági helyzete szabja meg felróhatóságának határait, mint pl. a balesetelhárítási technika állása a veszélyes üzemi felelősségnél stb.

A társadalmi valóság másik oldalán, a szubjektív oldalon a társadalom *értékítélete* az illő eltemettetés [Ptk. 677. § (1) bek. a) pont], továbbá a tartási szerződés körében a *megfelelő eltartás* [Ptk. 586. § (1) bek.] eseteiben jut közvetlen normatív szerephez. Ennek a fogalomnak a tartalmát a társadalmi csoportonként, esetleg vidékenként változó közvélemény adott ítélete határozza meg, feltéve, hogy az nem ellenkezik a szocialista erkölcsi felfogással. Szerephez jut a közvélemény felfogása a házassági vagyonjogban is a *menyasszonytánc* alkalmával a házasfelekhez befolyt összeg tulajdonjogi megítélésénél a bírói gyakorlat szerint.[4]

[4] 465. sz. döntvény (PK. 795/11. BH. 1961/4.) Pol-

A társadalmi tények és értékítéletek közvetlen polgári jogi relevanciával való felruházásának eseteiben van bizonyos közös sajátosság, amely jogilag kétféleképpen nyilvánul meg: *vagy* a *szubszidiaritás,* a mögöttesség szabályában (ez a helyzet a szocialista együttélés követelményeibe ütköző, a dolgozó nép érdekeit sértő ügyletek, valamint a forgalmi szokás esetében), a társadalmi valóság tehát közvetlenül csak kisegítőleg, másodlagosan hatol be a polgári jogi tényállások közé —, *vagy:* a *tisztán személyi és a vagyoni viszonyok határterületein* csapódik le (az öröklési jogban, családi jogban, stb.). Ilyenkor *kivételes szabály* formájában jelenik meg, mint pl. a szokásos mértékű ajándék kivétel a beneficium competentiae alól, vagy csupán *részletkérdésben* irányadó (menyasszonytánc, illő eltemettetés).

A *kisegítő ügyleti tilalmak* azon túlmenően, hogy mögöttes, illetőleg kivételes jellegűek, általában magukon viselik a tisztán személyi és vagyoni viszonyok érintkezési felületének tárgyi ismérvét is. Ezeknek az eseteknek ugyanis rendszerint az is jellemzőjük, hogy valamely tisztán személyes jellegű magatartás (pl. a másik fél haragosának megverése) az egyik fél szolgáltatásának tárgya, s az ellenszolgáltatás: a pénz teszi polgári jogilag is értékelhetővé a megállapodást. Mindezt azért tartottuk szükségesnek kiemelni a kisegítő ügyleti tilalom alá eső ügyletekkel kapcsolatban, hogy rámutathassunk: a közvetlenül polgári jogi szabályokká vált tények, ill. értékítéletek csoportjában a szocialista együttélés követelményeibe és a dolgozó nép érdekeibe ütköző ügylet-kategóriáknak az *ideáltípust* megillető centrális jelentőségük van.

Ami azonban az *egész* esetcsoportot illeti, ezeknek *jogi* szerepét a szubszidaritás és a határeset fogalmaival kívántuk kifejezni. Dogmatikailag tehát a társadalmi valóság ismertetett elemeinek rendszeralkotó, meghatározó jelentőségük nincs. Ez nézetünk szerint abból a körülményből fakad, hogy a polgári jog — főként a tulajdonviszonyokon *kívüli* részeiben — a társadalmi valóságot bonyolultan, többszörös áttételen keresztül tükrözi, s mi több: a polgári jognak bizonyos szervező és nevelő funkciót kell betöltenie. Ezért hangsúlyozott és önálló szerephez jutnak pl. egyes tudati kategóriák, más kategóriákat pedig maga a polgári jog teremt a valóság befolyásolására.

A polgári jognak a tulajdonjogra vonatkozó szabályai épülhetnek leginkább a termelési viszonyok struktúrájára, mert a tulajdon, mint materiális viszony fogalmilag mentes a szubjektív mozzanatoktól, továbbá, mert a tulajdonjogban nyújtja a polgári jog ezeknek az objektív viszonyoknak elsődleges, tehát csaknem közvetlen jogi szabályozását.

Sajátos paradoxon, hogy a jogi szabályozás alapját képező gazdasági-társadalmi *valóság* éppen a két ellenkező póluson: a tulajdoni viszonyoknál és a termelési viszonyok alapjától az okozatosság szempontjából „legtávolabb" eső területeken: a nem-vagyoni, szívességi, kegyeleti, házassági viszonyokban vagy azok határán jut csaknem közvetlen, ill. közvetlen polgári jogi relevanciához. A paradoxon azonban a valóság rendjét fejezi ki, és megmutatja benne a jog — a polgári jog — helyét: a gazdaság és a társadalmi szokások, szabályok között. Az adott jog mindig egy adott gazdaság joga: nem fejezhet ki mást, csak saját gazdaságát, a tulajdonjog ezért mintegy „lefordítja a maga nyelvére" a gazdaság alapstruktúráját. Az ellenpóluson a jog — a polgári jog — ugyancsak nem-jogit okkupál. *Ennyiben* a polgári jog két határán *azonos folyamat* megy végbe.

Eltérő azonban a két folyamat jelentősége, természetesen a tulajdonviszonyok inkorporálásának javára, valamint eltérő e két folyamat tárgya: minőségében is. Míg a tulajdonviszonyokkal ugyanis a polgári jog objektív tényeket hódít meg a saját maga számára, a „másik oldalon" —, mint láttuk — csak részben tényeket, részben: a joghoz e vonatkozásban hasonlító normákat. Végül eltérő a kétféle inkorporáció funkciója is: a tulajdonviszonyok jogivá tételével a tulajdonviszonyokat *közvetlenül* védi a polgári jog, míg a társadalmi szokások és szabályok jogivá tételével csupán végső soron, *közvetve* részesíti védelemben a tulajdonviszonyokat, a társadalom alapját.

Mindazt, amit a kisegítő ügyleti tilalmak kapcsán a gazdasági-társadalmi *valóság* és a polgári jogi szabályozás *módszerei* közötti összefüggésről vázlatosan megjelöltünk, *regressziós görbe* alakjában szemléltethető. A koordináta — rendszer ordinátáján a gazdasági-társadalmi valóságtól való „jogi eltávolodást" mérhetjük, abszcisszáján pedig — a tengelyek metszéspontjától távolodva — a tulajdoni viszonyokat, majd a csere, az elosztás viszonyait, az ezekkel összefüggő viszonyokat (felelősségi viszonyokat), végül a nem-vagyoni viszonyokat jelölhetjük. A regressziós görbe az *origótól kiinduló félkörív lehet, melynek az abszcisszával való másik metszéspontja a nem-vagyoni viszonyok közelébe esik.*

4. *A jogelvek és a kisegítő ügyleti tilalmak összefüggései*

A kisegítő ügyleti tilalmakról általánosságban szólva nem mellőzhetjük még azt a lényeges összefüggést sem, amely a kisegítő ügyleti tilalmak és a magánjog, ill. a *polgári jog erkölcsi színezetű alapelvei* között áll fenn.

A magánjogi alapelvek és a kisegítő ügyleti tilalmak összefüggésének vizsgálatánál bizonyos terminológiai nehézségekkel kell számot vetnünk, minthogy a magánjogi alapelvek fogalmát — azok megközelítésének módjától függően — a különféle szerzők egymástól eltérő értelemben

gári Jogi Döntvénytár Bírósági Határozatok 1953—1963, Közgazdasági Könyvkiadó, Budapest, 1964. 359. old.

használják.[5] A továbbiakban a törvények által rögzített alapelvekről lesz szó.

Nagyon tanulságos a magánjog pozitív elveinek és a kisegítő ügyleti tilalomnak egybevetése például a BGB-ben. Az erkölcstelen ügylet tilalmát a kódex *általános részében,* a 138. § (1) bek.-ben mondja ki a jogalkotó. A joggal való visszaélés tilalma ugyan szintén az általános részben szerepel (226. §), azonban a károkozási célzatra alapított fogalma szűk körben vonja meg érvényesülési lehetőségét. A BGB rendszerében az erkölcstelenség tilalma és a joggal való visszaélés belső kapocs nélküli, elvileg *egymás mellett érvényesülő* szabályok: más tényállásra vonatkozik az egyik és más tényállásra vonatkozik a másik szabály. Míg ugyanis a jóerkölcsbe ütköző szerződés *objektív* alapon ítélendő meg, addig a joggal való visszaélés specifikuma a *szubjektív* jellegű károsítási célzat. A burzsoá jogtudományban felmerült ugyan — és éppen a BGB-jogász *Plancknál* —, hogy a joggal való visszaélés az erkölcsi rendbe ütköző joggyakorlást jelent, ezt az álláspontot azonban számos kortársi bírálat érte.[6]

Nem kívánunk e helyen az említett állásponttal érdemben foglalkozni. Viszont szükségesnek látjuk a problémát a szocialista jogrend viszonylatára transzformálva felvetni. Minthogy a joggal való visszaélést mi *objektív* alapon ítéljük meg, szintúgy, mint a kisegítő ügyleti tilalmak alá eső szerződéseket, az említett kettősséget nem látjuk e tekintetben jelenleg fennállni.

Sőt úgy véljük, hogy a szocialista polgári jogban a joggal való visszaélés és a kisegítő ügyleti tilalom között igen szoros kapcsolat áll fenn. Ennek a szoros kapcsolatnak gazdasági-társadalmi alapja nézetünk szerint ugyanaz, mint ami a kisegítő ügyleti tilalmak szocialista viszonyok közötti fennmaradását szükségessé teszi: a pénz általános egyenérték szerepe, tömegméretű interakciók, az áru-pénzviszonyok expanziójára való törekvések társadalomellenes kinövései egyesek részéről, s végül az állam érdekeltsége ez utóbbiak leküzdésében. Azokon a területein a társadalmi életnek, amelyek viszonylag kevés társadalmi viszonyt ölelnek fel, vagy pontosan „feltérképezhetők", akár azért, mert súlyosságuk szembeszökő (pl. a büntetőjogilag értékelt magatartások), akár azért, mert körülhatárolt életszektorról van szó (családi jog), az állam *taxatíve meghatározott tilalmakkal* védekezhet a társadalomellenes magatartásokkal szemben. Éppen a büntetőjog példázza, hogy a gazdaság, a pénzviszonyok területén ez az eljárás mennyire kivihetetlen. Ott ugyanis, ahol a büntetőjognak gazdasági-termelési viszonyokat: döntően *polgári jogi viszonyokat* kell védenie, maga is *keretszabályokhoz* folyamodik. (Vagyon elleni bűntettek, gazdasági bűntettek.)

A polgári jogi viszonyok, főként azonban a szerződési viszonyok rendkívül *elasztikusak:* a szerződési szabadság és a diszpozivitás ennek dogmatikai kifejezői. A jog által általában tágan — és egyre tágabban — kijelölt határokon belül a polgári jogi viszonyok *amőbaként* terjeszkednek, vonulnak vissza, változnak. Mégis a jogalkotói előrelátás jórészt számításba tudja venni a lehetséges káros változatokat.

A polgári jogi viszonyok elaszticitásáról mondottak vezetnek ahhoz a következtetésünkhöz, hogy a *kisegítő ügyleti tilalom nem más, mint a szerződéskötési joggal való visszaélés tilalmának nevesített esete abban a körben, amelyre konkrét szerződési tilalom, kivételes, ill. szankciós szabály nem vonatkozik.*

Mielőtt fejtegetéseinkben tovább haladnánk, hogy e megállapításunkból kiindulva néhány összefüggésre rámutassunk, két esetleges ellenvetést kívánunk elhárítani.

Az „általános szerződéskötési jogosultság" szabálya ugyanis bizonyításra szorulhat. Nézetünket azonban két oldalról is érvek látszanak támogatni. Egyfelől a főszabály és kivétel megítélésében nem hagyható figyelmen kívül a társadalmi valóságban megnyilvánuló számszerűség, amely nem hagy kétséget aziránt, hogy a szerződések tömegméretekben társadalmilag hasznos, tehát megengedett eredmények felé irányulnak. Másfelől hivatkozhatunk a Ptk. 189. §-ának implicit szabályára, amely szerint „a szerződésből kötelezettség keletkezik". A névelő itt nemcsak határozottságot, de elvont általánosságot is kifejez. Továbbá hivatkozhatunk a Ptk. 200. § (1) bek.-re, amely szerint „a szerződés tartalmát a felek *szabadon* határozhatják meg".

Ellenvetésként számot kell vetnünk azzal is, hogy elméletünk nagyfokú hasonlatosságot mutat *Stammlernek,* az újkantiánus jogfilozófusnak a véleményével, aki „Die Lehre von dem richtigen Rechte" című Berlinben, 1902-ben megjelent munkájában az erkölcstelen ügyleteket a jog alapelveibe ütköző ügyletekként fogta fel.

Megítélésünk szerint a kétféle állítás hasonlósága csupán látszólagos, az állítások tartalmának indoka pedig teljesen eltérő. *Stammler* ugyanis jogi alapelveit nem a BGB normáiból, hanem lényegében természetjogi, spekulatív alapon származtatja. (Grundsätze des Achtens, G. des Teilnehmens stb.) Eltérő tehát a kétféle nézet tárgya, mert a magyar Ptk. (és a szocialis-

[5] A magánjogi elvek fogalmát ugyanis három oldalról közelítették meg eddig. *Genkin* elemzése *tartalmi-kritikai* felsorolását adja a burzsoá magánjog elveinek. Belső-jogi, dogmatikai elemzésünknél ez a felsorolás nem lehetett összehasonlítási alap. A burzsoá jogelmélet művelői által adott alapelv-katalógus (pl. a *Stammleré*) a *természetjog világába* tartozik, s így értéktelen a pozitív-jogi kutatás számára. Ezzel szemben a *burzsoá magánjogi kódexek* által törvényileg rögzített alapelvek (pl. Treu und Glauben stb.) éppen legális jellegük miatt megfelelő alapul szolgáltak a kisegítő ügyleti tilalmakkal való összehasonlítás céljaira. Ezek a magánjogi alapelvek azonban lényegesen kisebb hatókörűek, mint a szocialista polgári jogi kódexek alapelvei, mert nem az egész jogágra, hanem annak csupán meghatározott részeire nézve irányadók.

[6] *Planck:* Bürgerliches Gesetzbuch I. Allgemeiner Teil. Berlin 1913. — id.: *Sárándi* Imre: Visszaélés a joggal. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1965. 89. old.

ta polgári jogi törvénykönyvek általában) a joggal való visszaélés tilalmát a törvénykönyv alapelveként pozitívjogilag határozzák meg. Elméletünk tehát nem természetjogi normákra, hanem *tételes törvényre* utal. [Ptk. 5. § (1) bek.] Továbbá — *Stammlerrel* szemben — a kisegítő ügyleti tilalmat nem az alapelvekhez *általában,* hanem *konkrét* alapelvhez kapcsoltuk.

Stammler véleményét azzal indokolja meg, hogy az erkölcs szabálya csak a „belső", a jog szabálya csak a „külső" magatartásra vonatkozhat. Ez a *Kantig* visszavezethető megkülönböztetés a szocialista etikai irodalomban mélyrehatóbírálatban részesült.[7] *Stammler* elméletét az erkölcstelen ügyletek egyetlen magyar monografistája, *Trócsányi* is bírálta felvetve, majd elvetve azt a lehetőséget, hogy a természetjogi elvek helyett a *tételesjogi alapelvekbe* ütközést lássunk az erkölcstelen ügyletekben.[8]

Szocialista viszonyok között, szocialista kódex birtokában felvetve a kérdést, a megváltozott körülmények új felfogás kialakítását indokolhatják. Ebből a szempontból alapvetőnek kell tartanunk a polgári jog alapelveinek s különösen a joggal való visszaélés tilalmának legáltalánosabb érvénnyel való törvénybe iktatását. A konkrét jogszabályi tilalmak, az engedélyek alóli kivételek, az általános szankcionáló szabály mind-mind a társadalom építésének a Ptk. 1. §-ban megfogalmazott elveit védelmezik az antiszociális ügyletkötésekkel szemben. Jogalkalmazástanilag ezek a konkrét rendelkezések az általános elvek derogációját jelentik. Azok a társadalmi szempontból rendellenes szerződések, amelyek nem esnek a konkrét tilalmak stb. rendelkezései alá, a polgári jog tételes alapelveibe azonban feltétlenül beleütköznének. (Pl. bűntett elkövetőjének adott jutalom.) A konkrét eset és az általános szabály (Ptk. 5. §) között viszont túlságosan jelentékeny lenne a „jogalkalmazási távolság"; visszásan hatna éppen periférikus esetekben a törvény alapvető ünnepélyes deklarációjának alkalmazása. Úgy látjuk, hogy ezeknek az ellenvetéseknek elhárítására alkalmas a kisegítő ügyleti tilalmak kategóriája, mely jogalkalmazástanilag is a konkrét tilalmakhoz közelíti a társadalmi jelentőségükben hozzájuk közelebb álló ügyleti tényállásokat.

Támogatni látszik felfogásunkat a szocialista jog és a szocialista együttélés követelményeinek, ill. a dolgozó nép érdekeinek alapvető egysége is. A polgári jog normái egyenként s a maguk összességében is erkölcsi-társadalmi követelmények, ugyanakkor az erkölcstelen, vagy a dolgozók érdekeivel ellentétes szerződések a jog társadalmi rendeltetésével: a társadalom tagjai tudatának fejlesztésével, a dolgozó nép érdekei védelmével nem férnek össze.

A joggal való visszaélés tilalmának a kisegítő ügyleti tilalmak nem kizárólagos vetületei.

A rendeltetésszerű joggyakorlás általános szabályának kimondásával a szocialista polgári jogi kódexekben a szorosan vett dogmatikai szempontból több olyan rendelkezés is fölöslegesnek tűnhet, amely *tüzetesíti* vagy *védelmezi* az említett alapelvet. (Pl. a Ptk. 5. § (2) bek. példálózó felsorolása, a több helyen is előforduló „megfelelő" határidő, a szomszédjogok bizonyos szabályai stb.). Mi ezek közé a dogmatikai szempontból „szükségtelen" szabályok közé soroljuk a kisegítő ügyleti tilalmakat. Nélkülük a szakképzett bíró bizonyára megtalálná a társadalmilag és jogilag helyes megoldást, a laikus aligha. Ebben a nevelő, vagyis jogpolitikai, mintegy *törvényhozói szignalizációs* jellegében látjuk a kisegítő ügyleti tilalmak mai értelmét.

Különösen élesen vetődött fel a kisegítő ügyleti tilalmak jogpolitikai funkciója az első szocialista állam építésének kezdeti szakaszában. Ekkor írta, az első szocialista kódex megalkotásának idején *Lenin:* „Meg kell semmisíteni minden olyan szerződést és magánjogi ügyletet, amely akár a törvény betűjének, akár a munkásparaszt tömegek érdekeinek ellentmond".[9] Úgy véljük. perspektivikusan lebonthatók lesznek ezek a törvényhozás által emelt iker-kariatidák. De ehhez az lesz szükséges, hogy a társadalomra nehezedő káros tudati nyomás felengedjen. A Szovjetunió Polgári Törvényhozásának alapjai az OSZFSZK Ptk-ja által ismert kisegítő ügylettilalmat már mellőzték, s ilyet nem tartalmaznak az azóta kibocsátott szövetségi törvénykönyvek: az orosz, a kazah, a litván és az észt Ptk. sem.

A joggal való visszaélés tilalmának és a kisegítő ügyleti tilalmak kapcsolatának vizsgálatát — a jogpolitikai elemzés után — egy dogmatikai sajátosság kiemelésével zárhatjuk. A kisegítő ügyleti tilalmaknak a többi ügyleti tilalomhoz való viszonyáról szólva szubszidiárius jellegét hangsúlyoztuk, a *joggal való visszaéléshez való viszonyában pedig specialitását* említhetjük. Míg a joggal való visszaélés ugyanis elvileg bármely jogosultság rendeltetésellenes gyakorlása által megvalósítható, a kisegítő ügyleti tilalom alá eső magatartás a *szerződéskötési szabadsággal való visszaélést* jelenti, amely sajátos értékek: a társadalmi együttélés szabályai vagy a dolgozó nép érdekei ellen irányul.

5. Az ügyleti tilalmak belső viszonyai

Dogmatikailag többféle reakciót válthatnak ki a számításba vehető tilos szerződési excesszusok.

1. Rendszerint *konkrét tilalmak* formájában jelentkezik a jogalkotó ellenállása (pl. devizakorlátozások, nemesfémekre vonatkozó korlátozá-

[7] *Feri* Sándor: A jog és erkölcs egyes kérdései, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962. 201. és köv. old.

[8] *Trócsányi* József: Erkölcstelen ügyletek, Budapest, 1909., Grill Károly Könyvkiadóvállalata 74. old.

[9] Bolsevik 1937. évf. 2. sz. 62. old., id.: *Tasker,* I. G.: Nyekatorüje voproszü nyegyejsztvityelnosztyi protyivozakonnüh szgyelok, SzGiP 1958. 8. 113. old.

sok, mérgek, lőfegyver stb. elidegenítési tilalma). Ezekben az esetekben a tilalom a főszabály, a megengedettség a ritka kivétel.

2. Lehet, hogy egy általában megengedett tevékenység alóli *kivétellel* állja útját a jogalkotó a szerződés érvényességének (pl. kölcsönzés-uzsora, társaság-societas leonina, zálogszerződés-lex commissoria stb.).

3. Bizonyos sajátosságai miatt — önálló jogalkotói reflexióként vehetjük számításba az *általános jellegű szankcionáló szabályt,* amely szerint a jogszabályba ütköző szerződés semmis. [Ptk. 200. § (2) bek.] Ez a szabály tartozhatnék ugyan az első csoportba is, mégis önállóvá avatja az a sajátossága, hogy szankciós felületére mintegy mágnesként vonzza oda a jogrendszer többi ágazatai által tiltott szerződéseket is.

4. Végül lehetséges valamely szerződést oly módon is tilalmazni, hogy a jogszabály által létesített *engedély* fogalmazásából vonható következtetés arra, hogy a jogszabály premisszív rendelkezéseitől eltérő akaratnyilvánítások érvénytelenek. Példaként említhető a 2/1956. (VI. 24.) Eü. M. sz. rendelet, amely a terhesség megszakításának engedélyezését az ott írt feltételekhez — abortusz bizottság engedélye — köti. A Btk. 256. §-a csupán a magzatelhajtást pönalizálja, az abban való *megállapodást nem.* A hivatkozott rendelet hiányában a megállapodás önmagában csupán a szocialista együttélés követelményeibe ütköznék. A rendelet szabályai viszont nemcsak a „teljesítés"-re, hanem az abban való megegyezésre is kiterjednek.

Sajátos helyet foglal el az ügyleti tilalmak között a *jogszabály megkerülésével kötött* szerződésekre vonatkozó tilalom. (In fraudem legis, kerülő ügylet.) E tilalom bizonyos hasonlóságot mutat a szubszidiárius ügyleti tilalmakhoz, ti. mindkét esetcsoportot az jellemzi, hogy csupán *általánosságban meghatározott* szerződésekre vonatkoznak, szemben az ún. konkrét ügyleti tilalmakkal, amelyeket az eseteknek konkréte meghatározott körében lehet alkalmazni (pl. uzsora, megtévesztés, pactum antichreticum stb.). A kerülő ügyletek tilalma azonban olyan általánosság, amelynek tartalmát konkrét ügyleti tilalmak teszik. Ezzel szemben a kisegítő ügyleti tilalmak olyan tartalmúak, amelyekre nézve a jogszabályok rendelkezést nem tartalmaznak. Ebből az is következik, hogy kisegítő ügyleti tilalmat — legalábbis dogmatikailag — nem lehet *in fraudem* megsérteni, csak konkrét jogszabályi tilalmat.

Az említett hasonlóságon, ill. különbségen túl a kétféle tilalom, ill. az általuk szabályozott szerződések viszonyában a lényeget a *joggal való visszaéléshez való viszonyuk* vonalán látjuk. A kerülő ügyletet ugyanis olyan ügyletként fogjuk fel, amely látszólag megengedett eszközként viszonylik valamely a jogszabály által tilalmazott célhoz. (Pl. olyan albérleti szerződés, melynek célja a bérlőnek a lakbérpótlék-fizetési kötelezettség alóli mentesítése. Az albérlő a valóságban másutt tartózkodik.) A kerülő ügylet is — fogalmilag — joggal való visszaélés — mégpedig olyan, melynek egy objektív és egy szubjektív sajátossága van. *Objektív* sajátosságának tarthatjuk azt a körülményt, hogy kizárólag, mint jognyilatkozat valósulhat meg, *szubjektív* oldalát pedig az jellemzi, hogy a felek magatartása általában célzatos, de legalábbis: szándékos. (Ez utóbbi körülmény a szerződési viszonyok akarati jellegéből folyik. Példánknál maradva: Az albérlő akarata nem irányul szükségképpen a tilos célra, lehet, hogy más viszonyból kifolyólag a bérlő lekötelezettje. A bérlő eljárása viszont szükségképpen célzatos.)

Kifejtettük álláspontunkat, mely szerint a kisegítő ügyleti tilalomba ütköző ügyleten is joggal való visszaélést, pontosabban a szerződéskötési szabadsággal való visszaélés sajátos esetét értjük. Ennyiben a kétféle ügyleti típus egymás pendent-jának tekinthető. A fentebb említetten kívül azonban elválasztja őket egymástól az a különbség is, hogy (a kerülő ügylettel szemben) a kisegítő ügyleti tilalom alá vonható szerződés — fogalmilag — a felróhatóság bármely fajtáját nélkülözi.

Az említett jogtechnikai megoldások általánosan érvényesültek a kapitalista, ill. érvényesülnek a szocialista polgári jogban. A két társadalmi rend gazdasági-társadalmi viszonyaiban megtalálható bizonyos szerkezeti hasonlóságok, (melyekről a 2. fejezetben volt szó) ezeket a megoldásokat általában indokolttá teszik. Ami azonban a kisegítő ügyleti tilalmak *arányait, jogi szerepét* illeti a kétféle jogtípus viszonyai között, lényeges eltérést tapasztalhatunk egyrészt a kapitalista, másrészt a szocialista polgári jogi viszonyokban. A kisegítő ügyleti tilalmaknak a kapitalista magánjogi viszonyok között játszott *lényegesebb szerepe* társadalmi, erkölcsi és kodifikáció-technikai bázisra egyaránt épül.

A kisegítő ügyleti tilalmaknak, ill. az ide vonható magatartásoknak (melyeket a rövidség kedvéért nevezzünk *turpis magatartásoknak)* a tőkés magánjogi viszonyokban betöltött jelentősebb szerepének csupán illusztrálására említhetjük a burzsoá magyar magánjog bírói gyakorlatát ismertető sorozatokat, döntvénytárakat stb., melyekben tekintélyes részeket ölel fel a turpis magatartások judikatúrája.

Trócsányi monográfiája 109 oldalon keresztül mintegy harminc csoportban ismerteti a turpis szerződések tényállásait, melyeknek nagyobbik része társadalmunkból kiveszett. A felszabadulás előtti magyar jogirodalom közel ötven tanulmányban foglalkozott az erkölcstelen szerződések kérdéseivel. Ezzel szemben a mai bírói gyakorlatunk alig-alig mutat fel turpis szerződésekre példákat; vizsgálódásainkban nemcsak korszerű irodalmi forrásoknak voltunk híján: a turpis szerződések gyakorlati alakulását illetően jórészt bíróságon *kívüli* ismeretforrásokra kellett támaszkodnunk.

Az említett jelenség okait a következőkben látjuk:

Alapvetőnek a társadalmi viszonyokban bekövetkezett fejleményeket tartjuk: a *magántu-*

lajdon felszámolásával objektíve visszahúzódásra kényszerültek azok az (egyrészt társadalmi, másrészt erkölcsi-motivációs) erők, amelyek a pénzviszonyok káros expanziójára irányuló törekvéseknek kedveznek. Ennyiben a formai-jogi változás a társadalmi viszonyok alapjában végbement változások következménye.

Megváltozott a társadalom *erkölcsi felfogása* is. A burzsoá magánjog egyik turpis ügyleti kategóriája pl. az ún. ágyasság, amely társadalmi méretekben sem elhanyagolható mértékben jelentkezett és jelentkezik, a szocialista irodalomban kifejtett felfogás szerint önmagában az együttélési követelményekbe nem ütközik.[10]

Változott a *jogalkotás módszere:* a burzsoá magánjogunk íratlan volta, szokásjogi jellege folytán a bírói gyakorlat határozatlan jogtételeket eredményezett. Bizonyára innen ered az — a régebbi jogirodalomban többször is bírált — módszer, amely erkölcstelennek minősítette azokat az ügyleteket is, amelyek jogszabályi tilalomba ütköztek. (Pl. lex commissoria esete, mint erkölcstelen kikötés.[11])

Az érvénytelenség, pontosabban a semmisség jogkövetkezményeinek az árutermelő társadalom igényeihez mért *egysíkú szabályozása* nagyon is formális kérdéssé tette a semmis ügylet következményei szempontjából azt a kérdést, hogy jogszabályba, vagy erkölcsbe, ill. közrendbe ütköző szerződésről van-e szó. A jogkövetkezmények paritása folytán talán helyénvalóbbnak ítélhették a bíróságok a semmis ügyletnek erkölcstelenként, mint a hivatalos hangzású „jogszabályba ütköző"-ként való megnevezését. (Pl. a hivatali bűntettet is megvalósító ajándékozások eseteiben.)

Meg kell jegyeznünk, hogy a bírói gyakorlatnak ez a menthető indokból való tévedése a semmis ügyletek minősítését illetően a *jelenlegi* bírói gyakorlatban is kísért, noha a jogrendszer teljesebb kiépítése a szubjektív hibaforrást csaknem teljesen kiküszöböli.

A minősítés kérdésében azonban nemcsak az teremt a korábbi jogállapothoz képest eltérő helyzetet, hogy polgári jogunk írott kútfőkön alapul, és egy szélesen kiépített jogrendszer ágazata, hanem az is, hogy a semmis ügyletek jogkövetkezményeit illetően a tőkés magánjogban meglevő paritás korántsem érvényesül. Így a minősítés kérdése nem csupán formális-törvényességi kérdés (hogy melyik törvényhely alapján ítélik meg a szerződést), hanem *tartalmi-jogpolitikai kérdés* is egyszersmind: a teljes szerződési értéken belül mozgó és egymással kombinálva alkalmazható, *eltérő jogkövetkezmények* kiszabásának kérdése.

A kisegítő ügyleti tilalmak ugyanis csupán társadalmi szinten osztoznak a többi szubszidiárius szabály sorsában: a társadalmi szempontból vett viszonylagos jelentéktelenségben. *Ez* abból a körülményből következik, hogy a szabály hatálya alá tartozó turpis akaratnyilatkozatok száma — az összes jogügyletek, vagy akár a rendellenes jogügyletek számához képest — elenyésző. Elenyésző az az érték is, amely a turpis szolgáltatások tárgya. Az egyes *konkrét* turpis szerződések azonban, ha ezeket más, *konkrét* tilos szerződéssel vetjük egybe, számottevő társadalmi veszélyt rejtenek magukban. (Pl. bűntett elkövetésében való megállapodás, bűntett jutalmazása, Btk. 235. § (1) bekezdése szerinti vesztegetésnek olyan változata, amikor *kötelességteljesítésért* adnak pénzt stb.) A turpis magatartásoknak ez a konkrét súlyossága eredményezte azt a törvényalkotási ritkaságot, hogy *egy szubszidiárius szabály megsértésének szankciója súlyban meghaladhatja az elsősorban alkalmazandó szabály alá tartozó magatartások szankcióját.* Míg ugyanis a jogszabályba ütköző szerződések általános szabály szerint érvénytelenek, s reverzibilitásuktól függően következményük az eredeti állapot helyreállítása, vagy a hatályossá nyilvánítás, addig turpitudo okából érvénytelen szerződés esetén — a törvény által *kiemelt néhány egyéb esetcsoporttal együtt* — állam javára való marasztalásnak lehet helye. (Ptk. 237. §).

Nemcsak az élet tapasztalata tanít azonban arra, hogy a turpis magatartások kiemelt törvényi szabályozása a szankció szempontjából is helyes törvényi intézkedés volt, hanem az említett magatartásoknak az a sajátossága is, hogy *szabályozásuk idején* csaknem felmérhetetlen: hol, mikor, milyen súllyal és formában fognak jelentkezni. A törvényalkotó helyzetét tehát a sötétben megtámadott ember helyzetéhez hasonlíthatjuk, aki akkor jár el bölcsen, ha a legkeményebb ellenfelet tételezve üt vissza. A konkrét jogeset bírája viszont világosan láthatja a jogsértőt. Társadalmi védekezése mértékének megválasztását a *mérlegelést engedő szabály biztosítja.*

6. *A turpis szerződések kapcsolata a különféle jogszabályokban szabályozott tényállásokkal*

Annak ellenére, hogy a turpis szerződések szorosan véve nem ütköznek jogszabályba, sokoldalú kapcsolatban állnak a különféle jogszabályi rendelkezésekben foglalt tényállásokkal, vagy azok egyik-másik elemével. Általánosságban azt állapíthatjuk meg róluk, hogy e tényállások perifériáján húzódnak meg: hozzájuk tapadva, a büntetőjogban pedig általában a tényállást töredékesen valósítva meg.

A *polgári jogi* tényállások területén legáltalánosabban a turpis magatartás úgy jelentkezik, mint:

1. Joggyakorlás jutalma (pl. ügyefogyott ember az őt a bíróságra kísérgető és peres ügyében „tanácsokkal ellátó" személynek több ezer forintos jutalmat ígér írásbeli nyilatkozattal).

[10] *Benedek* Károly—*Világhy* Miklós: A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban. Közgazdasági Könyvkiadó, Budapest, 1965. 147. old.

[11] 1903. G. 48. Térfi VII. 648. id.: *Trócsányi:* id. m. 142. old. 1. sz. jegyzet.

2. Kötelezettségteljesítés ellenértéke (pl. a kereslet fokozása céljából raktáron tartott hánycikket az elárusító meghatározott pénzösszeg ellenében „kutatja fel").

3. Kötelezettségteljesítés jutalma (pl. műhelyvezetőnek adott juttatás azért, mert a juttatás adóját jutalomra felterjesztette).

4. Kötelezettségsértés ellenértéke (pl. a feleség barátja által a férjnek adott pénz esete, ha a juttatás célja a férjnek a közös lakásból való eltávolítása).

5. Kötelezettségsértés jutalma (pl. a károsult haragosa a károkozónak ajándékot ad).

A büntetőjogban szabályozott tényállások önálló említést érdemelnek azért, mert a turpis magatartások gyakran — a polgári jog „belső" tényállásai mellett leggyakrabban — kapcsolódnak büntetőjogi tényálláshoz. Nézetünk szerint a turpis szerződéseknek a büntetőjogi tényállásokhoz való viszonyában három alakzat különböztethető meg, amelyeket új műszavakkal javasolunk megjelölni.

A) A turpis szerződés *szubdeliktuális eseteiben* olyan szerződési tényállás valósul meg, amelyben a bűntetti tényállásnak minden tényálladéki eleme helyet kap, de ezek közül egy, vagy több a bűntettinél csekélyebb fokban társadalomra veszélyes. Ide soroljuk azokat a turpis szerződéseket, amelyek zsarolás, vagy kényszerítés jellegűek, de nem érik el az említett bűntettek törvényi tényállásában (Btk. 261. §, ill. 300. §) szereplő *fenyegetés* törvényi meghatározásában foglalt ismérvek (súlyos hátrány, komoly félelem) súlyosságát. (Btk. 115. §.) Ide vonnánk pl. azt az esetet, amikor a *csekélyebb* károkozással fenyegető személy a kártétel helyett azzal nagyjából azonos értékű tárgyat elfogad. (Pl. a különváltan élő férj a felesége ablakát akarja betörni, ha 100 Ft-ot nyomban nem kap.)

A fenyegetés hatása alatt kötött szerződéseknek turpisként való kezelése nyomban felveti azt a jogalkalmazási kérdést, hogy a Ptk. 210. § (4) bekezdésének rendelkezését a jogellenes fenyegetés hatása alatt kötött szerződés megtámadhatóságáról, alkalmazhatatlannak tekintjük-e?

A kérdéses jogszabályhely alkamazhatóságának teljes tagadásáig nem mennénk el. Ha azonban logikusan kívánunk érvényt szerezni annak a szélesen elterjedt jogtudományi felfogásnak, amely a semmis és a megtámadható szerződések közötti határvonalat a védett érdekek fontossága szerint húzza meg, a fenyegetés hatása alatt kötött szerződéseket nem szoríthatjuk a megtámadhatóság egyetlen (és elvileg az „enyhébb" eseteket tartalmazó) kategóriájába.[12] Joggyakorlatunk leleményességét dicséri, hogy hasonló jogalkalmazási zsákutcából már talált kivezető utat a kisegítő ügyleti tilalmak szigorú szabályának igénybevételével. A törvényeset meghaladó kamatkikötést tartalmazó szerződéseket, ha a szubjektív oldal hiányai az uzsorássá minősítést nem tették lehetővé, a bírói gyakorlat nem részlegesen érvénytelennek, hanem teljes egészében semmisnek minősítette, mint olyat, amely a szocialista együttélés követelményeibe ütközik.

Nézetünk szerint a jogalkalmazási analógia segítségével egy igazságellenes tényezőt távolíthatnánk el polgári jogunkból. Ez a jogértelmezés a jogpolitikai elveknek azt a célkitűzését is szolgálná, amely a felelősség szigorításának tendenciáját irányozza elő. A magunk részéről csupán a csekélyfokú hátrányt kilátásba helyező, kismértékű félelmet előidéző fenyegetés eseteit tekintjük megtámadhatóknak. A Ptk. 210. § (4) bek.-nek speciális szabálya folytán mind a szubdeliktuális, mind a deliktuális esetek: turpisak. (Ez utóbbiak az a minore ad majus elve alapján.)

Csupán megjegyezzük, hogy *Dornberger* német jogász a Német Demokratikus Köztársaság jövendő polgári törvénykönyvében a fenyegetést, mint *semmisségi okot* javasolja szabályozni kiemelkedő társadalmi veszélyessége miatt.[13]

B) A turpis szerződések *antedeliktuális eseteiben* két, egymástól jól elkülöníthető típus megnyilvánulását láthatjuk.

Vannak esetek, amikor a szerződés azért turpis, mert *hiányzik* valamelyik tényállási elem, de szociológiai törvényszerűség bizonyosságával nyilvánvaló, hogy a szerződés a későbbiekben *kiegészül,* vagyis bűntetté alakul át. Ebben az esetben a turpis minősítés kérészéletű csupán: a megvalósuló bűntett „felszívja" a turpis ügyletet, s így a bűntetti minősítésben az eredetileg turpis ügylet is — jogszabályba ütköző lesz. Pl. a tiltott szerencsejáték szervezése csak akkor büntetendő, ha valaki *rendszeresen* szervező tevékenységet fejt ki. Ebből következőleg az egyszeri szervezést jelentő szerződés: pl. kártyabarlang egyszeri alkalommal való kibérlése — turpitudo miatt semmis ügylet. (Más példa: „alkalmi üzérkedés": eseti kontár.)

Vannak az antedeliktuális turpitudónak más esetei is, melyeknek közös sajátjuk, hogy a bűntetté válás nem a szerződések halmozódása, hanem a *szerződés teljesítése* folytán következik be. Elvileg igen széles körre terjedhetnek ki az idevágó esetek: a bűntettnek pénzért, vagy vagyonértékkel bíró más dologért való elkövetésében történő minden megállapodás, feltéve, hogy ez nem képez sui generis bűntettet, ide vonható. (Pl. megtörtént az, hogy az iszákos férjet a feleség egy boxbajnokkal verette meg 500 Ft ellenében, akinek „kötelessége" volt a férjet a verés után rábírni, hogy esküvel kötelezze magát absztinenciára.)

C) A turpis szerződéseknek *posztdeliktuális* eseteiben a szerződés a befejezett bűntetthez kapcsolódik, általában, mint a bűntett elköveté-

[12] *Kemenes* Béla: A szerződések szabályozásának elvi kérdései a Polgári Törvénykönyvben, Szeged 1961., Acta Juridica et Politica Tomus VIII. Fasciculus 2., 54. és köv. old.

[13] *Kleine,* Hans szerk.: Das Zivilrecht der Deutschen Demokratischen Republik. Allgemeiner Teil, VEB Deutscher Zentralverlag, Berlin 1958. 317—318. old.

sének *jutalma.* Elvileg ebben a körben is változatos esetekkel lehet számolni, feltéve, hogy a felek megállapodása nem meríti ki a bűnpártolás, ill. — a jövőre nézve — a pszichikai bűnsegély fogalmát. Hasonló, de jogilag eltérő ettől az orgazdaság esete: ez jogszabályba ütköző szerződés, mely nem jutalmat, hanem a bűntettből származó dolog ellenértékét biztosítja a bűntettes számára.

A posztdeliktuális turpitudónak azonban nemcsak azt a változatát ismerjük, amikor a bűntett elkövetésének jutalmában állapodnak meg a felek, hanem azt a változatát is, amikor a bűntett *elszenvedésének* ellenértékét határozzák meg. Itt természetesen nem a társadalmilag hasznos olyan esetekre gondolunk, mint pl. a lopás sértettjének és a tolvajnak a megállapodása, amelyben a tolvaj a kár megtérítését vállalja, hanem a sértett *személyiségi jogait* ért sérelem orvoslására, „fájdalomdíjára". (Pl. a tettes szülei takarékbetétkönyvet adnak a megerőszakolt leánynak, „cukrosbácsi" a megrontott leánynak ajándékot ad stb.)

Gáspárdy László

Az ártatlanság vélelmének tartalmához

Az ártatlanság vélelmének, mint garanciális elvnek a jelentőségét a szocialista jogi szerzők túlnyomó többsége elismeri. Az ártatlanság vélelmének érvényesülése a szocialista törvényesség egyik fontos jellemzője, mondhatnánk úgy is, hogy fokmérője.

Jelentőségét mutatja, hogy egyes szocialista országokban nemcsak tudományos folyóiratokban és jogi szakkönyvekben foglalkoznak vele, hanem tekintélyes jogi szerzők a lakosság minden rétegéhez eljutó napilapok hasábjain is publikálják a marxista jogtudomány erre vonatkozó álláspontját. Így pl. a Szovjetunióban R. Rahunov, a jogtudományok doktora 1965. szept. 22-én vitacikket közölt a Pravdában „Törvényesség és igazságszolgáltatás" címmel. A cikkben — szinte minden jogalkalmazóhoz szólva — felhívja a figyelmet az ártatlanság vélelmének maradéktalan érvényesítésére: „Teljesen le kell küzdeni — írja — az ártatlanság vélelme elvének megsértésével kapcsolatos gyakorlat következményeit, mely elv szerint a vádlottat mindaddig ártatlannak kell tekinteni, amíg bűnösségét a törvény által előírt módon meg nem állapították."

Kiemelkedő jelentősége miatt további erőfeszítéseket kell tenni tartalmának teljesebb feltárására. Az ártatlanság vélelme a büntetőeljárásbeli megismerés — bizonyítás — egyik fő mozgató ereje.[1] Ennek alapján is állítható tehát, hogy az ártatlanság vélelme a büntetőeljárás centrális (dinamikus) alapelvei közé tartozik. A büntetőeljárási tankönyvek éppen ezért általában az úgynevezett „működési alapelvek" között tárgyalják.[2]

Mint működési alapelv, a büntetőeljárásjogi megismerés egyik fontos eszköze. Tartalmának feltárásakor éppen ezért figyelembe kell venni a megismerésre vonatkozó legfontosabb marxista filozófiai tételeket: minden megismerés folyamata dialektikus, ellentmondásos folyamat, az ismert és a nem ismert, az igaz és a nem igaz ellentmondása, az emberi megismerés végtelen lehetőségei és konkrét megvalósulásának korlátozott volta közötti ellentmondás, az érzéki és logikai, az absztrakt és a konkrét, az egyes és általános ellentmondása stb. *Ezeknek az ellentmondásoknak a megoldódása és ismételt tételeződése a megismerés folyamata, a megismerés belső impulzusa.*

Ezek a dialektikus módon jelentkező ellentmondások a büntető eljárásjogi megismerés folyamatában is érvényesülnek.

A büntetőeljárásjog elméletének kutatása során felmerül a kérdés, hogy a minden megismerési folyamatra jellemző — általános érvényű — ellentmondásokon kívül van-e a büntető eljárásjogi megismerésnek valamilyen sajátlagos, csak erre a megismerési folyamatra jellemző hajtó ereje, belső impulzusa?

Úgy tűnik, van ilyen ellentmondás.

Ezt a sajátos ellentmondást természetszerűleg a büntetőeljárás alapelvei között kell keresni elsősorban.

Az alapelvek, melyeknek csak egy részét szövegezik meg általában a jogszabályok, állandóan ható tényezők a büntetőeljárásban — egy részük természetesen csak meghatározott eljárási szakokban vagy eljárási cselekményeknél, vagy éppen mint pl. az anyanyelv használatának elve, esetileg érvényesül —, éppen ezért azt kell feltárni, hogy közülük melyik rendelkezik olyan belső ellentmondással, ami mozgatója — belső hajtó ereje — a büntetőeljárásbeli megismerésnek.

Úgy véljük, hogy az alapelvek közül — eltekintve az alapelvekkel kapcsolatos valamennyi egyéb elméleti problémától —, *az ártatlanság vélelme az, amely ilyen természetes belső ellentmondást rejt magában.* Jelentős mértékben e belső ellentmondás készteti — tudatosan vagy ösztönösen — a jogalkalmazót az igazság feltárására. De jórészt ez az ellentmondásosság kész-

[1] E kiemelkedő jelentőségére mutatott rá Király Tibor: „Az ártatlanság vélelme nemcsak egyféle törvényi tényállásra, s nemcsak egy eljárási jogviszonyra vonatkozik, hanem valamennyire. Ennyiben *az ártatlanság vélelme több mint vélelem: az eljárást irányító szabállyá válik, eljárási elv jellegét nyeri. (Király Tibor:* A védelem és védő a büntető ügyekben. Budapest, 1962. 34. old. A kiemelés tőlem származik. B. J.)

[2] Vö. pl.: *Barna Péter—Király Tibor—Szabó Lászlóné:* Magyar büntetőeljárási jog. Egységes egyetemi jegyzet. I. 82. és köv. old.

tette a jogi szerzőket is arra, hogy a büntető eljárásjogi megismeréssel, vagy bizonyítással foglalkozó műveikben — elfogadva vagy tagadva annak érvényesülését — kifejtsék nézeteiket az ártatlanság vélelméről.[3]

A büntetőeljárásjog irodalma ennek az ellentmondásnak csak az *egyik oldalát* ragadja meg, az ártatlanság tételezését. Ezen oldalának elméleti tartalmát és érvényesülésének gyakorlati következményeit már sokoldalúan feltárták.

Az ártatlanság vélelmének teljes tartalmi tisztázatlansága nagymértékben hozzájárult az e kérdés körül kialakult irodalmi vitához. Tartalmának feltáratlansága eredményezte, hogy jónéhány szocialista jogász elfogadta Tagyevoszjan azon ismert nézetét, miszerint „az ártatlanság vélelmére a szovjet büntetőeljárásnak nincs szüksége."[4] Ez vezethetett odáig, hogy e fontos elvet egyes szerzők „liberális burzsoá jogászok" által kitalált „különleges jogi fikció"-nak tartsák.[5]

Az ártatlanság vélelmének érvényesülését tagadó szerzők legjelentősebb ellenvetéseit vizsgálva el kell ismerni érveik „megalapozottságát". E fő ellenvetéseket a magyar jogirodalomban világosan összegezi Király Tibor: „Az ártatlanság vélelmének ellenzői érveléseikben hivatkoztak arra, hogy az ártatlanság vélelmével nem egyeztethető össze pl. az előzetes letartóztatás, a vád alá helyezés. Furcsa helyzet ui., ha az ártatlannak számító személlyel úgy bánnak, hogy őt letartóztatják, vád alá helyezik, s általában ellene folytatják a büntetőeljárást."[6]

Az irodalmi vita rájuk vonatkozó részletes áttekintése és bemutatása nélkül is megállapítható, hogy az ártatlanság vélelmének érvényesülését tagadó szerzők nem ismerték fel ezen alapelv tartalmi elemeit, garanciális jelentőségét a büntetőeljárásban. A velük szembenállók pedig *csak az ártatlanságot tételező oldalát* ragadták meg, s jelentőségét egyoldalúan mindössze abban látták, hogy *a)* a terhelt bűnösségét csak bizonyítottság esetén lehet megállapítani, s ebből is következően *b)* a bizonyítás kötelessége a nyomozó- és vádhatóságot terheli és végül *c)* kétely esetén a terheltet — mint nem bűnöst — tilos marasztalni (in dubio pro reo).

Az ártatlanság vélelmét elismerő szerzők érveléseiben — éppen a kérdés egyoldalú megragadása miatt — következetlenség tapasztalható. Poljanszkij pl. a következőképpen magyarázza — jórészt a praesumptio boni viri elvéből kiindulva — az ártatlanság vélelmének hatását a nyomozás (vizsgálat) folyamatában: „... azt nem lehet mondani, hogy a vizsgálót, amikor az egyénnel, mint vádlottal foglalkozik, az ártatlanság feltételezésének elve vezeti. Ellenkezőleg, a felelősségre vont személy bűnösségének feltételezéséből indul ki, de ugyanakkor köteles szem előtt tartani az ártatlanság feltételezését, mint olyan alapelvet, amely az egyén vádlottként való megidézését csakis akkor engedi meg, ha komoly indokok forognak fenn arra nézve, hogy adott esetben a szovjet polgárok általános törvénytisztelete nem érvényesült. A vádlottként megidézett személyre vonatkozó döntés meghozatalakor a vizsgálót az ártatlanság feltételezése nem *vezeti* és nem abból indul ki, hanem ez az alapelv *köti* a vizsgálót, amikor nem engedi meg, hogy valakit kellő indok nélkül vádlottként megidézzen."[7]

Az ártatlanság vélelmének általa tárgyalt módon történő érvényesülésével nehezen magyarázható az a tétel, hogy — a magyar jogi szóhasználat szerint — a terheltté nyilvánításkor a „bűnösség feltételezéséből indul ki" a nyomozó? Poljanszkij ezen tétele — még az ő szavai szerint is — csak úgy magyarázható meg világosan, hogy az ártatlanság vélelme — éppen az eddig fel nem tárt belső ellentmondást tartalmazó tulajdonsága miatt — „vezeti" és „köti" a nyomozó hatóságot a terheltté nyilvánításkor éppúgy, mint pl. az előzetes letartóztatás alkalmazásakor.

Poljanszkij érvelésénél is több segítséget ad azonban az ártatlanság vélelmének a belső ellentmondásos tartalma feltárásához Sztrogovics. Az ártatlanság vélelmének ellenzőivel vitatkozva a következőképpen érvel: „Az ártatlanság vélelme elleni szokásos ellenvetés, amelyet ellenzői vele szemben felhoznak, ilyen: az ártatlanság vélelme szerint a vádlottról feltételezik, vagy őt ártatlannak tekintik, amíg csak bűnössége a törvényben meghatározott módon be nem bizonyosodik. Kérdezzük: ki tételezi fel a vádlottról, hogy ártatlan, illetve ki tartja őt annak? Természetesen nem a vizsgáló, minthogy ő vonja a vádlottat büntetőjogi felelősségre éppen azért, mert őt bűnösnek tartja. A vádat képviselő ügyész nemcsak feltételezi a vádlott bűnösségét, hanem meg is van győződve arról, hisz másképpen nem tudná a vádat képviselni. Az ügyben eljáró bíróság a tárgyalás végéig nem tarthatja bűnösnek a vádlottat, azonban nem tarthatja ártatlannak sem. Másképp nem hozhatna a vád alapján ítéletet, hanem beszüntetné az eljárást. Előfordul, hogy sem a vizsgáló, sem az ügyész, sem a bíróság nem tartja a vádlottat ártatlannak, de az ártatlanság vélelme — ellentétben a valósággal — ezt megköveteli tőlük. Íme ez valóban talány. A valóságban azonban a dolog nem reménytelen. Az ártatlanság vélelme általában nem a per egyik vagy másik résztvevőjének szubjektív véleményét jelenti, hanem az objektív jogi hely-

[3] A probléma megragadása kizárja, hogy e helyütt kitérjünk az ártatlanság vélelmével kapcsolatos olyan kérdésekre, mint pl. annak kifejtése, hogy alapelv-e az ártatlanság vélelme, feltételezés-e stb.

[4] *V. Sz. Tagyevoszjan:* Az anyagi igazság meghatározása kérdéséhez. SZGP 1948. 6. sz. 72. old.

[5] Vö. pl. *A. I. Truszov:* A bírósági bizonyítékok elméletének alapjai. Állami Jogi Irodalmi Kiadó. Moszkva, 1960. OKrI fordítás. 278. old.

[6] *Király Tibor:* A védelem és a védő a büntető ügyekben. Budapest, 1962. 16. old.

[7] *N. N. Poljanszkij:* A szovjet büntető eljárás elméleti kérdései. Moszkva, 1956. OKrI fordítás. 288. old. (Poljanszkij kiemelései.)

zetet: a törvény a vádlottat ártatlannak tartja addig, amíg az, aki őt bűnösnek tartja, be nem bizonyítja, hogy valóban bűnös."[8]

Itt idézett állásfoglalása lényegében sommázását jelenti 1947-ben megjelent nagy jelentőségű — és az elméleti szerzők munkásságára joggal nagy hatású — „Az anyagi igazság tana a bűnvádi eljárásban" c. monográfiájában az ártatlanság vélelméről részletesen — Király Tibor szavaival élve — szinte költői túlzással kifejtett nézeteinek.

Fejtegetéseit nyomon követve, megállapítható, hogy szinte minden érvet kidolgozott az ártatlanság vélelme két oldalának a feltárására. Ennek ellenére nem ragadta meg e fontos — centrális jelentőségű — alapelv belső ellentmondását, feszültségét. Az itt kifejtendő álláspont alátámasztását mégis az szolgálja legjobban, ha elsősorban Sztrogovics érvelését tekintjük át részletesebben, mert — szinte valamennyi szocialista elméleti szerző közül — ő közelítette meg legsokoldalúbban a kérdést.

Sztrogovics e művében elsősorban azt a kérdést tisztázza, hogy az ártatlanság vélelme *csak a terheltre vonatkozik, nem* pedig *bárkire.* „Éppen abban áll az ártatlanság vélelmének sajátlagosan jellemző vonása, amely megkülönbözteti azt korai előfutárjától — a becsületességnek, a tisztességnek általánosabb értelemben vett vélelmétől (praesumptio boni viri)."[9]

A továbbiakban következetesen a „bűnösség vélelmé"-vel állítja szembe.[10] Kifejti, hogy az ártatlanság vélelmének végkövetkezménye, hogy a be nem bizonyított bűnösség azonos elbírálás alá esik, mint a bebizonyított ártatlanság, a bűnösségi vélelem alkalmazása viszont csupán azt eredményezi a terhelt számára, hogy bűnösségét nem tartják megdöntöttnek. Végeredményben tehát az ártatlanság vélelme a bűnösség mindenoldalú bebizonyításának a kötelezettségét jelenti a hatóságok számára, a bűnösség vélelme pedig „a bűnvádi üldözés folytatására hivatott szerveknek elnéző beállítottsága önmagukkal és saját kötelességeikkel szemben."

Az ártatlanság és bűnösség elveinek szembeállítása során figyelemre méltó felismerésre jut Sztrogovics: „Éppen e két elvnek ez a poláris ellentéte, valamint *az ártatlanság vélelmének elvi merevsége* kelti fel az emberben azt a gondolatot, hogy lehetséges volna talán valami középúton álló, kevésbé szigorú és kevésbé kategorikus olyan elvi álláspontot — olyan arany középutat — találni, amely lehetővé tenné, hogy mindkét elv szélsőséges kilengéseit egyaránt elkerüljük."[11]

A továbbiakban azt taglalja, hogy „középutas" megoldásként az kínálkozik, hogy mindkét elvet feladjuk, ez pedig azt jelenthetné szerinte, hogy mellőznénk úgy az ártatlanság, mint a bűnösség feltételezését, a vizsgálatot „mindennemű vélelem híján" folytatnánk le. Ezt a megoldást azonban elveti mint „gyakorlatiatlan"-t.

Az élettől valóban távol állónak tűnik ez a megoldás azért, mert *a) a büntetőeljárás jogilag pontosan körülírt cselekménysorozat, b) emberi magatartást kell vizsgálni benne mindenoldalúan, c) a büntetőeljárásban a „perrendi alanyok" köre a terheltre és a büntetőeljárás szerveire is kiterjed és végül d) a terhelt bűnösségét a bíróságnak igenlő vagy tagadó értelemben kategórikusan el kell döntenie.*

A probléma további boncolgatása során kiindulópontjához tér vissza: „A vádlottról vagy azt kell feltételeznünk, hogy ártatlan — mindaddig, amíg bűnössége be nem bizonyul; vagy azt kell feltételeznünk, hogy bűnös — mindaddig, míg ártatlansága bizonyítást nem nyer. A kérdés közbülső és közvetítő megoldásának nincs és nem is lehet helye (tertium non datur), szükségszerűen ki kell választanunk a két vélelem közül az egyiket, azaz vagy az ártatlanság vélelmének, vagy a bűnösség vélelmének elvi álláspontjára kell helyezkednünk."[12]

Az eddigi okfejtés bemutatásából világosan kitűnik, hogy Sztrogovics is a bűnösség vélelmével — azt klasszikus értelemben használva — állítja szembe az ártatlanság vélelmét. Vagyis: az ártatlanság vélelmén *kívül* keresi a megoldást, pedig már az eddigiekből is kitűnt, hogy őt is befolyásolja érvelésében az ártatlanság vélelmének *belső ellentmondásossága, belső feszültsége:* „Az ártatlanság vélelme értelmében a vádlott, vagyis a bűnvádi felelősségre vont személy ártatlannak vélelmeztetik mindaddig, amíg bűnössége bebizonyítást nem nyert. A vádlott éppen annál az oknál fogva válik vádlottá, éppen azért vonatik bűnvádi felelősségre, mert *feltételezés áll fenn az ő bűnösségére vonatkozóan.* Valóban, ha a vádlott bűnösségére vonatkozó feltételezésnek semmi alapja sincs — akkor arra sincs alap, hogy őt vádlotti állapotba helyezzük (terheltté nyilvánítsuk — B. J.), hogy őt bűnvádi felelősségre vonjuk. Mindebből — logikai és jogi szemszögből nézve a dolgot — mintegy *az tűnik ki,* mintha valami nem volna rendjén az ártatlanság vélelme körül, mintha ez az elv sántítana, *benne ellentmondás foglaltatnék.*"[13]

Meglepő, hogy Sztrogovics ezt a saját maga által kidolgozott érvelést nem fogadja el, mert szerinte itt csak arról van szó, hogy a „feltételezés" fogalmának több különböző értelmet tulajdonítanak — pedig a továbbiakban ismét ezt az érvelést támasztja alá:[14]

---

[8] *M. Sz. Sztrogovics:* A szovjet büntető eljárás néhány elméleti kérdése. VI. SZGP 1952. 8. sz.

[9] *M. Sz. Sztrogovics:* Az anyagi igazság tana a bűnvádi eljárásban. Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó. Budapest, 1951. 309. old.

[10] *Sztrogovics:* Az anyagi igazság tana... 309. és köv. old.

[11] *Sztrogovics:* Az anyagi igazság tana... 311. old. (A kiemelés tőlem származik. B. J.)

[12] *Sztrogovics:* Az anyagi igazság tana... 312—313. old.

[13] *Sztrogovics:* Az anyagi igazság tana... 314. old. (Saját kiemelésem. B. J.)

[14] Sztrogovics itt idézett és vitatott okfejtése nem utolsósorban járulhatott hozzá, hogy Király Tibor meg-

„Valamely embert akkor vonnak bűnvádi felelősségre, vagyis éppen akkor helyezik őt vádlotti állapotba, *amikor alap van az ő bűnösségének feltételezésére.* Ez eddig helyes. A vádlott bűnösségére vonatkozó feltételezés azonban itt csak annyit jelent, hogy a bűnösség valószínű, hogy valószínűség áll fenn, amely azonban még ellenőrzés alapján való megerősítésre szorul, és amely önmagában nézve semmiképpen sem alkalmas arra, hogy abból bármilyen következtetést vonjunk a vádlott bűnösségére nézve mindaddig, amíg e valószínűség ... bűnösségének bebizonyított valóságává nem válik."[15]

Eddigi érvelésével tehát alátámasztotta azt az itt taglalt nézetet, hogy az ártatlanság vélelmének érvényesítése nem ellenkezik a bűnösség tételezésével a büntetőeljárásban. Az idézet további része pedig újabb érvet ad: „... amíg a vádlott bűnössége csupán valószínű, ugyanígy valószínű az ő ártatlansága is. Mert hiszen ha csupán a bűnösség valószínűsége az alapja annak, hogy valakit vádlottként a bíróság elé állítsanak, akkor emellett még mindig fennáll az ő ártatlanságának a valószínűsége is, minthogy a valószínűség fogalmának a lényege (és itt egyremegy, hogy a valószínűség mire vonatkozik) éppen abban áll, hogy fennáll a más, az eltérő, az ellentétes állapot valószínűsége is."[16] Fejtegetéseiből itt derül ki legélesebben, hogy az *ártatlanság vélelme* — minden tiltakozása dacára — *a terhelt ellentmondásos helyzetét fejezi ki.*

Szemmel látható, hogy épp itt kellett volna megragadnia az ártatlanság vélelmének eddig feltáratlan elemét, *a bűnösség egyidejű tételezését az ártatlanság tételezésével.* Ennek elmulasztása miatt azután a további érvelése elveszti eddigi világosságát s arról beszél, hogy a nyomozás során az esetben is megtörténhetik a terheltté nyilvánítás, ha a terhelt bűnössége kétes.

Nem látszik ugyanis megalapozottnak az az állásfoglalása — még az ártatlanság vélelmének itt kifejtendő két oldalát figyelembevéve sem —, hogy a terheltté nyilvánításra azért kerülne sor, hogy a terheltnek „tudomására hozzuk" a terhére fennforogni látszó bűntett alapos gyanújának tényét csak annak az érdekében, hogy az megcáfolhassa az őt terhelni látszó körülményeket, s ezáltal győződünk meg bűnösségéről vagy ártatlanságáról. Ez az érvelés még úgysem meggyőző, ha összevetjük azzal a fejtegetéssel, hogy ez csak egyik jelentősége a terheltté nyilvánításnak, szemben a nyomozó hatóságnak a megfelelő bizonyítékokkal alátámasztott azon alapos gyanújával, miszerint magasfokú valószínűséggel a terhelt bűncselekményt követett el. Nehéz volna elfogadni azt a nézetet, hogy a nyomozásban a terhelt bűnösségének a tételezése mindössze a nyomozó hatóság tagjának „szubjektív véleménye."[17]

E nézetét nem fogadja el Király Tibor sem: „Ha az ártatlanság vélelmét törvényi vélelemnek tartjuk, ebből az következik, hogy *e vélelem nem csupán valakinek a szubjektív véleménye,* s nem is egyszerűen feltevés, amit el lehet fogadni a bizonyítás alapjául, *hanem kötelező magatartási szabály.* Az ártatlanság vélelme — mint minden törvényi vélelem — az objektív jog szabálya, amelyből jogok és kötelességek származnak. Egyet kell érteni tehát lényegében azokkal, akik az ártatlanság vélelmét a terhelt számára kedvező objektív helyzetnek tartják."[18]

Sztrogovicsnak is gondot okoz ez a kérdés, amit megjegyzése is igazol: „Általában mondva, a szóban forgó kérdés némi nehézséggel csupán az előkészítő vizsgálati eljárás szempontjából bír, tehát annak az eljárásnak a szempontjából, amelyben a per valamennyi alapvető perrendi funkciója — a vád, a védelem, a döntés — a vizsgálatot vezető szerv kezében egyesül."[19]

A probléma megoldását abban látja, hogy az ártatlanság vélelmének tartalma „jogi jellegű objektív tétel", tehát a terheltet a törvény erejénél fogva kell ártatlannak tekinteni mindaddig, amíg „az ítélőbíróság bűnösnek nem nyilvánítja." Úgy látja, hogy a nyomozás időszakában jelentkező „nehézség" a bírósági szakban már „elesik és semmiféle ellentmondást sem lehet felfedni abban, hogy a vádlottat — ártatlanságának minden feltételezése mellett is — mégis elítélik."[20]

Szemmel láthatóan vitatható az állásfoglalása, mert kézenfekvőbbnek tűnik elfogadni azt a tételt, hogy bírósági eljárás alá is csak az a terhelt vonható, akinek bűnössége tételezésére elégséges alapot nyújt a vádirat és a hozzátartozó bizonyítékok, s *a vádlott felmentése vagy elítélése egyenlő az ártatlanság vélelme belső ellentmondásának — az ártatlanság és bűnösség tételezése ellentmondásának — a megoldódásával.*

Nem lehet egyszerűen véletlennek tekinteni, hogy Sztrogovics is arra a következtetésre jut, hogy az ártatlanság vélelme olyan nem közönséges értelemben vett feltételezés, „amely meghatározza a bűnügyi vizsgálat szerveinek és az ítélőbíróságnak működését, valamint a vádlottnak a védekezéshez való jogát."[21]

Az *ártatlanság vélelmének* nevezett büntető eljárásjogi elvnek tehát van egy olyan oldala — *tartalmi eleme* —, amelyre fel kell hívni a figyelmet, s ez — *bűnösség feltételezése.*[22]

jegyezze éppen Sztrogovicsra és Schaffra hivatkozva, hogy: „... a szláv nyelvekben a vélemény, a feltevés és a vélelem fogalma ugyanazokkal a szavakkal jelölhető, ami különböző félreértésekre vezethetett." *(Király Tibor:* A védelem és a védő a büntető ügyekben. Budapest, 1962. 14. old.)

[15] *Sztrogovics:* Az anyagi igazság tana ... 315. old. (A kiemelések tőlem származnak. B. J.)

[16] *Sztrogovics:* i. m. uo.

[17] Vö. *Sztrogovics:* Az anyagi igazság tana ... 315—316. old.

[18] *Király Tibor:* i. m. 34. old. A kiemelések tőlem származnak. B. J.)

[19] *Sztrogovics:* Az anyagi igazság tana ... 316. old.

[20] *Sztrogovics:* Az anyagi igazság tana ... 317. old.

[21] *Sztrogovics:* Az anyagi igazság tana ... 317. old.

[22] A „bűnösség vélelme" kifejezést itt nem a jogi irodalomban jól ismert — klasszikusnak tekinthető —

Az ártatlanság vélelme ugyanis nem azt jelenti tartalmilag a büntetőeljárásban, hogy *a terhelt nem bűnös, hanem* annak a kötelezettségének a foglalata, hogy *bűnösségét* — ha ez objektíve igaz — *be kell bizonyítani.*[23]

A szocialista büntetőeljárási jogszabályok félreérthetetlen rendelkezései szerint a bűnösség valószínűsítésének semmilyen fokozata — még a maximális valószínűség sem —, nem lehet elégséges alapja a terhelt bűnössége érdemi (jogerős) megállapításának. Másrészt az ártatlanság vélelmének az elve — s ebben csúcsosodik ki garanciális jelentősége —, a büntetőeljárás minden szakaszában megköveteli a jogalkalmazótól (nyomozó- és vádhatóságtól éppúgy, mint a bíróságtól), hogy: *a terhelt csak akkor és csak addig állhat büntetőeljárás alatt, amikor — és csakis az ideig —, amíg valószínű vagy már bizonyított bűnössége, vagyis ameddig be nem bizonyosodik ártatlansága, vagy pedig nem lehet* — pl. bizonyítékok hiányában — *bűnösségét bizonyítani (megállapítani).*

Ha ezek a körülmények nem állnak fenn, akkor a nyomozó- vagy vádhatóságnak és a bíróságnak meg kell szüntetni a terheltre nehezedő minden joghátrányt.[24] Rahunov írja a Pravdában: „A szocialista országban az ártatlanság vélelmének alapelvét nagy társadalmi, politikai tartalom hatja át, és a jogászok számára iránytű a cselekvésben, törvény erejével rendelkezik. Az ártatlanság vélelme elvének az életbe való átvitele biztosítja az indokolatlanul büntetőjogilag felelősségre vont személy időbeni rehabilitációját. Az egyén jogainak garanciája révén ugyanakkor — és ez nagyon fontos — a társadalmat is szolgálja, megakadályozván a látszatnak valóságként való elfogadását, arra ösztönöz, hogy a valóságos bűnösöket derítsék fel és fokozza a nyomozók (és) a bírák felelősségét."[25]

A büntetőeljárásban az ártatlanság vélelmének az érvényesülése tehát azt is megköveteli, hogy csak azok állhatnak büntetőeljárás alatt, akiknek bűnössége megfelelő bizonyító tények alapján tételezhető vagy igaz, illetve e tények feltárása legalább a jogszabályban az „alapos gyanú" fogalma alá vont valószínűséggel lehetséges terhükre. *Az ártatlanság vélelme végül azt is jelenti, hogy a terhelt csak addig állhat büntetőeljárás alatt, amíg fennáll vele szemben a bűnösség feltételezése.*

A bűnösség feltételezése szükségszerűen érvényesül a büntetőeljárásban — természetesen nem az in dubio pro reo elvének ellentét párjaként, mint ahogy ezt a jogi irodalom általában tárgyalja —, s léte szocialista jogrendszerünk lényegéből, közelebbről az ártatlanság vélelmének (feltételezésének) lényegéből fakad.

Jogrendszerünk feladata ugyanis nemcsak az, hogy biztosítsa az állampolgárok számára jogos érdekeinek a védelmét, *hogy ártatlanul* — vagy csak feltételezett (be nem bizonyított) bűnösség esetén — *ne érje joghátrány őket; az is feladata, hogy a bűnösöket* megbüntessük, vagyis azokat, akik magatartásukkal bűnös módon (büntetőjogilag értékelhető szinten) kimerítik a társadalomra veszélyesség fogalmát, *valóban érjék joghátrányok.*

Továbbá: *a bűnösség feltételezése* — az itt kifejtett értelemben — nemcsak a jog társadalmat védő oldalát fejezi ki, hanem ezzel egyidejűleg a büntetőeljárás alatt álló személy számára is *biztosíték* arra, hogy csak *addig* az ideig *érheti joghátrány, ameddig bűnössége jogilag feltételezhető.*

Az ártatlanság és bűnösség feltételezése egymást feltételező — ellentmondásos — helyzete a terheltnek.

Ez még a büntetőeljárás bírói szakára is vonatkozik, amelyre látszólag a legkevésbé vonatkoztatható e megállapítás. A bíróságnak ugyanis már az előkészítő ülésen ki kell nyilvánítania, hogy a nyomozó hatóság által feltárt és dokumentált — vádiratba foglalt — körülmények *elégséges alapot* szolgáltatnak-e a bírósági bizonyító eljárás (tárgyalás) lefolytatására vagy sem, azaz hogy: ezen körülmények alapján feltételezhető-e a terhelt bűnössége.

A büntetőeljárás alá vont személy az eljárás minden fázisában (a jogerős ítéletig) *jogilag* (tehát nem ténylegesen, hanem *csak* jogilag) *feltételezhetően bűnös* — ezért áll eljárás alatt — és *jogilag feltételezhetően ártatlan* — mert még nincs bizonyítva (mindenkire nézve kötelező erővel) „jogerősen" bűnössége.

Jogrendszerünk lényegéből fakad, hogy a gyanúsított, a terhelt, a vádlott nem bűnös (az ártatlanság tételezése), de ugyanakkor feltételezzük bűnösségét, különben nem állana gyanú vagy vád alatt (a bűnösség tételezése).

Fejtegetésünk végeredménye a következőkben foglalható össze: ami a büntetőeljárásjogi megismerés folyamat-jellegének belső indítékát illeti — mindazokon túl, ami a megismerést folyamattá teszi —, fellép egy sajátos, csakis a büntetőeljárásjogi megismerésre jellemző ellentmondás, amelynek megoldódása nem más, mint maga a büntetőeljárásjogi megismerés. *A büntetőeljárásjogi megismerés folyamata, előrehaladó*

értelemben használjuk, amit Sztrogovics a következőképpen fogalmazott meg: *A bűnösség vélelme:* minden egyes vádlott bűnösnek vélelmeztetik mindaddig, amíg ártatlansága bebizonyítást nem nyert. *(M. Sz. Sztrogovics:* Az anyagi igazság tana a bűnvádi eljárásban. Bp. 1951. 310. old.) Eltekintünk most a vélelem és feltételezés összehasonlításának és különböztetésének a problémájától is.

[23] Kaminszkaja szerint is az ártatlanság vélelme „... ösztönzi az igazság feltárását, amennyiben benne is az a szükségszerű követelmény kerül kifejtésre, hogy a terhelt bűnösségét be kellene bizonyítani és ha ez nem következik be, senkit sem lehet bűnössé nyilvánítani." *(V. I. Kaminszkaja:* A jogi feltételezés tana a büntetőjogban. Moszkva—Leningrád, 1948. 97. old. (Oroszul.) — (Idézve Poljanszkijtól. 285. oldalról.)

[24] Az OSZSZSZK Be. 154. cikke előírja pl., hogy: „A vizsgáló, ha a vizsgálat során a gyanú valamely része nem nyert megerősítést, határozatával az eljárást e rész vonatkozásában megszünteti és erről a terheltet értesíti."

[25] *R. Rahunov:* Törvényesség és igazságszolgáltatás. Pravda 1965. szept. 22-i szám.

mozgása nem más, mint az ártatlanság és a bűnösség feltételezése közötti ellentmondás megoldódási folyamata. Ennek az eredménye, hogy: akár az ártatlanság, akár pedig a bűnösség bizonyosodik be, a büntetőeljárásjogi megismerés lezárul, az ellentmondás megoldódott.

A büntetőeljárásjog e számtalanszor kifejtett elvi tételének — az ártatlanság vélelmének — a szocialista viszonyok közt ez a *kettős tartalma van.* E kettős — ellentmondásos — tartalmat nincs ok tagadni, még akkor sem, ha az ártatlanság vélelmét nem a szocialista büntetőeljárási jog elmélete „találta fel."[26]

E megállapítás helyességét még az sem zárja ki, hogy ha a terhelt bűnösségét (vagy ártatlanságát) illetően kétely maradt — vagyis az ártatlanság-bűnösség ellentmondása egyes konkrét bűnügyben nem oldódott meg —, s mentesíteni kell őt minden hátrányos büntetőjogi konzekvencia alól [Be. 160. § (1) bek. e) pont; 226. § (1) bek. b) pont]. Az „in dubio pro reo" elvének érvényesülése az ártatlanság vélelmének további tartalmi eleme és természetes *következménye* az ártatlanság vélelmét alkalmazó büntetőeljárási jogalkotásoknak.

Balog János

[26] Feri Sándor írja a burzsoá állam által alkotott egyes jogszabályoknak a szocialista államban történő alkalmazásáról: „Önmagában az a tény, hogy még burzsoá eredetű jogszabályok vannak a szocialista jogban, nem jelenthet semmiféle veszélyt a proletár államra, mert... ha a helyzet igényli, a proletárdiktatúrának mindig módjában van ezen változtatni.

Proletárdiktatúránknak — a polgári vagy más diktatúrákkal szemben — az a nagy előnye is megvan, hogy mindig és mindenben megmondhatja az igazat, nincs szüksége arra, hogy a dolgok szépítgetéséhez, ferdítéséhez folyamodjék, mert megvan az a biztosítéka, hogy a proletáriátus törekvésének és a társadalom természetes fejlődési irányának az egybeesése szükségszerűen jelzi a valóság hamis tükröződését, módot nyújtva ezáltal az eltévelyedés megállapítására és így annak megszüntetésére is. Emellett azonban, és ettől a kérdéstől függetlenül az elmélet tudatos vagy tudattalan torzítása, *a tisztázatlan* (a kiemelés tőlem származik — B. J.) vagy többértelmű fogalmak, elemek tűrése a hibák, bizonytalanságok elmélyítését, terjedését (és ezeken keresztül a gyakorlat területén bonyodalmakat, nehézségeket) idézheti elő; ..." *(Dr. Feri Sándor:* A jog és erkölcs egyes kérdései. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1962. 138—139. old.)

Ausztria semlegessége és a Közös Piac

1. A „hatok" integrációs szervezete, a Közös Piac alig nyolc évvel ezelőtt jött létre, de már eddig is jelentősen befolyásolta Nyugat-Európa gazdasági és politikai arculatát. Mint ismeretes, a szervezet megalakítói célul tűzték ki a hat ország nemzetgazdaságainak egyesítését, a monopóliumok uralmának nemzetközivé tételét, teljes politikai egység kialakítását, a nagy gazdasági egységekkel — elsősorban a szocialista táborral — szembenálló erős, ütőképes gazdasági tömb létrehozását. E célok megvalósítása — egyéb következmények mellett — a termelőerők nagymérvű fejlesztését, a termelés jelentős minőségi és mennyiségi növelését teszi lehetővé. A szervezet éppen ezért már megalakítása óta jelentős vonzást gyakorolt a kívülálló tőkés országokra. *Görögország* és *Törökország,* valamint *19 afrikai állam* társulásra lépett vele, *Anglia, Írország* és *Norvégia* kinyilvánította belépési szándékát, *Ausztria, Svédország, Svájc, Algéria, Spanyolország, Portugália, Izrael, Irak, Irán, Etiópia, Ciprus, Tanganyika, Uganda, Líbia, Marokkó* pedig bejelentették, hogy társulni kívánnak a Közösséghez. Anglia belépésének meghiúsulásával megszakadtak a tárgyalások, csupán kereskedelmi egyezmény jött létre néhány korábban társulni szándékozó állam és a Közös Piac között.[1]

Ausztria a két másik EFTA-tagállammal, *Svájccal* és *Svédországgal* együtt[2] 1961. december 15-én közös jegyzékben terjesztette elő társulási kérelmét a Közös Piachoz.[3] A tárgyalások megindultak, de a többivel együtt 1962-ben megszakadtak, ezután csupán Ausztria tartotta fenn társulási igényét. A tárgyalások folytatására csak a múlt év tavaszán került sor,[4] mind ez ideig azonban még nem született végleges megállapodás a felek között.

Ausztria társulási szándékának elsősorban *gazdasági okai* voltak. Ezek főleg a külkereskedelem területén jelentkeztek, Ausztria és a Közös Piac között ugyanis — Ausztria szemszögéből nézve — rendkívül nagyarányú munkamegosztás alakult ki a második világháborút követő két évtizedben. 1963-ban az osztrák exportból 50%-kal, az importból pedig 58,3%-kal részesedtek az EGK államai.[5] Valamennyi kívülálló ál-

[1] A Közös Piac 1963-ban 18 afrikai állammal (főként volt francia gyarmattal) kötött társulási megállapodást Yaundé-ban, ehhez a megállapodáshoz csatlakozott ez évben tizenkilencedikként Nigéria. Lásd egyébként a kívülálló országok társulási illetve belépési szándékáról bővebben: *Welter:* Wachstumsprobleme der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft. Düsseldorf, 1962.

[2] Mindhárom államot semlegesnek szokás nevezni, míg azonban Ausztriát és Svájcot — mint „állandóan semleges államokat" — a nemzetközi jog kötelezi semlegességi politika folytatására, Svédországot nem terheli ilyen kötelezettség, semlegessége önként vállalt, mivel nem alapul szerződésen, bármikor megszüntethető.

[3] A Közös Piac alapító szerződésének, a Római szerződésnek 238. cikke biztosítja a lehetőséget a Közösséghez való társulásra: „A Közösség harmadik állammal, államszövetséggel vagy nemzetközi szervezettel olyan megállapodásra léphet, amely társulást hoz létre kölcsönös jogok és kötelezettségek, kölcsönös előnyök és különös eljárás mellett." (Vertrag zur Gründung der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft. Aláírva: Rómában, 1957. III. 25-én. Verlag August Lutzeyer, Baden-Baden — Frankfurt a/Main, 1957.)

[4] 1965. III. 19. MTI.

[5] Nemzetközi Statisztikai Évkönyv, 1965. 196. old.

lam közül Ausztria külkereskedelmében a legnagyobb a Közösség részesedése.[6] Az integrációs szervezeten belül végrehajtott vámcsökkentések már eddig is komoly diszkriminációt jelentettek az osztrák export számára, az 1968. július 1-ig megvalósítandó vámunió (azaz a vámok teljes eltörlése) még súlyosabbá teszi majd Ausztria helyzetét. Igaz ugyan, hogy a kivitelnek mintegy egyharmad része nyersanyagokból áll, amelyek kevésbé vámérzékenyek, a fennmaradó résznek — félkész- és késztermékeknek — exportja azonban jelentős mértékben megnehezül, sőt lehetetlenné válhat.[7] A gazdasági okok továbbá abban jelentkeztek, hogy az osztrák termelőerők fejlődése elmaradt az integrációs szervezetben egyesült államok termelőerőinek fejlődése mögött. Az osztrák ipar jóval kisebb rentabilitással, tehát drágábban termel, mint a vezető nyugateurópai államok. Ennek eredője az, hogy Ausztria — kis állam lévén — nem volt képes egyedül megvalósítani a termelőerők és a tőke nagyarányú koncentrációját. (Jól jellemzik ezt a helyzetet a következő adatok: Az osztrák üzemek 25%-ában a foglalkoztatottak létszáma nem éri el a 20 főt, 75%-ában pedig a 100 főt.[8] A munka termelékenysége pl. a gépiparban 29%-kal, az elektrotechnikai iparban 40%-kal, az autó-traktoriparban 35%-kal alacsonyabb, mint Nyugat-Németországban. A világ 100 legnagyobb monopóliuma közül 35 működik a Közös Piac területén, de egy sem működik Ausztriában.)[9] Az osztrák gazdasági élet vezetői az integrációban való részvételtől várják nagyobb szériával, illetve optimális kapacitással termelő üzemek létrejöttét, a nem-rentábilis vállalatok fokozatos felszámolását, tehát egy modernebb termelési struktúra kialakítását.

Jelentős érdekük fűződik a társuláshoz az ausztriai nyugatnémet tőkeérdekeltségeknek is. Egyrészt azért, mert az itt működő német üzemek vámszempontból osztrák vállalatoknak számítanak, másrészt pedig a német tőkebehatolás előtt nagyobb lehetőségek nyílnának meg a társulás következtében.

Meg kell jegyeznünk, a társulás számos negatív következménnyel is járna Ausztriára nézve. Az osztrák állam a vámunió megteremtésével elesne egy igen komoly bevételi forrástól (évente mintegy 2,3 milliárd schillingtől), a „hatok" exportja ugyanis vámmentesen kerülne az osztrák piacra. A várható igen erős konkurrencia eléggé labilis helyzetbe hozná Ausztria iparát és mezőgazdaságát. A társulás a kis vállalatok tömegének tönkremenetelén túl — legalábbis egy bizonyos ideig — munkanélküliséget eredményezne. Az osztrák gazdasági élet vezetői azonban a mérleget megvonva mégis teljesen egyöntetűen a társulás mellett szállnak síkra. Egyedül a kommunista párt tekinti azt gazdaságilag előnytelennek, s folytat következetes harcot ellene.[10]

Ausztria társulási szándéka azonban komoly jogi vitákat váltott ki az osztrák belpolitikai életben és nemzetközi síkon egyaránt. Számosan vetették fel ugyanis, hogy a társulás Ausztria állandó semlegességével, valamint az osztrák államszerződés ún. „Anschluss-tilalmával" nem egyeztethető össze. Komoly nyomatékot adott az *ellenvetéseknek,* hogy a Szovjetunió megfelelő úton tudomására hozta az osztrák kormánynak, nem ért egyet a Közös Piachoz való társulással.[11]

Az alábbiakban körvonalazzuk a *semlegességi státuszból fakadó kötelezettségeket,* hogy állást lehessen foglalni abban a kérdésben, vajon e kötelezettségek teljesítését akadályoznák-e a társulási egyezmény rendelkezései, gazdasági és politikai kihatásai. Foglalkozunk továbbá azzal a kérdéssel is, hogyan alakulnának majd *Ausztria és Nyugat-Németország kapcsolatai* a társulás létrejötte után.

2. Ausztria semlegessége ugyanabban az évben keletkezett, amelyben az osztrák államszerződés értelmében elnyerte szuverenitását és függetlenségét. 1955 elején egy osztrák kormánydelegáció Moszkvában tárgyalásokat folytatott az ország jövőbeni helyzetéről, majd április 15-én aláírták az ún. *Moszkvai memorandumot,* amely a semlegesség egyik jogforrásának tekinthető. Ebben megállapodás jött létre afelől, hogy a kormány javasolni fogja a nemzetgyűlésnek az alkotmány módosítását, mely kimondja Ausztria örökös semlegességét. Megállapítja a Moszkvai memorandum, a semlegességet úgy kell gyakorolni, mint ahogyan azt Svájc teszi. Kötelezettséget vállalt a kormánydelegáció arra is, hogy Ausztria lépéseket tesz majd annak érdekében, hogy e semlegességet elismertesse a nagyhatalmakkal és egyéb országokkal. A memorandumban foglaltaknak megfelelően még ugyanebben az évben (október 26-án) megtörtént az alkotmány módosítása. A semlegességet kinyilvánító törvényt jegyzék formájában elküldték azoknak az államoknak, amelyekkel Ausztria diplomáciai kapcsolatban állt, azzal, hogy ismerjék el az új semlegességi státuszt. A nagyhatalmak együttesen, december 6-án tettek eleget a kérelemnek, más államok pedig a későbbiek folyamán egyszerűen tudomásul vették a semlegességi nyilatkozatot.[12] Ez

[6] *Welter:* i. m. 6. old.

[7] *Bock:* Die österreichische Integrationsproblematik. Aussenpolitik. 1963. 7. sz. 445. old.

[8] *Berendik Iván:* A nyugatnémet monopóliumok gazdasági Anschluss-törekvése. (dissz.) 1963, Budapest, 94. old.

[9] *Szabelnyikov:* Sto oznacsajet dlja Avsztrii asszociacija sz Obscsim Rünkom. Mirovaja Ekonomika i Mezsdunarodnüje Otnosenyija. 1964, 10. sz. 103. old.

[10] Lásd többek között a kommunista párt elméleti folyóiratának, a Weg und Ziel-nek cikkeit. (1961. évi 3. sz., 1962. évi 1., 3., 6. sz.)

[11] Lásd: Pravda, 1961. XII. 1. sz., TASSZ-nyilatkozat, 1963. II. 28.

[12] A nagyhatalmak — Svájc esetétől eltérően — csak elismerték, de nem garantálták az osztrák semlegességet. Később vita alakult ki a tekintetben, hogy a semlegességi törvény mellett vajon tekinthető-e a

utóbbi aktussal Ausztria semlegessége *nemzetközi jogi intézménnyé* vált. Az osztrák állam tehát a jövőben köteles semlegességének megfelelő magatartást tanúsítani, minden más államnak pedig tiszteletben kell tartania különleges státuszát.

A probléma abból adódik, hogy a semlegességi törvény nem határozza meg pontosan, milyen kötelezettségek fakadnak e nemzetközi jogi státuszból. *„I. cikk (1) Ausztria a külfölddel szemben való függetlenségének, valamint területe sérthetetlenségének tartós megőrzése céljából szabad elhatározásából kinyilvánítja örökké tartó semlegességét. Ausztria ezt minden rendelkezésére álló eszközzel fenn fogja tartani és meg fogja védelmezni. (2) Ausztria e cél biztosítása érdekében a jövőben semmiféle szövetséghez nem csatlakozik és nem engedi meg, hogy területén idegen államok katonai támaszpontokat állítsanak fel."*[13] Nyilvánvaló, hogy az állandó semlegesség fogalmát nem merítik ki a (2) bekezdésben foglalt kötelezettségek, azoknál jóval bővebb. (Nem kívánunk a következőkben a semlegesség teljes fogalmával foglalkozni, csupán azt vizsgáljuk, milyen nézetek alakultak ki a gazdasági integrációban való részvétel megengedhetősége tekintetében.)

A Moszkvai memorandum Svájc semlegességi gyakorlatára való utalása a társulás vonatkozásában nem ad megfelelő támpontot. Svájc ugyanis — Ausztriával és Svédországgal együtt — 1961-ben szintén kinyilvánította társulási szándékát, majd Anglia belépésének meghiúsulása után, ha nem is vonta vissza, de nem újította azt meg. Svájc továbbá az osztrák államal együtt tagja egy másik gazdasági szervezetnek, az EFTA-nak, amely — ha nem is tűzött ki olyan messzemenő célokat maga elé, mint a Közös Piac —, szélesebb értelemben véve ugyancsak integrációs szervezetnek tekinthető. Svájc e téren kialakított gyakorlata tehát meglehetősen következetlennek tűnik, ezért abból egy semleges álam társulására nézve nem lehet általános következtetéseket levonni.

Verdross osztrák professzor az integráció és a semlegesség viszonyának taglalása során az állandó semlegesség fogalmáról a következőket állapítja meg. A semlegesség arra kötelezi a kérdéses államot, hogy a más államok között folyó háborúban semleges maradjon, azaz teljesítse azokat a kötelezettségeket, amelyeket a nemzetközi jog (elsősorban az V. és XIII. hágai egyezményekben) előír számára. Így többek között nem vehet részt semmilyen hadi cselekményben, nem járulhat hozzá, hogy területét ilyen célra a hadviselők igénybe vegyék, illetve azon átvonuljanak, nem szállíthat hadianyagot a harcoló feleknek, bár nem köteles megakadályozni, hogy a területén levő magánszemélyek ilyen szállításokat eszközöljenek. (Ha mégis megakadályozza, akkor nem szabad azt egyoldalúan tennie.) Nem nyújthat továbbá kölcsönt hadi célra, stb. Ezeket a szabályokat háború esetén minden semleges államnak teljesítenie kell. „Egy örök időkre semleges államot azonban már békeidőben is terhelnek bizonyos kötelezettségek. *Nem szabad ugyanis olyan kötöttséget vállalnia, amelyek lehetetlenné tennék számára, hogy háború esetén teljesítse a semlegességből fakadó kötelezettségeit."*[14] Éppen ezért — az osztrák professzor nézete szerint — Ausztria belépése a Közös Piacba összeegyeztethetetlen lenne az ország állandó semlegességi státuszával. (Meg kell jegyeznünk, hogy már 1961-ben, a tárgyalások megindulásának idején sem volt szó arról, hogy Ausztria tagja kíván lenni az integrációs szervezetnek. Egységes volt a vélemény a tekintetben, hogy az EGK-t megalapító Római szerződés 113. szakasza kizárja a belépés jogi lehetőségét. Ennek értelmében ugyanis az ún. átmeneti időszak elteltével nemzetekfeletti szervek kezébe kerül a döntés joga a leglényegesebb gazdasági és politikai kérdésekben. Ausztriának ezért esetleg — akaratán kívül — olyan magatartást kellene tanúsítania háború esetén, amely összeegyeztethetetlen lenne semlegességi státuszával.) *Verdross* azonban csak a *belépés* kérdésében foglal negatív módon állást, egyébként egyetért azzal, hogy a semleges osztrák állam megfelelő feltételek mellett *társuljon* a Közös Piachoz. Lényegében a *Verdross* által körvonalazott álláspontot veszik alapul a vezető osztrák politikusok is, megállapítván, hogy Ausztriának a semlegessége végsősoron *„katonai"* semlegesség, amely ugyan tartalmaz bizonyos kötelezettségeket a békeidőben is, e kötelezettségek azonban csupán a háborúban gyakorolt semlegességgel összefüggésben és nem önállóan léteznek. *„Gazdasági"* semlegesség sem létezhet önállóan békeidőben.

Moszkvai memorandum is a semlegességi jog forrásának. A vitára az adott okot, hogy a memorandum tartalmaz utalást Svájc semlegességére, a semlegességi törvény azonban nem. Nem volt ugyanis közömbös, hogy Ausztriának úgy kell-e eljárnia állami tevékenysége során, mint ahogyan azt Svájc teszi, vagy pedig semlegességét önállóan értelmezheti. *Verdross* és *Kipp* osztrák professzorok az utóbbi álláspontot vannak. Szerintük a Moszkvai memorandum a semlegességi törvény értelmezésénél használható fel, önálló jogforrásnak azonban nem tekinthető. Egyrészt azért, mert csak a Szovjetunió és Ausztria között jött létre, másrészt az osztrák államférfiak csupán arra vállaltak kötelezettséget, hogy otthon megkísérlik elfogadtatni a nemzetgyűléssel a semlegességről szóló törvényt, magában a semlegessé nyilvánításban nem állapodtak meg. (*Verdross:* Österreich, die europäische Wirtschaftsintegration und das Völkerrecht. Europa-Archiv 1963. 13/14. sz. 442. old., *Kipp:* Österreichs immerwährende Neutralität und die europäische Integration. Juristische Blätter, 1960. 4. sz. 85. old.) Velük ellentétesen nyilatkoznak általában Ausztrián kívül (pl. *Dahm:* Völkerrecht. Stuttgart, 1958. 176. old., *Berber:* Lehrbuch des Völkerrechts. München—Berlin, 1960. 131. old. stb.).

[13] Nemzetközi szerződések gyűjteménye. Bp. 1958. 286. old.

[14] *Verdross:* i. m. 447—448. old., hasonlóan *Dahm:* i. m. 173. old., *Strupp:* Wörterbuch des Völkerrechts. Berlin, 1961. II. köt. 590. old., *Kipp:* i. m. 88. old., *Ginther:* Neutralitätspolitik und Neutralitätsgesetz. Juristische Blätter, 1965. 11—12. sz.

A szocialista nemzetközi jogtudományban ennél szélesebb értelemben használják a semlegesség fogalmát. *Hajdu* professzor álláspontja szerint a semleges állam — egyebek között — „nem köthet olyan megállapodást, amely szuverenitását csorbítja, függetlenségének feladását, vagy akár csak korlátozását tartalmazza", ... „nem csatlakozhat gazdasági jellegű államcsoportosulásokhoz, amennyiben ezek egy bizonyos társadalmi, illetőleg állami rendszerű országok összefogásával mások gyengítését célozzák".[15] Az idézet első fele nem tartalmaz eltérést az osztrák véleménnyel szemben, hiszen csupán a belépés lehetőségét zárja ki. A második része azonban többet mond annál. A kérdés az, hogy a társulás beleérthető-e a *„csatlakozás"* fogalmába, másképpen szólva a társulás jelent-e olyan szoros kapcsolatot az integrációs szervezettel, hogy már csatlakozásról lehet beszélni.

A szocialista jogtudományban kialakult semlegességi fogalmat különben élesen bírálják az osztrák szerzők, helytelenítvén, hogy az kiterjeszti a semlegesség fogalmát a „katonai" semlegességen túli területre is. A semlegességet — álláspontjuk szerint — nem társadalmi rendszerek harcában kell tanúsítani, legalábbis nem békeidőben. A semleges államot nem terheli az a kötelezettség, hogy a szocialista és tőkés társadalmi berendezkedésű országok között állva mintegy átmenetet képezzen a kapitalizmus és a szocializmus között, a semlegesség tehát nem ideológiai fogalom. Egy tőkés államnak nem lehet megtiltani azt, hogy gazdasági, politikai kérdésekben a vele egyező társadalmi rendszerű országok oldalára álljon — kivéve a katonai jellegűeket.[16]

E nézetekkel szemben határozottan szögezi le *Hajdu* professzor: „Nem lehet politikai, gazdasági, katonai, kulturális semlegességről beszélni. A semlegességnek akkor van értelme és értéke, ha kiterjed az állami élet minden területére ..." *„a semlegesség a világ két tábora közti vetélkedéstől való távolmaradás".*[17]

Úgy véljük, nem szükséges e helyen a vita részletes elemzése, elegendőnek látszik csupán választ adnunk két felmerült kérdésre: Egyrészt arra, *vállal-e Ausztria a társulással olyan kötelezettségeket, amelyek lehetetlenné tennék számára, hogy háború esetén teljesítse a semlegességi státuszából folyó kötelezettségeit,* másrészt pedig arra, *jelent-e olyan szoros államközi kapcsolatot a társulás, amely már „csatlakozással" volna egyenlő.*

3. A társulási egyezmény aláírásáig természetesen még nem állapíthatók meg pontosan azok a jogok és kötelezettségek, amelyek a jogviszony tartalmát alkotni fogják. Vizsgálódásaink során azonban támaszkodhatunk a Közös Piacnak *Görögországgal, Törökországgal,* valamint *19 afrikai állammal* létrejött egyezményeire, továbbá azokra az információkra, amelyek a Közösség és Ausztria közötti tárgyalások megkezdése után a szerződés valószínű tartalmára vonatkozóan nyilvánosságra kerültek.

A társulási egyezmények gazdasági és szervezeti szabályai a következőkben foglalhatók össze:[18]

a) A társulás legfontosabb gyakorlati célja a vámunió megteremtése, azaz az egymásközt korábban érvényben volt valamennyi vám teljes lebontása, illetve közös külső vámok megállapítása. Ez utóbbi természetesen azt jelenti, hogy a társuló ország alkalmazni fogja a Közösség egységes külső vámjait. (Az eltérés különben nem nagy — Ausztria átlagosan 13,6%-os, a Közös Piac pedig 12,1%-os vámot használ.[19]) A vámunió megteremtése nem azonnal következik be, hanem meghatározott idő — 5—6 év — eltelte után. (Osztrák gazdasági körökben úgy tudják, hogy a Közös Piac azonnal megszüntetné Ausztriával szemben fennálló vámjait, míg annak az 5—6 esztendő rendelkezésére állna.[20] Ilyen szabályozás van érvényben pl. Törökország társulásánál.)

b) A vámunió megteremtésével az egymásközti kereskedelemben párhuzamosan lebontják a *mennyiségi korlátozásokat* is.

c) Az egyezmények biztosítják a szabad, korlátozásmentes *tőkeáramlást* a felek országai között.

d) Az előbbi pontban említett rendelkezéssel szoros összefüggésben a szerződő felek kölcsönösen biztosítják egymás állampolgárai számára a szabad letelepedési jogot és az ún. szolgáltatások teljesítésére való jogot, e kettő együtt gyakorlatilag a szabad *vállalatalapítási* jogot jelenti. (Az EGK országai számára tehát korlátlan lehetőség állna fenn arra, hogy tőkebefektetéseket eszközöljenek Ausztriában.)

e) A görög és török egyezmény — az afrikaitól eltérően — kötelezettségvállalást tartal-

[15] *Hajdu Gyula:* A semlegesség a hidegháborúban. Bp. 1963. 170—171. old., Hasonló álláspontot foglal el a szovjet nemzetközi jog is: Mezsdunarodnoje pravo. Moszkva, 1964, 630. old.

[16] *Nemschak:* Zwischenbilanz der europäischen Integration Wien, 1964, 25. old.

[17] *Hajdu:* i. m. 170., 178. old.

[18] A társulás intézményéről lásd bővebben: *Becher:* Das Assoziierungsverhältniss zu der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft. München, 1963.; *Kollontaj—Etyinger:* Obscsij Rünok is oszvobogyivsieszja sztranü. Moszkva, 1963.; *Ete:* Probleme der Assoziierung der Türkei mit der EWG. München, 1963.; *Ziegler:* Griechenland in der EWG. München, 1962. Az egyezmények szövegét lásd: Assoziierungsabkommen zwischen der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft und den mit dieser Gemeinschaft Assoziierten Afrikanischen Staaten und Madagaskar, (aláírva: 1963. VII. 16-án Yaundéban). Abkommen zur Gründung einer Assoziation zwischen der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft und Griechenland, (aláírva 1961. VII. 9-én Athénben), valamint Abkommen zur Gründung einer Assoziation zwischen der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft und Türkei, (aláírva: 1963. IX. 12-én Ankarában). (Mindhárom kiadó nélkül.)

[19] *Nemschak:* Voraussetzungen und Aussichten einer Assoziation Österreichs mit der EWG. Wien, 1963. 16. old.

[20] *Nemschak:* Zwischenbilanz ... 16. old.

maz az *adó*, a *verseny* és általában a *gazdasági jogszabályok* fokozatos *egységesítésére* is.

f) Minden társulással összefüggő kérdésben a *„Társulási Tanács"* dönt, amely paritásos alapon működik, a „Közösség és a társult országok közös egyetértésben nyilvánítja akaratát". (Ez azt jelentené, hogy a Közösség hat tagállamának együttesen és Ausztriának egyaránt egy-egy szavazata lenne, tehát a Közösség Minisztertanácsának határozatai Ausztria számára beleegyezése nélkül nem válhatnának kötelezővé. A Társulási Tanács határozatai azonban közvetlenül kötelezőek lennének.)

A Társulási Tanács működésének elősegítésére létrehoztak továbbá egy *bizottságot*, amely segédszervi funkciókat lát el. A társulás harmadik szerve a *Parlamentáris Konferencia*, amely a Közös Piac Parlamentjének és a társult ország parlamentjének képviselőiből tevődik össze. Konzultatív szervként működik, határozatai nem kötelezőek. Végül a társulás negyedik szerve az öttagú *Döntőbíróság*, melynek két-két tagját a két fél, elnökét a Társulási Tanács nevezi ki. Az eléje került vitákban szótöbbséggel dönt.

g) Az afrikai egyezmény előzetes bejelentés után egyoldalúan *felbontható*, a görög és török egyezmény azonban nem.

A társulási viszony itt ismertetett konstrukciója minden valószínűség szerint kiegészülne néhány rendelkezéssel, amelyeket — a semlegességére tekintettel — Ausztria javasolt felvenni az egyezménybe. Így mindenekelőtt *megszüntethető* lenne a szerződés abban az esetben, ha fegyveres konfliktus törne ki egy vagy több EGK-állam részvételével, illetőleg *felfüggeszthető*, ha ilyen veszély látszana fennállni. A felek egyelőre nem tudtak még megállapodni abban, hogy mely szerv lesz jogosult megállapítani a fegyveres konfliktus veszélyének fennálltát. Lehetséges továbbá, hogy egy esetleges háború tekintettel Ausztria a társulási egyezmény több rendelkezését meghatározott *létfontosságú* (főleg mezőgazdasági) *termékek* vonatkozásában figyelmen kívül hagyhatja, hogy így a saját ellátását megfelelően biztosíthassa. Az egyezmény feltehetően hangsúlyozni fogja azt is, hogy Ausztria továbbra is megőrzi *kereskedelempolitikai szabadságát*. (Az eddig létrejött egyezmények sem korlátozzák e tekintetben a társult országok cselekvési szabadságát, sőt az egyikük még azt is megengedi, hogy az afrikai államok vámunióba, vagy egyéb gazdasági szövetségbe lépjenek harmadik államokkal. A tárgyalásokról kiszivárgott hírek szerint azonban az EGK nem egyezne bele abba, hogy Ausztria fenntartsa EFTA-tagságát.) Végül minden bizonnyal tartalmazni fog a megállapodás az EGK részéről egy *általános kötelezettségvállalást* is, mely szerint mind politikai, mind gazdasági vonatkozásban tiszteletben fogja tartani Ausztria különleges semlegességi státuszát.[21]

A fentiek alapján az Európai Gazdasági Közösség és Ausztria között létrehozni szándékozott társulási viszonyról a következők állapíthatók meg:

— A társulás intézménye *szervezetileg* nem jelentene szoros kapcsolatot a nyugateurópai integrációs szövetséggel. A társulás nem tekinthető korlátozott tagságnak, Ausztria ugyanis közvetlenül nem venne részt a Közösség szerveinek tevékenységében, bár azokkal bizonyos célok megvalósításában együttműködne. A Közösség határozatai rá közvetlenül nem vonatkoznának. (Az EGK-hoz történő társulás ebben különbözik egyébként pl. az OECD-nél, az EFTA-nál, vagy az Európai Tanácsnál szabályozott társulási formáktól. Ezeknél ugyanis a csatlakozás bizonyos értelemben véve tagságot jelent, korlátozott jogokkal, az érintett állam csak egyes szervekben rendelkezik képviselettel, de rendszerint szavazati jog nélkül.)

— *Jogilag* sem lenne szoros a kapcsolat, mert az egyezmény ugyan számos — a társult országot terhelő — kötelezettséget állapítana meg, ezek azonban lényegében a vámunió megteremtése körül összpontosulnának, konkrét kötelezettségeket csak a vámlebontások és a mennyiségi korlátozások eltörlése tekintetében írnának elő. Minden egyéb rendelkezés csak ezek kiegészítésére lenne.

— A társulási viszony *jogilag* nem érintené Ausztria *szuverenitását, függetlenségét*. Az Európai Gazdasági Közösségnek ugyan egyik alapvető célkitűzése megfelelő időszak eltelte után az, hogy államok feletti szervvé alakuljon, azonban az osztrák államot e célkitűzés megvalósításába nem vonná be.

— A társulás nem válna önálló *nemzetközi szervezetté*, bár kétségtelenül rendelkezne néhány olyan intézménnyel (pl. irányító szervvel), amely ahhoz tenné hasonlóvá. Ausztria ily módon nem válna tagjává nemzetközi szervezetnek. A társulás egyébként jogalany sem lenne, a felek ugyanis nem kívánják az irányító szervet felruházni azzal a joggal, hogy a társulást képviselje, harmadik államokkal szemben fellépjen, velük megállapodásokat kössön.

— A társulási egyezmény azon rendelkezései, amelyek külön a *semlegességre tekintettel* kerülnének elfogadásra, álláspontunk szerint jogilag megfelelő módon vennék figyelembe Ausztria különleges nemzetközi státuszát.

Mindebből — nézetünk szerint — levonható az a következtetés, hogy a *társulás még nem lenne „csatlakozás"*, hanem mintegy félúton állna az integrációs szervezettel kötött szerződés (pl. Libanon esetében) és a szervezetbe való belépés között. A társulás *papíron, formailag* nem sértené az osztrák semlegességi törvényt, a semlegességre vonatkozó általános szabályokat.

Másként áll azonban a helyzet, ha megvizs-

[21] *Nemschak:* Zwischenbilanz... 15—16. old., *Scharf:* A Klaus-kormány és a Közös Piac. Nemzetközi Szemle, 1964. 9. sz. 36. old.

gáljuk a jogi rendezés mögött meghúzódó *gazdasági hátteret,* a Közös Piac és Ausztria közötti gazdasági kapcsolatok várható jövőbeni alakulását. A vámunió megteremtése után az osztrák állam nemzeti piaca gyakorlatilag egyesülne az EGK „közös piacával", aminek eredményeként tovább fokozódna Ausztria gazdasági összefonódása a szervezet tagjaival. Az 50%-on felüli EGK-részesedés az osztrák külkereskedelemben minden bizonnyal tovább növekedne, mégpedig elsősorban a kelet-európai országokkal folytatott kereskedelem terhére. A tőkebehatolás szabaddá tétele következtében fokozódna az osztrák ipar „elkülföldiesedése",[22] ezzel az osztrák gazdaság függése a közös piaci viszonyoktól, sőt a Közösség irányító szerveinek szándékától. E függés pedig természetesen nem válna kölcsönössé, hiszen Ausztria gazdasági ereje aránytalanul kisebb a hatokénál. Éppen ezért háború esetén, ha Ausztria jogilag meg is szüntetné a társulási viszonyt, gazdaságilag nem lenne abban a helyzetben, hogy függetleníthetné magát a Közösség katonai politikájától. Ezt a veszélyt egyébként osztrák politikai körökben is érzik.[23] „A semlegesség azonban nem rója ránk azt a kötelezettséget, hogy szembekerüljünk az Európában végbemenő történelmi jelentőségű fejlődési folyamattal" — állapítja meg jellemző módon Bruno Kreisky.[24]

Fennáll azonban emellett még egy másik veszély is: Ausztria fokozatosan magáévá tenné a Közös Piac alapvető *politikai célkitűzéseit* is. Nézetünk szerint ugyanis elképzelhetetlen az, hogy egy szoros gazdasági összefonódást ne kövessen egy politikai összefonódás is. Történelmi tapasztalat, hogy a gazdasági függés bekövetkeztével beáll a politikai függés állapota is. Annál is inkább, mert a Közösség mindent el fog követni, hogy a semleges osztrák államot teljesen a maga oldalára állítsa. Erre utalnak egyébként a Közösség vezetőinek nyilatkozatai is. A Bizottság elnöke, *Hallstein* pl. kijelentette, hogy „az Európai Közös Piac egy politikai térségben született, a belépés tehát egy előzetes politikai döntést követel, éspedig a semlegesség feladását, amely különben is tárgytalanná vált".[25] Hasonló vélemények hangzanak el osztrák részről is. *Nemschak* professzor, az Osztrák Gazdaságkutató Intézet vezetője szerint, mivel Ausztria elméletben helyesli az EGK politikai célkitűzéseit, célszerűbb volna, ha a gyakorlatban is követné azokat.[26]

Összegezve az elmondottakat, meg kell állapítani, hogy Verdross professzor álláspontja nem fogadható el — a társult Ausztria háború esetén nem lenne képes teljesíteni a semlegességből fakadó kötelezettségeit, jóllehet a társulás nem jelentene „csatlakozást" a Közös Piachoz, és betű szerint nem sértené a semlegességi törvény, valamint a Moszkvai memorandum rendelkezéseit.

4. Befejezésül foglalkoznunk kell még az osztrák államszerződés *Anschluss-tilalmával is.* Az okmány 4. cikke kimondja, hogy „(I.) A Szövetséges és Társult Hatalmak kijelentik, hogy Ausztriának Németországgal való politikai vagy gazdasági egyesülése tilos. Ausztria teljes egészében elismeri az e téren reá háruló felelősségeket és Németországgal semmi néven nevezendő politikai vagy gazdasági egyesülésbe nem fog bocsátkozni. (2.) Az egyesülés megelőzése érdekében Ausztria semmiféle olyan megállapodást sem fog kötni Németországgal, valamint semmiféle olyan eljárást sem fog követni és semmiféle olyan rendelkezést sem fog kiadni, amely alkalmas volna arra, hogy Németországgal való politikai vagy gazdasági egyesülését közvetlenül vagy közvetve előmozdítsa, avagy akár területi sérthetetlenségét, akár politikai vagy gazdasági függetlenségét érintse."[27] Az osztrák államszerződés tehát tiltja, hogy Ausztria gazdaságilag egyesüljön Nyugat-Németországgal, sőt nem tartja megengedhetőnek olyan eljárás követését, illetve rendelkezések kiadását sem, amelyek a gazdasági egyesülést „közvetve előmozdítják". Eszerint tilos a Nyugat-Németországgal való „társulás" is. De vajon azonosnak lehet-e tekinteni az NSZK-t a Közös Piaccal? Nyilvánvalóan nem, különösen, ha még további államok is (elsősorban Anglia) csatlakoznának hozzá, de akkor sem, ha figyelembe vesszük, hogy az NSZK ma a Közös Piac gazdaságilag legerősebb állama. Ausztriának a társulása tehát e vonatkozásban nem sérti az államszerződés tilalmát. A helyzet azonban az, hogy már jelenleg is rendkívül szoros gazdasági kapcsolatok alakultak ki a két ország között. Ausztria importjának 41,3%-a származik az NSZK-ból, exportjának pedig 26,4%-a talál elhelyezést a Szövetségi Köztársaságban (1963).[28] Ausztria kivitelével csupán 53,8%-át[29] fedezi a német behozatal értékének. Többek között ez utóbbinak is köszönhető a nagyarányú nyugat-német tőkebehatolás Ausztriába, az export, illetve az import értékének a különbözetét ugyanis a német monopóliumok jórészt Ausztriában ruházzák be. Nyugat-Németország ennek eredményeként ellenőrzi pl. az osztrák gépipar 12%-át, a villamosipar 29%-át, a vegy-

[22] „Ne féljünk az elkülföldiesedéstől, annál kevésbé, mert ezt a kifejezést az európai integrálódás során amúgy is törölnünk kell szótárunkból" — írja *Nemschak.* (Die Presse, 1962, XII. 6. sz.)

[23] Így pl. *Kienzl:* Sind wir auch wirtschaftlich neutral? Die Zukunft, 1959, 7. sz. 198. old., *Zemanek:* Wirtschaftliche Neutralität. Juristische Blätter, 1959. 10—112. sz. 250. old., stb.

[24] Idézi *Rabofsky:* Megjegyzések az osztrák semlegességről folyó vitához. Nemzetközi Szemle, 1962. 5. sz. 39. old.

[25] Idézve: Népszabadság, 1962, I. 28. sz.

[26] *Nemschak:* Aspekte der österreichischen Integrationspolitik. Wien, 1961, 11. old.

[27] Nemzetközi szerződések gyűjteménye. Bp. 1958. 260—261. old.

[28] Nemzetközi Statisztikai Évkönyv, 1965, 196. old.

[29] *Berendik:* i. m. 46. old.

ipar 9%-át, az összes ipari termelés kb. 6%-át.[30] 1956—1962-ig az ország területén alapított 906 vállalat közül 615 volt nyugatnémet.[31] Az osztrák idegenforgalomban is jelentős szerepet játszik az NSZK. Az 1961. évi 30 millió vendégnapból pl. 23 milliót (77%) nyugatnémet turisták töltöttek Ausztriában.[32] Ez pedig évente 8 milliárd schilling bevételt jelent, amellyel az osztrák állam fedezni tudja külkereskedelmi deficitjét. A fenti adatok alapján feltételezhető, hogy Ausztria társulása az EGK-val úgy menne végbe, hogy elsősorban az NSZK-val fokozódna tovább a már meglevő gazdasági összefonódás. Ilyen módon pedig, ha az eredeti értelemben vett „Anschlussról" nem is beszélhetünk, *az államszerződés „gazdasági függetlenségről", illetve a „gazdasági egyesülést közvetve előmozdító eljárásról" szóló kitételeit figyelembe véve kétségessé válik, nem jelenti-e az államszerződés tilalmának megsértését Ausztria társulása.*

Valki László

[30] *Fiala:* Ausztria semlegessége és a Közös Piac. Béke és Szocializmus. 1962, 10. sz. 70. old.
[31] *Szabelnyikov:* i. m. 99. old.
[32] *Berendik:* i. m. 46. old.

SZEMLE

Az Académie Internationale de Droit Comparé VII. Kongresszusa

(Uppsala, 1966. augusztus 6—13.)

1. Uppsalában, az ősi svéd egyetemi városban rendezte meg az Académie Internationale de Droit Comparé a VII. Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kongresszust, amelyen — 35 más ország jogászai mellett — a magyar állam- és jogtudomány is képviseltette magát. A kongresszus egy hétig ülésezett; úgy tűnik azonban, hogy az arról szóló beszámoló — a szokásostól némileg eltérően — aligha szorítkozhat az uppsalai napokra. A jogösszehasonlító tevékenység iránt ma már nem csupán a tőkés államokban, hanem a szocialista és az ún. fejlődő országokban is egyre nagyobb érdeklődés nyilvánul meg, az összehasonlító jogtudomány jelszavával folyó, valóban nemzetközi méretű tudományos és tudományszervező munkába való tevékeny bekapcsolódás igénye mind több ország jogtudományában és joggyakorlatában ismerhető fel. Az a széleskörű előkészítő és szervező munka, amely egy-egy jelentősebb összehasonlító jogi rendezvény s elsősorban az összehasonlító jogi kongresszusok megrendezését megelőzi és kíséri, ma már hosszabb időn keresztül magára vonja a világ jogászainak figyelmét, s kétségtelenül hatást gyakorol a tudományos munkára is. Az összehasonlító jogi kongresszusok tematikája szükségszerűen világszerte befolyásolja a jogtudomány művelőinek témaválasztását, a kongresszusra készült tudományos munkák — előadások, referátumok stb. — széles körű terjesztésének lehetőségei mind egyes kutatók, mind egész nemzeti jogtudományok számára nyitják meg a nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolódás útját, a közvetlen eszmecseréknek, tudományos és gyakorlati problémák megvitatásának a kongresszus által biztosított keretei pedig esetleg új tudományos eredmények eléréséhez is segítséget nyújthatnak.

Mindezek alapján indokoltnak tűnik, hogy az uppsalai kongreszszusról szóló beszámoló kapcsán röviden utaljunk a rendező Académie Internationale de Droit Comparé szervezeti felépítésére és tevékenységi körére, valamint kissé részletesebben foglalkozzunk az összehasonlító jogi kongresszusok előkészítésének kérdéseivel, az eddigi kongresszusokon való magyar részvétellel, továbbá az uppsalai kongressszus nemzetközi és magyar előkészületeivel is.

2. Az Académie Internationale de Droit Comparé mint tudományos társulat 1924-ben alakult meg Hágában. Szervezetére és működésére — statutuma szerint — a hatályos holland jognak a társaságokra vonatkozó szabályai az irányadók. A statutum érdekessége, hogy az Académie működését eleve meghatározott időtartamra, 29 év és 11 hónapra korlátozza, ennek lejártával a testület fennállását további 27 évre, 1981. augusztus 12-ig meghosszabbították. Az Académie fő célja — ugyancsak a statutum szerint — az összehasonlító jog tanulmányozása, mégpedig mind történeti szempontból, mind pedig a különböző országok tételes jogrendszerének továbbfejlesztése és az eltérések kiküszöbölése érdekében.

Az Académie Internationale tagjai — szám szerint ötvenen — a jogtudományok nemzetközileg elismert, tekintélyes művelői közül kerülnek ki. A statutum szerint a tagság előfeltétele az egyetemi tanári státus betöltése — akár a múltban, akár a jelenben — továbbá, hogy a jelölt értékes műveket alkosson a jogtudomány általános kérdései köréből, vagy a magánjog valamely részterületéről. A hetvenedik életévüket betöltött tagok a tiszteletbeli tagságra tarthatnak igényt. Az Académie tagsága jelenleg a következő öt területi csoportra oszlik: 1. latin csoport, 2. angol—amerikai csoport, 3. közép- és észak-európai csoport, 4. a keleti országok csoportja, végül 5. keleti és afrikai csoport. Aligha igényel magyarázatot, hogy az ún. „keleti országok" csoportja az európai szocialista országokat jelenti, míg a „keleti és afrikai" elnevezés a statutum terminológiájában Ázsia és Afrika országaira vonatkozik. E felosztásban mindenesetre nehéz volna bármiféle tudományos szempontot felfedezni, feltehető azonban, hogy a statutum alkotóit e téren inkább célszerűségi meggondolások vezették. Ezt látszik igazolni a statutum ama rendelkezése is, amely szerint az egyik vagy másik csoporthoz való tartozást nem csupán a származás vagy az állampolgárság alapján lehet eldönteni, hanem a tag kutatómunkájának iránya szerint is. E rendelkezések jelentősége látszólag csupán formális; az ugyanis, hogy az Académie tagjai sorába csak valamelyik csoportban bekö-

vetkezett üresedés esetén, az illető csoport javaslata alapján lehet bejutni. Valójában azonban többről van itt szó, hiszen a statutum hivatkozott rendelkezése alapján pl. annak sincs akadálya, hogy a szocialista jogrendszerek képviseletében a szocialista országokból disszidált jogász nyerjen felvételt az Académie Internationale tagjai sorába. Ugyancsak a csoportok tesznek javaslatot az ún. társult tagok (membres associés) személyére nézve, akikkel szemben egyébként a statutum ugyanazokat a követelményeket támasztja, mint a rendes tagok megválasztásánál. A társult tagok száma nincs korlátozva, jogaik azonban a rendes tagokéhoz képest némileg szűkebb körűek: részt vehetnek ugyan az Académie állásfoglalásainak kialakításában, de szavazati joguk nincs; így az Académie ügyeinek irányításával és a tagfelvétellel kapcsolatos kérdésekre csak közvetve gyakorolhatnak befolyást.

Az Académie munkáját végrehajtó bizottság irányítja, amely öt évre választott elnökből, három alelnökből és egy pénztárosból, valamint az időtartambeli korlátozás nélkül megválasztott főtitkárból (Secrétaire général perpétuel) áll. Érdemes megemlíteni, hogy ezt a tisztséget 1965-ben bekövetkezett haláláig F. de Sola Canizares spanyol professzor töltötte be; őt követően G. Marty toulousei dékán lett az Académie főtitkára.

Az Académie Internationale célkitűzéseinek megvalósítását a statutum évenkénti és esetenkénti ülések, publikációk, a hasonló célú intézményekkel való együttműködés, végül bármely más törvényes eszköz alkalmazása útján kívánja elérni. Anélkül, hogy e lehetőségek értékét bármiképpen is alábecsülnénk, bízvást megállapítható, hogy közülük kiemelkedő jelentőségű a nemzetközi összehasonlító jogi kongresszus legalább öt évenként történő megrendezésének a statutumban vállalt kötelezettsége. A kongresszus helyét és programját — a statutum szerint — az Académie Internationale bővített ülése, legalább két évvel a megrendezés esedékessége előtt állapítja meg; az ülés munkájába ilyenkor bevonják a különböző országok legtekintélyesebb jogtudósait is.

Kétségtelen, hogy az Académie Internationale sikerrel valósítja meg statutumának a nemzetközi összehasonlító jogi kongresszusok megrendezésére vonatkozó rendelkezését, sőt az egyes kongresszusok közötti időtartamot négy évre rövidítette le. Ezzel a jogösszehasonlítás, illetve az ún. összehasonlító jogtudomány szervezésének olyan nemzetközi fórumát sikerült létrehoznia, amely egyrészt hatékonyan irányítja rá a figyelmet az Académie Internationale által kiválasztott tudományos kérdésekre, másrészt a személyes és szervezeti kapcsolatok ápolásának intézményes biztosítása útján a nemzetközi tudományos együttműködés új, széles körű lehetőségeit hívja életre.

Az Académie Internationale-nak a jogösszehasonlító kongresszusok megrendezésére irányuló tevékenységét jelentősen megkönnyíti az a szoros kapcsolat, mondhatni: személyi összefonódottság, amely az Académie és az összehasonlító jog más nemzetközi szervezetei között fennáll. Elsősorban az Association Internationale de Droit Comparé, illetve annak nemzeti tagozatai nyújtanak nagy segítséget az Académie munkájához, de a kongreszszusok előkészítésének fontos szervezeti bázisait jelentik a különböző országok jogi egyetemein működő összehasonlító jogi tanszékek, illetve egyes önálló intézetek is. E személyes és intézményes kapcsolatok felhasználásával az Académie Internationale könnyen és gyorsan mozgósítani tudja a komparatisták nagy táborát a napirendre tűzött feladatok megvalósítására.

Az összehasonlító jogi kongreszszusok előkészítésének sikerrel alkalmazott módszerét — az Académie Internationale statutuma rendelkezéseinek alapul vételével és a jelzett sokrétű kapcsolatok kihasználásával — a gyakorlat alakította ki. Eszerint elsősorban az Association Internationale de Droit Comparé nemzeti tagozatai részéről előterjesztett javaslatok képezik a kiindulópontot egy-egy összehasonlító jogi kongresszus tématervének összeállítása során, s rendszerint egy-egy ilyen nemzeti tagozat vállalja a kongresszus megrendezésével kapcsolatos adminisztratív feladatok ellátását, s ezen belül természetesen a házigazda funkcióinak végzését is. A kialakult gyakorlat szerint az Académie bővített ülése dönt a soron következő kongresszus programjáról, s rendszerint ugyanakkor történik meg a kongresszusi témák felosztása az egyes nemzeti tagozatok, illetve személyek között. Az Académie Internationale vezetősége jelöli ki az egyes témák főreferenseit (rapporteur général), akiknek az a feladata, hogy a különböző országokból beérkező ún. nemzeti referátumok (rapport national) alapján készítsék elő a téma kongresszusi megvitatását. A nemzeti referátumok készítésének joga elvileg nincs korlátozva; a kialakult gyakorlat szerint azonban — éppen az egyes országokban működő összehasonlító jogi szervezetek és intézmények közötti munkamegosztás alapján — egy-egy témához országonként rendszerint csak egy nemzeti referátum szokott készülni, s annak szerzője többnyire az illető ország tekintélyesebb szakemberei — egyetemi oktatók, tudományos kutatók, ritkábban gyakorlati jogászok — sorából kerül ki. A nemzeti referátumok, illetve a főreferátumok elkészítésére az Académie Internationale általában elegendő időt biztosít; a határidők megállapítása úgy történik, hogy a referátumok sokszorosítását a rendezőbizottság idejében, tehát még a kongresszus munkájának megkezdése előtt biztosíthassa. Ily módon — legalábbis elvileg — megvannak az előfeltételei annak, hogy az egyes témák megvitatása során a nemzeti referátumokból kitűnően leginkább érdeklődésre számot tartó kérdések kerüljenek előtérbe, s a rendelkezésre álló rövid idő alatt is biztosítható legyen a kongresszus — rendszerint igen bő — tematikájának megvitatása.

3. Az Académie Internationale de Droit Comparé egymást négyévenként követő kongresszusainak munkájába a magyar állam- és jogtudomány már az előző évek során bekapcsolódott. A felszabadulás után első ízben az 1958-ban Brüsszelben tartott V. kongresszusra utazott magyar delegáció, amely tevékenyen bekapcsolódott a kongresszus egyes polgári jogi és nemzetközi jogi témáinak megvitatásába. Az aktív részvételnek, eredményeink propagálásának ez a lehetősége, valamint a szocialista s ezen belül a magyar állam- és jogfejlődés s az

ehhez kapcsolódó tudományos irodalom iránti megnövekedett külföldi érdeklődés vetette fel a további magyar részvételnek, sőt e részvétel intenzívebbé tételének tervét, amelynek egyes eredményei már az Académie Internationale de Droit Comparé következő, 1962-ben Hamburgban rendezett kongresszusán is megmutatkoztak. Ez az intenzívebbé válás nem annyira a megnövekedett személyes részvételben, mint inkább a kongresszus munkájába való bekapcsolódásunk jobb megszervezésében, az előkészületek gondos megtervezésében és lebonyolításában jelentkezett. Első ízben történt meg, hogy a kongreszszus témáinak összeállításánál a magyar álláspont is érvényesült, sőt az egyik téma főreferátumának (rapport général) elkészítésére is a magyar állam- és jogtudomány képviselője kapott megbízást. Mindez indokolttá tette, hogy a kongresszus hazai előkészületeinek irányítását a Magyar Tudományos Akadémia, illetve annak Állam- és Jogtudományi Bizottsága vállalja, ami nemcsak a magyar kongresszusi részvétel szervezeti kereteinek megállapítását befolyásolta kedvezően, hanem annak eleve magas tudományos rangot is biztosított. A hamburgi kongresszus témáihoz — az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának felkérésére — 7 magyar nemzeti referátum készült, szerzőik részben egyetemi oktatókból, részben az Állam- és Jogtudományi Intézet munkatársainak sorából kerültek ki. A tanulmányokban állam- és jogelméleti, államjogi, büntetőjogi, polgári jogi, polgári eljárásjogi és munkajogi témák kerültek feldolgozásra; a kötet jellegét eleve a hamburgi kongreszszusra készült nemzeti referátumokkal szemben támasztott követelmények határozták meg. Így az egyes témák feldolgozói — a megfelelő polgári jogintézmények és irodalom érintése után — alapvetően a szocialista jogi rendezés, illetve tudományos állásfoglalások bemutatására törekedtek, céljuk tehát nem annyira új tudományos eredmények elérése, mint inkább a kialakult helyzet, a szocialista állami és jogi gyakorlat s az ezzel kapcsolatos elméleti tételek rögzítése, egyben propagálása volt. A kötet tanulmányai — a kongresszus két hivatalos nyelvének megfelelően — részben angolul, részben franciául jelentek meg; önálló formában történő megjelentetésük — mind a hamburgi kongresszuson, mind az azt követően szerzett tapasztalatok tanúsága szerint — jelentősen előmozdította eredményeink külföldi megismertetésének ügyét. A kötetet egyébként a kongresszuson részt vevő magyar delegáció közvetlenül terjesztette a külföldi érdeklődők között; a szocialista magyar állam- és jogtudomány álláspontja így azokkal a témákkal kapcsolatban sem maradt visszhang nélkül, amelyeknek kongresszusi vitájába közvetlenül nem kapcsolódhatott be magyar résztvevő.

4. A hamburgi kongresszussal kapcsolatban szerzett tapasztalatok nyilvánvalóvá tették, hogy a magyar állam- és jogtudomány mind eredményesebben vesz részt a nemzetközi tudományos életben, és sikerült megtalálni — legalábbis a jogösszehasonlítás jelszavával folyó nemzetközi tudományos és tudományszervező tevékenység keretében — a közreműködés leginkább sikerrel kecsegtető formáit és módszereit is. Ez a felismerés szolgáltatta a kiindulópontot a VII. Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kongresszuson való magyar részvétel előkészületeinek megkezdésekor, nem véletlen tehát, hogy az előkészítő munka — ha a magyar állam- és jogtudomány növekvő hazai és nemzetközi tekintélyét tükröző bővült keretek között is — lényegében a korábbi, sikeresnek bizonyult úton haladt. Abból kiindulva, hogy az Académie Internationale de Droit Comparé kongresszusai igen kedvező lehetőséget nyújtanak a szocialista állam- és jogfejlődés, nemkülönben az állam- és jogtudomány eredményeinek széles körben történő megismertetéséhez és propagálásához, a szocialista országok törekvése már az előkészítő és szervező munka megkezdésekor arra irányult, hogy a szocialista álláspont a kongresszusi témák kiválasztásánál is a lehetőséghez képest érvényesüljön. Ez a törekvés — úgy tűnik — sikerrel járt; a kongresszus tématervébe számos, a szocialista országok által javasolt téma került, s az eddiginél nagyobb számban kaptak megbízást a szocialista állam- és jogtudomány képviselői főreferátumok elkészítésére is (Hamburgban 5, Uppsalában 8). Ebből egy megbízás Magyarországnak is jutott: az Académie Internationale de Droit Comparé vezetősége Szabó Imre akadémikus, egyetemi tanárt kérte fel „A törvény nem ismerése nem mentesít szabály mai szerepe" című téma főreferátumának elkészítésére.

A VII. Összehasonlító Jogi Kongresszus tématervének ismeretében — a hamburgi kongresszus előkészületei során sikeresnek bizonyult módszert követve — ismét a Magyar Tudományos Akadémia vette kezébe a hazai előkészítő munka megszervezését. Az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottsága a három állam- és jogtudományi kar, valamint az Intézet javaslatainak figyelembevételével összesen 20 témából tartotta kívánatosnak nemzeti referátum készítését, s adott ki megbízást azok megírására. A Bizottság az egyetemek és az Intézet javaslatainak összehangolása során elsősorban arra törekedett, hogy a kongresszus tématervéből a szocialista állam- és jogtudomány érdeklődésére leginkább számot tartó témákról készüljön magyar referátum; e referátumok megírására a Bizottság lehetőleg olyan személyeket kért fel, akik az adott problémával már korábban is foglalkoztak, illetve a témák körében már publikáltak. A bizottság továbbá úgy határozott, hogy a magyar nemzeti referátumokat önálló, idegen nyelvű kötet formájában is meg kell jelentetni.

A kötet szerkesztésével kapcsolatos feladatok elvégzésére a Bizottság az állam- és jogtudományi karok, valamint az Intézet képviselőiből álló szerkesztőbizottságot jelölt ki, a szerkesztés technikai-adminisztratív feladatainak ellátására pedig az Intézet jogösszehasonlító osztályát kérte fel.

A kiadott megbízások alapján végül is 12 kongresszusi témához összesen 13 nemzeti referátum készült el; a referátumok készítői részint egyetemi oktatók, részint az Állam- és Jogtudományi Intézet munkatársai közül kerültek ki. A feldolgozott témák a következők:

A törvény fogalma.

„A törvény nem ismerése nem mentesít" szabály mai szerepe.

A természetjog hatása a tételes jogra.

A közigazgatás feletti parlamenti felügyelet.

A végrehajtó hatalom helye az állami szervek rendszerében.
A közigazgatási hatóságok diszkrecionális jogkörének határai.
A házasságon kívüli leszármazásra vonatkozó jogalkotás fejlődése.
A szerződés nem teljesítésének szankciója.
A vállalat fejlődése és a munkajog.
A szakszervezetek jogállása.
Büntetőjogi felelősség a hivatalból folyó kötelességek megszegéséért.
Büntetőbíróságok hatásköre külföldön elkövetett bűncselekmények ügyében.

Tekintettel arra, hogy az egyes tanulmányok a VII. nemzetközi összehasonlító jogi kongresszus tematikájához kapcsolódnak, ez a körülmény mind a szerzők témaválasztását, mind a feldolgozás miként jét jelentősen befolyásolta. A referátumokat mint önálló tanulmányokat tartalmazó kötet anyaga az állam- és jogtudományoknak úgyszólván egész rendszerét átfogja, amennyiben állam- és jogelméleti, állam- és jogtörténeti, államjogi, államigazgatási jogi, polgári jogi, családjogi, munkajogi, büntetőjogi, polgári és büntető eljárásjogi témák feldolgozását tartalmazza. A tanulmányokat nem kapcsolja össze egységes szerkesztési szempont, azok — a kongresszusi tematikának megfelelően — egymástól lényegében függetlenek. Egységesen érvényesülő célkitűzésük azonban, hogy az adott témával kapcsolatban mind a hatályos magyar jogi szabályozást, mind pedig a magyar állam- és jogtudományban uralkodó álláspontot bemutassák, így kedvező lehetőséget nyújtsanak — elsősorban a külföldi érdeklődők számára — szocialista államunk és jogunk, valamint állam- és jogfejlődésünk eredményeinek és az egyes jogintézményekkel kapcsolatos elvi kiindulópontjainak megismerésére.

A kötet az Akadémiai Kiadó gondozásában éppen a VII. nemzetközi összehasonlító jogi kongresszus megnyitása előtti napokban jelent meg, ami — az előző, hamburgi kongresszuson követett gyakorlat megismétlésével — lehetőséget nyújtott arra, hogy azt a magyar delegáció tagjai Uppsalában közvetlenül is terjeszthessék. A szép kiállítású kötet a kongresszuson élénk visszhangot váltott ki, s — a tapasztalatok szerint — nemcsak a magyar állam- és jogtudománynak, hanem az Akadémiai Kiadónak is jelentős megbecsülést szerzett.

5. A jogösszehasonlítás jelentőségének elismerését és a hazai előkészítő munka megbecsülését tanúsítja az a körülmény, hogy az illetékes főhatóságok döntése alapján az uppsalai kongresszuson a magyar állam- és jogtudományt az eddiginél nagyobb létszámú magyar delegáció képviselhette. A delegáció vezetője Szabó Imre akadémikus, egyetemi tanár, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatója, tagjai Kovács István, levelező tag, egyetemi tanár, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatóhelyettese, Eörsi Gyula levelező tag, egyetemi tanár, Bihari Ottó, Kádár Miklós és Weltner Andor egyetemi tanárok, Péteri Zoltán, az Állam- és Jogtudományi Intézet jogösszehasonlító osztályának vezetője és Mádl Ferenc, az MTA IX. osztályának főelőadója, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa voltak. Mindez lehetővé tette a magyar állam- és jogtudomány álláspontjának az eddiginél szélesebb keretek között történő, ennélfogva lényegesen többoldalú kifejtését, a kongresszus rendezőbizottságához korábban eljuttatott s most önálló formában is megjelentetett magyar nemzeti referátumokban foglaltaknak élőszóban, a kongresszusi viták keretében történő előadását, illetve kiegészítését is.

A kongresszus munkája az előzetesen megállapított tematika alapján öt tudományos szekció keretében folyt. Az első szekció jogtörténeti, kánonjogi, jogi etnológiai, a keleti jogfelfogással kapcsolatos, jogfilozófiai, végül az összehasonlító jog oktatásával és a jogegységesítéssel kapcsolatos témák megvitatásával foglalkozott; a második szekcióban polgári jogi (magánjogi), nemzetközi magánjogi, polgári eljárásjogi és mezőgazdasági jogi témák megvitatása folyt; a harmadik szekció foglalkozott a kereskedelmi jog, az ún. intellektuális jogok, a munkajog, továbbá a légi jog körébe eső egyes problémákkal; a negyedik szekció foglalta össze a nemzetközi közjog, az alkotmányjog, a közszabadságok, az államigazgatási jog, végül a pénzügyi és költségvetési jog köréből kijelölt témák vitáit; végül az ötödik szekció munkája a büntetőjog és a büntető eljárási jog egyes kérdéseire terjedt ki. A tudományos szekciók mellett egy különleges szekció (section spéciale) is működött; tevékenysége középpontjában a jogi bibliográfia és a jogi periódikák egyes kérdéseinek vizsgálata állott.

Már ebből a felsorolásból is kiviláglik, hogy a kongresszus munkájában — akárcsak a mai nemzetközi jogösszehasonlító tevékenység nagy részében — a jogrendszer, illetve az állam- és jogtudományok rendszerének tagolására vonatkozó polgári felfogások érvényesültek. Ez természetesen nem jelenti akadályát az egyes témák sokoldalú megvilágításának; a szocialista országokból származó nemzeti referátumok szerzői számára azonban gyakran okoz nehézségeket egy-egy kongresszusi téma olyan besorolása vagy megfogalmazása, amely ebből a rendszerezésből adódik, s a kérdés jelentős vonatkozásait figyelmen kívül hagyja, vagy azokat más téma körébe tartozónak nyilvánítja. Mindez szükségszerűen veti fel azt az igényt, hogy a szocialista országok jogászai nagyobb mértékben kapcsolódhassanak be a soron következő jogösszehasonlító kongresszusok tematikájának kialakításába, s az egyes témák elhatárolása tekintetében is jobban érvényesüljön a szocialista tudomány álláspontja. Úgy tűnik, hogy a szocialista országoknak a jogösszehasonlítás területén mutatkozó fokozódó aktivitása s nem utolsósorban éppen az uppsalai kongresszus munkájába való erőteljes — s a kongresszus szervezői által külön is hangsúlyozott — bekapcsolódása ezeknek az igényeknek a kielégítésére megalapozott reményeket nyújt.

A kongresszus vitái egy héten keresztül, egész napon át tartottak. Az egyes témák megvitatása — a főreferátumokhoz kapcsolódva — szekcióülések keretében történt; az üléseket az Académie Internationale vezetősége által előzetesen felkért elnökök, illetve alelnökök vezették. A szekcióülésekkel kapcsolatos adminisztratív teendők ellátása ugyancsak előzetesen felkért szekciótitkárokra hárult; ők állították össze a szekcióülések munkájáról szóló és a vita konklúzióit tartalmazó beszámolókat is. A magyar állam- és jogtudomány fokozódó

megbecsülését jelzi, hogy Szabó Imre rapporteur général-i felkérése mellett a magyar delegáció további két tagja kapott szekció-elnöki (Kádár Miklós), illetve szekció-titkári (Péteri Zoltán) megbízást, s a kongresszus titkárságának is volt magyar résztvevője (Mádl Ferenc).

A magyar delegáció tagjai aktívan bekapcsolódtak a kongresszus munkájába: ismertették főreferátumuk, illetve nemzeti referátumaik legfontosabb megállapításait, állást foglaltak a vita során felmerült számos új problémával kapcsolatban és élénken reagáltak minden olyan kérdésben, ahol különös élességgel mutatkozott meg a szocialista és a polgári felfogás szembenállása. A szocialista s ezen belül a magyar részvételt egyébként a kongresszus külföldi résztvevői általában igen pozitívan értékelték, s ez a kongresszus záróülésén az Académie Internationale de Droit Comparé vezetősége részéről is kifejezésre jutott. Ugyanakkor azonban aligha lehet vitás, hogy egy ilyen méretű kongresszus jelentőségét nem elsősorban a tudományos eredményekben kell és lehet keresni. A kongresszusi témák nagy száma (42) és a vitához rendelkezésre álló idő rövidsége közötti aránytalanság eleve súlyos akadályát képezte a problémák behatóbb megvitatásának, s az ebből fakadó, túlzott elaprózódásban mutatkozó veszélyt nem is sikerült teljesen kiküszöbölni.

A kongresszus jelentőségét azonban nem ezek — a hasonló rendezvényeknél alighanem szükségszerűen jelentkező — negatívumok jellemzik, hanem azok a lehetőségek, amelyek főként a közvetlen véleménycserében, a személyes kapcsolatok ápolásában, valamint új kapcsolatok létesítésében rejlenek, illetve realizálhatók. Magyar részről ehhez járult a nemzeti referátumokat tartalmazó, nagy érdeklődést kiváltó kötet is, amely egyik jelentős előmozdítója volt a magyar állam- és jogtudomány iránti, megnövekedett megbecsülésnek s a tudományos cserekapcsolatok kiépítésére, illetve bővítésére vonatkozó, ismételten megnyilvánuló szándéknak. E kedvező lehetőségeket a magyar delegáció tagjai szocialista állam- és jogfejlődésünk, valamint állam- és jogtudományunk eredményeinek minél szélesebb körben történő megismertetésére igyekeztek felhasználni. Úgy tűnik, hogy a már korábban létrejött tudományos kapcsolataink megszilárdítása mellett ezeknek az új lehetőségeknek a realizálása lesz a közeljövő egyik fontos tudománypolitikai és szervezési feladata állam- és jogtudományunk területén.

6. Érdemes néhány sorban a kongresszus lebonyolításának technikai részletkérdéseivel is foglalkozni, hiszen a magyar állam- és jogtudománynak a nemzetközi tudományos életben játszott, egyre jelentősebb szerepe s ezzel párhuzamosan az iránta megnyilvánuló növekvő érdeklődés feltehetően — ha nem is a közeljövőben — előbb-utóbb napirendre fogja tűzni valamely nagyobb méretű tudományos rendezvény magyarországi szervezését is. E téren az uppsalai kongresszus tapasztalatai ugyancsak hasznos tanulságul szolgálhatnak.

A kongresszust az Académie Internationale de Droit Comparé megbízásából az Association Internatinale de Droit Comparé svéd nemzeti tagozata rendezte. E szervezet az előkészületek során igyekezett a legkedvezőbb feltételeket biztosítani a kongresszusi munka sikeréhez, s feltehetően nem rajta múlott, hogy e törekvések nem hoztak maradéktalan sikert. Így az érdemi vitákhoz nem bizonyult elegendőnek a főreferátumok előzetes sokszorosítása és a szekcióülések résztvevőinek rendelkezésére bocsátása (egyes, nagyobb érdeklődést kiváltó főreferátumokból kevésnek is bizonyult a sokszorosított példányszám), a sokszorosításra nem került nemzeti referátumok fő téziseinek az egyes vitaülések elején történő — s az adott körülmények között aligha mellőzhető — szóbeli ismertetése pedig sok időt vont el a tulajdonképpeni vitából. Nem bizonyult szerencsésnek a felszólalások időtartambeli korlátozásának elmaradása sem; ezt kihasználva, egyes felszólalók szinte a századforduló magyar parlamenti gyakorlatából ismert obstrukciós módszerekre emlékeztető módon éltek vissza a résztvevők türelmével. A tájékoztatás mindvégig jónak bizonyult; a nyomtatott s igen részletes kongresszusi program az igényeltnél nagyobb példányszámban is a delegátusok rendelkezésére állott, s a svéd rendezőbizottság ígéretet tett a kongresszus teljes anyagának — később esedékes — publikálására is.

A kongresszus programját néhány egyéb rendezvény egészítette ki, a rendezőség emellett önálló programot állított össze a delegátusok hozzátartozói számára is. E „járulékos" rendezvények közül elsősorban az Académie Internationale esedékes ülése érdemel említést, amely a kongresszussal egy időben zajlott le és amelynek napirendjén a kongresszus megrendezésével kapcsolatos konkrét kérdések mellett a további tennivalók megbeszélése szerepelt.

Mindezek alapján megállapíthatónak látszik, hogy az uppsalai kongresszussal kapcsolatos tapasztalataink mérlege kedvezően alakult; a kongresszus minden bizonnyal világszerte hozzá fog járulni az összehasonlító jogtudomány további térhódításához.

Péteri Zoltán

A magyar állam- és jogtörténet egyetemi jegyzetanyag fejezeteiről rendezett vita-ülésszak

A most készülő újabb magyar állam- és jogtörténeti jegyzet 1848 forradalmi átalakulásoktól a felszabadulással záródó anyagait ez év május 26—28. között bocsátották vitára. Ez a jegyzetvita a legjelentősebbek egyike volt a tárgykörben tartott hasonló eddigi rendezvények sorában. Az ezúttal Egerben lebonyolított háromnapos ülésszak eredményes munkáját a művelődésügyi tárca vonatkozó jogszabályai szellemében, a jogi karok jogtörténeti tanszékeinek és a MJSz jogtörténeti szakosztályának gondozásában végezte. A rendezvény egybeesett a soronlevő 8. magyar—csehszlovák jogtörténettudományi találkozóval. A vitákban hasznosan közreműködtek más szocialista országok jogtörténet- és történettudományainak ismert képviselői, közöttük cseh, szlovák és bolgár szakemberek. A nemzetközi eszmecserék szokásszerű ünnepélyes megnyitójának rangját az illetékes minisztériumi és jogászszövetségi elnökségi, tudományos bizottsági tisztségviselők, továbbá a helyi tanácsi, bírósági, ügyészségi szervek vezetőinek jelenléte emelte. A magyar jogtörténet művelőivel együtt megjelentek és a vitákban tevékenyen résztvettek a rokontudomá-

nyok részéről is, az egyetemes állam- és jogtörténet, valamint a magyar történettudomány neves munkásai. A személyesen ottlevők alkotó munkaközössége által kifejtett gondolatokat kiegészítette és teljessé tette a szakterület több hazai és külföldi jeles oktatójának-kutatójának írásban, illetőleg közvetítéssel eljuttatott hozzászólása.

A megvitatásra kitűzött és nagyobb részében prof. Csizmadia Andor, a jogtudományok doktora, illetőleg Buzás József egyetemi adjunktus készítette tananyag-szövegeket tárgyaló ülésszakot prof. Kovács Kálmán bevezetője nyitotta meg. A kellő részletességgel és igen szemléltető mélységben való megbeszélés szándékára vallott már a témák programszerinti tagolása, valamint a felszólalók és a felszólalások nagy száma. Az első napon az 1848-tól a kiegyezésig, majd utána az 1867-től az első világháborúig, s végül a tanácskozás zárónapján a felszabadulásig terjedően periodizált szakaszokkal és azokon belüli alszakaszokkal foglalkoztak, külön vizsgálva a polgári demokratikus népköztársasági és tanácsköztársasági jogfejlődést. Az egyes fejezetek vitájához általában szerzőjük bevezető megjegyzései, valamint az előre felkért opponensek véleményei adtak indítást. A kérdések sokoldalú megközelítésére mutatott továbbá az, hogy a szorosan vett jogtörténeti matéria, a jogintézmények elemzése szervesen egybefonódott az igényesen támasztott világnézeti és didaktikai követelményekkel. A vita egészére jellemző volt még a megfontolt élénkség és a felelősségteljes, nyílt felvetése az ún. kényes kérdéseknek, amelyekben a tárgyalt anyag második nagyobb fele meglehetősen bővelkedik (sőt, újabban látható, hogy az 1848/49 körüli, s azt nyomonkövető események megítélése sem problémamentes). A tanácskozásoknak ezt az utóbbi vonását, a tények tisztázására, helyes tanulságok leszűrésére törekvést a külföldi vendégek különösen hasznosnak és példamutatónak értékelték. A vitákon megjelentek, illetőleg azokhoz egyéb módon nyilatkoztak a prágai Karel Maly docens, K. Litsch (Károly Egyetem), a kassai Eugen Bidovsky levéltári igazgató, a bratislavai Leonard Bianchi kandidátus, prof. Frantisek Bokes, Julius Mészáros kandidátus, prof. K. Rebro (Szlovák Tudományos Akadémia), Ladislav Hubenák levéltári igazgató, prof. Martin Vietor (Komensky Egyetem), a várnai prof. K. Telbizov. A hazaiak közül pedig Csizmadia Andor, Horváth Pál, Kovács Kálmán, Both Ödön, Pecze Ferenc, Búzás József, Vargyai Gyula, Gergely Ernő, Tóth Árpád, Hajdu Lajos, Sík Ferenc, Ruszoly József, Szabad György, Szabó Miklós, Varga János és mások közreműködése avatta a rendezvényt széles eszmecserévé.

Mind a külföldi, mind a hazai hozzászólók egyöntetűen megállapították, hogy a jegyzet, néhány rövidebb résztől eltekintve, előbbeit túlszárnyalja és magas színvonalon oldja meg a szerteágazó (tudományos, pedagógiai, stb.) nehéz feladatot. Az érdemeit gyarapítja, hogy a kifejtett jogintézmények és nézetek jellegéről, szerepéről gyakran új, egyben helytálló értékeléseket nyújt. Az anyag erényei közé sorolták, hogy érzékenyen reagál az elavult feudális, illetőleg kapitalista állam- és jogrendszerrel szemben a maga korában haladó irányzatok megbecsültetésére, bár e tekintetben utaltak még kiaknázatlan lehetőségekre. A tárgyalt időhatárok között kiemelték a tanácsköztársasági keretekben megvalósult jogintézmények előnyeinek a hallgatók előtt rokonszenvessé tételét stb. A nívó emelkedést hangsúlyozták a történészek (Szabad Gy.), míg mások arról szóltak, hogy a jegyzet hamarosan tankönyvéretté munkálható (Both Ö.). A korábbi hazai jegyzetekkel párhuzamvonáshoz hasonlóan, a külföldi vendégek viszonylagosságok figyelembevételével saját adottságaikkal történt egybevetése szintén kedvező méltatásokat hozott. A bírálati észrevételek főleg a tételes jog és annak egykorú megvalósítása közötti viszony, illetőleg ellentmondások tüzetesebb kirajzolásának igényét jelezték (L. Bianchi). Sok szó esett szükségképpen a nemzeti kérdésről, mint a tárgyalt anyag első kétharmadának egyik alapvető, de később is jelentékeny mozzanatáról. Beszéltek a magyar progresszív mozgalmak kedvező hatásáról az ausztriai országokban élő nemzetek, népek szabadság küzdelmeire, ugyanakkor alaposan megvilágítandónak tartják a magyar feudális-burzsoá kormányoknak a centralizmus bécsi híveivel összehangolt gátló szerepét, pl. az 1870-es évek trialista koncepciója kapcsán (K. Maly), s utaltak az ún. utódállamok területein az etnikai arculat első világháborútól megváltoztatásának következményeire (E. Bidovsky). Helyesnek látták volna a magyar—horvát államjogi viszony korabeli jelentőségével adekvát arányú bővebb kifejtését (Kovács K.), stb. Az imponáló sokaságban elhangzott értékes hozzászólásokról a folyóirat terjedelmi lehetőségei csak vázlatszerű áttekintésre adhatnak módot.

A részletes polémia a múlt század derekán, a polgári forradalom és a szabadságharc nyomán képződött jogintézményekről szóló kézirat szerzőjének (Csizmadia) bevezetőjével, a hazai jogtörténészek felszólalásával, illetőleg a történész oppozíció (Szabad) kifejtésével kezdődött, majd a vendégek csakhamar feszélyezetlenül csatlakoztak magyar kollégáik eszmecseréjéhez. Elsőként néhány véleménykülönbség tisztázásához, a szakirodalomban vitásként kezelt, s a jegyzetben leírt konkrét megállapítások alátámasztásához (pl. inkompatibilitás 1848/49-ben), valamint helyesbítéséhez (mentelmi jog, stb.) nyújtottak adalékokat (Pecze F.). A továbbiakban pedig a Széchenyi életmű újabb történészi megvilágításának a tananyagban indokolt hasznosítására és az esküdtszékek kérdéskörére, stb. tettek észrevételeket (Vargyai Gy.). A külföldiek közül egyebek mellett emlékeztettek arra, hogy az 1848/49. népképviselete szociális összetételének bemutatásával egyidejűleg helyes lenne a képviselők nemzeti hovatartozását feltárni (Bokes), azonfelül arra, hogy Kossuthék a nemzetiségi törvény megalkotásával késlekedtek, ami annak valós értékét csorbította (Bianchi). Történészeink rámutattak, hogy a jobbágyszolgáltatások megszüntetéséről a megyékhez intézett leirat az elhatározás komolyságát tanúsítja, s az állami kártalanítás elvének szorgalmazásával Kossuth kész helyzetet, a parasztságnak még reakció győzelme esetére is elfogadhatóbb pozíciót óhajtott teremteni (Szabad Gy., tolmácsolva Varga J. adatait és nézeteit is). Vázolták a jobbágyfelszabadítás nemzetiségek szempont-

jából is pozitív hatásait (Kovács), továbbá javasolták a koronaeszme problematikájának beépítését a hallgatók nevelésére figyelemmel, stb. A képviselői összeférhetetlenség intézményének 1849-ben megléténél, illetőleg tagadásáról korábbi eltérő nézetek végkövetkeztetése, bizonyos elemek egyező felfogásával, lényegében megmaradt (egyfelől Csizmadia, Pecze és másfelől Both). Eközben hallottunk még a bolgár jogtudományban a magyar jog iránti beható érdeklődésnek az élő tételes anyagoknál kielégítéséről, jogtörténeti témáknál viszont nyelvi-publikációs akadályokról. A múltban a bulgáriai civiljogi törvényhozás az olaszon kívül erősen követte a magyar jogalkotást (pl. az 1875. évi keresk. tv.), így ezért is segítségükre szolgál a jegyzet újonnan fellelt forrásokból kiegészített marxista feldolgozása (Telbizov). Az abszolutizmusról szóló jegyzetanyag vitáját az érdemleges megtárgyalásához szükséges szöveg elkészítése utánra halasztva, áttértek a következő fél-évszázadot felölelő kérdéscsoportok részletes taglalására.

A legnagyobb terjedelmű jegyzetrész, a dualizmus kérdéseinek tárgyalása áthúzódott az ülésszak másnapjára. A szerkezeti felépítés körében a szabadságjogok, stb. elhelyezése kapcsán többen a joganyag fokozatos differenciálódása folytán, a tanulhatóság javítása érdekében is jogágazati bontás, míg a periodizációra nézve a túlzott tagolás mellőzése irányába hajlottak. Egy másik problémát, a Pragmatica Sanctió Deák Ferenc-i értelmezésének (a 48 platformjának feladása) jogilag való értékelését jövőbeni feladatként érintették. Bemutattak adalékokat a kiegyezés gazdasági tartalmáról, a szerb udvarnak a magyarországi szerbekhez. Kossuth alkotmányterve támogatására küldött ajánlatairól (Szabad Gy.). Kidomborították, hogy a dualizmus kezdeti éveinek jogalkotásában fontos szerepet játszottak a parlamenti ellenzéki pártok, s a kormány csak letörésük árán valósíthatta meg a nemzeti elnyomást. Ezek kifejezésre jutottak a választójogi, a nemzetiségi, továbbá egyéb kérdések kapcsán a képviselők által egyénileg vagy csoportosan benyújtott törvényjavaslatokban, interpellációkban, határozati indítványokban és a plenáris vitákon más megnyilatkozásokban (Szabad Gy., Pecze F.). A hozzászólók beszéltek arról, hogy a dualizmus koncepciójának ellentmondásai bővebb teret igényelnének, így a horvátok politikai nemzetként elismerése, míg a szlovákoktól ugyanennek megtagadása; az ún. közös v. központi országgyűlésben a zágrábi szábor delegátusainak részvétele; az osztrák—magyar—horvát relációban mindvégig vitás dalmáciai, az annektált déli tartományok államjogi, sőt magánjogi helyzetének sajátosságai stb. Rávilágítottak azután a nemzetiségi kérdés magyar szupremácia alapján történt rendezésének fonákságaira, a mögötte húzódó osztályviszonyok jellegére, majd egészen az első világháború derekáig a federáció, trializmus felbukkanó különféle változataira (Buzás J.). Egyéb joganyagok körében kitértek az ipartörvényeknek a gazdasági életet előrendítő szerepe mellett meglevő negatív vonásai együttes kimunkálásának fontosságára (L. Bianchi). A további elmélyítés bizonyos kívánalmára utaltak abban a tekintetben, hogy a miniszteri felelősségnél, az interpellációra adott válasz el nem fogadásán felül, a bizalmi kérdés felvetése szintén figyelmet érdemel (Kovács K.). A külföldiek részéről konkrét alátámasztással elismerően méltatták a cseh kiegyezési kísérletekhez a magyar ellenzéki pártok tanúsította szolidaritást, szemben Andrássy ismert vonalával; valamint emlékeztettek a korabeli magyarországi és csehországi egyesülési, gyülekezési jog megegyező tartalmára (K. Maly). Részletesen fejtegették e jegyzetrész erényeit, világos stílusát és szabatosságát, a hallgatók nevelése szempontjából hatékony voltát (Tóth Á.). A felszólalásoknak jogösszehasonlítás igénylése irányába tolódását az objektív indokokon felül a jegyzetrész szorosabban vett magyar jogtörténeti anyagának alapos kidolgozottsága is magyarázza.

A dualizmus problémakörének letárgyalását követően az első világháborút lezáró forradalmak eredményeként létrehozott állam- és jogrendszerekről szóló jegyzetrészekkel foglalkoztak. A hozzászólások egyöntetű summázata szerint a népköztársasági téma kidolgozásánál még további számottevő teendők vannak, míg a tanácsköztársasági anyag komoly tárgyalási alapul szolgált. A jegyzetnek az utóbbi időszakról kifejtett mondanivalója figyelemreméltó szélességben kiváltotta a külföldi vendégek érdeklődését. Az árnyalatok megvitatásába bocsátkozva hasznosnak látták volna az első magyar szocialista államnak a monarchia régi területén létrejött államokhoz való viszonyát, kiváltképpen pedig békés úton történt megalakulásának körülményeit bemutatni. Úgyszintén fontosnak ítélték a nemzeti kérdés rendezése pozitívumainak kidomborítását, s közben a nemzetiségek előző tapasztalatokon alapuló állásfoglalásainak természetéről adtak magyarázatot. A vendégek láthatóan nemcsak szakmai nézőpontból, vagy a jól megírt szövegrész iránti figyelmességgel, hanem a magyar történelem kiemelkedő hagyományainak őszinte tisztelete jegyében értekeztek. A tananyag bővítését illetően megemlékeztek annak szükségességéről, hogy az akkor keletkezett jogintézmények, bár rövid életű funkcionálásának tanulságait mélyrehatóbban vizsgálják (Hubenák, közvetítve Vietor véleményét is). Az oppozícióban kitértek a feldolgozásnak mindenekelőtt a nacionalizmus tudati maradványai kiküszöbölésével kapcsolatos feladataira, a nemzeti kérdésben elkövetett hibákra, valamint arra, hogy az alkotmány tételeinek szélesebb teret szenteljenek (Gergely). A konkrét tények felsorolásával utaltak a szlovák tanácsköztársaság megalakulásához nyújtott támogatásra, továbbá a polgári népköztársasági témakör feldolgozásában észlelt hiányokra (Kovács K.), illetőleg az utóbbi okára (Tóth). A kérdések dogmamentes megközelítésére serkentett a jogszabályokban nyilvánult helyes szándék és a realizáláshoz viszonylag rövid időbeni feltétel körüli, az álláspontok végleges tisztázásához bizonyára folytatódó nyílt vita (Buzás— Vargyai), amit ezúttal az ülésszak harmadik napján gátolt a következő periódus tárgyalásának még hátralevő feladata. Megjegyezték, hogy a jogszabályok megvalósulásához vezető lépcsőfokok (elméleti kidolgozás, törvényszerzés, majd elfogadás és alkalmazás) mindegyike értékelhető, de a figyelem pl. fél évszázadig elvben hatályos 1868. 44. tc. eseté-

ben a gyakorlati érvényesülésre összpontosulhat, míg máskor (1919-ben bírósági szervezeti törvény javaslatai stb.) annak elmaradását néhány hónapos létezésnél méltánytalan lenne egyoldalúan felróni (Pecze F.). Hiányolták végül a régi apparátus állományának közismert nagyarányú átvétele, valamint a választójog-választások mélyebb taglalását (Ruszoly J.).

A rákövetkező jóval hosszabb, a két világháború közé ékelődő negyedszázad megbeszélésére már csak igen kevés idő juthatott. A vitában ezért terjedelmileg az előzetesen felkért történész opponens tartalmilag is értékes előterjesztése dominált. Helyeselte a kéziratban lerögzített nézetet a kettős uralkodó osztályról (nagybirtokosság és finánctőke), de szerinte „a Horthy-rendszernek volt még egy az uralomban részes tényezője, az állami bürokrácia", amely amazok érdekellentéteinek egyeztetésével és egyensúlyozásával bizonyos politikai autonómiát szerzett. Egyébként helytállónak minősítette az ellenforradalmi rendszer jellemzését, hogy az „fasiszta diktatúra, monarchikus államforma mellett". Az opponens részletesebb tájékoztatást kívánna a rendi elemekkel deformált parlamentárizmus bonyolult összetevőiről, s azoknak a kifejlett fasiszta állam tipikus alakzataival egybevetéséről (Szabó M.). Emellett szemléltető megállapításokat tettek a dualizmus és a Horthy-korszak között kapcsolatot teremtő tételes jogról, pl. az önkormányzati törvények hatályának kisebb módosításokkal meghosszabbodásáról (Ruszoly). A külföldiek részéről hangsúlyozták a többi között a második világháború táján az ún. visszacsatolt területek nemzetiségi iskolái kérdésének kifejtésére adódó lehetőségeket, illetőleg ennek szükségességét (Bidovsky). A jegyzetvita lebonyolításához biztosított idő végéhez közeledve sokan (Bianchi, Kovács, Vargyai és Sík sajnálatosan csupán tételeik rövid megemlítésére szorítkozhattak.

A viták befejezése utáni zárszóban a konferencia egészét értékelő Horváth Pál tanszékvezető, egyetemi docens kiemelte, hogy a számos külföldi tudós szakavatott közreműködése nagyon indokolt volt. Megelégedéssel és örömmel konstatálta a nemzetközi együttműködésben történt további előrehaladást, valamint a leendő tankönyv kontúrjait előrevetítő jegyzet vitájának sikeres lebonyolítását.

A jegyzetvita rendeltetésének megfelelő feladatát, hogy a szerkesztőnek és a szerzőknek támaszt nyújtson, az általuk feldolgozott anyagok és képviselt irány mibenlétéről, helyességéről eligazítson, eredményesen teljesítette. A különböző nézetek örvendetesen gyümölcsöző vitáinak lezárását, illetőleg egyelőre megoldatlan kérdések mérlegének megvonását és a problémák még aprólékosabb boncolását e fórum nem szolgálhatta. Azok némelyikének végleges megoldása újabb kutatásokat, egyedül rájuk méretezett szűkebb eszmecseréket, vagy éppen irodalmi, stb. kimunkálást feltételez. A lényeges tények közé tartozik, hogy a magyar jogtörténettudomány tankönyvírás tekintetében alig egy évvel ezelőtt határozottan jelzett (Jogtudományi Közlöny 1965. 6. sz. 278. old.) teendőit illetőleg jelentős lépés történt. Az utolsó tíz esztendőben, különösen pedig a mostani évtizedben a jogtörténet művelésében számottevő, a korábbiakat jelentékenyen meghaladó eredményekkel (monográfiák, tanulmányok, szakankétok rendszeres szervezése, idehaza és külföldön nemzetközi konferenciákon alkotó részvétel stb.) együtt a tankönyv kibocsátása szintén napirendre kerül. E tény horderejét mutatja az idevágó indokolatlanul rezignált megítéléstől (Századok, 1965. 6. sz. 1314. old.) elhatárolódó történészi várakozás, amely legutóbb a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén (Századok, 1966. 2—3. sz. 622. old.) tárgyilagosan megnyilvánult. A fent említett és egyéb hiányzó anyagokkal teljes jogtörténeti jegyzetet bizonyára rövidesen olvashatjuk.

Pecze Ferenc

JOGIRODALOM

Weltner Andor: „A szocialista munkaszerződés"

A tudomány és a tudós fejlődésének útja egyaránt a mind általánosabb új igazságok megismerése felé vezet. Kiváló eredmény Weltner Andor tudományos munkásságának s egyúttal a szocialista munkajog előrehaladásának útján „A szocialista munkaszerződés" című monográfia. A szerző nemcsak a munkaszerződés intézményét vizsgálja, de ezzel kapcsolatosan új megközelítésben foglalkozik a szocialista munkajog számos átfogó problémájával és lényeges, az eddigieknél általánosabb összefüggéseket tár az olvasó elé.

1. A nagyterjedelmű munka nyolc fejezetre tagozódik s a szerző a szocialista munkaszerződés jellege és alapvető kérdései című első fejezetben veti meg további megállapításainak elméleti alapját. Abból indul ki, hogy a tőkés berendezkedésben a munkaszerződés a lényeget illetően sajátos árucsereszerződés, mivel a munkaerő áru. A szocializmusban viszont a munkaerő árujellege megszűnik és ez megváltoztatja a munkaviszony és a munkaszerződés természetét. Erre figyelemmel a monográfia mindenekelőtt választ keres arra az alapvető kérdésre: miért szűnik meg a szocializmusban a munkaerő árujellege. Nem elégszik meg azzal a felelettel, hogy a termelés eszközei társadalmi tulajdonban lévén, a dolgozók a társadalomnak s ennek révén saját maguknak dolgoznak, amiből következik, hogy saját munkaerejüket nem adhatják el saját maguknak. Ez a tétel túlságosan leegyszerűsített volta miatt sok mindent nem magyaráz meg.

Az árutermelésnek a politikai gazdaságtanban uralkodó nézet szerint két feltétele van: *a)* társadalmi munkamegosztás, és *b)* a termelők közötti kisebb-nagyobb elkülönültség (6. old.). Szocialista berendezkedés mellett mindkét feltétel fennáll, hiszen megvan a társadalmi munkamegosztás és a dolgozó a termelés eszközeitől bizonyos mértékben el van különítve, annak ellenére, hogy társadalmi szinten résztulajdonos. Ezért a szocializmusban árutermelés folyik. Csupán az nem világos, hogy ilyen körülmények között miért egyedül

a munkaerő nem válik áruvá. „Ha ugyanis árukká válnak a termékek — írja a szerző a 8. oldalon —, amelyeket a dolgozók hoznak létre, továbbá általában áruk azok a fogyasztási cikkek is, amelyeket a dolgozók munkabérük felhasználásával megvásárolnak, és ha korrigált módon is, de az értéktörvény szabályozza a dolgozók által termelt áruk árának és az általuk megvásárolt fogyasztási cikkek árának az alakulását, akkor mi szakítja meg ezt az összefüggést, mi akadályozza meg azt, hogy a munkaerő is áruvá váljék, és hogy a munkabér mértékének a megállapításával kapcsolatban ne legyen szükség az értéktörvény közvetlen felhasználására."

A választ kutatva, a szerző végigpillant a történelmi fejlődésen s figyelemre méltó összefüggésre talál: a termelési eszközök és a munkaerő elkülönültsége nem szükségképpen vonja maga után a munkaerő áruvá válását. Nem volt áru a rabszolga munkaereje, aki nem rendelkezhetett munkaereje felől, hiszen a személye, s ezzel együtt munkaereje is, a rabszolgatartó tulajdonában volt. Nem válhatott áruvá a jobbágy munkaereje sem, mert a hűbéri kor földtulajdoni kötöttségei folytán ugyancsak nem rendelkezhetett szabadon vele. Mindebből következik, hogy a munkaerő és a termelési eszközök elkülönítettsége csak az egyik feltétele a munkaerő áruvá válásának. Egybekapcsolásuknak csak egyik módja amidőn az összekapcsolódás a munkaerő áruvá válása, illetve cseréje formájában, egyenérték ellenében történik. Erre az áruegybekapcsolásra csak bizonyos társadalmi-gazdasági feltételek mellett van lehetőség. Egyedül a kapitalizmusban válik lehetővé és szükségessé is, hogy a munkaerő áruvá váljék, és hogy ennek következtében „a munkaerő feletti rendelkezési jog megszerzését egy egyenértékek cseréjét közvetítő áruszerződés biztosítsa". (13. old.)

2. Az ezután feltett kérdés és a megoldására alkotott gondolatmenet nemcsak a munkajognak, de általában a szocialista jogtudománynak is középponti problémáit érinti és a mű egyik főértéke. A szerző arra keres választ, milyen társadalmi-gazdasági tartalommal és milyen jogi formák között megy végbe a szocializmusban a termelő eszközök és a munkaerő egybekapcsolása. Évégből a létrejött társadalmi-gazdasági valóságnak megfelelő új koncepciót alakít ki. Az állami-társadalmi tulajdon azt jelenti, hogy a termelőeszközök az állam közvetítésével a társadalom tulajdonában vannak, a létrejött termékek pedig az állam közvetítésével először a társadalom tulajdonába kerülnek. Ez azonban csupán a dolog egyik oldala. Megvilágítást igényel az is, hogyan funkcionál ez a társadalmi tulajdon, más szóval a társadalom tagjai hogyan gyakorolják uralmukat a termelés eszközei és a termelt javak felett. Erről az oldalról, az állampolgárok, a dolgozók oldaláról nézve „az állami-társadalmi tulajdon mint egy *újtípusú tulajdonközösség* jelentkezik, amelynek minden egyes állampolgár résztulajdonosa" (15. old.; az aláhúzás saját kiemelésem: K. I.).

Az össznépi társadalmi tulajdon rendeltetése folytán e tulajdonközösség természetére az a jellemző, hogy *a)* oszthatatlan, nevezetesen a tulajdonközösség tárgyai nem oszthatók fel az állampolgárok között, továbbá *b)* hogy a társadalmi tulajdon tárgyai, elsősorban a termelő eszközök általában nem kerülhetnek forgalomba, azaz nem alakulhatnak át árutulajdonná. E tulajdonközösségre nem alkalmazhatók a Ptk-nak a tulajdonközösségre vonatkozó szabályai sem, mert azok az árujelleg igényeit elégítik ki és módot adnak a tulajdonközösségnek vagy elemeinek a megosztására.

Ennek ellenére a szerző szerint „a társadalmi tulajdon — lényegét illetően — tulajdonközösség, sőt a legmagasabb szintű tulajdonközösség, mert a maga dialektikus egységében kifejezésre juttatja egyfelől az egész társadalomnak a termelés eszközeire és eredményeire vonatkozó tulajdonosi jogosultságait, másfelől pedig ezen belül az állampolgároknak a résztulajdonosi jogosultságait" (17. old.). Azzal érvel, hogy az állampolgárok nemcsak állampolgári jogaik útján gyakorolják résztulajdonosi jogosultságaikat; e réven csupán a résztulajdonosi jogállás össztársadalmi szintű gyakorlása megy végbe. A vállalat keretei között az embert nem mint állampolgárt, hanem mint a kollektíva tagját is megilletik a résztulajdonosi jogosultságok, éspedig „kollektívabeli tagsági viszonya" alapján (20. old.), amely feljogosítja a dolgozót, hogy az üzemi demokrácia intézményei útján befolyást gyakorolhasson a vállalat tevékenységére. Emellett álláspontja szerint a dolgozót a munkajogviszonyból egyénileg megillető alanyi jogok — így a munkához való jog, a foglalkoztatáshoz, a megfelelő szervezési és műszaki feltételekhez, a szükséges irányításhoz, tájékoztatáshoz stb. való jogok — is szoros kapcsolatban állanak a résztulajdonosi minőséggel. Mindezek alapján a szerző arra jut, hogy a szocialista munkaszerződés a társadalmi tulajdonközösség keretében kialakult résztulajdonosi jogosultság gyakorlásának egyik eszköze, amely főleg három irányban konkretizálja a résztulajdonosi jogosultságokat: *a)* sajátos jogi eszközeivel megnyitja a társadalom munkájában való részvétel lehetőségét: munkához való jog; *b)* biztosítja a nemzeti jövedelemből való részesedést: a szocialista elosztáshoz való jog; *c)* bevonja a dolgozót az üzemi demokrácia intézményeinek a tevékenységébe: a szocialista önigazgatásban való részvételre irányuló jog.

Tulajdonosi jogosultságoknak tekinthetők-e azonban az említett jogok? — teszi fel ezután a szerző a jogászi szempontból döntő kérdést, s igenlő választ ad rá (23. old.). Különbség van ugyanis a tulajdon, mint materiális viszony és a tulajdonjog mint felépítményi jelenség között abban az értelemben is — írja —, hogy a tulajdonosi viszonyok jogi szabályozása nemcsak a tulajdonjog útján történik meg, hanem egy sereg más jogviszonyban is, aminő a bérlet, a haszonbérlet, a haszonélvezet stb. A tulajdonjog a tulajdonnak mint a termelési viszonyok alapjának csak az elsődleges jogi szabályozását adja, de ezzel eldönti a tulajdonra vonatkozó összes többi szabályok sorsát is, melyek léte, berendezkedése a tulajdonjogtól függ. Az állampolgárok, illetve a dolgozók résztulajdonosai a termelés eszközeinek és eredményeinek, de résztulajdonosi tevékenységüket nem a tulajdonjog (illetve az annak tartalmát alkotó birtoklási, használati és rendelkezési jogok) formájában fejtik ki,

hanem a már említett állampolgári jogok, illetve a vázolt kollektív és egyéni munkajogi alanyi jogok formájában. Mindezek alapján a szerző azt állapítja meg, hogy a társadalmi tulajdonközösség „sajátos tulajdonközösség, amelynek a lényege az, hogy a résztulajdonosi tevékenység az állampolgári jogosultságoknak, az üzemi demokrácia intézményeinek és a munkajogviszonynak a szabályai szerint fejthető ki" (24. old.).

3. A sajátos tulajdonközösség ellenére a dolgozó és a termelés eszközei között a szocializmusban is fennáll bizonyos elkülönítettség, mert a dolgozó mint résztulajdonos a munkajogi alanyi jogait csak akkor gyakorolhatja, ha meghatározott vállalattal munkaszerződést köt. Ez az elkülönítettség azonban nem vezet a munkaerő áruvá válására (mint már szó esett róla egymagában az elkülönítettség nem teszi áruvá a munkaerőt), mert nem kizáró jellegű magántulajdonosi elkülönítettséget valósít meg. Csupán a társadalmi tulajdon és tulajdonközösség oszthatatlanságából adódó belső szervezeti, funkcionális és jogi megosztottságot jelent s abból származik, hogy a résztulajdonos joga kiterjed ugyan az egészre, de „az egyes részek vonatkozásában csak a többi résztulajdonossal közösen, vagyis csak az állam közvetítésével" gyakorolhat jogokat (26. old.). A szóbanlevő elkülönítettségnek tehát nem az áruvá válás biztosítása a rendeltetése, hanem hogy a vállalat, illetve a dolgozók kiválaszthassák a leginkább megfelelő dolgozót, illetve vállalatot, munkakört stb. Ez a fajta elkülönültség tehát „az emberré válást, az emberi méltóságot és önrendelkezést" szolgálja (46. old.). A munkaszerződés pedig ilyen körülmények között nem áruszerződés, hanem a dolgozó résztulajdonosi jogosultságainak, a munkához, a szocialista elosztáshoz és a szocialista önigazgatásban való részvételhez való jogának a gyakorlását szolgáló jogi forma (27. old.).

De nem árucsereszerződés a munkaszerződés egyéb tekintetben sem. A munkaszerződés keretei között ugyanis nem érvényesül az értéktörvény, azaz a dolgozó és a vállalat viszonylatában a kölcsönös szolgáltatások mértékét nem az egyenértékűség elve határozza meg, hanem a dolgozó mint résztulajdonos a munkaszerinti elosztás törvényének megfelelően (tehát munkája arányában) részesedik a nemzeti jövedelemből (46. old.). Viszont össztársadalmi szinten az értéktörvény érvényesül annyiban, hogy a dolgozók egyenlő minőségű és mennyiségű munkáért egyenlő mértékben, egyenlőtlen mennyiségű és minőségű munkáért egyenlőtlen mértékben részesednek a nemzeti jövedelemből.

A szerző a továbbiakban a szocialista munkajogviszony jellegéből is következtetéseket von le a munkaszerződés természetére. A munkajogviszony a szocializmusban személyiségi és közösségi természetű jogviszony s így a munkajogviszonyt létrehozó munkaszerződés jellegére is megállapítható, hogy az „személyiségi jogi, a vállalati kollektíva közösségébe való belépésre irányuló szerződés" (51. old.) Az első fejezet befejezéseként pedig még ehhez hozzáteszi: a munkaszerződés szerepét nem lehet arra korlátozni, hogy egyszerűen csak munkajogviszonyt hoz létre és meghatározza a munkajogviszony egyes elemeit. A munkaszerződés alapján a már említett kollektívabeli „tagsági viszony" jön létre, amely háromféle elemnek: egy munkavégzési, egy szervezeti és egy résztulajdonosi viszonynak az egysége. „A munkaszerződésnek — írja — meg kell határoznia a dolgozónak mint a kollektíva tagjának jogi pozícióját a tagsági viszony mindhárom eleme tekintetében".

4. Az 1—3. alatt ismertetett megállapításokkal a mű értékes tudományos összefüggéseket tár fel. A vállalat és a vállalati kollektíva természetét legközvetlenebbül a társadalmi tulajdonközösségről szóló tételek érintik. Az ezek körében felvetődő problémákra ezért fokozottabb figyelmet kell fordítanunk.

Első kérdésünk azzal függ össze, hogy a társadalmi tulajdonközösség egyik vonása a szerző szerint az oszthatatlanság, tehát hogy a társadalmi tulajdon tárgyai nem oszthatók fel az állampolgárok között. Az állampolgári jogok gyakorlása össztársadalmi szinten történik és így e követelménynek megfelel, mivel közvetett módon ugyan, de a társadalmi tulajdon egészét érinti. A vállalat keretei között az embert mint a kollektíva tagját megillető „résztulajdonosi" jogok viszont szükségképpen a társadalmi tulajdon egy részére: a vállalatra korlátozódnak. Más szóval a szerző által körvonalazott társadalmi tulajdonközösség tagja mint állampolgár a társadalmi tulajdon egészére, mint munkaviszonyban álló dolgozó pedig csak az össztársadalmi tulajdon egy részére (a vállalatra) gyakorolhatja „résztulajdonosi" jogosítványait. Ez utóbbi viszont azt jelenti, hogy e körben a társadalmi tulajdon szigorúan véve nem oszthatatlan, hiszen a vállalat önállósága és a vállalati kollektíva önigazgatási jogkörének elismerése voltaképpen nem más, mint az össztársadalmi tulajdonra vonatkozó kezelési jogok bizonyos megosztásának eredménye. A szerző álláspontja tehát az — bár ehelyütt teljesen nem fejti ki —, hogy a társadalmi tulajdon csak végső soron oszthatatlan, másszóval, hogy az össztársadalom a vállalat feletti uralom elsődlegességét nem engedheti át senkinek,[1] de annyiban nem oszthatatlan, hogy a tulajdonosi funkciók egy részét szükségképpen át kell engednie a vállalatok, illetve a kollektívák számára.

A második kérdés így hangzik: kellő alappal helyezkedik-e a szerző arra az álláspontra, hogy a vállalati tevékenység irányításában való részvételre vonatkozó jogok, továbbá a munkához, a szocialista díjazáshoz, a foglalkoztatáshoz, stb. való jogok tulajdonosi jogoknak tekinthetők. Igaza van a szerzőnek abban, hogy az alap körében számon tartott tulajdonosi viszonyok szabályozása nemcsak a tulajdoni jogviszony útján megy végbe, hanem egyéb jogviszonyok révén is. Ebben az értelemben „tulajdonosi jog" a bérleti vagy a haszonbérleti jog is. Ilyen kiindulás mellett a szóban levő dolgozói jogok is „tulajdonosi" jogok. Ez a szemlélet nem jogi-dogmatikai, hanem szociológiai szemlélet, ami a

[1] Erre jutunk akkor is, ha a szerzőnek a Magyar Tudományos Akadémián 1964. november 18-án „A szocialista gazdálkodó szervezet struktúrája" c. előadását is figyelembe vesszük (MTA Társadalmi Történeti Tudományok Osztályának Közleményei XIV. kötet 3. szám). Ebben egyebek között azt hangoztatja, hogy az állam a demokratikus centralizmus rendszerében gyakorolja tulajdonosi funkcióit is, ezek egyrészének gyakorlását tehát át kell engednie a gazdálkodó szervezeteknek (225. old.).

jogász számára is igen fontos, nem utolsó sorban akkor, amikor a szükséges új adekvát szabályok megteremtése előtt állunk.

Mindezek ellenére a szerző szóhasználata félreértések forrásává is válhat, mert nincs külön szavunk a tulajdonnak mint társadalmi viszonynak és mint jogviszonynak a jelölésére. Jogi értelemben pedig a vállalat, illetve a kollektíva nem tulajdonközösség és a dolgozói jogok — amint azt a szerző is hangoztatja — jogi értelemben nem tulajdonosi, hanem munkajogi jogosultságok. Jogi értelemben tehát azt lehetne mondani, hogy a vizsgált dolgozói jogok nem tulajdonosi jogok, de „tulajdonosi eredetű" jogok annyiban, hogy tartalmukat és természetüket nagymértékben meghatározza a társadalmi tulajdon.

A fentiekből fakad a harmadik kérdés: ha jogi értelemben nem tulajdonosi jogokról van szó, van-e haszna a „tulajdonosi eredet" hangoztatásának? Úgy véljük komoly haszna van. A gondolatban rejlő értékek különösen akkor tárulnak fel, ha az új gazdasági mechanizmusra tekintünk, amelynek lényege, hogy az állam lemond a vállalatok közvetlen, szoros irányításáról. Ehelyett intézményesen átengedi a vállalatok kezelését a dolgozói kollektíváknak. A nagyobb kockázat és elevenebb érdekeltség révén így kialakuló valóságos vállalati önállóság atmoszférájában más tartalmat igényelnek a dolgozók szóban levő jogai mint korábban. A társadalmi tulajdonközösség elmélete annak hangoztatásával, hogy a dolgozók részvételi jogai résztulajdonosi eredetűek, másszóval, hogy a vállalat feletti uralomban a kollektívának is része van, ezt az igen fontos és időszerű követelményt a maga valóságos rangjára emeli.

5. A második fejezet a munkajogi jogalanyisággal foglalkozik. Mint e cím is mutatja, a szerző azt vallja, hogy a jogképesség konkrét tartalma az egyes jogágazatokban különböző (71. old.). A dolgozói jogalanyiság a jogi forma oldaláról azt jelenti, hogy „a dolgozó saját nevében, saját akaratából és saját cselekményével munkajogviszonyba léphet, dolgozói jogok és kötelezettségek hordozója, alanya lehet" (74. old.). A dolgozói jogalanyiság társadalmi-gazdasági tartalmát pedig a szocializmus viszonyai között a munkához való jog teremti meg (90. old.), amelynek gyakorlása érdekében — írja — „minden munkaképes ember — kizsákmányolástól, kényszertől és hátrányos megkülönböztetéstől mentesen — alkalmasságának és szakképzettségének megfelelő munkával vehet részt a társadalom munkájában, és végzett munkája mennyiségének és minőségének megfelelő arányban részesülhet a nemzeti jövedelemből" (96. old.). A munkához való jog főbb kérdéseiről szóló és a munkajogi dogmatikát továbbfejlesztő fejtegetések között különös figyelmet érdemel a munkához való jognak, mint az egyik legfontosabb személyiségi jognak a védelméről szóló elemzés (98. és köv. oldalak). Egyet kell érteni pl. ama álláspontjával, hogy ha harmadik személy a dolgozóról olyan valótlan adatokat híresztel vagy közöl, amelyek alkalmasak arra, hogy a dolgozó elhelyezkedését megnehezítsék, vagy munkajogviszonyának a megszüntetésére, illetve egyéb munkajogi hátrányokra vezetnek, a polgári jogi jóhírnévhez való jog megsértéséhez hasonló jogellenes helyzet alakul ki. Megfelelő munkajogi szabály hiányában ilyenkor analógia alapján a Ptk-nak a személyhez fűződő jogokról szóló 85. §-át kell alkalmazni (101. old.).

A gyakorlatban még fontosabb kérdés vetődik fel, amikor a korábbi munkáltató sérti meg a dolgozó munkához való jogát azzal, hogy jogellenesen kedvezőtlen információt, illetve minősítést közöl a dolgozót alkalmazni kívánó új vállalattal. A szerző álláspontja szerint ebben a kérdésben „a személyzeti munkára vonatkozóan kialakított alapvető elvekből kell kiindulni, vagyis a dolgozó irányában kötelező nyíltságból, az adatok ellenőrzöttségének a követelményéből és a munkához való jog védelmének a fontosságából" (114. old.). Ennek megfelelően a régi vállalat csak ellenőrzött adatokat közölhet és nem küldhet más minősítést, mint amelyet a dolgozóval már megismertettek, és ha a dolgozó arra észrevételt tett, ezeket is közölni kell az új vállalattal. Ha a korábbi munkáltató e szabályok megszegésével megakadályozza vagy zavarja a dolgozó újabb elhelyezkedését, a dolgozó nemcsak a Ptk-nak a személyhez fűződő jogok védelmére vonatkozó eszközeit veheti igénybe, de ilyen esetben a vállalat anyagilag is felel a dolgozó irányában. Az anyagi felelősségről erre az esetre nincs ugyan tételes munkajogi szabály, de a szerző igen helyesen azt az álláspontot vallja, hogy gyakorlatilag ugyanaz a helyzet alakul ki, mint amikor a vállalat nem adja ki a dolgozó munkakönyvét vagy abba helytelen bejegyzést tesz és emiatt a dolgozó nem tud elhelyezkedni.

Figyelemreméltóak a szerző megállapításai a foglalkoztatási kötelezettség teljesítésének elmulasztása esetén fizetendő átlagkereset jogi természetéről (118. és köv. old.). Míg károkozás esetében az átlagkereset a kár mértékét meghatározó, azaz felelősségi eszköz, addig a foglalkoztatási kötelezettség teljesítésének elmulasztása esetén az átlagkereset fizetése „nem más mint egy szolgáltatási kötelezettségnek a teljesítése", azaz a felelősség körén kívülálló intézmény. Ezzel magyarázza azt, hogy a vállalat a foglalkoztatási kötelezettség megszegése esetén nem mentheti ki magát vétlenségével, sőt még erőhatalomra sem hivatkozhat. Nézetem szerint itt inkább a munkáltató objektív felelősségéről van szó, a kimentés megszorítása innen ered.[2]

A második fejezet a továbbiakban a dolgozói jogalanyisággal foglalkozik (ezen a dolgozói jogképesség és cselekvőképesség egységes fogalmát értve). A dolgozói jogalanyiság elnyerésének időpontját vizsgálva a munka elemzi azokat a munkavédelmi, illetve a tankötelezettséggel összefüggő követelményeket, amelyek kizárják, hogy a dolgozó 14. életévének betöltése, illetve tankötelezettségének megszűnése előtt elnyerhesse a dolgozói jogképességet. Ebben az időpontban viszont a dolgozónak már megvan a szükséges értelmi fejlettsége is ahhoz, hogy rá lehet bízni annak eldöntését, milyen munkajogviszonyra kíván lépni; ez a gyökere annak, hogy a munkajogban a dolgozó jog- és cselekvőképessége egységes képesség gyanánt jelentkezik (139. old.).

A taglalt fejezet a munkáltatói jogalanyiság kérdéseinek elemzé-

[2] Álláspontom indokolásául lásd: Kertész: „A fegyelmi felelősség alapkérdései a munkajogban" (Bp. 1964.) a 149—153. oldalon közölt fejtegetéseket.

sével zárul; e körből csupán egy kérdést ragadunk ki. A munkáltató jogképessége relatív s ennélfogva az állami gazdálkodó szerv nem létesíthet olyan munkaviszonyt, amely szabályszerű céljának megvalósításához nem szükséges. A szerző úgy véli, hogy a munkáltatói jogképesség túllépése nem idézi elő a munkaszerződés érvénytelenségét, hanem a munkáltatót a dolgozó irányában arra jogosítja fel, hogy a munkajogviszonyt a felmondásra vonatkozó általános szabályok szerint a jövőre vonatkozóan megszüntesse (161. old.). Mégis úgy véljük, több szempont szól az említett munkaszerződés érvénytelenségének alapulvétele mellett. Ilyen szempont elsősorban, hogy érvénytelenség esetén a vállalat köteles megkísérelni a hiba orvoslását. Ha pl. a vállalat azzal lépi túl jogképességét, hogy a dolgozót a szervezeti és működési szabályzatban nem szereplő, de a valóságban meglevő és objektíve is szükséges munkakörre alkalmazza: az orvoslási kötelezettség megköveteli a szabályzásnak e munkakörrel való kiegészítését. Ha viszont ilyen orvoslásra nincs lehetőség, mert a szóban levő munkakör nem létezik és nincs is szükség rá, a munkaviszony a munkaszerződés nem orvosolható érvénytelensége miatt amúgyis megszüntethető.

6. A kollektívabeli tagság keletkezésének jogalapja és a jogviszony kezdő időpontja című III. fejezetben a szerző előljáróban a munkaszerződés szerepével foglalkozva, a „kollektívabeli tagság" fogalmát vizsgálja. E „tagsági" jogviszonynak nézete szerint három eleme van: a munkavégzési, a résztulajdonosi és a szervezeti viszony. Az első nem szorul magyarázatra. A második: a résztulajdonosi elem fokozatosan növekvő jelentőségre tesz szert s ezért „a munkaszerződés szerepe egyre kevésbé korlátozódhatik a szűkebb értelemben vett munkavégzés feltételeinek megállapítására, hanem helyet kell vállalnia a résztulajdonosi elem feltételeinek részletesebb meghatározásában is..." (178. old.). A harmadik (a szervezeti) elem azzal függ össze, hogy a szocialista vállalat működése „nagyon fontos, bonyolult és szükségszerűen jogilag is szabályozott belső viszonyokat" (179. old.). igényel, a munkaszerződésnek pedig fontos, új szerepévé válik, hogy „meghatározza az egyes dolgozónak a helyét, jogosultságait és kötelezettségeit ebben a belső szervezeti és működési rendben (180. old.). A „tagsági" viszony az említett három elem egységbe foglalása. Az említett elemek közül a munkavégzés viszonya az alapvető és „ennek alapján, ennek közvetítésével és ettől elválaszthatatlanul alakul ki, ezt mintegy betetőzve a résztulajdonosi és a szervezeti elem" (180. old.).

Ez a felfogás — helyesen — szélesebbnek látja a vállalat és a dolgozó közötti jogviszonyt a dolgozó hagyományosan szemlélt ún. „egyéni" munkajogviszonyánál, amely a „résztulajdonosi viszonyok" körét nem öleli fel. Ez az új szemléletmód azonban szükségessé teszi a munkajogviszony alapját alkotó társadalmi munkaviszonyokról eddig vallott nézetek felülvizsgálását is, mert e szélesebb jogviszony-fogalomnak aligha alkothatja az alapját az a szűken szemlélt társadalmi munkaviszony, amely — a kollektív viszonyok nélkül — csupán az egyéni kapcsolatokat öleli fel, és ezek köréből is főleg a munkavégzési viszonyt veszi tekintetbe, holott — mint a szerző hangsúlyozta — itt hármas viszony egységéről van szó: a munkavégzési, az elosztási és a szervezeti viszony egységéről.

A harmadik fejezet ezután azt a sokat vitatott kérdést vizsgálja, milyen tényállás megvalósulása szükséges ahhoz, hogy a munkajogviszony létrejöjjön. A szerző elutasítja a „beiktatási" elmélet felfogását, amely szerint a munkaszerződés megkötésével még nem jön létre a munkajogviszony, hanem ehhez további mozzanatként arra is szükség van, hogy a dolgozó bekapcsolódjék a vállalat kollektívájába. A „szerződési" elmélet álláspontjára helyezkedve, azt vallja, hogy ha a munkaszerződést megkötötték, a munkajogviszony létrejön, „függetlenül attól, hogy a bekapcsolódás, a beiktatás ténylegesen megvalósult-e" (207. old.). A két koncepció között abban látja az alapvető különbséget, hogy a felek akaratának tulajdonítunk-e nagyobb jelentőséget, vagy pedig a „ténylegességnek", azaz annak a véletlennek, hogy valóban megtörténik-e a beiktatás, amikoris „esetleg a felek önkényének engedjük át annak a lehetőségét, hogy jogellenes magatartásukkal meghiúsítva a beiktatást, utólag és jogellenesen megakadályozhassák a munkaviszony jogi létrejöttét". A további kérdés így hangzik: milyen időpontban kezdődik meg a munkajogviszony, már a szerződés megkötésekor-e vagy csak a munka megkezdésére kijelölt időpontban, vagy esetleg csak a munka tényleges felvételének az időpontjában. A válasznak nagy gyakorlati jelentősége van, hiszen a munkajogviszonyból származó kötelezettségek attól az időponttól terhelik a feleket, amelyben a munkajogviszony megkezdődött, csak ettől az időponttól vehetők igénybe a társadalombiztosítási szolgáltatások s ebben az időpontban veszik kezdetüket a munkajogviszony olyan jogi hatásai is, mint a munkajogi felelősség érvényesülése, illetve a munkajogviszony megszüntetésével összefüggő kötöttségek. A szerző — következetesen — úgy vélekedik, hogy a munkajogviszony a munkaszerződés megkötésével nemcsak létrejön, de meg is kezdődik (jogi hatásai nyomban érvényesülnek). Más kérdés, hogy ha a munkaszerződés szerint a dolgozó a munkát később köteles megkezdeni, úgy a jogviszonynak két szakasza különböztethető meg. Az első szakasz a munka megkezdésére kijelölt időpontig tart, amikor is kezdetét veszi a második szakasz, tekintet nélkül arra, hogy a szóban levő időpontban ténylegesen sor került-e a foglalkoztatás megkezdésére. Már a munkajogviszonynak ebben az első szakaszában megvalósul a munkajogviszony megszüntetésének a kötöttsége, tehát felmondásra vagy azonnali hatályú megszüntetésre csak a törvényben megengedett esetekben és módon kerülhet sor. A második szakaszban válnak viszont hatályossá mindazok a jogosultságok, amelyek a munkavégzéshez fűződnek s a „munkaviszonyban töltött idő" számítása a hozzá kapcsolódó szolgáltatások és előnyök szempontjából. Ha a dolgozó a munka megkezdésére megszabott időpontban — a terhére felróhatóan — a munkát nem kezdi meg: igazolatlanul mulaszt s a vállalat azonnali hatállyal megszüntetheti a munkajogviszonyt, ha a dolgozó a munkát írásbeli felhívás ellenére sem veszi fel.

Abban az esetben pedig, ha a vállalat — a dolgozó jelentkezése és rendelkezésre állása ellenére — nem kezdi meg a dolgozó foglalkoztatását, megszegi foglalkoztatási kötelezettségét és a dolgozót a munkajogviszonyból származó jogosultságok ugyanúgy megilletik, mintha a munkát megkezdte volna.

A két elmélet közötti vitában a fenti tételeket úgy értékelhetjük, mint a szerző által a szerződési elmélet oldalán megnyert csatát. Bizonyos kérdések azonban fennmaradtak, s így problematikus, hogy a győztes csatával vége van-e a két elmélet közötti háborúnak is. Ezt jelző motívum pl. a szerzőnek az az álláspontja, amely szerint a vállalat azonnali hatállyal elállhat a munkaszerződéstől, ha a dolgozó a munka megkezdésére kijelölt időpont előtt olyan súlyos fegyelmi vétséget követett el, amelynek alapján egyébként fegyelmi elbocsátásnak lenne helye; az „elállás", mint az elbocsátást pótló megoldás arra utal, hogy a munkajogviszony szóban levő első szakasza sokban más jellegű mint a tulajdonképpeni munkaviszony, amelyben a dolgozó a kollektíva tagjaként valóságosan résztvesz a munkafolyamatban. Ugyanez a mozzanat tükröződik a szerző egy másik javaslatából is. Nevezetesen álláspontja szerint, ha a vállalat a megszabott időpontban a dolgozó jelentkezése ellenére nem kezdi meg a dolgozó foglalkoztatását, lehetőséget kell adni a dolgozónak, hogy „bizonyos idő, esetleg harminc nap után a munkajogviszonyt felmondással megszüntethesse, ha a vállalat a dolgozó felhívása ellenére sem kezdi meg a foglalkoztatását" (247. old.). A tulajdonképpeni munkajogviszony alatt a dolgozó minden megkötés nélkül bármikor közölheti a felmondást és így a javaslat szerinti 30 napi várakozási idő bevezetése megint csak annak jele, hogy a munkajogviszony szóban levő első szakasza sokban különbözik a munkajogviszony második szakaszától. A beiktatási elmélet — a szerző által helytállóan feltárt és alapos korrekciókat igénylő hibái ellenére is — ezt a valóságos különbséget veszi figyelembe. A jövőnek kell tehát eldöntenie: a munkajogviszony első és második szakasza közötti különbségek vagy a szerző által vázolt rokon vonások az erősebbek-e.

7. E tanulmány keretei nem engedik meg, hogy a fentiekhez hasonló részletességgel foglalkozhassunk a munka további fejezeteivel. Meg kell elégednünk tehát a néhány soros jellemzéssel. A negyedik fejezet a munkaszerződés szükséges tartalmi elemeiről szól. Alapvető témája, milyen tartalmi elemekben kell a feleknek megállapodniuk ahhoz, hogy a munkaszerződés létrejöjjön. A szerző arra jut, hogy ezek: az alkalmazás, a munkakör és a munkabér megállapítása. Foglalkozik emellett a munkaszerződés időtartamában, valamint a munka teljesítési helyében való megállapodás problémáival s helyesen állapítja meg, hogy ezeknek nem kell a szükséges tartalmi elemek közé tartozniok. Az ötödik fejezet címe: a munkaszerződés kapcsolata egyes szervezeti viszonyokkal. A szerző abból indul ki, hogy állandóan fokozódik a jelentősége a munkakörök betöltésére vonatkozó személyi feltételeknek (szakképzettség, teljesítmény-követelmények, együttműködési követelmények stb.). Emellett e követelmények megállapítása során az egyéni oldal mellett mind nagyobb szerepe van a társadalmi oldalnak is. Mindezek figyelembe vételével elméleti és egyszersmind gyakorlati szempontból értékes elemzést kapunk arról, hogy a munkaszerződésnek milyen kapcsolata van egyebek között a vállalat működési és szervezeti szabályzatával, a teljesítmény-követelményekkel, a műszaki és szervezési feltételek biztosításával, a munkavédelmi követelményekkel stb. A hatodik fejezetben a szerző a munkaszerződés megkötésével és módosításával kapcsolatos egyes kérdésekkel, a hetedik fejezetben pedig a dolgozó főkötelezettségével: a munkavégzési kötelettséggel foglalkozik. A mű az analógiának a munkaszerződéssel kapcsolatos szerepéről szóló nyolcadik fejezettel zárul.

A fordulat éve után kialakult szocialista munkaviszonyokban az azóta eltelt 18 év alatt mélyreható változások következtek be. Ezt az átalakulást a mindennapok egyhangú pergésében sokan nem veszik észre. A munkajog valódi értelemben felfogott művelésének azonban elsősorban a ma és a holnap valóságának felismerése a tudományos és egyúttal erkölcsi alapja. A recenzens azzal a jóleső érzéssel teszi le kezéből a könyvet, hogy az híven szolgálja ezt az új valóságot s ennek révén a társadalmi haladás ügyét.

Kertész István

A. Sz. Nyikiforov:

Bűnhalmazat

(Jurigyicseszkája Lityeraturakiadó, Moszkva, 1965.)

A 131 oldalas tanulmány bevezető részből és 4 fejezetből áll. Az első fejezet a bűnhalmazat fogalmát és fajtáit, a második fejezet a bűnhalmazat és a büntetőjog általános részének speciális kérdéseit, a harmadik fejezet a bűnhalmazat problémáit a büntetőjog különös részében, míg végül a negyedik fejezet tartalmazza a büntetéskiszabást több bűntett elkövetése esetén (halmazati büntetés).

Bevezető

A szerző a bevezető részben rámutat arra, hogy a jogirodalomban mindezideig megjelent munkák a bűnhalmazat problémáját a büntetéskiszabás szemszögéből vizsgálták, holott — véleménye szerint — a bűntettek, mint negatív társadalmi jelenségek elemzéséből, természetéből kell kiindulni. Először a bűnös cselekmények halmazatának elvi alapjait kell meghatározni: tisztázni kell, hogy milyen esetekben van szó halmazatról és annak szükségességét milyen konkrét körülmények határozzák meg. Az eközben felmerülő kérdések eldöntését a bűnhalmazat és a vele határos esetek társadalomra veszélyességének összehasonlítása útján kell megközelíteni, figyelembevéve az egyes bűntettek sajátosságait, a tényállások konstrukciójában mutatkozó eltéréseket és a bűnös cselekmény egyes elemeinek eltérő súlyát, jelentőségét.

Vitathatatlannak tekinthetjük-e azt, hogy a bűnhalmazat társadalomra veszélyessége mindig nagyobb, mint a halmazatot képező egyes bűntettek társadalomra ve-

szélyessége? Ha igen, úgy a halmazat minden esetben növeli-e a halmazatot képező bűntettek társadalomra veszélyességét, lehetséges olyan szituáció is, amikor a bűnhalmazat csupán az elkövető fokozott társadalomra veszélyességéről tanúskodik? E kérdések eldöntésétől függ — állítja a szerző — a bűntettek halmazati elbírálása elvi alapjainak meghatározása és a halmazati büntetés kiszabásának elve.

I. fejezet.

A bűnhalmazat fogalma és fajtái

1. Az I. fejezet 1. részében (A bűnhalmazat fogalma. A tettes társadalomra veszélyességének megjelenése a halmazatban.) szerző a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek Alapelvei 35. cikkéből kiindulván — mely cikk szerint: „Ha az elkövetőt a büntető törvénykönyv különböző cikkeiben meghatározott két, vagy több olyan bűntettben mondották ki bűnösnek, melyek közül korábban még egyik miatt sem ítélték el, a bíróság mindegyik bűntett miatt külön-külön szab ki büntetést, végül a halmazati büntetést vagy akként állapítja meg, hogy a kevésbé súlyos büntetést beolvasztja a súlyosabb büntetésbe, vagy pedig a súlyosabb bűntettre a törvényben megállapított büntetési tétel keretei között a kiszabott büntetéseket egészében, vagy részben összeadja" — rámutat arra, hogy a törvényhozó nemcsak a bűnhalmazat értékelését adja, hanem magát a bűnhalmazat fogalmát is feltárja az által, hogy kimondja: több különböző bűntett elkövetése az ítélet hozataláig — az elkövető fokozott társadalomra veszélyességéről tanúskodik.

Az idézett törvénycikk szerint csak akkor van bűnhalmazat, ha az elkövetőt a büntető törvénykönyv különböző cikkeiben meghatározott két, vagy több bűntettben mondják ki bűnösnek. A bírói gyakorlat azonban számos olyan esetet ismér, amikor egyrészt a büntető törvénykönyv különös részének egy cikke szerint minősítenek több olyan bűntetti magatartást, amelyek nemcsak az elkövetési tárgyak és tárgyi oldalak, hanem a magatartások egymáshoz való viszonya tekintetében is lényegesen különböznek egymástól (pl. vesztegetéssel elkövetett kémkedésre való felbujtás; szervezkedés minősített esetei, vagyonrongálással elkövetett lopás; becsületsértés, könnyű testi sértés stb. útján elkövetett garázdaság; testi sérüléssel járó veszélyeztetés; emberöléssel párosult rablás; stb.), másrészt halmazatként értékelnek több, a Btk. Különös Részének ugyanazon cikkeibe ütköző bűntetteket. Felmerül tehát a kérdés, hogy milyen esetekben van szó bűnhalmazatról és melyek a bűnhalmazat fajtái?

2. *II. rész: A bűnhalmazat formái.* Korábban mind a jogszabályok, mind a jogirodalom és a bírói gyakorlat megkülönböztette a bűnhalmazat két formáját: eszmei (amikor a tettes egy cselekményével két, vagy több jogilag védett tárgyat sért, vagy veszélyeztet, azaz több bűntettet követ el) és anyagi (amikor a tettes több cselekményével több bűntettet valósít meg) halmazat. Ennek a felosztásnak azonban sem korábban, sem ma nem volt és nincs jelentősége a bűnhalmazat társadalomra veszélyességének értékelése szempontjából.

A bírói gyakorlat szerint a bűnhalmazat különböző, jogi osztályozásának kritériuma: a bennük megjelenő tettesi társadalomra veszélyesség és nem pedig a halmazat formája.

A bírói gyakorlat azt bizonyítja, hogy a több bűntettet elkövető személyek bűnös tevékenységüket rendszerint egy „területen" követik el (hivatali bűntettet elkövető személy általában nem követ el olyan bűntettet, amely nem kapcsolatos hivatalával, az állampolgárok érdekeit sértő bűnelkövetők általában nem követnek el hivatali bűntetteket; az erőszakos bűntetteket elkövető személyek általában nem követnek el csalást, a szélhámosok pedig általában kerülik az erőszak alkalmazását stb.). Ez természetesen nem nyújthat alapot a bűntettek és a bűnözők tudományos kriminológiai osztályozására.

Minden bűntettben megjelennek az elkövető meghatározott negatív személyi tulajdonságai: egoizmus; a társadalmi és mások egyéni érdekeinek teljes figyelmen kívül hagyása, ignorálása, erkölcsi és nemi züllés, telhetetlenség, mohóság, kapzsiság, pénzsóvárság, erőszakoskodás, hazudozás, nagyképűség, felvágás, dicsekvés, fecsegés stb. Ezek a negatív személyi tulajdonságok önmagukban nem jelentkeznek sem a bűntettek tényállásában, minősítésében, sem pedig a bűntettek jogi osztályozásában, felosztásában. Viszont ezeknek, valamint intenzitásuknak nagy jelentősége van a büntetés kiszabásánál, a büntetés végrehajtásánál, az elkövető átnevelésénél, tekintve, hogy ezen rossz tulajdonságokat kell felszámolni. E rossz tulajdonságok állandósága, tartóssága jelentkezik a bűnismétlésben (ismételtség), a visszaesésben, az üzletszerűségben, a folytatólagosságban — mely körülmények már mint minősítő, vagy mint súlyosbító körülmények jelentkeznek a törvényben. Ugyanez vonatkozik a bűnhalmazatra is, de utóbbinál vannak kivételek, azaz nem minden bűnhalmazat esetén egyaránt fokozott társadalomveszélyességgel bír az elkövető. Nézzük meg ennek megfelelően a *bűnhalmazat fő fajtáit és speciális alfajtáit.* (I. fejezet, III. rész.)

3. A bűnhalmazat fő és speciális fajtái — mondja a szerző — a bűntettek közötti kapcsolat és e kapcsolat természete szerint különböznek egymástól. A bűntettek közötti kapcsolat alapján a bírói gyakorlat a bűnhalmazat két fő fajtáját különbözteti meg: 1. a bűntetteket az elkövető meghatározott negatív tulajdonságai kapcsolják össze, mely tulajdonságok következetesen, tartósan jelentkeznek minden egyes halmazatot képező bűntettben. A kapcsolat természete szerint ez a fő fajta további két alfajra oszlik: *a)* a bűntettek közötti kapcsolatban jelentkezik, hogy az egyik bűntett a másik bűntett megjelenési formája, eszköze, elkövetési módja, vagy következménye. A bűntettek a bűnös magatartás egységes láncolatának egyes láncszemeit képezik. Ilyenkor ezek a bűntettek vagy egy bonyolult (összetett-összefoglalt) bűntettet (pl. testi sértés útján elkövetett garázdaság) valósítanak meg, vagy pedig olyan bűntettek, amelyek semmilyen körülmények között nem képezhetnek összetett-összefoglalt bűntettet (pl. okirathamisítás útján elkövetett tulajdon elleni bűntett), *b)* a halmazatot képező bűntettek nincsenek egymásnak alárendelve mint eszköz, elkövetési mód, következmény. De köz-

tük a belső kapcsolat az első fő halmazati fajta mindegyikére jellemzően az elkövető negatív tulajdonságainak következetes, tartós megjelenésében nyilvánul meg. 2. A bűntetteknek nincs belső kapcsolata. Ezért pontosabban nem is bűnhalmazatról, hanem egyszerűen több bűntettről, több bűntett egyszerű halmozódásáról van szó. Ilyenkor minden egyes bűntettben objektíve az elkövető más és más negatív vonása jelentkezik.

4. Vizsgáljuk meg először a bűnhalmazat első fő fajtáját. *A)* A bűnös magatartás egységes láncolatát képező bűntettek. Egymásnak alárendelt bűntettek. Összetett-összefoglalt tényállás. Elöljáróban el kell mondani, hogy egy magatartás csak akkor valósít meg egy konkrét bűntetti tényállást, ha mind természetét, mind pedig társadalomra veszélyességét tekintve belefér ezen tényállás kereteibe. Ebből az következik, ha a bűnös magatartás egységes láncolatába olyan cselekmények tartoznak, amelyek természetük vagy társadalomra veszélyességi fokuk szerint nem férnek bele egy konkrét tényállásba, hanem csak több tényállás kereteibe, akkor a tanúsított magatartást bűnhalmazatként kell minősíteni.

A büntető törvénykönyv azonban ismer *bonyolult* (összetett-összefoglalt) *tényállásokat is.* Ezek a bonyolult tényállások háromfélék lehetnek:

a) olyan cselekményekből állnak, amelyek meghatározott feltételek között önálló bűntettet képezhetnek (pl. hivatali visszaélés útján elkövetett tulajdon elleni bűntett); ebben az esetben a „főbűntett" az alárendelt bűntetten keresztül valósul meg: az „albűntett" a forma, a „főbűntett" a tartalom, (*az elkövetési forma és a tartalom egysége,* példa rá a garázdaság);

b) amikor olyan cselekményekből tevődik össze egy tényállás, mely cselekmények külön-külön önállóan is kimerítenek egy-egy tényállást (pl. erőszakos nemi közösülés — személy elleni erőszak + közösülés beleegyezés nélkül; rablás = személy elleni erőszak + tulajdon elleni bűntett); ilyenkor a cselekmények *cél és eszköz* viszonyában állanak;

c) amikor a cselekmények különböző eredményre vezetnek, mely eredményeket az egyik tényállásba mint minősítő vagy súlyosbító körülményként építették be (pl. közlekedési szabályok megsértése alkalmával okozott vagyonrongálás, vagy testi sértés), *a bűnös magatartás eredményei viszonyáról van szó!*

A bonyolult bűntetti tényállásoknál a különböző bűntetti magatartások vagy törvény által konkretizáltaknak, azaz kötelezően előírtaknak (pl. rablás) vagy pedig tipikusoknak kell lenniök (pl. garázdaságnál erőszak alkalmazása), az alaptényállásnak mintegy alkotó részeinek kell lenniök, azaz az erőszakon keresztül valósul meg a garázdaság).

Bonyolult tényállások esetén csak egy bűntett valósul meg, *feltéve,* hogy a konkrét magatartás *mind természetét, mind pedig társadalomra veszélyességét* tekintve belefér a bonyolult tényállás keretébe! Ha természetét tekintve nem fér bele — mindig halmazatról van szó! Ha társadalomra veszélyességének fokát tekintve nem fér bele, akkor két variáció lehetséges:

a) ha az a bűntett, amely a másik bűntett megjelenési formája (eszköze, elkövetési módja, eredménye) a társadalomra ugyanolyan veszélyes, mint a főbűntett — mindig halmazatról van szó! Ilyenkor a bonyolult bűntett két, vagy több önálló bűntettre esik szét:

b) ha veszélyesebb, akkor vagy halmazat, vagy pedig az alárendelt bűntett lép elő főbűntettnek és a volt főbűntett játssza majd az alárendelt bűntett szerepét és esetleg formájává válik a volt alárendelt bűntettnek, azaz egy másfajta bonyolult bűntettet fognak kimeríteni, megvalósítani.

Amikor a törvény nem ismer bonyolult tényállást, akkor mindig bűnhalmazatról van szó, függetlenül attól, hogy az egyik cselekmény eszköz, cél, utócselekmény szerepét tölti be, vagy sem.

Bonyolult (összetett és összefoglalt) bűntettet meghatározott feltételek között csak a következő bűntetti összefüggések (fő és alárendelt bűntett közötti összefüggést) alkothatnak:

a) amikor az alárendelt bűntett a főbűntett elkövetési formája (garázdaság);

b) amikor az alárendelt bűntett a főbűntett elkövetésének szükségszerű eszköze, a főbűntett pedig az alárendelt bűntett célja, vagy eredménye (rablás, erőszakos nemi közösülés);

c) amikor az alárendelt bűntett a főbűntett következménye (súlyos következményekkel, pl. halállal járó hivatali hatalommal való visszaélés: OSZSZSZK Btk. 170. cikk);

d) amikor a bűntettek a bűnös magatartás két oldalát képezik (pl. vétellel és az eladással elkövetett üzérkedés).

A bonyolult bűntett tehát: vagy forma és tartalom, vagy eszköz és cél: vagy tevékenység és következmény kapcsolatában álló bűntettekből áll.

A forma, a cél, vagy eredmény (következmény) a bonyolult bűntett, kötelező vagy tipikus attributuma.

A fő- és alárendelt bűntettek soha sem alkothatnak bonyolult bűntettet akkor, amikor

a) az egyik bűntett a másik bűntettnek nem szükségszerű eszköze (okirathamisítás és sikkasztás);

b) az egyik bűntett a másik bűntett leplezésére szolgál (rablás és emberölés);

c) két bűntett egy bűnös magatartás két oldalát prezentálja (pl. cukorrépa lopása és abból tiltott szeszfőzés; lopás és a lopott nyersanyag ipari vállalkozás formájában való feldolgozása stb.).

Ilyenkor a bűntettek a bűnös magatartás egységes láncolatát a konkrét eset körülményei alapján képezik. Itt az eszköz, a mód, a forma nem kötelező vagy tipikus attributum, hanem a konkrét eset körülményei egyesítik a cselekményeket.

B) Olyan bűntettek, amelyek nem képezik a bűnös magatartás egységes láncolatát. Egymásnak alá nem rendelt bűntettek, amelyeket csak a bennük következetesen megjelenő egynemű tettesi negatív tulajdonságok kapcsolnak össze. Éppen ezért a bűntettek társadalomra veszélyességének foka halmazatban magasabb, mint azokban az esetekben, amikor az elkövetett bűntettekben nem jelentkezik következetesen az elkövető tartós, negatív tulajdonsága. Alá kell húzni azt, hogy ez az osztályozás, felosztás nem annyira jogi, mint inkább kriminológiai természetű.

5. *A bűnhalmazat másik fő fajtája*

(A bűnhalmazatot képező bűntettekben nem jelentkeznek következetesen az elkövető negatív tulaj-

donságai. Ilyenkor tulajdonképpen nem is bűnhalmazatról — mondja a szerző —, hanem „bűntettek halmozásáról" van szó. Pl. fegyverrejtegetés + zsebtolvajlás, avagy alaki halmazat esetén: emberölés kísérlete elvétés folytán gondatlan emberölés.) Ebben az esetben tehát a halmazatot képező bűntettek nem képezik a bűnös magatartás egységes láncolatának láncszemeit, bennük következetesen nem jelentkezik a tettes egy meghatározott tartós negatív tulajdonsága (i), hanem teljesen különböző negatív tulajdonságok jelentkezhetnek.

6. A bűnhalmazat különböző fajtáit a szerző a következőképpen foglalja össze: „Az elkövetett bűntettek és az elkövető társadalomra veszélyességének értékelése szempontjából a bűnhalmazat két fő fajtáját kell megkülönböztetni."[1]

A bűnhalmazat első fajtájához tartozik több különböző bűntett elkövetése, melyek halmazata az elkövető fokozott társadalomra veszélyességéről tanúskodik, tekintve, hogy e halmazatban következetesen, tartósan jelennek meg a tettes személyiségének bizonyos negatív vonásai.[2] A bűnhalmazat ezen fajtája két speciális alfajra oszlik: a bűnös magatartás egységes láncolatát képező bűntettek halmazata és olyan bűntettek halmazata, amelyek nem alkotják a bűnös magatartás egységes láncolatát. Mindkét alfaj objektív kifejezője és tanúsítója a tettes személyiségében rejlő bizonyos negatív tulajdonságok állandóságának, tartósságának, mely tulajdonságok a halmazatot képező bűntettekben következetesen megjelennek.

Ezek a bűntettek belső, szerves kapcsolatban vannak, mely kapcsolat az elkövető személyiségének a tanúsított bűnös magatartásban megjelenő negatív tulajdonságainak egyneműségén alapszik. Míg azonban a bűnös magatartás egységes láncolatát nem képező bűntettek halmazatának társadalomra veszélyessége csupán az elkövető negatív tulajdonságainak halmazatában jelentkező állandósága, tartóssága miatt növekszik, addig a bűnös magatartás egységes láncolatát alkotó bűntettek halmazatának társadalomra veszélyessége ezen túlmenően még a halmazatot képező egyes bűntettek fokozott társadalomra veszélyessége következtében is növekszik. Különböző bűntettek egységes láncolata esetén társadalomra veszélyességük azért magasabb, mert az egyik bűntett a másikat valamiképpen súlyosbítja.

A bűnös magatartás egységes láncolatát képező bűntettek halmazata vonatkozásában továbbá rögzíteni kell a következő két lehetőséget:

a) Olyan cselekmények alkotnak bűnhalmazatot, amelyek más feltételek között egy bonyolult (összetett, összefoglalt) bűntetti tényállást képeznek. Ilyenkor csak abban az esetben lehetséges a bűnhalmazati minősítés, ha az egyik társadalomra veszélyes cselekmény a bűntett tárgyi ismérve, valamint a tárgynak okozott sérelem különös súlyosságának ismérve szerint nem nyeli el a másikat.

b) Amennyiben a bűntettek a bűnös magatartás egységes láncolatát a konkrét eset körülményei következtében alkotják, úgy minden esetben kötelező a halmazati minősítés. A „fő" és az „alárendelt" bűntettek által okozott kár viszonylagos súlyának itt nincs jelentősége.

Ily módon a bűnhalmazat egész első fajtájára az elkövetett bűntettek azonos típusa a jellemző, ami az elkövető személyiségének a bűnös magatartásban jelentkező negatív tulajdonságainak egyneműségében, azonosságában nyilvánul meg.

A bűnhalmazat *másik fajtájához* több különböző bűntettek elkövetésének esetei tartoznak, mely bűntetteket az elkövető személy negatív tulajdonságainak egyneműsége, azonossága nem kapcsolja össze. Ezekre az esetekre az a jellemző, hogy a bűntettekben az elkövető különböző negatív tulajdonságai jelentkeznek, nincs semmilyen kapcsolat a bűntettek között, egymástól teljesen elszigeteltek és teljesen különböznek. A második fajtájú bűnhalmazat az elkövető fokozott társadalomra veszélyességéről éppen ezért nem tanúskodik, mert az adott személyre az elkövetett bűntettek nem jellemzőek, nem tipikusak, hanem bizonyos értelemben véletlenek. Az elkövetett bűntettekben a tettes személyiségének ilyen, vagy olyan negatív tulajdonságai nem jelentkeznek különös következetességgel, tartósan, állhatatossággal, s ezért nem lehet azt állítani, hogy magatartása és személyisége a társadalomra fokozottan veszélyes.

Összehasonlítván egymással a bűnhalmazat említett két fő fajtáját, el kell ismerni, hogy a törvényben rögzített fokozott felelősségre vonás lehetősége mindkét fajtára vonatkozik, tekintve, hogy a bűnhalmazattal okozott kár mindig nagyobb, annál a kárnál, amit ugyanolyan feltételek között a bűnhalmazatot képező egy-valamelyik bűntettel okoznak. A bűnhalmazatért való felelősséget azonban de lege ferenda azoknak az eltéréseknek figyelembevételével kell megkonstruálni, amelyek a bűnhalmazat két fő fajtája között mutatkoznak.

A bűnhalmazat említett két fő fajtája közül az első a tulajdonképpeni bűnhalmazat, a szó valódi értelmében, azaz a különböző bűntetteket elkövető személy fokozott felelősségének jogi alapja értelmében. Valóban, csak ebben az értelemben lehet beszélni olyan bűnös magatartási rendszerről, amely objektíve kifejezi magának az elkövetőnek fokozott társadalomra veszélyességét.

A bűnhalmazat másik fajtája nem annyira halmazat, mint inkább olyan, egymástól teljesen idegen bűntetteknek egyszerű halmazata, amelyeket különböző szubjektív okokból követtek el és azokat

[1] A jogirodalomban a bűnhalmazat fajta szerinti osztályozása ismeretlen. N. A. Sztrucskov a bűnhalmazat fajtáinak az alaki és az anyagi halmazatot tekinti, eközben hozzáteszi azt is, hogy „az anyagi halmazat rendszerint az elkövető fokozott társadalomra veszélyességéről tanuskodik". *(N. A. Sztrucskov,* Büntetéskiszabás bűnhalmazat esetén, M. 1957. 23. old.) A. M. Jákovlev monográfiájában („Bűnhalmazat a szovjet büntetőjog szerint", M., 1960/a. tradíciónak megfelelően pontosan ugyanígy a bűnhalmazatnak csupán alaki és anyagi formáját különbözteti meg. Igaz, hogy amikor a bűnhalmazat miatt kiszabandó büntetésről szól, akkor említést tesz „mind a személy, mind pedig a cselekmény" fokozott társadalomra veszélyességéről a szándék által egyesített alaki halmazat és anyagi halmazat esetén (96. old.). „Véletlen" anyagi halmazat (pl. fosztogatás és rágalmazás halmazata) esetén — állítja A. M. Jákovlev — csak az elkövető társadalomra veszélyessége fokozott. Sajnos a szerző a bennünket érdeklő kérdésben nem fogalmazza meg pontosan álláspontját, s ezért elgondolása — ami alapjában véve kétségtelenül helyes — egyes részleteiben kétségesnek tűnik. G. T. Tkeseliádze A. M. Jákovlev nyomán anyagi halmazatot a szándék által egységbe foglalt halmazatra és a „véletlen" halmazatra osztja. (Lásd: Felelősség halmazat esetén a szovjet büntetőjog szerint, kandidátusi disszertáció autoreferátuma, Tolliszi, 1961. 17. old.) B. N. Kodrjávcev bizonyos jogi jelentőséget tulajdonít a bűnhalmazat alaki és anyagi halmazatra való felosztásának. (Vö.: A bűntettek minősítésének elméleti alapjai, M. 1963. 297. old.)

[2] Ezzel kapcsolatban nagyon jelentős a különösen veszélyes visszaeső fogalmának meghatározása a hatályos törvényben (lásd egyebek között az OSZSZSZK Btk. 24. cikkét).

csupán az elkövető személye egyesíti. A bűntettek ilyen, „halmozódása" nem tanúskodik sem az elkövető bizonyos negatív vonásainak azonosságáról, egyneműségéről, sem pedig azok tartósságáról, csupán arra ad lehetőséget, hogy az elkövetővel szemben esetleg szigorúbb büntetést szabjanak ki, ahhoz viszonyítva, amit a halmazatot képező bűntettek külön-külön való elbírálása esetén kiszabnának. A bíróság számára ilyen lehetőség biztosítása azért célszerű, mert a halmazat második fajtája is veszélyesebb, mint a halmazatot képező bűntettek külön-külön véve, de ez a súlyosbodás csak az okozott károk egybefoglalása miatt következik be. Az ilyen bűnhalmazat az elkövető fokozott társadalomra veszélyességéről nem tanúskodik, s ezért a szigorúbb büntetés kiszabását csak büntetőpolitikai szempontból lehet igazolni. Valóban a szocialista jogtudat elvileg nem fogadhatja el azt, hogy az olyan személy, aki több bűntettet követett el, ugyanúgy feleljen, mintha csak az egyik bűntettet követte volna el." (58—61. oldalak.)

II. fejezet.

A bűnhalmazat és a büntetőjog általános részének speciális kérdései

A jogirodalomban elhangzott az a vélemény, hogy bizonyos esetekben jogilag ugyanolyan azonos, tehát olyan bűntettek is képezhetnek halmazatot, amelyek egy és ugyanazon törvényhely szerint minősülnek[3], függetlenül attól, hogy ezeket a bűntetteket egy cselekménnyel (eszmei halmazat), vagy több cselekménnyel (anyagi halmazat) követték-e el. Ezeket homogén halmazatoknak nevezik.

Az eszmei homogén halmazatot el kell határolni:

1. a törvényi egységtől,

2. az eredmény-, azaz a materiális bűntettektől,

3. valamint az ún. törvényi tényállások konkurálásától (specialitás, szubszidiaritás).

Az anyagi homogén halmazatot részben:

1. a törvényi egységtől,

2. az ismételtségtől,

3. a folytatólagosságtól kell elhatárolni.

Elvileg a bűntett egy egységes emberi cselekvésnek felel meg, de a gyakorlatban előfordulnak olyan esetek, amikor egy egységes bűntettet több cselekvéssel követnek el. Ezért bizonyos esetekben a bűntett alapját a bűnös cselekvések egész rendszere, a tettes egész bűnös „tevékenysége", „magatartása" alkotja. Az üzérkedés tényállása pl. két önálló bűnös cselekvésből áll: vételből és eladásból; az orgazdaság (bűntettekből származó vagyontárgyak megszerzése) — több vételi, megszerzési aktusból; a kínzás rendszeres ütlegelést, stb.-t feltételez.

Ugyanakkor a törvényhozó és a gyakorlat ismernek olyan eseteket is, amikor egy cselekménnyel egyszerre több bűntettet követnek el. Ilymódon attól az általános elvtől, hogy egy egységes bűntett egy egységes emberi cselekvésnek felel meg — vannak bizonyos egyedi, nem lényeges eltérések egyik vagy másik irányban.

Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés: miként kell minősíteni azokat az eseteket, amikor egy cselekvéssel több egynemű tárgyat sértenek, ha az ilyen helyzeteket a törvény minősítő körülménynek nem tekinti.[4]

Amikor pl. a tettes a szándékos emberölést szándékosan oly módon követi el, hogy ezáltal több személy halála is bekövetkezhet, vagy olyan vagyontárgyakat lop el, amelyekről tudja, hogy azok több személy tulajdonai, nem csak egyszerűen több eredményt, sérelmet okoz; ilyenkor a tudata a bekövetkező eredményeket átfogja, szándéka egységes, vagy legalábbis összetett, bonyolult. A tettes mindenekelőtt tisztában van azzal, hogy több (bár egynemű) társadalmi érdekben okoz sérelmet, kárt. Következésképpen szándéka nemcsak arra korlátozódik, hogy csupán egy személy érdekeit sértse. Ezenkívül azokban az esetekben, amikor a tettes egy konkrét sértettnek direkt-szándékkal, míg a többiekben eshetőleges szándékkal okoz kárt (pl. közveszélyes módon elkövetett szándékos emberölés), tartalmát tekintve a szándéka sem homogén, egynemű.

Ezért — mondja a szerző —, az alábbi következtetésre kell jutnunk: az ilyen helyzeteket indokoltan lehet eszmei „homogén" halmazatoknak tekinteni és a halmazati szabályok szerint büntetni.[5]

Ami az eszmei halmazat és az ún. tényállás-konkurrencia elhatárolásának problémáját illeti, általánosságban azt kell mondani, hogy a speciális tényállások mindig megelőzik az általánosakat, azokkal halmazatban nem állhatnak. Mint ahogy A. N. Trajnyin helyesen megjegyezte: „az általános tényállás és a speciális tényállás nem adható össze; nem lehet összeadni két olyan dolgot, amelyek közül az egyik csoport (faj) fogalom, a másik pedig egyedi (fajta) fogalom".[6]

Itt elsősorban azt kell vizsgálni, hogy az elkövetett cselekmény mind természetét, mind pedig társadalomra veszélyességét tekintve belefér-e a speciális, vagy generális tényállásba (szabályba), avagy nem. Utóbbi esetben — amennyiben más tényállást is kimerít — halmazatról van szó, feltéve, hogy ez a tényállás a speciális és főszabályhoz viszonyítva nem játssza az általános, generális szabály szerepét (pl. súlyos testi sértést okozó garázdaság — halmazat; ugyanis a garázdaság minősített esete nem öleli fel a súlyos testi sértést, de a súlyos testi sértés tényállása sem ismer olyan minősítő körülményt, amely a garázdaságot átfogná. A garázdaság és a súlyos testi sértés bűntette — szemben a garázdaság és a könnyű testi sértés, vagy ütlegelés bűntettével — nem állnak specialitás, vagy szubszidiaritás viszonyában).

Ugyanez az elv vonatkozik a következmények alapján minősített bűntettekre is. Ilyenkor a súlyos következményeket okozó cselekmé-

[3] Vö.6 J. A. Frolov, M. A. Jefimov: „A bűntettek halmazati minősítése", Szovjetszkája Jusztyicija, 1963. 6. szám, 6. old.: „Jogilag azonos, egynemű bűntett alatt az olyan bűntetteket értjük, amelyek egy és ugyanazon csoport tárgyát sértik: pl. társadalmi tulajdon elleni mindennemű bűntett".)

[4] „Eszmei halmazattal állunk szemben akkor, amikor a tettes egy cselekvéssel olyan változásokat idéz elő több, a büntetőtörvény által védett érdekben, amelyek külön-külön való vétkes előidézése esetén önálló büntetti tényállást valósítanak meg, feltéve, hogy a törvényben nincs olyan utalás, amely az ilyen cselekményt egy bűntettnek nyilvánítja" (Sz. V. *Poznüsev:* Büntetőjogi Tankönyv, Általános rész, M., 1923. év, 271—272. old.).

[5] A hatályos törvény ezt a problémát csupán a több emberen elkövetett szándékos emberölés vonatkozásában oldja meg.

[6] A. N. *Trajnyin:* Bűnhalmazat a szovjet büntetőjog szerint, Moszkva. 1961. év, 266. old.

nyek az általános (faj) tényállás (azaz a generális tényállás) kivételes esetét képezik, specifikusak azokhoz a körülményekhez képest, amelyeket az alaptényállás figyelembe vesz. Más szavakkal olyan cselekmények büntetőjogi értékelésénél, amelyek egyik, vagy másik bűntettet miősítik, tulajdonképpen a tényállás konkurrencia speciális válfajáról van szó.

A tényállás konkurrencia általános fogalma és e fogalom speciális változata közötti eltérés a következőkben nyilvánul meg. Az első esetben két olyan norma konkurrenciájáról van szó, amelyek közül az egyik ugyanazon bűntett kivételes, speciális eseteit, míg a másik az általános eseteit szabályozza. A második esetben olyan törvényi normák konkurrenciájáról van szó, amelyek különböző bűntetteket szabályoznak (különböző jogi tárgyakat védenek) és azért konkurrálnak egymással, mert bizonyos feltételek között az egyik önálló bűntett következményei a másik bűntettet súlyosbítják (minősítik). Következésképpen a bekövetkezett eredmények alapján minősített bűntettek a bonyolult (összetett-összefoglalt) bűntettek azon csoportjába tartoznak, ahol az egyik bűnös cselekedet a másikból úgy következik, mint következmény az okból. Itt tehát azt kell vizsgálni, hogy az adott bonyolult bűntett minősített alakzatának kereteibe belefférnek-e az azt minősítő bűntett következményei. Amennyiben a bonyolult bűntett természete olyan, hogy minősített alakzata bármilyen súlyos következményt megenged, úgy a bűntetteket nem halmazatban, hanem egyedül csak a bonyolult tényállás minősített alakzata szerint kell elbírálni (pl. idegen tulajdonnak szándékos elpusztítása, vagy megrongálása, amely egyben emberáldozattal is járhat — OSZSZSZK Btk. 98. cikk (2) bekezdés). Ha viszont a bonyolult bűntett minősített alakzatába nem fér bele az azt minősítő bűntett következményei — a cselekményeket halmazatban kell elbírálni, (pl. az életre veszélyes súlyos testi sértéssel járó erőszakos nemi közösülés — OSZSZSZK Btk. 117. cikk (3) bekezdés és a 108. cikk (1) bekezdésének halmazata; 117. cikk (3) bekezdése különösen súlyos következményekkel járó erőszakos nemi közösülés; 108. cikk (1) bekezdése az életre veszélyes szándékos súlyos testi sértés).

Mivel a törvényhozó nem minden esetben határozta meg pontosan a bonyolult tényállások minősített alakzatainak maximális „befogadóképességét" azaz azoknak a következményeknek, okozott sérelmeknek maximális mértékét, amelyeket a minősített alakzat keretein belül el lehet bírálni, ezért az elmélet feladata megoldani az ezzel kapcsolatban felmerült problémákat.

Az ismételtség kérdése problémát nem okoz, tekintve, hogy egyszerűen csak a törvényi normát kell megnézni és megállapítani, hogy az adott törvényi tényállás az ismételtséget minősítő körülményként értékeli-e. Amennyiben nem — úgy halmazatról van szó.

Az OSZSZSZK Btk. 89. cikkéhez fűzött megjegyzés szerint az állami, vagy társadalmi tulajdon lopás útján elkövetett fosztogatása, az állami vagy társadalmi tulajdon nyílt lopás útján elkövetett fosztogatása, valamint az állami vagy társadalmi tulajdon csalás útján elkövetett fosztogatása akkor számítanak ismételten elkövetettnek, ha az elkövető az említett cikkekben vagy a törvénykönyv 77. (banditizmus), 91. (állami vagy társadalmi tulajdon megszerzését célzó rablás) és a 144—147. (az állampolgárok személyi tulajdona elleni lopás, nyílt lopás, rablás és csalás) cikkeiben meghatározott valamelyik bűncselekményt már korábban is elkövette. J. A. Frolov, N. A. Jefimov idézett cikkükben aláhúzzák, hogy ilyenkor anyagi homogén halmazatról van szó és az ismételtség nem zárja ki azt, hogy a különböző törvényhely szerint minősülő bűntetteket halmazatban bírálják el.

Ami a folytatólagosságot illeti — a jogelméletben kikristályosodott és az írói gyakorlatban meghonosodott definícióból kell kiindulni. Amennyiben az elkövető egységes akaratelhatározásból (szándékból), ugyanazon sértettől vagy sértett ellen ugyanazt a bűntettet folyamatosan (többször) követi el — egységről, folytatólagosan elkövetett bűntettről van szó. Bár az elméletben a folytatólagos és ismételt bűnelkövetés elhatárolása problémát nem okoz, a gyakorlatban azonban nagyon nehéz az elkövető szándékát helyesen elbírálni.

III. fejezet.

A bűnhalmazat problémái a szovjet büntetőjog különös részében

A bűnhalmazat fogalmának meghatározása és az egyes határos jogintézményektől való elhatárolása után a szerző a gyakorlatban felmerülő problémákra igyekszik választ adni. Az első szakaszban a személy elleni erőszak és a garázdaság, a második szakaszban a milícia és a népi druzsinák tagjai élete, egészsége és méltósága elleni bűntettek, a harmadik szakaszban az erőszakos nemi közösülés és az élet, egészség és személyes szabadság elleni bűntettek, a negyedik szakaszban a fegyveres bandák által elkövetett bűntettek, az ötödik szakaszban a rablás és a szándékos emberölés bűntettek, s végül a hatodik szakaszban a társadalmi és állami tulajdon elleni bűntettek halmazati problémáit tárgyalja. (Részletes kifejtést azért mellőztük, mert egyes kérdéseket korábban részletesebben érintettünk, mások pedig a szovjet Btk. eltérő szabályozása miatt a magyar gyakorlat számára — külön magyarázat nélkül — nem hasznosíthatók.)

IV. fejezet

Büntetéskiszabás bűnhalmazat esetén

Ebben a fejezetben a szerző nemcsak a halmazati büntetés problémáját tárgyalja, hanem az összbüntetés problémáját is.

Mivel az „Alapelvek" a büntetéskiszabást több bűntett elkövetése esetén aként szabályozza, hogy a kevésbé súlyos büntetést vagy bele kell olvasztani a súlyosabb büntetésbe, vagy pedig a súlyosabb bűntettre a törvényben meghatározott büntetési tétel keretei között kiszabott büntetéseket egészben, vagy részben össze kell adni, de nem határozza meg azt, hogy ezekre milyen esetekben kerüljön sor, ezért a szerző álláspontja szerint abban az esetben, amikor a bűnhalmazat mind az elkövető, mind pedig az elkövetett bűntettek fokozott társadalomra veszélyességéről tanúskodik, a kiszabott büntetések egészbeni, vagy részbeni összeadása szükséges.

Azokban az esetekben, amikor ún. „véletlen" halmazatról (több bűntett halmazásáról van szó — csak ebben az esetben lehet a kevésbé súlyosabb büntetést beleolvasztani a súlyosabb büntetésbe. Sőt azt is célszerűnek tartaná, ha a törvény útján lehetővé tennék a bíróságoknak azt, hogy a súlyosabb bűntettre a törvényben megállapított maximális büntetési tételt meghaladó büntetést szabhatnának ki.

Patera Antal

Új könyvek:

Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. Akad. Kiadó, 1966. 607 p. [Bibliogr. passim]

A bevezető részben a társadalomról való gondolkodás fejlődését mutatja be a szociológia keletkezéséig. Az ugyancsak történeti jellegű I. fejezet a társadalmi viszonyok hatása és a szociológia elméletének fejlődése közötti összefüggéseket mutatja ki a polgári szociológia legfontosabb irányzatainak elemzésével (angolszász, német, francia szociológia). A következő II. fejezetben a mai polgári társadalom és a modern szociológia jellemző vonásait (a szociológia integrációja, a probléma koncentráltsága, módszertani koncentráltság és elméletalkotás) mutatja be. A III. fejezet a XX. század szociológiájában keletkezett sajátos és egyre inkább kiteljesedő jelenséget: a szakszociológiák megjelenését tárgyalja. Számunkra különösen érdekes a szociológiai szemléletnek és módszereknek a jogtudományban való alkalmazását, a jogszociológia kialakulását tárgyaló rész. A befejező IV. fejezetben a marxista szociológia történeti kialakulását, fejlődését és mai általános alapproblematikáját, végül a marxista és polgári szociológia viszonyát mutatja be. A művet részletes tárgy- és névmutató, továbbá angol- és orosznyelvű tartalomjegyzék egészíti ki.

Az *„Állam- és Jogtudomány"* 1966/3. (novemberben megjelenő) számának tartalma.

Tanulmányok

Eörsi Gyula: A létfenntartás biztosítása közlekedési balesetek károsultjainál.

Trócsányi László: A munkaügyi eljárásjog alapkérdései.

Harmathy Attila: A szállítási szerződések rendszeréről.

Szemle

A tudományos tájékoztatás időszerű osztályozási kérdései az állam- és jogtudományban (*Nagy* Lajos).

Jogirodalom

Mádl Ferenc: Külkereskedelmi monopólium. Nemzetközi magánjog (*Szászy* István).

Böszörményi Nagy Emil—Bernáth Zoltán: Birtok és birtokvédelem (*Nizsalovszky* Endre).

Peschka Vilmos: Jogforrás és jogalkotás (*Beck* Salamon).

Bolesta—Koziebrodzki, Léopold: Le droit d'asile (*Márkus* Ferenc).

Nagy László: Szövetkezeti elvek termelőszövetkezeti mozgalmunkban (*Domé* Györgyné).

A bíró lázadása a törvény ellen (*Peschka* Vilmos).

Halfina, R. O.: A személyi tulajdonjog (*Lontai* Endre).

Az „Állam- és Jogtudomány" 1966/4. (megjelenés alatt levő) számának tartalma.

Tanulmányok

Szabó Imre: A hegeli jogfilozófia és a marxista jogelmélet.

Peschka Vilmos: Hegel jogalkotáselméleti koncepciója.

Seres Imre: A termelőszövetkezeti tulajdonjog alanya.

Garancsy Mihályné: A munkáltatói felmondás általános kérdései.

Nagy Lajos: A bűnösséget megállapító ítélet indokolása.

Szabó András: Bűntett és személyiség.

Márkus Ferenc: A büntető igazságszolgáltatásra vonatkozó nemzetközi jogszabályok és az állami szuverenitás.

Szemle

VIII. Magyar—Csehszlovák Jogtörténeti Konferencia (*Nagy* István).

Jogirodalom

Két könyv az időmúlás polgári jogi szerepéről (*Lontai* Endre).

Krieger: A társadalmi tulajdon büntetőjogi védelme (*Horváth* Anna).

Összehasonlító jog és társadalomelmélet (*Varga* Csaba).

E lapszám (XXI. új évfolyam 11.) szerzői: *Dr. Szabó András* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Bak József* ügyész. — *Dr. Németi László* a Földművelésügyi Minisztérium főelőadója. — *Dr. Gáspárdy László* ügyész. — *Dr. Balog János* aspiráns. — *Dr. Valki László* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Péteri Zoltán* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének osztályvezetője. — *Dr. Pecze Ferenc* jogtanácsos. — *Dr. Kertész István* igazságügyi minisztériumi főelőadó. — *Dr. Patera Antal* csoportügyész.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221—281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — 66.2255 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST
1967 DEC 3

XXI. új évfolyam 12. szám Budapest, 1966. december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

KIRÁLY TIBOR:
A büntető eljárás módosítása 633

NAGY LÁSZLÓ:
A gazdasági mechanizmus reformja és a munkajog néhány elméleti és gyakorlati problémája 642

IFJ. BÓLYA LAJOS:
A büntetőjogi felelősség alapjának kérdései ... 653

LUKÁCS TIBOR:
Az egységről és a többségről, mint a szocialista törvényesség egyik problémájáról ... 666

PRUGBERGER TAMÁS:
A jogalkotás és a jogalkalmazás, valamint a szocialista társadalmi fejlődés kölcsönhatásának problémái hazai jogunk vetületében 676

REX-KISS BÉLA—SZABÓ LÁSZLÓ:
Vitás apaság tisztázása vércsoportvizsgálattal, az anya vizsgálata nélkül 688

Szemle:

WELTNER ANDOR:
A Csehszlovák Szocialista Köztársaság Munka Törvénykönyve 692

Jogirodalom:

Pintér Jenő: A veszély fogalma és jelentősége a büntetőjogban (FÖLDVÁRI JÓZSEF) 698

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Тибор Кирай:* Изменение уголовного процесса. — *Ласло Надь:* Реформа хозяйственного механизма и некоторые теоротические и практические вопросы трудового права. — *Лайош Боя младший:* Вопросы основы уголовно-правовой ответственности. — *Тибор Лукач:* О единстве и множестве, как об одной проблеме социалистической законности. — *Тамаш Пругбергер:* Проблемы взаимосвязи правотворчества и применения права, а также социалистического общественного развития в аспекте нашего венгерского права. — *Бела Рекс Киш—Ласло Сабо:* Выяснение спорного отцовства путем исследования группы крови, без исследования матери. — *Обзор: Андор Велтнер:* Кодекс законов о труде Чехословацкой Социалистической Республики. — *Юридическая литература:* Енэ Пинтер: Понятие и значение опасности в уголовном праве *(Йожеф Фелдвари).*

INHALT: *Tibor Király:* Die Änderung des Strafverfahrens. — *László Nagy:* Die Reform des Wirtschaftsmechanismus und einige theoretische und praktische Probleme des Arbeitsrechts. — *Lajos Bólya* (jun.): Die Fragen der Grundlage der strafrechtlichen Verantwortlichkeit. — *Tibor Lukács:* Die Einheit und Mehrheit als ein Problem der sozialistischen Gesetzlichkeit. — *Tamás Prugberger:* Die gegenseitigen Wirkungen der Gesetzgebung und der Rechtsanwendung sowie der sozialistischen gesellschaftlichen Entwicklung in der Perspektive unseres Rechts. — *Béla Rex-Kiss—László Szabó:* Die Klärung der strittigen Vaterschaft durch Blutgruppenuntersuchung ohne der Untersuchung der Mutter. — *Rundschau: Andor Weltner:* Das Arbeitsgesetzbuch der Tschechoslowakischen Sozialistischen Republik. — *Rechtsliteratur:* Jenő Pintér: Der Begriff der Gefahr und ihre Bedeutung im Strafrecht. *(József Földvári)*

SOMMAIRE: *Tibor Király:* La modification de la procédure pénale. — *László Nagy:* La réforme du mécanisme économique et quelques problèmes théoriques et pratiques du droit du travail. — *Lajos Bólya* (jun.): Problèmes de la base de la responsabilité pénale. — *Tibor Lukács:* Unité et pluralité comme un des problèmes de la légalité socialiste. — *Tamás Prugberger:* Les problèmes des effets réciproques existant entre la création et l'application du droit et l'évolution sociale socialiste sous l'aspect du droit hongrois. — *Béla Rex-Kiss—László Szabó:* La constatation de la paternité contestée par la détermination du groupe sanguin sans examen de la mère. — *Revue: Andor Weltner:* Le Code du Travail de la République Socialiste Tchécoslovaque. — *Littérature:* Jenő Pintér: La notion du danger et son importance dans le droit pénal. *(József Földvári)*

XXI. új évfolyam 12 szám Budapest, 1966. december

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A büntető eljárás módosítása*

(1966. évi 16. tvr., Bn.)

I.

1. A jövő év (1967.) január 1-én hatályba lépő novella módosítja a büntető jogot és az eljárási jogot is azzal a céllal, hogy gyorsuljon és egyszerűsödjék a büntető ügyek intézése.

A legfontosabb eszközök, amelyekkel a novella a kitűzött célt egyes járásbírósági ügyekben el akarja érni, a következők: *a)* a nyomozás megtagadása csekély súlyú ügyekben (9. §), *b)* az egyszerűsített nyomozás (10. §), *c)* a közvetlen bíróság elé állítás (18. §), *d)* a kisebb súlyú ügyek elterelése a büntető útról (34., 35. §).

Várható, hogy a novella felsorolt és más rendelkezései nemcsak a büntető eljárást befolyásolják, hanem többrétű hatásuk is lesz. Arra lehet nevezetesen számítani, hogy a büntető eljárást kísérő adminisztratív tennivalók egy-két területen egyszerűsödni fognak, hogy a bűnüldöző szervek személyi állományában erőátcsoportosítás — ha kisebb mértékű is — végrehajtható lesz. Feltételezhetjük ui., hogy ami erő felszabadul egyes kisebb ügyek intézésénél, az a jelentékenyebb ügyekre összpontosul.

Úgy látszik, hogy a novella módosításai a bíróságok munkáját nem fogják könnyíteni. Legjelentékenyebb talán az, hogy a közvetlen bíróság elé állítás esetén a tárgyalás bírósági előkészítése elmarad, és az, hogy a rövid ítélet-szerkesztés lehetőségét bővítették. A bíróságok ügyforgalmára és munkával való terhelésére azonban hatással lehet a fegyelmi útra terelés lehetőségének a kiszélesítése és szabálysértési tényállások fogalmazása a bűntettek rovására.

2. Ha az eljárást egyszerűsíteni és gyorsítani kell, akkor valószínűleg bonyolult és lassú volt, aminek okát vagy a törvényben, vagy a gyakorlatban, vagy a büntető ügyek száma és a hivatali apparátus létszáma között kialakult aránytalanságban kellene keresnünk. De az is lehet, hogy a felgyorsuló életritmusban az igazságszolgáltatás üteme avultnak hat, mert megváltoztak vele szemben a követelmények.

Az egyszerűsítési és gyorsítási lappangó és nyílt tendenciák a magyar szocialista büntető eljárásban úgyszólván azóta észlelhetők, amióta az az egyöntetűségnek, az ügyek jellegére tekintet nélküli nivellizálásnak bizonyos szintjét elérte, tehát kb. 1954—55-től kezdve. A mostani törekvések és a novella indítékainak jobb megértése érdekében ezért nem árt egy rövid pillantás a közelmúltba.

Az 1950. évi II. tv. (Btá) eltörölte a bűncselekmények megkülönböztetését bűntettekre és vétségekre, elvégezte az egységesítésüket. A trichotomikus rendszert a dichotomikus váltotta fel, mert a kihágások még megmaradtak.

Az eljárás akkor kétféle volt: járásbírósági és megyei bírósági. (Ez utóbbi már 1946 óta is sokat egyszerűsödött: megszűnt a vizsgálat, a vádtanács, és mindenféle eljárásban a kétfokú perorvoslat.)

Az 1951. évi III. tv. (Bp.) egységesítette a büntető eljárást a járásbíróságok és a megyei bíróságok előtt, mégis meghagyván bizonyos különbségeket egyrészt az ítélőtanács összetételében (a megyei bíróságon öt tagú tanácsok járnak el), másrészt az eljárásban is, minthogy a járásbíróság kibocsáthatott büntetőparancsot és helye volt a közvetlen bíróság elé állításnak is.

A büntetőjog terén a további egységesítést az 1953. évi 16. tvr. és az 1955. évi 17. tvr. végezte el, amelyek megszüntették a kihágásokat, ezeket részben bűntettekké, részben szabálysértésekké minősítvén át. Járásbírósági hatáskörbe ezentúl csak bűntettek tartoztak, a szabálysértési hatóságok viszont nem vonhatták el az elkövető személyes szabadságát.

A büntető eljárás terén az egységesítést betetőzte az 1954. évi V. tv., amely eltörölte a büntetőparancsot, a közvetlen bíróság elé állítást és az elsőfokú bíróságok (mind a járási, mind a megyei bíróságok) három tagú tanácsban jártak el.

* A MJSZ. és TIT. rendezésében 1966. okt. 31-én tartott előadás alapján. *(Szerk.)*

A büntetőjogban tehát most már az volt a helyzet, hogy csak egyféle bűncselekmény volt: a bűntett és a büntető eljárásban egyféle eljárás mind a járásbíróság, mind a megyei bíróság előtt.

3. Ez a konstrukció, amely megfelelt valamilyen elméleti elképzeléseknek, úgy látszik nem egészen felelt meg a gyakorlat igényeinek. Alighogy megszületett, megkezdődött lassú átalakítása.

Az 1956. évi 16. tvr. szabálysértésekké minősítette a 200 Ft-ot meg nem haladó kárt okozó tulajdon elleni bűntetteket, ami ugyan teljesen ellentétes a szabálysértés jogi természetével, államigazgatási jogsértés jellegével, de megfelel a cselekmények súlya szerint különböztető jogszolgáltatásnak.

Az 1960. évi 14. tvr. bevezette az elzárást mint a szabálysértés jogkövetkezményét, amivel eltért az 1953 óta követett elvtől, amely szerint a személyes szabadságot büntetésként csak bíróság vonhatja el, de valószínű, hogy megfelel a cselekmény és a büntetés közötti arányosság követelményének.

A szabálysértések — legalábbis egyesek közülük — azután mind jobban kezdtek hasonlítani a kisebb súlyú bűntettekre, az embernek szinte az a benyomása támadt, hogy újra születik a kihágás. Ezt csak erősítette a Be is, amely megengedte, hogy bíróság is bíráljon el szabálysértést. De vajon miért ez új tendenciák? Talán hiányzik egy jogi kategória a bűntettek és a szabálysértések között? 1953-ban egy tanulmányban én is feltételeztem, hogy a bűntettek egységes kategóriájával és a szabálysértésekkel megoldható a bűncselekmények, ill. a hasonló jogellenes cselekmények jogi csoportosítása. Úgy látszik azonban, hogy a probléma büntetőjogi, kriminológiai, eljárási és szervezeti vonatkozásai összetettebbek és a mai napig sem tekinthetők megnyugtatóan kidolgozottaknak.

Az egységes[1] büntető eljárás szétbontásának a gondolatát véleményem szerint a Be (1962. évi 8. tvr.) kezdte megvalósítani.

Az 1954. évi V. tv. (I. Bpn.) a büntető eljárást, mint említettem, egységesítette és egyben bevezetett egy sor új intézményt, mint a nyomozást elrendelő határozatot, a terheltté nyilvánítást, az előkészítő ülést, a fellebbezés kasszációs rendszerét. Ezeknek következtében a bíróságok munkaterhei becslések szerint talán egyharmaddal nőttek és feltétlenül megszaporodott a nyomozási szervek munkája is. Az ügyek intézése meglassult.[2]

Az I. Bpn. a büntető eljárást tehát nagyon munkaigényessé tette és visszahatásként megkezdődött az egyszerűsítés eszközeinek a keresése. Először a III. Bpn. (1958. évi 16. tvr.) talált módot a fellebbezési eljárás egyszerűsítésére, majd a Be formált meg néhány egyszerűsítést és gyorsítást célzó intézményt. Az előkészítő ülés kötelező megtartásának az eseteit lényegesen csökkentette, bevezette a büntető végzést (tárgyalás mellőzésével kiszabott pénzbüntetés), tovább szűkítette a fellebbezési eljárás kasszációs jellegét. Ezek mellett — és a mi vizsgálódásaink szempontjából ez talán a leglényegesebb — több intézménye a kisebb súlyú ügyek gyors, vagy büntető eljáráson kívüli elintézését segítette elő: a nyomozó hatóság is alkalmazhat figyelmeztetést a Btk. 60. § alapján; halmazat esetén az ügyész mellőzheti a vádemelést és a bíróság a bizonyítást a csekélyebb súlyú bűntett miatt; a nyomozó hatóság és a bíróság az ügyet fegyelmi útra, vagy társadalmi bíróság elé terelheti.

Ha az említett szabályokat egymás mellé rakjuk, különös tünetekre figyelhetünk fel. Két vagy három alapelvet mellőz a törvény: a figyelmeztetés, mint büntetőjogkövetkezmény a bíróság igazságszolgáltatási tevékenységén kívül is alkalmazható; a legalitás (officialitás) nem érvényesül a vádemelés mellőzésében és a fegyelmi útra terelés esetén sem; pénzbüntetést a bíróság tárgyalás nélkül, a bizonyítékok közvetlen megismerése nélkül szab ki. Ez intézmények alkalmazásának a feltételei között egy a közös: mindegyik kisebb vagy csekélyebb súlyú büntetés esetén alkalmazható.

Következtethetünk tehát arra, hogy a Be. (más törvényekkel összhangban) az eljáró hatóságokat — a kisebb súlyú ügyekben az eljárás gyorsítása, egyszerűsítése, sőt mellőzése érdekében — különös jogosultságokkal ruházta fel.

Ezek a jogosultságok még nem alkotnak logikailag zárt egységet, nem mondhatjuk, hogy kialakult a kisebb súlyú ügyek számára a különeljárás. És hogy nem alakulhatott még ki, annak oka egyebek mellett az is, hogy a büntetőjogban sem alakult ki egységesen, következetesen az általános rész által is körülírt kisebb súlyú bűntettek csoportja.

4. Mit is akartam bemutatni az eddigi fejtegetésekkel? Azt, hogy a törvényhozó elindult a bűncselekmények és a büntető eljárás egységesítése felé, majd olyan lépéseket tett, amelyek más irányba vitték. (Mondhatnánk, hogy a fejlődés dialektikus, mert a többféleségtől az egyféleség felé haladt, majd újra a többféleséghez, amely azonban már nem azonos a kiindulási állapottal.) Olyan intézményeket vezetett be, amelyek lehetővé tették a kisebb súlyú ügyek elbírálásának egyszerűbb, speciális formáit és — hozzáteszem — ezt a tendenciát folytatja az 1966. évi Bn. is.

De vajon jogosak, indokoltak-e az ilyen törvényhozói szándékok, nem veszélyeztetik-e a büntető eljárási garanciákat?

Szeretnék röviden említést tenni arról, hogy

---

[1] Amikor az eljárást egységesnek nevezem, figyelmen kívül hagyom a magánvádas eljárást, a fiatalkorúak ügyeit, amelyek külön eljárást képviselnek; az általános eljárás tehát nélkülük vizsgálható.

[2] E megjegyzéssel természetesen az I. Bpn-nek csak egyik fajta hatására mutattam rá és nem méltattam a perjogi garanciák növekedésében mutatkozó szerepét, ami rendkívül fontos és ma is eleven alapgondolata.

az egyszerűbb eljárási és szervezeti formák alkalmazása a kisebb súlyú ügyekben nem új, nem szokatlan, hanem véleményem szerint törvényszerű.

A magyar büntető eljárás régebben, még a kodifikálás előtt, ismerte a bonyolult írásbeli per mellett a rövid szóbeli (a reformok idején sokat támadott) sommás pert, valamint a szolgabírói és községi bíráskodást is. Az 1870—90-es évek kódexei alapján a törvényszéki per és eljárás mellett bevezették az egyszerűbb járásbírósági eljárást és kihágási ügyekben a kihágási bíráskodást.

További egyszerűsítéseket valósított meg különösen a Te., az 1930 : XXXIV. tc. Közismert, hogy a magyar kodifikált jog más országok jogának a hatását tükrözte, és hogy azokban ismertek voltak, ill. ismertek az eljárásnak egyszerűbb formái is. Tudjuk, hogy pl. az angol jogban alkalmazzák a magisztrátusi bíráskodásban a sommás eljárást.[3] A szocialista országok büntető eljárásaiban a kisebb ügyekben az egyszerűbb eljárási formák szintén polgárjogot nyertek.

A szovjet jogban általános a nyomozás és a vizsgálat megkülönböztetése. Azokban az ügyekben, amelyekben a vizsgálat kötelező, az előkészítő szakasz nyomozásból és vizsgálatból áll. Egyes ügyekben azonban a vizsgálat nem kötelező, a bírósági eljárást megelőzően csak nyomozás folyik. — Ez is egy fajta egyszerűsítés, habár gyakorlatilag nem túl nagy, mert ilyenkor a nyomozó hatóság kisebb kivételektől eltekintve „a vizsgálatra megállapított szabályok szerint jár el." (OSZSZSZK. Be. 120. cikk.)

A kazak jog ismeri az egyszerűsített nyomozást. Ennek tettenérés esetén, egyszerű tényállású ügyekben van helye. Itt a nyomozó hatóság arra jogosult, hogy mindössze jegyzőkönyv elkészítésére szorítkozzék, amely megjelöli: az őrizetbevételt, az elkövetett bűncselekmény lényegét, más fontos adatokat és az őrizetes nyilatkozatát. Ezen felül meghallgathatják a szemtanúkat és elvégezhetnek más szükséges cselekményeket is. Az ügyet a vádirattal három napon belül átadják az ügyésznek.[4]

A kisebb súlyú ügyek speciális elbírálási formájának tarthatjuk a szovjet jogokban is a bűncselekmény áttételét a társadalmi bírósághoz, az elkövető átadást a kezeseknek (Szovj. Orosz Btk. 51., 52., 53. cikk, Be. 7., 9., 208. cikk.) Említésreméltó végül, hogy a kisebb súlyú garázdaság és spekuláció miatt a szabálysértési eljárást — az általános szabálytól eltérően — népbíró mint egyes bíró folytathatja és elzárást is kiszabhat.[5]

Kétségtelennek látszik e vázlatos és nem teljes ismertetésből, hogy a szovjet jogok nem zárkóznak el a kisebb ügyekben alkalmazandó egyszerűbb eljárási formáknak a gondolatától. Ugyanezt tapasztalhatjuk más szocialista országok törvényeiben is.

A lengyel 1950. július 20-i törvény vezette be az egyszerűsített eljárást, amelyben nyomozást folytathat pl. a vasúti igazgatóság és más szervek is, s ugyanazok felléphetnek vádlóként. (7. cikk. 1., 3. §.) A tárgyalás járásbíróságon egyes bíró előtt folyik. (6. cikk.)

A csehszlovák jog a 38/1961. sz. tv-el új intézményt alkotott, a helyi népi bíróságokat — amelyek az egységes bírósági szervezet részei, nem társadalmi, hanem állami bíróságok. Helyi népi bíróságokat községekben és üzemekben szerveznek. A bírói tisztet nem hivatásos bírák látják el. A népi bíróságok tárgyalják — más ügyek mellett — az ügyész vagy a bíróság által hozzájuk áttett kisebb súlyú bűntetteket. (12., 13. §.) Ide tartoznak az ún. vétségek (15. §), amelyek tulajdonképpen kisebb súlyú bűncselekmények, a tulajdon, a gazdasági rend, vagy más jogtárgy ellen. (16., 21. §§.) A népi bírósági eljárásban nincs előkészítő szakasz, és az egész eljárásra a formák egyszerűsége jellemző.

A szocialista jogrendszerek a kisebb súlyú cselekmények vagy bűncselekmények elbírálásának egységes jogi rendjét még nem dolgozták ki, de látni való, hogy keresik az új formákat. A különbségek egyes országok között valószínűleg történeti okokkal, eltérő történeti tapasztalatokkal magyarázhatók. Kétségtelennek látszik, hogy a kisebb súlyú cselekmények speciális elbírálásának szabályait többféle motívum is színezi, és eltérő elveken nyugodhatnak. A csehszlovák helyi népbíróságok állami jellegük ellenére a társadalmi bíróságokkal kerülnek rokonságba, létrehozásuk okai között tehát nemcsak perökonómiai indítékokat kell keresnünk. Megint más oka lehet az egyes bírói eljárásnak a szovjet vagy lengyel jogban. Mindez azonban végül is nem változtat azon, hogy minden esetben kisebb súlyú cselekményekről van szó, még ha ez a kisebb súly meglehetősen tág határok között helyezkedik is el.

5. A kisebb súlyú cselekmények elbírálásának szabályai hol ebben, hol abban térnek el a klasszikus perjogi elvektől és mindenki, aki ezekben rendíthetetlenül hisz, el-eltöpreng, vajon nem származik-e ebből rossz? Leginkább az az aggodalom szokott elhangzani, hogy a terhelt jogai sérelmet szenvedhetnek, a javára szóló garanciák nem érvényesülhetnek elég nyomatékkal. Másrészt féltik az igazságszolgáltatás hatékonyságát, a generális prevenció elmaradását.

Mellőzve az utóbbit, amely elsősorban büntetőjogi kérdés, csak a terhelt eljárási jogainak védelméről szólnék és itt is főként a büntető eljáráson belüli egyszerűsítésre gondolva.

A modern büntető eljárási jog elveit olyan korszakban fogalmazták és deklarálták, amikor

[3] Peter Archer, Anglijszkaja szugyebnaja szisztyema, Moszkva, 1959., 125. és köv. oldalak.

[4] Kazak SZSZK Be. 116. cikk. — M. A. Cselcov, Szovjetszkij ugolovnij processz, Moszkva, 1962. 251—252. old.

[5] OSZSZSZK. 1957. szept. 12-i tvr. — G. I. Petrov, Szovjet államigazgatási jog, Bp. 1963. 327—334. old.

központban állott az egyén felszabadítása az erőszaktól és az önkénytől. Akik akár Franciaországban, akár Magyarországon érlelgették az új perjogi elveket, a személyes szabadságot, az emberi méltóságot, a szabad védelmet hirdették. Elrettentő irodalmi példa a Calas-ügy, vagy Lovassyék elítéltetése, a jobbágyok botoztatása vagy alaptalan bebörtönöztetése volt. A nagy perjogi elveket avégből követelték, hogy ártatlanok élete, személyes szabadsága és becsülete ne essék az igazságszolgáltatás áldozatául. — Az elfogadott és uralomra jutott elvek később szélesebb területen érvényesültek, ott is, ahol a veszíteni való jóval kevesebb volt. A szocialista jog, amely befogadta a klasszikus elveket, ezeknek a hatásterületét mindenféle büntető ügyre igyekezett kiterjeszteni.

A büntető eljárásnak azonban nemcsak az a feladata, hogy kizárja a téves elítélést, hanem az is, sőt elsősorban az, hogy óvja a társadalmat és az embert a bűnözőktől és a bűncselekményektől, méghozzá lehetőleg gyorsan és hatékonyan. Ezért az ítélkezés gyorsasága (mint ma mondják: időszerűsége) ugyancsak jelszóvá lett. Fellépett ennek következtében a pergazdaságosság (perökonómia) mint igény.

Mindenütt, ahol emberi munkát szerveznek és azt bizonyos céloknak rendelik alá, a gazdaságosság követelmény. Maximális eredmények elérése minimális erőkifejtéssel — valahogyan így jellemezhető az eszményi állapot. A büntető eljárás azonban nem alkalmas arra, hogy ilyen ideálnak maradéktalanul engedelmeskedjék, minthogy a lefolyásában bonyolult, egymásnak sokszor ellentmondó társadalmi és egyéni érdekek játszanak közre. A társadalmat történeti tapasztalatai tanították arra, hogy a leggyorsabb büntető eljárás nem feltétlenül a legjobb is. Különösen akkor nem, ha az ember élete, vagy személyes szabadsága mehet veszendőbe.

Kialakult az a közmeggyőződés, hogy a büntetőeljárást akkor nem szabad siettetni, ha az előfordulható bírói tévedés jóvátehetetlen lenne. Jóvátehetetlen a halálbüntetés és jóvátehetetlen a személyes szabadság elvonása is; a többi, mint a vagyoni büntetések, reparálhatók.

A polgári jog csak a vagyoni kártérítést ismeri, a büntető eljárás a kártalanítást a törvénytelenül elszenvedett szabadságvesztésért is. Ebben vannak eszmei kártérítési elemek, de azt gondolom, mindazt, amit a szabadság elvesztése, különösen a hosszú tartalmú, a vissza nem hozható évek jelentenek, mindazt pénzbeli kártalanítással jóvátenni nem lehet.

Ezért van az, hogy a jelentékeny büntető ügyekben, ahol szabadságvesztés, vagy súlyosabb büntetés is kiszabható, a pergazdaságossági igényeknek háttérbe kell szorulniok. Természetesen ezekben is van ökonómia, de a domináns nem a gyorsaság, hanem az alaposság ökonómiája.

A gyorsaság sürgető igénye ily módon a kisebb súlyú ügyekre összpontosulhat. Ez az a terület, ahol a gyorsítás érdekében nagyobb kockázatvállalás nélkül egyszerűsíteni lehet, ahol jobban érvényesülhet a produktum és a ráfordított munka kedvező arányának a kívánalma. Különösen ezen a területen lehet eleget tenni a pergazdaságosság igényének.

A kisebb súlyú bűnügyek azonban maguk sem alkotnak olyan ügycsoportot, amelyben az eljárási garanciák és elvek elvesztették a jelentőségüket. Itt sem alkothatók olyan szabályok, amelyek veszélyeztetik az igazság megállapítását, a törvényes ítélkezést. Talán mindössze csak annyiról van szó, hogy az elvek érvényesülése több kivételt szenvedhet.

Vannak azonban elvek, amelyek nélkül az egyszerűsített eljárásban sem képzelhető el a bírói eljárás és döntés. Ilyennek tartom különösen az elfogulatlan ítélkezést, a nyilvánosságot, a közvetlenséget, a bizonyítékok szabad mérlegelését, a védelemhez való jogot. Bármennyire is egyszerűsítik az eljárást, megfigyelhető, a felsorolt elveket nem korlátozzák jobban, mint más esetekben. Sőt, el lehet jutni olyan megállapításra is, hogy az egyszerűsítés — amennyiben a büntető eljáráson belül történik — többnyire az eljárás előkészítő szakaszát érinti és több benne a technikai mint az elvi elem.

A büntető eljárás egyszerűsítése a kisebb súlyú ügyekben nem veszélyezteti tehát szükségszerűen és törvényszerűen a terhelt jogait, különösen akkor nem, ha az egyszerűsítés nem a tárgyalás egyszerűsítésével történik. Kétségtelen azonban, hogy a tévedés és a törvénysértés kockázata nagyobb, mint az általános eljárásban. Nagyobb már amiatt is, mert elmarad az eljárás előkészítő szakasza, tehát az olyan szűrők, amelyek előre kiszűrik a tárgyalásra és felelősségre vonásra alkalmatlan ügyeket; vagy amiatt, mert sietve kell határozni és nincs idő meghányni-vetni az ügyet minden oldalról, megtalálni minden lehetségesnek látszó megoldást és kiválasztani közülük a legjobbat.

A társadalom azonban végül is ökonómiai okokból vállalja ezt a kockázatot és talán azért is, mert a vállalt kockázat elviselhető, a tévedések az okozható joghátrányok kisebb súlya miatt jóvátehetők. Ez pedig döntőnek látszik, mert az igazságszolgáltatás hibái nem végzetesek, ha a tévedései jóvátehetők. Mondhatnánk, hogy a jóvátehetetlenségi komponens a büntető eljárásban rendszer alkotó szerephez jut.

II.

1. A nyomozás megtagadása csekély súlyú bűntett esetén (Bn. 9. §). A büntető novella egyik jelentékeny rendelkezése az, amely megengedi *a nyomozás megtagadását, ha a bűntett társadalmi veszélyessége elenyészően csekély* fokú és emiatt a büntető eljárás lefolytatása nem indokolt.

Még mielőtt ez intézmény egyes részleteinek

az átgondolásába bocsátkoznánk, már az első olvasás benyomásai is azok, hogy az opportunitás, az eljárási célszerűség törvényi megfogalmazásával van dolgunk. Mintha a törvényhozó folytatná a vádemelés, a bizonyítás mellőzésével (Be. 169., 211. §) elkezdett gondolatsort, és eljutna annak végső konklúziójához. Ez pedig az, hogy a büntető eljárást megindítani sem érdemes, ha az ügy jelentéktelen és büntetés kiszabása nem várható. Pedig a kérdés nem ennyire egyszerű. A Bn. 9. §-a ugyanis ugyanazokból a gondolati alapokból támadt, mint a Btk. 60. §-a, illetőleg annak idején a Btá. 56. §-a, amelyek lehetségesnek tartják a büntetés mellőzését a csekély súlyú cselekmény esetén — és ezért a Bn. 9. §-ában foglalt intézmény jogi természete: processzuális vagy büntetőjogi természete egyaránt vitatható.

A szocialista jogrendszerek mindig is megengedték, hogy a csekély súlyú cselekmények elkövetői büntetlenül maradjanak. Ez összefügg a bűntett materiális fogalmával, valamint azzal az elvvel is, amely szerint: minima non curat praetor. Az 1926. évi szovj. orosz btk. 6. cikkéhez fűzött megjegyzés már kimondta volt, hogy „nem bűntett" a jelentéktelen és a káros következmények nélküli cselekmény, ha emiatt a társadalomra nem veszélyes. — E rendelkezés mintáját követték több-kevesebb következetességgel a későbbi kódexek, így a magyar Btá. is az 56. §-ában.

Az idézett fogalmazás büntetőjogi koncepciót fejez ki: a csekély súlyú cselekmény nem bűntett, aminek — természetesen — ez a processzuális következménye, hogy emiatt büntető eljárás nem indulhat. Különböző elméleti megfontolások alapján azonban ma a szocialista jogrendszerek különböznek egymástól abban, hogyan ítélik meg a csekély súlyú cselekményt.[6] A Btk. 60. §-ának — az indokolás által is hangsúlyozott — értelme az, hogy a csekély súlyú cselekmény is bűntett, de miatta nem büntetést, hanem intézkedést — figyelmeztetést kell alkalmazni.

A leírtakat mérlegelve arra a következtetésre jutunk, hogy a csekély súlyú cselekmény — ha büntetőtörvénybe ütközik —, a magyar jog fölfogása szerint bűntett. Ezért, ha miatta nem indul eljárás, az az ún. opportunitás kifejezése, vagyis: a Bn. 9. §-ában az eljárási célszerűség gondolatával, eljárási intézménnyel van dolgunk.

Az opportunitás gondolatát a szocialista jogtudomány általában elveti. Érvként hozzák fel, hogy az a nyomozó szerveket a törvény fölé helyezi, mert nem a törvény, hanem ők döntik el esetenként, mi a bűntett; alkalmat ad hivatali bűnpártolásra, személyi kivételezésre; a bűntettek egy részét nem üldözik, és ezért nem hatékony az általános megelőzés.

Ezek az érvek figyelemreméltóak, de csak akkor igaziak, ha nem csekély — sőt — a Bn. szavával élve — nem elenyészően csekély cselekmények esetén élnének a törvényadta fölhatalmazással. A probléma bonyolult és részletezésébe bocsátkozni nem tudok. Egy-két érdemes körülményre azonban felhívom a figyelmet:

A magyar jogban az 1896. évi Bp. novellái, különösen a Te. (1930. XXXIV. tc.) vezették be az opportunitás elemeit. A jogtudomány képviselői, köztük Finkey Ferenc az opportunitásnak még szélesebb körű alkalmazását mérlegelték,[7] mert annak mértéke az előkészítő szakaszban mindössze a Be.-ben is ismert vádemelés mellőzésével volt azonos. — Ha ma eltérő társadalmi viszonyok között újra jelentkezik a gondolat, akkor ennek bizonyára van racionális magva.

A nyomozás megtagadása a Bn. 9. §-a alapján az *eredmény* és hatás, sőt a tartalmi feltételek tekintetében teljesen azonos a szovj. orosz btk. 7. cikk (2) bek.-sel, vagy a csehszlovák btk. 3. § (2) bek.-sel. E rendelkezések ui. azt mondják, hogy a jelentéktelen súlyú cselekmények nem bűntettek. Ami pedig nem bűntett, amiatt büntető eljárás nem indulhat. A szovjet és csehszlovák jog — és másrészről a magyar jog a megoldást más-más oldalról közelítve ugyanolyan gyakorlati következményeket idéz elő. És minthogy a szovjet jog már 1926-ban a mai állásponttal lényegében egyező álláspontot foglalt el — a magyar jog most jut el oda, ahol más szocialista törvények már korábban tartottak.

Mind az opportunitás, mind a csekély súlyú cselekményt nem bűntettnek tekintő álláspont az absztrakt jogi norma és az egyedi eset ellentmondásának feloldási formája. A büntetőjogi norma ui. általánosítja az elképzelt és életbeli tényállásokat és elhagy eseti nem tipikus jegyeket. Előfordulhat, hogy a 0 pontot alig meghaladó veszélyességű cselekmények formálisan büntető jogi normába ütköznek. Azt mondja pl. a törvény: aki a vasút területén lop vagy csal, mégha 200 Ft-ot meg nem haladó érték tekintetében is, bűntettet követ el. (Bn. 38. §.) — De vajon bűntett-e, ha valaki vonaton elhagyottnak vélt újságot zsebre vág? Vagy bűntettet követ-e el a visszaeső, aki állami erdőből játékkészítés céljából ellop egy marék makkot? Meggyőződésem, hogy minden büntetőjogi tényállás szószerinti alkalmazása a veszélyesség minimumára is a jogot és a törvényességet ad absurdum vinné. Azt gondolom, hogy a Bn. 9. §-ának a helyes alkalmazása nem menti a bűnözőket a felelősségre vonástól, hanem a bűnüldözést a nevetségességtől.

A Bn. 9. §-ának a helyes alkalmazása a határainak a meghúzását kívánja. Néhány pontot jelölnék meg csupán, amelyeket, véleményem szerint, nem szabad átlépni:

[6] A szovj. orosz btk. 7. cikke, a csehszl. Btk. 3. § (2) bek. szerint a cselekmény nem bűntett. A lengyel jogban ez csupán eljárási kérdés, az eljárás megszüntethető — 49. cikk. L. részletesen: A Büntető Törvénykönyv a gyakorlatban, MJ. 1963. 9. sz. 385—386. old.

[7] Finkey Ferenc, Büntető perorvoslati rendszerünk revíziójához, Klny. 12 old.

Talán külön bizonyítani sem kell, hogy a nyomozás megtagadása a Bn. 9. § alapján nem mehet túl azokon a bűntetteken, amelyek miatt már figyelmeztetés (Btk. 60. § szerint) sem, hanem csak súlyosabb jogkövetkezmény alkalmazható; az ilyen bűntettek esetén a nyomozás sem tagadható meg. Ez a vélemény — más lehetséges érvektől eltekintve — azon alapul, hogy a Btk. 60. § alkalmazásának a feltétele a cselekmény csekély veszélyessége a Bn. 9. §-nak a bűntett veszélyességének elenyészően csekély foka.

A MJ. egyik cikkében a szerzők — a figyelmeztetést az enyhítési joggal (Btk. 68., 69. §-sal) és a feltételes felfüggesztéssel szükségszerűen egybevetve — azt az álláspontot képviselték, hogy a figyelmeztetés legfeljebb olyan bűntettek esetén alkalmazható még, amelyeknek törvényi büntetése 6 hótól 5 évig terjedő szabadságvesztés.[8] — Véleményem szerint ez a mérték irányadó a Bn. 9. §-ra is. A problémát részletesebben kell még majd vizsgálni, de biztosra vehető, hogy nem bármilyen absztrakt súlyú cselekmény esetén mellőzhető a büntető eljárás megindítása.

Elképzelhetőnek tartom, hogy az elmélet és a gyakorlat meghatározza azokat a bűntetteket, amelyeknek az elenyészően csekély társadalmi veszélyessége fogalmilag kizárt. Ilyenek lehetnek pl. azok a materiális bűntettek, amelyeknek a tárgya fokozatosan nem sérthető — pl. a halált okozó bűntettek, vagy amelyekben a jogtárgysértés fogalmilag csak súlyos lehet, pl. a rablás, súlyos testi sértés, különösen nagy kárt okozó bűntett.

A Bn. 9. §-a formailag eljárási jogszabály. Tartalmát és hatását tekintve azonban rendkívül közeli rokonságot mutat a szovjet orosz btk. már idézett 7. cikkének (2) bekezdésével. (A Btk. 60. §-a is mutatna ilyen közeli rokonságot, ha a törvényalkotás során ki merték volna mondani, hogy nem bűntett, aminek elenyésző a társadalmi veszélyessége és nem akarták volna a figyelmeztetést büntetőjogi szankcióvá tenni.) Ha lenne a magyar büntetőjogban ilyen tartalmú szabály, a Bn. 9. §-ára, az opportunitás processzuális szabályára nem lenne szükség.

Végül is azt gondolom, hogy a Bn. 9. §-át akkor kell alkalmazni, ha a cselekmény súlya annyira elenyésző, hogy az a közfelfogás szerint (vagy akár a szovjet vagy csehszlovák jog terminológiája szerint) nem is bűntett. Azért csak a közfelfogás és nem a törvény szerint, mert a Bn. 9. §-a az elenyészően csekély súlyú cselekményt is bűntettnek nevezi.

2. Az egyszerűsített nyomozás. A Bn. 10. §-a intézményesítette a magyar jogban az egyszerűsített nyomozást. Az új szabályok talán meglepetést, sőt helyenként megütközést váltanak ki. Már a novella előkészítése során is többen voltak, akik aggályukat fejezték ki miatta.

A magyar büntetőeljárási jog eddig az eljárás előkészítő szakaszának csak egy formáját ismerte, a nyomozást. Bármilyen súlyú és jellegű ügyről van szó — a magánvádas ügyek kivételével — a nyomozó hatóságnak ugyanolyan eljárást kell lefolytatnia. Kétségtelen, hogy ez a törvényességnek, a bűncselekmények és az ügy sokoldalú felderítésének egyik garanciája. Garanciája továbbá a védelemnek is, mert az idő múlása lehetővé teszi számára a kellő felkészülést.

Az előkészítő szakasz teljes egységesítése a jogrendszerekben nem mondható azonban általánosnak. Az 1896. évi Bp. különböztetett nyomozás és vizsgálat között. A járásbírósági ügyekben egyszerűsített nyomozás folyt. „A nyomozás a mellőzhetetlenül szükségesekre szorítkozik... Vizsgálatnak nincs helye." (528. §.)

A szovjet jog, amely különböztet a nyomozás és a vizsgálat között, szintén megvalósít bizonyos differenciációt és a kazak jog — mint már említettem — ismeri az egyszerűsített nyomozást. A lengyel jog ismeri a nyomozást és a vizsgálatot is és megengedi, hogy a milícián kívül más állami szervek is végezzenek nyomozást.

Ezeket nem azért sorolom, hogy egy új intézmény létjogát bizonyítsam, vagy azt, hogy nincs semmi új a nap alatt, hanem, hogy csökkenjen az újdonság miatt érzett meglepetés.

Az egyszerűsített nyomozás bevezetésének legfontosabb motívuma talán az volt, hogy a nyomozó hatóságokon sok teher — részben adminisztratív teher — nyugszik és a súlyosabb ügyekben is remélhető az eljárás gyorsulása, ha csökken a munka az egyszerűbb ügyekben.

Az egyszerűsített nyomozás alapgondolata a tárgyalást megelőző eljárás megkettőzésének az elkerülése. Ha folyt a büntető eljárás előtt valamilyen más eljárás, amely a bűntettről és az elkövetőjéről bizonyítékokat szolgáltatott, a nyomozás néhány legszükségesebb cselekményre szorítható. Az ismétléseket kerülni kell!

Az intézmény számos jogi kérdést vet fel, pl.: Mik a felderítés stb. egyszerűségének az ismérvei; elmebeteg elkövető ellen folytatott eljárásban alkalmazható-e; van-e egyáltalán helye megyei bírósági hatáskörbe tartozó ügyben vagy halmazat esetén a nyomozás egy részében; szükséges-e a terheltté nyilvánítás; egyszerűsített nyomozás végződhet-e megszüntetéssel; jelen lehet-e a védő az iratok ismertetésénél; lehet-e a szakértő az eljárt hatóság, vagy annak tagja stb. — E részletkérdések vizsgálatába nem szándékozom bocsátkozni, hanem csupán néhány általánosabb természetű problémát kutatnék.

Az egész büntető eljárás szempontjából döntő, vajon az egyszerűsített nyomozás alapjául szolgáló megelőző eljárás a nyomozás részévé válik-e. A válasz viszonylag könnyű: a szabálysértési, fegyelmi vagy más eljárás utólag nem lényegülhet át. Nem nyomozó hatóság folytatta, nem a nyomozás törvényi szabályai szerint, nem vettek részt a nyomozásban részvételre jogosult alanyok (ügyész, védő, sértett, mások). Nem folytak tehát nyomozási cselekmények és nem keletkeztek büntető eljárási jogviszonyok.

[8] MJ., 1963. 387—388. old.

Az általános eljárásban a vádirat alapja az a tényállás, amelyet az ügyész *a nyomozás adatai alapján* állapít meg. Ilyen szövegű rendelkezést a törvényben ugyan nem olvashatunk, de a törvényi intézmények logikai rendszere és a gyakorlat az álláspontot vitathatatlanul igazolják. Az egyszerűsített nyomozásban azonban — ha a megelőző eljárás nem vált a nyomozás részévé — azzal a furcsa és új helyzettel kell megbarátkoznunk, hogy nem a büntető eljárásban, hanem más eljárásban megállapított tények igazságát fogja a vádirat elfogadni és állítani. Az ügyész a vádemelést újszerű körülmények között fogja végezni, talán valamivel több kockázatot is vállal, mint szabályszerű nyomozás után. Inkább előfordulhat pl., hogy a tanú mást vall a tárgyaláson, mint korábban.

Az előzetes eljárás anyagának a felhasználása az egyszerűsített nyomozásban és a vádemelés alkalmával nem teszi azt utólag nyomozássá, de az iratok fölhasználása, véleményem szerint, *az okirati bizonyítás külön* esete. A tanúk kihallgatását stb.-t az iratok megismerése pótolja. És mert a nyomozó hatóság és az ügyész nem győződött meg közvetlenül a tanúvallomás tartalmáról, hanem csak az iratokból — ez a közvetettség új formája, ami azonban (a Be. 110. § szabályaival szemben) a Bn. által megengedett közvetettség.

Hogyan használhatók fel a büntető eljáráson kívül folytatott eljárás iratai a tárgyaláson? Véleményem szerint sehogyan sem.

A Be. 223. § értelmében „A bíróság ítéletét kizárólag a tárgyaláson megvizsgált bizonyítékokra alapíthatja . . .” A közvetlenséget kifejező e szabály alól egyes kivételeket a 209. § állapít meg, megengedvén pl. a nyomozás során tett vallomásoknak a tárgyaláson való felolvasását. Ezzel a nyomozási iratokat a bíróság a tárgyalás anyagává teszi. Minthogy a Bn. 10. §-ban említett megelőző eljárás nem része a nyomozásnak, az ott elhangzott vallomások iratait a bíróság nem olvashatja fel és nem teheti a tárgyalás anyagává.

Talán azt gondolhatnánk, hogy a bizonyítás szabadságáról szóló 6. § lehetővé teszi mégis az iratok felhasználását. Ez a § ui. azt mondja, hogy az eljáró hatóságok nincsenek kötve alakszerű bizonyítási szabályokhoz, sem a bizonyítás meghatározott módjához. Az ilyen következtetés hibás lenne, mert a bizonyítás szabadságának nem lehet következménye a közvetlenség elvének a feladása. Ellenkezőleg, a szabad bizonyítási rendszernek csak a közvetlenség talaján van értelme. A szabad bizonyítás és a közvetlenség történetileg szétszakíthatatlanul együtt, egymást kiegészítve fejlődtek és logikailag is feltételezik egymást. Hogy a bizonyításnak egyáltalán és a szabad bizonyításnak is mennyire feltétele a közvetlenség, igazolja a II. fokú eljárás, amely tényállást iratokból, tehát közvetve nem állapíthat meg! Ha nincs közvetlenség, nincs bizonyítás és ténymegállapítás sem!

Bíróságon folytatott bizonyításról (és erről szól a Be. 6. §-a) akkor lehet szó, ha a bizonyítást (kihallgatást stb.-t) ott végzik és nem valahol másutt. Bíróság csak arról mondhatja „igaz”, amiről bizonyítás útján maga győződött meg. A törvény ettől kevés eltérést enged — de azt taxatív felsorolásban! Ebben pedig nem szerepel a szabálysértési vagy fegyelmi iratok felolvasása a tanú tárgyalási kihallgatása, illetve vallomása helyett.

Mindebből az következik, hogy a tárgyaláson a büntető eljárást megelőző eljárás iratait bizonyítás céljaira felhasználni nem lehet. Ebből pedig az is következik, hogy a bíróságnak az egyszerűsített nyomozás után nehezebb lesz a dolga, mint volna, ha szabályszerű nyomozás folyt volna.

Az egyszerűsített nyomozás egyik alapfeltétele és problémája is, hogy a megelőző eljárás alkalmas legyen a bűntett alapos gyanújának az igazolására. A továbbiakban pedig az kell, hogy az egyszerűsített nyomozással kiegészített megelőző eljárás elég alapot adjon a vádemeléshez.

A Be. szerint a büntető eljárás megindításának a feltétele az alapos gyanú. A vádemeléshez ennél több kell — hogy mi, arról a törvény kifejezetten nem szól, és ezért erről szakmai vita folyik. Mondhatjuk azonban, míg a vita eldől, hogy a vádemeléshez a gyanút igazoló bizonyítékok is kellenek, ami a vádirat tartalmát meghatározó 168. §-ból kitűnik. (Önálló kérdés, milyen vagy milyen legyen a vádló szubjektív belső viszonya a vádjához — de ez sem tárgyalandó itt.)

A Bn. 10. §-ának terminológiája eltér a Be.-től. Nem mond olyasmit, hogy egyszerűsített nyomozás folytatható, ha a feljelentés és az ahhoz csatolt iratok alapján a bűntett elkövetésének alapos gyanúja támad. — Azt mondja: „a feljelentés és az ahhoz csatolt bizonyítékok, így különösen a fegyelmi . . . eljárás iratai alapján a bűntett elkövetése és az elkövető kiléte megnyugtatóan bizonyítottnak látszik”. — Feltűnik tehát az alapos gyanúra való utalás hiánya.

Azt gondolom, hogy ez szövegezési sajátosság. Biztos, hogy a Bn. is az alapos gyanút tartja szem előtt, mint az eljárás megindításának a feltételét, akárcsak a Be. 3. és más §-ai. Valószínű azonban, a vádemelésre tekintettel kíván az alapos gyanúnál valamivel többet, azt, hogy a bűntett és az elkövető kiléte megnyugtatóan bizonyítottnak lássék.

A Bn., amikor a fegyelmi vagy más eljárás iratait bizonyítéknak nevezi, nem következetes, mert hiszen a Be. 61. §-a szerint nem az iratok, hanem a tanúvallomás stb. a bizonyíték.[9] Az

[9] Bizonyítékok közül a tanúvallomás, szakértői vélemény, a szemle, a terhelt vallomása eljárási értelemben csak akkor bizonyíték, ha a büntető eljárásban keletkezett. Helyesebben azonban ezeket a bizonyíték forrásának kellene nevezni. L. erről Gödöny József: A bizonyítás, bizonyítékok és a bizonyítékok forrásai c. kandidátusi értekezésének kéziratát, 127., 141. és köv. oldalakat.

ilyen iratok rögzítik, tükrözik a bizonyítékot és bizonyos valószínűséggel információt szolgáltatnak róla. A főkérdés azonban, amelyre választ keresek az, mikor tekinthető a megelőző eljárás, különösen a fegyelmi eljárás alkalmasnak arra, hogy az alapos gyanút és a vádemelést részben megalapozza?

Sokféle fegyelmi eljárás ismert: hatósági, hivatali, vállalati, szövetkezeti stb. Ezek közül feltétlenül kiemelhetjük a hatósági, a munkajog alapján, a szövetkezeti tag ellen[10] folytatott fegyelmi eljárást mint olyant, amely a rövidített nyomozás alapja lehet. A kört azonban még kiszélesíthetjük általában a jogszabály alapján folytatott fegyelmi eljárásokra (ügyvédi, iskolai fegyelmi eljárás). Vitatható és a gyakorlat által eldöntendő, hogy a társadalmi szervek által tagjaik ellen folytatott fegyelmi eljárás a jelzett körbe sorolható-e. A Bn. 10. §-a inkább arra enged következtetni, hogy állami jellegű fegyelmi eljárások tölthetik be a megelőző eljárás szerepét, mert a fegyelmi eljárást egy sorba helyezi: a szabálysértési, a (2) bek.-ben felsorolt hatósági eljárással. Aligha lehet vitás azonban, hogy az egyesületek által tagjaik ellen folytatott eljárás nem alkalmas arra, hogy az egyszerűsített nyomozás alapja legyen.

Az alkalmasság fontos ismérve az is, hogy a fegyelmi vagy más eljárás megfeleljen a törvényesség követelményeinek. Ha a megelőző eljárásban nem tartották volna meg a kötelező eljárási szabályokat, az aligha lesz alkalmas arra, hogy „megnyugtatóan" bizonyítsa a bűntett elkövetését és az elkövető kilétét.

3. Bíróság elé állítás vádirat és tárgyalás kitűzése nélkül (Bn. 18. §). A Bn. rendelkezései közül különösen mélyreható változásokat irányoz elő a 18. §, amely a közvetlen bíróság elé állítás intézményét fogalmazza meg. Az új intézmény tartalmának lényeges vonásai következőképpen foglalhatók össze: a bíróság anélkül tárgyalja a büntető ügyet, hogy az általános szabályoknak megfelelő nyomozás folyt volna, hogy vádirat készült volna, és hogy a tárgyalás bírói előkészítése megtörtént volna. A közvetlen bíróság elé állítás tehát új eljárási forma, a különeljárás egyik fajtája.

Az új intézménynek a magyar jogban korábban voltak már előzményei — a Te. 107. §-a és az 1951. évi Bp. 150. §-a ismert hozzá hasonló eljárást. A Bn. azonban óvatosabb elődeinél és az eljárási garanciák megőrzése érdekében többet tesz. Azt mondja ugyanis: „Ha a gyanúsítottnak meghatalmazott védője nincs, (az ügyész) gondoskodik védő kirendeléséről és arról, hogy a védő az ügyet megismerhesse és az őrizetben levő gyanúsítottal a tárgyalás előtt tanácskozhassék." [18. § (3) bek.] E rendelkezés világosan kifejezésre juttatja, hogy a közvetlen bíróság elé állítás a vád és a védelem egyensúlyát nem akarja megbolygatni. Az ügyésznek mint vádlónak a jelenléte a tárgyaláson kötelező (az ügyész a vádat a közvetlen bíróság elé állítás után a tárgyaláson szóban adja elő), amiből következik, hogy a tárgyaláson a védőnek is jelen kell lennie. A Bn. ezen túl arról gondoskodik, hogy a tárgyaláson ne jelenjék meg készületlen védő, hanem olyan, aki a tényállással már megismerkedett volt. Ez pedig biztosítja a tárgyaláson a vád és a védelem processzuális egyensúlyát és még azt is elősegíti, hogy a bíróság az ügynek minden vonatkozását megismerhesse.

A közvetlen bíróság elé állítás több megoldandó részletproblémát tartalmaz. Tisztázni kell pl.: mi a tettenérés, ki által való tettenérés felel meg a törvényhozó elképzeléseinek; elrendelhető-e a terhelt őrizetbevétele a bíróság elé állítás céljából; vajon emelkedett-e a terhelt beismerő vallomásának — mint a közvetlen bíróság elé állítás egyik feltételének — az eljárási jelentősége stb.

A közvetlen bíróság elé állítás megvalósításának nélkülözhetetlen feltétele lesz a nyomozói, az ügyészi és a bírósági munka megfelelő szervezése. A tárgyalás zavartalan levezetése csak akkor képzelhető el, ha lesznek tanácsok, amelyek a munkaidejüknek egy részét az ilyen ügyek tárgyalására szabadon tartják. Ugyanez áll az ügyészekre is. Ki kell jelölni ügyeletes ügyészeket és tanácsokat. Az ügyésznek és a bírónak egyaránt tapasztaltaknak kell lennie. Az ügyésznek, aki szóban adja elő a vádat és szóban terjeszti a bíróság elé a bizonyítékokat, képesnek kell lennie arra, hogy röviden, tömören, a lényegtelent mellőzve csak a lényegest tárja a bíróság elé. A bírónak pedig — minthogy a tárgyalásra nem készülhetett — képesnek kell lennie a tényállás és a jogi kérdések gyors áttekintésére, a tárgyaláson kialakult szokatlan helyzetek gyors megoldására.

A közvetlen bíróság elé állítás fő problémája, hogy melyek azok a bűntettek, azok az ügyek, amelyek ebben az eljárási formában intézhetők. A törvény öt évben jelöli meg azt a büntetési maximumot, amely még megengedi a bíróság elé állítást vádirat nélkül. A Btk.-ban száznál több olyan törvényi tényállás van, amely ebbe a kategóriába sorolható. Nyilvánvaló, hogy ezeknek egyrésze eleve alkalmatlan a beillesztésre a közvetlen bíróság elé állítás kereteibe. Kiesnek azok a törvényi tényállások, amelyek fogalmilag kizárják a jogi megítélés egyszerűségét, pl. a hamis tanúzás. Ki kell válogatni — a Bn.-val összhangban — azokat a törvényi tényállásokat, amelyeknek jogi megítélése egyszerű és amelyek rendszerint egyszerű tényállásokat takarnak.[11] Ilyenek lehetnek: a kisebb lopások, az ittas ve-

[10] A Bn. 34. §-a a büntetőjogi felelősségre vonás helyett a fegyelmi eljárást engedi az állami szervek, ill. a szövetkezetek dolgozói, ill. tagjai ellen. Ebből arra következtethetünk, hogy a szövetkezeti fegyelmi eljárás az egyszerűsített nyomozás alapja is lehet.

[11] A Bn. 41. §-ában a legfőbb ügyész kapott felhatalmazást, hogy az igazságügyminiszterrel és a belügyminiszterrel egyetértésben gondoskodjék a Bn. 18. §-ban foglalt rendelkezések bevezetéséről.

zetés, a garázdaság és más hasonló cselekmények.

A Bn. 18. §-a ezt így nem mondja ugyan, de véleményem szerint csak olyan cselekmények miatt célszerű a közvetlen bíróság elé állítás, amelyeknek konkrét súlya sem nagy. A Magyarországon kialakult bűnözési helyzet, a közbiztonság, a közrend védelmének színvonala és semmi más sem indokolja, hogy súlyos szabadságvesztést sommás eljárásban szabhassanak ki. Az ilyen eljárásban előfordulhat, hogy a nyomozás, a vád, a védelem mégsem érlelt meg mindent a tárgyalásra, hogy a bíróságnak kevés ideje marad az ügyről való töprengésre, az ügy eldöntésére, ami együttesen a tárgyalás és az ítélet törvényességét veszélyeztetheti.

A közvetlen bíróság elé állítás formájában előreláthatóan kisemberek kis pöreit fogják intézni. Az ilyen ügyek szintén nem nélkülözhetik a törvényességi biztosítékokat és a tapintatot. Éppen ezért azt gondolom, hogy a bíróság elé állítás a terhelt őrizetbevétele nélkül is megvalósítható. A terheltet a bíróságon való megjelenésre kötelezni lehet ügyészi idézéssel, őrizet és előállítás nélkül is. A bíróságok általános tapasztalata, hogy a szabadlábon levő terheltek az idézésre megjelennek. Ha ez igaz, feljogosít olyan feltételezésre, hogy a közvetlen bíróság elé állítás is történhet őrizetbevétel nélkül. Hogyan menjen ez végbe, hogy a meg nem jelenés szankciói — de a tanúkkal szemben is, mert az ő távollétük is megakasztja az eljárást — következetesen alkalmaztassanak, ez részletesen kimunkálandó.

A közvetlen bíróság elé állítás — különeljárás. A közvádas bűntettek többségében az eljárás az általános szabályok szerint folyik ezentúl is. Szabályszerű nyomozás, vádirat benyújtása, bírói előkészítés után kerül sor a tárgyalásra. A közvetlen bíróság elé állítás számszerűen nézve kivételes eljárás lesz. Nem is lenne jó, a büntetőjogi alapok rendezetlensége miatt, ha általánossá változnék. A közvetlen bíróság elé állítás a nyomozó, ügyészi szerveket, a bíróságot más munkastílusra szoktatja, mint ami eddig sajátjuk. Különösen a bíróság munkájában meg kell őrizni mint általános módszert a körültekintést, a részletek és összefüggések kutatását, a megfontolva bíráskodást.

III.

A Büntetőnovella, mely a büntető eljárás egyszerűsítését és gyorsítását tűzte ki célul, olyan viszonyok között jött létre, amikor a bűnügyi statisztika — nagyobb időtávlatból nézve — egyes büntető kategóriák kivételével a bűnözés lassú csökkenő tendenciájáról vall. A bűnüldöző szerveknél évente kb. 120 000 személy ellen tesznek feljelentést. A feljelentett személyeknek mintegy 50%-a ellen különböző büntetőjogi és processzuális okok miatt a nyomozást megszüntetik. Az ügyészség évente 50—60 000 ember ellen emel vádat és valamivel több a magánvádas ügyek száma. A magánvádra induló büntető ügyek nagy részében azonban az eljárást a felek kibékülése következtében megszüntetik még a tárgyalás előtt. Az elítéltek száma évente kb. 60 000. A vádlottak nagy többsége pedig büntetésként pénzbüntetést, javító-nevelő munkát vagy 6 hónapnál rövidebb időtartamú szabadságvesztést kap.[12]

Ezek a számok önmagukban nem igazolják a büntető eljárás egyszerűsítését. Az 1950-es évekhez viszonyítva a vádlottak száma majdnem a felére csökkent.[13] A bűnüldöző szervek, az ügyészség, bíróság tagjai azonban a munkával való megterhelés, vagy túlterhelés szubjektív érzésében élnek és feltételezhető, hogy ennek az érzésnek van objektív alapja. Nőtt a munka igényessége: a tudományos módszerek elterjedt alkalmazása a bizonyításban az eljárást sokszor bonyolítja. Nőtt különösen a nyomozási szakaszban a nem érdemi adminisztratív munka. Ezek a tényezők is közrehatottak abban, hogy az egyszerűsítési és gyorsítási törekvések törvényi kifejezést kaptak. Minthogy azonban gazdaságossági mutatók a büntető eljárásban nincsenek, nehéz lenne bizonyítani, mennyiben indokoltak az egyszerűsítési törekvések. De azt nem tartom vitásnak, hogy ha indokoltak, a kisebb súlyú ügyek intézésében valósíthatók meg.

A Bn. a nyomozó hatóság és az ügyészség munkáját könnyíti. A bíróság munkaterhei talán még növekszenek is; az egyszerűsített nyomozás, a bíróság elé állítás vádirat nélkül inkább szaporítja és nem szállítja lejjebb a bíróság munkáját. Az elsőfokú bíróságon egy vádlott ügyének az elintézésére 6 óra jut.[14] Sok-e, kevés-e ez az idő, nehéz eldönteni, hiszen az ügyek rendkívül sokfélék. A hat óra átlagban benne van a tárgyalás előtt megszüntetett magánvádas ügy éppúgy, mint a sokvádlottas, műszaki, könyvelési vagy tudományos problémákkal terhelt per, amelynek tárgyalása hetekig vagy hónapokig tart. Azt gondolom, hogy az egy vádlottra jutó hat órát inkább keveselleni, semmint sokkallani kell. A bíró felelőssége nagy; az ő felelősség-tudata jogrendszerünk egyik tartópillére. A felelőssége egy vádlott sorsáért hat órába sűrűsödik. Ez alatt áttanulmányozza az iratokat, vezeti a tárgyalást és bizonyítékokat, értékeli a bizonyítást, kialakítja a döntést, azt kihirdeti és megfogalmazza. (Ezen felül adminisztrál, tanul, értekezik.)

Az egyszerűsítés és gyorsítás terén — ha az ezt célzó törekvések tényleg törvényszerűek — lesz még tennivaló. Nem biztos, hogy a novella mindent megoldott. És ha kell majd új utakat keresni, valószínű, hogy ezek a magánszemélyek

[12] A feljelentésekről l.: Statisztikai Évkönyv, Bp., 1963., 427. old. Más adatokról l. Statisztikai Évkönyv, Bp. 1965. 397, 400., 401. old.

[13] 1951-ben a vádlottak száma: 212 512 IM. Stat. csoportjának közlése.

[14] 1964-ben 113 986 vádlott ügyét elsőfokon 288 tanács tárgyalta (IM. stat. csoportjának közlése). Egy tanácsra 395 vádlott, egy vádlottra az évi 2400 munkaórából 6 óra jut.

jogosítványainak a kiszélesítésén át vezetnek. Már a novella előkészítése során többen azon a véleményen voltunk, hogy szükséges lesz a sértett jogainak a felülvizsgálata és gyakoribb részvétele a büntető eljárásban, talán kisegítő vagy másodvádlóként. Nem tartottuk elképzelhetetlennek, hogy a társadalmi tulajdon védelmében a sértett vállalatok képviselői vádlókként felléphessenek és a bíróság elé tárják a rendelkezésükre álló bizonyítékokat. Hogyan lesz majd — erre prognózist adni nem tudok. De azt tudom, hogy sok minden megfontolni való van, ami a jövő büntető eljárására tartozik.

Király Tibor

A gazdasági mechanizmus reformja és a munkajog néhány elméleti és gyakorlati problémája*

I.

A gazdasági mechanizmus reformja ma állami és társadalmi életünk legjelentősebb folyamata. A Központi Bizottság május végén hozott határozata lezárta a reform előkészítésének egy szakaszát és meghatározta a reform végrehajtásának irányelveit. Ennek alapján az 1968. január 1-ig terjedő időszakban már sor kerül a reform megvalósulását szolgáló egyes konkrét intézkedések részletes kidolgozására. A reform jellegének megfelelően az eddigi előkészítő szakaszban a közgazdasági problémák domináltak. A gazdasági koncepció kialakulása után azonban a megvalósítás szakaszában a jogászi feladatok súlya is növekszik. Ez viszont szükségessé teszi egyrészt a gazdasági irányítás rendszeréhez kapcsolódó elméleti tételek megvizsgálását, másrészt a jelenlegi jogi szabályozás felülvizsgálatát, illetve az új szabályok elkészítését. E munka végrehajtása során a munkajog elméleti és gyakorlati művelőire jelentős feladatok várnak. Már az irányelvek egész sorát veti fel a munkajog körébe tartozó kérdéseknek.

Egy előadás vagy cikk nyilván nem nyújt lehetőséget nemcsak az összes, de még a jelentős elméleti és gyakorlati kérdések kifejtésére sem. Ez alkalommal ezért csak néhány olyan lényegesebb problémával szeretnék foglalkozni, amelyek szélesebb körben, átfogóan érintik a munkajog területét. Ezeknél is elsősorban a főbb tendenciák felvázolására fogok szorítkozni. Nyilvánvalóan a továbbiakban még számos alkalmat kell keresnünk a vitákra annak érdekében, hogy a munkajog elmélete és gyakorlata kellőképpen felkészüljön az új gazdasági irányítási rendszer szolgálatára.

Mielőtt azonban a munkajog területén jelentkező elméleti és gyakorlati problémák tárgyalására rátérnék, szeretnék néhány előzetes megjegyzést tenni.

1. A gazdasági mechanizmus reformjának végrehajtásával kapcsolatban, különösen, amikor az ezzel kapcsolatos kodifikációs feladatok kerülnek szóba, nem egyszer találkozunk azzal a megjegyzéssel, hogy a jogi feladatok ebben az esetben elég egyszerűek. A vállalatok önállósága növekszik, tehát az eddiginél több kérdésben kell a felsőbb szerveket megillető intézkedési hatáskört decentralizálni és az intézkedésre a vállalat igazgatóját feljogosítani. Ezt viszont már az elmúlt években megkezdtük, ismert feladat. Most legfeljebb arról van szó, hogy a decentralizálás mérete meghaladja az eddigieket. Ez az álláspont tévesen leegyszerűsíti a gazdasági mechanimus reformjának lényegét és ennek következtében az ezzel kapcsolatos jogászi feladatokat is. A gazdasági mechanizmus reformjának alapvető vonása — amint ezt a Központi Bizottság által elfogadott határozat megállapítja —, „a népgazdaság tervszerű központi irányításának és az áruviszonyok, a piac aktív szerepének szerves összekapcsolása a termelőeszközök szocialista tulajdona alapján". Ennek figyelembevételével a gazdasági mechanizmus reformjának a most tárgyalt téma szempontjából jelentős jellemzői a következőkben foglalhatók össze: az állam és a vállalatok kapcsolata újszerűen alakul, az irányításban nem az adminisztratív, hanem a közgazdasági eszközök dominálnak; a vállalatok maguk határozzák meg terveiket, maguk döntenek a rendelkezésükre álló eszközök felhasználásáról, tevékenységük irányítója és mércéje a nyereség alakulása; a vállalatok anyagi érdekeltsége a nyereség alakulásához kapcsolódik, a vállalat fejlődési lehetősége függ a nyereség alakulásától és ez utóbbi jelentős befolyást gyakorol a vállalat dolgozóinak személyi jövedelmére is; fejlődik a dolgozók kezdeményezése, tevékeny részvételük a gazdasági folyamatok irányításában és ellenőrzésében.

E néhány jellemző vonás is világosan mutatja, hogy jelen esetben nem egyszerűen decentralizálásról, az önállóság növeléséről van szó. Az eddigi helyzet megváltoztatásával újszerű kapcsolat alakul ki az állam és a vállalat, a vállalat és a többi gazdálkodó egység között és a vállalaton belül is. Ez viszont nem csak azt a feladatot rója ránk, hogy a jelenlegi munkajogi szabályokban további hatásköri változtatásokat hajtsunk végre. Ez szükségessé teszi egyrészt az előbbiekben érintett kapcsolatokra vonatkozó elméleti megállapítások átvizsgálását, újraértékelését és ennek nyomán a szükséghez képest a

* A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának 1966. június 29-i kibővített ülésén tartott előadás alapján.

szabályok tartalmi változtatását, másrészt a szabályozási rendszer felülvizsgálatát, esetleg új szabályozási formák kialakítását is.

2. Következő megjegyzésem a munkajog speciális helyzetére vonatkozik, ami a jogi szabályozás során a többi jogágtól eltérő problémákat vet fel és eltérő megoldásokat követel.

A gazdasági mechanizmus reformja lehetővé teszi — amint ez az előbb említettekből következik is — hogy a vállalat a rendelkezésére álló eszközökkel szabadon rendelkezzék és a vállalat tevékenységét az állam ennek során elsősorban gazdasági eszközökkel (hitel-, ár-, adópolitika) befolyásolja. A termelés egyik tényezője a munkaerő. Ennek jellege viszont alapvetően eltér a vállalat rendelkezésére álló egyéb eszközöktől (gépektől, nyersanyagoktól stb.). A munkaerő maga az élő ember, a társadalom tagja, akinek érdekében az egész termelés folyik. A munkaerő felhasználásának, a munkaerővel való rendelkezésnek kérdése nem szakítható el magának az embernek a személyes biztonságával, a képességeinek szabad fejlesztésével, a munkaerejének újratermelésével, a családi és társadalmi életben való részvételével stb. kapcsolatos kérdésektől. Amíg a termelés egyéb tényezőivel kapcsolatban az esetek jelentős részében elegendőnek látszanak a vállalat működésének befolyásolására gazdasági módszerek, addig a munkaerővel kapcsolatban az ember személyének és egyéb kapcsolatainak biztosítása elengedhetetlenné teszi jogi eszközök alkalmazását, a jogi szabályozást.

A most említett körülmények a munkajogi szabályozás elé két — látszólag összebékíthetetlen — követelményt állítanak. Egyik: a dolgozó embernek minden irányú leghatékonyabb védelme, ill. legkedvezőbb feltételek megteremtése szellemi és testi fejlődéséhez, alkotóereje kibontakozásához. A másik: olyan rugalmas szabályozás, amely lehetővé teszi a vállalatok számára a rendelkezésükre álló eszközök — ezek között a munkaerő — legeredményesebb felhasználását és amely igen gyorsan tud idomulni a fejlődés által eredményezett változásokhoz.

Azért csak látszólag összebékíthetetlenek ezek a követelmények, mert a szocialista társadalomban megvalósult a két követelmény azonos elvi alapja. A szocialista társadalomban a termelés célja az emberek anyagi és kulturális szükségletei minél jobb kielégítésének biztosítása. Vagyis azoknak a körülményeknek a megteremtése, amelyeket az elsőként említett követelmény jogi garanciákkal kíván körülbástyázni. Tehát mindkét követelmény azonos célt szolgál.

A közös elvi alap azonban még nem jelenti, hogy ezzel minden nehézség kiküszöbölődött. Az egyéni, a vállalati és a társadalmi érdek a szocialista társadalomban tendenciájában egybeesik. Ez a tendencia is, mint minden törvényszerűség a véletlenek millióin keresztül érvényesül. A gyakorlatban számtalan tényező hat befolyásolólag. Így az emberek — beosztottak és vezetők — öntudatának szintje, technikai, szervezési körülmények stb., nem utolsó sorban maga a gazdasági mechanizmus. E befolyásoló tényezők azt eredményezhetik, hogy az elvi összhang nem egyszer rövidebb-hosszabb időre megbomlik. A gazdasági irányítás mostani reformja éppen azt szolgálja — és helyes végrehajtás esetén biztosítani is tudja —, hogy az egyéni, a vállalati és a társadalmi érdek közötti összhang minél teljesebb legyen. Ebben az esetben mind kevésbé fog a jogi szabályozással szemben felállított két követelmény egymással konfliktusba kerülni. Tehát most sokkal kedvezőbb a helyzet a szabályozás szempontjából, mint korábban volt.

3. Utolsó megjegyzésem a munkajogi szabályozás terén szükséges változtatások ütemére vonatkozik. A gazdasági mechanizmus új rendszere 1968. január 1-én kezdi meg működését. Azoknak az alapvető változásoknak, amelyek az új irányítási rendszer bevezetéséhez szükségesek, eddig az időpontig meg kell történnie. Ez azonban nem jelenti azt, hogy 1968. január 1-ével minden teendő megszűnt, az összes változások eddig végbemennek. Egy gazdasági irányítási rendszer helyett egy másik bevezetése az állam és a társadalom életét alapvetően érintő, óriási változás. Egy ilyen változás teljes keresztülvitele sohasem rögzíthető egy meghatározott napra. Ez mindig egy átmeneti időszak alatt játszódik le. Egy olyan időszak alatt, amelynek során fokozatosan szűnnek meg a régi irányítás elemei és lépnek helyükbe az újak. Jól mutatja ezt, hogy az új irányítási rendszer bizonyos elemei már most megjelentek. Elég ezzel kapcsolatban egyes vállalatoknál folyó — a sajtóban is ismertetett — kísérletekre vagy a szállítási szerződések rendszerének új szabályozására utalni. Az 1968. január 1-i határidő azt jelzi, hogy eddig az időpontig az új irányítási rendszer elemei döntő többségének, különösen az alapvető jelentőségűeknek már bevezetésre kell kerülni. Ez nem jelenti azt, hogy az egyes új elemek már mind teljes egészükben működni fognak. Maga a párthatározat is utal erre. Így pl. az új árrendszer 1968. január 1-ig bevezetésre kerül, de ezen belül a szabad árak bevezetésére csak fokozatosan kerül sor. Tehát az átmeneti szakasz még 1968. január 1-e után is folytatódik és ha nem is alapkérdésekben, de részletekben az új irányítási rendszer egyes elemei csak fokozatosan bontakoznak ki és megtalálhatjuk majd mellettük a régi irányítási rendszer egyes elemeit, talán helyesebben ezeknek egyes részeit, amelyek fokozatosan fognak csak eltűnni.

Ez a helyzet a munkajogi szabályozás terén. Valószínűleg itt sem kerülhet az új koncepcióból következő minden részletkérdés egyszerre bevezetésre. Ez nem jelenti azt, hogy nem kell világosan feltárnunk minden részletében az új irányítási rendszernek megfelelő megoldásokat. Sőt ellenkezőleg. Ezekre feltétlenül szükség

van. Éppen ezek alapos ismeretében tudunk a részletek rendezésében is tervszerűen eljárni. Csak ilyen módon tudjuk helyesen eldönteni, hogy milyen egyéb intézkedések, előfeltételek szükségesek egy-egy munkajogi intézmény teljes, minden irányú működésének biztosításához.

E körülményeket ezért kívántam hangsúlyozni, mert az előadásomban is több olyan összefüggést, tendenciát vetek fel, amelyeknél nyilvánvaló, hogy a szabályozásban való teljes mértékű érvényesítésük esetleg csak fokozatosan, egyéb előfeltételek megteremtése után valósítható meg. Ennek ellenére helyes és szükséges ezekkel már ma foglalkoznunk, hogy le tudjuk mérni az előttünk álló feladatokat és meg tudjuk határozni az azok megvalósítása érdekében szükséges teendőket.

E megjegyzéseket azért bocsátottam előre, mert meghatározó jellegűek. Az egyes elméleti és gyakorlati kérdések tárgyalásánál ezekre figyelemmel kell a helyes álláspontot kialakítanunk. Ezek után térjünk rá néhány lényeges kérdés vizsgálatára.

II.

1. A vállalati önállóság csak akkor érvényesülhet — amint erre a reform irányelvei ismételten utalnak —, ha a vállalat vezetői megfelelő önálló döntési joggal rendelkeznek. Ezzel ellentétes, ha külső szervek közvetlenül beavatkozhatnak a vállalat ügyeibe.

A vállalat életébe, működésébe való közvetlen beavatkozás az állam részéről alapvetően két formában jelentkezik. Egyik a hatósági, a másik a tulajdonosi jellegű. Előbbi alatt értem a közérdekre — ideértve a dolgozói érdek védelmére — tekintettel az állam részéről szükségessé váló jogi rendezést, az utóbbi alatt a tulajdonosi rendelkezési jogból eredő intézkedéseket. E két oldal nálunk rendkívül összefonódott. Ez megnyilvánult abban is, hogy jogi eszközökkel kívántunk megoldani nem egyszer gazdasági módszerekkel rendezendő kérdéseket. Bár találkozhatunk ennek ellenkezőjével is. Ugyanakkor a valóban jogi eszközökkel való rendezést kívánó kérdéseknél ennek megoldásai gyakran keveredtek a tulajdonosi rendelkezési jog keretébe tartozó intézkedésekkel.

a) A hatósági oldal a gazdasági mechanizmus reformja után is szükségessé tesz a vállalat belső életét érintő jogi intézkedéseket. E téren is találunk ma olyan megoldásokat, amelyek fenntartása a jövőben nem mindenben látszik helyesnek. Ezzel kapcsolatban csak egy kérdéssel szeretnék foglalkozni. Ez pedig az a módszer, amely a vállalat döntéseit, intézkedéseit valamely szerv egyetértéséhez, jóváhagyásához köti. Ezeknek az eseteknek legnagyobb része a vállalat gazdálkodásával kapcsolatos — és így kívül esik ennek az előadásnak a keretein — de nyomait megtaláljuk a munkajog területén is. E kategóriába tartozik pl. az új létesítmények, gépek stb. előzetes munkavédelmi ellenőrzésére vonatkozó előírás vagy a munkaszerződés felsőbb szerv által történő jóváhagyásának a kikötése, vagy a felmondás esetén valamely szerv (pl. a népi ellenőröknél a NEB, a munkaügyi döntőbizottság elnökénél a TMDB elnöke) egyetértésének a megkövetelése.

Az egyetértés, jóváhagyás előírását általában a közérdek, vagy a dolgozók érdekének védelme teszi szükségessé. Életrehívásuknál részben az az indok is közrejátszott, hogy a vállalat vezetői esetleg érdektelenségük miatt teret engednek szubjektív megnyilvánulásoknak vagy nem teszik meg a megfelelő intézkedést.

Nem vitás, hogy a közérdek vagy a dolgozói érdek hatékony védelme szükségessé teheti az intézkedés kiadása előtt valamilyen kontroll alkalmazását. Ezzel az eszközzel azonban nagyon megfontoltan kell élni, mert jelentős veszélyeket is rejt magában. Egyrészt az egyetértés, jóváhagyás megszerzése nem egyszer hosszadalmas eljárást eredményez és ezzel veszélyezteti az intézkedéssel elérni kívánt cél megvalósítását. Másrészt az egyetértés, jóváhagyás rendszere gyengíti, számos esetben el is keni az intézkedésért való felelősséget. Végül nem egyszer tapasztalható, hogy az egyetértés formálissá válik, mert az egyetértő akár időhiány, akár más ok miatt nincs abban a helyzetben, hogy a valóságos helyzet ismeretében gyakorolja ezt a jogát.

Az egyetértési, jóváhagyási jog széleskörű alkalmazása e hátrányokra tekintettel az új gazdasági irányítási rendszer elveivel kevéssé egyeztethető össze. Indokolt ezért ezeknek az eseteknek a reális keretek közé szorítása. Ennek során több szempontot is figyelembe kell venni.

Egyrészt ugyanúgy, ahogy az utasítás helyett a jövőben elsősorban a gazdasági befolyásolás eszközeivel kell élni, ez az elv alkalmazható lehet esetleg az egyetértést, jóváhagyást szükségessé tevő esetekben. Sőt esetleg pusztán az a körülmény, hogy a jövőben a gazdálkodás eredménye egyértelműen mérhető, már egymagában feleslegessé tehet ilyen jellegű kikötéseket. Itt különösen azoknak az eseteknek egy részére gondolok, amikor az egyetértés vagy a jóváhagyás kikötése pusztán annak ellenőrzése érdekében történt, hogy a vállalat megfelelő dolgozót alkalmazott-e. Az új irányítási rendszer keretei között egyrészt az eredmény egyértelműbb mérhetősége, másrészt mind a vezetők, mind a kollektíva fokozottabb érdekeltsége olyan irányban hat, hogy igyekezzenek minden munkára az arra legmegfelelőbb személyt alkalmazni. Ez sokkal biztosabban ható eszköz, mint valamely külső szerv megítélése.

Másodsorban nem indokolt fenntartani azokat az előírásokat, ahol az egyetértés, jóváhagyás gyakorlása a körülményekre tekintettel formális jellegű, mert a gyakorló nincs abban a helyzetben, hogy a helyzetről képet kapjon vagy mert a döntés, intézkedés előterjesztésekor már olyan helyzet alakul ki, hogy rendszerint nem

tehet mást, minthogy az egyetértést, jóváhagyást megadja.

Végül szükségtelen az egyetértési, jóváhagyási rendszer alkalmazása azokban az esetekben, amikor van megfelelő eszköz (jogorvoslat stb.) az esetleges helytelen intézkedés orvoslására. Ez alól csak az a kivétel, ahol az intézkedés végrehajtása helyrehozhatatlan, utóbb nem orvosolható sérelmet okozhat.

Végeredményben tehát az előzetes kontrollt ott kell fenntartani, ahol a közérdek vagy fontos dolgozói érdek megvédése másként nem biztosítható. Ide értem azt az előbb említett esetet is, amikor az intézkedés végrehajtása utóbb nehezen orvosolható sérelmet okozhat. Ezekben az esetekben is megfontolandónak látszik azonban az egyetértés vagy jóváhagyás megszerzésének előírása helyett az érintett szerv részére halasztó hatályú tiltakozási, vétó jogot adni. Tehát azt elrendelni, hogy a vállalat köteles az intézkedésről meghatározott idővel előbb értesítést adni a meghatározott szervnek és ez bizonyos időn belül halasztó hatályú tiltakozást jelenthet be az intézkedés ellen. E megoldásnak nagy előnye, hogy egyszerűbbé és gyorsabbá teszi az eljárást. Amellett a vállalatnak és az egyetértő szervnek nem kell minden esetben tárgyalásokat folytatni, hanem csak akkor, ha valóban van érdemi vita.

Az egyetértési és jóváhagyási, ill. — a javaslatom szerint esetleg helyükbe lépő — vétójoggal kapcsolatban felvetődik az ezzel való helytelen élés következményeinek rendezése is. Ma ezeknek a beavatkozási lehetőségeknek helytelen gyakorlása nem von maga után felelősséget. Tehát módot ad a felelőtlen beavatkozásra. Egy-egy ilyen beavatkozással (egyetértésnek vagy megtagadásnak, vétó bejelentésnek) a vállalat eredményeire és ezen keresztül az egész vállalati kollektíva helyzetére jelentős befolyása lehet. Indokolt, hogy az ilyen jog gyakorlója ezért a felelősséget is viselje. Meg kell vizsgálnunk e felelősség meghatározásának elméleti és gyakorlati kérdéseit. Különösképpen sürgős ezen belül is a rosszhiszeműen vagy rendeltetésellenesen gyakorolt beavatkozási jogért fennálló felelősség alkalmazásának lehetőségét kidolgozni.

b) A tulajdonosi pozícióból eredő beavatkozásnak egyik legáltalánosabb formája az utasításokkal való vezetés, amely helyett — amint az irányelvek kifejtik — döntően a gazdasági eszközökkel való, tehát közvetett, befolyásolás módszerét kell választani. Bár a vállalat gazdálkodásának felsőbb irányítása nem a munkajog témája, mégis az utasításokkal való vezetésnek egyes megnyilvánulásai itt is megtalálhatók. E körbe tartoznak azok a rendelkezések, amelyek korlátozzák a vállalat mérlegelési, választási lehetőségét arra vonatkozólag, hogy valamely jogával kíván-e és hogyan kíván élni. Ilyen rendelkezésre tipikus példa az a szabály, amely szerint fegyelmi vétség elkövetése esetén a vállalat köteles fegyelmi eljárást indítani, kivéve, ha a vétség csekély súlyú. Ugyancsak ilyenek azok a szabályok, amelyek üzemi baleset esetén előírják a fegyelmi eljárás megindítását, ill. a prémium megvonását. Hasonlóak azok az utasítások is, amelyek egy-egy bérrendezés alkalmával előírják, hogy 50—100 forintnál kisebb béremelést egy béremelésben részesített dolgozó sem kaphat.

E rendelkezések szükségszerű következményei voltak a jelenlegi mechanizmusnak. Ennek két indoka is van. Egyrészt nem lévén megbízható mérési lehetősége annak, hogy egy vállalat jól vagy rosszul dolgozik, ezt különböző közvetett módokon lehet csak megítélni, vagy legalábbis megközelíteni. Ha viszont egy-egy ilyen mutatónál, jelzőnél helytelen jelenség mutatkozott, kézenfekvő volt az utasítás annak kiküszöbölésére, mert csak ez adhatott megnyugvást a központi szerv számára, miután a megszüntetést más módon alig tudta volna elérni. Másrészt szükség volt ilyen központi beavatkozásra, mert számos esetben a vállalati vezetés az érdekeltség hiánya miatt valóban nem tette meg azokat az intézkedéseket, amelyeket a helyes gazdálkodás, vezetés érdekében meg kellett volna tennie. Jó példa erre a számos helyen kialakult egyenlősdi vagy a hibákat elkövetők, fegyelmezetlenek következetes felelősségrevonása helyett, egy „ne bántsuk egymást" szemlélet kialakulása.

Első látásra is világos, hogy a vállalati szinten lehet legjobban megállapítani, hogy milyen intézkedések szükségesek pl. a fegyelem biztosításához vagy egy-egy dolgozó neveléséhez, vagy a vállalaton belüli helyes kereseti arányok kialakításához. Központilag lehet, sőt kell is, ajánlani különböző módszereket, intézkedési lehetőségeket, rendelkezésre lehet bocsátani bizonyos nevelő eszközöket (ezt jelenti pl. a fegyelmi büntetések meghatározása). Ezek azonban mind csak lehetőségek. A vállalatnak kell meghatároznia, kiválasztania azt, amely az adott esetben a legmegfelelőbbnek látszik. Az új irányítási rendszer kiküszöböli a beavatkozást jelenleg szükségessé tevő okokat. Egyrészt megoldja a vállalat eredményes munkájának mérését és a gazdálkodás gazdasági eszközökkel való befolyásolását. Másrészt a vállalat eredményessége az eddiginél sokkal mélyrehatóbban fogja befolyásolni a dolgozók helyzetét és keresetét. Ebben a helyzetben a fegyelmezetlen magatartás, nem megfelelő munkavégzés jobban érinti a vezetőket és a dolgozói kollektívát. Ebből viszont következik, hogy hatékonyan fellépnek a rendbontók stb. ellen. Nem szükséges tehát központilag intézkedni, ill. a vállalat mérlegelési jogát korlátozni. A jövőben tehát az ilyen rendelkezéseket mellőzni lehet. Előfeltétel természetesen az, amit jelen esetben feltételezünk, hogy a gazdasági befolyásolás különböző eszközei biztosítani tudják a vállalati és a népgazdasági érdek egybeesését. Csak így várható

el ugyanis, hogy a vállalati intézkedések megfelelőek lesznek.

2. A gazdasági mechanizmus reformjának irányelvei megállapítják, hogy a nyereségnek kell betölteni a vállalatok gazdasági tevékenysége iránytűjének és mércéjének szerepét. Ennek számos gazdasági előfeltétele van. Többek között az is, hogy a vállalatra ne rójunk a gazdálkodásához nem tartozó terheket. Ennek megvalósításával kapcsolatban a munkajog területén is mutatkozik teendő, miután a jelenlegi szabályozás erre az elvre nem volt mindig figyelemmel. Ennek alapvető oka bizonyos mértékű elméleti tisztázatlanságban rejlik. Hiányzik annak elméleti kifejtése, hogy a munkajog alapelveinek megvalósítása során mely körben kell terhelni egyes kötelezettségekkel a munkaviszony keretében a vállalatot és mely körben terheli a megvalósítás közvetlen az államot. Ennek viszont gyakorlati következménye az volt, hogy egyes új intézményeknél, dolgozói jogok megállapításánál nem egyszer olyan kötelezettségekkel terheltük a vállalatokat, amelyeket helyesen nem nekik kellett volna viselniük. (Szerepet játszott ebben sokszor a költségvetés és az igazgatási létszám növekedésétől való félelem is.) Előfordult ugyanakkor — éppen az elméleti tisztázatlanság miatt — ellenkező irányú hiba. Az államra terheltünk olyan kötelezettségeket, amellyel a gazdálkodó szerveket kellett volna terhelni. Lássunk azonban néhány példát is e jelenségre.

Amint az Alkotmány is leszögezi, minden állampolgár számára biztosítani kell a munkához való jogot. A munkajog ennek érdekében számos intézkedést tesz. Egyik ilyen — a munkához való jogot védő szabály — a vállalati felmondás megtiltása vagy korlátozása bizonyos esetekben. Ez helyes és szükséges rendelkezés. A felmondási tilalmak egy része azonban olyan feladatokat, ill. olyan terheket ró a vállalatra, amely meghaladja a vállalati gazdálkodás kereteit. Ilyen pl. a sorkatonai szolgálatot teljesítő családtagjának vagy az üzemi balesetet szenvedett, ill. a tbc-s megbetegedésből felgyógyult dolgozó felmondási védelme. Az első esetben a cél, hogy a katonai szolgálat alatt a feleség megélhetése biztosítva legyen, és ilyen gondok ne terheljék a katonai szolgálatot teljesítőt. A balesetet szenvedettek, a tbc-sek esetében a cél a megfelelő foglalkoztatás megteremtése és a megélhetés biztosítása. Egyáltalában nem állítom, hogy ezek a védelmek nem indokoltak, sőt feltétlenül szükségesek, csak — és ez a lényeg — nem biztos, hogy a vállalatot kell terhelniük. A vállalatnak a termeléssel szokásosan együttjáró kockázat keretében számolnia kell azzal, hogy egy-egy dolgozója beteg lesz, szül stb., és a távollétből eredő terheket tudomásul kell vennie, azzal kalkulálnia kell. Több évre terjedő ilyen teher azonban már túlmegy ezen a kockázaton. Indokolt, hogy a vállalat az üzemi balesetet szenvedett dolgozó munkaviszonyát ne szüntesse meg, amíg a célszerű, a termelés érdekeit szolgáló foglalkoztatása biztosítható és ennek előmozdítása érdekében mindent meg kell tennie. Ha azonban ez nem lehetséges, helytelen a korlátozás. Különösképpen az, ha esetleg a termelésben jobban használható dolgozót kell elküldeni a felmondási védelemben részesülő helyett. Ezekben az esetekben már nem a vállalatot, hanem az államot kellene terhelni e feladatokkal, különösképpen a dolgozónak megfelelő munkalehetőség, munkahely biztosításával. (Csak jogtechnikai kérdés annak a megoldása, hogy a dolgozót a munkaviszonyhoz fűződő jogok szempontjából ne érje ilyenkor sem sérelem.)

Egy másik példa, amelyik bizonyos mértékig az előzőhöz kapcsolódik, az üzemi balesetet szenvedettek rehabilitációjáról szóló jogszabály. Ez arra kötelezi a vállalatot, hogy helyezze át a dolgozót megfelelő munkakörbe, gondoskodjék — ha szükséges — átképzéséről stb. Feltétlenül helyes, hogy a vállalatot arra kötelezzük, hogy helyezze át a dolgozót egészségi állapotának megfelelő munkakörbe, ha ilyennel rendelkezik. Elsősorban ugyanis arra kell törekedni, hogy a dolgozó a korábbi környezetben, a régi kollektíva keretében maradjon. Ez gyakran már egymagában jelentős segítséget jelent a munkába való újbóli bekapcsolódásnál. Az átképzésről stb. való gondoskodás, a költségek viselése azonban — különösen olyan esetben, amikor ennek nyomán a dolgozó más vállalatnál fog elhelyezkedni, már kevésbé helyes. Ezt már nem a vállalatnak kellene viselnie, illetőleg, ha az átképzés stb. célszerűen csak nála bonyolítható le, a költségeket vissza kellene a részére az államnak térítenie.

Egy további igen jó példát mutat a vállalatnak a dolgozó egészségében, testi épségében bekövetkezett károkért fennálló anyagi felelősségével kapcsolatos gyakorlat egyes helyeken tapasztalható torzulása. Egyes munkaügyi döntőbizottságok, bíróságok a szabályok kereteit kitágítva megállapították a kártérítést a vállalat területén kívül utcán, idegen épületben stb. bekövetkezett balesetek esetén is. Indok: a dolgozó érdekeinek védelme. Ez helyes, de a mód nem, mert ezzel a vállalatot olyan terhekért tesszük felelőssé, amelyek létrejöttéről nem tehet és amelyet elhárítani nem tudhat. Ebben az esetben a károkozó ellen kell fordulnia a dolgozónak. Ha a dolgozói érdekek védelmében ennél tovább akarnánk menni, akkor ennek terheit már az államnak kell vállalnia. Nagyon helyes ebben a részében az üzemi balesetet szenvedett dolgozók rehabilitációjáról rendelkező jogszabály, amely szerint a dolgozó keresetcsökkenés esetén a korábbi keresete 80%-áig terjedő fizetéskiegészítésben részesül. Ez független attól, hogy a vállalatot terheli a felelősség, sőt akkor is jár, ha a dolgozó saját maga volt okozója a balesetnek. Viszont — helyesen — a kiegészítést a társadalombiztosítási szervek fizetik.

Az ellenkező irányú helytelen rendezésre példa az a rendszer, amely szerint a vállalat által foglalkoztatott, más helyen lakó dolgozók közlekedési költségének terheit — a közlekedési vállalat által nyújtott kedvezmény formájában — az állam viseli és a vállalat nem érdekelt abban, hogy a dolgozói alkalmazásánál a leggazdaságosabb megoldást válassza.

A most említett jelenség egyik oka az állami tulajdon egységének leegyszerűsített felfogásából ered. Ez szükségszerűen összefügg az eddigi gazdasági irányítási rendszerrel. E felfogás mellett a gazdálkodó egységek önállóságának elsősorban számviteli jellege, jelentősége volt. Azt hiszem, nem véletlen, hogy az idevonatkozó szakkifejezés is „önálló elszámolásról" és nem „önálló gazdálkodásról" beszélt. Ennek az önálló elszámolásnak a jelentősége elsősorban szignalizáló jellegű, bár a fejlődés folyamán fokozatosan haladt az önálló gazdálkodás felé. Ilyen felfogás mellett nincs nagy jelentősége annak, hogy valamely kiadás hol jelentkezik, hiszen mindenképpen állami kiadásról van szó. Ez annál természetesebb volt, mert maguk az árak is mesterségesek, és kialakításuknál már eleve szerepet játszott számos — a most tárgyalthoz hasonló — jelenség. Ennek a leegyszerűsített felfogásnak volt a következménye a munkajog területén az, hogy amikor valamilyen alapelvnek, állampolgári jognak a megvalósítására szabályokat alkottunk, a gazdálkodás szempontjaira kevéssé voltunk tekintettel, és inkább abból indultunk ki, hogy melyik módon a legkönnyebb, legegyszerűbb a megvalósítás.

A tárgyalt jelenség másik oka ellenkező irányú: az állami tulajdon egységének, az ebből eredő következményeknek figyelmen kívül hagyása és a vállalatnak ilyen szempontból a kapitalista vállalattal való azonosítása. Mire gondolok? A kapitalizmusban a munkás mindig a vállalkozóval, a tőkéssel áll szemben. Vele szemben, az ő terhére kell engedményeket kicsikarnia. A munkásosztály követeléseit elsősorban az egyes tőkések terhére igyekszik megvalósítani. A tőkés az, aki minél több terhet igyekszik az államra és így közvetve a dolgozókra is visszahárítani, vagy biztosítás útján szintén szélesebb körre átvinni. A szocialista vállalatnak a tőkés vállalat helyzetéhez hasonló felfogása szerint kézenfekvőnek látszik, hogy ha a dolgozók javára kell valamilyen jogot megállapítani, ennek terheit mindig a vállalat viselje, mert ő a munkáltató. (Közbevetőleg megjegyzem, hogy emellett volt egy másik — hasonlóan helytelen — gyakorlat, amely a társadalmi érdek elsőbbségére hivatkozva, indokolatlanul hátrányos helyzetbe hozta az egyént. Ennek azonban egészen más indoka volt. Leegyszerűsítve talán úgy lehetne megfogalmazni: szem elől tévesztette azt, hogy a szocialista társadalmi rendben annak kezdetétől — és nem pedig csak valamikor később — mindig az ember az elsődleges és a termelés célja az emberek szükségleteinek kielégítése.)

Nem szabad szem elől téveszteni, hogy az egységes állami tulajdon befelé differenciált. A vállalatnak ezen belül önálló mozgása van. Ennek a mozgásnak az irányítője — az irányelvek szavai szerint — a nyereség. Gondosan ügyelni kell arra, hogy ne tegyünk olyan intézkedést, amely ennek az iránytűnek az irányító hatását zavarja vagy lerontja. Ugyanakkor viszont azt is világosan kell látni, hogy a vállalat minden önállósága mellett része az egységes állami tulajdonnak. Ennek megfelelően, ha a munkaviszony alapján a dolgozó részére valamilyen jogosultság megállapításáról van szó, ennek nem feltétlenül a vállalat terheként kell jelentkezni. A jövőben a munkajog alapelveinek megvalósításával, a munkaviszonyok szabályozásával kapcsolatban mindenkor gondosan differenciálni kell az államot, ill. a vállalatot terhelő feladatok, kötelezettségek között.

Az elhatárolás elvét úgy lehetne megfogalmazni, hogy a vállalatot kell terhelni azokkal a feladatokkal és kötelezettségekkel, amelyek a gazdálkodás, termelés szokásos menetéhez, az azzal járó szokásos kockázathoz tartoznak. Ami ezen túlmegy, az már állami feladat, kötelezettség.

Természetesen ennek az elvi tételnek a gyakorlati alkalmazása azokban az esetekben, amikor már meglevő rendszer megváltoztatására volna szükség, nem egyszerű és könnyen végrehajtható feladat. Egy — a vállalatot terhelő — kötelezettséget, ha az egyébként a dolgozók érdekében szükséges, csak akkor lehet megszüntetni, ha helyébe belép a megfelelő állami intézmény, szolgáltatás. Ennek a megszervezése viszont esetleg hosszabb időt vesz igénybe. Amellett valószínű az is, hogy egyes esetekben bizonyos tradíciókra vagy a gyakorlati megvalósításnál jelentkező praktikus okokra tekintettel a teljes elvi elhatárolást nem is lehet, de nem is lenne célszerű megvalósítani. Lényeges azonban, hogy ismerjük az elvileg helyes megoldást, és igyekezzünk ennek irányába haladni. Ha ezt nem tesszük, szembe kerülünk az új irányítási rendszer elveivel, ami a vállalat, ill. a kollektíva érdekeltségével kapcsolatban kézzelfoghatóan éreztetné hatását.

Még két kiegészítő megjegyzést szeretnék tenni e témához. Az egyik a költségvetési szervek, a másik a nem állami tulajdonban levő gazdálkodó szervek kérdése.

Az előbbiekben gazdálkodó szervekről, vállalatokról beszéltem. Ebből levonható volna az a következtetés, hogy az igazgatási vagy más költségvetési szerveknél a jelenlegi megoldásokkal kell dolgoznunk továbbra is. Véleményem szerint nem. Egyrészt nem lenne célszerű kétféle — vállalati, ill. költségvetési — munkajoggal dolgozni. Másrészt nem helyes az igazgatási stb. szervekre sem olyan feladatokat, kötelezettségeket róni, amelyik hátráltatja rendeltetésszerű

feladataik ellátását. Amellett e területen sem árt, ha a valóságos költségek tisztábban jelentkeznek.

A kisipari és mezőgazdasági termelőszövetkezetek és más hasonló munkáltatók (pl. alkotóközösségek stb.) esetében más a probléma. Itt csak az e szervek alkalmazottai szempontjából vizsgálom a kérdést, a tagok vonatkozásában nem. Az előzőekben azt mondottam, hogy az állami tulajdon egysége teszi lehetővé az elvi rendezést. E szervek tulajdona a szocialista tulajdon másik kategóriája: a csoporttulajdon. Ennek kettős következménye lehet. Egyes esetekben az állam bizonyos terheket áthárít e szervekre. Tehát a szabályozás azonos — ebben az esetben is az államot terheli a kötelezettség —, de ennek terhét valamilyen módon (közvetlen térítés az állam részére, az adóban való figyelembevétel stb.) a csoporttulajdon viseli. Lehetnek ezzel szemben olyan esetek is, amikor — éppen a szerv speciális jellegére tekintettel — a megvalósítás a csoporttulajdon esetében ennek keretében, ennek a kötelezettségeként fog történni.

Hasonló problémákkal kell számolnunk a magánmunkáltatók esetén is.

3. a) A gazdasági irányítás reformja — amint erre már a bevezetőben utaltam — szükségképpen felveti a jogi szabályozás módjának a kérdését is. Ez annál inkább felmerül, mert a munkaügyi jogszabályok a sok módosítás miatt annyira áttekinthetetlenek, nem egyszer ellentmondásosak, hogy a gazdasági mechanizmus reformjától függetlenül is mind kényszerítőbben jelentkezik egy kodifikációs munka szükségessége.

A szabályozás módjára, formájára a jogtudomány kialakított bizonyos általános elveket. (Így a jogszabályok hierarchiája, a törvényi szabályozás szerepe, az állampolgárok jogaival kapcsolatos garanciák meghatározása stb.) Ezek az általános elvek azonban csak irányt jelölnek meg. A szabályozási mód kialakítása nem lehet öncélú. Ennek összhangban kell lennie a szabályozás által elérni kívánt célokkal és mindenkor figyelemmel kell lennie a szabályozandó terület sajátos körülményeire. A munkajogi szabályozásnál több olyan tényező játszik szerepet, amelyek a szabályozás módjának kialakításánál a többi jogágaktól eltérő megoldásokat tesznek szükségessé.

Egyik tényező — amelyről a bevezetőben már volt szó — az, hogy a munkaerő felhasználása, az azzal való rendelkezés csak oly módon engedhető meg, hogy az tekintettel legyen az ember védelmére, személyi és társadalmi kapcsolataira, kötelezettségeire. E körülmény a jogi biztosítékok szélesebbkörű alkalmazását követeli meg.

Egy másik tényező abban mutatkozik, hogy a munkavégzés rendkívül eltérő körülmények között történik. Nemcsak az egyes népgazdasági ágak, iparágak, valamint az egyes munkakörök között van igen jelentős eltérés, hanem ugyanazon munkakör esetén is azonos iparágon belül eltérőek lehetnek a munkakörülmények. Ez rendkívül szétágazó, bonyolult szabályozást kíván. Hozzájárul még ehhez az a körülmény, hogy a munkajogi szabályozásra nemcsak a társadalmi-gazdasági fejlődés változásai hatnak, hanem a munkavégzés technikai oldalának változásai is. Így a technikai fejlődés, a szervezeti változások stb. Ebből eredően a munkaviszonyok területén az új szabályozás szükségessége sokkal gyakrabban jelentkezik, mint más területeken.

Végül utalni kell arra, hogy egyes jogágak — ide tartozik pl. a polgári jog — az ilyen helyzetet jobban elviselik, mert általában a felekre bízzák, hogy az élet megkívánta eltéréseket maguk rendezzék. A munkajog ezzel szemben — éppen a dolgozók védelme érdekében — ilyen megoldást általában nem tesz lehetővé. Rendelkezései — kevés kivételtől eltekintve — eltérést nem engednek.

A munkajogra tehát jellemző egyrészt a dolgozók érdekeinek védelmére tekintettel a szélesebbkörű és kogens jellegű szabályozás követelménye, másrészt a szabályozandó kérdések rendkívül összetett, szétágazó és gyakran változó jellege. Ez a két körülmény a munkajog fejlődése során állandóan érezteti hatását. Ez megnyilatkozik egyrészt abban, hogy a munkajogra jellemző a több szintű — a jogforrási hierarchia összes lépcsőjét kihasználó — szabályozás. Másrészt a munkajognak speciális, más jogágakban fel nem található forrásai alakultak ki. Elég e téren a vállalati munkarendre, a kollektív szerződésre vagy az óvórendszabályra utalni.

Annak eldöntésénél, hogy a gazdasági mechanizmus reformja során a szabályozási formák jelenleg kialakult rendszere szorul-e változtatásra, elsősorban azt kell vizsgálnunk, hogy az irányítási rendszer változása nem teszi-e szükségtelenné az eddigi több szintű szabályozást. Erre nemmel kell válaszolnunk. A gazdasági irányítás reformjának a munkajog szempontjából jelentős vonásaira a bevezetőben már utaltam. Az új irányítási rendszerben a vállalatok nyilván az eddiginél jobban fognak törődni azzal, hogy a termelési feladataiknak, sajátosságaiknak legmegfelelőbb szervezetet, munkarendet alakítsanak ki, a rendelkezésükre álló eszközöket, ideértve a munkaerőt is, a leggazdaságosabban használják fel. E körülmények viszont jelentős mértékben kihatnak a munkajogi szabályozásra. Ugyanakkor azzal is számolni kell, hogy az egyes vállalatok szervezete, megoldásai stb. között a jelenleginél nagyobb eltérések alakulhatnak ki. Ezeknek a jelentkezése időbelileg sem esik mindig egybe. Emiatt a munkajogi szabályozás részletkérdéseiben a jelenleginél gyakrabban lesz szükség egy-egy vállalat vonatkozásában eltérésre. Ebből viszont két következtetést lehet levonni. Egyik az, hogy a gazdasági irányítás reformja nemcsak nem teszi szükségtelenné

a differenciált szabályozást, hanem éppen ellenkezőleg, az a jelenleginél fokozottabb jelentőséget kap. A másik az, hogy a jövőben a jelenleginél szélesebb körben kell felhasználnunk a vállalati szintű szabályozási formákat, és csökkenteni kell a központi szabályozás részletességét, ill. módot kell adni a vállalatok részére részletkérdésekben a központi szabályoktól való eltérésre. E megfontolás tehát az egész szabályozási rendszeren belül a vállalati szintű szabályozási formák arányának növelését igényli, a központi szabályozási formák terhére.

Megjegyzem, a központi szabályozás csökkenése irányába hat egy másik tényező is. Ez pedig azoknak a korábban már említett szabályoknak az elhagyása, amelyek — elsősorban a tulajdonosi pozícióból eredően — szabályozták a vállalat belső életét.

b) Amikor azt a megállapítást tettem, hogy a vállalati szintű szabályozási formák aránya növekszik a központi szabályozás terhére, elsősorban mennyiségi változásra gondolok. Csökken a központi szabályok részletessége, és ezzel mennyisége, egyidejűleg ezek a kérdések vállalati szinten kerülnek szabályozásra. Ugyanakkor ez nem jelenti a központi szabályozás jelentőségének csökkenését. A vállalati szintű szabályozás nem csökkentheti a munkajog alapelveinek, a dolgozói jogok védelmének, a népgazdaság érdekeinek érvényesülését. Sőt ellenkezőleg, ezeket erősíteni kell. A gazdasági irányítás új rendszere nem a tervgazdálkodás gyengítését jelenti, hanem éppen azáltal, hogy a vállalatoknak szabadabb kezet ad a terveik megvalósításához, erősíti, annak tényleges megvalósulását biztosítja. Hasonló a helyzet a jogi szabályozás terén is. A vállalati szintű szabályozás éppen azt szolgálhatja legmegfelelőbben, hogy a szabályok mind a társadalom, mind a dolgozók érdekeit hatékonyan, a tényleges helyzetnek megfelelően rendezhessék. Ez viszont azok hatékonyabb érvényesülését is biztosítja. Ennek azonban előfeltétele az, hogy a vállalatok előtt világosak legyenek azok a célok, amelyeket a központi rendelkezések el kívánnak érni, és világosak, egyértelműek legyenek azok az elvek, keretek, amelyek alapján a maguk szabályait megalkothatják. Ez a központi szabályok tartalmasabbá tételét kívánja meg. Nem egyszerű decentralizálásról van tehát szó, amint erre már a bevezetőben is utaltam. Nem arról, hogy a központi szabályok tartalmatlan keretek, üres felhatalmazások legyenek, amelyek nyomán vállalati szinten anarchikus, áttekinthetetlen zűrzavar alakulna ki. Ellenkezőleg, még a jelenleg meglevő tartalmatlanságot, keretjelleget is fel kell számolni. Igen érdekes az az ellentmondásnak látszó jelenség, hogy a jelenlegi irányítási rendszer sokkal jobban elbírta, sőt bizonyos mértékig szükségessé tette a magasszintű központi szabályok nem egyszer üres, felhatalmazás jellegét, mint az új irányítási rendszer. Az utasításon alapuló irányítási rendszer a részletkérdéseket is központilag rendezte. Ezek gyakran szorultak változtatásra, amit akadályozott a tartalmas magasszintű szabályozás. Az az igény, hogy az egész népgazdaság területén különböző időben és igénnyel jelentkező változások központilag követhetők legyenek, a magasszintű szabályoknál sokszor csak üres formák megalkotását tették lehetővé. Ugyanakkor viszont a magasabb szintű kereteket, felhatalmazásokat egy alacsonyabb szintű, de szintén központi szerv töltötte ki, használta fel. Ilyen módon a magasabb szintű szabályozás tartalmatlansága a végrehajtásban — a központi akarat oldaláról nézve — bizonytalanságot nem okozott. Ezzel szemben akkor, ha a részletes szabályozást vállalati szintre visszük le, olyan irányítási rendszerben, amelynél a vállalatok befolyásolása nagyobb részben gazdasági eszközökkel történik, szükségessé válik a tartalmas, valóban irányt mutató központi szabályozás. Csak ilyen módon biztosítható az alapjaiban, elveiben egységes vállalati szabályozás.

Az elmondottak egyben mindjárt választ adnak arra az ismételten felmerülő kérdésre, hogy a vállalati szabályozás szélesítése nem eredményezi-e a dolgozók jogainak, különösképpen az ezeket biztosító garanciáknak a csökkenését, gyengülését. Véleményem szerint erről nem lehet szó. Sőt ennek ellenkezőjéről. A központi szabályoknak ugyanis — mint mondottam — világosan meg kell határozni a dolgozók jogait és az ezeknek érvényesülését biztosító garanciákat. Ugyanakkor viszont vállalati szinten adott esetben sokkal jobban lehet rendezni azokat a részletkérdéseket, amelyek a helyi körülmények és igények mellett a legjobb védelmet biztosítják. Amellett a vállalati szabályozás a dolgozók kollektívájának, ill. az ezt képviselő szakszervezeti bizottságnak egyetértése nélkül nem lehetséges. Ez pedig hatékonyan biztosíthatja, hogy a szabály megalkotása során a központilag meghatározott elvek, célkitűzések ne sikkadjanak el. Megjegyzem, ez az új rendszer feltétlenül megköveteli a szabályozás során a dolgozókkal való tanácskozást. Eddig a vállalat valamilyen — esetleg az adott esetben nem is teljesen megfelelő — rendelkezés végrehajtása során nyugodtan hivatkozhatott, nem egyszer hivatkozott is arra, hogy felsőbb rendelkezés, végre kell hajtani. Ezzel el is hárította magáról a felelősséget. Ha a szabályozás vállalati szinten történik, ez nem lehetséges. A dolgozók fokozottabb bevonása a szabályozásba, hozzá fog járulni ahhoz, hogy a dolgozók jogai valóban hatékonyan érvényesüljenek, valamint ahhoz is, hogy a dolgozók érdeklődése fokozódjon a vállalat ügyei iránt.

c) Az eddigiekben a központi és a vállalati szintű szabályozás arányáról, illetőleg a központi szabályozás jellegéről volt szó. A „központi" szabályozás kifejezés összefoglaló jellegű, több formát takar, a törvénytől a miniszteri utasításig. Nem közömbös tehát az sem, hogy ezek között hogyan oszlik meg a szabályozási feladatok ellátása.

Az eddigi megállapításokból — úgy gondolom — világos, hogy a több szinten történő szabályozás a központi szabályok körében továbbra is szükséges. Azok a körülmények, amelyek a munkajogban egy ilyen rendszer kialakítása irányába hatottak, a jövőben sem változnak meg. Tehát nem lehet arról szó, hogy a szabályok két szélső pontnál kristályosodjanak ki: a törvénynél és a vállalati szabályozásnál. A jövőben is ki kell használni a jogszabályi hierarchia minden lépcsőjét. Ugyanakkor azonban ugyanúgy, ahogy a központi és a vállalati szintű szabályozás arányában változásnak kell bekövetkeznie, változniok kell a központi szabályozáson belüli arányoknak is. Ez jelentkezik mind mennyiségi, mind minőségi vonatkozásban. Ezekre az előzőkben már részben utaltam.

A jelenlegi központi szabályok — különösen a törvénykönyv és a minisztertanácsi végrehajtási rendelet eléggé egyenlőtlen képet mutatnak. Egyes részek, intézmények szabályai részletekbe mennek, míg mások egy-egy üres felhatalmazási formával megelégszenek. E szabályokkal szemben ezért jogosan merül fel kifogás mind a túlzott részletesség, mind a tartalmatlanság irányában. Az ún. funkcionális szervek (munkaügyi miniszter, egészségügyi miniszter stb.) valamint a szakminiszterek végrehajtási rendelkezéseire — a jelenlegi gazdasági irányítási rendszer jellegének megfelelően — a szabályok túlzott részletessége a jellemző. Itt is találunk azonban egyenetlenségeket, következetlenséget. Általában jellemző a központi szabályozásra, hogy nem történt meg az egyes szinteken a stabil és a gyakrabban változó elemek következetes szétválasztása. Ennek következtében esetleg magasabb szinten kerültek szabályozásra olyan kérdések, amelyeknél gyakrabban lépett fel a módosítás szükségessége, ami viszont ezen a szinten csak nehézkesen, lassan volt végrehajtható. Ez fékező, a fejlődést lassító körülmény volt. Ugyanakkor esetleg állandó, ritkán változó kérdések, indokolatlanul alacsonyabb szintre kerültek.

A stabil és a gyakrabban változó elemek következetes szétválasztása a szabályozást egyenletesebbé fogja tenni. Ennél azonban utalni szeretnék arra a megállapításra, amelyet az előzőkben a központi — általában a magasabb szintű — szabályozás tartalmasabbá válásával kapcsolatban tettem. A stabil és a gyakrabban változó elemek szétválasztása nem pusztán egy átrendezési kérdés. Ennek azzal kell járnia, hogy a stabil kérdés magasabb szinten történő szabályozása során mindig meg kell határoznunk azokat az elveket, kereteket, amelyen a gyakrabban változó kérdések szabályozásának nyugodni kell. Vonatkozik ez nemcsak a törvény és a minisztertanácsi rendelet viszonyára, hanem az ezek alatti kategóriákra is. A minőségi változásnak tehát a központi szabályozás keretében ott kell jelentkeznie, hogy e szabályoknak tartalmasabbakká kell válniok, elvi irányító szerepüknek kell kidomborodni. Ez alatt nem valamiféle deklarációk megszövegezésére gondolok, hanem arra, hogy a szabály mindenkor ragadja meg a szabályozandó kérdés, intézmény lényeges, tipikus vonásait. Különösképpen vonatkoznia kell e megállapításnak a törvényre. Ennek kell magában foglalni a munkajogi szabályozás általános elveit, a munkaviszony alanyainak alapvető jogait és kötelességeit, valamint ezek biztosítékait, továbbá a munkajog jelentős intézményeinek (pl. felelősség, jogorvoslati rendszer) fő vonásait.

A mennyiségi változás abban fog jelentkezni, hogy a vállalati szintű szabályozás arányainak növekedésével, lényegesen csökken a részletes központi szabályok száma. Ez viszont lényegesen csökkenteni fogja mind a minisztertanácsi, mind a miniszteri szintű rendelkezések számát és terjedelmét. (Természetesen, amikor ezt megállapítjuk, világosan kell látni azt is, hogy maradni fog számos olyan részletkérdés, amelyet központilag kell rendezni, akár a dolgozók vagy a közérdek védelmére tekintettel, akár praktikussági okokból. Így pl. a munkakönyv kezelése vagy a közszolgálat körében történő munkavégzés kérdéseit ezentúl is nagyrészt egységesen kell szabályozni.)

d) Amikor arról beszélünk, hogy a vállalati szintű szabályozás súlyát, arányát növelni kell, azt is tisztáznunk kell, hogy ez a vállalati szabályozás milyen formában történjen. Ez viszont szükségessé teszi a vállalati szintű jogforrások terén mutatkozó elvi és gyakorlati tisztázatlanság felszámolását.

Ma a munkaviszonyokkal kapcsolatos kérdéseket vállalati szinten különböző szabályozási formák rendezik. Így a munkaviszonyokra vonatkozó rendelkezéseket tartalmaz: *a)* A vállalat szervezeti és működési szabályzata. Ez elsősorban a különböző hatásköröket — pl. felvétel, fegyelmi, jutalmazási jogkör stb. — rendezi. *b)* A vállalati munkarend, amely részben szintén hatásköri kérdésekről, részben a munkaidő beosztásáról, a vállalaton belüli magatartási szabályokról intézkedik. *c)* A bérszabályzat, amely az alkalmazandó bérrendszerekről, bérformákról rendelkezik, de számos helyen ezen túlmenően egyéb — bérekkel összefüggő — kérdéseket is rendez. (Így pl. pótlékokat állapít meg, rendelkezik az átlagkereset elszámolásáról stb.) *d)* Az üzemi tanács határozata. Ez a nyereségrészesedés felosztásáról, a szociális célra rendelkezésre álló keretek felhasználásának módjáról, valamint a munkaruha-juttatásról dönt. *e)* Találunk egyes területeken egyéb szabályzatokat. Ilyen pl. egyes vállalatoknál a bérszabályzattól különálló prémiumszabályzat.

A felsorolt szabályozási formák mind tartalmuk, mind jellegük és létrehozásuk tekintetében is eltérőek.

Ami a tartalmat illeti, a fenti formákat három csoportba sorolhatjuk. Ezek: *a)* A vállalaton belüli hatásköri és igazgatási kérdések. Ezek ma részben a vállalati munkarendben, részben a

vállalat szervezeti és működési szabályzatában, ill. az ezt kiegészítő egyes igazgatói utasításokban nyernek rendezést. *b)* A dolgozók jogaira és kötelességeire vonatkozó szabályok — ide értve a bérkérdéseket és a nyereségrészesedést és a munkaruhát is. Ezeket ma a bérszabályzat, esetleges egyéb szabályzatok (pl. prémiumszabályzat, valamint az üzemi tanács határozata rendezi. *c)* A szociális célokra rendelkezésre álló keretek felhasználásának meghatározása. Ebben az üzemi tanács dönt.

Ami e szabályozási formák jellegét illeti, ezek normatív jellegűek. Különböznek azonban abban, hogy egy részük (pl. a működési és szervezeti szabályzat, a munkarend) lényegében szervezeti, eljárási kérdéseket rendeznek, másik részük viszont anyagi szabályokat tartalmaz (pl. a bérszabályzat, a prémiumszabályzat, az üzemi tanács határozata).

Ami a létrehozás módját illeti, ezt főképpen abból a szempontból kell vizsgálnunk, hogy ki a szabályozás létrehozója, és milyen a dolgozói kollektíva közreműködése a szabályozásnál. Ebből a szempontból is több csoportot találunk: *a)* A szabályozást a gazdasági vezető, tehát a vállalat igazgatója hozza létre, adja ki, annál a dolgozói kollektíva, ill. képviselője nem működik közre. Ide tartozik a vállalat szervezeti és működési szabályzata. Megjegyzem, hogy az ipari nagyvállalatok esetében, ahol a szervezeti és működési szabályzatot az igazgatótanács megtárgyalja, már jelentkezik bizonyos mértékű szakszervezeti közreműködés. A szakszervezeti bizottság titkára ugyanis tagja a tanácsnak. *b)* A szabályozást a gazdasági vezető adja ki, de létrehozásában közreműködik a kollektíva, és szükséges az azt képviselő szakszervezeti bizottság egyetértése. Ide tartozik a vállalati munkarend. *c)* A szabályozást a gazdasági vezető és a szakszervezeti bizottság közösen, megállapodás formájában hozza létre. A szabályozás kialakításában közreműködik a kollektíva is azáltal, hogy megvitatja a tervezetet. Ide tartozik a bérszabályzat, a prémiumszabályzat. *d)* A szabályozást a kollektíva által létrehozott társadalmi szerv hozza meg. Ide tartozik az üzemi tanács határozata.

Amint az eddigiek is mutatják, elég sok és eltérő jellegű vállalati szintű szabályozási formát találunk. A szabályozási formák felhasználása nem egységes elvek alapján történik, és nincsenek is mindig kellőképpen elhatárolva. Így pl. teljesen összefolyik a szervezeti és működési szabályzat és a munkarend szerepe, nem világos, ill. esetleges a bérszabályzat és az egyéb szabályzatok közötti munkamegosztás, ugyancsak az is, hogy a munkaruha vagy a nyereségrészesedés kérdésében miért az üzemi tanács dönt, és miért nem a bérszabályzat intézkedik, ill. miért nem dönt a bérformák stb. kérdéseiben is az üzemi tanács. A jövőre vonatkozólag világos, elvi határokat kell megvonnunk, mert ellenkező esetben a vállalati szintű szabályozási formák nem tudják betölteni a reájuk váró megnövekedett feladatot. Az elvi rendezés során az ügyeknek a már említett három típusát kell alapulvenni. Ennek megfelelően a rendezés a következőképpen képzelhető el.

A) A vállalat szervezetével, az egyes részlegek működésének rendjével, hatáskörével kapcsolatos kérdések rendezésére a vállalat működési és szervezeti szabályzata hivatott. Nem változtat ezen az sem, ha e kérdések adott esetben munkaügyi vonatkozásúak. Éppen ezért a vállalati munkarend megszüntetésével ebben kellene rendezni az egyes egységek, vezetők munkaügyi kérdésekkel kapcsolatos hatáskörét, valamint a vállalati munka rendjére vonatkozó szabályokat (munkaidő kezdetét, végét, a távollét bejelentését stb.). Fenn kellene tartani továbbra is azt a szabályt, hogy a tervezetet megvitatásra a dolgozók elé kell terjeszteni, és kiadásához kell a szakszervezeti bizottság egyetértése. Ez annyival is indokoltabb a jövőre vonatkozólag, mert éppen az érdekeltség fokozott szerepére tekintettel, megfelelő véleménynyilvánítási lehetőséget kell biztosítani a dolgozók részére a szervezeti kérdésekben is, mert annak a rendezése befolyással van a vállalat egész munkájára, eredményeire.

B) Lényegesen nagyobb fontossága van a második csoportban említett kérdéseknek, tehát azoknak, amelyekben a központi rendelkezések alapján vállalati szinten lehet megállapítani a dolgozók, ill. a vállalat jogaira és kötelességeire vonatkozó szabályokat. A rendezésnél abból kell kiindulni, hogy e kérdések közvetlenül kihatnak a dolgozók helyzetére, ezért a szabályozásnál részükre lényeges befolyást indokolt biztosítani.

Ma e területen a bérszabályzat szerepe a legjelentősebb. Ennek eddigi tapasztalatai igazolták a bevezetéséhez fűzött reményeket. Elősegítette egyrészt a helyileg legmegfelelőbb szabályozás kialakítását, másrészt a dolgozók jogos érdekeinek érvényesítését. A megállapodási forma különben is igen szerencsés. Egyrészt biztosítja a kollektíva képviseletét ellátó szakszervezeti bizottság egyenrangú részvételét a szabályozásban. Másrészt viszont megfelelően kifejezésre juttatja a szabályozásban részt vevő mindkét oldal felelősségét is a szabályozásért. E körülményre, ill. az eddigi tapasztalatokra tekintettel a vállalat és a szakszervezeti bizottság közötti megállapodás látszik annak a helyes formának, amelyet a jövőben feltétlenül szélesíteni kell. Ilyen keretben helyes szabályozni a második csoportba tartozó kérdéseket. E megállapodási kör szélesítésének megfelelően indokolt a megállapodásnak a jellegét kifejező kollektív szerződés elnevezéssel való felruházása is.

C) Ami végül a harmadik csoportot, tehát a szociális célokra szolgáló összegek felhasználásának rendjét illeti, ebben még szélesebb hatáskört lehet a kollektíva részére biztosítani. Itt olyan összegek felhasználásának kérdésében kell

dönteni, amelyeknek célja a dolgozók szociális ellátásának javítása, művelődésük, szórakozásuk intézményes biztosítása, megkönnyítése. Azt, hogy e célok elérése érdekében milyen intézkedésekre van szükség, melyek a legmegfelelőbb módszerek stb., legjobban maga a dolgozói kollektíva tudja megítélni. Ugyanakkor a most tárgyalt kérdések csak igen laza összefüggésben állnak a gazdálkodás, a termelés kérdéseivel. Szükségtelen ezért a gazdasági vezetőket ezekkel terhelni. Ezért helyes lenne a jövőben a szociális célokra rendelkezésre álló összegek felhasználásának rendjére vonatkozó döntést a szakszervezeti bizottság hatáskörébe utalni. (Azt, hogy mekkora összeg áll rendelkezésre, a vállalat jövedelmének felhasználására vonatkozó szabályok fogják rendezni.)

e) A legjelentősebb vállalati szabályozási forma az előzőkben kifejtettek szerint, a kollektív szerződés lenne. Miután a Munka Törvénykönyve rendelkezései ma is ismernek kollektív szerződést, bár ilyen már több, mint 10 éve nem kerül megkötésre, indokolt néhány szóval a javasolt kollektív szerződés jellegével foglalkozni.

A jelenlegi bérszabályzat — mint erre már utaltam — jogi természetét illetően, normatív szabály. Ilyen szempontból lényegesen különbözik az 1950 és 1956. között kötött vállalati kollektív szerződéstől, amely kötelmi jellegű. Ez nem tartalmaz normatív szabályokat, hanem nagyrészt a vállalat és a szakszervezeti bizottság közötti munkaprogram rögzítésére szolgál.

Az előzőkben tisztáztuk a kollektív szerződéssel rendezendő kérdések körét. Ebből világos, hogy a létrejövő megállapodásnak normatív jellegűnek kell lenni. Ez tehát meghatározza a kollektív szerződés alapvető jellegét. Kérdés azonban az, hogy emellett nem szükséges-e egy — a korábbi vállalati kollektív szerződések tartalmának megfelelő — kötelmi jellegű részt is beiktatni a kollektív szerződésbe. Úgy gondolom, hogy a jövőben ilyen jellegű tartalommal a kollektív szerződésnek semmiesetre sem kellene rendelkeznie. Ezt több körülmény indokolja. Egyrészt a munkaprogramok általában gyorsabb változtatásnak vannak kitéve, mint a dolgozók jogaira és kötelezettségeire vonatkozó általános szabályok. Nehezen bírnak el hosszú időre történő megállapítást. A korábbi vállalati kollektív szerződési rendszer megszűnésének is csak részben volt oka a vállalati önállóság hiánya. Részben viszont azért következett be, mert a munkaprogram egyes pontjai, a különböző vállalások az év folyamán — gyakran éppen a munka jobb megszervezéséből, a dolgozók kezdeményezéseiből eredően — elavultak, megváltoztatásra szorultak. Ez viszont állandó kollektív szerződés módosítást eredményezett. (Ha viszont ezt mellőzték, a kollektív szerződés a valósággal nem egyező, üres papírrá vált.) Másrészt figyelemmel kell lenni arra, hogy időközben kialakultak olyan formák, amelyek keretében a vállalati feladatok megoldásával kapcsolatos program sokkal rugalmasabban megtárgyalható és rögzíthető. Elég itt a legjelentősebbre, a termelési tanácskozásokra hivatkozni. Végül utalni kell arra, hogy a gazdasági és szakszervezeti szervek munkaprogramjának rögzítése nem feltétlenül igényel teljes terjedelmében olyan széles körű vállalati vitát, mint a kollektív szerződés. Amennyiben tehát szükséges lenne egy — a vállalati vezetés és a szakszervezeti bizottság — feladatait rögzítő munkaprogram meghatározása, ezt a kollektív szerződéstől függetleníteni kellene.

A kollektív szerződésekkel kapcsolatban természetesen még számos részletkérdés megvitatása és eldöntése szükséges. Így pl. abból eredően, hogy a dolgozók jogaira és kötelezettségeire vonatkozó részletes szabályok egy-egy vállalaton belül aránylag stabilak, nem kívánnak gyakori módosítást, helyes lenne megvizsgálni, nem volna-e jó a kollektív szerződéseknek hosszabb időszakra való megkötése azzal, hogy évenként csak felülvizsgálatot kell végrehajtani, és a szükséghez képest egy-egy kérdést módosítani.

Ugyanígy jogi szempontból is igen lényeges a kollektív szerződések megkötésekor jelentkező viták rendezése, valamint intézkedés arra vonatkozólag, hogy mi történjék, ha a kollektív szerződés valamely rendelkezése a jogszabállyal ellentétes. Ez utóbbi különösen akkor vet fel problémákat, ha az az egyszerű rendezés, amely szerint az ellentétes rész figyelmen kívül marad, még nem ad megfelelő megoldást. (Ez különösen akkor fordulhat elő, ha a kollektív szerződés rendelkezésének egy keretet kellene kitölteni, és a jogellenesség nem csupán a keret határainak túllépésében fog jelentkezni, hanem a rendezési elvekkel fennálló ellentétben is.)

Igen lényeges kérdés annak az előkészítése, hogy a kollektív szerződések valóban a helyes tartalommal jöjjenek létre, találják meg és rendezzék a vállalati szinten szabályozandó kérdéseket. Mind a korábbi üzemi kollektív szerződések, mind a jelenlegi bérszabályzatok gyakorlata felhívja a figyelmet olyan veszélyekre, hogy a megállapodás nem egyszer csak mechanikusan megismétel egyes magasabb szintű rendelkezéseket, anélkül, hogy azok kereteit kitöltené. Hasonlóképpen nem egyszer előfordult az is, hogy a megállapodást a felsőbb jogszabályok egész sorának átvételével jogszabálygyűjteménnyé változtatták. Az első esetben a megállapodás nem teljesíti azt a feladatot, amiért létrehozták. A második esetben pedig a közölt jogszabálytömeg miatt a dolgozók éppen azokat a rendelkezéseket nem találják és ismerik meg, amelyek az adott üzemben reájuk vonatkoznak.

További megoldandó feladat annak biztosítása, hogy a kollektív szerződés eljusson a dolgozókhoz, tehát valóban szabályozója legyen a jogoknak és kötelességeknek. A jelenlegi szabályozási formák esetében e téren lényeges hiányosságokat találhatunk. Ennek megszüntetése

ugyan nem jogi kérdés, de előfeltétele annak, hogy a jogi szabályozás a szerepét hatékonyan be tudja tölteni.

III.

Az eddigiek csak egy kis részét alkotják azoknak az elméleti és gyakorlati kérdéseknek, amelyek a gazdasági mechanizmus reformjával kapcsolatban, a munkajog területén felvetődnek. Ezen kívül még a jelentős kérdések egész sorát találhatjuk. Elég talán itt példaként a dolgozók kollektívájának, ill. a szakszervezeteknek a jogaira, a munkaviszony létesítésére és megszüntetésére vagy a munkaidő és a pihenőidő kérdéseire utalni. Sőt, a most tárgyalt témák keretében jelentkező részletkérdések megoldása is nem egyszer lényeges elméleti és gyakorlati kutatásokat igényel. Úgy gondolom, hogy az elkövetkező hónapokban még számos tanácskozásra, vitára, de különösképpen igen alapos kutatómunkára lesz szükség ahhoz, hogy az összes elméleti és gyakorlati kérdések megnyugtató tisztázását elérjük.

Nagy László

A büntetőjogi felelősség alapjának kérdései*

I.

Ha a büntetőjogi felelősséggel foglalkozunk, a büntetőjog alapvető kérdésére irányítjuk figyelmünket. A bűncselekményért való felelősség adja valamely társadalom büntetőjogának fundamentumát, tükrözi annak büntetőpolitikáját.

Mindenekelőtt szükséges.tisztázni a büntetőjogi felelősség fogalmát.

A jog általános meghatározásából indulunk ki. A jogot az uralkodó osztály hozza létre, tartja fenn, végső esetben kényszer útján is biztosítja, s így saját akaratát juttatja érvényre. E meghatározás bővül és rétegződik, ha tovább finomítjuk a jog és a társadalom kapcsolatát (az egyes jogágazatok specifikumainál fogva), de a büntetőjogban mutatkozik meg legpregnánsabban a jog előbb említett főfunkciója.

A szocialista büntetőjog a bűntettet társadalmi jelenségnek tekinti, tehát az adott társadalmi-gazdasági formáció viszonyai által meghatározottnak. A bűntett így lényegében nem különbözik más emberi magatartásoktól, azonban következményeiben, társadalmi hatásában más, olyan jellegű, mely szükségessé teszi e társadalmi viszonyok megváltoztatását. Ezeket a magatartásokat tehát ki kell küszöbölni, védekezni kell ellenük.

A büntetőjog *közvetlenül* védi a társadalmat. Az értékelési körébe vont cselekmények a társadalmat támadják, annak alapjait. A büntetőjog — mint felépítmény — és a társadalmi alap dialektikus egymásrahatása nyilvánvaló. Amikor a büntetőjog egyes magatartásokat tételeibe felvesz, ezeket olyan súlyos fokúaknak ítéli, hogy a büntetőjog eszközeivel kell e társadalmi jelenségek ellen fellépni.

Tehát a társadalmi követelmények nemteljesítésének legsúlyosabb eseteivel foglalkozik a büntetőjog. A büntetőjog hatását úgy fejti ki, hogy — eszközei igénybevételével, vagy esetleg pusztán előírásaival — a társadalom tagjait bizonyos magatartások tanúsítására iniciálja.

Így a jog az embereknek a külvilágban manifesztálódó társadalmi jellegű megnyilvánulásaira reagál. Mivel a jog szerepe az, hogy megfelelő magatartásra indítson, ezt úgy éri el, hogy a tudatot befolyásolja sajátos eszközeivel. A jog tehát (s ez áll a büntetőjogra is), a „tanúsított magatartásra reagál, de az egész pszichés alakulásra hat".[1]

A jognak ez a pszichés befolyása az, hogy a társadalmi tudat fejlesztéséhez szükséges belső feltételek megteremtésének irányába hat. A felelősség ezzel a belső hatással van kapcsolatban.[2]

A kívánt hatás elérésére a jognak többféle eszköze van. A büntetőjogi felelősség akkor áll sorompóba, ha ezek a hatások az ő eszközeinek igénybevétele nélkül nem érhetők el. Tehát: *a)* csak a felelősség legmagasabb fokán, utolsósorban, tehát kivételesen kerül alkalmazásra, *b)* büntetőjogi büntetést, tehát különleges hátrányt okoz, *c)* a kívánt kedvező hatás elérésére indít, tehát nevelő célzatú.

ad a) Ezt a komponenst két vetületben is felfoghatjuk:

1. Jogi értelemben ez azt jelenti, hogy a büntetőjog fellép, ha szabályait valaki bűnös módon megszegi.

2. Társadalmi vonatkozása a következő: A társadalommal ellentétes magatartás megváltoztatására, más magatartás indításra a felelősségen kívüli, és a más jogágazati felelősségi formák nem bizonyulnak elegendőnek. Ez a magatartás már olyan fokú, hogy kiküszöbölése hiányában a fennálló társadalmi rendet súlyos mértékben veszélyeztetné. E kedvezőtlen következ-

* Jelen munka az 1963-ban készült „A Btk. felelősségrendszere" című munka (megtalálható az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán kéziratban) első része gondolatmenetének szinte változatlan átvétele. Ezt azért tartjuk szükségesnek előrebocsájtani, mivel e tárgyban azóta számos tanulmány jelent meg, amelyekkel terjedelmi és rendszerbeli okok miatt nem volt módunk, illetve nem kívántunk foglalkozni.

[1] Eörsi Gy.: A jogi felelősség alapproblémái. Bp. Akadémiai Kiadó. 1961. 25. old.

[2] Uo. 26. old.

mények elhárítására csak a büntetőjog képes. A társadalmilag kedvező hatást azonban csak akkor lehet elérni, ha az elkövetőnek a cselekményhez és azon keresztül a társadalomhoz való viszonyát tudatában figyelembe vesszük, s úgy találjuk, hogy a büntetőjog instrumentumai teljesíthetik feladatukat, illetőleg szükség van-e egyáltalán rájuk.

ad b) A büntetőjogi büntetés jelentősen, mondhatjuk, minőségileg különbözik a többi hátránytokozó (represszív) szankciótól.

A kivételes s egyben legszigorúbb kényszerjogosítvány a jogalkalmazó kezében: a büntetőjogi büntetés, mely a személyes szabadság korlátozása is lehet. Ez olyan többlet, amely ezt a hátrányokozást egy fokkal magasabbra teszi a többi jogágazat represszióinál.

ad c) A kellő társadalmi hatás elérésére irányul a büntetőjogi felelősség, s így nevelő elemet tartalmaz. A szocialista társadalomban a büntetés célja a nevelésben van. Indokolatlan azonban tagadni, hogy a büntetőjogban — éppen sajátos kényszerjogosítványánál fogva — a preventív hatás erős. Habár a nevelés teljesebb fogalom, mint a prevenció,[3] a büntetőjog a *társadalom védelmén keresztül* fejti ki nevelő, megváltozott magatartásra indikáló szerepét. Osztálytársadalomban élünk, s a proletárdiktatúra államformája a társadalomellenes jelenségek elleni erőteljes harcot jelenti, s a társadalom védelmét — éppen a fennálló rendre legveszélyesebb magatartásokkal szemben — a büntetőjog látja el. Természetesen a végcél: a nevelés, a társadalommal szemben elfoglalt viszony megváltoztatása, de a büntetőjogban a nevelő célzat a *prevencióban manifesztálódik.* Ennek tagadása a büntetőjog osztályjellegének tagadása lenne. Tehát a büntetőjogi felelősség *kivételes* eszköz, s kiemelendő a többi felelősségi formák közül. A *legsúlyosabb hátrány* alkalmazásának jogosítványával bír, s a társadalom védelmén keresztül fejti ki nevelő hatását.

Ebből következik, hogy a *súlyos jogi eszköz igénybevételére,* csak az egyénnek a társadalomhoz való viszonyában mutatkozó *súlyos tudati hiba esetén kerüljön sor,* és csak akkor, ha büntetés alkalmas ezen defektus kiküszöbölésére.

Ezért van szükség a *bűnösségre,* mint a felelősségrevonhatóság *legmagasabbrendű fajtájára.*

Összefoglalva: A büntetőjogi felelősség kivételesen kerül alkalmazásra, különlegesen súlyos hátrányt okoz, s nevelő célzata a prevención keresztül hat. A büntetőjogi felelősség a *legmagasabbrendű* felelősség, s ennek alkalmazásához — a büntetés társadalmi szükségessége mellett — a felelősségrevonhatóság legmagasabbrendű szubjektív minimuma: a bűnösség szükséges.

Ezzel lényegében vázoltuk kiinduló pontunkat, mely további vizsgálódásaink vezérelve: büntetőjogi büntetés csak a bűnösségi elv alapján.

[3] Uo. 36. old.

II.

A magyar jogi irodalomban a büntetőjogi felelősség eddigi megalapozásának megváltoztatása iránti igény jelentkezik. Ezen irányzat kifejtését Eörsi Gyula, Földesi Tamás, Szabó András végezték el.

Földesi a determinizmuson alapuló büntetőjogi felelősségrevonás mellett van. A büntetésnek mint a jövőre vonatkozó determináló tényezőnek kell hatni.[4]

Lényegében ugyanezt vallja Szabó is, miszerint a kényszert azért alkalmazzák, hogy a társadalmi kötelezettségeinek eleget nem tevő elkövetőre ez determinálólag hasson.[5]

Eörsi így nyilatkozik: „az erkölcsi és a jogi szankció révén (az elkövető) személyiségének alakulása kedvezően befolyásolható, a szankció önnevelő képességére kedvezően hathat, s ugyanilyen hatást válthat ki a társadalom többi tagjában".[6]

A most felsorolt nézetek lényegében csak a kiindulásukban térnek el bizonyos fokig, miszerint Eörsi az általános jogi felelősség alapjának tekinti a teljes determinizmust, míg a többiek a büntetőjogra kivetítve vizsgálják ezt.

Annak ellenére, hogy előrebocsátjuk, hogy a felelősség megalapozását nem a determinizmusban látjuk, azt kell mondanunk, hogy kiindulásul az első megoldás a helyesebb, mert az általános érvényű determinizmus tételét az általános jogi felelősségre vonatkoztatja.

A második nézetet aggályosnak kell tartanunk azáltal, hogy a determinizmus tételét csak a büntetőjogra viszi át, önkéntelenül felvetve a kérdést, hogy „miért csak ott?" s ebből továbblépve „miért éppen ott?" Ha már a determinizmusból indulunk ki valamely felelősség megalapozásához, ehhez kétségtelenül az általános jogi felelősség kategóriáját kell felállítanunk, s a determinizmust erre vonatkoztatnunk, mert ha azt nem tartjuk érvényesnek az egész jogra, akkor semmi sem indokolja, illetőleg a fentiek szerint lehetetlen azt egy jogágra alkalmazni; vagy pedig magát a determinizmust tagadjuk. Az megint egy más kérdés, hogy az általános jogi felelősség kategóriáját felállíthatjuk-e?

Nézetünk szerint az általános jogi felelősség kategóriáját nem fogadhatjuk el, mint kiinduló alapot, mert a büntetőjogi felelősség társadalmi szerepénél fogva magasabbrendű, minőségileg különáll a többi felelősségfajtától, legalábbis olyan mértékben, hogy közös felelősségi alapról nem beszélhetünk.

Jogrendszeri tagozódási kérdésekbe belemenni jelen munka keretében nincs módunk, s a büntetőjogi felelősség különállásának problematikája részletességében nem is — csak érint-

[4] Földesi: Az akaratszabadság problémája. Bp. 1960. 308—311. old.

[5] Szabó: A fiatalkorúak és a büntetőjog. Bp. 246. old.

[6] Eörsi: i. m. 96. old.

kezési pontjain — tartozik a determinista felelősség helytállóságának, vagy nem helytállóságának kérdéséhez.

Mindennek ellenére a felelősség közös alapjának — mint a determinista felelősség egyik alaptézisének — cáfolatához szükséges, hacsak röviden is, a büntetőjogi felelősség társadalmi szerepében jelentkező minőségi különállásának jegyeire utalnunk.

1. A szocialista jogrendszer egységes egész, a társadalmi alap felépítménye. Az egységes felépítményből válnak ki a jogágazatok a társadalmi szükségszerűségnek megfelelően, mint e jogi felépítmény további letisztulásai, s mint ilyenek az egységes jogrenddel szemben bizonyosfokú önállósággal rendelkező részek.

Ilyen — *már a jogágazat által létrehozott intézmény a felelősség.* A felelősség fogalmába csak jogágazati szinten tudunk bekapcsolódni. Az uralkodó osztály jogszabályban manifesztálódó akarata előírás, valamely magatartás tanúsítására utasítás, vagy valamely magatartástól tartózkodásra kényszerít. A jogszabály így azonban absztrakt fogalom az előbb említett általános jogi szinten, azonban ez különböző társadalmi jelenségek szabályozására bontódik le. Így jön létre a jogágazat, amely azonban nem mesterséges jogi kategória, hanem a társadalmi élet szabályozásának szükségszerű velejárója. Önmagában a jog mint előírás nem hoz létre felelősséget, azonban, ha ezeket megszegik, akkor lép elő a felelősség. A felelősség nem a jog *absztrakt* (vagy hasonló értelmű paradoxonnal: az *absztrakt jog)* megsértése, hanem a konkrét — a megfelelő jogág által szabályozott — jogszabály megsértése váltja ki.

Így tehát a felelősség csak *jogágazati szinten* jelentkezik, s nem közvetlenül az általános jogi felépítményből fakad. Ennek elfogadása esetén közös felelősségi platformról nemigen beszélhetünk.

2. A különböző jogágak közül a büntetőjog kapcsolata a *legközvetlenebb* a társadalommal. A hatalmát fenntartani igyekvő uralkodó osztály a jogi és társadalmi eszközök arzenáljában csak a társadalmat közvetlenül támadó, legsúlyosabb társadalomellenes magatartások esetében veszi elő a büntetőjogot. Ez olyan kivételes eszköz az uralkodó osztály kezében, amellyel csak akkor kíván élni, amikor más jogi, illetve nem jogi eszközökkel a társadalomra kedvező eredményt nem tudja elérni. Ilyen voltában a büntetőjog egyben a legutolsó instrumentum is, mert alkalmazásán túl már nincsen egy *magasabbfokú* intézmény, mely a társadalmon esett sérelmet orvosolni tudná.

A büntetőjog egyedülálló ismérve, hogy a büntetőjogi felelősség: „... felelősség közvetlenül az egész társadalommal szemben".[7] Tehát a büntetőjog az egyetlen, ahol a felelősség társadalmi szinten megy végbe. Ez a momentum olyan elhatároló ismérv, mely a büntetőjog bizonyos fokig különálló — de mindenesetre a társadalmi alaphoz közelebb fekvő — jellegét szemléltetően demonstrálja.

Az előbb kifejtettek szerint nem érthetünk egyet azzal a megállapítással, hogy mindegyik felelősségi alakzatban — így a büntetőjogiban is — közös vonás, hogy „... a felelősség végsőfokon mindig az uralkodó osztály törvényben kifejezett akaratát sérti meg, s ezért az állami kényszer mindig igénybe vehető".[8]

Úgy véljük, ez nem a *felelősség* közös ismérve, hanem a jogé. Már az előbbiekben említettük, hogy a felelősség jogágazati szinten jelentkezik, de ettől eltekintve sem tehetünk a „jog" és a „felelősség" fogalmak közé egyenlőségjelet, mert ha még figyelmen kívül is hagyjuk a jogágazatokat, akkor is a jog egységes masszájának csak egy *része a felelősség.* A jog előírásokból, szabályokból áll, s a felelősség csak ezek sérelme esetén aktivizálódik.

3. Ha végigtekintünk az egyes jogágazatokon és azt összevetjük a büntetőjoggal, azt látjuk, hogy míg a többi jogágazat anyagában a felelősség csak kis részt foglal el, addig a büntetőjog csak és kizárólag a felelősséggel foglalkozik. Úgy is mondhatjuk, hogy míg a többi jogág organizmusában a felelősség csak egy szerv, addig a büntetőjogban ez a gerinc, minden ekörül csoportosul, minden ezzel van közvetlen kapcsolatban. A büntetőjog az, ahol a „jog" és a „felelősség" fogalmak érintkeznek egymással, majdnem egyenlőségjelet tehetünk közöttük.

4. A felelősség mélysége tekintetében is jelentős különbségeket látunk.

A büntetőjogban a tett elkövetése a személyiséghez kapcsolódik. A tett és az elkövető, vagyis lényegében a tárgyi és alanyi mozzanatok egységben vannak, és egyenlő erejű faktorok. A többi jogági felelősségnél a felelősség megalapozása vagy csak a tárgyi momentumok alapján történik, vagy az alanyi momentumok csak mint egy bizonyos vagyoni, vagy egyéb tulajdonságok vétetnek figyelembe, melyek a felelősség megalapozásánál döntőek.

Horizontálisan — a felelősség alapjainál — szűk a büntetőjogi felelősség, mert így biztosítja, hogy a felelősséget csak a tetthez való pszichikai viszony alapozza meg; vertikálisan viszont tág, hogy biztosítsa azt, hogy minden alanyi momentum, ami a tettel kapcsolatban van, figyelembevétessék a felelősség fokának megállapítására. Mindkettő a személyiség valós érvényesülését biztosítja a büntető felelősségrevonás során.

A többi jogági felelősség horizontálisan tág, mert a felelősség megalapozásánál nem hagyja figyelmen kívül a jogsértő magatartáson kívüleső körülményeket, vagy egyszerűen magát az alanyt hagyja figyelmen kívül; vertikálisan viszont szűk, mert a felelősség foka szempontjá-

[7] Uo. 206. old.

[8] Uo.

ból a személyiségi jellegek közömbösek, nincs individualizáció.

5. A felelősség intézménye a szankcióban csúcsosodik ki. A büntetőjog rendelkezik egy olyan sajátos büntetéssel, amely nem található meg a többi jogágnál, ez a *szabadságkorlátozás jogosítványa.* A felelősségnek, mely ezt a minőségileg teljesen különálló szankciót vonja maga után, mindenképpen minőségileg másnak, különállónak kell lennie.

6. A büntetőjogi felelősség szigorúan körülhatárolt rendszer, amelyet egy alapvető felelősségi elv (bűnösség) figyelembevételével építenek meg.

A többi jogágaknál nem találhatók meg azok a jegyek, amelyek azt felelősségi rendszerré tennék, így azok pusztán csak szabályoznak egyes felelősségi kérdéseket.

Ha részletesebben foglalkoznánk a jogági felelősségek különállásával, felmutatva azokban azokat az elkülönítő ismérveket, melyek a büntetőjog különállását — olyan értelmű különállását, mely szerint közös felelősségi alapról nem beszélhetünk — újabb tanúságát látnánk a közös felelősségi platform fenntarthatatlanságának igazolására.

Habár az elkülönítő jegyeket — a már részletezett okok miatt — teljes részletességgel megindokolni nem áll módunkban, úgy véljük, a büntetőjogi felelősség különállását, társadalmi feladatának minőségi magasabbrendűségét igazoltuk, s így a közös felelősségi alapot — mint a determinista felelősség egyik alaptételét — nem fogadhatjuk el.

A determinista felelősség első *ellentmondását* tehát a fentiekben láttuk.

2. A további vizsgálódásokhoz szükséges — ha vázlatosan is — ismertetnünk a teljes determinizmus elméletét, s az ezen alapuló felelősségi koncepciót.

A marxista filozófia szerint az akarat a fiziológiai mozgás legmagasabb formája, amely a külvilágot tükrözi vissza, s arra visszaható eszmei, pszichikai jelenség. A materialista filozófia a tudati jelenségek determináltságát vallja, tehát az egyént osztályhelyzete, a társadalom, a külvilág hatásai határozzák meg. A társadalmi fejlettség, s ezen belül az egyén helyzete és érdekei alapjában meghatározzák azt, hogy milyen célok vetődhetnek fel tudatában. A determináló okok és feltételek nemcsak külsőek, hanem ezek az okok a belsőkön keresztül hatnak. Az ember akaratelhatározásában személyisége nyilvánul meg. Az akaratelhatározást megelőző szakban nincs választás a megfelelő magatartás tanúsítására, a választásnál az a hatás győz a legerősebb indítékkal való kapcsolata miatt, amely gátlás alá veszi az összes többi motívumokat. Tehát az emberi akarat meghatározott, nincs semmi szabadsága a determináló tényezőkkel szemben.[9] Ezt a meghatározottságot a környező társadalom alakítja ki elsődlegesen. Az akarat — mint a legmagasabbrendű mozgás — alá van vetve a minden anyagi mozgásra érvényes törvénynek, hogy minden jelenségnek oka és okozata van, de minden magatartást meghatároznak annak okai.[10]

A társadalom a céljaival ellentétes magatartásokat ki akarja küszöbölni, a jog végső célja a nevelés, ennek szolgálatában áll a felelősség is, melynek eszköze — a szankció — a determináló tényező a jogsértő társadalmi magatartásának a megjavítására.

Így ennek alapján a „felelősségre akkor kerül sor, ha a jogellenes magatartás elemzése során az tűnik ki, hogy az adott esetben tanúsított magatartás azoknak a magatartásfajtáknak a körébe tartozik, amelyek valamely jogágazat szankciós eszközeivel előreláthatóan kedvezően befolyásolhatók".[11]

Lényegében és dióhéjban: ez tehát a determinizmus tétele, s az azon alapuló felelősség.

3. Már az előzőekben utaltunk arra, hogy a felelősség megalapozását nem a determinizmusban látjuk. Ennek bizonyítása során nem a determinizmus tételének cáfolatát kíséreljük meg, mert ez egyrészt filozófiai kérdés, másrészt ezzel a tétellel nem is kívánunk szembeszállni, csak azt állítjuk, hogy *a determinizmus és a felelősség két különböző területen érvényesülő jelenségek, s az egyiket a másikból származtatni nem lehet.*

Az a meglátásunk, hogy az egyes jogi fogalmak vizsgálatára az azzal közvetlen kapcsolatban álló jogi és társadalmi jelenségek alkalmasak, s nem attól távoleső — de legalábbis *nem egybeeső* — tételek. Nem helyes az a módszer, hogy valamely tétel igazolására azokkal nem parallel más jellegű törvényeket oktrojáljunk reájuk. Mindent a maga helyére kell tennünk, s azt a társadalom által meghatározott helyen és időben vizsgálunk, nem pedig *azokból kiszakítva* és *más helyre állítva.* A felelősség kérdéseire a választ szülőjénél, a jognál, és a mögötte meghúzódó társadalmi területeknél keressük, s ne hívjuk segítségül a filozófia tételeit specifikus jogi intézmények elemzéséhez, különösen amikor a helyes megoldáshoz segítség nélkül is eljutunk.

A determinizmus tétele és a felelősség két különböző vágányon fut, s mint a felépítmény más részei, egymással nem találkoznak, legalábbis olyan mértékben, hogy egymást meghatározzák. A felépítményi rendszer más és más emeletén találhatók, s mint ahogy nem a determinizmus határozza meg a felelősséget, ugyanúgy *nem a felelősség határozza meg* a determinizmust. Az egyes felépítményi intézmények ilyen *alá- és fölérendelése önkényes.* A társadalmi alap elsődlegességét hirdetjük, s valamely felépítményi jelenség magyarázatát inkább ott keressük.

[9] Földesi: Az akaratszabadság problémája. Bp. 1961.

[10] Eörsi: i. m. 84. old.

[11] Uo. 89. old.

Mindezekkel nem azt akartuk mondani, hogy a jog és a filozófia nincsenek egymással kapcsolatban, és az előbbi által feltárt törvényszerűségek az utóbbiban nem érvényesülnek, csak a fogalmak önkényes egymásmellé állítása ellen szólunk. Amikor a determinizmust adaptáljuk a felelősségre, akkor a filozófia *számos összefüggéséből kiemeltünk egyet,* s ezt a *jog számos* intézménye közül *kiemelt egyikre* alkalmazzuk. Nem az egészre vonatkoztattuk a másik egészét, hanem az egyik részre a másik — azzal aszinkron — részét. Ha ez még esetleg helyes is lehet, akkor ez a siker csak véletlenszerű, de *ez a párválasztás mindenképpen önkényes.* A következőkben kívánjuk bizonyítani majd, hogy ez a szinbiozis olyan következményekre vezetne, mely a két elem egyikét — vagy a felelősséget, vagy a determinizmus tételét — lehetetleníti.

A determinizmust elfogadva azt *általánosnak* tekintjük, *mindenhol és mindenütt érvényesülő törvényszerűségnek,* mely mint a levegő szükséges, mindenütt jelen van, de észrevétlenül; objektív tény, de nem manifesztálódik intézményekben, és nem arra szolgál, hogy tételeket vezessünk le belőle.

Az előbbiekben látjuk a determinista felelősség *második jelentős ellentmondását.* A determinizmus és a felelősség különnemű fogalmak, párhuzamba állítsuk önkényes, a felelősség alapjait nem a filozófia intézményeiben keressük.

Habár úgy érezzük, e két fogalom nem egymás mellé tartozását, párhuzamba állításuk önkényes voltát kellőképpen érzékeltettük, a következőkben az erre mutató jelenségeket tárjuk fel.

4. Ha a determinizmus és a büntetőjogi felelősség alakzatainak kapcsolatát vizsgáljuk, a kettő egymás mellé állításának újabb tagadását kapjuk.

Amikor a büntetőjog kialakítja sajátos fogalmait, ezek megalkotására két faktor hat:

a) A büntetőjog mint jogág figyelembe veszi saját szempontjait. Pontosan meghatározza azokat a kereteket, amelyek között büntetőjogi felelősségrevonás megvalósul. Ezalatt nem a tiltott magatartásfajták taxatív felsorolását értjük, hanem a bűncselekmények megvalósulásának szubjektív határait, tehát a felelősségi alakzatokat, a büntetőjogban a bűnösséget.

b) Másik oldalról a társadalmi követelményeket veszi figyelembe a büntetőjog felelősségfogalmainak megkonstruálásához. A jog által megállapított kereteket élő, konkrét magatartás tölti ki, mely mint társadalmi jelenség valósul meg.

A büntetőjog *saját* és *sajátos* fogalmaival dolgozik, amelyek specifikusak, s mint ilyenek csak a büntetőjogot jellemzik. Ellenvetés lehet, hogy ha a jog szerkeszt valamely fogalmat, az lehet jogpolitikai szempontok által megalkotott, lehet technikai jellegű, s így nem a társadalom, hanem azt a jog önkényesen alakítja ki. Ezt el kell vetnünk, mert akármire is alapozzuk a felelősséget, a felelősség önálló fogalmai *élnek,* s azok *valós társadalmi magatartásokat tükröznek.* Amikor a büntetőjog meghatározza a szándékosság vagy a gondatlanság specifikus büntetőjogi fogalmait, ezek valóságos pszichikai viszonyokat tárnak fel. Az egy nyilvánvaló tény, hogy emberek valamely cselekmény jogellenes következményét kívánják, éppúgy mint az is, hogy ilyen magatartások következményeibe belenyugszanak. Ezek a tények megvalósulnak attól függetlenül, hogy milyennek tekintjük akaratukat, s mindentől függetlenül — így a determinizmustól is — létrejönnek. A jogalkalmazó feltárási műveletet végez, amikor kiemeli a sokféle viszonylat közül a valóságnak *ezt* a meglevő jelenségét. A büntetőjogi felelősség formái tehát *élő magatartásokat takarnak, de ezek* mindamellett *sajátosak, csak a büntetőjogra jellemzőek.*

Bizonyos fogalmak, melyek ugyanazt az elnevezést viselik, mást és mást takarnak a büntetőjogban és máshol. Egyes jelenségek saját tartalommal töltik meg a külsőre azonos fogalmakat. Így nem veszi át a büntetőjog a célzat pszichológiai fogalmát, más a büntetőjogi és a lélektani szándékfogalom.[12] Azonban habár az azonos névvel jelzett fogalmak el is térnek egymástól, nem mondhatjuk azt, hogy bármelyik is hamis, s nem az élet realitásainak megfelelően alakult ki.

Mit akartunk ezzel mondani? Azt, hogy a büntetőjog saját maga alkotja meg fogalmait. Ha ezek mögé tekintünk valós társadalmi magatartásokat találunk. *A büntetőjogi felelősség alapjait ezeknél a büntetőjog által lehatárolt magatartásoknál kell keresnünk.*

Ha megfelelően vizsgálódunk, ott megtaláljuk, s nem kell extraneus fogalmakban keresnünk azt. Így a büntetőjogi felelősség akkor áll elő, ha az ő általa megállapított, de valós magatartás jelentkezik az elkövető pszichéjében. Ezeknek a valóságból kiragadott tudati mozzanatoknak a büntetőjogban szándékosság, vagy gondatlanság a nevük. A felelősség alapjait itt kell keresnünk, a bűntettnek mint a tett és személy közötti kapcsolatában a *változó elemet* — a bűncselekmény tárgyi elemeinek bizonyosfokú statikussága mellett — itt találjuk.

Azt kívántuk bizonygatni, hogy a büntetőjogi felelősségnek — mivel megvannak a maga valós tudati jelenségeken alapuló sajátos kategóriái — nincs szüksége arra, hogy máshonnan kölcsönvett jelenségekkel alapozzuk azt meg.

5. A determinizmusnak a felelősségre való alkalmazásánál még egy jelenségre kell felfigyelnünk.

A teljes determinizmus tétele azon az egyetlen ponton, ahol a felelősséggel érintkező pólusa egyáltalán lehetséges, *nincs kidolgozva.*

Az előzőekben fejtettük ki, hogy a büntetőjog fokozottabban értékeli az emberi mozzanato-

[12] Viski: Szándékosság és társadalomra veszélyesség. Bp. 1959. 49. old.

kat, a tudati momentumok a jogalkalmazásnak is tárgyai. A determinizmusnak ez a „sajátosan emberi mozzanata"[13]: az emberi tudat funkciója, fiziológiája. Miután ezt a tudomány jelenleg még nem tárta megnyugtatóan fel,[14] úgy hisszük, hogy leszakad a vékonyka híd, amely a determinizmus tételét a büntetőjogi felelősségbe átvezetné.

A büntetőjogi felelősséget minden pszichés megnyilvánulás közül a tudat mozgásai, funkciója, defektusai érdeklik a legjobban. Ez nem azt jelenti, hogy a büntetőjogi felelősség a tudat fiziológiájának ismeretében tevékenykedik. Ilyesmire a felelősségnek *nincs szüksége*, mert — mint említettük — a felelősség alapjait a saját maga által lehatárolt és megállapított tudati jelenségek vizsgálatából meríti.

Olyan tétel igazolására, mely a felelősség alapjait nem azon keresztül, hanem azon kívülálló, mindentől független pszichikai és filozófiai jelenségekből vezeti le; szükséges ennek a területnek pontos felderítése.

Tehát a büntetőjogot saját fogalmainak tükrében vizsgáljuk, nincs szükségünk a tudat fiziológiájának pontos ismeretére, elegendő annak a pszichés magatartásnak a vizsgálata, amelyet a felelősség alakzata körülhatárol. Így az nem a fiziológiai teljességre törekedvén választ tud adni a saját maga által felvetett kérdésekre.

A determinista felelősségi koncepció *kizárólagosan* az akarat determináltságának tényéből származtatja a felelősséget. Miután azt *teljes egészében* megalapozónak tartja, szükséges ennek teljes feltárása, így a tudat mechanizmusának megismerése is, főképpen, mert a felelősség intézményével viszonylag ez áll kapcsolatban. Az emberi tudat funkciója azonban nincs pontosan feltárva. Így a determinista felelősségi koncepció *hipotézisen* alapuló *hipotézissé* válik.

6. Ezek után vizsgáljuk meg, milyen következtetésekre kell jutnunk, ha a büntetőjogi felelősség megalapozását a determinizmusban látnánk.

A legkézenfekvőbb cáfolatot akkor kapjuk, ha a determinizmus tételeit konzekvensen végigvezetjük a felelősségen.

Az emberi akarat determinált, választási lehetősége nincs. Végső következtetésében ez a determinizmus válasza az akarat szabadságának kérdésében. A felelősséget létrehozza a jogsértő akarati vagy tudati defektusa. Valóban defektuózus-e a tudat, vagy az akarat? A determinizmus platformjáról vizsgálva ez lényegében közömbös. Akárhogyan is cselekedett az egyén, akarata, s így cselekménye is meghatározott volt, másként nem tehetett. Ha meg másként nem cselekedhetett, akkor teljesen mindegy, hogy tettét milyen módon hozta létre, egy fontos csak, hogy az létrejött. Véleményünk szerint, ebből az alapból *csak* kétféle következtetést vonhatunk le: vagy *a)* felelőssége soha nem áll be, mert másként nem cselekedhetett, s így ezt felróni neki, a jog szankcióit igénybe venni vele szemben nem lehet, vagy *b)* miután osztályhelyzete, környezete stb. meghatározták cselekedeteit és ha ennek a helytelen determináltságnak hatására követi el tettét, felel minden esetben mindazért a sérelemért, amelyet az ő magatartása váltott ki.

Az *a)* pont alatti megoldást alkalmazni nem lehet, mert ebben az esetben a jog nem tudná teljesíteni feladatát, a társadalom védtelenül állna szabályainak megsértőivel szemben; marad tehát a második változat: mindenki felel minden jogba ütközőért, amit tett a sérelem nagyságától függően. Ez pedig nem más, mint *objektív felelősség!*

A felelősségben a determinizmust csak ezen az úton vihetjük végig.

Vajon a felróhatóság kategóriáját bele lehet-e helyezni a determinista felelősségbe? Ha erre nem tudunk pozitív választ adni, akkor ezt a koncepciót szocialista viszonyok között nem tarthatjuk fenn, mert a büntetőjog az okozáson nyugvó felelősséget teljesen elveti. Arról van szó tehát, hogy tudunk-e *szubjektív* elemeket helyezni a determinista felelősségbe?

Mit tekinthetünk felróható magatartásnak, illetőleg büntetőjogról lévén szó; mit tekinthetünk bűnös magatartásnak?

Ha az elkövető tettét szándékosan vagy gondatlanul hajtja végre. Bűnös tehát a magatartás, ha az elkövető cselekményének következményeit kívánja, vagy azokba belenyugszik, illetve ha bízik az előrelátható következmény elmaradásában, vagy azt nem látja előre, de látnia kellett volna. A sokféle tudati folyamat közül ezeket szakítja ki a büntetőjogi felelősség, hogy a magatartás felróhatóságát megalapozza.

Nyilvánvaló, hogy a determinista felelősség a felróhatóság ilyen, de még ilyen jellegű meghatározását sem fogadhatja el, mert itt arról van szó, hogy az elkövető milyen szubjektív módon hozza létre tettének következményeit, ami a determinizmus szempontjából indifferens, hiszen akárhogyan hozta létre, másként nem hozhatta létre.

Mi hát a felróhatóság a determinista felelősségben? Az, ha „*a)* az egyén nem tett eleget a társadalmi követelményeknek, *b)* az erkölcsi és jogi szankció révén személyiségének alakulása kedvezően befolyásolható, a szankció önnevelő képességére kedvezően hathat, és ugyanilyen hatást válthat ki a társadalom többi tagjaiban. Ha e két feltétel megvan, a magatartás felróható."[15]

Mielőtt a felróható magatartás idézett feltételeibe belemennénk, szükséges tisztáznunk egy kérdést. Mi a felróhatóság fogalma?

A felelősség a társadalom követelményeinek megfelelő súlyú megsértése esetén lép fel. Ha a

[13] Eörsi: i. m. 84. old.
[14] Uo. 81., 84. old., Földesi: i. m. 77. old.
[15] Eörsi: i. m. 96. old.

sérelem bekövetkezett, két kérdés merül fel: a külvilági hatás, a társadalomra veszélyesség kérdése, melyre a jogellenességre vonatkozó szabályok adnak választ.[16] A második kérdés „arra igényel választ, hogy milyenek voltak a jogellenes magatartásra vezető *szubjektív* (kiemelés tőlem) mozzanatok, a jogsértő vétkes volt-e, bűnös volt-e . . .?"[17]

Tehát a felróhatóság a jogsértő cselekmény szubjektív elemeit jelenti. Ennek ellenére a felróhatóság mindkét idézett feltételében nem találunk szubjektív elemeket. Az *a)* pont szerinti társadalmi követelményeknek eleget nem tevés objektív tény. Ez alanyivá csak úgy válhatna, ha a kérdést úgy tennénk fel; *hogyan, mi módon* nem tett eleget az egyén a társadalmi követelményeknek?

A *b)* pont alatti feltétel szubjektív eleme csak a prognózisban mutatkozik, pedig a felelősség *megalapozása* nem az előrelátható következményekre tekintettel történik. Ez a feltétel nem arra mutat, hogy a tetthez való szubjektív viszony milyen, hanem ezen átlépve a magatartás befolyásolásnak lehetőségére utal. Így az egyén magatartása eszerint nem *felróható,* azt már *felróttuk* neki, s most azt vizsgáljuk, hogy ezt a neki felrótt magatartást miként javíthatjuk meg. Hiányzik az egyik láncszem, a *felrovás* tényére utalás, ennek a két feltétel *között* kellene elhelyezkednie, de ott nem találjuk azt.

A „jogellenes magatartásra" vezető „szubjektív mozzanatokat" ebben a felróhatósági kategóriában nem kereshetjük. Nem is kereshetjük, mert a determinista felelősség a hogyan? mi módon? kérdéseire nem adhat választ, mivel azok számára — bármilyen módon cselekedett, nem tehetett másként — közömbösek, nem relevánsak. A társadalmi követelmények nem teljesítése után a szankció következik, mely a magatartás megváltoztatására indít. Ebből logikusan az következik, hogy akármilyen módon nem tett eleget az egyén a társadalom követelményeinek, ezt neki felrójuk, ha személyisége kedvezően befolyásolható. A *felróhatóság* így már *nem felróhatóság,* mert *szubjektív elemek híján van.* Mégha ezeknek a feltételeknek a megvalósulását „felróhatóságnak" is nevezzük, csak tárgyi elemek, az ezen alapuló felelősség — *objektív felelősség.*

Nézzük tovább a felróhatóság determinista értelmezését.

Az előbbi tételekből logikusan következik az a megállapítás, hogy a felróhatóság valamely pszichikai viszonyulásra vonatkozó társadalmi értékelés.[18] A determinista felelősség koncepciójából következik, hogy nem a pszichikai viszonyulást — mint alanyi momentumot — tekinti a felróhatóságnak, hanem az erre vonatkozó értékelést is. Ez az értékelés csak annyiban szubjektív, amennyiben minden értékelés az, azáltal, hogy egyének végzik, de valójában objektív gyökerű, mert az uralkodó osztály céljainak megfelelően történik.[19] Ha találunk is itt szubjektív momentumot, ez nem a jogsértő oldalán, hanem az értékelő oldalán jelentkezik. Az értékelésnek a felróhatóságba helyezése megsemmisíti a szubjektív mozzanatokat, mert nem azok teszik a magatartást felróhatóvá, hanem az, hogy azt hogyan értékeljük. Ez pedig az elkövetőtől független, s így szubjektumához semmi köze sincs.

Az a véleményünk, hogy a felróhatóság szubjektíve létrejött, de végsősoron *tény,* s nem az a felróhatóság, amikor ezt értékeljük, hanem a felróhatóságot értékeljük, illetve azért értékelünk, hogy a pszichikai magatartás felróható-e, vagy sem.

A felróhatóság kategóriája így nem az értékeléssel együtt teljes, mert az értékelés már a felróható magatartásra vonatkozik. Könnyen bizonyíthatjuk ezt, ha egy olyan pszichikai viszonyt értékelünk, amely nem felróható. Hiába értékelünk, ha egyszer ez a pszichikai viszony olyan, hogy felróni nem lehet. Így az értékelés csak *másodlagos,* s csak arra szorítkozik, hogy a felróhatóság tényét megállapítsa, ha arra mód van.

A felróhatóság bekövetkezett *tény* — ha bekövetkezett —, s tények fennforgását vagy fenn nem forgását nem a reájuk vonatkozó értékelés határozza meg.[20] Az értékelés során ezeket a tényeket feltárjuk, s ezen tények birtokában tudjuk a felróhatóságot megállapítani, ha az fennforog. Az értékelés nem tartozik a felróhatóság fogalmába.

A felróhatóságnak azonban nem is következhet más felfogása a determinista felelősség alapján. Ha a determinista felelősséghez konzekvensen ragaszkodunk, nem is juthatunk más következtetésre. A determinista felelősség a felróhatóságban az értékelést is egyenlő erejű komponensnek tekinti, mert az akarat teljes meghatározottsága mellett az egyén pszichikai viszonya tettéhez *közömbös,* mivel úgysem cselekedhetett másképp, mint ahogy cselekedett. Hogy azonban a felróhatóság kategóriája a determinista felelősségben fenntartható legyen — mert e kategória nélkül azonnal támadhatóvá válik — a *felróható magatartásra vonatkozó* társadalmi értékelést is ennek részének tekinti.

De még ebből is további ellentmondás következik. Ha ez a pszichikai viszonyulás indifferens a felelősség szempontjából — mert determinista felfogás szerint annak kell lenni — akkor azt nem értékeljük, hanem egyszerűen megállapítjuk. Egy olyan magatartáson, mely meghatározott, nincs mit értékelnünk, egyszerűen megállapítjuk, hogy a magatartás felróható.

Végezetül tehát a felróhatóság szubjektív pszichikai mozzanatok kapcsolata az elkövetett magatartáshoz, mint ilyen tény, s így a reá vo-

[16] Uo. 78. old.
[17] Uo.
[18] Uo. 97. old.
[19] Uo.
[20] Hangsúlyozza ezt Eörsi: i. m. 9. old. — habár más tényre, de elvi éllel.

natkozó értékelés csak ezen tények fennforgását, vagy fenn nem forgását állapíthatja meg. Az értékelési művelet így nem eleme a felróhatóságnak; hanem annak *módszere,* hogy valamely pszichikai viszonyban a felróhatóság jelenlétét kimutassuk.

Ezek után nézzük meg azt, hogy ennek a szubjektív tartalmától megfosztott felróhatóságnak mi a funkciója, szerepe a determinista felelősségben?

„Mikor a büntetőjog a bűnösség formáit meghatározza, lényegében nem tesz mást, mint megállapítja annak a sajátos tudatállapotnak és akarati folyamatnak a formáit, amelyek nélkül — mint szubjektív előzmények nélkül — nincs bűncselekmény."[21] Az idézett meghatározásból pontosan kitűnik, minek tekinti a determinista felelősség a bűnösséget.

A bűnösség fajtáit a büntetőjog határozza meg, ez nem kétséges. A determinista felelősségből azonban az következik, hogy a büntetőjog mesterséges kategóriákat állít fel saját céljainak elérésére. Miért? Az akarat teljes meghatározottsága mellett az egyén tudati és akarati folyamatai meghatározottak, s így ebből a szempontból csak a *végső eredményt* lehet figyelembe venni, mert az elkövető pszichés megnyilvánulásai csak olyanok lehettek, melyek arra a magatartásra vezettek, amely végül megvalósult. Az akarat determináltságán alapuló felelősséget csak abból vezethetjük le, hogy *mit tett,* mert csak azt tehette, mást nem.

Így a bűnösség formái a determinizmus alapján — mivel annak a bűnösségre szüksége nincs — csak merőben *formalisztikus* jellegűek lehetnek. Erre utal az előbb idézett meghatározás, amikor arról beszél, hogy a bűnösség *formáit* határozza meg a büntetőjog, s nem in abstracto a bűnösséget.

Az előzőekben kifejtettük, hogy a bűnösséget a büntetőjog állapítja meg, azonban hozzátettük, hogy ezt nem önkényesen teszi, hanem valóságos folyamatokat tár fel. A determinista felelősségből az következik, hogy — mivel minden magatartás meghatározott, s nem lehet más mint amilyen — *közömbös* az, hogy az elkövető *milyen módon* tanúsította magatartását, mert akármilyen módon cselekedte, másként nem tehetett. Így magatartására csak *ráhúzzuk* a büntetőjog által megállapított bűnösségi formákat. A meghatározott akarat mellett ezek a bűnösségi formák *nem fedhetnek valós* tartalmat, mert *különböző* tudati és akarati folyamatokat írnak le, a determinizmus szempontjából pedig nincsen különbözőség, csak egy közös vonás: *a meghatározottság,* a másképpen cselekvés kizártsága. Így a bűnösség kategóriája a determinista felelősségben csak *külsőségeiben* mutat valódi tudati és akarati viszonyokra, valójában a bűnösség ebben a koncepcióban arra szolgál, hogy azt a látszatot keltse, hogy a determinista felelősség a felelősség alapjainál az *alanyi momentumokat is figyelembevéve szelektál,* s így *morálisan megalapozott.*

Ha ezt a kategóriát elvetnék — ami pedig a determinista felelősségből szükségszerűen következik — ez a koncepció *alkalmazhatatlanná válna,* mert a bűnösség nélkül „— mint szubjektív előzmények nélkül — nincs bűncselekmény".

Láttuk tehát, hogy a determinista felelősségben ezek a szubjektív előzmények objektívek, mert az akarat meghatározottságának ténye a szubjektív mozzanatokat elmossa. Így a determinista „bűnösség" csak formalisztikus jellegű lehet, mely valódi szubjektív tartalmat nem fedhet, s csak azért szerepel, mert nélküle a büntetőjogi felelősséget elképzelni nem lehet, a bűnösség tagadása a büntetőjog tagadását jelentené.

Hasonló jellegű az elvárhatóság kategóriájának fenntartása is a determinista felelősségben. Az elvárhatóság személyhez tapadt, tipikusan szubjektív fogalom, s megállapítása az egyedi szintjén megy végbe.[22] A determinista felelősség ezt ilyen formában nem tarthatja fenn, mert az egyedi szintű értékelés az adott magatartás eltérő tanúsításának lehetőségét feltételezi. Az elvárhatóság fenntartásával is a determinista felelősség erkölcsi megalapozottságát próbálják igazolni. A determinista felelősség és az elvárhatóság szubjektív kategóriája közti nyilvánvaló ellentmondást felismerve Szabó az elvárhatóságot ebben a rendszerben fenntarthatónak nem tartja,[23] ami önmagában következetes álláspont, azonban nem tud választ adni az olyan bűncselekmények morális megalapozásának kérdésére, amelyekben az elvárhatóságnak kell szerepelnie.

Ennek a fogalomnak a fenntartása érdekében azt az egyediről a speciálisra emeli Eörsi[24]. Ennek bizonyítására a kérdést az elméletből a gyakorlatra viszi le, s ott adja meg a választ. Eszerint, amikor a jogalkalmazó az elvárhatóság fennforgását, vagy fenn nem forgását megállapítja, a tettest egy elképzelt típushoz, modellhez hasonlítja, mely lényeges jegyeiben — kivéve, hogy ez a modell a jogsértéstől tartózkodott volna — megegyezik az elkövetővel.

Így az értékelés azt állapítja meg, hogy az elkövetőhöz hasonló egyének eleget tettek volna az elvárható követelményeknek. Ezek szerint az elvárhatóság fogalma nem egyedi, hanem az általános felé közelítő, speciális.

Úgy hisszük, mindezt — az utolsó mondat kivételével — indokolatlan lenne tagadni. Amikor egy cselekedetet értékelünk, az már bekövetkezett, s így utólag az elkövetőtől nem várhatunk el mást, mint amit ténylegesen cselekedett, mert hiszen ha elvárható lett volna tőle, hogy felismerje cselekményének következményeit,

[21] Szabó: i. m. 253. old.

[22] Kádár: A gondatlan bűnösség és a gondatlan bűncselekményért való felelősség. Jogtudományi Közlöny, 1961. 1—2. sz.

[23] Szabó: i. m. 254. old.

[24] Eörsi: i. m. 105—107. old.

akkor nem cselekedett volna úgy, ahogy cselekedett. Félreértések elkerülése végett nem azt mondjuk itt, hogy másképpen nem cselekedhetett, hanem azt, hogy — utólag nézve — így cselekedett, tehát *sajátmagához nem viszonyíthatjuk,* mert ő így tett, és nem másképp. Ha az elvárhatóságot nem így vizsgálnánk, hanem az egyént valóban sajátmagához viszonyítanánk, ez egyrészt lehetetlen lenne, mert az elkövető tette adott, másrészt ilyen vizsgálódás mellett valóban kiszakítanánk az egyént környezetéből, a társadalomból.

Az elvárhatóságot mindig is így állapították meg, s ez az *igazi egyedi* szintű értékelés. Saját magában az elkövetőben az elvárhatóságot nem fedezhetjük fel, mert ő úgy tett, ahogyan tett, de az az elképzelt modell, amelyhez őt hasonlítjuk nem másnak, hanem *az elkövetőnek a társadalomra kivetített képe, s így egyedi szintű.* Amikor ehhez a modellhez hasonlítjuk, senki máshoz nem viszonyítjuk, sem a társadalom többi tagjaihoz, barátaihoz, munkatársaihoz, hanem saját magának a társadalmi követelmények fényében jelentkező fő jegyeihez. Ha már a kiindulás a jogalkalmazás területéről történt, vegyünk mi is egy gyakorlati példát. A bíró, amikor az elvárhatóságot megállapítja, sohasem a társadalom konkrét egyedeihez hasonlítja az előtte állót e tekintetben.

Ez a modell szorosan az egyénhez tapadt, annak árnyéka; létezése is attól függ, az általánoshoz egy lépést sem közelít, mert ugyan nem saját magához viszonyítva értékeljük az elkövetőt — mert ez lehetetlen —, de *máshoz* és *másokhoz* sem. Ha az elvárhatóság speciális fogalom lenne, akkor az *általánoshoz* közelítene, ezt azonban nem teszi, mert az elképzelt modell az egyén mögött búvik meg, s abból származik. Az elvárhatóság megállapításának egyetlen lehetséges módja az előbb vázolt út, s ez az egyedi szintjén megy végbe, mert szorosan a személyhez tapadt, s így nem speciális és nem általános.

A determinista felelősség az elvárhatóságot a koncepció morális megalapozottságának bizonyítása érdekében fenn akarja tartani, azonban az elvárhatóság fogalmának az általánoshoz való közelítésével objektív kategóriává teszi azt, s annak valódi szubjektív tartalmát kiiktatja. Így lényegében az elvárhatóság is formalisztikussá válik.

7. Vizsgáljuk tovább a kérdést és nézzük, milyen választ ad a determinista felelősség a felelősség *alapjainak* kérdésére?

Földesi szerint a felelősség beáll az elkövető társadalomra veszélyes cselekménye miatt, és azért, hogy a büntetés helyes irányú determináló tényező legyen az elkövető és a társadalom tudatában.[25]

Majdnem ugyanazt vallja Szabó is, miszerint a társadalmi követelményeknek eleget nem tevő elkövetőt a büntetés kedvezően determinálhatja.[26]

Eörsi szerint is a társadalmi követelményeket meg nem valósító egyén áll a felelősség központjában, aki a szankción keresztül kedvezően befolyásolható.[27]

Ezekből a megfogalmazásokból két irányba következtethetünk:

a) A determinista felelősség szerint a felelősség alapjait *semmilyen szubjektív körülmény nem befolyásolja,* azt pusztán a társadalmi követelményeknek eleget nem tevés objektív ténye alapozza meg. Láthattuk, hogy ez a nézet a felróhatóság *valódi* kategóriáját nem használhatja, s ezért átalakítja. Ezekből a meghatározásokból azt is látjuk, hogy a determinista felelősség nem is használja azt, mert arra a felelősség megalapozásához nincs szüksége. Az akarat meghatározottsága mellett valóban nem lehet a felelősség alapját másból levezetni, mint amit az egyén *tett,* mert hiszen másképp nem cselekedhetett. Nyilvánvaló ebből, hogy a felelősség alapjainak determinista felfogása minden szubjektív elemet kizár onnan. Így leplezetlenül mutatkozik meg, hogy amit felróhatóság, bűnösség, elvárhatóság címén a determinista felelősségbe beleilleszteneK, azok ott mind *szükségtelen,* de legalábbis jelentéktelen momentumok, amelyeknek a felelősség megalapozásánál *semmilyen* szerepük nincs. Ez lényegében következetes álláspont, mert a determinista felelősség ezeket a kategóriákat nem tudja használni, anélkül, hogy a *determinizmus* tételével összeütközésbe ne kerülne. Vajon miért ragaszkodnak — habár valódi tartalmuktól megfosztva — ezek fenntartásához mégis? Nyilvánvalóan azért, mert a determinista felelősség *morális megalapozottságát* a felróhatóság, bűnösség stb. szubjektív *jelentésű* fogalmaival akarják igazolni. Ezek azonban a determinista felelősség rendszerében egyrészt nem valódi tartalmakat fejeznek ki, másrészt *gyökértelenül lebegnek,* s — a már említett apologián kívül — semmilyen funkciójuk nincs. A felróhatósági kategóriáknak a felelősség megalapozásánál kellene szerepelniök, a determinista felelősség azonban azt — önmagában következetesen — az elkövetett normasértés objektív tényében, és a jövőbeli megjavítás lehetőségében látja.

Ebben pedig a felróhatóság szubjektív fogalmainak nincs helye.

A felelősség alapjához tartozik a szankció előreláthatható kedvező eredménye is — mondják a determinista felelősség hívei, s ez átvezet minket a másik következtetéshez;

b) mely arra a kérdésre ad választ, hogy a determinista felelősségi koncepcióban min alapul a felelősség? Azt kell válaszolnunk, hogy az a szankció *előreláthatható következményén,* tehát a *büntetés célján* alapszik. Ez pedig nyilvánvalóan *teleologikus álláspont.* Nem helyeselhetjük a fe-

[25] Uo. 311. old.

[26] Szabó: i. m. 247. old.

[27] Eörsi: i. m. 96. old.

lelősség olyan megalapozását, mely annak beállását *később várható eseményekre alapítja.*

A célszerűség tényét szembetűnően bizonyítják a determinista felelősség alkalmazásának korlátai. A beszámítási képesség, illetőleg a vétőképesség hiánya esetén azért nem jön létre felelősség, mert a jogi szankció a kedvező hatást nem válthatja ki,[28] nem érheti el *célját.* Ebből minden erőltetettség nélkül vezethetjük tovább a tételt, hogy mi történjék azokkal, akik ugyan beszámíthatóak, de akikre a jogi szankció előreláthatóan *nem hat.* Az elmebetegeknél nincs probléma, mert őket orvosi, pszichológiai eszközökkel lehet befolyásolni. De mi a helyzet például a sokszoros visszaesővel, a konok bűnözővel, akiről biztosan tudjuk, hogy a büntetés a kedvező hatást nem fogja benne kiváltani? Ugyanígy: milyen determináló tényező a halálbüntetés? Senki sem tagadja, hogy megrögzött bűnözők ellen a társadalomnak védekeznie kell. A determinista felelősség alapja: a büntetés várható kedvező hatása. Itt azonban a büntetés nem érné el célját, tehát a felelősség *nincs megalapozva,* s ha nincs megalapozva, akkor *büntetőjogi büntetést nem szabhatunk ki.* A determinista felelősséget azonban az a cél határozza meg, hogy az egyén amit tett, többé ne tegye. Védekezni azonban kell ellenük, s ha nem büntetjük őket, velük szemben más *intézkedéseket* kell alkalmaznunk.

Tettéért felelősségnek — mivel az nem érné el célját — nincs alapja, s ha nem büntetést szabunk ki, akkor *nem tettéért,* hanem azért a tényért intézkedünk vele szemben, mert megrögzött bűnöző. S ezzel elérkeztünk a „társadalomvédelem" elvéhez, s a pragmatizmushoz, mely minden felelősség helytállóságát a következményekből vezeti le.

Hogy idáig jutottunk, az nem önkényes következtetés volt, az a determinista felelősség teleologikus jellegéből önként és logikusan következik. A bűnösség oldaláról megsemmisítik a büntetőjog morális megalapozottságát, mert a felelősség alapjainál a szubjektív elemeket figyelmen kívül hagyják. A másik oldal: a felelősség alapja a büntetés szükségessége, a cél, hogy az elkövető megváltozzon. Ez a cél határozza meg az eszközöket, s ez alapozza meg a felelősséget. Így mindent annak rendelnek alá, hogy ez a cél megvalósuljon. S mivel a felelősség ebben a koncepcióban — mint vázoltuk — *nem tudja teljesíteni* ezt a feladatát minden esetben; más eszközökre van szükség.

A büntetőjogi felelősségből kiűzik a bűnösséget, s ezután a büntetőjog félredobása következik, mert ha a kitűzött célt nem tudja teljesíteni, nincs szükség rá.

„A bűnösség problémája a büntetőjog sorsának a problémája — mondja Hafter. Ennek valóságát szembetűnően láttuk itt, s láttuk, hogy a determinista felelősség konzekvens végigvitele hová vezetne el bennünket.

A büntetőjogi felelősség ilyen megalapozása a determinista felelősség szempontjából következetes, másképp nem is lehet meghatározni. De ennek még önmagában is vannak ellentmondásai.

Ilyen például az a paradox dolog, hogy valamiért a felelősséget egy *jövőbeli, pontosan előre nem látható* következményre alapozzuk.

Ennek alapján a felelősséget egy ingoványos, bizonytalan talajra helyeztük, amely *fiktív,* de legalábbis *vélelmezett.* Az ilyen labilis alapok az önkényesség melegágyai lehetnek, s a felelősség megállapításánál két lehetőség elé állítja a jogalkalmazót: vagy

a) az elérni kívánt cél érdekében, s csak ennek a szempontnak a szem előtt tartásával büntethető az elkövető. Így büntetésének *mértéke* aszerint változik, hogy milyen fokú volt a társadalommal való szembeszegülése, hogy ennek megfelelő súlyú szankció váltsa ki benne a kedvező hatást. Ez azt jelenti, hogy nem a tettét értékeljük, hanem a társadalommal való szembeszegülésének *fokát,* s így a büntetést nem cselekménye, hanem *személyisége* alapján szabjuk ki, mely így ismét a pozitivizmusból kinövő burzsoá koncepciókhoz közelít, s ezáltal a büntetőjog *tételeit fellazítva, a büntetőjogot semmisíti meg,*

b) a másik lehetőség az, hogy a felelősség csak az elkövetett tett nyomán beálló következményeken alapuljon, s a bekövetkezett sérelem nagysága alapján szabják ki a büntetést. Ez az objektív felelősség.

Ebben azonban nem szerepel az előbbi faktor, a magatartás jövőbeli megváltoztatásának reménye. Ez az egyébként is korlátlan objektív felelősséget még *tovább tágító* elem — a szankció egyéniesítése a megváltoztatás lehetősége alapján, vagyis az egyénnek a társadalommal való szembenállásától függően. Ez ismét a büntetőjog elvetését jelentené s a felelősséget *a jogalkotás helyett teljes mértékben a jogalkalmazásra bízná.*

Úgy látjuk, hogy a determinista felelősség a felelősség alapjait nem a felelősség alapjaiban látja, hanem a *büntetés célját* tekinti annak. Ez a nézet a felelősséget „arra alapítja, ... hogy a jogsértéssel manifesztálódott motivációs hiba jogi eszközökkel ... javíthatónak látszik.[29]

A felelősség *döntő láncszeme,* a *felelősség megalapozása a tett kapcsán* — itt hiányzik.

Amíg a felelősség a szankció alkalmazásáig elér, már annak *megalapozva* kell odáig eljutnia, akkor büntethetünk. A felelősséget a még *előre sem látott büntetés még kevésbé előrelátható következményeire alapozni* — abszurd dolog.

Természetesen csak a mi felfogásunk szerint az, a determinista felelősség másra nem is alapozhatja ezt. A büntetés célja az elkövető megváltoztatása, megnevelése. Ha ezt a célt beleviszszük a felelősség alapjába, akkor az *egész fele-*

[28] Uo. 97. old.

[29] Uo. 122. old.

lősséget ez a cél határozza meg, s így mindegy, hogy erre a célra milyen eszközök vezetnek. Ismét kikötöttünk tehát a „társadalomvédelem" és a hasonszőrű elméleteknél.

A *büntetés célja* és a *felelősség alapja* két különböző dolog. Végsősoron a cél elérése a kívánatos, de oda csak akkor juthatunk el, ha a felelősség alapjait nem a büntetés céljában látjuk. Amikor a felelősséget alapozzuk, csak az elénkbe táruló tényekre tekintettel tehetjük azt, s a *büntetés célját a felelősség alapjaihoz viszonyítjuk.* A felelősség alapja cövekeli ki azokat a lehetőségeket, amelyeket a büntetés célja érdekében alkalmazni lehet, s nem fordítva. Az előbbi tehát az elsődleges, ebből nő ki a büntetés célja.

Végezetül tehát, a felelősség alapját nem lehet a büntetés céljának tartalmával megtölteni. E két fogalom egymásba olvasztásában látjuk a determinista felelősség *harmadik fő ellentmondását.*

3. Láttuk az előzőekben, hogy a determinizmuson alapuló felelősség objektív felelősség, s még ezen túl is a büntetőjogi felelősség létét fenyegeti.

Azok, akik a determinista felelősséget vallják, nem jutottak el odáig, ahová mi jutottunk, mert ha végigvinnék következetesen tételüket, más végkövetkeztetéshez nem jutnának, s így álláspontjukat fel kellene adniuk.

Ezek a nézetek hangoztatják azt is, hogy koncepciójukban nem pusztán az okozáson nyugszik a felelősség,[30] de ez sehol nincs bizonyítva, csak az világlik ki, hogy a determinista felelősségnek nincs szüksége a felróhatóság (bűnösség) fogalmaira.

A determinista felelősség erkölcsi megalapozottságának igazolására tartják fenn hívei a felróhatóságot. Igaz, hogy azt valódi tartalmától, szubjektív jellegétől megfosztva illesztik bele tételükbe, s ezen túl még új „felróhatósági" kategóriát is találunk: a különleges védekezés ki nem fejtését.

Ez a polgári jogi gondatlanság alacsony szintjénél is lejjebb áll, illetőleg arra szolgál, hogy az objektív felelősséget szubjektív jellegűnek tüntesse fel, s ezzel a már előbb említett morális megalapozottságot tovább igazolja.

Persze, hogy nincs objektív felelősség, ha a felróhatóság határait olyan *alacsonyan húzzuk meg,* hogy *ezalatt már más magatartást nem is találunk,* vagyis *minden* magatartást felróhatónak, vétkesnek tekintünk.

Az általános jogi felelősség gondolatából következhetik, hogy ezt a „szubjektív" felróhatósági határt a többi jogágba is ilyen alacsonyra szállítsuk le. Ez azonban nem szubjektív felelősség, hanem az objektív felelősség *átfestése,* mert ha minden magtartásért felelőssé tennénk annak tanúsítóját, akkor nincs is már csak *egyféle* felelősség, amelyet aztán teljesen mindegy, hogy hogyan nevezünk.

[30] Uo.

A „különleges védekezés ki nem fejtése" olyan alacsonyra viszi a mércét, hogy így a lényegében minden tanúsítható magatartást vétkesnek tekint. Így tehát nincs objektív felelősség, nincs felróható felelősség, csak felelősség van, mindenért, amit az egyén tett.

A tárgyi felelősséget lehet szubjektívnek nevezni, az attól még objektív marad.

9. Láthattuk, hogy a determinista felelősség nem veti el a felróhatóságot annak ellenére, hogy használni nem tudja.

Ebből kiindulva tárhatjuk fel a determinista felelősség *negyedik,* de egyben *alapvető ellentmondását* is, melynek feloldását úgy érezzük — nem lehet megkísérelni. Ezt a következőkben látjuk:

A felelősség a teljes determinizmus tételén alapul, de azt a hagyományos felelősségi formákra alkalmazzák.

Nézzük ezt bővebben. Ha valamely jelenséget alapjaiban másnak tekintünk, nem maradhat az meg egy ellentétes elvet valló szabályozás *formáiban.* A büntetőjogi felelősség alapja és a felelősségi alakzatok a tartalom és a forma dialektikus viszonyában állanak, s az alap megváltozásának a formák megváltozását kell maga után vonnia. A determinista felelősség — mint az előzőekben láttuk — nem viszi végig a determinizmus elvét a felelősségen, s így nem is számol le a hagyományos felelősségi alakzatokkal, a bűnösséggel stb., habár a felelősség alapjairól adott meghatározásokból kiderül, hogy azokra nincs szükség.

Miért nem vezetik végig következetesen a determinizmus tételét s miért nem adják meg az ezen alapuló egyetlen lehetséges választ? A felelősség hagyományos megalapozásának tagadása és elvetése után miért fogadják el annak kategóriáit?

Azért, mert ha következtetéseikben nem állnának meg, s nem kapcsolnának át a hagyományos felelősségformákra, akkor eljutnának a célszerűségi elméletekig, a *fatalizmushoz,* a teljes *objektív* felelősséghez, a „társadalomvédelmi" intézkedésekhez.

Így áll elő az a helyzet, hogy a premisszák végig fel vannak állítva a determinista felelősség igazolására, s a végkövetkeztetés nem az ebből folyóan egyetlen lehetséges válasz — a felelősségi alakzatok eltörlése, objektív felelősség —, hanem a konklúzió elismeri a hagyományos felelősséget. Így a premisszákból azokkal ellentétes konklúzió következik.

Miért kell végül is megtartania a determinista felelősségnek a számára ballasztot jelentő felelősségi alakzatokat, miért nem vezethetik végig nézetüket következetesen?

Azért, mert az objektív felelősség, a célszerűségi elméletek, a társadalomvédelmi intézkedések — amelyekhez eljutna végül a determinista felelősség — *a szocialista jog legalapvetőbb elveivel — így a demokratizmussal, a szocialista törvényességgel és a szocialista humanizmussal*

— *ütközne össze,* s tételüket fel kellene adniuk. niuk.

A büntetőjogra vonatkoztatva: ha a büntetőjog létét fenyegető következtetésektől el is tekintünk, a determinizmuson alapuló felelősség objektív felelősség, mely a büntetőjog legalapvetőbb elvével, a bűnösségi elvvel ellentétes.

Ezt az előbb említett ellentmondást csak a koncepció feladásával lehetne feloldani.

Pontosan felismeri ezt az ellentmondást *Földesi* is: „Az akarat teljes meghatározottságáról szóló tanítás szempontjából a büntetőjog bizonyos fokig igazságtalanságot követ el azzal, hogy bünteti a szándékosan, illetve gondatlanul bűncselekményt elkövetőket, hiszen ezek akarata is teljesen meghatározott volt, nem tehettek másként, mint ahogy az adott esetben cselekedtek."[31]

Földesi egyfelől felismeri azt a tényt, hogy a determinizmuson alapuló felelősségben nincs helye bűnösségnek, másrészt szükségesnek tartja ezt a kategóriát az akarat meghatározottságának *ellenére* fenntartani, célszerűségi szempontokból.

A filozófus Földesi az akarat meghatározottságát vallja, s azt tartja az egyetlen helyes tételnek, de a jogász Földesi érzi, hogy a bűnösség elve nem olyan ballaszt, amit kidobhatunk, anélkül, hogy az egész büntetőjogot meg nem semmisítenénk.

Mindkettőt fenn akarja tartani, habár ezek nyilvánvaló ellentmondásban vannak egymással.

Úgy hisszük helyes felfogás mellett megfér egymással a teljes determinizmus tétele és a büntetőjog erkölcsi színezettsége. Csak nem úgy, hogy az *egyiket a másikra alapítjuk,* hanem „békés egymás mellett élésben".

Már kifejtettük, s itt most nem akarjuk ismételni, hogy a determinizmus és a felelősség két különböző jelenség, egymásra alkalmazni őket nem lehet.

Az előbbiekben kifejtettük, hogy hová vezetne az, ha a determinizmust a felelősségre alkalmaznánk. Az ezen alapuló felelősség a fatalizmushoz vezetne, amely nem egyenlő a determinizmussal.[32]

A determinizmusnak a felelősségre alkalmazása *magát a determinizmust semmisítené meg, s azt amorálissá, fatalistává torzítaná.*

Az akarat meghatározottságáról szóló tétel *maga zárja ki* azt, hogy a felelősségre alkalmazzuk, mert ha ezt tennénk, akkor olyan tulajdonságokat kellene neki tulajdonítanunk, amit az nem vall. „Amikor a determinizmus eszméje megállapítja az emberi akarat szükségszerűségét és elveti a szabad akarat ostoba meséjét, a legkevésbé sem semmizi ki az emberi észt, sem a lelkiismeretet . . ."[33]

Ha determinizmust a felelősségre alkalmazzuk, akkor valójában kisemmizzük az emberi észt és a lelkiismeretet, s így magát a determinizmust semmiznénk ki, hamis képet adnánk róla.

Ismét hangoztatjuk, hogy fejtegetéseinkkel *nem a determinizmus tételével* szálltunk vitába, csak azt akartuk bemutatni, hogy a determinizmusnak a felelősségre plántálása a determinizmust olyan területekre viszi, amelyek attól *teljesen idegenek.*

Az előbbiekben láttuk a determinista felelősség alapvető ellentmondását. Végezetül tehát: a felelősség alapjait nem lehet a determinizmusban keresni, mert ezek egymásbaötvözése *vagy a felelősséget, vagy a determinizmus tételét — de valamelyiket mindenképpen — megsemmisíti.* A felelősséget azáltal, hogy valódi tartalmától és szerepétől *megfosztja,* az akarat meghatározottságáról szóló tételt azzal, hogy olyasvalamiket tulajdonít neki, amit az *tagad.*

A determinizmus mindig és mindenütt ható objektív tény. Nem azt mondjuk, hogy reá alapítani a felelősséget soha nem lehet, hanem azt, hogy jelenlegi társadalmunkban ezt nem tehetjük. A kommunista társadalomban,[34] a társadalmi tudat magasabbrendűsége mellett, s a determinizmus tételének teljes — a tudati jelenségek pontos ismeretében kidolgozott — tételét alkalmazhatjuk. A társadalmi viszonyok megváltozása egyfelől, a determinizmus tételének továbbfejlődése, másfelől *közeledik egymáshoz,* s valószínűleg el is ér a *párhuzamba állásig,* mert olyan társadalom lesz, ahol a büntetőjogi felelősség megszűnőben van, s szerepét a *társadalmi ráhatás* veszi át.

10. Végezetül arra a kérdésre próbálunk választ adni, hogy miben látjuk a büntetőjogi felelősség alapját?

A büntetőjogi felelősség alapját a *bűnösségben* látjuk, abban, hogy a bűncselekményt elkövető pszichikai viszonya tettéhez szándékosságban, vagy gondatlanságban nyilvánul meg.

Miért tartjuk a felelősség alapjának a bűncselekmény szubjektív ismérveit?

Úgy véljük — és erre már utaltunk —, hogy a bűnösség képezi a bűncselekményben a *dinamikus* elemet a tárgyi momentumok viszonylagos *statikussága* mellett. A bűnösség kategóriája mögött húzódik *az egyén valóságos viszonya társadalmához,* ez a mutatója annak a társadalmi kapcsolatnak, amely a bűntett elkövetéséhez elvezetett. Így *a bűnösség tartalma minden társadalomban más és más,* habár külsőleg egyformának látszik.

A tárgyi elemek — a bűncselekmény külső képe — nem követik mindig, s nem mutatják ki megnyugtatóan a társadalmi változásokat, s így a bűntettet mint társadalmi jelenséget nem karakterizálja, a bűnösség azonban mindig *az adott társadalommal szembeni pszichikai viszonyokat tárja fel.*

A bűncselekmény *tárgyi, külsődleges jeleit*

[31] Földesi: i. m. 309. old.

[32] Rubinstein: Grundlagen der allgemeinen Psychologie. 1959. 629. old.

[33] Lenin, Művei, 1. köt. 158. old.

[34] Vö. Földesi: i. m. 309. s köv. old.

a bűnösség tölti meg valódi társadalmi tartalommal, s mint ebben az együttesben a társadalmi hatásokra reagáló, változó elem — a felelősség megalapozója.

Természetesen nem azt mondjuk, hogy a tárgyi elemek nem jelentősek a bűntett elkövetésénél, hanem csak azt, hogy valódi meghatározó tartalmat a bűnösség lehel beléjük.

Megpróbáltuk bizonyítani a determinista felelősség tarthatatlanságát. Minden kérdésre kitérni — a munka terjedelme folytán — nem tudtunk, s ugyanezen okból minden állásfoglalást teljes részletességgel megindokolni sem tudtunk. Reméljük azonban, hogy mindezekkel is az általunk egyedül helyesnek tartott bűnösségi elvet szilárdítottuk, s így célunkat lényegében elértük.

*

Az objektív felelősség kísértete járja körül büntetőjogunkat.

Ez ellen — mely a szocialista büntetőjog, s egész jogrendszerünkkel ellentétes — védekezni szükséges. A büntetőjogi felelősség sorsa a bűnösség sorsától függ. Ha ezt elvetjük, a büntetőjogot vetjük el.

A hagyományos bűnösségi elvet támadó nézetek ellen azok kritikáján kívül van-e még valami tennivalója a büntetőjognak?

Úgy véljük, igen.

A jelenleg uralkodónak mondható álláspont szerint a *társadalomra veszélyesség* kategóriája a bűncselekmény általános törvényi tényállásának tárgyi oldalán helyezkedik el. Az a véleményünk, hogy a prophylaxis érdekében a társadalomra veszélyességet *ki kell emelnünk a tárgyi oldal elemei közül, s a bűncselekmény általános ismérvévé kell tennünk.*[35]

Ennek részletes kifejtésére nem vállakozunk, éppen csak vázoljuk ezt az elképzelést.

A társadalomra veszélyesség jelenlegi felfogása azt olyan külső jelenségnek tekinti, mely a bűntett által okozott hátrányt abból a szempontból veszi figyelembe, hogy az a társadalmat milyen mértékben veszélyezteti, s így az tárgyi jellegű.

Szerintünk a társadalomra veszélyesség *nemcsak tárgyi,* hanem *alanyi jellegű is.* Az, hogy a társadalmi veszélyesség objektív tény, az nem vitás, de ilyen alapon minden tény objektív, hà valamilyen módon manifesztálódik. A személyben mutatkozó társadalomra veszélyességet nem a jellembűnösségben látjuk, tehát nem abban, hogy valaki a társadalommal egyébként szembenálló magatartást tanúsít, s az társadalomra veszélyességét fokozza. (Habár fokozza, de nem olyan mértékben, hogy felelőssége megállapításánál vehessük ezt figyelembe.) A személyben jelentkező társadalomra veszélyesség a *bűntett elkövetésében mutatkozik.* A bűntett véghezvitelének külső képe végsősoron a jogelleneséget tölti meg, vagyis először megadja a választ arra kérdésre, hogy a cselekedet törvénybe ütköző volt-e. Ezután következik annak vizsgálata, hogy a cselekmény veszélyes-e a társadalomra. Úgy véljük, ezt indokolatlan tárgyi elemnek tekinteni. Szűken véve a tárgyi elemet a jogellenesség adja, mert ennek regisztrálásakor állapítjuk meg azt a sérelmet, amelyet magatartásával okozott az elkövető. Ezután már a vizsgálódás arra szorul, hogy a törvénybe ütköző *magatartás olyan-e, hogy ezért a felelősséget megalapozhatjuk.* S erre a kérdésre a szubjektív oldal *is* válaszol. Így a társadalomra veszélyesség nem pusztán tárgyi kategória, csupán amiatt, hogy tény, végsősoron az is tény, hogy valaki bűnös-e vagy sem.

A társadalomra veszélyességnek két oldala van. Egyik az amelyik a jogellenességet tölti meg valódi tartalommal, vagyis arra mutat, hogy a jogellenes magatartás milyen fokban mutatkozik károsnak a társadalomra, tárgyilag eléri-e azt a fokot, mely a büntetőjog igénybevételét teszi szükségessé. A másik oldala alanyi, mely arra ad választ, hogy az elkövető magatartása szubjektíve volt-e olyan fokú, mely a társadalomra annyira veszélyes, hogy vele szemben szankció alkalmazása indokolt.

Ha a magatartás nem éri el a társadalomra veszélyesség szubjektív minimumát, a bűnösséget, akkor az elkövető nem büntethető. A bűnösség alatti szférákkal nem foglalkozik a büntetőjog.

A társadalomra veszélyesség tárgyi eleme a jogellenességet tölti ki, míg az alanyi része a bűnösség kategóriájában jelentkezik. Így a társadalomra veszélyesség nem tényállási elem, hanem a „bűntett" általános fogalma mellett áll, s az egész tényállásra vonatkozik. Mutatja ezt a jelenséget maga a törvény szövege, amikor a „Bűntett az a társadalomra veszélyes cselekmény . . ." szóhangzatot használja. A társadalomra veszélyesség a bűntett fogalma mellett áll, annak egyik momentuma, mely a tényállás elemeit tölti meg tartalommal. A törvényi tényállás ezek szerint: A jogellenesség a tárgyi társadalomra veszélyesség által meghatározottan (tárgyi oldal) és a bűnösség, melyet a személyi társadalomra veszélyesség tölt ki (alanyi oldal). A többi elemek a bűntett alapvető és valós társadalmi értékelése mellett elhagyhatók, mert vagy eshetőlegesek (mint pl. a tárgyi oldalon az eredmény stb.) vagy járulékosak (úgy véljük a bűncselekmény tárgya és alanya a tárgyi és az alanyi oldalból fakad), vagy pedig a törvény hozza létre őket, mint a célzatot és a motívumot. Így a törvényi tényállás alapvetően csak a két főelemet — a jogellenességet, valamint a bűnösséget — és a bennük rejlő társadalomra veszélyességet tartalmazza. Ezek voltaképpen a törvényi tényállás változó elemei.

[35] Más meggondolásokból, de ugyanígy vélekedik Lekschas: Die Schuld als subjective Seite der verbrecherische Handlung. 1955., valamint Schubert: A cselekmény társadalomra veszélyessége. 1955. Említi őket Viski: i. m. 100. old.

Természetesen ez a személyi társadalomra veszélyesség nem valamilyen az elkövetőben rejtőző tulajdonság, amely a tett elkövetésében manifesztálódik, hanem csak a cselekmény elkövetésekor áll be, éppúgy, mint a tárgyi társadalomra veszélyesség.

Miért láttuk helyesnek a társadalomra veszélyességet kiemelni a bűntett tárgyi oldaláról? Az objektív felelősség indoka éppen a cselekmények fokozottabb társadalmi veszélyessége lehet, s így azt magyarázni lehet azzal, hogy az ilyen fokú magatartások ellen a társadalom megfelelően védekezni tudjon. A személyben rejlő társadalomra veszélyességgel együtt a társadalomra veszélyesség a bűncselekménynek olyan általános ismérvévé válik, mely *minden bűntett megvalósulásához szükségessé teszi a bűnösséget.*

Ha a szankció indokoltságát csak az objektív elemek határozzák meg, ehhez szubjektív momentumokra nem lenne szükség,[36] akkor könnyen odáig mehetünk, hogy azokra egyáltalán nincs szükség. Ha a bűntett általános ismérvévé tesszük a társadalomra veszélyességet, s az alanyi oldalban is megkívánjuk azt, ez a veszély elhárul. Ezért tartjuk szükségesnek a társadalomra veszélyesség ilyen értelmezését.

A szubjektív elemet — mint a felelősség alapjait — így megfelelő megvilágításba helyeztük. S ha valóban figyelembe vesszük az alanyi momentumokat, igazán csak akkor tudjuk elvégezni — mint Eörsi a felelősség valódi célját és tartalmát adva, mondja — „az adott magatartás *derűlátóan kedvezőtlen* értékelését".

ifj. Bólya Lajos

[36] Eörsi: i. m. 52. old.

Az egységről és a többségről, mint a szocialista törvényesség egyik problémájáról

A nyomdagépek nyolcvanhat évvel ezelőtt sajtolták először papírra Csemegi Károly gondolatait: „Mint a földrengés által hatalmasan megrázott és felhányt tér szakadásai közt, úgy érzi magát a jogász, valahányszor a *halmazat* dúlt területére lép."[1] Ezeket a szavakat ötvenegy évvel később munkája mottójául választotta Zöldy Miklós, aki hasonló páthosszal fejezte ki a halmazattal kapcsolatosan véleményét, remélve viszont: „... hogy az egykor vulkanikusan feltördelt jogterrénumra, a jogkultúra boronája mindinkább simító és kiegyenlítő vonalakat fog húzhatni."[2] Mindez jogtörténeti érdekesség lenne csak, ha a halmazat problematikájával foglalkozó legújabb irodalomban nem olvashatnók ismét Csemegi Károly idézett mondatát.[3] A figyelemfelkeltést szolgáló bevezetés felsorakoztathatja a már elmondottak mellé Hartay Henrik megállapítását: „Az 1950. évi II. sz. törvény előbbrehaladást jelentett a bűnhalmazat kérdésében is. Bár a bűnhalmazat fogalmát a Btá. 57. §-ának (1) bekezdése nem határozta meg, azonban annak kimondásával, hogy az elkövetőnek egy vagy több cselekménye több bűntettet (bűnhalmazatot) valósíthat meg, az alaki halmazat létezését elismeri."[4] Hartay Henriknek igaza van értékelésében akkor, amikor a Btá. megoldását az 1878. évi V. törvényhez viszonyítja, amelynek 95. §-a az alaki halmazatot bűnhalmazatnak nem is tekintette. Vegyük az értékelés mellé azonban azt a megállapítást, amelyet a Btk. Tervezetének indokolása tett a Btá. fogalommeghatározási kísérletére: „... a gyakorlatban ugyancsak zavart okozott, és nem felelt meg a jogtudomány álláspontjának sem ... Megállapítható, hogy a Btá.-nak az a törekvése, hogy a bűnhalmazattal kapcsolatos bírói gyakorlatot egyszerűsítse, nem vezetett sikerre."[5] A csaknem évszázados problematikát nem oldotta meg a Btk. sem, mert a bűnhalmazatról és a halmazati büntetésről szóló 65. § rendelkezése nyilvánvalóan formális. Nem ad választ a halmazat kérdésére az a törvényi rendelkezés, amely lényegében csak annyit mond, hogy bűnhalmazat esetén halmazati büntetést kell kiszabni. A miniszteri indokolásból viszont kitűnik, hogy a törvényhozó — okosan — szándékosan kerülte a fogalommeghatározás esetleges buktatóit, hangsúlyozva, hogy: „A többség megállapításának akadályául szolgáló okok rendszerét az elmélet és a bírói gyakorlat hivatott kidolgozni."[6]

Az elmondottak mellé sorakoztatva a jogi irodalmunkban felélénkülő vitát és a bírói gyakorlat legújabb törekvéseit, egyet kell értenem a következő megállapítással: „Amilyen egyszerűnek tűnik a bűncselekményi egység és a halmazat megkülönböztetése az első pillanatban, a valóságban épp oly nehéz annak átfogó megválaszolása, hogy mikor állapítható meg egy és mikor több bűntett. Ez az oka, hogy egy elvileg

[1] Csemegi Károly: A correctionalisatio. Magyar Igazságügy XIV. évf. Budapest 1880. 494. p.

[2] Zöldy Miklós: A halmazat büntetőjogi alapelmélete, különös tekintettel az egység-többség gyakorlati tanára. Budapest. Egyetemi Könyvkereskedés kiadása. 1931. 4. p.

[3] Hartay Henrik: A valódi és látszólagos halmazat elhatárolásánál a rendszerinti és a benső összefüggés figyelembevétele. Magyar Jog. XIII. — 1966. 145. p.

[4] Hartay Henrik: i. m. uo.

[5] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Tervezet. Az Igazságügyminisztérium kiadása. Évszám nélkül 187. p.

[6] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest 1962. 131. p.

megalapozott és a részletekre nézve is pontos útbaigazítást nyújtó elhatárolás kialakítása jórészt még mindig megoldandó feladatok közé tartozik."[7] A megoldás kutatásának jelentőségét alátámasztja Rácz György is, aki szerint: „Hosszú évtizedek alatt nem alakult ki teljesen egységes ítélkezési gyakorlat a bűnhalmazat körében."[8]

Elegendő okunk van tehát arra, hogy a minél megfelelőbb megoldást keressük és a jogtudomány eddigi eredményeit, illetve az ítélkezési gyakorlat tapasztalatait felhasználva pontot tegyünk a hosszúra nyúlt polémia végére. Túlbecsülném erőmet, ha elvileg megalapozott és a részletekre nézve is pontos útbaigazítást nyújtó tanulmányt ígérnék az olvasónak. Törekvésem az elvi alapokat keresve mindössze arra szorítkozik, hogy kiszűrjem az eddigi eredményekből azt, ami a továbbiakban hasznosítható, az irodalmat és az ítélkezési gyakorlatot kritikailag elemezve felmérjem problémáinkat és — esetleg gondolatokat ébresztve — segítsem a fejlődés útjait. Célkitűzésemben nem gátolnak Rácz György figyelmeztető gondolatai: *„A szocialista büntetőjogban a bűnhalmazatnak nincsenek kiemelkedő jogpolitikai jelentősége, különös büntetőpolitikai fontossága, hanem lényegileg a büntetéskiszabás körébe tartozó jogszerkezeti, jogtechnikai intézmény.* A szocialista büntető bíráskodásban nincsen az a jelentősége, amelyet egykor a burzsoá jogászok annak tulajdonítottak, előszeretettel foglalkozva a bűnhalmazat aprólékos, szőrszálhasogató elemzésével."[9] A szocialista büntetőjoggal foglalkozom „előszeretettel", a bűnhalmazat problematikája viszont a szocialista büntetőjognak egyik megoldatlan kérdése. Magam sem tulajdonítok a bűnhalmazatnak „kiemelkedő jogpolitikai jelentősége"-t, viszont ha ez a problematika valóban a büntetéskiszabás körébe tartozik, akkor jogszerkezeti, jogtechnikai intézménynél többre kell tartanunk, legalább oly gondossággal szükséges foglalkozni azzal, mint ahogy azt Rácz György tette gondolatokban gazdag tanulmányában.

Az egység, a cselekmény, a cselekményegység és a bűncselekményegység fogalma

Aligha kétséges, hogy fejtegetésünknek az egység és a többség éles elhatárolásából, a határvonalakat megrajzoló elvi szembeállításból kell kiindulnia. Banálisnak hangzik ugyan, de fontos annak megállapítása, hogy *többség az, ami nem egység;* a halmazat viszont a többséghez — helyesebben a bűncselekmény többségéhez — a büntetőjog által fűzött értékelés.

Az egységet pontosan meghatározva, az egység határait élesen megrajzolva megkapjuk tehát a többség meghatározását is, hiszen többség az, ami nem egység. Elvileg — természetesen gyakorlatilag is — akkor járunk el helyesen ezért, ha az egységet a többséggel állítjuk szembe és nem arra törekszünk, hogy az egység és a halmazat elhatárolására tegyünk kísérletet. A már idézett egyetemi jegyzet helyesen mutatott rá az egység és a többség elhatárolásának szükségességére, de nem maradt mindvégig következetes. Többször tesz említést: „... az egység és a halmazat..." megkülönböztetéséről, „... az egység és a halmazat közti határ..." megvonásáról. A következetlenség, illetve a fogalommeghatározások pontatlansága zavart okozhat és ez — mint később kifejtem majd — az elméletben és a gyakorlatban jól megfigyelhető.

Az egység, illetve a bűncselekményegység három alkotó részből tevődik össze. Sorravéve az egyes elemeket, határozzuk meg az egységnek; majd a cselekménynek, illetve cselekményegységnek; végül a bűncselekménynek, illetve bűncselekményegységnek a fogalmát.

1. Mit értünk *egység* alatt? A fogalom legáltalánosabb, tehát eredeti meghatározását kutatva Kant Immanuel felfogására utalok. Kant az egységet olyan őskategóriának vélte, amely nem született velünk, tapasztalati úton szerzett és jellemzője, hogy analizálni nem lehet. Ez a meghatározás a problematikánkkal foglalkozó gazdag irodalomban kiindulásként gyakran szerepel. (Például Paul Bünger, Hárs László stb. műveiben.) Magáévá tette a kanti meghatározást Kocsis Mihály is, kiegészítve mégis azzal: „... hogy az egységnek önmagában nincs jelentősége, mert minden fogalom, vagy bármi — így a bűncselekmény — is önmagában tekintve ‚egy'."[10] A dialektikus materializmus tanításának megfelelő álláspontot keresve — véleményem szerint — a világ anyagi egységéből kell kiindulni. „A világ anyagi egységéből következik, hogy minden dolog alapvető és leglényegesebb ismérve — az, hogy anyagi — végső soron minden dolgot ebben a vonatkozásban azonossá tesz."[11] Az egység tehát: a világ anyagisága, illetve maga az anyag. A fogalomnak önmagában, mint „őskategóriának" semmi jelentősége nincs. Nem beszélhetünk egységről, csak *valaminek* az egységéről, végső soron a *világ* anyagi egységéről, illetve az anyagról, mint *természetes egységről.* Az egység fogalmát azonban a tudományban és a mindennapi életben gyakran használjuk, de ekkor is mindig valaminek az egységét értjük alatta. Annyiféle „egység"-ről beszélhetünk, ahányféle vizsgálódásunk szempontja. Ilyenkor ugyanis a világ anyagi *egységén* belül — amelyben minden végső soron azonossá, te-

[7] Büntetőjog. Általános rész. I. kötet. Egyetemi jegyzet. Szerkesztette: Kádár Miklós. Tankönyvkiadó. Budapest 1963. 282. p.

[8] Rácz György: A bűnhalmazat megállapításának mellőzéséről. Magyar Jog. IX — 1962. 433. p.

[9] Rácz György: i. m. 434. p.

[10] Kocsis Mihály: A folytatólagos bűncselekmény. A szerző kiadása. 1939. 53. p.

[11] Lukács Tibor: Analógia és törvényesség. Jogtudományi Közlöny. XX. — 1965. 72. p.

hát egységgé válik — a különbözőségek lépnek előtérbe.[12] A konkrét vizsgálódás szempontjai éppen ezekre a különbözőségekre irányítják a kutatás fényszóróit, amelyek segítségével a szakadatlan mozgásban levő dolog vagy jelenség — az előtérbe kerülő és viszonylag állandó különbözőségek logikai összefoglalásával — a szemlélő előtt egységként jelenik meg.

2. Mit értünk *cselekmény* alatt? Véleményem szerint cselekmény alatt az objektív valóságban lezajló történéseknek *meghatározott,* valamely emberi magatartással okozati összefüggésbe hozható körét értjük. A fogalommeghatározásból következik, hogy cselekmény csak emberi magatartás lehet; jelentkezhet mind tevés, mind nem tevés formájában; az akaratelhatározással — akár pozitíve, akár negatíve — összefüggésben van. Tanulmányom célkitűzése nem kívánja meg, hogy a cselekmény fogalmát az elmondottnál részletesebben elemezzem. A meghatározásra azonban szükségünk van, mert a bűncselekményben rejlő cselekmény mint olyan, nem valami sajátos jogi cselekmény. A cselekmény az objektív valóság jelensége, ezért a jogtól függetlenül is létezik és attól függetlenül megismerhető. Bizonyos körülmények között a cselekmény jogi jelentőségűvé válik, a jog szempontjából színtelen cselekmény színezetté lesz. Ilyenkor kerül az emberi magatartás a valóság szférájából — anélkül, hogy onnan kikerülne — Marx szavaival élve: a törvényhozó szférájába.

Az egység és a cselekmény fogalmának vázlatos tisztázását követően kísérletet tehetünk arra, hogy a *cselekményegység* — még nem a bűncselekményegység — fogalmát meghatározzuk. Mivel az egység mindig valaminek az egysége és annyifélét értünk alatta, ahányféle a vizsgálódás szempontja, ezért a cselekménynek, mint *valaminek* az egységét abból a vizsgálatból kiindulva közelíthetjük meg, amit konkréten végzünk. Minden cselekmény *folyamat,* még a látszólag legegyszerűbbek is a cselekvések sorozatából tevődnek össze. Ebből a folyamatból, ebből a sorozatból — a gyakorlat, illetve a konkrét vizsgálódás igényeinek megfelelően — egy-egy részt egységnek nevezünk. Nézzünk néhány példát. Ha valaki Budapestről Moszkvába utazik, akkor cselekményt valósított meg, mert az objektív világban az illetővel okozati összefüggésben álló esemény következett be. Hasonlóan cselekmény volt az építész részéről, hogy házat épített, a regényíró részéről, hogy a regényt megírta. A példaként felhozott cselekmények — cselekményegységek — térben és időben összefüggő, egymással párhuzamos — sőt egymást keresztező — cselekvések tömkelegéből tevődtek össze. A Budapest—Moszkva utat, az épületet, a regényt a folyamat, a sorozat ellenére cselekményegységnek tekintjük. További kérdés, hogy milyen rendszerező és egységesítő szempontok vezetnek minket a cselekvések tömkelegében, amelyek alapján adott esetben: a Moszkvába történő utazást tekintjük egységnek és nem az útlevélkérést, a jegyváltást, a vonatra történő felszállást stb.; a ház felépítését és nem egy-egy tégla felrakását, a vakolást, a szakipari munkák végzését stb.; a regényt és nem az íráshoz szükséges előkészületet, a toll számtalan tintábamártását, a kézirat átolvasását és javítását stb. A felsorolt elemek maguk is cselekmények és adott esetben jelentőségük bizonyos szempontból kiemelkedő lehet, tehát a rendszerezés, az egységesítés igényét támasztja. A regényíró példánk szerint számtalanszor mártotta tollát a tintatartóba, tehát számtalanszor cselekedett. Egyetlen ilyen cselekménynél feldöntötte a tintatartót és a kávéházi asztalnál ülő szomszédja ruhájára ömlött a tinta. A kártérítési perben ez a cselekmény — mint cselekményegység — képezi majd a vizsgálódás tárgyát, holott az más vonatkozásban eltörpül a kész regényt, mint cselekményegységet, mint írói magatartást vizsgáló szem előtt. A néhány példa jól mutatja azt, hogy a világ anyagi egységén belül vizsgált minden más egység, így a cselekményegység is logikai kategória, *természetes cselekményegységről ezeknél nem beszélhetünk.*

Az elmondottakból nem következik az, hogy a cselekményből teljesen önkényesen, formál — logikai mutatványokkal alakíthatunk cselekményegységet. Régóta vitatott kérdés, hogy az egység megállapítására vezető rendszerezés, tehát maga az egységesítés milyen szempontok szerint történhet? Eddig a *konkrét vizsgálódás* szempontjait említettem, ez azonban túl általános és így további elemzésre szorul. Erre az elemzésre késztet Földvári József megállapítása is, aki szerint: „... a cselekmény-egység határvonalainak megvonására kötelez bennünket az a körülmény is, hogy elméletben és gyakorlatban egyaránt tisztázatlan ennek fogalma."[13] Az irodalomban olvasható számos kísérlet ismertetése alól felmentve érzem magam, mert Földvári József idézett munkájában ezt a feladatot teljesítette. Kritikai észrevételeivel egyetértek. Nem fogadhatjuk el az ún. objektív irányzat híveinek véleményét, akik kizárólag objektív ismérvek alapján határozták meg az egy cselekmény, azaz a cselekményegység fogalmát. Ez az irányzat az *eredményre* tekint és mint egyik reprezentánsuk, Wachenfeld mondta. a tevékenység azoknak a testmozgásoknak az összessége, amelyek valamely eredmény előidézéséhez szükségesek. A másik irányzat szubjektivistának nevezhető, mert az okozati összefüggés, a tevékenység, illetve az eredmény helyett magában a cselekvőben, a cselekvő elhatározásában,

[12] Ld. részletesebben: Lukács Tibor: Az analógia belső törvényszerűségeiről. Jogtudományi Közlöny XX. — 1965. 426. p. — Az azonosság törvénye.

[13] Földvári József: Az egység és a halmazat határesetei a büntetőjogban. Közgazdasági Könyvkiadó, Budapest. 1962. 55. p.

a célzatban stb. keresi az egységesítő tényezőt. Elfogadható az a kritikai észrevétel, amellyel Földvári József a különböző irányzatokat illette: „Részünkről egyik álláspontot sem tartjuk helyesnek. Amellett, hogy mindkettő egyoldalú — a cselekmény ismérvei közül önkényesen kiemeli az egyiket és ezt döntőnek tekinti —, egyéb hibákban is szenved."[14] Nem értek viszont egyet azzal a meghatározással, amit a cselekményegységről Földvári tett közzé: „... *egy cselekménynek tekintjük azokat a tevékenységi aktusokat, amelyek megszakítatlanul következnek egymás után, és amelyek között olyan belső összefüggés áll fenn, hogy együttesen egy egésznek látszanak,* függetlenül attól, hogy a cselekvő azokat egy vagy több cselekvésnek tartja-e."[15] Földvári meghatározásának csak kisebb hibája az, hogy súlyt helyez az egyes aktusok egymásutániságára, amelyeknek tehát egymás után kell folyniuk — azok mint írta —, más irányú és célú aktusok nélkül meg nem szakíthatók. A korábbi példákban említett Budapest—Moszkva utazás, az építkezés vagy a regényírás mint cselekményegység egyáltalán nem zárja ki, hogy a cselekvő az aktusok közé más irányú és célú aktusokat iktasson. Az utazás adott esetben a büntetőjog számára jelentős is lehet, például tiltott határátlépésnél. Később részletezendő okokból a cselekményt a büntetőjog is egységnek, bűncselekményegységnek tekinti, annak ellenére, hogy az elkövető közben számos egyéb, sokszor más irányú és célú, önmagukban cselekményegységeknek tekinthető aktust hajtott végre. Étkezett, öltözött, jegyet váltott, vagy esetleg olyan más cselekményegységet is megvalósított, amely további büntetőjogi vagy egyéb jogági értékelésre tarthat számot. Példánkon keresztül megvilágíthatjuk azt is, hogy az aktusok egymásutánisága sem követelmény; nem szükségszerű, hogy azok megszakítatlanul kövessék egymást. Földvári meghatározásának nagyobbik hibája — véleményem szerint — az, hogy az eredményt kirekeszti a cselekményegységből. Tartózkodásának okát kifejti, mert utal arra, hogy az eredmény fogalmának a meghatározását épp úgy nem sikerült egységesen megoldani, mint a cselekmény fogalmát. Mivel egyelőre a cselekményegységről van szó — tehát nem a bűncselekményegységről beszélünk —, így határozottan leszögezhetjük, hogy *eredmény nélkül nincs cselekmény.* A látszólag legegyszerűbb cselekményeknek is van eredménye. A sétálás „eredménye", hogy kopik a cipő, friss levegőt szív a tüdő, felüdül a szervezet. Az egyszerű karlendítésnek is van eredménye, legalább a szervezetben. A dialektikus szemlélet azt vallja, hogy az okozatos világban minden ok szükségszerűen valamilyen okozatot hoz létre, viszont minden okozatnak szükségszerűen meg van a maga oka. Az eredmény nélküli cselekmény tehát üres, spekulatív kategória.

[14] Földvári József: i. m. 56. p.
[15] Földvári József: i. m. 58. p.

Mivel vizsgálódásom tárgya egyelőre a színtelen cselekmény, ezért a kifejtettek alapján arra a következtetésre kell jutnom, hogy *a cselekményegység a cselekvések sorozatának meghatározott része, amely az okozatosan összefüggő folyamaton belül az akaratelhatározás és az eredmény által körülhatárolható.* Amíg a cselekmény végigfut a kauzális pályáján és az akaratelhatározástól elindulva a célbavett eredményt létrehozza, közben „részeredmények" egész sorozatát is megvalósíthatja. Hangsúlyozni kell azonban, hogy az egységhez hasonlóan a cselekményegység is relatív, attól függ, hogy a konkrét vizsgálódás szempontjait milyen szemléleti alapokra helyezzük. Egység lehet egy vállalat, de egység annak egyik „üzemegysége", vagy annak egyik gépe. Ha más a vizsgálódás tartalma, akkor a gép sem egység, de annak motorja, fogaskereke igen. Ismét más szempontból a gép egyetlen atomja sem egység, mert az atom is osztható stb. Az emberi magatartások világában is a dialektika törvényei uralkodnak, ezért a szakadatlan változás, a dialektikus összefüggés, a szüntelen fejlődés törvényeit figyelembe véve minden egységesítés „mesterséges", hiszen a természetben — Lenin szavaival élve — nincsenek határok, márpedig az egységesítés körülhatárolás, az egység: határok formájában jelenik meg. Ezért, ha szükségünk is van a cselekményegység fogalmára, tudomásul kell vennünk azt, hogy a folyamatnak, a cselekvéssorozatnak egy bizonyos akaratelhatározás és egy bizonyos eredmény közé eső részét az adott vizsgálódás — sajátos szempontjainak és szemléletének megfelelően — szakítja ki az állandó mozgásból. Ebből következik, hogy az akaratelhatározást és az eredményt, mint határokat, szintén relatívnak kell tekintenünk, mert a vizsgálódás mondja meg, hogy melyik akaratelhatározás és melyik eredmény vonja meg az egységnek felismert cselekmény határait. A mindennapos szemlélet például egységnek a cselekvések okozatos sorozatából azt a részt tekinti, amely az izmok mozgása által megindított cselekvéstől a létrehozott, a bekövetkezett eredményig tart. A tudományos szemlélet ennyivel nem elégszik meg. Számára az egység a kauzalitás által határolt, zárt logikai láncolatot jelenti, amely a gondolat megszületésétől az akaratelhatározással célbavett külső állapotváltozás bekövetkezéséig tart. Ez a szemlélet tehát egyaránt figyelemmel van az ún. belső és az ún. külső okozatosságra. Az elmondottak bizonyítására megemlítem, hogy a jogtudomány szemlélete, a jogszempontú szemlélet sem egységes. Az előbb ismertetett tudományos szemlélet síkján mozog a cselekményegység meghatározásakor, de a határok változnak aszerint, hogy a jognak melyik ága kíván a fogalommal operálni. Egy ember, „egyetlen" és a mindennapos szemlélet szerint cselekményegységnek tekinthető magatartása más határokat kíván, ha azt a munkajog szemléli, mintha a polgári jog, vagy a büntető jog stb. figyel fel arra. Ugyanaz a

cselekményegység az egyik jogág számára színtelen, a másik számára „színezett", az egyik számára cselekményegység, a másik számára „részcselekmény" stb. Feltétlenül el kell fogadnunk tehát azt a megállapítást, hogy mind az egység, mind a cselekmény, mind a cselekményegység az objektív valóságnak a megismerőtől függetlenül létező és megismerhető jelensége, ennyiben tehát „természetes". Az egységesítés azonban logikai művelet, mert a világban egyetlen természetes egység van, a világ anyagi egysége. A mindennapi életnek épp úgy, mint a tudománynak szüksége van azonban egységfogalomra, amely az összefüggéseket megbontja, a folyamatokat „mesterségesen" körülhatárolja. A megbontás, a körülhatárolás ennek ellenére nem önkényes, az a konkrét vizsgálódás szempontjaitól és tudományosan megalapozott szemléletétől függ. A következőkben a büntetőjog sajátos szempontjai és szemlélete képezi majd a „konkrét" vizsgálódás tárgyát. Miután a bűncselekmény elsősorban cselekmény, természetszerűleg mindazt felhasználhatjuk, amit eddig kifejtettem.

3. A szocialista jogtudományban már nem vitatott, hogy mit jelent a bűncselekmény fogalma, ezért ezzel nem foglalkozom. Mivel abból indultam ki, hogy a többség az, ami nem egység, így fejtegetésem gyújtópontjába most a *bűncselekményegység* kerül. Csak abban az esetben maradhatok — természetesen nem öncélúan — következetes, ha az egységről, a cselekményről, illetve a cselekményegységről kifejtettek szerint folytatom mondanivalómat. Vizsgálódásom már konkrét, de az eddigiekben is azt állítottam, hogy konkrét vizsgálódás konkrét szempontjai nélkül az egység — így a cselekményegység — fogalma üres absztrakció, semmitmondó kanti „őskategória". Miután nem kétséges előttünk, hogy a bűntett cselekmény, mégpedig társadalomra veszélyes cselekmény, amelyre a törvény büntetés kiszabását rendeli és amelyet szándékosan vagy — ha a törvény a gondatlan elkövetést is bünteti — gondatlanul követnek el, megállapíthatjuk, hogy mindaz, ami a cselekménynek *cselekményi jellegéből* folyik, csak egyik tulajdonsága, ismérve a bűncselekménynek. Keresnünk kell ezért azt a fogalmat, amely a színtelen cselekményt büntetőjogilag színezetté téve, magába foglalja mindazokat az ismérveket, amelyek a büntetőjogszempontú vizsgálódás számára szükségesek. A keresett fogalom a bűncselekményegység meghatározása érdekében is alapvető jelentőségű, ezért a kutatás alapos gondot — tanulmányomban néhány gondolat előrebocsátását — igényli.

Az eddigiekben cselekményről, cselekvésről, emberi magatartásról beszéltem, mert ez volt a kutatás tárgya. Az ember azonban társadalomban él, társadalmi viszonyok hordozója és magatartásában is ez nyilvánul meg. A cselekmény, a konkrét emberi magatartás a társadalmi viszonyok egyedi, esetleges megnyilatkozása, a jog viszont társadalmi viszonyokat szabályoz. A jogban, a jogi normában az adott társadalmi viszony keretében megnyilatkozó konkrét magatartás sajátos formában jut kifejezésre. Az egyedit, az esetlegeset kell szabályoznia úgy, hogy a normában a társadalmi viszony lényege, törvényszerűsége, általánossága kerüljön megfogalmazásra. Ez a problematika a jogi visszatükröződés bonyolult dialektikáját érinti. A jog általánosít, ezzel — Peschka Vilmos gondolatával élve — a társadalmi viszonyok egyedi, esetleges jelenségformáit szétzúzza, megszünteti, és így a lehető legnagyobb távolságot hozza létre a jogi norma tartalma és a társadalmi viszony konkrét jelenségvilága között. A jogalkalmazó feladata az, hogy: „... a konkrét jogesetek jelenségvilága és az ezek felszíne mögött meghúzódó társadalmi lényeg és törvényszerűség általánosságát kifejező jogi norma tartalma között a jogalkotási folyamatban felszámolt kapcsolatot újjáteremtse, új alapon — a jogi norma általánossága alapján — újból létrehozza."[16] A jogalkotó a társadalmi folyamatokból *a tipikust* ragadja meg, mert: „A tipikus, a típus az a jelenség és logikai forma, amelyben a társadalmi viszonyok a jogi norma tartalmaként visszatükröződésében a különösség konkréten és közvetlenül megjelenik."[17]

A büntetőjogi visszatükröződés folyamatában a jogalkotó szintén az általánosítás; a különös és a tipikus kategóriát használja. A társadalomra veszélyességet, a büntetőjogi jogtalanságot tipizálja, mégpedig a törvényi tényállásban. *A törvényi tényállás a magatartás társadalomra veszélyességének és a büntetőjogi jogtalanságnak tipizálása, ezért minden büntetőjogi vizsgálódás alapfogalma és kiindulási pontja.*

A most kifejtettekből számos fontos következtetést kell levonnunk. Mivel mindaz, ami a cselekménynek, mint olyannak a jellegéből folyik, csak *egyik* tulajdonsága a bűncselekménynek, ezért meg kell találnunk azt a fogalmat, amely az összes ismérvet tartalmazza. A törvényi tényállás ez a fogalom, amely valamely emberi magatartás absztrahált ismertető jegyeinek összefoglalása, mert ezt a magatartást a társadalomra veszélyessége miatt a büntetőjog jogellenesnek minősítette. Amennyiben a konkrét magatartás megfelel az ismérveknek, akkor *tényálladékszerű.* Az emberi cselekmény folyamatában, a szakadatlan sorozatban tehát *a törvényi tényállás az a meghatározó erő,* amely a magatartást színezi, jogszempontúvá fejleszti, a büntetőjogi érdeklődés és értékelés szférájába vonja.

Ezzel adva van mindaz, ami a büntetőjogi bűncselekményegység meghatározásához szükséges. Láttuk, hogy a cselekményegység nem „természetes" fogalom, következésképp a bűncselekményegység sem. Cselekményegység annyiféle, ahányféle a vizsgálódás szempontja és

[16] Peschka Vilmos: Jogforrás és jogalkotás. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1965. 323. p.
[17] Peschka Vilmos: i. m. 334. p.

szemlélete. Konkrét vizsgálódásunk szempontja most a büntetőjogé, szemléletünk a büntetőjog szemlélete. Megállapítottuk viszont, hogy a büntetőjogban a cselekményt, az emberi magatartást a törvényi tényállás tipizálja, a tényállás a büntetőjogi vizsgálódás alapfogalma és kiindulási pontja. A bűncselekményegység meghatározásánál tehát a tényállást kell alapul vennünk, mert *egy törvényi tényállás egyszeri megvalósítása bűncselekményegység,* függetlenül attól, hogy az általános, a mindennapi szemlélet hány cselekményt, hány akaratelhatározást és hány eredményt lát megvalósulni.

A cselekményegységgel kapcsolatban kifejtettek nem mondanak ellent annak a megállapításnak, hogy *a büntetőjogban az egységesítésnek, a határok megvonásának szempontjait és szemléletét a törvényi tényállás adja meg.* Amit ott a konkrét vizsgálódásról, mint meghatározóról elmondottam, az most a büntetőjogra érvényes, mert ez „konkrét" vizsgálódásunk tartalma és formája. A cselekmény fogalmához tartozik az eredmény, sőt az eredményben jelöltem meg azt a végső határt, amely az akaratelhatározástól vezető folyamatot lezárva, az egységesítés alapjául szolgál. A bűncselekmény fogalmához is hozzátartozik az eredmény, de a sajátos vizsgálódásnak megfelelően sajátos szempontok jutnak érvényre. Emiatt a bűncselekmény jogi eredménye nem mindig esik egybe a cselekmény tevékenységi eredményével. A büntetőjog adott esetben a befejezett tényállás keretébe vonja a cselekményt, mielőtt annak tevékenységi eredménye bekövetkezett volna. Ilyenkor a veszélyeztetés stb., tehát a magatartás jogi eredménye az a határ, amely az egységesítés szempontja. Cselekményegységről beszélhetünk, annak ellenére, hogy a „természetes" szemlélet nem lát eredményt, a jog sem kíván tevékenységi eredményt. Más esetekben a „természetes" szemlélet a tevékenységi eredményt egynek értékeli, a jog mégis több eredményt vesz figyelembe. Igen sok esetben az általános felfogás szerinti több tevékenységi eredményt fogja fel a jog *egy* jogi eredményként. Ezeknek az eltéréseknek oka a cselekményegységről elmondottak után — úgy érzem — nyilvánvaló. A fogalomképző nézőpontok különbözősége, a szempontok és a szemlélet differenciái nemcsak a mindennapos felfogás és a büntetőjog nézőpontját osztják meg, hanem eltérő egységesítési követelményeket támasztanak a különböző jogágakban is. Egyébként megállapításaim helyességét bizonyítja, hogy a normát — mint sajátosan visszatükrözött társadalmi tartalmat — *joggá* az uralkodó osztályakarat teszi, amely általános államakarat formájában jelenik meg, tehát *akarati jellege* nyilvánvaló. Anélkül, hogy ennek a megfogalmazásnak részletezésébe fognék, hangsúlyozom, hogy *a jog szuverén* és ebből legalább annyit kell mondanivalóm számára kiemelni, hogy sem az egységesítést, sem a többségnek tekintést, illetve halmazatba foglalást nem kell feltétlenül megtennie. Ez a szuverenitás társadalmi rendszerünkben nem önkény, problematikánkban pedig nem jelent többet, mint azt a sajátos jogszempontúságot, amely a cselekményegységnek konkrét szempontjait és szemléletét tartalmazza. A kifejtett felfogásnak hasznát a későbbiekben látjuk, amikor a „természetes" egység, a halmazat mellőzését a szükségszerű és a rendszerinti összefüggéssel magyarázó törekvések stb. értékelését végezzük.

Az az alapvetőnek mondott megállapítás, hogy egy törvényi tényállás egyszeri megvalósítása bűncselekményegység, önmagában még nem mond sokat. A modern jogrendszerek — a társadalmi élet bonyolultságának és sokrétű igényeinek megfelelően — *az emberi magatartásokat sokoldalúan szabályozzák.* Ez a szükséges, de az egységesítés szempontjából túlszabályozottnak látszó helyzet megköveteli, hogy a bűncselekményegységről sokkal többet mondjunk el.

A bűncselekményegység fajai

Vizsgálat alá kell vennünk az egység fajait, mert csak abban az esetben közeledhetünk megoldás reményével a többség kérdés-komplexumához — tehát a nem egységhez —, ha mélyebben elemezzük a bűncselekményegység fogalmát. A jogtudományban eléggé egyöntetű álláspont szerint megkülönböztetnek: természetes, bírói és törvényi egységet.

Az egyetemi jegyzet szerint: *„A természetes egység körébe az olyan jelenségek tartoznak, amelyek a természetes szemlélet szerint is egységet alkotnak."*[18] Az egységről, a cselekményről és a cselekményegységről elmondottak helyessége esetén természetes egységről, mint a bűncselekményegységnek általános érvényű, alapformájáról nem beszélhetünk. Nincs természetes egység, mert a cselekményegység soha nem természettudományi szempontú egység és a mindennapos életnek a cselekményegységről alkotott képzetétől is eltérő tartalmú fogalom. Soha nem azt keressük, hogy mit tekint az élet általában egy cselekménynek, hanem azt, hogy mit tekint egy ölésnek, egy lopásnak, egy zsarolásnak stb., tehát azt keressük — ha a mindennapi felfogást vesszük alapul —, hogy mit tekint az élet az egyes bűncselekmény törvényi tényállását betöltő emberi magatartásnak.

A cselekmény fogalom nem egyjelentőségű a színezett bűncselekményfogalommal, annál sokkal tágabb, magába öleli azokat a történéseket is, amelyek büntetőjogilag nem relevánsak. Bűncselekmény alatt a cselekménynek a büntetőjogi értékelés alá vont zárt körét értjük. A cselekményegység sem lehet tehát azonos a bűncselekményegységgel, az utóbbi nem zárja ki, hogy egy vagy több cselekményegységből tevődjék össze. Elvileg csak akkor járunk el he-

[18] A 7. alatt i. m. 286. p.

lyesen, ha leszögezzük, hogy a cselekményegység kérdésének a bűncselekményegység kérdésével szemben és mellett önálló szerepe nincsen. A bűncselekményegység az emberi magatartások büntetőjogi szempontú és szemléletű körülhatárolásán alapul. Igaz, hogy a természetes egység, mint a bűncselekményegység fajtája, általánosan elfogadott terminus technicus. Olyan kiváló magyar büntetőjogászok is használták, mint Angyal, Finkey, Baumgarten, Degré, Kádár stb. Az elvi alapok szilárd lefektetése érdekében ennek ellenére fellépek ellene, mert hangsúlyozni kívánom ezzel is, hogy a jog szuverén, közeledhet a mindennapi élethez, de sajátos jellege, önálló tudományos módszerei és célkitűzései miatt számára az általánosan használt fogalmak nem elegendőek és a természetesnek mondott szemlélet a büntetőjogban sem preiudicálhat. A kifejtettekre tekintettel az egység fajait az irodalomban általánosnak mondható rendszerezéstől eltérően kell kialakítanunk, olyan osztályozásra van szükségünk, amely az eddig használttal szemben jobban fedi a büntetőjognak megfelelő sajátos tartalmat.

Véleményem szerint az egység, illetve a bűncselekményegység fajait az alábbiak szerint osztályozhatjuk:

1. *Törvényi egységnek* nevezzük a büntető anyagi jog kifejezett, tételes rendelkezésein alapuló egység-kategóriát, amely a törvényhozó szuverén akaratából folyik. Ebben a szuverenitásban az általános államakarati formában megnyilatkozó osztályakarat jut kifejezésre. Ha a törvényhozó — a kifejtett tartalommal — szuverén abban, hogy mit tekintsen bűncselekménynek, akkor szuverén annak meghatározásában is, hogy mit tekint egységnek és mit nem egységnek. Egészen más kérdés, hogy a szocialista büntetőjog szüntelenül közeledik az élethez, szemlélete nem metafizikus és kerüli az üres formalizmust, a mechanikus megoldásokat. A szilárd, szocialista törvényességet viszont az az elv szolgálja, amelyet kifejtettem és veszélyezteti, ha elvi kiindulásként a „természetes" szemléletet fogalmazzuk meg.

A szocialista büntetőjog alapfogalma és kiinduló pontja a tényállás. Földvári József szerint: „Érthető, hogy helytelen, üres formalizmushoz vezetne egyedül a törvényi tényállás alapulvétele a bűncselekmény-egység és többség elhatárolásánál."[19] Aggálya alapos lenne akkor, ha az általam vallott tényállás-fogalmat a különös rész törvényi tényállásaira szűkíteném le. A különös részben meghatározott minden egyes bűncselekmény azonban magába foglalja az általános részben megfogalmazott ún. általános törvényi tényállást is. Feleslegesen hangsúlyozza tehát Földvári, hogy: „... a bűncselekmény formai oldalát a tényállásszerűséggel, tartalmát pedig a társadalomra veszélyességgel és a bűnösséggel fejeztük ki."[20], mert tényállásszerűségről szó sem lehet, jogrendszerünkben a különös részben foglalt „törvényi tényállás" soha nem valósul meg, ha hiányoznak az ún. általános törvényi tényállási elemek. A szocialista büntetőjogban éppen az a helyzet, hogy az általános részben meghatározott tényállás — az ún. általános törvényi tényállás — *tartalmát* a különös részben megfogalmazott konkrét tényállási elemek képezik. Nyugodtan állíthatjuk tehát, hogy *a bűncselekményegység alapja és kiindulópontja a tényállás, mint törvényi egység,* mert ebből nem következik automatikusan az, hogy bűncselekménytöbbség alatt „tényállástöbbséget" kell értenünk. A többség ugyanis önálló fogalom, nem azonos az egységek valamilyen matematikai többszörösével. Önálló fogalommá is a szuverén jog teszi, mint azt a későbbiekben kifejtem majd. Mivel a bűncselekményegység = törvényi egység, ezért fajaira is a törvény ad eligazítást. Véleményem szerint a bűncselekményegység az alábbiak szerint osztályozható:

a) *Egyszerű bűncselekmény*ről beszélhetünk akkor, ha az elkövetőnek egyetlen büntetőjogszempontú cselekményegységet megvalósító magatartása ugyanazon törvényi tényállás fogalmi körébe illeszkedik bele.

Az *egyszerű bűncselekmény* fogalmánál először a büntetőjogszempontú cselekményegység kifejezést kell megvilágítanom. A cselekményegységről általánosságban szólva kifejtettem, hogy az egységesítő erőt mindig a konkrét vizsgálat szempontjaiban és szemléletében kell keresnünk. A cselekményegység határaiként az akaratelhatározást és az eredményt jelöltem meg. Természetes, hogy büntetőjogi szempontból és szemléletből vizsgáljuk mind az akaratelhatározást, mind az eredményt. Büntetőjogi értelemben csak akaratlagos emberi magatartás — tevékenységben, vagy mulasztásban megnyilvánuló emberi cselekmény — lehet a társadalomra veszélyes. Az akarat azonban csupán a lelki élet jelensége, amely közvetlenül a cselekvésben nyilvánul meg. A cselekmény viszont magába foglalja a cselekvést és az eredményt. Mivel büntetőjogszempontú vizsgálódásról van szó, ezért az „eredmény" — amely nélkül nincs cselekmény — ún. jogi eredmény. Egyszerű bűncselekményről beszélhetünk tehát akkor is, ha a természettudományos nézőpont szerint az elkövetési magatartás több (pl. több késszúrás), ha az általános szemlélet tevékenységi eredményt a magatartásban nem lát (pl. veszélyhelyzet, kísérlet stb.), ha az általános szemlélet több tevékenységi eredményt lát, de az ún. jogi eredmény egységes (ugyanazon sértett ellen elkövetett becsületsértések sorozata, amelyek egyenként is „befejezettek"; csalásnál a mindennapos szemlélet két eredményt észlel, mert az elkövető vagyona gyarapszik, a sértetté csökken stb.). Első ismérvként ezért a büntetőjogszempontú

[19] Földvári József: i. m. 154. p.

[20] Földvári József: i. m. 155. p.

cselekményegységet megvalósító magatartást emeltem ki.

További lényeges ismérvként említettem, hogy a magatartás ugyanazon törvényi tényállás fogalmi körébe illeszkedjék. Ez felfogásom szerint azt jelenti, hogy a magatartás ugyanazon bűncselekmény-fogalom keretein belül mindig egység, mindig egyszerű bűncselekmény, tehát akkor is, ha a tényállás több fordulatát, ugyanannak a bűntettnek többféle változatát valósítja meg. Érthető, hogy ilyenkor a cselekmény jogi eredménye a legsúlyosabb minősítésű tényállási alakzat lesz.

Álláspontom szerint az egyszerű bűncselekmény, azaz a bűncselekményegység egyszerű, homogén fajtája problematikánk kiindulópontja, azonos az illető bűncselekmény egyszeri tényálladékával, a tényálladékszerű, büntetőjogszempontú cselekményegységgel. Nem természetes egység, hiszen ezt a fogalmat a bűncselekményegység fogalma logikailag is megelőzi. Előbb mondja meg a törvény, hogy mi a bűncselekmény, tehát mit tekint egyszerű bűncselekménynek, homogén bűncselekményegységnek és ezt követően beszélhetnénk természetes egységről. Kimutattam azonban, hogy ez félrevezető és elvi tisztázatlanságot eredményezne.

b) Bűncselekményegységet képeznek a *tartós,* illetve *állapot* bűncselekmények. Vannak olyan bűncselekmények, amelyeknek eredménye csak akkor válik tartóssá, ha azt huzamosan előidézik (személyes szabadság megsértése, uzsora stb.), vagy pedig magát az elkövetési cselekményt valósítják meg újra és újra (közveszélyes munkakerülés stb.). A huzamosság, illetve az elkövetési cselekménynek újra meg újra megvalósítása feltételezi, hogy az elkövető folyamatosan, sorozatban kövessen el olyan cselekményeket — más szempontból cselekményegységeknek tűnő magatartásokat —, amelyeket a jogszempontú szemlélet, helyesebben a törvény, egységnek tekint. Mondanivalóm számára közömbös az a vita, amely a jogi irodalomban a tartós, illetve az állapotbűntettek határvonalait érinti, ezért azzal nem foglalkozom.

Itt mutatok rá arra, hogy sok esetben a törvény szövegezése is olyan, hogy össz-fogalommal dolgozik, amely nem egy cselekményt, hanem azoknak egész komplexumát foglalja össze. A Btk. 195. §-ának (1) bekezdésébe ütköző állapotbűntett például a robbanóanyag, robbantószer, valamint az ilyen anyag vagy szer felhasználására szolgáló készülék engedély nélküli készítésével, beszerzésével, vagy *tartásával* követhető el. Állapot bűntett, mert elkövetője jogellenes állapotot létesít, tehát a bűncselekményt huzamosan előidézi, az elkövetési cselekményt újra és újra megvalósítja. A törvényben gyakran olvasható szervez, vezet, olyan intézkedéseket tesz, jogosulatlanul felhasznál, hozzáférhetővé tesz, szolgáltat, híresztel, magatartást tanúsít, súlyosan, vagy rendszeresen megszeg, kereskedelmi tevékenységet folytat, ipari vállalkozást tart fenn, gondozási kötelezettségét nem teljesíti stb. fogalomkomplexumok jól bizonyítják, hogy a cselekményeknek ún. természetes egységét nem vehetjük alapul a bűncselekményegység meghatározásánál. E jelenségről később, még említést teszek. A bűncselekményegység létesítője ezekben az esetekben is maga a törvény, ezért törvényi egységről beszélünk.

c) Törvényi egységet képeznek az ún. *összefoglalt bűncselekmények* (delictum compositum és delictum complexum), amelyekben a törvény két vagy több cselekményt egyetlen tényálladékba *egyesít.* Vitatott kérdés volt mindig az irodalomban, hogy a különböző bűntettek — „bűncselekményegységek" — összefoglalását a törvényhozó milyen elvi alapon végzi? Angyal Pál a cselekmények tartalmát alkotó elemeket fő- és segédcselekmények csoportjába osztotta, ezzel kifejezésre juttatva, hogy az egyik cselekmény viszi a vezér szerepet, a többi annak támogatására, előmozdítására szolgál.[21] Hárs László szerint a cselekmények a cél és az eszköz viszonyában állanak egymással, ez indokolja összefoglalásukat.[22] Zöldy Miklós álláspontja az, hogy az: „Összetett bűncselekményegység fogalma egyidős a természetes egységével és jogbölcseleti alapon magyarázva, szorosan a kultúrközösségben élő ember gondolkodásmódjával éppen olyképp fejthető meg, mint a bűncselekmény természetes egységének fogalmi keletkezése."[23] Kádár Miklós hangsúlyozza, hogy a törvényi egységet képező összetett, illetőleg összefoglalt bűncselekményeket a tételes jog foglalja kifejezett egységbe. Az összetett bűncselekményeknél az egyes cselekmények szorosabb kapcsolatára mutat rá, az összefoglalt bűncselekményeknél: „... az egységbefoglalást nem a cselekmények közötti szoros kapcsolat, hanem a legtöbb esetben a törvényi minősítés célszerű szempontjai indokolják."[24] Nem vitatom, hogy az egybekapcsolt események valamilyen viszonyban vannak egymással, de úgy vélem, hogy az összefoglalás elvi alapjait aligha lehetne megtalálni. Egyes esetekben az elemek *a cél* és *az eszköz* viszonyában állanak (rablásnál a lopás és az annak érdekében megvalósított személyes szabadság megsértése). Nehéz lenne hasonló elvi alapot keresnünk a Btk. 275. §-ának (3) bekezdés *b)* pontjába ütköző összefoglalt bűncselekménynél, amikor az elkövető tartási kötelezettségét munkakerülő, iszákos, züllött életmódja miatt mulasztja el, a közveszélyes munkakerülés *az ok* és a tartási kötelezettség elmulasztása *az okozat.* A Btk. 256. §-ának (3)

[21] Angyal Pál: A magyar büntetőjog tankönyve. III. kiadás. Budapest, 1920. I. 488. p.

[22] Hárs László: A bűnhalmazat eljárásjogi vonatkozásai. Universitas Francisco—Josephina. Kolozsvár. Acta Juridico—Politica 9. 1943. 38. p.

[23] Zöldy Miklós: i. m. 23. p.

[24] Kádár Miklós: Magyar büntetőjog. Általános rész. Egyetemi tankönyv. Tankönyvkiadó, Budapest, 1952. 234. p.

bekezdése szerint két évtől nyolc évig terjedhető szabadságvesztéssel büntetendő a magzatelhajtás, ha a bűntett halált okozott. Ebben az összefoglalt bűncselekményben a törvényhozó a magzatelhajtást és az emberölést foglalta össze. Nyilvánvaló, hogy csak gondatlanul elkövetett emberölésről lehet szó, mert a törvényi egység kereteit meghaladja — ezért halmazati büntetést kíván —, ha a magzatelhajtás szándékos emberöléssel együtt valósul meg. A néhány példa bizonyítja, hogy a törvényi egység alkotásának jogpolitikai, gyakorlati, célszerűségi okai vannak. Nem kizárt, hogy az egyes elemek között belső összefüggés, szoros kapcsolat áll fenn és ilyenkor az összefoglalás *ezt is* kifejezésre juttatja. Fontosabb azonban — véleményem szerint — annak hangsúlyozása, hogy a törvényhozót elsősorban jogpolitikai szempontok vezérlik, mert a halmazat kiküszöbölésével, az összefoglalt cselekmény nagyobbfokú társadalomra veszélyességének kihangsúlyozásával és ennek megfelelő büntetési fenyegetettséggel eredményesebben töltheti be a büntetőjog szolgálati szerepét. Ez is *elvi alap,* sőt ez az elsőrendű. Milyen más alapon találunk magyarázatot arra, hogy a Btk. 116. §-ának (2) bekezdése összefoglalt bűncselekményt létesített (ezt a (3) bekezdés *a)* alpontja megerősítette) az összeesküvés és az azzal összefüggően elkövetett bármilyen más bűntett között? A jog szuverenitása lép ismét előtérbe, amely államakarati formában kifejezett osztályakaratot jelent.

Irodalmi gyakorisága miatt külön is említést teszek a *delictum complexumról.* Az irodalom csaknem egységes abban, hogy a delictum complexum a delictum compositumtól mindösszesze annyiban különbözik, hogy az egyes elemek, az egyes bűntettek közötti kapcsolat itt már egészen laza, sőt sokszor hiányzik is. Hárs szerint: „... csupán a törvény kifejezett rendelkezése az, ami kriminálpolitikai okokból egységbe foglalja őket." Az egyetemi jegyzet hangsúlyozza, hogy az egyes cselekmények tekintetében: „Közös vonásuk mindössze annyi, hogy egységbefoglalásuk általában a megfelelő súlyú szankció előírása végett történik."[26] Van-e értelme azonban annak, hogy megkülönböztessük a delictum compositumot a delictum complexumtól? Véleményem szerint nincs. A magam részéről a delictum compositumnak és a delictum complexumnak nevezett törvényi egységet összefoglalt bűncselekményeknek neveztem. Az irodalomban gyakran használják az összetett bűncselekmény elnevezést is, mégpedig felváltva, hol a delictum compositum, hol a delictum complexum megjelölésére. Szóhasználatom — ha árnyalati színnel is — kifejezésre kívánja juttatni a jog szuverenitását jelentő akarati jelleget, amellyel a törvényhozó az egységesítésnél él.

d) A törvényi egység körében említik *az üzletszerűséget, a rendszerességet* és *bizonyos tevékenység folytatását.* Az üzletszerűséggel kapcsolatban megjegyzem, hogy az ún. sajátképpeni üzletszerű bűntetteknél — amelyek tehát csak az üzletszerűség fennforgása esetén valósulnak meg — az elkövetés mindig törvényi egységet alkot. A nem sajátképpeni üzletszerű bűntetteknél az üzletszerűségnek törvényi egységesítő hatása nincs, mert megállapításához csak annak bizonyítása szükséges, hogy az elkövető rendszeres haszonszerzésre törekedett bűntettek elkövetésével. Ha viszont egyetlen bűntett elkövetése esetén is üzletszerűnek minősíthetjük az elkövető magatartását, akkor több bűntett elkövetése nem egység, hanem többség. Földvári mind a sajátképpeni, mind a nem sajátképpeni üzletszerű bűntettekkel kapcsolatban tagadja az üzletszerűség egységesítő hatását.[27] Nem figyel úgy látszik kellően arra, hogy ahol az üzletszerűség tényállási elem (esetleg minősítő körülmény), ott az üzletszerű elkövetés a cselekmények számától függetlenül törvényi tényállásból következő egységesítő tényező. A rendszerességről, illetve a bizonyos tevékenység folytatásáról mindössze annyit állapítok meg, hogy a törvény egyes esetekben az elkövetési magatartást ismétlődő cselekményként szabályozza, tehát a törvényi tényállás megvalósulásához eleve több cselekmény szükséges, viszont a törvényi tényállás egységesítő erejéből következik, hogy akármennyi elkövetési magatartásról van szó, akkor is egységgel állunk szemben.

e) A törvényi egységgel kapcsolatban eddig elmondottakra érvényes az, hogy bűncselekményegységről akkor beszélhetünk, ha az elkövetési magatartások csak egyetlen sértettnek okoznak sérelmet. A törvényi egység sajátos esetével találkozunk pl. a Btk. 258. §-ának (1) bekezdésében, ahol a törvény egy vagy *több* ember életének, testi épségének vagy egészségének gondatlan veszélyeztetését kívánja meg a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés megállapításához. Ebben az esetben tehát több sértett esetén is törvényi egységet kell megállapítani.

2. *A bírói vagy folytatólagos egység* gazdag irodalma részletesen feldolgozta ennek az intézménynek eredetét, rendeltetését, a különböző jogrendszerekben betöltött szerepét. Tanulmányom célkitűzését és kereteit messze meghaladná, ha részletesebben foglalkoznék a folytatólagosság problematikájával. Néhány vonatkozásra azonban felhívom a figyelmet.

Mondandóm érdekében Degré Lajost idézem: „Részemről ... *elvileg* a folytatólagos bűncselekményt, mint a bűncselekményegység egyik formáját, az alkotandó jogban helyt foglalandónak tartom; fenntartandónak practicus szempontból a jogszolgáltatás érdekében. A folytatólagos bűncselekményt fenntartani célzó

[25] Hárs László: i. m. 39. p.
[26] A 7. alatt i. m. 289—290. p.
[27] Földvári József: i. m. 291. p.

törvényhozás pedig —, mint arra Finkey több helyen helyesen rámutatott —, ésszerűen akkor jár el, ha a folytatólagos bűncselekményt mint bűncselekményegységi esetet codificálja. — A mai írott jogszabályokból a folytatólagos egység nem vezethető le logikai úton; vannak... külföldön és nálunk nagytekintélyű büntetőjogászok, akik ez egységi forma alkalmazásbeli jogosultságát mereven tagadják; és pedig, amennyiben a szokásjogi forráserőt nem veszik figyelembe, egész joggal tagadják azt."[28] Tiszteletben tartom az egyetemi jegyzet szerzőinek véleményét, akik a burzsoá büntetőjogászok célszerűségi szempontokra alapozott érvelését nem fogadják el, a folytatólagossággal kapcsolatban kijelentik, hogy: „Az egységbe foglalás valódi indoka az, hogy (az ítélkezési gyakorlatból jól ismert) folytatólagos cselekmények szerves összefüggésével a jogalkotó is számol, s a büntetési tételeket akként állapítja meg, hogy azok a folytatólagos elkövetést is értékeljék."[29] Ha az idézett figyelemreméltó érvelést elfogadjuk, akkor elfogadjuk ezzel azt is, hogy a törvényi maximum törvényi egység esetén elvileg ki sem szabható, mert a maximum megalkotásánál számoltak a folytatólagos elkövetéssel is. Degrének fontos volt a törvényesség, számunkra azonban sokkal fontosabb. Honnan ismerhetjük meg egyáltalán a törvényhozó szándékát a folytatólagossággal kapcsolatban? A jogalkotónak a szocialista törvényesség erősítése érdekében adóssága van és ezt legalább a Legfelsőbb Bíróság által hozandó elvi döntéssel kell átmenetileg pótolni.

A folytatólagos egység problematikája tartalmában is eléggé rendezetlen. A Budapesti Fővárosi Bíróság Bf. XXVI. 1940/1965. számú eseti döntése a legújabb, amely a bírói gyakorlat álláspontját tartalmazza ebben a kérdésben.[30] A döntés szerint a több részcselekménynyel elkövetett bűntettek akkor vonhatók a folytatólagosság jogi egységébe, ha a cselekmény egyes részei között mind az alanyi, mind a tárgyi oldalon olyan szoros belső összefüggés van, amely az elkövető cselekményét egységes egésznek tünteti fel. Alanyi oldalon az egybefoglalást az egységes akaratelhatározás és az indokok azonossága alapozza meg. A tárgyi oldalon pedig a részcselekmények közötti rövidebb időköz, a cselekmények egyneműsége, az elkövetési mód hasonlósága és az azonos jogtárgyat ért sérelem, a sértett azonossága az egységbefoglalás alapja. Ez a meghatározás csaknem szó szerint egyezik a Legfelsőbb Bíróság egy korábbi állásfoglalásával, tehát állandósuló gyakorlatot fejez ki.[31] A kifejtett álláspontnál egyszerűbb meghatározás is megfelelő irányítást adhatna a gyakorlatnak. Az akaratelhatározás egységességének megkívánása nem tudományos, mert minden egyes cselekményhez szükséges az akaratelhatározás, sőt éppen ebben rejlik a folytatólagos bűncselekmény elkövetőjének nagyobbfokú bűnössége. Alanyi oldalon elég lenne az elhatározás egységére utalni, amely magában foglalja, hogy az elkövető az egész sorozatot egésznek — Földvári szavai szerint egy vállalkozásnak — tekinti, és csak a könnyebb véghezvitel végett valósítja meg részenkint, minden részre vonatkozó akaratelhatározással. Tárgyi oldalon ugyanazon tényállás — vagy legalábbis azonos bűntett fogalmi körébe eső tényállásmegvalósítása, a sértett azonossága és bizonyos mérvű időbeli kapcsolat kívánandó meg. Olyan bizonytalan ismérvek, mint az eredmények egységessége, a cselekmények egyszerűsége, az azonos jogtárgyat ért sérelem: elhanyagolható azoknak a tényezőknek felsorolásakor, amelyeknek egységesítő erőt tulajdonítunk. A problémák tisztázásának szükségességét végül még egy példával bizonyítom. Földvári — egész koncepciójához következetesen — hangsúlyozza, hogy a folytatólagosság megállapításának egyik feltétele: „... ugyanannak a *bűncselekménynek* (és nem törvényi tényállásnak) többszöri megvalósítása."[32] Ezt a megállapítást összevetem a Legfelsőbb Bíróság büntető kollégiumának 436-os számú állásfoglalásával, amely szerint annak az elkövetőnek a cselekménye, aki a sértettel tizenkettedik életévének betöltése előtt közösül, illetve fajtalankodik, majd ezt az említett életkort betöltött sértettel folytatja: — a megrontás bűnhalmazatban való megállapításának mellőzésével — a folytatólagosan elkövetett erőszakos nemi közösülést, illetve szemérem elleni erőszakot valósítja meg. Ugyanannak a bűncselekménynek többszöri megvalósításáról van itt szó? Véleményem szerint nem, hiszen a Btk. 276. és 277. §-ában foglalt bűntettek jogi tárgya sem azonos a Btk. 280. §-ában foglalt bűntett jogi tárgyával. A Legfelsőbb Bíróság álláspontja helyes, mert az elkövető egységes elhatározással, azonos sértettel szemben, bizonyos időbeli kapcsolatban követett el olyan magatartásokat, amelyek azonos bűntett fogalmi körébe eső tényállások keretei közé illeszkednek. A döntés érdekessége — ugyanakkor további bizonyíték arra, hogy nem a bűncselekménynek, hanem a tényállásnak kell azonosnak, vagy azonos fogalmi keretek körébe esőnek lennie —, hogy a folytatólagosság akkor is megállapítható, ha az egyes cselekmények — különválasztásuk esetén — jogilag eltérő bűntetti minősítés alá esnének. A folytatólagosság problematikájának rendezését kívánja nem utolsó sorban az a fontos érdek is, amely a jelenlegi bírói egységben levő, de a folytatólagosság ismérveivel rendelkező bűncselekményekkel kapcsolatos büntetéskiszabási elvek lefektetéséhez fűződik. A folytatólagos bűncselekmény elkövetőjének bűnössé-

[28] Degré Lajos: Adalékok a folytatólagos bűncselekmény tanához. Budapest, 1912. 304—305. p.
[29] A 7. alatt i. m. 288. p.
[30] B. H. 4771. 1966. évi 3. szám.
[31] Lásd: Igazságügyi Közlöny 1953. 344. p.
[32] Földvári József: i. m. 279. p.

ge és így büntetést érdemlősége adott esetben semmivel sem kisebb, mint azé, akinek a cselekményeit nem foglalhatják egységbe és így halmazati büntetést szabnak ki vele szemben. A konkrét esetben ez gondos jogalkalmazói mérlegelést igényel, hiszen a sorozatot is egyetlen bűncselekménynek minősíti a bíróság. Nem bizalmatlanság a jogalkalmazóval szemben annak hangsúlyozása, hogy a bírói egység körébe vont jelenségek jogalkotói rendezését igényli az a jogrendszer, amely tagadja a szokásjogi, illetve a bírói jogalkotás létjogosultságát és az osztályakaratot államakarati formában kifejezésre juttató törvényi rendezések fejlesztésében a szocialista törvényesség erősödését látja.

A bűncselekményegység fajainak vizsgálatát a látszólagos többség problematikájának elemzése egészítheti ki. Ennek a feladatnak a következő tanulmányomban teszek eleget.

Lukács Tibor

A jogalkotás és a jogalkalmazás, valamint a szocialista társadalmi fejlődés kölcsönhatásának problémái hazai jogunk vetületében

A jog — mint társadalmi felépítmény — az állami akarat kinyilvánításának és érvényrejuttatásának legfőbb eszköze. Ebben a szerepében az államhatalmat gyakorló uralkodó osztályok érdekeinek megfelelően a társadalmi folyamatok szabályozását hivatott biztosítani. Tevékenysége két alapvető körben, a jogalkotásban és a jogalkalmazásban ölt testet, mely két terület szükségszerűen egymásba kapcsolódik és egymást kiegészíti. Ebben a viszonylatban az iránymeghatározó szerep a jogalkotásé, melynek alárendelten fejti ki tevékenységét a jogalkalmazás.

A jog ebben a funkciójában a történelem folyamán egyszer a társadalmi fejlődést szolgálta, másszor annak akadályát képezte aszerint, hogy az adott társadalmi forma a felfelé ívelés, vagy pedig a hanyatlás szakában állott. Az előző társadalmi formációkhoz viszonyítva az egyetemes népi államú, majd pedig az állam nélküli[1] kommunista társadalom irányába tendáló szocialista társadalmak jogára is ez jellemző azzal az eltéréssel, hogy itt a jog társadalmi szükségszerűségként retrográd szerepet nem tölthet be, mert az antagonisztikus osztályellentétek hiánya folytán forradalom nélküli átfejlődés törvényszerű. Ennek ellenére azonban ha a szocialista állam a jogi eszközöket helytelenül, az objektív társadalmi folyamatokkal ellentétesen és így a társadalom többségének objektív érdekeire sérelmesen használja fel, a társadalmi fejlődést késlelteti, míg ellenkező esetben meggyorsítja, zökkenőmentessé teszi azt.

Ez utóbbira azonban csak akkor kerülhet sor, ha a szocialista társadalom uralkodó osztálya olyan módon alakítja ki az állami és társadalmi mechanizmust, hogy annak komplex működése specifikus jogalkotói és jogalkalmazói tevékenységével együtt a szocialista fejlődéshez szükséges gazdasági emelkedést és a társadalom tagjaiban az új erkölcsi és jogi tudat kinevelését az egyéni és a kollektív érdekeltségek összhangján alapuló egymáshoz közelítése által valósítja meg.[2]

A társadalmi valóságban jelentkező fejlődési folyamatoknak az ellentétek és az ellentétek egységének dialektikáján keresztül történő bonyolult érvényrejutása következtében a szocialista társadalomban is előfordul, hogy az állam jogalkotói és jogalkalmazói tevékenysége esetenként a társadalmi fejlődés fékjévé válik. Ez a jelenség akkor következik be, ha a proletár osztályszövetségen nyugvó állam a törvényszerű objektív társadalmi folyamatok általános és egyedi figyelmen kívül hagyásával az egyéni és a társadalmi érdekösszhang felbomlását eredményező jogalkotói és jogalkalmazói tevékenységet folytat. Ez a munkáshatalom össztársadalmi érdekeire hátrányos egyéni érdekek javára történt térbiztosításban nyilvánult meg a Párizsi Kommün liberális jogi tevékenysége során, mely nem biztosította a kellő erejű fellépést a belső osztályellenséggel szemben.[3] Az érdekösszhang felbomlásának másik széles területeken érvényre jutott formájára a személyi kultusz időszakának jogi tevékenysége nyújt bő tényanyagot, amikor elszakadva a szocialista társadalom objektív mozgástörvényeitől, szubjektív voluntarista alapon helytelenül értelmezve a valóságos társadalmi érdekeket, azok az egyéni érdekek is háttérbe szorultak, amelyek a társadalmi fejlődéssel összhangban állnak, sőt kiteljesedésük a fejlődés dinamikájaként hat.

Hazai jogunkban egy és ugyanazon jogágon belül, a munkajog területén az érdekegyensúlyfelbomlás mindkét iránya — az utóbbinak döntő súlya mellett — együttesen is tapasztalható volt egészen az 1964. évi jogszabálymódosításig.

[1] Vö.: A kommunizmus építőinek kongresszusa (SZKP XXII.) 1961. okt. 17—31. Bp. 1961. Kossuth Kiadó, 229—230. l.

[2] Helytálló idevonatkozóan Peschka Vilmos megállapítása: „A jogi norma csak akkor éri el célját és tölti be társadalmi rendeltetését, ha sikerül a jogi norma és a társadalmi viszonyok között a megfelelő kapcsolatot kialakítani". A társadalmi viszonyok és a jogalkotási folyamat összefüggésének néhány problémája. Áll. és Jogtud. VI. köt. 174. l. (1963. 2. sz.)

[3] K. Marx: Vál. műv. II. köt. 1940. l. (oroszul) — V. I. Lenin: Összes művei. XII. köt. 163. l. (oroszul). — (Kiemelés: Losonczy I.: A magyar büntetőjog általános része. Egyet. jegyzet Pécs, 1951—52. MEFESZ soksz.)

Így pl. míg az áthelyezésre vonatkozó szabályok több vonatkozásban népgazdasági érdekre hivatkozva adtak lehetőséget a dolgozók méltányos érdekeinek háttérbe szorítására, addig a fegyelmileg történő áthelyezés intézménye a népgazdasági érdekből áthelyezettekhez viszonyítva a fegyelmileg vétkes dolgozókat érdemtelen kedvezményben részesítette.[4] Más vonatkozásokban pedig jogéletünk több területén az egyéni érdekek kifejezett mellőzése nyilvánult meg. Hogy csak néhány főbb területet említsünk: Vonatkozik ez a lakóházállamosítási törvényre, valamint korábbi kisajátítási jogunk egyes rendelkezésére, melyek hozzájárultak méltányos egyéni érdekeket figyelmen kívül hagyó eltúlzó joggyakorlat kialakulásához. Így kerültek az 1950. évi III. tv. alapján elvételre államilag nehezen kezelhető és karbantartó családi házak is.

Az 1955. évi 15. tvr. alapján történt állami tulajdonbavétel esetében pedig a forgalmi értékkel szemben erőltetetten felállított használati értékfogalomnak[5] megfelelően a jogalkalmazás a kártalanítási összegeket rendszeresen a kisajátított ingatlanok valóságos értéke alatt állapította meg egészen az 1962—63-as évekig. Mindez káros jelenségként magával vonta a saját erőből történő lakóház építkezések lefogyását, az államosított családi házak állagának leromlását, ami akadálya volt a háborús károkkal súlyosbodott országos lakásprobléma megoldásának. Hasonló hátrányos társadalmi kihatásokat vont volna maga után korosztálytorlódást előidézve az, ha időben nem következett volna be jogszabálykorrekció az igen csekély járadékot biztosító korábbi nyugdíjrendelet[6], valamint az igen szigorú jogalkalmazással párosult, a magzatelhajtást minden vonatkozásban tiltó jogi normák vonatkozásában.

A felhozott példákból is leszűrhető általános társadalmi következtetések felvetik a törvényesség fogalmának egy, a jogalkalmazásra vonatkozó szokványosnál tágabb meghatározását. Eszerint nemcsak a szocialista állam által megalkotott jogszabályok rendelkezéseivel és a jogalkotói célkitűzésekkel ellentétes jogalkalmazást kell törvénytelennek tekinteni, hanem az olyan jogalkotást is, amely ellentétben áll a szocialista társadalom objektív mozgástörvényeivel. Minthogy a jogalkotás és a jogalkalmazás dialektikus kölcsönhatásban áll egymással, a rossz jogalkotás alapján végzett jogalkalmazás csakis retrográd és ellentmondásos lehet, legfeljebb enyhítheti a szocialista társadalmi törvényszerűségekkel szemben álló jogszabály káros hatásait, miként ez az 1965. évi 15. tvr. hatálybaléptetése előtti két évben a kisajátítási kártalanítások vonatkozásában is történt.[7] A jogalkalmazás a jogalkotási hibákat csak joghatás kiváltására alkalmas jogszabálykritika útján tudná teljesen kiküszöbölni, viszont az ilyen jogalkalmazási törvénysértés a jogegység és a jogbiztonság fenntartása szempontjából még pozitív célkitűzések esetén sem engedhetné meg nemcsak az egyedi döntések esetében, hanem a felsőszintű jogalkalmazói iránymutatás esetében sem.

Teljesértékű megoldást ezért csakis a társadalmi mozgásra minden vonalon tekintettel levő olyan érdekösszhangon nyugvó jogalkotással lehet biztosítani, amely mellett az egyén és a társadalom közötti absztrakt érdekösszhangot a jogalkalmazás a gyakorlatban következetesen konkrétizálni tudja az egyéni és a társadalmi nevelés jogi eszközökkel biztosítható módszereinek helyes megragadásán keresztül.

Mindennek megvalósíthatósága a szocialista társadalomban nemcsak hogy lehetséges, hanem tendenciájában törvényszerű is, amelynek ellenkezője objektív véletlenként jelentkező konkrét törvényszerűségként előadódhat akkor, ha a szűkebb vezetés elszakad a társadalmi hatalmat gyakorló proletár osztályszövetségtől, a társadalmi többség érdekeitől, és szubjektív — voluntarista elképzelések alapján a társadalomtól elidegenülő önálló állami-irányító tevékenységbe kezd. [7/a] Mivel azonban itt nem az uralmon levő osztály, hanem csak annak vezető rétegének a társadalomtól való elkülönüléséről van szó, ez az elidegenedési tendencia nem állandósulhat. Így a társadami fejlődés érdekeit képviselő proletárosztálybázis szükségszerűen ráeszmélve az államvezetés elidegenedésére, tömegbázisánál és annál fogva, hogy az államhatalom a testületi jellegű hatalmi szerveken keresztül mindenkor kezében marad, rászorítja a vezetést az elidegenedés felszámolására. Mivel pedig itt egy hatalmat gyakorló nagy társadalmi többségtől eltávolodott kisebbséggel állunk szemben, mindez békés úton zajlik le. Ez a jelenség azonban a napi társadalmi gyakorlatban komoly problémákat állít az általunk felvetett jogalkotást is magába foglaló törvényességfogalom realizálódása elé. Ugyanis egyetértve Samu Mihály megállapításával „a szocialista társadalom kialakulása és fejlődése során a felépítményi jelenségek elkülönülése és viszonylag önálló mozgása következtében állandóan kísért az a tendecia, hogy a lakosság aktív politikai tevékenységét politikai és állami szervezetek tevékenységével helyettesítik.[8]

[4] Hágelmayer I.-né: A munkaszerződés módosítása az új törvényi szabályozás alapján. J. K. XX. (1965) évf. 300. p.

[5] A Legf. Bir. XIX. sz. polg. elvi döntése. Polgári jogi döntvénytár (Balogh—Erdős—Géczy) 65. pont. Bp. 1964. 83. l.

[6] Máthé I.: A nyugdíj szabályai. Bp. é. n. Táncsics. 5—7. p.

[7] B. H. 1963. évi számaiban közölt 3410., 3411., 3413. és 3649. sz. jogesetekben hozott határozatok alapján.

[7/a] Vö.: Peschka V.: Jogforrás és jogalkotás. Bp. 1965. 467. p.

[8] Samu M.: A szocialista állam demokratizmusának főbb kérdései. A szoc. demokrácia alapproblémái c. ideológiai ülésszak 1965. okt. 21-i 1. előadás tézisei.

Ennek megelőzése és az elidegenedésmentes állami és ezzel együtt járó jogalkotói és jogalkalmazói tevékenység biztosítása végett igen lényeges, hogy ezt a jogi tevékenységet jogforrási jelleggel meghatározó állami mechanizmus úgy épüljön ki a szocialista társadalmakban — így hazánkban is, hogy a lehető legminimálisabbra korlátozódjék a politikai-szervező és nevelő állami funkció, továbbá az állam által irányított, sőt sok tekintetben maga által végzett gazdasági tevékenység és e kettőt a társadalmi élet más területeit is átfogó jogi ténykedés elidegenedésének lehetősége.

Evégett mindenek előtt már az elidegenedéssel szembeni alapvető garanciát jelentő államhatalmi tevékenységben kell az alulról jövő kezdeményezésnek a szükséges szakszempontok szerinti kontrollját, megalapozását és esetleges átalakítását a belső hatalmi szervek öntevékenységének módszerével biztosítani, amely mellett az államhatalmi funkció valóságos iránymutatást és ellenőrzést képes gyakorolni a tevékenységi program megvalósításra hivatott végrehajtó-rendelkező, igazgatási tevékenységre. Ha ez a szocialista államhatalmi tevékenységben, továbbá a helyi (községi, járási, megyei) szintű és testületi jellegű általános igazgatásban[9] a laikus kollektívát segítő, a kollektíva kebeléből származó szak- és vegyesbizottsági rendszer megfelelő mértékű[10] felhasználásával megvalósul a gyakorlatban, akkor az élettől való elkülönülésre, és a tömegekkel való szembefordulásra leginkább hajlamos szakigazgatásban, az egyszemélyi ügyintézésben[11] is biztosított az alsó és a felső szintű, a laikus és a szakszerű álláspontok, a kollektív és az egyéni érdekek összhangján nyugvó társadalmi szintézis. Mivel pedig ennek az egész állami mechanizmuson végigfutó társadalmi szintézisnek, érdekösszhangot biztosító szabályozó és szabályokat alkalmazó normatív koordináló tevékenységnek iránymeghatározó jelleggel az államhatalmi tevékenységből kell kiindulnia, az államhatalmi demokratizmus további elmélyítése céljából indokolt az az álláspont, mely a választás demokratizmusának erősítése végett két vagy több jelölt indításának meghonosítását, és az üzemek jelölési jogának realizálását veti kívánalomként fel.[12] Ez jelent ugyanis teljesértékű jogi biztosítékot arra, hogy a szocialista társadalom valóságos érdekeit kifejező jogalkotások állapítsák meg az állampolgárok és szocialista társadalmi rendünkben működő, különböző tevékenység folytatására beállított jogi személyek jogait és kötelezettségeit.

Mindezt az eddigi szocialista társadalmi gyakorlat kellőképpen alátámasztja. A személyi kultusz idején — amikor a szocialista állami tevékenység alapvető elve, a demokratikus centralizmus elidegenedve a társadalmi többségtől, az egyszemélyi vezetésű centralizmus oldalára billent — az államigazgatási tevékenység a jogalkotást illetően is több vonatkozásban az államhatalmi tevékenység elé került. Ez ha nem is „de iure", azonban „de facto" fennállott, aminek eredője csakis az lehetett, hogy választási rendszerünk teljes demokratizmusa ellenére is az egyszemélyi jelöltállítási rendszerben sokkal inkább tudott a személyi kultusz elkülönült államigazgatása bizonyos fokú jellegtelenítő hatást gyakorolni az államhatalomra.

Ennek következményeként kell elkönyvelnünk egyfelől azt, hogy az élet egyes fontos területeit államhatalmi szervtől származó legmagasabb szintű jogforrások egyáltalán nem is szabályozták, hanem e szabályozási feladatot minden vonatkozásban a többnyire egyszemélyi vezetés alatt álló szakigazgatási szervek jogforrásai látták el.

Eklatáns eset erre az 1962. évi V. tv. és az 1963. évi 24. tvr. hatálybalépését megelőző időkben a büntetésvégrehajtás, ahol a tulajdonképpen alapjogforrású 1105/1954. (XII. 17.) MTsz határozat felhatalmazása folytán a konkrét jogszabályi rendezést bizalmas utasítások végezték el. Ennek következményeként a büntetés-végrehajtás gyakorlatában a szocialista büntetőjogi nevelésnek a büntető-anyagi és eljárási kódexben rögzített helyes eszméit nem egyszer eltorzították, félreértelmezték.[13]

További jellegzetes példaként utalhatunk az 1962. évi V. tv-el hatályon kívül helyezett, rendszertanilag a különös részhez tartozó büntetőjogi rendelkezések egynémelyikére, amelyekbe foglalt sui generis büntetőjogi magatartás normákat és büntetési tételeket törvényi jogforrás helyett kormányrendelet állapított meg.[14]

Jogrendszerünkben egészen a legutóbbi időkig fennállott ilyen visszásságként a termelőszövetkezeti beruházásokat szabályozó ama szakminiszteri rendelet- és utasításkomplexumot említhetjük meg, amelyekre nem vonatkozott a 45/1961. (XII. 9.) Korm. sz. rendelettel hatálybalépett egységes beruházási kódex, és amely a 10/1954. (Tg. É. XII. 28.) OÉH—ÉM. sz. utasításban a Ptk. 242. §-ában foglaltakkal ellentétesen beszélt jótállási felelősségről. A különböző tárca rendeletekkel és utasításokkal

[9] A megyei, járási és községi VB-ok saját területükön bizonyos fokig olyan szerepet is betöltenek szerintünk, mint az Országgyűlés vonatkozásában az Elnöki Tanács.

[10] A „megfelelő" mérték mélyreható kifejtése Szamel L.: Demokratikus vezetés — bizottsági rendszer társadalmasítás. Valóság: 1965/9. 22—33. l.

[11] Szerintünk elfogadható Max Weber idevágó megállapítása, miszerint a bürokratikus szervezet tagjaiban fennáll a hajlam az önmagáért és nem a közösségért élő csoport kialakítására. Valóság. 1965/8. sz. 118. p.

[12] Takács I.: A tanácsdemokrácia fejlesztésének jogi eszközei. A szoc. demokrácia problémái hazánkban c. id. ülésszak. 1965. okt. 21-i ülésszak 2. előadás tézisei.

[13] Vö.: Hámori É.: A szocialista börtönügyi tudomány helyzetéről, feladatáról és tartalmáról. JK. XVIII. (1963) évf. 12. sz. 653—656. p.

[14] Vö.: A hatályát vesztett B. H. Ö. 31., 174/A, 176, 188/E—F, 265—279. pontjaival továbbá az I. függelékbe felvett bűntettekkel. Bp. 1958. évi kiad.

egységes elvi vonalvezetés nélkül szabályozott termelőszövetkezeti beruházás igen nehéz áttekinthetősége nagymértékben kiszolgáltatta a termelőszövetkezeteket, ami a beruházás bonyolításával és megvalósításával megbízott vállalatok részéről a szerződésszerű teljesítéssel kapcsolatos felelősségérzet csökkenést vont maga után.[15]

A generális beruházási kódex-szel összhangban a termelőszövetkezeti beruházásokra vonatkozóan kiadott 1/1966. OT—PM—ÉM—FM. sz. rendelet e visszás helyzetet megszüntette a szerződő felekre vonatkozó jogok és kötelezettségek, valamint a szerződésszegést terhelő felelősség rendszerbe foglalt szabályozása által. A most már újonnan és egységes elvek szerint szabályozott állami és termelőszövetkezeti beruházási joggal kapcsolatosan azonban egy negatívumra is helytálló rámutatni, nevezetesen arra, hogy a 10/1954. (Tg. É. XII. 28.) OÉH—ÉM sz. utasításnak a törvényi jótállás felé tendáló 42. §-ával szemben teljesen visszatért a szerződésszegésért fennálló felelősség szavatossági konstrukciójához.[16]

Nézetünk szerint ez egy egészséges irányvonalról, annak kifejlesztése helyett történt visszalépést jelent, mivel a beruházásokat kivitelező szervek a Ptk. 248. §-a szerint szabályozott jótállási felelősség jogszabályon nyugvó kógens kikötésével megterhelve a szerződéseknek a jelenleginél megfelelőbb teljesítésére hatékonyobban volnának szoríthatók. De lege ferenda ezért helyesnek tartanánk valamennyi népgazdasági beruházási-kivitelezési szerződés teljesítését kógensként fennálló jótállási kötelezettséggel hasonlóképpen biztosítani, miként az pl: a mezőgazdasági gépek motorcserés főjavítása tekintetében a 6. és a 16/1963. FM. számú utasítások alapján a gépjavító állomások terhére jelenleg is ismeretes.

A keretjogalkotási tevékenység másik tapasztalt hibás vonása, hogy azok a jogviszonyok és jogi kapcsolatok, amelyek több szinten nyertek szabályozást, nem kapnak a legfelső szintű jogforrástól a jogi rendezés alapkonstrukcióját meghatározó elvi iránymutatást és vezérfonalat. Ennélfogva az alacsonyabbszintű, iránymutatás nélküli, az egy-egy szakágazat által létrehozott jogi normák több ízben az objektív társadalmi érdekektől és törvényszerűségektől elidegenedve szabályozták az adott társadalmi kapcsolatokat, viszonyokat.

Mivel pedig a többszintű szabályozás rendszerében a felső szinten egységesen és átfogóan szabályozás alá kerülő absztrakt jogviszonytípusok az egyes specifikus területeken bekövetkező megjelenési formák igényei alapján differenciálódnak az alsófokú ágazati jogforrásokban, a felsőszintű egységes iránymutatás hiánya vagy homályos volta a jogrendszer elvi egységének széthullásához a felső szintű jogalkotói akarat félreismeréséhez vezethet, ami a jogalkalmazásban a sokféle szubjektív értelmezési lehetőség folytán jogbizonytalanságot és a félreismerés óriásivá torzulását válthatja könnyen ki.

A hazai szocialista jogalkotás történetében mindennek szemléltetése céljából először is utalunk Feri Sándor nyomán a 98/1951. (IV. 21.) MT. sz. rendeletre, mely a szerzői jogdíj mértékére vonatkozó irányelvek kidolgozását ruházta szakminiszteri hatáskörbe.[17] E rendeletben hiányzott felsőszintű útmutatás végül is öröklési jogunk alapvető elveivel ellentétben álló 1/1955. (III. 12.) MG. M. sz. rendelet megalkotását eredményezte, mely a szerző örökösétől az öröklés tárgyát képező szerzői jogdíj egy részét az állam javára vonta el.[18] Mindez az alanyi öröklési jog teljességére, a végrendelkezési szabadságra, valamint az állam háttérben álló ipszo jure öröklésére vonatkozó, azokkal az alapvető polgári jogi elvekkel állt ellentétben, amelyeket szocialista jogunk a burzsoá magyar magánjogból változatlanul átvett, és amelyek az állampolgárok jogtudatában mély gyökereket eresztettek.

Az 1964. évi munkajogi novellát megelőző munkatörvénykönyv többszintű szabályozási rendszere is több vonatkozásban megelégedett a felsőbb szintű szabályok elvi keretek nélküli üres felhatalmazásaival[19], aminek folyománya a vállalati jogalkalmazásban a helyi önkényeskedések térhódítása és a munkavállalók érdekeinek háttérbeszorítása lett.[20] Hogy csak kettőt említsünk meg, gyakori visszaélések kútfője volt az áthelyezésnél a konkrét vállalati érdek helyett a sokkal elvontabban hangzó és bizonyítást nem igénylő „népgazdasági érdekre" hivatkozás elegendősége [novellázás előtti Mt. 133. § (1) bek. b) pont][21], továbbá a felmondásnál a jogszabályilag kellően körül nem határolt „átszervezés" fogalma [nov. előtti Mt. 29. § (1) bek. b) pont és a 37/1954. MTSZ rendelet 1. §-a]. Hasonlóként kedvezett a vállalatokon belüli esetleges önkényes eljárásoknak a 37/1954. MTsz rendelet 2. §-a is, mely a bíróságnak már nem tette lehetővé prémiumelvonás esetében annak vizsgálatát, hogy a prémiumelvonás mértéke mennyiben állt arányban a kizáró okkal. Mindez végső soron erősíti Szilbereky Jenő felvetését, aki szerint az állampolgárok garanciális jogait érintő szabályok esetében megfontolandó az egyszintű jogi rendezés.[22] Ha viszont a belőle származó előnyök — melyek a társadalmi

[15] A szombathelyi megyei bíróság Pf. 20.551/1965/14. sz. ítéleti indokolása alapján.

[16] Vö.: Az 1/1966. OT—PM—ÉM—FM. sz. rendelet 10. és 72. §-aival.

[17] Feri S.: A jog és erkölcs egyes kérdései. Bp. 1962. 105. p.

[18] Feri S.: I. m. 104. p.

[19] Vö.: Nagy L.: A magyar munkajog fejlődésének néhány jellemző vonása. JK. XX. (1965) évf. 292. p.

[20] Vö.: Nagy L.: I. m. 295. p.

[21] Vö.: Hágelmayer I.-né: I. m. Jogt. Közl. XX. (1965.) évf. 298. l.

[22] Szilbereky J.: A jogszabályalkotásról. Magyar Jog XII. (1965) évf. 55. p.

változások rugalmasabb nyomonkövetésének lehetőségéből erednek — mégis a többszintű szabályozás mellett szólnak, akkor az ilyen esetekben az alapjogforrásnak különösképpen határozott jelleggel kell irányt mutatnia az alacsonyabbszintű jogi szabályozás részére.[23]

Eddigi fejtegetéseink átvezetnek bennünket a szocialista jogéletnek egyik legfontosabb, mind a tárgyi jogot és jogalkalmazást, mind pedig az állampolgárok újszerű jogtudatának kialakulását több vonatkozásban lényegesen befolyásoló jogterületére, mely a szocialista társadalom gazdasági életét szabályozza. Fontosságát a gazdasági lét tudatformáló szerepe, valamint az adja meg, hogy a szocialista állam a társadalom gazdasági tevékenységét irányítani, sőt gazdálkodó szervein keresztül e tevékenység nagy részét végezni is hivatott.

Az ezáltal meghatározott többrétű összetett joganyag lényegében három jogterületet foglal magában, mégpedig a szocialista gazdasági irányítás oldaláról az állam végrehajtó-szervező, sőt hatalmi tevékenységét szabályozó joganyagot, a gazdasági tevékenység produktumát képező anyagi javaknak az áruforma felhasználásával történő elosztási oldaláról a polgári jogot, e tevékenység alappillérét képező munkaviszonyok részéről pedig a munka és a termelőszövetkezeti jogot. Ezt a jogágazati heterogenitást a népgazdaság területén egységessé, homogénné a szocialista társadalomra érvényes gazdasági alaptörvények teszik, melyek a jogi szabályozásnak ezt az összetett formáját igénylik. A szocialista gazdasági rend alaptörvényének, a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének az érvényre juttatása csak ilyen jogi konstrukció mellett valósítható meg. E jogi megoldás tudja ugyanis dialektikus összhangban biztosítani egyfelől a tervszerű, egységes gazdasági irányítást, másfelől a népgazdasági termelés elosztás és szolgáltatás effektív végzése terén a kisebb kollektíva- és az egyéni érdekeltségen nyugvó színvonalemelkedést, mennyiségi, minőségi és határidőbetartási követelményeket.

A szocialista társadalom gazdasági gyakorlatában a túlzott centralizálás, a tervezési rendszernek a valóságos gazdasági mozgástól való elszakadása és az egyes gazdasági egységek érdekeinek figyelmen kívül hagyása folytán az érdekösszhang ezen a területen is többször megbomlott.[24] A gazdasági életben bekövetkezett társadalmi elidegenedés gyökere szintén az államhatalmi szervek elvi irányító-meghatározó szerepének háttérbe jutásában rejlik, minthogy jelenleg egységes és átfogó jelleggel törvényi szintű jogforrás nem fogja át a népgazdasági irányítást, és ezzel összefüggésben az éves népgazdasági tervezés is csak kormányszintig fut fel. Jogalkotási problémaként kell felvetnünk ezért a népgazdasági irányítás alapelveinek egységes és átfogó törvényi szabályozását, valamint azt, hogy a népgazdasági terv éves szakjóváhagyása az éves költségvetéshez hasonlóan törvényi formában az országgyűlés által történjen meg.[25] Mindez azonban kezdeti és inkább csak jogi biztosítékot jelentő lépés, amelyet a gazdasági törvényszerűségek további mélyreható közgazdászi feltárásának és az itt leszűrt fejlődést előmozdító eredmények olyan tételes jogi rögzítésének kell követnie, amely a gazdasági irányításban és az effektív gazdasági tevékenységben fennakadás nélküli színvonal emelkedést és e tevékenységgel kapcsolatos jogi és erkölcsi tudatátformálódást biztosít. A gazdasági életben az elidegenedés és az érdekösszhangmegbomlás jelenségeinek megszüntetésére vonatkozó problémák közgazdasági és szociológiai elemzése, feldolgozása most van folyamatban, aminek terén a tudományos kutatás már komoly — jogalkotási és jogalkalmazási szempontból előnyösen hasznosítható eredményeket ért el,[26] amely eredmények társadalmi-gazdasági és jogi megvalósítására az MSZMP Központi Bizottsága határozatot hozott.[26a]

Ennek megfelelően először is a távlati, főleg pedig az éves népgazdasági tervelkészítés és végrehajtás menetében kell a vállalati érdekeltséget kidomborítani, javaslataikat figyelembe venni, és ennek megfelelően az alulról jövő kezdeményezés és a felülről jövő irányítás dialektikus összhangján keresztül egyfelől az egyéni-kollektív, másfelől az össznépgazdasági érdekösszhangot biztosítani. A tervezés és a felső gazdasági irányítás eddigi merev rendszere még a nyereségrészesedési rendszernek 1960-ban történt bevezetése és az intézmény továbbfejlesztése ellenére is a vállalatoknál sablontevékenységet, lélek- és kezdeményezésnélküli munkát eredményezett, mert a felső gazdasági irányítás az össznépgazdasági szempontokat figyelembevevő intézkedései során az adott vállalatok jövedelmezőséget biztosító érdekeit nem vette kellőképpen figyelembe. Eklatáns példa az ilyen jövedelmezőséget rontó ráerőszakolásokra a Vas megyei Döntőbizottság gyakorlatából a Vas megyei MÉK esete, melynek felvásárlási tervébe főhatósága több éven keresztül nagymennyiségű

[23] Vö.: Peschka V.: Jogforrás és jogalkotás Bp. 1965. 467. p.

[24] Történeti jellegű felvázolását adja Csehszlovákia vonatkozásában a hasonló magyar viszonyokra való utalással K. Janáček: A termelés növekedésének üteme néhány szocialista országban és a népgazdaság irányításának modellje. Valóság. 1965/9. sz. 113—114. p. Folyóiratszemle.

[25] Hasonló álláspontot tükröz a csehszlovák jogtudományban M. Gaspar: „A népszabadság szervezetének és irányításának jogi szabályozása a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban" c. cikke. Külföldi jogi cikkgyűjtemény. IV. (1964) évf. 4. sz. 68. p.

[26] Pozsgai J.: Közgazdasági viták a Szovjetunióban és Csehszlovákiában. Valóság, 1965/3. 113—117. p. — Szamuely L. (szerk.): Vita a gazdasági irányítási rendszerről. Bp. 1965. — Tuzánszky M.: Irányítás és beruházás. Valóság. 1965/4. sz. 31—40. p. — N. V., Adfeld: A népgazdaság irányításának szervezeti problémái. Valóság, 1965/8. 5—11. p.

[26/a] Népszabadság XXIV. (1966) évf. 126. sz. I—V. p. és Nyers R. előadói beszéde. Uo. V—VIII. p.

tollfelvásárlást állított be annak ellenére, hogy felvásárlási területén a tollbegyűjtés feltételei hiányoztak. Ennélfogva évről évre jelentős összegű meghiúsulási kötbéreket fizetett negyedévenként a Tollfeldolgozó Vállalat részére, amellyel irányító szervének utasítása alapján köteles volt szállítási szerződést kötni.

További probléma, hogy a tervezés sok esetben elszakadt a kereslet és a szükségletek vizsgálatától, ezért olyan termékek termelésére, beszerzésére és forgalmazására szorították gyakran az irányító szervek az egységes népgazdasági terv mechanikus lebontása alapján a vállalatokat, melyeknek értékesítése nehezen ment. Ez a megfelelő piackutatás nélküli, merev gazdasági tevékenység a jogalkotás és a jogalkalmazás jogpolitikai célkitűzéseit negatívan érintő szociálpszichológiai jelenségként, mind a terv alapján egymásnak szállítani köteles gazdálkodó egységek viszonylatában, mind pedig a kiskereskedelmi elosztás viszonylatában cinikus nemtörődést eredményezett, és az eredményességi bérezés hatálya alá tartozó területeken az egyéni, illetőleg kisebb kollektív érdekek mindenáron való érvényrejuttatási szempontja a szocialista kereskedelmi erkölcs fellazulását vonta maga után. Annak a kereskedelmi erkölcsnek a fellazulását, amelynek a szocialista polgári jog alapelvi előírásai szerint mind az állami vállalatok egymás közötti, mind pedig a szövetkezetekkel és az állampolgárokkal szembeni gazdasági kapcsolatokat illetően a vállalt kötelezettségek reális teljesítése, a kölcsönös együttműködés és segítségnyújtás alapján kellene állnia.

Tovább fűzve gazdasági életünk jogilag releváns problémáinak láncolatát, kifogásolható a vállalati jövedelemelvonás jelenlegi rendszere is, mivel a vállalati tiszta jövedelem jelentősebb része a százalékos kulcs szerint befizetendő forgalmi adón felül nem meghatározott normák szerint kiszámított nyereségbefizetésen keresztül is elvonásra kerül.[27] Ez a vállalatnál megmaradó tiszta jövedelem összege tekintetében bizonytalanságot szül, aminek jelentős szerepe van abban, hogy a nyereségrészesedési rendszer jogszabályilag rögzített és a gyakorlatban már több éve alkalmazott intézménye nem fejti ki a kívánt ösztönző hatást. Éppen ezért addig, amíg gazdasági életünk eddig elemzett problémái a szocialista közgazdaságtudomány legújabb koncepcióinak és az MSZMP Központi Bizottsága (1966. V. 25.) határozatának megfelelően a tételes jogban és a joggyakorlatban is kellőképpen tükröződve megoldást nem nyernek, addig a nyereségrészesedési rendszert továbbfejlesztő 89/1966. SZOT. eln. határozat — bár pozitív előrelépést is jelent, mégis csak félmegoldás marad.

A szocialista közgazdaságtudomány párthatározatban már elfogadott legújabb kutatási eredményeire utalva, említésre méltó az az igen lényeges felismerés, hogy jelenleg nincsen megfelelően biztosítva a szocialista szektorba tartozó gazdasági egységek egymásközötti, a kereslet-kínálat ösztönző erejével biztosított konkurrenciája. Az a konkurrencia, amely egyfelől a gazdasági tevékenység mennyiségi, minőségi, gazdaságossági és határidő pontossági tökéletesedése irányában hatna, másfelől a kereslet-kínálat törvénye alapján spontánul és effektíve jelentkező megnyilvánulásaival segítené elő a gazdasági irányítás számára a népgazdaság valóban tervszerű és arányos fejlesztését.[28] Gazdálkodó egységeink jelenlegi koncentrált szervezeti felépítettsége és irányítása azonban e régi formájú, de szocialista gazdasági tartalommal megtölthető verseny életrehívására nem alkalmas.[29] Ugyanis a szocialista szektor gazdasági egységei egy adott profilon belül általában versenytárs nélkül állnak, ezen felül a szocialista szervek a beszerzésekkel, előállításokkal kapcsolatos megrendeléseik során a partner megválasztásában erősen kötve vannak.[30] E két körülmény együttes létezése folytán a megrendelések zöme többnyire csak egy helyre futhat be. Így állandóan nagy a szállítóknál a kapacitáshiány, ezért szabadulni igyekeznek a megrendelésektől, a vállalt megrendelések teljesítésénél pedig a verseny hiánya, a hegemonizált helyzet folytán határidő eltolódások történnek, minőségileg és mennyiségileg hibás szolgáltatások kerülnek ki a termelés, az elosztás és a beruházások számos területén.

Az egymással jogviszonyba kerülő megrendelők és szállítók között a most elemzett problémák lecsapódásaként jelentkező jogellenes magatartások, szerződésszegések a kötbér és kártérítés polgári jogi szankciókat következetesen alkalmazó bírósági és döntőbizottsági gyakorlat ellenére sem csökkennek számottevően. Mindezt az alábbi tapasztalatok támasztják alá.

A megyei tervező iroda munkavégzésével arányban nem álló tervezési díj ellenében sorozatosan hibás terveket bocsájt a termelőszövetkezetek rendelkezésére annak ellenére, hogy több ízben szenvedtek a felperesi termelőszövetkezetekkel szemben komoly összegű bírósági elmarasztalást.[31] Hasonlóképpen ugyanazok a

[27] 1003/1960. Korm. hat. és 106/1960. P. M. sz. ut. Simalcsik M.—Soós L.: A vállalati gazdálkodás szabályai című feldolgozásában. Bp. 1960. 105—106. p.

[28] Lieberman, Leontyev és Volkov szovjet közgazdászok koncepciójával. Teljes magyar fordítású szövegközlés. Szamuely L.: Vita a gazdasági irányítási rendszerről. Bp. 1965. 13—22., 87—99., 280—290. és 295—301. lapok. Ism. Pozsgai József: I. m. Valóság 1965/3. 114—116. l. — Továbbá: Turánszky: I. m. Valóság 1965/4. 34—35. és 38. l.

[29] Ezt erősíti Molnár I. statisztikailag alátámasztott összehasonlítása is, miszerint az egységes népgazdasági terv szempontjából nem tervkötelezett MTsz-ek eredményesebben működnek, mint az állami gazdaságok. A mezőgazdaság állami irányításának rendszere. I. rész. Jog és társadalom. VI. (1966) évf. 2. sz.

[30] Vö.: Simalcsik M.—Soós L.: A vállalati gazdálkodás szabályai. A vonatkozó jogszabályok feldolgozása. 71—78. p. és 86—93. p.

[31] Celldömölki járásbíróság P. 20.145/1965/8. sz. ítélet és előzményét képező iratanyag.

kivitelező vállalatok a termelőszövetkezeti gazdasági létesítmények hiányos, hibás és késedelmes elkészítései miatt a termelőszövetkezetek javára sorozatosan kifizetett kötbér és kártérítések ellenére sem adtak megfelelő szolgáltatást a későbbiekben, még az ilyen igényeket eredményesen érvényesített szövetkezetek részére sem.[32] A beruházási irodák megbízásos bonyolítási tevékenysége a megbízó termelőszövetkezetek részéről egyre nagyobb számban jelentkező kártérítési igények és reklamálások ellenére sem javult.[33] Hasonlóképpen használják ki privilégizált, versenytől mentes helyzetüket a mezőgazdasági gépjavító állomások is munkatevékenységük értékét meghaladó vállalkozási díjak felszámításával és a megrendelt munkák felületes elvégzésével.[34] Az egyéb területeken fennforgó hasonló lazaságokra pedig utal az, hogy a legeltérőbb gazdasági tevékenységet folytató vállalatoknál az évi kötbérkifizetések általában magas összegben állandósultak.[35]

A felhozott esetek is azt mutatják, hogy egymagában a jogalkalmazás nem képes sem generál-, sem speciálpreventíve ezeket a problémákat megnyugtatóan megoldani még akkor sem, ha a legkövetkezetesebben alkalmazza nemcsak a polgárjogi, hanem a büntetőjogi[36] felelősségrevonás szankcióit is. Büntetőjogilag ugyanis mindenkivel szemben eljárni a társadalmi veszélyesség kisebb mérve folytán nem lehet, az egyszemélyi felelősségrevonás viszont a vállalati belső jogalkalmazásban még meglehetősen liberális, és a kialakult személyi kapcsolatok szerint alakul a szűkreszabott vállalati érdekeltség folytán. Éppen ezért jogalkotási úton kell a megoldást elősegíteni, tüzetesen megvizsgálva a jelenlegi jogi normákat abból a szempontból, hogy gazdasági, szociológiai és szociálpszichológiai és ezen keresztül az erkölcsi és a jogi élet más területeire is befolyást gyakorló kihatásai mennyiben igényelnek de lege ferenda változtatást.[36a]

E társadalmi — jogszabályelőkészítő vizsgálat azonban csak akkor lehet eredményes, ha szigorúan az érdekegyensúly kritériumának figyelembevételével történik meg. Ennek megfelelően a jogos és társadalmilag hasznos egyéni és vállalati érdekeket az egységes társadalmi tervgazdálkodás keretei között, nem pedig a tervgazdálkodási keretek jelentős lazításával kell érvényre juttatni, mert ez utóbbi az egyéni és kisebb társadalmi érdekeltség túlsúlyba kerülése folytán anarchikus gazdasági megnyilvánulásokhoz vezethet. Ezért a vállalati autonómiát a vállalatot érintő tervezés menetébe való beleszólást, a gazdasági tevékenységet érintő jogviszonykialakítás saját elgondolások szerinti megvalósítását csak az elveiben és alapkonstrukciójában következetesen fenntartandó központosított gazdasági irányítás keretei között lehet a társadalmi fejlődést elősegítő jelleggel biztosítani.[36/b]

A vállalati autonómia ugyanis csak akkor válhat a fejlődés hajtóerejévé, ha a vállalati érdekeken felül érvényrejutnak az össztársadalmi érdekek is. Ezt hivatott biztosítani a felsőszintű népgazdasági irányítás, amelynek az új gazdasági koncepció szerinti feladata az említett érdekösszhangnak megfelelően elősegíteni a szocialista állam eredményes népgazdasági tevékenységét és az ezzel összhangban álló törvényességet.

Mindez felveti a gazdasági jog körüli polémiát,[37] mellyel kapcsolatosan, ha csak érintőleg is, de állást kell foglalnunk. Utalva eddigi fejtegetéseinkre, a gazdasági jog önálló jogágkénti elismerése az irányítás túlzott centralizálását, és a gazdasági egységek polgári jogi jellegű áruforma kapcsolatainak, továbbá ezen keresztül a vállalati autonómia és érdekeltség háttérbe szorítását jelentené. A népgazdasági termeléssel és elosztással kapcsolatosan keletkező polgárjogi viszonyokban pedig csak tisztán polgári jogi kérdést látni a mögöttük meghúzódó gazdasági törvényszerűségek észrevétele nélkül, szintén hibás volna. Ezért a szocialista gazdasági élet szabályozásának alapelvéül Sz. Sz. Alexejev nézetét kell elfogadnunk, kivel egyezően úgy véljük, hogy a népgazdaság területén az egyéni és társadalmi érdek összhangját az államjog-államigazgatási jog a polgári jog és az embernek a munkához való viszonyát szabályozó jogágak önálló jellegének fenntartásával, és normáinak

---

[32] Eklatánsan mutatja ezt az Ostffyasszonyfai „Petőfi" MTSZ-nek az É. M. Vas megyei Épip. Váll.-al 1964—65. évben fennállott jogviszonya. Írásbeli dokumentumai: szombathelyi járásbíróság. P. 20.235/64., celldömölki járás MTSZ-einek jogi képviseletével kapcsolatos 5. és 37/1964. sz. iktatmányai, valamint a Tsz vonatkozó levelezései. MTSZ irattára 1964. évről.

[33] Az MTSZ beruházásokat érintő 1963—65. évi bírósági perek jelentős részében kiütközött a Beruházási Iroda kisebb-nagyobb mulasztása. Vö.: A Szombathelyi megyei bíróság és az alája tartozó járásbíróságok idevonatkozó iratcsomóival — 1965. évben a Vas megyei MTSZ jogtanácsosok II. n. évi konferenciája külön felvetette a Beruh. Irodával kapcsolatos eme problémát.

[34] A Vas megyei MTSZ jogi képviselet kérdéseit tárgyaló konferencia korreferátumi anyagából. Szombathely 1965. nov. 8. — Celldömölki járás MTSZ-ei jogi képviseletének iratnyagában perenkívüli egyezséggel elintéződött konkrét ügyként 52—54/1965. sz. alatt nyilvántartva.

[35] A Vas megyei MÉK-nek a SZÖVÉRT-hez küldött n.-évi jelentései, a Vas megyei jogi iroda jogtanácsosának, B. J.-nek, a LATEX jogtanácsosának V. A.-nak, valamint szerző saját korábbi tapasztalatai alapján.

[36] Vö.: Legf. Bír. 432. sz. büntető kollégiumi állásfoglalásával. B. H. 1964/12. sz.

[36/a] A szállítási szerződésekről újonnan szóló 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet esetében a kötbérfizetési kötelezettség szigorításában, a szállítási szerződéskötésre kötelezett szervek vonatkozásában ilyenirányú kísérlet meghúzódását látjuk.

[36/b] Vö.: MSZMP Közp. B. gazd. mech. reform határozatával. Népszab. XXIV. évf. 126. sz. II. p. — továbbá Nyers R. előadói beszédével. Uo. VI. p.

[37] A gazdasági jogi vita összefoglalását adja Samu M.: A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja. Bp. 1964. 20., 24—32., 42—56., 65—79. p.

felhasználásával, nem pedig különálló gazdasági jogi törvényhozással kell megvalósítani. A közöttük fennálló kölcsönhatások és a mögöttük meghúzódó összefüggések és általános jogelvi-ségek tételesjogi és jogalkalmazási kifejezésre jutása felveti azonban a tudományos kutatás részéről e tételesjogilag több jogághoz tartozó problémák egységes vizsgálatát egy csupán módszertanilag elkülönülő közgazdasági-jogi tudomány, illetőleg diszciplina keretében.[38]

E felfogás jogintézményi formában történő realizálódásának feltételei hazai jogrendszerünkben adva vannak, szemben a csehszlovák megoldással, ahol a tervszerződések rendszerét — ellentétben velünk — külön gazdasági jogi kódex,[39] nem pedig a Polgári Törvénykönyv dolgozza fel. Minthogy a magyar Ptk-ban a kötelmi jog különös részét tartalmazó fejezetben a tervszerződés más szerződési típusokkal együtt szerepel, egyöntetűen érvényesülnek a Ptk. ama általános elvei is, amelyek a szocialista jogi és erkölcsi felfogás egységes elvi követelményeiből fakadóan állampolgárra, továbbá állami és egyéb társadalmi szervre, jogi személyre nézve egyaránt kötelezők.

Nálunk tehát a most kifejtettek szerint történő helyes jogi megoldás a gazdasági szervek működését, áruforgalmi viszonyait illetően a tervezési és irányítási rendszer fent kifejtett „rugalmasítása" (demokratikus centralizmus szigorú összhangja alapján) és egy és ugyanazon profilon belül több egymással szükségszerűen versenybe kerülő vállalat párhuzamos létesítése mellett a jogi személyiséggel bíró vállalatok tényleges önállóságának és szerződéskötési szabadságának növelésével a gyakorlatban is biztosítottá válik.[39/a]

A gazdasági irányítás részéről az ezt elősegítő helyes megoldást abban látjuk, hogy a felügyeleti hatóságok ne jelöljék egyedileg ki azokat a feleket, akivel a vállalatnak tervszerződést kötnie kell, hanem több vállalatot határozzanak meg, amelyek között a jogviszonylétesítés tekintetében az adott vállalat, intézmény, stb. szabadon választhasson. Ezen felül pedig a termelőszövetkezetek és állampolgárok részéről jelentkező igények kielégítésében, megrendeléseik elfogadása tekintetében a szocialista gazdasági egységeket az irányító szervek rendelkezései ne korlátozzák, hanem biztosítsanak számukra korlátlan szerződéskötési szabadságot. Itt ugyanis a totális verseny biztosítása a szolgáltatások színvonalának emelését és a vállalt kötelezettségek reális teljesülését vonja maga után,[39/b] ami a példamutatások láncolatán keresztül az állampolgárok egymással és az állami szervekkel szemben fennálló polgárjogi és egyéb kötelezettségek reális teljesítésére és általában a szocialista együttélés által megkívánt magatartásnormák betartására, valamint a jogilag védett kölcsönös érdekek tiszteletben tartására jelent késztető erőt, nevelő hatást.[40]

A szocialista társadalom tagjainak jelentős része ugyanis állami, vagy szövetkezeti jellegű szocialista szervekbe tömörülve fejt ki munkatevékenységet. Mármost ha a dolgozó nem személyi kapcsolatok, hanem végzett munkája alapján kapja meg munkahelyén a személyének járó társadalmi megbecsülést erkölcsi és anyagi síkon egyaránt, ez őt nemcsak közvetlen munkavégzésében serkenti, hanem ezen felül munkakörével összefüggésben az érdekösszhangon nyugvó szocialista együttélés követelményei szerinti társadalmi kapcsolatfelvételre is készteti.

Ez viszont nemcsak a népgazdasági tevékenységben, hanem az államigazgatási, politikai és jogalkalmazói tevékenységével kapcsolatosan is pozitív formában nyilvánul meg, ami végül is szociálpszichológiai[41] kihatásában szocialista társadalmunk erkölcsi és jogrendjének valamennyi életkapcsolatra kiterjedő megszilárdulását vonja maga után.

Ha ugyanis a szocialista társadalom akár munkáltatói, akár hatósági rendelkezői vagy igazságszolgáltatói minőségében minden vonatkozásban emberként, vagyis olyanként kezeli tagjait, akikért tulajdonképpen a társadalmi rend van, és akiknek egyenkénti, de összességükben ható tevékenységétől függ az egész társadalom jóléte, akkor a társadalom széles rétegei anyagi és erkölcsi perspektívát érezve, szívesebben viselik a társadalmi együttéléssel szükségszerűen járó erkölcsi és jogi kötöttségeket. Szívesebben viselik el, mert tudják, hogy saját „én"-akaratunknak és „én"-érdekeltségünknek önkorlátozása esetén saját javukra mások részéről is hasonlóban, az össztársadalom részéről pedig materiális és morális síkon pozitív érdekkielégítésben, megbecsülésben részesülnek. A kölcsönös segítés, megbecsülés és érdekkielé-

[38] Vö.: Sz. Sz., Alexejev: A szovjet jogtudomány a jelenlegi időszakban. Külföldi jogi cikkgyűjtemény. V. (1965) évf. 536. p.

[39] Ota Karen: A csehszlovák gazdasági törvénykönyv. Külföldi jogi cikkgyűjtemény. V. (1965) évf. 80—90. p.

[39/a] Vö.: MSZMP Központi Bizottsága gazd. ref. hat. Népszabadság id. sz. I. l. és Nyers R. uo. VI. p. A polgári jogi előfeltételek fokozott biztosítása érdekében komoly lépések mutatkoznak a tervszerződések egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló 1966. évi 3. tvrben, mely a reális népgazdasági tervezés és tervvégrehajtás céljából a szerződések indokolt módosítását, megszüntetését vagy felbontását lehetővé teszi, ami u 10/1966. (XI. 14.) Korm. sz. rendeletben a szállítási szerződésekre nézve tovább konkretizálódik.

[39/b] A jogalkalmazásban mindezt egész újkeletűen, a szocialista áruforgalom további fejlődését biztosító jelleggel segítik elő a Legf. Bír. XXX—XXXII. sz. polgári elvi döntései. (B. H. 1966. 2. sz.), valamint a KDB. 250/1966. sz. utasítása.

[40] Vö.: Huszár T.: Gazdaság, érdek, erkölcs. Valóság 1965/12.

[41] „A szociálpszichológia — mint önállósuló kutatási szemlélet a társadalmi jelenségeket az emberi dinamizmussal való kölcsönhatásában vizsgálja." (Erőss L.: Vázlatok a szociálpszichológiáról. Valóság. 1965/11. sz.) Ezért a szociálpszichológiai kutatási módszernek a jogtudomány területén komoly jövőjét látjuk.

gítés eme légköre pedig rendező hatással bír a munka- és az ún. közéleti tevékenységgel nem összefüggő olyan „magánéletűnek" mondott szférához tartozó élettel, amelyek az utódneveléssel, a lakóközösségen belüli viselkedéssel, a szerelmi szexuális élettel és a szórakozások különböző formáiban tanúsított magatartásokkal kapcsolatosak.

Ebben az esetben remélhető, hogy a jogalkalmazás preventív-nevelő munkája eredményesen jelentkezik a jogélet valamennyi területén, mert a társadalmi felfogás felismerve a közösség érdekeit veszélyeztető törvénysértéseket, azok előidézőivel szemben rosszallólag lép fel. Így tehát a jogos, és a törvénysértés nagyságához méretezett jogalkalmazói marasztalást széleskörű társadalmi egyetértés kísér.

Ennélfogva ha a jogalkalmazás a jogsértő személyt vagy testületet érő represszárián keresztül rávezetésszerűen felvillantja azt a helyes utat, ami a társadalmi elismeréshez vezet és megfelelően válogatja meg az adott helyzethez mért legjobb hatást kiváltó preventív erejű pedagógiai, pszichológiai és szociálpszichológiai eszközöket, biztosítani tudja a kedvező jogpolitikai hatást. Hogy pedig a szankcióban rejlő represszivitás minderre valóban alkalmas legyen, a társadalmi és egyéni szempontok megfelelő összevetítésével kell sematizálnia (generál prevenció), de ugyanakkor differenciálnia (speciál prevenció) is.

Nézzük már most röviden meg, hogy a népgazdasági munkatevékenységtől kiinduló és az egyéb jogterületekre átterjedő eme láncolaton belül a most kifejtett szempontok miként biztosítottak tételes jogunk főbb pontjain. Az 1964. évi munkajogi novella több vonatkozásban felszámolt olyan visszásságokat, melyek arra érdemtelen dolgozókat indok nélküli védelmi, másokat pedig méltánytalanul hátrányos helyzetben részesített (pl. fegyelmi és a népgazdasági érdekből történő áthelyezés).[41/a] Mind az össznépgazdaság, mind pedig a kollektíva szempontjából eredményes munkavégzés fokozottabb mérvű megkövetelését váltja ki az egyéni felelősségi rendszernek (fegyelmi, anyagi) a korábbihoz képest a vétkesség arányában emelkedve szigorúbbá tétele, mely azonban a szankciórendszer gazdagodásánál fogva kellőképpen biztosítja a jogalkalmazásbeli differenciálást az általános és különös megelőzési célkitűzések szerint.

A társadalmi érdekek melletti indokolt egyéni érdekbiztosítás szempontjából pozitív kihatású a munkaviszony megszüntetés korábbi kötöttségeinek felszámolása (nov. Mt. 30—31. §. és MTv. 41—42. §).[42] A korábbi megkötöttségek pszichés kihatásként több vonatkozásban munkakedv csökkentő tényezőként jelentkeztek. A kötetlen munkahelyváltoztatás lehetővé tétele a dolgozó számára biztosíték, hogy figyelemmel a vállalatok önállóságuló béralapfelhasználására olyan helyen fejtse ki társadalmilag hasznos munkatevékenységét, ahol egyéni számításait legjobban megtalálja. Ez a megoldás egyúttal spontánul jelentkező biztosíték a vállalatvezetésben és a belső jogalkalmazásban még ma is néha megnyilvánuló önkényeskedésekkel szemben, mert a kötetlenebbé vált munkaerőmozgás folytán az ilyen helyekről a dolgozók eligyekeznek, ami a vállalati érdekeltség növekvő tendenciája mellett szükségszerűen az önkényes vezetés felszámolását is maga után vonja a felső irányítás felfigyelésén kívül.

Egy probléma azonban a munkaviszonyváltoztatás eme új rendszerével kapcsoltosan is felvethető.

A jogos társadalmi érdekvédelem megkívánja az egyéni érdek szempontjából is megalapozatlan, csupán kedvtelésen nyugvó munkaerővándorlás megfékezését, amire nézve helyes volt a munkáltatók részére az egy éve még folyamatos munkaviszonyban nem álló dolgozókkal szemben indokolás nélküli felmondási jogot biztosítani. E rendelkezés viszont az életben meginduló először munkaviszonyt létesítő fiatalság érdekbiztosítása miatt megszorítást kívánt volna. Itt ugyanis nem áll még fenn a munkaerővándorlással szembeni védekezés indoka, éppen ezért a még meg nem állapodott fiatalságnál egyenesen serkentő hatást jelent a munkahelyváltoztatásra, más vonatkozású hatásában pedig egzisztencialista ízű, jelenkihasználási életszemlélet kialakulását vonhatja egy életre szólóan maga után.

A dolgozók érdekeinek az egyéni és társadalmi érdekösszhang alapján történő fokozott biztosítása megkívánja, hogy a munka díjazása következetesen a társadalmi munkaráfordítás közgazdaságilag kalkulálható normái és az ennek alapján kialakult társadalmi megítélés szerint a termelésből kiindulva történjen. A termelésből való kiindulás azonban nem abszolutizálható, hanem meg kell vizsgálni azt is, hogy milyen befolyást gyakorolnak a termelésre, illetőleg általában a népgazdasági tevékenységre a termelői- és gazdasági tevékenységtől elvonatkoztatott szintén társadalmilag lényeges tevékenységi szférák. Ennek megfelelően az egyes tevékenységi körök társadalmi fontosságának és a munka megterhelő jellegének dialektikus összevetítése alapján kell kialakítani a szocialista társadalmi bérezés alapelveit, hogy bérkülönbségek csak közgazdaságilag indokolt mértékben álljanak fenn. Ilyen keretek között a társadalmi absztrakt bérelosztás a köztudatban is igazságosnak fog tűnni és a munkaerkölcsöt nem dezorganizálja. Éppen ezért a népgazdaság irányítási és szervezési módszerek korszerűsítésével kapcsolatos problémáknak közgazdasági és jogtudományi síkon történő vizsgálata közepette nem volna helytelen kialakítani a tételesjog számára a szo-

[41/a] Vö.: Hágelmayer I.-né: I.m. JK. XX. (1965.) évf. 298. l.

[42] Kertész I.: A munkaviszony megszüntetésének új szabályozása. Magyar Jog. XII. (1965.) évf. 1. sz. 1. és köv. p.

cialista bérezés olyan alapelveit, melyet a kollektív szerződés intézményének új tartalmú életrehívása tudna konkrét, az egyéni, vállalati és társadalmi érdekösszhangot biztosító tartalommal megtölteni.[42/a] Ilyen megoldás kiküszöbölne minden olyan visszás jelenséget, amelyet hatályos jogunkban a munkadíjazás területén a 37/1956. (X. 14.) Mt. sz. rendelet mutat fel, amely a magas hőmérsékleten, egészségtelen munkafeltételek mellett dolgozók részére külön pótlékot csak vállalatoknál biztosít, költségvetési szerveknél fennálló hasonló munkakörökre (pl. konyha, kazán) viszont nem.

Áttérve már most az elidegenedésmentes és érdekösszhangon nyugvó jogalkalmazás eljárásjogi biztosítékaira, rá kell mutatnunk arra, hogy az össznépgazdasági és a vállalati kollektíva érdekegyeztetése viszonylatában felvetődik a 15/1962. Korm. számú rendelet olyértelmű módosításának igénye, hogy a rendeletben szabályozott és a vállalatok egymás közötti polgári jogi vitáit eldöntő döntőbizottsági eljárásban a gyorsaság elve mellett az anyagi igazság kiderítésének az elve is nagyobb mértékben előtérbe kerüljön. Ennek megfelelően jogorvoslásra igen korlátozott mértékben lehetőséget adó felülvizsgálati rendszer elejtésével a kötetlen jogorvoslati kezdeményezést biztosító fellebbezési rendszerre való áttérés állna összhangban a vállalati érdekbiztosítás aktuális koncepciójával.

A munkáltató és a munkavállaló közötti érdekösszhangbiztosítás terén komoly előrelépést jelent az 1964. évi munkajogi novella, melynek a munkaügyi döntőbizottsági szervezetre és eljárásra vonatkozó új rendelkezései sokkal inkább függetlenítik a döntőbizottsági apparátust és eljárást a vállalati befolyástól [figyelemreméltó e vonatkozásban a novellázott MtV. 235. §. (1) bek.-e], és adnak eljárásjogi biztosítékokat (pl. nov. MtV. 235. §.) a dolgozók jogainak megvédését biztosítva, mint a korábbi egyeztető bizottsági rendszer. A következtes megoldás azonban mindennek ellenére az lenne, ha munkaügyi döntőbizottsági rendszerünk szervezeti hovátartozását illetően függetlenné vállna mind a vállalatoktól, mindpedig ugyancsak vállalati-gazdasági és intézményi felügyeletet végző tanácsi szervektől. A jugoszláv joggal ellentétben — mely a munkajogi jogorvoslatnál a bírósági utat követi[42/b] — a függetlenítést a munkaügyi döntőbizottsági szervezetnek kizárólag csak a munkaügyi minisztérium alá való rendelésében is megvalósítva látnánk.

Az állami mechanizmus hatósági-igazgatási működésével kapcsolatosan jelentkező állampolgári érdekek társadalmi érdekösszhangon nyugvó fokozottabb biztosítása felveti az államigazgatási eljárásról szóló 1957. évi IV. tv. bizonyos fokú módosítását a tárgyalási elvnek, vagyis a kontradiktariusságnak az államigazgatási eljárásban főszabályként való bevezetése által. A főszabályként kontradiktórius formában történő államigazgatási ügyintézés jogalkalmazás mellett — figyelembevéve a megyei végrehajtó bizottság elé panasz, a bíróság elé pedig megtámadás formájában meglehetősen széles körben előterjeszthető rendkívüli jogorvoslati lehetőségeket — kellőképpen biztosítva volna, hogy az államigazgatás az objektív állampolgári érdekeknek megfelelően, elidegenülésmentesen működjön.

Ezzel kapcsolatosan vetődik fel, hogy társadalmi életünk egy jelentős részét, a falusi mezőgazdasági termelőmunkát — elenyésző hányad kivételével — a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog fogja át. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog viszont a termelőszövetkezet és a tagság között fennálló viták legfelsőszintű eldöntését főszabályként államigazgatási útra tereli és a járási végrehajtó bizottság hatáskörébe adja.[43] Figyelembevéve, hogy a termelőszövetkezeti belső jogalkalmazás (közgyűlési, vezetőségi határozatok) gyakran mentes a tárgyilagosságtól és ad a döntésnek érzelmi-indulati aláfestést, ami mellett tárgyilagos konradiktriusság nehezen képzelhető el, viszont a járási végrehajtó bizottság ülésszerű működése tárgyalás tartására nem ad módot, helyes volna de lege ferenda a termelőszövetkezeti belső jogalkalmazás során meghozásra kerülő valamennyi tagsági vitát eldöntő határozattal szemben a jogorvoslás bírósági útját lehetővé tenni. Nézetünk szerint a szövetkezet és a tagja közötti érdekösszhang helyes vonalú megteremtése csak így biztosítható, figyelembevéve azt is, hogy a szövetkezet felügyeleti hatósága az a járási szakigazgatási szerv, amely a gyakorlatban a végrehajtó bizottsági döntés végett egyszemélyi állásfoglalás alapján tárgyalás nélkül készíti elő az ügyet. Gyakori és jogos sérelem a termelőszövetkezeti tagok részéről az is, hogy a hatályos termelőszövetkezeti jogszabályok nem biztosítanak sem bírósági sem államigazgatási úton eljárásjogi lehetőséget erdő- és földjáradék követeléseik kikényszerítésére, mely jogalkotási fogyatékosság tetéződik még az erdő utáni földjáradék megállapítás és kifizetés nehezen kivitelezhető komplikált végrehajtási módjával. [Vö.: a 30/1960. (XII. 19.) FM. sz. rendelet 8. §-a.]

A falu demográfiai mozgásában káros jelenségként kell elkönyvelnünk a fiatalság, de még az idősebb generáció elkívánkozását. Ebben a folyamatban ösztönzőleg hat a termelőszövetkezeti társadalombiztosítás jelenlegi rendszere is, mely — bár alapszerkezetére tekintve majdnem

[42/a] Hasonló álláspontot fejtett ki Welthner A. is, ki szerint: „Megfontolást érdemel... hogy nem volna-e helyes a dolgozók közvetlen bevonását is bővíteni abban a formában, hogy a bérszabályzat tervezete a kollektíva... előtt előzetes megvitatásra kerüljön". A szocialista díjazással kapcsolatos jogpolitikai kérdések. JK. XVIII. (1963) évf. 615. l.

[42/b] Kőszegi Nemzetközi Jogásznapok. 1966. V. 27—28. jugoszláv delegáció referátuma.

[43] Vö.: Molnár I.: A mezőgazdaság állami irányításának rendszere. I. rész. Jog és társadalom VI. (1965.) évf. 2. sz.

hogy megegyezik az ipari társadalombiztosításával, azonban az előbbiből járó szolgáltatások mind a nyugdíj, mind pedig a betegségi stb. segélyezés körében lényegesen kisebbek, mint az utóbbinál. E káros demográfiai jelenség megnyugtató megváltoztatása, valamint a mezőgazdasági termelés és munkakedv fellendítése a termelőszövetkezeti jogban észlelhető most felvetett hiányosságok felszámolását a jogalkotásból kiindulva igényli.[43a] Ha ugyanis a termelőszövetkezeti parasztság a jog útján biztosítva megkapja mindazt, ami mellett életszínvonala eléri az általános társadalmi életszínvonalat, és a falu társadalmi megbecsülése egyenlővé válik a városéval, kedvező irányban fognak változni a falu most vázolt szociológiai és a termelőszövetkezeti munkával kapcsolatos szociálpszichológiai problémái.

Ebből a szempontból pozitívan kell értékelnünk a 33/1965. (Mg. É. XII.) FM. sz. utasítást, amely a termelőszövetkezetek részére a gazdasági tervezés és értékesítés önállóságát biztosítja,[43b] továbbá az Élelmezésügyi, a Földművelésügyi Minisztérium, valamint az Országos Tervhivatal és más főhatóságok által együttesen 1/1966. (I. 8.) sz. alatt kiadott rendeleteket, melyek az eddigi alacsony, a felvásárló kereskedelem részére a termelők rovására túlzott nyereséget biztosító átvételi árak megemeléséről intézkedtek. E két jogforrás sokat jelent a termelőszövetkezetek és a felvásárló vállalatok közötti gazdasági kapcsolatokban a korábbi években nagyon is a vállalatok javára, fölényére billent[44] kölcsönös egyenjogúság és érdekösszhang megvalósulásának elősegítésében. Ahhoz azonban, hogy ez a kapcsolat teljes tartalmában tartósan ilyenné váljon, lehetőséget kellene mindkét félnek adni arra, hogy a termelési-hizlalási és értékesítési formanyomtatványoktól, módosító, illetőleg kiegészítő záradékba foglalható módon joghatályosan eltérhessenek. A termelőszövetkezetek egyre sűrűbben jelentkező ilyenirányú igényének[45] jogi elismerése nemcsak saját méltányos érdekeinek megvédését biztosítja, hanem ezen keresztül a felvásárló vállalatok tevékenységének színvonalát is emelné, a kereskedelmi kapcsolatok pedig a kölcsönös korrektség jegyében a belső kényszerítő erők következtében válnának szocialista tartalmúvá.

Abban az esetben, ha ez az érdekösszhangot biztosító kedvező jogalkotási folyamat a termelőszövetkezeti alap törvényben és a termelőszövetkezeti társadalombiztosítási jogszabályban de lege ferenda teljes terjedelmében áttevődik közvetlenül a tagokra is, bekövetkezik a termelőszövetkezeti munkaerkölcs általános megerősödése. Ez viszont szükségessé tenné a jelenleg hatályos termelőszövetkezeti fegyelmi büntetési rendszer [17/1960. (VII. 27.) FM. sz.] egyes indokolatlanul liberális szankcióinak (mint pl. a háztáji földterület megvonásánál) bizonyos fokú szigorítását[46], mivel jogpolitikailag káros kihatással jár, ha a jogok biztosítása nem áll arányban a kötelezettségek teljesítésére való szorítással, ami szintén az érdekösszhang elvének realizálásából folyik.

Nem volna teljes ebben a tanulmányban felemlített problémák összefüggésszerű vizsgálata, ha nem foglalkoznánk jogrendszerünk és joggyakorlatunk ama területeivel, amelyek kifejezetten a szocialista társadalmi együttélés általános emberi-erkölcsi-emocionális oldalainak az emberi méltóság, szabadság és vonzalom alapján fennálló tisztaságát, egymás, valamint a saját ilyenirányú jogos és objektív érdekeinek védelmét hivatottak biztosítani. A szocialista erkölcs általános emberi formáiban gyökerező e jogi normák érvényesülése pszichológiai-fiziológiai vonatkozásban az egyes ember testi és szellemi erejét, érzelmi életének egyensúlyát, szociálpszichológiai vonatkozásban az állampolgár társadalmilag hasznos tevékenységéhez szükséges pszicho-fiziológiai, erkölcsi, becsületbeli egzisztenciális komplettségét, szociológiai vonatkozásban pedig mindezen keresztül a stabil erkölcsi alapokon nyugvó, gazdasági, kulturális és szociális fejlődésre képes társadalmi rendet biztosítják. Ennélfogva tehát nemcsak a gazdasági összefüggések hatnak ki az általános erkölcsi-emberi magatartásszférákra, hanem ez utóbbiak is visszahatnak az előbbire. Éppen ezért alapvetően

[43/a] A tsz-tagok társadalombiztosításával kapcsolatosan a betegségi és anyasági segély fejlesztése, valamint a családi pótlék kiterjesztése tárgyában meghozott 1003/1966. (III. 13.) Korm. sz. hat. a tsz-tagok javára e szolgáltatásokat a munkaviszonyban álló dolgozókéhoz még csak „megközelítő" nem pedig azonos színvonalra kívánja fejleszteni (Vö.: 1. pont). Éppen ezért e rendelet júl. 1-i hatálybalépése után is számottevő különbség áll fenn a munkaviszonyban állók javára, ami a tsz-tagoknak járó betegségi segély és családi pótléknak az 1955. évi 39. sz. tvr. és a 71/1955. (XII. 31.) MTSZ, valamint a 3/1966. (I.14.) Korm. sz. rendeletből a munkaviszonyban állók részére folyó jogosítványokkal való összehasonlításból látható.

[43/b] Jegyzetben felemlítjük, hogy a népgazdasági tervezés itt ismertetett rugalmasítást maga után vonó reformja mellett nem tartanánk kivihetetlennek az MTSZ-eket is bevonni az egységes népgazdasági tervezés rendszerébe annál is inkább, mert a 33/1965. F. M. sz. utasítás rendelkezései lényegében mindannak tényleges, tételesjogi megvalósítását jelentik, amely az állami vállalatok irányítása és gazdálkodása vonatkozásában Lieberman és társainak kezdeményezése alapján felmerült. A vállalati és MTSZ-i egységek ilyeténkénti közös platformra kerülése, szervezetileg és irányításilag egymáshoz közeledése objektív társadalmi folyamat, melynek tételesjogilag történő regisztrálása a társadalmi fejlődést és a kölcsönös kapcsolatok szocialista tartalmúvá válását még inkább elősegítené.

[44] Vö.: Sárándy I.: Előterjesztés a termelési szerződésminták jogi problémáiról. Bp. 1963. [MTA Áll. és Jogtud. Int. Polgári Jogi Oszt. soksz.) 2., 5., 14. és 18—21. l.— Progberger T.: Néhány jogilag releváns kérdésfeltevés a termelési és terményértékesítési szerződések gazdasági szerepével és összefüggésével kapcsolatban. (Vitaelőadás soksz. anyaga.) Szombathely, 1963. 4—5., 19—20. és 29—31. l.]

[45] Vö.: Tóth Benedek: Egyenjogú felek. A tsz-ek és vállalatok kapcsolatáról. Népszabadság, 1966. márc. 3. sz.

[46] Prugberger T.—Rába L.: A termelőszövetkezeti jogi fegyelmi és kártérítési felelősségrevonás egyes kérdései a jogpolitikai határozat tükrében. JK. XX. (1965) évf. 320. p.

hibás volt a személyi kultusz éveire jellemző jogpolitikánknak az a szemlélete, mely ez utóbbi társadalmi értékek jogi védelmét az előbbihez viszonyítva meglehetősen háttérbe szorította. Ez főleg a jogalkalmazásban az összefüggések mindkét oldaláról származó jogsértések elbírálási szigorának, szankcionálásainak egymáshoz viszonyított arányaiban mutatkozott különösen meg, de ugyanakkor a tételes jogi fejlődésben is tapasztalhatók voltak visszamaradások, melyek korrigálására jogéletünknek csak legutóbbi éveiben került sor.

Mind a szabályozás, mind pedig a gyakorlat terén az utóbbi évek jogfejlődésében ezen a téren is pozitív előrelépés mutatkozott meg. Ez a pozitív előrelépés a jogalkotás főbb struktúráit illetően elsősorban az emberi méltóság és személyes szabadság polgári jogi és büntetőjogi védelme (becsület, jóhírnév és szekszuális szabadság védelme) terén abban mutatkozik meg, hogy jelenleg hatályos polgári és büntetőjogi szabályaink korábbi jogunktól eltérően a legmélyebb és legeszmeibb alapvető emberi viszonyok védelméről nem kizárólag az ember vagyoni jogalanyiságának oldaláról, hanem az emberi személyiség sokoldalú, vagyoni kihatással is járó teljes humanitástartalma oldaláról kívánja biztosítani.[47] E mélyreható szociálpszichológiai felismerés és jogalkotói szemlélet szerves kiegészítéseként jelentkeznek azok a preventív jellegű büntetőjogi[47a] és „társadalompolitikai" jellegűnek mondható jogszabályok, melyek az emberi és családi lezülléssel szemben biztosítanak a kölcsönös segítségnyújtás szocialista alapelvéből kiindulva társadalmi beavatkozást az egyéni és családi életet körülvevő kisebb-nagyobb kollektívák részére (fiatalkorúak pártfogói felügyelete az 1962. évi Btk-ban, alkoholizmus elleni társadalmi küzdelem az 1962. évi 18. sz. tvr. alapján, továbbá az 1962. évi 24. sz. tvr-en nyugvó társadalmi bíráskodás). E jogszabályok azzal, hogy az egyéni és társadalmi érdekösszhang alapján helyes mértékek szerint, nem eltúlozva (a gyakorlat számára külön kihangsúlyozva!) biztosítanak az egyes társadalmi szerveknek és munkakollektíváknak beavatkozást az egyén és család életvitelébe, a szocialista jogtudat gyökeres kialakításának elősegítésére váltak alkalmassá. E jogalkotási hatóerő intenzívebbé tétele azonban még a lakókollektívák nevelő-bíráló erejének felhasználását is megkívánná a szocialista együttlakás normái ellen vétőkkel szemben, amit a lakóterületi társadalmi bíráskodás bevezetése tudna a leghatásosabb generál és speciál preventív jelleggel biztosítani.[48] A jogalkalmazás területén fennálló pozitív előrelépést büntetőjogi síkon legszembetűnőbben a Legfelsőbb Bíróság IV. sz. irányelve tükrözi, amely a büntetőigazságszolgáltatási gyakorlatban egyértelműen a leginkább jogilag védendő társadalmi érdekek értékének megfelelő helyére tette az embert, mint minden egyéb társadalmi érték kiinduló alapsejtjét.

Hasonlóan az emberi humanitástartalommal összefüggő jogalkalmazás előrevivő tényezőjeként kell foglalkozni a Legfelsőbb Bíróság családi-jogi vonatkozású III. sz. és V. sz. irányelveivel. Közülük a III. sz. feloldja a társadalmi érdekekre hivatkozott korábbi, gyakran a házasfelek további érzelmi elidegenedéséhez vezetett merev szemléletű bizonyításfelvételi gyakorlatot, amit pszichológiai törvényszerűségként mindenképpen a leszármazott gyermekek sínylettek meg, és biztosítja a közös megegyezés alapján történő házasság felbontás lehetőségét alapos és komoly okként elkönyvelve akkor, ha a házasfelek kölcsönös válási szándékukat gyermekeik érdekeinek sérelme nélkül kívánják és tudják megvalósítani.[49] Az V. sz. irányelv a házastársi vagyonközösség megosztás szabályainak bírósági alkalmazása terén növeli tovább a vagyonjogi kérdések humanitástartalmát. Ez megmutatkozik abban, hogy az eljáró bíróságok részére a közös vagyoni és a különvagyoni érdekszférák, továbbá a közös vagyon körén belül az egyes házasfelek érdekeinek méltányos összhangbahozatalát nemcsak egyszerűen kihangsúlyozza, hanem a házassági együttélés során tapasztalható általános pszichológiai törvényszerűségek konkrét megnyilvánulásaiban történő elemzésének kidomborítása által kíván a családjogi törvény (1952. évi IV.) humanitástartalmának a vagyonjogi kérdések tekintetében is az egyedi differenciáláson

[47] Az emberi élet értékének a társadalmi felfogásban jelentkezett csökkenésével mélyreható szociológiai elemzés formájában értékes megállapításokra jutva Horváth Tibor „Gondolatok a Legfelsőbb Bíróság 4. sz. irányelvéhez" c. cikke foglalkozik. Jogtud. Közl. XX. (1965.) évf. 7. sz. 307. l. Az emberi élet csökkenésével kapcsolatos társadalmi felfogás jogalkalmazású kihatása az emberi élet és testi épség ellen vétők társadalmi veszélyességének enyhébb megítéléséhez vezetett. — Vö.: Halász S.: „A Legfelsőbb Bíróság 4. sz. irányelve az élet védelmét fokozottabban biztosító ítélkezési gyakorlat érdekében. Magyar Jog. XII. (1965) évf. 241. p.

[47/a] Még a családjogban, mind a jogalkotás, mind a jogszolgáltatás a felszabadulást követően rövidesen eltörölte a nő és a házasságon kívül született gyermek terhére fennállt hátrányos megkülönböztetéseket (Vö.: Pap Tibor: A bontás problematikája családjogunk felszabadulás utáni fejlődésének tükrében. Pécs. 1961. Studia Jurid. 17. sz. — Uő.: A házasságon kívüli leszármazásra vonatkozó jogalkotás fejlődése. Pécs, 1965. Stud. Jurid. 44. sz.) addig a nő nemi szabadságának védelme főbb struktúráiban egészen az új Btk. hatálybalépéséig magán hordta a nőnek a férfival szembeni alárendelt helyzetét tükröző burzsoá jogi és erkölcsi szemléletet (pl. a jogvédelemnél a nő tisztességesség szerinti megkülönböztetése).

[48] Kostyál G.—Prugberger T.: A társadalmi bíráskodás jelenlegi helyzete és fejlődésének lehetősége. Vasi Szemle, 1962. II. sz. 51—53. p.

[49] A Legf. Bír. III. sz. irányelvében foglalt elgondolások a józan középutas megoldás folytán megfelelőképpen kielégítik a tudományos kutatás pro- és kontra felvetéseit. Az irányelv szövegének Pap T.: A bontás problematikája családjogunk felszabadulás utáni fejlődésének tükrében. Pécs, 1961. Stud. Jurid. 23—24. p. és Bernáth Z.: Egy-két gondolat a „megegyezéses bontáshoz". Magyar Jog. X. (1963) évf. 222. p. egybevetése alapján.

keresztül teljes értékű érvényt szerezni, biztosítva azt, hogy a házastársi együttélésnek a szocialista erkölcs által előírt emberi megnyilvánulásai fölé ne emelkedhessenek kicsinyes és önző vagyoni érdekek. E két irányelvben megnyilvánuló szemlélettel pedig a Legfelsőbb Bíróság távlati szociológiai kihatásaiban a házassággal kapcsolatos egyéni és társadalmi közfelfogás nevelésén túl a kölcsönös kihatások láncolatán keresztül végsősoron valamennyi vagyoni és nem vagyoni jellegű emberi-együttélési viszony megtisztulását is elősegíti a szocialista erkölcsi felfogástól idegen elemektől.

Eddigi fejtegetéseink során szocialista társadalmi rendünk leglényegesebb jogi és erkölcsi vonatkozású struktúráin keresztül igyekeztünk kimutatni az egyes összefüggéseket, amelyek ismerete elengedhetetlenül fontos a jogalkotási és jogalkalmazási funkció, valamint az objektív társadalmi törvényszerű folyamatrendszer és fejlődés feltárása szempontjából. A társadalomtudományok (beleértve a jogtudományt is) részéről e feltárás alapos és valóban tudományos szintű elvégzése, és a tételes jogilag rögzített állami tevékenység részéről e feltárási eredmények következetes figyelembevétele jelent biztosítékot tágabb értelemben olyan helyes társadalompolitikai, szűkebb értelemben pedig olyan helyes jogpolitikai tevékenység folytatására, amely olyan felfogást alakít a köztudatban ki, amely sem az egyéni boldogulást mások és a társadalom rovására, sem pedig a társadalom hasznát annak tagjai rovására nem tudja elképzelni. A társadalmi fejlődés rugóját képező e kölcsönös érdekösszhangbiztosítás alapján található meg a jogalkotás és a jogalkalmazás közötti kapcsolat lényege, mely legújabbkeletű jogalkotásunk folytán szocialista tételes jogrendszerünkben is kidomborodik a jogalkalmazás jogpolitikai elveiről és a jogalkotás alapelveiről hozott kormányhatározatokon keresztül.

E kormányhatározatok dialektikus összhangban állnak egymással, melyen belül a jogalkotásról szóló 2030/1964. (XI. 10.) sz. Korm. határozatnak a jogalkotói munkát elvi iránymutatásokkal befolyásoló rendelkezései tervszerű és megalapozott, továbbá a társadalmi gyakorlat, valamint az objektív társadalmi mozgástörvények széleskörű vizsgálata alapján olyan tételesjogi rendelkezésekhez kell hogy vezessen, amelyek biztosítékot jelentenek a jogalkalmazás jogpolitikai elveinek társadalmi életünk valamenynyi területén történő realizálódására. Összefüggéseiben mindez megköveteli, hogy jogrendszerünk, és annak a jogalkotás és a jogalkalmazás egységében történő társadalmi mozgása az egyéni és a társadalmi nevelés eszközével, és ennek mintegy alárendelve a jog kényszerítő — represszív erejét differenciáltan, de ugyanakkor mégis a társadalmi mozgás és fejlődés követelményei szerint egységes vonalvezetésben öltsön testet.[50] Ebben az esetben megvalósul a jogi értelemben vett igazság, az össztársadalom és részei közötti kölcsönös érdekösszhang és a társadalmi fejlődés szintézise, ha az állami tevékenység nem jogi jellegű társadalompolitikai szféráit is az elidegenedésmentesség, az össznépi társadalom bázisát képező dolgozó tömegek objektív érdekeinek és akaratának biztosítása hatja át.[51] Erre, és ezen keresztül arra, hogy szocialista államunk joga minden vonatkozásban a társadalmi fejlődést segítse elő, legfőbb biztosíték az az egymás szoros kölcsönhatás-kapcsolatán nyugvó szintézis, amelynek töretlenül fenn kell állnia egyfelől az állami mechanizmust irányító párt, másfelől a társadalmi tömegeket szintén a fejlődés irányában összefogó és a társadalmasítást előkészítő népfront között. Ilyen irányvonal közepette nem válik távlativá az objektív társadalmi folyamatokból adódó ama perspektíva, hogy „az állampolgárok ne csak ismerjék a hatályos jogot, hanem azzal egyet is értsenek, azt társadalmi tudatuk, jogi felfogásuk részévé tegyék s magatartásukat e jognak megfelelően irányítsák",[52] vagyis hogy a jog minél előbb erkölcsi normaként gyökeresedjen meg.

Prugberger Tamás

[50] Szilbereky J.: A jogszabályalkotásról. Magyar Jog. XII. évf. 2. sz. — Csendes K.: A büntetőjogalkalmazás jogpolitikai elvei. Magyar Jog. X. évf. 10. sz. — Szilbereky J.: A polgári jogalkalmazás jogpolitikai elvei. Uo. — Katona Z.: A jogpolitikai határozat és a tanácsok. Áll. és Igazg. XIV. (1964.) évf. 5. sz. c. cikkek egybevetése alapján.

[51] G. Sz., Osztroumov: Az a politika, amely figyelmen kívül hagyja a jogtudat fejlődésének szükségleteit és az emberek érintkezésének jogi formáit, tönkreteszi, aláássa önmagát. A jogi és politikai tudat viszonya. Külföldi jogi cikkgyűjtemény. IV. (1964) évf. 535. p.

[52] Szabó I.: Társadalom és jog. Bp. 1964. 41. p. Korunk tudománya.

Vitás apaság tisztázása vércsoportvizsgálattal, az anya vizsgálata nélkül

Ritkán ugyan, de előfordulnak a vitás apaságnak olyan esetei is, amelyekben a gyermek anyja az orvosszakértői vizsgálat számára nem áll rendelkezésre. Ennek okai a következők lehetnek: *a)* az anya ismeretlen; *b)* az anya ismert ugyan, de a vizsgálat számára elérhetetlen helyen tartózkodik, vagy egyéb okok miatt nem vizsgálható; *c)* az anya már meghalt.

A vércsoportvizsgálattal történő bizonyítást szabályozó 30.000/1947. I. M. sz. és 4/1955. XI. I. I. M. sz. rendeletek szerint a bíróilag elrendelt vércsoportvizsgálattal kapcsolatos vérvétel alól

nem vonhatja ki magát senki, sőt a vérvételnek még azok is kötelesek magukat alávetni, akik a tanúzás alól egyébként mentesek lennének, így tehát nálunk nem fordulhat elő olyan eset, hogy a peres felek valamelyike, vagy a tanúk megtagadják a vércsoportvizsgálaton való megjelenést, ill. a vérmintavétel tűrését.

Családjogi peres ügyekben ritkán fordul elő, hogy a kereset benyújtásának időpontjában az anya nem él, vagy valamilyen más okból kifolyólag nem vizsgálható. (Ha az anya külföldön tartózkodik, pl. külföldi állampolgár, az nem képez akadályt, mert nála a vércsoportvizsgálat rendszerint külföldi tartózkodási helyén is elvégeztethető.) Azonban több ízben előfordult ügyeink között, hogy az anya a vizsgálat foganatosítása előtt vagy aközben meghalt, vagy más okból nem volt vizsgálható.

Bűncselekményekkel (vérfertőzés, megrontás) kapcsolatosan is felmerülhet annak a szükségessége — ilyen eseteink is voltak — hogy egy gyermek vitás apasága kiderítése érdekében kell vércsoportvizsgálatot végezni olyan esetben, amikor az anya nem áll rendelkezésre a vizsgálathoz, vagy esetleg az anya személye is vitás.

Végül perben nem álló magánszemélyek is fordulnak intézetünkhöz ilyen problémákkal. Gyakori eset, hogy a törvényes (vagy vélt) apa szeretne bizonyosságot szerezni apaságát illetően, de a vizsgálatba (legalábbis egyelőre) nem akarja beavatni és bevonni a gyermek anyját. Az is előfordul, hogy az anya nem hajlandó magát a férj (vagy az általa apaként megnevezett férfi) kérésére a vizsgálatnak alávetni. Tapasztalataink szerint ezekben az esetekben a vélelmezett apák kételye apaságukat illetően az esetek többségében indokoltnak bizonyult. Gyakran fordul elő az is, hogy házassági bontóperek kapcsán (vagy előtte) merül fel az apaság kérdése (a házasságból született gyermeket illetően), amikor a válás okai között házasságonkívüli nemi kapcsolat is szerepel. Érthető, hogy a törv. apa alapos bizonyíték nélkül nem akarja felvetni az apaság kérdését a bontóper folyamán.

Ismeretes, hogy a vitás apaság eseteiben a vércsoportvizsgálat által szolgáltatott bizonyíték elsősorban a vélelmezett apa apaságának kizárása. Van-e erre lehetőség olyan esetekben is, amikor az anya nem vonható be a vizsgálatba? Ha igen, mekkora ez a lehetőség, ill. milyen esélye van ilyen esetekben az apaság-kizárásnak, vajon érdemes-e ilyen esetekben a bizonyításnak ezt az eszközét igénybevenni.

Tekintve, hogy ilyen esetek viszonylag ritkán fordulnak elő az igazságügyi orvosszakértői gyakorlatban, ezért a szakirodalom nem nagyon foglalkozik ezzel a problémával. Mivel intézetünkben világviszonylatban is rendkívül nagy számban végzünk vércsoportvizsgálatokat vitás származási ügyekben, érthető, hogy ilyen (egyébként különlegesnek számító) ügyek is elég szép számmal fordulnak elő gyakorlatunkban. Úgy véljük, hogy érdeklődésre tarthat számot, ha ezekkel az esetekkel kapcsolatos tapasztalatainkat és eredményeinket ismertetjük.

Mint ismeretes, a vércsoportvizsgálatok alkalmazását a vitás származás eldöntésére a köv. két öröklési szabály teszi lehetővé: *1.* egy utódban csakis olyan vércsoport-tulajdonság lehet jelen, amilyennel egyik vagy mindkét szülője is rendelkezik; *2.* ha az utódban egy vércsoportjelleg homozygota alakban (genotípusban) van jelen, akkor nemzőapja csak olyan férfi lehet, akiben ez a vércsoportjelleg kimutatható, ill. e tulajdonság allelje homozygota alakban sem az anyában, sem az apában nem fordulhat elő. (Az ellentétes homozygotia előfordulásának lehetetlensége a gyermekben és a szülőkben.)

Az 1. szabály alkalmazására „anyanélküli" esetekben nem kerülhet sor a vitás apaság tisztázásában, mert nem tudhatjuk, hogy a gyermekben kimutatott domináns jelleg, amely a vélelmezett apában nincsen jelen, jelen volt-e az anyában vagy sem. Csakis a 2. szabály alkalmazására van lehetőség olyan esetekben, amelyekben az anya nem vizsgálható. Mivel azonban ezen szabály alkalmazásának előfeltétele, hogy a genotípus pontosan meghatározható legyen, ezért csak olyan vércsoport rendszerek vizsgálata jöhet itt szóba, amelyekben a genotípus is közvetlenül és pontosan meghatározható, ill. a fenotípus megegyezik a genotípussal. Már ebből is látható, hogy az apaság-kizárás lehetőségeinek — mivel az 1. szabály alkalmazására nincsen lehetőség — ilyen esetekben jóval kisebbnek kell lenni.

Fenti szempontok figyelembevételével jelenleg a köv. vér-, ill. szérumcsoport rendszerek alkalmazhatók a vitás származás tisztázására olyan esetekben, amikor az anya nem vizsgálható: A_1A_2BO, MNSs, Rh, Kell-Cellano, Duffy, Kidd vércsoport-rendszerek és a haptoglobin, Gc-szérumcsoport-rendszerek.

Az apaság-kizárás lehetőségei az egyes rendszerekben

A_1A_2BO-rendszer. Annak a valószínűsége, hogy egy tetszőleges nemapa-gyermek pár esetén a két személy az öröklési szabályok értelmében egymást kizáró vércsoportba tartozzék, vércsoportjaik fenotípus-gyakoriságából kiszámítható. Az apaság kizárhatóságának — az alcsoportok figyelembevételével — 4 esete lehetséges. Ezeknek a nemapa-gyermek pároknak előfordulási valószínűségei az 1. táblázat alapján minden további nélkül kiszámíthatók az alábbi képlet segítségével.

Kizárási-valószínűség $A_1A_2BO = a(c + d) + bc + c(a + b) + da = 2(ac + ad + bc)$.

A hazai vércsoport-frekvencia alapján az átlagos kizárási valószínűség 5,82%.

1. táblázat

Gyermek			Nemapa		
Hazai %-os fenotípus-gyakoriság	jel	vér-csoport	vér-csoport	jel	Hazai %-os fenotípus-gyakoriság
30,0	a	0	AB	c + d	8,0
8,0	b	A_2	A_1B	c	6,4
6,4	c	A_1B	$O + A_2$	a + b	30,0+8,0=38,0
1,6	d	A_2B	0	a	30,0

MNSs-rendszer. Az MN-rendszerben az apaság kizárhatóságának 2 esete lehetséges: a gyermek M-, a vélelmezett apa N-csoportú vagy megfordítva. Egyedül az MN-rendszer figyelembevételével (0,53-as M-génfrekvencia alapulvétele mellett) a 2 a^2 $(1—a)^2$ képlet segítségével számítva 12,40%-os kizárási valószínűség adódik.

Az Ss-rendszerben (0,338-as S-génfrekvencia alapulvételével) ugyancsak fenti képlet segítségével 10,0%-os apaság-kizárási valószínűséget kapunk.

A teljes MNSs-rendszerben az apaság-kizárási valószínűség egyenlő a két rendszer különkülön kizárási valószínűségének összegével. Figyelembe kell azonban itt venni a kettős (MN + Ss) kizárások előfordulásának lehetőségét. Ezeknek száma egyenlő az MMSS — NNss és MMss — NNSS kombinációk valószínűségi értékének 2-szeresével. [2 ($M^2S^2N^2s^2 + M^2s^2N^2S^2$) vagy egyszerűbben 4 $(MNSs)^2$] Fenti génfrekvencia adatok figyelembevételével e képlet szerint az összes nemapa-gyermek konstellációk 1,24%-ában várható kettős kizárás (ún. fedés). Ezt le kell vonni a két rendszer kizárási valószínűségeinek összegéből: (12,40 + 10,0) — 1,24 = 21,16. Vagyis az MNSs-rendszer apaság-kizárási valószínűsége 21,16%.

Rh-rendszer. A Rhesus-rendszer komplikált viszonyai miatt célszerűnek látszik, ha a kizárási valószínűséget empirikusan határozzuk meg. A D/d faktorokat figyelmen kívül kell hagynunk, mivel a D-homozygotia ma még biztosan (vagyis szerologiailag) nem határozható meg. Ugyancsak figyelmen kívül kell hagyni azokat a ritkább genotípusokat is, amiknek frekvenciája 0,0001%-nál alacsonyabb.

Az apaság kizárhatóságának 4 alapesete lehetséges: a gyermek Rh-genotípusában CC, a vélelmezett apáéban cc fordul elő, vagy megfordítva; a gyermek Rh-genotípusában EE, a vélelmezett apáéban ee fordul elő, vagy megfordítva. Az apaság-kizárás valószínűsége (a C^w-faktort is figyelembevéve) 15,5%.

Kell-Cellano, haptoglobin és Gc-rendszerek. Mindezekre a rendszerekre jellemző, hogy ezeket 2—2 kombináltan öröklődő és meg is határozható allel gen határozza meg. Az apaság-kizárás valószínűségét ezekben a rendszerekben a köv. képpen határozhatjuk meg.

Ha az egyik gén gyakoriságát „a", a másikét „b" jelenti, akkor a + b egyenlő kell, hogy legyen 1-gyel. „aa" genotípusú gyermek (genfrekvencia a^2) nem származhatik „bb" apától (genfrekvencia b^2). Ugyanez az eset fordítva is. Tehát az apaság-kizárás lehetőségének mindegyik rendszerben két esete lehetséges:

Gyermek KK, vélelmezett apa kk, vagy megfordítva.

Gyermek Hp 1—1, vélelmezett apa Hp 2—2 vagy megfordítva.

Gyermek Gc 1—1, vélelmezett apa Gc 2—2 vagy megfordítva.

A kizárási valószínűség az alábbi képlet segítségével határozható meg: 2 a^2b^2 vagy 2 $a^2(1—a)^2$.

Apaság-kizárási valószínűség a

Kell-Cellano-rendszerben	0,285%
Haptoglobin-rendszerben	11,45 %
Gc-rendszerben	8,5 %

A számítás alapjául szolgáló génfrekvenciákat az alábbi táblázat tünteti fel.

2. táblázat

Kell	9,04	Hoppe
Cellano	0,96	
Hp^1	0,37	Rex-Kiss
Hp^2	0,63	
Gc^1	0,71	Horváth-Rex-Kiss
Gc^2	0,29	

A felsorolt rendszereken kívül lehetőség van még a *Duffy-* és *Kidd*-rendszerek alkalmazására is, ezek azonban (főként a vizsgálatukhoz szükséges szérumok beszerzésének körülményes volta miatt) a gyakorlatban még nem terjedtek el. Ezzel szemben a származási vércsoport vizsgálatokban ma már kiterjedten alkalmazott *Gm-rendszer* vizsgálata ilyen esetekben ma még nem jöhet szóba, mert ebben a rendszerben a genotípus nem határozható meg biztosan. (Vagyis a 2. öröklési szabály alkalmazására nem kerülhet sor.)

A következőkben vizsgáljuk meg, hogy milyen valószínűsége van az apaság-kizárásnak több vércsoport-rendszer együttes vizsgálata esetén. Ez kiszámítható az egyes vércsoport-rendszerek ismert kizárási valószínűségeiből. A kombinált (maximális, elméleti) kizárási valószínűség azonban nem azonos az egyes vércsoport-rendszerek kizárási valószínűségi %-ainak összegével, hanem ennél mindig jóval kisebb. Ugyanis az ún. fedések (azoknak az eseteknek a száma, amelyekben a vélelmezett apa apasága nemcsak egyetlen vércsoport-rendszerrel kizárt, hanem többel is) a kizárási valószínűséget jelentősen csökkentik. A kombinált-kizárási valószínűség a *Steinhaus*-féle képlet segítségével számítható ki (P = 1—(1—a). (1—b). (1—c) ... (1—x). (A képletben az a, b, c ... x az egyes vizsgált vércsoport-rendszerek külön-külön elméleti kizárási valószínűségeit jelentik %-ban.) A képletbe behelyettesítve a megfelelő értékeket, megkapjuk a kombinált kizárási valószínűséget.

3. táblázat

Vércsoport-rendszerek	Kizárási valószínűség %-ban		
	az anya vizsgálatával	az anya vizsgálata nélkül	
A_1A_2BO	20,0	5,8	
MN	18,0	12,40	21,16
Ss	17,5	10,00	
Rh	30,0	15,50	
Hp	18,0	11,45	
Kombinált	69,0	44,5	

Mint látható, az A_1A_2BO, MNSs, Rh és haptoglobin rendszerek vizsgálatával elérhető maximális kizárási esély 44,5%, szemben az anya vizsgálatával elérhető 69,0%-os kizárási eséllyel. Ebből kiszámítható, hogy a kombinált kizárási esély csak 64,5%-a annak az esélynek, ami elérhető azoknak az ügyeknek a vizsgálatánál, amelyekben a gyermek anyja is vizsgálható.

Az alábbiakban röviden beszámolunk saját vizsgálataink eredményeiről. Az utolsó 4 évben 60 olyan ügyünk volt, amelyben szakvéleményt kellett adnunk az apaság tekintetében, anélkül, hogy az anyát is vizsgálhattuk volna. Ezekben az ügyekben 63 férfi szerepelt vélelmezett apaként, akik közül 13-nak az apaságát sikerült kizárni. Sajnos ezeknek az ügyeknek egy részében (a 60 ügy közül 16-ban) nem történt Rh-vizsgálat. Feltehető, hogy az apaság-kizárások száma magasabb lett volna, ha minden ügyben Rh-vizsgálat is történik. Eredményeinket az alábbi táblázatban foglaltuk egybe. (4. táblázat.)

4. táblázat

Vércsoport rendszerek	Vélelm. apák száma	Apaság-kizárások		Számított max. kizárási valószín. %
		száma	%-ban	
A_1A_2BO	63	2	3,2	5,8
MN	63	4	6,3	12,40
Hp	57	4	7,0	11,45
Rh	34	3	8,8	15,50
Összesen		13	21,7	38,3

A 60 ügyből 52-ben (tehát az ügyek kb. 86%-ában) apaság vélelmének megtámadásáról, ill. a gyermek házasságon kívüli viszonyból való származásának alapos gyanújáról volt szó. Közismert, hogy az ilyen ügyekben általában az esetek $^2/_3$ részében a gyanú indokolt. Az elért 21,7%-os apaság-kizárás a várható, maximális kizárási valószínűségnek (38,3%) az 56,6%-a. Ez az arány híven tükrözi azt a körülményt, hogy az általunk vizsgált ügyek 86%-ában az apaság vélelmének megtámadásáról, ill. kétségbevonásáról volt szó.

Érdekességüknél fogva ügyeink közül 3-at az alábbiakban kivonatosan ismertetünk:

1. eset. L. J. 74 éves férfi 1965-ben házassági bontópert indított a nála 34 évvel fiatalabb felesége ellen. A házasságot 1946-ban kötötték és feleségétől még ugyanezen évben fiúgyermeke született. Előadta, hogy feleségét kényszerítő külső körülmények miatt vette feleségül és a született gyermek apaságát is ugyanezen okból ismerte csak el, mert biztos volt abban, hogy a gyermeknek ő nem lehet az apja. A bontóper kapcsán végzett vércsoportvizsgálat L. J. apaságát kizárta, anélkül, hogy a feleség (a gyermek anyja) vérét vizsgáltuk volna. (Az apaság-kizárás az Rh-rendszerrel történt).

2. eset. Házassági bontóper kapcsán a felek nem tudtak megegyezni abban, hogy a 8 éves fiúgyermek kinek a gondozására legyen bízva. A vita közben az anya egyízben felindultságában olyan kijelentést tett, hogy: „Miért ragaszkodsz annyira hozzá? Hátha nem is te vagy az apja?" Az apa (az anya tudta nélkül) kérte a vérvizsgálat elvégzését, amelynek eredményeként kiderült (a haptoglobin vizsgálat eredménye alapján), hogy a gyermeknek valóban nem a férj a nemzőapja.

3. eset. 50 éves, nős, családos férfi, akinek 1943-ban házasságonkívüli viszonya volt. A nő gyermeket szült és azt állította, hogy gyermekének nevezett férfi az apja. Nevezett akkor ebben nem is kételkedett és vállalta az apaságot. Perre nem került sor, a kért tartásdíjat 16 éven keresztül (családja tudta nélkül) rendszeresen folyósította az anyának. Ekkor azonban az anya nagyobb összegű anyagi támogatást kért, aminek teljesítése előtt meg akart győződni arról, hogy a gyermeknek biztosan ő e az apja. Vércsoport-vizsgálatot kért, aminek az anya saját személyében nem kívánta magát alávetni. A vizsgálat (az MN-rendszer) a férfi apaságát kizárta.

Összefoglalás. Szerzők ismertetik a vércsoport vizsgálatok nyújtotta lehetőségeket származásmegállapítási ügyekben, olyan esetekben, amelyekben az anya valamilyen okból kifolyólag nem vizsgálható. Az apaság kizárhatóságának, ill. a nemapaság bizonyításának valószínűsége ilyen ügyekben (az A_1A_2BO, MNSs, Rh és haptoglobin rendszerek vizsgálata esetén) kb. 64%-a annak a valószínűségnek, amely azon ügyekben van meg, amelyekben az anya is bevonható a vizsgálatba. — Ismertetik 60 anyanélküli ügyük vizsgálatának eredményeit és körülményeit. Közülük 13 ügyben (21,7%-ban) volt apaság-kizárás elérhető. Az elért eredmény a számított értékkel megegyezik.

Rex-Kiss Béla—Szabó László

1. *Wiener, A. S.* és *Wexler, I. B.:* Die Vererbung der Blutgruppen, G. Thieme Verlag, Stuttgart, 1960.
2. *Somogyi, E.:* Igazságügyi Orvostan, Medicina, Budapest, 1964.
3. *Budvári, R.:* Az apasági (származásmegállapítási) vércsoportvizsgálatok megbízhatóságának és eredményességének feltételei. Jogtud. Közl. 1. 18. (1962).
4. *Rex-Kiss, B.:* A modern szerologiai genetika teljesítőképessége származásmegállapítási ügyekben. Jogtud. Közl. 1. 1—2. 26. (1965).
5. *Rex-Kiss B.:* A vércsoportvizsgálatokról, származásmegállapítási peres ügyekben. Orvosi Hetilap, 36. 1681—1687. (1966).
6. *Rex-Kiss B.:* A vércsoportszerologia újabb eredményeinek alkalmazása és jelentősége a joggyakorlat számára. Magyar Jog. 3.132—136. (1966).
7. *Rex-Kiss B.* és *Gerencsér Gy.:* Származásmegállapítás vércsoportvizsgálattal bűnügyekben. Belügyi Szemle. 2. 45—52. (1966).
8. *Rex-Kiss B.:* A_1/A_2 alcsoportmeghatározások származásmegállapítási ügyekben. Morphologiai és Igazságügyi Szemle. 3. 188—194. (1966).
9. *Maurer, H.:* Die serologische Abklärung von Kindesverwechslungen (Mutterschaftsausschluss). Wiener Klin. Wschr. 75. 45. 806—809. (1963).

SZEMLE

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság Munka Törvénykönyve

A. *Alapelvek és általános rendelkezések*

I. 1966. január 1-én Csehszlovákiában új Munka Törvénykönyve (a következőkben: Mt.) lépett hatályba. Az új Mt. tervezetét a Szakszervezetek Központi Tanácsa dolgozta ki és azt az Országgyűlés 1965. június 16-án iktatta törvénybe.

Úgy gondolom, hogy ez az Mt. különös érdeklődésre számíthat, mert az első szocialista kódex, amely olyan időben került megalkotásra, amidőn már figyelembe lehetett venni az új gazdasági mechanizmus igényeit.

A tervezetet előzetesen nyilvános vitára bocsátották, éspedig 2227 üzemben, 1334 szakszervezetben, minden központi, megyei és járási nemzeti bizottságban stb. A vitában több mint $^3/_4$ millió dolgozó vett részt. Ezek 21968 észrevételt és módosítási javaslatot terjesztettek elő, amelyek jelentősen hozzájárultak a tervezet megjavításához.

A Mt.-t preambulum és az alapelvek felsorolása vezeti be. Ezt követően a Mt. hat részre oszlik. Ezek a következők: 1. általános rendelkezések, 2. a munkaviszony, 3. a tanulóviszony, 4. olyan munkákra vonatkozó megállapodások, amelyeket munkaviszonyon kívül végeznek, 5. közös rendelkezések, 6. záró rendelkezések.

Egy viszonylag rövid ismertetés keretei között nem vállalkozhattam az egész kódex részletes ismertetésére, hiszen a Mt. 280. §-ból áll. Csak arra törekedtem, hogy a kódex egészéről általános áttekintést, továbbá a legfontosabb intézményekről és megoldásokról részletesebb ismertetést nyújtsak.

II. Az Alapelvek című Első rész tíz cikkben sorolja fel az alapelveket. Ezek röviden a következők: a munkához való jog és a társadalom munkájában való részvétel követelménye; a kizsákmányolástól való mentesség, az az elv, hogy munkaviszony csak a felek szabad elhatározása alapján jöhet létre; a szocialista együttélés követelményei; a szocialista elosztás elve; a szocialista szervezeteket terhelő az a kötelezettség, hogy olyan munkafeltételeket teremtsenek, amelyek a lehető legjobb munkavégzést és a munkaviszonyok tartósságát szolgálják; a dolgozók részvételi jogai és kötelezettségei a szocialista szervezet tevékenységének fejlesztésével, vezetésével és ellenőrzésével kapcsolatban; a munkafegyelem kötelezettsége; a nők- és a fiatalkorúak egyenjogúsága és fokozott védelme; a munkavédelem; az anyagi ellátáshoz való jog a munkaképesség elvesztésének vagy csökkenésének esetére; a csökkent munkaképességűek támogatása; a beteg, a balesetet szenvedett dolgozók, a terhes, és szoptató nők fokozott felmondási védelme; végül a szakszervezetek részvételi jogai.

III. Ezt követően az Általános rendelkezések négy fontos kérdést szabályoznak, éspedig: 1. a Mt. hatályát, 2. a munkaviszony alanyait, 3. a dolgozók részvételét a munkáltató szervezet tevékenységében, fejlesztésében, vezetésében és ellenőrzésében, 4. a munkához való jog és a társadalom érdekében végzett munka előmozdítását.

1. A Mt. hatálya általában azokra a munkaviszonyokra terjed ki, amelyek az állampolgárok és a szocialista szervezetek között jönnek létre. E körön kívül azonban a Mt. hatálya számos egyéb jogviszonyra is kiterjed, ha azt a Mt., külön rendelkezések vagy a társadalmi szervezet alapszabályai stb. kifejezetten elrendelik. Így pl. a Mt. hatálya kiterjedhet külön rendelkezés alapján a közfunkciók ellátására megválasztott állampolgárokra, termelőszövetkezeti tagokra, termelőszövetkezet által alkalmazott olyan dolgozókra, akik nem tagjai a termelőszövetkezetnek, a fegyveres testületek tagjaira, a tanulókra és az egyetemi hallgatókra a termelési gyakorlat idején, a tudományos aspiránsokra, az ügyvédi munkaközösségek tagjaira stb.

Kiterjed a Mt. hatálya azokra az állampolgárokra is, akik külföldi szervezetek dolgozói, ha Csehszlovákia területén végzik munkájukat, továbbá azokra a külföldi állampolgárokra is, akik Csehszlovákia területén végzik munkájukat, kivéve, ha a nemzetközi magánjog szabályai másképpen rendelkeznek.

2. Részletes szabályokat tartalmaz a Mt. a munkaviszony alanyaival kapcsolatban is.

A Mt. szocialista szervezetnek tekinti az állami, a szövetkezeti és a társadalmi szervezeteket, valamint mindazon szervezeteket, amelyeknek tevékenysége hozzájárul a szocialista viszonyok fejlesztéséhez (a továbbiakban: szervezet). A szervezet, de a dolgozók szempontjából is fontos annak meghatározása, hogy a vállalat részéről kik jogosultak jogügyleteket kötni, jognyilatkozatokat tenni és átvenni, továbbá utasításokat adni. A Mt. ezeket a kérdéseket, továbbá a képviseleti jogkör túllépésével végzett jogi cselekmények jogi sorsát is részletesen szabályozza.

A dolgozó jog- és cselekvőképessége abban a naptári évben kezdődik, amidőn 15. életévét betölti, de legkorábban a tankötelezettség megszűnésekor. A megőrzésre átadott értéktárgyakban, árukban stb. bekövetkezett hiányok megtérítésére vonatkozó szigorúbb anyagi felelősséget azonban csak 18. életévének betöltése után vállalhatja el.

Részletesen szabályozza a Mt. a képviselet kérdéseit is.

3. A szocialista munkajognak az elmúlt évtizedben megnyilvánuló legfontosabb fejlődési tendenciája az üzemi demokrácia kibontakozása, a vállalati kollektíva részvételi jogainak kialakítása. Ennek felismerése nagyon szépen nyilvánul meg a Mt-ben, amidőn kimondja, hogy a dolgozóknak és kollektíváiknak részvétele a szervezetek tevékenységének fejlesztésében, vezetésében és ellenőrzésében: elválaszthatatlan vonása a szocialista demokráciának és lényeges feltétele annak, hogy a szervezet eredményesen működjék. A dolgozók és kollektíváik részvételi tevékenységét — a szocialista országok túlnyomó többségében kialakult megoldásnak megfelelően — a szakszervezetek irányítják.

A vállalati önállóság megnövekedése és az üzemi demokrácia kibontakozása ismét életre hívta a kollektív szerződés intézményét, éspedig annak mind a szervező,

mind pedig a szabályozó funkcióját. Ennek megfelelően a Mt. kimondja, hogy a szervezet fejlesztése, a munkafeltételek, az egészséges és biztonságos munkakörülmények, a szociális és kulturális szolgáltatások megjavítása, továbbá az elvtársi együttműködés biztosítása érdekében a szakszervezetek és a szervezetek vezetői kollektív szerződéseket kötnek. Kollektív szerződéseket köthetnek magasabb szinten elhelyezkedő gazdasági szervezetek és szakszervezetek is. Ezt követően pedig a Mt. azt is kimondja, hogy a kollektív szerződésben egyes munka- és díjazási feltételeket is szabályozni lehet.

A kollektív szerződések teljesítéséért a szervezet, továbbá funkcióiknak megfelelően a vezető beosztású dolgozók és a kollektív szerződésben névszerint megjelölt dolgozók felelősek. A kollektív szerződésből származó kötelezettségek vétkes megszegése fegyelmi vétséget valósít meg. A szakszervezeti szervek szakszervezeti alapszabályok szerint tartoznak felelősséggel.

Itt szabályozza a Mt. a szakszervezetek általános jogosultságait is. A Szakszervezetek Központi Tanácsa szabályozza és szervezi a munkaversenyt és azokat a további formákat, amelyek keretei között a dolgozók részt vesznek a vezetésben. Irányelveket ad ki a kollektív szerződések megkötésére és ellenőrzésére. Fontos szerepe van a szakszervezeteknek a szocialista törvényesség megszilárdításával kapcsolatban is, mert a szakszervezetek a társadalmi érdekkel összhangban nevelő tevékenységet fejtenek ki a munkajogi szabályok megtartása érdekében, megszervezik a dolgozók részvételét a munkajogi szabályok megtartásának előkészítésében és ellenőrzésében. Hibák vagy hiányosságok esetén javaslatokat tesznek a szükséges intézkedésekre, adott esetben megteszik a szükséges intézkedéseket, a gazdasági, állami és társadalmi szervezetekkel együttműködve.

Fontos szerepe van a szakszervezeteknek a szabályozásban is. A munkajogi szabályok tervezetét a Szakszervezetek Központi Tanácsa készíti el és a jogszabályok keretei között végrehajtási előírásokat és irányelveket ad ki. Az egyes területekre vonatkozó munkajogi szabályokat az államigazgatás központi szervei készítik elő az érdekelt szakszervezet központi bizottságával, és ezek a Szakszervezetek Központi Tanácsának hozzájárulásával kerülnek kiadásra.

Az államigazgatás központi szervei állásfoglalás végett a Szakszervezetek Központi Tanácsa elé terjesztik mindazokat a törvénytervezeteket és egyéb jogi előírások tervezeteit, amelyek a dolgozók fontos érdekeit érintik.

4. Az Első rész Negyedik fejezete a munkához való jog és a társadalom érdekében végzett munka előmozdításának egyes kérdéseivel foglalkozik.

B. *A munkaviszony*

A munkaviszonyt szabályozó Második rész a legterjedelmesebb. A következő fejezetekre oszlik: I. a munkaviszony keletkezése, módosulása és megszűnése; II. a munkafegyelem és a munkarend; III. munka- és pihenőidő; IV. bér-, bérpótlékok és a költségek megtérítése; V. balesetelhárítás és munkavédelem; VI. gondoskodás a dolgozókról; VII. a nők és fiatalkorúak munkafeltételei; VIII. kártérítés; IX. a munkaügyi viták elintézése.

I. *A munkaviszony keletkezése, módosulása és megszűnése*

1. A Mt. először meghatározza a munkaviszony fogalmát: a dolgozó a munkaviszonyban a dolgozók kollektívájába bekapcsolódva munkabér ellenében a szervezet utasításai szerint vesz részt a szervezet feladatainak teljesítésében, és részt vesz a szervezet tevékenységének fejlesztésében, vezetésében és ellenőrzésében. Ez a meghatározás a tipikus munkaviszonyból indul ki, figyelembe veszi a kollektíva jelentőségét és kiemeli a munkaviszony három fontos elemét: munkavégzési, elosztási és részvételi-szervezeti viszony.

A szerződéses elméletnek megfelelően a munkaviszonyt szerződés alapítja meg. A szerződés megkötése előtt a szervezet köteles a dolgozót jogairól és kötelezettségeiről, továbbá a munkájával kapcsolatos munka- és díjazási feltételekről tájékoztatni. Ha pedig előzetes orvosi vizsgálatra van szükség, azt is a szerződés megkötése előtt el kell végezni.

Meghatározza a Mt. a munkaszerződés szükséges tartalmi elemeit. A szervezet köteles ugyanis a dolgozóval a következőkben megállapodni: *a)* a munkakörben, *b)* a munkateljesítés helyében és *c)* a munkábalépés napjában.

Ezen felül szabályként meg kell állapodni abban a besorolásban is, amely a munkakörnek megfelel.

Meghatározott esetekben a munkaszerződést írásba kell foglalni.

A szerződéses elméletnek megfelelően a munkaviszony azon a napon jön létre, amelyben a felek a munkaszerződésben mint a munkábalépés napjában megállapodtak. Ha a dolgozó ezen a napon nem kezdi meg a munkáját, anélkül, hogy ebben akadályozva lenne, vagy ha egy héten belül erről a szervezetet nem értesíti, a szervezet a munkaszerződéstől elállhat.

A munkaviszony keletkezésének a napjától a szervezet köteles a dolgozót a munkaszerződésnek megfelelően foglalkoztatni, a végzett munka szerint díjazni, a munkafeladatok eredményes teljesítéséhez szükséges feltételeket megteremteni, a jogszabályok, a kollektív szerződés és a munkaszerződés által meghatározott munkafeltételeket megtartani. A dolgozó pedig köteles a munkát a szervezet utasításai szerint személyesen, a munkaszerződésben meghatározott munkaidőben elvégezni és a munkafegyelmet megtartani.

A munkábalépéskor a dolgozót meg kell ismertetni a munkarenddel és a munkavédelem szabályaival. A dolgozó alkalmazásáról a szakszervezeti bizottságot is értesíteni kell, hogy ellenőrizhesse az alkalmazást, továbbá a munkakört és a munkabérbesorolást.

2. A munkaszerződés csak a szervezet és a dolgozó közös megegyezésével módosítható. A dolgozó csak a jogszabályban meghatározott kivételes esetekben, és csak a feltétlenül szükséges, vagy a jogszabályban meghatározott időtarta-

mon át kötelezhető arra, hogy más munkát végezzen, vagy hogy munkáját más helyen teljesítse, mint ahogy abban a munkaszerződés megkötésekor megállapodtak. Ezután a dolgozót eredeti munkájára, illetve munkahelyére vissza kell helyezni. Ha ez nem lehetséges, munkaszerződésének megfelelő más munkára kell beosztani.

A Mt.-ben meghatározott esetekben a dolgozó is igényelheti, hogy egészségügyi okokból más munkát kapjon, vagy más munkahelyre helyezzék. Ilyen esetben a szervezet ezt az igényt teljesíteni köteles, ha ezt az üzemi lehetőségek megengedik.

Ha a szervezet egy hónapnál hosszabb időre helyezi át a dolgozót más munkára, illetve munkahelyre, és ehhez a dolgozó nem járul hozzá, a szervezet ilyen intézkedést csak a szakszervezeti bizottság előzetes hozzájárulásával tehet meg. Ilyen előzetes hozzájárulás hiányában az áthelyezés érvénytelen.

3. A munkaviszony megszüntetésével kapcsolatban a Mt. a kötött felmondási rendszert alkalmazza, kiegészítve ezt a felek megszüntetési megállapodásának lehetőségével, továbbá azzal a lehetőséggel, hogy a dolgozó kötetlenül is felmondhat, de csak meghosszabbított felmondási idővel. Egyoldalúlag tehát a szervezet csak a Mt-ben meghatározott okok alapján szüntetheti meg a munkaviszonyt. Ezt a kötöttséget a szervezet oldalán számos felmondási tilalom, illetve korlátozás egészíti ki.

A munkaviszony négyféle módon szűnhet meg. *a)* megállapodással, *b)* felmondással, *c)* azonnali hatályú megszüntetéssel és *d)* megszüntetéssel a próbaidő alatt.

a) Közös megegyezés esetén a munkaviszony a felek által meghatározott napon szűnik meg. A megállapodást írásba kell foglalni, és a megszüntetés okait is meg kell jelölni, ha ezt a dolgozó igényli.

Ha a dolgozó írásban kéri a munkaviszony megszüntetését egy meghatározott napon, és a szervezet a kézbesítéstől számított 15. napon belül ezt nem utasítja el, a munkaviszony közös megegyezéssel a dolgozó által megjelölt napon megszűnik.

b) Mind a szervezet, mind pedig a dolgozó a munkaviszonyt felmondással megszüntetheti. A felmondást írásba kell foglalni és a másik félnek kézbesíteni kell, különben a felmondás érvénytelen.

Ha felmondásra csak a jogszabályban kifejezetten megjelölt ok alapján kerülhet sor, az okot a felmondásban meg kell jelölni, mert különben a felmondás érvénytelen. A felmondási okot utóbb megváltoztatni nem lehet.

A felmondást, melyet a másik féllel már közöltek, csak az utóbbi hozzájárulásával lehet visszavonni, mégpedig csak írásban.

Akár a szervezet, akár a dolgozó mond fel, a felmondási idő a dolgozó életkorához igazodik: aa) egy hónap a 30-ik, bb) két hónap a 40-ik életévig és cc) három hónap, ha a dolgozó a 40-ik életévét már betöltötte.

A szervezet csak a következő okok alapján mondhat fel: aa) ha a szervezet vagy annak egy része megszűnt vagy azt áthelyezték; bb) ha a szervezet összevonás vagy felosztás következtében megszűnik, vagy ha egy önálló szervezeti részt egy másik szervezethez csatoltak és az utóbbinak nincs lehetősége arra, hogy a dolgozót munkaszerződésének megfelelően foglalkoztassa; cc) ha a dolgozó — figyelemmel a szervezet feladatainak módosulására, a technikai felszerelés vagy más szervezeti feltételek megváltozására — létszám felettivé válik; dd) ha a dolgozó egészségügyi okokból tartósan képtelenné vált arra, hogy a munkaviszonyból származó kötelezettségeit teljesítse; ee) ha a dolgozó képtelen arra, hogy a munkaviszonyból származó kötelezettségeit teljesítse, mert az addigi munkájának kifejtésére megállapított előfeltételeket vagy a munkájával szemben támasztott követelményeket nem teljesíti; ff) ha a dolgozó a munkafegyelmet ismételten megszegi, holott vele szemben már fegyelmi büntetést szabtak ki, vagy ha a munkafegyelmet különösen durva módon megsértette, vagy vele szemben olyan okok valósultak meg, amelyek alapján a szervezet a munkaviszonyt azonnali hatállyal is megszüntethetné.

Ha a felmondásra nem a munkafegyelem megsértése miatt vagy nem olyan okból kerül sor, amelynek alapján a munkaviszonyt azonnali hatállyal meg lehetne szüntetni, a szervezet csak akkor mondhat fel, ha semmiféle lehetősége sincs arra, hogy a dolgozót előzetes előkészítés után, éspedig adott esetben egy más munkahelyen, tovább foglalkoztassa, vagy ha a dolgozó nem hajlandó arra, hogy egy számára megfelelő más munkát végezzen jelenlegi munkahelyén, vagy adott esetben egy más munkahelyen.

A munkafegyelem megszegése címén vagy olyan ok alapján, amely miatt a munkaviszonyt azonnali hatállyal is meg lehetne szüntetni, a szervezet csak attól a naptól számított egy hónapon belül mondhat fel, amelyen a felmondási okot megállapította, legfeljebb azonban attól a naptól számított egy éven belül, amidőn az ok létrejött.

Ha a dolgozónak szervezeti okokból (*aa)—cc)* pontok) alapján mondtak fel, vagy azért, mert egészségügyi okokból tartósan képtelenné vált a munkaviszonyból származó kötelezettségeinek a teljesítésére, — a szervezet köteles a nemzeti bizottsággal együttműködve hatékonyan segíteni a dolgozót abban, hogy új megfelelő elhelyezést kapjon.

Bizonyos esetekben a szervezet nemcsak segíteni köteles az újabb elhelyezkedésben, hanem biztosítania is kell a megfelelő elhelyezkedést. Ilyen esetben a felmondási idő akkor fejeződik be, amidőn a szervezet ezt a kötelezettségét teljesítette, kivéve, ha a dolgozóval másképpen állapodott meg.

Nem terhelik a szervezetet ezek a kötelezettségek, ha a dolgozó nem volt hajlandó arra, hogy egy másik, számára megfelelő munkát elvállaljon, amelyet a szervezet a felmondás előtt felajánlott. A szervezetnek ezek a kötelezettségei megszűnnek, ha a dolgozó fontos ok nélkül egy új megfelelő elhelyezkedést elutasít, amelyet elfogadhatott volna.

A Mt. részletesen felsorolja a különböző felmondási tilalmakat. Ezek a dolgozó betegségéhez, üzemi balesetéhez, katonai szolgálatához, hosszabb ideig tartó közfunkcióhoz, terhességhez, egy éven aluli gyer-

mek, egyedülálló nő esetén pedig három éven aluli gyermek gondozásához kapcsolódnak.

A felmondási tilalmak nem érvényesülnek az *aa)* és a *bb)* pont esetében, vagy ha a szervezet azonnali hatállyal mondhatna fel, továbbá akkor sem, ha a munkafegyelem olyan megsértéséről van szó, amelyről az *ff)* pont intézkedik, kivéve ismét a terhes nőket és a gyermeket gondozó anyákat.

Csökkent munkaképességű dolgozónak, vagy annak, aki az öregségi teljes nyugdíjhoz szükséges életkort elérte, csak a járási nemzeti bizottság előzetes hozzájárulásával lehet felmondani.

A dolgozó a következő okok alapján mondhat fel: *aa)* ha a nemzeti bizottság által végzett toborzás keretei között egy másik szervezettel munkaszerződést kötött; *bb)* ha a pályázat alapján olyan más munkakörbe kerül, amely csak pályázat alapján tölthető be, ha a dolgozót rendes tudományos (művészeti) aspiránsnak főiskolára vagy középiskolára tanulónak vették fel (az esti és levelező tagozatok kivételével), vagy ha a dolgozóval ipari stb. tanuló viszonyt létesítettek, *cc)* ha a dolgozó orvosi vélemény vagy az állami egészségügyi igazgatás határozata szerint eddigi munkáját nem végezheti tovább, ha öregségi vagy rokkantsági nyugdíjra szerzett igényt, vagy ha a felmondást terhesség, illetőleg gyermek gondozása miatt adódó okok indokolják; *dd)* ha a szervezet a munkaszerződésből, a kollektív szerződésből vagy jogszabályból származó, a dolgozóval szemben fennálló valamely lényeges kötelezettségét megszegte, vagy ha ezt a kötelezettségét szervezeti változások miatt teljesíteni nem tudja, vagy ha a dolgozó szakképzettségét az utolsó 12 hónapban legalább 6 hónapon át nem hasznosította; *ee)* ha a dolgozó házastársát annak lakhelyére követi, vagy ha egy fiatalkorú a szüleit új lakóhelyükre követi.

A dolgozó azonban egyéb okok alapján is felmondhat, adott esetben az ok megjelölése nélkül is. Ilyen esetben viszont az ismertetett felmondási idők hat hónappal meghosszabbodnak, kivéve, ha a szervezet a dolgozóval másképpen állapodik meg.

A szervezet a munkaviszonyt azonnali hatállyal csak kivételesen és a Mt-ben meghatározott határidőn belül szüntetheti meg, éspedig két esetben: *aa)* ha a dolgozót jogerősen, szándékos bűntett miatt több mint egy éves szabadságvesztés-büntetésre ítélték, *bb)* ha a dolgozó a munkafegyelmet olyan durva módon sértette meg, hogy a szervezet munkafegyelmének megtartását akadályozná, ha a dolgozó a felmondási idő elteltéig a vállalatnál maradna.

A terhes nők és a gyermeküket gondozó nők ebben a vonatkozásban is védelemben részesülnek.

A dolgozó is azonnali hatállyal megszüntetheti a munkaviszonyt, ha orvosi vélemény szerint a munkát egészségének komoly veszélyeztetése nélkül tovább nem folytathatja és a szervezet 15 napon belül nem biztosít számára más megfelelő munkát.

A dolgozó ilyen esetben a felmondási időre átlagkeresetét kapja.

A munkaviszony megszüntetésével kapcsolatban a szakszervezetet lényeges jogosultságok illetik meg. A szervezet érvényesen csak a szakszervezeti bizottság előzetes hozzájárulásával mondhat fel, illetve szüntetheti meg a munkaviszonyt azonnali hatállyal. A megszüntetés egyéb eseteiről a szervezet köteles a szakszervezeti bizottságot ellenőrzés céljából értesíteni. Ha a szakszervezeti bizottság a felmondáshoz vagy az azonnali hatályú megszüntetéshez nem járult hozzá, a szervezet az illetékes magasabb szakszervezeti szervhez fordulhat a szakszervezeti bizottság álláspontjának felülvizsgálata érdekében. Ha ez a magasabb szakszervezeti szerv megállapítja, hogy a szakszervezeti bizottság álláspontja ellentétes a társadalmi érdekkel, a megszüntetéshez a hozzájárulást megadhatja.

3. A megszüntetés szabályait követően a Mt. részletesen szabályozza az érvénytelen megszüntetésből származó igényeket, a választást és a mellékfoglalkozást.

II. *Munkafegyelem és munkarend*

A Második fejezet a munkaeredmények értékelésével, a munkafegyelemmel és a munkarenddel foglalkozik. Meghatározza a dolgozók és a vezető beosztású dolgozók alapvető kötelezettségeit, majd felsorolja a fegyelmi büntetéseket.

1. Ha a dolgozó kevésbé súlyos fegyelemsértést követett el, a vezetőbeosztású dolgozó köteles őt meginteni és magatartásának helytelenségéről kioktatni. Ez még nem fegyelmi büntetés. Fegyelmi büntetés kiszabására akkor kerül sor, ha a dolgozó súlyosan vagy ismételten megsértette a munkafegyelmet. A fegyelmi büntetések a következők: *a)* megrovás, *b)* nyilvános megrovás, *c)* a prémium vagy a munkabér olyan összegének csökkentése vagy megvonása, amely személyes értékelést fejez ki, éspedig legfeljebb három hónapra, *d)* alacsonyabban fizetett munkára való áthelyezés legfeljebb három hónapra, adott esetben a bér 10%-kal való csökkentése legfeljebb három hónapra.

Olyan szervezeteknél, amelyekben helyi népbíróság nem működik, kisebb lopások vagy a társadalmi tulajdon egyéb szándékos károsításai, amelyeket egyébként a helyi népbíróság tárgyalna, fegyelmi eljárás során is elintézhetők. Ilyen esetben 500 koronáig terjedhető pénzbírság is kiszabható.

2. A fegyelmi büntetés a tudomásszerzéstől számított egy hónapon belül szabható ki, legkésőbb azonban az elkövetéstől számított egy éven belül. Ha a dolgozó egy éven belül a jogerős kiszabástól számítva újabb fegyelmi vétséget nem követ el, úgy kell megítélni, mintha fegyelmi büntetésben nem részesült volna. Rendkívüli munkateljesítmény esetén a mentesítésnek korábban is helye lehet.

Nem szabható ki fegyelmi büntetés, ha a dolgozóval szemben magatartásáért más intézkedést alkalmaztak, vagy ha emiatt megbüntették.

A dolgozó a fegyelmi büntetés ellen panasszal élhet, amelynek halasztó hatálya van. A fegyelmi büntetést kiszabó dolgozó a panasznak eleget tehet, vagy pedig a panaszt tovább kell terjesztenie. Megrovás vagy nyilvános megrovás esetén, ha azt beosztott dolgozó szabta ki, a szervezet vezetője, ha a szervezet vezetője szabta ki, a

felügyeleti szerv, ha központi szerv vezetője szabta ki, ő maga dönt a panasz felől.

Súlyosabb fegyelmi büntetések ellen benyújtott panaszokkal a döntőbizottság foglalkozik, a munkaügyi viták elintézésére vonatkozó szabályok szerint, ha pedig az eljárás eredménytelen maradt, a bíróság vizsgálja felül a panaszt.

3. A szervezet feladatainak eredményes teljesítése, a belső üzemi rend megtartása, a helyes munkaszervezet kialakítása és a munkafegyelem megszilárdítása érdekében a szervezet a szakszervezettel egyetértésben munkarendet adhat ki.

III. *Munkaidő és pihenőidők*

A Harmadik fejezet a munkaidőt és a pihenőidőt szabályozza. A munkaidő legfeljebb heti 46, a tizenhatodik életévüket be nem töltött fiatalkorúak részére legfeljebb heti 36 óra. A Mt. e fejezetén belül részletesen szabályozza még a munkaidő beosztását, a rövidebb munkaidőt, a munkaidő kezdetét, a munkaközi szünetet, a két munkanap közötti szünetet, a pihenőnapot, a készültséget, a túlmunkát, az éjszakai munkát és a szabadságot.

IV. *Bér, bérpótlék és költségtérítés*

Ez a fejezet a következő kérdéseket szabályozza: általános alapelvek; bérrendszerek; munkanormák; munkabér más munkára áthelyezés esetén, a túlmunka díjazása; kedvezmények éjszakai munka esetén; a munkaszüneti napok díjazása, munkabér hibás munka esetén, bérfizetés, bérkifizetés, levonások a munkabérből, bérkiegészítés munkaakadályok esetén, költségtérítések.

V. *Munkavédelem*

A gépek és felszerelések szerkesztésére és alkalmazására, a munka- és technológiai folyamatok bevezetésére és alkalmazására vonatkozó biztonság-technikai szabályokat az állami normák határozzák meg.

A szervezetek, a felügyeleti szervek és a központi szervek kötelesek a balesetek és a foglalkozási megbetegedések okait megállapítani, rendszeresen megteremteni az egészség és biztonság szempontjából kifogástalan munkakörülményeket és megelőzni a baleseteket és foglalkozási megbetegedéseket, továbbá olyan betegségeket, amelyek a munka-környezetből származnak. A szervezet feladatainak megvalósításáért a szervezet vezető beosztású dolgozói hatáskörüknek megfelelően felelnek.

A munkavédelmi ismeretek a képesítési feltételek elválaszthatatlan és állandó elemei. A munkaeredmények értékelésénél figyelembe kell venni a munkavédelmi előírások megtartását. Nem szabad teljesítménybért alkalmazni, ha ez fokozott mértékben veszélyeztetné a dolgozó biztonságát vagy egészségét.

A szakszervezetek ellenőrzést gyakorolnak, résztvesznek vizsgálatokban, a szervezeteknek kötelező utasításokat adhatnak, elrendelhetik a munka felfüggesztését, javaslatot tehetnek fegyelmi, kártérítésre kötelező és büntető eljárás megindítására, javaslatot tehetnek konkrét kutatási és fejlesztési feladatok elvégzésére, ezek eredményességét és bevezetését ellenőrizhetik, megtilthatják túlmunka vagy éjszakai munka végzését.

Az ismertetett rendelkezések — megfelelő eltérésekkel — a kisipari és mezőgazdasági termelőszövetkezetekre is vonatkoznak.

Az állami munkavédelmi felügyeletet külön rendelkezések szabályozzák.

VI. *Gondoskodás a dolgozókról*

A Mt. ebben a fejezetben a következő kérdéseket szabályozza: jóléti és kulturális szolgáltatások, szakmai képzés és rehabilitáció.

A szervezetek különösen a gépesítésről, az automatizálásról, a munkaszervezet tökéletesítéséről, a kifáradás csökkentéséről gondoskodnak. Kötelesek egészségügyi és szociális berendezéseket fenntartani és ezeket fejleszteni. A munkásellátás körében az üzemek kantinokat és étkezőket tarthatnak fenn, támogatják a lakásépítkezést, emelik a munkásszállások és az általuk fenntartott lakóházak színvonalát, kultúr-, sport-, turisztikai és üdülőintézményeket üzemeltetnek, stb.

Részletesen szabályozza a Mt. azt is, hogy a szervezet hogyan köteles gondoskodni arról, hogy a dolgozók képesítést szerezzenek és tovább képezhessék magukat.

Ebben a fejezetben szabályozza a Mt. azt is, hogy a szervezet hogyan köteles a dolgozót újból foglalkoztatni, ha a dolgozó befejezte valamely közfunkció ellátását, katonai szolgálatát, ha átmeneti munkaképtelensége, szülési szabadsága megszűnt.

A szervezetek kötelesek a csökkent munkaképességű dolgozókat megfelelő munkahelyen foglalkoztatni, elősegíteni, hogy megfelelő képesítést szerezzenek. Részükre megfelelő munkafeltételeket is biztosítani kell.

VII. *A nők és a fiatalkorúak munkafeltételei*

A Hetedik fejezet a dolgozó nők és a fiatalkorúak fokozott támogatását és védelmét szolgáló intézkedéseket tartalmazza. Felsorolja először, hogy a szervezetek és a nemzeti bizottságok milyen egészségügyi és szociális intézményeket kötelesek létesíteni annak érdekében, hogy a nők háztartási és gyermekgondozó terhei csökkenjenek. Ezután következnek a földalatti munkára és az olyan munkákra vonatkozó tilalmak, amelyek a nők testi alkatára, különösen pedig az anyaságra ártalmasak. Nők éjszakai munkát csak 18. életévük betöltése után végezhetnek, éspedig csak a jogszabályban meghatározott kivételes esetekben. Különösen fokozott támogatásban részesülnek a terhes nők és az anyák, továbbá a fiatalkorúak.

VIII. *Kártérítés*

A Nyolcadik fejezet részletesen szabályozza a dolgozó és a szervezet anyagi felelősségét.

1. A dolgozó olyan kárért felel, amelyet munkafeladatai teljesítésére vonatkozó kötelezettségei vétkes megszegésével vagy ezekkel közvetlen összefüggésben okozott.

Ha a kár keletkezésében a szervezet kötelezettségszegése is közrehatott, a dolgozó csak aránylagosan felel. A dolgozó vétkességét a vállalat köteles bizonyítani, kivéve a Mt-ben meghatározott eseteket.

2. Külön szabályozza a Mt. a hiányért fennálló felelősséget. Ilyen esetben is azonban csak vélelmezett vétkességi felelősség áll fenn, mert a dolgozó teljesen vagy részben mentesül, ha bizonyítja, hogy a hiány egészben vagy részben vétkessége nélkül következett be. Ugyanez vonatkozik olyan munkaeszközökre, munkavédelmi eszközökre és egyéb olyan tárgyakra, amelyeket a szervezet írásbeli elismervénnyel bízott a dolgozóra.

A dolgozó köteles a tényleges kárt megtéríteni, ha azt az eredeti állapot helyreállításával jóvá tenni nem tudja. Gondatlan károkozás esetén azonban a kártérítés nem haladhatja meg az egyes dolgozó havi átlagkeresetének háromszorosát. Ha több dolgozó okozta a kárt, vétkességük arányában felelnek. Hiányfelelősség esetén a hiányt teljes összegében meg kell téríteni. E főszabályok keretei között a Mt. nagyon részletes szabályokat tartalmaz, és itt szabályozza a selejtért fennálló felelősséget is.

3. A szervezet azért a kárért felel a dolgozónak, amelyet a dolgozónak munkafeladatainak teljesítése közben vagy ezekkel közvetlen összefüggésben jogi kötelezettségeinek megszegésével vagy a szocialista együttélés szabályainak szándékos megsértésével okozott. Felel a szervezet olyan károkért is, amelyeket a vállalat részéről eljáró dolgozók okoztak feladataik ellátásával kapcsolatban elkövetett kötelezettségszegéssel.

Nem felel a vállalat olyan károkért, amelyeket szándékos bűntettel okoztak.

Ha a vállalat bizonyítja, hogy a károsult dolgozónak felróható a kár keletkezése, felelőssége ennek megfelelő arányban csökken.

Részletesen szabályozza a Mt. a szervezet felelősségét üzemi baleset és foglalkozási megbetegedés esetén, továbbá a dolgozó által bevitt tárgyakért a szervezetet terhelő felelősséget is. A szervezet felel az olyan tárgyakban bekövetkezett károkért, melyeket a dolgozó munkafeladatainak elvégzésével kapcsolatban vagy azokkal közvetlen összefüggésben egy erre meghatározott helyen vagy egy olyan helyen helyezett el, ahol ezeket szabály szerint elhelyezik.

Csak 1000 koronáig felel a szervezet olyan tárgyakért, melyeket a dolgozók szabály szerint nem szoktak magukkal vinni munkahelyükre (nagyobb pénzösszegek, aranytárgyak és más értéktárgyak), feltéve, hogy azokat a szervezet nem vette át külön őrizetbe. Ha azonban megállapítást nyert, hogy a kárt a szervezetnek egy másik dolgozója okozta, vagy a tárgyat a szervezet külön őrizetbe vette, a szervezet a teljes kárt köteles megfizetni.

IX. *A munkaügyi viták elintézése*

A Kilencedik fejezet foglalkozik a munkaügyi viták elintézésével. A munkaügyi vitákat vagy a szakszervezeti szervek intézik vagy a bíróságok. Munkaügyi vitának számítanak a találmányokkal, az újításokkal és az ipari mintavédelemmel kapcsolatos viták is.

1. A szakszervezeti szervek akkor foglalkoznak a vitával, ha ezt még a munkaviszony fennállása alatt érvényesítették. A munkaviszony fennállására való tekintet nélkül a szakszervezetek foglalkoznak a vitával döntőbizottsági eljárásban: *a)* ha a szervezetnek azonos okból több dolgozóval szemben támadt igénye és ezek közül legalább egy még a szervezettel munkaviszonyban áll; *b)* ha a munka értékelésére vonatkozó vitát kell eldönteni; *c)* ha a vita találmány, újítás vagy ipari minta díjazásával kapcsolatos.

2. A döntőbizottságok nem, hanem kizárólag a bíróságok döntenek minden esetben a munkaviszony megszüntetésével kapcsolatos vitákban, ide értve az ezzel kapcsolatos vagyoni igényeket is. Egyéb viták esetében a bíróság csak akkor jár el, ha *a)* a döntőbizottsági eljárás eredménytelen maradt, vagy *b)* a szervezet vagy a dolgozó a vitás igényt közvetlenül a bíróság előtt csak a munkaviszony megszűnése után érvényesíti, kivéve, ha olyan vitáról van szó, amelyet döntőbizottsági eljárás során kell érvényesíteni.

A döntőbizottsági eljárásban elsősorban egyezség megkötésére kell törekedni. Ha ez nem sikerül, a döntőbizottság tárgyalás után dönt. A döntéssel szemben mind két fél 15 napon belül panasszal élhet. Panasz esetén a döntőbizottsági eljárás „eredménytelen" és a döntőbizottság köteles a munkaügyi vitát a bírósághoz továbbterjeszteni. Ezt kell tennie akkor is, ha a munkaügyi vita elintézése érdekében benyújtott kérelem beérkezésétől számított 30 napon belül sem egyezség megkötésére, sem döntésre sor nem került, és a felek egyike kéri, hogy az ügyet terjesszék a bíróság elé.

C. *Egyéb kérdések*

A Harmadik rész az ipari stb. tanulóviszonyokat, a Negyedik rész a munkaviszonyon kívül végzett munkákra vonatkozó megállapodásokat szabályozza. Ilyen megállapodásokat a szervezet bizonyos munkák végzésére létesíthet, ha erre a szervezet feladatainak jobb ellátása vagy a lakosság részére végzett szolgáltatások megjavítása érdekében feltétlenül szükség van, vagy ha az ilyen munkák azt szolgálják, hogy olyan állampolgárok szélesebb körben bekapcsolódhassanak a társadalom munkájába, akik egészségi állapotuk, előrehaladott koruk vagy gyermek nevelése miatt munkaviszonyra lépni nem tudnak.

Az Ötödik rész közös rendelkezéseket tartalmaz a következő kérdésekre vonatkozóan: jogügyletek; érvénytelenség; szerződések; a munkaviszonyból származó jogosultságok és kötelezettségek biztosítása, átszállása és megszűnése; az igények érvényesítésének határideje és az időszámítás.

A Hatodik rész zárórendelkezéseket tartalmaz, és a következő kérdéseket szabályozza: az otthondolgozók munkaviszonya; a magánmunkáltatóval fennálló munkaviszony; egyes fogalmak értelmezése, az átlagkereset számítása; átmeneti rendelkezések.

Weltner Andor

JOGIRODALOM

*Pintér Jenő: A veszély fogalma és jelentősége a büntetőjogban**

A büntetőjogi irodalomban az utóbbi években örvendetesen nőtt az olyan jellegű munkák száma, amelyek a Különös rész egyes kérdéseit tárgyalják, messzemenő figyelemmel a gyakorlat szükségleteire. Természetes, hogy az ilyen munkákban elkerülhetetlenül foglalkozni kell az Általános rész problémaköréhez tartozó kérdésekkel is.

Az ismertetés tárgyát képező munka szerzője, Pintér Jenő elvtárs fordított módszerrel írta meg könyvét: általános jellegű kérdések vizsgálatához kapcsolja az egyes Különös részi kérdések tárgyalását, ily módon is bizonyítva az Általános és a Különös rész, e részekhez tartozó problémák szerves egységét.

Amennyire helyeselhető a Különös részi kérdések elemzésébe általános jellegű problémák fejtegetésének a beépítése, éppannyira szükséges az Általános részbe tartozó kérdések vizsgálatának konkretizálása Különös részi problémák elemzésével. Sőt, az utóbbi esetben a két rész összekapcsolása még indokoltabb és mellőzhetetlenebb, mivel ellenkező esetben a feldolgozásnak jóval kisebb gyakorlati értéke lenne. Pedig ma már szinte közhelyként hat annak hangoztatása, hogy a tételesjogi munkák — tanulmányok és monográfiák — értékét nagymértékben az határozza meg, hogy mennyiben segítik azok a gyakorlati szakemberek munkáját.

A fentiekre figyelemmel tekintem Pintér Jenő munkája fő érdemének azt, hogy a veszély fogalmának, fajainak, megjelenési formáinak az elemzését összekapcsolja olyan különös részi tényállások tárgyalásával, amelyekben a veszély fogalma értékesítést nyert.

Ugyanakkor azonban már itt rá kell mutatnom két olyan körülményre is, amelyek — megítélésem szerint — a könyv értékelését hátrányosan befolyásolják. E két körülmény a mondanivaló nem eléggé logikus felépítettsége, továbbá az egyes fogalmak nem eléggé precíz és nem mindig időben történt megfogalmazása. E két körülmény idézi elő azt, hogy az olvasó néha nehezen tudja követni a szerzőt és nehezen veszi észre a tárgyalt kérdések közötti összefüggést. A magam részéről azt nem tekintem hibának, hogy a szerző egyes megoldásai ellenkezésre késztetnek; e körülmény azt bizonyítja, hogy a szerző nem rekedt meg az általánosan elfogadott nézetek ismétlésénél, hanem igyekezett újat adni, ismereteinket bővíteni is.

A könyv négy fejezete közül az első A veszély jelentősége a bűncselekmény fogalmában címet viseli.

Tulajdonképpen e fejezetben kellett volna tisztázni azokat az alapfogalmakat, amelyek részletes elemzése adja a későbbi fejezetek tartalmát. Úgy gondolom, nem lett volna felesleges e részben a sérelem és a veszély fogalmának, e fogalmak és a bűntett fogalma közötti viszonynak a részletesebb vizsgálata sem.

A szerző alapkoncepcióját helyesen a bűncselekmény tárgyára építi. Részletesen ismerteti az egyes szerzők tárgy-definícióit, majd a tárgy különböző fajaira vonatkozó nézeteket. Jól látja a tárgy meghatározó jelentőségét a veszély — pontosabban a társadalomra veszélyesség — vonatkozásában. Ily módon válik a tárgy egész büntetőjogi elméletünk, gyakorlatunk és a törvényhozás számára alapfogalommá.[1]

A bűncselekmény tárgyára tekintettel tartom lehetségesnek az eredmény és a veszély fogalmának a meghatározását is. A szerző már itt az első fejezetben foglalkozik olyan kérdésekkel, amelyek érintik az eredmény fogalmát, egyelőre azonban nem határozza azt meg. Ez a körülmény is hozzájárul ahhoz, hogy egyes állásfoglalásai vitathatóak és egymással is ellentétben állnak. A 14. oldalon pl. a 116. §. rendelkezését az olyan bűntett illusztrálására hozza fel, amelyeknél „a minimális veszély jelenti az eredményt". A következő oldalon azonban már helyesli azt, hogy a törvényhozó nem eredménybűntettként határozta meg a 116. §-ban az összeesküvés bűntettét — holott a veszélyt a szerző másutt is eredménynek tekinti (így pl. a 33. oldalon is).

Véleményem szerint nem felesleges különböztetést tenni a magatartás következményei között. Nem célszerű mindenféle következményt eredménynek tekinteni büntetőjogi szempontból, hanem csak azokat, amelyek a bűncselekmény tárgyának a megváltozását jelentik. Másszóval tehát a jogtárgysértés tekinthető eredménynek, míg a jogtárgyveszélyeztetés a magatartás olyan következménye, amely csak megteremti a jogtárgysértés bekövetkezésének a lehetőségét.[2]

A legtöbb általános jellegű problémát a II. Fejezetben találjuk, ahol a szerző a veszély fogalmát és fajait tárgyalja.

E részben az olvasó először egy történeti áttekintést kap a veszélyeztető bűntettek alakulásáról, mely áttekintés a veszélyeztető bűntettek számának növekedését bizonyítja. Ezt követően sorra veszi a veszély forrásait, majd a veszély fogalmának a részletes kifejtésére tér át.

A szerző kétfajta veszély között lát minőségi különbséget: a távoli és a közvetlen veszély között (48. old.), míg a közveszélyt nem tekinti ezektől minőségileg eltérő veszélyfajtának. Állásfoglalásának indoka azon a meglátáson alapszik, hogy a közveszély „minden esetben a távoli vagy a közvetlen veszély jegyeit viseli magán". (116. old.) Véleménye szerint a veszélyt csak „a fenyegetett tárgyak körének határozatlansága" teszi közveszéllyé, ezt a körülményt azonban kevésnek tartja ahhoz, hogy ennek alapján minőségi különbséget tudna tenni a közveszély és az egyéb veszély között.

A szerző állásfoglalását vitathatónak tartom. Idézett indoklása alkalmasnak látszik egy másik állásfoglalás alátámasztására is. Elméletileg elfogadhatónak tűnik számomra az a felfogás is, amely az egyedi és a közveszély között tenne alapvető különbséget, figye-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965.

[1] Vö.: Földvári: Az igazságszolgáltatás elleni bűntettek. Bp. 1965. 52. és köv. old.

[2] Vö.: Földvári: Az egység és a halmazat határesetei a büntetőjogban. Bp. 1962. 68. old.

lemmel a magatartás által veszélyeztetett társadalmi viszonyok körére, és a veszélyeztetés módjaként, illetőleg fokaként értékelné mindkét veszély vonatkozásában a közvetlenséget, illetőleg a veszély távoli voltát. Hiszen a szerző helyesen állapítja meg, hogy mindkét fajta veszély lehet közvetlen vagy távoli. Aligha lenne ezért indokolatlan az alapvető eltérést a veszélyeztetett életviszonyok vonatkozásában megjelölni és a veszély közelebbi vagy távolabbi voltát, a sérelemmé történő alakulása lehetőségének kisebb vagy nagyobb fokát ehhez képest csak másodlagosnak tekinteni.

A szerző kimerítően foglalkozik a közvetlen és a távoli veszély lényegének, a köztük fennálló — szerinte — minőségi különbségnek a kérdésével, és olyan meghatározást ad róluk, amelyet jól felhasználhatónak tartok az előkészület és a kísérlet egymástól történő elhatárolásánál is. Közben érinti a veszély tartalmához kapcsolódó valószínűség problémáját is, itt azonban, úgy érzem, nem elég pontosan fogalmaz. Ezért nem sikerült tisztáznia a lehetőség és a valószínűség közötti különbséget, holott a távoli és a közvetlen veszély elhatárolása érdekében erre szükség lett volna. A szerző először a következőket írja: „A jogalkotó, amikor egy magatartást büntetendővé nyilvánított, figyelembe vette a cselekményben kifejezésre jutó sérelemlehetőség valószínűségi fokát. Közelebbről azt, hogy a cselekmény által milyen mértékben adott annak a lehetősége, hogy a védett tárgy valóságos sérelmet szenvedjen." Majd pár sorral lejjebb: „A valószínűség azt fejezi ki, hogy milyen mértékben adott egy cselekménynél a sérelem bekövetkezésének a lehetősége". (53. old.)

A valószínűség lényegében nem más, mint a lehetőség nagyobb foka — vagy fordítva: a lehetőség a kisebb fokú valószínűséget jelenti. Önmagában e megállapítás még nem lenne alkalmas a távoli és a közvetlen veszély elhatárolására, hanem azt a körülményt kellene itt alapul venni, ami a valószínűségnek a kisebb vagy nagyobb fokát előidézi. És ehhez a meghatározó jellegű körülményhez — úgy érzem — a szerző eljutott. A távoli és a közvetlen veszély fogalmának a meghatározását pontosnak és további problémák eldöntésére is alkalmasnak tartom.

A szerző a távoli veszély fogalmát a következőképpen határozta meg: „Távoli veszély valamely emberi magatartással létrehozott olyan állapot, amelyben a védett tárgy sérelmének közvetlen előidézéséhez szükséges valamennyi objektív tényező még nincs jelen". (66. old.)

A közvetlen veszélyt pedig az alábbiak szerint definiálja: „Közvetlen veszély valamely bűnös emberi magatartás eredményeként keletkezett olyan állapot, amelyben a védett tárgy sérelmét előidézni alkalmas mozgásban levő objektív tényezők jelen vannak. Jellemzője még a közvetlen veszélynek, hogy a sérelem elmaradása objektív véletlenre vagy emberi tevékenységre vezethető vissza". (86. old.)

Amikor e két meghatározást alapjában véve helyesnek tartom, nem zárkózhatom el egy észrevételtől. Szembetűnő, hogy az első meghatározás a büntetőjog által értékelhető veszélyre, a második viszont a felelősségre vonható személy által előidézett veszélyre vonatkozik. Ha egyet is érthetünk azzal, hogy a büntetőjog hatáskörébe eső helyzeteket — tehát csak a személy által előidézett helyzeteket — vonjuk be a veszély fogalmi körébe, aligha szükséges e kör szűkítése olyan szubjektív elemmel, mint a bűnösség. Maga a szerző is több helyen leszögezi, hogy a veszély objektív kategória, a helyzetet előidéző személy elképzelése, tudata azon semmit sem változtat. Az elkövető tudati és akarati állapota nem a veszély fogalmi körét alakítja, hanem az az elkövető büntethetőségét befolyásolja. Közvetlen veszélyről beszélhetünk akkor is, ha az elkövető a kérdéses helyzetet nem bűnösen idézte elő. Bűnösségének a hiánya azonban azt eredményezi, hogy büntetőjogi felelősségre vonására, megbüntetésére nem kerülhet sor.

A szerző egyébként tudatosan építi be veszélyfogalmába a bűnösség követelményét. Más helyütt ugyanis erről határozottan nyilatkozik. Az alábbiakat mondja: „A bűnösségre történő utalásunkkal nem a veszély objektív voltát akarjuk kétségbe vonni, csupán azt kívánjuk érzékeltetni, hogy bűnösség nélkül büntetőjogilag releváns veszély nincs". (66. old.)

Véleményem szerint a szerző abban téved, hogy a büntetőjogi relevanciát azonosítja a büntethetőséggel. Szerintem büntetőjogilag az az emberi magatartás releváns, amely tényállásszerű. Ebben az esetben sor kerül büntető eljárás indítására és lefolytatására, amelynek feladata éppen a büntethetőség fennforgásának vagy hiányának a megállapítása és a szükséges intézkedések meghozatala. Büntetőjogilag releváns tehát az a veszély is, amelynek előidézéséről az eljárás során azt állapítják meg, hogy a terhelt azt nem bűnösen idézte elő. Ez az utólagos megállapítás nem teszi a kérdéses helyzetet visszamenőleg irrelevánssá a büntetőjog szempontjából, csupán büntetés alkalmazását zárja ki.

E fejezetben részletesen tárgyalja a szerző a közveszély fogalmával és büntetőjogi jelentőségével összefüggő kérdéseket is.

Fentebb már említettem, hogy a szerző a közveszélyt nem tekinti a távoli, illetőleg a közvetlen veszélytől minőségileg eltérő kategóriának, hanem úgy véli, hogy „csak a veszély terjedelmének, a fenyegetett tárgyak körének határozatlansága szolgál alapul arra, hogy a közveszéllyel külön foglalkozzunk". (116—117. old.)

E részben a szerző figyelemreméltó megállapításokat tesz a közveszély különböző megnyilvánulási formáinak bemutatása során. Közben kifogásolja azt, hogy a Btk. indoklása foglalkozik a közveszély fogalmával is.

A tekintetben aligha állhat fenn kétség, hogy a 190. §-ban körülírt bűntettet csak a közveszélyre hivatkozással célszerű meghatározni. Ebben az esetben azonban indokoltnak tűnik e fogalom megközelítése az indoklásban is. Egyébként az ott olvasható megállapítások lényegében a tudományban már kialakult uralkodó felfogást tükrözik, amelyet a szerző is magáévá tesz. Az ő meghatározása is a „nagyszámú, meg nem határozható személy, vagy előre fel nem becsülhető anyagi javak" megsérülésével, rongálódásával vagy megsemmisülésével történő fenyegető

helyzeten alapszik. Kiegészíti azonban e meghatározást — és ez kétségtelen érdeme — a közveszély előidézésének körülményeire történő utalással, a veszély fogalma általános érvényű meghatározásának megfelelően.

A szerző könyvének III. Fejezetében A kísérlet mint a veszélyeztető bűntettek sajátos típusa cím alatt olyan kérdéseket tárgyal, amelyek gyakorlatilag a legjelentősebbeknek tekinthetők.

Itt először a kísérlet fogalmát igyekszik meghatározni, abból a helyes belátásból kiindulva, hogy a kísérlet fogalmának meghatározása nemcsak lehetséges, hanem szükséges is. Egyetérthetünk azzal a megállapításával, hogy aligha lehetséges olyan kísérlet-fogalmat kialakítani, amely minden esetben határozott állásfoglalást eredményezne, mivel „annak eldöntése, hogy valamely magatartás kísérlet-e vagy sem, csak a célbavett bűntettre vetítve állapítható meg, mindig szem előtt tartva a kérdéses bűntett törvényi fogalmát". (125. old.) Majd később: „Következésképpen a kísérlet általános fogalma csupán eligazodás céljaira jó, de már annak eldöntése, hogy mit értünk az emberölés megkezdésén, megnyugtató módon csak az emberölés bűntetti tényállása és az eszközölt cselekmény összehasonlítása alapján végezhető el". (125. old.)

A szerző sorra veszi ugyan a kísérlet ismérveit mindjárt e rész elején, részletesebb taglalásukra azonban csak később kerül sor (145. old.). A következő ismérvekről olvashatunk: szándékosság, a bűntett véghezvitelének a megkezdése, a bevégzés elmaradása, és végül a kísérlet veszélyeztető volta.

A felsorolt ismérvekhez a magam részéről még hozzátenném a magatartást, viszont elhagynám a negyedik helyen említett körülményt. A magatartás felvételét szükségesnek tartom azért, mivel anélkül semmiféle bűntett meg nem valósulhat. De szükséges felvétele azért is, mivel ilymódon tudjuk logikusan felsorolni azokat a bűntetteket, amelyeknek fogalmilag kizárt a kísérletük. A kísérlet veszélyeztető jellegének a kiemelése viszont indokolatlan azért, mivel — és ezt egyébként a szerző is megállapítja — az nem különálló ismérv; benne csak olyan sajátosság fogalmazódik meg, amely már benne rejlik a véghezvitel megkezdésében is.

Arra nincs elég helyünk, hogy a könyv e részében olvasható valamennyi lényegesebb megállapítással foglalkozzunk, de erre nincs is szükség. Az alábbi kérdések kiemelését tartom indokoltnak: *a)* a kísérlet és az előkészület egymástól való elhatárolása; *b)* a több mozzanatú cselekmények kísérlete; *c)* a befejezett kísérlet; *d)* az önkéntes elállás értékelése; *e)* az alkalmatlan kísérlet problematikája.

A kísérletnek az előkészülettől történő elhatárolására önként kínálkozik a szerző távoli és közvetlen veszélyfogalma. A törvény szerint kísérlet állapítható meg, ha a bűntett véghezvitele megkezdődött. Kérdés azonban, mikor lehet megkezdettnek tekinteni a bűntett véghezvitelét. A szerző szerint akkor, ha „a tettes cselekménye már túlment a bűntett végrehajtását könnyítő előfeltételek biztosításán, megteremtésén". (132. old.)

A szerző részletesen vizsgálja azt a kérdést is, vajon „minden bűntetti tényállásnál a kezdés (a kísérlet) egyben közvetlen fenyegetése-e a támadás tárgyának?" (134. old.) Úgy véli, hogy a több mozzanatból, több aktusból álló tényállások esetében általános szabálya alól kivételt kell tennie.

Egyetértek a szerzővel abban, hogy a több aktusú bűntettek esetében kísérlet megállapítására kerül sor már olyan esetben is, — az első aktus elvégzésével — amikor még csak a távoli veszély fogalmának megfelelő körülmények állanak fenn. De e tényre is tekintettel célszerűbbnek tartanám a tárgyalt elhatárolás vonatkozásában az állásfoglalást döntően a törvényi tényállásra alapozni és azt, ha csak kétely esetében vennénk figyelembe a távoli és a közvetlen veszély fogalmi meghatározásánál mondottakat. A kísérlet ugyanis — ahogy a szerző is ismételten megállapítja — relatív abban az értelemben, hogy csak adott törvényi tényállás vonatkozásában állapítható meg. Az előkészülettől történő elhatárolásánál is ezért kell döntő jelentőséget tulajdonítanunk a törvényi tényállásnak és csak kisegítőleg használhatjuk fel a veszéllyel kapcsolatos, de általános jellegű megállapításainkat.

Az elmondottakra figyelemmel teljesen problémamentesnek találom a több mozzanatú, vagy az összetett, az összefoglalt bűntettek kísérletének a megállapítását: a törvényi tényállásban rögzített egyik tevékenység tanúsítása kísérletként értékelendő, mivel az elkövető e cselekményével már megkezdi a kérdéses bűntett véghezvitelét.

A szerzőnek a befejezett és a befejezetlen kísérlet vonatkozásában tett megjegyzései elgondolkodtatóak és vitára serkentőek. Így mindjárt a befejezetlen kísérlet fogalmának a meghatározása: „befejezetlen kísérletről akkor van szó — írja a szerző — ha a tettes... még nem követett el mindent annak érdekében, hogy a káros eredményt létrehozza, még a befejezésig további cselekményre van szükség és rajta áll, hogy ezt, vagy ezeket a cselekményeket eszközli-e avagy nem". (131—132. old.)

Úgy vélem a meghatározás utolsó kitétele elhagyható anélkül, hogy ennek következtében a definíciónk helytelenné válna. Sőt, el kell hagynunk, mert ebben a formában a meghatározás elméletileg tarthatatlan. A kísérlet befejezett vagy befejezetlen volta ugyanis szerintem teljesen független attól, hogy az elkövetőn múlott-e a folytatás vagy sem. Ha a tettes még nem tett meg mindent a bűntett megvalósítása érdekében, a kísérlet abban az esetben is befejezetlen, ha más személyek akadályozták őt meg a továbbfolytatásban. A befejezettség elmaradásának az oka csak a büntetés kiszabásánál, de nem a cselekmény minősítésénél játszik szerepet.

Egyébként érdekesek a szerzőnek az önkéntes elállással kapcsolatban tett fejtegetései is. Úgy vélem azonban, hogy több megállapítása nem válik általánosan elfogadottá — akár szövegezésbeli pontatlanság miatt, akár elvi okokból.

Pontatlannak érzem a szerző szövegezését, amikor — az OSZSZSZK Btk. 15. cikkére figyelemmel — azt írja, hogy „nem beszélhetünk kísérletről akkor, ha a befejezés elmaradásának oka a tettes önkéntes elállása". (141. old.) „Az önkéntes

elállással a veszélyeztető helyzet megszűnik" — írja a szerző a későbbiek során. (144. old.)

Úgy vélem, a veszélyeztető helyzet megszűnése miatt nem lehet meg nem történtnek tekinteni a megtörténteket. Ahogy az ellopott tárgynak a visszaadása sem szünteti meg az elkövetett cselekmény bűntetti jellegét, éppúgy nem változtathat a kísérlet folytatásától való önkéntes elállás az elkövetett cselekmény kísérleti jellegén. Egészen más kérdés az, hogy a törvényhozó milyen hatást fűz az elálláshoz. Büntetlenséget kapcsolhat az önkéntes elálláshoz nemcsak abban az esetben, ha az kísérleti stádiumban történik meg, hanem akkor is, ha arra csak a bűntett befejeződése után kerül sor. Ilyen jellegű szabályozást találunk többek között a lázadás bűntetténél. Nem hagyhatjuk soha figyelmen kívül azt az alapelvet, hogy a büntetési kérdéseknek a szabályozása nem érinti a minősítési kérdések megoldását.

A szerző végül az alkalmatlan kísérlet problematikáját tárgyalja. Különválasztja és részletesen elemzi az alkalmatlan tárgyon elkövetett kísérlet egyes megvalósulási formáit, majd az alkalmatlan eszközzel elkövetett kísérlet eseteit vizsgálja.

Amit az alkalmatlan kísérlet társadalomra veszélyessége vonatkozásában mond, az erősen elgondolkodtató.

Alaptételével fenntartás nélkül egyetérthetünk: társadalomra veszélyesség nélkül soha sem kerülhet sor bűncselekmény — sem befejezett, sem kísérlet — megállapítására és büntetés alkalmazására. A szerző e tétel konkretizálása során feleleveníti a korábbi időknek az abszolút és a relatív alkalmatlanságra vonatkozó teóriáit. Kérdés, szükség van-e erre és egyáltalán helyes-e e megkülönböztetés? Felvethető pl. a kérdés úgy is, hogy egyáltalán van-e abszolúte alkalmatlan eszköz? Nem azoknak van-e igazuk, akik szerint még a szerző által is említett pohár víz vagy cukor elfogyasztása is idézhet elő bizonyos feltételek fennállása esetében halált? Nevezhető-e ebben az esetben egy pohár víz, vagy a cukros víz abszolút alkalmatlan eszköznek? Nem helyesebb-e ilyen körülmények között a bírói mérlegelésre bízni a használt eszközök alkalmassága fokának, a cselekmény társadalomra veszélyessége mértékének a megállapítását, és lehetővé tenni azt, hogy a bíróság e mérlegelésének eredményeképpen döntse el, alkalmazzon-e, és ha igen: milyen súlyú joghátrányt?

Ismertetésemet befejezve hangsúlyozni kívánom, hogy kritikai észrevételeimet azzal a céllal tettem meg, hogy azokkal is hozzájáruljak a Pintér Jenő elvtárs könyvében tárgyalt kérdések helyes megoldásához. Az ismertetett könyv megírása is akkor éri el célját. Annyit azonban már most megállapíthatunk, hogy Pintér Jenő elvtárs könyvét is örömmel említhetjük azoknak a munkáknak a sorában, amelyek új Btk.-ünk megalkotása után igyekeztek erőteljesebbé tenni és tovább fejleszteni szocialista büntető jogtudományunkat.

Földvári József

E lapszám (XXI. új évfolyam 12.) szerzői: *Dr. Király Tibor* egyetemi tanár. — *Dr. Nagy László* egyetemi tanár (Szeged). — *ifj. Dr. Bólya Lajos* ügyvédjelölt. — *Dr. Prugberger Tamás* termelőszövetkezeti jogtanácsos (Celldömölk). — *Dr. Rex-Kiss Béla* a Budapesti Orvostudományi Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Dr. Szabó László* egyetemi gyakornok. — *Dr. Weltner Andor* egyetemi tanár. — *Dr. Földvári József* egyetemi docens (Pécs).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221—281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — 66.2491 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422